

विनाप्रयोजनोद्देशपूर्वसंस्कारमात्रेण कृतकार्यकुलालचक्रं यथायावद्द्वेक्ष्यं प्रसन्देभमतिथेत्यर्थः ॥ ९ ॥ सत्त्वंनिर्वासंनमनस्तदीयसंस्कारवेगमागतोऽनुगतः सनूरागादिवोप
 शयान्नोच्छृंखलप्रदतिप्रसक्तिरित्याशयेनाह ॥ प्रबोहेति ॥ १० ॥ एवंप्रश्रसमाधावबहुकत्वोपि पथं वदितव्यमितिन्यायेन प्रागुक्तमेव संकल्पस्यागादिश्रेयःसाधनमित्युद्धोप
 यन्पुनः पुनराह ॥ ऊर्ध्वबाहुद्विरित्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ अवेदनं दृश्यदर्शननिर्मुक्तमात्मतत्त्वतद्देवमुख्योऽसंकल्पः ॥ १३ ॥ तूष्णीं संकल्पचेष्टाविना ॥ १४ ॥ प्राकनसंकल्पप्रयु
 क्तक्रियावगवशादेवयावत्तदक्षयव्यवहारसिद्धौ प्रागुक्तं चेष्टांतरं पुनराह ॥ गम्येति ॥ १५ ॥ अवेदनमसंकल्पइतियदुक्तं द्वावहारकालेषु पादयति ॥ सर्वेति ॥ १६ ॥ यथास्व
 तश्चेष्टितोन्मुक्तं शान्त्यं बालवृणवाद्यादिप्रवाहपतितं तृणांतरसंयोगवियोगादिकार्येषु देहेतद्वत् ॥ १७ ॥ यथापरेपाकौतुकार्थं इत्यादिकुर्वन्त इव स्थितस्य वारुणुञ्चिकायं च स्थानटवच्छं
 निःसंकल्पप्रवाहेण चक्रं प्रसन्देयथा ॥ स्पंदस्वकर्मस्वनघप्राक् संस्कारवशात्तथा ॥ १८ ॥ अविद्यमानचित्तत्वं सत्त्वसंस्कारमागतः ॥
 प्रवाहपतितेष्वेव स्पंदस्वप्नकर्मसु ॥ १९ ॥ ऊर्ध्वबाहुद्विरित्येव न च कश्चिच्छृणोति मे ॥ असंकल्पः परं श्रेयः सा किमंतर्न भाव्यते ॥ १९ ॥
 अहो मोहस्य माहात्म्यं यदयं सर्वदुःखहा ॥ चिंतामणिविचाराख्यो ह्यस्योपित्यज्यते नैः ॥ २० ॥ अवेदनमसंकल्पस्तन्मयेनैव भूयताम् ॥
 एतावत्परमं श्रेयः स्वयमेवानुभूयताम् ॥ २१ ॥ किल तूष्णीं स्थितेनैव तत्प्रदं प्राप्यते परम् ॥ परमं यत्र साध्याज्यमपिरामल्लणायते ॥ २२ ॥ ग
 म्यदेशे कनिष्ठस्य यथापांथस्य पादयोः ॥ स्पंदो विगतसंकल्पस्तथा स्पंदस्वकर्मसु ॥ २३ ॥ सर्वकर्मफलाभोगमलं विस्मृत्य सुभवत् ॥ प्र
 वाहपतिते कार्ये स्पंदस्वगतवेदनम् ॥ २४ ॥ स्पंदस्वाकृतसंकल्पं सुखदुःखान्यभावावयन् ॥ प्रवाहपतिते कार्ये चेष्टितोन्मुक्तशोष्यवत् ॥ २५ ॥
 रसभावनमंतस्ते मालं भवतु कर्मसु ॥ दारुचंत्रमयस्येव परार्थमिव कुर्वतः ॥ २६ ॥ नीरसा एव ते संतुसमस्तौ द्वियसंविदः ॥ आकारमात्र
 संलक्ष्यो हेमंतौ लताइव ॥ २७ ॥ यो धार्कपीतरसया स्पंदं पटुर्गसत्तया ॥ यंत्रस्पंदोपमस्तिष्ठ वल्लेव शिशिरेद्रुमः ॥ २८ ॥ चिदांतर
 सान्येव प्रवृत्तान्यपि धारय ॥ स्वयत्नेनैन्द्रियाण्याशुहेमंतुं स्तूरुनिव ॥ २९ ॥ सरसौ द्वियत्ते स्ते कुर्वतोऽकुर्वतस्तथा ॥ संसारानर्थसार्थी
 यं न कदाचन शास्यति ॥ ३० ॥ निःसंकल्पमरुज्ज्वालालायत्रां बुस्पंदवधदि ॥ स्पंदं सतदनं ताश्रेयसे परिकल्पसे ॥ ३१ ॥ एते देवपरं धैर्यं ज
 न्मज्वरनिवारणम् ॥ यदवासनमभ्यस्ता निजकर्मसुकृता ॥ ३२ ॥

गारादिरसभावनं नास्ति तद्वत्तवापि कुर्वतो विषयमुखे मूर्खस्येव तं भावनं कौतुकबुद्धिर्माभूदित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ पटुर्गः पंचकोशसंवलितचिदाभासः समनस्कः प्राण
 नैन्द्रियवर्गः कर्मैन्द्रियवर्गो ज्ञानकर्मैन्द्रियसहितः करणचतुष्टयम् पादकौशिकं शरीरे चेति पटुपटुर्गस्ते पांसत्तया ॥ वल्लेवो वेष्टितः शिशिरेद्रुम इव नीरसः ॥ २० ॥ नन्
 पटुर्गस्य कर्म जीवन्तं प्राह ॥ चिदिति ॥ अनावरणभ्रमानंदरूपा चिदेवांतरो जीवन्तस्य ॥ विहतरसो ये पांता निवृत्तानि क्त्वावाटाद्यामास्तास्ते प्रवृत्तानि पिच्छमजेन्

॥ २६ ॥ २७ ॥ अकाथत्याज्यम् ॥ प्राग्वद्यथास्थितमेव आस्थितास्थीयताम् ॥ २८ ॥
 णःसंगोमास्तु ॥ फलासंगमावेककर्मकरणेतस्यगोचनविशेष इत्यर्थः ॥ उभयमिति ॥ २६ ॥ २७ ॥ निस्पंदं नूष्णीमवस्थानमामवातजडीक
 अकर्मत्वं निष्क्रियब्रह्मालनाम् ॥ अकर्मणितादृशब्रह्मभावस्थितौ कर्तृत्वमवश्यकर्तव्यताम् ॥ २९ ॥ अवेदनं प्राग्ब्रह्मालनाम् ॥ ३० ॥ निस्पंदं नूष्णीमवस्थानमामवातजडीक
 तसर्वांगस्थेववेदायैवेतिशंकावारयति ॥ समेदिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ कृतेन अकृतेनवालौकिकवैदिककर्मणा जीवत ए हि कोऽजीवत आमुष्मिकोऽप्यर्थः पुरुषार्थानास्ति ॥ ३३ ॥
 कुतोनास्ति तत्राह ॥ यदिति ॥ यद्यस्मात्कारणात्कर्मकार्मभयवाधावधौ तदुभयात्सभूतचशाश्वतामेदहूपिणत्वयिप्रतिभासिककर्मत्वनाविवर्तमानेपिवस्तुतः कर्मतानास्ति ॥
 अवासनमसंकल्पं यथा प्राप्तानुदृत्तिमान् ॥ शनैश्चक्रभ्रमाभोगइवस्पंदस्वकर्मसु ॥ २५ ॥ माकर्मफलबुद्धिर्भूमितिसंगोस्वकर्मणि ॥
 उभयं वात्यजैतत्वमुभयं वासमाश्रया ॥ २६ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन संक्षेपादिदमुच्यते ॥ संकल्पनं मनोबंधस्तदभावो विमुक्तता ॥ २७ ॥ नेह
 कार्यनवाकार्यमस्ति किंचिन्नकुत्रचित् ॥ सर्वशिवमजंशतमनंतं प्राग्वदास्यताम् ॥ २८ ॥ पश्यन्कर्मण्यकर्मत्वमकर्मण्यचकर्मताम् ॥ य
 र्थाभूतिथायश्रुतमास्वयथासुखम् ॥ २९ ॥ अवेदनं विदुर्थो गंचित्तक्षयमकृत्रिमम् ॥ अत्यंततन्मयो भूत्वा तया तिष्ठयथासिभोः ॥ ३०
 समेशते शिवे सूक्ष्मप्रवर्जिते ॥ ततेऽनते परेशुद्धे किंकेन किल खिद्यते ॥ ३१ ॥ नोदेतुत्वयि संकल्पो मरुभूमा विवांकुरः ॥ इच्छानो
 देतु भवतिलतिकेवोपलोद ॥ ३२ ॥ अवेदनस्य शांतस्य जीवतो वाप्यजीवतः ॥ नेह किंचित्कृतेनार्थानाकृतेनापिकश्चन ॥ ३३ ॥ यत्क
 र्माकर्मशातेऽतः शाश्वतामेदहो ॥ नकर्मणिचकर्मणि न कर्त्तव्यं पिकर्त्तुता ॥ ३४ ॥ अहंममेतिसंविदन्नदुःखतो विमुच्यसे ॥ असंविद
 न्विमुच्यसे यदोप्सितं तदाचर ॥ ३५ ॥ अहंममेतिनास्यलं यदस्ति तच्छिवं परम् ॥ परात्परं त्विदं शिवादशब्दमर्थरूपकम् ॥ ३६ ॥ यदृश्य
 तेजगदिदं खलु किंचिदेतद्देहोऽगदत्वमिवातिनविद्यमानम् ॥ अस्यक्षयं विदुरेवदनमेवपश्चात्सत्यं तदेव परमार्थमथवा शिष्टम् ॥ ३७ ॥
 इत्यार्षे वासिष्ठु महारामायणे वा ० देवदूतोक्तं मोक्षोपाये पुनिर्वाणप्रकरणे उत्तरार्धे इच्छादिचिकित्सायोगोपदेशो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥
 तादृशकत्राल्यनाविवर्तमानेपिकर्त्तानास्ति ॥ यस्यकर्मकर्त्तृतादौसत्यताबुद्धिस्तस्यैवकर्मफलमिति श्रद्धादिवदधिकारिविशेषणविधायकशास्त्रेण बोधनादिति भावः ॥ ३४ ॥
 अतएव देहादावहंममेतिसंवेदनवतएवविधिनियेधशास्त्राधिकारात्कर्मकर्त्तृताबंधोनेतरस्येति प्रागुक्तमित्याह ॥ अहंममेति ॥ ३५ ॥ पराहूमानंदाख्याच्छिवात्परमन्यद्विदं दृश्यमर्थ
 रूपमिवावार्थरूपकंप्रतिभासिकजगदशब्दमनिर्वचनीयमवस्वेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ एतदेव स्पष्टमाह ॥ यदिति ॥ किंचित् इत्यमीदृशं चेति निर्वचनशब्दश्च्युम् ॥ एतद्वाधाधिष्ठानं
 अथतद्वोधवाधानंतरंपश्चादत्र शिष्टमवेदनेदशाधिपयमेवानुभवनिष्ठाः सत्यैकरूपं परमपुरुषार्थरूपं विदुरित्यर्थः ॥ ३७ ॥ इति श्रीवा ० म ० ता ० नि ० उत्तरार्धे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

१ अयमर्थो मूलस्थकर्मणीत्यस्य
 २ मूलस्थकर्मणीत्यस्य भावप्रधाननिर्देशादयमर्थ इति भाति

निहृष्यतेऽत्रप्रथमं सर्वशिवमयं जगत् ॥ कर्मवीजं तथा च्छिव्यसमूलं विनिवार्यते ॥ १ ॥ सर्वशिवमयं शांतात्मनं प्राग्वदास्यतामिति यदुक्तं तदत्र प्रथममुपपादयितुं प्रतिजानति ॥ अहंतेस्प्यमिति ॥ आत्मनि पारमार्थिकस्य भावे तच्च दृष्ट्या अवस्थितम् ॥ १ ॥ यथा द्विचिदास्यं तच्च द्विवर्त्तत्वाच्चिन्मयमित्यंत्करणचतुष्टये क्रमेण दर्शयति ॥ मनदति ॥ प्रथमं हि चित्तश्चेत्योन्मुखत्वलक्षणं मननं चिदात्मवतत्सदाभिमानाध्यवसायस्मरणकामसंकल्प्यादिसमयस्तथैव चिदात्माः सर्वानुभवसिद्धाः ॥ तथा चिच्चैत्यसंबंधलक्षणः कालश्चेत्याकारस्तक्रियानामसंस्थानसहितं सर्वमंतःकरणसंस्मरणसाक्षात्क्षिप्रैयत्वाच्छिवमयमिति बोद्धुं शक्यमित्यर्थः ॥ २ ॥ एवमिदं द्विरिद्वियतद्वारकवासदर्शनतद्विषये स्वपिचिदात्मियुक्तैवापरोक्षप्रथेनितत्रापिशिवमयत्वमेव विवेकिभिर्दृष्टशक्यमित्याशयेनाह ॥ शिवेति ॥ रूपलोकग्रहणशब्दाद्यालोचनानामप्युपलक्षणम् ॥ मनःक्रमावाहासविषयकल्पकहनोपादानादिवुद्धयलाद्विषयाश्च ॥ एवं शिवमयवदर्शने शिवएव सर्वत्र पुटीरूपेण प्रथमेन तोवस्तंतरमस्तीत्याह ॥ तन्मयत्वादिति ॥ ३ ॥ तदेव विशदयति ॥ मात्रि

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अहंते क्वं विमनं शांतात्मन्यवस्थितम् ॥ यथापंकमयसै न्यंतया शिवमयं जगत् ॥ १ ॥ मनोहंकारबुद्ध्यादिचित्तमेव च तन्मयम् ॥ कालाकारक्रियाशब्दशक्तिसंदर्भसंयुतम् ॥ २ ॥ शिवपंकमया एव रूपालोकमनःक्रमाः ॥ तन्मयत्वादनंतत्वादतः किं केन चेत्येते ॥ ३ ॥ मातृमेयप्रमाणं प्रदेशकालौदिगादिच ॥ भावाभावविवर्त्तादिशिवपंकमयात्मकम् ॥ ४ ॥ अहंमेत्यतः साराश्रेतरत्परमेश्वरात् ॥ असंसक्तमस्तिष्ठुहाशिलोदरमौनवत् ॥ ५ ॥ श्रीराम उवाच ॥ अहंमेत्यसद्रूपज्ञस्याभावयतः प्रभो ॥ अशुभं कर्मणां त्यागादनुष्ठानाच्च किं शुभम् ॥ ६ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ पृच्छामि यदहं तत्त्वं कथं चाशुभमानघ ॥ यदि जानासि तत्त्वेन कर्मतावत्किं भुञ्जते ॥ ७ ॥ विस्तारः कर्मणः कीदृङ्मूलं तस्य च किं भवेत् ॥ नाशनीयं च निपुणं कथं कथयनाश्रते ॥ ८ ॥ श्रीराम उवाच ॥ यन्नाशनीयं निपुणं तन्नूनं च विनाश्रते ॥ मूलकापेण भगवन्नशाखादिविकर्तनैः ॥ ९ ॥

ति ॥ ४ ॥ सर्वविवर्त्तानहंमेति द्वेष्येणैव संगृह्यतत्र चिदात्मत्वपर्यालोचने तत्सारतन्मात्रत्वपरिशेषात्तत्रस्थितिः सुलभेत्याशयेनाह ॥ अहमिति ॥ शिलोदरेत्यस्य सिद्धं वागादिचेष्टारूपस्य त्वलक्षणं भीनंतद्वत् ॥ नामरूपकर्मालके प्रपंचेनामरूपयोरपरोक्षचिदात्सैव स्फुरणाच्छिवमयत्वं निर्णयितत्र बाधेन तत्स्वरूपेऽवस्थानं सुकर्म ॥ कर्मणां तु पुण्यपापलक्षणानामंतकोटिजन्मसंचितानामपरोक्षतया ज्ञानादर्शनात् शिवमयत्वदर्शिनवाधसिद्धिरिति तन्निवारणे परिशेषादमरणनिश्चेष्टावस्थानलक्षणस्तस्यागएवोपायः ॥ नहि ज्ञानिन कर्मकरणेन किंचित्फलमपेक्षितं नवानित्येनैमिदं किंत्यागप्रत्यब्धाप्रसक्तिरस्ति येन तूष्णीमवस्थानं न सिद्धेदिति संभावनायामः पृच्छति ॥ अहमिति ॥ ६ ॥ सत्यमेव न वै च्छर्मसिद्धेद्यदि मूलेन सहत्वया तस्य कुरो क्येत मूलं तु यत्तव इत्सः ॥ अहंतेति दर्शयितुं वृत्तेशोरापेण कर्मणां किमलमिति निश्चित्येत्यपृच्छयते इति परीक्षार्थं रामत्वया कर्मणः स्व

ननु हि प्रबोधेन सप्रतिबिबहे नु श्वितो पाधि निर्सनीयस्तत्राह ॥ प्रबुद्धस्येति ॥ ३५ ॥ तस्मान्नतूर्णाभावेन देहत्यागेन तत्राकर्मोपरमः कर्मत्यागः किंतु यथाप्राप्तव्यवहारकाले व्यस-
 न्नुत्तरीयकूटस्थचिन्मात्रोहैर्वाकचिक्करोमीति निष्क्रियात्मस्वभावस्थित्या कर्मशब्दार्थभावनाया अभावने अनुद्भवसति विनापि धलं कर्म कर्मत्व विकल्पग्रस्तज्यकेवलं स्वयमे-
 गा द्वितीयकूटस्थचिन्मात्रोहैर्वाकचिक्करोमीति निष्क्रियात्मस्वभावस्थित्या कर्मशब्दार्थभावनाया अभावने अनुद्भवसति विनापि धलं कर्म कर्मत्व विकल्पग्रस्तज्यकेवलं स्वयमे-
 व भवतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ इतो न्यथा तु कर्म्यागो दुष्कार इत्याह ॥ असंभवतीति ॥ ३७ ॥ बोधात्संबद्धैतवाधेन कर्मणोपि बाधलक्षणस्यागस्तु कुर्वतोप्यत्रिभुङ्गइत्याशयेनाह ॥ बोधादि-
 ति ॥ इदं तासंचित्देहस्य प्रतिभासस्य स्वयमेवाविलयनाद्वाधात्तु यदत्यंतासत्त्वं जगतस्यागम् ॥ ३८ ॥ ननु बोधाद्वेद्यमेव बाध्यते न वेदं तत्कथं तद्वाध उच्यते तत्राह ॥ वेद न चिदि ॥ ३९ ॥
 सा च वेदकृत्स्नत्वशानोत्पन्नानैवाविद्यते ॥ उपाधिबाधे चिदाभासस्य पृथगनवस्थानादिति भावः ॥ यत्तु चिदाभासत्वरूपवेद्यो न्मुखत्वं संत्यज्य शुद्धचिदात्मंकरूपं शिष्टं तच्चिद्वैत-
 वेदं यतस्तत्कर्मक्रियानो येन भावत्युद्धंत विदधात्वर्थः स्यादित्यर्थः ॥ किंतु ब्रह्मैवेत्याह ॥ वेद्यो न्मुखत्वमिति ॥ ४० ॥ यत्तु चिदाभासत्वरूपवेद्यो न्मुखत्वं संत्यज्य शुद्धचिदात्मंकरूपं शिष्टं तच्चिद्वैत-
 प्रबुद्धस्याप्रबुद्धस्य देहिनो देहगेहके ॥ आदेहं विद्यते चित्तं त्यागस्तस्य न विद्यते ॥ ३५ ॥ जीवतांतस्य संत्यागः कथं नामोपपद्यते ॥ केवलं
 कर्मशब्दार्थभावनाभावेन सति ॥ ३६ ॥ कर्म कर्मत्वमुस्तज्य स्वयमेव भवत्यजम् ॥ असंभवति संत्यागे कर्मणो यः करोति हि ॥ ३७ ॥
 इदं कर्तव्यता त्यागं किञ्चित्तेन तत्कृतम् ॥ बोधादिदं तासंचित्तेः स्वयं विलयनात्तु यत् ॥ ३८ ॥ जगतस्तं विदुः स्यागमसंगमोक्षमेव च ॥
 वेदं न सति संवेद्ये सर्गादावेव घट्टक् ॥ ३९ ॥ नोत्पन्ना विद्यते नैव तस्मात्किंकेव वेदनम् ॥ वेद्यो न्मुखत्वं संत्यज्य रूपं यद्देदनस्य वै ॥ ४० ॥ न
 वेदं न तन्नो कर्म तच्छांतं ब्रह्म कथ्यते ॥ घेतं न प्रोच्यते कर्म संस्त्याग्निकासितम् ॥ ४१ ॥ अचेतनं विदुर्माक्षं प्रत्येवोपदेशगः ॥ त्यागो
 हिकर्मणां तस्मादादेहं नोपपद्यते ॥ ४२ ॥ यैस्तु संपूज्यते कर्म तन्मूलं तैर्न मुच्यते ॥ मूलं स्वकर्मणः संविन्मनसो वासनात्मनः ॥ ४३ ॥ साचा-
 देहं समुच्छेत्तु मृते बोधांशक्यते ॥ रामकेवलमेपांतः कर्म मूलकरापरा ॥ ४४ ॥ सूक्ष्मसंविदसंविद्यास्वयत्नेन निरुह्यते ॥ येन संविदसं-
 विद्यास्वयत्नेन विचार्यते ॥ ४५ ॥

अतएव मोक्षमचेतनं विदाभासशून्यमेव विदुर्नुभवनिष्ठाः ॥ तेषां वि-
 वासनात्मनो मनसः संबधि-
 त्याग इति ॥ ४२ ॥ वासनात्मनो मनसः संबधि-
 त्वात्तत्कारिषु श्रेष्ठा च ॥ ४४ ॥ तस्मान्मुक्त एव कर्मत्यागो पाय इत्याशये
 पराकर्तृत्वात्तत्कारिषु श्रेष्ठा च ॥ ४४ ॥ तस्मान्मुक्त एव कर्मत्यागो पाय इत्याशये
 विचार्यते न सत्ययत्नेन संविद्या अप्रतिसंधानेन निरुह्यते ॥ नतन्निष्कंतेने पृथक्प्रयत्नोपेक्षास्तीति भावः ॥ क्वचिपुस्तके येन त्यागो चरार्द्ध-
 मूलकाद्यौ च विकलनादित्यपि क्वचित्पाठः ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ न विद्यते चेतनां चिदात्मा सो यत्र तथा विधमाकाशमेकमनस्यस्तजतीयभेदेरिदमर्थेदृश्येर्हान्तं ब्रह्मैवमुक्तदशा अस्ति तदेव सर्वेषामस्मदादिवेनानानां सारं पारमार्थिकं रूपमा
 ब्रह्मैव विददस्यर्थः ॥ ४७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठ ० नास्य प्रकाशो निर्वाणप्रकरणे उत्तरार्द्धे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ अत्यंतं मां जिते वेद्ये यथा तत्र च मे देव नम ॥ निष्कर्मं चापि विदुषां तथा
 यदहोच्यते ॥ १ ॥ अवेदनं विदुषो क्षिंचितक्षयमकृत्विममितियदुक्तं तत्रामः शंकेते ॥ अवेदनमिति ॥ यद्यपि वेद्योन्मुखत्वं संत्यज्य रूपं यद्देदनस्यैव नैव दनंतन्मो कर्मतच्छांतं ब्रह्म
 कथ्यत इति प्रागुक्तत्वात्साक्षात्शंकाया उत्थानं स भवति तथाप्यने स विदसं विस्थानि कृत्यते इत्युक्त्या तन्नाश एवोक्तः स च तच्छांतं ब्रह्म कथ्यत इति प्रागुक्त्या सह विरुद्धः सतोऽसत्त्वायो
 गादिति स भवत्येव प्रश्नः ॥ एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्तीत्युक्ते अत्रैवमात्राग्नानममुहृत् न प्रेत्य संज्ञास्तीति भेद्येयं प्रश्नवदिति ॥ १ ॥ अतएव न चाअरे
 मोहं ब्रवीम्य विनाशां विरोधमात्मा अनुच्छित्तिधर्मो माया संस्पृशस्त्वस्य भवतीति याज्ञवल्क्य ब्रह्मसिद्धोपि समाधत्ते ॥ २ ॥ कथं सुकंतं वाह ॥ एताविति ॥ एतोसंसा
 तेन संसृतिवृक्षस्य मूलकापावितन्यते ॥ ४६ ॥ अचेतनाकाशमनस्य देकं ते देवमस्ति त्विदमर्थं हीनम् ॥ तद्व्योमरूपं यतएतदेवं निरामयंचे
 तनसारमाहुः ॥ ४७ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० उ० कर्मव्योजदाहयोगोपदेशो नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ अवे
 दनं वेदनस्य मुनीं ब्रह्मक्रियते कथम् ॥ नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ॥ १ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ नासतो विद्यते भावो नाभावो
 विद्यते सतः ॥ यदा तदेव सुकरं वेदनं विदं स्वयम् ॥ २ ॥ एतौ वेदनशब्दार्थै रज्जुसर्पभ्रमोपमौ ॥ असत्या बुद्धितौ विद्विष्टगृह्णां भ्रमासमौ
 ॥ ३ ॥ अवोधस्त्वनयोः श्रेयानवोधोः स्वायचैतयोः ॥ तस्मात्सदेव बुद्ध्या स्वमाऽसद्बुद्ध्या स्वरायव ॥ ४ ॥ जंतोर्वेदनशब्दार्थवोधोः स्वकरः
 परः ॥ निष्कृत्य ज्ञानशब्दार्थवोधं धतिष्ठयथास्थितम् ॥ १ ॥ सर्वावयो धावसरे ज्ञानिशब्दार्थयो रिह ॥ निर्वानोदय इत्येव परमो मिति शास्यताम्
 ॥ २ ॥ धृत्वाशुभाल्मकर्मस्वं शानीयं विवेकिनाम् ॥ तन्नास्तीत्यवबोधेन तत्त्वज्ञानेन सिध्यति ॥ १ ॥ कर्ममूलानि कोपण संसारः परिशास्यति ॥
 सुविचारितमन्विष्टं यावत्कर्म न विद्यते ॥ २ ॥ चिद्रूपो बिल्वमज्जांतश्चित्तसंज्ञां यदात्मनि ॥ करोति तद्यथा बिल्वान्न स्वस्य मपि भिद्यते ॥ १ ॥
 रदशाप्रसिद्धी ॥ यत्र हि हृदयमिब भवति तदितरदतरं परयति यत्र त्वस्य सर्वमात्मिवाभूत्तत्केन कं पश्येत् यत्र नान्यत्पश्यति नान्यच्छृणोति नान्यद्विजानाति स भूमेत्यादि श्रुतिपुत्रयोनि
 पिदत्त्वादिनिभावः ॥ ३ ॥ अतएव वेदनयदिन त्रिपुटी साक्षिण त्रिपुटी निरवशिरो मोक्षदत्ताशयोनाह ॥ अवोधस्त्विति ॥ सदेवनाशिकुटस्थाल्मरूपमेव बुद्ध्यास्य असतं त्रिपुट्यंतं
 तदस्यायुपहिनचिदात्मांसां आत्मेति बुद्ध्यात् ॥ ४ ॥ परिच्छिन्ने तस्मिन्नात्मता बुद्धिरेव सर्वेषामनर्थहेतुरित्याह ॥ जंतोरिति ॥ निष्कृत्य स मूलं छित्त्वा ॥ ५ ॥ व्यवहारकाले त
 स्य कथमुच्छेदः कार्यस्तत्राह ॥ सर्वं त्रिपुटीवो धलक्षणव्यवहारसरेपि व्यावहारिकज्ञानिशब्दार्थयोः परमन्यत्तत्र यथायोगं सर्वार्थपरं कुटस्थचित्त्वात्तत्र सर्वशब्दपरेण ओ
 मित्यनेन लक्षयित्वा स एवात्मानिर्वाणोदय इत्येव शास्यतां निर्विकल्पेप्यवबुद्धयतामित्यर्थः ॥ ६ ॥ ईदृशवोधव्यवहारदेवोत्तरपूर्वयोः शुभाशुभयोरश्लेषविनाशी सिद्ध्यत इत्याह ॥
 शुभंति ॥ ७ ॥ कुटस्थाल्मदर्शनमेव सर्वकर्ममूलं वेदोच्छेदेन सर्वकर्मबाध इत्याह ॥ कर्मंति ॥ यावत्स मूलं स फलं स शास्त्रोपशास्त्रपुण्यं ब सर्वकर्म न विद्यते ॥ ८ ॥ यथा बिल्व
 मज्जात्सार्थं ह्यजादिकरोति तद्विद्वत्सायथानि भिद्यते तथा चिद्रूपोप्यात्मिप्रपन्नचित्तं न भिद्यति ॥ ९ ॥

मूलोकसन्निवेशांतो जंबूद्वीपादिसन्निवेशो यथा भुवोनपृथक् ॥ न भौव्योमतदंतर्गतं भूतभुवनाथो विचपरस्मात्साम्नाथान्नपृथक् ॥ १० ॥ तदर्थं योश्चिच्चित्रशब्दार्थयोस्त
 न्तुलोकसन्निवेशार्थं क्वचित्प्रतिधाल्यत् ॥ ११ ॥ अतद्भावं ग्राहकत्वस्मत्पूर्वधर्मद्वयशून्यम् ॥ १२ ॥ कुतस्तच्छून्यं तदाह ॥ चेतनमिति ॥ चेतयतीति चिदिति व्युत्पत्त्या हि चेतन
 इर्थात्वाच्चिन्मात्रार्थं क्वचित्प्रतिधाल्यत् ॥ ११ ॥ तच्च कूटस्थायाश्चित्तो निर्मूलं भ्रमयक्षवन्मिथ्यैव यद्देतुकं मिथ्याह पमुदेदितिनोदितमेव अतो न क्रियाह पम्यत्तत्र विद्यत इति विकल्प
 मर्थप्रकाशानं चितः कर्मक्रियेत्यवगम्यते ॥ तच्च कूटस्थायाश्चित्तो निर्मूलं भ्रमयक्षवन्मिथ्यैव यद्देतुकं मिथ्याह पमुदेदितिनोदितमेव अतो न क्रियाह पम्यत्तत्र विद्यत इति विकल्प
 मात्रं तथा व्युत्पादनमित्यर्थः ॥ १३ ॥ एवं चेतनक्रियाया अपृथक्चेतद्विषयाणामपि तस्मिद्धमित्याह ॥ चेतनमिति ॥ यदाचेतनं कर्म अहेतुकमिति अनिलतरत्संपदवपृथक्त्वादवाहि
 जायति अंतःस्वमसुप्तोश्चसैवार्थीरित्यर्था अप्यासैव न पृथगित्यर्थः ॥ १४ ॥ सर्वकर्मविस्तारो देह एव ॥ अय कर्मणां मात्मेत्येतदिति श्रुतेः ॥ स एव बूलतः अहंतात्माशाखातः
 न यथासन्निवेशांतः सन्निवेशस्ततः पृथक् ॥ तथानभोर्थादिपृथङ्ङुपरस्मान्मनागपि ॥ १० ॥ यदेवां भस्तेवांतद्रवत्वमपृथग्यथा ॥ चि
 त्वमेव तथा चित्तं तद्रूपत्वात्तदर्थयोः ॥ ११ ॥ यथाद्रवत्वंपयसियथा लोकाश्च तेजसि ॥ तथा ब्रह्मण्यतद्भावं चित्त्वं चित्तं च विद्यते ॥ १२ ॥ अहेतुकं
 चेतनं कर्म तत्त्वांतं निर्मूलं भ्रमयक्षवत् ॥ उदेत्यहेतुकं चेतोदितं तन्न विद्यते ॥ १३ ॥ चेतनं कर्म तच्चैतद्भातिस्पंद इवानिलः ॥ अहेतुकं
 यदात्मैतद्द्विहरंतश्चसार्थधीः ॥ १४ ॥ विस्तारः कर्मणां देहः सोहंतात्मासंसृतिः ॥ अचेतनानहंत्वेन शास्त्रागण्यस्य स्पंदं वा तवत् ॥ १५ ॥ अचे
 तनादन्तत्मा भूत्वाज्ञोप्युपलोपमः ॥ संसारमूलकपणं कुरुकोडमुखाश्रवत् ॥ १६ ॥ कर्मबीजकलाकोशत्यागण्वंकृतो भवेत् ॥ ना
 न्यथाराघवांतस्तेशांतमस्तुसदास्थितम् ॥ १७ ॥ कर्मबीजकलात्यागेत्तस्मादितरात्मनि ॥ अविद्यमाने जीवस्य तज्ज्ञैर्विदितवस्तुभिः
 ॥ १८ ॥ शांतैर्न गृह्यते किंचिन्न च संत्यज्यते पिच ॥ त्यागादानेन जानंति तस्मैः शांतमानसम् ॥ १९ ॥ आकाशशून्यरूढयैर्ज्ञैर्यथास्थित
 मास्यते ॥ क्रियते च यथा प्राप्तं नाप्येतैः क्रियते पिच ॥ २० ॥ प्रवाहपतितं सर्वस्पंदं देशांतमानसम् ॥ तेषां कर्मैर्द्वियाण्येव मर्द्धं संसुसवाल
 वत् ॥ २१ ॥

संसृतिः अचेतनं चिदाभासात्मकक्रियावाधस्तल्लक्षणेनानहंत्वेन मूलोच्छेदेन शाखाः सशाम्यतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ चिदाभासोच्छेदेन जीवस्यात्मनाशोद्यत्तइति नमंतव्यं किंतु सत्र
 भावेनानंतात्मा भूत्वात्मानं संसारमूलोच्छेदं परमपुरुषार्थं संपादितवानित्याह ॥ अचेतनादिति ॥ कोडोवराहस्तन्मुखाग्रं यथा मुस्तादिमूलकपणं करोति तद्वत् ॥ १६ ॥ नान्य
 थाहेराघव अतः कारणान्ते अंतःसदास्थितं वेदनात्मकं कर्म मूलं शांतमस्तु ॥ १७ ॥ एतस्मिन्कर्मबीजकलात्यागे कृते जीवस्य इतरात्मनि ब्रह्मात्मातिरिक्ते चिदाभासात्मनितं दृश्य
 प्रपंचात्मनि च अविद्यमाने जाते तज्ज्ञैः शांतैः किंचिन्न गृह्यते न त्यज्यते चेति परेणान्वयः ॥ यत्र त्वस्य सर्वभासैवाभूत्तत्केन कं परधेदिति श्रुतेरिति भावः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २० ॥ य
 थानदीप्रवाहपतितं तृणकाठादिसर्वस्पंदं ते एव तेषां कर्मैर्द्वियाणि शांतमानसं विनापि मनोविकारं स्पंदं इति विपरिणस्यते ॥ २१ ॥

ग्लोकसन्निवेशांतर्गतो जंबूद्वीपादिसन्निवेशो यथा भुवोनपृथक् ॥ न भो व्योम तदंतर्गतं भूत भुवनार्थादिच परस्मात्साम्ना चान्नपृथक् ॥ १० ॥ तदर्थं योश्चिच्चि शब्दार्थयोस्त
 न्मूलो कसन्निवेशांतर्गतो जंबूद्वीपादिसन्निवेशो यथा भुवोनपृथक् ॥ ११ ॥ अत इवावग्रहकत्वस्मत्पूर्वधर्मद्वयशून्यम् ॥ १२ ॥ कुनस्तच्छून्यं तदाह ॥ चेतनमिति ॥ चेतयतीति चिदिति व्युत्पत्त्या हि चेतन
 दर्थात्वाच्चिन्मात्रार्थकचितिधात्वर्थत्वात् ॥ १३ ॥ तच्च कूटस्थायाश्चितो निर्मूलं भयक्षयन्मिथैव यदेतुं कमित्याह पमुदेतितनोदितमेव अतो न क्रियाह पम्यत्तत्र विद्यत इति विकल्प
 मर्थप्रकाशानंचितः कर्मक्रियेत्यवगम्यते ॥ तच्च कूटस्थायाश्चितो निर्मूलं भयक्षयन्मिथैव यदेतुं कमित्याह पमुदेतितनोदितमेव अतो न क्रियाह पम्यत्तत्र विद्यत इति विकल्प
 मात्रं तथा व्युत्पादनमित्यर्थः ॥ १३ ॥ एवं चेतनक्रियाया अपृथक् चेत द्विषयाणामपि तत्सिद्धमित्याह ॥ चेतनमिति ॥ यदा चेतनं कर्म अहेतुकमिति अनिलतरस्य द्रवपृथक् दवावहि
 जांपति अंतःस्वमहुपुष्योश्चैवार्थधैरित्यर्था अप्यालैव नपृथगित्यर्थः ॥ १४ ॥ सर्वकर्मविस्तारो देह एव ॥ अयं कर्मणां मालेवेतदिति श्रुतेः ॥ स एव मूलतः अहंतात्मा शाखातः
 न यथा सन्निवेशांतः सन्निवेशस्ततः पृथक् ॥ तथानभोर्थादिपृथङ्ङुपरस्मान्मनागपि ॥ १० ॥ यदेवां भस्तदेवां तद्रवत्वमपृथग्यथा ॥ चि
 त्वमेव तथा चिंतं तद्रूपत्वात्तदर्थयोः ॥ ११ ॥ यथा द्रवत्वंपयसि यथा लोकाश्च तेजसि ॥ तथा ब्रह्मण्यतद्भावं चिच्चिंतं च विद्यते ॥ १२ ॥ अहेतुकं
 चेतनं कर्म तस्वांतर्निर्मूलं भ्रमयक्षवत् ॥ उदेत्यहेतुकं तच्चेन्नोदितं तन्न विद्यते ॥ १३ ॥ चेतनं कर्म तच्चैतद्भातिस्पंद इवानिलः ॥ अहेतुकं
 यदात्मैतद्दहिरंतश्च सार्थयोः ॥ १४ ॥ विस्तारः कर्मणां देहः सोहंतात्मा स संसृतिः ॥ अचेतनानहंत्वेन शास्त्रस्य स्पंदं दवावत् ॥ १५ ॥ अचे
 तनादन्तत्मा भूत्वा शोप्युपलोपमः ॥ संसारमूलकपणं कुरुक्रोडमुखाग्रवत् ॥ १६ ॥ कर्मबीजकलाकोशत्यागएवंकृतो भवेत् ॥ ना
 न्यथाराघवांतस्ते शांतमस्तु सदा स्थितम् ॥ १७ ॥ कर्मबीजकलात्यागेत्तस्मादितरात्मनि ॥ अविद्यमाने जीवस्य तज्ज्ञैर्विदितवस्तुभिः
 ॥ १८ ॥ शांतैर्न गृह्यते किंचिन्नच संत्यज्यते पिच ॥ त्यागादानेन जानंति तस्मैः शांतमानसम् ॥ १९ ॥ आकाशशून्यरूढयैर्ज्ञैर्यथा स्थित
 मास्यते ॥ क्रियते च यथा प्राप्तेनाप्येतैः क्रियते पिच ॥ २० ॥ प्रवाहपतितं सर्वस्पंदं देशांतमानसम् ॥ तेषां कर्मैर्द्वियाण्येव मद्भ्रं संसुप्तबाल
 वत् ॥ २१ ॥

संसृतिः अचेतनं चिदाभासात्मकक्रियावाधस्तद्वक्षणेनानहंत्वेन मूलोच्छेदेन शाखाः सशाम्यतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ चिदाभासोच्छेदेन जीवस्यात्मनाशोद्यत्तइति न भंतव्यं किंतु स ब्रह्म
 भावेनानंतात्मा भूत्वा स्वानर्थसंसारमूलोच्छेदं परमपुरुषार्थसंपादितवानित्याह ॥ अचेतनादिति ॥ क्रोडो वराहस्तन्मुखाग्रं यथा मुस्तादिमूलकपणं करोति तद्वत् ॥ १६ ॥ नान्य
 थाहाराघवतः कारणान्ते अतः सदा स्थितं वेदनात्मकं कर्म मूलं शांतमस्तु ॥ १७ ॥ एतस्मिन्कर्मबीजकलात्यागे कृते जीवस्य इतरात्मनि ब्रह्मात्मत्वातिरेके चिदाभासात्मनितद्वृथ
 प्रपंचात्मनि च अविद्यमाने जाते तज्ज्ञैः शांतैः किंचिन्न गृह्यते न त्यज्यते चेति परेणान्वयः ॥ यत्र त्वस्य सर्वमालिनाभूत्तत्केन कं पश्येदिति श्रुतेरिति भावः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

यथानदी प्रवाहपतितं तृणकाष्ठादिसर्वस्पंदं ते एव तेषां कर्मैर्द्वियाणि शांतमानसं विनापि मनोविकारं स्पंदं ते इति विपरिणम्यते ॥ २१ ॥

निर्वासनेनिर्विपर्येसेनिरतिशयानन्दौ ॥ रसाभोगप्रवृत्तौःकरणवृत्तयोनीरसारागशून्याः संतोऽज्ञाननिपुणाः स्वस्वविषयप्रकाशोऽसमर्थादिव भूत्वा ॥ २ ॥ प्रागुक्तवेदनमेवकर्मणस्या
गः ॥ इतरेणजीवनादृष्टाक्षिप्तदेहादिस्यंदरूपेणकर्मणा ॥ ३ ॥ अनुल्लेखं कृताकृतप्रतिसंधानशून्यम् ॥ २ ४ ॥ ५ ॥ अत्यांगमूलत्यागरहितं कर्मैन्द्रियसंयममात्ररूपम् ॥ तथाचोक्तं
प्रगवता ॥ कर्मैन्द्रियाणिसंयम्ययास्तेमनसास्परन्वंद्रियार्थान्निबिम्बालामिथ्याचारः स उच्यते इति ॥ २ ६ ॥ ७ ॥ इति प्रागुक्तीत्यासमूलमुत्सृज्य ॥ २ ८ ॥ अतन्मयास्तद
भिमानलक्षणविकारशून्याः ॥ क्षीवामहिरोन्मत्ताइव यत्रेणसंचारिताः काष्ठादिप्रतिमाइवच ॥ २ ९ ॥ व्यसनेन आसक्त्यतिशयेन उपहृताः स्वदेहाद्यप्रतिसंधानप्राप्ताइवेत्युल्लेखा ॥

रसेनिर्वासनेलब्धेरसाअध्यतिनीरसाः ॥ नांतस्तिष्ठन्तिनवहिरज्ञाननिपुणाइव ॥ २ ॥ कर्मणोवेदनंत्यागः सचसिद्धः प्रवोधतः ॥ अव
स्तुनेतरेणार्थः किंकृतेनाकृतेनवा ॥ २ ३ ॥ अवेदनमसंबंधयदवासनमासितम् ॥ शांतं सममनुल्लेखं स कर्मत्याग उच्यते ॥ २ ४ ॥ अपुनः
स्मरणंसम्यक्चिरविस्मृतकर्मतत् ॥ स्थितं स्तंभोदरसंसकर्मत्याग उच्यते ॥ २ ५ ॥ अत्यांगत्यागमितियेकुर्वतेव्यर्थयोधिनः ॥ साभुंक्ते
ताप्यशूनज्ञानकर्मत्यागपिशाचिका ॥ २ ६ ॥ समूलकर्मसंत्यागेनैवयेशांतिमास्थिताः ॥ नैवतेपांशुतेनार्थानाकृतेनेहकश्चन ॥ २ ७ ॥
समूलमुद्बुद्ध्यदर्मर्वाजकलामिति ॥ नित्यमेकसमाधानास्तज्ज्ञास्तिष्ठंत्यतः सुखम् ॥ २ ८ ॥ प्रवाहपतितेकार्येऽपत्स्यंदा अतन्मयाः ॥
भानाइवक्षीवायंत्रसंचारिताइव ॥ २ ९ ॥ मोक्षलक्ष्याविलासिन्याव्यसनोपहृताइव ॥ अर्द्धसुप्तप्रबुद्धाभाः कामप्यवनिमागताः
। यत्समूलंपरित्यक्तं त्यक्तमिति कथ्यते ॥ अमूलकापस्त्यागोयः सशाखालवनोपमः ॥ ३ १ ॥ अकृष्टमूलशाखाप्रलवनः कर्मपाद
नः शाखासहस्रेण दुःखायपरिवर्द्धते ॥ ३ २ ॥ अवेदनात्मनातेन कर्मत्यागो गसिद्ध्यति ॥ क्रमेणनेतरेणातएतदेवाहरन्भव ॥ ३ ३ ॥
कर्मसंत्यागमकृत्वान्यस्य कुर्वते ॥ अत्यांगत्यागरूपाल्मगगनं मारयति ॥ ३ ४ ॥ वोधात्मकतया कर्मत्यागः संपद्यते स्वयम् ॥ दग्ध
ानिरिच्छोच्चैरक्रियैव भवेत्क्रिया ॥ ३ ५ ॥ बुद्धींद्रियेहितं कर्मसफलं रसभावनात् ॥ वेष्टितव्यं कुदाश्वेवस्पर्शनो न्योनिः फलोगजः ॥ ३ ६ ॥

सुष्यवर्षान्पंचम्यादिभूमिकाम् ॥ ३ ० ॥ १ ॥ नकृष्टमुन्मलितं मूलं यत्र तथाविधं शाखापलवनं यस्य ॥ ३ २ ॥ तेन प्रागुक्तेन क्रमेण हारन्भ्यस्यन्भवतिष्ठ ॥ ३ ३ ॥ ३ ४ ॥ निरि
जीवन्मुक्तक्रियाउच्चैर्महर्भापिदग्धवीजेत्यक्रियैव ॥ नहिमहानपिदग्धंतुः पदाभासः पटोऽभवतीति भावः ॥ ३ ५ ॥ बुद्धिसहितैरिन्द्रियैर्भोगासक्तिसभावनादीहितं निप्या
देतं ॥ यथाकुदाश्रवेष्टितव्यं कूपकांठरसभावनाज्जलोद्धरणसंचनादिरूपात्सस्यसंपत्त्यासफलनतुधाचेष्टामात्रान्नदहन्योऽगजः कायचेष्टामात्ररूपः स्पर्शनो निष्कलः ॥ ३ ६ ॥

शास्यतु धनादिसंपदपचयेनदीद्वौस्तु उदयतदुपचयमभ्येतुवा ससमएचेतिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गेहेभवेत्येतच्छ्लोकस्यपूर्वाद्धैवर्णयति ॥ परिशान्तिनिर्वाह्याम् ॥ ३९ ॥ नित्रा
 णज्ञानाग्निनासहोपरतंहयंयस्य ॥ ४० ॥ तदुत्तरार्धवर्णयति ॥ अनन्तेतित्रिभिः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ विविधैःकार्यैरवश्यकर्तव्यैरजनव्ययप्रवासकलहादिविभिःसदैवलोकामोह
 शोकत्रयसन्त्यादिविकारदशामयी ॥ पुरंशाखानगरं ॥ पत्तनमहानगरं ॥ मंडलान्यत्रांतरदेशाः ॥ मलिनहृदिईदृशीअमलास्फुटासर्वामहीमुकुरकोशेइवप्रतिविविताभवत्ये
 वेत्यज्ञस्यनारण्येपिविश्रांतिखुलमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमं०रा०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेउत्तराद्धैवर्तीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ इहाहैवसंसारमूल
 कर्मत्यागेस्थितेबोधोज्जीवन्मुक्तोविवासनः ॥ गृहेतिष्ठत्वरण्येवाशाम्यत्वभ्येतुवोदयम् ॥ ३७ ॥ गेहेमेवोपशान्तस्यविजनदूरकानन
 कर्मत्यागोप्यारण्यानीविजनासजनापुरी ॥ ३८ ॥ परिशान्तमतेज्ञस्यस्वप्नेप्यप्राप्तमानवा ॥ निर्मलावितताहृद्याहृद्येववनभूमिका
 म् ॥ अशान्तस्याप्यारण्यानीविजनासजनापुरी ॥ ३९ ॥ अनंतसंकल्पवतोहृद्यस्यजग
 ॥ ३९ ॥ ज्ञस्यनिर्वाणहृद्यस्यनिस्यंदार्थानभामयी ॥ शान्तशेषविशेषार्थाजगदेवमहाटवी ॥ ४० ॥ अनंतसंकल्पवतोहृद्यस्यजग
 स्थितेः ॥ हृद्येवावर्त्तेभूमिरज्ञस्याखिलसागरा ॥ ४१ ॥ जनस्याज्ञस्यदीनस्यविविधद्वंद्वसंकटा ॥ सारंभाविविधाकाराहृद्येवत्रासमंड
 ली ॥ ४२ ॥ विविधकार्यविकारदशामयीसपुरपत्तनमंडलपर्वता ॥ मुकुरकोशइवप्रतिविविताहृदिभवत्यमलामलिनेमही ॥ ४३ ॥ ॥ इ
 वा० महारामायणेवा० दे० मोक्षोपायेपुनिर्वाणप्रकरणेउ० दृशोपशमयोगोपदेशानामतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ नत्यागःकर्मसंत्यागोबोधस्यागइतिस्मृ
 हंतादिजगच्छान्तौबोधेसंविकलालमनि ॥ संशान्तदोपसंकाशस्यागःसिद्ध्यतिनान्यथा ॥ १ ॥ नत्यागःकर्मसंत्यागोबोधस्यागइतिस्मृ
 तः ॥ अजगत्प्रतिभैकाल्मायो नहंतादिरव्ययः ॥ २ ॥ अयंसोहमिदं तन्मइतिनिःश्लेहदीपवत् ॥ शान्तिपरमनिर्वाणप्रबोधोधात्मेशिष्यते ॥ ३ ॥
 अयंसोहमिदं तन्मेशान्तमित्येवयस्यनो ॥ नज्ञानंतस्यनोशान्तिर्न्यागोनचनिर्दृतिः ॥ ४ ॥ ममेदमयमेवाहमित्येतावतियःक्षयः ॥ बोधा
 त्माशिवमाशांतं तस्मादन्यन्नविद्यते ॥ ५ ॥ अहमंशेविदाक्षीणेसर्वमेवक्षयंगतम् ॥ नाकिंचिच्चक्रचित्क्षीणंनिर्वाणैकघनंस्थितम् ॥ ६ ॥
 मिरयुपवर्णयते ॥ तच्यागश्चानहंभावभावनादात्मबोधतः ॥ १ ॥ दृगालनःसर्वदृश्यत्यागोहिमोक्षःसत्त्वेहक्षयेदोपनिर्वाणवत्तत्त्वबोधेनसर्वदृश्यमूलाज्ञानवाधेसिद्ध्यतिनान्य
 थेत्याह ॥ साहंतादीति ॥ १ ॥ नविद्यतेजगत्प्रतिभायस्मिंस्तथाविधएकालैवपरिशिष्टोमुख्यःसर्वत्यागलक्षणोमोक्षइत्यर्थः ॥ २ ॥ सपामप्रसिद्धोऽयं देहादिदृश्यरूपाएवाह
 तदेहादिसंबद्धंभोग्यंजगन्मेइतिएतस्मिंस्तादात्म्यसंसर्गाध्यासलक्षणेद्विविधेबंधेनिःश्लेहदीपवत्समूलंशान्तिसतिप्रकटोबोधश्चेतन्यमेवात्माइतिपरिशिष्यतेसएवनिर्वाणमोक्षइ
 त्यर्थः ॥ ३ ॥ उक्तमर्थव्यतिरेकमुखेनापिद्रढयति ॥ अयमिति ॥ ४ ॥ एतावति एतावतोयःक्षयः ॥ पृथर्थसप्तमी ॥ सर्वोधात्मैव ॥ अथ्यस्तवाधस्याधिष्ठानभावत्वादिति
 भावः ॥ ५ ॥ विदातत्त्वबोधेन ॥ सर्वममतास्पदंजगत् ॥ सर्वनाशेसर्वस्वनाशार्त्तोरुसमाधत्ते ॥ नाकिंचिदिति ॥ पारमार्थिकरूपेणसर्वंस्थितमेव ॥ ६ ॥

अहंबुद्धिनाशोमुलभउपायमाह ॥ अहंविदिति ॥ अहंविदित्वाहंभावभावनात् ॥ अविद्वानिति ॥ नेदंरजनमितिबुद्ध्यारजताध्यासबाधेनविघ्नादर्शनादितिभावः ॥ इयंमु
 क्तिः ॥ इयमियतीकदर्थनाबहुसाधनसपादनश्रान्तिःकिमिवकिमर्थमित्यर्थः ॥ ७ ॥ नन्वनहंबुद्धिरपिद्वैतत्वाहंबुद्धिवदध्यासएव साकेनशाम्यतीतिचेत्केनसहकतकरेणुरिव
 अहंबुद्ध्यासहस्यतएवचिदात्मनिसाराशाम्यतीतिसोपपत्तिकमाह ॥ अहमिति ॥ चित्वात्परमार्थचिरस्वभावात् ॥ कृतेविना ॥ ८ ॥ भ्रमतत्साधनतरफलतदाश्रयाणामज्ञानमात्र
 विद्यासत्त्वावज्ञाननिवृत्तौनमृथगवस्थानमस्तीत्याह ॥ नेति ॥ अनालोकनमज्ञानम् ॥ ९ ॥ १० ॥ यदायदाअहंभावोदयप्रसक्तिलादातदानुल्यकालमेवतद्विरुद्धाअबहंभाववु
 द्धिरुत्थायेत्याह ॥ यैत्रेवेति ॥ ११ ॥ एवमजस्रसावधानमुपस्थापितेनाहंभावेनअहंभावमाशुनभोर्थेनस्वपुष्यादिनातुल्यनिर्वाय्यनिर्वचनार्हतामीत्वारेणशारासनारूढोर्जन
 अहंविदहंविद्विद्वेशाम्यत्यविघ्नतः ॥ एतावन्मात्रसाध्येयंकिमिवेयंकदर्थना ॥ ७ ॥ अहंनाहमितिभ्रान्तिचचित्वाहृतेस्तिसा ॥ चि
 त्वंचाकाशविशदमतःक्रेपाभ्रमस्थितिः ॥ ८ ॥ नभ्रमोभ्रमणंनैवभ्रान्तिभ्रामकोस्तिवा ॥ अनालोकनमेवेदमालोकान्नेदमस्तिने
 ॥ ९ ॥ विद्विचिन्मात्रमेवेदमसद्रूपोपमंततम् ॥ तेनालंभौनमास्वैवसर्वनिर्वाणमात्रकम् ॥ १० ॥ येनैवाशुनिमेपणत्वहमित्येवचेत
 ति ॥ तेनैवनाहमित्येवचेतिवाशुनशोच्यते ॥ ११ ॥ अहंभावनभोर्थेननिर्वाय्यरूढवाणवत् ॥ अजस्रमाशुवाक्षीणंतिष्ठावपृथ्व्यतल्पदः
 ॥ १२ ॥ सनभोर्थांमहंतांत्वंचेतन्नवमनारतम् ॥ सर्वभावैरनारूढोभवतीणभ्रवाणवः ॥ १३ ॥ स्वभावमात्रविजयेस्वयंस्यनवीरता ॥
 तस्योत्तमपदप्राप्तौपशोत्रीहिकथेवका ॥ १४ ॥ पङ्गुनिर्जितःपूर्वेयेनोत्तमविदास्वतः ॥ भाजनंसमहार्थानिनितरोनरगर्हभः ॥ १५ ॥
 यस्यस्वांतर्मनोदत्तिर्जीयमानाजिताथवा ॥ विपयःसविवेकानांसपुमानितिकथ्यते ॥ १६ ॥ अर्थोदपदिवाभोधौयोयआपततित्व
 यि ॥ तस्मादेवपलायसनाहमित्येवभावयन् ॥ १७ ॥ नाहमस्तीतिबुद्धापिसोपपत्तिकमप्यलम् ॥ जानानोज्ञप्तिमानत्रचकिमज्ञाइवमुत्थ
 स्ति ॥ १८ ॥ नज्ञेयमर्थतोस्तीहेद्भीवकठकादिता ॥ भ्रान्तिमात्राहृतेसाचशास्यत्यस्मरणेनेते ॥ १९ ॥ योयोभावउदर्यंतस्त्वयिस्पंदइवा
 निले ॥ नाहमस्मीतिचिद्वृत्त्यातमनाधारतांनय ॥ २० ॥

बाणदवअपराङ्मुखःअवष्टब्धदमालंबितंतद्व्रलपदंयेनतथाविधःसन्क्षीणंशाश्वतंतिष्ठ ॥ १२ ॥ नभोर्थैःसमानांसनभोर्थांम् ॥ समानस्यच्छंदस्यमूर्द्धप्रश्रुत्युदकैव्यतिसः ॥ १३ ॥
 स्वभावःस्वाभाविकज्ञानमयुक्तोहंभावस्त्वन्मात्रविजये ॥ १४ ॥ काभायारिपङ्गुः ॥ १५ ॥ मध्यमाधिकारिणोजीयमाना ॥ उत्तमाधिकारिणोजिता ॥ पुमानुपुरुपार्थसा
 धनेनसफलीकृतपुजन्मा ॥ १६ ॥ अभोधौप्राक्षिमादपद्वेतिनाहमित्यसंगालभावनयातदस्यर्शएवाभ्रपलायनम् ॥ १७ ॥ सोपपत्तिकज्ञामिरूपकंक्षुरवैजानानःअनुभवत्वं
 पिक्किमुससिनमुसस्थेवेत्यर्थः ॥ १८ ॥ अर्थतउपपत्तिलेक्षेयंनान्तिवाचारंजन्यायायुपपत्तीनांत्वयाज्ञातत्वादित्यर्थः ॥ १९ ॥ अथवाकिमुपपत्तिसहस्रैर्नहिमितिदर्शन
 मेकमेवाप्यस्तेसंबंधानिपरिहृदिव्यतीत्याह ॥ योयदिति ॥ २० ॥

हेअंगअव्यक्तमनविभूतस्वभावाचिरमहमर्थताभ्रमलसंपकाज्जीवताभ्रतामापन्नब्रह्महेमश्रवणायुपायनिष्ठसमहर्ममलोन्मुक्तचेत्तेदेवपरंपरमाभासमतिभास्वरमतएवकांतिम
 तब्रह्महेमसंपन्नम् ॥ परंज्योतिरुपसंपयस्वेनरूपेणाभिनियथयतइतिश्रुतेरित्यर्थः ॥ ३३ ॥ अहंतानिवृत्तौममकेनशब्देनव्यपदेशइतिचेयथासमुद्रेविलीनायाःसंधेवकरकायथंश्रि
 यःकरकायभिधानिरुप्याअव्यपदेशयततद्वत्त्वापीत्याह ॥ यथेति ॥ ३४ ॥ तस्यब्रह्मादिनाम्नाव्यपदेशोपिदतरपदार्थवतअहंत्वलक्षणाल्पत्यायूरूपवृहच्चलक्षणंप्रवृत्तिनि
 मितंपरिक्लव्यप्रवृत्तौनवल्लुत्तेनेत्याह ॥ अस्तीति ॥ यथाशांततरंगादिजलस्वभावेनस्थितप्राक्तनसमुद्रतरंगादिरूपेणांतःसद्भावभासमानंतरंगसमुद्रादिव्यपदेशभाक्कूलस्व
 भावेनाव्यपदेशमेवतद्वदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ अभावनाद्भावनामूलाननाशात् ॥ तत्तर्हि ॥ ३६ ॥ अहमर्थस्यजगद्बीजतामुपपादयितुंतदुद्भवप्रकारमाह ॥ सदिति ॥ सत्काल

अहमर्थमलोन्मुक्तमव्यक्तताधर्मंगचेत् ॥ तत्परंपरमाभाससंपन्नहेमकांतिमत् ॥ ३३ ॥ यथानिरभिधार्थश्रीभंजत्यव्यपदेश्यताम् ॥ त
 यानहंताहंतेयंत्रह्रस्वमधिगच्छति ॥ ३४ ॥ अस्त्यहंत्वैस्थितंत्रह्रसनमेवपदार्थवत् ॥ शांतवत्सद्भावभासंतद्वत्सव्यपदेशवान् ॥ ३५ ॥
 अहमर्थोजगद्बीजंयदिदग्धमभावनात् ॥ तदहंत्वजगद्दग्धत्वादेःकलनैवका ॥ ३६ ॥ सद्ब्रह्मशिवमालेतिपरेनामकलंकिता ॥ उदस्यहंता
 कुंभत्वादिवस्त्वद्भानुविस्मृतिः ॥ ३७ ॥ अहमर्थार्थादियंबीजात्सत्ताविचलतोत्थिता ॥ यस्यांजगंत्यनंतानिफलान्यायांनित्यांतिच ॥ ३८ ॥ सा
 द्र्यद्व्यधुर्वीनदीसेयरूपालोकैपणादिका ॥ अहमर्थस्यमरिचबीजस्यांतश्चमल्लतिः ॥ ३९ ॥ धौःक्षमावायुराकाशंपर्वताःसरितोदिशः ॥
 इत्यामोदोहमर्थोग्रकुमुमस्यविकासिनः ॥ ४० ॥ अहमर्थःप्रविस्तृतःप्रकटीकुरुतेजगत् ॥ सद्रूपालोकमननंप्रवृत्तइववासरः ॥ ४१ ॥ प्र
 वृत्तेनदिनेनार्थःप्रकटीक्रियतेयथा ॥ ४२ ॥ अहमित्यर्थदुसैललवोत्रह्रणिवारिणि ॥ प्रस्तौ
 यत्तदाश्वेतत्रिजगच्चक्रकंस्थितम् ॥ ४३ ॥ उन्मेपमात्रेणाहंताजगंत्यनुभवत्यहो ॥ ननिर्मेपणद्दृगिवसत्यानीत्यप्यसंत्यलम् ॥ ४४ ॥

त्रयावाध्यम् ब्रह्मअपरिच्छिन्नम् शिवनिरतिशयानंदम् आत्माअपरोक्षचिदेकरसमित्येवंस्वभावेपरेनमननामश्रुतांमपिस्वभावानांसंकोचस्तेनकलंकितासंजातमालिन्या
 अतएवसुदकुंभाकारपरिच्छेदान्तरस्वभावविरुद्धतिरिवस्वभावचतुष्टयप्रतिबंधानशून्यासमस्यहंताउदेति ॥ ३७ ॥ तस्मादहमर्थाद्वीजादियदृश्यसत्तालक्षणाविलताउत्थि
 ता ॥ व्यष्टिभावेनान्तान्यसंस्थानि ॥ ३८ ॥ तदेवमंपंचयति ॥ साद्रीत्यादिना ॥ अद्रिभिरव्यिभिरुर्वीभिर्नदीभिश्चसहितासाद्रयद्व्यधुर्वीनदी ॥ बहिरिद्रियैरार्थालोचनंरूपालो
 कोमनस्तद्रोचरंकारमंसकल्यादिदत्तयएपणाल्लादिका ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मेरोःपरभागोसद्रूपएववासरःप्रविस्तृतःसमृपतएवरूपस्यालोकंमननंचयथा नितिन्नाभावेनकरोतितद्वत्
 ॥ ४१ ॥ अर्थोह्रपादिः ॥ निर्भीयतइति ॥ मिथ्यायस्यभानमेवनिर्माणमित्याशयः ॥ ४२ ॥ तैलस्यलवोर्विदुः ॥ चक्रकंचकाकाराभासः ॥ ४३ ॥ दृक्डुष्टचक्षुरिवअसंति

तदेवदृढीकर्तुं पुनराह ॥ अहमर्थे इति ॥ सुषुप्तिमरणमूर्च्छासुप्तिरोभूयस्थिते मोक्षे मूलतः परिक्षीणे च सति नानुभूयते ॥ समाधौ अंतर्भूयसाक्षात्कारेण परिक्षीणे इति वा ॥ तारककना
 निकायाम् ॥ ४५ ॥ निरंशवं निःशेषताम् ॥ ४६ ॥ साधनफलयोगरितिसुलभातदर्शयति ॥ स्वसंविदिति ॥ स्वसंविदस्वप्रकाशचिदात्मा तस्य भावना तदाकारवृत्तिमात्रसिद्धि
 स्तावन्मात्रसाध्येन तु जडेष्विवतरफलव्याप्तिप्रयत्नापेक्षास्तीति साधने अति सुलभाता ॥ सिद्धमात्रात्मनीतिफलेप्युत्पादनप्रयत्नानपेक्षत्वादि सुलभातास्तु चिन्ता ॥ अभीमहं भावादि
 भांतिम् ॥ कर्दिकारादकिन इति डीप् ॥ ४७ ॥ पुरुषांतरादिवासाधनानपेक्षत्वाद्यति सुलभातामाह ॥ स्वेति ॥ ४८ ॥ इदानीं सर्वोपदेशसिद्धांतसारसंक्षिप्यदर्शयन्नुपसं
 हरति ॥ विस्थयेति ॥ हे राम त्वं प्रथमं व्यहृद्यहं भावं विस्थय विष्वक् सर्वतः प्रसिद्धः शैलतरिक्षक्षितिज लक्ष्यश्रमरुद्धायुश्च तन्मार्ग आकाशश्चेत्येवं रूपः पुरिताशेषविश्वः परिस्तत वि
 अहमर्थे प्रविस्थते सारोत्थनुभूयते ॥ नांतर्भूय परिक्षीणे लोचनस्येव तारके ॥ ४५ ॥ अहमंशे निरंशवं निःशेषतां शब्दमाश्रमीम् ॥ ४७ ॥ स्वयं
 मशेषेण संसारमृगलृष्णिका ॥ ४६ ॥ स्वसंविद्भावनामात्रसाध्यं स्मिन्वरस्तु निःसिद्धमात्रात्मनि स्वैरंमाखेदं गच्छ माश्रमीम् ॥ ४७ ॥ स्वयं
 त्वमात्रसंसाध्यादसहायादिसाधनात् ॥ अनहं वेदना न्नान्यच्छ्रेयःपश्यामि ते नघ ॥ ४८ ॥ विस्मृत्या हंत्वमास्वप्नप्रविस्तवित् भवः पुरिताशेष
 विश्वो विष्वक् शैलतरिक्षक्षितिज लक्षिमरुन्मार्गं रूपो मलात्मा ॥ स्वस्थः शान्तो विशोकः करणमलकलावजितो निःप्रपंचो निःसंचारश्चरा
 त्मा सकलमसकलंचेति सिद्धांतसारः ॥ ४९ ॥ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० उ० अहंता निरासोनामचतुर्थः सर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीवसि
 ष्टउवाच ॥ स्वभावं स्वविजित्यादा विद्विष्याणां सचेतसाम् ॥ प्रवर्तते विवेके यः सर्वतस्याशुसिध्यति ॥ १ ॥ स्वभावमात्रं येनांतर्नजितं द
 ग्धबुद्धिना ॥ तस्योत्तमपदप्राप्तिः सिकता तैलदुर्लभा ॥ २ ॥ शुद्धेऽत्योप्युपदेशो हि निर्मलैतैलं विदुवत् ॥ लगत्युत्तानचित्तेषु नादर्शइव भौ
 क्तिकम् ॥ ३ ॥ अत्रैवोदाहरंतीममिति हासं पुरातनम् ॥ मम पूर्वभुशुंडेन कथितं मे रुसूद्धनि ॥ ४ ॥ पुराभुशुंडः कस्मिंश्चिरपृष्ट आसीत् कथांत
 रे ॥ मया कदाचिदकंति मेरोः शिखरकोटरे ॥ ५ ॥ मुग्धबुद्धिमनात्मज्ञं कंलं सुचिरजीवितम् ॥ स्मरसीति मया शृष्टेनोक्तं तेनेदं भगमे ॥ ६ ॥
 भवः सत्समपि भावेनास्व ॥ तदन्तरनिःसंचारः स्थावरश्चरात्माचेतिसकलनिःप्रपंचब्रह्मैवेति बाधित्वा निःप्रपंचः करणैर्मलैः कलाभिश्च वर्जितः सन् स्वस्थः शान्तो विशोकोऽमला
 त्मा आस्वेत्यध्यारोपापवादाभ्यां निःप्रपंचत्वपरिशेष एव सर्ववेदांतसिद्धांतसार इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तार्क्यप्रकारो नि० उत्तरार्द्धचतुर्थः सर्गः ॥ ४९ ॥
 शास्त्रं जितेन्द्रियेष्वेव सफलं नेतरेष्विति ॥ वसिष्ठेन भुशुंडोक्ता विद्याधरकथोच्यते ॥ १ ॥ सचेतसांसमनस्कानां विद्विष्याणां स्वं विषयानुधावनलक्षणं स्वभावमादौ विजित्यपश्चा
 यो नित्यानित्यवस्तुविवेकादिसाधने प्रवर्तते तस्यैव सर्वशास्त्राचार्योपदेशफलं प्रसिद्धाति नान्यस्येत्यर्थः ॥ १ ॥ सिकतानिष्पीडनश्चमद्वचिराभ्यस्तोपि श्रवणादिनिष्फल इत्यर्थः
 ॥ २ ॥ निर्मलेवसादौ तैलं विदुब्रह्म गति अंतर्निविशते ॥ उत्तानमगंभीरं साधनचतुष्टय रिकं चिन्तयेषांतु ॥ ३ ॥ ४ ॥ कथाने अध्यात्मकथाप्रस्तावे ॥ ५ ॥ मुग्धबुद्धिरज्ञोऽवश्य
 मजितेन्द्रियो वद्याश्रमश्च विष्यतीति तादृशस्यैव प्रश्नः ॥ ६ ॥

सुपुत्रेदित्-आर्जितैरिन्द्रियै-श्वेदंशपितः अतएवशुष्कोविश्रांतिरसहीनः ॥ तपसानियमेनयमेनचशुष्कदतिरेणाश्वयोवा ॥ आर्यःआयुर्द्विहेतुसदाचारसंपन्नः ॥ ७ ॥ ८ ॥
 औचित्याच्चिराभ्यस्ततपोनियमदेर्विकेकोद्यावश्यभावात् ॥ यथाविदूरभूविशेषस्यजलदोदयाद्विदूर्यत्नमुद्रुवतितद्वत् ॥ १ ॥ विवेकस्वरूपमेवदर्शयति ॥ पुनरिति ॥ अरामामात्र
 नदतिविभावयन्लज्जेनिर्धिण्णइतियावत् ॥ १० ॥ पंचप्राणादर्शद्वियाणिमनोबुद्धीद्वैस्थूलदेहेश्चेत्यष्टादशमर्थीस्वापुरीम् ॥ उपोस्यचिंखोद्वांश्रांतःविरक्तआलामनोयस्य
 ॥ ११ ॥ अवसरत-प्रश्रवसंप्राप्येत्यर्थः ॥ १२ ॥ तत्रस्वखेदेहेनूनिद्रियादिदोषान्वित्तरेणोत्तरत्रवर्णयिष्यन्नुपक्रमते ॥ मृदूनीतिद्विभ्याम् ॥ स्वस्वविषयेषुशीघ्रानुप्रवेशित्वा
 मृदूनिप्रवेशोत्तरकालपरित्यापीनिततश्चालयितुमशक्यत्वाद्दुष्योपिदृढबलानिस्वशरीरानुप्रविष्टशरादिशस्त्राणीन्द्रियाणिचतुल्यानीत्यर्थः ॥ १३ ॥ इमानीन्द्रियाणिहाद्वानि

भृशुंडउवाच आसीद्विद्याधरःपूर्वमनात्मज्ञःसुखेदितः ॥ लोकालोकांतरशृंगेशुष्कआर्योविचारवान् ॥ ७ ॥ तपसावदुरूपेणयमेननि
 यमेनच ॥ अक्षीणायुरतिष्ठत्सपुराकल्पचतुष्टयम् ॥ ८ ॥ ततश्चतुर्थकल्पतिविकस्तस्यचोदभूत् ॥ विदूरस्येववैदूर्यमौचित्याज्जलदोद
 यात् ॥ ९ ॥ पुनर्मतिःपुनर्जन्मजराभेतिविभावयन् ॥ लज्जेऽहंतल्किमेकस्यात्स्थिरमित्यवमृश्रसः ॥ १० ॥ मामाजगामसंप्रप्तुमष्टादश
 मर्थोपुरीम् ॥ स्वामुपोत्याविरकाल्मासंसारारसतांगतः ॥ ११ ॥ समत्समीपमागत्यकृतोदारनमस्कृतिः ॥ मत्पूजितोवसरतउवाचेदम
 नित्तितम् ॥ १२ ॥ विद्याधरउवाच मृदूनिपरितार्पीनिदृपदृढबलानिच ॥ छेदेभेदेचदक्ष्णाणिस्वशस्त्राणीन्द्रियाणिच ॥ १३ ॥ पर्याकुलानि
 मलिनानिविषदानिदुःखोर्मिमंतिगुणकाननपावकत्वात् ॥ हादार्धकारगहनानितमोमयानिजिवेन्द्रियाणिसुखमेतिचकिंममार्थैः
 ॥ १४ ॥ इ०वासिष्ठम०वा०दे०मो०निर्वाणप्रकरणेउ०विद्याधरोपाख्यानेविद्याधरप्रश्नोनामपंचमःसर्गः॥५॥ ॥ विद्याधरउवाच
 यदुदारमनायासंक्षयातिशयवर्जितम् ॥ पदंपावनमार्धतरहितंतददाशुमे ॥ १ ॥

तद्विद्वान्बन्धकारगहनानिसांधकारणयानि कामादिमर्कटे-पर्याकुलानि प्राणमनोदेहहृदयेष्वशानायादिपडूर्भिमंति देवाकचिदंकुरितस्यशमदमादिगुणकाननस्यपावकत्वा
 द्वाहकत्वादूर्भिमलेपिनशीतलानि ईदृशानीन्द्रियाणिचकारात्तदुपाश्रयमनश्चजित्वासुखमेतिनभोगिः ॥ अतोममैवैधाधरभोगलक्षणैरर्थैःकिंप्रयोजनम् ॥ तद्विरक्तोजिज्ञासुः
 शरणागतोस्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेउत्तरार्द्धपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ दिव्यभोगप्रसक्तेनचिरंस्वेनपरीक्षि
 ताः ॥ नृद्विद्याधरोक्तविषयैर्निगम्यते ॥ १ ॥ अतःसाधनचतुष्टयसंपन्नायत्नव्यजिन्मासतेमदन्तकोपनिशेषात् ॥ गदिदि ॥ सर्वकर्मणामनित्यकल्पितं स्वविरतिशयावर्त

तद्भिर्गोत्रकुतोनागमस्तत्राह ॥ एतावंतमिति ॥ आत्मनोमनसस्तीवतरैराग्यलक्षणस्वसादात् ॥ २ ॥ मनोमहामयेनकोमनोनाप्तम् अज्ञानवृत्तिषुदुर्वासनासुक्षुब्धम् दुर्गताडु
 रुच्छेदाईहाःकर्माणिचस्यतम् ॥ तत्रकारणमाह ॥ मोहादिति ॥ अहमित्यनात्मन्यात्माभिमानाकारेणस्थितान्मोहात्त्वत्त्वापरिज्ञानान्निमित्तादित्यर्थः ॥ मोहाडुद्धरेतिबुद्धि
 कृतापादानेवापंचमी ॥ ३ ॥ ननुविद्याधाराःसर्वविद्याश्रयत्वाद्धिधावलादेवसर्वदुःखनिराससमर्थामणिमंत्रसरायनादिसिद्धिभिरिणमाद्यैश्वर्यैश्वर्युक्ताःश्रूयंततत्किमेवंश्रीमति
 त्वयिकामादिदुःखशातनाःकातरताकार्पण्यादिदोषाश्चनिपतिताः येनदेवयोनिश्रेष्ठत्वान्मान्यतमोपित्वंनिकटकाकयोनिमपिमांशरणागतोसिपृच्छसिचतत्राह ॥ श्रीमत्यपी
 ति ॥ सर्वविद्यासिद्ध्यादिश्रीमत्यप्यात्मविद्याशून्येकामक्रोधेव्यासूयादिदुःखशातनाःकातर्यादिवोपाश्रयपतंत्येव अजितैर्द्वियत्वावितिभावः ॥ पंकजपक्षेश्रीमतिलक्ष्म्याधारेण

एतावंतमहंकालंसुप्तमासंजडालमकः ॥ इदानींसंप्रबुद्धोस्मिप्रसादादात्मनोमुने ॥ २ ॥ मनोमहामयोत्तंतंक्षुब्धमज्ञानवृत्तिषु ॥ मासुद्ध
 रदुरंतंमोहादहमित्तिस्थितान् ॥ ३ ॥ श्रीमत्यपिपतंत्याशुशातनाःकातरादयः ॥ गुणवत्युग्रपत्रेपितुहिनानीवपंकजे ॥ ४ ॥ जायंतैव
 भ्रियंतैवकेवलंजीर्णजंतवः ॥ नधर्मायनमोक्षायमशकाइवपंकजे ॥ ५ ॥ भावैस्तेरैवतैरेवतुच्छालंभविडंबनैः ॥ चिरेणपरिखिन्नाःस्मो
 विप्रलंभाःपुनःपुनः ॥ ६ ॥ नांतोस्यस्यनचस्यैयवस्थाऽविश्रांतमानसम् ॥ भ्रमंतोभोगभंगेपुमरुभूमिष्विवाध्वनः ॥ ७ ॥ आपातमधुरा
 रंभाभंगुराभवहेतवः ॥ अचिरेणविकारिण्योभीषणाभोगभूमयः ॥ ८ ॥ मानावमानपरयादुरहंकारकांतया ॥ नरमेवामयातातहत
 विद्याधरश्रिया ॥ ९ ॥ दृष्टाश्चैत्रथोद्यानभुवःकुसुमकोमलाः ॥ कल्पदक्षलतादत्तसमस्तविभवश्रियः ॥ १० ॥ विद्वतंभेरुकुंजेषुविद्या
 धरपुरेषुच ॥ विमानवरमालासुवातस्कंधस्थलीषुच ॥ ११ ॥

णवतिविसतंतुमतिस्वाश्रयसस्त्रेहजलविमुखत्वात्तत्कणैरेलेप्यत्वाच्चोपाणिसिंहनिष्ठुराणिपत्राणियस्यतादृशेषि ॥ ४ ॥ ज्ञानाभावेदेवयोनीनांमशकादियोनिसाम्यमेवयर्माधि
 काराभावादितिस्वचयस्ववैराग्यहेतुसर्वत्रदोषदर्शनंप्रपंचयति ॥ जायंतैवत्युच्छालंभविडंबनैःसहस्रशःपूर्वभुक्तैरेवतुच्छतमसुखलवार्थयआलंभोविष
 धेद्विस्पर्शस्तद्वृक्षैर्विडंबनैर्वचनोपायैर्विप्रलंभाः कर्माणिघञ् विप्रलब्धावंचिताःसंतः ॥ तुच्छान्चैरितिपठेतुच्छानांक्षुद्रजंतूनामप्यन्नैरुपभोग्यभूतैरित्यर्थः ॥ ६ ॥ अविश्रांत
 मानसयथास्यात्तथाभोगभंगेषुभंगेषुभोगतोममास्यसंसारान्ध्वनोऽतोनास्तिस्थैर्यावस्थानंस्थैर्यावस्थाचनान्ति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ननुबहुतरपुण्याजितयाविद्याधरसंपदेवत
 वकुतोनिविश्रांतिस्तत्राह ॥ मानेति ॥ मानःस्वोत्कर्षापादनाभिमानः अपमानःपरापकर्षापादनम् तदेवपरंश्रेष्ठयस्याम् ॥ दुष्टःअहंकारोयेषांतेषांकांतयारम्यया ॥ अतएववाम
 याविवेकिनांप्रतिकूलयास्त्रियाच ॥ तत्पक्षेपिविशेषणयोज्ये ॥ ९ ॥ सर्वत्रभुक्तभोगतयावैरस्यंप्रकटयति ॥ दृष्टाहत्यादिना ॥ १० ॥ ११ ॥

कौशेयादयः षट्त्वविषयाः ॥ २५ ॥ वधुमुखानि ओषध्यश्चंदनोशीरागुर्वादयः पुष्पाणिसमालंभनं कर्पूरकस्तूरीपौष्कलकादीनि मिलनं तद्द्रुमयस्तस्य भवाः ॥ २६ ॥ क्रियाभूयः स
 व्यमानं शुष्कं काष्ठमिविरसं संपन्नं त्रवाताशनप्राये जाते किं प्राजाभि ॥ २७ ॥ वैरस्येनैव तज्जिहासानुवृत्त्येव ॥ मुक्तेति ॥ २८ ॥ किमवाप्यते न किंचिदित्यर्थः ॥ २९ ॥ इत्थं सति
 येषां हिरण्यकशिपुप्रभृतीनां विनाशनाशनां विनाशनासाधनं नासीत् प्राग्जगत्प्रसिद्धम् ॥ नशुष्केण न चार्द्रेणेत्यादिवरप्रार्थने सर्वप्रसिद्धवधसाधनप्रतिपेधादिति भावः ॥ ३० ॥ इत्थं सति
 किंकार्यं तदाह ॥ प्राप्तेनेति ॥ कष्टया इन्द्रियप्राणमनःसंयमादिश्रमसाध्ययापि चेष्टया ॥ ३१ ॥ चिरमुक्तमहाभोगानामपि पुंसां भोगकाले अपगते अभुक्तभोगेभ्यः पुरुषांतरे

कौशेयकामिनीहारकुसुमास्तरणानिलाः ॥ निर्विघ्नमभितः स्पृष्टाश्चशमाभोगभूमिषु ॥ २५ ॥ वधुमुखौपधीपुष्पसमालंभनभूमयः ॥
 अनुभूतामुनेगंधामंदानिलसमीरिताः ॥ २६ ॥ श्रुतं स्पृष्टं तथा दृष्टं भुक्तं घ्रातं पुनः पुनः ॥ संशुष्कविरसं भूयः किं भजाभिवदाशुमे ॥ २७ ॥
 भुक्त्वा वर्षसहस्राणि दुर्भोगपटलीमिमाम् ॥ आत्रहस्तंबपर्चयंतं तद्विरुपजायते ॥ २८ ॥ साम्राज्यं सुचिरं कृत्वा तथा भुक्त्वा वधुगणम् ॥
 भंक्त्वा परबलान्युच्चैः किमपूर्वमवाप्यते ॥ २९ ॥ येषां विनाशनं नासीद् भुक्तं भुवनत्रयम् ॥ तेपितेप्यचिरेणैव समं भस्मपदंगताः ॥ ३० ॥
 प्राप्तेन येन नो भूयः प्राप्तव्यमवशिष्यते ॥ तस्यासौ यत्नमातिष्ठेत्कष्टयापि हि चेष्टया ॥ ३१ ॥ येन कांताश्चिरं भुक्त्वा भोगास्तस्येह जंतुभिः ॥ ह
 षेन कस्यचिन्मूर्ध्नि तरुर्व्योमप्लवश्रवा ॥ ३२ ॥ चिरमासुदुरंतासु विषयारण्यराजिषु ॥ इन्द्रियैर्विप्रलब्धोस्मिधूर्त्तवालैरिवार्भकः ॥ ३३ ॥
 अथ त्वेते परिज्ञाता मया स्वविषयारयः ॥ कष्टा इन्द्रियनामानो वंचयित्वा तु मां पुनः ॥ ३४ ॥ संसारजंगले शून्ये दग्धं न रसदृगं शठाः ॥ आत्वा
 स्यात्थास्यनिघ्नंति विषयैर्द्रियलुब्धकः ॥ ३५ ॥ विषमाशीविषैरेभिर्विषयैर्द्रियपन्नगैः ॥ येन दग्धानदृष्टास्ते द्वित्राएव जगत्स्यपि ॥ ३६ ॥
 भोगभीमे भवलितां दृष्ट्या तरलवागुराम् ॥ लोभोऽग्रकरवालाढ्यां कोपकुंतकुलांकिताम् ॥ ३७ ॥

भ्योनकश्चिद्विशेषो दृश्यत इत्याह ॥ येनेति ॥ येन येन चिरं कांतराम्यतराभोगाश्चिरं मुक्त्वा स्तादृशस्य पुंसो मध्ये कस्यचिदपि मूर्ध्नि संजातः कल्पतरुः कैश्चिदपि जंतुभिर्न दृष्टो येन सत
 न्छायायां सैव पूर्णकामो विश्राम्येत् ॥ नापितस्युदेव्यो मल्लो विमानादिः संजातो दृष्टो येन ससैव सर्वत्र विहरेदित्यर्थः ॥ ३२ ॥ अर्भकः साधुरिति शेषः ॥ ३३ ॥ शब्दादिनि
 षयात्त्वकानां भूतानां मेव मनसो बहिराकर्षणं स्वस्वभोगाय श्रोत्रादीं द्रियभावो वनावस्थानां इन्द्रियनामानः स्वविषयारयो मया अद्य परिज्ञाता इत्यव्ययः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ आशीन्वि
 र्देष्टुविषैः ॥ येन दृष्टानदग्धाश्चेते तथा विधाः पुरुषाः सर्वजगत्स्यपि द्वित्राएव संभाव्यं तद्विशेषः ॥ ३६ ॥ अवश्यजेतव्यताप्रदर्शनायेंद्रियाण्येव शत्रुसेनात्वेन रूपयति ॥ भोगे
 त्यादिन्निभिः ॥ भोगाएव भीमाद्भागजालैर्वलिताम् ॥ ३७ ॥

द्वानिशीतोष्णादीनि ॥ अहंकारेणसेनापतिना अनुपालिताम् ॥ ३८ ॥ शरीरलक्षणस्यनगरस्यसीमतिपुगतामाक्रम्यस्थिताम् ॥ ३९ ॥ मत्तस्यैरावणदंतिनेएरावतस्य ॥ कर
 तस्यकुम्भोद्रेदोविदारणम् ॥ ४० ॥ सत्वस्यधैर्यस्य ॥ श्रियोविश्रांतिसंपदः ॥ इंद्रियाणामाक्रमणजयः ॥ सीमतिःत्रिधिःपराकाष्ठेतियावत् ॥ महतांतद्यविशामपि ॥ ४१ ॥
 उत्तमतीमान्यताम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ यत्नउपायश्चेदस्ति तत्तर्हिजयामि ॥ ४४ ॥ एकएवोपायोमयाज्ञातोस्तीत्याह ॥ इंद्रियेति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इतःप्रभृतिनुत्यैविशेषणैःपल्व

इंद्रजालरथव्याप्तमहंकाररानुपालिताम् ॥ चेष्टातुरंगमाकीर्णिकामकोलाहलाकुलाम् ॥ ३८ ॥ शरीरसीमांतगतांदुरिंद्रियपताकिनी
 म् ॥ येजेतुमुत्थितास्नातएवेहहिसद्गटाः ॥ ३९ ॥ सुसाध्यःकरटोद्रेदोमत्तैरावणदंतिनः ॥ नोत्पयप्रतिपन्नानांस्त्रिंद्रियाणांविनिग्रहः
 ॥ ४० ॥ पौरुषस्यमहत्वस्यसत्वस्यमहतःश्रियः ॥ इंद्रियाक्रमणसाधोसीमतिमहतामपि ॥ ४१ ॥ तावदुत्तमतामेतिपुमानपिदिवौक
 साम् ॥ रूपणैरिंद्रियैर्यावत्तृणवन्नापकृत्यते ॥ ४२ ॥ जितेंद्रियामहासत्वायेतएवनराभुवि ॥ शेषानहमिमान्मन्येमांसयंत्रगणांश्रुलान्
 ॥ ४३ ॥ मनःसेनापतेरसेनामिमामिंद्रियपंचकम् ॥ जेतुंचेदस्तिमेयत्नोजयामितदलमुने ॥ ४४ ॥ इंद्रियोत्तमरोगाणांभोगाशावर्जना
 हते ॥ नौपधानिनतीथानिनचमंत्राश्रशांतये ॥ ४५ ॥ नीतोस्मिपरमंखेदमभिधावद्दिरिंद्रियैः ॥ एकएवमहारण्येतस्करैःपथिकोयथा
 ॥ ४६ ॥ पंकवंत्यप्रसन्नानिमहादौर्भाग्यवंतिच ॥ गंधिशैवलतुच्छानिपल्वलानींद्रियाणिच ॥ ४७ ॥ दुरतिक्रमणीयानिनीहारगहनानि
 च ॥ जनितातंकजालानिजंगलानींद्रियाणिच ॥ ४८ ॥ पंकजानिसंध्राणिसुदुर्लक्ष्यगुणानिच ॥ ग्रंथिमंतिजडांगानिच्छणालानींद्रिया
 णिच ॥ ४९ ॥ रुक्षाणिरत्नलुब्धानिकछोलवलितानिच ॥ दुर्ग्रहग्रहघोरानिक्षारांबूनींद्रियाणिच ॥ ५० ॥ बांधवोद्देगदायीनिदेहांतरक
 राणिच ॥ करुणाक्रंदकरोणिमरणानींद्रियाणिच ॥ ५१ ॥ अविवेकिव्वभिन्नाणिभिन्नाणिचविवेकिपु ॥ गहनानंतशून्यानिकाननानीं
 द्रियाणिच ॥ ५२ ॥

लादिसाम्येभंद्रियाणिवर्णयति ॥ पंकवंतीत्यादिना ॥ गंधिभिःशैवलतुत्यैर्भालिन्यैस्तुच्छानिकुस्तितानि ॥ ४७ ॥ नीहरिजडिंहिमश्रगहनानि ॥ आतंकोप्रयम् ॥ ४८ ॥ पं
 काम्बलाज्जातानि ॥ गुणावासनास्नेतवश्रसुप्तमतम्लारुदुर्लक्ष्याः ॥ जडांगानिजडैद्वावयवनायाणि ॥ लडयोरभेदाजलांगानिच ॥ ४९ ॥ निदुरत्वावसुत्वस्पर्शीत्याञ्च
 रुक्षाणि ॥ कहेत्किंचद्विभिन्नाणिच ॥ क्षारांबूनिस्सुदुर्लक्ष्यानि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ महानिदुरवगाहानि ॥ अनतानिनिरशथीनि जनविभ्यतिश्रयनिच ॥ ५२ ॥

नद्विदृष्टरथलक्षणसंबन्धयत्यागशून्यतापत्तिः किंतुसुखदुःखवैषम्यप्रयोजककल्पितदोषांशानिदृश्यावास्तवपरमकल्याणब्रह्मभावेनपूर्णतयासर्वमस्वेवेत्याशयेनाह ॥ नाह
 मिति ॥ ७ ॥ दृश्यमात्रस्यअवोधरूपत्वमुक्तमुपपादयति ॥ किमिति ॥ किंसुपूर्णाप्रसिद्धादज्ञानादहंकारादिभावेनयनीभूताज्जायरस्वमलक्षणंजगज्जातमयवाजतुकाठिन्या
 दिवविलीनाज्जापदादिलक्षणाज्जागतःसौपूर्णाअज्ञाताजातादितिचार्यापिविनिगमकाभावात्कार्यकारणभावव्यवस्थानोविद्यः ॥ अतःकाठिन्यद्रवावस्थयोर्धृतस्यैवैकत्वात्स
 वंस्याज्ञानमात्रत्वमित्यर्थः ॥ ८ ॥ तस्यविवर्तनादर्शनमेवत्यागः बाधितस्यजगतस्तुच्छताविभावेनकिंचिद्ब्रह्मअधिष्ठानरूपतापत्तिविभावेनतुसर्वमेवब्रह्मेत्याह ॥ मृगतृण्येति
 ॥ ९ ॥ उक्तमाशयंविशदयंतस्यतिभासमपिनिराचटे ॥ मृगतृण्येति ॥ तदभावात्प्रतिभास्याभावात् ॥ नहिघटाभावेमकाशसत्त्वेपिघटप्रकाशशब्दार्थोस्तीतिभावः ॥ १० ॥
 अनंतरूपस्यजगतःप्रातिविक्रूपेणनिरसितुमशक्यत्वाद्धीजदाहैवनिरासदतिवक्तुमहंकारबीजत्वेनजगत्तत्त्वभवेतत्त्वेनवर्णयति ॥ विश्वेत्यादिना ॥ ११ ॥ इंद्रियरसोविप
 नाहंत्वमस्तिनजगदितिनिश्चयिनसत्व ॥ सर्वमस्तिशिवंतच्चन्द्रःखायसुखायते ॥ ७ ॥ किमज्ञत्वाज्जगज्जातंजगतोथकिमज्ञता ॥ वि
 चार्यापीतिनोविद्यएकत्वादलमेतयोः ॥ ८ ॥ मृगतृण्यांबुवद्विश्वमवस्तुत्वात्सदप्यसत् ॥ यच्चैदंभातितद्ब्रह्मनकिंचिक्लिंचिदेववा ॥ ९ ॥
 मृगतृण्यांबुवद्विश्वंनदीशाद्विश्वंनस्तिच ॥ प्रतिभासोपिनास्यत्रतदभावादतःशिवम् ॥ १० ॥ विश्वबीजमहंत्वत्वंविद्धितस्माद्ब्रिजायते ॥
 साद्रथ्युर्वीनदीशादिजगज्जरठपादपः ॥ ११ ॥ अहंत्वबीजादणुतोजायतेसौजगद्गुमः ॥ तस्येंद्रियरसाढ्यानिमूलानिभुवनानिहि ॥ १२ ॥
 तारकाजालकलिकाऋक्षौघःकोरकोत्करः ॥ वासनागुच्छविसराःपूर्णचंद्रःफलालयः ॥ १३ ॥ स्वर्गादयोवृहद्गर्गमहाविटपकोटराः ॥
 मेरुमंदरसत्यादिगिरयःपन्नराजयः ॥ १४ ॥ सताब्ध्योग्रसुतयःपातालंमूलकोटरम् ॥ युगानियुगच्छदानिपर्वाणिगुणपंक्तयः ॥ १५ ॥
 अज्ञानमुत्पत्तिमहीनराविहगकोटयः ॥ उपलंभोवृहत्संभोदवोनिर्वाणनिर्दतिः ॥ १६ ॥ रूपालोकमनस्कारोविविधामोददृत्तयः ॥ व
 नंविपुलमाकाशशुक्तिजालमुखत्वचः ॥ १७ ॥

यासंगस्तदाढ्यानिअधोभुवनानितस्यद्गुमस्यमूलानि ॥ १२ ॥ अश्विन्यादिसप्तशितारकाजालंतस्यप्रधानकालिका ॥ तदन्यऋक्षौघःसृक्षमकोरकोत्करः ॥ प्राणिनांधर्मादि
 वासनापुष्पगुच्छसमूहाः ॥ फलालयःफलगुच्छाः ॥ १३ ॥ स्वर्गादयःस्वर्महर्जनतपःसत्यलोकाख्याबृहतांलोकानांवर्गमहांतोविटपकोटराःशाखावलयगर्भदेशाः ॥ १४ ॥
 अपर्धुतयःआलवालपरिखाः ॥ युगानिकृतादीन्युत्तरोत्तरंधर्मपिष्टक्षरणाद्गुणच्छदानि ॥ तत्तद्युगवत्सरायननुंमासादिगुणपंक्तयोश्चक्ष्यशाखामूलार्थुद्भवपर्वाणि ॥ १५ ॥ न
 रानीवाः ॥ उपलंभोधांतिज्ञानमेवबृहत्संभःसर्वविटपाधारमध्यभागः ॥ तस्यतत्त्ववोधांनिर्वाणनिर्दतिरेवद्वोवनहुताशनः ॥ १६ ॥ इंद्रियैर्योर्पलंभाखालोकःमनसात
 द्भोचरसंकल्पविकल्पामनस्काराश्चतस्यद्गुमस्यविविधाआमोददृत्तयःसुगंधमसराः ॥ आकाशमव्याकृताकाशातस्यविपुलंबनम् ॥ मुखत्वचोनेत्रघण्टानिउत्तराधरोष्ठाश्वनेत्रहा
 स्यमुक्तोद्देशशुक्तिजालमिवपुष्पोद्भेदनंभसंबंधनमितियावत् ॥ १७ ॥

तस्यासंविदेवजीवनहेतुरसप्रवाहः ॥ सूर्यचंद्राभ्यादीनां संवर्गेण निवर्तनः ॥ १८ ॥ मज्जनोन्मज्जने प्रत्यहमुद्रास्तमयौतदुन्मुखाश्चंद्राकारकं रुचयस्त
 स्यारम्याः कुसुममंजर्यः ॥ सूर्येण सह अमन्ति मिरमंथकार एव अमराणां अमणं अमर अमो अमंतो अमरा इति यावत् ॥ १९ ॥ ईदृशो यं संसारदृक्षः पातालं मूलतो मध्यत आशागणं हि
 कसूहमयतेति रिक्षं चार्यवस्तुतोऽसदेव अतिरूपसद्वन्तिष्ठति ॥ तस्य अहमर्थरूपे बीजे अनहंता लक्षणे नाग्निना हेतुमज्जिते सति जीवन्मुक्तिभोगाय यावत्तद्देहपातं प्रतिभासमात्रेण ॥
 सतोप्यस्य संसारदृक्षस्य पुनर्जन्मादिनारोहः प्ररोहो नास्तीत्यर्थः ॥ २० ॥ इति वा सिष्ठमं रा० तात्पर्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणे उ० सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥
 इह संसारदृक्षस्य ज्ञानादुच्छेद ईर्यते ॥ संकल्पमंडपप्रायः संसार उपवर्णयते ॥ १ ॥ वर्णितं संसारदृक्षमनुब्रूवति ॥ विद्याधरेति ॥ हे विद्याधर अधस्तनसप्तलोकसहिता धरा आधा
 रो मूलदेशो यस्य ॥ लोकालोकांत गिरीणां कंदराणि अंतरालभागान्दिरं सारालवालावेदिर्यस्य ॥ दशदिगंतरे अंबरे च आचरेण तिर्यग्ब्रह्मविष्टपप्रसारेणत

विचित्रशाखाऋतव उपशाखादिशो दश ॥ संविद्रसमहारापूरो वातस्यंदो निवर्तनः ॥ १८ ॥ चंद्राकाररुचयो लोलामज्जनोन्मज्जनोन्मुखाः ॥
 रम्याः कुसुममंजर्यस्ति मिरमंथकार ॥ १९ ॥ पातालमाशागणमंत रिक्षमापूर्यतिष्ठत्यसदेवसदृत् ॥ तस्यानहंताग्निहेतुहमर्थबीजे पुन
 नास्ति सतोपिरोहः ॥ २० ॥ इ० वा० म० वा० दे० मो० नि० उ० विद्याधरो ० जगदृक्षबीजवर्णनं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥
 भुशुंड उवाच ॥ विद्याधर धराधारो गिरिकंदर मंदिरः ॥ दिगंतरांबर आचारसंचारचंचुरः ॥ १ ॥ ईदृशो यं जगदृक्षो जायते हत्वबीज
 तः ॥ बीजज्ञानाग्निनिर्दग्धेनैवा किंच न जायते ॥ २ ॥ प्रेक्ष्यमाणं च तन्नास्ति किलाहं त्वं कदाचन ॥ एतावदेव तज्ज्ञानमनैव प्रददस्यते ॥ ३ ॥
 अहंत्वभावाच्चाहंत्वमस्ति संसारबीजकम् ॥ नाहंत्वभावान्नाहंत्वमस्तीति ज्ञानमुत्तमम् ॥ ४ ॥ सर्गादावेव सर्गस्य किलास्याभावयोग
 तः ॥ कुतोहं त्वं कुतस्त्वं कुतो द्वित्वैव्यविभ्रमः ॥ ५ ॥ समाकर्ण्य गुरोर्विक्रयंतं ये स्वयत्ततः ॥ संकल्पस्यागमामूलं पदप्रतिज्ञायंतिते ॥ ६ ॥
 रंधनाज्जयमाप्नोति स्वशास्त्रे सूपरुक्तते ॥ विवेकी स्वविवेकित्वं यतनादेव नान्यथा ॥ ७ ॥

त्रतत्राणि संचारेण चंचुरोऽतिचंचलः ॥ १ ॥ २ ॥ प्रेक्ष्यमाणं च ततः किमिदं स्यादिति रत्नपरीक्षावद्विष्टयब्रह्ममात्रतयावधार्यमाणम् ॥ तदहंत्वम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ उत्पत्तिरेव यस्या
 सतः सतोवानसंभवति तस्य स्थितिर्दूरनिरस्तीत्याह ॥ सर्गादावेवेति ॥ ५ ॥ संसारः कालत्रयेपि नास्येवेत्युक्तार्थस्य दृढीकरणाय संकल्पयूतमंडपवर्णयिष्यन् भूमिकारचयति ॥ समा
 कर्ण्येत्यादिना ॥ वक्ष्यमाणं प्राग्बहुशो वर्णितं च आमूलं समूलं संकल्पस्यांगं तु गुरोस्तदुपायकमवेदं कवाक्यं समाकर्ण्य तदुक्तक्रमेण स्वप्रयत्नतो ये यतंते तत्त्वबोधप्रतीसत्यामसं
 कल्पंतस्यैकैव ल्याख्यं जयति ॥ ६ ॥ यथा ह्यपकृत्व सूपकारः स्वशास्त्रे सूपकारविद्याविशेषकते सम्यग्भ्यस्तेन तुक्तप्रकारेणैव नानाप्रक्ष्यभोज्यनानारसायनानारंधनानात्पाकेन नि
 प्यादनात्क्षुत्तुच्चा मयजरादिजयंरजसन्मानाद्युक्तार्थमाप्नोति तद्वद्विवेकी अधिकारी गुरुशास्त्रोक्तमार्गेण यतनादेव स्वविवेकित्वैव ल्यपर्यंतं जयति नान्यथेत्यर्थः ॥ ७ ॥

यतोयंसारःस्वमंद्रजालादिवद्भानचिच्चमत्कारमात्रमतानचिनोवाहिरस्तीत्याह ॥ चिदिति ॥ ८ ॥ चिच्चमत्कारमात्रतामुपादयति ॥ संकल्पेति ॥ चित्रकृतश्चित्रकारस्यचि
तेकल्पितंयच्चित्रंतद्वत् ॥ ९ ॥ जगतःसंकल्पमात्रताद्रढयितुंसंकल्पयूतमंडपाकारतांकल्पयति ॥ मंडपदत्यादिना ॥ १० ॥ अपेअधोमुखप्रोतोमरुविोर्ध्वगुलुयस्यतथावि
धेनमणिसंभसहस्रेणहतः ॥ अतएवकचिद्रद्रायुधसहस्राढ्यकचिक्तल्पसंध्याभाणीबुंदरः ॥ ११ ॥ यत्रयस्मिन्मंडपेवास्तव्यानांनिवसतांस्त्रीवालपुरुपादीनांकीडाार्थ
लोकान्तराणिपातालस्वर्गादीनितदाकाराःसमुद्रकाःसंपुटकास्तत्रतत्रस्थापिताः ॥ कीदृशास्ते ॥ अतरेनानानदीपर्वतवनहस्यश्वदेवतियद्गुरादिनानारचनयायुक्ताः ॥ १२ ॥
भूतानिप्राणिनसहस्रैर्बाह्वैःपरैस्तदुपभोग्यैश्चआपूर्णाः ॥ तमसारिपुभिर्घातकैर्मणिप्रदीपसूर्यचंद्रादिभिर्व्यवहारप्रवृत्त्यासधुंधुमाःसशाब्दाः ॥ क्वचित्तमोभिःक्वचित्तयकाशै
चिच्चमत्कारमात्रंयजगद्विद्धीहनेतरत् ॥ नाशासुनवहिनानेरेतत्क्वचनविद्यते ॥ ८ ॥ संकल्पोन्मेपमात्रेणजगच्चित्रंविलोक्यते ॥ तदनु
न्मेपविलयिचित्ररुच्चित्रवत् ॥ ९ ॥ मंडपोस्तिमहास्तंभोमुक्तामणिविनिर्मितः ॥ बहुयोजनलक्षाणिकांतकांचनचित्रितः ॥ १० ॥
मणिसंभसहस्रेणवतोत्रेप्रोतमेरुणा ॥ इंद्रायुधसहस्राढ्यकल्पसंध्याभ्रसुंदरः ॥ ११ ॥ स्त्रीवालपुरुपादीनांवास्तव्यानामितस्ततः ॥ क्री
डार्थस्यापितायत्रनानारचनयांतरे ॥ १२ ॥ भूतवीजपरापूर्णास्तमोरिपुसधुंधुमाः ॥ तमःप्रकाशचित्राख्यालोकान्तरसमुद्रकाः ॥ १३ ॥
आमोदसुभगालोलजलदावलिपह्ववाः ॥ लीलापद्माकरेस्त्रीणांविलूनाःकल्पपादपाः ॥ १४ ॥ बालनिःश्यासचलिताःकंदुकानिकुला
चलाः ॥ संध्यांबुदाःकर्णपूराश्यामराःशरदंबुदाः ॥ १५ ॥ कल्पांतकालजलदास्तालदंतपदंगताः ॥ भूतलंघूतफलकंवितानंतरकांबरम्
॥ १६ ॥ भूतशारपरारवर्तधूतेक्षाःशशिमानवः ॥ व्योमाजिरेजगद्भासपणेगृहनिवासिनाम् ॥ १७ ॥ इतिसंकल्पएवांतश्चिरभावनया
यथा ॥ अग्रस्थदृश्यापमयासत्यतामिवगच्छति ॥ १८ ॥ तथैवायंजगद्रूपःसंकल्पैरसुसमुत्थितः ॥ चिच्चमत्कारमात्रात्माचित्ररुचि
त्तचित्रवत् ॥ १९ ॥

श्रचित्राआख्याअभिल्यायेयाम् ॥ १३ ॥ लीलापद्मायाःक्रीडालक्ष्याआकरेयस्मिन्मंडपेस्त्रीणांमंडनायविलूनालवनेनगृहीताआकल्पाःकर्णपूराथलंकारायेभ्यस्तथावि
धाःकल्पपादपाःकृताः ॥ १४ ॥ बालानांनिःश्यासेनापिचलिताअतिलघीयांसदतियावत् ॥ इंद्रशाःकुलाचलायत्रअर्थ्याद्बालानामेवक्रीडाकंदुकानिकृताः ॥ संध्यांबुदा
दिवधूनांकर्णपूराःकृताः ॥ शरदंबुदाश्चतासांहस्तेचाभराःकृताः ॥ १५ ॥ यत्रमंडपेभूतलंसंपूर्णयूतफलकंरुतम् ॥ तारकासहितमंत्रवितानंरुतम् ॥ १६ ॥ यत्रमंडपेव्योमलक्ष
णेअजिरेचत्वरेजगतांभासआविर्भावितरोभावादिप्रत्ययएवपणोयस्मिन्यूतेक्रीडतांगृहनिवासिनांमंडपस्वामिनांब्रह्मादीनांतत्रभूतसाराणांचतुर्विधभूतपामाणांशारिकलानां
पतःपुनर्जन्म्यरणदिनाचमणंपरावर्तसहस्रेणयूतेशशिमान्वादिनवग्रहाअक्षाःकृताः ॥ १७ ॥ इतिइंद्रशोमंडपोस्तीतिसंकल्पयितुःसंकल्पएवअग्रस्थदृश्यापमयायथासत्यता

अंबुव्यापिनः क्षीरस्यांबुक्षयेपिपरिशेषवद्ब्रह्मरूपमेवानुपमतेपरिशिष्यतइत्याह ॥ चिद्रूपद्विद्वाभ्याम् ॥ ५ ॥ प्रत्यक्षिद्रूपं ब्रह्मचित्तौलमग्रमखंडैक्यंप्राप्तं चेत् ॥ ६ ॥ यथासुरासु-
 रैः सहवर्त्तमानंपातालभूत्रिविष्टपमिवस्थितम् ॥ प्रीतिहर्षकोधयुद्धजयपराजयादिनानाभावैः पलायनानुधावनाथाजवीभविस्लत्तदनुरूपक्रियाकालमिवआकुलमपिरंगम-
 पिरंगमयंचित्रलिखितजगत्कुब्जेकुब्जात्मनामौनंमुनिशरीरमिवनिर्व्यापारमेवस्थितथामायाशबलचिच्चित्रकोचितंजगदपिशुद्धचिदाकाशलक्षणकुब्जेनिर्विकाराद्रयतदात्म-
 नैवसस्थितंजगद्गावेनेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अचेतनमन्यतजगद्रूपम् चेतनंपरमार्थसद्ब्रह्मरूपवायदेवचित्स्वतः स्वरसतः कचित्तेनैवभूयते ॥ एवंस्यात्तयोभयोर्व्युत्थानेनस-
 माधिनावायेदेवेच्छसितकुर्वित्यर्थः ॥ ९ ॥ एतावांस्त्वज्ञैभ्यस्तत्त्वविदांशेषः यथामरुभूमौमहानद्यात्मनादृश्यमानाअर्काशवोमज्जनमरणादिभयजननात्तरणोपायादर्शना-
 चाज्ञानामर्वाकुलेनिरोधकानमरुभूमितत्त्वज्ञानाम् तद्वदेकविज्ञानेनतत्त्वतः सर्वविज्ञानाद्विदितवेदिनातत्त्वविदाजगद्रूपाश्चिच्चमरुतयोप्यनिरोधिन्ध्यइत्यर्थः ॥ उपपादितंचेदंली

चिद्रूपः सर्वभावानामंतर्बहिरसिस्थितः ॥ प्रसन्नांबुभरस्यांतर्बहिश्रेयथापयः ॥ ५ ॥ नाहमस्तीतिचिद्रूपंचितौचेद्ब्रह्ममंगते ॥ नचान्यच्चे-
 तितंत्रस्ररूपंकेनोपमीयते ॥ ६ ॥ ससुरासुरपातालभूविष्टपमिवोपितम् ॥ नानाभावाजवीभावक्रियाकालमिवाकुलम् ॥ ७ ॥ यथारंग-
 मयंकुब्जेजगन्मौनमिवस्थितम् ॥ तथाचिच्चित्रक्रचितंखेकुब्जेचामसंस्थितम् ॥ ८ ॥ तेनैवभूयतेभूरियच्चित्तंकचितंस्वतः ॥ अचेतनंचे-
 तनंवाययेच्छसितथाकुरु ॥ ९ ॥ चिच्चमरुतयोर्व्योम्निस्फुरंत्येताजगत्तया ॥ अर्काशुवदशीधिन्यः स्वच्छाविदितवेदिनाम् ॥ १० ॥ ति-
 मिराक्रांतदृष्टीनांयथाकेशोद्भुकादिखे ॥ स्फुरत्येवंजगद्रूपमनात्मन्येवतिष्ठताम् ॥ ११ ॥ एवंजगत्त्वमहमित्यवबोधरूपमाभासमान-
 मुदितंतचनोदितंच ॥ अर्काशुजालरचनानगराभमत्रकुब्जादिसत्यमिदमस्तिनखेलेतेव ॥ १२ ॥ ॥ इ० वा० म० वा० दे० मो० नि०
 उ० वि० चित्कचनयोगोपदेशानामनवमः सर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ भृशुंडउवाच ॥ ॥ विद्वित्वंचेतनादेवचेतनेतरचेतन-
 म् ॥ जलेऽग्निरिवचिज्जाड्येनातोभिन्नेमनागपि ॥ ३ ॥

लोपाख्यानेविस्तरेण ॥ १० ॥ अज्ञानानिरोधिन्ध्येवत्याशयेनाह ॥ तिमिरेति ॥ अनात्मनिसंसारेवतिष्ठतामज्ञानाम् ॥ ११ ॥ अर्काशुवदितिदृष्टांतंप्रकारांतरणापिवर्ण-
 यनुपसंहरति ॥ एवमिति ॥ आभासमात्रवर्णितचिच्चमत्कारमात्रमतोऽद्भुदशोदितंतत्त्वदृशानोदितम् ॥ चकारौविकारांतरणामपिसमुच्चयप्रतिपथार्थो ॥ अर्काशुजालैरव-
 चनानिमार्णयस्यतथाविधंयद्दंधेनगरतदाभमत्र्यवहारभूमौकुब्जादिजगत् तच्चजगद्रूपेणखेलेतेवसत्यंनस्ति अतोचिच्चिनिरोधकमित्यपरिच्छेदथितःसिद्धइत्यर्थः ॥ १२ ॥
 ॥ इतिश्रीवासिष्ठम् ० तापर्यंप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेउत्तरार्द्धेनवमः सर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७५ ॥ यथाभूतंस्थितंब्रह्मनिर्विकारमकारणम् ॥ नासीद्वजगत्क्रापिकदापीत्यु-
 पपठ्यते ॥ १ ॥ ब्रह्मणिजगदपलापिसिद्धयेतज्जाड्यामपलापितुज्जाड्येनाभिमतस्यचिद्भावमनुभावयति ॥ विड्वीत्यादिना ॥ हेविद्याधरत्वंचेतनेतरत्वेनाभिमतस्यजगत्स्थेतनादे-
 वचेतनस्फरणांविचि ॥ स्फरदृपत्त्वमेवहिच्येतनत्वम् ॥ तथादिजगद्रूपस्फरतितर्हिचेतनमेववचनेतेतरदिति ॥ जलेप्रतिचिद्वितोभिरवज्जलान्चचेतनाद्ब्रह्मस्तरमस्ति ॥ अतोअलरो-

जाड्यामात्रापलापेनैवजगदपलापसिद्ध्यानिर्विषंपस्थीयतामित्याह ॥ तदिति। यंत्रयंत्रपरिच्छेदस्तद्द्रहितंयथास्यात्तथा ॥ चित्रकृच्चित्रचित्रयत्तज्जतिवत् गंधर्वनगराधिष्ठा
 नन्योममध्यवच्च ॥ २ ॥ येतुप्रलयेपिब्रह्मणिअचिद्रूपंजगतस्र्मरूपेणस्यैवेतिश्रुतिस्त्वितिवादास्तेमायाशानलस्यसर्वशक्तिवाद्सस्यापिब्रह्मसत्तारोपदृष्ट्यात्तात्राविकेनलवेसाप्र
 तिकजलसत्तयासत्ताव्यवहारवदित्याशयेनाह ॥ ब्रह्मणीति ॥ ३ ॥ वास्तवदृष्ट्यानुमायायाएवासात्वाद्द्वितीयेनिर्विकारेक्षोभतदेत्वोरेवासंनवाज्जडसर्गादेरुद्भयएवमसंभवती
 त्याह ॥ नेत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनवधारितिविशेषसर्वानुगतसत्तासामान्यरूपत्वात्किंचित् ॥ विशेषवाधेनदनुगतस्यसामान्यरूपतायाअपिनिवृत्तैरकरु
 व्यावधारणाच्चनकिंचित् ॥ चेतनावृद्धिस्तच्चिदाभासश्चनविद्येयत्र ॥ ९ ॥ प्रयोजनोपेक्षानावादापिसर्गोनास्तीत्याह ॥ नित्यानंदतयेति ॥ कारणंक्रियानिमित्तंफलम् ॥ १० ॥
 तद्देवनावेदनयोरभेदास्त्वस्थमास्यताम् ॥ निर्यत्रमेवचित्रस्यज्ञमिद्व्योममध्यवत् ॥ २ ॥ ब्रह्मण्यशेषशक्तित्वाच्चित्रत्वविद्यतेतथा ॥ ४ ॥ नचकार
 ध्येविमलेतोयेभाविफेनलवोयथा ॥ ३ ॥ नकारणंविनोदेतिजलार्फेनलवोयथा ॥ नकारणंविनोदेतिस्सर्गादिब्रह्मणस्तथा ॥ ४ ॥ नचकार
 णमस्यत्रसर्गदृत्तावकारणे ॥ नातःसंजायतेकिंचिज्जगदादिनस्यति ॥ ५ ॥ अत्यंतंकारणाभावाच्चकिंचिज्जायतेजगत् ॥ भ्रशवंडिवव
 नास्येवदृष्टमप्यग्रतो जगत् ॥ ६ ॥ ब्रह्मानंतमजंशंतमतोस्तोदिनसर्गधीः ॥ कारणाभावतस्तेनवहैवदमखंडितम् ॥ ७ ॥ अतःशिलोदराभोऽ
 सिव्योमकोशोपमोपिचा ॥ ब्रह्मैकधनरूपत्वाद्जोनवयवोसिचा ॥ ८ ॥ ज्ञोसिंकिंचिन्नकिंचिद्वानिःशंकमलमास्यताम् ॥ अचेतनाचिदाभा
 सेशान्यतामात्मनात्मनि ॥ ९ ॥ नित्यानंदतयाजस्यकारणंनस्तिकार्यकृत् ॥ सर्गाद्यसंभवेतस्माद्यदस्तिदजंशिवम् ॥ १० ॥ अजोयेपांतु
 चिद्रूपोनास्तिमौख्यविलासिनाम् ॥ सर्गनाशेसमुत्पन्नैकितेपांप्राविचार्यते ॥ ११ ॥ यत्रयत्रपरंब्रह्मतत्रसंतिजगंतिहि ॥ जगच्छब्दार्थरू
 पेणमुक्तान्येवंविधानिच ॥ १२ ॥ तृणकाष्ठेजलेकुड्येसर्वत्रैवपरंस्थितम् ॥ सर्वत्रैवचसर्गौघःपरिप्रोतःस्थितोसिथः ॥ १३ ॥ ब्रह्मणःकः
 स्वभावोसाविति वक्तुंनयुज्यते ॥ अनंतेपरमेतत्स्वत्वास्वत्वासंभवात् ॥ १४ ॥ अभावसव्यपेक्षस्यभावस्यासंभवादिपि ॥ पदंब
 ध्रंतिनानंतेस्वभावाद्यादुरुक्तयः ॥ १५ ॥ अस्वत्वाभावयोनित्येनंत्यंतमसंभवात् ॥ स्वत्वभावेषुसिद्धेषुस्वभावोक्तिर्नतिष्ठति ॥ १६ ॥
 एवंत्वदृशानित्यमुक्ततासिद्धिमुपपाद्यतदनभ्युपगमेनित्यबद्धताप्रसक्तिर्मूर्खाणांस्यादित्याह ॥ अजइति ॥ तेषामनिर्माक्षदोषानिवृत्तेःकिंप्रतिचार्यते ॥ निष्फलामोक्षोपाय
 चित्यर्थः ॥ ११ ॥ अद्धेप्रबुद्धदृष्टयायादृशीस्थितिस्तामाह ॥ यत्रयत्रैति ॥ १२ ॥ १३ ॥ तर्हिमित्यासंस्वभावमेवास्तुब्रह्मनेत्याह ॥ ब्रह्मणइति ॥ स्वःस्वीयोभावोव्याव
 र्तकधर्मोहिस्वभावस्तस्यचधर्मताअस्वभावव्यावर्तकतयावाच्या ॥ अद्धयेतुब्रह्मणस्वत्वास्वत्वयोर्त्यंतसंभवान्स्वभावोच्योनिहूपयितुंशक्यइत्यर्थः ॥ १४ ॥ व्यावर्तके
 स्वशब्दासंघटनमुक्ताभावशब्दासंघटनमपिदर्शयति ॥ अभावेति ॥ १५ ॥ व्यावर्त्याप्रसिद्धेरपिपदद्वयस्यापितत्राघटनमित्याह ॥ अस्त्वैति ॥ कालांतरेदेशांतरेवान्तस्सि
 द्धिंशंकावारणायविशिनष्टि ॥ नित्येनंतेइति ॥ स्वतःसिद्धेस्वव्यावर्तकेषुस्वत्वेषुभावेषुचलोकेस्वभावोक्तिःस्वभावशब्दप्रयोगेनतिष्ठतिअप्रसिद्धइत्यर्थः ॥ १६ ॥

२ स्थिरइत्यपिकचित्पाठः

१ दृश्यमित्यपिकचित्पाठः

यथाब्रह्मणिसर्गदिर्नसिद्धतीत्यद्वयताएवंप्रतीच्यप्यहंत्वाविरपीत्युभयशोधेअखंडतासिद्धेत्याशयेनाह ॥ नाहंत्वमिति ॥ १७ ॥ प्रेक्ष्यमाणंरत्नत्तच्चवच्छास्त्राचार्यानुभवैःपरीक्ष्य
 तत्त्वदशादृश्यमानम् ॥ १८ ॥ अनयादृशाजाख्यं चिरस्वभावतामिवजीवजगद्भेदोप्यभेदात्मतामिवापन्नदतिप्रदर्शनायप्रकमाहेमकटकभेदटांताःपर्यवसन्नाइत्याशयेनोपसं
 हरति ॥ भेददति ॥ संकल्पोरादोःशिरदतिव्यपदेशवद्विकल्पमात्रंविद्वद्भिःकथितः ॥ कटकत्वंकटककारः ॥ १९ ॥ इतिश्रीवासिष्ठ० म० तात्पर्यप्रकाशेनि० उत्तरार्द्धेदशमःसर्गः
 ॥ १० ॥ देहेन्द्रियजासूर्णेनिर्विकारमनःस्थितिः ॥ देहादिदृश्यादृष्टिश्चदृढीकार्यैतवर्णयते ॥ १ ॥ निरंभरेवस्त्राद्यनादृतेओंस्वेहेलम्नानिश्चाणिव्रियतायास्तरुण्यास्तनाथ
 गानिचुव्युमानःसाक्षाद्दुःखवन्नपिकामदुःखमयादिविकारानुदयाद्यःसुसमाःस्यात्सपरस्मिन्देस्थितः ॥ तादृशस्थितिसिद्धिर्पर्यतमिन्द्रियजयात्मनिष्ठेदृढीकार्यैदत्यर्थः ॥ १ ॥

नाहंत्वंलभ्यतेसाधोबुद्ध्यालोकेनिरीक्षितम् ॥ असदेवकुतोप्येतद्दालयक्षइवोदितम् ॥ १७ ॥ मुक्तंत्वहंत्वशब्दार्थैर्लभ्यतेयच्चतत्परम् ॥ यु
 क्तंत्वहंत्वशब्दार्थैःप्रेक्ष्यमाणंविलीयते ॥ १८ ॥ भेदोजगद्ब्रह्मशोरभेदःपर्यायशब्दार्थविलासतुल्यः ॥ संकल्पमात्रं कथितो न सत्योय
 थानयैर्विकटकत्वहेतोः ॥ १९ ॥ इ० वा० म० वा० दे० मो० नि० उ० विद्या० सर्गापवर्गप्रतिपत्तियोगोपदेशो नाम दशमः सर्गः ॥ १० ॥
 भुशुंडउवाच ॥ शब्धाणिदयितां गानिलम्नान्यंगेनिरंभरे ॥ योबुद्ध्यमानःसुसमःसपरस्मिन्पदेस्थितः ॥ १ ॥ तावत्पुरुषयत्नेन धैर्येणा
 भ्यासमाहरेत् ॥ यावत्सुषुप्ततोदेतिपदार्थोदयनंप्रति ॥ २ ॥ यथाभूतार्थतत्त्वज्ञमाधयोग्रगता अपि ॥ नमनागपिलिंपतिपयांसीवसरो
 रुहम् ॥ ३ ॥ शब्दांगाननमांस्यंगलम्नान्यलमसंविदम् ॥ अलग्नानीवशांतात्मायःपश्यतिसपश्यति ॥ ४ ॥ विपंयथास्वांतरेवदुर्बुणोभ
 वतिस्वयम् ॥ नचदुर्बुणतानामविपादन्यास्तिकाचन ॥ ५ ॥ स्वरूपमजहत्सेवंजीवतामधितिष्ठति ॥ तथात्मातत्परिज्ञानमात्रैकप्रवि
 लापिनीम् ॥ ६ ॥

अनुमेवार्थस्यटमाह ॥ तावदिति ॥ शब्दकांतादिबाह्यपदार्थेभ्योविकारोदयनंमिथ्यात्वबुद्ध्याप्रतिक्षिप्यस्यात्मसुखमात्रविश्रान्तिलक्षणासुप्ततायावदुदेतितावत् ॥ २ ॥ तत्त्व
 ज्ञानप्रतिष्ठायाआध्यसंशंपुल्लक्षणमित्याह ॥ यथेति ॥ नहिशुक्तिवधेत्तदजतलाभापहारयोरौघिदृश्यतइतिज्ञावः ॥ ३ ॥ नभोयहणंदटांतार्थम् ॥ सपश्यतिससाक्षात्का
 रज्ञानवानितिलक्षणेनवोप्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥ नभान्तिकल्पितेनजीवभावेनास्यवास्तवनिधिकारस्वभावोऽपगतइतितद्वाधमात्रेणतद्वाभोयुक्तएवेत्येतदुपादानायदृष्टांतमाह ॥
 नचेति ॥ यथाविपविपस्वभावाद्दप्रच्युतमेवदुणकीटादिविकारंगतमितिदुणतविपादन्यान् तथाआत्माब्रह्मापिस्वतत्त्वरिज्ञानमात्रैकवाप्यांजीवतांजीवकारविबन्धेमधिति

भातिमात्रमहं भाव्यश्रिद्विचैतानि च द्विवर्त्तमात्रतैक्येकतादर्शयति ॥ १ ॥ स्वएवेत्यादिना ॥ यथाखेव्योऽप्येवापरंब्योर्मसंपन्नमुत्पन्नमिति मनसा संकल्पनमेकस्यैव व्योम्नो भेदभाति
 स्थूलग्रंपंचरूपतेतिसर्वकल्पनानां च द्विवर्त्तमात्रतैक्येकतादर्शयति ॥ १ ॥ स्वएवेत्यादिना ॥ यथाखेव्योऽप्येवापरंब्योर्मसंपन्नमुत्पन्नमिति मनसा संकल्पनमेकस्यैव व्योम्नो भेदभाति
 मात्रं तथा अज्ञाने आत्मनि सहस्रमप्रपंचात्मनोऽहंभावस्य भावनं कल्पनमित्यर्थः ॥ १ ॥ ननु दृष्टान्तैककल्पयिता पुरुषस्तृतीयोऽस्ति तत्र कस्तृतीयस्तमाह ॥ खेवमिति ॥ निर्व्यपदेशि
 अविद्यापिहितत्वादसादिवातमतएवशाब्दादिना अव्यवहारीयत्वरूपसहस्रकल्पयिता पुरुषस्तृतीयोऽस्ति तत्र कस्तृतीयस्तमाह ॥ खेवमिति ॥ निर्व्यपदेशि
 स्थावच्छिन्नचिद्रूपसंकल्पकत्वात्कंपुरेव तथा यस्मादविद्योपहितचिदात्मा स्वकंपुरविद्याभेवाहमिदमित्यभिमतं त्रिभिर्मंतव्यरूपेण कल्पयित्वा भास
 नेतोनोऽहंभावज्ञानान्दन्त्यदस्ति नाप्यनहंप्रपंचरूपमित्यर्थः ॥ ३ ॥ अतएव तत्परमशुभं सर्वस्थूलकल्पनाधिष्ठानं ब्रह्मास्तीति परिचये मित्याह ॥ ततदिति ॥ तस्य संवित्तिः कल्पना ॥

भुशुंडउवाच ॥ १ ॥ स्वएव व्योमसंपन्नमिति संकल्पनं यथा ॥ आंतिमात्रमसद्रूपं तथाहंभावभावनम् ॥ १ ॥ खेवंजातमिति आंतरहं क
 ल्पयिता यथा ॥ तथानिर्व्यपदेश्यात्मसदस्यसादिवातम् ॥ २ ॥ खेखालैवैवास्ति चिद्रूपं तस्वकंबुद्ध्यतेवपुः ॥ भासते यदिदं त्वेन नाहम
 स्मिन् चानहम् ॥ ३ ॥ ततश्चिद्रूपमस्तीह ग्यत्र स्थूलं खमप्यलम् ॥ अणाविवमहामे रुरुस्तसं वित्तिर्हि खादिता ॥ ४ ॥ घनस्ततोऽचिदाभासः
 खादप्यतिरामणुः ॥ जानाति यत्स्वभावं तदेतत्सर्गतया स्थितम् ॥ ५ ॥ अहंताखादिताद्यात्मविदः प्रसरणं जगत् ॥ अंभोऽद्रवप्रसरणं य
 थावर्त्तादिवेष्टनम् ॥ ६ ॥ अचित्प्रसरणं शांतमस्यं दीवलद्रवः ॥ निःस्यंदपवनाकारमाकाशरुद्धयोपमम् ॥ ७ ॥ नदेशकालादिजगत्
 प्रसरेषु च युज्यते ॥ घनाच्छून्यान्निराभासाच्चिन्मात्राविसराहते ॥ ८ ॥ चिन्मात्रे प्रसृते कोले व्योम्नि नाविजले स्थले ॥ निद्रायां जात्रति स्व
 प्रेभवे जगदिवोदितम् ॥ ९ ॥ प्रसरणात्प्रसरणेन च संभवतो विदः ॥ खादप्यत्यंतस्वच्छत्वात्क्षोभादेः सदैव हि ॥ १० ॥

खादिता आकाशादिजगद्रूपा ॥ ४ ॥ परमसौक्ष्म्यं तस्योक्तमुपपादयति ॥ घनदिति ॥ खादाकाशादप्यतिरामणुरचिदाभासोऽज्ञानलक्षणोऽनादिविवर्त्तस्तत आत्मचित्तेः सका
 शात् घनः स्थूल एव तत्तादृशं परमशुभं चैतन्यमनाद्यहमिदमाकारावासानयोत्तरोत्तरस्थूलभावकल्पनया जानाति ॥ एते देवसर्गतया आजातानि रूढमित्यर्थः ॥ ५ ॥ आत्मवि
 द आत्मचैतन्यस्याऽप्यात्ममहंताय धिलोक्तुत्वादितापंचभूततातदादिप्रसरणं विवर्त्तविस्तारो जगत्सर्गः ॥ ६ ॥ चित्प्रसरणस्याभावः अचित्प्रसरणं शांतं जगदुपरमः प्रलय इति या
 वत् ॥ ७ ॥ एवं सिद्धस्य देशकालादिजगतोऽवांतरकार्यसहस्रलक्षणे प्रसरेषु चिन्मात्रमसरादेने अन्यत्पार्याधिकं रूपं न युज्यते नोपपद्यते ॥ ८ ॥ तत्रोपपत्तिदर्शयति ॥ चि
 न्मात्रे इति ॥ निद्रायां मसिद्धस्ये जापयति मसिद्धे मनोराष्यादित्स्वमेव ॥ ९ ॥ चित्ते जगदाकारपरिणामलक्षणे वास्त्वः प्रसरण एव किं न स्यात्तत्राह ॥ प्रसरणेति ॥ क्षोभाः संवलनं

चतुर्भागचतुर्थभागम् ॥ स्वयत्नतोनाशयेदितिशेषः ॥ ३७ ॥ तत्राद्यमुपपादयति ॥ एकउत्कटमुमुक्षालक्षणोभिलापउत्पन्नश्चेदयंपुरुषोवैरग्यादिसंपदाभोगभ्यस्त
 स्नाधेनेभ्यश्चनिवारयते ॥ अवशयनिर्ममः संन्यस्यतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ युगपत्सामीतुल्यकालम् ॥ क्रमात्सामीक्रमादपि ॥ ३९ ॥ पंचमप्रश्नाप्युत्तरमाह ॥ यदिति ॥ अर्थकि
 याव्यवहारानर्हत्वादसत् अव्याध्यपरमपुष्यार्थत्वात्सञ्चेत्यर्थः ॥ ४० ॥ हेरामदं परिशिष्टवस्तु आनंदैकघनं जरादिविकाररून्यत्रैव जीवजगद्रूपंतुसंकल्यो विकल्पस्तरस्फुरणमा
 त्रमित्यविद्यमानमेव ॥ त्वमेवमालानात्मतत्त्वबुद्ध्याव्यगतमानादित्रिपुटीमाहः सत्यनिर्वाणब्रह्मैव भूत्वानिरीशयवृहत्त्वादेवपरितोव्याप्त्याविहरसत्यविशोकमास्वतिष्ठेत्यर्थः
 ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनि० उ० द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ मायाकार्येनदेशोदरपक्षेत्यत्रवर्णयते ॥ इन्द्रस्याणूदरेराज्यकल्पनाख्यानिवित्तरः
 ॥ १ ॥ देशकालादिनिर्माणपूर्वकं देवं विदः सर्गाल्कत्वादितियदुक्तस्योपपादनायेंद्रत्रसरेण्वाख्यानं वक्तुं भूमिकारं चयति ॥ जगदित्यादिना ॥ देशकालादिनिर्माणपूर्वकं देवं

अर्द्धसज्जनसंपर्कादविद्यायाविनश्यति ॥ चतुर्भागस्तुशास्त्रार्थैश्चतुर्भागं स्वयत्नतः ॥ ३७ ॥ एकोभिलापउत्पन्नो भोगेभ्यश्चनिवारयते ॥ त
 क्षयेयात्यविद्यायाश्चतुर्थीशः स्वयत्नतः ॥ ३८ ॥ साधुसंगमशास्त्रार्थस्वयत्नैः क्षीयते मलम् ॥ एकैकनाथसर्वैश्चतुल्यकालं क्रमादपि
 ॥ ३९ ॥ यदविद्याक्षयैकालनकिंचिकिंचिदेव च ॥ शिष्यते तत्परंप्रादुरनामार्थमसत्त्वत् ॥ ४० ॥ ब्रह्मेदं घनमजराघनं तमेकंसंकल्प
 स्फुरणमविद्यमानमेव ॥ बुद्धैर्व्यपगतमानमेयमोहोनिर्वाणं परिहरन्विशोकमास्व ॥ ४१ ॥ ॥ इ० वा० म० वा० दे० मो० नि०
 उ० विद्या० संकल्पसर्गयोरैक्यप्रतिपत्तिर्नामद्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ भृशुंडउवाच ॥ ॥ जगत्सररूपस्य नदेश उ
 पयुज्यते ॥ नकालो धारणे स्तंभ आलोकस्यां वरेयया ॥ १ ॥ मनोमनननिर्माणमात्रमेतज्जगन्नयम् ॥ शांतं तुल्यपुल्युस्वच्छं वातांतः सौर
 भादपि ॥ २ ॥ चिच्चमलूतिमात्रस्य साधोजगदणोः किल ॥ वातांतः सौरभंभेरुन्यानुभवयोगतः ॥ ३ ॥ यंत्रत्युदेतिसर्गोयंसएवै नहि च
 तति ॥ पदार्थः सन्निवेशंस्वमिस्वभ्रं पुमानिव ॥ ४ ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ यदृते देवराजस्य त्रसरेणूदरे पुरा ॥ ५ ॥

मिथ्यंगीकृत्यवादः वस्तुतस्तुदृष्टत्वाद्युगपदेवसहदेशकालाभ्यां जगत्सररूपस्य मायिकसर्गस्य धारणेन प्राकृतिसिद्धेश उपयुज्यते यथा अंबरे युगपत्सत्तस्यालोकस्य धारणे स्तं
 भोनोपयुज्यते तद्वदित्यर्थः ॥ १ ॥ वातांतः नक्षत्रमति सूक्ष्मत्वाद्वातेन पि धारयितुं कपयितुं च शाश्वत्यस्तौरभ्रं ज्योतिः सौरभं सौगंध्यं च तस्मादपि शांततिरो भूतं तुल्यसंमलं घुअगुरुत्वच्छ
 वेत्यर्थः ॥ २ ॥ हेसाथोचिच्चमलूतिमात्रत्वेन दृष्टस्य जगदणोरपेक्षया वातांतं तं सौरभमपि मेरुवस्थूलं किल ॥ अन्यानुभवयोगतः अन्धैरपि चक्षुर्गोणादिसंयोगेनानुभूयमान
 त्वादित्यर्थः ॥ ३ ॥ दृष्टदृष्टिरूपस्य प्रपंचस्य तु न स्वकल्पकदृगन्यगोचरित्येसा धारणत्वात्स सौक्ष्म्यमित्याह ॥ यत्रतीति ॥ यथा मानो रथिकपदार्थः त्वसन्निवेशं स्वसाक्षिणात्प्य
 ॥ ५ ॥

कश्चिच्चासौकल्यद्रुमश्चकिचिकल्पद्रुमस्तस्मिन्सर्वकल्पनाफलाधारेमायाशबलेब्रह्मणीतियावत् ॥ युगशाखायांशास्वाह्वयसंधौ ॥ जगद्रत्नांस्तद्द्रुपमुदुवरफलम् ॥ ६ ॥ तद्द्वण
यति ॥ ससुरासुरेत्यादिना ॥ शैलैः कालस्थानीवैर्मांसलानिद्वानिपातालदिलोकत्रयलक्षणानिउयाणिदुराधर्षाणिकपाटािनियत्र॥यद्यप्युदुवररूपकैतःकपाटवर्णनमनुपयुक्तं
तथापिकल्पदक्षफलोदुंबरफलकल्पकमनोदृश्यनुसारिलेनप्रसिद्धवैलक्षण्यकल्पनयाकथंचिद्योज्यम् ॥ ७ ॥ चित्तश्चमल्लत्यारचनारशक्तिवैचित्र्येणवारु ॥ उच्चैर्बृहत् ॥ ८ ॥ बृहत्
प्रारवर्णितोयोब्रह्मतरुदुंबरस्तस्मिन्शैलीढाआविर्भूतायाःसूक्ष्मजगत्सत्तात्रततिकोटयस्तदंतर्गता॥समआलोकःसाक्षिचित्तेनसमुज्ज्वलम् ॥ ९ ॥ मोक्षद्वारंज्ञानमेवविकसिआ
स्यंमुख्यस्य ॥ मात्रास्तन्मात्राणि ॥ तरंतिकुर्ध्वंशुवमानानितारकाण्येवसीकरारसंकणानीहारकणावायत्र ॥ १० ॥ महाकल्पावसानेजरठंपंकपातोनुखम् अथतदंतंरंका

कचिकदाचिकस्मिंश्चिकिचिकल्पद्रुमेभवत् ॥ कस्यांचिद्युगशाखायांफलंजगदुदुंबरम् ॥ ६ ॥ ससुरासुरभूतौघमशकाहितधुंभुम
म् ॥ शैलमांसलपातालद्रुभूम्युग्रकपाटकम् ॥ ७ ॥ चिच्चमल्लतिचारुच्चैर्वासनारसपीवरम् ॥ विविधानुभवामादंचित्तास्वादमनोहर
म् ॥ ८ ॥ बृहद्वलतरुप्रौढसत्तात्रततिकोटिगम् ॥ अहंकारमहादंतंसमालोकसमुज्ज्वलम् ॥ ९ ॥ मोक्षद्वारविकास्यास्यंसरिदब्धिशिशा
द्वतम् ॥ मात्रापंचककोशस्थंतरत्तारकसीकरम् ॥ १० ॥ कल्पावसानजरठंकाककोकिलगाम्यथ ॥ पतितंशांतिमायातंक्वाप्यंतावास
नंगतम् ॥ ११ ॥ तत्राभूदमराधीशःशकलिभुवनेश्वरः ॥ क्षौद्रकुंभनिषण्णानांक्षुद्राणामिवनायकः ॥ १२ ॥ गुरुपदेशस्वाभ्यासास्यक्षी
णावरणोभवत् ॥ महात्माभावितातामापूर्वापरविदांवरः ॥ १३ ॥ नारायणादिषुततःकदाचिद्वीर्यशालिषु ॥ कचिदेवनिलीनेषुसत्स्वेक
स्ससुराधिपः ॥ १४ ॥ शस्त्रज्वालानलोद्धारैर्युध्यतमहासुरैः ॥ विजितसैर्महावीरैरतोव्यद्रवदाहुतम् ॥ १५ ॥ दिशोदशसुवेगेनद्रुद्रा
वाभिद्रुतोरिभिः ॥ नविश्रमास्पदंप्रापपरलोकइवाधमः ॥ १६ ॥ तद्भ्रंतदृष्टिष्वरिषुमनाक्छिद्रमवाप्यसः ॥ प्रशमंकायसंकल्पंतीत्वास्वं
स्वांतरेबहिः ॥ १७ ॥ कमप्यर्काशुकोशस्थंत्रसरेणुविवेशसः ॥ संविद्रूपतयापद्मकोशंमधुकोरोयथा ॥ १८ ॥

कगामिकोकिलगामिवा ॥ यथाप्रसिद्धोदुंबरमंतेकाकैःकोकिलैर्वाभक्ष्यतेतद्वदसच्छास्त्रकटुरवानुसारिण्याअविद्याकास्याशास्त्रमधुरवानुसारिण्याविद्याकोकिलयावायस्य
सानंकापिअंतंवासनामात्रशेषलक्षणनाशमवासंसंनब्रह्मभावंवाआगतंभविष्यतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रतस्मिन्नुदुंबरे ॥ क्षुद्राणामधुमशकानाम् ॥ १२ ॥ भावितःअंतःसर्वकल्प
नाधिधारात्मायेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ शस्त्रज्वालानलानुद्धिभतीतिशस्त्रज्वालानलोद्दाराः ॥ कर्मण्यणु ॥ कद्रुहणेगतिकारकपूर्वस्यापियहणाहुपपदसमासः ॥ आसमंताद्भ्रंतंशीघ्रम् ॥
॥ १५ ॥ सुवेगेनअतिजवेन ॥ अधमःपापकृत् ॥ १६ ॥ अरिषुमनागूभांतदृष्टिषुसत्सु ॥ तत्तदाच्छिद्रंनिलयनावसरं ॥ कायाकारंस्थूलाकारसंकल्पंस्वांतरेभूतसूक्ष्मप्रशमंतीत्वा
विलाप्याणुतरोभूत्वाबहिःकमपिचसरेणुविवेशेतिपरेणान्वयः ॥ १७ ॥ तदंतःप्रवेशसंकल्पसंविद्रूपतया ॥ १८ ॥

नत्कुलोत्पन्नशक्रस्यविसंततो जगत्प्रथा ॥ नत्रोच्यते ब्रह्मदृष्टी सर्वदृष्ट्या स्वशकता ॥ १ ॥ तस्य तत्र वृहस्पतेः स्वगुरोरुपदेशगिरा
 उदिता प्रतिमानं प्रतिभा आत्मतत्त्वसाक्षात्कारस्तद्रूपज्ञानसंप्राप्तिर्विभूतिशेषः ॥ २ ॥ आज्यपानां देवानाम् ॥ ३ ॥ यज्ञानामश्वमेधानाम् ॥ तस्य हि फलं तस्य वक्ष्यमाणानामविसंतता
 वेतद्ब्रह्मांडेशकनाप्राप्तिरिति भावः ॥ ४ ॥ विसस्य पञ्चनालस्य बालतनुस्तदंतरे ॥ तत्राविसंततौ कल्पिते ब्रह्मांडाज्ययुद्धजयपराजयादीन्यान्यपि वृत्तांशतान्यानुवभूवह किल
 ॥ ५ ॥ ब्रह्मन्तत्त्वमाशाशवल ब्रह्मस्वभावम् ॥ ६ ॥ प्राणिधानेन समाधिना ॥ अशेषाणां विक्षेपकारणानां ल्यागेन शांतधीः ॥ ७ ॥ श्रुतिमत्प्रोत्रेन्द्रियवत् ॥ ९ ॥ सर्वेन्द्रिया
 भुशुंडु उवाच ॥ तस्य शक्रस्य कुलजः कश्चिदासीत्सुराधिपः ॥ तत्रोत्तमगुणः श्रीमान्प्राथ्यायस्य सातनुः ॥ १ ॥ अथैद्रकुलपुत्रस्य
 तस्य तत्र बभूवह ॥ प्रतिभाज्ञानसंप्राप्तिर्वृहस्पतिगिरोदिता ॥ २ ॥ ततो विदितवेद्योसौ यथाप्राप्तानुवृत्तिमान् ॥ चकार जगतां राज्यमा
 ज्यपानामधीश्वरः ॥ ३ ॥ युयुधेदानवैः सार्द्धमजयत्सर्वशात्रवान् ॥ शतं चकार यज्ञानामज्ञानोत्तीर्णमानसः ॥ ४ ॥ उवाच कार्यवशतो
 विसवालांतरे चिरम् ॥ अन्यान्यपि चत्तांशतान्यान्यनुवभूवह ॥ ५ ॥ कदाचिदासीत्तस्येच्छाप्रबोधवलशालिनः ॥ ब्रह्मतत्त्वमवेक्षेह्य
 थावद्धानवानिति ॥ ६ ॥ सोपश्रम्य प्राणिधानेन ततएकांतसंस्थितः ॥ सवात्याभ्यंतरेऽशेषकारणत्यागशांतधीः ॥ ७ ॥ सर्वशक्तिपरां ब्रह्म
 सर्ववस्तुमयंतम् ॥ सर्वथा सर्वदा सर्वसर्वैः सर्वत्र सर्वगम् ॥ ८ ॥ सर्वतः पाणिपादांतं सर्वतो द्विशिरोमुखम् ॥ सर्वतः श्रुतिमच्छोकैः सर्व
 मादृत्य संस्थितम् ॥ ९ ॥ सर्वेन्द्रियगुणैर्मुक्तं सर्वैर्द्रियगुणान्वितम् ॥ असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणगुणभोक्तृच ॥ १० ॥ बहिरंतश्च भूतानाम
 चरंचरमेव च ॥ सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयदूरस्थंचांतिके च तत् ॥ ११ ॥ सर्वत्र चंद्रार्कमयं सर्वत्रैव धारामयम् ॥ सर्वत्र पर्वतमयं सर्वत्राब्धि मयं
 तथा ॥ १२ ॥ सर्वत्र सारगुरुकंसर्वत्रैव नभोमयम् ॥ सर्वत्र संसृतिमयं सर्वत्रैव जगन्मयम् ॥ १३ ॥ सर्वत्रैव च मोक्षालमसर्वत्रैवाद्यचि
 न्मयम् ॥ सर्वत्र सर्वार्थमयं सर्वतः सर्ववर्जितम् ॥ १४ ॥ घटे पेटे वेदकुण्डये शकटे वानरे तथा ॥ धास्त्रिव्योद्धितरावद्भावनिलेसलिले नले
 ॥ १५ ॥ नानाचारविचाराणि विविधावृत्तिमंति च ॥ परमाण्वंशमात्रेऽपि त्रिजगतिदर्शसः ॥ १६ ॥ मरिचस्यान्तरे तैर्दृश्यं शून्यत्वमिव
 चांतरे ॥ त्रिजगत्सत्यसति च विद्यते चिन्मयात्मनि ॥ १७ ॥

प्राणुणैर्लूपादिग्रहणशक्तिभिरन्वितम् ॥ परमार्थतः असक्तं ब्यवहारतस्तु सर्वशृत् ॥ एवमयेपि ॥ १० ॥ ११ ॥ प्राचुर्यमयदः ॥ १२ ॥ भ्रमप्राधान्येन संसृतिभावि विकारप्राधा
 न्येन जगदिति भेदव्यपदेशः ॥ १३ ॥ १४ ॥ धास्त्रिव्येति दर्शति परेणान्वयः ॥ १५ ॥ नानाविधाः प्राणिनामाचाराः शरीराविचाराश्चानसाश्च क्रियाभे
 दाद्येषु ॥ आदत्तयः स्वर्गनरकदेः पुनरागमनानि ॥ परमाणोरंशाः ऊर्ध्वार्धोमध्यादिभागस्तन्मात्रेपि ॥ १६ ॥ सति आविर्भावकालालनिच ॥ १७ ॥

अहंभावो जगद्भूतिर्वीजं रूपं च वण्यते ॥ तन्मार्जनाज्जगन्मृद्व्याशुद्धशोषारक्ततार्थता ॥ १ ॥ अहंभावचमत्करमात्राह ॥ ८१२ ॥ २ ॥ व्योमअव्याकृताकाशस्तुह्यश
 इंद्राणवाख्यायिकां योजयति ॥ यत्रेति ॥ अग्निनेवपिस्वमप्रपंचपूर्वसिद्धमेवजगत्प्रथाभीतिसर्वानुभवपूर्वभागत्यतिठतीत्युक्तिः ॥ १ ॥ २ ॥ व्योमअव्याकृताकाशस्तुह्यश
 णेविपिनेऽरण्ये ॥ ३ ॥ विलीनामेधमिहिकावनप्रच्छन्नाअचलाः पर्वताः पृष्ठवायस्य ॥ सरित्सारंगंगाद्याः ॥ वासनाएवसारादृढाबीजाशेषुतथाविधास्तेभोगाः फलानि
 यस्य ॥ ४ ॥ इदानीमहंकारमहाजलतयाजगच्चतुर्कार्यतरंगादितयावर्णयति ॥ अहंत्वस्यादिपंचभिः ॥ इदंजगत्अहंत्वसलिलस्यस्पंदोविलासः ॥ चितश्चमत्करणवैषयिकसुखं
 स्वादुमाधुर्ययत्र ॥ ५ ॥ नभसाआकाशेनअनंतनिखातवानुअपरिच्छेद्यकुक्षिकुहरवाच ॥ भावाः संपदः अभावाविपदश्चमहांतावत्तार्थयत्र ॥ ६ ॥ त्रिलोकीपदेनतद्गतजनाल
 भुशुंडउवाच ॥ यत्राहंत्वजगत्तत्रपूर्वभागत्यतिष्ठति ॥ पराण्वंतरपीड्रस्यत्रसरणूदरेयथा ॥ १ ॥ अमस्यजागतस्यास्यजातस्याका
 शवर्णवत् ॥ अहंभावोभिर्मंतात्मा मूलमाधुमुदाहृतम् ॥ २ ॥ वासनारससंसिक्ताहंवीजकणादयम् ॥ ब्रह्माद्रौव्योमविपिनेजायेतत्रि
 जगद्गुमः ॥ ३ ॥ तारकापुष्यनिकशोविलीनाचलपृष्ठवः ॥ सरित्सारशिरापुरोवासनासारतफलः ॥ ४ ॥ अहंत्वसलिलस्येदंजगत्स्पंदउदाहृ
 तः ॥ चिच्चमत्करणस्वादुर्वासनाविसरद्रवः ॥ ५ ॥ तारकासीकरासरोनभोनंतनिखातवान् ॥ भावाभावमहावर्तानानागिरितरंगकः
 ॥ ६ ॥ त्रिलोकीविलिखल्लेखोविलोलालोकफ्रेनिलः ॥ ब्रह्मांडबुद्बुदोद्भेदः कवाटापीडपीवरः ॥ ७ ॥ भूपीठदृढाडिंडीरपिंडश्चिद्धनमदुमान् ॥
 चिन्नाजवंजवीभावमजनोन्मज्जनात्मकः ॥ ८ ॥ जरामरणमाहादिवीचीचयचमत्कृतिः ॥ उत्पन्नध्वंसिदेहादिबिंदुदंडैकबंधुरः ॥ ९ ॥
 अहंत्वपवनस्पंदो जगदित्यवगम्यताम् ॥ अहंत्वपद्मसौगंध्यं जगदित्यवबुद्ध्यताम् ॥ १० ॥ नाहंत्वजगतीभिन्नेपवनस्पंदवत्सदा ॥ प
 योद्रवत्वमिवचक्नेरोषयमिवापिच ॥ ११ ॥ जगदस्यहमर्थतरहमस्तिजगद्भूदि ॥ अन्योन्यभाविनीत्वेतेआधाराधेयवस्थिते ॥ १२ ॥
 जगद्बीजमहंत्वयोमार्ष्टिवोधादवेदनात् ॥ अलं चिन्त्रं जलेनेवेतेनधौतं जगन्मलम् ॥ १३ ॥ अहंत्वनामतर्कंचिद्विद्याधरनविद्यते ॥ अ
 कारणमवस्तुत्वाच्छशशृंगमिवोदितम् ॥ १४ ॥

द्यते तएवविलिखंत्वयश्चिल्लेख्यवदाविर्भवत्योलेखारेखायत्र ॥ विलोलैःसूर्यचंद्राद्यालोकैःफलितः फनवान् ॥ ब्रह्मांडाएवबुद्बुदोद्भेदायत्र ॥ कपाटमिवआपीडयतिनिरुण
 द्विमोक्षप्रवेशमितिकपाटापीडोमोहसेतुस्तेनपीवरोऽभिरुद्धः ॥ ७ ॥ भूपीठमेवघनोडिंडीरपिंडोयत्र ॥ चिद्धनैश्चिदाभासैर्जीवैर्भद्रुमापृजलकाकवान् ॥ तेषांचित्राजवंजवीजा
 वैरुर्ध्वाधस्तिर्धग्धमणैर्मजनोन्मज्जनात्मकः ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रकारंतराभ्यांजगद्द्वर्णयति ॥ अहंत्विति ॥ १० ॥ इत्थं वर्णनेफलितमाह ॥ नेति ॥ ११ ॥ परस्परबीजतामाह ॥ ज
 गदिति ॥ अन्योन्यस्माद्भाविनीआविर्भावशीलेअन्योन्याधीनस्थितिकेच ॥ १२ ॥ अतएवाहंकारमार्जनाज्जगन्मार्जनसिद्धिरित्याह ॥ जगदिति ॥ १३ ॥ अहंत्वस्यतच्च
 दृष्ट्याअसत्त्वदर्शनमेवमार्जनामित्याह ॥ अहंत्वमिति ॥ १४ ॥

तकुलस्तत्राह ॥ ब्रह्मणीति ॥ १५ ॥ संभवदपिकारणलोकैकत्वस्तु नितैतितिनव्यापियते ॥ प्रकृतेतुसर्गादौकारणनसंभवतितत्संभवोपिनास्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ निर्वाणंकेवल्यलक्ष
णंविचंचिन्मात्रंशिटम् ॥ १७ ॥ एवमुपपत्तिप्रतिष्ठिताज्जगदहंत्वयोरभावात् ॥ बाह्यारूपालोकादयःसंसाराआंतरामनस्कारलक्षणाःसंसाराश्रयःशांताः ॥ नचइतरत्तुभयव्य
तिरिक्तेह्यंदुःखमस्तिअतःशांतमास्वेत्यर्थः ॥ १८ ॥ शांतिर्दुःखविक्षेपम् ॥ १९ ॥ व्यपगतोवाह्याभ्यंतरदृश्यकलनालक्षणःकलंक्रोयस्यअतएवशुद्धः ॥ अध्यारोपैत्यनूय
मपिपर्वतोपमानंभवतिअपवादेतुजगद्वलांडमपिवापरमाणुरूपमाकाशतुल्यमेवभवतीत्यर्थः ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठ० म० तास्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेउत्तरार्द्धेपंचदशः
सर्गः ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ श्रुत्वाविद्याधरस्यात्रसमाधिरुपवर्णयते ॥ कथाशेषोपसंहारोर्नहंभावप्रशंसया ॥ १ ॥ संशांतादृश्यसंविचित्तियस्यमाधिलक्षणेयश्चि

ब्रह्मण्यतितनेऽन्तैसंकल्पोह्येखवर्जिते ॥ अहंत्वकारणाभावान्नकदाचनसन्मयम् ॥ १५ ॥ अवस्तुन्येतिसर्गादौनसंभवतिकारणम् ॥

अतोहंत्वादिनास्येवंध्यासुतइवकचित् ॥ १६ ॥ तदभावाज्जगन्नास्तिचित्वंजगदभावतः ॥ शिष्टंनिर्वाणमेवातःशांतमास्वययासुख
म् ॥ १७ ॥ अभावादुपपत्तिस्थादेवंजगदहंत्वयोः ॥ रूपालोकमनस्काराःशांतास्तवनचेतरत् ॥ १८ ॥ यन्नास्तित्तुनास्येवशेषंशांत
मसिधुवम् ॥ संप्रबुद्धोसिमाभूयोनिर्मूलांभ्रांतिमाहर ॥ १९ ॥ व्यपगतकलनाकलंकशुद्धःशिवमसिशांतमसीश्वरोसिनित्यः ॥ खमपि
भवतिपर्वतोपमानंजगदपिवापरमाणुरूपमेव ॥ २० ॥ ॥ इ० वा० महारामायणेवा० दे० मो० निर्वाणप्रकरणेउ० वि० विद्याधरनि

र्वाणनामपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ भृशुंडउवाच ॥ कथयत्येवमप्येवंसविद्याधरनायकः ॥ आसीत्संशांतसंवित्तिःसमाधिप
रिणामवान् ॥ १ ॥ प्रबोधमानोपिमयाभूयोभूयस्तत्सतः ॥ नपपातपुरोदृश्येपरंनिर्वाणमागतः ॥ २ ॥ सप्रापपरमंस्थानंतावन्मात्रप्र
बोधवान् ॥ केनचिन्नाधिकेनांगयत्नेनातिशयैपिणा ॥ ३ ॥ अतउक्तंमयारामयदिशुद्धेहिचेतसि ॥ उपदेशःप्रसरतितैल्विंदुरिवांभसि
॥ ४ ॥ नाहमित्यस्तिनांतंमनंभावयशांतये ॥ एतावदुपदेशोक्तिःपरमानेतरास्तिहि ॥ ५ ॥ एवैवाभव्यमनसिपतिताप्रविलीयते ॥ उता
नेमसृणादर्शमुक्ताफलमिवामलम् ॥ ६ ॥ भव्येतुशांतमनसिलगत्यभ्येत्यविव्युतिम् ॥ प्रविश्यांतर्विचाराख्यामर्चिरकंमणौयथा ॥ ७ ॥

तस्यशीरोदकवच्चिदैकरस्येनपरिणामस्तद्वात् ॥ १ ॥ पुरोगतदृश्येशब्दादिविषयेनपपात ॥ २ ॥ मुख्याधिकारित्वात्तावन्मात्रेणमदुपदेशेनप्रबोधवान् ॥ श्रवणादृत्तिमनननिदिध्या
सनाद्यतिशयैपिणान ॥ अंगोतिवसिष्ठसंबोधनम् ॥ ३ ॥ इदानीवसिष्ठःनाकृत्वोकेर्थेविद्याधरचित्तमुदाहरणमितिर्वाणनत्वययाभुशुद्धोक्तिमुक्त्वाम्यरामप्रत्याह ॥ अतइत्यादि ॥ ४ ॥
कोसावुपदेशस्तमाह ॥ नाहमिति ॥ ते अंतःप्रत्यगात्मनिचिदैकरसेअहमित्यंशोनास्ति अतोऽंतंमेनंभावावयइत्येतावत्पुरोदृश्येवोपदेशोक्तिःपरमासारसंपभूता ॥ ५ ॥ ६ ॥
अविच्यतिअभ्येति ॥ अंतःप्रविश्यविचाराख्यासंबोधोदाहरणपुत्राश्रयाममिदिराजोचजनस्यतीतिशेषः ॥ यथाऽहंकेमणीसर्वकालेनिर्द्वेषोर्नहंमिदंराजोचजनस्यतिलकम् ॥ ७ ॥

तद्वदहंभावनेवमेदं जावनं संसौरदक्षस्य मूलादाशररं यतो रागादिशाखा प्रसरस्य कारणाभित्यर्थः ॥ ८ ॥ तदेवाह ॥ अहमिति ॥ आदावाजावस्वरात्कारणाभित्यर्थः ॥ दीर्घायुष्यस्य का
 स्थाने ॥ इच्छाशाखास्थाने प्रवर्त्तते ॥ ९ ॥ एवं प्रागुक्तं प्रकृतं संन्यासमर्थं त्रिसिद्धिः पुनर्भुशुंडोक्तिः कथामेवानुसरन् चिद्याधरकथामुपसंहरति ॥ एवं विधाइति ॥ अहं विधाइति ॥
 रणं त्वज्ञानमेवेतीति शेषः ॥ १० ॥ अंतःशुद्धेः सुचिराभ्यास एव ज्ञानकारणमिति नियमोऽस्वेवेत्याशयेनाह ॥ अंतरिति ॥ सुचिराभ्यासेनांतःशुद्धमनस्कायेते परपदज्ञानम् ॥
 ॥ ११ ॥ विहगाधिपो भुशुंडः ॥ ऋष्यमूकगिरौ मंतं गाम्प्राप्त्यान्मूकमेघानगर्जतीति प्रसिद्धिः ॥ १२ ॥ प्रथमं तं सिद्धं भुशुंडमापृच्छय अथो विधाधरंगत्वात् इत्किं संब
 दायपुनस्तमप्यापृच्छय निश्चिन्तायां हम् ॥ आस्पदं त्वाश्रमम् ॥ १३ ॥ हे राम मया लघुशीघ्रमेव बोधनेनोत्थमुत्पन्नं चिद्याधरस्योपशमनं बलिभुजः काकस्य भुशुंडस्य कथया उक्तं
 अहं भावनमेवोच्चैर्वीजं दुःखाख्यशाल्मलेः ॥ ममेदं तद्ददादीति शाखा प्रसरकारणम् ॥ ८ ॥ अहमादौ ममेत्यंतस्तत्तद् इच्छा प्रवर्त्तते ॥ इदमर्थ
 शतानर्थकारिणी भवभारिणी ॥ ९ ॥ एवं विधामुनि श्रेष्ठमूढा अपि चिरायुषः ॥ भवंत्यनियमोऽद्यं गदीर्घायुष्यस्य कारणम् ॥ १० ॥ अंतः
 शुद्धमनस्काये सुचिराया भयप्रदम् ॥ मनागप्युपदिष्टास्ते प्राप्नुवंति परंपदम् ॥ ११ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ मेरुमूर्द्धनि मामेव मुक्त्वा
 सविहगाधिपः ॥ तूष्णीं बभूव मुक्त्वात्मा ऋष्यमूक इवाबुदः ॥ १२ ॥ अहमापृच्छय तं सिद्धं चिद्याधरमथोपुनः ॥ प्राप्त आत्मास्य देवरा ममुनि
 मंडलमंडितम् ॥ १३ ॥ एतत्तवाद्यकथितं बलिभुक्कथोक्तं विधाधरोपशमनं लघुबोधनोत्थम् ॥ अस्मिन् भुशुंडविहगेन्द्रसमागमे मेवै
 कादेशे हि गतानि महायुगानि ॥ १४ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० उ० विधाधरोपाख्याने विधाधरनिर्वाणनाम षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥
 श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अनहं वेदना देवं शुभाशुभफलप्रदा ॥ संसारफालिनी नूनमिच्छां तरुपशस्यति ॥ १ ॥ अनहं वेदनाभ्यासात्सम
 लोष्टाश्मकांचनः ॥ भूत्वाशांत भवापीडानरः परिताम्यति ॥ २ ॥ अहं तापुटकोडीनपरबोधबले रितः ॥ अहमित्यर्थं प्राषाणो न जानिष्या
 शुगच्छति ॥ ३ ॥
 तवाथकथितम् ॥ अस्मिन् वर्णिते भुशुंडविहगेन्द्रसमागमे मेजाते तदनंतरमिह अस्मिन् कल्पे एकादशमहायुगानि दिव्ययुगानि गतानीत्यर्थः ॥ १४ ॥ इति श्रीवासिष्ठ० म० तास्य
 र्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणे उत्तरार्द्धे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ ॥ १३ ॥ अत्राहं ब्रवीजनिर्दाहादनहं भाववाङ्मना ॥ देहादिसंस्मृतः सम्यग्बाधेऽलीकत्वमीर्यते ॥ १ ॥ सर्वसंस्मृतः
 कामूलत्वादनहं भावेन प्रथमं तन्नित्तमाह ॥ अनहमिति ॥ १ ॥ कामोपरमेलो भादिदोषक्षयद्वैराग्यादिसंपदा सर्वमानसदुःखक्षय इत्याह ॥ अनहमिति ॥ २ ॥ साधनवतो
 ऽवश्यप्रवणादिना ज्ञानोदये ब्रह्मव्यतिरिक्ताहमर्थस्य बाधेनालीकत्वमेव पर्यवस्यतीत्याशयेनाह ॥ अहंतेति ॥ श्रवणादिना ज्ञाननिर्मथानभ्यासेन अहंता लक्षणात्पमाचुयं च पुट
 कोद्वेव किञ्ज्वालावदुडीन आर्विर्भूतो यः परब्रह्मसाक्षात्कारलक्षणो बोधस्तद्वलेन ईरितः क्षिप्तो निरस्त इति यावत् ॥ अहमादिदृश्यार्थप्राषाणोऽभियंत्रक्षिप्तप्राषाणहवाशुक्रगच्छ
 तिनजाने ॥ तुच्छत्वमेवापद्यत इति भावः ॥ ३ ॥

१ अयमर्थो मूलस्थदुःखाख्येत्यादिः ॥
 २ उत्तरार्धस्थादीत्यस्यायमर्थः ॥

नकुलस्तत्राह ॥ ब्रह्मणीति ॥ १५ ॥ संभवद्विकारणलोकैकवस्तुनिनैतिनव्याप्रियते ॥ प्रकृतेतुसर्गादीकारणनसंभवतितत्संभवोपिनास्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ निर्वाणकैवल्यलक्ष
 णांचिचं चिन्मात्रं शिष्टम् ॥ १७ ॥ एवमुपपत्तिप्रतिष्ठिताज्जगदहंत्वयोरभावात् ॥ बाह्यारूपालोकादयः संसारा आंतरामनस्कारलक्षणाः संसाराश्च शांताः ॥ नचदतरत्तदुभयव्य
 त्तिरिक्तेहेयुः खमस्तिअतः शांतमास्येत्यर्थः ॥ १८ ॥ शांतं निदुःखविक्षेपम् ॥ १९ ॥ व्यपगतोबाह्याभ्यंतरदृश्यकलनालक्षणः कलंकोयस्यअतएवशुद्धः ॥ अध्यारोपलंभय
 मपिपर्वतोपमानंभवतिअपवादंतुजगद्द्रोहमपिवापरमाणुरूपमाकाशतुल्यमेवभवतीत्यर्थः ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठ० म० तास्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेउत्तरार्द्धेपंचदशः
 सर्गः ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ श्रुत्वाविद्याधरस्यावस्यमाधिरुपवर्ण्यते ॥ कथाशेषोपसंहारो नहंभावप्रशंसया ॥ १ ॥ संशांतदृश्यसंविच्चिर्यस्यमाधिरुलक्षणोयश्चि

ब्रह्मण्यतिततेऽनंतेसंकल्पोद्धेखवर्जिते ॥ अहंत्वकारणाभावात्प्रकटाचनसन्मयम् ॥ १५ ॥ अवस्तुन्येति सर्गादौ न संभवतिकारणम् ॥

अतोहंत्वादिनास्यैवंध्यासुतइवक्वचित् ॥ १६ ॥ तदभावाज्जगन्नास्तिचित्त्वजगदभावतः ॥ शिष्टंनिर्वाणमेवातः शांतमास्वयथासुख
 म् ॥ १७ ॥ अभावादुपपत्तिस्थादेवंजगदहंत्वयोः ॥ रूपालोकमनस्काराः शांतास्तवनचेतरत् ॥ १८ ॥ यन्नास्तितनुनास्येवशेषंशांत
 मसिध्रुवम् ॥ संप्रबुद्धोसिमाभूयोनिर्मूलांश्रितिमाहर ॥ १९ ॥ व्यपगतकलनाकलंकशुद्धः शिवमसिशांतमसीश्वरोसिनित्यः ॥ खमपि
 भवतिपर्वतोपमानंजगदपिवापरमाणुरूपमेव ॥ २० ॥ ॥ इ० वा० महारामायणेवा० दे० मो० निर्वाणप्रकरणेउ० वि० विद्याधरनि

र्वाणनामपंचदशः सर्गः ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ श्रुंउडवाच ॥ कथयत्येवमप्येवंसविद्याधरनायकः ॥ आसीत्संशांतसंवित्तिः समाधिप
 रिणामवान् ॥ १ ॥ प्रबोध्यमानोपिमयाभूयोभूयस्ततस्ततः ॥ नपपातपुरोदृश्येपरंनिर्वाणमागतः ॥ २ ॥ सप्रापपरमंस्यानंतावन्मात्रप्र
 बोधवान् ॥ केनचिन्नाधिकेनांगयत्नेनातिशयैपिणा ॥ ३ ॥ अतउक्तंमयारामयदिशुद्धेहिचेतसि ॥ उपदेशः प्रसरतितैलविंदुरिवांभसि
 ॥ ४ ॥ नाहमित्यस्तिनेनांतंभावयशांतये ॥ एतावदुपदेशोक्तिः परमानंतरास्तिहि ॥ ५ ॥ एवैवाभव्यमनसिपतिताप्रविलीयते ॥ उता
 नेमस्तुणादर्शोमुकाफलमिवामलम् ॥ ६ ॥ भव्येनुशांतमनसिलगत्यभ्येत्यविव्युतिम् ॥ प्रविश्यांतार्विचाराख्यामर्चिरकंमणौयथा ॥ ७ ॥

सत्यक्षीरोदकवर्च्चद्वैकरस्येनपरिणामस्त्वान् ॥ १ ॥ पुरोगतेदृश्येशाब्दादिविषयेनपपात ॥ २ ॥ मुख्याधिकारित्वात्तावन्मात्रेणमदुपदेशेनप्रबोधवान् ॥ श्रवणादृत्तिमनननिदिध्या
 सनाद्यतिशयैपिणान ॥ अंगेतिवसिष्ठसंबोधनम् ॥ ३ ॥ इदानींवासिष्ठः प्राकृत्योकेथैविद्याधरचित्तमुदाहरणमितिवर्णनत्वरयाशुशुभोक्तिमुक्तम्यरामंमत्याह ॥ अतद्वत्यादि ॥ ४ ॥
 कोसावुपदेशस्तामाह ॥ नाहमिति ॥ नेअंतःप्रत्यगाल्पनिचिदेकारसेअहमित्यशोनास्ति अतोऽसंतमेनंभाभावयइत्येतावत्पुरावत्येवोपदेशोक्तिः परमासारसंयद्भूना ॥ ५ ॥ ६ ॥
 अविच्युतिअभ्येति ॥ अंतःप्रविश्यविचाराख्यासंबन्धोदाहरण्यदाहक्षमामिश्रित्वांचजनयतीतिशेषः ॥ यथाअर्कमणीखरुकातेष्विदंखरुकांभ्रमिदंखरुकांजनयतिनब्रह्म ॥ ७ ॥

नद्वहंभावनेवेवमेदंभावनं संसारदृश्यभूलादिशरीरं यतो रागादिशाखाप्रसरस्यकारणमित्यर्थः ॥ ८ ॥ तदेवाह ॥ अहमिति ॥ आदावाजावस्थास्वानाम् ॥ दीर्घायुष्यस्यका
 तद्वहंभावनेवेवमेदंभावनं संसारदृश्यभूलादिशरीरं यतो रागादिशाखाप्रसरस्यकारणमित्यर्थः ॥ ९ ॥ एवं प्रागुक्तं प्रकृतं संन्यासमर्थं त्रिसिद्धः पुनर्भुङ्कोक्ति कथामेवानुसरन्विद्याधरकथामुपसंहरति ॥ एतन्विधाइति ॥ एतन्विधाइति ॥ दीर्घायुष्यस्यका
 स्थाने ॥ इच्छाशाखास्थाने प्रवर्तते ॥ १० ॥ अंतःशुद्धेऽस्तु चिराभ्यास एव ज्ञानकारणमिति नियमोऽस्सेवेत्याशयेनाह ॥ अंतरिति ॥ सुचिराभ्यासेनांतःशुद्धमनस्कायेते परंपदज्ञानम् ॥
 रणं तत्त्वज्ञानमेवेतीति शेषः ॥ १० ॥ अंतःशुद्धेऽस्तु चिराभ्यास एव ज्ञानकारणमिति नियमोऽस्सेवेत्याशयेनाह ॥ १२ ॥ प्रथमतः सिद्धं भुङ्गमापृच्छ्य अथो विद्याधरंगत्वात् इत्किं संवा
 ॥ ११ ॥ विहगाधिपो भुङ्गः ॥ ऋष्यमूकगिरौ मंतंगाश्रेमंतंगशापभ्यान्क्रामे धानगर्जतीति प्रसिद्धिः ॥ १२ ॥ प्रथमतः सिद्धं भुङ्गमापृच्छ्य अथो विद्याधरंगत्वात् इत्किं संवा
 दाय पुनस्तमव्यापृच्छ्य निश्चिन्तायै हम् ॥ आस्पदं त्वाश्रमम् ॥ १३ ॥ हे राम मया लघुशीघ्रेमेव बोधनेनोत्थमुत्पन्नं विद्याधरस्योपशमनं वलिमुजः काकस्य भुङ्गस्य कथया उक्तं
 अहंभावनमेवोच्चैर्वीजं दुःखाख्यशाल्मलेः ॥ मेदं तद्वदादीति शाखाप्रसरकारणम् ॥ ८ ॥ अहमादौ ममेत्यंतस्तत इच्छाप्रवर्तते ॥ इदमर्थ
 शतानर्थकारिणी भवभारिणी ॥ ९ ॥ एवं विधामुनिश्रेष्ठमूढा अपि चिरायुषः ॥ भवंत्यनियमोऽख्यं गदीर्घायुष्यकारणम् ॥ १० ॥ अंतः
 शुद्धमनस्काये सुचिराया भयप्रदम् ॥ मनागप्युपदिष्टास्ते प्राप्नुवंति परंपदम् ॥ ११ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ मेरुमूर्द्धनि मामेव मुक्त्वा
 सविहगाधिपः ॥ तूष्णीं बभूव मुक्त्वात्मा ऋष्यमूक इवांबुदः ॥ १२ ॥ अहमापृच्छ्य तं सिद्धं विद्याधरमथो पुनः ॥ प्रात आत्मास्पदं राममुनि
 मंडलमंडितम् ॥ १३ ॥ एतत्तवाद्यकथितं बलिभुक्कथोक्तं विद्याधरोपशमनं लघुबोधनोत्थम् ॥ अस्मिन् भुङ्गविहगेन्द्रसमागमे मेवै
 कादेशे हहिगतानि महायुगानि ॥ १४ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० उ० विद्याधरोपाख्याने विद्याधरनिर्वाणनाम षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥
 श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अनहंवेदना देवं शुभाशुभफलप्रदा ॥ संसारफालिनी नूनमिच्छां तरुपशास्यति ॥ १ ॥ अनहंवेदनाभ्यासात्सम
 लोष्टाश्मकांचनः ॥ भूत्वाशांत भवापीडानरः परितास्यति ॥ २ ॥ अहंतापुटकोडीनपरवोधबलेरितः ॥ अहमित्यर्थपाषाणोनजानिष्ठा
 शुगच्छति ॥ ३ ॥

तवाद्यकथितम् ॥ अस्मिन् वर्णिते भुङ्गविहगेन्द्रसमागमे मेजातेतदन्तरमिह अस्मिन् कल्पे एकादशमहायुगानि दिव्ययुगानि गतानीत्यर्थः ॥ १४ ॥ इति श्रीवासिष्ठ० म० ताल्य
 र्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणे उत्तरार्द्धे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ ॥ अत्राहं वीजनिर्दाहादनहंभाववाङ्मना ॥ देहादिसंस्ततेः सम्यग्बाधेऽलीकत्वमीर्यते ॥ १ ॥ सर्वसंस्ततेः
 काममूलत्वादनहंभावेन प्रथमतः निवृत्तिमाह ॥ अनहमिति ॥ १ ॥ कामोपरमेलोभादिदोषक्षयद्वैराग्यादिसंपदासर्वमानसदुःखक्षयइत्याह ॥ अनहमिति ॥ २ ॥ साधनवतो
 ऽवश्यं प्रवणादिना ज्ञानोदये ब्रह्मव्यतिरिक्ताहमर्थस्य बाधेनालीकत्वमेव पर्यवस्यतीत्याशयेनाह ॥ अहंतेति ॥ श्रवणादिना ज्ञाननिर्मथनाभ्यासेन अहंतालक्षणाल्पमाद्युयं च पुट
 कादेव वक्त्रज्ज्वालावहुड्डीन आर्विर्भूतोयः परब्रह्मसाक्षात्कारलक्षणो बोधस्तद्वलेन ईरितः क्षिप्तो निरस्त इति यावत् ॥ अहमादिदृश्यार्थपाषाणोऽभियंजं क्षिप्तपाषाणइवाशुक्रगच्छ
 तिनजाने ॥ तुच्छत्वमेवापद्यत इति भावः ॥ ३ ॥

१ अयमर्थो मूलस्थदुःखाख्येत्यादिः ॥ २ उत्तरार्धस्थादीत्यस्यायमर्थः ॥

चरमसाक्षात्काररूपस्य ब्रह्मैवात्मानाहंकारादिनिराससमर्थमित्याशयेनाह ॥ अहंतेति ॥ अज्ञानाहंकारयो रिवस्थूलदेहस्यापिब्यटिसमाटिरूपस्य तादृशं ब्रह्मैवनिर्वर्त्तकमित्याशयेनाह ॥ अहंतेति ॥ ४ ॥ ब्रह्मैवरोविकांतस्तद्वलेरितः ॥ पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमव्यमवीराश्रेतिसमानाधिकरणसमासेधीशब्दपरनिपातच्छांसः ॥ ५ ॥ अनहंताभावनादन्तिप्रतिफलितचित्वाहंनानाशदतिपक्षोवास्त्वित्याशयेनाह ॥ अहमर्थेतिद्वयम्याम् ॥ ६ ॥ उद्वर्णनब्रह्मविद्याधिकारिब्राह्मणायुक्तवर्णान्स्वरीपाकपांडुराच्च ॥ ७ ॥ अथत्रानबाधिताहंतादेःशून्यताकिन्तुब्रह्मैतैवेत्याशयेनाह ॥ शरीरेति ॥ अनहंतालक्षणैर्नाकारदिमार्गोणपरत्राब्रह्मतास्वकारणसूक्ष्मजलात्मतांच ॥ ८ ॥ तत्रज्ञानविनातुनकापिकदापिकस्याचिदवस्थायदिहस्याहंकारस्थवाआत्यंतिकोच्छेदलयाः परस्परबीजतयापरस्परतःसत्त्वेनजगद्भावेनसर्वत्रोद्भववर्जनादित्याह ॥ शयनेइत्यादिना ॥ शयनेशय्यायांस्थूलविद्वाद्वाशवस्याप्राप्ताशयनादित्यनसमेकयत्रस्थितापिशरीररक्षणवदधानाअंतःस्थितउद्वेगोऽहंत्वनवांकुरोयस्यालयाविधासतीक्ष्णणादिदंसंसारारव्यमाशुअहंतापुटकोडीनब्रह्मवीरवलेरितः ॥ अहमित्यर्थपापाणोनजानेकाशुगच्छति ॥ ४ ॥ अहंतापुटकोडीनब्रह्मवीरवलेरितः ॥ शरीरयंत्रपापाणोनजानेकाशुगच्छति ॥ ५ ॥ अहमर्थहिमंलंतरनहंताचिदचिपा ॥ उड्डीयेवविलीनंसन्नजानेकाशुगच्छति ॥ ६ ॥ अहंरसोविलीनोतरनहंताचिदचिपा ॥ शरीरपर्णाद्रुद्वर्णान्नजानेकाशुगच्छति ॥ ७ ॥ शरीरपर्णांन्निष्पीतस्त्वहंभावरसासवः ॥ अनहंताकर्मार्गेणपरतामधिगच्छति ॥ ८ ॥ शयनेकर्मेशैलेगृहेव्योधिस्थलेजले ॥ स्थूलासूक्ष्मानिराकाररूपान्तरगतापिच ॥ ९ ॥ यत्रत्रस्थितासुप्ताप्रबुद्धाभस्मतांगता ॥ धृतानीतानिमग्राचदूरस्थानिकटासती ॥ १० ॥ शरीरवटधानांतःस्थिताहंत्वनवांकुरा ॥ शाखाजालंतनोत्याशुसंसारारव्यमिदंक्षणान् ॥ ११ ॥ अहंत्ववटधानांतःस्थितदेहवृहद्दुमः ॥ संसारशाखानिवहंयत्रत्रतन्नतोनोत्यलम् ॥ १२ ॥ शाखाशतेद्भद्रलपुष्पफलद्रुमोस्तिबीजोदरेननुशपरिहस्यतेसौ ॥ देहोऽहंत्वहंत्वकणिकांतरशेषदस्यसंवित्परीतइतिबुद्धिदृशैवदृष्टम् ॥ १३ ॥ देहादहंत्वमनवासवतोविचारैश्चिद्व्योममात्रवपुषोवपुषोऽथवाच्चैः ॥ नाहंत्वबीजजठरादसतोभ्युदेतिसंसारवटसइहवोधमहाभिदग्धान् ॥ १४ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०उ०अहंत्वासत्तायोगोपदेशोनामसदशःसर्गः ॥ १७ ॥

सर्वदेव्यापनशीलंशाखाजालंतनोतीतिवृत्तीयेनान्यः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ एवमहंत्वलक्षणवटधानांतःस्थितोदेहमहाद्रुमोपिवोध्यइत्याह ॥ अहंत्वेति ॥ १२ ॥ उक्तमर्थवदादिबीजटटतिनेवानुभावयति ॥ शाखेति ॥ यथाबीजोदरेशाखाशतेदृङ्गानिविराजमानानिदलानिपुष्पाणिफलानिचयस्यतथाविधोद्रुमोऽस्तयतोऽसौसत्त्वोदेवबीजपुटंभिच्चांकुरादिक्रमेणनिर्गच्छन्त्यक्षंसर्वजैःपरिदृश्यते ॥ नान्यत्रिसिद्धौ ॥ तथाअहंत्वलक्षणायाकणिकासूक्ष्मबीजंतदंतरशेषदस्यसंवितोदेहोतीतिमूक्ष्मबुद्धिलक्षणयादृशोवचिद्विद्वदिति ॥ १३ ॥ एवमविचारफलंसर्वत्रानिमोक्षमुक्त्वाविचारफलंमोक्षमाह ॥ देहादिति ॥ विचारैःश्रवणादिभिसत्त्ववोधोच्चिद्व्योममात्रवपुःस्वरूपयस्यतथाविधस्यजीवन्मुक्तस्यवियमानादपिदेहादहंत्वंतत्तदास्याभिमानमनवाप्तवतःअथवाअदेहवतोविदेहमुक्तस्योच्चैर्निरतिशयाननेप्रतिष्ठितस्यपुंसोयोधमहामिदग्धादहंत्वबीजजठरान् संसारवृक्षोनाभ्युदेति ॥ १४ ॥ इतिश्रीवासिष्ठ० म० तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेउ० सप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६३ ॥

उद्यमानान्यनानिपवनैःसर्वतोर्बरे ॥ मृतजीवमनःस्थानिवर्ण्यत्रैजर्गतिहि ॥ १ ॥ देहोऽस्यहृत्त्वकाणकारशेषदृश्यतामरुतः ॥ तया
 दृशीसावुद्धिद्विगितितहुभयंमृतजीववासनामयानंतजगद्भ्रुत्यादनेनसमर्थयितुंभूमिकारंचयति ॥ मरणमिति ॥ मनोबुद्ध्यहंकारादिसर्वनाशात्त्वकंमरणमितिपामराचम्यते ॥ तथा
 तुकदाचिदपिनविद्यते कृतहानादिदोषप्रसंगात् ॥ किंतुमुष्यादिरारीरात्मभावमोजकप्रारब्धक्षयेतदनुहृत्पसंकल्पतिरोभावेनादिशरीराहंभावादिमोजककर्माद्भवेतदनुहृत्पस्वसे
 कस्यांतरस्यतद्भोजकादृक्षयर्थंयैःपूर्वभावाविस्तृतिमपेक्ष्यमृतिरित्यभिधीयतइत्यर्थः ॥ १ ॥ अस्वेवंकिततस्तत्राह ॥ पश्येति ॥ एवंचतत्तज्जीवसंकल्पकल्पितजगत्स्थामंडर
 मेरुप्रकृतयोदिव्धुवातैःसर्वत्रउद्यंतेप्रवाहंतइमयादृश्यतेत्वमपिपश्येत्यर्थः ॥ २ ॥ उपयुपरिबहिर्विहःयावतांजीवानांभोजकादृष्टसाम्यंतावतांश्लिष्टाएकीभावेनमिलिता अन्ये
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ मरणंसर्वनाशात्मनकदाचनविद्यते ॥ स्वसंकल्पान्तरस्थैर्यमृतिरित्यभिधीयते ॥ १ ॥ पश्येमेपुरउद्यंतइवमंदरमे
 रवः ॥ अरुढाअपिदिग्वातैःसरिद्विंबितशैलवत् ॥ २ ॥ उपयुपर्यंतरंतःकदलीदलपीठवत् ॥ श्लिष्टाश्लिष्टस्वरूपाःखेमिथःसंसृतयःस्थि
 ताः ॥ ३ ॥ श्रीरामउवाच ॥ पश्येमेपुरउद्यंतइतिवाक्यार्थमक्षतम् ॥ नकिंचिदवगच्छामियथावन्मुनिनायक ॥ ४ ॥ श्रीवशि
 ष्टउवाच ॥ प्राणस्याभ्यंतरेचित्तस्याभ्यंतरेजगत् ॥ विद्यतेविविधाकारंबीजस्यांतरिवद्भुमः ॥ ५ ॥ मृतेपुंसिनभोवातैर्मिलंतिप्रा
 णवायवः ॥ सरिज्जलैरिवांभोधिजलान्यात्मद्भुतानिहि ॥ ६ ॥ इत्थश्चेतश्चयातीवतेषामंतर्जंगत्यलम् ॥ व्योमवातविनुन्नानांसंकल्पैका
 त्मकान्यपि ॥ ७ ॥ सप्राणवातैःपवनैःस्फुरत्संकल्पगर्भितैः ॥ सर्वाएवदिशःपूर्णाःपश्चामीमाःसमंततः ॥ ८ ॥ अत्रैतेपश्यपश्चामिसंकल्प
 जगतांगणे ॥ बुद्धिदृष्ट्यासमुद्यंतेपुरोमंदरमेरवः ॥ ९ ॥ खवातंतमृतप्राणाःप्राणानामंतरमनः ॥ मनसोतर्जंगद्विद्वितिलैतैलमिवस्थित
 म् ॥ १० ॥ खवातैःखसमाःप्राणायथोद्यंतेमनोमयाः ॥ उद्यंतैवैतथैतानितदंगानिजंगत्यपि ॥ ११ ॥ सभूतान्यंबरोव्यादिदंदानिजिजि
 गंत्यपि ॥ उद्यंतेचाप्यरुढानिपुरःसर्वत्रगंधवत् ॥ १२ ॥

पामश्लिष्टस्वरूपाः ॥ ३ ॥ उक्तमर्थमसंभावयन्रामःपृच्छति ॥ यथावत्कथयेतिशेषः ॥ ४ ॥ मृतानांपुरुषाणांप्राणास्तावन्नभस्युक्तामतीतिलोकवेदप्रसिद्धम् ॥
 तथादिप्राणाःसंततिर्हिप्राणस्याभ्यंतरेचित्तचित्तस्याभ्यंतरेजगदपिविद्यतेइतिसंभावयेत्यर्थः ॥ ५ ॥ संतुनामथापिदिग्वातैःकथंप्रवाहतेतत्राह ॥ मृतेइति ॥ पुंसिमृतेसतिततउ
 क्ताताःप्राणवायवोवाहनमसिपूर्णैर्वातैःसहमिलंति ॥ यतस्तान्यप्यात्मनिद्भुतानिद्रवस्वभावानि अतःसमस्वभावानामेलेनेकैतैवभवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ अतोव्योमवातैर्विशेषणनु
 न्नानामारुढानांतेषांप्राणानामंतर्गतानिजंगत्यपिइतश्चयातीवत्युद्यंतइवेत्युक्तिरित्यर्थः ॥ ७ ॥ अहंपश्यामित्वमपिबुद्धिदृष्ट्यापश्य ॥ ९ ॥ खेविद्यमानेवातैर्मृतानां
 प्राणाः ॥ १० ॥ ननुगुरुणिजगति कथंवातैरुद्यंतेतत्राह ॥ खवातैःरेति ॥ तथाप्राणवेदवतदंगानिजंगत्यपिखसमानिलूनीत्युद्यंतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ सभूतानिचतुर्विधप्राणिंसहि
 तानि ॥ अरुढानिअदृढानि अमृतिष्ठितानीतियावत् ॥ १२ ॥

परमाण्वादेर्वृत्तमत्वकल्पयानवानत्रवृत्तोजगतःसमावेशोनुभावितव्यइत्याशयेनाह ॥ वस्त्विति ॥ तद्यथास्वकाशोर्गाश्रावदाजलका
 न्यतेकत्वजलिमात्रमितमपिधान्यद्रव्यमेवतत्रैवाहृद्व्यंशुमन्यते यथावाअर्शकावहुमूल्यान्यपिस्वाभरणानिनित्यमनुसूयमानानिनवहुमन्यतेकिंतुनवपूर्वमृगपक्ष्याका
 र्वर्णिकादिपरिष्कृतंपंकट्पिंडमेवकीडनायबहुमन्यते येनतद्वानेनवंचिताःस्वाभरणाान्यपिविनिमयेनप्रयच्छंतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ किंचवास्तवोलेवृहतःसमावेशोनसंभवतुनाम
 भ्रांत्यातुसंभवत्येवेत्याशयेनाह ॥ असत्येवेति ॥ विद्वःअज्ञानदृत्तचित्तोजगदाख्येभमेअसत्येवाथैकवलंजीवतोऽयंलोकोऽस्तस्यलोकांतराणितत्रचर्धर्मोधर्मफलानीत्यादिमयी
 वृहंगस्यवृहणंगच्छतश्चित्तस्यसासंकल्परूपमात्रवैव ॥ नचभावनांस्वन्वयथाज्ञानोत्तरुणद्धीत्यर्थः ॥ वृहथातोर्धजैकविधानमितिभावेकः ॥ ततोऽन्येष्वपिदृश्यतइनिगमे
 ईः ॥ बाहुलकानुम् ॥ २४ ॥ ननुमूढानामस्वंतरंतर्जगद्भ्रमभावनासर्वज्ञानांभवदादीनांकथमंतरंतर्जगदंतरमस्तीतिभ्रांतिसत्राह ॥ इदमिति ॥ सर्वज्ञस्यापिभावायव्यवहार
 वस्त्वल्पमप्यतिवृहहृदुसत्वोहिसन्यते ॥ मूपिकाःस्वांजलिद्रव्यंनवंपंकमिवाभ्रंकाः ॥ २३ ॥ असत्येवस्वरूपेस्मिन्नजगदाख्येविदोभ्रमे ॥
 लोकांतराधर्मसयीसावृहंगस्यभावना ॥ २४ ॥ इदंहेयमुपादेयमिदमित्यंतरज्ञता ॥ यस्यतस्यभवायास्तिस्वज्ञस्यापिमूढता ॥ २५ ॥
 सचेतनोत्थवयवीचेतत्ववयवान्यथा ॥ स्वांतरवतंतंजीवस्त्रिजगद्बुध्यतेतथा ॥ २६ ॥ सविदात्सपराकाशमनंतमजमव्ययम् ॥ व्योमोव
 यवरूपपाणितस्यैभानिजगंतिभोः ॥ २७ ॥ सचेतनोयःपिंडोतःक्षुरसूच्यादिक्रयथा ॥ बुद्धतेबुद्ध्येतदहृज्जीवोऽज्ञास्त्रिजगद्भ्रमम् ॥ २८ ॥
 अचिच्छिद्वापिमृत्पिंडःशरावोदंचनादिकम् ॥ यथांगमनुतेजीवस्तथांगमनुतेजगत् ॥ २९ ॥ चिदचिद्वांक्षुरोदेहदृक्षत्वंअन्यतेयथा ॥
 वृक्षशब्दार्थरहितंनहृदंत्रिजगत्तथा ॥ ३० ॥

संवाययावत्वारव्यक्षयंलेशानोनुवर्त्तमानामूढताऽस्येवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ अतएवसर्वज्ञस्यापिसमष्टिजीवस्यहिरण्यगर्भस्यावयवस्वांतरेवत्रिजगद्दर्शनमित्याह ॥ सचेतनं
 ति ॥ अवयवीदेहात्सालौकिकपुरुषः ॥ जीवःसमष्टिजीवः ॥ २६ ॥ मायोपहितईश्वरस्त्वेवंपश्यतीत्याह ॥ संविदाम्नेति ॥ भोइतिसंबोधनेनरामस्तस्मार्यते ॥ २७ ॥ ईश्वरः
 प्रलयकालेकथंस्वातर्गतंजगत्पश्यतितत्राह ॥ सचेतनइतिचतुर्भिः ॥ अयःपिंडोयदिसचेतनःस्यात्तर्हिथथास्वांतःसूक्ष्मरूपेणस्थितंक्षुरसूच्यादिभाविस्वविकारंपश्येत्तद्वदित्यर्थः ॥
 जीवःस्वलीनसर्वसंस्कारोपहितःसत् ॥ २८ ॥ अधिष्ठानसद्रूपप्राधान्येनचित्आरोपितमृदादिरूपप्राधान्यान्यविवक्षयाअचिद्वा ॥ तात्पर्यपूर्ववदेव ॥ २९ ॥ उपहितप्राधान्येन
 चित्आरोपितमृदादिरूपप्राधान्येनाचिद्वांक्षुरः ॥ एतावांस्तुविशेषः ॥ जीवसंस्कारोपहितरूपेणदृक्षशब्दार्थसहितंबुध्यतेतदनुपहितेश्वररूपेणतुतद्वहितमनादिसिद्धयाविद्यया
 वावाधितरूपमिति यावत् ॥ शेषंप्राग्वत् ॥ ३० ॥

न मन्त्राग्रवेदभण्यमाह ॥ अभीराणञ्जिति ॥ १०८ ॥ अर्द्धयगतादिभिरपहनुमशाभ्यम् ॥ आभासअग्निभ्यजक्तिम् ॥ १०९ ॥ रजनस्वभ्यास्याआग्निभ्यजक्तिम् ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥ १२८ ॥ १२९ ॥ १३० ॥ १३१ ॥ १३२ ॥ १३३ ॥ १३४ ॥ १३५ ॥ १३६ ॥ १३७ ॥ १३८ ॥ १३९ ॥ १४० ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ १४३ ॥ १४४ ॥ १४५ ॥ १४६ ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ १४९ ॥ १५० ॥ १५१ ॥ १५२ ॥ १५३ ॥ १५४ ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ १६० ॥ १६१ ॥ १६२ ॥ १६३ ॥ १६४ ॥ १६५ ॥ १६६ ॥ १६७ ॥ १६८ ॥ १६९ ॥ १७० ॥ १७१ ॥ १७२ ॥ १७३ ॥ १७४ ॥ १७५ ॥ १७६ ॥ १७७ ॥ १७८ ॥ १७९ ॥ १८० ॥ १८१ ॥ १८२ ॥ १८३ ॥ १८४ ॥ १८५ ॥ १८६ ॥ १८७ ॥ १८८ ॥ १८९ ॥ १९० ॥ १९१ ॥ १९२ ॥ १९३ ॥ १९४ ॥ १९५ ॥ १९६ ॥ १९७ ॥ १९८ ॥ १९९ ॥ २०० ॥

जनताजीवनोपार्थचिदात्मानमुपागत ॥ अक्षीरणं वसभूतमशशांकिमुपस्थितम् ॥ १०८ ॥ अर्द्धयगमन्तं सत्यचिदात्मानमुपास्महे ॥
 शब्दरूपरस्यशार्धैरात्मानमुपागतम् ॥ १०९ ॥ तरेवरहितं शांतां चिदात्मानमुपागत ॥ आकाशकोशविशदसर्वलोकस्वरजनम् ॥ ११० ॥
 नरजननचाकाशचिदात्मानमुपागत ॥ महामहिंसासहितं सर्वभूतिभिः ॥ कवत्वेवाप्यकर्तारं चिदात्मानमुपागत ॥ १११ ॥ अस्त्रि
 लमिदमहमैव सर्वव्यह्नमपि नाहमयेतरञ्चनाहम् ॥ इति विदितवतो जगत्कृतमेस्तिरमथवास्तुगतज्वरो भवामि ॥ ११२ ॥ ॥ इ० वा०
 वा० दे० मो० नि० पू० जीवन्मुक्तनिश्चययोगोपदेशानामएकादश सर्गं ॥ ११३ ॥ ॥ ११४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इति निश्चयवत
 स्तमहानो विगते नस ॥ सत्या सत्येपदेशेति ममेस्तुखमवस्थिता ॥ १ ॥ इति पूर्णधिरोधीरा समनीरागचेतस ॥ ननिदति ननदति जी
 वितमरणतया ॥ २ ॥ इत्यलक्ष्यचमत्कारानारायणभुजाइव ॥ ऋजव स्वलिताकारा अपराइव मेरव ॥ ३ ॥ रेमिरेवनखंडेषु द्वीपेषु नगरे
 पुत्र ॥ देवोपवनमालासुखैर्गेषु सुराइव ॥ ४ ॥ भ्रंमु कुसुमपूर्णासुदोलां दोलचलासुच ॥ विचित्रवनलेखासुमेरुशृंगशिखासुच ॥ ५ ॥
 षड्भुविजितशत्रुणिचामरञ्छन्नवतिच ॥ विचित्रायानिराज्यानिषिन्नाचारमयानिच ॥ ६ ॥ अनुजम्भुरिमान्सर्वानानाचारविचेष्टि
 तान ॥ श्रुतिस्मृत्युदितारभामितिकर्तव्यतामिति ॥ आइदृशीरमणीयेषु लजनाहास्यहारिषु ॥ विहारहाररन्ध्रेषु भोगोभोगेषु भूपिता ॥ ८ ॥

भाषितत्सर्वार्थेष्ववस्थिता ॥ १ ॥ षड्विष्णुणापीशोपितत्वपवार्योपियाम् ॥ आतएवार्तवह्निभ्यस्तमनीरागचेतस ॥ २ ॥ अलक्ष्येषु समतमेपिलक्ष्येषु धनमत्कारोयेयाम् ॥ अ
 तपवनारायणभुजाइवस्थिता ॥ स्वलिताकारानमत्वभावा अपराभेरेवइवस्थिताः ॥ ३ ॥ तेषामनदृष्ट्याविहारप्रपथयति ॥ रेमिरेवत्यादिना ॥ ४ ॥ बोलानामादोलक्ष्यैश्च
 लानु ॥ ५ ॥ विचित्राअशिवगणियुतानि ॥ ६ ॥ नानाचारवह्निषिष्टाचारालीक्षिषेदिताननु ॥ इतान्प्रथमजनुजगु ॥ स्वयमप्यनुष्ठितवर्तइत्यर्थ ॥ इति लक्ष्येषु षड्विचि
 ष्टिकाचारानामप्यभायस्यालक्ष्याभितिकर्तव्यतासांमयागादीभियावत ॥ अनुजम्भु ॥ ७ ॥ इदृशीरमणीयेषु भोगोभोगेषु भुजाइव ॥ ८ ॥

विविशुर्निर्विकथुः ॥ ९ ॥ चराचरं तैः सहितेषु सर्वभुवनेषु विश्रान्ताः सुखिताः अखिलाजंतवो धैः सथाविधेषु यज्ञक्रियाकलापेषु गार्हस्थ्येषु च ॥ अथवा आत्मा सर्वेषां भूतानामालो
क ॥ यथैव क्षुधिता बालामातरपयुपासते एव सर्वानि भूतान्याग्रिहोत्रमुपासते इत्यादि श्रुतेरिति भावः ॥ १० ॥ तेरुर्नितेरुः ॥ ११ ॥ परुपाणि क्रूराणि क्रशसहानि चित्तानियासु
हृतवित्तैः शत्रुभिरुद्धतासु परिभूतासु दहरीतिषु विपस्विनियावत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ महदपि ऐश्वर्यमिति शेषः ॥ कुलशैलाहिमवदादयः ॥ १३ ॥ जलराशिरिति व्यतिरेके दृष्टान्तः ॥

विविशुश्चारुचूतासु मंदारवलितासु च ॥ अप्सरोर्गातपूर्णासु नंदनोद्यानभूमिषु ॥ ९ ॥ सचराचरभूतेषु विश्रान्ताखिलजंतुषु ॥ यज्ञक्रिया
कलापेषु गार्हस्थ्येषु यथाक्रमम् ॥ १० ॥ तेरुर्हृतगजेंद्रासु भ्रान्तभूरिशिवासु च ॥ भेरीभांकारभीमासु संश्रामार्णववीथिषु ॥ ११ ॥ तस्युः प
रुषचित्तासु हृतवित्तोद्धतासु च ॥ संभक्षोभरौद्रौषु सर्वासु द्वंद्वरीतिषु ॥ १२ ॥ मनस्त्रेषां तु नीरागमनुपाधिगतभ्रमम् ॥ असक्तं मुक्तमाशां
तंपरं सत्वपदंगतम् ॥ १३ ॥ नममज्जुः ऋचिदपि संकटे पुमहस्त्वपि ॥ महदप्युपयातेपुकुलशैलाः सरःस्त्रिव ॥ १४ ॥ नोह्लासासविलासि
न्याश्रियापरमकांतया ॥ परिपूर्णदुलक्षस्येव जलराशिरघूह ॥ १५ ॥ नमस्त्रौदुःखशोकेन श्रीभ्मणे वनस्थलम् ॥ जहर्षचनभोगौषे
रवस्थायैरिवौषधी ॥ १६ ॥ तेहि केवलमव्यग्राः कुर्वतः काममंजरीः ॥ इथानिष्टफलं रामनाभिलेपुर्नतत्यजुः ॥ १७ ॥ नोदगुः कार्यसंपत्ता
वाक्कांतानास्तमाययुः ॥ जलपुर्नसुखप्राप्तौ मग्लुर्नैव च संकटे ॥ १८ ॥ मुमुहुर्न विमोहेपुनममज्जुर्विपत्कर्मैः ॥ नजहर्षुः शुभैः शोकैरुरुदु
र्नभवानिव ॥ १९ ॥ प्राकृताचारसंप्राप्ते कुर्वतः कर्मकेवलम् ॥ स्थिताविगतसंभमपराइव मेरवः ॥ २० ॥ तां त्वंहृष्टिमवपृभ्यराववाव
विनाशिनीम् ॥ अनहंरुत्यहंकारो विहरस्वयथाक्रमम् ॥ २१ ॥ यथाभूतामिमामेव पश्यन्सर्गपरंपराम् ॥ मेरुस्थितो ब्यिगंभीरः सममास्व
गतभ्रमः ॥ २२ ॥ चिन्मात्रं सर्वमेवेदमित्यमाभासतांगतम् ॥ नेहसत्यमसत्यं वाक्चिदस्ति न किंचन ॥ २३ ॥ महत्तामलमालंब्यत्यत्केद
मवहेलया ॥ असक्तबुद्धिः सर्वत्र भवभव्यभवक्षयी ॥ २४ ॥ किंरोदिपि घनोद्देगं मूढवच्चानुशोचसि ॥ भ्रमस्युद्धांतचित्तश्चसौम्यावर्ते
तृणं यथा ॥ २५ ॥

द्रूलोपेदिति दीर्घः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अव्यग्राः कर्तृत्वाभिनिवेशरहिताः ॥ काम्यतदतिक्रामाभोगास्तल्लक्षणांमंजरी कुर्वतोऽनुभवंतः ॥ १७ ॥ शत्रुजयादिकार्यसप्तोसत्यांनउद
गुरुत्कर्षप्रापुः ॥ शत्रुभिराक्रान्ताश्च अस्तमपकर्षनाययुः ॥ १८ ॥ विमोहेषु विमोहेहेतुषु कच्छेषु ॥ विपदाकर्मैराक्रमणैः ॥ १९ ॥ प्रकृतएवप्राकृतः स्वस्ववर्णोचितआचारस्ते
नसंप्राप्तेविषये ॥ २० ॥ अनहंकृतौ अहकारनिष्कष्टबुद्धिचिन्मात्रे अहकारआलंबुद्धिर्द्विष्यतयाविधिसत् ॥ २१ ॥ यथाभूतायथास्थिताम् ॥ मेरुरिवस्थितः स्थिरः ॥ २२ ॥
कीदृशतयथाभूतदर्शनदाह ॥ चिन्मात्रमिति ॥ २३ ॥ महत्तामलताम् ॥ २४ ॥ २५ ॥

राश्याः स्यात्स्वटा नि २६ ॥ २७ ॥ न विपतस्तु वयस्य त्तत्सुखबद्धत्वात्ताभ्यम् ॥ एकांतबुद्ध्यानिश्चितबुद्ध्यायतद्दह आस्मिन्पुत्रपट्टिदार्थविययवार्थसाधनअभ्यहाराज्यप
 रितान्नादित्तन्म्यतयावदसितप्रवृत्तिशंकरिष्ये ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकारो निर्वाणप्रकरणेद्वावशा सर्ग ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वर्णितस्तत्त्व
 शासनशासनादिलयक्रम ॥ प्राणरोधेनतत्कर्षाणिकाप्रोपरय्यते ॥ १ ॥ उपशमप्रकरणेवर्शितयोर्वासेनाक्षयहेत्वोज्ञानयोगक्रमयोमध्येऽसमाधिकारिविषयेणज्ञानविलासेन
 कामनादिलपत्तयाप्यहतायोपिरामोर्धमप्यमाधिकारिणागुपकाराययोगरुमेणापिवासेनारामकारजिज्ञासमानपृच्छति ॥ सम्यग्निहाम्याम् ॥ १ ॥ २ ॥ पृष्टस्योत्त

श्रीरामउवाच ॥ अहोनुज्ञागवन्मूनसम्यग्जातमलक्षय ॥ त्वत्प्रसादात्प्रबुद्धोऽस्मिसूर्यसर्गादिवांबुजम् ॥ २६ ॥ आंतिरस्तंगतानूनमि
 द्विकागरद्वीवमे ॥ संशान्ताविलसदिह करिष्येवचनतव ॥ २७ ॥ व्यपगतमदमोहोमानमात्सर्यमुक्तश्चिखतरमुदितात्माशातशोकश्चिरे
 ण ॥ पुनरसुगमगच्छन्सञ्चयैर्कांतबुद्ध्यायदिहवदसिसाधोतत्करिष्येविशंक्रम ॥ २८ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०जीवन्मुक्तस
 गयनिरूपणनामद्वादश सर्ग ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ सम्यग्ज्ञानविलासेनवासनाविलयोदये ॥ जीवन्मुक्तपदेवस्रन्वदविश्रम्यतेकथम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
 नविश्रांतवानहम् ॥ १ ॥ प्राणस्पटनिरोधेनवामनाविलयोदये ॥ जीवन्मुक्तपदेवस्रन्वदविश्रम्यतेकथम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
 संसारांतरणयुक्तियार्गशब्देनरुच्यते ॥ ताविद्धिद्विप्रकारत्वंचित्तोपशमधर्मिणीम् ॥ ३ ॥ आत्मज्ञानप्रकारोऽस्याएक प्रकटितोऽमुवि ॥
 द्वितीय प्राणसराधशब्देनरुच्यते ॥ सुलभत्वाद्ददु खत्वात्कतर शोभनोनयो ॥ येनावगतमात्रेणभूय
 स्तोभानयाधते ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ प्रकरोद्वावपिप्रोक्तोयोगशब्देनयपि ॥ तथापिरूढिमायात प्राणयुक्तावसौभृशम् ॥ ६
 एकोयोगलयज्ञानसमारोत्तरणक्रमे ॥ समावुपायोद्वावेवत्रोक्तावेकफलप्रदौ ॥ ७ ॥ असाध्यकस्यचियोग कस्यचिज्ज्ञाननिश्चय ॥
 ममत्वज्ञिमत साधोऽनुसाध्योऽज्ञाननिश्चय ॥ ८ ॥ अज्ञानपुनरज्ञानत्वत्रैवपिनतद्रवेत् ॥ ज्ञानसर्वास्वस्यास्तुनित्यमेवप्रवर्तते ॥ ९ ॥

गुरुच संतोषिउपशमनकरणोक्तमेवराजयोगहृद्योगप्रकाश्वयसाप्यप्रतिमानिति ॥ संसरोनिहाम्याम् ॥ ३ ॥ ११ ॥ तत्रप्रथमतयो कतरस्यसुकरत्वमितिशेषपृच्छति ॥ सुल
 भत्वारिधि ॥ शोभोविक्षेप ॥ ५ ॥ प्राणयुक्तौ प्राणनिरोधे ॥ असीयोगपाद्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ कस्यचिन्नुसुमारचित्तस्यमाणसरोधु स्वासहिष्णोर्दृढयोगोऽसाध्य ॥ कठोरचि
 त्तस्यविचारकुरालम्यज्ञाननिश्चयोऽसाध्य ॥ ममशुद्धचित्तस्यविचारकुरालस्यज्ञाननिश्चय सुसाध्योऽभिमतइत्यर्थ ॥ ८ ॥ विधाराकुरालाहिज्ञानाज्ञानत्वरूपविवेकासा
 धर्षेभ्याम् तन्पुत्राणकुरालस्यव्यवस्थाभावितमित्याशयेनाह ॥ अज्ञानमिति ॥ प्रवर्ततेस्वतएवपथ्यते ॥ तथाचाज्ञानस्यसर्वविधासिद्धिणाप्रसिद्धत्वाज्ञानस्यव्यवस्थाप्रकाराशय
 अभ्यवर्तते ॥ ९ ॥

प्रशस्देशकालविषयादिवासाहेतुसापेक्षत्वादपियोगोदुष्करदत्याह ॥ धारणेति ॥ धारणादेशोवासो गिरिकूटचंद्रतारादिहृदयकंठतालुमूलभूमध्यादिश्च ॥ आसनदेशस्तु
 समेशुचौशर्करावङ्गिवालुकाविवर्जितेशब्दजलाश्रयादिभिः ॥ मनोनुकूलेनतुचक्षुपीडनेगुहानिरुद्धाश्रयणेप्रयोजयेदिति श्रुतिस्मृतिशास्त्रप्रसिद्धस्तासाध्यत्वेनयोगःसुसाध्यतां
 नायाति ॥ निरुत्साहानामदमतीनामूर्वाणांपुरुषापसदानामिवनधीरस्यसमर्थस्ययतमानस्याधिकारिणःशास्त्रीयेसाधनेसुसाध्यत्वकष्टसाध्यत्वविकल्पचित्तायुकेत्याह ॥ अ
 श्वेति ॥ १० ॥ एवमवातरप्रश्चनिरस्यपूर्वप्रश्नोत्तरं वक्तुमुपक्रमते ॥ द्वावित्यादिना ॥ ११ ॥ प्राणापानतयाप्राणापानयोःसमतासंपत्तिरूपेणरूढःप्रसिद्धःसिद्धिकामानांखे
 चरत्वाद्यनतसिद्धिदः ॥ ज्ञानकामानातुबुद्धिदःसाक्षात्कारहेतुः ॥ अतस्तश्चण्वित्यर्थः ॥ १२ ॥ तमेवसमाधिमुखविश्रांतिफलकीर्तनेनापिप्ररोचयन्त्याह ॥ मुखेति ॥ हेष्टपसुत
 त्वंचेतसाउद्युक्तचित्तेनमुखानिलस्यप्राणस्ययत्स्फुरणसचरणतन्निरोधेनसम्भवतिसिद्ध्यतिथिविधास्थितिप्रतिष्ठागतःसद्ब्रह्मप्रत्ययूपेअक्षयेपरेपदेयोगश्चत्तवृत्तिनिरोधस्तद
 धारणासनदेशादिसाध्यत्वेनसुसाध्यताम् ॥ नायातियोगोख्यथाविकल्पोनैवशोभनः ॥ १० ॥ द्वावेवकिलशास्त्रोक्तौज्ञानयोगौरघू
 द्वाहात्त्रोक्तंभवतेज्ञानमंतस्थज्ञेयनिर्मलम् ॥ ११ ॥ प्राणापानतयारूढोददेहगुहाशयः ॥ अनंतसिद्धिदःसाधोयोगोयंबुद्धिदःशृणु ॥ १२ ॥
 मुखानिलस्फुरणनिरोधसंभवस्थितिगतोत्पसुतचेतसाक्षये ॥ समाहितस्थितिरिहयोगस्युक्तिःपरेपदेप्रगलितगीर्निवत्स्यसि ॥ १३ ॥
 इत्यार्षेवा०वा०दे०मो०नि०पू०ज्ञानविचारयोगोपदेशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥
 अस्तितावदंतस्यतस्यक्वचिदयंकिल ॥ जगद्गूढःपरिस्पदोऽष्टगृह्णामराविव ॥ १ ॥ तत्रकारणतांयातोब्रह्माकमलसंभवः ॥ स्थितःपि
 तामहत्वेनसृष्टभूतभरभ्रमः ॥ २ ॥ तस्याहंमानसःपुत्रोवसिष्ठःश्रेष्ठचेष्टितः ॥ ऋक्षचक्रेध्रुवधृतेनिवसामियुगंप्रति ॥ ३ ॥ सोहंकदाचिदा
 स्यानेस्वर्गेतिष्ठच्छतक्रतोः ॥ श्रुतवान्भारदादिभ्यःकथांसुचिरजीविनाम् ॥ ४ ॥ कथाप्रसंगेकस्मिंश्चिदथतत्राभ्युवाचह ॥ शातातपो
 नाममुनिर्मौनीमानीमहामतिः ॥ ५ ॥ मेरोरीशानकोणस्थेपद्भरागमयेदिवि ॥ अस्तिकल्पतरुःश्रीमा०छृंगेचूतइतिश्रुतः ॥ ६ ॥
 भ्यासयुक्तिःसमाहितस्थितिःसर्वविगलितगीर्वागगोचरनिरतिशयानदहृषोभूत्वानिवस्यसिस्थास्यसि ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपू०
 त्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सुरससञ्छुतस्यात्रमुशुडस्यद्विदक्षया ॥ वसिष्ठगमनमेरुस्तच्छृंगंचात्रवर्णयते ॥ १ ॥ प्रस्तुतंप्राणायामादियोगक्रममुशुडोक्तिप्रप
 चनेनवित्तराद्वर्णयिष्यमुशुडाख्यायिकामारमते ॥ अस्तीत्यादिना ॥ तस्ययोगिविश्रांतिस्थानत्वेनवर्णितस्यपरमपदस्यक्वचिद्विद्यावतप्रदेशोपदेशोस्यविश्वाभूतानीतिश्रुतेर्जगद्
 पोब्रह्माडाकारःपरिस्पदोविवर्तः ॥ १ ॥ तत्रब्रह्माडेमनुप्रजापतिप्रभृतीनांकारणतांयातः ॥ २ ॥ ऋक्षचक्रेनक्षत्रचक्रेसप्तर्षिलोके ॥ युगशब्देनयुगसमूहेवैवस्वतमन्वतरलक्ष्यते
 ॥ ३ ॥ शतक्रतोरिद्रस्यआस्थानेसन्नायाम् ॥ ४ ॥ मौनीअल्पभाषिता ॥ मानीमाननार्हःप्रमाणकुशलश्च ॥ ५ ॥ यदुवाचतदाह ॥ मेरोरित्यादिना ॥ पद्भरागमयेऽङ्गोदिविन
 भोदेशेचूतइतिश्रुतोविश्रुतःकल्पतरुरस्ति ॥ ६ ॥

कल्पार्थं हे म ह्रुच्येत न्ययीति कल्पलताभिधाने ॥ अ८ ॥ १ ॥ यतो विष्णोर्भक्तिरुत्पन्नता ॥ १० ॥ तत्तथा विधीर्भजी विप्रसाधनदशायापुण्यं कलदशायापुण्यपरमपुरुषाया
 >युदपुण्यकचमेव ॥ संभावनायास्तद्ध ॥ ११ ॥ मूयोपिमयापृष्टेनेनरातातापेन इति उक्तप्रकारेणैव भुशुहोवर्णित ॥ तदुक्तेः प्रसासनाप्रत्यक्षकारणपर्यति ॥ सत्यमुक्तवानिति
 ॥ १२ ॥ ११ ॥ तदवर्णयति ॥ इत्येवादिना ॥ तैर्गौरिकैश्चकति न ॥ मन्वासवपयुक्तेन रसेन मदेनेव कुम्भाविशाणरजयत्सुलोहिनीकुर्वत् ॥ स्त्रीबाहिलोहिनायवानाऽ
 सिद्धा ॥ १५ ॥ कल्यांतज्वलनाद्भुतानां ज्वालानां पिष्टवद्वि सपन्चदेत्युद्येः ॥ संचितरोमोपचितम् ॥ इन्द्रनीलानां शिखादशकम्पप्रच्छताऽभ्यापधुना यस्येत्युद्येः शायामुप

तस्य कल्पतरोर्मूर्ध्नि दक्षिणस्कंधकोनरे ॥ कलधौ तलताप्रोते विधेते विहगालय ॥ ७ ॥ तस्मिन्निवसति श्रीमान् भुशुहोनामवायस ॥ ८ ॥ वी
 तरागोद्गृह्लकोशे वस्त्रे वनिजपक्जे ॥ ८ ॥ सययाजगतां कोशे जीवती हसुराश्विरम् ॥ चिरजीवी तथा स्वर्गे न भूतो न ज्ञा विव्यति ॥ ९ ॥ सदी
 घायु सनीरागः स श्रीमान् ममहामति ॥ सविश्रांतमतिः शान्तः सकातः कालकोविदः ॥ १० ॥ सययाजीवति स्वगस्तये हयद्विजीव्यते ॥ त
 द्रवेर्जीवितपुण्यदीर्घचोदयमेव च ॥ ११ ॥ इतितेन भुशुहोसौ भूयः पृष्टेन वर्णित ॥ यथावदेव देवानां सप्तायां सत्यमुक्तवान् ॥ १२ ॥ कथाव
 सरसशातावययाते सुव्रजे ॥ भुशुहो विहगद्रुमहंयात कुतूहलात् ॥ १३ ॥ भुशुहः संस्थितो यत्र मेरोः शृंगतट्टुतमम् ॥ सप्रामवान्क्षणे
 नाहपयरागमय दृष्टत् ॥ १४ ॥ रत्नगौरिककतितेने जसावद्विचर्चसा ॥ मध्वासवरसेने वरजयत्कुम्भांगणम् ॥ १५ ॥ कल्यांतज्वलनो
 ज्वालापिठो द्विभिवसंचितम् ॥ इन्द्रनीलशिखाधूममालोकारुणितो धरम् ॥ १६ ॥ सर्वेयामेव रागाणां राशिभद्राविवस्थितम् ॥ सर्वसं
 ध्याप्रजालानां घनमेकमिवाकरम् ॥ १७ ॥ उक्तांति कुर्वतो मेरोर्ब्रह्मनाम्बेव निर्गतम् ॥ मूर्धानमागतकांतवाहवर्जठरानलम् ॥ १८ ॥
 सुमेरुवने देव्ये वनवालककरजितम् ॥ लीलयादातुं भिदुःखेनीत हस्तशिखां गुलिम् ॥ १९ ॥ ज्वालाभिरिव मालाभिरुणाभिः पयोमुखम् ॥
 खगनुभिवसस्यं दर्शैलस्यमिवाहवम् ॥ २० ॥

पतिः ॥ १९ ॥ सर्वेपाटाणालौहियानां सर्वेपाणिनाराणां रश्मिच्छानोवा ॥ १७ ॥ ब्रह्मनाम्बाभुशुभया उक्तांति योनेन ब्रह्मरथभित्वा निर्मयान् कुम्भतश्चिकीर्षतो मेरोर्जठ
 रान्चिगतं मूर्धनि शिरःपदेशामागतं वाहवर्जठरानलमिबस्थितमित्युद्येः ॥ १८ ॥ सुमेरुवने देव्यालीलायाः काकीतुकेन इन्द्रादातुं पृष्टीतुल्येनीतप्रसारितमलककर
 सरजितं हस्तास्वावसाइतर्नगुलिकातमिब ॥ १९ ॥ मालाभिरिव पयितामिज्वालिकाभिः स्वगनुभिवसस्यं रश्मिच्छितमत्परोलस्यं पर्वतवाहवर्जठरानलमिबोवाप्याकुम्भि
 पयोमुखेपस्कतया विधेयवर्जठरानलमिबस्थितम् ॥ इत्येवमेव योनिरितेव कुम्भेऽप्यप्राप्तयेत्यस्य ॥ २० ॥

कचद्वलांशुत्रवायाभिस्त्रिभि श्रुगायांगुलिभिस्ताराश्रुन्व्यादी स्पष्टं स्पृष्ट्वा गगयितुमिव आकाशं परिचुंबतव्यामुवदिव उन्नतम् ॥ २ १ ॥ मुरजावाद्यभेदाः ॥ भुवावनभूस्याश्रु
तानापुटानावनलक्ष्मीणावृत्यमडपमिव स्थितम् ॥ ध्वनत्पट्टपट्टकभ्रमरसमूहोयस्मिन् ॥ २ २ ॥ दत्तपक्त्रिद्विकसत्यातालपत्राणामावहृद्यपंक्त्या ॥ उदारौ मदमन्मथौ सर्वप्रा
णिनायस्मिन् ॥ २ ३ ॥ तापसत्वेनोत्पेक्षते ॥ वरेति ॥ २ ४ ॥ २ ५ ॥ २ ६ ॥ पारुःख्यविधिम् ॥ २ ७ ॥ सितहरितादिवर्णैर्वनकुसुमराशिलक्षणे ॥ प्रतिदिननैरैरजकद्रव्यैर्दिविव्योभि
विहितानिलिखितानीवअमलानिचित्राणि येन थाविधमरयुवतिवर्गस्य लोलाचलक्रीडापर्वतभूतैरश्वशिरःश्रुगमहसप्राप्तवानिति प्राक्तनचतुर्दशश्लोकैः सर्वेषामन्वयः ॥ २ ८ ॥

ताराः स्रष्टुमिवाकाशमंगुलीभिस्त्रिविभिः ॥ कचदंशुनखाश्रुभिः परिचुंबदिवोन्नतम् ॥ २ १ ॥ गर्जजीमूतमुरजं भूभृतानां तु मंडपम् ॥ ह
सत्कुसुमगुच्छाढ्यं ध्वनत्पट्टपट्टकम् ॥ २ २ ॥ दंततालदलावहृद्यपरिहासादिवस्फुरत् ॥ दोलालोलाप्सरोदंमुदारमदमन्मथम् ॥ २ ३ ॥
शिलाविश्रांतविबुधमिथुनाश्रितकंठरम् ॥ वरांबरजिनंशुभ्रगंगायज्ञोपवीतिच ॥ २ ४ ॥ तापसं पिंगलमिव वेणुदंडधरं स्थितम् ॥ गंगा
निर्झरनिर्झादिलतागृहगतामरम् ॥ २ ५ ॥ गंधर्वगीतसुभ्रगमामोदमधुरानिलम् ॥ फुल्लहेमांबुजोत्तंसंतारारत्नविभूषितम् ॥ २ ६ ॥ व्यो
मः परमिव प्रासं पिंगलमैरवंशिरः ॥ २ ७ ॥ सितहरितपीतपाटलधवलैर्वनकुसुमराशिनवरंगैः ॥ दिविविहितमलत्रिचंलीलाचलममर
युवतिवर्गस्य ॥ २ ८ ॥ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० भुशुंडोपाख्याने मेरुशिखरवर्णनं नाम चतुर्दशः सर्गः ॥ १ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उ
वाच ॥ कुसुमापूर्णकल्पाभ्रकुंतले तस्य मूर्द्धनि ॥ कल्यांगमहमद्राक्षशाखाचक्रमिव स्थितम् ॥ १ ॥ पुष्परणवभ्रवलितं रत्नस्तवकदंतु
रम् ॥ उत्सेधनिर्जिताकाशं श्रुगे श्रुंगमिवार्षितम् ॥ २ ॥ ताराद्विगुणपुष्पौघं मेघद्विगुणपल्लवम् ॥ रश्मिद्विगुणरेपवभ्रंतडिद्विगुणमंजरीम्
॥ ३ ॥ स्कंधे पुकिन्नरीगीतद्विगुणभ्रमरस्वनम् ॥ दोलालोलाप्सरोलाकद्विगुणीकृतपल्लवम् ॥ ४ ॥

इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशो निर्वाणप्रकरणे पू० चतुर्दशः सर्गः ॥ १ ४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रुगेकल्पतरुश्रुतः पुष्पपक्ष्यादिसंपदः ॥ स्कंधेकाककुलंतत्रभुशुंश्चेहवर्णयते ॥ १ ॥
कुसुमापूर्णानिकल्पायाण्येवकुतलाः केशाद्यस्मिस्तथाविधेतस्य श्रुगस्य मूर्धनि शिरोदेशे प्राणिनामभिलषितार्थपूर्णाय कल्पंतं इति कल्पान्यंगानिशाखाचयवायस्य तथाविधप
रितः समस्य तशाखापक्त्वाच्छाखाचक्रमिव स्थितम् परवैचित्र्यमागतमित्यंतद्वादशश्लोकोक्तविशेषणविशिष्टमर्थाशातातपोक्तचूततरुमहमद्राक्षामितिसंबंधः ॥ १ ॥ पुष्परे
गुलक्षणे रभैर्वलितं व्याप्तम् ॥ उत्सेधौन्नत्यम् ॥ श्रुगे प्रावर्णितमेरुश्रुगे ॥ २ ॥ नकेवलमुत्सेधेनैव निर्जिताकाशं किंतु ताराद्विगुणपुष्पौघादिनापीत्याह ॥ तारेति ॥ तद्विद्वि
गुणमंजरीमितिनियतश्रुतिकपिनकपीतिद्रस्यनिषेधच्छादसः कपोलोपः ॥ ३ ॥ दोलालोलाप्सरोलाकद्विगुणीकृतपल्लवम् ॥ ४ ॥

कामद्वारत्वात्सर्वविद्वारार्थरुतबिहगमवपे सिद्धगधसप्तर्षोर्द्विगुणघथास्यासथाउत्थानिप्यन्त्रविहगमायस्मिन् ॥ रत्नकांतिलक्षणया अच्छनीहारद्विगुणपाल्यथावतोशुकपरि
 दितपरगनिवस्थितम् ॥ ५ ॥ औपत्यातिशयेन चद्रविषसमाश्लयारत्नरसपुंयेर्बद्विगुणार्गानिअतएषुइतिफलातिपस्य ॥ स्कंधमूलेषुसर्लति.कस्याधिद्विगुणीकृतानिवपषाणि
 यस्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ अप्तरोलक्षणपनरीमिचलपस्वने कटककणितैर्भुगानुत्साययहीता कुसुमानामांतरामकारा यस्य ॥ चकार प्राक्तनविशार्णरत्स्यसमुच्चयाथ ॥ ८ ॥ ज
 गजार्त्तप्रतोहोमिचम्यित्तम् ॥ अंतानामनवधीनादरानामाशानांविशोपरिरूकम् ॥ ९ ॥ १० ॥ अशुर्किर्दिव्यवर्द्धैर्भ्रिथाक्यामिषार्धिकामप्रपूरकम् ॥ लतानां विलसन

निद्वगधवमघातद्विगुणोत्यविहगमम् ॥ रत्नकांत्यच्छनीहारद्विगुणत्वग्द्वतांशुकम् ॥ ५ ॥ चंद्रविषयसमाश्लेषद्विगुणां गवृहफलम् ॥ मू
 लर्मलीनकल्याभ्रद्विगुणीरुतपवकम् ॥ ६ ॥ सुरसंबलितस्कंधपत्रविश्रांतकिन्नरम् ॥ निकुजकुजजीमूतकच्छसुमसुरादिकम् ॥ ७ ॥
 स्वाकारिविपुलभंगानुत्सायचलयस्वने ॥ अप्सरोभ्रमरीभिश्चगृहीतकुसुमांतरम् ॥ ८ ॥ सुरकिन्नरगंधर्वविद्याधरवरान्वितम् ॥ जगज्जा
 लमिवानंतंशशाशाफारपूरकम् ॥ ९ ॥ नीरधकलिकाजालनीरधमृदुपहवम् ॥ नीरधविकसपुंयनीरधवनमालितम् ॥ १० ॥ नीरधम
 जरीपुजनीरधमणिगुच्छकम् ॥ नीरधांशुकरब्राह्मणलताविलसनाकुलम् ॥ ११ ॥ सर्वत्रकुसुमापूरे सर्वत्रफलपहवै ॥ सर्वाभोदरज पु
 जे परवैचित्र्यमागतम् ॥ १२ ॥ तस्यकक्षेपुकुजेपुलतापत्रेपुपर्वसु ॥ पुष्पेष्वाल्यसंलीनान्विहगान्दृवानहम् ॥ १३ ॥ निशानाथक
 लावडमृणालशकलेधितान् ॥ अजुनाभोजिनीकदकवलान्ब्रह्मसारसान् ॥ १४ ॥ विरंचेरयहसानांपोतकान्सामगायिन ॥ अंकार
 वंदमृद्वेदोन्नस्रविद्यानुशासनान् ॥ १५ ॥ उद्रीणमघनिचयान्स्वाहाकारनिप्रसन्नान् ॥ अस्त्यैनेकतद्वित्युजनीलमेघसमोपमान् ॥ १६ ॥
 दर्वनिरीक्षितान्त्रित्ययज्ञवेदिलतादलान् ॥ शुकाक्कारानवाच्छयामाच्छिशुच्छिखिशिखाशिखान् ॥ १७ ॥ गौरीरक्षितवर्होचान्की
 मारान्वर्योर्हण ॥ स्कंदोपन्यस्तनिशेषशेवविज्ञानकोविदान् ॥ १८ ॥

सास्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ कक्षेपुस्कंधशाखासधिपु ॥ कुनेपुलतावतराखापेपु ॥ १३ ॥ विहंगुविशेषमाह ॥ निशानायेति ॥ निशाकरकलानिब्रह्माशुणालशकलानीब
 नेधितान्त्रिधात् तथा अजुनाशुभाभोजिनीकंशाविकबलानिपासायेयान्त्रिधात् ब्रह्मवाहनशुतांस्तारसाहसाम् ॥ १४ ॥ अंकारस्येवरानां च इत्याद्यालोचनस
 ह्वापत्यामुच्छेदोभिषमूतान्प्रापकमलविपाल्यनुशासनगुठुमखाद्विधिनाप्ययनयेषाम् ॥ १५ ॥ अग्निबाह्यशुकोलाप्रकल्पयति ॥ उद्रीर्णेत्यादिना ॥ अस्थिरस्यैकान्ययेका
 नितद्विर्गुमाविनीलेयाम्भरणत समाउपनयेषाम् ॥ १६ ॥ यज्ञबन्धियुक्तालीर्णानां इति कुशलतावां दलानीकस्याभायुर्हृितायुर्कशापुरविरलाहाहनशुतांशुकानइदृश्यानि
 निषक्वानुपच्ये ॥ चमूरोपाकल्पयति ॥ धियुनिन्यादिना ॥ पितृस्वित्त अन्न-धित्स्वेभाम्भार धित्कायेषाम् ॥ १७ ॥ १८ ॥

पक्ष्णपचिविशण्णानिएटाति ॥ त्वं वरीकस्यकृद्दरदराकाशकाशकावाणायाह ॥ व्यबहारेवेत्तेति ॥ सर-पक्षेद्धिमभ्येपुवरीकाणामाधारभूतंकु
 इरनिवातयस्य ॥ वय-पक्षिणस्यामवहाराविभ्रातिल्लेत्ता ॥ निमल्लतमव्याकटाशयथी ॥ ३२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्त्रान्त्यप्रकारोनिर्वाणमकरणेपू० पञ्चदश सर्गः ॥ १५ ॥
 पूर नामसिद्धिनपूजितनासनादिभिः ॥ मुशुब्जम्भकमरि कृत-यभोषणयन्ते ॥ १ ॥ अथअहृतस्यमुशुब्जस्यपूर-स्वाङ्गअचत्तेनस्रधमिवअपतअघातरम् ॥ १ ॥ किञ्चिद्विशो
 भितमभदत्तेतद्विष्णोति ॥ वृक्षोभेति ॥ वायसानामास्थानसभा ॥ २ ॥ अरक्तिमवितकितासभावितागमनमपिमाभमम् ॥ अवशुद्धवाम्त्रिकालवर्धित्वैवेतिभाष ॥ ३ ॥

सौम्य प्रमन्त्रमधुरोरसवान्माहात्म्ये सरोवरइवातरखद्वरौत्य ॥ ह्युदरीककुहरव्यवहारवेत्तागंभीर्यमच्छमजहव्यकटाशयश्री
 ॥ ३८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षापायेपुनि० पू० मुशुब्जोपास्थानेमुशुब्जदर्शननामपचदश सर्ग ॥ १५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउ
 वाच ॥ ॥ अयतस्याहमपतटीप्यमानवपु पुर ॥ किञ्चिद्विशोभितसप्त स्वाब्जसत्रमिवाचले ॥ १ ॥ चुक्षोभवायसास्थाननीलोत्पलस
 र ममम् ॥ मत्पातमदवातेनमृकपेनेवसागर ॥ २ ॥ अशकितमपिप्राप्तदर्शनान्मानमन्तरम् ॥ मुशुब्जलुवसिष्ठोयप्राप्तइत्यवबुद्धवान् ॥ ३ ॥
 पत्रपुंजाल्मुत्तस्योमेयगाडवाचलातोहमुनेस्वागतमितिप्रोवाचमधुरालरम् ॥ ४ ॥ सकल्पमात्रजाताभ्याकराभ्याकुसुमांजलिम् ॥
 मत्पमाशुतटवादान्मेषोहमिमिवोल्करम् ॥ ५ ॥ इदमासनमित्युक्त्वा नवकल्पतरुच्छदम् ॥ उपानीतवतित्यक्तमृत्येवायसनायके ॥ ६ ॥
 मुशुब्जउत्थितंस्वायकलापक्षेपुपक्षिपु ॥ उपविष्टमुनिहृत्वास्वान्मुखदृष्टिपु ॥ ७ ॥ समतात्वगर्वदेनमुशुब्जेनसमतत ॥ तस्मिन्कल्पल
 तापुंजेत्युपविष्टोहमामने ॥ ८ ॥ अध्यापादिसपायमुशुब्जस्तुष्टमानस ॥ मामुवाचमहातेजा सौद्धान्मधुराक्षरम् ॥ ९ ॥ ॥ मुशुब्जउ
 वाच ॥ ॥ अहोभगवतास्माकप्रसादादर्शितश्चिरात् ॥ दर्शनामृतसेकेनयस्त्रिका सद्भुभावयम् ॥ १० ॥ मत्पुण्यचिरसम्भारप्रेरितेनत्व
 याधुना ॥ मुनेमान्येकमान्येनकुतश्चागमनकृतम् ॥ ११ ॥ कश्चिदस्मिन्महामोहेचिरविहरतस्व ॥ अखद्वितेवसमतास्यिताचेतसिपाव
 ने ॥ १२ ॥ किमर्यमप्यागमनंक्षुरोनात्माकदर्थित ॥ वचनश्रवणोक्तानामाज्ञानोवकुमर्हसि ॥ १३ ॥

नेपशाव मन्मोषेपदवतियावत् ॥ १ ॥ तैरेषस्वागतोत्तिकालएष ॥ द्विमयेवैमशिशिरमासरोल्करमिष ॥ ५ ॥ स्वप्नमृत्येभृत्याद्वाराआसानानयनकल्पात्वात्यमेवासनमा
 रादुपानीतवरीत्यप ॥ ६ ॥ उदित्यतीतपूर्वम्वयि ॥ स्वीयाकलाकृतिपद्वयसत-पक्षायैपातयाधिपुपुष्पिपुनस्तभावायसेपु ॥ ७ ॥ तत्सदनतरमईमुशुब्जेनसममुपबिष्ट
 ॥ ८ ॥ ॥ यसाशेनुपदः ॥ सद्भुनापुण्यदशायमाणा कल्पदशसद्विताया ॥ वयमितिमिकुटजातितापोतनायकाव्याख्यायामितिबहुवचनम् ॥ १० ॥ कुल कल्याणवेगात्
 ॥ ११ ॥ महामाहृत्प्राज्ञानकापकगति ॥ १२ ॥ आज्ञापनवचनप्रत्ययेउक्तानामत्किञ्चिनाम ॥ आज्ञांआज्ञाप्यमर्षम् ॥ १३ ॥

मृष्टानिशाणोद्धेखनेनमणिवच्छोधितानि ॥ अतएवमालाद्याकारेणघटितानि ॥ देहेषुकांतानिमनोरमाणिब्रह्मादिशरीरानितन्मयानितद्विकारभूतानीत्यर्थः ॥ ७ ॥ निलानीर
 दामेघाएवपल्लवानिदशायस्य ॥ अबरमाकाशदिशइतिधावत् ॥ अबरवल्लम् ॥ ८ ॥ अमतीभिः शिवांगनाभिः क्रोधीभिः पकैर्महामासैरारामिर्बैर्बल्योदनेनैश्वआकुलम् ॥ माम
 नगरादिभ्योबहिर्भूतम् ॥ अमतीभिः शिवाभिः कल्याणवेषाभिरगनाभिः पकैर्महद्भिर्घटितमत्वात्पशस्यैर्मसौदनादिभोज्यैश्चाकुलव्याप्तसर्वदोषेभ्योबहिर्भूतमित्यपिश्लेषादारोप्य
 ते ॥ ९ ॥ मातरोबक्ष्यमाणाः प्रेम्णावघ्नतीतिबधवः सदाक्रीडासहाया ॥ १० ॥ चरतः पर्यायेणतत्तदंगभूषणायप्रसर्पत ॥ मत्तणागक्राः स्निग्धसर्वांगा ॥ दीप्यमानस्वर्णकांतयः
 ॥ ११ ॥ यस्यैरैवजीषणमाचरितचरित्रम् ॥ तदेवावयुयोदाहरति दृक्पातेत्यादिविशेषैः ॥ १२ ॥ सत्यसंकल्पत्वात्कल्याणचित्तनैवस्वस्थीकृतजगज्जातयेनतथाविधमत
 एवस्वव्यापारः समाधिस्रस्तस्थचेतोयस्यतथाविधस्ययस्यदृच्छयासमाधिक्षिणोत्यसुरैस्सहनाशयतीत्यासुरपुरक्षयस्तथाविधोभवतीतिवि
 निर्मलानिजितेंदूनिमृष्टानिघटितानिच ॥ यस्यास्थीन्येवरत्नानिदेहकांतमयानिच ॥ ७ ॥ सुधाकरसुधाधौतं नीलनीरदपल्लवम् ॥ तारका
 विंदुशबलयस्यचांबरमंबरम् ॥ ८ ॥ अमच्छिवांगनापक्वमहामांसोदनाकुलम् ॥ बहिर्भूतंगृहंस्यश्मशानंहिमपांडुरम् ॥ ९ ॥ कपा
 लमालाभरणाः पीतरक्तवासवाः ॥ आंत्रस्रग्दामवलितबंधवोयस्यमातरः ॥ १० ॥ प्रस्फुरन्मूर्धमणयश्चरंतोमस्तृणांगकाः ॥ भुज
 गावलयायस्यप्रकचल्कनकल्पिषः ॥ ११ ॥ हृक्पातदग्धशैलेंद्रजगल्कवललालसम् ॥ भैरवाचरितंयस्यलीलासंत्रासितासुरम् ॥ १२ ॥
 स्वस्थीकृतजगज्जातस्वव्यापारस्यचेतसः ॥ यहच्छयाकरसंदोयस्यासुरपुरक्षयः ॥ १३ ॥ एकाग्रमूर्तयः स्नेहरागद्वेषविवर्जिताः ॥ स्वश
 नायस्यतेशैलाः सरसाअपिनीरसाः ॥ १४ ॥ शिरःसुराः सुरकराः करदंतमुखोदराः ॥ ऋक्षोष्ट्राजाहिवक्राश्चप्रमथायस्यलालकाः ॥ १५ ॥
 तस्यनेत्रत्रयोद्गासिवदनस्यामलप्रभाः ॥ यथागणास्तथैवान्याः परिवारोहिमातरः ॥ १६ ॥ दृत्वंतिमातरस्तस्यपुरोभूतगणानताः ॥
 चतुर्दशविधानंतभूतजातैकभोजनाः ॥ १७ ॥

शेषः ॥ १३ ॥ यस्यसमाधिकालेप्रसिद्धसैक्यपृथिवीशैलरूपतन्मूर्तपुत्रपत्यक्षदृश्यतइत्याशयेनाह ॥ एकायेति ॥ स्नेहरागद्वेषादिसर्वदोषविवर्जिताः रसापृथिवीरसोजलंचत
 त्सहिताइतिसरसाअपिस्वशनाः शोभनाशनचुमाइवनीरसाअशनायापिपासादितृष्णाशून्यास्तेप्रसिद्धामेरुहिमवदादयः शैलायस्यहरस्यएकामभूताध्यानमूर्तयः प्रसिद्धाइत्यर्थः
 ॥ १४ ॥ इदानीतस्यगणान्सर्वगिषुसर्वशक्तिमतोवर्णयति ॥ शिरइति ॥ शिरासिसुराधावनस्वडनादिसुरशक्तिमतिषाम् ॥ तथासुराश्चकराविविचित्रशिल्पादिकरशक्तिमंतोये
 षाम् ॥ तथाकराश्चदंतमुखोदरचर्वणप्रक्षणावपनदिशक्तिमतोयेषाम् ॥ ऋक्षोष्ट्राकाउष्ट्राअजाअहयः सर्पलेषामिववक्राणियेषातथाविधाः प्रमथायस्यलालकाः क्रीडासहा
 याइत्यर्थः ॥ यथागणास्तथैवसर्वांगेषुसर्वशक्तिमत्त्वोनाकाराननाश्चमातरस्तस्यपरिवारः ॥ १६ ॥ भुवनसत्त्व्याचतुर्दशविधानिसत्त्व्याअनतानिभूतजातान्येकमुत्स्य
 भोजनमनयासाम् ॥ १७ ॥

३६ ॥ १ ॥ दिश्रान्तर्ध ॥ अत पराशरः पूजत ॥ सशरे अम्ययथा तथा विधाने सर्ववयलानामाविभाविताति आविभावितीरोभावात्
 ३७ ॥ २ ॥ ५ ॥ वियमधुरं वरावणोचिर्नदीणायानि विबद्धपथास्ययस्य साक्षात्कारमात्रात्सकलप्रयापहरं स्वयम्लेखजगद्द्वारायनवराशरीरमाश्रित अत एव सह जानवमर्हपयुक्तो
 भृशुद्धाश्राप्तरुयनायसराज्ञेनसायागेनवदननाभिरामरूप सनिदिमादेतिपरेणाश्वय ॥ १ ॥ सभृशुद्धोमामाश्रितिशुद्धमन्त्रमखिलनिजस्वरूपमनुज्जितसमयेणात्यक्तवि
 नयापनागत्यादादिपरिकाणकमगकयपितुमकलगिरादेवद्वेषमाणदसातमाह ॥ यथापुण्य सुदुरोमेघ लानितेनस्वर्गाजितरघेणमधुपमकरइपानरसिकमरप्रतितेवेवाहृतह
 २ ॥ नयाषयागवयपुद्धप्रदत्तानरसिकमयिदुक्तिर्नोपेरा किलनुवावमाश्रितिमात्र ॥ ७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमंतात्यर्थं ० निवां ० पू ० सप्तवरा सर्ग ॥ १७ ॥ ॥ ५ ॥
 स्वजगत्पुनमयोरीहरत्तद्रणमातृका ॥ तातापानोत्सवाभ्यावा भृशुद्धनाप्रवर्णिता ॥ १ ॥ तत्रकस्मिन्कुलेप्रवाजातइतिप्रथमप्रशस्योत्तरवकुभूमिकारचयति ॥ अस्तीत्या
 परिविश्रांतधीर्ज्ञात परमानदघूर्णित ॥ आविभावितीरोभावात् ॥ ५ ॥ सरभसवदनाभिरामरूप प्रियमधुरोचित
 गानद्वेषवाश्रय ॥ स्वयमिवनवमाश्रितशरीरमकलप्रयापहरं प्रहर्षयुक्त ॥ ६ ॥ इदममलगिरासमाहृशुद्धमन्त्रमनुज्जितसमक्रममे
 ण ॥ शययितुमखिलनिजस्वरूपमधुपमिवलनितेनमुग्धमेघ ॥ ७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० ॥ भृशुद्धोपाख्याने भृशुद्धस्वरूपव
 णंननामममदश सर्ग ॥ १७ ॥ ५ ॥ ॥ भृशुद्धवाच ॥ अस्यस्मिन्जगतिश्रेष्ठ सर्वनाकनिवासिनाम् ॥ देवदेवोहरोनामदेवदेवा
 भिवदित ॥ १ ॥ परपदश्रेणिनयनायस्याच्चलनयकजनी ॥ विलासिनीशरीरार्थे लताभूतरोरिव ॥ २ ॥ हिमहारसितायस्यलहरीस्तय
 कोभिता ॥ आवेष्टितजटाजूटागाकुसुममालिका ॥ ३ ॥ क्षीरसागरसमूत प्रस्तुताचूतनिर्झर ॥ प्रतिक्षिपकर श्रीमान्यस्यशूढामणि
 शशी ॥ ४ ॥ अनारतशिरश्चद्रप्रभवंणाचूतीरुत ॥ यस्येद्वनीलवत्कालकूट कंठेविभूषणम् ॥ ५ ॥ धूलिलेखामहावर्त्तस्वच्छपावकसप्त
 वम् ॥ परमाणुमयं सस्यज्ञानजलसितम् ॥ ६ ॥

रित्त ॥ सर्वैधानाकनिवादिनाम्यश्रुष्टासौनस्यबटारिगुणैरुत्तमाइवानामपिदेवद्वेष्यजपास्यश्रेष्ठानिद्विप्रस्यविभिरव्यजित सवत सवाचबदितोमस्कृतस्तुतश्चेतिचि
 त्प्रियराणे सर्वैशानेनस्यैवोत्सर्परमावधित्वमितिर्वाहितम् ॥ अनेनाथाहृदयमाप्यस्वविचारकोमगलमपिच्छन्नबोध्यम् ॥ १ ॥ पदुपवानीश्रेणिगिरिवनयनानिययत्याः ॥ २ ॥ इ
 त्स्वमजीवनरतिकेत्थेत्समर्त्तकन ॥ ५ ॥ तथाप्यस्यच्छास्त्राशिपासकाजगदवलयदेतो सप्रवतीतितथाविधुधूलिलेखापुच्छिश्रेणिच्छपाभद्वीतः अकयथात्याबर्णोयस्यासायावि
 धे रधुत्प्रभानामस्यमयनवेशकनेणपरमस्यमाप्यकमायशरीरियात्परमाणुमय सितशुभ्य तत्ताक्षिचिन्मात्रलक्षणजलकृतचित्तान्मानकं कंठपायालकं च तल्लयत्यभायाश
 वत्प्रभास्य्याक्षिभूषणित्यनुब्रजते ॥ इर सशुभ्यनमजनिमित्तोद्धूलनविधिभित्तनवत्साका ॥ १ ५ ॥

ध्वनंतःशैलागृहाश्वसिक्कर्मणितथथाभवतितथा ॥ चंद्रोदयरागेणरजत्रववन्ध्वनच्चसमुद्रनारीवजर्जु ॥ ३४ ॥ चंद्रनादिनारक्तवसासवादिनावाचिचिंतान्युलितानिपु
 ष्ठान्यगानिशिरआदिखुरपर्यतानियथास्युस्तथापानपपुः ॥ ३५ ॥ तासामुन्मत्तदत्तान्येवकानिचिदभिलपन्नुपसंहरति ॥ पपुरिति ॥ पपु पेयानि ॥ अपुःपरस्पररक्षुः ॥ पर
 स्परमुखेअग्नीवाअहीषु ॥ अपटत्तंपरिष्टत्तत्वाचारिशिक्षयाअपगतसहत्तंवा ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंगाल्यप्रकाशेनि०पू०अष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥
 ब्राह्मीहस्यांचडयोगारस्वजन्मभ्रातृभिःसह ॥ ब्राह्म्याःप्रसादाज्ज्ञानमिःपितुःस्थानामिकुच्यते ॥ १ ॥ तासामानुषाम् ॥ बाहावाहनभूताश्वडादयः ॥ १ ॥ तत्रतस्मिन्नुत्सेवे

अन्याजगुर्ध्वनच्छैलगृहमापानतोषिताः ॥ वारीवरववद्रंजज्जागन्मंडलकोटरे ॥ ३४ ॥ अन्याःपानंपपुःपुष्टचिंतांगशिरःखुरम् ॥ ली
 लापुरपुरारावरणदाकाशकोटरे ॥ ३५ ॥ पपुरुदगुरथौचैःसत्तराजगुरुचुर्जहसुरपुरहौषुःपेतुरुच्चैर्ववलुगुः ॥ नष्टुरनिशमादुःखादुमां
 संबंदव्यस्त्रिभुवनमपटत्तंचक्रुन्मत्तत्ताः ॥ ३६ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०भु०मातृव्यवहारवर्णनंनामाष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥
 भुशुंडउवाच ॥ इत्युत्सवेवर्त्तमानेतासांवाहास्तउत्तमाः ॥ तथैवमत्ताजहसुर्नष्टुःपपुरप्यसृक् ॥ १ ॥ तत्रैकत्रासवोन्मत्ताःकाश्चिन्न
 न्तुरंबर ॥ रथहंस्यःस्थिताब्राह्म्यःकाकश्चालंबुसारथः ॥ २ ॥ नृत्यतीनांचहंसीनांपिबंतीनामथासवम् ॥ तलेचाब्धितटानानुरतिःसम्य
 गजायत ॥ ३ ॥ संजातरयोमत्ताःसर्वाहंस्यःक्रमेणताः ॥ रेमिरेसहकाकेनाप्यथमत्तास्तदाकिल ॥ ४ ॥ समानांकुलहंसीनांदयितोवा
 यसस्वसौ ॥ क्रमेणारमतैकत्रयावदन्योन्यमीप्सितम् ॥ ५ ॥ अथतागर्भधारिण्योवभूवुरतितोषिताः ॥ देव्यश्चक्रुतनृत्यास्ताःसुप्रशां
 तमथाययुः ॥ ६ ॥ ददुरोदनतांयातामीश्वरायप्रियामुमाम् ॥ भोजनायमहामायादेव्यस्ताःशूलपाणये ॥ ७ ॥ प्रियामंभोजनेदत्तैत्येवं
 चशशिशेखरः ॥ बुध्वावभूवरुषितोयदामाहगणंप्रति ॥ ८ ॥ तदातास्तांसमुपाद्यस्वांगदानेनवैपुनः ॥ ददुर्भूयोविवाहेनपार्वतीमिंदुमौ
 लये ॥ ९ ॥ ततोदेव्योहरश्चैवपरिवारस्तथैतयोः ॥ सर्वेसंतुष्टमनसःस्वांस्वामुपययुर्दिशम् ॥ १० ॥

ब्राह्म्योब्रह्मणीसवधिन्योरथहंस्यःअलंबुसायाथोवाहनभूतश्वडाख्यःकाकथएकत्रस्थितानदनुः ॥ २ ॥ अब्धितटानांवेलानांतलेसमभूप्रदेशेइतिउद्दीपनविभात्रोक्तिः ॥
 रतिरनुरागः ॥ ३ ॥ मत्तत्वादेवोक्तेष्टजानीनामपिहंसीनामिकृष्टजानीयेनापिकाकेनसहरतिरनुचितापिसपन्नेतिसूचनायापिशब्दः ॥ ४ ॥ एकत्रेतिवीप्सितम् ॥ एकैकस्यांह
 स्थायावदन्योन्यमीप्सितमिच्छापूर्त्तैस्तावदरमतेत्यर्थः ॥ अथकृतोत्सवकृत्यास्तादेव्योमातरश्वस्यमायाचेष्टाविमर्शासुप्रशातमक्रुव्यंतरुदययुः ॥ ६ ॥ अतएवओदनतांया
 तामुमांतसैर्दश्वरायभोजनायददुः ॥ ७ ॥ यद्वाशशिशेखरोमेप्रियाभोजनेदत्तैतिबुध्वामातृगणंप्रतिरुषितोवभूवतद्वातामातरस्तांपार्वतीस्वांगदानेनस्वस्वगैःशिरआद्यैकैकाव
 यवकल्पनेनपुनरुत्पायाभूयोविवाहेनपाणिमहणविधिनाददुरितिद्वयोरन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एतयोर्देवीहरयोः ॥ मातृणदेव्यंशत्वेनैकीकारदेिकशेषेद्विवचनम् ॥ १० ॥

तमेवराजत्वेनवर्णयति ॥ इत्यद्वय्यादिभिः ॥ जंबूद्वीपलक्षणेआसनेसिंहासनेराजाशैलानामितिशेष ॥ अतएवशैलसंसदिचंद्रार्कलक्षणेनयनेभ्रमयत् ॥२९॥ तारीघाएवमालतीमाल्यानिघस्य ॥ दिशएवदशायस्यतथाविधमेकमबरमाकाशमेवाबरवन्नयस्य ॥ नागशब्दार्थभूतस्यसर्पजजातिद्वयस्यआधारः ॥ नाकनायकाइन्द्रादयएवभूषणानियस्य ॥ ३० ॥ घनामेघास्तल्लक्षणेर्नीलश्वेतादिचारैः ॥३१॥३२॥ पूज्यतेसेव्यते ॥३३॥ ब्रह्मर्षयोदेवर्षयोराजर्षयोदेवाः पितरोगधर्वाः किन्नराअप्सरसोविद्याधारायक्षारक्षासिप्रमथागुह्यकानागाश्चेतिचतुर्दशविधानिभूतान्यतिविस्तीर्णत्वान्मिथोनदृष्टानिपुराणिआस्पदानिचयत्रतद्यथास्यात्तथाउपजीवति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शिखरलक्षणेवि

वृतःकुलाद्रिसामैर्जंबूद्वीपासनेस्थितः ॥ राजाचंद्रार्कनयनेभ्रमयच्छैलसंसदि ॥२९॥ तारौघमालतीमाल्योदिग्दशैकांबरंवरः ॥ नागजातिद्वयस्थ्यात्मानाकनायकभूषणः ॥३०॥ दिगंगनाभिरभितोरस्याभिःपुरभूषणैः ॥ एषनिस्यदिभिःशीतैर्वीजितोघनचारैः ॥३१॥ षोडशास्यसहस्राणियोजनानामधःक्षितौ ॥ स्थिताःपादाःप्रपूज्यतेनागासुरमहोरगैः ॥३२॥ अशीतिश्वसहस्राणिदेहोस्याकैदुलोचनः ॥ पूज्यतेनाकसदनेसुरगंधर्वकिन्नरैः ॥३३॥ चतुर्दशविधान्येनंगृहस्थमिवबांधवाः ॥ उपजीवंतिभूतानिमिथोदृष्टपुरास्पदम् ॥३४॥ अस्यत्वीशानदिग्भागोपद्भरागमयंबृहत् ॥ विद्यतेशृंगमपरोदिवाकरइवोदितः ॥३५॥ अस्यास्तिपृष्ठेभूतौघदृतःकल्पतरुर्महान् ॥ जगतःशिखरादर्शप्रतिविंबमिवस्थितः ॥३६॥ तस्यास्तिदक्षिणस्कंधेशाखाकनकपद्भवा ॥ रत्नस्तवकनीरंध्राचंद्रविंबोह्रसत्फला ॥३७॥ तत्रपूर्वमयानीडंरुतमासीत्स्फुरन्मणि ॥ देव्यांध्याननिषण्णायांयस्मिन्किलरमेसुताः ॥३८॥ रत्नपुष्पदलच्छत्रंरसायनफलान्वितम् ॥ चिंतामणिशलाकाभिर्विहितालिंदसंस्थिति ॥३९॥ बुद्धिपूर्वसमाचारैःसंपूर्णकाकपुत्रकैः ॥ शीतलाभ्यंतरंरुद्धंपूरितंकुसुमोत्करैः ॥४०॥ तद्गच्छतसुतानीडुर्गनाकवतामपि ॥ भोगंमोक्षंचतत्रस्थानिर्विघ्नमलमाप्स्यथ ॥४१॥ इत्युक्त्वास्मान्पितात्रचुंबुंबाभ्यालिलिंगच ॥ ददौदेव्यापदानीतमस्मभ्यंचतदामिषम् ॥४२॥ तद्भुक्त्वाचरणौदेव्याःपितुश्चैवाभिवाद्यच ॥ विध्यकच्छादयंतस्मास्थानादालंबुसात्पुताः ॥४३॥ क्रमेणाकाशमुद्ध्यनिर्गत्यांबुदकोटरैः ॥ पवनस्कंधमासाद्यवंदितव्योमचारिणः ॥४४॥

दुमादर्शजगतःप्रतिविंबमिवस्थित कल्पतरु ॥ ३६ ॥ चंद्रविबानीबोह्रसंतिफलानियस्याम् ॥ ३७ ॥ स्फुरतोमणयोयस्मिस्तथाविंधनीडम् ॥ ३८ ॥ चिंतामणिशलाकाभिर्विहिताअलिंदसस्थितिर्बहिर्द्वारप्रकोष्ठरचनायस्मिन् ॥ ३९ ॥ बुद्धिपूर्वसमाचारैर्विचारपूर्वव्यवहारशैलिः ॥४०॥ नाकवतादेवानामपिदुर्गम् ॥४१॥ आमिषमांसम् ॥४२॥ आलंबुसादलंबुसानिवासान् ॥४३॥ वदिताव्योमचारिणोदेवायैः ॥४४॥

9 नागजातिद्वयस्यस्थाःस्थितिर्यस्मिन्नेवविधआत्मास्वहृपयस्यतिसमासेफलितोयमर्थः ॥ स्यादित्यत्रभावेकिप्

अहवस्योर्गभिष्य ॥ ११ ॥ वस्तुव्योर्गभिष्य ॥ १२ ॥ इति उक्तात्तनुपहायस्यारविहायनिर्विकस्माख्येसमाधानेसमार्था ॥ १३ ॥ अजस्यविष्णोर्नाभिसरोजस्यतिमूर्लेर्धरिष
 त्यकमलस्याकारउत्तिस्यनेषिषठ ॥ १४ ॥ नाभिकमलस्यपुच्छेकिसलयप्रवेशो ॥ १५ ॥ गर्त्तिकात्वापरिपकगगपविक्षेपेणद्विधाजग्मुः अभिषय ॥ यथासारवत्सारवति ॥
 व्यत्ययेनैव वचनम् ॥ ब्रह्माहानिखणरजतवपराम्यामभिधत्ततद्वत् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
 इचिरयागधिताअस्माभिरितिशेष ॥ १६ ॥ तथातादृशनतस्साक्षात्कारकलेनअनुगृहीता स्म ॥ २० ॥ तिष्ठाम स्यास्यामइतिनिश्चयत्पितृ-पार्श्वेष्विष्यकच्छे ॥ २१ ॥ पू
 अंतवृथयथैवुस्त्नावाहस्याहस्यामूर्नीश्वर ॥ वृत्तात्कयथामसुवाह्यादेव्यायथास्यितम् ॥ ११ ॥ ॥ व्राट्युवाच ॥ ॥ हेवस्य सांप्रत
 वत्सवत्योमेरयकमणि ॥ नममयाप्रवत्योहिस्वैरचरत्सांप्रतम् ॥ १२ ॥ इतिगमालसाहमीरुक्कटिबीदयापरा ॥ निर्विकल्पममाधाने
 ब्राह्मीनम्यौपयासुखम् ॥ १३ ॥ अजनाभिमरोजातवैरिचकमलाकरे ॥ गमालसाविचेरुस्ताराजहस्यामूर्नीश्वर ॥ १४ ॥ एवविपक्षग
 भ्रातानाभिकमलपह्वे ॥ सुवतेस्ममृदून्यंढान्ययवक्ष्यइवांकुरान् ॥ १५ ॥ तानिकालसमासापतवौढान्यैकविंशति ॥ गमार्त्तिकात्यादि
 धाजग्मुर्ब्रह्माहानावसारवत् ॥ १६ ॥ अहभ्यस्तेभ्यएवहिजातावयमिभंमुने ॥ श्वातरश्रहतनयावायसाएकविंशति ॥ १७ ॥ तेसंजा
 तागतावृद्धितस्मिन्कमलपह्वे ॥ संजातयक्षा संपन्नागगनाङ्गयनेक्षमा ॥ १८ ॥ मावृत्ति सहस्रीभिर्ब्राह्मीभगवतीतत ॥ चिरमारा
 धितामम्यदसमाधिविरतामती ॥ १९ ॥ प्रसादपरयाकालेभगवत्यातत स्वयम् ॥ तयांगानुगृहीता स्मोयेनमुक्तावयस्यिता ॥ २० ॥
 सशांतमनम शांताएकतेभ्यानसस्थितौ ॥ तिष्ठामइतिनिश्चयत्पितृ-पार्श्वेष्वयंगता ॥ २१ ॥ आलिगितास्तत पित्रापूजितालबुसावय
 म् ॥ तथादृष्टा प्रसादंनसस्थितास्तप्रसयता ॥ २२ ॥ चहउवाच ॥ पुत्रा कच्चिदपर्यंतवासनातनुगुठितात् ॥ भवंतोनिर्गतानुनम
 स्मात्सारजालकात् ॥ २३ ॥ नोचंद्दयभगवतीतदिर्माभ्यवत्सलाम् ॥ प्रायैयामोययायुयमयज्ञानपारगा ॥ २४ ॥ ॥ काकाउचु ॥
 तातज्ञातमलंज्ञयथाह्यादेव्या प्रसादत ॥ किंत्वेकांतस्यितेस्थानमभिवांछामउत्तमम् ॥ २५ ॥ ॥ चहउवाच ॥ ॥ सर्वरत्नगणाधार
 समस्तसुरसत्रय ॥ अस्तित्येवमहोत्सेधोमेरुनाममहीधर ॥ २६ ॥ लसच्चंद्राकटीपस्यभूतदंडकलत्रिण ॥ ब्रह्माहमहपस्यतस्तप्त क
 नकनिभित ॥ २७ ॥ सौवणचडपीठान्योरब्राह्म्यशिवरांगुलि ॥ ध्वनहीपाब्धिवलयोभुवोन्नमितोभुज ॥ २८ ॥
 जिताअलबुसधि ॥ संयता विनयादिगुणप्रभित ॥ २२ ॥ सतालक्षणाज्जालकात्पृश्निषधनानयान्निर्गता कच्चिद्वितीष्टमये ॥ २३ ॥ तत्तदर्थम् ॥ श्रवयन्नविष्यथ ॥ २४ ॥
 एकात्स्वितरबस्थानस्योपस्थाननिवासमभिवांछाम ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

तमेवराजत्वेनवर्णयति ॥ दानइत्यादिभिः ॥ जबूहीपलक्षणेआसनेसिंहासनेराजाशैलानामितिशेष ॥ अतएवशैलसप्तद्विचंद्रार्कलक्षणेनयनेभ्रमयत् ॥ २ ९ ॥ तारीघाएवमाल
तीमाल्यानियस्य ॥ दिशएवदशायस्यतथाविधमेकमबरमाकाशमेवाबरवल्लयस्य ॥ नागशब्दार्थभूतस्यसर्पजजातिद्वयस्यआधारः ॥ नाकनायकाइन्द्रादयएवभूषणानिय
स्य ॥ ३० ॥ घनामेघास्तल्लक्षणैर्नलिश्वेतादिचारैः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पूज्यतेसेव्यते ॥ ३३ ॥ ब्रह्मर्षयोदेवर्षयोराजर्षयोदेवाः पितरोगधर्वाः किन्नराअप्सरसोविद्याधारायक्षारक्षांसि
प्रमथागुप्तकानागाश्चेत्तच्चतुर्दशविधानिभूतान्यतिविस्तीर्णत्वान्मिथोनदृष्टानिपुराणिआस्पदानिस्थानानिचयत्रतद्यथास्यात्तथाउपजीवति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शिखरलक्षणेवि

दृतःकुलाद्रिसामंतैर्जबूहीपासनेस्थितः ॥ राजाचंद्रार्कनयनेभ्रमयच्छैलसंसदि ॥ २ ९ ॥ तारौघमालतीमाल्योदिग्दशैकांवरंवरः ॥ ना
गजातिद्वयस्थ्यात्मानाकनायकभूषणः ॥ ३० ॥ दिगंगनाभिरभितोरस्याभिःपुरभूषणैः ॥ एषनिस्यदिभिःशीतैर्वीजितोघनचारैः ॥ ३१ ॥
षोडशस्यसहस्राणियोजनानामधःक्षितौ ॥ स्थिताःपादाःप्रपूज्यतेनागासुरमहोरगैः ॥ ३२ ॥ अशीतिश्वसहस्राणिदेहोस्याकैदुलोच
नः ॥ पूज्यतेनाकसदनेसुरगंधर्वकिन्नरैः ॥ ३३ ॥ चतुर्दशविधान्येनगृहस्थमिवबांधवाः ॥ उपजीवंतिभूतानिमिथोदृष्टपुरास्पदम् ॥ ३४ ॥
अस्यत्वीशानदिग्भागेपद्मरागमयंबृहत् ॥ विद्यतेशृंगमपरोदिवाकरइवोदितः ॥ ३५ ॥ अस्यास्तिष्टुभ्रभूतौघदृतःकल्पतरुर्महान् ॥ जगतः
शिखरादर्शंप्रतिविंबमिवस्थितः ॥ ३६ ॥ तस्यास्तिदक्षिणस्कंधेशाखाकनकपल्लवा ॥ रत्नस्तत्रकनीरंध्राचंद्रविंबोह्लसफलता ॥ ३७ ॥ त
त्रपूर्वमयानीडंकृतमासीत्स्फुरन्मणि ॥ देव्यांध्याननिषण्णायांयस्मिन्किलरमेसुताः ॥ ३८ ॥ रत्नपुष्पदलच्छत्रंरसायनफलान्वितम् ॥
चिंतामणिशालाकाभिर्विहितालिंदसंस्थिति ॥ ३९ ॥ बुद्धिपूर्वसमाचारैःसंपूर्णकाकपुत्रकैः ॥ शीतलाभ्यंतरंरहद्वंपूरितंकुसुमोत्करैः ॥ ४० ॥
तद्गच्छतसुतानीडुर्गनाकवतामपि ॥ भोगंमोक्षंचतत्रस्थानिर्विघ्नमलमाप्स्यथ ॥ ४१ ॥ इत्सुक्तास्मान्पितातत्रचुंबुवाभ्याल्लिंगच ॥
ददौदेव्यायदानीतमस्मभ्यंचतदामिषम् ॥ ४२ ॥ तद्भुक्ताचरणौदेव्याःपितुश्चैवाभिवाद्यच ॥ विध्यकच्छाद्वयंतस्मास्थानादालंबुसान्तु
ताः ॥ ४३ ॥ क्रमेणाकाशमुह्यंध्यनिर्गत्यांबुदकोटैः ॥ पवनस्कंधमासाद्यवंदितव्योमचारिणः ॥ ४४ ॥

इमादर्शजगतःप्रतिविंबमिवस्थित कल्पतरुः ॥ ३६ ॥ चंद्रविबानीवोह्लसंतिफलानियस्याम् ॥ ३७ ॥ स्फुरतोमणयोयस्मिस्तथाविंधनीडम् ॥ ३८ ॥ चिंतामणिशालाकाभि
र्विहिताअलिंदसस्थितिर्बहिर्द्वरप्रकोष्ठरचनायस्मिन् ॥ ३९ ॥ बुद्धिपूर्वसमाचारैर्विचारपूर्वव्यवहारशैलिः ॥ ४० ॥ नाकवतदिवानामपिदुर्गम् ॥ ४१ ॥ आमिषमांसम् ॥ ४२ ॥
आलंबुसान्तुसानिवासात् ॥ ४३ ॥ वंदिताव्योमचारिणोदेवायै ॥ ४४ ॥

9 नागजातिद्वयस्यस्था. स्थितिर्यस्मिन्नेवविधआत्मास्वरूपयस्यतिसमासेफलितोयमर्थः ॥ स्थाइत्यत्रआवेकिप्

अस्माद्धोकाद्धोकार्तास्वस्तासुरमरावतीम् ॥ ४५ ॥ तत्रप्रदल्लोके ॥ ४६ ॥ गच्छन्तेतिआज्ञायाआज्ञावानोनाशिपाचपृथितावर्धिता ॥ ४७ ॥ तपनवस्त्रासरा ॥ ४८ ॥ मीनयथा
 स्यात्तथाअवस्थितासरासमाधिपराइतियावत् ॥ ४९ ॥ उक्तमुपसङ्हरति ॥ आताइति ॥ हेमहानुभाबवयआता ॥ यथाचयथावद्वोधसंप्राप्यस्थितिमेतस्थाननिवासमाग
 ताश्वेत्येतदभ्रप्रयात्तसवमविवर्धयथास्यासद्यतेतुम्यमुक्तम् ॥ अतपररोपेणावशिष्टेनक्रिययापुश्र्चतेसाधोवत्सरासिर्कषवेतिप्रश्रद्धयोसरेणाभ्येनवक्तव्यनिमित्तेनमांस्य
 गनुराधिआज्ञापयतइपितृम्यविवर्धयार्मित्यर्थ ॥ ५० ॥ इतिमीषासिष्टम् ॥ तात्पर्यप्रकारोनिर्वाणप्रकरणेषू एकोनविरातिनसग ॥ १९ ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ प्रतिकल्प
 अगताम्यंयादृणानिपततया ॥ प्रलयेपिशुशुभोभस्वविसर्त्यैर्यमुक्तवात् ॥ १ ॥ तत्रतत्तस्मरसिर्कषवेतिप्रश्रद्धयविसरेणोत्तरवक्तृकामोवक्ष्यमाणबहुकल्पस्वजीवनोत्तैरियक
 परिद्वत्यदिनाधीशालोकार्तापुरगता ॥ स्वगमुद्धृथयाता स्मोत्रश्लोकमुनीश्वर ॥ ४५ ॥ प्रणामपूर्वतत्रैतद्यथावत्तपितुर्वच ॥ मात्रेच
 प्रगवत्येचव्राह्म्यचाशुनिवेदितम् ॥ ४६ ॥ ताभ्यांसंश्लेहमालिग्यगच्छतेत्याज्ञयैधिता ॥ वयंरुतनमस्काराब्रह्मलोकोकाह्निनिर्गता ॥ ४७ ॥
 उद्धृथलोकपालानांपुरीस्तपनभास्वरा ॥ आकाशगामिनोलोलापवनस्कंधधारिण ॥ ४८ ॥ इमकल्पतरुप्राप्यनिजनीहंनप्रविश्यच्च ॥
 दूरस्थवाधास्तिष्ठामोमुनेमौनमवस्थिता ॥ ४९ ॥ जातायथावयमिभेस्थितिमागताश्रंसंप्राप्ययोधमुपशंताधियोययावत् ॥ एतत्तद्
 कमविवहमलमयातेशेपणमांसमनुशाधिमहानुभावा ॥ ५० ॥ ॥ इ०वा०वा०दं०मो०नि०पू०भु० ॥ आलयलाभोनामएकानविंशति
 तमसर्ग ॥ १९ ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ शुशुहउवाच ॥ आसीत्किंचित्पुराकल्पेजगद्यच्चिरमास्थितम् ॥ सन्निवेशेनचैतद्दृढयापिचन
 दूरगम् ॥ १ ॥ तेदेतद्दृत्तमभ्यासाद्वर्तमाननवर्णितम् ॥ मयामुनीब्रह्मोधापप्राञ्जन्मामाम्यदर्शिता ॥ २ ॥ अयमेफलितपुण्यैश्चिरकालो
 पसंयतै ॥ निर्विभ्रमेवपस्याभियद्भवतमुनेत ॥ ३ ॥ इदंतीहमिमांशास्वामहंचायमयंहुम ॥ अद्यपावनतांप्राप्तान्येतानितवदर्शनात्
 ॥ ४ ॥ इदमथ्यभिर्दयापयद्दृहीत्वाविहर्गापितम् ॥ नूनपावनतानीत्वारोपेणादिशाशुभो ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इदमर्थ्येषपा
 र्चचभृयादत्तवतित्वयम् ॥ शुशुहविहगेतस्मिन्निद्रामाहमुक्तवान् ॥ ६ ॥

स्वतथाप्यनिजनीह्नवविरयवेत्याहुक्तश्रुत्तारिधाराकामाभूतिकल्पदृशमेवर्षीनान्तिकल्पसस्थानसान्म्यावैक्यवाइत्याशयइरायति ॥ आसीदित्यादिना ॥ पुरा
 अस्मज्जन्महेतीकल्पेयत्किंचिजगतपराधखचिरमास्थिततत्सन्निवेशेनअवयवसस्थानाकृत्यादिनाएतद्दृत्तपुनत्कल्मीपयवार्थेवइवआसीत् ॥ अतल्लब्धापिमयूरुजभेवारीपा
 स्वहितमेवेतिदुःख्यादमकल्पतठमित्यादिनिर्देशाइत्यर्थ ॥ १ ॥ तत्रस्वाहृतमतीप्रभियजगद्भ्रास्यम्यासाहर्षेभ्योनेजगतापेक्ष्येनवर्णितम् ॥ २ ॥ तत्रधीयकथापस्ताकेपुजावि
 लोभोभाभूतिप्रयत्नपूजास्तीकारार्थपितुल्याअभिसुखीकरोति ॥ अपेतिद्वान्म्याम् ॥ ३ ॥ इमांशास्वामनुगतमिदंतीहम् ॥ एतानीतिनपुसकजनपुसकेनेतिनपुसिककरोच ॥
 ॥ ४ ॥ शेषेणादिदृष्टेबाबिषयेजनिमित्तेनआदिशपम्याम्बनुमित्यर्थ ॥ ५ ॥ नृप-द्वितीयवारम् ॥ उक्तवात्पुत्रवत् ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ < ॥ तनू शरीराणि ॥ ९ ॥ अकलितात्मना अलक्षितस्वरूपेण ॥ १० ॥ स्कंधेषु माले वव्यूढा अकाङ्क्षादृशादित्याः शशिनश्चैस्तथाधिषु वातस्कंधप्रवहादिमरुदनि
 क्रामिषु प्रलयवायुभेदेषु ॥ ११ ॥ १२ ॥ पाषाणवद्दनीकृता निवारिण्यैस्तथा विवैरिदो करैरासन्नप्रलयानुदकरकापातैश्च ॥ १३ ॥ इहमेरुशिखरे विश्रान्तैः परशूनपिच्छदति
 क्षतधाराङ्कुर्वति शीघ्राननीहारायेभ्यस्तैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कच्छकालेषु महतामपि खेदः सभावित किपुनर्विहगाधमयो निजातस्य मम तथापि विवेकप्रभावान् खेदप्रसक्तिरि
 तिवक्तुस्वयोनिर्जीविकाया इतरजीविकापेक्षया फल्गुतामाह ॥ निरालंबाकाशस्तदास्पदा ॥ १६ ॥ ईदृशेषु फल्गुष्वपि भूतेषु योनिषु ॥ धात्रा आस्थया प्रीत्या
 भ्रातरस्ते विहंगेशताहवसत्वामहाधियः ॥ इह कस्मान्न दृश्यंते त्वमेवैको हि दृश्यसे ॥ १७ ॥ भुशुंड उवाच ॥ तिष्ठतामिहनः कालो महा
 नतिगतो मुने ॥ युगानांपंकयः क्षीणा दिवसानामिवानघ ॥ एतावताथ कालेन सर्वेषु ममानुजाः ॥ तनूस्तृणमिव त्यक्त्वा शिवे परि
 णताः प्रदे ॥ १८ ॥ दीर्घायुषो महातोपि संतोपि बलिनोपि च ॥ सर्वेषु निगीर्धते कालेनाकलितात्मना ॥ १९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥
 स्कंधव्यूढा कंशशिषुवहस्वविरंतजवान् ॥ वातस्कंधातिवतेषु कच्चित्तातनखिद्यसे ॥ ११ ॥ दग्धो दयास्तशैलेन्द्रवनव्यूहैरवेकरैः ॥ चिरम
 त्यंतमासन्नैः कच्चित्तातनखिद्यसे ॥ १२ ॥ इंद्रोरथकरैः शीतैः पाषाणीकृतवारिभिः ॥ आसन्नकरकापातैः कच्चित्तातनखिद्यसे ॥ १३ ॥ अज
 स्रमिह विश्रान्तैः कल्पजीमूतमंडलैः ॥ परशुच्छेदनीहारैः कच्चित्तातनखिद्यसे ॥ १४ ॥ विपमैर्जागतैः क्षोभैरुच्चैस्तरपदस्थितः ॥ कथं न क्षो
 भमायातिकल्पदृक्षोयमुन्नतः ॥ १५ ॥ ॥ भुशुंड उवाच ॥ निरालंबास्पदा ब्रह्मसर्वलोकावहलिता ॥ तुच्छेयं सर्वभूतानां मध्ये विहग
 जां विका ॥ १६ ॥ इदृशेषु च भूतेषु निर्जरेषु वनेषु च ॥ कल्पितास्थास्थितिर्धाशून्ये वाव्योमवर्त्मनि ॥ १७ ॥ कथमस्यां प्रभोजातो जात
 स्य चिरजीविनः ॥ आशापाशानि बद्धस्य विहगस्य विशोकिता ॥ १८ ॥ वयंतु भगवन्नित्यमात्मसंतोषमास्थिताः ॥ न कदाचन नीरूपेषु
 त्यामो जातविभ्रमैः ॥ १९ ॥ स्वभावमात्रसंतुष्टाः कष्टैर्मुक्ताविचेष्टितैः ॥ क्षिपामः केवलं कालमस्मिन् ब्रह्मन्निजालये ॥ २० ॥ न जीविता
 न्नमरणात्कर्मदेहस्य रोधनम् ॥ यथास्थितं न तिष्ठामस्तथैवास्तंगते हिताः ॥ २१ ॥ आलोकिता लोकादृशादृष्टान्तदृष्टयः ॥ नूनं संसृत्य कम
 स्माकं मनसा चंचलं वपुः ॥ २२ ॥ अनारतनिजालोकं नित्यं चापरितापिनि ॥ कल्यागस्योपरिसदावेद्विकालकलागतिम् ॥ २३ ॥
 स्थितिर्जीविकाकल्पिता तच्चित्रमित्यर्थः ॥ इवार्थेवाशब्दः ॥ १७ ॥ १८ ॥ नीरूपेण स्वल्पे ॥ १९ ॥ कष्टैश्छेदकैः परपाडादिविचेष्टितैर्मुक्ताः ॥ २० ॥ जीविताञ्जीविनात् ॥
 देहस्य कर्मणो हि कामुष्मिकफलार्थी क्रियाम् ॥ नापि मरणाद्देहस्य रोधननाशवाच्छाम्येभ्यो मयत्र शेषः ॥ यथा इदानीं स्थितेन नित्यसिद्धनिरतिशयानदात्मस्वभावेन तिष्ठामस्तथैवाप्र
 पितेनैवास्तंगते हिताः पूर्णकामाः स्थास्याम इत्यर्थः ॥ २१ ॥ लोकानादशाजन्ममरणाय नार्थदशा ॥ मिथ्यात्वनिर्णायिकाः स्वमादिदृष्टान्तदृष्टयोदृष्टाः ॥ २२ ॥ तत्र तावत्कल्पा
 तपर्यंतं कल्पदृष्टप्रभावादेव नास्माकं खेदप्रसक्तिरित्याह ॥ आनारतेत्यादिना ॥ कल्यागस्य कल्पदृष्टस्य ॥ २३ ॥

प्रकाशवदुल्लसाद्विषयशिरसाभिभिभागेप्रकथंकारकसङ्गातिवेत्तिताह ॥ १४ ॥ २५ ॥ मन स्थीयंबलाद
 निमग्नवद्वयसक्तिरित्याशयनाह ॥ सारंति ॥ १६ ॥ उद्गारञ्चनिमायैरस्यञ्चनिभिन्नाहते शूकाकद्वनाहैवेधरप्रार्थयजामि ॥ २७ ॥ धीरत्वावृपिनास्माकवेवप्रसक्ति रित्याह ॥
 वेति ॥ १८ ॥ इत्ताकमनूषत्वर्षीमास्वपिदशासुसनातासुविनिमलोपल स्फटिकाविलासाकारास्तदृशा ॥ १९ ॥ अगत्तस्वस्यभूयोविमर्शयलाद्वपिनलेवपसक्तिरित्याह ॥
 इयमिति ॥ २० ॥ आतस्यद्विभूवोमृत्युभुवममृतस्यचतिभगवदर्थितदिशासर्वसाधारणेषु खेसापरिह्वामतानिश्चयाद्धानभयप्रसक्तिरित्याह ॥ सर्वाणीति ॥ वाअथवानधामया
 रत्नगुच्छप्रकाशाद्व्यवस्रन्कल्पलतागृहे ॥ प्राणापानप्रवाहेणवेद्यिकल्पमखडितम् ॥ २४ ॥ अविज्ञातदिवारात्रौत्यस्मिन्नुच्चै शिलोच्च
 ये ॥ जानामिनिजयायुद्यालोकफालरुमस्यितिम् ॥ २५ ॥ सारासारपरिच्छेदिवोधोधाद्विश्रान्तिमागतम् ॥ निरस्तचापलशांतसुस्थिरंमे
 मुनेमन ॥ २६ ॥ समारथ्यवहारीत्यैराशापाशैरसन्मर्थे ॥ उद्गारैरिवभ्रूकाकोनैवस्यव्रजान्यहम् ॥ २७ ॥ परोपशमधमिण्यावयमा
 लाकशीतया ॥ पश्यतोजागर्तमायांधियाधैयमुपागता ॥ २८ ॥ मीमास्वपिमहाबुद्धेशस्वचलबुद्धय ॥ विनिर्मलोपलाकारा सप्रा
 सासुयथारुमम् ॥ २९ ॥ इयमारमसुभुगतातरलाजागतीस्थिति ॥ भूयोभूय परामृष्टानर्चकिकषनवाधते ॥ ३० ॥ सर्वाण्येवप्रयात्येव
 समायतिचवानवा ॥ भगवन्मृतजालानिजयमस्माकमन्नकिम् ॥ ३१ ॥ मृतजालतरगिण्याविशत्या कालसागरे ॥ वयसंसारसरित
 स्तस्याअप्यनादता ॥ ३२ ॥ नाञ्ज्जामोनचष्टकीमलिष्ठाभोनेहचस्थिता ॥ मृदुपादादृशाक्रूरावयमस्मिन्नुमंस्थिता ॥ ३३ ॥ वीत
 शोकप्रयायामेस्त्वादर्शे पुरुषात्तमे ॥ पुष्टेनुगृहीता स्म सस्थिताविगतामया ॥ ३४ ॥ ततस्ततश्चपर्यस्तलुठितनचवृत्तिषु ॥ नापरासृ
 पृतत्वार्थमरमाकभगवन्नन ॥ ३५ ॥ निर्विकारेगतलोभेचाल्मन्युपशमगते ॥ चित्तरंगा प्रबुद्धास्म पर्वणीविमहाब्यय ॥ ३६ ॥ भवदा
 गमनाद्द्वस्रन्निदानीमुदिताशया ॥ मंदरोद्धृतसर्वगक्षीरोदोयेनतन्यते ॥ ३७ ॥ नात परतरकिंचिन्मन्येकुशलमालन ॥ सतायदनुग
 म्येसंसत्यकसकलपणा ॥ ३८ ॥

निनषामायातिपरमायदरोत्यर्थ ॥ १ ॥ गतपद्मस्यस्वस्वतद्व्यनयासर्वभूतससारद्वृत्वाभ्रावराभावाच्चनभयप्रसक्तिरित्याह ॥ भूतेति ॥ ३२ ॥ व्यबहारभाषसिद्धयेसकटक
 मधीबसाबधान्तयाससोरकणाम्बुपुपादा ॥ तत्त्वदृशाससारोच्छेदिलादन्तूरा ॥ ३३ ॥ महतामनुपहादपिनमखेवप्रसक्तिरित्याह ॥ वीतेति ॥ ३४ ॥ व्यबहारभाषसिद्धय
 तसस्तपयन्मपरागासिद्धलिनपुनलुठिनम् ॥ ३५ ॥ चित्तसवतोब्रह्माकारदृशितोदोदयादिक्रमोधाएतत्तरगायायोनयाविधा संत ॥ परमिमाहाब्ययवबभुवुःश्लाः ॥ ३६ ॥
 मारणाव्यंहरानीजबदामयनाद्रेतो ॥ येनाहोरोनभ्रीरोवक्षीरसागरोरहरोद्धृतसर्वगानिर्मन्यमानलान्यतेनाकृतेनबुद्विकाराया संपन्नाश्चत्वर्य ॥ स्वप्यतइतिचोच्छेदकवादि
 यम्यमइत्येवार्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

सर्वसारज्ञानम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ भवद्वलोकनेनशातदुष्कतंदुष्टप्रारब्धयस्यतथाविधस्यमजन्मअद्यसफलंनिरतिशयानंदफलयुक्तमभूदित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीवासि
 ष्ठम० तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेपू० विंशतितमः सर्गः ॥ २० ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ कल्पवृक्षस्यमाहात्म्यप्रलयेधारणास्थितिः ॥ नियतिर्निरिचित्रार्थस्तृतीयात्रोपवर्णयते ॥ १ ॥
 स्वाश्रयकल्पवृक्षमाहात्म्योपवर्णनेयुगान्तोत्पातादिषुस्वस्यखेदाप्रसक्तिप्रपचनमुखेनचत्सरसिकिचवेतिप्रश्नोत्तरं वक्तुमुपक्रमते ॥ युगक्षोभेष्वित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ यद्यपि
 धरयासहकल्पवृक्षस्यापिहरणविद्यतएवतथापिदिव्यप्रभावबलान्नाकपतेत्याशयः ॥ ३ ॥ सर्वतोदत्ताः साम्यायस्तभोपष्टमशिलावद्वयोर्यस्यतथाविधोऽमरपर्वतः ॥ अर्थाद्वरा
 आपातमात्ररम्येभ्योभोगेभ्यः किमवाप्यते ॥ ३९ ॥ स्निग्धगंभीरमसृणमधुरोदारधीरवाक् ॥
 त्रैलोक्यपद्मकोशेस्मिस्त्वमेकः षट्पदायसे ॥ ४० ॥ अधिगतपरमात्मनोपिमन्येभवदवलोकनशांतदुष्कृतस्य ॥ ममसफलमिहाद्यज
 न्मसाधोसकलभयापहरोहिसाधुसंगः ॥ ४१ ॥ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वा० पू० भु० भुशुंडस्वरूपनिरूपणनामविंशति
 तमः सर्गः ॥ २० ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ भुशुंडउवाच ॥ युगक्षोभेषुघोरेषुवाक्यासुविषमासुच ॥ सुस्थिरः कल्पवृक्षोयंनकदाचनकंप
 ते ॥ १ ॥ अगम्योयंसमग्राणालोकांतरविहारिणाम् ॥ भूतानंतैर्निष्णामइहसाधोसुखेनवै ॥ २ ॥ हिरण्याक्षोधरापीठद्वीपसप्तकवेष्टि
 तम् ॥ यदाजहारतरसानाकंपततदातरुः ॥ ३ ॥ यदालोलाथितवपुर्वभूवामरपर्वतः ॥ सर्वतोदत्तसाम्याद्रिसदानाकंपतद्भुमः ॥ ४ ॥
 भुजावष्टंभविनमन्मेरुर्नारायणोयदा ॥ मंदरंप्रोहधाराद्रितदानाकंपतद्भुमः ॥ ५ ॥ यदासुरासुरक्षोभपतचंद्राकंमंडलम् ॥ आसीज्ज
 गदतिक्षुब्धंतदानाकंपतद्भुमः ॥ ६ ॥ उन्मूलितार्द्रीद्रशिलायदोत्पातानिलावबुः ॥ आधूतमेरुतरवस्तदानाकंपतद्भुमः ॥ ७ ॥ यदाक्षीरोद
 लोलाद्रिकंदरानिलकंपिताः ॥ कल्याभ्रपंकयश्चेरुस्तदानाकंपतद्भुमः ॥ ८ ॥ यदासमंततोमेरुः कालनेमिभुजांतरे ॥ किंचिदुन्मूलितोति
 ष्टतदानाकंपतद्भुमः ॥ ९ ॥ पक्षीशपक्षपवनाअमृताक्रांतिसंगरे ॥ यदावबुः पतस्त्रिद्वाल्स्तदायंनोपतद्भुमः ॥ १० ॥ यदाशेषाक्षीतरुद्रो
 समानैकचेष्टिताम् ॥ ययौगरुत्मान्ब्रह्मांडंतदानाकंपतद्भुमः ॥ ११ ॥

हेणपुनर्नमिप्रतिष्ठापनदशायामित्तिगम्यते ॥ ४ ॥ गुजेति ॥ अत्रापिचतुर्भुजोद्वाभ्यांभुजाभ्यांमरुमवष्टभ्येतराभ्यांमंदरंप्रोहधारेतिगम्यते ॥ ५ ॥ सुरासुरयोः क्षोभस्तीव्रसंयाम
 स्तेनपतचंद्राकंमंडलम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ क्षीराब्धौलोलस्यमदरद्रिः कंदरानिलैरिवकंपिताः ॥ ८ ॥ कालनेमिभुजांतरेप्रकंपितस्तारकामयेसंयामेषसिद्धः ॥ ९ ॥ अमृताक्रांतिरमृताह
 रणतदर्थेसंगरे ॥ पतंतः सिद्धायेभ्यः ॥ १० ॥ गरुडस्यजातमात्रस्यसर्वलोकाः प्रकंपिताः प्रकंपितामहीसर्वासमद्वीपाश्वकंपिताः तदुत्पातान्निमज्जंतीभुवनावभिवामसि दधौसह
 लैः शिरसांसकर्षणवपुर्हरदतिकथामनुदत्त्याह ॥ यदेति ॥ रुद्रः संकर्षणरुद्रः ॥ अथापिनसप्तमप्रएकंभूमिधारणलक्षणचेष्टितचरित्रयस्यास्तथाविधंशेषाकृतियदाययौ यदा
 चोद्भुत्यगरुत्मान्ब्रह्मांडंययौतदापिनाकंपतेत्यर्थः ॥ ११ ॥

शीलानामग्धीनासकलानागिनिचोत्प्लावुःसहाःकल्पानलशिखाःकणाग्निर्मुसलात्याजउज्जगार ॥ सकृपणमुल्वाग्निर्वातेप्रलयस्यपुराणेपुनसिद्धे ॥ १२ ॥ दोस्तिये
 नरुटस्थाननिवासन ॥ १३ ॥ इरीभेपुनक्षभेव्यक्युचप्रयससु ॥ तथाचतदानीप्रलयेभूलोकांतस्यवाहान्भेरुकल्पदृक्षाविभिन्नागप्रत्यारोतिभाव ॥ १४ ॥ कल्पतिसहस्रम
 शृगुपर्धते ॥ १५ ॥ लम्बप्रकृतीनिनिन्दलस्रभावाभिसर्वागानियस्य ॥ १६ ॥ सामान्यतउक्तामाकारोस्थितिधारणाभेर्द्विशिष्यप्रपचयति ॥ अत्यतरीतल
 सवदिसहस्रमप्यपरिच्छेपअलालाषरुणएवाहमस्मीतिचित्तरधारणवाक्यीधारणेत्युच्यते ॥ तथाद्विषरुणमालानसवामन्यतदति ॥ पार्श्व्याविधारणाअप्येवमेवोसा ॥
 र्पथिभ्याद्विपचभूतधारणाप्रकारसिष्ठ सयमेवोत्तरार्धेविलोणवक्ष्यति ॥ १७ ॥ अथलभितिक्रियाविशेषणम् ॥ १८ ॥ षडेवायमेवालर्धेयस्यतथाविधससूनप्रसिससु
 यदाकल्पानलशिखाशीलाभिसकलोल्यण ॥ शेष फणाभिस्रत्याजतठानाकप्रतद्गुम ॥ १२ ॥ एवरूपेद्गुमवरेतिष्ठतामापद कुत ॥
 अस्माकमुनिशार्दूलदौस्तियेनकिलापद ॥ १३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ कल्पान्तेपुमहाशुद्धेवहसूत्यातवायुषु ॥ प्रपतस्त्विदुर्माके
 पुकर्यतिष्ठसिचिज्वर ॥ १४ ॥ ॥ श्रीशुशुहउवाच ॥ ॥ यदापपातकल्पतियवहारोजगस्त्यतो ॥ कृतप्रइवसन्मिन्नंतदानीहंत्यजान्य
 हम् ॥ १५ ॥ आकाशएवतिष्ठामिविगताखिलकल्पन ॥ लब्धप्रकृतिसर्वागोनोनिर्वासनयथा ॥ १६ ॥ प्रतर्पतियदादित्या शकली
 कृतभूधरा ॥ वारुणीधारणांश्रव्यातदातिष्ठाभिधीरधी ॥ १७ ॥ यदाशकलितार्द्रावातिप्रलयवायव ॥ पार्वतीधारणांश्रव्यास्वेतिष्ठा
 न्यचलतदा ॥ १८ ॥ जगद्गलितमेवादियात्येकाणवतांयदा ॥ वायवीधारणांश्रव्यासप्तुवेऽचलधीस्तदा ॥ १९ ॥ ब्रह्माहपारमासाद्यतत्वा
 नेविमलेपदे ॥ सुपुत्रावस्ययातावतिष्ठाम्यचलरूपया ॥ २० ॥ यावत्युनकमलजं सृष्टिकर्मणितिष्ठति ॥ तत्रप्रविश्यब्रह्माहंतिष्ठाभिवि
 हगलये ॥ २१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ ययातिष्ठसिपक्षीर्द्रधारणाभिरसंहित ॥ कल्पान्तेपुतयाकस्मान्नान्येतिष्ठंतियोगिन ॥ २२ ॥
 ॥ शुशुहउवाच ॥ ॥ ब्रह्मन्नियतिरेपाहिदुर्द्ध्यापारमेश्वरी ॥ मयेदशेनवै भाव्यभाव्यमन्यैस्तुतादशै ॥ २३ ॥ नशक्यतेतोलयितुमवस्यभ
 वितव्यता ॥ यद्ययातत्तयैतद्विस्वभावस्यपनिश्चय ॥ २४ ॥

वे ॥ १९ ॥ कियत्कालतथासुसुसेतमाह ॥ ब्रह्माहिति ॥ ब्रह्माहस्यस्यूलस्यसमयेऽपारपरभाबधिशूतमभ्याकृतमासाद्यतत्त्वानांश्रुतिरानीनांश्रुतिरानीनांश्रुतिरानीनांश्रुतिरानीनां
 भाविष्याणानांवाअंतिशूभास्येपरेसुपुमवैकरसनिर्दिकल्पसमाप्यवस्यया ॥ २ ॥ कियत्कालतादृशमाधौस्थितिरितिचेतमाह ॥ यावति ॥ तत्रपुनःसृष्टिकर्मणिबिह्या
 नावस्माकमालयेपरतकल्पदृष्टस्यानापन्नेतिष्ठति ॥ २१ ॥ अन्येपियोगिनलयाकस्मान्निष्ठतिक्मर्यमाधिकारिकशरीरांतरमुक्तिभागच्छतितेनैशरीरेकत्वाभवबुभोजनि
 र्धीत्यथः ॥ २२ ॥ अथतदाचलतयारुणानुसारिणिसत्यकल्पद्रुपादश्वरनियतिरेक्यवस्थाहेतुर्नाप्येव्याह ॥ ब्रह्मन्निधि ॥ २३ ॥ तोकृपितुइदमिच्छन्नेवेतिशुभ्यापरिच्छे
 क्षु ॥ यथायादयमारुणोपस्ततर्धेव ॥ स्वभावस्यपियते ॥ २४ ॥

प्रतिकल्पमेतत्तरुनिमणिभोजकादृष्टमूलभूतमत्सकल्पएवनिमिसमित्याह ॥ २५ ॥ मोक्षइवदीर्घमपरिच्छेद्यमायुर्यस्यमोक्षेणजीवन्मुत्यावाउपलक्षितदीर्घमा
 युर्यस्य अतएवचिरतनार्थानिर्देशाविषयेनायकश्रेष्ठ ॥ २६ ॥ दृष्टा प्रत्येकमेनेकविधाअनल्यावहवःसर्गणासगास्थितयोगमाप्रलयाआगमाउत्पत्तयश्वयेन ॥ अत्रास्मि
 स्वदृष्टेजगत्त्रमेचित्रमाश्वर्यभूतकिंकिस्मरसितद्वेदेत्यर्थः ॥ २७ ॥ हेबृहत्तर ॥ मेरोरधः ॥ २८ ॥ २९ ॥ दिवाधीशःसूर्यःमेरुप्रभाभिरविभक्तःअपृथग्भूतःपृथगसन्नितियाव
 त् ॥ दिवालोकोदिनहेतुःप्रकाशः ॥ ३० ॥ अर्धप्रकटसप्रकाशकोटरयस्यअतएवलोकोकालोकिमिस्थितम् ॥ आढ्याःकचित्प्रकाशासपन्नाअद्रयोयस्मिस्तथाविधंभुवनम् ॥ ३१ ॥
 मत्संकल्पवशैवकल्पेकल्पेपुनःपुनः ॥ अस्मिन्नेवगिरेःशृंगेतरुखिरिथंभवत्ययम् ॥ २५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अत्यंतमोक्षदीर्घायु
 भवान्निर्देशनायकः ॥ ज्ञानविज्ञानवान्धोरेयोगयोग्यमनोगतिः ॥ २६ ॥ दृष्टानेकविधानल्यसर्गसंगमागमः ॥ किंकिस्मरसिकल्या
 णचित्रमस्मिन्प्रगच्छमे ॥ २७ ॥ ॥ भृशुंडउवाच ॥ बृहत्तराशिलावक्षामजातदृणवीरुधम् ॥ अशैलवनदक्षौघांस्मरामीमांधरा
 मधः ॥ २८ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ भस्मसारभरापूर्णासंस्मरामिधरामधः ॥ २९ ॥ अनुपन्नदिवाधीशामज्ञातशशि
 मंडलाम् ॥ अविभक्तदिवालोकांसंस्मरामिधरामधः ॥ ३० ॥ मेरुरत्नलोद्योतैरधप्रकटकोटरम् ॥ लोकालोकमिवाढ्याद्रिभुवनंसं
 स्मराम्यहम् ॥ ३१ ॥ प्रवृद्धासुरसंश्रामेक्षीयमाणान्तरामिह ॥ पलायमानामभितःसंस्मरामिधरामिमाम् ॥ ३२ ॥ चतुर्भुगानिचाक्रां
 तामसुरैर्मत्तकाशिभिः ॥ दैत्यांतःपुरतांप्रानांसंस्मरामिधरामिमाम् ॥ ३३ ॥ अत्यंतांतरितांतसमस्तापरमंडलाम् ॥ अजदेवत्रयी
 शेषांसंस्मरामिजगत्कुटीम् ॥ ३४ ॥ चतुर्भुगार्धमपरंनोरंध्रांवनपादैपैः ॥ अदृष्टतरनिर्माणांसंस्मरामिधरामिमाम् ॥ ३५ ॥ एवंचतुर्भुग
 साग्रंनोरंध्रैरचलैर्वताम् ॥ अप्रवृत्तजनाचारसंस्मरामिधरामिमाम् ॥ ३६ ॥ दशवर्षसहस्राणिदृष्टतद्वैत्यास्थिपर्वतैः ॥ आकीर्णांपरितः
 पूर्णांसंस्मरामिधरामिमाम् ॥ ३७ ॥ भयादंताहंताशेषवैमानिकनभश्चराम् ॥ द्यांचनिर्वृक्षनिःशेषांसंस्मरामितमामयीम् ॥ ३८ ॥ अ
 नगस्यामगस्याशामेकपर्वततांगताम् ॥ मत्तेविंध्यमहाशैलेसंस्मरामिजगत्कुटीम् ॥ ३९ ॥

पलायमानाक्षण्यापलायमानजनाकीर्णांम् ॥ ३२ ॥ चतुर्भुगानीतिकालवाचित्वाद्व्यतसयोगेद्वितीया ॥ ३३ ॥ अत्यंतमतरितानिसमुद्रेणाच्छादितान्यंतांतक्रमेणसमस्तान्य
 परमडलानिर्भेवतिरिक्तदेशायस्याम् ॥ मेरोचआज्रत्नविण्णुरूद्राख्यादेवत्रीशिष्यतइतिशेषोयस्याम् ॥ ३४ ॥ चतुर्भुगानामर्धभुगद्वयपर्वतंतदृष्टक्षेत्रनिर्माणयस्याम्
 ॥ ३५ ॥ सामचतुर्थाशाधिकचतुर्भुगनीरंध्रैर्निर्विडैरचलैःपर्वतैर्वताम् ॥ पृथुचक्रवर्तिनाहिधनुष्कोट्यापर्वतानुत्सार्यपश्चाद्भूमिःसमीकृतेतिपुराणेषुप्रसिद्धम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
 द्यांअतरिक्षादिलोकान्चकाराद्धरांचनिर्वृक्षनिःशेषाम् ॥ निःकृक्षेतिपाठेदिवएवविशेषणम् ॥ ऋक्षाणिताराः ॥ तमोमयीतमःप्रचुरामित्यप्युभयविशेषणम् ॥ ३८ ॥ मलय
 दंडुरसत्यादिविभाजकाभावादेकपर्वततांगताम् ॥ मत्तेमेरुस्पर्धयाअभिवृद्धेसति ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ सरथे प्रभावातिर्यवहुलात् ॥ ४१ ॥ आश्वर्यतरमाह ॥ एकमेवेति ॥ यदाविराड्ब्रह्माद्वरीरुत्पन्नमात्र स्वात्मतरपपालोचयितुकिचित्कालसमाहितचित्तेशु
 न्नावस्याधोप्येते ॥ पुनरे सुरादिभिरसुरैश्चर्जितम् ॥ आलोकानोप्रकारात्स्वभावानिजसानोमेकनिषयसमष्टितत्वात्कर्मसाहचर्यम् ॥ ४२ ॥ कल्पियुगसर्गस्थितस्मरन्नाह ॥
 सुरापते ॥ सुराप्राप्तगायस्मि ॥ निषिद्धानिदिताः सुरादेवायैलायाविधाः सुरका असंख्यद्वयस्मि ॥ बहुनायाअनेकप्रवृत्ताः सत्यस्त्रियोयस्मि ॥ ४३ ॥ आश्वर्यतरया
 ह ॥ इमेति ॥ समुद्रनिमानुः प्रिययतस्योत्पत्तेः भागवस्थायामिदंभसिद्धम् ॥ ब्रह्मिपुससर्गादिनामानस्यास्यस्वात्म्यमेवसजाताशुवादिपुरुषायस्मि ॥ ४४ ॥ भुविजलेमप्रायाजान
 लोकादिप्रकाराद्ब्रह्मलोकस्यैवैवामाप्रोपलक्षितकालयास्थितलास्रान्नाह ॥ अपर्वतमिनिमित्तोमस्याअमरोद्धानावायोगसिद्धाश्चयस्मि ॥ ४५ ॥ नविष्येतेमध्यस्थाअथ
 एतांश्रान्याश्रवत्तांतान्मस्मरामिधनुनि ॥ किंतेनधनुनोकेनसारंसक्षेपतःशृणु ॥ ४० ॥ असंख्यातान्मनूब्रह्मन्स्मरामिशतशोगता
 न् ॥ सवान्तरंमयहुलांश्रयुंगुशतानिच ॥ ४१ ॥ एकमेवस्वयंशृद्धं पुरुषासुरवर्जितम् ॥ आलोकनिषयंचैकं कचित्सर्गस्मराम्यहम्
 ॥ ४२ ॥ सुरापनाक्षणमत्तनिषिद्धसुरशृद्धकम् ॥ बहुनायसतीकं च कचित्सर्गस्मराम्यहम् ॥ ४३ ॥ वृक्षनीरध्रमूर्पीठमकल्पितमहार्णव
 म् ॥ स्वयमजातपुरुषं कंचित्सर्गस्मराम्यहम् ॥ ४४ ॥ अपवतमभूमिचव्योमस्यामरमानवम् ॥ अधद्रार्कप्रकाशाद्व्यंकचित्सर्गस्मरा
 म्यहम् ॥ ४५ ॥ अनिद्रममहीपालमम्यस्याधमोत्तमम् ॥ सममंधकुकुपचकंचित्सर्गस्मराम्यहम् ॥ ४६ ॥ सर्गप्रारंभकलनाविभा
 गोभुवनत्रये ॥ कुलपवतमंस्थानंजद्वीपपृथक्स्थितम् ॥ ४७ ॥ वर्णधर्मधियांस्तृष्टिविभागोमंठलावने ॥ ऋक्षचक्रकसंस्थानध्रुव
 निमाणमेवच ॥ ४८ ॥ जन्मदुःसास्करादीनामिन्द्रोपेन्द्रव्यवस्थितिम् ॥ हिरण्याक्षापहरणं वराहोद्धारणंक्षिति ॥ ४९ ॥ कल्पनपार्थिवानां
 चवेदानयनमेवच ॥ मंदरोन्मूलनं चाव्येरमृतार्थमयनम् ॥ ५० ॥ अजातपक्षोगरुड सागराणांचसंभव ॥ इत्यादिकाया स्मृतय
 स्वत्यातीजगत्क्रमा ॥ धालैरपिहितास्त्रातस्मर्थेतासुकोग्रह ॥ ५१ ॥

भाउत्तमाश्वस्मि ॥ अतएवसमअपानिककुर्मादिशाचक्राणियस्मिन्निपूर्वकस्यात्यम्यत्तातद्वरोपलक्षितजगत्स्थित्युक्ति ॥ ४६ ॥ एतत्कल्पवृक्षांतस्मरणंतुएतत्कल्पापु
 षोब्रह्मनामस्तीतिवचयन्नाह ॥ सगवारभेत्वादिना ॥ सर्वेषांप्रथमार्तपरानोपठश्लोकस्येष्टालिरपिदितास्त्रातस्मर्थेतिइत्यभाष्य ॥ आवीसमभारंनार्थकलनास्तुःसकल्पसातो
 भुवनत्रयद्वीपापवर्गपरेशोदानाविभजनविभागस्ततःकुलपवतानांसंस्थामययायोग्यमेवराकल्पनंततःपृथक्स्थितंअद्वीपमभिरयत्राक्षणादिबिणानांनूब्रह्मणाधिपातकपो
 म्यदिपाभेदानां चत्तरितियथायोगेकमोबोध्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ क्षितेवराहोणोद्धारणम् ॥ ४९ ॥ वेदानयनमुप्यादिपुण्येकंपादिबिणानांकल्पनम् ॥ मत्स्यावतारेवेदानयन
 म् ॥ ५० ॥ स्वर्गैरुत्प्लुतपःअबरयस्तर्तव्यार्थाःमभुटानेककल्पापेक्षयाएतत्कल्पवाश्रनिष्यन्त्वात्स्वभावात्तजजनकना ॥ बालैर्मयेदेवैव्याअप्यव्यस्यैरेतत्कल्पवैरिणि
 अस्वरिणिःस्वर्धनपेन्वर्च ॥ ५१ ॥

रिष मगाद्दत्तर्गच्छानीतिबलिपाह करदीकृतसर्वेकमण्डितियावत् ॥ १४ ॥ अथपातालम् ॥ १५ ॥ बहुभिपरशुरामावतारयन्धी सर्गोत्तरेणव्यवधानेनापि ॥ १५ ॥ शीकःकीक
 दरोशिशोपलाजनायुद्धोरनाएत्यतद्राजपुत्रतयेतियावत् ॥ १६ ॥ विशासुकन्येयुषिरासत्स्याकाक्षिपुराणांविश्वोभावाद्वाहात् ॥ प्रतिकल्पस्वायम्भुवैतरेचासुषेपत्रासिद्धी
 दोरहाप्यारससयी ॥ शानांशाकाणोचंद्रनीले कृतापरधानीपरादव्याप्यगिरिगुहासुनिरोधकक्षणांस्वअगुजलाभलक्षणाव्याविपाताद्वाहात् ॥ १७ ॥ ज्वराणामाहेस्व
 रैष्णबाएत्यन्तरेशानांमयानोचमप्रकाशआमपिपुनूरीयोत्साहजननेनप्रसकानितियावत् ॥ क्षुरप्रमथमप्रकानितिपोष्ठुसुरआश्राणविशेषाम्प्रतिच्छिद्वतीतिक्षुरमम

सर्वोपधिरमोपेतां नलिग्राहस्तडाटिव ॥ वारत्रयहिरण्याक्षोनीतवान्वसुधामध ॥ १४ ॥ रेणुकालजतांगलापष्ठुवारमिमहरि ॥ बहु
 सर्गोत्तरेणापिचकारक्षत्रियक्षयम् ॥ १५ ॥ शतकलियुगानांचहरेर्बुद्धशशागतम् ॥ शौकराजतयेवासस्मरामिमुनिनायक ॥ १६ ॥ त्रि
 शब्धिपुरविश्वोत्तानद्वौदक्षध्वरसक्षयो ॥ दशशरुविघातांश्चचंद्रमौले स्मराम्यहम् ॥ १७ ॥ याणार्यमथौसंश्रामान्ज्वरप्रमथमत्रका
 न् ॥ विस्रोक्षितमुरार्नकान्स्मरामिहरिशर्वयो ॥ १८ ॥ युगप्रतिधियापुसांन्यूनाधिकतयामुने ॥ क्रियांगपाठवैचिथ्ययुक्तान्वेदान्स्मरा
 म्यहम् ॥ १९ ॥ एकार्यानिममत्राणियद्गुपाठानिमेनच ॥ पुराणानिप्रवर्तितप्रस्तुतानियुगप्रति ॥ २० ॥ पुनस्तानेवतानेवमन्यानपियुगे
 युगे ॥ वेदादिदिव्यरचितानितिहामान्स्मराम्यहम् ॥ २१ ॥ इतिहासमहाश्रयमन्यरामायणाभिधम् ॥ अथलक्षप्रमाणंचज्ञानशास्त्रंस्म
 राम्यहम् ॥ २२ ॥ रामवद्भवहर्तव्यनरावणविलासवत् ॥ इतियत्रधियाज्ञानहस्तेफलमिवापितम् ॥ २३ ॥ कृतवाल्मीकिनचित्तदधुना
 यत्करिष्यति ॥ अन्यत्रप्ररुढलोकेस्थितज्ञास्यसिकालत ॥ २४ ॥ वाल्मीकिनाम्राजीवेनतेनैवान्येनवाकृतम् ॥ एतच्चद्वादशवारंक्रिय
 तेविस्मृतिगतम् ॥ २५ ॥ द्वितीयमेतस्यसमभारतनामनामत ॥ स्मरामिप्राक्तनव्यासरुतजगतिविस्मृतम् ॥ २६ ॥ व्यासाभिधेनजी
 वेनतेनैवान्येनवाकृतम् ॥ एतत्तुमममवारंक्रियतेविस्मृतिगतम् ॥ २७ ॥

पालयाविधामप्रकाशप्रमाणियव्यत्यथ ॥ १८ ॥ युगप्रतियुगेयुगे ॥ कर्मभवचर्नयेनपतिनाबीप्सापोस्यते ॥ पुषामध्येसुपुठवाणाधिथिबुद्धीनांम्यूनाधिकतयाब्रह्मचर्यगु
 शुयुगभूविगयनादिकियाणांशिशापगानोसावधानस्वरवर्षापुद्धारणलक्षणपाठानांम्यूनाधिकताकृतमभाववैचिथ्यैर्मुक्तात् ॥ १९ ॥ प्रतिहापरातनिर्मातृभेदाद्गुपाठानि
 ॥ २० ॥ वैश्विद्विद्विप्यासवाल्मीकिप्रभृतिभिःप्रचितान्पुन पुनस्तानेभभारतरामायणादीनिहिहासात् ॥ २१ ॥ महाराभायणाभिर्भ्रमल्लणावसिद्धिबिम्बादिभ्यादिभ्यजपवित
 क्षाराणावत् ॥ २२ ॥ २३ ॥ परपथच्चसिद्धरामसहस्रपमहाराभायणद्वीपिसामसहस्रमितकरिष्यतिवचिद्विष्णुहानवष्टारुगुंत्स्मरामिबन्मपिकालोद्वास्वसि ॥ २४ ॥ एतच्च
 तिहासवर्षाएकयेनैकवर्षेकीपनायेनवावाल्मीकिनाम्राजीवेनवाकृतमेवविस्वतिभ्यच्चद्वारंपरोच्छेदेनोच्छेदेनकथायमंहाकथायांपूर्वव्याख्यावार्तिकेभ्यो ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७

॥ २८ ॥ २९ ॥ अधुनासनिहितत्रेतायुगे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अधुनाएतच्चतुर्युगात्तर्गत्तद्वापरान्ते ॥ ३२ ॥ बहिरिदंजायतइतिआतिरेवेत्याशयेनाह ॥ जगन्मयीति ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥ प्रतिसर्गलोकादीनासन्निवेशादिसाम्यनियमोप्यौत्सर्गिकइत्याह ॥ समेति ॥ ३५ ॥ मन्वाद्यधिकारिपुरुषसन्निवेशचारत्र्यादिविष्वपिसाम्यमौत्सर्गिकमेवेत्याह ॥ ता
 न्येवेति ॥ ३६ ॥ सश्रुतेप्रख्याते ॥ ३७ ॥ अन्यएवसमाश्रयानिवासाः ॥ ३८ ॥ समाश्रयभेदेमेवप्रपचयति ॥ कदाचिदित्यादिना ॥ ३९ ॥ मलयेअचलः स्थिरः ॥ ४० ॥ प्रा

आख्यातकानिशाखाणिनिवृत्तानियुगंप्रति ॥ विचित्रसंनिवेशानिसंस्मरामिमुनीश्वर ॥ २८ ॥ भूयस्तान्येवतान्येवतथान्यानियुगेषु
 गे ॥ साधोपदार्थजालानिप्रपश्यामिस्मरामिवै ॥ २९ ॥ राक्षसक्षतयेविष्णोर्महीमवतरिष्यतः ॥ अधुनैकादशंजन्मरामनामोभविष्य
 ति ॥ ३० ॥ नारसिंहेनवपुषाहिरण्यकशिपुंहरिः ॥ जघानवारत्रितयंमृगेंद्रइववारणम् ॥ ३१ ॥ वसुदेवगृहेविष्णोर्भुवोभारनिवृत्तये ॥ अ
 धुनाषोडशंजन्मभविष्यतिमुनीश्वर ॥ ३२ ॥ जगन्मयीआंतिरियंनकदाचनविद्यते ॥ विद्यतेतुकदाचिच्चजलबुद्बुदवस्थिता ॥ ३३ ॥ ह
 श्यआंतिरित्येयमंतस्यासंविदाल्मनि ॥ जायतेलीयतेचाशुलोलावीचिरिवांभसि ॥ ३४ ॥ समैकसन्निवेशानिबहूनिविपमाणिच ॥ त
 थार्धसमरूपानिजगंतिस्मराम्यहम् ॥ ३५ ॥ तान्येवताहक्कमाणितथान्याचरणानिच ॥ तत्कर्माणितथान्यानिभूतानीहस्मराम्यहम्
 ॥ ३६ ॥ प्रतिमन्वंतरं ब्रह्मन्विपर्यस्तेजगत्क्रमे ॥ सन्निवेशेन्यथाजातेप्रयातेसंश्रुतेजने ॥ ३७ ॥ ममान्यान्येवमित्राणिअन्यएवचबंधवः ॥
 अन्यएवनवाभृत्यास्त्वन्यएवसमाश्रयाः ॥ ३८ ॥ कदाचिदहमेकांतंविध्यकच्छकृताल्लयः ॥ कदाचित्सत्यनिलयः कदाचिद्दुर्दुराल्लयः ॥ ३९ ॥
 कदाचिद्धिमवद्वासीकदाचिन्मलयाचलः ॥ कदाचित्साक्तनैवसन्निवेशेनभूधरम् ॥ ४० ॥ चूतवक्षेचशाखायांप्राप्यनीडंकरोम्यहम् ॥
 अनाद्यंतेषुयातेषुयुगेषुमुनिनायक ॥ ४१ ॥ प्राक्तनैवजातोयंसन्निवेशेनपादपः ॥ देहंलक्कासुखंसाधोनातःपरिणतिंगतः ॥ ४२ ॥
 तदीयैवजातोयंसन्निवेशेनपादपः ॥ तातेजीवतिथैवाभूच्छोभास्यसुतरोस्तथा ॥ ४३ ॥ कृतप्राक्सन्निवेशोयमहंस्थितिमिहागतः ॥
 नेहाभूत्तरापूर्वंककुन्नायंचभूधरः ॥ ४४ ॥ दिगुत्तराभूदन्येयपूर्वमेवमहीधरः ॥ एकैकदेहसंस्थानवीतब्रह्मनिशागमः ॥ ४५ ॥

प्येत्यस्यप्राक्तनेनभूधरमित्यनेनान्वयः ॥ अनाद्यतेषुअसंख्येषु ॥ ४१ ॥ अतःप्राक्तनसन्निवेशात्परिणतिसन्निवेशातरगतः ॥ तर्हित्वमिवपादपोपिकिचिरजीवीनित्याह ॥
 देहल्यक्तेति ॥ ४२ ॥ एवचनपादपजैविकयेपितात्यर्थीकितुशोभासन्निवेशासाम्यादेभेदोपचारइतिहृच्चयन्नाह ॥ तदीयेनेति ॥ तातेचडे ॥ ४३ ॥ एवदिग्भूधरयोरेक्यप्रत्यभि
 ज्ञापिसन्निवेशासाम्यादेवेत्याह ॥ नेहेति ॥ ४४ ॥ पूर्वउत्तरादिक्रान्यैवाभूदियमन्या ॥ एवभूधरोप्यन्यएवाभूदित्यादत्तिविपरिणामाभ्यामन्वयः ॥ तर्हितथैवत्वमपिप्रतिक
 ल्यमन्यःसमानसन्निवेशात्तत्राह ॥ एकेति ॥ अहएकश्चासौएकैतैवेदेहसंस्थानेनवीताब्रह्मनिशागमायस्यतथाविधः ॥ ४५ ॥

तद्वृत्तलभाह ॥ ध्यानतद्दति ॥ यत कल्पतिभागुक्तधारणापूर्वकं स्थिरौष्ठतस्य ध्यानस्य निर्धि कल्पयकसमाधेरेते अधसानेपुनर्जातमेतसर्गमालोक्यस एवायमेक स एवायवाप
 द्रतिमस्य निहायमाने तच्चे एव एनसर्गवेद्यि ॥ यथाहमस्य स्वातभावाग्निनीमत्यमिहैव नस्थादिति भाव ॥ एषुषुषसस्थानादस्यथासस्थानतापहृणादपितद्वटुर्मननारादत्यारा
 यगर्भादिगुत्तराभूदस्येयमित्युक्तिमुपवादयति ॥ अकविरिति ॥ विशाभाष्याद्यः अर्कसोमादकं क्षाण्णानक्षभ्राणामुदयास्तमया विनियतसचाराच्चानियतोत्तरविक्रस्यितमेव वि
 स्थानका भविसिद्ध्यति ॥ ४१ ॥ सर्गात्तेतुलाशिरालस्मिन्मेरावेवाप्यथाप्रकारतरणस्थितेसतिषिष्यपटल्लिखितमेवाधधीनाविशस्त्यरिवत्तनद्वषअन्यथासस्थानव्यत्यस्तस्थिति
 यातीत्यय ॥ एषविरामानियतस्थित्याभियत्यात्वेतदनुसारीनियतावयवसन्निवेशपटितस्यसर्वस्यापिजगतोऽनिर्षवनीयतालक्षणमिध्यात्वमतिजातीत्याह ॥ नसवित्यादिना ॥
 ॥ ४२ ॥ आत्मसंरक्षकमत्कारोमायिकविक्षेपराक्तिलाह्विप्रभ ॥ जागतेपुपदार्येपुर्विकृतव्यथस्याव्यत्यासदषकालकृतव्यथस्याव्यत्यासोपिदृश्यतद्व्येत्यपषयश्शरयति ॥
 ध्यानतितत्ववै नसर्गमालोक्यवेद्यहम् ॥ अकटिन्नक्षसचारान्मेर्वादिस्थानकादिश ॥ ४६ ॥ सस्थानमन्यथातस्मिन्स्यितेयांतिदि
 शोन्यथा ॥ नसन्नासज्जगन्मन्येभ्रमयन्केवलधिय ॥ ४७ ॥ आत्मसदचमत्कारविप्रवोयविजृम्भते ॥ पुत्र पिष्टत्वमायातिमित्रयात्यरि
 र्तातया ॥ ४८ ॥ श्रीत्वचशतशोयानुसश्रैवस्मराम्यहम् ॥ कलौकृतपुगाधारान्कृतेकलियुगस्थितिम् ॥ ४९ ॥ त्रेतायाद्वापरेचेवसस्मरा
 भिमिनीश्वर ॥ अदृष्टवेदवेदार्यानस्वसंकेतविहारिण ॥ ५० ॥ सर्गान्निरगलाचारान्कचिक्काश्चित्स्मराम्यहम् ॥ ज्योतिरिद्वक्षणोत्रक्षन्ससु
 राशुभ्रमानुपम् ॥ ५१ ॥ षण्युगसहस्रान्तिजगच्छून्यस्मराम्यहम् ॥ मनोमनननिर्माणान्यार्थिवाकारवजितान् ॥ ध्यामान्वायुमयैभृतेद
 शसर्गान्स्मराम्यहम् ॥ ५२ ॥ विचित्रसस्थानविशेषदेशान्विचित्रकार्याकुलभूतकोशान् ॥ विचित्रविन्यासविलासवेपान्स्मराम्यहब्रह्म
 दिनेश्वरोपान् ॥ ५३ ॥ इत्यार्षेवावाटे ० माक्षोपायेपुनि ० पू ० भू ० चिरजीवितवर्णनानामद्वाविश सर्ग ॥ २२ ॥ ॥ ५३ ॥ श्री
 वसिष्ठउवाच ॥ अयासीवायमश्रेष्ठोजिज्ञासासार्थमिदमया ॥ भूय पृष्टोमहायाहो कल्पवृक्षलताग्रके ॥ १ ॥ चरताजगत कोशोव्यव
 हारवतामपि ॥ कथंविहगराजैर्द्रदहसृत्युर्नबाधते ॥ २ ॥

पुत्रदवादिना ॥ ४८ ॥ त्रेतायाद्वापरेचकृतपुगाधारान्कलियुगस्थितिचेत्यनुकल्प्याश्वय ॥ कलियुगस्थितिमेवसक्षिप्यखिणोति ॥ अदृष्टेति ॥ ५० ॥ कश्चिरकृतयु
 गावापि ॥ तथाहि ॥ कृतयुगेपिपुत्रेणलस्यनिकृत्यापुतेज्योविनापाराथमेकषण्णसर्गास्यनिषासनधमसिद्धम् ॥ ५१ ॥ ब्रह्मलघुचतुर्गुगसहस्रस्यतिअवसानेवेधसिज
 गदृपसंहरकरेणान्धशयित्वायोमनिद्राच्छलेनब्रह्मणपरमात्मनोप्यातांसितसहस्राष्ट्रमानुपजगच्छून्यमसत्तामिषापन्नस्रामीत्यर्थ ॥ एवमलीनेपिजगत्सर्वेषुभवनोभननमिमा
 गात्रागुक्ताभूतवयैवायुपार्यैर्भूतिः प्राणिभिष्यामात् ॥ ५२ ॥ उक्तसर्वसक्षिप्योपसंहरति ॥ विचित्रेति ॥ अह्मत्सदिनेपुनकल्पपुत्रिचित्रस्थानविशेषपुनकादेशापुनयादि
 धान्चिचित्रकार्याकुलभूतानांकाराभूतान्कोशोपासासर्गान्स्मरामीत्यर्थ ॥ ५३ ॥ ॥ दृष्टिभीवासिष्ठम तात्ययेपकारोनि ० पू ० द्वाधिरातितम सर्ग ॥ २२ ॥ ॥ ५३ ॥
 स्वकंमुयेपुरोचेपुनरव्युर्नबाधते ॥ यत्सरेचमनकार्यतच्छचिद्विकल्पिते ॥ १ ॥ यद्वेषक्यनाजम् ॥ २ ॥ यच्छेर्गेणिकर्नमिष ॥ ३ ॥ कश्चिरकृतयुगावापि
 कश्चिरकृतयुगावापि ॥ कश्चिरकृतयुगावापि ॥ कश्चिरकृतयुगावापि ॥

वाचालयतिमुखरयतिभृद्युवाकपटुताप्रभमुखेनव्यापयतीतियावत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ तत्रसर्वदोषाधारवासनान् शएवमुख्योमृत्युतरणोपायइत्याह ॥ दोषति ॥ यथात्यक्तहारा
 द्याभरणचोरानजिघासतितद्वदित्यर्थाद्गम्यते ॥ ५ ॥ निःश्वासलक्षणादेहदृक्षच्छेदनाः क्रकचायेभ्यः सर्वासिदेहलतानदेहदृक्षशाखाभूतहस्तपादादीनांघुणाः काष्ठकीटभूता आ
 वयोमनोव्यथा ॥ ६ ॥ शरीररतरो कोटरस्थसर्पौघभूता अतएवचितालक्षणाअर्पिता शिरसिफणाद्यैः ॥ नवहंतिअर्थस्त्वविषाग्निना ॥ ७ ॥ नभुक्तेनदशति ॥ ८ ॥ शरीरां
 भोधेर्वाडवोडवाग्निभूतः ॥ अतएवपीताशेषविवेकाबुः ॥ ९ ॥ आकुल्ययम् ॥ १० ॥ तिलानाराशिकर्मयत्रकत्रिंउपमितिक्रियाविशेषणम् ॥ १० ॥ ब्रह्मात्मविश्रातिरेवात्यं
 भुशुंडउवाच ॥ जानन्नापिहिसर्वज्ञब्रह्मन्जिज्ञासयेवमाम् ॥ पृच्छसिप्रभवो नित्यंभृत्यंवाचालयंतिहि ॥ ३ ॥ तथापियत्पृच्छसिमांत
 तैप्रकथयाम्यहम् ॥ आज्ञाचरणमेवादुर्मुख्यमाराधनसताम् ॥ ४ ॥ दोपमुक्ताफलप्रोतावासनांतनुसंततिः ॥ त्वदिनप्रथितायस्यमृत्युस्तं
 नजिघांसति ॥ ५ ॥ निःश्वासदृक्षक्रकचाः सर्वदेहलताघुणाः ॥ आधयोयंनभिंदतिमृत्युस्तंनजिघांसति ॥ ६ ॥ शरीरतरुसर्पौघाश्रितापि
 तशिरःफणाः ॥ आशयंनदहंत्यंतमृत्युस्तंनजिघांसति ॥ ७ ॥ रागद्वेषविषापूरः स्वमनोबिलमंदिरः ॥ लोभव्यालोनभुंकेयंमृत्युस्तंनजि
 घांसति ॥ ८ ॥ पीताशेषविवेकांबुः शरीरांभोधिवाडवः ॥ ननिर्दहति यकोपसंमृत्युर्नजिघांसति ॥ ९ ॥ यंत्रंतिलानांकठिनंराशिमुग्रभि
 वाकुलम् ॥ यंपीडयतिनानंगस्तंमृत्युर्नजिघांसति ॥ १० ॥ एकस्मिन्निर्मलेयेनपदपरमपावने ॥ संश्रिताचित्तविश्रांतिस्तंमृत्युर्नजिघां
 सति ॥ ११ ॥ वपुःखंडाभिपतितंशाखाभृगमिवोदितम् ॥ नचंचलंमनोयस्यतंमृत्युर्नजिघांसति ॥ १२ ॥ एतेब्रह्मन्महादोषाः संसारव्या
 धिहेतवः ॥ मनागपिनलुंपंतिचित्तमेकसमाहितम् ॥ १३ ॥ आधिव्याधिसमुत्थानिचलितानिमहाभ्रमैः ॥ नविलुंपंतिदुःखानिचित्तमेकं
 समाहितम् ॥ १४ ॥ नास्तमेनिनचोदेतिनसंस्मृतिर्नविस्मृतिः ॥ नसुसंनचजाग्रत्स्याच्चित्तंयस्यसमाहितम् ॥ १५ ॥ अधीकृतत्वदाका
 शाः कामकोपविकारजाः ॥ चिंतानपरिहिंसंतिचित्तंयस्यसमाहितम् ॥ १६ ॥ नददातिनचादतेनजहातिनयाचते ॥ कुर्वदेवचकार्याणि
 चित्तंयस्यसमाहितम् ॥ १७ ॥ येदुर्यादुरारंभादुर्गुणादुरुदाहताः ॥ दुष्क्रमास्तेनकृतंतिचित्तंयस्यसमाहितम् ॥ १८ ॥ आभांतिविपुला
 र्थानिमहांतिगुणवंतिच ॥ सर्वाण्यवानुधावंतिचित्तंयस्यसमाहितम् ॥ १९ ॥

तिकमृत्युजयोपायइत्याशयेनाह ॥ एकस्मिन्विति ॥ ११ ॥ वपुर्लक्षणेपुष्पितवनखडेअभिपतितः शाखाभृगइवउदितमूर्जितम् ॥ छादसंछीबत्वम् ॥ १२ ॥ दोषानुपसंहरंस्त
 ज्ययेतुगुणाव्क्तुप्रथमसमाधानमेवमुख्यगुणइत्याशयेनतप्रशंसति ॥ एतेइत्यादिना ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कर्माणिकुर्वत्यथाशास्त्रव्यवहरदपि ॥ १७ ॥ दुष्टा
 अर्थाअर्जनीयधनादय आरभ्यतइत्यारभाः कृषिगृहधनादयः ॥ गुणारागेद्वेषादयः उदाहृतामर्मप्रकाशानोक्तयः क्रमानीतयः नकततिदुष्टफलेननपरितापयति ॥ १८ ॥
 आभातिप्रकाशमानानिविपुलार्थानिबहुलाभानिसर्वाण्येवसुरवानीतिशेषः ॥ अनुधावतिअनुसरति ॥ १९ ॥

उरुर्कञ्जीर्नर्कालिककुसुमं स्मिहितम् ॥ दुरीहितदशागोगामिलापदस्थोऽमुकस्वाललाभलक्षणतत्परम् ॥ २० ॥ चित्तस्वविर्धुर्धुषुपाथविधुरतातदायिना ॥ अनेकत्वभेदवृष्टि
स्तद्वृक्षण्यपिशारेणनयस्तीर्यनदृष्टतत्परम् ॥ २१ ॥ आदीचरुस्वारभ्रमयेऽधपरिपाकेपिमधुरम् अतेपथ्यसवहु त्वनिर्भसकज्ञानतत्परम् ॥ २२ ॥ आर्षतमभ्यगसर्वावस्था
स्यनुगतमालम्बुषम् ॥ २३ ॥ नविषतेऽतन्मपयस्तात्तयाविधिसीभ्राप्यनित्यनिरतिशयायानवद्व्यय ॥ २४ ॥ अनुत्तमसीभ्राप्यस्वभेतरष्ट्वानित्यतादिप्रवचनेनसाधयति ॥ सा
मरत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ एवलोकाप्रयत्याशुभ्रतामुक्तातद्विजगतएकत्वाद् ॥ सत्वगदति ॥ २८ ॥ क्रियाशब्देनतत्कलानिलक्ष्यते ॥ २९ ॥ धितापवमविमा
नसक्रियामात्रतत्कलोपलक्षकम् ॥ ३० ॥ तन्मनस्तद्वृक्षणस्यक्षीरोरकस्यसंस्पर्शोभनेमदरापमाणेषु ॥ इवगानसक्रियामाओपलक्षणम् ॥ ३१ ॥ अतिविभ्राकाराशुभ्र
यदुर्दकहितसत्यमनपायिगतभ्रमम् ॥ दुरीहितदशोन्मूकतत्परंकारयेन्मन ॥ २० ॥ यददृष्टमशुभ्रेनचित्तैवधुर्यदायिना ॥ अनेकत्वपि
शाचनतत्परंकारयेन्मन ॥ २१ ॥ आदौऽभ्येतयतिचिचिरायपरमोचितम् ॥ यच्चारुमधुरपथ्यतत्परंकारयेन्मन ॥ २२ ॥ यदनतमन प
थ्यतथ्यमापंतमध्यगम् ॥ समस्तसाधुभिर्जुष्टतत्परंकारयेन्मन ॥ २३ ॥ यद्दे परमालोकमार्ययदृष्टतपरम् ॥ यदनुत्तमसीभ्राग्यतत्प
रंकारयेन्मन ॥ २४ ॥ सामरासुरगधवसविधाधरकिन्नरे ॥ ससुरभीगणेश्वर्गेनकिंचित्सुस्थिरंशुभ्रम् ॥ २५ ॥ सतरोसनराधीशेशपर्व
तपुरव्रजे ॥ सांबुधीभ्रूतलेतातनकिंचिच्छोभनस्थिरम् ॥ २६ ॥ सनागेसासुरव्यूहसासुरभीगणेतया ॥ समस्तएवपातालैर्नकिंचिच्छो
भनस्थिरम् ॥ २७ ॥ सस्वर्गससुरालोकेसपातालैसदिकटे ॥ जगत्यस्मिन्सुसर्वस्मिन्नकिंचिच्छोभनस्थिरम् ॥ २८ ॥ आधिव्याधिविलो
लासुदुःखौषधलतासुच ॥ क्रियासुनित्यतुच्छासुनकिंचित्सुस्थिरंशुभ्रम् ॥ २९ ॥ तरलीकृतचित्तासुद्वयानंदिनीपुच ॥ धितासुधीवि
कारासुनकिंचित्सुस्थिरंशुभ्रम् ॥ ३० ॥ वृक्षीरोदकसस्पदमदरेपुचलेषुपि ॥ स्वसंकल्पविकल्पेपुनकिंचित्सुस्थिरंशिवम् ॥ ३१ ॥ अनार
तागमापायपरास्वसिशिरास्वति ॥ चित्राकारासुषेष्टासुनकिंचित्सुस्थिरंशुभ्रम् ॥ ३२ ॥ नवरमेकमहीतलराजतानचवरंविद्युधामर
रूपता ॥ नचवरधरणीतलनागतास्यितिमुपैतिहियत्रसर्तामन ॥ ३३ ॥ नवरमाकुलगात्रविचारणनचवरपरकार्यविवेषनम् ॥ नवर
मय्यकयारुमवर्णनस्थितिमुपैतिहियत्रसर्तामन ॥ ३४ ॥

त्वमुताशु अतएवासिशिरास्वसिधाराप्रायासुद्वियादिषेष्टासु ॥ ३२ ॥ एवमश्राश्वतत्वापुच्छ
ताच्चनजागतकिमपिबुधविवेकिभ्यःसुहृमीयमित्याह ॥ नवरमित्यादिना ॥ एकाअनम्यराजतासप्तमहीतलराजतानवरम् ॥ एवामिधाअभितमयेऽयमरादब्रह्मस्यत्यावय
स्तद्वृषतास्वर्गाग्यापपीतिपावव ॥ धरण्याललेपातलेसर्वधरणीधारणसमर्थोपनागतापातालराग्यमपीतियावव ॥ यमसतविवेकिनमनः स्थितिपूर्णाकामतयाविध्यतिमु
वेनितयाविधंकिमपिनशब्तीत्यय ॥ ३३ ॥ एवंदुःखद्वयाद्विस्तृतत्वाच्चकुलताहेतुनानाराआणोऽनुदुराधिपास्थानानोविचारणंकिमपेसानभ्येक्षणपरिविषयपिनवरम् ॥ एवं
पेयोकापाणांभूद्विद्वीहृषाद्विषायेविवेषनसामर्थ्येक्षणलोफानुरंभनसामभ्यमपिनवरम् ॥ अतएवाजीमाएतादिकपानोऽकनस्यवर्णनशिक्षाअर्थनशिक्षाअभितमिभूतवत् ॥ ३४ ॥

॥ ११ ॥ भवती पुन्यानां पुष्पवर्षादीनां चिन्धिधाद्रप्पव्रानपरिशिक्षित्विरोपत परिज्ञातुन प्रत्युत्तराणित्वयश्रस्यप्रत्युत्तरववांनिलोडुत्तम् ॥ १२ ॥ वेहगेह्वर्णनक्रमेणवक्ष्य
 मागम् ॥ १३ ॥ वानपिनकफलक्षणाश्रितकारामहान स्थूणाघिटगकाठानियस्य ॥ १४ ॥ पुयटकप्राम्याभ्यातम् । तत्पर्यटकप्रामाश्रवथाश्रयस्य ॥ १५ ॥ अत साक्षित
 पात्यमपावपयमानइहगङ्गपर्यसिमासादानुभवसि ॥ सत्याकणराज्कुलीहृदपलक्षणेचद्रालिकेशिरोरुहेयस्मिन् ॥ शिरोरुहे केरीराच्छादनवत् ॥ १६ ॥ भुजीपाश्र्वेचउपर्यमविरा
 णिम रिरपक्षतागस्य ॥ दनालिईरपंक्तिहृदक्षणाकसरमालाभिभूयितप्रधानद्वारविलयस्य ॥ १७ ॥ रूपरसपहणसवबासविपयमलक्षणम् ॥ ताभ्यशयति अतर्निवेयति
 यानिमानैद्रियाणितहृदक्षणाद्वारपालवत् ॥ तत्रत्यच सर्वांगभ्यासासवद्वारपालत्वमित्थधोद्वारयोरपितहृद्वचवोभ्यम् ॥ सर्वप्रसकुलेनलिंगवेह्वभ्यामिद्वाराभ्यामेन आत्मालोकै
 नरत्नभ्यामम् ॥ विरापनभ्रजागेरारअरणा कनीनिकेनहृदक्षणायोरलिबयो रूप्यतमद्वारप्रकोष्ठयो कृतात्वाभिस्थितियस्मिन् ॥ इधोह्वैनार्मयोर्यदक्षिणेक्ष्णुरूप नेषस्य
 शुशुडउवाच ॥ मववेदानेवत्तासिर्मवसंशयनागक ॥ मामंतत्परिहासार्थमुनेपृच्छसिवायसम् ॥ ११ ॥ अयवाभ्रवतामवभ्रग
 वन्यरिशिक्षितुम् ॥ पुन नृत्युत्तराणीदकामेक्षतिरुपस्थिता ॥ १२ ॥ मुशुहजीवितकरंमुशुहस्वात्मलाभदम् ॥ शृणुप्राणसमाधानव
 क्ष्यमाणमिदमया ॥ १३ ॥ पश्येदभ्रगवन्वर्षेदहेहमनोरमम् ॥ त्रिप्रकारमहास्थूणानंवहारसमावृतम् ॥ १४ ॥ पुयटककलत्रेणतन्मात्र
 स्वजननच ॥ अहंकारगृहस्येनमर्वत परिपालितम् ॥ १५ ॥ अत पश्यसिसत्कणशज्कुलीचंद्रशालिकम् ॥ शिरारुहाच्छादनवद्विपुला
 क्षिगवासकम् ॥ १६ ॥ आस्यप्रधानसुद्वारमुजपाश्र्वोपमद्विरम् ॥ दतालिकेसरस्रग्भिर्भूपितद्वारकोटरम् ॥ १७ ॥ अनारतरूपरस
 स्शानद्वारपालवत् ॥ सकुलालोकवलिततारालिठरुतास्यिति ॥ १८ ॥ रक्तमांसवसादिग्धश्रायुसततिवेष्टितम् ॥ स्थूलास्थिकासुस
 यदसुदुग्धमुममाहितम् ॥ १९ ॥ इडाचपिंगलावास्थदेहस्यमुनिनायक ॥ सुस्थितेकोमलेमध्येपाश्र्वकोष्ठेनिर्मलिते ॥ २० ॥ पद्ययु
 ग्मत्रययनमस्थिर्मानमयमृदु ॥ ऊर्ध्वाधोनालमन्योन्यमिलकोमलसद्वलम् ॥ २१ ॥ सेकेनविकसत्यंत्रसकलाकाशारिणा ॥ बलं
 तितस्यपनाणिमृदुव्यासानिवायुना ॥ २२ ॥

जापनविषादिनयुरेतिभाव ॥ १८ ॥ रक्तमांसवसाभिवादिमृदुमयैरक्षिग्धमुपलेपेनोपचितम् ॥ स्नायक शिरालासर्तनतिभिर्बेष्टितरुद्धम् अतएवसुकुम्भम् ॥ १९ ॥ अस्य
 देहस्यमध्यद्वारपिंगलाचनिहेकोमलसूत्रनाट्येवाभ्रवक्षिणापाश्र्वकाठनिर्मलितेक्षनप्रिम्यके नासापटयोःप्राणसचार्लिगेनाभिम्यकसुस्थिते ॥ २० ॥ तत्रप्रवभाणराक्षीना
 मात्रयप्रनद्वामेनसिहसमव्याकनाहीमभेसूलजालकपुरित्नामकंशुष्टिनसनालपद्युगमप्रयाकारव्यत्ययप्रमयवशयति ॥ २० ॥ तत्रप्रवभाणराक्षीना
 योनोप्यनालमगम्यते ॥ अन्योग्यसपुटीभावेनमिलल्लोमलमद्वलमतएवप्रयत्यक्यचकारम् ॥ २१ ॥ नासापाश्र्विवाश्र्वान्तकलेइहाकाराशारिणाश्चास्यापायनाइयुजसे
 कनेरिक्तमंत्रपनागिद्वानियस्यतम् ॥ एषभाणसचारिणपत्राणिदुपलक्षुभनीत्यथाद्वम्यते ॥ अतएवतस्ययंत्रस्यपत्राणिनाणापायनापुनाभ्यासासिर्बलितश्चुबलंतिप्रत्युत्तर
 दिश्याश्र्वान्तकंशुष्टिद्विकृतजिष्येय ॥ २२ ॥

कित्तस्तत्राह॥चलत्स्विति ॥ परिवर्धतेपरितःप्रसारतपुरीतसंबद्धसर्वनाडीच्छिद्रेषुप्रविश्यबहुलीभवतीत्यर्थः॥ यथाबाहिरण्यादौलतापत्रजालेवातेनाहतेसतिवायुःपरितःप्रसर
 तितद्वदित्यर्थः ॥ २ ॥ एवद्विनीतसहृदयपायुनाभिकठसर्वांगलक्षणमनेकधास्थानं कृत्वाकल्पयित्वाप्राणादिपचसज्ञासंयुक्तार्थाधोवर्त्तमानासुद्धिसप्ततिसहस्रप्रतिशाखासुए
 कोत्तरशतनाडीषुप्रविश्यदेहेप्रसरतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ तैःप्राणैःसहप्राणशक्तीनामपिसवगिप्रसरं दर्शयति ॥ हृत्ययेति ॥ २६ ॥ तासामन्तरसस्यदेह
 व्यापनायनाडीषुव्यापारमाह ॥ यातीति ॥ २७ ॥ हृदयमेवमुख्यस्थानप्राणस्यैवमुख्यताअच्येतद्वृत्तिभेदास्तद्वारेणएवसर्वशरीरेंद्रियादिवेष्टाशक्तिभेदैःकरोतीत्याह ॥
 सएषइत्यादिना ॥ २८ ॥ २९ ॥ यत्रेहाप्रतिमादियत्रस्यहृत्यादिवेषाम् ॥ यात्रिकोयत्रसहस्रधारः ॥ ३० ॥ ऊर्ध्वगमनमधोगमनमितिद्विविधसकेतवती ॥ ३१ ॥ एवसर्वभोपो

चलत्सुतेषुपत्रेषुसमरुत्यरिवर्धते ॥ वाताहतेलतापत्रजालेबहिरिवाभितः ॥ २३ ॥ वद्विनीतःसनाडीषुकृत्वास्थानमनेकधा ॥ ऊर्ध्वाधो
 वर्तमानासुदेहेस्मिन्प्रसरत्यथ ॥ २४ ॥ प्राणापानसमानाद्यैस्ततःसहृदयानिलः ॥ संकैतैःप्रोच्यतेतज्ज्ञैर्विचित्राचारचेष्टितैः ॥ २५ ॥ हृत्प
 द्मयत्रत्रितयेसमस्ताःप्राणशक्तयः ॥ ऊर्ध्वाधःप्रसृतादेहचंद्रबिंबादिवांशवः ॥ २६ ॥ यांत्यायांतिविकर्षतिहरंतिविहरंतिच ॥ उर्यतंति
 पतंत्याशुताएताःप्राणशक्तयः ॥ २७ ॥ सएषहृत्पद्मगतःप्राणइत्युच्यतेबुधैः ॥ अस्यकाचिन्मुनेशक्तिःप्रस्यंदयतिलोचने ॥ २८ ॥ का
 चिस्पर्शमुपादत्तेकाचिद्वहतिनासया ॥ काचिदन्नंजरयतिकाचिद्वक्तिकवचांसिच ॥ २९ ॥ बहुनात्रकिमुक्तेनसर्वमेवशरीरके ॥ करोति
 भगवान्वायुर्ब्रह्मिवाभिवर्षात्रिकः ॥ ३० ॥ तत्रोर्ध्वाधोद्विसंकैतौप्रसृतावनिलौमुने ॥ प्राणापानावितिल्यातौप्रकटौद्वौवरानिलौ ॥ ३१ ॥
 तयोऽनुसरन्मित्यंमुनेगतिमहंस्थितः ॥ शीतोष्णवपुषोर्नित्यंमंवरपांथयोः ॥ ३२ ॥ कलेवरमहायंत्रवाहयोःश्रमहीनयोः ॥ हृदाका
 शाकंशशिनोस्वर्गोषोमस्वरूपयोः ॥ ३३ ॥ शरीरपुरपालस्यमनसोरथचक्रयोः ॥ अहंकारनृपस्यास्यप्रशस्येष्टुर्गयोः ॥ ३४ ॥

द्वातिकमुपवर्ण्यस्वक्रियमाणंप्राणचित्तदर्शयति ॥ तयोरिति ॥ तयोर्गत्यनुसरणत्वाध्यात्मिकपरिच्छेदत्यागेनाधिदेविकसूत्रालरूपतदात्मभावधारणयाआसंगपाप्मदूषितस
 र्वद्वियत्रतपरित्यगेनत्वाब्रवताचरणवागादींद्रियाणाहिवचनादिस्वस्वविषयव्यसनिताव्रतंतच्चासंगपाप्मदूषितमितिश्रमलक्षणेनमृत्युनाभयम् ॥ प्राणस्यतुमुखनासिकादिस्था
 नेषुसचरणमेवव्रततच्चनविषयासगदूषितमितिश्रमालनाभज्यतइतिप्राणएवैकोव्रतभंगशून्योमृत्युनानभस्यते अतस्तदात्मताधारणतद्व्रतमात्राचरणलक्षणात्प्राणचित्तनात्स्वस्य
 जितमृत्युतेत्याशयः ॥ इयचप्राणचित्ताप्राणव्रतधारणसहिताबृहदारण्यकेअथातोव्रतमीमांसेत्यादिनातस्मादेकमेवव्रतचरेत्प्राणयाच्चेवापान्याच्चेनेत्याप्मानृत्युरामुवदितियद्विचरे
 त्समापिपिषेत्तेनोएतस्यैदेवतायैसायुज्यसलोकताजयतीत्येतेनबंधेनप्रपचिततातएवावगंतव्या ॥ तयोरुपासनीयगुणान्तराण्यप्याह ॥ शीतोष्णवपुषोरित्यादिना ॥ ३२ ॥
 अमहीनयोरिति ॥ तानिमृत्युःश्रमोभूत्वोपयेमेअथेममेवनामोद्योयमध्यमःप्राणइतिश्रुतेरितिभावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

आरारीयाबजीवमच्छयोरबिच्छिन्नोपासनयो ॥ तथा च प्राक्कृत्तुत्वात्तदापयुञ्जते स्तमापिपियेविति ॥ नविच्छिपादितिहितवर्थ ॥ ३५ ॥ समरूपयोरिति ॥ अभ्यासा
 निरापनवहितभ्रुवद्वायोऽङ्गुलप्रदेशानावपरिमितसधारयोरित्यर्थ ॥ ३६ ॥ प्राणायामाभ्यासात्तयोः सूक्ष्मतत्त्वापादान्जनोक्तमणविसप्तकिरित्याशारेनाह ॥ सहस्रेति ॥
 अयवान्द्यत-सचारोनेयुलनासिकासंधारद्वयकुलोनेलक्ष्यनेतपाह ॥ सहस्रेति ॥ यथाकेश-सहस्राधामिन्मलाबाणिआतिष्ठतीतिश्रुतेनाडीनामेवातिसूक्ष्मत्वाद्गुलस्येतदंत
 लयोगनि-शुनरीगुलक्षेत्रायाः ॥ ३७ ॥ वर्णितोप्राणचित्तबिणयिप्यमाणकारणमास्याबसंश्लेषयन्नुपसहरति ॥ अखितेति ॥ ऋद्धिद्वयाविस्थानेप्यखितगतसधारोययो
 सायोनक्षो प्राणपानयोश्चारितानामुजुतसत्व्याणोपस्तिप्रकाशेअनेकधाविह्विनित्तौपत्यगतप्रमत्वात्प्रव्रतत्वसवर्गायनेकगुणविशिष्टागतिमनुसृत्यवरूपमाणप्रकारेणो
 तयोममानुमरत प्राणपानाभिधानयो ॥ गर्तिशरीरमरुतोरशरीरमरुदयो ॥ ३५ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तेषुदेवसमरूपयो ॥ सुषुप्तस
 स्थितस्येवव्रह्मनगच्छतिवासरा ॥ ३६ ॥ सहस्रविनिरुत्तांगाद्विसततुलवादपि ॥ दुर्लभ्याविद्यमानापिगति सूक्ष्मतरानयो ॥ ३७ ॥ अ
 विरतगतयोगनिविद्व्याद्धिदेवरुतोरनुसृत्यचोदितोताम् ॥ नपुनरिहहिजायेतमहात्मन्मुदितमनापुरुष प्रणष्टपारा ॥ ३८ ॥ ॥ इ०
 वा० दे० मो० नि० पु० मु० प्राणविचारणनामचतुर्विंशतितम सर्ग ॥ २४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्यसकययन्यक्षीष्ट
 एतन्नपुनमया ॥ कीदृशीप्राणवातस्यगतिरित्येवराषव ॥ १ ॥ ॥ मुमुक्षुउवाच ॥ ॥ जानन्नपिमुनेसर्वकिंमोष्ट्सिसिलया ॥ यथा
 पृष्टमहवत्त्रिमिष्टणुतत्रापिमहश्च ॥ २ ॥ प्राणोयमनिर्शब्रह्मनस्यदशक्ति सदागति ॥ सवात्थाभ्यतरदेहेप्राणोयमुपरिस्थित ॥ ३ ॥ अ
 प्रवर्ततेयतस्तज्ज्ञततावच्छ्रेयसेष्टणु ॥ ५ ॥ आत्योन्मुखत्वप्राणानांयद्दृढबुजकोटरात् ॥ स्वसेनास्तयमानार्तधीरारेचकविट्टु ॥ ६ ॥
 द्वादशगुलपर्यन्तनात्यमाक्रमतामथ ॥ प्राणानामर्गसंस्पर्शोयसपूरकउच्यते ॥ ७ ॥

पास्यपणष्टम्व्यपारासपुरुषप्लस्त्वज्ञानेनजीवन्मुक्तोभूत्वाइहसारेपुनमजायनइत्यर्थ ॥ हिराव्यभाणायुवालीनामपिच्छिक्कानुष्ठितानांज्ञानद्वारामुक्तिहेतुत्वमुक्तिपुत्रसि
 द्धचित्तियोतनाय ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीवसिष्ठम तात्पर्यप्रकारोनि० पु० चतुर्विंशतितम सर्ग ॥ २४ ॥ ॥ प्राणपानगतिष्वधरेषुकादिमकल्पनम् ॥
 प्राणपानोत्पलपस्थानं ब्रह्मचरण्ये ॥ १ ॥ प्रश्नाबसरप्रवानवृत्तित्थितनीप्राणगतिप्रकारशेदामयापृष्टइत्याह ॥ इत्यर्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ एक प्राणशाब्दोक्त-अपरत्प्राण
 नितीनियोगिकलस्रस्रणपर ॥ लक्षणानुसारौबोध्यस्थानमभिनीयवर्शयति ॥ अयमुपरिस्थितइति ॥ ३ ॥ एवमपानपदमप्येकयौगिकपुंल्लबर्षम् ॥ ४ ॥ एवञ्छणतोभेदप
 र्यन्तदृनिव्यपन्न-सर्वप्रमाणायामत्वसिद्धिचित्तनंशयति ॥ आपतइत्यादिना ॥ ५ ॥ तच्छब्दइयाम्पुधपर्यन्तप्रश्नासगत्यधर्मातरेश्चकलेनचितनीयम् ॥ मूर्धादिषुद्विह्वित्वांगुल
 पर्यन्तर्षबासपूरकलेनेत्याह ॥ बासेतिह्वान्याम् ॥ ६ ॥ ७ ॥

एववाह्लाद्देशादपानं अंतं परापतति प्रविशति यो नासा प्रादिमूर्धपर्यंतो यश्च मूर्धादिहृदयपर्यंतो वा योऽस्पर्शस्तं द्विविधमप्यंतः पूरकविदुरित्यर्थः ॥ ८ ॥ इदानीमंतः कुभककल्पिताक
 ल्पितसाधारण्येन लक्षयति ॥ अपानेदति ॥ अस्त्वगते प्रशातेसति ॥ ९ ॥ बहिरपि चरेचकादीन्दर्शयितुमुपक्रमते ॥ रेचकइत्यादिना ॥ अपानस्योदयस्थानेनासायाद्द्विद्वादशागुलप
 र्थे ॥ १० ॥ स्वतएवभवतीति स्वभावायेरेचकादयः प्रोक्ताः ॥ ११ ॥ अभ्युदितः अभिमुखं स्थितः ॥ तस्यवातस्यतत्रबाह्यप्रदेशएवबाह्यरूकादयश्च ननीयाइति शेषः ॥ १२ ॥
 तत्रबाह्यावर्धतपानस्यैकीभावेननिश्चलप्रायांस्थितिकुंभकत्वेनकल्पयति ॥ मृदंतरस्थेति सार्धेन ॥ १३ ॥ तस्यपूर्वप्राणभावेनहृदयादारभ्यनासाप्रपर्यन्तायागतिस्त्वांवाह्यपूरक

बाह्यात्परापतत्यंतरपानेयत्नवर्जितः ॥ योयंप्रपूरणःस्पर्शोविदुस्तमपिपूरकम् ॥ ८ ॥ अपानेऽस्तंगतेप्राणोयावन्नाभ्युदितोहृदि ॥ ताव
 त्साकुंभकावस्थायोगिभिर्यानुभूयते ॥ ९ ॥ रेचकःकुंभकश्चैवपूरकश्चत्रिधास्थितः ॥ अपानस्योदयस्थानेद्वादशांतादधावहिः ॥ १० ॥
 स्वभावाःसर्वकालस्याःसम्यग्यत्नविवर्जिताः ॥ येप्रोक्ताःस्फारमतिभिस्ताच्छृणुत्वंमहामते ॥ ११ ॥ द्वादशांगुलपर्यन्ताद्वादद्यादभ्युदितः
 प्रभो ॥ योवातस्तस्यतत्रैवस्वभावात्पूरकादयः ॥ १२ ॥ मृदंतरस्थानिष्पन्नघटवद्यास्थितिर्बहिः ॥ द्वादशांगुलपर्यन्तेनासाप्रसमसंमुखे
 ॥ १३ ॥ व्योम्नित्यमपानस्यतंविदुःकुंभकंबुधाः ॥ बाह्योन्मुखस्यवायोर्धानासिकाग्रावधिर्गतिः ॥ १४ ॥ तंवाह्यपूरकंत्वाद्यंविदुर्यो
 गविदोजनाः ॥ नासाग्रादपिनिर्गत्यद्वादशांतावधिर्गतिः ॥ १५ ॥ यावायोस्तंविदुर्धीराअपरंवाह्यपूरकम् ॥ बहिरस्तंगतेप्राणोयावन्नापा
 नउद्गतः ॥ १६ ॥ तावत्पूर्णसमावस्थं बहिष्कुंभकंविदुः ॥ यत्तदंतंमुखत्वंस्यादपानस्योदयविना ॥ १७ ॥ तंवाह्येरेचकंविद्यच्छिंत्यमानं
 विमुक्तिदम् ॥ द्वादशांताद्यदुत्थायरूपपीवरतापरा ॥ १८ ॥ अपानस्यबहिष्कुंभकंविदुः ॥ बाह्यानाभ्यंतरांश्रैतान्कुंभकादीनना
 रतम् ॥ १९ ॥ प्राणापानस्वभावांस्तान्बुध्वाभूयोनजायते ॥ अष्टावैतेमहाबुद्धेरात्रिंशदिवमनुसृताः ॥ २० ॥ स्वभावादेहवायूनांकथि
 तामुक्तिदामया ॥ गच्छतस्तिष्ठतोवापिजाग्रतःस्वपतोपिवा ॥ २१ ॥

त्वेनापिकल्पयेदित्याह ॥ बाह्योन्मुखस्येति ॥ १४ ॥ ततोबहिरगतिबाह्यपूरकांतरतयाकल्पयति ॥ नासाप्रादिति ॥ १५ ॥ बहिरित्यादि पूर्वोक्तानुवादः ॥ १६ ॥ वाह्येरेचकह
 यकल्पनप्रकारमाह ॥ यत्तदिति ॥ उदयप्रसृदविना ॥ तथाचप्रस्पंदपूर्वक्षणेयदंतंमुखत्वंप्रसृदोन्मुखत्वंतमित्यर्थः ॥ १७ ॥ द्वादशांताद्वादद्यादशागुलचरमभागात् ॥ नासा
 प्रपर्यंतमपानस्यचलेनस्वरूपाभिव्यक्त्यापीवरता ॥ १८ ॥ १९ ॥ बुध्वाउपसास्यभूयोनजायतइत्यवश्यमाविज्ञानफलनस्तुतिः ॥ अष्टाविति ॥ यद्यपिबहिरतश्चरेचकपूरक
 योऽप्येकैवविध्यकथनाकुंभकाभ्यांसहशतंवंतितथापिकुंभकयोः प्राधान्यादागटकाभिप्रायेणैयमुक्तिः ॥ २० ॥ एतदभ्यासात्प्राणनिरोधोपिकालेभवतीत्याह ॥ गच्छ
 तदिति ॥ २१ ॥

कृतलभो कृत्वा भिमानोप्येनेन नर्यतीत्याशयेनाह ॥ २२ ॥ वासदृष्टिपरित्यागादेतरालदरानोदयेन परमप्रप्रामिरप्यनेन सिद्ध्यतीत्याह ॥ आव्यपमिति ॥ अ
 स्मिन्प्राणधितनम्यापोरससक्तमतएववासमर्थपरिजहृत्यजन् ॥ २३ ॥ २४ ॥ श्वहतौश्वबभ्रमन्नायातद्वतक्षीरादावितियावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्राणापानयोरनुसरणमनुसा
 र्भितनतेनयाप्रपथकतापुसाशातमलमोहेनचितेनकतर्द्धपत्येवइवत्यगालनि ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्राणस्याभ्युदयइत्यादिपूर्वोक्तानुवाच ॥ २९ ॥ ३० ॥ हृदयस्यस्यि
 ऐतेनिरोधमार्यातिप्रकृत्यातिचलानिला ॥ यत्करोतियदभ्रातिबुद्धौवालमनुस्मरन् ॥ २ ॥ कुम्भकादीन्नरस्वातस्तन्नकतार्नकिंचन ॥
 अव्यग्रमस्मिन्व्यापारेयात्यपरिजरहन्मन ॥ २३ ॥ दिने कतिपर्येवपदमाप्नोतिकेवलम् ॥ एतदभ्यसत पुंसोवात्येविपयवृत्तियु ॥ २४ ॥
 नयभ्रातिरतिचेत श्वहतौवास्मणोचया ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्ययेस्थिता कृतबुद्धय ॥ २५ ॥ प्राप्तप्राप्तम्यमखिलैतरखिन्नास्ताएवहि ॥ तिष्ठता
 गच्छतानित्यस्वपताजाग्रतातया ॥ २६ ॥ एपाषेधेक्ष्यतेदृष्टिलन्नभयधनमाप्यते ॥ प्राणापानानुसरणप्राप्तबोधवतामलम् ॥ २७ ॥ सं
 शातमलमोहेनस्वस्थेनातरिहोप्यते ॥ सर्वारम्भान्सदास्वच्छ कुर्वन्वापिबुधोजन ॥ २८ ॥ प्राणापानगतिप्राप्यसुखस्य सुखमेधते ॥ प्रा
 णस्याभ्युदयोवस्मन्यद्यपन्नाद्द्विस्थितान् ॥ २९ ॥ द्वादशांगुलपर्यतिप्राणोस्तंयात्ययवहि ॥ अपानस्योदयोवाद्याद्वादशातात्महामुने
 ॥ ३० ॥ अस्मंगतिरयाभोजमध्येद्धदयसंस्थिते ॥ प्राणोयत्रसमायातिद्वादशतिनम्र पदे ॥ ३१ ॥ पदात्तस्मादपानोयखादेनिसमनतरम्
 यात्याकाशोन्मुख प्राणोवहत्यग्निशिखायथा ॥ ३२ ॥ हृदाकाशोन्मुखोपानोनिषेवहतिवारिवत् ॥ अपानश्चद्रमादेहमाप्याययतिवा
 त्यत ॥ ३३ ॥ प्राणसूर्योमिरयवापचत्यतरिदंबवु ॥ प्राणाहिद्धद्याकाशतापयित्वाप्रतिक्षणम् ॥ ३४ ॥ मुखाम्रगगनपश्चात्तापयत्यु
 त्तमोरिवि ॥ अपानेन्दुमुखाम्रतुष्ठावयित्वाद्धदंबरम् ॥ ३५ ॥ पश्चादाप्यायत्येपनिमेपसमनतरम् ॥ अपानशशिर्नोतस्याकलाप्राण
 विवस्वता ॥ ३६ ॥ यत्रग्रज्जातदासाद्यपर्वभूयोनशोष्यते ॥ प्राणाकस्यतरयातस्यायत्रापानसितांशुना ॥ ३७ ॥ अस्तातपदमासापन
 भूयोजन्मभ्राम्र ॥ प्राणएवाकर्तायातिसवात्याभ्यतरैवरे ॥ ३८ ॥ आप्यायनकर्षिपश्चाच्छशितामधितिष्ठति ॥ प्राणएवंबुतांत्यक्का
 शरीराप्यायकारिणीम् ॥ ३९ ॥

तेनाज्ञानमध्येअलग्निरपानस्येतिशेष ॥ प्राणोयद्यस्यिन्यत्रपदेसमायातिसमाप्यते ॥ ३० ॥ तस्मात्स्वात्परदात्तप्राणपृतिउत्पच्छति ॥ प्राणापानयोस्मीभोनालकत्वंप
 दुक्तशरीर्यप्यरीत्याप्यायोमुखत्वमदरनिनोपपाद्यति ॥ वासेत्यादिना ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तयो सुयश्चाल्यकलाबाधित्येत्यारायेनात्मप्युपपाद्यति ॥ प्राकइत्यादिना ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥ कलाचरभोगाग ॥ यद्यस्यस्तिहृद्द्वैतमणिस्थित्वापलाततुहासाद्य ॥ ३६ ॥ यद्यस्यस्तिहृद्द्वैतमणिस्थित्वापलाततुहासाद्य ॥ ३६ ॥ यद्यस्यस्तिहृद्द्वैतमणिस्थित्वापलाततुहासाद्य ॥ ३६ ॥
 पदनासाद्यत्यर्थः ॥ ३७ ॥ एकद्वैतवायो-यप्यिकरान्किहृदोदयमितनीयइत्याह ॥ प्राणएवेत्यादिना ॥ ३८ ॥ आप्यायनकर्षिपश्चाच्छशितामधितिष्ठति ॥ ३९ ॥

तत्र बहिर्द्वंशंगुलपर्यति प्रवृत्त प्राणोऽथावर्कतामौष्ण्यपरित्यज्य चद्रताशत्यनगतः साप्राणापानयो र्भवस्थानस्य विहाद्विहः प्राणलयादात्मनोर्निर्देहत्वनिश्चियत्वनिर्गमनस्वाद्यो
 वास्तवस्य भावा समावयितुं शक्यत्वाद्दिचार्थे ॥ तत्र बाह्यकुम्भके देहादिदेशपरिच्छेदाभावाच्चद्रसूर्यात्मकप्राणापानक्रियाप्रयुक्तायुःकालपरिच्छेदाभावाच्चदेशकाले स्वात्मनि
 प्रतिष्ठितेन योगिनानशोच्यते इत्यर्थः ॥ ४० ॥ एवमत्र कुम्भकेऽपि हृदि प्राणापानसंघौ प्रतिष्ठितस्य मनसो निजाधिष्ठानपरमात्मतत्त्वबोधव्यथावान्जन्मादिप्रसक्तिरित्याह ॥ तद्दी
 ति ॥ ४१ ॥ आत्मनो मनस आधारेऽधिष्ठानपरमात्मनम् ॥ अथवा हृदयस्थः स्वोऽथवा हृदयस्थः स्वोऽथवा प्राणसूर्यः स एवापानात्मकचद्रतया उदयास्तमयनद्रश्मिभूतव्यानादिदृष्टिभिर्भेदाद्यात्मना वि
 वर्तते नतद्वातिरिक्त कश्चिदस्तीत्युपासनस्वात्मदर्शने हेतुरित्याह ॥ सोऽद्यास्तमयमिति ॥ ४२ ॥ ननु किं हृदयात्मसाक्षात्कारेण वा ह्यनमसावहिरैवापरिच्छिन्नस्यात्मन आदृतत्वात्तत्क्ष
 यायवाह्यज्योतिरेव किनाचिष्यते तत्राह ॥ नेति ॥ ४३ ॥ हार्द्वित्विति ॥ बाह्यव्यातकल्पनापि हार्द्विध्यावशादेव तितक्षयेतक्षयार्थसिद्धइति भावः ॥ बाह्यज्योतिषावाहातमः क्षपणं
 क्षणादायाति सूर्यत्वं संशोपणकरंपदम् ॥ अर्कतांसंपरित्यज्य नयावच्चंद्रतांगतः ॥ ४० ॥ प्राणस्तावद्विचार्थेऽदेशकालेन शोच्यते ॥ हृदि
 चंद्रार्कयोर्ज्ञात्वानित्यमस्तमयोदयम् ॥ ४१ ॥ आत्मनो निजमाधारं नभूयो जायते मनः ॥ सोऽद्यास्तमयं सेंदुं सरश्मिं सगमागमम् ॥ ४२ ॥
 हृदये भास्करं देवं यः पश्यति स पश्यति ॥ नक्षीणं नापरिक्षीणं बहिष्ठांसिद्धयतमः ॥ ४३ ॥ हार्द्वितुक्षपयेत्त्वांतं यक्षयं सिद्धिरुत्तमः ॥ बाल्ये तम
 सिसंक्षीणो लोको लोकः प्रजायते ॥ ४४ ॥ हार्द्वितु तमसि क्षीणे स्वालोको जायते मुने ॥ हार्द्विधकारक्षयदंपरिज्ञातं विमुक्तिदम् ॥ ४५ ॥ सो
 दयास्तमयं त्वात्साणार्कमवलोकयेत् ॥ अपानेन्दुः प्रयात्यस्तं यत्र हृदयश्चकोटरे ॥ ४६ ॥ पदात्तस्मादुदेत्यंतः प्राणाकार्कं बहिरुन्मुखः ॥ अ
 पानेसंगते प्राणः समुदेति हृदंबुजात् ॥ ४७ ॥ छायायां गलितां गायां तत्रैवाशुयथातपः ॥ प्राणत्वसंगते वाह्यादपानः प्रोदितः क्षणान्
 ॥ ४८ ॥ आतपेपरितो नष्टे छायेवानुपदंतथा ॥ प्राणजन्मावनौ नष्टमपानं विद्धिसन्मते ॥ ४९ ॥ अपानजन्मभूमौ च प्राणं नष्टमवेहिहि ॥
 अस्तंगतवति प्राणत्वपानेभ्युदयोन्मुखे ॥ ५० ॥ बहिः कुम्भकमालंब्य चिरं भूयो न शोच्यते ॥ अपानेसंगते प्राणे किंचिदभ्युदयोन्मुखे ॥ ५१ ॥
 अंतः कुम्भकमालंब्य चिरं भूयो न शोच्यते ॥ प्राणरेचकमालंब्य अपानादूर्कोटिगम् ॥ ५२ ॥ स्वच्छं कुम्भकमभ्यस्य नभूयः परितप्यते ॥
 अपानरेचकाधारं प्राणपूरंतरस्थितम् ॥ ५३ ॥ स्वसंस्थं पूरकं हृद्वानभूयो जायते नरः ॥ प्राणापानावुभावंतयत्रैतौ विलयंगतौ ॥ ५४ ॥
 तदालंब्य पदं शांतमात्मनाननुत्प्यते ॥ प्राणभक्षोन्मुखे पाने देशं कालंच निष्कलम् ॥ ५५ ॥

तुरुपादिदर्शनहेतुरेव न बहिरालमदर्शने हेतुरित्या
 शयेनाह ॥ बाह्ये इति ॥ लोकस्य इति लोको जगद्गूढम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ उक्तेवाहात कुम्भकप्रतिष्ठे प्रोचनाय प्रपचयिष्यन् भूमिकारचयति ॥ अपानेदुरित्यादिना ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
 ४८ ॥ ४९ ॥ उदयोन्मुखैव निरोद्धव्येत्याशयः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अपानादपानोदयस्थानाद्दूर्कोटिगोडशागुलभागप्रसारिणमित्यर्थः ॥ ५२ ॥ निःशे
 पत्रायुरेचनास्वच्छम् ॥ नासाविवरेणातः प्रविश्य पाने वा श्वरेचकाधारप्राणस्य पूरणप्राणपूरस्तदर्थमतः आस्थितप्रविष्टस्य स्वस्थे देहागतं पूरकं हृद्व्या उपाम्य ॥ ५३ ॥ यत्र हार्द्व
 क्षणि ॥ ५४ ॥ इदानीमर्कतासंपरित्यज्य नयावच्चंद्रतांगत इत्यत्र अदेशकालेन शोच्यते इति यदुक्तं द्विदृष्टवन्वाह्यकुम्भकोक्तस्य देशकालवाधस्यात कुम्भकेऽप्यनुकम्पदर्शयति ॥ प्राण
 भक्षोन्मुखे इत्यादिना ॥ बहिः प्राणलयाधिष्ठानचिंति अतः प्राणनिर्गमापानाधिष्ठानचिंति वा धेने देशकालचात्तदतर्वाधिष्ठानात्तच्च निष्कलं चिन्मात्रकेऽपि चिन्म

यस्याणापानोपाधिरथाहृढमनातपरिच्छिन्नसत्प्राणापानसमाहार प्राणनापाननशक्तिर्भवति एवंकरणंतरशक्तीनामपियच्छक्तिरूपं भवतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ प्राणापानकुम्भकभावेनतद्विसर्गेचक्रादिआवेनचतदेवविवर्ततइतितदेवोपास्यमित्याह ॥ त्ददिति ॥ ७२ ॥ प्राणापानयोपरामर्शश्चालनतस्मिन्निमित्तभूततत्सत्ताबोधरूपचेत्यर्थः ॥ एवंप्राणोपास्तिफलमपितदेवेत्युपास्यमित्याह ॥ यत्प्राप्यमिति ॥ ७३ ॥ इद्वियाणाविषयप्रदेशोपसर्पणस्पदस्तदुपभोगश्चानंदस्तयोकारणम् ॥ ७४ ॥ अखिलकलनाकलकहीनपरमाथैतः ॥ आपातदर्शदशातुसदाजीवोपाधिभूतेनप्राणादिषोडशकलागणेनपरिवर्तितवेदितम् ॥ सम्यगनुभवत्यनुभवसएवविभवोनिरतिशयैश्वर्ययस्यतथाविधपरमात्मपदम्

प्राणापानरथारूढंप्राणापानमनातम् ॥ यच्छक्तिरूपंशक्तीनां तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७१ ॥ त्दत्प्राणकुम्भकदेवंबहिश्प्राणानकुम्भकम् ॥ पूरकांशविस्फुंयत्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७२ ॥ प्राणापानपरामर्शसत्ताबोधं विरूपकम् ॥ यत्प्राप्यंप्राणमननात्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७३ ॥ यस्याणपवनस्यंदोयस्यंदानंदकारकम् ॥ कारणंकारणानां यत्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७४ ॥ यदखिलकलनाकलकहीनंपरिवर्तितंचसदाकलागणेन ॥ खनुभवविभवंपदंतदग्र्यंसकलसुरप्रणतंपरंप्रपद्ये ॥ ७५ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेपुनि० पू० भुशुंडोपास्यानेसमाधिवर्णनंनामपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ भुशुंडउवाच ॥ एषाह्निचित्तविश्रान्तिर्मयाप्राणसमाधिना ॥ क्रमेणानेनसंप्राप्तस्वयमात्मनिनिर्मले ॥ १ ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्यसंस्थितोस्मिमहामुने ॥ नचलामिनिमेषांशमपिमेरुविचालतः ॥ २ ॥ गच्छतस्तिष्ठतोवापिजाग्रतःस्वपतोपिवा ॥ स्वप्नेपिनचलत्येपसुसमाधिर्ममात्मनि ॥ ३ ॥ नित्यानित्यासुलोलसुजगत्स्थितिषुसुस्थितः ॥ अंतर्मुखोस्मि तिष्ठा मिस्वकामेनात्मनात्मनि ॥ ४ ॥ अपिसंरुद्धतेवायुरपिवासलिलंगते ॥ नैतस्मात्सुसमाधानाद्विरुद्धंसंस्मराम्यहम् ॥ ५ ॥ प्राणापानानुसरणात्परमात्मावलोकनात् ॥ अशोकमनुजातोस्मिपदमाधंमहातपः ॥ ६ ॥ आमहाप्रलयद्वह्नन्नुन्मज्जननिमज्जनम् ॥ अहमद्यापिभूतानांपश्यंश्चीवामिधीरधीः ॥ ७ ॥ नभूतंनभविष्यंचिंतयामिकदाचन ॥ दृष्टिमालंब्यतिष्ठा मिवर्तमानामिहात्मना ॥ ८ ॥ यथाप्राप्तेपुकार्थेषुपरित्यक्तफलैषणः ॥ सुषुप्तसमयाबुद्ध्यापरितिष्ठा मिकेवलम् ॥ ९ ॥

क्तप्रकारेणप्रपद्येउपासेइत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपू० पचविंशतितमःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ इत्थंस्वस्यात्मविज्ञानंनिहृष्यप्राणचित्तया ॥ भुशुडेनात्रकथ्यतेचिरजीवितहेतवः ॥ १ ॥ अनेनोक्तप्रकारेण ॥ २ ॥ ३ ॥ जगत्स्थितिषुइष्टानिष्टलक्षणसुस्थितोनिर्विषेपः ॥ स्वकामेनस्वच्छेदेन ॥ ४ ॥ वायुप्रवहाख्योज्योतिश्चक्राधारः ॥ सलिलमहानदीनाम् ॥ गतेप्रवहणात्संरुद्धतेसंरुद्धोतापीत्यर्थः ॥ विरुद्धव्युत्थापकंपिपयजातम् ॥ ५ ॥ हेमहातपः ॥ ६ ॥ ७ ॥ वर्तमानानित्यवर्तमानस्वभावासाक्षिदृष्टिम् ॥ आत्मनामनसा ॥ ८ ॥ निरभिमानत्वेनसुषुप्तसमया ॥ ९ ॥

॥ ५६ ॥ इराकालीप्राणापानाभ्यासैर्हनिगीर्णांशितिपरयेत्यथ ॥ तादृशावस्थाप्राणापानसधिक्षणेसधम्राणिनाम्यस्तियोगिनस्तुतद्विदुर्नान्येदस्याह ॥ क्षणमित्यादिना
 ॥ ५८ ॥ विदु यागिनदतिरोय ॥ ५९ ॥ ६ ॥ एवकियाभेदमिन्नप्राणार्थितामकारमुक्तातन्निष्ठयनतरप्राणापानाद्योतरतवधिष्ठानचिदात्मोपासनफलव्यमित्यारथेनाह ॥
 पुण्यस्यात्रित्यादिना ॥ साकिय्राणोपहितएवोपास्योनेत्याह ॥ नसप्राणमिति ॥ तर्हिकियाणलयोपलक्षितोपानात्मासनेत्याह ॥ नबापानमिति ॥ तथाचतत्परिचयार्थप्राण
 स्यात्तद्विधिसिद्धिमुक्तननुपासनापाधितयतिभाष ॥ ६१ ॥ आत्मायतद्व्यास्वावोमाधुर्यमिव ॥ सप्राणसजीवम् ॥ अप्राणनिर्जीवम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ प्राणस्येति ॥ सउपा
 विचाययहिरतर्वानमूयपरिशोध्यते ॥ अपानमक्षरणपरप्राणेच्छदितयायहि ॥ ५६ ॥ देशकालचसंप्रेस्थनभूयोजायतेमन ॥ यत्रप्रा
 णोत्यपानेनप्राणेनापानएवच ॥ ५७ ॥ निगीर्णोयहिरतश्चदेशकालौषपथतौ ॥ क्षणमस्तगतप्राणमपानोदयवर्जितम् ॥ ५८ ॥ अय
 त्मिद्वयात्यस्यंकुम्भकृतल्पद्विदु ॥ अयन्नसिद्धोत्यतस्यंकुम्भकपरमपदम् ॥ ५९ ॥ एतत्तदाल्मनोरूपशुद्धैपापरमेवचित् ॥ एतत्तत्तत्स
 दाभासमेतव्याप्यनशोध्यते ॥ ६० ॥ पुण्यस्यांतरिवामोदप्राणस्यांतरवस्थितम् ॥ नसप्राणनवापानचिदात्मानमुपास्महे ॥ ६१ ॥ जल
 स्यात्तरिवात्वादमपानस्यांतरस्थितम् ॥ नसप्राणनवापानचिदात्मानमुपास्महे ॥ ६२ ॥ प्राणक्षयस्योपातस्यमपानक्षयकाटिगम् ॥
 अपानप्राणयोर्मध्यचिदात्मानमुपास्महे ॥ ६३ ॥ प्राणस्यप्राणनत्रोच्चै परजीवस्यजीवनम् ॥ देहस्यधारणबुर्धचिदात्मानमुपास्महे
 ॥ ६४ ॥ मनसोमननसत्यदुदरेकावबोधनम् ॥ अर्हकृतेरर्हकारचिदात्मानमुपास्महे ॥ ६५ ॥ यस्मिन्सर्वयत सर्वयत्सर्वसर्वतश्चयत् ॥
 यच्चमवमयनित्यतच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ६६ ॥ आलोकालोकनपुण्यसर्वपावनपावनम् ॥ नचभावनमन्यूनंतच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ६७ ॥
 (अपानास्तगतोयत्रप्राणोनाभ्युठित क्षणम् ॥ कलाकलंकरहितंतच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ १ ॥) नापानोऽभ्युठितोयत्रप्राणश्चांतमुपाग
 त ॥ नासाग्रगनावर्ततच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ६८ ॥ यत्रप्राणोत्तमायातियत्रापानोक्तमेतिच ॥ यत्रह्रावप्यनुत्पन्नौतच्चित्तत्वमुपास्म
 हे ॥ ६९ ॥ प्राणापानोद्भवस्यानेत्याभ्यतरमास्थिते ॥ येद्वेयोगिपदाधारस्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७० ॥

णस्यमाणदस्यादिव्युते ॥ प्राणनादिव्यापारेनिमित्तमितिसर्वपर्यायार्थ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ आलाकालोकनज्योतिषोप्योति ॥ भावेमनोबुद्ध्यादिविकारिमत्तनभीभवन्
 पूर्वस्वभावात्प्रप्यवतनच ॥ दूनमितिनित्यय ॥ ६९ ॥ नासायोपलक्षितह्रावरागुलमवेशगगनआवस्यप्राणापानप्रवाहसधियस्य ॥ विच्छप्रबाहवसधीसावतामिति ॥ ६८ ॥
 इरार्नावासीतप्रदशोपाधिभेदमपह्वाय यतश्चादेतिसूर्योत्पन्नप्रचगच्छति तरेथाचकिरेधर्मसएवाचसउश्चएतद्वैतवित्तियुत्यर्थमजसिद्धत्वाह ॥ यत्रप्राणदति ॥ ६९ ॥ येऽप्राणापा
 नोद्भवस्यानेयागिभि पयतेगम्येतेद्वितिवेददाधारस्तद्विधानयच्चित्तत्वतदित्यथ ॥ ७ ॥
 १ अयंभटाक कार्श्रीरस्यपुस्तकेऽधिकोद्दृष्टः

यत्प्राणापानोपाधिरथाखण्डमनातपरिच्छिन्नं सत्प्राणापानसमाहारः प्राणनापाननशक्तिर्भवति एवं कर्णान्तरशक्तीनामपियच्छक्तिरूपभ्रवतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ प्राणापानकुम्भकभावेन तद्विसर्गचक्रादिकादिभावेन च तदेव विवर्तत इति तदेवोपास्यमित्याह ॥ त्वदिति ॥ ७२ ॥ प्राणापानयोः परामर्शश्चात्मनस्मिन्निमित्तभूतत्सत्ताबोधरूपचेत्यर्थः ॥ एवं प्राणापानस्ति फलमपित्तदेवेत्युपास्यमित्याह ॥ यत्प्राणमिति ॥ ७३ ॥ इन्द्रियाणां विषयप्रदेशोपसर्पणस्पन्दस्तदुपभोगश्चानन्दस्तयोः कारणम् ॥ ७४ ॥ अखिलकलनाकलकहीनपरमावर्तः ॥ आपातदर्शिशानुसदाजीवोपाधिभूतेन प्राणादिषोडशकलागणेन परिवर्तितवेदितम् ॥ सम्यगनुभवः स्वानुभवः स एव विभवो निरतिशयैश्वर्ययस्य तथैव विधं परमात्मपदमु

प्राणापानरथारूढं प्राणापानमनातम् ॥ यच्छक्तिरूपं शक्तीनां तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७१ ॥ त्वप्राणकुम्भकदेवं बहिश्चापानकुम्भकम् ॥ पूरकांशविस्तृष्टयत्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७२ ॥ प्राणापानपरामर्शसत्ताबोधं विरूपकम् ॥ यत्प्राणप्र्यप्राणमननात्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७३ ॥ यत्प्राणपवनस्यंदोयत्स्यंदानंदं कारकम् ॥ कारणं कारणानां यत्तच्चित्तत्वमुपास्महे ॥ ७४ ॥ यदखिलकलनाकलकहीनं परिवर्तितं च सदा कलागणेन ॥ स्वानुभवविभवं पदं तदग्र्यं सकलसुरप्रणतं परंप्रपद्ये ॥ ७५ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपाये पुनिः पू० भुशुंडोपाख्याने समाधिवर्णनं नाम पंचविंशः सर्गः ॥ २५ ॥ भुशुंड उवाच ॥ एषा हि चित्तविश्रान्तिर्मया प्राणसमाधिना ॥ क्रमेणाननसंप्राप्तास्वयमात्मनि निर्मले ॥ १ ॥ एतां दृष्टिमवष्टभ्यसंस्थितोऽस्मि महामुने ॥ न च लामिनि मे पांशमपि मे रुचिचालतः ॥ २ ॥ गच्छतस्तिष्ठतो वापि जाग्रतः स्वपतोऽपि वा ॥ स्वप्नेऽपि न चलत्येष सुसमाधिर्ममात्मनि ॥ ३ ॥ नित्यानित्या सुलोला सुजगस्थितिपुसुस्थितः ॥ अंतर्मुखोऽस्मि तिष्ठामि स्वकामेनात्मनात्मनि ॥ ४ ॥ अपिसंरुद्धते वायुरपि वासलिलंगते ॥ नैतस्मात्सुसमाधानाद्दिरुद्धं संस्मराम्यहम् ॥ ५ ॥ प्राणापानानुसरणात्परमात्मावलोकनात् ॥ अशोकमनुजातोऽस्मि पदमाद्यं महातपः ॥ ६ ॥ आमहाप्रलयद्वह्नन्नुन्मज्जननिमज्जनम् ॥ अहमद्यापि भूतानां पश्यन् शीवाभिधीरधीः ॥ ७ ॥ न भूतं न भविष्यं च चित्तयामि कदाचन ॥ दृष्टिमा लंब्य तिष्ठामि वर्तमाना मिहात्मना ॥ ८ ॥ यथा प्राप्तेषु कार्थेषु पुरित्यक्तफलैषणः ॥ सुषुप्तसमया बुद्ध्या परि तिष्ठामि केवलम् ॥ ९ ॥

क्तप्रकरणप्रथे उपसिद्धत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तार्थ्यप्रकाशे निर्वर्णनप्रकरणे पू० पंचविंशतितमः सर्गः ॥ २५ ॥ ॥ इत्थं स्वस्यात्मविज्ञानं निरूप्य प्राणचित्तया ॥ भुशुंडेनात्र कथ्यते चिरजीवितहेतवः ॥ १ ॥ अनेनोक्तप्रकारेण ॥ १ ॥ मेरोर्विचलनविचालस्तस्मादपि ॥ २ ॥ ३ ॥ जगस्थितिपुटानि टलक्षणासु स्थितो निर्विक्षेपः ॥ स्वकामेन स्वच्छेदेन ॥ ४ ॥ वायुः प्रवहाख्यो ज्योतिश्चक्राधारः ॥ सलिलमहानदीनाम् ॥ गतेः प्रवहणात्स रुद्धेन सरुद्धेतापीत्यर्थः ॥ विरुद्धव्युत्थापकं विपयजातम् ॥ ५ ॥ हेमहातपः ॥ ६ ॥ ७ ॥ वर्तमानानित्यवर्तमानस्वभावासाक्षिष्टम् ॥ आत्मना मनसा ॥ ८ ॥ निरभिमानत्वेन सुषुप्तसमया ॥ ९ ॥

ईश-परेषामाक्रमणसमर्थोऽप्याकातिपरिभ्रंजनकरोमि ॥ एवंपरकृतेपरितापेसहनशीलत्वान्खेदवत् ॥ २९ ॥ पश्यद्भूषेचेतनप्रायेअस्मिन्शरीरेआसमानेप्यहंचिदास्पदश्चि
 न्नात्रदर्शी ॥ एवञ्चचिदात्मन सर्वभूतेषुसाभ्यात्सर्वभूतस्थाल्नासन्भूतदृश्वशरीरमिवपश्यामीत्यध्याहृत्ययोज्यम् ॥ ३० ॥ सर्वदासमाहितसन्आशापाशविनुन्नायाश्चित्तद
 नेअतर्लदिमस्पर्शप्रवेशनददामि ॥ ३१ ॥ वास्यदृष्टिविषयेसुप्तसन्जगतअसत्तापश्यामिअतस्तुप्रबुद्धसन्आत्मनसत्ताकरविल्ववत्पश्यामीत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ श्लथंशिशि
 लावयवक्षीणकशागक्षुब्धव्यापृतावयवक्षुण्णसत्पूर्णितावयवसर्वमतीतानागतवर्तमानत्रस्तुनित्यनिर्विकारात्ममात्रत्वदशानवत्पश्यामि ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भावाःकला
 नाभिविचितादीनामुपचयाअज्ञावास्तवक्षयाश्रतंभूतैवाभिविद्योस्मि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ किंसर्वत्रजाड्यमनपोष्यैवाहुद्विस्तेनेत्याह ॥ घटइति ॥ ३८ ॥ उपसहरति ॥
 करोमीशोपिनाक्रांतिपरितापेनखेदवान् ॥ दरिद्रोपिनवांछामितेनजीवाम्यनामयः ॥ २९ ॥ पश्यद्भूषेरीरेस्मिन्भूतस्थाल्माचिदास्प
 दः ॥ भूतदंडमहंसाभ्यात्तेनजीवाम्यनामयः ॥ ३० ॥ आशापाशविनुन्नायाश्चित्तवृत्तेःसमाहितः ॥ संस्पशीनददाम्यंतस्तेनजीवाम्यना
 मयः ॥ ३१ ॥ असत्तांजगतःसत्तामात्मनःकरविल्ववत् ॥ सुप्तःप्रबुद्धःपश्यामितेनास्मिचिरजीवितः ॥ ३२ ॥ जीर्णोभिन्नंश्लथंक्षीणंक्षु
 ब्यंक्षुण्णंक्षयंगतम् ॥ पश्यामिनवत्सर्वेतेनजीवाम्यनामयः ॥ ३३ ॥ सुखितोस्मिसुखापन्नेदुःखितोदुःखितेजने ॥ सर्वस्यप्रियमिन्नंच
 तेनजीवाम्यनामयः ॥ ३४ ॥ आपद्यवलयधीरोस्मिजगन्मिन्नंचसंपदि ॥ भावाभावेपुनैवास्मितेनजीवाम्यनामयः ॥ ३५ ॥ नाहमस्मि
 नचान्योमेनाहमन्यस्यकस्यचित् ॥ इतिमेभावितंचित्तेनजीवाम्यनामयः ॥ ३६ ॥ अहंजगदहंब्योमदेशकालकमावहम् ॥ अहंक्रिये
 तिमेबुद्धिस्तेनजीवाम्यनामयः ॥ ३७ ॥ घटश्चिचित्पटश्चिद्वनंशकटंचचित् ॥ चित्सर्वमितिमेभावस्तेनजीवाम्यनामयः ॥ ३८ ॥ इत्य
 हंमुनिशार्दूलत्रिलोककमलालिकः ॥ भुशुंडोनामकाकोलःकथितश्चिरजीवितः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मार्णवविलुलितंत्रिजगत्तरंगमुत्पादनाद्य
 भिभवेनविभिन्नरूपम् ॥ आलीनमुन्नमितमाकुलदृश्यदृश्यमालोक्यनप्रकलयंश्चचिरंस्थितोस्मि ॥ ४० ॥ ॥ इत्यार्षेवावादे० मो
 क्षोपायेपुनिर्वाणप्रकरणेपू० भुशुंडोपाख्यानेचिरजीवितहेतुकथनंनमषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ भुशुंडउवाच ॥ एतत्ते
 कथितंब्रह्मन्यथास्मिदिहास्मिच ॥ त्वदाज्ञामात्रसिद्ध्यर्थंधार्ष्येनज्ञानपारग ॥ १ ॥

इतीति ॥ मेरुकर्णिकावासित्वात्श्यामत्वाच्चत्रिलोककमलस्यअलिरिवअलिकः ॥ ३९ ॥ उत्पादनानिसर्गा आदिपदाहुद्विविपरिणामापक्षयास्तद्वृक्षणेनाभिभवेनपरस्परप्र
 तिघातेनविभिन्नानिवैचित्र्यप्राप्तानिहूपाणियस्यतत् ॥ एवरीत्यापुनपुनरुन्नभितमालीनचाकुलपरिधमत्साक्षिदृश्यबुद्धिमनइन्द्रियाणांदृश्यजगद्बुद्ध्यथानकालेआलोक्यत्समा
 धिकालेप्रकलयन्विलापयश्चिचिरस्थितोस्मीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीवा०तात्पर्य०नि०पू०षड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ३७ ॥ भुशुंडस्यप्रशासत्रिययासोस्तेनपूजनम् ॥ व
 सिष्ठस्यनभोगत्यास्यलोकामिश्रवण्यते ॥ १ ॥ यथायेनप्रकारेणअस्मिचिरजीवामि ॥ परमार्थतद्दहकार्यकरणसघातेयइस्मितच्चकथितमित्यर्थः ॥ धार्ष्येनैवैयात्येन ॥ १ ॥

आत्मोदत्त सुदत्तान् ॥ २ ॥ ३ ॥ येनवत्प्रपस्यतेतेपादशोषय्या ॥ यावद्वेषेतिस्वदशोश्चिरस्थितिसार्धस्याभिप्रायम् ॥ ४ ॥ विपुधानशिवानांविदुषांषभूतयोशानैश्वर्यसंपबोदटा
 ॥ ५ ॥ यालायजनचिरमश्विप्यापिमहास्तस्वस्रोजनःकथश्चिध्याप्यततत्रापिप्रवागिनवनसुलभ ॥ ६ ॥ वराखवेवेषुवने ॥ वेणूनामप्यट्टमुक्ताकरेपुपरिगणनात् ॥ ७ ॥ ८ ॥
 मध्याङ्गपरनमाभ्याङ्गिककर्मलस्यत् ॥ ह्यमविरसमापिलोकस्वरुहम् ॥ ९ ॥ १० ॥ मौक्तिकलक्षणोन्मेषणअर्घार्थजलेन ॥ ११ ॥ त्रिनेत्रमिधेसुपमानान्चित्यशिशुषूजा
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अहोनुचिन्नभगवन्भवताभूपणश्रुते ॥ आत्मोदत्त प्रकथित परविस्मयकारणम् ॥ २ ॥ धन्यास्तेयेमहात्मानम
 त्यंतश्चिरजीवनम् ॥ भवतंपरिपश्यतिद्वितीयमिवपद्मजम् ॥ ३ ॥ यावदपदशोधन्या स्वात्मोदत्तमस्वद्वितम् ॥ यथावत्यावनबुद्धे सर्वक
 थितवानसि ॥ ४ ॥ प्रभ्रांतदिक्षुसर्वांसुदृष्टाविबुधभूतय ॥ भवानिवजगत्यस्मिन्नमहावनलोकित ॥ ५ ॥ कथञ्चित्वाप्यतेकश्चिद्भ्रुत्वे
 हहिमहाजन ॥ नभवानिवभव्यात्मासुलभोजगतिक्वचित् ॥ ६ ॥ वंशखड्गेहिक्स्मिश्चिज्जायतेमौक्तिककथया ॥ जगत्खड्गेहिक्स्मिश्चिद्द
 श्यतेत्वाशशलाया ॥ ७ ॥ मयातुसुमहत्कार्यमपसपादितंशुभम् ॥ पुण्यदेहविविमुक्तात्मायद्रवानवलोकित ॥ ८ ॥ तदस्तुतवकल्याणप्रवि
 शाल्मगुहांशुभाम् ॥ मध्याङ्गसमयोन्यन्मेवजामिसुरमविरम् ॥ ९ ॥ इत्याकण्यसुशुद्धोसौजग्राहोरयायपादपात् ॥ सकल्पिताभ्याहस्ता
 भ्यामुपात्तहमपह्ववम् ॥ १० ॥ कल्पवृक्षलतापुष्पकसरेणहिमल्पिपा ॥ तत्पात्रमौक्तिकार्थ्येणपूरयामासपूर्णधी ॥ ११ ॥ तेनार्थ्यपाद्य
 पुष्पेणत्रिनेत्रमिवमामसौ ॥ आपादमस्तकभक्त्यापूजयामासपूर्वज ॥ १२ ॥ अनुब्रज्याकदर्यनखर्गेद्वालमितिबुवन ॥ विष्टरादह
 मुत्प्रायतत खगवदाहुत ॥ १३ ॥ व्योम्नियोजनमाश्रुतुमदनुब्रज्ययागत ॥ करकरेणावष्टभ्यक्षलात्सरोधित खग ॥ १४ ॥ मथियाते
 क्षणेनैवगगनाध्वन्यदृश्यताम् ॥ निदत्तोसौविहंगेन्द्रोदुस्त्यजासगति सताम् ॥ १५ ॥ अन्योन्यमपिकस्मिश्चिन्नरगकहवांबुधौ ॥ व्योम
 न्यदृश्यतायातोस्वगस्मृत्यामुनीनहम् ॥ १६ ॥ सप्तर्षिमंडलप्राप्यजायापरिपूजित ॥ यातेरुतयुगस्यादौपुरावर्षशतद्वये ॥ १७ ॥ स
 मेवर्षतत्रैवोपरिभूयत ॥ १८ ॥ मध्येत्रेतायुगस्यास्यजातस्वरिपुमदन ॥ पुनरथाष्ट

पलापितस्वगम्यते ॥ पूषकाश्चिरतन ॥ १२ ॥ हेखर्गेन्द्रअनुब्रज्यालक्षणनकदर्येनप्रमेणअलमितिबुधन्इहाहुताउद्धीन ॥ १३ ॥ सरोधितोनिर्वाकित ॥ १४ ॥ १५ ॥ आ
 बाभयोन्यमप्यदरपतायातौ ॥ तत.अहस्वनस्यगुह्यस्यस्यत्याअबिच्छिन्नस्वरगेनोपलक्षित सप्तसर्षिभक्त्युपयुनीष्टवामित्तिलोच ॥ १५ ॥ काययाअर्षथस्या ॥ १६ ॥ आ
 कायापुष्टिभसने काकमाह ॥ यातेइति ॥ १७ ॥ १८ ॥ गुरुन-वेरो ॥ १९ ॥

उपसहरति ॥ इतीति ॥ २० ॥ इतीति ॥ इतिदमामुमेतुभुशुडस्यसक्तार्थय प्रविचारयिव्यतिसइहास्मिन्नेवशरीरे भवाजन्मादयस्तद्वैर्बहुलाअतएवाकुलायेजीवास्तीरास्थि
ताइतिदमाप्रसिद्धामसत्सरितमायानदीतिरिष्यति ॥ प्रसभामितिपौरुषप्राधान्यद्योतनार्थम् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेपू०सप्तविंशतितम
सर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ आख्यायिकाभिसंबोधेहानियतिवर्णनम् ॥ आपातभातिमात्रत्वेहदेहदेश्रात्रवर्णयते ॥ १ ॥ वर्णितायाभुशुडाख्यायिकायाः प्रकृतोपदेशमव
धदर्शयति ॥ एवमित्यादिना १ ॥ प्राणाभ्यासोत्रप्राणस्यनिरोधउपास्तिवर्तितपूर्विकाम् ॥ महार्णवइतिविपुलससारोनिगीर्याव्यवसितः ॥ २ ॥ ३ ॥ प्राणापानावलोकि
मिलितोभूदुशुंडोमेतथैवाजररूपवान् ॥ इतिसंक्रथितंचिंत्रंभुशुंडोदंतमुत्तमम् ॥ श्रुत्वाविचार्यैवैतयर्द्युक्तंतसमाचर ॥ २० ॥ ॥ श्री
वाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इतिसुमतिभुशुंडसक्तार्थयोविमलमतिःप्रविचारयिष्यतीह ॥ भवभयबहुलाकुलास्थितांसप्रसभमसत्सरितंत
रिष्यतीति ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे० मोक्षोपायेपुनि०पू०भुशुंडोपाख्यानसमाप्तिर्नामसप्तविंशतितमःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ३ ॥
श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवंभुशुंडवृत्तांतःकथितस्तेमयानघ ॥ अनयाप्रज्ञयातीर्णोभुशुंडोमोहसंकटात् ॥ १ ॥ एतादृष्टिमवष्टभ्यस्वप्राणा
भ्यासपूर्विकाम् ॥ भुशुंडवन्महाबाहोभवतीर्णमहार्णवः ॥ २ ॥ यथाज्ञाननयोगेनसंतताभ्यासजन्मना ॥ भुशुंडःप्राप्तवान्प्राप्यंतथासाद
यतपदम् ॥ ३ ॥ असक्तबुद्ध्यःसर्वेभुशुंडवदवस्थितिम् ॥ प्राप्नुवंतिपरंतत्त्वेप्राणापानावलोकिनः ॥ ४ ॥ एताविचित्राभवताश्रुताविज्ञा
नदृष्टयः ॥ इदानींधियमालंब्ययथेच्छसितथाकुरु ॥ ५ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ भगवन्भवताभूमिभास्वताज्ञानरश्मिभिः ॥ हाईमुद्दाम
दौरात्स्यंप्रष्टमखिलंतमः ॥ ६ ॥ प्रबुद्धाःस्मःप्रबुद्धाःस्मःप्रविष्टाःस्मःस्वमास्पदम् ॥ स्थिताःस्मोज्ञातविज्ञेयाभवंतोत्थपराइव ॥ ७ ॥
अहोभुशुंडचरितंपरंविस्मयकारकम् ॥ भगवन्भवताप्रोक्तमुत्तमार्थावबोधनम् ॥ ८ ॥ भुशुंडचरितेब्रह्मन्नेतस्मिन्कथितेत्वया ॥ यच्छ
रीरगृहंप्रोक्तंमांसचर्मास्थिनिर्मितम् ॥ ९ ॥ तत्केननामरचितंकुतोवातत्समुत्थितम् ॥ कथंवास्थितिमायातंकोवातत्रावतिष्ठते ॥ १० ॥
श्रीवसिष्ठउवाच ॥ परमार्थावबोधायदोपापाकरणायच ॥ शृणुराघवतत्त्वेनवक्ष्यमाणमिदंमया ॥ ११ ॥ अस्थिस्थूणंनवद्वारंरक्तमां
सावलेपनम् ॥ शरीरसदंनरामनेकेनचिदिदंरुतम् ॥ १२ ॥

नःउक्तेपास्तिशीलाः ॥ ४ ॥ यथेच्छसियोगपूर्विकामुपास्तिपूर्विकावास्त्रात्प्रतिष्ठांतथाकुरु ॥ ५ ॥ स्तायोगोपास्तीत्वदुपदेशश्रवणादेवस्वस्यतस्त्वबोधःसिद्धइतिसूचयन्
राम कथाप्रसंजितेदेहेहस्यरूपमेवजिज्ञासमानपृच्छति ॥ भूमिभास्वताभूमाववतीर्णनसूर्येण ॥ उद्धामानिदौरास्थ्यानिअनात्मस्वात्मत्वदर्शनानितस्युक्त
दुश्चेष्टितानिचयस्मात्तथाविधहार्दंतमः ॥ ६ ॥ अपराद्धितीयाभवतइव ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कर्तुर्नित्तस्यस्थितिप्रकारस्यतदत स्थस्यस्वामिनश्चप्रश्नाः ॥ १० ॥ ११ ॥ तत्रा
यस्योत्तरमाह ॥ अस्थीनि ॥ १२ ॥

नर्षाभरोत्येहस्यनिमाताभुतिपुराणाध्यायिकाप्रसिद्धः अविशुत्वकर्मापभोगायास्यानापकलोक्थमपलप्येतैत्राह ॥ आभासमाघमिति ॥ इत्येवविवैषनिर्मातारामि
 त्ययानिहजलेचद्रासोनिमातारमेपेक्षतेनार्थिमिरिककस्मितद्वितीयचन्द्रविषमल्लहृदित्यर्थ ॥ ईश्वरस्यनिर्मादुल्लतुश्रीतनमुष्पम् ॥ पुरुपनि श्रसितटटांतवर्शानात् ॥ जीष
 स्तनिमापयितुत्वमपितया अमुद्धिपुत्रत्वादिनिटनिमापणयोगाच्चेतिभाव ॥ १३ ॥ वेहस्यमिभ्यात्वगुतीकालभाप्रस्थितिकत्वाच्चद्विह्वलवेवसिद्धिमित्याह ॥ द्विषदेतिात्चद्र
 द्विह्वल्लिषद्वरानत्यविधौसभ्येवभवतिनान्यदा देहोपिहियत्सासथैव बलुतस्तुसैवसेकएवैदुरित्यन्वय ॥ १४ ॥ उक्तमेवस्पटमाह ॥ वेहेति ॥ परमाथसवधिधानकतयाउपचा
 रास्तत् ॥ १५ ॥ अस्त सत्त्वर्षानि ऋट्टातभाह ॥ स्वमदति ॥ मुधामिथ्येव ॥ त्रुद्रुवविधौत्रुद्रुद्वयतीतिसत्त्वे ॥ इतरद्विधौशुद्धालवर्शनसत्त्वे ॥ अलभ्यगुण्युष्णानोवकम् ॥ १७ ॥

आप्ताममात्रमेवमित्यमेवावभासते ॥ द्विचंद्रविभ्रमाकारसटसच्चव्ययस्थितम् ॥ १३ ॥ द्विचंद्रदर्शनविधौचंद्रद्वित्वसंदेवहि ॥ वस्तुत
 श्रेकएवैदु स्थितादेहज्ञयैवहि ॥ १४ ॥ देहप्रत्ययकालेहिदेहोयसमवस्थित ॥ असन्नेवचत्तस्माद्योक्त सदसटात्मक ॥ १५ ॥ स्वप्न
 स्वप्नावयोध संस्वन्यटासमुधैवहि ॥ त्रुद्रुदोत्रुद्रदविधौसत्योमित्यैवचान्यदा ॥ १६ ॥ देहोदेहविधौसत्योत्यसत्यइतरद्विधौ ॥ प्रतिभास
 विधौतावज्जलसदसदन्यदा ॥ १७ ॥ प्रतिभासविधौदेहसन्नसश्चान्यदास्मृत ॥ आभासमात्रमेवदभिर्यसप्रतिभासते ॥ १८ ॥ अय
 नामाहमित्यंतगृहीतमननस्थितम् ॥ मासास्थिमयनिमाणदेहोहमिति विभ्रमम् ॥ १९ ॥ त्यजसकल्पनिर्माणदेहा मतिसहस्रश ॥ सुख
 तल्यगतीयनस्वप्नेदेहनदिकटान् ॥ २० ॥ परिभ्रमसिहेरामसेदेह्लोकेकसस्थित ॥ जागरायामनोरज्येयनस्वर्गपुरांतरम् ॥ २३ ॥ परिभ्र
 मसिमेरुवासदेह्लोकेकसस्थित ॥ स्वप्नेवपिचय स्वप्नज्ञत्रयेनमहीतटान् ॥ २२ ॥ परिभ्रमसिहेरामसेदेह्लोकेकसस्थित ॥ मनोरज्यम
 नोरान्येमहद्विभवभूमिषु ॥ २३ ॥ परिभ्रमसियेनेहसदेह्लोकेकसस्थित ॥ गर्तेदेहमनोरज्येयाविचित्राजगकिया ॥ २४ ॥ प्रकरोपिम
 हाथाहोतेदेह्लोकेकसस्थिता ॥ विलासिन्यानुरागिण्यायेनसकल्पकांतया ॥ २५ ॥ निर्दतियामिठेहेनसेदेह्लोकेकसस्थित ॥ एतेरामयया
 देहामनस सदसन्मया ॥ २६ ॥

पतिभासविधाधितिसाधितार्थनिगमनत्वान्पौनरुक्त्यम् ॥ १८ ॥ आभासमात्रतामुपयापयत्वभिमानत्याजयति ॥ अयमिति ॥ प्राग्युहीतदेहाकारामनमेवसस्कारदा
 ब्यालुन पुनर्देहाकारेणस्थितम् ॥ १९ ॥ त्यजतिपूर्वाभ्यायि ॥ सकल्पनिर्माणदेहनेवोबाह्यत्वेपामसत्यतावर्शयति ॥ सुखतस्यगतदस्वादिना ॥ २० ॥ जागरायजागरे ॥ छा
 रमधीत्यम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ मनोरज्यत कल्पितेमनोरज्यतेरमहीतगृहीतुषिभवभूमिषु ॥ आम्भूत समानधिकरणजातीययोरित्यात्केकमभ्येनवभावच्छावस ॥ महतीमद्वच
 द्वारीनीवाधिवचभूमिषु ॥ २३ ॥ गतै कल्पनकिलयमनुबिठति ॥ २४ ॥ २५ ॥ निर्दतिसभोगसुखंयासीतियोग्यतयावत्तमानकालोक्तिः ॥ एवमिद्व्यारत्नममनोरज्येदेहा
 अप्युराहायाः ॥ तेभुमिभ्यात्वसाकल्पिकत्वादेर्निश्चितत्वात्वालुतदेहेषितयात्वसापयति ॥ एतेद्विति ॥ २६ ॥

अहताभ्यासविषये देवैर्दशितो न्यायो ममताभ्यासगोचरे धनादात्रपिसमदत्तारथेनाह ॥ इदं धनमिति ॥ २७ ॥ यानुदेनादौ स्वामादिवैधर्म्यमुद्धि साचिगनुद्धिमात्रान्वनुमत्य
 लासाकल्पिकत्वादिप्रयुक्तेत्याशयेनाह ॥ दीर्घमिति ॥ २८ ॥ अतएवास्त्यतस्वप्नानेनवाध्यत्यमुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ प्रबोधमिति ॥ २९ ॥ सम्यक् आत्ममात्रपरिशोधयेत्तद्व्य
 सि ॥ यथा अर्कोदये प्रबुद्ध स्वामार्थान्परयति तद्वत् ॥ ३० ॥ काचिदनिवृत्तनीयामिथ्येवैत्यर्थः ॥ उक्तार्थे च प्रागुक्तप्रकरणे विश्लोकं सारयति ॥ यथेति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

तथैवतादृशाचारादेहोयं मनसः स्मृतः ॥ इदं धनमर्थे देहो देशो यमिति विभ्रमः ॥ २७ ॥ तत्सर्वं चित्तवीर्यस्य संकल्पस्य विजृम्भितम् ॥ दीर्घं
 स्वप्नमिमं विद्धि दीर्घं वाचि चित्तविभ्रमम् ॥ २८ ॥ दीर्घं वापि मनोराज्यं संसारं पुनं दन ॥ प्रबोधमेव्यसि यदा परमात्मैच्छया स्वया ॥ २९ ॥
 द्रक्ष्यसि त्वं तदा सम्यग्दिदमर्कोदये यथा ॥ स्वप्नसंकल्पजालेन यथान्वैव जगत्स्थितिः ॥ ३० ॥ तथैव यं हि संकल्पकलनाकाचिदेव हि ॥ यथा
 पूर्वमयोस्यतिः प्रोक्ता कमलजन्मनः ॥ ३१ ॥ मनसः स्वयमेवांतः संकल्पकलनादृवा ॥ विचित्रचरनोपेतं मनस्तत्रात्तविभ्रमम् ॥ ३२ ॥
 संकल्पकलनामात्रं तथेदमवभासनम् ॥ यथा कल्पित आभासो मनसो ज्ञानांगनः ॥ ३३ ॥ देहाद्विचिंतिने देहः स्थितो न्यस्तद्वदेव हि ॥
 प्राक्प्रवाहचिराभ्यस्तो वासनातिशयेन यः ॥ ३४ ॥ तथैव इत्यनें देहस्तथा कल्पद्वयेन मः ॥ पौरुषेण प्रयत्नेन संकल्पमाल्ययमवचित् ॥ ३५ ॥
 अन्यथा भाव्यतरामभूयते तदिहान्यथा ॥ अयं सोहं ममायं च संसादति भाविते ॥ ३६ ॥ सत्याया भाव्यतराम भावनादाद्वये संभवः ॥
 भावितं तीव्रवेगेन येदवाशुतदेव हि ॥ ३७ ॥ सर्वत्र इत्यनेन रामकान्तिवात्यंतवद्गता ॥ अहर्ष्यावृत्तिरभ्यन्ता यथान्वन्मं पुद्गल्यंत ॥ ३८ ॥ तथा
 यं भावनाभ्यस्तः संभारोप्यवलोप्यते ॥ यथान्वभावनौ द्विप्रमहर्षदवभासते ॥ ३९ ॥ तथेदमन्यकालस्य मपि संलक्ष्येन स्थिरम् ॥ व्योम
 न्येव यथानापते मे इदं इत्यने सरित् ॥ ४० ॥ धराप्यविद्यमानापि संकल्पमादृश्यं तं तथा ॥ इत्यने इष्टिवैरूप्याद्यथा व्योमनिपिच्छिका ॥ ४१ ॥
 तथैवैव जगद्दृक्ष्मी दुर्ज्ञानादवभासते ॥ इत्यने समयाद्व्यानयथा व्योमनिपिच्छिका ॥ ४२ ॥

इवोपाख्यानोक्तमपि स्मर्ते व्यमित्याह ॥ यथा कल्पित इति ॥ ३३ ॥ पूर्वदेहादुक्ताति जाले विचिंतितो यो देहः ॥ ३४ ॥ तथा कल्पद्वयेन तदृगमंस्थानमपंश्वा ॥ पौरुषेण मनस्येन
 न मन प्रत्यमुखी कल्पस्वात्मदर्शने अये देहजगदाकारः सकल्पश्चैवेन न्वय ॥ ३५ ॥ अन्यथा भाव्यं तं यदीति शंभ ॥ इति भाविते येवानुयत इति
 शेष ॥ ३६ ॥ तदेव हि दृश्येने इति परेणान्वय ॥ ३७ ॥ अद्विष्यावृत्तिव्यापितयथाभ्यस्ता ॥ ३८ ॥ निमगीमप्रयत्नीक्षणोदिः अहर्षिगिदृष्टिकादोऽयं वभासते ॥ ३९ ॥ स्थि
 रस्थाभ्यनम् ॥ व्योमनि मरुभूम्याकाशे ॥ सरित्पुनृत्पानदी ॥ ४० ॥ धराप्यविद्यमानापि संकल्पमादृश्यं तं तथा ॥ इत्यनेन निपिच्छिका ॥ ४१ ॥ पुनोना नभमत् ॥ ४२ ॥

भीतरपितृस्वस्वराज्यकस्मितहस्तिध्यामारादिषु ॥ सम्भ्रमयम् ॥ ४३ ॥ स्वप्नाव आत्मा ॥ सप्रतिबन्धिमुखवरायाय ॥ ४४ ॥ यद्विभेतिनद्विप्रभ्याकनिकषिखा
 लम्पतिरिक्तमस्तीत्यर्थ ॥ य विभेतिस्वर्षकचिस्वरोधोविषेवनीयः ॥ ४५ ॥ अयमयाविलक्षणामोह आद्ययशुःखलमिनदरथेते ॥ तथाचमुनि ॥ यमवस्यभ्यासिकिसमा
 नुविभेतीति ॥ ततएवास्याभयवीयाय कस्माद्वाभेव्यन् द्वितीयाद्विभयंश्रवतीति ॥ केनतर्तुपायेनात्माशुद्ध्यतितामाह ॥ सम्यगिति ॥ स्वप्नाव आत्मा ॥ ४६ ॥ पुनरशुद्धिप्राप्ति
 र्शंकारायति ॥ नेति ॥ स्वप्नावत कौषधनयोत्पाताभतयापृद्धीर्ततापादिनास्वरूपप्राप्तियुक्तौपुनलाभत्वमिवेत्यर्थः ॥ कुनोत्पद्वरान्मयाप्राच्छद्विरितिचेष्टयमलस्याभासमाधत्वा
 रित्याह ॥ आभासमापयेवति ॥ ४७ ॥ इतिअस्माद्धतो सम्यगालोकनयेवाभ्यकलनायात्सागोनिवृत्तिरितिषुविदुरितिपूर्वणाथय ॥ सम्यगीक्षणतर्हिकीदमतथाह ॥ मरण
 सम्यग्दृष्ट्याजगद्ध्मीलयेर्यनावभासते ॥ भीरुरभ्येतिनययास्वसफल्यपुसंभ्रमम् ॥ ४३ ॥ स्वसकल्येहिमसारेनतयैतिभयंसुधी ॥ स्व
 एवहिस्वभावोयमित्यसप्रतिभासते ॥ ४४ ॥ संसारसरणिस्थित्याकस्मात्कात्रविभेतिकिम् ॥ सएवकिंचित्सशोध्यःशुद्ध्यव्याविमलताग
 ते ॥ ४५ ॥ तस्मिन्नदृश्यंतराममोहोर्यजगत स्थित ॥ सम्यगालोकमात्रेणस्वभावःशुद्धिसृच्छति ॥ ४६ ॥ नगृह्णातिमलभूयस्त्वाव्रतामि
 वकार्थनम् ॥ आभासमात्रमेवदनसन्नासाजगन्नयम् ॥ ४७ ॥ इत्यन्यकलनात्पाग सम्यगालोकनविदु ॥ मरणजीवितंस्वर्गोज्ञानम
 ज्ञानमेवच ॥ ४८ ॥ चिदाभासाहतेनास्तीत्येकतासम्यगीक्षणम् ॥ त्वमहंतादिससारइतिमेनदिशोक्ता ॥ ४९ ॥ सर्वस्वाभासमेवेतिस
 न्यगालोकनविदु ॥ सदसन्मयसंसारियथाश्रुतायदर्शनात् ॥ ५० ॥ नास्तमेतिनषोटेनिसम्यगालोकनाम्न ॥ निर्णयिसवज्ञावानाम
 सत्वसत्वमेवच ॥ ५१ ॥ निकांशंशोतिमभ्येतिसम्यगालोकनाम्न ॥ ननिंदतिनचलौतिनद्व्यतिनशोचति ॥ ५२ ॥ शीतलांसत्यता
 मेतिसम्यगालोकनाम्न ॥ अवश्यमेवमर्तव्यसर्वैरिवहियधुभिः ॥ ५३ ॥ इतिवधुवियोगेपुकिंचदयापरितप्यसे ॥ अवश्यमेवचमयाम
 तंध्यभितिनिश्रय ॥ ५४ ॥ इत्यात्ममरणप्राप्तौकिमुधापरितप्यसे ॥ अवश्यमेवजातेनकिंचित्सुविभवादिक् ॥ ५५ ॥
 मित्यादिता ॥ ४८ ॥ चिदाभासाद्येकताशादतेविनापृथक्नास्तीत्येकताचिन्माप्ररिशेषः कलत सम्यगीक्षणमित्यर्थ ॥ ततास्वातिरिक्तेसतता ॥ अहंतास्वरेहमाप्रचरि
 स्थिपचैकतता ॥ आदिपरास्वताइताभिमानविषयआध्यात्मिकः कार्यकारणकलाप संसारयत्यात्मानंलोकान्तरेपुषियेपुषयमयतीतिसारोपिपयकलापलदाथारावरादि
 राधेतिस्वर्षदस्यजातयेमत्वबधिनःपृथक्नसतिकिन्तुस्वाभासस्वरूपात्मास्वरूपमेवास्तीत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ सम्यगालोकनफलमाह ॥ तदृष्ययेति ॥ सद्ब्रह्मअसतीमायात
 इमयोपादानके ॥ ५० ॥ असर्वब्रह्म ॥ सत्वमधिष्ठानसम्याप्ररिशेषम् ॥ ५१ ॥ निष्कामजातकामत्वाइकामम् ॥ ५२ ॥ शीतलामपराततापप्रयाय ॥ स्वस्यपुक्तावपि
 संपुजनानीवपानिच्छतेलवयपरणादिरनच्छलापोबुधरिसाध्याह ॥ अकारणमेवेत्यादिता ॥ ५३ ॥ अज्ञानादशायास्वमरणांकातापोव्येनेनोपायेनपरिहर्त्नराक्मस्यशाये
 नाह ॥ अकारणमेवेति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ आपत्तदारिद्र्यदुर्दशाया ॥ अथोदिवआयाताभवत्वेव ॥ बृहतिवर्धते ॥ ५७ ॥ असदपिसदैवअसदेवनकदाचित्त्वमापन्नमितिमायाविक्रियावैचित्र्यमात्रालोक्य
 पंचेकिमन्यदस्तिव्यरिदेव्यतेइत्यर्थः ॥ ५८ ॥ अहअहकारात्मानास्मि ॥ ५९ ॥ चिन्नात्कामकर्मवासनाविद्यादोषादुत्थः ॥ चिदाभासश्चित्तकाशः ॥ अंगेतिकोमलामत्रणे ॥
 ॥ ६० ॥ येनिष्ठेउदकफलेनिमित्तभूतेयस्मिन्परितापेइतिक्रियाविशेषणम् ॥ ६१ ॥ अनुत्तमपदेस्थितोब्रह्मवित्तसर्वभाषुनाशाताबाधपरिशिष्टांपरताब्रह्मतामेवाइत्तेस्वीक
 रोतिनमतीतिकालिकीखरताम् ॥ यथात्तित्तिरीनीडनिर्माणायवृणानामूलतःखरभाग्वापरित्यज्यच्छ्दीतृणकोटिमेवादेत्तेहृदित्यर्थः ॥ ६२ ॥ एतदर्थससारस्यखरआगपरिहारार्थ
 प्राप्तव्यंपुरुषेणेतिहर्षस्यावसरोहिकः ॥ सर्वस्यैवहिंसारेनरस्यव्यवहारिणः ॥ ५६ ॥ अर्थायाताभवत्यापच्छोकस्यावसरोहिकः ॥ बृंह
 ल्युदेतिस्फुरतिबुद्बुदौघइवार्णवे ॥ ५७ ॥ इदं हिजगतांजालकिमत्रपारिदवना ॥ सत्सदेवसदैवतदसदेवासदेवहि ॥ ५८ ॥ क्रियावैचित्र्य
 मात्रेनुकिमन्यपरिदेव्यते ॥ नाहमस्मिनचाभूवंभविष्यामिनसोधुना ॥ ५९ ॥ देहोयंचित्रदोषोत्थः किमन्यपरिदेव्यते ॥ देहाच्चेदन्यएवा
 हंचिदाभासस्तदंगह ॥ ६० ॥ कौतौमेसदसद्भावौयन्निष्ठंपरितप्यते ॥ इतिनिश्चयवत्त्वांतसम्यग्ज्ञानात्मनोमुनेः ॥ ६१ ॥ नास्तमेतिनचो
 देतिनशांतंपरितप्यते ॥ परतामेवनाशांतामनुत्तमपदेस्थितः ॥ ६२ ॥ आदत्तेतित्तिरीच्छ्दीतृणकंठिमिवामलाम् ॥ एतदर्थमसत्येस्मि
 न्नास्थकाकार्यामनागपि ॥ ६३ ॥ सुरज्ज्वेवबलीवर्द्धोवध्यतेजंतुरास्थया ॥ अतस्त्वयाहृदमिदमितिनिर्णीयबुद्धितः ॥ ६४ ॥ आस्थारहित
 यानुद्ध्याविहर्तव्यमिहानघ ॥ कर्त्तव्यमेवकर्त्तव्यमकर्त्तव्यमुपेक्ष्यते ॥ ६५ ॥ आस्थानास्येपरित्यज्यलीलैवमहाधिया ॥ आभासमात्र
 मेवेदयस्यचप्रतिभासते ॥ ६६ ॥ सौऽतःशीतलतामेतिदिनातेभुवनंचया ॥ प्रतिभासंपरित्यज्यषट्कार्थपटलव्रजे ॥ ६७ ॥ आभासमात्र
 सामान्यमिदमालोकयानघ ॥ आभासमात्रकरामचित्तामशकलंकितम् ॥ ६८ ॥ ततस्तदपिसंत्यज्यनिराभासोभवोत्तम ॥ चिदाका
 शमयोनित्यंसर्वगःसर्ववर्जितः ॥ ६९ ॥ आभासस्यपरित्यागेभवस्येकांतनिर्मलः ॥ नाहमस्मिनमेभोगाःसत्याइत्यभिभाविते ॥ ७० ॥
 नेदमाडंबरंव्यर्थमनर्थायावभासते ॥ अहमेवहिवासर्वंचिदित्येवंविभाविते ॥ ७१ ॥ नेदमाडंबरंव्यर्थमनर्थायावभासते ॥ दर्शनद्वयम
 प्येतत्सत्यमत्यंतसिद्धिदम् ॥ ७२ ॥

म् ॥ ६३ ॥ इदममभूतब्रह्मदतिउक्तयुक्त्यानिर्णीय ॥ ६४ ॥ तर्हि किमास्थापरित्यज्यथेषाचरणकर्त्तव्यमेवेत्याह ॥ कर्त्तव्यमेवेति ॥ विहितमेवेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ लीलयाअश्रमेण
 ॥ ६६ ॥ दिनातेसौरतापोरमे ॥ सर्वानुगतसम्पन्नदर्शनेउपायमाह ॥ प्रतिभासमिति ॥ विशेषाकारमित्यर्थः ॥ षडर्थानिंपंचभूतानापटलंसमूहस्तदात्मकेषट्प्रटादिविषयव्रजे
 ॥ ६७ ॥ चित्तस्यआमर्शनविशेषकल्पनेनकलंकितमभूदतिशेषः ॥ ६८ ॥ तत्सम्पन्नरूपमाभासमपिसत्यज्यत्वात्मव्यतिरेकबुद्ध्यात्मव्यक्तानिराभासस्त्रिपुटीशून्यःसर्वगःपूर्णः ॥ ६९ ॥
 निराभासतासिद्धुपायभूतचित्तनद्वयमाह ॥ नाहमित्यादिना ॥ अभिनोभावितेचित्तोसति ॥ ७० ॥ चित्तिसर्वबाधचित्तनसर्वस्यचित्तात्मभावचित्तनवेतिद्वैचिन्ने ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

ऐच्छिकसमुच्चयेप्यनयोर्निरोधः फलतएककृप्यादित्यारायेनाह ॥ ७३ ॥ रागादिवोपक्षयस्येवचित्तमद्वयसफलनाप्यस्मिन्मित्याह ॥ कुर्वित्यादिना ॥ रागा
 रिक्षयमेवप्रधानफलसौमि ॥ यत्किञ्चिदिति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ पदस्वित्तिम् ॥ ७७ ॥ किनामदु स्वफलमितिशेषः ॥ शास्त्रशालिनोपिभूत्वेतिशेषः ॥ ७८ ॥ तेअना ॥ ते
 अरण्यप्रसिद्धानुशुकाः ॥ एवाथैशराब्धः ॥ रागद्वेषकमसमूलमाह ॥ मद्धनमिति ॥ अम्यत आन्यस्माद्वरयपासधनप्रभावास्यकम् ॥ ७९ ॥ इतिद्वित्यलक्षधनदधनाविधियेय
 श्रितिवेशानद्वेषार्थैर्बभूवधनादिसंष्यसहारेहालक्षणारागद्वेषयोः कथा केनुच्छादित्यर्थः ॥ धनानीत्यादिना ॥ ८० ॥ मियविषयभावेनक्षप्रियाभावेनचभा
 यदुरुमेतयोर्निस्तरिर्म्यतद्रामसंश्रय ॥ द्वाभ्यामेवायैतौभ्यार्दरानाभ्यामिहानघ ॥ ७३ ॥ विहरन्कुरुकल्याणरागद्वेषपरिक्षयम् ॥ य
 किञ्चिदुदितंलोकयन्नस्यथवादिवि ॥ ७४ ॥ तत्सर्वप्राप्यतेरामरागद्वेषपरिक्षयात् ॥ रागादिहतयाबुद्ध्यायाहग्रामविषेष्टितम् ॥ ७५ ॥
 तत्तेवप्रयात्याशुभूतानांविपरीतताम् ॥ द्वेषवोषोमिरुद्धासुनगुणाश्चित्तवृत्तिषु ॥ ७६ ॥ पर्वकुर्वतिदग्धासुस्यलीपुहरिणाहव ॥ रागद्वे
 पश्रसर्गद्वौनविलीनोमनोविले ॥ ७७ ॥ आस्यकल्यतरौसस्मात्किनामांगनलभ्यते ॥ येहिप्राज्ञा स्वनियताविदग्धाशास्त्रशालिन ॥ ७८ ॥
 रागद्वेषमयास्तेजनुकालेधिगस्तुतान् ॥ मद्धनमुकमन्येनधनत्यक्तमयान्यत ॥ ७९ ॥ इतिसव्यवहारेहा केरागद्वेषयोःत्रमा ॥ धना
 निधवोमिन्नपुनरायातियात्वि ॥ ८० ॥ किमेतपुनरप्राज्ञोरज्यतेवाविरज्यते ॥ प्रावाभावभवाभोगामार्थेयंपारमेश्वरी ॥ ८१ ॥ स
 सारचनार्वांससक्तपातयत्यलम् ॥ नधनजनानात्मासत्यराधवस्तुत ॥ ८२ ॥ मियैवमियावसितमितोदपरिलक्ष्यते ॥ आद्यं
 तयोर्भवमन्मध्येष्यस्यिरमाधिमत् ॥ ८३ ॥ क्वचप्रातिरितिप्राज्ञोत्यन्यकल्यतरवहुमे ॥ एकनकल्पिताखेस्त्रीमुक्तेतादुरगोपर ॥ ८४ ॥
 इतीयमगर्मसारचनानेनाभ्रम् ॥ मृत्ताज्वंजवीभावमिममाततमाकुलम् ॥ ८५ ॥ गधवपुरनिमाणविलाभेनसमविदु ॥ स्वप्न
 संकल्पपुरवटसंवेदमुत्थितम् ॥ ८६ ॥ सर्वत्रसंस्थमेवेदसुप्तमिवविच्युतम् ॥ परिपश्यसिससारदीर्घस्वप्नपुरहुमम् ॥ ८७ ॥ अज्ञान
 नित्रालुठनस्वप्नावात्मकमच्युतम् ॥ ससारस्वप्नसंभ्रातोभवानयमिहस्थित ॥ ८८ ॥ तदेनां विततांनिद्रांघनाज्ञानमयात्मिकाम् ॥ त्यजा
 लक्ष्मीमिवावाप्तनिधानपुरुषोत्तम ॥ ८९ ॥

स्याभोगोयस्याम् ॥ ८१ ॥ ससकलपदम् ॥ ८२ ॥ इतिवक्ष्यमाणयुक्त्यामित्येव्यवसितमित्यैवपरिलक्ष्यते ॥ तायत्किमाह ॥ आपतयोरिति ॥ आपतयो पूर्वोत्तरकालयो ॥
 अस्मिन्मरारत्तरभावादिकारपक्षम् ॥ ८३ ॥ तुच्छेससारदतिर्विधयाग्यत्वेदोतमाह ॥ अन्येत्यादिना ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ विदु प्राज्ञा ॥ ८६ ॥ कल्पनाया सबन्धसम्भवादिपिष्टा
 नचिस्मद्वासाद्यसवपसम्भयम् ॥ निच्यतस्वप्नादिभाषापन्नसुप्तमिव ॥ ८७ ॥ अक्षयतमजलानुस्यूतम् पूर्वाम्बुयि ॥ भवापसुभवास्तेषुनास्तिद्वित्येव्यवसारात्मिकम् ॥ ८८ ॥
 १ वाक्शान्तिनियतादति कश्चिप्रापठ

चिदाभासंचित्तकाशम् ॥ १० ॥ ११ ॥ मयाघेयस्थानीयेन ॥ सुशब्दपदंश्लेषाद्गर्जनमप्याह ॥ १२ ॥ अथैवप्रकटोवोधोयस्यथाविधिसत्सत्यस्यत्वमालोकय ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ उपसहरति ॥ परिगलितेति ॥ सुसारसुषुप्तमिदमसौम्यानिर्विक्षेपादृष्टिर्यस्यथाविधस्त्वददित्यापरोक्षमतिविततत्रलैवासिअत सुशुद्धयेसमुपशामान्नितस्मिन्नेवसमा
हितस्तिष्ठेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणे० अष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥ ॥ रामस्यवोवाद्धिश्रान्तिः पुनरुक्तार्थविल

रः ॥ कैलासेप्राक्शिवेनेत्यस्योपदेशश्चकीर्त्यते १ ॥ इत्यसानुपग्रहश्रीवसिष्ठेनोपदेशत्रमत्कारै प्रतिबोधितस्यश्रीरामस्यअन्येपाचश्रोतृणातच्चसाक्षात्कारोदयेनमुहूर्तार्थस्यरू

प्रबोधमेहिपश्यस्वमात्मानमुदितंसदा ॥ निर्विकल्प्यचिदाभासंप्रातःपद्मंरविंयथा ॥ १० ॥ प्रबुद्धास्वप्रबुद्धास्यपुनःपुनरयंमया ॥ प्रबो

द्धसेमहाबाहोपश्यात्माकर्मनामयम् ॥ ११ ॥ मयैतेनाभिवृष्टेनशतितनज्ञानवारिणा ॥ सुशब्दशालिनारामद्वनैवासिवोधितः ॥ १२ ॥

बोधमासादयपरंप्रबोधोद्यैवराघव ॥ सत्यमालोक्यालीकंत्यक्केमंजागतंभ्रमम् ॥ १३ ॥ नतजन्मनतेदुःखंनदोपास्तेनतेभ्रमाः ॥ स

र्वसंकल्पमुत्सृज्यतिष्ठामनिसुसंस्थितः ॥ १४ ॥ परिगलितविकल्पदोपजालस्वमसिसुसारसुषुप्तसौम्यदृष्टिः ॥ अतिविततमिदंमुशुद्धय

त्वंसमुपशामान्नितिष्ठेहमहात्मन् ॥ १५ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मो० नि० पू० परमार्थयोगोपदेशोनामाष्टाविंशतितमःसर्गः ॥ २८ ॥

श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्याकर्णयतिस्वस्थसमचेतसिराघवे ॥ विश्रान्तेस्वामनिस्वरंपरमानंदमागते ॥ १ ॥ तत्रस्येपुचसर्वपुतेपुपश

मशालिपु ॥ राघवस्यात्मविश्रान्तिःस्थित्यर्थवचनामृतम् ॥ २ ॥ विरराममुनेर्वारिसस्येष्वंबुधरादिव ॥ अथयातेमुहूर्त्तोर्धराघवेप्रतिबो

धिते ॥ ३ ॥ पुनराहतमेवार्थवसिष्ठेवदतांवरः ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ रामसम्यक्प्रबुद्धोसिस्वात्मानमसिलब्धवान् ॥ ४ ॥ एवमेवा

वलंब्यार्थतिष्ठनेहपदंक्रथाः ॥ इदंसंसारचक्रंहिनाभौसंकल्पमात्रके ॥ ५ ॥ संरोधितायां बहनाद्रघुनंदनरुद्धते ॥ क्षोभितायां मनोनाभ्या

मिदंसंसारचक्रकम् ॥ ६ ॥ प्रयत्नाद्बोधितमपिप्रवहत्येववेगतः ॥ परंपौरुपमास्थायत्रलंप्रज्ञांचयुक्तिः ॥ ७ ॥ नाभिसंसारचक्रस्य

चित्तमेवनिरोधयेत् ॥ प्रज्ञासौजन्ययुक्तेनशास्त्रसंवलितेनच ॥ ८ ॥ पौरुषेणनयस्याप्तंनतत्कचनलभ्यते ॥ देवैकपरतांत्यक्त्वावालबोधो

पकल्पिताम् ॥ ९ ॥ निजंप्रयत्नमाश्रित्यचित्तमादौनिरोधयेत् ॥ आविरिंचात्प्रवृत्तेनभ्रमेणाज्ञानरूपिणा ॥ १० ॥

पविश्रातिसमाधिनाचिक्वपस्थितिश्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्याकर्णयतीत्यादिसार्धेन १ ॥ तत्रस्येपुस्वामनिश्रान्तेष्वितिभक्तिविरिणामेनयोज्यम् ॥ मुनेर्वचनामृतं विरामे

तिपरेणाच्यः ॥ २ ॥ यथादृष्टितपितेषुसस्येपुअंबुधराद्वारिविरमतिद्वद्वेोधितेसमाधेर्बुन्त्यापितेअथाद्वसिष्ठेवैवेतिगम्यते ॥ ३ ॥ पुनस्त्रमेवार्थदृढीकारायाहेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अ

र्थपरमार्थमालतत्वम् ॥ इहमसारेपदस्थितिमाकथाः ॥ तत्रोपायमाह ॥ इदमिति ॥ ५ ॥ क्षोभितायां रागद्वेषादिनाक्षिपेप्रापितायाम् ॥ ६ ॥ पौरुषअभ्यासैवैराग्यदाढ्यं

लक्षणम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

एच्छिकममद्येप्यनयोर्नैर्विरोधः फलत्रैककृष्यादित्याशयेनाह ॥ ७३ ॥ रागाविदोपक्षयवत्येव्यथितनद्वयसफलनाम्यस्मिच्चित्वाह ॥ कुर्वित्सादिना ॥ रागा
 विसयवपधानफलः स्तौति ॥ यत्किञ्चिदिति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ पदस्थितिम् ॥ ७७ ॥ किनामदुःखफलमितिशेषः ॥ शास्त्ररालिनोपिप्लूत्तिरोपः ॥ ७८ ॥ तेजना ॥ ते
 अरण्यपसिद्धामुक्ता ॥ एवार्थैवशाब् ॥ रागद्वेषकमसमुलमाह ॥ मञ्जनीमिति ॥ अम्यतः अम्यस्मादवश्यपासधनप्रमादाशयकम् ॥ ७९ ॥ इतिवत्यालक्ष्यधनद्वयनाद्विषयपेय
 जिनियेशाणद्वयार्थव्यथधनाविसव्यवहारेद्वालक्षणारागद्वेषयोः क्रमा केनुच्छादित्यथ ॥ कुलसुच्छालभाह ॥ धनानीत्यादिना ॥ ८० ॥ पियविषयभावेनअपियाभावेनअत्र
 यदंरुमेतयोर्निसिरम्यतद्रामसश्रय ॥ द्वाभ्यामेवायवैताभ्यादरनाभ्यामिहानघ ॥ ७३ ॥ विहरन्कुरुकल्याणरागद्वेषपरिक्षयम् ॥ य
 क्त्विचिदुदितलोकैचमस्यपवादिवि ॥ ७४ ॥ तत्सर्वप्राप्यतेरामरागद्वेषपरिक्षयान् ॥ रागादिद्वययुद्ध्यायादग्रामविषेष्टितम् ॥ ७५ ॥
 तत्तदेवप्रयात्याशुमुद्धानाविपरीतताम् ॥ द्वेषदोषोर्भिरुशसुनुगुणाश्चित्तवृत्तिषु ॥ ७६ ॥ पदकुर्वतिद्वघासुस्थलीपुहरिणाहव ॥ रागद्वे
 पश्रसर्षोदोनविलीनीमनोविले ॥ ७७ ॥ आयस्यकल्यतरोल्लस्माकिनामांगनलभ्यतायेद्विप्रोज्ञा स्वनियताविदग्धाशास्त्रशालिन ॥ ७८ ॥
 रागद्वेषमयात्नेवेजुक्तास्तेधिगस्तुतान् ॥ मञ्जनुकमन्येनधनत्यक्तमयान्यत ॥ ७९ ॥ इतिसव्यवहारेहा केरागद्वेषयोः क्रमा ॥ धना
 निवधवोमिन्नपूनरार्यातियातिच ॥ ८० ॥ किमेतपुनर प्राज्ञोरज्येतेवाविरज्यते ॥ भावाभावमवाभोगामायेयपारमेश्वरी ॥ ८१ ॥ स
 साररचनामवाप्तसकृपायत्यलम् ॥ नधननजानानात्मासत्यराघवस्तुत ॥ ८२ ॥ मिथ्यैवमिथ्यावसितमितीदपरिलक्ष्यते ॥ आद्य
 तयोः सममन्मध्येस्थिरमाधिमन् ॥ ८३ ॥ क्वधधातिरतिप्राज्ञोत्यन्यकल्पितखद्रुमे ॥ एकनकल्पितारखेक्षीमुक्तेतादूरगोपर ॥ ८४ ॥
 इतीयमगमसाररचनातेनमाश्रम ॥ भूताजवंजवीभावमिममाततमाकुलम् ॥ ८५ ॥ गधवपुरनिमाणविलासेनसमविदु ॥ स्वप्न
 मकल्पपुरवटसदवेदमुत्थितम् ॥ ८६ ॥ सर्वत्रसस्यमेवेदसुप्तमिवविच्युतम् ॥ परिपस्थसिससारदीर्घस्वप्नपुरद्रुमम् ॥ ८७ ॥ अज्ञान
 निद्रालुठनस्वप्नावात्मकमच्युतम् ॥ ससारस्वप्नसञ्जातोभवानयमिहस्यित ॥ ८८ ॥ तदेनाविततानिद्राघनाज्ञानमयात्मिकाम् ॥ त्यजा
 लक्ष्मीमिवावाप्तनिधान पुरुपोत्तम ॥ ८९ ॥
 स्याजोगायम्याम् ॥ ८९ ॥ सत्तलपटम् ॥ ८९ ॥ इतिवक्ष्यमाणयुक्त्यामिथ्येत्यवसितमिथ्यैवपरिलक्ष्यते ॥ तायुक्तिमाह ॥ आपतयोरिति ॥ आपतयोः पूर्वोत्तरकालयोः ॥
 अस्थिरमुत्तरात्राभावविकारपरत्नम् ॥ ८९ ॥ तुच्छेसंसारद्वयधयोप्येत्येदृशतमाह ॥ अध्येत्यादिना ॥ ८९ ॥ विदुः प्राज्ञा ॥ ८९ ॥ कल्पनायाः सव्यसमवायिच्छा
 नधिल्लमावाच्यमवयसस्यम् ॥ विच्युरस्वमादिप्राणापानसुप्तमिष ॥ ९० ॥ अच्यतनमकानुस्युतम् पूर्वाव्ययि ॥ अवापुत्रुप्रवात्स्यरुमीन्द्रोप्यजेत्युत्तराव्ययि ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

१ प्राज्ञाविनिपतादिति काव्यात्

चिदाभासचिह्नकाशम् ॥ १० ॥ ११ ॥ मयाघस्थानीयेन ॥ सुशब्दपदंश्लेषाद्गर्जनमप्याह ॥ १२ ॥ अब्येवप्रकटोबोधोयस्यथाविधःसत्सत्यंस्वतस्त्वमालोक्य ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥ उपसहरति ॥ परिगल्लतेति ॥ सुसारसुषुप्तमिदमसौम्यानिर्विक्षेपादृष्टिर्यस्यतथाविधस्वददंनित्यापरोक्षमतिविततब्रह्मैवासिअतःसुशुद्धयेसुपशामामनितस्मिन्नेवसमा
 हितस्तिष्ठेत्यर्थ ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीवात्सिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेपू०अष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ रामस्यत्रोवाह्निश्रान्तिपुनरुक्तार्थविल्ल

र ॥ कैलासेप्राक्शिवेनेत्यस्योपदेशाश्वकीर्त्यते ॥ १ ॥ इत्यसानुग्रहश्रीवसिष्ठेनोपदेशत्रमत्कारै प्रतिबोधितस्यश्रीरामस्यअन्येप्रांचश्रोतृणातस्वसाक्षात्कारोदयेनमूतार्थस्वरू

प्रबोधमेहिपश्चस्वमात्मानमुदितंसदा ॥ निर्विकल्पचिदाभासंप्रातःपद्मंरविंयथा ॥ १० ॥ प्रबुद्धास्वप्रबुद्धास्वपुनःपुनरयंमया ॥ प्रबो
 द्यासेमहाबाहोपश्चात्सार्कमनामयम् ॥ ११ ॥ मयैतेनाभिवृष्टेनशतितेनज्ञानवारिणा ॥ सुशब्दशालिनारामद्वयनेनैवासिवोधितः ॥ १२ ॥
 बोधमासादयपरंप्रबोधोद्यैवराघव ॥ सत्यमालोक्यालीकंयत्केमंजागतंभ्रमम् ॥ १३ ॥ नतंजन्मनतेदुःखंनदोपास्तेनतेभ्रमाः ॥ स
 र्वसंकल्पमुत्सृज्यतिष्ठात्मनि सुसंस्थितः ॥ १४ ॥ परिगलितविकल्पदोपजालस्वमसिसुसारसुपुससौम्यदृष्टिः ॥ अतिविततमिदंसुशुद्धये
 ल्वंसमुपशमाल्मनिष्ठेहमहात्मन् ॥ १५ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे०मो०नि०पू०परमार्थयोगोपदेशोनामाष्टाविंशतितमःसर्गः ॥ २८ ॥
 श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्याकर्णयतिस्वस्यसमचेतसिराघवे ॥ विश्रान्तिस्वामनिस्वैरंपरमानंदमागते ॥ १ ॥ तत्रस्थेपुचसर्वपुतेपुपश
 मशालिषु ॥ राघवस्यात्मविश्रान्तिःस्थित्यर्थवचनादृत्तम् ॥ २ ॥ विरराममुनेर्वारिसस्येष्वंबुधरादिव ॥ अथयान्तेमुहूर्त्तार्धराघवेप्रतिबो
 धिते ॥ ३ ॥ पुनराहतमेवार्थवसिष्ठेवदतांवरः ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रामसम्यक्प्रबुद्धोसिस्वात्मानमसिलब्धवान् ॥ ४ ॥ एवमेवा
 वलंब्यार्थतिष्ठनेहपदंक्रुथाः ॥ इदंसंसारचक्रंहिनाभौसंकल्पमात्रके ॥ ५ ॥ संरोधितायांवहनाद्रघुनंदनरुद्धते ॥ क्षोभितायांमनोनाभ्या
 मिदंसंसारचक्रकम् ॥ ६ ॥ प्रयत्नाद्बोधितमपिप्रवहत्येववेगतः ॥ परंपौरुपमास्थायबलंप्रज्ञांचयुक्तिः ॥ ७ ॥ नाभिसंसारचक्रस्य
 चित्तमेवनिरोधयेत् ॥ प्रज्ञासौजन्ययुक्तेनशास्त्रसंवलितेनच ॥ ८ ॥ पौरुषेणनयत्प्राप्तंनतत्कचनलभ्यते ॥ दैवैकपरतांत्यत्कावालबोधो
 पकल्पिताम् ॥ ९ ॥ निजंप्रयत्नमाश्रित्यचित्तमादौनिरोधयेत् ॥ आविरिंचात्प्रवृत्तेनभ्रमेणज्ञानरूपिणा ॥ १० ॥

पविश्रान्तिसमाधिनाच्छिपस्थितिश्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्याकर्णयतीत्यादिसार्धना ॥ १ ॥ तत्रस्थेषुस्वामनिविश्रान्तेष्वितिभिक्तिविरिणामेनयोज्यम् ॥ मुनेर्वचनादृत्तविरामे
 तिपरेणान्वयः ॥ २ ॥ यथादृष्टितर्पितेषुसस्येषुअंबुधराद्वारिविरमनितद्वद्वेोधितेसमाधेर्बुंत्थापितेअर्थाद्वसिष्ठेनैवेतिगम्यते ॥ ३ ॥ पुनस्तमेवार्थदृढीकारायाहेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अ
 र्थंपरमार्थमालतस्त्वम् ॥ इहससारेपदस्थितिमाकृथाः ॥ तत्रोपायमाह ॥ इदमिति ॥ ५ ॥ क्षोभितायारागद्वेषादिनाक्षिपेप्रापितायाम् ॥ ६ ॥ पौरुषअभ्यासैवैराग्यदाढ्यं
 लक्षणम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ २९ ॥ तत्रस्थेनमिथ्याज्ञानचक्रस्थेनजीविन ॥ ३० ॥ देहचक्रकंदेहपरपराचक्रम् ॥ ३१ ॥ प्रतीतितःसन्नपिपरमार्थत असन् ॥ असत्येनाज्ञानादिनाकृतयस्माद्धेतोः
 ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तत्कृतनैवोच्यतेयेदेशेष ॥ चेतनवज्जडेअपराधरोपादर्शनादित्यर्थ ॥ ३४ ॥ इच्छातोहिकर्तृत्वस्यात्मानुजडेदेहेनिर्विकारेआत्मनिवासभवतीत्याह ॥
 निरीहदति ॥ ३५ ॥ अकर्त्रात्मनिश्चयफलमाह ॥ यथेति ॥ ३६ ॥ तर्हि कथराज्यसस्थितिसिद्धिस्तत्राह ॥ यथेति ॥ ३७ ॥ देहसत्यतादर्शनेतुतदभिमानलक्षणाहकारस्या

यथापस्थतिदिक्रकंभ्रमदत्यंतमोहितः ॥ अकस्मादेवहृदनेमिथ्याज्ञानेनवल्गता ॥ २९ ॥ तत्रस्थेनतथैवेदं देहस्थतेदेहचक्रकम् ॥ भ्रमिंतं
 चभ्रमद्रूपंप्रपातितम् ॥ ३० ॥ हतंचहन्यमानंचहृथ्यतेदेहचक्रकम् ॥ धीरतामलमालंब्यघनभ्रममिमंत्यजेत् ॥ ३१ ॥ संकल्पेन
 कृतोदेहोमिथ्याज्ञानेनसन्नसन् ॥ असत्येनकृतंयस्मान्नतत्सत्यंकदाचन ॥ ३२ ॥ असदभ्युत्थितोदेहोरज्ज्वामिवभुजंगर्धीः ॥ असत्या
 मेवसत्यांचकरोत्यपिजगत्क्रियाम् ॥ ३३ ॥ जडेनरामक्रियेतयन्नतत्कृतमुच्यते ॥ कुर्वन्नपितदादेहो नकर्ताक्वचिदेवहि ॥ ३४ ॥ निरीहो
 हिजडोदेहोनात्मनोस्याभिवांछितम् ॥ कर्तानकश्चिदेवातोद्रष्टाकेवलमस्यसः ॥ ३५ ॥ यथादीपोनिवातस्थःस्वात्मन्येवावतिष्ठते ॥ सा
 क्षिवत्सर्वभावेपुतथातिष्ठेज्जगत्स्थितौ ॥ ३६ ॥ यथादिवसकर्माणिभास्करःखंस्थएवसन् ॥ करोत्येवमिमांरामकुरुपार्थिवसंस्थितिम्
 ॥ ३७ ॥ अस्मिन्नसन्मयेदेहगृहेशून्येसमुत्थिते ॥ सत्तामुपगतेमिथ्याबालकल्पितयक्षवत् ॥ ३८ ॥ कुतोप्यागत्यनिःसारःसर्वसज्जनव
 र्जितः ॥ अहंकारःकुवेतालःप्रविष्टश्चित्तनामकः ॥ ३९ ॥ अस्यमाभृत्यतांगच्छत्वमहंकारदुर्मतेः ॥ अस्यभृत्यतयारामनिरयःप्राप्यते
 फलम् ॥ ४० ॥ स्वसंकल्पविलासेनदेहगेहेदुराकृतिः ॥ उन्मत्तचित्तवेतालःपरिवलगतिलीलया ॥ ४१ ॥ शून्यं देहगृहंप्राप्यचित्तयक्षेण
 तत्कृतम् ॥ भीतायेनमहांतोपिसमाधिनियताःस्थिताः ॥ ४२ ॥ चित्तवेतालमुद्दास्यस्वशरीरकमंदिरात् ॥ संसारशून्यनगरेनविभक्तिक
 दाचन ॥ ४३ ॥ चित्तभूताभिभूतोस्मिन्येशरीरगृहेरताः ॥ चित्रमद्यापितेकस्माद्धृदिताआत्मवत्स्थिताः ॥ ४४ ॥ ग्रस्तेचित्तपिशाचेनदेह
 सन्ननियेष्टताः ॥ पिशाचस्येवयाबुद्धिर्नापिशाचस्यराघव ॥ ४५ ॥

वर्जनात्तदृत्यतास्यादेवेत्याह ॥ अस्मिन्नित्यादिना ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सत्यहकारेअनर्थांतरमप्याह ॥ स्वसंकल्पेत्यादिना ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
 देहगृहेरताआसक्तास्तेअनतकोटिदेहेपुनटेपुअद्यापिदेहेनआत्मवत्तादात्म्येनघटिताःकस्मात्स्थिताः ॥ सदैवतद्वदन्नदुःखेअनुभूयमानेपितद्विघटनेयत्ननकुर्वन्तितच्चित्रमित्यर्थ
 ॥ ४४ ॥ येमृतास्तेषामितिशेष ॥ ४५ ॥

धीशतपप्रयवद्विशयेशरीरेकेआस्थायाविहरनानुपुष पिशाचएवेतिबिभ्रिक्तिविपरिणामेनानुपुष्यते ॥ तत्रास्याकुतो न युक्तातत्राह ॥ नत्विति ॥ ४९ ॥ प्रथममहकारस्यानु
 चरतांश्रुत्यात्प्रकाततोयोगभूमिकास्यासावहकारस्यअस्त्वितिआत्यक्तवित्त्रिष्य ॥ ४७ ॥ नमित्राणीति ॥ अहकारिणांविनयवीर्लभ्यावौद्धत्यावस्यभावाच्चनकश्चि
 त्त्रिभ्रतीतिभाव ॥ ४८ ॥ फलकलहजनवैरादिरूपमतएवमरणालकम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तस्यपरलोकेष्विदु स्वधेत्त्याह ॥ अहकारेति ॥ ५१ ॥ यस्यस्वदेहपादपस्यकोदरे

अहकारत्रहृदयहृदयेशरीरके ॥ विहरन्नास्यथासाधोनतुवैतकिलस्थिरम् ॥ ४६ ॥ अहकारानुचरतांत्यक्काविततयाधिया ॥ अह
 कारासृतिप्राप्यस्वात्मैवाश्वलव्यताम् ॥ ४७ ॥ अहकारपिशाचेनप्रस्ताथेनिरयैपिण ॥ तेषामोहमदोधानानमित्राणिनयांधवा ॥ ४८ ॥ अहकारोपहतयानुध्यायाक्रियतेक्रिया ॥ विपवह्याइवफलतस्या स्यान्मरणालकम् ॥ ४९ ॥ विवेकधैर्यहीनिनस्वाहकारमहोत्स
 व ॥ मूर्खेणालधितोयेननष्टमवाशुविद्धितम् ॥ ५० ॥ अहकारपिशाचेनवराफायेवशीकृता ॥ तएतेनरकाम्नीनारायर्वेधनतांगता ॥ ५१ ॥ अहकारेशरीरगोयस्यपरिस्फूजनिकोदरे ॥ स्वदेहपादपोऽर्धरैरिधिरेणनिपात्यते ॥ ५२ ॥ अहकारपिशाचोस्मिन्देहेतिष्ठतुयानुवा ॥ त्वमेनमा
 लोकयमामनसामहतांवर ॥ ५३ ॥ अवधूतोत्थवज्ञातश्चेतसैवतिरस्कृत ॥ अहकारपिशाचस्तेनेहकिचिक्करिष्यति ॥ ५४ ॥ देहालयस्फुर
 त्यस्मिन्नरामचित्तपिशाचके ॥ अस्यानंतविलासस्यकिमिवागतमात्मन ॥ ५५ ॥ चित्तयक्षाभिभूतानायाभुंसाविततापद ॥ शक्यते
 परिसंस्थानुनतावपशरीरपि ॥ ५६ ॥ हाहाहृतोस्मिदग्धोस्मीत्येतावैदु खटत्तय ॥ अहकारपिशाचस्यशक्तयोन्यस्यनानघ ॥ ५७ ॥ स
 वर्गोपिययाफाश सवधोनेहेकेनचित् ॥ सर्वगोपितयैवात्मानाहकारेणसंगत ॥ ५८ ॥ यत्करोतियदादत्तेदेहयत्रमिदचलम् ॥ वातरज्जु
 युतंरामतदहकारचेष्टितम् ॥ ५९ ॥

द्दविसत्सवेहपाप ॥ बहुवेकवचनंजात्येक्यात् ॥ अधीरितिच्छेत् ॥ ५२ ॥ माकालोकय ॥ ५३ ॥ अनवलोफनमाभेणाकिस्यात्तत्राह ॥ अकथुनइति ॥ ५४ ॥ आत्म
 नलदगुसणारेवानय उपेक्षितस्तस्यितोप्येकचित्करवत्याह ॥ देहालयेइति ॥ ५५ ॥ चित्तेतिपकृताहकारस्तीबदस्यंतरेप्यनर्पकारिताख्यानायनिर्देशः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ आत्म
 अहनिस्त्वैवानुभूयमइतिद्विग्यायिकाशरीरार्थात्तित्तिवारयति ॥ सर्वमइति ॥ सवद्यत्तइतिवचनंशुक्तिरहस्यार्थं ॥ ५८ ॥ वातरज्जु-द्वेषालावाक्कः ॥ ५९ ॥

यथाकारणवत्त्वेष्टानि भिन्नानामातर्हि केने पितं पतति प्रेषितं मनः केन प्राणः प्रथमं प्रैतियुक्तः ऊर्ध्वं प्राणमुच्यते यत्पानं प्रत्यगस्यति मध्ये वा मनमासीनं विश्वे देवा उपासते इत्यादि
श्रुतिविरोधस्तत्राह ॥ दक्षोत्सत्ताविति ॥ आत्मसस्थः स्वमहिम्नि प्रतिष्ठितः कारणश्रुतिभिरुपचर्यते इत्यर्थः ॥ ६० ॥ उपचरे मन आदीनामत्तास्फूर्तिप्रदत्वमेव निमित्तमित्याह ॥
आत्मेति ॥ आत्तवपुर्लब्धत्वात्ताककल्पितस्थूलदेहं च ॥ ६१ ॥ प्रकटाधयोश्चिज्जडयोः ॥ ६२ ॥ नन्वसवधे मन आदेः सत्तारकूर्त्यसिद्धिः सबधेत्वात्मासगत्वा सिद्धिरित्याशक्या
ह ॥ चपलेति ॥ चपलस्य इदानीरयति प्रेरयतीति चपलस्य इनेरात्सथा विधाभिरालनः प्राणस्य शक्तिभिरादृतवशीकृतचित्ततादात्म्याध्यासलक्षणनमौर्त्येणाज्ञानेन दृश्यते न वस्तु दृ
दक्षोत्पत्तौ यथा हेतुरकर्त्रपि किलांबरम् ॥ आत्मसंस्थस्येहात्मा चित्तचेष्टासु कारणम् ॥ ६० ॥ आत्मसन्निधिमात्रेण स्फुरत्यात्तवपु म
नः ॥ दीपसन्निधिमात्रेण कुड्यरूपमिवामलम् ॥ ६१ ॥ अपि विप्रिलक्ष्योरामनित्यमेवात्मचित्तयोः ॥ धावापृथिव्योरिव कः संबंधः प्र
कटाधयोः ॥ ६२ ॥ चपलस्यं दनेराभिरालमशक्तिभिरादृतम् ॥ चित्तमात्मेति मौर्त्येण दृश्यते रघुनंदन ॥ ६३ ॥ आत्मा प्रकाशरूपो हिनित्यः
सर्वगतो विभुः ॥ चित्तं शठमहंकारं विद्धि हाद्वैबृहत्तमः ॥ ६४ ॥ आत्मासि वस्तु तस्त्वं हि सर्वज्ञानमनोभ्यशम् ॥ दूरे कुरु मनो मोहं किमेतेना
भिसंगतः ॥ ६५ ॥ पिशाचोपिनोरामशून्ये देहगृहे स्थितः ॥ भावयत्येषदुष्टालामौ नमुत्तमसंस्थशन् ॥ ६६ ॥ भवप्रदमकल्याणं धैर्यं
सर्वस्वहारिणम् ॥ मनः पिशाचमुत्सृज्य योसि सत्त्वं स्थिरो भव ॥ ६७ ॥ चित्तयक्षदृढाक्रान्तं नशास्त्राणि नवांधवाः ॥ शक्रुवंति परित्रातुंगुर
वो न च मानवम् ॥ ६८ ॥ संशांतचित्तवेतालं गुरुशास्त्रार्थवांधवाः ॥ शक्रुवंति समुद्धर्तुं स्वल्पं कान्ठगं यथा ॥ ६९ ॥ अस्मि अगच्छून्यपुरस
र्वमेव प्रदूषितम् ॥ देहगेहं प्रमत्तेन चित्तयक्षेण वलाता ॥ ७० ॥ चित्तवेतालवलितासमस्ता देहखंडजा ॥ इयं जगदरण्यानी शून्या कस्य
न भीतये ॥ ७१ ॥ जगन्मर्ग्यामस्यां तु शांतचित्तपिशाचकम् ॥ देहगेहं कतिपयैः सेव्यते सद्भिरेव यत् ॥ ७२ ॥ इह संश्रूयते यायादिव सैवर
घुनंदन ॥ प्रमत्तमो हेवतालैः पूर्णादिह श्मशानकैः ॥ ७३ ॥ अस्यां जगदरण्यान्यां मुह्यंतं मुग्धबालवत् ॥ स्वयमारार्थ्यधैर्यां शमात्मनात्मा
नमुद्धरेत् ॥ ७४ ॥ जगज्जरदरण्ये स्मिंश्चरद्भूतमृगव्रजे ॥ धृतिं तणरसैराममागच्छ मृगपतिवत् ॥ ७५ ॥ अस्मिन्महीतलारण्ये चरंति च
गपातकाः ॥ त्वमज्ञानगजं भुक्त्वा सैर्हीदृत्तिमुपाश्रय ॥ ७६ ॥

तेनेत्यर्थः ॥ नाभिरिति पाठे चित्तविशेषणम् ॥ ६३ ॥ असगलोपपादनाय विरुद्धत्वमेव प्रपंचयति ॥ आत्मेति ॥ शंभवं चकम् ॥ ६४ ॥ हे उत्तम मनः पिशाच आत्मानमसे
स्पृशन् पिमौ न तूष्णीमेव स्वसंस्पृष्टभावयतीत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ सशानेति ॥ शुद्धचित्तमिति यावत् ॥ मृगमृगसदृशं वत्सम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ देहलक्षणेषु खंडेषु परिच्छि
न्नभागे जाता ॥ ७१ ॥ समस्तेत्युत्सर्गः क्वचिदन्यथात्मपियोते दृष्टमित्याह ॥ जगदिति ॥ यत्पतः ॥ ७२ ॥ अतएवाज्ञे देहाः श्मशानतुल्या इति निदिति ॥ इहेति ॥ ७३ ॥
धैर्यां शमाराध्यदृढमवलब्ध ॥ ७४ ॥ तृणसदृशैरसैरिषियरसैर्धृतिकतार्थता बुद्धिम् ॥ ७५ ॥ मृगपति कसदृशा अन्ये मूढा विषयतृणानि चरति चैच्चरतुनाम ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ ननुवपुर्जनि समानशीलतयासिद्धिबाधस्थानसुखदुःखदोषकोशापत्ताग्रह ॥ अत्यस्वेति ॥ विशेषणान्युभयप्रयोजयानि ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ नमत्तभ्यमासक्ति कर्मेन्द्रतिशेय ॥ पतलमार्गशितालशणखडीकोपनाशुलाणाराक्षसीस्वादीत्यर्थ ॥ ८० ॥ अन्येनकमणा ॥ यज्ञेणाहकारेण ॥ आप्यस्यमनस ॥ अम्योजाव ॥ मौल्यस्यचक्रिकापरि
 बतमानापरपराचिमाआभ्यर्चयेत्यर्थ ॥ ८१ ॥ सर्वेकपनत्यादपिनाम्नानिहु स्वतन्त्रोगमोक्तुरारारिखुपातरावकारादृशाशयेनाह ॥ यथेत्यादिभिभि ॥ इतरस्यसङ्घेतररूपस्य
 सारितत्वस्यैव असल्लोकार्दिवैभ्रमसिद्धिरिति भाव ॥ ८२ ॥ यथाउपलस्यपनताकाठिन्यनोपलाप्युक्वतीतयामानससप्तमटिभ्यधिमन समूह आदिपवाततत्कार्यस्थूलप्रपञ्च

अन्येनरसृगामुग्धानुद्वीपेस्वजले ॥ विहरतिययारामतथामाविहरानप ॥ ७७ ॥ अत्यस्यकालशिशिरेकदंमालेपदायिनि ॥ नमत्त
 व्यंघधुरूपेमहिपणेवपल्लवे ॥ ७८ ॥ भोगाभोगावहिकायांआयस्यानुसरेत्यटम् ॥ प्रविचार्यमहार्यस्वमेकमालानमाश्रयेत् ॥ ७९ ॥
 अपवित्रस्यतुच्छस्यदुर्गस्यदुराकृते ॥ देहस्यार्थेनमंक्त्यचिंताचहीसुदारुणा ॥ ८० ॥ अन्येनरचितोदेहोयक्षेणान्येनसश्रित ॥ दु
 खमन्यस्यसोक्तान्यश्रित्रेयंमौल्यचक्रिका ॥ ८१ ॥ यथैकरूपापनताहृषोस्यात्मनस्तथा ॥ सत्तामात्रैकसामान्यादितरस्याप्यसम्भ
 वात् ॥ ८२ ॥ ययोपलस्यपनतामानसादितयात्मन ॥ सत्तामात्रादभिन्नत्वाद्भावादस्यसस्थिते ॥ ८३ ॥ चयोपलस्योपलताघटस्य
 घटतायया ॥ सत्तामात्रादभिन्नैवमानसादितयात्मन ॥ ८४ ॥ अत्रेवामपरार्हदृष्टिमहामोहविनाशिनीम् ॥ शृणुयाकथितापूर्वममकै
 लासकरे ॥ ८५ ॥ संसारदुःखशात्यर्थेदेवेनाद्धुमौलिना ॥ अर्लीदुःखसंसारमासुरपारगोदिव ॥ ८६ ॥ कैलासोनामशैलेब्रोगौरी
 रमणमदिरम् ॥ तत्रास्तेभगवान्देवोहरश्चद्रकलाधर ॥ ८७ ॥ तंपूजयन्महादेवतस्मिन्नेवगिरौपुरा ॥ कदाचिदवसंगंगातेदविरचित्ता
 श्रम ॥ ८८ ॥ तपोर्यतापसाचारैचिरायरचितस्थिति ॥ सिद्धसंघातवलितरुतरशाब्धार्यसंग्रह ॥ ८९ ॥ पुण्यार्थस्यूतपुटिक पुस्तकव्यूह
 संग्रही ॥ एवगुणविशिष्टस्यकैलासवनकुंजका १० ॥ तप प्रचरतोरामममकालोत्यवतत ॥ अथैकदाकठचित्तुषडुलस्याष्टमेदिने ॥ ९ ॥
 म् ॥ तज्जुन ॥ सत्तामात्मलाभावादिभिन्नत्वानुपपन्नकस्यमानसारे सस्थितेरभावावित्यर्थ ॥ ८१ ॥ अयमभ्यायःअत्येकघटतन्मानसरस्थाविषयपियोप्यदृत्तिसर्वैतमेवमसि
 अमित्याह ॥ यथेति ॥ ८२ ॥ अप्राप्तिन्वर्थेदेनावह्यमयाप्यमानसशिखपूजालक्षणार्हदृष्टणु ॥ ८५ ॥ तत्रार्थकैलासवर्णनमुखेनकथाप्रलीति ॥ अस्तीत्यादिना ॥ इदुकराणां
 संसार संपादनदुःखमासुर ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ तापसैराच्यनद्वितापसाचार कच्छुर्षाद्रायणाद्विस्तस्मिन्विपतास्थितिभ्यस्तथाविधि सन् ॥ ८९ ॥ १० ॥ षडुलस्यकण्डल्प
 आशयणस्यस्याष्टमेदिने ॥ ९१ ॥

रात्रयेमुखेप्रदोपेपूजाजपध्यानादिनाक्षयमागतेसति ॥ प्राणिसचाराधुपरमात्संशान्तरूपासुविद्वुकरादिवेष्टयाप्यथानिवेदनकाष्ठमीनव्रततत्रस्थितास्विव ॥ ९२ ॥ गहनेषुवने
 पु ॥ ९३ ॥ तनुनाईपद्महिःप्रवणतामितियावत् ॥ ९४ ॥ स्मयात्स्विस्यात् ॥ ९५ ॥ बहिर्दृष्ट्याअवलोकितगतीविचारितमित्यर्थः ॥ विचार्यचयावत्तुरस्थसानुंप्रस्थदेशपश्यामिताव
 तत्रप्राप्तइत्यर्थः ॥ ९६ ॥ छुसयत सावधानः ॥ ९७ ॥ सुमनाःस्तुष्टमनाः ॥ ९८ ॥ सम्यक्साष्टागप्रणम्याभिवाहितःस्तुत ॥ स्वभाष्यमहोदयस्वस्मिस्तदगुमह

गतेश्रावणपक्षस्यरात्र्यप्रेक्षयमागते ॥ दिक्षुसंशान्तरूपासुकाष्ठमीनस्थितास्विव ॥ ९२ ॥ खड्गच्छद्यांधकारेषुकुंजेपुगहनेपुच ॥ एतरिम
 न्तरतत्रयामार्धप्रथमेगते ॥ ९३ ॥ समार्धितनुतानीत्वास्थितोहंवाह्यमग्रदृक् ॥ अपश्चकाननेतेजोझटित्येवसमुत्थितम् ॥ ९४ ॥ शु
 भ्राभ्रशतसंकाशंचंद्रविंबगणोपमम् ॥ प्रकटीकृतदिक्रुंजंतदालोक्यमयास्मयात् ॥ ९५ ॥ अंतःप्रकाशशालिन्याबुद्धिदृष्ट्यावलोकित
 म् ॥ यावत्पश्यामिंतसानुंप्राप्तश्रंद्रकलाधरः ॥ ९६ ॥ गौरीकरार्पितकरोर्नदिप्रांत्सारिताग्रगः ॥ शिष्यान्संबोध्यतत्रस्थानगृहीत्वावर्धसु
 संयतः ॥ ९७ ॥ अगमंसुमनास्तस्यदृष्टिपूतमहंपुरः ॥ तत्रपुण्यांजलिदत्त्वादूरदेवत्रिलोचनः ॥ ९८ ॥ दत्तार्घ्येणमयादेवःसंप्रणम्याभिवं
 दितः ॥ ततश्चंद्रप्रभासख्याक्रुञ्ज्याशीतलयताया ॥ ९९ ॥ दशासर्वार्तिहारिण्याचिरमस्यास्पदीकृतः ॥ पुष्पसानूपविष्टायतस्मैत्रैलोक्य
 साक्षिणे ॥ १०० ॥ अर्धपुष्पंतथापाद्यमभ्युपेत्यार्पितंमया ॥ मंदारपुष्पांजलयोविकीर्णांबहवःपुरः ॥ १०१ ॥ नानाविधैर्नमस्कारैःस्तो
 त्रैश्याभ्यर्चितःशिवः ॥ ततोभगवतीगौरीतादृश्यैवसपर्यया ॥ २ ॥ संपूजितासखीपुक्तागणमंडलिकातथा ॥ पूजानेपूर्णशीतांशुरस्मिशी
 तलयगिरा ॥ ३ ॥ तत्रोपविष्टंप्रोवाचमामद्देदुकलाधरः ॥ ब्रह्मन्प्रशमशालिन्यःप्राप्तविश्रांतयःपरे ॥ ४ ॥ कच्चिकल्याणकारिण्यःसंवि
 दस्तेस्थिताःपदे ॥ कच्चित्तपस्तेनिर्विघ्नंकल्याणमनुवर्त्तते ॥ ५ ॥ कच्चिस्राप्यमनुप्राप्तंकच्चिच्छाम्यंतिभीतयः ॥ एवंवादिनिदेवेशेशर्वलो
 कैककारिणि ॥ ६ ॥ गिरानुनयशालिन्यामयोर्करनुंदन ॥ त्र्यक्षानुस्मृतिकल्याणवतामिहमहेश्वर ॥ ७ ॥ नर्किंचिदपिदुष्प्रापंनचकाश्र
 नभीतयः ॥ त्वदनुस्मरणानंदपरिघूर्णितचेतसाम् ॥ ८ ॥ नतेसंतिजगत्कोशेप्रणमंतिनयेषुनः ॥ तेदेशास्तेजनपदास्तादिशस्तेचपर्वताः ॥ ९ ॥
 दृष्टिपातवर्णयति ॥ ततइति ॥ तयास्वानुभूतालौकिकनिरतिशयानदाविर्भावचमत्कारकारिण्या ॥ ९९ ॥ १०० ॥ अभ्युपेत्यअभिसुखंसमीपेगत्वा ॥ १०१ ॥ तादृश्याशि
 वपूजासदृश्यासपर्ययापूजया ॥ २ ॥ ३ ॥ तदाज्ञयातत्रसानावुपविष्टमाम् ॥ तत्रकुशलप्रश्नेकर्त्तव्येसर्वकौशल्यपरमकाष्ठापरमात्मनिचित्तविश्रांतिमेवभगवान्प्रथममनुजिघृक्ष
 यापृच्छति ॥ ब्रह्मन्नि ॥ ४ ॥ सविदश्वित्तवृत्तयः ॥ पदेपरमात्मवस्तुनि ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनुनयोविनयस्तच्छालिन्या ॥ ७ ॥ ८ ॥ जगत्कोशेतिप्राणिनोनसतियेनप्रणमति ॥ सर्वे
 पिप्रणमत्येवेत्यर्थः ॥ तेदेशाःप्रशस्तमाइत्यर्थः ॥ अपशवोवाअन्येगेअश्वेभ्यःपशवोगेअश्वान्दिवत्प्रशशास्यलाभः ॥ ९ ॥

भूतस्यापकसंधितस्पुण्यस्यदशस्थानीयस्पकलजोति अनतकोटिगुणतयाविलारयति ॥ वसमानस्थितेद्धारभ्यस्यसेचनमृतसेकेनेवाप्रिषधनतनोति ॥ ११० ॥ एष्यत
 करिष्यमाणस्यद्व्यर्थाधीजतनोति ॥ १११ ॥ १२ ॥ सवासानन्तमानानामेयतीनाच ॥ १३ ॥ पूजादिटार्थैरिति शेष ॥ १४ ॥ त्यक्ताउद्देगाश्विस्तस्रोभृतेतवीयस्मिस्तथावि
 धेरेवाचनविधानंमूर्धातिपण्णास्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ पूणमितकलादिशदस्युत्पावसिष्ठस्यविषयभोगाजिहाययुष्यतापोतानात्सर्वपापक्षयकरसककस्याणवर्धनमिति विशेष
 गाभ्याचसवानपनिहस्युपलक्षितनिराशाघानरूपसोसाधनविषयएवमायमभङ्गतिनिश्चितवास्तवक्ष-परमकारुणिकदंश्वर सर्वभावेनप्रपन्नायवसिष्ठायापरमपुरुषार्थसाधन
 करशक्तानेवमदेवाचनपरमार्हस्यश्रुतमुपदेटकाम-यतिजानति ॥ शृण्विति ॥ १७ ॥ प्रप्रबक्ष्यमाणदेवार्चनानुरूपमलौकिकदेवत्वरूपमुपदेष्टुं शिष्यस्यतदु-मुत्साजनय-पृच्छति ॥

त्वदनुस्मरणैकान्तिधियोयनस्यिताजना ॥ फलंभूतस्यपुण्यस्यवर्तमानस्यसेचनम् ॥ ११० ॥ तनोति चैष्यतोवीजत्वदनुस्मरणप्रप्तो ॥
 ज्ञानाद्यैकैकलगोपृतिन्योत्क्रान्तिशारकर ॥ १३ ॥ अपवर्गपुरधारत्वदनुस्मरणप्रप्तो ॥ त्वदनुस्मरणोदारचितामणिमतामया ॥ १२ ॥
 सवामामापढांभूमिदत्तमृतपतेपदम् ॥ इत्युक्त्वासुप्रसन्नतभगवतमहेश्वरम् ॥ १३ ॥ अचोचप्रणतोभूत्वायद्रामतदिदंशृणु ॥ भगवं
 स्त्वद्यसांनेपूणाभेसकलादिश ॥ १४ ॥ किंपृच्छामिदेवेशसदेतन्ननिर्णयम् ॥ ब्रूहिप्रसन्नयाबुद्ध्यत्यक्तोद्वेगमनामयम् ॥ १५ ॥
 सवपापक्षयकरसर्वकल्याणवधनम् ॥ देवाचनविधानतत्कीदृशंभवतिप्रप्तो ॥ १६ ॥ ॥ इश्वरउवाच ॥ ॥ शृणुब्रह्मविदांश्रेष्ठदेवार्च
 नमनुत्तमम् ॥ वदामिमुच्यतेयेनरुतेनसरुदेवहि ॥ १७ ॥ कच्चिद्देत्सिमहाबाहोदेव क स्यादितिहिज ॥ नदेव पुंहरीकाक्षोनचदेवस्त्रि
 लोचन ॥ १८ ॥ नदेव कमलोद्भूतो नदेवस्त्रिदशेश्वर ॥ नदेव-पवनो नार्कानलोननिशाकर ॥ १९ ॥ नवाक्षणो नावनिपो नाहं नत्वहि
 जोत्तम ॥ नंदवोदेहुरुहिनंदेवश्चित्तरूपधृक् ॥ २० ॥

कश्चरिति ॥ महाबाहानितरेदेवाचनसकलीकृतवाहोदृतिबाहुसापेक्षबासपूजाभाषयुरतापोतनायससोपनयम् ॥ ननुसिद्धाएवपुंहरीकाक्षमिलोचनावयोरेवा किमेतावद्यपि
 विषयेभगवाम्बाननभिसंसंभावयतीतिमयमानस्यवसिष्ठस्यपरिच्छिन्नेपुमद्वाजात्त्वमयमपनेनुमाह ॥ नैववद्व्यादिता ॥ १८ ॥ कमलोद्भूतोमत्ता ॥ त्रिदशेश्वरद्व ॥ नि
 शाकरपृथगतकलापीनशारीकरूपयान्त्रात्कोटिदेवैरहोपलक्षणम् ॥ १९ ॥ पुनर्हिनंनत्वमितिपिपथोत्त्रवसिष्ठयोरुपद्रोहयंतितस्माद्बुदा ॥ यद्वद्वसिष्ठोस्तिस्ववसिष्ठोसी
 स्यादियुनिपुनस्यसप्तद्विगुणतात्रसिद्धे क्तमपकरोददृतिमाणदृतिमाणस्यैवसद्वैवात्यकत्वमुनेश्वमाणभावेनमाप्तदेवतात्वनिधारणाथम् ॥ एवमैनेहैवाकामुबन्धुर्वमर्शित्यादि
 वदितुंआप्यात्मिकेषुवस्तुतादिपुराण्यद्वर्तानाम् त्वत्वेत्वाहालोक्तव्यत्वाहाइत्यादिबैतर्थात्तद्देवाप्यात्मिकभाषानापिसप्तकदेवतात्वधारयति ॥ देहकपइति ॥ १९ ॥

आध्यात्मिकप्रसावात्मकमलात्रदेहादिशोभा ॥ मतिमहणसर्वाध्यात्मिकभावोपलक्षणार्थम् ॥ तनुत्यन्यायादाधिभौतिकेव्यपिसर्वभावेष्वेवत्वमुक्तं बोध्यम् ॥ कलाहिंदेवस्त
माह ॥ अरुत्रिमिति ॥ इरुजोहितः कर्मप्रित्यमितिम् ॥ कृत्रिमिकयासाध्यतद्विलक्षणपरमार्थदेवननिरतिशयप्रमोदश्रित्यक्राशोदेवइत्यर्थः ॥ पुंढरीकाक्षादिमत्यता
हिचिसकाशाधीनसत्तास्फूर्तिकत्वात्तस्मिन्ध्यस्तालेपाचिसकाशापृथक्करणस्वरूपसिद्धिरेवदुर्लभादूरेदेवत्वमितितेव्यपिसत्ताप्रकाशाएवानाहतः स्फुरन्सर्वत्रैकोदेवस्तदभिव्य
स्यतिशयदेवपुंडरीकाक्षादयोपिअभिभूजन्जाल्वाद्भ्रशब्देनज्वलद्गारादेवदेवाउच्यतेनश्रुतिस्त्व्यादिवादेविरोधोपीतिभावः ॥ २१ ॥ आकारादिनादेशतोवस्तुतत्त्वपरि
च्छिन्नेभितेकालतपरिच्छिन्नेतत्देवनकुतः ॥ अयभावः ॥ दिवुकोडाविजिगीषाव्यवहारश्रुतिसृतिमोदमदस्वमकातिगतिव्यतिदेशस्वार्थपुत्रसिद्धाहीव्यतेपचायचिंदेशवशब्दव्यु

नदेवः कमलारूपीनापिदेवोभवेन्मतिः ॥ अरुत्रिममनाद्यंतदेवनं देवउच्यते ॥ १३ ॥ आकारादिपरिच्छिन्नेभितेवस्तुनितकुतः ॥ अरु
त्रिममनाद्यंतदेवनंचिच्छिवंविदुः ॥ २ ॥ तदेवदेवशब्देनकथ्यंततत्पूजयेत् ॥ तदेवास्तियतः सर्वसत्तात्मरूपधृक् ॥ २३ ॥ अज्ञा
तशिवतत्त्वानामाकाराद्यर्चनंरुतम् ॥ योजनाध्यन्यशक्तस्यकोशाध्यापरिकल्प्यते ॥ २४ ॥ इयत्तादिपरिच्छिन्नंरुद्रादेः प्राप्यतेफलम् ॥
अरुत्रिममनाद्यंतफलमानंदआत्मनः ॥ २५ ॥ अरुत्रिमफलंत्वत्कायः कृत्रिमफलं व्रजेत् ॥ त्यक्त्वासमंदारवनंकारंजंयातिकाननम्
॥ १२६ ॥ बोधः साम्यंशमइतिपुष्याण्यग्राणितत्रच ॥ शिवंचिन्मात्रममलंपूज्यंपूज्यविदोविदुः ॥ २७ ॥ शमवोधादिभिः पुष्यैर्देवआ
त्मायदर्थ्यते ॥ तत्तुदेवार्चनंविद्विनाकारार्चनमर्चनम् ॥ २८ ॥ आत्मसंवित्तिरूपं तुत्यक्त्वादेवार्चनंजनाः ॥ कृत्रिमाचार्यसुयेसकाश्चिरं
क्लेशंभजंति ॥ २९ ॥ ज्ञातज्ञेयाहियेसंतोत्रालकीडोपमंचते ॥ आत्मध्यानाहंतवसूनुकुर्वतां देवपूजनम् ॥ ३० ॥ आर्त्मेवदेवोभग
वाच्छिवः परमकारणम् ॥ ज्ञानार्चनेनाविरतंपूजनीयः ससर्वदा ॥ ३१ ॥

त्यादनात्सकोचेमानाभावान्माधिकनिरकुरोश्चर्यस्वच्छदकीडाविजिगीषाव्यवहारस्तुतीनामावियकमदस्वमेच्छागतीनांचनिर्वाहकत्वाद्दशस्वार्थपुद्युतिमोदावेवमुल्यावर्थेति
चनित्यनिरतिशयानंदसप्रकाशेवत्प्रणयेवसभवतोपरिच्छिन्नेपुजेडेष्विति ॥ अतः अरुत्रिमचिच्छिवमेवदेवंतत्त्वतोविदुरित्यर्थः ॥ २१ ॥ यतः सर्वजगज्जीवतत्संसाररूपंतत्सत्तथै
वसत्तात्मरूपधृक्कनस्वतइतितेदेवास्तिनान्यदित्यर्थः ॥ २३ ॥ तर्हि कपुंडरीकाशयाकारार्चनविधिर्यथैवनेत्याह ॥ अज्ञातेति ॥ कृतंविहितम् ॥ २४ ॥ आत्मनस्तत्त्वतः सा
क्षात्कारतपूजनेनप्रसन्नदित्यर्थः ॥ २५ ॥ कृत्रिमकामभोगानात्मपूजनास्तिद्धांतीतितदर्थकृत्रिमपूजैवकार्यतत्राह ॥ अरुत्रिमेति ॥ २६ ॥ अरुत्रिगपूजनेतर्हिंकासामयो
तामाह ॥ बोधइति ॥ साम्यसर्वत्रालौपम्येनदर्शनम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ज्ञातज्ञेयायेकदाचिदात्मध्यानाद्गुथिताः संतः साकारेवपूजनं कुर्वन्त्येवमेतत्तेत्रालकीडोपम
कुर्वन्तिरुत्रिमभोगाशयेत्यर्थः ॥ १३० ॥ १३१ ॥

त्वभीवत्साधमरुत्रिमाम्यप्येतेनाकाशाचिदाकाशब्रह्मविद्धिनत्वन्व्य अनात्मापूज्योयतोऽज्ञानलक्षणमाल्मपूजनमेवमुख्यपूजानान्येत्यर्थ ॥ यथाहुः ॥ देहोवैशाल्यभोक्तो
 जीमारुहश्मशिशुः ॥ त्यजेदज्ञाननिमान्यसोऽहंभाधेनपूजयेदिति ॥ ३२ ॥ तदेवास्तिपत सर्वसप्तसत्तालरूपवृत्तिगतिब्रह्मणएवजगज्जीवितत्सरणसत्तात्मनाधस्थानमुक्तप्रभो
 पर्वाजिज्ञासुर्गोष्ठं पृच्छति ॥ चेतनेति ॥ ३३ ॥ तत्रचित्तत्तायाधेत्यानधीनत्वतावत्सर्वधेत्यमलयेप्यनपायात्प्रसिद्धिभित्तवधीनज्ञानस्यधेत्यस्यज्ञानांतरिभवनसत्तांतरम
 पियुक्तिन्युपपत्तिमाह ॥ चिद्योमति ॥ सर्वंपतिपूवाधायपि ॥ ययस्माद्धेतो ॥ अथवाचिद्योमसवधसर्गकालोपिअसप्रधचेत्येयारादियरिच्छेदय्यत्वात्कालवदित्यनु
 मानलक्षणाप्रोपन्तिरशितोऽप्या ॥ ३४ ॥ कथयतिइजगद्रूपमतिप्रासलमाह ॥ ययदिति ॥ तस्यापरिच्छिद्यत्वादेवमायावरणात् असंमानान्मायिकत्वासनाविमोर्गेणय
 त्संदिग्दन्निमिषमसिद्धिनेरअगदितिअलभाति ॥ तथाहि ॥ ययस्वर्यचद्रप्रवीपेद्वियमनआदित्वयनकचतिबहुलीभूतप्रकाशाश्रयतितस्यस्वकचनस्यस्वर्दिबेअसमानारस्वय

त्वमेतचेतनाकाशमात्मानजीवमय्यम् ॥ स्वभावंविद्धिनत्वन्व्यपूजन्यपूजाल्मपूजनम् ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ चेतनाकाश
 मात्राल्मययाजगदिदंभ्रमो ॥ ययातचेतनस्यैवजीवादित्वंतदुच्यताम् ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ ॥ चिद्योमैवकिलास्तीहपारा
 वारविवर्जितम् ॥ सर्वत्रासप्रवचेत्यकल्प्यतेवशिष्यते ॥ ३४ ॥ ययत्स्वयंप्रकथतितस्यस्वकचनस्यतु ॥ स्वययत्स्यदितनमतेनेद
 जगदित्यलम् ॥ ३५ ॥ इत्येवंस्वप्नपुरवज्जगद्रातिचिदालकम् ॥ एवचिद्योममात्राल्मजगदच्छंनमितिमत् ॥ ३६ ॥ अत्यंतासंभवाच्चे
 त्यदृश्यचिद्योममात्रकम् ॥ चित्वाल्कचतिसर्गादीयत्तज्जगदितिस्मृतम् ॥ ३७ ॥ तस्मात्स्वप्नपुराकारयदिदंभासतेजगत् ॥ तत्रचिद्योम
 मात्राल्मन्यतानामकाशुत् ॥ ३८ ॥ चिन्मात्रमेवगिरयश्चिन्मात्रंजगदवरम् ॥ चिन्मात्रमाल्माजीवश्चिन्मात्रभूतसतति ॥ ३९ ॥
 चिद्योममात्रादितरत्सर्गादौसववेदने ॥ भिन्नस्वर्गपुरेवापिफिसंभवनिकव्यताम् ॥ ३४० ॥

यदिब्रह्मिदंभाकारेणस्यदितस्वर्गनामसिद्धतेबनीलपीतादितिपयूरूपजगदित्यलमत्यप्रसिद्धमित्यर्थ ॥ ३५ ॥ इतिउक्तीत्याएवबिष्वरूपजगच्चिदालकमेवसत्त्व
 मपुरबत्चिद्विभवातिताया ॥ एवमदुकीत्यापरमार्थतोविमृष्टजगन्मितिमत्अभूतमच्छचिद्योमनाशालैवेत्यर्थ ॥ ३६ ॥ तर्हिफिषेवधेत्याकारेणपरिणतस्वरयतिने
 त्याह ॥ अत्यति ॥ अपरिणामित्वाद्दृश्यत्वात्स्वात्यंतासंभवाद्येस्यमप्याद्यजित्तत्वाभावादप्याकचतियेतेददृश्यजगदित्यर्थ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अतएवारीपितरूपबाधे
 नचिन्मात्ररूपद्रष्टव्यमित्याह ॥ चिन्मात्रमेवेत्यादिता ॥ ३९ ॥ स्वर्गज्यलोकेपुरेस्वर्गरेवाअपिशब्दात्वात्तालेपुबाचिद्विन्मात्रंफिसंभवनिकव्यतनिरूपणजुराले अचि
 द्मभ्यत समारुद्रिमलेअचिस्वप्यायातामदगाधेअलीकत्वात्अलीकस्यचित्ताप्युज्जीवनादरेनाचिन्तोऽसंगत्वेनाचित्तबाधयोगात्साधकांतरस्यचासिद्धेरितिभाव ॥ ३९० ॥

ननुयजतिददातिजुहोतीत्यादिशब्दानात्कर्मभेदइवचिद्आकाशजगदित्यादिनामंतराद्भेदोस्त्वितिचेत्तत्राह ॥ आकाशमिति ॥ भूताकाशाव्याकृताकाशाथत्रयपरत्वेनाभि
प्रेतानात्रयाणामप्याकाशशब्दानांकाशदीप्तावितिधात्वर्थानुगमेनचिन्मात्रवचनत्वसंभवाद्भूमेरपियेगत्यथास्तिज्ञानार्थादित्यनुशासनाद्वर्त्तमानेपृषन्महद्दृहजगच्छतृवच्चेतिक्वितिक्वपि
द्वित्वादिनातेनिज्ञानार्थत्वानपायाच्चित्त्यायानामतोपत्तेरितिभावः ॥ ४१ ॥ तदेतिदर्शनाद्येदेत्यध्याहार्यम् ॥ एवरीत्याद्वैतस्वमादिभिःसमयदानुभूयतेतत्त्वदशातदेत्यर्थः
॥ ४२ ॥ ४३ ॥ द्वितीयएवशब्दोऽपिशब्दार्थे ॥ ४४ ॥ अखिलचित्तसचेत्यमपिजगत्अचेत्यसन्मात्रमेवस्थितम् ॥ ४५ ॥ परमाकाशस्यब्रह्मणःकलनबहुस्याप्रजायेयेति
श्रुतिदर्शितआद्यसकल्पएवत्रिजगद्भूत्वास्वयमुत्थितद्वैतवत्तद्वैतवाच्यभिमत्सत्यवस्तुवदित्यर्थः ॥ ४६ ॥ जगत्सामान्येउक्तन्यायघटपटादिविशेषेपिदर्शयति ॥ यथेत्यादिना ॥ स
आकाशंपरमाकाशंब्रह्माकाशंजगच्चितिः ॥ इतिपर्यायनामानितत्रपादपठक्षवत् ॥ १४१ ॥ एवंद्वौस्वप्नसंकल्पमायाभिःस्वप्नुभूयते ॥ त
दाकिलचिदाकाशमवभातिजगत्तया ॥ ४२ ॥ यथैतत्संविदाकाशंस्वप्नेभातिजगद्दुः ॥ तथेदंजाग्रदाख्येपिस्वप्नेभातितदेवनः ॥ ४३ ॥
यथास्वप्नपुरेचिखवंजयित्वेतरत्कचित् ॥ नकिंचित्संभवत्येवंजाग्रत्येवंमहाचितः ॥ ४४ ॥ यतो नसंभवत्यन्यच्चेत्यंकिंचित्ततोखिलम् ॥
चित्तंसंचेत्यमप्येतदचेत्यंसजगत्स्थितम् ॥ ४५ ॥ परमाकाशकलनंत्रिजगत्स्वयमुत्थितम् ॥ स्वप्नवद्विचिच्छ्रोमिनत्वेतद्वैतवत्स्थितम्
॥ ४६ ॥ यथाचिच्छ्रोममात्रात्मस्वप्नेघटपटादिकम् ॥ सर्गादोवेवसर्गायंतथाचिच्छ्रोममात्रकम् ॥ ४७ ॥ शुद्धसंवित्तिमात्रत्वाद्दतेन्यत्स्वप्न
पत्तने ॥ यथानविद्यतेकिंचित्तथास्मिन्भुवनत्रये ॥ ४८ ॥ याःकाश्यनदृशोयेभावाभावाखिकालगाः ॥ सदेशकालचित्तास्तसर्वंचि
च्छ्रोममात्रकम् ॥ ४९ ॥ सएषदेवःकथितोयःपरःपरमार्थतः ॥ यस्त्वंसोहमशेषंवाजगदेवचयोखिलः ॥ ५० ॥ सर्वस्यवस्तुजातस्यजग
तोन्यस्यतेमम ॥ देहोहिचेतनाकाशंपरमात्मैवनेतरत् ॥ ५१ ॥ संकल्पनेस्वप्नपुरेशरीरंचिच्छ्रोमतोन्यन्नयथास्तिकिंचित् ॥ तथेहसर्गेप्रथ
मैकसर्गान्मुनेप्रभृत्यस्तिनरूपमन्यत् ॥ ५२ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे०मो०नि०पू०जगतःपरमात्ममयत्ववर्णनंनामएकोनत्रिंशत्तमः
सर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ४३ ॥ श्रीईश्वरउवाच ॥ एवंसर्वमिदंविश्वंपरमात्मैवकेवलम् ॥ ब्रह्मैवपरमाकाशमेषदेवःपरःस्मृतः ॥ १ ॥
र्गेघटपटादिः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सज्ञानेनपूज्योदेवःप्रथमप्रश्नोत्तरत्वेनकथितः ॥ १५० ॥ देहःपरमार्थिकस्वरूपम् ॥ १५१ ॥ उक्तमनूयोपसहरति ॥ संकल्पनइति ॥
प्रथमादेकस्यहिरण्यगर्भस्यसर्गात्पृथित्प्रवृत्तेर्देहास्मिन्सर्गेतथासंकल्पनत्वमपुरशरीरादिवदेवान्यद्रूपनास्ति ॥ १५२ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्र०पू०
एकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ चित्तसर्वात्मतासर्वभोक्तृभावेनसस्थितिः ॥ यथाजीवदशाप्राप्ताचित्तञ्चाप्यत्रवर्ण्यते ॥ १ ॥ चेतनाकाशमात्रात्मयथास
र्वमिदंप्रभोइतियच्चयापृष्टतस्येदमुत्तरवर्णितमित्याह ॥ एवमिति ॥ कञ्चिद्वैस्मि महाबाहोदेवःकःस्यादितिद्विजेतिमयात्वरपृष्टेवार्चनविधानमूलरहस्यंयत्त्वांप्रतिपृष्टतदप्येतदेव
त्याह ॥ एषदेवइति ॥ १ ॥

परिच्छिन्नदेवाचनपरिच्छिन्नफलमेतद्वर्षमनुसर्षकामावसानशुभिशूमानवभ्रातिफलमितिसर्वोक्तमिदं ॥ तदेतदिति ॥ सर्वं शुभं सर्वजगत्सर्गोपाधिष्ठानम् ॥ २ ॥ तत्र प्रवृत्त
 विसम्ययायाससाध्यताशंकापरिरहति ॥ अत्र हि साधनवतवसाप्यचेति विषयः ॥ ३ ॥ प्रबुद्धो विवेकी पुण्याधिकारी नियावत् ॥ अतिशयितो देव अतिदेवस्त
 इवने ॥ ४ ॥ मूर्ख्यादिरूपदेवार्थनेतार्किकधिकारिणस्तानाह ॥ अभ्युत्थयेति ॥ अतएव तदनुकूपमेकभिमप्रतिमादितस्त्वामपीचेत्याह ॥ कृत्रिमेति ॥ अत्रात्रतिमातव्यपुरम् ॥
 ५ ॥ तच्चरणात्यादनालाभेकोद्धारानभिवेत्याह ॥ शमेति ॥ ६ ॥ अर्चनकृत्वा संतोषमायतिशामुवति ॥ ७ ॥ यत कुतश्चित्स्वभ्राय विमानासर-प्रभृति साधनान्मिथ्यात्वं
 कमेवत्सर्गादिकलमासावधतीतिमुपेत्यस्योपपत्तिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वयमादि कारणयस्यतोः स्मदादिरस्त्वल्पप्रपंचातगत असौ बहुराविदरयमूर्त्तिरूपो देव कश्चिदनिर्बचनी
 तदेतल्लुजनेत्रयस्तस्मात्सवमवाप्यते ॥ तदेव सर्गभूषर्वमिदत्स्मिन्यवस्थितम् ॥ २ ॥ अकृत्रिममनापतमद्वितीयमखंडितम् ॥ अवहि
 साधनासाध्यसुखतस्मादावाप्यते ॥ ३ ॥ प्रबुद्धस्त्वमुनिश्रेष्ठतेनेवतवकथ्यते ॥ नातिदेवाचने योग्य-पुष्पधूपचयोमहान् ॥ ४ ॥ अभ्युत्पन्नधि
 योयेहिवालपेलवचेतस ॥ कृत्रिमार्चामयतपदेवाचनमुदाहृतम् ॥ ५ ॥ शमनो धायभावेहिपुष्पापैवाचंयति हि ॥ मिथ्यैव कल्पितैरेवमा
 कारे कल्पितात्मके ॥ ६ ॥ स्वसकल्पकृतै कृत्वा कर्मैरर्चनमाहता ॥ बाला सतोपमायांतिपुष्पधूपलवाचने ॥ ७ ॥ स्वसकल्पकृतैरर्थैः कृ
 त्वादेवाचनमुधा ॥ यत कुतश्चिन्मिथ्यात्मफलमात्रनयति ॥ ८ ॥ पुष्पधूपार्चनमन्नसकल्पितं बालबुद्धिषु ॥ यत्स्याद्भवाद्दशायोग्यमर्चन
 तद्वदान्यहम् ॥ ९ ॥ अस्मदादिस्वसौक्यश्चिदेवो मतिमतांवर ॥ देवस्त्रिभुवनधार परमालैवनेतरन् ॥ १० ॥ शिवस्सर्वपदातीत सर्वसक
 ल्यनातिग ॥ सर्वसकल्पवलितोनसर्वो नच सर्वक ॥ ११ ॥ दिक्कालापनवच्छिन्न सवारंभप्रकाराकृत् ॥ चिन्मात्रमूर्त्तिरमलो देव इत्युच्य
 ते मुने ॥ १२ ॥ सवित्सर्वकलातीतासवभावांतरस्थिता ॥ सर्वसत्ताप्रदा देवी सर्वसत्तापहारिणी ॥ १३ ॥ ब्रह्मब्रह्मन्सदसतोर्भ्यंतैव उच्यते ॥
 परमात्मपराभिस्त्वतस्सदोमित्युदाहृतम् ॥ १४ ॥ महासत्तास्वभावेन सर्वत्रसमतांगतम् ॥ महाचिदितिसत्रोक्तपरमाथइति श्रुतम् ॥ १५ ॥
 योमायामयएवेत्यय ॥ कलाह्वारमाधिकोरेवस्तमाह ॥ देवइति ॥ १० ॥ सर्वेभ्यामन्नविष्णुः कदाचिदेवेभ्योप्यतीत सकल्पनामनोऽसयस्तदंग ॥ यतो बाबो निवर्तत अपा
 प्यमनसासइति श्रुते ॥ यत्सुसर्वधिपयजोगसकस्मिन्निति जेतेतो ब्रह्मविष्ण्वद्विषवद्रूप सनसाधनतोपिसर्वो नफलतोपिसर्वकजोगसुख्यस्मिस्तथाविध ॥ स्वत्कर्मोपासनतार
 तम्यानुसारणवजोगसामग्यास्तात्कर सुखलवस्य-चतप्रलाभादित्यर्थ ॥ ११ ॥ आत्मदेवस्तु पूजनवशायाफलवशायाचिदित्यनिरतिशयपरमार्थसत्यपूर्णवैकल्यभावएवे
 नितिसएवेव इत्यन्ति योम्यइत्याह ॥ शिक्कालेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ सवसतोर्भावाभावावयवतनातवप्यकालयोमूष्माभूषणयो कारणकार्योभ्यवाङ्कारिकमतिश्रुतिसकयोर्भावा
 राटिकसाक्षिचिन्मात्ररूपत्वादि-टापस्तान्मप्यम् ॥ परमसुख-चरामिकरणक्योति-म्यउक्त-आदि-वपरासबा-पोतनसत्त्वा-अभिव्यापका-शोयस्तत्तथाविध-कर्म-ओचिति-प
 रममिभुषि-राशि-राश-अपाल-क-सर्व-पर्य-अप-वि-ला-प-मे-न-शि-व-स-ह-न-च-तु-र्ध-व-प-ये-स-आ-त्मा-सि-द्धि-व-ह-यु-रा-क-न-ि-त्-व-र्-ध ॥ १४ ॥ १५ ॥

व्यवहारे सर्वत्रानुगमत्सत्तासामान्यरूपेण ॥ सर्वबाधे तु महासत्तात्मना ॥ १६ ॥ तस्यैव सर्वेषां देवतादीनामालम्बादपि मुख्यैव त्वमित्याह ॥ यदित्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ तस्यैव वि-
मर्शैव सर्वदेवतासारत्वाद्देवत्वमित्याह ॥ पाद्वेति ॥ किसारः स इति शेषः ॥ १९ ॥ स सर्वः पूर्णो देव एवाह न परिच्छिन्न इत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ स एव सर्वकर्त्ता सर्वभोक्ता चेत्याह ॥
सकरोतीत्यादिना ॥ २२ ॥ पुर्यामास्ते ॥ स एष इह प्रविष्ट आनखाभेभ्य इति श्रुतेरिति भावः ॥ २३ ॥ शरीरमावसथो महागृह्यस्यास्तथाविद्यायां गहनानुर्विवेका अन्ननया

स्थितं सर्वत्र सर्वतुलतास्वंतर्ययारसः ॥ सत्तासामान्यरूपेण महासत्तात्मनापि च ॥ ३६ ॥ यच्चित्तत्वमरुंधत्यायच्चित्तत्वं तवानय ॥ यच्चि-
त्तत्वं च पार्वत्यायच्चित्तत्वं गणेषु च ॥ १७ ॥ चित्तत्वं यन्मम देव चित्तत्वं यज्जगत्त्रये ॥ तदेव इति तत्त्वज्ञाविदुरुत्तमबुद्धयः ॥ १८ ॥ पादपा-
ण्यादिमानन्यो यो वा देवः प्रकल्प्यते ॥ संविन्मात्राद्देवत्वान्किं सारः किल कथ्यताम् ॥ १९ ॥ चिन्मात्रमेव संसारसारः सकलसारताम् ॥
गतः स देवः सर्वो हंतस्मात्सर्वमवाप्यते ॥ २० ॥ न सदूरे स्थितो ब्रह्मन्नदुःप्रापः सकस्य चित् ॥ संस्थितः स सदा देहसर्वत्रैव च खेतथा ॥ २१ ॥
सकरोति स चाश्रातिसिद्धिभिर्त्तिप्रयाति च ॥ सनिःश्रयसि संवेत्तासौ गान्यंगानिवेत्ति च ॥ २२ ॥ सोस्यां विचित्रचेष्टायां प्रकाशिन्यां च त-
द्दशात् ॥ तत्स्वरूपनिबद्धायां पुर्यामास्ते मुनीश्वर ॥ २३ ॥ शरीरावसथायां च चलायां तत्प्रसादतः ॥ सोस्यांगहनकोशायां तद्गुहायां गुहेश्व-
रः ॥ २४ ॥ मनः षष्ठेन्द्रियाचारसत्तातीतामलात्मनः ॥ तस्य संख्यवहारार्थं संज्ञाचिदितिकल्पिता ॥ २५ ॥ स एपचिन्मयः सूक्ष्मः सर्वव्यापी
निरंजनः ॥ इमं भास्वरमाभासं करोति न करोति च ॥ २६ ॥ साचिदत्यंतविमलाजगदर्थजगत्क्रियाम् ॥ इमं रंजयति प्राज्ञरसेनेव मधुर्ल-
ताम् ॥ २७ ॥ चारवो ये च मल्काराश्चित्श्रितश्चित्थयास्थितम् ॥ चमत्कुर्वन्ति किल ते तेन कंचिन्नभोभिधाः ॥ २८ ॥ केचिज्जीवाभिधानाश्च
केचिच्चित्ताभिधानकाः ॥ केचिक्कलाभिधानाश्च केचिद्देशाभिधानकाः ॥ २९ ॥ केचिक्क्रियाभिधानाश्च केचिद्भ्रव्याभिधानकाः ॥ केचि-
द्भावविकारादिजात्यौचित्याभिधानकाः ॥ ३० ॥ प्रकाशाभिधानाः केचिक्केचिच्छैलतमोभिधाः ॥ अर्केन्द्राद्यभिधाः केचिक्केचिद्ब्रह्मा-
भिधानकाः ॥ ३१ ॥

दिवहि कोशायास्यास्तथाविधायाम् तद्दुःखिः सैव गूहतीति गुहातस्याम् आनंदमयकोशगुहेश्वरः ॥ २४ ॥ उपदेशसंबन्धवहारार्थम् ॥ २५ ॥ आस्यारोपे करोतीव तदपवादेन करो-
ति ॥ नित्यमानस्य कृतत्वाभावादित्यर्थः ॥ २६ ॥ रजयति शोभयति ॥ मधुर्वसतः ॥ २७ ॥ चमत्कारा आरोप्ये सत्तास्फूर्तिप्रदानरूपाः ॥ चितिमायाशब्दे यस्त्विथ्यत पूर्वकामक-
र्मावासनानुसारेण नियतचमत्कुर्वन्त्याविर्भावयति ॥ ताश्चिच्चमत्कारानेव नामकल्पनया व्यपदिशति ॥ केचिदित्यादिना ॥ सर्गभेदेन भोवद्बुत्वोक्तिः ॥ २८ ॥ २९ ॥ भावविकाराजा-
यतेऽस्तिवर्धते विपरिणमतेऽपक्षीयेनेन श्यतीति यास्कोक्ताः ॥ आदिपदानुगमेदास्ते पांजात्यावैचित्र्येण औचित्येन च विचित्राभिधानकाः ॥ ३० ॥ तानेव प्रपचयति ॥ प्रकाशेति ॥ ३१ ॥

वित् कित्त्वभोगच्छयाजगत्सृष्टिर्नत्याह ॥ निरिच्छेति ॥ तथाचोक्तश्रीमन्नौषपादाचार्यैः ॥ भोगार्थं च स्थितिलोके क्रीडाया मिमिवापरे ॥ देवस्यै पत्न्यभाबोपमा मकामस्य कास्थ
 हेति ॥ न वै तसो कामयन बहुत्वात् न जायेत्यादिभ्युतिविरोध अस्य महतो भूतस्य नि श्वसितमेतद्यद्देवो यजुर्वेदस्य विश्वत्यन्तरे दृच्छापप्रभापनपेक्षनि श्वसितप्रायत्यल्लोकैर्बैश
 तबहुत्वाप्रजायेति समानात्म्यस्य कर्मस्य तरानुगण्याय चाकामयतेत्युक्तेरथेतन्नप्रधाना विकचुक्तारोकावारणमाश्रतात्प पकत्वात् ॥ तथा च भागवतो बाह्वार्याय जस्य सुश्रुम् ॥ कामा
 धनानुमानापेक्षेति ॥ ३२ ॥ श्रेयोक्षयलक्षणानामभोधीनासंस्यासृताधिकस्यित्पुषिषार्यमाणानुषिवेवरीरवास्तावतच्यत्तूपाजलजालकाजलसमूहस्थानीयानाम्पि वि
 ल्यप ॥ ३३ ॥ तस्यामनसकस्यरुनप्रोक्तादिप्रिपुटीप्रकाराकाल्यमेव प्रोक्ता विषेकाद्रोक्तव्यमितिकल्प्यतइत्याशयेनाह ॥ शरीरेति ॥ इश्वरीस्वरोपितसवाभासनसमर्थो
 निरिच्छस्वस्वावेनवसंतेनयार्थाकुर ॥ तन्यतेतद्देवजगद्दृष्टीश्रिदात्मना ॥ ३२ ॥ श्वेवास्तुसमग्रास्तुसर्वदेवैर्किकेवहि ॥ त्रैलोक्या
 प्रोधिसस्यासुरशरीरजलजालिका ॥ ३३ ॥ शरीरपकजआतमनोभ्रमरसंभृतम् ॥ आस्तादयतिसकल्पमधुसत्तां चिदीश्वरी ॥ ३४ ॥
 ससुरासुरगधर्वसशैलार्णवकजगत् ॥ धितिस्थिनप्रवहतिजलावर्तजलयया ॥ ३५ ॥ यद्यचित्तमयाचारचारुषचुरचक्रिकम् ॥ संसार
 चक्रचिच्चक्रेभ्राम्यतिभ्रमभाजनम् ॥ ३६ ॥ चिच्चतुर्भुजरूपेणजघानासुरमडलम् ॥ फालोजलदखंढिनसायुधेनययातपम् ॥ ३७ ॥
 चिचिनेत्रयात्रस्रनष्टपशीतांशुचिङ्गया ॥ गौरीकमलनीवक्रपद्मपदपदतांगता ॥ ३८ ॥ विष्णो यद्रालितामेत्यचिद्भ्यानाधीनमानसा ॥
 त्रयीनलिन्या सरसीधत्तेपेतामहीस्थितिम् ॥ ३९ ॥ धितोत्रस्रन्विचित्राणिशरीराणीहभूरिश ॥ पत्राणीवतरोर्हृदिकेयुरादिक्रियेवच
 ॥ ४० ॥ धित्समजसुरानीकपरिवदितपादया ॥ त्रैलोक्यबुद्धामणितांघत्तेवासवलीलया ॥ ४१ ॥ धित्सुभासुरतामेत्यत्रैलोक्योद्ग
 यरे ॥ पतत्युदेतिसंयातिस्वात्मन्येवाव्यवारिवत् ॥ ४२ ॥ धिच्चद्विकाशतुर्दिक्षु अवभासवितन्वती ॥ विकसयतिनिशेपभूतसत्ताकुमुद
 तीम् ॥ ४३ ॥ चिद्वपणमहालक्ष्मीस्त्रिजगद्व्यतिर्घ्नितम् ॥ शृङ्गात्यनुग्रहणानस्वगर्भमिवगर्भिणी ॥ ४४ ॥

॥ ३३ ॥ एवमनुभवितस्या स्वाभ्यारोपितकारकपरिचयमनया निमित्तत्वमवेत्यारायेनाह ॥ सद्युद्गुरेति ॥ प्रवहतिपरिवर्तते ॥ ३५ ॥ भ्रमतीतिबधलायाविषोयश्चित्त
 मय कचुत्तमोक्तुत्वरूपआचारलोनचारवचचुराभ्यपलाभ्यप्यटिजीवसेसरणचक्रिकायास्त्रिधाविधकीवसमष्टिससारचक्रमायाशबलेचिच्चक्रेकाम्यति ॥ ३६ ॥ धर्षितल
 सप्रधितपदमर्षकतृप्तोक्तुत्त्रविशाम्यवणयति ॥ धितिल्यादिना ॥ कालोयपुत्र सायुधेर्नरपुत्रव्ययुक्तेनजलदखंढेवेषेणतपमिव ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ विष्णोर्नाभिपयेअलितांय
 मत्त्वमिवपत्स्यप्य ॥ प्रयोधेवास्तुलक्षणायानलिन्या सरसीमहासरोगूतास्थितिर्नूतम् ॥ ३९ ॥ केयुरादीनांक्रियानिर्मितिरिव ॥ ४० ॥ चूडामणितावधतामिनियावत्
 ॥ ४१ ॥ सुभासुराभ्यावित्तजोक्षपताम् ॥ ४२ ॥ साक्षादपित्तस्याआकाशपयानिमित्तजामाह ॥ चिच्चक्रिकेति ॥ ४३ ॥ महतीलक्ष्मी स्वच्छास्त्रालक्षणारोभाविष्णवी
 मायाया ॥ ४४ ॥

चतुर्दशभुवनस्थानां भूतानाम् ॥ भूनीकरोतिसत्तांसापादयति ॥ यथावारिश्री रसशक्ति अंबुधिजलसमूहपसत्तांसंपादयति तद्वत् ॥ ४५ ॥ इदानीं ता
 मेव चित्तलतात्वेन रूपयति ॥ व्योमेत्यादिना ॥ व्योमात्रमायाकाशास्तल्लक्षणयाकेदारिकायाक्षेत्रभक्तौरुढाहिरण्यगर्भात्मना अकुरिता ॥ सत्तौघा सर्वपदार्थसत्यतास्तल्लक्ष
 णफलदायिनी ॥ ४६ ॥ सवेदानिसविकल्पज्ञानानि ॥ चित्तेहाश्वित्तवत्तयः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जडाः शैलादय एव गुल्मकामूलप्ररोहायस्याः ॥ विषहाश्वतुर्विधशरीराण्येव प्र
 थयसैर्वलिता ॥ आमूलाग्रप्रदत्तिप्रदानैः परिवर्त्तितोवेदितता ॥ ४९ ॥ पेलवामित्यादिविशेषणविशिष्टदृश्यकुसुमअनयाजन्यतइतिपरेणान्वयः ॥ सदसद्वृत्तित्यस्यपरामर्शासि
 हमित्युपपत्ति ॥ ५० ॥ छायाचन्द्रादिकान्तिरिवाच्छंफुटदृश्यकुसुमम् ॥ मन्यते अभिमानविक्रिये क्रियते ॥ तन्यते विस्तार्यते ॥ ५१ ॥ तस्याश्रित. सत्सत्यं चित्चेतनम् ॥ ज
 चिच्चतुर्दशभूतानां मंडलानि महातिच ॥ भूतीकरांतिवारिश्रीः समुद्रस्वमिवांबुधिः ॥ ४५ ॥ विचित्रालोककुसुमाघनसंकल्पपल्लवा ॥ व्यो
 मकेदारिकारूढासत्तौघफलशालिनी ॥ ४६ ॥ जीवजालरजःपुंजवासनारसरंजिता ॥ संवेदनत्वग्वलितचित्तेहाकलिकाकुला ॥ ४७ ॥
 अतीतासंख्यत्रिजगत्केसरोज्ज्वलरूपिणी ॥ अनारतस्यंदमहाविलासो ह्यासहासिनी ॥ ४८ ॥ सर्वतुर्पर्वरुषाजडशैलादिगुल्मका ॥
 विग्रहग्रंथिवलितामूलाग्रपरिवर्त्तिता ॥ ४९ ॥ चिह्नतेयं विकसितापेलवं सदसद्वृत्तः ॥ विचित्रं दृश्यकुसुमं परामर्शासहंबुद्ध ॥ ५० ॥ अन
 येह हि सर्वत्रच्छायाच्छमिवजन्यते ॥ मन्यते तन्यते वस्तुगीयते क्रियते पिव ॥ ५१ ॥ महाचित्तानयानित्यं भासंते भास्करादयः ॥ देहाः स्वदं
 ते च भिद्यन्तस्त्रिजगत्त्रयान्ये ॥ ५२ ॥ चित्ताचावर्त्तवत्तित्यासिद्धान्येव प्रवृत्त्यति ॥ जगज्जालरजोलेखात्सत्तादृश्यदेहिनी ॥ ५३ ॥ चि
 त्सर्वजगदारंभमिमंप्रकटयत्यलम् ॥ त्रैलोक्यदीपकशिखादीपोवर्णाश्रयं यथा ॥ ५४ ॥ चिच्चंद्रविंबे विमले शशवत्प्राप्यसंगमम् ॥ सर्व
 त्रलक्ष्यतामेतिपदार्थश्रीजगद्गता ॥ ५५ ॥ चिद्रसायनसेकेनपदार्थपटलावली ॥ रूपमेतिफलंचैव प्रावृत्सिकेवसह्यता ॥ ५६ ॥ चिच्छा
 ययेव सर्वस्य जाड्यसंम्यगुदेतिच ॥ सर्वस्यास्य शरीरस्य गृहस्येव तमस्त्विह ॥ ५७ ॥

इत्येव विवेकप्रयुक्तैर्भोक्तृभोग्यताविश्वैर्देष्यादेहावस्तुतोऽगलरूपा अपि मिथ स्वदते प्रीतिविषया भवति ॥ ५२ ॥ आत्रत्तोवात्यावर्त्तस्वर्त्तितिन्याचित्तैव सिद्धात्सत्तयेव ह
 श्यदेहिनीदर्शनयोम्याकारवतीजगज्जालरजोलेखा अन्या चिद्यतिरिक्तेव भूत्वा प्रवृत्त्यति ॥ ५३ ॥ त्रैलोक्यप्रकाशानदीपकशिखाभूता चित् ॥ दीप प्रसिद्धो वर्णाश्रय रूपावृत्त्य
 यथा प्रकटयति तद्वत् ॥ ५४ ॥ चिदधीनप्रकाशतामेव जगत. प्रपचयति ॥ चिच्चंद्रविंबे इत्यादिना ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ननु चिद्यद्विरसायनमिव पदार्थपटलावली सर्वतो व्याप्य स्फुर
 तितर्हितत्रजाड्यानस्यात् ॥ न हि सर्वतो रसाद्रैशुष्कताया. प्रसक्तिरस्तीति तत्राह ॥ चिच्छाययैवेति ॥ यथापचीकरणेन गृहस्यापि सर्वतस्तेजो व्याप्तिसत्वात्तदतस्तमः प्रसक्त्यभावे
 पितेजसभास्वरताया भूतानरभागैरभिभावाद्दहिरभिव्यक्तसौरालोकव्याप्तौ तस्य युक्तच्छायया अतस्तम उदेति ॥ तथा घट्याद्यधिष्ठानचिद्भास्वरताया अप्यध्यस्तोनाभिभावाद्दहि
 श्याक्षुषटस्यार्थभिव्यक्तचिद्घ्रास्यास्फुरणतच्छायया अतर्जाड्यभूतेतीत्यर्थ ॥ ५७ ॥

तथाययथासिद्धासाक्षात्काराद्यैर्विचित्र्यसिद्धिस्तथावैर्वातरात्रिभ्यक्तप्रमाद्युचिञ्जसकृत्तिशशदेवगवाश्वपटपटापाकातिवैचित्र्यसिद्धिर्नाम्ययेत्याह ॥ चि
 द्रमाष्टयइति ॥ श्लोक्यद्वैविस्त्वित्येवसाकारपवायाएतेछायाकाद्येत्वयकाआकृतिमाकारमपिनस्तरोयुसाथकाराभाषादित्यथ ॥ ५८ ॥ क्रियाविहितिनियिद्धे
 नुयवति सैकफुल्लवधू ॥ ५९ ॥ उक्तमर्थमनुभाषयित्प्रत्यतिरकमुत्सेनापिसिद्धोवाहरणेपुसमर्थयति ॥ चिवालोकमिनिह्नाभ्याम् ॥ स्फुरयसवल्लभ्यामुक्त्वपिपकटनाएतिय
 तदट ॥ किञ्चनप्रयण्णकारात्कारादेराननिरास ॥ ६० ॥ स्वानानिस्तात्वा यस्य ॥ कुलछालि केरासमुदोलनारायस्मिन् ॥ चिन्मज्जनीचिद्व्यामिनिना ॥ ६१ ॥ एवञ्चचिद्वधी
 नममद्व्यादिसभभावत्वाजगजलाधीनसर्वभाबलारगाविकलमिचिद्वधपरमार्थतद्भितिसिद्धमित्यपसहरति ॥ वद्धतइति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ यथकाचिदेवास्तित्तर्हिततदात्मक आ
 येर्दानानामूलानामप्युक्कारादुत्पत्तयत्तवअवनिस्कारमर्थमनुप्रचुरगतविकारगुताअभानेभाविहानामात्तिरिचनचतितत्कथमित्यथ ॥ ६४ ॥ तदेवस्वटनुनराह ॥ अयमिति ॥
 चिचमत्कृतयोदेहेनमवेपुरिमायदि ॥ त्रैलोक्येदेहास्यैकैनेनस्पृशेयु किलाकृतिम् ॥ ५८ ॥ चिदाकाशप्रकारोस्मिन्संकल्पयशिशुधारि
 णी ॥ क्रियाकुलवधूर्देहगृहस्फुरतिचंचला ॥ ५९ ॥ चिदालोकविनाकस्परसनान्नेस्फुरन्प्रपि ॥ कथकदाप्रकृततामेतिहृष्टकवारस ॥ ६० ॥
 शृण्वंगस्वांगशाखापिकुतलालिलतोप्यलम् ॥ चिन्मज्जनविनादेहदृक्ष कइवराजते ॥ ६१ ॥ वद्धतेविलुठत्यत्तिचिच्चराशरकारिणी ॥
 चिदेवास्तीतरत्रास्तिचिन्मात्रमिदमुत्थितम् ॥ ६२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वास्तदाभ्यक्ष सुधांशु स्वच्छयागिरा ॥ पुन पृथो
 मयारामसुधांशुस्वच्छयागिरा ॥ ६३ ॥ यदिसर्वगताद्वैवचिदस्यैकातदालोक ॥ तदयचावनिस्फारमर्याधिवनचेतति ॥ ६४ ॥ अयचि
 त्वानुरामूत्वाचिद्धीनभ्यप्रतिस्थित ॥ इतीयकल्पनालोकैप्रत्यक्षानुभववाक्यम् ॥ ६५ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ ॥ शृण्वेत्तदखिलब्रह्म
 न्यदाष्टवदामितं ॥ महानयत्वयाप्रश्न कृतोवहस्रविदां वरा ॥ ६६ ॥ चिदस्तिहिशरीरहसर्वभूतमयात्मिका ॥ बलोन्मुखालिकैकानुनिर्विक
 ल्यापरासृष्टता ॥ ६७ ॥ संकल्पयुद्धासैवांत स्वयमन्येवसस्थिता ॥ संकल्पितेतरवरादौ शील्यस्त्रीययागता ॥ ६८ ॥ सएवहिपुमान्कोपाद्य
 येहान्यइवस्यणात् ॥ भवत्येवंविकल्पांकाचिस्वरूपान्यतांगता ॥ ६९ ॥

अयेवहादिपुराहस्यभावादर्शजीवनदशायाचिस्वाप्वेतनावात् ॥
 ततीमत्वयदितिगत्वाज्जन्ताभाष ॥ गृत्वासप्त त्रिदस्यमरणादिरायाचिद्धीमस्वितइतीयकल्पनाकथयितोदिवनारिस्वभावत्वावपरिणामित्वाच्चकथयमपिआख्यायागाविति
 वभार्यं ॥ ६५ ॥ ययातयेनस्यैवजीवावित्वात्तदुभ्यतामितिमाकेनप्रभासतमयुत्सैवयस्यतरेवसिद्धेनकृतेहोएरप्युचारोसैववजुकाईश्वरउवाच ॥ शृण्वन्ति ॥ अखिल
 प्राकृतमभोत्तरसिद्धितसर्वम् ॥ ६६ ॥ इत्यमवागोपाहाननयमर्थविवमितिचिद्विचिप्यवरेरेर्यायति ॥ चिदिति ॥ इकिल बलायाभ्यष्टिसमष्टिबद्धौउन्मुखालिकाआसकस्य
 भावा ॥ विज्ञानमयराब्ध्याकनुगोक्तुत्वभाषेत्सर्ष ॥ पराकूटस्यचिन्मिद्विकल्पा ॥ ६७ ॥ तस्याम्बलभावत्वमिवभेदोप्युपाधितपरेत्याशयेनाह ॥ सकल्पेति ॥ इ
 नाह्मिनालिसारेवताअनेवजीवेनात्नानुभवियेयनामद्वेष्येव्याकरवात्सिमुत्तिर्दशतसकल्पत्वात्मानेवजीवात्नानुद्धादुद्धवती ॥ आदिकर्मणिक.ककारिचेतिककारिकः ॥
 यथादुर्ध्विषर्षात्सर्वकल्पितइतरेष्वउपपत्तिर्मयातयाचिभाषतीदौ शील्येयतासर्गाद्वितीयेवसपन्नातइत् ॥ ६८ ॥ पुनान्यनुप्यःअभ्योपाराहससुहृदोमभवतितइत् ॥ ६९ ॥

एवरीत्यास्वरूपपात्यरिच्युताचित्कमाज्जाह्यजडतादारम्यभावयतीसतीकठनायाःसविकल्पबुद्धेपदंविषयतांप्रयातिस्विकल्पनयैवत्यर्थः॥७०॥ आकाशसहितानिपरमाणुनिसु
 क्ष्मभूतानितद्रावणशब्दस्पर्शरूपरसगंधरूपभोग्यानाबीजालिकाचेत्यतामायोपलक्षितचिद्विषयताएतिपश्चाद्घाततन्मात्रसमष्टिप्राणभावस्तद्गामिनीभवति॥७१॥ तथाभू
 तायास्तस्याःपचीकरणप्रयुक्तस्थूलभूतात्मकसमष्टिव्यष्टिस्थूलदेहभावंतदतल्लिगदेहेजीवभावतत्रबुद्ध्यादिभावचदर्शयति॥देशेति॥तन्मात्रैःसूक्ष्मभूतैःपचीकरणेनवलितासंव
 लितासतीसमष्टीपचतुर्दशलोकात्मकदेशविभागातानिमेषादिद्विपरार्धाविकालविभागाताचक्रमाद्भवति ततस्तत्रप्राणधारणाज्जीवोभूत्वाबुद्धिरहंकारोमनःअर्थाच्चित्तचभाव
 तीत्यर्थः॥७२॥७३॥ ब्रह्मचिदेवअप्रबोधेनाज्ञानेनशबलरूपमासाद्यदेहेजीवाकारेणसक्यितासतीतत्प्रयुक्तजाड्येनअविश्वप्रबोधिनीअसर्वज्ञाभूत्वापुनःपुनर्भोगसकल्यादनारत
 विकल्पकल्पिताब्रह्मंश्रित्स्वरूपपरिच्युता॥जाड्यंक्रमाद्भावयंतीप्रयातिकलनापदम्॥७०॥चित्स्वयंचेत्यतामेतिसाकाशपरमाणुता
 म्॥शब्दबीजालिकांपश्चाद्घाततन्मात्रगामिनी॥७१॥देशकालविभागांतन्मात्रवलिताक्रमात्॥जीवोभूत्वाभवत्याशुबुद्धिःपश्चा
 दहंमनः॥७२॥मनस्वंसमुपायातासंसारमवलंबते॥चंडालोस्मीतिमननाचंडालत्वमिवद्विजः॥७३॥संकल्पिताप्रबोधेनजाड्यावि
 श्वप्रबोधिनी॥शबलंरूपमासाद्यसंकल्याद्यात्यनारतम्॥७४॥अतंतसंकल्पमयीजाड्यसंकल्पपीवरा॥चिज्जाड्यान्मोहमायातिपयः
 पाषाणतामिव॥७५॥ततश्चित्तंमनोमोहोमायेतिविहिताभिधा॥जाड्यंनिपुणमाश्रित्यसंसारेजायतेमुने॥७६॥मोहमाद्यमुपायाता
 तृष्णानिगडपीडिता॥कामक्रोधभयोपेताभावाभावातिपातिनी॥७७॥त्यक्तानंतनिजाभोगाव्यवच्छेदविकारिणी॥दुःखदावान
 लातघाशोकाशित्ररुशशया॥७८॥इयमस्मीतिभावेनशून्येनविकलीकृता॥देहमात्रगृहीतास्थारपरंदैन्यमुपागता॥७९॥मन्नामो
 हमहापंकेजीर्णववनदंतिनी॥भावाभावलतादोलापरिलोलशरीरका॥८०॥असारापारसंसारविकारव्यवहारिणी॥तापोपतसहृद
 यारागतेजोनुरंजिता॥८१॥निजयूथपरिभ्रष्टाग्नीवावशतांगता॥आविर्भावोदिताकारातिरोभावेस्तमागता॥८२॥स्वसंकल्पोप
 यातासुभीतासंभ्रमदृष्टिपु॥पलायतेवाप्यन्यासुवेतालेश्विवबालिका॥८३॥उर्वमधुरंबिंदुवांछतेभावितंसुखम्॥अवांतरपरिभ्र
 ष्टादोपादोपंपतत्यधः॥८४॥

यातिसरति॥७४॥पयोजलपाषाणताकरकाल्विमोहजीवताभ्रममायाति॥७५॥७६॥भावोविभवः॥अभावोदा
 रिन्धतदनुपातिनी॥७७॥व्यवच्छेदेषुभार्यापुत्रादिवियोगेषुशोकादिविकारिणी॥शोकैरशिविश्वकृशशशयाकृपणा॥७८॥इयमत्यक्षदुःखमोहादिस्वभावैवाहमस्मीति
 भावेनभ्रमेण॥७९॥८०॥रागेणतेजसाक्रोधेनचानुरजिता॥८१॥विभवानाभूतमात्राणावाआविर्भावोदिताकाराहृष्टाअभिव्यक्तावा॥अस्तदैन्यंतिरोभाववा॥८२॥
 ८३॥यथाउर्ध्वाकटकनिबपत्रादिषुचव्यंमाणेषुस्ववासनाभावितविदुमल्पतरमधुरंसंकाक्षेतदहृदुःखबहुलेषुविषयेषुसुखकांक्षतइत्यर्थः॥अथवायथाउष्ट्रीविषमप्रांशुवप्र
 प्रहृददशापसंबद्धमधुपटलप्रस्तमधुबिडुलेहनेवालयवक्षमारुक्षुर्युगपत्सुरःपादोन्नयनमात्रात्स्वेदेहभारणावांतरपरिभ्रष्टावप्रामोविषमदेशेपतितद्वल्यततीत्यर्थः॥८४॥

॥ ८ ॥ नरकादिभूमिपुण्ड्रात्कष्टमनुप्राप्ता ॥ ८१ ॥ क्रमाभ्यानुच्यलभोपिबान्याप्यश्रुत्सिन्धुवहारकौशलाभ्यासादिद्विष्यात्कौशलाभ्यासादिक्रमनाटक्रकार्थम्यासुमुपागता
 सतीविद्यस्यस्वपथस्यधनयद्दुःखेपरिवारोद्वैर्माणियेपराक्रमस्तत्सद्भवेभगतानमोक्षोपयोगिविधेकपदमित्यर्थ ॥ ८७ ॥ एषक्रमेणनय पारश्राप्यप्राणात्यमुपागतासतीसप
 तोभीतारंक्ते ॥ विवर्त्तनभूमीलठनत्तरायणा ॥ ८८ ॥ संक्षेपोक्तप्रपचयति ॥ बाल्येइति ॥ विवशा-पराधीना सर्वेअर्थाभोगायस्या ॥ चित्तपाषित्तविपय्यादिषितययाआ
 वृत्तापिहितविबेका ॥ ८९ ॥ कर्मगतरेवियप्रचयति ॥ आयतद्वय्यादिना ॥ ९० ॥ कुलपर्वतेद्विषयवादी ॥ ९१ ॥ वेवगिरीमेरी ॥ वीष्शुल्मिनी ॥ ९२ ॥ नारायणावीनाम
 पिजीवगतिपुपचन पद्भवेवहितचित्तमनित्यापदिन-स्युताइत्यादिशिशपुरापानुरोधात् ॥ मारायणादिसाहस्यमुक्तजीवविषयेवायोज्यम् ॥ अथबाहुतआरभ्यनजीवगतय-
 परवैपम्यमायतिसक्यात्सकटगता ॥ दुःखादु-स्वनिपतिताविपदोविपदिस्थिता ॥ ८५ ॥ नानानयगणोपेताचेष्टापरवशाशया ॥ क
 श्लाकष्टमनुप्राप्तापरितापानुतापिनी ॥ ८६ ॥ क्रमादाश्रवैदभ्याद्वैदग्ध्यांगमुपागता ॥ विचित्रवधनिर्माणपरक्रमपदंगता ॥ ८७ ॥
 सवत शंफतभीताप्राणात्यायमुपागता ॥ क्षीणतोयेवशरफरीविवर्त्तनपरायणा ॥ ८८ ॥ बाल्येविवशसर्वायायौवनेषितयावृता ॥ वा
 धकेयतिदुःखात्तच्छताकर्मवशीकृता ॥ ८९ ॥ जायतेस्वर्गनगरेनागीपातालकोटरे ॥ आसुरदैत्यविवरेनरक्षीवसुधातले ॥ ९० ॥ राक्ष
 सीरालसाधारेवानरीवनकोटरे ॥ सिंहीगिरीग्रिगिरेकिन्नरीकुलपर्वते ॥ ९१ ॥ विद्याधरीदेवगिरीव्यालीचवनगर्त्तके ॥ लतातरीख
 गीनीडेवीरुत्सानौवेनष्टगी ॥ ९२ ॥ शोतेनारायणोभोधौध्यानीत्रक्षपुरेभज ॥ कान्तागतोहर-शैलेस्वर्गसुरवरोहरि ॥ ९३ ॥ दिनकरोति
 तीक्ष्णांशुर्वपत्यशुधरोजलम् ॥ करोतिश्वसनसविस्सपर्वतमहोदधिम् ॥ ९४ ॥ ऋतुषक्रप्रवहति सहसाकालमहलम् ॥ दिनरात्रितयोपै
 तितेजस्त्रिमिरतारुमात् ॥ ९५ ॥ क्वचिद्दीजसोच्छासात्क्वचित्पापाणमौनिनी ॥ क्वचिन्नदीरसवतीक्वचित्कमुदविलुति ॥ ९६ ॥ क्वचित्फ
 लावलीपाकै क्वचिक्काष्ठानलादिभि ॥ क्वचिच्छैत्यहिमद्वारिक्वचित्वादिनकिंचन ॥ ९७ ॥ क्वचिदुज्वलिताकाराक्वचित्कष्टाशिलाक्
 चित् ॥ क्वचिन्नीलायहरिताक्वचिदग्निक्वचिन्मही ॥ ९८ ॥ सवामत्वात्सर्वगत्वात्सर्वशक्तित्वयोगत ॥ सर्वात्वादेवंपैवखादप्यच्छैव
 सापरा ॥ ९९ ॥ चिच्चिनोतिययात्मानंयेनयत्रयदायदा ॥ तत्तयानुभवत्ययुस्पटाद्द्वीभ्यादितायया ॥ १०० ॥

यप्यभेकिनुचित सर्वभ्यापारकर्तृत्वस्योष ॥ कान्तियागत अर्धमिसंगत ॥ ९१ ॥ श्वसनाविपैवैवाध्यापारालहयते ॥ ९२ ॥ ऋतुघटितसंवत्सरचक्रम् ॥ कालमहल
 युगमन्थनरादि ॥ ९५ ॥ क्वचिदुस्रावीवीमालकस्तवकुरताहेतुरसात्मकभोच्छासोयस्या ॥ पापाणमौनिनीनिम्बला ॥ ९६ ॥ स्त्रीर्यातपवद्वयानतरमुपलक्षितेत्यप्याहायं
 म ॥ शोतेनद्वियविधाधरद्विमत्तवारिकल्पस्या ॥ स्वआकाराविपवाद्वायुभ्यश्चान्यन्त्रकिंचन ॥ ९७ ॥ कष्टाकुराकटकादिदुर्गमा ॥ ९८ ॥ सर्वशक्तित्वमायातयोगत ॥
 सर्वात्वादेवप्राजमह्यैव ॥ सर्वनाकोरुत्तिमाप्रभुषद्वाषच्छावसत्वान्चकृत ॥ परमायतस्तुत्वाइत्यच्छैवसाषित्यर्थ ॥ ९९ ॥ चित्आलानस्वयेनभावनयप्रययाचिन्नोति
 विवर्त्तनपचपनयतिथातभाक्वमनुभवतीत्यर्थ ॥ १०० ॥

तावृभावापुनः प्रपचयति ॥ हसीत्यादिना ॥ पुनर्बकीग्रहणमतिदीर्घपादचचुजान्तरसमहार्थम् ॥ एवंबलाकाग्रहणमप्यधिबलतूलकठजातिग्रहणाय ॥ १०१ ॥ वटीकादि
 य पक्षिजातिभेदाः ॥ शालीशारिका ॥ प्रीतीरतिरितिद्वलोपेदीर्घ ॥ शवरीमाया ॥ २ ॥ योनिबुदेहभेदेषु ॥ ३ ॥ अवलादुर्वला ॥ ४ ॥ कर्मात्माकर्मनुसारस्वभावा ॥ तथा
 चश्रुतिः ॥ यथाकारीयथाचारीतथाभ्रतिसाधुकारीसाधुर्भवतिपापकारीपापो भवतिपुण्योवैपुण्येनकर्मणा भवतिपाप पापेनेति ॥ ६ ॥ अनन्ययास्वातिरिक्तसत्तास्फूर्तिशून्यया
 आविद्ययाअव्यवस्थितमनियतम् ॥ ७ ॥ भर्तृहीनानायिकेवानाथास्थितिशेषः ॥ १०८ ॥ हेरामत्वजङ्गतेरविद्याया शक्ततासामर्थ्यमवलोकयद्यस्माद्धेतोर्यापूर्णब्रह्मस्य भावा
 पिचिन्तारघटस्यघटीयत्रस्यघटीबुप्रविष्टघनपीठमाकाशस्तेनतुल्यतद्धत् ॥ निजन्यनिरतिशयानदपूर्णभावस्यघनसमुद्रादिसकलजलोपलक्षितसर्वजगदतर्भावनसामर्थ्यस्यच
 हंसीकौचीवकीकाकीसारसीतुरगीटकी ॥ बकीबलाकाहारिणीवानरीकिन्नरीशुनी ॥ १०३ ॥ वटीकापिंगलीशालीमक्षिकाभ्रमरीशु
 की ॥ धीःश्रीःप्रीतीरतिश्रशंवरशर्वरीशशी ॥ २ ॥ एतास्वन्यासुचान्यासुपरिभ्रमति योनिषु ॥ विवर्तमानसंसारंजलावर्तदणंचथा
 ॥ ३ ॥ विभेत्यथस्वसंकल्यात्स्वशब्दादिवर्गदंभी ॥ नानयासदृगन्यास्तिमुग्धात्रालाचलाऽबला ॥ ४ ॥ एपासाकथितातुभ्यंजीवशक्तिर्म
 हामुने ॥ प्राकृताचारविवशावराकीपशुधर्मिणी ॥ ५ ॥ कर्मात्मेत्यभिधांप्राप्तशोच्यास्यपरमात्मनः ॥ अनंतंदुःखबहुलंस्वयंविभ्रममा
 श्रिता ॥ ६ ॥ असदेवानयाक्रांतंविनाशिसहजंमलम् ॥ तदुलेनेवकंचूकमनन्ययाऽव्यवस्थितम् ॥ ७ ॥ अनंतविभवभ्रष्टादौर्भाग्यपरि
 तापिनी ॥ शोचंतीप्राप्यजीवत्वंभर्तृहीनेवनायिका ॥ ८ ॥ जङ्गतेरवलाकयशक्ततांनिजपदस्मरणेनविनेहचित् ॥ ब्रजतिकष्टमधःपत
 नाययायदरघटघटीघनपोठवत् ॥ १०९ ॥ ॥ इत्यापैवांवा० दे० मो० नि० पू० शिवपूजापाख्यानचेत्योन्मुखचिह्नचरोनामत्रिंशः
 सर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीईश्वरउवाच ॥ चिनोत्यलीकमेवैवंसदुःखास्मीतिभावनत् ॥ चिन्स्वप्नक्षीवतामोहपतितासंभ्रमेयथा ॥ १ ॥
 अमृतापिमृतास्मीतिविपर्यस्तमतिर्वधुः ॥ यथारोदित्यनष्टैवनष्टास्मीतितथैवचित् ॥ २ ॥ अकारणंविपर्यस्तामतिभ्रान्तमपिस्थिरम् ॥ यथा
 जगत्स्थतीदंतथाहंताभ्रमाच्चिति ॥ ३ ॥ चित्तंहिकारणत्वस्याः संसारानुभवेचितेः ॥ नचतत्कारणंकिंचिच्चित्त्वान्यत्वात्यसंभवात् ॥ ४ ॥
 स्मरणेनविनादेहमात्रपरिच्छिन्नाहघटीमात्रपरिच्छिन्नमहोगनिमित्तपुण्यव्ययेअल्पजलक्षरणेचमरिक्तैवसपन्नेतिमन्यमानापुनःपुनःस्वपतनायअधोधोब्रजतितकट्टिमि
 त्यर्थः ॥ १०९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० ताल्यप्रकाशोनिर्वाणप्रकरणेपू० त्रिंशत्तमःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ जीवतादिनिषेधेनसाशुद्धाचिन्सदृश्यते ॥ मनःप्राणोद्वियद्वा
 राबहिरत प्रथायथा ॥ १ ॥ एववर्णितप्रकारजीवजगद्भावमलीकमसदेवाज्ञानाच्चिनोतिआरोपेणसचिनोति ॥ स्वमेक्षीवतामदिरामदस्तुक्तेसमोहपतिता ॥ १ ॥ वधुर्गुंया ॥
 भ्रातकुलालचक्रादियथास्थिरनिश्चलपश्यतितथाजगदपिस्थिरपश्यति ॥ ३ ॥ तच्चित्तकिंचिद्द्वस्तुन ॥ कुतः ॥ चित्तस्यतदन्यत्वस्यचअत्यतमसंभवात् ॥ अचिच्चेजगदंतःपा
 नेनतत्कल्पनाहेतुत्वायोगादित्यर्थः ॥ ४ ॥

यथादीपः पदार्थप्रकाशनाय स्वरूपस्थित्यैव प्रभवति न तु कान्चन क्रियां करोति तद्वच्चिदपीत्यर्थः ॥ १९ ॥ एषा एवंप्रभावापिसाचित् अमुनदेहादिभावनैर्नैवामलिनापिमलिनासंप
 न्ना एवमविकल्पाद्व्यापिविकल्पिनीति सर्वत्रयोज्यम् ॥ २० ॥ इदानीं सर्वगतायाः सूक्ष्मतायाः सूक्ष्मतायाः श्रित एकस्मिन् देह एव आनवापयशेषव्याप्ति लक्षणे उपचये युक्तिमाह ॥ निर्वि
 कल्पेति ॥ निर्विकल्पाविशेषाभिमानादिविकल्पास्पृशनीपरासर्वगतासूक्ष्माचित्वाते प्राणप्रधानोऽङ्गदेहे आवाताप्रतिर्विबभवेनानुगतासती अगानिह्लसादादीनिमर्माणिहृद
 यादिस्थानानि आदिपदाह्निसमनिसहस्रनाडीभेदव्याप्यसर्वगतास्वसविदतावन्मात्रे आकृष्येव चिरोति उपचयं नयति ॥ यथादीर्घसूक्ष्मकौशेयादितुस्तुर्क्यं त्रादिसूचीवे एने अ
 तिदीर्घमपि स्वतावन्मात्रे उपसह्यवदरायाकारमुपचयनयति तद्वदित्यर्थः ॥ १ ॥ अत एव जायत पुरुषस्य चिद्धहीरूपाद्यालो कनैरत र्भनस्करैश्च वलिततासती बोधतो बहिस्त्वबोधये पि भवति ॥ सुप्तौ त्वज्ञानमात्रसाक्षित्वान्न किंचिदवेदिषमित्यु स्थि
 ति ॥ निद्रायतो गच्छतस्तु स्वमेवासनामय रूपालो क मनस्कारवलिततासती अतर्बोधतो बहिस्त्वबोधये पि भवति ॥ १९ ॥ मलिनाप्यमुनैषासाविकल्पाद्व्याविकल्पि
 नी ॥ जडेवाप्यजडाभासानसर्वासर्वगैव च ॥ २० ॥ निर्विकल्पापरासूक्ष्माचिच्चिनोति स्वसंविदम् ॥ वातावातांगमर्मादियथायंत्रादिवे
 ष्णे ॥ २१ ॥ रूपालोकमनस्कारावलितचित्तबोधतः ॥ बोधतश्चैव भवति निद्रांसदसतीयतः ॥ २२ ॥ सापरैव चिदस्यच्छांचितामाया
 तिचेतनात् ॥ साधुरेव यथासाधुभाविते दुर्जनैपणाः ॥ २३ ॥ मलेन स्वर्णमायातिवाघतां मलमार्जनात् ॥ पुनः कनकतामेतियथाचिरप
 रमातथा ॥ २४ ॥ स्वारोपशांत्यास्वादर्शो यथैति प्रतिमास्थितिम् ॥ तथासर्गमिवागम्यबोधात्संयतितैपदम् ॥ २५ ॥ अभाववेदनाद
 स्याः संसारः संप्रवर्त्तते ॥ स्वभाववेदनादेषत्वसदेवोपशाम्यति ॥ २६ ॥ यदाचिवाच्चिनोत्यंतरन्यतामसतीतदा ॥ अहंतामिवसंप्राप्य
 नश्यतीवाप्यनाशिनी ॥ २७ ॥ ईपस्पदादधोयातिभृगुप्रांतात्तरोः फलम् ॥ यथातथैवसंविस्तेरधःपातो महानिव ॥ २८ ॥ रूपादीनांतुसतै
 पाचित एवामलैवचित् ॥ द्वित्वैकत्वेत्वबोधोत्थेबोधेनविलयंगते ॥ २९ ॥ सत्तामात्रेणचित्तस्यबोधोत्थितैर्द्रियादिषु ॥ आलोकसत्तामा
 त्रेणव्यवहारः क्रियास्विव ॥ ३० ॥ तस्यपरामर्शोऽसदसतीसत्यप्यसत्त्वायाअबोधपक्षएवभवतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ साअत्यच्छाब्रह्मचिदेवेदेहाद्यात्मताचेतनातदनकू
 लप्रतिकूलमात्रिपरिहारधितामायाति यथासाधुरेवदुर्जनसंगत्याचिरचित्तेभाविते संस्कृतेसतिदुर्जनैपणाः प्राप्यअसाधुर्भवतितद्वदित्यर्थः ॥ २३ ॥ अतएवपुनर्ब्रह्मात्मताभाविने
 चित्तेसब्रह्मैवभवतीत्याशयेनदृष्टांतमाहामलेनेति ॥ २४ ॥ यथाशोभनआदर्शोदर्पणः स्वरोपितमलस्यमार्जनेनशात्याप्रतिमास्थितापुनःपुनःप्रतिबिवाभिव्यक्तियोग्यांस्थितस्व
 च्छतांभिततद्वच्चिदप्यज्ञानजडजीवभावादितर्गमिवागम्य ॥ वाल्यपीत्यनुनासिकलोपविकल्पः ॥ आगत्यस्थितातत्त्वबोधात्तत्कैवल्यपदयातीत्यर्थः ॥ २५ ॥ अभावः असद
 ज्ञानंतद्वेदनात् ॥ २६ ॥ अन्यताभेदम् ॥ उदरमतरकुले अथतस्यभयभवतीति श्रुतेरिति भावः ॥ २७ ॥ ईपस्पदादुतवियोजकप्रच्युतिमात्रात् ॥ भृगुर्गिरितटतत्यात् ॥ एषजीव
 भावः ॥ २८ ॥ चित्तएवेति ॥ अध्यस्तस्याधिष्ठानव्यतिरिक्तत्वाभावादिति भावः ॥ द्वित्वैकत्वेभेदाध्यासौ ॥ २९ ॥ चित्तस्यचित्तसाक्षिणः ॥ ३० ॥

सामान्येनोक्तविशिष्यचक्षुरादिपुत्रिग्योपपादयन्वितएवसवप्रकलीभाभशरयति ॥ वातादित्यादिना ॥ चित्तनिधेयिताद्वातात्मानान्वायोर्निमित्ताच्चक्षुःकनीनिकयो स्पवो
 भवति तस्मात्स्वित्तादीमिलीजसर्वाभिदियदृष्टिश्चक्षुरित्युच्यते ॥ तथा कुल्याद्वा राजलनिषवासंभविः प्राणायययत करणतद्वनितद्वाग्नेयदादौतद्रूपस्यतत्समानाकास्यरूपस्यनिल
 पीतादेपटायाकारस्यधोबोधसनाप्रथासापराधिवेदेत्यथ ॥ ३१ ॥ एवस्थानभिपुटीस्पलपित्वत्तमालीजहीतुच्छास्वत सत्तास्फुत्तिशुण्यो अतश्चिदधीनसत्तास्फुत्तिबला
 देवतयोः शून्यस्त्रौद्रियकस्वननिमित्तत्वात्सर्शुच्यते ॥ तद्वारातस्युकरीतोष्णारिद्वस्येपुमनतदाकारमनोदसि स्पर्शसंघित्तिरित्युच्यते ॥ तत्तत्तिसिस्तबश्चिद्वान्नाविपयान
 भिपुटीप्रथापरासाक्षिवेदेत्यथ ॥ ३२ ॥ एवमाणेद्रियात्मनागधालनाच्चविभक्तस्यगधतस्मान्नासाप्रेशियवेनकृत सधधोगधसविद्योपाकारात् करणवृत्तीनांनित्त
 त्वाद्बधसत्तिर ॥ आसभिपुटीनामनसाहीनविक्रियकयस्यारक्षणवेदनसपरमासाक्षिविदेत्यथ ॥ ३३ ॥ एवराध्वत्तम्याप्रथमवर्णेद्रियस्यव्यानवातस्यघसगादुल्यन्वामनोद
 वातात्कनीनिकास्पदस्वदीमिदृष्टिरुच्यते ॥ तद्वात्त्ववतितद्रूपधोधस्तुचित्परा ॥ ३४ ॥ त्वद्भ्रमारुतौजहीतुच्छातत्सगस्पर्शुच्यते ॥ मन
 नस्पर्शसंघित्तिसत्संघित्तिलुचित्परा ॥ ३५ ॥ गधतन्मात्रपवनसर्वधोगधसंविद ॥ आसांतुमनसाहीनवेदनपरमैवचित् ॥ ३६ ॥ श
 ब्दतन्मात्रश्रवणवातसंगान्मनोविना ॥ सुपुनसदृशीसंविस्वमाचिद्रुटाद्धता ॥ ३७ ॥ क्रियोन्मुखत्वसंकल्प्यात्संकल्प्योमननरुम ॥ मन
 नचित्तकालुष्यमाल्माचिन्निमलाभवेत् ॥ ३८ ॥ चित्तकारामिकानित्यात्वालान्येवावसस्यिता ॥ इदमजगद्धतेसन्निवेशययाशिला
 ॥ ३९ ॥ अद्वितीयादधानेठविकारादिविवर्जितम् ॥ नास्मैतिनचोदेतिस्यद्वेनो नवद्वेता ॥ ४० ॥ आसकल्याज्जीवितामेत्यनिःसंकल्प्यात्मनाल्य
 ॥ ४१ ॥ मनससुरयत्राणः प्राणस्याक्षगणोरय ॥ अक्षौपस्यरयोदेहोदहस्यस्यन्दनोरय ॥ ४२ ॥ स्पन्दनकर्मससारेजरामरणपजरम् ॥ एवं
 प्रवर्तितंचक्रमिदमादिविभूतिजम् ॥ ४३ ॥ प्रतिभासतएवात्मन्यसत्त्वभद्रवात ॥ मनागपिनसत्यात्मसुगुणानुवस्त्यितम् ॥ ४४ ॥
 सय शब्दसविसयस्तासुमनोर्तविनाविद्वायुपुनसदृशीनिकारायासाक्षिसविष्ठापरमाचित् ॥ एवरासनभिपुटीसाक्षिविद्विष्यद्वद्वेष्येतिभाव ॥ ४५ ॥ एवकर्मैन्द्रिय
 प्रवर्तितमित्तसकम्पात्वनोर्बन्धनात्प्रसङ्गितयाप्यात्सचिद्विद्वेषनीयेत्याह ॥ क्रियोन्मुखत्वमिति ॥ ४६ ॥ एवधात्वर्द्धिश्रसर्वद्वैतस्तूर्त्तं साक्षिविष्णुप्राप्तकत्वसर्ध
 गम् ॥ अधिष्ठानतत्त्वानविकारादिविर्जातमितिका ॥ ४७ ॥ चित्तजहजगद् नो जहमजहवालवभावभावपतीसनीस्वयस्वरूपेस्त्यताप्रवातीत्यर्थ ॥ ४८ ॥ विकारादिविर्जातमितिकयाविशेष्य
 द्विससरोपरपरालोकस्ययन्नाह ॥ रयद्विद्वान्म्याय ॥ ४९ ॥ स्पन्दन कर्मैन्द्रियगण ॥ ५० ॥ सर्वेषामपिरथानांससारेस्पन्दनपमणमेवकर्मसाध्यमित्यर्थ ॥ जरामरणोपल
 क्षितानेहापृषजराण्ययध्दयाविधुखीवसरोलाचक्रादरुहाकारणस्येभ्यस्त्वभिभूत्यामायिभ्यैषणजानम् ॥ ५१ ॥ यद्यपिकत्वज्ञेयोपपादयति ॥ प्रतिभासतद्वदति ॥ ५२ ॥

मनसस्तुरथः प्राण इति यदुक्तं तत्र त्रयं क्षयमाणा र्थाप्युक्तविशेषवक्तुमुपपत्तिमाह ॥ रथ इति ॥ कल्पनायामानसकल्पनायानिभित्तत्वादि विशेषः ॥ तदेव दर्शयति ॥ यत्रेत्यादिना ॥ ४३ ॥ बलीहूत्ररूपत्वात्सर्वधारणचालनसमर्थः ॥ ४४ ॥ एवमनसोऽपि प्राणानिभित्तत्वमस्तीतिव्यतिरेकमुखेनाह ॥ मनसीति ॥ आकाशोहार्दाकाशसंस्तीनेसति ॥ ४५ ॥ रूपयथानराजतेतद्वदित्यर्थः ॥ एवप्राणनिरोधादिपमनो निरुच्यत इत्याह ॥ प्राणे इति ॥ ४६ ॥ अतएव तस्य तद्रथत्वमुक्तमित्याह ॥ यत्रेति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अतएव चाक्षुषादिप्राणत्रयविशेषः ॥ अन्यथा प्राणनिरोधे मनःक्षयिष्णीयत इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ प्राणः समष्टिव्यष्टिरूपः ॥ इदुश्चद्रस्तदराभूतं मनश्च ॥ छत्रिश्चाद्रिकामनोवृत्तयश्च ॥ अतएव चाक्षुषादि

रथस्त्वत्रस्मृतः प्राणः कल्पनायामुनीश्वर ॥ यत्र प्राणमरुत्तत्र मननं परिनिष्ठति ॥ ४३ ॥ आलोकश्रीः स्थितायत्र रूपं तत्रैवराजते ॥ प्राणो बलीस्थितो यत्र तदेव परिवेपति ॥ ४४ ॥ यत्र याति वनं वा त्यातदेव परिघूर्णते ॥ मनस्याकाशसंस्तीनेन प्राणः परिवेपति ॥ ४५ ॥ तेजस्य सत्तामायातेन रूपमिवराजते ॥ प्राणे प्रशान्ते मरुति मनोतर्नमनागपि ॥ ४६ ॥ वात्यायामुपशान्ताय रजोनपरिकंपते ॥ यत्र प्राणो मरुद्याति मनस्तत्रैव तिष्ठति ॥ ४७ ॥ यत्र यत्रानुसरति रथस्तत्रैव सारथिः ॥ प्राणसंप्रेरितं चित्तं याति देशान्तरेक्षणान् ॥ ४८ ॥ क्षेपणोन्मुक्त्वा प्राण इव तत्रान्यथाक्षयि ॥ यत्र पुष्यं तत्र गंधो यत्राग्निस्तत्र सोष्ण्याता ॥ ४९ ॥ यत्र प्राणो मरुद्याति यत्रेदुस्तत्र तच्छविः ॥ संवित्तिः पवनस्यं दान्नाडीसंस्पर्शनश्चसः ॥ ५० ॥ संवित्तिस्फारता चित्तं मनस्तस्याणकोटरे ॥ सर्वत्र विद्यते संविद्यो मस्वच्छाजडाजडे ॥ ५१ ॥ क्षुभ्रं तीवतुसा प्राणस्यं दान्दित्यनुभूयते ॥ सत्तामात्रस्वरूपेण जडेपुसमवस्थिता ॥ ५२ ॥ प्राणसंबोधिता वेत्ति वेदनात्मतया जडे ॥ नानास्फारसमुद्धासैर्यः पूर्वपरिवल्गति ॥ ५३ ॥ प्राणे तीते त्वमननः स एवाशुनवेपति ॥ पुर्यष्टके चित्परमास्वे मुने प्रतिबिंबति ॥ ५४ ॥ आदर्श एव प्रतिमादृश्यते नोपलादिषु ॥ मनःपुर्यष्टकं विद्धि सर्वकार्यैककारणम् ॥ तदेव भेदैः कथितमन्यैः स्वाशयकल्पितैः ॥ ५५ ॥

सवित्तिषु मयेकवायोरपि निमित्ताप्राह्मयोपदर्शितित्याशयेनाह ॥ सवित्तिरिति ॥ सर्वाशेष्वन्तरसमवे शार्थसर्वनाडीसस्पर्शनश्चसपवन ॥ ५० ॥ चित्तमनो घटितलिगशरीरालके तस्मिन् प्राणकोटरे चित्तो विवमति विवभावेन द्विगुणीकरणेन स्फारतापित्तस्मादेवोपपन्नेत्याह ॥ सवितीति ॥ ५१ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ क्षुभ्रतीवेति ॥ स्फुटान्भिव्यक्त्यासंचलं तीवयतोलिगे चिदनुभूयते इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ जडेपि देहे प्राणसंबोधिता सती सर्गादि वेदनात्मतया आध्यासिकचित्तादात्म्यबलेन वेत्ति ॥ यो देहः पूर्वजीवनदशायामस्विलगतिव्यवहरति ॥ ५३ ॥ स एव न वेपति न कपते ॥ भूतातः करणप्राणज्ञानकर्माद्विद्यैर्युतम् ॥ अविद्याकामकर्मद्व्यलिंगपुर्यष्टकविदुः ॥ तस्मिन्पुर्यष्टके ॥ ५४ ॥ ननु प्राणनिमित्तो म नसि चित्वाति विव उक्त इदानीनुपुर्यष्टके स उच्यते तत्कथनविरोधस्तत्राह ॥ मन इति ॥ अन्यैराचार्यैः स्वाशयकल्पितैः शिव्यबोधनोपायैः ॥ ५५ ॥

इदानीं जीवतु पापिनो ग्यलक्षणस्य विस्वस्योत्पत्तिरिति लये पुषिदकससस्यमात्रस्यार्थान्त्वात्परमाद्यतोऽत्रैवैव तदित्यनुभाषणमुपसर्हति ॥ यस्माद्धतोऽत्र प्र
 चित्येवोदिति ॥ यथास्मात्प्रवस्थितवत् चकारात्प्रवस्थितवत् चकारात्प्रवस्थितवत् ॥ छान्दसपरस्मिपवम् ॥ तत्तस्मात्प्रिपरमवस्तुम्रिषिवनाभ्यादिति वि
 द्नीत्यर्थं ॥ ५६ ॥ इति श्रीशिवसिद्धयन्त्रे ० ताल्यन्तकारो नि ० पु ० एकविंशत्तमः ॥ ११ ॥ ५ ॥ विद्येयतिवेद्वादि यथापुयटकगता ॥ यथावेद्वादीरयातितत्त्ववमिहवर्ण्य
 त ॥ १ ॥ परमाधिभ्यामुक्तीत्यापुसांतनुयटकं चरतीप्रविष्टासतीकयकार्यासिक्कफारौकिक्कफार्णिकरोतितच्छीला कयधततनुकूरुवेद्वाविस्ववशाालिनीस
 तीअभिधीचलति त्वाति शुक्रे यजते ब्राह्मण क्षपियोदेवदत्तस्यादिशब्दानिलापोयत्ताउर्पतितत्सर्वकथयामिष्टाण्यर्थ ॥ १ ॥ देहस्येवेचिद्यतिषिषजीवचलनेहेतुस्त
 धलनेवतनुपधिपुयटकंरूपमनस्तापापरिणताभालक्षित्वात्प्रवतिरोधोधीमायाराकैर्हेतुस्तस्यामनोदूषेणपरिणतोपूर्वपूर्वदेहांतपरिणामसचित्तकर्भाराशिवेहेतु ॥ मुहूर्त्वारण्य
 के कर्मर्हेतुत्वचतु कर्मवैतत्याराशुरितिपद्वातिपद्कूपर्हेतुत्वस्यकमत्वव्यवस्थापनारित्यारायेनाइ ॥ प्राक्तनैरित्यादिना ॥ शक्तिरनाविमायारूपाम्नाशक्ति स्वावर्णश

यस्माद्धेतिकलनाकुलदृश्यजालयत्तचस्थितवदित्यनुभूतमुच्चै ॥ यस्मान्मनोविपरिवत्ततिदृष्ट्यासर्वतुतपरमवस्त्विति विद्वि
 श्यम् ॥ ५६ ॥ इत्यार्षेर्वा ० वा ० टे ० सो ० नि ० पु ० मत प्राणैक्यप्रतिपादननामैकत्रिंशत्सर्ग ॥ ३१ ॥ ५ ॥ श्रीईश्वर
 उवाच ॥ ॥ मुनेशृणुक्यकार्यकारिणीस्पृष्टशालिनी ॥ चरतीचतनुंपुसामुपैतिपरमाभिधाम् ॥ १ ॥ प्राक्तनैस्तीनिहृत्येवस्वमनोमननेहि
 तै ॥ कर्मव्रतैर्विचित्रैःपरिपीवर्तांगतै ॥ २ ॥ मनस्तायागताशक्ति सज्जदेवागताचिते ॥ सासुरत्यनयावक्षन्नुचिताशक्तिभूतया
 ॥ ३ ॥ अस्या प्रसादादिहसाधित्कलकवतीमुने ॥ जगद्गंधर्वनगरफरोतिनकरोतिच ॥ ४ ॥ चितायसत्तयदेहोमूकस्तिपुत्तिपुञ्जवत् ॥
 तत्सत्तयाप्रसुरतिस्र संप्रेरितारमवत् ॥ ५ ॥ ययासुरत्यतिजडमयोयस्कांतसन्निधौ ॥ तयासुरतिजीवोयंसतिसवगतपरे ॥ ६ ॥

क्यात्वाश्रयप्रबन्धिहेतुवनास्तिसातानिप्रतीतियोयत्तानीत्याप्राक्तनैरनाशिकाळादाराभ्यसथयात्यरीपीधरतामतिपुटतागतविचित्रैर्बहुविधकामवासनान्वितैर्मनैस्सैमानसिरी
 द्वि ॥ कायधकटाक्षैश्चक्षिद्विनिपिच्छकमत्तैर्निमित्तैर्मनस्तायापुयटकालकमनोभावेनतापरिणतासतीचिते स्वाधिष्ठानचित्तसातद्विबिस्वस्वभावबलाज्जेवमिभ्या
 वभायतापूलाज्ञानकमप्यवहारोचितासतीत्यशक्तिभूतयाआनयाज्ञानकर्मद्वियादिपणाश्यातामायाराशिकरेवदुष्टुरानदरयादिनवविधसत्तारूपेणसुरतित्यतिनाप्यत्कचि
 दिनिहृयोरर्थ ॥ २ ॥ ३ ॥ अस्यामायाराशिके-अशिवारलक्षणद्विचारलक्षणद्वमसाबाळमात्करोतिनकरोतिचेतिसवध ॥ ४ ॥ अर्द्धिप्रसचित्तनिधानोद्देहपवसर्वकरोतीकि
 चित्ताशिकत्वानयात्तमाइ ॥ चित्तादीति ॥ आदिपद्वाभ्यनोपुद्वाकारपरिपइ ॥ ५ ॥ जीवस्ययाणकर्मद्वियभ्यापारप्रससनिधिमात्रेणसाधारणनिमित्तमित्याइ ॥ ययेति ॥ ६ ॥

१ पञ्चम्यायद्वितीयेब्राह्मणे १ तत्प्रविचारावस्थायोयेकीर्तित्यित्वाकर्महेतुवाश्रयपुन कार्यकरणोपादानहेतुमुचतु ॥ नकेवलमुचतुर्यापितुकाळेअत्रा
 यप्युपयेतुयधीश्रयरांसुगुःकर्महेतुत्वसांपांसुरिति ३ पद्वाभाणजिह्वाकचक्षु आश्रमनोहेतुत्वचः ॥ अतिपद्वाअपानरसानरूपप्राण्यकाशकमत्परसंज्ञा

वैषम्यैर्यदु त्वादि ॥ १० ॥ अग्रदेहे ॥ यथास्योवीथि स्वप्रकाशित्वावर्धेधिलिरोधानम्लानिस्वस्वित्वाविवेकयद्दृष्ट्याएतितद्वत् ॥ २० ॥ व्यक्तीज्ञानानापिफुक्तयोनियुतती ॥ स्पृश्यनोरितिनुमो माधुच्छावस ॥ यथापनेनमविरादिमवजाब्जेनपरामृत-पुरुष स्वङ्गाविनास्वागावदलननविदतिनानुसधसतद्वत् ॥ २१ ॥ कवार्ताह्वितोमोहो नरप्रियदाह ॥ प्राप्येति ॥ ययामवाविचनमोहरोजनु कालेनत्वकर्मस्मरणप्राप्यनिर्मोहोभ्रवतितद्वत् ॥ २२ ॥ इद्वानविहत्यागमकारयत्कुमुपक्रमते ॥ येति ॥ यवावातस्य प्राणस्यस्पर्शक-अगतविद्याआनखायाह्निगोपाधिद्वाराप्रविष्टजीवसविवाहद्विलगस्योपसहारेणप्रमोषतोमिच्छाद्वलपादादेरनुसधाननकरोति ॥ यथाकुष्ठोगलितानामगुन्याहीनास्देरणनकरोतितद्वत् ॥ तदाह वैस्थितशुशुभापास्थानेवर्णितव्यप्रमाणसचारानुकूलतयानस्फुरतिनकपतेदतिपरेणाश्वय ॥ २३ ॥ यथायज्ञेभ्रत्विगुभिरपरामृष्ट आधियाधिभिराणीशरीराभोजपदपट ॥ जीवोवैष्यमायातितरगत्वैययापय ॥ १९ ॥ चिच्छक्ति सर्वशक्तित्वान्नाह्विचिदितिज्ञा वनात् ॥ अन्मवैतिवैष्यमूर्यादीनैरिवाद्युदे ॥ २० ॥ वैवश्याह्यवतीमौठ्यान्निर्विदत्यात्मसविदम् ॥ घनजाह्वपरामृत स्वांगावदलन यया ॥ २१ ॥ प्राप्यचाप्यनुसधानमस्यामाहोविनस्यति ॥ घनमोहरोजनु स्वकार्यस्मरणयथा ॥ २२ ॥ यदागसविदांवातस्पदशक्ति प्रमोपत ॥ नकरोत्यनुसंधानकुष्ठीस्पर्दिपणयया ॥ २३ ॥ असवित्स्वदतोदेहेष्यपत्रंद्धटिस्थितम् ॥ नरफुरत्यपरामृष्टदारुपात्रंययाव द्वि ॥ २४ ॥ नि स्पदप्रपत्रेत् प्राणाशातिप्रयांत्यमी ॥ तालद्वैययाऽस्यदेवहिपवनशक्य ॥ २५ ॥ प्राणशतितरस्पर्शजीवोनिष्पूण मूरुनाम् ॥ यानिगांतेनमोवायोनदृशत्वययारज ॥ २६ ॥ विरजविगताधारमनोहिशिष्यतेमुने ॥ तिष्ठत्यात्मपदलब्ध्वाजलादितरुवी जवत् ॥ २७ ॥ इतिवैकल्यमायाते कारणौघे समतत ॥ पुर्यष्टकेशमयातेदेह पततिनिश्चल ॥ २८ ॥ चिच्चैत्यचेतनाम्नोहाहस्वपदमायांति वामना ॥ तदीरितास्मरयंतन्यद्विस्मरतिस्वयम् ॥ २९ ॥ ह्यपप्रपत्रस्फुरणात्स्फुरणपुर्यष्टकमेवेत् ॥ ह्यपप्रयत्रेवहनाद्दुःखेपुर्यष्टकक्षयि ॥ ३० ॥ देहेपुर्यष्टक्यावदस्तितावत्सजीवति ॥ शान्तिपुर्यष्टकेहोमृष्टहत्युच्यतेद्विज ॥ ३१ ॥

शरणाग्रनस्वदेतद्वत् ॥ १३ ॥ शान्तिरेवविलयम् ॥ मनःप्राणेप्राणालेजसीतिश्रुते ॥ २५ ॥ रूपोपाधिविलयान्निर्गलपूर्णानामोपाधिविलयाम्मुकश्वय कारणात्मात नार्थयति ॥ २६ ॥ एवमुणप्रधानस्वाधारप्राणोपरमावेवविरजविगताधारमनोपित्तैहैवप्राणेनकारणात्सपदलब्ध्वातद्वावेनैवशिस्यते ॥ तर्हिक्सर्वयागतनेत्याह ॥ तिष्ठ तीति ॥ अलादिभूतमायापटव्ययाधिवतरुवीअवलनर्हेहाविभावोन्मुलतिष्ठतीत्यर्थ ॥ २७ ॥ सपद्यास्यावेहत्यागदस्याह ॥ इतीति ॥ २८ ॥ पुर्यष्टकस्यतर्हिकेनहेतुनोद्भवद तिष्ठत्यस्यदानात्सदृशपृथुषुषुभोफाद्विभावस्येति ॥ साचवासनास्पदाहासनास्येवत्वखाप्राणानलतंघितभयत्याकारचेतनहेतुरितितस्वीमुखत्यायचितश्वेत्याकारात्ताप्रतिप तिलसणावद्विभूतितत्रयमधीरुपपत्तेननिरोद्धयेत्याशयेनाह ॥ चिच्छैत्यचेतनाद्वेनिश्चलमाहुवेनिश्चलसनीतियावत् ॥ ३० ॥ ३१ ॥

परस्परविरुद्धानां वातपित्तकफाख्यानां मलानां च संवो वातप्रकोपात् शस्त्रादिकृतदेहच्छेदोद्देशविशाम् ॥ ३२ ॥ वातयत्रेव्यज
नादौ ॥ ३३ ॥ स्वस्थसंविन्ति सकल्पस्तद्वशात् ॥ वैवश्यमरणादिदुःखसहस्रम् ॥ सर्वैकान्यक्रियत्तर कालेऽप्रत्ययविधानान्नित्यदेतिच्छादसम् ॥ ३४ ॥ अतएव भोगवासना
शून्येषु तत्सकल्याभावान्मृदुवृषयतेत्याह ॥ वासनेति ॥ विमलारागादिमलरहिता ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ व्योममरुतिस्तद्व्योमवायुप्राणे ॥ ३७ ॥ एवलीनस्य मनसपुन स्वर्गनरका
दिभोजकादृष्टप्रबोधितस्य हादाकोशो एव च क्षुष्टो वासूत्रो वा अन्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्यो निर्गमनमलोकादिगमनस्वर्गनरकभोगादिकस्य कल्पनैव न तु वहि स्वर्गादयोनामान्यसती
त्याशयेनाह ॥ सुचिरेति ॥ सुचिरमनादिकालादभ्यस्तस्तत्तद्भोगयोग्यशरीरादिजावोयेन ॥ यत्र तत्रेति स्वर्गादिनिर्णयदेशसत्त्वनिराकरणार्थम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तस्योद्देहातरय
विरुद्धमलसंबोधाच्छेदोद्देशावशात् ॥ न प्रस्फुरति स्तपक्षयंत्रमभ्यंतरं यदा ॥ ३२ ॥ तदा पुन्यं पृथक्शांतिमुपैति गगने शनः ॥ संराधिते
वातयत्रेयथापवनसततिः ॥ ३३ ॥ स्वसंविन्तिवशाज्जीवो वैवश्यमुपगच्छति ॥ पक्षयंत्रशरीरस्थं प्रवाहं याति नित्यदा ॥ ३४ ॥ वासना
विमलायेषां तद्वदान्नापसर्पति ॥ स्थिरैरुहपजीवास्ते जीवन्मुक्ताश्चिरायुपः ॥ ३५ ॥ संरुद्धे पक्षयंत्रे हि प्राणेशंतिमुपागते ॥ देहः प्रतल्य
धैर्योयं काष्ठलोष्टसमक्षितौ ॥ ३६ ॥ यथैव व्योममरुतिलीनं पुन्यं पृथक् भवेत् ॥ तथैव तत्रैव तदा लयमिति मनोमुने ॥ ३७ ॥ सुचिराभ्यस्तभा
वंतु वासनाखचितं मनः ॥ यत्र तत्र भ्रमस्वर्गनरकादिप्रपस्यति ॥ ३८ ॥ शरीरं शवतामेति मनोमारुतवर्जितम् ॥ गतं गृहजनं दूरं गृहं संश्र
न्यतामिव ॥ ३९ ॥ सर्वगाचिच्चेतनतो जीवीभूय मनः स्थिता ॥ पुन्यं पृथक्वपुर्भूत्वा सातिवाहिकदेहिनी ॥ ४० ॥ तन्मात्रपंचकंचित्तं काडी
कृत्यव्यवस्थिता ॥ स्वप्नभ्रमवदाकारं भावात्स्थूलं प्रपस्यति ॥ ४१ ॥ इदं भावनयापश्चात्तत्रैव रसशालिनी ॥ आतिवाहिकदेहव्यं विस्मर
त्यखिलं क्षणात् ॥ ४२ ॥ असत्येव शरीरेस्मिन्कृतकत्रिमभावना ॥ नयत्यसत्यं सत्यत्वं सत्यं चासत्यतामपि ॥ ४३ ॥ सर्वगाह्निचिदंशेन जी
वीभूया भवन्मनः ॥ मनः पुन्यं पृथक् रथमाक्रामति ततो जगत् ॥ ४४ ॥ पुन्यं पृथक्वातमचदेहमुत्थापयत्यलम् ॥ तत्स्यं देवेनाल्लडवजीवतीत्यु
च्यते तदा ॥ ४५ ॥ क्षीणे पुन्यं पृथक् चित्तं यदा व्योमनिलीयते ॥ तदा स्फुरति देहोयं मृतइत्युच्यते पित्तं च ॥ ४६ ॥ स्वभाववशतो जीवो विस्मृत्या
शक्तिमृच्छति ॥ वैवश्याकालवशतः पूर्णजर्जरतामिव ॥ ४७ ॥

हणकममाह ॥ सर्वगेति ॥ सर्वगाब्रह्मचिदेव ॥ अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामाह पेव्याकरवाणीति श्रुत्युक्तेत्याकारानुप्रवेशचेतनत ॥ ४० ॥ तन्मात्राणि सुष्ठमभूतानि ते पाप
चानासयातात्मकचित्तमातिवाहिकदेहाख्यपुन्यं पृथक् ॥ भावात्सकल्पनात् ॥ ४१ ॥ रसशालिनी अहंताशक्तिमती ॥ ४२ ॥ अस्मिन्कलक्षणस्थूलदेहे ॥ असत्यजगत्सत्य
त्वनयति आरोपेण प्रापयति ॥ सत्यं स्वीयब्रह्मभाव असत्यतानां स्तिनमातीति स्वप्रतीतियोग्यताम् ॥ ४३ ॥ चित्तसंरणेकममाह ॥ सर्वगेति ॥ अशेनवृद्धिप्रतिविद्यितोशेन
॥ ४४ ॥ वातमयसूत्रभूतप्राणप्रचुरम् ॥ यदा उत्थापयति तदा तद्विद्विप्रविश्य स्पृशतीले वितालोयस्य तथा विधिशवद्वज्जीवतीत्युच्यते जनैरित्यर्थः ॥ ४५ ॥ व्योमनिहादा
कारो ब्रह्मणि ॥ स्फुरति काष्ठलोटादिव देचेतनः स्फुटो भवति ॥ ४६ ॥ स्वस्याजरा मरुत्सहस्रपता विस्मृत्य जरउद्देशे गता मशांतिस्वयं कच्छति प्राप्नोति ॥ ४७ ॥

तत पूबचन्वियतइत्याह ॥ जीवरासयति ॥ जीवसकपिप्याप्राणुकस्प्रतिशक्त्याअपरापृष्टेअतएवबलनाम्बिच्छेदति ॥ ४८ ॥ पुनःपुननानारारीरपङ्कतंपसतरणजराभरणोत
 मेव्वाप्यमित्यारायेनाइ ॥ ययेति ॥ यणीजीवानाम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ उक्तनेवोपसंहृतुमनुवदति ॥ सबमेति ॥ ५२ ॥ परितोदितेपूर्णेचिदमलनभसिप्रयत्नरूपा पूषतन
 स्वीयभुआभुप्रप्रयत्नपरिणतिकरुपा अतएवसुखदुःखफलभोगेद्वास्वरोद्गास्वरोद्गनादिकलकलै कोलाहलैमुखरा ततन्मयाधिश्चिद्वचुरजीवजगदुपा कल्पना स्फुटाभिरामाआषा
 तरणणीयाविविधे शरीरेर्जननमर्यादिविद्याआत्मविद्याङ्गनायनापस्फुरतिप्रतिभासतइत्यर्थ ॥ ५३ ॥ इतिश्रीबसिष्ठम ० ताल्यं ० नि ० प्रक ० पू ० ह्याभिरा सर्ग ॥ ३२ ॥
 ययाजीवजगद्गमोद्भवमकलकल्पित ॥ विचारैदिसभाभ्यास्तथागतकैरिहोच्यते ॥ ५१ ॥ सर्वगापिचिदेतस्मिन्नेतिसिप्रतिबिंबतीतियुक्तयच्चट्टभावनयापश्चात्सशैबरसरालिनी
 त्यायुक्तप्रोग्रभाप्यनुपनिबसिष्ठ शक्ते ॥ चतुर्थेतिह्याभ्याम् ॥ धरतीतिपरब्रह्मार्थस्वरोत्तरेधरषट्कार्थशेखरपर ॥ अर्धशब्दस्ययोद्वारातमभागनिष्ठत्वेनसमारोवाचित्वा
 भाषनानुसक्तत्वाद्भवनपसक मत्यस्याप्रवृत्तेपशोतरुक्तय ॥ अनतस्यविष्कालवलुकतपरिच्छेदरूपस्यएकरूपस्यसजीयविजानीयत्वगतभैरुरूप्यस्यचिह्नक्षणस्यतस्वस्य
 जीवशक्त्यापराच्छेदेनरुद्धेपद्यनके। प्राणोसरोधमायातेन्नियतेमानवोमुने॥ ४८ ॥ यथाजातानिजातानिचान्यान्यान्यानि कालत ॥ व
 स्वात्पणानिशरीर्यतिशरीरणितायान्ठणाम् ॥ ४९ ॥ जायतेचभियतेचशरीराणिशरीरिणाम् ॥ पादपानांचपर्णानिकतत्रपरिदेवना ॥ ५० ॥
 चिदधुधौसुरत्येतादेहदुद्धुर्पक्तय ॥ इतश्चान्याइतश्चान्याएतास्वास्यानधीमत ॥ ५१ ॥ सर्वगापिचिदेतस्मिन्नेतिसिप्रतिप्रतिनियति ॥ पदा
 यमंतरादनेनान्योहिमुकुराहते ॥ ५२ ॥ चिदमलनभसिप्रयत्नरूपापरिवितेतेतदन्मया स्फुरंति ॥ कलकलमुखरा स्फुटाभिरामविवि
 धशरीरविमोहतापनाय ॥ ५३ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० देहपातविचारोनामद्वात्रिशतम सर्ग ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवा
 च ॥ चंद्रार्धशेखरधरधित्तत्वस्यमहात्मनः ॥ अनतस्यैकरूपस्यद्वित्वैक्यमुपागतम् ॥ १ ॥ कथंचतन्महदेवकूटपर्यायसकुलम् ॥ प्र
 वेदुःखोपपातायप्रज्ञयाविनिवारितम् ॥ २ ॥

मजानीयजीवकपिजानीयकजगदुपद्वित्वैक्यमुपागतम् ॥ किंस्वतउतपरतः ॥ नाप ॥ अविकारत्वा
 इतपयवत्वाच्च नापिद्वितीय द्वितीयस्यैवाप्रसिद्धेरितिभावः ॥ १ ॥ यद्विनिर्निमित्तनेवतदागतनिर्मित्तयेतद्विदिसकोषेयानामाबादनतकोटिमिलस्ययायेर्धने सकुलव्याप्तप्रचिरा
 नुदस्यारूढतमप्रकृत्यात्सर्वेभेनैकत्वागतकृत्वाप्याहुदलतमनकपचिनिवारितसत्आत्यतिकदुःखोपपातायभवेत् ॥ निर्निमित्तस्यैकस्याप्युच्छेदानसिद्धे ॥ कथंचिदेकस्योच्छे
 देप्येत्येवायनतानादरार्थधानापरिरायात्सुमःपुनरप्याग्यनिर्निमित्तकथोत्पन्नदुर्बित्वाच्च ॥ नम्रागुक्तमसाराकिमायानिभिनभिय्यागुतेवतदितिभक्त्याहोषट्दतिपुनम् ॥ सा
 ह्यामनुकीवास्यात्सुहृत्वाभा ॥ आयोपित्तउतन्नाउतपरसर्वाधेयेतिचिन्तौअनिर्वाणनवस्यादोपोपत्ते ॥ सहजायाअप्रीच्यशक्तिवस्तित्तल्लस्यपनेतुसरास्तस्याअनिर्वा
 सताइवस्थान ॥ ऐकारस्यभुतिरेत्यमसगाच्च ॥ किंचनायारोकेभिय्यात्वेकत्पतासत्वाइतनःकार्योत्पादकत्वायोगत्वाएवसुस्थितोनिर्हेतुकैहोत्पादकारः ॥ सत्यत्वेकानेकनि
 वस्यपोवाहनेनौषोधादिर्नोसङ्गमयतस्ताराज्ज् ॥ नचनिष्कर्षैत्तत्प्रासस्वनिर्निकावृणीयाविधाकेनचिद्व्यवस्थापयितुंशक्या ॥ तथैवविधावानोकरकपिहृतस्यासिर्वाव
 ज्जात् ॥ नचिद्विधासाक्षेनपचपादिनीयाकर्तुंशक्या ज्ञानस्याकारककारण्यस्याभ्यात्मतायोगत्वात्कृत्परिहृत्प्यर्थाभावेकनस्त्वन्मन्त्रत्वात्तत्र कुर्वन्वाभिकारणादिति ॥ २ ॥

नवयजीवजगदाद्वैतप्रमाणैरुपपादयितुं प्रवृत्ताः किंतु मोहादनादिकालादारभ्य भात्याप्रसक्तं तद्ध्यारीपापवादन्यायमाश्रित्यापवदितुम् तत्राध्यारोपेसर्गादीयत्कामकर्मवास
नादिनिमित्तकारणानाब्रह्माविद्यायुपादानकारणानां विद्यदिक्रमस्य व्युत्पत्तिस्तुलसूक्ष्मादिविभागकोशभेदादीनां कल्पनंतत्सर्वस्वयमसत्यमपिसत्यवस्तुपरिचयोपायत
याश्रुत्याकल्पितपरमार्थस्य प्रयोजना विसवावितया इतरत्रादिकल्पनापेक्षया उत्कृष्टमिति श्रोतृणां विश्वासजननाय लोकदशैवोपपत्तिभिः शब्देषु समर्थते ॥ परिचिते तु सर्वात्मके
सर्वप्रतीचितस्याद्वितीयताबोधनाय परमार्थदृष्टिमेवावलब्ध्या पोष्यते तस्मिन्नेकत्वमभ्युपेत्य तद्विरुद्धद्वित्वासंभवाद्भावनात्वाभ्युपगतविरुद्धसिद्धात् तद्विरुद्धचेतिकथनपरश
सीत्याशयेन श्रीभगवांसमाधत्ते ॥ सर्वशक्तीत्यादिना ॥ यदाब्रह्मव्यवहारदृशा सर्वशक्तिपरमार्थदृशा तु एकसदेव विद्यत इति व्यवस्थितं दृष्टिद्वयमगीकृतं तदा द्वित्वैकत्वलक्षणायाः
कलायाः सर्वशक्त्येकदेशादुदयो यस्य तथा विधस्तादक्षेपो निर्मूल एव ॥ हियस्माद्यवहारदृशा अध्यारोपः परमात्मदृशाऽपवाद ॥ न तावद्यवहारदृष्ट्या ॥ य सर्वज्ञः स सर्वविद्यस्य
ज्ञानमयतप इति श्रुत्योपपादितात्सर्वज्ञात्सर्वशक्तिमतो जीवजगद्देनागमोनुपपन्नः ॥ यथाहाकमानेन तस्य तत्त्वभावस्यैव निर्णयात् ॥ तदेतद्ब्रह्मा पूर्वं मनपरमनतरमवासम् ॥ यत्र
नान्यस्य तिनान्यच्छृणोति नान्यद्विजानाति स भूमेति श्रुतिदार्शितपरमार्थदृष्टिगम्ये तु न कदाचिदपि द्वित्वतद्विरोधे कत्ववाप्रसक्तमितितत्रतदनुपपत्त्युद्भावनिर्मूलमेवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

॥ श्री ईश्वर उवाच ॥ सर्वशक्तिहितद्वससदेकं विद्यते यदा ॥ तदानिर्मूल एवायं द्वित्वैकत्वकलोदयः ॥ ३ ॥ सति द्वित्वे किलैकं स्यात्सत्ये
कत्वे द्विरूपता ॥ कले द्वे अपि चिद्रूपे चिद्रूपत्वात्तदप्यसत् ॥ ४ ॥ एकाभावादभावोत्र एकत्वद्विरवयोर्द्वयोः ॥ एकं विना न द्वितीयं न द्वितीयं वि
नैकता ॥ ५ ॥ कार्यकारणयोरेकसारत्वादेकरूपता ॥ फलांतस्यापि बीजादेर्विकारादिह कल्पना ॥ ६ ॥ चित्त्वं चेत्यविकल्पेन स्वयं स्फुरति
तन्मयम् ॥ विकारादिते देवांतस्तत्सारत्वान्भिद्यते ॥ ७ ॥

ननु हेनानास्ति किञ्चन ननु तद्वितीयमस्ति ततो न्यद्विभक्तम् विभुचिदानंदमरूपमद्भुतमित्यादि श्रुतिभिर्द्वित्वमेव निषिध्यते नैकत्वमित्यविरुद्धमेकत्वं कथं द्वित्वतुल्यकक्षतयानिषि
ध्यनेतवाह ॥ सतीति ॥ सति प्रसिद्धे द्वित्वे तद्वाद्यत्तये एकत्वकल्प्यते सति चैकत्वे तदेवैकत्वातरसहितद्वित्वमितिकल्प्यते इति परस्परसापेक्षकल्पनत्वात्तुल्यकक्षे एवते ॥ तत्रैकत्व
लक्षणवर्मस्यापितदतिरिक्तस्य कल्पने चिदैकरस्य व्याघातप्रसंगात्तदप्यसदेवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदानीं व्यवहारपरमार्थदृष्टयोरुपदेशादिव्यवहाराय मिश्रणे पिसत्ताद्वैविध्यकल्पना
नपरमार्थसति व्यावहारिकसत्तया जीवजगद्देतविरोध इत्याह ॥ कार्यति ॥ बीजादेः पुनः फलांतस्य यथास एवायमिति प्रत्यभिज्ञायमानैकत्वभावे अनुगतद्रव्ये विकारान्नानात्वक
ल्पनात्तद्दुपपत्तेरित्यर्थः ॥ ६ ॥ यदितुसर्वविकाराणां परमार्थसत्ताव्यतिरिक्ताव्यावहारिकसत्तानाभ्युपेयते तदा सुतराद्वैतं चिद्विकल्प एव फलित इति राहुशिरोहैतविरोधोद्भावनतुल्य
त्वदाक्षेप इत्याशयेनाह ॥ चित्त्वमिति ॥ अतस्स एव सारः परमार्थो यस्य तत्त्वात् ॥ एवं च मायातत्कार्याणां पृथक्सत्त्वपक्षः अपृथक्सत्त्वपक्षः असत्त्वपक्षश्च नृतीयविधा पक्षो वाना
नावादि कल्पितप्रधानपरमाणुक्षणिकाक्षणिकविज्ञानभून्यतादिपक्षो वायः कश्चिच्चयाभ्युपगम्यता तथा व्यसगाद्वयचिन्माभास्पर्शाससर्वोपि चिदधीनसिद्धिकश्चिद्विकल्पमात्र
मिति चित्तकदापि बंधसक्तिरेव यत्र दुर्लभात्तत्रानिमोक्षोद्भावनदूरनिरस्तमेवेति भावः ॥ ७ ॥

यद्विंदरयते जगत्तत्तस्याश्रिते श्रिष्टक्षणायालताया फलपल्लवपुष्पादीत्यन्वय ॥ १९ ॥ यदनु अमृतमेव जीवजगद्भावविवेकायपृच्छसितदाशुणुसाचित्तमहतीअविद्याउप
 नयनविचित्रवर्णरजितोपेनेत्रयस्यास्तथाविधायदाभवतितदाजीवत्वेनअभिधीयतइत्यभिधानथाविधासतीद्वीद्विजस्ववासत्ववास्तवजगद्भावपश्यतीत्यर्थः ॥ २० ॥ अन्या
 अब्रह्माचिद्रूपस्मि ॥ २१ ॥ अकलकैनेवरूपेणस्थितापिसकलकवद्यत्पुष्टककल्पितेनसंसारसरितप्राप्यऔपाधिकचेतनेनैवचेतनिनिष्कलकेतेनेत्यर्थः ॥ २२ ॥
 एतेनपुष्टकेनएकतातादाम्याध्यासलक्षणाजीवनाएति ॥ तन्मयश्रित्पचुरसृजीवतिप्राणनादिक्रियालभते ॥ २३ ॥ इत्थसर्वगापिचिदेतस्मिश्चतस्रिप्रतिविवतीत्येतदक्षेपा
 शसमाथायदृढभावनयापश्चात्तत्रैवरसशालिनीत्येतदक्षेपाशसमाधानुनम्यस्थूलदेहप्राप्तिक्रममाह ॥ आतिवाहिकेति ॥ भावनापचक्रनाचमौक्तिकस्थूलदेहसस्कारात्मक ॥
 भूत्वेदेहलाभायवीहियत्रतिलमाषादिद्रव्यमहसपन्नमस्मातिवेत्ति ॥ तद्देह्नाहियवास्तिलमाषादितिजायतइतिश्रुतेरित्यर्थः ॥ श्रुतौइतिशब्दोभाविदेहानुकूलद्रव्यमात्रोपलक्ष

यदिदंइत्येतस्यास्तहतायामहाचितेः ॥ फलपल्लवपुष्पादिनिभ्रंतन्मयंतः ॥ १९ ॥ महाविद्योपनयनाच्चिद्रवत्यभिधासती ॥ साजी
 वत्वेनवाद्यत्वंतदादौद्विपश्यति ॥ २० ॥ स्वयमन्यैवमस्मीतिभावयित्वास्वभावतः ॥ अन्यतामिवसंयातिस्वविकल्पात्मिकांस्वतः ॥ २१ ॥
 ॥ २१ ॥ अकलकैनेवरूपेणसंसारसंस्थितंप्राप्यचेतनेनैवचेतति ॥ २२ ॥ चिद्रूपः स्वयमेतेनत्वंकृतामेतिजीवताम् ॥
 चित्तत्वस्यावभासेनजीवोर्जावितितन्मयः ॥ २३ ॥ आतिवाहिकदेहेपिजीवतांसमुपागतः ॥ भावनापंचकंभूत्वाद्रव्यमस्मीतिवैच्यलम्
 ॥ २४ ॥ तद्द्रव्यंप्राणिनाभुक्तमाशुगच्छतिवीर्यताम् ॥ ततोहंप्राणवान्जानोवेत्तीत्यनुभवत्सकम् ॥ २५ ॥ अहंतादिक्रमेणाशुपंचका
 नुभवभ्रमात् ॥ स्यावरंजंगमंसर्ववेत्तितत्तद्भवत्यलम् ॥ २६ ॥ काकतलीययोगेनदृढाभ्यासक्षयेणच ॥ वासनांतरसंश्लेषानुसूक्ष्ममा
 कारमुज्झति ॥ २७ ॥ द्वित्वस्वसंविदाद्वित्वमेकस्यैवप्रवर्तते ॥ पुंसोवेतालसंकल्प्यादेतालइवभासुरः ॥ २८ ॥

णार्थः ॥ तेनस्थावरस्वेदादिदेहप्राप्तिस्थलेतत्तद्विजानुकूलजलादिद्रव्यभावोप्यस्यभवतीत्थितेतीतिसामान्योक्तिः ॥ २४ ॥ वीर्यतोर्गत्स्वदृक्षादौ
 तुबीजभावम् ॥ ततस्त्रियानिवेकक्रमेणाहप्राणवान्स्थूलदेहो जानोस्मी तवेत्तत्यर्थः ॥ २५ ॥ अनुभवत्सकम् ॥ अत्रैवपंचकान्नासघपंचकस्थूलदेहस्तदनुभव
 भमाच्चक्षुरादिद्वारावास्तथावरजगमचचेत्तिपुनस्तद्वासनयास्वयमपितत्तद्भवतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ कतुपूर्वमशकादिदेहत्यागेतदेहाकास्वासान्नासूक्ष्मतयास्थितस्यपुष्टकस्य
 दृढाभ्यस्तमशकाकारस्यसौक्ष्म्यस्यचकथनिवृत्तिर्हस्ताकारस्यस्यौल्यस्यचानभ्यस्तस्यकथलाभस्तत्राह ॥ काकतालीयेति ॥ यथाआकस्मिकेकाकतालसवधेकाकमरण
 प्रयोजककर्मवनिमित्तनान्यत्तथादृढाभ्यस्तवासनाभिभवेचिरव्यवहितहस्याथभाववासनोद्भवेचकर्मवनिमित्तम् ॥ उद्भूतहस्तिवासनांतसंश्लेषात्तुचिराभ्यस्तमपिसूक्ष्मम
 शकाकारमुज्झतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ विरोधिवासनोद्भवेनपूर्ववासनोपमर्देउत्तरस्याभ्यासेनदार्ढ्यंचदृष्टानाह ॥ द्वित्वेत्यादिना ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ अनेकस्वप्नगतोपि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ असकल्पावशाद्योयस्तथाविधिम् ॥ द्विप्रसिद्धम् ॥ ३२ ॥ किञ्चल्यर्थेनयाशब्द ॥ सकल्पनेमानसप्रयत्नेनचनेच्छेश श्रमालि
नमसकल्पस्यविनारणे ॥ औदासीन्यमाश्रेणस्वतएवतस्सिद्धे ॥ प्रसिद्धाभ्यापमयईत्याह ॥ सकल्पयद्दत्ति ॥ गधर्वोभ्रमनस्तगुपुर्यामनोरथरचितपुर्या सटीसकल्पएवासभा
वितरचनासमर्थत्वापसोद्विष्यशिसीत्रसिद्धोननुताक्षयइत्यर्थ ॥ ३३ ॥ कर्षमाच्छेरा ॥ ३४ ॥ उर्ध्व सर्वगुणाळ्ढेनवनोचानेस्थितोपीतिशेष ॥ नपरिक्षीणच्छेरो

अद्वित्ववेदनाद्वित्वमात्मनोपिनिवर्त्तते ॥ नकरोमीतिसकल्यात्युरुपस्येवकर्तृता ॥ २९ ॥ द्वित्वसकल्पतोद्वित्वमेकस्यैवप्रवर्त्तते ॥ अद्वित्व
सविठाद्वित्वमनकस्यापिनस्यति ॥ ३० ॥ परमात्मतयाद्वित्वनकिलात्मनिविद्यते ॥ अविकारादिमत्वेनमर्वागत्वेनसर्वदा ॥ ३१ ॥ यत्स्व
सरूपरचितमसकल्पक्षयहितम् ॥ यथामुनेमनोरज्यंगधर्वनगरयथा ॥ ३२ ॥ तथासकल्पनेच्छेगोनसकल्पविनाशने ॥ सकल्पयक्षो
गधर्वपुर्या स्तथैतनुक्षये ॥ ३३ ॥ पुष्टमकल्पमात्रेणयदिददु स्वमागतम् ॥ तदसंकल्पमात्रेणस्यिकात्रकठयना ॥ ३४ ॥ यत्किञ्चिदपि
मकल्पनरोदु खनिमज्जति ॥ नर्किचिदपिसकल्पसुखमन्ययमन्युते ॥ ३५ ॥ मकल्पव्यालनिमुक्तानयदावचेतना ॥ नतदानदनाया
नेत्वमुचै परिराजसे ॥ ३६ ॥ स्वविवेकानिलै रुत्वाभकल्पजलदक्षयम् ॥ परानिर्मलतामेहिशरटीवनभोतरम् ॥ ३७ ॥ सकल्पसरित
मत्तामणिमन्त्रेशोपय ॥ तत्रोद्यमानमात्मानंसमाश्रास्यभवाभना ॥ ३८ ॥ सकल्पानिलनिधूतभ्रान्तपणवृणाशवनम् ॥ भूताकाशे
चिठालानमवलंब्यविलाकय ॥ ३९ ॥ स्वसकल्पनकालुष्यविनिवार्यात्मनात्मन ॥ परप्रसादमासायपरमानदवान्भव ॥ ४० ॥ सर्वश
क्तिमयेत्यागमायपथाभावयत्यलम् ॥ तत्तयापस्यतितदास्वसकल्पविवृण्णितम् ॥ ४१ ॥ सकल्पमात्रभेवेदजगन्मिथ्यात्वमुत्थितम् ॥ अ
र्मकल्पनमात्रेणनक्ष्णकपिविहीयते ॥ ४२ ॥ सकल्पवातवलितजन्मजालकठवरुम् ॥ असकल्पानिलस्पगाहिश्राम्यतिपरपदे ॥ ४३ ॥ वृ
ण्णाकरजलतिकामिर्मारुद्विपुगागताम् ॥ सकल्पमूलोद्धरणत्परिशोपवर्तीकुरु ॥ ४४ ॥ प्रतिभाससमुत्थानंप्रतिभासपरिक्षयम् ॥ यथाग
धर्वनगरतयासृष्टतिविभ्रम ॥ ४५ ॥ प्रमुरस्मीतिविस्मृत्यतावच्छोषतिभूमिपि ॥ भूमिपोस्मीतिसंजातायावन्नास्यच्छटिस्मृति ॥ ४६ ॥
राजसे ॥ ३९ ॥ संकल्पनानेतर्दिकउगायलमाह ॥ स्वावधेकति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ पर्णतुणस्पक्षशा खडाल्लक्ष्मणप्राप्तम् ॥ गुताकाशेसर्वभूतवृत्ताकारो ॥ ३९ ॥ ४० ॥ य
दनुत्पलाकारजगोप्याक्वोणवायथाभावयतितयापरयति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सकल्पक्षणेनपुरोवातनत्रलितकबलितजगत्प्रसक्तितजगत्प्रसक्तितजगत्प्रसक्तित
क्षस्यपाभात्यानिलस्पस्वरोत्तरपक्षजालाकाराविश्राम्यतिविहीयतद्वितयावत् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अविद्याकामसंकल्पनारोपियद्विजगद्भासेततद्वित्यदितासुमायमितिजीव
न्मुकापुत्रवसिद्धदुष्टद्विपुपरिधिप्यभक्ष्यारायेमाह ॥ प्रतिभासेति ॥ ४५ ॥ यावद्विज्ञानतावरेषजगद्व्यतिगास-रोकेहेतुर्नतुकरकालचित्वाशयेनाह ॥ प्रमुरिति ॥ ४६ ॥

ज्योतिर्भि सूर्यचंद्रशिवाङ्करणहूपैस्तमोभिरधकाराज्ञानतत्कार्यैश्चमुक्ता ॥ १३ ॥ तस्याःपूर्वपिक्षयायेविशेषास्तानाह ॥ घनेति ॥ सर्वेषांपरापरिणतिमित्युत्तरत्रोपमानतयास
 बधः ॥ १४ ॥ यदापूर्वभूमिकैवाभ्यासवशाद्घनसौषुमादिवत्परापरिणतियातितदाआकाशोविद्यमानाशून्यशक्तिःपरमाकाशचिदंघनब्रह्माकाशभावमागतेवभूत्वाचेत्याशो
 न्मुखतास्यजतीतिप्रेणान्वयः ॥ स्वतोव्युत्थानशून्यताभवतीत्ययपूर्वपिक्षयाफलतोपिविशेषइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्रियाहिकालस्यकला परिच्छिन्नमवकाशसापेक्ष
 वस्ताकाशस्यकलाताभ्यासकलेकालताकाशतेतत्परित्यागादेवत्यक्त्वा सकलदृश्यमात्रनकलयतीतिसकलाकला व्यावर्त्तनीयजडाभावान्नाजडा अनामिकाशब्दाभिला
 पायोभ्यावक्ष्यमाणविशेषणासत्ताधत्ते ॥ १७ ॥ जायतस्वमसुषुमिभ्यस्तुर्योयोविराड्द्विरण्यगर्भाव्याकृतेभ्यस्तुर्योशस्तेनकलिताप्रथमानाम् ॥ १८ ॥ अतएवसर्वनिमित्तक

एषैवमनसोन्मुक्ताचिच्छक्तिःशांतिशालिनी ॥ सर्वज्योतिस्तमोमुक्तावितताकाशसुंदरी ॥ १३ ॥ घनसौषुसलेखावच्छिलांतःसन्निवे
 शवत् ॥ सैधवांतस्थरसवद्वातांतःस्पंदशक्तिवत् ॥ १४ ॥ कालेनयत्रतत्रैवपरापरिणतियदा ॥ शून्यशक्तिरिवाकाशेपरमाकाशगातदा
 ॥ १५ ॥ चेत्यांशोन्मुखतानूनंत्यजत्यंब्विवचापलम् ॥ वातलेखेवचलनंपुष्पलेखेवसौरभम् ॥ १६ ॥ कालताकाशतेत्यक्त्वासकलेस
 कलाकला ॥ नजडानाजडास्फाराधत्तेसत्तामनामिकाम् ॥ १७ ॥ दिक्कालाघनवच्छिन्नमहासत्तापदंगताम् ॥ तुर्यतुर्यांशकलितामक
 लंकामनामयाम् ॥ १८ ॥ कांचिदेवविशालाक्षसाक्षिवत्समवस्थिताम् ॥ सर्वतःसर्वदासर्वप्रकाशस्वादुत्तराम् ॥ १९ ॥ एषाद्वितीया
 पदताकथितावसुव्रत ॥ तृतीयंशृणुवक्ष्यामिपदंपदविदांवर ॥ २० ॥ एषादृक्केत्यवलनादनार्थापदंगता ॥ ब्रह्मात्मेत्यादिशब्दार्थाद
 तीतोदतिकेवला ॥ २१ ॥ स्वैर्येणकालतःस्वस्थानिष्कलंकपरात्मना ॥ तुर्यातीतादिनामत्वादिपियातिपरंपदम् ॥ २२ ॥ सापरापरमा
 काष्ठाप्रधानंशिवभावतः ॥ चित्येकानिरवच्छेदादृतीयापावनीस्थितिः ॥ २३ ॥

सार्वकालिकसर्वस्तुगोचरेभ्यःप्रकाशेभ्यःप्रथाम्यःस्वादुभ्यश्चानदेभ्यश्चतत्परांतादृशोल्कर्षवतीसृष्टहणीयतरांच ॥ १९ ॥ उक्तांतुर्याख्याद्वितीयभूमिकामुपसृत्तस्यतृतीयामव
 तारयति ॥ एषेति ॥ पदभूमिकाम् ॥ २० ॥ तस्यापूर्वपिक्षयायेविशेषास्तानाह ॥ एषेत्यादिना ॥ दृक्ब्रह्माकाराअखडट्चिश्चेत्यतद्याप्रब्रह्मतयोर्वलनात्क्षीरोदकवेदेकीभा
 वान्मयतिगोचरयतीतिनामाहकाशःअर्थतोगम्यतेइत्यर्थोभासाशस्तुभयशून्यतापदंगता ॥ अतएवब्रह्मात्मेत्यादिपदवाक्यार्थादतीता ॥ तथाचसंप्रज्ञातसमाधिगम्यैवपू
 र्वभूमिकाइत्यत्वसंप्रज्ञातसमाधिप्रतिष्ठागम्येतिविशेषइतिभावः ॥ २१ ॥ स्वैर्येणषड्भावविकाराहिल्येनकालतोपिस्वस्थास्थिरा तमसोपिपेरेणआत्मनास्वैवैवनिरस्तकल
 का ॥ याअतिशयितपरंपदपरमपुरुषार्थइत्यर्थः ॥ २२ ॥ सर्वेषांपरांपरापरमाकाष्ठाअवधिः ॥ शिवभावतःपरमंगलत्वात्सर्वैभ्योमगलेभ्यःप्रधानम् ॥ एकामुख्यानिरव
 च्छेदाचिच्छित्तिरहिनाचितिस्थितिस्तृतीयेत्यर्थः ॥ २३ ॥

अकलकस्थितिमाह ॥ शुद्धति ॥ सत्याषाढसत्यावाप्त्येवमादिभिर्दिकल्पनामशब्दार्थैः सर्वैर्विमुक्ताभ्यवहारेसेवनामरूपात्मिकापिस्वश्रुत्यस्वभावासेत्यर्थ ॥ ५ ॥ उक्तनिष्कलकस्थितिप्रतिष्ठार्थं शुभुमादिभूमिकाशेदाश्रयितुमुपक्रमते ॥ सर्वमिति ॥ सर्वपूर्णनिरुपममस्त्रीबआकाशाभिप्रथमविकसतीत्याकाशाविकासातथाविधयास्वमायासत्याजापत्स्वमयुमितलक्षणैः षट्स्थितिसंहारलक्षणैरभ्यात्माधिभूताधिबलक्षणैर्बाभिमिमीर्षयत्तजगन्मनसैर्बभृजितम् ॥ ६ ॥ अतोमनश्छेदेनैवास्पच्छेदइत्याह ॥ मनवेति ॥ सत्यस्यालोकात्वाशास्कारात् ॥ ७ ॥ एतत्स्वबोधेनकल्पनाभिः सहमनसिच्छिन्नेप्रथमयस्याभूमिकायाजीवन्मुक्तस्यस्थितिर्भवतितालक्षणैनाकाशवर्शयति ॥ श्रुएषीजापमेत्यादिना ॥ इतिनामिका श्रुटयदापरपत्यप्यरीशमस्यमद्भिमानमितिबीतशोकइतिश्वेताश्वतरकाठकश्रुत्योऽच्छादोम्येस्वपितनामनिर्बन्धनेत्वापिदूतीतिविभ्रानेवइतिपेनम्यवतत्त्वादितिनामिकेत्यर्थ ॥ यद्यप्यहमप्युमावपिस्वपितनामालिताप्यपितत्त्वबाधेनाज्ञानलिगादिबाधस्योपाधेर्यस्यामविषयालयलायोरभावाव्ययबोधक

शुद्धानिरशासत्यावाप्त्येवमादिभिः ॥ विमुक्तानामशब्दार्थैः सर्वैः सर्वात्मिकापिस्वम् ॥ ५ ॥ सर्वनिरुपमंशतमनसैत्त्रिभ्रामार्गम् ॥ नमोदंष्ट्रितंशरान्त्याकाशविकासया ॥ ६ ॥ मनसामनसिच्छिन्नेस्वैर्द्विद्रियावयवात्मनि ॥ सत्यालोकाजगज्जालेप्रच्छन्नेविलयगते ॥ ७ ॥ छिद्यतेरीर्णससारकलनाकल्पनात्मिका ॥ श्रुएषीजोपमासत्ताजीवस्यइतिनामिका ॥ ८ ॥ पश्यतीनामकलितोत्सृजतीचेत्यचर्वणाम् ॥ मनोमोहाभ्रनिर्मुक्ताशरदाकाशकोशवत् ॥ ९ ॥ शुद्धाचिद्भावमात्रस्याचेत्यचिच्चापलगता ॥ समस्तसामान्यवतीभवतीर्णप्रवार्णवा ॥ १० ॥ अपुनर्भवसौप्तपदपादित्यपीवरी ॥ परमासाद्यविश्रान्ताविततेपदे ॥ ११ ॥ एतत्तेमनसिस्फीणेप्रथमकथितपदम् ॥ द्वितीयंश्रुणुवित्रैश्रशक्तेरस्या सुपावनम् ॥ १२ ॥

स्यापिशब्दस्यनिरुक्तौत्वरूपम्ययंकरइतिशब्दएवावशिष्टरूपात्मामसपचतइतिभाष ॥ ८ ॥ एवमसंस्तुत्यबाधेनापरोसदृग्भाषपरिपोयात्वरयतीइत्यपितस्यानामतरमित्याह ॥ परयतीति ॥ वेत्यस्यचित्तवियस्यस्यवर्णापुनपुनः प्रीत्यानुस्मरणउत्सृजतीत्यजती ॥ ९ ॥ प्रायेत्यचिच्चापलगतापिसर्पितचित्त्वभावमात्रस्यासमस्तस्यासामान्यसत्तातद्वतीतन्माधेणपरिशिष्टेतिथावत् ॥ मनेजीवइत्यायनेवतीर्णोऽभार्यबोयस्याम् ॥ १० ॥ सौप्तमितिपदस्यश्रुनिरतिशयानवात्कण्ठमंतस्वलात्कारूपमितिच्छादोम्यकृतव्युत्पत्त्यनुत्तरूपमत्यादित्यपंहारात्अन्यज्ञानंतदितनामपहितस्तस्यभाष पादित्ययम्यमोधिपोऽजिनोऽकामइतद्विमुक्त्युपवर्शितलक्षणविह्वनुभवसिद्धसंयोजनव्याणाराहइत्याविनामपुनानावद्वैरुप्यमार्गानवातरातशतगुणोऽपरोसरोऽट्टविषयानवसीकरमद्भावावर्णबायितत्वेनश्रुतिर्दृशितनिरतिशयानवरूपतनपीवरीअतिमद्दती ॥ अथवासौप्तपदस्यसौप्तमनस्यपत्यादित्यनिराल्लाषिपामौल्बीविदेकपयनपूर्कानंदस्वपकारास्वरूपतेनपीवरी ॥ अतएवज्ञानस्यागलक्षणयामद्भावात्प्रवर्तनामिकापिसेतिभाष ॥ ११ ॥ अतएवत्यानवापिप्यन्यचित्तवयवस्याननुपचइति ॥ एतदिति ॥ शक्तेचिच्छेदेऽदीकाराहा ॥ १२ ॥

अस्यांश्रुगार्थाभूमिकार्यास्थितिः सासंभ्रं शीवशास्त्रप्रसिद्धपञ्चम्यभ्युत्पत्तिप्रसिद्धधूमार्धिराधम्यस्तद्व्यगेम्यलैरभ्यप्रिष्ठपास्तिफलमूखलोकभेदयामेभ्यश्च दूरगा अतोहे
 अगममाषिष्यसाधारविषयतातसमायानिष्कृत्ययमेवानुभूयतइत्यर्थ ॥ २४ ॥ अभ्योजापदविमर्गोभ्य कलनाया लसापेक्षनुयत्वसव्यायाश्रयातीतइतिष्वरूपयोर्वेव
 सनातनो नित्योनाम्य ॥ अतोभ्यवापिभित्तिभूतेरिति भाष ॥ २५ ॥ तन्मयवेवनाचतुपादानकत्वदर्शनात् एतन्मयम् ॥ उपादानातीताद्वितीयसत्यसवेवनाचतुर्दनेवच ॥ द्विविध
 विकल्पानां नित्यत्वं ॥ २६ ॥ तदवस्पष्टमाह ॥ नेवमिति ॥ स्वस्यकोशउदरतइत् ॥ २७ ॥ कुलसत्समेभ्योपिसमाभासतत्रहेतुमाह ॥ अद्वैतैकपादितिद्वाम्याम् ॥ प्रलयाम्बि
 वरूपक्याभावेपिस्वात्मनिसंशोभ स्यान्नेत्याह ॥ असंशोभादिति ॥ कुतोसंशोभलाघाह ॥ घनेपिसंधवत्त्वद्वयत्वादिविकारस्तत्रसएषदृष्टस्त्वत्किनस्यात्
 प्राह ॥ अविकारादिसत्त्वादिति ॥ आद्विपदाद्विषयपरिग्रह ॥ चिरनित्याअपिकालाकारादयो नित्यायसात्तादृशतया ॥ २८ ॥ सतामसतामपिशिशुकस्वितनम शिलाको

चिरमस्याप्रतिष्ठार्यांमर्वाध्याध्वगदूरगा ॥ साममाप्यगवचसानसमायातिगोचरम् ॥ २४ ॥ त्रिभार्गकलनातीतमितेकथितमुने ॥
 तिष्ठतस्मिन्नेनित्यमितेदेवमनातन ॥ २५ ॥ एतन्मयमिदविश्वंमनेतन्मयवेदनात् ॥ सत्यसवेदनात्नेदनचनेदंमुनीश्वर ॥ २६ ॥ नेदं
 प्रवर्ततेऋषिभ्रंठंकिंचिन्नवत्ते ॥ शांतसमसमाभासप्रयंतस्वस्यकोशवत् ॥ २७ ॥ अद्वैतैक्यादसंक्षोभाह्ननचेतनयातया ॥ अविकारा
 दिमत्वाच्चनित्यानित्यतयाचिरम् ॥ २८ ॥ चिह्नत्वाच्छिशुशिलाकोशानांजगतामपि ॥ मनागपिनभेदोलिसतामप्यसतामपि ॥ २९ ॥
 समस्तंमुनिवंशांतमतीतंवाग्विलासत ॥ ओमित्यस्यचतन्मात्रानुयांसापरमागति ॥ ३० ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवा
 नमलदृश्यपरिणामतोस्मिन्यारंपदेममुपशातरवाभिधाने ॥ तूष्णीमतिष्ठदमुनामुनिनाचसार्धंविश्रांतवत्तियतत्रमुहुर्त्तमीश ॥ ३१ ॥
 इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०श्रीपरमेश्वरोपदेशानामचतुस्त्रिंश सर्ग ॥ ३४ ॥ ॥ ६३ ॥

शानांजगतामपिचिह्नत्वान्वननागपिभेदोलीनिसमसाभासमितिष्ठदूकमिति भाष ॥ २९ ॥ उक्तेवदनुयतीतत्वमुपावयन्मुपसहरति ॥ समलमिति ॥ ओमित्यस्याक्षर
 स्वविराट्प्रकारादिमायोभेदेकस्वितेश्चतुभिःपदिःअधिकस्ययानाद्विदुराकिशाताख्यालास्याकर्षभाप्रायामाश्लासुतुयार्शाताख्यासापरमागति ॥ तस्याद्विओ
 तानुसाधनुसा विकस्याख्यामुस्थितिपुअविकस्याख्यानुरीयानुरीयातापनीयशुद्धीपरमागतिव्यत्यादितेति भाष ॥ ३० ॥ ईश शिवइतिवर्णितप्रकोणोक्तवानुपविष्टवानुसूअ
 यअमनावसिष्ठनमुनिनाचावथै स्करनयादिभिश्चसार्द्धसम्पुपशातोत्वभ्रणवार्धमात्रसमागोयभेतिव्युत्सख्याशातरवाभिधानेअस्मिन्सथसंसारपातुरीयनुरीययदेअ
 लायादृग्भूजानरचित्पदैकस्वेनपरिणामनोविश्रांताहसियस्यतयापिपशममवसिष्ठाश्रमेमुहुर्त्तुर्णानिचेष्टएवातिष्ठर ॥ ममसपरमपदविश्रांतीतवधीमसर्वद्विषयवेयानांजु
 षीभाषादिति भाष ॥ ३१ ॥ ॥ इतिवासिष्ठव तात्पर्यकाशेनि पू०चतुस्त्रिंश सप्त ॥ ३४ ॥ ॥ ६४ ॥

वेदेवेदार्थाः सर्गादि क्रमा सागोपांगक्रियाकलापाउपासनभेदाब्रह्मत्वरव्युत्पादनोपायभेदाश्वत्थिकादि कारिणो जीवास्तेषां कामकर्मधामनाजननमरणान्यथैवाश्वेत्येतेषामा
 बलीपक्तिरूपाविद्येति पूर्वचान्वय ॥ अविद्याविलासभेदास्त्वानत्याहुक्तमशक्या इत्याह ॥ तत इति ॥ २० ॥ वर्णनासुक पुरुषः क्रमत इति क्रमः समर्थ स्यात् न कश्चिदित्यर्थः ॥
 अथवा क्रम्यत इति क्रम प्रयोजनम् किं प्रयोजनस्यान्विकिदित्यर्थः ॥ यतो ब्रह्म विष्णु आद्योऽपि तदधीनशरीरोपाधिपरिमहा अत अयं चिदात्मा महो देवस्तेषामपि पितेत्यर्थः ॥ तथा
 चाथर्वीशिर श्रुतिः ॥ ध्यायति शानप्रथ्यायितव्यम् सर्वमिदं ब्रह्म विष्णुरुद्रेऽस्तेऽस्य प्रसूयते सर्वाणि त्रेद्वियाणि सहस्रैः नकाराणां नाथात् ॥ अथात्कारणं तु ध्येयः सर्वैश्वर्येण सप
 नः सर्वैश्वरशशुराकाशमध्ये इति ॥ पुराणेष्वप्युक्तम् ॥ त्रयस्ते कारणात्मानो जाताः साक्षान्महेश्वरात् ॥ तपसा तोषयित्वा तपितस्परमेश्वरम् ॥ परस्परस्माज्जायते परस्परजत्रैषि

वेदेवेदार्थे वेदादि जीवजालजटावली ॥ ततस्तस्या अनंतायाः प्रसूतायाः पुनः पुनः ॥ २० ॥ संपन्नदेशकालायाः क्रमः स्याद्वर्णनासुकः ॥
 ब्रह्मविष्णुहरादीनाम तोयं परमः पिता ॥ २१ ॥ मूलबीजं महादेवः पल्लवानामिव हुमः ॥ सर्वसत्त्वाभिधः सर्वसंवेदनैककृत् ॥ २२ ॥ सर्व
 सत्ताप्रदो भास्वान्वंद्यो भ्यर्च्यश्च तद्विदः ॥ प्रत्यक्षवस्तुविषयः सर्वत्रैव सदेदितः ॥ २३ ॥ संवेदनात्मकतया गतया सर्वगोचरम् ॥ न तस्या
 ह्यानमंत्रादिकिंचिदेवोपयुज्यते ॥ २४ ॥ नित्याहूतः स सर्वस्यो लभ्यते सर्वतः स्वचित् ॥ यांयां वस्तुदशां यातितत एव मुने शिवम् ॥ २५ ॥ स्व
 रूपं समवाप्नोति रूपालोकमनोदृशाम् ॥ आद्यं पूज्यं नमस्कार्यं सुत्यमर्ष्यं सुरेश्वरम् ॥ २६ ॥ एतंतं विद्विद्वेद्यानां सीमांतं महतामपि ॥ ए
 तमात्मानमालोक्य जराशोकभयापहम् ॥ संभृष्टबीजवज्रं तुर्न भूयः परिराहति ॥ २७ ॥ सकलजंतुपुत्र्यत्वभयप्रदं विदितमाद्यमुपास्य
 मयत्नतः ॥ त्वमजमात्मगतं परमं पदं भवसि किंपरिमुत्स्यसि दृष्टिषु ॥ २८ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० महादेवस्य पूज्यसीमांतत्व
 कथनं नाम पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

ण इति ॥ १ ॥ महत्यपरिच्छिन्ने आत्मज्ञानयोगैश्वर्यमहीयते पूज्यते सर्वोत्कर्षेण तत इति महो देवः ॥ तथा च श्रुतिः ॥ य सर्वात्मावाप्नोति स्वयं ज्ञानयोगैश्वर्यं महति महतीयेतस्मा
 दुच्यते महादेव इति ॥ सर्वेषां सत्वानां बलानि अभिधाश्रयस्य ॥ २२ ॥ तद्विदस्तपरिचितवतः पुंसः प्रत्यक्षमतीन्द्रियप्रतिवस्तु च स्फुरद्रूपत्वात्स एव विषयानान्यः ॥ २३ ॥ सन्निधा
 नार्थमाह्वानप्रकाशनार्थं च मन्त्रा उपयुज्यते ॥ सर्वगते सदा स्फूर्तिरूपे तु तस्मिन्नाह्वानमन्त्रयो प्रयोजनमस्तीति भावः ॥ आदिपदात्प तेषां पनावगुठनावरोधनादिपरिग्रहः ॥ २४ ॥ तत
 एवलभ्यते ॥ २५ ॥ रूपाणां तदालोकनानात्स्वनलक्षणानामसात्साक्षिदृशश्च स्वरूपस्वयमेव आमोति धेत्तेनान्यदित्यर्थः ॥ अतस्ते मेव सर्वपूजादिव्यवहाराणामाद्युर
 स्फूर्तिके देवपूजादियोग्यविद्धि ॥ २६ ॥ एवमेवेद्यानामप्ययमेव सीमेत्याह ॥ एनमिति ॥ २७ ॥ यतस्तकलजंतुषु विदितसत्त्वप्रदयत्सर्वस्मादायत्त्वअयत्नत उपास्यतदजपदत्त्व
 मेव भवसि अतः किं वा दृष्टिषु परिमुहसीत्यर्थः ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

तर्कयोगस्य मूलमायमयमविनयत विच्छन्नि लुनविनयनीत्याह ॥ विनयतइति ॥ १ ॥ कुनोविनयतित्तमोपपत्तिमाह ॥ मन प्राणमयेदति ॥ लिङ्गवेदसवस्त्रिनेद्वितिया
 १२ ॥ १८ ॥ आयेनेनिरायणमभिम्यस्यते ॥ १० ॥ स्थलेदेहमात्रस्यनुनचिद्विभ्यन्नि ससर्थतामलिनत्वविदित्दृष्टिनोपपावयति ॥ सवपीत्यादि सार्थेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ अत
 एवमर्थनापि विम्यापाकत काहृतत्वाऽङ्गिगदेहाद्यप्रयासक्रियायुस्वतत्त्वबोधे चासमयाऽङ्गिगवे अनादृतत्वात्तद्विद्यारतदुभायसमर्थेत्याह ॥ सर्वगति ॥ बासाकारेणोच्छ्रूना
 द्रापादुद्विष्टेनो निमित्तादेहपटस्पदातिक्रमति समर्था ॥ ब्रह्माकारो धानुमायाकेलकविमलास्वयमेव परमशिव परमकस्याणैकब्रह्मास्प्यवतिष्ठतइत्यर्थः ॥ १३ ॥ अत एवा
 भिम्यक्ताशिवे स रसत्ता रकृन्नि निमित्तत्वादीम्यति पाततदतिप्युत्सप्यारे इति विद्वत्सदस्याह ॥ विदुरिति ॥ तस्या आभासमभिम्यक्त्वरूपम् ॥ तदभिम्यक्त्युक्तपविबहरिहरा

माभुताखादपि स्वच्छासत्सत्तैवान्नकारणम् ॥ विनस्यत प्राणदेहौवियोगान्मरुदेवच ॥ ९ ॥ चिदात्माखादपि स्वच्छो न विनस्यति किं
 भ्रमे ॥ मन प्राणमयेदेहेचित्तत्वपरिजायते ॥ १० ॥ मुकुन्देत्यमलाभासं प्रतिधिषप्रवर्त्तते ॥ सद्यग्रगतवस्तुप्रतिबिम्बिक्रिया विना
 ॥ ११ ॥ ययानास्तिमलोपेते मुकुन्दे मुनिनायक ॥ तयानास्तिगतप्राणे वियमानेपि देहेके ॥ १२ ॥ सर्वगापि चिदुच्छूनयोधात्स्यंदादिक
 ॥ ११ ॥ अनिलानलचक्राकवपुस्सपरमेश्वर ॥ स एव शिव साज सभ्रह्माससुरेश्वर
 महाचित्त ममुद्यममुख्यतीवनकेचन ॥ १६ ॥ येनामतेजगत्येते ब्रह्मविष्णुहरादय ॥ परस्मात्परिनिर्गता ब्रह्मविष्णुहरादय ॥ १७ ॥
 कणाल्नायसइव वारिधेरिव चिदव ॥ तेष्विव भ्रमभूतेषु जानेष्विव परापदान् ॥ १८ ॥ स्थितेषु भ्रमवीजेषु कल्पनाजालकटपु ॥ सहस्र
 रातशावेयमविप्योदोतिपीवरी ॥ १९ ॥

विरेकानामप्युदरेष्वन्वित्याशयेनाह ॥ सहरिरिति ॥ अजोहिरण्यगम ॥ ब्रह्माचतुर्मुख ॥ १४ ॥ चित्तवनि सर्वधितम्याकर ॥ १५ ॥ येनामकेचनमहाचित्त समुद्रासनि
 रनिशयानभिस्त्र्यन्किन्नाप्यनमूर्त्तीबानिव्यामोहपरब्रह्मानभवतिने एतेऽगति ब्रह्मविष्णुहरादय परमेशेवा प्रतिष्ठाइत्यर्थः ॥ १६ ॥ यस्तु परब्रह्मदेवत्वत्वाद्दृष्ट्या गुणैकेशाभिमानिन
 एतेषुदरिकायापमाकिर्त्ना विष्कुरिगनायालक्ष्यतदत्याशयेनाह ॥ परस्मादिति ॥ १७ ॥ उवाच्युपहितभाषाम्याभ्यां कमादृष्टाती ॥ इदं बाराक्षीयव्यवहारदरशोक्तमि
 रंटरानुब्रह्मरीनामप्यादिना कसगारिषेयानुषोपदेशात्तावापिपत्यन्तिरोभाषीना अपि व्याकृतमन्तिरेव न बालकीत्याह ॥ तेऽप्येत्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥

१ कलकविष्णुयवित्तत्वस्यर्थः

वेदवेदार्था सर्गादिमक्रमा सागोपांगक्रियाकलापाउपासनभेदाब्रह्मनचव्युत्पादनोपायभेदाश्चतदधिकारिणोजीवास्तेपाका मकर्मधासनाजननमरणायथैअटाश्वेत्येतेषामा
वलीपक्तिरूपाअविद्येतिपूर्वत्रान्वय ॥ अविद्याविलासभेदास्वानत्याहुक्लमशक्याइत्याह ॥ ततइति ॥२०॥ वर्णनासुक पुरुष. क्रमतइतिक्रम. समये स्यात्नकश्चिदित्यर्थ ॥
अथावाक्यतइतिक्रम प्रयोजनम् किप्रयोजनस्यान्विकिचिदित्यर्थ ॥ यतोब्रह्मविष्णवाइयोपितदधीनशरीरोपाधिपरिमहाअत. अयान्चिदात्मानमहोदेवस्तेषामपिपितेत्यर्थ ॥ तथा
चाथर्वशिर श्रुति ॥ ध्यायतिशानप्रध्यायितव्यम् सर्वमिदं ब्रह्मविष्णुरुद्रैस्तेसप्रसूयतेसर्वानिचेद्रियाणिसहभूते नकारणकारणानावाताध्याताकारणतुष्येय सर्वैश्वर्येणसप
न् सर्वैश्वरशशशुक्राकाशमध्येइति ॥पुराणेष्वप्युक्तम् ॥ त्रयस्तेकारणालानोजाताःसाक्षान्महेश्वरात् ॥ तपसातोषयित्वातपित्स्परमेश्वरम् ॥ परस्परसाज्जायतेपरस्परजयैषि

वेदवेदार्थवेदादिजीवजालजटावली ॥ ततस्तस्या अनंतायाः प्रसूतायाः पुनः पुनः ॥ २० ॥ संपन्नदेशकालायाः क्रमः स्याद्दर्शनासुकः ॥
ब्रह्मविष्णुहरादीनामतोयंपरमः पिता ॥ २१ ॥ मूलबीजं महादेवः पल्लवानामिव द्रुमः ॥ सर्वसत्त्वाभिधः सर्वः सर्वसंवेदनैकरुत् ॥ २२ ॥ सर्व
सत्ताप्रदो भास्वान्वद्योभ्यर्च्यश्चतद्विदः ॥ प्रत्यक्षवस्तुविषयः सर्वत्रैव सदेददितः ॥ २३ ॥ संवेदनात्मकतयागतया सर्वगोचरम् ॥ नतस्या
द्वानमंत्रादिकिंचिदेवोपयुज्यते ॥ २४ ॥ नित्यादृतः ससर्वस्थोलभ्यते सर्वतः स्वचित् ॥ यांयां वस्तुदशां यातित एवमुने शिवम् ॥ २५ ॥ स्व
रूपंसमवाप्नोतिरूपा लोका मनोदृशाम् ॥ आद्यं पूज्यं नमस्कार्यं सुत्यमर्थं सुरेश्वरम् ॥ २६ ॥ एनंतं विद्विद्विद्यानां सीमांतं महतामपि ॥ ए
तमात्मानमालोक्य जराशोकभयापहम् ॥ संश्लेषबीजवज्जंतुर्न भूयः परिरौहति ॥ २७ ॥ सकलजंतुपुत्रत्वमयप्रदं विदितमाद्यमुपास्य
मयत्नतः ॥ त्वमजमालमगतंपरमंपदं भवसि किंपरिमुत्थसिदृष्टिषु ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० महादेवस्य पूज्यसीमांतव
कथनं नाम पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

णइति ॥ १ ॥ महत्परिच्छिन्ने आत्मज्ञानयोगैश्वर्ये महीयते पूज्यते सर्वोत्कर्षेण तत्र तदतिमहोदेवः ॥ तथा च श्रुति ॥ य सर्वात्मात्रान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्ये महतिमहायतेतस्मा
दुच्यते महादेवइति ॥ सर्वेषासत्वानावलानिअग्निधाश्रयस्य ॥ २२ ॥ तद्विदस्तपरिचितवतः पुसः प्रत्यक्षप्रतीक्षियप्रतिवस्तुचस्फुरदूपत्वात्स एवपिपयोनान्य ॥ २३ ॥ सन्निधा
नार्थमाद्वानप्रकारानार्थचमत्राउपयुज्यते ॥ सर्वगतेसदास्फूर्तिरूपेणतस्मिन्नाद्वानमत्रयो प्रयोजनमस्तीतिभावः ॥ आदिपदात्तल्लापनावगुठनावरोधनादिपरिमह ॥ २४ ॥ तत
एवलभ्यते ॥ २५ ॥ रूपाणातदालोकनानातन्मनलक्षणानामनसातत्साक्षिशश्वररूपस्वयमेव आभोतिधेत्तेनान्यदित्यर्थ ॥ अतस्तेवसर्वपूजादिव्यवहाराणामाद्य २९
स्फूर्तिकेदेवपूजादियोग्यं विद्धि ॥ २६ ॥ एवमेथानामप्ययमेवसीमेत्याह ॥ एनमिति ॥ २७ ॥ यत्सकलजंतुषु विदितसत् आभयप्रदं यत्सर्वस्मादायत् अयत्नतउपास्यतदअपदत्त्व
मेवभवसिअतः किवाद्यदृष्टिपरिमुत्ससीत्यर्थः ॥ २८ ॥ इ० वा० म० ता० नि० पू० पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

मयैव्याद्वान्तस्यसवाकारणस्यिते ॥ सवास्याः द्विशुद्धेश्वसर्भ्यपपच्यते ॥ १ ॥ यतएतमालानमालोक्यनभय परिरोद्धिततोहोतुटमाप्र ससाररुज्जावयनीतिरु
 द मचासीदेसवस्यभ्रतदीश्वर स्वामीतद्विब्रलविद ॥ तथाचभ्रुति ॥ सदृगोमृडयतिन ॥ १ ॥ चिद्वाचुत्तारम् ॥ २ ॥ क्रियारास्या
 यरणम् ॥ स्वसत्तयासर्भाधानांभावनसत्तामम् ॥ परमार्यतनुअकारणमभाष्यमभावत्सकष ॥ ३ ॥ चेतनीचानासवबुद्धिदृष्टनीचेतनप्रकाराश चेतनात्मनिजीयेष्यत
 ताएतधनशिपुं ॥ स्वप्रत्यभूतश्यानाबासचेयानामपिचेतनं बुद्धिद्वितिव्यतिकृताभिव्यक्त्याप्रथयितारं चेत्यानापरमधिष्ठानतत्त्वभूत भूरिभावनआत्मानमेवमायया
 श्रुत्यनभाकिरवतम् ॥ ४ ॥ आलाकानाश्रुतारीनामादित्यादीनांचालोकप्रकाराकम् ॥ तच्छुद्धयोनितिप्राप्त्योतिरितिभ्रुते ॥ अनालोक्यशुभसुयापप्रकारयम् ॥ अलोक
 प्रबलीशिकम् ॥ आलोकप्रकारम् ॥ ५ ॥ नषिपेसत्पृथिव्यप्रअस्सद्वाध्याकाराशयम् ॥ सत्यनध्यावहारिकणासत्येनप्राप्तिप्राप्ति
 ॥ श्रीइश्वरउवाच ॥ ततश्चिद्रूपमेवैकमर्वमत्तांतरास्थितम् ॥ स्वानुभूतिमयंशुद्धदेवरुद्रेश्वरविदु ॥ १ ॥ यीजंसमस्तयीजानांसार
 समारमस्तं ॥ कर्मापरमकमचिद्वातुविद्विनिमलम् ॥ २ ॥ कारणकारणोपानामकारणमनाविलम् ॥ भावनभावनीधानामभा
 व्यमभवान्तरुम् ॥ ३ ॥ चेतनचेतनीधानांचेतनात्मनिचेतनम् ॥ स्वचेत्यचेतनंचेत्यपरमभूरिभावनम् ॥ ४ ॥ आलांकालाोकममलम
 नासाप्यमलोरुजम् ॥ आलोकंयीजयीजौघंचिह्ननविमलविदु ॥ ५ ॥ असत्यसन्मयशांतसत्यासत्यविवर्जितम् ॥ महासत्तादिमत्तां
 तेचिन्मात्रंविद्विनतरत् ॥ ६ ॥ स्वयभ्रवतिरागाल्मारजकारजनंरज ॥ स्वयमाकाशमप्याशुकुब्जंभवतिमद्वितम् ॥ ७ ॥ अस्मिश्चिचेत
 मिस्कारजगन्मरुमरीचय ॥ स्फुरिता प्रस्फुरियतिप्रस्फुरतिचकोटय ॥ ८ ॥ स्वसत्तामात्रसपन्नपटमस्मिन्स्वतेजसि ॥ नकिंचनचसं
 पन्नमन्यटोणयाट्रिवानले ॥ ९ ॥ गर्भीकृतमहामेरुपरमाणुसमविदु ॥ आच्छादितमहामेरुपरमाणुसमविदु ॥ १० ॥ गर्भीकृतमहा
 रस्योनिसपोमाबुदाढन ॥ आरुतकल्पेनानेनमत्यकानिमेपता ॥ ११ ॥ वालाग्रकावप्यणुनायामनेनाखिलामही ॥ सताम्बि
 वमेनाप्युर्वीनास्यांतमधिगच्छति ॥ १२ ॥ अकुवन्नेवसंसारचर्नाकटतांगत ॥ कुर्वन्नेवमहाकर्मनफरोत्येवकिंचन ॥ १३ ॥

महाकायो ब्रह्मा इशरीरः ॥ १४ ॥ अथशब्दवाच्यषष्टिकात्मकोपिप्रातःआद्यत्रिमूर्त्तमात्रात्मा ॥ परमार्थतस्तुनवाअथनापिप्रातः ॥ अथप्रातरादिश
ब्दानायदित्तदधिष्ठानचित्तिलक्षणतदासैवसतत्तच्छब्दयोग्यइत्यर्थः ॥ १५ ॥ एवमुन्मत्तबालादिप्रलपितनिरर्थकापशब्दजालमपिसएवेतितेषुकांश्चिदनुकल्पदर्शयति ॥
भिदिमिति ॥ १६ ॥ तथासत्यसार्थकवेदशास्त्रादिशब्दजालमपिसएव ॥ उक्तसर्वपिडीकत्यव्यतिरेकमुखेनाप्याहानतदस्तीति ॥ १७ ॥ अयमेवप्रह्लादेनापिप्रादृष्टाप्रणतइति
स्मारयन्मुपसहरति ॥ यस्मिन्मिति ॥ १८ ॥ यत्रारोपादसतोपिसत्ताभवतीतिदुक्तसत्सत्त्वभावनायथायत्रानर्थकापिश्लोकासार्थकाभवतीतिदृष्टातप्रदर्शनमभिप्रेत्यानर्थ
कश्लोकमुदाहरति ॥ यत्रेति ॥ यत्रइत्यादिकानाशब्दानामर्थश्रीःसत्यरूपिणीतिउत्तरसर्गाद्येनान्वयस्तत्रैतद्व्याख्यास्यामः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्तात्यर्थप्रकाशेनि
र्वाण० पू० षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ १५ ॥ सद्योगादसतासत्ताशिवस्यानतशक्तयः ॥ प्रधानशक्तेर्नियतेर्दृष्ट्यात्रोपवर्णयते ॥ १॥ यस्मिन्नीश्वरेइत्यादिकानांसर्गा
तोदाहृतश्लोकप्रकृतीनाशब्दानामर्थश्रीःसत्यरूपिणीसत्यप्रायाभवतितस्मिन्सर्वजगत्सत्तालक्षणस्यमणेःसमुद्भूकेसपुटप्रायेमायाशबलेसर्वेश्वरेकाविमलाभासाःशक्तयोनक
चतीतिप्रेणान्वय ॥ तस्यश्लोकस्यलोकतःपरमार्थतश्चयथासत्यार्थतातथावर्णयते ॥ तत्रलोकतत्तावत्कश्चिदृक्षोनेनवर्णयते ॥ पल्लवैःकिसलयैर्दलैर्हीरितपत्रैश्चामलैरम्ला
द्रव्यमप्येषनिर्द्रव्योनिर्द्रव्योपिहिद्रव्यवान् ॥ अकार्योपिमहाकार्योप्यकार्यवान् ॥ १४ ॥ अधाप्येषसदाप्रातःप्रातरप्यद्यतां
गतः ॥ नवाद्यमद्यनप्रातस्त्वद्यप्रातश्चवासदा ॥ १५ ॥ भिदिभिदिखिलेमत्तापुरुषिच्छिलिसालघम् ॥ विविच्चलित्सदालोकालासोर्ग
लुगुलुःशिली ॥ १६ ॥ इत्याद्यनर्थकंवाक्यंतथासत्यंसएवच ॥ नतदस्तिनयस्त्यंतदस्तिनयस्त्वसौ ॥ १७ ॥ यस्मिन्सर्वयतःसर्वयःसर्व
सर्वतश्चयः ॥ यश्चसर्वमयोनित्यंतस्मैसर्वात्मनेनमः ॥ १८ ॥ यत्रांतरालगहनेनविलासवत्याहेलाविलोलघनसज्जितयामलेन ॥ मल्लेन
पल्लवदलामलमालितानालक्ष्मीलताविरलितवलितेवमुष्टिः ॥ १९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० परमेश्वरवर्णनंनामषट्त्रिंशः
सर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ १५ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ इत्यादिकानांशब्दानामर्थश्रीःसत्यरूपिणी ॥ तस्मिन्सर्वेश्वरेसर्वसत्तामणिसमुद्भूके ॥ १ ॥
नैर्मालितानालतानामल्लेनकातेन सर्वतोलताभिरालिंगितेनेतियावत् ॥ अतएवानरालेषुस्कधकोटरशाखांतरालेषुगहनेनदुष्प्रवेशेनदुरोहेणेतियावत् ॥ स्वयचामलेनअम्ला
नेनानेनरुणापुष्पफलपल्लवभ्रमरखगादिसमृद्ध्याविलासवत्याहेलयाअवहेलेनविलोलानितरलितानिघनानामेधानाविद्युत्सवलनस्त्रिधशिशिरश्यामतासौदर्यातिशयविभ्र
मसजितानियया ॥ गजितयेतिपाठसौदर्यातिशयाभिमानप्रयुक्तगर्जानानिययेतियोज्यम् ॥ तथाविधयास्वलक्ष्म्याटक्षान्तरेषुवनतरेषुसर्वजगतिवाप्रसिद्धालक्ष्मीलतास्वात्मन्ये
वोपसयहल्लितासकोचितामुष्टिरिवाऽविरलितघनिकत्वेत्यर्थः ॥ अथवाभगवान् विष्णुरत्रवर्णयते ॥ पल्लवैर्दलैश्चामलयावनमालयामालितानांपुरुषाणांमध्येमल्लेनश्रेष्ठेनाम
लेनपरमार्थतोवसनभूषणादिनाचनिर्मलेन अतरालेजठरेचतुर्दशभुवनभरितत्वाद्गहनेनविष्णुनाजगन्मोहनसौंदर्यविलासवत्याप्राग्भवेवहेलात्रिलोलघनगजितयास्वदेहलक्ष्म्या
स्वमालिगतीलक्ष्मीलक्षणाललनापिवलितामुष्टिरिवविरलितापूथक्कतेत्यर्थः ॥ परमार्थतोप्यतरालेविचित्रकामकर्मवासनागहनेनाज्ञानलक्षणेनमलेनपल्लवप्राथैःसूक्ष्म
भूतैस्तत्कार्यैर्दलप्राथैःस्थूलभूतैर्भुवनमदैश्वरमालितानाजगतायालक्ष्मीलतासाहेलयालीलयानभ्रसिचिलोलानाघनानागजितमिवगजितंयस्यास्तथाविधयामहावाक्यश्रुत्या

१ नयन्वर्षेतिकचित्पाठः
२ भुवनामोदैरित्यपिकचित्पाठः ॥ इदपाठद्वयमपिमूलाननुगणत्वाद्द्विचरणीयम्

यथाप्रवृत्तिशक्त्यासरतितथा निवृत्तिशक्त्या अशेषस्यजगत साराणासत्तानासपिण्ड एकघनमात्मानमधिकृत्यश्रवणमननाद्युपायै स्वसिद्धयेमोक्षायभावयित्वानेतनेतीतिस
 वप्रतिषेधेनकिंचित्त्वशून्यत्वमिवसर्वस्यकरोति ॥ ८ ॥ सर्वशक्तिभेदानेकीकृत्यतत्कार्थ्यत्तामवधारयति ॥ आमहेति ॥ ब्रह्माविष्णुश्रुद्धश्वईश्वरश्रवसदाशिवइत्युक्त
 र्षपरपरायापचमभीशानसदाशिवमभिव्याप्यनियति सर्वकार्यव्यवस्थापिकामूलशक्तिः ॥ १० ॥ कथतन्नियति स्वयभवतीतिचेन्नियमेनतत्प्रथाहेतुत्वादित्याह ॥ साक्षिणीति ॥
 स्फारेऽपरिच्छिन्ने ॥ आज्ञासेज्योतिषि ॥ ११ ॥ आकाशनगरगर्ध्वपुरतत्रत्यनाट्यमडपभूमिप्रायजागदादिषु ॥ १२ ॥ काइतिसामान्याविषयभागप्रभः ॥ कथमितिप्राति
 स्विकप्रकारभेदप्रभः ॥ १३ ॥ १४ ॥ सोकामयनबहुस्यामितिश्रुतेःप्रथममिच्छासत्ताभिव्यक्तततोव्योमाभिव्यक्तौतत्सत्तातत्रकालात्मन सूत्रस्याभिव्यक्तौकालसत्तासतो

अशेषसारसंपिंडमध्यात्मानंस्वसिद्धये ॥ भावयित्वानकिंचित्त्वमिवखलंकरोत्यलम् ॥ ८ ॥ स्वसत्ताप्रतिबिंबाभमाकाशमुकुरोदरे ॥ ध
 तेकल्पनिमेषांकंकालाल्पममलंबपुः ॥ ९ ॥ आमहापंचमेशानंपरिणाममयाइमे ॥ इवमित्यभिदंनेतिनियतिर्भवतिस्वयम् ॥ १० ॥
 साक्षिणिरफारआभासेगृहेदीपइवक्रियाः ॥ सत्येतस्मिन्प्रकाशतेजगच्चित्रपरंपराः ॥ ११ ॥ परमाकाशनगरनाट्यमंडपभूमिषु ॥ स्वश
 क्तिवत्तंसारंपश्यंतीसाक्षिवत्स्थिता ॥ १२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ शिवस्यास्यजगन्नाथशक्तयःकाःकथंस्थिताः ॥ साक्षिताकाच
 किंतासांष्टंस्याक्लियदेवतत् ॥ १३ ॥ श्रीईश्वर उवाच ॥ ॥ अप्रमेयस्यशांतस्यशिवस्यपरमात्मनः ॥ सौम्यचिन्मात्ररूपस्यसर्वस्याना
 कृतेरपि ॥ १४ ॥ इच्छासत्ताव्यामसत्ताकालसत्तातथैवच ॥ तथानियतिसत्ताचमहासत्ताचसुव्रत ॥ १५ ॥ ज्ञानशक्तिःक्रियाशक्तिःकवृ
 ताकर्तृतापिच ॥ इत्यादिकानांशक्तीनामंतोनास्तिशिवात्मनः ॥ १६ ॥ ॥ शक्तयःकृतएवैतानबहुत्वंकथमासुच ॥
 उदयथ्यकथदेवभेदाभेदश्चकीदृशः ॥ १७ ॥

नियतसस्थानभूतभौतिकविभोविनियतिसत्ताभिव्यज्येतासुसर्वास्वनुगतामहासत्तेतिभावः ॥ १५ ॥ ऐश्वरानसाधारणशक्तिभेदानुक्त्वाजीवसाधारणांस्तानाह ॥ ज्ञानशक्ति
 रिति ॥ कर्तृताप्रवृत्तिशक्तिरकर्तृतानिवृत्तिशक्तिश्चक्रियाशक्तेरवातरभेदौ ॥ यद्यपीच्छाशक्तिरपिजीवेस्तिस्तथापिज्ञानेश्वरवक्त्रियाविनास्वविषयसाधयतीतिक्रियाशक्तिपर
 वशातत्रैवातर्भूतेतिभावः ॥ इतिसामान्येनपरिगणिताअपिप्रातिस्विकरूपेणगणयितुमशक्याइत्याह ॥ इत्यादिकानामिति ॥ एतेनचतुर्थप्रश्नस्याप्युत्तरमुक्तमेव ॥ १६ ॥ अ
 द्वितीयेशक्तिमत्त्वभेदेएवनिमित्तदुर्बदूरेशक्त्यवातरभेदवैचित्र्यादीतिमन्यमानोवसिष्ठआक्षिपति ॥ शक्तितद्वतोभेदोभेदश्चविरुद्धःकीदृशःकिमुपपत्ति
 कइत्यर्थः ॥ १७ ॥

मायिकविकल्पकस्मनापमुक्तचिद्वेदाएवराकयदस्युच्यतेतेवस्तुत शिवावभिन्नाएयेतिनकश्चिद्विरोधइत्यारापनेश्वर समापत्ते ॥ शिवस्येति ॥ अनतरूपस्येति ॥ मायाद्वित्व
 रूपताऽर्थात्शिवगुणत राक्तिनःकार्यतन्धानतंक्रुवाणातस्यामत्यवर्धयतीवननुविहृतीतिश्राव ॥ मनायपिविकल्पनाभिन्मानवस्तुतदत्यर्थ ॥ १९ ॥ विभावनाद्विकल्पनात् ॥ तर
 गाविभेदविकल्पैश्च उदकमिषबहुरकम् ॥ १९ ॥ ऋतुमासाविकालनियतिक्रमेणपरिशिक्षितानटादृष ॥ २० ॥ पराभिधानापराधह्यकाला ॥ अपराभिधानाअघांतरकस्य
 तदवयवरूपा ॥ सार्धश्वरस्यक्रियेतिक्रियेतिअथइच्छेतिकामवादिन कस्ययतुअस्माभिःश्लनामाश्रवात्काल कल्पनात्कल्पदृतिविकल्पपर्यायानामभिरवकृताभिधे
 त्यर्थ ॥ २१ ॥ तस्याकालराक्रीनियमिपवध्पुत्यादयति ॥ आमहेति ॥ द्विमित्यसस्यानमित्याकारनियमोविकारनियमश्च ॥ तत्रापआतृणआनहार

श्रीश्वरउवाच ॥ शिवस्यानतरूपस्यएपाश्चिन्मात्रतात्मन ॥ एपाहिशकिरित्युकातस्माद्विभ्रामनागपि ॥ १८ ॥ इत्व कर्तृत्वभोक्तृत्व
 साक्षित्वादिविभावनात् ॥ शक्तयोविविधरूपधारयतिबहुदकम् ॥ १९ ॥ एवजगतितृत्वतिवस्त्राद्वितृत्वमहपे ॥ कालेननर्तकेनेवक्रमेण
 परिशिक्षिता ॥ २० ॥ येषापरापराभासासैपानियतिरुच्यते ॥ क्रियायकृतिरिच्छावाकालेत्यादिकृताभिधा ॥ २१ ॥ आमहारुद्रपर्यंत
 भिदमित्यमित्यस्येति ॥ आलणापद्यजस्यर्वंनियमान्नियति स्मृता ॥ २२ ॥ नियतिनित्यमुद्देगवजितापरिमाजिता ॥ एपानृत्यतिवैदृत्य
 जगज्जालकनाटकम् ॥ २३ ॥ नानारसविलासार्ह्यविवर्ताभिनयान्वितम् ॥ कल्पक्षणहतानेकपुकरावर्त्तघर्घरम् ॥ २४ ॥ सर्वतुकुसु
 माकीर्णधारगोलकमदिरम् ॥ भूयोभूय पतहपभूरस्वेदजलोत्करम् ॥ २५ ॥ पयोदपृष्ठवालोलनीलांबरकृतभ्रमम् ॥ पूर्णसस्युद्धस
 साभिरज्जीपवलयकुलम् ॥ २६ ॥ यामपक्षदिनेप्रेक्षाकटाक्षो द्रासितांवरम् ॥ मज्जनोन्मज्जनव्यथकुलाद्रिकुलशेखरम् ॥ २७ ॥ भ्रम
 च्छशिमणिप्रोतंगामुक्ताफलत्रयम् ॥ सहशदृष्टसंध्याभ्रविलोलकरपृष्ठवम् ॥ २८ ॥ अनारतरणछोललोकालंकारकोमलम् ॥ शू
 रिसूतलपातालनभजलपदकमम् ॥ २९ ॥

प्रवर्धतं द्वितीयत्वात्तुणमापद्यमस्यैवमित्युक्तयानियमनाच्चियतिराध्वाच्येत्यर्थ ॥ १२ ॥ यावत्त्वबोधेनापरिमाजितातावनृत्यतीत्यर्थ ॥ १३ ॥ तन्तुत्येनाटकलक्षणानि
 रसोपति ॥ नानेत्यादिना ॥ कल्पः प्रलयस्तुल्येणेत्याद्योपरमश्लोकेनात्पुद्गापातवाविताअनेकेपुकरावर्त्ताएवैषाघेपृष्ठपरबाधभेवायम् ॥ २३ ॥ धारावपधारास्तुल्य
 ब्रह्माहोत्कमेवब्रह्मानाज्जमरिरित्यर्थ ॥ २४ ॥ पयोबोमेपृष्ठवदशापार्तासीरालोलेयनीलमबरमाकाशतेरेष्वेपानीलबद्धेतेनकृतादिनराभ्यादिमानोबेद्यभायम्
 सस्युद्धेनिर्दिष्टः-सताम्बिलक्षणे र्जीपवलयवलयपराकुलम् ॥ २५ ॥ मज्जनबलपर्यस्त्रोधानं उन्मज्जनमुद्गाठनताभ्याभ्युपायिकुलाद्रिकुलाभ्येबरोत्स्वराणिशिरोपायिष्यथ
 ॥ २६ ॥ मुक्ताफलपत्रेनहारपत्रयंलक्ष्यते ॥ २८ ॥ लोकाकानामुक्ताभिनयान्मृगादीरुत्करिःकोबलंमंजुलव ॥ वरीकस्यतइतिपत्रकवानटीपाद्विभ्यासस्यानभेदाः ॥ २९ ॥

मग्रा अस्तिमिता उन्मग्रा उदिताश्च महत्यो भास्वरास्तारा एव धर्मकणोत्कराः खेदविंदुसमूहा यत्र ॥ चंद्रार्ककुंडलयोः स्पंदैः स्मितैरीषद्धास्यैः स्फुटं व्यक्तीकृतं नभोलक्षणं नटीमुखयत्र ॥ ३० ॥ ब्रह्माहपदेनतद्भित्तयोलक्ष्यते ॥ ता एव कपाटकानीव वितानकानि तिरस्करिण्यो यत्र ॥ लुठत. असुरव्याकुलीकृता ऊर्ध्वाधोलोकातरव्यूहा एव ध्वनतः मुक्तागुफितदशा उत्तरीयातरीयपटपल्लवा यत्र ॥ सुखदुःखयोराविर्भावादिशशास्त्रान्निमित्तदोषाश्च भावाः स्थायिभावा अभावास्तद्विन्नाविभावाः सचारीभावा रसांतराणि शृगारादिरसभेदाश्च यत्र ॥ स्थायिभावानामेव विभावादिभिव्यज्यमानानसत्वमित्यालकारिकसिद्धातादिति भावः ॥ ३१ ॥ एवनाटकवर्णयित्वा नट्टारविमर्शैस्वमात्रपरिशेषपरमात्मानदर्शयति ॥ अस्मिन्निति ॥ विकारैः प्रसिद्धैर्नाट्यशास्त्रप्रसिद्धैस्वेदस्तभारोमाचादिविकारैश्चवलितेनियतेनट्या अस्मिन्ससारनाम्निचिरनाटकनाट्यसारेविलासेसाक्षीसाक्षाद्घ्राप्रभु

मग्नोन्मग्नमहानेकताराधर्मकणोत्करम् ॥ चंद्रार्ककुंडलस्पंदस्मितस्फुटनभोमुखम् ॥ ३० ॥ कल्पितानेकब्रह्मांडकपाटकवितानकम् ॥ लुठह्योकांतरव्यूहध्वनन्मुक्तांकपल्लवम् ॥ सुखदुःखदशादोषभावाभावरसांतरम् ॥ ३१ ॥ अस्मिन्विकारवलितेनियतेविलासेससारनाम्निचिरनाटकनाट्यसारे ॥ साक्षीसदोदितवपुः परमेश्वरोयमेकः स्थितोनचतयानचतेनभिन्नः ॥ ३२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० नियतिवृत्त्यं नामसप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीईश्वर उवाच ॥ एष देवः सपरमः पूज्य एव सदासताम् ॥ चिन्मात्रमनुभूत्यात्मासर्वगः सर्वसंश्रयः ॥ १ ॥ घटेपटेवटेकुड्येशकेटवानरेस्थितः ॥ शिवो हरो हरिर्ब्रह्माशक्रो वैश्रवणो यमः ॥ २ ॥ बहिरंतश्चसवात्मासदास्वात्मा सुबुद्धिभिः ॥ विविधेन क्रमैर्गौषभगवान्यरिपूज्यते ॥ ३ ॥ बहिस्तावन्महाबुद्धे क्रमेणपरिपूज्यते ॥ येन तच्छृणुतत्त्वज्ञश्रोष्यस्यंतः क्रमंततः ॥ ४ ॥ पूजाक्रमेषु सर्वेषु देहेहंपवित्रकम् ॥ त्याज्यं देहावबोध्यात्मपरं यत्प्रापवित्रकम् ॥ ५ ॥ पूजनंध्यानमेवांतर्न्यदस्यस्य पूजनम् ॥ तस्मान्निभुवनाधारं नित्यंध्यानेन पूजयेत् ॥ ६ ॥

स्थानीयः अयप्रत्ययपुः परमेश्वर एक एव स्थितः स चतयानट्यातेन नट्येन च नपरमार्थतोभिन्न इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे निर्वाण० पू० सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ शिवस्यानंतचिन्मूर्त्तैर्बहिर्ध्यानपूजनम् ॥ ज्ञानेन च महापुण्यविमुक्तिफलमीर्यते ॥ १ ॥ स एष नियतिनाटकसाक्षीचिदात्मैव परमो देवः ॥ १ ॥ तस्य वक्ष्यमाणप्रकारेण पूजने सर्वदेवपूजनमर्तव्यतीत्याशयेन तस्य सर्वात्मता माह ॥ घटे इति ॥ २ ॥ विविधेन वक्ष्यमाणबासाभ्यंतरभेदेन क्रमेण ॥ ३ ॥ ४ ॥ शास्त्रोक्तसंस्कारैः स्नानाचमनादिभिश्च पवित्रकमपि देहेहंपयलास्याज्यम् ॥ देहस्यावबोधः साक्षिचिदात्मकाशस्तद्रूपपरपवित्रकयत्प्रापवित्रकमितीशेषः ॥ ५ ॥ पूजनसाधनक्रियाचध्यानमेव ॥ ६ ॥

समस्तानामासानां युयादिते जसा बुद्धिदानीं च प्राप्तम् ॥ अहताया सारं रोधितमंतस्य चिद्व्यकारम् ॥ ७ ॥ आकाशावपि विपुलाभोगाकधराकटाद्बुधभागो यस्य ॥
 अनतोयः अधस्तनाकाराकोश सपावसरो लोप्यस्य ॥ ८ ॥ नानाविधेषु यारतो ब्रह्मिद्युस्य सारयो महतो लोकास्तारिगुजयुहीतानि परमाधुनानियस्य ॥ ९ ॥ तर्हि ते किमप्रा
 ह्मदासानेत्याह ॥ तत्काराति ॥ प्रकाररूप परमाकारात्तमस पाया त्वयमपारो विपद् स्वरूपयस्य ॥ १० ॥ इदमप्यधस्तना विअस्माभवेन तत्रो विभेदादुपपाद्यम् ॥ ११ ॥
 मृतमियं चतुर्विधभूतरोभाम् ॥ चिजगद्ब्रह्मसर्वशय्येष्टनायरीधिताय भरआद्वद्वच्छाया शक्तयस्तस्य शरीरगनाब्धचिंतनीया ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ रूपभैरवैरनानां पवा

चिद्रूपसूयलक्ष्माभसमस्तानां सासानम् ॥ अतस्य चिद्व्यकाराशस्वमहतासारमाश्रयेत् ॥ ७ ॥ अपारपरमाकाशविपुलाभोगाकधरम् ॥
 अनंताधस्तनाकाराकोशपादसरुहम् ॥ ८ ॥ अनंतविक्रदाभोगुजमंडलमद्वितम् ॥ नानाविधमहालोकयुहीतपरमाधुघम् ॥ ९ ॥
 त्त्कोशकोणविश्रांतब्रह्मादौघपरंपरम् ॥ प्रकाशपरमाकाशपारगापारविग्रहम् ॥ १० ॥ अध ऊर्ध्वचतुर्दिक्षु विविक्षुचनिरंतरम् ॥
 ब्रह्मैन्द्रहरिकुश्रप्रमुखामरमद्वितम् ॥ ११ ॥ इमांभूतश्रियतस्य रोमालिं ब्रविचिंतयेत् ॥ विविधारभकारिण्यस्त्रिजगद्यन्तज्जव ॥ १२ ॥
 इच्छाया शक्तयस्तस्य चिंतनीया शरीरगा ॥ एपदेव सपरम पूज्य एपसदासताम् ॥ १३ ॥ चिन्मात्रमनुभूत्यात्मासर्वग सर्वसंश्रय ॥
 घंटेपटेवटेकुब्जे शकटेवानरेस्थित ॥ १४ ॥ शिवो हरो हरिश्चक्षराशकोर्वैश्रवणोयम ॥ अनतैकपदाधारसत्तामात्रैकविग्रह ॥ १५ ॥ वि
 वर्तितजगज्जाल कालोत्स्यद्धारपालक ॥ सशैलभुवनभोगभिदब्रह्माहमडलम् ॥ १६ ॥ देहकाणोत्स्यकस्मिश्चिस्वांगावयवतांगतम् ॥
 विचिंतयेन्महादेवं सहस्रश्रवणेक्षणम् ॥ १७ ॥ सहस्रशिरसरातसहस्रभुजसूपणम् ॥ सर्वत्रेक्षणशक्त्यात्सर्वतोघ्राणगतिकम् ॥ १८ ॥
 सर्वत स्पर्शनमर्थसर्वतोरसनां वितम् ॥ सर्वत्रश्रवणाकीर्णसर्वत्रमननान्वितम् ॥ १९ ॥ सर्वतोमननातीतसर्वत परमं शिवम् ॥ सर्व
 दासर्वकर्तारसवसकल्पितार्यठम् ॥ २० ॥ सर्वभूतारोवस्यं सर्वसर्वैकसाधनम् ॥ इतिसिद्धित्येवैशमभयैद्विधिवत्तत ॥ २१ ॥ वि
 धानमचनस्यैवंदंष्ट्रुगुणस्रविदांवर ॥ स्वसविदामादेवोयनोपहारेण पूज्यते ॥ २२ ॥

नामाधरो वाच्यस्तत्रैरपरित्यागे एकपरस्याधारोलक्ष्याया सताम्नाभैकविपद् ॥ ११ ॥ द्वारपालक अविष्टुद्धिकाले मनसोत्तमभरानिरोधकोविष्टुद्धीतुं प्रवेशानुबुद्ध इति ॥
 १६ ॥ स्वगिमाया रावत्तुपेअवयवताभेकेराताम् ॥ अयवा सर्वमणिनां श्रवणेक्षणशिर पाण्यापयवालास्यैवेति निश्चरूपचिंतनीयमित्याहा विचिंतयेदित्यादिना ॥ १७ ॥
 १८ ॥ १९ ॥ तथार्थितनेप्यस्यैवाद्वापतावस्तुतलस्य भविस्मन्म्येत्याह ॥ सर्वत इति ॥ २० ॥ सर्वस्य एकसाधनं सत्सत्सूचित्यस्य ॥ इति लक्ष्मणकारेण ॥ २१ ॥ उपस्थित
 ल्युपशारोमधेषु भाशिलेन ॥ २२ ॥

तदेवप्रपंचयति ॥ नेति ॥ २३ ॥ इतरेऽशुच्यत्राचारदर्पणायर्पणैः ॥ २४ ॥ अखडसाक्षात्कारदृष्टिधाराहृडेनस्वेनस्वात्मकेनबोधेन ॥ पूर्वीकचितनमप्येतदगमितीयमेवसर्वपूजा
 भ्यप्रधानेत्याशयेनाह ॥ एतदेवेति ॥ २५ ॥ अस्याकालानियमोपिनास्तीतिसैवैवकार्येत्याह ॥ परथन्नि ॥ २६ ॥ उक्तज्ञानधारालनाध्यानामृतेन ॥ २७ ॥ परमास्वाद
 युक्तेनेति ॥ अयभावा ॥ पुष्पादिविषयार्पणहिंदेवस्यनसाक्षादविच्छिन्नसुखार्पणकितुपरपरयाल्पतरदीयसुरवाभिव्यजनस्तुधितस्यद्वीहिमुद्यर्पणमिवनतथाप्रीतयेभवति ॥
 इदुप्रतीचःस्वयमेवशोधनेननिरतिशयानदरूपताभाविव्यतस्यनित्यनिरतिशयस्यात्यैकरस्येनशिवायार्पणरूपपूजनपरमास्वादनयुक्तमितितेदेवतादृशदेवस्यानुरूपपूजन

नदीपेननधूपेननपुष्पविभवापर्णैः ॥ नान्नदानादिदानेनचंदनविलेपनैः ॥ २३ ॥ नचकुंकुमकर्पूरभोगैश्चित्रैर्नचेतरैः ॥ नित्यमक्लेशल
 भ्येनशीतलेनाविनाशिना ॥ २४ ॥ एकैनैवामृतेनैषबोधेनस्वेनपूज्यते ॥ एतदेवपरंध्यानंपूजैषेवपरास्मृता ॥ २५ ॥ यदनारक्तमंतस्यशुद्ध
 चिन्मात्रवेदनम् ॥ पश्यच्छुण्वन्स्पर्शन्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्चसन् ॥ २६ ॥ प्रलपन्विस्तृजन्गृह्णन्शुद्धसंविन्मयोभवेत् ॥ ध्यानामृते
 नसंपूज्यस्वयमात्मानमीश्वरम् ॥ २७ ॥ परमास्वादयुक्तेनमुक्तेनकुसुमेहितैः ॥ ध्यानोपहारएवात्मध्यानंल्यस्यसमीहितम् ॥ २८ ॥ ध्यान
 मर्ष्यचपाद्यंशुद्धसंवेदनात्मकम् ॥ ध्यानसंवेदनपुष्पसर्वंध्यानपरंविदुः ॥ २९ ॥ विनातेनेतरेणायमात्माभ्यतएवने ॥ ध्यानात्मसाद
 मायातिसर्वभोगसुखश्रियः ॥ ३० ॥ अयमात्मानुनेभुंक्तेदेहहृपोगृहेयथा ॥ ध्यानेनानेनसुमतेनिर्मेपांस्तुत्रयोदश ॥ ३१ ॥ मूढोपिपूजयि
 त्वेशंगोप्रदानफलंभवेत् ॥ पूजयित्वा निमेपाणांशतमेकमितिप्रभुम् ॥ ३२ ॥ अश्वमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ पूजयित्वास्व
 मात्मानंघटिकार्धमितिप्रभुम् ॥ ३३ ॥ अश्वमेधसहस्रस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ ध्यानबल्युपहारंणस्वयमात्मानमात्मना ॥ ३४ ॥

समीहितनपुष्पादीत्यर्थः ॥ २८ ॥ अतएवांक्तक्षणध्यानैर्नैवसर्वोपचारसिद्धिरित्याह ॥ ध्यानमिति ॥ ध्यानाभिब्यक्तसंवेदनमचेतन्यपुष्पप्रयोजनरूपत्वात्पुष्पम् ॥ एवसर्वमुपचा
 रसवेदनमेवविदुः ॥ असवितोपचारभोगाप्रसिद्धेरिति ॥ २९ ॥ प्रसादस्वरूपाभिव्यक्तिम् ॥ किततस्तत्राह ॥ सर्वेति ॥ सर्वेषामनुबुध्याद्विहिरण्यगर्भानानांभोगसुखश्रियः ॥
 अयप्रसन्नआत्माभुंक्तेदतिपरैणान्वयः ॥ योवेदनिहितगुहायापरमेष्ठ्योमन् ॥ सोश्रुतेसर्वान्कामान्स्सहेतिश्रुते ॥ ३० ॥ यथादेहहृपोदेहाभिमानीस्वगृहेभोगान्शुक्तेतद्वत् ॥ ते
 नापिविषयसस्पर्शन्यवत्यभिव्यक्त्यात्मसुखस्यैवानुभवात् ॥ ब्रह्मात्मसुखेसर्वसुखानामतर्भावादितिभावः ॥ इदानीतस्वसाक्षात्काराभावेपियथोक्तध्यानमात्रेणापितदुक्त
 पानुसारिफलोत्कर्षमाह ॥ ध्यानेनेत्यादिना ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

ननु घटिका र्धाध्यानेन अश्वमेधसहस्रफलवेदिकाध्यानेन तोष्यधिकफलवाच्यम् ॥ तत्कथमेकराजसुयफलकीर्तनम् ॥ नशश्वमेधाद्राजसुयस्यफलमधिकम् ॥ इह वारुण्यके गु
 ण्युपश्रुत्यश्वमपयाजिनोगच्छन्तीति ह्यश्रितं वैश्वरथाङ्गाभ्याम्यलोकद्वयलोकरिणापृथिवीसमुद्रादिरिमाणमुक्तात परतस्तापावतीसुरस्यधारायावह्नामक्षिकाया पप्रताशा
 नैरणाकारादिति ह्यल्लोहखण्डद्वयसिमुक्तातानि ह्यसुपर्णो गृत्वात्रायवनायच्छसास्वायुरात्मनि स्थित्वा तत्रागमय यथाश्वमेधयाजिनो भवन्त्यश्वमेधयाजिनो ब्रह्मा ब्रह्मपरस
 विद्वारायायुनावर्द्धिनि सायसकमफलोत्कर्षस्थानत्रापणश्रवणविरोधात् ॥ अल्लहृत्याश्वमेधाध्यानेन परपुण्यपापयोरिति त्रिसिद्धे ॥ पूर्वामायाणेदलोपाख्याने नाश्वमेधात्यरोय
 श्चत्रियश्वमेधमहात्मन इति श्रीरामचरनविरोधाच्छरीरकइतरकीर्णो धूमविमर्गोणश्च मलप्रानिरेवाश्वमेधयाजिन एकस्य त्वर्चिरादिमार्गेण ब्रह्मलोकवाप्तिरिति सिद्धता ध
 कारणाच्चाश्वमेधस्य राजसुयपक्षया फलाधिक्यस्य सिद्धत्वाविति चेत् ॥ नैपदोप ॥ परस्य पवाविरोधेनावाधकत्वो बोधोपपत्ते ॥ यथघटिका १ पुअनेनाश्वमेधसहस्रफलतत्रघटि
 कामाप्रपूजनतस्यैदृगुण्यप्रामेयतभराजसुयफलस्वाराभ्यलक्षणश्रूयमाणमितरयामश्वमेधयाजिनो स्वाराभ्येपयवस्यतीति त्रिजाम्योराभ्यमहाप्रभोगोत्कर्षो घटिकापूज

घटिकापूजयेद्यसुराजसूयलमेतम ॥ मथ्याङ्गपूजनादित्यराजसूयैकलक्षभाक् ॥ ३५ ॥ दिवसपूजयित्वैव परेधाश्विसेन्नर ॥ एषो
 मोपरमोयोगएपासापरमाक्रिया ॥ शाल्यसपूजनत्रोक्तमेतदुत्तममालन ॥ ३६ ॥ एतत्पवित्रमखिलाघविघाते हेतुयस्त्वाचरिव्यतिन
 रक्षणमप्यस्त्रिन्न ॥ तंवदपिप्यतिसुरासुरलोकपूग प्राप्तास्पदं जगति माभिवमुक्तमालन ॥ ३७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू०
 वात्यपूजननामाऽष्टत्रिंशत्सर्ग ॥ ३८ ॥ ॥ श्रीश्वर उवाच ॥ पावनपावनानायत्सर्वतमसाक्षय ॥ तटिडानीप्र
 वक्ष्येहमत पूजनमालन ॥ १ ॥ गच्छतस्मिपुतश्वेवजाग्रत स्वपतोपिच ॥ सर्वाचारगतापूजानित्यंध्यानात्मिकात्वियम् ॥ २ ॥ नित्यमेव
 शरीरस्य भिमथ्यायेत्परशिवम् ॥ सर्वप्रत्ययकर्तारस्वयमालनमालना ॥ ३ ॥

कस्यसिद्धयति ॥ नथागतकर्कोक्षिप्यन्वायाभ्रणयुक्तम् ॥ वाक्यैर्यैर्यप्रसगात् ॥ तथाचेदशेषविषयेमहाभाष्ये उक्तम् ॥ असतिस्वत्वविशेषाधनभावति अस्तिवसप्रभवो
 यदुभयस्याविति ॥ नाप्यभापच्छेराधिकरणम्यायावसरः ॥ अवक्षिणत्वसर्ववैसदक्षिणत्वयोरिषमल्लोककालस्वाराण्यफलयाविरोधोभाषाविति विशेषयोनानायतु शास्व ॥ ३५ ॥
 विश्वसमिति ॥ चिरंकाप्यज्ञानोदयावयथावाविति भाव ॥ ३६ ॥ उक्तोपासपूजापराशनुपसहति ॥ एतविति ॥ हे आत्मन इति भेमातिशयेन त्रसिद्धसवोधनम् ॥ एतदुक्तल
 क्षणपूजनयसुनर-अखिनोविशेषत्वेदृगुण्य सर्वक्षणमप्याचरिष्यन्ति फमास्वर्बधमुक्तमतएवनामास्पदसुरासुरलोकपूगो जगति माभिवदपिप्यति अशिवावनस्तुत्यादिनापूज
 यिष्यतीत्यप ॥ ३७ ॥ ॥ इति श्रीशक्तिष्ठम तास्यनकोशेनि ० पू० अष्टादश सर्ग ॥ ३८ ॥ ॥ शशाश्विषियैः नानैरगमत्यगभासितु ॥ प्रत्यगाल्पि
 बस्यासंत-पूजोपण्यते ॥ १ ॥ सर्वैपतमसामज्ञानानीशयदेतुत्वाक्षय ॥ १ ॥ सर्वैवाचारैरुप्यबहोरेपुगता अनुमता ॥ २ ॥ सर्वैपमत्ययानोक्तारिसिध्दिविधिमोभ्रणजनधि
 नारकापयितारं ॥ ३ ॥

स्थयस्पर्शादिविषयस्यशतभुजानम् ॥ अथवाउद्देश्यास्यजंतम् ॥ ४ ॥ तदेवस्पष्टमाह ॥ भुंजानमिति ॥ बाह्यार्थानांजाग्रदादिविषयाणांपारिकर्तारस्वाध्यारोपेणनिर्मातारम् ॥
 सर्वेषाकार्याणांस्वरूपदस्वसत्ताप्रदम् ॥ ५ ॥ स्वदेहलक्षणेषुलिंगेषु ॥ तथाहि ॥ पद्माद्यासनस्यःपुरःप्रसारितपाणिर्वद्वाजलिर्देहःशिवलिंगाकारोभवतीतिप्रसिद्धम् ॥ अतएव
 त्यक्तमृद्धारुशिलादिलिंगातरादिपदात्यतिमातरचयत्र ॥ शातेनिर्विक्षेपस्वभावोस्थितबोर्वालंगम् ॥ ६ ॥ प्रारब्धप्रवाहपतितेष्वर्थेषुभोगेषुस्थितः ॥ प्रसक्ताशुद्धिरपिपुनःपुन
 रसगविशुद्ध्यात्मबोधलक्षणेनस्नानेनसदाशुद्धिमान् ॥ ७ ॥ तादृशपूजनेयदिमनस्तमसिमज्जिततदातर्वाहिश्चसर्वमत्रःपरिपूर्णमखांडितमद्वयमादित्यमडलस्वभावयेथादिनपरितापे
 निमज्जिततदातादृशचद्रमहलतयाउदितस्वभावावेदित्याह ॥ आदित्येति ॥ आदित्यात्मनाभावनात्कल्पितेनाभोगेनविस्वतस्वसस्थानेनाभावितेपूर्णेहादंवाहावेरभास्वरम् ॥ ८ ॥

शयानमुत्थितंचैवव्रजंतमथवास्थितम् ॥ स्पृशंतमभितःस्पृश्यंतमथवाभितः ॥ ४ ॥ भुंजानंसत्यजंतंचभोगानाभोगपीवरान् ॥
 बाह्यार्थपरिकर्तारंसर्वकार्यस्वरूपदम् ॥ ५ ॥ देहलिंगेषुशांतस्यत्यक्तलिंगांतरादिकम् ॥ यथाप्राप्तार्थसंविच्यावोधलिंगंप्रपूजयेत् ॥ ६ ॥
 प्रवाहपतितार्थस्थःस्वबोधस्नानशुद्धिमान् ॥ नित्यावबोधार्हणयावोधलिंगंप्रपूजयेत् ॥ ७ ॥ आदित्यभावनाभोगभावितांत्रभास्वर
 म् ॥ शशांकभावनाभोगभावितेदुतयोदितम् ॥ ८ ॥ प्रतिभासपदार्थौघनित्यावगतसंविदम् ॥ द्वारैर्वहंतशरीरैर्मुखेप्राणस्वरूपिणम्
 ॥ ९ ॥ रसीकृत्यरसंप्राणस्वातोदात्ततुरंगमम् ॥ प्राणापानरथारूढगूढमंतर्गुहाशयम् ॥ १० ॥ ज्ञातारंज्ञेयदृष्टीनांकर्तारंसर्वकर्मणाम् ॥ भो
 क्कारंसर्वभोग्यानांस्मर्तारंसर्वसंविदाम् ॥ ११ ॥ सम्यक्संविदितांगौघंभावाभावनभावितम् ॥ आभासभास्वरंभूरिसर्वगंचितयेच्छि
 वम् ॥ १२ ॥ निष्कलंसकलंचैवदेहस्थंव्योमचारिणम् ॥ अरंजितंरंजितंचनित्यमंगंगसंविदम् ॥ १३ ॥ मनोमननशक्तिस्थंप्राणापानां
 तरोदितम् ॥ त्दकंठतालुमध्यस्थंभ्रूनासापुटपीठगम् ॥ १४ ॥

बाह्यातरबुद्धित्तिप्रतिभासेषुतद्भासितपदार्थेषुचानुस्यूतायानित्यावगतरूपसंविच्छूपम् ॥ वहंतस्याभासानुबहिर्विषयदेशेप्रापयतम् ॥ ९ ॥ रस्यतइतिरसःशब्दादिविषयसंस्वा
 नदरसेनैवरसीकृत्यमधुरीकृत्यआत्मादथतमिवेतिशेषः ॥ प्राणस्वांतलक्षणौउदात्तौउक्तटौतुरंगमौयस्य ॥ १० ॥ ११ ॥ यथाप्रकाशयत्येकःकृत्स्नलोकमिमरविः ॥ क्षेत्रक्षे
 त्रीतथाकृत्स्नप्रकाशयतीतिभगवदुक्तीत्यास्यस्वसंविदितसर्वांगौघम् ॥ भावैर्विषयभावनैरभावनैश्चभावितलक्षितम् ॥ आभासेभ्य सर्वप्रकाशेभ्योपिभूरिभास्वरम् ॥ विशे
 व्यस्यसापेक्षत्वेसामर्थ्याविधातात्समासः ॥ १२ ॥ निष्कर्षेनिष्कलमन्यथासकलम् ॥ व्योम्निदृढयाकाशेचरणशीलम् ॥ अगंगसविदंप्रत्यंगव्यापिवोधरूपम् ॥ १३ ॥ तदेव
 विवर्णेति ॥ मनोमननेति ॥ १४ ॥

पट्टप्रशस्यशनिशेषशाग्यसिद्धिपट्टप्रशस्यत्त्वान्तिवोचरमस्थानस्यम् ॥ कालीरीद्रीकलविकरणीत्यादिशक्तिभागेऽन्वयमानोन्मन्याश्रतवशामप्यतिगतम् ॥ शिवयोगप
 मिन्द्राशाऽन्वयपदशामरीजसमाधिक्यपातरतिगतम् ॥ १५ ॥ स्यबह्वारविकस्मिनिर्धीअसमाधिभोक्षयोरविकसेषवाप्यलक्षरूपेषाप्यपे ॥ १६ ॥ कला
 गौभूतभायाभि ॥ स्पृष्टरहात्वनापरिणतं कठिनमूर्धेश ॥ १७ ॥ कलाकलनानामध्यासविकल्पानाकल्पनमधिष्ठानम् ॥ अधिकरणेषुद् ॥ १८ ॥ पुन स्वस्वरूपवित्तर

पट्टत्रिशयट्कोन्म्यमुन्मन्यंतदगातिगम् ॥ कुर्वतमतःशब्दादींश्वोदयतमन खगम् ॥ १५ ॥ विकल्पिव्यविकल्पेचद्विविधेवावयथेस्यि
 तम् ॥ तिलतेलमिवांगपुमर्वंस्ववांतरस्थितम् ॥ १६ ॥ कलाकलकरहितकठिनचकलागणी ॥ एकदेशेसुदृढत्यद्येसर्वदेहचसंस्थितम्
 ॥ १७ ॥ अग्निमानममलाज्ञामकला कलनकल्पनम् ॥ प्रत्यक्षससर्वंस्वानुभृतिमयात्मकम् ॥ १८ ॥ प्रत्यक्षतनमालीयमर्थित्वेनपुन
 म्यितम् ॥ पठयानामुपेत्याशुक्षणाद्वित्वमिवागतम् ॥ १९ ॥ सहस्रपादावयव सकेशनखतक ॥ स्वदेहसंविदाभासोदेवोयमिति
 भावयंत ॥ २० ॥ विचित्रा शक्तयोत्रन्धोनानाधारामनोहराम् ॥ उपासतेमामनिशपण्य कातमिवोत्तमम् ॥ २१ ॥ मनोमेहारपालो
 यनिरेडितजगद्य ॥ धितयमंत्रतीह्वारस्थाशुद्धरूपिणी ॥ २२ ॥ शक्तिर्ममात्मिकाशुद्धि क्रियाचिववरगना ॥ ज्ञानानिचविचित्रा
 णिशुपणान्यगगानिमे ॥ २३ ॥ कर्मत्रियाणिद्वाराणिशुद्धीद्रियगणी मह ॥ अयसोहमनतामाव्यवच्छेदोज्झितारुति ॥ २४ ॥ तिष्ठामि
 त्तरिनकालापुण मवावपुगक ॥ इतिदेवीमुपाश्रित्यस्वच्छामात्मचमलुतिम् ॥ २५ ॥ देवत्वपरिपूर्णतरदीनालमावतिष्ठते ॥ नास्तमेति
 नचांनिननुप्यतिनकुप्यति ॥ २६ ॥ नवामेनसुधयानिभिवाछतिनोज्झति ॥ सम समसमाचार समाभास ममाकृति ॥ २७ ॥ मी
 म्यनामलमायान ममेताम्बुदराशय ॥ आटेहमेरएवानामवयुच्छिन्नमहामति ॥ २८ ॥ देवाचनकरोत्येवदीर्घदीर्घमहर्निशम् ॥ चि
 त्तत्त्वचलितादहादचोस्यममुदाहृत ॥ २९ ॥

णादागाधित्वस्थितम् ॥ ग्यात्रिरिन्परायानविपस्यमेवोपेत्यआशुक्षणास्वसक्लावेद्वित्वमागतमिषस्थितम् ॥ १९ ॥ स्वदेहसविवआभासापरिचायिकायस्य ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥ मन्त्राप्रगा परत्याशुदृढरूपिणी ॥ २२ ॥ आत्मिकाआत्मवत्पर्यतिविषयीष्टतशुद्धिज्ञानराक्ति ॥ क्रियाप्राणराक्ति ॥ विचित्राणिशास्त्रीयाणि लौकिकानिषसा
 मानिभपगानि ॥ २३ ॥ २४ ॥ देवीमर्त्यकिफीमाल्यममल्लविप्रत्यकत्यपरिचयम् ॥ २५ ॥ ताराराजुपापरिपाककलाप्याह ॥ मालमेतीत्यादिना ॥ २६ ॥ अंतसम् ॥ २७
 दिशमदेवीशक्तिकममआशरोयस्य ॥ २८ ॥ २९ ॥ कोप्येष कथमादेहमर्षयतीतितयाह ॥ चित्तत्त्वेस्यादिना ॥ २९ ॥

वस्तुनात्रिपुटीरूपेण ॥ देवचिद्भ्रष्टेन्द्रियकवन्तिप्रतिबिम्बचिद्भ्रष्टपरंतिद्विबभूतम् ॥ ३० ॥ सर्वार्थेनवाश्याभ्यतरवस्तुना ॥ अपूर्ववस्तुनिगंधपुष्याद्युपचारवस्तुनि ॥ ३१ ॥ प्राप्त
 देहताप्राप्तमस्त्राक्षत्रियादित्त्वशरीरोचितयायथाशास्त्रमर्थक्रिययाव्यवहारेण ॥ काम्यतइतिकामादेहेधारणमात्रनिमित्तान्नपानादयस्तेषाससेवनेन ॥ ३२ ॥ तदेवस्पष्टमा
 ह ॥ भक्षयेति ॥ ३३ ॥ सवुध्यतत्त्वतोज्ञात्वा ॥ तथाचयावत्तदज्ञानतावद्विषयसुखोपभोगेनप्रसजितव्यमितिभावः ॥ ३४ ॥ एवयथाप्राप्तदुःखभोगेपिपूजाबुद्धिरेवकार्या

यथाप्राप्तेनसर्वेणतमर्चयतिवस्तुना ॥ समयासर्वयानुज्याचिन्मात्रदेवचित्परम् ॥ ३० ॥ यथाप्राप्तक्रमोत्थेनसर्वार्थेनसमर्चयेत् ॥ म
 नागपिनकर्तव्योयत्नोत्रापूर्ववस्तुनि ॥ ३१ ॥ प्राप्तदेहतयानित्यंतथार्थक्रिययानया ॥ कामसंसेवनेनाथपूजयेच्छोभनंविभुम् ॥ ३२ ॥
 भक्ष्यभोज्यान्नपानेनानाविभवशालिना ॥ शयनासनयानेनयथाप्तेनार्चयेच्छिवम् ॥ ३३ ॥ कांतान्नपानसंभोगसंभारादिविला
 सिना ॥ सुखेनसर्वरूपेणसंबुज्यात्मानमर्चयेत् ॥ ३४ ॥ आधिव्याधिपरीतेनमोहसंभशालिना ॥ सर्वोपद्रवदुःखेनप्राप्तेनात्मानमर्च
 येत् ॥ ३५ ॥ समस्तैश्चसमस्तानांचेष्टानांजगतःस्थितेः ॥ मृतिजीवितस्वप्नावैःप्राप्तेरत्मानमर्चयेत् ॥ ३६ ॥ दारिद्र्येणाथराज्येनप्रवाहप
 तितात्मना ॥ विचित्रचेष्टापुष्पेणशुद्धात्मानंसमर्चयेत् ॥ ३७ ॥ नानाकलहकहोलललनोह्लासशालिना ॥ रागद्वेषविलासेनसौम्यमात्मा
 नमर्चयेत् ॥ ३८ ॥ सतांत्दयगामिन्यारूढयाशिश्रीतया ॥ मैत्र्यामाधुर्यधर्मिण्यात्त्दस्थमात्मानमर्चयेत् ॥ ३९ ॥ उपेक्षयाकरुण
 यासदासुदितयात्त्दि ॥ शुद्धयाशक्तिपद्धत्याबोधेनात्मानमर्चयेत् ॥ ४० ॥ आकस्मिकोपयातेनस्थितेनानियतेनच ॥ भोगाभोगैकभो
 गेनप्राप्तेनात्मानमर्चयेत् ॥ ४१ ॥ भोगानामनिषिद्धानानिषिद्धानांचसर्वदा ॥ त्यागेनवातिरागेणस्वात्मानंशुद्धमर्चयेत् ॥ ४२ ॥ इहिता
 नीहितौघेनयुक्तायुक्तमयात्मना ॥ त्यक्तेनात्तेनचार्थेनत्थर्थानामीशमर्चयेत् ॥ ४३ ॥ नष्टंनष्टमुपेक्षेतप्राप्तमुपाहरेत् ॥ निर्विकारतयै
 तद्विपरमार्चनमात्मनः ॥ ४४ ॥ सर्वदेवसमग्रासुचेष्टानिष्टासुदृष्टिषु ॥ परमंसाभ्यमाधायनित्यात्मार्चाव्रतंचरेत् ॥ ४५ ॥

नोद्वेगइत्याह ॥ आधीति ॥ ३५ ॥ जगतःस्थितेःसवधिनासमस्तानांचेष्टानांफलैरिशेषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तर्हिकिकलहादिपरेणापिभाव्यनेत्याह ॥ सतामिति ॥ ३९ ॥
 कलहाद्यप्रसक्तावुपायमाह ॥ उपेक्षयेति ॥ शक्तिःक्रोधादिनिग्रहसामर्थ्यतद्वत्या ॥ ४० ॥ एवभोगलंपटेनापिनभाव्यमित्याशयेनाह ॥ आकस्मिकेति ॥ भोगाभोगेषुभोग
 समूहेष्वेकस्यकस्यचित्कदाचिद्भोगेन ॥ ४१ ॥ अनिषिद्धानानिषिद्धानांचसर्वदात्यागेनेतिमुख्यःकल्पः ॥ अथवाक्चिदनिषिद्धानारागेणेतौगैः ॥ ४२ ॥ अयुक्तमयात्मना
 त्यक्तेनयुक्तमयात्मनाआत्तेनेतिव्युक्तमेणान्वयः ॥ अर्थानामीशभोक्तारम् ॥ ४३ ॥ इदानीमुख्यार्चनसारमाह ॥ नष्टमित्यादिना ॥ उपेक्षेतनानुशोचेत् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

ब्रह्मविदेदृष्ट्या सर्वशुभमवतिर्ब्रह्मदेतयुद्धीयात् ॥ ब्रह्मसंवलितमायामयत्वदृष्ट्या तु सर्वशुभाशुभसमिधमिति विद्यात् ॥ उग्रयथापि साम्येन विषम्यद्वाननिमित्ताभावाद्ब्रह्मिवात्मम
 यमिति वा आत्मन्यशुरात्ममयमिति वा कुयात्परयेत् ॥ ४६ ॥ उत्तरीत्याहुसमभ्रुत्वा ॥ ४७ ॥ इति विभागोद्देशम् ॥ ४८ ॥ सर्ववाप्राप्तेन सर्वाकारविकारिणासर्वप्रकरणसर्वकृ
 प्येणानाश्रयसर्वसर्वलोकमालानमर्षयेत् ॥ ४९ ॥ मिथ्यात्वबुद्ध्यापरित्यज्यत्वात्माभतापुद्ब्याउभयोरान्ध्रयणेनस्तीकारेणापि ॥ ५० ॥ भोगभूमय दृष्ट्वद्बु स्वहेतवो विपया
 ॥ ५१ ॥ तुच्छाहुअपमानाविद्विपुअनुच्छाहुषथपसर्वस्वनाशाविद्विपुपतित आपतित प्रसक्त उद्देगोनानुगतम् ॥ पतितेष्विति पाठे आपतितपुंश्चिमातेष्वनुहत्सेपुभञ्जु

सर्वविदेतसुशुभसर्वविद्याच्छुभाशुभम् ॥ सर्वमात्ममयंकुयान्नित्यात्माचाव्रतचरेत् ॥ ४६ ॥ आपातरमणीययच्चापातसुदु सहम् ॥
 तत्सर्वसुसमनुध्वानित्यात्माचाव्रतचरेत् ॥ ४७ ॥ अयसोहमयनाहविभागमितिसत्यजेत् ॥ सर्वब्रह्मेति निश्चित्य नित्यात्माचाव्रतचरेत्
 ॥ ४८ ॥ सवदामवरूपेण सवाकारविकारिणा ॥ सर्वसर्वप्रकरणप्राप्तेनात्मानमर्षयेत् ॥ ४९ ॥ अनीहितपरित्यज्यपरित्यज्यतयेहित
 म् ॥ उभयाश्रयणेनापिनित्यमात्मानमर्षयेत् ॥ ५० ॥ नवाच्छतानत्यजतावैवप्राप्ता स्वभावात् ॥ सरित सागरेणैव भोक्तव्या भोगभूम
 य ॥ ५१ ॥ उद्देगोनानुगतम्यसुच्छानुच्छासुद्विपु ॥ ज्योत्स्नाचित्रपदार्येपुपतितोत्थाततेष्विव ॥ ५२ ॥ देशकालक्रियायोगापदुपैतिशु
 भाशुभम् ॥ अविकारं गृहीतेनैवैवात्मानमर्षयेत् ॥ ५३ ॥ आत्मार्धनविधानं स्मिन्प्रोक्ताद्ब्रह्मश्रियस्तुया ॥ एकेनैव समनैतारसेनप
 रिभाविता ॥ ५४ ॥ नाम्दानकद्रव्योनोक्तिकानकपायाश्चकाश्रय ॥ चित्रैरपरिसैर्दिग्धामधुराएवता किल ॥ ५५ ॥ समतामधुरारस्यो
 रसशक्तिरतीन्द्रिया ॥ तयायद्भावितचेत्यममृततत्सणाद्भवेत् ॥ ५६ ॥ समतामृतरूपेणययन्नामविभाष्यते ॥ तत्तदायातिमाधुर्यपरमि
 डोरिवच्युतम् ॥ ५७ ॥

शकरीतराहादिविषप्रपदार्येपुम्योअवेतिदृष्टतियोग्यम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ननुविषमदु खरागद्वेषाविकारहेतवः शुभशुद्धिकदृतिफादिविषमरसाजोम्यद्वभ्यभिय कयमावि
 कारपृहीर्नुशाक्यादिति चरेकलसमर(समसर्वेपादिपम्यनिरासेनमधुरीकरणादित्यारायेनाह ॥ आत्माचनेति ॥ परिभाविता आह्लाचिता सत्योऽन्यम्भानकद्रव्य किनुमधुरीकरसाग
 वतीतिपेणाच्यय ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ आनवैकसैविवधत्वेनसमतारानाह्वानासायविकारेणपहृणसिद्धिरित्यारायेनाह ॥ समतेति ॥ रसशक्ति रसोवैसइतिश्रुतिवशितआत्मा ॥
 ॥ ५६ ॥ इदाभ्युत्तममृतमिष ॥ ५७ ॥

तथा च नित्यस्य शिवस्य आत्मनः प्रतीकं च भवति यथा बालिष्ठाणस्य जापवादिष्ठाणस्य च विश्वस्य सविस्तिरोपपद्यात् ॥ यथा विषयवाचिकेण ब्रह्मपठायाम्बतया लालं क्रियते स्वयमत्य
 गत्यात् तथैव जापवाचिकेण पठायाम्बतया लालं क्रियते इत्यर्थः ॥ ५ ॥ एवं चैकेशिवरूपप्रत्यगात्मरूपवाजगद्यत्पयवशागतमिव सर्वतद्वासाभास्वरतस्तिथ्यस्यास्त्यतः नित्यम् ॥ ६ ॥
 एष विमर्शोऽप्रत्यगैव स्वातिष्ठितिर्मानिषभूत्वा जीवादिस्वत्समावाः अस्य ह्युठा विजाग्रूपश्च स्थितान्यात्किञ्चिदित्यर्थः ॥ ७ ॥ एवमस्वता इति निपुञ्जकादिभिः पुढीसवापि बाधि
 ता प्रवृत्तीत्याह ॥ सर्वात्मकस्येति ॥ अतः परिच्छेदरूपं विपुटीविमर्शकृतं असनेयेत्यर्थः ॥ ८ ॥ यत्र यस्यानियताकारतायाः पूज्यपूजाविमर्शकृतं सकल्प्यतः सानियतकारता

विश्वसवित्तिरेवार्थानित्यस्यात्मन एव च ॥ घटाद्यात्मतया ब्रह्मस्वयमात्मा तथैव च ॥ ५ ॥ शिवशां तमना भासासमेकभास्वरमागतम् ॥ ज
 गत्सत्ययत्सर्वं मालरूपमिदं स्थितम् ॥ ६ ॥ अहो नृषिभ्रमालैव पटापन्यन्नैव स्थितम् ॥ जीवादिस्वस्वभावो तन्नूनि विस्मृतिमानिव ॥ आ
 सवात्मकस्यानतस्य शिवस्यांत किलालन ॥ पूज्यपूजकपूजास्त्र्योविभ्रम प्रोदित कुत ॥ ८ ॥ नियताकारताशान्तिनचसभवतीश्वरे ॥
 यत्र सकल्प्यते ब्रह्मन्यून्यपूजामय क्रमः ॥ ९ ॥ पूज्यपूजापवच्छिन्नो देवो नित्यामलालन ॥ सर्वशक्तेरनंतस्यनेश्वरत्वस्य भाजनम् ॥
 ॥ १० ॥ त्रिजगत्सर्वं ताच्छाब्दसंविद्रूपस्य चालन ॥ नेश्वरस्याकृते ब्रह्मन्यपदेशो हि युज्यते ॥ ११ ॥ देशकालपरिच्छिन्नोऽप्यस्यात्परमे
 श्वर ॥ अस्माकमुपदेश्वात्मेन विषयश्चिद्विषयश्चित्ताम् ॥ १२ ॥ तदीयादृष्टिमुच्छ्रज्यते यमामवलड्यच ॥ समस्वच्छमना शांतीवीतरागो
 निरामय ॥ १३ ॥ कामोपहारैरभितीयथा प्राप्तेरखिन्नधी ॥ आत्मानमर्चयस्तिष्ठसुखदुःखशुभाशुभे ॥ १४ ॥ अधिगतवतिसाधौ चै
 कमेवानुरूपं त्वयितरलितजीवे जन्मदुःखादि किंचिन् ॥ नलगतिपरिशून्ये सर्वत स्फाटिकागेन वसदनं इवां किञ्चलकेकलक ॥ १५ ॥
 इत्यार्यैवा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निवाणप्रकरणेषु० देवतातत्त्वविचारो नाम चत्वारिंशः सर्गः ॥ १६० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥

परिच्छिन्नस्य स्थानानस्य भवति ॥ ९ ॥ नित्यामलालन इति नृगर्भमीश्वरत्वविशेषोऽयम् ॥ १० ॥ ईश्वरस्य आरुतेरिति व्यधिकरणे पठ्यते ॥ व्यपदेशो वा चाभिलाषोऽपि न युज्यते
 ॥ ११ ॥ इति पश्चिदिति सर्वो धर्मः ॥ विपश्चिन्नोऽपि विपश्चिन्ता मित्रिवा ॥ १२ ॥ इमां बहुकामपरिच्छिन्नदृष्टिं मवलड्यकामोपदेशो रचयस्ति द्वेति परेणान्वय ॥ १३ ॥ १४ ॥
 तरलित शोभने नरे शाप्युच्छ्रान्तोऽपीवो येन थाविधेसाधौ कमानित्वादिगणवत्यत एवानुरूपे कथं तस्वमुक्तपूज्यपूजकादिति स्वविमर्शोऽधिगतवति अतएव निरस्तमायाकलके
 परितस्तत्कार्यं प्रपश्यत्येव त्वयि जन्मदुःखादि किंचिन्नलगति ॥ यथा स्फाटिकाशिलासर्वाथयवकेसकेसपीपरितान्तरत्नविष्वस्ततरशून्येन वसनेलेपतः प्रतीकितो वा नो
 न्यादिरजनकण्ठकोनलगति इत्यर्थः ॥ १५ ॥ इति श्रीवासिष्ठमता निर्वाणपु० चत्वारिंशः सर्गः ॥ १६० ॥ ॥ ७५ ॥

शास्त्राचार्यादिसाफल्यनामभेदप्रकल्पनम् ॥ अध्यारोपक्रम पश्चादपवादः प्रदर्शयति ॥ १ ॥ यदुक्तं जेश्वरस्यारुक्तेर्ब्रह्मव्यपदेशोद्दिद्युज्यत इत्यादिनापूज्यतस्वमरूपकमव्यपदेश्यतस्य शिवादिशब्दैरपिकथं व्यपदेश इत्याशयेन पूच्छति ॥ शिव इति ॥ यद्विशिवादिशब्दप्रवृत्तिनिमित्तककचिदपि धर्मतन्मसृशतितर्हि शिव इति किनिमित्तमुच्यते ॥ एवंपरब्रह्मेत्याद्यपि किनिमित्तमुच्यत इत्यर्थः ॥ १ ॥ ओतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्थान इत्यादिव्यपदेशेषु अभिनीतिभेद परस्परव्यावर्तकप्रवृत्तिनिमित्तकनामविशेष किनिमित्ततात्तमुच्यत इत्यर्थः ॥ २ ॥ पृष्ठेषु नामसु सदिति नामास्त्वावयववृत्तिनिमित्तमन्यनवाच्यम् तदर्थे व्यावर्त्यस्याप्रसिद्धैव व्यावृत्त्यनपेक्षणात् स्वतएवासद्वाक्यत्वेन प्रवृत्तिनिमित्तताकृततद्वावृत्तिकत्वाभावाच्च ॥ अन्यथा तत्प्रवृत्तिनिमित्तस्याप्यसतः सद्भावर्तकत्वायोगात्सत्त्वेव श्वक्तव्येतुल्यन्यायेन तत्रापि सच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तमन्यदेववाच्यमेव तत्र तत्रापीत्यनवस्थापातात् ॥ एवकिचिन्नाकिचिच्छब्दयोरपि इन्द्रियावेद्यत्वेन तद्द्वैधमैर्निर्दृष्टमशक्यत्वाद्वावृत्तिनिरपेक्षतयैव तत्र प्रवृत्तिसंभवः ॥ नस्य व्यावृत्तव्यावर्तकधर्मशून्यताशब्दानवोधयेत्येवं शक्यवक्तुम् अव्यावृत्तनिर्द्धर्मकादिशब्दानावोधकत्वस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात् ॥ नहि निर्द्धर्मकत्वधर्मः अव्यावृत्तव्यावृत्तयोर्व्यावृत्तमितिवक्तुं शक्यम् ॥ स्वमाताव्यंतिवद्वाहृतत्वात् ॥ एवच शिवादिशब्दानामपि निर्दोषनिरतिशयानदस्वरूपमात्रे निमित्तनिरपेक्षैव प्रवृत्तिस्तुल्यन्यायादुपपन्ना तस्वरूपप्रयुक्तैव वा शिवेदुः

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ शिवः किमुच्यते देवपरंब्रह्म किमुच्यते ॥ आत्मा किमुच्यते नाथ परमात्मा किमुच्यते ॥ १ ॥ तस्किंचिन्न किंचिच्च शून्यं विज्ञानमेव च ॥ इत्यादिभेदाभगवंस्त्रिलोकेश किमुच्यते ॥ २ ॥ श्रीश्वर उवाच ॥ अनाद्यंतमनाभासं स किंचिदिह विद्यते ॥ इन्द्रियाणामगम्यत्वाद्यन्न किंचिदिदं स्थितम् ॥ ३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ यद्विद्रियाणांबुद्ध्यादियुक्तानामध्यदृश्यताम् ॥ गतं तत्कथमीशानत्वशंकेनोपगम्यते ॥ ४ ॥ श्रीश्वर उवाच ॥ यामुमुक्षुरविद्याशः क्रेवलोनोमसात्विकः ॥ सात्विकैरेव साविद्याभागेः शास्त्रादिनामभिः ॥ ५ ॥ अविद्यां श्रेष्ठया श्रेष्ठां क्षालयन्निहतिसृति ॥ मलं मटेनापहरन् युक्तिज्ञो राजकोयथा ॥ ६ ॥

स्वादिव्यावृत्तिरपीति ननामभेदानुपपत्तिरित्याशयेनोत्तरमाह ॥ अनाद्यंतमाद्यतपरिच्छेदाभ्यास्वतोव्यावृत्तम् ॥ अनाभासमाभासातरनिरपेक्षयंज्योति ॥ ईदं शतद्वस्तुदहस्वे महिस्त्रिस्वत एव विद्यते न देशकालधर्मज्योतिरादिपरोपेक्षसत्तयापराधीनव्यावृत्त्याचेत्यर्थ ॥ इवकारस्तत्राकिचिच्चादेरपि मिथ्यात्वद्योतनार्थः ॥ ३ ॥ मनो बुद्ध्याकारचिन्तानाभिद्रियगृहीतार्थमात्रगोचरसकल्पविकल्पाध्यवसायाभिमानस्मरणहेतुत्वादिन्द्रियागम्यत्वोक्त्या बुद्ध्याद्यगम्यत्वमप्यथादुक्तमेव ॥ नच बुद्ध्याप्यगम्यस्य बोधेकश्चिदुपाय स भवतीति सतोपितस्य बोधोपायास भवात् अशकेन उपायास भवशाकारहितेनाधिकारिणात्तद्ब्रह्मकथमुपगम्यते अधिगम्यते साक्षात्क्रियत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ प्रमाणजन्यया शुद्धसात्विकभागपरिणामरूपया ब्रह्माकारवृत्त्या अविद्यावरणमपनीयते आवरणापगमेतु ब्रह्मस्वप्रकाशात्कादेव तच्चतोभाति स एवास्य साक्षात्कारो न बुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तचिद्वापिरूपो मुमुक्षुर्मोक्षेच्छुर्मनो लक्षणः शमदमादिसाधनपरिशुद्धत्वात्केवलः सात्विकोऽविद्याशः ससच्छास्त्रसदुरुसस्सगादिनामभि सात्विकैरेवाविद्याभागेः स पादितया श्रेष्ठया श्रवणमननिदिध्यासनसाक्षात्कारात्स्ववृत्तिपरपरयावहुतरजन्यसचितयज्ञानादिसुकृतसंभृतत्वाच्छ्रेष्ठासकार्याविद्यां क्षालयन्नेव चिरं तिष्ठति ॥ ५ ॥ ६ ॥

किततसप्राह ॥ काकेति ॥ तत्रश्चिरान्यासात्काकालीयन्यायेनभ्रायपरिपाकाहुन्वितयापूणप्रहाकारहस्याअविषाया क्षयनि शेषोच्छेदेआगतेसतिअनावरणआत्माआ
 ल्नेवात्मानपरयतिवात्सयस्वभयास्वभावएवावतिष्ठतइत्यथ ॥ आत्मस्वभावस्वप्पउक्तस्वप्रकारास्वरूपपरिरोपएवनिश्चय ॥ असविधाविषयस्तसाहात्कारोनान्याट्टा
 इत्यथ ॥ अथवाअविषास्वभावस्वैपउक्तप्रकारएवक्षयनिश्चयोनान्याट्टाइत्यथ ॥ ७ ॥ अविषारोनेवाविषाक्षयेआत्मनेवात्मनेमन्यसिद्धीषट्टांतमाह ॥ ययेति ॥
 विद्युर्बलोङ्गारेगृहीत्वापरस्परनचपणकीवाभ्यसनीअगारयोःक्षयाव्यक्षालितेपिइस्तेपुनपुनलान्निघणनेनकरनेमन्यनामोति निघणोपजनितरेणपरपरगलक्षणकाण्ठे
 नागारयोःक्षयेनुक्ताळयगुनरगारालाभात्करस्यस्वप्न सिद्धमेवैमन्यसौर्वैर्यस्वतएवनामोतियथायासात्लिकलामसम्भविषाभाग-शास्त्रार्थ स्वभागर्तरे सहाय्यथाकथञ्चि

काकतालीयवत्थवादविधाक्षयआगते ॥ प्रपभ्यत्यात्मनेवात्मास्वभावस्यैपनिश्चय ॥ ७ ॥ यथाकथञ्चित्गारेनिघृष्यत्सालयच्छिद्यु ॥
 करनैर्मन्यमाम्नोतिकार्यगारक्षयेयया ॥ ८ ॥ यथाकथञ्चिच्छास्त्रार्थभागविचारयेत् ॥ सात्त्विकस्वाममोभागोद्वयोरारामोदयस्त
 या ॥ ९ ॥ प्रपस्यत्यात्मानमाल्मैवविचारयतिचारमना ॥ आत्मैवेहास्तिनाविधाइत्यविधाक्षयविद् ॥ १० ॥ यावत्किञ्चिद्विद्वत्स्वनानाना
 त्मावगम्यताम् ॥ क्रमागुरुपदेशाधानात्मज्ञानस्यकारणम् ॥ ११ ॥ गुरुर्हीद्वियदत्तात्मावक्षसर्वद्वियक्षयात् ॥ यहस्नुयत्स्येप्राप्यतत्त
 म्मिन्सतिनाप्यते ॥ १२ ॥ अकारणान्यपिप्राभाश्रंकारणताद्विज ॥ क्रमागुरुपदेशाया आत्मज्ञानस्यमिद्धये ॥ १३ ॥ क्रमेगुरुपदेशा
 नाप्रवृत्तेशिष्यबोधत ॥ अनिर्देशोप्यहसोपिस्वयमात्माप्रसीदति ॥ १४ ॥ शास्त्रार्थेनुच्यतेनात्मागुरोर्वचनतो नच ॥ बुध्यतेस्वयमेवैप
 स्वबोधवशतस्त ॥ १५ ॥ गुरुपदेशशास्त्रार्थविनाचात्माननुध्यते ॥ एतत्सयोगसत्तवस्वात्मज्ञानप्रकाशिनी ॥ १६ ॥ गुरुशास्त्रार्थ
 शिष्याणां चिरसयागसत्तया ॥ अहर्निवजनाचार आत्मज्ञानप्रवर्तते ॥ १७ ॥

शास्त्रानविचारयेच्छेद्योरपिभागयोर्नाशोनिमलासोदयश्चसिष्यतीत्यय ॥ ८ ॥ ९ ॥ ननुबुद्ध्याआत्माविषयानिधायतेतत्कुतो नपुद्धिदरयतात्मनदतिषेन्बुद्धेअभायाविचा
 रार्थीस्वातन्त्र्यकित्वात्सैवबुद्ध्यापुण्यैर्विचारविना विषयाधिवात्सयप्रथतद्व्याह ॥ पर्ययीति ॥ १ ॥ अतएवगुरुशास्त्रादिनानाशेवानआत्मानाप्यात्मज्ञानहेतव आत्मस्व
 रूपस्तत्ज्ञानस्यसाधनानेपेक्षत्वादित्यारायेनाह ॥ यावदिति ॥ ११ ॥ तपोपपत्त्यतमाह ॥ गुरुदिति ॥ इद्वैर्यैर्वचनपटितयस्वपटक्त्रभासा ॥ १२ ॥ तद्विकिगुवाव्योम्य
 यनित्याह ॥ अकारणानीति ॥ सिद्धयविस्तकठवाभीकरवक्ष्यामाय ॥ १३ ॥ प्रसीदतिअभिष्यकोभवति ॥ १४ ॥ एवभावरयकत्वेकथमकारणत्वोक्तिलभाह ॥ शास्त्रा
 र्थदिति ॥ १५ ॥ शकाशिनीअभिष्यजिका ॥ १६ ॥ १७ ॥

अतएववो वनिरस्तसर्वांगल परमानंदात्मास्वतएवशिवशब्दाहर्निप्रवृत्तिनिमित्तसापेक्षइयुक्तमित्याह ॥ कर्मेति ॥ १८ ॥ इदंजगत्बाधेनास्ति आरोपेचास्ति ॥ तदधिष्ठान
तच्चअस्तिहिअस्येव ॥ व्यावहारिकसद्वैलक्षण्यात्साद्विव ॥ १९ ॥ शिवब्रह्मसदादिनामकल्पनापिजीवन्मुक्तानामधिकारिवन्मुक्तानामथैवेव्याह ॥ अविश्रांतेत्यादिना ॥ मुमुक्षुभि
रधिकारिसोचनेच्छुभिर्विचित्रस्यजगत शुद्धस्यतत्त्वस्यचमनतल्लक्षणोय शुद्धात्मनिकलकस्तद्युक्तआत्मानोयेषाम् ॥ २० ॥ परमार्थस्यअदूरेसनिहितेजीवन्मुक्तस्यदृक्प
थेतिष्ठन्नि ॥ मोक्षायस्वोपासकायेभक्तास्तेपावोधायशास्त्रार्थस्यतत्त्वज्ञानतदुपायानारचनायसम्यगुपपादनाय ॥ २१ ॥ पुराणानोवेदानसिद्धातानाबादरायणसूत्रादीना

कर्मबुद्धीन्द्रियाद्यंतसुखदुःखादिसंक्षये ॥ शिवआत्मेतिकथितस्तत्सदित्यादिनामभिः ॥ १८ ॥ यत्रेदमखिलंनास्तिवद्रूपैवचास्तिवा ॥
तदाकाशादच्छतरमनंतसद्विवास्तिहि ॥ १९ ॥ अविश्रांततयायत्रतनुविधैर्मुमुक्षुभिः ॥ विचित्रशुद्धमननकलंककलितारमभिः ॥ २० ॥
अदूरएवतिष्ठद्भिर्जीवन्मुक्तस्यदृक्पथे ॥ मोक्षोपासकवोधायशास्त्रार्थरचनायच ॥ २१ ॥ ब्रह्मेद्रुद्रप्रमुखैर्लोकपालैःसुपंडितैः ॥ पुराण
वेदसिद्धांतसिद्धयेभावितारमभिः ॥ २२ ॥ चिद्धहशिवआत्मेशपरमात्मेश्वरादिका ॥ एतस्मिन्कल्पितासंज्ञानिःसंज्ञेयथगीश्वरे ॥ २३ ॥
एवमेतजगतत्वंस्वंत्वंशिवनामकम् ॥ सर्वथासर्वदासर्वसर्वयत्सुखमास्वभो ॥ २४ ॥ शिवआत्मापरंब्रह्मेत्यादिशब्दैस्तुभिन्नता ॥
पुरातनैर्विरचितातस्यभेदोनवस्तुतः ॥ २५ ॥ एवंदेवार्चनंनित्यंज्ञःकुर्वन्मुनिनायक ॥ यत्रास्मदादयोभृत्यास्तत्प्रयांतिपरंपदम् ॥ २६ ॥
श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अविद्यमानमेवेदंविद्यमानमिवस्थितम् ॥ यथातन्मेसमासेनभगवन्वक्तुमर्हसि ॥ २७ ॥ श्रीईश्वरउवाच ॥
योसौब्रह्मादिशब्दार्थःसंविदंविद्विकेवलम् ॥ स्वच्छमाकाशमप्यस्यस्थूलंमेरुरणोरिव ॥ २८ ॥ सावेद्यमिहगच्छंतीयातिचिन्नामयो
ग्यताम् ॥ अप्येवेद्यवतीतूनमुन्मन्यंतपदस्थिता ॥ २९ ॥

सिद्धयेसार्थक्याय ॥ २२ ॥ पृथक्संज्ञाकल्पिता ॥ २३ ॥ भोवसिष्ठवियदादिजगदारोपाधिष्ठानत्वाजगत्तत्त्वम् ॥ अवस्थात्रयारोपाधिष्ठानत्वास्वंतत्त्वंचयत्सर्वदासर्वप्रका
रेसर्ववस्तूनासर्वभावनिर्वाहकतत्केवलब्रह्मसुखमेवनाणुमात्रमप्यन्यदस्तीतिनिश्चयत्वमास्व ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवमुक्तस्थितिहूपदेवार्चनम् ॥ यत्रयस्मिन्परमशिवपदेअस्म
दादयएकैकगुणभिमानीभृत्याद्ववदृष्टयादिकर्मनियताः ॥ २६ ॥ इदानीवसिष्ठशुद्धचित्तिजीवभावतत्सरणारोपक्रमजिज्ञासुपृच्छति ॥ अविद्यमानमिति ॥ २७ ॥ उत्त
रोत्तारोपेथैर्ल्योपचयंवक्तुपरमसूक्ष्मरूपमूलदर्शयति ॥ योसाविति ॥ मेरुरणोरिवेति ॥ चित्तौक्ष्मस्यजडसौक्ष्मस्यचस्पृष्टमेवातरमितिभावः ॥ २८ ॥ साचिद्धेद्यगोचरस
स्कारोद्बोधेद्यकल्पनोन्मुखीयदाभवतितदाचेतनाच्चिदितिक्रियानामयोग्याभवतीत्यर्थ ॥ उन्मन्यतपदेनिर्विकल्पसमाधिप्रसिद्धचिदानंदैकरसस्वभावेस्थितापि ॥ २९ ॥

जलपीठस्यजलाधारस्यसमुद्रस्येतियावत् ॥ ४४ ॥ कश्चिद्विज्ञातं तत्राह ॥ सविदिति ॥ यतोदृश्यजातंसविद्वेदितेसवेदनेएकाल्मक सविद पृथक्कृततुअचेतनंभासकशून्यमित्यु
 भयथापिनजीवतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ किंचेदज्ञातसद्भास्त्वस्याइज्ञातवानोअयथापीत्याह ॥ सवेदनादिति ॥ सवेदनादित्यव्याख्यापरिज्ञानादिति ॥ ४६ ॥ अथयदिकश्चिद्भूयारस्व
 तश्चिन्मात्रत्वभावमपिएतद्भूतुबहुस्याप्रजायेयेतिसकल्पात्स्वातरेवदृश्याशाताविद्वेदेइतिहिंसकल्पकल्पितस्यमित्यात्वात्तस्याणोःपरमसूक्ष्मस्यात्मनस्तन्मात्रस्वभावेनसत्ताप्र
 थमकल्पितेदेहेकेसूक्ष्मदेहेएवचिराभ्यासास्तूलतापश्यति ॥ ४७ ॥ स्थूलदेहगवधाच्चसर्वमातरकोशचतुष्टयवास्यविषयजातचस्थूलत्वमापन्नतद्भूतैवस्वकल्पनयापश्यति ॥ बा

परंपरेप्रस्फुरितंकेवलंलात्मसत् ॥ जलपीठस्यजठरेजलद्रवविलासवत् ॥ ४४ ॥ संवित्संवेदनैकाल्मपृथगेतदचेतनम् ॥ संपद्यतेप
 रिज्ञातंसंकल्पनगरोपमम् ॥ ४५ ॥ संवेदनात्परिज्ञानाच्छिवतामेवगच्छति ॥ अज्ञातमेववायत्तत्कथंगच्छतिवस्तुताम् ॥ ४६ ॥ अथै
 तद्विद्वेत्स्वांतःसंकल्पादंशतांस्वतः ॥ तन्मात्रसत्तातस्याणोरेतांपश्यतिदेहेके ॥ ४७ ॥ सर्वस्थूलत्वमापन्नंतदेवाशुप्रपश्यति ॥ तस्यतन्मा
 त्रंभ्राणियथादेशंप्रपश्यति ॥ ४८ ॥ ततःपुरुषरूपैकभावनापुरुषारूढिम् ॥ काकनालीयवदृष्ट्वातुष्टुंभुवंभवत्यलम् ॥ ४९ ॥ जीवेदेत
 दवस्याकंस्थितंपश्यतिदेहकम् ॥ असंतमेवगंधर्वपुरंस्वप्नरंयथा ॥ ५० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ गंधर्वनगराकारमपिस्वप्नरोप
 मम् ॥ जगद्दुःखायदुःखस्यकात्रयुक्तिःपरिक्षये ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ ॥ वासनावशतोदुःखंविद्यमानेचसाभवेत् ॥ अविद्य
 मानंचजगन्मृगत्वांभुंगवत् ॥ ५२ ॥ अतःकिंवास्यतेकेनकस्यवावासनाकुतः ॥ कथंस्वप्नरेणांगमृगत्वांभुपीयते ॥ ५३ ॥ स
 द्रष्टरितुसाहंतेसमनोमननादिके ॥ अविद्यमानेजगतियत्सत्परिदृश्यते ॥ ५४ ॥ यत्रनोवासनानैववासकौनैववास्यता ॥ केवलंकेव
 लीभावःसंशान्तकलनभ्रमः ॥ ५५ ॥ यस्यसत्योप्यसत्योवाशून्यएवहियक्षकः ॥ विलीनस्तस्यैकवल्याकिमन्यदवशिष्यते ॥ ५६ ॥

स्ररूपादिदर्शनेचतस्यदेहस्यचक्षुरादिलक्षणांनितन्मात्रद्वाराणियथाविषयव्यवस्थितानिप्रपश्यति ॥ ४८ ॥ ततोहस्तपादाद्यवयवसघातेआंतरकोशेषुचपुरुषाकारैकत्वभाव
 नापुरुषाकृतिपश्यति तेनचाकस्माद्यवहारक्षमतादृष्ट्वातुष्टुपृष्ठचभवति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मिथ्येतिज्ञातमपिजगद्दुःखजनयत्येवअतोदुःखचिकित्सामित्यात्वज्ञानादन्येववाच्ये
 तिमन्यमानोवसिष्ठ पृच्छति ॥ गंधर्वेति ॥ ५१ ॥ वासनाक्षयपर्यंतदृढतरमित्यात्वनिश्चयएवदुःखनिवृत्त्युपायोनापाततइत्याशयेनोत्तरमाह ॥ वासनेति ॥ ५२ ॥ अत्यतास
 च्चदृढनिश्चयेआश्रयविषयाद्यभावादेववासनानुदयसिद्धिरित्याह ॥ अतइति ॥ ५३ ॥ द्रष्टादिसहितेजगत्यविद्यमानेसतियद्दृष्ट्वात्रसत्तदेववाशिष्यते ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सत्यो
 व्यावहारिकःअसत्यःप्रातिभासिकोवायक्षकोयस्यमौढस्यमौढस्यशाशून्यत्वानित्यविलीनः ॥ ५६ ॥

५७ ॥ कुनोपदेशलप्राह ॥ जीवमिति ॥ तस्याप्यना सपथेताश्चाहताया संख्यदस्युल्लेखा ॥ ३१ ॥ ताजिर्देशकालकल्पनाभि सवलतासाअहनास्पवगोचरस
तमसद्वृत्तयभिमानित्वाइसन्मपबालय अक्षमरारास्तियदिरा ॥ मनीजीषानिधानिकाभवति ॥ अविभाणधारणेइतिथाल्वाङ्गुमगदित्यर्थ ॥ ३२ ॥ एबनिश्चयसस्कारोद्घोधा
तात्ययप्रकारोतिर्बाणप्रकरणेषु एकचत्वारिंश सर्ग ॥ ३१ ॥ चिककायिकमानसिकभ्यषहारसस्कारोद्घोधाच्छब्दाविरास्याअहताङ्गुम्यते नपद्विहितमत्यतपिहिततात्त्विक
वेदतवस्याकस्थितपश्यतिदेहकमित्येयोप्यारोपउक्तलच्छेपिब्रह्मशास्याभ्यामजानातीतिइतिप्रमादुरुपसपथे ॥ तत्रालन स्वप्रकारताबलादेवेत्याह ॥ आल्लदृगिति
धजीव स्वमनरोपययस्मत्तमनाडीपुषित्ततमत्रासाइपरयतितद्वृत्तप्रथमानाइति ॥ तावद्व्यमाणा ॥ ३७ ॥ तेजःसत्तायाःप्रकाशिनीषच्छु सत्ता ॥ ३८ ॥ रसयतीतिरसोरस
शून्यएवहिवेतालइवेत्यर्थचित्तवासना ॥ उदितेयज सुमान्स्वप्नेवनवारणतामिव ॥ ३० ॥ अस्याहंतादिरूपायादेशार्ताकालतांगता ॥ स
स्यलाधिग्यतनरोपदेशस्त्वसाविति ॥ ५८ ॥ जीवो सवलितासैवसत्ताजीवाभिधानिका ॥ भवतिस्यदविज्ञानापवनस्येवलेखिका
किलय कनकावदावांसस्वभ्रष्टरुपायसुताददति ॥ इतितामनुयातासाभवत्यज्ञपदेश्यता ॥ ३३ ॥ शब्दशक्त्याक्रियाशक्त्याज्ञानश
रिंश सर्ग ॥ ४१ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ १ ॥ मिलित्वैपगण क्षिप्रस्मृतिं स मनुकूलयन् ॥ मनोभवतिभ्रूतात्मवीजसकल्प
मुपैतिहि ॥ १ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ परस्मात्परमेव्या ॥ अतस्ययात्रक्षशक्त्याज्ञरूपस्वात्मनात्मदृक् ॥ ३६ ॥ संपद्यमानाएवास्मिश्चे
च्चिह्नस्यकार्यस्वप्नरोपिहि ॥ ययाकरोत्याशुतयाजीय पि ॥ ३ ॥ आवातसत्तास्पदसत्तास्पर्शसत्तातथैवच ॥ त्वक्सत्तातेजसांसत्तातथा
नितेनाशुप्रथम प्रयित पुमान् ॥ ४ ॥ एवससर्गेकस्मिश्चि यैवच ॥ तथैवरससत्ताचर्गधसत्तातथैवच ॥ ३९ ॥ भूसत्ताहेमसत्ताचर्पिष्ठस
तामह सकस्मिश्चिदपिचेतर ॥ सषसकल्पयु ॥ ४० ॥ सर्वसत्तागणचेतकोडीकृत्यस्वरूपवत् ॥ स्फुरत्याश्रित्यपत्रादिबीजं
यययाकल्पयत्याशुतत्तयानुभवत्यलम् ॥ ७ ॥ तत्त्वसद्रूप
धिक ॥ अपारयोधमेतत्सुरुरत्यगविभागवत् ॥ ४२ ॥ एवमायगसपन्नसं
पकेोपिसवराकमत सत्वादितिभाव ॥ कार्यब्रह्माड्ययाकारोक्तियाअव्या
नुपुषनाभेदमपिकथयतीत्याह ॥ सनातनइति ॥ ४ ॥ तस्यैवसात्विकरा अतिमहतीब्रह्माड्यपिषसत्ता ॥ ४० ॥ स्वरूपवत्तावारस्येनकोडीकृत्यसयुस ॥ यथाबीजमुत्तरोत्त
शयप्रबोब्रह्मनिपूर्वराभायणोक्तेनाभ्युत्पत्तिनियम पितामहस्यनास्तीत्याशाटेबीजाद्वीआद्वितामितिपाठेबीजतित्तरोत्तरोत्तरोत्तरोत्तरोत्तरोत्तरोत्तरोत्तरोत्तरोत्तरोत्तरोत्त
दिशोपुत्रायापुद्गवद्गुलमसिद्धे ॥ सउक्त सवाशिवादिपुरुषसकल्पमय र विवेकप्रयात्मकम् ॥ अयमेववासनात्मनाआतिवाहिकोवेहः ॥ अपारोपरिच्छिन्नोबोधिश्रितस्वरू
पःसत्तत्कालसपटिभ्याटिमनोरूपमास्थितोहिरण्यगर्भादिरूप सयद्गुलमय ॥ आरोपकमपव्यापवावर्शयति ॥ एषमादीति ॥ सपन्नमदृशा तत्त्वदृशागुनकिञ्चनसंपन्नम् ॥
नुसुदुपसत्यनिबभमति ॥ ८ ॥

॥ ५ ॥ ५८ ॥ कुनो नो परेरय लग्नाह ॥ जीवमिति ॥ तन्मो आत्मज्ञा विधे कि न प्रामाधिकारि विरोपणमुपश्रितिनत्वप्रामाधिकारत्वा बुद्धमवदुतरथातिशालिनमार्थैर्मन्त्रमुपेक्ष
 तमसद्द्वारा अभिमानित्वावन्मथबालय आक्षयशास्त्रि उपदिग्गति स कनकवद्वारानां शुद्धी स्वशुभानां स्वमदृष्टपुरुषाय इक्षति सोपि मूर्त्वं एवेति यावन् ॥ ५९ ॥ ॥ इति श्री वासिष्ठम
 नायकप्रकाशो निर्वणप्रकरणे ० एकचत्वारिंशत् सर्ग ॥ ७ ॥ ॥ समष्टिष्यटिससार्कूमिरीशां विपूर्षिका ॥ मायैवेत्युपविरयाप्रशु त्वनिलययथौ ॥ १ ॥ जी
 वनेतद्वत्स्यकस्थितं पर्यतिदेहकमित्येयोभ्यारोपे उक्तलक्ष्णेपचिज्ञासुषसिष्ठ पृच्छति ॥ तत इति ॥ आविसर्गे कस्याप्यासकमे ॥ उक्तानुवादपूर्वनि सधानार्थ ॥ १ ॥ स
 धनीक स्वमनरोपयासुहस्तमनादीषु चिस्सूततमग्लां ह परमतिद्वलरससूक्ष्मे चिदाकारोपि परयतीत्यर्थ ॥ १ ॥ उक्तमेवदटानाराय विवृणोति ॥ सर्वगत्वादिति ॥ नाडीच्छिद्रांत
 शून्य एव हि वेताल इवेत्यंचित्तवासना ॥ उदितेयजगन्नामीतच्छांतौशांतिरक्षता ॥ ५ ॥ अहतायां जगति च मृगव्याजलेचय ॥ सा
 स्पत्तं धिं गत नरोपेदस्य स्वसाविति ॥ ५८ ॥ जीव विवेकिनमिहोपदिशतितज्ज्ञानोवालुद्धममसन्मयमार्थमुक्तम् ॥ अज्ञप्रशास्ति
 किलय कनकावदानां सस्वमदृष्टपुरुषाय सुताददाति ॥ ५९ ॥ ॥ इ० वा० वा० टे० मो० नि० पू० जगन्मिथ्यात्वप्रतिपादननामैकचत्वा
 रिंशत् सर्ग ॥ ४१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ तत सर्जीवो भगवन्दृष्टवादेहसंभ्रमम् ॥ आठिसर्गे नम संस्य कामवस्था
 मुपैति हि ॥ १ ॥ श्रीश्वर उवाच ॥ परस्मात्परमेव्योधिपूर्वाक्त्तमत्तोवपु ॥ जीवपश्यति सन्नसचस्वप्नरोयथा ॥ २ ॥ सर्वगत्वा
 चिद्धनस्य कार्यस्वप्नरोपि हि ॥ यया करोत्याशुतया जीवोपापि शरीरशृक् ॥ ३ ॥ सनातनो ह मन्यक्त पुमानित्यभिधातत ॥ करोत्यात्म
 नितेनाशुप्रथमप्रयित पुमान् ॥ ४ ॥ एवससर्गे कस्मिंश्चित्त्रयमोयसदाशिव ॥ कस्मिंश्चिद्विष्णुरित्युक्तो नाभ्युपन्न पितामह ॥ ५ ॥ पि
 तामह स कस्मिंश्चित्कस्मिंश्चिदपि चैतर ॥ सभसंकल्पपुरुष सकल्यान्मूर्तिमास्थित ॥ ६ ॥ पुष्ट प्रथमसंकल्प स्तां मनोमूर्तिमास्थित ॥
 ययथायत्ययत्याशुततयानुभवत्यलम् ॥ ७ ॥ तत्त्वसद्भूपमखिलशून्यवेतालकोयथा ॥ अमदृष्ट्या तु सद्भूपमित्यहताजगद्गति ॥ ८ ॥
 नवरोपितवरान्तं मत सत्त्वाविति प्राय ॥ कार्यब्रह्मादयथाकरोति तथा अथापि सर्वेषामसिद्धमित्यर्थ ॥ १ ॥ स एवादि सर्गे समस्त्युपाधिको हिरण्यगर्भ इत्य त्वात्मनि वासव
 मुपचनानामेवमपि कथयतीत्याह ॥ सनातन इति ॥ ३ ॥ तस्यैव सात्विकराजसतामसकल्पे पुसवाशिवादिमूर्तिमायस्येतेतरकल्पकत्वनियत्कृत्याह ॥ एवमिति ॥ ५ ॥ आका
 शपत्रबो ब्रह्मनिर्घरामायणो केनाभ्युत्पत्ति नियमः पितामहस्य नास्तीत्याशयेनाह ॥ पितामह इति ॥ इतरोद्गुणैरेव विनायकावि ॥ तेयामपितत्तन्माहात्म्यप्रतिपादकपुराणा
 रिभागे पुब्रह्माण्डबहुत्वमसिद्धे ॥ सत्कत्वात्वाशिवादिपुरुष सकल्पमय सोकामयतबहुत्वापजायेयेति श्रुत्युक्तमायिकसंकल्परूप ॥ ६ ॥ प्रथमसंकल्प एव सद्भूमत्सगद्द्वारापु
 त्र सत्सत्कालसमष्टिष्यटिसनेरूपपथास्थितो हिरण्यगर्भादिरूप सत्युद्भुतप्रजासर्गादियथाकल्पयति तत्तथाभ्यवहारसममनुभवतीत्यर्थ ॥ ७ ॥ तत्त्वदृष्ट्या अस्तुपंचमदृष्ट्या
 नुसद्भूपसत्यमिदमिति ॥ ८ ॥

ततारपुष्टे ॥ ३१ ॥ पूर्वमेवशमवतामयातस्यश्रीगुरोरीश्वरस्यानुस्मृतिपूर्वकमेवतदुपदिष्टंनित्यापरोक्षदेवार्चनंनवयापरिष्कृतयाश्रद्धादिपवित्रयाचिधियामयानुष्ठयेत्वेनांगीकृत
 तयाक्तनजहदेवार्चनजिहासितंचेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ १४ ॥ ॥ इहश्रुत्वासैराग्यरामःस्वात्मशिवाचं
 नम् ॥ प्रबुद्ध कतकृत्यस्वतस्मिष्ठमवर्णयत् ॥ १ ॥ ईश्वरोपदिष्टतत्त्वदर्शनपर्यवसितस्वात्माशिवार्चनश्रीरामस्यश्रद्धानिशयसिद्धयेप्रशसन्व्यमपितदेवपुनरुपदिशति ॥ एतदि
 त्यादिना ॥ परसर्वोक्तम् ॥ इदजगत्तत्त्वम् ॥ १ ॥ यत्रमायायाअलीकभमेअलीकोपाधिघटितत्वादलीकेनजीविनअलीकमसदेवजगद्विलोक्यते ॥ २ ॥ तत्रकविकल्पितेनमे
 रुत्वेनराजादेर्वर्णनेतथानुभवोदृष्टानइत्याह ॥ यथेति ॥ विविधकल्पयतीतिविकल्पेनयेनकविनायस्मिराजादौमेवादिविधभावकल्पनयद्विकल्पत्वेनकाव्यारचनयायथाय

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्तानालकंठोसौत्यक्तपुष्पांजलौमयि ॥ ततारपरिवारेणसमंवरकोटरम् ॥ ३३ ॥ तस्मिन्गतेत्रिभुवनाधि
 पताबुमेशेस्थित्वाक्षणंतदनुसंस्मृतिपूर्वमेव ॥ अंगीकृतंनवपवित्रधियामयात्मदेवार्चनंशभवतैवजिहासितंतत ॥ ३२ ॥ ॥ इ०वा०
 वा०दे०मोक्षोपायेपुनिर्वाण०पू०परमात्माभिधानंनमद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतदुक्तंपरतेनस्वयमे
 वचवेइयहम् ॥ रामत्वमपिजानीषेयथेदंसमवस्थितम् ॥ १ ॥ यत्रालीकमलीकेनकिलालीकेविलोक्यते ॥ तस्यांसंसारमायायांकिंस
 त्यंकिमसन्मयम् ॥ २ ॥ यथायेनविकल्पेनयद्विकल्पेनकथ्यते ॥ तथतेनात्मकल्पेनगताप्यनुभूयते ॥ ३ ॥ यथाद्रवत्वंपयसिथथास्यं
 दोनभस्वति ॥ यथानभसिशून्यत्वंतथासर्गत्वमालनि ॥ ४ ॥ ततःप्रभृतिनैवक्रमेणार्चनमात्मनः ॥ अद्यथावद्गतव्यत्रःकुर्वन्नहमव
 स्थितः ॥ ५ ॥ अनेनार्चाविधानेनमयेमेरामवासराः ॥ अखिन्नेनातिवाख्यंतेव्यवहारपराअपि ॥ ६ ॥ यथाप्राप्तेःक्रियाचारकुसुमैरालनो
 र्चनम् ॥ व्युच्छिन्नमपिव्युच्छिन्नंनकदाचिदहर्निशम् ॥ ७ ॥ ब्राह्म्यग्राहकसंबंधेसामान्येसर्वदेहिनाम् ॥ योगिनःसावधानत्वंयत्तदर्थ
 नमात्मनः ॥ ८ ॥ दृष्ट्यानयारघुपतेसंगमुक्तेनचेतसा ॥ संसारविरलारण्येविहरास्मिन्नखिद्यसे ॥ ९ ॥ दुःखेमहतिसंप्राप्तेधनत्रंधुवियो
 गजे ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्यविचारंकरुसुव्रत ॥ १० ॥

थाकथ्यतेतथातथाश्रुत्वाआत्मानकल्पयतीत्यात्मकल्पोराजादित्सेनस्वस्मिन्वगतामेरुताकल्पदक्षतावाप्यनुभूयते कथमन्यथाकाव्यार्थानुभवमत्कारास्वादस्तस्यबहुविन्न
 लाभमानादिकचकवेःस्यादितिभावः ॥ ३ ॥ विविधकल्पनाचाज्ञातस्यात्मनःस्वभावएवेत्याशयेनदृष्टातारण्याह ॥ यथेति ॥ ४ ॥ एवस्यात्ताविकस्यैवविकल्पाध्यारोपस्थाचं
 नत्वचितनतदाप्रभृत्यथपर्यंतकुर्वन्नेवस्थितइत्याह ॥ ततइति ॥ ५ ॥ ६ ॥ सुषुप्तिकालेव्युच्छिन्नमपिकदापिनव्युच्छिन्नम् ॥ तदापिसुखमहमस्वाप्सनकिंचिदवेदिपमित्युःत्यतप्रति
 सधानहेत्वविद्यादृत्तिपुष्पत्रयार्चनसद्भावादितिभावः ॥ ७ ॥ तर्ह्यज्ञानामपितादृशाशिवार्चनसदैवास्तीतिकस्तवेतेभ्योविशेषस्तत्राह ॥ यास्येति ॥ सावधानत्वविशेषइत्यर्थः ॥ ८ ॥
 साचसावधानताआसगत्यागएवेतिदर्शयन्वर्चनेदृष्टकलबाहुल्यकीर्तिनेरामप्रवर्तयति ॥ दृष्टयेति ॥ ९ ॥ त्यक्तस्यासगस्यपुनरनुस्यादेविचारदाढ्यहेतुरित्याह ॥ दुःखेइति ॥ १० ॥

अतएवसकलानुसारंषष्ठपकीटस्थावराविकल्पवैशेषिक्यमित्याह ॥ सपद्यतइति ॥ सर्वकारक ऐहिकामुष्मिकसवधकियासमय ॥ १९ ॥ तस्युपास्थावराणोथोनिरपिसपद्य
 ते ॥ एवमेवअजाविषतुर्धिधजातय सपद्यतइत्यर्थ ॥ २ ॥ क्षणप्रतिमायाधिष्ठानु सकल्पक्षणेएव ॥ वासनासौष्म्यात्परमाणुपूर्वार्द्धपङ्क्तिकासेप्रसरेणुपमा सगा साप्रतस
 ति ॥ ११ ॥ वर्तमानसर्गदेवतातितागतानामपिकमोबोध्यइत्याह ॥ एवएवेति ॥ तेपारुद्रादिनुणानाम् ॥ कथतर्हिर्गोपरमस्तथाह ॥ अस्याइति ॥ एवभूतस्यपरमार्थ
 तदस्यभावनात्सात्कारात् ॥ २२ ॥ अणलेशमाप्रमविचिदालनोषह्निर्मुखलेकस्यकोटिचिस्त्वानर्थोवयइत्याह ॥ निमेयेति ॥ २३ ॥ लुट्प्रोपभ्युता ॥ चित स्वरूपमपति
 द्वैवप्रकृतेत्याह ॥ सेति ॥ शलत्त्वविषेनकृत्यतेअनुश्रूयतइतिरूपा ॥ २४ ॥ अभिमानरुद्धापथायथासगभौट्टिगच्छतितथायाचिवाल्लवियोतनक्रासपरिच्छेदाधिक्यप्र
 युक्ताआत्मनःसुदृताथेत्याह ॥ अस्मिन्निति ॥ २५ ॥ सगतेरसत्त्वैर्द्वैशकालकृतैरौ परिच्छेदैपरमाराकयुनिकायताअणुतासुदृताचालनइतिशेष ॥ परमाणुनेतिपाठे
 ययोर्चिर्देशकालादितयैवजगतासता ॥ संपद्यतेययायोसौपुरुष सर्वकारक ॥ ३९ ॥ अनेनैवक्रमेणहकीट सपद्यतेक्षणान् ॥ तस्युपासे
 वमेवेहजातयोद्विचतुर्विधा ॥ २० ॥ रुद्राथामृणपर्यता सपद्यतेक्षणप्रति ॥ परमाणुपमा सतितयोकेचिदणुपमा ॥ २१ ॥ एवएवक्रम
 स्तेर्पासतिवासतिसर्गके ॥ अस्याःससारमायाएवंभूतार्थभावनात् ॥ २२ ॥ भेदोपशांतावभ्यासाद्भवत्युपगत शिवः ॥ निमेपशत
 भागार्धमात्रमेवपराधिति ॥ २३ ॥ स्वरूपतश्च्युठितासैवोदत्यनवम्यिति ॥ साक्षरूपाशिलाकाशहवचिस्वात्मनिस्थिता ॥ २४ ॥
 तदनाद्यवभासालवक्षराद्येनगीयते ॥ अस्मिन्नौट्टिगतसर्गेमहाचिद्योतनंनच ॥ २५ ॥ सगतासत्यटिदेशकालांशपरमाणुता ॥ जी
 वतामागताभूततन्मात्रवलनारुमान् ॥ २६ ॥ भवत्यगृहगीवीरुकीटदेवासुरादिकम् ॥ यस्मिन्नित्येतनेतदेवसृष्टिगवितिष्ठति ॥ २७ ॥
 सदसद्व्यतिर्विश्वविश्वेगोविश्वकर्मणि ॥ नतदूरेननिकटेनोर्ध्वनाधोनेतेनमे ॥ नपूर्वनापनप्रान्तनसन्नासन्नमध्यमम् ॥ २८ ॥ अनु
 भावकलनामृतेस्यमाताभवतिनसर्वविकल्पनेष्वसत्यु ॥ फलदुरुविप्रवाप्रमाणमालास्थितिमुपयातिनवारिणीववद्वि ॥ २९ ॥ यथा
 पृष्ठंमुनेप्रोक्तव्ययिकल्याणमजुते ॥ दिशप्रयामोसिमतामागच्छोत्तिष्ठपार्वति ॥ ३० ॥

परिणामुनाल्लिगोपाधिनाह्रस्विकीवामागतासतीभूततन्मात्राश्वित्वेर्हेदियाविलनाकमातरेअगृहगीवीरुठुनावाकीटदेवासुरादिकवाभवतीतिप्रेणाष्यय ॥ २६ ॥ अत
 एवदस्येन्नगिनिश्वसदसद्व्यतिर्तिष्ठतीत्याह ॥ यस्मिन्निति ॥ आधिकेयैनुतसर्वविकृतालावियरिच्छेदनिर्मुक्तमेवेत्याह ॥ नतविति ॥ नेत्ववीयन मेमवीयचन ॥ मध्यमसदसत्य
 क्षीतरालिकमनिषधनीयम् ॥ २८ ॥ अतएवत्वानुभाषमाशमेवतधमानतुलौकिकमाप्तुमानवितप्रक्रमतइत्याह ॥ अनुभवति ॥ एवसर्वविकल्पनेष्वसृष्टअस्यत्वानुभाषरूपाक
 लनास्वपकाराशैतम्यद्युतेविनाअप्योगतानुभावितानभवति ॥ यानुलौकिकीफरस्युरबोध्यषह्वारविभाषापस्याःसकाराशतथाधिप्रमाणमालासावारिणिवक्रिरीवतप्रस्थिय
 र्तिनोपयति ॥ तथविपुटीभाषस्यबाधाल्ययं ॥ २९ ॥ उपरेरेष्यतेरापरिरोपदर्यायस्त्रीश्वरःसोपविष्टार्थमाशियापिषिसिद्धमनुश्रूयतेदेशमुपसृष्टत्योतसत्याशित्वाहाययेति ॥ ३० ॥

ततारपुष्टे ॥ ३१ ॥ पूर्वमेवशमवतामयातस्यश्रीगुरोरीश्वरस्थानुसृष्टिपूर्वकमेवतदुपदिष्टंनित्यापरोक्षदेवार्चननवयापरिष्कृतयाश्रद्धादिपवित्रयाचिधियामयानुष्ठयेत्वेनांगीकृत
 तत्याक्तनजहदेवार्चनजिहासितचेत्यर्थ ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीवामसिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०द्विचत्वारिंशसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ इहश्रुत्वासैराग्यराम स्वात्मशिवाच
 नम् ॥ प्रबुद्ध कृतकृत्यस्वतत्पिष्ठमवर्णयत् ॥ १ ॥ ईश्वरोपदिष्टतत्त्वदर्शनपर्यत्रसितत्यात्मशिवाचनश्रीरामस्यश्रद्धानिशयसिद्धयेप्रशसन्वयमपितदेवपुनरुपदिशति ॥ एतदि
 त्यादिना ॥ परसर्वोक्तम् ॥ इदजगत्त्वम् ॥ १ ॥ यत्रमायायाअलीकेश्मैअलीकोपाधिघटितत्वादलीकेनजीविनअलीकमसेदवजगद्विलोक्यते ॥ २ ॥ तत्रकविकल्पितेनमे
 रुत्वेनराजादेर्वर्णनेतथानुभवोदृष्टातइत्याह ॥ यथेति ॥ विविधकल्पयतीतिविकल्पेनयेनकविनायस्मिन्राजादौमेवादिविधिविभावकल्पनयद्विकल्पेनकाव्यरचनयायथाय
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्तानालकंठेसौत्यक्तपुष्पांजलौमयि ॥ ततारपरिवारेणसमंवरकोटरम् ॥ ३३ ॥ तस्मिन्गतेत्रिभुवनधि
 पतावुमेशेस्थित्वाक्षणंतदनुसंस्मृतिपूर्वमेव ॥ अंगीकृतंनवपवित्रधियामयात्मदेवार्चनंशमवतैवजिहासितंतत् ॥ ३२ ॥ ॥ इ०वा०
 वा०दे०मोक्षोपायेषुनिर्वाण०पू०परमात्माभिधानंनमद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ एतदुक्तंपरंतेनस्वयमे
 वचवेदयहम् ॥ रामत्वमपिजानीषेयथेदंसमवस्थितम् ॥ १ ॥ यत्रालीकमलीकेनकिलालीकविलोक्यते ॥ तस्यांसंसारमायायाकिंस
 त्यंकिमसन्मयम् ॥ २ ॥ यथायेनविकल्पेनयद्विकल्पेनकथ्यते ॥ तथातेनात्मकल्पेननगताप्यनुभूयते ॥ ३ ॥ यथाद्रवत्वंपयसियथास्यं
 दोनभस्वति ॥ यथानभसिशून्यत्वंतथासर्गत्वमात्मनि ॥ ४ ॥ ततःप्रभृतिनैवक्रमेणार्चनमात्मनः ॥ अद्ययावद्गतव्यप्रःकुर्वन्नहमव
 स्थितः ॥ ५ ॥ अनेनार्चाविधानेनमयेमेरामवासराः ॥ अखिन्नेनातिवाह्यंतेव्यवहारपराअपि ॥ ६ ॥ यथाप्राप्तैःक्रियाचारकुसुमैरालनो
 चनम् ॥ व्युच्छिन्नमपिव्युच्छिन्नंनकदाचिदहनिशम् ॥ ७ ॥ ग्राह्यग्राहकसंबंधेसामान्येभवंदेहिनाम् ॥ योगिनःसावधानत्वंपयत्तदर्थ
 नमात्मनः ॥ ८ ॥ दृष्ट्यानयारघुपतेसंगमुक्तेनचेतसा ॥ संसारविरलारण्येविहरास्मिन्नखिद्यसे ॥ ९ ॥ दुःखेमहतिंप्राप्तिधनबंधुवियो
 गजे ॥ एतांदृष्टिमवष्टयविचारंकरुमुव्रत ॥ १० ॥

थाकथ्यतेतथातथाश्रुत्वाआत्मानकल्पयतीत्यात्मकल्पयोरजादित्सेनस्वस्मिन्नगतामेरुताकल्पदक्षतावाप्यनुभूयते कथमन्यथाकाव्याथानुभवचमत्कारास्वादस्तस्यबहुविच
 लाभमानादिकचकवे स्यादितिभाव ॥ ३ ॥ विविधकल्पनाचाज्ञातस्यात्मनस्वभावएवेत्याशयेनदृष्टातारणयाह ॥ यथेति ॥ ४ ॥ एवंस्यात्त्राविकस्यैवविचल्प्याध्यारोपस्थाच
 नत्वचितनदाप्रश्रुत्यथपर्यंतकुर्वन्नेवस्थितइत्याह ॥ ततइति ॥ ५ ॥ सुषुप्तिकालेव्युच्छिन्नमपिकदापिनव्युच्छिन्नम् ॥ तदापिसुखमहमस्वाप्सनकिचिदवेदिषमित्युत्थितप्रति
 सधानहेत्वविधादृत्तिपुष्यत्रयार्चनसद्भावादितिभाव ॥ ७ ॥ तर्ह्यज्ञानमपितादृशशिवाचनसैववास्तीतिकस्तवेतेभ्योविशेषस्तत्राह ॥ ग्राह्येति ॥ सावधानत्वविशेषइत्यर्थः ॥ ८ ॥
 साचसावधानताआसगत्यागएवेतिदर्शयन्नचनेदृष्टफलबाहुल्यकीर्तनेनरामप्रवर्तयति ॥ दृष्टयेति ॥ ९ ॥ त्यक्तस्यासगस्यपुनरनुत्यादेविचारदाढ्यहेतुस्तित्याह ॥ दुःखेइति ॥ १० ॥

सुखदुःखेर्हर्षविषादौ ॥ एवमप्यादर्शानम्भराएव ॥ ११ ॥ प्रथममार्थातिगतोयति ॥ स्वप्नसनातीगनरुपपरिभवति च ॥ १२ ॥ अविचारितैरतर्कितैः ॥ १३ ॥ हृन्निमल ताजग
 क्त्यास्तर्कान्तर्गतासात्वमतर्कचिन्तुच्छमेव ॥ १४ ॥ यद्विद्वज्जगत्सुच्छन्निच्छसितसालैवजगद्विदिपरम तथादशनिपितवधधादिविधियोगस्वाययवपरिवृत्तनद्वनहृत्परशोकप्रस
 क्तिरित्याह ॥ त्वमिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ इतिउक्तरीत्याचिदूरेकगच्छकचाचस्ये ॥ १७ ॥ उकार्धनस्यपरमकाष्ठायायामस्यापयति ॥ चिदेकतानतामिति ॥ १८ ॥ स्वयसम

सुखदुःखेनकर्तव्येधनवधुदयक्षये ॥ एवंप्रायाएवसर्वानित्यंससारहृष्टय ॥ ११ ॥ जानास्येवर्गतिचिन्नाविपयाणांप्रमाथिनीम् ॥ य
 यार्थातिययार्थातियथापरिभवति च ॥ १२ ॥ एवमेवप्रवर्ततेप्रमाणिचधनानि च ॥ एवमेवावहीयतनिमित्तैरविचारितं ॥ १३ ॥ नतारु
 वनतासांत्वनिर्मलातजगत्क्रिया ॥ इदमित्यजगत्किचिक्किमुधापरितप्यसे ॥ १४ ॥ त्वमिहासिजगद्द्रूपचिन्मात्रविततरुते ॥ निजावय
 वकादृत्तौक क्रमाहर्षशोकयो ॥ १५ ॥ तातचिन्मात्ररूपोसिनतेभिन्नमिदजगत् ॥ अतस्तवकृयुकुत्रहयोपादेयकल्पना ॥ १६ ॥ इतिचि
 च्चरुर्थाचल्येष्विन्मयेजगदनुधौ ॥ तरगजालेषांभौधौक क्रमोहर्षशोकयो ॥ १७ ॥ चिदेकतानतामेत्यसौपुनोभागत स्थितिम् ॥ अय
 प्रथनिरामत्वतुयावस्यात्मकोभव ॥ १८ ॥ सम समसमाप्राप्तोमास्वहुरुदारुधी ॥ तिसृत्तामाचारतो नित्यपरिपूर्णइवार्णव ॥ १९ ॥ एत
 त्वंश्रुतवान्सर्वस्थितस्त्वपरिपूर्णधी ॥ यदिच्छसीतरत्पुतत्पच्छरघुनदत्त ॥ २० ॥ यत्पृष्टप्रथमेकल्पेनदृष्टपरिचादय ॥ श्रीरामउवा
 च ॥ इदानींसंशयोन्नस्र्वनिवृत्तोविशेषत ॥ २१ ॥ ज्ञानंज्ञातथ्यमखिलजातादृष्टिरऋत्रिमा ॥ नमुनेस्तिमलंद्वित्यनचेत्यनचकल्प
 नम् ॥ २२ ॥ तदाममामुदज्ञानप्रगातमधुनातुत् ॥ कलकआत्मनोर्त्सीतितदज्ञानवशेनया ॥ २३ ॥ आंतिरासादिदानींसानिदृत्तात्व
 त्वसादत् ॥ नजायतेनभियतेनचैवात्माकलकित ॥ २४ ॥ सर्वथखल्विदंद्रक्षमयमित्युदितोरम्यलम् ॥ प्रश्नेभ्य सशयेभ्यश्चवांछितेभ्य
 अस्वर्त ॥ २५ ॥ शुद्धंमेनिर्मलंचेतस्वष्ट्रायन्नप्रमादिव ॥ सवाचारोपदेशेपुप्राप्तप्रोक्तेपुसाधुभिः ॥ २६ ॥ निराकाक्षीस्त्यतोरम्यत सुमे
 रुकनकेष्विव ॥ नतदस्त्यस्तियन्नाशानतदस्तियदीप्सितम् ॥ २७ ॥

सर्वेष्वप्यनिर्मुक्तः ॥ हृमेनब्रह्मणसामोएकस्यापन्नाजगदाभासायस्य ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रथमेकस्येविचारारंभेविराम्यप्रकरणेत्वयायत्पृष्टयेप्रभ्राकृतालेपुअर्थाकषिद्व
 शिष्टचेत्स्तिर्हितत्वंचोदयपुच्छ ॥ २१ ॥ मलमज्ञानम् ॥ हित्वजीवब्रह्ममेव ॥ कल्पयेतेयतत्कल्पनम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ ब्रह्मिब्रह्ममयब्रह्मविवर्तोवा ॥ वांछि
 तेभ्यन्वनिवृत्तमितिशेष ॥ २५ ॥ त्वष्ट्रायभेकारोप्ययमणयमलक्षिततक्षणतस्मात्सूर्याश्चभिवशुःशुभास्वरम् ॥ साधुभिः प्राप्तेभ्यउपगतेभ्यः शिष्येभ्यः प्रोक्तेपुसर्वेषामावा
 राणांसाधनाभानुपदेशोपुनिष्ठाकाक्षी ॥ २६ ॥ चिरलभ्येआरा अनुपबलभ्येदृष्येतिभेद ॥ २७ ॥

मध्यमुपेक्ष्यम् ॥ २८ ॥ शैरवनरकविशेषचापिनद्वेषि ॥ २९ ॥ कणशःपरमाणुशोविभज्यकीर्णानिविदिशानिनिवाशितानीतियावत् ॥ त्रिजगंतियेनतथाविधस्यक्षीरसागरस्यसहति सर्वतोव्याप्तिरिवव्याप्तिर्यस्य ॥ औलोक्षिकमेतत् ॥ अथवाकणश प्रसृतैर्यशःक्षीरलवैःकीर्णानिसिक्तानित्रिजगतियथाविधामनुवशक्षीरसागरेसहतिव्यवहारोयस्यतथाविधिश्चिरसंभारामलक्षणोमदराचलोबोधाद्यतोत्वच्याकृतार्थ साप्रतविश्रातउपरतथमोदत्तइतिरेणान्वयः ॥ ३० ॥ इदजगत्इत्यथयदृष्टप्रकारमेवनाच्यस्तत्रमस्तीतियेनमूढेनज्ञातस्यहृदिकुसंदेहजालेनज्वलितेवअधिकसतापिनीइदमस्तुइतिकलनाअलमस्तिहेमुनीश्वरत्वमितिमहुक्तार्थस्वानुभवसवादायपरयेतिरेणा

नतदस्ति यदादेयं ह्यं मथ्यं चराचरे ॥ इदं हेयमुपादेयमिदं सदिदमप्यसत् ॥ २८ ॥ इति चिंताभ्रमःशांतो निपुणं परमो मुने ॥ न स्वर्गमभिवांछामि द्वेषि वापिनरौरवम् ॥ २९ ॥ आत्मन्येव हितिष्ठा मिमं दराद्रिवाभ्रमः ॥ कणशः कीर्णानि त्रिजगत्क्षीरसागरसंस्थितिः ॥ ३० ॥ विश्रांतश्चिरसंभारो निभ्रमो राममंदरः ॥ अवस्ति यदा मिदं वस्तु पश्येति कलनास्यलम् ॥ ३१ ॥ तद्वदितस्य कुसंदेहजालेन ज्वलितो विविजितान् ॥ इदमित्यंजगदिति ज्ञातं येन मुनीश्वर ॥ ३२ ॥ स यत्र याति कार्पण्यं जगतस्तत्र लभ्यते ॥ विचित्रा कुलकडोला जडो जडो जडो जडो जडो ॥ ३३ ॥ त्वत्प्रसादेन भगवंस्तीर्णाः स्मो भवसागरान् ॥ संपदामवधिज्ञातो दृष्टः सीमांत आपदाम् ॥ ३४ ॥ सर्वसारेष्व्यदीनाः स्मः पूर्णाः स्मः परमेश्वर ॥ यथावभेद्यामपरैर्दलिताशामतंगजम् ॥ संसारसागरे सम्यग्वीरतामागतं मनः ॥ ३५ ॥ परिगलितविकल्पतामुपतं प्रगलितवांछमदीनसारसत्वम् ॥ त्रिजगति यदतिप्रसन्नरूपं प्रमुदितमंतरनुत्तमं मनो मे ॥ ३६ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० विश्रांतिवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥

नचयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सतादशमूढपुरुषोयत्रयस्त्रिधनाद्विषयेकार्पण्ययातिजगतःसबधितद्वस्तुतच्चदृशानलभ्यतेऽस्माभिरिति शेषः ॥ यतोवयविचित्राअशनायादिलक्षणआकुलाकडोलाःषडूर्मयोयस्त्रिस्तथाविधाच्छुद्धिचिदाकारवृत्तिविवर्जिताज्जडाइवसागरास्त्वत्प्रसादेनतीर्णाःसिद्धतिरेणान्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सर्वसारेशुमानंदविषयेपिनित्यलब्धत्वादीनाःस्मः ॥ अस्मन्ननःससारलक्षणेसमरेदलितःआशामतंगजोयेनतथाविधंसत्परैरभेद्यांसम्यग्वीरतांयदौ ॥ ३५ ॥ पूर्णांमनःस्थितिमेववर्णयन्नुपसहरति ॥ परिगलितेति ॥ अदीनसारमकार्पण्यदृढसत्वस्यैर्यस्य ॥ त्रिजगतिप्रसिद्धानिपूर्णचंद्रक्षीरसागरशरदाकाशादीन्यानिप्रसन्नरूपाणि तान्यतिक्रान्तमितिप्रसन्नरूपम् ॥ सापेक्षसमासश्छादसः ॥ अंतःप्रमुदितमतएवानुत्तममेमनःस्थितमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥

इक्ष्वाकुस्योपायाबाळात्यागादयः पुन ॥ मन क्षयात्तदुठुणाज्ञानदाढ्यार्थमीरिता ॥ १ ॥ रामेण स्वस्य तस्त्वबोधविश्रीतीर्षाणितायामपितत्तरिपाकावप्राक्प्रच्युतिर्मात्रुषिति
 रिक्तानिस्कातस्युणादाढ्ययसिधिकीलपरपरामिषिष्वमीष्वमुक्तलक्षणभूताभानुक्तसाधनपरपरामेवप्रतिष्ठापियप्यश्रीबसिष्ठः आगुकेयथाभामभ्यषद्गारोपभोगादिलक्षणेशिबा
 बनेपि सर्वांश्चाहुरीयेष्वधुनान्प्रिखिादताइति स्यायेनप्रभाद्विद्विषापरानिष्ठाद्विषसकेरवर्जनाक्रोगस्यानर्थहेतुत्वाच्च स्यादेवपुनजननाशनर्थदत्त्याशार्कानारयन्वाह ॥ केवलेन
 ति ॥ केवलेनरामादिहेतुमन्वातएवअसगमेनकत्वाभिमानलक्षणकियासगनरूप्येन ॥ १ ॥ ननुविषयाणांनुष्टिजनकत्वनियमात्कथंतेपुरागस्तुक्रुराक्यदत्त्याशारस्याह ॥ केवलेन
 यथेति ॥ प्राप्तिक्षणतिरिक्तपूर्वांतरकालयोलेयुनुष्टिहेतुत्वव्यभिचारान्यानियमइतिभाषः ॥ २ ॥ अतएवचिरानर्थक्षणकमुल्लेखासगोपिनयुक्तदत्त्याह ॥ बाळेति ॥ वां

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ केवलेनेद्वियै सार्द्धवत्तं मानार्थवत्तिना ॥ असगमेनमनसायत्करोपिनतत्कृतम् ॥ १ ॥ यथाप्राप्तिक्षणेषुवस्तुप्रय
 मेतुष्टयेतया ॥ नप्राप्त्येकक्षणादूर्ध्वमितिकोनानुभूतवान् ॥ २ ॥ वांछाकालेययावस्तुतुष्टयेनान्यदातया ॥ तस्मात्क्षणसुरवेसक्तिवालौ
 धभ्रान्तिनेतर ॥ ३ ॥ वांछाकालेतुष्टयेतत्रवांछैवकारणम् ॥ बुष्टिस्त्वबुष्टिपर्यंतातस्माद्वांछापरित्यज ॥ ४ ॥ यद्वितल्पदमामोसिकदा
 चित्कालपर्यंयात् ॥ तदहंभावानारूपेनमकथ्यंत्वयापुन ॥ ५ ॥ आत्मज्ञानाच्चलस्याग्नेरामविश्रातवानसि ॥ अहंभावमहाश्वभ्रंनपुन
 पातमहसि ॥ ६ ॥ यस्मृतानतसदृष्टेभ्रत्वमेरुशिर स्थिते ॥ पुनर्गर्भानुकारात् पातालेपतनकुत ॥ ७ ॥ दृश्यतेतेस्वभावावोयममतासत्य
 तामय ॥ मन्येक्षणीविकल्पोसिजातोसिहतकालिक ॥ ८ ॥ स्वभावेसस्यितोरामइत्यावेदयतीवमे ॥ सौम्यपूर्णार्णवप्रस्थासमतानि
 र्मलातव ॥ ९ ॥ आशायानुनिराशाल्वमभावायातुभावनम् ॥ अमनस्त्वमनोयातुतवासगेनजीवत ॥ १० ॥ यांयां वस्तुदृशयासितस्यां
 तस्यामवस्थितम् ॥ सत्तासामान्यरूपेणब्रह्मद्विहितम् ॥ ११ ॥

छापरेलागोलदयते ॥ १ ॥ यदावस्तुलाभकृतः क्षणिकोविबाळाानिरोधः सुखहेतुस्तदाआत्यंतिकवांछोच्छेदोनिरतिशयानइहेतुरित्यर्थाशागतम् तदाशवांछेदवानर्थदत्त्याशारेना
 ह ॥ बाळाकालेइति ॥ बुष्टिरानरः अनुष्टिस्तुष्टिचिरोधिबाळेवपर्यंतोविच्छेदोयस्यासत्तायाविधा ॥ ४ ॥ ननुपुणानरपदमामोहतस्वैमसंपुनर्विषयबाळात्यागोपदेशस्तोकिमयस्य
 भाह ॥ यतीति ॥ पुनः कालांतरेव्यहंभावपकेनिसज्जनंमात्रुद्विगतस्यवस्थितिदाढ्यार्थं पुनरुपदेशइत्यय ॥ ५ ॥ सत्यपिराढ्येपुनर्मज्जनकिनाशारक्यतेतथाह ॥ यद्विति ॥ यय
 स्मादेतोः ॥ गर्भोमातृकुक्षिगतः पिबस्तमनुष्टस्यकरोतिजन्माशनर्थमितिगर्भानुकारोहंभावस्तदुक्तं पाताले ॥ दृढीभूतज्ञानस्यावययमपिधानर्थवीकोच्छेदित्वाचितिमान
 ॥ ७ ॥ अय्येयापुपकारपयामयेषुसंज्ञकंजबलज्ञाननष्टमितिमयासयताद्विलिखितमेवत्याशारेयाह ॥ दृश्यतइति ॥ कालिकाकविय्या ॥ ८ ॥ ९ ॥ नतजननसगस्तेनजीव

नलातमननादिदाढ्यात् ॥ १२ ॥ इदानीं निर्वासनत्वस्य स्वानुभवगम्यलक्षणमाह ॥ यत्रेति ॥ वस्तुभोगसुखम् ॥ यथागतं प्रारब्धोपनीतदुःखमपि ॥ १३ ॥ स्ववत् आ
 काशवत् ॥ १४ ॥ अभव्यं दुःखाद्यपि त्रिषु द्वेषकीकारेणाल्मतया अनुभव ॥ तेन तस्य प्रतिकूलताशाम्यतीति भावः ॥ १५ ॥ दुःखादौ प्रातिकूल्यविकल्पनमनःकृतमितितदेववाभु
 शुभोक्तयुक्त्या निरोद्धव्यमित्याशयेनाह ॥ चित्तेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ अज्ञानमेववाप्रवृत्तिद्वारानर्थनिदानमितितदेवज्ञानदाढ्येन निरसनीयमित्याह ॥ मौर्ख्येति ॥ १८ ॥ चित्तोन्मे
 षनिमेषाभ्यामितियदुक्तदृष्टानेन स्फुटयति ॥ यथेत्यादिना ॥ यथास्वमाकाशवात्स्यजसाचसगात्स्यदाच्चमलिनचलनादिस्वभाववेदनसपन्वतथाचितश्चित्तलक्षणत्स्यदा
 च्छेयतया इदमनर्थजातमुपस्थितमित्यर्थः ॥ १९ ॥ उक्तैरेवम्ब्यतिरेकौदर्शयति ॥ नानाच्छिद्रप्रविष्टसौरालोककुड्यसवयजाचित्रवर्णधीरिव ॥ २० ॥

अज्ञातात्मानिवद्भोसि विज्ञातात्मानवध्यसे ॥ रामत्वं स्वात्मनात्मानं बोधयस्व बलादतः ॥ १२ ॥ यत्र न स्वदते वस्तु स्वदते च यथागतम् ॥
 अवासनत्वं तद्विद्विसाम्यमाकाशकोमलम् ॥ १३ ॥ वासनारहितैरंतरिंद्रियैराहरक्रियाः ॥ नविक्रियामवाप्तोषि खवत्क्षोभशतैरपि
 ॥ १४ ॥ ज्ञाताज्ञानं तथा ज्ञेयत्रयमेकतयात्मनि ॥ शांतात्मानुभवाभयं न भूयो भव भागसि ॥ १५ ॥ चित्तोन्मेषनिमेषाभ्यां संसृतेः प्रलयोदयो ॥ तमभ्यासप्रयोगाभ्यामुन्मेषरहि
 योदयो ॥ १६ ॥ प्राणोन्मेषनिमेषाभ्यां संसृतेः प्रलयोदयो ॥ १७ ॥ यथावातरजःसंगस्पंदारवं
 तंकुरु ॥ १८ ॥ मौर्ख्योन्मेषनिमेषाभ्यां कर्मणां प्रलयोदयो ॥ तद्विलीनं कुरु बलादुरुशास्त्रार्थसंयमैः ॥ १९ ॥ यथावातरजःसंगस्पंदारवं
 भाववेदनम् ॥ तथाचित्तश्चेत्यतया स्पंदोदमुपस्थितम् ॥ १९ ॥ हृश्यदर्शनसंबंधस्पंदनेयं जगद्गतिः ॥ स्फुरत्यालोककुड्यादिसंगजा
 वर्णधीरिव ॥ २० ॥ हृश्यदर्शनसंबंधस्पंदोदाभावेन जायते ॥ वेदनाभवदाभासाचित्रपुंसांमिवाशये ॥ २१ ॥ चित्तस्पंदोत्थितामायातद्
 भावेविलीयते ॥ पयःस्पंदोत्थितावीचिस्तद्भावेव नश्यति ॥ २२ ॥ त्यागेन वासनांशस्य बोधाद्वाप्राणरोधनात् ॥ चित्तेनिस्यंदतांयते
 कुतः स्पंदस्य संभवः ॥ २३ ॥ असंविस्पंदमात्रेण याति चित्तमचित्तात् ॥ प्राणानां वा निरोधेन तदेव च परंपदम् ॥ २४ ॥ हृश्यदर्शनसंबं
 धेयत्सुखं पारमार्थिकम् ॥ तदंतैकांतसंविच्याब्रह्मदृष्ट्या मनःक्षयः ॥ २५ ॥ यत्र नाभ्युदितं चित्तं तत्सुखमकृत्रिमम् ॥ न स्वर्गादौ संभव
 तिमरौ हिमगृहं यथा ॥ २६ ॥

भवतीति प्रवज्जगत्तदाभासा ॥ यथाचित्रलिखितपुसामाशये हृदि भावैव न जायते तद्वत् ॥ २१ ॥ २२ ॥
 स्पदस्य कौटस्थ्यच्युतिरूपस्य ॥ २३ ॥ सर्वथेशब्दः ॥ २४ ॥ बोधाद्वा इति मध्यमोपायमुक्तविवृणोति ॥ हृश्येति ॥ विषये द्वियसबधेयत्सुखप्रसिद्धत्वरसार्थतो ब्रह्मसुखमे
 व ॥ एतत्सैवानदस्यान्यानि भूतानि मात्रासुपजीवतीति श्रुतेः ॥ अतस्तस्यातः परमावधिर्मानुषानदमारभ्योत्तरोत्तरशतगुणोत्कर्षेण श्रुत्यादर्शितो यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मन
 सासह आनदब्रह्मणो विद्वान्बिभ्रेतिकदाचनेति तदेकांततन्मात्रपूर्णतात्संविच्चिरूपया ब्रह्मदृष्ट्या मनःक्षयः सिद्ध्यतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्तत्सुखब्रह्मसुखतच्च स्वर्गादिभोगभूमौ न
 स भवति ॥ तत्र चित्तस्य कामासूयादिकलुषत्वादित्यर्थः ॥ हिमशिशिजलतस्य गृहसरः ॥ २६ ॥

नरायणं नृपगणस्य नृपैर्कर्मण्यमित्यथ ॥ ७ ॥ धित्तस्यतोनाश ॥ यनोदुर्वेधाश्रुतिवशादेव धित्तवेदिता धित्तसद्भाषयतीतिर्बोधेन नृत्पानिर्नयतीत्युक्तश्चित्तनाराशदिति
 तार ॥ शत रुन्नित्रेगलकव ॥ तेनदुर्वेधेना ॥ ८ ॥ मनुमानिनामपिप्यषट्कारानाश्चित्तमस्वेवत्कथज्ञानेननट सत्त्वनटत्वयोयुगपदेकत्रविरोधात्तत्राह ॥ धिपमानमपीति ॥
 ॥ १ ॥ नाशना यतथाप्यत्वभ्रमद्वयग्यरभ्राक् ॥ ३ ० ॥ भोतिधीजस्येवधित्तस्यचित्तनासावाधेनप्रधिलीयतदस्मर्थ ॥ षटादिनाशोपिकपालाद्यात्मनापरिशेषवर्जना
 मत्र नद्वयगनाग काव्यसिद्धयेत्याहानाभावइति ॥ ३ १ ॥ बस्तुबोधस्यात्रलुकाख्यताशामप्रवाधकत्वप्रसिद्धेरपिनसत्याशवाधकत्वमसक्तिरित्याह ॥ अवस्त्वेवेति ॥ चि
 त्तैर्मर्त्यगामादिकस्यात्मनोविवनइतिशेष ॥ ३ २ ॥ तर्हिकर्तव्यमुक्तचित्तस्यप्यषट्काराभाषस्यावास्ताम्येव नेत्याह ॥ धित्तमिति ॥ विश्वरसमाधिसाक्षाकार्पयता
 चित्तोपशमजस्फारमवाध्यत्रयमासुखम् ॥ इयातिशयनिर्मुक्तंतेतेतिनचशाम्यति ॥ २ ७ ॥ योधाद्रवतिचित्तानोदुर्वेधाश्चित्तवेदि
 ता ॥ तालवेतालवत्तेनमोहश्रीघनतांगता ॥ २ ८ ॥ विपमानमपिद्येतच्चित्तयोधाद्विलीयते ॥ सटप्यसट्टिवाभातितार्थहेमीकृतयथा
 ॥ २ ९ ॥ जस्यधित्तनधित्ताख्यज्ञचित्तमत्त्वमुच्यते ॥ नामार्यान्त्यत्वभाक्चित्तनोधात्ताभ्रसुवर्णवत् ॥ ३ ० ॥ नसत्त्ववतिचित्तत्वंतेनतत्प्रवि
 लीयते ॥ भ्रमशास्यतियोधेननाभावोविद्यतेमत ॥ ३ १ ॥ अवस्त्वेवविकल्पाल्मचित्तादिशशृंगवत् ॥ सर्वतदाल्मनस्तस्मात्तद्धिवो
 धाद्विलीयते ॥ ३ २ ॥ चित्तमत्त्वसमायातकिचित्कालजगत्स्थितौ ॥ विद्वत्यतुयावस्यायांतुयांतोतमवत्यत ॥ ३ ३ ॥ वक्षेवभूरिभुवन
 भ्रमविभ्रमोर्षेरियंन्धितंममनेकतर्थरुमेव ॥ मवात्मसंभवतिनतरदुर्गकिंचिच्चित्तादिकचनद्वीवहिसन्निवेश ॥ ३ ४ ॥ ॥ इ ०
 वा ० वा ० ट ० मो ० नि ० पु ० चित्तसत्तामूचननामचतुश्र्वत्वारिंशसर्ग ॥ ४ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अत्रेमा
 मत्रयोधायविस्मयोहासकारिणीम् ॥ अपूर्वाचैवसंक्षेपाद्रामरम्यांकर्यांशृणु ॥ १ ॥ योजनानांसहस्राणिविपुलंविमलसुटम् ॥ युगे
 रप्यजरद्रूपमस्तिविल्वफलमहत् ॥ २ ॥ अविनाशरसाधारसुधामधुरसारवत् ॥ पुराणमपिवाल्लेदुदुलमार्दवसुंदरम् ॥ ३ ॥
 नरायणशालकीकन्याभ्यन्त्रिषुपिपालाकृतसाधिनानुबन्धि विवेकैकव्याकिर्भूतनुयातीतावस्यैवतस्यावसावतीतिश्राव ॥ ३ १ ॥ तनुयतीतब्रह्मयवन्वहातातवच्चि
 त्तजगद्विनिध्याचैरण्स्थितंशत्रात्मकमभितिनधित्तारिकनामकिंचित्तरद्वलतरमलीतिज्ञानमाषेणतन्माश्रमभाषपरिशेषिचिन्तादेपुंकेपुवैत्याशयेनाह ॥ ब्रह्मिहेति ॥ यथा
 नरेवनापरिकथितनामारोपनवाप्यादिसन्निवेशालपासमावेशनानालितद्वलतरमसुखमस्तिचिरेकसत्तमेब्रह्मण्यपिजगदसमावेशोद्वेदनालीत्यर्थ ॥ ३ ४ ॥ ॥ इ
 निर्धाराभिष्टम ॥ आत्ययकारोनिषाण ० पु ० चतुश्र्वत्वारिंशसर्ग ॥ ४ ४ ॥ ॥ १ ॥ ॥ स्तानदरससपूर्णाधिक्यत्कल्पमास्पद्यम् ॥ इहविल्वकलत्वेनपरब्रह्मोपबण्यते ॥ १ ॥
 नृयारिन्त्याप्याताप्याम् ॥ १ ॥ नर्धायदत्त्वजद्रूपस्यभावोपस्य ॥ २ ॥ तुषेयतुधादेक्षयाबाअतिभयुसारवत् ॥ बाल्लेरोत्कुरायायात्ततिदिनमुपशीयभाषानिबलानीबया-
 कलासानीबभावेनतद्वनपत्रजुक्त्वातंनियानुद्वारम् ॥ ३ ॥

भुवनव्यूहमध्यगतमहामेरुविवेदीभूतम् ॥ मंदराद्रि रिवाचलदृढम् ॥ ४ ॥ प्रागुक्तं सहस्रपदसंख्यपरमिबिब्याचष्टे ॥ योजनेति ॥ जगतः स्थितेर्विधारणस्य नियमनस्य च मूलम् ॥ ५ ॥ हरतिवहति ॥ राजिकासृक्षमसर्षपास्तत्कणानापद्धतेः पक्तेः ॥ ६ ॥ षड्स. षड्द्विद्रियभोग्यब्रह्मलोकांतमुखलव. प्रसिद्धोवा ॥ ७ ॥ तेनादाशरसयुक्तेनापिकाकेनयत्पा
 तपतनसमेति ॥ तर्हिकिस्त्वस्थानएवजीर्यतिनेत्याह ॥ सदैवेति ॥ ८ ॥ जरठाश्विरायुषः ॥ ९ ॥ १० ॥ विततमतिविस्तीर्णयत्स्यौल्यबृहत्तातच्छालिनः ॥ ११ ॥ समस्तेषुफ
 लेषुपुरुषार्थेषुचसारस्थश्रेष्ठस्या॥ अष्टिवीजनास्ति॥ १२ ॥ शिलायाअतः प्रदेशवनीरघोघनः॥ विज्ञानघनएवेतिश्रुतेः ॥ स्वदमानंदुविबवत्स्वसंविदाद्यनमिवास्वाद्यनिरतिशयानद

व्यूहमध्यमहारुंमंदराद्रिरिवाचलम् ॥ महाकल्यांतवात्यायाअपिवेगैरचालितम् ॥ ४ ॥ योजनायुतकोटीनांकोटिलक्षशनैरपि ॥ वै
 पुत्येनापरिच्छेद्यंमूलमाद्यंजगत्स्थितेः ॥ ५ ॥ यस्यबिल्वफलस्योच्चैर्ब्रह्मांडानिसमीपतः ॥ हरंतिलीलांशैलाधाराजिकाकणपद्धतेः ॥ ६ ॥
 स्यंदमानरसापूरांस्वाह्वीरसचमत्कृतिम् ॥ यस्यातिशेतेनोकाश्विदपिराघवषड्रूसः ॥ ७ ॥ नकदाचनपाकेनपानंतेनसमेतियत् ॥ सदैवप
 क्तमप्यंगजरसायन्नबाध्यते ॥ ८ ॥ ब्रह्मविष्ण्वंद्रुद्राद्याजरठाःकेचिदेवन ॥ यस्योत्पत्तिविज्ञानंतिमूलंवाद्यंतमेवच ॥ ९ ॥ अहधंक्रुद
 क्षस्यत्वदृष्टकुसुमाकृतेः ॥ अस्तंभमूलशाखस्यफलस्यास्यमहाकृतेः ॥ १० ॥ एकपिंडघनाकारविततस्यौल्यशालिनः ॥ यस्योत्पत्तिवि
 कारादिपरिणामो नहस्यते ॥ ११ ॥ समस्तफलसारस्यफलस्यास्यमहाकृतेः ॥ नमज्जानाष्टिविततोनिर्विकारो निरंजनः ॥ १२ ॥ शिलांत
 रिवनीरंध्रःस्यंदमानंदुविबवत् ॥ रसंस्वसंविदास्वाद्यंस्यंदमानद्वामानुशीतलालोककारकः ॥ शैला
 भोमृतपिंडाभोमजाआत्मफलस्थितेः ॥ १४ ॥ तस्मात्परममजातुयासौस्वात्मचमत्कृतिः ॥ अनंतरक्षितो नित्यमनन्यः श्रीफलंगतः
 ॥ १५ ॥ स्वसंनिवेशवैचित्र्यमन्यत्वफलतांगताम् ॥ अत्यजंत्यातयातन्व्यास्थूलयाप्यतिवालया ॥ १६ ॥

रसंस्यदमानः ॥ १३ ॥ कोशइति ॥ एतस्यैवानदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवतीतिश्रुतेः ॥ आत्मनोमानुषानंदादिहेरण्यगर्भानंदांतकर्मफलस्थितेर्मज्जासारः ॥ १४ ॥ त
 स्माद्धैरण्यगर्भानदफलादिपरमस्याव्यक्तस्यमज्जा ॥ अनतेनत्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वभावनैरक्षितः ॥ स्वात्मकमेवश्रीफलविल्वगतः सचानन्यः अद्वयएवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ अ
 नन्यत्वमेवोपपादयितुचमत्कृतिपदस्वारस्यप्रकटयति ॥ स्वसंनिवेशेत्वादिना ॥ यतस्तथास्वात्मचमत्कृत्यास्याध्यस्तस्यान्यत्वस्यभेदज्ञानस्यफलतापरमप्रयोजनतांगतचिदेक
 रसमज्जारूपपारमार्थिकत्वसंनिवेशवैलक्षण्यमत्यजत्वैवइदंभेदादिस्ययमुत्पाद्यभावितमितिपरणान्वयः ॥ प्रकारांतरैरपितस्याश्वमत्कृतित्वोपपादनायतन्व्येत्यादिविरुद्धविशेष
 णानि ॥ अणोरणीयस्वात्तन्व्या महतोमहीयस्वात्स्थूलया चिरतनत्वेपिदृष्ट्यादिविकाराभावादिवालया ॥ १६ ॥

असमोपिभेदस्थोत्यादनेकोहेतुलामाह ॥ इयमिति ॥ इयमइमस्मीति अनिवमिद्वताप्यासपवतद्वेदुरित्यर्थः ॥ अम्यतापृथक्कतदापादकफलमविषयोनेभूतभुवनभेदादिरूपेणो
 त्यायेत्यर्थः ॥ असप्रबदित्यनेनत्वप्रकाराचिदेकरसेमलस्यैवप्रभोनालिङ्गुरातत्कार्यभेदस्थेतिष्योत्येते ॥ १७ ॥ स्वोत्वादिभूतभुवनमविभेदेहेतुतोत्यादनद्वाराआभिमानिकस
 बलनसालगतत्वाह ॥ अहमिति ॥ अहकलाअहकारलास्या समुद्रोम्यपिसमष्टिरूपेणोद्भवस्तत्समनतरम् ॥ आकारालादुणःशब्दश्चिद्रूप्युणैकदेशीयेयांतयाचिधैबिलो
 क्योपलक्षितम्यपिसमष्टिरारीपरमाणुभिः ॥ १८ ॥ स्वस्वरूपापारित्यागनैखपापान्तिरेवास्यामहतीआलक्षमकृत्तिरित्यमयावर्णितेत्युपसहति ॥ इतीति ॥ शक्तिर्भवद्वास्तसमर्थ
 तातस्वरूपताम् ॥ १९ ॥ समेतिर्दिकारेनिच्छेदेष्वन्यथाकारादकृतसमसारिता ॥ २० ॥ इत्यथविषयदादिसर्वमियमेवनाम्यइत्या किंचिदितिदृष्टव्यमित्याह ॥ इदमित्या
 इयमस्मीतिकलनादसद्व्यन्यतामलम् ॥ भेदापसंभवदिदस्वयमुत्यापभावितम् ॥ १७ ॥ अहकलासमुद्रयसमनतरमेवसा ॥ वलि
 ताकाशशब्दांगत्रैलोक्यपरमाणुभिः ॥ १८ ॥ इत्यनुकमतोयातासविच्छक्तिस्वरूपताम् ॥ मज्जाप्राक्सन्निवेशस्वतमेवाप्यसमुज्जती
 ॥ १९ ॥ संविच्छक्त्यातयातत्रतत्सरलरूपया ॥ निजएवसेरूपेदृगित्यसंप्रसारिता ॥ २० ॥ इद्व्योममहनंतमिर्यंकालमयीकला ॥
 इयंनियतिरित्युक्ताक्रियेयस्यंदरूपिणी ॥ २१ ॥ अयंसकल्यवित्सारस्त्वयमाशांतरअम ॥ रागद्वेषस्थितिरियेहेयोपादेयधीरियम् ॥
 ॥ २२ ॥ इयत्वत्तात्वियमत्तातत्तेयसंस्थितास्वयम् ॥ ब्रह्माहौषोयमूर्ध्वस्य स्वयमंगोर्ध्वमप्यध ॥ २३ ॥ अयंपुरःशार्ध्वतोयंपश्र्वादाराह
 वीयसी ॥ इदंभूतवतमानप्रविष्यत्विदमित्यपि ॥ २४ ॥ इदमंत स्थितानल्यकस्वर्नाभोरुहालयम् ॥ ब्रह्माहर्महपापीदक्रीहामहपमहल
 म् ॥ २५ ॥ अनतकलनातत्वपरिपद्यवित्ताहरे ॥ तद्वनकर्णिकाचंचंलोकपद्माक्षमालिका ॥ २६ ॥ इयंकोर्णमहारुद्रगणापूरितकोटरम् ॥
 दीर्घाअसरणिअतीव्यसनेय प्रभाविनी ॥ २७ ॥ इयंमेरु ककुभ्यत्रजगत्यंकजकर्णिका ॥ सुरवेद्रुमवृद्धासत्पटामरपद्रपदा ॥ २८ ॥
 इयमुद्दामसौगव्यस्वर्गश्रीपुण्यमजरी ॥ अगज्जरठदक्षस्वरजोनरकमूलिन ॥ २९ ॥

दिना ॥ ११ ॥ आप्यालिकार्थाअपीयमेवेत्याह ॥ अयमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ लिंगभेदःआत्माप्रभेत्वाविशेष्यपरमप्यातत्योज्य ॥ द्वीयसीदूरतरा ॥ २४ ॥ अत
 स्थिताअनंता कल्पनोष्ठोद्वाणामालयाजीवायस्मिन्नायाधिपम् ॥ २५ ॥ अनंतै कलनातस्यै रचनरइत्ये-वरित-पद्युधिता ॥ २६ ॥ कीर्णै-सर्वतोम्यातेमह्यरुद्रगणै-पूरितको
 टरा अयसरणिारकारापवधी ॥ अस्मिन्व्यर्णैर्दित्तैःत्रयाधि ॥ नीलपीवा शितिकठा-शबद्विद्विभ्रुतेरितिभाष ॥ भाताविपयलपटा स्वर्णिणलेपाप्यसनेम्य अप-यत्ने
 म्यानिमित्तेभ्यःप्रभाविनीयतापवनीयकाशबतीबा ॥ नदाप्रपातेन-पयेप्रमाणुदत्तित्तैर्नातित्यर्थः ॥ २७ ॥ अथअस्यामुतस्यांककुम्भिशिा इडुलक्षणस्यमधुनउच्छासेअ
 यामकरेलेपटा अमलक्षणा पट्टपदापस्याम् ॥ २८ ॥ रजोगुणकार्यगारादिनानरैःसु-सिधमूलिनोभूलभतोअगज्जरठदक्षस्वडामसीमप्यास्वर्गश्रीलक्षणापुष्यमजरीइयमे
 वेत्यर्थः ॥ २९ ॥

ऊर्ध्वमपारपरितथापारपर्यता व्योमलीलाव्योमाकारासरोजिनीकमलिनीसरस्तीवाइयमेवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ क्रिया कर्मार्ण्येवपरितो ग्राहायस्याम् ॥ तरंगाइवतरलामासत्वाव
 लीयस्याम् ॥ सर्ग प्रजोत्पादनतल्लक्षणे आवर्त्तनिधावनेकार्थेतिष्ठतीतितस्थामूरिभूतपरशस्यस्याम् ॥ ३१ ॥ इयत्तयाप्राण्यायु परिमाणेनप्रसरिणीविस्तृता तेजोभिरम्या
 दिल्यचद्रादिभि केशरिणी ॥ व्योमैवपकजंयस्यास्तथाविधाकालनलिनीइयमेव ॥ ३२ ॥ इतिवर्णितप्रकाराःसर्वेसानिजमजाचमक्ततिरेव ॥ एवप्रकारैर्व्यष्टिसमष्टि
 सकल्पसन्निवेशस्यातःकृतसंस्थितिः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ बिल्वाख्यायिकासमाप्यस्वरूपैवचित्रवर्णयन्नुपसहरति ॥ एकेति ॥ एकत्वसंब्ययायाअपिद्वैतापादकत्वान्नैकालिका

इयंचताराकिंजल्काम्ब्रह्माणवतटस्थिता ॥ अपारापारपर्यताव्योमलीलासरोजिनी ॥ ३० ॥ इयंक्रियापरिग्राहातरंगतरलावली ॥ स
 र्गावर्त्तविधानस्थभूरिभूतपरंपरा ॥ ३१ ॥ इयत्तयाप्रसरिणीक्षणकल्पादिपल्लवा ॥ तेजःकेशरिणीकालनलिनीव्योमपंकजा ॥ ३२ ॥
 इमाभावविकाराढ्याजरामृतिविषूचिकाः ॥ विधाविधाविलासाढ्याइमाःशास्त्रार्थदृष्टयः ॥ ३३ ॥ इतिसातस्यबिल्वस्यनिजमजाच
 मरुतिः ॥ संकल्पसन्निवेशांतरैवैवकृतसंस्थितिः ॥ ३४ ॥ शांतास्वस्थानिरावासौम्याभावनयोञ्जिता ॥ कर्तृत्वमप्यकर्तृत्वंकृत्वा
 कृत्वेवसंस्थिता ॥ ३५ ॥ एषैकैकैवविधेवविभाव्यमाननैकालिकानविधाननुसैवसैव ॥ सत्यास्थितासकलशांतिसमैकरूपा
 सर्वात्मिकातिमहतीचितिरूपशक्तिः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे०मोक्षोपायेषुनि०पू०बिल्वोपास्थानेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥
 श्रीरामउवाच ॥ भगवन्सर्वसारज्ञत्वयैपाविल्वरूपिणी ॥ महाचिद्धनसत्तेहकथितेतिमतिर्मम ॥ १ ॥ चिन्मज्जारूपमखिलमहंतादी
 दमाततम् ॥ नमनागपिभेदोस्तिद्वैतैक्यकलनात्मकः ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ यथाब्रह्मांडकूडमांडमज्जामेवादिंसंस्थितिः ॥
 तथाचिद्विल्वमज्जेयंब्रह्मांडादिजगत्स्थितिः ॥ ३ ॥

नापिविधाधिकतुसैवएकत्वसैवैका ॥ वीसयासजातीयजिजातीयनिष्ठत्तिर्वा ॥ सकलस्यद्वैतविकल्पस्यशांत्यात्मैकरूपा ॥ अनेनस्वगतभेदस्यापिव्यावृत्तिः ॥ अतिमहती
 ब्रह्मशब्दलक्ष्याचितिरूपाशक्तिरेवेत्यव्युत्पत्त्यादितेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशनिर्वाणप्रकरणे०पंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ इह
 शिल्पिमनोदृष्टपद्मिनीखड्गमहितम् ॥ शिलोदरमिवब्रह्मप्रपचाभासमीर्यते ॥ १ ॥ श्रीरामःस्वस्यबिल्वाख्यानतात्पर्यबोधंदर्शयति ॥ भगवन्निदिहाम्याम् ॥ १ ॥ २ ॥ नाहंता
 दिमात्रचिद्विल्वमज्जाकिंतुब्रह्मांडादिसर्वमपीतिनिस्सकोचबोध्यमित्याशयेनवसिष्ठउवाच ॥ यथेत्यादिना ॥ ३ ॥

चिद्विलस्यमञ्जोत्प्लेकतःशेरास्थावयवानांरसघन परिणामविरोधदतिकस्यचिद्भूतिभारयति ॥ सृष्टिरिति ॥ यथाबिल्वस्वर्षमजायाआधारस्तथासृष्टिलक्षणमजायाआ
 धयाया साधास्त्ववपरस्यानीपस्यान्यत्यसप्तभेदतःपरिणामरूपमजास्यात् तत्रसर्वगस्यास्यचिद्वालनःकारत्वेनैकेशेनषापरिणामित्वेविनाशोदुर्भारः ॥ नचैतन्निरवयवे
 मय्योत्रःशेराःपरिणामोबासप्रवतीतिनमज्जाराब्धःपरिणामपरदत्ययः ॥ ४ ॥ तार्क्षिकपरदतिषेद्विषमलक्षणचमत्कारपरदत्याशयेनाह ॥ चितेरिति ॥ शिलांत शिल्पियमनःक
 ल्पिनपयत्रयसन्निवेशवक्षिष्य ॥ ५ ॥ दृष्टांतविबरीतुमलशिलाएष्यायिकप्रसौति ॥ अथेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ मनःकल्पनानामानत्यावर्तानि ॥ ८ ॥ उपनिगूढानिष्ठिष्टानि ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥ दृष्टैर्परीत्येनापिमन कल्पनसभवादाह ॥ कर्णिकेति ॥ कर्णिकाजालेपुमूलानियेषाम् ॥ इतराणिकानिचिदमूलानिच ॥ ११ ॥ शखा पद्ममुकुटवत्सन्निवेशान् ॥

सृष्टिचिद्विल्वमज्जास्यास्ताधारान्यत्वसभवे ॥ विनाश सर्वगस्यास्यनचैतत्सप्तवत्यलम् ॥ ४ ॥ चितेर्मरीचयीजस्यजगदास्याचमल्ल
 ति ॥ स्थितासौपुमसौम्यांत शिलात सन्निवेशवत् ॥ ५ ॥ अत्रेमाभिदुवदनचित्रांविस्मयकारिणीम् ॥ वर्ण्यमानामयारम्यामन्यामा
 स्यायिकंशृणु ॥ ६ ॥ श्लिग्धास्पष्टादृष्टुस्पर्शमहाविस्तारशालिनी ॥ निधिठानित्यमद्भुव्याक्चिदस्तिमहाशिला ॥ ७ ॥ तस्यामतःत्र
 फुड्यानिपमानिसुयद्हन्यपि ॥ सरस्याभिवरम्याणितान्यनंतानिसतिवै ॥ ८ ॥ अन्योन्यप्रोतपत्राणिभिमयोविचटितानिच ॥ मिथश्चोपनि
 गूढानिगूढानिप्रकटानिच ॥ ९ ॥ अधोमुखान्यूर्ध्वमुखान्यपितिर्यङ्मुखानिच ॥ मियोमिलितमूलानिमिय प्रोतमुखान्यपि ॥ १० ॥ क
 णिकाजालमूलानिमूलान्त कर्णिकानिच ॥ ऊर्ध्वमूलान्यधोमूलान्यमूलानीतराणिच ॥ ११ ॥ तपांचनिकेट्संतिशखा शतसहस्रश ॥
 चक्रौपाश्रमहाकारा पद्मवत्सन्निवेशान ॥ १२ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सत्यमेतन्मयादृष्टाताहरीसामहाशिला ॥ शालग्राममेहरेर्धा
 क्षिविद्यतेपरिवारिणी ॥ १३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमेतद्विजानासिदृष्टवानसितांशिलाम् ॥ योयश्चतत्रवैप्राण समस्ताहगन
 तरः ॥ १४ ॥ मयात्वियमपूर्वैवशिलेहकथितातव ॥ यस्यामतमंहानुद्वीसर्वमस्तिचनास्तिच ॥ १५ ॥

शकीपास्तुविकसितपद्मवत्सन्निवेशानदत्यथादृश्यते ॥ १२ ॥ स्वयतीर्थयाभायांशालग्रामक्षेत्रेदृष्टांशिलागुढाक्यास्वरश्राम शैवाभगवताजगत्कल्पनासहितमल्लदृष्टा
 त्तत्तेनोवादेतेतिमय्यमानआह ॥ सत्यमेतदिति ॥ परिवारिणीपद्मवत्सन्निवेशान्परिहता ॥ १३ ॥ दृष्टांतवार्ष्टतिकसप्तधस्त्यास्यभुद्धइत्यनुमोवमानोषसिष्ठआह ॥ एवमेतदि
 ति ॥ तदृष्टांतपूर्वांशिलादृष्टवानसीतिविजानासियश्चतादृष्टांततिकभूतश्चिबालायोपादृशास्वभाव ॥ अतरोनिरवकाराचिह्न समयाणस्यापिप्राणोनिरतिशयानवह
 पसप्रतस्मिन्चिपिपेष्टयानसीतिविजानासि ॥ १४ ॥ मयातुनल्लदृष्टांशिलादृष्टांतत्वेनाभिप्रेताकित्वपूर्वास्त्रैषैवशिलात्वेनपरिकल्प्यबिल्वमिवोपप्यस्तेतिउपपयेतात्यर्थ
 विषयारेपिनोपेयेविषयारदत्यायेनाह ॥ मयात्विति ॥ १५ ॥

चिदात्मनिगुणशिलाशब्दप्रयोगनित्तानगुणान्दर्शयति ॥ घनत्वेति ॥ आदिपदाद्भेदत्वैकरसत्वकूटस्थत्वादिपरिग्रहः ॥ १६ ॥ अपिशब्दाभ्यांस्त्वितोविरोधोमाययापरिहर्तव्यः ॥ १७ ॥ जगदेवमयातत्रपद्मवनत्वेनोक्षितमित्याह ॥ अस्यामेवेति ॥ तच्चजगदन्यदिवभातमपिवस्तुनानान्यतश्चिदात्मकचवानाकिनुमाद्यैवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ तेषाचनिकटेसतिशखाःशतसहस्रशदितियदुक्ततात्पर्यमाह ॥ शखेति ॥ लोक्यतइतिलोकचित्रलिख्यतेशिल्पमन कल्पनयायथातथाभूतभव्यसर्वजगत् तत्रशालभ्रजिकावस्तुतोयथावास्तवीवअस्तीतिरेणान्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ आदत्तेस्त्रीकरोतितथाएषाचिदिघनाएकिकाएकपिडतास्वीकरोतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ तत्स्वरूपादिभिनोपिवपुर्मय परिच्छिन्नाकारइवभातीत्यर्थः ॥ सुषुप्तावस्थयाटकच्छेदात्सागनभिव्यक्तयेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ सतोःशिलामरिचयोर्नोदेतिनास्तमायातितथेत्यर्थः ॥ पुरंध्यासुचित्रायाखि

चिच्छिलैषामयोक्तायेस्यामंतर्जंगतिवै ॥ घनत्वैकाल्मकत्वादिवशादेशिलैवचित् ॥ १६ ॥ अप्यत्यंतघनांगायाःसुनीरंध्राकूटेरपि ॥ विद्यतेतर्जगद्व्योधीवविपुलानिलः ॥ १७ ॥ द्यौःक्षमावायुराकाशंपर्वताःसरितोदिशः ॥ संतितस्यांशिलायांचसुषिरंमननागपि ॥ १८ ॥ अस्यामेवघनांगालमजगत्पद्मंविजृंभते ॥ एतस्माद्दस्तुतोनान्यदन्यच्छुद्धाल्मकं चवा ॥ १९ ॥ शंखपद्मादिकंलोकंपाषाणोलिख्यतेयथा ॥ भूतंभवद्भ्रविष्यच्चशिलायांशालभ्रजिका ॥ २० ॥ तथास्तितत्रतत्सर्वसंस्थानंवस्तुतोयथा ॥ उपलांतःसन्निवेशोनानात्माप्येकपिडताम् ॥ २१ ॥ यथादत्तेतथैषाचिपिंडाकारैकिकांघनाम् ॥ यथापद्मःशिलाकोशादभिनन्नस्तद्वपुर्मयः ॥ २२ ॥ तथासर्गश्चित्तरूपादभिन्नोपिवपुर्मयः ॥ सुषुप्तावस्थयाचक्रपद्मलेखाःशिलोदरे ॥ २३ ॥ यथास्थिताश्चित्तेरंतस्तथेयंजगदावली ॥ शिलांतःपद्मलेखाली मरिचांतश्चमल्लतिः ॥ २४ ॥ नोदेतिनास्तमायातियथासर्गस्तथाचितौ ॥ यथापुरंध्यांमर्योतर्मज्जावाविल्वगायथा ॥ २५ ॥ तथानंतविकाराढ्याचितौब्रह्मांडमंडली ॥ विकारादितदेवेतिमुधैवोक्तिरनर्थिका ॥ २६ ॥ तत्तांसमुपयात्याशुजलंबिंदुरिवांभसि ॥ अनंतत्वाच्चित्तेरद्विकारादिचितेरिति ॥ २७ ॥ उक्त्यासंपद्यतेयच्चतल्लयेनविलीयते ॥ ब्रह्मैवेदंविकारादिविकाराद्यर्थवर्जितम् ॥ २८ ॥ वर्जनावर्जनेर्थस्यब्रह्मैवानंततावशात् ॥ ब्रह्मस्थितंविकारादिब्रह्मैवोत्पादितंक्रमात् ॥ २९ ॥

यामतर्मसिमर्यस्तत्कांतःसदैवास्ति ॥ २५ ॥ यदाविकारिणांब्रह्मांडानांचिन्मात्रत्वतदातद्विकारभुवनशरीरादिभेदानांचिन्मात्रत्वमर्थसिद्धिमितिदुक्तिरर्थशून्यत्वान्मुधानिष्फलैव ॥ २६ ॥ कुंतोर्थशून्यातत्राह ॥ तत्तामिति ॥ यतएतद्विकारादिआशुब्रह्मांडानांचिन्मात्रतादर्शनक्षणएवतत्तांचिन्मात्रतासमुपयातिनपृथगणुमात्रमप्यवशिष्यतइतिहेतोः ॥ २७ ॥ कविवर्णितागंधर्वनगरत्रैचिन्व्यवदुक्तिमात्रसिद्धत्वादपितस्यप्रत्येवृचिन्मात्रत्वमित्याह ॥ उक्त्येति ॥ सभूरितिव्याहृत् भुवमसृजत एतइतिवैप्रजापतिदेवानसृजत अस्यभितिमनुष्यानिद्वइतिपितृनित्यादिश्रुत्याभुवनादिसर्गस्यामपूर्वकत्वोक्तेरवनामलयेनलयोप्युहः ॥ २८ ॥ विकाराद्यर्थवर्जनमपिनवस्वतरमित्याह ॥ वर्जनेति ॥ २९ ॥

पुण्यफलपतिस्वकार्यधीजवत्सर्षपश्चत्तानुदृशिरशानादापिषर्षीषिदेवेत्याह ॥ १० ॥ अकुरादिष्वपुष्वधिकारोपुभवतीविषयमनिवाधउत्तरकालकाहारावा
 पशुशार्दियाति ॥ ११ ॥ दैतस्यैकत्वकल्पनाधीनकल्पनत्वाद्यकल्पितश्चिन्माघंतत्त्वमित्याह ॥ एकत्वमिति ॥ एतयोर्षीजतत्कार्ययो ॥ अन्धप्रवधिद्व्यतिरिक्तजाड्यकल्पना
 तरपीनादिति ॥ तच्चिद्रूपं तुकरादिष्विर्षदशाकाड्यस्वभावसंभवातीत्यर्थ ॥ १२ ॥ तदेवसुदृढयन्त्रकृतयोजयति ॥ चिदिति ॥ ३३ ॥ मज्जादिविल्वेइतिरोप ॥ ३४ ॥ एक
 प्रतदतिप्रसिद्धमग्नूपेणदरपते ॥ सुपुमकरिष्मिन्वासनामाश्रम ॥ ३५ ॥ ३५ ॥ जगत्कृतुर्जीविष्वरूपं तदीयकतृत्वादिजगच्चिदितिश्चिदेष ॥ मयाभावाभाविभावितोभावा
 अत्रान्यार्थमिदंविद्विद्भृगव्यांभसासमम् ॥ यीर्जपुष्यफलांतस्यंयीजांतनान्यदात्मकम् ॥ ३० ॥ याहरीयीजसत्तासाभवतीयात्ययो
 ॥ ३२ ॥ चिद्विन्नकदाचिच्चह्रयमर्तमिथोद्वयम् ॥ महाशिलांतरेभेदोलखात्मास्त्रियेयाद्युः ॥ ३३ ॥ तदन्यानन्यमज्जादिचिद्विद्वनेत्रिजगत्त
 या ॥ रेखोपरेखावलितायैकापीवरीशिला ॥ ३४ ॥ तथात्रैलोक्यवलितत्रैकमितिदृश्यते ॥ एतच्छिलांतरजादिययानित्यसुपुमकम्
 ॥ ३५ ॥ नात्मनेतिनचोदंतितयाहवाजगद्गति ॥ यथाशिलांतरेखादिभिद्येतेनशिलांतरात् ॥ ३६ ॥ तत्सारत्वाजगत्कदं कदंत्वादिजगच्चि
 ति ॥ यथाशिलांतरानानांस्वठास्पटभवाभावा ॥ ३७ ॥ विपयत्वगच्छतिकर्तारो जगतस्त्रया ॥ नेदं कदाचिच्छ्रियतेनकदाचननश्यति
 ॥ ३८ ॥ अद्विव्यभवोच्छासविलासावेदनात्मकम् ॥ ययायन्नयदाकारतयातन्ननेदवद्दि ॥ ३९ ॥ ब्रह्मसत्तात्मकं सर्वसुपुमस्यमिवस्थित
 म् ॥ मुरिभावविकाराद्भयोयोजगदुरुभ्रम ॥ सुपुममेवतद्विच्छिशिलांतपकजादिवत् ॥ ४० ॥ नित्यंसुपुमपदमेवजगद्विलास सम्यक्
 प्रशान्तमचिद्वनखात्मकत्वात् ॥ पद्मा शिलांतरिवसर्गदशास्त्वसाराहृष्टानेदहमुपयांतिकदाचिदेव ॥ ४१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षो
 पायुपुनि पू शिलाकोशोपदेशोनामपट्टचत्वारिंश मर्गं ॥ ४६ ॥

॥ १० ॥ शिलायापतरत्तरभेदविपयत्वंगच्छतितथाआत्मतत्त्वरानपिकताइत्यर्थ ॥ १८ ॥ अद्विद्विरिक्तवद्विकारित्वादिस्वर्थ ॥ अतएवशिलानानाशिविनिविठ
 द्रमानसकल्पनाभेदवन्नप्रापिगानाजीवविच्छेदकल्पनाभेदपितत्तद्रूपमेवाचक्षितइत्याह ॥ यथेति ॥ यदाकारकल्पय्यतइतिरोप ॥ १९ ॥ सुपुमस्ययथाप्रतिजीवविचिष्वभला
 प्रायकल्पनाभेदवचिरोपेनसहेतद्वित्यय ॥ सुपुममनुष्मिपितवासनामाश्रमेव ॥ २० ॥ आस्थापिकातात्पर्यसंक्षिप्योपसहरति ॥ नित्यमिति ॥ चिद्वनयद्ब्रह्मत्वतद्वात्मक
 त्वात् ॥ असात्तलुच्छा शिलांतपद्माद्भवगादिरशाआत्मनिदृष्टाअपिकदाचिद्विदेहंस्वरूपस्थितिनापयात्सेवेत्यर्थ ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीशासिष्ठम०तात्ययप्रकाशेनि०पू०
 पट्टचत्वारिंश मर्ग ॥ २१ ॥ ॥ ११ ॥

इह बिल्बशिलाख्यानात्स्यमुपवर्णयते ॥ मथूराडरतेवर्हवर्णसंस्थानभेदवत् ॥ १ ॥ बिल्बवृष्टवशादचिद्रूपमेवतदंतर्धीजमज्जादीनामिवस्वगतभेदेनतत्रतत्समसत्ताकसर्गोद्भवश्चा
 चोक्तइतितात्पर्यंशमोभाभूदितितत्तात्पर्यवर्णयति ॥ चित्तस्त्वस्येति ॥ चिद्रूपतत्त्वयावस्वस्वरूपप्रतिसंधानशून्यतावेदवसर्गर्गमितिद्योतनायांचेतनफलवृष्टातः ॥ सर्गश्च
 तप्रसिद्धस्वापादपरःस्वापःस्वमएवयुगवत्सरादिक्रमात्स्वसत्ताकल्पितसन्निवेशेनप्रवृत्तौनचित्तमसत्ताकःस्वगतभेदइत्यर्थः ॥ १ ॥ तर्हि किंचित्त्वादन्यएवसर्ग एतदपिदुर्वच
 मित्याह ॥ देशेति ॥ २ ॥ तर्हि किमसदेवेदसर्गादितदपिदुर्वचमित्याह ॥ समस्तेति ॥ समस्तानाशब्दानादर्थानातद्वासनानातस्सुकसंकल्पविकल्पादिकलनानाचेत्रेदितुरवस्था
 त्रयेष्वेकाल्वात्सत्यत्वेअत्यतासतस्तेनवेदनादर्शनादित्यर्थः ॥ ३ ॥ तस्माच्चिदधीनप्रातिभासिकानुक्रमवैचित्र्याशयैर्नैवफलत्वेनोत्प्रेक्षणमित्याह ॥ फलस्येति ॥ अनानातथाना

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ चित्तत्वस्यफलस्येवचित्तःस्वापापरक्रमात् ॥ ससत्तासन्निवेशेनयःससर्गइतिस्थितः ॥ १ ॥ देशकालक्रियादीनाम
 पितन्मयरूपतः ॥ इदमन्यदिदंचान्यदितिनान्नोपपद्यते ॥ २ ॥ समस्तशब्दशब्दार्थवासनाकलनाविदः ॥ एकाल्मत्वादसच्चंद्रमितिसंकथ्यते
 कथम् ॥ ३ ॥ फलस्यांतःसंनिवेशोनामानुक्रमतोयथा ॥ चित्तःस्वसत्ताघनतानानानास्थितातथा ॥ ४ ॥ अनानैवापिनानैवक्षुब्धेवाक्षु
 भितैवच ॥ यथाफलांतःस्वासत्ताचिदंतःसिद्धयस्तथा ॥ ५ ॥ जगन्नगरमादर्शंचित्तःस्वंप्रतिबिंबितम् ॥ कचतीवाकचदपिशिलांतःसंनि
 वेशवत् ॥ ६ ॥ परमेचिन्मणौसतिजगत्कोटिशतान्यपि ॥ चिंतामणावनंतानिफलानीवापितान्यलम् ॥ ७ ॥ चित्समुद्रकण्वेदंतदंगो
 ल्कीर्णमाततम् ॥ जगन्मौक्तिकमाभातितदंशमयमन्यवत् ॥ ८ ॥ अहोरात्रं विकरयन्वेदनावेदनान्यलम् ॥ चिदादित्यःस्थितोभास्वाश्च
 गद्गव्याणिदर्शयन् ॥ ९ ॥

नाचभूलास्थिता ॥ ४ ॥ तत्रानानात्वाद्यंशएवप्राथम्याद्वात्सवइत्याह ॥ अनानैवेति ॥ क्षुब्धाविक्रमेव ॥ सिद्धय सन्निवेशनिष्पत्तयः ॥ ५ ॥ शिलाख्यानस्यतात्पर्यदर्शय
 ति ॥ जगदिति ॥ शिलांतःसन्निवेशवज्जगदितियदुक्तस्याप्यादर्शंप्रतिबिंबितनगरमिवचित्तस्वरूपमेवअकचदपिकचतीत्यर्थतात्पर्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥ मायिकानतशक्तिम
 त्त्वाद्वाचित्तमणौचित्तकमनोरथफलानीवचित्तिसर्वजगदस्तीतितत्तात्पर्यवर्णनीयमित्याह ॥ अपितानीतिश्रुतिपुअरनाभिनिदर्शनोपन्यासादितिभावः ॥ ७ ॥ क
 ल्पितविकाराशाशिशिभावेनमुक्ताशुक्तिसपुटकेमुक्तानामिववाचित्तजगत्स्थितौतात्पर्यमित्याह ॥ चित्समुद्रकइतितादेतद्भ्रंउत्कीर्णमिवतदगोल्कीर्णम् ॥ तदेवाह ॥ तदशमय
 मिति ॥ ८ ॥ आदित्यःस्वस्वरूपाविर्भावितोभावात्मकमहोरात्रविभागमिवचिन्मणिशिलापिस्ववेदनावेदनात्मकजगद्भव्यप्रकाशनाप्रकाशनेस्यात्मनिकरोतीत्यर्थेवातत्तात्प
 र्यमित्याह ॥ अहोरात्रमिति ॥ विकरयन्विकलयन्विकुर्वन्नितियावत् ॥ ९ ॥

समुद्रस्यकोटेरर्भे आश्रयतर्गादिस्रभेदानासमद्रमाप्रत्ववज्जगद्भेदाभीषिम्माप्ररूपेत्वैशतत्तात्यर्थमित्याह ॥ १० ॥ वृत्तमानसगस्यातीतानागतसगस्यवृत्तस्य
याषिम्माप्ररूपेत्वैशतत्तात्यर्थमित्याह ॥ ११ ॥ विल्लाभ्यानस्यापिअगतभित्तास्वेतास्ययमित्याराशये
नाह ॥ भावति ॥ यस्तत्पतत्रदेशेनेवातत्तात्यर्थमित्याह ॥ यद्वलीति ॥ शालप्रंजिकाउत्कीणाअनुत्कीर्णावाप्रतिमा ॥ ११ ॥ शिलोद्वारापृथक्करणेपक्वानानादि
शाब्धायासस्यवच्छित् पृथक्करणेअगतत्वेवातत्तात्यर्थमित्याह ॥ पद्यति ॥ १२ ॥ तरेतन्मयमह्यमित्यंशस्फुटयति ॥ नाजेति ॥ यद्विचिंतोमपृथक्कीकियेतेतर्हिनानापिअगच्छि
शालिकतयाअननिवभवति यथातादाशिश्लोदरमित्यथ ॥ १३ ॥ यथामरुमरीभ्यादिसृग्दशाअमल-य कोरोअलराशि स्थलधियास्थलमेवेदमिति बुद्धिमताविदुषाद
द्व्यानुभानुभा स्यातापएव ॥ मधसन्त्रआतयादिरसज्जलादिरिवेतिवसद्वह्वपुयाभाति एवधिरत्वभावस्त्वमपिभासि ॥ वस्तुतस्तुत्वैवसद्वह्वपुरित्यथ ॥ १५ ॥ यथापयो
समुद्रकोटरावर्तपय संद्वविलाभवत् ॥ अनानेवचनानाचिच्छिळांत सन्निवेशवत् ॥ १० ॥ यद्वस्तितच्चितिशिलाशरीरेशालप्रंजिका ॥
यन्नास्मितच्चितिशिलाशरीरेशालप्रंजिका ॥ ११ ॥ भावाभावपुयत्सत्यचिन्मज्जाकार्यश्रीलन्मयस्यात्तदे
वहि ॥ १२ ॥ पद्यनानादिशब्दार्थस्यक्कायद्वच्छिळोदरम् ॥ नानातद्विदनानातदेतन्मयमह्यम् ॥ १३ ॥ नानाप्येकतयानानापद्यर्थिय
शिलोदरम् ॥ यथातद्विभागालमतयेद्विह्वनंतरम् ॥ १४ ॥ यथामलपय कोश स्थलधियानुभानुभा ॥ सन्नेवासन्निवेशवचिन्नैवत्वस
दमह्यु ॥ १५ ॥ यथासम्यक्पयोराशि कोदरेकलनोन्मुखम् ॥ द्रवत्वात्स्यदतेऽस्यदतयेद्विह्वनंतरम् ॥ १६ ॥ चिच्छिलाशखपद्यौष
स्तन्मयत्येप्यतन्मय ॥ जगद्विद्विसपद्यादिपदार्थचिच्छिळांतरम् ॥ १७ ॥ महाशिलाघनोप्येपचिह्ननम्यशिलोदरम् ॥ अरधोनिर्हयो
च्छोज सर्गांत सनिवेशवत् ॥ १८ ॥ तपतीर्दजगद्भ्रशरक्कालइवामलम् ॥ स्फुरतीर्दजगद्भ्रससौम्य सोमइववहुत ॥ १९ ॥ ब्रह्मणीद
सुपुभाभनास्यनाराशिलानवत् ॥ ब्रह्मत्वब्रह्मणि यथातयेवैदजगत्स्थितम् ॥ २० ॥

राशि कोदरेप्यद्रवत्वात्सपरेतथाअसंभ्रमपिचिह्ननस्यआंतरस्यदतदेवत्यर्थ ॥ १६ ॥ तर्हितप्रपद्यावे शिलामयत्वमिषजागतराखपद्यावेभिवन्मयताकुतोनिविभाष्यतेतथा
ह ॥ चिच्छिलेति ॥ अतन्मयपलद्वेषोपारिशेष ॥ अतएवत्वतथापुण्यत्वेत्याह ॥ जगद्विति ॥ १७ ॥ इटातीकृतशिलाघनोपिपरमार्थदृष्ट्याचिच्छिलोदरमेवसपन्नमित्या
ह ॥ महाशिलेति ॥ अतएवतत्राशिव्यिब्रह्मसद्ब्रह्मजापिरधारादिसभावनापिनास्तीत्याशयेनविशिनष्टि ॥ अरधद्विति ॥ सन्निवेशवत्मिथ्यासन्निवेशेनभासतइत्यथ ॥ १८ ॥ य
थापरक्कालसपतिअयुतहुत-सोम स्फुरतीर्कालालकपयोवसूर्यसोमयोर्बोतरभेदकल्पनयाक्रियाकारकावेनध्यपदेशालयाब्रह्मजगद्व्यकारायातिजगत्वात्नयास्फुरतीतिव
म्यपदेशइत्याह ॥ तपतीति ॥ सौम्योनयनाम् ॥ १९ ॥ एषब्रह्मालानाजगन्मित्यनटमित्यस्थितमितिवाउद्येसिगुराक्यमित्याशयेनाह ॥ ब्रह्मणीति ॥ वासनाभाप्ररूपत्वास्तु
पमाभम् ॥ यथाशिलाज्जबालानानित्यमसच्छिळालानानित्यमसद्वह्ववित्यथ ॥ २० ॥

चिदात्मनास्वेजगद्ब्रह्मशब्दार्थोर्भेदोनास्तीत्याह ॥ नानयोरिति ॥ २१ ॥ एषाजगताम् ॥ २२ ॥ मेवादिस्थूलतमोपिपदार्थस्तत्त्वदृशाआलोकना
च्छुद्धमस्यौल्यादिधर्मकब्रह्मैव भवति यथाकारकाद्यबुकेवलपयोभवतितद्ब्र ॥ अतोवहिसृणुणगुल्मादेर्ब्रह्माडातस्यअतश्चित्तदेर्हिरण्यगर्भातस्यापिचजगतःपरमयदब्बिवोत्त
रोत्तरसुक्ष्मतमभूत्सुक्ष्माव्याकृताक्षराततद्विभागोनातेयद्दुपरिशिव्यतेतदेवपरविदुर्ब्रह्मविदइतिपरेणान्वयः ॥ २३ ॥ स्थूलस्यविमर्शसूक्ष्ममात्रत्वेयुक्तिमाह ॥ तत्समूहइति ॥
पचीकृतसपचीकृतसमूह अपचीकृतभूतानितुचित्तमेवेत्येकक्रेणवोव्यामित्यर्थ ॥ २४ ॥ सौक्ष्म्येसत्सारत्वादेवतस्यौल्येपिसत्यतरत्वलक्षणसारतरताप्रपचेपामरैरनुभूयत
इत्याह ॥ यत्सौक्ष्म्येपीति ॥ अतएवाप्परमाणुगतरसशक्तेःस्थूलजलेइद्वियगोचरेतेवघटादौब्रह्मसत्तायास्तद्गोचरेतेत्याह ॥ यथेति ॥ २५ ॥ पायसीस्थूलजलनिष्ठासतीयो

नानयोर्विधतेभेदस्तरुपादपयोरिव ॥ यानीमानिजगतीहनान्यत्तानिचिदाकृतेः ॥ २१ ॥ भावाभावादिनास्येषांतस्याइवकदाचन ॥
ब्रह्मैवजगदाभासंमरुतापोयथाजलम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मैवालोकाच्छुद्धंभवत्यंबुयथातपः ॥ मेवादिस्तृणगुल्मादेश्चित्तादेर्जगतोपिच
॥ २३ ॥ परमांबुविभागेनयद्दूतंपरंविदुः ॥ तत्समूहस्तदेवौचित्तंमेरुवृणादिकम् ॥ २४ ॥ यत्सौक्ष्म्येपिहिसाराल्मस्यौल्येसारतरं
हितम् ॥ यथारसाल्मिकाशक्तिःपरमाणुतयानघ ॥ २५ ॥ स्थिताजगत्पदार्थेषुपायसीब्रह्मतातथा ॥ रसशक्तिर्यथानानातृणगुल्मलतां
भसाम् ॥ २६ ॥ तथानानातयोदेतिसैवासैवेवब्रह्मता ॥ यैपारूपविलासानामालोकपरमाणुता ॥ २७ ॥ गुणगुण्यर्थसत्तामरूपिण्या
सांपरात्मता ॥ चित्तिचित्तेस्तिमेवादिदत्तदभिव्यंजनात्मनि ॥ २८ ॥ पिच्छपक्षौघकाठिन्यंमयूरान्डरसेयथा ॥ चित्तितत्त्वेस्तिनानातातद
भिव्यंजनात्मनि ॥ २९ ॥ विचित्रपिच्छिकापुंजोमयूरान्डरसेयथा ॥ यथानानालिकेत्येववर्त्यन्डरसवर्हिते ॥ ३० ॥ विवेकदृष्ट्यादृष्टेतेत
थाब्रह्मजगत्स्थितम् ॥ सनानातोप्यनानातोयथांण्डरसवर्हिणः ॥ ३१ ॥

म्येतिशेषः ॥ स्थूलवैचित्र्येणसत्तावांतरसामान्यात्मनासत्तावैचित्र्येयेतादृशादृष्टांताःकल्प्याइत्याशयेनाह ॥ रसशक्तिरित्यादिना ॥ २६ ॥ रूपविलासानानीलपीतादिरूप
वैचित्र्याणामालोकपरमाणुतासूक्ष्मतमरूपसामान्यंयथातथेत्यनुपज्यते ॥ २७ ॥ परात्मताब्रह्मसत्तापिआसांघटादिव्यक्तीनांगुणिगुणरूपावातरवैजात्यार्थसत्तात्मरूपिणी
भवतीतिशेषः ॥ आविर्भावदशायाकार्यात्मनाकारणमेवास्तीतिवचित्तिरोभावदशायामपिकारणत्मानाकार्यमप्यस्येवेत्येतदपिदृष्टानोपपादयति ॥ चितीति ॥ सर्वथातिरो
भावेमायाशबलचित्तिअर्थतिरोभावचित्तेमेवादिस्थूलकार्यजातमस्ति यथापिच्छानिपक्षौघा.काठिन्यचमयूरोपादानभूतेतदंडरसेसंतितद्वदित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वि
वेकदृष्ट्याभेददृष्ट्या ॥ तथाचतत्रकल्पितभेदोयथानवास्तवाभेदविरोधीतद्ब्रह्मप्राप्यत्याह ॥ सनानातइति ॥ अडेरसरूपोवर्हिणोमयूरः ॥ ३१ ॥

नैतावता वैपम्यप्रसक्ति ॥ यथासवगतौ सत्तासमतायामवस्थितिस्तथातन्त्रिरूप
 वार्तस्य ॥ ३२ ॥ मनुष्यम्यपरिहारायसत्तासमतायामेवावस्थानमितिकुलः आभासभाषतापत्तिलक्षणशुभ्यत्वपि वैपम्यपरिहारावित्याशक्याह ॥ यतदिति ॥ रूपतत्त्व
 भास्यमद्वन्द्वुपयसन्वनयस्य निष्ठम् ॥ आभासव्यापिसदधीन निरूपणत्वात् ॥ तस्य बाह्यत्वान्नाऽनानालकभिनानाभिनस्वभासमिद्वजगद्भूपनस
 त्तरोयस्यनन्तसम्भवमनुपपन्नम् ॥ न अर्थस्वनराब्धस्य बहुवीहि ॥ ३३ ॥ एवमनुपपन्नस्यापि कर्षी हरसदृष्टिर्नैविकरस्यनेयमित्याशयेनाह ॥ चिजगदिति ॥ यथाजगदिति चि
 हत्वकलत्रमनुगतथापार्थिगिरसोऽनुगत यथाचित्तचेजगद्वृक्षमयूरारस ॥ तत्रभासमानजगम्यूररूपतुअमयूररूपसत्तालक्षणपदत्तरमार्थवस्तुविद्धि तत्रचभेद कृतोस्ती
 विपशार्थमलक्षणे पिच्छे पूर्णाआपान्नात्रिदेवजगद्वृक्षमयूरारस ॥ तत्रभासमानजगम्यूररूपतुअमयूररूपसत्तालक्षणपदत्तरमार्थवस्तुविद्धि तत्रचभेद कृतोस्ती
 स्य ॥ ३५ ॥ इति श्रीनासिद्धमन्तायमप्रकारोऽनुपपन्नसत्त्वारिशसंग ॥ ४ ॥ ॥ यत्सत्तास्फूर्तिहोष्यानिप्रतिषिध्नतिकस्थिते ॥ तत्सच्चि
 जैद्वैतहेतमत्तामातयान्नजगद्धम ॥ यथासदसतो सत्तासमतायामवस्थिति ॥ ३२ ॥ यतस्सदसतोरूपभावस्य विद्धितपरम् ॥ नाना
 नानात्मकमिद्वन्तुभूतनसंभवम् ॥ ३३ ॥ चिजगद्वृक्षमयूरारसवर्द्धिणम् ॥ यथाजगदिति चित्तत्वचित्तचेयजगत्तथा ॥ नाना
 नानात्मकत्वमयूरारसोयथा ॥ ३४ ॥ नानापदार्थभ्रमपिच्छपूर्णजगन्मयूरारसश्चिवापा ॥ मयूररूपत्वमयूरमंत सत्तापदविद्धि
 कुतोस्तिभेद ॥ ३५ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चिह्ननोपदेशोनामसप्तचत्वारिंशसर्ग ॥ ४७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
 यत्रानुदितरूपालमसर्वमस्तीदमाततम् ॥ मयूरहृवधीर्जेतस्तदहतादिगादिष ॥ १ ॥ यत्रनाभ्युदितकिञ्चित्तत्रसर्वचविद्यते ॥ तदत्राप्य
 गिरा स्वगस्तुखसारेण विद्यति ॥ २ ॥ तथाचमुनयोदिवागणा सिद्धामहपय ॥ आस्वादयंत स्वरूपसदानुपदेस्यता ॥ ३ ॥ एतेयेस्तब्ध
 नयनदृष्टोनिर्निमेषिण ॥ तेहस्वदर्शनासगस्पदत्यागेष्यवस्थिता ॥ ४ ॥

रानरपनत्रस्तनिष्ठव्यवर्णयति ॥ १ ॥ मयूरसदृष्टान्तिरोभूतजगद्वैचिष्यग्रीचिद्विचिस्संबलितबीजराकिकमवभ्याकृतमेवतश्चनतत परशुद्धमस्तीतिभ्यामोद्देशमाश्रुवितितवधिधा
 ननिर्दिशयमानरूपनिष्ठव्यपरिचाययितुश्रीवसिष्ठउवाच ॥ यथेति ॥ बीजेअहअतर्मयूरद्वेषणितमतरद्वैताविविदिर्दिगाविविद्यविसर्वजमपमशुद्धेकालप्रयेप्यनुदि
 तरूपालअनुलन्वस्वरूपमेवासि तरेवोक्तदृष्टान्तालययविषयोनरावलमित्यर्थः ॥ १ ॥ यत्रपरमार्थत किञ्चिन्नान्भ्युदिततत्रैवसर्वजगद्विषयाविद्यतेतदेवाप्राप्सिन्नेहेपिअगि
 राअगानरमभूतमाणःसत्प्रमादिवैषयिककुखसारेणचित्तवृत्तिभेदेनचिषमभोगाकारतयास्फटिकमुकुरादौचद्वैवर्धिति ॥ तथाचविषयसुखानुभवबलात्तद्विषयानुनिरति
 शयानरंसद्वाधोनेयद्वय ॥ २ ॥ सर्वसाधारण्येनतस्मद्वाचेअनुमानमाणमुक्ताविद्युपानुभ्रममाणमप्याह ॥ तथाचेति ॥ स्वरूपस्वात्मभूतभूतमदम् ॥ ३ ॥ सर्वैरिपुजो
 नानुपपन्ननिषेदुदययनासनाद्याणस्वरुजनिषेधावतिगृहण ॥ अतएवतदुभयपरिहारायनासायनिच्छददृष्टयःप्रणानिरोधपराभ्ययोगिनोदस्यतइत्याह ॥ एतेइति ॥ स्तब्धे
 नयनेनोत्कृष्टधीनैर्द्विषयेषाम् ॥ ४ ॥

इदंत्वनाहृषष्ठादिभूमिकाना आरुढषष्ठसप्तमभूमिकास्तुव्यवहंरंतोपिसमाहितै पूर्वभूमिकागंतैस्तुव्यमात्मसुखंमदैवात्वाद्यतीत्याह ॥ नास्थिताइति ॥ कर्मसुव्यवहारैषुस्थि
तानामपियेषाषष्ठादिभूमिकागतानावास्मार्थसत्यताभावानास्थिताईषड्पिस्थिता येचपूर्वभूमिकागताःसविस्वेद्यसवद्यत्यागक्षणसमाधौस्थितायेषां प्राणोमनश्चनस्पद
नेतेचचित्तचेत्यसमासगयोस्यागोयस्मिस्तथाविधेभूमानदपेदन्यतयास्थिताइतिसार्धद्वयस्यार्थः ॥५॥६॥ षष्ठादिभूमिकागताअतर्ब्रह्माकाराखड्बृत्तिधारास्पदात्तेनाशेननिर
तिशयानदास्वादनलक्षणपरमपुरुषार्थयथासार्धयतितथैवबाहिश्चत्तचेत्यादिस्पदाद्यवहारस स्थितिमपिकुर्वति यथाजगदीश्वरोत्त.सदैवस्वरूपानदप्रतिष्ठोपिबहिर्माययाजग
द्यावस्थापालयतितद्वदित्यर्थ ॥ ७ ॥ तेषाव्यवहारेदृशेषुबाह्याविषयेषुदर्शनानाबुद्धिदृष्टीनांसगमेत्रिपुट्यामप्यभिव्यक्तो निरतिशयानदात्मातर्ह्यादयत्येवेतिसर्वोपिव्यवहार सुख
रूपएव ॥ यथाऐवोरिदमिस्तरुपल्लवमत.प्रविश्यहृदादयतितद्वदित्यर्थ ॥ ८ ॥ अतःस्वरूपसुखनुतेषामुतरानिर्विक्षेपमित्यत्रापिदृष्टातमाह ॥ विव नित्यतरालि

नास्थिताभावनायेषांस्थितानामपिकर्मसु ॥ संविस्वेद्यसंबंधस्यंद्दत्यागेतेस्वपदेस्थिताः ॥ ५ ॥ प्राणेनस्पंदतेयेषांचित्रस्थवपुषामिव ॥
सनोनस्पंदतेयेषांचित्रस्थवपुषामिव ॥ ६ ॥ चित्तचेत्यसमासंगत्यागेतेस्वपदेस्थिताः ॥ स्पंदात्संसाधयंत्यर्थेनाशेनेश्वरोयथा ॥ ७ ॥
तथैवचित्तचेत्यादिस्पंदाकुर्वतिसंस्थितिम् ॥ यथाहृदाद्यतिस्वच्छंभ्रहृद्वंरश्मिरैदवः ॥ ८ ॥ तथात्माहृदाद्यत्यंतर्हृदशदर्शनसंगमे ॥ विवाहू
रंप्रयातस्यभित्तावपतितस्यच ॥ ९ ॥ यद्विदोस्तेजसोरूपंतद्रूपंशुद्धसंविदः ॥ नदृश्यंनोपदेशार्हंनान्यासन्नंनदूरगम् ॥ १० ॥ केवलानुभ
वप्राप्यंचिद्रूपंशुद्धमात्मनः ॥ नदेहोनेद्रियप्राणौनचित्तंनचवत्सना ॥ ११ ॥ नजीवोनपिचस्यंदोनसंचित्तिनवेजगत् ॥ नसन्दासन्नम
ध्यंचशून्याशून्यंनचैवहि ॥ १२ ॥ नदेशकालवस्वादितदेवस्तिनचेतरत् ॥ एतैःसर्वैर्विनिर्मुक्तंहृदिकोशशतेनच ॥ १३ ॥ यत्रैतत्स्पंदते
दृश्यंतत्तदात्मपदंभवेत् ॥ यच्चनाद्यंनकल्यांतंनवस्वाद्यनिलादिभिः ॥ १४ ॥ इहचामुत्रसद्रूपादन्यथाभवतिक्वचित् ॥ जायंतंचेषियंते
चदेहकुंभाःसहस्रशः ॥ १५ ॥

कस्यशुद्धनम.स्थस्येदोस्तेजसश्चद्विक्रियायायद्रूपतेदवपरमात्मनोनिर्विक्षेपाहृदादरूपतैरनुभूयतइत्यर्थ. ॥ ९ ॥ १० ॥ तदेवदेहादिसर्वोपाधिनिर्मुक्तमात्मनस्तत्त्वमित्याह ॥ नदेह
इत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ देशकालवस्तुनिहृष्यत्रिविधपरिच्छेदादिनाब्रह्मैवास्ति ॥ एतैर्देहादिभिः ॥ भूतजाविदेहकोशानाहृदिवत्सनात्मनास्थिता
नामानत्यात् ॥ १३ ॥ एवकोशशतेनहृदचित्तेयत्रयस्मिन्सति एतद्वृथयमाविर्भावतिरोभावादिनास्पंदतेतत्सन्नात्रमेवात्मपदभवेत्सभावितमित्यर्थ. ॥ एवकार्यकारणविलक्षण
तत्सभावनीयमित्याह ॥ यच्चेति ॥ यद्ब्रह्मआद्यमहाकल्यादिकालेभवमव्याकृताख्यकारणम् ॥ तथाकल्यातप्राकृतादिप्रलयरूपचन ॥ सर्गकालेपिइहएतस्मिन्लोकेअमुत्र
परलोकेवाअनिलादिभि.शोषणदहनछेदनभेदनादिविकारै क्वचित्सद्रूपादन्यथानभवतीतिसविकारवस्तुअदिपदात्कद्विकाराश्वयन्भवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननुदेहादिविकारैस्तद
नुगनसद्रूपस्यापिविकार किनस्यात्तत्राह ॥ जायतेचेति ॥ १५ ॥

तद्विकारिपृथगल्लिनेत्याह ॥ तद्येति ॥ १९ ॥ विष्वक्कसत्तदुसिद्धयाश्रयणापुण्यपरिच्छतया ॥ १७ ॥ अतएवव्यवहृन्मपिनिर्धिकारालम्बर्गनाभित्यमुक्तात्स्वरूप
 लितत्याह ॥ मन्बलपपीति ॥ मन्बलत्स्वराज्यप्योग्यम्यबहोपुदीप्यमान ॥ १८ ॥ १९ ॥ इअगकालाविसर्षजगद्ब्रह्मत्यात्मदृष्टादृष्टातस्तर्ककर्मयोपिभ्रमणसंभवतिने
 वमभनीत्यर्थ ॥ यतस्त्वबलुत सममथिपमत्स्वरूपच्छसिसेवप्रामात्रानसीतिसमएववा ॥ प्रलियसप्रस्राप्येतीतिश्रुतेरितिभाव ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीशिवसिद्धमन्तात्ययप्रकारानिर्वा
 णनकरण०ऽदृष्टत्वारिशःसगः ॥ २८ ॥ १९ ॥ ॥ विकारोऽप्योषिवर्त्तस्वैलक्षण्यमिहोष्येते ॥ अमबोधोधावधिष्यास्तिप्रबोधेनास्तिसेतिष ॥ १ ॥ विकारारामाभ्याविवर्त्त
 स्वलक्षणोभेदेजिमासमानोराम पृच्छति ॥ यदीति ॥ आदिपद्धारपरिषद ॥ मृद्धिनित्यनिरतिरायद्विभ्रमतिप्रिविधपरिच्छेदरूप्येइतियावत् ॥ १ ॥ तद्यकारणेकार्यो
 मन्त्रपथाप्रतिदोहितभागवम्य १ प्रतिबद्धभागवस्य २ प्रच्छन्नभागवस्यो ३ विनष्टभागवस्यो ४ प्रच्छन्नभागवस्यो ५ भ्रमेति ॥ आपोऽव्यवोधयटादिभात्र ॥ द्वितीयोजलस्यद्विमक
 सयात्याभ्यतरस्यास्यनात्माकाशस्यखडना ॥ तच्चदेहादिसफलमलैवात्मविदांवर ॥ १६ ॥ केवलंयोधवेरूप्यादीपत्पृथगिवस्यितम् ॥
 विष्वगारममयविन्ब्रजातुद्व्यासुसिद्धया ॥ १ ॥ प्रज्वलन्नपिकार्येपुनिवाणोनिममोभव ॥ यदिददृश्यतेकिञ्चिज्जगतस्यावरजगमम्
 ॥ १७ ॥ तत्सर्वत्रस्रनिघ्नमनिगुणनिर्मलरमकम् ॥ निर्विकारमनापंतनित्यशांतसमारमकम् ॥ १९ ॥ कालक्रियाकरणकठनिदानका
 यंजन्मस्यितत्रलयसंस्मरणानिसवम् ॥ ब्रह्मेतिदृष्टवतएवतवात्मदृष्ट्याभूयोपिकिञ्जमणमगसमगएव ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०
 दे०मोक्षोपायेपुनि०पु०ब्रह्मेकारमत्रतिपादननामअष्टचत्वारिंशसग ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यदिनास्ति
 विकारादिब्रह्मन्नक्षणिवृद्धिने ॥ तदिदकयमाभातिभावाभावमयजगत् ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अपुन प्रागवस्थानयस्वरू
 पविषयय ॥ तद्विकारादिकतातयक्षीरादिपुवर्त्तते ॥ २ ॥ पयज्ञापुनरभ्येतिदधित्वान्पुनपय ॥ बुद्धमायतमध्येपुनस्रन्नस्रैवनिर्मलम्
 ॥ ३ ॥ क्षीरादेरिवतेनास्त्रिब्रह्मणोनविकारिता ॥ अनायतविभागस्यनचैपोवयविक्रम ॥ ४ ॥

काभाह ॥ द्वीपोरत्रयासपभाह ॥ षडूर्णोजलद्व्यतरगभाह ॥ पन्मोदुग्धस्यदधिभाह ॥ तत्राप्येवजम्बाम्बादिभाहविकारपरिणामश्च इतरेतुविवर्त्ततेवापेधेत्याशयेनम
 यंबवसिद्धाविकाररूपणमाह ॥ अपुनरिति ॥ यक्षीर्यासाविपुदधिवैतुव्यादिलक्षणकार्यपुनयाकनक्षीरादिभावावस्थानयुक्षीरारिस्वरूपविषययद्वपविषयेततवविकार
 मत्कारपरिणानादिभाह्याभ्यामित्यर्थ ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मणिब्रह्मणकार्यपुनतयार्तद्विधर्म्यादित्याह ॥ अदुद्धमिति ॥ ३ ॥ ॥ अलुतद्विपरमाणुभिर्धर्णुकादीनामिवाययव्यारंजक
 मत्प्राह ॥ अनायतेने ॥ आपतलपणेशैकपरिच्छेदवस्तुक्रियासयोगादिविभागवत्सुभाषयवेव्यव्यारजकमस्याभ्यतद्विलक्षणस्यब्रह्मणःसद्व्यर्थः ॥ एतेनब्रह्मनास्य
 मनासिनेवतानाशास्वपुन्याभयसम्बेदासम्बोयेनेककार्यजनकत्वमारजकत्वम् ॥ यथातदूर्णापटयति यथाकारणपुणानाकार्यगुणप्रतीतिवैशेषिकाद्यभिमतलक्षणसुचि
 तम् ॥ यथाचकारादब्रह्म ॥ इत्यादिद्व्यारंभारभेते गुणाद्व्यगुण्योर्नरभिति ॥ ४ ॥

ब्रह्मणि जगत्सु परिशेषाद्विबर्त्तत्वेव सिद्धमितितल्लक्षणेन दर्शयति ॥ समस्येति ॥ विकृतिरन्यथाभावः ॥ सभ्रमविवर्त्तम् ॥ तथा चाद्यतयोः समेतदस्य शिवैषस्य प्रतिभासो विवर्त्तं इति तल्लक्षणमिति भावः ॥ ५ ॥ तदस्य स्पर्शदर्शयति ॥ नसवेद्यमिति ॥ ६ ॥ मध्ये विकारासंस्पर्शः कथं ज्ञायति चेद्विद्यतयोस्तदस्य स्पर्शस्वभावावधारणादेव लिगादित्याह ॥ यादृगिति ॥ ७ ॥ आत्मनस्तु प्रकाशस्याभाव्येन समतासर्वानुभवसिद्ध्या अनात्मभावश्च तस्यात्यन्तसाभाव्यइत्याह ॥ आत्माविति ॥ ८ ॥ ९ ॥ चित्सकाशैकरसे ब्रह्मणि तद्वि

समस्याद्यंतयोर्धैयं दृश्यते विकृतिः क्षणात् ॥ संविदः संभ्रमं विद्धि नाविकारे स्ति विक्रिया ॥ ५ ॥ नसंवेधं नसं वित्तिसन्नब्रह्मणि विद्यते ॥ तद्ब्रह्मशब्दकथितं निःसंबंधं चिदात्मवत् ॥ ६ ॥ यादृगाद्यंतयोर्वस्तुतादृगेव तदुच्यते ॥ मध्ये यस्य दन्यत्वं तदबोधो धाद्विजंभितम् ॥ ७ ॥ आत्मात्वाद्यंतमध्ये षुसमः सर्वत्र सर्वदा ॥ स्वमप्यन्यत्वमायाति नात्मतत्वं कदाचन ॥ ८ ॥ अरूपत्वात्तथैकत्वान्मित्यत्वाद्यमीश्वरः ॥ वशं भावविकाराणां तदकदाचन गच्छति ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ विधमाने सैदेकस्मिन् ब्रह्मण्येकांतनिर्मले ॥ संविद्धमस्वरूपाया अविद्यायाः का आगमः ॥ १० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ब्रह्मतत्त्वमिदं सर्वमासीदस्ति भविष्यति ॥ निर्विकारमनाद्यंतना विद्यास्तीति निश्चयः ॥ ११ ॥ यस्तु ब्रह्मेति शब्देन वाच्यवाचकयोः क्रमः ॥ तत्रापि नान्यताभावमुपदेष्टुं क्रमोत्थसौ ॥ १२ ॥ त्वमहं जगदाशाश्वद्यौर्भूथाप्यनलादिवा ॥ ब्रह्ममात्रमनाद्यंतना विद्यास्ति मनागपि ॥ १३ ॥ नामैवेदमविद्येति भ्रममात्रमसद्विदुः ॥ न विद्यते यासासत्याकीदृशामभवे क्लि ॥ १४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ उपशमप्रकरणेत्थस्त्वेनेतुत्वयेरितम् ॥ अविद्येयं तथैतच्छिवाच विचार्यत इति प्रभो ॥ १५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ एतावंतमबुद्धस्त्वमभूः कालं घृह ॥ कल्पिताभिः किलैताभिर्बोधितोसि स्वयुक्तिभिः ॥ १६ ॥ अविद्येयमयं जीवइत्यादिकलनाक्रमः ॥ अप्रबुद्धप्रबोधाय कल्पितो वा ग्विदांवरैः ॥ १७ ॥ अप्रबुद्धं मनोयावत्तावेदं भ्रमं विना ॥ न प्रबोधमुपायातितदाक्रोशशतैरपि ॥ १८ ॥

रुद्धस्वभावाया अविद्यायाः कथं प्रसक्तिर्येन तत्र जगद्विवर्त्तः स्यादिति प्रबुद्धदृशारामशक्ते ॥ विद्यमाने इति ॥ १० ॥ न प्रबुद्धदृशा अविद्यासद्भावब्रूमः कित्त्वबुद्धयुत्पादनाय कल्पनयेत्याशयेनोत्तरमाह ॥ ब्रह्मतत्त्वमिति ॥ सर्वपूर्णम् ॥ ११ ॥ न अन्यतायाभावसद्भाववदाम कित्त्वपेदुमसौ क्रमः कल्पित इत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यद्यविद्यानास्येव तद्युपशमप्रकरणे यथा आतिरविद्येयतथैतच्छिवाच विचार्यत इति त्वयैवाविद्यासद्भावमंगीकृत्योक्तमिति रामशक्ते ॥ उपशमेति ॥ १५ ॥ तत्तु तवाबोधदशायात्बुद्ध्यानुसारािकल्पनयोक्तमिदानीतुत्वप्रबुद्धइति तत्कल्पनावसरइत्यविरोधइत्याह ॥ एतावतमिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ भ्रममविद्यादिशास्त्रीयव्यवहारकल्पनाम् ॥ तत्प्रमनः ॥ १८ ॥

पुर्तानाममावनादिगुणद्वयानिरासकत्वादिति भावः ॥ १९ ॥ सत्तुनुवोपेतत्त्वोपदेशोऽप्यद्वयाराधेनाह ॥ सवमिति ॥ २० ॥ २१ ॥ येनयादशोपदेशोनाववोध्यमेतद्य
 ज्वित्तिरोपः ॥ २२ ॥ तेनमाह ॥ प्रसेति ॥ यथेच्छसीतिरेच्छिकेनस्यबहोरेणनमालासलसलत्वङ्गानिरिति भावः ॥ २३ ॥ कोटि सवयतिबाधाबधिसलम्यामम् ॥ एकेति ॥ त
 ॥ २४ ॥ सवयकालगुणसविस्ययालकः सत्वमेव ॥ तच्छुभिप्रसिद्धमनापतरपरसवस्थितोसि ॥ २५ ॥ यद्भलेति ॥ आलेतितुन्यद्वयपिचमसिद्धयथाअविषामकृत्तिस्य
 युत्स्यवयोधयित्वैपजीवआत्मनियोज्यते ॥ यपुत्स्यासाधतेकार्यनतपक्षशरतरपि ॥ १९ ॥ सर्ववक्षेति योव्यादप्रभुश्चस्यदुर्मते ॥ सकरो
 तिसुदृहस्यस्याणोर्दुं खनिवेदनमा ॥ २० ॥ पुत्स्याप्रयोध्यतेमूढः प्राज्ञसत्त्वेनवोध्यते ॥ मूढ प्राज्ञत्वमायातिनयुक्तयाद्योधनविना ॥ २१ ॥
 याकृत्नानानालियेच्छसितयाकुरु ॥ २३ ॥ असंवेपमहासंवित्कोटिमात्रजगन्मयम् ॥ एकप्रत्ययवानत कुर्वन्नपिनलिप्यसे ॥ २४ ॥
 प्रारूपश्चेतनोव्यापीपरमालाहमित्ययम् ॥ राधवानुभवतस्त्वतिष्ठनाच्छुद्धसन्स्वपन् ॥ २५ ॥ निर्ममोनिरहकारोद्युद्धिमानसिसा
 युवेत् ॥ तद्ब्रह्मवेदनशातमवभूतस्थितभव ॥ २६ ॥ तदनाघतमाभाससत्वमेवपरपदम् ॥ स्थितोसिसर्वगैकालमशुद्धमविन्मयात्मक
 ॥ २७ ॥ यद्ब्रह्मालापितुयश्चयाविधाप्रकृतिश्चया ॥ तदभिन्नसदैकालमयाकुंभशतेपुच्छ ॥ २८ ॥ नात्मनः प्रकृतिर्भिन्नापटाल्मन्मयता
 यया ॥ समृन्मात्रयथार्थांतरालेवप्रकृति स्थिता ॥ २९ ॥ आवर्त सलिलस्येवय स्पंदस्त्वयमात्मन ॥ प्रोक्त प्रकृतिशब्दनेतेनैवहसाए
 वदि ॥ ३० ॥ ययैकः स्पंदपवनानाम्नाभिन्नो नसत्तया ॥ तयैकमाल्मप्रकृतीनाम्नाभिन्नेनसत्तया ॥ ३१ ॥ अयोधादेतयोर्भेदोयोधेनैववि
 लीयते ॥ अयोधासन्मयोयातिरज्वासर्पश्चमोयया ॥ ३२ ॥ चित्सेनेकलनायीजंयेदतत्पततिस्फुरन् ॥ चित्ताकुंरतेदतस्माद्भाविंसंसा
 रमदक ॥ ३३ ॥

बागवत्तरेनेषयमिद्धान्मवभित्तिन्मसाधैकालकमित्ययः ॥ २८ ॥ यथापटस्यमृन्मयतासालासलस्ययातपक्षकृतिरित्ययः ॥ २९ ॥ स्वदोषिबर्कनम् ॥ तेनसन्मया
 सत्ताननम् ॥ तेनेमालैकामिनाणुभाषमप्यम्यदित्ययः ॥ ३० ॥ सतपाबलुच्छेत्न ॥ ३१ ॥ सम्ययः सन्मया ॥ यातिरज्वातरनिमिशेषः ॥ ३२ ॥ तदेवचित्ताकुंरतस्या
 १ ब्रह्मत्वब्रह्मरूपकृतित्वविषयः

एतत्कलनाबीजमेव ॥ ३४ ॥ नोपततिचेतसुखदुःखफलाःशरीरदुःमायेभ्यस्तथाविधाश्रित्तांकुरानजायते ॥ ३५ ॥ उपक्रांतमुपदेशहस्यमुपसंहरति ॥ द्वित्वमिति ॥ हेराम
 जगतिअसत्भांत्युपात्तद्वित्वजहिहित्यज ॥ आचहैइतिचकाराज्जहोतेरि ॥ यतस्त्वबोधमुपागतोसि ॥ आत्मैकभावक्षणेनरितिशयानदविभवेनअभयात्माभव ॥ दुःखं
 तुकालत्रयेपिनास्त्रेतेतिनःपरमार्थसारउपदेशइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०एकोनपंचाशत्तमःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ इहकल्प
 नयाजी .लिंगपुर्यष्टकोद्भवः ॥ वर्णितोहैस्तथातस्यबाह्यार्थग्रहणक्रमः ॥ १ ॥ भिद्यतेहृदयघंथिश्छिद्यतेसर्वसथाइतिश्रुतेस्तच्चसाक्षात्कारेणस्वयच्छिन्नसर्वसंशयोपिरामः

एतदेवात्मविज्ञानाद्ब्रह्मसद्भावसनाजलैः ॥ संसिक्तमपिचलेननभवत्यंकुरक्षमम् ॥ ३४ ॥ नोचेत्यततिचित्क्षेत्रेकलनाबीजकंततः ॥ चित्तां
 कुरानजायंतेसुखदुःखलवद्दुःखमाः ॥ ३५ ॥ द्वित्वंजगत्यसदुपात्तमबोधजातंबोधक्षयंजहिहिवोधमुपागतोसि ॥ आत्मैकभावविभवेनभ
 वाभयात्मानास्येवदुःखमितिनःपरमार्थसारः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे० मोक्षोपायेषुनि०पू०संस्तुतिविचारयोगोनामएकोनप
 चाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ ज्ञातंज्ञातव्यमखिलंदृष्टव्यमक्षतम् ॥ परेणपरिपूर्णाःस्मोब्रह्मज्ञानाच
 तेनते ॥ १ ॥ पूर्णात्पूर्णाभिदंपूर्णंपूर्णप्रसूयते ॥ पूर्णनापूरितंपूर्णस्थितापूर्णचपूर्णता ॥ २ ॥ लीलयेदंतुष्टुच्छामिभूयोबोधोधाभिवृद्धये ॥
 बालस्येवपिताब्रह्मन्नकोपंकतुंमर्हसि ॥ ३ ॥

परेषामुपकारायतत्संशयप्रदं प्रदुःखकामः प्रथमं त्वानुभवमभिलष्यदर्शयति ॥ ज्ञातमित्यादिना ॥ वयनेत्वत्संबंधिना ब्रह्मज्ञानाभ्युत्पत्तेन परिपूर्णाः स्मः ॥ १ ॥ त्वानुभवेन पूर्णमदः पूर्ण
 मिदं पूर्णात्पूर्णा मुदच्यते ॥ पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यत इति श्रुतिसवाव्ययति ॥ पूर्णादिति ॥ पूर्णाद्विलक्षणः सकाशादुपाधौ प्रविश्य आनखा मात्पूर्णमिदं जीवरूपं परमार्थतः पूर्ण
 ब्रह्मैव यत् पूर्णाद्यद्विद्यदादिके प्रसूयते व्यष्टिसमष्ट्युपाधिरूपतदपि पूर्णमेव प्रसूयते ॥ तद्यदा महावाक्यो रथेनाह ब्रह्मास्मीति ज्ञानेन समूलोपाधिपरिच्छेदापनयनात्पूर्णं ब्रह्मणा
 पूर्णमेव जीवतस्त्वमवहेत्येनापूरितं तदा कल्पिता पूर्णता अभिस्यापगमात्पूर्णस्य पूर्णत्वप्राप्तिस्थितैवावस्थितेत्यर्थः ॥ २ ॥ भूयसा जनाना बोधाभिवृद्धये बालस्य लीला प्रश्ने पितेवको
 पंकतुं नर्हसि ॥ ३ ॥

अत्यल्पमिदमुच्यते यद्गोलकातिरिक्तानींद्रियाणि न संतीति यतः सम्यग्बिभर्शे चिद्घातिरेकेण प्रमातृप्रमाणमेव विभागाः केपिनिरूपयितुं केनापि वादिना शक्यत इत्याशयेन वसिष्ठः प्रथमसमाधत्ते ॥ इंद्रियादीति ॥ १ ॥ यदितुकल्पनया इष्टुर्दृश्यस्य चोपपत्तिमन्यसे ताहि इंद्रियादिघटितपुंर्यष्टकत्वेनापि पूर्वपूर्ववासनानुसारेण कल्पनोपपत्तेर्न किंचिदनुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ गगनादपीति ॥ तथा चिता आत्मनामायाशबलस्वभावेन पुंर्यष्टकत्वेन स्वरूपभावदृष्ट्या पूर्वपूर्ववासनानुसारेण आवितं कल्पितमित्यर्थः ॥ १० ॥ उक्तेर्थे मायां तु प्रकृतिविद्यान्मायिनतु महेश्वर अस्यावयवभूते स्तुव्याप्तसर्वमिदजगदिति श्रुतिप्रमाणयति ॥ तदेव चेति ॥ ११ ॥ एवचेद्विद्यद्वारावहिर्निर्गतेन पुंर्यष्टकघटकेन चित्तेन घटादिव्यासास्वदृष्टिप्रतिबिंबितघटादेर्बाह्यत्वाकारेणैव तद्दयेनीत्वाप्रदर्शनतथैव कालातरे स्थितिः स्वभेचातर्गतस्थिवबाह्यत्वेनानुभवश्चेति सर्वमुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ पुंर्यष्टकत्वमि

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इंद्रियाद्यपि चित्तादि घटाद्यपि न किंचन ॥ पृथक्संभवतीहांगनिर्मलाच्चेतनाहते ॥ १ ॥ गगनादपि याऽच्छाचित्तयारूपं स्वमात्मना ॥ चित्त्वापुंर्यष्टकत्वेन भावदृश्यैव भावितम् ॥ १० ॥ तदेव च प्रकृतितांगतं जगदवस्थिते ॥ तस्या अवयवाज्जातमिंद्रियादिघटादि च ॥ ११ ॥ पुंर्यष्टकत्वमायातं यच्चित्तं स्वस्वभावतः ॥ स्वएवावयवस्तस्मिन् घटादिप्रतिबिंबिते ॥ १२ ॥ श्रीराम उवाच ॥ जगत्सहस्रनिर्माणमहिंशोदर्पणस्य च ॥ पुंर्यष्टकस्य भगवन् रूपं कथय कीदृशम् ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अनाद्यंतं जगद्वीजं यद्ब्रह्मास्ति निरामयम् ॥ भारूपं शुद्धचिन्मात्रं कलाकलनवर्जितम् ॥ १४ ॥ कलनोन्मुखतां यातं मंतर्जीवइति स्मृतः ॥ सजीवः खलु देहस्मिंश्चिनोति स्पंदते स्फुटम् ॥ १५ ॥

ति ॥ एवंरीत्यापुंर्यष्टकत्वमायातं चिद्रूपं तत्त्वमेव पुंर्यष्टकस्य चित्तादिघटितस्वभावतः स्वयमेव सः चित्तदृष्ट्या स्योवयवो भवति तस्मिन् अवयवेषु घटादिबाह्यत्वाकारेणैव प्रतिबिंबिते ॥ स्तदेहेतुपुंर्यष्टकघटितस्यार्लगात्मनो जीवस्य स्वकल्पनयैव लीलोपाख्यानोपदर्शितरीत्या निर्गमनान्बदर्शनादिसामर्थ्यामिति सर्वदोषपरिहारइति भावः ॥ १२ ॥ यद्येवं तद्दिपचीकृतभूतभागेन जगदाकारेण परिणमतोऽपंचीकृतभूतकार्यार्लगात्तेन तत्प्रतिबिंबयद्दर्पणभूतस्य च पुंर्यष्टकस्यैव किं रूपं तदेव कथयेति रामः पृच्छति ॥ जगदिति ॥ १३ ॥ तद्वत्प्रतिबिंबयद्दिभूतसूक्ष्मसदृशानां पंचीकृतेन लिगपचीकृतेन ब्रह्मांडचसदृशातदंतःप्रतिबिंबलक्षणकलनोन्मुखतायातसत्सूत्रप्राणानामभिमानेन धारणाज्जीवइति स्मृतोऽभूदित्यर्थः ॥ चिनोति वासनोपचयेन चोपचितो भवति उपचितश्च वाशांतव्यापारात्मना स्पंदते चेत्यर्थः ॥ १५ ॥

तस्यैवाग्निमानादिस्थापारभेदेनानामभेदानाह ॥ अहभावादित्यादिना ॥ १६ ॥ सर्वभ्यापारसाधारणत्वभावात्प्रापुयटकमितिनास्नास्त ॥ १७ ॥ शानैर्द्रियभ्यापारेणज्ञात्व
 कर्षेर्द्रियभ्यापारेणकतृत्व ताकलसुखदुःखाश्रयत्वेनभोक्तृत्व सर्वस्यैवासीत्येनभकारेनेसाक्षित्वम् ॥ आविपद्मोदोगकरणत्वायतनत्वादिपरिग्रह ॥ एतद्विजिपातिनीआ
 प्यासेनेद्वर्भिकायासित्सेवचिष्याथाभ्येनजीवदस्युक्ता जडाश्राधाभ्येनतेवेषुपुयटकविदुरित्यर्थ ॥ १८ ॥ अतएवत्वतादात्म्यभावितादुभ्याकाराणांकाळभेदेनभेदाज्जीवो
 पिकामकोधयविषयाद्यापनुरजितोनानेवभवतीत्याह ॥ कालेकालेइति ॥ अन्तर्वासानाकणिकोदयमाकारसृच्छनीतिपरेणाभ्यय ॥ १९ ॥ तस्यैवसमष्टिभ्यःकृषिष्यवीज
 स्यात्कृषाकृषुभादीवसर्जजगदाकारादस्याशयेनाह ॥ यथेति ॥ २० ॥ अतएवापश्चिद्वात्मानाहकिन्तुरारीरायाकारएवाहमितिभिभ्याज्ञानेनचेततिपस्यति ॥ २१ ॥ २२ ॥

अहभावादहकारोमाननाम्ननउच्यते ॥ योधनिश्चयतोबुद्धिरिन्द्रष्टेस्तथैत्रियम् ॥ १६ ॥ देहभावनयादेहोघटभावनयाघटः ॥ एपएवस्व
 भावात्मानजनेभुर्यष्टकस्मृत ॥ १७ ॥ ज्ञात्वकर्तृत्वभोक्तृत्वसाक्षित्वाद्यभिपतिनी ॥ यासविज्जीविद्व्युक्तातद्विपुर्यष्टकविदु ॥ १८ ॥ का
 ल्केकालेतोजीवस्त्वन्योन्योभवतिस्वतः ॥ भाविताकारयानतवासनाकणिकोदयम् ॥ १९ ॥ पुर्यष्टकस्वभावेनकालेनाकारसृच्छति ॥
 ययावासनत सेकाद्दीजंपहवतामिष ॥ २० ॥ आकारोहंशरीरादिस्थावरादिचरादिष ॥ नाहमापश्चिदात्मेतिभिभ्याज्ञानेनचेतति
 ॥ २१ ॥ अमत्येवजगज्जीवोवासानावलितश्चिरम् ॥ ऊर्ध्वाधोगमनैरन्यौकाष्ठवीचिहंतयथा ॥ २२ ॥ कश्चिद्विद्विद्वज्जातित्वाद्भवद्यथाद
 नंतरम् ॥ बुध्वारमानंमभ्येतिपदमार्थतवर्जितम् ॥ २३ ॥ कश्चित्कालेनबहुनाभुक्तयोनियोगानुर ॥ आत्मज्ञानवशादेतिपरमपद
 मारमन ॥ २४ ॥ एवरूपश्चसुमतेजीवोयात गरीरताम् ॥ नेत्रादिनाघटाद्यतयथावेत्तितयाशृणु ॥ २५ ॥ चित्तस्यकलनांतस्यसप्र
 यातस्यजीवताम् ॥ मन पर्षेर्द्रियग्रामोदेहोयमवतिष्ठते ॥ २६ ॥ यदान्य सर्वदेहेभ्यस्वेतत्यदसूरूपिणा ॥ तदातज्जीवसंस्पशज्जीवा
 त्मेकत्वसृच्छति ॥ २७ ॥

कश्चित्कनकादित्युक्त्यादावेषयानाकृष्णनीयप्रवर्षादन्तरमायेज्जन्म्येकेत्यर्थः ॥ अयंषष्ठौविभागः सात्त्विकराजसविषीभोवर्णनितस्तन्निप्रकरणेव्याख्यात ॥ २३ ॥ २४ ॥
 कर्षपटादिवासात्त्वभिर्द्रियाणिजन्मान्यपीतियापृटत्सामान्यत समाहितमपिबिभेरोषेणसमाधते ॥ एवरूपइत्यादिना ॥ २५ ॥ चित्तस्यैतन्म्यस्यकलनांतस्यपुर्यष्टकेप्रतिबिंबत
 पापरिच्छेपस्यानवापेभ्योभ्यामीपेरियादूनयावतिष्ठते ॥ तेनसराकीवचैतन्प्येवैवपरिमितदेहांतर्गतमेवसुखदुःखादिबंधधादनुभवतिनवासम् ॥ २६ ॥ यद्यनुअभ्योवासापटावि
 द्द्रष्टव्योभवतिनदातहागुदिकजलंमुन्याद्दोरोवसर्वदेहेभ्यःउद्विक्तसुखदुःखाद्यसकृत्पिणाद्दोरोवसापटाद्विपर्ययित्सेवासाकारोपततिर्निर्गच्छतीत्यर्थः ॥ किमतस्तथाह ॥ तदेति ॥
 तदातद्वानिपनादिद्वारनिर्गतमीवेनसाकारवृत्तिभ्यामिद्वारासस्पर्शाद्यापनाज्जीवैतन्प्येवसहैकत्वनाप्यासिकचित्ताद्याभ्यःकृषाविषयजगत्कृत्स्नसृच्छति ॥ २७ ॥

सचाक्षस्यसबधश्चित्तेनसमन्वितस्यजीवतएवबाह्यार्थवेदेनकारकोभवतिनमृतस्यमुक्तस्यवेत्यर्थः ॥ २८ ॥ अस्तुबाहरेवतथापिकथमंतस्तदनुभवस्तत्राह ॥ यथादित्यादिना ॥ यद्यदत्तकरणदृक्त्तरूपनयनरश्मिरूपवास्वच्छतरवन्तुतस्मिन्वाद्यनभस्थघटादिप्रतिबिंबविसचप्रतिबिंबोदृश्यतर्गतेनजीवेनश्लिष्टोभवति ॥ तर्हिबहिष्एवाहघटमनुभवाभीतिकुतो नानुभूयतेतत्राह ॥ बहिरिति ॥ यद्यपिबहिर्जीवोस्तिताथाप्यसौबहिःअजीवतिप्राणान्नधारयति ॥ नजोनलोपश्छादसः ॥ अनुव्यचलदितिचित्तडतोत्तरपदःसमासोवा ॥ यत्रप्राणव्याप्तिस्तत्रैवाहतावमशोर्नबहिरित्यर्थः ॥ २९ ॥ अस्वेवतर्हिघटेप्रथाफलोपत्तिस्तथापिकथमतर्हदिघटाकारानुप्रवेशस्तत्राह ॥ निघृष्टेति ॥ यदानयनतारकेपटलादिदोषराहित्याच्छाणनिघृष्टनूतनेद्रनीलाभेभवतस्तदातयोस्तारकयोर्घटप्रतिबिंबसहिताचित्तदत्तिःप्रविशतीतिवाद्यगतोघटादिपदार्थःप्रतिबिंबवतीत्युच्यते ॥ ३० ॥ सचैवनयनतारकानुप्रविष्टःपदार्थोहोर्देनाहमभिमानवताजीवनहृदिप्रतिबिंबतयाश्लिष्टोभवतीत्यर्थः ॥ इतिअनयारीत्याघटादिवास्वस्तुबहिस्वभासमानमेवातर्हदिअहंकारसव

बाह्यार्थवेदेनित्यंसंबंधोक्षस्यकारकः ॥ समन्वितस्यचित्तेननमुक्तस्यकदाचन ॥ २८ ॥ यद्यदच्छतरंतस्मिन्नभस्थंप्रतिबिंबवति ॥ जीवेनभवतिश्लिष्टोबहिर्जीवोप्यजीवति ॥ २९ ॥ निघृष्टनवरत्नाभेयदानयनतारके ॥ तदातयोर्वाद्यगतःपदार्थःप्रतिबिंबवति ॥ ३० ॥ जीवेनभवतिश्लिष्टःप्रतिबिंबवतयाततः ॥ जीवज्ञेयत्वमायातिबाह्यंवस्वितिराघव ॥ ३१ ॥ यत्संश्लेषमुपायातितद्बालोपिहिविंदति ॥ पशुर्वास्यावरोवापिजीवःकस्मान्नवेत्स्यति ॥ ३२ ॥ अच्छस्यनयनस्याथोरश्मयोजीववेष्टिताः ॥ क्रोडीकुर्वंत्यलंक्षंजीवस्तत्त्वेनविंदति ॥ ३३ ॥ एषएवक्रमःस्पर्शसंबंधःप्रत्ययोद्भवः ॥ ३४ ॥ शब्दस्त्वाकाशनिष्ठत्वाकर्णाकाशगतःक्षणत् ॥ जीवाकाशंविशत्यंतरिस्थमिंद्रियसंविदः ॥ ३५ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ हस्यतेमानसादर्शयंत्रदावौदरेपुत ॥ प्रतिबिंबितमेतन्मेब्रूहिब्रह्मन्किमात्मकम् ॥ ३६ ॥

लितजीवज्ञेयत्वमायातीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ चेतनस्यार्थस्पर्शवेदननियमोबालपश्चादिष्वपिभ्रसिद्धेत्याह ॥ यदिति ॥ स्यावरेष्वपिगुल्मविशेषेस्पर्शमात्रेणपत्रसंपुटीकरणदर्शनात्तद्वेदनसर्वत्रानुमीयतइतिभावः ॥ ३२ ॥ दूरस्थविषयस्यकथगोलकसस्पर्शइतिपामरशकामपाकुर्वन्नाह ॥ अच्छस्येति ॥ गोलकातिरिक्तस्यस्वच्छतमस्थेद्रियस्यरश्मयःप्रागुक्तीत्याजीववेष्टिताःसतःपुरोवर्तिविषयकोडीकुर्वंत्यालंगति ॥ ३३ ॥ चक्षुष्युक्तक्रमस्पर्शादावप्यतिदिशति ॥ एषएवेति ॥ ३४ ॥ शब्देविशेषमाह ॥ शब्दस्त्विति ॥ शब्दस्यदत्तिप्रतिबिंबनविनापिसाक्षाच्छोन्नद्वारातःप्रवेशोपिसभवतीतिभावः ॥ इत्यगधस्यापिपवनद्वारात्प्रवेशसभवोऽस्तुनामेत्याशयेनयथासंभवमुक्तन्यायमुपसहरति ॥ इत्यमिति ॥ ३५ ॥ इदानीरामःप्रसंगात्सर्वेषांप्रतिबिंबानांस्वरूपजिज्ञासुपृच्छति ॥ दृश्यतइति ॥ दृश्यमानसानिचआदर्शाश्रितस्तसमाहारे काचकास्यमणिजलादियंत्रदारूणांमौद्गेषुउदरान्निर्गतेषुनवपल्लवादिषुयत्प्रतिबिंबितघटमुखप्रभादिपुत्रकिमात्मकतन्मेब्रूहीत्यर्थः ॥ ३६ ॥

सर्गात्पूर्वसंभवतीव्यपि समद्व्योरैकैव शुद्धासं विततस्तदनन्तरं अहंवेदनालक्षणानत जीवपुरुषकान्वितासास्तुतापिसंवेदनस्वरूपमर्निदितमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ वेद्यदोषात्सवेदनंतत् कुनो न निद्यतेदति चेद्वेद्यस्य परमार्थतोऽसत्त्वादित्याह ॥ नत्विति ॥ एकत्वादिहेतुभिरनामयेसंवेदने परस्य तदन्यास्यास्ति तासत्यतानत्वित्यन्वयः ॥ नास्तित्वेच अभावत्वाद्यस्य यो हेतवः ॥ अभावत्वाद्देशकालकृतपरिच्छेदवत्वादेनेकत्वाद्दस्तुकृतपरिच्छेदवत्वाद्दशून्यत्वात्स्थूलत्वाच्चेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ननु संवेदनमेव मनस्तादिभावांगच्छतीत्युक्ते तत्र मनस्तादीना मसत्यत्वे संवेदनमेवासत्यकिनस्यात्तत्राह ॥ चेत्यादीति ॥ चेत्यमतव्यादिगोचरबुद्धिदृश्यध्यारोपमात्रतन्वास्तवमनस्ताप्राप्तिः सेत्यर्थः ॥ ७ ॥ तर्हि विद्याविलासाविर्भूतस्वरूप

शुद्धासं वित्सं भवती संवेदनमर्निदितम् ॥ ततो हंवेदनानंत जीवपुरुषकान्विता ॥ ५ ॥ नत्वेकत्वादनंतत्वाद् वेद्यत्वादानामये ॥ अभावत्वा दनेकत्वाद्दशून्यत्वात्परास्थिता ॥ ६ ॥ चेत्यादिबुद्ध्या तत्किंचिन्नमनस्तां च गच्छति ॥ नच जीवत्वमायातिनचपुरुषकाल्मिका ॥ ७ ॥ नवि द्यादिविलासोस्ति सोस्ति नास्तीवयः सदा ॥ परमात्मेतिकथितो मनः षष्ठेन्द्रियातिगः ॥ ८ ॥ तस्मात्संपद्यते जीवश्चिन्मूर्तिर्मननात्मकः ॥ भ्रमः केवलमित्याद्य उपदेशायगीयते ॥ ९ ॥ यतः कुतश्चित्संपन्नेत्वविद्यामय आमये ॥ उपदेशोपदेशेन प्रविलीने विचाराणात् ॥ १० ॥ प्रशांतसकलाकारं ज्ञानं तत्रावशिष्यते ॥ यत्राकाशमपि स्थूलमणाविवमहाचलः ॥ ११ ॥ यत्रोद्यदाचारमपि सदप्यसदिवस्थितम् ॥ जगज्जान् विपयांस्त्यक्त्वाकार्येत्वंतिष्ठनिर्मले ॥ १२ ॥ असन्मयमविद्यायारूपमेव तदेव हि ॥ यद्दीक्षितासती नूनं नश्यत्येव न दृश्यते ॥ १३ ॥ आलोकितं नाम कथमवस्तु किल लभ्यते ॥ प्रयत्नेनापि संप्राप्तं मृगच्छणां बुकैरिव ॥ १४ ॥

पत्वात्पूर्वतदप्यसत्किनस्यात्तत्राह ॥ नेति ॥ आदिपदाच्चरमप्रमाणमननादिपरिग्रहः ॥ यो मूढोर्नास्तीवितिकल्प्यते स परमात्मा सदास्ति ॥ ८ ॥ यद्यद्वितीय एव सः न हितस्मात्सर्व ए तआत्मानो ब्युच्चरतीति श्रुत्या अग्निविस्फुलिंगन्यायेन जीवसपत्तिः कथमुक्तेति चेदुपदेशाय कल्पनयेत्याह ॥ तस्मादिति ॥ ९ ॥ अतएवाविद्यारोगस्य नमूलं चित्यं कितुचि कित्से वचितनीयेति ॥ मूलकल्पनादिश्चिक्त्सोपाय एव न वास्तव इत्याह ॥ यत इति ॥ प्रविलीने सति त्वरूपज्ञानमेवावशिष्यत इति परेणान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ उद्यदाचारं निष्पद्य मानव्यवहारार्थं क्रियाशालीति सद्भावहारिकसत्यमप्यसच्छून्यमिव यत्र स्थित तत्र त्वजगज्जावविषयास्त्यक्त्वा निर्मले जीवमृक्तः काये सत्येऽवतिष्ठ ॥ १२ ॥ इदानीमविद्यायाः स्वरूपमाह ॥ असन्मयमिति ॥ १३ ॥ मृगतृणांबु कैरिव संप्राप्त इत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथवाखंडोमधुरसेनेवेतिवाक्येखंडोवनखंडः मधुरसेनवसंतद्रवेणवेत्यर्थस्तथावाविकारएववक्षविकारहेतुर्जलभागोदृष्टांतइत्याशयेनाह ॥ इतदिति ॥ यथावक्षप्रविष्टारसोज
 लमित पत्रमितपुष्पमहमितिवैचित्र्येणोदित सन्अद्वित्वेपिद्वितांवनृदृष्टस्तथानःस्यात्मनिप्रसिद्धसत्तारूपब्रह्मापिदत्त पटइत कुड्बमहमित्यादितोभेदात्सर्वजगदात्मनाआत्मनि
 द्वित्वमाहरद्विद्धीतिरेणान्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ यथावाअभोदोभेदःअथभीष्मेअर्करुगेवाहमितिताद्व्येणतिष्ठति ततआथवर्षारभेवारिदानावसेवारिदोहमिति तिष्ठति ततोभू
 मिप्रवेशेनाकुरातर्जलात्मनाप्रवेशेअथाकुरोहमिति तिष्ठति तथाआत्मापिकालभेदेनभावाभावाकारोभूत्वातिष्ठतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अयचजगद्विवर्त्तनियमक्रम कल्पितोपिनकेन
 चिद्व्यथाकर्तृशक्यइत्याह ॥ इतीति ॥ सर्वेश्वरेब्रह्मणिततप्रसिद्धम् ॥ ३२ ॥ एववस्तुस्वभावनिमित्तप्रसिद्धम् ॥ ३२ ॥ आदर्शवत्स्वच्छेआकाशेस्वःस्वीयोभागःकार्यवानैवप्रतिविवति ॥ कुतः ॥ व्यतिरेकासंभवतःआकाशेआकाशकार्ये
 ब्रह्मस्वभावस्यचैवलक्षण्यमाह ॥ आदर्शेतिद्वाभ्याम् ॥ आदर्शवत्स्वच्छेआकाशेस्वःस्वीयोभागःकार्यवानैवप्रतिविवति ॥ कुतः ॥ व्यतिरेकासंभवतःआकाशेआकाशकार्ये
 इतःपुष्पमितःपत्रमहमित्युदितोयथा ॥ खंडेस्वात्मनिनःसत्तारसोऽद्वित्वेद्वितांवनहन् ॥ २९ ॥ इतःपटइतःकुड्बमहमित्यादितस्तथा ॥ सर्वा
 त्मनात्मनिब्रह्मविद्वित्वंद्वित्वमाहरत् ॥ ३० ॥ अथांकुरोहमध्यांकरुगंहत्वद्यवारिदः ॥ यथेति तिष्ठत्यंभोदस्तथात्मासदसद्वपुः ॥ ३१ ॥ इति
 भाव्यमनेनेदमित्थंसर्वेश्वरेतत् ॥ क्रमंखंडयितुंलोकैकस्यनामास्तिशक्ता ॥ ३२ ॥ आदर्शस्वच्छआकाशेनैवस्वःप्रतिविवति ॥ व्य
 तिरेकासंभवतःकचत्येवहिकेवलम् ॥ ३३ ॥ ब्रह्मणित्वात्मनात्मैवस्थितःकचतिविंबति ॥ इतीभवत्यदेहोपिचिन्मयत्वात्स्वभावतः ॥ ३४ ॥
 यद्यथैवात्मकचनंवेत्तितंभवतात्मना ॥ असत्यमपितन्नेहव्यभिचारीकदाचन ॥ ३५ ॥ हेमत्वंकटकत्वेद्वैसत्यासत्यस्वरूपिणी ॥ हेमिभां
 डगतेयद्वच्चित्वाचिस्वेतथात्मनि ॥ ३६ ॥ सर्वगत्वाच्चितेश्चिन्त्वंनित्यंमनसिविद्यते ॥ हेमत्वंकटकस्येवजडभावःस्थितोन्वदा ॥ ३७ ॥ चि
 त्वज्जात्माकंचित्तंदृढंभावयतिस्वयम् ॥ यथायदैवयद्गावंतथाभवतितत्तदा ॥ ३८ ॥ कालेकालेचित्ताजीवस्वन्योन्योभवतिस्वय
 म् ॥ भाविताकारवानंतर्वासनाकलिकोदयात् ॥ ३९ ॥

भूतातेवाआकाशभेदाभावात् ॥ किंतुकेवलमाकाशनिश्रुतिविवदर्पणोदरवत्स्वच्छतयाकचतिदीप्यतएवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ साविद्यं ब्रह्मनुनतथेत्याह ॥ ब्रह्मणीति ॥ कचतिसर्व
 वस्तुशक्त्यादिरूपेणदीप्यते ॥ जीवरूपेणप्रतिविवति ॥ भेदकल्पनयाचद्वैतीभवति ॥ ३४ ॥ अस्त्वैकिततस्तत्राह ॥ यदिति ॥ तत्रसर्गादीयद्वस्तुस्वभावोवेनात्मकचनवत्ततंस्व
 भावमस्यमपिभवतासत्येनात्मनासत्येत्तिसचवियमोनकदाचनव्यभिचारीतिसर्वापिनियतिःसिद्धेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सत्यादृतमित्युनीभावेवाचारंभणश्रुतिदर्शितन्यायेनदृष्टा
 तमाह ॥ हेमत्वेति ॥ ३६ ॥ अतएवप्रथमकार्यमनसिचिज्जडोभयरूपतादृश्यतेतत्रयन्वित्यतस्त्वमित्याह ॥ सर्वगत्वादिति ॥ अन्यदाकदाचिदित्यर्थः ॥ ३७ ॥ चित्तज्जाड्ये
 तिपाठेचित्तयज्जाड्यजडदेहविषयाकारस्तदालकचित्तदृढभावनयायदैवयथादेवनरस्थावरादिनायेनप्रकरणयदायद्भावभवतितदातथैवतद्भावभवतिअनुभवतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥
 अतएवकालभेदेनजीवस्याहमाकारभेदानुभवइत्याह ॥ कालइति ॥ चिताअतर्वासनाकलिकानामुदयाद्विकासद्वैचित्र्येणभाविताकारवात्सन्अन्योऽन्योभवति ॥ ३९ ॥

यथास्वप्नदोषानोवनादिसत्ताप्येतक्षणान्नाश्विभावयातितयोवेहभूतोयजीवोपिवेहोदेहोतर्भाषयति ॥ ४० ॥ यथास्वप्नप्रतिभासत
 दन्तिप्रभासोदरयमानोरोऽट्टिनिकुम्भगुल्फापटोप्रवेत्तयामरणमूर्छायामपिप्रतिभासमानमिवदेहोतर्भवतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ नन्वयदेह इत्यक्षयियतेवसतेष्वसकथयेद्देहोतर्भाषेत्
 ग्राह्याभसत्येवेति ॥ मरणजननादिकमपिर्गुभातिभासिकमेव जीवतातुतेदेहस्यग्राह्यद्विरनंस्वाधिकल्पितस्यैवतद्भासनामयस्येतिभावः ॥ स्वस्याम्यरूपबेहोतर्भवति
 त्यथ ॥ ४२ ॥ तर्हि कियीषनथार्थक्यवेहोतर्त्सप्येतदेहस्यकालिकपरिणामोनेत्याह ॥ कालेनेति ॥ एतादृशमेतदेहरूपकालेनअम्यत्ववेहोतर्भाषणतीतिन यतः प्रकृतमिवदश
 रीराण्यथापवस्थामेरेपितेदेवमितिप्रत्यभिज्ञानिभ्ययारुढ्याम् ॥ एतेभूतभाषिवेहोतर्त्सुन प्रत्यभिज्ञानाभावाव्येनाम्येसंतिनसंतीत्यविशक्तिगच्छंतिअतलोपास्वतोजीवतएवप्रबो
 वासनयासमद्वत्यथ ॥ ४३ ॥ ननु कथमिग्रागदृष्टेर्वादिशरीरभावेकास्यवासनातथाह ॥ अस्त्विति ॥ इदमुजगद्वृत्तजीवस्वमेतर्गतविद्धि ॥ तस्यप्रयआवसयास्य स्वमाइतिश्रुते

स्वनेदृशोयथाग्राभोयातिसत्तान्यतेक्षणान् ॥ देहोद्देहतयायातिदेहोयप्रतिभात्मकः ॥ ४० ॥ प्रतिभासोयथास्वप्नेनर कुब्जपटोभवेत् ॥
 प्रवत्यसत्यमेवेद्देहोतर्भिमिदस्वत ॥ ४१ ॥ असत्यमेवप्रियतेत्वसत्यंजायतेपुन ॥ जीव स्वप्रतिभासेनस्वप्नवत्स्वान्यरूपवत् ॥ ४२ ॥ का
 लेनैतादृशरूपमिदनाम्यत्वमेतिवै ॥ प्रकृतंनिश्चयारुढप्रमत्येतेभव स्वत ॥ ४३ ॥ वस्तुदृष्टमदृष्टंस्वप्नेसमनुभूयते ॥ जीवस्वप्नेजगद्रूप
 विद्धिवेयविदांवर ॥ ४४ ॥ अजाग्रदृष्टिदृशोय स्वाभिधानादिनेरित ॥ नस्वप्नोविद्यतेतस्मादच्छात्माचिदिमात्रकम् ॥ ४५ ॥ अयापूर्वा
 भिधस्वप्नेययापस्यतिनान्यथा ॥ अग्रदृष्टयैवार्थचेतनचित्तपश्यति ॥ ४६ ॥ प्राक्तनीवासनाद्यापिपौरुषेणावजीयते ॥ त्व कुकर्मथ
 यत्नेनप्रयतिहिंसुकर्मताम् ॥ ४७ ॥ मोक्षाहेतुनशान्म्यंतिजीवतांचक्षुरादय ॥ उन्मज्जतिनिमज्जतिकेवलदेशकालन ॥ ४८ ॥

रित्यथ ॥ इदुत्स्वमेजननुभूतस्यापिरानमिदुन्मज्जन्मननुभूताभिमायण ॥ दृष्टबादृष्टकथंनृत्तंथाश्रुतंथानुभूतंथानुभूतंथसर्वपरयतीतिश्रुतिमवलम्ब्योक्तम् ॥ वस्तुतस्त्वनावीस
 सारोाननुभूतंकिञ्चिद्वस्तीतिमरणकालेभावेद्देहोतर्त्सकर्मोद्बोधितवासनानुसारेणैवदेहोतर्त्सोद्भवद्विषो ध्यम् ॥ ४१ ॥ तर्हिवाक्यअम्यप्रससाहाकारालम्यत्रासभाषोपिवेहोतर्भव
 द्वासनामय स्वमएवकिंनस्यात्तथाह ॥ अजापविति ॥ य शिवमद्वैतंश्चतुर्थमम्यतदतिस्वाभिधानादिनाईरित अजापद्व्युत्पत्त्यातुरीययादृष्टपरमात्मातस्यउकलक्षणविधि स्वमए
 वनविद्येतेजापतिकल्पितदनुभवाभावेनतद्भासनामसिद्धेस्तस्यवासनामयत्वायोगात्सत्सादावच्छात्माचैतन्म्यमाभमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ सएवपिदात्माचेतनजीवोभूत्वाअपअपू
 वाभिधमभिनर्षेवत्तमानमर्थयथाधित्स्वभावावेवपस्यतिनान्यथातर्त्सिषोपेदृष्टमम्यर्थप्रपरयतीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ अतएवादृष्टविषयेपिभावनामपयेनदृढीकृतवासनापूर्वदृष्टविष
 योभासनोमयतीतिपुत्रयननाबन्धनपरिहितमित्याह ॥ प्राक्तनीति ॥ ४७ ॥ एवजीवस्यवासनापरिष्कृतोदेहोद्विषयेर्षकितः इदानीकदातच्छमतिरितिवाच्यायानाह ॥
 नोऽशरिति म ४८ ॥

भोक्षंविनैवेहादिनिवृत्तिः किंनस्यात्तत्राह ॥ चितइति ॥ यथाशितोयावन्मोक्षदेहाकारकलनावासनातिष्ठत्येवास्वकलनैवैतस्यजीवस्यपंचात्मादेहोऽथेतिष्ठतीव ॥ यथाशिशो
 भावितोमहायक्षोयेतिष्ठतितद्दुर्निवारइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ इदानीकथंचित्स्थूलदेहनिवारणेपिमोक्षविनालिगदेहलक्षणपुंयष्टकंडुनिवारमित्याशयेनतदर्शयति ॥ मनइति ॥ ५० ॥
 ननुशास्त्रेज्ञानेद्रियकर्मैद्रियप्राणाभूतानिअत करणमविद्याकामकर्माणिपुंयष्टकमित्युक्ततपुंचीकृताकाशावाच्चादिलिगघटितस्थूलान्तमूर्त्तैरूपमपिस्यात्तत्कथममूर्त्तमनोबु
 द्ध्याष्टकमेवपुंयष्टकमुक्ततत्राह ॥ अमूर्त्तएवेति ॥ त्वदुक्तमूर्त्तपुंयष्टकतदास्याद्यादिपंचीकरणानामूर्त्तानां तन्नात्राणास्थौल्यस्यात् ॥ अयतुतन्मात्ररूपोर्लिगात्माअमूर्त्तएव ॥
 अस्यरावत्वपंचीकृताकाशात्वमतिपीनतानिरवधिकस्थौल्यतच्चनसभवति नक्षमूर्त्तवासनाकोटीनामपिमेलनेस्थौल्यदृष्टयदास्यखत्वमेवदुर्लभंतदास्थूलवाततामहापुंलमोदक्ष
 इवात्यतमसभाविता ॥ एवस्थूलनेजोजलपृथ्वीतापि ॥ एवचस्थूलभूतानामेवासत्तवेअस्यपरमाणोरप्यतिसूक्ष्मस्यदेहेतासुमेरुनेवात्यतासभावितेतिनभौतिकेदेहांतपुंयष्टकव

चितःस्वकलनात्तस्यदेहोग्रइवतिष्ठति ॥ पंचात्माभावितोसत्योमहायक्षःशिशोरिव ॥ ४९ ॥ मनोबुद्धिरहंकारस्तथातन्मात्रपंचकम् ॥
 इतिपुंयष्टकंप्रोक्तदेहोसावातिवाहिकः ॥ ५० ॥ अमूर्त्तएवचित्तात्माखत्वमस्यातिपीनता ॥ वाततास्यमहागुल्मोदेहतास्यसुमेरुता
 ॥ ५१ ॥ विरजस्वक्रमेणैव निरवस्यसुमुक्तिभाक् ॥ सुषुप्तैकवस्थास्यजडाःक्रोडीकृतायथा ॥ ५२ ॥ स्वप्ननामीतथावस्थादेहप्रत्यय
 शालिनी ॥ आमोक्षंभ्रमतीहायमितिस्यावरजंगमैः ॥ ५३ ॥ कदाचिद्धिसुषुप्तस्थःकदाचित्स्वप्नवस्थितः ॥ आतिवाहिकदेहोयंसर्व
 स्यैवावतिष्ठते ॥ ५४ ॥ यदासुषुप्तभावस्योभाविदुःस्वप्नवेधितः ॥ तदाकालानलसमस्तिष्ठत्यनुदिताकृतिः ॥ ५५ ॥

ण्यंतइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ मुक्त्यनुपयोगादिपिनमोक्षशास्त्रेस्थूलसद्भावकल्पनायुक्तेत्याशयेनाह ॥ विरजस्वेति ॥ मनोमात्रमेवदेहादिप्रपंचश्रेयनसोवैराग्याद्यभ्यासेनविरज
 स्त्वेगमादिसाधनसंपत्तौवाक्याञ्ज्ञानोदयक्रमेणमनःकल्पितस्वप्नायप्रपंचस्यतन्मूलाज्ञानस्यचर्वाधेस्वकार्यकारणावस्थावधद्वयशून्यस्यमुक्तिरूपपद्यते ॥ स्थूलभूतभौतिक
 मूर्त्तप्रचाभ्युपगमेतदाहस्यज्ञानेनबाधादर्शनानमुक्तिरूपपद्यतइत्यर्थः ॥ एवचनिष्कर्षस्वमसुषुप्तिद्विषवावस्थेनजायन्नाक्षीस्थूलविषयाअन्याअवस्थाकेनचिदुपपाद्यति
 शक्येत्याशयेनेवविभज्यदर्शयति ॥ सुषुप्ततेतिसार्धेन ॥ यथाजडाःसर्वदेहादिप्रपंचावासनात्मनोपसहृत्यक्रोडीकृताः ॥ ५२ ॥ इतिएवपरिदृश्यमानप्रकारेणस्थावरजंगमैरा
 कारैरातिवाहिकदेहेएवआमोक्षाद्भ्रमतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ भाविभिर्दुःस्वप्नैर्वसनात्मनांतःप्रविष्टैर्वीधितोविद्धवगतस्यतिरतएवानुदिताकृतिश्चित्तिविबवचितत्वादुपसं
 हृतजगत्त्वाच्चकालानलतमोदीमस्तिष्ठति ॥ अनेनातज्ञानशून्यनैयायिकादिसुषुप्तिःप्रत्युक्ता ॥ ५५ ॥

नप्रत्यावारादिनिकृटावस्थासुजाट्याधिक्यासुगुमिप्राप्तुयमित्याह ॥ स्यावरापास्विति ॥ अप्यर्थेचशब्द ॥ तथाचकल्पदशाणांपुण्याधिक्याकृमिकीटसुतुपाविदु स्वाभा
 वादानदाधियेपिनमनुप्यादिवशबोधोस्तीतिमस्त्वित्वेत्यर्थ ॥ ५१ ॥ तथाचचित्तजाड्यप्रकपएवसुगुमिभिश्चित्तममणमेवस्रतिश्चित्तस्यतत्त्वबोधएववधमुक्तिस्तुयैतथास्य
 जापदितिपयवसन्नमित्याह ॥ सुगुमतेत्यादिना ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ प्रबोध उक्तदृष्टिभ्यामत्रास्त्ररूपोभवति ॥ सचबोधोपुञ्जे पुरुषप्रयत्नत ॥ ५४ ॥ तत्त्वतोयावान्यश्रेयि
 शातप्रमाणोजीव सर्वातयोर्जानातिभासयतिसाक्षीतन्मयएवभवतीत्यर्थ ॥ यस्त्वज्ञातप्रमाणःसोपिपरमार्थत स्वस्यएवाज्ञानाच्छिलावदृष्टीकृतेस्वद्वयेसुवीर्यत्वमविच्यमती
 यप्रयपरमतीतिपरेणाश्रयः ॥ ५५ ॥ तर्हि किञ्जीवानन्ददेवधाल्मभयमस्तिनेत्याह ॥ जीवानामित्यादिना ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अस्यजीवाणो सीपुमीस्थितिर्वा
 स्यावराधास्ववस्थासुकल्पदशदशासुच ॥ भवत्येवसुपुमस्योधनमोहशिलाघन ॥ ५६ ॥ सुपुमतास्यजडतास्वप्नोत्येयंहिसृष्टति ॥ य
 प्रयोधोस्यसामुक्तिस्तज्जाग्रथातुत्यता ॥ ५७ ॥ जीवप्रयोधान्मुक्तिर्हिप्रयोधात्परमात्मताम् ॥ सोभ्येतिक्षालितमलताश्रकनकतामिव
 ॥ ५८ ॥ जीवप्रयोधान्मुक्तियासाचहृद्विविधोच्यते ॥ एकाजीवन्मुक्ततेतिद्वितीयदेहमुक्ता ॥ ५९ ॥ जीवन्मुक्तिर्हिदुयत्यतुयान्तुयान्तीतपदत
 त ॥ योधोजीव प्रयोधोयसचयुद्धिप्रयत्नत ॥ ६० ॥ ज्ञातप्रमाणाजीवोतयोर्जानातीहन्तमय ॥ पश्यतीमभयचैवसुदीघस्वप्नविभ्रम
 म् ॥ ६१ ॥ मिथ्योदित स्वद्वदयेस्वस्यएवशिलीकृते ॥ जीवानामतरेत्वन्मन्त्रिकिञ्चित्कलाविना ॥ ६२ ॥ तामेवान्यतयापश्यन्मुमुधैवप
 रिशोचति ॥ जीवाणोरतरेत्वन्मन्त्रिकिञ्चित्कलाविना ॥ ६३ ॥ यत्रतत्रजगदृष्टमहोमायाविजृम्भितम् ॥ स्यात्यतःकयदबुनायथानाना
 भ्रमोदय ॥ ६४ ॥ जीवाणुनांतयैवांतिमिथ्याससरणोदय ॥ बधोस्यवासनाबधोमोक्ष स्याद्वासनालय ॥ ६५ ॥ वासनांतास्यसौपु
 सीस्वप्नोविस्फुरतिस्यति ॥ घनवासनमोहोयजीव स्यावरादिभाक् ॥ ६६ ॥ मध्यस्यवासनस्त्रियंकुपुरुपस्तनुवासन ॥ यदांतर्जीवि
 तेनांतो नहिजातापटादय ॥ ६७ ॥ जीवैक्यादुभयो सत्ताश्राव्याहकयोस्तदा ॥ आत्मानात्मसमालीढोवहिरंतर्यटाचिता ॥ ६८ ॥
 सनानार्थोऽवधि ॥ नुर्यनुपातीतयोर्निर्वासनत्वात् ॥ सचस्वमेस्फुरतिश्चिन्म्येणस्फुटीभवतीत्यर्थ ॥ कथस्फुटीभवतित्वाह ॥ घनेति ॥ ६९ ॥ तस्यवासनासुधोक्त्यर्पादुत
 रोत्तरागुमयोनिप्रभिरित्याह ॥ मध्यस्थेति ॥ पुरुषोमनुष्यापशुवैश्वानराद्येनैश्चिन्म्येणस्फुटीभावमुक्तायासपहणादिविच्येणापितमाह ॥ यदेत्या
 दिना ॥ यथायस्मिन्सुगुमिष्युनिकाळोरेहति आनस्वापप्यामप्राणाहमाधलक्षणनजीवितेनएतावाश्वेहपरिमितएवाहमित्यतःपरिच्छेदोभवतितवापटादय पवार्यादिर्जाता
 सपन्ना ॥ ६७ ॥ संतुबद्धि किञ्जतसप्राह ॥ जविक्यादिति ॥ तदाचसुरादिद्वारनिर्गतेन करणद्वारनिर्गतेनरुध्यवच्छिन्नजीवेनपटादीनाभ्यामीपटमहजानामीतिपाश्याहक
 योर्धासनात्मिकासत्तातर्ह्येचिन्म्येणस्फुटीभवतीत्यर्थ ॥ एतेदेवस्फुटमाह ॥ आत्मेति ॥ अत स्थितआत्माजीवोयबाहिरानात्मसमालीढोभवतितवाचितायासप्याहकवासना
 यत्कल्पेबाध्यस्त्रिभागेनसोवयाउदेतीत्यर्थ ॥ ६८ ॥

एव हेयोपादेयवैचित्र्यमपि वासनाध्यस्तमेव न वास्तवमित्याह ॥ नेहेति ॥ ६९ ॥ शोभितास्तत्त्वबोधेन विराजमाना ॥ सबाध्याभ्यन्तरजगच्चिद्यतिरिक्तं न विद्यते कालत्रयेपीत्यर्थः ॥
 ७० ॥ यथाअब्धि समुद्रस्तत्त्वतो विष्टुष्ट अपास्तसमस्ततरगबुद्बुदादिभेद र्वादाकाशादप्यच्छसकलमेकशुद्धजलमेव तथा इदसर्वं जगत्तत्त्वतो बुद्धसत्त्वत्पहस्तित निरस्तवास
 नावस्थायैवैचित्र्यभेदजातयस्य तथा विद्यमानमयपरपदमेवेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ इति श्रीवासिष्ठमंतात्यर्थप्रकाशेनि ० पू० एकपचाश सर्गः ॥ ५१ ॥

जीवस्यसो जगत्तत्राससत्यातत्परिक्षय ॥ तदर्थमर्जुनाख्यानवसिष्ठेनावतार्यते ॥ १ ॥ ननु स्वम सर्वेषा जीवानाप्रत्येकमिन्न ॥ जापत्यपचस्तुसर्वेषासाधारणसर्वे स्वमैवैव
 र्थ्येणानुभूयमान कथस्वम स्यात्तत्राह ॥ यइति ॥ आदिन प्रथमजीवस्यसर्वजीवसमष्ट्यात्मनोय स्वमस्तमेवमस्माकजापदितिकल्पितससारविद्धि ॥ १ ॥ किमर्थमेवक
 तदाग्राह्यग्रहणधीर्गृहणेषोवसोदया ॥ नेहसंत्यज्यते किंचिन्नेह किंचिन्नगृह्यते ॥ ६९ ॥ बाह्यांतरकलाकारश्चिदात्मैकः प्रकाशते ॥ त्रि
 जगच्चिच्चमकारस्वलंभेदविकल्पनैः ॥ शोभिताः स्मश्रित्चिरात्सर्वाख्याद्यंनविद्यते ॥ ७० ॥ अब्धिर्यथाजलमपास्तसमस्तभेदः खा
 दच्छमेवसकलंद्रवमेकशुद्धम् ॥ सर्वतथेदमपहस्तितभेदजातमाद्यंपरंपदमनामयमेवबुद्धम् ॥ ७१ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि०
 पू० इन्द्रियार्थोपलंभविचारोनामैकपंचाशः सर्गः ॥ ५१ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ योजीवस्यादितः स्वप्नोनानाकलन
 कोमलः ॥ तमिमं विद्धिसंसारं नसत्यं नाप्यसन्मयम् ॥ १ ॥ नपुंसइवजीवस्यस्वप्नः संभवतिक्वचित् ॥ तेनैतेजाग्रतोभावाजाग्रत्स्वप्नरुतो
 त्रहि ॥ २ ॥ जीवस्वप्नमिमं दीर्घक्षिप्रताप्रतिभासतः ॥ असत्यमप्यवस्तुत्वाद्द्विद्वेद्यविदांवर ॥ ३ ॥ स्वप्नास्वप्नांतरमिवगच्छंतोजीव
 जीवकाः ॥ असत्यमेवपश्यंतिघनसत्यतयानघ ॥ ४ ॥ अजडेजडतातातजडेचाजडतोदिता ॥ असत्येसत्यताजीवजीवानुभवमो
 हतः ॥ ५ ॥ भानोरप्यंतरखिलंपश्यंतस्त्रिजगद्भ्रमम् ॥ भ्रमंतिस्वप्नसंभ्रांताइवजीवाभिदालिभिः ॥ ६ ॥ सर्वगत्वादनंतत्वात्स्वस्यजीव
 स्यजीवतः ॥ यद्भावयंतिचेतंतिदेवाश्चितिसत्यवत् ॥ ७ ॥

ल्प्यइतिचेद्यधीनामिवसमष्टे स्वप्नातरप्रसिद्धेरित्याह ॥ नेति ॥ तेनास्माकजापत्यसिद्धाभूतभुवनदिभावास्तस्यजाग्रत्स्वमोभयस्थानकृतोदयानस्वमतोभिद्यंतइत्यर्थः ॥ २ ॥
 असत्यत्वावस्तुत्वाभ्यामपितस्यस्वमतासाधन्यैवम्यानुभवेनित्तइत्यर्थः ॥ जीवस्वमिति ॥ असदीयस्वमवत्क्षिप्रवाध्यतायाअप्रतिभासतोहेतोर्दीर्घम् ॥ तथाचैर्धर्मैव
 वैवर्ण्यभमहेतुरितिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वस्तुस्वभावैवंपरीत्यदर्शनादप्यस्यस्वमतेत्याह ॥ अजडेइति ॥ अजडेब्रह्मणिभूतभुवनादिजडतातथाजडेचाहंकारादिहेतौ आलत्वाभि
 मानाजडताउदिता ॥ जीवस्यसमष्टेरैकदेशभूतायेव्यष्टिजीवास्तदनुभवलक्षणान्मोहतोभ्यो ॥ ५ ॥ जीवाभिदालिभिर्भेदकल्पनपरपराभिर्भमिति ॥ ६ ॥ कल्पितभेदेषुसत्य
 त्वारोपेकारणमाह ॥ सर्वगत्वादिता ॥ व्यष्टित्वादेवजीवतोप्यस्यतजीवभूतस्यस्वस्यपरमार्थतः सर्वगत्वादनंतत्वात्पारिच्छेदेनसत्यत्वाच्चयद्भावयंतिदेवआशुनत्ससक्त्यास्वास
 तारोपेणसत्यवच्चेतति ॥ तथाचतत्ससक्तित्यागात्तत्सत्यताभमनिष्टत्तौ बुद्धतत्त्वस्यजीवन्मुक्ति सिद्धीतीतिभावः ॥ ७ ॥

अयमेवार्थो भगवद्गीतायां भगवत्प्राप्त्या जुनायोपदिष्ट इत्याह ॥ पुढरीकाक्षेति ॥ शुभ्राश्रयिषि तिरोप ॥ ८ ॥ तदर्थमजुनास्थायिकायवतारयति ॥ वाहोरिति ॥ सुखजीवन्मुक्ति
 सुखविरहितम् ॥ जीवितमाशुक्षिपयित्तिशेष्यस्यति ॥ स्वार्थेषिणुणाभावच्छादस ॥ ९ ॥ १० ॥ अर्जुनावतारे कारणबहुसर्वमूलमनुकाममिति ॥ अस्तीत्यादिना ॥ स्थित
 मिति ॥ स्वैरहिभिपतिष्ठतदतिश्रुते ॥ ११ ॥ १२ ॥ तस्मिन् दृश्यमाने संसारजाले ॥ शकुलमयपक्षिण ॥ १३ ॥ तत्र तत्राद्युत्तुजातिपुमप्येरासित ॥ श्रुतिस्यत्यादिवर्णित क्रम
 श्ररिप्रयेषाम् ॥ श्रुतपंचकपथीष्टतन्मात्रपचक्रस्रुक्लणेशारेलोकपालत्वतल्लोकोपाधिपत्यम् ॥ १४ ॥ इक्षुतिस्रुतिसमाचारविहितपुण्यमुपादेय इवतन्निषिद्धपापहे
 पुंढरीकाक्षनिर्दिशामससक्तिर्गतिशुभ्राम् ॥ यामालिग्यमहाबाहोजीवन्मुक्तो महामुनि ॥ ८ ॥ पांडो पुत्रो जुनो नाम सुखं जीवितमाल्म
 नः ॥ क्षिपयिष्यति निद्रु खंतथाक्षेपय जीवितम् ॥ ११ ॥ श्रीराम उवाच ॥ भविव्यतिकदाद्यस्रुत्सार्जुन पांडुनंदन ॥ कीदृशीं च हरि
 लस्यकथयिष्यत्यसक्तताम् ॥ १० ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अस्ति सन्मात्रमालेतिपरिकल्पितनामकम् ॥ स्थितमाल्मन्यनापतेन भ्रंसी
 वमहानमः ॥ ११ ॥ दृश्यते विलेतस्मिन्नयसंसारविभ्रम ॥ कटकदियथाद्दिभ्रितरगादियथां भ्रंसि ॥ १२ ॥ चतुर्दशविधाभ्रुतजातय
 प्रसुरंत्यलम् ॥ तस्मिन्संसारजालेस्मिन्कालेशकुनयोया ॥ १३ ॥ तत्रैतेयमचक्रार्कशक्राद्या शंसितकमा ॥ भ्रुतपचकसंसारलोक
 पालत्वमगता ॥ १४ ॥ इदपुण्यमुपादेय हेर्यपापमिद्वत्ति ॥ तै स्वसकल्पघटितोद्देनात्स्यापितास्थिति ॥ १५ ॥ तस्याथयावदनपत्र
 वाहपवितेनिजे ॥ कर्मण्यचलसकाशस्थिरश्चित्तमवस्थितम् ॥ १६ ॥ भगवान्सयम किञ्चिद्भूतेप्रतिचतुर्युगे ॥ तपःप्रकुरुते भ्रुतदलनात्या
 पशकया ॥ १७ ॥ कदाचिद्विद्वैवर्पाणिदशदशवापिच ॥ कदाचित्पंचसमाटिकदाचित्पोहशापिच ॥ १८ ॥ उदासीनवदासीनेतस्मिन्नि
 यमसंस्थितौ ॥ नहिनस्तिजगज्जालेच्छ्रुत्सुर्भूतानिकानिचित् ॥ १९ ॥ तेननीरध्रभ्रुतौघनि संचारमहीतलम् ॥ भवतिप्राष्टपिस्वेदीकुजरो
 मराकेरिव ॥ २० ॥ अयैतानिविचित्राणिभ्रुतानिषड्युक्तिभिः ॥ क्षिपयति सुरारामभ्रुवोभारनिवृत्तये ॥ २१ ॥ एवयुगसहस्राणिव्यव
 हारशतानिच ॥ समतीतान्यनंतानिभ्रुतानिषजगतिष ॥ २२ ॥

यमितिस्वापिकारानुरूपसकल्पघटितोद्देनात्स्थितिर्यथांदास्थापिता ॥ १५ ॥ अस्तेवकिन्तस्तप्राह ॥ तस्येति ॥ तस्यबह्यमाणयमस्यअपयावेताबालकालेस्त्रीयेअधि
 कारकर्मिणश्चलदशस्थिरश्चित्तमन-अवस्थितम् ॥ १६ ॥ प्रतिचतुर्युगम् ॥ बीप्सायामप्ययीभाव ॥ कदाचित्किल्बिषयःप्रकुरुते ॥ प्रतिचतुर्युगकिञ्चिद्भूतेद्वापरतिइतिवा ॥
 ॥ १७ ॥ तत्रकालनियमोनास्तीत्याह ॥ कदाचित्ति ॥ १८ ॥ तस्मिन्प्रेतेनियमसंस्थितौतपसिआसीनेसतिश्रुतुःकानिचिदपिभ्रुतानिभ्रुतानि ॥ १९ ॥ तेनाहिसनेनेहेतु
 नामहीतलंभीष्टैरिषुजिर्भूतीर्धनि-संचारसंचारायोप्यनक्ति ॥ स्वैरीस्वेरवात् ॥ २० ॥ दुराविष्यवादिषवा युक्तिभिःअंशावतारमारतयुक्तापुपायै क्षिपयतिहिसनेनेवविरलीकु
 र्नीतिप्याचर ॥ २१ ॥ अयच्चतारवतारदिव्यवहारीवहुरोवकण्डव्याह ॥ एवविति ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ अधानांपापानां विधाताय कर्त्तव्यामविष्यतीतिशेषः ॥ दूरेऽस्तंजनानां कर्षणं पीडनं यस्याम् ॥ अस्माद्धिशेषणाद्व्रतचर्या अहिंसादिघटितनिर्विकल्पसमाधिहृपेतिगम्य
ते ॥ २४ ॥ प्रपन्नगुल्मवानगुल्मसकीर्णैरितियावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ नरनारायणचर्गतैरनुगते साहाय्यार्थमवतीर्णैरितियावत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ अभोधिमेखलायामूर्धपोराजा अं
भोधिमेखला जुवपातीतिवा ॥ आतोनुपसर्गकः ॥ २९ ॥ तस्यपितृव्यजोधातामविष्यति तस्यद्वह प्रतियोद्धामोमोमविष्यतीतियोज्यम् ॥ बभुर्नकुलः ॥ अहेःसर्पस्येव ॥ ३० ॥

वैवस्वतोद्यतुयमां चणुषपितृनायकः ॥ अनेनत्वधुनासाधोपरिक्षीणेपुकेपुचित् ॥ २३ ॥ युगेष्वघविधातायवर्षाणिद्वादशात्मना ॥ व्रत
चर्येहकर्त्तव्यादूरास्तजनकर्षणा ॥ २४ ॥ तेनेयमुर्वीनीरंध्राभूतैर्मर्त्यैरुच्युभिः ॥ दीनाप्रपन्नागुल्मेवभारभूतैर्भविष्यति ॥ २५ ॥ भुभार
परिभूतांगीहरिशरणमेष्यति ॥ कांतादस्युपराभूतादीनापतिमिवप्रिया ॥ २६ ॥ हरिर्देहद्वयेनाथमहीमवतरिष्यति ॥ देवांशैरखिलैःसा
र्द्धनरनारायणंगतैः ॥ २७ ॥ वसुदेवसुतस्वेकोवासुदेवइतिश्रुतः ॥ देहोमविष्यतिहरेर्द्वितीयः पांडवोर्जुनः ॥ २८ ॥ युधिष्ठिरइतिख्यातोध
र्मपुत्रोमविष्यति ॥ अभोधिमेखलाभूपः पांडोः पुत्रः सधर्मवित् ॥ २९ ॥ दुर्योधनइतिख्यातस्तस्यभ्रातापितृव्यजः ॥ भविष्यतिदृढद्वंद्वोभी
मोवभ्रुरहेरिव ॥ ३० ॥ अन्योन्यंहरतोरुर्वीतयोः संग्रामलोलयोः ॥ अष्टादशान्नाक्षौहिण्योघटिष्यत्यत्रभीपणाः ॥ ३१ ॥ तत्क्षयेणवि
भारत्वंभुवोविष्णुः करिष्यति ॥ राघवार्जुनदेहेनबृहद्गांडीवधन्वना ॥ ३२ ॥ विष्णोरर्जुननामादौप्राकृतंभावमास्थितः ॥ हर्षामर्षान्वितो
देहेनरधर्माभविष्यति ॥ ३३ ॥ सेनाद्वयगतान्दृष्ट्वास्वजनान्मरणोन्मुखान् ॥ विपादमेष्यत्युद्योगं युद्धायनकरिष्यति ॥ ३४ ॥ तमर्जुना
भिधेदंहंप्रासकार्यैकसिद्धये ॥ हरिबुद्धेनदेहेनबोधयिष्यतिराघव ॥ ३५ ॥ नजायतेम्रियतेवाकदाचिन्नायंभूत्वाभवितावानभूयः ॥ अजो
नित्यः शाश्वतोयंपुराणो नहन्यतेहन्यमानेशरीरे ॥ ३६ ॥ यएनंवेत्तिहं तारं यश्चैनं मन्यतेहतम् ॥ उभौतौनविजानीतोनायं हंतिनहन्यते ॥ ३७ ॥

आसमतात्त्रायतइतिआत्रासेनातदक्षौहिण्यः ॥ अत्रभारतयुद्धेकुरुक्षेत्रेवाघटिष्यति ॥ ३१ ॥ हेराघवबृहद्गांडीवंधुर्नस्य ॥ धनुषश्चेत्यनङ्कः ॥ तथाविधेनार्जुनदेहेनविभारत्वं
भारावतरणकरिष्यतीतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ३२ ॥ नरधर्माअज्ञाभ्रायइतियावत् ॥ ३३ ॥ स्वजनान्वधूत् ॥ ३४ ॥ बुद्धेनस्वतः सिद्धाल्मबोधेनकृष्णदेहेन ॥ ३५ ॥ बोधनप्रकारमे
वस्तिराद्वर्णयति ॥ नजायतइत्यादिना ॥ आयतविकारयोर्निषेधमध्यतनविकारचतुष्टयप्रसक्तवारयति ॥ नायमिति ॥ भाविजन्मादिप्रतिषेधोवा ॥ ३६ ॥ एनमुक्तस्यभा
वमात्मानयोहं तारंवेत्सि यश्च हंतं मन्यतेतत्तुभौनात्मानतत्त्वतोविजानीतः ॥ अज्ञानमेवहृदहृतव्यताधातिनिमित्तमितियावत् ॥ ३७ ॥

प्रिभिः किञ्चनैतान्यनाशकारानाराहेतूनां प्रतिशेष ॥ ३८ ॥ स्फारमपरिच्छिन्नमत्प्रवालब्धवोपसंविष्टपुत्रैतन्मत्स्वरूपमेवासि अतएवाजोसि नित्योसिनिरलाङ्गानतत्कार्यक
 छकाजनभासीतिनबंधुसंस्तित्प्रमरणादिसिआशानामयुक्तु स्वतबोधितभितिभाव ॥ ३९ ॥ इतिश्रीश्रासिष्ठमन्तात्यप्रकारोनि० पू० द्विपचारसर्ग ॥ ५२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
 ण्यतिहस्तेस्त्रागः शगत्यागादिलक्षणम् ॥ उपास्यसेयत्प्रपेचवराभेरभ्यबस्थिते ॥ १ ॥ तथावीस्वबधुंताहमित्यादिरूपोद्भूताभिमान एतेमवीयाबाधवाइत्यादिममताभिमान
 भ्रतबसर्वदुःखनिदानमितिसंप्रवत्याप्यइत्याह ॥ अर्जुनेति ॥ हेअर्जुनत्वजराभरणव्यादियद्भिनिर्मुक्तः अतएवशाश्वत स्वप्नवादीनसर्वभूतानांस्वयसाक्षावास्मासि अतस्त्वक
 स्थापिनइता ॥ अहंइत्यभिमानमलयंतत्यजेत्यर्थ ॥ १ ॥ अभिमानस्यागफलमाह ॥ यस्येति ॥ यस्यबधविप्रवृत्तिकालेअहममुघातयामीत्यहंकृतोभाबोनास्तिउ
 त्तकालषयस्वदुःखिलाफ्लहर्षविषादादिनानलिप्यतेसंपुण्ड्रमास्र्बान्लोकेत्यमइतिलोकाश्वतुर्भिधुतजातयलाहृत्वाप्राणैरिधियोप्यापिकमपिनइति ॥ सर्वभराश्वैतका

अनंतस्यैकरूपस्यसतः सूक्ष्मस्यस्वादपि ॥ आत्मनः परमेशस्यैकिकयंकेननस्यति ॥ ३८ ॥ अनतमध्यक्तमनादिमध्यमात्मानमालोक
 यसंविदारमन् ॥ संविदपु स्फारमलब्धवोपमजोसिनित्योसिनिरामयोसि ॥ ३९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपाख्यानाने
 रनारायणावतारकयननामद्विर्पचाशतमः सर्ग ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अर्जुनत्वंहंतात्वमभिमानमलंत्य
 ज ॥ जराभरणनिर्मुक्तः स्वयमात्मासिशाश्वत ॥ १ ॥ यस्यनाहंकृतोभावोयुद्धिर्यस्यनलिप्यते ॥ इत्वापिसहस्रमौल्लोकाग्रहंतिननियथ्यते
 ॥ २ ॥ यैवसजायतेसविदंत सेवानुभूयते ॥ अयंसोहमिदतन्मइत्यंत सविदंत्यज ॥ ३ ॥ अनयैवचयुक्तोस्मिनद्योस्मीतिषभारत ॥ अ
 भित सुखदुःखाभ्यामवशापरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वात्माशैः क्रियमाणानिगुणैः कर्माणिभागशः ॥ अहंकारविमूढात्माकर्त्ताहमितिमन्यते ॥ ५ ॥

सतत्वस्यबधाविकारास्यार्थिनस्तथैवसत्त्वात् ॥ देहादीनां चनायाभाभ्रलेननित्यजसत्त्वादेवष्यपुपुष्येवबधाप्रसक्तैरितिभाव ॥ अतलाद्युक्तपापफलेनापिननिबध्यतेयथे
 श्वइत्यर्थ ॥ १ ॥ इत्वादिपरमकेदेहादितादाम्ययासिसेवेदनवरादेवगच्छर्महृत्वादेरात्मनिपतितासोनस्वत ॥ अतल्लेखमयमत्यजेत्याह ॥ यैवेति ॥ अंतर्हृदिआत्मनिथिबस
 विदुद्विदतिदेहापभिमानरूपाअम्यादरीया ॥ अयकार्यकरबसंपातः सर्वताग्रह इदमेतदेहादिसंबंधितरूपादिनेमम इत्येवसंबंधिदेवातिहासित्यजेत्यर्थ ॥ ३ ॥ अनया
 उत्कलक्षणयासविदाहृत्वादिमित्युक्तोस्मि तय्युक्तपथिबनष्टः बंधुनारापैद्विकामर्षेनरक्तयानाथानुष्मिकानर्षेभ्ययुक्तोस्मीतिषभानीत्याहुस्वदुःखाभ्यांपरितप्यसे ॥ ४ ॥ तथा
 लनः अंरावत्परिच्छेदकत्वेनारालेः सत्त्वादिगुणविकारैर्हृदिप्रादिति किष्यमाणानिकर्माणि ॥ ५ ॥

विधि किञ्चिन्नास्यनारायणप्रकारानारादेनान्नक्षेत्रेय ॥ १८ ॥ स्कारमपरिच्छिन्नमभरणशालाभ्यदोषविद्वेष्यैतन्मयस्वरूपमेवासि अतएवाजोसि नित्योसिनिरस्ताज्ञानतत्कार्यक
 लकोजनन्वासीनिवृत्तपुंसंतिन्नमरणादिसाक्षाज्ञानाप्रयुक्तं स्वतर्कोचितमितिभाव ॥ १९ ॥ ॥ इति श्रीशिवसिद्धयन्तस्योपकारोनि० पू० द्विपञ्चमो सर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ व
 र्णयते इत्यस्यांशमत्यागार्हितक्षणम् ॥ उपस्थस्येयमक्षेपदरागेदेष्यवस्थिति ॥ १ ॥ तथातीत्यर्थं पुनराहमित्यादिद्विपोहनाभिमान एतेमदीयाभाषायास्यादिममताभिमान
 भवत्तदर्थं स्वनिर्दिष्टमिति वदन्त्या उपदत्ताह ॥ अर्जुनेति ॥ हेअर्जुनत्वकारामरणादिषु पूर्वनिर्मुक्त अतएवशाश्वत स्वव्यादीनासर्वभूतानात्सप्राज्ञादात्मासि अतस्त्वक
 स्थापिनहता ॥ अहृदिस्वभिमानमलयत्पतयञोत्पर्य ॥ १ ॥ अभिमानत्यागफलमाह ॥ यत्येति ॥ यत्सवधादिप्रवृत्तिकाले अहममुपात्तयामीत्यहृदकोभावोनास्ति उ
 पराकाशव्यस्यदुन्दिलसकलवृत्तिभारानिदानद्विप्यतेषु ऋणभाषसर्वाणोत्पन्नदतिलोकाभ्यर्तुर्धर्मभूतजातयस्ताहृत्वाप्राणीर्धयोक्त्यापिकमनिदृष्टि ॥ सर्वप्राशाभ्यतीका

अनंतस्यैकरूपस्यसतसूक्ष्मस्यस्वादापि ॥ आत्मनभरनेशस्यकिंकर्यंकेननस्यति ॥ ३८ ॥ अनंतमप्यक्तमनादिमध्यमात्मनमालोक
 यसविदात्मन् ॥ सविद्वपुस्कारमलभ्यदोषमजोसिनित्योसिनिरामयोसि ॥ ३९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपाख्यानं
 रनारायणावतारकथननामद्विपञ्चमो सर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ अर्जुनत्वन्वहतात्वमभिमानमलस्य
 ज ॥ जराभरणनिर्मुक्तस्वयमात्मासिशोभत ॥ १ ॥ यस्मिनाहृदकोभावो बुद्धिर्व्यस्यनल्लिप्यते ॥ इत्यापिसहस्रमालोकान्दृष्टिननिवृत्त
 ॥ २ ॥ यैवसजायतेसविदतसेवानुभूयते ॥ अचंसोहनिदन्मद्वत्यंतसविदं त्यज ॥ ३ ॥ अनयैववपुकोस्मिन्शोस्मीतिचभारत ॥ अ
 भितसुखदुःखाभ्यामवशापरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वात्मांशे कियमाणानिगुणैकमणिभागाश ॥ अहंकारविमूढात्माकर्ताहितिमन्यते ॥ ५ ॥

ततस्त्वत्प्रभाविभिकारास्त्रीमलक्षैवसत्त्वात् ॥ हेहृदीनांश्चमायाभाष्यत्वेननित्यमसत्त्वादेवव्यापुषस्येववधामसकेरितिभाष ॥ आतलव्यपुक्तपापकलेनापिननिवृत्त्येयये
 भ्यरदस्यर्ष ॥ १ ॥ ईषुत्वादिधर्मकरेहृदिनाशास्यव्यातिलक्षैवेदन्वरादेवतद्वर्महृदत्वादेशात्मनिप्रतिभासोनस्वत ॥ आतलदेवप्रथमस्यओत्पाह ॥ यैवेति ॥ अंतर्देहेआत्मनिदेवस
 विदुन्दित्तर्देहापिभिमानरूपाअन्यादशीषा ॥ अयकार्यकरावसपात ॥ सर्वेणाहं इदमेतदेहोदिसर्वाधिपतद्व्याहृतिनेमम इत्येवसविदंयानिर्वाहस्यकोत्पर्य ॥ ३ ॥ अनया
 त्रकलक्षणपासविसाहैवुत्तामिभियुक्तोस्ति तद्यप्युक्तपरीभनन् ॥ श्रुतानारायैहिकानर्धैर्नरकपातापानुप्यिकानर्धैर्व्ययुक्तोस्मीति चत्वात्सासुखदुःखाभ्यापरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वा
 तन्मभरावस्तरिच्छाकलेनोपाशो भवामिभुजविकारेरेहृदिहृदिप्रादिभिः किंप्रयत्नाभ्यानिकर्मणि ॥ ५ ॥

विमर्शोत्तुचक्षुरादीनामेवरूपादिविषयेषु महतिर्नात्मन इति न तत्कैरस्य कर्तृत्वप्रसक्तिरित्याशयेनाह ॥ चक्षुरिति ॥ अत्रास्मिंश्चक्षुरादिकरणकार्यस्य धाते अहं कः न कश्चिदिति अ
हमिति स्थितिः कानयुक्तेत्यर्थः ॥ ६ ॥ कलनासकल्यादित्तद्विषयत्वे स्वकर्मणि रते प्रसक्ते सत्यपि अत्रास्मिन् न आद्यंतःकरणसंघातेऽप्यहं न कश्चिदिति पश्यतस्तेकः पदार्थः क्लेशभागे
प्रविष्टो यदर्थशोचसि सनास्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ यत्र स पातककृते कार्ये तदगतं स्यात्प्येकैकस्य स पाताभिमानदुःखेन शोके उपहास्यतातत्र किं वाच्यं तद्वहिर्भूतस्य तदनुशोचने इत्याश
येनाह ॥ बहुभिरिति ॥ गृह्यते चेत्तदासायैव भवतीत्यर्थः ॥ तथाचाहुः ॥ न सा भवायिकदुःखमेकः शोचि तुमहैतीति ॥ ८ ॥ किंच निरहकारस्य फलासंगरहितकारिकादित्रिवि
धशास्त्रीयकर्मचित्तशुद्धिद्वाराज्ञानोद्दीपकत्वात्परमपुरुषार्थयैव भवतीति न तेषु धर्माद्युद्धादुःखप्रसक्तिरित्याह ॥ कायेनेति ॥ योगिनोर्नारुरुक्षवः ॥ ९ ॥ नभारितो मरणाय
व्यापारितः पुनः पुनर्मृत्युहेतुभांगलापद्येन प्रवर्तित इत्यर्थः ॥ निर्बुचिकाः निरस्तरागाद्याभयाः ॥ लौकिकशास्त्रीयकर्मकुर्वतोऽप्यानुषंगिकतरफलहरत उपभुजाना अपि न चते
चक्षुःपश्यतु कर्णश्च शृणोतु त्वक्स्पृशत्वित्दम् ॥ रसानाचरसंघातुकात्रकोहमिति स्थितिः ॥ ६ ॥ कलनाकर्मणिरते मनस्यपि महत्तमनः ॥ न
कश्चिदज्ञाहमिति हेतुशभागे कएवते ॥ ७ ॥ बहुभिः समवायेन यत्कृतं तत्र भारत ॥ एकोभिमानदुःखेन हासायैव हि गृह्यते ॥ ८ ॥ कायेन
मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ॥ योगिनः कर्मकुर्वतिसंगत्यत्कालमशुद्ध्ये ॥ ९ ॥ अहंत्वविषचूर्णनयेषां कायो नभारितः ॥ कुर्वतोऽपि हरंतो
पिनचतं निर्बुचिकाः ॥ १० ॥ न कश्चिद्राजते कायो ममता मेध्यदुषितः ॥ प्राज्ञोऽप्यतिबहुशोऽपि दुःशील इव मानवः ॥ ११ ॥ निर्ममो निर
हंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ यः स कार्यमकार्यं कुर्वन्नापिन लिप्यते ॥ १२ ॥ इदं च ते पांडुस्तु तस्वकर्मक्षात्रमुत्तमम् ॥ अपि क्रूरमतिश्रे
यः सुखायैवाद्याय च ॥ १३ ॥ अपि कुत्सितमप्यन्यदप्यधर्ममयक्रमम् ॥ श्रेष्ठं ते स्वयथा कर्म तथेहा मृतवान् भव ॥ १४ ॥ मूर्खस्यापि स्व
कर्मैव श्रेयसे किमु सन्मतेः ॥ मतिर्गालदहंकारापतितापिन लिप्यते ॥ १५ ॥

कुर्वतोऽहरत श्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ कश्चिद्वैकिके शास्त्रीये वाप्यवहारो नराजते ॥ अनर्थानां सकृदितपुरुषार्थार्थानकल्पत इति यावत् ॥ ११ ॥ कार्यमवश्यकर्तव्यशास्त्रीयकर्म अ
कार्यमनावश्यकं लौकिकम् न तु निर्बुद्धमप्रसक्तेः ॥ १२ ॥ क्षात्रक्षत्रियाणां विहितसयामेव्यपलायनवधुवधरूपत्वात् क्रूरमपि चित्तशुद्धिद्वारा ब्रह्मज्ञानादिसुखायैव तथा धर्मय
शोराज्यस्वर्गायभ्युदायाय चेत्यतिश्रेय एवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ तर्हि यद्बुधुवधादन्यत्द्रोणभीष्मकपादिगुरुवधरूपं कुत्सितकर्म तन्मया कथकार्यामित्यजुनस्य तत्राधर्मत्वशाकासत्यश
पथारिणानिवारयन्नाह ॥ अपीति ॥ पूजाहैषु तद्विपरीतशास्त्रोद्यमनप्रहरणाद्यधर्मबहुलकर्ममपि ते स्वयुद्धकर्मयथायेन सत्येन शास्त्रप्रामाण्येन श्रेष्ठतया तेन सत्येन इहास्मिन्पु
द्दे अस्तवान् अमरणधर्मा विजयी भवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ यत्र अज्ञस्यापि स्वधर्मः श्रेयसे तत्र तत्त्वज्ञस्य तस्मान्नरकादिप्रसक्तिर्दूरापासैव पातित्यावहैर्महापातकादिकोऽपि भिरपि नि
रहंकारमतेर्लैपाभावादित्याशयेनाह ॥ मूर्खस्यापीति ॥ १५ ॥

रिवराभ्यन्तर्भाद्रिजाभयमुकमुद्धेलोभमूलानिपाथानिरसमूलालयाऽभयादन्तिन्यायेनकराधिदधमप्रसक्तिं स्यात्कलासगत्यागेनसिद्धिसिद्धिसमगालक्षणयोगस्यनुत
 यक्षनिरसिनास्तीन्द्रितयोगस्थितिमयविराति ॥ योगस्यद्वि ॥ १६ ॥ अथबाधस्यमाणलक्षणप्रकार्यणबुद्ध्याकृतशास्त्रीयविद्वकर्मनेषभायेत्याह ॥ शतिति ॥ १७ ॥ निर्धि
 शयप्रलतत्त्वज्ञाननरतराभयैषुगुणभ्यापणबुद्ध्यावाकमकुलनतेरिनकमभयदत्याह ॥ दश्वरेति ॥ १८ ॥ अथबाधसर्वसकषसत्यागलक्षणसन्धासयोगयुक्त्यापिनतेकमभयप्र
 सतिरित्याह ॥ सन्धलेति ॥ १९ ॥ एषमुपदिद्युनसगत्यागार्दीनांलक्षणैर्धिभागजिघासुयुच्छति ॥ सगत्यागस्येतिद्विभ्याम् ॥ २० ॥ १२१ ॥ आत्यतिकसगत्यागस्यत्यत्त्वपरि
 क्षाननरणायाद्बलात्प्रत्यमवभगवन्प्रयमंलक्षणेनविराति ॥ सर्वेति ॥ तथाश्चानिर्धकस्यसमाधिपरिपाकाज्ञात्कारानुभवसिद्धिनिष्पन्नस्यगालसकषमेवमन्नेत्यर्थ

योगस्य कुरुकभाणिसगत्यक्काधनजय ॥ नि संगस्त्वययाप्राप्तकर्मवान्निवध्यसे ॥ १६ ॥ शान्तवक्षवपुर्भुत्वाकर्मवक्षमभयकुरु ॥ वक्ष
 पणसमाधारोवक्षवभवसिस्त्रिणात् ॥ १७ ॥ इत्यारोपितसवायर्द्वैश्वरात्मनिरामय ॥ इश्वर सर्वभूतात्माभवभूषितभूतल ॥ १८ ॥ स
 न्यसवसकस्य सम शान्तनामुनि ॥ सन्धासयोगयुक्तात्माकुवन्मुक्तमतिर्भव ॥ १९ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ सगत्यागस्यभगव
 लयावक्ष्वापणस्यच ॥ इत्यरापणरूपस्यसन्ध्यामस्यचसर्वश ॥ २० ॥ तथाज्ञानस्ययोगस्यविभागा कीदृशाभ्रभो ॥ क्रमेणकययैतन्मे
 मद्दामंहन्तिवृत्तये ॥ २१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सवसकस्यसशातौप्रशांतधनवासनम् ॥ नकिंचिद्वावनाकारयत्तद्वक्षपरविदु
 ॥ २२ ॥ तदुपांगवदुर्ज्ञानयोगचकृतयुद्धय ॥ वक्षसर्वजगदहचेतिवक्षार्पणविदु ॥ २३ ॥ अतःशून्यवाहि शून्यपापाणद्धदयोपमम् ॥
 शान्तमाकाशकोशाच्छन्दस्नदृशपरम् ॥ २४ ॥ ततइपप्रदुत्यानमीपदन्यतयोदितम् ॥ सजगत्प्रतिभासोपमाकाशमिवशून्यता
 ॥ २५ ॥ भावोहमतिकोप्येप्रत्येकमुदितश्चित् ॥ कोटिकोत्थशकलित कइवैनप्रतिग्रह ॥ २६ ॥

॥ २२ ॥ तदुपांगरदाकारावहन्तिषतदन्तिमज्ञाननिदन्तिफलोपदिनाज्ञानमाहुलक्षेनकुलधाराभाश्रयानुयोगमित्यर्थ ॥ ब्रह्मण्यप्रिभरभयस्यजगत्तदविभित्तुरहकारस्यचवा
 धानुष्यवलापणमित्याह ॥ ब्रह्मति ॥ २१ ॥ ब्रह्मणिजगदहकारयोर्धापोपपत्तयेतन्धाभ्यस्तत्त्वक्तमक्षसकषरूपमाह ॥ अतन्धुसमित्यादिना ॥ नदस्यमिति ॥ सर्वदृश्यनिरोधेदृ
 शोपिदुरपत्कान्निपथ किन्नस्यारिस्थाराक्याहान्दृशापरमिति ॥ दशोदस्यनानिपेयोबाधस्यारिदृशापरदृगनरस्यात्ननुतदस्तीत्यर्थ ॥ २२ ॥ ततस्तादृशात्वभावावीपद्वन्धत
 यादितपसमन्धानाद्यजगद्यभिभास सगापद्वनगराकाराभिषयुत्तवेत्यर्थ ॥ २३ ॥ सन्धासोपवषणनोपपत्त्यर्थमक्षणिजगत्वारोपवधेवतदरोपुजीवैपुप्रत्येकमहभावाभ्यासद्वि
 त्तवभापदृश्यतदत्याह ॥ भावदन्तिद्विभ्याम् ॥ २४ ॥

एष अहमिति भावः रनाधिष्ठानादपृथगभूतएव ॥ हियस्माद्धेतोः पृथक्कपयैतः परिच्छेदः स च ब्रह्मणि न असंश्रनाहमिति कश्चिद्वगच्छति ॥ तथाचावंगत्वेन पृथक्कोपपत्तिः
 पृथक्केन चावगत्त्वोपपत्तिरित्यवश्यमन्यतरस्मिन्हैयेनिरुपपत्तिकपृथक्कमेव हेयमिति भावः ॥ २७ ॥ अहतायामुक्तोन्प्रायोषटादिममतेहायामपियोज्यइति दर्शयस्तन्मू
 लाहतापहत्यागमेव द्रढयति ॥ यथेति ॥ यथा अहमीहा अहभावो नपृथगस्ति तथा इह प्रतीचिघटादिममतेहा लक्षणो मर्कटोपि पृथङ्नास्तीति न जनुषणेण योज्यम् ॥ तथा च द्वि
 विधापीहा अमो धिरिव पूर्णस्वमात्मेति नाहतापहोयुक्तइत्यर्थः ॥ २८ ॥ किंचाहममतादिसर्वविकल्पभेदे तत्तद्विषयवैचित्र्येण विचित्रे स्फुरिते पित्तसत्तास्फूर्तिनिमित्ते अवस्थाना
 यानुगते सवित्सारमात्रस्य भावे सर्वविकल्पागमापायसाक्षिणि प्रत्यगात्मन्येकत्वमपि स्फुरत्येव ॥ एवसतितत्राप्याप्रहोयुक्तः सकुतो नो न क्रियत इत्यर्थः ॥ २९ ॥ इति उक्तरीत्या

अपृथगभूतएवैषपृथगभूतइवस्थितः ॥ पृथक्कंहिनपयैतोनाहमित्यवगच्छति ॥ २७ ॥ यथेहाहंतथेहास्ति घटादीहापिमर्कटः ॥ स्वर्माहै
 वंतथांभोधिः किमहंतांप्रतिग्रहः ॥ २८ ॥ विकल्पभेदे स्फुरिते संवित्सारमयात्मनि ॥ वैचित्र्येण विचित्रेपि किमेकत्वेपिनोग्रहः ॥ २९ ॥
 इतिज्ञाताविभागस्य बुद्धौ तस्य परिक्षयः ॥ कर्मणां यः फलस्य गस्तं संन्यासं विदुर्बुधाः ॥ ३० ॥ त्यागः संकल्पजालानामसंसंगः सकथ्यते ॥
 समस्तकलनाजालस्य श्वरत्वैकभावना ॥ ३१ ॥ गलितैतनिभासमेतदेव श्वरार्पणम् ॥ अवोधवशतोभेदोनाश्रवैषांचिदात्मनि ॥ ३२ ॥
 बोधात्मा किलशब्दार्थौ जगदेकनसंशयः ॥ अहमाशाजगदहंस्वमहंकर्मचाप्यहम् ॥ ३३ ॥ कालोहमहमद्वैतं चाहमहंजगत् ॥ मन्मना
 भवमद्भक्तो मद्याजीमानमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसि युक्तेव मात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ हेरूपेन वदेवेशपरं चापरमे
 वच ॥ कीदृशं तत्कदारूपं तिष्ठास्याश्रित्य सिद्धये ॥ ३५ ॥

वित्प्रथज्ञानसारासारविभागस्य पुरुषस्य बुद्धौ तस्याहममतापहस्ययः परिक्षयस्तेन चार्थसिद्धः सर्वकर्मफलेष्वस्यहा लक्षणस्यागः ॥ ३० ॥ तेन च सर्वसकल्पत्यागलक्षण असंस
 गसिद्धतीति प्रथमप्रश्नोप्युत्तरितइत्यह ॥ त्यागइति ॥ चतुर्थप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ समस्तेति ॥ सर्वस्यद्वैतजालस्य वाचरभणश्रुत्युक्तन्यायनतदुपादाने श्वरमात्रत्वभावनेत्यर्थः
 ॥ ३१ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ अवोधवशतइति ॥ ३२ ॥ तद्वृद्धीकाराय भगवात्स्वस्य सार्वभ्यलक्षणविभूतिमाह ॥ अहमाशा इत्यादिना ॥ गच्छतीति जगत्परम् ॥ स्वकर्मा
 श्रयः ॥ ३३ ॥ अद्वैतपरद्वैतमपररूपतन्मिद्यभ्यंजगच्चाहमेवेत्यर्थः ॥ एवाहिरूपेमायि अधिकारतारतम्येन मनोयस्य समन्मनाः भव ॥ तादृशे मयितथैव भक्तः श्रवणकीर्तनादिनव
 विधभक्तिमान्भव ॥ तादृशस्य मेज्ञानयज्ञेन कर्मयज्ञेन वायजनशीलो भवेत्यर्थः ॥ एवमुक्तप्रकारद्वयेनापि युक्तामयि चित्तनिवेश्यमाभेवात्मानस्यात्मभूतमेव्यसिसाक्षात्पर
 याचकारस्य सीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवमुक्तोर्जुनस्तेद्वैततयुक्तियोप्यमधिकारकालविभागच जिज्ञासमानः पृच्छति ॥ द्वेइति ॥ ३५ ॥

साधन्यवचनसाधारण्यसुधापमित्यय ॥ १६ ॥ परअशुद्धिर्नैतुरधिगमम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ततश्चित्तशुद्धिकमात् ॥ ३९ ॥ गुहाद्वार्यवाशात् ॥ इदं चसगुणभजनमयातु
 ध्यात्तत्पुत्राभाषसाध्याक्तपरिनुतवभाषितसंबन्धवेदनाईविज्ञातम् ॥ भावेक ॥ विज्ञानैकत्वमाद्यमहापत्यतथाविध-शुद्धेतिमन्यसतताईममर्द्धश्वरस्यआत्मानपारमा
 धिधरसकृपभूतशाधिततत्सार्धभास्त्रन स्वस्यवआत्मानरोधितत्वपदार्थकंप्रथैकरसीकत्कारवहपरिपूणात्मानसम्ययपुरव्यातन्निष्ठोभवेत्यर्थ ॥ ४० ॥ अहंभाराजागवहृत्सिन्धा
 रित्रिभूत्पुत्रेशस्यापितसदीधिवानसतत्वपरिशोधनरएवतात्वयमित्याह ॥ इदंवाहृमिति ॥ ४१ ॥ मद्रुपदेराधवोभेततवसपएवस्वखरोषिष्मति सेतस्यतीसुसाहृजननायसिद्धव
 रत्याह ॥ मन्थेदिति ॥ ४२ ॥ आत्मानमधिधानत्वेनागुणम् ॥ आत्मस्यप्यत्तानि ॥ ४३ ॥ सर्वथासर्ववर्णकारणसमाधिधेत्याभ्यध्वहाराहृदयाबाधत्तमानोपि ॥ ४४ ॥ सर्व

श्राभगवानुवाच ॥ ॥ सामान्यपरमर्चवेदरूपेविद्धिमेनय ॥ पाणयादियुक्तसामान्यशखचक्रगदाधरम् ॥ ३६ ॥ पररूपमनापतय
 ल्ममूरमनामयम् ॥ वक्षारमपरमात्मादिशब्देनैतदुदीयते ॥ ३७ ॥ यावदप्रतिशुद्धस्त्वमनात्मज्ञतयास्थित ॥ तावच्चतुर्भुजाकारदेवपू
 जापरोभाव ॥ ३८ ॥ तन्रुमात्सानुशुद्धस्त्वतोज्ञास्यसितत्परम् ॥ ममरूपमनापतयेनभूयोनजायते ॥ ३९ ॥ यदिवावेद्यविज्ञातोभाव
 क्कटरिमदन ॥ तन्मभात्मानमात्मानमात्मनश्चाशुसश्रय ॥ ४० ॥ इदंवाहृमिदंवाहृमिचिद्यवदाभ्यहम् ॥ तदेतदात्मतत्त्वतुभ्यत्पुप
 दिशाभ्यहम् ॥ ४१ ॥ मन्थेसाधुविशुद्धोसिपदेविश्रांतवानसि ॥ संकल्पैरवभुक्तोसिसत्यैकारममयोभाव ॥ ४२ ॥ सर्वभूतस्यमात्मानंस
 वभूतानिचात्मनि ॥ पश्यन्त्यागयुक्तात्मासवन्नसमदर्शन ॥ ४३ ॥ सर्वभूतस्यमात्मानंभजत्येकत्वमात्मन ॥ सर्वयावर्तमानोपिनस
 श्रुयाभिजायते ॥ ४४ ॥ एकत्वसर्वशब्दायएकशब्दायआत्मन ॥ आत्मापिचनसत्यासद्गतोयस्याशुतस्यतत् ॥ ४५ ॥ त्रैलोक्यचेतसा
 मतसार्थकोयन्नकाशक ॥ अनुभूतिमुपाहृद सोहभाग्मेतिनिश्चय ॥ ४६ ॥ त्रैलोक्यपयसाभंतयोरसानुभव स्थित ॥ गव्यानामव्यि
 ज्ञानाचसोपमागमेतिभारत ॥ ४७ ॥

भूतस्यमात्मानमिन्द्रिकास्वगतार्थत्वयमेववर्णयति ॥ एकत्वमिति ॥ सर्वभूतेष्वधिष्ठानतयास्थितमात्मानपस्यलित्वावसर्वकाश्चस्यार्थोधिष्ठानम्यनिरिकस्यालाभावेकत्वम
 जतवषट्कराध्याप्यंआत्मन्यर्गव स्वभाषेपर्यवसन्न सआत्मापिचनसमभूतंभूतपयस्वभाषोनाप्यसत्समभूतद्वयत्वभाष किनुभूमानदीचिदेकत्वभाषोयस्यानुभवागतस्तस्या
 श्रुतरक्षणसमसकालवधतज्जम्भादिषड्वर्णिकपाराहितभूमानदात्मकंभवन्त्यपयस्यस्वर्गीनित्तत्तात्वयमित्यर्थ ॥ ४५ ॥ तस्यकेनाप्यननुभवाहृत्यंतपरोक्षानेयसत्काधारयति ॥ त्रैलो
 कोपमात्मेतिनयाप्राप्त्यवसक्तित्यर्थ ॥ ४७ ॥

अनुभवनीयेन विषयजातेन मुक्तोरहितः अतएव दुर्लक्ष्यत्वात्सूक्ष्मः ॥ ४८ ॥ सर्वपदार्थानामंतरधिष्ठानतया देहानामंतस्तु प्रकाशकतया च स स्थितः ॥ ४९ ॥ देहांतस्थितिदृष्ट्या
 नेन विशदयति ॥ सर्वान्ति ॥ यथा सर्वरत्नानामर्गतं तं जो बाहिरपि प्रकाशयति तद्वदित्यर्थः ॥ ५० ॥ असंस्थित इवेत्युक्तितात्पर्यं विषयमलेपकत्वदृष्टान्तरेण विशदयति ॥ यथेति
 ॥ ५१ ॥ सर्वदेहेष्वतः स्थित्वा तर्था मितया विधारकत्वेऽप्यलक्ष्यत्वेदृष्टान्तमाह ॥ मुक्ताफलेति ॥ ५२ ॥ तथाधिष्ठानात्मनानिर्विकारस्थितिर्ब्रह्मतासैव वास्तवी यानुमुक्तासुतनुवद
 तर्था मितया स्थितियां चरत्नेषु प्रभावत्वं कटजीवतया स्थितिस्तेऽभेदोऽप्यस्तसापेक्षेऽजगद्बहाराथकल्पितेति न वास्तवहृतव्यहंतान्तस्युक्तपापतरफलप्रदो वात्यात्तिरिक्त इत्याशा

अंतःसर्वशरीराणां यः सूक्ष्मो नुभवः स्थितः ॥ मुक्तो नुभवनीयेन सोऽयमात्मास्ति सर्वगः ॥ ४८ ॥ समग्रपयसामंतर्था धृतमिव स्थितम् ॥
 तथा सर्वपदार्थानां देहानां सांस्थितः परः ॥ ४९ ॥ सर्वाभोनिधिरत्नानां सबाह्याभ्यंतरे यथा ॥ तेजस्तथास्मिन् देहानामसांस्थित इव स्थितः
 ॥ ५० ॥ यथा कुंभसहस्राणां सबाह्याभ्यंतरे नभः ॥ जगच्च यशरीराणां तथात्माहमवस्थितः ॥ ५१ ॥ मुक्ताफलशतौघानां तंतुः प्रोतवपुर्ध
 या ॥ तथा चंदहलक्षणां स्थित आत्मा स्थलक्षितः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मादौ लक्षणपर्थे तपदार्थानि कुरं वके ॥ सत्तासामान्यमेतद्यत्तमात्मानमजं वि
 दुः ॥ ५३ ॥ तदीषत्स्फुरिताकारं ब्रह्म ब्रह्मैव तिष्ठति ॥ अहंतादिजगत्तादिक्रमेण भ्रमकारिणा ॥ ५४ ॥ आत्मैवेदं जगद्द्रूपं हन्यते हंति वा ब्र
 किम् ॥ शुभाशुभैर्जगद्गुरुः सैः किमस्यार्जुन त्विष्यते ॥ ५५ ॥ प्रतिविंबेष्विवादर्शासंसाक्षिवदा स्थितम् ॥ न स्यात्सुनविनश्यंतं यः पश्यति
 सपश्यति ॥ ५६ ॥ इदं चाहमिदं नेति इतीदं कथ्यते मया ॥ एवमात्मास्मिन् सर्वात्मानामेवं विद्धि पांडव ॥ ५७ ॥ इमाः सर्वाः प्रवर्तते सर्गप्र
 लयविक्रियाः ॥ आत्मन्यहंता चित्तस्थः पयः स्पृदा इवांबुधौ ॥ ५८ ॥ यथोपलवं शैलानां दारुत्वं च महीरुहाम् ॥ तरंगाणां जलत्वं च पदा
 र्थानां तथात्मता ॥ ५९ ॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ यः पश्यति थात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ ६० ॥ नानाकारविकारे
 षु तरंगेषु यथापयः ॥ कटकदिषु वृक्षेषु हेमभूतेष्वामातथा र्जुन ॥ ६१ ॥

यनाह ॥ ब्रह्मादाविति त्रिभिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अथ्यसैर्विधादिदेवैरलेपेदृष्टान्तरमाह ॥ प्रतिविंबेष्विति ॥ ५६ ॥ सर्वदेहेषु अहमहमिति प्रथमान्ति श्रिदंश एवाहं जडदे
 हेद्विद्यविषयशोनाहमिति विभागोक्तिरपि दर्पणप्रतिविंबेष्वात्मनेकदर्पणान्तरेषु पदादिषु च व्याहृतदर्पणस्य रूपपरिचयाय दर्पणादर्पणविभागोक्तिरवदेवत्याह ॥ इदं चाहमिति ॥ इति
 शब्दार्थोऽर्थविभागप्रकारपरो द्वितीयस्तु उक्तिविभागप्रकारपर इत्यपौनरुक्त्यम् ॥ एवदर्पणवदेवालेपकोऽद्वय एवात्मासन्नहं सर्वात्मास्मि ॥ ५७ ॥ अहंता अभिमानवन्ति स्तद्ध
 तिचित्तेति श्रुतीति तत्स्था ॥ ५८ ॥ आत्मतापारमार्थिकीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ अकर्तारं प्रतिविंबेषु च दृष्टान्तरमाह ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ इयथात्पत्नीर्देवत्वदेकमेव ॥ ६३ ॥ यवानिर्विकारप्रसूतैकनवाअन्मदिभाषविकाराभ्यागम्यमात्माप्यभूतकिमन्यदस्ति ॥ नेत्रधुषयदिभाषविकारावाकसति आगव
चिक्रिषान्यद्वृत्तिर्निकृष्टित्यर्थ ॥ ६४ ॥ कत-अभयप्रसन्नभावमित्यत्रसम्यगनुभूय ॥ ६५ ॥ नेयमेवोक्तलक्षणविशिष्टानांविदेहकैवल्यभातिरपीत्याशयेनाह ॥ निमानमोहा
दस्ति ॥ ६६ ॥ इतिश्रीवाशिष्ठेऽथ ० नास्त्ययमकारोतिर्नाप्यकरणेषु ० विषयाशासन सर्ग ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ सुखदुःखद्विसवधेहेतुर्दानकमस्तथा ॥ यशाल
म्यधत्तदानतत्सर्वमिहकीत्येति ॥ १ ॥ इद्वैविमुक्ता सुखदुःखसर्वैस्तत्परागच्छतीत्युक्तनशब्दसवधेकाहेतुः कश्चनद्विभोसोपाय किमालभ्यत्यन्ताराकापरिहारद्वारेणात्मनस्त्रमुपदे
दुकामोभगवानुवाच ॥ भूपर्यवेति ॥ धीयमाणापर्यत्याश्रुतकामापर्यवेतिविषयानार्थपरहोतसमुच्यतेच ॥ १ ॥ तथाहीद्विषयाएषसुखदुःख स्वरूपार्हत्यभेदभयभारयन्ताह ॥ भा

नानातरंगददानिययात्त्रोत्थानिवारिणि ॥ कटकठीनिवाहेश्चिभूतान्येवपरामनि ॥ ६२ ॥ पदायजातभूतानिबुहद्वद्वक्ष्यचभारत ॥ एकमे
वास्वितविद्विदृथकनमनागपि ॥ ६३ ॥ किंतद्वावविकाराणांगम्यमस्तिजगद्वये ॥ कृतेवापिजगत्किवाकिमुधापरिमुत्थसि ॥ ६४ ॥
इतिश्रुत्वाभयत्वतभावयित्वासुनिश्चितम् ॥ जीवन्मुक्ताश्चरतीहसत समरसाशया ॥ ६५ ॥ निर्मानमोहाजितसगदापाअध्यात्मनि
त्याविनिन्द्यकामा ॥ इद्विमुक्ता सुखदुःखसंज्ञीगच्छत्यमुहापदमव्ययतत् ॥ ६६ ॥ ॥ इ०वा०वा०टे०मोक्षोपायेषुनि०पू०अर्जु
नोपास्थानेअजुनापदेशानामन्निषवाग सर्ग ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीमगवानुवाच ॥ भूपर्यवमहाबाहोशृणुमेपरभवच्च ॥ यत्नेहप्रीयमा
णायवक्ष्यामिहितकाम्यया ॥ १ ॥ मान्नास्मशांङ्किर्कोतेयरीतोप्यासुखदुःखटा ॥ आगमापायिनोतित्यास्तांस्तिक्षस्वभारत ॥ २ ॥ ते
तुनेकालमनश्रान्येकानोरु स्वकवासुरवम् ॥ अनाघतेनवयवेकुत पूरणखदने ॥ ३ ॥

पास्यादस्ति ॥ भीयदीविषयपारुष्मिरतिभाषादंष्ट्रियाणितेषांविषयसस्यशांतीशीतोष्णापनुभावनमयुक्तसुरत्वसुखसुख ॥ अथाथासुररथतइतिस्वशा राब्दादय ॥ शीतोष्णपद
णमुहाइरथापय ॥ यथासतिपीत्येसुखदुःखदुःखत्वेनेपुन शिशिरोविषयीतेइतिनिविषया सुखदुःखरूपादित्यर्थ ॥ एषदुःखइत्येनमर्थमन्विचारणोपायमाह ॥ नीस्तिनिक्षत्वेति ॥
निनिक्षोक्तित्वाप्यस्याप्युपलक्षणम् ॥ तथाचविद्येयुच्चिरमयत्वश्रमियुपुनितिस्सत्वेत्यथ ॥ २ ॥ यथाशुक्लाद्विरागतितिक्ष्विभ्यतस्तामाह ॥ तेत्विति ॥ तेमाभा स्वशांभ्यतेसुख
इत्वेवा चकारादप्यदपि ॥ एकालन अहमपुणानरससंभाषात्सोन्येनश्रत एषवोधादित्यर्थ ॥ किञ्चपिमतमधनपुत्रादिसपदापूर्णाहितिभ्यांत्याआभिमतनिकसुरत्वदि
याथापदिपसपयस्त्वितिहेमितिदुःखस्याशाश्रमिंतरवधेषूपूणखदनासंभावइतिनिवर्त्ततेइत्यर्थ ॥ अनाघतेइति ॥ ३ ॥

यस्यस्पर्शानाविषयाणांभावाणामिन्द्रियाणांवाख्यानामाख्यासत्यताप्रतीतिःसंस्थिताउपशान्ताभवतिसमात्रास्पर्शभ्रमात्मकोजीवोधीरस्यास्तीतिधीरस्तत्त्वदर्शीसमदुःखसु
 खोभूत्वाअसृत्वायकल्पतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ नन्वप्रियादुःखादयःकथस्यप्रतिकूलवेदनीयतास्वभावजस्युर्यनेसखाःस्पुस्तत्राह ॥ सर्वत्वादिति ॥ निरतिशयानदैकरसस्यात्मनए
 वसर्वत्वादेतेदुःखादिभेदाः शोभनाभेदाःसुभेदाःप्रियतमधनपुत्रादिभेदाइवसांस्थितानप्रतिकूलवेदनीयताभज्जने प्राक्तनेनतुप्रातिकूल्यस्वभावोनासदूपाइत्यर्थः ॥ ५ ॥ तदेवस्फुटी
 कृत्यसमर्थयति ॥ मनागपीति ॥ ६ ॥ नन्वसदपिदुःखाद्यात्मन्युत्पद्यते असत्एवस्वकारणसमवाय स्वसत्तासबधआद्यक्षणसबधोवाउत्सत्तिरितिकणभक्षाक्षचरणायुक्तिप्रति
 क्षिपति ॥ नासतइति ॥ असतोदुःखादेर्भावःसत्तानविद्यते सतःअभावःअसत्ताचनविद्यते ॥ स्वभाववैपरीत्यायोगात् वाचारभणादिश्रुत्याविकारमात्रस्यासत्त्वनिश्चयात् ॥ न
 संस्थितास्पर्शमात्राख्यामात्रास्पर्शभ्रमात्मकः ॥ समदुःखसुखोधीरःसोमृत्वात्वायकल्पते ॥ ४ ॥ सर्वत्वादात्मनश्चैतेसुभेदाःसंस्थिताइ
 व ॥ असदूपास्त्वसदूपकयंसोढुनशक्यते ॥ ५ ॥ मनागपिनविद्यतेसुखदुःखेतुसर्वशः ॥ सर्वत्वादात्मतत्त्वस्यसत्ताकथमनात्मनः ॥ ६ ॥
 नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः ॥ नास्येवसुखदुःखादिपरमात्मास्तिसर्वगः ॥ ७ ॥ सत्त्वास्त्वमतीत्यक्ताचैतयोजगदात्मनोः ॥
 त्यक्तानकिंचिन्मध्येचशेषेवद्वपदोभव ॥ ८ ॥ नदृष्यतिसुखैरत्मादुःखैर्लयातिनोऽर्जुन ॥ दृश्यद्वेकतान्मापिशरीरांतर्गतोपिसन्
 ॥ ९ ॥ जडंचित्तादिदुःखस्यभाजनंदेहतांगतम् ॥ नचैतास्मिन्क्षतेक्षीणोकिंचिदेवात्मनःक्षतम् ॥ १० ॥ जडंदेहादिदुःखादेर्यादिकंभांक्तु
 संस्थितम् ॥ तन्मायाभ्रममेवांगविद्धावोधवशोरिथितम् ॥ ११ ॥ नकिंचिदेवदेहादिनचदुःखादिविद्यते ॥ आत्मनायत्पृथग्भूतकिंके
 नातेनुभूयते ॥ १२ ॥

नुसर्वविकाराणामसत्त्वेपिहायन्यतमविकारानालिगितप्रकतिमृदाद्यदर्शनात्तस्याप्यसत्त्वेशून्यतापरिशेषःकिनस्यादितिचेन्न ॥ विकारेष्वनुगतसद्वृत्तेर्निर्विषयत्वायोगेनविकारा
 सत्त्वेपिशून्यपरिशेषानापत्तेः ॥ यद्विनदप्यसदेवस्यात्ताहिंघटःअसत्पटःअसन्नित्येवान्ववरस्यत् सत्सादित्येवचानुवर्ततेअतस्तन्मात्रमेवपरिशिष्यते ॥ यस्तुविकारेषुसदिदमिभ्यभि
 मानःसोधिष्ठानसत्तानुबेधोदेवनस्ततइतिसुखदुःखादिनास्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ जगत्तःसत्त्वमतिनिरतिशयानदात्मनःअसत्त्वमतिचल्यक्तातयोजगदात्मनोर्मध्येअंतरालेउभयसंघट
 नानिभित्तमनस्तमश्चातितुच्छमितिचल्यक्ताशेष्यतइतिशेषिश्रदात्मानस्मिन्बद्धपदःअतिष्ठतोभव ॥ ८ ॥ दृश्यानिहर्षणलान्यादीनिसाक्षितयापश्यतीतिदृश्यदृक् ॥ नहिदृश्यास्ते
 दुग्धर्माभावितुमहीतीतिभावः ॥ ९ ॥ किंतहिंदुःखहर्षादिभाजनतत्राह ॥ जडमिति ॥ एतस्मिन्चित्तादौ ॥ १० ॥ इदंचित्तादिघटितजीवरूपम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

सधिरार्षः

मूढतान्तत्त्वदृष्टीप्रमादम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ मूर्खैर्लोकप्रमादेस्थितेसत्यवश्यमासक्तिर्भवेद्वततोऽनर्थपरपरत्यर्थ ॥ २९ ॥ तत्त्वदर्शनाप्रमादेर्निरासकेऽत्यतएवाकर्तृतासिद्ध्याती
 त्याह ॥ परमिति ॥ ३० ॥ तेनचभूमिकाकमाद्विदेहकैवल्यतान्तसिद्धान्त्याह ॥ अकर्तृत्वादिति ॥ ३१ ॥ अकार्यप्रमादान्निषिद्धचकुर्वन् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सव्यय सक्तियोपि
 स अव्ययतामक्रियताम् ॥ ३४ ॥ अलब्धस्थलाभोयोगोऽव्ययपालनक्षेमस्तदुभयार्चिताशून्य ॥ ३५ ॥ त्यक्तसर्वकर्मणोमानसविषयासगसत्वेदांगिकएवसन्त्यासइ

कर्मासक्तिमनाश्रित्यतथानाश्रित्यमूढताम् ॥ नैकस्यमप्यनाश्रित्यसमस्तिपुत्रथास्थितम् ॥ २७ ॥ त्यक्त्वाकर्मफलासंगानित्यतमोनि
 राश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनैवकिञ्चिकरोतिसः ॥ २८ ॥ आसक्तिमाहुःकर्तृत्वमकर्तृरपितद्भवेत् ॥ मूर्खैरस्थितेहिमनसितस्मान्मो
 र्ख्यपरित्यजेत् ॥ २९ ॥ परंतत्वज्ञमाश्रित्यनिरासकेर्महात्मनः ॥ सर्वकर्मरतस्यापिकर्तृतादेतिनक्वचित् ॥ ३० ॥ अकर्तृत्वादर्भोक्तृत्वम
 शोक्तृत्वात्समैकता ॥ समैकत्वादनंतत्वंततोब्रह्मत्वमातंतम् ॥ ३१ ॥ नानातामलमुत्सृज्यपरमात्मैकतांगतः ॥ कुर्वन्कार्यमकार्यंचनैव
 कर्त्तात्वमर्जुन ॥ ३२ ॥ यस्यसर्वसमारंभाःकामसंकल्पवर्जिताः ॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्माणंतमाहुःपंडितंबुधाः ॥ ३३ ॥ समःसौम्यःस्थि
 रःस्वस्थःशांतःसर्वार्थानिस्पृहः ॥ यस्तिष्ठतिससव्यग्रोऽप्यलमव्यग्रतांगतः ॥ ३४ ॥ निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ॥ यथा
 प्रामानुवर्तीत्वंभवभूपितभूतलः ॥ ३५ ॥ कर्मोद्दियाणिसंयम्ययआस्तेमनसास्मरन् ॥ इन्द्रियार्थान्विमूढात्तामिथ्याचारःसउच्यते ॥ ३६ ॥
 यस्त्विन्द्रियाणिमनसानियम्यारभतेर्जुन ॥ कर्मोद्दियैःकर्मयोगमसक्तःसविशिष्यते ॥ ३७ ॥ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठंसमुद्रमापःप्रवि
 शंति यद्दत् ॥ तद्वत्कामायप्रविशंति सर्वशशांतिमाप्नोति न कामकामा ॥ ३८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु० नि० पू० अर्जुनोपा
 ख्याने आत्मज्ञानोपदेशानामचतुष्टयं चाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥

त्याह ॥ कर्मोद्दियाणीति ॥ ३६ ॥ समनस्केन्द्रियनिग्रहवतोयथाशास्त्रव्यवहरोपिफलासगत्यागात्सन्त्यासफलमस्तेवेत्याशयेनतंप्रशंसन्नाह ॥ यस्तिष्ठति ॥ ३७ ॥ तस्मान्निग्र
 हीतसर्वेन्द्रियस्यसन्त्यासिनएवसर्वकामोपरमात्परमपुरुषार्थानान्यस्येत्युपसहरति ॥ आपूर्यमाणमिति ॥ यद्दत्तआपोनद्यआपूर्यमाणसमुद्रंप्रविशतितद्भावमापन्नावर्त्तियतेत
 द्ददचलेब्रह्मणिप्रतिष्ठापयस्यतसन्त्यासिनसर्वकामाभिध्यात्वबुद्धिबाधितविषया सत प्रविशत्यात्मन्येववर्त्तियेयात्ममात्रतामापद्यतेसएवसर्वानर्थशान्तिलक्षणभोक्षमाभोतिननुका
 म्यतइतिकामाविषयास्तत्कामनाशीलइत्यर्थ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०चतुष्टयं चाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥

रहनरोप्यनाशात्मानुदत्सप्तपोऽसम ॥ मूढो नन्मादिशाग्नात्साक्षलुनेत्यस्यप्रथम्यते ॥ १ ॥ शुभ्यतइति शोभादेह धारणहेतुषो न्नपानादयत्तौपांसत्यागनकुयात् ॥ हितमितमेध्या
 शनायुपादधारित्यर्थ ॥ भोगान्नाभार्धार्धानात्सौष्ठवसपादनव्यसनितां धनकुयात् ॥ तष्ठाभालाभादिपुष्टसमेनेवस्यतव्यमित्यर्थ ॥ १ ॥ एवदेहोत्सभाधानापिनकार्येत्याहा
 अनात्मनीति ॥ प्रयात्सनिजम्भाद्विक्रियास्वभावे ॥ २ ॥ ३ ॥ उतेकैर्धैर्यशोर्धैर्येनद्विशीयते इति श्रुतिप्रमाणयन्नाभिमानिकपरिपदएवशोर्धैर्यार्थादेवधर्माणामात्मनिप्रसजक
 स्तस्यागनुराणिताद्विषयसक्तिरित्याह ॥ नहीति ॥ अचिन्तात्सादेहाद्विपरिपदनिमित्ताच्चिन्ताद्विष्यददृश्यत्थ ॥ कर्मणि युद्धादी ॥ ४ ॥ मौर्ख्यास्थिते अक्षतापन्ने ॥ ५ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ न कुर्याद्भोगसत्यागं न कुर्याद्भोगभावानम् ॥ स्यात्तव्यसुसमेनेव यथाप्रामानुवर्तिना ॥ १ ॥ अनात्मन्यात्मतां
 देहमाभावयन्नात्मनि ॥ आत्मन्येवात्मतांसत्यभावयामावरूपिणि ॥ २ ॥ देहनाशे महावाहेन किंचिदपिन श्यति ॥ आत्मनाशो हिना
 श स्यान्नचालमानश्रुतिप्रुव ॥ ३ ॥ न हि शीर्यत्यधिं तात्मात्मत्कसर्वपरिग्रह ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपि नैव किंचित्करोति स ॥ ४ ॥ आस
 त्ति माद्भु कर्तृत्वमकतुरापित इवेत् ॥ मौस्यस्थिते हि मनसितस्मान्मौर्ख्यैरित्युजोत् ॥ ५ ॥ परतत्त्वज्ञमाश्रित्य निरासकेर्महात्मन ॥ सर्व
 कभरतस्यापि कवताटति न धर्षित् ॥ ६ ॥ अविनाशमनाद्यतमात्मानमजरविदु ॥ नश्यत्यात्मेति दुर्वोधो मातवास्त्विह दु खद ॥ ७ ॥
 नतथापरिप्रश्रुतिविदित्तात्मन उजत्मा ॥ पश्यत्यनात्मनात्मनस्वभात्मन्यात्ममानिन ॥ ८ ॥ अर्जुन उवाच ॥ एवंचेच्छिजगन्ना
 यमुदानामपिमानद ॥ देहनाशसमुत्पन्ने इह एनपन किंचन ॥ ९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवमेतन्महावाहेन किंचिन्नश्यति क
 चित् ॥ आत्मवास्त्यविनाशात्मा किं तस्य क्वचिन श्यति ॥ १० ॥ इदं नष्टमिदं युक्तमिति मोहश्चमाहृतं ॥ अन्यत्तयानपश्चाभिर्वध्याश्रितनय
 यथा ॥ ११ ॥

तयोत्पायमाह ॥ परमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ मयाश्चालानरयतीत्येवमकोणनपरिपयति ॥ कुनो न परयन्नि यतस्ते आत्मन्येव आत्ममानिन स्वमात्मानमनात्मदेहादिकपनपरयतीत्य
 पर ॥ ८ ॥ न च धर्षति मूढो देहात्पात्मबुद्ध्यापयदुनागतथाविद्येयात् न्यारोश्चालनोरोनस्त्वनेति मरणादिनानिर्ण स्यादित्यर्जुन शकन्ते ॥ एवंचेदिति ॥ इदमिद्यत्तममवर्जुन किंचन
 नष्टम् ॥ इदमिति यादयथा परदियाम्यम् ॥ ९ ॥ इदं नष्टमप्यनात्मवाच्यरिहुरिति ॥ एवमेतदेत्यादिना ॥ १० ॥ कथं न हि देहनाशो यथापुत्रलाभादेरनर्थत्वमर्थत्वधातोपात्तमाह ॥ इद
 मिति ॥ युक्त इत्यर्थ ॥ स्वमपि पुत्रमरणजन्मपमाहृतयार्द्विष्यद्वेहादेरानाद्विति भावः ॥ ११ ॥

अतएवसतोऽसत्त्वविरोधान्न्देहादेःसत्त्वमितिप्राणुक्तमित्याह ॥ नासतइति ॥ उभयोःसदसतोः ॥ सत्सेवेवअसदसेवेनसत्त्वावविपर्ययइतिअंतोनिर्णयस्तत्त्वदर्शाभिर्दृष्टोऽनमूढे रि
 ल्यर्थः ॥ १ २ ॥ एवमस्तत्तद्विनाशिराशितदसदेवेतिनासतोबधुदेहादेर्गुद्धेनाशेकश्चदनर्थइत्याशयेनाह ॥ अविनाशीतिद्वान्ध्याम् ॥ १ ३ ॥ १ ४ ॥ अद्वयत्वाद्दिनाशका
 प्रसिद्धेरपिनात्मनाशप्रसक्तिरित्याह ॥ आत्मेति ॥ १ ५ ॥ एकत्वकारणसच्छब्दवाच्यद्वित्वकार्यमसदहनतयोर्मध्यमातरमधिष्ठानसन्मात्रम् ॥ १ ६ ॥ एवमपरिच्छिन्नस्यास
 नोमरणादिपरिच्छेदइत्यादिभेकोहेतुरित्यर्जुनपृच्छति ॥ तदिति ॥ तत्तर्हि ॥ क्रिकताकेनहेतुनाप्राप्ता ॥ स्थितिर्नियति ॥ तस्यांचस्थितौस्वर्गःसुरवनरकोटुःस्वर्चाकिकतौ

नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः ॥ उभयोरपिदृष्टौतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शाभिः ॥ १ २ ॥ अविनाशितुतद्विद्विचेनसर्वमिदंततम् ॥
 विनाशमव्ययस्यास्थनकश्चिकर्तुर्मर्हति ॥ १ ३ ॥ अंतवंतद्विमेदहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः ॥ अनाशिनोप्रमेयस्यतस्माद्युद्ध्यस्वभारत
 ॥ १ ४ ॥ आत्माचैकोस्तिनद्वित्वमसतःसंभावःकुतः ॥ अविनाशस्त्वनंतोसौसतोनाशोनविद्यते ॥ १ ५ ॥ द्वित्वैकत्वपरित्यागेशोपंचत्यरि
 शिष्यते ॥ शांतंसदसतोर्मध्यंतदस्तीहपरंपदम् ॥ १ ६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ तन्भूतोस्मीतिभगवान्किंकृतातुष्टणांस्थितिः ॥ कथंस्थि
 तौचलोकानांतौस्वर्गनरकौप्रभो ॥ १ ७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भूमिरापोनलोवायुःखंमनोबुद्धिरवच ॥ एतत्तन्मात्रजालात्माजी
 वोदेहेषुतिष्ठति ॥ १ ८ ॥ सकृष्यतेवासनयारज्ज्वेवपशुपातकः ॥ सतिष्ठतिशरीरांतःपंजरविहगायथा ॥ १ ९ ॥ सकालदेशतोदेहाज्जर्ज
 रत्वमुपागतात् ॥ वासनावशतोयातिप्लक्ष्मणद्रिसोयथा ॥ २ ० ॥ श्रोत्रंचक्षुःस्पर्शनंचरसनंध्राणमेवच ॥ गृहीत्वैतानिसंयातिवायुर्ग
 धानिवाश्यात् ॥ २ १ ॥ वासनावस्वमेवास्यदेहोनेतरयुक्तिजः ॥ क्षीयतेवासनात्यागोक्षीणेभवतितपदम् ॥ २ २ ॥

॥ १ ७ ॥ एतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यतीतिश्रुतितात्पर्येणभगवान्प्रसाधत्ते ॥ भूमिरिति ॥ पचभूतमात्रानिर्भूतमनोबुद्ध्यादिघटितव्यपिसमपिस्थूलसूक्ष्मेदहता
 दास्यपापतिरेवपरस्यजीवभावःसएवजन्ममरणमुखदुःखादिभ्रमनियतिनिमित्तमित्यर्थः ॥ १ ८ ॥ तस्यविष्विभ्रदेहपरिपहेतत्तदनुकषयैवैविच्येचनिमित्तमाह ॥ सइति ॥ १ ९ ॥ पूर्व
 देहादेहतस्यमनेपिवासनैवनिमित्तमित्याह ॥ सइति ॥ २ ० ॥ आशेतअस्मिन्नित्याशयःपूर्वशरीरपुण्यादिवचतस्मात् ॥ २ १ ॥ अतएवास्थस्थूलदेहोपिवासनात्मकएवचिरानु
 दत्त्यास्थौल्यभमइत्याशयेनाह ॥ वासनेति ॥ क्षीणोलिगेतत्परमपदस्ययमेवभवति ॥ २ २ ॥

परपालसुतेनीवात्पताहितआपुट अपवाधासमाधार्त्तोरहृत्-रंणपरमात्मनाअवच्छेदप्रतिबन्धभावाभ्यर्द्दिगुण्येनमन्त्रेशावापुट अभिषक्तभूत्वत्यय ॥ मायार्पूठजा
 लिकपुरुषापयान्नेषाम्प्रतिहृत ॥ यमभरमादिशरीरिक्कमण्यण् ॥ २६ ॥ प्रोभस्यसु स्वरान्धेतिपुक्तनद्विहणोति ॥ अक्षरत्वभावाति ॥ स्वभावात्शब्दादिपृणरार्की
 ॥ २७ ॥ तदवलोकरणप्रसिद्धमित्याह ॥ हेहृदति ॥ २५ ॥ २६ ॥ तद्विधाकारोभूताकारोषापयप्रथयस्तिन्यस्तिन्वेहृदेशकालभोभ्यापकारेअथतिष्ठतेमोऊकाट्टोद्गा
 नितशासनाप्रक्षतिगतभाकारपरयति ॥ २७ ॥ अत्यदेहृत्स्वनारोप्येषमसम्पण्य ॥ अथवाशुभवेहृदन्तारातवसत्त्वचभापरय ॥ यथाशुभुमेनकिचित्परयतिनद्वित्यर्थ ॥ २८ ॥
 प्रतिपोभिनाशासनाकषित्वेनप्राधानामथितारुशास्त्रमेवाहिसर्गाधारभ्यकुम्भमित्याह ॥ यर्धवेति ॥ आहिसर्गेहिभ्युर्भवेनएगुसर्गेगुगवाभ्यापकारेगुभावनयापूर्वसर्गानुभवधा
 वासनावान्परगुपेभूत्वभ्याभ्यतियोगिणु ॥ जीवोभ्रमभरामारोमायागुरुपकोयथा ॥ २३ ॥ अक्षस्वभावानविलोच्छरीराद्वासना
 वश ॥ जीवोयर्दीवांसयातिपुण्याद्गधमिवानिल ॥ २४ ॥ देशेनिस्यदाभेतिजीविकैतियनिर्गते ॥ निस्यंटावयवासांगशातवातइव
 हुम ॥ २५ ॥ अचेष्टदभेदादिदोपरायात्यदृश्यताम ॥ सतइत्युच्यतेतददेशोविगतजीवित ॥ २६ ॥ सर्जाव प्राणमूर्त्तिं खेचञ्जयञ्जावति
 ष्ट ॥ तंतस्ववासनाभ्यासात्यश्रत्याकारमाततम् ॥ २७ ॥ अयदेहोहिजीवेनत्वसन्नेवावलोकित ॥ अस्यनाशोत्वमप्येवपश्यमावासु
 पुसवत् ॥ २८ ॥ यथैवपश्यत्याकारोक्षेपानाशांस्यैवस ॥ आदिसर्गेभावनयाकिलैव्वेवविभावाव ॥ २९ ॥ क्षाटित्युद्रवकालेहियथ
 यादृश्यतेपुर ॥ आनिपातदेवास्याअविनाभासिदिविद ॥ ३० ॥ प्राक्तनवासनामूलंरुपरार्थुनजीयते ॥ यन्ननाद्यतनेनाशुल्यस्ननाच
 तनयथा ॥ ३१ ॥

सनयंविभावतोविभावनयाशारादेवकषित्वगतनुग्रहवाधादायकुलात्प्रकियिनिर्मितम् ॥ किन्तेतिश्रुतिपुराणप्रसिद्धी ॥ २९ ॥ ननुत्ससिकालेअगद्वासनामयमिध्या
 भूतमकुस्त्रियनिकाळत्त्वर्थकियासमर्पणात्सर्वअनीनसस्यतानुप्रधाच्चक्षालवमेवेत्याराकयाह ॥ क्षाटितीति ॥ उत्ससिकालेक्ष्माटिप्रथमक्षणेयथयादेहृत्पटादिछपमिध्याभूतसत्यथा
 पुरादृश्यतआविनारातदेवतथास्वभावेवअभनितस्वभावात्तरेअकते ॥ अस्यासदधिष्ठानभूतायास्तद्विधनाभासिदिवेयथोत्सम्पदपस्थिनिहेतुत्वास्त्विद्विनाभावेनेतर्पासनाया
 अक्षरानाच्चतिग्राध ॥ ३० ॥ देशायाकाराणांशासनामयत्वमकुकिमतलपाह ॥ प्राक्तनमिति ॥ अशुप्रधासनाकषित्वेदेशायाकारस्यशुभासनाभ्यासमसूतब्रह्माकारेत्यास
 मूलनाशकसकृत्विनिग्राध ॥ पुरुषार्थेनप्रधानमननादिपुरुषयप्रथमअनितेनारथकाकारक्षानेनकीयतेवाच्यते ॥ अथनेनप्रयापिध्वत्तारिपक्षेनसत्तनमपयतनमधर्मानुष्ठानयथा
 क्षीयतेतदहृत् ॥ अथनेनशुभपक्षेनसत्तनयापयतनवृणयद्वययानास्येतेहृद्वितिशा ॥ ३१ ॥

ननु बहूनां ज्ञानाय यतमानानां प्रयत्नः प्रबलाभिः पूर्वतनकामक्रीधादिवासनाभिर्विनाशयमानोदृश्यत इति नोत्तरत्वप्राबल्ये हेतुरिति चेत्तत्राह ॥ यत्पूर्वति ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु मध्ये
 यत्पूर्वममायुपरुषार्थं आवश्यक इत्यभिनिवेशेन दृष्टं स एव पूर्वोत्तरप्रयत्नयोर्विशेषांशो जये प्रयोजकः ॥ तथा च तेषामोक्षाभिनिवेशमायाद्भोगाभिनिवेशदाढ्याच्च पराभव इति भा
 वः ॥ ३२ ॥ अतएव शास्त्रोपेयप्रयत्ने दृढाभिनिवेशः कार्य इत्याह ॥ अपीति ॥ ३३ ॥ तन्माद्ये पूर्ववासनावैचित्र्यात्सुखदुःखानर्थपरंपरासर्वतो दुर्वारिवेत्याशयेनाह ॥ नरकेति ॥
 जरुधमोहवी अनाद्यज्ञानमूढबुद्धिः ॥ ३४ ॥ तमेवाशयमज्ञो जन्तुरनीशोयमात्मनः सुखदुःखयोः ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गवानरकतुवेति व्यासवाक्यादिप्रसिद्धकारणात्तरसदेहनि
 रासेन रुदजिज्ञासुरर्जुनः पृच्छति ॥ नरकेति ॥ जगतः स्थिते निमित्तस्यास्य जीवस्य ॥ ३५ ॥ नहेत्वतरसभावनीयमेश्वरकामकर्मादीनामपि वासनानुसारेणैव सुखदुःख

यत्पूर्वपुरुषार्थेन दृष्टो बलवता क्षणात् ॥ पूर्वोत्तरविशेषांशः स एव जयति रुदम् ॥ ३२ ॥ अपि रुदति विंध्याद्रौ वाति वा प्रलया निले ॥ पौ
 रुषं हि यथाशास्त्रमतस्याज्यंनधीमता ॥ ३३ ॥ नरकस्वर्गसर्गादिवासनावशतो भितः ॥ प्रपश्यति चिराभ्यस्तं जीवो जरुधमोहधीः ॥ ३४ ॥
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ नरकस्वर्गसर्गादिसंभ्रमे पुजगत्पते ॥ किमस्य कारणं द्वाहि जीवस्य जगतः स्थितेः ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥
 स्वप्नोपमानातेन ह श्रेयसे वासनाक्षयः ॥ चिराभ्यासवशात्सौदासंसारभ्रमकारिणी ॥ ३६ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ किमुत्थादेव देवेश
 क्षीयते वासनाकथम् ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मौर्ख्यं मोहसमुत्थानात्त्वनात्मन्यात्मभावना ॥ आत्मज्ञानान्महाबोधाद्विलयं याति
 वासना ॥ ३७ ॥ भावितान्मासिकौतेयसत्यं विज्ञातवानसि ॥ अयं सोहं जनाएते मर्येतित्यज वासनाम् ॥ ३८ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥
 वासनाविलये जीवो विलीनो भवति स्वयम् ॥ यो हि यस्तत्तयोच्छूनस्तन्नाशास्तं विलीयते ॥ ३९ ॥

प्रापकत्वाद्वासनैवासाधारणां चिराभ्यासनिहृदासत्यतिहेतुरिति तदक्षयएव परमपुरुषार्थानासर्वप्रयत्नैः कार्य इत्याशयस्फुटीकुर्वन् भगवानाह ॥ स्वमेति ॥ शास्त्रीयप्रयत्नविना
 चिराभ्यासवशात्सौदास्यमोपमानावासनैवयेन हेतुना ससारभ्रमदायिनीतेन हेतुना तत्त्वज्ञानाभ्यासेन समूलवासनाक्षयः श्रेयस इत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ वासनामूलं ज्ञानुका मोर्जुनपृ
 च्छति ॥ किमुत्थेति ॥ अज्ञानमेव तन्मूलज्ञानादेव समूलतन्नाश इति भगवानाह ॥ मौर्ख्येति ॥ ३७ ॥ तत्राविचारादात्मस्वरूपपरिचयस्तेऽतस्तदाढ्यान् देहतस्तवा विवध्यादिष्वह
 ममेति वासनाक्षयमात्रकर्मव्यपारेशिष्यत इत्याह ॥ भावितेति ॥ ३८ ॥ ननु वासनामयमेव लिङ्गस्य तिविबो जीवस्तदुत्थस्तस्य वासनाक्षये क्षयएव स्यादित्यनर्थयैव तत्त्वज्ञान
 वासनाक्षयश्चेत्याशयेनार्जुन शकते ॥ वासनाविलये इति ॥ विलीयते विनश्यति ॥ ३९ ॥

जन्मन परमान्धाविभादलक्षणपरमपुरुषायत्यमरणस्य आत्यतिकान्धनारास्यथकोभाजनतामेतनिकश्चिद्विलक्षणयाभ्याख्येयम् ॥ प्रसिद्धजन्ममरणेनृनाप्राप्तं नत्स्यस्य
समूलधासनानाशेतत्सक्यमाधारात्प्रापरयथानुगुणत्वाच्च ॥ ४ ॥ शबेरयदेयोयद्विप्रतिद्विषमाशसगारीजीविसखविवादन्योभूतमाधापीनजन्मादिवेशकालभेदाभिन्नइत्य
भ्युपगतस्यात् मन्वैर्वाक्यैर्ब्रह्मैवपराधायात् शुद्धमदृत्तयात्साधिपयापिहितस्वतश्चमजानतस्त्वान्येवजीवजगद्भेककल्पनयाससतीवतदेवशास्त्रीयमध्वणाद्विप्रयत्नेनस्वतन्वदुष्ट्या
सवाचनान्निर्वाणधूपत्यस्वशाबेभक्तिघटतसैवास्त्यमुक्तिरिषिभिश्चैत सिद्धान्द्रभ्युनकश्चित्त्वदुष्काधितोशेषद्वत्याशयेनभाग्याभूसमाधत्ते ॥ स्वयमित्यादिना ॥ ४ १ ॥ अनाप्यत्समन
न्याधीनम् ॥ ४ २ ॥ साधसमूलधासनानुक्तिपाषण्डधराणश्रीदन्मुक्तिरिषिसिद्धाद्वैश्वत्यपाप्यनुभाषिदुराक्येतिनमुक्तिकलभाजिसहायकापदत्याशयेनाह ॥ कीवन्नेषेति ॥
॥ ४ ३ ॥ सधमोक्षानकभक्तिनशासविषयगोचरयाहित्यवालभ्यैकत्वात्सद्धानेनेषेत्यारायेनाह ॥ यद्वति ॥ ४ ४ ॥ उक्तसमाधानसंक्षिप्यापसहरति ॥ इवर्शनस्येति ॥ स्वभा
जीवविलयभायातदशकालान्यथाकृतौ ॥ कोसौभाजनतामेतिजन्मनोमरणस्यच्च ॥ ४ ० ॥ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ ॥ स्वयकल्पितस
कल्पमालमरुपयदाविलम् ॥ तदेववात्मनाकारजीवविविद्धिमहामते ॥ ४ १ ॥ अनायत्तमसंपत्स्यमालमरुपयदव्ययम् ॥ प्रवोधाद्वासना
मुक्तन्मोक्षविविद्धिभारत ॥ ४ २ ॥ जीवन्नेवमहायाहोतत्वब्रह्मयथास्थितम् ॥ वासनावागुरोन्मुक्तोमुक्तइत्यभिधीयते ॥ ४ ३ ॥ योननि
दासनानूनसवधमपरौपिस ॥ सर्वज्ञोप्यभितोषद्पजरस्योयथाखण ॥ ४ ४ ॥ इदृशनस्यगर्नशिविपिच्छिकेवसूक्ष्मपरिस्फुरति
यस्त्वुवासानां ॥ मुक्तसएवभवतीहहिवासनैववधोनयस्यननुतत्स्यएवमोक्ष ॥ ४ ५ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवा०दा०दे०मांक्षोपायेपुनि०
पु० अजुनोपास्थानेजीवतत्त्वनिर्णयानामपथपचाशतमसर्ग ॥ ५ ५ ॥ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ ॥ इतिनिर्वासनत्वेनजीवन्मुक्तत
याजुन ॥ अतशीतलतामेत्यथधुदुखमलत्यज ॥ १ ॥ जराभरणानिशकआकाशविशदाशय ॥ त्यक्तेयानिष्टसकल्योवीतरागोभवा
नय ॥ २ ॥ प्रवाहपतितकार्यमिर्दिकिचिपयागतम् ॥ कुरुकायाणिकर्मणिनकिञ्चिद्दहनश्चति ॥ ३ ॥
यापिहितत्वाद्दर्शनस्यअनपस्यक्षयामेवैशतममाणस्ययस्यपरमात्मनोगर्गनेरेवआलिकशिविपिच्छिकेवनानाममदायिनीसूक्ष्मधासनाअतपरिस्फुरतिकीवजगत्कारेणपथ
नेसपथनुकृधिकारिशरीरेवैरातनयप्राप्योत्सन्नतस्वज्ञानसमूलधासनावधान्युक्तोभवति ॥ इहास्मिन्परमात्मनिभुनृपतसमूलावासनेषथस्तस्यएवमोक्षश्चेत्यर्थ ॥ ४ ५ ॥
॥ इतिप्रीवाशिष्ठम०नाप्र०नि०पु०पथपचाशतमसर्ग ॥ ५ ५ ॥ ॥ १ ॥ ॥ श्रीबन्मुक्तिप्रतिष्ठासिन्धुजुनायोपरिच्यते ॥ चिस्तत्त्वजगद्गुणमन्विष्यथविलसत
र ॥ १ ॥ १ ॥ यपुदुस्वपुधुधुखम ॥ १ ॥ २ ॥ यदाहपतितशियाष्टप्यद्वारापरपरामतकार्यमपथयकर्मस्यमिदपुदुमन्यानिवापरयकानियागदानादीनिकर्मणिक्कृतनकाश्चित्तेनत
रवयोपस्यज्ञानित्यर्थ ॥ १ ॥ ॥

स्वस्य धर्मरूपमेव ॥ सा प्राप्तिस्त्रा जीवन्मुक्तता तथा तादृश्येन देहे वेदाभावात्प्रागहूपत्यर्थ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुपुत्रादवत्प्राप्त्यतिनिःसकल्यास्तिष्ठतीति सुपुत्रस्थाः सुपुत्रात्प्राप्त्यतिनिर्विशेष
स्वस्य धर्मरूपमेव ॥ सा प्राप्तिस्त्रा जीवन्मुक्तता तथा तादृश्येन देहे वेदाभावात्प्रागहूपत्यर्थ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुपुत्रादवत्प्राप्त्यतिनिःसकल्यास्तिष्ठतीति सुपुत्रस्थाः सुपुत्रात्प्राप्त्यतिनिर्विशेष
स्वस्य धर्मरूपमेव ॥ सा प्राप्तिस्त्रा जीवन्मुक्तता तथा तादृश्येन देहे वेदाभावात्प्रागहूपत्यर्थ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुपुत्रादवत्प्राप्त्यतिनिःसकल्यास्तिष्ठतीति सुपुत्रस्थाः सुपुत्रात्प्राप्त्यतिनिर्विशेष
स्वस्य धर्मरूपमेव ॥ सा प्राप्तिस्त्रा जीवन्मुक्तता तथा तादृश्येन देहे वेदाभावात्प्रागहूपत्यर्थ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुपुत्रादवत्प्राप्त्यतिनिःसकल्यास्तिष्ठतीति सुपुत्रस्थाः सुपुत्रात्प्राप्त्यतिनिर्विशेष

प्रवाहपतितं कर्म स्वमेव क्रियते तु यत् ॥ जीवन्मुक्तस्वभावो यं सा जीवन्मुक्तता तथा ॥ ४ ॥ इदं कर्म त्वजामोदमाश्रयामीति निर्णयः ॥ मूढ
स्य मनसो रूपं ज्ञानिनस्तु स मास्थितिः ॥ ५ ॥ प्रवाहपतितं कर्म कुर्वतः शांतचेतसः ॥ जीवन्मुक्ताः सुपुत्रस्थाः स्फुरंत्यत्र सुपुत्रवत् ॥ ६ ॥
स्थिरां संस्थितिमायां तिकूर्मां गानां विस्वर्शः ॥ इन्द्रियाणां द्विचार्थं भ्यो हृदियस्य स्वभावतः ॥ ७ ॥ विश्वात्मनितया विश्वकालत्रयमयो दि
तम् ॥ अभित्तित्रिजगच्चित्रं कुरुते चित्रं चक्रत् ॥ ८ ॥ व्योम्नि व्योमात्मकमपि प्रस्फुटं दत्तिवार्त्ताभिः ॥ चित्तचित्रकरेणादौ चित्रं चित्रं
वितानितम् ॥ ९ ॥ पश्चाद्भित्तिः कृता व्योमरूपा चासावहो भ्रमः ॥ अपूर्वैवातिमायेयं लणकुड्यमयो शुभा ॥ १० ॥ नमनागपि भेदोऽस्ति
स्फुटमप्युपलब्धयोः ॥ इमाया उपलक्ष्यंते भित्तयश्चित्तत्रिजगाः ॥ ११ ॥

करस्य अभित्तिभिः तिरहितत्रिजगच्चित्रं कुरुते इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ व्योम्नि अज्ञानाकारे व्योमात्मकमज्ञानमात्रस्वरूपत्वात्स्थितुमयोप्यमपि साभासातः करणवृत्तिलक्षणवार्त्तिका
भिः प्रस्फुटमभिव्यक्तचित्रमद्भुतचित्रवितानितवितानितम् ॥ ९ ॥ अद्भुतत्वमेव प्रसिद्धचित्रवैधर्म्यदर्शयति ॥ पश्चादिति ॥ समटिमनसासत्यसकल्पत्वात्सकल्पसमकालमेव
जगच्चित्रं कृतततः पश्चाद्भित्तिस्तदाधाराः कृता व्योमरूपा अमूर्त्तकारा रूपा चित्रधारणे अयोर्व्येवेत्याश्रयं अतएवायं भ्रम इत्यर्थः ॥ अहो भ्रम इति पदयो रर्थं क्रमात्पचयति ॥ अपू
र्वेवेत्यादिना ॥ इयं विरचनार्थपूर्वैव अतिशयितामाया अतिमाया वृणकुड्यमिवात्यंतमसारापि धातं दृशाशुभा ॥ १० ॥ आश्रयान्तरदर्शयति ॥ नमनागपीति ॥ मत्सिद्धेषु चित्रे
षु चित्रेभ्यो भिन्ना भिन्तयो भवन्ति इमास्तुयाश्चित्तचित्रजगद्व्योमादिभित्तय उपलक्ष्यंते तासास्फुटमप्युपलब्धयोराधाराधेययोश्चित्तत्वाविशेषान्मनागपि भेदोऽस्तीत्याश्रय
मित्यर्थः ॥ ११ ॥

ननुक्षणभावितमोहेनकथमनाथानकल्पविस्तीर्णसंसारलक्षणमनोराज्यकृतं चाह ॥ असेदेवेति ॥ यथाअसतोपिजन्मादिकरणेभनःशक्ततथाक्षणस्यकल्पीकरणेपिवलवत्स
 मर्थमित्यर्थ ॥ २२ ॥ क्षणकल्पीकरोत्येतत्तत्असदुत्पादयतीत्येतच्चाश्रयमल्पमेव ॥ यस्मात्ततोपिवहुआश्रययद्दसदपिजगत्सत्कुरुतेइतीदृशभनःसामर्थ्यादेवेयंजगद्भूतिरुत्थि
 तेष्वन्य ॥ २३ ॥ तदेवाह ॥ क्षणेनैवेति ॥ २४ ॥ एवनिर्वाणेनित्यमुकेआत्मन्यथस्तत्वास्तितिभाभावतोजातत्वात्तुच्छनिमेषमयक्षणाकमप्युत्थितजगदजानद्भिःअत्रेदंश
 एवसर्वाथातैर्वज्रसारतादुरुच्छेदताकल्पिता ॥ २५ ॥ साचनयुक्त्याह ॥ प्रतिभासेति ॥ अविदिताकतेअज्ञाततत्त्वस्यात्मन इदजगत्सतिभासविपर्यासोन्यथाप्रतिभासस्तावन्मा
 त्रम ॥ इदंशस्यास्यप्रवृत्तावध्यारोपेन्द्रितौबाधेवाकावज्रसारतानकाचिदित्यर्थ ॥ २६ ॥ स्थितस्यहिनिरासेप्रयत्नापेक्षाइदनुकदापिनस्थितमेवेत्याह ॥ चित्तचित्रकृतदिति

क्षणभावितमोहेनकल्पनापरिकल्पिता ॥ असदेवमनोराज्यं कर्तुं शक्यं यथामनः ॥ २२ ॥ क्षणस्य कल्पीकरणे तथैव बलवन्मनः ॥ क्षणं
 कल्पीकरोत्येतत्तच्चात्पुं कुरुते बहु ॥ २३ ॥ असत्सत्कुरुते क्षिप्रमितीयं शान्तिरुत्थिता ॥ क्षणेनैव मनोराज्यं प्रतिभातं स्वभावतः ॥ २४ ॥
 यद्विचित्रात्मतदिदं जगज्जालमिति स्थितम् ॥ सर्गो निर्वाणनिष्ठत्वादिमेषमयमुरिथितम् ॥ २५ ॥ प्रतिभाभावतो नैव कल्पिता वज्रसार
 ता ॥ प्रतिभासविपर्यासमात्रं ह्यविदिताकृतेः ॥ २६ ॥ प्रवृत्तौ वानिवृत्तौ वा कैवसावज्रसारता ॥ चित्तचित्रकृतश्चित्स्थं जगच्चित्रं कदा
 स्थितम् ॥ २७ ॥ अकुड्यमप्यरंगाद्यमिदं स्कारमिवाप्रतः ॥ अहेनुचित्रं निभित्तिचित्रमुज्ज्वलमुत्थितम् ॥ २८ ॥ सुरंजनं जगदिति स्फु
 रदंष्ट्रिबिलोभनम् ॥ नानातमोमधीलेखनानातेजोशुरंजनम् ॥ २९ ॥ नानाकल्याणावयवं नानारागानुरंजितम् ॥ नानादृष्टिविलासा
 द्यं नानानुभवलोचनम् ॥ ३० ॥ नानाग्रहोप्रकचनं नानाकाराप्रपश्चिमम् ॥ व्योमनीलसरः फुल्लताराचंद्रार्कपंकजम् ॥ ३१ ॥ विचित्र
 रचनोद्युक्तमेघालीपत्रमंजरी ॥ प्रकोष्ठकाभिलिखितसुरासुरवृत्तिकम् ॥ परमालोकमंकोलयुवताकाशकुड्यकम् ॥ ३२ ॥

॥ २७ ॥ विनास्वकारणसामयीतः स्वतश्चासदप्यप्रत स्फुरतीत्याश्रयमित्याह ॥ अकुड्यमिति ॥ रंगाश्विबलेखनसाधननीलपीतादिरगद्रव्याणि ॥ २८ ॥ कथं पुरं स्थिततदा
 ह ॥ सुरजनमित्यादिना ॥ सुष्ठुरजयत्यासजयतीति सुरजनम् ॥ दृष्टिग्रहणमिन्द्रियमनाद्युपलक्षणम् ॥ २९ ॥ कल्यास्तदगणुगादीनि चावयवायस्य ॥ ३० ॥ सूर्याद्यास्ता
 दिकालेषु नानाकारे अप्रपश्चिमं प्राचीं प्रतीच्यैयस्मिन् ॥ तत्र चित्रपद्मवनादिवर्णयति ॥ व्योमंत्यादिना ॥ ३१ ॥ शरदादिकालभेदेन विचित्ररचनाभिः उत्कर्षयुक्तमेघाली
 लक्षणाः पत्राणि मज्जयाश्च यस्मिन् ॥ लोकत्रयलक्षणेषु प्रकोष्ठकेषु चित्रकोष्ठभेदेषु अभितोलिरिवताः सुरासुरमनुष्यलक्षणाः पुत्रिकायस्मिन् ॥ परमउल्कद्योयश्चद्रसूर्याद्यालोक
 स्तल्लक्षणेन मकोलेन सुधालेपेन युवतेव विराजमाना यस्तथाविधमाकाशलक्षणकुड्यभित्तिर्यास्मिन् ॥ ३२ ॥

इदानीं पलाकीं बद्धवन्टीं खपीं च प्रपुत्रिकं पारिकल्प्य वणयति ॥ आकाराण्येत्यादिपद्यभिः ॥ चपलेन कायकेन चित्तकलक्षणो न चिप्रकभास्वाधिष्ठानमस्वाकारोपबद्धपद्य
 यानामगमपट्टप्रणामनोद्वेगानदीपुत्रिककारचिता ॥ प्रतिमानवनबोम्भपशाटिनीबुद्धिरेव प्रकोमुष्योरगो हृत्पशाळापस्या ॥ हृत्पशाळा मदीपस्यानीपस्यसाक्षिर्धैतव्यस्य चकै
 रैव स्वरोपद्रिद्वयथादिभिर्बुद्धिद्वयभाभरणोपरिगारजिनाभ्यकारिता लोकापया ॥ हृत्पशाळा भावविलासार्थिजागिराकुला ॥ २३ ॥ पुनस्तामेव विरिनादि ॥ तद्व
 दमभर्तृदमसहसार्कसमनभिर्नित्युराणोक्तैर्हृन्मयप्रसाहबेधाषलाटवाभगलनिकायस्या ॥ यनामेयापृषकशायाशापस्या ॥ धर्मार्थकायाथानिचिनियश्चितानिभ्यावचनानि
 ययास्तथाविधेयवृत्तिनिश्चिन्ताशास्त्रब्रह्मस्यस्या ॥ पातालभालानिसमपतालानि कठजानुजपागुल्फपादपात्तर्गुलिद्वयसमावयवकीचरणीयस्या ॥ उन्नतार्मानितयोय
 स्या ॥ २४ ॥ मन्नारिनाडुषुपट्टयनयपासपर्या ॥ सल्लगुणलक्षणकसकाहताभ्यामुन्नताभ्यां विवेकैरेत्ययुक्त्वाभ्यां रुरुतीअगपट्टियस्याम् ॥ सुभ्यालैशोपार्थिविर्वैष्टिमही

आकाशपरचित्ताप्रतिभंकरंगामुन्धानजगद्यमनोहरुरुत्रिकेय ॥ चिन्मात्रचक्रपरिरजितसर्वलोकालीलाकुलाचपलचित्तकश्चिन्नक
 द्या ॥ २३ ॥ इमाचलंगलतिकापनकेशपाशाश्चद्राकलाचनविद्यालनदृष्टलोका ॥ धर्मार्थकामविनियञ्जितशाश्वतशापातालजालच
 रणान्ततमुनितया ॥ २४ ॥ वसैन्द्रदहरिषाडुचतुष्टयां प्रासत्वात्तोनतकुचस्फुरदगपदि ॥ सुभ्यालवेष्टितमहीतलपद्यपीठापञ्चिकता
 चलमहाभुवनोदरीष ॥ २५ ॥ राश्यधकारचपललहरास्त्रिष्वेष्टातराकरालतुलकापविततपक्ति ॥ ष्वचक्षुर्वदशविधातुलभूतजातरो
 मीधनाप्रलपवादकटधपुष्पा ॥ २६ ॥ जौवांनितानगगनएवकृतविधिनाभ्योमालिकार्चिरविलक्षणाच्चिन्नकर्त्ता ॥ चित्तेन चित्रपरिक
 मविदाप्रितोर्कानानाविलासवलितवावरपुत्रिकेति ॥ २७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणेषु० अर्जु० चित्रवर्णनं
 नामपट्टपचाशसग ॥ ५६ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥

नलभयकाकारवीठशसनयस्या ॥ गोरेशनाकल्लयादिनानाभणपमरवनास्थानीयाः म्नाश्वलाभेर्दजानिभवादिनानाभर्णवर्तनायस्मिस्तथापि धमहाभुवनमभ्यलोके
 यउररयस्या ॥ १५ ॥ राश्यधकारस्यनेठमदक्षिणार्कणालक्षणयक्षपलत्सतद्वरतिअनुरत्ययनयतिष्वधद्राकलक्षणार्थिष्वेष्टायस्या ॥ परिधिषुर्देववतपक्तिप्रस्था ॥ भुवनमे
 द्यामुरशानिधमपुत्रपरस्तार्षिसदशभूतजातमभानिर्भवंद्रोर्माचनयस्या ॥ तपुभूतेषु मसिद्धाभूतभुवमार्द्रिप्रलयधारारूपवसर्धतभ्रसारितसङ्घिकेसरत्साभ्युत्थुणाधैराभ्यसदासना
 धीगभ्यापायकलाधायाल्लिकरकेशमालापुष्पाप्यस्या ॥ १६ ॥ श्रीवेनप्यष्टिसप्तमत्यासनाअस्थिता ॥ चिप्रस्यपरिकर्माणिउपकरभूतानिचिषिषवासनाकामकर्मणि
 र्वदधिप्रामाणितयाविधनअनुराधादिशारद्वैविससप्तानां चिषाण्यकार्थिनियांशसमर्पेनचिन्नेनहनिपुत्रवर्णनरूपार्थिलोकोलक्षणवर्णुत्रिकत्वाधिष्ठाननिश्चयनपृषकोत्तरपुस
 दार ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठध० गीतस्य प्रकाशे निर्वाणप्रकरणेषु० पट्टपचाशसग ॥ ५६ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥

जायतेवयादृष्ट्यासयोनिर्वासनमनः ॥ सुखाद्व्यात्मशेषश्चाट्टिरुपदिश्यते ॥ १ ॥ तत्रप्राग्दर्शितांजगत्याश्रयताट्टिभेवप्रथमंवासनारौशिल्योपयोगितयावर्णयति ॥ इदं
 मिति ॥ अभिसौनिराश्रयएवमनसाजगदाकारकलनारपूर्वजगच्चित्रजायतेपश्चात्तदगताभूतभुवनात्मकविराङ्गितिसदाधारतयाकल्प्यमानाउदेति ॥ व्यष्टिसमूहस्वसमष्टिर्व
 राजोव्यष्टधीनकल्पनत्वाद्वापश्चादुदयः ॥ १ ॥ अत्यतमसावितरूपत्वादिद्यंमायाअसमावितस्वचविरुद्धत्वादित्याशयेनप्रसिद्धानादशमायाभुदाहरति ॥ मयमिति ॥ तु
 व्याफलुतुवम् ॥ फलेलुक् ॥ तत्किलजलेमग्निरालुप्तुनाइतियथास्वमेद्रजालादावेवांपपद्यतेतद्वदित्यर्थः ॥ २ ॥ आस्ताजगच्चित्रस्याश्रयता तस्मिन्शून्यात्मनिचिह्नोभा
 स्मनस्तवाहोदयस्तोप्याश्रयंभूतइत्याह ॥ चित्तस्थिति ॥ ३ ॥ यदितुजगत्यपिचिह्नोयताभेवपश्यसितर्हिसाट्टिरेवपर्यवसन्नेत्याश्रयंभवेत्याह ॥ सर्वमिति ॥ ४ ॥ दीर्घसस्तिति

श्रीभगवानुवाच ॥ इदंविद्विमहाश्रयंमर्जुनेहहियत्किल ॥ पूर्वसंजायतेचित्रंपश्चाद्भित्तिरुदेतिहि ॥ १ ॥ अभित्तावुस्थितेचित्रेदृश्य
 तेभित्तिरातता ॥ अहोविचित्रामायेयंमभ्रंतुबंधिशिलासुता ॥ २ ॥ चित्तस्थचित्रसदृशेव्योमात्मनिजगच्चये ॥ व्योमात्मनसोकिमियमहं
 ताव्योमतोदिता ॥ ३ ॥ सर्वव्योमरुतंव्योम्याव्योमिवितीयते ॥ भुज्यतेव्योमनिव्योमव्योमनिचाततम् ॥ ४ ॥ वेष्टितंवासना
 रज्ज्वादीर्घसंस्तितिदामवत् ॥ वासनोद्वेष्टनेनैवतदिहोद्वेष्ट्यतेर्जुन ॥ ५ ॥ प्रतिबंधंयथादर्शतथेदंद्वस्त्राणिस्वयम् ॥ अगम्यंछेदंभेदादेराधा
 रानभ्यतावशात् ॥ ६ ॥ अनन्यच्छेदंभेदादिवस्त्राणिब्रह्मणांवरम् ॥ किंकथंकरस्यकनैवच्छिद्यतेवाक्रभियते ॥ ७ ॥ तेनेहवासनाभावो
 धासंपन्नएवते ॥ योननिर्वासनोनंसर्वधर्मंपरोपिस्न ॥ ८ ॥ सर्वज्ञोप्यतिवद्वात्पापंजरस्योयथाहरिः ॥ यस्यास्तिवासनाबीजमत्य
 ल्यंचितिभूमिगम् ॥ ९ ॥ बृहत्संजायतेतस्यपुनःसंस्तितिकाननम् ॥ अभ्यासाद्बृदिरुद्धेनसत्यसंबोधवद्भिना ॥ निर्दंभंवासनाबीजनभूयः
 परिरोहति ॥ १० ॥

धमणयत्रतथाविधंतजगच्चित्रंदाभवत्प्रस्तनयावासनारज्ज्ववेष्टिततच्चिह्नोमापीहजगतिवासनोद्वेष्टनोद्वेष्ट्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ अस्वज्ञानानिरिकोपायदुरुच्छेद्यताप्यधिष्ठा
 नदाढ्यर्बलादेवनस्तइत्याह ॥ प्रतिबिबमिति ॥ ६ ॥ अतएवब्रह्मानन्यतादर्शनवलादेवजगतःसर्वच्छेदंभेदादिव्यवहारायोग्यतादर्शनेनसर्ववासनासमूलमुच्छेद्याइत्याशयेना
 ह ॥ अनन्यदिति ॥ यदाब्रह्मणिप्रतिभातच्छेदंभेदादिव्यवहारजाततद्विषयीभूतजगच्चब्रह्मस्त्राणाअनन्यत्वाच्चिदवरमेवतदाकेनकर्वाकरणेनवाकेनप्रकारेणकस्यफलस्यार्थकदेशेका
 लेवार्कच्छिद्यतेभिद्यतेवा ॥ छेदादिव्यवहारवादानाभिसातिरिक्तविषयदर्शनादित्यर्थः ॥ ७ ॥ तेनानेनोपायेनवोधात्तेवासनानामपिब्रह्मातिरेकेणाभावःसंपन्नएव ॥ ईदृजानाना
 भावेतुवासनाबधोदुरुच्छेदएवेतिप्रागुक्तस्मारयति ॥ यइति ॥ ८ ॥ हरिःसिंहोहरितवर्णःशुकोवा ॥ अणुमात्रमपिवासनानस्थाप्या अनर्थसहस्रबीजत्वादित्याशयेनाह ॥ य
 स्येति ॥ ९ ॥ निःशेषदधम् ॥ १० ॥

दूरार्नापिलोकं भवेद्वनटीकृपाधिप्रयुष्मिकापरिकल्प्यवर्णयति ॥ आकाराएवेत्यादिषुषभि ॥ अपलेनकामुकेनचिसकलक्षणेनचिप्रकभारसधिष्ठानप्रभाकारेणुवद्वयवर्णय
 मानाजगत्पलस्रपावनोहरानटीयुष्मिकारचिता ॥ प्रतिमानवनबोम्पेपरातिनीबुद्धिरेषकोमुल्पोरगोचरत्यशालायस्या ॥ इत्यशालाप्रदीपस्थानीयस्वसासिधैतन्म्यस्यषके
 रिषसुराप्रनिधिषुषाद्विभिन्नुद्विरुत्थाभरणीपरितरजितान्प्रकारेतालोकायया ॥ इत्यह्वाभावाविल्लासादिलीलागिरकुला ॥ ११ ॥ पुनस्तामेवविरानदि ॥ हेमेति ॥ तद्व
 इमगार्ह्यमहत्कारकसमप्रभातिपुरायोक्तेहेममयप्रभाहनेबाधलाट्टकागतलतिकायस्या ॥ पनायेपारुषकेशयाशायस्या ॥ धर्मार्थकामार्थानिबिनिधितानिध्यावन्नानि
 यदोलपाधिपेयस्तिनिहतिशाब्देहोषयेयस्या ॥ पातालभालानिसमपातालानिकठजानुअंघागुल्फपादपाण्ड्यर्गुटिरूपसमाद्यवकीचरणोपस्था ॥ उन्नताभूर्निर्तबोय
 स्या ॥ १२ ॥ प्रभादिबाहुषण्टयेनउपासमर्था ॥ सत्यगुणलक्षणकामुकाहताभ्यामुन्नताभ्याविषेकैरीत्यम्कुषाभ्यास्फुरतीअगपटिर्यस्याम् ॥ सुष्यालै शेषादिभिर्द्वैटितमही

आकाराएवरचिताप्रतिभैकरगामुग्धाजगत्पयमनोहरगुञ्जिकेय ॥ चिन्मान्त्रचक्रपरिजितसर्वलोकालीलाकुलाचपलचिन्तकचिन्त्रक
 द्या ॥ ३३ ॥ हेमाचलंगलतिकापनकेशपाशाचद्राकंलाधनविषालनदृष्टलोका ॥ धर्मार्थकामविनियन्त्रितशास्त्रवशापातालजालच
 रणान्त्रसुनितया ॥ ३४ ॥ वसैन्द्रद्रहरियाहुष्वगुष्टयंभासत्वाटोन्नतकुचस्फुरदगायधि ॥ सुध्यालवेष्टितमहीतलपद्यपीठापञ्चिकता
 चलमहाभुवनोदरीष ॥ ३५ ॥ राश्यधकारष्यपलत्वहराक्षिच्येथाताराकरालगुलकापविदतपत्ति ॥ चषचतुर्दशविधागुलभूतजातरो
 मांषनाप्रलयषादकदधुष्णा ॥ ३६ ॥ जीवान्त्रितागगनएवकताविचित्राव्योमालिसकाचिरविलक्षणचिन्त्रकजां ॥ चिन्तनचिन्त्रपरिक
 मविदात्रिलोकानानाविलासवलितावरगुञ्जिकेति ॥ ३७ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेगुनिर्वाणप्रकरणेषु० अर्जु० चिन्तवर्णन
 नामपट्टपञ्चाश सग ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

तलमभयदाकारपीठभासमयस्या ॥ गोरेशनाकस्तूयादिनानाव्यापयप्रस्थानास्थानीयाकताश्रयलानेर्धजनद्विभवदादिनामावर्णयवर्तयासिस्तथाधिपमहाभुवनमध्यलोकर
 धउदरयस्या ॥ १५ ॥ राभ्यपकारस्वमेरुमदक्षिणार्करकालक्षययद्यपलत्नतद्वरतिअनुहरत्यपनयतिचर्चद्राकलक्षणाक्षिच्येथायस्या ॥ पविर्धिपुरेवतपत्तियस्या ॥ भुवनमे
 शान्दगुराधिपमगुलपरस्परसिसदराभूतजातेषाभिर्नवदोषानयस्या ॥ मयुनेगुमसिद्धाभूतभुवनत्रिपल्यथाहाएवसर्वतज्जसाहितसद्बुद्धिकेशरत्नाच्छ्रोत्राणिद्विराभ्यसदासना
 सौमय्याथापकत्वाद्यापादकद्विकन्दमालागुष्पाणियस्या ॥ १६ ॥ अनेनव्याटिसमस्थाननाकाचिता ॥ चिप्रस्यपरिकर्षाणिलयकरणभूतानिबिषिप्रवरासनाकामकर्षाणि
 षिद्विनिभाजितयाधिपनअतएवादिशारेवद्विदक्षणागर्षाणिभाणिकाकर्षानिर्मांसमर्दनचिसेनमृत्पुष्यवर्णितरुपाषिलोकीलक्षणाधारगुष्मिकास्वाधिषाम्बिहृगनएवकेतोरुपुस
 हार ॥ १७ ॥ ॥ द्वाविर्वावासिष्ठम० ताल्यधमकारोनिर्वाणप्रकरणेषु० चट्टपञ्चारसप्त सर्ग ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

यत्रपटादिस्थूलानामपिवायस्तत्रपरमसूक्ष्मवासनानां स्थितिरसंभावितैवेत्याह ॥ यत्प्रामाविति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रजोरेणु रिवनुच्छाक्षुद्रा ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वात्मनिस्वोदरे अखिलं
 पूरयति प्रसतितथाविधे ॥ ११ ॥ समप्रकारपूरणतातद्द्रुपम् ॥ समसैर्जागदाकारैर्वर्जितम् ॥ १२ ॥ हे अर्जुनत्वमतपूरणात्सदर्शनादेवाभिमतानाकामानापरिहारो निवृत्तिलक्ष
 क्षणयामन्नयुक्तया विषयविषयप्रयुक्तविषुचिकारूपासदाप्रवृत्तिहेतुमहस्थितिमतःकरणस्यावासनानिपुणमपास्वविभवविगतससारवधोभियास्त्वानिर्धानामभूमिरभयस्यभावो
 भगवानहमेव भवेति सर्वभगवद्गीतार्थम्यात्रेसप्रहेणोपदेशः ॥ १३ ॥ मौनमुपगम्यपुरस्तात्स्थिते सति ॥ १४ ॥ १५ ॥ गार्डीवधनुर्पत्यसोऽर्जुनः ॥ गांज्यजगात्सज्ञायामिति
 यस्मात्सौसर्वपुत्रेभेक्षीणाघटपटादयः ॥ वराकीवासनातत्रकिं करोतुपरेपदे ॥ ७ ॥ यथानलगिरिप्राप्याहिमत्तेशोविलीयते ॥ शुद्धमासा
 द्यचित्तत्वमविद्यालीयते तथा ॥ ८ ॥ क्वराकीरजस्तुच्छावांसनाभागवधनम् ॥ कूपरितजगज्जालश्चित्तत्वविपुलानिलः ॥ ९ ॥ ताव
 रसुरस्यविद्येयं नानकारविकारिणी ॥ यावन्नसंपरिज्ञातः शुद्धः स्वात्मयमात्मना ॥ १० ॥ सर्वादिश्चदशः क्षीणाः स्वच्छतैवोदितानथा ॥
 नभसीवपदे तस्मिन्स्वात्मस्य खिलपूरणे ॥ ११ ॥ समप्रकाररूपतस्य मयाकारवर्जितम् ॥ वागतीतंपरंवस्तुकेन नामोपमीयते ॥ १२ ॥
 विषयविषयविपूचिकामतस्त्वं निपुणमहंस्थितिवासनामपास्या ॥ अभिमतपरिहारमंत्रयुक्त्या भवविभवो भगवान्भियामभूमिः ॥ १३ ॥
 श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ इति गदितवतित्रिलोकनाथेक्षणमिव मौनमुपस्थितेपुरस्तात् ॥ अथमधुपइवासिताज्जखंडेवचनमुपैष्यति तत्र
 पंडुपुत्रः ॥ १४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ परिगलितसमस्तशोकभारपरमुदयं भगवन्मतिर्गतेयम् ॥ ममतववचनेन लोकभर्तुर्दिनपति
 नापरिवोधिताज्जिनीव ॥ १५ ॥ इत्युक्तोत्थायगांडीवधन्वासहस्रिसारथिः ॥ अर्जुनो गतसंदहोरणालीलां करिष्यति ॥ १६ ॥ करिष्यति क्ष
 तगजवाजिसारथिद्वुतक्षरद्विधिरमहानदीभुवम् ॥ शरोत्करप्रसरमहारजःस्थलीतिरोहितदुमणि विलोचनां दिवम् ॥ १७ ॥ इ० वा०
 वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनापाख्याने अर्जुनकृतार्थतानामाष्टपंचाशः सर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ अर्जुनोपाख्यानं समाप्तम् ॥ ७४ ॥

॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ एतां हृदि मवपृथराधवाधविनाशिनीम् ॥ तिष्ठतिः संगसंन्यासवस्त्रार्पणमयात्मकः ॥ १ ॥

मत्वर्थेव ॥ धनुषश्चेत्यनद् ॥ १६ ॥ सोर्जुनो भुवक्षताः गजवाजिसारथयोद्गताः श्रीमप्रवाहिताया सुतथाविधाः शरद्विधिरमहानद्योपस्यातथाविधा करिष्यति ॥ दिवं च शरोत्क

रप्रसैर्महाराजो निर्मितस्थल्यचतिरोहितदुमणिः सूर्यस्तद्विक्षणविलोचनयस्यास्तथाविधा करिष्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशो निर्वाण० पू० अष्टपंचा

शः सर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ७४ ॥ जीवन्मुक्तपदस्यदाचेत्यमुक्ताचितः स्थितिः ॥ सुस्थिरास्याद्ययादृश्यासादृष्टिरेहवर्ष्यते ॥ ११ ॥ अयविनाशिनी सर्वापक्षयकरीम् ॥ निःसगता

लक्षणायाः सन्त्यास सर्वत्यागस्त्वपदार्थशोधः सर्वजातो ब्रह्मणिवाधलक्षणयद्ब्रह्मार्पणतत्पदार्थशोधस्तद्भवपरिश्रितारवदमहावाक्यार्थसिद्धिदानदैकरसभूमात्मानिष्ठेत्यर्थः ॥ ११ ॥

विद्वान्निवासनाधीजानियस्यथाविधमन ॥ १ ॥ उक्तोपदेशकमनुपसहरन्मजुननिर्वासनस्थितीप्रतिष्ठापयति ॥ शातासेने ॥ हेअजुनत्वज्जिता आभिताआराधेनत
 याविधस्यप्राप्तनतरप्रसिद्धभागवदीतारूपमनुपदेशसम्यग्मगमभ्यागलितमहामनोविमोहसमूहप्रतिरपगतबभूवधादिहेशोभूत्सानिवासनात्मनिशातात्मगलितधिस्यएक
 शातमप्राकृत अतएवविगतभायानिबाधचरमनिरतस्तिष्ठेत्यर्थ ॥ १२ ॥ इतिश्रीश्रीशिवसिधमंगोत्स्यप्रकरणोनि० पू समप्रधारसमसंग ॥ १० ॥ ॥ ९ ॥ मस्वधो
 धेनसामिधवाधनाक्षयसमयः ॥ इहोपपाद्यतनेनाप्यजुनस्यकतायता ॥ १ ॥ हेअजुनत्वत्प्रसादान्मनुपहमपुकेत्वहूपदेशान्मोहसधासनाधाननष्ट ॥ विस्तृतकठशारीकर
 स्यत्वतसिद्धतास्तत्त्वस्यस्मिन्निरेवस्मिन्नि साक्षात्कारोल्भ्यतायाश्चसर्वदेहीजीवनशाश्रुतबभूवधादिकभूतासदेहस्थितोस्तिअतस्तत्त्वावस्थितिद्विषययथाशाम्भ्यबहाराकर्म
 दर्धतुवासनाधीजननिमज्जतिवस्तुषु ॥ सुखदुःखादिपुस्वच्छप्रसपत्रभिवाभासि ॥ १ ॥ शातात्मनिविगतमयोञ्जिताभिताशोनिर्वाणी
 गलितमहामनोविमोह ॥ सम्यक्श्रुतमवगम्यपावनतत्तिष्ठालस्यपहतिरेकरातिरूप ॥ १२ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनि०
 पू० अजु० अजुनविश्रातिवर्णनं नामसमपचाशा सर्गं ॥ १५ ॥ अ० ॥ अजुनउवाच ॥ नद्योभोहस्मृतिर्लब्धात्वत्प्रसादान्मयाच्यु
 त ॥ स्थितोस्मिगतसंदेहकरिव्येषचनतव ॥ १ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ इत्ययोयद्विधोधेनसशाताद्धदयस्फुटम् ॥ तच्चित्तशांतमेवा
 तर्हिद्विसत्वमुपागतम् ॥ २ ॥ अत्रतच्चैत्यरहितं प्रत्यक्षेत्तननामकम् ॥ यत्तरोपविनिर्मुक्तयत्सर्वसर्वतश्चयत् ॥ ३ ॥ नकेचनविदत्येतेतत्प
 दजागतादय ॥ भूतलाद्गगनोद्गीनविहगमभिवोज्यतम् ॥ ४ ॥ प्रत्यक्षेत्तनमाभासशुद्धसकल्पवर्जितम् ॥ अगम्यमेनमात्मानविद्विदूरह
 शाभिव ॥ ५ ॥ सवातीतयदत्पच्छविनाशुद्धस्ववासना ॥ नराकोतिपदंद्द्रुज्जनदृष्टिरणुनिव ॥ ६ ॥

मनाधिपयथावतवचनकारित्यथास्तिव्याधीत्यर्थ ॥ १ ॥ एवमजुनेनकृतार्थत्वेवर्ततेपिसोपद्विष्टतस्वधोधेनसमूलसर्वधासनाक्षयमुपयतिभिद्रव्यिष्यमृश्रीभागवानुवाच ॥
 वसयदस्यादिना ॥ तस्वधोधेनद्वयोरामादिहसयोपरिसर्वात्मनाशातास्तर्हिद्विसवासनात्मकाधिभरशांतसंतसत्त्वंनिर्वासनत्वमुपागतमितिचिदि ॥ तथाचभुति ॥ यथासर्वेषामुष्य
 नेकाभायस्यद्विरिभ्रता अयमस्योऽय्योभधत्वमप्राप्तसमश्रुतमिति ॥ २ ॥ अप्रअस्यसंख्याप्रस्थापामस्यक्षेत्तनात्मकपद्मवहारेसर्वीनस्वगतस्त्वरोपविनिर्मुक्तद्रव्येत्यरहितमवती
 तिशेय ॥ ३ ॥ जागताभ्यस्तुराहयोःक्षेकानात्मकेचनतस्तदनिश्चिदिति ॥ जन्तमूर्ध्वदशागतम् ॥ ४ ॥ आभासमहामुतादिप्रयोदशाविधोऽप्राबभासकम् ॥ अगम्यमधिष्यपम् ॥ दुरा
 दुरपस्यिकटमिब ॥ ५ ॥ तदशनेचमप्राणापचधृतमनाधानात्म्यत्तानिदिप्यासनास्याआशरयकीत्याह ॥ सर्वानीगमिति ॥ चित्तत्वभावात्स्यच्छुभ ॥ आसगत्वाच्छुद्धम् ॥ ६ ॥

१ अथनिरपवाधनाधीकमितिप्रादोषेक्षितमितिप्रामिटीकाप्रतोषार्थ २ अयमादिशब्दार्थ

यत्रघटादिस्थूलानामपिवाधस्तत्रपरमसूक्ष्मवासनानांस्थितिरसभाविदेवेत्याह ॥ यत्रप्रामाविति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रजोरेणुरिवतुच्छाक्षुद्रा ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वात्मनिस्वोदरेअखिल
 पूरयतिप्रसतितथाविधे ॥ ११ ॥ समयाकार पूर्णतत्तद्रूपम् ॥ समसैर्जागदाकारैर्वाँजातम् ॥ १२ ॥ हेअर्जुनत्वमत पूर्णात्मदर्शनादेवाभिमतानाकामानांपरिहारोनिदृत्सस्तद्व
 क्षणयामत्रयुक्त्याविषयविषययुक्तविबूचिकारूपासदाप्रवृत्तिहेतुमहस्थितिमत.करणस्थावासनानिपुणमयास्वविभव.विगतससारवधोभियासर्वानर्थानामभूमिरभयस्वभावा
 भगवानहमेवभवेतिसर्वभगवद्गीतार्थस्यातेसपहेणोपदेश ॥ १३ ॥ मौनमुपगम्ययुरस्तावस्थितेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ गाडीवधनुर्न्यस्यसोऽर्जुनः ॥ गाड्यजगात्सज्ञायाभिनि
 यस्यासौसर्वपूर्वमेदीणापटपटादयः ॥ वराकीवांसनातत्रकिंकरोतुपरेपदे ॥ ७ ॥ यथानलगिरिंप्राप्यहिमलेशोविलीयते ॥ शुद्धमासा
 द्यचित्तत्वमविद्यालीयतेतथा ॥ ८ ॥ क्वराकोरजस्तुच्छावांसनाभागवंधनम् ॥ कूपरितजगज्जालश्रितत्वविपुलानिलः ॥ ९ ॥ ताव
 रस्फुरत्यविधेयंनानाकारविकारिणी ॥ यावन्नसंपरिज्ञानःशुद्धःस्वात्मयमात्मना ॥ १० ॥ सर्वादृश्यदृशःक्षीणाःस्वच्छुदैर्बोदितानथा ॥
 नभसीवपदेतस्मिन्स्वात्मन्यखिलपूरणे ॥ ११ ॥ समयाकाररूपतत्समयाकारवर्जितम् ॥ वागतीतंपरंब्रवस्तुकेननामोपमीयते ॥ १२ ॥
 विषयविषयविपूचिकामतस्त्वंनिपुणमहंस्थितिवासनामपास्या ॥ अभिमतपरिहारमंत्रयुक्त्याभवविभवोभगवान्भियामभूमिः ॥ १३ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिगदितवतित्रिलोकनाथेक्षणमिबमौनमुपस्थितेपुरस्तात् ॥ अथमधुपइवासिताज्जखंडेवचनमुपैष्यतितत्र
 पांडुपुत्रः ॥ १४ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ परिगलितसमस्तशोकभारापरमुदयंभगवन्मतिर्गतेयम् ॥ ममतववचनेनलोकभर्तुर्दिनपति
 नापरिवोधिताज्जिनीव ॥ १५ ॥ इत्युक्तोत्थायगांडीवधन्वासहरिसारथिः ॥ अर्जुनोगतसंदहोरणालींकरिष्यति ॥ १६ ॥ करिष्यतिक्ष
 तगजवाजिसारथिहुतक्षरहुधिरमहानदीभुवम् ॥ शरोत्करप्रसरमहारजःस्थलीतिरोहितद्युमणिविलोचनांदिवम् ॥ १७ ॥ ॥ इ०वा०
 वा०दे०भो०नि०पू०अर्जुनोपास्थानेअर्जुनकृतार्थतानामापृषंचाशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ अर्जुनोपास्थानंसमासम् ॥ १९ ॥ ॥
 ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतांहृष्टिमवष्टभ्यराषवाघविनाशिनीम् ॥ तिष्ठतिःसंगसंन्यास्ववसार्पणमयात्मकः ॥ १ ॥

मत्वर्थेव ॥ धनुषश्चेत्यनद् ॥ १६ ॥ सोर्जुनोभुवक्षतागजवाजिसारथयोहुता.शीघ्रप्रवाहितायासुतथाविधाःक्षरदुधिरमहानद्योपस्यातथाविधाकरिष्यति ॥ दिवंचशरोत्क
 रप्रसैर्महाराजोनिर्मितस्थल्याचतिरोहितद्युमणि सूर्यस्तद्वक्षणविलोचनयस्यास्तथाविधाकरिष्यतीत्यर्थ. ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०नात्यर्थप्रकाशेनिर्वाण०पू०अष्टपंचा
 शःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ जीवन्मुक्तपदेऽप्यदाचेत्यमुक्ताचिन्त.स्थिति. ॥ सुस्थिरास्याथयादृश्यासादृष्टिहिवर्णते ॥ १ ॥ अघविनाशिनीसर्वपापक्षयकरिम् ॥ निःसगता
 लक्षणायाःसन्त्यास सर्वस्यागस्तपदाथशोध.सर्वजागतोब्रह्मणिवाधरुक्षणयद्ब्रह्मार्पणतत्पदार्थशोधस्तदुभयपरिशिष्टारवडमहावाक्यार्थसिद्धिदानदैकरसभूमात्मानिद्वेत्यर्थः ॥ १ ॥

यस्मिन्सर्वस्थितं यत् सर्वसर्षट् । य सर्वसहोरे सवतस्ययत्कालप्रयेषि एवसर्वानिस्वयंप्रथमयोपियोनिस्वपरत्नधेवात्मानविद्धिनपरिच्छिन्मस्वभावात्मस्य ॥ २ ॥ सर्वप्रपञ्चसिद्धि
 भावाद्दूरस्थमपिसर्वांतरत्नात्सर्वस्याद्दूरस्थम् ॥ एषमाकारावत्त्वयगमपितस्वभातिवत्तद्वस्तुपर्याममेव ॥ इत्थसवप्रकारेणापितदेवैकमस्तिनान्यवितिसिद्धेत्यपरिच्छिन्मरूपेणा
 पितस्मिस्तिवर्षतितस्यस्तस्यत्तर्पुषसत्तामभापिनस्वतन्त्र्येण ॥ एवसतिर्भक्तवपरिच्छेदाभिमानेनसएषापरिच्छिन्मसन्माभस्त्वमसिअत्परिच्छेदसशयोभवेत्यर्थ ॥ ३ ॥ द्वि
 त्प्रथमद्विषयात्मनारूपविवर्किभिन्नभूयत एकविसतद्विसप्रतिर्षवितवेत्यार्थपर्यारूपवित्तिनिर्मित अपरवचित्तद्वित्तद्विपयाणामागमापायादिसबावस्थासाक्षिसिधिरूपम
 निनिमित्तसिद्धेत्तदुभयमपिबलेनसर्वेषामिष्टयावविनिमुकचेत्तरमपरप्रक्षीवसपत्यमितिषिद्धीत्यर्थ ॥ ४ ॥ साधेत्यसवयवित्तिर्मुकसवित्स्थिति ॥ यतीवाधानिबर्षतद

यस्मिन्सर्वयत सर्वय सर्वसर्वतश्चय ॥ यश्चसर्वमयोनित्यमात्मानविद्धितपरम् ॥ २ ॥ दूरस्थमप्यद्दूरस्थसर्वगतस्यमेवच ॥ तस्य
 सत्तामवानोपितेदेवात्स्यस्तसशय ॥ ३ ॥ यत्सवेपविनिर्मुक्तसवेदनमनिर्भितम् ॥ वेत्यमुक्तवित्ताभासतद्विद्धिपरमपदम् ॥ ४ ॥ सापरा
 परमाकाष्टासादशाहगुत्तमा ॥ सामहिषांशमहिमागुरुणांसातथागुरु ॥ ५ ॥ सआत्मातच्चविज्ञानंसशून्यवक्षतत्परम् ॥ तच्छ्रेयस
 शिवभात सावियासापरास्थिति ॥ ६ ॥ योयमर्तश्चितरात्मासवानुभवरूपक ॥ यत्रस्वदेतसर्वाणिस्वात्मद्रव्याणिसत्तया ॥ ७ ॥ सज
 गत्तिलतलात्मासजगद्गदीपकः ॥ सजगत्पाटपरस सजगत्पशुपालक ॥ ८ ॥ सर्तुर्भूतमुक्तानांपरिभोतद्धदभर ॥ सभूतमरिच्यौपा
 नापरमार्तादृशातातया ॥ ९ ॥ सपदार्थपुपदार्थत्वंसतत्त्वंपदनुत्तमम् ॥ ससतोवस्तुन सत्वमसत्ववासत स्वत ॥ १० ॥ य स्ववित्तिविवि
 त्नेणस्वयमात्मेवलभ्यते ॥ सर्वेष्वजगद्भावाअविचारेणचारव ॥ ११ ॥ अविद्यमाना सद्भावाविचारविशारव ॥ अहमादौजग
 ज्जालेभियथाभ्रमभरत्सति ॥ १२ ॥ कोनुभूत्वानुयधामिदित्तिकथमवापधी ॥ आद्यमध्यातमानानिसकल्पकलनान्यहम् ॥ १३ ॥

स्यादिसृतिवोक्ताअनरोक्तपराएतया परमाकाष्टा ॥ महिष्नामहृत्त्वानाम् ॥ गुरुणामाभ्यानांपरमागुरु ॥ नात-परमस्तीत्यर्थ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शैवसवजगत्सारद्वयार्ह ॥
 सवत्पारिना ॥ ८ ॥ ९ ॥ सएवसवसार्थानामवापराणस्तद्वयमित्यार्ह ॥ सद्वृत्ति ॥ सत्वसन्म्यक्कम् ॥ १० ॥ सक- य स्वस्यवित्तिलात्सिककद्रुणेणपोषस्तद्वृणेणविष्वेणेणालौ
 किकनोपापयवर्षस्वयमात्मेवनाभ्यदितिउभयतदन्त्यर्थ ॥ ११ ॥ सत परमात्मनोभावाविकस्याविविचारविशारवसद्वस्तुक्तनष्कारोदरोनविचारेणजगद्भावाविशीरीदीतदशयति ॥ अ
 ह्मिषस्यादिना ॥ १२ ॥ वृत्तिमास्थाम् ॥ ननुपरिषयुद्धस्यापितवक्तास्याव्येधेनित्तभाविष्यतिनसाह ॥ कथमिति ॥ धीर्बुद्धिरप्यसगाह्ययमाकथमसाप ॥ सवामीनान्तिहेतुरि
 त्यथ ॥ साधेतुंसाहातयासितन्देवाशारिष्यथावारादिवरिच्छेदा सकल्पकलनानिषाहमेवमद्यतिकेणसतीतिविचारैभ्रह्मणोभनेपयामसाकिरित्यारायेनाह ॥ आधेति ॥ १२ ॥

एवविचारवतोलोकगाम्नाविरुद्धव्यवहारकालेपिसास्थितिर्नाथीत्याशयेनाह ॥ सम्यगिति ॥ १४ ॥ यस्यमनःसमेभ्योपिसमेब्रह्मणिस्थितंसमहात्मासर्वदाअंतरुदयास्तम
योन्मुक्तस्थितिरितिप्रेरान्वय ॥ १५ ॥ व्यवहारकालेनादर्शास्थित्यप्रच्युतावुपपत्तिमाह ॥ भावेति ॥ यतोयभावनयैवाद्दयपदाख्खेनव्यवहारतइत्यर्थ ॥ तथाचाहु ॥ भा
वद्वैतसदाकुप्याक्कियाद्वैतनकर्हिचित ॥ अद्वैतचिपुल्लोकेषुनाद्वैतगुणसाहेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ ल्दयोहेब्रह्मोमानापमानादिदु खम ॥ कथतस्मिश्चिन्मणौजीवन्मुक्तेव्यवहार.प्रसर
तितजादर्शएवदृष्टातइत्याह ॥ अविभागमिति ॥ इवकारोभिन्नकम ॥ यथाआदर्शदर्शयमानोजनव्यवहार अविभागमादर्शस्यवैचित्र्यविभागविकारमकत्वैवप्रतिबिबतितद्व
च्चिन्मणवपीत्यर्थ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वाच्यवाचकशिष्यतदीहागुलतद्वाक्याद्याख्यानकल्पनाचमत्कारैर्ममादेशस्त्वदुपदेशोपितन्मयाश्चिन्मयएव ॥ २० ॥ चमत्कुरतेविवर्तते ॥ प्र
वक्ष्याकाशमनाद्यंतकेवेयत्ताममात्मनः ॥ इतिनिश्चयवानंतःसम्यग्व्यवल्दतिर्बहिः ॥ १४ ॥ उदयास्तमयोन्मुक्तस्थितिरंतःससर्वदा ॥ ना
स्तमेतिनचोदेतिमनःसमसमस्थितम् ॥ १५ ॥ यस्यखस्येवशून्यत्वंसमहात्मेहतदुः ॥ भावाद्वैतपदारूढःसुषुप्तपरयाधिया ॥ १६ ॥ व्य
वहार्यपिसंक्षोभंनैत्यादर्शनरोयथा ॥ आदर्शपुरुषस्येवव्यवहारवतोपिच ॥ १७ ॥ नयस्यल्दयोहेब्रह्मोमानागपिसमुक्तिभाक् ॥ अविभा
गमिवादर्शाचिन्मणौप्रतिबिबवति ॥ १८ ॥ चितेःपरमनैर्मत्याद्भवहारोयथागतः ॥ चिच्चमत्कुरितरेवेयंजगदित्यवभासते ॥ १९ ॥ नेहास्यै
क्यंनचद्वित्वंममादेशोपितन्मयः ॥ वाच्यवाचकशिष्येहागुरुवाक्यैश्चमत्कुरतैः ॥ २० ॥ आत्मनात्मनिशातैवचिच्चमत्कुरतेचिति ॥ चित्सम्यं
दोहिसंसारस्तदस्पंदःपरंपदम् ॥ २१ ॥ चित्संपंद्शमनेनेयंपरिशाम्यतिसंस्तुतिः ॥ महाचितेनतेथैशिभावापोभावनाक्षयः ॥ २२ ॥ अ
सन्नापिस्वभावंतत्संविस्पंदउदाहृतम् ॥ शून्यत्वमजडंयत्तत्परमाहुश्चितेर्वपुः ॥ २३ ॥ तत्त्वेनभावनायत्तासंस्तुतिःसानुभूयते ॥ अभाव
नामात्रलयत्साचानिःसाररूपिणी ॥ २४ ॥ केवलंकेवलीभावात्तद्रूपासैवशिष्यते ॥ चित्संपंदमेवसंसारचक्रप्रवहणंविदुः ॥ २५ ॥

स्पदोविवर्तएव ॥ २१ ॥ तेतवमहतिअपरिच्छिन्नेब्रह्माकारेचित्तेनेतेपरिणतेसतियःअशभावस्यजीवजगद्भ्रक्षणेकदेशभावस्यायोऽपगम.सोऽर्थ.परमपुरुषार्थःसएवभावनाक्ष
योवासनाक्षयश्चेत्यर्थ ॥ २२ ॥ यथास्माद्धेतो असन्नापिसवित्स्पदउदाहृतजडस्यभावमापादयतितत्तस्माद्धेतो.स्पदशून्यत्वमेवअजडतत्परमचितेर्वपु.स्वरूपमित्यनुभवनिष्ठा
आहु. ॥ २३ ॥ अनात्मदर्शनरूपायासस्तुति.साअनात्मजगदाकारस्यतत्त्वेनयाथार्थ्येनयाभावनातदायत्तातथैवानुभूयते ॥ तदभावनामात्रेणभावनालयात्साजीवन्मुक्तसस्त
तिर्दीर्घपदवाचि साररूपिणीनबधक्षमेत्यर्थ ॥ २४ ॥ कथतर्हिजीवन्मुक्तौसाशिष्यतेतदाह ॥ केवलमिति ॥ केवलीभावाचि.स्पदचित्चिन्मात्रीभावात्सासस्तुतिस्तद्रूपाचिद्रूपैवशि
ष्यतेअतश्चित्स्यदमेवसात्त्वमानादिरूपससारमाहुर्इत्यर्थ ॥ २५ ॥

सधनश्चैतदप्यसतीत्यवोधयदसद्यति पयसस्यति ॥ २६ ॥ २० ॥ स्वभावत्वात्सतत्त्वद्वोपमाशेषेण ॥ २८ ॥ भोगधातनासयात्सहजसिद्धभोगानाभाश्चैतनमेवकृतस्यजी
 वस्युक्ततायालक्षणम् ॥ कुतोसौभोगान्भाषयतिप्रमाह ॥ इतदिति ॥ २९ ॥ प्रकृतीतिपूर्वाभिप्रायः ॥ कोनुमूल्येत्यादिनावर्णितेभ्योविषयकारित्वक्षणेभ्यः अपरलक्षणम् ॥ ३० ॥
 इतरात्लक्षणार्तरमाह ॥ चिदिति ॥ मदीयात्मविशेषत्वेनभोक्तृभाष्यभोगाकारोणस्वरत्वेनमृत्तिस्यवाभूत्वासर्वात्मरूपिणीआस्तीतिर्योर्गर्भश्चय स्वभ्यासः सप्रपञ्चः सएवकृतलक्षण
 पितृव्यं ॥ ३१ ॥ यातुतस्यसर्वजनबद्धेधारणनिमित्तेभोगप्रकृतिः सावद्यथाशेष्टेषेत्याह ॥ यदिति ॥ योलोकानुरोपसिद्धार्थमुच्यमानानपिभोगानुपरमावर्तानुक्तेसबुद्धिर्मास्त
 त्वादिप्रयत्नानभोहनमप्रसक्तलोकानुरोपसिद्धार्थत्वयमपितर्गुहिनभोद्वर्तितवत्तस्यवद्यथाशेष्टेषेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ननुसायदिवद्यथाशेष्टातर्हिसर्वजनभोक्तृभोगाकारपरिणता
 माहमानप्रभंयादिफटकादीवहेमनि ॥ पृथगास्तिनधस्यसंदंश्रितेर्यांसंस्ततिर्भवेत् ॥ २६ ॥ चित्तमेवचित्स्मदस्तदर्थोधोहिसंस्ततिः ॥ अथो
 धमात्रंश्चित्स्मद फटकत्वमिवावस्थितम् ॥ २७ ॥ बोधमात्रविलीनेस्मिच्छुद्धाश्चिद्रामशिष्यते ॥ स्वभावयोधमात्रेणक्षीयतेभोगवासना
 ॥ २८ ॥ भोगाभावनमेवैश्वरमज्ञत्वलक्षणम् ॥ इतानाभिमतता सर्वज्ञस्यभोगा स्वभावात् ॥ २९ ॥ प्रवतिकोतित्वमोहिरुवकिलवर्वा
 छति ॥ एतदवपरविद्विज्ञत्वस्यापरलक्षणम् ॥ ३० ॥ स्वभावैवैवभोगानांयत्किलानभिर्वाछनम् ॥ चित्तस्यदिवसर्वान्तरूपिण्यस्तीति
 निश्चयः ॥ ३१ ॥ योत प्ररुद स्वभ्यासाज्ञत्वशब्देनसस्मृत ॥ योनमुक्तेभुज्यमानानपिभोगानसबुद्धिमान् ॥ ३२ ॥ लोकानुरोधसिद्ध्या
 र्थसहतिजगुहेनभ ॥ विनाशनिमयाशुद्धानसिद्धिरवगम्यते ॥ ३३ ॥ कश्चिदात्मावलोकेश्चस्वागावदत्तनैरपि ॥ चिच्चेत्यथेत्यकोटिस्था
 तावत्सत्प्रतिविभ्रमम् ॥ ३४ ॥

त्वादिप्रकृत्यास्मद्वेत्तिप्रणुक्तबुद्धिरपिषर्वजननभोत्तगुहजनमधीयमेवेतिषट्कानिबुद्धित्वात्कथमेवेतिसाकपलक्षणत्वेनोक्तात्प्राह ॥ विनेति ॥ सिद्धिर्निरतिरायानवगतत्वं
 म ॥ तथाप्यहं प्रिममपिषर्वत्सभाष्यवर्तानपरिच्छिन्नास्मदितिनिरासद्वारात्तत्त्वावगमोपयुक्तमितितल्लक्षणमुक्तमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ तर्हिहेहात्मबुद्धिनिरासद्वारात्प्रकृत्योपयोगित्वा
 द्दलयाद्यादित्योगानामवदलनाविषाहसकियातिल्लक्षणार्कनस्यात्तथाह ॥ कश्चिदिति ॥ यदिकश्चिच्छब्दोविद्वद्वदनुभवेवास्वगानामवदलनाविषाहसैरपिषर्वान्तरावर्तनसरत्वा
 स्मावलाकेत्यपयोगेन्यसिद्ध स्यात्तदातदपिलक्षणस्यान्वृत्तरस्तीत्यर्थः ॥ अथसाशकश्चिन्मयेतिच्छेदः ॥ आत्मावलोकेश्चस्वागावदत्तनैरपिषर्वान्तरावर्तनसरत्वा
 रत्तदवलाकारशुद्धानिस्वगानावदलनै स्वगवदलनसदशासहसकोटिभिरसिद्धिरूपयोगेनावगम्यतइत्यर्थः ॥ तस्कुनस्तप्राह ॥ चिदितिचिन्मि ॥ इयश्चित्तयावदवधोभात्मा
 अज्ञानच्छन्नाभवतितावच्छब्दकोटिस्था स्वप्रकारपुद्ग्यादिकोटेत्यनुपविष्टासतीत्ययमपिस्वहृत्कृषिणीश्चगुत्वाच्छेत्त्यवलासिद्धिष्यप्यनिस्यद्वेतेनचिद्व्यनपरस्यति ॥ ३४ ॥

यदाअतन्मम्यवोधोदय स्यात्तदाशस्यदशस्यदशक्रम साभिधानक स्वनाश्रासहक्रापियातिवाप्यतइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आत्यंतिकप्राणचेष्टोपरमोपिसएवेत्याह ॥ यदिति ॥ मध्यगमनिर्वचनीयमपिरूपयन् ॥ ३७ ॥ नविद्यतेअसवित्तिरज्ञानस्यदश्रयस्याश्रिते प्रशममोक्षाव्यविदुरित्यर्थः ॥ यदाचित्तात्माचिन स्यदःशुद्धचित्तःस्फाररूपब्रह्माकारस्तस्यधुरभवतिदानवदायनमोक्षाय ॥ ३८ ॥ चित्तिरर्थव्यर्थैर्वित्तिश्रित्ताकारोनिर्वाणतदुपरमश्रतेद्वेदरोनविदनेचेत् ॥ ३९ ॥ तत्तर्हि ॥ ४० ॥ समोक्षोमास्तुसमानिर्वक्षे

इदंयावद्वोधात्मास्यंदतेस्यंदरूपिणी ॥ सम्यवोधोदयोतःस्यात्स्यंदास्यंददशाक्रमः ॥ ३५ ॥ क्रापियातिचसंशान्तदीपवत्साभिधानकः ॥ चितःप्रशान्तरूपायादीपिकायाःस्वभावतः ॥ ३६ ॥ स्यंदास्यंदमयीनेहकथैवास्तिमनागपि ॥ यदस्यंदस्यमरुतो नसन्नासन्नमध्यगम् ॥ ३७ ॥ रूपंतदेवासंवित्तिस्यंदायाःप्रशमंचितेः ॥ अभिन्नःस्याच्चितःस्यंदःशुद्धचित्स्फाररूपयुक् ॥ ३८ ॥ नबंधायनमोक्षायस्थितआत्मनिकेवलम् ॥ चित्चेत्तिरर्थसंवित्तिनिर्वाणेनचविंदते ॥ ३९ ॥ तद्वंधमोक्षपक्षदादेर्नामापीहनविद्यते ॥ मोक्षोस्त्वित्येववोधोतःपूर्णताक्षयकारणम् ॥ ४० ॥ समास्त्वित्यपिवंधस्तेश्रेयोऽसंवेदनंपरम् ॥ यदनाभासमजडंतद्विद्विपरमंपदम् ॥ ४१ ॥ चितःस्वरूपंसंस्थानमचेत्योन्मुखतात्मकम् ॥ यःसंकल्पनशब्दार्थरूपःस्यंदोमहाचितः ॥ ४२ ॥ बंधमोक्षादिकाहोसौप्रेक्ष्यमाणःप्रणश्यति ॥ प्रेक्षणादेवसंशान्तत्वहंभावेनिरास्यंद ॥ ४३ ॥ नविद्यःकेनकिंकस्यबध्यतेवाथमुच्यते ॥ संकल्पएवरचितेबुधश्रेदविभागवान् ॥ ४४ ॥ तदसंकल्पमस्यंदसर्वजातमवारितम् ॥ स्यंदेस्यंदमयेवातंतन्मयत्वात्सदाचिता ॥ ४५ ॥ संक्षानेनचसंसारो निस्यंदेचिद्वनेस्थिते ॥ चित्तेजएवचित्स्स्यंदइतिबुद्धेनिरंतरम् ॥ ४६ ॥ व्यतिरिक्तश्रितःस्यंदोनाकेचिदवशिष्यते ॥ अस्मिन्दृश्यमयेदीर्घस्वप्नस्वप्नांतरंनजन् ॥ नज्ञोमाहमुपादत्तेसर्वगत्वात्स्वसंविदः ॥ ४७ ॥

पाचिदस्त्वितिवाइच्छापिबधः ॥ किंतर्हिश्रेयस्तदाह ॥ श्रेयइतिसपादेनार्थद्वयेन ॥ ४९ ॥ कस्तर्हिबंधमोक्षादिकव्यवहारार्हपदार्थस्तमाह ॥ यइति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कस्तर्हिचित्तसकल्पस्यदस्यागेउपायस्तमाह ॥ सकल्पएवेति ॥ बुधोविवेकीत्यरचितेसकल्पएवचेदिदमयासकल्पितमिदनेतिपूर्वापरविमर्शो नविभागजहातितर्हिजातोपिसकल्पो बहिःस्यदजाननाक्षमोदधानश्रयतीत्यथादेवसर्वमवारितमसकल्पमस्यदचजातमवेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ एवचित्ताप्रबुद्धचैतन्येनस्यदेसक्षीणस्यंदमयेवातेचसक्षीणेसतितन्मूकःससारोपिक्षीणएवेत्याह ॥ स्यंदइति ॥ ४५ ॥ अथवाचित्प्रकाशव्यतिरेकेणस्यंदोन्योनास्तीतिदर्शनादपिनन्निर्वात्तिरित्याह ॥ चिदिति ॥ ४६ ॥ मोहस्यच्चलनादिधमम् ॥ ४७ ॥

अतिशयस्मिरसभवायमाणाऽपिषट्शतस्रजगदाकारोपलभा स्वहनतद्यमुक्तानावास्वदक्षिणमुगमपथास्थान्तथाउपगतउत्सपत तथाउकसषसाधनानासताऽस्थान्॥१५५५
पार्श्वि ०२उकसविस्तरया सकल्कस्त्नाकाएकपास्त्रिमयलतिर्नायेकतप्रत्यगात्माननेधमुक्तप्रकरोणप्याननिषारेणायगमपपरमेस्वर्ष ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीषास्त्रि
धुम०तास्यप्रकाराणि पू ०कल्नरुदनम सग ॥ ५१ ॥ ॥ १ ॥ ॥ अद्वितीयस्यशुद्धस्यप्रस्यनिजमायया ॥ सर्वाकारे स्थितिरिद्विषभूतिरुषदिभ्य

र ॥ १ ॥ शीतान्नद्राणाधिभूरी मपचनियप्यलप्रमुष्यान्मपमनिर्दिशन्ति ॥ एवमिति ॥ तस्यास्तन्निष्ठा ॥ तथाचतद्वर्ततेलोकधदिषविसृतिपूर्वकप्रीमानुयादिहरेतिष्यतिभा
ष ॥ १ ॥ तथामानुपानद्विभ्रषूणाद्वेधैर्नितितरीयभृनिर्दारानावोत्कर्षकमपयमभूमिकानिर्देश ॥ तदुक्तभूमिकासुसुखोत्कपमाह ॥ आकाशेति ॥ कर्माद्यन्तरेत्पेदेवज
नन्तिषरणाभ्य ॥ २ ॥ तस्त्रिभ्रस्रजिआनरस्फूर्तिधरोपिमाटिन्यक्षयरातम्येनतिठरीतितरस्थोभनुष्याणधर्षादिर्जनलोच ॥ स्वर्गीकसाययेतितरुत्तरणधर्षादिपुत्तरभूमिकोवा

यनादतिप्रसप्तमनिभग्नगमवितिसतायास्मिन्नेतेसकलकलनाकारपकागलति ॥ उपत्येतेस्वदनसुभगायजसर्वाप्लभायानेवतम
वगमयप्रत्यगात्मानमत ॥ ५८ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायंपुनि०पू०प्रत्यगात्मावयोधानामैकोनपष्टितम सर्ग ॥ ५९ ॥ ॥ ५ ॥
श्रीवन्निपुडवाच ॥ ॥ एवमाद्यपरतत्त्वचिह्ननपरमपदम् ॥ तस्याएतेमहारूपद्रक्षविष्णुहरादय ॥ १ ॥ विभूतिभि स्फुरत्युच्चैर्जनास्तु

पानुपादव ॥ आयाशगमनायासि नोडाभि र्नीज्यतेचिरम् ॥ २ ॥ तस्येतेवजनेनेहस्वर्गोस्वर्गो कसायथा ॥ तथाप्यागनाधियतेतथाप्या
गनशाब्धेन ॥ ३ ॥ तथाप्यर्जाप्यतेनागतथाप्यागनरुध्यते ॥ अपारपरमाकाशरूपिण परमात्मन ॥ ४ ॥ सतासामान्यरूपचेन्मनाग
पिविभाष्यते ॥ तत्तन्निर्भपमानेणजतुमुक्तमनामुनि ॥ ५ ॥ कुर्वन्ससारकमाणिनभूयधरितप्यसे ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ मनोनुदि

रहृत्तरश्रित्तपन्नस्त्यगतम् ॥ सतासामान्यमाभातमनस्सासकिमुष्यते ॥ ६ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ यद्द्रक्षसर्वदेहस्यभुक्तेपिवतिव
त्नानि ॥ आदत्तंविनिहृत्यत सवित्स्ववेद्यवर्जितम् ॥ ७ ॥

इत्यायम् ॥ तत्सवानदोक्त्वाद्यधिभूतब्रह्मनत्वधोधेनपाप्य ॥ अंगेतिस्वरोपने ॥ १ ॥ नजीष्यतेप्राणधाराणनिर्भैररानायाविभिनर्वाह्यते ॥ नरुध्यतेबुद्ध्याविभि ॥ ४ ॥ त
स्ररभनु साधाराजानुरशरीरोषियद्विस्त्यासयाधिनपरितप्यसे०कपुनरुत्तरमशरीररुच्युत्तरेणान्यय ॥ ५ ॥ यद्यिष्टाबानाज्जुनवपरितप्यतेतत्सतासामान्यरूपकनिर्देशेपुनतसधि

शायम् ॥ आप्तस्यनिभतिषयानसगतम् ॥ द्वितीयतथाप्यभनुनपरितप्यतेइत्यात्मतिकपरितापोच्छेदवधानमयुक्तमित्यशयेनराम पूच्छति ॥ मनोद्वि ॥ मनोबुद्ध्यादिसषडैत
यप्रसापगतमन्त्रिंशेषमाभाजपूषाधिष्णापमवसतासामान्यमिद्विलयाप्यतेइतमनस्तीमनआदिसषडिशरेपवाश्रुसवात्माइश्वरइत्यय ॥ ६ ॥ नाभापयत्वभाषोत्तरपरिशिष्टनि
षिशयमिनिषातरुद्रकाटिकसद्विशरायमन्तिवाधिभाजयसतासामान्यभुक्तेर्बुद्धौसर्वजीवभाषेव्यीश्वरभाषेभुक्तेषुपयद्गुनस्युत्तमसषड्विषयापमानसन्भाषतेदेवोक्तत्वेवजगतस्तत्त्वम् ॥

मपनुलशेषिनतानकर्ष इराधद्व्याशायनवसिठ सभापस ॥ यदिति ॥ आदत्तंकायाप्राप्तमसर्गकाठे ॥ विभिद्वितिसुप्रतिमउपयो ॥ सधिस्वेद्यधर्षाज्जनद्वीप्यतायाय ॥ ७ ॥

स्थितमेवकंठचामीकरवद्वोधेनार्जितम् ॥ ८ ॥ तद्देशविषयश्रुतिकायां नुर्युतं द्विभूतितयोपवर्णयतेसावार्म्यप्रदर्शनायेत्याह ॥ तद्विद्यादिना ॥ ९ ॥ तत्तयारसनेन्द्रियतया ॥ नेत्रे
 चक्षुरिद्विये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहंरुत्याअहंकारतया ॥ सविद्विबुद्धौ ॥ सविद्याबुद्धितया ॥ १३ ॥ १४ ॥ चेतनेचतुर्विधभूतेषु ॥ १५ ॥ तत्रविशेषाकारसत्तापित
 देवेत्याह ॥ अमरेष्विति ॥ १६ ॥ कालस्यक्रमेणुगसवत्सरत्वादिभेदे ॥ ऋतावित्यादिसप्तपञ्च ॥ १७ ॥ नियमेननियतितया ॥ १८ ॥ १९ ॥ बाल्येनेत्याद्योभावपधाननि
 तस्यवर्गतमाद्यंतरहितंस्थितमर्जितम् ॥ सत्तासामान्यमखिलं वस्तुत्वमिहोच्यते ॥ ८ ॥ तस्स्थितं स्वतयाव्योम्निशब्देशब्दतया स्थितम् ॥
 स्पर्शास्थितं स्पर्शतयात्वचितत्वकथास्थितम् ॥ ९ ॥ रसेलीनं रसतयारसनायांतुततया ॥ रूपे रूपतया दृष्टनेनेलीनंचदकथा ॥ १० ॥ द्राणा
 द्राणतया दृष्टं धेगंधतयोदितम् ॥ पृथंकयतया कायेभूमावपिचभूतया ॥ ११ ॥ पयसयाचपयसिवायौ वायुतया स्थितम् ॥ तंजसया
 तेजसिचबुद्धौ बुद्धितयागतम् ॥ १२ ॥ मनसयामनस्यंतरहंकस्याप्यहंकनौ ॥ रूढसंविदिसंविद्याचित्तयोस्थितम् ॥ १३ ॥ दक्षे
 दक्षतया लभंपट्टपटतयोदितम् ॥ षट्षटतयारूढं षट्षटतयोस्थितम् ॥ १४ ॥ स्थावरेस्थावरत्वेन जंगमत्वेन जंगमे ॥ पाषाणत्वेन पाषा
 णेचेतनत्वेन चेतने ॥ १५ ॥ अमरेष्वमरत्वेन नरत्वेन नरेषु च ॥ तिर्यकेन च तिर्यक्षुक्तिमित्वेन किमिस्थितौ ॥ १६ ॥ कालक्रमेण कालतया क्र
 तादृत्तया तथा ॥ नृदिक्षणनिषेधादौ स्थितस्तत्तया विभुः ॥ १७ ॥ शुक्लेशुक्लतया जातं कृष्णकृष्णतया स्थितम् ॥ क्रियाशुरुस्पंदरूपेण
 नियतौ नियमेन च ॥ १८ ॥ संस्थितः संस्थितौ स्थितानां शोनाशतया स्थितः ॥ उत्पत्तिरूपेणोत्पत्तावा स्थितः परमेश्वरः ॥ १९ ॥ बाल्येन वा
 ल्ये विश्रान्तौ यौवने यौवनेन च ॥ जरसाच्च जरा रूपे मरणे मरणेन च ॥ २० ॥ इति सर्वपदार्थानामभिन्नः परमेश्वरः ॥ कङ्क्षोत्सी करोमीणा म
 ध्याविवपयोभरः ॥ २१ ॥ नानातैषांत्वसत्यैव सत्येनानेन चैव हि ॥ कल्पिता चिस्वभावेन वेतालः शिशुना यथा ॥ २२ ॥ सर्वत्र संस्थितिमता
 विगता मयेन व्याप्तं मये दमविलंबं विधैर्विलासैः ॥ चिद्रूपिणैव कलना कलितात्मनेति मत्वा पशांतमतिरास्वसुखं महात्मन् ॥ २३ ॥ श्री
 वाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवत्यथ मुनीदिवसो जगाम सायंतनाय विधये स्तमिनो जगाम ॥ स्नातुं सभाकृतनमस्करणाजगाम श्यामा
 क्षयेर विकरैश्च सहाजगाम ॥ २४ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० विभूतियोगोपदेशो नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ६० ॥ दिवसः ॥ १६ ॥
 ईशाः ॥ २० ॥ ॥ पयोभरो जलसामान्यमिव ॥ २१ ॥ कथमयमेवैकोनात्वेन स्थितइति चेत्साज्ञानात्किल्पनयैव न वस्तुन इत्याह ॥ नानातेति ॥ २२ ॥ हेमहात्मनसर्वत्र
 सस्थितिमता चिद्रूपिणामया आत्मनात्वेनैव यजगत्कलना कलिता कल्पिता इदमविलम्बयैव विधैर्विलासैर्व्याप्तममेवैव विभूतिर्मद्यतिरिक्त्वा उपशान्तमिति
 पर्यस्तथाभूत् आस्वस्यमद्विप्रतिष्ठेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणेषु षष्टितमः सर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ७३ ॥

नृपसाध्यते पुत्रयास्त्रभाषामजात् ॥ सर्वप्रजाविरोधेन मात्यासर्वस्वसंभव ॥ १ ॥ यदिसर्वजगत्संभ्रमजन स्वमस्येरीयातिकस्त्रिभूतिल्लिभ्रसादिदशास्वमवभ्रूति
 रित्यभ्रासात अस्मादिदृशानुनस्वमुत्तम किनुटुकर मत्स्यइत्येवशासतइतिवैभ्रम्यकोहेतु नचदीर्घकालानुदृश्यास्माकमयाभातीतितसमाधानयुक्तम् ॥ भ्रमादीनापराध
 यापुपाततोषिषिकाळसघारानुदृश्यासस्यतादाक्याधिक्यापतेरित्याशयेनरामभूच्छति ॥ यद्येतिहाभ्याम् ॥ १ ॥ अस्माकअस्माकमेवप्रपञ्चेदुकर सत्यतप्रत्यय कथमुत्ति
 तानपद्यआदीनामित्यर्थ ॥ २ ॥ अथाधिगच्छितानुदृशितरेवसत्यतापमशक्त्येहेतुर्नबाधितश्चितानुदृशितित्याशयेनवसिष्ठः समाधत्ते ॥ अस्मदिति ॥ यकायपद्यज पुत्रमुपासकाव
 स्योपानुदानत्वज्ञानाभावादस्यप्रापतेस्तर्शनान भूर्धसर्गाइवानीमत्स्यदनुभूयमानसर्गवदेवआसमतच्चतुर्धियभूतपामलक्षणजीवयतिभासात्मासत्यपृषाभातितयापिसावत

॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यथात्माकमुनेस्वप्नपुरपत्नमदलम् ॥ तथैवपद्यजादीनायदिदेहपरिश्रम् ॥ १ ॥ तथैवेदं च संजातयदिसर्वमस
 न्मयम् ॥ तदस्माकदृतरभ्रत्यय कथमुत्थित ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अस्मत्सर्गावदाभातिपूर्वसर्ग प्रजापते ॥ आजीवयति
 भासात्मविधत्तेनुवास्तव ॥ ३ ॥ सर्वगत्वाच्चित्तेश्वरैर्जीव सर्वत्रसस्यति ॥ सात्वासव्यगदर्शनोत्थासभ्यदर्शननाशिनी ॥ ४ ॥ स्वप्ना
 मप्रतिभासोत्थयणसमुत्पत्ति ॥ अहंताप्रत्ययेकालासपूर्वातिदृष्टिस्थित ॥ ५ ॥ स्वप्नेस्त्रिप्रविनाशित्वयथापुंसानदृश्यते ॥ सर्वस्वमे
 तथैवेतदक्षणाभिहलक्ष्यते ॥ ६ ॥ स्वप्नोपयुरुपस्यास्यप्रतिभासस्ययोभवेत् ॥ रामास्मदादिसर्वात्माभवेत्तादृशएवच ॥ ७ ॥ यत्स्वप्नपु
 रुषाज्जाततत्स्वप्नपुरुषात्मकम् ॥ भवतीत्यनुभूतं द्वियद्दीजतत्फलवया ॥ ८ ॥

स्वप्नज्ञानवाधिगत्वाहास्तवान्विधत्ते ॥ १ ॥ यानवज्ञानतावस्थिते सर्वगत्वात्सर्वजीवोभवति सर्वप्रपद्यति सत्येवभवति सात्वासव्यदर्शनीविरोध्याज्ञानोत्थासभ्यदर्शनमदृ
 शीतप्रत्यास्तयाविधेस्यर्थ ॥ २ ॥ अतएवात्स्यप्रजापतेस्तत्स्वज्ञानवाधित स्वभाभयेकवभ्रमप्रतिभासोयःसमुत्पत्तिस्थितः सःअस्मात्सवायहतामस्ययैकालाएकीभूतःअत्रअति
 दृढस्थित ॥ ३ ॥ तर्हिप्रजापतिस्तत्कल्पितप्रपद्यस्यतच्छब्दोयेनक्षिप्रविनाशितानुभूयतइति चेतोकाकाहेदृनप्रतिवधिरित्याशयोनाह ॥ स्वप्नेदिति ॥ यथासुप्तमुसास्त्रा
 मभाषाएकव्यभिच्छब्दात्समेक्षियमानमपिक्षिप्रविनाशित्वनदृश्यतेतथासपदिदृश्यअगत्यापिप्रक्षणोपपन्नज्ञानाभिहृविनाशित्वबोधेप्रतिबंधोच्छेद्यतइत्यर्थ ॥ ६ ॥ हेरामअस्य
 सुमपुरुषस्यप्रतिभासस्यप्रतीतिरप्यवहित्त्वं स्वप्नःअस्मादिदं सर्वक्रीषकगदास्त्रापादृशाःआयतनमवाहृष्टपदस्येवमेषोव्यथापतेरपिपादृशाएवमनेवित्यर्थः ॥ ७ ॥ अस्तुतादृशः किंत
 तल्लयाह ॥ यदिति ॥ यथातत्यावादेर्जीवमेवतज्जल्पेच्छेषकालेनप्रापित्यतःप्रवृत्तंरतंरद्विषयः ॥ ८ ॥ अस्तुतादृशः किंत

अस्त्वेततोपिकतत्राह ॥ असत्यमेवेति ॥ असत्येन मनःपुरुषेण यत्साध्यते तदसत्यमेवेति सिद्धमनोजन्मतिरस्युर्गन्तकार्थक्रियासमर्थोपवनसत्त्वत्वभावपशुत्वात् ॥ १० ॥
 येन हेतुना न युक्तो न हेतुना दृढप्रत्ययितमपि रित्याज्यम ॥ १० ॥ किंचास्माद्दीनामपि स्वामसर्गादिद्यद्भासते तत्तदानीदृढप्रत्ययमेव भवति न भिद्यद्बुद्धिस्तदादृश्यते न तावता स्पस
 त्यनेत्यर्थः ॥ अभ्युपेत्य प्राजापत्यस्य सर्गस्य दीर्घकालस्थायित्वमिदं सर्वमुक्तम् वस्तुनस्तत्तस्य दैर्घ्यमपि दृश्यद्स्वर्गदैर्घ्यवदस्य कालेऽपि स भवतीत्याह ॥ निमेषमात्रमिति ॥ वार्धि
 क पुरइव प्रवृद्ध पौर अयनाजापत्य सर्गस्यम ॥ ११ ॥ प्रजापतेरिव सर्वेषामपि स्वस्य मेषु तदानीदीर्घप्रपचताप्रत्ययोऽस्येवेत्याह ॥ सुदीर्घेति ॥ १२ ॥ चिदधीनप्रसिद्धिकत्वत्

असत्यमेव तद्विद्यदसत्येन साध्यते ॥ असत्ये र्थसमर्थेऽपि न युक्तं भावनं घनम् ॥ ९ ॥ येन तेन परित्याज्यमसद्भावनाभावनाम् ॥ दृढप्रत्य
 यितं स्वप्नपुरुषात्समुत्थितम् ॥ १० ॥ भवत्यात्मनिसर्गादिदृढप्रत्ययमेव तत् ॥ निमेषमात्रः पौरोचंसर्गस्वप्नः पुरप्रस्थितः ॥ ११ ॥ तस्मिन्नि
 मेषु एवास्मिन्कल्पनापरिकल्प्यते ॥ सुदीर्घस्वप्नखंडोचंसर्थो देति प्रजापतेः ॥ १२ ॥ सर्गाख्यः सर्वभूतानां प्रत्यकमुदितस्तथा ॥ चित्तत्व
 स्यैव भावेन सर्गवर्गपरं परा ॥ १३ ॥ स्फुरत्यंभोद्रवत्वेन यथावत्तं विवर्तनैः ॥ यथास्वप्नात्मिकैव चंसर्गलक्ष्मीर्नवास्तवा ॥ १४ ॥ तदासं
 भवतीदं वैतल्यदंप्रलयंगतम् ॥ यद्यथायादृशं दृष्टं तत्तादाविवद्यते तथा ॥ १५ ॥ न हि पर्यनुयाक्तव्याः स्वप्नविभ्रमरीतयः ॥ न तदास्ति जगत्य
 स्मिन् यत्नसंभवति भ्रमे ॥ १६ ॥ विचित्रासिपुलोके पुद्गलस्यैव स्तुदृष्टयः ॥ जलमध्यं जलस्य प्रियं यथौ वडवानलः ॥ १७ ॥ नगराण्यं व
 रेसंति यथा वैमानिकाश्रयाः ॥ शिलास्वप्नानि जायंते हेमाद्भावि वपादपाः ॥ १८ ॥ एकांते सर्वपुण्यानि संतिकल्पतरौ चथा ॥ शिलाफलं
 ति फलिवद्यथारत्नगुल्फकः ॥ १९ ॥ शिलांतः प्राणिनः संति भेकाद्भवति शिलांतरे ॥ हृद्वावारि नियाति चंद्रकांतोपलादिव ॥ २० ॥ निमेषे
 णेण यदोयाति पटांस्वापसंविदि ॥ असत्यमपि बुध्येत स्वप्ने स्वमरणं यथा ॥ २१ ॥

पदप्रत्ययमिथ्यात्वे प्रयोजकतच्चोभयत्रापिसमानमित्याशयेनाह ॥ चित्तत्वस्येति ॥ १३ ॥ १४ ॥ तथाजापत्यपदसर्गादिसहितप्रलयगतमत्यंतासंदेवेति न निरोधो न चोत्थितं
 वद्धो न च साधक नमुमुक्षुर्नैवमुक्तिरित्येपापरमार्थतेर्नादप्रसिद्धश्रुतिवचनसंभवतीत्यर्थः ॥ न च त्वंतासंदेवैक्यव्यवहारार्हमिति चेत्तथादृष्टत्वादेव नात्र पर्यनुयाज्यमस्तीत्या
 ह ॥ यद्यथेति ॥ १५ ॥ अज्ञानस्याघटितघटनासामर्थ्यादपि न पर्यनुयाज्यतेत्याह ॥ न तदिति ॥ १६ ॥ असंभावितानवद्भूतजगति दर्शनमुदाहरति ॥ विचित्रादृश्यादिना
 ॥ १७ ॥ हेमाद्भाविनिर्मातके ॥ १८ ॥ एकांते एकदेशे सर्वाणि पुण्यानि पुण्यफलभूतान्यभिप्रेतवस्तुनि ॥ पुण्यानीतिपाठेन रूप
 टम् ॥ यथाशब्दासर्वत्रोदाहरणार्थः ॥ फलिवद्दक्षवत् ॥ रत्नगुल्फकाभिरतामणिगुच्छाः ॥ १९ ॥ २० ॥ स्वापसंविदित्यर्थः ॥ २१ ॥

खण्डीप्रशक्तिर्ना ॥ २१ ॥ २३ ॥ नकलतिनास्यते ॥ यथाभोक्षउत्सर्गं प्रकृतस्यनु प्रपथ सत्योस्तु भोगा शाश्वता सनु नियतं भयनी वेदाअप्रमाणीभवतु इत्यादीनां
 विषयसत्यसकल्पानां विनिान्म्यमिफलतीत्यर्थ ॥ २४ ॥ असमाधा-असमाविताअन्वेषविधिप्रारभविषया शबरणाधर्मादिभाषाविलासैर्दृष्टादत्यन्त ॥ २५ ॥ देशेद्व
 लार्थेचद्वयारिकत्यास्य कालभ्रंस्तान्किकनभ कवधार्थयोमप्रयोगादिक्रिययाभ्यापयार्थेद्वयैरभेगणिभ सधरणीये विशाषमवाप्यनुभवेशेभ्यजानास्तेनेविधिप्रारभविष
 यदृष्टादत्य ॥ २६ ॥ सत्यभ्यदवायक्रियासंभोयभ्यस्तथाधिपादृष्टादतिपूर्णेणान्य ॥ इदानीमसभोव्ययब्रह्माहनायादिर्गावीसप्रवर्तीतिसभउपपद्यते ॥ २७ ॥ एव
 विदानीसमाधिसर्गेष स्वमविषयमन्त्रलेपेनस्वर्गोपेयासंभसत्सिद्धयेस्वरूपविषयार्थेभर्गोत्यय ॥ एवचप्रभासनादर्शनसत्याकविधिसिजगत्सनादशनोनुनसत्यैक
 आकस्मिकजलंश्रंभिमिधियतेसुतगयया ॥ वितानमिवत्वेवारितिष्ठतिसण्डीयया ॥ २८ ॥ उद्दीयतेशिला स्थूला पक्षवतोययाद्रय ॥ शि
 लीत-प्राप्यतेसर्वतनुर्धितामणेरिव ॥ २३ ॥ चितितानिफलत्याशुर्दोषानांतेरेखिव ॥ तान्येवनफलत्याशुमक्षादीनाचराधव ॥ २४ ॥
 अथतानापिपुरतंकमयत्रपुमानिव ॥ एवमाप्यास्त्यान्येचविचिप्रारंभविभ्रमा ॥ २५ ॥ दृष्टा गभरगाधवविलासैरप्यसमावा ॥ देश
 कालक्रियाद्रथरसधरणीयजा ॥ २६ ॥ अयांगधवंजनिताअनता सत्यसमावा ॥ असमाव समावोयमपिमाव्युपपद्यते ॥ २७ ॥
 समावोऽसमाव मन्यकृसिद्धयेस्वप्नविभ्रम ॥ नतदक्लिनयस्त्यनतदक्लिनयन्मृगा ॥ २८ ॥ सर्वसर्वेणसर्वप्रस्वप्नेसगाभिधानके ॥ स्व
 प्नेनिमप्रधीर्जतु पश्चतिस्थिरतायया ॥ २९ ॥ सर्गस्वप्नमप्रजुद्धि पश्चतिस्थिरतायया ॥ भ्रमाद्भ्रमांतरंगान्दुस्वप्नात्स्वप्नांतरवजन् ॥ अ
 तिस्थिरप्रत्ययभागिहजीवोविमुद्यति ॥ ३० ॥ भ्रभ्रान्तरभ्रभ्रानिपातदोषान्प्रशुवन्मुग्धगा प्रयाति ॥ मोहययापातमयेकरूपजिव
 क्षयात्सद्यतिपातमृद ॥ ३१ ॥ इ वा०वा०दं०सो०नि०पु० जगत्स्वप्नकथननामएककथितम सर्गा ॥ ६१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

॥ १ ॥ अत्रापववक्ष्येहमितिहासमिभयष्टणु ॥ यद्वक्तकस्यचिद्विदो किंचिन्मनशास्त्रिन ॥ १ ॥ आसीत्कश्चिन्म
 हासिस्तु समाप्यथासातत्पर ॥ नित्यंस्वध्ववहारेणक्षिपयत्यस्त्रिद्विदिनम् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ अत्रापववक्ष्येहमितिहासमिभयष्टणु ॥ यद्वक्तकस्यचिद्विदो किंचिन्मनशास्त्रिन ॥ १ ॥ आसीत्कश्चिन्म
 हासिस्तु समाप्यथासातत्पर ॥ नित्यंस्वध्ववहारेणक्षिपयत्यस्त्रिद्विदिनम् ॥ २ ॥
 ॥ ३ ॥ अत्रापववक्ष्येहमितिहासमिभयष्टणु ॥ यद्वक्तकस्यचिद्विदो किंचिन्मनशास्त्रिन ॥ १ ॥ आसीत्कश्चिन्म
 हासिस्तु समाप्यथासातत्पर ॥ नित्यंस्वध्ववहारेणक्षिपयत्यस्त्रिद्विदिनम् ॥ २ ॥
 ॥ ३ ॥ अत्रापववक्ष्येहमितिहासमिभयष्टणु ॥ यद्वक्तकस्यचिद्विदो किंचिन्मनशास्त्रिन ॥ १ ॥ आसीत्कश्चिन्म
 हासिस्तु समाप्यथासातत्पर ॥ नित्यंस्वध्ववहारेणक्षिपयत्यस्त्रिद्विदिनम् ॥ २ ॥
 ॥ ३ ॥ अत्रापववक्ष्येहमितिहासमिभयष्टणु ॥ यद्वक्तकस्यचिद्विदो किंचिन्मनशास्त्रिन ॥ १ ॥ आसीत्कश्चिन्म
 हासिस्तु समाप्यथासातत्पर ॥ नित्यंस्वध्ववहारेणक्षिपयत्यस्त्रिद्विदिनम् ॥ २ ॥

समाधिश्चित्तस्य ध्येयाकारदाढ्यैर्नपूर्वस्वरूपशून्यत्वापादनंतेद्वार्थमात्रनिर्भासस्वरूपशून्यमित्यसमाधिरितिपतजलिबन्धनम् ॥ तदभ्यासनशुद्धपुष्पासासनाभ्याः १५ ॥ अतु
जलवीचितामिव ॥ ३ ॥ एकधीरेकाप्रचित्त ॥ ४ ॥ सामान्यजनाशास्त्रसकारहीनास्तद्वृत्तित्वाचित्तचेष्टानुसारिताम् ॥ ५ ॥ नरातरयतिधर्मानियचितपामरपुरुषातररूपं
यथाअंबुआवर्त्तनेकतेप्राक्तनप्रवाहस्पदस्यसमसस्थानस्यचसत्यागमात्रेणानाभ्याकारभावतर्ष्यरूपान्तरेणतितद्वत् ॥ ६ ॥ तत्रनान्तरीयकीनामकल्पनामाह ॥ तेनेति ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ लट्टोमतः ॥ ९ ॥ पार्थरथ्ययै सत्कर्मानुष्ठानैश्चतुष्टिमत्सतुष्टनपृथक्जनचरित्रेण ॥ १० ॥ अहर्ष्यापारनिष्ठयाश्रातदतिशेषः ॥ अतःसस्कारात्मनालीनाव्यवहृतिर्ध

समाध्यभ्यासशुद्धतस्यचित्तंक्षणेनयत् ॥ चिंतयत्याशुतद्गावंगच्छत्यंदिवववीचिताम् ॥ ३ ॥ कदाचित्ससमाधानविरतोतिष्ठदेकर्धीः ॥
किंचित्संचितयामासस्वासनस्थःक्रियाक्रमम् ॥ ४ ॥ तस्यचिंतयतोजाताप्रतिभेयमितिस्रतः ॥ भावयाभ्याशुलीलार्थसामान्यजनद
त्तिताम् ॥ ५ ॥ इतिसंचित्यचेतोस्थ्यितंकिंचित्तरंतरम् ॥ स्पंदसंस्थानसंत्यागमात्रेणावर्त्तनेदिवव ॥ ६ ॥ तेनचित्तनरेणाथकृतंनानामा
त्मवांछया ॥ जीवटोस्मीतिसहसाकाकतालीयवस्थितम् ॥ ७ ॥ जीवटोविजहाराथसस्वप्नपुरुषश्चरम् ॥ स्वप्ननिर्माणनगरेकस्मिंश्चि
त्पुरवीथिषु ॥ ८ ॥ तत्रपानंपपौमतोभृंगःपद्मरसंयथा ॥ लीलयेवददंढंष्टःसुष्यापघननिद्रया ॥ ९ ॥ स्वप्नेददर्शविप्रत्वंपाठानुष्ठानतुष्टिम
त् ॥ प्रतिभामात्रसंपन्नंचित्तेदेशंतरामिवत् ॥ १० ॥ कदाचित्सद्विजश्रेष्ठस्वहर्ष्यापारनिष्ठया ॥ सुष्यापांतर्व्यवहृतिर्वीजतायामिवहु
मः ॥ ११ ॥ द्विजोपश्यस्वयंस्वप्नेसामंतत्वमथात्मनि ॥ ससामंतःकृताहारःकदाचिद्वननिद्रया ॥ १२ ॥ अपश्यद्राजतांस्वप्नेककुब्जत्वयं
पालिनीम् ॥ लालितांभोगपूणेनपुष्पौषेणलतामिव ॥ १३ ॥ सकदाचिन्नूपःस्वस्थःसुष्यापास्तमितेहितः ॥ पुरोभाविनिजाचारःस्वकार्यं
भिवकारणे ॥ १४ ॥ अपश्यस्वात्मनिस्वप्नेसुरस्त्रीत्वमनिंदितम् ॥ दक्षकाशरसोह्यासोमंजरीत्वमिबोदितम् ॥ १५ ॥ सासुरबोरतिश्रां
तानिद्रांगाढामुपागता ॥ मृगीत्वमामनिस्वरभावर्त्तव्यमिवांबुता ॥ १६ ॥

स्य ॥ यथाबीजतायादुर्मोर्तर्गविद्यपादिसस्कारआस्तेतद्वत् ॥ ११ ॥ सामंतत्वमडलिकराजताम् ॥ १२ ॥ कताहारोभुक्तवान्सन्नुभोघननिद्रयाराजतासाभाज्य ककुभा
दिशावलयानिपालयितुशीलयस्यास्तथाविधम् ॥ १३ ॥ पुरोभावीफलदानायोपस्थितोनिजःस्वीयःतथासक्तिरूपआचरोयस्य ॥ स्वकार्यदक्ष्यादि ॥ कारणबीजे ॥ १४ ॥
बहुपुरुषसभोगेप्यनिंदितसुरस्त्रीत्वमपरस्त्वम् ॥ रसोह्यासेचेतनत्वकल्पनयोक्तिकर्षणयादक्षजोवोक्तिर्वा ॥ १५ ॥ मृगीनयनसौंदर्याभिलाषवासनयामृगीत्वमपश्यदित्यनुकल्प्य
ते ॥ अबुनाअंबुसाभ्यावस्था ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ त्रिभ्यस्त्वमशरानमलिनधेतिविद्वानाश्रुपत्याह ॥ त्रियच्चरति ॥ चिन्मास्यदृष्टश्रुतसकारपाह्वित्वास्तिसस्कारेस्त्वतिषारस्वमस्याप्यवर्जनादित्यारय ॥ १८ ॥ तत्रा
 पद्युशसक्तिपरशामुमत्तपुष ॥ वनदेवीनामनेमसिद्धलतायहृन्मिषविलसनरीला ॥ १९ ॥ सालत्नाकचिक्कालमत्र सविद्ययासाक्षात्तैतन्मेननिद्राजडतामुपुमिमनुभूयबीजातस्था
 याशाभ्युत्तराकारायाधियोदयमिषत्वरूपयस्यालयाधिययास्वमोन्मुल्याधियाभमराकारोद्वेदसस्कारया आत्मानभमरमपयदित्यप्यय ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ कौमुभ
 मयुमकर्दपयैरनिशेष ॥ २३ ॥ अशनीअत्यासक सर्ष्विषित्यनालगतलसलम ॥ २४ ॥ पद्व्यवसितम् ॥ ज्ञानतेवधरे ॥ २५ ॥ तेनगजेनसाभमराभितानलिनिर्माक्षिरे

साद्यगीलोलनयनाकदाचिन्निद्रयाहता ॥ स्वनेददरीवह्रीत्वस्वाभ्यासाहृदमात्मनि ॥ १७ ॥ तिर्यञ्चोपिप्रपश्यातिस्रमचिन्तस्वभावत ॥
 हृदनाचश्रुतानांश्चन्तस्मरणमक्षतम् ॥ १८ ॥ साधभूवलतापुष्पफलपह्ववशांलिनी ॥ वनदेवीवनापानलतागृहविलसिनी ॥ १९ ॥
 धीजातस्याकुसकाररूपयेहाधिक्रुदया ॥ सापश्रुदतस्वित्स्यासुकुटलवनमात्मन ॥ २० ॥ कञ्चिकालसुपुमस्यकलयजहतांपना
 म् ॥ अनुभूयददशांपस्वात्मानभमरंस्थिरम् ॥ २१ ॥ पदपदोविजहारायवनेवनलतास्वसौ ॥ पद्मिनीपुषपुह्लासुतरुणीष्विववहृम
 ॥ २२ ॥ प्रियाधिपाधरस्वादुरसवल्कसुममहु ॥ अमत्कुसुमसपासुमुकावह्रीविलासिपु ॥ २३ ॥ सधभूवसरोजिन्याप्यसनीधिसना
 लग ॥ कश्चिदेवरतित्येतिचेतोजहमन्तरपि ॥ २४ ॥ तामाजगामनलिनिर्पारिखोलयितुगज ॥ रम्यवस्तुक्षयार्थवमूढानांजुभातेपदम्
 ॥ २५ ॥ नलिनीमर्दितासैवसमन्तेनसपदपद ॥ गतोदतातरंधीहिरिवचूर्णत्वमापयौ ॥ २६ ॥ अमरोवारणालांकाहारणालोकभावना
 त् ॥ ददर्शात्मानमामोदमन्तहस्तितयोदितम् ॥ २७ ॥ शुक्सागरगर्भारिगजस्वातेपपातह ॥ तमोपनयनेशून्येसंसारइवजीवक ॥ २८ ॥
 यभूववहृभोरशोमहापरमलोक ॥ सदान्मदयलसीधोपूर्णातीवनिशाचर ॥ २९ ॥ कदाचिदसिनिर्क्रिशाच्छिवसास्तमुपाययौ ॥
 विवेकानिलनिर्तूनरूपाजिवहृवात्मनि ॥ ३० ॥

य तेनगलनसमसपदपदयोगास्यहंतगतत सस्यसजप्रकल्पधीरिषयस्यमाणभ्यूषत्वमापयौ ॥ १६ ॥ भारस्वस्यलोकान्दण्डोकेनाद्वारणस्यालोकेयतइत्यलोकेआकारस्त
 प्रारणारालानमत्तइस्तिमयायदितिषयन्मदररा ॥ २७ ॥ सगज रवानहस्तिपकनिर्धतगर्भे यनेभ्यःशस्वलाहिरुधेभ्योपिपनेकोरससारकीषकइषपारसस्यदु रवान्यननुभन
 ॥ २८ ॥ निशाचरदसुत्तराभ्यपि ॥ २९ ॥ सकाराचिरुपस्थितेनिशापुच्छेचरतीतिपरशाचर सन्मसिभिर्हीपत्सुर्नर्नतात्सरस्योग्लिभ्यानिर्द्विशां कपाचिकसाभिभ्यच्छिन्न
 सप्तसप्तसुमुपाययौ ॥ कीरोतीपोयाधियैर्होयाधिभानदम् ॥ ३० ॥

गजपदानाहस्तिमसूहानांकुमस्थलायेभ्य उच्चलितानुर्दिनात् ॥ अभ्यासाच्चिरपरीलनसस्कारात् ॥ अत्युडयनदर्शनसंस्कारोद्धोषितादित्यशयः ॥ ३१ ॥ पुन पूर्ववासनेये
 ल्यर्थः ॥ अयोधिन अज्ञस्य ॥ शेषपष्ठीननुकन्तारि नलोकेतिनिषेवात् ॥ ३२ ॥ सविद्येयादर्शनेनतदुद्धोषितवासनयेतियावत् ॥ ३३ ॥ योनिष्वन्यासुसङ्कुटन्नित्युक्त्या हस
 पक्षवनेभूत्वाविष्यकच्छेचवारण. हरिणोदेहयत्रादावित्यादिवक्षमाणदिशाअतरालेपचारीतिजन्मानिजातानीतिगम्यते ॥ तथाचात्रोक्तहंसजन्मद्वयानतरंरुद्रतागतःससार
 शतपर्यन्तेरुद्र सोहंब्यवस्थितइतिवक्ष्यति ॥ सकदाचित्सुनहंसजन्मप्राप्त्यैहंसै सगतोविजहारेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ तत्रहसंसंज्ञिब्रह्महंसगुणाकारादिवर्णनश्रवणात्सशब्दातन्नाम
 सहितातदाकारार्थवतीचेतिद्वेषाप्रिब्राह्महसात्मिकासवित्अहमपीदृशोब्राह्महस स्यामितिवासनातत्रतस्मिन्जन्मनितस्यहसभूतस्यास्यभिक्षुमनसःप्राग्वर्णिताइरसस्थर्वाह्वत्

पशुगजपदाकुंभस्थलाप्रोच्चलितानलीन ॥ गंहस्यश्रमराभ्यासाद्गजोभूयोप्यभूदलिः ॥ ३१ ॥ सेवमानोवनलतांपुनरायात्सपदि
 नीम् ॥ दुस्यजोहिदुरभ्यासोवासनानामयोधिनः ॥ ३२ ॥ तत्रहस्तिखुराक्रांतःपुनःसंचूर्णतांपयथौ ॥ पार्थस्यहंससंविन्यावभूवकलहंस
 कः ॥ ३३ ॥ कलहंसश्चिरतरंयोनिष्वन्यासुसङ्कुटन् ॥ कदाचिद्दुग्भिर्हंसैःसंगतोविजहारह ॥ ३४ ॥ ब्राह्महंसालिकासंविन्सशब्दार्थवती
 मनाक् ॥ तत्रपुष्टास्यतस्यांतःप्रागंडरसर्वाह्वत् ॥ ३५ ॥ सतच्चिंतांचरन्मृतोदहंभ्याधिघुणाहतः ॥ तत्संविन्यनुसंधानाज्जातःपद्मजसार
 सः ॥ ३६ ॥ तत्रातिसंततविवेकवतोविलासैःसंबोधितोविगतलौकिककवस्तुदृष्टिः ॥ मुक्तःस्थितो ननुयुगांतविधीविदेहमुक्तेननाकिमुभा
 विविभाव्यमेतत् ॥ ३७ ॥ इत्यार्षवांवा०वा०दं० मोक्षोपायेषुनि०पू० जीवदोषास्थानेस्वप्नशतरुद्रीयभिक्षुसंसारोदाहरणानामद्विषष्टि
 तमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७४ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सकदाचिद्दशाथरुद्रंरुद्रपुरंगमः ॥ वैरिचनलिनीनाललीलाभेनलीलया ॥ १ ॥

पुष्टावनीभूतेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सताब्राह्महसचित्तोभेवदृढचरन्नावर्तयन्व्याधिघुणाभिहतोमृतःपद्मजस्यसारसोक्ष्णयाहसोवाहनमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ तत्रतस्मिन्जन्मनिब्र
 ह्मलोकेचअतिशयेनसततैर्विवेकवतःप्रजापतेर्विवेकवैरायतच्चज्ञानाद्युपदेशविलासैःसम्यग्बोधितः अतएवविगतालौकिककवस्तुषुभोप्यवर्गेषुसारतादृष्टिर्यस्यतथाविधःसन्मु
 क्तोजीवन्मुक्तोभूत्वास्थितः ॥ एवजीवतैवानरतिशयानदमोक्षसुरेखल्लयेसति ब्रह्मणासहतेसर्वेसप्राप्तेप्रतिसचरे परस्यातेकनात्मानःप्रविशतिपरपदमितिश्रुतेयुगांतविधौद्विपरा
 धावसानब्रह्मणासहविदेहमुक्तेनतेनहसेनकिमधिकभाविषाध्य एतत्तसुधीभिर्विशाब्ध्यत्यम ॥ उदतिवितर्के ॥ ज्ञानेनैवसमूलानर्थानिदन्तेनैरतिशयानदावाभेश्रसपादित
 त्यात्तदतिरिक्त्पुरुषार्थाभावाच्चास्यकतकत्यत्वादित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्य०नि०पू०द्विषष्टितमसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ रुद्रभूतेनतेनात्रपूर्व
 देहप्रबोधनम ॥ तेषाचशतरुद्रत्वमैकारम्यचेहत्रण्यत ॥ १ ॥ सहमोलीलयाअनायासेनवैरिचासनललिनीनाल्लेकीलाःकीडास्तस्याभेनपद्मजसाभीप्यमुक्तिपदप्राप्तिबलेनेति
 यावत् ॥ कदाचित्सपक्षजेनसहरुद्रपुरगतोरुद्रदर्श ॥ १ ॥

न परमस्य ज्ञानयोगेनैव पादिविषयगुणोक्तपदार्थानात्तस्य ह्यसत्त्वात्सर्वविषयैः साधनया कठं स्यादिति निश्चिता बुद्धिरभूत् ॥ ननु जीवन्मुक्तस्य निर्वासनस्य ह्यसत्त्वकथं कठं तस्य ह्ये
 ङाङ्गनाभ्यां घनदृश्यागनयुना कठं दारो रपारमथ ॥ यदि तु भारतस्य प्रिञ्जाम्भिरिति श्रिया येन तस्माननादेहो भोभ्यपारकथं शोभा ह्यंतरपारम्यतर्हि कठं साधनं पारम्यवर्णनस्थानुपयोग
 पक्षेणार कठस्य भूतत्वात् कठस्य कर्मकलत्वायागाच्चैति चेत्साध ॥ परिनिर्बन्धरिति ॥ भायमुख्यो कठं भावः किन्तु परिनिर्बन्धयत्तस्मात्कल्प्युक्तिसौचकर्मोपास्तिकलभावत्येव ॥ वे
 षोत्प्लावकानयोरीतिभूतो रक्तिभा ॥ २ ॥ नाप्येतज्जन्मार्तं किन्तु प्रारण्यरोपो वनीतयेच्छया योगिबन्धानसे दर्शनं कल्पनेन पूर्वदेहत्वागमाश्रित्याशायेनाह ॥ कठं भूतं बुद्धि
 ॥ १ ॥ गणकोटिगुणैः स पात्रेद्युपागणयत्यवश्यं तियावत् ॥ ४ ॥ सात्त्विकमुक्तौ जगत्सहारादिव्यापाराधिकाराभावे पिसानैभ्यः पादिविनामसिद्धकठं साभ्यमस्त्वथेत्यारायेनाह ॥ क
 ष्टं तिति ॥ अनुसप्तसार्तैरेष्यं विलोसं भवति इदं कठं कथं नयासाभ्येन ॥ ५ ॥ स्वयमेव तिस्रमनस्येवोवाच ॥ ६ ॥ ७ ॥ आहूतिस्मरणपातको निपात ॥ अहं प्रथमप्राक्तनपार
 तप्रयुद्धिरभूत्तस्य कठो ह्यमिति निश्चिता ॥ प्रतिप्रियवदादर्शद्रागित्येव हि विधियता ॥ ३ ॥ कठं भूतवपूस्तन्नतनुं तस्याजतामसौ ॥ गद्य पव
 नतांगच्छुभकप्रकथया ॥ ३ ॥ सकठं कठं भवनविजहारययेच्छया ॥ तैस्ते शिवपुराचरैर्गणकोटिगारिषुया ॥ ४ ॥ कठं स्ववनुत्
 मज्ञानविलासकतयातया ॥ स्वमशेषवत्तांतमपस्वधाक्तनधिया ॥ ५ ॥ निरावरणविज्ञानवपुः सप्तगर्वास्तदा ॥ उवाच स्वयमेकान्तं
 स्वस्वप्रभतविस्मित ॥ ६ ॥ अशोनुचिनामायेयतता विश्वविमोहिनी ॥ असत्यैवापिसद्रूपामरुभूमिपुवारिवत् ॥ ७ ॥ इति प्रथममाज्ञा
 तचिप्याह चित्ततांगत ॥ सवसपन्नसर्वज्ञगानादिविभावानात् ॥ ८ ॥ यदच्छया स्थिता जीवो भूततन्मात्रं जित ॥ कस्मिंश्चिदंभवत्स
 र्गभिक्षुरस्तु भितो भित ॥ ९ ॥ तं तावपययधेन वही स्वैरविहारिणी ॥ लीलाविलुलिताकारायदारन्येति भावत ॥ १० ॥ सर्वभावापोपमदं
 नतदभ्यासवशात्तदा ॥ तामेव सांस्वभूद्रिस्तुस्य कान्यमननोदयम् ॥ ११ ॥

भाष्यं कश्चिन्मया चरेत् ततो प्रायपाधि ततो बहु स्यात्प्रकारेणैव तिस्रमसकस्य वसितांगतद्वत्परीक्षणात्तस्य तमिस्ययं ॥ गीतशासकभ्यारेवाह्यसर्वसंपन्न सचिदरोसर्वज्ञो ज्ञातरो गम
 नादिहै भाषाभाष्यं ज्ञातव्यं यथा ८ ॥ ततोपटच्छयाभ्यविसर्गविलिङ्गस्युत्तरेहै विषयाभासात्तनानुपवेशो भूति स्मृतेस्तन्मार्थं सर्वस्यैव तैर्हैस्तावात्स्यसर्गभ्यासेन तद्वनवासनादेषि
 र्देषिभ्यपटद्वरं कित सप्रर्जाषोभूत्ताहृत्स्तिरत्यर्थं ॥ सप्तजीव अतारिकलाज्जन्मपररापनुभ्रमभक्तस्विसिद्धसर्गैरीरायसमाधिपाटयादशितोषिपयैरस्तु भितो भितु परिदाह
 भवत् ॥ ९ ॥ आत्मज्ञानमयभ्यस्तनस्यारम्येवासरस्तुनीरपरैणाहृत्परेण भाषितानिरोधाभ्यासपाटनेन पूर्वदेहैरेतत्किंचिदस्मरणराक्युम्लभ्यदर्शयति ॥ तेनेप्यारिना ॥ तेनाभिसुपाह
 दपयथा घनस्यैव तस्युत्तरेहै तस्य यानाहृत्सपादार्थानां लोकेहै तस्य यानाभ्यासोपदिप्यादीनां च यधेन निरोधेन वही देवतादिविषयस्य स्ययादेषी यानसंयुजादिलीकारभ्येति भावत अ
 विलुलिताकारा आरभ्यततर्हातवशात्ततोपटच्छयाभ्यविसर्गविलिङ्गस्युत्तरेहै विषयाभासात्तनानुपवेशो भूति स्मृतेस्तन्मार्थं सर्वस्यैव तैर्हैस्तावात्स्यसर्गभ्यासेन तद्वनवासनादेषि

१६० ॥ तस्यैव सिद्धस्याप्यशास्त्रीयमानसत्वे लनप्रदत्तावनर्थापरपरोदयो भूदित्याह ॥ सइत्यादिना ॥ तेषु देहेषु योनिषु ॥ जरठवासनइत्यनेन शास्त्रीयवा
 जतिशुष्यतीति यावत् ॥ १२ ॥ तस्यैव सिद्धस्याप्यशास्त्रीयमानसत्वे लनप्रदत्तावनर्थापरपरोदयो भूदित्याह ॥ सइत्यादिना ॥ तेषु देहेषु योनिषु ॥ जरठवासनइत्यनेन शास्त्रीयवा
 सना रौधिल्ये अनाद्यनर्थवासनोद्भवोऽवश्यभावातीति सूच्यते ॥ १३ ॥ तानेवसनिमित्तप्रपचयति ॥ आत्मनीत्यादिना ॥ भावस्योद्भूतस्य अभावस्यानुद्भूतस्य च विपर्ययस्यैव परीत्ये
 साध्ये अभ्यासापटवादिबलवानेव वासनाचयोवर्धते उद्भवति अन्व्यास्तिरोभवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ धर्मप्रचयसहितयाकामुकतया ॥ १६ ॥ लोचनपदेन मृगलोचनसौ
 चमत्कतिश्चेतसि या रूढासैव विजृम्भते ॥ वल्लीत्यजति नैदाधीपीतमप्यंजुमाधवम् ॥ १७ ॥ साभिक्षुर्जावदो भूत्वा जंतुर्जरठवासनः ॥ तेषु
 देहेषु च भ्रामरं धेखिवपिपीलिका ॥ १८ ॥ आत्मनि द्विजभक्तत्वात्सोपस्थद्विजतामथ ॥ भावाभावविपर्ययसंबलवानेव वर्धते ॥ १९ ॥
 सामंततामवापसौ विप्रः संततचिंतिताम् ॥ सातत्ये नरसः पीतः फलतामेतिपादपे ॥ १५ ॥ राज्यार्थं धर्मकार्याणां कर्तव्यात्सो भवन्त्युपः ॥
 सकामुकतयाराजा सुरश्रीविवमवापह ॥ १६ ॥ लोलालोचनलोभेन सामृगिरसशालिनी ॥ बभूव वासनामोहश्चाहोदुःखाप्यजंतुषु ॥ १७ ॥
 मृगीसावतचित्तस्या बभूव विपिनेलता ॥ अवशं भाविलवनं लतिकानुबभूवह ॥ १८ ॥ अंतःसंज्ञा चिराभ्यस्तं भ्रमरत्वमथात्मनि ॥ सा
 पश्यत्सावमर्देन सदा तद्भावभाविता ॥ १९ ॥ सवारणसुरक्षोदमनुभूयाथ भावितम् ॥ भूयो भूयः प्रवभ्राम महासंस्तिसंभ्रमान् ॥ २० ॥
 संसारशतपथैते रुद्रः सोहमहं स्थितः ॥ अस्मिन्संसारसंभ्रमे स्वमनोमात्रसंभ्रमे ॥ २१ ॥ एवमत्यंतचिन्नासुसंसारारण्यभूमिषु ॥ बद्धी
 ष्वहमतिभ्रांतस्त्वशून्यास्विवभूरिशः ॥ २२ ॥ कस्मिंश्चिदभवंसर्गैर्बह्वहं जीवदनामकः ॥ कस्मिंश्चिद्वाहास्यश्रेष्ठः कस्मिंश्चिदशुधाधिपः
 ॥ २३ ॥ हंसः प्रयवने भूत्वा विंध्यकच्छेचवारणः ॥ हरिणो देहयंत्रादौ दशमहामिमांगतः ॥ २४ ॥ अत्र वर्षसहस्राणि चतुर्युगशतानि च ॥
 समतीतान्यनंतानि दिनतुंचरितानि च ॥ २५ ॥ ममप्रथममेव प्राकलितस्य परात्पदात् ॥ तत्त्वज्ञानितया रूढो भिक्षुत्वे योग्यताक्रमः ॥ २६ ॥
 भूयो भूयोप्यतिक्रम्य गतश्च ब्रह्महंसताम् ॥ स एव प्राक्तनो भ्यासः फलितः संगमोदयात् ॥ २७ ॥

दर्शकक्ष्यते तच्छोभेन लोका रसशालिनी रजिता ॥ १७ ॥ लवनलदेनम् ॥ १८ ॥ सावमर्देन लदेन अवमर्दसहितकता देहेन ॥ १९ ॥ भूयो भूय इत्यनेनंतरालिकानिवारणालिहंसा
 दीनिनवतिजन्मानि स्तनान्युच्यते ॥ २० ॥ साभिक्षुरहसनेव रुद्रो हिमिति स्थितः ॥ २१ ॥ अशून्यासुसत्यास्विवभातासु ॥ २२ ॥ २३ ॥ विंध्यकच्छेचवारणो हरिणश्चाभवम् ॥
 इत्यं देहयंत्रादिपदान्मनोयेचाह निभावाणि तद्रूपादशागतः ॥ २४ ॥ ममप्रथमसर्गकालादारभ्य परात्पदात्त्विदेकरसरूपाच्चलितस्य प्रच्युतस्यात्रास्मिन्ससारे वर्षसहस्राणि च
 तुर्युगशतानि च अनंतानि समतीतानि दिनतुंचरितानि च ॥ २५ ॥ ममभिक्षुत्वेन स्वज्ञानितया भावितुं यो रथताक्रमः श्रवणमननाथभ्यासरूढोऽपि प्रमादादतिक्रम्य
 भूयो भूयश्च जन्मपरंपरया ब्रह्महंसतागतः स एव प्राक्तनो भ्यास इत्यस्य तासकमोरुद्रसंगमोदयाद्भूत्वेन त्वज्ञानफलेन फलित इति द्वयोरन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥

अनपूरणावापसाधनाभ्यासोऽप्याप्यप्रथिवि कट्टैरनेकशम्भभित्त्वं वहितोऽपि पुनरुद्भूयणुषा दीसाधयत्सेवेत्याह ॥ इडाभ्यासइति ॥ स अत्यन्तमरसेनजन्मसहस्रेणभ्यवहितोऽपि
 निरोध ॥ २८ ॥ तस्युभोऽपिभावनाभ्यासस्तनुन्यपुनस्त्याशुभाभ्यासभ्यवहितोऽपिपुनरुद्भवन्तथाह ॥ काकनालीयेति ॥ २९ ॥ तस्युभवासासनाभ्युभावासासनाभ्यासोऽपिस्वयमे
 वधाक्तनरुत्कराद्दृढव्यमितद्वन्द्वेरेषापुरुष अशुभावासनाहास्यन्ति चेतुःपुरुषप्रथमविधानभ्यर्थिसत्पाराक्याह ॥ सगतीति ॥ इतुर्बुवांसनाकात्जिहासतःपुसपुप्राक्तन
 सहासनभ्यासकालतरेऽस्वोऽपप्रतिषत्पुरुषप्रथममीसतेपरीसतेनतर्निनोद्भवतीत्यथ ॥ ३० ॥ सवयन्तोऽनेकशम्भभ्यस्तपुषसहासनादाढ्येनदुचासनाक्षयसमर्थुभावतिनसह
 सत्पारायेनह ॥ यच्चति ॥ अस्वरीत्यनमिथ्याऽर्थिपयरेवतोऽस्माद्विपयलोऽपि यथापरात्समाकालसत्यतानुभावोभ्यदेवताभावादिफलसमर्थुभावतिनतर्कित्वाभ्यपरमार्थ
 इडाभ्यासोऽप्यास्यजीवस्योऽदस्यविप्रत ॥ सौत्यतमरसेनापितमेवाभ्यनुधावति ॥ २८ ॥ काकनालीयेयोगेनकदाचित्साधुसगमात् ॥
 अशुभाभावनाभ्यासोऽजोवस्यविनिवृत्तते ॥ २९ ॥ सगत्यधिगतचैषकेवलसोऽदप्रति ॥ प्राक्तनोवासनाभ्यासोऽहातुरुषममीक्षते
 ॥ ३० ॥ यत्सेशाभ्यस्यतेजस्यच्चेदंशतरेपिच ॥ जाप्रत्समेव्यसदापितसदित्यनुभूयते ॥ ३१ ॥ तत्तदर्थक्रियाकारिषु रायाचसुरवापच ॥
 उदेतिभावनात्समादावनाभावनाजय ॥ ३२ ॥ भावनेवस्वमात्मानदेशेयभित्तिपश्चति ॥ अस्तत्तामात्रविसारंगुल्मकल्मभिर्वाकुर
 ॥ ३३ ॥ भावनाप्रस्थमार्णोपानाकिञ्चिद्विशिष्यते ॥ नचविद्यतएवेतितद्वुमेणालमसुन ॥ ३४ ॥ अमस्यजागतस्यास्यजातस्याकाराव
 णवत् ॥ असवेदनमानं कर्माजनायालमसुन ॥ ३५ ॥ असन्मयीस्वरूपेपापरंसतीवलालनी ॥ वर्त्ततेचेद्दिनोऽयाकिञ्चित्स्थानकरिष्यति
 ॥ ३६ ॥ तत्तात्सर्वान्स्वसारानुत्थायात्ताकयान्महम् ॥ सभ्यगालोकेदानेनतेभ्यएकीकरोम्यहम् ॥ ३७ ॥ इतिसच्चित्यरुद्रोऽसौ तसर्गेषु
 जगामह ॥ यन्मिसुविदारस्य सुमभावहवस्थित ॥ ३८ ॥

शतुगाधरभ्यवपादिपयमन्त्राणमभ्यपरमायधस्यस्तभाषजाभायमनरीतिरुच्यते ॥ ११ ॥ आनपूरणानाम्बिषय शाखीयोऽपिभाषनाभ्यासोऽु स्वमिश्रितसुत्वाद्यैवेति सर्वं भाव
 नाच्छेदराशस्यलिकानयप्रयोनातरालिनिरव्याहृयामिरित्याशयनाह ॥ तस्यवेति ॥ नातिरिहातारादीरतद्वीगाद्यर्थक्रियाकरोतिरच्छीलभाववनमनात्सार्थानन् ॥ ३२ ॥
 किषानान्भाषनाहनपुषापयनपर्यं सकपतर्नालपासेभ्यदस्यारायेनाह ॥ भावनेवेति ॥ ३३ ॥ सातस्वर्शनभाषणसुच्छेदेत्याह ॥ भावनेति ॥ नथातदुच्छेद साभ्योस्तिसिस्वो
 स्त्वियत्तारसदनस्याह ॥ नचति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अथाथात्सहस्रजनस्वज्ञानधाधितस्वसत्वेनेतिधाधिताहेतिवभयजनभाषामभ्यन्तार्थत्वाभावाप्यसुतलीलाहेतुत्वाच्चेत्या
 ह ॥ अस्वमयीति ॥ शाशितत्तारसम्भवाक्रियानसत्सर्वपाजगेशकाराभावात्ताक्यनीकीर्तुकेनेरेषपरं चिमातिनासिकसप्तपावसने चेत्यहं चिनेरेवेति किञ्चित्पुनराभाष
 यनार्थं शाशितारसम्भवात् ॥ ३६ ॥ सत्सत्पारस्यैः सुकृत्पारादेशेऽस्मादप्यन्यात्तद्व्यत्यन्तात्पारस्यैः चक्यत्पारस्यैः चक्यत् तदित्येवेति चिच्छेदकत्वात्तद्व्यत्येवेति ॥ ३७ ॥

बोधयित्वाजागृहकं कृत्वाचेतसास्यचित्तारोचिन्नेतचेतनेनस्वाराचिदाभासलक्षणैर्गतत्वज्ञजीवेनचयोजयामास ॥ अतएवभिक्षोजागिरणननास्मादादस्वापप्रपञ्चस्यवजाप
 दादिरुद्रातशरीराणातसपचानाचनिरनुदत्सिवाधप्रसगोनिरस्तः ॥ सर्वत्ररुद्राशजीवप्रवेशकल्पनेनतदीयसत्यसकल्पत्रलेनविचित्रभोजकाट्टरोषवलेनचवाधितानामपिसर्वेषा
 माकल्पानमनुदत्तिसञ्जावादिनि ॥ ३९ ॥ बोधात्तत्रदर्शनात् ॥ अल्पकालेचिरकालानेकजन्मानुभावलक्षणस्यस्यामरुद्रशरीरायनुदत्तिलक्षणस्यचाश्वर्यस्यदर्शनाद्विस्मयं
 यौ ॥ ४० ॥ जीवदससारब्रह्माहातरम् ॥ ४१ ॥ तत्रकालोपाख्यानवर्णितरीत्याप्रविश्यभुवनभूलोकगत्यानत्रापितजीवटास्पदद्वीपम् विषयमडलातर्गतदेशम् तच्चग्रहम्
 बोधयित्वायतंभिक्षुंचेतसाचेतनेनच ॥ योजयामासस्मरभिक्षुरप्यात्मनोभ्रमम् ॥ ३९ ॥ रुद्रमात्मानमालोक्यजीवटादिमयंत
 या ॥ बोधादविस्मयाहोपिसाभिक्षुर्विस्मयंययौ ॥ ४० ॥ अथरुद्रस्तथाभिक्षुर्दावेवोत्थायजग्मतुः ॥ क्वापिजीवटसंसारंचिदाकाशौ
 ककांणगम् ॥ ४१ ॥ तत्रतद्भुवनंगत्वातद्वीपंतच्चमंडलम् ॥ विषयंतरपुरंतच्चतंचपाणावासिग्रहम् ॥ ४२ ॥ सुसंददशतुर्नष्टसंज्ञंजीवटकंश
 वम् ॥ स्थापयित्वावपुर्भावंप्रभातंभवभूमिषु ॥ ४३ ॥ तंप्रबोध्यनिचोज्याशुचेतसाचेतनेनच ॥ एकरूपास्त्रिरूपास्त्ररुद्रजीवटभिक्षुकाः
 ॥ ४४ ॥ बोधवंतोप्यबुद्धाभाविस्मिताअप्यविस्मिताः ॥ बभूवुस्त्वर्णिस्थिताश्चित्रकताकाराइवक्षणम् ॥ ४५ ॥ अथजग्मुश्चतेसर्वैक
 चिद्भोमनिसंस्थितम् ॥ विप्रसंसारमारब्धंपरिभूतसद्युंभुमम् ॥ ४६ ॥ नेतत्रभुवनंगत्वातद्वीपंतच्चमंडलम् ॥ विषयंतच्चतंत्रामंप्रापुस्तं
 द्राक्षणात्वम् ॥ ४७ ॥ विप्रंतददृशुःसुकलत्रवलितंग्रहे ॥ कंठेगृहीतंब्राह्मण्यावाहिर्जीवमिवास्थितम् ॥ ४८ ॥ तंप्रबोध्यनिचोज्याशुचे
 तसाचेतनेनच ॥ तस्यास्तेवहवाप्यन्येविस्मयविविस्मयाः ॥ ४९ ॥ अथजग्मुश्चिदाकाशकचित्तंचतितंचितेः ॥ सामंतंरुपसंसारंभ्र
 मणाभोगसुंदरम् ॥ ५० ॥ ततस्तेभुवनंप्रामासद्वीपंतच्चमंडलम् ॥ सामंतंददृशुर्मत्तंसुसंपर्कपंकजं ॥ ५१ ॥ हेमावदातहेमांयानिहि
 तंकुचकोटरे ॥ भ्रमर्यैवान्वितंपद्मकाशसुसंमधुव्रतम् ॥ ५२ ॥ कान्ताभिरभ्यावलितंमंजरीभिरिवहुमम् ॥ दीपजालकमध्यस्थंरौघद
 वकांचनम् ॥ ५३ ॥ तंप्रबोध्यनिचोज्याशुचेतसाचेतनेनच ॥ तस्यास्तेवहवोप्येकेसविस्मयविविस्मयाः ॥ ५४ ॥

तत्रग्रहेषुणौअसंभ्रंणंपहेयस्यतथाविधतर्जावटचददृशतुः ॥ ४२ ॥ शवामिवसुमम् ॥ तत्रत्यजनानास्वदर्शनायोग्यत्वाद्बुद्धभिक्षुवपुषी भावोजीवटर्वाधनाभिप्रायस्त रुद्र
 स्ययाकोटिदस्यर्भाप्रभातदत्तचसर्वस्वप्रभावस्थापयित्वाअतर्धानशक्त्यागोपयित्वा ॥ भवभूमिषुजीवटसस्तदिप्रदेशेषु ॥ ४३ ॥ चेतसेत्यादिपूर्ववत् ॥ अतरेकरूपाः ॥ बहि
 ष्मरूपाः ॥ ४४ ॥ चित्रकताकाराश्चित्रलिखिताइव ॥ ४५ ॥ क्योमनिचिदाकाशेस्थितमध्यस्तम् ॥ आरब्धजावटचित्तपरिणामरूपम् ॥ परितीर्णैःप्राणिभिसद्युभसश
 द्यम् ॥ ४६ ॥ तेतत्रेत्यादिपूर्ववत् ॥ ४७ ॥ कलत्रपोष्यवर्गस्तद्वलितम् ॥ बहिर्गतजीवमिवप्रियतमम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ चित्तेश्चिदाकारवित्तायाश्चेतिपरिणतिरूपम् ॥ ५० ॥
 पर्यकलक्षणंपकजे ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तस्यास्तत्रस्थिताःसतः ॥ ५४ ॥

अतएवशाब्दीपसाधनाभ्यासोऽप्यापार्ययोगिच्छेदेनकञ्जम्भिर्म्बद्धितोऽपिपुनरुद्धपुरुषादीसाधयत्येधेत्साह ॥ दृढाभ्यासमिति ॥ स अत्यतमरसेनकञ्जसहद्वेषणभ्यवहितोपी
 त्रिशेष ॥ १८ ॥ तस्यशुभोविभावनाभ्यासस्तुल्यमुत्पाशुभाभ्यासव्यवहितोऽपिपुनरुद्धमेतन्माह ॥ काकतालीयति ॥ २१ ॥ तस्यशुभासासनावच्छुभासासनाभ्यासोऽपिस्वयमे
 धयाकनसंस्कारादुद्भविष्यतिरदृढादेशायपुरुष-अशुभासासनाहृत्यतिषेतिपुरुषप्रयत्नविधानभ्यर्थमित्यारभ्याह ॥ सगतीति ॥ इतुद्वासनाजालजिहासत-युस्रुपप्रप्तन
 सहासनाभ्यासकालान्तरोत्पद्यपतिसस्युरुषप्रयत्नमीक्षतेपतीक्षतेनतन्निनोद्धवतीत्यर्थ ॥ १० ॥ सव्ययनोऽनेकजम्भान्भ्यस्तएवसहासनावार्द्धनदुद्वासनासुप्रसमर्थोऽभवतिनसह
 शैवेत्याशयेनाह ॥ यद्येति ॥ अस्वर्षीत्यनेनभिभ्यार्थविषयशैवतोपास्त्याविषययोगीयप्रजायत्सप्रकालसत्यनानुभवयोग्यशैवताभावाद्दिकलसमर्थोऽभवतिप्रार्थिकाभ्यपरमार्थ
 दृढाभ्यासोऽपएवस्यजीवस्योदेत्यविप्रत ॥ सोत्यतमरसेनापितमेवाश्वनुधावति ॥ २८ ॥ काकतालीययोगेनकटाचित्साधुसगमान् ॥
 अशुभोभावनाभ्यासोऽजीवस्यविविन्नतंते ॥ २९ ॥ सगत्यधिगतर्षेपकेवलस्वोदयप्रति ॥ प्राक्तनोवासनाभ्यासोहातुरुद्यममीक्षते
 ॥ ३० ॥ यद्येहाभ्यस्यतेजसयद्यदेहांतरेपिष ॥ जाग्रत्स्वप्नेष्वसदपितत्सदित्यनुसूयते ॥ ३१ ॥ तत्तद्यकियाकारिदु-खायचसुखायच ॥
 उदेतिभावनतस्माद्भावनाभावनजय ॥ ३२ ॥ भावनेवस्वभात्मानदेशेयमितिपश्चति ॥ असत्तामान्त्वविस्तरगुल्मकत्वम्निवाकुर
 ॥ ३३ ॥ भावनाप्रेक्ष्यमाणपानकिंचिद्विद्विशिष्यते ॥ नवविद्यतएवेतितद्भुमेणालमस्तुन ॥ ३४ ॥ अभस्यजगतस्यजगतस्याकाशव
 णवत् ॥ असवेदनमात्रैकमार्जनायालमस्तुन ॥ ३५ ॥ असम्भयीस्वरूपपापरंसत्तैवलालनी ॥ वतंतेचेद्दिनोढायकिंचित्सानकरिष्यति
 ॥ ३६ ॥ तत्तान्स्वन्स्विससारानुत्पायालाकयान्यहम् ॥ सन्ध्यालाकेदानंतेभ्यएकीकरोम्यहम् ॥ ३७ ॥ इतिसच्चित्यरुद्रोसौतसर्गप्र
 जगामह ॥ यत्रसिद्धुर्विहारस्य सुमश्रावद्ववस्थित ॥ ३८ ॥

बस्तुगोचरभ्रदणारिपयत्न-प्रमाणगम्यपरमार्थसत्यत्वशाब्दाभापभवतीति सूच्यते ॥ ११ ॥ अतएवनाम्नविषय शाब्दीयोऽपिभाषनाभ्यासोऽह त्वभिन्नतसुखायैवेति सर्वं भाव
 नोच्छेदरूपस्यास्यतिकानपजयोनातरालिकदशस्वरिष्यामित्याराधनाह ॥ तत्त्विति ॥ त्वादेवतपरारीरतक्रोगार्थार्थकीकरोतितच्छीलभावनमनात्सर्वतनम् ॥ ३२ ॥
 किंशानासभाषनाकनरुषयापमनर्थसकपतर्थात्भासेभ्यद्वाराशयेनाह ॥ भावनेषति ॥ ३३ ॥ सातत्स्वर्दानभाप्रेणसूच्छेदेत्साह ॥ भावनेति ॥ नवगतदुच्छेद साध्योऽस्तिनिस्तो
 च्छिन्नान्तरगतस्याह ॥ नयेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अथवाभास्वसद्वदनतश्चक्षानवाधितस्यसर्वेनेपिवाधिताहेरिवअयजनमासायध्यानपत्याभावाद्यस्यतलीलाहेतुत्वाच्चेत्सा
 ह ॥ असम्भयीति ॥ वाधितव्यावस्ययीकधिषासससासत्सर्वपासगदाकारभावनालाक्षणीकौण्डकेनुरेवपरद्विगमितिभासिकसत्तयावर्तते चेत्तद्विधिनोदायीकिंचिद्विद्वानुभाषण
 प्यतर्दसानकीत्यनीत्यर्थ ॥ ३६ ॥ तस्यसासकीदुक्करारादेशोऽप्यापगतव्यास-भ्यन-क्याकस्यप्रवर्षो-व-त्यव्ययप्रवर्षे-भ्य-व-गतपि-भ्य-वि-क-क-क्या-क्या-भ-वे-की-करो-ति- ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

बोधयित्वा जाग्रहं कल्वाचेतसास्वचित्तारो न चिन्तेनचेतनेनस्वार्थचिदाभासलक्षणेतत्त्वज्ञजीवेनचयोजयामास ॥ अतएव भिक्षाजागरणवर्तस्मदादस्वप्रपञ्चस्यवजाप
 दादिरुद्रातशरीराणातस्यपचानाचनिरनुदत्तिबाधप्रसगोनिरस ॥ सर्वत्ररुद्राशजीवपत्रेशकल्पनेनतदीयसत्यसकल्पत्रलेनविचित्रमोजकाटुटशेषवलेनचवाधितानामपिसर्वेषा
 माकल्पतमनुदत्तिसभवादिति ॥ ३९ ॥ बोधात्तत्रदर्शनात् ॥ अल्पकालेचिरकालातेकजान्मानुभवलक्षणस्यस्वामरुद्रशरीरायनुदत्तिलक्षणस्यचाश्रयस्यदर्शनाद्विस्मयंय
 यौ ॥ ४० ॥ जीवदससारब्रह्माडातरम् ॥ ४१ ॥ तत्रलीलोपाख्यानवर्णितारीत्याप्रविश्यभुवनमूल्येकगत्यातत्रापितजीवटास्पदद्वीपम् विषयमंडलतर्गतदेशम् तच्चग्रहम्
 बोधयित्वाथतंभिक्षुंचेतसाचेतनेनच ॥ योजयामाससस्मारभिक्षुरप्यात्मनोभ्रमम् ॥ ३९ ॥ रुद्रमात्मानमात्योक्यजीवटादिमयंत
 था ॥ बोधादविस्मयाहोपिसभिक्षुर्विस्मयंययौ ॥ ४० ॥ अथरुद्रसथाभिक्षुद्विवोत्थायजग्मतुः ॥ क्वापिजीवदसंसारंचिदाकाश
 ककोणगम् ॥ ४१ ॥ तत्रतद्भुवनंगत्वातद्दीपंतच्चमंडलम् ॥ विषयंतरपुरंतच्चतंचपाणावसिग्रहम् ॥ ४२ ॥ सुसंददृशतुर्नृसंज्ञंजीवटकंश
 वम् ॥ स्थापयित्वावपुर्भावंप्रभातंभवभूमिषु ॥ ४३ ॥ तंप्रबोध्यनियोज्याशुचेतसाचेतनेनच ॥ एकरूपास्त्रिरूपास्त्ररुद्रजीवदभिक्षुकाः
 ॥ ४४ ॥ बोधवंतोप्यबुद्धाभाविस्मिताअप्यविस्मिताः ॥ बभुस्तूष्णींस्थिताश्चित्रकृताकाराइवक्षणम् ॥ ४५ ॥ अथजग्मुश्चतेसर्वैक
 चिद्बोमनिसंस्थितम् ॥ विप्रसंसारमारब्धंपरिभूतसयुंपुमम् ॥ ४६ ॥ नेतत्रभुवनंगत्वातद्दीपंतच्चमंडलम् ॥ विषयंतच्चतंप्राप्तं प्रापुस्तं
 द्राह्मणालयम् ॥ ४७ ॥ विप्रतेददृशुःसुकलत्रवलितंग्रह ॥ कंठेगृहीतंब्राह्मण्यावहिर्जीवमिवस्थितम् ॥ ४८ ॥ तंप्रबोध्यनियोज्याशुचे
 तसाचेतनेनच ॥ तस्थस्तेवहवाप्यन्यसविस्मयविविस्मयाः ॥ ४९ ॥ अथजग्मुश्चिदाकाशकचितंचतितंचिनेः ॥ सामंतंनृपसंसारंभ्र
 मणाभोगसुंदरम् ॥ ५० ॥ ततस्तेभुवनंप्राप्तास्तद्दीपंतच्चमंडलम् ॥ सामंतंददृशुर्मत्सुसंपर्कपंकज ॥ ५१ ॥ हेमावदातंहेमांभ्यानिहि
 तंकुचकोटरे ॥ भ्रमर्यैवान्वितंपद्मकाशसुसंभुवतम् ॥ ५२ ॥ क्रांताभिरभ्यावलितंमंजरीभिरिवद्भुमम् ॥ दीपजालकमध्यस्थंरौघद्व
 वकंचनम् ॥ ५३ ॥ तंप्रबोध्यनियोज्याशुचेतसाचेतनेनच ॥ तस्थस्तेवहवोप्येकेसाविस्मयविविस्मयाः ॥ ५४ ॥

तत्रग्रहेपाणौअसेर्गहणयद्द्वेयस्यतथाविधतर्जावटचददशरतुः ॥ ४२ ॥ शवमिवसुमम् ॥ तत्रत्यजनानास्वदर्शनायोप्यत्वाद्द्रुभिक्षुवपुत्री भावोजीवदवोधनाभिप्रायस्त रुद्र
 स्ययाकोटिसूर्याभाप्रभातदतचसर्वस्वप्रभावस्थापयित्वाअतर्दानशक्त्यागोपयित्वा ॥ भवभूमिपुर्जावदसदतिप्रदेशेषु ॥ ४३ ॥ चेतसेत्यादिपूर्ववत् ॥ अतरेकरूपा ॥ वहि
 स्त्रहपा. ॥ ४४ ॥ चित्रकृताकाराश्चित्रलिखिताइव ॥ ४५ ॥ व्योमनिचिदाकाशेसस्थितमध्यस्तम् ॥ आरब्धजीवदचित्तपरिणामरूपम् ॥ परितोभूर्त्तं प्राणिभि सयुषुमसशा
 व्दम् ॥ ४६ ॥ नेतत्रेत्यादिपूर्ववत् ॥ ४७ ॥ कलत्रपौष्यवर्गस्तद्वलितम् ॥ वहिर्गतजीवमिवप्रियतमम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ चित्रेश्वरत्वाकारविवदत्तायाश्चेतितपरिणतिरूपम् ॥ ५० ॥
 पर्यकलक्षणेपकजे ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तस्थस्तेनस्थितास्त ॥ ५४ ॥

धरसाधातिबाहिकरारिणव ॥ अथांतरालेषुमानां सबाधनभाप्रवृत्तानां नृसजीवनमपिबोध्यम् ॥ ५७ ॥ ब्रह्महंसरुपाईर्द्विविधैः सपरिष्कृतिम् ॥ रुद्रविज्ञानैर्नारीराधैः सत्चेतनव
 स्वात्मनिःसर्पस्यत्वाद्यात्मनम् ॥ तैसर्वैर्द्वैशुक्राठ्ठाष्टाशतम् ॥ ५६ ॥ तद्वशात् ॥ एकेति ॥ ५७ ॥ प्रातिभासिकसर्वसंसारस्य सर्वपिआधारभूतम् ॥ सर्वजगदन्तश्चस्ययमंतर्पामि
 नप्राप्तियत्ना ॥ ८ ॥ इंद्रेणैषसृष्ट्वाणिशङ्करशायापठ्ठाष्टाधिमभूम्यामित्यादिभूमिपिसिद्धानां रुद्राणां स्थितिरित्याशयेनाह ॥ शनोति ॥ त्रिसुक्रकल्पितशतजगतांमभ्युत्तरशर्माचप
 निभानुभूयमानतपासस्थितजगत्कारशाभानरुद्रसंसारविद्धि ॥ ५९ ॥ ननु त्रिसुखमसंसारसर्वेषुसर्वैर्कूर्तेनानुभूयतनाह ॥ योयदिति ॥ सउत्तरक्षणोऽविषस्यपायस
 संारः अस्मिन्समुद्रेति ॥ तस्मिन्सुसारेय ॥ ६ ॥ मनसापुद्गलास्तस्मिन्विदुर्लोकैर्द्विसृष्ट्वात्मनिःसर्वपरमीत्याशय ॥ ६१ ॥ भेदनेषुहेतुस्थीत्यापगमइत्याशयनाह ॥ यद्ये
 अयनेराजससारजगन्मुक्तत्रिविबोध्यतम् ॥ षतसैवमयान्यासुभ्रमुससारभूमिपु ॥ ५५ ॥ प्राप्यतांब्रह्महंसैर्हो रुद्रतां सर्वैरेवते ॥ समा
 जगन्मुक्तिरजुश्रुक्रद्राणामुत्तमशतम् ॥ ५८ ॥ एकसविद्विद्विन्नतनुचिब्रुचेष्टितवेष्टितम् ॥ एकरूपमनेकाभरूपतत्पारमेश्वरम् ॥ ५७ ॥ रुद्रा
 णांतच्छतमयनिरावरणचिन्मयम् ॥ सर्वमसारसंबधिस्थितमर्बजगरिस्थितम् ॥ ५८ ॥ शंतरुद्रशतानां हंसतिराममहांतिहि ॥ एतंदका
 दशविद्धिससारप्रतिभस्थितम् ॥ ५९ ॥ योयोभितसजीवस्यसंसारसमुदतिहि ॥ तत्रापुद्गलाजिवीषापश्यतिनपरस्परम् ॥ ६० ॥
 भिलतिहिमनोपुद्गलास्तरंगाद्भववारिषी ॥ अपपुद्गलास्तन्मात्रनिष्ठातोषवदास्थिता ॥ ६१ ॥ यथाद्भवत्वाद्दीव्यभुत्वान्यान्यसमिलत्यल
 म् ॥ तथाप्रपुद्गलाजीवीषामियथित्वात्मिलंत्यलम् ॥ ६२ ॥ प्रत्येकमुदितेवैतेसमारोजीवराशय ॥ चिद्वातोऽसर्वगत्वेनत्वसत्यासत्यव
 स्थिता ॥ ६३ ॥ यद्यदाखन्यतेभूमैस्तत्राभययानभ ॥ सर्वगाथाश्रितंयंपुद्गल्यतेतत्तयैवचिन् ॥ ६४ ॥ सर्वंप्रपञ्चभूतानियथानुभ
 वसीहहि ॥ तयहसर्वभूतान्मिचित्वंसर्वत्रविपते ॥ ६५ ॥ यच्छालभजिकादहेशंतंभ्रभगतंतकम् ॥ प्रस्थतेतददकाल्यातयाचिचित्जग
 रस्थितम् ॥ ६६ ॥ अवेदनेपरेशुद्धेवदनयज्जगत्स्थितम् ॥ अकारणमर्चैतस्यशून्यत्वेनययानभ ॥ ६७ ॥

ति ॥ ६१ ॥ सर्वजगतेश्वरभूतब्रह्मैक्यलागएवसर्वैस्तरीयकल्पितरूपात्सकर्मविभ्रलनमित्यारायेनाह ॥ प्रत्येकमिति ॥ चिद्वातोऽविश्वसारस्यप्रक्षण ॥ ६१ ॥ उत्तरतयोसंते
 तस्वरशनिवस्यत्वाद्यपनीयतेततयानभोषधविश्वसिरिष्यते ॥ ६४ ॥ मभसम्बन्धितसर्वंप्रसत्यमनुभाषयति ॥ सर्वेति ॥ सर्वेषुपंचादशोपधिभागास्तपुक्तानिपञ्चभूतानियथा
 सर्वभानुभयसितयासर्वभूतान्मभूतससांरूपचिद्व्यमपिपर्वधमिष्यतेतदनुभवेत्यर्थ ॥ ६५ ॥ तस्यासंबन्धनेतत्प्रपञ्चसकल्पनेदद्यातमाह ॥ यदिति ॥ यथायाहक्षेकाठेशीर्षितास्ता
 नेशादकच्छेदनाशेषिआस्तासाकारयतिमानुकूलभवेत्तन्नात्मकपुठपहसित्तिरगाथाकारपरिच्छेदगतेसतिनद्वेषुठपादिविषिप्ररूपाशाळभजिकापेक्ष्यतेतद्वेकाम्बासहृपसंघा
 कारभेदयतेचिद्भूतस्मिन्मयकान्तयास्थितेभेदइत्यर्थ ॥ ६६ ॥ ब्रह्मादीर्देकमभ्युत्कृतपरिच्छेदरहस्यैककृतस्तथाह ॥ अवेदनेदिति ॥ अवेदनेअधिपयेपरेशुद्धेयद्वेदनेचिषयता
 धराननस्ययाद्यानतद्वेदजगद्विनिपरिच्छेदनिमित्तस्थितमित्यर्थ ॥ चिदेकरसेमल्लोणयज्जगदाकारमर्चैतस्यशाब्दमकारणनिर्मितमेवेतिनभूद्वेषुभूयस्यत्नस्थितम् ॥ ६७ ॥

१ अथरुद्राठ्ठाशतानां प्रमायथाठोदृश्यतसटाकात्प्रपर्तकानुनगुणार्दनामिति

तथा च तादृशवेदनमेवास्पर्शध्वस्तानिदित्तिरेवमोक्षदतिकलितमित्याह ॥ विद्यतदिति ॥ ६८ ॥ बोधनात्तदुभयसाक्षिण ॥ ६९ ॥ असत्तिरेदर्शनमात्राद्यन्तस्तिरस्य अन
 र्थस्यनारोकाकदर्शनाआयास ॥ यच्चसुखतूर्णाभावेनप्राप्यतदाशुप्राप्तमेव ॥ तत्राप्यायासापेक्षानास्तीत्यर्थः ॥ ७० ॥ यज्जगदुपवेदनमात्रात्मतत्त्ववेदनमदर्शनमेवक्षयो
 यस्यतथाविधम् ॥ तत्तस्याजगद्वेदनायाप्यद्वेदनसाक्षिचैनन्यतस्याप्तमेवेत्यनुपज्जाते ॥ यदिदमितिपूर्ववत् ॥ ७१ ॥ दृष्टानादार्ष्टानिकेयद्वैलक्ष्यप्यतदर्थयति ॥ एतावन्मात्रदिति ॥
 भेदेवैलक्ष्यम् ॥ ७२ ॥ तदेवाह ॥ देशेति ॥ जगतआदौविवर्तीपादानेब्रह्मणिदेशायाःपूर्वमसंतःपश्चादारोप्यमाणाःनार्यभूतजगत्कोटावेवेक्षिताः ॥ ७३ ॥ नास्त्स्वप्नकारां
 यत्स्वमात्सरूपवेदनचैनन्यतदेवाविद्यावरणादाभास्वरमाप्यत्प्रकाराभिभवसपन्नत्रिजादित्यतिकम्पस्वरूपमन्यथाजानि ॥ चिंतंश्चिद्रूपस्यतस्यपारमार्थिकस्वरूपंविदनज्ञानमेव
 विद्यतेवेदनंदृश्यबंधोमोक्षस्त्ववेदनम् ॥ यदंवरुचिरंतेस्यात्तदेवाशुहृदिकुरु ॥ ६८ ॥ सर्गासर्गाबंधमोक्षोवेदनावेदनात्मकौ ॥ अभिन्नौ
 बोधनाच्चोभौयथेन्द्रासितथाकुरु ॥ ६९ ॥ असंविन्तेस्तुयत्रास्तिन्नाराशकाकदर्शना ॥ तूर्णाभावेनयत्प्राप्तमेवाशुविदितत् ॥ ७० ॥
 यद्वेदनमात्रात्मतदंगावेदनक्षयम् ॥ तद्वेदनंवेदनायायदिष्टंतस्माच्चरत् ॥ ७१ ॥ वीचियथांभसःस्पंदोजगच्चैवतथाचितौ ॥ एतावन्मा
 त्रएवात्रभेदोयद्रपुनंदन ॥ ७२ ॥ देशकालस्वरूपेपुसरगुर्वाद्यादितांभसि ॥ जगदादौतुदेशाद्याअसंतोजगतीक्षिताः ॥ ७३ ॥ आभा
 स्वरंत्रिजगदित्यतिभातिमास्वरत्वंवेदनंविदनमेवचितेःस्वरूपम् ॥ वाचिस्थितंभवतिचैतदुपोहभेदक्लिष्टप्रशांतवचनस्तुशिवःपरात्मा
 ॥ ७४ ॥ संवेदनंसर्वदतीहशब्दादर्थदभिन्नौनकदाचित्तौ ॥ वीच्यंभसोद्वेदितिनोचितोकिर्यस्याज्ञतायांविदमेवयुक्तम् ॥ ७५ ॥ इ
 वांवा०दं०मो०नि०पू०जीवदो०स्वप्नशतरुद्रौयकथनंनामत्रिपष्टितमःसर्गा॥६३॥ ॥ ७६ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ जीवदवाक्षणादौ
 नाहंसादीनांमुनीश्वर ॥ भिक्षुस्वप्नशरीराणांसंपन्नांकिमतःपरम् ॥ ७७ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रुद्रेणसहसंभूयप्रबुद्धाःसर्वएवतं ॥ मिथ
 श्वदृष्टसंसारारुद्रांशाःसुखिनःस्थिताः ॥ ७८ ॥ तेनरुद्रेणतांमायामवलोक्ययथोदिताम् ॥ स्वांशास्तामेवसंसारस्थितितेप्रोपिताःपुनः ॥ ७९ ॥
 नजडम् ॥ एनद्वेद्विष्टत्रिजगत् ॥ अन्नेनसोम्यशुगेनापोमूलमन्विच्छेत्यादिश्रुतिदर्शितोपायंरुपोहउपसहर ॥ तयोपसंहृतंतदाचारंभणविकारोनामधेयमितिश्रुतिदर्शितदिशा
 वाचिवाद्यान्नेस्थितमवाति ॥ पशातवचनवाङ्मात्रमपियत्रतथाविधस्तुपर शिवःपरमात्मेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ एवसवेदनमात्सचैतन्यसर्वाजगदितिचशब्दादर्थद्विजाभिन्नोसपन्नो नक
 दाचित्तौद्वौस्तः ॥ यस्त्योक्तरूपस्यात्मन अज्ञतायामिदमेवयुक्तननुज्ञतायामित्यर्थः ॥ ७९ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकारो०नि०पू०त्रिपष्टितम सर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ तैस्त्वेद
 हैपुनस्तेपाशेषभोगोत्रवर्णयते ॥ ततो रुद्रगणत्वामि संकल्पस्थिरताक्रमः ॥ १ ॥ अिक्ष्वादि रुद्रात्तदेहैप्यातरात्किंकाटनवतिदेहेपुभोजकप्रार्थ्यशेषाःसतिनवेतिसेदहेत्तदुत्तातरा
 मपृच्छति ॥ जीवदिति ॥ किंसपन्नस्वामशरीरवद्वाधजतायेव्यवहारोपिसपन्नइत्यर्थ ॥ १ ॥ तेरुद्राशामिथश्चदृष्टपूर्वात्तरससाराःसंतःकृतकत्वत्वात्सुखिनःस्थिताः ॥ २ ॥
 तेनकैतुकदर्शनायप्रथमपदत्तेनरुद्रेण ॥ ताजीवदादिसंसारस्थितिमेव ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ महाप्रलयतद्दिपराधावसानतद्भारभ्यक्षयेभोजकाविषयालोनेनसह ॥ जगद्यन्निभासस्यतोषा ॥ ५ ॥ तेषां सर्वेषां कष्टाणां नदानीमत्यरुद्रससारस्य परमं त्व्यानदरानप्यस्ता
 किञ्चित्प्रथमभूत्प्रथमं तत्तारालिककीर्षटादिससारप्रत्येकनाययौ स्वमसाक्षिषजागरमित्यय ॥ ६ ॥ ७ ॥ मध्विप्यनीत्युर्केर्भसिष्टरामसयावकालेनेस्वस्वससारैरुष्विस्वितान्दिनिग
 म्यते ॥ ८ ॥ पाण्डुरा-पुत्रार्थस्थिविशेषकिंसासपाप्रथमस्य ॥ ९ ॥ अशेषाधिष्ठानविश्वराष्ट्र अभ्यस्तारोतुसकष्टस्यसत्त्वानां विभेकेनस्य ॥ मन्मसससत्त्वलितासोका
 विषकार्पयसद्विनिर्त्तरूपपूर्वोत्तरकालयोर्निहितदेवनालितस्यमधिष्ठानतुयत सबास्यततोस्तेवेतिनस्यतयैषभोजकाटोदोधिनिर्वाकस्यिकार्पस्यायकिपासामध्यमित्ययं

॥ श्रीरुद्रउवाच ॥ गच्छताशुनिजस्थानंतनुमुक्ताकलत्रके ॥ कच्चिकालं सभगो गान्मत्सकाशमुपैष्य ॥ ४ ॥ मविष्यमदशायै
 गणामसुरभूषणा ॥ ततोमहाप्रलयतोयास्यामस्तत्परपदम् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वाभगवान् रुद्रस्तेषां सौतरधीयत ॥
 अत्यससारसस्थानं रुद्राणां मध्यमाययी ॥ ६ ॥ प्रपयु स्वास्यदतेपिजीवदवाक्षणादय ॥ सकलत्रे समर्द्धहस्यपयित्वायकालत ॥ ७ ॥
 रुद्रलोकंसमानापमविप्यतिगणोत्तमा ॥ कदाचिद्भ्रांश्चिदस्यतेतारकाकारकरिण ॥ ८ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ भिक्षुसंकल्यरूपस्ते
 जीवदवाक्षणादय ॥ कथसत्यत्वमायाता सकल्पार्थकसत्यता ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सकल्यसत्यतात्वशैत्यजसकल्यसत्य
 ताम् ॥ तत्रयन्नास्ति तन्नास्ति यत सर्वात्मतपदम् ॥ १० ॥ यत्स्वप्नेदस्यतेयश्चसंकल्पं रवलोप्यते ॥ तत्तथाविप्यतेतत्रसर्वकालतदात्मक
 म् ॥ ११ ॥ तद्देशकालात्मतयागत्वादेशांतरयथा ॥ देशादेशांतरयद्भगत्यात्मादिकविना ॥ १२ ॥ नलभ्यतेतथास्वप्नोविनातत्रनलभ्य
 ते ॥ सर्वमस्तिचित कोशेषयथालोकयत्सौ ॥ १३ ॥ चित्तयातद्वाप्नोतिसर्वात्मत्वादविक्षतम् ॥ सकल्य स्वप्नकस्त्वगायया च दशया
 प्यते ॥ १४ ॥ परमभ्यासयोगाभ्यां विना त्वेनलभ्यते ॥ येषां तु योगविज्ञानदृष्टय फलिता स्थिता ॥ १५ ॥

॥ १ ॥ सषकालयस्वरपिधानतश्चकभूत्वातद्देशकालात्मतयातत्रसदाविद्यते ॥ ११ ॥ गत्यादेशांतरयथेत्येतद्विषयानि ॥ देशादिति ॥ यथा मथुरादिदेशांतरयाटलिपु
 षादितपदिषयानमपिगनिर्गमनमात्सास्वस्थयन-आदिपशाच्छुरादिषयाटदमहरादिकाललाद्विकोपवेद्यायु रूपदत्यादिककारणकलापविधाननलभ्यतेतथास्वप्नोपितत्रजापसुषु
 म्पो स्वप्नान्तेषानलभ्यतदनिपरेणाव्यय ॥ १२ ॥ चित्त-कोशकोशसदरोसद्व्यासनाकोशज्ञानेयथायथा-आलोकयन्निभोभकाटोदोधिनिर्वासासनाग्नि-पर्यालोचयन्निर्तयान
 यथादिश्विज्ञानसमपतद्विषयक-पदस्यतयात्सामोति ॥ १३ ॥ सवस्यस्वसंकल्पमादेयुंगपद्वरनिर्दिष्टकउपायसमाह ॥ सकल्यदिति ॥ आच्यतेनतद्दशार्थद्विभिन्नोच- ॥ १४ ॥
 परमिति ॥ अभ्यासोपायविर्याकरोडुसेषय ॥ मन्मथराणां विनाप्यभ्यासत्स्वतप्युत्तद्विद्विज्जिज्ञानकर्मनिश्चिदेशेवन्त ॥ १५ ॥

अध्यासयोग्यो सकल्पितार्थलोभेतदैकाद्यसंपादकत्वेनैवयोगः । ऐकाध्याभावेतुचित्तमनेकार्थध्यासकमेकपि स्वसांकल्पिकमर्थमलभत इत्यसत्यसंकल्पनात्प्राप्त्यनुत्पत्त्या
 शयेनाह ॥ इदमित्यादिना ॥ मया ऐकाध्यशून्येतेन आप्याप्रामुराक्ययतश्चित्तसकल्पिततदस्योभयाश्रयादुभयभशप्राप्तौतिनैकत्रस्थिरीभवतीत्युत्तरेणान्वयः ॥ १६ ॥ यतइत्य
 त्रयलोपस्यासिद्धत्वात्सधिरार्थः ॥ उक्तमेवार्थसामान्योक्तिभिः समर्थयति ॥ सर्वमित्यादिना ॥ १७ ॥ ककुभादिशम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रकतेयोजयति ॥ तस्मादिति ॥ २० ॥ तथा
 पसिद्धरुद्रदेवसार्धयेतसर्वैकध्वम् ॥ अस्यापितथास्थिते ॥ ते आतरालिकाजीवटादयोहनवतिभिश्चसकल्पजीवाः प्रत्येकयत स्थितास्तज्जागच्पृथक्पृथक्कृतान्योन्यनपश्य
 ति ॥ २१ ॥ तर्हिनेरुद्रसन्निधौकथमन्योऽप्यदृष्टवत्तत्राह ॥ अपबुद्धा इति ॥ जीवानामताः ससारभेदात्तद्वोधि नस्तस्य रुद्रस्येच्छया प्रजायते ॥ २२ ॥ तथातद्रूपाबहुत्वात्
 सर्वसर्वत्रपश्यांति येतः शंकरादयः ॥ इदमग्रगतं वस्तु तथासंकल्पितं मया ॥ १६ ॥ नाप्यंयतोभयभ्रंशं सप्राप्तौत्युभयाश्रयात् ॥ सर्वैर्यभि
 मतं कार्यमेकनिष्ठस्यसिद्धयति ॥ १७ ॥ दक्षिणांककुभंगच्छन्कः प्राप्नोत्युत्तरांदिशम् ॥ संकल्पार्थपरैरेवसंकल्पार्थावगम्यते ॥ १८ ॥ अत्र
 स्थार्थपरैरेसंस्थितोर्थावगम्यते ॥ अत्रस्थे बुद्धिसंस्थेयः संकल्पप्राप्तुमिच्छति ॥ १९ ॥ तदासावेकनिष्ठत्वाभावात्तन्नाशयेद्वयम् ॥ त
 स्मादेकार्थनिष्ठत्वाद्भिक्षुजीवेन रुद्रताम् ॥ २० ॥ प्राप्यसर्वात्मनालब्धं तथासर्वतथास्थितेः ॥ भिक्षुसंकल्पजीवास्ते प्रत्येकं तज्जगत्पृ
 थक् ॥ २१ ॥ पश्यांति चैतान्योन्यं रुद्रज्ञानादतेततः ॥ अपबुद्धाः प्रजायंते जावाजीवांतवां चिनः ॥ २२ ॥ तदिच्छयाशुतद्रूपाबहुरूपाश्च
 तद्रह ॥ इहविद्याधरोहस्यामहस्यामिहपंडितः ॥ २३ ॥ इत्येकध्यानसाफल्यं दृष्टांतोस्यां क्रियास्थितौ ॥ एकत्वं च बहुत्वं च मूर्ध्यापडित्यमे
 ववा ॥ २४ ॥ देवत्वं मानुषत्वं च देशकालक्रियाक्रमैः ॥ तुल्यकालमलं कर्तुं धारणाध्यानयत्नतः ॥ २५ ॥ सर्वशंत्प्यः स्वरूपत्वाज्जीवस्या
 स्य कशक्ता ॥ अनंतश्चांतपुंक्तश्च स्वभावोऽस्य स्वभावतः ॥ २६ ॥ सविकारः ससंकोचोऽहिंसस्तेन चिदात्मनः ॥ यदिच्छति तदस्यांग
 जंतुः संपद्यते स्वयम् ॥ २७ ॥

तेतदिच्छयैव जायत इत्यर्थः ॥ प्रातिस्विकससारदर्शनैरेषामेवेच्छाहेतुरित्याह ॥ इहेति ॥ २३ ॥ अन्येषामपि जीवानामस्याप्रसिद्धाया क्रियास्थितौ तज्ज्ञावहारव्यवस्थाया
 मयभिश्चसकल्पसर्गएवदृष्टात ॥ अय जीवो धारणाध्यानयत्नानुसारेण यद्यदित्तत्सर्वकमेणुगपञ्चयथेच्छकर्तुंसमर्थइत्याह ॥ एकत्वमित्यादिना ॥ २४ ॥ देशकालक्रिया
 क्रमैस्तुल्यकालवाकर्तुं मूलसमर्थः ॥ २५ ॥ तत्रहेतुमाह ॥ सर्वैति ॥ यतोय जीवः परमार्थतोऽनंतः अतोऽस्य सर्वशक्तयः सति यतश्चायमेकैकदेहाभिमानलक्षणोऽनेन परिच्छेदेन पुंक्तः
 अतोऽस्यैककार्यात्रशक्तित्वात् ॥ शक्तिसुभावा नुसारतश्चतत्कार्यस्य भावोऽस्य व्यवस्थित इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अतएव प्राणिकर्मानुसारेण स्वर्गनरकाद्यनर्थसहस्रसर्गात्मना मविका
 स सर्वप्राणसहारेण प्रलयालनाचससकोचो जगदीश्वरः अहिंसो हि साप्रयुक्तवैषम्यनैर्घृण्यपशुन्यो यतोऽय जंतुर्जीवसयः स्वयं यदिच्छति तदेवस्वेच्छानुसारादस्य चिदात्मन ई
 श्वरस्य सकल्पात्सपद्यतेनेनैकचित्कस्य चिदिति टाक्रियत इत्यर्थः ॥ तथा च भागवतोवात्सरायणस्य सूत्रम् ॥ वैषम्यनैर्घृण्येन सापेक्षत्वादिति ॥ २७ ॥

१ बुद्धादित्रिंशोर्दीपशक्तियटयोरेकानि तसूत्रस्थभाष्यस्थैक्यटोक्तेः २ पुस्तकात्तरे मूलटीकयोर्नूतनइति पाठः

॥ ४ ॥ महापटपटादियथाधावसानतःपारव्यक्षयेभोजकाविधात्परोनसह ॥ जगद्यतिभासक्षयतोषा ॥ ५ ॥ नेषासर्वेधाकृद्वाणातदानीमन्तकृद्ससारस्ययस्यस्थानदर्शनयस्ता
 सिर्वतम्यभूतसम्भयभातगालिकजीवदादिसारप्रत्येकमाययोस्त्वमसाशीव्रजजागरमित्यथ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऋषिच्यनीत्युक्तैर्बसिद्धरामसषाडकाठोत्सत्ससारैरुषस्थिताइतिग
 म्यत ॥ ८ ॥ प्रामङ्गुराःपृष्टाथस्वैषवशेषजिज्ञासयाप्रभःस्पष्ट ॥ ९ ॥ अशोकपिधानचिद्वराएष अप्यस्तशेतुसकल्पस्यत्यतीविवेकेनत्यज ॥ तत्रसहसत्सवलिगतसक
 लिकायंपत्सदतिरितरूपपूर्वोत्तरकालोर्नास्तितरेवनास्तितरमधिधानतुपत सर्वाभ्यगतोस्त्वेषेतिनस्यन्तयैश्चभोजकाट्टोदोधिगसकल्पिकार्यस्यार्कियासामध्यमित्यर्थ

॥ श्रीरुद्रउवाच ॥ ॥ गच्छताशुनिजस्थानतत्रभुक्काकलत्रकै ॥ कश्चित्कालंसमभोगान्मत्सकारामुपैष्य ॥ ४ ॥ भविष्यमदंशाये
 गणामत्पुरमुपणा ॥ ततोमहाप्रलयतोयास्यामलत्वरपदम् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वाभगवान्कृद्स्तेपासोर्तारधीयत ॥
 अत्यससारसस्थानरुद्राणामध्यमाययी ॥ ६ ॥ प्रययु स्वास्पदतेपिजीवदवाक्षणादय ॥ स्वकलत्रे समदेहस्यपयित्वाथकालत ॥ ७ ॥
 रुद्रलोकसभामापभविष्यतिगणोत्तमा ॥ कदाचिद्भ्राष्टिदस्यतेतारकाकारकारिण ॥ ८ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सिद्धुसकल्यरूपास्ते
 जीवदवाक्षणादय ॥ कथसत्यत्वमायाता सकल्यार्थकसत्यता ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ संकल्पसत्यतात्वशैत्यजसकल्यसत्य
 ताम् ॥ तत्रयन्नाजितन्याकियत सर्वात्मतत्पदम् ॥ १० ॥ यत्सन्नदेस्यतेयच्चसकल्यैरवलोक्यते ॥ तत्तथाविद्यतेतत्रसर्वकालतदात्मक
 म् ॥ ११ ॥ तद्देशकालात्मतयागत्वादेशांतरंयथा ॥ देशादेशांतरयद्दन्नगत्यात्मादिकविना ॥ १२ ॥ नलभ्यतेतथास्वप्नोविनातत्रनलभ्य
 ते ॥ सवमस्तिचित कोशेषपयालोकयत्यसौ ॥ १३ ॥ चित्तयातद्वाप्नोतिसर्वात्मत्वाद्विद्वतम् ॥ सकल्य स्वप्नकस्त्वगययाश्चदशथा
 व्यते ॥ १४ ॥ परमभ्यासयोगाभ्याविनात्येनलभ्यते ॥ येषांतुयोगविज्ञानदृष्टय फलिता स्थिता ॥ १५ ॥

॥ १० ॥ सवकालयत्सर्वधिधानतसत्सकभूत्वात्देशकालात्मतयातत्रसवदाविद्यते ॥ ११ ॥ गत्यादेशांतरयद्येत्येनद्विवर्णोति ॥ देशाविति ॥ यथाभयुरादिदेशांतरयादकिपु
 धारिरथद्विषयानमपिगणितगमनात्सासत्यमनःआदिषदाच्चक्षुरादिपादद्वयभङ्गरादिकालस्तद्विवेकोपदेष्टापुरुषइत्यादिककारणकलापविनानलभ्यतेतथास्वप्नोपिनिष्प्रकायसुषु
 प्सा स्वप्नतरेचानलभ्यतइतिरथात्यय ॥ १२ ॥ चित्तकोशकोभासदेशोसवधासनकरश्चाननेपयापयाआलोकयतिभोजकाट्टोदोधिगतभासनाभिःपर्यालोचयन्तिनयात
 याश्चतत्रदेवसतमपदिषयरूपदरपतयाआभोति ॥ १३ ॥ सवस्य स्वमसकस्यार्देर्गुणद्वारातिर्नैकिकठयायस्तमाह ॥ सकल्यइति ॥ आप्येतेतदराश्रिचिद्विशेषः ॥ १४ ॥
 परमिति ॥ अभ्यासयोगपरिषाकरशैशुसत्य ॥ तेष्वनराणांविनाप्यभ्यासस्तत्रएषयोगसिद्धिफलमस्तीतिविशेषमाह ॥ येषांतिविति ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ एवमेव सर्वेषामपि जीवानां मरणकालोद्भूतस्वकर्मैव स्वमद्वजगदात्मना आभोक्ष्यतीति बोध्यमित्याह ॥ सर्वएवेति ॥ ३ ॥ एवं भिक्ष्वात्मेव तत्र परिच्छिन्नस्वरूपस्य तथा विधोपि देही देहपरिच्छिन्न इव आभोक्षमाकुलस्तिष्ठतीत्यर्थः ॥ अनया भिक्षुकथया ॥ ४ ॥ परापूर्णास्वरूपात्प्रस्यदितात्सासर्वोपि जीवइति एवप्रकारएव न केवलं भिक्षुरित्यर्थः ॥ अहरहः प्रतिदिनस्वप्नेनः अन्नभवसिद्धमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ इदजन्मादिदुःखकचिक्केन चिन्मिन्नेन परिप्रथतीति प्रेरणान्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ इदानीं बधमोक्षतत्त्वसंक्षिप्याह ॥ देहेति ॥ देहनाशोहमिद्यभिमानएवातो बधस्यात्सलाभएवमोक्षइति निष्कर्षइत्यर्थः ॥ किंचिद्यदुक्तामोराभोवर्णिता र्थप्रबोधमाश्रयार्थिभिर्नयेन व्यनक्ति ॥ अहोइत्यादिना

सर्वस्याभासजीवस्य मृतिजन्ममयी स्थितिः ॥ भवत्येव चिदाकाशरूपिण्येवाकृतिगता ॥ २ ॥ पृथक्कृतैक्यमभ्येति स्वात्मासंसारखंडक म् ॥ सर्वएव मृतो जंतुः पृथक्स्वप्ननिभात्मकम् ॥ ३ ॥ एवंततस्वरूपोपि देही चामोक्षमाकुलः ॥ जीवयूथं जयातुभ्यं कथितं कथयानया ॥ ४ ॥ परात्प्रस्यदितात्मेति भिक्षुरात्मकेवलम् ॥ मोहान्मोहांतरं याति जीवो हरहरे वनः ॥ ५ ॥ पर्वताग्रपरिभ्रष्टो ह्यधो धउपलोचया ॥ परमात्मपरिभ्रष्टो जीवः स्वप्नमिमं दृढं ॥ ६ ॥ पश्यत्यस्मादपि स्वप्नाद्याति स्वप्नांतरं पुनः ॥ स्वप्नात्स्वप्नो विनिपतन् मृपैवेदं दृढकिल ॥ ७ ॥ परिपश्यति जीवो तर्मायया जर्जरीकृतः ॥ कचिक्केन चिदेवेह कदाचिदपि वास्वयं ॥ ८ ॥ देहनाशोहमित्यंतो मुच्यते स्वंप्रपद्यते ॥ श्रीराम उवाच ॥ अहो नु विषमो मोहो जीवस्यारयोपजायते ॥ ९ ॥ यथासुप्तस्य सोकेन नानाकारविकारया ॥ मिथ्याज्ञानोपया मिथ्यामाययानिपतत्यलम् ॥ १० ॥ अहो नु खलु वैषम्यं भोमं निजवदुच्यते ॥ भगवन् सर्वदा सर्वसर्वदैव जगत्स्थितौ ॥ ११ ॥ त्वया संभवतीत्युक्तं यथा तच्चानुभूयते ॥ एवं गुणविशिष्टात्मा तन्मोहात्मा सा भिक्षुकः ॥ १२ ॥ कचिदस्ति नवास्तंतरालो क्यकथया शुभे ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अद्य रात्रौ सा माधिस्थस्त्रिलोकी मठिका मिमां ॥ १३ ॥

॥ ९ ॥ स्तोकेनान्येनापि मदश्रमादिनिमित्तेन सुप्तस्य मनःसाप्तमायया यथा अलभत्यंतं भीमैव म्यदुःखसकदनिपतितच्चानिजवत्सत्यवस्थीयवद्वा उच्यते तद्देहो आश्रयार्थमिति प्रेरणान्वयः ॥ १० ॥ सर्वसर्वं न सर्वदा सभवतीति च त्वयाप्यदुक्ततदप्यनुभवात्कृममाभूदित्याह ॥ भगवन्मिति ॥ ११ ॥ एवमुपदिष्टार्थाभिर्नन्देन गुरुप्रतोष्यत्वयाय भिक्षुर्मदो धायकल्पयित्वा लोके उत कचिदस्तीति स देहेन कौतुकात्पृच्छति ॥ एवं गुणविशिष्टइति ॥ तन्मोहात्मा तादाश जीवटादिमोहात्मा ॥ १२ ॥ अतर्योगेन आलोक्यत्वद्दोषाय यथापि कल्पयित्वा मया भिक्षुरुक्तस्तथापि तद्वाक्यस्यादतत्वायोगात्कचित्संभावित एव सः तस्य च योगेनाधुना दर्शने उत्थाने विलवः स्यादित्याशयेन वसिष्ठस्तकालोचितं भवाच अथेति ॥ १३ ॥

दक्षशब्दाद्भागुरिमेतेनहलंतादापिदीर्घदेशेयस्येतिव्युत्पाद्यम् ॥ ९ ॥ तस्यग्रहंकूर्दाप्यानभंगभीताःप्रियाअपिशुत्यानोविशति किल ॥ १० ॥ तस्यभिक्षोः ॥ संवेतुविदेहकव
 ल्यापचरमसाक्षात्कारमामुम् ॥ तत्कुत ॥ यतो नियतेस्तदायुर्नियतुर्विधातु ॥ ११ ॥ तथापाम्भर्णितप्रकारेण ॥ १२ ॥ एवंप्रवविध ॥ अथास्मिन्कल्पे ॥ अयद्विर्निय ॥
 तृतीयोपलभ्यतेतदाभीमयेत्यर्थ ॥ १३ ॥ जगत्सद्वेअकिनाअकिन्नूभतामयाअस्मिन्सर्गोत्तरीयोपलभ्यतइतिपूर्वैणपरैणवाअन्वयः ॥ १४ ॥ अयमयाकालयाअस्मा
 तस्मिन्विहारेस्वकुटीकोशेकपिलमूर्धजः ॥ भिक्षुदीर्घदेशोनामस्थितएवसमाधये ॥ १५ ॥ एकविंशतिरात्रंचतस्यैवंस्थितिशालिनः ॥ दृढा
 र्गलंगुहध्यानभंगभीताविशंतिना ॥ १० ॥ श्रुत्याःप्रियाःकिलतयासंतिष्ठतिसाभिक्षुकः ॥ अद्यैवतस्यसंवेतुंनियतेरीदृशास्थितिः ॥ ११ ॥
 राजयोध्याननिष्ठस्यगतस्तस्यैकविशंतिः ॥ सतुवर्षहस्त्राणितयाचितेनभूतवान् ॥ १२ ॥ कस्मिंश्चिन्त्याक्तेकल्पेभिक्षुरेवंपुराभवत् ॥
 अद्यत्विहद्वितीयोस्मिंस्तृतीयोपलभ्यते ॥ १३ ॥ मयातुपुनरन्विष्यचेनसाचतुरात्मना ॥ तादृग्भिक्षुस्तृतीयोव्याजगतयद्वादरात्ति
 ना ॥ १४ ॥ अस्मात्सर्गात्ततोऽत्रस्तृतीयस्तादृशाशयः ॥ अथान्यलीलयासर्गमयासंप्रोक्षितास्ततः ॥ १५ ॥ यावत्तस्मिंश्चिदाकाशा
 कोशशाथिनिसर्गके ॥ तृतीयो विद्यतेभिक्षुर्ब्राह्मश्वसदृशक्रमः ॥ १६ ॥ एवंतेनैवतेनैवसन्निवेशेनभूरिशः ॥ भविष्यत्यभवत्सर्वपदार्थाः
 सर्गसंततौ ॥ १७ ॥ अस्यांसभायामपिचेमुनयाब्राह्मणास्तथा ॥ भाव्यसर्वसमाचारैस्तरन्यैरप्यनकशः ॥ १८ ॥ नारदेनामुनाभाव्यं
 पुनरन्येनचामुना ॥ एवंकलनकर्मभ्यांयुक्तनान्येनभूरिशः ॥ १९ ॥ एवंजन्मादिनाभाव्यंव्यासेनापिशुकेंनच ॥ शौनकेनपुनर्भाव्यंक्रतु
 नापुलहेनच ॥ २० ॥ अगस्येनपुलस्येनभृगुणागिरसापिच ॥ एतएवतथान्येएवंरूपक्रियास्पदम् ॥ २१ ॥ चिराच्चिराद्भविष्यंतिमा
 येयंविततायतः ॥ सदृशाचारजन्मानसएवात्येचभूरिशः ॥ २२ ॥ भूयोभूयोविवर्ततसर्गेष्वस्मिन्विववर्वाचयः ॥ अत्यंतसदृशाःकच्चिकेचि
 दर्धसमक्रमाः ॥ २३ ॥ केचिदीपस्तमाःकेचिन्नकटाचित्पुनस्तथा ॥ एवमेपानिविततामहतामपिमोहिनी ॥ २४ ॥

सर्गादन्येसर्गासंप्रोक्षितास्तत्रतृतीयस्तादृगाशयोऽत्रद्वयान्वयः ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ यावदिति ॥ ब्राह्मस्तत्रत्यब्रह्मणानिर्भरएतत्सदृशएवमुवनकर्मोविद्यते ॥ १६ ॥ एवब्रह्मां
 हमेनेनसदृशेपदार्थक्रमेतादृशाभिक्षवाप्यनताःसभवातीत्याशयेनाह ॥ एवमिति ॥ १७ ॥ अस्मिन्सर्गेषुमुशुब्धवहाराक्तमेवार्पुनःप्रपचयन्नाह ॥ अस्यामित्यादिना ॥ तैरप्येव
 भिक्षुसदृशसमाचारै स्वसदृशसमाचारैश्रभाब्य ॥ अन्यैरपिएतन्मुनिसमाचारैर्भिक्षुसमाचारैश्रभाब्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ कलंतंज्ञानकर्मंचरित्रताभ्यांयुक्तेन ॥ १९ ॥ २० ॥
 एवंविधस्वरूपस्यस्थानस्यक्रियाणांचास्यदृग्भविष्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

राधान पापयथाद्वारायकोटिहिसोबाधोर्दन्त्यनितिपावद् ॥ १४ ॥ धनगजितमंभमासलपुट ॥ तस्यबाधस्य ॥ १५ ॥ धानपुला कायना ॥ १६ ॥ १७ ॥
 सस्तेनपूर्वभूत ॥ १० ॥ अर्ध्यापारमाक्रान्तिजधर्मसपादयामासु ॥ १८ ॥ मुनिप्रोक्तज्ञानशास्त्रार्थतयत ॥ अभ्यस्त ॥ उपविष्टार्थानुसधानसुखेनक्षणमिषपुनाराम
 पृथापयत्रणोर्द्वैत्यज्ञाननिद्राभावात्कल्पमिषव ॥ १९ ॥ स्वधरभूषणभूतसोरोरिषिमतिवासाप्रतकीनेमद्यत्स्वस्वकापयपरजेआतेसतिरशरथसामान्यतथापूर्वपुत्रद्वयपुन
 आत्पानलोकरवनेनप्राप्यानप्रवणोचितसमासन्नियमकारणनेनस्यो ॥ २० ॥ इतिश्रीबासिष्ठम तास्ययंपकारोनिर्माण पू० प० पर्वटितम ॥ ६५ ॥

शिखुरे ॥ स्तिनास्ति त्रिनेस्थप्रातवंदान्यहम् ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ मुनींचेवकययतिवहिर्मंध्याङ्गिहिस ॥ १४ ॥ उद्भूतलप
 क्षुब्धपनगजितमांसल ॥ तत्यजुभार्यासस्युष्णजलिपरंपरा ॥ १५ ॥ वृषापरौराविटपिनभुष्यंवातधुताइव ॥ पूजयित्वा मुनिश्रेष्ठा
 नुदतिपुन्स्वविपरात् ॥ १६ ॥ सस्मातदनुसोत्तस्योसप्रणामपरंपरा ॥ क्रमेणत्व्यस्तेनैवजन्मु खेचरभूचरा ॥ १७ ॥ सास्यदपुष्यपारा
 खमहव्यापारमाहता ॥ सर्वसपादयामासुर्निजधर्मक्रमोचितम् ॥ १८ ॥ चितवंतं मुनिप्रोक्तमहीचरनभश्चरा ॥ ज्ञानक्षयांस्वणमिव
 नित्यु वस्यमिवापिच ॥ १९ ॥ प्रात पुन प्रसृतकायपरंपरेस्मिन्जातेजनंखचरभूचरभूतसप ॥ आस्थानलोकरचनेनतयैवतस्याव
 न्योन्यमंघटनपूजिनपुन्यलोक ॥ २० ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० विद्योत्तरविस्मयवर्णनानामपचपटितम सर्ग ॥ ६५ ॥ ॥ ६४ ॥
 श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ वसिष्ठमुनिसशुकाविश्रामिनादिसयुता ॥ स्थिता खेचरसिद्धीपाविश्रांतावृपनायका ॥ १ ॥ सरामलक्ष्म
 णासंवतर्पवायसमायज्ञो ॥ सौम्यासमसमाभोगारांतवातेवपस्मिनी ॥ २ ॥ अन्वेक्ष्यवचभ्रममुवाचायमुनीश्वर ॥ बांधयंतिवलादे
 वसानुकृपाहिसाधव ॥ ३ ॥ श्रीवमिष्ठउवाच ॥ ॥ राजनरघुकुलाकाराशांकरघुनंदन ॥ त्यामयाज्ञाननेत्रेणसाभिदुःप्रोक्षिताश्चि
 रम् ॥ ४ ॥ ध्यानेनाहचिरभ्यातस्तादृग्भिक्षुटिदक्षया ॥ दीपानिससविपुलांकुलशैलसपर्वताम् ॥ ५ ॥ यावत्कुनश्चिदप्येवमिदुलभ्यां
 तादृश ॥ वयंकिलमनोरान्यंयहिरप्युपलभ्यते ॥ ६ ॥ ततश्चिभागशेषायांराभ्यापुनरहंधिया ॥ इतराशांतरंयातावेलावानद्वेषाणं
 म् ॥ ७ ॥ जिननामैपतत्राकिश्रीमन्जनपदांमहान् ॥ वल्मीकोपरितत्रास्तिवहिराजनासश्रय ॥ ८ ॥

अर्ध्यापयाननशिशोरशनमुष्यत ॥ तारशानतपाभ्येधमर्मानभूतमाधिन ॥ १ ॥ स्थिताउपविष्टा ॥ सतोयुक्तानेनायका सामगारयश्चिप्रानाउपविष्टा ॥ १ ॥
 पश्चर्नपश्चवर्तीशरती ॥ २ ॥ पश्चपन्वेक्ष्यअपतीक्ष्यपचउवाच ॥ प्रातर्धवाप्यहमितस्वयप्रतिज्ञातत्वावितिभाव ॥ ३ ॥ चिरपश्चितोन्विष्ट चिरमन्विष्यप्रेक्षितदतिबा ॥ ४ ॥
 ५ ॥ पाषण्डतभ्यस्ताधरेश्वरिचिरयोमदतिपूर्वेषान्यप ॥ ६ ॥ उत्तरस्याक्षाशायाविराकातरवेशयातोमनसापयल्लोचितवधानितिपावद् ॥ ७ ॥ बल्मीकाख्याज्ञानपवाहुपरि
 पतोजिननामापयप्रसिद्धाजनपदेशोस्तिनपजनपदेशेवहिराजनास्तिवहिराजनासश्रय ॥ ८ ॥

दकृशब्दाद्गुरिमेनेनहंताहापिदीर्घदेश्यस्येतिव्युत्पाद्यम् ॥ ९ ॥ तस्यगृहंकूर्दाध्यानभंगमीताःप्रियाअपिभृत्यानोविशति किल ॥ १० ॥ तस्मिन्निक्षीः ॥ सर्वतुल्यदहकव
 ल्यायचरमसाक्षात्कारप्रामुम् ॥ तत्कृत ॥ यतोनियतेस्तदायुर्नियतुर्विधातुः ॥ ११ ॥ तथाप्राश्चितप्रकरणे ॥ १२ ॥ एवंप्रवविधः ॥ अथास्मिन्कल्पे ॥ अयद्वितीय ॥
 तृतीयोनेपलभ्यतेतदानीमयत्यर्थः ॥ १३ ॥ जगत्प्रथमालिताअलिबद्धमतामयाअस्मिन्सर्गोत्तरीयोनेपलभ्यतेइतिपूर्वणपरेणवाअन्वयः ॥ १४ ॥ अथमयालीकयाअस्मा
 तस्मिन्निहारेस्वकुटीकोशेकपितृमूर्धजः ॥ भिक्षुर्दीर्घदेशोनामस्थितएवसमाधये ॥ १५ ॥ एकविंशतिरात्रंचतस्र्यैवंस्थितिशांतिनः ॥ इडा
 गलंगुहंध्यानभंगभीताविशंतिनां ॥ १० ॥ भृत्याःप्रियाःकिलतथासंतिपुतिसाभिक्षुकः ॥ अथैवतस्यसंबेत्तुंनियतेरीदृशीस्थितिः ॥ ११ ॥
 राजयोध्याननिष्ठस्यगतास्तस्यैकविशंतिः ॥ सतुवर्षसहस्राणितथाचिन्तनभूतवान् ॥ १२ ॥ कस्मिंश्चिन्नाकनेकल्पेभिक्षुरेवंपुराभवत् ॥
 अथविहद्वितीयोस्मिंस्तृतीयोनेपत्प्रभते ॥ १३ ॥ मयातुपुनरन्विष्यचेतसाचतुरात्मना ॥ तादृग्भिक्षुरतृतीयोन्योजगत्प्रदादरालि
 ना ॥ १४ ॥ अस्मात्सर्गात्ततोत्पद्यस्तृतीयस्तादृशाशयः ॥ अथान्यलिलयासर्गामयासंप्रेक्षितास्ततः ॥ १५ ॥ यावत्तस्मिंश्चिदाकाशा
 कोशशायिनिसर्गके ॥ तृतीयो विद्यतेभिक्षुर्बाह्यश्वसदृशक्रमः ॥ १६ ॥ एवंतेनैवतेनैवसन्निवेशनभूरिशः ॥ भविष्यंत्यभवन्सर्वपदार्थाः
 सर्गसंततौ ॥ १७ ॥ अस्यांसभायासपिचमुनयोवाह्यतास्तथा ॥ भाव्यमेवंसमाचारैस्तरन्यैरप्यनेकशः ॥ १८ ॥ नारदनामुनाभाव्यं
 पुनरत्येनचामुना ॥ एवंकलनकर्मभ्यायुक्तनात्येनभूरिशः ॥ १९ ॥ एवंजन्मादिनाभाव्यंभ्यासेनापिशुकेनच ॥ शौनकेनपुनर्भाव्यंक्रतु
 नापुलहेनच ॥ २० ॥ अगस्त्येनपुलस्त्येनभृगुणांगिरसापिच ॥ एतएवतथान्येचएवंरूपक्रियास्पदम् ॥ २१ ॥ चिराच्चिराद्भविष्यंतिमा
 येयंविततायतः ॥ सदृशाचारजन्मानस्तएवान्येचभूरिशः ॥ २२ ॥ भूयोभूयोविवर्ततसर्गेष्वस्मिन्स्ववर्वाचयः ॥ अत्यंतसदृशाःकचिकेचि
 दर्शसमकमाः ॥ २३ ॥ केचिदीपत्समाःकेचिन्नकदाचित्पुनस्तथा ॥ एवमपानिविततामहतामपिमोहिनी ॥ २४ ॥

त्सागंद्येसर्गा संप्रेक्षितास्तवतृतीयस्तादृगाशयोत्पद्यदस्यन्वयः ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ यावदिति ॥ ब्राह्मस्तत्रत्यब्रह्मणानिर्मितएतत्सदृशएवभुवनकर्मोविद्यते ॥ १६ ॥ एवमस्मा
 दभेदेनसदृशेपदार्थकमेतादृशभिक्षुवोष्यनता सभवतीत्याशयेनाह ॥ एवमिति ॥ १७ ॥ अस्मिन्सर्गेषुमुष्टुव्यवहारोक्तमेवार्थपुनःप्रपचयन्नाह ॥ अस्यामित्यादिना ॥ तैरप्येव
 भिक्षुसदृशसमाचारै स्वसदृशसमाचारैश्चाव्य ॥ अन्यैरपिपुनमुनिसमाचारैर्भिक्षुसमाचारैश्चाव्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ कलनज्ञानकर्मचरित्रताभ्यायुक्तेन ॥ १९ ॥ २० ॥
 एवविधस्यरूपस्यस्थानस्यक्रियाणांचास्यदभाविष्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

शानिरथप्रकाशान्तिदश्वानासषषट्पाणिनास्ति दशविषेष्टालक्षणकमचयूरनिरस्तत्वादेवनास्ति किनर्दिप्रपित्त्यातिरक्षकेवलजुगमेत ॥ तदेवदृग्भिष्टुषारभेस्यष्टमित्याह ॥
 वरति ॥ अनन्ताजीषटादिषाणिकृतपलासामलसम्यगुपलभश्चक्र ॥ २५ ॥ २६ ॥ पातरबुजभिवचिकसितम् ॥ तस्यस्येचमरादीनानाकलशालकछालाश्चपरयेतियोष्यम् ॥
 अर्चयति सङ्घवतमान साधिभश्रान्प्रिर्वाङ्किणार्दिवधुष्टालस्येवद्वारेवेदमशुद्धिमज्जाज्जातम् ॥ २७ ॥ एवमिष्टुमनसीषसर्वजीवमन स्वपिपत्येकजगद्दृष्टयन्निभासत्सङ्घटवितल
 स्पदस्यानर्भोवलद्वान्तप्यविषविषम सगान्दडदितदस्यनवस्येधमायादरोत्सर्ध ॥ तेप्राथमिकवहा स्वयनेपिषतश्नगतजगतस्वहाभिय स्वस्यस्यदृष्टारदृशानमिष्यासत्सापृ
 ष ॥ क्रिस्रतानत्याह ॥ सयात्सनीति ॥ सयात्सम्यक्सिश्चित्सर्करसेपरमात्प्रनिनाशाम्येनस्फुरतिसति ॥ तेनस्यतत्त्वधोयेनतद्गावत्यागुनार्कवित्स्वस्यमित्यथ ॥ २८ ॥ इति

क्षणनशालिनोवमनतिपतिर्दिजुगमेत ॥ फेर्नविशत्यहंरान्नाअनताकतयेनय ॥ २५ ॥ धतासामुपलभालमहोर्भाभामनंगति ॥ प्रति
 भामानभवदमित्यविकसितस्थितम् ॥ २६ ॥ नानाकलहकञ्जालजलेप्रानरिवाङ्जम् ॥ जातसर्वदनादवशुद्धादितमशुद्धिमत ॥ सन्मा
 रजालमविलसार्थिवद्विक्रणादिव ॥ २७ ॥ प्रत्येकमवमुदित प्रतिभासुस्वद स्वहांतरंष्वपिचतस्यविचित्रसदं ॥ भवस्वयननुचर्तपिभि
 यतमित्यसवात्निसुरतिकारणकारणेस्मिन् ॥ २८ ॥ ॥ इ० धा० वा० टे० मो० निवाणप्रकरणपू० जीवटा० सिद्धुसस्तितिकयनना
 मपद्रुपठितम सर्ग ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ टशरपउवाच ॥ मुनिनायकतभिक्षुगत्यासधोषयत्वमी ॥ नरामत्यहिताश्रायिचानयतुकुटी
 गतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ राजसस्यमहाभिक्षा सदह प्राणवर्जित ॥ क्लृदोवैवण्यमायातोनासौजीवितभाजनम् ॥ २ ॥
 तस्यभिक्षासुर्जिवासाभूत्वापन्नजसारस ॥ जीवन्मुक्त स्थितोमुयेनासौसंस्तितिभाजनम् ॥ ३ ॥ तद्देहेमासपर्वतंबलात्रिकासितार्ग
 ला ॥ अतरालतुतिपुतिभत्याभिक्षुद्विदस्वव ॥ ४ ॥

श्रीशारिष्ठम० मासपमकारोनिर्वाणप्रकरणेपू० पद्रुपठितम सग ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मिश्रोस्वमाथीमुक्तस्यदृष्टनशोषवणयति ॥ मिष्टुयाभिषदन्येर्पाधधामोक्ष
 भवरोधत ॥ १ ॥ सर्वोपयतुसमाभेरभूत्थापयतु अमीमत्यहितामयाप्रेषितानरामिषिणोभवदासायाआनयंतु ॥ १ ॥ अर्धैकतस्यसवन्तुनियतरेपनिभ्रयदन्तिभद्रुक्तविस्रस्यत्वयेवपुष्ट
 मितिसुष्टपथासिठउवाच ॥ राजन्निद्रि ॥ क्लृदःप्राणापटभकान्तरसमाग शोषेणैवैवण्यर्थायात ॥ २ ॥ सतर्हिन्दीपयसत्यसकल्पेनमजीवतुतयाह ॥ तस्येति ॥ सत्येवतद्देहोभ्य
 यार्थ्यशेपमसकल्पःप्रवर्ततेनाप्यथोतिभाष ॥ ३ ॥ मासपयतपृष्टार्गलननिकासनीयमितिभिष्टुणाआहर्नैरतरालधार्सिमिलदृष्टैर्गुमत्वावपित्वन्मिषिभिस्तस्यधोयनकनुमश
 स्यमित्याह ॥ तद्दृष्टि ॥ मासस्यपयतिषार्पनिरेषलात्रिकासितार्गलासंतोभिष्टुदृष्टिदस्यधोयत्याहर्द्वारतरालेतिव्रति ॥ षलात्रिकासावलाद्वितिवा ॥ ४ ॥

नतोभासति कायः भिक्षुशरीरं निक्काल्य निःसार्य जलेत्यक्षयति मज्जिष्यति ॥ तस्याकुट्यामन्यंतत्कायाकारशिलाप्रतिमा रूपं भिक्षुपूजाभक्त्या दिव्यवहारवर्तनाय करिष्य
 ति ॥ दृढत्वाद्भक्षणमानसभक्तमनःकल्पितदेवतारूपम् ॥ कर्मधारयः ॥ ५ ॥ एवमुत्तरीत्यामुक्तः ॥ विहारप्राणचेष्टादिव्यापारविषयेनष्टमृतम् ॥ ६ ॥ प्रथमासंगिकमुक्त्वा प्र
 स्तुतमेवावलंबते ॥ एषेत्यादिना ॥ दुर्बोधेन भ्रातिपरराहेतुविक्षेपशक्त्या ॥ अतिवासेन निरस्यते ॥ अस्तीति अविद्यमानैव कृतजगदारभा ॥ हेक्षः कटकतयेव प्रतिभासस्य यो वि
 पर्यासो न्यथाभावस्तस्मान्नकारणकोविभ्रमोदयोयस्याः ॥ ८ ॥ वाचारभणविकारो नामधेयमृत्तिकेत्येव सत्यमित्यादिदृष्टान्तश्रुतिवाचादाष्टिकमायापि इत्थमनृतस्वभाववानुमा
 यते ॥ ९ ॥ ज्ञानपरमात्मा एवं अविवेकाज्जीवत्वमायाति ॥ सच्चत्यविवेकात्सर्वमात्मेति परश्रुतीत्यात्सदृक्चिन्मात्रः परिशिष्यत इत्यर्थः ॥ १० ॥ सः स्वबोधत आत्मैव ॥ अर्बोधतस्तु स
 ततो न शंगसंधानं कायं निक्काल्य तेजले ॥ त्यक्ष्यंत्यन्यं करिष्यंति भिक्षुमक्षुण्णमानसम् ॥ ५ ॥ अनेनैवं सदेहेन भिक्षुर्मुक्तो व्यवस्थितः ॥ क
 थं प्रबोधते न शंतद्विहारशरीरकम् ॥ ६ ॥ एषां गुणमयीमाया दुर्बोधेन दुरस्यया ॥ नित्यं सत्यावबोधेन सुखेनैवातिवस्थिते ॥ ७ ॥ असत्ये
 वरुतारं भाहृक्षः कटकतायथा ॥ प्रतिभासविपर्यासमात्रकारणकोदया ॥ ८ ॥ परमात्मनिवाचेयमित्थं मायानुमीयते ॥ तरंगातीवपय
 सिप्रेक्षामात्राविनाशिनी ॥ ९ ॥ ज्ञोहिदृश्यमया दीर्घस्वप्नात्स्वप्नांतरं वजेत् ॥ एवं जीवत्वमायाति विवेकात्सर्वमात्महृक् ॥ १० ॥ यो यस्य प्र
 तिभासः स्यादात्मैव स स्वबोधतः ॥ स एवादेति संसारः करं जवनगुल्महृक् ॥ ११ ॥ प्रत्येकं भूतमुदितं कृतं संसारमंडलम् ॥ भिक्षोः स्वप्नांतरं द
 वपरां भंगिभिवांभसः ॥ १२ ॥ प्रस्तुतः पद्यजादेव जगत्स्वप्नो यथोदितः ॥ तथैवास्वच्छचित्तोरथोरुदः सर्वजनं प्राति ॥ १३ ॥ पितामहवदा
 भातिसर्गः स्वप्नविलासवत् ॥ प्रत्येकमुदितस्तेन ब्रह्मांडानीवकोटिशः ॥ १४ ॥ स्फुरत्यथातथावास्मिन् जीवः पश्यति विभ्रमम् ॥ तद्दयेयं
 समर्थं च स्वप्नवदीर्घमांतरम् ॥ १५ ॥ चित्सत्तामात्रमासाद्य प्रतीच्युतमात्रतः ॥ जरा मरणदुःखानां क्वचिद्भाजनतांगतः ॥ १६ ॥

एव ससारात्मना उदेति ॥ ११ ॥ भूतं प्राणिनिकायं प्रतिप्रत्येकससारमंडलं यान्या उदितं कतम् ॥ यथा भिक्षोः स्वप्नांतरे अभसो भंगि आवर्ततरगादिविभागमिव विद्धीत्यर्थः ॥ १२ ॥
 समष्टेर्हैरण्यगर्भस्य मनोमात्रनिर्माणत्वादयसर्गः स्वप्नरूपचेष्टादिरपि तथैव भावितुमर्हति अस्यच्छचित्तादुत्थित इति परस्थिर इव भासत इत्याह ॥ प्रस्तुत इति ॥ १३ ॥ चित्तशुद्धौ तु
 पितामहस्येव पितामहवत् स्वप्नविलासवदसत्य आभाति तेन तादृशभावेन ज्ञायते प्रत्येकमय ब्रह्मांडानीवकोटिश उदित इति निश्चीयत इत्यर्थः ॥ १४ ॥ अयं जीवो व्यष्टिप्रपचरूपेण स
 मष्टिप्रपचरूपेण वासाधारणप्रपचरूपेण प्रत्येकमसाधारणप्रपचरूपेण वायथातथावा स्फुरन्मस्तुतथापि तद्दयेयमिति भावसमर्थं दीर्घविभ्रमं परश्रुतीति सत्यमत्र च्छिष्येवेत्यर्थः ॥ १५ ॥
 दीर्घत्वमदर्शने निमित्तमाह ॥ चित्सत्तामात्रमिति ॥ तच्च तः प्रतीच्युतमाह ततावन्मात्रतश्चित्सत्तामात्रमासाद्य आश्रित्य क्वचिच्छिष्येव नरतिर्यगादिदेहे ॥ १६ ॥

ध्यानिरवयवकालात्मनिर्देशमानसषेटापिनास्ति रेहादिषुशालक्षणाकमक्षुद्रनिरलात्मोद्भवगास्ति किनार्ह्यप्रतिपत्तिर्थातिरेकेषुलक्षणात् ॥ तत्रैवैहिसिद्धिपरिप्रेषटमित्याह ॥
 कति ॥ अततावीषदाहिसर्गाकृतयस्तासात्मलस्यगुणलभभक्त ॥ २५ ॥ २६ ॥ पातरुजामिषविकसितम् ॥ तस्यशेषभरारीनानाकलकाळकलालाभ्यपरयेतिपुज्यम् ॥
 आर्षिर्धे सुहृवतमान सर्षिर्धर्महानविर्वाङ्किणार्षिषुशुद्धात्मदेवतारेखेरसशुद्धिमज्जाजातम् ॥ २७ ॥ एषामिच्छुभनसीवसर्वजीवभन स्वपिपत्येकजगद्गुरुमतिभासखडहरितक
 स्यात्स्यार्थीवखडगतरव्यपिष्विचिप्र सगसखडहरितउत्स्यनस्येषैवभायादरोत्सर्ष ॥ तेषामिकखडारस्यपानेपिष्वतद्वगतजगद्वल्लामिष स्वत्वव्यवहारदराममिष्यासत्याए
 ष ॥ किंलतानेत्याह ॥ सवालनीति ॥ सवालम्यस्मिन्निस्सर्तकरसेपरमात्मानावास्स्येनस्फुरतिर्मात ॥ तेनत्वदस्वधाधेमनद्राजन्त्यामनुर्किञ्चित्स्वस्यमित्यथ ॥ २८ ॥ इति

स्वर्णनेहास्तिनोकमप्रतिपत्तिर्हेजुभते ॥ केव विशत्यहोरात्राअनताकृतयानथ ॥ २५ ॥ कृतासाभुपलमालमहोर्माभानांगति ॥ प्रति
 सामात्रमवदमित्यविकसितस्वितम् ॥ २६ ॥ नानाकलहकक्षालजलेप्रानरिवांजुजम् ॥ जातसवदनादवशुद्धादिदमशुद्धिमत्र ॥ सभा
 रजालमखिलसार्थवङ्किणार्षिषुशुद्धात्मदेवतारेखेरसशुद्धिमज्जाजातम् ॥ २७ ॥ एषामिच्छुभनसीवसर्वजीवभन स्वपिपत्येकजगद्गुरुमतिभासखडहरितक
 स्यात्स्यार्थीवखडगतरव्यपिष्विचिप्र सगसखडहरितउत्स्यनस्येषैवभायादरोत्सर्ष ॥ तेषामिकखडारस्यपानेपिष्वतद्वगतजगद्वल्लामिष स्वत्वव्यवहारदराममिष्यासत्याए
 ष ॥ किंलतानेत्याह ॥ सवालनीति ॥ सवालम्यस्मिन्निस्सर्तकरसेपरमात्मानावास्स्येनस्फुरतिर्मात ॥ तेनत्वदस्वधाधेमनद्राजन्त्यामनुर्किञ्चित्स्वस्यमित्यथ ॥ २८ ॥ इति
 मधुद्रुपितम सर्गा ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दशरथउवाच ॥ ॥ मुनिनायकतमिक्षुगत्वास नोवचत्वमी ॥ नरामव्यहिता शीघ्रचानयतुकुटी
 गतम् ॥ १ ॥ ॥ श्र्वाभिपुउवाच ॥ ॥ राजसस्यमहाभिक्षां सुदह प्राणवर्जित ॥ क्लेदावैवण्यमायातोनासौजीवितमाजनम् ॥ २ ॥
 तस्यभिक्षासुजीवासाभूत्वापद्यजसारस ॥ जीवन्मुक्त स्थितोभूयानासौसंस्थितिमाजनम् ॥ ३ ॥ तद्वहेमासपर्वतयलान्निष्कासितार्ण
 ला ॥ अंतरालतुतिपुतिपुत्त्यामिक्षुविद्वसव ॥ ४ ॥

श्रीशासितम माल्ययकशोनिर्वाणप्रकरणेषु पदपटितम सर्ग ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भिक्षोस्समाधौमुक्तस्यदहनाराभ्रवर्ष्यते ॥ भिक्षुर्मानिषद्वयैर्वाबधामोक्ष
 स्वरोधत ॥ १ ॥ सशोषयगुणसमाधेर्भूत्वापद्यतु अमीमव्यहितमयाधोदितानरामिषणोमषदासपाकानयतु ॥ १ ॥ अर्षवतस्यसवचतुनियतरेपनिभ्यदन्तिमदुकविस्सृत्यत्वयेदपुट
 भिनिसूषयन्सिद्धउवाच ॥ राजन्निद्रि ॥ हेह प्राणापटभकान्तरसमाग शोपैर्षवैवण्यमायात ॥ २ ॥ सतर्ह्वत्वदीयसस्यसकस्येनमकीर्णतयाह ॥ तस्येति ॥ सत्यवतहेहभोभ्य
 पारथ्योपमसकस्यभ्रवसतिनाम्ययेतिमाध ॥ ३ ॥ भासपयतयुर्गालननिष्कासनीयमितिभिक्षुणाभासैरतरालवासिभिक्षुर्भूयैर्गुणत्वात्पित्वन्मन्त्रिभिक्षुत्वाधोपनकमुमरा
 स्यामित्याह ॥ तद्वहनति ॥ भासस्यपदीचरमनिवलाग्निष्कासितार्णला सनोभिक्षुर्हेहदिवसाभुत्त्यावर्ह्वार्षीभरारोतिधति ॥ बलाग्निस्वाज्ञाबलादितिवा ॥ ४ ॥

नतोभासतेकायभिक्षुशरीरेनिक्वाल्यनिःसार्यजलेत्यक्ष्यतिमज्जिष्यति ॥ तस्याकुट्यामन्यतल्कायाकारशिलाप्रतिमस्वरूपंभिक्षुपूजाभक्त्यादिव्यवहारप्रवर्तनायकरिष्यं
 ति ॥ दृढत्वाद्दक्षुणमानसभक्तमनःकल्पितदेवतारूपम् ॥ कर्मधारयः ॥ ५ ॥ एवमुत्तरीत्यामुक्तः ॥ विहारेषाणचेष्टादिव्यापारविषयेनष्टंस्तम् ॥ ६ ॥ प्रश्नप्रासंगिकमुक्त्वाप्र
 स्तुतमेवावलंबते ॥ एवेत्यादिना ॥ दुर्बोधेनधातिपरपराहेतुविक्षेपशक्त्या ॥अतिवाहनेनिरस्यते॥५॥असतीअविद्यमानैवकृतजगदारभा ॥ हेम कटकतयेवप्रतिभासस्ययोवि
 पर्यासीत्यथाभावसम्भावकारणकोविधमोदयोयस्याः॥८॥वाचारभणविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादिदृष्टान्तश्रुतिवाचादाष्टितिकमायापिदृश्यमन्तस्वभौववानुमा
 यते ॥ ९ ॥ ज्ञःपरमात्माएवअविवेकाज्जीवत्वमायाति ॥ सचस्वविवेकात्सर्वमात्मेतिपरशतीत्यात्सदृक्चिन्मात्रःपरिशिष्यतइत्यर्थः ॥ १० ॥ सःस्वबोधतआत्मैव ॥ अबोधतस्तुस
 ततोनाशंगसंधानंकार्यंनिकात्यतेजले ॥ त्यक्ष्यंत्यन्यंकरिष्यंतिभिक्षुमक्षुण्णमानसम् ॥ ५ ॥ अनेनैवंसदेहेनभिक्षुमुक्तोव्यवस्थितः ॥ क
 थंप्रबोधतेनष्टंतद्विहारेशरीरकम् ॥ ६ ॥ एषांगुणमयीमायादुर्बोधेनदुरस्यया ॥ नित्यंसत्यावबोधेनसुखेनैवातिवाह्यते ॥ ७ ॥ असत्ये
 वदुत्तरंभाहेशःकटकतायथा ॥ प्रतिभासविपर्यसिमात्रकारणकोदया ॥ ८ ॥ परमात्मनिवाचेयमित्यंमायानुमीयते ॥ तरंगात्तीवपय
 सिप्रेक्षामात्रविनाशिनी ॥ ९ ॥ ज्ञोहिदृश्यमयादीर्घस्वप्नात्स्वप्नांतरंब्रजेत् ॥ एवंजीवत्वमायातिविवेकात्सर्वमात्मदृक् ॥ १० ॥ योयस्यप्र
 तिभासःस्यादात्मैवसस्वबोधतः ॥ सएवोदेतिसंसारःकरंजवनगुल्मदृक् ॥ ११ ॥ प्रत्येकंभूतमुदितंक्रतंसंसारमंडलम् ॥ भिक्षोःस्वप्नांतरद
 वपरांभंगिनिवांभसः ॥ १२ ॥ प्रस्तुतःपद्मजादेवजगत्स्वप्नोयथोदितः ॥ तथैवास्वच्छचित्तोरथोरुदःसर्वजनंप्रति ॥ १३ ॥ पितामहवदा
 भातिसर्गःस्वप्नविलासवत् ॥ प्रत्येकमुदितस्तेनब्रह्मांडानीवकोदिशः ॥ १४ ॥ स्फुरत्यथातथावास्मिन्जीवःपश्यतिविभ्रमम् ॥ त्दयेयं
 समर्थचस्वप्नवदीर्घमांतरम् ॥ १५ ॥ चित्सत्तामात्रमासाद्यप्रतीच्युतमात्रतः ॥ जरामरणदुःखानांक्वचिद्भाजनतांगतः ॥ १६ ॥

एवससारात्मनाउदेति ॥ ११ ॥ भूतप्राणिनिकायंप्रतिप्रत्येकससारमंडलंथात्याउदितकतम् ॥ यथाभिक्षोःस्वभातरेअंभसोभंगिआवर्ततरगादिविभागमिविक्रीत्यर्थः ॥ १२ ॥
 समदेर्हिरण्यगर्भस्यमनोमात्रनिर्माणत्वादयंसर्गःस्वमएवचेद्वाधेरपित्तथैवभित्तुमर्हति अस्यच्छचित्तादुस्थितइतिपरस्थिरइवभासतइत्याह ॥ प्रस्तुतइति ॥ १३ ॥ चित्तशुद्धीतु
 पितामहस्येवपितामहवत्स्वमविलासवदसत्यथाभातितेनतादृशभागेनज्ञायतेप्रत्येकमयब्रह्मांडानीवकोदिशोदितइतिनिश्चीयतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ अयंजीवोव्यापिप्रपचरूपेणस
 मष्टिप्रपचरूपेणवासाधारणप्रपचरूपेणप्रत्येकमसाधारणप्रपचरूपेणवायथातथावास्फुरन्मस्तुतथापिदृश्येप्रतिभानसमर्थदीर्घविभ्रमंपश्यतीतिसस्वप्नत्रन्मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ १५ ॥
 दीर्घस्वप्नदर्शनेनिमित्तमाह ॥ चित्सत्तामात्रमिति ॥ तत्रतत्रप्रतीतश्च्युतमादृशतावन्मात्रतश्चित्सत्तामात्रमासाद्यआश्रित्यक्वचिक्वस्मिंश्चिद्वेचनरतिर्यगादिदेहे ॥ १६ ॥

नसद्यस्त्वमवधिप्रसूकरतयास्तिदीप्तिवित्तेशस्यदमात्रेणाय-यातात्वाकर्मब्रह्मलोकधारकत्वाकत्वाभुजानासस्थितेत्यर्थ ॥ १७ ॥ परमात्मविदेवमण्यकल्पनयातद
 धीनस्वरूपिणीभूत्वातद्वारण्यकीर्षनामककृपगतासतीआत्मनिदहाकारसम्भारिणीअप्यप्रवाहियथात्वाविषयाकारसम्भारिणीभूत्वाविलुठति ॥ १८ ॥ अस्त्वमस्यर्षी
 स्यातीवार्तिनामकप्रभेदलयाविपरमार्त्तये अस्यासहस्रैरप्यधिष्ठानस्यान्यत्वायोगादिप्रियमपुरुषार्थफलकीषणद्विकल्पदुर्दीकरोति ॥ चित्तनीति ॥ प्रत्यगात्माचित्तस्युपा
 ध्याकार्पात्रिमाध्यापराधात्किपरमात्माप्रस्तनपरवाब्रह्मकिआत्माप्रत्यगात्मानिकिमस्यब्रह्मणोभुस्त्वस्यदर्थेणनिर्देवनाद्वीयाधिककीर्षनाभोदेवदत्तयज्ञदत्तादेर्देनास्यआदि
 पराद्याणाम्क्वच्युदादिनास्यभार्द्दान किनुभभोदेव्युपाधिधरात्सर्वैसप्रत्यक्षे ॥ तथाच्युति ॥ सपुण्यदृष्टयधितथानस्यारथेभ्य प्राणान्येधमाणोनामभावतिषदभ्याक्परस्यच्यु-
 पानालंबस्रलंबववाचित्तस्युदतशालिनी ॥ चित्ताशस्यदमात्रेणकृत्वाकत्वेवसस्थिता ॥ १ ॥ अचित्तस्वरूपिणीजीवनामरूपगतात्मनि ॥
 अन्यत्रचविलुठतिगत्यासभ्रमहारिणी ॥ १८ ॥ चित्तेतिपरमात्मानपरमात्मानवानकिसु ॥ जीवदेहादिनासोस्यप्रतिर्विवादिवाहर्ता
 ॥ १९ ॥ ब्रह्मण्यवपरब्रह्मजगदृष्ट्यैवसास्थितम् ॥ शुद्धाकाशमिवाकाशेजलेजलमिवामलम् ॥ २० ॥ लोकोब्रह्मणएवायजगद्भूष्युतिष्ठ
 ति ॥ विभक्त्यन्यतयावांघातप्रतिर्विधाटिवाभक ॥ २१ ॥ स्पृदिस्पृदाकतेवेहस्वत-सज्ञाविलीयते ॥ साप्यलपरिणामेनलीयतेभीषृतंचथा
 ॥ २२ ॥ चित्तस्पृदएवचित्तस्पृदेसवात्मनिविजृम्भित ॥ सदास्पृटीजुभाणादिकलितनात्रवास्तवम् ॥ २३ ॥ नस्पृदोस्तीहनास्पृदोनेकता
 वापिनद्विता ॥ शुद्धचिन्मान्नसर्वस्वयैवास्तितयास्थितम् ॥ २४ ॥ सारेणतुविचारणसर्वशब्दार्थयोसमे ॥ चिन्मान्नमेवज्ञातेऽयना
 स्तित्यपिनविद्यते ॥ २५ ॥ भेदेवदनयोर्वेतिभेद-प्रकृतिलांछनम् ॥ अभेदबोधाटखिलेगलितेशिष्यतेपरम् ॥ २६ ॥

७ नस्यप्राथम्यन्वानोपनदतिताभ्येतस्यकर्तव्याभ्येवेति ॥ १ ॥ एकैक्यदर्शिनजगद्दृष्ट्याप्यद्वारादृष्ट्येपरब्रह्मब्रह्मण्येवसंस्थितार्कपुन-परमार्थदृष्ट्यासमूलोपाधिबाधेनद्वाप्यमि
 तिभाव ॥ २० ॥ किञ्चर्यणादौगुत्वाहयतभिन्नुत्तवस्यस्थितामप्यथाच्युतिसंभावनापित्या अयजिषलोकस्तुत्वात्मभूतस्याभायस्यब्रह्मणएवमूर्तिसूर्त्तस्यकेपुजगद्भूष्युति
 र्त्तनिर्गतस्यभावनारहितयापिअन्यतयाआत्मन्यतिरिक्तमन्यन्ममभयहेतुरस्तीतिबोधाद्विभेदीत्याभ्यर्थमित्यर्थ ॥ २१ ॥ अभ्यताभाधेष्युद्विस्वोहेतुरितिबुद्धिस्वरसनाप्य
 भ्यासेनअस्यदीकृतभदुबुद्धिलक्षणासंज्ञास्वतएषुबुद्धीषिदीपतसमुद्दिश्यलपूर्णब्रह्माकारेणअरमसाक्षात्कारेणपरिणामेनाभीकृतपुनमिदद्विदेब्रह्मणिद्विलीयतइत्यर्थ
 ॥ २२ ॥ बाधमाधत्कचकुरालकाटिदुर्भेषजगद्विदीपतमनिषेधवास्तवचित्तस्यदमात्रत्वादित्याह ॥ चित्तस्यदरूपेति ॥ २३ ॥ कश्चित्मिदिकथयतामितिचेन्नस्वदशातद्वरानादि
 स्याह ॥ नति ॥ २४ ॥ सर्वशब्दस्यतदर्थस्यच्युत्तमेएकरसेत्तभावेज्ञातेसन्निष्पान्नेमेवपरमार्थस्य ॥ नास्तीतिअत्रावभूतेव्ययपवचोनिषिद्यतेदुरेकादइत्यर्थ ॥ २५ ॥ २६ ॥

यथोक्तैवस्तु स्थितिर्केन चिदप्यथा कर्तुं शक्येति वसिष्ठः प्रतिजानीत ॥ नानातति ॥ एवकारः ॥ अन्यकर्म ॥ हेराभक्त्यज्जन्तुः प्रकृत्या न प्रकृत्या गतिरिति ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता
 वेषणानुबोधे पूर्णचिद्रूपव्याप्तिं अस्मिन्नर्थेयकंचपृच्छ ॥ एवमेवास्ति परमार्थः ॥ तस्मादेव तव मम अन्यस्य च परानिःशकता प्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता
 बलादेव जायदादिसर्वावस्था द्वैतापलापः प्रवृत्त इत्याह ॥ तत इति ॥ २८ ॥ अर्वाधवशादेव द्रष्टृश्रुत्यादि त्रिपुटी जागत् ॥ यदात्वबोधः ॥ असत्य एव तदा शुद्धात्मरूपा तच्छान्तिरेव
 काजगन्नाम्नी ॥ यतः साशातिरेव गच्छति सर्वतो व्याप्नोतीति व्युत्पत्त्या एव जगन्नामयो ग्यतया व्युत्पत्त्या स्थिता ॥ द्रष्टृश्रुत्यदर्शनात्मिका त्रिपुटी तु अत्यन्ताप्रसिद्धेति नासौ तदा जगन्नाम्नी
 त्यर्थः ॥ २९ ॥ ननु चित्राणादिस्पन्दस्य बोधमात्रेण कथं तद्विचित्रित्वेन तच्छ्रेतुसकल्पक्षयादेवत्याह ॥ स्पन्द इति ॥ ३० ॥ चित्रः अभावनाददर्शनं द्वैतैक्यादिरूपसकल्प उदितः
 नानातैवास्त्वबोधेन सर्वो धस्त्वनेव क्षणात् ॥ पृच्छ कंचैव मस्येव तस्मान्निःशंकता परा ॥ २७ ॥ ततः स्वप्नो न जागर्ति न सुषुप्तिर्न तु र्यता ॥
 नवंधांस्ति नमोक्षोस्ति नान्यथा कल्पनात्मकम् ॥ २८ ॥ शांतिरेका जगन्नाम्नी शांतिरेव भवति स्थिता ॥ अर्वाधोऽसत्य एवातः क्रद्रष्टृश्रुत्यदर्श
 नम् ॥ २९ ॥ स्पंदोप्यस्पंद एव स्यान्निःसंकल्प नयाचते ॥ न स्पंदास्पंदयोर्भिन्नासंकल्परहितैव चित् ॥ ३० ॥ द्वैतैक्यविकलरूपसंकल्प
 श्रिदभावनात् ॥ सच भावनमात्रेण गतो ब्रह्मैव शिष्यते ॥ ३१ ॥ चिच्छंदाविवेके संकल्पकलंकः स्फुरतीव यः ॥ नासौ कलंकसद्विचिच्छिद्विनस्पधनं
 वपुः ॥ ३२ ॥ चिद्विनस्पनसन्नासन्मथीयतां यततेपदे ॥ इत्यदोषमहाबोधसारसंग्रहणं कृतम् ॥ ३३ ॥ चिच्छंदाविवेकासंकल्पकलंकात्तविवि
 प्रहः ॥ त्वया भव्येन संग्रहो भावाभावक्षयात्मना ॥ ३४ ॥ भावाभावादिकलनां नीत्वा चिन्मयतां चितः ॥ समो ह्यस्रविलासांतः समा
 ध्वसयथा सुखम् ॥ ३५ ॥ स्पंदास्पंदौ कल्पना कल्पनावाचित्ताभायो विद्विनामाधिनान्ना ॥ सर्वाकारानिर्दतिः शांतिसत्ता पूर्णा पूर्णत्व
 कमेवास्थितेति ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवां दे० मोक्षोपायेषु नि० पू० ब्रह्मैक्यप्रतिपादनं नाम सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥
 सच भावनमात्रेण दर्शनमात्रेण गत इति द्वैतैक्यरहिता चिद्वैक्यैव शिष्यत इत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ तददर्शनप्रकारमाह ॥ चिच्छंदाविवेक इति ॥ ३२ ॥ नासौ कलंक इत्यर्थे युक्तिमाह ॥ चिद्व
 नस्येति ॥ त्वया चिद्विनस्पततेपदे स्थायताम् ॥ यद्यस्मात्पूर्णभावस्थानात्मकत्वादिस्त्वैक्यस्य मापन्न पृथङ् न स नत्वदात्मना च सत् भवति इति अनयैव युक्त्या सर्ववस्तूनामात्मैक
 रस्य सपादकनिर्दोषबोधसारस्य संग्रहणसम्यगवलंबनकुरु ॥ ३३ ॥ हेचिच्छंदाविवेक हे असकल्पकलक ॥ भावाभावक्षयात्मना भव्येन त्वया सस्पृष्टः सर्वापि पदार्थाः अमृतविभदः
 संपद्यते अहोतेमाहात्म्यमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ चित्रः समो ह्यस्रविलासात्म्यं तं सम्यगाध्वसयति श्रानिभज ॥ ३५ ॥ हे राम त्वअधिनाम्ना आनदसमुद्राख्येन स्वरूपेण स्थितः स न स्पंदास्य
 दौ कल्पनासकल्प अकल्पनाविकल्पो वेति यावाश्चत्ताम्नायाश्चत्तथातिभेदः स नवोपि सर्वाकारानिर्दतिः सुरैक्यकारसाशातिसत्तैव तथातथा आस्थिता इमे च पूर्णा पूर्णदेशे एकमेव मे
 स्वरूपमिति विद्वि ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे निर्वोपु० सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥

१ विकसद् रूप इति पुस्तकारेण तः ॥ उभयविधपाठमभ्येटीकानुग्रहो मूलपाठेऽस्तीति भाति २ अत्रटीकानुरोधेन कर्तव्यं विपाठोपेक्षित इति भाति

यद्योक्तैः तत्र स्थितिर्न केनचिदप्यथाकर्तृशक्येति विसिद्धमिति जानीते ॥ नानातेति ॥ एवकाराभिन्नकर्म ॥ हेरामत्वअवाचनवर्तनानातासत्त्वं ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता
 वेक्षणानुबोधः पूर्णचिद्रूपव्याप्तिरस्मिन्नर्थयुक्तंचपृच्छ ॥ एवमेवास्ति परमार्थः ॥ तस्मादेव तत्र मम अन्यस्य च परानिःशकताप्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता
 बलादेव जायमाना इति सर्वावस्थाद्वैतापलापप्रवृत्तइत्याह ॥ ततइति ॥ २८ ॥ अबोधवशादेव दृष्टदृश्यादित्रिपुटीजगत् ॥ यदात्वबोध ॥ असत्यएव तदाशुद्धात्मरूपात् च्छान्तिरेव
 काजगन्नाम्नी ॥ यतःशाशान्तिरेवगच्छतिसर्वतोव्याप्तोतीतिव्युत्पत्त्याएवजगन्नामयोम्यनयाव्यवस्थिता ॥ दृष्टदृश्यदर्शनात्त्रिपुटीतुअस्यताप्रसिद्धेतिनासौतदाजगन्नाम्नी
 त्यर्थ ॥ २९ ॥ ननुचित्तप्राणादिस्मृश्यबोधमन्त्रेणकथयित्वास्तिरितिचेतद्धेतुसकल्पक्षयादेवेत्याह ॥ स्पदइति ॥ ३० ॥ चित्तअभावनाददर्शनद्वैतैक्यादिरूपसकल्पउदितः
 नानातैवास्त्वबोधेनसर्वोपस्वनवेक्षणात् ॥ पृच्छुकंचैवमस्त्येवतस्मान्निःशंकतापरा ॥ २७ ॥ ततःस्वप्नोत्तजगर्तिर्नसुषुप्तिर्नतुर्यता ॥
 नवंधांस्तिनमोक्षोस्तिनान्यथाकल्पनात्मकम् ॥ २८ ॥ शांतिरेकाजगन्नाम्नीशांतिरेवमवास्थिता ॥ अबोधोऽसत्यएवातःकद्रष्टदृश्यदर्श
 नम् ॥ २९ ॥ स्पंदोप्यस्पंदएवस्यान्निःसंकल्पतयाचते ॥ नस्पंदास्पंदयोर्भिन्नासंकल्परहितैवचित् ॥ ३० ॥ द्वैतैक्यविकलारूपसंकल्प
 श्रिदभावनात् ॥ सचभावनमान्त्रेणगतोब्रह्मैवशिष्यते ॥ ३१ ॥ चिच्चंद्रविंवेसंकल्पकलंकःस्फुरतीवयः ॥ नासौकलंकस्तद्विद्विचिद्वनस्यघनं
 वपुः ॥ ३२ ॥ चिद्वनस्यनसन्नासस्योपयतांयततेपदे ॥ इत्यदोषमहाबोधसारसंग्रहणं कर्तम् ॥ ३३ ॥ चिच्चंद्रविंवांसंकल्पकलंकाभ्यतवि
 ग्रहः ॥ त्वयाभ्येनसंसृष्टोभावाभावक्षयात्मना ॥ ३४ ॥ भावाभावादिकलनानीत्वाचिन्मयतांचितः ॥ समोह्यासविलासांतःसमा
 ध्वसयथासुखम् ॥ ३५ ॥ स्पंदास्पंदौकल्पनाकल्पनावाचित्तामायोविद्विनामाधिनाम्ना ॥ सर्वाकारानिर्दतिःशांतिसत्तापूर्णापूर्णैत्ये
 कमेवास्थितेति ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यापूर्वांवां दे० मोक्षोपाच्युनि० पू० ब्रह्मैक्यप्रतिपादनं नामसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥

सचभावनमान्त्रेणदर्शनमान्त्रेणगतइतिद्वैतैक्यरहिताचिद्व्रह्मैवशिष्यतइत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ तदर्शनप्रकारमाह ॥ चिच्चंद्रविदेति ॥ ३२ ॥ नासौकलकइत्यर्थयुक्तिमाह ॥ चिद्व
 नस्येति ॥ त्वयाचिद्वनस्यततेपदेस्थायाताम ॥ यथास्मात्पूर्णभावावस्थानात्सकल्पादिस्वदैकरस्यमापन्नपृथङ्नसत्त्वशालनाचसत्त्ववतिइतिअनवैयुक्त्यासर्ववस्तुनामत्तैक
 रस्यसपादकनिर्दोषबोधसारस्यसंग्रहणसम्यगवलंबनकुरु ॥ ३३ ॥ हेचिच्चंद्रविब हेअसकल्पकलक ॥ तावाभावक्षयात्मनाभ्येनत्वयाससृष्टःसर्वोपिपदार्थःअनृतविग्रहः
 सपद्यतेअहोतेमाहात्म्यमित्यर्थ ॥ ३४ ॥ चित्तःसमोह्यासविलासस्यतसम्यगाध्वसविविश्रांतिभज ॥ ३५ ॥ हेरामत्वअधिनाम्नाआतदसमुद्राख्येनस्वरूपेणस्थितःसत्स्पंदास्य
 दैवलयनासकल्पअकल्पनाविकल्योवेतियावाश्रित्ताम्नायाश्रित्तथातिभेदसन्वोपिसर्वाकारानिर्दतिःसुरवैकरसाशातिसत्त्वैतथातथाआस्थिताइमेचपूर्णापूर्णदशेएकमेवमे
 स्वरूपमितिचिद्वि ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्त्रात्पर्यप्रकाशेनिर्वा० पू० सप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥

१ विकसद्भूयतिपुस्तकातरेपाठः ॥ उभायविधपाठमध्येटीकानुग्रहोमूलरूपदेस्तीतिभाति २ अत्रटीकानुरोधात्कुर्वन्तिपाठोपेक्षितइतिभाति

अथवातरस्थलीलधेयस्यपूर्णमस्थितिलीलया तज्ज्ञास्तुच्छाक्तनमौनत्रयेयंधरूपमेवेदनिरस्यमितिकुप्यंतु चिदानंदविलासएवेतिबुद्ध्यानवाकुप्यंतुतथापितेषामत्रोपादे
यताज्ञानमेवनास्तीत्यर्थतस्यार्थिस्याह ॥ नात्रेति ॥ १४ ॥ जीवन्मुक्तानामितिरनुभावस्तत्रस्थितम् ॥ जतोर्भावतीतिशेषः ॥ अतस्त्वमपिशृणु ॥ १५ ॥ तत्त्वदर्शनेसिद्धेअयत्ने
नैवतस्तिथ्यतीतिनपूर्वमौनछेरासापेक्षेत्याह ॥ नात्रेति ॥ ऊर्ध्वार्धोमध्यसचारभेदेनत्रिविधः ॥ विषयलाभहर्षणनोहृत्स्यतेनिरोधछेरेननभलायते ॥ १६ ॥ तस्यज्ञानबाधि
तचित्तकथमवतिष्ठतेत्याह ॥ चेतइति ॥ १७ ॥ विभाजकविकल्पक्षयात्तारतम्यविभागाभावाच्चाविभागम् ॥ अतएवानभ्यासमभ्यासनिरपेक्षम् ॥ अपरिच्छिन्नात्स्वरूपत्वाद्

नात्रोपादेयताज्ञानमेतन्मौनत्रयेकिल ॥ लीलयाकथितंतेनतज्ज्ञाःकुप्यंतुवानवा ॥ १४ ॥ इदंशुषुप्तमौनंतुजीवन्मुक्तमितिस्थितम् ॥
अपुनर्जन्मनोजंतोःशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १५ ॥ नात्रसंयम्यतेप्राणस्त्रिविधोनापियोज्यते ॥ नाहृत्स्यतेनभ्यायंतेसमस्तंद्रियसंविदः
॥ १६ ॥ नानाताकलनेयंचनवल्गतिनशाभ्यति ॥ चेतोनचेतोनानाचेतोनसन्नासन्नचेतरत् ॥ १७ ॥ अविभागमनभ्यासंस्यदनाद्यंतमा
स्थितम् ॥ ध्यायतोऽध्यायतश्चैतत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ १८ ॥ यथाभूतमिदंबुद्ध्याजगन्नात्विविभ्रमम् ॥ यथास्थितमसंदेहंसौषुप्तमौ
नमेवतत् ॥ १९ ॥ अनेकसंविद्रूपात्मशिवेनैवेदमाततम् ॥ इत्यास्थितमनंतंयत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २० ॥ आकाशंनैवचाकशांसर्वम
स्तिचनोस्तिच ॥ इतिचित्तंसमंशान्तंयत्तन्मौनंशुषुप्तवत् ॥ २१ ॥ सर्वशून्यनिरालंबंशांतिविज्ञप्तिमात्रकम् ॥ नसन्नासदितिचस्यामासि
तंमौनमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भावाभावदशादेशविशेषैर्विततोस्थितैः ॥ संविदोयदनाभासस्तन्मौनंपरमंविदुः ॥ २३ ॥ अत्यंतसमत्तैवांत
श्चेतसाऽद्यतिरूपिणा ॥ यदनावर्तनंसंविदुत्तेस्तन्मौनमक्षयम् ॥ २४ ॥ नाहमस्मिन्चाप्योस्तिनमनोनचमानसम् ॥ इतिसंविदसंविन्ति
रविच्छिन्नातिमौनिता ॥ २५ ॥ अहमस्मिजगत्यस्मिन्स्वस्तिशब्दार्थमात्रकम् ॥ सत्तासामान्यमेवेतिसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २६ ॥ यस्मा
त्संविदमेवस्यात्स्वान्यादिकलनाकृतः ॥ अनंतमेवसौषुप्तंसर्वमौनमतस्तम् ॥ २७ ॥

नाप्रथम् ॥ १८ ॥ जगदितिनानात्वविभ्रमोयास्मिस्तत्रइदआत्मतत्त्वंयथास्थितंबुरध्या ॥ १९ ॥ अनेकधासंविद्रूपाणामात्मायःशिवस्तेनैवाततंपूर्णंआस्थितमवस्थानंयत्तदित्यर्थः
॥ २० ॥ शून्यरूपत्वाभावाच्चैवचाकाशे ॥ २१ ॥ यस्याजीवन्मुक्तदशायामासितमवस्थानम् ॥ २२ ॥ भावाभावादिविशेषैःसंविदोऽनाभासःअविवर्त्तः ॥ २३ ॥ बाधित
त्वादित्यतमसत्तैव ॥ २४ ॥ मानसविकल्पनम् इतिबाधितस्यस्यविदाअसवित्तिरप्रतिभासः ॥ २५ ॥ स्वस्तिअनामयंशब्दार्थमात्रकसर्वसत्तासामान्यमेव ॥ २६ ॥ यस्माद्धेतोः
अभासर्वबाधकत्वाकारचरमद्यत्तिप्रमाशून्यातामपिपसतीवस्यात्तस्मात्स्वस्यअन्यस्यआदिपदाद्धेदस्यच ॥ २७ ॥

मीनधनुर्ध्रिपत्न्यप्रलक्षणीरथवप्यसि ॥ सुपुममीनतथाधिगुर्यातीतयतिष्ठिमम् ॥ १ ॥ चित्तविलासिताच्चित्तस्यस्वाभावेकप्रदहस्यनुसारिताम् ॥ १ ॥ बाणादीर्नामीनसयम काष्ठ
 भिषमीनकाष्ठमीनम् ॥ सर्वेषुमीनेषुदरिद्रापसमर्थो भवसीति मीनेर ॥ २ ॥ द्विविधा इति ॥ त्वद्विदितानां प्रयाणा काष्ठनयस्त्विनानारतस्य भेदानामनात्मज्ञातपाएककोटिर्भेद इति आ
 ष ॥ १ ॥ तमेवप्रकटयति ॥ अभावितायामिति ॥ आहितभास्वत्स्वपर्यालोचनतच्छुभ्यायां शुष्कयातदनुभवसस्युभ्यायां कच्छुभादायणार्थिकयायाम् ॥ ४ ॥ प्यहृदरे
 इतरतपस्विलोकोपेभ्योत्तरेतिरायानरास्वाहरम् ॥ ५ ॥ परत्पर्थेषुत्याद्यमस्यपार्थेषुत्यादयति ॥ एतयो रिति ॥ ६ ॥ तथा धंभेयाभिजय्यन्नृष्कारमीनमुनय आहुरि
 त्यर्थ ॥ ७ ॥ भेयापत्येकलक्षणान्याह ॥ बाह्यीनमित्यादिना ॥ इत्थित्यिष्येऽज्ञमीनम् ॥ ८ ॥ एवंविभागापर्यालोचनेमनोमीनमपिपञ्चमपद्यपिसभावति तथापिमतकाष्ठता
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ सुपुममीनवान्भूवात्यक्काचित्तविलासिताम् ॥ कलनामलनिर्मुक्तलिष्टावपृथगतत्त्वं ॥ १ ॥ ॥ श्रीरामउवा
 ष ॥ ॥ वाह्यीनमक्षमीनचकाष्ठमीनचवदस्यहम् ॥ सुपुममीनमीनेशवसन्न्युद्धिकिमुष्यते ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ द्विविध प्रो
 थ्यतेराममुनिर्मुनिवरीरह ॥ एक काष्ठतपस्वीत्याज्जीवन्मुक्तसयेतर ॥ ३ ॥ अभावितायांशुष्कयाक्रियायां वदतिश्रय ॥ इहाज्जितेद्वि
 यभाभोमुनि स्यात्काष्ठतापस ॥ ४ ॥ यथाभूतमिदंशुभ्याभावितात्मात्मनिस्थित ॥ लोकापमोपिदमोतयं समुक्तमुनि स्मृत ॥ ५ ॥ एत
 योयोमवद्भावश्चांतयोमुनितापयो ॥ चित्तनिश्रयरूपतात्मामीनशब्देनसस्मृत ॥ ६ ॥ षतुष्कारमाहुस्तमीनंमीनविदोजना ॥ वाह्यी
 नमक्षमीनचकाष्ठसौपुत्रमवेष ॥ ७ ॥ वाह्यीनं वचसरोधोषलादिद्विविदिप्रह ॥ अक्षमीनपरित्यागश्रेयानां काष्ठसंज्ञकम् ॥ ८ ॥ म
 नोमीनंपञ्चमचतन्वर्तिकाष्ठतापसे ॥ भावेसुपुममीनाख्यं जीवन्मुक्तोनुजीवति ॥ ९ ॥ त्रिपुमो नविशेषेपुविषय काष्ठतापस ॥ सुपुममी
 नावस्थायांसातुयासैवमुक्तधी ॥ १० ॥ वाह्यीनंमीनमित्येतसिद्दतक्षमनः किल ॥ मर्दिनजीवबंधापायनत्रस्य काष्ठतापस ॥ ११ ॥
 अस्मत्सस्मरणवापिहृश्यावाक्यमस्यशान् ॥ अपश्यन्नेवपश्यद्विकारुमीनीतुतिष्ठति ॥ १२ ॥ प्रसुरश्चित्तकलनमेतन्मीनत्रयंस्मृतम् ॥
 श्रवतिमीनिनस्तत्रानतज्जास्तस्यतीलया ॥ १३ ॥

पशुममीनमूर्च्छांशुप्रारंभसंभवतिनाप्येतिगतसैनंयतिरिच्छामित्यर्थ ॥ त्वर्थे च ॥ भावे आत्मरत्नस्वानुभावे ॥ १ ॥ विषयः अधि कत ॥ गुणाश्चतुर्धा ॥ मुक्तेषु जीवन्मुक्तेषु पी
 यत इति मुक्तधी ॥ १० ॥ यथापिधिपुमीनेषुमीनस्यसिद्धतायापितानिमित्तमनोदृढानिश्चयरूपाण्येवेति जीवस्यवधयोवेत्साह ॥ वागिति ॥ ११ ॥ तीर्हिताह्यंकाष्ठतापस स
 माधो कथयति श्रितदाह ॥ अस्मदिति ॥ बलात्पनोतिपदंशानंतरसदोऽहंभावस्यसंस्तरणमनुसंधानमस्यराज्यहिरपिदरूपप्रपञ्चाद्व्ययनाममपयं च्यास्युरान्यज्ञानादहंभासान्
 यपरपत्येवशुभमादिबलितस्यास्मद्विबलायाभावाद्मस्यस्त्वान्मात्रिमात्रकाशिमामप्योतिपापस्यसिद्धतीत्यर्थ ॥ १२ ॥ व्युत्थानकालेनेतन्मीनप्रयमप्रसुरश्चित्तकलनमेव तथापातक
 नाहयोर्मीनिनोऽभावतिरक्तास्तुत्रिषावाधायन्मत्स्यनिरोधेषुपुत्यानाद्वितीलयानत्रमवधीत्यर्थ ॥ १३ ॥

अथवातरस्थलीयेत्यस्यपूर्णस्मिस्थितिलीलयामञ्जास्तुच्छप्राक्तनमौनत्रयेवंधरूपमेवंनिरस्यमितिकुप्यंतु चिदानंदविलासपरेवेतिबुद्धानवाकुप्यंतुतथापितेषामत्रोपादेयताज्ञानमेवनास्तीत्यर्थेनात्यर्थमित्याह ॥ नात्रेति ॥ १४ ॥ जीवन्मुक्तानामितिरनुभावस्तत्रस्थितम् ॥ जतोर्भवतीतिशेषः ॥ अतस्त्वमपिशृणु ॥ १५ ॥ तत्त्वदर्शनेसिद्धेअयलेनैवतस्मिन्प्रातिनपूर्वमौनेच्छशासापेक्षेत्याह ॥ नात्रेति ॥ ऊर्ध्वाधोमध्यसत्त्वारभेदेनत्रिविधः ॥ विषयलाभहर्षेणोद्वेगस्त्येतनिरोधेच्छेननपलायते ॥ १६ ॥ तस्यज्ञानबाधितचित्तकथमवतिष्ठतेतदाह ॥ चेत्इति ॥ १७ ॥ विभाजकविकल्पक्षयान्तरतम्यविभागाभावाच्चाविभागम् ॥ अतएवानभ्यासमभ्यासिनिरपेक्षम् ॥ अपरिच्छिन्नात्स्वरूपत्वाद्

नात्रोपादेयताज्ञानमेतन्मौनत्रयेकिल ॥ लीलययाकथितंतेनतज्ज्ञाःकुप्यंतुवानवा ॥ १४ ॥ इदंशुषुप्तमौनंतुजीवन्मुक्तमितिस्थितम् ॥ अपुनर्जन्मनोजंतोःशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १५ ॥ नात्रसंयम्यतेप्राणस्त्रिविधोनापियोज्यते ॥ नाह्यस्यतेनभलायतेसमस्तेद्विषसंविदः ॥ १६ ॥ नानाताकलनेयंचनवल्गातिनशाभ्यति ॥ चेतोनचेतानाचेतोनसन्नासन्नचेतरत् ॥ १७ ॥ अविभागमनभ्यासंयदनाद्यंतमास्थितम् ॥ ध्यायतोऽध्यायतश्चैतस्यौषुप्तमौनमुच्यते ॥ १८ ॥ यथाभूतमिदंबुद्धान्जगन्नात्वाविभ्रमम् ॥ यथास्थितमसंदेहंसौषुप्तमौनमेवतत् ॥ १९ ॥ अनेकसंविद्प्राप्तमशिवेनैवेदमाततम् ॥ इत्यास्थितमनंतंयस्यौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २० ॥ आकाशंनैवचाकाशंसर्वमस्तिचनस्तिच ॥ इतिचित्तंसमंशांतंयत्तन्मौनंशुषुप्तवत् ॥ २१ ॥ सर्वशून्यंनिरालंबंशांतिविज्ञप्तिमात्रकम् ॥ नसन्नासदितिषस्यामासितंमौनमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भावाभावदशादेशविशेषैर्विततोत्थितैः ॥ संविदोयदनाभासस्तन्मौनंपरमंविदुः ॥ २३ ॥ अत्यंतसमत्वांतश्वेतसाऽवतिरूपिणा ॥ यदनावर्तनंसंविदुत्तेस्तन्मौनमक्षयम् ॥ २४ ॥ नाहमस्मिन्चान्योस्तिनमनोचमानसम् ॥ इतिसंविदसंविन्तिरविच्छिन्नातिमौनिता ॥ २५ ॥ अहमस्मिजगत्यस्मिन्स्वस्तिशब्दार्थमात्रकम् ॥ सत्तासामान्यमेवेतिसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २६ ॥ यस्मान्संविदमेवस्यास्वान्यादिकलनाकुतः ॥ अतंतमेवसौषुप्तसर्वमौनमतस्ततम् ॥ २७ ॥

नायतम् ॥ १८ ॥ जगदितिनानात्वविश्रयोयस्मिस्तद्इदंआत्मतत्त्वयथास्थितंबुद्धान्वा ॥ १९ ॥ अनेकधासंविद्प्राणामात्मायःशिवस्तेनैवातंतंपूर्णंआस्थितमवस्थानंयत्तदित्यर्थः ॥ २० ॥ शून्यरूपत्वाभावाच्चैवचाकाशे ॥ २१ ॥ यस्यांजीवन्मुक्तदशायामासितमवस्थानम् ॥ २२ ॥ भावाभावादिविशेषैःसंविदोऽनाभासःअविवर्तः ॥ २३ ॥ बाधितत्वात्स्थितमसत्तैव ॥ २४ ॥ मानसविकल्पनम् इतिबाधितस्यसविदाअसवित्तरप्रतिभासः ॥ २५ ॥ सस्तिअनामयंशब्दार्थमात्रकसर्वसत्तासामान्यमेव ॥ २६ ॥ यस्माद्धेतोःअमासत्त्वबाधकत्वाकारचरमवत्तिप्रमाशून्यातामपिप्रसतीवस्यात्तस्मात्स्वस्यअन्यस्यआदिपदाद्वेदस्यच ॥ २७ ॥

अथिवाधाधानुर्धनद्वेषकस्तीनामपिधाधानुयातीतम् ॥ २८ ॥ प्रागुक्तसविधधानुभूमिकानामध्यपञ्चम्यावयवप्रशास्तीस्वाभूमिका समाधिप्रवृत्त्याजायतआध्यात्म्या
 स्वमस्तेवित्तविविधयथायणप्रवतीत्याह ॥ सौधुर्मकति ॥ समाधान समाधिकश्रवणमाधि पूतेसमाधयोजायत्यपिभवति ॥ २९ ॥ हेमकामकामभूतहेसाधोजायतिसमतानि
 पुणम्यवहरन्सर्वोपिउदधात्यकम्यवहार समाधिस्थोपिधीवम्भुक्त सकलामलशान्तिवृत्तिमित्यनुपस्थपृथक्थाविवेहृपृथ ॥ इत्यथस्थिति स्थूलसूक्ष्माकारद्वयधाधान्यगाभव
 दीतिनाभाभवस्यस्तस्यैवास्तिनाम्यस्त्यर्थ ॥ अथधानमद्वयपिसधोधनमेव ॥ इत्यस्तिस्तिनामाभवतएवास्तिनाम्यस्त्यर्थ ॥ अथधाभवतस्तद्वैवास्तीतिरामपतिसिद्धवत्
 काराकि ॥ ३० ॥ इरामल अविनिमाहृक्योपनिषदुक्तिस्त्यधिराधादिपादभाषाप्रबिहापनेनोवल भवधासनमेकनुपकृपमास्व ॥ सर्वेष्वपिपतद्वतीहृकिलयस्यसिद्धवत्अन्तरो

न्युपममौनमेवंदमनतत्वाद्ययोधवन् ॥ तुर्यमेवामलविद्वितुयातीतमयापिच ॥ २८ ॥ सौधुर्मकसमाधानस्तयातुर्यसमाधिक ॥ तुर्याती
 तसमाधिवाजाप्रत्यपिभवति ॥ २९ ॥ तुर्यस्यावसकलामलशान्तिवृत्तिर्जाप्रत्यपिव्यवहारनिपुणसमतान् ॥ नित्यसदेहउतवापिवि
 देहएवबलान्भोभावतएवकिलास्तिसाधो ॥ ३० ॥ अभित्युदकाभववासनमेकमास्वनवनवाहमपिनाम्यदिहास्तिसत्यम् ॥ सर्वेष्वपि
 यतद्वर्तद्विकलांतरासज्जलिपृथिविद्गानकोशकलैकनिपु ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवा०वा०दे०मोक्षोपायपुनिर्वाणप्रकरणपू०महामौनय
 ब्रांपदेशोनामाष्टपण्डितम सग ॥ ६८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कुतश्चतत्त्वमायातक्रुद्राणामु
 निनायक ॥ योगणास्तेतुयेक्रुद्राउतनेतिवदाशुमे ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ स्वप्नानामिदुष्पादादृशतशररीरकम् ॥ सर्वमुद्देशाना
 ज्ञातततउक्तनतन्मया ॥ २ ॥

नाक्रुद्रनुग्रयमान स्वमलशाभयुष्यासोर्जीवम्भुक्तस्त्रिद्गानकोशकलैकनिपुलिष्येत् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतास्यर्षप्रकारोनि०पू०अष्टपण्डितम सग ॥ ६८ ॥
 गणानामपिठद्वलभुक्तानामंष्टिकीस्थिति ॥ योगाद्याणस्यविलयोद्येत्सहृतिरुच्यते ॥ १ ॥ प्राप्यताम्रकहसहोक्रुद्रतासर्वएवने ॥ सभाजन्मभिरिजुभ्यक्रुद्राणामुत्तमशान्ति
 शानतानामुत्तमठदताप्रागुक्तदुस्तरसर्भकदासप्रयानेपुदेहपुष्याररुधरोपगुक्तवर्तनियाम् नमभुक्ताधिरभोगाम्याप्यक्रुद्रपुरत ॥ गणताभावसतस्तेस्यास्तिसपरिच्छेदाह
 स्युक्तमठदच्छेद्यारातठदभूर्नागणत्वमेकैकक्रुद्रमूर्तिरितिषद्विशानोराम पूच्छति ॥ कुतश्चति ॥ रुद्रापाशतन्वकुलआगतम् किंनपी सहरिगणपानानुगतव्यतिरिक्तक्रुद्राणामेवपरिग
 ष्यन्त ॥ एषार्येगुराच ॥ यगणान्त्वयोक्तास्तएवयेक्रुद्राउक्तास्तेजान ॥ अप्येएवक्रुद्रदत्तय ॥ १ ॥ तपप्रथमकल्पमेवाबलव्यधसिद्धउत्तरमाह ॥ स्वप्नानामिति ॥ उद्देश
 वध्याग्बिबितवज्जम्भादिप्रस्तावतस्तपसाशातमेधतस्तन्मयाक्रुद्ररातसस्थानेनामतेरिषियुनोक्तम् ॥ २ ॥

भिक्षुस्वमेये जीवताया कारास्तदाकारमेवोत्सर्गो गणशतमिति स्मृतम् ॥ तदेतदुद्देशत कर्मापि भोगैश्वर्यसाध्यादुद्देशत्वाच्च भवति ॥ ननु गणाद्गतस्वमेयवकाः प्रापदाः स्वप्नान्
 कथमुत्पद्युद्रा रयु स्वापि भृत्यभावयोर्विरुद्धयोरेकत्रास भवत् ॥ किंच शततमस्य मुख्यसद्द्रत्वाद्गत्वाभावाद्गणशतमित्युक्तिश्चानुपपन्नेवेति चेन्न हाह ॥ रुद्राअपीति ॥ तेशा
 तस्य यस्मात्प्रापिपूर्वासिद्धस्येश्वरकोटिभूतस्वप्नपरिचर्यादिविधौ गणाएव भवति तेषां कर्मफलभोगैश्वर्यप्राप्तेस्तदर्थानत्वादित्यर्थ ॥ ३ ॥ वो वयित्वा तु न भिक्षुचेतसाचेतनेन च
 त्यादिना भिक्षुस्वमकृतेन शततमेन रुद्रेण स्वचित्तैतन्पदानेन भिक्षवादीनामो धनयत्यागुक्ततदन्यत्रादर्शनादसंभावयत्परामः पृच्छति ॥ एकस्मादिति ॥ ४ ॥ अनीश्वरेष्वज्ञेपुन
 ददर्शने निर्देश्वरेषु मुक्तेषु न तदसंभावनायुक्तेति परिहरति ॥ निरावरणेति ॥ ज्ञानैश्वर्येण निरावरणायोगैश्वर्येण सद्भावाः सत्यसकल्पाः ॥ रसैश्वरसंसेवायत्तञ्चानदी भवतीति श्रु

य आकाराश्रते स्वप्ने तद्गणशतं स्मृतम् ॥ तदेतदुद्देशत कं रुद्रा अपि गणा विधौ ॥ ३ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ एकस्माद्गवांश्चित्ताक
 यंचित्शतं कृतम् ॥ तस्वप्नकृत रुद्रगदीपाही पशतं यथा ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ निरावरणसद्भावा यद्यथा कल्पयंति हि ॥ तन्न
 यानुभवत्येवरसावरणसंविदः ॥ ५ ॥ सर्वान्मनःसर्वगत्वाद्यद्यथा यत्र भवत्यत ॥ तथा नुभूयते तत्र तथा ज्ञतया धिया ॥ ६ ॥ ॥ श्रीराम
 उवाच ॥ कपालमालाभरणो भस्मशाली दिगंबरः ॥ रमशाननिलयो वसन्कामुकश्च किमिथरः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ म
 हेश्वराणां सिद्धानां जीवन्मुक्तशरीरिणाम् ॥ न क्रियानियमो स्नाहसत्यज्ञस्यैव कल्पितः ॥ ८ ॥ अज्ञसुदिनचित्तत्वा क्रियानियमनं विना ॥
 गच्छन्त्यायेन मास्तेन परंदुःखं प्रयाति हि ॥ ९ ॥ सुज्ञास्त्विष्टेष्वनिष्टेषु न निमज्जति वस्तुषु ॥ यतोद्दिश्यत्वद्दृष्ट्वा निर्वसिनस्तथा ॥ १० ॥

ने रसो भूमानदस्त आसमतात्सा कल्पिकार्यं सताला भायदृणोति स्यो करोति तथा विधाया मायाप्रतिविद्यसंवेतसां वैश्यसर्वशक्तत्वाख्यातद्वलादित्यर्थ ॥ ५ ॥ सर्वाः स्ववलादपि
 तेषां सर्वभावितार्थसिद्धिरित्याह ॥ सर्वात्मन इति ॥ ६ ॥ एवमैश्वर्यसंतिहरिहरादयः किमर्थं भानुपयो न्यायवतारं रमशानवासादिकदर्शनात्त्वस्य कल्पयंति शुभमेव कुनो न कल्प
 यतीत्याशयेन रामः पृच्छति ॥ कपालेति ॥ भस्मनाशालते शोभते न च्छीलः ॥ ईश्वरः सर्वशक्तिसपन्नोपिसृकिकि मर्थमेव मार्त्त इत्यर्थ ॥ ७ ॥ क्रियाः शास्त्राया एव भगलरूपा
 एव सुखभोगफल एव कार्या इति नियमस्तेषां विधिकरत्वाभावात् ॥ अज्ञदृक्प्रसिद्धमगलानामपि सर्वपातत्त्वदर्शात् अमगलतमत्वा विशेषात् ॥ अशुभकर्माभावे न दुःखसा
 मर्थ्यापि तेषां दुःखभोगानुदयात्सर्वस्य सुखरूपत्वा विशेषाच्चैति भावः ॥ ८ ॥ दिनचित्तत्वात्त रागद्वेषलोभादिदोषसहस्रखंडितचित्तत्वात्प्रस्येन मस्ये पुनसिद्धे न दुर्बलस्वप्नरा
 तिप्रसन्नान्यायेन गच्छन् क्रियानियमनं विना परजन्मपरपरानरकादिदुःखप्रयाति ॥ हिं प्रतिशास्त्रप्रसिद्धौ ॥ ९ ॥ १० ॥

अथिवावाधानुर्धनद्वापञ्चनीनामलिखाधानुयातीतम् ॥ १८ ॥ प्रागुक्तसमिधेषुसामभूमिकानामप्यपचम्याएवएतान्तिस्त्रोभूमिकासमाधिभिर्द्वेषाजापानकापराभ्या
 इत्यमस्यविदराधिदिवपायणभवतीत्याह ॥ सौपुन्रकति ॥ समाधानस्यमाधिकश्वसमाधि एतेसमापयोजापत्यपिभवति ॥ १९ ॥ हेमलनद्रस्यूनहसाधोजापतिसमतानि
 पणप्यवदस्वरेवोपिउत्थात्यक्तप्यवद्वारसमाधिस्योपिजीवन्मुक्तसकलामलरार्तिदृष्टिर्नित्यतुयस्यरूवतथाविद्दृष्टम् ॥ इयच्चस्थितिस्पृष्टस्यमाकारदृष्टयाधान्यमाभय
 र्तिनभाभश्चप्यमस्येकालिनाभ्यस्यत्यय ॥ अथवानभदस्यपिषवोपनमेव ॥ इयस्थितिस्तथाभवतएवालिनाभ्यस्येत्यर्थ ॥ अथवाभवतस्तद्वैवात्तीतिराममतिद्विद्वेषत
 ष्वात्क ॥ २० ॥ इरामन्तअग्निमिमीरूप्यापनिपुक्तरीत्याधिराहादियादमाथापविष्ठापनेनेवस्तभवथासनमेकतुयद्वेषमात्स ॥ सर्वेष्विद्यतदनीद्विकल्पयस्यद्विद्वेषतअतिरो

इपुमर्मानमेवंदमनतव्याख्योभवत् ॥ तुर्यमेवामलविद्वितुर्यातीतमयापिच ॥ २८ ॥ सौपुन्रकसमाधानस्तयातुर्यंसमाधिक ॥ तुर्याती
 तसमाधिवाजापत्यपिभवतिवै ॥ २९ ॥ तुयस्यएवसकलामलशांतिदृष्टिर्जाप्रत्यपिव्यवहरन्निपुणसमतात् ॥ नित्यसदेहउतवापिचि
 दंहरववक्षन्नभोभवतएवकिलालिसाधा ॥ ३० ॥ अभित्युदकभववासनमेकमास्वनत्वनवाहमपिनाभ्यदिहास्तिसत्यम् ॥ सर्वेष्वि
 यतद्वर्तद्विज्जांतराभन्नास्तिसृचिद्वगनकोशकलकनिष्ठ ॥ ३१ ॥ इत्यापेवांवा०वा०दे०मोक्षोपायेपुनिर्वाणप्रकरणपू० महार्भानिय
 त्वापदशानामाष्टपदितमसग ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कुतशतत्वमायातरुद्राणामु
 नितायक ॥ योगणास्तेतुयेरुद्राउतनेतिवटाशुभे ॥ १ ॥ ॥ श्रिवसिष्ठउवाच ॥ स्वप्नानांभिक्षुणादृशतशतशरीरकम् ॥ सर्वमुद्देशता
 ज्ञातततउत्तनतन्मया ॥ २ ॥

नद्यरत्नस्यमानस्वमस्तशभधुएष्यास्रोर्जीवन्मुक्तस्तचिद्वगनकोशकलकनिष्ठस्तिष्ठेत्यर्थ ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवाग्विषयमन्त्रात्स्यर्पयकाशेनि०पू०अष्टपदितमसग ॥ ६८ ॥
 गणानामपिद्वैत्यमुक्तानामिच्छिर्कीस्थिति ॥ योगाद्यावत्स्यवित्तयोद्यतेस्तद्वृत्तिरुच्यते ॥ १ ॥ प्राप्यतप्राक्कद्वैतसर्वपरवते ॥ समाजमूर्ध्विरेजुश्चरुद्राणांमुत्तमरातमिति
 शतानामप्युत्तमठदताप्रागुक्तदुत्तरासर्वेषुदक्षयातपुनेपुद्दृष्टुभारद्वयोपभुक्तवतीयाम् तपभुक्ताश्चिरभोगाभ्याप्यरुद्रपुरात ॥ गणानामाशसतस्तेस्यास्त्यतिषपरिच्छेदाद्
 स्युक्तनप्रष्टच्छयारातदुद्गर्तानांगणत्वमेकैवठदुद्गर्तितिसद्विद्वानोरामपुच्छति ॥ कुनइति ॥ रुद्राण्यारातत्वकुनआगतम् किण्णीसद्वपरिमाणानुगतद्वानिरिकठद्वाराणामेवपरिग
 षणनात् ॥ एषार्थेनशाब्द ॥ यमथास्तयोकालएवठद्वउकालेउतत ॥ अन्येएवठद्वइत्यर्थ ॥ १ ॥ तपप्रथमकृष्येवावलयप्यथासिष्ठउत्तरमाह ॥ स्वप्नानामिति ॥ उद्देश
 तप्राग्जापिततवज्जम्यादिरसारातस्तपारातमेवततस्वमयाठद्वारातस्यमानेनामतेद्विशिष्यनोक्तम् ॥ १ ॥

एककलत्रेऽथोदनसिद्धौ वाङ्मिजलयोरिवसांख्ययोगयोः समुच्चयानुक्तो न विकल्प इति चेत्तत्राह वासनामिति ॥ सस्तेर्वासांतःकरणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्मकं मन एव
 कारणतश्च साख्येन योगेन वारकेनैव विलीयतत्त्वज्ञानात्मनापरिणतमुभयोः कारणप्राणयोरपिकर्मसुब्धापरेषु अकारणताभेदोत्प्रेक्षेकेनाप्यकलसिद्धेर्न समुच्चय इत्यर्थः ॥ २३ ॥
 देहाहतादर्शनपूर्विके वसत्रासस्तस्मिन्मूलमनस्तच्छातौ सर्वसस्तिशान्तिरुपपन्नोत्थाह ॥ मन इति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेन तर्हि कथं मनसो नाश इति चेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥
 मन इति ॥ २५ ॥ ज्ञानेन मनोबाधेतत्कार्याहममतादिवंधमोक्षानां सर्वाः कल्पनावाध्यत इत्याह ॥ मनोभव इति ॥ ककुत इत्यनयोः प्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम
 मध्यमाधिकारिकेणोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्पर्यस्य हेण दर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषु मध्यमरास आक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणसर्वेषां प्राणविलयप्रसिद्धेरिति भा
 वः ॥ २८ ॥ अयोप्युपायामनोनाशद्वैवमोक्षहेतवो मरणे च न मनोनाशः प्राणनाशो वा कितुमूर्त्तिकां विलीनसैधववद्विधायां वासनात्मनावस्थानमुक्त्वा काले पुनराविर्णा
 वासनांचित्तमेवाहुः कारणं तद्विसंस्ततेः ॥ तदकारणतामेति विलीयो भयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनःपश्यति वैदेहं बालो वेतालकं यथा ॥ स्वात्मा
 नं विलयं नीत्वानभूयस्तं प्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणत् ॥ स्वप्ने स्वमरणाकारं प्रेक्ष्यमाणं न विद्यते ॥ २५ ॥ मनो
 भवत्सुसंसारः कर्ममाहं कसंततिः ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौ च तत्कृतः ॥ २६ ॥ एकतत्त्वधनाभ्यासः प्राणानां विलयस्तथा ॥ मनोवि
 निग्रहश्चेति मोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ यदि हि प्राणविलयो मुने मोक्षस्य कारणम् ॥ मृता एव विमुच्यंते तन्मन्ये
 सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ त्रिव्येतेषु प्रयोगेषु मनःप्रशमनं वरम् ॥ साध्यं विद्धि तदेवाशुभयथा भवति तच्छिवम् ॥ २९ ॥
 यदानिर्वाणं प्राणास्त्यजंतीं दर्शयिष्ये ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्थातिव्योमनि संगमम् ॥ ३० ॥

वः स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्वक्ता मतीति श्रुते स्मृणु जलायुकादृष्टांतप्रसिद्धेर्विलीनताप्राणानांचक्षुरादिद्वारेणोक्त्वा स भवाच्च न च स्थूलदेहरूपाधारात्तावाद्दहिर्निर्ग
 ताना विलयः वासाकारो स होक्ताताभिर्भूतमात्राभिस्तात्कालिकव्यवहारयोग्यदेहकल्पनसभावादित्याशयेन वसिष्ठः समाधत्ते ॥ त्रिव्येतेष्वित्यादिना ॥ मनःप्रशमने भववरं श्रेष्ठ
 साध्यविति ॥ २९ ॥ यदा प्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तयुर्धुरारावमिदं दर्शयिष्ये ॥ तद्विज्ञानमेवान्वक्ता मतीति ॥ तद्यथापेशस्कारीपेशोमात्रामुपादान्यन्ववतरकल्याणत
 हरं भानुकुलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिः संगमयति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्वक्ता मतीति ॥ तद्यथापेशस्कारीपेशोमात्रामुपादान्यन्ववतरकल्याणत
 ररूपतनुने एवमेवायमात्मदेशरीनिहत्या विद्यागमयित्वाऽप्यन्ववतरकल्याणतरं रूपं कुरुते पितृपुत्राणां धर्मवदैववाप्राजापत्यं ब्राह्मणान्येषां वा भूतानामिति च ॥ श्रुतौपेशस्कारी
 स्वर्णकारपेशसः स्वर्णस्य मात्राशकलात्पुपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

इति अत्र स्थायादुर्भोगम् ॥ यद् आसत् ॥ ११ ॥ एवमकथामानुष्याद्विभक्तकथा ॥ १२ ॥ नरेयताकल्पविधितिशेष ॥ आत्मीयत्ववर्षणाश्रमोचिनम् ॥ परतत्त्वम् ॥ सा
 निज्जात्यान्विषणानिपन्नानिनिविषयलयाविधनकविद्विषय ॥ १३ ॥ गर्हकथहरस्यप्रसिद्धहरचरित्रभवेभक्तिपानियमोहोरेवतिश्चरिष्येयादिनियमोभाववादीनाम्प्रासणोत्त
 मवयानियम काकनालीपन्थापतदपटनादिसाराकथा ॥ अथ्यादीनामिति ॥ आतयस्तत्तज्जात्युचितकर्मानियम ॥ मुख्यश्रेयस्कारुणानाविनियतिरेवतद्वयस्याधिकेस्य
 ॥ १४ ॥ अस्माननुषयानाभ्यादिकियावन्वियता सगाराश्रमिभ्यकार्कनुसर्गेरुदिनमापानेसतिनत्तद्वर्णाविभागसेकेनवशत पृथक्प्रेहिकपारत्नौककसुखदु खानुभूतिकटा

कापतालीयवद्व्यादिर्थापूर्वतितेसदा ॥ ननुर्वन्त्यवैकिषिनौपाकषिदपिग्रह ॥ ११ ॥ काकतालीयताविष्णुरवकर्मदित पुरा ॥ एव
 यम् ॥ जिनयनएवकर्मशुजाद्रव ॥ १२ ॥ नर्निपमसिनानिर्धनोपादेयनहेयता ॥ नचात्मीयनचपरकमजाविषयकश्चित् ॥ १३ ॥ अथ्या
 दानांयथोप्यादिसगाटाहृदिमागतम् ॥ हरार्दानातयाकर्मद्विजातीनाचजातय ॥ १४ ॥ सर्गेप्ररुदिनमायातेसकेतवशत पृथक् ॥ अनुभू
 तिफलाश्रया फलितता फलितता स्वयम् ॥ १५ ॥ विदेहमुक्तविषयतुयमौनमतोमया ॥ नोक्तवपरमौनसदेहस्वरपूद्दह ॥ १६ ॥ खाट
 व्यतिरामन्दमागमाकाशविदात्मकम् ॥ तत्ताप्राप्तिभ्रश्रेय साकयप्राप्यतेशुणु ॥ १७ ॥ सम्यग्ज्ञानावधोधेननित्यमकसमाधिना ॥
 सख्येयवावुद्दायेतरयता साख्ययोगिन ॥ १८ ॥ प्राणायनिलसशातैयुक्तयायेपदमागता ॥ अनामयमनाद्यततेम्भतायोगयोगि
 न ॥ १९ ॥ उपादयतुसर्वेपागातपटम दक्षिणम् ॥ तत्केचित्सख्ययाप्राप्ता कचिद्योगेनदेहत ॥ २० ॥ एकसाख्यषययोगाचय पश्यतिस
 पश्यति ॥ यत्साख्यं प्राप्यतस्यानपरयोगेकतेवहि ॥ २१ ॥ यत्रप्राणमनोवृत्तिरत्यतनोपलभ्यते ॥ वासनावागुरोक्तातातद्विद्विपरम
 पदम् ॥ २२ ॥

शार्थापारस्यभाविष्यभरागाद्विषयशास्त्रयद्विभितादनिधेयम्भित्यर्थ ॥ १५ ॥ एवमकथामानुष्यादुर्भोगम् ॥ नरेयताकल्पविधितिशेष ॥ आत्मीयत्ववर्षणाश्रमोचिनम् ॥ परतत्त्वम् ॥ सा
 धर्मानासरात्तनोक्तच्युत्तिरिपरेशाचय ॥ १६ ॥ तत्तापालाद्वावस्ययातिभ्रश्रेययोगीश्र ॥ १७ ॥ तत्प्राप्तौसत्त्वययोगावुपापदतिवर्णयिष्यसाख्ययोगिनोत्लक्षयति ॥
 स्यान्निति ॥ सख्ययाद्विषयकविषयारपयुक्तराजयागत ॥ १८ ॥ कर्मयोगिनोत्लक्षयति प्राणैति युक्त्यापान्यामर्षितद्वययोगेन ॥ १९ ॥ उपादेयकलीभूततत्त्वसाक्षात्कारेणप्राप्त
 प्यय ॥ सर्वेवद्विषयानाद्विषयोमिनाम् ॥ वेदतःअनर्भेयदेहन ॥ २० ॥ फलनपरदेवस्फुटयति ॥ यदिति ॥ २१ ॥ ननुविभिन्नस्वरूपयास्तयो कुतएकफलनभाह ॥ यथेति ॥ प्रा
 णमनासरात्तपारव्यात्यनिकदिलपोपलभ्यतितरवतस्वरमपदततद्वत्यर्थ ॥ २२ ॥

एकफलत्वेऽदिसिद्धौ वद्विजलयोरिवसाख्ययोगयोःसमुच्चयोरुकोनविकल्पइतिचेत्तत्राह वासनामिति ॥ संस्तेर्वासांतःकरणप्राणादिवेष्टायास्तद्वासनापुंजात्कंभनएव
 कारणतच्चसाख्येनयोगेनवाएकेनैवविलीयतत्त्वज्ञानात्मनापरिणतभुभयोःकरणप्राणयोरपिकर्मसुख्यापारेषुअकारणतामेतीत्येकेकेनाभयफलसिद्धेर्नसमुच्चयइत्यर्थः ॥ २३ ॥
 देहाहतादर्शनपूर्विकैवसर्वासस्तिस्तन्मूलमनस्तन्व्हातौसर्वसस्तिशानिरुपपन्नेत्याह ॥ मनइति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेनतर्हिकथंमनसोनाशइतिचेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥
 मनइति ॥ २५ ॥ ज्ञानेनमनोबाधेतक्तकार्यार्हममतादिवंधमोक्षांताःसर्वाकल्पनाबाध्यतइत्याह ॥ मनोभवइति ॥ ककुतइत्यनयोःप्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम
 मध्यमाधिकारिक्रमेणमोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थार्तस्यसंपहेणदर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषुमध्यमंरामआक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणसर्वेषाप्राणविलयप्रसिद्धेरितिभा
 वः ॥ २८ ॥ यद्योप्युपायामनोनाशद्वारैवमोक्षहेतवोमरणेचनमनोनाशःप्राणनाशोवाकिनुमूर्च्छाकालेविलीनसैधववद्विधायावासनात्मनावस्थानमुक्कमणकालेषुनराविर्भा
 वासनांचित्तमेवाहुःकारणंतद्विसंस्ततेः ॥ तदकारणतामेतिविलीयोभयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनःपश्चातिवैदेहंवात्तोवेतालकंयथा ॥ स्वात्मा
 नं विलयंतीत्वानभूयस्तंप्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणात् ॥ स्वप्नेस्वमरणाकारंप्रेक्ष्यमाणंनविद्यते ॥ २५ ॥ मनो
 भवस्तुसंसारःकममाहंकरसंततिः ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौचतल्लुतः ॥ २६ ॥ एकनत्वघनाभ्यासःप्राणानां विलयस्तथा ॥ मनोवि
 निग्रहश्चेतिमोक्षशब्दार्थसंप्रहः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यदिहिप्राणविलयोमुनेमोक्षस्यकारणम् ॥ ऋताएवविमुच्यंतैतन्मन्ये
 सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ चिष्वेतेषुप्रयोगेषुमनःप्रशमनंवरम् ॥ साध्यंविद्धितदेवाशुचथाभवतितच्छिवम् ॥ २९ ॥
 यदानिर्वाणनंप्राणास्यजंतोदंशरिरकम् ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनिसंगमम् ॥ ३० ॥

वः सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्ववकामतीतिश्रुतेरवृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धेर्विलीनानांप्राणानांचक्षुरादिहारेणोक्कमणासंभवाच्च नचस्थूलदेहेरूपाधाराभावाद्दहिर्निर्ग
 तानाविलयः वासाकारोसहोक्कानाभिर्भूतमात्राभिस्तात्कालिकव्यवहारयोभ्यदेहकल्पनसंभवादित्याशयेनवसिष्ठःसमाधत्ते ॥ चिष्वेतेष्वित्यादिना ॥ मनःप्रशमनमेववरंश्रेष्ठ
 साध्यविद्धि ॥ २९ ॥ यदाप्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तपुर्धुरारावमिदंशरीरकस्यजंतितद्वासनाकामकर्मोपस्थापितभाविदेहाकारमनुभूयबासव्योमनितदृशदे
 हारंभानुकूलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिःसंगमयाति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्ववकामतीति ॥ तथाप्येशस्कारीपेशसोमात्रामुपादान्यन्वतरेकल्याणत
 ररूपतनुतेएवमेवायमात्मेदंशरीरनिहत्याविधागमयित्वाऽप्यन्वतरेकल्याणतरंरूपकुरुतेपिउपवागांधर्ववद्वैववाप्राजापत्यंवाब्राह्मवाहन्येपावाभूतानामितिच ॥श्रुतौपेशस्कारी
 स्वर्णकारपेशसःस्वर्णस्यमात्राशकलाप्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

हराशकस्ताप्रावृर्ताम् ॥ परं आसग ॥ ११ ॥ एवकमानुप्यादिजन्मकमा ॥ १२ ॥ नहेयताकस्यधिवितरेप ॥ आत्मीयत्ववणाश्रमोचितम् ॥ परतवन्पत् ॥ १३ ॥
 तित्वालाव्यविषोनिपन्नानिदियपलथाविधनकवित्वस्य ॥ १४ ॥ नहिकयहरस्यप्रसिद्धहरशरिप्रधेकियानियमोहेर्वातस्वरिभवेपादिनियमोभवादीनांचभ्राह्मणोत्त
 मयथानियम काकनालीयन्यायेतदपटनादित्याराकपाह ॥ अप्यादीनाविति ॥ जातयलतज्जात्युषितकर्मनियम ॥ मुख्यश्चरेच्छाह्यतानादिनियतिरेवतद्रावस्थायिकेत्यथ
 ॥ १४ ॥ आमानुपयानाप्यादिकिवाभिनियता सगाद्यभिष्यका किनुसोर्द्धिमापातेततिलहर्णादिविभागसेकेनवशत पृथक्पेहिकपार्लोकिकसुखदु खानुभूतिफल

काकतालीयवद्भ्रांभिन्याकुर्वतितेसदा ॥ नकुर्वत्यपिर्वैकिचिन्नैपाकचिदपिग्रह ॥ ११ ॥ काकतालीयतांविष्णुरेवकमादित पुरा ॥ एव
 कमाभिनयनएवंकर्मयुजोद्व ॥ १२ ॥ नर्तियमस्तिनानिद्यनोपादयनहेयता ॥ नष्वात्मीयनचपरकर्मज्ञाविपयकचित् ॥ १३ ॥ अथ्या
 दीनांयथीष्यादिसर्गादौरुहिमागतम् ॥ हरादीनांतयाकर्महिजातीनाचजातय ॥ १४ ॥ सर्गप्ररुहिमायातसकतवगत पृथक् ॥ अनुभू
 तिकलाश्रय्या कलियता कलियता स्वयम् ॥ १५ ॥ विदेहमुकविपयतुर्थमौनमतोभया ॥ नोकतवपरमौनसेद्देहस्यरूद्दह ॥ १६ ॥ खाट
 व्यतिररामन्दमात्माकाशचिदात्मकम् ॥ तत्ताप्राप्ति परश्रेय माकयप्राप्यतशृणु ॥ १७ ॥ सम्यग्ज्ञानाववाधननित्यमकसमाधिना ॥
 सख्यैवावबुद्धयेतस्वता साख्ययोगिन ॥ १८ ॥ प्राणायनिलसशतीचुत्पयायेपदमागता ॥ अनामयमनाद्यंतिस्यतायोगयोगि
 न ॥ १९ ॥ उपदेयतुसर्वेषाशातपदमक्रत्रिमम् ॥ तर्केषित्सख्ययाप्राप्ता कचियोगेनदेहत ॥ २० ॥ एकसांख्यचयोगचय पश्यतिस
 पश्यति ॥ यत्सांख्यं प्राप्यतस्यानंपरयोगेकटेवहि ॥ २१ ॥ यत्रप्राणमनोव्यतिरत्यतनोपलभ्यते ॥ वासनावागुरोक्क्रांतातद्विद्विपरम
 पदम् ॥ २२ ॥

शार्त्वात्सांखादिस्यभरागादिवशात्स्यकस्तिनाहनिद्वैपम्यमित्यर्थ ॥ १५ ॥ एवमथसमाधायपस्त्रुनेपुर्मनिपुष्पकभ्यशेपरशयति ॥ विदेहेति ॥ सेदेहस्यपसिद्धाच्चतुर्द
 धर्मीनास्तरतनोकनश्चुष्वित्तिरेणाष्य ॥ १६ ॥ तत्तायाल्लक्षस्यप्राप्ति परमयोभोष ॥ १७ ॥ तत्प्राप्तीसांख्ययोगावुपायद्वितिवर्षापिप्यभसांख्ययोगिनोत्तक्षयति ॥
 सप्यमिति ॥ सख्ययाधिकेकविषयारमयुत्तराकयोगेन ॥ १८ ॥ कर्मयोगिनोत्तक्षयति प्राप्तेति युक्तमाप्याभ्यर्त्तितद्विद्वयोगेन ॥ १९ ॥ उपदेयकटीभूततस्वसाक्षात्कारेणप्राप्त
 म्यम् ॥ सर्वेषादिविधानामपियोगिनाम् ॥ २० ॥ फलतपतेदेहस्युदयति ॥ यद्विति ॥ २१ ॥ ननुविश्विन्यरूपपालयोः कृतएकफलतप्राह ॥ यद्येति ॥ प्रा
 णमनोहृत्योरुजापोप्यात्मनिकविलोपवटशितलाडुभयवासनाप्रागुरोक्क्रांतास्थितिरवतत्परमपदतदस्यर्थ ॥ २२ ॥

एकफलत्वेऽथोदनसिद्धौवद्विजलयोरिवसांख्ययोगयोःसमुच्चयोरुक्तोऽनविकल्पइतिचेत्तत्राह वासनामिति ॥ संसृतेर्वासात्करणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्मकंमनएव
 कारणतच्चसाख्येनयोगेनवाएकेनैवविलीयतत्त्वज्ञानात्मनापरिणतमुभयोःकरणप्राणयोरपिकर्मसुख्यापारेषुअकारणताभेतीत्यैकेकेनाभयफलसिद्धेर्नसमुच्चयइत्यर्थः ॥ २३ ॥
 देहाहतादर्शनपूर्विकेवसर्वास्तत्सिद्धास्तन्मूलमनस्तच्छातौसर्वसस्ततिशान्तिरुपपन्नेत्याह ॥ मनइति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेनतर्हिकथमनसोनाशइतिचेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥
 मनइति ॥ २५ ॥ ज्ञानेनमनोबाधेनत्कार्यार्हममतादिबन्धमोक्षाताःसर्वाःकल्पनाबाध्यतइत्याह ॥ मनोभवइति ॥ ककुतइत्यनयोःप्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम
 मध्यमाधिकारिकेभेजोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्पर्यसंपहेणदर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषुमध्यमरामआक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणेसर्वप्राणविलयप्रसिद्धेरितिभा
 वः ॥ २८ ॥ त्रयोप्युपायामनोनाशद्वैरवोक्षहेतवोमरणेचनमनोनाशःप्राणनाशोवाकिनुमूर्च्छाकालेविलीनसैधववद्विद्यायावासात्मनावस्थानमुक्कमणकालेपुनराविर्भा
 वासनांचित्तमेवाहुःकारणंतद्विसंस्तुतेः ॥ तदकारणतामेतिविलीयोभयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनःपश्चतिवैदेहंवालोवेतालकंयथा ॥ स्वात्मा
 नंवल्यंनीत्वानभूयस्तंप्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणान् ॥ स्वप्नेस्वमरणाकारंनेक्ष्यमाणंनविद्यते ॥ २५ ॥ मनो
 भवस्तुसंसारःकममाहंकसंततिः ॥ उपदेशोपदेशादिबन्धमोक्षौचितकृतः ॥ २६ ॥ एकनत्वधनाभ्यासःप्राणानांवल्यस्तथा ॥ मनोवि
 निप्रहश्चेतिमोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यदिहिप्राणविलयोमुनेमोक्षस्यकारणम् ॥ मृताएवविमुच्यंतेतन्मन्ये
 सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ त्रिष्वेतेषुप्रयोगेषुमनःप्रशमनंवरम् ॥ साध्यंविद्वितदेवाशुयथाभवतितच्छिवम् ॥ २९ ॥
 यदानिर्वाणनंप्राणास्त्यजंतींशरीरकम् ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनिसंगमम् ॥ ३० ॥

वः सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्वकामतीतिश्रुतेस्त्वृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धैर्विलीनानाप्राणानांचक्षुरादिद्वारेणोक्कमणासभवाच्च नचस्थूलदेहरूपाधाराभावाद्दहिर्निर्ग
 तानाविलयः वासाकारोसहोक्ताताभिर्भूतमात्राभित्तात्कालिकव्यवहारयोप्येदेहकल्पनसभवादित्याशयेनवसिष्ठःसमाधत्ते ॥ त्रिष्वेतेष्वित्यादिना ॥ मनःप्रशमनमेववरश्रेष्ठ
 साध्यविति ॥ २९ ॥ यदाप्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तयुर्धुरारावमिदशरीरकत्यजंतितावासाकाकामर्षिस्थापितंभाविदेहाकारमनुभूयबाह्यव्योमनितादृशदे
 हारंभानुकूलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिःसंगमयति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्वकामतीति ॥ तद्यथापेशस्कारोपेशसोभात्रामुपादायान्यन्ववतरकल्याणत
 ररूपतन्तेएवमेवायमात्मेदशरीरनिहत्याविद्यागमयित्वाऽन्यन्ववतरकल्याणतरंरूपंकरुतेपिऽयंवागांधर्वैवदिववाप्राजापत्यंवाब्राह्मवात्येवांवाभूतानामितिच ॥श्रुतौपेशस्कारी
 स्वर्णकारपेशसःस्वर्णस्यामात्राशकलान्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

तर्हिनाभूतभाषावर्हिर्भातरपार्थिवः सार्थपि कुनो न भिद्यति तत्र ॥ भासनेति ॥ तत्तज्जीववासनाभाषात्मकानि नातितादृशा वासनासम्भवादिशियार्थैरेव स भिद्यति नेतरेति
 व्यवस्थितमित्यर्थ ॥ ११ ॥ प्राणोर्हेतोरहेतुवासनासर्हिताप्येत्यर्थे यत्र पुनरेवमपि आसिद्धे वासनासर्हिताएव मुञ्चति ॥ हेतोरहेतवीयद्वाद्व्योक्तान्तगतवायुभिश्च
 श्लेषयति ॥ यथा कुशुभमभयस्तिष्ठेत्प्रतिविशाल इतरेतेन स श्लेषयतीति यथा निष्पीडनादिरेव स्यात्प्रथमिति इव ॥ ११ ॥ अत्र एवमरणमाश्रयनमनोरार्हादतिनप्राणानरोपीत्या
 ह ॥ ननु इति ॥ यथा साधुपदं कर्माधीमप्रोवासाकरीररभ्यमानो विनशाभ्यति ननस्पति ॥ मनःप्राणयोश्च यनियतत्वमप्यन्तिकमुत्वेनाप्ययमुत्वेन चरार्थयति ॥ नामनस्काद्विज्ञा
 वासनासात्मकान्येव विहितम्भाषकाणि वै ॥ तदात्मकेर्मनोवद्विप्राणी भिद्यत्यतिनेतरे ॥ ३१ ॥ सवासनाकृत्यपते प्राणामुञ्चति देहक
 म् ॥ तद्योमवायुसंश्लेषयार्तिदुःखाय गंधवत् ॥ ३२ ॥ मनःसांशुरिवांशोर्धौ नशाभ्यति सवासनम् ॥ नामनस्का सप्तवति प्राणा सूर्य
 इव त्विष ॥ ३३ ॥ नजहाति मनःप्राणान्विनाज्ञानेन कर्हिचित् ॥ वृणांतरणैव विनावृणागमिषति तिरि ॥ ३४ ॥ ज्ञानादवासनीभास्व
 नारप्राप्तुयान्मन ॥ प्राणात्स्यंदधनादत्ततश्चातिर्दिशियते ॥ ३५ ॥ ज्ञानात्सर्वपदार्थानामसत्वसमुदेत्यलम् ॥ तर्गेण वासनाशा
 द्वियोगाः प्राणचेतसो ॥ ३६ ॥ ततो नपश्यति मनःप्रशांतिर्देहातुन ॥ स्वनाशेन पदं प्राभवासेनैव मनोविदु ॥ ३७ ॥ चेतोहि वासनाभाष
 तदभावे परपदम् ॥ तत्संपपदतज्ञानज्ञानमाहुर्विचारणम् ॥ ३८ ॥ इत्यस्या संस्तरामपर्यंतः सप्रवर्तते ॥ स्वयविवेकमात्रेण रज्जुसंप
 भ्रमाकृते ॥ ३९ ॥ एकार्थभ्यसनप्राणरोषचतपरिक्षया ॥ एकस्मिन्नेव ससिद्धे ससिद्धातिपरस्परम् ॥ ४० ॥ तालवतस्य संसंदेशीत
 शांतोच्यमानिल ॥ प्राणानिलपरिस्संदेशीतशांततथामन ॥ ४१ ॥ प्राण शरीरविलये प्रयाति व्योमवायुनाम् ॥ यथावा सितमेव दस
 र्वपश्यति तत्रवा ॥ ४२ ॥ यथा विदेहा पश्यति प्राणव्योमनिदेहकम् ॥ समनस्कास्तथाचारसर्वधानुभवति ॥ ४३ ॥ शांतिवातपरिस्व
 देययानंथ प्रशाप्यति ॥ तथा शांतिमनःस्यंदेशाभ्यति प्राणवायव ॥ ४४ ॥

र्थेन ॥ ३१ ॥ अत्र एव वासनादासनाक्षये उभयनारादस्याह ॥ ज्ञानादिति ॥ ३५ ॥ कथं ज्ञानेन वासना नशयति चेत्तद्धेतुहेतुवाधावित्याह ॥ ज्ञानादिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
 ननु विज्ञानसंवासरं सर्वेषां पि ज्ञानात्सात्मन्येव संपपदते तच्छतस्वविचारणरुदयोरेभवादिज्ञानात्सलममच्छलज्ञानमेव शिष्यतइत्यनुभवनिष्ठा आहु ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतमुपाहते ॥
 एकैति ॥ एकोर्थाद्व्यपतस्वतदप्यसनप्रवृत्त्याचार्यजनम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सतिशरीरे प्राणाकमणे अस्त्यकमो यथा शरीरे स्थैरवापच्छैरानानारास्तप्रक कर्मस्तथाह ॥ प्राण
 ति ॥ व्योमवायुना वासाकारास्ववायुमिडनात्प्रवाहम् ॥ तत्र वासाकारो ॥ ४२ ॥ यथायादृशकर्मो ज्ञासितवासनामप्युत्तरपश्चादिरेव कपरयति तथातदनुकूपदेव आचार
 व्यवहारैरनुगतमिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

तिलतैलेसकान्तकुसुमामोदवन्मिश्रे ॥ ४५ ॥ रथसारथीद्वयान्योन्यस्पर्दनं विहरतः सपादयतः ॥ ४६ ॥ आधाराधेयवत् अर्घ्योऽप्यवत् ॥ ४७ ॥ शांतबाधितद्वैतवासनम् ॥ प्रा
 णसभावस्य तस्मिन्मनसिलीनत्वादेकीभूतत्वात् ॥ ४८ ॥ तस्मिन्मातृत्वे लयेन तदात्मत्वमेव स्थिरमवति ॥ ४९ ॥ अनुपलभोऽज्ञान उपलभस्तद्वाधिकात्प्रलाकारादचित्तस्यो
 द्योरप्यसतोर्नदत्तयोर्धः शिष्यतइति शेषस्तच्चिन्मात्रे प्रणधारणया वा स्थिरो भवेत्यर्थः ॥ ५० ॥ किंयत्कालमेकतत्त्वभावनाधार्यातिवाह ॥ एकस्मिन्निति ॥ भावतदाकार
 दत्तिधाराम् ॥ यावद्भावसादत्तिधारणोपि चरमसाक्षात्कारपुटासती अभावत्वमायाति तत्र दित्यर्थः ॥ ५१ ॥ भोभ्यक्षयादाहारक्षयात्स्य यदेहद्वैतविलोयते ॥ ५२ ॥ धारणात् प
 चभिरगैर्भनसोबासाकारक्षये सति धारणादिभिस्त्रिभिर्भक्तैकानतासपत्यानिर्विकल्पसमाधिपरिपाकेन ब्रह्मभावः सिद्ध्यतीत्याह ॥ यदेकतानमिति ॥ ५३ ॥ अश्रुते अभते च ध्यान
 अविनाभावनीनित्यं जंतूनां प्राणचेतसी ॥ कुसुमामोदवन्मिश्रो तलैलेद्वयस्थिते ॥ ४५ ॥ मनसः स्पंदनं प्राणः प्राणस्य स्पंदनं मनः ॥
 एतौ विहरतौ नित्यमन्योन्व्यं रथसारथी ॥ ४६ ॥ आधाराधेयवच्चैतावेकाभावे विनश्यतः ॥ कुरुतश्च स्वनाशिनकार्यमोक्षास्य मुत्तमम्
 ॥ ४७ ॥ एकतत्त्वपनाभ्यासाच्छांतं शास्यत्वं मनः ॥ तद्ध्यानत्वात्स्यभावस्य तेन प्राणोपि शास्यति ॥ ४८ ॥ विचार्य यदन्तात्मतत्त्वं त
 न्मयतां नय ॥ मनस्तत्सह्यं नतदेव भवति स्थिरम् ॥ ४९ ॥ यदेवातिरश्रेयोऽनुपलंभोपलंभयोः ॥ ह्योरप्यसतोस्तत्र शेषेषु वापि स्थिरो
 भव ॥ ५० ॥ एकास्मिन्सुहृदे तत्त्वे तावद्भावं विभावयत् ॥ भावं भावत्वमायाति स्वभ्यासाद्यावदाततम् ॥ ५१ ॥ प्रत्याहारवतांचतः स्वयं
 भोभ्यक्षयादिव ॥ विलीयतसहस्राणैः परमेवावशिष्यत् ॥ ५२ ॥ यदेकतानं भवति चेतस्तद्भवति क्षणान् ॥ शांतशेषविशेषौघंचिराभ्यास
 स्वभावतः ॥ ५३ ॥ अविद्येयंतुनास्तीति बुद्ध्यायुक्तिर्युतंधिया ॥ ज्ञानादेव परवाप्तिसिद्धभ्यासस्ततः परम् ॥ ५४ ॥ चित्ते शांतं शास्यतीयं
 संसारसृगलक्षिका ॥ जरा मुपगतमेयोमिहिका तन्मयी यथा ॥ ५५ ॥ चित्तमात्रमविद्येति कुरुते नैव तक्षयम् ॥ तद्दूरं रामचिन्तात्मना
 भावो हि परंपदम् ॥ ५६ ॥ मुहूर्तमेव निर्वाणं यद्विचिंतः परंपदे ॥ तत्तत्परिणतं विद्वितत्रैवास्वादमागतम् ॥ ५७ ॥

धारणाद्यध्यासायोगच्छूषणमननाभ्याद्वैतजातमविद्यैवसात्त्वनास्येव तत्त्वज्ञानादेव परवाप्तिरिति प्रमाणप्रमेयास भावनादोषतिरास पर्यंतं बुद्ध्याततः परं ध्यानधारणादिना ज्ञाना
 भ्यासः कार्यद्वयार्थः ॥ ५४ ॥ मेघे जरामपक्षयशरदिउपगते सति तोहेनोरागतान्मयी ॥ तन आगतइत्यर्थे हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यामि त्यनुवर्त्तमाने मयदूचेति मयद् ॥ ५५ ॥ ब्र
 ह्माकारपरिणतेनेतच्चित्तैव तस्याच्चित्तस्य शेषयुक्तु तस्य चित्तक्षयस्य रूपतुच्चित्ताविष्टानमाल्मैव नशून्यता हि यस्मान्नदभावः परंपदपरमपुरुषार्थान्भवतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अप्य
 र्थेऽवकारः ॥ निर्वाणविश्रांतम् ॥ तत्तर्हितद्रव्यवपरिणतविद्वितत्वव्यस्तस्याधिष्ठानव्यतिरिक्तं त्वरूपमस्तीति तत्रैव निरतिशयस्वप्रकाशानदास्यादमागतं सन्नव्युत्थानमिच्छतीत्य
 र्थः ॥ तथाचोक्तिरिदमर्थोऽन्तरे ॥ ज्ञानात्परसोपेन सकदास्वादिनो भवेत् ॥ विहाय सर्वकार्याणि मनस्तत्रैव धावतीति ॥ ५७ ॥

रनेवप्रस्तुतयो धात्वयोरककलविंसाह ॥ परिहति ॥ ५८ ॥ सत्वशास्त्रार्थस्यमेवाह ॥ धेनवति ॥ अंतरत्नभाषाविच्येहम् ॥ ५९ ॥ तद्वर्तनोन्मुखजनाविरलाएवेत्याह ॥
 विश्वविति ॥ अक्षरशाश्रवणावनास्युभयोपम क्षदशानुपरक्योति ॥ ६० ॥ उक्तमेवार्थमनुश्रवणुपसहरति ॥ विगलितेति ॥ हेतुभागतकविधिधायाभ्यासैर्विगलितभाष्या
 यनोआपरत्समस्तु ॥ लक्षणातिभ्योतिर्द्विज्वरार्थनपदानियस्यतयाधिपस्यथाविधासयाद्विगलद्वाधितस्यव्यपदवत्प्रतिशासभाप्ररिष्टमनइहअथम्युत्स्यथायासत्वमिति
 ध्यते ॥ तद्वशासनार्थाश्रयिकशाश्रवणुनारागद्वेषाभिमानदिकलाभिर्मलिनससरपरदृति ॥ यथास्वार्थमणिसात्कनकानुपागतताभ्युन कलककलनामलिनताम्यपदनी
 तद्वद्विल्यर्ष ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीभाषिष्ठमंतात्व्यमकारोति ० पू एकोनसप्ततितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मायाभ्यात्यनवस्थानेविद्यात्मपरिशुद्धये ॥ वे
 यदिसास्थेनाविश्रातंचेतोयोगेनवापिते ॥ क्षणतस्त्वतायातंनभूयइहजायते ॥ ५८ ॥ धेतोविगलिताविपंसत्वशब्देनकथ्यते ॥ तन्ध
 ससारधीजतत्तददात्यतरपुन ॥ ५९ ॥ कश्चिद्विगलिताविद्य सत्वस्यभ्रातवासन ॥ परशून्योपमसपोज्योति पश्यतिशाभ्यति ॥ ६० ॥
 विगलितात्मपदविगलन्मन सुभगमत्वमितीहहिकथ्यते ॥ नपुनरंतिकलामलिनपदकनकतामिवतायमुपागतम् ॥ ६१ ॥ ॥ इ० वा०
 धा० तं० सं० ति० पू० प्राणमन संयोगविचारणानामैकोनसप्ततितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ जीवो
 जीवोभावत्याशुयातिषिसमचितताम् ॥ विचारादित्यविपातोमोक्षइत्यभिधीयते ॥ १ ॥ शृगलव्याजलमिवमनोहतादिहस्यते ॥ अस
 देवमनागोवतद्विचारात्पलीयते ॥ २ ॥ सस्तित्वमविभ्रतीवेतालादाढतानिमान् ॥ प्रभानाकर्णयशुभानप्रसगात्स्मृतिमागतान् ॥ ३ ॥
 अस्तिविभ्रमश्रादप्यावेतालोविपुलाकति ॥ सर्किचिन्मंडलगर्वादाजगामजिषांसया ॥ ४ ॥ सर्वेतालोविसत्वूर्वकस्मिश्चित्सज्जनास्य
 दं ॥ पशुपत्युपहारेणित्यवतयासुखी ॥ ५ ॥ निर्निमित्तनिरागस्करोप्यभ्यागतनस ॥ क्षुधितोपिनरहतिस्तोहिन्यायदर्शका ॥ ६ ॥
 सकालेनानवीगोहोजगामनगरांतरम ॥ त्यायुक्त्याजनमाकुंस्तुधासमभिचोदित ॥ ७ ॥ तन्नप्रापसमूपादराच्चिचयीविनिर्गतम् ॥ त
 माहपनपारेणशब्देनोभनिशाचर ॥ ८ ॥

अतस्तथाहकथाशक्तिर्युग्मा ॥ १ ॥ चित्तेशिशाम्यतीयससारमृगवृष्णिकेसुकषिसरातीचविचारएवज्ञानाद्वयवर्धतउपायदस्याह ॥ अथइति ॥ इतिअनेतोपायेन
 पयोपक्रांपकारणाविषयोतीनाशःश्रवाश्रयसिधीयत ॥ १ ॥ उक्तायसिमावताहेतुप्रपचेदाहृदयमधारयति ॥ यगवृत्ति ॥ २ ॥ असेहवपनागेवेत्युक्तायस्यस
 यनायास्थायिकामशरारयति ॥ सद्यतीति ॥ ३ ॥ गवाहृदयोप्यव्यक्रानेव्यनारदाह ॥ ४ ॥ सक्षिप्योकविलारविद्युपुशरहितआरभ्याह ॥ सहरति ॥ सज्जनस्यराशआस्य
 रशक्तितारत्स्यककदीशरअकनेनशुभ्रप्यभनवत्युपहारेभ्यनिस्यगतयानिर्क्षेपसमाधिपुखी ॥ ५ ॥ ६ ॥ कालेनप्रभवभ्यक्तमालात्मकालेन ॥ अदधीगोहृयस्य ॥ ७ ॥
 मेषधर्मानिशिनगरेदुष्टजनपरिक्षाननायचोराहृदयायधसश्चारास्तर्प्यविनिर्गतम् ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ निर्याप्यन्यायाप्रेतकर्मणालिचेत् ॥ १० ॥ सकला आशास्यतइत्याशाश्रिभलिधिताथी ॥ किलेतिवर्मशास्त्रप्रसिद्धौ ॥ ११ ॥ अन्नश्चदपराधसहस्रसुलभंसुब्रश्चे
 न्नापराध्यत्वेव सचसत्यप्यपराधसहस्रेपालनीयइतिपरीक्षणायप्रश्नपूरणमेवप्रार्थयते ॥ ममैतामिति ॥ सप्तवाथीमवाधितार्थाम् ॥ अनेनासमावितार्थप्रश्नच्छलेनपरवधप्र
 वृत्तिः स्वस्यनास्तीतिदर्शितम् ॥ १२ ॥ सर्वेषामभ्रानामापातार्थः स्पष्टः ॥ तास्यर्थास्तूत्तरसर्गस्फुटीकरिष्यते ॥ १३ ॥ उत्तरोत्तरस्वमेपूर्वपूर्वसत्यतांत्यजन्निपितत्प्रकाराक
 स्वच्छसत्यात्मस्वरूपनत्यजति ॥ १४ ॥ यथारभायाः कदल्याः सप्त'अतरतस्तथातदतश्चपत्रमात्रवल्कलमात्रम् ॥ दृष्टान्तेतत्सदृशवल्कलातरदाष्टान्तिकेसपूवेतिविशेषइतिभा
 वः ॥ १५ ॥ भूतौषपदेनतदाधारभुवनानिलक्ष्यम् ॥ अतिमहत्त्वेनप्रसिद्धायेब्रह्मांडाकारादयोपियस्याणोरेषक्षयापरमाअणव अत्यतक्षुद्राः ॥ १६ ॥ परमाणोः सूक्ष्मस्थैवस
 वेतालउवाच ॥ राजन्लब्धोसिभीमेनवेतालेनमयाधुना ॥ कगच्छसि विनष्टोसि भवभोजनमद्यमे ॥ १७ ॥ राजोवाच ॥ हेरात्रिच
 रतिन्यायंमांचेदस्तिबलादिह ॥ तत्तेसहस्रधामूर्धास्फुटिष्यतिनसंशयः ॥ १० ॥ वेतालउवाच ॥ नत्वामद्व्यहमन्याध्यन्यायोयंहि
 मयोच्यते ॥ राजासिसकलाशाश्रपूर्णायास्त्वयाश्विनाम् ॥ ११ ॥ ममैतामर्थितारान्जन्मंभवार्थीप्रपूरय ॥ प्रश्नानिमान्मयोकांस्त्वंस
 म्यगाख्यातुमर्हसि ॥ १२ ॥ कस्यसूयस्यरश्मीनांब्रह्मांडान्यणवः कशाः ॥ कस्मिन्स्फुरंतिपवनेमहागगनरेणवः ॥ १३ ॥ स्वप्नात्स्वप्नांतरं
 गच्छच्छतशोथसहस्रशः ॥ त्यजन्नत्यजतिस्वच्छुंकः स्वरूपंप्रभास्वरम् ॥ १४ ॥ रंभास्तंभोयथापत्रमात्रमेवंपुनः पुनः ॥ अंतरंतस्तथां
 तश्चतथाकोणुः सएवहि ॥ १५ ॥ ब्रह्मांडाकाराभूतौषसूर्यमंडलमेरवः ॥ अपरित्यजतोणुत्वंकस्याणोः परमाणवः ॥ १६ ॥ कस्यानव
 यवस्यैवपरमाणुमहागिरेः ॥ शिलातर्निविडैकांतरूपमज्जाजगन्नयी ॥ १७ ॥ इतिकथयसिचेन्नमेदुरात्मंस्तदिहनिगार्थिभवंतमात्मघा
 तित् ॥ फलमिवतवमंडलंप्रसेहंप्रसभमुपेत्यजगद्यथाकृतांतः ॥ १८ ॥ इत्यार्षेवांवा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषू० वेताल
 प्रश्नानामसप्ततितमः सर्गः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्तवतिवेतालेवकुंप्रश्नान्विहस्यसः ॥ उवाचवचनंराजा
 दंतंशुश्रुवलांबरः ॥ १ ॥

तोमहतो गिरे ॥ निविडघनतरयत्सत्तैकातरूपंतदेवमज्जासारोयस्या ॥ १७ ॥ इतिषट्प्रश्नान्मेकथयसिचेद्दृष्टोदेहादिवेवआत्मायस्यतथाविध अतएवापरिच्छिन्नमात्मान
 परिच्छेदेनघातितवानसीत्यात्मघातिर् तत्तस्मादकथनापराधादेवभवतफलमिवनिगार्थप्रसप्तबलात्तवमडलमडलस्थजनात्प्रसेयम् ॥ प्रसेहमितिपाठेविकरणपदव्यत्ययश्रुता
 दसः ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० नात्यर्यप्रकाशेनि० पू० सप्ततितमः सर्गः ॥ ७० ॥ ॥ आयाप्रश्नसमाधानविस्तरेणात्रवर्णयते ॥ अनतकोटिब्रह्मांडफलदक्षादिकल्पनैः
 ॥ १ ॥ प्रसिद्धब्रह्मांडानांप्रसरेणुत्वमित्यल्पदृष्ट्यात्वयोक्त्रक्ष्यमाणकल्पनयाकोटिकोटिगर्भब्रह्मांडानामपितत्रप्रसरेणुत्वसंभवादित्याशायेनविहस्यदतानामशुभिः प्रभाभिर्ध
 वलान्यवराणिवलाण्याकाराचयस्यतथाविधः सन् ॥ १ ॥

नपार्कस्य सुपरशीनां ब्रह्मा ब्रह्मणेण ब्रह्मिण्यथ मयभस्योत्सावकुम्भसिद्धिमत्स्यभिधानेतिहासकस्य निरस्तुर्भक्तविकल्पनात्प्रथमकारकावरायति ॥ आर्सेइत्यादिना ॥ इदं
 लयापयाचार्थिप्रतीकमसदस्याअनरमुत्तरोत्तरशुण्णभिभूतत्वभिभूजलायावरी-परिवेष्टितम् ॥ १ ॥ इदमस्यैव १ इंदराज्याहसहस्रगणियधीष्टनमहाभुगतानि
 १ नद्वभानपत्न्याया १ उत्तरोत्तरदृग्गीष्णिरसार्धितम्भाषाणि ७ नद्वर्भैरुपयर्गर्मन ८ अतीतनागतनंतद्वभाभूतभाषाराराय ९ नद्वर्भा कम्पकाला १० नद्वर्भाउ
 शरास्यस्विरभूनाप्रत्यक्षिष्णुद्वेषाभायु कालास्तदात्मनलरख ११ अननकोदीनतिप्रासत्तास्फूर्तिभ्यवहारपथर्तकमापाराष्टलप्रस १२ इत्यतीभ्यगुर्दरावार्थानिहकमा

राजंवाच ॥ ॥ आर्सेकटाचिचंद्रद्विद्वस्रां हमजरफलम् ॥ उत्तरोत्तरदशगुणभूतत्वम्परिवेष्टितम् ॥ २ ॥ तादृशानां सहस्राणि फलानि च
 वसतिहि ॥ अत्युच्चं लादृशां शारावा विपुला च लपद्ववा ॥ ३ ॥ तादृशानां सहस्राणि शारावानां यत्र सत्यय ॥ तादृशोक्तिमहावक्षो दुर्लभ्यो वि
 पुलाकृति ॥ ४ ॥ तादृशानां सहस्राणियत्र सति महीरुहाम् ॥ तादृशवनमत्युच्चैरनततरुगुल्मकम् ॥ ५ ॥ तादृशानां सहस्राणिवनानां यत्र
 संत्यय ॥ तादृशोक्तिमृदुहृद्व्यामत्युच्चैर्मरिताकृति ॥ ६ ॥ तादृशानां सहस्राणि शृङ्गाणां यत्र सत्यय ॥ तादृशोस्वयतिविलीर्णादेशो विपुलको
 दर ॥ ७ ॥ तादृशानां सहस्राणि देशानां यत्र सत्यय ॥ तादृशोक्तिमृदुहृद्व्यापं महाइन्द्रनदीयुतम् ॥ ८ ॥ तादृशानां सहस्राणि दीपानां यत्र सत्यय ॥
 तादृशोक्तिमहीर्पाठीविचित्ररचनां न्वितम् ॥ ९ ॥ तादृशानां सहस्राणि पृथ्वीनां यत्र सत्यय ॥ तादृशोक्तिमहास्फारं महाभुवनदं धरम् ॥ १० ॥
 तादृशानां सहस्राणि जगतां यत्र सत्यय ॥ तादृशोक्तिमहर्षां दं च दं भं रपीठवत् ॥ ११ ॥ तादृशानां सहस्राणियत्रां दानिकं रं दं का ॥ तादृशो
 क्तिगतस्य दौ विपुलाभ्यिभ्रसागर ॥ १२ ॥ तादृशोक्तिमहर्षां दं च दं भं रपीठवत् ॥ तादृश स्वविलासात्मनि मलोक्तिमहाणं व ॥ १३ ॥
 तादृशोभ्यिसहस्राणियस्योदरजलान्यय ॥ तादृशोक्तिपुमान्कश्चिदत्युच्चैर्मरिताकृति ॥ १४ ॥ तादृशानां वृणालक्षीर्यस्यमालोरसि स्थिता ॥
 प्रधानसवसतानां तादृशोक्तिपरपुमान् ॥ १५ ॥ तादृशानां सहस्राणि पुरुपाणां महात्मनाम् ॥ सुरतिमद्वलेयस्यस्वननूरुहजालवत् ॥ १६

इत्यशास्त्रादिधुरराकम्पनाभिर्निररायति ॥ तादृशानामित्यादिना ॥ षडानियच्छ्रुतानीव भुवनानियस्याय ॥ १ ॥ २ ॥ ५ ॥ शृणुपदेनायतप्रधानो गिरिवोष्यते ॥ विपु
 एतमस्यास्वदतार्भोतादति ॥ ६ ॥ ७ ॥ महाइन्द्रनदीवदाविभूतानाविर्भूमयश्चणप्राणादिवायुषेष्टाभिपुतम् ॥ विचिषाभिर्नामदिरचनाभिरन्वितम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥ १३ ॥ पुमानधिष्णु ॥ १४ ॥ परपुमारुह ॥ १५ ॥ तनूरुहः शरालोमानितज्जालधर ॥ तथाचभूति ॥ तथासत पुरुषात्केशलोमानितयाक्षरास्तमपतीह
 विभ्यन्ति ॥ १६ ॥

प्रत्यदरेत्यासुपरारट्टिभुयाएनास्त्रादिब्रह्मांडांताः शतमसख्या कलनाः प्रतिभासास्ताएताः सर्वप्राणिप्रत्यक्षास्त्यादित्यस्यदीप्तयोरक्ष्मयः ॥ १७ ॥ मयाचिदात्मादतिपुत्र
 प्रभाव सूर्यइतिल्वद्यश्रोत्तरत्वेनोत्तरतसर्वजगद्सौतपतिप्रकाशयति ॥ १८ ॥ भुवनाभोगाब्रह्मांडाः ॥ १९ ॥ भातिस्फूर्तिलभते ॥ भवतिसत्ताचलभते ॥ २० ॥ रेवेताल
 वर्णिताशवलब्रह्मलक्षणस्यत्रैलोक्यमंडपमणेः सूर्यस्यपारमार्थिकतत्त्वभूतेमुख्याधिकारिषुविज्ञानशास्त्रजन्यारवडाकारसाक्षात्कारस्तन्मात्रेणकचित्तात्मनित्यात्मतयाप्रथमाने
 अनधिकारिजनुमात्रेणअविकासभाजिअस्फुटइहप्रत्यगात्मनिअग्निविस्फुलिगवच्चिज्जन्मनेर्जावजगतोर्भवनस्यपृथक्सत्तायाः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यनंतसम्भ्रमतानाचावलेखाः
 उल्लेखाः सति ॥ परमार्थदशातुमनागपिनसति अतस्त्रशातप्रश्नाडवरमास्त्रेस्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवाग्विष्णुमंतात्पर्यप्रकाशेनि ० पू० एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥
 इहावसिष्ठप्रश्नानपचानामुत्तरकमात् ॥ वेतालायाप्रमत्तायराज्ञापम्यगुदीर्यते ॥ १ ॥ एवप्रथमप्रश्नमायायकस्मिन्स्फुरंतिपवनेमहागगनेरणवदतिद्वितीयप्रश्नराजासमाधि
 तादृशोस्तिमहादित्यः शतमन्यासुदृष्टिषु ॥ याएताः कलनाः सर्वास्ताएतास्तस्यदीप्तयः ॥ १७ ॥ अस्यादित्यस्यदीप्तीनांब्रह्मांडास्त्रसरेणवः ॥
 मयाचित्सूर्यइत्युक्तः सर्वमेतत्तपत्यसौ ॥ १८ ॥ विज्ञानात्मैवपरमोभास्करोभावितेशयः ॥ इमेचभुवनभोगास्तस्यैवत्रसरेणवः ॥ १९ ॥
 विज्ञानपरमार्कस्यभासाभांतिभवंतिच ॥ इमाजगद्दहर्लक्ष्म्यः कचिह्रक्ष्म्योरवेरिव ॥ २० ॥ विज्ञानमात्रकचित्तात्मनिजंतुजातेत्रैलो
 क्यमंडपमणेरविकासभाजि ॥ चिज्जन्मनोर्भवनसंभ्रमतावलेखाः संतीहरेनहिमनागपिशंतामास्व ॥ २१ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०
 मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषु० वेतालप्रथमप्रश्नात्तरवर्णनं नामैकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ राजावाच ॥ ॥ कालस
 ज्ञानभः सत्तास्पंदसत्ताचचिन्मयी ॥ शुद्धचेतनसत्ताचसर्वमित्यादिपावनम् ॥ १ ॥ परमात्ममहावायौरजःस्फुरतिचंचलम् ॥ कुसुमां
 गइवामोदस्तदद्रूपकंसतः ॥ २ ॥

ते ॥ कालसत्तेत्यादिना ॥ तत्रगगनपदेनप्रसिद्धगगनस्यैवग्रहणविवाक्षितमुतमहत्सदविरोपितत्वाद्गोण्यामहाकालरूपश्चित्तसंबलितमायाकाराउतस्पंदशक्तिप्रधानः सूत्रात्मा
 काराः उतततोनिष्कटः शुद्धचिदाभासलक्षणोर्जावाकारः अन्योवास्तुसर्वेष्वपिकल्पेपुनस्तत्सत्ताएवसक्षमत्वान्तेपारेणवस्त्वयोक्तादित्याह ॥ कालसत्तेति ॥ स्पंदः क्रियाश
 क्तिप्रधानः सूत्रात्मातसत्ता ॥ शुद्धचेतनसत्तोननिष्कटश्चिदाभासलसत्ताचेत्यादिसर्वसक्षमत्वात्पावननिर्दोषरजः परमात्ममहावायौकल्पितानेकविकारचंचलस्फुरतीतिपरेणा
 न्ययः ॥ १ ॥ ननुपरमात्मनएवसर्वानुगतसत्तारूपत्वात्तत्रकालादिसत्तास्फुरतीत्याधाराधेयभावेनव्यपदेशः कथनत्राह ॥ कुसुमंगइति ॥ यथाकुसुममेवस्वगोआमोदाख्यंभे
 दस्यतएवपरिकल्प्यकुसुमंआमोदरूपकमिबतदाधेयतयास्थिततद्वत्परमार्थसत्तैवकालादिसत्ताभेदात्मतांत्यात्मनिपरिकल्प्यस्थितेत्यर्थः ॥ २ ॥

मन्त्रस्य मन्तं लच्छिन्त्यस्यैरिदृशी ययभस्योत्तरमाह ॥ जगदाख्येदिति ॥ शीतप्रशीतनसारसमेवोपमसगज्येतीरूपम् ॥ अतएवतथाशोधमाधाद्वक्ष्यशान्तत्ववृद्धणम् ॥ ३ ॥ र
 भास्तभापयापयप्रथमिधित्तुर्धुप्रभसभापसे ॥ रभास्तमदिति ॥ अत्र अत्रऋषिषिवर्तिषिवसनरील अपिशब्दावधारकारणेषुपरीणामरीलष्व अत्र सेणुस्तमोष्यतर
 नरेत्यथ ॥ ४ ॥ विषयसंगदृष्टणादिनिमित्तोद्देशस्तद्वृत्त्यान्वयशिवस्यगोचरतानतुल्यस्तुत सर्वधर्मशून्यत्वादित्याह ॥ भ्रमेति ॥ ५ ॥ अतएवपटसत्तागनुसत्तायापयवस्यतितनु
 सत्ताकावासकतायासात्परकलसत्तायासागुल्मसत्तायासाथीसाधीजसृज्जातिवृत्तमायामित्त्यादिकमेणयायासात्ताधिगायनेतसासातसदृग्भ्रमनिर्मितानाकाराभिदद्यापरमालंभ
 वदरतरनुभसृष्टयिष्मभयपयमप्यतीत्यरत्नस्यमलजगदकारणतद्विस्तृतमित्यर्थ ॥ ६ ॥ तत्राणुपव्यवृत्तीनिमित्तमाह ॥ सुप्तत्वादिति ॥ एषधीस्यपिनपूजाहानि
 रिभ्रमलक्षारयापितद्वृत्त्याअतिपरिच्छिन्नत्वात्परमापयादृमिष्मालाकारार्भुर्नपयत्यादिपचमप्रभाविदत्तोत्तर सत्तदन्वयारथेनाह ॥ अतत्त्वादिति ॥ मेधाद्विपरनप्रभो
 जगदास्यमद्भास्वप्रसन्नास्वप्नातरवजन् ॥ रूपत्यजतिनोशातं वक्षशातत्ववृद्धणम् ॥ ३ ॥ रभास्तंभोयथापचमन्त्रमेवातरंतरम् ॥ अ
 तरंतस्यथदद्विविन्वदस्रविवर्यपि ॥ ८ ॥ सद्दक्षालादिभि शब्दयंतताभिर्विगीयते ॥ शून्यमव्यपदंशतनत्किंचिच्चैकिंचन ॥ ५ ॥ याया
 विभाव्यतमत्तामासानुभवनिमित्तान् ॥ रभास्तमेवदंतावच्चिन्मात्रममलततम् ॥ ६ ॥ सूक्ष्मत्वाद्यलभ्यत्वात्परमात्मापराणुक ॥
 अतत्त्वात्सवंप्रामासवाटिमुलताम् ॥ ७ ॥ अणोरप्यत्यंतं तस्यपुंसास्यजगदापि ॥ परमाणुवटाभातिप्रतीतत्वादरूपवत् ॥ ८ ॥
 परंणुर्यालेभ्यन्तानिपूरकत्वान्मक्षगिरि ॥ सवावचवरूपेणिरस्तावयवभुमान् ॥ ९ ॥ अस्यवैक्षिभिमात्रस्यमज्जाभात्रजगद्वयी ॥
 विज्ञानमानमव्यहिस्याशोविद्धिजगद्वयम् ॥ १० ॥ विज्ञानमात्रकलनाकलितजगतिशांतस्वभावसुकुमारमनतरूपम् ॥ वंतालवाल
 कृपदतदलपनायमेवस्ययसमनुभावयशांतमास्व ॥ ११ ॥ ॥ इ० वा० वा० द० मा० स्तोपायपुनिर्वाणप्रकरणपू० वंतालप्रथमेदोनाम
 द्विसप्ततितम मग ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥

कावराभ्यप्यकमण्यसूतनपामूलगमाधारात् ॥ ७ ॥ जगद्विज्ञानाद्विषयकमतीतत्वात्पुनरतत्तदाकारवत्तैपरिच्छिन्नविकल्कणपरिच्छेयत्वादरूपवन्नि स्वरूप
 यामप्रवर्थादिभर् ॥ तद्विषयस्मननादीच्छिद्रूपभासमानपरमाणवर्धनेति ॥ ८ ॥ कस्यानवयवस्यैवपरमाणुमहागिरिरितिषट्पञ्चसमाधत्ते ॥ परेणुरिति ॥ अलभ्यत्वाच्च
 धुगद्विकर्णरपासत्वात् ॥ एवंपरेणुभूकत्वात्ससधोभ्याममहागिरि ॥ अभ्यारोपदृशासर्वमूत्सासुसैअनवयवरूपयस्यतथा ॥ नैतित्यपवादेननिरस्तावयव ॥ ९ ॥ तत्रशिर
 लोनीनिर्घट्टकनिरूपमज्जाजनधर्माप्यशयकदयति ॥ अस्त्येति ॥ द्विपस्माज्जाहृद्यथापृथ्वीअतएवसमाहितेदस्याद्विभ्रुतिपुहावाकाशरूपाधिज्ञानभास्यमभ्यर्मानरमज्जाव
 यसिद्धिमिषोद्वीत्यथ ॥ १० ॥ सयप्रधानीनिरासेनद्रीव्यानेतालपरिभ्रमन्निबोकाधसक्षेपणोपसहृरति ॥ विज्ञानेति ॥ इवेतालवालकजगतिविज्ञानभास्यस्यकलनानी
 त्सकीशानाकलितपकटनतच्छाल्मविज्ञानरूपमहादृशैर्धाल्वाटमटैरलपनीयमनास्करनीयमेवअमीनदुक्तयात्यमेवस्वभाषमानमनुभाषयत्वानुभाषमारोहृयशान्तद्वयीमा
 स्यत्यथ म ११ म ॥ द्वितीयोपाधिषम० तास्यपमकारोति० पू० द्विसप्ततितम मग ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥

उपदिश्यान्नवेतालप्रश्रनिर्णयमस्थितिम् ॥ भगीरथस्यहृत्तांतस्तान्योप्यत्रवर्णयते ॥ १ ॥ तत्रतस्मिन् राजनिविचारोचितयाधियाअनुमितयाभाविताल्मनयातत्रज्ञतयानिमि
 नेन ॥ वेतालप्रक्षेवासर्धयोज्यम् ॥ १ ॥ अविचलध्यानीसमाधिस्थइतिधावत् ॥ २ ॥ एवक्रमेणराजवर्णितक्रमेण ॥ ३ ॥ बालभानिकल्पितवेतालकस्यकायइवविलीय
 ते ॥ ४ ॥ चित्तसर्वतउपसह्यस्वोभावःप्रमात्मातदापतिततद्यतिष्ठितकुर्वन् ॥ ५ ॥ हेमुनेमनशीलरामएकस्मिन्वस्तुनिशमःसर्वदृत्तिलयस्तेनशांतात्पोपरतच्चित्तःअतएव
 सर्वत्रसमंभ्रतपरयतीतिसमदर्शनः ॥ ६ ॥ असमूढातपूर्वान्वयि ॥ नन्वेवस्थितस्यमेकथदेहयान्नासिद्धिस्ताह ॥ यथेति ॥ दुःसाध्यमन्येपाकटसाध्यमपिकार्यस्यानायासे

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिराजमुखाच्छ्रुत्वावेतालःशांतिमाचरौ ॥ भावितात्मतयातत्रविचारोचितयाधिया ॥ १ ॥ उपशांतमनाभू
 त्वामलैकांतमनिंदितम् ॥ बभूवाविचलध्यानीविस्मृत्यविषमांक्षुधाम् ॥ २ ॥ एतद्राममयोक्तंवेतालप्रश्रजालकम् ॥ एवंक्रमेणचि
 द्गीतेनेदंसांस्थितंजगत् ॥ ३ ॥ चिदणोःकोशगाविश्वंविचारेणविलीयते ॥ कायावेतालकस्येवशिष्यतेयत्पदंतुतत् ॥ ४ ॥ संहृत्यसर्वत
 श्रितंस्मितेनांतरात्मना ॥ स्वभावापतितंकुर्वानिरिच्छंतिपृशांतधीः ॥ ५ ॥ आकाशविशदंरुत्वामनसैवमनोमुने ॥ तिष्ठैकशमशां
 तात्मासर्वत्रसमदर्शनः ॥ ६ ॥ स्थिरबुद्धिरसंमूढोयथाप्राप्तानुवर्तिनः ॥ राज्ञोभगीरथस्येवदुःसाध्यमपिसिद्धयति ॥ ७ ॥ संपूर्णशांतम
 नसःपरिहृतोर्नित्यंसमेसुखमयात्मनितिष्ठतोतः ॥ सिद्धांतिदुर्लभतराअपिवांछितायांगंभावतारइवसागरखातवस्तु ॥ ८ ॥ इ०
 वा०वा०दे०भो०नि०पू०वेतालाख्यानंनमत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ यथाचित्तचमल्क
 त्याराज्ञोगंभावतारणम् ॥ भगीरथस्यसंपन्नंतन्मेकथयभोप्रभो ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ आसीद्भगीरथोनामराजापरमधार्मि
 कः ॥ भुवःसमुद्रयुक्तायामंडलीतिलकोपमः ॥ २ ॥ संकल्पानंतरंप्राप्तायथाभिमतमर्थिनः ॥ चंद्रप्रसन्नवदनादस्माच्चिंतामणोरिव ॥ ३ ॥

नैवसिध्यति ॥ ७ ॥ यथासगराशुमद्विलीपादिदुर्लभतरापिसागराणासगरपुत्राणांतरखातसमुद्रस्यचवस्तुसंजीवनमणिप्रयायोगंभावतारःशांतितृप्तिसमदर्शित्वादिगुणसंपन्नस्यभ
 गीरथस्यानायासेनसिद्धस्तद्वदित्यर्थः ॥ ८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०त्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ भगीरथस्यान्नगुणाश्रिताचाथद्विचा
 रजा ॥ त्रितलेनचसवाशोजिह्वासातोत्रवर्णयते ॥ १ ॥ चित्तस्यपूर्णतादिलक्षणयाचमल्कत्या ॥ १ ॥ समुद्रयुक्तायाभुवोराजास्वीयकोसलमदल्यास्तुतिलकोपमः ॥ २ ॥
 तस्यदानशीलतावर्णयति ॥ संकल्पानंतरमिति ॥ अर्थिनोयाचकाअस्माद्भगीरथायाज्ञासंकल्पानंतरमेवसर्वापगमनवाक्प्रयोगादिश्रमविनैवयथाभिलषितमर्थप्राप्ताःप्राप्तव
 तः ॥ गत्यर्थीकर्मकेतिकर्त्तारिकः ॥ चंद्रप्रसन्नवदनादित्यनेनदानोस्ताहान्मुखेप्रसादातिशयएवतलस्यधनव्ययदुःखान्भलातिरिच्योत्यते ॥ ३ ॥

अथाप्युदानधारयन्ति ॥ साधूनामिति ॥ एवम्यपरैः लिख्यकथनमासिताधार ॥ सुणमाधमिति ॥ कश्चित्त्रायस्थाने स्वधर्मं प्राप्तसुणमाधममुपाहसे ॥ यौनकन्यासुणो
 पादानायादिद्वयं शिवात्मनि येन कामधनुर्लक्ष्यत ॥ ४ ॥ यथावज्ज्वरे धनमणि अप-अधोभागोअयसाप-न्यनेषध्पतेदस्ययोप-मब्रज्जसारादृढरवज्जान्तरपरिभ्रमत्यास्वक्रीसा
 उक्तललीमकारामानापमश्वकनेमिपस्मिष्कर्मणिनयथाभाब्रिनमथाभित्वात्सभोततगुणयोन्यकरोतिनयायोभगीरयोद्वलसत्तरसर्पिसर्धुर्जनतच्चटितवनदेशास्करदनेनत्वममा
 पनोअरुलिरयनेप्यकिनानिषमबलानियस्मिष्कर्मणिनयथाभाब्रितयाराभाप्रयोर्नियसअध-यादेरोनिगढाधयोभिर्धुष्यतेदस्ययोपमकत्वाअभिनत्भिन्नेषगुणपूर्णाषका
 रेखर्ध ॥ ४ ॥ अन्तारमधीतिपाठोपेक्षकेषामेवमात्सयाय ॥ ५ ॥ दिशानिशप्रजापालनयसर्वत-परिभ्रमणत्त्वपभ्रागोपिनृणामधर्मवन्तिहेतुतमोर्होषकारद्वैत्यवारिन्धम
 साधूनां योष्यवस्यार्थधनान्यविरतददौ ॥ वृणमान्त्रमुपादत्तेकश्चिद्वितामणिचर्या ॥ ४ ॥ वज्रसारमिवप्रोतमुज्वलन्नेभियोभिनत् ॥
 अधामणिरयोयत्रसर्वदुःखानचोषितम् ॥ ५ ॥ अधूमवद्विदेहश्री श्रातोपिदैत्यमप्यलम् ॥ तमोहरखणानैशद्युमणिर्वैश्रमामिव ॥ ६ ॥
 किरन्नाप्रिकणासारमभ्रित स्वप्रतापजम् ॥ मध्याह्नसूर्यकान्ताप्रिवज्वलतिचोरिणु ॥ ७ ॥ ऋदुशीतलससप्रशौर्यस्समाह्लादयन्मन ॥
 सुशानाद्भवतिस्त्रिधस्यंदोरिदुमणियथा ॥ ८ ॥ जगद्यज्ञोपवीतस्यस्वर्गपातालवाहिन ॥ गगावाहस्यचेनास्याद्वतीय-पूरितोगुण
 ॥ ९ ॥ अगस्वराोपितोभोधिर्गंगापुरेणपूरित ॥ येनदुष्यूरभृतापिमहासार्थोर्ध्वनामिव ॥ १० ॥ गंगासांपान्तपद्भृत्यायेनपातालवासि
 न ॥ योजितावक्षणोत्तोकेषांधवात्सोकवधुना ॥ ११ ॥ बक्ष्माणशकरजङ्घनपमाराधयश्चय ॥ भूयोभूयोचर्योस्वेदमशून्याष्यवसायि
 न ॥ १२ ॥ यौवनेनवसमानस्यतस्यभूमिपतेरपि ॥ प्रविचारयतोत्तोकेयान्नांपयाकुलामिमाम् ॥ १३ ॥ सुविरागधमत्कारविचारकणि
 क्कादभूत् ॥ वयस्यपिचताकल्पयंतैवाहल्लीमराविव ॥ १४ ॥

प्यहरत ॥ यथापुमर्षिर्धूमनतेनतमोष्यवहारैर्यन्त्रधुरतिगद्व ॥ विशेषेणउप्रथमयोज्य ॥ ६ ॥ स्वस्यमनाप पराकम-अतिममत्तय तस्माज्जातमग्नि-कणानामासारथा
 राकिरसव्योर्गिरुमप्याङ्कालेउद्भूद स्यकान्तारिजाप्रिषज्वलति ॥ अग्निपक्षेभरा-अथावपयासतीतिअरिणस्तणारयस्तेषु ॥ ७ ॥ सुस्राप्रक्षतन्त्रविहरस्तेषासन्धिधौ ॥
 यदुमणिभ्यद्रकान् ॥ ८ ॥ येनगगावाहस्यगामबाह्लक्षणस्यजगप्रयोपवीतस्यदुर्मयोगुणस्तनु-अस्यापृथिव्यागामनारणेनपूरित ॥ ९ ॥ सर्वविमतवांस्तिनामर्धनामह्लाध
 सार्ध-सर्पोयनेनेव ॥ १० ॥ भ्रमद्रोहिव्याह्रकारनिरंतधत्वात्प्रनालवासिन अयोगर्तयानाधोधा-स्रगरपुष्पायेनगालक्षप्रयासोपानपद्भृत्याप्रक्षणोत्तोकेयोजिताआरोपि
 त ॥ ११ ॥ अयुष्याप्यवसायिन भ्रमिच्छिन्नेदहनिभ्यपातस्ववस-सकारात् ॥ १२ ॥ अधिराव्यासवेवेरिपन्थे ॥ १३ ॥ यौवनेविषादिरेाप्योदयोदितुर्लभर्धमिपोत
 नापयनराविभेति ॥ १४ ॥

इतिवक्ष्यमाणप्रकारेण इभिर्जागयात्राचिन्तयामस ॥ चिन्तनप्रकारमेवाह ॥ नियमित्यादिना ॥ १५ ॥ ग्यामारात्रि ॥ बहुगोभुक्तिविरसंचकलयस्यतत्तयाविधमेवसर्वेषां
 कुर्वताकर्मलक्ष्यतेनत्वपूर्वपरमपुरुषार्थफलचेत्यर्थः ॥ १६ ॥ तत्तयाप्रिसाधनरुत्कर्मविपुचिकेचाशुद्धिइत्यफलमेवेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अथउक्तचिन्तानतरसस्येनःसका
 शादेकान्तमत्यतर्गीतसन् ॥ १९ ॥ भ्रमताज्जीवानाराणहृत्पादिससारदृत्तिपुनःफलभूनास्तेनासुस्यगनरकमानुष्याथरण्यानीपुच ॥ २० ॥ २१ ॥ साधनचतुष्टयश्रवणमन
 नायुषाथश्रियाभ्यस्यसास्यविक्षेपवैषम्यरूपसमाधिप्रसात्मनाअनादिसिद्धन्नराकारणचउत्थेनाविभूनेनज्ञेयस्यप्रत्यक्तत्त्वस्यावयोधेनसर्वदुःखानिर्हायतेइतिरेणान्वय
 ॥ २२ ॥ २३ ॥ उदयचनेति ॥ २४ ॥ एवमुपदिष्टोभगारयोविवेकेनस्वयंभात्मतत्त्वमतपर्यालोप्यापानतानिश्चित्यतत्रविक्षेपवाहुल्याच्चित्तस्थप्रतिष्ठाभक्तभामानस्यावगतौ
 एकांतचित्तयामासमर्होपतिरसाविति ॥ जगवात्रामिमानित्यमसमंजसमाकुलम् ॥ १५ ॥ पुनर्दिनंपुनःश्यामादानदानशतंपुनः ॥
 तदेवभुक्तविरसंतलक्ष्यतेकर्मकुर्वताम् ॥ १६ ॥ चनप्राप्तनलोकास्मिन्नप्राप्यभवशिष्यते ॥ तत्कृतंशुद्धतमन्यशांपंकर्माविपुचिका ॥ १७ ॥
 पुनःपुनःपयुषितंकर्मकुर्वन्नलज्जते ॥ मूढबुद्धिरबुद्धिस्तुकःकुर्यात्किलत्रालवत् ॥ १८ ॥ अर्थकदादिप्रमनाःकदाचिच्चित्तलंगुरम् ॥ एकां
 तंसंस्तर्भतिःसमपृच्छद्भगारिथः ॥ १९ ॥ ॥ भगारिथउवाच ॥ ॥ अंतःशून्याशुभुचिरंभ्रमत्संसारदृत्तिषु ॥ अरण्यानांपुचताशुभ्रं
 खिन्नावयंविभो ॥ २० ॥ जरामरणमाहादिरूपाणांभवकारिणाम् ॥ भगवन्भवदुःखानांकथमंतःप्रजायत ॥ २१ ॥ ॥ चित्तलउवाच ॥
 चिरसाभ्यात्मनोरथेननिर्विभागाविलासिना ॥ राजनज्ञेयावबोधनपूर्णंनभरितात्मना ॥ २२ ॥ त्वांचंतसंबदुःखानिचुद्व्यतिप्रंथयोभि
 तः ॥ संशयाःसमतांयातिसर्वकर्मणिचानप ॥ २३ ॥ ज्ञेयंविदुरथात्मनंसंशुद्धंज्ञानिरूपिणम् ॥ सचमवंगतंनित्यंनास्तमेतिनचादि
 यम् ॥ २४ ॥ ॥ भगारिथउवाच ॥ ॥ चिन्मात्रंनिर्गुणंशांतमस्तिनमंतमच्युतम् ॥ इहादिनेतरत्किंचिदितिब्रिमुनोभ्यर ॥ २५ ॥ किं
 तत्रप्रतिपत्तिर्मेस्फुटतामेतिनेतरा ॥ एतावन्मात्रसंवित्तिःस्यामहंभगवन्कथम् ॥ २६ ॥ ॥ चित्तलउवाच ॥ ॥ ज्ञानज्ञेयानिप्रुत्वमेति
 चेतोदृढंवर ॥ ततःसर्ववपुर्भूत्वाभूयोर्जावैजिजायते ॥ २७ ॥

शगुरवेनिवेदयस्तरुर्धावविक्षेपापशभेचापापपृच्छति ॥ चिन्मात्रमिति ॥ अस्तीत्यनेनअसत्त्वापपादकोऽज्ञानशोभेनएदमिस्त्वितम् ॥ देहेद्रियप्राणमनोबुद्ध्याविधांतिभ्रत
 रत्किंचिदात्मनैत्यपित्वद्वचनविश्वसास्त्वोपपत्त्याचर्वाच ॥ २५ ॥ तत्राभानापादकाःज्ञानशशदरावभासहेतुविक्षेपानान्यस्यस्थननएदतिदर्शयति ॥ किमिति ॥ अत्रअनयोः
 सदसाद्विकेवोधयोर्मध्यंतराआयासदात्मबोधरूपप्रतिपत्तिस्फुटताकरतलामलकवरस्यएतान्तिनर्वाकराणम ॥ अहसर्वविक्षेपात्याएतावन्मात्रसवित्तिश्चकथकेनोपा
 येनस्यामित्यर्थः ॥ २६ ॥ तत्रभगारिथस्वराज्याथभिमानदेवततद्विषयेपुंचत्तथावनाद्विक्षेपस्त्यावल्यादेवनस्फुटान्प्रतिपत्तिरितिनिश्चस्यचित्तलस्तस्यरित्याजनायप्रथ
 मगीतोक्तमानित्वादिसाधनान्युपदिशति ॥ ज्ञानेनेति ॥ ज्ञाप्यंतंअनेनेतिज्ञानममानित्यादितेनज्ञेयपत्तत्ववक्ष्यामीत्यादिभागवद्दर्शितेसंयोगेतिष्ठत्यस्यैषम् ॥ सर्ववपुःपूर्णस्वभावः ॥
 नजायतेपूर्णस्वभावान्प्रत्यवतइत्यर्थः ॥ २७ ॥

अमानित्वादिपुका निषिद्धमुत्पानुवाद्भ्याम्याभ्यां प्रपद्यति ॥ असक्तिरित्यादिना ॥ १८ ॥ यदि चानभ्यपानेन भक्तिरप्याभिचारिणी स्वस्त्यात्पर्यादर्शयति ॥ आत्मन इ
 ति ॥ निष्कटात्सर्वतन्मन्त्राभाषणमिति नृणां धारिण्यप्रवणकीर्तनादिर्भगवद्भिर्येत्स्य ॥ १९ ॥ २० ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं श्रवणमनननिद्विध्यासनाभ्यास नस्यज्ञाने
 वाप्यस्यभक्तत्वं स्वस्वरात्ररुटाभिध्यात्किपात्पापुष्टासासर्षसाधनफलीभूता सर्वथाभेवसाधनानामनदकारलक्षणसाधनमूल अहकारेति अमानित्यादेर्दुं संपादत्वादि
 स्याद्येनाह ॥ अहभावेति ॥ ११ ॥ गर्हितस्वरित्यागोपायममममवेति पृच्छति ॥ शरीरदति ॥ १२ ॥ विकसितामकामोपहृतत्वेन स्फुटीभूतासनाशुद्धास्माकारतागत्वास्थि
 तस्यतिरेष ॥ ११ ॥ त्यक्तराज्यं याजनानबहुमन्यते शपथभ्योपहृसिप्यति सधामिलपितपूरणसमर्थो हकथमिक्षामदिव्यामि कथं कदन्पानादिनाजीविष्यामीत्यादिषु
 असक्तिरनभिव्यग पुत्रदारदृहादिषु ॥ नित्यंचसमचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ २८ ॥ आत्मनोनन्ययोगेन तद्वावनमनारतम् ॥ विवि
 कदेशसेविवमरतिजनसंसति ॥ २९ ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वतत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥ एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानतदतोन्वया ॥ ३० ॥
 रागद्वेषसाधारसमारध्याधिभेजम् ॥ अहभावोपगतीं गुराजन्ज्ञानमवाप्यते ॥ ३१ ॥ ॥ भगीरथउवाच ॥ ॥ शरीरेस्मिश्चिरा
 रुदोगिरीतरिवस्के ॥ अहभावोमहाभागवदमेत्यन्यतेकथम् ॥ ३२ ॥ ॥ त्रितलउवाच ॥ ॥ पौरुषेण प्रयत्नेन त्यक्त्वा भोगीषभाव
 नाम् ॥ गत्वा विकसितामत्तामहकारोविलीयते ॥ ३३ ॥ यत्रणापजरं यावद्भ्रमलजादिना विलभम् ॥ अकिंचनत्वशंसेण सुकृतातावदहंठ
 ति ॥ ३४ ॥ सवमेतद्विद्यात्सक्यायदिति सुसिनिश्चल ॥ तदहंकारविलयेत्वमेव परमपदम् ॥ ३५ ॥ शांताशेषविशेषणो विगतभी सत्य
 कसवंपुणोगत्वानुनर्भिकंचनत्वमरिपुरत्यक्त्वासमर्थात्रियम् ॥ शांताहंकारिरस्तदहंकलनस्तेष्वेवाभिक्षामदन्नामप्युज्जिनवानल्यदि
 भवस्युच्चैस्त्वमुच्चरन्मि ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणेषु ० भगीरथोपदेशो नाम चतुःसप्ततितम सर्ग ॥ ७४ ॥
 ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अथ तस्य गुरोव क्वाटित्याकण्य भगीरथ ॥ मनस्त्याहितकर्तव्यं भव्यापारपरो भवन् ॥ १ ॥

नाप्युत्कसजाभिमानादिना क्तमहर्षेपुषधेव नित्यप्रभालक्षणपजरयावर्धकंचनत्वशेषेण सर्वत्यागेन नमप्रताडवहं कति स्फुटाअत्यतविकसिताहृत्यतीत्यथ ॥ १७ ॥ नसाहिं
 ॥ १५ ॥ सधत्यागेन धारयकसंभ्यतया प्रपद्यति ॥ शीतिनि ॥ शीताभ्यनतानिच्छन्मन्त्रादीनिराकावेशेपणानियस्यतया विषयस्तनमत्यतर्भिकंचन सत्रसमर्पाभ्यपमरिपु
 स्यक्ताअस्तद्वैर्भाभिमानस्तेष्वरिष्येभिसामदत्तसन्मगुठमपिअलपूण सप्रपटभ्याद्यपरिशोयाभावाद्युज्जिनवाच्यनुशुभ्रुपणेन यावदायुष्यधोषयोधोवातो गुरुरीश्वरदत्त्यादिशा
 वाप्यभाष्यप्रसंगादीहरालक्षणासपन्नोपदिभवसिर्षसर्वमुसुगुणैकैभूतस्त्वमुच्चैः सर्वोत्कटप्रसिध्वासिनेतेससरसभाधनापीत्यर्थ ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवाशिष्ठम ० तस्य
 पकाशेति ० पू चतुःसप्ततितमः सर्ग ॥ ७४ ॥ ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ ॥ मत्त्वभ्याजेन सधत्वागोराशो भवण्यति ॥ शैशचयार्काविच्छेदितत्वेन समस्थिति ॥ १ ॥ मनसिआ
 हिननिश्चितवद्व्यभाषणकर्तव्यमेतत्पादिषुः सर्ग ॥ १ ॥

अग्निष्टोमप्रहणविश्वजित्यर्थात्नासोमसंस्थानामुपलक्षणम् ॥ २ ॥ अगुणिश्रुताध्ययनाद्विकलमपिअविचारयन् तद्विचारोविलंबापत्तः ॥ ३ ॥ असवःप्राणास्तन्माधावशो
 षः ॥ ४ ॥ सीमातिनेसीमातेसन्निहिताय ॥ ५ ॥ अधोवासाःक्रीपीनाच्छादनतदवशेषः ॥ ६ ॥ यत्रत्ययद्यष्टोपिजनैर्भागिरथनाभ्नानज्ञायते यत्रचजनमुखारस्वनामापिनज्ञायते
 नश्रूयतेतत्रतादृशेषु ॥ ७ ॥ ॥ इतिअनयारीत्यावर्त्तमानः ॥ ८ ॥ द्वीपानिनयंत रितानिमंडलानि ॥ अवशःसन्दर्शनाधीनचित्तः ॥ ९ ॥ प्रवाहपतितार्कमपानान्नागारा
 न् ॥ छादसपुत्सम् ॥ प्राप्यतिशेषः ॥ १० ॥ विविदु परिचिक्मुः ॥ ११ ॥ अनादृनमशेषराज्ययेन ॥ १२ ॥ शोचिन्तःशोकविषयीकृतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्वमेवगुरुमितिपूर्वाभ्यधि ॥
 ततःकतिपयेष्वेववासरेषुगतेषुसः ॥ अग्निष्टोममखंचकेसर्वत्यागैकसिद्धये ॥ २ ॥ गोभूम्यध्वहिरणयादिददौधनमशेषतः ॥ द्विजेभ्योनि
 जबंधुभ्योगुणयुगयविचारयन् ॥ ३ ॥ दिवसत्रयमात्रेणसर्वमेवपरित्यजन् ॥ असुमात्रावशेषोसावासीद्राजाभगिरथः ॥ ४ ॥ अथ
 सर्वाथरिक्तस्त्रिचक्रप्रकृतिपौरकम् ॥ सीमांतिनेहणमिवराज्यंस्वमरयेददौ ॥ ५ ॥ आक्रांतिद्विषताराज्येमुनिःसद्मनिमंडले ॥ अधोवासा
 वशेषोसीनिर्जंगामस्वमंडलात् ॥ ६ ॥ यत्रनज्ञायतेनाधायत्रनज्ञायतेमुखान् ॥ तत्रग्रामेष्वरण्येषुदूरेषुवासधैर्यवान् ॥ ७ ॥ इत्यल्पेनैव
 कालेनप्रशांतसकलैषणः ॥ परमेणशमेनासावापविश्रांतिमात्मनि ॥ ८ ॥ अमनदीपानिभूपीठेकदाचिकालयोगतः ॥ अवशःशत्रु
 णाक्रांतंस्वमेवप्रापतपुरम् ॥ ९ ॥ नानागारांश्चतत्रासौप्रवाहपतितांश्चतान् ॥ पौरांश्चमंत्रिणश्चैवशमीभिक्षामयाचत ॥ १० ॥ विवि
 दुस्तेनृपौरामंत्रिणश्चभगिरथम् ॥ पूजयामासुरथतंसाविपादाःस्पयंया ॥ ११ ॥ प्रभोरज्यंगृहाणेतिप्राथितोप्यरिणामुनिः ॥ नादत्ते
 नाहाशेषस्त्वणमप्यशनाहते ॥ १२ ॥ कतिचिद्विवसांस्तत्रनीत्वान्यत्रजगामसः ॥ भगिरथोचंहकण्ठमितिलोकेनशोचितः ॥ १३ ॥ अ
 थान्यत्रोपशांतात्मापरिविश्रांतधीःसुखी ॥ आत्पारामंकदाचित्सुप्रपापत्रितलंगुरुम् ॥ १४ ॥ स्वमेवस्वगतंक्रुत्वातेनसार्धंभगिरथः ॥ कं
 चिकलमुवासाद्रौवनेग्रामेपुरेजने ॥ १५ ॥ समतामुपयातौगौरुशिष्यौसमौस्थितौ ॥ कलयामासतुःस्वस्थौविनोददहधारणम् ॥ १६
 किमयंधायतंदेहःकिंवानेनोञ्जितेनः ॥ यथाक्रमंयथाचारंतिष्ठुत्वेषयथास्थितम् ॥ १७ ॥ इतिनिश्चित्यतिष्ठुतौतौवनाहनगामिनौ ॥ अ
 नानंदंपरानंदनासुखंनचमध्यमम् ॥ १८ ॥ धनानिवाजिविभवाद्यैश्वर्यंचाष्टधोदितम् ॥ सिद्धैरप्यर्पितंतुष्टुर्मैनातेजर्जरहणम् ॥ १९ ॥
 स्वागतप्रहणवंदनाद्युपलक्षणम् ॥ १५ ॥ विनोदकृतहलभूतदेहधारणम् ॥ १६ ॥ यथाक्रमयथाशास्त्रोक्तकमम् यथाचारंदःकाचारमनुसृत्यचतिष्ठतु ॥ १७ ॥ नद्विद्यतेविषयानं
 दायत्रतथाविधपरानदप्रापतुरितिशेषः ॥ तदेवविरिनाष्टि ॥ नासुखमिति ॥ असुखदुःखतद्रहितम् मध्यमसुखदुःखोभयभूत्यांतरालावस्थानिद्विन्म ॥ १८ ॥ तयोर्मानुषभोगे
 ष्विवदिव्यभोगेष्वपिधैरग्यदाढ्यदर्शयति ॥ धनानीति ॥ तच्चरितसंतुष्टेःसिद्धैर्ब्रह्मादिभिरर्पितदत्तमणिमादिभेदेनाष्टधाउदितप्रसिद्धमैश्वर्यंचजर्जरजीर्णतमत्तुणमिवमेनते ॥ १९

नतस्तच्छुवणदिनात्प्रभृति ॥ १३ ॥ गंगावतरणकार्यार्थं यत्तप आदिकार्यं तदर्थार्हं दद्यात् ॥ १४ ॥ अथोजयत् अवतार्थसंयोजितवान् ॥ १५ ॥ जगत्पते शशि विभृत्ः
 रिवस्व्यागसि गिनीरिरसि सगता सापक्षत्वादसमर्थत्वे पिसमासश्छादसः ॥ जगत्पते ब्रह्मणो वानियोगादि शिरोषः ॥ नभस्तलाद्वाभूमिनिपतति ॥ महात्मनां स्वर्गिणा वद्वीपुण्यसत
 तिरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ १६ ॥ भगीरथे महीपतौ सजातस्य शाश्वतस्य यशस आसमुद्रप्रचारार्थं वीथिका इति रूपकोत्प्रेक्षा ॥ १७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तास्यार्थप्रकाशे नि ० पू ० पट्स
 मतिनमसर्ग ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ चूडालाख्या नमुकार्थं द्रष्टुं ज्ञावता र्थते ॥ शिविष्यजस्य माहात्म्यविवाहक्रीडनकमाः ॥ १ ॥ भगीरथेन पश्चाद्राज्यकाले धि
 भगीरथेन च महीमवतारयितुं दिवः ॥ गंगं गृहीतो नित्यमस्ततः प्रभृतिभूभृता ॥ १३ ॥ ततो राज्यं परित्यज्य मंत्रिणां भूपतिः शमी ॥ तपस्रैकाय
 कार्ये होजगाम विजनं वनम् ॥ १४ ॥ तत्र वर्षसहस्रं शस्यसमारोध्य पुनः पुनः ॥ ब्रह्माणं शंकरं जहं भुवि गंगामयो जयत् ॥ १५ ॥ ततः प्रभृत्य म
 लतरंगभंगिनी जगत्पतेः शशि विभृदंगसंगिनी ॥ नभस्तलानिपतति गान्त्रिभागंगामहात्मनामिव बहुपुण्यसंततिः ॥ १६ ॥ स्फुरत्तरंगभं
 गिनी स्वफ्रेन पुंजहासिनी प्रसन्नपुण्यमंजरीयुते वधर्मसंततिः ॥ भगीरथे महीपतौ यशः प्रचारवीथिका तदा हि सा त्रिभागंगामहीतले वभू
 वह ॥ १७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० निर्वाणप्रकरणे पू० गंगावतरणं नाम पट्समतिनमः सर्गः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ श्रीवसिष्ठ उ
 वाच ॥ ॥ एतामवष्टभ्यदशं भगीरथधिया धृताम् ॥ समः स्वस्थो यथा प्राप्तं कार्यं माह रशांतर्थाः ॥ १ ॥ इदं पूर्वं परित्यज्य क्रोडीकृत्य मनः स्व
 गम् ॥ शांतमात्मनितिष्ठुवां शिविष्यज इवाच लः ॥ २ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ कोसौ शिविष्यजानाम कथं बालब्धवान्पदम् ॥ एतन्मे
 कथय ब्रह्मन्भूयो बोधविद्वद्वये ॥ ३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ द्वापरे भवतां पूर्वं मिदानीं च भविष्यतः ॥ तेनैव सन्निवेशेन दंपती स्त्रियथा
 गतौ ॥ ४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ यत्पूर्वमासीद्गणवंसदिदानीं तथैव हि ॥ भविष्यति किमर्थं वै वदं वदतां वर ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवा
 च ॥ ॥ जगन्निर्माणनिपते रस्या ब्रह्मादिसंविदः ॥ इदं श्यवस्थितिर्नित्यमनिवार्य स्वभावजा ॥ ६ ॥ यदन्यद्दृशो भूत्वा पुनर्भवति भूरि
 शः ॥ अभूवैव भवत्यन्यः पुनश्च न भवत्यलम् ॥ ७ ॥ अन्यस्यावसंनिवेशादहंसादृश्येन विवल्गति ॥ सदृशा विषयाश्चैव यथा सरसि सर्वा च
 यः ॥ ८ ॥ ता एवान्याश्च दृश्यते व्यवस्थाः संस्तौ तथा ॥ तस्माद्वा जेव भूयोपि वक्ष्यमाण कथेश्वरः ॥ ९ ॥
 या धृताम् ॥ १ ॥ इदं विभवजान परित्यज्य ॥ मनःस्वगकोर्डा कृत्य हृदि निरूढ्वा ॥ २ ॥ ३ ॥ इदं पती जायापती पूर्वकल्पे द्वापरे अभूताम् ॥ इदानीमटा विरोचतु युगे ऽपि मद्वापरे तेनैव स
 न्निवेशेन भविष्यतः ॥ ४ ॥ भूत भविष्यतो सादृश्यको हेतुरिति रामप्रश्नार्थः ॥ ५ ॥ जगन्निर्माणे नियतिरूपाया ब्रह्मादिनासत्यसकल्पसंविदः अनि वार्य स्वभाव एव तद्वेत्तुरित्यर्थः
 ॥ ६ ॥ इदं दर्शयितुं कथयति ॥ यदिति ॥ यथा एकस्मिन्नाम्नारौ अन्यदन्यत्फलवद्दुशो भूत्वा पुनः पुनस्तदादृशमेव भूरिशो भवति ॥ स्कथवदस्तु अभूवैव भवति स चिच्छिन्नः पुन
 स्तस्मिन् भवति ॥ ७ ॥ ८ ॥ सदृशौ शिविष्यज आदिसारां पितथेत्यर्थः ॥ राजा अतीत शिविष्यज इव वक्ष्यमाण कथायाः वर्ण्यत्वेन ईश्वरोनायकः ॥ ९ ॥

नदीरेसुकप्रकारप्रचयति ॥ उद्यानेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ निवेष्ट्यामिपरिणेष्यामिममेवतस्याअपिस्वाभिलाषप्रयुक्तसतापःकदास्याद्येनशीघ्रघटनास्यादित्याशयेनाह ॥
सृणालेति ॥ वद्वन्वह्य पुष्पिनलतागृहात्मनाददीभूतावह्यस्तदभिलाषिणी ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वनानामुपवनानाचगुणानुवर्णनेआवलितसुकथासुचारमतेतिसमनीर्नांस
वय ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कुमारी स्तदिपूजयामासवद्वमेनेसाकल्पिकभूषणैरलचकेवा ॥ मन्येइत्यवितर्के॥वितर्कवचनंविशिष्टस्यावाक्यालंकारार्थम् ॥ ३२ ॥ मन्त्रिणापदलक्षणम् ॥

उद्यानवनदोलासुलीलाकमलिनीषुच ॥ कदाप्रणयिनीमुग्धाहेमाब्जमुकुलसनीम् ॥ २५ ॥ करिष्येकामिनीमंकेपर्यैकुकुमांकिताम् ॥
कदाकमलवह्नीनांदोलास्त्रिरिवालिनीम् ॥ २६ ॥ आलोलानिनिवेष्ट्यामिबालांभुजलतानुगाम् ॥ सृणालहारकुंदुदुदं वह्य
भिलाषिणी ॥ २७ ॥ मल्लतेमदनातमाकदास्यार्दुसुंदरी ॥ इतिचिंतापरोभूत्वाकुसुमावचयान्मुखः ॥ २८ ॥ विजहारवनातेषुकुसु
मोपवनेषुच ॥ वनोपवनलेखासुलीलाकमलिनीषुच ॥ २९ ॥ वह्नीवलयगेहषुविविधोद्यानभूमिषु ॥ वनोपवनविन्यासवर्णनावलि
तासुच ॥ ३० ॥ शृंगाररसगभासुकथास्वरमतोन्मनाः ॥ स्तहिहारलसत्कायविलोलकवह्नीः ॥ ३१ ॥ कुमारीःपूजयामाससुवर्ण
कलशस्तनीः ॥ एतन्मन्येविदुर्भयामन्त्रिणोदपनिश्रयम् ॥ ३२ ॥ इंगिताकारवेदित्वमेवमन्त्रिपदंपरम् ॥ अथतस्यविवाहायमन्त्रिव
र्गोविचारयन् ॥ ३३ ॥ सुराष्ट्राधिपतेःकन्यांपयाचेयौवताल्विताम् ॥ नवयौवनसंपन्नांभार्याल्विविधिनोत्तमाम् ॥ ३४ ॥ उपयेमेसता
मात्मसदृशीप्रतिमामिव ॥ चूडालेतिभुविरथानाघातपतिसुंदरी ॥ ३५ ॥ सातंभर्तारिमासाद्यरेजेफुह्वेवपद्मिनी ॥ नीलनीरजनेत्रां
तांचूडालांशशिविध्वजः ॥ ३६ ॥ स्नेहाद्विकासयामाससूर्योदेवोयथाज्जिनीम् ॥ अवर्धततयोःशीतिरन्यान्यार्पितचेतसोः ॥ ३७ ॥ हाव
भावविलासाद्यैरर्गैर्नवलतेवसा ॥ सुमंभ्यर्पितसवार्थःससुरवीसुस्थितप्रजाः ॥ ३८ ॥ राजहंसइवाब्जिन्यारेमेदचितयातया ॥ अंतः
पुरेषुदोलासुलीलाकमलिनीषुच ॥ ३९ ॥ उद्यानेषुविहारेषुलतापुष्पगृहेषुच ॥ कदंबवनलेखासुचंदनागुरुवीथिषु ॥ ४० ॥ मंदारदामलो
लासुकदलिकदलीषुच ॥ पुरांतेषुवनांतेषुदिगंतेषुसरस्सुच ॥ ४१ ॥

३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥
नदीरेसुकप्रकारप्रचयति ॥ उद्यानेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ निवेष्ट्यामिपरिणेष्यामिममेवतस्याअपिस्वाभिलाषप्रयुक्तसतापःकदास्याद्येनशीघ्रघटनास्यादित्याशयेनाह ॥
सृणालेति ॥ वद्वन्वह्य पुष्पिनलतागृहात्मनाददीभूतावह्यस्तदभिलाषिणी ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वनानामुपवनानाचगुणानुवर्णनेआवलितसुकथासुचारमतेतिसमनीर्नांस
वय ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कुमारी स्तदिपूजयामासवद्वमेनेसाकल्पिकभूषणैरलचकेवा ॥ मन्येइत्यवितर्के॥वितर्कवचनंविशिष्टस्यावाक्यालंकारार्थम् ॥ ३२ ॥ मन्त्रिणापदलक्षणम् ॥
उद्यानवनदोलासुलीलाकमलिनीषुच ॥ कदाप्रणयिनीमुग्धाहेमाब्जमुकुलसनीम् ॥ २५ ॥ करिष्येकामिनीमंकेपर्यैकुकुमांकिताम् ॥
कदाकमलवह्नीनांदोलास्त्रिरिवालिनीम् ॥ २६ ॥ आलोलानिनिवेष्ट्यामिबालांभुजलतानुगाम् ॥ सृणालहारकुंदुदुदं वह्य
भिलाषिणी ॥ २७ ॥ मल्लतेमदनातमाकदास्यार्दुसुंदरी ॥ इतिचिंतापरोभूत्वाकुसुमावचयान्मुखः ॥ २८ ॥ विजहारवनातेषुकुसु
मोपवनेषुच ॥ वनोपवनलेखासुलीलाकमलिनीषुच ॥ २९ ॥ वह्नीवलयगेहषुविविधोद्यानभूमिषु ॥ वनोपवनविन्यासवर्णनावलि
तासुच ॥ ३० ॥ शृंगाररसगभासुकथास्वरमतोन्मनाः ॥ स्तहिहारलसत्कायविलोलकवह्नीः ॥ ३१ ॥ कुमारीःपूजयामाससुवर्ण
कलशस्तनीः ॥ एतन्मन्येविदुर्भयामन्त्रिणोदपनिश्रयम् ॥ ३२ ॥ इंगिताकारवेदित्वमेवमन्त्रिपदंपरम् ॥ अथतस्यविवाहायमन्त्रिव
र्गोविचारयन् ॥ ३३ ॥ सुराष्ट्राधिपतेःकन्यांपयाचेयौवताल्विताम् ॥ नवयौवनसंपन्नांभार्याल्विविधिनोत्तमाम् ॥ ३४ ॥ उपयेमेसता
मात्मसदृशीप्रतिमामिव ॥ चूडालेतिभुविरथानाघातपतिसुंदरी ॥ ३५ ॥ सातंभर्तारिमासाद्यरेजेफुह्वेवपद्मिनी ॥ नीलनीरजनेत्रां
तांचूडालांशशिविध्वजः ॥ ३६ ॥ स्नेहाद्विकासयामाससूर्योदेवोयथाज्जिनीम् ॥ अवर्धततयोःशीतिरन्यान्यार्पितचेतसोः ॥ ३७ ॥ हाव
भावविलासाद्यैरर्गैर्नवलतेवसा ॥ सुमंभ्यर्पितसवार्थःससुरवीसुस्थितप्रजाः ॥ ३८ ॥ राजहंसइवाब्जिन्यारेमेदचितयातया ॥ अंतः
पुरेषुदोलासुलीलाकमलिनीषुच ॥ ३९ ॥ उद्यानेषुविहारेषुलतापुष्पगृहेषुच ॥ कदंबवनलेखासुचंदनागुरुवीथिषु ॥ ४० ॥ मंदारदामलो
लासुकदलिकदलीषुच ॥ पुरांतेषुवनांतेषुदिगंतेषुसरस्सुच ॥ ४१ ॥

॥ ११ ॥ पुरंदरवर्तवर्षे कटेपुत्रोपुत्ररमणीयवर्षे दृष्टिपयोस्तथासि धयोर्नपसस्यसपत्कांतयोपुभूम्योरिष ॥ ११ ॥ मिथ अन्वोन्यस्मान्च्छिक्षणान्न्योन्यसाभ्यार्थित्वा
 धकोविदीयान्कालीआतरससर्गुपासाभ्याश्चरुनरागेभ्यारूप्यरजनाह्वयिष्यमिषसपन्ममित्वाह ॥ स्वकृपमिति ॥ ११ ॥ अन्योन्यद्वयस्थत्वाद्द्वयसकांतमेकमेवस्वक
 पम् ॥ अत्रादिशिल्पीररम्यमपितसत्सिद्धस्युत्तारानामुत्तारापुत्राभ्यस्त ॥ १२ ॥ यथाभासोबहुद्वारावर्षेद्वयसत्त्वचर्मनिशालानियतकालाद्देवविषयायुक्तातिरहम् ॥ सा
 धृवाता ॥ असीशिलिष्वज ॥ १३ ॥ अभावास्यापान्च्यतिशेष ॥ इहकाविषमिथोद्वयसस्योत्तरीरेक्यमुपागती ॥ १४ ॥ मिथितसीरोरकवदेकसी ॥ १५ ॥ गमल
 जगलपुजनातेपुर्जपुजथीरजातिपु ॥ वभुवाह्लादकसर्वतपोरन्योन्यचेष्टितम् ॥ १६ ॥ सहपयोर्धुरवरेपुंभूम्योरिवकांतयो ॥ नित्यमे
 वावियुक्त्वावियत्वाञ्चेष्टितस्यव ॥ १७ ॥ मिथ कलाकलापस्यकोविदीतीवभूवतु ॥ स्वरूपमेकमेवतीदधतुभिजतांगती ॥ १८ ॥ अ
 न्योन्यद्वयस्थत्वाटिवसंकांतमक्षतम् ॥ भवर्शाखायवेदभ्याञ्चिन्नापिमुखावभा ॥ १९ ॥ बाल कालाटिवागुत्तसासीत्सवार्थप
 ढिता ॥ नृत्यवापाठयावच्चबूहालावदनादसौ ॥ २० ॥ अशिक्षतयभुवायकलानामतिकोविट ॥ अभावास्यामिर्वेदकांवन्योन्यवि
 लमत्कलौ ॥ २१ ॥ मिथोद्वयसस्यौतीहावप्येक्यमुपागती ॥ तीसस्थितावेकरसावन्योन्यदयितावुभौ ॥ २२ ॥ पुष्पानांदाविवामि
 न्योभूतलस्यौशिवाविव ॥ वेदभ्यस्तुदरमतीसर्वशास्त्रार्थपढितौ ॥ २३ ॥ कायार्थभुवंप्राप्तौकमलाकमलाधवौ ॥ स्नेहाव्यसन्नमधु
 रौसमविज्ञातवादिनौ ॥ २४ ॥ अनुदत्तिपरावाकालोकदत्तांतद्विदौ ॥ कलाकलापसंपन्नौलसद्दसरसायनौ ॥ शीतलस्त्रिध्वमुग्धा
 गोशशांकीहाविवोदितौ ॥ २५ ॥ रंजलसच्चरतिभोगविलासकांतमंत पुरेपुमिथुनंतदनुत्तमश्चि ॥ वक्षांढवदकुहरेविव्वराजहस्युग्म
 विकसिमदमन्मथमदधारि ॥ २६ ॥ ॥ इ० वा० वा० मा० नि० पू० षुहालापास्मानशिविध्वजविलासकथनंनामसससमतितम
 सर्गं ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमद्विनियुतपाणिमिथुननिर्भरस्यहम् ॥ रमेयौवनलीलाभिरमदाभिर्दिनेदिने
 ॥ १ ॥ अथयातेपुत्रदुपुवर्षव्वावतिशालिपु ॥ शनैगलिततारुण्यभिन्नकुंसादिवांसि ॥ २ ॥
 स्याभूपावधरीर्णोशिवोर्गीररकराविष ॥ ३ ॥ सहपत्येकभापुष्टसरेद्वयलोकराश्वरस्यसमनुत्पकालुन्यधिपयध्विज्ञातवन्क्रील्ययस्त्री ॥ ४ ॥ परस्परगुहद्विजा
 मिज्ञादीनाञ्चानुवति मिथोद्वितिनयाथाश्चारलसरी ॥ लोकदत्तांतस्यतस्यशास्त्रकगम्यधमरहस्यस्यध्विर्दा ॥ लसन्निगारादिनवरसलक्षणमिरसायनानिययोस्त्री ॥ ५ ॥
 प्रसादस्यप्रसादात्प्रयस्यसत्सल्लोकस्यपुनरेगुर्भारसरस्तुराकहसपोपुत्रमिथुनमिष ॥ ६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० शास्त्र्यं० नि० पू० समसप्तमसर्गं ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥
 तयो० कर्णेर्वाभ्यसञ्च्यत्वाभ्यासमिषरगाभूहालापाविषकोमज्ञानललाभमवधयते ॥ १ ॥ निर्भरस्यहृदयेन ॥ मिथुनतर्वापुसहस्रम् ॥ १ ॥ अपरनैस्ताठण्येगलतिस्त्रितपुत्र
 इतिनिर्णयप्रप्याभ्यसन्नराश्विचारयामासतिद्वयनेपुकाद्वेराश्वसर्ध ॥ १ ॥

निर्णयहेतुप्रथमतस्त्वनविचारप्रपचयति ॥ मरगोस्यादिना ॥ तरगनिकराकारेण भगुरेण देहेन व्यवहरणशीलं देहिनि ॥ मरणदेहविद्योगः ॥ ३ ॥ कुतोऽुर्निवहरणं तच्चाह ॥ हिमाशर
 निरिति ॥ ४ ॥ तृष्णाभोगतस्साधनतृष्णाप्राद्विषकदुर्नदीलतं वदीर्घतंगताव यतं इति यावत् ॥ ५ ॥ जीव्यते अस्मिन्निति जीवने देहादि ॥ ६ ॥ दुःखान्या
 ध्यात्मिकादीनितृष्णाचचेतःपतति निपत्यनुदनीति यावत् ॥ ७ ॥ अप्रियासपत्निका मयते यस्य स्य काताप्रियतमेव ॥ ८ ॥ अरतिरिष्टविषयालाभनिमित्तदौर्मनस्यम् ॥ वैरस्य र
 मशोषः ॥ इहास्मिन्ससारे ॥ ९ ॥ दशासु जन्ममरणादिदुर्दशासु ॥ तद्युग्ममिथुनं इति विचार्यतत्र अथ्यात्मशास्त्रमेव समारव्याविभेदजनिर्णयिते देवविचारयामासेत्यन्य
 तरंगनिकरकारभंगुरव्यवहारिणि ॥ पातःपक्षफलस्येव मरणदुर्निवारणम् ॥ ३ ॥ हिमाशनिरिवांभोजेरानिपतनोन्मुखा ॥ अप्युर्णा
 लस्यविरतं जलं करतलादिव ॥ ४ ॥ प्रादृषीवलतातुं वीहृष्यैकादीर्घतांगता ॥ शैलनद्यारयइव संप्रयात्येव यौवनम् ॥ ५ ॥ इंद्रजालमि
 वासत्यंजीवनं जीर्णसंस्थिति ॥ सुखानि प्रपलायंते शराइव धनुश्च्युताः ॥ ६ ॥ पतंतिचेतोदुःखानिलृष्णागृधइवामिषम् ॥ बुद्धदःप्रादृषी
 वाभ्युशरिंक्षणभंगुरम् ॥ ७ ॥ रंभागभंडवासारोव्यवहारोविचारणः ॥ सत्वखंभुवतायातिकंतेवाप्रियकामिनः ॥ ८ ॥ बलादरतिराया
 तावैरस्यमिवपादपम् ॥ तदिहस्यान्दुभाकारं स्थिरं किमतिशोभनम् ॥ ९ ॥ यदासाधयुनश्चेतोदशासुनविदूयते ॥ इति निर्णयिच्युभं
 तस्संसारव्याधिभेषजम् ॥ १० ॥ चिरं विचारयामासशास्त्रमथ्यात्मसंमतम् ॥ आत्मज्ञानकमन्त्रेण संस्तुत्याख्याविषुचिका ॥ ११ ॥ सं
 शास्यतीतिनिश्चित्यतावास्तांतत्परायणा ॥ तच्चित्तौ तद्गतप्राणौ तन्निष्ठौ तद्दिदाश्रयौ ॥ १२ ॥ तदा तदचंचनपरौ तदीहौ तौ विरेजतुः ॥ तत्रै
 वातिपनाभ्यासौ बोधयंतौ परस्परम् ॥ १३ ॥ तस्तीतौ तत्समारंभावान्योन्यंतौ बभूवतुः ॥ अथसाविरतरं मरमणीयपदक्रमान् ॥ १४ ॥
 श्रुत्वाध्यात्मविदां वक्त्राच्छास्त्रार्थी स्तारणक्षमान् ॥ इत्थं विचारयामासस्वमात्मानमहर्निशम् ॥ १५ ॥ अव्याप्यताव्याप्यतावाधियाध
 वलयेद्दया ॥ प्रक्षेतावस्वमात्मानं किमहं स्यामिति स्वयम् ॥ १६ ॥ कस्यायमगतो मोहः कथमभ्युत्थितः क्वा ॥ देहस्तावज्जडो मूढो ना
 हमित्येव निश्चयः ॥ १७ ॥ आबालमेतत्संसिद्धं मतो चैवानुभूयते ॥ कर्मद्रियगणश्चास्मादभिन्नावयवात्मकः ॥ १८ ॥

१० ॥ ११ ॥ तदिहाअध्यात्मशास्त्रविदएवाश्रयः शरणययोस्तौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्मिन् अध्यात्मशास्त्रपुत्रसम्यक्चित्तनतच्छ्रवणमन्योन्यतस्वबोधनमित्यादि. समारभोग
 योस्तौ ॥ साच्छाळा ॥ १४ ॥ इत्थं वक्ष्यमाणप्रकरणे ॥ १५ ॥ अव्याप्यतास्य कशारीरव्यापारा ॥ प्रक्षेपिविष्यपरयेयम् ॥ अस्मिन्कार्यकारणसयाने अहंचेतनधातुः किस्या
 म् ॥ १६ ॥ अयसंसारलक्षणो मोहो भ्रम कस्यागतः यस्य हि ध्यातिरागतासतन्निवारणस्य स्थ. स्यात्सएवकइत्यर्थः ॥ कंयवेति निमित्तज्ञासाकेतितन्मूलजिज्ञासा ॥ मूलैहिपरि
 ज्ञातेतदुच्छेदेनोच्छेत्तुसशक्यम् ॥ १७ ॥ मतोस्थूलोहगौरेहमित्यादिवुद्धितौ सत्यामेवानुभूयतेन स्वतइति तस्य जडत्वमित्यर्थः ॥ अस्मादेहादभिन्नहस्तपादायवयवात्मकः ॥ १८ ॥
 १ एवव्याख्यानेपुत्रद्वानुपपत्तिः ॥ अप्रियासपत्नीसपहणकामयतइतिव्याख्यानेतुनकाप्यनुपपत्तिः २ कथं कर्मैमित्यैरित्यपिपाठः

बुद्धीद्रियमयोपिपुत्रवतीरास्यपशात्मकएव ॥ यद्यप्यजस्यश्चेतिस्वैर्द्रियप्राणादप्यसुक्ष्माहर्गरेहोत्रपशापुवनस्युल्लेखोपधादतिशयत्वात्पर्योनेसिद्धीतिरतथापिरेपरिहृत्वाप्यथ
 स्त्रीनिर्वाणितपामरमनुप्रथारूपयवर्हृत्सपकत्वात्तत्ररूपयवर्हृत्काल्यवेत्याशय ॥ १९ ॥ मनकारेरेपिजहरेहोत्रैरेकत्वात्तत्सयोगापायद्रव्यनयापत्त्यादिप्रकारेणसिद्धमि
 त्याह ॥ पर्यतद्वत्यादिना ॥ २० ॥ अत्रासताआत्सत्वस्यैवेतिभय ॥ क्षेत्रीरज्युषी ॥ २१ ॥ स्वतरेतत्त्वमव्युत्पन्नरात्तिकनिक्षेरोन ॥ साबुद्धिर्वास्तेनेपेति ॥ २२ ॥ अ
 येनप्राणावच्छिन्नश्चिदाभासेमजस्यनेअप्यस्यने ॥ तथाअप्यसरेहृत्बलत्याप्यसत्त्वावेहजहत्त्वमित्यर्थ ॥ शानात्प्राणापाधि ॥ २३ ॥ अंतरेप्येनस्वातर्पाभिर्बिबृक्षीतप्यनप
 रिपूर्णांशवति ॥ अस्यासुखसासिभावेनविषयप्रकारानेनकलकिनाहृदितप्रायेण ॥ २४ ॥ कीर्णेश्चिरतनेन ॥ २५ ॥ चेत्योष्ठेत्सकलकिनेतिमप्रोपवत्सिमाह ॥ अस्येति ॥
 अवयवावयविनोनमेतोजहृत्त्वच ॥ बुद्धीद्रियगोप्यवजहृत्वेतिहृश्यते ॥ १९ ॥ प्रयेतेमनसायस्माप्यष्ट्येवभुविलोपक ॥ मनश्चै
 वजहमन्येसकत्यात्मकशीक्तिर्यात् ॥ २० ॥ क्षेत्रीरेवपापाण प्रयेतेदुद्धिनिश्चये ॥ बुद्धिर्निश्चयरूपैवजहाम्तेवनिश्चय ॥ २१ ॥ स्वाते
 नवसरिच्युत्साहृदरेणवाह्यते ॥ अहंकारोपिति सारोजहृत्त्वशवात्मक ॥ २२ ॥ जीवेनजन्यतेयक्षोबालेनेवभ्रमात्मक ॥ जीवश्च
 यतनाकाशावातात्माहृदयेस्थित ॥ २३ ॥ सुकुमारैतरन्येनकेनापिपरिजीवति ॥ अहोनुज्ञातमेतेनचेत्योष्ठेरेकलकिना ॥ २४ ॥ जी
 वोर्जावतिर्जीर्णेश्चिरूपुणाल्मरूपिणा ॥ चेत्यभ्रमवताजीवश्चिरूपुणैवजीवति ॥ २५ ॥ आमोद पवननेवखातनेवसरिद्रिय ॥ असत्य
 अहवत्यांशाचयनाच्चिद्व्युत्पन्नम ॥ २६ ॥ महाजलगतोत्यभिरिवरूपस्वमुञ्जति ॥ सदासहायदासातिचित्समाधौसतिस्वत ॥ २७ ॥ आस्व
 रूपमलमुत्सृज्यतदवभावतिक्षणात् ॥ एवाच्चिरूपमप्येतच्चेत्योन्मुखतयास्वयम् ॥ २८ ॥ जहृत्त्वमसत्कस्यचैतन्येनप्रयोष्यते ॥ इतिस
 स्थित्यबूढालोकनेपाश्चिद्यत्तनी ॥ २९ ॥ इतिसचितयामासिचिरायेत्यव्युत्पन्नत ॥ अहोनुश्चिरकालेनज्ञातहेतयमनामयम् ॥ ३० ॥
 ययनासादात्म्यसमाध्यासाच्चिद्व्युत्पन्नस्यजाबमपितज्जामिषसपन्नमित्यर्थ ॥ २६ ॥ महाजलतमजलसापुद्गलगततोभिरिवस्यभास्वरूपमुञ्जति ॥ अतएवसत्तारो
 चिहृत्सवयमिषसल्लाप्यत सपन्नसन्निहितसत्ताप्यतयापिषाकारसमरसाभुष्यते ॥ यदापाकारस्यवृद्धीत्येप्यदाभास्तिपदानास्तीतिवसत्ताकारमप्युञ्जतीअभाषतप
 व्यापयानन्तिमात्र ॥ चित्तमाधौवेक्षिकोप्यसद्रूपमसद्रूपबायेदवभासनेपनीतंस्वतआभातिरेवक्षणादलपूर्णास्त्वद्रूपमसद्रूप्यतक्षणात्स्यपभाषतीतिपेणाभ्यय ॥ २७ ॥ एव
 मुक्तीत्यापरनायतिभिरूपमपिअपिपात्ररणादप्यासपरंरयाजहृत्त्वमसत्कस्यससपन्नमगहृत्पबुद्धावनाहृतस्वभावेनैवमन्येनेवतत्तवाकारवत्तिप्यास्यामूलाविधावरणमग
 हारायवोष्यतइतिपेरेण्यत्त्वय ॥ २८ ॥ नाहृत्सुलक्षिपादरूपमनेपाद्वद्विचिक्तेनोपायेनदरपसमविहायमयोषधतीत्यादितिचिदितर्गत्याह ॥ इतीति ॥ २९ ॥ इत्यवयव्यं
 मानप्रकारेणप्युष्यत आत्मतत्त्वमित्यर्थ ॥ ३० ॥

कश्चिदपि पुरुषो न हीयते परमपुरुषार्थात्पुनो न भवतीत्यर्थः ॥ अथवा कश्चिदपि काप्यो र्थो न हीयते न हानि प्राप्यते ॥ तथा श्वैव सर्वकामावापैरित्यर्थः ॥ अथवा किंचिद्वस्तु दु-
 खसाधनमिति बुद्धान हीयते न लज्यते ॥ सर्वस्याप्यानदैकसत्त्वसपत्तेरित्यर्थः ॥ हानास भवोक्तिरुपादानस्याप्युपलक्षणम् ॥ चिद्विलासस्य अतापरिच्छेदहेतवः ॥ ३१ ॥ द्वि-
 तीयस्य नैमिरिकट्टिपरिकल्पितस्य दोषदेस्थाने स्थिताभ्यातिकल्पिता इति यावत् ॥ ३२ ॥ शुद्धसर्वदेवमेव आकारस्वरूपं यस्याः ॥ शिवभूमानंदरूपत्वात्परमगलनादशस्व-
 भावात्कदाप्यपुन्युनमित्युन्युतम् ॥ ३३ ॥ सकृन्मूलाविद्यावरणभोगेन विभातानपुनःकेनाप्याविद्यत इति सकृद्विभाता अतएव नित्योदयवती परिगीयते वेदांताद्यध्यात्मशास्त्रे-
 पुलक्षणाया ॥ ३४ ॥ चेत्यादि त्रिपुटीजालमस्यासकाराशान्दिनवस्तुन यतएवाधिपुटीतया साक्षिभूतया चेत्यनेन तुमानासिद्धासैषा साक्षिचिदत्रिपुटीप्रदत्तेः प्रागेव स्वतःसिद्ध-
 त्वादाया ॥ ३५ ॥ विजृम्भते विवर्तते ॥ ३६ ॥ मनोबुद्ध्यादिविवर्त्तैश्चिदात्मनि मातरि प्रभासुभावापन्ने सति तत्रतरगादिकलनाप्रायाजगद्गुणभूतभौतिकप्रदायानां सत्ता अस्ति
 यद्वैविर्ज्ञेयतां क्वानकश्चिद्विद्यते पुनः ॥ एते हि चिद्विलासांता मनोबुद्धींद्रियादयः ॥ ३१ ॥ असंतः सर्वेषु वा हो द्वितीये दुपदस्थिताः ॥ महा-
 चिदकैवास्ति महासत्तैतियोच्यते ॥ ३२ ॥ निष्कलं कासमाशुद्धानिरहंकाररूपिणी ॥ शुद्धसंवेदनाकाराशिवं सन्मात्रमच्युतम् ॥ ३३ ॥
 सकृद्विभातावित्युदयवती सदा ॥ सावक्षपरमात्मा दिनामभिः परिगीयते ॥ ३४ ॥ चेत्यचेतनचित्तादिना स्याभिन्नमानतः ॥
 तथैपाचेत्यते चिच्छ्रीः सैषाद्याचिदिति स्मृता ॥ ३५ ॥ अचेत्यं यदिदं चित्तं तस्यारूपमक्षतम् ॥ मनोबुद्धींद्रियाद्यर्थरूपैः सैव विजृम्भते
 ॥ ३६ ॥ तरंगकणकडोलकलनेयं चिदात्मनि ॥ जगद्गुणप्रदायानां सत्ता स्फुरति मातरि ॥ ३७ ॥ यदिदं तत्परं रूपं तस्याः खलु महाचित्तेः ॥ शु-
 द्धचित्तमणिवत्साहिसंयं ससमोदिता ॥ ३८ ॥ अनन्यथैव याशस्य जगज्जुंभिकया स्थिता ॥ सत्तामायातिरेकेण नान्यासं भवतीह हि
 ॥ ३९ ॥ विचित्रतेव भांडानानुहेमतया चथा ॥ सातथोदेति तद्गुणमात्मानं च तति स्वयम् ॥ ४० ॥ स्वचित्तेन द्रवत्वेन तरंगादित्यमंबुषु ॥
 महाचित्तौ जगच्चिदादुदेतीवानुदेत्यपि ॥ ४१ ॥

तारस्फुरति ॥ ३७ ॥ यदिदं जगत्साहसं प्रसिद्धतस्य आधिष्ठानभूतायामहाचित्तेरेव पररूपं ह-
 पातरम् ॥ खलु शब्दोद्देवावब्रह्मणो रूपमूर्त्तैवामूर्त्तैवेत्यादि श्रौतप्रसिद्धियोतनार्थः ॥ यतसाहचिरस्फटिकमणिवज्जगत्सति विवमसंगैव यत्ते सेयजगत्सत्ता च व्यावहारिकेषु प्रा-
 तिभासिकेषु च समसमाख्यसाधिष्ठानानुसारिणी उदिता ॥ ३८ ॥ अतएव जगत्सत्ताया अधिष्ठानसत्तान्यत्व निरूपणायोगान्मायाभावत्वमित्याह ॥ अनन्यथैवेति ॥ ३९ ॥ अ-
 तएव नामरूपविशेषप्रत्येजगत्सत्तामायाशारबलब्रह्मसत्तात्मनैव परिशिष्यते ॥ मायाबाधेन आनदैकससन्मानं च रूपमात्मानं स्वयमनुभवतीत्याह ॥ विचित्रतेवेति ॥ भांडानाम-
 लकारजानानाविचित्रतायथाप्रविलये हेमतया हेमसत्तात्मनैवोदेति तथेत्यर्थः ॥ ४० ॥ सत्तायादधीतन्यायेनैव जगद्द्वैचिद्व्यस्फुरणरूपचिद्वेदानामपि विषयाकारभेदेमिथ्यात्व-
 पर्यालोचने अपरिच्छिन्नपरब्रह्मचिन्मात्रतापर्यवस्थनीत्याशयेनाह ॥ स्वचित्तेनेति द्वाभ्याम् ॥ यथा स्वभेदजालादौ द्रवत्वेन परिणतेन स्वचित्तेन सिद्धेषु समुद्राद्यबुधुतरगादिअनु-
 धरप्युदेतीव तथा महाचित्तौ ब्रह्मण्यपिसमष्टिचित्ताज्जगदनुधरप्युदेतीत्यर्थः ॥ अनुदेतीति न जसिद्धं तेन सहेतियोगविभागात्समासश्रद्धां संसोवा ॥ ४१ ॥

अन्तेर्वाक्यतस्तथा ॥ तदिति ॥ सतपथस्योषिद्वेषयात्तैषिणस्तकश्चित्तजलरूपेणरूपवामस्तैरागद्विद्विष्यभेदान्यथायातस्तथात्सम्पत्तिरिक्तंनानुमापमपि किंचिदस्ति एवमि
 व्यापनबाहुरजगदान्तिकिशेषेभैः सपन्नोनपरमाधत्तृणशिशान्नोमत्तोष्पतिरिक्तमणुमाधनप्यत्नीत्यङ्गुआणस्याप्यपरिशोधान्तर्भावाच्चिन्माधमेववातंविस्तीर्णानिस्वधा ॥ २॥
 मणदरेद्विद्योयोगानागोच्यद्विभेद ॥ सर्वसद्दत्तस्वर्गमरकी ॥ ३॥ तत्रमस्तुतन्निवारस्यावधीषिर्भातिरशयति ॥ अच्छेद्यद्वि ॥ ४॥ आसे सतस्योरिद्विषल्लोप ॥ अ
 संप्ररथाशासोयस्मिन् ॥ ४५ ॥ चिरकालिकपरच्छेदरहितम् ॥ अनतदेशस्तुक्तनपरिच्छेदरहितम् ॥ ब्रह्मास्तिरूपवर्धनयागिकर्मफलोपायकारात्सत्वाधनव्यापारा अफ
 लारिकानिच्छकृत्साधनदथाष्टेयश्चरमाकारामेवगान्यम् ॥ ४६ ॥ पुस्तककालादिपुरुषजातितत्कममयीतन्निर्माता ॥ अथवापुस्तकप्रतिमायाकश्चित्तापुरुषयजानि ॥ कर्म
 तदात्मैवयथायातोरूपवानजलधीद्रवात् ॥ एवंचिन्माधमेवाहमनहमावमानतम् ॥ ४७ ॥ नतस्यजन्मभरणेनतस्यसदसद्गती ॥ ननर
 श सप्तवत्यस्वचिन्मान्नमसकश्चित् ॥ ४८ ॥ अच्छेद्योयमदाह्योयंचिदादित्योतिनिर्मल ॥ आहोनुचिरकालेनशांतास्मिपरिनिर्द
 ता ॥ ४९ ॥ निर्वाभिभ्रमनिमुकमासेनिर्मदराश्रिवत् ॥ असदाभासमत्यच्छमनंतमजमच्युतम् ॥ ५० ॥ आत्माकाशमनावाधमम
 लपरमचिरम् ॥ अनंतमिदमाकाराश्रफलोपाश्रफलादिका ॥ ५१ ॥ सुरासुरशुतविश्वमेतन्मयमकत्रिमम् ॥ पुस्तकर्ममयीसेनासर्व
 न्यायकयथा ॥ ५२ ॥ द्रष्टव्यमयीसत्ताचिन्मात्रैक्यमयीतथा ॥ इदमेकमिदद्वित्वमहनाहमितीतिच ॥ ५३ ॥ कद्रुवभ्रमसमोहकयक
 स्यकृतकृवा ॥ स्वमनतमनायासमुपशांतास्मिसस्थिता ॥ ५४ ॥ निर्वाणपरिनिर्वाणगतमासेगतजवरम् ॥ अचतनचतनंवाप्यायमा
 भातिचेतति ॥ ५५ ॥ आसमानात्मतद्रूपवंमहाशितिसस्थितम् ॥ नेदनाहंनचान्यन्नभावामावसंभव ॥ शांतसर्वनिरालयकेवलंस
 स्थितपरम् ॥ ५६ ॥ इत्थंविचारणपरपरमप्रयोधाद्बुद्ध्यायथास्थितमिदपरमात्मतत्त्व ॥ सशांतरागमयमोहतमोविलासाशांतायभूवश
 रदवरलेविकेव ॥ ५७ ॥ ॥ इ० वा० वा० द० मोक्षोपायेपुनिर्वाणप्रकरणेपू० बुद्धालाप्रयोधोनामअष्टसप्ततितम सर्ग ॥ ५८ ॥ ५९ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ दिनानुदिनमित्येपास्वात्मारामतयातया ॥ नित्यमतमुरुवतयापभूवप्रकृतिस्थिता ॥ १ ॥

तद्वरुषधलनाहं मन्मयीसव्यवृत्ताशालनिर्मलमस्तना ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ किद्वल्लक्ष्मणुदयप्रकारभोक्तुनिमित्ताधिकरणसभावनाप्रतिपेयार्थम् ॥ स्वपारमार्थिकरूपमाप्येतिशेष
 ॥ ४९ ॥ निशाणेनोस्रसुत्सेपरितीर्णानिर्दंतागतभाज्यजगत्सकठशामीकरव्यामस्वरूपमेवाहमासे ॥ यद्वेचननेतमनाआभाद्रि योयतद्रोकाचेनतितनुभयभासमानात्मा
 निच्ययद्वैततद्रूपस्वविधाकारामेवेतिपरेणान्यम् ॥ ५० ॥ किद्वदत्ताहंनान्यसादिजगतसमावसत्यैकैकब्रह्मत्वेत्याह ॥ नेदमिति ॥ ५१ ॥ उक्तमेवसकियोपसदरति ॥ इत्यस्मिनि ॥
 परमप्रवाधादात्यतिक्रमोहनिशारण्यभारसंशानारागारयलतमोविलासाअवस्थाअथस्वमायस्या ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठस्य ० सात्ययंजकारोनिर्वाणप्रकरणेपू० आटसप्तति
 तमः सर्ग ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ अपूर्वमयीसत्ताशालापुटयाधरार्थजगताद्बुद्धालयात्सत्त्वोशाग्याद्बुद्धोपायवर्णयति ॥ १ ॥ एवमिद्विचारोत्पन्नस्यनस्वभावानस्याप्यासांदिनकर्मणा
 करोत्तराप्रसिक्कापनिष्ठाभाह ॥ दिनानुदिनचित्तिकेव ॥ नित्यमतीक्ष्णप्रकृति स्थागादिककृतस्मिन्स्थिताप्रतिष्ठिता ॥ १ ॥

तस्यास्तन्प्रतिष्ठाक्षणाभ्याह ॥ नीरगोत्यादिना ॥ २ ॥ परिपूर्णादहदांतरान्मनसोप्यंतरप्रत्यगात्मायस्या ॥ ३ ॥ सुचिरं प्राक्संसारश्रान्तातदानिरतिशयानंदपनेज्ञानलब्ध
 पदांतरेपरमपदेविश्रान्ता ॥ ४ ॥ ५ ॥ कथमस्यकालिकेनवाधेनानादेर्महत्तमस्यचभमस्यनित्तिसनाह ॥ पथेति ॥ कथिदनिर्वचनीयस्वरूपःस्वदेविभमःअविदपिअकस्मादेवा
 गतस्तथातत्त्वज्ञानवतिसर्वानि शेषमकस्मादेवविलीयतइत्यर्थ ॥ दीर्घपाठेयथाविलीयतेतथातत्त्वज्ञानवर्तावभूवेतिकथंचिद्व्याख्येयम् ॥ ६ ॥ नट्टमकलह्वेतयन्नयाविभेपे
 ॥ ७ ॥ यथाजरद्वीहद्वर्गादुरारोहनमसंतुणादकसमालोकनुल्यातपचद्विकोपभोगरौलापदेवाव्याप्यअनाकुलासिस्थिताभवतितद्वत्सापिसमालोकजापदादिसर्वावस्थास्वक
 रूपप्रकाशप्रत्यगात्मानजापदायसवधात्मनास्वभावेनप्राप्यतस्मिन्नेवात्मन्यमाकुलासिस्थितेत्यर्थ ॥ ८ ॥ आत्मनस्तत्त्वदर्शनप्रयुक्तोदेवेनपूर्णानंदस्वरूपाविर्भावेण ॥ ९ ॥ स्म
 नीरगानिरुपासंगानिर्देहानिःसमीहितानजहातिनचादत्तेप्रकृताचारचारिणी ॥ २ ॥ परितोर्णभवांभाधिःशान्तसंदहजालिका ॥ परमा
 त्ममहालाभपरिपूर्णांतरात्मना ॥ ३ ॥ विश्रान्तानुचिरश्रान्ताघनलब्धपदांतर ॥ सर्वापमार्तानतयाजगामाव्यपदंश्रताम् ॥ ४ ॥ इति साभा
 मिर्नान्तस्यचूडालावरवाणिनी ॥ स्वत्येनैवहिकालनययौविदितवयताम् ॥ ५ ॥ यथायमगातःकश्चिज्जागतःसुंदविभ्रमः ॥ तथाविलीयते
 सर्वतत्त्वज्ञानवतिस्वयम् ॥ ६ ॥ अहंप्रसकलेशान्तेपदेविश्रान्तिमेत्यसा ॥ रराजशरदन्द्याभ्रमालेवगतसंभ्रम ॥ ७ ॥ अनाकुलासमालोक
 मसंबंधात्मनात्मनि ॥ जरद्वीवशैलाग्रसतणंप्राप्यसंस्थिता ॥ ८ ॥ स्वविवेकघनाभ्यासवशादात्मोदयनसा ॥ शुशुभेशांभनापुष्यलतवा
 भिनवोद्गता ॥ ९ ॥ अथतामनवद्यार्गीकदाचित्सशिव्वजः ॥ अपूर्वशांभामालोक्यस्मयमानउवाचह ॥ १० ॥ भूचायौवनयुक्त्वमं
 हितवपुनःपुनः ॥ अधिकंराजसेतविजगद्राजवतीयथा ॥ ११ ॥ प्रपानामृतसारवल्लभ्यालभ्यपदेवच ॥ आनंदापूरपूर्णवराजसिनितरां
 प्रिये ॥ १२ ॥ उपशान्तंचकांतंचदधानानुंदरं वपुः ॥ अभिभूयंदुमायासिश्रियं कामपिकामिति ॥ १३ ॥ अभागद्वपणंशान्तमूर्जितंसम
 तांगतम् ॥ गंभीरंचप्रशान्तंचचेतःपश्चामितप्रिया ॥ १४ ॥ तृणीकृत्यत्रिभुवनंपानाखिलजगद्रसम् ॥ अनंतोद्दामरंसौम्यं मनःपश्चामितेप्रि
 ये ॥ १५ ॥ नकेनचिन्महाभागोविभवानंदवल्लुना ॥ चेतस्सवतुलामंतिमरुत्पाराधियुंदरम् ॥ १६ ॥ तैरवबालकदर्तामृणालांकुरकामलैः ॥
 अंगैःस्थितिमनुप्रातैर्वाक्षिद्यतेवलक्ष्यसे ॥ १७ ॥ तथातेनैवतनवसन्निवेशेनसंस्थिता ॥ अन्यतामुपयातासिलतेवक्रतुपयं ॥ १८ ॥
 यमानोविस्मयस्मेरास्य ॥ १० ॥ जगत्जगती ॥ वर्तमानेपुपन्महद्देहजगच्छतुवच्चेतिशतुवद्भावातिदेशादुगितश्रेतिसिधाट्पूलादसत्यान्नकृतः ॥ राजवतीराजन्वतीपूर्णंचद्रव
 नीवायथाराजतेतद्द्वजसे ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ऊर्जितविवेकोर्जितम् ॥ शान्तशमादिगुणवत् ॥ प्रशांतमुपरतचापलम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ मकरविनिर्जलजाल्यनयाक्षीरादि
 रिवपूर्णतयाचक्षुदरम् ॥ १६ ॥ स्थितिमचापल्यमुपायातैस्तैः प्राक्तनैरेवांगरवयवैस्तेजोतिशयेनर्वाहयतिव ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

पयानोत्सायनादिपयग आयेनोमपधाविशिष्टिर्भुक्तयोराकयोगइदयोगोपायास्तप्यदतिगत ॥ १९ ॥ २० ॥ एषरासापृष्टाचूडालासरोनातिशयनिमित्तपरिच्छिन्नद्वेष्टा
 सतास्यानृणाद्विीयप्रलात्ताभयंतिगुहोक्तप्रापयभमुत्तरमह ॥ नार्कविदिति ॥ अहमिषसर्वभूदजनप्रसिद्धिदिशरीरालत्सत्यक्कानविद्यतेआर्कविषयअशेषा र्कविष्णा
 मरुपापारायस्तिष्ठायाधिषप्रभ्रालत्सत्यंत्तत्रबाधेनआगतानुमभरसायनाविशापनभाषेण किंविदिकिचिद्वक्ष्यनुच्छन्नतिसिद्ध्याकारितेत्यर्थ ॥ अथवाअहर्कविष्किचिदाका
 रजापालभाषस्याह्वयनागतानाप्यर्कविष्किचिदाकारसुप्तनरूपर्कनुदरमवस्थाषयमर्पित्यक्कागुरीयत्सजाबभागततेनहेतुनेत्यर्थः ॥ अथवाअहर्कमोपासनावितार्कविष्कि
 विराकारइदधद्रादिरूप्यगर्भानरभावनाकतारत्स्यविज्ञानागतताप्यार्कविष्किचिदाकारमभ्यन्त रूपार्कवित्तसर्वस्यक्कात्सत्वरूपषावस्थिततेनहेतुनेत्यथ ॥ अथवा

कित्वयापीतममृतप्राप्तसाधान्यमेववा ॥ अमृत्युमेवसप्राप्तपयोगायुक्ति ॥ १९ ॥ रान्यार्चितामणेवापिनेलोक्याद्वात्वयाधि
 कम् ॥ अनामंकिमनुप्राप्तनीलोत्पलविलोचने ॥ २० ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ नार्किकिचिद्विदाकारमिदत्यक्काहभागता ॥ नार्किकि
 किचिदाकारतेनास्मिश्रीमतीस्थिता ॥ २१ ॥ इदसर्वपरित्यज्यसवमन्यन्मयाश्रितम् ॥ यत्सत्यमसत्यध्वनेनास्मिश्रीमतीस्थिता ॥
 ॥ २२ ॥ यार्किकिचिदनाकिचिच्चतज्जानामियथास्थितम् ॥ ययोदयययानाश्रितानास्मिश्रीमतीस्थिता ॥ २३ ॥ भोगैरभुर्केसुप्यामिभुर्के
 रिवसुदुरगोनदव्यामिनकुप्यामितेनास्मिश्रीमतीस्थिता ॥ २४ ॥ एकैवाकाशसकारोकेवलद्वेदेयेरमे ॥ नरभैराजलीलासुतेनास्मिश्री
 मतीस्थिता ॥ २५ ॥ आत्मन्यवहितियामित्यासनोपानसद्यसु ॥ नभोगेपुनलज्जासुतेनाहश्रीमतीस्थिता ॥ २६ ॥ जगतांप्रभुरेवास्मि
 नार्किकिचिन्मात्ररुपिणी ॥ इत्यात्मन्येवतुप्यामितेनाहश्रीमतीस्थिता ॥ २७ ॥ इदवाहमिदनाहसत्याचाहनचाप्यहम् ॥ सर्वमस्मिनाकिचि
 क्षतेनाहश्रीमतीस्थिता ॥ २८ ॥ नसुखप्रापयेनार्थनार्थनार्थनेतरांस्थितिम् ॥ यथाप्राप्तेनदव्यामितेनाहश्रीमतीस्थिता ॥ २९ ॥

अहमिदंरिठंगरेपुपरिच्छिन्नविधाकारत्यक्कापन्नार्कविष्किचिद्व्यात्मकआकारोपस्यतपाधिपरमार्थतेनार्कविष्किचिदाकारप्रभ्रलनशानाप्रामधतीतेनहेतुनेत्यथ ॥ १ ॥
 उक्तमेवार्थभयनेरुणुनराह ॥ इदमिति ॥ इदपरिच्छिन्नसर्वपरित्यज्यसर्वमपरिच्छिन्नमभ्यम्पयाआश्रितम् ॥ किन्नर ॥ यत्तत्सत्यमभाधियतनविषयतेसम्भूर्तैत्यधर्मेषपपथ
 इत्ययमसत्यस्य ॥ तनेनिप्रावर ॥ १२ ॥ नार्किकिचिद्विदाकारमित्योक्तिभयनेरुषधयति ॥ यदिति ॥ यद्वस्तुउदयसगतमनतिक्रम्येतिपयोदयसदृष्टिरादुरयमा
 नार्किकिचिदस्तिष्ठाप्यरेषषययानाराप्रस्यदरादुरयमानर्कविष्काश्रयभक्षितवधायेनकूटस्यभूमानदत्वभाषेनस्थितजानार्थित्यर्थ ॥ २३ ॥ २४ ॥ उदयपदेनहार्द्वैप्रसल
 स्यते ॥ २५ ॥ आसनेपानादिरपरेष्टिस्तिष्ठाप्यरूपूर्णोक्तस्यधर्माविमिननुभूणसम्भानादिशारीरान्तसभोगेपुनदलाभमपुक्तलज्जासुता ॥ २६ ॥ २७ ॥ इदंहेष्टाविधासदुपगो
 प्यनधिष्ठानदयाआरोपितदशागुनाह ॥ २८ ॥ भावर्थाविष्ठासाधार्थित्येव ॥ २९ ॥

वयस्यभिःसखीभूताभिः तनु कृशीभूतोविद्वेषोरगश्रयाभिस्तथाविधाभि स्वप्रज्ञाभिःशास्त्रदृष्टिनिश्चसहरमे ॥ अथवाशास्त्रदृष्टिभिःकरणैस्तनुरत्पीभूतोविद्वेषोरगश्रयासां
 तथाविधाभिर्वयस्यभिःसखीभिःसहरमे ॥ ३० ॥ अंगहेनाथइहजगतिअहनयनरद्विभिःभिरन्वैवाइद्विधैश्चिन्नेनचयस्यश्यामितन्किचिददत्तमेव ॥ तेनेद्रियमतोदृश्येनविरहि
 तनुनकिचिन्निष्प्रचवस्तुअतःपश्यामि ॥ यतोहेतोरितिर्वाणतरीत्याअतर्वाहिश्चसम्यगबाधितरूपंपश्यामि तेनहेतुनाचिरसततमुदितापरमाभ्युदयश्रीमतीअस्मीत्यर्थः ॥ ३१ ॥
 ॥ इतिश्रीवासिष्ठमःतास्यर्षप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपु०एकोनाशतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ अज्ञेनराज्ञातद्राक्यस्यासंबद्धत्ववर्णनम् ॥ रवेचरत्वादिसिद्धीना
 बीजचात्रनिरूप्यते ॥ १ ॥ एवंवर्णितप्रकारेणस्वशोभातिशयेनिमित्तानिवदतीम् ॥ १ ॥ बालाअभौडबुद्धिरसि ॥ परवोधानुकूलवाक्योच्चारणेअकुशलेतियावत् ॥ २ ॥ अ

तनुविद्वेषरगाभिःप्रज्ञाभिःशास्त्रदृष्टिभिः ॥ रमेसहवयस्याभिस्तेनाहंश्रीमतीस्थिता ॥ ३० ॥ पश्यामियन्नयनरश्मिभिरिन्द्रियैर्वाचिन्ते
 नचेहहितदंगनकिंचिदेव ॥ पश्यामितद्विरहितंतुनकिंचिदंतःपश्यामिसम्यगितिनाथचिरेदयास्मि ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे०मो
 क्षोपायेषुनि०पू०चूडालोपाख्यानेचूडालात्मलाभोनामैकोनशीतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एव
 मात्मनिविश्रांतांवदंतींतांवराननाम् ॥ अबुध्वातद्गिरामर्थंविहस्यावाचभूपतिः ॥ १ ॥ ॥ शिखिवध्वजउवाच ॥ ॥ असंबद्धप्रलापासि
 बालासिवरवर्णिनि ॥ रमसेराजलीलाभीरमस्वावनिपात्मजे ॥ २ ॥ किंचित्थक्कानकिंचिद्योगतोप्रत्यक्षसंस्थितम् ॥ त्यक्तप्रत्यक्षसद्ग
 पःसकथंकिलशोभते ॥ ३ ॥ भोगैरभुक्तैस्तुष्टोहमितिभोगान्जहातियः ॥ रुषेवासनशय्यादीन्सकथंकिलशोभते ॥ ४ ॥ भोगाभोगोपरि
 त्यज्यरवेश्चरमतेतुयः ॥ एकएवाखिलंत्यक्तासकथंकिलशोभते ॥ ५ ॥ वसनाशनशय्यादीन्सर्वान्स्त्यज्यधीरधीः ॥ यस्तिष्ठत्यात्मनै
 वैकःसकथंकिलशोभते ॥ ६ ॥ नाहंदेहोन्यथाचाहंनकिंचित्सर्वमेवच ॥ एवंप्रलापोयस्यास्तिसकथंकिलशोभते ॥ ७ ॥ यत्पश्यामिनप
 श्यामितल्पश्याम्यन्यदेवयत् ॥ प्रलापइत्यसम्यस्यसकथंकिलशोभते ॥ ८ ॥

सबद्धप्रलापताभेवनाकिचिक्किंचिदित्याद्युक्तेदर्शयति ॥ किंचिदिति ॥ ताकारस्वैवशोभाप्रसिद्धा यस्त्वाकारसामान्यत्यक्कानिराकारतांगतःसशून्यप्रायःकथंशोभतेत्यर्थः
 ॥ ३ ॥ भोगैरभुक्तैस्तुष्ट्यामीतियत्त्वयोक्तदप्यसबद्धमित्याह ॥ भोगैरिति ॥ रुषाकोधेनेव ॥ ४ ॥ एकैवाकाशसंकाशोकेबलेत्सुदयेरमेइतियत्त्वयोक्तदप्यसंगतमित्याह ॥ भो
 गाभोगेइति ॥ स्वयसाक्षाद्भोगोभिन्नश्रुत्यादीनामाभोजनमाभोगश्चेत्यनयोःसमाहारपरित्यज्यतत्साधनंविताथखिलंचत्यक्कायएकएवशून्येवेषिशाचवद्भ्रमतेसकिलशोभते
 इतिकथसंगच्छतामित्यर्थः ॥ ५ ॥ धीरधीःअतिक्रोधादिवधैर्यामत्रबलेनशीतोष्णान्श्रुतृपादिदुःखानिसहमानइत्यर्थः ॥ ६ ॥ इदंचाहमिदंनाहमिति यदुक्तदप्यसबद्धमित्याह ॥
 नाहमिति ॥ ७ ॥ परश्यामियन्नयनरश्मिभिरिन्द्रियैर्बलंतेयदुक्तंतुस्तुरामसंगतमितिनैतेशोभाहेतवइत्युपसंहरति ॥ यदिति ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ कटुमिति ॥ नथेरेद्वावेदीन्महीर्षिनटिरित्यादिभूतेरिति भाव ॥ ११ ॥ अगतिरामसवोधेने ॥ १२ ॥ रवेगभागभौदेववत्सवारस्तद्विषयेदच्छावभूष ॥ ता
 दशापरभ्यावद्व्यात्रिति भाव ॥ १३ ॥ १४ ॥ एकैवति ॥ अर्थादास्य राधुजयायद्विमिद्वयनप्रवासकालेनतिगम्यते ॥ अन्यथातत्सराधीनायास्तस्या एकाननिरतत्वापयो
 गत् ॥ ऊज्जगत्प्रपाणवदनस्यधिरत्सधरसिद्धानुकूलभूमभ्यादिरशानिरोधाभ्यासम् ॥ १५ ॥ रवेधरसिद्धिप्रयोजकक्रियाप्रसंगेनराम क्रियासाभाम्येनिमिसजिज्ञासुराक्षिप
 त् ॥ परिमिति ॥ यदिरस्थायरजगमवशगतसर्वस्वरूपतुक्रिययानिप्यादितदुरपते धिनाकप्रारिकारकस्यरकस्याप्युत्पत्सैरररानात् ॥ तदीयसति क्रियानाम स्थरस्यकथनि
 श्चानि विमद्विपारुदरुदस्यत आयेआत्माप्रयोजनवस्थाया दितीयेव्यापानःअदिराम फलानवस्थावैतिकयक्रियानाकोवस्तुनउत्पत्तिरनुभूयतेअनुभावपथमारोहतिनद
 तस्मादालासिमुग्धासिचपलासिविलासिनि ॥ नानालापविलासेनकांढामिक्रीदस्तुदरि ॥ १६ ॥ प्रविहस्यादृशसेनशिविध्वजइतिप्रि
 याम् ॥ मध्याद्देशातुमुत्थायनिर्जगामांगनागृहत् ॥ १७ ॥ कष्टनात्मनिविश्रांतेमदृथांसिनयुञ्जवान् ॥ राजंतिरिवबाधूढालास्वध्यापा
 रपरभवत् ॥ १८ ॥ तदातथागतत्रायतादृगाशययोजयो ॥ ताभि पार्थिवलीलाभि कालोषद्वुतिथोययो ॥ १९ ॥ एकटानित्यदमा
 यानिरिच्छाया अपिसयम् ॥ चूढालायायभूवेच्छालीलयाखगमागमे ॥ २० ॥ खगमागमसिद्ध्यर्थमयसानृपकन्यका ॥ सर्वभोगान
 नादत्यसमागम्यचनिजनम् ॥ २१ ॥ एकैवैकांतनिरतास्वात्मनावस्थितागिका ॥ ऊर्ध्वगप्राणपवनधिराभ्यासचकारह ॥ २२ ॥ श्री
 रामउवाच ॥ ॥ यदिददृश्वतेकिंचिज्जागत्स्यावरजंगमम् ॥ स्पदभ्युर्तिकियानास कथमित्यनुभूयते ॥ २३ ॥ कस्यस्पदविलासस्यधना
 भ्यासस्यभंवद ॥ वक्षन्वगमनायेतफलवृक्षशालिन ॥ २४ ॥ आत्मज्ञोवाप्यनात्मज्ञ सिद्ध्यर्थलीलयाथवा ॥ कथससाधयत्येतद्य
 यातददमंप्रभो ॥ २५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ त्रिविधसंभवत्यगसाध्यंवास्त्विहसर्वत ॥ उपदेयचहेयचतयोपेक्ष्यचराधव ॥ २६ ॥

इत्यथ ॥ १६ ॥ एवमाक्षिप्यपरस्तुदरुच्छति ॥ कस्यति ॥ एताखगमनादिसिद्धिजातकस्यसर्वाविलासस्यफलतद्विषयस्य ॥ १७ ॥ अनात्मज्ञ सिद्ध्यर्थआत्मज्ञोलीलया
 षाएत नैसिद्धिजातकथकनकमप्यसासाधयतिनद्विषयस्य ॥ १८ ॥ भवेदययात्माप्रयानवस्थादिकोवोयोयदिकियास्वखप्रभाभसिद्धयेकारकापेक्षास्यत अनुगतथाकिन्नुकि
 यासाध्यस्वरस्य फलनिष्पन्नयेद्विपयानिकारकाणिनातरीयकनयाक्रियामवदत्ते ॥ तयाद्विकृतस्यसाध्याकारकाणासाधनताव्यप्यर्षदुराक्यते ॥ तथाचसाध्यसा
 धनोभयविलक्षणक्रियानसाध्यावैक्षितसाधनेभ्य साधनतरमेयक्षतरतितत्साक्षात्क्रियकूटस्वधाकारणमिति विद्विष्यानिरवकाराण्णस्यारायेनवसिद्धदजसरय भसभाधानानुकूल
 गीपुण्ड्रप्यसाधारणक्रियासाध्यविभज्यदरायति ॥ विद्विषमिति ॥ उपाराननुद्विषिष्योभूतरस्तुउपादेयप्रवृत्तिविषय इाननुद्विषयेयनिवृत्तिविषय उपेक्षाबुद्धिगम्यभूये
 स्वरवृत्तारोधाव्यपि कपोपचारारतेनोपक्षयायनर्ष इतद्विलोक्येवद्वारदरानादीर्षसाध्यम् ॥ १९ ॥

नेपुफलवैलक्षण्यदर्शयति ॥ आत्मभूतमिति ॥ आत्मनस्त्वस्यभूतमनुकूलम् ॥ एतयोर्होयोपादेययोर्मध्यमांतरालिकम् ॥ २० ॥ आह्लादनकरंसाक्षात्परयावासुखानुकूलम् ॥
 दुःखनिवारणसाधनस्यापिसुखानुकूलत्वादेवतत्साधनोपादानसिद्धेरिति भावः ॥ तद्विरुद्धसुखविधातित्वादेवद्वेष्यत्वादिति भावः ॥ २१ ॥
 त्रयप्रेतसाध्यमेवात्रानामेवेत्याह ॥ सन्मतेरिति ॥ २२ ॥ विदुषस्तृतीयकल्पाभ्युगमेपिनकाश्रितोषइत्याशयेनाह ॥ केवलमिति ॥ २३ ॥ एकमेववस्तुएकस्यैवपुरुषस्यबोधरीग
 वैराग्यावस्थाभेदेनत्रेधासपथतेइत्याशयेनाह ॥ ज्ञस्येति ॥ एवसिद्धार्थलीलायाथवाइतिप्रश्नारथोरुपपत्तिमुक्त्वाकथसंसाधयत्येतदित्यंशसमाधानश्रावयति ॥ श्रुषित्यादि
 ना ॥ २४ ॥ तत्रसिद्धिनारतस्येचिराचिरयत्नापेक्षायत्नमिन्नान्याह ॥ देशेति ॥ २५ ॥ एषादेशादीनाचतुर्णामध्येश्रीशैलाद्युत्तमदेशादिचतुष्टयमलनेशीर्षसिद्धिलाभायो
 गमत्रजपादिक्रियायाइतरेदेशाद्यनुष्ठानक्रियापेक्षयाप्राधान्यस्योत्कर्षस्यकल्पनाभावति ॥ फलोत्कर्षोपितदनुसार्थवेत्याह ॥ सिद्धादीति ॥ यतस्तसिद्धादयः फलोत्कर्षकमाअ
 आत्मभूतंप्रयत्नेनउपादेयंचसाध्यते ॥ हेयंसंत्यज्यतेज्ञात्वाउपेक्ष्यंमध्यमेतयोः ॥ २० ॥ यद्यदाह्लादनकरमादेयंतच्चसन्मते ॥ तद्विरुद्धम
 नादेयमुपेक्ष्यंमध्यमंविदुः ॥ २१ ॥ सन्मतेर्विदुषोज्ञस्यसर्वमात्ममयंयदा ॥ त्रयएतेतदापक्षाःसंभवंतिनकेचन ॥ २२ ॥ केवलंसर्वमेवे
 दंकदाचिच्छीलयातया ॥ उपेक्षापक्षनिक्षिप्तमालोकयतिवानवा ॥ २३ ॥ इत्योपेक्षात्मकनाममूढस्यादेयतांगतम् ॥ हेयंस्फारविराग
 स्यशृणुसिद्धिक्रमःकथम् ॥ २४ ॥ देशकालक्रियाद्रव्यसाधनाःसर्वासिद्धयः ॥ जीवमाह्लादयंतीहवसंतइवभूतलम् ॥ २५ ॥ मध्येचतु
 णामिवैषांक्रियाप्राधान्यकल्पना ॥ सिद्ध्यादिसाधनेसाधोतन्मयास्तेयतःक्रमाः ॥ २६ ॥ गुटिकांजनखड्गादिक्रियाक्रमनिरूपणम् ॥ त
 त्रासतांचदोषोत्रविस्तारःप्रकृतार्थहा ॥ २७ ॥ रत्नौषधितपोमंत्राक्रियाक्रमनिरूपणम् ॥ आस्तामेवकिलौपोपिविस्तारःप्रकृतार्थहा
 ॥ २८ ॥ श्रीशैलेसिद्धदेशंचमेवांदौवानिवासतः ॥ सिद्धिरित्यपिविस्तारःकृतार्थंप्रकृतार्थहा ॥ २९ ॥

पितृन्मयास्तादृशक्रियोत्कर्षानुसारिणइत्यर्थः ॥ २६ ॥ अस्त्वेवकिततस्तत्राह ॥ गुटिकेति ॥ तत्रखगमनादिसाधनानिसिद्धगुटिकासिद्धांजनसिद्धखड्गसिद्धपादुकादीन्यपि
 उडामरतत्रयोगिनीकल्पादिविस्तृतवहुमथप्रसिद्धानिसंति ॥ कथंससाधयत्येतद्यथावद्वदमेप्रभोइतित्वदीयप्रश्रस्यतत्क्रियाक्रमनिरूपणकर्तव्यमितिचेदभिप्रायस्तर्ह्यविसूतो
 न्यातादसंभवात्तद्विस्तारकार्यः ॥ नेनतत्रनामुसिद्धिषुविषयेअसतामजिज्ञासुनामतत्त्वविदांचत्वदतिरिक्तश्रोतणद्वैवादिभलाषोदयेतत्रैवप्रवृत्त्यामहाच्योषःस्यात्तवापिसुवि
 स्तारःप्रकृतस्यात्मतत्रश्रवणार्थस्यविभ्ररूपत्वाद्विपातकइतिनतन्निरूपणमत्रोचितमित्यर्थः ॥ २७ ॥ एषन्यायोमणिमत्रादिसाध्यसिद्धिक्रमनिरूपणेश्रीशैलादिसिद्धदेशनि
 वाससाध्यसिद्धिक्रमनिरूपणेचयोज्यइत्याह ॥ रत्नेतिद्विभाषाम ॥ २८ ॥ हेकतार्थेतिरामसबोधनतासासिद्धीनात्वात्तदृश्यातुच्छेतेतिद्योतनार्थम् ॥ २९ ॥

तद्विषयभाष्येष्वनन्तरितरास्यविधाशोभाभूदितिपलुग्नज्ञानशार्ङ्गार्थयोःयानुपगिकत्वगमादिसिद्धिर्वाधनंषण्यमानकधासंबद्धमवितारप्राणायामकमभ्यव्यति ॥ तस्मा
 त्द्वि ॥ १० ॥ त्रयार्थोपपत्तिपपत्तिश्चतुष्टयजप्रदेशेनेनसंक्षिप्याह ॥ अतस्त्यादिति ॥ साध्यार्थादंतरासाधनार्थाभ्यवसानस्त्यक्तास्थानकानिसिद्ध्याप्राप्तानिआदिपवात्मका
 यशिरापरिगतनिभस्ततानासाधयेक्षणमित्यादिदोषाद्योक्तक्रियाकमपरिग्रह ॥ ११ ॥ तन्नेतिक्रियाकममवयुसप्रषयति ॥ भोजनेति ॥ साधुसम्पन्नयोगशास्त्रार्थस्यभा
 वनादपरिशीलनात् ॥ १२ ॥ १२ ॥ सागरेष्वनेआदानेपूरकनिरोधेकमेकधरुसामभ्यतैपुतज्जस्ययोनिन ममुत्पाप्राणस्वामिससपत्तेर्लौकिकस्यपुसभभोर्धृत्यावध
 वित्वाप्राणविधेयतास्वाधीनतायतीत्यर्थ ॥ १४ ॥ प्राणानास्वाधीनत्वेतत्संबद्धसिद्धीनामपिस्वाधीनतासिद्धीतीत्याह ॥ राज्येति ॥ सर्वस्याधिकारिण्य ॥ १५ ॥ इदानीं
 तस्माद्विद्विविधजकथाप्रसंगपतितानिमिषाम् ॥ प्राणादिष्वनान्भ्यासक्रियांसिद्धिफलश्रुणु ॥ ३० ॥ अतस्त्याद्यखिलास्त्यक्तासाध्या
 यंतरवामना ॥ गुटादिद्वारसंकोचान्स्थानकादिक्रियाकर्म ॥ ३१ ॥ भोजनासन्नशुद्ध्याचसाधुशास्त्रायभावनान् ॥ स्वाधारात्सुजना
 सगात्सर्वत्यागात्सुखासनान् ॥ ३२ ॥ प्राणायामपनाभ्यासाप्रामकालेनकेनचित् ॥ कोपलोभादिसंत्यागाद्देगत्यागाच्चसुव्रत ॥ ३३ ॥
 त्यागादाननिरोधंपुश्यायातिविधेयताम् ॥ प्राणाश्रमुत्वात्तज्जस्यपुंसोभृत्याद्वाखिला ॥ ३४ ॥ राज्यादिभोक्ष्यपर्वता समस्तार्णवस
 पद् ॥ देहानिलविधेयत्वात्साध्यासर्वस्वराषव ॥ ३५ ॥ परिमद्वलिताकारामर्मस्थानंसमाश्रिता ॥ अत्रवेदनिकानामनादीनादीश
 ताश्रिता ॥ ३६ ॥ वर्णान्प्रावर्तसदृशीसलिलवत्तसन्निभा ॥ लिप्याधीकारसस्थानाकुडलावर्तसंस्थिता ॥ ३७ ॥ देवांसुरमनुष्यपुष्ट
 गनवत्खगादिषु ॥ कंटादिवज्जतिपुसर्वेषुप्राणिपुदिता ॥ ३८ ॥

सर्वसिद्धिनिरिहातिखलिवेपत्यपुक्तमुपपत्त्यादिपुत्रुषवैरहमयतदासमतिषद्वस्वरात्सपथानमाहीशानाश्रितामूलाधारादारभ्यआश्रयार्थसमष्टुक्केष्वनुपविरयनिर्गतामूलाधारेसाध
 यिषतपवदन्तीत सुमकुबलीनिरात्मिनाभिष्टुपुश्यानार्हव्यपत्ति ॥ परिमद्वलिताकारेत्यादिरता ॥ परितज्जस्यतशास्त्राभिपरिवृष्टित्वात्परिमद्वलिनाकाराश्रयार्थाप्राणायमपिना
 हीभिर्द्वैतमताप्रवेदनिकानाम् ॥ ३६ ॥ तनीमूलाधारेस्वातग्नकुडलिनोसस्थानानुपुन्येनषण्यति ॥ वीथेति ॥ वर्णानावदस्यापमूलभागोमसिद्धिरेत्वात्सकलक्ष्मीमूलपरिष्वसन
 ष्य सल्लिपारिष्वसनरूपाबापआश्रयलत्तदृशी ॥ लिप्यालेखनेनप्रदरानितुर्लकारस्त्याधमर्षीकारस्तस्यसस्थानमिष्वसस्थानंपस्था ॥ द्रविडाक्षरेषुर्वाधमिष्वनागराक्षरेउत्तरा
 यद्विष्वगतस्यार्जलत्पमित्यर्थ ॥ अर्धेनपुसकमित्येकरैरितानासमास ॥ शोभाकाश्चेतिपररूपम् ॥ ३७ ॥ इयत्वनमनुष्येष्वर्कजन्तुसर्वप्राणिसारैरिष्वत्स्याह ॥ वेदेति ॥ ३८ ॥

श्रीतेनार्त् शीतानि निवारणाय दृढमंडल इति यावत् ॥ तथा विषस्य सुप्तस्य भोगकायस्तद्वृद्धमंडलं यथा ॥ सिताशुभा ॥ कल्पाग्निना विगलता अंतर्वलयाकारे
 खास्कुटितेनेदुनानुल्यवद्धाकुडलीवलयाकतिर्यथा ॥ अथवा कल्पने जरणसमर्था भवतीति कल्पो मिर्जाठराभिलेन विगलत्यो मूर्ध्नि योगशास्त्रप्रसिद्धश्वद्रः स एव विलियमूलाधा
 रे प्रसूतोपनी भूयतत्र वद्धकुडलाकतिस्तद्वस्थिते सुलक्षे ॥ ३९ ॥ ऊरुपदेन ऊरुमूलसधिर्गुर्दक्षणयो न्यतेतत आरभ्य भूमध्यपर्वतयानि रंध्राणि तानि स्पृशतीति ष्वनुरस्युता मनोव
 त्तिभिरतश्च चलविहिश्च पवमानेन प्राणादिना सस्पृश ॥ ४० ॥ तस्यामूलैत साङ्गं चिबलयाकाराकुडलिनीसत्ताच्चिच्छिकिदर्शयति ॥ तस्याइति ॥ तस्मिन्मूलाधारवीणामूलैदु
 ल्लक्षेण त्रीवेगेनेवलसती परमसूक्ष्मापराख्या सर्वशब्दमूलभूता गतिशब्दब्रह्मात्मिकास्फूर्तिं सैव प्राणसगान्नाभिदयकडदेशेषु तरोत्तरं व्यकतरा पश्यतीमध्यमावैस्वरीत्यादिभेदा
 न्नभजते इति ॥ तथा चोक्तमत्र शास्त्रे ॥ चैतन्यसर्वभूतानां राब्दब्रह्मेति याद्विदुः ॥ तसाप्यकुडलीरूपप्राणिनां देहमध्यगम् ॥ वर्णान्तना विभवंति गद्यपद्योदिभेदत इति ॥ सावेनाप्यु
 कम् ॥ यासां मित्रावरुणसदनादुच्चरतीभिषटिषटिर्णात्रप्रकटकरणप्राणसगास्यसूते ॥ तापश्यतीप्रथममुदितामध्यमावुद्विसस्थावाचवकेकरणाविशदावैस्वरीचप्रपद्ये इति ॥ ४१ ॥
 शीतार्त्सुप्तभोगीद्रभोगवद्धमंडला ॥ सिताकल्पाग्निविगलता देदुवद्धकुडली ॥ ३९ ॥ ऊरोर्भूमध्यरंध्राणि स्पृशतीति चंचला ॥ अना
 रत्तंचसस्पंदापवमानेन तिष्ठति ॥ ४० ॥ तस्यास्त्वभ्यंतरे तस्मिन्कदलीकोशकोमले ॥ यापराशक्तिः स्फुरति वीणावेगलसद्गतिः ॥ ४१ ॥
 साचोक्ताकुडलीनाम्नाकुडलाकारवाहिनी ॥ प्राणिनां परमाशक्तिः सर्वशक्तिजवप्रदा ॥ ४२ ॥ अनिशानिः श्वसद्द्रुपासुरिषेव भुजंगमी ॥
 संस्थितोर्ध्वीकृतमुखीस्पंदनाहेतुतांगता ॥ ४३ ॥ यदाप्राणानि लोयातिहृदि कुंडलिनीपदम् ॥ तदासंविदुदेत्यंतर्भूततन्मात्रवीजभूः
 ॥ ४४ ॥ यथा कुंडलिनी देहे स्फुरत्यज्जडवालिनी ॥ तथासंविदुदेत्यंतर्भूदुस्पर्शवंशोदया ॥ ४५ ॥ स्पर्शनं मृदुनान्योन्यालिङ्गिका तत्रयंत्रयोः ॥
 यथासंविदुदेत्युच्चैस्तथा कुंडलिनीजवान् ॥ ४६ ॥

सर्वासाप्राणोद्विषुवुद्धादिशक्तीनामापिसत्तास्फूर्तिप्रवृत्तिर्वाहकत्वाज्जवप्रदा ॥ ४२ ॥ तत्रकथप्राणशक्तिर्जवप्रदातदाह ॥ अनिशामिति ॥ सैवस्वमुखात्प्राणमूर्ध्वं क्षिपति अ
 पानचाधथा कर्षतीत्यनिशानिः श्वसद्द्रुपेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ कथमुद्विशाक्तिजवप्रदातदाह ॥ यदेति ॥ यदाहृदिस्थितः प्राणः कुडलिन्या आकटः सन् अपानवृत्त्या कुडलिनीपदया
 तितदाभूततन्मात्राण्यपचीकृतभूतान्येव वीजमुपादानं यस्म्यथा विधे अतः करणे भवतीति भूर्जीवसवितस्त्वहिसकस्याध्यवसायाभिमानरागादिहृत्तिभेदैरुत्तरेदतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥
 कथंचेद्विद्यशक्तिजवप्रदातदाह ॥ यथेति ॥ एवप्राणबुद्ध्योराहितज्ञानक्रियात्प्रशक्तिः कुंडलिनी देहे मृदुस्पर्शा विषयसन्निष्कर्षोपेधानेपाचक्षुरादीनां वंशोदयासती देहे यथाप्यथा
 यदाशभोजकादृष्टदृष्टसामर्षीवैविध्येण स्फुरति तथातथातत्तद्विद्यैर्यथैविशेषस्फूर्तिरफलभोगादिकक्षणसंविदुदेतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ कथमृदुस्पर्शवंशानुगातदाह ॥ स्पर्श
 नमिति ॥ कुडलिनीजवान् तथा स्फुरति यथा मृदुना चक्षुरादिना विषयस्पर्शनं प्रथममुदेति ॥ तथा च तत्रयंत्रकार्यकरणसयातयुनक्तीति यत्र युः प्रमाता तस्य वृत्तिद्वारा बहिर्निर्गतस्य
 वास्य विषयेण सह अन्योन्यामालिङ्गनमन्योन्यालिङ्गिका ॥ भावेणुत् ॥ वृत्तिव्याप्तिप्रयुक्ता व्याप्तिरुदेति ॥ तथा च यथा विषयावरुणभगे उच्चैः स्फुटतरा संविद्धदा विप्रथा उदेति
 तथातेनेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ ४६ ॥

तस्मिंस्तत्रैवस्थितेभायाकल्पितेकदेशेआकारादिस्वप्नभूतानाक्रमादध्यासान्तदेवभूतमात्रात्मरूपकस्थितमित्याह ॥ तद्वीति ॥ ५५ ॥ ततन्तन्मात्रपचक्रप्राणामनवृद्धिज्ञान
 द्वियकर्मद्वियमितपचधागतलिगशरीरमतिविवतयाप्रविश्यदीपादीपशतमिवसंपन्नस्त्वस्यसर्वदमनभूताजन्मादिकामाआदिपदाजापदाद्यवस्थांनदाश्रयस्मिस्तथाविधविक्रि
 त्वर्जावभावमतियावत् ॥ लक्षसेलक्षयसि ॥ छादसउपपहव्यत्यय ॥ ५६ ॥ कानिचिद्विगारभपरिरिटानिपचकानिजीवस्यदेवमनुष्यायाकारवासनानसारिसकल्पलव
 रूपिणास्त्वसत्तामात्रकेणैवपर्वाकारणद्वारास्थूलदेहत्वन्नजति ॥ ५७ ॥ देहप्रकरणाद्धेमादित्त्वधत्तुरादिस्थायवशरीरताम ॥ अथवातिर्यगादित्त्वमित्यादिपदादेवस्थायवरदेहपरि
 षह ॥ हेमादित्त्वमित्यनेनस्पर्णरजतरवर्पोपलक्षितब्रह्माहत्वतदतर्गतभुवनार्दिभोग्यतन्चित्यर्थ ॥ ५८ ॥ अस्त्वेवाकनतस्तत्राह ॥ एवहीति ॥ स्थितसिद्धम ॥ तस्मिंधिष्ठानचैत
 न्यसर्वत्रास्तीतिघटाद्यपिचेतनोकिनस्यात्तत्राह ॥ चिदिति ॥ ५९ ॥ पचकवशाच्चैतन्यामित्यव्यजकप्राणादिपचकयादित्त्वोदेहप्रदान्यादेवमनुष्यदेहादौमुख्याचेतनार्भि
 तद्विचिन्मात्रसन्मात्रमविकारंस्वनामयम् ॥ क्वचिस्थितसंविदेवभूततन्मात्रपंचकम् ॥ ५५ ॥ तत्पंचधागतद्वित्वंलक्ष्यत्वेत्वंस्वसंविदम्
 अंतर्भूतविकारादिदीपादीपशतंयथा ॥ ५६ ॥ स्वसत्तामात्रकेणैवसंकल्पलवरूपिणा ॥ पंचकानिब्रजंतीहदेहत्वंतानिकानिचिन् ॥ ५७ ॥
 कानिचित्तिर्यगादित्वहेमादित्वंचकानिचिन् ॥ कानिचिद्देशतादित्वंब्रह्मादित्वंचकानिचिन् ॥ ५८ ॥ एवंहिपंचकस्पर्दमात्रंजगदिति
 स्थितम् ॥ चित्संविदत्रसर्वत्रविवर्तरेषुनंदन ॥ ५९ ॥ केवलंपंचकवशाद्देहादौचेतनाभिधा ॥ जडस्पर्दाभिधाक्वापिस्थायवरादौजडाभि
 धा ॥ ६० ॥ यथास्तब्धःस्थितोवाचिरिवस्थलमिवास्थितः ॥ पंचकंपुनथतच्चिह्नोलरूपाजडान्विता ॥ ६१ ॥ इतःसौम्यदत्तोलात्किम
 दिधरिति नोयथा ॥ विकल्पदौतथैवैतत्पंचकंहिजडाजडम् ॥ ६२ ॥ देहादिपंचकंजीवःस्पर्दःशौलादिकंजडम् ॥ स्थावराद्यनितस्पर्दिस्व
 भाववशातो नय ॥ ६३ ॥

धा ॥ क्वापिपरिष्कृलिगस्थूलदेहयो समप्राधान्याज्जहस्पदाभिधाज्जचेतनाभिधा ॥ स्थावरादौनालंगस्यात् सर्वेदनमात्रत्वेनवहिर्जनैश्वरतन्त्याविभावनाज्जटाभिधाप्रसिद्धे
 ल्यर्थ ॥ ६० ॥ त्रिष्वपिचित्कथतरतम्येनस्थितेत्यवदटातमाह ॥ यथेति ॥ यथादिधाविलीनांघृतसमुद्र सायशिशिरपवनसपर्कद्विलानटक्रमाद्दनाभावात्तत्त्व्यानिश्रयल स्थित
 सन्दवप्रदेशोचिरिवचल ईषदनप्रदेशैपञ्चल अत्यतघनप्रदेशेस्थलमिवाचलश्रस्थितस्तथैवैषाचिन्नरतिर्षकस्थायवरदेहलूपुपचकेपुलोत्तरूपाईषण्डोलोअत्यतजाज्या
 चिताचस्थितेत्यर्थ ॥ ६१ ॥ यथाक्वचिद्धर्नाभावेनलाललाभावेपिनस्पनादित्यत्वव्याघातस्तथावरादिभावेपिनचिद्रूपताक्षतिरित्याह ॥ इतदिति ॥ नोदतिक्राकु ॥ किमदिवरि
 त्व्यपदेशेनभवतिक्रानुभावत्येवयथातथैवैतत्सुरनरतिर्यविकल्पादौचैतन्यमक्षतमित्यर्थः ॥ अथवायजडाजडविकल्पाऽप्यस्तपंचकधर्मएवमचिद्धर्मस्तस्यानिर्धर्मकत्वादि
 त्याशयेनाह ॥ पचकहीति ॥ ६२ ॥ पचकेस्यभाववशतर्देहशावहवोविकल्पादटाइत्याह ॥ देहादीति ॥ देहाद्याकारपरिणतपचकप्राणधारणार्थानस्पर्दचैतन्याभ्यार्जाव
 श्वतनस्तत्त्वयोजकस्पर्दरौलादिकजडमेव ॥ स्थावरादिशरीरानुयासानिलायीनस्पर्दिअतश्चेतनमित्यादित्यवस्थितविकल्पाः स्वभाववशातोदटाइत्यर्थः ॥ ६३ ॥

ननय स्वात्मनाभार स्वभावरुक्मिष्वस्वात्मक स्यात् विरोधोद्विपरसापेक्ष स्वोभावस्त्वन्वप्येव यदिस्वियोभाष स्वभावत्वात्प्यर्थास्वमाप्रसाधेक्षानरसापेक्ष
 नतिरुपयसावक्षस्वदिव्यस्यस्वद्वयनिमित्तवात्साहितियत्पर्यनुपुज्यतादित्ययास्वभावविश्रयावाधपर्यनुयोजनभ्या ताएवद्विष्वाभावाद्दिराभ्यरूपा ॥ स्वापुनरुक्तनार्थ
 लादेव्यजतपत्यर्थेनम्यनाद्वैरुक्मिष्वस्वद्वयनिमित्तवात्साहितियत्पर्यनुपुज्यतादित्ययास्वभावविश्रयावाधपर्यनुयोजनभ्या ताएवद्विष्वाभावाद्दिराभ्यरूपा ॥ स्वापुनरुक्तनार्थ
 कर्माविवर्ध ॥ १४ ॥ अथनावान् पनपपनुयोज्यात्सावाधानाक र्वनविकल्पवत्सकार्थानुवाहित्वनरत्सार्थानत्यात् किन्तुशरीरवासानाशानतत्तद्वैरुक्मिष्वस्वमाधेन
 विक्ता र्णोक्तिगानापथकानोस्थिरपएवपुन्युयजनयोन्मादत्याइ ॥ यद्वीरति ॥ तानिरविकल्पनविरोधमाधोक्तेशक्तिभाष ॥ १५ ॥ अथधानतासामप्यपराध पूष
 पृथिविद्वैरुक्मिष्वस्वद्वयनिमित्तवात्साहितियत्पर्यनुपुज्यतादित्ययास्वभावविश्रयावाधपर्यनुयोजनभ्या ताएवद्विष्वाभावाद्दिराभ्यरूपा ॥ स्वापुनरुक्तनार्थ
 वाच पयनुयोज्यात् स्वात्नावाद्दपुनरुत्ता ॥ गतोप्यादिदिभाष्यादिविकेतिपरिदभ्यते ॥ १५ ॥ यद्वीरतिवासानाशानांपुष्टाभावविकारिणा
 न् ॥ स्थितय पथरानाद्विद्योज्या पयनुयोजने ॥ १६ ॥ वासानास्तुविपर्यंसाद्गतोनेतुमितश्रता ॥ पुसानाज्ञानशक्यतेसुखपयनुयोजि
 तुम् ॥ १६ ॥ अशुभवाशुभंवापितनपयनुयोज्यते ॥ प्रनुद्धवासानेवान्यस्यचकसुसवामनम् ॥ १७ ॥ यत्रपर्यनुयोजस्यफलभमनुपुष्य
 त ॥ तत्रतसप्रयुंजातनाकागमुदिभि क्षिपत् ॥ १८ ॥ दृष्टाग्रनिष्ठामेवापापथकानाद्विराशय ॥ विवेकनिष्ठा क्रीडायाएतंस्थ्यावरजग
 मा ॥ १९ ॥ प्रसुभवासना क्वचिप्यथास्यावरजातय ॥ प्रनुद्धवासाना क्वचिपयानरसुरादय ॥ २० ॥ सवासानाविला क्वचिपयैततिर्यं
 गादय ॥ प्रक्षितवासाना क्वचिपर्यंतेमोक्षगामिन ॥ २१ ॥ अथस्वास्ववित्सुमनाबुद्ध्यादिका रूता ॥ इत्सपादादिसचुर्क संज्ञा प
 थपरशाशिति ॥ २२ ॥

पातितशक्यतत्सभावारयदस्याइ ॥ वासानादिति ॥ ११ ॥ पुषामशुभेतिपक्वस्यादरादिभाषेयुभेदवादिभाषेयुभेदवासानंशुभवासनंक्वपथकानिदिति ॥ नेनवासनैवतदे
 नुपयनुयोजयतदस्यन्वय ॥ १२ ॥ किंचवासानापर्यनुयोज्यस्यतदक्षयोपयप्रवृत्तकत्वेनसकलता स्वभावादिपयनुयोजस्यनकिञ्चित्कलमतीत्याइ ॥ यथति ॥ १८ ॥ अतए
 धवासानासपुण्यात्मताभाष्यवाया स्वपराशयोपिपृणायस्यनिष्ठशनिष्ठान्कृतायेधोनेवृणायनिष्ठास्ययानेद्विकेनिष्ठारेवादिभोगशादिवैरुक्मिष्वस्वद्वयनिमित्तवात्साहितियत्पर्यनुपुज्यतादित्ययास्वभावविश्रयावाधपर्यनुयोजनभ्या ताएवद्विष्वाभावाद्दिराभ्यरूपा ॥ स्वापुनरुक्तनार्थ
 यतदस्याइ ॥ सुमायति ॥ १९ ॥ अतएववासानास्वापयप्रयोधनारतस्यदेवपथकेपुस्यादरादिविष्वाभ्यमिमुद्वात्त्वयराशयति ॥ प्रशुभेतिद्वान्भ्याम् ॥ २० ॥ वासानाभिराविलेना
 स्वरुधर्नितरसद्विगा धवासानाविला ॥ पक्षिभवासानास्यकवासाना ॥ २१ ॥ वासानावैविष्वाभ्यरेवरेवसरद्विपथकारिराकाराग्निगमनारिविष्वाभ्यवद्वा रक्षभरूतपारा
 रिल्लक्त्विकेनकेनैदयसयनेदेवरादिपथकाराशिभि स्वाशुस्वाशुसचित्स्वेनरादिपथक्यवद्वा रक्षभरूतपारा
 पासप्रा धकेना क्वाभारपृथगाभ्यनिष्ठाविलाद्विष्वाभ्यभागाद्वयतद्विभाष ॥ २२ ॥

निर्याभिः पृथ्वादिभिस्तुचत्वारः पादाः शृंगेषुच्छेति पक्षिभिस्तुचंचु पक्षौपुच्छंपादौचेति सपैस्तुफणाभोगः पुच्छमिति कमिकीर्तैर्दशमशकादिभिश्चस्वस्ववासनानुरुपव्यवहार
 योग्याअवयवादिसकेता कल्पिताइत्यर्थः ॥ ७३ ॥ आद्यतमध्येषुचलैर्विकारिभिर्जडैश्च ॥ अधिष्ठानसद्गुणतुअचलैरजडैश्च ॥ ७४ ॥ एवंपंचकाख्यलिगभेदानंतानुपवर्ण्य
 नेव्येकतसस्यकस्याचिक्कर्माणसतसमुच्चयानुष्ठानफलसमग्र्यहभावप्रामस्यकश्चिदेकः सकल्पपरमाणुरस्यससरनभोदक्षस्यवीजमित्याह ॥ एवामिति ॥ समष्टिगोचरत्वादिभि
 द्यामः सकल्पानि सकल्पसहक्षणः परमाणु सर्गाख्याणामाकाशदक्षणाणावीजतेषुचसर्गाकारादक्षेपुद्गमानिपंचकानीत्यहोमायेत्यर्थः ॥ ७५ ॥ सर्गाणामाकाशदक्षत्वयदुक्तत

तिर्यगादिभिरप्यन्यैरन्याः संज्ञाः प्रकल्पिताः ॥ स्यावरादिभिरप्यन्यैरन्याः संविदः कृताः ॥ ७३ ॥ इति साधोस्फुरंतीमेचित्राः पंचकरा
 शयः ॥ रूपैराद्यंतमध्येपुचलाचलजडाजडैः ॥ ७४ ॥ एवामेकोभिसंकल्पः परमाणुर्महीपते ॥ बीजमाकाशदक्षणांसर्गाणि तेष्विमा
 नितु ॥ ७५ ॥ इन्द्रियाणि च पुष्पादिविषयामोदवर्तिहि ॥ इच्छाभ्रमर्षीराजंत्योमंजयश्चंचलक्रियाः ॥ ७६ ॥ लोकांतराणि स्वच्छानिगु
 ल्मामूलंसमेरवः ॥ पृष्ठवानीलजलदालतालोलादिशोदश ॥ ७७ ॥ वर्तमानानि भूतानि भविष्यानि च यानितत ॥ जयंति तान्यसंस्थानि
 फलानिरधुनंदन ॥ ७८ ॥ पंचबीजास्तएते हिरामपंचकपादपाः ॥ स्वयंस्वभावाज्जायंते स्वयंनश्र्यंतिकालतः ॥ ७९ ॥ स्वयंनानात्वमायां
 तिचिरं जाड्यास्फुरंति च ॥ स्वविक्रमः शमंयांति नरंगाहववारिधौ ॥ ८० ॥ इतोयांति समुत्सेधमितोयांति शमंस्वयम् ॥ एते जाड्या वि
 वेकाभ्यांतरंगाहवतोयधौ ॥ ८१ ॥ येविवेकवशमालयंगतारामपंचकविलासराशयः ॥ तेनभूयइहयांति संस्थितिप्रभ्रमंति जगतीत
 रेमुहुः ॥ ८२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाण० पू० चू० पंचकविलासोनामाशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥

स्तुष्यतदाभोदादिकल्पनयोपपादयति ॥ इन्द्रियाणित्यादिना ॥ आदिपदादिन्द्रियावयवेषुपुष्पावयवतायथोचितं योज्या ॥ विषयलक्षणेष्वाभोदेषुवर्त्तनशीलंतत्प्रधानमिनियाव
 त् ॥ चषलानाकर्मिन्द्रियाणाक्रियाः ॥ ७६ ॥ स्वच्छानि स्वर्गादिलोकांतराणि गुल्माविदपाः ॥ समेरोभेरुसहितः सर्वपर्वतामूलम् ॥ ७७ ॥ भूतानि चतुर्विधशरीराणि ॥ तत्
 स्यदक्षस्य ॥ ७८ ॥ स्वभावारस्वविवेकशून्यात्त्वान्नः ॥ ७९ ॥ स्वस्माद्विविक्ताविवेकदृष्ट्यादृष्टाः ॥ ८० ॥ श्लोकद्वयोक्तमेवसगसाह ॥ इतइति ॥ इतः परादृष्टेः ॥ इतः प्र
 त्यगदृष्टेः ॥ ८१ ॥ हेरामयेपंचकविलासराशयः आलयनिर्वासननाशपर्यंतविवेकवशंगतास्ते इहसंसारेभूयो जन्ममरणदेहधारणादिसंस्थितिनयाति इतरेतुजगति यथापूर्वप्रथ
 मत्येवत्यर्थः ॥ ८२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकारोनि० पू० अशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥

कृत्स्न्यान्वसगनरोमोद्गरामकमा ॥ सिद्धिसिद्धेशणोपायाद्योपमिदृष्यते ॥ १ ॥ यथापाणानिलोपातिद्धिर्कुडलिनीधरम् । तदासिद्धिरत्यतर्भूतन्माष्वीजभूरितिबुद्धि
 शक्तिमध्वरत्वाप्यारोभूतन्माष्वीजभूरित्यरास्त्वस्फुटीकरणापकृतस्पृष्टसूक्ष्मपञ्चकषिधारसगमपन्नेषरासिसिद्धिर्बीजपाणान्म्यासोपयुक्तप्रदूतकुडलिन्म्यापाणानुद्भव
 पकारपररायमि ॥ एतदिति ॥ तस्यस्पृष्टेद्देहत्सकस्यपञ्चकस्यतरेभूलाधारेत्सामागर्भिताप्याकुडलिन्म्यामेतस्यलिंगात्सकपञ्चकस्यबीजमुपादानभूतसूक्ष्मप्रथमपाणपञ्चकक
 रणस्फुटीत्यर्थ ॥ १ ॥ सामाणक्षेपेणान स्फुरिताकुडलिनीमालाधर्मेषणत्सधर्मेषणत्वस्यद् स्पर्शसिद्धिनिषिद्धकषयनाभूत्लाकलाच्चिज्जीवोमेन सकष्योबुद्धिरकार पुपटक
 र्त्वात्कस्यारिनामनिकलनादिभ्यापारोपयधिमिदंभूतम्त्याह ॥ सातरितिधिमि ॥ १ ॥ १ ॥ ४ ॥ तस्यस्पर्शाके प्रधानवर्तितत्स्थानधियभ्यदर्शयति ॥ अपानतामिति ॥ ५ ॥

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतत्तंचकवीजतुकुडलिन्प्रातदतरे ॥ प्राणमारुतरूपेणतस्यास्फुरतिसर्वदा ॥ १ ॥ सात कुडलिनीस्पदस्पर्शस
 विकलामला ॥ कलोकाफलनेनाशुकथिताचेतेनेनचित् ॥ २ ॥ जीवनाज्जीवितार्थायातामननाचमन स्थिता ॥ सकल्प्याच्चैवसकल्पा
 यंधादृद्धिरितिस्मृता ॥ ३ ॥ अहकारात्सर्तायातासैपापुर्यष्टकाभिधा ॥ स्थिताकुडलिनीदेहेजीवशक्तिरनुत्तमा ॥ ४ ॥ अपानतामुपाग
 त्यसततंप्रवहस्यध ॥ समानानाभिमध्यस्थाउदानात्स्थोपरिस्थिता ॥ ५ ॥ अधस्त्वपानरूपैवमध्यसौम्यवसर्वदा ॥ पुष्टाप्युदानरूपैव
 पुम स्वस्यवतिष्ठति ॥ ६ ॥ सर्वयत्नमधोयातियदियन्नात्र धायते ॥ तत्पुमान्मृतिमायातितयानिगतयावलात् ॥ ७ ॥ समसौवोर्ध्वमा
 यातियदियुक्तयानधायते ॥ तत्पुमान्मृतिमायातितयानिर्गतयावलात् ॥ ८ ॥ सर्वयात्मनितिष्ठेत्स्यक्कोध्यांधोगमागमी ॥ तज्जतोर्ही
 यत्तव्याधिरतर्माकरांधत ॥ ९ ॥ सामान्यनादीवैधुर्यात्सामान्यव्याधिसभव ॥ प्रधाननादीवैधुर्यात्प्रधानव्याधिसभव ॥ १० ॥ ॥
 श्रीरामउवाच ॥ ॥ किंविनाशा किमुत्पादा शरीरेस्मिन्मुनीश्वर ॥ आधयोव्याधयश्चैवयथावक्तयथाशुभे ॥ ११ ॥

इतिभेदयोजनात्याह ॥ अधर्त ॥ अधागननायेषमयोजनमित्यध ॥ अधानोदानाम्यामाकृष्यमाणावित्त्वयसौम्यानिश्वसिन् ॥ तद्वदृष्यत्वाद्बुधुष्टाबलवत्यप्युष्वत्
 तित्कथानर्त्तेश्वसर्तास्सर्तवर्तितर्तित्कथानर्त्तित्कथामयतीत्यर्थ ॥ ६ ॥ एषमयोहतेरपिसावित्त्वयसौम्यानिश्वसिन् ॥ यदिसामान्यवत्यानधायतेतर्हीसाकीबसुधिवपा
 नदरपासर्धयत्नपयास्तपानथाआकृष्यमाणाअधोमार्गोर्ध्ववहियति ॥ किन्तत्तदाह ॥ तदिति ॥ ७ ॥ प्राणुकस्पटयाह ॥ समसौवेति ॥ ८ ॥ आतएषमपाणायानगतिनिरोधा
 म्यासेनसर्वमिसमानदरपरवर्तित्तयमेसर्वम्याधिशपमव्युत्जयसिद्धिरित्याह ॥ सर्वयेति ॥ आत्मनिदेहे ॥ ९ ॥ एकरातप्रधाननाद्यास्तच्छास्त्रानुसामान्यनाद्यास्तास्वन्दरसपा
 पित्वाया समानवर्तयेत्तर्ध्वककपित्वापुपयथाद्देषुपमभ्यापारस्तथैवतत्त्वामुभिर्धर्म्येणान्तरसाकर्षणाद्व्यरोगाणामहुरोगाणांसंभवदित्याह ॥ सामान्येति ॥ १० ॥ कस्या
 द्विनारोपयथातर्कविनाशा ॥ एषकिमुत्पादा ॥ ११ ॥

नेपानिद्यत्तिरौपधानुनयैलात्कालिकोपशमः सुखरूपस्यात्मनःपरिशेषासुखं नेपांमूलतोज्ञानेनारोमांक्षइत्यर्थः ॥ १२ ॥ मिथ अन्धोन्धनिमित्तकत्वाक्रमसंलग्ने कदाचि
 युगपदुत्पन्नाद्वाशनिमित्तात्समयुगपत् कदाचिरसुखातरितेपर्यायेण ॥ १३ ॥ मौर्ख्यमज्ञानतन्मूले ॥ १४ ॥ तत्रआध्मुद्भवनिमित्तान्धाह ॥ अतत्रज्ञानेति ॥ आक्रमणनि
 पदस्तिविनतदभावादित्यर्थः ॥ तद्विचित्तानवस्तिमितवायुप्रायास्वारथ्यहेतुसूक्ष्मतामुत्सृज्यरागद्वेषेषुप्रसक्तोरतिशेषः ॥ १५ ॥ इदमामिदमप्रासमिचित्चितायाइतिशेषः ॥
 भयशोकनिमित्तप्राप्तैतत्प्रतीकारोपायापरिज्ञानलक्षणघनमोहदतीतिघनमोहदा ॥ १६ ॥ इदानींशारीरव्याध्मुद्भवहेतूनाह ॥ भृशमित्यादिना ॥ इच्छामौर्ख्यंअतिरेतक्रे
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ आधयोव्याधयश्चैवदुःखस्यकारणम् ॥ तन्नित्यतिःसुखांविद्यात्तत्क्षयोमोक्षउच्यते ॥ १२ ॥ मिथःकदाचि
 ज्ञायतेकदाचित्सममेवच ॥ पर्यायेणकदाचिच्चआधिव्याधिशरीरके ॥ १३ ॥ देहदुःखंविदुर्व्याधिमाध्याख्यंवासनामयम् ॥ मौर्ख्यं
 मूलहितविद्यात्तत्त्वज्ञानेपरिक्षयः ॥ १४ ॥ अतत्त्वज्ञानवशतःस्वैन्द्रियाक्रमणंविना ॥ तद्विदानवमुत्सृज्यरागद्वेषेष्वनारतम् ॥ १५ ॥ इ
 दंशामिदंनेतिजाज्याद्वाघनमोहदाः ॥ आधयःसंप्रवर्ततेवर्षासुमिहिकाइव ॥ १६ ॥ भृशंसुरतीष्विच्छासुमौर्ख्यंचेतस्यनिर्जिते ॥ दु
 रन्नाभ्यवहारेणदुर्देशाक्रमणेनच ॥ १७ ॥ दुष्कालव्यवहारेणदुःक्रियास्फुरणेनच ॥ दुर्जनासंगदोषेणदुर्भावोद्भावनेनच ॥ १८ ॥ क्षी
 णत्वाद्वाप्रपूर्णत्वान्नाडीनरंध्रसंततौ ॥ प्राणेविधुरतांयातेकायेतुविकलीकृते ॥ १९ ॥ दौर्स्थित्यकारणंदोषाद्वाधिर्देहैप्रवर्तते ॥ नद्याः
 प्रादणित्वाधाभ्यामिवाकारविपर्ययः ॥ २० ॥ प्राक्तनीचैहिकीवापिशुभावाप्यशुभामतिः ॥ यैवाधिकासैवतथातस्मिन्याजयतिक्र
 मे ॥ २१ ॥ आधयोव्याधयश्चैवंजायंतेभूतपंचके ॥ कथंशृणुविनश्यतिराघवाणांकुलोद्दह ॥ २२ ॥ द्विविधोव्याधिरस्तीहसामान्यःसार
 एवच ॥ व्यवहारस्तुसामान्यःसारोजन्ममयःस्मृतः ॥ २३ ॥ प्राप्तेनाभिमतेनैव नश्यतिव्यावहारिकाः ॥ आधिक्षयेणाधिभवतःक्षीयंतव्या
 धयोप्यलम् ॥ २४ ॥ आत्मज्ञानंविनासारोनाधिर्नश्यतिराघव ॥ भूयोरज्जववोधेनरज्जुसर्पाहिनश्रुति ॥ २५ ॥

त् ॥ इरन्नाइयस्तुवासा ॥ दुर्देशाःऋमशानादयः ॥ १७ ॥ दुष्टेषुनिरीयप्रदोषादिकालेष्वशनव्यवायादिव्यवहारेण ॥ दुर्भावाविपसर्पव्याघ्रतस्करादिशंकास्तेषामंनस्युद्भाव
 नेन ॥ १८ ॥ नाडीनामन्नरसाप्रवेशेनक्षीणत्वाद्दिगुणरसनातादिप्रवेशेनप्रपूर्णत्वाद्वाविधुरताकफपित्तादिप्रकोपेनव्याकुलताम् ॥ आघातादिनाविकलीकृते ॥ १९ ॥ दौस्थि
 त्यमस्वारथ्यतत्कारणव्याधिःसदेहस्याकारविपर्ययः ॥ २० ॥ साचाधिव्याधिसामग्रीप्राक्तनैहिककर्मानुसारणमित्तीत्याह ॥ प्राक्तनीति ॥ २१ ॥ सामान्यःपेठव
 सारोदहनरथ ॥ व्यथक्रियतदतिव्यवहारःक्षुत्तृणास्त्रीपुत्रलालसादित्तत्सभवश्च ॥ जन्ममयोजन्मादिविक्रियामूलम् ॥ २३ ॥ अभिमतेनान्नपानस्त्रीपुत्रादिना ॥ २४ ॥ आ
 धिव्याधिःभूयोभूयसालोकपरिशीलनाद्भज्जतत्त्वप्रत्ययपर्यतेनावबोधेन ॥ २५ ॥

पादप्यदीसर्वगतदीत्यामिबसर्वापामाधिष्याधिषितासानांसारभ्याधिसक्षयोमूलहामूलोच्छेदीत्यथय ॥ १६ ॥ धामान्यथाधिव्यनाधिषयाधय सुषिकितस्याद्दसाराय
 नाह ॥ अनाधिभान्ति ॥ अन्योद्भवपरंपरोपदिष्टिष्विस्वने ॥ १७ ॥ लोलाकर्षिदीर्घपुलानम मभाऔपधानीत्यापुपाया बकुम्भद्वजनादधिगताभ्यौषधानि
 चिकित्सारासाजिषलयासायतपदेशेय ॥ १८ ॥ आधिभ्योभ्याधिषाम्पकारतश्चिकित्सोपायभाराम पुच्छति ॥ आधेरिति ॥ द्रव्यादीपधाविभरयामप्रपुण्यादिकुपयेति
 स्वभावनयोकि ॥ १९ ॥ तत्रप्रथमतइद्रप्रपकारमाह ॥ षिधुरितेआधिभिःक्षुब्धे ॥ उक्तमर्धदृष्टानेोपपादयति ॥ तथाहीनिषाधेन ॥ अथपुरोमार्गम

आधिष्याधिविलसानांरामसाराधिसक्षय ॥ सर्वपांमूलहाप्रावृणनदीवतदवीकधाम् ॥ २६ ॥ अनाधिजाप्याधयस्तुद्रव्यमन्नशुभक्र
 मं ॥ चिकित्सकादिशाश्रोक्तैर्नश्रंत्यन्यैरिहायवा ॥ २७ ॥ ज्ञानमत्रौपधोपायावकुश्राधिगतानिष ॥ त्वयाचिकित्साशास्त्राणि किमन्य
 दुपदिष्यते ॥ २८ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ आधे कथमवेद्वाधि कथमसविनश्रति ॥ इव्यादितरयायुत्तयामंनप्रुण्यादिरुपया ॥ २९ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ चित्तैविधुरितेदेह सक्षोभमनुयात्यलम् ॥ तथाहिरुपितोजतुरभमेवनपश्रति ॥ ३० ॥ अनवेक्ष्यपुरोमानममा
 गमनुधावति ॥ प्रयतमागमुत्स्यशरात्तोहरिणोयथा ॥ ३१ ॥ सक्षोभ्नात्साभ्यमुत्स्यवहतिप्राणवायव ॥ देहेगजप्रविष्टेनपर्यासीव
 सरित्तटे ॥ ३२ ॥ असमंभवतिप्राणेनाह्योयांतिविसृष्टिनिम् ॥ असभ्यकसस्थितेमुपेययावणाश्रमक्रमा ॥ ३३ ॥ काश्चिन्नाह्यन्नपूर्ण
 त्वयांतिकाश्चरिक्तताम् ॥ प्राणाविधुरितेदेहमेवत सरितोयथा ॥ ३४ ॥ कुर्जाणत्वमजीर्णत्वमतिजीर्णत्वमेववा ॥ दोषाथैवप्रयात्य
 नप्राणसधारदुक्रमात् ॥ ३५ ॥ यथाकाष्ठानिनयतिपार्श्वदेशसिद्धय ॥ तथात्मानिनयत्यतन्प्राणवात स्वमाश्रयम् ॥ ३६ ॥ यान्य
 नानिनरोधेनतिष्ठत्यतश्शररके ॥ तान्येवव्याधितायांतिपरिणामस्वभावात् ॥ ३७ ॥ ॥ एवमाधेर्मेवद्वाधिक्षस्याभावाच्चनश्रति ॥
 यथामत्रोर्वेनश्रंतिव्याधयस्तत्कर्मशृणु ॥ ३८ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ शार्दतिकेपितथैषकाधिकतास्सोभाष्याणवायव साम्यमुत्स्ययामार्गोणवहति ॥ यथागजस्यप्रविष्टेनप्रवेशेनसुस्थानिपर्यासिषवतिस्तदेअमार्गेवहतिनद्वत्
 ॥ १२ ॥ असमवियमम् ॥ षिसस्थिर्नक्रफपिसाधिपूणताप्रयुक्तमियमसस्यनताम् ॥ १३ ॥ तदेवाह ॥ काश्चिद्विति ॥ प्राणीराधिधुरितेसर्वतोविह्वलीकृतदेहे ॥ सरितोनाह्य
 तसीष ॥ १४ ॥ १५ ॥ समानाभ्यन्नाणवात स्वमाभ्ययसर्वशरीरमुक्ताभ्यन्नातिरसीकृत्यनयति ॥ मध्येतुसमानएवसेतुकृतमन्वसमनयतीतिश्रुतेरितिमाह ॥ १६ ॥ धानुर्वै
 प्यपरिणालस्वभावात् ॥ १७ ॥ उपसहृरति ॥ अभाषान्तरमाह ॥ १८ ॥

हरितकया फलानिहरितकम् ॥ फलेषुपिहरितक्यादिपुव्यक्तिरिति नियमान्नवचनेयुक्तवद्भावः ॥ तथापरलवाद्योवायुवङ्किभूजलादिवीजात्मकामन्नवर्णान्मात्रिकभावनवावशतो
 नार्दपुव्याख्याकारपरिणतान्नरसानामुत्सारणपाचनदिकार्थकुर्वतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ आभ्युपशमोपायानाह ॥ शुद्धयेत्यादिना ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रासंगिकप्रश्नोत्तर
 मपसस्त्यप्रकृतसिद्धिहेतुनिरूपणप्रसौति ॥ आधीति ॥ ४३ ॥ पुर्वदकाल्यस्यलिलगालनो जीवस्याधारभूताम् ॥ ४४ ॥ आपूर्वकर्मनाड्याप्राणमवष्टभ्येत्यर्थः ॥ तथाचप
 तजलेः सूत्रम् ॥ कूर्मनाड्यास्यैर्यमिति ॥ कटकपादवडरसिकूर्माकारानाडीतस्याकृतसयम स्थैर्यलभतेयथासापर्णोधावेतितद्भाष्यम् ॥ कायस्यापीनतागरिमाल्यासिद्धिरपि
 तथातादृशीभरणीसिद्धार्त्त्यर्थः ॥ ४५ ॥ केनतसृष्ट्वानभोगतिसिद्धिस्तदाह ॥ यदेत्यादिना ॥ यदापूर्वकेणपूर्णेहेतारयातोमूलाधारादारभ्यबलरधपर्यंतदीर्घाकृत्योर्ध्वमाकटः प्राण

यथा विरेकं कुर्वति हरितकयः स्वभावतः ॥ भावनावशतः कार्यं तथापरलवाद्यः ॥ ३९ ॥ शुद्धयापुण्ययासाधोक्रिययासाधुसेवया ॥
 मनःप्रयाति नर्मत्यंनिकपेणवकांचनम् ॥ ४० ॥ आनंदोवर्धते देहेशुद्धचेतसिराधव ॥ पूर्णदाबुदितव्यन्नैर्मल्यं भुवनेयथा ॥ ४१ ॥ स
 लशुद्ध्यावहंत्येतेकमेणप्राणवायवः ॥ जरयंति तथा नानिव्याधिसतेन विनश्यति ॥ ४२ ॥ आधिव्याध्याग्निप्रोक्तौनाशोपतिक्रमौत्व
 यि ॥ कुंडलिन्याः कथायोगादधुना प्रकृतं शृणु ॥ ४३ ॥ पुर्णकृपराख्यस्य जीवस्य प्राणानामिकाम् ॥ विद्धि कुंडलिनीमंतरामोदस्येवमं
 जराम् ॥ ४४ ॥ तां यदा पूरकाभ्यासादापूर्यस्थायतेसमम् ॥ तदैति मरुवंस्थैर्यं कायस्यापीनता तथा ॥ ४५ ॥ यदा पूरकपूर्णतरायतप्राण
 मास्तम् ॥ नोयते संविदेवोर्ध्वसोर्ध्वमर्हमंश्रमम् ॥ ४६ ॥ सर्पीवल्वरितैवोर्ध्वयातिदंडोपमांगता ॥ नाडीः सर्वाः समादाय देहवद्दाल
 तोपमाः ॥ ४७ ॥ तदासमस्तमेवेदमुत्थावयति देहकम् ॥ नीरंधंपवनापूर्णं भस्त्रेवांबुतान्तरम् ॥ ४८ ॥ इत्यभ्यासविलासेन योगेन व्यो
 मगामिना ॥ योगिनः प्राप्नुवंत्युच्चैर्दानं इंद्रशामिव ॥ ४९ ॥

मास्तोयस्मिन्कर्मणि तथास्यात्तथासंविदेकुंडलिनीप्राणनिरोधो ह्यनमूष्माणतस्युक्तशरीररुद्धमभानसंश्रमचाभ्यासपादवेनामृताश्लावनेन च सोर्ध्वस्य कर्तुमूर्ध्वनीयते ॥ ४६ ॥
 नोयमाना च सा आकर्षणाद्दोषमादीर्घागतसती सर्पीवल्वरितैवोर्ध्वमभ्यासापादवाद्याति ॥ कथयति तदाह ॥ नाडीरिति ॥ ४७ ॥ तद्वानाडीद्वारानीरधनिरवकाशयथास्यात्त
 यपरनेनापूर्णलपुत्वमापन्नसमस्तमापादमस्तकामिदेहेककृपादूर्ध्वमाकल्प्यमाणार्चमभस्ताततव्याप्तमांतरमतः प्रदेशोयेत तथा विधमन्निववत्तुर्ध्वश्लावयति उड्डीनकरोति देवा
 रस्याप्याराशमनभित्थर्थः ॥ ४८ ॥ इति एव विधेनाभ्यासविलासेन योगेन कायाकाशवधसयमलक्षणेन ॥ तथा च भगवतः पतजलेः सूत्रम् ॥ कायाकाशयोः सबधसंयमाह्वयुत्
 लसमापरेत्याप्याराशमनभिति ॥ तद्भाष्यच यत्र कायस्तत्राकाशकायस्य तेन सबधप्राप्तिसत्त्वकतसंयमोयोगीजित्वात्तसंबधलयुत्लादिषु आपरमाणुभ्यः समापत्तिलब्ध्याजित
 संयमोऽप्युत्पुत्याप्यभ्येपाभ्यासविहरतिततस्पूर्णनाभितंतुमात्रे विदित्यरभिमपुविहरतिततोयथेष्टमाकाशगतिरस्य भवतीति ॥ ४९ ॥

दशनीसिद्धशानापायमाह ॥ प्रसन्नादीत्यादिना ॥ परारेषकेनययागोप्यमाकटाकुड्डिनीशक्तिप्रसन्नादीमुपुष्पातदतन्प्राणप्रवाहेणारीर्षकपात्तद्वयसपित्तक्षणास्यकपाट
 स्वर्षाद्वारशागुत्तमित्तमूर्धनिपावशातगण्यस्थानेमहूसमाप्रस्थितिभामोतितदाप्योभोगानोसिद्धानादरानभवतीतिपर्याय्य ॥ तथाचभागवतपुनरादौ सुप्रथम ॥ मूर्ध्वपोतिषि
 सिद्धशानमिति ॥ तदाप्यथ ॥ शिर कपाटअतन्निष्ठमभास्तरसाज्योमैलप्रसयमात्किञ्चानायाभापुषिष्योतराट्ठधारणादशानमिति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अदिभ्यानार्भद्विषा
 पानिभित्भाबत्क्षणावद्यावानरद्विषयर्था ॥ यदास्सदादीनामद्विषायाभद्विभ्यानासतासस्यपित्तत्सन्निकर्षेसिद्धानात्स्वतद्वेषत्सदुर्लभतदानयनीशुभणचासुपमभासन्निकर्ष
 विनायाशातयागपारणयाप्रणसिद्धानादशानकथमवेतवकीटशमित्यर्थ ॥ ५२ ॥ तथाकथमवेदित्यशमित्यायसिद्धपरिहरति ॥ नकेचनेति ॥ नभस्वतोभस्वतोषामुभूता

यस्सनाडानवारेणशक्ति कुड्डिनीयटा ॥ धहिरुर्ध्वकैपानस्यद्वाटशागुलमूद्धनि ॥ ५० ॥ रेवकेनप्रयोगेणताड्यांतरनिरोधिना ॥ मुहुर्त्त
 स्थितिमानोतितदाप्योभगदशनम् ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ दशनकोद्देशावक्षन्त्यनाशुगणविना ॥ अदिव्यानार्भद्विषाणांत
 त्वमववयुमवेत् ॥ ५२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ नकेचनमहावाहोमृचरेणनभस्वत ॥ अदिव्येनाश्रिताज्ञानहस्यतपुरुषेन्द्रिये ॥ ५३ ॥
 विज्ञानाहुरसस्यनमुद्धिनंजणरापव ॥ दृष्यनेव्योभगा भिद्धा स्वप्नवत्स्वायदाअपि ॥ ५४ ॥ स्वप्नावलोकनयदत्तद्वत्सिद्धावलोकनम् ॥
 केवलांथविशेषोयसिद्धनामोस्थिरायता ॥ ५५ ॥ मुवाहद्विद्विदंशातरेचकाभ्यासयुक्ति ॥ प्राणचिरस्थितिनीतेप्रविशत्यपरापुरीम्
 ॥ ५६ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ वदस्सभावस्यकयवक्षन्नचलसस्थिति ॥ वक्तर सानुकपाहिदुभ्यन्नेपिनर्त्तदिन ॥ ५७ ॥ ॥ श्रीव
 सिष्ठउवाच ॥ ॥ शक्तियानुस्वभावास्त्याययास्फुरतिचात्मन ॥ सगादिपुत्र्यैवासौस्थितियातीतिनिश्चय ॥ ५८ ॥

सिद्धाशाभिप्रतासार्नेमर्त्तनेषुदपेन्द्रिंदरदिव्यनेपायातरेणाननदरयतद्वितिसत्यभेवन्नयोक्तमिस्वर्थ ॥ ५३ ॥ केनताहृदयततसाह ॥ विज्ञानादीति ॥ विज्ञानाद्योगभ्याससस्कर
 मयनस ॥ ५४ ॥ कीदृशामिदमशोरस्यात्तरमाह ॥ स्वभाबलोकनमिति ॥ स्थिरायनासषादवरदानफलाभाषाविष्यवहराशमाध्यातस्वमापेक्षयाविशेषदत्यर्थ ॥ ५५ ॥
 दशार्णपरकायप्रवेशोयेनोपायनसिध्दयानतमाह ॥ मुवाहिति ॥ द्वाशशतिव्यावशागुलिपरिभतमिति ॥ ५६ ॥ प्रशोचोयसिद्धमानीस्थिरायतीतिपुद्गलतपस्यभाषवहेतुर्भाष्य
 सवस्वजगतामायामयलादानेयनस्थितित्यनागुहृशास्त्वैवयदत्तस्पदनाहृदयेत्यादिनाभ्युत्थारितनप्रत्यभाषस्यैकस्यनियतस्थिति कथमनिरामभ्युच्छति ॥ षोडति ॥ ५७ ॥ स
 त्सवदस्येश्वरस्यसर्गादिकालसकभ्यययुक्ताबलुत्सभापानियतिरिप्यायव्याक्याट्ठवेनप्रत्ययोस्तापितिसर्वनियतिभाषवद्विशेषदत्यनाययनपानुक्तमेवस्तार्यवसितवत्तदु
 चरमाह ॥ शक्तिरिति ॥ ५८ ॥

कारुभेदेनेवदेशभेदेनापिवस्तुशक्तेरनियततादृश्याह ॥ अवस्तुत्वादिति ॥ कचिक्कामरूपदेशादौ ॥ शारदंशीयादिफलम् ॥ ५९ ॥ नानाऽनानातयाअनियतस्वभावतयास्थि
 तसर्वमेवदबस ॥ बसस्वभावेनैवनिर्गतैकरूपनात्येनेत्यर्थाः ॥ कथतर्हिचक्रैरुर्ध्वञ्चलनादिनियतित्नाह ॥ जृभतेइति ॥ प्राणिकर्मतत्फलोपभोगव्यवहारार्थमज्ञातबलेवक
 चिकालतथातयानियतस्थितिभूत्वाजृभतइत्यर्थाः ॥ ६० ॥ इदानीमणिमाख्यामहिमाख्याचसिद्धिः केनोपायेनसिद्ध्यतीतिरामः पृच्छति ॥ सूक्ष्मेति ॥ नीयतेयोगिनेतिशेष
 ॥ ६१ ॥ अस्वप्रशस्योत्तरमुत्तरसर्गोविस्तराद्वर्णयिष्यस्तदुपोद्घातयादेहेअर्धोपोमव्यामिनिरूपयिष्यन्प्राणापानयोः सधर्षादंतरालेजाठराग्निष्वत्तौदृष्टातमाह ॥ काष्ठेति ॥
 लेहेद्विधीभावः ॥ द्वयोः प्राणापानयोः ॥ अग्निजाठरः ॥ ६२ ॥ प्राणापानयोः सधर्षणोपपत्तयेअन्यान्याकर्षकत्वेकारणमाह ॥ मासमित्यादिना ॥ कस्तिनस्यदेहयत्रस्यज
 ठरेउदरपदेशेनाभेख्य्व्यमवश्रसमिलत्अतएवमिथ श्लिष्टमुत्तमामाशयपक्वाशयभस्त्राद्वयत्वरूपस्थूलमासदिविस्थैरुर्ध्वमाकाशसस्यैरम स्यैरवोजलेनिमग्नेश्रजार्गैः परस्परश्लि

अवस्तुत्वादविद्यायावस्तुशक्तिरपिकचित् ॥ भिद्यतेदृश्यतेल्यंगवसंतेशारदंफलम् ॥ ५९ ॥ सर्वमेवभिदं ब्रह्मनानानानातयास्थितम् ॥
 जृभतेव्यवहारार्थकेवलंकथितस्थिति ॥ ६० ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सूक्ष्मच्छिद्रादिगत्यर्थंपूरणार्थंचरवस्यवा ॥ अणुतांस्थूलतांवा
 पिकायोपनीयतेकथम् ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ काष्ठुककचयोःश्लेषाद्यथाछेदःप्रवर्तते ॥ द्वयोःसंधर्षणादग्निःस्वभावाज्जा
 यतेतथा ॥ ६२ ॥ मांसंकुचंचजठरेस्थितांश्लेषुमुरांमिथः ॥ ऊर्ध्वाधिःसंमिलत्स्थूलद्वंभःस्यैरिववैतसम् ॥ ६३ ॥ तस्यकुंडलिनीलक्ष्मी
 णिलीनांतिंजास्पदे ॥ पद्मरागसमुद्गस्यकोशेषुक्तावलीयथा ॥ ६४ ॥ आवर्त्तंफलमालेवनित्यंसलसलायते ॥ दंडाहतेवभुजगोसमुन्न
 तिविवर्तिनी ॥ ६५ ॥ द्यावापृथिव्यासंध्यस्थान्क्रियेवस्पंदधर्मिणी ॥ संविन्मधुविवोधाकोद्वल्पद्यपुदपदपदी ॥ ६६ ॥ तत्सर्वशक्तिपद्मा
 दिवाह्येनाभ्यंतरैस्सया ॥ हृदिव्याधुयतेवातैःपत्रदंदमिवाभितः ॥ ६७ ॥

दरुपलक्षितमधोभसाऊर्ध्ववायुनाचविरुद्धदेशयो कष्यमाणवैतसकुजमिवकपमानंस्थितंवर्ततइत्यर्थाः ॥ ६३ ॥ अस्तुनक्तितत्त्वाह ॥ तस्यैति ॥ तस्यर्मांसस्याधस्तनभस्त्रा
 भागस्यमूलभागरूपेनिजेआस्पदेमूलाधारेप्रागुकाकुडलिनीसर्वस्यकार्यकारणसघातस्यप्राणप्रदत्वाच्छ्रुत्वा ॥ ६४ ॥ जपकाठेआवर्त्यमानारुद्राक्षादिफलमालेवनित्यमग्नी
 ष्मप्राणापानोद्विरणनिगिरणभ्यासलसलायतेकपेनाव्यक्तकरवजनयति ॥ अव्यक्तानुकरणाद्वाचिवहुलमहणात्करोत्यर्थक्यद् ॥ समुन्नतिरुर्ध्वमुरवततयाविवर्तिनीपरिवर्त्त
 नशीला ॥ ६५ ॥ द्यावापृथिव्योर्मध्यप्राणानामूर्ध्वाधोगतिहेतुर्वहितनिषिद्धक्रियेवप्राणापानयोर्हूर्ध्वाधोगतिहेतुत्वात्स्पदधर्मिणी चाक्षुषादिसविल्लक्षणानामधूनारूपदिवि
 षयाखादानाविवोधैर्अर्कइवस्थिता ॥ ६६ ॥ शक्तयोज्ञानकर्मादियादिशक्तयः ॥ प्रागुक्तद्वयमादिपदान्नादीजालचल्द्विआभ्यंतरैर्वतैस्तयाव्याधुयतेकष्यते ॥ यथावाह्येन
 वातेनतरुपत्रदद्व्याधुयतेतद्वदित्यर्थाः ॥ ६७ ॥

धासभ्यामयद्विशालसुरतिप्रथस्य भावाद्देवभाषाधोमलधत्काऽप्रापाभादिमदुपग्रादिचकथलयतीवकालेनजरयतिमद्वरतर्ष्याऽन्यपिप्राणवायोभुक्तमन्वादिभारयतीत्य
 र्थ ॥ ६८ ॥ अरण्यकारमेवार्ह ॥ शीरिति ॥ तद्यागुक्तदस्यनाहीमन्वादिप्राणवाहीराहृन्पमानव्यापमानलोहकारप्रव्वेभरलायते ॥ तरलापमानस्यतस्यद्विअनन्विषि
 स्यान्नस्यप्रथमसोऽसाद्वक्तकाभ्यासमासात्त्रक्त्वधोमेधोमदसोमज्जामज्जाभ्योस्थीप्यस्थिभ्यशुकमितिषिषिषकार्येणान्यस्याऽन्यापारिणतिरेति ॥ यथाषसनेतरेतन्मि
 टभीमरसस्यपृथुधामअप्यनुष्णाणिकलानीत्यादिरितिहवित्यर्थ ॥ ६९ ॥ मधसमस्यपिधानुस्थानेपुष्परोत्तरपारिणामसिद्धयेपरस्यसपर्याज्जाठराप्ररिभ्यक्तिरतीत्यारयेना
 र्थ ॥ इद्व्यति ॥ आजरणनरणपरपरयात्परमधायुपरिणामपर्यतित्यर्थ ॥ ७० ॥ सवेह सर्वागिउद्दिनेनपदीमेतनकाठारिभ्रिनाश्रीण्यपमेति ॥ ७१ ॥ तन्मैधसवदेहभ्यापिनोजाठ
 यदब्रोमसुरत्यगस्वभावात्तत्रवायव ॥ बलवन्मृदुयात्किंचिद्भूशकवलथनितत् ॥ ६८ ॥ वातैराहृन्ममानतलयथादितरलायते ॥ ह्यन्या
 न्यतिकार्णपण्डवादिप्रयातरे ॥ ६९ ॥ देहव्याजरणसर्वरसानांपवनोन्वहम् ॥ जनयत्यग्निमन्योन्यसषपाहनवेणुवत् ॥ ७० ॥ स्वभाव
 शीतवातात्मादेहकनौण्यमेत्यय ॥ उदितेनससर्वांगेभुवनभानुनायथा ॥ ७१ ॥ सर्वतोविचरेर्दिस्मस्तनेजकारकाकति ॥ ह्ययद्यहेमभ्य
 मरंयोगिनांचित्यतागतम् ॥ ७२ ॥ तद्यकारामयज्ञानचितितसद्यच्छति ॥ येनयाजनलस्यस्यवस्तुनित्यहिदस्यते ॥ ७३ ॥ तस्याभेवा
 हवस्येवजलसशुकर्मिधनम् ॥ मांसपकजखटाठयद्वत्सर कोशवासिन ॥ ७४ ॥ यद्वच्छशीतलत्वचतदस्यात्मेदुस्त्व्यते ॥ इतीदोरुचि
 तसोभिरशीयोभीहिदेहक ॥ ७५ ॥ सर्वतूष्णालसर्किकचित्तोजोर्काभ्यामिधविदु ॥ शीतात्मकतुसोमास्यमाभ्यामिवकृतजात ॥ ७६ ॥
 विद्याविद्यास्वरूपेणसर्वसदसदात्मना ॥ जगद्वायेननिवृत्ततदेवैवविभज्यते ॥ ७७ ॥ सवित्यकारशविद्यादिसूयमार्शिविदुर्बुधा ॥ अस
 ज्जाह्यतमांविद्यायाद्भु सोममनीषिण ॥ ७८ ॥

राप्रदंत्येतरकाकारेणयोतिभिरुपाधनकिपतद्वत्याह ॥ सर्वतद्वति ॥ अस्मिभूदेह ॥ ७१ ॥ तदेवचिद्रूपेणाधस्यमानव्यवहितविप्रकटसषपवायदर्शनसिद्धिजनयतीत्याह ॥
 तद्वति ॥ ७२ ॥ तस्याप्राप्रेधनमाह ॥ मस्येति ॥ बाहवस्याप्रसापुद्वजलमिधमसासलक्षणे पकजलैरेराठ्यपदुत्तरालकोशशापियनस्तस्यजाठरस्याप्ररिषारीरमन्वरसद्व
 जलसशुकज्वलनयोप्यर्मिधनमित्यर्थ ॥ ७३ ॥ देहेरधनभूतामिद्विशालकोनविषजपदेहस्याप्रापोमासकस्यमाह ॥ यद्विति ॥ ७४ ॥ श्चिरपिजगत्सकारशीण्यप्याभ्यरीत्य
 जगद्वाभ्यांवाधीपोनात्मकसंपमित्याह ॥ सर्वमिति ॥ ७५ ॥ अथवाविज्ञानोभयपयटिसदसदात्मकमविद्याशबलभर्तृजगत्वाकारेणनिवृत्तमितितदेवैवपकाशाज्जाह्यनाक
 प्रापोमद्रूपेणविषकमित्याह ॥ विद्येति ॥ ७७ ॥ तन्विभाममेवरेभुद्वमाह ॥ सविद्विति ॥ विद्यात्वालतत्स्वस्तुर्क्षिम् ॥ आदिविद्यादासापयप्याच ॥ ७८ ॥

देहेष्व्याजरणं सर्वरसानां पवनोन्महम् जनयत्यग्निमन्योन्यसंपर्पाद्विनेषु वदिति त्वदुक्त्या देहो हि श्रमप्रत्यक्षेणाप्यादित्या देवाः पृथीनोऽन्नोदयादिदर्शनाद्विक्रिवाऽवःस्मनःसोमादुदेती
 लयमर्थापया बुद्धइति शेषः ॥ शेष. स्पष्ट. ॥ ७९ ॥ परस्परं पर्यायेण प्रजापते जिगीषते ॥ जःसनिद्वित्वकुत्वयोरभावश्छादसः ॥ अन्मनगमाभितिर्दार्थः ॥ प्रजापते इति पाठेनूप
 रस्परमुपजीवत इत्यर्थः ॥ ८० ॥ अनयोर्जन्मदीजाङ्कुरवत्सरस्सरोपादानकदिवसरात्रिवत्सरस्परनिमित्तकच ॥ स्थितिस्तुच्छायातपसमापरस्सरोपधातिनीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ दृष्टा
 तभेदोपन्यासस्त्यातस्यार्तिरमाह ॥ नुन्येति ॥ युगपदुपलभेच्छायातपस्थितिः पर्यायेणोपलभेदिनरात्रिस्थितिर्दृष्टात इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ दृष्टान्तयोः कार्यकारणभावद्वयपरत्वपक्षे

॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ वक्रिर्वात्माननःसोमादुदेतीति मुनीश्वर ॥ सोमस्योत्पत्तिमधुनावदमेवदत्तांवर ॥ ७९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
 अग्नीषोमीमिथः कार्यकारणोच्यव्यवस्थिते ॥ पर्यायेण समं चैतौ प्रजापते परस्परम् ॥ ८० ॥ जन्मांगवीजाङ्कुरवन्तथादिवसरात्रिवत् ॥
 स्थितिश्छायातपसमाकेवलसैतयोर्भवेत् ॥ ८१ ॥ तुल्यकालोपलंभासावित्यंछायातपस्थितिः ॥ केवलकोपलंभाद्व्यास्थितिर्दिवस
 रात्रिवत् ॥ ८२ ॥ कार्यकारणभावश्चद्विविधः कथितो नयोः ॥ सद्रूपरिणामोत्थो विनाशपरिणामजः ॥ ८३ ॥ एकस्माद्यद्वितीयस्य सं
 भवोऽङ्कुरवीजवत् ॥ कार्यकारणभावोऽसौ सद्रूपरिणामजः ॥ ८४ ॥ एकनाशो द्वितीयस्य चद्भावो दिनरात्रिवत् ॥ कार्यकारणभावोऽसौ
 विनाशपरिणामजः ॥ ८५ ॥ सद्रूपपरिणामस्य महदक्रमसंस्थितः ॥ अक्षोपलंभादितरत्समाणांनोपयुज्यते ॥ ८६ ॥ विनाशपरिणाम
 स्थदिनरात्रिक्रमस्थितेः ॥ अभावाप्येकवस्तुस्योगतो मुख्यप्रमाणताम् ॥ ८७ ॥

व्यवांतरभेदांतरद्वयेपितास्यर्धमस्तीत्याह ॥ कार्यकारणभावश्चेति ॥ ८१ ॥ तयोराद्यधुपपपद्यति ॥ एकस्मादिति ॥ ८४ ॥ द्वितीयमुपपपद्यति ॥ एकेति ॥ भावउत्पत्तिः
 ॥ ८५ ॥ आद्येकार्यदर्शयाकारणसत्वेऽदालकोपपदइत्यादिस्यस्यक्षंप्रमाणमित्याह ॥ सद्रूपेति ॥ यद्यप्यनुमानादीनामपि सभवोऽस्ति तथापि प्रत्यक्षसिद्धेर्धनेत्यर्थे इत्यनुप
 योगोक्तिः ॥ तदुक्तन्यायवाचस्यत्ये ॥ नहिकरिणदृष्टेर्चाकारेण तन्मनुमिभतेमिमतात्तदाहिति ॥ सिद्धिसत्त्वेनपक्षतारूपकारणाभावादित्यारथः ॥ ८६ ॥ एवंद्वितीयोपिकार्यदर्
 शयाकारणासत्वेदिवारात्रिनोपलभामहेइत्यनुपलब्धिः प्रमाणमित्याह ॥ विनाशेति ॥ एकवस्तुस्यः एकवस्तुमाप्रपाद्विप्रत्यक्षाविरुद्धः ॥ ८७ ॥

ननु कार्यं कुर्वन्कारणमुच्यते नन्तु नृत्वं चकारणस्य तद्विभिनिवेशलक्षणायामास्यापारुष्टम् नञप्रकारेण नञापोषणीणस्य दिनस्यारिचिनिर्वाणोऽस्यास्तीति नास्तीकनृत्वं एव
 राधेराधिनस्य दृष्टानास्तीत्यभावापरिणामेन कार्यकारणभावो निमूलः ॥ एवमथेतनस्य यथावर्तते परदारिजननेन आस्यासमावृति तस्याभ्येतनपरमत्वात् ॥ किंचानुपमद्विज्ञानस्य
 मपदानिष्यते उपमर्दुयस्येन सत्येवमिति किंसङ्ख्येण परिणमत नर्थाप्यपटभ्यतिरिक्तोऽभयानुगतानुभवात्मिकाचिन्तनसमवृत्तियास्ति ॥ किंचधीजाद्विस्थितनिश्चयान्त
 वाञ्छुत्तजनपर ॥ नाय ॥ कुसुलादीनि यस्मात् ॥ नद्वितीयसुतीयो ॥ तदास्वभाणोप्यसमर्थापरमुत्सादयिषुसमर्थाभितिकावाचोयुक्ति ॥ चतुर्थस्तु कस्य सर्वानुभववाधितद
 तिनकस्य चित्तस्य धिबुल्लिखितानाशावाकनृत्वं स्वभावन एव सङ्गमुत्पद्यते चिनरयति चतस्रधीवाप्यर्थावर्तनाद्विषेकिनाकार्यकारणभावविकल्पत्वात् तदादिदुर्गुक्तिभाविन स्वानुभववि
 रोधोऽनवनेदीवतिरसर्वादात्साह ॥ अनास्येति ॥ इत्यादि रायुक्तिर्दुर्गुक्तिस्तद्वादिनः ॥ अत्र सप्तयाश्च मानेन ॥ स्वानुभूत्सपलापिनाचनेपामिस्थं वणीया ॥ अनास्यादियुक्ति
 बुद्धिरकारुत्वादिभूजानपनिषतयोरेवकार्यकारणभावत्वात् ननु भवसिद्धद्वैतिकमतसाभाष्यापलाप ॥ यदि न जनयति तद्विद्यया स्वानुभवतत्त्वात् परबुधोऽपि यथायुक्तमुपन्या
 अनास्थानासिक्कनृत्वमित्यापायुक्तिर्वादिन ॥ अवज्ञयावहिकार्थां स्वानुभूत्सपलापिन ॥ ८८ ॥ प्रत्यक्षवदभावोऽपि प्रमेवरधुनदत्त ॥
 अस्य भावापरिशीतस्य प्रमाणसर्वजनुषु ॥ ८९ ॥ अभिर्धुमत्तया आगाया प्रयाति पयोदताम् ॥ सङ्ख्यपरिणामेन तदग्नि सोमकारणम्
 ॥ ९० ॥ अभिर्नदंतया शीत्यादसावेव प्रयाति यत् ॥ विनाशपरिणामेन तदग्नि सोमकारणम् ॥ ९१ ॥ सार्वाबुधिपय पीत्वाधुमोद्गरेण वाह
 व ॥ यद्योदात्ता प्रयातेन तदेव जनयत्यलम् ॥ ९२ ॥ अर्कपीत्वानि शानायमानावास्त्यपुन पुन ॥ उद्गिरत्यमलेपक्षेष्टणालमि वसारसः ॥ ९३ ॥

सास्वानुभवविरुद्धमलापद्वि ॥ एवराधिरचिषरमभावाविकारात्मनाऽभावापरिणामेन दिनस्य कारणमिति स्वानुभवसिद्धमेव ॥ नञनारोनेभावाविकारः उत्पत्त्यादेरिवतस्या
 विभावापमत्वानुभवत ॥ एवधीजाकुराद्यवस्थास्वगुणद्वयमप्यथाधितमत्यभिसानुभवसिद्धनापलापाद् नवेष्टस्थितनिश्चयनयन्तमित्याद्यवस्थाभेदत्वात् ननु भवदकरा
 दे कारणभावस्याभेदयुक्तिप्रधानतमद्वयभेदोत्पत्तिर्हेतुकोत्पत्त्यादीन्मिष्यमानात्मकानतिर्गौरवयत्नां प्रमलपतोमूर्त्तां अक्षय्येन बह्विकार्यादित्यय ॥ ८८ ॥ अनुपलभ्ये प्रा
 माणयसदेवधारयति ॥ प्रत्यक्षवद्वि ॥ पूर्वप्रमाणमेव ॥ नञाभावापमकारणत्वमन्यपनदटमिति चमिन्नभ्यम् ॥ तेजोऽभावात्स्यशीतानुमित्तोऽपि यथाकरणत्वमसिद्धेरि
 त्याह ॥ आप्यभावावद्वि ॥ ८९ ॥ बहिरप सङ्ख्यपरिणामेन सोमकारणत्वमुदाहरति ॥ अग्निरिति ॥ तत्तम ॥ ९० ॥ अभावापरिणामेनानुमित्तोऽपि यथाकरणत्वमसिद्धेरि
 प्रियद्वापुषाधयामिति ॥ यथावा अग्निरुदायति धायुमेवाप्योतीति श्रुते ॥ ९१ ॥ सङ्ख्यपरिणामेनानुमित्तोऽपि यथाकरणत्वमसिद्धेरि ॥ अग्निरिति ॥ अस्तौ अ
 नन्त यथादानपयानेन स्वनेवतत्सर्वाबुधिपय एव जनयति ॥ क्षीरविधियुतानीनामपिरसात्मकसोमरूपत्वात्सर्वप्रययोवाद् ॥ ९२ ॥ आअभावास्यामित्याभावात्स्यम् ॥ आद्म
 यदांति विष्या रित्यभ्यधीभावेन पुंसक ऋत्स ॥ कृष्णपक्षेऽभयमात्स्याप्यर्थाद्वैतमित्यर्थ ॥ अमलेपक्षेष्टणाल ॥ ९३ ॥

१ अस्तौ नटनपारीत्याद्यापुतानेव यथाति यदिति पुलाकांतरेण ॥ मूलस्य पार्थिवुषाभुभाषामित्यभ्याहारलक्षणाभ्यम् ॥

तयोः कुड्यालोकावदन्योन्यतादात्म्यस्थितिं दर्शयति ॥ अपाने इति ॥ १२ ॥ मूलप्राणकुंडलिनीरूपश्चिदग्निराधारादिकं शतं चतुर्दलादिपद्मपत्रस्थं परादेवैश्वरीपर्यंतवाचात्मक
 म् ॥ त्विषा अर्थप्रकाशनशक्त्या ॥ अनुभूत्या विषयक्षेत्रप्रथारूपक्षेत्रप्रथारूपक्षेत्र्या ॥ यथावहितिः सूर्य इति शेषः ॥ १३ ॥ यथासर्गादीमायाशबलब्रह्मसविच्छीतोष्णाहृषिणीब्रह्मांडा
 कारेणार्णवो माभिधाप्रामातथात्प्राणस्यष्टिदेहानासर्गोत्पत्त्यर्थः ॥ १४ ॥ अस्ते ब्रह्माहृषिभिरशरीरमप्यर्णवो मात्मकारितत कार्यान्त्राह ॥ यचेति ॥ यथादिविकृष्णपक्षे अग्न्या
 त्मासूर्या सोमस्य शीता पचदशकला प्रतिपदादिति विषयकमेणपसति एकाधुवाख्या चिद्रूपापरिशेषयति नत शुक्लपक्षे कमेणोष्णा उद्भिरतिताभि कमेणपूर्यमाणामुवाकलापूर्ण
 सोमोजायते तथाहृदि स्थित प्राणसूर्याऽपानरूपस्य सोमस्य मुखनासिकाद्वाराप्रविष्टा शीता पचदशकलाप्रसित्वा मुखवाहृषिर्धुवाख्याभेकाकलापरिशेष्यपुनस्ता उष्णा उद्भिरति
 ताभिः सापूर्यमाणवाहृषियानाख्यः सोमोजायते तत्रवाहिः प्राणपानसंधिकालः पूर्णमासो हृदिवत्तवावास्या अतरालदेशे इडां पगलयोः प्रत्येकमूर्ध्वाधो भागप्रतिशाखानाडीषट्के
 प्राणसूर्यास्यप्रवाहो अयने मेघादयोद्वादाशमासास्तदतराले सकातयः ॥ अपानसोमस्यप्रवाहत्वाच्चैत्रादयोमासाविक्रभादयोयोगान्यानि च पर्वाणि निष्पद्यते इति योगिनाप्रत्य

अपाने शीतले सतामेत्युष्णः प्राणपावकः ॥ प्रतिविंबमिवादर्शसंचतस्मिंस्तथैव हि ॥ १२ ॥ चिदग्निः पद्मपत्रस्थं सोमं वाचात्मकं त्विषा ॥
 जनयत्यनुभूत्यहकुड्यालोकां यथावहितिः ॥ १३ ॥ संस्त्यादौ यथाकाचिस्त्विच्छीतोष्णरूपिणी ॥ अर्णवो माभिधां प्राप्तासैव सर्गोत्पत्तामि
 ह ॥ १४ ॥ यत्र सोमकलाप्रसृष्टा क्षणसूर्येण षोडशी ॥ मुखवाहितस्त्रिमात्रं स्यात्तत्र च द्रुपदो भव ॥ १५ ॥ नूनं सूर्यपदं प्राप्तासो यत्र सोमो हृदं व
 रे ॥ नूनं केवलयास्थित्या तत्र च द्रुपदो भव ॥ १६ ॥ उष्णमग्निश्चिदादित्यः शैत्यं सोम उदाहृतम् ॥ यत्रैतां प्रतिविंबस्थौ तत्र च द्रुपदो भव
 ॥ १७ ॥ शरीरे सोमसूर्याग्नि संक्रांतिज्ञो भवानघ ॥ तत्र संक्रांतिकालाहिवत्वात्प्राणसमाः स्मृताः ॥ १८ ॥

क्षम् ॥ अन्यैस्तु स्वरोदयादिशास्त्रतो ज्ञेयम् ॥ एवस्थितेव दृश्यमाणदेहाणुतास्थौ ल्याद्युपयोगिधारणा भेदाः प्रथमधिभिः श्लोकेरुपदिश्यते ॥ यत्र मुखवाहृदिदेशे सूर्येण प्राणसुधुवा
 ख्यासोमस्यापानस्य षोडशी कलाप्राणोर्द्वीणाभिः कलाभिः पूर्यमाणक्षणाव्यापूर्णमासी च द्रुपदो भवति तस्मात्प्राणस्य तत्र भुशुडोपाख्यानोक्तवाहृकुभकेन मनोधारणया च द्रुप
 दस्थितो भवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ तथा यत्र हृदवरे कलापासेन कमाद्रस्य मनोऽपानाख्यः सोमोऽभावात्प्राणस्यो भवति केवलयाशुद्धिचिद्रूपधुवाख्यकलासिकयास्थित्या तिष्ठति तत्रातः कुं
 भकेन च द्रुपदो भव ॥ १६ ॥ इदानीमधरे चकेनाधरे कमेणवा अतराले प्राणस्यो भयतो निरोधेन विवचनं विवचतुल्यरूपतामाप्राणधारणामाह ॥ उष्णमिति ॥ १७ ॥ यथावसंत
 पीष्मवर्षाशरसुक्रमेण शीतस्यौष्ण्येन प्रासासोमस्याग्नि संक्रांतिः शरद्धमेतशि शिरेषु क्रमादौष्ण्यस्य शैत्येन प्रासादग्नेः सोम संक्रांतिस्तयोः संधी विषुवतौ सूर्यस्य च मेघादिषु संक्रां
 तिस्यथा शरीरेपि अपानरौत्यस्य जडराग्निना प्रासे सोमस्याग्नि संक्रांतिः प्राणौष्ण्यस्य वाहिः शैत्येन प्रासादग्नेः सोम संक्रांतिः सूर्यस्य सकातयस्तु प्राणुक्तास्ता जानातीति उज्ञो भवेति पू
 र्वांक्तधारणागविधिः ॥ प्रासंगिकत उज्ञानस्य प्रासिद्धसंक्रांतिसानदानादिकलेभ्य उल्लेखतमफलकीर्तनप्रधानफलेन स्तुतिर्वा ॥ १८ ॥

तत्र स्थिता च सा कोऽहीकनासंकलितामनोबुद्धिमये जीवादिषादिनालिंगशरीरे अहंकारि र्पयातया विधा अंतःस्फुरत्विषयकाशचमत्कारः खेच्छाविहारशक्तिचमत्कारश्रयस्यास्त
 याविधासती सूक्ष्मतमेविसनालच्छिद्रे रौलादीचयवैवविश्वनिर्गंतुयोज्यनेनत्रप्रविश्यनिर्गतीत्याह ॥ कोहीकतेति ॥ द्वयोरर्थ ॥ ८ ॥ ९ ॥ एवंसूक्ष्मीभावप्रकारमुक्त्वास्थूली
 भावैरेच्छिकनानाशरीरकल्पनाप्रकारमाह ॥ रसेनेत्यादिना ॥ साकुहलिनियोगिनो जीवशक्तिर्वह्नौ प्राणुपसस्तजलभागयदामु चतितदारसेनसर्वतथापूर्णातेति ॥ यथातर्था
 चर्मरज्जुविभर्त्तितत्रीभारोआत्माहूपश्वर्मविशेष कूपेशिमोबुनाअपूर्णातेतिहत् ॥ १० ॥ एवरापूर्णासितीप्राणुपसस्तपाथिवभागयमाकारकर्तुंभावयतियोगशक्त्या
 कोहीकृतमनोबुद्धिमयजीवाद्यहंकारिः ॥ अंतःस्फुरत्त्वमत्काराधूमलेखेवनागरी ॥ ८ ॥ विसंशैल्लणेभित्तावुपलेदिविभूतले ॥ सायथा
 योज्यतेयत्रतेननिर्यात्यलंतथा ॥ ९ ॥ संवित्तिःसैवयात्यंगरसाद्यंतंयथाक्रमम् ॥ रसेनापूर्णातेनितंत्रीभारइवांबुना ॥ १० ॥ रसापूर्णा
 यमाकारंभावयत्याशुततथा ॥ धत्तेचित्रकतोबुद्धीरेखारामयथाकृतिम् ॥ ११ ॥ हृद्भाववशादंतरस्थीन्याप्नोतिसाततः ॥ मातृगर्भ
 निषण्णेपुसुसूक्ष्मवांकुरस्थितिः ॥ १२ ॥ यथाभिमत्तमाकरंप्रमाणंवेतिरापव ॥ जीवशक्तिरवाप्नोतिभुमेवदिल्लणादिच ॥ १३ ॥ श्रुतं
 त्वयायोगसाध्यमणिमाद्यर्थसाधनम् ॥ ज्ञानसाध्यमिदानींत्वंशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १४ ॥ एकंचिन्मात्रमस्तीहशुद्धंसौम्यमलक्षितम् ॥
 सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरंशांतंनजगन्नजगत्क्रिया ॥ १५ ॥ तच्चिन्तोत्यात्मनात्मानंसंकल्पोन्मुखतांगतम् ॥ यदातदाजीविइतिप्रोक्तमाविलतांग
 गतम् ॥ १६ ॥ असत्यमेवसंकल्पभ्रमेणेंदंशरीरकम् ॥ जीवःपश्यतिमूढात्मावालौक्यक्षमिवाद्धतम् ॥ १७ ॥ यदातुज्ञानदीपनसस्यगौ
 लोकआगतः ॥ संकल्पमोहो जीवस्यक्षयितेशरदभ्रवत् ॥ १८ ॥ शांतिमायातिदेहांयंसर्वसंकल्पसंसक्षयात् ॥ तदारोषवनिःश्रेपदीपस्ते
 लक्षयेयथा ॥ १९ ॥ निद्राव्यपगमेजंतुर्पथास्वप्नंपश्यति ॥ जीवोहिभावितेसत्यतथादेहंनपश्यति ॥ २० ॥ अतस्त्वेतत्त्वभावेनजीवा
 देहावतःस्थितः ॥ निर्देहांभवतिश्रीमान्जुर्वीतत्त्वैकभावनात् ॥ २१ ॥ अनात्मनिशरीरादावात्मभावनमंगयत् ॥ सूर्याद्यालोकदुर्भेदं
 हादंतद्वारुणंतमः ॥ २२ ॥ आत्मत्येवात्मभावेनसर्वव्यापिनिरंजनम् ॥ चिन्मात्रममलोस्मितिज्ञानादित्येनजश्यति ॥ २३ ॥

तथाकल्पाधत्तइत्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रास्थ्यादिकल्पनाप्रकारमाह ॥ हृदेति ॥ मातृगर्भनिषण्णेपुककलेपुसुसूक्ष्मावीजशक्तिरस्थिहस्तपादाद्यकुरस्थितिरेव ॥ १२ ॥ यथाभि
 मतस्येच्छानुसारिषुमेवादिमहत्तृणाद्यत्ववाआकारमवाभोति ॥ १३ ॥ योगसिद्धानुसारेणस्थूलसूक्ष्मभावमात्मिकममुक्तमुपसृत्यज्ञानसिद्ध्यातद्विलक्षणतवक्तुपरमप्रकृतश्रा
 वयति ॥ श्रुनमिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ चिनोत्यध्यासेनोपचिनोति ॥ १६ ॥ जीव परथतिसएवात्मस्थूलभावइतिभावः ॥ १७ ॥ सैक्ष्म्यप्राप्तिकममाह ॥ यदावित्यादिना ॥ १८ ॥
 शान्तिबाधम् ॥ १९ ॥ भावितेसाक्षात्करे ॥ २० ॥ २१ ॥ लौकिकसूर्याद्यालोकैर्दुर्भेदनाशयितुमशक्यम् ॥ २२ ॥ केनतस्मादित्येनत्राशास्तमाह ॥ आत्मन्येवेति ॥ २३ ॥

१ निर्यातीतिकोहीकततिद्वयार्थद्वयपेक्षनमितिभाति

अस्यांशानिद्विदवापानीद्वन्मकानामैच्छिकविनोवापस्पृष्टसम्भनानिभासिकरेहृषभ्यनसिष्यतीत्यह ॥ अभ्येधेति ॥ २४ ॥ विमूढाविपकीटादय ॥ अच्यतनामभ्यु
 वराहाराणाम् ॥ अच्यतयपाम्नादि विपयिप्रितमिदमितिदृढव्याप्तिसिधयताम् ॥ २५ ॥ इतिदृढरातदुराहरणमुद्युहुरालोकेआलोकितमित्यर्थ ॥ २६ ॥ व्योमर्ताप्रसाकाराणाम्
 ॥ २७ ॥ शैश्यास्तिरिशयाअभिष्मार्दिसर्वसिद्धयद्व्यसारायनोपसहस्रति ॥ अणिमादीति ॥ अभ्यापराकायप्रविरस्यभोग्यामिलक्षणाम् ॥ २८ ॥ तथादीपूर्वैहृषरत्यागोपा
 यमाह ॥ रषकर्त्त ॥ उद्भूत्यर्हाहर्त्तसायपरहृयेयाषयोअयतेताषरयदेहृस्त्यज्यतदतिपरेणाभ्यय ॥ यथाशास्यपवनसकान्तुप्यामोवभ्यवनादाकभ्यप्राणोयोअयतेतद्वत् ॥ २९ ॥
 वितस्वरउपरतचट काठलाटचन्नश्रि ॥ परोपरोहृशीरेभनाभपित्तत्पदभोक्तुमयत्तजीवोविनिर्भरयते ॥ यथाआसेषकपुरुषक्तरस्यक्तुभोवकेनयमेवमठन्तावाआसेक्तुनि
 अन्येषविदालानोभावयतियथैवयत् ॥ तत्तथैवाशुपश्चतदृढभावनायात् ॥ २९ ॥ दृढभावानुसधानाद्विमुक्ताअपिरापव ॥ विप
 नयत्यमृतताममर्तविपतामपि ॥ २५ ॥ एवयथायदेवहभाव्यतेदृढभावनात् ॥ मूयतेहितदवाशुतदित्यालोकितमुद्ग ॥ २६ ॥ सत्यभावा
 नदृष्टायेदंहादहोभवत्यलम् ॥ दृष्टस्त्वसत्यभावेनप्योमर्तायातिदेहक ॥ २७ ॥ अणिमादिपदप्राप्तौज्ञानयुक्तिरितिश्रुता ॥ भवतासाधु
 नाराभयुक्तिमन्यामिमभ्यष्टुणु ॥ २८ ॥ रेचकाभ्यासयोगनजीव कुदलिर्नागहान् ॥ उद्भूत्ययान्यतेयावदाभोद पवनाटिव ॥ २९ ॥ त्यज्य
 तेविरतसदादंहायकाष्टुलाष्टवत् ॥ दंहेपिजीवेपिमतावासेषकहवाटर ॥ ३० ॥ स्याववरजगमेवापियथाभिमतयेच्छ्रया ॥ भोक्तुत्सप
 दसम्भजार्वातीर्विनियश्चते ॥ ३१ ॥ इतिसिद्धिश्रियभुक्तास्थितैवत्तदुपुन ॥ प्रविशतेस्वमन्यद्वाययत्तातविराचते ॥ ३२ ॥ देहादयस्त
 याधिवान्प्राभवत्याखिलानय ॥ संविटाजगदापूयसपूर्णस्वीयतेयवा ॥ ३३ ॥ ज्ञात्वासादाभ्युदितमुज्झितदोषमीशां पययथासम
 भिवाहृतिचिद्वकाश ॥ प्राप्नोतितत्तदधिरेणतथैवरागमसम्भ्यक्पदविकुरनावरणत्वमेव ॥ ३४ ॥ इत्यापर्ववांवा दे० मो० पुनि० पु०
 सू० अणिमाटिलाभयोगोपदेशानामद्वाभितितम सर्ग ॥ ८२ ॥

॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥

एतन्नमर्शासधनितद्वरभापियथाभिमतयेच्छ्रयाआहरद्वन्मय ॥ १० ॥ ११ ॥ इतिउक्तरीत्यापरदंहेसिद्धिश्रियभुक्तास्थितेनयोगिनाततपुषतनस्वषुस्थितचेत्पुनस्तथ
 विरयनेनोपरप्यद्वाययथाधिराधनतत्सावत्कालमधिरयतद्व्यर्थ ॥ १२ ॥ अथकायोगिनाअथपरकायभोगानंतरत्वांत करणशैषुन्यापादानेनजगदापूयैदेहादय भ्यस्य
 यनदितीपार्थेनयथा ॥ स्यावराजगमसवरेहृदिमतिरिषापार्थास्तथातिरिषवजीवास्तयाताद्देहोपाधिसत्यादिगुणास्तदवच्छिन्नचिदुत्तराणांभ्यवाश्वेस्यखिलानपिप्राप्तवत्यास्वा
 मसविदासपूर्णयथास्यात्तथास्थीयतद्व्यर्थ ॥ ३१ ॥ उपसहस्रति ॥ ज्ञात्वेति ॥ ईशोयोगीभ्यर्थासपन्नोजीविविद्वकाशा सवाभ्युदितिनस्यस्वपकाशमुज्झितसर्वदोषस्वतत्त्वज्ञा
 त्वापयथासमभिवाहृतिरसदधिरणतशैषयामिति ॥ पूनसतितत्त्वविद्योनाभ्यसिद्धिविद्वन्मन्यतेकल्ननावरणत्वमेवनिरतिशयानदसम्भ्यक्पदविकुरित्यर्थ ॥ ३४ ॥ इतिश्री
 धासिष्ठम०वाल्म्यपर्वकाथनि०पु०श्रुतीतिरम सर्ग ॥ ८२ ॥

॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥

चूडालासिद्धिप्रवाअप्रबोधश्वभूपतेः ॥ गुरुपदेशसाफल्येकिराटाल्यानमीयते ॥ १ ॥ चूडालाएवंप्रागुक्तीत्याप्राणधारणादियनाभ्यासवतीसतीअणिमादिगुणैश्वर्ययुक्ता
 बभूव ॥ १ ॥ तदैश्वर्यमेवावयुत्प्रपचयति ॥ जगामेत्यादिना ॥ मोहकालुष्यत्यातापयस्यचोपशमादमलरथीतलाच ॥ २ ॥ तस्याःकायब्यूहादिकल्पनैश्वर्यमाह ॥ क्ष
 णमपीति ॥ अगताअवियुक्ता ॥ राउयेपुराद्वृजगत्सुभूवनेपुत्रोवास ॥ ३ ॥ विद्युत्प्राणभाउन्मेधाइवद्योतमानानिभूषणानियस्याः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दिशांब्योन्नश्वोदेरयावतिभु
 वनरधाणिप्रसिद्धानितानिसर्वाणीत्यर्थः ॥ ६ ॥ सर्वभूतरतज्ञानयासभाषणादिव्यवहारम् ॥ ७ ॥ बहुशःप्रतिबोधयामासेतिव्यवहितेनसबधश्रुतांसः ॥ ८ ॥ ९ ॥ यथावेदाध्य
 यनकालेबालोवेदविद्यासर्वपुरुषार्थानुक्तलार्थप्रकाशनादिगुणशालिनीनवेदतद्वत् ॥ १० ॥ ११ ॥ सर्वासिद्धिशालिन्यास्तस्याश्वेद्वर्तवोधनेअशक्तिसर्हान्येपासिद्धिश्रुत्या
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अणिमादिगुणैश्वर्ययुक्तासानुपभामिनी ॥ एवंवभूवचूडालाघनाभ्यासवतीसती ॥ १ ॥ जगामाकाशमार्गोणिवि
 वेशांबुधिकोटरम् ॥ चचारवसुधापीठंगेवामलश्रीतला ॥ २ ॥ क्षणमप्यगताभर्तुर्वक्षसश्चेतसस्तया ॥ सर्वपूवासरारउयेपुलक्ष्मीरिव
 जगत्सुच ॥ ३ ॥ आकाशगामिनीश्यामाविद्युत्सारंभभूषणा ॥ बभाममेघमालेवगिरिमालामहीतले ॥ ४ ॥ काष्ठुलणापलंभूतंस्वंवा
 तमनलंजलम् ॥ निर्विद्रमविशत्सर्वतुर्मुक्ताफलंयथा ॥ ५ ॥ मेरोरुपरिशृंगोणिलोकपालपुराणिच ॥ दिव्योमादररंधाणिविजहारय
 थासुखम् ॥ ६ ॥ तिर्यभूतपिशाचाद्यैःसहनगामरासुरैः ॥ विद्याधराप्सरःसिद्धैर्व्यवहारंचकारसा ॥ ७ ॥ यत्नेनतंचभर्तारिमालमज्ञानावृ
 तंप्रति ॥ बहुशोबोधयामासचूडालानविवेदसः ॥ ८ ॥ कलाविदुधामुग्धालेयंयुहिणीमम ॥ इत्येवंकेवलंराजासचूडालांविवेदता
 म् ॥ ९ ॥ एतावतापिकालेनतामैवंगुणशालिनीम् ॥ बालोविद्यामिवनृपश्रुडालानविवेदसः ॥ १० ॥ साप्यलब्ध्यात्मविश्रान्तिस्तसिद्धिश्रि
 यमात्मनः ॥ दर्शयामासनोराज्ञाःशूद्रस्येवमखक्रियाम् ॥ ११ ॥ श्रीरामउवाच ॥ महत्याःसिद्धयोगिन्यास्तस्याअपिशिविध्वजः ॥
 यत्नेनप्रापनोबोधंबुद्ध्यतेत्यःकथंप्रभो ॥ १२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ उपदेशकमोरामव्यवस्थामात्रपालनम् ॥ ज्ञानेस्तुकारणंशुद्धा
 शिष्यप्रज्ञैवराघव ॥ १३ ॥ नश्रुतेननपुण्येनज्ञाप्यतेज्ञेयमात्मनः ॥ जानात्यात्मानमात्मैवसर्पःसर्पपदानिव ॥ १४ ॥ श्रीरामउवाच ॥
 एवंस्थितेवाथमुनेकथमेतज्जगत्स्थितौ ॥ क्रमोगुरुपदेशाख्यःस्वात्मज्ञानस्यकारणम् ॥ १५ ॥

नान्गुरुणांशिव्यबोधनेशक्तिर्दूरापास्तेति

रामशक्ते ॥ महत्याइति ॥ तस्याअपियत्नेनउपदेशप्रयासेन ॥ १२ ॥ तद्विज्ञानार्थसंगुरुमेवाभिगच्छेदित्यादिशास्त्रोक्तमर्थादाव्यवस्थान्मात्रपालनंगुरुकृतउपदेशकमेन
 त्वसावनधिकारिण्यपिज्ञानबलाज्जनयितुशक्नोतीत्यर्थः ॥ प्रज्ञापहणसाधनचतुष्टयसहितप्रज्ञापरम् ॥ १३ ॥ श्रुतेनअनात्मशास्त्रप्रावीण्येन पुण्येनचित्तशुद्धानेगेनकाम्यकर्म
 वर्णेण ॥ अथवाश्रुतेनशाब्देनपरोक्षज्ञानेन ॥ आत्मनस्तत्त्वभूतज्ञेयब्रह्मज्ञानज्ञाप्यतेइतरवस्तुवन्नाविषयीक्रियते ॥ पुण्येनापित्वर्गभोगवन्विविचारेज्ञानजन्यतेकितुनाभ्यावि
 चारेजानितेचरमसाक्षात्कारदृश्यरूढेनात्मनैवात्माआत्मानंजानातीत्यर्थः ॥ सर्पपदानिसर्पइव ॥ इवार्थैवशब्दः ॥ १४ ॥ तर्हिगुरुपदेशाख्यःक्रमःकथंकेनद्वारेण ॥ १५ ॥

शिविष्वजस्यवैराग्यचूडालाश्वत्सनं वने ॥ निशित्तैकस्थानिर्माणमदरेस्थितिरीयते ॥ १ ॥ तत्त्वज्ञानरूपपदं विप्रातिस्थानविना ॥ अप्रजाः नटसंततिः पुमान्शोकादितमसा अ
 धत्वमिव ॥ १ ॥ अभीष्टैरसामतादिभिरुपनीतासुरलादिविभूतिषु ॥ २ ॥ मुक्तइषुर्यस्सैतथाविधोदैवादिदेवाजतुर्मृगादिव्याधितोभीतोयथाएकानादिपुरतिमेतद्वत् ॥ ३ ॥
 अशेषादिवसकियाः कार्यते ॥ त्कोरन्यतरस्यामित्यणौ कर्तुर्णौ कर्मत्वे कर्मणिल ॥ ४ ॥ परित्राडिवस्थितः समहाभोगान्श्रियचक्रोक्तुवियते ॥ च पूर्ववाक्यार्थेनसहास्यस

॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ ततः शिविष्वजो राजा तत्त्वज्ञानपदं विना ॥ आजगाम परं मोहं तं भौधत्वमिवाप्रजाः ॥ १ ॥ दुःखाग्निदीपितमना
 मनगपिविभूतिषु ॥ तास्वभ्राष्टोपनीतासुरनेमिप्रशिखास्विव ॥ २ ॥ एकांतेषु दिग्गतेषु निर्झरेषु गहासु च ॥ आजगाम रतिं जंतुर्मुक्तेषु व्यधि
 तोयथा ॥ ३ ॥ राघवत्वमिवारोषाः सांत्वानुनयवोधनैः ॥ प्रार्थितः कार्प्यते भृत्यैर्महीपोदिवसक्रियाः ॥ ४ ॥ नित्यमुदामवैराग्यः परिव्राडिव
 शांतधीः ॥ खिद्यते च महाभागान् सभोक्तुंच श्रियं स्थितः ॥ ५ ॥ ददावतितरां दानं गोभूमिकनकादिकम् ॥ देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च स्वजनेभ्य
 श्रमानद ॥ ६ ॥ चचारचतपः कर्तुं कृच्छ्रचांद्रायणादिकम् ॥ परिवभ्रामतीर्थानि विनान्यायत नानि च ॥ ७ ॥ सतथापि विशोकत्वं न मनाना
 पिलब्धवान् ॥ अनिधानां खनन् भूमिनिधानार्थीनिधिं यथा ॥ ८ ॥ शान्तिदिवं महानेपशुष्यत्येव रुशानुना ॥ चिंतयाचिंतयामास संसा
 रव्याधिभेषजम् ॥ ९ ॥ चिंतापरवशोदानोराज्यं स्वस्य विषोपमम् ॥ महाविभवमप्यग्रनापश्यत्खिन्नयाधिया ॥ १० ॥ अर्थैकदंकांतगा
 तं जूडालासंकमागताम् ॥ इदं मधुरयावाचासमुवाच शिविष्वजः ॥ ११ ॥ ॥ शिविष्वज उवाच ॥ भुक्तं राज्ञ्यं चिरं कालं भुक्त्वा विभव
 भूमयः ॥ अधुनास्मि विरागेण युक्तगच्छामिकाननम् ॥ १२ ॥ नसुखानिनदुःखानिनापदो न च संपदः ॥ कोटीकुर्वतितन्वांगिमुनिं वन
 निवास्मि नम् ॥ १३ ॥ नदेशभंगसंमोहो न संग्रामे जनक्षयः ॥ राज्यादप्यधिकं मन्यसुखं वननिवास्मिनाम् ॥ १४ ॥ स्वकसत्नधारिण्यो
 ररुपहृदवपाणयः ॥ मंजरीजालहारिण्यो लोलशुभ्रांबुदांशुकाः ॥ १५ ॥ स्वपरगांगारगिण्यः कृतकौसुममंडनाः ॥ आसेव्यकांचनशि
 लानितंबतटशोभिताः ॥ १६ ॥ तरंगमौक्तिकप्रोतसरिन्मुक्तालतावृताः ॥ लतावयस्यस्य वलिता मुग्धमुग्धगतात्मजाः ॥ १७ ॥

मुच्यथार्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ देहमनःशोधनकर्तुं कृच्छ्रचांद्रायणादिकतपश्चकार ॥ ७ ॥ ८ ॥ चिंतयाचितालक्षणेन कशानुना ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विभवभूमयो वै भवपदानि
 ॥ १२ ॥ कोटीकुर्वति श्लिष्यति ॥ १३ ॥ सुखाधिक्ये हेतून् दर्शयति ॥ नदेशेति ॥ १४ ॥ इदानीं वनराजीश्वरालोपमात्वेन स्त्रीकृत्यवर्णयति ॥ स्वकवेत्यादिपचभिः ॥ प्राये
 ण सर्वत्ररूपकाणि ॥ १५ ॥ कतानि कुसुमान्येव कौसुमानि मडनानि याभिः ॥ आसेव्याः काचन शिलाएव नितंबतटासैः शोभिताः ॥ १६ ॥ तरालक्षणमौक्तिकैः प्रोताभिः सरि
 न्मुक्तालताभिरावृताः ॥ मुग्धमुग्धगताएवात्मजाः शिशवोयासाम् ॥ १७ ॥

धृताव्योषापागास्वसवीगगायेतथाविधंशर्वसंश्लिष्यतिस्वयमपिकामादांलंगीतिसंश्लेषानथाविधायमुनेवेत्युल्लेखा ॥ ३५ ॥ नमाल्लक्षण
 बालकाभकेयासातासुदिक्षुयमुनाचरिवदर्शनादिवज्योत्साहासोदयाकितपर्तित.कतमदलचयथास्यात्तथास्थितासु ॥ इत.प्रभृतिर्वैपासमम्यतानांतारागणोददशेइत्यत्रस
 वधः ॥ ३६ ॥ दिनश्रीश्चदिननाथश्चतद्रूपयोर्द्वयोद्यानप्रचुरमैरवेमेरुसवधिअपरपरउत्तरार्धरतुगच्छतोसतोः ॥ ३७ ॥ नयाअर्धवर्षांपतापभोजक.पापैस्तन्मिनै
 स्तीष्णकैश्चद्वानैश्चोच्चित्तमैरवमिदपारनिशानिशांनायकलक्षणयोर्द्वयो.रतुमागच्छतो.सतोः ॥ ३८ ॥ दिवधूमिर्मुक्त.उ.स्तटोमंगलजानामजालिखिवव्योमलक्षणकु
 टिमसौधतलेतारागणोददशे ॥ ३९ ॥ स्वनाथान्चेवणोनतदुरयप्रतीक्षयाचश्नातकुम्दादिकुमुमैर्हासवती ॥ यौवनस्वयौवनफलभितियावत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ संप्रसुमा
 आययौयामिनीश्यामाभुवनंभस्मधूसरम् ॥ धृतव्योमापगंशर्वसंश्लेषायमुनेवसा ॥ ३५ ॥ दिक्षुसंध्यावदंतानुस्थितासुक्रतमंडल
 म् ॥ तमालबालकांकासुज्योत्साहासोदयाकितम् ॥ ३६ ॥ गच्छतोरपरंपरंदपत्यामैरवंपदम् ॥ देवोद्यानमयंरतुंदिनश्रीदिननाथ
 योः ॥ ३७ ॥ आगच्छतोरिदंपारंल्यपतीक्ष्यकरोच्चित्तम् ॥ निशानिशानायकयोर्द्वयोर्भैरवंपुनः ॥ ३८ ॥ तारागणाथददशोविकीर्णा
 व्योमकुट्टिमे ॥ मुक्तोमंगललाजानांदिवधूमिभिरिवांजलिः ॥ ३९ ॥ चंद्राननातमःश्यामाश्रांताकुशुमहासिनी ॥ यामिनीयावन्नंप्रापस
 रोजमुकुलसनी ॥ ४० ॥ कृतसंध्यासमाचारःसहचंडालयेषुया ॥ शुष्वापशयनेभूयोमैनाकडवसागरे ॥ ४१ ॥ अथाधरान्नसमयेदर्शो
 निःशब्दतांगते ॥ घननिद्राशिलाकोशनितीनेसकलजने ॥ ४२ ॥ सतस्यांसंप्रसुमायांशयनेकोमलांशुके ॥ भृशंनिद्राविमूढायांभ्रम
 यांमिवपंकजे ॥ ४३ ॥ तत्याजदयितांमुसामंकाद्राजाशिरिवध्वजः ॥ स्वैरस्वैरंमुखंरहोर्दंशंचांद्रप्रभामिव ॥ ४४ ॥ उत्तस्थौशयनाह्नी
 नवधूकाधीचलांशुकान् ॥ सलक्ष्मीकांतिलोभैर्हरिःक्षीरणार्वादिव ॥ ४५ ॥ वीरक्रमार्थ्यामातितत्रैवानुचरव्रजम् ॥ योजयित्वा
 जगामासौपुरात्रिगंत्यपूर्णधीः ॥ ४६ ॥ राज्यलक्ष्मिनमस्तुभ्यमित्युक्तामदलाद्गतः ॥ विवशोप्राप्तरण्यानीमेकानदइवाणवम् ॥ ४७ ॥
 घनांधकारगुल्माद्याक्षुद्रभूतौषककशा ॥ सारण्यानीनिशासाधंसमंतेनातिवाहिता ॥ ४८ ॥ प्रातःशून्यामरण्यानीसनीत्वाविततंदि
 नम् ॥ सममर्कणकस्याचिद्विश्यामवनावनौ ॥ ४९ ॥

यातस्याचंडालायाभृशंनिद्रयाविमूढायांसत्याम् ॥ ४३ ॥

यथाराहेर्मुंलचद्रमोक्षकालेस्वैरशैरशनैःशनैश्चाद्रप्रभापार्चादिशप्रतित्यजतितद्वत् ॥ ४४ ॥ लीनावधूर्यास्मिस्तह्नीनवधूकतथाविधमधीचलमर्धमागोपस्यतथाविधमधुक
 प्रावरणवस्त्रयस्मिस्तथाविधाच्छयनात्पर्यकात् ॥ लक्ष्म्याःकातिभिःसहिताःसलक्ष्मीकातयोकोलाश्रोर्भयोयस्मिस्तथाविधाक्षीरणार्णवादिव ॥ ४५ ॥ वीरक्रमश्चोरदुट्टनिप
 हाथानिशाचयान्तवीरक्रमएवानुचरव्रजयोजयित्वानियुज्य ॥ पूर्णधीर्निस्सह ॥ ४६ ॥ उपाभोपणाम ॥ अरण्यानीमहदरण्यम् ॥ हिमारण्ययोर्महत्वेदत्यानुक् ॥ ४७ ॥
 घनैरधकारसदृशैरधकारलक्षणैश्चगुल्मैरद्व्यासाअरण्यानीनिशाचतनातिवाहिताउत्तीर्णा ॥ ४८ ॥ अर्केणसमविशश्राभेत्युक्त्याआसायंजगामैवेतिगम्यते ॥ ४९ ॥

गयस्त्रिंशत्तमः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अस्मत्प्रत्याजनाजनसमुदा जनपदद्विपाधत् ॥ पुराणिषयस्मात् ॥ ५२ ॥ रद्वितिशभ्यपदद्विपशापणालद्वारासलिलानिपाभ्यस्त
 यादिपाभिर्वाभिधितानाबलसरा एता पारथापस्त्रि ॥ पूर्णभूताभूतपूर्वादिआभ्यभापस्त्रि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ शाद्वलैर्द्वितिसूणव्यदरी रयामे ण मभराथाङ्गुलम् ॥ ५५ ॥
 उदम एणासाभ्युपमालयम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विधिधाताअगदिलसदमक्षिकमभ्यभ्रारसापनजगतमिष ॥ ५९ ॥ गुप्याणामुभयसवयम् ॥ फलमूलकुराका
 धरीनामप्युपलक्षणमत ॥ मतसद्वीदेत्यर्थ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ उकमनूपोषसहरति ॥ दतीति ॥ मालपेश शिरिवप्यअद्विर्धनिप्रकारेणमवरीपातकच्छेदिरचित्तजडजेअत
 धानाददस्यतायातेनज्ञानादिपूर्वकम् ॥ किञ्चित्फलाटिकमुष्कानानिनायतमस्विनीम् ॥ ६० ॥ पुनःप्रात पुराणपुष्पैर्भदलानिगिरीन्व
 दी ॥ जवादुह्ययथामासराजाद्वादशशर्वरी ॥ ५१ ॥ ततोमंदरशूलस्यतदस्यजनदुगमम् ॥ प्रापकाननमत्यतदूरस्यजनतापुरम् ॥ ५२ ॥
 रयणालसलिलवापीयलितपादपम् ॥ शीणवैपालयज्ञातभूतपूर्वदिजाश्रमम् ॥ ५३ ॥ क्षुद्रप्राणिविनिर्मुक्तसिद्धसेव्यलतालयम् ॥
 आपुणपादपलतत्राणवृत्तिकरैः फलैः ॥ ५४ ॥ तत्रैकस्मिन्समेष्टुद्धस्यलसलिलमालितं ॥ शीतलेशाद्वलस्यामस्त्रिन्धेसफलपादपे ॥ ५५ ॥
 समंजरीभिवर्द्धाभि सचकारोटजालयम् ॥ प्रादृकाल सविपुद्गिर्नीलाभ्रैरिवपजरम् ॥ ५६ ॥ मसृणवैणवंददफलभोजनभाजन
 म् ॥ अपपात्रपुष्पआंदमक्षमालांकमदलम् ॥ ५७ ॥ कर्पाशीतापनोदायधृसीचैववृगाजिनम् ॥ आनीयायोजयत्तास्मिन्मठिकामदि
 रंरुप ॥ ५८ ॥ यत्किञ्चिदन्यद्वावकुयोग्यतापसकर्मणि ॥ तत्रत्रस्यापयामासजरातीव कमविधि ॥ ५९ ॥ सुध्यापूर्वजपप्रात प्रहरेस
 तदाकरान् ॥ पुष्पाच्चयद्वितीयेनुस्नानदेवाचनतत ॥ ६० ॥ पश्चादनफलकिञ्चिदनकदमिसादिष ॥ शुष्कजप्यपरोभूत्वानिनायैकोनि
 शांशगी ॥ ६१ ॥ इतिदिवसमखदमदरोपांतकच्छेदिरचितउर्जंतमालवेशोनिनाय ॥ नवतृपतिविलसतनसस्मारकंवास्फुरतिद्विदि
 विवकरान्यलक्ष्म्यद्विरति ॥ ६२ ॥ ॥ इत्यापूर्वा० वा० दे० मोक्षोपायेपुनि० पू० षू० शिखिष्वजप्रद्व्यानानमचतुरशीतितम सर्ग ॥ ६४ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवशिरिवध्वजपूणमण्डिकायांवनोस्थित ॥ इदानींशृणुचूढालासाकिंकतवतीशुहे ॥ १ ॥ तत्रार्द्धरात्रसमयेदूरया
 तंशिलिवध्वजं ॥ हरिणाश्रामसुमेवचूढालाद्युपुषप्रयात् ॥ २ ॥ अपस्यत्यतिनिर्दीनाशयनशून्यतागतम् ॥ अभास्करमपूर्णेदुशांतशोष
 निवापरम् ॥ ३ ॥ ततस्त्योकिञ्चिदाभ्यनवदनाखेदशालिनी ॥ कुसितेवमहावह्नीनिस्तसाहांगपह्यवा ॥ ४ ॥

स्थितश्चन्वसद्विषयद्विषयान्निनाय ॥ मयानुभूतनपदवर्तविलासतसस्मार ॥ मकुलसत्राह ॥ कथेति ॥ विवेकेच्छेदिसुस्फुरतिसतिराज्यलक्ष्य क्रवाश्रिद्वमपिद्वरतिबाजा
 जननेनपरीकर्षशकुरितिकचिदर्थीत्यर्थ ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीवसिष्ठस्य० नास्त्यंपकारोनिर्वाणप्रकरणेपु० चतुरशीतितम सर्ग ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥
 एवंपापबुद्धयाराधान्पुण्यपिपरशानम् ॥ भाष्ययश्शनकालेबाधमजापषणपते ॥ १ ॥ उकमनूपदस्यमाणकथयासगमयति ॥ एवमिति ॥ १ ॥ पात्रपुष्पैर्भदलानिगिरीन्व
 श्रीत्यासरात्रापत्यिर्द्वान्द्रियाद्वेनेतिद्येननार्थम् ॥ १ ॥ पत्त्यानिर्दीनात्यक ॥ १ ॥ कुस्मितनक्षत्राकद्वेनदिजालेप्रसिक्ता ॥ विशेषणमात्रावकाशोऽप्यत्र ॥ ० ॥

॥ ५ ॥ इति चितपावक्ष्यमाणं चितयामासैत्यर्थः ॥ ६ ॥ तदेवाह ॥ तदिति ॥ विधिनशाखेण भर्तवप्रकताप्रथमाणतिः शरणं उद्विष्टाविहिता ॥ असति हि भर्तारिपुत्रादयोगतिर
 तिभावः ॥ ७ ॥ वातरप्रवातायनतेन ॥ ८ ॥ अन्युद्धे विप्रमद्वितीयचंद्रध्यातिम् ॥ ९ ॥ वेतालयोन्धेसमये निरिउदितप्रकाशमानम् ॥ १० ॥ भर्तुर्गोविष्यद्वा विपदार्थजात
 म् ॥ ११ ॥ भविष्यदेवप्रकारनिमित्तकालदेशाकियेयत्ताभ्युदयनि श्रेयसपर्यन्तैर्निभाज्यचितितवतीत्याह ॥ यथेति ॥ स्फारानिर्दतिर्भूमानदविश्रांतिः ॥ १२ ॥ पुरःस्थितनिव
 नप्रसन्नानविमलावभुवाकुलतांगता ॥ दिनशोरिवनीहारधूसरासाव्यतिष्ठत ॥ ५ ॥ क्षणशय्योपविष्टैव चिंतयामास चिंतयामास चिंतयामास चिंतयामास चिंतयामास
 ज्यं प्रभुस्यत्कावनं यातामहादिति ॥ ६ ॥ तन्मयेहाद्यकिंकार्यं तस्मामीपं वजाभ्यहम् ॥ भर्तवगतिरुद्विष्टा विधिनप्रकृतास्त्रियः ॥ ७ ॥ इति
 सांचित्यभर्तारमनुगंतुं समुत्थिता ॥ चूडालावातरंधेण निर्गत्यां चरमाययौ ॥ ८ ॥ बभ्रामांबरमार्गेण वा तस्कंधेन योगिनी ॥ कुर्वतीसिद्ध
 सार्थस्य मुखेनात्युदुविभ्रमम् ॥ ९ ॥ ददर्शाथयथायार्तरत्रौखड्गधरंपतिम् ॥ भ्रमंतमेकमेकतेवेतालसमयोदितम् ॥ १० ॥ तादृशंपति
 मालोक्यास्थित्वागनकोदरे ॥ भविष्यं चिंतयामास सर्वभर्तुरखंडितम् ॥ ११ ॥ यथायेन यदायत्र यावत्कार्ययोदयम् ॥ यथाच निर्दतिः
 स्फारागंतव्यातेन राघव ॥ १२ ॥ अवशं भवितव्यं तद्भुवैर्द्विष्टापुरःस्थितम् ॥ तदेव संवादायितुंगमनात्सान्यवर्त्तत ॥ १३ ॥ आस्तांममाद्य
 गमनं कालेनातिचिरेण हि ॥ मयास्यपार्थगंतव्यं नियतरेष निश्चयः ॥ १४ ॥ इति सांचित्यचूडालाप्रविश्रांतः पुरंपुनः ॥ सुष्वापशयनेशंभोः
 शिरसां वैदवाकला ॥ १५ ॥ केनचिक्कारणेनासौ गतः संप्रतिभूपतिः ॥ इति पौरं जनं सर्वमाभ्यास्यातिष्ठदंगता ॥ १६ ॥ राज्यं रक्षभर्तु
 स्सत्कमेणसमदर्शनात् ॥ यथाकालेन केदारंपकंकलमगोपिका ॥ १७ ॥ तयोस्तदावहकालादंपत्याः स्थितयोस्तथा ॥ अदृशान्योन्यमु
 खयोराज्यकाननपालयोः ॥ १८ ॥ जगामाथदिनंपक्षोमासोयक्रतुवत्सरः ॥ शिखिध्वजस्य विपिने चूडालायाः स्वमंदिरे ॥ १९ ॥ बहु
 नात्रकिमुक्तेन वर्षाण्यष्टादशांगना ॥ चूडालो वाससदनेवनगुच्छं शिखिध्वजः ॥ २० ॥ अथयतेपुबहुषुवर्षेषुजरसावते ॥ शिखिध्वज
 महाशैलतटकोदरवासिनि ॥ २१ ॥ भर्तुः कथाचपकंतदालक्ष्यपालितंचिरात् ॥ तदातस्याथयतेपुवर्षेषुजरसावते ॥ २२ ॥ तदातस्या
 त्मकार्षस्य भवितव्यतया तथा ॥ भर्तुः समीपगमनेममकालोयमित्यथ ॥ २३ ॥ सांचित्यमंदरोपांतगंतुंबुद्धिचकारसा ॥ चचारान्तःपुरा
 द्रात्रौ तारनभसः पथम् ॥ २४ ॥ जगामवातस्कंधेन गच्छंतीखेददर्शासा ॥ कल्पदक्षं शुकच्छत्ररत्नस्तवकभूषिताः ॥ २५ ॥

योगबलादपरोक्षदृष्ट्यासवाद्यितुतदनुत्तरमाचरितुमिति यावत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कलमगोपिकाशालिपालिका ॥ १७ ॥ अवहत्तथगमत् ॥ १८ ॥ कथमगम
 तदाह ॥ जगामेति ॥ ऋतुसहितोवत्सरः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कथायाणारागादिवासनानापाकमालक्ष्यतन्नावलालनयापालितमतीक्षितमिति यावत् ॥ तदेत्यादिरुक्तानु
 वादेवक्ष्यमाणार्थः ॥ २२ ॥ आत्मकार्यस्य भर्तुर्बोधस्य तथावक्ष्यमाणप्रकारेण स्वोपदेशेनैव भवितव्यतया ॥ २३ ॥ ततारपुष्टे ॥ २४ ॥ २५ ॥

१ दते इत्यपि कचित्साठः ॥ वने इति पाठे जगाम उपलक्षितस्येत्यन्वयः ॥ दते इति पाठे शिखिध्वजस्य रसावते सतीत्यन्वयः

रताः क्रिष्णरुका ॥ परावृत्तार्ता शकलानिकलाय ॥ २१ ॥ सिद्धांतमेभ्य आसातिपूर्वतानिभारमाहा रिवरनकः सूर्याहर्षागप्यानिपलधाविधान्याभ्याभ्युत्सर्ग
 पाशाभयस्य ॥ चंद्रविलसजस्याम्नाभोधेनद्विषयपरार्थानिर्मलज्योत्सवाय ॥ २७ ॥ अवरस्यअनारताभतवर्तिनागतासतीदरशं ॥ २८ ॥ स्वभाषामयेनअविभुक्ता
 विद्याप्यटाकयत् ॥ आत्मनामनर्षेधाबाध ॥ किमुबाधनराह ॥ अहोदय्यादिना ॥ २९ ॥ १० ॥ मममनःउकविषैकैर्द्विभ्यमानपदिद्विउत्कठने ॥ ३१ ॥ अपयष्टेद्वदपो
 नंजाताअपभा ॥ ३१ ॥ ११ ॥ अक्षमा ॥ मुधाप्ययंघषेर्द्विगतसत्किस्थितमर्गत्यर्थ ॥ ३४ ॥ अपधानापधोपदिशेष ॥ कनलभाह ॥ भर्तारंभिति ॥ ३५ ॥ द्वा
 नदनेपाननिलधारका सिद्धाभिसारिया ॥ परावृद्धुराकलान्यालंयकणवर्षिण ॥ २६ ॥ सिद्धांतमात्तसौगध्यान्स्मशयामासमा
 रुतान् ॥ चंद्रप्रवाहताभांधेमहार्वाचिपरपराम् ॥ २७ ॥ अपभ्यन्निमलज्योत्सामभरारतरतागता ॥ भर्षांतरंरणगच्छतीमंवलशाश्च
 विपुत ॥ २८ ॥ अविभुक्ता स्वभजासामूयोभूयाप्यलाकयत् ॥ उवाचचात्मनेवाहोयावज्जीवशरीरिणाम् ॥ २९ ॥ नस्वभाव शमया
 तिममाप्युक्तितमन ॥ कदाचंद्रस्कधतप्रणयप्रवणपुन ॥ ३० ॥ पभ्यभिकांतमित्युक्तमयाप्युक्तठनेमन ॥ मजरीजालवलितास्त
 रुवह्य स्वकयतिम् ॥ ३१ ॥ नमुचंतिक्षणमितिममाप्युक्तठनेमन ॥ ययेयमभजाकांतमेतिसिद्धाभिसारिका ॥ ३२ ॥ तथाकदाहमे
 प्यामिमभावातिमन स्थितम् ॥ इममदाश्वमरुतएतेचशशिन करा ॥ ३३ ॥ वनराजयएताश्वमामप्युक्तठयंत्यहो ॥ हेचित्ताज्ञमुधीवां
 त फिलवांढवितस्थितम् ॥ ३४ ॥ साव्याभनिमलासाधोफनेयाताविवेकिता ॥ अथवाचित्तमत्तरस्वप्रत्युक्तठसेमत्वं ॥ ३५ ॥ तिष्ठो
 कठाभिवलितैकसमुक्तठितेनमे ॥ फिदयत्कठसेवाभेभर्त्तायातोजरंभवेत् ॥ ३६ ॥ तपस्वीदशगात्रश्वमर्वत्रिर्वासिनस्तथा ॥ मना
 राज्यापभंगेभ्यामन्यस्यामूलतांगतम् ॥ ३७ ॥ वासनालतिकाप्रावृणदंनदगतायथा ॥ एकांतरतएकालानीरस शांतवांसन ॥ ३८ ॥
 मन्मंभवतिभंभताशुकद्वसमस्थिति ॥ तथापिचित्तकोत्कठाभवतोत्कठयान्वितम् ॥ ३९ ॥ मतिमुद्बोध्ययोगेनभ्लेपयिप्याभ्यहृप
 तिम् ॥ प्रमृष्टपलनभतु सर्माकल्पमनामुने ॥ ४० ॥

नीरहृषत्साह ॥ किमिति ॥ शामहृत्सीशरीरपारिगनाद्यर्षसमुक्तठसेतेभसाभरीपातल्लन्विरपेक्षेषभवेरसभाप्यनदत्यर्थ ॥ ३१ ॥ राज्यादीनामभोगेभ्य अभोगार्थंअ
 त्यमन अमृष्टानिमृष्टतांगतंमम्यसभाधये ॥ ३७ ॥ नयाश्वस्यधासनालतिकायापाहाव्यनीसुद्रामहानरगतासरीनयुपगबशिव्यनेतयासपन्नेतिशेष ॥ एकांतरत आसक
 अतएवष्टकाला ॥ नीरसोतिरिच्छ ॥ ३८ ॥ पूर्वैतरापप्रदशानन्विकस्ताहृमनःपुनरुज्जिष्यतींघाह ॥ तथापीति ॥ अस्त्वेषविद्य सन्तथापिद्वेषितकतावोत्कठाअहृयोगेन
 स्थयाप्यापायनभर्तुंघमिमुद्राभ्यतश्चहीहृत्समाहृषयेयभोगोत्कठयापुनर्वातभधगासहृष्लेपयिप्यामिनत्वयोत्कठाकार्येतिपरेणाभ्ययथा ३९ ॥ नीरहृषत्साह ॥ प्रमृष्टेति ॥ ४०

॥ ४ १ ॥ यद्यस्माद्धेतोर्भर्तितत्त्वबोधान्मयासमंतल्यरूपमंतर्वाह्यार्थचित्तिंतयस्यतथाविधसंपत्स्यतइतिशेषः ॥ तदेवप्रशसंत्याह ॥ समयेति ॥ ४ २ ॥ ४ ३ ॥ अब्दान्बध्यात् ॥
 वनातरवनमध्यम् ॥ ४ ४ ॥ पादपानात्तानाचस्पदेनवेद्यावनुमेयौगमागमौयस्या ॥ ४ ५ ॥ योगेनसमाहितचित्तेनेतियावत् ॥ योहारकेयूरादिभूषितःसन्मरुकातिरभवन्तमे
 वअत्रमदरोटजेकशागत्वादिलक्षणइदरीतिपरणसबध ॥ ४ ६ ॥ ४ ७ ॥ भृगीशरप्रसिद्धरुद्रद्वारापालमिव ॥ ४ ८ ॥ देवातिथिसमर्चनायपुण्याणिमात्लांप्रथयत् ॥ जटाभिर
 कितचिक्लितम् ॥ ४ ९ ॥ अनात्मज्ञाताअज्ञानतात्मकम् ॥ ५० ॥ यतोयस्माद्धेतोर्भर्तित्प्रियःपतिर्भौहर्षनेनरुदिक्षुणाममिहतामिमादशामभ्यागतस्तस्माद्धेतोरिहास्मि
 राज्परवनियोदध्यामिनित्वस्यावःसुखांचिरम् ॥ अहोनुचिरकालेनमनोरथमिमंशुभम् ॥ ४ १ ॥ अहमासादयिष्यामिचद्रतासमाचिति
 तः ॥ समग्रानंददंनानामेतदेवोपरिस्थितम् ॥ ४ २ ॥ यत्समानमनोवृत्तिसंगमास्वादानेसुखम् ॥ इतिचिंतयतीव्योश्चाचूडालोहृंभ्यपर्व
 तान् ॥ ४ ३ ॥ देशानब्दान्दिगंतांश्रयापमंदरकंदरम् ॥ अहश्चैवनभःस्थैवप्रविवेशवनांतरम् ॥ ४ ४ ॥ वात्येवपादपलतास्पदवेद्यगमा
 गमा ॥ वनैकदेशेकस्मिंश्चिह्नकृतपर्णाटिजंपतिम् ॥ ४ ५ ॥ हृद्यायोगेनबुबुधेदहंतरमिवास्थितम् ॥ हारकेयूरकटककुंडलादिविभूषितः
 ॥ ४ ६ ॥ अभवन्मेरुकांतिर्यस्तमेवात्रददर्शासा ॥ कशांगंकृष्णावर्णंचजीर्णपर्णामिवस्थितम् ॥ ४ ७ ॥ कजलांबुभरज्ञातंभृंगीशमिवनि
 र्ग्रहम् ॥ चीरांबरधरंशांतमेकाकिनमवस्थितम् ॥ ४ ८ ॥ स्थलीनिषण्णंपुण्याणिप्रथयंतंजटांकितम् ॥ तमालोक्यानवद्यांगीचूडाला
 पीवरसनी ॥ ४ ९ ॥ किंचिज्जातविषादैवमुवाचात्मनिचेतसा ॥ अहोनुविषमंभौर्यतदनात्मज्ञातात्मकम् ॥ ५० ॥ एवांविधाःसमायांतिद
 शामौर्यप्रसादतः ॥ अयंसराजालक्ष्मीवान्यतोमेतिप्रियःपतिः ॥ ५ १ ॥ रुदिमोहघनक्षुण्णामिमामभ्यागतोदशाम् ॥ तदवश्यमिहाद्यै
 वनाथंविदितवेद्यताम् ॥ ५ २ ॥ नयान्यन्ननसदेहोभोगमोक्षश्रियंतथा ॥ इदंरूपपरित्यज्यरूपेणान्यनेकेनचित् ॥ ५ ३ ॥ सकाशमस्य
 गच्छामिवोधंदातुमनुत्तमम् ॥ बालेयंममकांतेतिमदुक्तंनकरोत्यलम् ॥ ५ ४ ॥ तस्मात्तापसरूपेणबोधयामिपतिक्षणात् ॥ भर्ताकषा
 यपाकेनपरिपक्रमतिःस्थितः ॥ ५ ५ ॥ चेतस्यस्याद्यविमलेस्वतंत्रंप्रतिबिंबवति ॥ इतिसंचित्यचूडालावभूवद्विजदारकः ॥ ५ ६ ॥ ईषड्या
 नाद्गतान्यत्वंक्षणादंबुतरंगवत् ॥ पपातविपिनेतस्मिद्धिजपुत्रकरुपिणी ॥ ५ ७ ॥ भर्तुरथ्याजगामाग्रमंदस्मितलसन्मुरवी ॥ ददर्शीद्विजपु
 त्रंतपुरेयातंशिखिध्वजः ॥ ५ ८ ॥

परेणान्वयः ॥ ५ १ ॥ ५ २ ॥ ५ ३ ॥ किमर्थमिदरूपपरित्याज्यन्नाह ॥ बालेति ॥ ५ ४ ॥ प्रागेवकृतस्तपस्विवेषेणसनबोधितस्तत्राह ॥ भर्तेति ॥ ५ ५ ॥ द्विजदारकोब्राह्मण
 पुत्रः ॥ ५ ६ ॥ कथञ्चभूवत्दाह ॥ ईषदिति ॥ प्रागुक्ताश्रीमभारणान्वितादीषड्यानात् ॥ अन्यत्वंपुंस्त्वम् ॥ ५ ७ ॥ अपपुरोदेशम् ॥ ५ ८ ॥

मूर्तिमास्मिन्नपश्यद्ब्रह्मलोकनकामिवर्गोराशिपीतस्वच्छात्पंगानियस्य ॥ ५१ ॥ ६० ॥ व्यासप्रकोष्ठान्मण्डपादिगुणावहित्देशीयेन अतएवकिष्कुभाषणहस्तमाषणदुग्धप्रापन
 लिभाप्रयावाभारपथानर्तिदेश्याद्भाषवत्प्रमाणपाशसप्तपाशमालयास्थितमनुपलक्षितम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शृगमस्यशृगसलप्रमाणपद्भुयस्यतयाविषयमचलपवतमिषस्थितम् ॥ ६३ ॥
 ५६ ॥ मरुद्भ्रमरदापरतरप्रस्थानगणप्रवाहोत्तरपथे ॥ तत्रलीनमन्निर्वाहित-पूर्णकुलामिषवचलम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ सवनिर्मितत्रिपरमासनम् ॥ करोत्करोकरतलो ॥ ६७ ॥
 वनातराट्टपायातपोमूर्तिमिवास्थितम् ॥ द्रवत्कनकगौरांगमुकहाहारविभूषितम् ॥ ५९ ॥ शुक्लयज्ञोपवीतांगशुक्लावरयुगाद्वतम् ॥
 कमंडलुधरंकांतुरोयातशिविध्वज ॥ ६० ॥ व्यासप्रकोष्ठद्विगुणोनाक्षसूत्रणचारुणा ॥ भूमावलप्रगात्रेणकिष्कुमात्रेणचस्थित
 म् ॥ ६१ ॥ पुतलव्यासमृधानसालिमालमिवांशुजम् ॥ भासयतप्रदेशतंशारीरेदीपिमंडले ॥ ६२ ॥ कुडलाभूषितमुखनवमकंमिबो
 नितम् ॥ शिलासप्तोत्तमदारशृंगस्येंदुमिवाचलम् ॥ ६३ ॥ कांतोपशातवपुमूर्जितविजितेन्द्रियम् ॥ हिमाश्रमस्मितलकभूषितालो
 फसुटरम ॥ ६४ ॥ मरुद्भ्रमरतटलीनपूर्णदुमिववचलम् ॥ तमालोक्याद्विजसुतसमुत्तस्थौशिविध्वज ॥ ६५ ॥ देवपुत्रागमधियासपरि
 त्यतपाट्टुक ॥ देवपुत्रनमस्कारहृदमासनमास्थिताम् ॥ ६६ ॥ इत्यस्यदर्शयामासपाणिनापञ्चविपरम् ॥ ददौचद्विजपुत्रस्यपुष्पमूर्धिक
 रंत्करं ॥ ६७ ॥ चंद्रकुमुदसंबहस्यप्रात्येयमिवपल्लवं ॥ हराजपुंनमस्तुभ्यमितिविजसुतोवदत् ॥ ६८ ॥ गृहीत्वाकुस्तुमान्मस्माद्विवेगपत्र
 विपरं ॥ ॥ शिविध्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रमहाभागकुतआगमनंकृतम् ॥ दिवससफलोमन्येयत्वामपाम्स्मिदृष्टवान् ॥ ६९ ॥ इदम
 व्यभितपायपुण्याणीमानिमानद ॥ इमाप्रप्रथितामालागृह्यतांमद्रमस्तुते ॥ ७० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वापापमर्ष्यचमालां
 गुण्याणिवानप ॥ शिविध्वजकदिष्टायेददौदेव्येययाखिलम् ॥ ७१ ॥ ॥ चूढालोवाच ॥ ॥ सुबहूनिपरिभ्रांतोभूतलायतनान्यहम् ॥
 त्वत्पूजाययाप्रामामेयनतयान्यत ॥ ७२ ॥ पेशलेनानुरूपेणप्रश्रयेणामुनानप ॥ मन्येहनुनमत्यंतचिरजीविमिविप्यसि ॥ ७३ ॥
 शांतेनमनसोदारमारादुन्मुककल्पनम् ॥ निर्वाणार्थतपरसाधोकश्चित्संभृतवानसि ॥ ७४ ॥ असिधारामर्मसौम्यशांतवतमिदंतव ॥
 स्फूर्तयद्रान्पमुत्सृज्यमहावननिपेवणम् ॥ ७५ ॥

पल्लुवेषालेयद्विमकणआलामिष ॥ ६८ ॥ यथस्मात्त्वामपाम्स्मिद्विषसेदृष्टवान्
 स्मि ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अस्मिन्साधोकेमनतिक्रम्यतिपथारखिलम् ॥ पद्याधानतिहृत्सांपथार्थेअभ्ययीभाष ॥ ७१ ॥ नतयान्यत-यामेत्थनुपज्यते ॥ ७२ ॥ मप्रयेणवितयेन ॥
 एतद्विद्वत्सर्षणमुक्ताभिरजीविनाभर्तुमिमाह ॥ ७३ ॥ आरातद्वरेउन्मुका कल्पना-कलसकल्पयायस्मि ॥ अतएवशेवारनिषण्णार्थेनप सभुनवान्त्वचित्तधानसि ॥ कश्चिद्वि
 दृष्टयश्चेत्तिपात ॥ ७४ ॥ शांतानामकोपनानोपादिवनस्थानाद्भ्रतभिरमहावनतिसषणमसिपारासमभूरमत्यताषधाननिर्वास्येत्यर्थ ॥ ७५ ॥

राज्यत्यागनिर्वाणार्थतपश्चरणयोरज्ञातयोः प्रशंसनायोगात्तस्यतपसासर्वज्ञतासंभावयन्त्याजाद्विजसुतरूपादिमपदाप्रशंसति ॥ जानासीत्यादिना ॥ ज्ञायसेमहाप्रभावइतिशेषः
 ॥ ७६ ॥ अथवाकिवहुनासम्यगालोकाद्वीक्षणदेहकातितश्चाहतेनसिचसीव ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ शृंगमेरुशिवरम ॥ अमुनामहत्तमालारूपेण ॥ ७९ ॥ सुमनसांपुष्पाणापत्रदल
 मिवपेठवसुकुमारतेअगम् ॥ ८० ॥ इदुप्यजातमित्यदृश्यमानवैचित्र्येणसितमथितम् ॥ पिञ्जवधनेकर्मणिक्त ॥ अगोतिसवोधने ॥ तत्तस्माद्देवस्यतवाचर्चानादित्यर्थः ॥ ८१ ॥ दे
 वार्चनदप्यतिथिपूजनमधिकमितितदेकमपिजन्मसाफल्यहेतुस्त्वत्पूजनेतुमेद्वयमपियुगपत्सपन्नमितिसुतराजीवितसाफल्यमित्याशयेनाह ॥ जीवितमिति ॥ ८२ ॥ तत्तस्मान्म
 शिविध्वजउवाच ॥ ८३ ॥ जानासिभगवन्सर्वदेवस्त्वंकोत्रविस्मयः ॥ श्रियैवलोकोत्तरयाज्ञायसेचिद्गुरुपया ॥ ७६ ॥ एतान्यंगानितेवं
 द्राह्मदितानीतिभेमतिः ॥ अथवाकिसमालोकादहृतेनेवास्मिंचसि ॥ ७७ ॥ अस्तिमेदयिताकांतापातिमद्राज्यमद्यतन् ॥ तवेवतस्यादृष्टा
 नितान्यंगानीहसुंदर ॥ ७८ ॥ उपशांतंचकांतंचवपुरापादमस्तकम् ॥ शृंगंशुभ्रांबुदनेवपुष्पेणाच्छादयामुना ॥ ७९ ॥ निष्कलंकेंदुसं
 काशमंगमादित्यतेजसा ॥ मन्येतेभ्लानिमायातिसुमनःपत्रपेलवम् ॥ ८० ॥ देवार्चनायापचितमिदमित्यसितंमया ॥ अंगत्वदंगसं
 गेनतस्ययातुकृतार्थताम् ॥ ८१ ॥ जीवितंयातिसाफल्यंसमभ्यागतपूजया ॥ देवादप्यधिकंपूज्यःसतामभ्यागतोजनः ॥ ८२ ॥ तत्क
 स्त्वंकस्यपुत्रस्त्वांकिमायातांस्यनुग्रहात् ॥ एतन्मेसंशयांछुधिविमलेदुसमानन ॥ ८३ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ राजन्मेशृणुवक्ष्यामि
 यथापृष्टमखंडिनम् ॥ कोनामपरिपृच्छंतींविनीतंवंचयेत्युमान् ॥ ८४ ॥ अस्यास्मिञ्जगतीकांशुशुद्धात्मानारदोमुनिः ॥ पुण्यलक्ष्म्यामु
 खेकांतैकपूरतिलकोपमः ॥ ८५ ॥ सकदाचिन्मुनिर्देवोगुहायां ध्यानमास्थितः ॥ तत्रहेमतटेगंगावहत्युरुतरंगिणी ॥ ८६ ॥ मेरुलक्ष्म्यां
 सुरदूपाभातिहारलतायथा ॥ एकदानारदमुनिर्ध्यानंतेससरितटे ॥ ८७ ॥ ध्वनहलयमश्रौषांहीलाकलकलारवम् ॥ किमेतदित्यसौ
 किंचिज्जातप्रायकुतूहलः ॥ ८८ ॥ हेलयालोकयन्नाधामपश्चल्लनागणम् ॥ रंभातिलोत्तमाप्राच्यनिर्यातंजललीलया ॥ ८९ ॥ कीडंतं
 त्यक्तवसनदेशेपुरवर्जिते ॥ कांचनांभांजमुकुलसंकारैःस्तनमंडलैः ॥ ९० ॥

द्वत्पूजाग्रहणादनतरमितिशेष ॥ ८३ ॥ पृष्टमनतिकस्ययथापृष्टम् ॥ ८४ ॥ पुण्यलक्ष्म्या कांतरभ्येमुखेसुरभितरयत्कपूरतिलकंनदुपमायस्य ॥ अनेननारदोगौरागइतिगम्यते
 ॥ ८५ ॥ गुहायामेरोरितिशेष ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ध्वनतिवलयानियस्मिस्तथाविधलीलाकलकलारवंजलकीडाकोलाहलध्वनिम् ॥ संभावनाप्राच्यार्थम् ॥ प्रायशब्दोप्यदंतोस्ति ॥
 तदस्मिन्ननप्रायेसंज्ञायाम प्रायभवः रूपास्वायादितिपाणिनिजैमिनिप्रश्रुतिभिःप्रयोगात् ॥ ८८ ॥ निर्यातंजलाचिर्गतम् ॥ जललीलयाजलसेचनदिकीदृया ॥ ८९ ॥ ९० ॥

अन्वाम्यपरिवर्षस्त्रिभेदितवध्वनिभिन्निपावत् ॥ हुतस्यहेमरसस्यय आपूरनिभर-भवाहातिशयसादुरोनआभोगेनकीतिसस्थानेनभावीकृठभि स्वात्मकस्यकामध्विरस्यस्य
 षासधयुर्नमितिरेणाम्यय ॥ ११ ॥ स्वजलनेमन्व्यानिर्मडीलनेनप्रतिध्विष्वद्वेणसर्वगोव्याभाभ्योमधिलोसिनीभाषणाम्बाकिनीरेहलाषणपरसपधाहेणतर्जयतन्यभ्रा
 षयनिर्भेदस्यधाष्ट ॥ १२ ॥ मनापुत्र-कामस्यअमरोधानेनहनधनेकीहापारथयचकभूतीनिनधतलसर्षे सेनुभिर्नरोधाहुत्ययेअर्पितगगांभुयेन ॥ १३ ॥ यत् स्वच्छन्नमन्वाहस्यो
 न्यारशतीमत् अत सर्वतज्जनिर्बलितसर्वागसर्वषट्सर्वगससवत-पाणिपादनस्यधनोधिधिरोमुख्यमितप्रसिद्धकालासन कस्यतराभंगवत् सकाशादुत्थिनधिश्चरूपमिवास्थित
 मित्यय ॥ १४ ॥ विष्वद्वपरशर्यायिर्भूमभवत्-कालात्मकत्वध्विश्चरूपभीतेनाभुंनेनकोप्रवानुपकूपद्विपुटेनभगवताकालास्थिलोकसप्तयकथच्छदोलोकाम्नागहनुमिहृद्वत्तद्वर्षि
 स्वधधनेनवर्शितम् ॥ अतस्तमेवकालात्मानसर्वकस्यनाकलदाहृत्लात्कस्यतठलेनरूपयति ॥ धर्षयिषटपारित्यारिना ॥ धर्षणिप्रभावाद्यय यदिसवन्वराविटया स्कृधा यस्य ॥
 परिवेष्टितमन्योन्यफलकांतुभंयथा ॥ हुतहेमरसापूरनिभंराभोगमासुरे ॥ ११ ॥ कुर्वतमुरुभि काममदिरस्तभसधयम् ॥ निर्मलीकृ
 तवद्वेणय्याभ्योमधिलोसिनीम् ॥ १२ ॥ लावण्यरसपुरेणतर्जयतमिवापगाम् ॥ प्राकारैरमरोधानरयचकैर्मनोभुव ॥ १३ ॥ उत्पया
 धितगगांभुनितप्रतटसेतुभि ॥ सवचदृष्टसर्वागविश्चरूपमिवास्थितम् ॥ १४ ॥ प्रतिविवितसर्वागमन्योन्यादर्शागतम् ॥ कालकल्पतरां
 वपविटपात्सक्षपहवत् ॥ १५ ॥ विविधतुलताजालाहिनश्रीकलिकाकुलात् ॥ आलोकपुष्परजसोजाताद्गगनकानने ॥ १६ ॥ सुर
 जलध्वगभ्रोतास्वभाभ्येकालवाहकान् ॥ स्ननसवकददुस्पधयातिरसान्वितम् ॥ १७ ॥ उद्धृत्याद्दृत्यसंपूर्णदलितोभोजपहवम् ॥ आ
 लोलकफेगोक्षितारकादिमधुव्रतम् ॥ १८ ॥ अमृतापह्निघातायकोशसधयकारिमि ॥ दुभ्रापभूतसपानाविकसत्कनकांबुजे ॥ १९ ॥
 पद्यिर्नापहवत्-द्वेगुमेमेरोगुहार्तरं ॥ शीतलेस्वधुनीतीरतोयोन्यदृष्टमलेसुरे ॥ १०० ॥

एतेनायमद्वयस्वभासानांशशास्त्रात्मनयार्थकमेव ॥ १५ ॥ त्रिविधाभिन्वलयणाभ्रतयोलेनाजालानिअर्वातरशास्त्रासमुद्गायस्य ॥ गगनमध्यकाकारास्तस्रुक्षणैकाननेनद
 नजालान् ॥ १६ ॥ स्फुरद्दिजलभयचन्द्रपरिणामशरीरत्वाञ्जलस्योर्ध्वेभ्रोगोद्यामान् ॥ समाप्यध्ययएकमालबाहकमालकडलयोरमेवाहावालयस्यतथाधिपात्कालक
 स्यतरार्धयोत्कूरविश्चरूपमिवास्थितमित्पूर्वभाष्यय ॥ पुनर्ललनामणमध्विधिरानदि ॥ स्तनेमि ॥ परस्परस्ननस्तवकददुअभोजमकुलेषुधर्षीदयसाभ्यदर्शनप्रयुक्तस्यधंया
 नालाहुत्सोत्पत्त्यास्कालनास्रपूर्णविक्रान्त्यभोजमुकुलपहव्रानियनेनितरेणाम्यय ॥ १७ ॥ अर्धाभ्युत्पयेषुआलोलकालकध्वानुजला केरातीर्थैकतलाअक्षितारका
 आदिरशालालाटिकास्वस्थिगारुसर्षेर्नीटभणयध्वमधुव्रतान्यमरायस्मिन् ॥ १८ ॥ पुन कीदराललनगणतदाह ॥ अमृतेत्यादिना ॥ अमृत्कलाकोशसंपदकारिमि सुरेद्वै
 रयतस्यारुणवहवायधर्षयपकानाम्पावर्षीधियालापुगुंएकानभ्रतमेरोगुहार्तेरकभोयसत्कनवर्षीध्वकलापूरमिवास्थितम् ॥ नभगुमद्विपयुक्तंरुपपत्तयेधिरानदि ॥ बुभ्रापे
 रमि ॥ अन्वाम्यनिर्धोषध्वानिअमृतनिधानयोम्यस्थानतामवर्शनापानि ॥ ११ ॥ १०० ॥

इंदुशंकांतं शैणं क्षीममूहमालोक्य मुनेर्मनस्तदंतं तरमानं दिनंप्रभत्तं सत्न आश्रितो विवेकांशो येन तथा विधं व भूवेति परिणान्वयः ॥ १० १ ॥ २ ॥ चित्ते विकारास्तर्वांगिग्राणक्षोभस्तेन स
 र्वांगसारस्वरतसः स्वल्पनदत्तमित्याह ॥ व भूवेति ॥ तत्र दृष्टानानाह ॥ फलमित्यादिना ॥ ३ ॥ छिन्नं क्षतलता वृत्तशाखा मूलस्थानं यस्य तथा विधः प्रत्यप्रस्त रूपाः पादपोवदादिरिव ॥
 उत्तमेति राजसर्वोधनम् ॥ ४ ॥ द्विधा पातंसयो द्विधा खडितविसंशृणालमि ववागलन्सारभूतोरसः शुक्रयस्य ॥ राजप्रभः स्पष्टः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तस्वज्ञानामपि प्रबलतरपारत्थेन विवेकां
 शनिरोधात्कदाचिद्देहधर्मानुवर्तनमस्य वेत्युत्तरमाह ॥ सर्वस्या एवेत्यादिना ॥ ७ ॥ यावत्स्वान्त्वनाराशयर्तम् ॥ ८ ॥ सुखदुःखमयत्त्वमेव दृष्टानैर्दर्शयति ॥ सृष्ट्यादिनेति ॥ ९ ॥
 चंद्रविंबकलापूरमेकत्रैवोपसंलतम् ॥ शैणमालोक्य तत्कांतं सहसैव मनोमुनेः ॥ १० १ ॥ अनाश्रितविवेकांशं व भूवानं दिनं स्फुरत् ॥ आ
 नंदवलिते चिते क्षुब्धे प्राणानिले स्थिते ॥ २ ॥ व भूव तस्य लघुस्य मदनस्वलितं तदा ॥ फलं रसा पूर्णमिव ग्रीष्मांतं इव तोयदः ॥ ३ ॥ प्रत्यग्र
 पादपच्छिन्नलता वृत्त इवोत्तम ॥ अवस्था यकणस्पंदी शशांक इव वा मुनिः ॥ ४ ॥ विसं द्विधा पातमि वगलत्सारसो भवत् ॥ ॥ श्रिखि
 ध्वज उवाच ॥ ॥ तादृशोपि बहुज्ञोपि जीवन्मुक्तोप्यसौ मुनिः ॥ ५ ॥ निरिच्छोपि निरागोपि नि किंचिदुपमोप्यलम् ॥ सवाद्याभ्यंतरं नित्य
 माकाशविशदोपि च ॥ ६ ॥ नारदोपि कथं बहून्मदनस्वलितो भवत् ॥ ॥ षूडालोवाच ॥ ॥ सर्वस्या एव राजर्षेभूतजातेर्जगन्नये ॥ ७ ॥
 देवादेरपि देहो यद्दयात्मैव स्वभावतः ॥ अज्ञमस्त्वथ तज्ज्ञं वा यावत्स्वांतं शरीरकम् ॥ ८ ॥ सर्वमेव जगत्यं ग सुखदुःखमयं स्मृतम् ॥ तस्या
 दिनापदार्थेन केन चिद्धर्धते सुखम् ॥ ९ ॥ आलोक इव दीपेन महांबुधिरिवेदुना ॥ क्षुधादिनापदार्थेन दुःखं केन चिद्देवहि ॥ १० ॥ तमो मे
 यपटेनेव स्वभावो ल्यत्रकारणम् ॥ स्वरूपे निर्मलं सत्ये निमेषमपि विस्मृते ॥ ११ ॥ दृश्यमुह्यासमाप्नोति प्रादुर्भावपयोधरः ॥ अनारतानुसं
 धानादप्युन्मेषमविस्मृते ॥ १२ ॥ स्वरूपे नो ह्यसत्येष चित्ते दृश्यपिशाचकः ॥ यथा तमः प्रकाशाभ्यामहोरात्रौ स्थितिं गतौ ॥ १३ ॥ तथैव
 सुखदुःखाभ्यां शरीरं स्थितिमागतम् ॥ एवं हि सुखदुःखे देजन्मकारणदर्शनात् ॥ १४ ॥ अज्ञस्य गाढतां यातेपटे कुंकुमवदृढम् ॥ तज्ज्ञस्य
 लंगलगतो मनागपि न तदृशात् ॥ १५ ॥

दुःखवर्धत इत्यनुकल्प्यते ॥ ११० ॥ यथा मेघलक्षणो नपटेन उपचितेन निशितमेव धर्तते ह्यत् ॥ यत्र तत्त्वज्ञानामपि क्षणं त्यक्त्वपि स्मरणे ईदृशानमर्थास्तथाज्ञानां किंवाच्यमित्याशये
 नाह ॥ स्वरूपे इति ॥ ११ ॥ अत एव सदैव दृश्यानुह्यासाय सदैव समाधिना स्वरूपा विस्मरणशीलेन भाष्यमित्याशयेनाह ॥ अनारतेति ॥ उन्मेषो निमेषद्वयान्तरालकालस्ताव
 न्मात्रमपि ॥ १२ ॥ १३ ॥ एवज्ञानाभ्यां प्रारब्धफलभोगसाभ्युपिरजनारजनकतौ विशेषोऽस्येवेति दृष्टानाभ्यामुपपादयति ॥ एवमित्यादिना ॥ जन्मकारणस्य देहात्मात्मभा
 वस्य दर्शनात् ॥ १४ ॥ तज्ज्ञस्य तदृशान्त्त्वज्ञानवशात् ॥ मनागपि न लगतः ॥ १५ ॥

यथापचं स्फटिकस्थानं रागेणनाशाभ्यानुत्कनेन ॥ आदिपदासपथुकेन्द्रनस्तपकारागाप्यासेनश्राकान्तरीश्रानिशायेनसकानावापिपुशाशुभीकुमुनीन्यादिवर्णोपटस्येवरा
 नेणरजमयाआदिपदासुस्युष्टुयादिनाथयथापणेनलगतस्तद्विरस्यर्थ ॥ इवानीस्फटिकावपितस्यस्वत्तरत्वाद्विशेषमाह ॥ पुरं स्थेति ॥ स्फटिकपुरं स्थजपाकुमुमादिवसु
 भावेवताल्कालिकरजनार्थपियायाम् ॥ तत्रस्तुनामपिनीस्य ॥ १६ ॥ अक्षस्त्यागान्तापातेद्विपयुक्तद्विदृष्टाणि ॥ वस्तुनरन्यादिना ॥ यनरजितरजनम् ॥ धी अक्षस्ये
 शिरोप ॥ १७ ॥ तस्मिन्समाह ॥ गतपीति ॥ यथस्त्याद्वोपरिगापिताभावतीत्यर्थ ॥ १८ ॥ विपयरजननकाह्वानि ॥ तथाच्युकीविपयरजनवासनीपचयएववपस्तस्यए
 वभावेद्विकस्तिरविस्याह ॥ अनेनेति ॥ १९ ॥ दूरस्थानोपुभराभ्यादीनाम् ॥ अपिपदास्तिरितानाचलाभानाराश्वित्येत्यस्तिकारणामोतदीनमानिन सुखबु रवधकेनकभेण
 आपतेतदेतिराजापृच्छति ॥ स्तोत्सर्माति ॥ १२० ॥ ११ ॥ भवार्दासुखोत्ससिपकारवर्णयति ॥ स्वति ॥ सन्निहितविषयकायासिषिर्पाणिभिर्दूरस्थविषयेशब्दानुमानदिना
 यथाशुभाशुभौरागदिनाकान्तरीमणे ॥ पुरं स्थवस्तुभावेनरजनांस्फटिकोयथा ॥ १६ ॥ तज्जस्तयानैतियोधाज्जीवन्मुक्तमतिर्मु
 नि ॥ वस्तुन श्लेषमात्रेणपनरजितमेतिधी ॥ १७ ॥ गतपिवस्तुनिददशुद्धिर्द्यापरितापिता ॥ गतपिकुमुमेवसंतदीयमनुरजनम् ॥ १८ ॥
 नजशतियथामूरसथाविषयरजनम् ॥ अनेनेवकभेणोतीषधमोक्षीव्यवस्थितौ ॥ १९ ॥ भावनातानवभाक्षोवधोहिददभावना ॥ शि
 रिव्यजजउवाच ॥ ॥ स्तोत्यसिकारणप्रार्थकयं तु खसुखं चवा ॥ १२० ॥ अभ्युदेतीविवदमेदूरस्थानामपिप्रभा ॥ अत्युदारमतीवान्द्य
 यद्दुर्धवधनव ॥ २१ ॥ श्रोतुंविभिनगन्द्याभिमयूरभ्ररवेखिव ॥ ॥ षुदालावाच ॥ ॥ स्वात्यसिकारणद्वयलद्वयकायासिषिपाणि
 षि ॥ २२ ॥ सुखसवित्पिषालानूनमूहसतिस्वत ॥ दद्वनाक्षोभमायाताजोवकुंदलिनगतम् ॥ २३ ॥ जीवस्यनियतानाद्यै पृथग्देहे
 स्थितिगता ॥ प्राणावपुरिवानादीजीविआकाशतिसुरम् ॥ २४ ॥ सस्पर्शकप्रभुश्चाल्मारसोहूमलताह्व ॥ सुखप्रवोधिषस्यारदु खवो
 धागमेतया ॥ २५ ॥ जीवस्यनियतानाद्यै पृथग्देहस्थितिगता ॥ सुखिन प्रसुरत्येपाधीरताशुनदु खिन ॥ १२६ ॥

षलदन्वाउवलय ॥ २१ ॥ अथरिच्छिन्नस्वतस्वानभिह्लावाद्वालादययद्वरागुदिस्याआत्मसुखसविदुदे शोभातशोभमायातासर्वाधारवर्णितरीत्याकुडलिनीसुखप्रभवप्राणवि
 धारकन्तास्फटिकनिर्गतशीघ्रभोकारापरितस्वरप्रत्यगाकतत्वावेधापिष्कृतिगणबुधसतिआदिभभवति ॥ एतस्यैवानदस्यारथानिभूतानिमाधामुपजीवतीतिभूतेरितिभाष ॥ २३ ॥
 दस्यस्यभोक्तृनयनरसनश्रोधादिपनिनिपतभोगस्थानामनमनागभेदमाह ॥ जीवस्येति ॥ २४ ॥ तसद्विषयसस्पर्शनतदेकायवाहात्पासन्वितिपूर्वधान्य ॥ जीवस्थाना
 द्वाहासद्विषयवेददत्ततामाह ॥ रसद्विति ॥ यथाभुलेखिकरसोजलनाद्वाहादुमलता सर्वपरेशोप्यनुपविशतिद्विरस्यर्थ ॥ २५ ॥ पृथग्विपयानैकरूपान्दस्यर्थ ॥ कुनएत
 यज्ञानतमाह ॥ सुखिनद्विति ॥ सुखिन सुखानुभवेप्रवसत्यर्थावधिरतास्वत्यापस्फुरतिननुदु खिनानुखानुभवेप्रवसत्य ॥ सद्द्विअस्वत्यतरलद्वरसभानविषयान्मानमनुभवे
 तीत्यतसस्वपिचाभ्यावेसनापकसपूर्वसलक्ष्यनादीमार्गोर्नमीयनेहस्य ॥ २६ ॥

१ अथर्दाकारोपाध्यावाहान्वतिपाठोपेक्षितमिति

अतएवलोकोपिसुवेपस्यभोगेप्रदत्तस्यराजादेःसद्यथाःकर्तृचदनोदकसिकाःकीर्णकुसुमाधूपकसूर्यादिसुरभिणोगार्गाःप्रसिद्धाःकुवेपस्यनीचस्यनुनद्विपरीताइत्याह ॥ येहीति ॥
एवचायजीवोयावत्कालतरलतरनाडीमार्गाननुप्रवेशेनअपरिस्फुरत्स्वयतरलताशून्याभावतितावदस्यनदुःखप्रसक्तिः ॥ तदास्यसक्कइनाथाकारवत्यास्यत्सामसुरवमिभिव्य
ज्यते ब्रह्माकारवत्यानुपूर्णामित्यवातरवैलक्षण्येपिविक्षेपाभावात्साशाम्यत्वेवेतिस्वस्थायस्वयमेनतावत्कालमुक्तमेवावेहि ॥ आविर्भूतसुरवास्यस्यतैवमुक्तिरिति तल्लक्षणसत्त्वादि
तिभाषः ॥ २७ ॥ २८ ॥ तर्हि विषयसुरवानुभवकालेकोजीवस्यनुमुक्तानुभवस्तथाह ॥ सुरवेति ॥ इत्थमहणदृष्टातार्थदुःखस्वभावविषयसुरवस्यापिकलनकलानुभवस्तद

येहिमार्गाःसुवेपस्यकुवेपस्यनतेशुभाः ॥ यावत्समाणंजीवोयंसंशाम्यत्यपरिस्फुरन् ॥ २७ ॥ तावत्समाणमेवैनंमुक्तंमुक्तमवेहिवै ॥
यावत्समाणमधिकंस्फुरतिक्षुब्धमारुतम् ॥ २८ ॥ तावत्समाणमेवैनं वद्धं वद्धमवेहिमे ॥ सुरवदुःखकलास्यंदाबंधोजीवस्यनेतरः ॥ २९ ॥
तदभावेहिमोक्षःस्यादितिद्वधाव्यवस्थितिः ॥ सुरवदुःखदर्शयावदानिर्नेद्रियैःशठैः ॥ १३० ॥ तावत्सुरवसमःसौम्योजीवस्तिष्ठतिशां
तवत् ॥ सुरवमालोप्यवाहुःखमक्षातीतश्चलदृगुः ॥ ३१ ॥ समुद्भ्रमतिजीवोतदंक्षेंदुम्भिवतोयधिः ॥ जीवःक्षुभ्यतिदृष्टेनसंविदांगसुरवादि
ना ॥ ३२ ॥ आग्निपेणवमार्जारिभौर्यमेवात्रकारणम् ॥ शुद्धेनबोधबोधेनस्वात्मज्ञानमयात्मना ॥ ३३ ॥ सुरवदुःखादिनास्तीतिने
नासौयातिसौम्यताम् ॥ नतसुरवादिनोतन्मेमुधाचाचयमहंस्थितः ॥ ३४ ॥ इतिजीवःप्रबुद्धोहिनिर्वाणंयातिशाम्यति ॥ सुरवाद्यवस्त्वतद्
पमित्यंतर्बोधसंविदा ॥ ३५ ॥ नतदुन्मुखतांयातिजीवःशाम्यतिकेवलम् ॥ सर्वमेवचिदाकाशंबक्षेतिघननिश्रये ॥ ३६ ॥ स्थितिंयाते
शमंयातिजीवोनिःस्रेहदीपवत् ॥ दीपवच्छममायातिसुरवादिःस्रेहसंक्षये ॥ ३७ ॥ सर्वमेवमितिज्ञानाज्जीवोऽद्वित्वाविभावनान् ॥ सर्व
माकाशमेवेतिबुद्ध्वाक्षोभंनगच्छति ॥ ३८ ॥

धरणायाश्चित्तस्यबहिःस्वदोयश्चसुरवविच्छित्तीतरलीभावस्तदुपायार्जनायानर्थसहस्रेस्यदःसएवजीवस्यघोनेतितरःसुरवविश्रात्यशोपीतिक्षणमात्रमपिसुरवविश्रांत्यातद
भावेमोक्षस्यादेवेतिसरणासंसरणाभ्याबधमोक्षयोर्द्विधाव्यवस्थितिर्भयोक्तेतिपरेणान्वयः ॥ २९ ॥ उत्कर्मेवार्थप्रपचयति ॥ सुरवदुःखेत्यादिना ॥ १३० ॥ अक्षातीतद्वि
यागम्यःस्वप्रकाशइतियावत् ॥ ३१ ॥ दृष्टेनसुरवादिनासुरवतत्साधनविषयतदुपायधनादिनातद्गसंविदाक्षुभ्यति ॥ अगेतिसबोधने ॥ ३२ ॥ मौढ्यनिरतिशयानंदस्वतत्त्वाज्ञा
नेनवात्रक्षोभेकारणम् ॥ केततर्हितनिन्दत्याविश्रातिसदाह ॥ शुद्धेनेत्यादिना ॥ बोध्योऽवश्यबोद्धव्यःस्यात्मातद्बोधेन ॥ ३३ ॥ सौम्यताविश्रातिम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
सुरवादिशुभेहेरागस्तक्षये ॥ ३७ ॥ सर्वजगत्एवचिन्मात्रमेवेतिज्ञानात् ॥ अद्वित्वमैक्यतद्विभावनान् ॥ आकाशंशून्यम् ॥ ३८ ॥

अनेननेत्यतिभाषनेनेनृनायुपकायुत्यस्यप्रथमस्यथा ॥ कथतसस्यसोमविषमआगतस्यथा ॥ जीवेनेति ॥ इदुतिथेनकस्मिन्नेवआयजीवेनेद्विरपगर्भेणपुत्रसर्व
 र्थात्तान्पदसंघट्टित्यान्वेरुत्तरस्यवोधादृक्कनेणमुक्तोभवेत्यामीनित्कल्पनपौरुषधर्मोक्षणार्गोक्त्वापित्तासुषधानुवस्यतइत्यर्थ ॥ १९ ॥ प्रकास्पद ॥ ४० ॥ जीषिष्वदराता
 द्रागवाशनेद्राभेनपुत्रसर्व ॥ ४१ ॥ कथसोमयमितस्य ॥ सन्निराशाराभाभेयोति ॥ मन्निस्वभावानापाण्यादीनामपिष्टान्माकीषसन्निद्राकुरितरागादिहस्यनुरोपपुत्राभ्य
 नृणादुपाभासातरानाभेनेत्यथ ॥ वेदोत्थापयंतं संवारीषोप्यानाभातास्यस्येनेनेनसर्वांगस्यितोभेदोतर्गतं सारोमज्जासारस्यआशुपकटसोप्यामिषानुगततज स्वसूत्रेना
 रत्यवधि ॥ यथासिद्धं दंतपथकलारिकस्तर्गतं अलारागतं चार्त्तस्येनेत्यजानिद्रादिस्यर्थ ॥ ४२ ॥ ननुत्सकरजसर्वांगेभ्यश्चकितसन्नाडीद्वाराभयोमूलाधारस्यानंपाति ॥
 यथासर्वं स्वेपयतं अलभयतीतिगजपुरोभागतस्यान्मिसादेकीभूयपनममआदिपदभ्योपायस्यभूत्वावर्धनोमुत्सर्वधोऽसन्निद्रदरांयानिद्रादिस्यर्थ ॥ ४३ ॥
 जीवस्थानेनशून्यस्यक किलसोमविभ्रम ॥ जीवेनेदन्निधेनेवयथाप्रथमसंगतं ॥ ३९ ॥ स्वयसविदितोमार्गस्तेनैवापापिगच्छति ॥
 शिस्विष्वजउवाच ॥ ॥ सुस्वसचारयोग्यासुजीवेसरतिनाद्विपु ॥ १४० ॥ देवपुत्रमवत्यवतदीयष्यवनकथम् ॥ ॥ षूढालोवाच ॥
 जीव सोमयतिशुभ्यन्नाणादिपवनवलिम् ॥ ४१ ॥ सीविदाश्रांशमाभेणसेनामिवमहीपति ॥ वातस्यदेतमेतौतर्मज्जासारश्चसस्थि
 त ॥ ४२ ॥ स्यजत्याशुप्रसौगध्यरजपत्रफलादिकम् ॥ चलिततत्त्वधोपातिगज्जादिवधपनादिवे ॥ ४३ ॥ देहनाडीप्रणालेनयातिशुक
 यहिःसत ॥ ॥ शिस्विष्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रमहाज्ञोसिवेस्त्रिपूर्वाधत्स्थितिम् ॥ ४४ ॥ ज्ञायसेवचनदेवस्वमावोहिकिमुष्यते ॥
 षूढालोवाच ॥ ॥ आपसर्गेयथासद्य स्फुरितमस्रम्राणि ॥ ४५ ॥ यदावदयदापालतयेवापयष्यवस्थितम् ॥ काकतालीयवह्निरिदुद्दो
 त्यतिनाशवत् ॥ पुणास्वरवदुच्छूनतस्वमावविदुशुवा ॥ १४६ ॥

स्तत्समागत ॥ देवोदरेपिइदोपयुष्टानेकसमागतइतिपत्नयोक्तायसमाभराय्वाथ करतिराजापुच्छति ॥ देवपुत्रेति ॥ महाभ्यासोमन्त्रमहास आत्मतत्त्वविद्वि ॥ आत्म
 ज्ञानाण्युर्ध्वसाधारिकपथार्थवस्थितिभक्तार्त्तिकीरान्येनोक्त ॥ ४४ ॥ कथमहमीदृकपाज्ञातस्यथा ॥ ज्ञायसेइति ॥ सर्गादिकालेसर्गेभ्युत्संभ्रमपान्तनप्राणिकर्मानुसारोण
 यारुपादुपमं कथयस्यार्थान्नात्मानिस्फुरितंस्वपथार्थस्यभाषयतादुपमं कथयति ॥ स्वभाषरायार्थइत्यह ॥ आपसर्गेइति १ ४ ५ ॥ सोमतिकथयतादिस्यमावै
 विषमदददसामर्थीवैभ्यादापिसमाभ्येन सर्गादीनामिदृकपथासमात्काकामनसूणोद्देशासन्निद्रसिनाष्टपतनविभ्रमेनतस्यमरुत्तमिष्वारुदमाधमयुक्तमितिवोपनायायासर्गा
 नुषाधममिष्यारापवर्धयति ॥ काकोति ॥ समवाहनादिव्यादिसिद्धान्यार्थइत्यपिपयात्मनासाभुनीयेवार्थोच्छ्वस्यस्य ॥ सापतिकेपिपतिवसुदेराकालनिपयने स्वमावै विष्ये
 वददस्यवर्थाप्यनिद्रपिपुनराक्येस्यारापवेनददतीतरेत्याह ॥ भारिदुश्चेति ॥ आपानाभस्तापकस्त्रिकोषाशोस्त्रिभ्यारवेनददतीतरेत्याह ॥ पुणास्वरवदिति ॥ ४६ ॥

उक्तलक्षणत्वभावशत प्रकृतेऽस्मिन्जातिविधिविकारात्मका अंङजादिचतुर्विधादेहाभ्यमति ॥ नेपुकेचिपञ्चानेदेहास्तेप्रक्षीणवासनतयाभूयोजन्मनेनभवंतिइतरेअज्ञानदे
हामनुभूयोजन्मनेभवति॥यतस्तेभोगेष्वेवधनास्थाइत्यर्थः॥१४७॥ इतिश्रीवासिष्ठम ० तास्यर्षकाशेनि ० पू ० पचाशीतितम सर्गः॥८५॥ ॥७॥ ॥ कुंभेकुंभस्यजन्मात्रवृद्धि
ब्रह्मसमागम ॥ नदाशियस्यसार्वाव्ययमित्यादिरहवर्ण्यत ॥१॥ यथावर्णितलक्षण स्वभाव सर्ववस्तुषुअप्रलयप्रसिद्धस्तथामायाशबलस्यात्मनःसर्गादित्स्वभावःश्रुत्यादिप्रसिद्ध
स्तद्वशतइत्यर्थ ॥ भोगार्थस्यदिरत्येकेकीदार्थमितिचापरे ॥ देवस्यैषस्वभावोयमामकामस्यकास्युदेतिभगवद्द्वैडपादा ॥१॥ वासनानाक्रासज्ञानाभ्यासेनापक्षयम् ॥ नःदर्श
नमनुभवइत्यर्थ ॥ २॥ इत्थमनुभवचमत्कारकीर्तितत्त्वकारश्रोतुकामोराजाताप्रशसमान प्रस्तुतकथारोषसक्षिप्यसमापयेत्याह ॥ अत्युदारमित्यादिना ॥३॥१॥५॥ ककस्मि
अस्मिन्स्वभाववशतोजगतिप्रकृतेदेहाभ्यमतिपरितोविधाविकाराः ॥ प्रक्षीणवासनतथानभवंतिकेचिद्धयोभवंतिचपुनस्वितरेष
नास्थाः ॥ १४७॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० सुखविचारयोगोपदेशानामपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ७॥

॥ चूडालोवाच ॥ ॥ आत्मस्वभाववशतोजातंजगदिदंमहत् ॥ स्थितिंवासनयाभ्येत्यधर्माधर्मवशोस्थितम् ॥ १ ॥ वासनाक्रासमा
नीयधर्माधर्मैर्नृण्यते ॥ ततो न जायते जंतुरिति नो दर्शनं मुने ॥ २ ॥ ॥ शिखिष्वज उवाच ॥ ॥ अत्युदारं महार्थं च वक्षिस्व वदतां वर ॥
अनुभूतिमुपारूढं गृहं च परमार्थवत् ॥ ३ ॥ त्वद्वाक्यविभवं नाद्यश्रुतेनानसुंदर ॥ पीतेनेवाभ्युतेनाहमतयातोस्मिशीतताम् ॥ ४ ॥ तत्स
मासेनतांतावदात्मोपतिंवदाशुभं ॥ ततः शोष्यामि यत्नेन ज्ञानगर्भा गिरंतव ॥ ५ ॥ तन्नपद्मजपुत्रेण मुनिना नारदेन तत् ॥ कुरुतं वीर्यमा
यं कथयथाद्यथा स्थितम् ॥ ६ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ ततो निवधत्ततेन मनोमत्तम तं गजम् ॥ विवेकविपुलात्ताने शुद्धयाधीवरत्र
या ॥ ७ ॥ तदीयं कल्पकालाग्निगलिते द्रुद्रवापमम् ॥ रसानां पारदादीनां दिव्यानामनुरंजनम् ॥ ८ ॥ मुनिना पार्थगेकुंभेस्फाटिकेविलस
दुचौ ॥ अद्भुते विदुताकारं चंद्रे चंद्रइवार्पितम् ॥ ९ ॥ तत्रशैले बृहत्काले स्थूलः पार्थेषु चाभितः ॥ गंभीरकुक्षिः सुदृढश्चोपलाहनक्षमः
॥ १० ॥ संकल्पितेन क्षीरेण सकुंभस्तेन पूरितः ॥ अमृता पूरं भिन्नेन विधिनेवाहृताणवः ॥ ११ ॥ तत्रमासाद्गतो वृद्धिं मुनिमंदाहुतिक्रमः ॥
अमृताब्धौ शोभोगर्भदंशोरिदुरिवानुजः ॥ १२ ॥ इदं मास इवा पूर्णकालेन सुषुवेपटः ॥ गर्भकमलपत्राक्षं प्रसूनमिव माधवः ॥ १३ ॥

न्याथरेकतस्थापितम् ॥ ६ ॥ आलाने गजवधस्तभे ॥ धीलक्षणयावरत्रयाचमरंज्वा ॥ ७ ॥ कल्पकालसवधिना अग्निना गलितस्येदोर्द्रव उपमायस्य ॥ पारदकाचनरूप्या
दीनारसानाशुर्वायानामनुरंजनमनुकारिसदृशमिदयावत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ तत्रशैलेभरौ ॥ पार्थेष्वभितश्च स्थूलो विपुलः अतएव गंभीरकुक्षिः ॥ उपलेष्वाहननमास्फालनतत्र
क्षम ॥ आस्फाल्यमानोप्यस्फुटन्निसुदृढत्व उपपत्ति ॥ इदंशः सकुंभस्तेन नारदेन संकल्पजेन क्षीरेण पूरित इति परेणान्वयः ॥ १० ॥ स्वसकल्पसदृशाहृता पूरात्मनाभिन्नेन विभ
केन विधिना सदा अरश्रवण्यश्राणवर्णावितिब्रह्मलोके श्रुतिप्रसिद्धोऽमृताणवो यथा पूरितस्तद्वदित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रक्षीरेस्ते होस्तुकमुनिमंदाग्रिकायाहुतिषुकमयातिप्रवर्त्तयतीति
मुनिमंदाहुतिक्रमः अमृताब्धौ इदंशोरंजनः प्रतिविवेदुरिववदधे ॥ १२ ॥ मासः आ पूर्णमिदुमिव ॥ १३ ॥

यस्यादृष्टपरिच्छिन्नाश्रयोः श्रीराणबासपरकिताः परद्वयि ॥ १४ ॥ १५ ॥ सर्वैर्जातकमायुपतयनति सत्कारैरसपन्नेनस्त्रिभुवे ॥ १६ ॥ विज्ञानान्परोषाणिवाहयपा
 निविद्यास्थानानिपेयनयाधिपम ॥ १७ ॥ रमाद्रीस्तटिकाचले ॥ सभ्योदित-पूर्णद्वितीयाधर ॥ १८ ॥ १९ ॥ पङ्कणधारणसौख्यपरिज्ञानायअग्निमखबाहितवाद्यित्वापरी
 शितवशास्त्रिधास्थानयस्यराधिमिधीत्यकिन्प्यवेरायेत् ॥ २ ॥ क्षानानापारपरमाधिभूतत्वज्ञानतत्रविश्रान्तकार ॥ २१ ॥ ईसायोसकुभ अयत्नपुरस्स्योह्य ॥
 मनुषीणापरैरस्त्यभर्षु समशायमंघ्रयदीर्भ्याचूडालयाकपदिभमधतमुभ्यते शतमभ्यादृतद्वितिसहस्रगुणावृत्ते आत्मानस्वजनद्विपुरुष-पुरुषायुनेद्विपुर्दरामायणेऽप्री
 रात्रद्वयनम् ॥ योग्यथासतमात्मानमभ्यधापतिपारयेत् ॥ किन्तनकनपापंशोरेणात्पापारिणोतिमहाभारतभारतप्रतिशकुललाक्षणशेषस्यकुप्यतेतिचत् ॥ भैषदीप ॥ उपवेस्य

परिपूणसमलांगकुभाद्रभिर्विनिययी ॥ इदु सूक्ष्मादिवाभोधेरपर-स्त्रयवाजित ॥ १४ ॥ दिने कतिपर्यरेवद्विभ्याजगामस ॥ अ
 प्रमेयांगमोदय-शुक्रपदोशरीयया ॥ १५ ॥ सर्वसस्कारसंपन्नेसतास्मिन्नारदोमुनि ॥ भांडाद्रांइहवाशेषंविधाधनमयोजयत् ॥ १६ ॥
 दिने कतिपर्यरेवविज्ञाताशेषवाह्मयम् ॥ चकारैनुनिवर-प्रतिषिधमिवात्मन ॥ १७ ॥ तेनाराजतपुत्रेणमुनिनामुनिनायक ॥ रक्षा
 दीप्रतिषिधेनसभ्योदितइवोदुराद् ॥ १८ ॥ अर्थेनपुत्रमादायवक्षलोकसनारद ॥ जगामायस्वपितरंबक्षणाषाभ्यवादयत् ॥ १९ ॥
 कनाभिवदंनबक्षायीप्रमादायतंतदा ॥ अभिवादितवेदादिस्वयमकेन्यवेशयत् ॥ २० ॥ अथाश्रिविर्दामांशेणसर्वज्ञज्ञानपारगम् ॥
 पंचतकुभनामानचकारकमलोद्भव ॥ २१ ॥ साधोसोहमयकुभ पौत्रोहपद्यजन्मन ॥ पुत्रोहनारदमुने कुभनामास्मिर्कुभज ॥ २२ ॥
 निवसान्धज्जपुरेपित्रासहयथासुरम् ॥ चत्वार सुदृढोवेदाममलीलाविलासिन ॥ २३ ॥ मातृव्वसामेगायत्रीमममातासरस्व
 ती ॥ ब्रह्मलोकममग्रहपौत्रस्तत्रास्मिस्तुस्थित ॥ २४ ॥ यथाकाममशेषेणजगतिविहराम्यहम् ॥ लीलयापरिपूर्णात्त्वान्तुकार्येणकेन
 चित् ॥ २५ ॥ धरांपततिमेपादीपततोतमहीतले ॥ रज स्पृशतिनागानिस्त्रानिनायातिभंवपु ॥ २६ ॥ अद्याकाशपथागच्छन्दृष्टवा
 स्त्वामहंपुर ॥ इहतनागतास्त्वगसर्वकथितवानिति ॥ २७ ॥

भाष्यब्रह्मविषयारोचनार्थस्यतद्वाक्यस्यतास्यार्थिषययार्थाभाषेनाद्यतत्वाभावाद्द्वारभ्याहृषीरकामयत सेनेमनेद्यनवादिनीबाहू पाषाण-श्रुते इत्यादिद्वैकार्थवात्वाक्य
 यथाभाष्यापपक्षे ॥ तस्यज्ञानबलेनसार्थस्यप्रामांशःआहमगुरभवद्युद्वेत्त्यादिवाग्भेदोक्तिपयसोहमयकुंभद्वयानुक्तिर्नाद्यनानचभाहृषयनार्थोप ॥ कमणामनसावाशासदा
 प्रपुर्द्विदशोदितविषयनादनीर्षयाभिवासकप्रनेनपरमद्वितस्यास्यथाक्यस्यद्वयनात्वाभावाविति ॥ २२ ॥ २३ ॥ साक्षाभ्यामुरभाषाभिरुभाभादप्युत्पन्नस्यभाषादप्यहस्य
 शयनार ॥ भाहृषसेति पौत्रोहकशब्दनिशेष ॥ २४ ॥ २५ ॥ उक्तायर्थाभाषार्थस्यद्विधास्त्रिधाभिरर्थापत्ति ॥ यथाचिति ॥ यद्यिपरंपततिभूलोकेश्वरतिसतिनेपादीमही
 तलेनपतत ॥ २६ ॥ २७ ॥

उक्तिप्रसंहरति ॥ एषदति ॥ हेवनवासरज्जवनवासगुणांस्तकलचित्तशुद्धिचजानरु अहर्षउत्प्रकारजन्मादिमानित्यरिवलमेवत्वपृष्टतेयथानुभूतंमयावर्णितम् ॥ पादा
 दंतैदत्यदेशश्रद्धादसः ॥ आर्यजनोत्तमेपुपुच्छसुसतरसकथननिर्मातिकर्तव्येवयतस्तेसुभगे साद्रि सहप्रश्रोत्तरकथनसंव्यवहारैदक्षाअतस्त्वयद्यदभीप्सितंतत्तत्कामपुच्छअह
 तदकुदशस्मीतिभावः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतात्पर्यमंति० पू० षडशतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुभप्रशसाराज्ञोत्रनिजदुःखनिवेदनम् ॥ शिष्यत्वमुपे
 श्यार्थविश्वासश्चोपवर्णयते ॥ १ ॥ सर्गेजन्मपरपरालक्षणेससारे ॥ सधृतैःसचित्तैर्देवायुगपत्परिपाकेनफलदानायस्फुरद्भिर्मत्पुण्यैर्भवानद्रावस्मिन्मंदाचलेसमेधितइतिमन्येस
 भावयापि ॥ बृहद्वतैःपुरोवतैः ॥ ११ ॥ त्वदुपदेशान्ममावश्यमाविनीकताथैतिसूचनायसिद्धिवत्कल्याह ॥ अयंति ॥ २ ॥ ३ ॥ राज्यलाभाद्यपेक्षयासाधुसमागमेउत्कर्षदर्शयति ॥
 एषोहिमित्यखिलमेवयथानुभूततेवर्णितंनुमयावनवासरज्ज ॥ संतोहिसंकथनमार्थजनोत्तमेषुनिर्मात्यलंसुभगसंध्यवहारदक्षाः
 ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्युक्तवत्यथमुनीदिवसोजगामसायंतनायविधयेस्तमिनोजगाम ॥ स्नातुंसभाकृतनमस्करणा
 जगामश्चामाक्षयेरविकरेश्वसहाजगाम ॥ २९ ॥ ॥ दि० ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवा० दे० मोक्षोपायेषुनि० पू० चू० कुंभजननकथनंन
 मषडशतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ सर्गेस्फुरद्भिर्मत्पुण्यैर्मन्येसंप्रेषितोभवान् ॥ अलक्ष्यैःसंभृतरद्रौ
 बृहद्वतैरिवांबुदः ॥ १ ॥ अद्यतिष्ठाभ्यहंसाधोधन्यानांधुरिधर्मतः ॥ अमृतस्यदिवचसायत्वयास्मिसमागतः ॥ २ ॥ नकेचनतथाभावा
 श्वेतःशतिलयतिमे ॥ राज्यलाभादयोष्यतेयथासाधुसमागमः ॥ ३ ॥ निरगंलरसोयत्रसामान्येनविजुंभते ॥ मुक्तरगादिमनंतकल्य
 नमुखावहम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवंवादिनिसैवास्थवाक्यमाक्षिप्यभूपतेः ॥ भूयःप्रोवाचचूडालामुनिदारकरूपिणी
 ॥ ५ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ आसामेषाकथानावत्सर्वतवर्णितंमया ॥ त्वंमेकथयहेसाधोकस्त्वमद्रौकरोषिकिम् ॥ ६ ॥ कियत्पर्यव
 सानेयंभवतोवनवासिता ॥ सत्यंकार्यंचनोसत्यंवक्तुंजानंतितापसाः ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रोसिजानासिस्सर्वमेव
 यथास्थितम् ॥ लोकेदृत्तांततज्ज्ञोसिकिमन्यकथयाभ्यहम् ॥ ८ ॥ संसारभयभीतत्वान्निवसाभिवनांतरे ॥ जानतोपिहिमामार्थक
 थयाम्येवतेमनाक् ॥ ९ ॥ शिखिध्वजोहंपूपास्यत्काराज्यामिहास्थितः ॥ भ्रशंभीतोस्मितत्वज्ञसंसृतौजन्मतःपुनः ॥ १० ॥ सुखंपुनः
 पुनर्दुःखंपुनर्मरणजन्मनी ॥ भवतस्तेनतप्यहंतत्वज्ञवनवीथिषु ॥ ११ ॥
 निरगलेति ॥ यत्रयस्मिन्साधुसमागमेनिरगंलरसःअपरिच्छिन्नोब्रह्मानंदोमुक्तरगादिमननयथास्यात्तथासामान्येनद्विद्रादिसर्वजनसाधारण्येनविजुंभते ॥ तद्राज्यलाभादि
 कंतुकल्पनमात्रेणतुच्छसुखावहनिरगंलसुखावहसाधारणचेत्यर्थः ॥ ४ ॥ आक्षिप्यनिरुप्यविवक्षितार्थसमाप्तेःपूर्वमेवेतियावत् ॥ ५ ॥ एषामत्यशसाकथाआस्ताम् ॥ सर्वत्व
 रपुष्टमितिशेषः ॥ ६ ॥ कियान्कालःपर्यवसानमवधिर्यस्यासाकियत्पर्यवसाना ॥ कार्यवनवाससाध्यप्रयोजनचसत्यंवनप्रच्छादय ॥ यतस्तापसास्त्वादृशाअसत्यंवक्तुनोजा
 नंतिनजानंति ॥ ७ ॥ ८ ॥ मनःकूर्षपसक्षेपेणेत्यर्थः ॥ ९ ॥ आस्थितस्तपइतिशेषः ॥ हेनत्त्वज्ञपुनर्जन्मनोभीतः ॥ १० ॥ भवतःजायेते ॥ नप्येसतसोस्मितपश्चरामिच ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ अपम कुटनदपम ॥ अकल आधमकल ॥ पूकासहृष ॥ अलारावधकालमलकाल ॥ अविषयायत्यनीत्याविषयायग्रमभुनेत्रत्याविभुनेत्रमअमलवेहेनु
 मयवाभरेवातिथियुजादिदयाम् ॥ आत्वहिनानिपनकालावच्छिन्नाम् ॥ विधाधाविधाषयलदेरोषयसह अविषयायत्यनीत्याविषयायग्रमभुनेत्रत्याविभुनेत्रमअमलवेहेनु
 रिनिविश्रांतयपरियुद्धीमपिकमसमश्चिनमुपासनमधिश्रांतयजननाद्विधमिषवस्थिततकस्यहेतोस्तद्वेतिभाव ॥ १४ ॥ कम्मसमुच्चितोपासनम्मुक्तिरितिराधाषभोयाबन्निवा
 यनारवपुषपरदमप्यात्मनस्वनमद्विपारस्तनन्निदाम्पिवात्पायस्यपितामहोपदिष्टकमभाषयति ॥ पित्तमहमिति ॥ क्रियाज्ञानयोमप्येयहेकमुक्तिकारणतद्वृष्टीस्यर्थ ॥ १५ ॥
 यमिषमप्यक्षमभवति ॥ क्रियातस्यगिरीयोगविनोदायप्रसाधितस्यफल्युत्सवपठयाद्यतयाअनर्थानुपजनितानुपकालपनोरनयोषभुत्याउद्विताउक्तस्य ॥ तथाषभुति ॥
 म्रन्यवदकमिषजिनीमिषच्छनसमा ॥ एवत्वपिनस्ययेनास्तिकर्मलिव्यतेनेदति ॥ १६ ॥ अतप्रेयभुतिर्विषयाविषयावतिभ्रतिभ्यज्ञानानधिकारिविषया ॥ तमय
 भ्रमन्निपिठिततेपुषरन्नपिपरतप ॥ नासादयामिविश्रान्तिकानिधिमिवावन ॥ १७ ॥ अयज्ञाप्यफलोप्येकोत्थापुर्णोप्यससगति ॥
 शुष्याभ्यन्वनसाधापुणसुणहवदुम ॥ १८ ॥ इमामरवंहितांसम्यक्क्रियासपादयन्पि ॥ दुखादच्छामिदुखापमभ्यतमेविपस्थि
 तम् ॥ १९ ॥ ॥ धृढालोवाच ॥ ॥ पित्तमहमहपूर्वकटावित्युपवतितदम् ॥ यत्क्रियाज्ञानयोरेकंश्रयस्तद्वृहिस्रेमभा ॥ १५ ॥ ॥ वसोवाच ॥
 ज्ञानहिरमश्रय केवल्यतनवस्यलम् ॥ कालातिवाहनायैवविनोदायादित्तिकाया ॥ १६ ॥ अलभ्यज्ञानदृष्टानां क्रियापुत्रपरायणम् ॥
 यस्यनास्यपरपद्वरवत्कित्यजस्यसो ॥ १७ ॥ वासनानामासासरात्वादज्ञस्यसफला क्रिया ॥ सवाएवाफलाज्ञस्यवासनामानसक्ष
 यात् ॥ १८ ॥ सवाह्रिवासनाभावंपर्याप्त्यफलता क्रिया ॥ अशुभा फलवंत्यापिसेकामावेलताइव ॥ १९ ॥ फलवतरेयथायातिविलयपूर्व
 मानवम् ॥ तयैववासनानाशेनाश्रमतिक्रियाफलम् ॥ २० ॥ नस्वभावेनफलतियथाशरलताफलम् ॥ क्रियानिर्वासनापुत्रफलफल
 तिनोतया ॥ २१ ॥ सयत्नवासनानालोयक्षपस्थतिनात्यया ॥ सद्गुत्नवासनोमूढोदुःखपस्थतिनात्यया ॥ २२ ॥ आकारमासुराप्युच्चै
 नददातिफलत्रिया ॥ शुभाशुभावातजज्ञस्य फुल्लाशरलतायथा ॥ २३ ॥

सुतणस्तायांकिदुःखदाभ्यादांसरयतत्वचापक्षिकर्मप्रदतमिस्वाशयनाह ॥ अलभ्यते ॥ वीषस्याप्यपत्यत्वाशुभस्युक्ति ॥ १० ॥ ननुज्ञानिनोपिस्ववर्णाश्रयोचितकमकुशा
 णादरयेतत्कथमलभ्यमानदृष्टिनत्वयक्रियाशरलतायाह ॥ वासनेति ॥ अहृथानोरोगीवाविहितनिपिद्वकर्मफलमुक्त ॥ नयकमूलभोफलदासनानारोमद्वारानोवासभाषनी
 तिभाव ॥ याप्रशास्व कालेयपर ॥ १८ ॥ किमशुभाश्रापिक्रियास्तर्ध ॥ अमिस्ताह ॥ सर्वहीति ॥ फलवत्योर्धिति ॥ यथारभ्यफलाश्रापिक्रियावाधितानुवृत्तिमापेणसफल
 शुक्लनापायाभावेतिप्रानारभ्यफलानरपर्यतिकेवाप्यम् ॥ ररवोयपरसतेनूजानांतप्रकाशयतिन्यायादितिभाव ॥ १९ ॥ फलवतरेयोप्यशरवादी ॥ पूर्वकार्यं वच्युल्लिखनी
 हारजलधरादि ॥ २० ॥ निर्धत्तनपि क्रियाकुनोनफलनिर्धत्तकाशरलतावस्यभावेत्येताह ॥ नेति ॥ २१ ॥ सुवद्गुत्नभोगयोप्युहमितिधासनेयवगतसद्गुदवधीजायस्यनी
 निकलशाठ्यसंशसासनाश्रित्यारायनाह ॥ सयक्षेति ॥ २२ ॥ २३ ॥

ननु अज्ञदशायास्यै कियथासमर्थत्वात्सायावासानाथाः कथं ज्ञानेन बाधस्तत्राह ॥ वासनेति ॥ इह अज्ञदशायास्यपि ॥ २४ ॥ प्राक्तनवासनानशेषज्ञानोदयोत्तरमुत्पन्नयात
 याकि यथाफलतुलनाह ॥ यस्येति ॥ प्राज्ञस्य मरुदेशे शोयमिति प्रबोधवतः ॥ २५ ॥ पदपरमपुरुषार्थवस्तु ॥ २६ ॥ पितामहोक्तिमुपसहरति ॥ ज्ञानेनेति ॥ २७ ॥ अज्ञानवात्
 ज्ञानविहायतपएवमोक्षहेतुरिति निश्चित्य किं स्थित इत्यर्थः ॥ २८ ॥ विवेकहीनस्य बहिर्मुखस्य दृढकमद्वत्यायल्पमपि मतादिविषयतया अनर्थायालमित्याशयेनाह ॥ इत
 इति ॥ २९ ॥ यदितपोप्यनर्थो हेयस्तर्हि कउपादेयस्तमाह ॥ कोहमिति ॥ नावेक्षेनेन विचारयति ॥ ३० ॥ विचारइवगर्वाभिगमनसेवनपरिप्रश्नादयोप्युपादेया इति दर्शयति ॥
 वासनाचेहनास्येवसाहंकारादिरूपिणी ॥ असत्यवोदितामौर्यान्मरुभूमविवांबुधिः ॥ २४ ॥ यस्य मौर्यैर्दक्षयंत्रं यतंसर्वं ब्रह्मेति भाव
 नात् ॥ नोदति वासनातस्य प्राज्ञस्येवांबुधिमरी ॥ २५ ॥ वासनामात्रसंत्यागाज्जरा मरणवर्जितम् ॥ पदं भवति जीवोतर्भूयो जन्मविव
 र्जितम् ॥ २६ ॥ सवासनं मनोज्ञेयं ज्ञानं निर्वासनं मनः ॥ ज्ञानेन ज्ञेयमभ्येत्स्य पुनर्जीवो न जायते ॥ २७ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ ज्ञानमे
 वपरं श्रेय इति ब्रह्मादयोपि ॥ प्राहुर्महां तो राजर्षेत्वं किमज्ञानवान् स्थितः ॥ २८ ॥ इतः कमंडलुरितो टंडकाष्टमि तोषुसी ॥ इत्यनर्थं विला
 सेस्मिन् रमसे किं महीपते ॥ २९ ॥ कोहं कथमिदं जातं कथं शाप्यति च तिमोः ॥ राजन्नावेक्षसकस्मात्किमज्ञ इव तिष्ठसि ॥ ३० ॥ कथं बंधः
 कथं मोक्ष इति प्रश्नानुदाहरत् ॥ पारावारविदांपादान्कस्माद्राजन्नसेवसे ॥ ३१ ॥ दुःस्मं दसां विदाशौलकोदरे किययानया ॥ जीवितं क्षिप
 यं किं लंशिलाकीटवदास्थितः ॥ ३२ ॥ साधूनांसमदृष्टानांपरिप्रश्नेन सेवया ॥ संगमेन च सायुक्तिर्लभ्यते मुच्यते यथा ॥ ३३ ॥ साधुनै
 वसमं प्रासंभुं जानो वनकोदरे ॥ तिष्ठो वष्टब्धदुश्च्रेष्ठो धराविवरकीटवत् ॥ ३४ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ कांतया देवरूपिण्या तचैवं प्रति
 बोधितः ॥ अश्रुपूर्णं मुखो वाक्यं शिखिध्वज उवाच ॥ ३५ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ अहो नुबोधितां रम्यद्यच्चिरत्सुरस्युतत्वया ॥ मौर्या
 दार्यसमासंगं मुक्ताहमवसं वने ॥ ३६ ॥ अहो नुमेक्षयंत्रं यतं मन्ये पापमशेषतः ॥ यत्त्वमेव समागत्य संप्रबोधयसीह माम् ॥ ३७ ॥ गुरुस्त्वं
 मेपितावं मे मित्रं त्वं मे वरानत ॥ शिष्यानमस्कराम्यद्यपादौ तव कृपां कुरु ॥ ३८ ॥ यदुदारतमं वेत्सि यस्मिन् ज्ञातेन शोच्यते ॥ भवामिनि
 दृतो येन तद्वक्षोपदिशाशुभे ॥ ३९ ॥

कथमिति ॥ ससारसमुद्रस्य पारंपरीरसन्नामरूपशोधिततस्य दार्थः अवारमपरीरचिन्मात्ररूपः शोधितत्वं पदार्थस्तदवहैक्यलक्षणवाक्यार्थविदामित्यर्थः ॥ अथवापारावा
 रः परमानंदसमुद्रस्तद्विदामित्यर्थः ॥ ३१ ॥ दुःस्मदावतोपवासशीतोष्णादिदुःखदमदस्युन्मुखी आत्मसंविप्रस्यांतथाविधया अनया तपः कियया जीवितमायुः क्षिपयत् ॥ ३२ ॥
 सात्वदाभिलषितविश्रान्तिसुखप्रदाज्ञानयुक्तिः ॥ ३३ ॥ तर्हि मयेदानीकथस्येयंतदाह ॥ साधुनैवेति ॥ अत्र दृष्ट्या निरुद्धास्तपः क्लेशादिवहिर्मुखश्चेटायोनतथाविधः सत्साधुना
 गुरुणा समवेपासमाहारभुजानस्तत्सेवापरस्तदुपदिष्टार्थधराविवरकीटवन्निश्चलस्तिष्ठेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ निदंतः सुरवविश्रान्तः ॥ ३९ ॥

शानमघपरश्रेयदितिपत्न्यपारमहानातरकमुक्तरक्षेधासाभानानांयत्कनरक्षेत्रे ॥ किमीदृशतटस्थविषयमेवतन्मानमताभ्यामृशमितिभाव ॥ ४० ॥ अद्वस्वसोभ्येतिभूतेर
 अद्वधानेपुक्तोपुत्रेश स्थाणोरयोकाकरनवाद्योनिपद्येतिप्रथमपद्यधानोभवेत्याह ॥ यदीति ॥ नतीर्हिरत्नरपृष्टकानतपथापादशतद्वामिषस्थामि ॥ ४१ ॥ लीलायाअना
 स्यापापृष्टस्वभकुर्वांश्च ॥ अस्मासद्विदभ्यस्तुसन्निकर्षा ॥ ४२ ॥ भूते स्वर्गकाभोजनेत्यादिविधिर्निर्दोषमाभाष्येननिश्चित रिष्टिर्मुक्तसरायमुपादीयतेतद्वदुपादेयमित्यथ ॥
 अत्रिषारितेयान्नाप्यसंशयेनारिकल्पितम् ॥ ४३ ॥ मुक्तेहेतुमिषरपादनयत्स्यतथाधिपमपिप्रमाणुव्यापयथाआदत्ते ॥ ४४ ॥ शुभसंहितमित्येवशाब्दम कर्णशुभावाद्युक्ति
 गममिषवीत्याशुण ॥ ४५ ॥ ममादीरेहाप्यभिमानस्याजनायदु स्वनिदानोपदानायवमणिकाशोपेत्याहसिंकाप्यानथप्राधीयतुमभतारयति ॥ स्वधरिति ॥ स्वस्यतवच
 पदशानादयामानेविभागा सत्यनेकश ॥ ज्ञानानांपरमज्ञानंकतरत्तारकंभवेत् ॥ ४० ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यदुपादेयवाक्योह
 राजर्वतद्वदामिते ॥ यथाज्ञानमिदकिंचिन्नवक्षेस्स्थाणुकाकवत् ॥ ४१ ॥ अनुपादेयवाक्यस्यवक्तुभ्यस्त्यल्लया ॥ ब्रजत्पफलतांवाच
 समसोवाक्षमविद ॥ ४२ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ यद्वक्षितदुपादेयमयाविधिरिवश्रुते ॥ अत्रिषारितमेवाशुसत्यमेतद्वचामम
 ॥ ४३ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यथापाल पितृवर्षिभ्यमुक्तेहेतूपपादनम् ॥ आदत्तेहितैवैतत्पुत्रद्वेषाणैतद्वचामम ॥ ४४ ॥ श्रवणानंतरबुद्ध्या
 शुभमित्येवभावायत् ॥ शृणुगीतमित्यक्काहत्वथित्वंचामम ॥ ४५ ॥ स्वधरितमदृशतयोदयत्याश्विरसमयेनविबोधनधनुद् ॥ भव
 प्रयस्तुतरमहामनीनाशृणुकथयामिकथाकममनोक्षम् ॥ ४६ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेयुनि० पू० चूडालोपास्थानशिरिष्व
 जावधोनामसमारशीतितम सग ॥ ८७ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ अस्तिकश्चित्तुमानश्रीमानस्यानित्यविरुद्धयो
 गुणलक्ष्योरशेषेणयथाधिर्वाहवायुतो ॥ १ ॥ कलवानखकुशलोव्यवहारविषक्षण ॥ सर्वसकल्पसीमांतानुजानातितत्पदम् ॥ २ ॥
 अनतयत्नससाय्येसंचितामणिसाधने ॥ प्रवृत्तोवाहवोवद्भिरभ्यिभ्यशोषणेयथा ॥ ३ ॥ तस्ययत्नेनमहताकालनाथ्यवसायिन ॥ सिद्ध
 श्रितामणि किवानसि श्वासुयुतात्मनाम् ॥ ४ ॥ प्रवृत्तिमुद्यमप्रज्ञाप्रयुक्तेष्वेदत्वेदवान् ॥ अकिंचनोपिशकत्वसमवाप्तोत्यविद्वत ॥ ५ ॥
 रितेनसदृशतयामदमतीनामपिबुद्धेश्चिरसमयेनविषारोदयद्वासारलक्ष्यबुद्धेर्बोधोपनमहामनीनांचसषष्टमभयसुतरयत्साभयामिषम् ॥ विशेषणपरतिपातच्छांस ॥ ६ ॥
 दृशकथाकमकथयामिश्रणितस्य ॥ ४६ ॥ ॥ इतिर्थावासिष्ठम० तस्यार्थकथयति पू० समाशीलितम सर्ग ॥ ८७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीव्याहृतानांमणिग्राममुपस्थानपसा
 चितार ॥ काचकश्चिन्मणियासाजापह्निकयोष्यते ॥ १ ॥ नित्यपरस्परविषेदयो औदार्यैराप्यसर्वस्वत्यागादिगुणस्यरक्ष्यास्यदभ्यस्थानमावासाशुभ ॥ यथाअद्विष्य
 वधानलस्यअनुनभविच्छयो स्थानतद्वत् ॥ १ ॥ तत्परमात्मपदगुणानाम्नाति ॥ २ ॥ सर्किचकारतवाह ॥ अनेतेति ॥ अनेतेस्तपोजपवेदतापार्थनाभ्येवणादिगो चरैर्यैः ससाय्ये
 चितामप्ये साधनेतपआशीरवस ॥ ६ ॥ ॥ अथवसाधनेदनेनभ्ययधतस्तस्यपुनरातीघ्रायासेनयत्नेनात्मकालेनवचितामणि सिद्धोत्येस्थित ॥ दृढोयोगकलाभयमावाचनिपय
 दविररायति ॥ किंचेति ॥ ४ ॥ मन्नाचिति ॥ आश्रित्येतिशेष ॥ ५ ॥

यथाकाश्रियदुद्रयाचलश्यास्थोमुनिस्तत्रैवोदितोर्मदुहस्तप्राप्यमपिभ्रांत्यामेरावुदितदूरतरस्थपिवहुश्रापप्रथतितद्वददर्शयर्थः ॥ ६ ॥ अतएवमणिराजानांइंद्रैश्वरेतस्मिंश्रिता
मर्णानिश्रयवान्सनवभूव ॥ सुदीनोदरितम ॥ ७ ॥ स्मयोविस्मयस्तच्छालिनासंभमशालिनायातेनमनसाइदवक्ष्यमाणप्रकारम् ॥ ८ ॥ अयंमणिरित्यापातज्ञानम् ॥ नाय
मणिरितिभम ॥ मणिश्वरेत्यात्तत्तर्हिंसमल्यक्षोभनभवेत् ॥ तत्तर्हिंपरीक्षणायस्पृशामिस्पृशेयमितीच्छामिहाप ॥ नस्पृशामिनस्पृशेयम् ॥ यतःकदाचिन्मणिश्वरेभाष्यस्य
ममस्वरीतेतर्धानवजेत् ॥ ९ ॥ इतिशकायार्वाजमाह ॥ नैतावतेति ॥ आगमोत्रैतिसनकम् ॥ १० ॥ कथतर्हिंप्रत्यक्षरालोकदर्शनंतत्राह ॥ कर्णोहंस्यका
मणिमग्नोस्थितप्रायंहस्तप्रायंदर्शसः ॥ मेरावुदयशृंगस्थोमुनिरिदुमिबोदितम् ॥ ६ ॥ बभूवमणिराजेद्रेनतुनिश्रयवानसौ ॥ राज्येद्रा
गितिसंसातेसुदीनद्ववपामरः ॥ ७ ॥ इदंसंचितयामासमनसास्मयशालिना ॥ संप्रामापेक्षयादीर्घदुःखसंभमशालिना ॥ ८ ॥ अयंम
णिर्मणिर्नायंमणिश्चेत्तद्भवेन्नसः ॥ स्पृशामिनस्पृशाम्येनंकदाचिन्स्पृशतोवजेत् ॥ ९ ॥ नैतावतैवकालेनमर्णाद्रिःकिलसिद्ध्यति ॥ यत्ने
नजीवितानेनसिद्ध्यतीत्यागमक्रमः ॥ १० ॥ कृपणःकृणितेनाक्ष्णालोलालतलोपमम् ॥ रत्नालोकंप्रपश्यामिद्विचंद्रत्वमिवभ्रमात्
॥ ११ ॥ कुतएतावतीस्फोताभाष्यसंपन्ममागता ॥ अधुनैवयदाज्ञोमिमर्णाद्रिसर्वासिद्धिदम् ॥ १२ ॥ केचिदेवमहांतस्तेमहाभाष्याभवं
तिहि ॥ येषामल्पेनकालेनभवत्यभिमुखाःश्रियः ॥ १३ ॥ अहमल्पतपाःसाधुवराकोमानुषःकिल ॥ सिद्धयःकथमायांतिमामभाष्य
कभाजनम् ॥ १४ ॥ एवंविकल्पसंकल्पश्रिरमज्ञःपराश्रान् ॥ नमणिग्रहणेयलमकर्षीर्म्मोर्ह्यंमोहितः ॥ १५ ॥ नयदायेनलब्धव्यंत
त्याप्तोत्यसौतडा ॥ चिंतामणिरवाप्तोपिदुर्धियाहेल्योञ्जितः ॥ १६ ॥ इतितस्मिन्स्थितेयातोमणिरुडीयसिद्धयः ॥ त्यजंतित्यवमंतरं
शरोगुणमिवोञ्जितः ॥ १७ ॥ हत्वाप्राज्ञपदंपुंसःसंयांतिकिलसिद्धयः ॥ अगताःसंप्रयच्छंतिसर्वंयांत्यसहस्रलम् ॥ १८ ॥ पुमान्भूयः
क्रियायलंचक्रेरलेद्रसाधने ॥ नोद्विजंतस्वकार्येषुजनाअध्ववसायिनः ॥ १९ ॥ ददशार्थिकचद्रूपंकाचखंडमखंडितम् ॥ हसद्भिर्वचकैः
सिद्धैःपुरस्तमलक्षितैः ॥ २० ॥ अयंचिंतामणिरितिमूढस्तस्मिन्सवस्तुताम् ॥ बुबुधेमोहितोत्वज्ञोहृद्देहेमेतिपस्थति ॥ २१ ॥

पंचवशात्कृणितेनयातिसकुचिनेनाक्ष्णालोलालातकल्पितलतोपमरत्नालोकभ्रमात्प्रपश्यासि ॥ ११ ॥ भाष्यपुण्यतत्सपत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुतोनाकार्षींत
त्राह ॥ नयदेति ॥ लब्धव्ययदितिशेष ॥ १६ ॥ किमर्थमुडीयगतस्तत्राह ॥ सिद्धयस्यजतिहीति ॥ यथाभौव्याउञ्जितःशरोगुणभौव्येत्यजतितद्वत् ॥ १७ ॥ ननुत्वयासपु
रुणोव्यवहारविचक्षणइतिकथोपक्रमेउक्तस्यसाविचक्षणतामणिसिद्धिकालेकगततत्राह ॥ हत्वेति ॥ सिद्धयश्चागताःसत्यपुंसप्राज्ञपदविचक्षणतांसंप्रयच्छति ॥ असहति
असहमानेउपेक्षकेतुपुसिअलयाति अपगच्छत्यश्वसर्वेनस्पृशानमपिप्राज्ञपदविचक्षणत्वहत्वाविनाशयसयांतिकिलेत्यर्थः ॥ यथाहु ॥ नदेवाइदमादायइद्वयत्यपराधिनाम् ॥
बुद्धिनस्यापकर्षांतिनेनासौद्वयनेस्वतइति ॥ १८ ॥ १९ ॥ हसद्भिःपरिहासपरैरतएववचकैःसिद्धैःपुरस्कृतमयेस्थानितम् ॥ २० ॥ वस्तुताउपादेयताम् ॥ २१ ॥

पर ॥ विप्रपत्नधात्यास्तिस्वरश्च ॥ २३ ॥ एवमेवरायहृषण्णादीनिपिपमासजहातस्याह ॥ इतिहात ॥ कृष्ण विप्रपत्नशून्ध्य ॥ गतभायजाणानिवाच्यम् ॥ २४ ॥ नान्यथाप
 इव ॥ २५ ॥ याभापत्ककादाशेर्निष्णाकानिदिग्गाहनीका ॥ मीत्यस्यैवयासाअनुरुधाभ्युत्थयेतियाचत् ॥ २६ ॥ तस्मान्मौल्यमेवदु स्वहेतुपुरकाकालसुपसहरति ॥ इ
 रानीति ॥ श्रीत्यन्निभवेनपातिरु खानिप्रसिद्धानितानिसर्वस्वतनरात्रोरपश्चकारान्यापिकारयामरणेनभाभक्तिमीत्यपिपगमेतस्वविद्यामापदादिसहस्रभ्योपिदु र्वादर्शनात्
 अष्टौपद्युद्विपमिषरज्जुसर्पस्यलजलम् ॥ चंद्रौद्वौकुरुतेषितगतोमोहोऽमृतविपम् ॥ २७ ॥ तदग्धमणिमाडायभाक्तनीचश्रियंजही ॥ स
 र्धचितामणेरस्मात्पाप्यतेकिंघनैरिह ॥ २८ ॥ देशायमसुरवोरुसोजनेभ्यापिभिरावत ॥ किंतद्देहगतत्रायकिंनानममवधव ॥ २९ ॥
 दूरात्वायथाकामंसुखतिष्ठामिसपटा ॥ इत्याटायमणिमूढशून्यकाननमाययी ॥ २५ ॥ तन्नकाचकणेनासौतेनतामापदययी ॥ क
 ज्जलद्विरिवनिभामौल्यस्यैवागयासमा ॥ २६ ॥ दुखानिर्मौल्यविभवेनभवंतियानिनेवापदान्चजराभरणेनतानि ॥ सर्वापदाशिर
 स्सितिष्ठतिर्मौल्यमेककृष्णजनस्यवपुषामिषकशजालम् ॥ २७ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चूहालापास्थानेमणिकाचापास्था
 ननामअष्टाशीतितम सग ॥ ८८ ॥ ७४ ॥ चूहालोवाच ॥ अयेममपररन्ध्रतार्तंशृणुभूमिप ॥ परप्रबाधनबुद्ध सा
 धोसदशमात्मन ॥ १ ॥ अस्तिविध्वानेहस्तीमहायूयपयुयप ॥ आगस्त्याशुद्ध्याबुद्ध्यार्विध्वनेवोदित स्वत ॥ २ ॥ वञ्चाधिधिपमीठी
 र्धतस्याकांशनीसितौ ॥ कल्यानलशिरास्तुल्यसुमेरुन्मूलनक्षमी ॥ ३ ॥ सवद्धालाहजालेनहस्तिपेनकिलाभित ॥ मुनीद्विणेवविध्या
 द्विरुपेद्रेणववावलि ॥ ४ ॥ निवद्धोयत्रणामापशकुभादितोगज ॥ तंजगामव्यर्थाधीरोनवाभौपुरमेतियाम् ॥ ५ ॥ रिपौहस्तिपके
 दूरादपश्यतिसवारण ॥ अय समुद्रकयस्मिन्नितायदिवसत्रयम् ॥ ६ ॥
 इमपदिकथायानस्यापिसतिमौल्यदुःखसहस्रशंभाच्च ॥ आत सबापथारिरसिमील्यमेवैकतिष्ठति ॥ यथाजनस्यसर्वस्यारिरसिकृष्णकेथाजालमिष्टमिद्वित्यथ ॥ २७ ॥
 दुर्निर्वासिष्ठम तास्यंप्रकाशेति० पू० आगशीतितमःशग ॥ ८८ ॥ बुद्धार्थव्यगर्णैर्द्वस्यप्राप्तिच्छिन्नापिपथनम् ॥ अनिघतोरिपुषामरागात्प्रातोषवर्णयेत् ॥ १ ॥ अथहस्तिका
 स्थानमपिनिरशनमतसहस्रिष्यद्वित्याह ॥ अथेति ॥ हस्तितमास्थानम् ॥ आस्तनसससदराग ॥ १ ॥ आगस्त्यस्येयमागस्तीतया ॥ सूयतिव्येतिपलोप ॥ चिरस्याप्रापरि
 पालनाच्छुद्धयाप्रसन्नयाआनुपहृष्ट्यार्धेन्येनस्तन्धाकनोन्वतरेणेति प्राहुर्गर्तहवेत्युवाचा ॥ २ ॥ अहस्त्यार्धेषीज्यालेहवविषमीतीत्यौ ॥ ३ ॥ लोहमयेनजालेन ॥ नु
 न्निद्विष्यभागस्तन ॥ ४ ॥ यंपणानियषणाम् ॥ कदाप्यसमाहितत्वादेतीकिंकल्याणनेवैअपुर्णैररात्रौदिसमानमिपुरयाभ्ययामतिताम् ॥ ५ ॥ समुद्रकेजालसपुट ॥ ६ ॥

१ इत्याजनासेनधाकनान्तरेपणत्यर्थ

किंकिणीनामिवकाणं ध्वनिम् ॥ ७ ॥ स्वर्गस्यामरावत्याअर्गलंकाटाविव्केभम् ॥ असुरोवतिरिव ॥ ८ ॥ रिपुर्हस्तिपकः ॥ ९ ॥ नालतरोस्तालनरुमा रुक्षततस्तस्यहस्ति
 नोर्मुक्षिपपात ॥ यथाबलियज्ञेपदत्रयमिनाभुवप्रतिशुश्रमथमेनपदेनभुवंद्वितीयेनस्वर्गमतिकमतस्तृतीयपादपूर्येमेरो सकाशाद्वलेर्मुक्षिपपाततद्वदित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ क
 रुणादयाम् ॥ १२ ॥ इतिकलयश्चिनयन्सन् ॥ १३ ॥ निगड्व्यूहशुखलाजालम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वस्थोदेहोधीश्रयस्यतथाविधः सन् ॥ १६ ॥ भेदरिरि पादादिजगम्
 वेदान्निगडनिर्भेदयत्नवान्प्रमत्तगजः ॥ चकारकिंकिणीकाणंमुखोद्घातैरथान्यदा ॥ ७ ॥ दंताभ्यांयत्नतस्ताभ्यांमुहूर्तद्वितयेनसः ॥ वभं
 जशुखलाजालंस्वर्गालमिवासुरः ॥ ८ ॥ तंतस्यनिगडव्यूहमपश्यदूरोरिपुः ॥ बलेःस्वर्गावदलनंहरिर्भूरुतलादिव ॥ ९ ॥ तस्यविच्छि
 न्प्रशास्यमूर्धितालतरोरिपुः ॥ पपातकमतःस्वर्गहरिर्मरोर्वलरिव ॥ १० ॥ सपतन्पादपद्माभ्यामप्राप्यकरिणःशिरः ॥ पपातोव्याफलं
 पकंवाताहतमिवाकुलः ॥ ११ ॥ तंपुरःपतितद्वह्यामहेभःकरुणांयथौ ॥ स्फुरत्स्फारगुणाःसंतःसंतिथिर्भगतावपि ॥ १२ ॥ पतितदलया
 मीतिकिनाममपौरुषम् ॥ वारणापीतिकलयन्नजघानसतरिपुम् ॥ १३ ॥ केवलंनिगडव्यूहंविदायांभिजगामह ॥ विततंसेतुमुत्सा
 र्थंविपुलौघइवांभसः ॥ १४ ॥ दयामाश्रित्यमातंगोभंक्ताजालंजगामह ॥ विदार्यमेघसंपातनभसीवदिवाकरः ॥ १५ ॥ गतेगजसमु
 तस्योहस्तिपःस्वस्थदेहधीः ॥ गजेनैवसमंतस्यव्यथादूरतरंगता ॥ १६ ॥ प्रोच्चलत्तालशिरवरान्स्तथापतितोपिसन् ॥ नभेदमापदुर्भेदा
 मन्धेदहादुरालनानाम् ॥ १७ ॥ वर्धतेप्रावृषीवाभ्रंक्रुकार्येष्वसतांबलम् ॥ आसीदधिकमुत्साहीसचचक्रमणोतदा ॥ १८ ॥ वारणारिरसि
 द्वांगोगतेभादुःखमायथौ ॥ आगत्यापगतार्थनिधानइववर्धनः ॥ १९ ॥ सोन्वियेषगजंयत्ताहुल्मकांतरितंवन ॥ पयोदापिंहितंभो
 कुरादुरिंदुमिवांबरे ॥ २० ॥ चिरेणालभतेभेद्रंकस्मिंश्चित्काननेस्थितम् ॥ विश्रांतंततरुतलेसमरादिवनिर्गतम् ॥ २१ ॥ अथयन्नस्थि
 तानागस्तन्नदधनक्षमम् ॥ परथाराजसामध्यागजलंपटभूमया ॥ २२ ॥ सखातवलयंचक्रेहस्तिपःकाननेभितः ॥ सर्वदिक्कविधिर्भू
 मौस्समुद्रवलधंयथा ॥ २३ ॥ उपर्यस्यगद्यद्वाललतौघेनसतंशठः ॥ शून्यतातंतुजालेनशरकालइवांबरम् ॥ २४ ॥ दिनैःकतिपरैरेववा
 रणांविहरन्वने ॥ तस्मिन्निपतितःखातेशुष्काध्याविवपर्वतः ॥ २५ ॥ व्रजनंप्याहृतौकूपेपातालतलभीपणे ॥ खातशुष्काब्ध्यधोभागो
 गजरलसमुद्रके ॥ २६ ॥

॥ १७ ॥ चक्रमणेष्यांचलने ॥ १८ ॥ नसिद्धेअग्रेस्वप्रयुक्तोपायौयस्य ॥ अतएवगतेभः ॥ १९ ॥ पयोदैर्पिंहितल्लन्नम्
 ॥ २० ॥ २१ ॥ तत्रसन्निधौ ॥ गजेल्पदानामासकजनानांभूभावाहुल्ययस्यातथाविधयाराजप्रयुक्तयाखतसामभया ॥ २२ ॥ विधिःस्रष्टा ॥ २३ ॥ शठोवचकः ॥ शून्यता
 पिधायकतनुजालप्रयेणशुभाथपदलेनशरकालोवरमिवतरवातमुपरिबाललताजालेनास्थगयतआच्छादितवान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ पर्याकृतौवलयाकारेनस्मिन्कूपेखानशु
 ष्काब्ध्यधोभागोव्रजनपिसगजःइतिअनयारीत्यागजरलसमुद्रकेभूयोददंबद्वःसन्नयापितिष्ठतीतिप्रेरणान्वयः ॥ २६ ॥

अहंमतिरभिमानरूपाअविद्या ॥ मृष्टाअखिलाअभनीहारादिकलकायेतशारदानिलेन ॥ १० ॥ अहंमतिपरित्यागेपरिशिष्टःपूर्णांदात्मापरमपुरुषार्थःस्वतएवद्विदिक्षा
 रंस्फुरतीतिसर्वस्यागएवमोक्ष पर्यवसितपरमानदश्रितामणिर्नतुष्टाभेतदुपेक्षान्यदन्वेषितव्यमित्याशयेनाह ॥ मनोमात्रेदिति ॥ त्वनुत्यक्त्याभिमानपरिशेषान्यागास्यागविक
 ह्यरादतद्वृत्तिनपूर्णनाप्राप्तइत्याह ॥ त्यागास्यागविकल्पैरिति ॥ ११ ॥ विकल्पवशादेवप्रामेपिसर्वत्यागेअविश्वासस्तवाभूदित्याह ॥ नायमिति ॥ १२ ॥ इतिचिन्तयासकल्प
 महणोचिरद्विगतेसतिसतेसर्वत्याग प्रोड्डीयगतः ॥ १३ ॥ याश्रितामपिआईषदपिदृष्टगोतिस्वीकरोति ॥ १४ ॥ चिन्तस्यागएवमुख्य सर्वत्यागिश्रितायानुसत्याचिन्तदुस्त्यजति
 नेनतुसकल्पद्वाराजगदेवमगृहीतमिनिनकस्यापित्यागस्तेप्रतिष्ठितइत्याशयेनाह ॥ चिन्तैवेतिह्याभ्याम ॥ १५ ॥ १६ ॥ मामविहगम कपोतादि ॥ १७ ॥ सर्वत्यागस्यफलति
 केवलसर्वसंत्यागेशेषिताहंमतिस्त्वया ॥ मृष्टाखिलकलंकेनस्वसत्तेवानिलेनरे ॥ १० ॥ मनोमात्रेददस्यकेजगदायातिपूर्णाताम् ॥
 त्यागात्यागविकल्पैस्त्वंभंभादैरिवाहतः ॥ ११ ॥ नायंसपरमानंदःसर्वत्यागोमहोदयः ॥ कोप्युच्चैरन्यएवासौचिरसाध्योमहानिति
 ॥ १२ ॥ चिन्तयेतिगतेदृदिसंकल्पग्रहणेशनैः ॥ वात्ययेववनस्पदत्यागःप्रोड्डीयतेगतः ॥ १३ ॥ त्यागितास्यालुकुतस्तस्यचिन्तामप्याह
 णोतियः ॥ पवनस्पंदयुक्तस्यनिःस्पंदत्वंकुतसरोः ॥ १४ ॥ चिन्तैवचित्तमित्याहुःसंकल्पेतरनामकम् ॥ तस्यामेवस्फुरंत्यांनुचिन्तत्यक्तकथं
 भवेत् ॥ १५ ॥ चित्तोचित्तागृहीतेतुच्चिजगज्जालकेक्षणान् ॥ कथमासाद्यतेसाधोसर्वत्यागोनिरंजनः ॥ १६ ॥ संकल्पग्रहणेनांतस्यागः
 प्रोड्डीयतेगतः ॥ शब्दसंश्रवणनांगयथाग्रामविहंगमः ॥ १७ ॥ निश्चितत्वंपरं सर्वत्यागआदायतेगतः ॥ आमंश्यापूजितोजंतुःसदुःखं
 नकरोतिकिम् ॥ १८ ॥ सर्वत्यागमणावेवंगतेकमललोचन ॥ तपःकाचमणिर्दृष्टस्त्वयासंकल्पचक्षुषा ॥ १९ ॥ त्वयातीस्मिस्तपस्येवदुः
 खेददृष्टभ्रमादिते ॥ ग्राह्यैकभावनानवद्वाजलेदौशशिनोपया ॥ २० ॥ अवाप्तनमनासक्त्याकृतानंतासवासना ॥ आद्यतमध्यविषमाहुः
 स्वायैवतपःक्रिया ॥ २१ ॥ अमितानंदमुत्सज्यसुसाध्यःप्रवर्तते ॥ मितेवस्तुनिदुःसाध्येस्वात्महासशठःस्मृतः ॥ २२ ॥ सर्वत्यागंसमा
 रभ्यनचैषसाधितस्त्वया ॥ तथादुःखैकताज्ञानवद्भवनवसद्यनि ॥ २३ ॥ राज्यबंधादिनिष्क्रम्यप्रसरदुःखपूरितात् ॥ वनवासाभिधैरसा
 धोचद्दोसिदृढबंधनैः ॥ २४ ॥

श्रितत्वत्यागेनापगच्छतानीतमिबेत्सुखेक्षते ॥ निश्चितत्वमिति ॥ पूज्यस्यानिमित्रितस्याथपूजनेदक्षाय्यरादावनर्थःप्रसिद्ध किपुन प्रार्थनासहस्रैरागतस्यापूजनेइत्याशयेनाह ॥
 आमंश्येति ॥ १८ ॥ ततःकोसौकाचत्वदोयोमयामणिबुद्ध्यागृहीतस्माह ॥ तपइति ॥ १९ ॥ इत्थहेतुत्याहु खेपास्यमित्येवभावनानदृढनिश्चयः ॥ जलेदौप्रतिविवचद्रेसत्यशरीरा
 नोभावनेवबद्धेत्यर्थः ॥ २० ॥ पूर्वमवासनयथास्यानयाअनासक्त्यासर्वत्यागमुपक्रम्यप्रश्नादततासवासनातपःक्रियाकृतासाचदृथा ॥ गृहधनदारादित्यागादादौविषमाअतेफ
 लासंगविषयामध्येवनवासशीतवातादिसहनद्विषमेतिदुःखायैवेत्यर्थः ॥ २१ ॥ अमितत्मानदसुसाध्यचसर्वत्यागमुत्सज्यमितेदुःसाध्येचतपआदिवस्तुनियःप्रवर्ततेसशठ अमि
 तात्सत्वरूपविधातित्वत्स्वात्सहेत्यर्थः ॥ २२ ॥ वनसद्यनितयावर्णितप्रकारतपोदुःखैस्तेदेकताप्रयोजकाज्ञानेनचबद्धेनत्वयाएषमाकृसमारब्ध सर्वत्यागोनिसाधितः ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ १ ३ ॥ क्षन्तं शिथिलीभूतमपि मनस्य गस्तत्त्वज्ञानेन निर्मनस्कता तच्छ्रेणमहासितानि हतदानी भवते चूडालोक्तिश्रवणात्त्वबोधो धावसरो भूदिति भावः ॥ १ ४ ॥ तेन त्वदुपेक्षिता
 ज्ञानेन ॥ १ ५ ॥ राज्यत्यागविधौ तदैव तथागतपतिमज्ञानयथायातपि व्यस्तत्तदैव क्षयगतसत्त्वानप स्वातपत्तेन तद्विप्यदित्यर्थः ॥ १ ६ ॥ सरवातवल्यचक्रे इत्युक्ते स्तात्पर्यमाह ॥
 यदिति ॥ १ ७ ॥ परयाराजसामस्यागजलपटभूमयेत्यनोकाराजसामपीरफुटयति ॥ यातस्येति ॥ तस्य गजरेर्हस्तिपकस्य राजप्रयुक्तार्थाः स्वातसामपीसपथाउक्तासातुअव
 ज्ञानविचारानादरस्तच्छ्रेणस्य हस्तिपकनृपते अभ्यन्तरिणो अतरगैश्वर्यभूता ॥ चित्तैवस्य विवेकम्यसर्वस्वमिति भावः ॥ १ ८ ॥ हेसाधोत्वमगजोपिसन्नयमुक्तविवेकसंपन्नो ग
 जेद्रः अनेन ज्ञानलक्षणेन वैरिणा अभिन स्वाते रसानिक्षिप्तः ॥ १ ९ ॥ उपर्यस्थगयद्वाल्लतौ घेन सतरशदस्य स्यातात्पर्यरफुटयति ॥ यदिति ॥ सज्जनदन्तिभिः शान्तिशाल्यादिगुणै सा
 धुजनसमागेश्वर्यदं पदावतम ॥ २ ० ॥ इति भूयादृढबद्धस्तेन हस्तिपकनसः ॥ तिष्ठत्यधापि दु र्वेन भूयसा नियथावलिरस्युपसहारस्यनात्पर्यवर्णयन्नुपसहरति ॥ इत्यथाधीति ॥ २ १ ॥ उ
 भोगौ घेन नमुमुकेपतस्य ज्ञानसंस्थितिः ॥ पादपेक्रकचच्छिन्ने कुलायस्तद्गतो यथा ॥ १ ३ ॥ यदावनंप्रयातस्त्वं तदा ज्ञानं क्षतं वया ॥ पति
 तंसन्ननिहतं मनस्य गमहासिता ॥ १ ४ ॥ तेन भूयः समुत्थाय स्मृत्वा परिभवं कृतम् ॥ तपःप्रपंचखातेस्मिन् गहनेत्वं नियोजितः ॥ १ ५ ॥ तद्
 वापातयिष्यस्त्वं यद्यज्ञानं तथागतम् ॥ राज्यत्यागविधौ तत्त्वांनहनिष्यक्षयंगतम् ॥ १ ६ ॥ यत्स्वातवल्यसत्तेन वैरिणा हस्तिनः कृतः ॥ तत्त
 पोटुः खमखिलमज्ञानेन तवार्पितम् ॥ १ ७ ॥ यातस्य राजराजश्रीगंजारेर्दृपसत्तम ॥ सात्वज्ज्ञाननृपते श्रितं अभ्यंतरसारिणी ॥ १ ८ ॥ त्वं
 गजेद्रस्त्वयं साधो दीर्घवने गजोपिसन ॥ अज्ञानवैरिणा तेन निक्षिप्तसत्तसाभितः ॥ १ ९ ॥ यत्स्वातवल्योवाललताभिरवगुंठितः ॥ आवृतं
 तत्तपोटुः खमीपस्य ज्ञानदन्तिभिः ॥ २ ० ॥ इत्यथापितपः स्वाते दुःखेत्यास्मिन्स्युदारुण ॥ स्थितोसि पातालतले नृपवद्भो यथावलिः ॥ २ १ ॥ ग
 जस्त्वमाशानि गडानि वैरीमोहो निखातः पुनरुग्रबंधः ॥ महातलं विध्य उदंत इत्थं त्वदीय उक्तः कुरुयत्करोपि ॥ २ २ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०
 मो० नि० पू० चू० हस्तिकारख्यानतात्पर्यविवरणं नामैकनवतितमः सर्गः ॥ १ ९ ॥ ॥ १५ ॥ चूडालोवाच ॥ यदूक्तं नयशालिन्या तथा
 विदितवेद्यथा ॥ तदा चूडालयाज्ञानं तत्कस्मान्नो ररो कृतम् ॥ १ ॥ साहितत्वविदां मुख्याय यद्दत्तं किं करोति च ॥ तत्सर्वसत्यमेवांगतदनुषुय
 मादरात् ॥ २ ॥ अथ चेद्भवन्तं तस्यास्त्वयाननुष्ठितं नृप ॥ तत्सर्वसंपरित्यागः कस्मान्न निपुणो कृतः ॥ ३ ॥ क मनुक्तचपिहीकृत्याह ॥ गजदिति ॥
 लगजा ॥ आशास्तवनिगडानि ॥ मोहो वैरीहस्तिपक ॥ उपेतपसिनिर्बंधपवनित्वातः ॥ महातलं विध्यः ॥ इत्थं त्वदीय उदंतो वृत्तांतो मया हस्तिकारख्यानोक्तः ॥ एवंपरिज्ञायतपरस्वा
 तदुद्रस्य तस्य रिपो नारायणयत्करोपि तत्कुरुमाविलंबस्येत्यर्थः ॥ २ २ ॥ ॥ इति श्रोत्रांता ० ता ० नि ० पू ० एकनवतितमः सर्गः ॥ १ ९ ॥ ॥ १५ ॥ इह कुभवचः श्रुत्वा सर्वस्यागपरो नृप ॥
 त्यक्त्वा वनादि वद्भौ स्य सर्वं भाहमदीदृशत् ॥ १ ॥ यदा त्ववनप्रस्थितस्तदैवाज्ञानपतितसन्ननिहंतमिति त्ययो क्ततदा नार्नामममनस्य गोपाय केनोपदिष्टो यो मयां पेशित इति राजशकां
 वितर्कयती चूडालोवाच ॥ यदुक्तमिति ॥ १ ॥ तस्या अतत्त्वविच्छादनवादिनीत्वादिशकावापयति ॥ साहीति ॥ अनुष्ठयमभूदतिशेषः ॥ २ ॥ यदि आत्मवृद्ध्या चिरं जीवितुं रुदुद्ध्या
 विशेषतः पन्बुद्धिर्विनाशाय लीबुद्धिः प्रलयकरोति वचनात्सो बुद्धिमुपेक्ष्यात्स बुद्धिनिश्रितसर्वस्यागमेव वद्भमस्यास्ताही स एव त्वया कृतो न स्थिरो कृत इत्याह ॥ अथ चेदिति ॥ ३ ॥

राज्यादिपरित्यागाद्यप्य सिद्ध सधपरित्याग प्राप्तेसाध्यस्तव स्वर्धकृतजगद्भृतिर्विधास्तान्दोदयस्तदेतित्थैवोक्तम् नञ्मयात्पकाराज्यादिपुन स्वीकृतम् तत्कथमयासध
 त्यागतानिपूर्णाकृतदतिरित्स्विध्वज पूच्छति ॥ राज्यमिति ॥ ४ ॥ केवलसर्वसत्यागरोचिताद्वृत्तित्त्वयेतिमयापाशुक्तमेवास्त्योत्तरम् विवेकाप्राधाररजसौतमतिपन्नस्तद्वयवनाश्रम
 कुशकमदन्तारिपरिषदशेषादिनि शयत्याजितेकषाधिककथाप्याहकारार्थपरित्यज्यपूर्णोभाषिष्यदीनिमन्यमानाशरीरैस्तदुद्दिष्टविश्वरमवतारयर्गीगुण्ठाभासधियैश्चधृष्टालोधा
 ष ॥ धनमिति ॥ यत्सर्वविषयैर्धनरत्यागसर्वस्याग सिद्ध्या नञ्शराज्यादयस्तत्सर्वमिधन सर्वथा ॥ अहकारोद्विराज्यादिकथमतिकथयस्तत्सामितोमन्यतेनत्याग्नेतिप्राप्तप्रा
 षायसर्वत्यागसमसिद्धदतिभाषया ॥ यथाहकारोतदाराम्यारोधात्ताराभ्यादित्सामितोमतिपन्नस्युप्येतरहितरयागोद्वेषराज्यादित्यागिसिद्ध्योन्नाभ्यथा सचत्वयानत्यक्तदत्त्वा
 ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ राज्यत्यक्तशुद्धस्य कदेशस्य कस्तथाविध ॥ दारास्त्य कालयाप्यगसर्वत्यागोर्निकृत ॥ १५ ॥ ॥ श्रुद्धालोवाच ॥
 धनदाराराज्यभूमिभृद्वन्वेषाधवा ॥ इतिसर्वनतेराजन्सर्वत्यागोहिकस्तव ॥ ५ ॥ तवास्त्यवापरित्यक्त संवस्माद्रागउत्तम ॥
 तपरित्यज्यनि शेषमायास्यसिधिशोकताम् ॥ ६ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ राज्यचेन्ममनोसर्वतस्तसर्ववनमेवमे ॥ शैलदक्षादिशु
 न्मावगतद्व्यन्तरयजास्यहम् ॥ ७ ॥ ॥ श्रावसिषुउवाच ॥ इतिरामवदन्नेवकुम्भवाक्यप्रणोदित ॥ निमेषातरमात्रेणवशीवीरशि
 खिध्वज ॥ ८ ॥ प्रमभाजवनास्थानोत्तर सुहृद्वनिश्रय ॥ प्रावदोपस्तदगतांरजालेखामिवात्मना ॥ ९ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥
 सवस्त्रिविनश्रभाद्विपिनाटपिवात्मना ॥ परित्यकामयानुनपरित्याग स्थितोमम ॥ १० ॥ ॥ कुभउवाच ॥ अद्वैतद्वनश्रभ्रमलि
 तपाटपुस्यतम् ॥ इत्यादितवनेसर्वसवत्याग कथतव ॥ ११ ॥ तवास्त्यवापरित्यक्तसर्वस्माद्रागउत्तम ॥ तपरित्यज्यनि शेषपरामा
 यास्यशोकताम् ॥ १२ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ एतच्चैन्ममनोसर्वतस्तसर्वस्वाश्रमोमम ॥ वापीस्थलोदजपुतस्तमेवाशुत्यजास्यहम्
 ॥ १३ ॥ ॥ श्रावसिषुउवाच ॥ इतिरामवदन्नेवकुम्भवाक्यप्रणोदित ॥ निमेषयानमात्रेणवशीवीर शिखिध्वज ॥ १४ ॥ प्रमभाजा
 श्रमास्त्यातंसविदधुशुद्धयाद्वटि ॥ सुररतिस्फुरणेनैवरोलेखाभिवाहित ॥ १५ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ सवस्त्रोदजवृत्कदाह्रास
 नास्त्राश्रमादपि ॥ परित्यकामयानुनसवत्याग स्थितोमम ॥ १६ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ सवस्त्रोदजवृत्कदाह्रास
 चिन्ततेमर्वसवत्याग कृतस्तव १ ७ ॥ तवास्त्यन्योपरित्यक्तसवस्त्राद्रागउत्तम ॥ तपरित्यज्यनि शेषपरामायास्यशोकताम् ॥ १८ ॥
 शयनाद्वान्नेति ॥ एतकारयमपतिपयमान पूर्वपरित्यक्तत्वेदेवराज्यादीनोद्वेषादीनास्तीतिनत्यागाहृता शैलदक्षादीनीतिवार्नीपरिषद्गान्तरस्यागमररणतपस
 पत्यागविद्वित्यस्याशयदतिमन्यमान शिखिध्वजउवाच ॥ एवमपेपरिषदास्तार्यभेदमकसा ॥ १७ ॥ ॥ प्रावदोपोषार्थप्रवाह ॥ रजालेखोपशुगजिभिव ॥ १८ ॥
 सनाममतापरित्यकानतममत्याग स्थितस्यपन् ॥ १ ९ ॥ १ २ ॥ २ ॥ त्यागाद्गानावित्तनोसधमिस्यस्तुमानमनयापित्तथाप्रमद्वडाभाक्तयसर्वत्याग सिद्धदतिमाभा
 ह्विमन्यमान शिखिध्वजउवाच ॥ एतच्चैविति ॥ अथार्थकपुष्करा ॥ १ २ ॥ १ २ ॥ आश्रमभ्रान्त्यात्मवतीधनवार्ज ॥ १ २ ॥ १ २ ॥ कुभारायोराजारायध्वपारवत् ॥ १ २ ॥ १ २ ॥

कृशानिभित्तय ॥ अत्याकुटीकुटीर ॥ १९ ॥ विष्टरादासनात् ॥ वक्षसासनयोर्विष्टरइतिषत्वम् ॥ अवदातात्माशुद्धचित्त ॥ २० ॥ अंशुमान्स्वर्य स्वस्यस्वन्दनेरर्थेइवासने
 आलोकयन्नेवस्थितदतिशेष ॥ २१ ॥ २२ ॥ अधिभू समुद्रोदरनिष्प्रभूमिरन्तभुवद्यटिनयादिवारियथाएकत्रानयतितद्वत् ॥ २३ ॥ करैःकिरणैःसंचारवान्स्क्रातोर्को
 यथास्यंकातशिलास्थानपावकज्वालयतितद्वत् ॥ अणौज्वलेरकर्मकत्वाणौकर्तुःपावकस्यकर्मता ॥ आंदोपस्करस्यापितफलभस्मीभावाश्रयत्वात्कर्मताविक्षिता ॥ ज्व
 लेष्वैलविकल्पादुपधाद्गत्वाभाव ॥ २४ ॥ विवेशशुभस्यामितिशेष ॥ व्यसिकामन्वतरसधिप्रलयस्तत्रयथारवि स्वयदीपितेभौजगद्भुत्वामेरुशुभेउपविशतितद्वत् ॥ २५ ॥ इ
 दानीमक्षमालास्यक्तुकाम कतोपकारविस्मरणदोषपरिहरस्तामाह ॥ एतावंतमितिद्वाभ्याम् ॥ हेपतित्रियेस्वामिभक्तेनजातपरश्वेनेनस्यार्थसाधनबुद्धेर्भेदउच्छेदोयस्यतथावि
 श्रिखिध्वजउवाच ॥ एतच्चेन्ममनोसर्वतत्सर्वभाजनादिभे ॥ चर्मकुड्यकुटीरादिनत्तावत्संस्त्यजाम्यहम् ॥ १९ ॥ श्रीवासिष्ठुउवाच ॥
 इत्युक्तासमस्तस्थावविक्षुब्धमतिशामी ॥ विष्टरादवदातात्माशुगादिवशरहनः ॥ २० ॥ कुंभस्वालोकायनेवतत्क्रियाःसास्मितःस्वय
 म् ॥ आसनेलोककार्येषुस्वस्यंदनइवांशुमान् ॥ २१ ॥ यत्करोतिकरोत्वेतदस्यैतत्पावनंपरम् ॥ इतितूष्णींस्थितःकुंभःशिरिध्वजमवै
 क्षत ॥ २२ ॥ शिरिध्वजस्तुतत्सर्वभांदोपस्करमाश्रमात् ॥ एकत्रैवानयामसभुवोवार्थद्विभूरिव ॥ २३ ॥ तत्संस्थाप्यंधनैःशुष्कज्वा
 लयामासपावकम् ॥ करैःसंचारवानकैःसूर्यकांतपदंयथा ॥ २४ ॥ भांदोपस्करजालंतदप्रौत्स्यकाविवेशसः ॥ ध्वंसिकायांजगद्भुत्वा
 मेरुशुभेयथारविः ॥ २५ ॥ एतावंतंमयाकालंवृत्तायत्वंपतिप्रिये ॥ अजातबुद्धिभेदनतेनैवकृतमस्तुते ॥ २६ ॥ भांतौतुविनिवर्तिन्यां
 नाधुनोपकरोपिमाम् ॥ मंत्राटव्यांचिरंभांतंवल्लतंकार्यवर्त्मसु ॥ २७ ॥ इष्टानिधर्मस्थानानिविश्राम्याभ्यधुनासारि ॥ इत्यक्षमालांज्व
 लनचिक्षेपोकाशिरिध्वजः ॥ २८ ॥ कल्यांताग्नाविवद्योमतारालीपवनोमलाम् ॥ मयानरशुणेणत्वांचिरंवनशुगाच्च्युतम् ॥ २९ ॥ अ
 वोधेनयुतंवृस्यामिदमेवशुगाजिन ॥ इदानीगच्छतुच्छायपंधानःसंतुतेशिवाः ॥ ३० ॥ वाक्त्रिनाव्योमतंगच्छसतरंव्योमतेसमम् ॥ तद्वृ
 स्यंगाकराभ्यांसुधुत्वाचर्मजिह्वादिति ॥ ३१ ॥
 धेनमयात्वयत्एतावतकालवृत्तापरिवर्तनश्रमप्रापितानैवतेतवमत्सेवनकृतपर्याप्तमस्तु ॥ ३६ ॥ अधुनानुतपोजपादिकर्तव्यताभांतौविनिवर्तिन्यामपगतायासत्यामानोप
 करोपिअतोन्वाश्रमेणयोजयाभीतिविश्राम्येत्स्यर्थ ॥ अहमपित्वयासहजपभ्येणनानामत्राटवीषुभात संप्रतिविश्रामिव्यामीत्याह ॥ मन्त्राटव्यामिति ॥ कार्यवर्त्मसुक्रिया
 साभ्यशुद्धसिद्धिर्माणेषुविल्लनभातम् ॥ ३७ ॥ धर्मस्थानानितपोवनसिद्धिक्षेजादीनि ॥ ३८ ॥ यथापवनकल्यांताग्नेव्योभ्रस्तारालीनक्षत्रमालाक्षिपतितद्वत् ॥ अनेनाक्षमाला
 स्फाटिकीतिगम्यते ॥ शुगाजिनप्रत्याह ॥ मयेति ॥ ३९ ॥ वृत्त्याकुशासने ॥ इदमेवतपोपकृतमस्त्वितिशेषः ॥ तुच्छायमूलकारणभायात्स आवाय ॥ पंधानःअवांतरकारणप
 विल्लयलक्षणांमार्ग ॥ ३० ॥ सतारव्योमतेसमिदमस्त्यापृषतस्यनच्चर्मशुद्धिर्बुद्धिचरमितिगम्यते ॥ तस्यद्विसतारव्योमतायासिरनुत्तुवैवेति ॥ ३१ ॥

दृव्योपकरणेर्दहंस्यकुकाः शिखिध्वजः ॥ विनिवार्यांत्रकुंभेनचित्तत्यागायवो ध्यते ॥ १ ॥ स्वेनमनसाद्यथामतासंकल्पेनकल्पितंसमर्थात्तत्कुटीरूपं वृणमंदिरे ॥ १ ॥
 पिठरशरावकुशकाष्ठसचयादियत्किंचिदभवत्तत्सर्वदाहेत्यादिपरेणान्वयः ॥ २ ॥ स्वस्यवसनवल्कलम् ॥ मुज्यतेयस्मिस्तद्भोजनंपत्रपुटकाद्यपि ॥ ३ ॥ पूर्वदृष्टापश्चान्नटा
 अदर्शनपामाजनस्थितिर्यत्र ॥ पूर्वकालेति समासः ॥ ४ ॥ तद्देवोपपादयति ॥ आश्रमादिति ॥ ५ ॥ केवलाकृतिर्देहमात्रावशिष्टः ॥ ६ ॥ वासनांममताम् ॥ तत्रसर्वोपकर
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अथोत्थापदाहासौशुष्कतत्पुणमंदिरे ॥ अज्ञेनस्वेनमनसाद्यथासंकल्पकल्पितम् ॥ १ ॥ शिष्टंयत्किंचिदभव
 तत्सर्वंशिखिध्वजः ॥ असंरब्धमनामौनीक्रमेणसमयाधिया ॥ २ ॥ ददाहचसचिक्षेपतत्याजचवभंजवा ॥ भांडजातंस्ववसनंभो
 जनाद्यपितुष्टवत् ॥ ३ ॥ सबभूवाश्रमस्तस्यदृष्टनष्टजनस्थितिः ॥ वीरभद्रवलयध्वस्तदक्षयज्ञाश्रमोपमः ॥ ४ ॥ आश्रमान्नेमृगणास्य
 करोमंथमुद्ययुः ॥ साग्निदाहात्पुरवराद्गीतभीतजनाइव ॥ ५ ॥ भांडजातं दहत्यद्रौसहशुष्कधनेनतत् ॥ केवलाकृतिरसोहस्तुष्टिमानाहभू
 पतिः ॥ ६ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ वासनांतत्रसंत्यज्यसर्वंत्यागीस्थितोत्सहम् ॥ अहोनुचिरकालेनदेवपुत्रप्रबोधितः ॥ ७ ॥ संपन्नः
 केवलःशुद्धःसुखेनोद्बोधवानहम् ॥ किंनामकिलवस्वेतद्भवेत्सांकल्पिकक्रमम् ॥ ८ ॥ यावद्यावत्प्रहीयंतेविधिधाबंधहेतवः ॥ तावत्तावत्स
 मायातिपरमांनिर्दतिमनः ॥ ९ ॥ शाभ्यामिपरिनिर्वांसिखितोस्मिजयाम्यहम् ॥ विबंधाःप्रक्षयंयाताःसर्वंत्यागोमयाकृतः ॥ १० ॥ दिगं
 बरोदिकसदनोदिकसमोयमहंस्थितः ॥ देवपुत्रमहात्यागात्किमत्यदवशिष्यते ॥ ११ ॥ कुंभउवाच ॥ सर्वमेवनसंत्यक्तंत्वयारजा
 नशिखिध्वज ॥ सर्वत्यागपरानंदमासुधाभिनयंकुरु ॥ १२ ॥ तवास्त्येवापरित्यक्तःसर्वस्माद्भागउत्तमः ॥ यंपरित्यज्यनिःशेषंपरामा
 यास्यशोकताम् ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिश्रुतवतातेनकिंचित्सांचित्यभूभृता ॥ इदमुक्तंमहाबाहोरामराजीवल्लोचन ॥ १४ ॥
 शिखिध्वजउवाच ॥ इंद्रियव्यालसंघातोरकमांसमयाकृतिः ॥ शिष्यतेसर्वसंत्यागोदेहोमदेवतात्मज ॥ १५ ॥ तदुत्थापयपुनर्दहंभृगुपा
 तादविघ्नतः ॥ विनाशात्मकतांतीत्यासर्वंत्यागीभवाभ्यहम् ॥ १६ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वादेहमग्रस्थेभ्यभ्रैत्यकुमसौजवान् ॥
 करोतिपावदुत्थानंतावकुंभोप्युवाचह ॥ १७ ॥

णे ॥ प्रबोधितस्त्वयतिशेषः ॥ ७ ॥ साकल्पिकोममतासकल्पप्रयुक्तः सप्रहक्रमांयस्यतथाविधमेतदुपकरणजातकिनामनकिंचित्सारभूतमुपादानार्हमित्यर्थः ॥ ८ ॥ तस्याग
 सुखमभिनयन्नाह ॥ यावद्यावदिति ॥ ९ ॥ विधिधाबंधावधेत्तत्रोविषयाः ॥ १० ॥ ११ ॥ बाह्योपकरणत्यागमात्रेणभ्रात्यावालस्येवतस्यसर्वत्यागसुरवाभिनयमसहमानः
 कुंभउवाच ॥ सर्वमेवेति ॥ अभिनयव्यंजकचेष्टाविशेषम् ॥ १२ ॥ तवेत्यादिप्राग्वत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ श्वभेभृगौ ॥ १७ ॥

निरागस्तनिराधपथ ॥ महादेतुर्गो ॥ गर्भकस्तवकम् ॥ १८ ॥ निरागस्तगोभवदर्यापि ॥ अहम्नि ॥ तवअपराधइतिशेष ॥ १९ ॥ २० ॥ यस्यापराधसमन्यदर्यापिना
क्षोभयतीति ॥ सपरमिपहाहोरका ॥ २१ ॥ ननुसुखदुःखोद्वेगस्थानत्वानुसूयारीरानापराधितभाह ॥ सुखेति ॥ भूत्याउस्यस्तिस्थानताभाभेण ॥ तत्रदृष्टतभाह ॥ नेति ॥
यथाकल्हलर्वातुर्दोषात्सदीकलादिपतेसतिनतदाभिभाभ्यासाअपराधधारणभवति ॥ २२ ॥ यत्सुकरत्वात्तदुषफलानाशिरत्सुखानांपुण्याणांअलान्तानकुरेतेइति
सपराधरापी नठनासाधुनाकिकमपराद्वतहरेहेनापिसाधुनात्मन किमपराद्वमित्यर्थम् ॥ २३ ॥ इयस्यावसर्गस्यागपुनरधिकारिहरीर्त्न्येनज्ञानदीर्त्न्याद्विषभोदुःसाधरुषसप
कुप्तउवाच ॥ राजनिकिमितिदेहत्वनिरागस्तकमहावते ॥ त्यजस्यज्ञोहिदपम कुपितोहंतितर्णकम् ॥ १८ ॥ जहोवराकोमूकाल्मातपस्वी
देहकोल्ययम् ॥ नकश्चनतवैतस्मिन्माधुधैवतनुंत्यज ॥ १९ ॥ आत्मन्येवैपमूकाल्माध्यानवानवतिष्ठते ॥ सत्वात्यतेपरणैवतरणैव
काष्टकम् ॥ २० ॥ क्षोभयत्यन्यएवैननिग्रहाहामुहुर्बलात् ॥ तपस्विनंयथैकर्तसस्थितंमत्तत्स्कर ॥ २१ ॥ सुखदुःखादिभूत्याहिना
पराधिशरिरकम् ॥ नात्मनफलवानात्मस्यदेदृक्षापराधवान् ॥ २२ ॥ वात फलशिरभुष्यपातनकुरुतेसुरन् ॥ तरुणासाधुनासाधोर
पराद्वकिमात्मन ॥ २३ ॥ त्यक्तेनापिशरिरैणकिलताभरसेक्षण ॥ सर्वंत्यागानतेयातिनिष्पत्तिविषमोहिस ॥ २४ ॥ अर्गोकेवलमेतत्वं
निरागस्तशरीरकम् ॥ मुधाक्षिपसिनोदेहत्यागेतस्यागिताभवत् ॥ २५ ॥ येनायक्षोभ्यतेदेशेभतेभेनेवपादप ॥ तत्सत्यजसिचैत्याप
तन्महात्यागवानप्रवान् ॥ २६ ॥ तस्मिंस्त्यक्तेभवेत्यकसर्वदेहादिभूपते ॥ नोचोन्मिभ्रममप्येतद्दूयोभूयन्प्ररोहति ॥ २७ ॥ ॥ शिखिष्व
जउवाच ॥ केनायचाल्यतेदेह किंजीजन्मकर्मणाम् ॥ कस्मिस्त्यक्तेपरित्यक्तसर्वंभवतिसुदर ॥ २८ ॥ कुप्तउवाच ॥ साधोन
देहत्यागेननरान्यत्यजनेनच ॥ नषाटजादिशोपेणसर्वत्यागोभवेद्यप ॥ २९ ॥ यत्सर्वं सर्वतोयद्यतस्मिन्सर्वैककारणे ॥ सर्वस्मिन्सपरि
त्यक्तेसर्वत्यागशुतोभवत् ॥ ३० ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ सर्वसर्वगतसर्वहेयत्याज्यचसर्वदा ॥ सर्वकिमुच्यतेगृहिसर्वतत्वविदां
व ॥ ३१ ॥ ॥ कुप्तउवाच ॥ साधासर्वगताकारजीवप्राणादिनामकम् ॥ नजहंनजहंभ्रातचित्तंसवमितिस्मृतम् ॥ ३२ ॥ चित्तमे
वश्रमविद्विषिचंचितोतरंशुप ॥ चित्तविद्विजगज्जालं चित्तसर्वमितिस्मृतम् ॥ ३३ ॥

पराधस्यपः ॥ २४ ॥ तस्यदेहक्षोभकस्याहकारस्त्यागितानोभवेत्यसिद्योमित्यर्थ ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतद्दहादिनिष्प्रकालमजानादिनानाशितमपितस्माद्दृष्ट्यालकोद्वेगअन्य
कर्मदीनभूतायतेइति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सर्वबासनस्सत्त्वार्त्तसर्वं ॥ सर्वविषयपुपुपयतत्वाव्यवहृत ॥ नकभेनतसर्वजनकत्वात्सर्वैककारणे ॥ ३० ॥ सर्वंभहेयसर्वदाच
स्यान्यत्पुपोभ्ययसर्वदेहस्येतत्त्विकमित्यर्थ ॥ ३१ ॥ ॥ चित्तधात्तयेनकीदृशनामकचित्तप्राधाभ्युपेनप्राणादिनामकचित्तमित्यर्थ ॥ ३२ ॥ ॥ नरत्प्यवहर्षुपुत्रुषयम् ॥ ३३ ॥

१ एकस्मिन्मिदायधिकमित्याह. २ भोद्वेपकसर्वदेहादिषुदेहस्यधिकमित्याह.

मनुसर्वत्यजतासद्युःप्यतीबाधकविगतकप्रसर्दत्यायसलभ्यस्यात्तथाह ॥ ५० ॥ यद्यपिसर्वस्य क्राससद्युः यतानायन्सत्यापितेनस्य कजगद्वाभ्यप्यंतरालाभासमध्याप्तिस्तथा
वद्यद्वाहरसतास्फूर्तिभक्तमन्त्रिणपुत्रस्यव्यहृष्टशान्तिपिकालस्यसबलभ्युत्थतदतिभाव ॥ ५० ॥ अतएवसर्वत्यागोसवद्यापाद्यवद्वापाद्यदशाआत्यन्तिकत्वइक्षयाच्चिर्वाणदीप
दृष्टानस्यगतस्युपभ्यानिर्देवसद्युःवाहरणकारानायाद्वाहरदशासनेहेदीपदृष्टानथाह ॥ अत्यहेनति ॥ ५१ ॥ तद्वस्तुदृष्टयति ॥ स्थितिमिति ॥ ५२ ॥ सर्वत्यागोऽप्युत्थतापसितवा
रयति ॥ समलोति ॥ सप्ततानांवलूनाराज्यारण्योपकरणानां नकासेत्यागे ॥ ५१ ॥ परिशिष्टचित स्थातिरिक्तत्वात्सत्यतः कपुरुषाप्यस्तथाह ॥ समलोति ॥ तथातिर्वाणपर
मरुषाप्येपिबलसानेतरदिस्यर्ध ॥ ५४ ॥ तस्यस्यतसद्यपयद्युत्थेपिसर्वस्यविद्योतत्तभावोऽस्यवेतिनआत्मसक्तिरित्याह ॥ सर्वस्यागोहीति ॥ द्विीकसांस्युर्ध्वद्वनसभादीनाम
येनमर्दपरित्यक्ततास्मिन्धुन्येपिसिस्थितम् ॥ जगतसर्वत्रिकालस्यतंतीभुक्तावलीयथा ॥ ५० ॥ अस्नेहेनेवदीपेनयेनसर्वसमुत्क्षित
म् ॥ सस्नेहेनेवदीपेनतेनसवप्रकाशितम् ॥ ५१ ॥ स्थितसर्वपरित्यन्यय शेतेऽस्नेहदीपवत् ॥ सराजतेप्रकाशात्मात्मसम सस्नेहदीपवत् ॥ ५२
समस्तवस्तुनिकासपयात्वमवशिष्यसं ॥ सवत्यागोऽर्कततादिविज्ञानमवशिष्यते ॥ ५३ ॥ समस्तवस्तुदाहेपिययात्वनेतरानुप ॥ सव
त्यागतएवागतयानिवाणमुच्यते ॥ ५४ ॥ सर्वत्यागोऽिशून्यात्माआश्रय सर्वसंविदाम् ॥ अनंतानामुदारणत्विमिवेददिवीकसाम्
॥ ५५ ॥ सवत्यागारसापानंजरामरणर्भातय ॥ नकाश्रनप्रवाधतेस्यस्येवव्योमलेखिका ॥ ५६ ॥ सवत्यागोमहत्त्वस्यकारणनिर्मल
युते ॥ सर्वत्यजसिषयस्माद्द्विस्त्यैर्युद्धत्तमम् ॥ ५७ ॥ सर्वत्याग परानदाहु खमन्यस्तुदारुणम् ॥ इत्योमित्युरीकृत्ययद्विच्छसितदा
वर ॥ ५८ ॥ सर्वत्यजतियस्तस्यसवभेवोपतिष्ठते ॥ यथैवानुविशत्यधौतयैवायातिवारिधी ॥ ५९ ॥ सर्वत्यागांतरेवास्तिज्ञानमात्मप्र
सादकम् ॥ यच्छून्यकिलसांदस्यतत्ररत्नादितिष्ठति ॥ ६० ॥ सर्वत्यागवशादेवहतकालेकलावपि ॥ शाफ्येनविगताशकमुनिनामेरुव
स्थितम् ॥ ६१ ॥ सर्वत्यागोमहाराजसवसपत्समाश्रय ॥ नयुक्तातिहियत्किंचित्सर्वतस्मैप्रदीयते ॥ ६२ ॥ कृत्वाभ्यर्चपरित्यागशा
त सवस्थोवियत्सम ॥ सौम्योभवसियद्भूस्तदूपोभवभूपतं ॥ ६३ ॥

॥ ५५ ॥ सर्वत्यागरसस्यआपानेर्हयद्व्यात्वावनेकेन
यथाभवनोदासीनस्यवस्यभ्योमलेखिकात्रिद्वकारिकाकाश्चिद्विपिनप्रवाधतेतद्वह ॥ ५६ ॥ निमलायुति स्वरूपस्फूर्तिर्भस्मानपात्तयाधिपस्यमहत्त्वस्यतानुकूलताया
ह ॥ सर्वमिति ॥ ५७ ॥ इतिविमरयमतिशेष ॥ ७०मित्यस्यविवरणमुररीकृत्येति ॥ ५८ ॥ सवत्यागोऽभवद्दानवधारयति ॥ सर्वमिति ॥ सर्वेष्विभवजातमारभ्योपनीतमुपनिष्ठते ॥
वार्तिर्वाअव्युपयाययावद्वाश्रीविशतितयातयानदीभ्यआयात्तेवतद्वदित्यर्थ ॥ ५९ ॥ सर्वस्याज्ञानतकार्यस्ययस्यागान्दतरेबात्मप्रसादकज्ञानमवरयमसि ॥ भाहस्यमभ्ये
परभासिरूपस्यसतर्धपरत्वादिनिष्ठमीतिक्रमसिद्धिमित्यर्थ ॥ ६० ॥ कर्तृपापिष्ठतमेपिकालेदेवद्यासत्त्वादतिनीचेनापिशाम्येनसवत्यागवशात्तान्भेदवस्थितंयत्नतापुण्ये
ह्यपरकालेदेवत्यावद्विनापुण्यतमेनत्ययादिगताराकभ्यामवशस्येयमितिक्वभाष्यमितिप्रोतनायद्वनेति ॥ ६१ ॥ सवासांसपयर्षसमाश्रयोनिवासास्त्यागम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

हेमहास्यभावभूमिपालत्वंप्रथमंस्याज्यसर्वमनसापरिस्यज्यअथोअनंतरंयेनत्यजासितन्मनश्रविहायतदनंतरंत्यागाभिमानलक्षणमहंकारमलंचविमुच्यजिवन्मुक्तरूपोभवेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तास्यर्थाप्रकाशेति०पु०त्रिनवतितमःसर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इहचित्तपरिस्यकुंतमूलपरिशोधने ॥ देहादिवेद्यवाधेनपूर्णाचित्च्छेषईयते ॥ १ ॥ चित्तत्यागचित्तत्यागोपायम् ॥ १ ॥ निरस्तनमपेतित्यक्तमपि ॥ अप्यर्थाहिशब्द ॥ २ ॥ एतच्चित्तमादातुममतयास्विकर्तुंजानामिद्व्यइववास्मिन्मूर्त्तत्वाभावादस्यत्यागुतजानामि ॥ हेउत्तम ॥ ३ ॥ स्वरूपत्यागाईषिहीकतसामान्यरूपम् ॥ ४ ॥ कुमस्तदेवाह ॥ वासनैवेति ॥ रागवासनेत्यर्थाः ॥ उदाहृतोलोके ॥ तथाचलौकिकाआसर्वपरित्यज्यमहास्वभावत्यजस्यथोयेनचतद्विहाय ॥ त्यागाभिमानंचमलंविमुच्यविमुक्तरूपोभवभूमिपाल ॥ ६४ ॥ ॥ इ०वा० वा०दे०मो०नि०पु०चू०शिविध्वजावबोधनंनामत्रिनवतितमःसर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवंवदतिवैकुंभेचित्तत्यागंमुहुर्मुहुः ॥ अंतर्विचारयन्सौम्योराजावचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ शिविध्वजउवाच ॥ ॥ हृदयाकाशविहगोहृदयदुममर्कटः ॥ भूयोभूयानिरसंहिसमभ्येत्येवमेमनः ॥ २ ॥ जानामिचैतदादातुंमस्यंजालइवाकुलम् ॥ त्यागमस्यनजानामिचितंद्रव्यइवोत्तम ॥ ३ ॥ चित्तस्यादौस्वरूपमेयथावद्भगवन्वद ॥ ततश्चित्तपरित्यागंयथावदहमेप्रभो ॥ ४ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ वासनैवमहारजस्वरूपंविद्विचेतसः ॥ चित्तशब्दसुपर्यायोवासनायाउदाहृतः ॥ ५ ॥ त्यागस्तस्यातिसुकरःसुसाध्यःस्पंदनादपि ॥ राज्यादप्यधि कानंदःकुसुमादपिसुंदरः ॥ ६ ॥ मूर्खस्यतुमनस्त्यागोनुनंदुःसाध्यतांगतः ॥ पामरस्येवसाध्वाज्यंलणस्येवसुमेरुता ॥ ७ ॥ ॥ शिविध्वजउवाच ॥ ॥ स्वरूपवेद्यचित्तस्यवासनामयमाकुलम् ॥ त्यागःसमभ्येदुःसाध्योवजनिर्गलनादपि ॥ ८ ॥ संस्त्यामोदपुष्पस्यदुःखदाहानलस्यच ॥ जगदक्लमृणालस्यमोहमारुतरखस्यच ॥ ९ ॥ शरीरयंत्रवाहस्यहृदयभ्रमरस्यच ॥ अथलाञ्चेतसरत्यागोयथाभव नितद्वद ॥ १० ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ सर्वनाशोस्ययःसाधोचेतसःसंस्तुतिद्वयः ॥ सएवचित्तसंत्यागइत्युक्तंदीर्घदर्शीभिः ॥ ११ ॥

दुरपुषुषुमवासानासिमहकेष्वस्यचित्तमिति ॥ ५ ॥ सुकरइति ॥ औदासीन्यमात्रेणतस्मिद्धिरितिभावः ॥ राज्यादपीति ॥ तथाचाहुः ॥ यच्चकामसुरवलोकैकयच्चदिव्यमहत्सुख तृणाक्षयसुखस्येतेनार्हतःषोडशीकलामिति ॥ सुदरोह्यः ॥ ६ ॥ कुतस्तीर्हससर्वैर्नाक्रयतेतत्राह ॥ मूर्खस्येति ॥ ७ ॥ वेदित्वद्वचसेत्यर्थः ॥ वजस्यनिर्गलनान्निगिरणादपिदुःसाध्यः ॥ सतिमौर्ख्यौदासीन्यस्यैवदुष्करत्वादितिभावः ॥ ८ ॥ जगद्वृक्षेणयद्वज्रतमृणालस्य ॥ जालेतिपाठेपिजलेभवजालमितिष्यस्ययाअक्लमेवार्थः ॥ सर्वपर्यायैःकारणमेवोपलक्ष्यते ॥ ९ ॥ शरीरयंत्रवहतिप्रवर्त्तयतीतिकर्मण्यण् ॥ यथायेनोपायेनभवति ॥ १० ॥ सर्वस्यवक्ष्यमाणमूलंकिंकरशात्वापह्नुवादेनार्थाःसएवससनेरपि क्षयःसएवचित्तस्यसत्यागोनुनंवास्तार्थत्यागवन्ममतानिवर्त्तनमित्यर्थाः ॥ दीर्घदर्शीभिरपरिच्छिन्नात्सदर्शीभिः ॥ ११ ॥

उत्तमर्थाविद्ययातुष्टानानुभवेभ्यः शिविच्छाजलप्रोपयतिमाह ॥ चित्तेति ॥ चित्तद्विध्याधि ॥ महिध्याधि शतशोधिममताद्यजनलक्षणेनत्यागेनाभावोनुभूयतेकिन्तुचिकि
 क्षयोच्छेदेनैवानलमुच्छेदयतमूलशास्त्रापुष्पादिवदेत्यय ॥ १२ ॥ अहमज्ञानात्माधीकयस्य ॥ सशास्त्राकल्पपुष्टयस्युत्पत्स्योन्मूलनेतत्स्थानाकाराभिन्ननिरावरणमिक्षेपद
 र्पयस्यतथाभिधाभाह ॥ १३ ॥ सभावत्यस्मिन्निष्ठमभाव-क्षेपम ॥ १४ ॥ अहमर्थार्थज्ञानात्मान उदयोपस्यतथाधिधोयोपसञ्चित्तावेदनात्मक्योभिमानीप्रसिद्ध ॥ एतदेवेति
 धीर्जलगतनिर्देशः ॥ १५ ॥ कास्यसभावइतिप्रकृत्योत्तरमाह ॥ परमात्मपदमिति ॥ परमात्मन-पदनीहृद्यायासिद्धक्षेपम् ॥ यतस्तस्मिन्सैवभावायामपपपपस्यक्षेपम
 मध्येतस्मात्तदवशेषमित्यर्थ ॥ कर्तुराहस्यस्योत्तरमाह ॥ एतस्मादिति ॥ एतस्मात्प्रथमोत्पन्नान्मूलान्तरिच्छित्तोहृदितिचिद्विषयत्वाच्चिदाभासव्यामल्लादनुभावात्मकोकुरीजा
 यतइत्यर्थ ॥ १६ ॥ महीबापवयेनचिन्मृगालनापरिणतिरित्याह ॥ अस्येति ॥ देशायाकान्तिस्मरणाच्चिन्नामनभ्यननाद्यमनइत्यभिधायस्यास्तथाविधाधीनताजायतइति
 शिविध्वजउवाच ॥ ॥ चित्तत्यागादर्हमन्येचित्तनाश सुसिद्धये ॥ अभाव शतशोध्याधि कथमस्त्यानुभूयते ॥ १२ ॥ कुभउवाच ॥
 अहर्थाजश्चित्तदुम सशाखाफलपल्लव ॥ उन्मूलयसमूलतमाकाशाददयोभव ॥ १३ ॥ ॥ शिविध्वजउवाच ॥ ॥ चेतस किमुनेमूलको
 पुर कोस्यसभाव ॥ काःशाखा केववास्का कथमुन्मूल्यतेवस ॥ १४ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ ॥ अहमर्थार्थयोयोयसञ्चित्तावेदनात्मकः ॥
 एतच्चित्तदुमस्त्यविद्यीजमहाभते ॥ १५ ॥ परमात्मपदक्षेत्रक्षेत्रमायामयस्यतत् ॥ एतस्मात्प्रथमोहृदित्यादकुरेनुभवकृति ॥ १६ ॥
 निश्चयात्मानिराकारोवुद्धिरित्येवसोच्यते ॥ अस्यबुद्ध्याभिधानस्ययां कुरस्यप्रधानता ॥ १७ ॥ सकलरूपिणितस्याश्चित्तनाममनोभि
 दा ॥ जीवोमिथोपलभात्माशून्यात्मव्युपलोपम ॥ १८ ॥ स्तम्भकायोयमेतस्यसाध्यास्थिरमरजित ॥ देशान्तरेकुरोदेशेकालस्मदो
 स्यवासना ॥ १९ ॥ शाब्दायाश्चित्तदक्षस्यदीर्घाद्विगततास्तता ॥ द्विधियाणयत्यभोगाश्चभावाभावात्मयोनय ॥ २० ॥ विदपीषामहांतो
 स्यशुभाशुभफलाकुला ॥ इदशस्यास्यचित्तस्यदुर्दक्षस्यप्रतिक्षणम् ॥ २१ ॥ शाखाविलवनकुर्वन्मूलकापेभारकुरु ॥ ॥ शिविध्वज
 उवाच ॥ ॥ चित्तदुमस्त्यशाखादे कुर्वाणाहविकतनम् ॥ २२ ॥ कथं करोमिमूलस्यनि-शेषकणमुने ॥ ॥ कुभउवाच ॥ ॥ वासनावि
 विधा शाखा फलस्मदादिनान्विता ॥ २३ ॥

येणाथय ॥ १७ ॥ नस्यदक्षस्यकीषमाह ॥ कीषइति ॥ परमार्थतोनिर्दिकारत्वात्सधषिका
 स्युत्पत्त्यात्माअतएवोपलयायोमिथ्याभूतचिन्मद्वयसधोपलभात्मासाधीत्यय ॥ १८ ॥ स्तम्भोमूलाच्छास्त्रापदतोमध्यदेशे अयकाय शरीरेभवे ॥ मूलस्तम्भदेशाह शात
 रेअपदेशेस्वधशास्त्रादिप्रदेशापमकुरोहोकारभेदिकीर्तितवसंतारिकालइवतत्तन्मोमदकर्मपरिपाककारोरागद्वेषपदस्यापकल्पुष्पायाकारणस्यदेतयोरस-सोस्यबासनेव
 स्यय ॥ १९ ॥ अस्त्यचित्तदक्षस्यपदार्थाद्विगततास्तान्वितान्मद्विधायाभिधाभावाकाम्यमरणानिनित्वात्मनोनर्पसहस्ययोनय कारणीभूताभोगाश्चअस्त्यमहो
 नेषिदपीषामहांतोशाखासमूहादितिपरोच्यमाथय ॥ २० ॥ २१ ॥ विद्ययाभोगासमच्छेदकालक्षणधारत्वाविलवनकुर्वन्मसगादितीयात्मदर्शनलक्षणमूलकापेभारकुरु
 इत्यर्थ ॥ मध्यात्कालवनेमूलकापेचोपायत्वापुच्छति ॥ चित्तंति ॥ २२ ॥ इत शाखात्कालवभापायुर्कुभभाह ॥ वासनाइति ॥ २३ ॥

अभाविता आसक्ति त्यागेनानुभावित अतर्विचारसंविदलेन लूना भवंति ॥ उत्तमेवार्थं जीवन्मुक्तेषु लक्षणतया दर्शयति ॥ असंसर्केति ॥ २४ ॥ शाखा लवनाभ्यासे दृष्टे सति मूलकारेणोभयो भवतीत्याह ॥ चित्तदुमेति ॥ लताजालशाखासमूहम् ॥ २५ ॥ गौणमगम् ॥ मुख्यप्रदानम् ॥ २६ ॥ मुख्यत्वेन प्राधान्येन ॥ प्रधानासपादने यत्प्रसाधितस्याप्यगस्यैकल्यप्रसगादिति भावः ॥ २७ ॥ त्वचित्तलक्षणस्य कटककवडस्य करजवनस्य अलनिरवशेषमूलदाहकुर्वति पूर्वान्यय ॥ एवकेते अचित्तता भवति ॥ तदाहरस्य प्रसिद्धेन लतेनासिद्धेन लतारजिज्ञासु पृच्छति ॥ अहंभावात्सन् इति ॥ अर्थकर समर्थ ॥ २८ ॥ कोहस्यामिति विचारादिसाक्षात्कारात्कृत्वा ॥ २९ ॥ मया स्वयुर्द्ध्वं वासाथैर्देहाद्यहकारात् आध्यात्मिकाथैश्चरानात्मान अदृताश्चेति ज्ञातास्तथाप्यतरात्सत्त्वापरिचयाज्जदेव्यहकारेषु न पुनरात्मनाभ्यातिर्न निवर्त्तन् एवंति नैव श्राम्यामीत्या अभाविता भवंत्यंतर्लूनाः संविदलेन ते ॥ असंसक्तमनामौनीशांतवादाविचारणः ॥ २४ ॥ संप्राप्तकारीयः सांतर्लूनाश्चित्तलतो भवेत् ॥ चित्तदुमलता जालं पौरुषेण विकर्त्तयन् ॥ २५ ॥ यस्तिष्ठति समूलस्य योग्या निकर्षणं भवेत् ॥ गौणशाखाविल्वनं मुख्यं मूलविकर्त्तनम् ॥ ३६ ॥ चित्तदक्षस्य तेन त्वं मूलकापरो भव ॥ मुख्यत्वेन महाबुद्धे मूलदाहमलं कुरु ॥ २७ ॥ चित्तकंठकखंडस्य भवत्यवमचित्तता ॥ शिखिष्यज उवाच ॥ अहंभावात्सनाश्चित्तदुमर्वाजस्य हेमुने ॥ कानलादहनाख्यस्मिन् कर्मण्यर्थकरो भवंत् ॥ २८ ॥ कुंभ उवाच ॥ राजन् स्वात्मविचारायंकोहंस्यामि तिरूपयुक् ॥ चित्तदुर्द्धमर्वाजस्य दहनं दहनः स्मृतः ॥ २९ ॥ ॥ शिखिष्यज उवाच ॥ मुने मया स्वयानुद्ध्यावद्दुःशः प्रवितरितम् ॥ यावन्नाहं जगन्नावीर्विनमंडलमंडितम् ॥ ३० ॥ नाद्रस्तदं विपिनं न पर्णस्पंदनादिच ॥ जडत्वात्तदेहादिनामांसाभ्यस्तगादिच ॥ ३१ ॥ कर्भद्रियाण्यापिन च न चतुर्दीद्रियाणि च ॥ न मनोनापि च मतिर्नाहंकारश्च जाड्यतः ॥ ३२ ॥ कटकत्वं यथा हेक्षितया हंत्वचित्तात्मनि ॥ जडं त्वसद्गुणतया तन्नोस्ति हेमुने ॥ ३३ ॥ सन्निवेशनिवासात्सासर्वार्थादिः परंपद ॥ विद्यतेनान्यदन्यत्वात्प्रभासीव महादुमः ॥ ३४ ॥

ह ॥ मुने इत्यादिपद् ॥ यावदिति साकल्ये ॥ सर्वजगद्दुःश प्रविचारितमित्यर्थः ॥ तदेव विशिष्याह ॥ नाहमित्यादि ॥ उर्व्यात्तदतगतवनमंडलादिभिश्चमदितं जगन्नाहमिति संक्षिप्योक्तिः ॥ ३० ॥ तदेव विस्तेरणाह ॥ नाद्रेत्यादि ॥ जडत्वादिति सर्वत्रहेतुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अहंकारे जडत्वनास्तीति शका विवर्त्तत्येदुना वारयन् जडस्य स्वतसेदुमशक्त्या चित्तप्रासासिद्धौ मिथ्यात्वपर्यवस्यतीत्याह ॥ कटकत्वमिति ॥ तथा अहत्वविवर्त्तं इति रोपः ॥ जडनशुक्तिरजनशुक्त्या तृणादि असद्गुणतया प्रासिद्धमिति शेषः ॥ नेन जडत्वहेतुना तदेहत्वादिनास्ति मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ब्रह्माहं इतरकजडवर्गस्याधिष्ठानसद्गुणान्यत्वादिपि असत्वमित्याह ॥ सन्निवेशेति ॥ स्वतः सतश्चैतन्यात्परस्परचान्यदन्यत्वादिनत्वात् परंपदे चित्तनिवद्यते ॥ तथा त्वक्तुदत्तित्चेत्यतो ब्रह्माहादिजडवर्गश्चतुर्दशभुवनानिसिन्निवेशाननिवासात्सा आधार सर्वेषामर्थानारादादिविषयाणामादि क्रास्त्राभूत् ॥ न च चिदात्मा विभक्तस्य भावो निर्वाणसत्ता सामान्यरूपत्वादित्यर्थः ॥ ३४ ॥

नतिअनपरीत्याअह्वलससुपसमलस्यमाजनआनन्यपिअतभत्योकरसपरससाक्षिष्वनभ्यतन्जामामि ॥ १० ॥ इहार्नपशिरोपादेवसाक्षिष्वनभ्यपरिषायपिय्यभ्यकभउ
 वाच ॥ एतावदिति ॥ एतानन्माप्रकमहृकारपर्यंतदरपदम् ॥ ३१ ॥ अज्ञातुभोक्तवाधिनमसिद्धततरत्कोशापरराधधीयाधनैदेकरसेचिन्माधेसतिअनानवाजहृदपाय्यभा
 वाशब्दादिप्रिययास्वरे ॥ येनवाबुद्धिहृत्युपादनेनदटानिटिविभागननिर्णीयत ॥ ३० ॥ विषेकदशापर्यालोचनेरुषरूपस्यमेमदेहादिकाराणअहमित्तताधारम्याभिमा
 गलक्षणमलसप्रदसकारणमकारणोतिअहनेषेयिपरत्तस्रस्रानधेमीत्यथ ॥ १८ ॥ ३१ ॥ सतासत्येनअसतामिप्याभूतेनवायेनमलेनेनससादीस्थितोसि ॥ २ ॥ त
 सस्यमिप्यतिशानजानामिकिन्नुषित्तुभस्यसर्वानर्थफलस्यमूलमितिशाशान्यतो इभाषध्याभ्यमभावश्चेतिविशेषतोपिजानामि नसत्यकुनिरसितमुपायनजानामि ॥ ननुनाह
 नममनिबुद्धिरेवतस्यागोपायन्सिद्धभाक्केयेववनहिदुषरीत सकथमपलप्यनेनभाह ॥सकस्यकमिति ॥ तथापुनपुनस्यसकमधिमूलोच्छेशाभावात्पुनपुनमापेति अतस्तन्म
 जानन्नापीतिभावनहत्वमलमार्जनम् ॥ अतयज्जनजानामितेनतप्येचिरमुने ॥ ०५ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ एतावन्मात्रकवृदपदिन
 त्वमहंपते ॥ जहत्वात्तन्महाशुद्धेयांसितददमेनय ॥ ३६ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चिन्मात्रमहमन्ड्यात्मवेदनविदुपावर ॥ यन्त्रभा
 वास्वदंतेनिर्णीयंतेचयेनवा ॥ ३७ ॥ एवरूपस्यमेलप्रनूनमलमकारणम् ॥ सकारणंवाहमितिचयस्यद्वचनवृदपहम् ॥ ३८ ॥ असदंते
 दनात्पीयप्रमार्पुमलमात्वन ॥ मुनेयदानशक्नोमितेनतप्यसुदारुणम् ॥ ३९ ॥ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ ब्रुहिषितन्महावाहलभ्रंतवमलम
 हत् ॥ स्थितोसियनससारीसतावाप्ययवासात् ॥ ४० ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चित्तुमस्ययद्दीजमहभावश्चमेमलम् ॥ तच्चत्यकु
 नजानामित्यक्तत्यकमुपैतिभाम् ॥ ४१ ॥ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ कारणाज्जायतेकार्यंयतत्सर्वत्रसभवेत् ॥ अन्यत्त्वसद्विचद्राभदृष्टमेतन्न
 विपत् ॥ ४२ ॥ कारणाज्जायतेकायमहभावाद्भवाकुर ॥ इतिकारणमन्वियकयस्वममाधुना ॥ ४३ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥
 मुनेहमितिदोपस्यवेदनवेधिकारणम् ॥ तद्यथापशमयातितन्मेवदमुनीश्वर ॥ ४४ ॥ चित्तश्चेत्यान्मुखत्वेनदुखायायमहस्वित ॥ चेत्यो
 पशमनब्रुहिमुनेतदुपशांतये ॥ ४५ ॥

एतद्वृच्छेदोपायचवदेत्याराय ॥ ४१ ॥ तपसस्यस्यकुर
 दस्यत्वाकारणानसप्रधस्ये अस्तस्यस्यतुकारणतोकिरसत्वेवकारणेकार्पुसन्मिस्यर्षेपर्यवसितासतीकायस्यासत्यतामेवापावयपीत्यालैक्यपर्यवसितेरिरहस्यतदुभ्यामुसा
 रथैषवापयिप्यरुभोलाकयसिद्धानुरुपमहकारणत्सत्तुद्धाभिष्यक्यकथयेत्याह ॥ कारणादितिहाश्याम् ॥ अन्यत्तुकारणविभैषज्जातकार्यद्विषाप्रामसदेव यतएतत्सन्म
 गृदृष्टवचविपत्तदस्य ॥ ४२ ॥ यथाअहभावात्कारणाभ्यनआदिलक्षणोभवोकुर कार्यजायतेदतिएवविषयेनवाहभाषस्यपिकारणत्तुभ्याऽपिष्यममकथयस्तेसर्व
 ॥ ४३ ॥ एवंपुटोराजोशिरस्त्रमुभ्यापिष्यप्यासतिदेहायाकारेदेतेनभाहृताभिमानायोगात्तद्वेदनमनतत्कारणमितिनिष्यस्यपस्युवाच ॥ मुनेदिति ॥ ४४ ॥ चित्तभ्यस्योन्मुखत्वे
 नदृष्टनाअप्येहाहिराशेनस्थिरसन्नुभ्यायसपन्नाःनभ्यस्वेहाहिरेषचित्तस्तेदेहाभावेपिदेवुरिस्यमिधेस्यतदुपरातयेत्योपराभनोपायब्रुहीत्याह ॥ चेत्येति ॥ ४५ ॥

यद्वेदनस्य वेद्योन्मुखत्वे वेद्यमेव कारणमिति कारणज्ञोसितहितस्वाभिप्रेतमाशुबद ॥ ततस्त्वदुक्तयनंतरत्वेदभिप्रेतं कारणमकारणमेव येन क्रमेण संपद्यते तं क्रमं त्वं बोधयिष्यामी
 स्वर्थः ॥ ४६ ॥ पृष्ठमेवार्थस्फुटीकर्तुं पुनरनुबदति ॥ वेद्येति ॥ सामान्यतो वेद्यवेदनरूपस्य विशेषतश्चेत्यसंज्ञेन तस्य मिथ्यात्वात् कारणकारणत्वात् क्षममेव वेद्यकारणतां यान्मि
 तियत्तवाभिप्रेततद्देस्यर्थः ॥ ४७ ॥ शिखिष्वजः पृष्ठत्वाभिप्रेतस्फुटमाह ॥ चेल्येति ॥ देहादिर्वास्याभ्यात्मिकपदार्थसत्ता ॥ ४८ ॥ वेदनस्य देहादिसत्ता कथं कारणतयाह ॥
 शरीरेति ॥ यतो वेदनशरीरादिवस्तुसत्तयानिमित्तभूतया स्वयमपि मूषानिषिक्तधातुद्रवइव शरीराद्याकारणेनेति ॥ अमूर्त्तवेदेनेमूर्त्तदेहाद्याकारतायास्तवत्यायोगाद्विशिन
 कुंभउवाच ॥ ॥ कारणं कारणज्ञोसि वेदनस्य वदाशुमे ॥ ततस्त्वं बोधयिष्यामि कारणकारणक्रमम् ॥ ४६ ॥ वेद्यवेदनरूपस्य चेत्यसंज्ञे
 तनस्य मे ॥ अकारणं कारणतां यथा तंतव तद्वद ॥ ४७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ चेत्यचेतनरूपस्य वेद्यसंवेदनाकृतेः ॥ इयंपदार्थसत्ते
 ह देहादिकारणमुने ॥ ४८ ॥ शरीरादितयोदेति वेदनं वस्तुसत्तया ॥ असत्याभासया संप्रदोयथापवनत्वेवया ॥ ४९ ॥ असत्तां वस्तुसत्ता
 यानावगच्छाम्यहं यथा ॥ अहंत्ववेदनं चित्तबीजं समुपशास्यति ॥ ५० ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ विद्यते यदि देहादिवस्तुसत्ता तदस्ति ॥
 अभावाद्देहसत्तादेः किं निष्ठंतव वेदनम् ॥ ५१ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ यस्योपलभ्यते किंचित्स्वरूपं कलनात्मकम् ॥ असद्रूपं कथं
 तस्यात्मकशः स्यात्कथंतमः ॥ ५२ ॥ हस्तपादादिसंयुक्तः क्रियाफलविलासवान् ॥ सदानुभूयमानो यदं होनास्ति कथं मुने ॥ ५३ ॥ ॥ कुं
 भउवाच ॥ ॥ कारणं यस्य कार्यस्य भूमिपालनविद्यते ॥ विद्यते ते हतकार्यं तस्मिं विस्त्वभिभ्रमः ॥ ५४ ॥ कारणेन विना कार्यं शरीरं न क
 दाचन ॥ विद्यते यस्य नो बीजं तद्व्यथं क्व जायते ॥ ५५ ॥ अकारणं तु यत्कार्यं सदिवा भेनुभूयते ॥ तद्दृष्टुं वै भ्रमाद्विद्विभ्रगत्तुणा जलौपम
 म् ॥ ५६ ॥ अविद्यमानमेव त्वं विद्विमिथ्या भ्रमोदितम् ॥ नाति यत्नवतोप्येतन्मृगतुणां बुलभ्यते ॥ ५७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ अ
 सतोद्दिं विंबादेर्नयुक्तं कारणम् ॥ वंध्यातनयसर्वांगमंडनं कस्य राजते ॥ ५८ ॥

टि ॥ असत्याभासयेति ॥ ४९ ॥ यथा चित्तबीजमहंत्ववेदनं समुपशास्यति तथा देहादिवस्तुसत्ताया असत्त्वनावगच्छामि अतस्तदसत्त्वं यथावगम्यते तथापिशेति भावः ॥ ५० ॥
 एवंपृष्ठः कुंभो वेदनस्य विषयाकारेणोत्पत्तिभ्रमवाराणाय देहादिवशात्सत्त्वप्रतिजानीते ॥ विद्यते इति ॥ देहादिवस्तुसत्तायदिविद्यते तर्हि तेन वाभिमतं वेदनस्य तन्निमित्तदाकारत्वं
 स्यात्तदेव दुर्लभमिति वेदनकिं न किं विषयनिर्विषयमेवेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ प्रत्यक्षमुपलभ्यमानस्य देहादेः कथमपलापइति राजापुच्छति ॥ यस्येति ॥ सत्त्वेनोपलभ्यमानस्य
 त्वप्रतिज्ञा विरुद्धेति दृष्टानेनाप्याह ॥ प्रकाशइति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नोपलंभनमात्रेण दृश्यसत्ता निर्णयः आतोपलभेषु व्यभिचारात् किंतु सत्सु कारणेषु यस्य कार्यस्योपलंभस्तस्य स
 त्वम् तानि चास्य न सतीत्याह ॥ कारणमिति चतुर्भिः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तर्हि किमसौ देहादिवंध्यापुत्रदेहादिवदत्यंतासन्नेव स्यादिति राजाश्रकते ॥ असत्तइति ॥ ५८ ॥

अतएवमिष्यन्दिदृशहार्थकिमप्यानि स्वरूपमानेवापयतइत्याह ॥ विष्यादटीति ॥ १० ॥ तर्हिचितामइत्यनिर्दिशेपत्रार्थिकुतोतकारणं भवपरिणामित्वेनतस्यानित्यत्वा
 परित् कानिकसहपरिणामानुदसिबलदोषेजगति बलस्यनित्यत्वोपपत्तेरितिराजाराकरो ॥ अट्टरिति ॥ ११ ॥ कुमभ्रुतिपुत्पन्नुभाबिबोपार्थमभिस्याह ॥ हेतुत्विति ॥ नोदतद्र
 काशुर्भनपरमिनिमुत्पापुत्तलक्षणहेतुत्वस्यापरत्तलक्षणकार्यत्वस्यचनियेधान्हेतुनानास्तिकेधनेतिभ्रुत्वाहेतुभाषनियेधादसंगोसपपुरुषइत्यादिभुतेव्यानुदस्याप्यपयदनात्
 कृतस्यस्यपरिणामायागवसभपयार्थानताशायाशुद्रमूलनकार्थानाधिकारणमित्यर्थ ॥ १२ ॥ कारकांतरामसिद्धतासमुक्तत्वात्तल्लक्षणकवत्वस्यरुनिरत्तविस्याह ॥
 अकार्षिति ॥ यथाव्यक्तनुत्पत्तिद्वीपयोजककवृताप्यस्यदुलभेतिद्योतनायाकार्षिति ॥ अकारणनिमित्तस्यरूपमर्थाजकमुपादानरूपम् ॥ १३ ॥ निर्धमकत्वादेवतद्व्यञ्जकार
 निव्याहट्टिप्रोक्षितंनुनकदाश्वनविद्यते ॥ श्यावृणोभ्रसोकेनपटकपरिपूरिता ॥ १० ॥ ॥ शिखिव्यजउवाच ॥ ॥ सपुरापस्यपरमव
 क्षकस्मात्प्रकारणम् ॥ अनतभजमव्यक्तमर्धंशान्तमभ्युत्तम् ॥ ११ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ ॥ हेतुत्वाभावतोमक्षकार्यत्वाभावतस्तथा ॥ अ
 हेतुनातिगतामानवकार्यनकारणम् ॥ १२ ॥ अकटकमकरणमकारणमर्थाजकम् ॥ अप्रतकर्मविशेषवक्षकटकयमवेत् ॥ १३ ॥ अ
 कारणत्वात्कार्यत्वरहिततज्जाद्भवेत् ॥ अहेतैक्यमनापतंतदापमुपलभानम् ॥ १४ ॥ अप्रतक्यमविज्ञेयवक्षकटकयमवेत् ॥ १५ ॥ तत्क
 यकस्यकर्तवकदभाकुकटाभवेत् ॥ १५ ॥ अतोनेदकतकिंचिज्जागदादिनविद्यते ॥ नकर्तांसिनभोकासिसर्वंशान्तमजशिवम् ॥ १६ ॥
 कारणभावावत कार्यनकस्यचिदिदजगत् ॥ अकारणत्वात्कार्यत्वंभ्रमादिद्वित्विदजगत् ॥ १७ ॥ अकार्यत्वाच्चनास्येतत्सर्गइत्यनविद्य
 ते ॥ यदानकस्यचित्कार्यरणस्यजगत्तदा ॥ १८ ॥ पदार्थाभावाससिद्धिस्तिसिद्धीकस्यवेदनम् ॥ एवतुवेदनाभावेनास्यहेत्वस्यकार
 णम् ॥ १९ ॥ अतशूद्रोविभुक्तोसिकैवोक्तिर्धमोक्षयो ॥ ॥ शिखिव्यजउवाच ॥ ॥ शुद्धोस्मिभगवन्मुक्तियुक्तमुक्तत्वयान्तमम् ॥ २० ॥
 कारणभावावत कद्वनद्वमक्षितिवेदयइम् ॥ कर्त्तृभावाज्जागत्तास्तिनेननास्तिपदार्थदृक् ॥ २१ ॥ नातश्चित्तादितर्हजानातोहवादिकिंचन ॥
 एवस्थितेविशुद्धोस्मिबुद्धोस्मिशिवास्मिवा ॥ २२ ॥

एतत्कार्यत्वलक्षणधर्माभ्यामपरिहितमवेदितिहेतो कार्याकारणत्वलक्षणत्वपञ्चमिनियदिदंभाषयसितर्हिज्जागर्द्धनैक्यलक्षणंनबलुक्तपरिच्छेदेनआपयतलक्षणेरेकाराल
 कतपरिच्छेदेपरिहितसहायमुपलभाननिश्चयेकरसस्रक्षीवसपञ्चमनित्यप्रिसभाषय ॥ तदाकजगद्वाच कार्यकारणतावेतिभाष ॥ १२ ॥ इत्यनेनतस्यजीवभाषयानिपसजितेक
 वृत्तभाक्तुत्वेअचिनिरसनीयेइत्याह ॥ अयतक्यमिति ॥ यगुर्भि किंहेतुभकारकर्त्तव्यकालाभाममसिद्धि सूप्यते ॥ १५ ॥ फलितमहा ॥ अतइत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥
 उच्यतेकारणत्वपयमित्यस्यास्पर्यति ॥ यदेति ॥ १८ ॥ प्रसुर्ननिगमयति ॥ एवत्विति ॥ १९ ॥ एवमहेतुतिरासोपायमुपरित्यपरिगृह्यमाणत्वात्तत्त्वचनुभाषयति ॥ अतइति ॥ उ
 परितर्ह्यस्त्वानुभवेतानुभेदमानोराजायुक्तमत्त्वपापदितिच्यनुवदति ॥ शुद्धोस्तीत्यादिना ॥ २० ॥ यथावदइत्याहपददिति ॥ २१ ॥ २२ ॥

चिरस्वरूपात्परमन्ध्वेत्सर्नाकंचिदितिवयाहंबोधितः इत्थंत्वदुपदिष्टयुक्त्यासर्वपदार्थानांविमर्शनेवेदनादध्यारोपेअहमादिविवेकेनापवदैअहमंतदृश्यजातमसन्नास्येवेत्यव
 भासतेइतिप्रेरणान्वयः ॥ एतेनसर्वद्वैतबाधेनरवकोशवत्शाननिर्विक्षेपमासे ॥ २३ ॥ तामेवस्थितिमभिनयन्पुसहरति ॥ जगदितिद्वाभ्याम् ॥ देशदिक्कालकलाक्रियौधैःसहि
 ताजगत्सदार्थप्रविभागदृष्टिर्मन्चिरेणकालेनशांता ॥ अहोइत्याश्रयं ॥ तथाचशांतमव्ययात्मनिर्विकारब्रह्मैवस्थितपरिशिष्टमित्यर्थः ॥ २४ ॥ परितःपूर्णभावेनस्थितोस्मि ॥
 अहमेवतिष्ठामित्वमपित्पत्स्यगेकरसोयथास्थितात्मातिष्ठेति अभयत्वागच्छनाथाज्ञावत्क्ययानोभागवन्मभयवेदयसेइतिजनकोक्तिकवत्कृभ्रप्रतिराजोक्तिः ॥ एवस्थितौत्वदा
 नैवाहंशुभ्रपरमपुरुषार्थरूपंपावनंशुद्धमौनंवागगम्यशिवनिरतिशयसुखमेवसदास्मीत्यर्थः ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतात्पर्यप्रकाशेति ० पू० पचनवतितमःसर्गः ॥ १५ ॥

नमोमह्यंपरंचेत्यनकैचिदितिवोधितः ॥ पदार्थवेदनादिस्थमसदेवावभासते ॥ अहमाद्यंतमेतेनशांतमासेखकोशावत् ॥ २३ ॥ जगत्प
 दार्थप्रविभागदृष्टिःसदेशदिक्कालकलाक्रियौघा ॥ अहेनुकालेनचिरेणशांताब्रह्मैवशांतिस्थितमव्ययात्म ॥ २४ ॥ शाभ्यामिनिर्वाभिप
 रित्स्थितोस्मिनयामिनोदेमिनचासमोमि ॥ तिष्ठामितिष्ठस्वयथास्थितात्माशिवंशुभंपावनमौनमस्मि ॥ २५ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०
 मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजाविश्रांतिनामपंचनवतितमःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठुउवाच ॥ ॥ इतिब्रह्मणिविश्रांति
 मवाप्यसशिविध्वजः ॥ मुहूर्तमासीत्संशांतमनानिर्वातदीपवत् ॥ १ ॥ निर्विकल्पसमाधानपरेणाशुविविक्षितम् ॥ स्वर्त्वालयेतिकुंभेन
 झटित्येवप्रबोधितः ॥ २ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ राजन्नज्ञाननिद्रातःप्रबुद्धोसिशिवःस्थितः ॥ कार्थनास्तमयेनैवनचानस्तमयेनते ॥ ३ ॥
 सरुदेवविभातात्मानशानिष्ठपदात्मकः ॥ कलाकलननिर्मुक्तोजीवन्मुक्तोऽसांप्रतम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठुउवाच ॥ ॥ कुंभेनबोधिस्त्वे
 वंसवभूवावबोधवान् ॥ विनिर्गतोरराजोच्चैर्महामोहसमुद्रकान् ॥ ५ ॥

पतिबुद्धस्यराज्ञोचदृश्यसत्तावभाजनम् ॥ यथाभवतिनिःशेषतथाकुंभेनवणयते ॥ १ ॥ अरवद्वब्रह्माकारदत्युदयेनसम्यकृशांतबाह्यवत्तिप्रशमनोपलक्षितंमनोयस्यतथाविधः
 सन्निर्वातदीपवन्निश्चलआसीदित्यर्थः ॥ १ ॥ अथयदोतेनराज्ञाअरवडाकारदत्तिलक्षणविकल्पमप्यवधूयक्षीराभिधपतितोदकाविदुवन्मनसोब्रह्मीभावभेवापाद्यब्रह्मण्यैकरस्ये
 नचिविक्षितप्रवेष्टुमभिसुखीभूततदानस्यइतिपुवरूपामभवस्थाभाशुडपलक्ष्यकुंभेनवक्ष्यमाणदृश्यमार्जोपायादिविवक्षयासझादित्येवप्रबोधितइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुसर्वदृशयानाम
 रवडाकारदत्तेरप्यस्तमयेनरतिशयानदसमुद्रेविविक्षुरहकिमित्तव्याप्युरथापनेनविधितःपुनस्तन्महूर्त्तमभिराज्ञोविवक्षामभिलक्ष्यकृञ्जवाच ॥ राजन्निनि ॥ सत्यज्ञाने
 तदुर्लभं नष्टेत्त्वज्ञानेसर्वदृशयास्तमयोस्तुभावासकद्विभाततसदैवानावतसुलभमेवेतिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

१ मूर्तेतिष्ठ सत्यथास्थितात्मेतिच्छेदः ॥ स्वेत्यादिःकर्मधारयः ॥

असत्कार्यवादिमतानुप्रवेशोभासूदित्यधिष्ठानसत्तयैवकार्यस्यवस्यणित्रैकालिकसत्त्वगणपिट्टष्टानदर्शयन्विशेषमाह ॥ जलेइति ॥ देशकालाभ्यामतीपरिच्छेदोयस्मिन् ॥ ज
 लस्यातारालिककारणत्वाज्जलकारणेनैवसकारणम् ॥ ब्रह्मणोमूलकारणत्वादकारणम् ॥ २० ॥ २१ ॥ श्रेष्ठचश्रेयसात्मपीत्येतदप्यध्यासैर्नैवस्फुटयति ॥ इदृशमिति ॥ जगदेवरा
 ज्यस्यसत्तजगद्राज्यमहाराजभूतगद्गत्वेतिविरुश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ यतो जगदप्यस्तत्वात्तृणलववत्तुच्छमतो न द्वैतमद्वैतमित्यर्थः ॥ २१ ॥ तस्यैवसर्वाधिष्ठानत्वात्तत्सत्तयैवजगतःसत्ता
 लाभइत्याह ॥ इदृशमिति ॥ २२ ॥ एकातच्चिच्चिन्मात्रस्वरूपम् ॥ कातनिरुपाधिकप्रमेपदम् ॥ अद्विताद्वितीयासहिष्णुतद्वशाद्भावत्प्याभावादेकत्वसख्यायाएवद्वितीयत्वापत्ते
 श्यएकमेकत्वसख्यावदिति ॥ २३ ॥ आसमतात्पूर्णम् ॥ २४ ॥ चक्षुरादिभिरदृश्यत्वात्कारादिभिरलभ्यत्वाच्चनकार्यज्ञानकर्मण्युक्तातिशयानास्पदं नापिकारणज्ञानकर्मनिर्वर्तिक
 जलेतिदेशकालान्तेयथोभ्यादिस्कारणम् ॥ परेऽस्तदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २० ॥ हेइयस्तिदेशकालान्तेकटकादिस्कारण
 म् ॥ ब्रह्मण्यदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २१ ॥ इदृशंतद्वरिषुंचजगद्राज्यंतदक्षतम् ॥ नद्वैतममलंशानंजगत्तृणलवाचते ॥ २२ ॥
 इदृशंतत्परंश्रेयसास्मिन्यातियदीश्वरे ॥ जगत्पदार्थसार्थश्रीःसासत्तामेतिवेदनात् ॥ २३ ॥ तत्सारमेकमेवेहविद्यतेभूपततम् ॥ एकमे
 कान्तचित्कान्तैकमप्यद्वितावशात् ॥ २४ ॥ तस्माद्वितीयाकलनाकाचिन्नात्मनविद्यते ॥ आत्मतत्त्वमलंभातंतद्वापूर्णमक्षयम् ॥ २५ ॥
 संस्थितंसर्वदासर्वसर्वाकारमिबोदितम् ॥ अदृश्यत्वादलभ्यत्वान्तत्कार्यनकारणम् ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षाद्वरगम्यत्वात्किमप्यवतदुत्तम
 म् ॥ सर्वसर्वात्मकं सूक्ष्ममच्छानुभवमात्रकम् ॥ २७ ॥ आख्यानाख्यास्वरूपस्थनिरभासप्रभादृशः ॥ सतोवाप्यसतोवाथकथकार
 णताभवेत् ॥ २८ ॥ यद्वैनकस्यचिद्वाजमनाख्यात्वान्नकारणम् ॥ नकिंचिज्जायतेतस्मात्प्रमाणादितत्त्वान्नः ॥ २९ ॥ अकटकर्मकरणं
 सत्यंचिद्वनमक्षतम् ॥ आत्मरूपमनाभासंस्ययंवेदनमक्षतम् ॥ ३० ॥ तस्मान्नजायतेकिंचित्परस्माद्ब्रह्मणामुने ॥ कथं किलभ्यतेकेनय
 थोभ्यादिस्कारणम् ॥ ३१ ॥

मित्यर्थः ॥ २६ ॥ किमपिप्रत्यक्षादिकौकिकमानसिद्धार्थविलक्षणमेवस्यानुभैकगम्यंतदुत्तमंनिरतिशयानंदस्वरूपंस्ययमेवसर्वसर्वस्यात्मासर्वं चारस्यात्मानइतिसर्वात्मकम् ॥ २७ ॥
 व्यवहारदृष्टौ आख्यानाख्यास्वरूपस्यशब्दतदर्थसर्ववस्तुस्वरूपस्यव्यक्तव्यकत्वरूपस्यवास्वस्यस्वंप्रत्येककारणताभवेत् ॥ परमार्थदृष्टौ तु निराभासप्रभादृशः निराभासप्र
 भाभिन्नदृष्टावन्नभावस्याद्वयस्यकथकारणताभवेत् ॥ किंचव्यवहारेअद्वयमसत्तद्वैतसत् ॥ परमार्थवद्वयसत्तद्वैतमसत् ॥ नहिंसदसतोरपिकेनचित्परस्परकार्यकारणतावक्तुश
 क्येत्यर्थः ॥ २८ ॥ प्रमाणादिमानमेयमित्यात्मकजगन्नजायतेव्यवहारेआत्मनएवतदात्मत्वात् ॥ नस्तात्माआत्मनो जायतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तथा च्चाध्यासपक्षेनकस्यचिज्जान्मा
 दिविकियेति कौटस्थमेवसिद्धमित्युपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ यत्सकारणमभ्यादिमयोक्तदणिविभर्षीजलानिरिक्तकथलभ्यतेकिवालभ्यतेनकिंचिन्नकथंचिदित्यर्थः ॥ ३१ ॥

असत्कार्यादिमतानुप्रवेशोभाभूदित्यधिष्ठानसत्तयैवकार्यस्यब्रह्मणित्रैकालिकसत्त्वगपिट्टतिनदर्शयन्विशेषमाह ॥ जलेइति ॥ देशकालाभ्यामतौपरिच्छेदौयस्मिन् ॥ ज
 लस्यातरालिककारणत्वाज्जलकारणेनैवसकारणम् ॥ ब्रह्मणोमूलकारणत्वादकारणम् ॥२०॥२१॥ श्रेष्ठचश्रेयसामपीत्येतदप्यध्यासेनैवस्फुटयति ॥ इदंशामिति ॥ जगदेवरा
 ज्ययस्सतजगदाज्यमहाराजगूतगद्ब्रह्मेतिविरुष्टश्रेष्ठमित्यर्थ ॥ यतो जगदध्यस्तत्वात्तृणलवबन्तुच्छमतेनद्वैतमद्वैतदित्यर्थ ॥२२॥ तस्यैवसर्वाधिष्ठानत्वात्तत्सत्तयैवजगतःसत्ता
 लाभइत्याह॥इदंशामिति ॥२३॥ एकातच्चिच्चिन्मात्रस्वरूपम् ॥ कातनिरुपाधिकप्रेमपदम् ॥ अद्विताद्वितीयासहिष्णुततद्वशाद्भावत्यर्थाभावादेकत्वसख्यायाएवद्वितीयत्वापत्ते
 श्वएकमेकत्वसख्यावदपिन ॥२४॥ आसमतात्पूर्णम् ॥२५॥ चक्षुरादिभिरदृश्यत्वात्करादिभिरलभ्यत्वाच्चनकार्यज्ञानकर्मप्रयुक्तातिशयानास्पदनापिकारणज्ञानकर्मनिर्वर्तक
 जलेस्तिदेशकालान्तेयथोभ्यादिसकारणम् ॥ परेऽस्तदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २० ॥ हेइयस्तिदेशकालान्तेकटकदिसकारण
 म् ॥ ब्रह्मण्यदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २१ ॥ इदंशतद्वरिषुंचजगद्वाज्यंतदक्षतम् ॥ नद्वैतममलंशानंजगत्तृणलवायते ॥ २२ ॥
 इदंशतत्परंश्रेयसास्मिन्स्यतियदीश्वरे ॥ जगत्यदार्थसार्थश्राःसासत्तामोतिवेदनात् ॥ २३ ॥ तत्सात्मिकमेवेहविद्यतेभूपतेततम् ॥ एकमे
 कान्तचिकान्तैकमप्यद्वितावशात् ॥ २४ ॥ तस्माद्वितीयाकलनाकाचिन्नात्मनविद्यते ॥ आत्मतत्त्वमलंभातंतदवापूर्णमक्षयम् ॥ २५ ॥
 संस्थितंसर्वदासर्वसर्वाकारमिवोदितम् ॥ अदृश्यत्वादलभ्यत्वान्तक्यार्थनकारणम् ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षाद्देगम्यत्वात्किमप्यवतदुत्तम
 म् ॥ सर्वसर्वात्मकसूक्ष्ममच्छानुभवमात्रकम् ॥ २७ ॥ आख्यानाख्यास्वरूपस्थनिरभासप्रभादशः ॥ सतोवाप्यसतोवाथकथंकार
 णताभवेत् ॥ २८ ॥ यदैनकस्यचिद्वाजमनाख्यानकारणम् ॥ नकिंचिज्जायतेतस्मात्प्रमाणान्नः ॥ २९ ॥ अकटकर्मकरणं
 सत्यंचिद्वनमक्षतम् ॥ आत्मरूपमनाभासंस्वयंवेदनमक्षतम् ॥ ३० ॥ तस्मान्नजायतेकिंचित्परस्माद्ब्रह्मणामुने ॥ कथंकिंलभ्यतेकेनय
 थोभ्यादिसकारणम् ॥ ३१ ॥

मित्यर्थः ॥२६॥ किमपिप्रत्यक्षादिकौकिकमानसिद्धायां विलक्षणमेवस्थानुभौकगम्यतदुत्तमनिरतिशयानदस्वरूपस्ययमेवसर्वसर्वस्यात्मासर्वकारस्यात्मानइतिसर्वात्मकम् ॥२७॥
 व्यवहारदृष्टौआख्यानाख्यास्वरूपशब्दतदर्थसर्ववस्तुस्वरूपस्यव्यक्ताव्यक्तस्वरूपस्यवास्वस्यप्रत्येवकथकारणताभवेत् ॥ परमार्थदृष्टौनिराभासप्रभादशानिराभासप्र
 भाभिन्नदृष्ट्यात्रस्वभावस्याद्वयस्यकथकारणताभवेत् ॥ किंचव्यवहारेअद्वयमसत्तद्वैतसत् ॥ परमार्थत्वद्वयसत्तद्वैतमसत् ॥ नद्विसदसतोरपिकेनचित्परस्परकार्यकारणतावक्तुश
 क्येत्यर्थ ॥२८॥ प्रमाणादिमानमेयमित्यात्मकजगन्नजायतेव्यवहारेआत्मनएवतदात्मत्वात् ॥ नस्यात्माआत्मनोऽजायतइत्यर्थ ॥२९॥ ३० ॥ तथाचाध्यासपक्षेनकस्यचिज्जान्मा
 दिविक्रियेतिकौटस्थमेवसिद्धमित्युपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ यत्सकारणमूर्ध्यादिमयोक्ततदपिबिभर्षीजलानिरिक्तकथलभ्यतेकिवालभ्यतेनकिंचिन्नकथंचिदित्यर्थ ॥ ३१॥

०६ स्वत्यक्तकारण्यकारणतानास्ति तदाश्च यत्नरत्नरत्नाकारणपरिच्छेदत्वात्कारणमिमाणास्तीति क्वाभ्यमित्याह ॥ परेदिति ॥ जलत्वेदंशाकालातिपथाभ्या
 रिषकारणम् परस्तराशाकालातिनियथाकारणमितियदागुक्तरत्नत्वयोपसङ्गतम् ॥ सर्वेष्वभ्योक्त्ययोकोभिप्रायदन्तिराजापृच्छति ॥ जलादाविति ॥ १२ ॥ समुद्रस्य
 पथीरनसत्कायत्वात्कारणभेदेर्वांशान्तिप्राप्तिमित्तिशयत्वात्पथपरिणामस्यसकारणत्वम् । अत्राणकारणपथिच्छेदरूपनयासदृकारिकारणाभावाच्चतद्विषयत्वाकारण
 पथीरनिर्देशपथपरिभेदनम् । न चान्वत्तमानाद्यागदुपबलुसभाषनापाएवानुदयार्थैर्वाद्दुमरास्यं स्वयात्वेनबलुसर्वैर्वापेनतश्चत्परिधिनामितसमुद्योपमितयाशपेनकु
 भउसत्प्राह ॥ दशानीदित्यादिना ॥ ११ ॥ परिसर्वद्वैतवापारकारणतद्द्वैतमजगदस्तीत्युक्ते कोभिप्रायस्तमाह ॥ अगच्छत्वाधरहितमिति ॥ प्रलसत्सैवमाजगतिपतीनाजग
 परंस्तदंशाकालातिनियथाजगदकारणम् ॥ । प्रिविध्वजउवाच ॥ । जलादीपत्तरगादितस्वकारणमस्तिह ॥ १२ ॥ परेजगदहतादिना
 पराणमवैभ्यद्मम् ॥ । तुभउवाच ॥ । इदानींतत्त्वतोज्ञातमेतत्सत्यमहीयते ॥ १३ ॥ इदजगदहतादिनेर्हिकंचिन्याविद्यते ॥ जगच्छ्रद्धाया
 रहितजगदस्तिश्चिालमकम् ॥ १४ ॥ व्याप्येवनिमित्तशान्तय्याशासूक्ष्मतरणेच ॥ यथानमसिश्चून्यत्वंतयदजगदीश्वरे ॥ १५ ॥ सदृशस्व
 स्वरूपगतवारुणकंनचिन् ॥ एवरूपजगदिदंसम्भृजातशिवभवत् ॥ १६ ॥ सम्भृजज्ञानप्रभावेणविषमव्यस्ततायते ॥ असम्भृजज्ञात
 मशिवजगद्स्वप्नपरम् ॥ १७ ॥ विषयुद्धास्तमपिशुकविपरसायते ॥ इदंशश्रययावात्तियपदेषचिदीश्वर ॥ १८ ॥ तत्तयवाशुभव
 तितादृष्टपुत्रयाशिव ॥ यथाज्जालाश्रमाज्जालाविधिनाकारविश्रमे ॥ १९ ॥ तिरुत्पन्नन्यरूपवदक्षसत्तातयैवहि ॥ यत्परचित्सवरूपेण
 स्थितमात्मनिमपरम् ॥ ४० ॥ तत्तन्तदहदंत्वादिजगतादीवलक्ष्यते ॥ केवलपरमेवैत्यपरमंभासतेशिवम् ॥ ४१ ॥ अतोजगदहतादिप्रश्नार्
 वंतिनाचित ॥ यद्वस्तुविषयमानसवत्प्रसन्नविराजते ॥ ४२ ॥ प्रोक्षितयत्तुनास्त्यवप्रदंसाप्रभेनतत्रकिम् ॥ सच्चिवेशविनासतायथा
 इमंनविद्यते ॥ ४३ ॥

क्वासापूर सादृशमद्रापव्यस्तव्यभिमापइत्यप्या १ ॥ यथाप्योदयेष्वभ्योक्षोपिसुस्थतरेणमायाप्योक्षानिर्मलगधर्तनगरमिध्यात्वात्चित्यशान्तव्योमसत्तदीधालि यथाऽन्ये
 त्त्रप्रसिद्धरुद्ररूप्यत्वनसत्सर्पवशास्तिनयाश्वरभापायाशब्देभ्रमलजगदित्यर्थ ॥ १५ ॥ स्वत्वरूपेणवीर्यकार्सेनसदृशाश्वरुपमेवसम्यग्ज्ञानम् ॥ अथवाकेनचिद्वेषणजहद्वे
 यशानसदृशरूप्यमवतिशानसरोरुवर्षकनशर ॥ १६ ॥ नव्यशेषकपरिशेषभेदताह ॥ सम्यमिति ॥ १७ ॥ इदंश विधासद्वायोऽविधासद्वायोवा ॥ १८ ॥ यथाज्जाला
 निवर्तितप्रदायैष्येकेयोऽइकारिद्वेयेणविधिधाजानात्पन्नम्यद्वेषैर्वाश्रितं ॥ १९ ॥ यच्चिरस्यदेषणस्थिरपरत्नदत्तैर्वात्मनिमयमवयवोपसंसेनीयमनोपेननिमित्तेन ॥
 ४० ॥ ४१ ॥ वापरादयमुपिधयोर्दित्यादित्यक्तदश्वत्सामभकाशपुत्रेत्याह ॥ अतश्चि ॥ मतिप्रवृत्तंनदृश्यात्प्योद्विभ्यासापस्यपुनद्विप्रभ्यपन्नोचित ॥ ४२ ॥
 परिश्रगप्यास्तवार्द्धकधनरुपसास्यदश्वसुपुनद्विदश्वश्रापिनकापद्वत्त्याह ॥ प्रोक्षितमिति ॥ तादृशाशेषायानिर्दिषयत्वेकपानिप्रिषदभ्यमकारत्सीवाभावादित्यर्थः ॥ ४३ ॥

स स्थिति प्रभाहति शेषः ॥ ४४ ॥ ननु यदि पृथिव्यादयो न सत्वे तर्हि कथं पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या आंतरो यं पृथिवी न वेद यस्य पृथिवी शरीरयः पृथिवी मंतरो यमयत्येष त आत्मा
 तर्थाप्यमृत्तदस्यादिश्रुतेरनर्थाभिरेण श्वरेण प्रेर्यमाण एव सर्वभावा स्वकार्यं च मत्कुर्वतीति वैदिकसिद्धातस्तत्राह ॥ यन्मया एवेति ॥ मायाशबलेश्वरमया सर्वभावास्तेन मायाशब
 लेश्वरेणैव माययैव मिथ मामभ्यात्मना मे लनाय स प्रेरिता सत पच भूतात्मके पिष्टे मायिके मेव तत्कार्यं च मत्कारकुर्वती ॥ यथा मिथुना निखीपुसयुग्मानि यौवने कामयानिकामे
 न प्रेरितानि परस्परसभोगेन पुत्राद्युत्पादनेन च मत्कुर्वती ॥ यथा वा बीजानि भूस्थानि वर्षादकेन प्रेरितास्य कुरोदयाच्च मत्कुर्वती तद्वदिति प्रेरणात्वयः ॥ ४५ ॥ तथा आद्यतच्चिन्मा
 श्रमेव चिन्मात्रेण मायिकेनानात्मनैव नानेव भूत्वा अवधीयते तत्कार्यरूपेण परित्स्थिते ॥ ४६ ॥ यथा तदेव चिन्मात्रत्वात्मज्ञानात्मना स्वैव व्याप्तं पारमार्थिकत्वात्मना च म
 त्कुरुते तद्वत्क्षण एव ब्रह्मभूतसर्गात्मना मायिकं च मत्कारे तस्यैव तत्त्वज्ञानेन पारमार्थिकत्वरूपावामि च मत्कारे च पूर्णमदपूर्णमिदं पूर्णस्य पूर्णमुद्व्यते पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवा

तथा जगदहं भावं विनानेशस्य सांस्थितिः ॥ अकारणत्वात्नास्तीदं ब्रह्मैवैत्यां विजंभते ॥ ४४ ॥ अजंभमाणमेवेदं जगत्स्वनेव सांस्थितम् ॥ य
 न्मया एव तेनैव मिथः संप्रेरिता शयम् ॥ ४५ ॥ च मत्कुर्वत्यमीभावाः पंचकेमिथुनौ च वत् ॥ चिन्मात्र एव चिन्मात्रं चिन्मात्रेणावधीयते ॥ ४६ ॥
 नानात्मनैव नानेव स्वात्मज्ञानात्मनात्मवत् ॥ पूर्णारपूर्णास्युद्धरंति पूर्णानि च क्रिरे ॥ ४७ ॥ भवंति पूर्णारपूर्णा नि पूर्णानि पूर्णमेवावशिष्यते ॥
 चिन्मात्रमेव कचति यच्चिन्मात्रमयात्मनि ॥ ४८ ॥ अकचि त्वैव तन्नामकचितं सर्गवेदनम् ॥ अहं चिताचिदेवादौ भवतीव स्वयंततः
 ॥ ४९ ॥ अभवंत्येवरूपं स्वमत्यजं तीनिरामयम् ॥ तेजोमयमनाद्यंतं मनोरूपमनंतकम् ॥ ५० ॥ सखादसंसारमाभासि भवतीव स्वयं व
 पुः ॥ पश्यत्यथ सेदेदं स्वरूपत्वात् सेदेव वा ॥ भावनाद्भूततामेतिदृश्यं भवति च क्षणात् ॥ ५१ ॥

वशिष्यत इति श्रुतिमर्थत उदाहरति ॥ पूर्णादिति ॥ प्रत्येवा सनामात्रशेषेण सर्वोपाधिप्रत्येमायाशबलेश्वरमया प्रमासाजीवाः कल्पादौ भोजकादृष्टपरिपाके पुनः स्वस्वव्यष्टि
 समुद्रयुपादीन्सर्गोणयद्दुद्धरति तत्पूर्णादपरिच्छिन्ना ब्रह्मणः कारणत्पूर्णास्यपरिच्छिन्नब्रह्मरूपाण्येव कार्याणि माययोद्धरति ॥ स्थितिकाले च यद्वातरकार्यं जातमैहिकामुष्मिक
 भोगमोक्षसाधनानि च क्रिरे तदपि पूर्णादेव पूर्णान्येव च मायया च क्रिरे ॥ ४७ ॥ ततो यत्तत्त्वज्ञानात्मिका भवंति तदपि पूर्णादेव मायापगमात्पूर्णा नि भवति ॥ सहभेदभ्रमेण मायापगमे
 पूर्णमेवावशिष्यत इति श्रुतेस्तत्पर्याय इति भावः ॥ यच्चिन्मात्रमयात्मनि सर्गवेदनकचितं तच्चिन्मात्रे चिन्मात्रमेवाकचि तनामेत्यत्रात्वयः ॥ ४८ ॥ अहंप्रत्यगात्मरूपा
 चिदेव सर्गादौ स्वरूपमत्यजत्वेवाभवत्येव स्वतश्चित्तास्य मेवानतकमनोरूपं भवतीव ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ततः स्थौल्यकल्पनेनाभासिसरस्वयमुवः सखादसंसारविराड्भावेन ससरण
 रूपं भवतीव ॥ अथ व्यष्टिजीवभावेन देजगद्भूत्यासदेव पश्यति परमार्थगोधिष्ठानसेदेव वा जगति पश्यति तदर्थेन ध्याति रित्यर्थः ॥ भूतात्चतुर्विधभूतमात्मताम् ॥ ५१ ॥

उत्तमुपवददति ॥ शीतमिनि ॥ एषमुत्तरात्सधातस्वभावतः शब्दाभाष्यानामरूपाभ्यामुक्तमत एषाभ्यपरेष्वप्यकारोऽप्यनुभावस्तदात्मतत्त्वमेकसत्सुनिजस्यमत्करणमायात
रदरात्करषसत्तजगत्प्रसरत्प्रतयाजगद्विषभूत्यास्थिरमित्यर्थ ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमं. भा. त. प. म. नि. पू. प. पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ पृथ्वयाका
रणद्वयं जगत्प्रतिभाजितम् ॥ विभाज्यत प्रयत्ननदरयवेदतविधत ॥ १ ॥ इत्यधिराजितमश्लोकोक्तं समुद्रतटादटातस्तद्वर्तनद्वैषम्यवदरयमानोऽप्यगितयोऽप्यादित
दरातीमकाद्विभाजितमश्लोकोक्तं नैमकटवदटाततद्वर्तनद्वैषम्यवदरयमानोऽप्यगितयोऽप्यादित ॥ इति श्री ॥ १ ॥ ॥ अस्तुदस्यासत्त्वतदसत्त्वेऽप्युद्दिष्टतत्त्वद्वेदनस्वरूप
नायतीति कथमिति राजाप्युच्छति ॥ शिवदस्यादिना ॥ ३ ॥ नमोऽपि ह्यनसाराश्लोकस्तद्व्यस्तगार्थवर्धनगाराविषकारास्वरूपतायतीति च त्वित्याशयेन कुम्भजत्तरमाह ॥ वित्ता
दिनि ॥ वित्तायतद्विषित्तायतद्विषिधानसम्भाषमेव तस्यत्याप्यस्तस्यमेवेदेनसविरामयेवतिष्ठति ॥ अतएव तद्व्यस्तगुणनतन्माप्रमथिधानसन्माप्रमेधेति तद्वेदजगद्व्युत्पत्तिरस्यत
दस्य प ॥ ४ ॥ अथविज्ञानवार्धगुणनतद्विषयोऽतं तद्विज्ञानपरिणामेष्वसद्व्याभासाद्यर्थवर्धनान्यतद्विनिर्मन्त्य ॥ शीतमकणाद्वकपिलप्रतजलिभृशुतयोभासाद्यर्थयुषिभ्यावि
शांतजगद्व्यसररूपतयास्वभावशब्दायमुक्तमिदमव्यपदश्चमेकम् ॥ वस्तुस्थितनिजत्वमत्करणावलोकरूपजगत्स्वरहितानुभावान्त
त्तम ॥ ५३ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मा० नि० पू० च० ॥ शिविष्यज्जावयोधननामपणवतितम सर्ग ॥ १६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ कुम्भजवाच ॥ ॥
इत्यस्मिन्देशकालतद्दत्तं जन्मजनिकम ॥ नर्कचिज्जापतेशांतान्कर्कचिवितीयते ॥ १ ॥ स्वसतायां स्थितवक्षनधीजनचकारणम् ॥
शुदानुभवमानतस्मादन्यन्विवियते ॥ २ ॥ किंचिज्जगदहतादितदेवान्तमस्ति हि ॥ ३ ॥ शिविष्यज्जउवाच ॥ ॥ शिवेजगदहंतादिमु
नानात्मातिवेद्यहम् ॥ ३ ॥ सर्गवेदनभाभातिकथमेतद्वदाशुभम् ॥ ४ ॥ कुम्भजवाच ॥ ॥ वित्तायतद्वनापततस्वविद्विद्विति ॥ ४ ॥ तत्त
द्भुवनमस्य च्युततन्मानजगद्व्यु ॥ नविज्ञानमयोऽस्ति नयात्योनापिशून्यता ॥ ५ ॥ वेदनामाप्रसारत्वाद्यथाचित्सारउच्यते ॥ इवत्व
सलिलस्य वचिदचित्त्वमकारणम् ॥ ६ ॥ स्वात्मनीशमनततद्यथास्थितमवस्थितम् ॥ प्रतियोगिष्यवच्छेदाभावात् सत्वभावयो ॥ ७ ॥
एषभूतमप्यपरभाष्यभूतातीति ॥ भाष्यमिकस्तुशून्यमवभासाभाष्यतयासाहक्यभावेनसद्व्यापयतेनवस्तुभूतकर्कचिदस्तीति तस्यताभ्यपाकुषन्माह ॥ नविज्ञानमप्यदिति ॥ ५ ॥
नक्तुनलाभाह ॥ वरतति ॥ सर्वेषां दिनाकरुणा सत्यविद्वनायाभ्युपयतेनासत्यामिनि तस्या शून्यताक्षिणिकताकान्यताविनाशितापयिणितिर्वाकनचित्तकचिद्वक्तुशक्यतद्वित्तै
वशादस्य ॥ यथाधिरशशासलाथाउच्यतेउपपायतश्च्युतदटात यथाद्वयत्वसद्विस्वरसलिलसवधस्तुनैवितभ्यसाह ॥ यद्वैतैतन्प्यनामवस्तुनस्यात्तार्हिसाधकाभाषासर्व
जगदस्तिनास्तिप्यपदेशानर्कस्याद्विनिविभाष्यतामिति भाव ॥ एवरसभूतायास्थित आचिन्मकारणनकारणैर्निरूपयितुं शक्यम् ॥ ६ ॥ त्वयावातस्याजगत्प्रययताकथ
मप्यपारतीयति च तमाह ॥ स्वात्मनीति ॥ नविज्ञानमप्यनिकागवाकारेणपयनेपरमार्थविभ्याभरूपेणभाषयन्नेशत्वमाययासन्तर्पमतस्तद्यथासाविधिनरिष्यवयापयास्थित
धैर्यतस्याप्यवस्थितमित्यथ ॥ यदितरस्वच्छास्वच्छोभाषाभाष्यति तसमर्थाहं तस्यत्वच्छाश्र्मैकस्यद्वेदस्यापुनस्तथाह ॥ प्रतियोगीति ॥ सत्वभाष्यस्यशाश्र्मैकस्य
भाव आसच्छाश्र्मैकस्यतद्विच्छेदभावः सद्यस्वित्तिरेषिनि सत्वस्यप्यवच्छेदकुर्यान्नकुप्याह ॥ इथापित्सपशसिद्ध्यातीति सत्वतद्विच्छेदभाषयोऽप्यप्रतियोगिष्यवच्छेदाभाषाद्व्यच्छेदा
याप्रसत्तात्परमेवदस्तुनित्त्वच्छाश्र्मैकस्यवस्थतासिद्धेत्यर्थ ॥ ७ ॥

ननु अस्वच्छभावस्यास्यतापलाप किमर्थं क्रियते स्वच्छचिद्रूपमेवास्वच्छजगद्भावकारणतापत्तियोग्यमिति कुतो न कल्प्येत तत्राह ॥ यदीति ॥ चित्कौटरथाद्वयत्वादिपरश्रुतिवि
 द्दनु भवविरोधात्तथानकल्प्यतइति भावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ चिदभ्यासपक्षविनासर्गस्योपायान्तरेणोपपत्तिरेव नास्तीत्याह ॥ नचेति ॥ १० ॥ उत्थितमिव ॥ ११ ॥ तस्यैस्त्वकारण
 कर्मेवदजगदिति यदच्छावादिपक्षनिरस्यति ॥ कार्यमिति ॥ १२ ॥ यदिसन्मात्रैकरसतर्हिकथजगच्चिद्विषयात्मकप्रतीयेतत्राह ॥ व्योमपुष्पवदिति ॥
 स्वपुष्पवज्जगदशो विकल्पमात्रमित्यर्थः ॥ अस्तु तर्हि चिद्रूपमेव ब्रह्मकारणम् ॥ नचचिद्रूपैक्येइदकार्यमिदकारणमिति विभाजकाभावः जन्मनाशयोरेव
 विभाजकत्वोपपत्तेस्तत्राह ॥ वस्त्विति ॥ नवापटपटादिजागतवस्तुज्ञंचिद्रूपमुपपद्यते ॥ कुतः नशैकनिष्ठत्वान्नाशनिमित्तत्वात् ॥ चितोहिनाशो न चितोसिध्यति ॥ नाशकालेचि

असत्वात्तेन परमेस्वच्छभावव्यवस्थता ॥ यदि कारणतापत्तियोग्यं शांतं पदं भवेत् ॥ ८ ॥ अनिगितमनाभासमप्रतर्क्यं भवेत् ॥ अतो
 नकारणनैव बीजं ब्रह्मकदाचन ॥ ९ ॥ कार्यस्य कस्यचिन्नामतेन सर्गो न विद्यते ॥ नचान्यथोपपत्तिर्हि सर्गभ्यास्योपपद्यते ॥ १० ॥ चिन्मा
 त्रकहते तस्माज्जडसर्गो न विद्यते ॥ यदिदं दृश्यते किंचित्त्रिद्वनमिवोत्थितम् ॥ ११ ॥ अहंभावजगच्छब्दशब्दार्थरसरंजनम् ॥ कार्यं
 नकारणाभावात्पदार्थतूपपद्यते ॥ १२ ॥ द्विवैक्याद्यात्मकं व्योमपुष्पवत्स्वानुभूतितः ॥ वस्तुनाशैकनिष्ठत्वान्नवाङ्गमुपपद्यते ॥ १३ ॥
 उपलंभकरो नाशो जन्मनस्तस्य वाकृतः ॥ अथचैनं सदासंतं नित्यं नष्टं च वेत्सिवा ॥ १४ ॥ पदार्थो धंतदेव रथमेकरूपे किंब्यथा ॥ उपलं
 भस्तु यथायमेवाचित्तचमत्कृतिः ॥ १५ ॥ चित्तत्वमात्रसत्तासिद्धिवैक्यं कथं च नास्त्यलम् ॥ अतः पदार्थसत्ताया अभवे सति भूपते ॥ १६ ॥
 असंभवाद्भावस्त्यनाहंताभावनास्तिते ॥ अहंभावासंभवतश्चित्तमन्यत्किमुच्यते ॥ १७ ॥

तः सत्वेनाशोकेर्निर्विषयत्वात् ॥ नापि जडेन तस्य सिद्धावप्यसमर्थत्वादित्यर्थः ॥ १३ ॥ यदि तु चित्तो नाशो चिद्रूपवत्स्वपरप्रथायामन्यनिरपेक्षइति काश्चिद्रूपान्तत्राप्याह ॥
 उपलभकरइति ॥ चिद्रूपः सविनाशः स्वजन्मनस्तस्य स्वप्रतियोगिनो वा उपलंभकरः प्रकाशकः कुतः न हि स्वोत्तिस्तत्पूर्वकालिकप्रतियोगिचिद्वानाशो नोपलब्धुशक्यते ॥
 नचतदुभयानुपलभेन तस्य नाशः स्वयमुत्पन्नइत्यनुभवेन शक्यम् ॥ नचसाक्षिणात्तदुभयानुभवश्चिन्नश्चिद्विषयत्वायोगादतस्तद्द्वयोत्तनाशयोर्जगतश्च जाड्यमेवेति भावः ॥ ए
 वजगतो जाड्ये सिद्धे कारणानिरूपणादकारकोत्तौ सदैव जन्मस्यान्नित्यचनाराः स्यादुभयोरपि निवारकाभावात् ॥ हेत्वभाववादिन्यदिनिष्प्रमाणकमनुभवविरुद्धमपरिस्थमे
 वनित्योत्तनाशस्य भावमिदजगदिति वेत्सिअभ्युपगच्छसि ॥ १४ ॥ तर्हि श्रुतिविद्वदनुभवसिद्धे अस्वच्छचिदेकरूपे तस्मिन्नभ्युपगम्यमाने तर्वाकिंब्यथा किमर्थं पीडेत्यर्थः ॥ न
 नुयदिसर्वचिदेकरसतर्हिकथंचिदचिद्विषोपलभस्तत्राह ॥ उपलंभस्त्विति ॥ १५ ॥ तर्हि चिदन्याच्चित्तमेव द्वितीयस्यात्तत्राह ॥ अतइत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥

मिन्मनाजीवरत्नभद्रेभिरचिद्वद्विधितद्वयवेदनात्प्रभेदभ्यनोति ॥ १८ ॥ शुद्धचिद्वृत्तस्यपास्तुभागतकापिजाड्यशार्पानामसिद्धेलाभावनामुक्तमहमितिजीवरूपमपिना
 स्यरेतिन्ययमानीवपरिरोप्यतइत्यर्थ ॥ १९ ॥ तादृशालेषस्यज्ञानमनतम्रस्यनित्यविज्ञानमानदम्रस्यमभीवेदविभ्रमिदशरिष्टमित्यादिस्ववैवायलाभाषनादेवनवनुभवादि
 त्य ॥ तादृशवृत्तनरतनस्यमित्कवाअरत्नकाकारवृत्तिसर्वथापित्यस्त्वप्यपरिशिष्योत्तराशयाइ ॥ येनितेति ॥ द्वाविधतनयाश्चित्तब्रह्मार्थकस्यत्वाच्चिताद्विद्वित्परिविद्व
 थापनव्याप्यरद्विनिमलान्तिरिक्तपारोप्यसक्तिरत्यर्थ ॥ २० ॥ अकर्मफलतोपसहृदमि ॥ तेनानिनेनसर्वद्वैतबाधनत्वम्रद्वैतवासि नद्वैतस्यरोपमनेकमेवसत्यसर्वजगच्चासच्य
 स्यमव नदमिभासकृपाचिरपिपयास्थितमभिवृत्तमम्रबंधनिरामयतरावाशरिष्टमित्यर्थ ॥ २१ ॥ ॥ दमिभीबासिष्ठमंतात्ययमकरोति० पू० सननधनितम संग ॥ १० ॥
 चिन्मनात्प्रिदोषस्यदृढकाराद्यवितरान ॥ येत्यासत्ताश्चिसातकधर्मवैतिथयन्ति ॥ १ ॥ ननुआलोकेसन्निरूपणेशेरिषसत्येषचिन्नेचित्तलक्ष्यस्यथापरादरयतेनासति ॥ तद्य

इतिचित्तमद्रूपनास्त्यानचिन्मिता ॥ निर्वासनशांतमनाभीनीपरनभोमय ॥ १८ ॥ सदेहोवाविदेहोवाभावस्योप्यवलोपम ॥
 सयथाच्युद्धचिद्वृष्टपटायाभावसिद्धित ॥ १९ ॥ भावनाभावतश्चित्तनास्त्येवाहमितिस्वयम् ॥ एवम्रक्षेतिवेदार्थभावनानादनुभूति ॥
 चंतितायुक्तसत्यत्वाच्चितानामकविद्यते ॥ २० ॥ तेनासिनिर्मलमकारणमादिमुक्तम्रक्षशाश्वतमशेषमनेकमेकम् ॥ शून्यनिरामय
 मसत्सदनाटिभयसर्वजगच्चिदपिदक्षयथास्थितत् ॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजप्रबाधननामससनव
 तितम संग ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाचा ॥ चित्तनास्तीतिमेवोद्योयथायुक्त्यास्फुटभवेत् ॥ तामन्यामयवावूहिदुद्धन
 निगुणमया ॥ १ ॥ ॥ पुमउवाच ॥ चित्तनास्त्येवदेराजन्कदाचित्कचनकचित् ॥ यच्चटचित्तवद्रातितद्वक्षाभिधमव्ययम् ॥ २ ॥

द्विचित्तप्रदानादस्तिक्वाप्यतर्हीर्षयनाशदधपुनराप्यपामम् ॥ किञ्चसंचित्ताएवसचेतनाश्रयित्वास्तचेतनालोकेप्रसिद्धालाधदिजीवमृक्तानटचिन्ताहीर्षयवाविषद्वेत्
 नासयत्पर ॥ नधतपरादृश्यत ॥ किञ्चसंचित्तनिरतिशयानरक्षणापरमपुरुषार्थशासकफलमनुमन्विशुक्यनासति ॥ नचाननुभूयमानकश्चित्पुरुषार्थानामभावति ॥ कि
 चप्रदाकारविधत्तयचिन्तनाश्रयतश्चाम्भृता ॥ नाय ॥ स्वात्मनिक्रियाधिराधात ॥ महिरासददृश्यप्रि स्वात्माप्रपुरुषाश्रोति ॥ नदितीय ॥ तदाप्यस्वजगतलक्षाधकत्वायोगा
 र ॥ चित्तदरयन्तिरेकस्यपरिचयाधकत्वाप्रसिद्धेसुबोपसुदन्त्यायानवतारात् ॥ म्रक्षणस्तनदेसवसाधकत्वमेवनवाधकत्वमितिचित्तवाधोनिरर्थकोडुक्कर.सवानुभवपराहृतश्चे
 स्तपाराकानिरासनशोपरादयकाभोराआपुच्छति ॥ चित्तमिति ॥ नानागुक्तमेवयुक्तिविशदीकृत्यमूहे ॥ अथचातदप्यतनुपयुक्तमदीप्यसर्वांशकानिबाराणसमर्थायुर्गुक्ति
 धर्मात्यय ॥ निराप्यदत्तम १ ॥ नरसववशपपरिद्वाराणचिन्तवाधोपपत्तिकोपुक्तिरुक्तुमभिव्यक्त्यासत्तदधिष्ठानम्रक्षणाशसत्वव्यपतिजान्तीति ॥ चिन्तमिति ॥ कदाचिक्काटेक
 चिन्तार्कचिद्वन्मालनाधचित्तनासि ॥ २ ॥

नायुक्तिमाह ॥ अत इति ॥ यत् सर्वचित्तादिजगदज्ञानात्मकज्ञाननाशानवाधेन हेतुना न विद्यते अतो हेतोरित्यर्थः ॥ अयं भावः ॥ भवेदयं स्वात्मनिक्रियाविरोधो यथाज्ञानवाधा
 च्छित्तादिबाधोऽप्यस्य ॥ अज्ञानवाधप्राप्तुसर्वतत्कार्यतत्त्वधावरणविधेयादिसर्वतदितिरूपस्तस्मिन्सन्निचित्तनास्त्वेति प्रतिज्ञातार्थोऽसिद्ध एव ॥ अत एव न पुनराध्यादि
 दोषप्रसक्तिरज्ञानस्यैव सर्वाध्यप्रयोजकस्याप्यगमात् ॥ स्वप्रकाशपूर्णानन्दपरिशेषेण निरतिशयपुरुषार्थसिद्धेश्च ॥ न च चित्ताधीनाचेतनता किंत्वभिध्यक्तचिदधीनासाच्च जीव
 न्मुक्तेषु चित्तनाशेष्यस्त्वेति नाचेतनत्वप्रसंगः ॥ न च चित्तनाशो तस्करता चिदभिध्यक्तिरप्येति ॥ अनाभिध्यक्तेरज्ञानावरणकृतत्वेन तदपगमे चित्तोऽभिध्यक्तेः स्वाभाविकत्वेनानप्राया
 त् ॥ न हि वायुना घनापसारणेन कनासूर्याभिध्यक्तिः शरदिवायुप्रभे औपतीति सर्वदोषपरिहार इति ॥ ३ ॥ प्रथमप्रतिज्ञासमर्पितानि गमय्य द्वितीया मुपादत्ते ॥ नास्त्वेवेति ॥ त
 त्समर्थनाय यत्र त्वस्य सर्वभास्वैवाभूत्तत्केन कपरयेदिति श्रुतिप्रमाणयति ॥ केनेति ॥ ४ ॥ नतिरोधो न चोत्पत्तिर्बद्धो न च साधक इति श्रुतिरपि तत्रमानमित्याशयेनाह ॥ महाप्र
 लयेति ॥ महाप्रलयः प्राकृतस्तद्दुत्तरपुराणादिप्रसिद्धे सर्गादौ यदितो दितमेव तर्हि चित्तनास्त्वेवेति प्रतिज्ञावाक्ये त्वया कथय च्चेदचित्तवद्गतीनि निर्देशः कृतस्तत्राह ॥ निर्देशस्त्विति
 अतोऽज्ञानात्मकं यत्तज्जगदेवनविद्यते ॥ तत्राहं त्वन्तदित्यादिकल्पिताः कलनाः कृतः ॥ ३ ॥ नास्त्येव जगदेवेदं यच्चेदं किंच नोदितम् ॥ ब्रह्मै
 वास्तीह सकलं केन तद्बुध्यते कथम् ॥ ४ ॥ महाप्रलयसर्गादावेवेदं नोदितं जगत् ॥ निर्देशस्त्वित्यदमित्यत्र त्वद्वाधाप्यमया कृतः ॥ ५ ॥ उपादा
 नात्मकादीनां कारणानामभावतः ॥ अकारणं च भावानामशेषाणां त्वसंभवात् ॥ ६ ॥ एवमज्ञानबुद्ध्यात्मजगतस्मान्नाविद्यते ॥ तस्मा
 द्वादिदमाभातिभासनं ब्रह्मनेतरत् ॥ ७ ॥ अनाख्येनाकृतौ देवे करोतीदमितिवत्सत् ॥ भाषितं नोपपत्त्यात्मनसस्यं नानुभूयते ॥ ८ ॥ अना
 ख्योऽप्रतिघः स्वात्मानिराकारोऽर्द्धश्वरः ॥ सकरोति जगदितिहासायैव वचोऽधियाम् ॥ ९ ॥ अनेनैव प्रयोगेण राजंश्चित्तं न विद्यते ॥ जग
 देवनसत्साधोऽकृतश्चित्तादितद्गतम् ॥ १० ॥ चेतोहि वासनामात्रं वास्येतु सति वासना ॥ वास्यं जगत्तदेवा स दत्तश्चित्तास्तिताकृतः ॥ ११ ॥
 यदिदं कच विब्रह्मस्वयमात्मानमनि ॥ कृतं तस्यैव तेनैव चित्तमित्यादिनामकम् ॥ १२ ॥

॥ ५ ॥ पूर्वोक्तयुक्तिरप्येतत्साधनसमर्थत्वा

शयेनाह ॥ उपादानेति ॥ ६ ॥ द्वितीयप्रतिज्ञानिगमयति ॥ तस्मादिति ॥ ७ ॥ ननु यदिसर्गादिनास्त्वेव तर्हि तदात्मानस्य यमकुरुत एकोऽवशो सर्वभूतानरात्मा एकं बीजं बहुधा यः
 करोति कर्ता भोका महेश्वर इत्यादि श्रुतिस्मृतिवादानाकागतिरिति चेन्नेहनानेति श्रुत्यपेक्षितनिषेधसमर्पणेनाद्वैतव्युत्पादनार्थवादत्रैवगतिर्न तच्चार्येणेत्याशयेनाह ॥ अनाख्ये
 इति ॥ अनाख्येनामरहिते अनाकर्तारूपरहिते युक्तिशून्यत्वान्नोपपत्त्यात्मनिक्रयमित्यादितात्त्विकश्रुतिविद्वदनुभववाधितत्वान्ब्रह्मसत्यकौर्तिकैरपि नानुभूयते ॥ ८ ॥
 शीतवातादिप्रतिघातवारणाय गृहादिनिर्माणप्रसिद्धम् ईश्वरस्त्वप्रतिघः करोतीति अधियंतात्स्यर्थाऽन्यानानामर्थवादानां सर्वज्ञस्य दृष्ट्या चेटो किर्हासायैवेत्यर्थः ॥ ९ ॥ एवं जगत्स
 गांसिद्धौ प्रतिज्ञातार्थसिद्धिरित्याह ॥ अनेनैवेति ॥ यदा जगदेवनसत्तदा तद्वर्गात् चित्तादिकृतः सदित्यर्थः ॥ १० ॥ जगदसत्त्वे विप्रयासत्त्वादिपि चित्तासत्त्वसिद्धिरित्याह ॥ चेतो
 हीति ॥ वास्येवासनकर्माणिविषये ॥ ११ ॥ तर्हि चित्तादिव्यवहारस्य कोविप्रयद्दिति चेन्मायोपहितब्रह्मैवेत्याह ॥ यदिदमिति ॥ नास्मात्संघोऽनामकम् ॥ १२ ॥

शतौ हि शासनाभाषमिति श्लोकम्याश्रये ॥ अगदिति ॥ इत्यंशास्वमिति श्वाननुशासति शतौ नार्थम् ॥ कारणभाषावत्तदिति विषयवायेति श्वयथासनास्थित्ययोगादिति
 शाब् ॥ १३ ॥ यद्विरुक्त्वातीति श्लोकविषयस्यार्थदृशात्कलङ्कणपरतरयाभ्याश्रये ॥ अतमति ॥ १४ ॥ मायात्त्वदृशादिविषयाश्रये ॥ यत्किञ्चिदिति ॥ परमाकाराद्विषय
 श्वारोप्यत्किञ्चिदतिर्धर्मायमापाद्वपम् ॥ इत्यस्यस्य ॥ १५ ॥ अरोपानर्थकारिणी अर्हजगदित्येवापानिर्वासिर्धत्तसासिणोममत्वमव्यभिधैवाभाति नूननिश्चयेनेत्यर्थम् ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥ १८ ॥ यदितोत्स्यताईजगदनादिति सभेर्वाक्यमस्याभवाद् ॥ लोकेति ॥ इत्यस्य हस्तुनः अनादित्वकाम्नादिविकिपारहितत्ववाकौटस्यशाब्दोक्तो वाशाब्दो वा
 स्वानुगतोपि श्वानोपपद्यत इति परेणाभ्यप ॥ १९ ॥ साकारस्यस्यूलस्यप्रतिपातयोभ्याकनेभ्यास्यजगतोक्तो कशाब्दानुभूतिभिः सिद्धावश्यापलपार्योभ्युक्तमेवापलपार्ताविव
 जगदृश्यामिदवास्त्यतद्देवोत्पन्नमेवने ॥ कारणभाषावत्पूर्वमेवातश्चित्ताकृत ॥ १३ ॥ अतश्चिद्धोभमात्रात्मपरमाकारशानामकम् ॥
 स्कारवेदनमेवेदकवत्यक्ति कुतो जगत् ॥ १४ ॥ यत्किञ्चित्परमाकाराद्विषयकवकायते ॥ चिदादर्शनजातत्वान्नाचित्तनोजगत्किञ्चा
 ॥ १५ ॥ अहत्वजगदित्येवाप्रतिपत्तिर्नवास्तवी ॥ मित्यास्त्वन्नहवाभानि नूनमेऽश्रयकारिणी ॥ १६ ॥ वास्यस्यजगतोऽभावापत्तौना
 स्येववासना ॥ अतस्तदात्मकचित्तकीदृशाकृतकयम् ॥ १७ ॥ अप्रबुद्धरवगतश्चित्तहस्यमिदंजगत् ॥ असच्चित्तनिराकारपूर्वमुत्पन्न
 मेवने ॥ १८ ॥ नोत्सन्नकारणाभावात्सर्गादाववसर्वदा ॥ लोकाशाब्दानुभवतो न च हस्यस्य हस्तुन ॥ १९ ॥ अनादित्वमजत्ववास्त्यर्थ
 वायुपपद्यते ॥ साकारस्यास्यजगतःस्यूलस्यप्रतिपादते, ॥ २० ॥ समस्तकारणाभावाद्योक्ताशाब्दानुभूतिभिः ॥ युज्यतेचनिराकर्तुं
 महाप्रलयदय ॥ २१ ॥ शाब्दानुभववेदायसिद्धातैस्तेनयोपिवा ॥ प्रलयाश्चनसतीतिवत्सुन्मत्तकपूर्वव ॥ २२ ॥ लोकशाब्दानि वे
 दाश्चप्रमाणयस्यनोमतेः असम्बोध्यति मूढससज्जनजनसंश्रयेत् ॥ २३ ॥ नचस्यप्रतिपत्त्यास्यहस्यस्याप्रतिपक्षचित् ॥ कारणमवितुश
 कसाकारस्यनिराकृति ॥ २४ ॥ इत्यभात्तस्यमाणतत्तद्देवसततमुने ॥ नचनार्थाकियाकारिभवेत्त्रैत्यमिदंजगत् ॥ २५ ॥

कारणनिराकर्तुं युज्यतेनिराकरणोपपद्यतकसमस्तकारणाभावादित्यभ्यप ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ लोकेदेवप्रयातोऽस्युत्पन्नोतिर्द्विर्द्विकापरीवस्यादित्याह ॥ लोकदिति ॥ अ
 स्यार्थकेरल्लोकभाषायाप्येवमभ्यावकित्योप्यतिमूढता ॥ २३ ॥ मूर्द्धमूल्यत्तन्नस्यकारणभाषास्युत्पन्नान्यतन्नभाह ॥ नचैति ॥ २४ ॥ निराकारस्यकारणकत्वादिभ्यास्तु
 तस्तदन्यत्त्वभाषायाभ्यादिभ्यश्चत्यदिश्वारोपयथायेनजगतोऽकलात्सिक्तसमागतयामेवतास्यदमितिपाणुकनेह ॥ इत्यंश्रवत्तन्नयाकाळस्यमाणाजगत्वाद्वाहोऽस्युत्पत्ता
 न्यननार्थकियासपार्थवत्त्वमेवेति नल्लोकविरोध ॥ परमार्थतोऽकलाभूतमेवेति नस्यद्विषयसिद्धक्यप्रयोगेण ह्यवितोप्योपपत्त्याशयेनाह ॥ इत्यभ्यपयसिद्धक्यपर ॥ २५ ॥

इदानीं सर्वसर्गश्रुतीनां तिनेतीत्यादिनिराकरणश्रुतीनां च तार्थपर्यधीकृत्यापसंहरति ॥ तस्मादित्यादिभिः ॥ पूर्वार्थे च तन्निरंशं च तस्येति पूर्वार्थे च तन्निरंशः ॥ षष्ठ्यन्तात्सार्थीव
 भाक्तिकस्तिसिः ॥ २६ ॥ सर्वरूपस्य पूर्णस्वभावस्य ब्रह्मणः स्वतो विनैवशास्त्रं यदात्मकचरन्तस्त्वकवपुःस्वरूपमेव सर्गमलप्रकृत्पशुकृत्जगदिवक्षणं यावदज्ञानकालज्ञानमिति सर्वदृष्टि
 श्रुतीनामर्थः ॥ तदेव स्वरूपक्षणात्तेन त्वमस्यादिशास्त्रमनुसृत्य बुद्धं सद्ब्रह्मैव निर्गतद्वैतात्मानि स्वभावे आत्मेति तिनेतीत्यादिद्वैतनिषेधश्रुतेस्तास्यार्थे ईति योज्यम् ॥ २७ ॥ २८ ॥
 अतः शास्त्रीयबोधत् ॥ २९ ॥ एवं ज्ञातसर्वजगत्प्राशातंसन्निरालंबनिराधारमजयथा स्थितसद्ब्रह्मैव ॥ इदमज्ञदृष्टरूपं तु अत्यन्तासत्त्वान्ना अनानमपि च न ॥ अतो यथा स्थितं व्य

तस्मादिदं निरंशस्य चिद्बोधो प्रतिपाकरोः ॥ निराकृतेरन्तस्य पूर्वात्पूर्वात्निरंशतः ॥ २६ ॥ ब्रह्मणः स्वरूपस्य शांतस्यान्तस्य यत्समम् ॥ स्व
 तएवात्मकचरन्सर्गप्रलयरूपधृक् ॥ २७ ॥ स्वकं वपुश्च तेनैव ज्ञातं जगदिवक्षणम् ॥ क्षणांतरान्नुबुद्धं सद्ब्रह्मैवास्तेनिरात्मनि ॥ २८ ॥ ब्रह्मै
 वेदमतः सर्वकंचिन्नजगदादिधीः ॥ काचित्तादिकंचित्तादिद्वैतक्यादिकल्पना ॥ २९ ॥ सर्वांनिरालंबमजप्रशांतमनादिरित्यात्मयथा
 स्थितं सत् ॥ इदं तु नानेव न चाप्यतानाप्यथा स्थितं तिष्ठसु काष्ठमौनम् ॥ ३० ॥ इत्यार्षेवांवा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजाव
 बोधननाम अष्टनवतितमः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ नशो मोहः स्मृतिर्लब्धात्वससादान्महामुने ॥ स्थि
 तोस्मिगतसंदेहो विश्रान्तमतिरात्मवान् ॥ १ ॥ ज्ञातज्ञेयो महामौनी तीर्णमायामहाणवः ॥ शांतो ह मनहरूपो ज्ञः स्थितोऽस्मि निराभयः
 ॥ २ ॥ अहो नुसुचिरं कालं प्रभ्रांतो हं भवांबुधौ ॥ स्थानमक्षयमदुष्यमधुना प्राप्तवानहम् ॥ ३ ॥ एवं स्थिते मुनेनास्ति साहंतादिजगन्नय
 म् ॥ मूर्खबुद्धमिदं भातियत्तद्ब्रह्मैति वेद्यहम् ॥ ४ ॥ कुंभ उवाच ॥ जगदेव न यत्रास्ते तत्राहं त्वं विभासनम् ॥ इत्थमंबवरसंसारककु
 तः कीदृशः कथम् ॥ ५ ॥ यथा स्थितव्यवहृतिर्मौनी शांतमना मुनिः ॥ सौम्यार्णवो देरावर्त्परिस्पंदवदस्त्वभो ॥ ६ ॥

वहरंस्तत्त्वतः सुकाष्ठमौनोवागादिव्यापारभूत्यस्ति श्वेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तार्थपरकाशेति० पू० अष्टनवतितमः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ प्र
 बुद्धोपिनरेद्रोत्रभूयः कुंभेन बोध्यते ॥ स्थूणा निखननन्यायाद्बोधोस्य सुदृढोस्त्विति ॥ १ ॥ एवबोधिगोराजा उपदेशजन्यज्ञानेन सर्वसंदेहादिबीजं त्याज्ज्ञानं नष्टमिदं त्रिभलप्यदर्श
 यति ॥ नष्टइत्यादिना ॥ विस्तृतात्मनः साक्षात्काररूपस्य तिरित्युच्यते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मूर्खबुद्धमिदं साहंतादिजगन्नयनास्ति ॥ ४ ॥ कुंभस्तदुक्तमैवानुभवेदमान उवाच ॥ ज
 गदेवेत्यादि ॥ अबरससरोर्णधर्वनगरव्यवहारः ॥ किं वतान्यधिकरणमिति तदृष्टांतप्रकारप्रतिक्षेपार्थानि ॥ ५ ॥ सौम्यार्णवो देरप्रशांतो यथावर्त्परिस्पंदस्तद्ब्रह्मस्य तिष्ठ ॥ ६ ॥
 १ पूर्वादित्यस्यैकदेशान्वये नित्यज्ञापक्षत्वात्समासः ॥ अथवापंचम्यलुक्छादसः २ पुंस्त्वमापंभ

शब्दायात्शब्दार्थं स्वरूपं न भोग्यं यूप्यं मेव ॥ ३॥ चिद्भ्रमस्तन्निनामकयदात्स्वरूपं न भोग्यं तेषां कथं कथं नदीप्यते ॥ ८॥ यथा न मांसि अवाङ्मुखीः तैर्दनीत्क
 दाहृत्कारसन्निवेशादटो विषेकदाशातीतद्रामसौ राजो ककचनमस्त्ववतर्दित्यथ ॥ १॥ यथा समुद्रं कारत्सास्त्वयू स कल्पनाप्रथास्वयं व्युत्पद्यकारोपि ॥ एतौ समपि
 एव धराभ्यासभ्येतीतरभिमानतस्यित्यागवेदनायत्तौ ॥ १० ॥ तदेव स्पष्टमाह ॥ अहमित्येवेति ॥ ११ ॥ कोटीमोक्षतामाह ॥ यदिति ॥ संधापयंयेणसतं वधमोक्षसकष्या
 नासाक्षिभूत्सद्वेदतद्देवसद्वेदकेवलं कैवल्यकथ्यत इत्यर्थ ॥ १२ ॥ सिद्धिर्गोक्ष ॥ आपदोषध ॥ सत्वमहमेवानहमिति शुद्धकेवलत्यात्मधो धवाभाव ॥ १३ ॥ शु

ब्रह्मरूपमिदशांतमित्यमस्त्रियया स्थितम् ॥ अहंजगदिदं चेशब्दायात्नभोग्यम ॥ ७ ॥ इदमाद्यतरहितसर्वससारनामकम् ॥ चि
 द्ब्रमस्तन्निनामत्नम कथकथायते ॥ ८ ॥ सन्निवेशदशशातीतदस्तिकनकयथा ॥ जगदापर्यसशातीवक्षेदवियतेतथा ॥ ९ ॥ यथा
 स्वयभू सकल स्वयनामतपैवहि ॥ एतौस्ववेदनायत्तौ वधमोक्षौ व्यवस्थितौ ॥ १० ॥ अहमित्येव सकल्योषधायातिविनाशिनं ॥ नाह
 मित्यवसकल्योमोक्षायविमलात्मने ॥ ११ ॥ यद्दधमोक्षसकल्यशब्दायानां सदासताम् ॥ स्वरूपवेदनतस्त्वेवलत्वचकथ्यते ॥ १२ ॥
 अनहंवेदनसिद्धिरहंवेदनमापद ॥ सोहमेवानहमिति शुद्धयोधोभावत्त्ववान् ॥ १३ ॥ असकल्यनमात्रेणसभ्यज्ञानोदयात्मना ॥ सक
 ल्य क्षीयते सिद्ध्यस्वयमेवासदात्मक ॥ १४ ॥ अप्रतर्क्यस्वरूपेहिनास्तिकारणताशिवं ॥ कारणभावात् कायपटार्थोपिनवियते ॥ १५ ॥
 पदायाभावसिद्धौवेदननोपपद्यते ॥ कारणभावात्तित्यमहभावस्थानोदय ॥ १६ ॥ अहभावानुदयत ससार कस्यकीदृश ॥ ससारा
 भावात्सर्वपरमेवावशिष्यते ॥ १७ ॥ यदिदंभासतेतत्सत्परमेवात्मनिस्थितम् ॥ परंपरेपरापूर्णसममेवविजृम्भते ॥ १८ ॥ तेननिस्त्रिभि
 तसर्वशिलाकीणमिवाचलम् ॥ विद्धिरश्मिमयाकारमिवब्रह्मजगत्स्थितम् ॥ १९ ॥

दसोपश्वसकल्पसायानिष्कालीत्याह ॥ अक्षकल्पनेति ॥ १४ ॥ शुद्धस्यकारणत्वात्समाहुरूपपदार्थाभावात्सहभावात्तन्मिथ्यात्सकल्पक्षय सकल्पनाशाहृत्माहृत्सयत्नस्य
 त्त्रिभूभावात्सिद्धेसासयत्नस्य भ्रमस्यमात्राशेषदत्तिकमभाह ॥ अप्रतर्क्यं इति त्रिभिः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पागपियद्विदंजगदाकारेणभासतेतत्परमार्थतोब्रह्मैवतथास्थिततत्त्वबो
 धेनधनापूर्वकिन्तुरेत्समाबोस्थितपरमेवपरेणापूर्णसमस्वरूपमेवविजृम्भतेसकटीभाषति ॥ १८ ॥ तेनसर्वैककल्पत्वेनेदुर्भा ॥ ब्रह्मरित्यपाकीर्णीनिश्चितब्रह्मरितलोत्तरमिवाचल
 ददृश ॥ तत्राप्यभ्यगतिस्थिततद्ब्रह्ममकिरिद्व्यमयपरमिदंभाकारसहृत्स्वनिव ॥ १९ ॥

मुक्तैर्नाहिकथस्थिततदाह ॥ पुरइति ॥ सदेवसददर्शनादसन्मयम् ॥ २० ॥ कथं तस्यै च लो जगत्स्यं दपत्य यस्तवाह ॥ छायेति ॥ यथावज्जशिलोदरेप्रतिबिम्बपुरुषोऽस्यं दमानप
 वस्यदेतद्वत्सदि ॥ २१ ॥ सम्यग्ज्ञानप्रबोधस्योदयोवाहारूपालोकाआतारामनस्काराश्वनीरसानिःसाराइत्यागमप्रमाणजास्थिरभावनाभवतिनामेवनिर्वाणहेतुत्वानिर्वा
 णविदु ॥ २२ ॥ जगच्छब्दार्थरहितयः पश्यति सपश्यतीति यदुक्तं दृष्टान्तैर्विदणोति ॥ यथेति ॥ रगत प्रकाशो यथादीपयाकारसन्निवेशविनास्ति यथावाकटकादिसन्निवे
 शनिर्मुक्तहेमास्ति तथा जगदप्यसन्निवेशब्रह्मास्तीति सभावनीयमित्यर्थः ॥ २३ ॥ रूपालोकमनस्काराइत्येतदपि विदणोति ॥ ब्रह्मरूपिणो बोधाद्ब्रह्मभूतस्य जग
 तो जगत्स्य कारिणो रूपालोकमनस्कारानीरसाः कोर्य असदाभासा भवतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ यथावहू न्यपिन रगादीनि समुद्रे ऊर्भिः शब्दार्थरहितमवुमान्य भवति तथा बहू न्यपि व
 स्तुनि ज्ञानोदये निर्गमवद्वल्लोकमेव भवतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ सर्गशब्दार्थभेदवाधे सर्गं परब्रह्मणोरैक्यमेवेति व्यतिहारेण दृश्यति ॥ सर्गं एवेति ॥ हि यस्मान् एष एव सर्ववत्स्विदब्रह्मेत्यादि श्रौत
 पुरःसंकल्पकेन पुंसं संकल्पनगरस्य यत् ॥ रूपं तद्विद्विजगतः स्वादच्छं सदसन्मयम् ॥ २० ॥ छायापुरुषवत्स्यं दिशां तं निर्मनं जगत् ॥ जगच्छ
 द्वाधरहितं यः पश्यति स पश्यति ॥ २१ ॥ रूपालोकमनस्कारानीरसागमभावना ॥ सम्यग्ज्ञानावबोधस्य निर्वाणं वै विदुर्बुधाः ॥ २२ ॥ यथा
 स्तिवातोनिःस्पंदो यथा स्तिखगतोपिवा ॥ यथा हेमासन्निवेशमस्ति ब्रह्मजगत्तथा ॥ २३ ॥ नीरसा असदाभासा जगत्स्य यकारिणः ॥ रूपा
 लोकमनस्काराः सर्गो मेव स्वरूपिणः ॥ २४ ॥ ऊर्भिः शब्दार्थरहितं यादृगं बुबहू न्यपि ॥ सर्गशब्दार्थरहितं नाह ब्रह्मनि सर्गवत् ॥ २५ ॥ सर्गं एव
 परंब्रह्म परंब्रह्मैव सर्गदृक् ॥ सर्गशब्दार्थरहितो वाक्यार्थस्त्विषशाश्वतः ॥ २६ ॥ ब्रह्मशब्दार्थसंपत्तौ सर्गशब्दार्थः कृता ॥ सर्गशब्दार्थसंस्ति
 द्वाैव शब्दार्थधीः कृता ॥ २७ ॥ समस्तशब्दशब्दार्थभावनाभावनोदयम् ॥ शुद्धं तिष्ठति चिद्ब्रह्मो ब्रह्मशब्देन कथ्यते ॥ २८ ॥ सम्यग्दर्शनं
 संसिद्धावुभयोरप्यवेदने ॥ यच्छिष्टमजरं शांतं ततो वा विवर्त्तते ॥ २९ ॥ संशांतं सर्वात्मकवेदनौघमस्तीदं मकाम्बकस्वरूपम् ॥ यथा
 स्थितं सर्वजगत्स्वरूपं पाषाणरूपं च परं ज्ञरूपम् ॥ ३० ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिव्यजावबोधनं नाम नवनवतितमः
 सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ३१ ॥ शिखिव्यजा उवाच ॥ एवं चेत्तन्मम महाबुद्ध्या दृशांकारणं परम् ॥ कार्यं तादृशमेवेदं जगदित्येव वेद्यम् ॥ १ ॥
 वाक्यार्थः ॥ २६ ॥ बहूणाद्ब्रह्मेति ब्रह्मशब्दस्यार्थसंपत्तावेव सर्गशब्दार्थदीर्घाकैकता एव सर्गो नाम रूपयोर्विसर्गशब्दार्थसंपत्तौ चिदधिपरिच्छेदे निवृत्तेर्बुद्
 धात्वर्थानुसारि ब्रह्मशब्दार्थताकतेत्यनयोरकार्यत्वेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ब्रह्मशब्दस्य तस्यै शब्देव स्तुति कथप्रदत्तित्वात् ॥ समस्तेति ॥ अल्पस्यापि परिच्छेदस्याभ्युपगमे बहू धात्व
 र्थस्य कोचापत्तेरशब्दशब्देनैव तादृशमेव ब्रह्मशब्देन कथ्यत इत्यर्थः ॥ २८ ॥ अथवा जगच्छब्दस्येव ब्रह्मशब्दस्यापि वाक्यार्थवेदने तत्त्वक्षणया अखडा र्थस्य दर्शनसिद्धौ
 यच्छिष्टवस्तुतौ ब्रह्मशब्दादिवागपि न वत्तं इत्यर्थः ॥ २९ ॥ हेराज बुद्धसर्वजगत्स्वरूपयथास्थितयदस्ति तदप्यतिदृढत्वाद्ब्रजपाषाणरूपपरब्रह्मस्वरूपमस्यैव ॥ यदापीदं जग
 दज्ञानेन संशांतं सर्वात्मकवेदनौघसंपन्नतादपि एकात्मकस्वरूपसदस्येवेति ब्रह्मजगतोरैक्यवसत्तेति न कस्याप्यसत्त्वमि त्यर्थः ॥ ३० ॥ इति श्रीवासिष्ठमं तास्य र्थप्रकाशे नि०
 पू० नवनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ वार्यते ब्रह्मवत्स्वजगतो ब्रह्मसत्तया ॥ जन्मादिविक्रियाऽस्युष्टब्रह्मैव सदितीये ॥ १ ॥ यदि ब्रह्मजगतोरैक्यसत्तातिहेतया सत्त
 या ब्रह्मैव जगदपि परमार्थसत्यिकनस्यात् मिथ्यावस्तुनो हिकारणदुर्निरूप सत्यस्य तु सत्यब्रह्मैव कारणस भवति तुल्यत्वादि तिराजाशकते ॥ एवं चेदिति ॥ १ ॥

सप्तमापाशकशुद्धस्य ततर्षवृक्षगामसप्तताकगतः कारणमाह ॥ यत्तु निगुणपरसत्तानुपनीय आद्यत्वात्पूर्वकालाभावेन पूर्ववृत्तित्वेषु व्यनिर्धकारघतस्मात्कार्यकुतो भवे
 यतनस्य प्रसवाकस्यारित्यय ॥ १ ॥ अस्तु निर्दोष स्थितमापाशकलभेव जगत कारणमिति चेत्समाप्याह ॥ नेहेति ॥ इह निर्दोषे मापाशकलकारणत्वात्कार्यकागच्छनास्ति ॥ भाषाह
 एषीवमायातच्छरलत्कायाणां सदाशोपगमायापरमायुर्दृष्ट्यानुसंधमिदजगच्छातमजमेवेत्यय ॥ तयाचोक्तवार्तिके ॥ अविद्यास्तीत्यविद्यायामेवासित्वाप्रकल्प्यते ॥ इन्द्राह
 त्यात्मविषयनकयथनयुज्यतइति ॥ १ ॥ अकारोतवसादस्यससक्तिरित्याह ॥ कायतइति ॥ ४ ॥ कुतो न जायते तथाह ॥ बीजमेवेति ॥ तत्र बीजाभावेऽपि तदेव बीजाकर्कस्यार
 तथाह ॥ अपरक्यमिति ॥ भ्रुकुलस्तत्र बीजाहिल्लभाहदिति यथापाण्डित्यसद्वृत्तित्वात्तदेषाकालाभावादित्याह ॥ देशेति ॥ तद्विभक्तगोचरपरमवतथहेतुपादानकारणगोचरास्तु न वि
 रोधादित्याह ॥ अकारिति ॥ यत्प्रथमाणस्यकारकमुक्तवार्तिके भाषितो विभक्तविययत्नेनेतपादानकारणयोपमाजायतइतिकथयकुंशक्यमित्यर्थ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अत
 ॥ कुभउवाच ॥ यत्र कारणतानस्य कार्यतदुपपद्यते ॥ यत्र कारणमेवादीतस्मात्कार्यकुतो भवेत् ॥ २ ॥ नेहास्तिकारणकिंचिन्नच
 कार्यकदाचन ॥ विषमानमित्सर्वसर्वशान्तमजंगत् ॥ ३ ॥ जायते कारणत्कार्ययत्तत्कारणवद्भवेत् ॥ यन्न जायत एवेह तस्मिन्सदृ
 शताकुत ॥ ४ ॥ बीजमवनयस्यास्तितकयवदजायते ॥ अप्रतक्यमनास्य च यत्तस्य केव बीजता ॥ ५ ॥ देशकालवशात्सर्वहेतुमत
 प्रमाणागा ॥ अकनुदक्षविषय प्रमाकारणयोक्त्यम् ॥ ६ ॥ अकतृकर्मकरणेनास्तिकारणताशिवे ॥ तस्मात्तत्कारणनास्तिकजगच्छ
 व्यायवेदनम् ॥ ७ ॥ ब्रह्मैव त्वस्वरूपस्य त्स्वतर्धधारयस्तत् ॥ असम्यग्दर्शिविषयतदेव जगदाश्रितम् ॥ ८ ॥ चिन्मात्रमजरशांतयदक
 तत्प्रमायते ॥ तेनैवायजगद्ब्रह्मसच्छांतबुद्ध्यतेवपु ॥ ९ ॥ अन्यथैव च यो भावश्चेतस एयिषीपते ॥ स एव नाश कथित स्वानुभूतश्रवंहि
 ते ॥ १० ॥ चित्तनाशस्य भावतद्दिदिनाशात्मकं नृप ॥ स्थानाशोचत कल्पचित्तशब्देन कथ्यते ॥ ११ ॥ असकल्पनमात्रेण सभ्यभूतानो
 दयात्मना ॥ सकल्पस्वीयतेसिद्धैस्वयमेवासादात्मक ॥ १२ ॥ नाशैवांगीकृताभावयदिविश्वहिकथ्यते ॥ विषमानकयतत्स्यान्ननुता
 मरसेक्षण ॥ १३ ॥ इत्यावुत्सिष्ययोवृत्तेश्चोस्मीति यशगिरा ॥ कयसविप्रोभवति विप्रत्वस्य कीदृशम् ॥ १४ ॥ विद्वत्तथातुरत्युच्चैर्ष
 तोस्मोति विरोतिय ॥ युतिमेवागतविद्विजीवनतस्य स अभम ॥ १५ ॥

एषलक्ष्यशुद्धाकारकस्य यन्निर्दोषवस्तुतरेषाह ॥ यतित्वदशाह विधारयत्तनाप्यदशम ॥ अहदशाह तरेव जगद्प्रेमाश्रितमित्यय ॥ ८ ॥ चिन्मात्रमयैव जगद्ब्रह्मभावेन
 सपद्यत अतस्त्वाकारमनोयास्याथमजगत्कारणेत्याह ॥ चिन्मात्रमिति ह्याभ्यासा ॥ १० ॥ नाशो ब्रह्मलक्ष्य इत्येवमिति ॥ १० ॥ तद्वस्तुदृशाह ॥ चित्तमिति ॥ सः शोणमायमपित्यलक्ष्य
 विश्वारूपधाराया कल्पकालविस्तरचिन्तनाशब्दाभ्यास इत्यर्थ ॥ ११ ॥ तच्च चित्तमसंकल्पमयं यच्च सितत्त्वज्ञानेन नरयतीत्याह ॥ असंकल्पमेति ॥ १२ ॥ अस्तु सकल्पनशरस्तथा
 पितृभ्यः कदाचिर्नरतरेति यच्चिन्मात्राह इति विशति परमासभ्यकीप्रभयति न त्वस्तत्तरतया चिन्तितइति विश्वचित्तम्यामिद्वचनमभिप्रेत्याह ॥ नाशैवेति ॥ यत्त्वचित्तज्ञानेनाशेन विर
 तिरिह यमानकयस्यादित्यर्थः १ ॥ तत्र लोकोक्तस्य मायायामिह साक्षित्वाभ्यासा ॥ २ ॥ सति यत्नेन विद्वेषात्कृतिना भातवोपस्कयथाविश्वः सत्त्वत्तद्विद्वित्तत्त्वस्यु रिति यावत् ॥ १ ५ ॥

१ यत्तद्विनिर्धारेण चित्तैरित्येवार्थः २ यत्तद्विद्वित्तत्त्वज्ञानेन विद्वेषात्कृतिना भातवोपस्कयथाविश्वः सत्त्वत्तद्विद्वित्तत्त्वस्यु रिति यावत् ॥ १ ५ ॥

चिन्नाद्यस्तीत्यनुभवस्य तर्हि कागरिति चेद्भ्रान्तिव्यवेतिदृष्टतिराह ॥ भ्रमाकतीति ॥ १६ ॥ धातिपुंजरूपमेव तर्हि तत्सदस्तुनेत्याह ॥ तदिति ॥ तस्याज्ञानव्यतिरिक्तस्वरूपानां
 वादित्यर्थ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अज्ञानात्मनैव तर्हि चिन्नादिसत्यमस्तुतत्राह ॥ अज्ञानेति ॥ ज्ञानवाध्यत्वान्नाज्ञानात्मनापिसत्यतासिद्धातीत्यर्थः ॥ उक्तदृष्टान्ताभ्यामुपपादयति ॥
 जलज्ञानमित्यादिना ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यावत्सकलम् ॥ २३ ॥ अहकारादिसंयुतकिंचिदेहादि ॥ अप्यर्थैरेवकार ॥ तर्हि किमस्ति तदाह ॥ संविदिति
 भ्रमाकृतियदस्तीहदृश्यतेऽलातचक्रवत् ॥ मृगलब्धाद्विचंद्रादिबालवेतालकादिवत् ॥ १६ ॥ तलकयंकिलनामस्यात्सत्यं भ्रमभरात्मक
 म् ॥ अज्ञानभातिरेवांतश्चित्तमित्येव कथ्यते ॥ १७ ॥ अज्ञानमुच्यते चित्तमसत्सदिवसंस्थितम् ॥ असंवेदनमज्ञानं ज्ञानं संवेदनं भवेत्
 ॥ १८ ॥ अज्ञानसत्वसांवि ते ज्ञानात्संवेदनादक्षयः ॥ जलज्ञानं मुधाभातिः साधो मरुमरीचिषु ॥ १९ ॥ नैतज्जलमिति ज्ञानात्संवि तेः प्रवि
 लीयते ॥ इदंचित्तमिति प्रौढयदज्ञानमलं हृदि ॥ २० ॥ नास्ति चित्तमिति ज्ञानात्समूलं विनश्यति ॥ यथारज्ज्वांभुजंगत्वमज्ञानभ्रमसंभ
 वम् ॥ २१ ॥ नसर्पायमिति ज्ञानाद्दुदिरुदात्यणश्रुति ॥ तथात्मनि मनोभूतमज्ञानभ्रमसंभवम् ॥ २२ ॥ चित्तं नास्तीति विज्ञानाद्दुदिरुदा
 दिनश्रुति ॥ चित्तं मनोहमित्यंतर्थावदज्ञानसंभवम् ॥ २३ ॥ नचित्तमस्ति नाचैव महंकारादिसंयुतम् ॥ किंचिदेव जगत्यस्मिन्सांविदेकांत
 निर्मला ॥ २४ ॥ तथासंकल्पचित्तादिरुतमासीद्विमृदया ॥ अघासंकल्पतः सर्वपरित्यक्तं प्रबुद्धया ॥ २५ ॥ संकल्पेन यदायाति त्वसंकल्पे
 न गच्छति ॥ पवनेन महावाहो ज्वाला जालमिवानले ॥ २६ ॥ आत्मतत्त्वैक्यनयातया ब्रह्मसत्तया ॥ जगत्सर्वमिति व्यासंसमुद्भववा
 रिणा ॥ २७ ॥ नाहमास्मि न चात्योस्ति न त्वनैतेन चित्तकम् ॥ नेंद्रियाणि न चाकाशमात्मत्वे कोस्ति निर्मलः ॥ २८ ॥ घटाद्याकाररूपेण स
 एवायं विलोप्यते ॥ इदंचित्तमयं चाहमिति कैवकुक्कल्याना ॥ २९ ॥ न जायते न क्षियते किंचिदास्मि जगत्त्रये ॥ केवलौघंचिदुल्लासः सद्स
 द्भावनात्मना ॥ ३० ॥ सर्वमात्मा परंब्रह्मसकलमात्मतम् ॥ द्वित्वैकत्वेन विद्येतेन भांतिर्न च संभ्रमः ॥ ३१ ॥ सर्वेंद्रियगणाकारे सन्ने
 वासिसखेततः ॥ नदत्त्वमे महाबुद्धेन च कचन लिप्यसे ॥ ३२ ॥ न ते विनश्यति सखेन चाकिंचिद्विधत्ते ॥ निर्मलाकाररूपस्य कैवल्यानांत
 रूपिणः ॥ ३३ ॥ इच्छानिच्छा लिकेशक्तो यैतरापि त्वमेव च ॥ न लंशुष्यति रेकेण शशांक उपलभ्यते ॥ ३४ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यामयस्तम् ॥ २७ ॥ कथमस्तदाह ॥ नाहमिति ॥ २८ ॥ तर्हि जीवन्मुक्तैर्घटाद्याकारेण किमवलोकयते तत्राह ॥ घटादीति ॥ २९ ॥ ३० ॥ स
 भ्रमो मरणादिभयम् ॥ ३१ ॥ सर्वस्मिन्निन्द्रियगणैर्द्रास्य ब्रह्मयायाकारे च सन्नेव सन्मात्रस्वरूपत्वमसि ॥ अतोदाहरेतु भिराभ्यामि कादिभावैर्नदक्षसे ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतरा
 क्रियाशक्तिरपि त्वमेव ॥ अतस्त्वेष्टमनिष्टं कर्तव्यं च नास्तीत्यर्थो नानायाचकारः ॥ अश्रवः कलास्तद्व्यतिरेकेण ॥ ३४ ॥

शि शिरः अर्द्धं जम्भद्वि शिषीरामानिरस्यन्ते ॥ सदैक रूपनित्यननान्येष्विषकार ॥ सकृद्विलससकृद्यभातम् ॥ कटाप्रमाणेन स्वस्वरूपपरिचयस्तथाख्यातीलायस्य तथा विधसद्
 सम्भाषतया उच्यते ॥ आससर्षभ्यवहारेभ्यः माकि सस्य पदसुतनेवास्तस्यमित्यर्थ ॥ १५ ॥ ॥ इति श्रीभाषिष्ठमंतात्पर्यप्रकाशेनि ० पू शततम सर्ग ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥
 सान्नाह्योत्तरोपवपयति हं कृत्यता ॥ कीदृशमुक्तावधि तस्य स्थितस्तत्त्वस्य वेपति ॥ १ ॥ परिणत पूर्वभाषाविशयान्नाश्रयाम ॥ १ ॥ शिलातलाकुलीर्णान्तिमादिरथ
 ॥ २ ॥ १ ॥ निषिक्त्वात्नायोमिनारोभजनस्य भूतेनिरतिशयानदर्थे ॥ ४ ॥ ५ ॥ महाविभाषो निरतिशयानदस्तस्य सुषणा भूमिका ॥ सवस्यैरव्यगर्भान्शनस्य विषयानदज

अजमजरमनाद्यजस्य भावसकृदमर्दविलसस्य सदैकरूपम् ॥ विगलितकलनकलास्य तीलसदुदितमापमजतदात्मतत्त्वम् ॥ ३५ ॥
 इत्यार्षेवांवा ० दंभो ० नि ० पू ० चू ० शिखिष्वजपरभाववाधननामशततम सग ॥ १०० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इतिकु
 भवचोराजाभावयसदक्रानिमम् ॥ स्वयमात्मपदेतस्मिन्क्षणपरिणतो भवत् ॥ १ ॥ यभूवामर्लितमनोलां च न शतावाहमुनि ॥ शिलात
 लादिवोक्तांर्णो निस्यदावयववाकति ॥ २ ॥ ततो मुदूत्तमात्रेण प्रबुद्धसुरितेक्षणम् ॥ तमुवाच महाराष्ट्रालाकुमरुपिणी ॥ ३ ॥ ॥ शुभ
 उवाच ॥ कश्चिदस्मिन्मठेस्फारे शुश्वेवितनिमल ॥ सुतल्येनिर्विकलानासुखविश्रातवानसि ॥ ४ ॥ कश्चिदत प्रबुद्धोसि रुचिञ्चातिस्व
 याश्रिता ॥ कश्चिज्ज्ञेयपरिज्ञातदृष्टदृष्टयमेववा ॥ ५ ॥ ॥ शिखिष्वज उवाच ॥ भगवस्त्ववसादेन महाविभवभूमिका ॥ महतीपद
 वीहृष्टासवस्योर्ध्वस्थितामया ॥ ६ ॥ सतां विदितवपदानामहो धतमहात्मनाम् ॥ अपूर्वकान्यतमय सग सारफलप्रद ॥ ७ ॥ जन्मनापिम
 यालब्धयत्ना मनमहाशतम् ॥ तदपत्वत्समासगात्तेनैव सादितस्वयम् ॥ ८ ॥ अनंतमापमश्वतचैतकमललोचन ॥ कयनासादितमभूयु
 वंमालमपदमया ॥ ९ ॥ ॥ कुंभ उवाच ॥ १ ॥ ॥ मनस्युपशमयातेत्यकभागोपणो स्थिते ॥ कथायपाकेनिर्वर्त्तसैर्वैद्वियगणस्य च ॥ १० ॥ याति च
 तसि विश्रांतिमलदोशिकोस्य ॥ ययासितांशुकेशुश्वेदव कुकुर्मांसस ॥ ११ ॥ कथायाणामनतानांसश्वतानां शरीरकै ॥ स्ववास
 नास्वरूपाणामपपाकस्तवादिता ॥ १२ ॥ देहान्मलानिसर्वाणि कालनकमलेक्षण ॥ साधोदक्षारफलाजीवपाकेन विगलत्यध ॥ १३ ॥

तस्योर्ध्वमुत्कपकाशयास्तिना ॥ १ ॥ ५ ॥ इति हर्षे ॥ अपूर्वमनादीसोरेकशय्यननुभूतयेकोकाश्वतनिरतिशयानदस्तस्य बुध् अतएव सारफलप्रद ॥ ७ ॥ सामान्योक्तविरिच्यद्वि
 ह्योनि ॥ कान्यने ॥ तेनमश्वतस्वरूपभूतेनैवमया अनाद्यज्ञानान्तराधतएवत्वत्समासगात्स्यमेवनायासेनासावितम् ॥ ८ ॥ १ ॥ पूर्वसिक्तकथायपाकाभाषान्तासादि
 रभिर्दानानुभवमातस्य पाकाशाश्वतविभ्यन्ताशयेन कुंभ उच्यते ॥ मन्वीत्यादिना ॥ सर्वैद्वियगणस्य चाम्नतसश्च भोगलक्षणकथायाणां पाकेनिर्वर्त्तसति ॥ मया च स्वसति ॥
 कथायपाकि कर्माणिज्ञानानुपसमाश्रति ॥ कथायैकर्मभिः चकनोक्तावपञ्चायतदिति ॥ १ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ देहाद्येदेहात् ॥ मलानिरागादिकथायाः यार्पानि च ॥ १३ ॥

निसेष्टुणालरूपेधानुष्करिकल्पिते लक्ष्ये ॥ १४ ॥ १५ ॥ ज्ञानार्थासकथामुपदेशान्तर्येण वाधारितवानसीति शेषः ॥ उपदिष्टार्थानां हृदिधारणात्सोपदेशः ॥ प्रबुद्धवांस्तरफ
 लसाक्षात्कारज्ञानवात्प्रजातोसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तवाज्ञानमयमध्याङ्गकाले क्षीणमिति मया ज्ञातमित्याह ॥ यावदिति ॥ १८ ॥ इदानीमथ तनदिनस्योत्तरभागे ॥ हृ
 दयात्परित्यक्चेतसि क्षयमागते सति ॥ १९ ॥ अचित्ततया निःस्वरूपता बुद्ध्या ॥ २० ॥ दृष्टेः परमात्माभिष्यक्ते ॥ २१ ॥ आत्मन्यन्योन्याभ्यासात्सदसत्तामयत्वमेव हि
 वासनात्मसुयातेषु मलेषु विमलं सखे ॥ यदकिंशु रंतस्तद्विशतीषु र्थाविसे ॥ १४ ॥ कथायपाके संपत्ने त्वं मया द्याविबोधितः ॥ तेनाद्यै
 वतवाज्ञानक्षयो जातो महा मते ॥ १५ ॥ अथपककषायस्त्वमद्यैव ज्ञानसंकथाम् ॥ अद्येह सोपदेशस्त्वमद्यैवा सिप्रबुद्धवान् ॥ १६ ॥
 शुभाशुभानां सर्वेषां कर्मणा मय संक्षयः ॥ सत्संगव्यपदेशेन तव निष्पत्तिमागतः ॥ १७ ॥ यावदस्य दिनस्यैष पूर्वभागामहीयते ॥ ताव
 च्चेतोहं मेतितवाज्ञानं वभूवह ॥ १८ ॥ इदानीमहचो बोधाच्चेतसि क्षयमागते ॥ हृदयात्संपरित्यक्ते संप्रबुद्धो सिभूपते ॥ १९ ॥ हृदि या
 वन्मनःसत्ता तावदज्ञानसंस्थितिः ॥ चित्तचित्तयात्यक्ते ज्ञानस्याभ्युदयो भवेत् ॥ २० ॥ ह्रित्वैकत्वदर्शोच्चित्तं तदेवाज्ञानमुच्यते ॥ २१ ॥
 यो र्याल्यो हृष्टस्तज्ज्ञानं सा परा गतिः ॥ २१ ॥ प्रबुद्धो सि विमुक्तो सित्यक्तं चित्तं त्वयानुप ॥ सदसत्तामयत्वं हित्वया त्यक्तमसत्पदम् ॥ २२ ॥
 वीतरांको निरायासो निरसंगो नन्य आत्मवान् ॥ महोदयो मुनिर्मानोस्वरूपे तिष्ठति मत्ते ॥ २३ ॥ ॥ शिखिष्वज उवाच ॥ ॥ एवं हि भग
 वन्जंतो मूर्खस्यैवास्ति चित्तभूः ॥ प्रबुद्धस्य ततज्ज्ञस्य चित्तं नाम किल प्रभो ॥ २४ ॥ जीवन्मुक्तास्तदेते हि विहरंतिकथं वद ॥ अविद्यमान
 मनसो युष्मदाद्यास्तथानराः ॥ २५ ॥ इति मे कथया शेषमन्यैः स्ववचनांशुभिः ॥ हाद्वैतमो निपुणमेवं प्रायैः प्रमार्जय ॥ २६ ॥ ॥ कुंभ
 उवाच ॥ ॥ यथावदसित्वज्ञततथैव हि नान्यथा ॥ चित्तं हि जीवन्मुक्तानां नास्त्वं कुरद्वा इमनाम् ॥ २७ ॥ पुनर्जननयोप्यावासा
 नापनवासना ॥ साप्रोक्ता चित्तशब्देन सातज्ज्ञस्य विद्यते ॥ २८ ॥ यथावासनया तज्ज्ञा विहरंतीह कर्मसु ॥ तांस्त्वं सत्वाभिधां विद्धि पुन
 र्जननवर्जिताम् ॥ २९ ॥ जीवन्मुक्ता महात्मानः सत्वस्थाः संयते द्विधाः ॥ विहरंति गतासंगं न चित्तस्थाः कदाचन ॥ ३० ॥

चित्तनामतदेव असतो जगतपदकल्पनास्थानम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ चित्तैत्यक्ते जीवन्मुक्तानां केनातःकरणेन व्यवहारो सिद्धिरिति प्रष्टुराजापीठिकारचयति ॥ एवं हीति ॥ यदीत्य
 र्थैकलक्ष्यम् ॥ २४ ॥ प्रष्टव्याशदर्शयति ॥ जीवन्मुक्ता इति ॥ तत्तर्हि ॥ २५ ॥ अन्यैर्दुर्वचमिति शेषः ॥ अन्यैः प्रसिद्धसूर्यायशुचिलक्षणैः स्ववचनांशुभिः प्रसिद्धतमो विल
 क्षणहाद्वैतमप्रमाजयेति वा ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यथाभाजितो विर्तुन्याश्चलाजानवीक्षादिशब्दवाच्यानाप्यकुरादिजननक्षमास्तद्वत्त्वज्ञानभाजितनिरावरणसत्त्वं मनशा
 द्वावस्थनापि पुनर्जननसमर्थमित्यर्थः ॥ २९ ॥ जीवन्मुक्तव्यवहारो भासातदेव करणाभास इत्याह ॥ जीवन्मुक्ता इति ॥ ३० ॥

॥ १ ॥ १ ॥ तद्विषयस्य लब्धत्वात् देवपात्रकारण्यत्वात् । हेतुस्य नीत्याशयेनाह ॥ सत्यवानसीति ॥ १ ५ ॥ १ ६ ॥ त्वया पापि क्रियाधीनो यो महात्यागः स सर्वरूपचित्तयत्समुच्चिरतमयमे
 वेत्यर्थः ॥ १ ५ ॥ चित्तत्यागेन पोषानाद्विसर्गकर्माण्यतर्भूतानिरक्तलेशचित्तस्वर्गापवर्गादितिरक्तलाभ्यतर्भूतानीत्याशयेनाह ॥ स्वर्गिति ॥ यदुद्धामेधाउपदिष्टार्थधारणाद्यस्या
 स्तथाविधया अतएव परमशोधयस्याधिपाकतश्चिन्तत्यागपुत्रत्वागपवर्गाविति तादित्यर्थः ॥ १ ६ ॥ त्वया पापि कलेन ज्ञानफलमतर्भवीत्याशयेनाह ॥ तपोनामेति ॥ यद्यतो
 मनस्तत्प्रत्यक्षमनाया सकाशात्प्रत्यक्षज्ञानफलभोक्षस्तु तस्य धारितिरायति मुक्तिमित्यर्थः ॥ तत्र आगतत्सर्वधर्मयद्वैतमयत् ॥ १ ७ ॥ न सत्यमेव अतिसेषसत्यस्याभ्यतस्य
 धारतार्थावसंभवा नधीत्याशयेनाह ॥ तदिति ॥ तत्ज्ञानफलसत्त्वमवसतीति तदुक्तं शाश्वतश्च तत्त्वर्गाविकिंचित्तु न तु सत्यं भूयत् ॥ भावाभावेराविर्भावतिराभावेरुपाकृदाका
 न्तद्विचित्तमाहुः प्रयुद्धसत्त्वमुच्यते ॥ अप्रयुद्धाद्विचित्तस्यासत्त्वस्यास्तु महाधिप ॥ ३ १ ॥ भूय प्रजायते चित्तसत्त्वभूयानजायते ॥
 अप्रयुद्धस्य यंधोक्तिनप्रयुद्धस्य भूयते ॥ ३ २ ॥ सववानसिसज्जातो महात्यागी स्थितो भवान् ॥ अशेषेण त्वया चित्तस्य कर्मयतिवैद्यहम्
 ॥ ३ ३ ॥ समलवासनोऽनुकोराज नदीवराजसे ॥ आकाशासाभ्यभायातमन्येतवमुने मन ॥ ३ ४ ॥ शमप्राप्तोऽसि परमसिद्धममसम
 स्थिति ॥ अर्थासि महात्यागः सर्वयत्समुच्चिरतम् ॥ ३ ५ ॥ स्वर्गापवर्गाविति तादितत्पादानफलाद्यपि ॥ प्रयुद्धमेधयासाधोधिपापरम
 याधया ॥ ३ ६ ॥ तपोनामकिंचित्तमावदुःखस्य करं भवेत् ॥ क्षयातिशयनिर्मुक्तयत्सुखसमतामयम् ॥ ३ ७ ॥ तत्सत्तदस्तु तर्कचित्तानु
 स्वर्गादिभूयत् ॥ भावाभावरुपाकृदस्थिताधिगतवेदनम् ॥ ३ ८ ॥ स्वर्गोनामकिंचित्तस्योपि सदेहसंस्थित ॥ अप्राप्तस्वत्त्वमसंसिद्ध
 क्रियाकांडशुभो भवत् ॥ ३ ९ ॥ येन तत्सादित हेमतीति किंचित्तपरित्यजत् ॥ चूडालादिसमाभगाद्देवज्ञात्वसुखेनत ॥ ४ ० ॥ तत्किंचि
 मनयोऽस्मिन्निमप्रस्वत्तपोमये ॥ आश्रमादिविफल्याशसाभ्यस्यायकुर्मण ॥ ४ १ ॥

तदुक्तं कारकालपोरदस्थितवत्तमानवेधोभयतरेहनपासदरानित्ययवित्यर्थः ॥ १ ८ ॥ तुच्छरूपायासलभ्यश्च स्वर्गादिदुःखसुखमज्ञानाभेव बहुमतनतस्वविशामित्याशयेना
 ह ॥ स्वगदिति ॥ स्वर्गोनामेति किंचित्तानदसुच्छसुखम् ॥ किंचित्तेदमित्यस्य ॥ अथ कर्मधीयधर्मकोर्तनापत्यापराधसहजनाशयत्वात्वेदहसस्थित ॥ १ ९ ॥ ज्ञानदीर्घभ्यावज्ञानो
 यत्करुणुच्छवर्गावितरपहदत्याशयेनाह ॥ येनेति ॥ शीघ्रचित्तम् ॥ तद्वत्ज्ञानमाहुर्बुद्धं भवभूतयाचित्तद्वैवतपच्छरोनिमप्रदत्याह ॥ चूडालिति ॥ ४ ० ॥ आश्रमो ज्ञानप्र
 तत्यकरणसद्विधिनिरुच्छुधद्रायशादितपच्छेरापचुरेअनयेत्त्वमप्यर्थेन किंचिदीनियत् ॥ ४ १ ॥

स्वर्गादिमहासुरवेतोस्तपसःकथमनर्थवतयाह ॥ आद्यताविति ॥ भोसुमतेयतोस्तपसआदिभागआचरणावस्थाअतभाग फलक्षयावस्थाचदु रवरूपावेव मध्येस्वर्गादिभो
 गावस्थायामेवसुखस्वसकिल ॥ तर्हीकमयाकृतंतपोव्यर्थमेवनेत्याह ॥ यतइति ॥ यतस्तपसैवनेचित्तकषायपाकास्ताप्रततत्त्वबोधसमयोजातः अतोहेतो सर्वतपोरूपावि
 कस्याशायास्मिन्विकल्पेनत्त्वज्ञानेपरिणमतितत्फलेनैवफलवतोपिचभावति ॥ ४२ ॥ तन्नज्ञानेवद्वपद.स्थिरोभव ॥ विविदिषतियज्ञेनदानेनतपसेत्यादिश्रुतेस्तत्फलेनैवनेतपस.
 साफल्यमितिभाव ॥ज्ञानफलचिद्बोमलाभेनसर्वमेवत्वब्धम् ॥ सर्वस्यजागतस्ततएवोद्भवस्थितिलयश्रुतेरित्याशयेनाह ॥ चिद्बोद्भवइति ॥ ४३ ॥ यथापिकार्यमिष्टमकार्यमनिष्टं
 चसर्वमपिब्रह्मसमुद्बिंबदएवतथापितुच्छुलान्तसर्वव्यनिष्कलमेवातस्तस्यक्लपूर्णसमुद्बस्थानीयनिर्विरोधमेवसमाश्रयेत्याह ॥ इदमिति ॥ ४४ ॥ परमप्रेमास्पदत्वाग्निरति
 शयानदरूपस्यस्वइष्टातरप्रार्थनापेक्षयातादाशत्वलाभप्रार्थनमेववरामित्याशयेनाह ॥ इदमिति ॥ यथाऽलब्धद्वयितयास्त्रियालब्धव्यद्वयितप्रतिभेइष्टप्रार्थयस्वेत्यन्यत्पार्थ
 आद्यंतावस्यसुमतेमध्यएवजुखंस्मभोः॥यतस्तेसमयोजातोयस्मिन्परिणमंतिच ॥ ४२ ॥ तपारूपविकल्पांशास्तत्रवद्भूपदोभव ॥ चि
 द्बोद्धानभसोत्यच्छात्सर्वभावाःसमुत्थिताः ॥ ४३ ॥ तथैवपरिदृश्यंतत्रैवविलयंगताः ॥ इदंकार्यमिदंनेतिसंकल्पाब्रह्मबिंदवः ॥ ४४ ॥
 वंध्यंशिरिध्वजत्यक्तापूर्णमेवसमाश्रय ॥ इष्टंमेप्रार्थयस्वैतियथैवप्रार्थयतेसखे ॥ ४५ ॥ स्त्रियातथैवसकथद्वयितःप्रार्थयतेस्वयम् ॥
 संकल्परचितानेतान्भावानापदभासुरान् ॥ ४६ ॥ मुहंतिनमहात्मानःप्राज्ञाजलरवीनिव ॥ स्वर्गमोक्षादिफलदंयत्किंचित्सर्वमेवतन्
 ॥ ४७ ॥ त्यक्तासमसमाभासोयोस्यसावेववैभव ॥ सत्त्वंसत्त्वेननाशेननाश्रंहिविगतस्पृहः ॥ ४८ ॥ पदार्थौघमिमंशुक्लंस्तिष्टास्पंदित
 चित्तभूः ॥ अपरिस्पंदचित्तस्यसंस्तित्तैर्हथावति ॥ ४९ ॥ पौरुषप्रभवसाधाधोविपत्तिर्हिमतौयथा ॥ यानियानीहदुःखानिप्रस्फुरंतिजग
 त्तये ॥ ५० ॥ चेतश्चापलजान्येवतानितानिमहीपते ॥ स्थिरंशांतंगतस्पंदयस्यचित्तमचापलम् ॥ सदैवसमहानंदीसाध्याज्यस्यसभाज
 नम् ॥ ५१ ॥ अथचेतसितत्वज्ञस्पंदारस्पंदौत्वमेकताम् ॥ नीत्वातिष्ठयथाकामभैक्यमागत्यशाश्वतम् ॥ ५२ ॥

नेतथैवस्वयद्वयितएवकथनप्राथ्यते नस्मिन्स्वार्थीनतयालब्धेनदधीनलब्धव्यातराणास्वतएवलाभादिनिभावः ॥ ४५ ॥ अर्गाकल्यात्मातिरिक्तेष्टान्पुरुषार्थत्वलब्धत्वादेवाप्रा
 र्थनीयत्वमुक्तम् ॥ वस्तुतस्तुतेषातत्त्वज्ञदशातुच्छत्वादपास्तत्वमेवेत्याह ॥ सर्वकल्पेति ॥ आपदइवअभासुरानरमणियान् ॥ ४६ ॥ जलरवीन्द्रविप्रतिविबानिव ॥ ज्ञानलाभान
 तरस्वर्गादिसाधनानीवापवर्गसाधनाभ्यपिहेयान्येवेत्यारथेनाह ॥ स्वर्गीति ॥ ४७ ॥ सर्वपदार्थेषुसदशःसत्त्वेनैवप्राश्र.असदशस्तुनित्यनष्टत्वेनैवप्राश्रित्तचाचल्पविनेत्याह ॥
 सत्वमिति ॥ ४८ ॥ अस्पदितचित्तभूरित्युक्तेःप्रयोजनमाह ॥ अपरिस्पदेति ॥ नथावतिनप्राप्नोति ॥ यथास्याभाविक्प्रपटन्तिलक्षणपुरुषापरार्थप्रभवाविपत्तिमतीविवेकज्ञानो
 दयेसतिनप्राप्नोतिद्वदित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सम्यग्भगवावरणतयाराजतइतिसभाट्टसाक्षात्कृतआत्मानद्भावस्यभाजनमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्पंदारस्पदौतस्साक्षिमात्रतादर्श
 नेनैकतानीत्यासाक्षिणमपिब्रह्मात्मैक्यमागत्यप्राप्यभूमानदभावेनयथाकामपूर्णकामतयातिष्ठेत्यर्थः ॥ ५२ ॥

१८८५। स्वशास्त्राकारानयनकथमिति। अथ ख्यति ॥ ५१ ॥ तयोः स्वख्येणैकमेवैराप्यधिष्ठानमस्ति चिन्मापकेषेण तद्विराधदित्वारापमबटनेन कु
भउत्तसाह ॥ ५८ ॥ कर्मिति ॥ शाब्दपरतस्वशास्त्रनाधिकारत ॥ ५७ ॥ सत्यज्ञानमननप्रसक्त्यादिभूतिभिर्पदितम् ॥ अगत्यामरणे ॥ ५५ ॥ स्वशास्त्रपरैक्यमुपपादयति ॥
विश्वरूपेण ॥ सर्वोपसर्गस्वरूपित्वात्पर्य ॥ तत्राधिकारपर्यत्परिणीयशब्दस्वरूपसम ॥ दृष्टार्थसमशाब्दोपि ध्यात्वयोतनार्थ ॥ नामपरिस्वरूपस्य ॥ ५६ ॥ अ
स्तद्व्यापिकथं स्वशास्त्रैस्वरूपमाह ॥ विश्वरूपेण ॥ सतसत्त्वात्प्रात्ययैश्चिरं स्वशास्त्रैश्चैककथनयाभाविनभ्येत्तपद्वान्मात्स्वमेवैविरिषपरिष्पत्तदस्यार्थ ॥ ५७ ॥ सगलशाक

शिविध्वजउवाच ॥ ॥ कथमेक्यविभोयात स्वशास्त्रदाविभावुर्भौ ॥ सर्वसशयविन्देदकारित्येतद्वटाशुभे ॥ ५३ ॥ ॥ कुभउवाच ॥
एववसुजागत्सर्वचिन्मात्रवारिषाशुधि ॥ तदवस्यदंतधीभिः शुद्धवारीववीचिभिः ॥ ५४ ॥ वस्त्रचिन्मात्रममलसत्वमित्यादिनामकम् ॥
यदाततदिदमुदा पभ्यत्यजगतय ॥ ५५ ॥ चिन्मात्रदएवसर्वस्वसर्गतस्माद्विसस्यति ॥ परिस्वटीर्हि विध्यादिशब्दस्यदसमपरम् ॥ ५६ ॥
यित सएवधर्तस्मदकथास्मदश्रमावित ॥ एकरूपनयानामतत्रेदममलशिवम् ॥ ५७ ॥ सर्गाश्रितस्यदमात्रात्मासत्प्यनृष्टौ विलीयते ॥
उदस्यसम्प्यनृष्टौ नरज्जांसपश्रमोचय ॥ ५८ ॥ सस्यदाचितदभिधानि स्पदात्वियभातता ॥ तुयातीतपठारुदावाधावकुनपायते ॥ ५९ ॥
शास्त्रसज्जनसपकसतताभ्यासयोगत ॥ कालेनामलतांयातेचेतसीदाविवोदिता ॥ ६० ॥ एतकेवलमाभातंस्वानुभूतिभिराततम् ॥ क
थयतस्वानुभूतपुत्रयस्वरूपमात्मना ॥ ६१ ॥ नामसिस्सारस्वमनादिमध्यमत्रैव तिस्रस्वपदेनिविष्ट ॥ नोरूपनिर्भेदमहाश्विदात्माजानोसि
भायावतुर्वीतशाक ॥ ६२ ॥ ॥ इत्यापवांवा० दे० मोक्षोपायेषु ० निवाणप्रकरणेषु ० श्रुद्धालं पाख्यनिशि विध्वजप्रोधननामैका
धिकशततम सर्ग ॥ ५०१ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥

नख्यतिराह ॥ सगदिति ॥ यत स असम्प्यनृष्टौ नोभात्याउदति ॥ ५८ ॥ तदभिधासगभिधा ॥ नित्यं शानुतयतीत्यशब्दात् ॥ ५९ ॥ कारातयोदितप्रवर्तितसाह ॥ शाखे
ति ॥ यथाश्चसुर्भेतिरिषयणामलतायानित्यसिद्धिषधैकनाडवितानहत् ॥ ६० ॥ यद्विधाधावकुनपायतीतीहैकयात्सपामादेशेयुक्तभ्येतसाह ॥ एतदिति ॥ स्वमनुभू
तपुत्रयानुभूतपुत्रयानुभूतिभिः स्वस्वपदेन चेतसीदाविवोदिता ॥ ६१ ॥ त्वमपि स्वानुभूतिनामोप्येवततममदृष्टसाह ॥ पाप्मोसीति ॥ भद्रकवहादिख्यपाणाम
भायावतुर्वीतशाक ॥ ६२ ॥ अतएवमहाश्विदात्माजानोसि तत्राप्यवर्तताशाकलाप्रकोषेह ॥ शोक एकत्वमनुपपन्नदति श्रुतेरिति भाव ॥ ६१ ॥ ॥ इति श्री
शिवध्वजप्रोधननामैका ॥ ५०१ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥

आमन्त्र्यतर्हितकुभेविस्मितस्वमहीपतेः ॥ चिरंविस्मयविश्रान्तिःसमाधाविहवर्ष्यते ॥ १ ॥ यथेदं सर्वं मुस्थितमित्यध्यारोपेण यथाचप्रविलीयतइत्यपवादेनचसर्वपूर्णब्रह्मत्वं
 नेमयाकथितम् ॥ १ ॥ गुरुशास्त्राभ्याश्रुत्वास्त्रियविचारेणमत्वाचसम्यग्बुद्धासाक्षाद्देष्टव्यं आवरणभागात्स्पष्टेपरेपदेकदाचित्समाधिप्राधान्येनकदाचिद्ब्रह्महारेणचयथेच्छसित
 शान्तिः ॥ २ ॥ स्वर्गिभद्रसाम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ एषामहुपदिष्टैव ॥ ५ ॥ सप्रणामप्रतिवचनान्पूर्वमर्धानम् ॥ साध्वीभिर्भर्तृकतनमस्कारस्याप्राप्तत्वात् ॥ ६ ॥ स्वमादिप्रतिभा
 नगतंधनादिवस्तु ॥ अतेजानरे ॥ ७ ॥ चित्रमश्रुधर्मम् ॥ ८ ॥ चिरोदयसदाप्रभातशाश्वताभ्युदयवाब्रह्म ॥ ९ ॥ कालयुक्त्याभायोदयसमययोगेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इयंसा
 कुंभउवाच ॥ इतितेकथितं सर्वं शिखिध्वजमहीपते ॥ यथेदमुस्थितं सर्वं यथाचप्रविलीयते ॥ १ ॥ एतच्छ्रुत्वाचबुद्धाचमत्वाचमुनिना
 यक ॥ यथेच्छसितथातिष्ठदृष्टेस्पष्टेपरेपदे ॥ २ ॥ स्वर्गं गच्छाम्यहंपर्वकालेस्मिन्नारदोमुनिः ॥ ब्रह्मलोकात्समायातोभवत्यमरसंसदि
 ॥ ३ ॥ नमंपश्यतिचेतत्रतकोपमुपगच्छति ॥ नोद्देजनीयाभय्येनगुरवोहिकदाचन ॥ ४ ॥ त्यक्तसंकल्पलेखेननकिंचिदभिवान्छिता ॥
 लयासदैववसव्यंहृष्टिरेषैवपावना ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतियावस्यतिवचःपुष्पहस्तःशिविध्वजः ॥ प्रणामायददत्त्येषताव
 दंतर्धमाययौ ॥ ६ ॥ प्रतिभानगतं वस्तु यथैवातेनदृश्यते ॥ नदृष्टवांस्यथाकुंभमग्रेराजाशिखिध्वजः ॥ ७ ॥ गतेकुंभेमहीपालःपरंविस्म
 यमाययौ ॥ तमेवचितयंश्चित्रं चिन्नापि तद्ववाभवत् ॥ ८ ॥ इदं संचितयामासचित्रं विलसितं विधेः ॥ यत्कुंभव्यपदर्शेनवाधितोस्मिच्चिरो
 दयम् ॥ ९ ॥ कनारदसुतःकुंभःकाहं नामशिखिध्वजः ॥ केवलं कालयुक्त्यैवसोहंसंपरिवोधितः ॥ १० ॥ अहोनुसम्यक्कथितं देवपुत्रेणशु
 क्तिमत ॥ अहोनुसंप्रबुद्धोस्मिमोहनिद्राकुलशिरात् ॥ ११ ॥ काहमासंविनिर्ममःक्रियाजालकुकर्दमे ॥ इदंकार्यमिदंनेतिभिध्याविभ्रम
 चक्रके ॥ १२ ॥ अहोनुशीतलाशुद्धाशीतंपदवीनिजा ॥ रसायनोद्भवाकारासत्वंशीतयतीहमे ॥ १३ ॥ शाभ्यामिपरिनिर्वाप्तिसुख
 मासेचकेवलम् ॥ लणामपिनेच्छामिसंस्थितोस्मियथास्थितम् ॥ १४ ॥ एवं संचितयन्त्रजानूनंनिर्वासनाशयः ॥ शैलादिवसमुल्की
 णीमौनमेवावतास्थिवान् ॥ १५ ॥ तस्मिन्नेवततोमौनेनिःसंकल्पेनिराश्रये ॥ प्रतिष्ठानिश्रलांप्राप्यसतस्थौगिरिशृंगवत् ॥ १६ ॥ सतत्र
 संशान्तभयोऽचिरेणचिरेणविश्रान्तमतिःसमात्मा ॥ चिरेणसंप्राप्तनिजामलात्मायोगेनसुष्यापततोदितात्मा ॥ १७ ॥ ॥ इ०वा०वा०
 दे०मो०नि०पू०चू०शिखिध्वजसमाधानं नामद्वाधिकशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ६३ ॥ क्षाकतास्वरूपासाम्नाभ्यपदवी ॥ सत्त्वनिर्वासनंम
 न ॥ १३ ॥ तैनेवस्यस्पर्णकामतामाह ॥ शाभ्यामीति ॥ १४ ॥ शैलात्समुल्कीर्णःप्रतिभादिवमौनवागादिचेष्टारहितयथास्यात्तथासमाहितोवतस्थिवान् ॥ छादसत्त्वान्दि
 टकसु ॥ १५ ॥ मौनेमुनिकर्मणिसमाधौ ॥ १६ ॥ सराजातत्रसमाधौसप्राप्तनिजामलात्मासन्समात्मासमरसःसत्त्वचिरेणविश्रान्तमतिर्भूत्वाअचिरेणसद्यप्यवस्रान्तभयःसर्वाचि
 रकालानुवृत्तेनयोगेनअदितात्माअखण्डितस्वभावःसुष्यापसुषुप्तद्वविशश्रामेत्यर्थः ॥ १७ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाण०पू०द्व्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥

पूरात्पाया परात्त्वात्प्रहेणपुराणम् ॥ यथाशुभ्यावनरास्तदात्तापथ्यवर्णयेत् ॥ १ ॥ एवमुक्तीत्यादिशिव्वजोराजानिर्विकल्पसमाधानात्काष्ठकुब्जोपमस्थितिरभूदिति
 शय ॥ पूरात्तादृशतात्तमित्याद्यत् ॥ १ ॥ ततारपुत्रय ॥ २ ॥ देवपुत्राहर्तिकुम्भेयम् ॥ क्षिण्वाशरीररूपमाकारजपाह ॥ १ ॥ त्रयकर्मरत्नकार्यमजानुरजनमित्यर्थ ॥ २ ॥
 कुम्भानारवय ॥ ५ ॥ समुत्कार्थमित्याकारनिर्मितदुम्भकाद्यमित्यथलभ ॥ १ ॥ अपराजा ॥ ७ ॥ इदानीं प्रारभ्यकर्मशेषकाले देहत्यागार्थं किमर्थं करोति न करोति त्वत्पा

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ निर्विकल्पसमाधानात्काष्ठकुब्जोपमस्थिति ॥ एवशिविव्यजोराजाच्चूडालामधुनाशृणु ॥ १ ॥ शिविव्यजज
 त्ततरकुम्भवपणतनसा ॥ प्रयोध्यांतीधिमगत्यततारतरसानम ॥ २ ॥ देवपुत्राकतिव्योधिजहोमायाविनिर्मिताम् ॥ विदग्धमुग्धमा
 कारक्षेणजपाहसुदरम् ॥ ३ ॥ तमसास्वपुरप्रापविवेशांतपुरक्षणात् ॥ हस्थाधभूवलोकस्यनृपकर्मचकारच ॥ ४ ॥ वासरधितयनाथ
 पुनरधरमत्यसा ॥ यभूवकुभोयोगेनशिविव्यजवनययी ॥ ५ ॥ तथातत्रैवतभूपमपश्रद्धनभूमिगा ॥ निर्विकल्पसमाधिस्यसमुत्कीर्ण
 मिवदुमम् ॥ ६ ॥ अहानुखलुभोदित्याविश्रातोयमिहात्मनि ॥ स्थित स्वस्य समश्रांतहलुवाषपुनपुन ॥ ७ ॥ तदेनतावदेतस्माद्वाधया
 भिपरायदात् ॥ इदानीं भवकिदेहत्यागमेपकरोति वै ॥ ८ ॥ किंचित्कालसुरत्वे पराज्येन विपिनेन वा ॥ मममेवगमिष्यावस्यत्केद्देहाविभौ
 समौ ॥ ९ ॥ तस्यापदेशो विपम परिणामनगच्छति ॥ अनेनाश्यासयोगनतावदावोधयाम्यहम् ॥ १० ॥ इतिसच्चित्त्यशूडालासिंहनाद
 चपरसा ॥ भूयोभूय प्रभोरभेवनेचरमयप्रदम् ॥ ११ ॥ नचचालशिलेवाद्वापदानादनेनस ॥ भूयोभूय ऋतेनापितदासातव्यचाल
 यत् ॥ १२ ॥ चालित पातिताप्यपयदानयुनुधेनप ॥ तदासच्चित्तयामासचूडालाकुम्भरूपिणी ॥ १३ ॥ अहोपरिणत साधु स्वपदेभग
 वानयम् ॥ तदेनहिप्रयायुक्तयासांप्रतयोधयाम्यहम् ॥ १४ ॥ अयवैर्नमहात्मानां किमर्थयोधयाम्यहम् ॥ विदेहयोधमासापतिपुत्रेपय
 याल्लखम् ॥ १५ ॥ अहमप्यनादाहमिमत्यक्कापरपदम् ॥ अपुनजंननायेवगच्छामीह किंसमम् ॥ १६ ॥

शय ॥ ८ ॥ विपिनेभोपयकमक्षयपदीति धितेनवा ॥ समुत्पत्तिकाष्ठमयसमौ तुल्यत्वभाशौगमिष्याव ॥ कैवल्यमिति शेष ॥ ९ ॥ उपदेशात्काष्ठयाकृत परिणामसममम्
 निरावस्थितिरुदन्तपराकाकनागच्छन्निदानीं भवेद्देहत्यागे ॥ तथाचकील्यन्मुक्तिमुखांनभवाद्यमप्यपपद्भोप्यदिति भाव ॥ १० ॥ यथाशुभं ॥ ११ ॥ पाणिसेपेपणाश्चालयत्
 ॥ १२ ॥ ११ ॥ सममभूमिकानुपदेशयदीत्यपरिणत ॥ अहो देहत्यागर्थे ॥ तथाचतस्रोपदेशो विपम परिणामनगच्छतीति भदीपस गावनाद्यैवेति भाव ॥ १३ ॥ अतएवाह ॥
 अपयति ॥ निरहं निष्ठु ॥ १४ ॥ सपसहैवगच्छामि दृष्ट्वावीर्नोक्मधिकसुखरमिति शेष ॥ १५ ॥

महामतिरित्यनेनावश्यभोक्तव्यतदीयप्रारब्धकर्मशेषमपिसास्यमत्यादृष्टापुनर्संचितयामासंतिसूचनाय ॥ १७ ॥ सत्वंनिर्वासनंमनस्तस्यसस्कारलेशात्मनाशेषोयद्विद्वद्वरे
 पारब्धवशेषितभायालोशोपहितेहाद्वैतस्यप्यस्ति ॥ १८ ॥ कालेनतदुद्भवमयेन ॥ यथावसतारभेदुमेमूलकोशेमूलप्रदेशयोर्भौमोरसस्तस्मिन्सुक्ष्मभावेनालीनभाविपुष्पजा
 लमिवसत्वशेषोयस्यस्तीतिपूर्वोक्तान्ययः ॥ १९ ॥ तर्हिपस्यबोधितोयजीवन्मुक्तःसन्एवमहमिबविहरन्जवत्येव ॥ अथयदिसत्वशेषस्यापिवाधान्मुक्तोभवतितत्सर्वाहमपिस
 मनेनसाकमेवमुक्तिगच्छामि ॥ २० ॥ स्थरीनदेहोष्मलिंगेनवक्ष्यमाणलिंगेनपतिजीवतीतिसाशकमालोक्यसवोधहेतुदयनेसत्वशेषव्यवृथ्यत अस्यद्विसत्वशेषोस्स्येवेत्यवाच

इतिसांचित्यदेहंस्वल्पकुमभ्युद्यतासती ॥ पुनःसंचितयामासचूडालासामहामतिः ॥ १७ ॥ आलोकयामिचैतावदेनेदंमहीपतेः ॥ यद्य
 स्यसत्त्वशेषांस्त्रिवोधबीजंरुदंतरे ॥ १८ ॥ तत्कालेनैपभगवान्संप्रबोधमुपैष्यति ॥ मूलकोशरसालानंपुष्पजालमिवहुमे ॥ १९ ॥ तद्
 वंविहरन्जीवन्मुक्तएवभवत्यलम् ॥ मुक्तोभवत्यथयदिमन्येगच्छामितत्समम् ॥ २० ॥ इतिसांचित्यचूडालास्यशनेननयेनच ॥ पति
 मालोक्यसाशंकमुवाचवरवर्णिनी ॥ २१ ॥ अस्त्येवसत्वशेषोस्यद्विसंबोधकारणम् ॥ संबोधहेतुदयनसत्वशेषंव्यवृथ्यत ॥ २२ ॥ ॥
 श्रीरामउवाच ॥ ॥ भृशंसंशांतचित्तस्यकाष्ठलोष्टसमस्थितेः ॥ सत्वशेषःकथंवल्लज्जायतेथानशालिनः ॥ २३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
 प्रबोधकारणंपयस्यदुर्हृदंश्याणुवपुर्द्विदि ॥ विद्यतेसत्वशेषोतर्जो जपुष्पफलंयथा ॥ २४ ॥ चित्तस्यंदविच्युक्तस्यतस्यास्पंदितसच्चितः ॥ द्वित्वैक
 त्वविहीनस्यसमस्याचलसंस्थितेः ॥ २५ ॥ कायःममसमाभोगानभ्लायतिनद्वध्यति ॥ नास्तमेतिनचोदतिसममेवावतिष्ठते ॥ २६ ॥
 द्वित्वैकत्वादियुक्तस्ययस्यप्रस्पंदतेमनः ॥ तस्यदेहोन्यानतामेतिनास्पंदस्यकदाचन ॥ २७ ॥ चित्तस्यंदोहिसर्वपांकारणंजगतःस्थितेः ॥ रा
 मभावविकाराणांकुसुमानांयथामधुः ॥ २८ ॥ अस्मिन्प्रयास्यतादेहेचेतसोहिमुहुर्मुहुः ॥ हर्षःकोपोनसंसंभोहोवशमेतिरघूदह ॥ २९ ॥

चेतिपरेणसहान्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ स्थरीनेननयेनचेतियदुक्ततत्रनयशब्दार्थजिज्ञासुरामपृच्छति ॥ भृशमिति ॥ २३ ॥ देहेद्विद्विपरिणामापक्षयादिविकारानुदयःसत्व
 शेषेऽलिंगमित्युत्तरवर्तुल्लिख्यमनुवदति ॥ प्रबोधेतिद्विभाषाम् ॥ २४ ॥ द्वित्वैकत्वविहीनस्यनिर्विकल्पस्य ॥ २५ ॥ ग्लायतिग्लानिगच्छति ॥ २६ ॥ अन्यस्यतुर्तद्वैपरीत्यमित्या
 ह ॥ द्वित्वैकत्वादीति ॥ २७ ॥ तत्कुतस्तत्राह ॥ चित्तस्यद्वयति ॥ जगतःस्थितेर्व्यवहारस्यहेतुभूतानासर्वपांभावविकाराणाकारणम् ॥ २८ ॥ अतएवपुनर्जन्मवीजसत्त्वेस्मा
 द्देहाद्देहांतरप्रयास्यतश्चेतसोमुहुर्मुहुयत्नेनियत्समाणोपिहर्षःकोपःसंभोहश्चनवशमेतिनपतिशक्यते ॥ तदेवपुनर्जन्मावश्यभावेऽलिंगमित्यर्थः ॥ २९ ॥

गायनमित्यशित्यात्वाभावश्लोदंस ॥ परेण दिव्येन वपुषा युक्तमपरं सामवेदमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ४३ ॥ कुसुमं पुष्पांजलिम् ॥ अनेन तपःप्रभावात्साकसंचितपुष्पाणामभ्लानतागम्य
 ते ॥ ४४ ॥ दिव्यास्त्रभाग्योदयेन उदिता . पुनर्दर्शनाभ्युदयफलस्मृतिगोचरतांगताः ॥ अथवाकिमद्भग्यर्चिताया महान्तःस्वतएवपरानुग्रहोद्यता इत्याशयेनाह ॥ केनामेति
 ॥ ४५ ॥ महत्कारणनचेदिहागमनेद्वितीयिककारणं भवेत्संभाविततद्द्वहीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ त्वयैवसमंसाकम् ॥ स्थानत्वामेवस्मरवितियावत् ॥ ४७ ॥ अतएवस्येपिस्वर्गोसा
 अपश्यत्कुंभमग्रस्यं सामगायनतत्परम् ॥ परेण वपुषा युक्तं सामवेदमिवापरम् ॥ ४३ ॥ अहोवतवयं धन्याः पुनः प्राप्नुमः स्वतः ॥ इत्येवो
 दाहरन्नाजाकुंभाय कुसुमं ददौ ॥ ४४ ॥ दिव्योदिताः स्मोभगवंस्तवचेतसि पावने ॥ केनामवामहासत्वाः प्रसादेष्वंगनास्थिताः ॥ ४५ ॥ अ
 स्मत्पवित्रीकरणमेवागमनकारणम् ॥ नचेत्किंचागमेद्ब्रह्मिद्वितीयं कारणं भवेत् ॥ ४६ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ यतः प्रथतियातोस्मि त्वत्सका
 शादनिंदितः ॥ ततः प्रथतिचेतोमेत्वयैवहसमंस्थितम् ॥ ४७ ॥ रम्येस्वर्गेन तिष्ठामिसमीपे तवसांप्रतम् ॥ अभीष्टमुद्यदेवांगरम्याणां तरपु
 रःस्थितम् ॥ ४८ ॥ त्वाहशोबं धुरासश्रुत्स्मि चंतथासरवा ॥ विश्वास्योवापिशिष्यश्च मन्ये जगति नास्मि ॥ ४९ ॥ ॥ शिखिष्वज उवाच ॥
 अहो न फलितं पुण्यपादपुर्नः कुलाचले ॥ यस्माद्भवानसंगोपिवांछत्यस्मत्समागमम् ॥ ५० ॥ इदं वनमिमेदत्ताभृत्याय महमाहतः ॥
 रोचते तेन च स्वर्गं सादिहस्यीयतांप्रभो ॥ ५१ ॥ भवद्वितीर्णया योगयुक्त्या विश्रांतवानहम् ॥ यथासाधो तथा मन्ये स्वर्गं विश्रमणं कुतः
 ॥ ५२ ॥ तामेव संस्थितिं स्वच्छामवलंब्य प्रकाशिनीम् ॥ विहरेह यथाकामं स्वर्गं भूमितले तथा ॥ ५३ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ परेपदेमहा
 नदेकच्चिद्विश्रांतवानसि ॥ इदं भेदमयंदुःखं कच्चिस्संस्त्यक्तवानसि ॥ ५४ ॥ कच्चिदापातरस्येभ्यः संकल्पेभ्योरतिर्भृशम् ॥ निर्मूलतांगतारा
 जन्भोगनिरसमेवते ॥ ५५ ॥ हेयादेयदशातीतं शांतं शमसमास्थिति ॥ यथाप्राप्तेष्वनुद्देगं कच्चिन्नवमनःस्थितम् ॥ ५६ ॥ ॥ शिखिष्वज
 उवाच ॥ त्वत्प्रसादेन भगवन् दृष्टाहस्यातिगागतिः ॥ प्राप्तः संसारसीमांतो लब्धो लब्धव्यनिश्चयः ॥ ५७ ॥ चिरादतिचिरेणैव विश्रांतो
 स्मि निरामयः ॥ लब्धं लब्धव्यमखिलंतमः संशिरसंस्थितः ॥ ५८ ॥ नोपदेष्टव्यमस्माकं किंचिदप्युपयुज्यते ॥ सर्वं वैवातिलसोस्मि संस्थि
 तौस्मि गतज्वरः ॥ ५९ ॥

प्रतनतिष्ठामिकिनुतवसमीपेतिष्ठामि ॥ हेअंगयतोवहूनामपिरम्याणां मध्ये चिस्सस्यपदेवाभीष्टभवनित्त्वद्यतउद्योगप्राप्यमेवसत्पुरःस्थितं भवति नोद्योगं विनेति त्वदर्शनाद्योगव
 शादेवमभागमनमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ मयिकोवातेप्रीतिहेतुरतिशयस्तथाह ॥ त्वाहशति ॥ ४९ ॥ कुलाचलेअस्मिभ्भदरे ॥ ५० ॥ मस्तीत्यातेस्वर्गेनरोचतेचेत्तर्हिइहमत्स
 निद्वौ ॥ ५१ ॥ ममापिलद्वितीर्णसमाधिखुल्लवसस्यस्वर्गोच्छानास्तित्याह ॥ भवद्वितीर्णयेति ॥ वितीर्णयार्हत्तया ॥ ५२ ॥ तांप्रसमुपदिष्टामेवभूमानदसस्थितिमवलंब्य ॥
 प्रकाशिनीत्प्रकारात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ शमेनसमस्थिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ चिराद्दृढकालोत्तरम् ॥ अतिचिरेणदिनत्रयपर्यंतम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

कदाचनार्थविराग ॥ तदाभवत्यनेकासममन स्वस्यात्मरूपधरत्यभाश्रितम् ॥ ६० ॥ यदित्तरूप्यत्किञ्चनर्नधास्तिनर्द्वैत्वकीटरोधशिशुदलाधाद ॥ नि सद्यतिरिति ॥ स्पष्ट
 म् ॥ ६१ म ॥ न्दिर्थाशासिधम तात्पदनकारोनि० द० पू० इपधिप्रकारतम सण ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुंभस्परमरोरकासभोगेच्छाप्रकण्यते ॥ स्वगापदशास्युर्पा
 नवैष्यन्पुनरागम ॥ १ ॥ इत्युक्तनकाराशिरालनीत्यप्यात्वविधिप्राप्ति कथाभिः परस्परसख्यदनाश्रितोय ॥ १ ॥ सरसातिलिभ्यानिसारसानिपथ्यानिपक्षिभिपुनानिषय
 स्थिरनरनभानररापिनि कल्पमूलादिनाश्वनरक्षक प्रसिद्धद्रवनेवनेइवतिधारोय ॥ २ ॥ नेनअभिव्यक्तमसिद्धेनाधारोण ॥ धनेमहारण्य ॥ काननवीधिपुअर्धातरधनप
 ज्ञातमज्ञातमप्राप्तसक्तत्यभ्यभाश्रितम् ॥ तत्त्वपरत्वसत्त्वमेस्वस्यैवास्तिनकिञ्चन ॥ ६० ॥ नि संस्थतिर्विगतमोहसयोविरागांनित्यो
 दित ममममागयसवमौभ्य ॥ सवात्मक सकलसंकलनाविशुकआकाशकांशविशुदसमभास्थितोस्मि ॥ ६१ ॥ ॥ इत्यापर्ववा०
 धा० द० मा० नि० पू० च० कुंभपुनरागमननामइयधिकजातम सर्गा ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्य
 प्यात्मविधिप्राप्ति रथाभिसौपरस्परम् ॥ अंसातेवंपवेत्तारौमुहुर्नचितयवन ॥ १ ॥ ततउत्थायकस्मिश्चिस्तानौसरससारसे ॥ मरोव
 रंवनैषविविद्धतेतदनंवनं ॥ २ ॥ तनाचारणताभिश्चकथाभिस्तौवनतत ॥ नीतवतीदिनान्यथैतासुकाननवीथिपु ॥ ३ ॥ ॥ अथकुंभ
 उवाचान्यदनयावांगिराविति ॥ तदांभितितृपुंभत्वातावुभौप्रविचरतु ॥ ४ ॥ वनाप्यनेकरूपाणिजगलानितगनिषा ॥ सरासिगुल्मजा
 टानिथंगाणिगहनानिच ॥ ५ ॥ नटांशशासुयाप्रामानगराणिवनानिच ॥ मजुषोपानगिरीन्कुजास्तौर्यान्यापतनानिच ॥ ६ ॥ सममे
 वममरुहौसमवंतोस्थितावुभौ ॥ समसत्त्वोसमांसाहोभंसतौतस्यतु सदा ॥ ७ ॥ आनचंतु पिनुन्वैवान्युभुजातेचरायव ॥ समंतमेव
 भिनचसमपुद्गायभुवतु ॥ ८ ॥ तमालवनलवदंपुमदारगहनपुष ॥ दृपतीस्त्रिमधद्वयोसुद्धतातीर्विरजतु ॥ ९ ॥ इदगेहमिदनेतिविकृत्य
 पटनानन ॥ नजहारतयारामवात्येवविद्युपाचलम् ॥ १० ॥ विचरतुसौसुद्धदौकचिद्धूलिविधुसरो ॥ कचिच्चदनदिग्धर्वागौकचिद
 स्पानुरजितौ ॥ ११ ॥ कचिद्विद्युंपरधरोचिनायरधरोकचिन् ॥ कचित्तहवसदृशौकचित्कुसुममद्वितौ ॥ १२ ॥

निभर ॥ नर्तराटपर्यदनकपथावदस्यनिकरतासुष्यत ॥ १ ॥ ओर्मस्यभिपती ॥ वृषस्येधकुभस्याप्यर्पितद्विकृपुनास्यदस्युभयकृकचरितसमानकर्मकनाभाश्रितस्यत्वे
 निष्कान्त्यपिनरेरा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ समवर्तौसपुर्तिदीशीघिलदस्यपिषमभेवस्थितीशद्वर्तपरस्परानुभवकथयती ॥ ७ ॥ विक्रमलाद्वैरतिलमररोधेतिपावत् ॥ ८ ॥ ९ ॥
 अनिकनस्थिप्रितक्षणमाह ॥ न्दिमिति ॥ विकल्पकटनगतयामनजहार ॥ १० ॥ मियपियविद्वेकस्यापितयोर्नाभुस्त्याह ॥ विचरतुतित्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥

सत्वेननिर्वासनचित्तेनोदात्तयाउत्कृष्टतया ॥ १३ ॥ अथकेवलमिजभावेनपरस्परौपभोजकारथ्यभोगोत्तरकालद्वयतिभावोपभोजकारथ्योद्वयकाले ॥ १४ ॥ कामेन
अन्नधर्भरणरोगजनवचिता ॥ १५ ॥ यथापामभोगप्रतिअतिष्ठतांनिवृत्तगतीनाम् ॥ एकस्याभोगनिवृत्तावेवाप्रहोनिर्वधस्तदालिकायाद्यति सामूहतेव ॥ १६ ॥ अधर्भरोग
असादिहेतुभ्योभोगेभ्यो लोकोत्पद्यतिवर्त्तितव्यमेवअयनतत्पामक्तिरित्याराधेनाह ॥ निजइति ॥ एवसर्वसामयोसत्वेपियास्वभर्त्तरनकामवतीसाअजीवन्मुक्ताचेद्भर्त्तुभो

दिनैःकतिपयेरेवसमचित्ततयातया ॥ सत्वोदात्ततयाचैवराजाकुंभवदावभौ ॥ १३ ॥ अथतंशुरगर्भाभंचूडालासाशिखिध्वजम् ॥ द
ध्याशोभामुपगतंचित्तयाभासमानिनी ॥ १४ ॥ अथंपतिरदीनात्मारभ्याश्रवनभूमयः ॥ इयंस्थितिरनायासायानकामेनवंचिता ॥ १५ ॥
जीवन्मुक्तधियांभोगंपथाप्राप्तमतिष्ठताम् ॥ एकाग्रहात्मिकतुच्छामूहतेवोदताभवेत् ॥ १६ ॥ निजःपतिरुदारत्मानिराधिश्चनवंव
वयः ॥ ग्रहाणिपुष्पजालानिसाहतायानकामिनी ॥ १७ ॥ वनपुष्पलतागोहेस्वायत्तेभर्त्तरिप्रिया ॥ रमतेयाननिर्दुःखासाहतेवदुरंगना
॥ १८ ॥ रम्यंविवाहितंकांतंपतिमासाद्यनिर्जने ॥ स्त्रीसतीयानरमतेनाधिगस्तुदुरंगनाम् ॥ १९ ॥ समुज्झतायथाप्राप्तमपिवेद्याविदास
दा ॥ अनिद्यंसमुदारार्थकिंतज्ज्ञेनकृतंभवेत् ॥ २० ॥ तांकिंचिद्रचयाम्याशुप्रपंचंप्रेक्षयावने ॥ येनायंप्रपतिभर्त्तरमतेमयिमानदः ॥ २१ ॥
इतिसिंचित्यचूडालाकुंभवेपथरापतिम् ॥ प्राहकाननगुल्मस्थाकोकिलंकोकिलायथा ॥ २२ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ चैत्रमासस्यशुद्धौ
चंप्रतिपद्विदसोमहान् ॥ अद्यास्थानंमहारंभस्वर्गंभवतिवैहरेः ॥ २३ ॥ सन्निधानंमयातत्रकर्तव्यंपितुरभ्रतः ॥ यथास्थिताहिनियतिर्न
संत्याज्याकदाचन ॥ २४ ॥ प्रतिपालयितव्यंमेत्वयेहचवनावनौ ॥ क्रीडितानवपुष्यायांसमुद्देगमगच्छता ॥ २५ ॥ आगच्छामिदिनांते
द्यनिर्विकल्पंनभस्तत्तात् ॥ सगादंतितरामेवल्वत्संगोममतुष्टये ॥ २६ ॥ इत्युक्तामंजरीकुंभोद्दौमित्रायकौस्तुमीम् ॥ प्रीतयस्वामिव
प्रीतिकानंदनदक्षजाम् ॥ २७ ॥

गविघातपापेनहता जीवन्मुक्ताचेह्लोकसप्रहभागप्रयुक्तनिदादिनाहतेत्यर्थः ॥ १७ ॥ उक्तमेवस्पष्टमाह ॥ वर्तेति ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनिद्यस्वउदारार्थभोगंसमुज्झताकिंकिम
धिकफलंकृतभवेत् ॥ नकिंचिद्विषयः ॥ २० ॥ प्रेक्षयास्वप्रज्ञया ॥ मथिरमतेरतिसुखलभते ॥ २१ ॥ २२ ॥ अस्थापनदेवर्षिसंभामेकनम् ॥ हरेरिद्रस्य ॥ २३ ॥ पितुर्ना
रदस्य ॥ २४ ॥ प्रतिपालयितव्यमेआगमनमासायंप्रतीक्षितव्यम् ॥ २५ ॥ निर्विकल्पआगमनपाक्षिकत्वरहितनियतामतिवावत् ॥ २६ ॥ कातामनोहरा नंदनदक्ष.कस्यत
रस्तज्जामंजरीम् ॥ २७ ॥

शरन्मुत्पयोशेनिजलमथलहृत् ॥ १८ ॥ धनधानेनविसारिप्रसरणरीलपुष्पाजलिम् ॥ पदसस्कारपक्षेनपुसकर्लिंगसर्वनामेतिप्रागेवपदत्तमतरानपुमकर्लिंगपविशेषसबधे
 चिननिवर्त्तने ॥ तथाशाब्दमङ्गाभाष्येकायधानेनध्वनासाद्विभिरपिद्युत्यतिहृगतमनियमः कियतेपथपचनत्वागस्थार्इतीति ॥ द्विमकालेभर्षोहृम ॥ १९ ॥ आरर्शनट्टिप्रसर
 याम्भनेशाब्धि ॥ अर्धमपम ॥ १० ॥ स्वसूहालाह्वयम् ॥ आययोपय ॥ ११ ॥ स्फुरस्तकाकमतपृषमकरित संजातमभरीकआकार संस्थानयस्थगथाधिधकम्यहक्षोप
 मय ॥ ११ ॥ ११ ॥ पथाहशाकलपुष्पापतलितहृत् ॥ १२ ॥ तपगतवसिन्धीमुत्तरयामपुतिषकार ॥ श्यामापीहृतमप्यस्थावूहाला ॥ १५ ॥ आदृत सादर ॥ १६ ॥ वि
 आगतम्यत्वयाशोघमेववदतिभूपती ॥ पुष्टुवंपवनाह्योमशरन्मुत्पयोदवत् ॥ १८ ॥ पुष्पाजलिजहौव्योमवजनकुस्तुमदामजम् ॥
 विसारिवनवातनहिर्भहेमइवांशुद ॥ १९ ॥ शिखिध्वजोव्रजंततददर्शाऽदर्शनंदा ॥ उन्निद्रोद्धययावर्हीधीमयीतिर्हिदुस्त्यजा ॥ ३० ॥
 शिखिध्वजदृशामतेव्योऽधिकुम्भवपुजंही ॥ शातावत्तंवाारिश्रीमुंघास्वरूपमाययौ ॥ ३१ ॥ प्रापमजरिताकारकस्यदक्षोपमपुरम् ॥
 स्फुरत्यताकमालीयस्वंगरम्यदिव पथा ॥ ३२ ॥ अत पुरमदश्वैवविवेशालजनाकुलम् ॥ मधुमासमहालक्ष्मलिमछनमिवहुमम् ॥ ३३ ॥
 राजकायाणि सर्वाणि तन्नसपापसत्वरम् ॥ शिखिध्वजस्यपुरत पपातफलपुष्पवम् ॥ ३४ ॥ तत्रकोलपुतिमुखचकाराखिलभानसा ॥
 इदृसनहारभिवश्चामाखिलभिवानुजम् ॥ ३५ ॥ तंदद्यातादृशाकारसमुत्तस्थीशिखिध्वज ॥ बभूवखिलचैताश्चसमुवाचैदमाहृत
 ॥ ३६ ॥ देवपुत्रानमत्सुविभनाइवलक्ष्यसे ॥ कुमस्त्वत्यजसरभमिदमासनमास्यताम् ॥ ३७ ॥ सतोविदितवेषायेतेहिहर्षविपादजा
 म् ॥ नाप्रयतिस्वितिस्स्थापयद्याइवलजलार्द्रताम् ॥ ३८ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ तेनक्ष्मापतिनेत्युक्तेकुम्भआहासनेविशन् ॥ गिरा
 विपणयाशीणवंशस्वनसमानया ॥ ३९ ॥ यावद्देहमवस्थासुसमचित्तयेवये ॥ कर्मद्वियीनेतिष्ठतिनेतत्त्वविद् शठा ॥ ४० ॥

मना तिलनधनादपलक्ष्य ॥ मस्यच्छानिर्दिष्टोनेत्यर्थ ॥ सपरलक्षणयामनलापम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ बाष्पकृदकृदज्जालाच्छीर्णवशात्स्वनसमानया ॥ १९ ॥ विदितवेषापुठया
 ह्यशिवारजास्थितिनोपयमीतिपुक्तमथकाश्चिदशेषविषयस्यक्तुभाउवाच ॥ यावद्देहमिति ॥ ज्ञानमयुक्तसमधिंसनानातरिपकर्मद्विपयेदटानिहर्षनेषक्कानिनोत्क्षणाभितित
 न्युत्पादयतदद्विदोनेसमिच्चित्तत्वविपारम्भकमपयकर्मद्विपयेदटोद्वन्मयापराधेनेत्याशय ॥ २ ॥

अतस्त्वज्ञेयुर्गतयेत्याह ॥ येहीति ॥ बालतयासमचित्तत्वाभावेनैवहृद्वाद्दहीनाभ्यस्तनत्तत्कर्मैद्रियनिप्रहावस्थाभ्यःपलायतेव्यवतेअज्ञानस्यभावादेवेतिवैषम्यमित्यर्थः ॥ ४ १ ॥
 प्रारब्धप्रयुक्तानुकर्मैद्रियहर्षणलानिदशायावद्देहभाविनीज्ञान्यज्ञानिनोस्तुत्यैवेत्याशयेनसदृष्टातमाह ॥ यावदिति ॥ दशाकर्मैद्रियहर्षणलान्यादिदशाभवत्येवेतिशेषः ॥ तदे
 वव्यतिरेकमुत्वेनद्रव्यति ॥ यद्वाति ॥ तथाचज्ञानिनोपिदेहदशानतिलघनमेवेतिममापितदनुवर्तननदोषायेतिभावः ॥ ४ २ ॥ तथाचचित्तसाभ्येनदेहदशाद्दुःखानांसमाधिवशाद्
 दर्शनमेवतत्परिस्थानोहठात्कर्मैद्रियनिपहेणसहनमितिनिष्कर्षइत्याह ॥ एषदिति ॥ ४ ३ ॥ विजानातत्त्वविदायावद्देहकर्मैद्रियैःसर्वासुदशासुयथासदाचारमेवस्थातव्यन
 तुसदाचारउल्लुष्यदत्योतवानेवनिषम ॥ बुद्धीद्रियैर्मनआदिभिस्तुसदासाभ्येनैवभाव्यननुकदाचिदपिद्वैषम्येणेत्यर्थः ॥ ४ ४ ॥ कर्मैद्रियैरनिषिद्धदेहावस्थानुवर्तनं ब्रह्मादिसर्व
 येत्यतस्त्वविदोमूढाराजन्वालतयैवते ॥ अवस्थाभ्यःपलायतेगृहीताभ्यःस्वभावतः ॥ ४ १ ॥ यावत्तिलंयथातैलंयावद्देहंतथादशा ॥
 योनदेहदशाभेतिसाच्छिनत्यसिनांवरम् ॥ ४ २ ॥ एषदेहदशाद्दुःखपरित्यागोत्यनुत्तमः ॥ यत्साभ्यंचेतसोयोगान्त्वतुकर्मैद्रियास्थितः
 ॥ ४ ३ ॥ यावद्देहंयथाचारंदशास्वंगविजानता ॥ कर्मैद्रियैर्हिस्थातव्यंनतुबुद्धीद्रियैःकचित् ॥ ४ ४ ॥ परमेष्ठिप्रभृतयःसर्वएवोदितश
 याः ॥ देहावस्थानुतिष्ठंतिनियतरेषनिश्चयः ॥ ४ ५ ॥ अज्ञतत्त्वज्ञभूतानिदृश्यजातमिदंहियत् ॥ तत्सर्वमेवनियतिंथावत्यंबुयथांबुधिम्
 ॥ ४ ६ ॥ तज्ज्ञानुद्ध्यादिसाभ्येनपाण्यादिवचलनेनच ॥ नियतिंयापयंतीमांयावद्देहमखंडिताम् ॥ ४ ७ ॥ अज्ञास्तुसर्वक्षोभेणसुखदुःखद
 शाहताः ॥ नियतिंयापयंत्यंगदेहलक्षैर्विखंडिताम् ॥ ४ ८ ॥ इत्थंयुखेपुननुदुःखदशासुचेत्यंस्थातव्यमित्याधिगतंचदिहंगर्जावैः ॥ अ
 ज्ञभूतनिवहस्फुरितस्तदेवंदुर्लभ्यएषनियतोनियतंविंलासः ॥ ४ ९ ॥ ॥ इ० वा० द० मो० नि० पू० चू० जीवन्मुक्तव्यवहारप्रतिपा
 दनंनामचतुरधिकशततमःसर्गाः ॥ १०४ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ एवंस्थितेमहाभागकथमुद्देगमीदशम् ॥
 लब्धवानसिदेवोपिवदवेद्यविदांवर ॥ १ ॥

जीवन्मुक्तेषुप्रसिद्धमेवेत्याह ॥ परमेष्ठीति ॥ नियतेःप्रारब्धकर्मनियतेः ॥ अन्यथातद्भोगसिद्धेरितिभावः ॥ ४ ५ ॥ प्रारब्धकर्मनियतलंघनंतरवद्देहैर्वाकैश्चिदपिकर्तुंनश
 क्यमित्याह ॥ अज्ञेति ॥ ४ ६ ॥ तर्हिकतज्ज्ञानाद्योःसाभ्यमेवनेत्याह ॥ मज्ज्ञादिति ॥ यावद्देहमुपात्तैकदेहपातपर्यंतम् ॥ ४ ७ ॥ अज्ञास्तुनतयेत्याह ॥ अज्ञास्तिति ॥ ४ ८ ॥
 प्रारब्धनियतित्वरूपमभिनीयदर्शयंस्तस्याःसर्वैर्दुरुल्लंघनामुक्तामनूयोपसहरति ॥ इत्थमिति ॥ नन्यंगदतिराजसंबोधने ॥ अनेनप्राणिनाअस्मिन्जन्मनिइत्थसुखेषुस्थातव्य
 दुःखदशासुचेत्यस्थातव्यमितर्जावैःस्वस्वकर्मानुसारेणयथादशाललाटाक्षरमधिगतंप्राप्तंतत्तद्विषयेअज्ञेषुज्ञेषुवाभूतनिवहेषुतथैवस्फुरितोनियतएषनियतेःप्रारब्धकर्मणोविला
 सएवंप्रागुक्तरीत्यादुरुल्लुष्यदत्यर्थः ॥ ४ ९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनि० पू० चतुरस्रशततमःसर्गाः ॥ १०४ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ कुभेनेनिशिदुर्वासःशापातस्वीत्वा
 मिरुष्यते ॥ परस्परसमाधानैःशानयोश्चतथास्थितिः ॥ १ ॥ एवनियत्यनुसारेणस्थितेर्जावकदेवत्वदेवोपिसन्दिशविषादनिमित्तमुद्देगकथंलब्धवांस्तद्देत्यर्थः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ पनभदरप्यनिद्विशेषणनपुसकत्वपानवत् ॥ इदशोप्यनुशेभुनवटि सप्रयथाननवमायातिनद्वत् ॥ १ ॥ पुच्छातुच्छदानिभस्तेन ॥ स्वच्छभार्थपुपगतोनेतिमुच्छोविधिशेष
णम् ॥ २ ॥ ५ ॥ पिपासहृतिशेष ॥ ६ ॥ वदामिप्रबह्राप्यस्मानिस्सस्वत्सुक्तेबर्त्सनिनतपवाहेषिवहामिपावर्भिमत्तवेशमित्यथ ॥ ७ ॥ अधमद्विभ्रत्तवेशाप्पनतरने
नमद्वीपउसमानाभाररवनवन्मनाएकपगत अहलभ्यनवसनाआगच्छामि ॥ सगरापतितकटि समुद्रप्लवमानद्वेष्यर्ष ॥ ८ ॥ १ ॥ शीकरधाराभिधौतक्षान्दितमगच्च

॥ पुनउवाच ॥ १ ॥ ऽणुकायमिदचित्तमदीयवसुधाधिप ॥ कथयामितवाशेषसर्गेयदृत्तमयमे ॥ २ ॥ सुद्धपावेदितदुखवपरमायाति
तानवम् ॥ पनजद्वरणामपिभुक्तवृष्टिरिवांनुद ॥ ३ ॥ सुद्धदापुच्छतासाधुचेतोयातिप्रसन्नताम् ॥ स्वच्छतोपगतेनाशुकतकेनजल
यथा ॥ ४ ॥ अहतावदितोयाताभवत्तुष्पमजरीम् ॥ दत्वानगनमुद्धप्यसप्राप्तश्चन्निविष्टपम् ॥ ५ ॥ तत पित्रामहेद्रस्यसमास्थानेयथा
रमम् ॥ त्रिज्योत्थायतयोस्थानकालेपित्रिजाविसर्जित ॥ ६ ॥ इहागतुमहत्सक्तासर्गसप्राप्तवानभ ॥ दिवाकरहये सार्धवहान्भ्यनिलव
त्यनि ॥ ७ ॥ अथैवनागताभानुरेकनात्येनवस्मना ॥ आगच्छाम्यहमाकाशगारापतितारुति ॥ ८ ॥ अयाभेवारिपूणानांमेधानांम
ध्यवत्सना ॥ अप्यभुनिमायां तमहदुर्वसिसजवात् ॥ ९ ॥ पयोधरपटच्छन्नविष्टुद्वलयभूपितम् ॥ अभिसारिकयातुल्यंधाराधौतांग
चरनम् ॥ १० ॥ स्थितासुतरकुच्छयामापगावसुधातले ॥ वेगेनाभिसरततातपालक्ष्मीमिवप्रियाम् ॥ ११ ॥ तस्यकृत्वानमस्कारमु
त्तखवहतामया ॥ मुनेनलाभ्रावसस्वमभिसारिकयासम् ॥ १२ ॥ इत्याकण्यर्षमुभांचासीमयिमानदशापकम् ॥ स्तनकेशवतीकाना
हावभावितासिर्ना ॥ १३ ॥ गच्छानेतदुरुतेनरात्रौयोपाभाविप्यसि ॥ इतिश्रुत्वाऽशुभवाक्यमुत्थितजजरहिजात् ॥ १४ ॥ विमृशा
मिमनाप्यावसावदतर्हितामुनि ॥ इत्युद्गमना साधोसप्राप्तोहेनभक्तलात् ॥ १५ ॥ एतत्कथितंसर्वसपत्नांस्मिनिशांगना ॥ अतिवा
त्यदिनातेपुत्रांत्वमेतन्मयाकथम् ॥ १६ ॥ योपिक्तनवतीरात्रौवत्पार्किमयापितु ॥ संस्त्वौभावि तप्यानामहेनुविपमगति ॥ १७ ॥

इतभवरागापस्यत् ॥ १० ॥ वधुधातलस्तिनाभतरपृथशोभनानीरकहनरुमुच्छापायस्यास्तथाविधाय स्वस्यविधानपोलक्ष्मीमिभस्थितानापागर्गप्रतिसप्यावहनकालात्
याभाभूरिद्विषगनाभिसरत् ॥ आपयामिनिपाद्यनुपातपोलक्ष्मीलक्ष्मिप्रियाभायांघसुधातलेआपयपतनामिभुरवीकृत्यसरतमिधेसुबोधा ॥ ११ ॥ अमिसारिकयातमिच्छ
मिसांरकयात्ससमारयसदन्निपयाउत्तम् ॥ १२ ॥ १२ ॥ अधुमामिच्छेद्व ॥ अजराहृद्दामिभारुधार्षस ॥ १३ ॥ इत्युक्तनिमित्त उद्गोयस्यतथाधिपमनोयस्य ॥ १५ ॥
कथमन्निषासयापयितुराकथम् ॥ १६ ॥ पिपुच्छपद्विशेष ॥ १७ ॥

यूनामाभिपनापुधाभिपन्यायेनकलहद्विपयताम् ॥ तेमेवत्यापप्रसक्तस्पटयति ॥ कटमिति ॥ अधुर्नतिश्वःपरश्वसनसन्निहितकालोक्तिः ॥ मद्रपहारेणममप्रहरणाय ॥ अ
 व्ययनेनवसनीतिवत्कलस्यापिदेतुत्वविवक्षयातृतीया ॥ १८ ॥ १९ ॥ मुनिस्त्रिर्नोचितसमाधाने ॥ २० ॥ २१ ॥ यथागारव्यमागतंखल्वंमत्तोन्योऽयंदेहएवानुमविष्यति
 नेनासगच्चिन्मात्रात्मनोममकाक्षतिरित्यर्थः ॥ राजापितहुक्तमनुमोदमानआह ॥ परिदेवनयेत्यादिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ देहिनेदेहोपलक्षितचिदात्मनःकार्याणामवश्यसंपाया
 नापारव्यकलानाविपयेअखेदाईस्त्वमपिपदिखिद्यसेतत्तर्हिअथेपामविवेकप्रयुक्तयेद्विचिकित्सायात्वमिवआगमभूषणःशास्त्रतन्मानुशावनकुशलःउपायश्चिकित्सकःकइव

अहमप्यद्यदेवायूनामामिपतांगतः ॥ कष्टमद्रपहारेणकलहोजायतेधुना ॥ १८ ॥ दिविदेवकुमारणांकामाकुलधिचामिह ॥ गुरुदेव
 द्विजातीनांलजापरवशात्मना ॥ १९ ॥ कथमग्नेमयासस्यभवस्तज्यंयामिनीस्त्रिया ॥ ॥ श्रीवशिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वाक्षणमकसातु
 ष्णीश्चिन्वामुनिरियतौ ॥ २० ॥ धैर्यमाश्रित्यकुंभोन्नपुनराहरयूहह ॥ किमद्वाइवशोचामिकिममक्षतमात्मनः ॥ २१ ॥ यथागतमयुद्
 होमत्तान्योनुभाविष्यति ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ परिदेवनयाकोथोद्वपुन्नतयतया ॥ २२ ॥ यदायातितदायातुद्दहस्यात्मनलि
 प्यते ॥ वगानिचिद्यानिदुःखानिसुखानिविहितानिच ॥ २३ ॥ तानिसर्वाणिदेहस्यदेहिनोनतुकानिचित् ॥ यद्विज्वमपिकायाणामखेदाहो
 पिखिद्यसे ॥ २४ ॥ तदन्यपामुपायःस्यात्कइवागमभूषणः ॥ स्वदेखेदोचितंवाच्यमिति किंचित्स्वमुक्तवान् ॥ २५ ॥ इदानींसमतामेत्य
 तिष्ठारिन्नोयथास्त्रितम् ॥ ॥ श्रीवशिष्ठउवाच ॥ ॥ तावेवमादिभिर्वाक्यैरन्योन्याश्वासनंस्वयम् ॥ २६ ॥ कृत्वास्थिनौवनस्त्रिभ्योसु
 खदौखेदिनौमिथः ॥ अथाकोप्यस्यकुंभस्यस्त्रीत्वमुत्पादयन्निव ॥ २७ ॥ जगामासंजगद्दीपोदीपःशेहक्षयादिव ॥ व्यवहारभरैःसार्धं
 द्याःसंकोचमाययुः ॥ २८ ॥ मागाश्रयथिकैःसार्धंपांथस्त्रिदद्यानिच ॥ दाशवाद्दहगान्सर्वान्कुर्वदकन्नसंचितान् ॥ २९ ॥ तारकारल
 जालाद्यंभुवनंसाभ्यतांपयो ॥ खंहसदिवताराढ्यंविकसिकुमुदाकरम् ॥ ३० ॥

शरणस्थानकश्चिदित्युत्तरेणान्वयः ॥ २४ ॥ नाथंतवखेदांकनुखेदोचितंकिमात्रंलोकाचारानुवर्णनायेत्याह ॥ खेदेदिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ अथमिष्यआश्वासनतरम
 ॥ २७ ॥ २८ ॥ मागास्त्रिभ्योसंकोचमरफुटताभापयुः ॥ पाथस्त्रीदद्यानिपथिकाश्चवियोगशोकोतमोभिरित्यर्थः ॥ दाशाःसमुद्रद्वीपस्थकेवन्तः ॥ तेहिपक्षिणोपिजा
 लेर्वाश्रितमरस्थानपिरलान्यपिसंचिन्यतिद्विद्यमानमूर्ध्वार्धोभुवनद्वयपक्षिसंयहेणतारकारलजालाढयतयाचपरस्परसाभ्यतांसमेवसाभ्यंस्त्रार्थेष्वज् ॥ समतांप्रयावित्यर्थः
 ॥ २९ ॥ उन्नादंचकाङ्क्षानाभमूढसराणांचपेटकंठंठंकरुर्विकसिकुमुदाकरसदिवस्थतंराराढ्यंखंकर्मययो ॥ ३० ॥

॥ ११ ॥ धरिपत्न्यवर्दिता ॥ स्वार्थेष्णिषु ॥ विद्यादशवर्षावधु अन्ध्यादृष्ट्याधिष्णुर्गुण ॥ ११ ॥ गलरक्षरसगद्गर्भितियावर ॥ १३ ॥ नेपुरदतिरोष ॥ १४ ॥ मस्फुरत्तार
 पतामस्तादन्धपमानरिराषणागुपमेधा भितोकाशपिमुकारिमास्तादृग्नाइनिगम्यते ॥ १५ ॥ अबरणिषवखाणि ॥ १६ ॥ माल्यानिविधिधानिवेद्वेवजायेनदस्युत्तरपा
 ययावुन्नाटच काङ्कभमद्भुमरपट्टकम् ॥ सुदृढतावधांस्यापसंघामुपनिशाकराम् ॥ ३१ ॥ वदयित्वातथाकृत्वाजप्यंगुल्मान्तरस्थि
 तौ ॥ तत कुम्भशनेस्तत्रक्षणमभ्याहरन्वपु ॥ ३२ ॥ शिखिष्वजंपुर सस्यप्रोवाचगलदक्षरम् ॥ पतामीवस्फुरामीवद्रवामीवांगयष्टिभि
 ॥ ३३ ॥ सृज्येवचत्तराजन्मन्मूर्खीत्वजाम्बरम् ॥ पश्येमेपरिवधीतराजन्ममशिरोरहा ॥ ३४ ॥ प्रस्फुरत्तारकामालादिनाततिभिराह
 ष ॥ पश्यमौभमजायंतोन्मुखानुरसिस्तनौ ॥ ३५ ॥ कोरकाविवपधिन्यावसतेगगनोन्मुखी ॥ आगुल्फमेवलंघानिसपघर्तेवरणिमे
 ॥ ३६ ॥ दंष्ट्रादवसत्सपश्यश्लियाइवशने शने ॥ भूषणान्युत्तरकानिमाल्यानिविविधानिष ॥ ३७ ॥ पश्येमान्यगजायतेस्वांगेभ्योवहसु
 ष्वत् ॥ पश्यायंस्त्वमेवापचद्रांशुकरशोभन ॥ ३८ ॥ मूर्ध्निपट्टाशुकोजातोनीहरोद्भ्राविवागमे ॥ सवाणिकांतालिगानिजातानि
 मममानद ॥ ३९ ॥ हाधिक्रष्टविपाटोभेफिकरोन्मंगनास्यहम् ॥ हाधिक्रष्टमहंसाधोस्थितएवाहमंगना ॥ ४० ॥ सविदानुभवान्यत
 नितयजघनत्विम ॥ विपिनेरुभइत्युक्कानूष्णस्विन्नोवभुवह ॥ ४१ ॥ राजापिचनमालोक्यतथैवासीद्विपणधी ॥ मुहुत्तमान्त्रेणोवाच
 शिखिष्वजदंठवष ॥ ४२ ॥ कटंसायमहासत्य सपत्न्यावरवर्णिनी ॥ साधोविदितवेधस्त्वजानासिनियतेगतिम् ॥ ४३ ॥ अच श्यभा
 विन्यर्थस्मिन्माखिजददयभभव ॥ आपतंतिदशास्तास्तासुधियद्विदमानके ॥ ४४ ॥ नचेतस्यधियात्वेताश्चित्तंयांतिनदेहकम् ॥ ४५ ॥ कु
 भउवाच ॥ ॥ एवमस्त्वनुतिष्ठामियामिनीक्षीत्वमात्मन ॥ ४५ ॥ नखेदमनुगच्छामिनियतिकेनलंभ्यते ॥ इतिनिर्णयितौखेदतनी
 त्वातनुतामिव ॥ ४६ ॥

षप ॥ १७ ॥ स्वागभ्य शातवर्षिभ्यः ॥ १८ ॥ पद्योक्तपद्यवद्यप ॥ एवमाच्छादितमरेष्वपिठिगविमिषयः सपन्त्रतिष्ठेयमित्यारयमाह ॥ सर्वाणीते ॥ १९ ॥ स्थित
 षिद्व ॥ २० ॥ दस्युक्कानुष्णस्विनेनूर्णावभूवहकिल्ल ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सुधिपयानरचविषरीहृभाषकेआपततिचेतसिम ॥ २४ ॥ अपिपयामक्षानानुरुपगारवाध्वत्तव
 पिशातनास्वनापानिदेहसापकचित्तय ॥ अनृतिष्ठाभिकानुषर्त्ते ॥ २५ ॥ २६ ॥

राजा कुम्भविपत्तिचित्तयाराज्ञीतुष्टपसंगमोत्कंठयानिद्राभावाच्चिरेणनिशानीतवती ॥ युवत्याइदंयौवनं वपुरस्तज्य ॥ अस्यादेतद्धितं इतिपुंवद्भवेअनित्यणिषकतिभावाच्चदिलो
 प ॥ ४७ ॥ पूर्वयुस्तनकुम्भाभः ॥ ४८ ॥ कुमारीधर्मिणीअनुदाचारा ॥ ४९ ॥ कककथकथंविजहारतदाह ॥ कैलासेति ॥ कैलासादीनासानुपुप्रस्थेषुअविरवलितीयोग
 बलेनागमगम कातयोगेनागमगमश्रयस्यास्तथाविधासाचूडालापथेच्छस्वाभिमतानुसारेणभवतावर्तनशीलेनप्रियेणसार्धंस्वदानहारवलितासतीयथेच्छविजहारोतिपुनरप्या
 एकतल्येतिशांतूष्णीनीतवंतौचिरेणताम् ॥ अथप्रभातेतल्लैणवपुरस्तज्ययौवनम् ॥ ४७ ॥ बभूवकुंभःकुंभाभःकुचप्रोडिज्ञतमूर्तिमा
 न् ॥ इतिसाराजमहिषीचूडालावरवर्णिनी ॥ ४८ ॥ कुंभत्वमास्थिताभर्तुःपश्चात्स्वीत्वमुपागता ॥ विजहारवर्नातेषुकुमारीधर्मिणीनि
 शि ॥ कुंभरूपधराचाङ्गिभर्त्तामित्रेणसंयुता ॥ ४९ ॥ कैलासमंदरमहेंद्रसुमेरुसत्यसानुष्वविरवलितीयोगमागमासा ॥ साकंप्रियेण
 सुहदाभवतायथेच्छंस्वदानहारवलिताविजहारनारी ॥ ५० ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनि० पू० चूडालोपाख्यानेकुंभस्यस्वीत्व
 लाभोनामपंचाधिकशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ ततःकतिपयेष्वेवदिवसेषुगतेषुसा ॥ इदंपोवाचभर्तारंकुंभरू
 पधरासती ॥ १ ॥ राजनराजीवपत्राक्षममेदंवचनंशृणु ॥ निशायांप्रत्यहंतावत्स्थितएवाहमंगना ॥ २ ॥ तदिच्छाम्यंगनाधर्मनिपुणीक
 र्तुमीदृशम् ॥ भर्त्तकस्मैचिदात्मानंविवाहेनददास्यहम् ॥ ३ ॥ तद्भवानेवमेभत्तारोचतेभुवनत्रये ॥ गृहाणमांविवाहेनभायात्वोनिशिस्
 वंदा ॥ ४ ॥ अचलोपनतंसाधोप्रियेणसुहदासह ॥ स्त्रीसुखंभोक्तुमिच्छामिमामेविप्रकरोभव ॥ ५ ॥ क्रमप्रवृत्तमास्तुष्टुःसुखंसाध्यंम
 नीरमम् ॥ प्रकृतं कुर्वतःकार्यदोषःकइवजायते ॥ ६ ॥ इच्छानिच्छेफलैत्यकासमंतात्सर्ववस्तुषु ॥ वयंनसेच्छानानिच्छाःकुर्मस्तेनेदमी
 प्रियतम् ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ कृतेनानेनकार्येणनशुभंनशुभंनसर्वे ॥ पश्चामितन्महाबुद्धेयथेच्छसितथाकुरु ॥ ८ ॥ सम
 तांसंप्रयातेनचेतसेदंजगन्नयम् ॥ स्वरूपमेवपश्चामिचथेच्छसितदाचर ॥ ९ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ यदेवंतन्महीपाललक्ष्मणमद्यैवशोभ
 नम् ॥ राकेयंश्रावणस्यास्यस्यःसर्वगणितंमया ॥ १० ॥

काक्षयान्वयः ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तास्यर्षकारोनिर्वाण० पू० पंचोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ षण्णतेत्रमहेंद्रादौविवाहोभिपुरस्कृतः ॥

तयोर्गुहायासौवर्ण्यपुष्पतल्येचसगम ॥ १ ॥ साचूडाला ॥ १ ॥ २ ॥ निपुणीकर्तुंसफलिकर्तुम् ॥ ददामिअचिरादेवदास्यामि ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रत्याख्यानेनविप्रकरोमाभव

॥ ५ ॥ आसुरेष्टःश्टिकालभारभ्यदेवप्यादिषुअथयावकमपवत्सुखमनायासमेवसाध्यंप्रकृतप्रसूतविवाहकार्येदच्छानिच्छेनफलेचत्यक्काकुर्वतस्तेकइवदोषोजायतइत्य

न्वयः ॥ वयंआवाम् ॥ अस्मदोद्वयोश्चेतिबहुवचनम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ तस्माद्धेतोः ॥ ८ ॥ स्वरूपस्यात्मभूतेवानुप्रश्यामि ॥ ९ ॥ सःपूर्वैशुरेवमयाविवाहलक्ष्यादिसर्वगणितम् ॥ १० ॥

॥ १० ॥

अथ पावित्र्ये ॥ द्यात्वर्गाधरविपिनेभिः ॥ ११ ॥ मणिमयकरलक्षणैर्भरिरे ॥ १२ ॥ विवाहोत्सवाधिनरनारीगणस्थानीयतयाक्षलतादिसर्पतैरर्पयति ॥ पुष्य
 भार्ति १२ ॥ परिपारयुर्विवाहोत्सवनिशेषः ॥ १३ ॥ १५ ॥ १६ ॥ रत्नसयुतसानीषभेशुभेष्वाक्षिरदतिरोप ॥ समालम्बनवेधतामिमममनविपुजनतर्पणानुष्याणाम् ॥
 ॥ १७ ॥ अथ अजिरेदतिवचनत्वरंमप्यक्षिरेदिगप्यते ॥ कालेनभोमकमुकुतपरिपाककालेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ मगलरधिदुर्ज्ञाक्षतसिद्धार्थावितरपूर्वकम् ॥ २० ॥ २१ ॥
 रानावयोदितं च द्रेप रिपुणकलामले ॥ जन्यत्रेनीमहायाहोदयोरेवमाविष्यति ॥ ११ ॥ महेंद्राद्रिशिरश्रुगसान्नावयमनोरभे ॥ रत्नदीप
 यरशास्त्रमणिकदरमंदिरि ॥ १२ ॥ पुष्यभारानतोत्तुगवक्षरराजिविराजिते ॥ वनपुष्यलतालास्यनारीनृत्यमनोहरे ॥ १३ ॥ निशिष्यो
 मगतास्तरामर्वापूर्णदुनामह ॥ आवयोपरिपश्यतुकर्णातागतलोचन ॥ १४ ॥ उतिष्ठाम्बिवाहार्थकुर्व काननकोटरात् ॥ राजश्रृंद्
 नपुष्यादिसभारत्नसयुतम् ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वाकुमडत्यायसहतेनमहीभृता ॥ कुसुमावचयचक्रेतयारत्नादिसषयम् ॥ १६ ॥ ततोमुहूर्तं
 मान्णरत्नसानीसमंशुभिः ॥ समालम्बनपुष्याणोताभ्यावैराशय कृता ॥ १७ ॥ हारांबरमणीद्रादिरशयस्त्वपरेजिरे ॥ सौम्याभ्यस्यव
 यमनकोशा कालनसभृता ॥ १८ ॥ तथाजन्यत्रसभारकल्वाकांचनकंदरे ॥ ययतुसौमहाभिन्नेश्वातुमंदाकिर्नीनदीम् ॥ १९ ॥ तत्रैनेखा
 पयामासमहाराजमहादरात् ॥ गजकुभोपमस्कंधकुभोमगलपूर्वकम् ॥ २० ॥ ऋविष्यद्वयितारुणंमविष्यद्वयितोणनाम् ॥ षूडालां
 क्षापयामासकुम्भरूपधरीप्रियाम् ॥ २१ ॥ पूजयामासतु श्रातौतत्रदेवपितृन्मुनीन् ॥ यथाक्रियाफलनिन्द्यैक्रियात्यागोतथैवता ॥ २२ ॥
 नित्यज्ञानसाधोष्यवस्थायाजगत्स्थिते ॥ चक्रातंभोजनमप्यतावन्यान्यसमीहितम् ॥ २३ ॥ कल्पवक्षुदुक्लानिपरिधायसितानि
 ता ॥ फलानिभुक्त्वाजन्यत्रस्थानमाययतु कमात् ॥ २४ ॥ एतावतायकालेनतपोर्जन्यत्रसोक्तयो ॥ त्रियंकर्तुमिवाकाद्रिद्रागित्येवा
 विशद्वि ॥ २५ ॥ अथसप्याक्रमेदंतकृतजप्याधमपणे ॥ विवाहदर्शनाथैवताराजालेखमभाते ॥ २६ ॥ मिथुनैकसस्वीयामाकुमु
 दैकरहासिनी ॥ प्रालेयजालप्रकरविकिर्तीसमाययी ॥ २७ ॥

क्रियाफलानिच्युतयोः क्रयपूजापरसितापाह ॥ यथेति ॥ तथैवक्रियात्यागोप्यनिन्द्यै ॥ २२ ॥ अथोन्यस्यमीहितसिद्धिबलकस्त्रिणाभ्यादेभोजनम् ॥ २३ ॥ फलानिक
 मरुष्कलानि ॥ अथयस्थानवैदिमूलम् ॥ कपाराशास्त्रोक्तकमात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ सप्याक्रमेदसप्याहर्तवैधौ ॥ २६ ॥ मिथुनानीभितिकरत्वादेकसस्वीयामाप्रियाम् ॥ २७ ॥

पयोद्भवो बला ॥ २८ ॥ मृगजैः कसूरीषी कलकादिभिः ॥ कुकुमैः काश्वरैः ॥ २९ ॥ कल्पलोतोद्गनेरशुकवन्धिः ॥ सजिभरुदमैरुत्कृष्टशोभैरवतंसै रलगुच्छायुत्तसैः ॥ मा
 ल्यै कटादिमाल्यैर्विधभूषणोचितैः ॥ ३० ॥ मौलिपदेन चूडामणिलंध्यते ॥ इडुरुपिणाच्चद्रसदरोन ॥ ३१ ॥ वयुचितविलासवान् ॥ ३२ ॥ कामायकामरूपायवराय
 ॥ ३३ ॥ अतएवकामलनैवभक्तारिकल्पयित्वा मनस्याह ॥ इयमिति ॥ ३४ ॥ अयस्येगहनेनवेदिदेशे स्थितम् ॥ ३५ ॥ सस्नेहसानुरागम् ॥ ३६ ॥ लसंतशोभमानपतिम्

रलदीपान्वहन्मानौकुंभः सम्यगयोजयत् ॥ ज्योतीर्षीहर्क्युक्तानिपद्योद्भवइवांबरे ॥ २८ ॥ भूषयामासराजानं खीलंगच्छन्निशागमे ॥
 चंदनागुरुकर्पूरैर्भृंगजकुंकुमैः ॥ २९ ॥ हारकेयूरकटकैसथाकल्पलतांशुकैः ॥ सगुह्यामावतंसैश्चमाल्यैश्चविविधोचितैः ॥ ३० ॥ त
 थाकल्पलतागुच्छमंदारैः पारिजातकैः ॥ संतानैवदुरलैश्चमौलिनार्चेदुरुपिणा ॥ ३१ ॥ एतावताथकालेनवधुत्वंकुंभआचर्या ॥ घनस्त
 नभराकांतोवभूवाशुविलासवान् ॥ ३२ ॥ इदं संचितयामाससंपन्नोयमहंवधुः ॥ कामायात्रामयादेषः कार्यकालोचितंकिल ॥ ३३ ॥
 इयमस्मि वधुः कान्ताभर्ता त्विमेपुरःस्थितः ॥ गृहाणकाममा मेहिकालोचंतवल्छद्य ॥ ३४ ॥ इति संचित्यभर्तारिमग्रस्यगहनस्थितम् ॥ उद
 यंतमिवादित्यरतिः काममिवाभ्यगात् ॥ ३५ ॥ अहं मदनिकानामभार्यास्मितवमानद ॥ पादयोस्तेप्रणामोयं सस्नेहं क्रियते मया ॥ ३६ ॥
 इत्युक्त्वासानवधांगीलज्जावनमितानता ॥ लोलालकेन शिरसाप्रणनामलसत्यतिम् ॥ ३७ ॥ उवाचेंदंचहेनाथत्वं मां भूषयभूषणैः ॥ क
 मेणाग्निचसंज्वाल्यमत्याणिग्रहणंकुरु ॥ ३८ ॥ राजसेतितरारंजन्मां करोषिस्मरतुराम् ॥ रतेर्विवाहेमदनमभिभूयाधितिष्ठसि ॥ ३९ ॥
 इंद्रोरिवांशुजालानिराजन्माल्यानितानिते ॥ मेरुगंगाप्रवाहाभांधत्तेहारस्तवोरसि ॥ ४० ॥ मंदारकुसुमप्रोतैः कुतलैर्नृपराजसे ॥ कन
 काब्जमिवोह्योलैर्धंगैः खचितकेसरैः ॥ ४१ ॥ रलांशुजालैः कुसुमैः श्रियास्यैर्धणतेजसा ॥ रत्नस्थानं विभो मेरुमभिभूयावतिष्ठसे ॥ ४२ ॥
 एवमादिवदंतौ तौ भविष्यन्नवदंपती ॥ प्रच्छन्नपूर्वदांपत्यामिथस्तुषौवभूवतुः ॥ ४३ ॥

॥ ३७ ॥ संज्वाल्यहुलाभ्यर्च्य च ॥ ३८ ॥ रतेर्विवाहेप्रसिद्धमदनं स्वशोभयाभिभूयेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ तं शोभामेववर्णयति ॥ इदो रित्यादिना ॥ तवोरसि स्थितो हारोभरौ प्रसिद्ध
 स्यगंगाप्रवाहस्य आभाशोभाधत्ते ॥ ४० ॥ खचितकेसरैर्धाटनिकजकैः ॥ ४१ ॥ रलांशुजालै रित्यादीनि राजमेससाधारण्येनयो ज्ययानि ॥ ४२ ॥ वदंतौ तौ इत्युक्त्या राज्ञा
 पितस्थाः शोभावर्णितेति गम्यते ॥ ४३ ॥

वाचनापट्टस्यपर्येकेनिविद्युत्तये ॥ ४४ ॥ ततःक्षुण्णोश्चिरस्थानकेऽर्धादि ॥ ४५ ॥ कामकान्तरतिरिष ॥ ४६ ॥ नयोदितेत्यनेनपुषलदभ्याजरातीत्येनशोभापक
 योष्ययत् ॥ ४७ ॥ ततेभालसमाधदतिशेष ॥ ४८ ॥ सनसदश-वद्यकोर अतुरागसदशाभकुराभ्यदरिपस्य ॥ आपदैष्वलहानामितिभागुरिभनेनटाप् ॥ लोकादि
 नीतानजानीसम्पानाषपस्य ॥ आर्षेदशुभाभमरसाकारापस्यालयाधिपाथकिनीषाल्स्थितेत्यर्थ ॥ ४९ ॥ दसर्नागाकण्ठलत्वेनरूपयति ॥ सुरकेति ॥ ५० ॥ हि
 महाराज्जिम्दनिकांमहाराज शिरिष्यज ॥ कान्नांपलपर्येकेनिविद्योमूपयस्वयम् ॥ ५१ ॥ अवतसेस्तथाभास्यर्माणिरजविभूप
 णं ॥ वप्रविलेपनेपुष्करिष्यस्थानकापितै ॥ ५२ ॥ सायभौमुपितातन्वीमदनीमददायिनी ॥ निरिजेवविवाहोकाकामकान्तवका
 मिनी ॥ ५३ ॥ महाराजोमहाराज्जिभूपयित्वेदमाहताम् ॥ राजसेम्यगशावाक्षिलस्मीरिवनवोदिता ॥ ५४ ॥ शक्रेणसहचन्द्रभ्याच
 हस्पाहरिणासह ॥ यद्गोपांशुनासार्धतत्तभवतुमगलम् ॥ ५५ ॥ पद्मकोशांकुरद्वदालोलीलात्पलेक्षणा ॥ आभादशुभक्षाकारा
 स्वास्वितपयिनीवसा ॥ ५६ ॥ सुरकपल्वकरास्तनस्यकधारिणी ॥ ल्वमनेकफलामन्येकामकल्यतरोलंता ॥ ५७ ॥ हिमशीतावदातां
 गज्योत्थापनमहासिनी ॥ पूर्णदुश्रीरिवोद्युक्तादृष्टेवाह्वदयस्यलम् ॥ ५८ ॥ तदुत्तिष्ठवराशेवेदीवैवाहिकस्यम् ॥ श्रीवसिष्ठउवा
 च ॥ तत्रपुष्पलताजालंकाद्वपतिशिलाकिरी ॥ ५९ ॥ मुक्ताकुसुमजालानाप्रकरं स्यकोपमे ॥ चतुर्दिकचतुर्भिश्चनालिकेरमहा
 फलं ॥ ६० ॥ पूणकुम्भैतयागगावारिपूर्णचकलितै ॥ ज्वालयाभासतुलस्यामध्यचदनटाकसि ॥ ६१ ॥ ज्वलनज्वालितज्वालदक्षि
 णस्यप्रदक्षिणम् ॥ पूर्वाभिमुखमेवाभ्रप्रपल्लवविप्रे ॥ ६२ ॥ नियोज्यदपतीकातीतयोर्विशतु सयम् ॥ सद्भवानिललाजानिपाव
 कायशिरिष्यज ॥ ६३ ॥ उत्पयोत्पायकातांसपाणिभ्यांसयमाददे ॥ अन्योन्यशोभमानतीभवाविववनेशिवौ ॥ ६४ ॥ चक्रतुर्दप
 तातस्यपावकस्यप्रदक्षिणम् ॥ स्वदायज्ञानसर्वस्वद्वयमेमथापलम् ॥ ६५ ॥ ददतुसौमियोन्योन्मस्मितकान्तमुखश्रियो ॥ प्रदक्षिण
 नयदन्वालाजांस्त्यकायवद्वयम् ॥ ६६ ॥

श्रीरत्नादीनिपूर्णद्विप्रयामर्निकायाभसाधारणानियोज्यानि ॥ ५७ ॥ स्वयमलंकीर्तिशेष ॥ नयोष्याम् ॥ काद्वपतिप्रतिकाङ्कफलगुच्छसमाकारनवरत्नरितलाभिरकिरी
 शिर्षे ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ यकान्तैसप्रथेपामलचक्रतुरितिशेष ॥ तस्यापेधाममध्यैर्वाहिकज्वलनप्रतिशाय्यचदनटाकसिज्वालयाभासतु ॥ ६० ॥ नज्वालितज्वाल
 शिषावसशिरिष्यादक्षिणस्यज्वलननियोज्यप्रशिक्षणकस्यातस्याभ्रप्रपल्लवविप्रेरिष्यशिरिष्येकाव्यय ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ भवन्शोभानीषभनी ॥ पुमाभ्युच्चियेनिपुशेष ॥
 शिर्षमण्डलसदृशौ ॥ ६३ ॥ परस्परमात्मदानेक्रियापरस्परद्वयस्तमगद्व ॥ स्वदायमिति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

संभोगकालसान्निध्यस्वप्नेऽस्मयमानमुखौ ॥ ६० ॥ विवाहव्यापारेणायःप्रहरोतिक्रान्तइतिसूचयन्नाह ॥ एतस्मिन्निति ॥ चतुर्भांगंचतुर्थभागम् ॥ ६१ ॥ तस्मिंस्तल्पकरान्नसं
 चारयाभास ॥ यथाकामुकस्वदृष्टिर्ललनाच्छिद्रद्रष्टुमभितःकरान्स्वकिरणान्नसारयतिद्वत् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सगमसुमुहूर्तकप्रतीक्षमाणावतिशेषः ॥ काचनमयीकंदरांगुहा
 विविशतु ॥ ६४ ॥ चद्रस्याप्यदृशयत्नाद्गुमा ॥ तत्रतल्पददर्शितुः ॥ तदेववर्णयति ॥ कल्पितमित्यादिसा र्वत्रयेण ॥ इदृशतुरितिकित्यतुसिगुणश्रद्धादसः ॥ ६५ ॥ मकानिर्वाजितै
 रमलानैः ॥ ६६ ॥ शोभनेनशय्याप्रमाणेनोच्चकैरुन्नतैः ॥ मदनिकासत्यसकल्पेनसमैःकुसुमैर्नभिर्दीर्घशय्याकारेणदीर्घीभूतेदुविबवप्रतिभैःपुष्पैःपरितोव्यासमितिपूर्वत्राचव्यः

भार्यावरैसमंतुष्टीकरौतत्यजतुःक्रमात् ॥ स्मयमानमुखौकांतौचंद्राविवनवोदितौ ॥ ६० ॥ पूर्वोपरचितेपुष्पतल्पेविविशतुर्नवे ॥ एत
 स्मिन्नांतरेचंद्रश्रतुर्भांगनभसलत् ॥ ६१ ॥ शनैराक्रमयामासशोभाद्गुमिवानयोः ॥ तस्मिंश्चललनाच्छिद्रद्रष्टुदृष्टिरिवाभितः ॥ ६२ ॥
 लोलःसंचारयामासकरानिंदुर्लतागृहे ॥ तैस्तैर्नवकथालापैरिंद्रावभ्युदितेत्वथ ॥ ६३ ॥ तावासांचक्रतुःकांतौदंपतीसुमुहूर्तकम् ॥ अ
 थोत्थायज्वलद्रत्नदीपांकांचनकंदराम् ॥ ६४ ॥ स्वयंपूर्वोपरचितानुमांविशतुःप्रियौ ॥ ददर्शतुर्नवंतत्रतल्पंकुसुमकल्पितम् ॥ ६५ ॥
 परितोव्यासमुक्तौर्णैर्मपंकजराशिभिः ॥ मंदारादिभिरस्यैश्रुष्यैर्भर्तानिविवाजितैः ॥ ६६ ॥ उच्चकैःसुप्रमाणेननिमित्तैःकुसुमैःसमैः ॥
 दीर्घदुर्विबप्रतिभैस्तुषारस्थलशीतलैः ॥ ६७ ॥ क्षीरोदजलधारभञ्जोत्सासंपिंडमुंदरम् ॥ प्रतिविंबमंनगस्थनतंसिताविवस्थितम्
 ॥ ६८ ॥ सुगंधमुन्नतकांतंचिरादन्यतयास्थितम् ॥ मिथुनंपुष्परशीतन्यषीदयरितोऽमले ॥ तस्मिन्समसमाभोगेक्षीरोदमंदरोयथा
 ॥ ६९ ॥ तैस्तैर्भिथःप्रणयपेशलवाग्विलासैस्तत्कालकार्यसुभगैःप्रणयोपचारैः ॥ सत्कांतयोर्नवनवेनतयोःसुखेनदीर्घासुहृत्तद्वसा
 जनीजगाम ॥ ७० ॥ ॥ इत्याष्ववांवांदे०मो०नि०पू०चू०लांलाविववाहोनामषडुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७१ ॥

॥ ६७ ॥ पुनस्तल्पमेवविशिनष्टि ॥ क्षीरोदेत्यादिना ॥ नतंसंकातम् ॥ ६८ ॥ चिरातराज्यत्यागकालादारभ्यअन्यतयाअदंपतित्वेनभ्रांत्याउदिततन्मिथुनंक्षीपुसद्वदंपुष्परशी
 तस्मिंस्तल्पेन्यषीदत् ॥ उपभोगेनतल्पोपमर्दकत्वान्मंदरदृष्टातः ॥ ६९ ॥ तयो सत्कांतयोस्तैस्तैर्लोकैर्नैःप्रणयपेशलवाग्विलासैस्तत्कालोचितपरिरभणादिकार्यसुभगैर्गंधमा
 ल्यतांबूलापर्णादिप्रणयोपचारैर्नवनवेनसंभोगसुखेनदीर्घासारजनीसुहृत्तमिबजगाम ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०षडुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥

नानाश्रीविहारादिधामाद्येद्वरानम ॥ अथसक्तिपरीक्षार्थस्वर्गाङ्गानादिवचयेत् ॥ १ ॥ रीणरजकद्रव्येण ॥ १ ॥ श्वसदराओगाढपदाद्वचयती ॥ २ ॥ १ ॥ यामिन्ध्यारा
 धी ॥ श्लिष्टोपुक्तौ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सप्तारूप समवर्तता ॥ ६ ॥ प्रियोनिद्राप्रतबन्धिनिसनरागत्वोरिशेष ॥ ७ ॥ ८ ॥ कर्कशयत्किपक्कालमस्यगुलभाह ॥ मासमित्यादिना ॥
 पूजनीयताया ॥ ९ ॥ इत्यलभ्याभ्युदितानिच्छुभ्रपारंगजराधपहारित्वाहर्मापानिकलकुसुमकिंसलयारीनियेयातयाविधेर्भेदीर्बनमालिनेसज्जतवनमाले ॥ शुक्ति
 श्रावसिपुडवाचा ॥ अथसूर्यास्वर्गोणरजितेभुवनोदरे ॥ शिखिध्वजांगनाप्रातमंदनीकुंमतांययी ॥ १ ॥ एवमहेंद्रदर्यातावुभौकुमरि
 खिध्वजो ॥ स्वयविधाहिताविष्टौसपत्नोदिवदपती ॥ २ ॥ विलेसगुर्विचित्रासुप्रत्यहंवनराजिगु ॥ प्रपक्कफलभारासुपुष्पपङ्कविनीपुष्प ॥ ३ ॥
 दिवाप्रातरौमित्रेयामिन्यामिषदपती ॥ प्रभादीपाविवश्लिष्टानिविशुक्तीयभूवतु ॥ ४ ॥ रेमातेवनकुजपुगुहासुचमहीभूताम् ॥ तमा
 लजालखद्वेषुमदारगहनेपुच ॥ ५ ॥ सत्यददुरैकैलासमहेंद्रमलयपुष्प ॥ गंधभादनविंध्याश्रितोकालोकतटपुच ॥ ६ ॥ दिनैस्त्रिभिस्त्रिभि
 गत्यानिद्रागतवतिप्रिये ॥ चूढालाराजकार्याणिकृत्वास्वभाययीगुन ॥ ७ ॥ तीदिवासुद्धदौभिन्नेटपतीकुम्भाभूमिपी ॥ नानाकुसुमसं
 वतीतस्यतुमुदितोमिष ॥ ८ ॥ मासमेकमहेंद्राद्रौरन्येसरलसकुले ॥ रत्नकुन्धेगुहागेहेपूजितौसुरकिने ॥ ९ ॥ इत्यलभ्योदिताभोषम
 दारवनमालित ॥ एवशुक्तिमत पृष्टेपक्षकल्पलतापृहे ॥ १० ॥ मासद्वयपक्षवतागिरिर्दक्षिणादिक्टे ॥ पारिजातवनेदेवपुष्पस्त्वक्कमहपे
 ॥ ११ ॥ जपुखंदतलेमेरो पादेजगुनदीतरे ॥ जांबूनदमयेमासजंबूफलरसासवै ॥ १२ ॥ दरोत्तरकुरूणांघमहलेदिवसानिती ॥ को
 सलेपुत्तरस्यपुसर्भांशरतिवासरान् ॥ १३ ॥ एवमन्यपुद्रेषुविष्विन्नेपुमहीभूताम् ॥ स्थितवतीमहासागीसुद्धदौनिशिदपती ॥ १४ ॥
 ततोयातेपुमासपुराने कतिपयेपुसा ॥ चूढालाचिंतयामासदवपुञ्जकरूपिणी ॥ १५ ॥ सुरूपसोगभारेणपरीक्षेहेशिखिध्वजम् ॥ मा
 कदाधनचतोस्यभोगेपुरतिभेष्यति ॥ १६ ॥

मत्पराशरेशयस्यपृष्ठे ॥ १० ॥ पक्षधतोगिरिर्भेनाकस्य ॥ देवभोम्येपुष्पलक्षकमहपे ॥ ११ ॥ मेरोर्दक्षिणपारेजम्बूदीपकेतुर्षूषुषुषुभ्यसिद्धस्तक्यतिलेजम्बूनस्यहलेतस्यगु
 रितिसर्धमानुषग ॥ अक्षुक्लानांराक्षसप्राणान्तरसलक्ष्मैरासर्वेषुदे स्वेरदोर्भ्यजराधपादिनिर्मुक्तस्थिरयोबनानिद्राप्रपत्तिसम्बन्धनसारेणायार्हार्थम् ॥ १२ ॥ उत्तरकुरू
 णामहलरारादिबसानितीतस्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परीक्षोपरीक्षिष्ये ॥ बर्तमानतामीप्याच्छ्रुत् ॥ रतिनासक्तिम् ॥ परीक्षापादहीकृतागसात्किरयकशाधिदपिभोगेपुर
 तिभाष्यमिनेष्वन्येषस्य ॥ १६ ॥

सुरैस्सरोभिश्चसहवर्तमानंदरिर्मद्रम् ॥ १७ ॥ यथावत्प्रथाशास्त्रमर्द्यपाथाद्युपचरैः ॥ १८ ॥ अभ्यागमलक्षणाकदर्शनाश्रमः किंकिमर्थकतायथायस्कारेणप्रयोजनेनत
 त्रप्रयोजनवक्तुमर्हस्यर्थः ॥ १९ ॥ खान्तस्वर्गात् ॥ २० ॥ लघुणश्रवणप्रयुक्तमाश्रयविस्मयोपेयायासाचदेवाश्रतदगनागणाश्रदेवागनागणाः ॥ २१ ॥ गगनगमनशक्तिश्च
 न्यस्यभेकथस्वर्गाआगमनतत्राह ॥ पादुकेति ॥ अथसिद्धातरविमानदिव्याश्वायपिच ॥ २२ ॥ तंनत्वदाहानप्रयोजनेन ॥ २३ ॥ प्रत्याख्यानलद्विस्थिमालक्ष्याह ॥ विमान
 इतिसंचित्यचूडालामाययाविपिनावनौ ॥ आगतंदर्शयामासससुराप्सरसंहरिम् ॥ १७ ॥ इंद्रमभ्यागतंदृष्ट्वापरिवारसमन्वितम् ॥ य
 थावत्पूजयामासवनसंस्थःशिरिविध्वजः ॥ १८ ॥ ॥ शिरिविध्वजउवाच ॥ ॥ आत्मनाकिंकतादूरदाभ्यागमकदर्शना ॥ देवराजयथा
 तन्मेप्रसादादकुमर्हसि ॥ १९ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ इमेवयमिहायातास्त्वद्गुणातिशयेनखात् ॥ लदिलभेनसूत्रेणखगावनगताइव ॥ २० ॥
 उत्तिष्ठस्वर्गमागच्छतत्रसर्वैवल्लुन्मुखाः ॥ लघुणश्रवणाश्रयार्थःस्थितादेवांगनागणाः ॥ २१ ॥ पादुकागुटिकारखड्गरसादीदमथापिच ॥
 गृहीत्वासिद्धमार्गोणस्वीकुरुस्वर्गमंडलम् ॥ २२ ॥ आगत्यविविधाभोगास्त्वयाविवुधसद्मनि ॥ जीवन्मुक्तेनभोक्तव्यास्तेनत्वामहमाग
 तः ॥ २३ ॥ विमानयंतिसंप्राप्तानतिरस्करणैःश्रयम् ॥ नाभिवांछंतिनप्राप्तांवाहशाःसाधुसाधवः ॥ २४ ॥ अविप्रमागतेनाव्यसुरांवि
 हरतात्वया ॥ स्वर्गःपवित्रतांयातुहरिणोवजगन्नयम् ॥ २५ ॥ ॥ शिरिविध्वजउवाच ॥ ॥ सर्वस्वर्गसमाचारवेद्विदेवाधिनायक ॥ किं
 तुसर्वत्रमेस्वर्गो नियतोनतुकुत्रचित् ॥ २६ ॥ सर्वत्रैवहितुष्यामिसर्वत्रैवरमेप्रभो ॥ अवांछनत्वान्मनसःसर्वज्ञानंदवानहम् ॥ २७ ॥ नि
 यतंकिंचिदेकत्रस्थितंस्वर्गकमीदृशम् ॥ शकगतुंनजानामित्वदाज्ञानकरोम्यहम् ॥ २८ ॥ ॥ शक्रउवाच ॥ ॥ साधोविदितवेद्यानांपरि
 पूर्णांधियांसमम् ॥ सज्जनाचरितंयुक्तंमन्येभोगोपसेवनम् ॥ २९ ॥

यतीति ॥ २४ ॥ बलिद्वारापालनाययज्ञांहरणायचपातालेपिहरेर्विहारप्रसिद्धेजगन्नयमिति ॥ २५ ॥ स्वर्गसमआचारःसुखविहरणयस्मिस्तथाविधम् ॥ स्वर्गोसमंसुखमा
 चरनीत्यणतवा ॥ सर्वदेशां तथावेदनेहेतुस्त्वयिकोविशेषइतिचेतमाह ॥ किंत्विति ॥ मद्भिमतःस्वर्गोभूमात्सैव सचसर्वत्रैवेतिभावः ॥ नियतःपरिच्छिन्नः ॥ २६ ॥ पूर्णकामत्वा
 दपिमेसर्वत्रसुखमित्याह ॥ सर्वत्रेति ॥ २७ ॥ तुच्छस्वर्गस्वर्गकगतुंनजानामिनसभावयामि ॥ तथाचासभाव्यविषयेआज्ञापनतवैवानुचितननुममतदकरणमपराधइतिभावः
 ॥ २८ ॥ पूर्णांधियांभोगोपसेवनभोगानुपसेवनचसमम् ॥ तत्रापिभोगोपसेवनसज्जनैःप्रारब्धक्षयायाचरितमतस्तद्युक्तमन्येइत्यर्थः ॥ २९ ॥

देवशेरोपबुनन्त्येकदस्विरिस्त्रीगनुमनिच्छयाद्येत्तुर्णास्थितेसतिपुष्पवर्धिनिरपेक्षत्त्वपदितसङ्घमित किनापयामि अक्षयन्त्यागमनप्रयाजनस्वभयापधानेभेषुकमिनिहृरि
 दत्तेरद्वयपद्मपङ्कजात् ॥ १० ॥ अहम्भवेनस्वगमागच्छामि किन्तुनाराज्येपमिति कालेनमागिबलद्वीरेनिषर्हणादिप्रयोजनाप्यर्थात्प्राप्त्यामीत्याशयेनार्थोक्त्याशिरिविष्य
 अक्षरतिमिनिहेकुभोरताआभिमेतपुनाराज्यमागितलक्षणकल्याणमस्ति किमपतिबदन्तार्थमतर्धानमापयोहृरि ॥ ११ ॥ देवदत्तार्थमागतोनेनिषदेशेनयुक्तद्वितीयदेवदत्तमपि
 क्षणाद्वरुपभूत् ॥ यथाधारिनिधीवातेषयतिस्तिसुरतिभ्याकुला निमकरफनार्थाद्वद्वद्वानियस्मिस्तथाधिपः ऋद्धोलराशिरप्यदरपोभवतिनद्वित्यथ ॥ १२ ॥ इति
 श्रीवाविष्टमंतास्यमंकारानि ० पू सप्तोत्तररातम सर्ग ॥ १०७ ॥ ॥ ११ ॥ इहकोपयतिक्षार्थीप्राप्तगन्धमापया ॥ राक्षपापद्वयतेराक्षेनिजक्षपथपाकन

देवशेरोपबुनन्त्येकदस्विरिस्त्रीगनुमनिच्छयाद्येत्तुर्णास्थितेसतिपुष्पवर्धिनिरपेक्षत्त्वपदितसङ्घमित किनापयामि अक्षयन्त्यागमनप्रयाजनस्वभयापधानेभेषुकमिनिहृरि ॥ ३० ॥ नाहमपैवकालेनवदतीतिशिविष्यज्जे ॥
 कल्याणतस्तुकुभेतिवदन्नतर्धिमापयो ॥ २१ ॥ तदेवदत्तमखिलनिद्रोरायुक्तत्रक्षणादलभदस्यमभूद्वितीयम् ॥ कञ्जोलराशिरिववा
 रनिधीप्रशातेवातेसुरन्मकरफेनफर्णाद्वदत् ॥ ३२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शक्रगमननामसर्वात्तरशततमःसर्ग
 ॥ १०७ ॥ ॥ ११ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ तांमायांशमभानीयधृष्टात्तासमर्चितयत् ॥ टिष्टामोगोच्छ्रयानायङ्गियतेव
 सुधाधिप ॥ १ ॥ शीत समसमाभोगएवंशकसमागमे ॥ असरंममहेलचकतवान्त्रय्यावहारिकम् ॥ २ ॥ भूयएवप्रपञ्चेनविश्वशाम्येव
 सादरम् ॥ रागद्वेषप्रधानेनकेनचिद्विद्विहारिणा ॥ ३ ॥ इतिसंघित्यसारात्राविदावभ्युदितेवने ॥ गृहीतमगनारूपकर्तामदनिकासती
 ॥ ४ ॥ वातेवहतिफुल्लारुपेभपुरामोदमांसले ॥ संध्याजप्यपरेनपात्तीरसस्येशिविष्यज्जे ॥ ५ ॥ सतानकलतागोहेनीरद्वैभुष्यगुच्छ्रके ॥
 शुद्धातवनदेविनांप्रविवेशमदान्विता ॥ ६ ॥ तत्रसकल्पितेपुष्पशयनेमाल्यमालिता ॥ कठेसकल्पितकर्तविविगमाटायसास्थिता ॥ ७ ॥

॥ १ ॥ तांमायांशमभानीयधृष्टात्तासमर्चितयत् ॥ १ ॥ सहाधिकियायुत्पत्त्यागतमेनआकारादिमासमभोगोमुखापययस्थितिर्यस्य ॥ अ
 सतममसाभ्यसमहेलचकतवान्त्रय्यावहारिकमर्पायादिनापुननमुचितोक्त्यादिवकनभात् ॥ १ ॥ अयर्थेपुष्पकार ॥ केनचिद्भागद्वेषप्रधानप्रपञ्चेनगुच्छ्रकारिणागुच्छ्रिषोभकेण ॥ १ ॥
 यद्वीतमनारुचयनितपरयाः ऋद्धकक्षितकर्तामितिचतुर्थसंख्य ॥ ४ ॥ फुल्लारुपयुचितकलतासपन्चेवतेमलयानिलेषुहृत्सिनिरीद्वैपुष्पगुच्छ्रकेषुचलसितवनेवैनीनापुच्छ्र
 मसमानकलतागोहृत्सिनिरीद्वैरतिपरिणाम्य ॥ ५ ॥ १ ॥ तत्रमाल्यमालिताश्रयालतासमीमापयासकश्चिन्ममनुच्छ्रपुष्पानमगनारुपमगनानामिवानुदत्तदम्भराद्विष्यजनयोद्वराव
 पाकनित्यपयस्यतयाधिषयतएवदम्भकुलाच्छ्रित्यन्वकात्कानमनोहृतमस्तिगच्छ्रिकेदेयुष्मिन्मायायसस्थितेत्यभ्य ॥ ७ ॥

जप्याते शिखिष्वजः संख्याजप्यस्थानातकुंजादागत्यमदनिकामन्विष्यकस्यलगोहेमदनिकांतकंठे मनोरमं खिगंचददर्श ॥८॥ खिगं विशिनष्टि ॥ कुंतलेत्यादिना ॥ मदनिकाकु
 न्तलेखकुतले श्वावलितरकंधम् ॥ समालब्धलितम् ॥ शयने आहत्यापरिवर्त्तनेन निष्येण च पर्याकुलितः शेरवरचूढावधोयस्यतम् ॥ ९ ॥ आकुचनादिगुणाकोरेवालावाहुलक्षणे
 उपधानके उपवर्हे ससक्तश्रवणादिचतुष्टयस्य ॥ १० ॥ मिथुनस्त्रीपुसद्वहम् ॥ ११ ॥ अगानालग्नसश्लेषस्तच्छलेन अपर्पयत आसजयत् ॥ १२ ॥ परस्परान्भुन्मुखम् ॥ १३ ॥

आगत्यान्विष्यकुंजात्सप्रददर्श शिखिष्वजः ॥ लतागोहेमदनिकांकंठे खिगं मनोहरम् ॥८॥ कुंतलावलितस्त्रकंधं समा लब्धं च चंदनैः ॥ शय
 नाद्यनिक्षेपपर्याकुलितशेखरम् ॥ ९ ॥ हेमाभेदिगुणाकारवालावाहूपधानके ॥ संसक्तश्रवणापांगकपोलतलकुंतलम् ॥ १० ॥ मिथु
 नंतददर्शान्मिथः प्रहसिताननम् ॥ अन्योन्यवदनासक्तं लब्धं कल्पलताशुकैः ॥ ११ ॥ आलोलमालयशयनं मदनानुरमाकुलम् ॥ अंग
 लप्रच्छलेनात्मरागमन्योन्यमर्पयत् ॥ १२ ॥ अभ्युन्मुखं समानंदमुद्दाममदमंधरम् ॥ परस्परहृतं पुष्पैर्वक्षोभ्यापीडितस्तनम् ॥ १३ ॥
 तदालोक्याविकारेण चेतसालंतुतोपसः ॥ अहोमुखं स्थितौ खिगावित्याहसशिखिष्वजः ॥ १४ ॥ तिष्ठतांगयथाकामं मुखं खिगौ यथा
 स्थितम् ॥ विध्रंमाकरवंभीतावित्युक्तानिर्जंगमसः ॥ १५ ॥ ततोमुहूर्तं मात्रेण प्रपंचतमुपेक्षसा ॥ निर्ययोदर्शयंती स्वरतिफुट्टाकुलं
 वपुः ॥ १६ ॥ उपविष्टददर्शनं नृपहेमशिलातले ॥ समाधिसंस्थमेकांतमनाविकसितेक्षणम् ॥ १७ ॥ तंप्रदेशमुपागम्य लज्जावनमिता
 नना ॥ तूष्णीमासीत्क्षणं खिनाम्भानामदनिकांगना ॥ १८ ॥ क्षणान्छिखिष्वजो ध्यानादिरतस्तामुवाच ह ॥ अत्यंतमधुरं वाक्यमिदं
 मक्षुब्धयाधिया ॥ १९ ॥ तन्विकिंश्विभ्रमेव त्वं विप्रितानंदमागता ॥ आनंदायैव भूतानियतं ते यानिकानि चित् ॥ २० ॥ भूयस्तोपयतंग
 ष्टकान्तंप्रणयदत्तिभिः ॥ परस्परेऽपि तस्त्रहोदुर्लभो हि जगज्जये ॥ २१ ॥ अहमेतेन चार्थनोद्देशं यामिममानिनि ॥ यद्यदिष्टमं लोके तत्तदे
 वं विजानता ॥ २२ ॥ अहं कुंभश्च तन्वंगिवीतरागाविहेतरा ॥ दुर्वासः शापजावालात्वं यदिच्छसितकुरु ॥ २३ ॥

अविकारेण क्रोधविकारारहितेन ॥ १४ ॥ स्वदर्शनाद्रीतौ तौ प्रतिहे अंगयथाकामं तिष्ठत तिष्ठतम् ॥ अहं विध्रंमाकरवदस्युक्तानिर्जंगम ॥ १५ ॥ तं मायाप्रपचमुपेक्ष्य उपसल
 त्येति यावत् ॥ रत्याविदसंभोगेन फुल्लविकसितमाकुलं च ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ यानिकानि चित्तसर्वाणीत्यर्थः ॥ २० ॥ परस्परमीप्सितः अकस्त्रिभदति यावत् ॥
 ॥ २१ ॥ विजानतापुंसायद्यदिष्टमतत्तदेवत्वादर्शमेव परोपभोग्यमिति ज्ञेयमिति शेषः ॥ २२ ॥ नचत्वदपराधेन मम कुंभे अविलभदत्याशयेनाह ॥ अहमिति ॥ त्वं कुंभादिन
 र्वेति शेषः ॥ अतो यदिच्छसितनिःशकं कुरु ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ अन्नश्लिषांघृतशिरः ॥ २५ ॥ अश्लोषत्वाज्ज्वलत्पारात्प्यारत्वात्पृथ्वलक्ष्मीनाम् ॥ कुमारी अमृतावात कृणी एकंतिष्कारप्राप्यते रोधनप्रतिषेधनकरोत्येव ॥ अथस्त्री
 स्वभावदत्तस्य ॥ परिव्रिगमपरित्करात्प्राणैर्गुणैश्चाक्षयन्वरीषिघ्ननस्त्वेतन्नेमनभ्याणादीनां निश्चितम् ॥ भावेक ॥ स्थैर्यमकरोति ॥ तरलतरमनभ्याणाम्त्वासात्प्यतद्वत्स्यर्ध
 ॥ २६ ॥ क्षीणशिरःपुत्रशीकारसमथर्षीर्दार्ढ्यात्पुत्रकःपुत्राभसमागमेर्दुर्गुनात्प्य ॥ यद्विषयपुत्रशीकारसमथर्षीर्दुर्गुनात्प्राणाभात्पृथक्कतिषुषुषापुरोभवन्तिवातासामसगमेन
 कथिद्यद् ॥ नभ्यप्रसाक्षिकतयाषिषाहितस्यमर्तुमभ्युशाब्दीयपरुषसगमनिषेधोअनापवाहलक्षणआकदस्वपातिवत्समागध्विषेकदुरापर्यालोभ्यमानाकारासगमेहे

मदनिकोवाच ॥ एवमेवमहाभागश्रीस्वभावोहिचंचल ॥ कानोत्पद्युगुणश्रीणानकोपकर्तुर्मर्दसि ॥ २४ ॥ अबलहमनेनास्मिरा
 नौगहनकानने ॥ त्वयिसध्याजपपरैर्किं करोमिवराकिका ॥ २५ ॥ अबलवाकुमारीवाजारनरतिरोधनम् ॥ करोतिपरिव्रिगेनानानो
 स्वविनिवेशितम् ॥ २६ ॥ श्रियस्तुदरतांयातापुरपुसामसंगमोमन्युर्निषेधआकदसतीर्त्वाकिकरिष्यति ॥ २७ ॥ अबलश्रीतथाबाला
 मूढाहमपराधिनी ॥ क्षंतुमहसिनायवक्ष्यमावताहिसाधव ॥ २८ ॥ शिखिष्यज्जउवाच ॥ मन्युर्ममनयात्तैर्विद्यतेखड्गवहुम ॥
 क्वलसाधुर्निधत्वात्नेच्छामित्वामहवधुम् ॥ २९ ॥ सुदत्तेनवर्नातेपुपुर्ववत्सुखमंगने ॥ वीतरागतयानित्यसममेवरमावहे ॥ ३० ॥
 श्रवसिपुउवाच ॥ एवसमतयातन्प्रस्थिते तस्मिन्क्षिखिष्यज्ज ॥ चूडालाश्रितयामासतस्त्वनेतोदितशया ॥ ३१ ॥ अहोवतपरसा
 म्यभागवानयमागत ॥ वीतरागतयाज्कोषोजीवन्मुक्तोवतिष्ठते ॥ ३२ ॥ नैनहरतितेसोगानमहस्योपिसिद्धय ॥ तसुखानिनदुखानि
 नापटोतवसपद ॥ ३३ ॥ श्रितितासकलाएकप्रयात्येनमर्निदिता ॥ मन्येमहर्षय कर्तानारायणमिवापरम् ॥ ३४ ॥ आत्मवृत्तांतम
 खिलतमेनस्मारयाम्यहम् ॥ कुमरूपमिदत्यक्काचूडालैवमवाप्त्यहम् ॥ ३५ ॥ इतिसिष्वित्यचूडालाचूडालावपुरक्षता ॥ दर्शयामासत
 चाशुत्यक्कामदनिकावपु ॥ ३६ ॥ तस्मान्मदनिकादहाचूडालानिगतिवसा ॥ वभावस्यपुरोयुक्तानिगतवसमुद्रकान् ॥ ३७ ॥

तव किंनस्तुल्यमाह ॥ मन्युरिति ॥ मयत्तररतिरागभाषितात्कोनकारसगनितोदुसमर्थाइतिभाह ॥ २५ ॥ अतएवक्षमापयामीत्यारथेनाह ॥ अबलेति ॥ २८ ॥ स्वैआकारो
 हुमदस ॥ यथापार्थनिच्छासि ॥ २९ ॥ ३० ॥ तस्यसनेनरागेद्वेषाशानात्पृथक्पापरीक्षितश्चिन्तेन ॥ उदितशयात्पृथक् ॥ ३१ ॥ अकोपइतिच्छेद ॥ ३२ ॥ तैर्दृष्टयार्थतासो
 गान्दिसदपथ ॥ ३३ ॥ श्रितितामदभिप्रेतासकलाश्रीवन्मुक्तलक्षणभूताशानिश्चमाधैयवृत्त्यादिच्छयात्कर्तानिवृत्तमहर्षयैकमेनप्रयतिप्रियामुषानिआश्रयतीतिपाथ ॥ ३४ ॥
 तमेवगुणशिरशित्वात्स्वत्तानस्मारयाम्यहमेत्युक्तमेनप्रतिस्मारयामि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ युक्ताप्यागाराणावतीसमुद्रकालपुटकाश्चिन्ते ॥ ३७ ॥

पणयेभर्तृचितानुरजनेपेशलाचतुराम ॥ दयितापूर्वदयिताम् ॥ ३८ ॥ माधवेवसर्तसमुदितोपकिर्मीकमलिनीमिव ॥ अथवासमुदितसमुद्रामाविर्भूतांवाभाधवस्यविष्णोपनि
 नीपद्महस्ताश्रयमिव ॥ रामावतारावसानेरामस्यविष्णुभावेप्रकृसीतात्वेनभूमितलपविष्टाततोभूमितलात्सुनरुपगताश्रयमिवरत्नसपुटकालकटिनारत्नश्रयमिवचन्द्रपोनि
 जादयितान्चूडालापरिदर्शपुरोदर्शैत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतात्पर्यप्रकारोनि० पू० अष्टोत्तरशततम सर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दृष्ट्वापृष्ट्वाचतुष्पानाद्दृष्ट्वा
 सर्वशुचिस्मितः ॥ तुष्टप्रशस्यचूडालामार्लिभ्यात्रानयन्निशाम् ॥ १ ॥ इद्वदध्यमाणम् ॥ १ ॥ कुमादिह्रियेणत्वमेवकिमिहासि कियत्कालकिमर्थंवाइहमस्मनिधौतिष्ठसि ॥ य
 तांदर्शानवधांगीपुनःप्रणयपेशलाम् ॥ कांतांमदनिकामेवचूडालांदायितांस्थिताम् ॥ ३८ ॥ समुदितामिवमाधवपद्मिनीमुपगता
 मिवभूमितलाच्छ्रयम् ॥ प्रकटितामिवरत्नसमुद्रकालपरिदर्शानिजांदायितांचपुः ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यापूर्वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू०
 चूडालास्वरूपदर्शननामअष्टोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अथतांदायितांहृष्ट्वाविस्मयोत्फुल्लला
 चनः ॥ शिखिध्वजउवाचेदमाश्रयंकुलयागिरा ॥ १ ॥ कात्वमुखलपत्राक्षिकुतःप्रामासिसुंदरि ॥ किमिहासिकियत्कालंकिमर्थमिह
 तिष्ठसि ॥ २ ॥ अंगेनव्यवहारेणस्मितेनानुनयेनच ॥ ममजायाविलासनेनतकलवोपलक्ष्यसे ॥ ३ ॥ चूडालोवाच ॥ एवमेवप्रभो
 विद्धिचूडालास्मिनसंशयः ॥ अकृत्रिमेणदेहेनलब्धोऽस्यद्यमयास्वयम् ॥ ४ ॥ कुंभादिदेहनिर्माणैस्त्वांवाधायितुमेवमे ॥ प्रपंचःशतशा
 खत्वमिहयातोवनांतरे ॥ ५ ॥ यदारोज्यंपरित्यज्यमोहेनतपसेवनम् ॥ त्वमागास्तस्यभृत्येवत्वद्दोधायाहमुद्यता ॥ ६ ॥ अनेनकुंभदेहेन
 मयैवत्वंबोधितः ॥ कुंभादिदेहनिर्माणंत्वांबोधयितुमेवमे ॥ ७ ॥ माययानतुकुंभादिकिंचित्सत्यंमहीपते ॥ अथोविदितवेद्यस्त्वंध्या
 ननेतदखंडितम् ॥ ८ ॥ सर्वपश्यसितत्वज्ञध्यानेनाश्रयत्वोकथ ॥ अथचूडालयेत्सुक्तोवद्वापरिकरंरूपः ॥ ९ ॥ आत्मोदंतंविशेषेणध्याने
 नामलभैक्षत ॥ अंभिराज्यपरित्यागाच्चूडालादर्शनावधि ॥ १० ॥ सर्वमूर्हतंध्यानेनचात्मोदंतंदर्शसः ॥ आराज्यसंपरित्यागादहर्तमा
 नक्षणक्रमम् ॥ ११ ॥

यपिकुंभस्थितिकालप्रमाणजानात्सेवतथाप्यस्यावेपां

नेरणकुआगमनाद्यागपिस्थितिसभावनाक्तिकयकालमितिप्रश्नः ॥ २ ॥ अंगेनअवयवसस्थानेनतच्चेटालक्षणव्यवहारेणअनुनयेनप्रमेवाकृप्रवधशैल्याममजायायाश्रूडालाया
 पसिद्धेनविलासेनतस्याकलामूर्त्तिरिवउपलक्ष्यसेदृश्यसे ॥ ३ ॥ अकृत्रिमेणसहजेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ तस्यश्रुतितदाप्रभुत्वेव ॥ ६ ॥ ७ ॥ सत्यमकाल्यनिकम् ॥ ध्यानेनप्रागुक्त
 योगधारणया ॥ ८ ॥ पश्यसिदृश्यसि ॥ परिकरतादृशधारणानुकूलासनादि ॥ ९ ॥ अंभिराज्यपरि ॥ १० ॥ आवाचमानक्षणक्रममितिअत्राप्याडनुकल्प्यते ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ पुलकोष्ठकतंगतीर्थाह्विषाधपमसायआलित्तितपेरणान्य ॥ गलदगलिर्धावयधम् ॥ चत्वारिकियाधिशेषणानि ॥ १३ ॥ आवाशब्देनाधाभिषक्तपरस्वानुरा
 गलक्षणस्यापिभाव ॥ पोषादशोबाधाभयोपरपरमानवक्ष्यग्यगारसोबभूषसवासुकिजिष्णुभिरपिबन्तुनशक्यतइत्यन्य ॥ १४ ॥ द्विषिस्थीचद्रस्यार्बभायाभिबभिल
 लनृपेकआह्वयशकतामिष ॥ १५ ॥ शैलीएकतिलासमुत्कीर्णपरस्वार्लंगितभूर्तीर्द्वाभ्लिष्टीमित्तौचिरसास्ताम् ॥ १६ ॥ आनवातिशयेनमनसोजडीभाबेनतस्वक्रावक्ष्यजक
 णिगारानाकाव्यूष्यद्वयोपरी ॥ १७ ॥ छद्वेलोचनस्येयहिरोमनसोकाडीभावादेवालशस्थितलोषमपथास्यात्तथाआस्ताम् ॥ प्रणयपेशलयथास्यात्तथाकानाप्रतिउधाचे
 सर्वभालोष्यभुपालोविरराभसमाधित ॥ समाधिविरतोहर्षविकसिनयनांशुज ॥ १२ ॥ विसार्यतरसाधाहुपुलकोज्वलतांगती ॥
 गलदगधनक्षहमुषदाष्यसुरस्यहम् ॥ १३ ॥ आलितंगचिरकांतानकुलानकुलीभिव ॥ तयोराहिनतेस्मिस्तत्रभावोवभुवय ॥
 ॥ १४ ॥ नसवासुकिजिष्णुभिर्वकुहर्षेणशय्यते ॥ द्विषिस्थाविवपकेनकृताविवभिलतनु ॥ १५ ॥ शैलाविवसमुत्कीर्णीभिलयावास्ता
 चिरप्रियो ॥ मुहूर्तनगलहर्भजलौपुलकपीवरौ ॥ १६ ॥ बाह्विभ्लयतामीपन्नितुस्तौशनीप्रियो ॥ अमृतापूर्णद्वयौसशुन्यद्वयो
 परी ॥ १७ ॥ उन्मुक्तमुजभासांतावदक्षस्थितलोचनम् ॥ पनानदक्षणास्थित्वातूर्णान्प्रणयपेशलम् ॥ १८ ॥ कानांचिबुकसलक्षकर
 प्रोवाचमुपति ॥ अत्यंतमधुरक्षिन्ध कात स्वकृतयोपिताम् ॥ १९ ॥ पुण्यश्ररतिनिष्यद स्वाढुनामास्यतादपि ॥ कियत्वमाणस्तन्वया
 ल्वयायाल्लदुमुचयथा ॥ २० ॥ अनुभूताश्ररक्षेशास्रतुर्यनदाकण ॥ एवंदुकररातस्मात्ससारकुहरादहम् ॥ २१ ॥ उत्तारितोययावुज्या
 साहिकेनोपमीयते ॥ अरुधतीराचीगीरीगायत्रीश्री सरस्वती ॥ २२ ॥ समस्तापेलवायतेतवतन्यगुणश्रिया ॥ धीश्री काति क्षमा
 नैत्रिकरुणायास्तुदरि ॥ २३ ॥ कानास्वाकारकांतासुप्रयमेवाभिलक्ष्यसे ॥ परेणाध्यवसायेनत्वयाहमवयोधित ॥ २४ ॥ केनप्रत्यु
 पकरणपरिवृष्यतिते मन ॥ मोहादनादिगहनादनगहनादपि ॥ २५ ॥ पतितव्यवसायिन्यस्तारयतिकुलक्षिय ॥ शास्त्रार्थगुरुमन्त्रादि
 तयानोत्तारणक्षमम् ॥ २६ ॥

निपेरणान्य ॥ १८ ॥ १ ॥ रतिनिष्यदेजुगारसोऽस्यतमापुषाद्विशेषणचतुष्टयविरिष्टकियत्वमाणोविस्तीर्णदतिपावत् ॥ २० ॥ मनुर्येनपुरुषायसिद्धिप्रयोजनेनहेतुना
 ॥ २१ ॥ यथाभद्रक्षेद्रुया ॥ सावुद्धि ॥ २२ ॥ धीश्रीस्यापारक्षकन्याआकारेणतीवर्षेणकानासुधीपुमथाऽसिद्धिस्तास्वपित्तपयमाभ्यन्त्रासरीभाभिलक्ष्यसेरतिपेरणा
 न्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ क्वाप्यास्तयनेकेनपस्युपकारेणपरिवृष्यति ॥ येनद्रव्यमितादराऽन्वस्युपकारादुर्लभदतिमात्र ॥ २४ ॥ साक्षात्स्येतिशयोक्तिभरासाक्षात् ॥ २५ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ निरिच्छाया कतकल्याया स्तेप्रत्युपकारेऽहमसमर्थइत्याह ॥ निरिच्छायाइति ॥ २९ ॥ कुलांगनांमन्येत्वामितिशेषः ॥ लोकेप्रसिद्धा सर्वाकुलांगनास्त्वयाऽ
 धुनाजिताइतिशेष ॥ ३० ॥ नारीणासौजन्यादिगुणोत्कर्षचर्चासुप्रथमव्यपदेशयाभाविष्यसि ॥ ३१ ॥ स्वापेक्षयागुणजात्कैरतिशायिनीत्वानिर्मितवतो धातुर्विषयेप्रकृपिताइ

यथैताःसेहशालिन्योभर्तृणांकुलयोषितः ॥ सखाभ्रातासुहृत्प्योगुरुर्मित्रंधनंसुखम् ॥ २७ ॥ शास्त्रमाच्यतनंदासःसर्वभर्तुःकुलांगनाः
 सर्वदासर्वयत्नेनपूजनीयाःकुलांगनाः ॥ २८ ॥ लोकद्वयसुखंसम्भवसर्वंयासुप्रतिष्ठितम् ॥ निरिच्छायाःप्रयातायाःपारंसंसारवारिधेः
 ॥ २९ ॥ कथमस्योपकारस्यकरिष्येतेप्रतिक्रियाः ॥ मन्येकुलांगनांलोकेलोकेसर्वास्त्वयाधुना ॥ ३० ॥ नारीसौजन्यचर्चासुव्यपदेश्या
 भविष्यसि ॥ त्वानिर्मितवतो धातुर्गुणजातातिशायिनीम् ॥ ३१ ॥ मन्येप्रकृपितानूनमरुंधत्यादिकाःस्त्रियः ॥ सतीत्वरूपसौजन्यगुण
 रत्नसमुद्भिके ॥ ३२ ॥ एहिमेवदुष्णोत्कर्ष्यपुनरालिंगनंकुरु ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वाश्वशावाक्षीचूडालांतांशिखिव्यजः ॥
 ॥ ३३ ॥ आलिंगिगपुनर्गण्डनकुलोत्कलीमिव ॥ चूडालोवाच ॥ देवशुष्कक्रियाजालपरेत्वय्याकुलात्मनि ॥ ३४ ॥ भूयोभूयो
 अशमहंत्वदर्थदुःखिताभवम् ॥ तेनत्वदवबोधामास्वार्थोपपादितः ॥ ३५ ॥ मयातदन्तिकेदेवकरोषिममगौरवम् ॥ शिखिव्य
 जउवाच ॥ त्वयाचथावरारोहेस्वार्थःसंप्राद्यतेशुभः ॥ ३६ ॥ तामिदानींतथासर्वाःसाधयंतुकुलांगनाः ॥ बुध्य
 सेकांतविश्रांतोजगज्जालतदेविभो ॥ ३७ ॥ अद्यतंप्राक्तनंकिंचिन्मोहंसमनुपश्यसि ॥ इदंकरोमिनेदंतुप्राप्तोमिदमितिस्थितिम् ॥ ३८ ॥
 अंतर्हससितांकच्चिदशापेलवतांधियः ॥ तासुच्छलष्याकलनास्ताःसंकल्पकुकल्पनाः ॥ ३९ ॥ त्वयिनाद्यावलोक्यतेदेवव्योश्रिवपर्व
 ताः ॥ किंत्वमद्यांगसंपन्नःकिंशिष्टोसिकिमीहस ॥ ४० ॥ कथंपश्यसिपाश्यात्यदेहचेष्टाक्रमंविभो ॥ शिखिव्यजउवाच ॥ सुमनः
 पूर्णनीलाज्जमालासारविलोचने ॥ ४१ ॥

त्यन्वयः ॥ त्वमेवसतीपतिव्रता ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ साधयत्वित्याशोःकाकर्षा ॥ साधयितुनशक्नवतीत्यर्थः ॥ जगद्वृक्षणस्यजातस्यतदेपरवधौविश्रांतः
 सलत्तनोबुध्यसेकाच्चिदितिब्यवहितेनान्वयः ॥ ३७ ॥ तत्राक्तनंपयोव्रतोपवासादिमोहकिंचित्कुलसमनुपश्यासिकाच्चित् ॥ ३८ ॥ धियःअपक्वदश्यापेलवतांकोमलताम्
 ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कथकीदृशार्कसत्यमुनतुच्छमित्यर्थः ॥ सुमनोभिःपूर्णनीलाज्जमालासरतःसादृश्यादनुसरतस्तथाविधेविलोचनेयस्यास्तथाविधेचूडाले ॥ ४१ ॥

१ मन्येकुलांगनांलोकेजिता सर्वाइत्यपिपाठोदृश्यतेपरतुनायटीकाकारसमतइतिभाति

धरवदगान्मृगान्मृगं सान्तर्गदस्यिदकस्यरक्षरयानस्यधायस्यपत्यानप्रकाशकपास्थितानसस्यतस्यान अहमपिउपपरमधीपभूतप्रत्यागतपाआस्थित ।।प्रधाप
 रानिन्यपायापसिन्दयेषाद्वययाधीनिसानुभदनेममापिस्थितिज्ञानप्यस्य ॥ रामेकपपप्यद्वरंयानि ॥ निरीइदत्यादिना ॥ ४२ ॥ अर्थक्यपरमार्थसत्त्वक्य अनइमि
 र्दो।अहमवदन्त्यानापबहुकारात्सखसनायाद्वस्यद्वभूत्यास्थितदस्यय ॥अइपत्यकपयणचिर्नकबलप्यधिष्ठितस्लानिरिशयातददशातुपयतोस्मिपोपपसद्वैर
 निरिउपउरसाद्वैरारयान्मभभाभाअपिनर्पतिपयतिनिर्गठगुशकृषति ॥ तस्यहनक्षधनाभूत्यादशते कालासंपांसंभषर्णानिभूते ॥ अह्यस्यत्पानोद्वापनापयना
 त्यवयस्यपस्यातसत्स्याहमुपाभ्यित ॥ निरिहोस्मिनिरशोस्मिनम स्वन्दोस्मिनिसह ॥ ४२ ॥ शोतोहमर्थरूपोस्मिधिरयाहम
 इम्यिन ॥ तांशामुपयातोस्मियतश्वत्कवमनि ॥ ४३ ॥ प्रतिपधतिसहमानयाहरिहरादय ॥ नकिचिन्मात्रचिन्मात्रनिष्ठोस्मिस्व
 स्यभास्थिन ॥ ४४ ॥ भ्रमणाहंविमुक्तोस्मिससारेणालिखोचन ॥ नतुष्टोस्मिनखिनोस्मिनायमास्मिनचेतरत् ॥ ४५ ॥ नस्यूलोस्मि
 नमूलोस्मिसत्यमस्मिचसुदरि ॥ तंजोपिपालययातेनभित्तावपतितेनष ॥ ४६ ॥ क्षयातिशयमुक्तेनप्रकाशेनास्मिर्वैसम ॥ शोतो
 म्मिमाभ्यनतास्मिस्वस्योस्मिविगाताशय ॥ ४७ ॥ परनिवाणएवास्मिसदशोस्मिपतिव्रत ॥ यतटास्मितदेवास्मिवकुशाक्रोमिनंतरत्
 ॥ ४८ ॥ तरगततरलापांगेरुस्त्वमनमंक्षिते ॥ प्रसादंनविशालाक्षार्क्षोस्मिभवसागरत् ॥ ४९ ॥ पुनर्मलनदृकामिशतभ्यातमुव
 णवत ॥ शोत स्वस्यामृदुयत्तांवातराणानिरशर्धा ॥ ५० ॥ सर्वातीत सवगाश्ववामिवायमहस्थित ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ एवस्थितं
 मद्रानत्तनाणशब्दयत्रिय ॥ ५१ ॥ किमिदानींनसोद्गहिरांचतंतमहामतं ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ प्रतिपधनजानामिनजाना
 म्यभिवाष्टितम् ॥ ५२ ॥ यटापरस्मितन्विवदाधिहोषिततया ॥ यपन्मतंसकलतयास्त्वविकलत्रियं ॥ ५३ ॥ नकिचिदनुसधातुजा
 नाभ्यपरसुदर ॥ यद्वार्पंचिजानासितदवपुरुसुदरि ॥ ५४ ॥

ध १भाय ॥ ४१ ॥ ४४ ॥ अयंउपक्रायधम ॥ इतरकारणम् ॥ ४५ ॥ सत्यमथापितवस्तु ॥ तेजोपुबासुपादिपदलाहृदि पयातेनफ्रिक्ताषपतिनेनचनभोभाप्रविष्टारि
 णानकाराशाएत ॥ ४६ ॥ जगत सर्वैरपम्यनिरस्यसाभ्यनतासि ॥ विगताशयानिनयनस्क ॥ ४७ ॥ हेयतिघने ॥ सर्वाघनेदन्निपाठघतीनाघनमिषघ्नतयस्यादतिभ्युत्सया
 र्धमिन्द्रदन्त्याय ॥ अथशासप्याससत्त्वक्यनद्याटसणघ्नतसदृशजुन्यशरिटाभत्तास्मित्यर्थ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ शतवारभ्यातमग्नीशोधिधरपरशुषर्णीतद्वत् ॥ यत् स्वक्यनिष्ठा
 यादन्त्यापुनः ॥ निरशानिषासनाधीयस्य ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतरताचतद्विप्रत्रिषिभ्यतद्वतिप्रतिषय ॥ कृष्णियाधू ॥ ननजानानि ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ अश्विनदभ्युत्थानकाके ॥ अत
 धाम ५४ ॥ ५५ ॥ अश्वरक्षायानिषानिहोदीशोन्पुन्युजनासुर ॥ आनासिषत्तप्यतयप्रतिषेय ॥ ५४ ॥

धारयिष्यामिहृदिसभतास्मीति यावत् ॥ गलितमिष्टइच्छातद्विषयजातयस्मात्तथाविधेनइष्टपहणमनिष्टस्याप्युपलक्षम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आहर्तुमाचरितुम् ॥ ५७ ॥ एषणरा
 ज्यगोगाद्यपेक्षणम् ॥ ५८ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ यदिति ॥ यद्यस्मात्कारणाध्याणानाचक्षुरादीनामुत्प्राणस्यचत्वस्वोचितविषयानेपणेसत्यत्रपरमात्मनिकोतिशयः ॥ न
 चाज्ञानामिवतत्रविद्येत.करणदेहेन्द्रियादितादात्म्याध्यासोस्तिधेनेन्द्रियाणाविवषयभोगाभ्यासेनमालिन्येआत्मनोपिमालिन्यप्रसक्तिः ॥ निष्क्रियासगचिन्मात्रभूतोहितत्रवि
 त्तकोभोगानभ्यसतेनकश्चिदित्यर्थः ॥ अस्तौर्विकरणपदव्यत्ययश्रद्धादसः ॥ तस्मात्पारब्धभोगमात्रेणतदभ्यासव्यसनमालिन्याप्रसक्तद्वेगादौतद्वेगानेभ्येतदतरालेचवयं

तदेवधारयिष्यामिप्रतिविंबंयथामणिः ॥ चेतसागलितेष्टेनयथाप्राप्तमनिंदितम् ॥ ५५ ॥ नस्त्वौमिनचनिंदाभियदिच्छसितदाचर ॥
 ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यद्येवंतन्महाबाहोसमाकर्णयमन्मतम् ॥ ५६ ॥ आकर्ष्यंजीवन्मुक्तात्मंसदेवाहर्तुमर्हसि ॥ सर्वत्रैक्यावबोधेन
 मौर्ख्यक्षयभुवान्विताः ॥ ५७ ॥ निरिच्छास्तावदाकाशाविशदाःसंस्थितावयम् ॥ याद्दुर्गेषणमस्माकंतादृशंतदनेषणम् ॥ ५८ ॥ यस्मा
 णानैपणकोत्रचिन्मात्रोभ्यसतेहिकः ॥ तस्मादाद्यंतमध्येपुंयवयंपुरुषोत्तम ॥ ५९ ॥ शेषमेकंपरित्यज्यतएवमेस्थितावयम् ॥ राज्येन
 सांप्रतनेमंकालंनित्वाक्रमेणवै ॥ ६० ॥ विदेहतांप्रयास्यामःप्रसोक्तालेनकेनचित् ॥ ॥ शिखिध्वजजडावाच ॥ ॥ वयमाद्यंतमध्येपुराजानोरजसत्तम ॥ ६२ ॥
 दृशास्तरलेवद ॥ ६१ ॥ शेषमेकंपरित्यज्यतिष्ठामःकथमेववा ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ वयमाद्यंतमध्येपुराजानोरजसत्तम ॥ ६२ ॥
 मोहमेकंपरित्यज्यभवामःपुनरेवते ॥ स्वएवनगरेराजाभवत्वंस्यासनेस्थितः ॥ ६३ ॥ लजामाननुकानानांमहिषीतेभवाभ्यहम् ॥ सन्द
 पामतवास्तव्यावृत्यन्नवनवांगना ॥ ६४ ॥ सपताकाध्वनतूर्यापुष्पप्रकरिणीपुरी ॥ लसदृह्यासमंजस्यारणतुष्पालिमालया ॥ ६५ ॥
 मधुमासलतालक्ष्म्याचिराद्भवतुसासम ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिचूडालयात्रांकोविहस्यसशिखिध्वजः ॥ प्रांवाचमधुरंवाक्य
 मक्षुब्धंविगतज्वरः ॥ ६६ ॥ एवंचेत्तदृशालाक्षिस्यायत्तानखिविषुपे ॥ सिद्धभोगश्रियस्तास्तुनिवसामिनिकंप्रिये ॥ ६७ ॥

येयस्त्वभावास्तेतस्वभावाएवपारब्धशेषमेकभोगेनपरित्यज्यक्षपयित्वास्थितानतुकिंचिदन्यथाभूताअन्येवाभविष्यामइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ इममायु.शेषरूपंकालम् ॥ ६० ॥
 तस्मादाद्यतमध्येष्वित्यस्यार्थान्तरमपिसंभावयस्तजिज्ञासमनोरजापृच्छति ॥ वयमिति ॥ ६१ ॥ तदभिप्रायानुसारेणैवचूडालापितदर्थवर्णयति ॥ वयमिति ॥ ६२ ॥
 तत्रशेषशब्दस्यार्थान्तरमाह ॥ मोहमिति ॥ ६३ ॥ कानानामतःपुरस्त्रीणाललामोभूषणभूताभवाभिभविष्यामि ॥ मत्तादृष्टावास्तव्या.पुरवासिनोयस्याम ॥ एतदादीनिपुरी
 विशेषणानिमधुमासलतालक्ष्मिसाम्योपपादकानि ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ यद्वेनेमयासहभोगेच्छास्तिर्हृद्वेदेषाप्रार्थितादिव्यभोगाएवभुज्यंतकिमानुभैरतिराजाह ॥
 एवचेदिति ॥ ६७ ॥

॥ १८ ॥ १० प्रियुनद्वे ॥ १ ॥ ११ ॥ यथासस्यानयथास्थितम् ॥ ७२ ॥ विरवत्योऽथावीनजायापसो ॥ ७३ ॥ दिनाधारसायसभ्याम् ॥ सायसभ्यासभारस्कराभिसुके
 दिनायाता ॥ परस्त्वसिभसभागायसोत्तराधनिवासनत्यारुनर्कटी ॥ १२ ॥ ७५ ॥ तपरस्तरानुभसिद्धभोगोसमुत्सवप्रणयसकम्बितासगर्भयथास्यासयाआश
 शृटालांवाच ॥ नराजन्ममंगणुवाछानापिभूतिपु ॥ स्वभावस्ववशादेवयथाप्राभेनमेस्थिति ॥ ६८ ॥ नसुरवायममस्वर्गोनरा
 ज्यनापिचक्रिया ॥ यथास्थितमविदुष्यतिप्राभिसस्वचंपिता ॥ ६९ ॥ इदसुरवभिदनेतिभिभुनेक्षयभागत ॥ समभेवपदेशातेतिप्राभा
 हययासुरवम् ॥ ७० ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ युक्तमुकविशालासिल्वयैतस्ममयाधिया ॥ कोवाथ किलराज्यस्यभेदत्यागोपिवाभ
 वंत ॥ ७१ ॥ सुखदूखदशाचित्तित्यक्त्राविगतमत्सरम् ॥ यथात्मस्थानमभेमीतिप्राव स्वस्वतंगती ॥ ७२ ॥ इतितत्रकथालापकयनेन
 तयोदयो ॥ कातयाश्रितपत्येवासरत्ननुतांययौ ॥ ७३ ॥ अयोत्थायदिनाचारयथाप्राप्तमर्निदितौ ॥ सोत्कटावप्यनुत्कटीचक्रतु
 कापरंविदौ ॥ ७४ ॥ स्वगसिद्धिभनाहृत्यतस्यतु पूर्णंचंतसौ ॥ एकस्मिन्नेवशयनेतैस्तं प्रणयचंपितै ॥ साव्यतीयापरजनीतयोर्जीविद्वि
 मुकयो ॥ ७५ ॥ तद्गंगमोक्षसुरवभुतमया स्वयमभाशसतांप्रणयवाक्यविलासगर्भम् ॥ उत्कटांप्रणयिनोर्धिष्यमानयतीदीर्घामुहू
 तवटसौरजर्जाजगाम ॥ ७६ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०भो०नि०पु०षू०चूहालाप्रकटीकरणनामनवाधिकशततम सर्ग ॥ १०९ ॥
 श्रावसिपुउवाच ॥ तत समुदितंसूर्यवितमस्यवरंस्थिते ॥ ममुद्रकादिवजगन्मणौतस्मिन्विनिर्गते ॥ १ ॥ विकसत्यरुणोपांतेचक्षु
 र्पावानुजाकरे ॥ आचारंखिवलोकपुत्रस्तंत्वकरंरिमपु ॥ २ ॥ दपतीतौसमुत्थायकृतसप्याक्रमौस्थितौ ॥ पञ्चासनेच्छदुश्चिन्धेकतौका
 चनरदर ॥ ३ ॥ अयोत्थायात्रशृटालारत्नकुम्भपुर स्थितम् ॥ कातासकल्ययामासपूर्णंमसाधिवारिभि ॥ ४ ॥ तेनमगलकुम्भेनतपूर्वा
 भिमुत्वंस्थितम् ॥ सायांभतारमेकानेस्वरान्यंभिपिचसा ॥ ५ ॥

सभा कथयतेसयोर्धिष्यमुत्कटासोत्कटाभानयतीपायपरीरजनीदीयापिमुद्रलक्षणासत्यं ॥ १६ ॥ ॥ इ०वा०सि०ता०प०नि०पु०नयोभरशभनम सर्ग ॥ १०९ ॥
 सप्तसप्तशतभेभ्येनभजेनस्यपुरातर्त ॥ दीर्घलक्षुषिरराज्यभिभुक्तानिचणयते ॥ १ ॥ समुद्रकात्समुद्रतेजगद्यकाराकमणाद्विषसमुदितेसूर्यवितमस्यंश्वरस्थितेसति ॥ २ ॥ जना
 नारदव्याधिभक्षुर्वाधुजाकारिष्वसिभिः ॥ २ ॥ २ ॥ समाधिष्वारिभिर्यूर्ध्वपुर स्थितरत्नकुम्भाप्याभिधेकायसकल्ययामास ॥ ३ ॥ नराजगम् ॥ ५ ॥

सकल्पमात्रेणोपगतस्वयोग्यविष्टरेसिद्धासने ॥ ६ ॥ मौनमुनियोग्यमिदंशांतंजलउत्सृज्यशासनयोग्यमिद्रादीनर्तोजोभर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ ८ ॥ पट्टाभिषेकाभावात्पतीहारप
 दद्वारपालस्थानतत्रविनयात्सिद्धतीम् ॥ देवीपदेकताभिषेकास्थाने ॥ ९ ॥ १० ॥ योगसिद्ध्यातवसत्यसकल्पात्समवम् ॥ भूषणालकारशलाखादिभिर्महाविभववद्भूक्षीहिंणी
 संकल्पोपगतैर्हमेस्वभिषिक्तंस्वविष्टरे ॥ स्थितंप्रोवाचतन्वीसाचूडालादेवरूपिणी ॥ ६ ॥ केवलंमौनमुत्सृज्यतेजःशांतमिदंप्रभो ॥ अथा
 नांतोकपालानांतंजस्वभर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ चूडालयेतिसंप्रोक्तोवनेराजाशिखिध्वजः ॥ वदन्नेवंकरोमीतिमहाराजत्वमाचर्यो ॥ ८ ॥ अ
 थप्रतीहारपदेतिष्ठतीमाहमानिनीम् ॥ अथदेवीपदेशीत्वां करोम्यभिषेकिनीम् ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वासरसिस्राप्यमहादेवीपदेतथा ॥ अभि
 षिक्तंरुपःकृत्वासतामाहनिजांप्रियाम् ॥ १० ॥ प्रियेकमलपत्राक्षिषणात्संकल्पसंभवम् ॥ महाविभवमुदामसैन्यमाहर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥
 इतिकंतवचःश्रुत्वाचूडालावरवर्णिनी ॥ सैन्यंसंकल्पयामासप्रावृद्धधनमिवोद्भटम् ॥ १२ ॥ सैन्यंददृशतुस्तौवाजिवारणसंकुलम् ॥
 पताकापूरिताकाशनीरंधीकृतकाननम् ॥ १३ ॥ तुर्यारवध्वनच्छैलगुहागहनकोटरम् ॥ मौलिरत्नमहोद्योतविचूर्णिततमःपटम् ॥ १४ ॥
 तत्रगंधद्विपवरेकृतपार्थिवमंडले ॥ रक्षितेत्सृष्टसामंतैरारूढौत्पदंपती ॥ १५ ॥ ततःशिखिध्वजोराजामाहृष्यासममिष्टया ॥ पदातिरथ
 संवाधंकर्षन्तिबलोलम् ॥ १६ ॥ चचालाचलचालिन्यासेनयासततोवनात् ॥ भिदन्निवरसाशैलंवात्यचेवाशुभौमया ॥ १७ ॥ त
 स्मान्महेंद्रशैलेद्राञ्चलितःसमहीपतिः ॥ पथिपश्चनिरीन्देशान्नादीर्भान्स्वजंगलान् ॥ १८ ॥ दर्शयन्स्वप्रियायास्तमात्सवृत्तांतसंचय
 म् ॥ प्रागल्भ्येनैवकालेनस्वांपुरींस्वर्गशोभनाम् ॥ १९ ॥ तत्रतेतस्यसामंतास्तदागमनमाहताः ॥ विविदुर्जयशब्देननिर्जन्मश्चोदिताश
 याः ॥ २० ॥ एकनासंप्रयातेनतारतूर्यानिनादिना ॥ बलद्वयेनतेनासौविवेशनगरंरुपः ॥ २१ ॥ लाजपुष्पांजलिवातैरावृष्टःपौरयोषिता
 म् ॥ वणिभर्गमसौपश्चन्परंपरमनुत्तमम् ॥ २२ ॥

परिभाषैरुद्धामम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ नीरधीकृतंनिरवकाशीकृतंकाननंयेन ॥ १३ ॥ तूर्यारवैःप्रतिध्वनंतःशैलगुहागहनकोटरायस्य ॥ १४ ॥ यन्मदंगंधमन्येद्विपानसहतेसंगंध
 द्विपः ॥ १५ ॥ बलसैन्यम् ॥ १६ ॥ भौमयाभूत्पथा ॥ १७ ॥ १८ ॥ तप्राकनमात्मनःस्वस्यप्राङ्गुराग्निगीतस्यमार्गो जानपदैःसहृदन्तंरत्नांतसंचयम् ॥ १९ ॥ सामंतास्त
 तददेशाधिपत्येनिरूपितासत्रिणः ॥ उदिताराया सोत्कटाः ॥ २० ॥ २१ ॥ लाजाजलीनांपुष्पाजलीनाचवर्तैः ॥ परपरमुत्तरोत्तरम् ॥ २२ ॥

भोगमोक्षमयस्तत्पुत्रः ॥ ३ ॥ शिखिष्वजस्यप्रसिद्धेनसर्वत्यागकर्मेणैवकचोपिपृथग्वोधमवाप्तवस्तथात्वमपिबुध्यस्व ॥ ४ ॥ समासेनसांकर्येन ॥ ५ ॥ ६ ॥ बालभावा
 त्स्मुत्तीर्णानिर्गतौयौवनप्राप्तमात्रइतियावत् ॥ पदपदार्थज्ञःसर्वविद्यास्थानेषुनिष्णातस्तत्रमस्तिवाक्यगोचरपदपदार्थज्ञश्च ॥ ७ ॥ जीवएवतंतुरिवस्वबंधसहस्रकरोयस्यतथावि
 धेनजनुत्तामादशेन ॥ ८ ॥ उड्डीयतेभीषानिर्गम्यतइतियावत् ॥ अतिवैराभ्यदाढ्यास्त्यक्तविषयेपश्चात्तापोद्देगरेहितंयथास्यात्तथाक्तेनसर्वत्यागेन ॥ ९ ॥ १० ॥ महारायाः
 यथाशिखिष्वजोरज्यंभ्रतवानेवमीदृशम् ॥ रामव्यवहरन्राज्येभोगमोक्षमयोभव ॥ ३ ॥ शिखिष्वजक्रमेणैवयथाबोधमवाप्तवा
 न् ॥ कचोबृहस्पतेःपुत्रस्तथाबुध्यस्वराधव ॥ ४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ बृहस्पतेर्भगवतःपुत्रोसौभगवान्कचः ॥ यथाप्रबुद्धोभगवन्स
 मासेनतथावद ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्कथांश्रीमाञ्छिखिष्वजवदेवसः ॥ प्रबोधंपरमंयातोदेवदेशिकजःकचः
 ॥ ६ ॥ बालभावात्स्मुत्तीर्णःसंसारोत्तरणोन्मुखः ॥ कचःपदपदार्थज्ञोबृहस्पतिमभाषत ॥ ७ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ
 कथंसेवतिपंजरत् ॥ अस्मान्निर्गम्यतेबृहजितुनाजीवतंतुना ॥ ८ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ अनर्थमकरगारादस्मान्सांसारसागरा
 त् ॥ उड्डीयतेनिरुद्धेगंसर्वत्यागेनपुत्रक ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्यकचोवाक्यंपितुःपरमपावनम् ॥ सर्वमेवपरित्यज्य
 जगामैकांतकाननम् ॥ १० ॥ ॥ बृहस्पतेस्तद्गमनंनोद्देगाप्यवभूवह ॥ संयोगेचवियोगेचमहांतोहिमहाशयाः ॥ ११ ॥ अथवर्षेषुजातेषु
 त्रिषुपंचसुसोनप ॥ पुनःप्रापमहारण्येकस्मिंश्चित्पितरंकचः ॥ १२ ॥ परिपूज्याभिवाद्यैर्नसमातिंगितपुत्रकम् ॥ अपृच्छद्वावपातिभूयः
 सकचःकांतयागिरा ॥ १३ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ अद्येदमष्टमंवर्षसर्वत्यागःकृतोमया ॥ तथापितातविश्रांतिनाधिगच्छाम्यनिदिता
 म् ॥ १४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमात्तवचस्तस्मिन्कचोवदतिकानने ॥ सर्वमेवत्यजेत्सुकवावावपतिर्दिवमुद्ययौ ॥ १५ ॥ गतेन
 स्मिन्कचोदेहाद्वल्कलाद्यप्यथात्यजत् ॥ गतेहृत्कारेणशरद्व्योषासमोभवत् ॥ १६ ॥ पुनर्वर्षत्रयेणैषकस्मिंश्चित्काननांतरे ॥ तस्या
 जांबुदवर्षादिशरदीवनभस्तत् ॥ १७ ॥

मेरुवत्स्थिराशयाः ॥ ११ ॥ त्रिषुपंचसुचवर्षेषुअष्टासित्यर्थः ॥ तच्चित्तपरिपाकनारतस्यविनायरोषंयाजयितुमामर्तपितरंप्रापेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दिवमाकाशम्
 ॥ १५ ॥ गतेद्विति ॥ सन्निहितसूर्यादयकालिकशरद्व्योषेतियावत् ॥ १६ ॥ पुनरित्यायार्धमुत्तरश्लोकेदूयमानमनाइत्यतःप्राप्योज्यम् ॥ कथंचशरद्व्योषासमोभवन्नबाह ॥
 तत्याजेति ॥ कचिद्विरिगुहाश्रयेणांबुदवर्षादित्याजपरिजहार ॥ १७ ॥

बालकस्मितवेतालवद्वस्तुऽसन्नेवसन्निवसंपन्नोऽज्ञदृष्ट्यास्थितः ॥ ३३ ॥ तथाहंकरिपरिमिथ्यास्फुरतीत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ नचसदसन्निवेशः ॥ ३५ ॥ सर्वप्रपञ्चमिथ्यात्वेक
 विद्यतेतदाह ॥ एकमिति ॥ सर्वमिथ्यात्वेपितद्वेदनविद्यते ॥ तद्विद्यमानताया साधकाभावादेवासिद्धेरितिभावः ॥ ३६ ॥ तदसत्त्वेजगत्प्रधानुपपत्तेरपितदस्तीत्याह ॥ सर्व
 वेति ॥ अन्विवेतिशेषः ॥ ३७ ॥ तत्रदृग्दृश्ययोर्मध्येअयमहकार क कुतोनिमित्ताकथदृश्यमेतनास्यकारांतरेणवाजस्थित उभयविलक्षणस्वभावस्यास्योद्भवदुर्वचइ
 त्याह ॥ केति ॥ रजोराशि शुष्कपामुनिचयः ॥ ३८ ॥ अयदेहादिसपिञ्जादिनोजातोहम् ॥ दिक्रालाभ्याविवशरीकतवद्वापक्षयादिनापरिणामितम् ॥ ३९ ॥ तर्साहकस्तथा
 ह ॥ दिगिति ॥ सर्वार्थमयसर्वपदार्थविकारालनाभासमानवस्तुतस्त्वपाराध्याद्वयत्वाच्चेकार्थम् ॥ ४० ॥ सर्वार्थमयमित्यस्यसर्वपदार्थसारभूतमित्यर्थानिरसदटातदर्शयन्मक

वस्तुतोनास्यहंकारःपुत्रमिथ्याभ्रमोयथा ॥ असन्सन्निवसंपन्नोबालवेतालवस्थितः ॥ ३३ ॥ यथारज्ज्वांभुजंगत्वंमरावंबुमतिर्यथा ॥
 मिथ्यावभासःस्फुरतितयामिथ्याप्यहंकरतिः ॥ ३४ ॥ असदेवयथाद्वित्वंमोहादिदौविलोक्यते ॥ तथास्फुरत्यहंकारोनसत्यावाप्यसन्नच
 ॥ ३५ ॥ एकमाद्यंतरहितंचिन्मात्रममलांतरम् ॥ खादप्यतितरामच्छंविद्यतेसर्ववेदनम् ॥ ३६ ॥ सर्वत्रसर्वदासर्वप्रकाशंसर्वजंतुषु ॥
 तदेकैककचत्यंबुविलोलास्वधिवीचिषु ॥ ३७ ॥ अत्रकोयमहंभावःकुतोवाकथमुत्थितः ॥ क्वाप्सुजातोराजोराशिःकानलादुरिथितंजल
 म् ॥ ३८ ॥ अयंसोहमितिव्यर्थप्रत्यचंत्यजपुत्रक ॥ तुच्छंपरिमिताकारंदिक्कालविवशीकृतम् ॥ ३९ ॥ दिक्रालाद्यनवाच्छिन्नंस्वच्छंनि
 त्योदितंतम् ॥ सर्वार्थमयमेकार्थंचिन्मात्रममलंभवान् ॥ ४० ॥ फलकुसुमदलानांसर्वदिवसंस्थितानारसइवजगतांत्वंसंस्थितःसर्व
 देव ॥ विमलतरचिदात्मानित्यमेवास्यनंतःकइवकचतवाहंनिश्चयोभावमूर्त्तः ॥ ४१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० कचोपाख्या
 नेकचप्रबोधोनामैकादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १ १ १ १ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ इतिप्राप्यपरंयोगमुपदेशमनुत्त
 मम् ॥ जीवन्मुक्तोवभूवासौततोदेवपुरोःसुतः ॥ १ ॥

तनिगमयति ॥ फलेति ॥ सर्वदिष्टुसस्थितानाफलानाकुसुमानांदलानांपर्णानाचकारणीभूतसारभूतश्चतरोरत्तर्गतोरसइवत्वंसर्वजगतांकारणीभूतःसारभूतश्चांतःसर्वदैवसंस्थि
 तोविमलतरोनतश्चिदात्मेवमित्यमसि ॥ हेकचभावमूर्त्तैरखडाद्वयसन्मायस्वरूपस्यतवायपरिच्छिन्नोहनिश्चयःकइवनकाश्चिदित्यर्थः ॥ अथवासर्वदिवसस्थितानांफलकुसुमा
 दीनामैकरस्यभापन्नो रसोमन्विवसर्वजगतासारभूतनिरतिशयानदरूपःसंस्थितइत्यर्थः ॥ अतःसर्वदैवत्वमनतोविशतमायामलश्चिदात्मेवासीत्यादिप्रापवत् ॥ ४१ ॥ ॥ इति
 श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशोनिर्वा० पू० एकादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १ १ १ १ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ कचाख्यानप्रबुद्धस्यरामस्यप्रभतोत्रहि ॥ मिथ्यापुरुषकाख्यानख
 रक्षणमुदीर्यते ॥ १ ॥ युज्यतेअखदैकयेनावधार्यतेप्रत्यगात्मापरमात्मनायेनसयोगस्तथाविधमुपदेशम् ॥ १ ॥

नयात्तदधिद्वेष्ट ॥ १ ॥ देवमिति ॥ मिथ्यात्वमुक्त्या उपेक्षणमेव तस्यागतस्त्वन्निषेधकयथासाधेक्षदिति भावः ॥ १ ॥ यत्नेन तद्विनिवारणे कथं मरणञ्चाम्यभयनिर्मांक्षस्तथाह ॥
 अथ भवति ॥ शयननप्रसमाससमयी ॥ ननु कामकमवातनाच्छयी जलच्छाम्यरणञ्चाम्यभयनिर्मांक्षतो न स्यात्तानथाह ॥ न भवति ॥ अहंकारक्षेत्रे सत्येव तानि वीजानि परो हृत्तिननुत
 द्वापद्यतीति भावः ॥ ४ ॥ अहंकाराधीते शरीरे कीटयोश्च तथाह ॥ निरशमिति ॥ ५ ॥ इदं शोहकथं भावभाषिते भूवत्तथाह ॥ यद्यति ॥ तथा अहं भावभाषितो व्यभ्य
 रशाभातरस्य ॥ ६ ॥ तपकोहेतुत्वाद् ॥ अयोधेनति ॥ नितिरासविहेतुत्वाद् ॥ बोधेनति ॥ ७ ॥ हित्वमिति कार्यदर्शन एकत्वमिति कारणदर्शन तैवेत्यक्काउभायानुस्यू
 निमनो निरहरात्त्रिचन्द्रनामपि प्रशांतधी ॥ कथो यथा स्थितो रामतया तिष्ठान्विकारवान् ॥ २ ॥ अहंकारमसद्विद्विभेन माश्रममात्यजा ॥
 असत शशङ्गस्य किल त्यागग्रहो कृत ॥ ३ ॥ असंभवत्वहंकारे कर्ते मरणजन्मनी ॥ नमस्ते ज्ञेयतया व्युत्पत्केन स गृह्यते फलम् ॥ ४ ॥ निर
 शशांतमकल्पमवभावात्प्रकततम् ॥ परमादप्यणो सूक्ष्मचिन्मात्रत्वमनोमयम् ॥ ५ ॥ यथा भ्रसस्त रगादियथा हेर्धोगदादि च ॥ तदंवा
 तद्विशामातया हंभावभाषित ॥ ६ ॥ अयोधेन जगत्सर्वमायामयमिवा स्थितम् ॥ बोधेन सकलद्रक्षरूपमपयते नय ॥ ७ ॥ हित्वैकत्व
 मर्तात्यक्कांगेपस्य भ्रुवितो भव ॥ मादु खितो भव व्यर्थत्वमिथ्या पुरुषो यथा ॥ ८ ॥ माये यमतिदुष्पारासासारी गार्हतांगता ॥ शरदा मि
 हिये वाशुषो धेनायाति तानवम् ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ परमाभागतो स्थित कूर्मिज्ञानादृतेन ते ॥ अवग्रहभयाकांत स्वासारेण
 वचातप ॥ १० ॥ अद्यतेन वसिन्तं हंमतर्गच्छा मिश्रीतताम् ॥ उपयपिसमस्तानातिष्ठान्भ्यतुलसपदाम् ॥ ११ ॥ नवमि नुगच्छामि व
 चामि सवदतलव ॥ ऐदं वानां मरीचानां चकोरसृपितो यथा ॥ १२ ॥ तसोपि भूयन्मुच्छामि लीलां प्रशमि ममीश्वर ॥ कोनामवमोप्यग्रस्तन
 पियत्यवृतासवम् ॥ १३ ॥ किमुच्यते मुनिप्रैष्ठमिथ्या पुरुषनामकम् ॥ वस्त्ववसुकृतजगद्वस्तुजातवदाशुमे ॥ १४ ॥

नसम्यगप्यरिशाप्यरयतिष्ठत सुखितो भवेत्यय ॥ अतद्वरानि नुवृक्ष्यमाण्युपवृत्त्येव ह्युत्तमासि तस्य वृत्तिरित्याह ॥ भेति ॥ ८ ॥ तानवमपयस्यम् ॥ ९ ॥ अद्यप्यहोषपपति त्वयस्त
 दयनाहृत्तभातरार्थे शरामतदव्यासारेणो ॥ १० ॥ अमीनि पूर्ववाम्यायार्थमुच्यते ॥ ईरण्यगर्भस्य यतानामनुलसपराशुपरिनिरतिशयानवलक्षणेति ठामि ॥ ११ ॥ नवउकी
 नाशास्तरानननिधाय ॥ १२ ॥ शारतप्यतस्यस्यस्यगुणसाधुनोपि ॥ अद्यतद्वयमासवपयम् ॥ १३ ॥ एवमरासोभ्युदीकृतगुणैरति भाहू स्थितो भवत्यर्थत्वमिथ्या पुरुषो
 यपप्रियाश्चुषिर्नामिथ्यापुत्रव्यात्प्यानकीनुकाशानवृच्छति ॥ किमुच्यतेति ॥ यन्निमिथ्यापुरुषणस्तु अद्यस्तु कर्तं अद्यस्तु जगत्त्वस्तु जातं कृतमवश्येत्यर्थ ॥ १४ ॥

तत्त्वदृशाहासजननीम् ॥ १ ५ ॥ बालइवपेलवयाधियामूढोविक्षिप्तः ॥ मोर्त्येणाज्ञानेनचगूढ सवतः ॥ १ ६ ॥ एकोतेजनदृष्यगोचरेस्थाने ॥ तस्यस्वरूपेणापिमिथ्यात्वमा
ह ॥ केशोद्भकमिवेति ॥ १ ७ ॥ तत्रतदाश्रयस्थानेतस्मान्मिथ्यापुरुषादन्यत्किमपिनास्ति यत्किंचिदस्तीतिप्रतीयतेतत्सएवनेतद्धातिरिक्तम् ॥ यच्चान्यत्सपश्यतितस्यैवभ्यात्वा
भासामितिस्एवेत्युक्तिरित्यर्थः ॥ अहमेवेदमदृश्यसर्वाभितिसनपश्यति यतोदुर्मतिरित्यर्थः ॥ १ ८ ॥ खस्याहमुपजीवकः खमेउपजीव्य अत खमेवाहईदृशाचखमाद्यत्परक्षा

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ मिथ्यापुरुषबांधायशृणुराघवशोभनाम् ॥ इमामाख्यायिकांहासजननीमदुदीरिताम् ॥ १ ५ ॥ अस्तिकश्रित्महा
बाहोमायायंत्रमयःपुमान् ॥ बालपेलवधीमूढोगूढोमोर्त्येणकेवलम् ॥ १ ६ ॥ सएकानेकचिज्जातःशून्येतत्रैवतिष्ठति ॥ केशोद्भकमिव
व्योसिष्णुगहृणोववामरौ ॥ १ ७ ॥ तस्मादन्यन्नतत्रास्ति यदस्ति चसएवतत् ॥ यच्चान्यत्तदाभासंनचपश्यातिदुर्मतिः ॥ १ ८ ॥ संकल्प
स्तस्यसंजातस्तत्रवद्विमुपेयुषः ॥ खस्याहंखमहंखंमेखंरक्षामीतिनिश्चलः ॥ १ ९ ॥ खंस्थापयित्वा रक्षामिवस्त्विष्टंस्वयमादरान् ॥ इतिसं
चित्तयन्व्यामरक्षार्थसोकरोद्ग्रहम् ॥ २ ० ॥ तस्यकोशेवबंधास्थारक्षितंखंमयेत्यसौ ॥ गृहाकाशेनसंतुपृस्ततःसारघुनंदनम् ॥ २ १ ॥ अथका
लेनतत्तस्यगृहंनशासुपाययौ ॥ ऋत्वंतरेणाद्भइववातेनेवतरंगकः ॥ २ २ ॥ हागृहाकाशनपृत्वंहाकयातमसििक्षणान् ॥ हाहाभभ्रमसि
स्वच्छमित्येवैतच्छुशोचसः ॥ २ ३ ॥ इतिशोकशतंक्त्वापुनस्तत्रैवदुर्मतिः ॥ कूपंचकेखरक्षार्थकूपाकाशपरोभवत् ॥ २ ४ ॥ ततोनाशां
सकालेननीतःकूपापितस्यवै ॥ कूपाकाशेगतेशोकनिसन्नोसौततोभवत् ॥ २ ५ ॥ कूपाकाशप्रलापातेकुंभंशीघ्रमथाकरोत् ॥ कुंभाका
शपरोभूत्वास्वयंनिर्दतिमाययौ ॥ २ ६ ॥ कुंभोपितस्यकालेननाशंनोतेरघूद्ग्रह ॥ यामेवदिशमादत्तेदुर्भंगःसाहिनश्चति ॥ २ ७ ॥ कुंभा
काशप्रलापातेखरक्षार्थचकारसः ॥ कुंडंतथैवतेनासौकुंडाकाशपरोभवत् ॥ २ ८ ॥ कुंडमप्यस्यकालेनकेनचिन्नाशमाययौ ॥ तेजसे
वतमस्तेनकुंडाकाशंशुशोचसः ॥ २ ९ ॥ कुंडाकाशस्यशोकातेखरक्षार्थचकारसः ॥ चतुःशालंमहाशालंतदाकाशमयाम्भवत् ॥ ३ ० ॥

मि ॥ १ ९ ॥ खस्यइद्ववस्तुखतरत्सयकस्मिश्चदुपाधौस्थापयित्वात्सयमादराद्भक्षामि ॥ २ ० ॥ तस्यगृहस्यकोशेअतभागे ॥ आस्थामदीयधिदमेतावतरवमित्यभिमानम् ॥
सतुष्टःअभूदितिशेषः ॥ २ १ ॥ ऋत्वंतरेणशरदा ॥ २ २ ॥ एतदाकाशम् ॥ २ ३ ॥ कूपाकाशेपरोममतयाआसक्तः ॥ २ ४ ॥ नाशपासुमत्सिकादिपूरणेनतिरोभावम् ॥ २ ५ ॥
निर्दतितदभिमानसुखम् ॥ २ ६ ॥ यामेवेतिसामान्योक्त्यातदुपपत्तिः ॥ २ ७ ॥ २ ८ ॥ केनचिद्द्वनगजमहिषारस्कदनदिनिमित्तेन ॥ २ ९ ॥ चतुःशालचतुर्दिक्षुशालायस्यतथा
विधम् ॥ मध्येमहाशालसमाकारगृहम् ॥ तदाकाशासत्त्यातदाकाशमयः ॥ त्रिमयोजालमदतिवत् ॥ ३ ० ॥

॥ ११ ॥ कुसुलपाश्यावधनम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्मिन्मिथापुरुषस्य ॥ १४ ॥ उपसङ्गत्येवमिति ॥ हेरामसमिध्यापुरुषपरित्यागहेणगहेनेनदुष्पदेशेनकूपुभापुपाधिना
 षण्णनंमुद्रायानसङ्गं परकुरस्वितस्तद्गतगतिवगमूढस्तत्रैभिमानात्तन्निर्माणरक्षणविनारोपुपनतराद् स्वानरादिपिपनदु स्वजातमायातिततोयानिनिर्गच्छतिष्यस्यर्थ ॥ १५ ॥
 नत्रिधाशासिधमं तास्यपप्रकरोनि पू द्धारशोसरशततम सर्ग ॥ ११२ ॥ ॥ मिध्यापुरुषपर्याश्वारेर्योषस्तुटमीयते ॥ तथैवास्याधिकतायाश्चतास्यदीर्घास्मदर्णनार ॥ १ ॥
 उचानार्थस्याभ्यन्तवेदायापस्यप्रभावस्तसमभयमभ्यमानोमिध्यापुरुषास्यायिकायाअन्यापरोशवाक्यवदन्यार्थेतात्पर्यमितिनिश्वत्यरामस्तपुच्छति ॥ मिध्यानर
 प्रसंगतलपायोभापापुरुषकथित अयकिमभिप्रस्यतस्त्वन्योनारक्षणंकिमभिमेत्योष्यनर्यस्य ॥ १ ॥ यथाभूतयथास्थितम् ॥ २ ॥ यून्यांवरमायाकारस्तदुच्यतम् ॥ ३ ॥
 तदप्यस्यजहाराशुकाल कवलितप्रज ॥ जीर्णपर्णययावातस्ततशोकपरोभवत् ॥ ३१ ॥ सचतु शालगोकातेवरस्यार्थचकारह ॥
 दुसूलमनुदाकारतदाकाशपर स्थित ॥ ३२ ॥ तदप्यस्यजहाराशुकालावातहवांनुदम् ॥ कुसूलनाशशोकेनतनासौपयतप्यत ॥ ३३ ॥
 एवग्रहधनुशालकुमकुदकुसूलके ॥ तस्यापयर्वसानात्माकालोयमविवर्तते ॥ ३४ ॥ एवंस्थित सविवशोगगनगुहायांशुकन्दहेणग
 हनेनकिलानुमुख्या ॥ दु खान्तराह्ननतराह्ननदु स्वजातमायातिथ्यातिथ्यगतागतिसगमूढ ॥ ३५ ॥ ॥ इ० वा० वा० टे० मो० नि० पू०
 मिध्यापुरुषोपास्थाने आकाशरक्षणनामद्वादशात्तरशततम सर्ग ॥ ११२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ मिध्यानरप्रसगेन
 किमायापुरुषभ्रमो ॥ कथितोयत्वयाव्योमरक्षणचकिमुच्यते ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ शृणुरामयथाभूतमेतद्वक्तव्यमिति ॥
 मिध्यापुरुषतन्तदकथायाकथितायुना ॥ २ ॥ मायाव्यंजमय प्रोक्तोयधुमानरपुनदत्त ॥ एनन्तंमहकारंविद्विशुन्यावरोस्थितम् ॥ ३ ॥
 यस्मिन्नाकाशकोशोस्मिन्साधोजगदिदस्थितम् ॥ तदन्तंमसच्छून्यसगादीमवतिस्वयम् ॥ ४ ॥ अत स्थितसुदुर्लभ्यवस्यव्योषोयश
 द्भवत् ॥ तस्मादुदेत्यहकार पूर्वस्यंदहवानिलान् ॥ ५ ॥ तद्विद्यातसगगनेकस्ययस्यात्मतांगत ॥ अनात्मात्माभिधानेनतेनासौयते
 तत ॥ ६ ॥ अनात्मनेकरक्षार्थेदहानानाविधानसौ ॥ मूयाभूयोविनारोपिस्त्वजत्याकुलतंगत ॥ ७ ॥

सर्गार्थेदञ्जाक ॥ ४ ॥ किनिराधेशानाभ्यायाकाराशुस्थिततपस्थितचनेत्याह ॥ अतरिति ॥ नतन्निर्धिषान्तीकत्वमरधिषाननयास्थितं सुदुर्लभ्यप्रप्रायस्यतयाचिधम् ॥ नन्व
 र्नादिपाक्यमभूकाराविलगदुस्थिततपदटानमाह ॥ व्योष शब्दवन्नि ॥ अहकारोत्थिताभ्याससमायासैवस्यभिधेत्यतपदटानतरमाह ॥ स्यंदहवेति ॥ ५ ॥ अनात्मिबन्ध
 स्यात्मात्मतागतसंभ्रस्यकारोपगानतर्हद्विपात कथयनासहैरिदमेददमिदमित्यादिकल्पयति नतकल्पितेनैवाहमिस्मात्माभिधानेनअसौदृष्टानिदमामिषरिहाराययते
 ॥ ६ ॥ तस्याभावात्तस्यास्मनोरस्यार्थपदसंयुर्नपूर्वहेतुनापादतरोत्सत्तानाविधानेद्वैवाक्यनकमवासाननुसरिष्यत्यसति ॥ ७ ॥

सःअहकारएव ॥ ८ ॥ कूपकंभादिशब्दंरप्युच्चावचदेहाएवलक्षणयोक्ताइत्याह ॥ कूपेति ॥ तद्योमितदवच्छिन्नेमायामयात्मनिआत्मभावनंयाति ॥ ९ ॥ क्रियोपाधिभेद
निमित्तयौगिकनामानि ॥ यैर्थैः क्रियोपाधिभिर्जागदाकारविधैरयमहकारआत्मानमोहयतीत्यर्थः ॥ १० ॥ प्राणधारणाजीवोवासायावुद्धिस्तन्मनान्मनस्त
च्चितनाच्चित्तमसत्कल्पनान्मायापरिणामिसुभावत्वात्कतिःसकल्पनात्सकल्पःसकल्पितार्थस्याकलनात्कलनात्सविपरिणामादिनिमित्तत्वात्कालस्तत्रैकदेशभेदकल्पना
त्कलाचेत्यपिबिभ्रुतैःप्रसिद्धैः ॥ ११ ॥ आदिपदादुत्पत्तिप्रकरणोक्तमनोनामानिसर्वाण्यपिपृश्यते ॥ अन्यैः कामःसकल्पोविचिकित्साश्रद्धाश्रद्धाधुतिरधुतिर्दीर्घाभीरित्यादिश्रुति
स्त्वयादिप्रसिद्धवृत्तिभेदनामभिश्चवृत्तिबाहुल्येनबहुतागैः ॥ १२ ॥ तस्मादन्यन्तत्रास्तियदस्तिचसएवतदितिपदुक्ततदनुभवमारोपयति ॥ भूतेति ॥ पूर्णब्रह्मणिस्वेनप्रथमभट्ट

सएवमायापुरुषोमिथ्यापुरुषएवसः ॥ असेदोदितोव्यर्थोप्यहंकारोहिमायया ॥ ८ ॥ कूपकुंडचतुःशालकुंभादीन्देहकानसौ ॥ कृत्वा
रक्षितआत्मोतियातितद्योभिभावनम् ॥ ९ ॥ अहंकारस्यतस्यास्यनामानोमानिराधव ॥ शृणुयैर्जागदाकारविभ्रमैर्माहयत्यसौ ॥ १० ॥
जावोबुद्धिर्मनश्चित्तंमायाप्रकृतिरित्यपि ॥ संकल्पःकलनाकालःकलाचेत्यपिविश्रुतैः ॥ ११ ॥ एवमाद्यैस्तथान्यैश्चनामभिर्बहुतांगतैः ॥
सहस्वरूपहंकारःकल्पितार्थैर्विजृम्भते ॥ १२ ॥ भूताकाशेतेशून्येजगन्निभिस्तिनिश्चितम् ॥ सुखदुःखान्यनुभवन्मिथ्यैवपुरुषःस्थितः
॥ १३ ॥ यथैवमिथ्यापुरुषोरक्षन्व्योमात्मशंकया ॥ यदाकाशादिपुच्छिष्टएवंमाहेशवानभव ॥ १४ ॥ आकाशादिपिविस्तीर्णःशुद्धःसूक्ष्मः
शिवःशुभः ॥ यथात्मासकथंकेनगृह्यतेरक्ष्यतेथवा ॥ १५ ॥ हृदयाकाशमात्रस्यशरीररक्षयसंक्षये ॥ व्यर्थंभूतानिशोचंतिनष्टआत्मोतिशं
कया ॥ १६ ॥ यदादिषुप्रणष्टेषुयथाकाशाद्यखंडितम् ॥ तथादेहेषुनष्टेषुदेहानित्यमत्तेपकः ॥ १७ ॥ शुद्धश्चिन्मात्रआत्मचमाकाशादप्य
णोरणुः ॥ स्वानुभूत्यंशमात्रंहिरवद्रामनस्थति ॥ १८ ॥ नजायतेनमिथ्यतेकचिकिंचिकदाचन ॥ जगद्विवर्तरूपेणकेवलंब्रह्मजृम्भते
॥ १९ ॥ सत्यमेकंपदंशांतमादिमध्यांतवर्जितम् ॥ भावाभावविनिर्मुक्तमितिमत्वापुरवीभव ॥ २० ॥

न्यरूपभूताकाशेतैवित्स्वतेसतितत्रवाद्यादिकल्पनाक्रमेणकल्पितजगद्भवर्नगरमिवनिर्भस्तिकुड्याधावरणशून्यमेवयुक्त्याविमर्शोनिश्चितम् ॥ नस्तच्छिद्रेब्रह्मणिच्छिद्रआका
शःप्रथममुपपद्यते ॥ सचशून्यात्माआतिवित्स्वतोऽचलश्चलनात्मावायुःकथसपद्यते सचवायुर्नारूपोऽणुणस्तद्विरुद्धस्वभावतेजःकथसपद्यते तच्चोष्णदाहस्वभावंकथतद्विरुद्ध
शैत्याप्यायनस्वभाववारिसपद्यते तच्चद्रवशोषकाटिन्यस्वभावकथतद्विरुद्धस्वभावपृथिवीभावमापद्यतेअतोनिर्भस्त्येवजगदितिनिश्चिततत्रचसपुरुषोमिथ्यैवसुखदुःखान्य
नुभवमस्थितइत्यर्थः ॥ १३ ॥ नचप्रथमिदुर्मतिरतिवर्णिताज्ञामिथ्यापुरुषोयथामिथ्याहेशमनुभूयास्थितस्तथात्वमाभूरित्याह ॥ यथैवेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ शरीरलक्षणस्य
क्षयस्यनिवासस्यसंक्षये ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वानुभूत्यंशःअहकारानिष्कृष्टस्वप्रकाशाचित्तावन्मात्रहि ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

वर्णानिप्यापुरुषरूपमङ्कारस्याजयम्परिशिटचिष्मापेस्थैर्योपदेशेनोपसहरति।सर्वपरशामिति ॥ अस्वामभ्यापारकत्वादस्वतमम् ॥ आसन्नोत्तरकाविपतापस्मानपाविष
सर्वत्रिकविरोधि अनादीर्घमङ्कारेण सकारमभिमतव्यद्वैदियनिययलक्षणकलासहितोपाभ्यूलोभ्येतेनविभुष्यरोपेनिकटचिष्मापेसुबद्धपदद्वयस्थितश्वेनसर्वोत्तम
नपयासीत्यर्थ ॥ ११ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठयः ० सात्ययमकारोति ० पू ० प्रयोदशोत्तरशततम सर्ग ॥ ११३ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ विष्विष्यसर्वसुदृष्टदृष्टिरीश्वरि ॥

असद्वृत्तारसेनसद्वृत्तैर्योमीयते ॥ १ ॥ अथ सर्वस्वमनोविकल्पनाप्रत्याद्विकल्पसुप्रदर्शनिसुकरोतिरासद्विष्णुत्वाद्यित्युपयमपरेप्रब्रह्मणिमनकल्पनामाह ॥ परस्मादि

सर्वांपदानिलयमधुवमस्तत्रमसन्नपातमविवेकमनार्यमज्ञम् ॥ बोधादहकतिपदसकलविभुष्यशेषेसुबद्धपदमुत्तमतांप्रयासि ॥

॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० णि० पू० मिव्यापुरुषोपास्थाननामत्रयोदशोत्तरशततम सर्ग ॥ ११३ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥

परस्माद्ब्रह्मणपूर्वमनभ्यममुत्थितम् ॥ मननात्मकमभोगितस्यमेवस्थितिगतम् ॥ १ ॥ पुष्पकोशइवामोदोमहोभिरिवसागरे ॥

रश्मिजालमिवादित्येनोद्यक्षणिरापव ॥ २ ॥ तस्यादृश्यात्मतत्त्वस्यविस्मृत्यैवगतास्थितिम् ॥ नान्यस्मादागतारामजगद्भ्रजुमुजगवत्

॥ ३ ॥ आदित्यव्यतिरेकेणयोभावायतिरापव ॥ रश्मिजालमिदद्येतत्तस्यान्यदिवभास्वत ॥ ४ ॥ कनकव्यतिरेकेणकेयूरंयेनभावितम् ॥

केयूरमेवतत्स्यनतस्यकनकहितत् ॥ ५ ॥ आदित्याव्यतिरेकेणरश्मयोयेनभाविता ॥ आदित्यएवतेतस्यनिर्विकल्प सउच्यते ॥ ६ ॥

सलिलव्यतिरेकेणतरगोयेनभावित ॥ तरगमुद्दिरेवेकास्थितातस्यनवारिधी ॥ ७ ॥ सलिलाव्यतिरेकेणतरगोयेनभाव्यते ॥ अंबुसामा

न्यतावुद्दिनिर्विकल्प सउच्यते ॥ ८ ॥ कनकाव्यतिरेकेणकेयूरंयेनभाव्यते ॥ कनकैकमहामुद्दिनिर्विकल्प सउच्यते ॥ ९ ॥ पावकव्यति

रेकेणउवालाजीयेनभाविता ॥ नस्याभिमुद्दिर्गलतिउवालाधीरेवतिष्ठति ॥ १० ॥

ति ॥ पूर्वसगादिकालेप्रथमसर्वकल्पनाभ्यूर्ध्वतश्चमनस्तप्रपरेब्रह्मिष्यप्रथमकसत्तयास्थितमेवसत्कल्पनातरनिमलनयाअपयावस्थितिगतमित्यर्थ ॥ १ ॥ अपृथक्सत्तया
स्थितोदृष्टानताह ॥ पुष्पकोशेति ॥ २ ॥ तत्स्यमेवेवसादृष्टदृष्टिरीश्वरतीक्ष्णकीक्ष्यस्थितिगतमित्यर्थविलक्षणोति ॥ तस्येति ॥ विष्वत्याश्रमतिषथानात्मकेनाज्ञानेनैवसर्वकालकल्प
नामूढतयास्थितगतमह ॥ १ ॥ तथाचकागसन्नापारदभ्यतयाभावेनअभ्यन्तसन्नापारतयाभावेनतुसंप्रपन्नैवेतिदृष्टदृष्टिरीश्वरावपति ॥ आदित्येव्यादिना ॥ इवदृष्टिमकालय
थादित्यव्यतिरेकेणभावायतिरास्यसातक्षास्तथादित्याव्यतिरेकस्याव्यत्य ॥ ४ ॥ नतस्येति ॥ ब्रह्मकयबुद्धकेयूरंतीषावरोपावृत्तिभाव ॥ ५ ॥ आदित्याव्यतिरेकेणनि
र्विकल्पारोद्विभेदविकल्पभ्यः ॥ ६ ॥ कस्मिन्तत्कस्मिन्कलाभ्यामपार्थक्यकरान्ताकल्पनबुद्ध्युत्थोपरोपिषड्विकल्पोनिर्विकल्पभ्यभावतीत्याह ॥ सलिलैरभ्यादिना ॥ ७ ॥

कल्पिताकारानुविद्धाबुद्धिस्तत्रैवास्थाबद्धातन्मूलानिकल्पनातराणिचकरोतीत्यह ॥ उवाकिति ॥ अथलेखेवज्वालाजालंज्वालाजालाभ्यलेखासेवरजितानदाकारतापने
 त्रियावर ॥ स्थितिर्बुद्धिर्बुद्धिति ॥ तद्गतानिज्वालाजालगतानिचलनोर्ध्वगमनक्रजुत्रकतादीनिचआदत्तेकल्पयति ॥ १ १ ॥ १ २ ॥ निर्विकल्प उक्तप्राश्याहकद्विविधविकल्परहि
 त ॥ वस्तुपूर्वकल्पिकपदार्थेषु ॥ मज्जातिसत्यबुद्ध्याआसज्जाते ॥ १ ३ ॥ दृष्टान्तउपपादिनविकल्पत्यागप्रकारदाटीतिकेउपदिशति ॥ नानातामिति ॥ कोटशब्दअतरप्रत्यय
 स्तुपर ॥ १ ४ ॥ स्फुरतास्त्रप्रकाशेनात्मनैवसकल्पगामिकाशक्तिप्रदाकरोतितदामनोभवतीतिपरेणान्वय ॥ १ ५ ॥ विश्वाकारास्वाकतिभावयन्विश्वात्मासमष्टिमनोभवति
 ॥ १ ६ ॥ तद्विश्वाकारसकल्पात्मकसमष्टिचेतोहिरण्यगर्भात्मकम् ॥ १ ७ ॥ यथायथाभावयन्तितदवयुत्यप्रपंचयति ॥ कोटत्वमिति ॥ १ ८ ॥ १ ९ ॥ मिथ्याशब्दोऽर्लीकप
 उवालाजालाभलेखेवरंजितासातथास्थितिः ॥ तामेवास्थांसमादत्तेतद्गतान्याकुलामतिः ॥ १ १ ॥ पावकाव्यतिरेकेणज्वालातीत्येनभा
 व्यते ॥ तस्याग्निबुद्धिरेकास्तिनिर्विकल्पःसउच्यते ॥ १ २ ॥ योनिर्विकल्पःसमहान्सोसंक्षीणमहामतिः ॥ प्रासव्यंतेनसंप्राप्तनासौवस्तुपुम
 ज्जाति ॥ १ ३ ॥ नानातामखिलांत्यकाशुद्भविन्मात्रकोटरे ॥ संवधेनविनिर्मुक्तैसंविन्नत्वेस्थितोभव ॥ १ ४ ॥ स्वयमेवात्मनैवात्मनाशक्तिं
 संकल्पनामिकाम् ॥ यदाकरोतिस्फुरतास्पंदशक्तिमिवानिलः ॥ १ ५ ॥ तदापृथगिवाभासंसंकल्पकलनाभयम् ॥ मनोभवतिविश्वात्मा
 भावयन्स्वाकृतिंस्वयम् ॥ १ ६ ॥ तत्संकल्पात्मकंचेतोयथेदमखिलंजगत् ॥ संकल्पयतिसंकल्पेस्तथैवभवतिक्षणान् ॥ १ ७ ॥ कोटत्वमज्जा
 जलंचमेरुत्वंमरुतांतथा ॥ मनोजीवमहंकारबुद्धिचित्तादिनामकम् ॥ १ ८ ॥ संकल्पताद्वितैकत्वमेत्यचेतोजगत्स्थितिम् ॥ तनोतितस्यां
 तदनुनानातांगच्छतिस्वयम् ॥ १ ९ ॥ संकल्पमयमेवेदंजगदाभोगिदृश्यते ॥ नसत्यंचमिथ्यैवस्वप्नजालमिवोस्थितम् ॥ २ ० ॥ जंतोर्ध
 यामनोराज्यंविधारंभभासुरम् ॥ ब्राह्मंतथेदंविततंमनोराज्यंविराजते ॥ २ १ ॥ यथाभूतार्थभावित्वान्तदेतस्यविलीयते ॥ परमार्थेन
 दृष्टंचेतदिदंनैवाकंचन ॥ २ २ ॥ इश्यांत्वपरमार्थेनप्रयातिशतशाखताम् ॥ जलमूर्धितरंगादिकल्पनार्हंपरिस्फुरन् ॥ २ ३ ॥ यथांबुधिर्व
 पुर्धत्तेस्वभावेनतथाचितः ॥ कुर्वन्कर्मसहसाणित्यणुचित्स्पंदनादते ॥ २ ४ ॥

रः ॥ स्वप्नजालमिवातिर्वचनीयमित्यर्थः ॥ २ ० ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्येदंब्रह्मालम् ॥ २ १ ॥ मिथ्यात्वदेवतत्वज्ञानेनयथास्थितब्रह्मात्मनैवभावित्वान्मायिकरूपेणप्रविलीय
 तइत्याह ॥ यथाभूतेति ॥ तथाचश्रुतिर्मनसैवदधामव्यनेहनानास्तिक्विति ॥ २ २ ॥ तत्त्वदर्शनाभावेतर्हिकभ्रवतितदाह ॥ दृश्यमिति ॥ तदाअज्ञातपरमार्थवलेनैवशत
 शाखताप्रयातियथाअबुधिर्जलमेवसर्जनीतर्गादिकल्पनार्हंपरिस्फुरन्अबुधिवपुर्धत्तेतथाकर्मसहसाणिकुर्वन्जनोपिअणुचितश्चिदाभासयुक्तस्यमनसस्पंदनादने
 कूटस्थचित्तोऽपूर्वाकचिदपिदिकारादिनकुलते अतस्त्वमपिकिचित्तुच्छतरभेदस्यजन्सर्गमनादिसर्वव्यवहारकुर्वन्नप्यपूर्वमभिनवजगद्दूर्वाकचिद्वेत्तरूपसत्यंनिवद्यतेकिंतुपूर्वसि
 द्धब्रह्मैवपरमार्थसत्यवियतइतिभावयेतिचतुर्थार्थपर्यंतमन्वयः ॥ २ ३ ॥ २ ४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रभृद्द्विताकारविवर्तनविभ्रान्ताकारतद्वाधविभ्रान्ताकारात् ॥ प्रभलभावावमुक्तयतीष्वपयधसाययति ॥ पदार्थेऽस्याद्विन्ता ॥ २७ ॥ २८ ॥ सधैषकप्रशिराश्वान्त
 निवर्तनमपि ॥ २९ ॥ इराभायमोक्षरूपपदस्याद्विकीद्विकलाभिमानावकलार्थताप्रससससधैषनेनतिरस्वधागादिसर्वैर्द्रियजयाभ्यनीवशीविगतमानमहश्चत्त्रलोषितराज्या
 रिकार्थमुच्यन्महत्किमहासैवभूलातिष्ठस्य ॥ ३० ॥ ॥ दृतिर्भावात्तात्पर्यं ० नि० पू० चतुर्दशोत्तरराततमःसग ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ महाकर्षाद्विराश्वानाभ्याख्याभि
 नापूर्वकृतेर्किंचित्दंढमतस्त्यजन् ॥ गच्छन्शृण्वन्स्वगान्जिघ्रन्वदन्ध्यावहरन्स्वपन् ॥ २५ ॥ नापूर्वविषयतेकिंचित्सत्यमित्येव
 भावयन् ॥ यथक्रोपितद्विद्विन्मन्त्रममलंततम् ॥ २६ ॥ ब्रह्मप्रभृद्द्विताकारतस्मादन्यन्विषयते ॥ पढायजातसवस्मिन्मवित्सारमयं
 स्थिते ॥ २७ ॥ सविदेवदमस्विलजगदान्यास्तिक्लमना ॥ सविस्फुरणमात्रंस्मिन्जगज्जालकनामनि ॥ २८ ॥ इदमन्यदिदधान्यदि
 तिमिथ्याग्रह कुत ॥ सभवादखिलकारंक्वकस्याएवसवित ॥ सर्वेषमपिनास्त्येवधमंदावात कथम् ॥ २९ ॥ मोक्षोयमंपरवत्तुबधइ
 तिप्रमत्यचितानिरस्वसकलाविकलाभिमानाम् ॥ मौनीवशीविगतमानमदोमहात्माकुर्वन्स्वकार्यमनहकृतिरेवतिष्ठ ॥ ३० ॥ ॥ इ
 त्यापवा० वा० टं० मां० नि० पु० परमार्यापदेशानामधतुदशाधिकशततम सर्ग ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रावसिष्ठउवाच ॥ ॥ महा
 कतामहासोक्तमहात्यागीभवानप ॥ मवाशकाभरित्यज्यधैयमालब्धगाश्वतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ किमुभ्यतेमहाकर्ता
 महात्यागीकिमुभ्यते ॥ किमुभ्यतेमहासोक्तसम्भक्कथयमेप्रभो ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतद्वतत्रयरामपुराचद्रार्धमौलिना ॥
 शर्गागायतुसन्नाकयेनासौवज्वर स्थित ॥ ३ ॥ सुभरावुत्तरेशृगपूर्वशशिकलाधर ॥ अतिपुढभिसकगोसमप्ररिवारवान् ॥ ४ ॥
 तमपृच्छन्महातजानुविज्ञानवानस्थित ॥ शर्गाशःप्रणतोरामवद्वाजलिक्लमापतिम् ॥ ५ ॥ ॥ शंशीशउवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवश
 सवज्ञपरमन्धर ॥ यदहपरिपृच्छामिकपयातद्वदाशुमे ॥ ६ ॥ ससारश्चर्नानायतरगतत्वाभिभाम् ॥ अवलोक्यविमुत्थामितत्वविश्रां
 तिवर्जित ॥ ७ ॥ कमतर्निश्रयंकांतमुररात्प्रत्यसुस्थितम् ॥ अस्मिन्जगज्जोणशुद्धेतिपुाम्भिविगतज्वरम् ॥ ८ ॥

रिरशभुना ॥ लक्ष्मणाप्रार्थयन्मुक्तानावर्षधैर्भृगिजोर्धने ॥ १ ॥ सवापुण्यपापाद्विराकापरित्यज्यधैर्दनिर्भयकूटस्थालसभाधम् ॥ १ ॥ किलक्षणप्राप्तोमहाकर्ताउच्य
 तदनिप्रिष्यधि ॥ २ ॥ कान्यासकालमपेक्ष्यन्नप्रयमित्युच्यतेफलकालत्वमतित्याविकमित्तेत्क्षणाप्रयसंयत्ने ॥ असौभृगीश ॥ ३ ॥ ४ ॥ तनुविज्ञानधार्मवात्सङ्गान् ॥
 यपरिष्ठाण्यतपामिकाटपृषाशर्षयनेनपाममलिनधार्प्यात्सङ्गानस्मान्तिरस्मानसाधारण्यपापोगासक्त्यमाश्चमनोप्योकि ॥ ५ ॥ ६ ॥ तरगतत्वात्नश्वरीम् ॥ क्षानेधि
 तत्रेशामासक्त्यपरिष्ठातिवर्जित ॥ ७ ॥ कान्तविष्णोतिस्तुरन्वम् ॥ तिष्ठामितिष्ठपम् ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ तत्र सर्वांशं कापरित्यज्येत्परां विदधानोति ॥ धर्माधर्माविति ॥ अकर्तव्यो कालनिश्चयात्कर्तव्यादिशंकाविरहिताकृतिः ॥ हत्वापि स रमो ह्येकानि तिवच्छानप
 भावोक्तिरियनतु यथा चरणाभ्यनुज्ञेति बोध्यम् ॥ ११ ॥ रागद्वेषादिपदैस्तद्व्यजकचेष्टा उच्यते ॥ फलाफले रदिति देयोऽनपेक्षेण निष्कामेन मनसालोकसपहमात्रप्रयोजनेन
 करोति ॥ १२ ॥ मौनमुक्ति कर्ममनयोगादि ॥ गतउद्देग. फलासिद्धान्यथात्वप्रयुक्तउद्देगोयस्मिन्कर्मणि ॥ १३ ॥ देवात्सपन्नेष्वश्वमेदकलजभक्षणार्थेषु धार्मिको ह
 पापोहमिति वाक्यशक्या कल्पितैर्धर्माधर्मैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ शोकानि मितेषु न शोचते उदयनिमित्तेषु च नोदेति ॥ १६ ॥ पारब्धोपनीतयथोचितप्रयोजनकाले कार्या नुरुपवत्सस्य
 ईश्वर उवाच ॥ ॥ सर्वांशं कापरित्यज्य धैर्यं मालंब्य शाश्वतम् ॥ महाभोक्तामहाकर्ता महात्यागी भवानव ॥ १७ ॥ ॥ भृंगीश उवाच ॥
 किमुच्यते महाकर्ता महाभोक्ता किमुच्यते ॥ किमुच्यते महात्यागीसम्यक्प्रथमे प्रभो ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ धर्माधर्मो महाभागांशं
 काविरहिताशयः ॥ यः करोति यथा प्राप्तौ महाकर्ता स उच्यते ॥ ११ ॥ रागद्वेषौ सुरवंदुःखं धर्माधर्मौ फलाफले ॥ यः करोत्यनपेक्षेण महा
 कर्ता स उच्यते ॥ १२ ॥ मौनवाचिरहं भावो निर्मलो मुक्तमत्सरः ॥ यः करोति गतोद्देगं महाकर्ता स उच्यते ॥ १३ ॥ शुभाशुभेषु कार्येषु धर्मा
 धर्मैः कुशंकया ॥ मतिर्न लिप्यते यस्य महाकर्ता स उच्यते ॥ १४ ॥ सर्वत्र विगतश्लेषो यः साक्षिवदवास्थितः ॥ निरिच्छं वत्तैर्कार्यं महाक
 र्ता स उच्यते ॥ १५ ॥ उद्देगानंदरहितः समयास्वच्छया धिया ॥ नशाचते यो नोदेति महाकर्ता स उच्यते ॥ १६ ॥ यथार्थकाले मतिमानसं
 सक्तमना मुनिः ॥ कार्या नुरुपवत्सस्यो महाकर्ता स उच्यते ॥ १७ ॥ उदासीनः कर्तव्यं च कर्माकर्माचरं श्रयः ॥ समं यात्यंतरत्यंतं महाकर्ता
 स उच्यते ॥ १८ ॥ स्वभावेनैव यः शांतः समतां न जहाति वै ॥ शुभाशुभं त्याचरन्मो महाकर्ता स उच्यते ॥ १९ ॥ जन्मस्थिति विनाशेषु सो द
 यास्तमयेषु च ॥ सममेव मनो यस्य महाकर्ता स उच्यते ॥ २० ॥ नाकिंच न देहित यान किंचिदभिकांक्षति ॥ भुंक्ते च प्रकृतं सर्वं महाभोक्ता स
 उच्यते ॥ २१ ॥ नादत्ते व्याददानश्चनाचरत्याचरन्पि ॥ भुंजानोपिनयो भुंक्ते महाभोक्ता स उच्यते ॥ २२ ॥ साक्षिवत्सकलं लोकाव्यवहा
 रमखिलनिधीः ॥ पश्यत्यपगतं च्छं यो महाभोक्ता स उच्यते ॥ २३ ॥

स्तस्यो जना नुकूलचेष्टावान् ॥ १७ ॥ कर्मा कर्मविहितनिषिद्धकर्मणास्य यदैवाच्चरस्तत्कर्तव्यं न्यप्ररोने हेतुकर्तव्याभापयमानश्चांतर्मनस्य कर्त्वात्मदृढनिश्चयेनोभयत्रयः सम
 भावयति ॥ १८ ॥ यो मित्रेषु शुभमभिनेष्य शुभमाचरन्पिसमतां न जहाति ॥ हियस्माद्धेतोर्धः स्वभावेनैव शांतः ॥ नसस्य च द्राडादकतासदृश स्वभावो न्यथा भवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥
 जन्मादिषु प्रचक्षुभावविकारेषु उदयोद्विहरस्तमयोपक्षयस्तसहिते पुशरीरेषु निर्विकारस्तन्मात्रात्मदर्शनास्तममेव मनोयस्या ॥ २० ॥ महाभोक्तुर्लक्षणा न्याह ॥ नाकिंचिदित्यादिना ॥
 प्रकृतमस्तु तपारब्धोपनीतम् ॥ २१ ॥ इदियैर्विषयानादानोप्यद्वयासागपूर्णात्मप्रतिष्ठत्वान्नादत्ते ॥ हस्तपादादिना आदानगमनायाचरन्पि निर्झयात्मबुद्ध्यानाचरति ॥ एवम
 शनायाचरीतनित्यवृत्तात्मदर्शनान्भुक्ते ॥ २२ ॥ उदासीनः साक्षाद्दृष्टासाक्षीतद्वत् ॥ २३ ॥

अथपञ्चपारिक्रियायति ॥ भावाभिर्लोभाभ्यधे ॥ यमाधिसेपालयैः ॥ नोक्तामनिविक्षिपति ॥ ११ ॥ रम्यप्रवदद्वारम्य ॥ यथास्त्रणमयोभ्याघोररम्यलण्टद्वार
 रम्यलधनिभाह ॥ २५ ॥ सधन्यद्वस्याभोगायसमुपयुक्ताति ॥ २६ ॥ यस्मादुपयानतोपयाना ॥ चकार प्रागुक्तगुणकरश्चसमुपयार्थ ॥ २७ ॥ अपमअत्वादुनिकुटम
 व्यन्म ॥ २८ ॥ विररतिवियानम ॥ २९ ॥ लवककरशकारपरिष्कृतग्रह्यभेदे ॥ ३० ॥ अभोज्यभाक्तुमशक्यम् ॥ अत्वादुनिकरि ॥ विक्किन्मविक्कभ्यनम् ॥ ३१ ॥
 अशरभदकारशानकराच्छरनादि ॥ परत्कटदिव्यान्वाच्छरनादि ॥ ३२ ॥ इतिप्रागुक्तक्षणयाधियानिरक्षिपयानवपूणाद्व्यासधियाभिधेतिस्त्वन्मितिभा ॥ ३३ ॥
 सुवैदु खं क्रियायोगीभावाभावेअमप्रदौ ॥ यस्यनोक्तामतिमतिमंशाभोकासउच्यते ॥ २४ ॥ जराभरणभापध्वराज्यंटादिद्रुमेवध्व ॥
 रम्यमित्यवयावेतिमहाभोकासउच्यते ॥ २५ ॥ महतिंसुवदु खानियन्धयासीवसागर ॥ समसमुपयुक्तातिमहाभोकासउच्यते ॥ २६ ॥
 अहिंसामभतानुष्टिश्चार्थेयादिवाराव ॥ नापयस्माध्यापयानामहाभोकासउच्यते ॥ २७ ॥ कद्दुल्लवणतिकमसृष्टसृष्टमुत्तमम् ॥ अ
 धमयाग्निसाम्भनमहाभोकासउच्यते ॥ २८ ॥ सरसनीरसचैवसुरतविरतया ॥ य पश्यातिसमसौन्धोमहाभोकासउच्यते ॥ २९ ॥ स्ता
 र्वलदप्रकारधुभवाप्यशुभंतया ॥ समतासुस्विरायस्यमहाभोकासउच्यते ॥ ३० ॥ इदमोज्यमभोज्येत्वेत्यक्काविकल्पितम् ॥ गता
 भिलापयामुक्तमहाभाकासउच्यते ॥ ३१ ॥ आपदसंपदमोहमानदमपरंरम् ॥ योमुक्तसमयायुद्धामहाभोकासउच्यते ॥ ३२ ॥ धर्मा
 धर्मास्तुवदु खंतयाभरणजन्मनो ॥ धियायेनोतिसत्यकमहात्यागीसउच्यते ॥ ३३ ॥ सर्वेच्छा सकला शका सर्वेहा सर्वानिश्रया ॥ वि
 यायूनपरित्यकामहात्यागीसउच्यते ॥ ३४ ॥ देहस्यमनसोदु खैरिद्रियाणामन स्थिते ॥ तूनयेनोच्छितासतामहात्यागीसउच्यते ॥ ३५ ॥
 नमदहनजन्मापियुक्तयुक्तनकर्मणी ॥ इतिनिश्चयवानतमहात्यागीसउच्यते ॥ ३६ ॥ यतधममधर्मचमनोमननमीहितम् ॥ सवमत
 परित्यक्तमहात्यागीसउच्यते ॥ ३७ ॥ यावतीहस्यकलनासकलेयविलोषयते ॥ सायनसुप्तसत्यकामहात्यागीसउच्यते ॥ ३८ ॥ इत्युक्तं
 वदवनशरीशाथपुरानय ॥ एतादृष्टिमवपुश्यातिपुराभशातज्वर ॥ ३९ ॥ नित्योदितविमलरूपमनतभायंभक्षास्तिनेतरकलाकलनीर्हिकि
 चित् ॥ इत्यवसावयनिरजनतामुपतोलिवाणमहिसकलामलशांतवति ॥ ४० ॥

सधार्दशाभाक्षन कायचेष्टा ॥ धियाविवयधाधार्दवयति
 स्रक्ता ॥ ३१ ॥ देहादीनासतानसदु खं सद्रयेनप्रियात्सुव्याउज्जितस्यका ॥ ३५ ॥ पुकायुक्तेबद्धिननिविद्धेष्टानिष्टाचरणरूपेधा ॥ ३६ ॥ धर्ममधर्मव्ययातीरम् ॥
 मनोमनमननसम् ॥ इतिरथागारिधेदितम् ॥ ३७ ॥ सुप्तसम्पदरानेनवाथासस्यका ॥ ३८ ॥ उपसहस्रति ॥ शरीति ॥ ३९ ॥ यथाभाक्षनयाभ्याकन्तार्त्तमहाभोका
 गीशानायासनभयनिर्नाशानोरमायोशिक्षति ॥ नित्योदितविति ॥ देहावर्त्तदेहादियस्यकोशानानाभस्यापयस्यश्चनिरासननिरजनतामुपेत सन्परिशिष्टनित्योदितविमलस्रक
 धर्दशास्तिर्कचित् रेतसश्चानाकलननालीत्यवशाद्य ॥ एवसरागाद्यस्यभाक्षानिष्यन्त्याकलनामलस्यभाक्षयोपत्यप्रधाक्षिप सन्विज्जणभेदि धामुदीत्यर्थ ॥ ४० ॥

हे अग्नहमसरेयत्किञ्चाति तत्समस्तेषु कल्पेषु द्विपराद्धा विधिकालावयवेषु प्रसिद्धासर्वत्रर्याणामे कर्वाजमूलकारणभूतमनामयं स्वयं जन्मादिकारामयशुन्यं परमात्मरूप
 ब्रह्मैव ॥ तच्च बृहत्सर्गभेदेर्बृहत्सर्वभावविकल्पमापि रवमाकारामेवास्ति ॥ सर्वाविकल्पशून्यमेवेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ यत्र क्वचित्किञ्चिदपि सत्स्थूलमसत्सूक्ष्मं अपिशब्दात्कारणत्वं
 देकरसाद्रक्षणोऽन्यन्नसंभवत्येव ॥ सतः पृथक्के असत्त्वापत्ते ॥ अणुपृथक्के सदैकरसापत्ते ॥ प्रकारांतरस्य च सभावनायोगादिति भावः ॥ हे साधोऽनस्त्वसद्ब्रह्मैवाहमि त्येवातर्दह
 निश्चय सत्प्रथमसमाप्यभ्यासवलेन स्थित्वा समभूमिका क्रमेणाधिरुग्गतशाकविलासतथैवाख्येत्यर्थः ॥ ४२ ॥ हे माधो त्वयदि अतर्मुखः सन्निराकतार्हकततामुपैपितदाव
 हिष्ठसमस्तकार्यजातकर्त्तव्यपिकदाचिदपि रवेदनायास्येवेत्यन्यः ॥ ४३ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तास्यप्रकाशे नि० पू० पंचदशोत्तरशततम सर्गः ॥ ११५ ॥

अनामयं ब्रह्मसमस्तकल्पकार्यै कर्वाजं परमात्मरूपम् ॥ बृहच्च तद्बृहत्सर्वभावं रवमस्ति भातीह यदंगकिञ्चित् ॥ ४१ ॥ अन्यत्क्वचित्किं
 चिद्विदं कदाचिन्नसंभवत्येव सद्यसच्च ॥ इत्येवसाधो हदनिश्चयोतः स्थित्वा गताशांकविलासमास्व ॥ ४२ ॥ अंतर्मुखः सन्सततं समस्तं
 कुर्वन्बहिर्मुखलुकार्यं जातम् ॥ तखेदमायासिकदाचिदेव निराकतार्हकततामुपैषि ॥ ४३ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० ब्रतत्र
 यनिरूपणानामपंचदशोत्तरशततमः सर्गः ॥ ११५ ॥ श्रीराम उवाच ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञचित्तेहंकारनाम
 नि ॥ गलितेवा गलद्रूपे लिंगसत्वस्थिकिं भवेत् ॥ १ ॥ श्रिवसिष्ठ उवाच ॥ बलादपि हि संजातानलिंपंत्याशयंसितम् ॥ लोभमोहाद
 योदोषाः प्रयांसीवसरोरुहम् ॥ २ ॥ मुदिताद्याः श्रियोवक्त्रं नमुंचंति कदाचन ॥ गलत्यहंकारमये चित्ते गलति दुष्कृते ॥ ३ ॥ वासनाग्रंथय
 श्चिन्नाइव बुद्ध्यां त्यलंशनैः ॥ कोपस्तानवमायाति मोहो मां ग्रहिण्यति ॥ ४ ॥ कामः क्लृप्तं गच्छति च लोभः क्रापिपलायते ॥ नोह्रसंतीद्रि
 याणुच्चैः खेदः स्फुरति नोच्चकैः ॥ ५ ॥ नदुःखान्युपबृंहंति नवलांति सुखानि च ॥ सर्वत्र समतो दैति हृदि शैत्यप्रदाचिनी ॥ ६ ॥ सुखदुःखाद
 यस्त्वं ते हृत्स्यंते यदि वामुखे ॥ दृश्यंते एव तुच्छत्वात्तानुलिंपंति ते मनः ॥ ७ ॥ चित्ते गलति गीर्वाण गणस्य स्पृहणीयताम् ॥ साधुर्गच्छत्युदत्त
 स्य समताशीतचंद्रिका ॥ ८ ॥

चित्तस्य गलतो नित्यं च नुर्थादिषु भूमिषु ॥ गलितस्य चलक्ष्माणिवर्णनेत्रपुमाश्रयात् ॥ १ ॥ सत्वस्य क्षीणवासन
 स्य मनसो लिंगलक्षणम् ॥ १ ॥ एवपुष्टो वसिष्ठ प्रथमलोभमोहादिदोषक्षय एव मुख्यतल्लक्षणमित्याह ॥ बलादिति ॥ संजाताः सजानिताः परीक्षायर्थं परेण बलादिपि सपादिनादत्य
 र्थः ॥ सितशुद्धशुभ्रच ॥ २ ॥ सदामुखप्रसन्नतादिरपितल्लक्षणमित्याह ॥ मुदिताद्या इति ॥ दुष्कृते विपादहेतौ पापज्ञानाग्निना गलति सति ॥ ३ ॥ उत्क्रम्य च यत्नलक्षणान्तराण्यप्याह ॥
 वासनेत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ शैल्यतापनिवृत्तिसत्वदाचिनी ॥ ६ ॥ ननु ज्ञानिनामपि कदाचिन्मुखे सुखदुःखादि लिंगानि प्रसादमालिन्यादीनि दृश्यते यथा प्राक्कृमस्य दुर्वासः शापश्च
 वणेशिखिव्यजस्य यथावा विष्णामित्रेण हरिश्चद्रच्छलनेषु ब्रघातेन च वसिष्ठस्य तत्कथमुदिताद्याः श्रियोवक्त्रं नमुंचंति लक्षणघटनेन वाह ॥ सुखदुःखादय इति ॥ मोजकप्रारब्ध
 प्राबल्येन दुःखनाल्लिङ्गमालिन्याभासयोः कदाचिदुदयेषु उत्तरक्षणे मीथ्यात्वबुद्धिनाधितत्वात् न तयोस्तच्चित्तैपकत्वमितिनस्वाभाविकमुखादिप्रसादादिविधात इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥

चित्तस्य गलतो नित्यं च नुर्थादिषु भूमिषु ॥ गलितस्य चलक्ष्माणिवर्णनेत्रपुमाश्रयात् ॥ १ ॥ सत्वस्य क्षीणवासन
 स्य मनसो लिंगलक्षणम् ॥ १ ॥ एवपुष्टो वसिष्ठ प्रथमलोभमोहादिदोषक्षय एव मुख्यतल्लक्षणमित्याह ॥ बलादिति ॥ संजाताः सजानिताः परीक्षायर्थं परेण बलादिपि सपादिनादत्य
 र्थः ॥ सितशुद्धशुभ्रच ॥ २ ॥ सदामुखप्रसन्नतादिरपितल्लक्षणमित्याह ॥ मुदिताद्या इति ॥ दुष्कृते विपादहेतौ पापज्ञानाग्निना गलति सति ॥ ३ ॥ उत्क्रम्य च यत्नलक्षणान्तराण्यप्याह ॥
 वासनेत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ शैल्यतापनिवृत्तिसत्वदाचिनी ॥ ६ ॥ ननु ज्ञानिनामपि कदाचिन्मुखे सुखदुःखादि लिंगानि प्रसादमालिन्यादीनि दृश्यते यथा प्राक्कृमस्य दुर्वासः शापश्च
 वणेशिखिव्यजस्य यथावा विष्णामित्रेण हरिश्चद्रच्छलनेषु ब्रघातेन च वसिष्ठस्य तत्कथमुदिताद्याः श्रियोवक्त्रं नमुंचंति लक्षणघटनेन वाह ॥ सुखदुःखादय इति ॥ मोजकप्रारब्ध
 प्राबल्येन दुःखनाल्लिङ्गमालिन्याभासयोः कदाचिदुदयेषु उत्तरक्षणे मीथ्यात्वबुद्धिनाधितत्वात् न तयोस्तच्चित्तैपकत्वमितिनस्वाभाविकमुखादिप्रसादादिविधात इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥

वर्णयते पुरुषस्यात्र स्वातन्त्र्यमोक्षबंधयोः ॥ विद्याविद्यात्मशक्तिभ्यां सत्यासत्यात्मनिश्चयात् ॥ १ ॥ स्पृष्टेऽप्यसंस्पृष्टमिषे हतिष्ठेत्युक्तं तत्र ब्रह्म किमर्थमायया स्पृष्टते कथंचासंस्पृष्टतिष्ठ
तीतीश्वत्वाकोर्जिज्ञासालिगैरुपलब्धमनुराह ॥ सर्गात्मभिरिति ॥ विभुरयपरमात्मा प्रसवधर्मिण्या अविद्याशक्त्या अविदुषः प्रति सर्गात्मकै स्पृष्टेः क्रीडते विदुषः प्रति तु तत्सहारात्मिक
याविद्याशक्त्या समूलसर्गसहत्वबाधितत्वात्कूटस्थद्वये आत्मनि सदैव तिष्ठतीत्यर्थः ॥ १ ॥ तत्र रागासहसस्य सर्गशक्त्युदयइव वैराभ्यां निवृत्तस्य सहाराशक्त्युदयोऽपि स्वरसतरव
भवतीत्याह ॥ स्वयमिति ॥ २ ॥ तत्र ज्ञातात्मनि जीवजगत्साधारणसत्तासमान्यात्मना विभाव्यमानेन द्विशेषात्मकवासाध्यात्मिकपदार्थजालकल्पने दृष्टान्तात् ॥ चंद्रेति ॥
अर्धेषु प्रभाज्जालेषु भेदायथा कल्पितास्तथा जगद्वैचित्र्यतद्ग्राहकबुद्ध्यादिवैचित्र्यकल्पितमित्यन्वयः ॥ तन्मायो महणमापाशवलहट्टान्नां र्थम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ सर्वागतस्य प्रकाशा
मनुरुवाच ॥ ॥ सर्गात्मभिर्विभुः स्पृष्टैः क्रीडते चालवत्स्वयम् ॥ संहारात्मकशक्त्याऽथसहत्यात्मनि तिष्ठति ॥ १ ॥ स्वयमस्य तथाशक्तिरुद-
त्यावध्यते यथा ॥ स्वयमस्य तथाशक्तिरुदेत्युन्मुच्यते यथा ॥ २ ॥ चंद्रार्कवक्रितसायोरलादीनां यथा चिपः ॥ यथापत्रादिवृक्षाणां निर्झरा
णां यथा कणाः ॥ ३ ॥ तथा दंब्रह्मणि स्फुरेजगद्बुद्ध्यादिकल्पितम् ॥ दुःखप्रदमतज्ज्ञानांतदेवा तदिव स्थितम् ॥ ४ ॥ अहो नु चित्रात्मना यं
तात विश्वविमोहिनी ॥ सर्वांगप्रोतमप्यात्मना यदात्मनं न पश्यति ॥ ५ ॥ चिदादर्शमयं सर्वजगदित्येव भावयन् ॥ यस्मिंस्तु पशान्तच्छुं स
ब्रह्मकवचः सुरवी ॥ ६ ॥ अहमर्थविमुक्तेन भावेनाभावरूपिणा ॥ सर्वशून्यं निरालंबं चिद्रूपमिति भावयेत् ॥ ७ ॥ इदं स्पृष्टमिदं नेति बीजंत
दुःखसंतते ॥ तस्मिन्त्याभ्यां प्रिनादभेदुःखस्यावसरः कुतः ॥ ८ ॥ राजन्नभावनाज्ञेण रम्यारम्यविभागिता ॥ पौरुपातिशयेनाशुस्वनेवां
तर्विलूयताम् ॥ ९ ॥ अभावनेन भावनेन विलूयकर्मकाननम् ॥ परं स मेत्यतानवां विशो कएव तिष्ठुभाः ॥ १० ॥

स्यात्मनोऽदर्शनमसतोऽप्रकाशस्यापि जगत रफुटदर्शनचाश्चर्यमघाटिनपटनासमर्थमायावलादेवेत्याह ॥ अहो इति ॥ सर्वेष्वेगेष्ववयवप्रायेषु वासाध्यात्मिकभावेषु प्रोतमतर्ब
हिश्च व्याप्तमप्यात्मनयथास्मान्परयति ॥ ५ ॥ कयातीर्ही भावनया आत्मानहृत्वा सुरवी स्यात्तामाह ॥ चिदादर्शमयमित्यादिना ॥ आदर्शनगरादिरिव ब्रह्मणि जगत्प्रातिभासिक
नवास्तवमिति भावयन्नित्यर्थः ॥ मोहशरैरेभेद्यब्रह्मैवकवचयस्यसः ॥ ६ ॥ ७ ॥ इति वैषम्यकल्पनमिति शेषः ॥ ८ ॥ अभावनासमाध्यभ्यासेन सर्वदृश्यविस्मृतिस्तद्वृक्षेण ना
ज्ञेण रम्यारम्ययोः पदार्थयोर्ध्वं भावित्वा प्रिया प्रियतवैषम्यकल्पना साहिरागद्वेषहेतुः समदृष्टिदाढ्यर्त्सक्षणपुरुषप्रयत्नातिशयेन विलूयतां छिद्यताम् ॥ ९ ॥ सभाधिलक्षणनागा
वनेन वासाध्वं भावनतत्प्रयोजकधर्मार्थमूलक्षणकर्मकाननच विलूयपरमाकाशादप्यधिकतानवसौक्ष्म्यं स मेत्यतद्वलेन शोके हेत्वलेपे विशो कएव तिष्ठेत्यर्थः ॥ १० ॥

६ पृथक् पृथक् विहास्य स्वस्वभाविना गतित्वा सासकत्वात् सास-पूणात्सनासात्तं मुबनाभागश्च भूलाभाधगतं परानरस्थात्प्रा-
 यस्वराधिपतिहास्यार्होऽनरत्वं कनापत्योऽनपृथग्निरत्ससत्सारासप-चवचपठभूमिकासुचिरायस्थित्यतिवसमभूमिकायात्सत्तिकविशेषैपय्यशमेनसमभ्यद्विकापु
 णत्वात्सराशुपश्रात्यधिकशासनासातकानुप्यक्षयत्सत्यआभोगआकारोपस्थानथाविधोऽभयचिद्वपुश्चित्यर्थं ॥ अथवाचतुर्भिर्पद्विभ्यनुर्थाप्याभ्यतसोभूमिकाकभेणव
 र्गात्साध्या ॥ ११ ॥ ॥ इति श्रीवाशिष्ठमन्त्रात्सयमकारोनिवाणप्रकरणेऽकोनविंशत्याधिकारातमसग ॥ १११ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥
 पुनरुभूमिकास्तिसापृथ्यमानस्मृतरा ॥ भक्त्पयरात्सिसोभूमिका-समर्शिता ॥ १ ॥ परसमेत्यतन्वमितियोगभूमिकाभ्यासकलमुक्तदुपायभूतापृभूमिकाभेदान्वर्ण
 पदि ५ शासत्सारिता ॥ रथावसाधनधनुदयसारासनसहितगठनीभ्याद्विद्ययाकप्रवणप्रथमाभूमिकेत्यादिति कर्पाडत्सत्सिकरणवर्धिताप्यापयोभ्या ॥ १ ॥ विचार
 शरितमुबनासांगाभूत्याविभागयद्विष्कनोगलितकलनाभासोद्भासोविवेकविलासवान ॥ अधिगतपरानदस्पदश्रिरायनिरामय श
 मन्ममन्वितरवन्द्याभोगोभवामयचिद्वपु ॥ ११ ॥ ॥ इत्यापवांवा० वा० टे० मो० नि० पू० इद्ववाकुमनुसवादेणकोनविंशाधिकशततम
 मग ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मनुकवाच ॥ ॥ शास्त्रसज्जनसपुर्केन्द्रज्ञामदीविवधयेत् ॥ प्रथमाभूमिकेयोकायोगस्वीवचयो
 गित ॥ १ ॥ विचारणाद्वितीयास्यानृतायासंगभावना ॥ विलापनीचतुर्थीस्याद्भासनाविलयात्मिका ॥ २ ॥ शुद्धसविन्मयानदरूपास
 वनिपयर्मा ॥ अधममनप्रयुद्धाभोजीवन्मुनेत्रतिष्ठति ॥ ३ ॥ स्वसवेदनरूपाचपटीभावतिभूमिका ॥ आनन्दकपनाकारासुपुमसदृशा
 स्थिति ॥ ४ ॥ तुयावस्थापशान्तायमुक्तिरवहकवलम् ॥ समतास्वन्द्यतासौम्यासममीभूमिकामवेत् ॥ ५ ॥ तुयांतीतातुयावस्थापरा
 निवाणरुपिणी ॥ सममीसापरिद्रोहाविषय स्थान्नाजीवताम् ॥ ६ ॥ पूर्वावस्थान्वयत्वजलाप्रदित्येवसस्थितम् ॥ चतुर्थीस्त्रिप्रदित्युका
 स्वनाभंयन्वजगत् ॥ ७ ॥ आनन्दकपनीभावात्सुपुमाख्यातुपंचमी ॥ असवेदनरूपायपटीतुयंपदाभिषा ॥ ८ ॥
 भावननर ॥ अक्षमस्याद्वितीयान्मनाभावनातिदिव्यासनम् ॥ विहापनीतस्वसाक्षात्कारोप्याज्ञानादिप्रपचस्यबाधतत्साधिनी ॥ वासनापदन्तराश्रयाऽविषायसते ॥ २ ॥
 शुद्धसविन्मयसमाधिपरिष्काररतप्रथाप्रयुगायआनरत्सदृशा ॥ तदशाददतिननुभवनरोहयति ॥ अर्थेति ॥ यथातिद्रोशेणाधीष्टमाधीष्यदुद्ध गुरुयोभासाराभ्यादीनाक
 णयत्त्वप्यर साधुसुखासक्तोन्नयतिदृशनादिभ्यश्चद्वारमिच्छन्तिद्वपुत्यानकालेऽप्यस्याभूमिकायायोगीतिठनीत्यर्थ ॥ २ ॥ स्वसवेदनस्वरसतरवाक्षीयमाणाश्रलाकारानुभवद्व
 लितदृशा ॥ तदशाद ॥ आनरेति ॥ ३ ॥ अथपदसाहायित्तरिपिर्क्षयतेनदाद्विष्कनवसंभूयुणस्वप्रकारावधारित्यप्येतेनयाजीवत स्थिति सममीभूमिकासौभमपारासमसिंसितस्व
 दृग्भोवदियगुक्तय ॥ आषाभूमिकापयस्यदस्यमाणरीक्षीकारारण्यदीनुया ॥ ५ ॥ समन्याअदम्याभ्ययोनिजीवनाकीर्षममाभ्यविरोधोनाभ्यदस्यभेदपदेस्यारायेनाह ॥
 नुपार्थोऽन ॥ सममीभूमिकेऽनुपार्थीनाप्यापरानदीक्षासतीविद्वेषुक्ति-सपयतेसाञ्जीवतायेनिगतिविषयोनस्यादित्यर्थ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

तामेवप्रशंसति ॥ मनोवचोभिरित्यादिना ॥ ९ ॥ तस्यामेवसदृशयानांप्रत्यगात्मनिसम्यक्विलयादात्यंतिकीजीवन्मुक्तेत्याह ॥ अंतरिति ॥ तथासप्तमभूमिकामसिद्धया
 नामेवप्रशंसति ॥ मनोवचोभिरित्यादिना ॥ ९ ॥ तस्यामेवसदृशयानांप्रत्यगात्मनिसम्यक्विलयादात्यंतिकीजीवन्मुक्तेत्याह ॥ अंतरिति ॥ तथासप्तमभूमिकामसिद्धया
 ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्यानुजीवन्मुक्तम्यकीदृशोनुभवस्तामाह ॥ नन्वियेइति ॥ १२ ॥ एककःएकचरोयतिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अतिक्षुद्रेषुतृणापेषु अतिमहत्त्वबरे अति
 प्रकरोभानौयत्तस्यसिद्धतरसन्नात्रतदेवप्रत्यक्त्रिभ्नात्रमहमस्सीत्यखडमहावाक्यार्थमत्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥ चित्तोमेमहिमाव्यापकइतितस्यपरमात्मनोमहिमानंज्ञात्वाकक्षयीमर
 णादिदुःखभागित्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ एषानित्योमहिमाब्राह्मणस्यनवधतेकर्मणानोकीयात् ॥ तस्यैवस्यात्सद्वित्तविदित्वानलिप्यतेकर्मणापापकेनेति ॥ १७ ॥ जीवन्मु
 तुर्यातीतपदावस्थ्यासप्तमीभूमिकोत्तमा ॥ मनोवचोभिरप्राल्यास्वप्रकाशपदालिका ॥ ९ ॥ अंतःप्रत्याहतिवशाच्चेत्यंचेन्नविभावित
 म् ॥ मुक्तएवास्थसंदेहोमहासमतयातया ॥ १० ॥ यद्भोगसुखदुःखशैरपरामृष्टपूर्णधीः ॥ सशरीरोऽशरीरोवाभवत्येवंमतिःपुमान् ॥ ११ ॥
 नम्रियन्वज्जीवामिनाहंसनाप्यसन्नयम् ॥ आत्मारामोनरस्तिष्ठेत्तन्मुक्तत्वमुदाहृतम् ॥ १२ ॥ व्यवहार्युपशांतोवागृहस्थोवाथर्वककः ॥
 अहंनकिंचिदितिमत्वाजीवोनशोचति ॥ १३ ॥ अल्पकोहमजरानीरागःशांतवासनः ॥ निर्मलास्मिचिदाकाशमितिमत्वानशो
 चति ॥ १४ ॥ अहमंतादिरहितःशुद्धोबुद्धोऽजरामरः ॥ शांतःसमसमाभासइतिमत्वानशोचति ॥ १५ ॥ तृणाग्रेष्वंबरेभानौनरनागाम
 रेषुच ॥ यत्तदस्ति तदेवेतिमत्वाभूयानशोचति ॥ १६ ॥ तिर्यगूर्ध्वमधस्तान्मेष्यापकोमहिमाचितः ॥ तस्यानंतविलासस्यज्ञात्वैतिकइव
 क्षयी ॥ १७ ॥ बद्धवासनमर्थीयःसेव्यतेसुखवत्यसौ ॥ यत्सुखायतदेवाशुवस्तुदुःखायनाशतः ॥ १८ ॥ अविनाभावनिष्ठत्वंप्रसिद्धंसु
 खदुःखयोः ॥ तनुवासनमर्थीयःसेव्यतेवाविवासनम् ॥ १९ ॥ नासौसुखायतनासौनाशकालेनदुःखदः ॥ क्षीणवासनयाबुद्ध्यायत्क
 र्मक्रियतेनप ॥ २० ॥ तद्बधवीजवद्भयानां कुरंप्रविमुंचति ॥ देहेद्रियादिनाकर्मकरणौघेनकल्प्यते ॥ २१ ॥ एकःकर्त्ताचिभोक्ताचकइ
 वांगोपपद्यते ॥ भावनांसर्वभावेभ्यःसमुत्सज्यसमुत्थितः ॥ २२ ॥ शशांकशीतलःपूर्णाभातिभासेवभास्करः ॥ क्रियमाणाकृताकर्मतू
 लश्रीर्देहशाल्मलेः ॥ २३ ॥ ज्ञानानिलसमुद्भूताप्रोड्डीयकापिण्ड्यति ॥ सर्वैवहिकलाजंतोरनभ्यासेननश्यति ॥ २४ ॥
 कानामपिजीवनस्यविषयभोगाधीनत्वादिषयनाशोऽनवदेवदुःखप्रामिसिमाशक्यविशेषवक्तुमज्ञस्यविषयनाशोदुःखोत्सन्निप्रकारमाह ॥ बद्धवासनमिति सार्धेन ॥ १८ ॥ अवि
 नाभावनिष्ठत्वसद्भावस्थितितियमः ॥ जीवन्मुक्तानातद्वैलक्षण्यमाह ॥ तनुवासनमिति ॥ चतुर्थादिभूमिकासुतनुवासनंसप्तमभूमौतुविवासनम् ॥ १९ ॥ एवंकर्मापिनेषाम
 लेपकमित्याह ॥ क्षीणोति ॥ २० ॥ देहेद्रियादिषुभिन्नेष्वेकाम्नादादृश्याध्यासेनतल्लतकर्मसहमेवैकःकर्त्तैत्यभिमानेहिकर्मभिल्लैपःस्यात् नचमुक्तानांसीत्याशयेनाह ॥
 देहेद्रियादिनेति ॥ २१ ॥ भावनामहंतायध्यासम् ॥ सर्वैभ्योदेहेद्रियादिभावेभ्यःसस्यगुत्सज्यसस्यगुत्थितो निर्गतः ॥ २२ ॥ कृतासंचितरूपा ॥ २३ ॥ कर्मैवज्ञानकलापि
 कालेनस्येदित्याशक्याह ॥ सर्वैवेति ॥ २४ ॥

॥ १५ ॥ यथासुरसुजलधिपुसपुदुधाल्कंतेपमेकमधस्तुरनिगथाविलेपुमाधिकवस्तुपुनत्तद्भेदाभ्यासाद्दिव्यरूपस्वस्तुसन्माप्रस्तभावात्साएकपृथस्तुरतिअत ईश

गभित्तभगरत्नत्नभेनसथान्निधिसकलमपयुक्तर्षिद्विष्यकल्पापरिगृहसत्तासमाधमेवाहविनिषिद्धीत्यर्थ ॥ १६ ॥ इतिथीर्षासिषमंतास्यप्रकारेनि

पुंशिशाल्यनरानमसग ॥ १२० ॥ ॥ ५ ॥ यथापठय्येमीषोपयाधोष्कल्प्युप्यते ॥ अथतं प्राधनेसत्यदिभज्यमनुनेतिरे ॥ १ ॥ यथात्मनिरतिश

यानर्दस्यवसस्यकिपक्काकनानाजीबाप्यानाथाह ॥ यावदिति ॥ सार्कसत्यानेत्याह ॥ अद्विकेकनिति ॥ १ ॥ अज्ञानसयातक्षयबाधम ॥ २ ॥ भोगीशैषत्वगनरकादी

कपयानिर्तायेत्याह ॥ कथ्वास्ति ॥ भोगीरुवापापापदकटजम्भापटीमभषयददद्वोमाभूरित्यर्थ ॥ २ ॥ मस्याधिपये सहरथनमन्योन्यकंठासंजनलक्षणवर्शयति ॥

एयाज्ञानकलात्वं सुरुजातादिनेदिने ॥ द्दिमेतिवलादेवसुक्षेत्रयुनशातिवत् ॥ २५ ॥ एकस्फुरत्यविलवस्तुपुविश्वरूपआत्मासर

रस्तुजलधिविवतोयमन्दम् ॥ सशातसंकलनभुरिकलापमेकसत्तांशमानमखिलजगदंगविद्धि ॥ २६ ॥ ॥ इ०वा०वा०द०मो०

नि०पु०इस्वत्वाकुम०समभूमिकाविभागोनामर्विशत्युत्तरशततमसर्ग ॥ १२० ॥ ॥ ५ ॥ मनुकवाच ॥ यावद्विषयभोगीशाजी

वास्त्यतावदात्मन ॥ अद्विकेकनसपत्नासाप्याशाहिनवस्तुत ॥ १ ॥ विवेकवशतोयातास्यमभाशायताददा ॥ आत्मजाविल्वमुल्लभ्य

वक्षतामेत्यनामय ॥ २ ॥ ऊर्ध्वार्दपक्षयापक्षस्त्युनरुध्वंजश्रिरम् ॥ भाससारारयदृस्यचित्तरज्वापटीभव ॥ ३ ॥ इदममाहमस्येति

व्यवहारपनभ्रमम् ॥ येमोहात्यरिसेवतेअधस्तापांत्यधशठा ॥ ४ ॥ अस्याहमेवमेसायमहमेवतुये किलाभोहोवुध्यापरित्यक्तऊर्ध्वा

दूर्ध्वययांति ॥ ५ ॥ स्वप्रकारास्वमत्मानमवलब्धाविलधितम् ॥ आस्वसपुरिताकारजगतिवृषपश्यहे ॥ ६ ॥ यदैवचितोरूपतनु

द्वमलहितम् ॥ तदैवतीणसंसारपरमेश्वरतागत ॥ ७ ॥ ब्रह्मेद्रविष्णुवरुणायपत्कर्तुंसमुपता ॥ तददक्षिदपु सर्वकरोमीत्येवभावयेत्

॥ ८ ॥ यद्युपयुदायपदशानपुनिगपत् ॥ सर्वमेवागतस्त्यथिद्विलासात्पानकुश ॥ ९ ॥ क्षिन्मात्रत्वप्रयातस्यतीर्णमृत्योरिचेतस ॥ यो

सर्वस्वसमानदकनासावुपमीयते ॥ १० ॥ नाप्यशून्यंनशून्यचनान्चिद्वृपुनचिन्मयम् ॥ नात्मरूपनान्यरूपभुवनभावयन्भव ॥ ११ ॥

दरनिनि ॥ ४ ॥ नरेशद्वेषतस्यूनाराध्याभ्यासमवित्याअयस्तकलसर्वोत्कर्षंवाह ॥ अत्येति ॥ ५ ॥ जगतिस्पूर्तिवधतोप्यप्यवधानेनभित्तिविराकारभेदपरम्य ॥ ६ ॥

नरपुण्य ॥ ७ ॥ मनुभगाक्कृत्वापस्यनान्तिकपयपरमेश्वरतागतसथाह ॥ ब्रह्मेदिति ॥ ८ ॥ नव्यसत्या सथा किपासत्त्वविंसायुक्तयमान्मन कचुतेभावायेदितिचेन्नापंदोष

आत्मसद्वैश्वरकल्पनानासत्यत्वसभावाद्यारायेनाह ॥ येत्येति ॥ ररानेपुशाब्देपु ॥ ९ ॥ ननुससारतणेनकोलागस्तथाह ॥ क्षिन्मात्रत्वमिति ॥ निरुपमत्वप्रकाशान

रयामिररताभदस्य ॥ १० ॥ यद्विप्रसप्ततपासपदप्युपनर्हैर्नगपति यद्विनेतिनीतिनिषेधोऽप्युपनर्हैसर्वंरुपुनालक्षणेश्वरताभ्याप्यात मथापयविकगदक्षिद्वृपमेवत

द्विद्विनाधिभानाक्षमविविक्तकरणनेअसत्त्वानुविद्धमेवद्विभासकनेनेकासाआस्त्यनेनीक्षय यद्विद्विद्वृपुपयायस्यचिद्विक्कारताभ्युपेयनेनर्हैक्षित्तस्यविकारतापत्तिः पृथमना

त्त्वत्त्वत्प्रिजगतोऽद्येनानानासंभवाभावात्तन्मृत्युत्सर्वका म आत्मत्वेन्युपेयनेनभाषयत्यद्विरोधानिर्वचनीयताल्लभनेनपरिहरति ॥ भावीति ॥ ११ ॥

कथतर्हितच्छाभ्यर्तितत्राह ॥ एतदिति ॥ एतस्यात्मनस्वंपारमार्थिकंरूपमासायसाक्षात्कस्य ॥ १२ ॥ प्रकृतिस्वाभाविकारूपम् ॥ भावनाअनादिविस्तृतस्वरूपप्रतिसवा
 नंचरमसाक्षात्कारदत्तस्तदनुप्रवेशान्नासाक्षात्काराभिवाययदाभावतितदारुप्रसिद्धःप्रत्यगात्मैवशशास्त्रप्रसिद्धोमोक्षस्यादित्यर्थः ॥ १३ ॥ तादृशसाक्षात्कारेणजीवन्मु
 क्तःकथंतिष्ठतितदाह ॥ मशातेति ॥ शास्त्रार्थजिज्ञासाकाव्यनाटकायार्थजिज्ञासालौकिकप्रियाप्रियादिविकल्पविक्षेपाश्चनिवर्ततेइतिसमः ॥ १४ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम् ०
 ता०प्र०ति०पू०एकविंशत्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निरुद्धस्यात्मबोधस्यनुयार्तितापदस्थिते ॥ मुक्तस्येहयतेश्वर्यालक्षणैर्मनुनेयते ॥ १ ॥ निरस्तानिशेषवि
 कल्पविषुत्रसमसुखतिष्ठतीतियायोगिनस्थितिरुक्तामेवप्रपचयति ॥ येनकेनचिदित्यादिना ॥ आच्छन्नोवक्षैराच्छादितः ॥ आश्रितोभोजितः सयोगीसम्पाद्मानुषानदपरा
 र्वायप्राप्तोराजोवेतिपामरदशेषमुपमा ॥ तत्त्वदृशानुनतदानदस्योपमास्ति यतोवाचोनिवर्ततेइत्यादिश्रुत्याहैरण्यगर्भानंदानविषयानदर्भोकरमहाणवतयानिरवित्त्वप्रतिपाद
 • एतस्वरूपमासायप्रकृतिःपरिशास्यति ॥ नदेशोमोक्षनामास्तिनकालोनेतरास्थितिः ॥ १२ ॥ अहंकेनेविमोहस्यक्षयेणोयंवितीयते ॥
 प्रकृतिर्भावनानाश्रीमोक्षःस्यादेषवसः ॥ १३ ॥ प्रशांतशास्त्रार्थविचारचापलोनिवृत्तनानारसकाव्यकौतुकः ॥ निरस्तानिशेषविकल्प
 विषुत्रःसमःसुखंतिष्ठतिशाश्वतात्मकः ॥ १४ ॥ इ०वा०वा०द०मो०नि०पू०इक्ष्वाकुमनुसं०एकविंशत्यधिकशततमःसर्गः ॥ १२ ॥ १ ॥
 मनुस्वाच ॥ ॥ येनकेनचिदाच्छन्नोयेनकेनचिदाशितः ॥ यन्नक्चनशायीचससम्पादिवराजते ॥ १ ॥ वर्णधर्माश्रमाचारशास्त्रयंत्रेण
 योञ्जितः ॥ निर्गच्छतिजगज्जात्वात्पंजरादिवकेसरी ॥ २ ॥ वाचाभर्तताविषयोविषयाशादशोञ्जितः ॥ कामयुपगतःशाभांशरदीव
 नभस्तलम् ॥ ३ ॥ गंभीरश्चप्रसन्नश्चगिराविवमहाक्रदः ॥ परानंदरमाक्षुब्धोरमतस्वात्मनात्मनि ॥ ४ ॥ सर्वकर्मफलत्यागीनित्यतमोनि
 रंश्रयः ॥ नपुण्येनपापेनलिव्यतेनेतरेणच ॥ ५ ॥ स्फटिकःप्रतिर्विबेनयथायातिनरंजनम् ॥ तज्ज्ञःकर्मफलंनान्तस्तथानायातिरंजनम्
 ॥ ६ ॥ विहरुजजनतादृदहकर्तनपूजनैः ॥ खेदाह्लादौनजानातिप्रतिर्विबगतैरिव ॥ ७ ॥ निस्तोत्रोनिर्विकारश्चपूज्यपूजाविर्जितः ॥
 संयुक्तश्चियुक्तश्चसर्वाचारनयकर्मैः ॥ ८ ॥ तस्मान्नोद्विजतलोकोकात्रोद्विजतेचसः ॥ रागद्वेषभयानदैस्त्यज्यतेपिचयुज्यते ॥ ९ ॥
 नात ॥ १ ॥ तस्यार्थसिद्धद्विद्वलस्य्यासमाह ॥ वर्णोति ॥ शास्त्रेणयत्रणाकिकरवन्मिथमनतयावर्जितः ॥ जगतिजालवद्धवेहेनैरैहिकामुष्मिकक्रियातफलकर्तृत्वभोक्तृत्वा
 दिवासानासपादित्यर्थः ॥ २ ॥ वाचाभर्ततास्यनिरतिशयानरस्यानुभवस्यैवविषयः ॥ अतएवविषयराशादशोञ्जितः ॥ ३ ॥ परस्यानदस्यरसनरसोनिरंतरमास्वादनंतस्माद्
 क्षुब्धोऽप्रच्युतः ॥ ४ ॥ इतरेणदृषंविषादादिनाच ॥ ५ ॥ कर्मफलेनपारब्धोपनीतसुखदुःखादिना ॥ रजनरूपातरापत्तिम् ॥ ६ ॥ तदेवस्पष्टमाह ॥ विहरन्मिति ॥ देहस्यक
 र्त्तनैश्छेदनेपूजनैश्चदेहप्रतिबिंबमिष्येतिपरश्रुतीतिप्रतिबिंबगतैरिवेत्सुष्यते ॥ ७ ॥ पूज्यपूजितोपिनिस्तोत्रोऽपिनिर्विकारइतिकर्मधारयेकमे
 णविशेषणान्वयः ॥ समुक्तश्चेत्यादिरस्यैवप्रपंचः ॥ ८ ॥ उद्विजतेविभोति ॥ रागद्वेषादिपदैस्तन्मिचितविषयालक्ष्यते ॥ कदाचित्सारश्चबलायुज्यतेत्यज्यतेच ॥ ९ ॥

यद्यपूर्वराब्दस्थानन्यप्राप्तत्वमप्यर्थस्तथापिबहुभिर्ब्रह्मसिद्धादिभिरणिमादिसिद्धिजातंप्राप्तमेवेतिनेष्वपूर्वतेत्याह ॥ अणिमाद्यपीति ॥ सर्वात्मभूतस्यज्ञस्यसर्वसांसारिकसिद्धी
 नातत्तद्यत्नेनैरेवसाधितत्वादिपित्स्वेनपुनःसाधनेप्रयोजनमस्तीत्याशयेनाह ॥ यत्नेनेति ॥ ४ ॥ तर्हितत्त्वविदस्तेभ्यःकोतिशयस्तत्राह ॥ एषएवेति ॥ तत्त्वज्ञानमेवातिशयइ
 त्यर्थः ॥ अतिशयातरमाह ॥ सर्वत्रेति ॥ वस्तुषुभोग्येषु ॥ ५ ॥ नीरागत्वफलान्येवतत्त्वज्ञालक्षणतयावर्णयन्नुपसंहरति ॥ एतावदिति ॥ तत्त्वबोधेशशांतेनचिरंतनभ्रमेणनिर्द
 तस्यविश्रातस्यअलिगासर्वधर्मशून्याब्रह्मचिदेवमूर्ति सैधवधनवदेकरसंस्वरूपयस्यतथाविधस्यएतावदेवखलुलिङ्गलक्षणम् ॥ यन्मदनादीनामापदानुदिननिपुणमत्यंततनुत्व
 मपक्षयइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम ० तास्यर्षकाशेति ० पू ० त्रयोविशत्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १ २ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निष्कारणत्वंजीवानामासुराणेणवद्धता ॥ रूपाण्य
 वस्थास्तुर्ध्वस्माख्याधीयमीयते ॥ १ ॥ इतरसिद्धापेक्षयाआत्मज्ञानस्योत्कर्षानित्यनिरतिशयानदानुभवत्वादेव प्रत्यागात्मनश्चनित्यनिरतिशयानदरूपताब्रह्मस्वरूपत्वादेवेत्यर्थ

अणिमाद्यपिसंप्राप्ततादर्शैरेवभूरिशः ॥ यत्नेनसाधितत्वात्तैर्नरेणात्मदर्शिता ॥ ४ ॥ एषएवविशेषोऽस्यनसमोमूढबुद्धिभिः ॥ सर्वत्रा
 स्यापरित्यागात्नीरागममलंमनः ॥ भवेत्तस्यमहाबुद्धेर्नासौवस्तुषुमज्जति ॥ ५ ॥ एतावदेवखलुलिङ्गमलिङ्गमूर्तैःसंशान्तसंसृतिचिरभ्र
 मनिर्वृतस्य ॥ तद्ज्ञस्ययन्मदनकोपविषादमोहलोभापदानुदिननिपुणंतनुत्वम् ॥ ६ ॥ इत्यार्षेवा ० वा ० दे ० मो ० नि ० पू ० अज्ञा
 दर्शस्यविशेषकथनं नामत्रयोविशंरयुत्तरशततमःसर्गः ॥ १ २ ३ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ यथासत्वमुपेक्ष्यस्वंश
 नैर्विप्रोदूरीहया ॥ अंगीकरोतिशूद्रत्वंतथाजीवत्वमीश्वरः ॥ १ ॥ भूतानिद्विविधान्येवप्रतिसर्गस्फुरंतिवै ॥ आद्यविस्रंद्जातानितानि
 निष्कारणानिवै ॥ २ ॥ ईश्वरात्समुपागत्यपुनर्जन्मांतराणिच ॥ भूतान्यनुभवंत्यंगस्वकृतेरेवकर्माभिः ॥ ३ ॥

स्योपयत्तयेब्रह्मणएवत्वभावोपेक्षावशाज्जीवभावप्राप्तिमाह ॥ यथेत्यादिना ॥ यथाकश्चिद्विप्रशूद्रांकामयमानस्तत्सभोगसहवासादिदूरीहयास्वस्वोचितंसत्वसात्त्विकक्रा
 ह्मणधर्मशैलेरुपेक्ष्यचिरकालेनशूद्रत्वमगीकरोति तथाईश्वरोबुद्ध्यादिसंगत्यातस्ययुक्तभोगाशयास्वनित्यशूद्रपूर्णतदस्वभावमुपेक्ष्यजीवत्वमगीकरोतीत्यर्थः ॥ १ ॥ उपाधिप्रा
 धान्येनभोग्यान्त्युपहितप्राधान्येनभोक्तृणीतिद्विविधानिमायागतानादिद्विविधसस्कारपरपरानुसारिणोहिरण्यगर्भात्सकादाद्यविस्रंद्जातानिमायागंधर्वनगरवदाविर्भूतानि
 अतोमिथ्यात्वानिष्कारणानिवास्तवसामयीनिरपेक्षाणिनदित्वाभयदादिःस्वोत्पत्तौदहृच्चकादिसामयीसापेक्षइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुसाधुकारीसाधुर्भवतिपापकारिपापोभवति
 पुण्यावैपुण्येनकर्मणाभवतिपापःपापेन तस्माद्धोकात्पुनरेत्यान्यस्सैलोक्यायकर्मणेइत्यादिश्रुतिषुजन्मकर्मणोर्वाजांकुरवदनादिःपरस्परकार्यकारणभावोभयतेतत्कथमीश्व
 रस्यकर्मणस्यजीवभावोनायसर्गोऽजन्मोऽव्यतेतत्राह ॥ ईश्वरादिति ॥ स्वकृतेरुपहितकृतेः ॥ नेश्वरस्यजीवभावोऽकर्मोपेक्षाकितुजीवभावोऽप्यनंतरदेहादिजन्मनिपूर्वपूर्वदेहादि
 कृतकर्मोपेक्षा यथासावितुर्जलेप्रतिबिंबनेनचलनादिक्रियापेक्षाप्रतिबिंबस्यतरंगेदेपुंसकमेतत्तद्वतिक्रियानुभवेचोपाधिक्रियापेक्षातद्वदितिभावः ॥ ३ ॥

१४ स्वप्नमाह ॥ कायकारणमाहदति ॥ तथा चोक्तनादिके ॥ विद्यदत्तुस्वप्नाद्युत्पत्तेरनकाकात् ॥ विद्यत्सुषुण्णतोत्सर्गकुम्भस्यैवदशाधिपयामिति ॥ ४ ॥ पश्चात्तैर्पाकमा
 लीत्रुत्पत्त्याद्यनरमाह ॥ आत्मज्ञानादिति ॥ पादशामालानयोज्ञानासितदनुकूपसकल्पयतिवकल्पानुकूपसकरोति नहिमनुप्याहरेहात्मतागुद्धिबिनापुण्यपापेष्वनस्ययति
 ररातिव ॥ तथा चोक्तमगद्विभाष्यकारि ॥ मसनप्यलालभावेनदेनकश्चिद्भाषियतेदति ॥ दशाप्यासोपिसकल्पद्वैषपुण्यपापप्रवृत्तिहर्तुरित्याह ॥ सकल्पदति ॥ ५ ॥
 सकल्पस्यासिद्धिर्नियमित्यापिपत्यपुण्यपुण्यप्रवृत्तिभागभाषनारितताननपथस्यकारणम् ॥ ६ ॥ सकल्पस्यगोडयायमाह ॥ साधधानदति ॥ यासपाहकभेदमभेदिसति
 पाहकस्यसकनुद्वलनयनिकृत्तायनसधधानाद्धानादानानुकुलप्रवृत्तिसकल्पभाषनति ॥ यासपाहकश्चिन्मस्यागनतस्साक्षिण्यैकाप्यलक्षणसाधधानत्याभ्यासुतुसकल्प
 कायकारणभावायमादेशोजन्मकमणो ॥ अकारणमुपायातिसर्वैर्जावा परात्सदाना ॥ १ ॥ पश्चात्तेपास्वकमणिकारणसुरदु खयो ॥
 आप्तज्ञानात्समुत्पन्न सकल्प कर्मकारणम् ॥ ५ ॥ सकल्पव्यवहित्यकारणतत्परित्यज ॥ मोक्षस्तुनि सकल्पवत्तदभ्यासपरोभाव
 ॥ ६ ॥ सावधानाभावत्वचत्राह्यमाहकसभ्रमे ॥ अजसमेवसंकल्पदशाभरिहरण्डुने ॥ ७ ॥ माभावत्राह्यमावात्म्यामाहकाल्माचमा
 भव ॥ सावनामखिलात्यक्कायच्छिष्टतन्मयोभव ॥ ८ ॥ अजसययमेवार्थपतत्यक्षगणोनप ॥ धृद्धतत्ररोगेणतत्रारोगेणमुष्यते
 ॥ ९ ॥ किञ्चिद्वद्वचतनुभ्यतद्वद्वद्वानिभावस्थितौ ॥ नकिञ्चिद्रोचतेचिन्तन्मुक्तोसिभावस्थितौ ॥ १० ॥ तस्मात्पदार्थनिचयात्सहस्यावर
 जगमात् ॥ वृणादद्वैवपरायांतान्माकिञ्चित्तवरोचताम् ॥ ११ ॥ यत्करोपियदश्वासियज्जुहोपिदटासियत् ॥ नकर्त्तासिनभोक्तसितत्रमु
 क्तमति शर्मा ॥ १२ ॥ सतोर्वातनशोचतिमविप्यञ्चितयतिनो ॥ वतमानचयुक्तिकर्मप्राप्तमवहितम् ॥ १३ ॥ मनसिप्रथिताभावास्तु
 णामाहमनादय ॥ मनसंवेमनोरामन्देदनीयविजानता ॥ १४ ॥

स्वप्नमाहदतिभाष ॥ ७ ॥ अनुपवार्थकदात्म्याह ॥ भाषेति ॥ यदाशटशाक्षिसख्यतन्मयसकल्पस ॥ ८ ॥ असाधधानत्वेतुपासेनुकुलरागावर्जनीयद्विदराय
 त्प्राप्याभ्यासस्याप्यारयकतादेशयति ॥ अजसमिति ॥ ९ ॥ रामवर्ताम्यया सख्यविविष्यदरस्यस्यार्थमभोक्षितगतोवशयति ॥ किञ्चिदिति ॥ यदप्यदि ॥ तत्ताहि ॥ १० ॥
 अपकवाधर्थातुपशाराहकत्वावर्थादशाक्षिरयगभस्तकायातत्तद्रोगयविषयपक्ष्याषपदायनिचयान्निधातिकाक्षिदापितवनराचताम् ॥ ११ ॥ मन्वेवपरवैराय्येणभोक्तनाप
 धमपिप्रथितानानभाननारिक्रियाणांदुस्तमलान्कलोषध स्यावैष्यारासक्याह ॥ यदिति ॥ तपनासुक्तियासुप्तुकमतिःकूटस्थालनिषिष्टमसि ॥ तथा चोक्तमगवता ॥ नैव
 किञ्चित्करामीनिपुक्तोपच्येतत्त्वचिदिति ॥ १२ ॥ इदपियोगानिष्टमभारवद्विपुक्तशकोनमपमसिकिमारासक्याह ॥ सतदति ॥ १३ ॥ सर्वेष्वप्येवनाज्यपुत्रोपाय सख
 मनसैवनाप्यनत्याह ॥ मनसीनि ॥ १४ ॥

१ अर्द्धाक्षिपरित्यपिपाद.

दायाभिनयमभिदुःखतापितमगणभ्याःकाण्डेणपगतानुभयकन्देनिपूर्वात्चिपि ॥ किरपमच्छदराह ॥ मुनेदस्यादिता ॥ ३० ॥ पुनरुंगरत्पुकिःशुचभात् ॥ ३१ ॥ अथद्वारोच्यनभ्यले
 च्चिन्तिशय ॥ ३२ ॥ अहकारमयमभिमानप्रचुरम् ॥ चिरसर्देव ॥ ३३ ॥ १४ ॥ अहलादरामुष्पनुभाश्रुत्यादिवाप्यत्यानुपतराजापधारिररास्थुलाहिरराधनालि ॥ ३५ ॥
 गुणप्रधानकभापानयचितकापलासिद्यणामवस्थानांभापादाधिचितस्यकृत्लादेतिहृत्पादेपावस्थानामसत्त्वमित्याह ॥ जापहिल्यादिता ॥ ३६ ॥ तिलोऽधस्पाःजआदि
 गुण्यनापान्तेनिधिपादिभन्त्यररायति ॥ पोरमिति ॥ स्वर्गतकपुनजन्माहेतुगुण्यपापोत्यादानीभाभाधिक्याच्च आपम्यजापवधस्यचित्तपोरमित्यापूसम् ॥ ३० ॥ गुण
 पश्चादुपगतोत्राणमिन्नमगममिद्वुतम् ॥ मुनेमर्दायनाणेनविद्दोन्मगइहागत ॥ ३० ॥ कृप्रयातोन्मगइतिप्रत्युवाचसतमुनि ॥ समश्री
 लावयसाधोमुनयोवनवासिन ॥ ३१ ॥ नास्माकमस्यहकाराभ्यवहारपुय क्षम ॥ सवाणाद्वियकभाणिकरातिहिसखमन ॥ ३२ ॥
 अहरारमयतन्मननप्रगलितचिरम् ॥ जाप्रत्सप्रसुपुमास्यादशावेधिनकाश्चन ॥ ३३ ॥ तुयंप्रवहितिप्रेहतत्रदस्मनविषये ॥ इतितस्य
 वच श्रुत्वाभुनिनायस्वराधव ॥ ३४ ॥ लुब्धकोयमविश्वायजगामाभिभर्तादिशम् ॥ अतावन्मिमहायाहोनास्तितुयंतरादशा ॥ ३५ ॥
 निर्विकल्पार्हचिचुर्द्यतदेवाकीर्नेतरत् ॥ जाप्रत्सप्रसुपुमास्त्यत्रयहिवेतस ॥ ३६ ॥ पारशांतचमूढच आत्मचित्तमिहास्थितम् ॥
 पारजाप्रन्मयचित्तशान्तस्वप्नमयस्थितम् ॥ ३७ ॥ मूढसुपुमभावस्यन्निभिर्हीनत्वतभवत् ॥ यद्यचित्तदंतत्रसत्वमेकस्थितसमम् ॥
 तंतवयोगेन सर्वेयबाल्यपादयतिहि ॥ ३८ ॥ समसकसकत्वविलासमुकतुर्येपदेतिपुनिरामयात्मा ॥ यत्रास्थिता साधुसदैवमुका प्रशा
 तंभेदाभुनयामहात ॥ ३९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० ति० पू० मृगव्याधियनामचतुर्विंशत्युत्तरशततम सर्ग ॥ १२५ ॥ ॥ ७३ ॥
 ॥ श्रावसिपुडवाच ॥ ॥ निद्वीतोव्यात्मशास्त्राणांसर्वांपद्मवृष्वहि ॥ नाविद्याकीर्हिनोभायाशांतंत्रक्षेदमकमम् ॥ १ ॥
 यम ॥ तादोषित्तैमन्यातिरायेनत्वास्तुखस्यसर्वेषांभवात्सर्वव्यापारोपरमेणसमाप्यभ्यासयत्नान्त्वाद्यदीत्यर्थ ॥ ३८ ॥ अतस्तमपिनादराच्चित्तसपापानुर्येवैविश्री
 तस्तिष्ठत्याह ॥ समसेन्द्रि ॥ स्यत्पम् ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीभागसिद्धम० तालयप्रकारोति० पू० षट्ठ्विरासुत्तरशततम सर्ग ॥ १२४ ॥ ॥ ७४ ॥ सर्वांपद्मवृष्वसिद्धिर्षादिना
 यमद्विपमा ॥ नुर्येनव्याधिधैर्ययोषोपायमुपरिरये ॥ १ ॥ अथिषयासहृद्वीवस्थावस्थाप्रयमपवस्यभायपापेभ्यस्त्यधिपदादिष्यपस्यवेतिसवस्यैतज्जातस्यापद्मवृष्वकआत्मान
 मधिष्यत्पवचानोभूतस्त्वर्हिनिहासपुराणारिश्रावणाणामसिद्धीतेनवस्तुमकारान स्वमकारात्स्यात्सवस्तुन स्वत सिद्धतयातस्मिद्धीयभाषाप्रसरारित्याह ॥ सिद्धीतवृत्ति ॥ शी
 तसर्वोपद्मवृष्वर्हितनित्यापराक्षप्रक्षरार्थनकम्पतइत्यकमपवगाहुमराक्यमित्यप ॥ तयाप्यभुति ॥ यतोबाजोनिबर्हि अभाप्यमनसासेहेति ॥ तयाप्यद्विषाश्चार्थेत्पुष्क
 म् ॥ यपरमपमप्रक्षिन्मर्षशाब्जोमतिषक्त्विदनुनिबर्त्कन्वाराति ॥ १ ॥

श्रुत्यादिसिद्धांतापरिज्ञानादेवस्वबुद्धिर्भवेनजगन्मूलान्वेषिणावादिनाब्रह्मशब्दाख्येसर्वरात्मयात्मकमायाशबलेब्रह्मणिबुद्धिदोषवैचित्र्यान्नानाविधाः कल्पना प्रवृत्ता इत्या
 ह ॥ शातदतिद्वान्भ्याम् ॥ २ ॥ निर्णायस्वस्वबुद्धानुसारेणसिद्धातभेदान्कल्पयित्वा ॥ ३ ॥ सर्वमायातदृश्यजातपरित्यज्य ॥ समनस्कसर्वद्वियव्यापारोपरमान्महामौनी ॥ पू
 णानिदचिदात्मनिनिर्वाणवात्सर्वात्मन्येवास्वेतिप्रेणान्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ पंचमादिभूमिकाजयाज्जामदवस्थोपिभुषुमइवस्थित ॥ ६ ॥ अवेदनासियद्वेष्यात्वाननुसंवानात् ॥ ७ ॥
 अवेदनादित्येतदेवस्यद्यति ॥ दृष्टेति ॥ ८ ॥ सवेदनीयाचितनीयम् ॥ असुरवद्भ्रम ॥ मध्यमतदुग्मयसाधनम् ॥ ९ ॥ विज्ञातःसर्वेषामुवनत्रयवस्तूनासारोयेन अतएवश्रीम
 तस्वतःसर्वतःप्रकाशेनशोभमानयद्द्रसायमनिरतिशयसुरवममृतचतन्मयः ॥ अतएवचआसमतस्तीनपुष्टमडलयस्त्यातदशोयःशशाक पूर्णचद्रस्तत्कल्पःपरंपरात्मानमभ्युपेत

शांतएवचिदाभासेस्वच्छुसमसमात्मनि ॥ समग्रशक्तिवशितेवहोतिकलिताभिधे ॥ २ ॥ निर्णयिकेचिच्छून्यत्वंकेचिद्विज्ञानमात्रताम् ॥
 केचिदीभ्वरूपत्वंविवर्दतेपरस्परम् ॥ ३ ॥ सर्वमेवपरित्यज्यमहामौनीभवानप ॥ निर्वाणवात्निर्मननःक्षीणचित्तःप्रशांतधीः ॥ ४ ॥
 आत्मन्येवास्वशांतात्सामूकांधवधिरापमः ॥ नित्यमंतर्मुखोभूत्वास्वात्मनांतःप्रपूर्णधीः ॥ ५ ॥ जाग्रत्येवसुषुप्तस्यःकुरुकर्मणिराधव ॥
 अंतःसर्वपरित्यागीबहिःकुरुयथागतम् ॥ ६ ॥ चित्तसत्तापरंदुःखंचित्तासत्तापरंसुखम् ॥ अतश्चित्तंचिदेकात्मानयक्षयमवेदनात् ॥ ७ ॥
 दृष्टारभ्यमरम्यंवास्थेयंपाषाणवत्समम् ॥ एतावतात्मयत्नेनजिताभवतिसंस्तुतिः ॥ ८ ॥ सवेदनीयंनसुखंनसुखंनचमध्यमम् ॥ एता
 वतात्मयत्नेनदुःखांतो नंतआप्यते ॥ ९ ॥ आपीनमंडलशशांकवदंतरेवश्रीमद्रसायनमयःसुखमेतितज्ज्ञः ॥ विज्ञातसर्वभुवनत्रयवस्तु
 सारःकुर्वन्नानामकुरुतेपरमभ्युपेतः ॥ १० ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०तुर्थस्थैर्याप्यायकथनंनमपंचविंशत्युत्तरशततमःसर्गः
 ॥ १२५ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सत्तानांयोगभूमीनामभ्यासःक्रियतेकथम् ॥ कीदृशानिचचिद्ज्ञानिभूमिकां
 प्रतियोगिनः ॥ १ ॥

स्तज्जोजीवन्मुक्तिश्चुवमेति ॥ कुर्वन्प्रिप्राख्योपनीतंब्यवहारंनकुरुते ॥ प्रतिविवचेष्टायाभिवनस्यकर्तृत्वंपश्यतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तास्यर्षप्रकाशे
 नि०पू०पंचविंशत्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १२५ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ उच्येतेयोगभूमीनामभ्यासकमलक्षणे ॥ अतरालेहेतुभोगास्तोजन्मातरेजय ॥ १ ॥ जाग्रत्येवसु
 पुमस्थःकुरुकर्मणिरायवेचित्तुर्धूमिकाहृदंरामप्रतिपंचमादिभूमिकास्थितिःसंपाद्येत्युक्तम् ॥ तत्सपादनकामोरामःस्वजितजेतव्यभूमिकाविभागज्ञानायतद्विज्ञानितदभ्या
 सक्रमचपच्छति ॥ सत्तानामिति ॥ भूमिकांप्रतिप्रतिभूमिकेयोगिनःकीदृशानिचिद्ज्ञानिभवति ॥ वीक्ष्यायाप्रतेःकर्मप्रवचनीयसज्ञायाद्विर्वचनस्याव्ययीभाबस्यबाआवश्यक
 त्वात्तदकरणादसम् ॥ १ ॥

पृथग्विकीर्णस्य सक्रमकयपिप्यन्वसिद्धसर्वधिकारिणंप्रवृत्तिसंशाब्दाधिकारिव्याहस्यदशयितुनीतिप्रज्यन्तयोर्लक्षणभेदाकिप्रतिजानीते ॥ पदन्तश्चेति ॥ पुमान्बेदमार्गस्य पृथ
 व ॥ १ ॥ तथातीरागादिर्वाधिपरीतबुद्ध्यन्वत्तस्यलक्षणमाह ॥ कियदिति ॥ तत्प्रवर्षिपययुत्पत्येनप्रसिद्धनिर्वाणक्रियन्नाम ॥ मभोगराणिणौबहुमतमित्यर्थ ॥ उच्चावचभो
 गण्यव्याप्यतिरूपमवश्य ॥ यथाहु ॥ अपिदंराधनेयुत्पयेगालत्वसर्वाळिति ननुनिर्धिपयभोक्षकश्चिद्विर्गीतमदिति ॥ इतिपुत्रमकारेणनिश्चिद्यकर्तव्यस्यनित्यनीमित्तिका
 म्यकमजातस्य कसरा ॥ १ ॥ नित्तलस्यपिप्यन्वित्तिहेतुषिककणपियुर्तद्वोर्लभ्यमाह ॥ षळति ॥ यथापादोणकोटिभि मषडपवर्नैर्बह्वानलकथनार्वाभिश्चात्यनषडल
 पुष्पापराणबद्धपारेविरुर्नाकुर्मर्ण्यदीवाणामन्वतरपितराणचलनादिपयुक्तभयमेतित्येवार्थप्रवेशापुनर्निर्गमाभ्यासस्येयात्तद्वहसस्येयानांमत्पुमस्त्वप्रवेशपुर्नान्निगमनलक्षणा
 नभ्यन्मानमत्कश्चिद्वपुमान्प्रिविकीजायतइत्यर्थ ॥ अथवाक्षीरापणषस्यमहोक्तुर्मदीषापयात्तनेकरा कठच्छिद्रेविवरयनिर्गोपिक्षीरापणवरसमेधात्वादयतीतमेवबहुमन्प्यना
 न्नाथाप्यतक्षीराप्यवसजानाति अतकस्यनेतुषळयो क्षीरापणार्थयार्मित्नावसेतेतदुभयावर्लक्षणच्छिद्रेपीषामप्रवेशेक्षीररसमात्साप्यक्षीररसस्यविवेकिनीपू
 त्याभरसत्ताआयतनद्वज्जीवोपिप्रतिपयरासनेवबहुमन्प्यमनोःनकजम्भानामनेभान्याहयात्सात्सात्प्रविकेकीतदासक्तोआयतइत्यर्थ ॥ अथवाअन्यतोत्याइना
 थ्यांवासिपुत्रवापि ॥ प्रवृत्तश्चनित्तश्चभवतिद्विवधुमान् ॥ स्वगापवर्गोन्मुखयो षण्डुलक्षणाभेतयो ॥ २ ॥ कियत्तन्नामनिर्वाणा
 वरमस्यतिरेषमे ॥ इतिपदव्यकताय सप्रवृत्तइतिस्मृत ॥ ३ ॥ चलानां वयुगान्छिद्रकृमश्रीवाप्रवेशवत् ॥ अनेकजम्भानामतेविवेकी
 जायतेपुमान् ॥ ४ ॥ असारायतससारव्यवस्थालभमेतया ॥ किंकमभिपयुर्पितौर्दनेतेवनीयते ॥ ५ ॥ क्रियातिशयनिर्मुक्तकिंस्था
 द्विश्रमणपरम् ॥ इतिनिश्चयवान्योत सनित्तद्वितिस्मृत ॥ ६ ॥

येषांभुर्दसमुद्रमधुनेकियमाण्यपामपाषाण्टापातरस्यकुम्भतस्यभगावत समस्तभूवनापाराहत्याइतद्विश्वमध्यमानचलणवयुगस्यच्छिद्रेकप्रथममन्यतमुत्पद्यतेइत्यात्यादने
 मपरीसार्थपदतापवाअनेकधामनप्रवेशेवद्विर्निगमनजम्भानामनेअतर्वाह्रिषांयधैषमप्यमन्यतमुत्पन्नमैवमवात्साप्यक्षीरायुनद्विकनीजायतेतद्वयमुमुसुरद्विप्रवृणोपायेन
 द्वादिपनननिर्दिप्यासन।भ्याभतभ्यप्रलासतसवधिवेकापपदस पुमाननेकजम्भाभ्यासवशात्तदनेअत्रेववद्विश्वमणवसेवासाक्षाद्विकेननिरतिशयानइमात्सावयतीत्यर्थ ॥ अ
 यथाषळयोरेषव्यपार्पुगस्ययुगस्यच्छिद्रमध्यवर्तितरविबरेकुर्मस्यपीषयासाधनभूतपापवरोसतियथापुरतोनिगमनेपश्चान्निवर्तनेनद्वैषच्छिद्रावस्थानेवानकापिविधिश्रांतिस्त
 यथाकनभ्रवसागरपरित्यज्यभ्रवर्तनरान्निविधिसोर्जीहस्यनकापिविधिश्रांति ॥ मयाहि ॥ प्राक्नेजम्भानिकारामरणादिदु लवपरराभाबिनिधात्त्यादिदु लवसतितर्मव्यवर्तनिया
 ननाइरुगभाषासवामदु लवमिदं ॥ इत्यदु लवयानामनेकेयाजम्भानामनेपुमान्भुक्तन्निवृत्तपुण्यपरिपाकाद्विवेकीजायते ॥ ४ ॥ कीदृशोविवेकोस्यजायतेतमाह ॥ असारोस्वा
 रिना ॥ विधिधाविच्छेत्प्रायश्चित्तिव्यवस्थयाअसारविध्यानिष्ठवर्षाना ॥ पयुर्पितौर्दनेतेवनीयते ॥ ५ ॥ कियामयुक्तैरानिशयेकस्यामिविकृतिसक्करीर्भर्मुक्तस्यमि
 त्यर्थ ॥ इतिविश्रायतद्वरपयवर्नोयनिर्निश्चयमाप ॥ ६ ॥

नस्यप्रथमभूमिकाप्राप्तिक्रममाह ॥ कथमित्यादिना ॥ ७ ॥ भावनानुभोगतस्ताधनचित्तानु ॥ विरागवैरस्यम् ॥ उदाररूपानुचितशुद्धानुकूलानुशीलसत्संगेभ्वरोपासनजन्या
 दिरुपासुः क्रियासुक्रमतेसज्जते ॥ तेनचान्वद्विचितशुद्धपुत्रचयेनतृणाक्षयान्मोदते ॥ ८ ॥ विचिकित्सतिजगुप्सते ॥ मर्माणिपरेषारहस्यदोषान्नोदाहरतिनभाषते ॥ ९ ॥ परेषा
 स्वस्यचमनसः अनुद्वेगकराणिमृदून्वस्थायासमहाफलानियमनियमादिकर्माणिसेवते ॥ भोगेचपापावश्यभावात्तनापेक्षते ॥ १० ॥ पेशलान्यनुद्वेगकराणि ॥ उचितानिस
 त्यप्रियहितादिरूपाणि ॥ ११ ॥ एवगुणविरिशिष्टपुरुषस्यसच्छास्त्रश्रवणाधिकारलक्षणायाप्रथमभूमिकायामवतारइत्याह ॥ तदेति ॥ सज्जानश्रातिदातिज्ञानविज्ञानसपन्ना
 न् ॥ १२ ॥ यत्कृतश्रित्तत्सेवानुकूलधनादिसाधनमानीयतत्सेवमानस्तन्मुखाञ्जानशास्त्राणिपुराणभोक्षधर्माध्यात्मसहितान्दीन्यवेक्षतेशृणोतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ भूमिकावा
 कथंविरागवानभूत्वासंसारोद्धितराम्यहम् ॥ एवंविचारणपरोयदाभवतिसन्मतिः ॥ १४ ॥ विरागमुपयात्यंतर्भावनास्वनुवासरम् ॥ कि
 यासूदाररूपानुक्रमतेमोदतेन्वहम् ॥ ८ ॥ ग्राम्यासुजडचेष्टासुसततंविचिकित्सति ॥ नोदाहरतिमर्माणिपुण्यकर्माणिसेवते ॥ ९ ॥ मनो
 नुद्वेगकाराणिमृदुकर्माणिसेवते ॥ पापाद्विभेतिमतंतनचभोगमपेक्षते ॥ १० ॥ स्नेहप्रणयगर्भाणिपेशलान्युचितानिच ॥ देशकालोपप
 न्नानिवचनान्यभिभाषते ॥ ११ ॥ तदासौप्रथमामेकांप्राप्तोभवतिभूमिकाम् ॥ मनसाकर्मणावाचासज्जानानुपसेवते ॥ १२ ॥ यतःकु
 तश्रिदानीयज्ञानशास्त्राण्यवेक्षते ॥ एवंविचारवान्यः स्यात्संसारोत्तारणंप्रति ॥ १३ ॥ सभूमिकावानित्युक्तः शेषः स्वार्थइतिस्मृतः ॥ वि
 चारनाधीमितरामागतोयोगभूमिकाम् ॥ १४ ॥ श्रुतिस्मृतिसदाचारधारणाध्यानकर्मणाम् ॥ मुख्ययाव्याख्ययाख्याताल्लुच्यतेश्रुतुपं
 दितान् ॥ १५ ॥ पदार्थप्रविभागज्ञः कार्याकार्यविनिर्णयम् ॥ जानात्यधिगतश्रव्योगुहंगहपतियथा ॥ १६ ॥

न्यथभूमिकाप्रतिद्वयुक्तः ॥ शेष उक्तसाधनचतुष्टयादिसर्पितहीनस्वध्यात्मप्रथासकोपिरागादिनाअनधिकारिजनप्रतारणेनार्जनादिनाउदरभरणशीलत्वात्कार्यवैच
 कइत्यर्थः ॥ सेयुशुभेच्छाख्याप्रथमभूमिका ॥ तस्यकर्मणद्विर्नयभूमिकाप्रवेशकर्ममाह ॥ विचारेति ॥ भूमिकामागत अधिकारप्राप्त्यावतीर्णः ॥ १४ ॥ सतत्रिकिकरोति
 तदाह ॥ श्रुतीति ॥ श्रुतीनासहतीनासदाचाराणाध्यानकर्मणासाध्यानेनसमाधिनासाधनैश्रयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारैः प्रतिपाद्येयस्ययोगशास्त्रस्यतस्यचमुख्य
 याश्रुतुगानानुष्ठानफलोपहितयाव्याख्यायाख्यानेनख्यातान् आत्मतत्वानुभवोपदेशकुरालत्वाच्छ्लेषान्पठितानुगुरुश्रयतेश्रवणमननादिविचारायशरणगच्छतीत्यर्थः ॥
 तथाचश्रुतिः ॥ तद्विज्ञानार्थसंगुरुमेवाभिगच्छेत्समिस्थानि श्रोत्रियद्रुत्सिद्धिर्भिति ॥ १५ ॥ स्वयंव्याकरणाद्यगामिज्ञित्वात्सदानातदर्शानाचवाच्यलक्ष्यादिरूपाणालक्षणदिप
 विभागज्ञः शिष्योऽगुरुमुखादाधिगतश्रव्यः सन्कार्यसाध्यकर्मकार्यस्तद्विलक्षणमकार्यसिद्धब्रह्मकाडार्थस्तयोर्विनिर्णयगृहपतिः स्वगृहकोष्ठविभागमिवस्पष्टजानाति ॥ १६ ॥

१ कर्मणामितिपठ्यावहुवचनयादितसस्येत्येतोपथः सर्वत्रापलब्धोपिविगगतत्वाद्द्विचाराणाय ॥ यदिनुधारणाध्यानकर्मण साध्यानेनसमाधिनासाधनैर्यमनियमासनप्राणा
 यामप्रत्याहारैः सहधारणाध्यानेकर्मणंप्रतिपाद्येयस्ययोगशास्त्रस्यतस्यचेतिपाठः कल्प्यतेतर्हि सर्वसंगतमितिभाति ॥ धारणाध्यानेकर्मणायस्येतिसमासः ॥ प्रतिपाद्यप्रतिपा
 दकभाषः सवधः षष्ठ्यर्थः ॥

अयं चासंगा पूर्वभूमिकयोरेवससंगाद्युपायैःसम्यग्भ्यसनीयइत्याह ॥ अनेनेति ॥ श्रवणमननात्मिकानामात्मसविदांप्रयोगेणआवर्त्तनेन ॥ तथाचभगवतोबादरायणस्यसूत्र
माहत्तिरसकदुपदेशादिति ॥ ३० ॥ आत्मवस्तुनिप्रमाणप्रमेयासभावनाद्वयनिरासेनस्फुटतद्ग्रन्थमेवात्मवस्त्विति विश्वासगोचरतामागतेसति ॥ ३१ ॥ सप्तम्यंतत्रयपूर्वांन्वयि
वस्तुनीत्यस्यविशेषणम् ॥ श्रेष्ठाससांगदर्शयति ॥ नाहमित्यादिना ॥ नाहंकर्त्ताकिन्वीश्वरएवकर्त्ता ॥ ममप्राकृतमिदानीकिंयमाणवाकर्मानास्तीत्यादिनिरासतस्यतियोभ्यादि
विकल्पशब्दाथवेदानामपिदूरतरेकत्वायन्मौनमासनमितिपरेणात्वयः ॥ ३२ ॥ मौनवाङ्मनश्चक्षुरादिचेष्टाशून्यनिदिध्यासनपरिपाकफलनिर्विकल्पसमाधिनायत्आसनमव
स्थानम् ॥ ३३ ॥ यद्वल्लैकरस्यविलीनचित्तदत्त्यात्मकमासितमतर्वासादिसर्ववस्त्वालवनशून्यमित्यर्थः ॥ चेतेनेचिदाभासे ॥ सर्वाविषयसप्तम्यः ॥ ३४ ॥ यतआसितभास

अनेनक्रमयोगेनसंयोगेनमहात्मनाम् ॥ वियोगेनासतामंतःप्रयोगेणाल्मसंविदाम् ॥ ३० ॥ पौरुषेणप्रयत्नेनसंतताभ्यासयोगतः ॥ क
रामलकवद्वस्तुन्यागतेस्फुटताहृदम् ॥ ३१ ॥ संसारांबुनिधेःपारेसारेपरमकारणे ॥ नाहंकर्त्तेश्वरःकर्त्ताकर्मवाप्राकृतंमम ॥ ३२ ॥ कृत्वा
दूरतरेननमितिशब्दार्थभावनम् ॥ यन्मौनमासनंशांतंतच्छ्रेष्ठासंगउच्यते ॥ ३३ ॥ यन्नांतर्बहिर्नाथोर्ध्वनाशास्तुनांवरं ॥ नपदार्थ
नापदार्थनजडेनचचेतने ॥ ३४ ॥ आसितंभासनंशांतमभासनंभसासमम् ॥ अनाद्यंतमजंकांतंतच्छ्रेष्ठासंगउच्यते ॥ ३५ ॥ संतोषा
मोदमधुरःसकार्यामलपह्लवः ॥ चित्तनालाप्रसंलीनोविप्रकंटकसंकटः ॥ ३६ ॥ विवेकपद्मोहृदोताविचारकविकासितः ॥ फलंफ
ल्यसंसंगादतीयांभूमिकाभिमाम् ॥ ३७ ॥ समवायादिशुद्धानांसंचयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ काकतालीययोगेनप्रथमोदितिभूमिका
॥ ३८ ॥ भूमिःप्रोदितमात्रातैरहतांकुरिकेवसा ॥ विवेकेनांबुसेकेनरक्ष्यापाल्याप्रयत्नतः ॥ ३९ ॥

नंस्वप्रकाशचिद्रूपम् ॥ अभासप्रकाशाकारशून्यम् ॥ ३५ ॥ सचायंसमाधिःसदाचारोपबृंहितविवेकस्यफलमितिबक्तुंविवेकपद्मत्वेनरूपयति ॥ संतोषेति ॥ सत्कार्याणिनि
ष्कामकर्माणिउपासनगुरुश्रुषाश्रवणादीन्धेवपह्लवायस्य ॥ चित्तलक्षणनाकापेसलीनैरागादिवासनाप्रभैर्बहुतरविप्रकटकैःसंकटोनिबिहितः ॥ ३६ ॥ सोयमसंसंगएवतृ
तीयाभूमिकेत्याह ॥ फलमिति ॥ ३७ ॥ प्रथमभूमिकैवानेकजन्मसचित्तसुकृतपरिपाकैरहिकपुण्यसंचयैश्रद्देवादिकुरिताचेत्सैवससंगमादिनामहतायत्नेनरक्षणीयासाचेद्भक्षि
ताअनायासेनैवद्वितीयादिभूमिकाःसेत्स्यंतीतितत्रैवयत्नाधिक्यमुपदिशति ॥ समवायादिति ॥ विशुद्धानांतत्त्वविदांसमवायाद्यादानमानभजनाद्युपायैर्मैलनात् ॥ ३८ ॥ समवेतै
सैःकिकार्यतदाह ॥ भूमिरिति ॥ यतसैर्विशुद्धैःसाशुभेच्छालक्षणाभूमिरीषच्छुभप्रदत्त्युन्मुरवतयाप्रोदिताभेधैरकुरिताभूमिरिवप्रतिदिनविवेकोपदेशलक्षणेनंबुसेकेनयथाश्र
यनाश्रमलानाभवतितथारक्ष्यावर्धनीयादुष्प्रदत्यादिविघ्ननिवारणयत्नेनपालनीयाचेत्यर्थः ॥ ३९ ॥

एषा शुभक्यासाधनश्चतुष्टयमभ्येदेराण्यलक्षणैर्नरात्प्राद्विदक्षणेन धर्मात्तैर्नरात्तत्राप्यममभुक्तिरौष्ठसति नवधारा विचारेणोदयमभिर्वाह्येन येत् ॥ ४० ॥ एकैरौष्ठिभिर्धर्मात्तैर्नरात्तस
 रभूमिभ्यस्त्वयमवसाधपिप्यतीत्याह ॥ एषति ॥ ४१ ॥ सोपायवर्णितां तृतीयभूमिकोसकलाभुपसहृति ॥ श्रेयति ॥ ४२ ॥ मसगाहनराले मुद्बुदययाराम पुच्छति ॥ मू
 रस्यति ॥ आभिजात्याधिधिकारि विशेषणहीनस्याभ्यात्मकया विभुत्वस्य कामभोगार्थे मप्रवृत्तस्याप्यमस्य बोपायान्तेण भासोक्तिबान्तर्धति मयमय ध्यार्थ ॥ ४३ ॥ आद्यभू
 मिनः प्रथमपराक्षणात्तया भावरेकद्विभ्यारिखड्गशायाधृतस्य कर्कशगतिरिति द्वितीयस्य ॥ ४४ ॥ आद्यमभस्योत्तरमाह ॥ मूढस्येत्याहिसार्धद्वयेन ॥ काकनालीययोग
 येनां शोभन्मत्यपाविचारेणोदयं येत् ॥ तमेवानुदिनयत्नान्दधीवल्डर्वाकुरम् ॥ ४५ ॥ एषा हि परिमृष्टांतरन्यासां प्रसवैकभु ॥ द्विती
 यां भूमिका यत्नात्तृतीयां प्राप्नुयान्त ॥ ४६ ॥ श्रेष्ठाससगताद्व्येपावतीया भूमिका त्रिभिः भवति प्रोक्षितारोपसकल्यकलन पुमान् ॥ ४७ ॥
 श्रिराम उवाच ॥ ॥ मूढस्यासत्कुलात्स्य प्रवृत्तस्यावमस्य च ॥ अत्रामयोगिसगस्य कथमुत्तरण भवेत् ॥ ४८ ॥ एकामथ द्वितीयां वा
 त्तीयां चंतराचवा ॥ आरुढस्य मृतस्याय कर्कशश्री भगवन् गति ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ मूढस्याकृद्दापस्य तावत्स्य तिरातता ॥ या
 वज्जन्मांतरशतं काकतालीययोगत ॥ ५० ॥ अथवासाधुसंगत्यावैराग्यनाभ्युदेति हि ॥ वैराग्यभ्युदितं जतोरवश्यं भूमिकोदय ॥ ५१ ॥
 ततो नभ्यतिससारइति शास्त्राय सप्रह ॥ योगभूमिकयोक्तांतर्जावितस्य शररिण ॥ ५२ ॥ भूमिकां शानुसारं णस्थियते पूर्वदुष्कृतम् ॥
 तत सुरविमाने प्लोफपात्रपुरे पुत्र ॥ ५३ ॥ मेरुपवनकुजे पुरमते रमणीसख ॥ तत सुकृतसमा र्दुष्कृतचपुराकृत ॥ ५४ ॥ भागजात्सेप
 रिक्षणजायतय गिनो भुवि ॥ शुचिनां श्रीमतां गेहे गुणैर्गुणवतीसताम् ॥ ५५ ॥ जनिव्यायोगमेवैते सेवते योगवासिता ॥ तत्र प्राणभाव
 नाभ्यस्तयां गभूमि क्रमवुधा ॥ स्मृत्वापरिपतंतु चैरुत्तरभूमिका क्रमम् ॥ ५६ ॥

न स्ववधारत एषा साधुसंगत्याधैराग्यपाषाणान्भ्युदेतीति रेणाभ्यय ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ द्वितीयस्योत्तरमाह ॥ योगभूमिकोदयत्तद्दिना ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ बुद्धकृतस्यानुसारेण रम
 तदस्य साधुस्ये ॥ बुद्धनवधितिनाक्ताननुधार ॥ न हितस्य नरकादिभोगोस्ति न हितकन्याणक्त्कश्चिद्गुणैर्नितानागच्छन्तीति भागवद्वचनात् ॥ आनुपगिकबु त्वभोगाभिप्रायथा ॥ स्व
 धिणाभिप्रायधारिपानसा र्दु त्वसहस्रसत्याम् ॥ ४९ ॥ भोगकाले भुज्यमाने सुकृतसमा र्दुष्कृतेश्चपरिक्षीणोसतीत्यभ्यय ॥ यागिन इति आत्माख्यायावबुधवचनम् ॥ ५० ॥ यो
 गमवति ॥ एषाभ्यासतर्नैर्नैर्द्वयेनेषवरोपि सद्भिः भागवद्वचनात् ॥ तदेवाह ॥ योगवासिता इति ॥ परिपततयारोहति ॥ ५१ ॥

१ इत आरभ्य सपद्मस्य तसार्धच्छेदकद्वयस्थानं पुस्तकान्तरं अन्यथा उच्यते लभ्यत सधुमूढस्यारुढशपस्य तत्तत्संज्ञितं रातना ॥ यावज्जन्मांतरं तैर्नो विद्यापयमापन् ॥
 २ ॥ अथवासाधुसंगत्याकाकनालीययोगत ॥ सधारस्य पराधर्माद्देहाभ्युत्तारभ्युदेति हि ॥ १ ॥ धैराग्येऽप्युदेति जनो ररय भूमिकोदय इति ॥ अन्ययोर्नभ्ये मूलच्छे
 दिते तपाठपदार्थकां तु गुणदिति भाति ॥

पश्वयोरुत्तरमुक्त्वाप्रकृतमनुसरति ॥ भूमिकाचितयमित्यादिना ॥ आद्यभूमिकात्रयेज्जापच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तमाह ॥ यथावदिति ॥ भेददर्शनगुणेनप्रसिद्धजापस्यादित्य
 प्रश्वयोरुत्तरमुक्त्वाप्रकृतमनुसरति ॥ भूमिकाचितयमित्यादिना ॥ आद्यभूमिकात्रयेज्जापच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तमाह ॥ यथावदिति ॥ भेददर्शनगुणेनप्रसिद्धजापस्यादित्य
 र्थः ॥ ५२ ॥ निमित्तातरमप्याह ॥ उदेतीति ॥ आर्यातापूज्यताप्रयोजकसद्गुणोत्कर्षः ॥ यादृश्वेति ॥ यथाचारतिश्रेष्ठइतिन्यायादित्यर्थः ॥ ५३ ॥ तामेवार्थतामनार्थजन
 व्यावृत्ताप्रथमलक्षयति ॥ कर्त्तव्यमिति ॥ कामंपर्याप्तम् ॥ सर्वमित्यनैमित्तिककर्मस्यर्थः ॥ ५४ ॥ यथाचारद्वद्धाचारानुसारि तत्रापियथाशास्त्रम् ॥ तत्रापियथाचित्तस्व
 चित्तयत्कत्वाप्रसीदतिनपश्चात्तप्यतेतादृशमेव ॥ व्यवहारलौकिकमपि ॥ ५५ ॥ तदेवायंत्वप्रथमभूमिकायाशुभेच्छायाभकुरितम् ॥ द्वितीयभूमिकायाश्रवणादिप्रवृत्त्यावि
 कासितम् ॥ तृतीयभूमिकायाचित्तैकाप्यफलेनफलितमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ तत्रातरालेमृत्तानानिष्कामकर्मानुष्ठानक्षीणयापानाकर्षणापिबुलोकवियथादेवलोकइत्यादिश्रुतिप्र
 सिद्धेदेवलोकादिभोगोपिशुभसकस्याहितसद्भासनानासंश्रुतत्वान्नकाम्यकर्मानुष्ठानामिवरागादिदुर्वसिनासभरणेनाप्यपातहेतुरित्याशयेनाह ॥ आर्यातायामिति ॥ ५७ ॥ आ

भूमिकाचितयंवेतद्भामजाप्रदितिस्मृतम् ॥ यथावद्देदुबुद्धोदंतज्जाप्रदितिदृश्यते ॥ ५२ ॥ उदेतियोगपुक्तानामत्रकेवलमार्थता ॥ यां
 दृष्टामूढबुद्धीनामभयुदेतिमुमुक्षुता ॥ ५३ ॥ कर्त्तव्यमाचरन्काममकर्त्तव्यमनाचरन् ॥ तिष्ठतिप्राकृताचरोपःस्र आर्यइतिस्मृतः ॥ ५४ ॥
 यथाचारंयथाशास्त्रंयथाचित्तंयथास्थितम् ॥ व्यवहारमुपादत्तेयःस आर्यइतिस्मृतः ॥ ५५ ॥ प्रथमायामंकरितंद्वितीयायांविकसित
 म् ॥ फलीभूतंतृतीयायामार्थवंयोगिनोभवेत् ॥ ५६ ॥ आर्यातायांसृतोयोगिशुभसंकल्पसंभृतान् ॥ भोगान्भुक्त्वाचिरंकालंयोगवा
 क्षायतेपुनः ॥ ५७ ॥ भूमिकाचितयाभ्यासादज्ञानेक्षयमागते ॥ सम्यग्ज्ञानोदयेचित्तपूर्णचंद्रोदयोपमे ॥ ५८ ॥ निर्दिभागमनाद्यंतयो
 गिनोपुक्तचेतसः ॥ समंसर्वप्रपश्यन्तिचतुर्थीभूमिकामिताः ॥ ५९ ॥ अद्वैतस्यैवमायातद्वैतेप्रशममागते ॥ पश्यन्तिस्वप्नबह्वाकांश्रतुर्थी
 भूमिकामिताः ॥ ६० ॥ भूमिकाचितयंजापच्चतुर्थीस्वप्नउच्यते ॥ विच्छिन्नशरदश्राविलयंपविलीयते ॥ ६१ ॥

ज्ञानेज्ञानविरोधैर्द्वैतवासनाजालेअसभावनाविपरीतभावनादोषेचक्षयमागतेसतिनिष्प्रत्यहान्महावाक्यादपरोक्षारवडाकारज्ञानोदनेसतिमूलाज्ञानक्षयाद्योगिनश्रुतुर्थीभूमि
 कामितागता सतःसर्वजगत्सममानदेकरसपरश्वतीतिपरैणान्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ व्यावहारिकमत्तयाजगद्ज्ञानसाभ्याज्जाप्यत् ॥ प्रातिभासिकसत्तयातद्ज्ञानसाभ्यास्वमउच्य
 ते ॥ पचम्याभूमिकायासुषुमिपदमदृत्तिनिमित्ततसाभ्यदर्शयति ॥ विच्छिन्नेति ॥ सुषुप्तिकालेसकलेविलीनेतमोभिभूत सुखरूपमेतीतिश्रुतौसुषुप्तौसर्वविलयप्रसिद्धेरापि
 प्रातिभासिकचिपुटीपरिशेषस्यापिविलयेनतसाभ्यादितिभावः ॥ विच्छिन्नस्यशरदश्रवदस्यकेवलकाकारामात्रपरिशेषलक्षणंविलयमिवशुद्धचिन्मात्रपरिशेषलक्षणस्वभाव
 पविलीयतेप्रविलयेनप्रामोतीत्यर्थः ॥ लीडर्थफलव्यापाराशयोर्मध्येफलंशस्वविलयशब्देननिष्कप्यानुवादात्तस्यचव्यापाराशप्रतिकर्मत्वान्मदुपचतीतिक्रियाविशेषणोप्य
 वाचापिद्वितीया ॥ अवशिष्टव्यापाराशमात्रपविलीयतइतिदिदत्तप्रकृत्योच्यतेउदेषापिनपीत्यत्रेव ॥ ६१ ॥

सतां विस्तारश्च ॥ सुप्तमिन्द्रिणीजनामयस्सालाम् ॥ ६१ ॥ उदितआधिभूतस्वरुप ॥ ६२ ॥ सुप्तस्थानपुकीभूत-प्रधानपन्नपूर्वमिभ्युत्पन्नप्रधानपन्नतासांन्यादात्
 स्यात्पुण्यवराधेत्सारायेनाह ॥ सुप्तमि ॥ आनन्दमयासानन्दमृत्तिमिभ्युत्पन्नसिद्धातर्मुत्सत्पानसात्प्रानसाभ्यावापितन्नामतेत्यारायेनाह ॥ अतमुत्पन्नयति ॥ ६३ ॥ विधासन
 अत्यराल्पित्यन्तराभ्युत्पन्नवर्षत सत्तित्यर्थ ॥ ६४ ॥ उक्तसुप्तमयेत्यनुयाभिधानाम् ॥ तदुत्पन्नात्प्राह ॥ यथेत्यादिना ॥ ६५ ॥ हेतुवदैक्यस्यापिसत्प्रांतरव्यावृत्तकस
 त्यासात्तदुत्पन्नार्थत ॥ तथात्यन्तिकस्वरुपपरिप्लवत्सर्वैर्भूतमाह ॥ निर्धयिदिति ॥ मिथोत्पद्यपयपिच्छिप्योसर्वसंशयादमिभूतेरितिभाव ॥ ६६ ॥ अनिर्वाण प्रारब्ध
 रारागादिशानुक्त ॥ यथाधिपरीय-अनुपसृष्टिणापिन्ज्वलनीनीनिर्वाणःअहजगत्सभावेनतद्विभ्युत्प ॥ ६७ ॥ अनाहतानदस्वभावेनत्वतर्वाहिश्रुण ॥ तस्यादि
 मतावशेषावास्तेपचर्माभूमिकागत ॥ पंचमर्माभूमिकामेत्यसुप्तमपदनामिकाम् ॥ ६८ ॥ शांताशेषविशेषांशस्तिष्ठत्यद्वैतमात्रके ॥ ग
 लितद्वैतनिभासमुदितोत्त प्रयुद्धवान् ॥ ६९ ॥ सुप्तमयनृवास्तेपचर्माभूमिकामित ॥ अतर्मुत्पन्नयानिपुन्यहृदित्तिपरोपिस्त् ॥ ६९ ॥
 परिशातयानित्यनिद्रालुदिवलस्यते ॥ कुवन्नाभ्यासमेतस्याभूमिकायाविवत्सन ॥ ६९ ॥ पृथितुयाभिधामन्यां क्रमात्क्रमतिभूमि
 याम् ॥ यन्नानामन्नसद्रूपानाहनाप्यनदहृति ॥ ६९ ॥ केवलक्ष्णमननमासद्वैतैक्यनिर्गत ॥ निर्धयि-शांतसद्वैतजीवन्मुक्तोविभाव
 न ॥ ७० ॥ अनिर्वाणोपिनिर्वाणश्चिन्वटीपइवस्थित ॥ अतःशून्योयदिशून्यशून्य कुमइवाचरे ॥ ६९ ॥ अत पूर्णावहि पूण-पूर्णकुम
 इवाणव ॥ किंचिदंश्वपसपन्नस्त्वयवैपनाकेचन ॥ ६९ ॥ पठ्याभूम्यामसौस्थित्वासमर्माभूमिमाशुयात् ॥ विदेहमुक्ततातुत्सामर्मायो
 गभूमिका ॥ ७० ॥ अगम्यावचमांशांतासाम्भिमाभवभूमिपु ॥ कश्चित्साशिवमित्युक्ताशिवद्वैतस्युदाहृता ॥ ७१ ॥ कैश्चित्कृतिपुमा
 वविवेकइतिभावितता ॥ अन्यैरप्यन्ययानानामेदंराम्भवि कल्पिते ॥ ७२ ॥ नित्यमव्यपदंस्यापिकयश्चिदुपदिश्यते ॥ सतैताभूमिका प्रो
 क्तानमयातवरपुद्दह ॥ ७३ ॥

नीपठयस्वसाराश्यायोकराव्यमसिद्धनेनकाचिरुर्ध्वणपरमाश्रयकरेणसपन्न ॥ वास्तवद्वेषानित्यसिद्धत्वान्निर्कचनसपन्न ॥ ६९ ॥ समर्माभूमिकापरिप्रीडावैसैषधु
 कनेनिसमर्मासाधयोर्दीर्घाधिपय-स्यान्वर्त्तयतामितिप्रारुक्तस्य ॥ ७० ॥ इवसाभ्याम्यायोगिमानसानुभवकाम्येत्यर्थ ॥ नचजीवत समर्माभूमिकेक्षणतालीनियोगिमानसा
 नुभयपन्मयापिररूपानास्तीतिच्यमित्यर्थ ॥ सासामाभयभूमिच्यितिरस्याभावभूमिभयपन्नतासात्वोक्तवितोभापत्ते ॥ आसामभ्यामयोगेनेत्युत्तरत्राभ्यासनीयत्वोक्तवितो
 भाष्य ॥ शिवमिन्द्रिणीकृत्का ॥ शिवमैन्द्रियरुर्ध्वमभ्यासद्विमुत्पन्नुरोधादितिभाव ॥ ब्रह्मेतिवैश्वानिभि ॥ ७१ ॥ एकमित्युसार्थव-आधिबिकतावस्थितिस्तस्याविकेकद्वैतसत्त्वयो
 निभि ॥ अन्यैर्नामिसिद्धात्ततमदेभ्यरुदाहैरादिभि-स्त्वगोष्ठासुरेयोसदेभ्यरोजुपद्मरविज्ञानमनुपद्मरहस्यमित्यादिसत्त्वबुद्धानुसारिबिकल्पिनिर्नाभेदरेभ्यथाभ्यासाभाजिते
 त्यर्थ ॥ ७२ ॥ परिषदसाभयमर्मादिकपुत्रपरिप्यतेतथाह ॥ नित्यमिति ॥ कर्षात्तद्विज्ञानस्यान्तर-ज्ञानाभ्युत्पाद्यैरित्यर्थ ॥ ७३ ॥

परवैराग्यदाक्ष्येसत्येवभूमिकासुप्रवेशो भवति नान्यथेति मत्त करिण्याख्यायिकाच्छलेन वर्णयितुं भारभते ॥ अस्तित्यादिना ॥ ७४ ॥ विप्रहृष्यपासदासमरोयुक्तामहद्भांशना
 न्याशसनशसः प्रख्यातिस्तद्वती ॥ अस्तुसाकिनतस्तत्राह ॥ साचेदिति ॥ ७५ ॥ तथैनाभूमिका निरुद्धा अतस्तद्वधविनानैकापिभूमिका जेतुं शक्येत्यर्थः ॥ ७६ ॥ सायावन्वविजिता
 तावत्तदाक्रान्तासुद्भ्रसासारिकसपट्टपास्वपिसमरभूमिषुप्रवेष्टुमपिकोनामसुजट समर्थोद्धेत्यर्थः ॥ प्रश्नः स्पष्टः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ कचैपारमते इत्यस्योत्तरमाह ॥ शरीरकानेने इति ॥
 विविधैर्न्यधावनशोकमोहाद्युद्धासकरणशीला ॥ मत्तानीन्द्रियाण्येवोपा कोपनाः कलभा शावकायस्थाः ॥ रसनाकलभाषिणिमधुरबृहितसाधनयस्था ॥ ७९ ॥ प्रख्यातौदतौ
 दर्शयति ॥ कर्भेति ॥ कर्भशुभाशुभरूपम् ॥ मदमत्तेत्यत्रोक्तमदर्शयति ॥ मदइति ॥ एवमप्येपियोज्यम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ नागीकरिणी ॥ जीवसचयान्प्राणिनिकायान् ॥ ८२ ॥ आशा
 आसामभ्यासयोगेन नदुःखमनुभूयते ॥ अस्त्यत्तमदोन्मत्ताहृदमंथरचारिणी ॥ ७४ ॥ करिणीविग्रहव्यग्रामहादशनशांसीनी ॥ सा
 चेन्निरुद्धतेन नमनंतानर्थकारिणी ॥ ७५ ॥ तदेतासुसमग्रासुभूमिकासुनरोजयी ॥ करिणीमदमत्तासायावन्वविजितौजसा ॥ ७६ ॥
 कोनामसुभटस्तावत्संपत्समरभूमिषु ॥ ७७ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कासौप्रमत्ताकरिणीकाश्चतारणभूमयः ॥ ७७ ॥ कथंनिहन्यतेचैपा
 कचैपारमतेचिरम् ॥ ७८ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रामेच्छानामकरिणीइदंमेस्वितिरूपिणी ॥ ७८ ॥ शरीरकानेनेमत्ताविधिोद्भासका
 रिणी ॥ मत्तेंद्रियोप्रकलभारसनाकलभाषिणी ॥ ७९ ॥ मनोगहनसंलीनाकर्मदंतदयान्विता ॥ मदोस्यावास्नाव्यूहः सर्वतः प्रसरदपुः
 ॥ ८० ॥ संसारदृष्टयोरामतस्याः समरभूमयः ॥ भूयोयत्रानुभवतिनरोजयपरजयौ ॥ ८१ ॥ इच्छानागीनिहंत्येषाकृपणान्जीवसंच
 यान् ॥ वासनेहामनश्चित्तसंकल्योभावनंस्पृहा ॥ ८२ ॥ इत्यादिनिवहोनाक्षामस्यास्त्वाशयकोशगः ॥ धैर्यनाक्षावराखेणप्रस्ततामवहे
 लया ॥ ८३ ॥ नागीसर्वात्मिकामेतामिच्छां सर्वात्मनाजयेत् ॥ यावदस्त्विदमिदमेवमियमंतर्विजुंभते ॥ ८४ ॥ तावदुप्राकृसंसारमहावि
 षविषूचिका ॥ एतावानेवसंसारइदमस्त्वितियन्मनः ॥ ८५ ॥ अस्यतूपशमोमोक्षइत्येवंज्ञानसंग्रहः ॥ प्रसादकारिणीस्वच्छानिरिच्छेवि
 मलाकृतौ ॥ ८६ ॥ तैर्लविदुरिविदर्शविश्राम्यत्युपदेशवाक् ॥ असंवेदनमात्रेण नोदतीच्छाभवांकुरः ॥ ८७ ॥

यकोशगश्चित्तकोशगतोदत्तित्वैचित्र्यप्रयुक्तइतियावत् ॥ कथंनिहन्यतेचैपेतिप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ धैर्येति ॥ ८३ ॥ सर्वात्मिकाब्रह्मलोकांतसर्वभोग्यगोचराम् ॥ सर्वात्मनासर्वथा
 सर्वमहभवेतिभावितेनात्मनावा ॥ नहिनित्यलब्धात्मरूपतयाभावितेतुष्णाभवतिक्विविमिस्यलब्धतयादृष्टइत्याह ॥ यावदिति ॥ ८४ ॥ ससारमहाविषविषूचिकारूपातृष्णाता
 वदेवविजुंभतइत्यनुकथ्यते ॥ ८५ ॥ तृणैवसंसारस्तःक्षयएवमोक्षभूमिकोदयहेतुत्वान्मोक्षकथवैराग्यस्यभूमिकोदयहेतुताददर्शयति ॥ प्रसादेति ॥ ८६ ॥ रागादिपुरुषापराध
 मलिनेचित्तेश्रुत्याचार्याद्युपदेशवाक्प्रकाशप्रजलविदुरिवनसश्चिह्नयति ॥ वैराग्यादिसाधनसपन्नेतुआदर्शतलविदुरिवसंश्लिष्टासतीअविद्यामलमार्जनेनप्रसादोब्रह्माकारप्रथना
 नुकूलस्वच्छतात्कारिणीपर्यवस्यतीत्यर्थः ॥ रागादेनदुपेउदितस्यच्छेदनेचोपायमाह ॥ असंवेदनेति ॥ इच्छारूपोभावकुरः सवेदनविषयस्मरणतत्परित्यागमात्रेणनोदति ॥ ८७ ॥

भनागभुतिताप्यहरनशाबरीरच्छतप्या ॥ ८८ ॥ विच्छुतिभ्याम् ॥ दीनतीभोगकापण्यम् ॥ असवेदनस्वरूपभुत्यारयति ॥ स्वसवेदनेति ॥ सुदुःखसवेदेनस्वसवेदनतदनुकु
 सतिरापयन् यत्याहारयन् भक्षितस्यतस्तूर्णानिभ्यापारतयाभासनम् ॥ ८९ ॥ तथाभ्यासकालेसावधानतारूपपरिपाककालेत्वधधाननिनिर्मुक्तमुपनिमरणस्ययोरिव
 स्तरुषस्ययत्नद्वयारायेनाह ॥ अथधानति ॥ तामनयकारिणीमिच्छामर्त्सापत्याहारलक्षणोदबहिरोनाकप्यनिपच्छनक्षत्रीतिस्वर्षाप्रानुभत्युक्ति ॥ ९० ॥ ननुमाकुर्यना
 त्यागारभुक्तिरिदृशस्तयाकमिदानीमिच्छात्यागारिदिकथमुच्यतेतथाह ॥ इदमेत्स्ति ॥ सर्वेगवित्तपावनविषयानुसंधानलक्षणकल्पनाफलान्नस्येयमिति कल्पनमाहुर्
 स्य ॥ भावनस्यरणम् ॥ ९१ ॥ सकल्पएवसर्वानप्यमूलमिदमिदमनाकीर्णामप्ययमेवधाभिप्रायइत्यारायेनाह ॥ स्मरणमिति ॥ कथयतिइत्येतिसकल्पयद्वयोरप्यायनात्तथाह ॥
 तयति ॥ ९२ ॥ सन्नभ्यभननुभूतमपिभाष्यतइतिविशेषारथयायत्वभिर्भूमिकाठरुमुभिर्देयत्वेनकामिद्विरोधइत्यभेदोभाषितइत्यारायेनाह ॥ अनुभूतामिति ॥ ९३ ॥ इरा
 मनागभ्युदितैवेच्छाहृत्तव्यानयकारिणी ॥ असवेदनश्लेष्णविविपस्येवाकुरावली ॥ ८८ ॥ इच्छाविच्छुरितोजावोविजहातिनदीनताम् ॥
 स्वसवेदनयन्नस्तुष्णीमेवातरासनम् ॥ ८९ ॥ अवधानविनिर्मुक्तमुभंशवशतयथा ॥ तीप्रत्याहारयद्विशोनेच्छामत्सीनियच्छत ॥ ९० ॥
 इदमेत्स्वितिसवगमाहु कल्पनमुत्तमा ॥ अयंस्याभावनयत्तकल्पनात्यागाउच्यते ॥ ९१ ॥ स्मरणविद्विसकल्पशिवमस्मरणविदु ॥
 तननागनुभूतधनानुभूतचमाव्यते ॥ ९२ ॥ अनुभूतानानुभूतांस्मूर्तिविस्मृत्यकापुवत् ॥ सर्वमेवाशुविस्मृत्यगुर्वस्तिपुमक्षामति ॥ ९३ ॥
 ऊर्ध्वयाहुर्वैराभ्यपनचकश्चिच्छृणोतिवत् ॥ असकल्पपरश्रेयसकिमतन्माव्यते ॥ ९४ ॥ किलतूष्णींस्वितेनवतत्यद्वाप्यतेपरम् ॥
 परमयन्नसाधान्यमपिरामलगायते ॥ ९५ ॥ गन्धदरीकनिपुस्ययथापांथस्यपादयो ॥ स्पदोविगतसकल्पस्तथास्पटस्सकर्मसु ॥ ९६ ॥
 यदुनात्रकिमुक्तेनसक्षेपादिदमुच्यते ॥ सकल्पनपरोधक्षदभावोविमुक्ता ॥ ९७ ॥

भीपरमकार्त्तिकावसिष्ठ सवकानानाधपयसकल्पत्यागविनामोक्षोनिस्वयीतिरस्यागएवाशयकार्यइति सप्रपञ्चासिधोपदेशाहस्यमाकोरोमपिदृढाकरिष्यन्थाह ॥ ऊर्ध्वंवा
 हुति ॥ विदोमिदं सत्यरणुनयुनराकोशाभि ॥ दुर्भक्तयमाजमप्याकोरोमपिदरेवसुमप्रपञ्चकश्चिद्विचिजनोनपृणोति ॥ भृणवत्सपिचम्रक्षणकलादशानाहुक्ति ॥ अ
 सत्तरेकिपदंनभाष्यतनविषययहनकल्यातापयद्वसितः कियतेनद्विभद्वमभ्यमाधिकारिणासन्व्यह्याननमत्तरेणार्थसिद्धिरित्यथ ॥ ९४ ॥ तूर्णसर्वव्यापारोपरभेणस्थितेनैवपुसा
 तलादशयपरयनाप्योकिठतिर्भूतमसिद्धी ॥ तथाचमुनि ॥ यदापचावनिष्ठोक्ताभानिमनसाह ॥ बुद्धिभ्यनविच्येदतिनामाहु परमार्गतिमिति ॥ परमैरुपयगर्भितमपिसाधा
 न्यसुखपप्रभुधानरदृणवभुच्छनामापयतदत्यथ ॥ ९५ ॥ ननुसर्वथासकल्पत्यागोद्वेस्यदायसिद्धेभ्यद्वारलोपेकयज्जाबलतथाह ॥ गन्धेति ॥ यथागतव्येत्स्यद्वादिदेशार्थ
 कनिष्ठाभिविच्छान्दिसाहसिधापारायस्तथापिपस्यथापस्यपारयोर्गीगतसकल्पएवमनिष्ठास्यदोआयनेतथापोनिमोविद्विनेवसकल्पपूषाभ्यासकांक्षनादटदरागदेषानिचिद्व
 स्सकण्डुस्यराभविष्यतीत्यर्थ ॥ ९६ ॥ १०० ॥

कयादस्या असकल्पन भवेत्तामाह ॥ सर्वमिति ॥ भूतार्थचिद्रूपं तिस्यसिद्धपरमार्थचिद्रूपम् ॥ १८ ॥ अवेदनं तादृशतद्विपरिणत्या अहंममेत्यप्यस्त सर्वभेदविस्ररणमेव जी-
 वन्नलैक्यलक्षणयोगविदुर्बलविद ॥ तवियाहु स्वसयोगवियोगसंज्ञितमिति भगवता तथा व्याख्यातत्वादिभिः ॥ योगस्थः कुरुकर्माणीति तदाक्यतुलोकसपहेच्छप्रलै-
 च्छिकविहितानुष्ठापनार्थं न नियमार्थमित्याशयेनाह ॥ योगस्थ इति ॥ अयसमाधिपरश्वेन्माकुरु ॥ १९ ॥ यथासि भो इति ॥ यथा स्थितस्वरूपावाप्तौ यथा स्थितस्थितेरेवो-
 चितत्वादिभिः ॥ १०० ॥ सा स्थितेरेव सर्वप्रपञ्चनिवृत्तिरूपत्वाच्च इत्यलोपदर्शितः सर्वत्यागोपीत्याह ॥ शिवमिति ॥ १०१ ॥ विस्तरोक्तमनर्थतत्त्वपुरुषार्थवत्त्वचिच्छि-
 करतलाभलकवदृश्यन्पुसहरति ॥ अहममेति ॥ १०२ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तास्यर्षप्रकाशे निष्पुण्ड्रिशत्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १२६ ॥ इहरामस्य विप्रार्तिर्भ-
 रद्वाजोत्सुकोक्तयः ॥ लक्षणजापदादीनातुरीयचोपवर्ण्यते ॥ १ ॥ एतावत्स्यर्षनश्रीवसिष्ठरामसवाद्श्रावयित्वा रामविश्रान्तिस्मरणसन्निधापितेनिरतिशयानन्दपूर्णान्विति श्री-
 सर्वमेवमजं शान्तमनंतं ध्रुवमव्ययम् ॥ पश्यन्भूतार्थचिद्रूपं शान्तमास्वयथासुखम् ॥ १८ ॥ अवेदनं विदुर्योगं शान्तमासितमस्तयम् ॥
 योगस्थः कुरुकर्माणि निर्वसिनो यमाकुरु ॥ १९ ॥ अवेदनं विदुर्योगं चित्तक्षयमकृत्रिमम् ॥ अत्यंततन्मयो भूत्वा तथा तिष्ठ यथासिभो
 ॥ १०० ॥ शिवं सर्वगतं शान्तं बोधात्मकमजं शुभम् ॥ तदेकभावनं रामसर्वत्यागइति स्मृतः ॥ भावयच्छुभदंतः स्वकार्यकर्मसमाचर
 ॥ १०१ ॥ अहंममेति संविदन्नदुःखतो विमुच्यते ॥ असंविदन्विमुच्यते यदीप्सितं समाचर ॥ १०२ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू०
 परमार्थस्वरूपवर्णनं नाम षडंशत्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १२६ ॥ ॥ ४ ॥ श्रीभरद्वाज उवाच ॥ इति वरमुनिनोक्तं ज्ञानसा-
 रंरुराणं सकलमनुनिशम्य श्रारघूणां कुलाग्र्यः ॥ विमलमतिरपृच्छ किंचिदत्यस्वयं वासमसुखपरिपूर्णाः पूर्णबोधस्थितोसौ ॥ १ ॥
 सखत्पुपरमयोगविश्वबंधस्सुरेशोजननमरणहीनः शुद्धबोधस्वभावः ॥ सकलगुणनिधानं सन्निधानं रमायास्त्रिजगद्दुदयरक्षानुग्रहा-
 णामधीशः ॥ २ ॥

तनुर्णां भूतं गुरुश्रोत्रात्मकिदृष्टाद्यापि स्वयतन्नविश्रायलाभादप्येपिश्रवणोत्सुको भरद्वाजपृच्छति ॥ इतीत्यादि ॥ हेगुरो विमलमति श्रीरघूणाकुलाग्र्योऽसौ श्रीरामः वरमुनि-
 नाश्रीवसिष्ठेन इति वणिर्नैर्बहुभिः प्रकरैरुक्तमुपदिष्टपुराणचिरतन्ब्रह्मादिमहर्षिसंप्रदायागतज्ञानसारनिशम्यश्रुत्वा अप्येपि जिज्ञासुः किंचिदपृच्छत् ॥ अथवा एतावन्तैवोपदेशेन शां-
 तसर्वसदेहमोहः स्वयमेतन्विषयवैचिध्यमयुक्ततारतम्यरहितेन साक्षात्कृतेनात्मसुखेन परिपूर्णः सत्पूर्णबोधात्मैव भूत्वा स्थितस्तद्देति शेषः ॥ १ ॥ ननु समानेपथश्रवणत्वया स्वस-
 देहमोहनिवृत्त्यतिश्यामेव रामस्यापि ते कुतो नावधार्यते इति तुनाशक्य यतो मम रामस्य च महदतरमस्तीत्याह सखत्त्विति ॥ सानित्यसिद्धज्ञानयोगैश्वर्यानादतच्चिरस्वभावः
 सर्वस्ववशीसर्वस्येशान इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धैश्वरो जगत्सालनायावतीर्णा जगद्गुरुरपि सर्वलोकानुग्रहाय ज्ञानशास्त्रप्रवच्यर्थस्वेच्छया स्वस्याज्ञानमेव परिकल्प्य श्रोतुं प्रवृत्तः अहं-
 त्वनायज्ञ एवमुपश्रुत्वा नरसाधनसपन्न इति महदतरमिति भावः ॥ २ ॥

मिथ्यद्वैतेन च न वास्तवद्वैतहानिरित्याह ॥ नास्तीति ॥ हेवयस्य सखे इति प्रीत्यासबोधनम् ॥ रहस्यानां प्रणवमहावाक्याद्यर्थानि वक्ष्यमाणोपासनानां च ॥ विशदो विशुद्धचि
 त्तो भव ॥ १२ ॥ तत्रादौ प्रणवप्रथममाधार्यजापस्य प्रचस्रुटतसाक्षिविवेकाय मिथ्यात्वेनोपपादयति ॥ प्रपंचेत्यादिना ॥ तस्य त्रय आवसथास्त्रयः स्वमादिति श्रुतौ जापद्विपिनि
 द्वैतिकीर्तिता ॥ १३ ॥ शून्यमूलो मिथ्याभूता ज्ञाननिदानः ॥ शून्यत्वात् रूपमज्ञानमेव रिराखरमप्रमतीयस्य तथा विधः मध्ये पि विवृत्करणपृथक् क्रियाद्युपायेन पर्यालोचने सारस
 तातच्छून्यतया प्रातिभासिकभावप्रथते ॥ अतस्तत्रानास्थैवयुक्तेति शेषः ॥ १४ ॥ असतोपि सवासना विद्यया दर्शनगर्वनगरादेः प्रसिद्धमित्याह ॥ अनादीति ॥ १५ ॥ वास
 नाविपवीरुधो विपवह्नीरथ्यास्य आश्रया किसमुद्यसि ॥ १६ ॥ तत्त्वदर्शनेन निरालंबज्ञानरूपस्यालंबस्य चित्तस्यैव हेतोरवष्टभस्य परिमहादधः पूर्वमज्ञावस्थायामेव एतज्जा
 नास्ति भिन्नांचितः किंचित्किंचिप्रपंचेन रुध्यसे ॥ अभ्यासेन रहस्यानां वयस्य विशदो भव ॥ १२ ॥ प्रपंचविपयावृत्तिर्जाग्रिन्द्रितिकीर्ति
 ता ॥ संप्रबुद्धस्तुपस्यांतश्चिददीपो निरंजनः ॥ १३ ॥ शून्यमूलः प्रपंचो यं शून्यता शिरावरः सखे ॥ सारशून्यतयामध्येप्यनास्थासन्मनीपि
 णाम् ॥ १४ ॥ अनादिवासनादोषादसन्नेवायमीदृश्यते ॥ गंधर्वनगराकारः संसारो बह्विभ्रमः ॥ १५ ॥ त्वमनभ्यस्य कल्याणींचितन्या
 मृतकंदलीम् ॥ संमुद्यसि किमथ्यास्य वासना विपवीरुधः ॥ १६ ॥ जाग्रदेतन्नपतितं ज्ञानालंबग्रहादधः ॥ न संस्तुपरिसर्वेषां च निरालंब
 संविदः ॥ १७ ॥ तावद्ब्रह्मासुधाकाररसासंविन्महानदी ॥ नयावदात्मरूपेण निपुणैरवगाह्यते ॥ १८ ॥ प्राङ्नास्ति चरमेनास्ति वस्तुसर्वमिदं
 सखे ॥ विद्धि मध्ये पितनास्ति स्वप्नवत्तमिदं जगत् ॥ १९ ॥ अविद्यायोनयो भेदाः सर्वेर्माबुद्धा इव ॥ क्षणमुद्भूय गच्छंति ज्ञानैकजलधौ ल
 यम् ॥ २० ॥ सुशीतलोदकनदी विदित्वाथ विगाह्यताम् ॥ बहिर्भाति निदाघास्तेनिर्यातु कलितासुखम् ॥ २१ ॥ एकश्चाज्ञानजलधिर्जा
 गदाश्लुष्यति षुति ॥ ज्येषु येमहमि त्यूर्मिरविद्यावानसंभवः ॥ २२ ॥ चित्तस्वतनभेदालीरिगाद्याश्च प्रकल्पिताः ॥ मम तो कलितावर्तः
 स्वतः स्वरंप्रवर्तते ॥ २३ ॥

यन्नियतित उपरितुयं दशायातु तिस्रोप्यवस्थानसंति ॥ ययोगिनो निरालंबसविदस्तेषां सर्वेषामनुभवसिद्धमित्यर्थः ॥ १७ ॥ यावदज्ञानं तावत्कालमेव चिन्मया जगद्गुस्तरंगविश्वे
 पप्ररोह इत्याह ॥ तावदिति ॥ रूढादुस्तरगादुर्भाववती ॥ १८ ॥ आद्यतकालासत्त्वेन मध्येप्यसत्त्वेव स्वभावैपरीत्याघटनरत्नमवदनुभेयमित्याह ॥ प्रागिति ॥ स्वमस्य दत्त
 भिवदत्तं यस्य तत् ॥ १९ ॥ २० ॥ कलितमसुखदुःखयस्मिन्कर्माणित्तस्थानि यतीति ॥ अचेतनेष्वपि निदाघेषु चेतनत्वमारोप्योक्तिः ॥ २१ ॥ इदानीं भगवांश्चिप्यस्य मज्जननि
 वारथिष्यन्नज्ञानं क्षारसमुद्भूत्वेन वर्णयति ॥ एकश्चेत्यादिना ॥ स्वविकारभूतं जगदाश्लुष्य अभिधाय ॥ तस्य महोर्भेदप्रथमजदर्शयति ॥ ज्येष्ठइति ॥ अविद्याप्रवाहो नादिभ्यानि
 वासनासर्ववत्तसत्संभवः ॥ २२ ॥ अल्पतरगांश्च दर्शयति ॥ चित्तेति ॥ चित्तस्य तत्तद्विषयेषु ये स्वतनभेदास्तेषामालिः पंक्तिस्तद्वेत्तवो रागाद्याश्च प्रकल्पिताः क्षुद्रतरगा इति शो
 षः ॥ तस्यावर्तदर्शयति ॥ मम तोति ॥ २३ ॥

पार्श्वरत्नेरतिविशालाभानुब्रजयते ॥ ताभ्यायुहीतस्यतद्वसमनतरस्सिन्धित-अनपयातालेमृत्युपुत्रेमेवराकेनवाप्यते ॥ युहीतपदस्यासमथस्यसमासश्लोक्ष ॥ २४ ॥
 परिनुसपुत्रमज्जननवापयकनसामदस्यपुत्रेभजोत्याह ॥ परातीति ॥ २५ ॥ ससरस्तिष्ठतिसधरामस्यतन्त्वधोधादुतोमभनुनगमदतिशोकहेतुमोहकारयति ॥ कस्तिष्ठतीति ॥
 अत्रदिनाधिदेकस्यमापत ॥ २६ ॥ यदापयक्षत्रेभ्यकप्रतिपादयति ॥ इदसर्षपयमात्मेत्यादिबेदातादस्यर्थ ॥ २७ ॥ येषामज्ञानमस्तिताभ्यालाभ्यतिप्रसन्नो जगताकारविष
 भ ॥ २८ ॥ अविशित-अदिबेकी ॥ ननुतन्त्वविरामपिकराधिप्रामोहकयदरयमेतथाह ॥ तस्येति ॥ विद्वन्ममप्रथेदानुकरणमाधम् ॥ २९ ॥ अन्धेषांनुनमथा नैपापवि
 याप्यारोराजनान्तदुस्पष्टबुद्धिधरनात्मसात्मनाप्यतिरित्याह ॥ तचेति ॥ यथाअस्त्योक्तानांजलेपुस्यत्वमिति सारायोमरस्यथेपुचकालमिति सारायकथाकथितभेदेव्यास
 रागद्वेषावतिप्राहोयुहीतसमनतर ॥ ततश्चानथपातालप्रवेशकेनवाप्यते ॥ २४ ॥ प्रशांतामृतकछोलेकेवलामृतवारिधौ ॥ भज्जमज्ज
 सिक्किहेतप्रहस्याराधिधर्वाचिपु ॥ २५ ॥ कस्तिष्ठतिगतकोवाकस्यकेनकिमागतम् ॥ किनुमज्जसिमायायांपतमात्वभतद्वित ॥ २६ ॥
 तत्त्वभेष्यदात्मतिजगदतप्यचक्षते ॥ ततोन्मकलवातीतोयस्तातविषय-शुभाभम् ॥ २७ ॥ बालान्यतिविवर्त्तयबक्षणस्सकलजगत् ॥
 अविवर्त्तितमानदमास्थिता-अतिनस्सदा ॥ २८ ॥ अविविजो जनश्रोचस्यकस्माच्चप्रद्वयति ॥ तत्त्वविचुहसन्नास्तेतस्यमोहोविद्वेष
 नम् ॥ २९ ॥ तद्यसूस्मभिदतत्वंतिरोहितमविषया ॥ यथास्यलेपुलोकानांजलेव्यात्मसुभशाय ३० ॥ पृथिव्यादिमहाभूतपरमाणुमय
 जगत् ॥ स्थितयदातदापीहकगतोयोनुरोष्यते ॥ ३१ ॥ असतस्सभवानास्तिनास्यभावस्सतस्सखे ॥ आविर्भावतिरोभावास्सस्य
 नानाभर्मापरम् ॥ ३२ ॥ किंत्वंकपुरोत्साहाद्विपतामुपगच्छति ॥ भजसंमरिताभोगपरमेशजगद्गुरुम् ॥ ३३ ॥

सविशयोपमदस्य ॥ ३० ॥ यथापरमावधारिभयजगद्धारित्याविषिवेकेपिरोषप्रसन्निर्नास्तिताभायामयजगद्गदेदुरापात्तीबसेत्यारायेनाह ॥ पृथिव्यादीति ॥ कोगतो
 नट ॥ तन्मन्विपररनात्मत्वेनतन्नाशेआत्मनशाभावादित्यर्थ ॥ ३१ ॥ प्रियतरादिशोकप्रसक्ति सप्रियोपद्विसस्तदाननरयत्येव यद्यसत्सर्गैर्नस्थितपुत्रेत्युभयथापितन्ना
 शासिद्धनशोकहेतुरस्तीत्याशयेनाह ॥ असतदिति ॥ सस्थानानांमायिकसन्निवेशशेषेयाणाम् ॥ ३२ ॥ ननुपदिमायिकमेवेद्वेदादिसस्यानंतर्गैर्देवजादिकोपवर्षितभायाबु
 र्वासीनंतदस्यभाषलशोषमोहदुःखापनयसदृशरानेत्सस्यकोहेतुलभाह ॥ कस्तिति ॥ सत्यमायुनिकोनकाम्येहेतुरस्तिक्ल्वनेक-पुत्रासिचिन्नपुण्यपापमहत्सिलक्षणज्जसाह
 पुत्रपमपन्न-पुण्यपापाप्यस्तदुत्तल तस्मादेवायमायिकोहेद्वेदादिसत्सोयोगापद्विपतीविषयभरणमूर्च्छानर्घसहस्रहेतुतामुपगच्छति ॥ अप्यात्मज्ञानशाब्दार्थभ्रशतशोप्युपदिष्ट
 पापधयादृशद्विराशोर्हिति अतस्तस्यापक्षपायस्यपुण्यश्रोत्रोपासनकुरित्याह ॥ भजेति ॥ भक्तानुपहृषयसम्मति सव्यप्युतआभोगेभक्ष्यमाणाभर्नरीश्वरादिषोयेननम् ॥ ३३ ॥

अथापिनपव्यतेनक्षीणानितवेतिशेषः ॥ ध्रुवमिति वितर्कः ॥ प्राणिकतपुण्यपापात्मककर्मावात्स्यपशुपतेर्देवस्यप्राणिपशुबंधनपराशाविश्रवतांविधिधश्रुत्यादिप्रमाणप्रसिद्धताम्
 ॥ ३४ ॥ सत्वचित्तप्रसिद्धतिविशुद्धाति ॥ ततस्तस्माद्भजनादकृत्रिमाविधैरबाध्यत्वात्सहजाभाविव्यतीतिशेषः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ उमासहायपरमेश्वरप्रभुत्रिलोचनीलकठं
 प्रशांतम् ॥ ध्यात्वामुनिर्गच्छतिभूतयोनिंसमस्तसाक्षितमस परस्तादिति ॥ ३५ ॥ ईश्वरोपासनशुद्धसत्वबलाह्यमोहसहस्रैरुद्रामस्यतमसइमाप्रसिद्धांब्यामोहशार्कजित्वा
 गुरुशास्त्रोपदेशविश्रवासवतामनसायमस्यसेदियमनोनिधमनात्मकस्ययोगस्याध्यानमनुसर ॥ ३६ ॥ ततःक्षणमुहूर्तद्विदशतमभागमपिसमाधायसमाधिमाश्रित्यतेनात्मदर्शने
 नतवप्राक्तमोदतबुद्धिरूपारजनीरात्रिर्दिभातुप्रभातभावागच्छतु ॥ ३७ ॥ ननुसत्कर्मनुष्ठानैरेवचित्तशुद्धिसिद्धेः किमर्थमीश्वरोपासनतत्राह ॥ महेशेति ॥ ३८ ॥ नन्वाग्निजा
 त्यसदाचारतपःकर्माद्यद्यतनपुरुषप्रयलानाप्रान्तनकर्मोपेक्षयाप्राबल्यप्राक्साधिततत्कथामिदानीमीश्वरानुग्रहापेक्षोच्यतेत्राह ॥ नाभिजात्यमिति ॥ पुरातनकर्मणामनतत्वा
 दिदानीतनपुरुषप्रयलानाप्यद्यतत्त्वानेश्वरानुग्रहमंतरेणतज्जयसिद्धिः ॥ ईश्वरानुग्रहसाहाय्यत्वेदिकृत्वैवप्रागैहिकप्रयत्नबल्यंसाधितनतद्विहायेतिभावः ॥ ३९ ॥ तर्हीश्वरो
 दुरितानिसमस्तानिपच्यतेद्यापिनध्रुवम् ॥ कृतमेवास्यदेवस्यपाशाविश्रवतांगताः ॥ ३४ ॥ साकारंभजतावत्वंयावत्सत्वंप्रसिद्धति ॥
 निराकारेपरेतत्वेततःस्थितिरकृत्रिमा ॥ ३५ ॥ इमामुद्दामतमसोजित्वास्त्वबलराध्रुवम् ॥ यमस्यानुसराध्यानंविश्रवस्तेनांतरात्मना
 ॥ ३६ ॥ समाधायक्षणंपश्यप्रत्यगात्मानमात्मना ॥ इयंविभालुसाव्यक्तंप्राबुद्धिरजनीतव ॥ ३७ ॥ कर्तंपुरुषकारेणकेवलनेचकर्मणा ॥
 महेशानुग्रहदेवप्राप्तव्यंप्राप्यतेनरैः ॥ ३८ ॥ नाभिजात्यंनचारिड्यंननयोनचविक्रमः ॥ बलवंतिपुराणानिसखेकर्मणि केवलम्
 ॥ ३९ ॥ अप्रतर्क्यात्मतीकारात्मिकमेवमवसीदसि ॥ नतुंपतिललाटस्थामीश्वरोप्यक्षरावलिम् ॥ ४० ॥ कचिद्वक्त्राक्त्रवैदभ्यंक्त्रेचयंमो
 हवह्वरी ॥ अचिंतनीयानियतियादियंदंढमाहिता ॥ ४१ ॥

पास्तिरेवकार्याकियमनियमज्ञानादिभिस्तत्राह ॥ अप्रतर्क्यादिति ॥ एवमीश्वरप्रपन्नोपित्वमप्रतर्क्यात्सौरुषतर्कागम्याच्छ्रुत्येकसमाधिगम्याद्धर्मादिसहितज्ञानलक्षणायतीका
 रात्ममूलसर्वकर्मनिरासोपायात्मिकमवसीदसिकिमर्थमुद्दिजसि ॥ यतउपासनाप्रसादितईश्वरोपिललाटस्थामक्षरावलिनसाक्षात्स्वकरणभाजंयतिकतुज्ञानकतमूलोच्छेदोपा
 येनैवेत्यर्थः ॥ ४० ॥ गुरुशास्त्रयोः शिष्यवोधनशक्तः शिष्यस्यचचित्तशुद्ध्याऊहापोहकुरालतयाबोद्धुताशक्तिरागादीनांचसमूलोच्छेदयोप्यतापामिलक्षणपरिपाकइतिसर्व
 सामग्रीमिलनमपीश्वरेच्छालक्षणनियतवशादेवेत्याह ॥ केति ॥ बाह्यानसागभ्यायाअखदब्रह्मात्मचित्तोवक्तगुरु क शिष्यस्यचतद्वोधयोभ्यतालक्षणवैदभ्यकौशलक
 इयमेवंशमदमादिक्रमेणस्वविनाशायापरिणतामोहवह्वरीक ॥ यद्यस्याःसकाशादिप्रसर्वात्सामग्रीद्वदपरस्परमिलनभागतासानियतिरीश्वरेच्छाअचिंतनीयाप्रभावेयत्तापरिच्छे
 देनर्चितयितुमशक्येत्यर्थः ॥ ४१ ॥

अतएवशास्त्रार्थानामाहृतयोस्तादृशवृत्तान्तसरालोकोक्तत्वाह ॥ हेभरद्वाजति ॥ अष्टमान्यमसाधारणम् ॥ १२ ॥ किंमहत्त्वपिकार्थशोक सामपीहीनस्यपुक्तो
 नमद्गाराशस्त्रसहस्रात्मपाश्वर्यस्यशक्त्याशयोनाह ॥ दूरमिति ॥ महासत्त्वोराजापुद्गलदिग्भ्रमद्वयदिनिमग्रापिधनभृत्यादिसामपीसपन्नत्वादभ्यर्थापनोरथदूरमपिपृथ्वीपरीया
 न्ददृष्टनिर्देशित्वात्नादिकायमासाधारणकनुमसहने ॥ परिक्षेतेपनादिसातकृपायाभापदितकृतरेणुहेतुधैर्यादिसामपीविरहार्हस्यथ ॥ १३ ॥ जीषन्मुक्तान्निवेशार्ता
 र्कन्वयसाधय्यासत्याममथाप्यपिप्यत्सत्वेत्यनुमायसास्ताहृणुष्यसामप्यभनेनयममवर्गेतेत्यारायनाह ॥ षाथदिति ॥ १४ ॥ ननुपाववत्पुण्यस्यापिषधकत्वादिपृषद्दूतपुण्य
 यथमर्नायराह ॥ द्विदूरनेति ॥ सन्निराणवपयधमभवत्तदभावनुसुदृढतमोक्षोपयुक्तमवतिभाव ॥ १५ ॥ पुण्यातिशयेनप्राक्तनपापनाशेशमदमाप्ययुगाप्यपिगतार्ति
 रभरद्वाजमादित्यविवेकेनजहिसुदृढम् ॥ अस्मानान्यमितानिन्विजानप्राप्यस्यमशायम् ॥ १६ ॥ दूरमुत्सहेतराजामहामत्त्वामहापदि ॥
 अत्यनन्वाजनशोचस्यत्यपिद्विरस्तता ॥ १७ ॥ वाधपुण्यपराधीन प्रयतंवहुजन्मभि ॥ अनुर्मायतधीरपुर्जावन्मुक्तपुकायत ॥ १८ ॥
 द्विदूनेनयनेवपुमंणायधदृष्टा ॥ सुदृढतेनतनेवमाक्षमाप्यसिपुत्रक ॥ १९ ॥ सतांसकर्ममवेगपुराणप्रणुदन्नयम् ॥ वपौचइव
 धृतातादवानलमभेषयत ॥ २० ॥ मरुसन्त्यस्यकर्मणिदक्षिण प्रणयीभव ॥ न्यप्रसंयटिमसारचकावत्तभ्रम शमम् ॥ २१ ॥ तावदतद्विक
 त्यास्थिमिदयावद्विग्रह ॥ प्रतिपूजाद्विभरहोतेकेवलनिश्चलेजले ॥ २२ ॥ अयकिमधक्त्वरणस्त्वयाशोकावलल्यत ॥ निर्वाहयतुसैव
 त्याप्रजायधिरभुरा ॥ २३ ॥ नजानुतेविगणयतेगणनासुरारायसाम् ॥ यतरशोकूणानीवक्रियतेहृषशोकयो ॥ २४ ॥ समारुढदशादो
 लामहेराश्रमिदजगत् ॥ र्शक्यतेपद्भिधै प्रेखे मखंकिमितिवयते ॥ २५ ॥ सुतेसहरतिद्विप्रपुन स्रजतिहंतिष ॥ जगतिवहुपर्यायं का
 ल्तावयुनुहला ॥ २६ ॥ नविशेषग्रह कश्चिन्नचकश्चिन्नकश्चन ॥ जतुष्वभ्यवहार्थायुप्राक्रम्यकालमोगिन ॥ २७ ॥
 विधावशाभिभवातीत्याह ॥ सशामिदि ॥ असत्त्वयदिनिभूतकालोनिवर्षास ॥ २८ ॥ पुण्याजनेत्तरीराग्यरादयेयत्कर्मैतदुपहरति ॥ सत्वेदतिद्विदक्षिण प्रणयीप्रवर्षणापुपा
 धैप्रदण्यसक्त ॥ २९ ॥ यावद्विषेदा मलयणपितरा ॥ उल्लेखनेययसिअव्यिञ्चतिपूक्तकूलोपसर्पीविक्षिप्त ॥ निश्चलेतुपयसिकेवलपयपृषयथस्यथ ॥ ३० ॥ अयक
 रणाद्विषयदण्डविपायक ॥ एतशास्त्रधत्वायावद्विषकटस्यद्वानरावधत्वापाटिकेवनिर्वाहयतु ॥ ३१ ॥ हृषशोकयोस्तर्गेशुभोत्साहभोगे ॥ ३२ ॥ हृषविषयाद्विरहालक्ष
 षाशोचाम म्भरुमनशीलजानाम ॥ यद्दुर्मनोरथपुत्रुभेवात्कामापरिपटुभेवादायद्दुधैवेतिदोलायधै कर्तव्येकालेन ॥ कर्तव्येकमकादुर्भण्णिषिगन्निबुद्धीत्यादिनाकर्तु
 कश्चकचणित ॥ महिकोडाकीनुककल्पितेपुपराधयागविषयोपुसदायुक्तस्यर्थ ॥ ३३ ॥ कुतहलीक्रीडाकर्तुकी ॥ ३४ ॥ स्वाराशेरे सङ्गमणिशरीरद्विषकाल्प
 शतलापयदीपमन्तनरद्वरयभाकप्यमद्विनिन्दित्यभाङ्गभाष्यभिमानत्यागेनशोकप्रसक्तित्यारायनाह ॥ नविशेवेति ॥ यद्दोहरानम् ॥ नकम्पिसद्विषयादिविशेषमन्त्रक
 यशपीधनविसिद्धत्वाय ॥ काठकलास्यभामिनिश्वस्यमाकम्पयत्तादाकम्पाप्यवहारीमङ्गलत्कमभूतपुकापुपप्ये ॥ ३५ ॥

इष्टसकालस्यगोचरा अन्यभूतादतिधावत ॥ ५४ ॥ अपिचसाक्षिणस्त्वससारनर्तनकौतुकदर्शनमेवयुक्तनतुरोकोकमोहादिविकारैः स्वयंनर्तनमित्याह ॥ स्वयमिति ॥ विप
 नीयंनचित्तादिनारोविकलानिविवेकदर्शनासमर्थानिरोदनादिविकतानिचन्द्रियाणिचक्षुरादीनियस्यतथाविधःसम् ॥ ५५ ॥ क्षणभंगिनोदर्शनादतिशेष ॥ मनस्वीविवेकी
 ॥ ५६ ॥ अमगल्यमगलार्हम् ॥ ५७ ॥ कानिमगलानितान्याह ॥ देवेति ॥ देवद्विजादिश्रद्धाप्रशुनयईश्वरानुग्रहसाधनत्वान्मगलानि ॥ ईश्वरानुग्रहस्तुसाक्षाज्ज्ञानसाधन
 त्यात्परमगलमितिभावः ॥ तथाचोक्तम् ॥ ईश्वरानुग्रहदेवपुसामद्वैतवासना महाभयपरिचाणाद्विचाणाभेवजायतइति ॥ ५८ ॥ इदानीभरद्वाजःसर्वसाधनरहस्यंमयापिद्वी

काकथामर्त्यपिद्वानानिभेषांतरवासिनाम् ॥ अपिदेवनिकायायेतेपिदुष्कालगोचराः ॥ ५९ ॥ स्वयंनृत्यसिक्किंघीतोविपत्तौविकलेंद्रि
 यः ॥ क्षणनिश्चलमासीनःपशुसंसारनाटकम् ॥ ५५ ॥ अस्यानेकतरंगस्यजगतःक्षणभंगिनः ॥ नविषीदतिमनस्वीभरद्वाजमनागपि
 ॥ ५६ ॥ त्यजशोकममंगल्यमंगलानिविचिंतय ॥ चिदानंदघनंस्वच्छमात्मानंचविभावय ॥ ५७ ॥ देवद्विजगुरुश्रद्धाभरवंधुरचेतसाम् ॥
 सदागमप्रमाणानांमहेशानुग्रहोभवेत् ॥ ५८ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ ॥ ज्ञातंतवप्रसादेनसर्वमेतदर्शेषतः ॥ नवैराभ्यात्परोबंधुर्नसंसार
 त्परोरिपुः ॥ ५९ ॥ इदानीश्रोतुमिच्छामिवसिधेनोपपादितम् ॥ ज्ञानसारमशेषेणग्रंथेनोक्तंपदात्मना ॥ ६० ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥
 भरद्वाजशृणुष्वेदंमहाज्ञानंविमुक्तिदम् ॥ यस्यश्रवणभात्रेणभवाब्धौननिमज्जसि ॥ ६१ ॥ संहतिस्थितिसंभूतिभेदैर्योनेकधास्थितः ॥
 एकोपिसन्नमस्तस्मैसच्चिदानंदमूर्तये ॥ ६२ ॥ कृतेप्रपंचविलयेयथातत्त्वंप्रकाशते ॥ तवोपायंप्रवक्ष्यामिसंक्षेपाच्छ्रुतिशासनात् ॥ ६३ ॥
 पूर्वापरिविचारार्हाकथंनष्टातवस्मृतिः ॥ तथैवज्ञायतेसर्वंकरामलकवत्स्वयम् ॥ ६४ ॥

कृत्यज्ञातम् दृश्यप्रपंचविलापनोपायरहस्यमीभरानुग्रहसाधनरहस्यंचवासिष्ठस्यविस्रोक्तिपुविशककितंतत्रतत्रोक्तंपिडीकृत्यनज्ञातमतिकठोक्त्याथार्थैश्चदर्शयंस्तज्जिज्ञासुः
 पृच्छति ॥ ज्ञातमित्यादिना ॥ ५९ ॥ अनेकवाक्यात्मनाश्रेषेणग्रंथेनोक्तंरहस्यमेकपदात्मनापिडीकृतनिष्कृष्टश्रोतुमिच्छामीत्यर्थः ॥ यदात्मनेतिपाठेयत्तात्ययंकेणेतिपथयवि
 शेषणम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ प्रविलापनोपायमपवादंवक्तुमप्यारोपेणैकमेवानेकधास्थितदेवमगलार्थीनमस्यति ॥ संहतीति ॥ ६२ ॥ प्रश्नाभिप्रायानुरूपमुत्तरवक्तुंप्रतिजानीते ॥
 कतेइति ॥ श्रुतिशासनात्माङ्कयोपनिषदादिश्रुत्युक्तमात् ॥ ६३ ॥ विशकलितोक्तंस्वप्नमतिभिःस्वयमेवपूर्वापरिविचारेणनिष्कृष्यज्ञानुंशक्यतन्तेसाबुद्ध्याप्राक्प्रख्यातामिदा
 नीकथनटमितिबध्यमाणप्रहणावधानार्थमधिकक्षिपति ॥ पूर्वापरैति ॥ ६४ ॥

अतएवैतदशास्यमधीपार्त्तमोहृत्वायेत्साहृष्टपुकोनत्वारालेशोकहन्ताह ॥ हेमद्वजोमि ॥ असामान्यमसाधारणम् ॥ ४२ ॥ किंमहत्त्वधिककार्येशोक सामधीहीनस्यपुत्रो
 ननुमहाराजस्यसर्वसायनधीसप्यस्यनवेत्तारायेनाह ॥ दूरमिति ॥ महासत्त्वोराजापुद्गाहिमहापुत्रिनमप्रोपि धनशुभ्यादिसामधीसपन्नत्वाद्यर्थोपाननोरथदूरमपिपुष्पीपरिपा
 लनदुदतिप्रदशिव्यरिपालनारिकार्यमासाक्षाभाषेणकर्तुंशुक्लहेने ॥ परिक्षतेधनादिसात्किञ्चायाभापदितकृतलेहेतुर्धैर्यादिसामधीविरहादित्यर्थ ॥ ४३ ॥ जीवन्मुक्तान्निर्दर्शनी
 कल्पपुण्यामप्यासत्यामभवोभोषोषविव्यत्यवेत्यनुभापसात्साहृष्टपुण्यासामप्यभेतेप्रथमप्रवर्तित्यारायनाह ॥ बोधदति ॥ ४४ ॥ ननुपापवस्तुपुण्यास्यापिबधकत्वादिपुष्वहृत्पुण्य
 कथमर्जनापरमाह ॥ द्विपदेनेति ॥ सतिरागपुण्यवधकमभत्तरभाषतुष्टद्वक्तमोक्षोपयुक्तमवतिभाष ॥ ४५ ॥ पुण्यातिशयेनमान्तनपापनाशेशामवभाषयन्पुण्यापितान्निधि
 हेमद्वजोमोहत्वविवेकेनजहिस्तुष्टम् ॥ असामान्यमितान्निवजानप्राप्यस्यमशयम् ॥ ४२ ॥ दूरमुत्सहेतराजामहासत्त्वामहापदि ॥
 अस्यसत्त्वोजन गोचत्यत्यपिद्विरिस्तत्ता ॥ ४३ ॥ बोधपुण्यपराधीन प्रयत्नेवदुजन्मभि ॥ अनुभीयतधीरेपुर्जावन्मुक्तपुकार्यत ॥ ४४ ॥
 द्विपद्भूतेनयनेवकर्मणापंधदशा ॥ सुद्वदूतेनतेवमाक्षमाप्यसिपुत्रक ॥ ४५ ॥ सर्तासकर्मभवेगपुराणप्रणुद्वलयम् ॥ वर्षौषड्व
 भूतानादवानलमसेवयत् ॥ ४६ ॥ सखसन्त्यस्यकर्मणिद्वक्ष्ण प्रणधीभव ॥ न्यसेयदिमसारव्यक्रावत्तभ्रम शमम् ॥ ४७ ॥ आतावदेतद्विक
 त्यास्थिमिदयावद्विभ्रं ॥ प्रतिपूलादधिकह्योलेकेवलनिश्चलेजले ॥ ४८ ॥ अयकिमधकरणस्त्वयाशोकावल्लयत् ॥ निर्वाहयतुसैव
 त्याप्रज्ञायदिरभगुरा ॥ ४९ ॥ नजातुतेविगणयतेगणनासुगरीयसाम् ॥ येतरगैस्तृणानीवक्रियतेहृषशोकयो ॥ ५० ॥ समारूढदृग्जादौ
 त्यामहेरात्रमिदजगत् ॥ क्रीड्यतेपव्विधैर्ब्रह्मे मसंकिमितिखियते ॥ ५१ ॥ सूतेसहरतिद्विप्रपुन सृजतिहृतिष्व ॥ जगतिवदुपर्यायं का
 लएवकुतुहली ॥ ५२ ॥ नविशेषग्रह कश्चिन्नचकश्चिन्नकश्चन ॥ जतुष्वभ्यवहार्यपुत्राकम्यकालभोगिन ॥ ५३ ॥

विधापरादिप्रभवीत्याह ॥ सनामिनि ॥ असेवयदितिभूतकालोनिर्वाशिर ॥ ४६ ॥ पुण्यार्जनेोत्तरैराभ्यवहार्यैयत्कार्यैतदुपरिदशति ॥ सखेदतिप्रक्षणाः प्रणयीष्वक्षणापुया
 धैमक्षयवासक ॥ ४७ ॥ यावद्विषयोऽप्राप्तप्रणयिता ॥ उष्टोऽभयेपयसिअब्धिभ्रतिपूलेकृतोपसर्पीविक्षिप्त ॥ निश्चलेनुरयसिकेवलपयपरधयत्यर्थ ॥ ४८ ॥ अधक
 रणाविकटदृषिपायक ॥ एवशोकापत्यायावद्विषेकटस्मद्वानावव्यासापटिरेकेवनिर्वाहयत् ॥ ४९ ॥ हृषशोकयोस्तरी-शुभोत्साहभोगी ॥ ५० ॥ हृषविधावाहिरराजस्र
 णीशोऽप ॥ दशभागजीवजातम् ॥ वर्षाभिशेषपुत्रुभेरात्कामाद्यरिपदुभेराद्वपानुधैर्ब्रह्मेर्वात्ययं क्रीड्यतेकालेन ॥ क्रीडतेरकर्मकाद्रेनुमण्णिण्णिगनिबुद्धीत्याहिनकर्तुं
 कबलकमणिल ॥ महिक्रीडाकौण्ठककल्पितेपुपराधैर्ययोगिद्योगेयुत्सेवायुक्तइत्यर्थ ॥ ५१ ॥ कुतुहलीक्रीडाकर्तुंकी ॥ ५२ ॥ स्वररीरादे सर्वपाणिशरीराहिलत्काला
 शनत्यापद्यदीपमन्तनतद्वश्यगोकथयनेद्विनिश्चित्यतयाहृन्नाद्यभिभाषत्यागेनशोकमसत्किरित्याशयमाह ॥ नविशेषेति ॥ यद्वोदरतम ॥ नकश्चिन्नाद्विषयोविशेषधर्मनक
 म्यनपधीचनयसिद्धइत्यर्थ ॥ काटलक्षणस्यगोगिन-स्यस्यपाकम्यबलादाकम्याभ्यवहारोभाष्यकालत्कर्मभूतेपुर्जगुणप्ये ॥ ५३ ॥

दिश श्रोत्रभूत्वाकर्णौ प्राविशान्नित्यादिश्रुते कर्तुर्जीवस्य शब्दादिभोगप्रसिद्धयेकर्णादिगोलकानुप्रवेशेन श्रोत्रादिलक्षणैर्द्विधाभावेनोपेतादिगादिदेवतां यथाक्रमदेवतास्वेवनि
 क्षिपेदिति शेषः ॥ तमेव क्रमदर्शयति ॥ द्विद्वित्रयादिना ॥ ८ ॥ अप्सुवरुणदेवतायाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्मणि चतुर्मुखे ॥ बुद्धिग्रहणमुपलक्षणम् ॥ एव मनोहकारचिन्तान्यपि चंद्ररु
 द्राद्युतेषु प्रविलापयेदित्युपसहरति ॥ एतादिति ॥ अग्निर्वाग्भूत्वा मुखपाविशदित्यादिश्रुतिवाक्यप्रमाणमनुसृत्य देवताएवेद्विषयप्रदेशेन स्थितानां त्विद्विधाणिनामवस्वतराणि
 संतीति त्वोपदेशेन प्रविलापनायमाख्यादिश्रुतेन स्वतः स्वकपालकल्पनाएतेऽर्था प्रकटीकता इत्युत्तरेणान्वयः ॥ ११ ॥ एवदेहेद्विधादिप्रविलापनसग्रहश्लोकवदित्यविरा
 जप्रथमस्थित्वेत्तेद्विशदयति ॥ एवमिति ॥ १२ ॥ अब्याकते स्थितः पश्चादित्येतद्विवरणप्रसंगेन मायाशबलस्य सर्वजगद्भिन्नमितोपादानस्य ब्रह्मणो ब्रह्मविद्यार्थाभि प्राणु

श्रोत्रादिलक्षणांपेतां कर्तुर्भोगप्रसिद्धये ॥ दिक्षु न्यस्यात्मनः श्रोत्रं त्वंच विद्युतिनिक्षिपेत् ॥ ८ ॥ चक्षुरादित्यविवेचजिह्वामभ्युविनिक्षिपे
 त् ॥ प्राणं वायौ वाचमग्नौ पाणिभिर्देविनिक्षिपेत् ॥ ९ ॥ विष्णोतथात्मनः पादौ पायुं मित्रे तथैव च ॥ उपस्थं कक्षपे न्यस्य मनश्चंद्रनिवेशये
 त् ॥ १० ॥ बुद्धिं ब्रह्मणि संयच्छेत्ताः करणदेवताः ॥ इन्द्रियव्यपदेशेन व्यादिश्रुते च देवताः ॥ ११ ॥ श्रुतिवाक्यमनुस्मृत्यनस्वतः प्रकटीक
 ताः ॥ एवं न्यस्यात्मनो देहं विराड्स्मृतिचिंतयेत् ॥ १२ ॥ ब्रह्मांडांतः स्थितो यो सावर्धनरीश्वरः प्रभुः ॥ आधारः सर्वभूतानां कारणंतद्गुदा
 हतम् ॥ १३ ॥ स यज्ञस्तृष्टिरूपो सौजगद्गतौ व्यवस्थितः ॥ द्विगुणांडाद्बहिः पृथ्वीपृथिव्या द्विगुणं जलम् ॥ १४ ॥ सलिला द्विगुणं तजस्तेजसो
 द्विगुणो निलः ॥ वायोर्द्विगुणमाकाशमूर्ध्वं कैकशः क्रमात् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन च समस्तेन व्यापिनाप्रथितं जगत् ॥ क्षितिं चाभ्युसमावेक्ष्य
 सलिलं चानलेक्षिपेत् ॥ १६ ॥

पास्यत्वेनोकाब्रह्माहात्मनो विराजो हस्यक्षेसदा स्थितां ब्रह्मविद्यापटितार्थशरीरामूर्तदर्शयन्स एव सर्वप्राणिनां मातापितृरूपेण कारणमित्याह ॥ ब्रह्मांडांतरिति ॥ १३ ॥ सोसौ
 पितृत्वादेव स्वसृष्टस्य देवमनुष्यादिजगतो हतावनपानादिजीवनोपाये व्यवस्थितः स गृहविट्ट्यादिना सर्वपोषकश्चैतस्मात्तद्यज्ञस्य पितृरूपे ब्रह्मांडांतः स्थितः ॥ प्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तु
 तप्रविलापनवक्तुब्रह्मांडावराणान्याह ॥ द्विगुणिति ॥ यद्यपि परिभारवर्णैरडव्याप्तं दशगुणोत्तरत्वश्रूयते तथापि द्विगुणमेव परितो वेष्टनेपचक्रोशप्रदक्षिणेपंच
 विंशति कोशावदेकगुणस्य पंचगुणत्वे द्विगुणस्य दशगुणत्वमित्यभिप्रायेण तद्वोच्यम् ॥ अथवा तद्वपचक्रतज्जनावराणाभिप्रायमिदनुपचीकृताभिप्रायमित्यविरोधः ॥ १४ ॥ एकै
 कशएकैकस्मादूर्ध्वमुत्तरात्तरम् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन अपचीकृतेन समस्तेन पचीकृतेन अतएवांतरमातरवाक्षेप्रविलापयेदित्याह ॥ क्षितिमिति ॥ १६ ॥

६ १ ५ ॥ इन्द्रिणीवासिष्ठम० शास्त्रार्थमकारोनिर्माण० पू० समर्पितशस्तुभरशततम सर्ग ॥ १२७ ॥

॥ ६ ॥

॥ मन्त्रिलापनयुक्त्याषभरद्वाजकृताधरा ॥ षष्ठ्यं

नेष्टानिकर्तव्यतामस्तुत्थापनकामा ॥ १ ॥ तत्रसांगसाक्षात्कारानमपचमन्त्रिलापनप्रकारशान्तिवृत्तउपरमस्ति निष्ठु अद्यावन्त समहितोभूत्वात्मन्येवात्मानपरधनीतिश्रुतिगतस्य
यं वर्णनमुस्तनीश्वरकृत्कारभते ॥ शान्तदस्यादिना ॥ तत्रोपरतपरद्विपयमिमागेनभ्याचरे ॥ निरिद्धादिनि ॥ तत्रसमाहितपरधार्थयाक्षासनाद्युपायोगवर्णयस्ति तिसुप्रदमर्थाद्या
चरे ॥ यद्वाहनदद्यादिना ॥ उच्चारयेत्परिषजयेत् ॥ शुशुदायास्थानोत्करीत्याङ्कुरतमसा ॥ १ ॥ १ ॥ यस्याप्यत्मापस्यस्यसमाभोजनभ्रमन्नित्तन्जन्मात्वाश्रुत्यादिनास्तत्त्वा
मपुनपुभूतपुरेदेषुष्विष्टलापपरद्वाराधारभ्रमस्तुत्करीत्यागतसद्भातिरेकेभनास्तीतिस्मरेदित्यर्थ ॥ ४ ॥ एषमाप्यात्मिकत्वेर्द्विपार्थिभावंत्यक्कातकारणपुनरेवतासमस्यात्माक्षा

स्ययविवर्त्तयमेवचेतसातथाप्यतेयेननरोचतेपुन ॥ सस्तंगसन्द्यात्रविवेकतभुनर्वराण्ययुक्तेनविभाष्यमेतत् ॥ ६ ५ ॥ ॥ इ० वा०
वा० दे० मो० नि० पू० भरद्वाजानुशासननामसप्तविंशत्युत्तरशततम सर्ग ॥ १२७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥
शान्तिवृत्तेश्चोपरतोनिपिश्चाल्कान्यकर्मण ॥ विपर्यद्वियसंभलेपसुखाच्चश्रद्धयान्वित ॥ १ ॥ स्रद्धासनेसमासीनोजितचिर्त्तद्वियक्रिय ॥
ओमित्युच्चारयत्तावन्मनोयावत्प्रसीदति ॥ २ ॥ प्राणायामंतत कुर्यादत करणशुद्धये ॥ इन्द्रियाण्यहरेत्यश्वादिपयेभ्यश्चानैशानै ॥ ३ ॥
देहेंद्रियमनाद्युद्धिस्तेन्नानां चसंभव ॥ यस्माद्रवतितज्ज्ञात्वातेषुपश्चाद्विलापयेत् ॥ ४ ॥ विराजिप्रथमस्थित्वातन्नात्मनितत परम् ॥
अध्याकृतास्थित परश्चास्थित परमकारण ॥ ५ ॥ मांसादिपार्थिवभागार्थयिष्याप्रविलापयेत् ॥ आप्यरक्तादिकषायुतैजसतेजसिदिसि
पत् ॥ ६ ॥ वायव्यषमहावायौनामसंनमसिदिसिपत् ॥ पृथिव्यादियुवित्यस्यर्चेन्द्रियाण्यत्मात्मयोनिषु ॥ ७ ॥

रायार्थिषराड्वाङ्मस्तीतिशासनपापयमविराजिस्थित्वातत परतत्कारणेवकारार्थसंक्षेपभूतलिंगसमस्यात्मनिरूपयगर्भविराजप्रमन्त्रिलाप्यस्थित्वाततसत्कारणेचिपुणेनायोपहि
नेमकारार्थेअध्याकृतोस्थितरसस्तत पश्चात्सर्बजाम्बुलकारणत्वोपलक्षितोसाध्याकृतसवाधिविदानअर्धमाषालक्षितेशुद्धेब्रह्मणिअध्याकृतमपिचिष्टिलाप्यस्थितोभवेदित्यर्थ ॥ ५ ॥
देहेंद्रियारिपुपस्यत्मात्सत्सत्प्रसन्नपतव्यविलापनयद्गुक्तद्विरिष्ययुमर्षिदणोति ॥ मांसादीत्यादिना ॥ सिपेतन्नभ्यापनात्तन्ननेनमन्त्रिलापयेत् ॥ ६ ॥ नाभसरारीराकाराद् ॥
एषमाप्यादीन्द्रियाण्यत्मात्मयोनिषुत्सारभक्तेप्रेवनेपार्थाधिपुनसंक्षेपयिष्यादियुनिस्थित्वाप्यविलाप्य ॥ ७ ॥

दिश श्रोत्रभूत्वाकर्णौ प्राविशानित्यादिश्रुते कर्तुर्जीवित्यशब्दादिभोगप्रसिद्धयेकर्णादिगोलकानुप्रवेशेन श्रोत्रादिलक्षणैर्नेद्रियभावेनोपेतादिगादिदेवतांयथाक्रमदेवतास्त्वर्नि
 क्षिपेदिति शेषः ॥ तत्रैकमदर्शयति ॥ दिक्षितस्यादिना ॥ ८ ॥ अप्सुवरुणदेवतायाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्मणि चतुर्भुवे ॥ बुद्धिग्रहणमुपलक्षणम् ॥ एवमनेहकारचित्तान्यापि चद्रु
 द्राद्युतेषु प्रविलापयेदित्युपसहरति ॥ एतादिति ॥ अग्निर्वाग्भूत्वामुख्यप्राविशदित्यादिश्रुतिवाक्यप्रमाणमनुस्मृत्यदेवताएवेन्द्रियव्यपदेशेन स्थितानां त्विन्द्रियाणि नाभवस्वतराणि
 सर्वाति तत्त्वोपदेशेन प्रविलापनायमाव्यादिश्रुतेन स्वतः स्वकपालकल्पनायाएतेऽर्था प्रकटीकता इत्युत्तरेणान्वयः ॥ ११ ॥ एवेदेहैन्द्रियादिप्रविलापनसग्रहश्लोकविवृत्यविरा
 जितप्रथमस्थित्वेत्येति दिशदधति ॥ एवमिति ॥ १२ ॥ अव्याकृते स्थितः पश्चादित्येते द्विवरणप्रसंगेन मायाशबलस्य सर्वजगदभिन्यनिमित्तोपादानस्य ब्रह्मणो ब्रह्मविद्यार्थिभिर्भागु

श्रोत्रादिलक्षणांपेतां कर्तुर्भागप्रसिद्धये ॥ दिक्षुन्यस्यात्मनः श्रोत्रं त्वचं विद्युतिनिक्षिपेत् ॥ ८ ॥ चक्षुरादित्यविंवेचजिह्वामभ्युविनिक्षिपे
 त् ॥ प्राणं वायौ वाचमग्नौ पाणिभिर्द्रेविनिक्षिपेत् ॥ ९ ॥ विष्णौ तथालनः पादौ पायुं मित्रे तथैव च ॥ उपस्थं कश्यपे न्यस्य मनश्चंद्रे निवेशये
 त् ॥ १० ॥ बुद्धिं ब्रह्मणि संयच्छेदेताः करणदेवताः ॥ इन्द्रियव्यपदेशेन व्यादिश्रुते च देवताः ॥ ११ ॥ श्रुतिवाक्यमनुस्मृत्यनस्वतः प्रकटीक
 ताः ॥ एवं न्यस्यात्मनो देहं विराडस्माति चिंतयेत् ॥ १२ ॥ ब्रह्मांडांतः स्थितो यो सावर्धनरीश्वरः प्रभुः ॥ आधारः सर्वभूतानां कारणंतद्बुदा
 हतम् ॥ १३ ॥ स यज्ञस्तृष्टिरूपो सौजगद् तौ व्यवस्थितः ॥ द्विगुणांडाद्बहिः पृथ्वीपृथिव्या द्विगुणं जलम् ॥ १४ ॥ सलिला द्विगुणं तजस्तेजसो
 द्विगुणो निलः ॥ वायोर्द्विगुणमाकाशमूर्ध्वमैकेशः क्रमात् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन च समस्तेन व्यापिनाग्रथितं जगत् ॥ क्षितिं चाप्सु समावेक्ष्य
 सलिलं चानले क्षिपेत् ॥ १६ ॥

वास्यस्तेनोक्ता ब्रह्मादात्मनो विराजो ह्यत्यक्षे सदा स्थितं ब्रह्म विद्याधितार्थरीरामूर्तदर्शयन्सर्वप्रमाणिनां मातापितृरूपेण कारणमित्याह ॥ ब्रह्मांडांतरिति ॥ १३ ॥ सोसौ
 पितृत्वादेव स्वस्तस्य देवमनुष्यादिजगतो ह्येतावन्यपानादिजीवनोपाये व्यवस्थितः सन् हविर्दृष्ट्यादिना सर्वपोषकश्रौतस्मार्तयज्ञस्तृष्टिरूपे ब्रह्मांडांतः स्थितः ॥ प्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तु
 तप्रविलापनवक्तुं ब्रह्मांडावरणान्याह ॥ द्विगुणेति ॥ यद्यपि परिभारवरणैरहव्याप्तं दशगुणोत्तरैरिति पुराणेषु दशगुणोत्तरत्वश्रुयते तथापि द्विगुणमेव परितो ह्येनेपचक्रोशप्रदक्षिणोपंच
 विशति कोशवदेकगुणस्य पंचगुणत्वं द्विगुणस्य दशगुणत्वमित्यभिप्रायेण तद्बोध्यम् ॥ अथवा तदपचीकृतभूनावरणाभिप्रायमिदं तुपचीकृताभिप्रायमित्यविरोधः ॥ १४ ॥ एकै
 कशएकैकस्मादूर्ध्वमुत्तरोत्तरम् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन अपचीकृतेन समस्तेन पचीकृतेन अतएवांतरमातरवाक्षेप्रविलापयेदित्याह ॥ क्षितिमिति ॥ १६ ॥

समाहरत्यविलाप्य ॥ समस्तस्यूलप्रपथोत्पत्तिकारणेनमहाकारोहिरण्यगजाकारो ॥ १७ ॥ किन्तुभ्रामरीरंतदाह ॥ घासनादिति ॥ १८ ॥ लिगालिगशरीरम् ॥ एषस्फुटं
याधिप्रविलापनेनाथद्वयसन्तोषप्रसादात्प्रधानत्यागात्ततोबहिर्भूतं सलप्रसृष्टमृतात्मकलिगसमष्टिदेहैवमात्म्याधिष्ठताहिरण्यगर्भवास्मीति श्रुतयेदित्यर्थ ॥ १९ ॥
मनुचतुर्मुख पदासभावाद्देहोत्तोकहिरण्यगर्भं प्रतिप्रसिद्ध अयन्भूतसृष्टिसमस्त्यात्मनश्चतुर्मुखदतिकथहिरण्यगर्भंलभाह ॥ चतुर्मुखदिति ॥ भूतसृष्टेर्अभिमानितयाप्यवस्थि
तेत्यनवअपकेप्रसादविलापनात्सृष्टप्रसाद्विषयभोगार्थप्रयोगप्रदेहैकत्वमित्याचतुर्मुखआसीदित्यर्थ ॥ इदराहिरण्यगर्भंलभानानंतरयत्कर्मप्यतदाह ॥ लिगमिति ॥ अ
र्थाकृतभूतेभ्यापिसृष्टमउपाध्याकारेणाप्यकृतेमापारोउपदिशितिशिकारोणाप्यकेच ॥ जडाशस्यजडेष्विवाभाषाशस्यचितिप्रविलापनमितिसूचनायद्विधाकृत्योकि ॥ २० ॥

अग्निवायीसमावेश्ववायुचनमसिसिपेत् ॥ नमश्रमहदाकारोसमलोत्पत्तिकारणे ॥ १७ ॥ स्थित्वातास्मिन्क्षरणंयोगीलिगमान्नश
रीरयुक् ॥ वासनाभूतसूक्ष्माश्रकमांविधेतर्यैवष ॥ १८ ॥ दर्शेद्रियमनोबुद्धिरतस्त्रिगविदुर्बुधा ॥ ततोर्षोद्वाद्द्विहियातकनात्मास्मीतिषि
तयेत् ॥ १९ ॥ चतुर्मुखोपकेचायभूतसूक्ष्मव्यवस्थित ॥ लिगमव्याकृतेसूक्ष्मेत्यस्याध्यकेषुबुद्धिमान् ॥ २० ॥ नामरूपविनिर्मुक्तय
स्मिन्सतिपुतजगत् ॥ तामाहु प्रकृतिकचिन्मायामकेपरेत्वणून् ॥ २१ ॥ अविद्यामपरेप्राहुस्तकविभ्रातचेतस ॥ तत्रसर्वैलयगत्वाति
पुत्यव्यकरुपिण ॥ २२ ॥ नि सपथानिरास्वादा सभवतिततभुन ॥ तत्स्वरुपाहितिष्टतियावत्सृष्टि प्रवर्तते ॥ २३ ॥ आनुलोभ्यास्मृता
सृष्टि प्रातिलोभ्येनसद्वति ॥ अत स्थानत्रयत्क्वातुरीर्यंपदमव्ययम् ॥ २४ ॥

अथवाभ्याकारणफलमभिध्याकिरितिक्वियाफलरूपमद्वतितिनितभेदरकल्पनयापृकसैवव्यपरेशोद्भवाशयेनाह ॥ नामेति ॥ प्रकर्मिषास्थ्या ॥ मार्यावेदीनि ॥ २१ ॥
अपरेषीदा सृष्टतिरूपामविद्याम् ॥ तपतस्मिन्व्याकृतेप्रलयकालेसर्वेषुपायांलपर्यवष्टभाबविकारगत्याअनमित्यक्तकृपिणस्सतल्लक्षत्तयैवतिष्ठति ॥ २२ ॥ कथमिष्टतितवा
ह ॥ नि सपथान्ति ॥ परस्परससगयुष्याश्विन्नोभ्यदालक्षणस्त्वेत्युक्त्याभ्येत्यर्थ ॥ कुत ॥ प्रलयानंतरसगकालेनत अस्याकृताद्देषप्रकृतिभूताह ॥ २३ ॥ आनुलोभ्यादाका
शादिकेनात् ॥ प्रातिलोभ्येनसृष्टिषिपरीतकेभेणपथास्तित्थ परमकारणेद्देशेनद्विष्टणोति ॥ अतइति ॥ स्थानत्रयविताराहिरण्यगर्भंव्याकृतात्स्यूलसृष्टसृष्टमकारणरूपसमष्टिजा
यदापयस्यापयनोतिद्व्यंशेनद्वि-श्वानोभयतन्म्यानममनापमनप्रधानयमितिपुन्युपवर्षीनरिशाल्यज्जातदधिष्ठानपरिशिष्टिभ्यामीकरीकसमदरयमप्यद्वैतार्थमपास्रमलक्षणम
ईत्यनवप्यपरेपथमकारणसत्ययथादरेत्यर्थोपरशमशिवशान्तंनन्दनश्चतुर्मुखमित्युपवर्षीरितस्यमानयेसाक्षात्प्राभाषिभ्य्यायेत् ॥ २४ ॥

ध्यानेऽप्याचरमसाक्षात्कारदृश्याध्यानकर्तृकरणहर्षाऽलिंगमपिमूलाज्ञानबाधेनप्रविलाप्यघटभोगघटाकारशोमहाकाशमिवपरिनिरतिशयानंदं ब्रह्मविशेषैवास्याऽलिंगनिगडमु
 ध्यानेऽप्याचरमसाक्षात्कारदृश्याध्यानकर्तृकरणहर्षाऽलिंगमपिमूलाज्ञानबाधेनप्रविलाप्यघटभोगघटाकारशोमहाकाशमिवपरिनिरतिशयानंदं ब्रह्मविशेषैवास्याऽलिंगनिगडमु
 स्यात्कृतार्थतैल्यर्थः ॥ ननुनातःप्रज्ञामित्यादिश्रुतौऽलिंगबाधोनदृश्यतेतत्कथंनित्यंनिरतिचेतस्थानत्रयबाधेऽलिंगबाधोऽर्थसिद्धः ॥ रथूलसूक्ष्मभूतेद्वियादिव्वेवलिंगस्यप्रतिष्ठित
 त्वादितिदर्शयति ॥ भूतेद्वियेति ॥ २५ ॥ नन्वज्ञानकथप्रतिष्ठानत्राह ॥ लिंगमिति ॥ शुद्धेब्रह्मण्यज्ञानावरणेनाव्याकृतेहिसति सूक्ष्मभूतद्वाराऽलिंगमुत्पद्यतेनाज्ञानविनेतितेऽर्वालि
 गस्यमूलप्रतिष्ठितंनित्यंनिरतिचेतौऽलिंगनिगडभंगसिद्धिरितिभावः ॥ एववात्स्मीकिनाप्रणवार्थप्रपचनोपायेनप्रतिबोधितःप्रबुद्धोभरद्वाजःस्वानुभवंगुर्वनुभवसंवादेनपरिक्षणायप्रकट
 यन्नुवाच ॥ इदानीमित्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ चिदहननुचिच्छक्तिमात्रं ॥ कीदृशादभेदात्परमात्मासितत्राह ॥ घटाभावेइति ॥ घटभोगसतीत्यर्थः ॥ यथाएकस्यैवघटस्यघट
 कलशनामभेदकल्पनातदुपहितेआकाशेचघटाकाराःकलशाकाशादितिष्यपदेशभेदकल्पनातद्वदेकस्यैवाज्ञानस्यजगन्नामभेदकल्पनातदुपहितेचमयिजीवईश्वरोदेवोनरकुज

ध्यायेत्तस्मात्प्रतिगंप्रविलाप्यपरिविशेत् ॥ भूतेद्वियमनोबुद्धिवासनाकर्मवाच्यवः ॥ २५ ॥ अज्ञानंचप्रतिष्ठाःस्याऽलिंगमव्याकृतेऽसिति ॥
 भरद्वाजउवाच ॥ ॥ इदानींलिंगनिगडान्मुक्तहंसवर्थायतः ॥ २६ ॥ चिदंशत्वात्प्रविष्टोहंचैतन्यानंदसागरे ॥ अभेदात्परमात्माम्स्मिन्स
 र्वौपाधिविवर्जितः ॥ २७ ॥ कूटस्थःकेवलोव्यापीचिदचिच्छक्तिमानहम् ॥ घटाभावेघटाकाशाकलशाकाशाचोऽर्थथा ॥ २८ ॥ तमाहुः
 श्रुतयोब्रह्मएवमेवैक्यमादरात् ॥ यथाभिरप्रौसांसिक्षिप्तःसमानत्वमनुव्यजेत् ॥ २९ ॥ तदाख्यस्तन्मयोभूत्वागृह्यतेनविशेषतः ॥ यथाह
 णादिकंक्षिप्तंरुमायांलवणंभवेत् ॥ ३० ॥ अचेतनंजगद्व्यस्तंचैतन्यचेतनीभवेत् ॥ यथावैलवणप्रंथिःसमुद्रसैंधवोऽप्यथा ॥ ३१ ॥ ना
 मरुप्राद्विनिर्मुक्तःप्रविश्वैतिसमुद्रताम् ॥ यथाजलेजलंन्यस्तंक्षीरेक्षीरंघृतेघृतम् ॥ ३२ ॥ अविनष्टाभवंत्येगृह्यतेनविशेषतः ॥ तथा
 हंसवर्भावेनप्रविष्टश्चेतनेऽसिति ॥ ३३ ॥ नित्यानंदेऽसमस्त्रेऽपरेपरमकारणे ॥ नित्यंसर्वगतंशांतिंनिरवद्यंनिरंजनम् ॥ ३४ ॥

रदत्यादिष्यपदेशभेदकल्पनाच्चासीत् तत्रैकेनघटभोगेनयथाउभयनित्यंनिरव्याशुद्धाकाशलक्षणैक्यतद्वदेकस्याज्ञानस्यनित्यत्वात्सर्वनामादिभेदेनित्यत्वाच्चिदैक्यसाभाष्यमित्यर्थः
 ॥ २८ ॥ एवमेक्यमभिप्रेत्यतन्नसभूतमायवनान्यत्पश्यतिनान्यच्छृणोतिनान्यद्विजानातिसभूमायवत्वस्यसर्वमात्सैवाभूत्तत्केनकपरयेत्एकाल्प्रत्ययसारंशिवंशांतमद्वैतच
 त्थर्मन्यते नेहनानासिक्चिचनेत्याद्योबद्धयःश्रुतयथाहुःरित्यर्थः ॥ एवंयथाजलेजलक्षिप्तंक्षीरेक्षीरंघृतेघृतम् ॥ अविशेषोभवेत्तद्वज्जीवात्मापरमात्मनीत्यादिश्रुतिभिरी
 दशमेवैक्यदर्शितमित्याशयेनोदाहरति ॥ यथेति ॥ समानत्वमैक्यम् ॥ २९ ॥ एवमचेतनप्रपचस्यापिचितिविलापनेनतद्वावापनौदृष्टांतमाह ॥ यथेति ॥ ३० ॥ न्यस्तप्रवि
 क्तापितम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपाधिनाशेऽपहितजीविविनाशशकापिभोगेत्याशयेनाह ॥ अविनष्टाइति ॥ चेतनेचिदैकरसेसतिब्रह्मणि ॥ ३३ ॥ निष्कलनिष्क्रियशांतनिरवद्यं
 निरंजनमित्यादिश्रुत्यापिस्वानुभवसवाद्यति ॥ नित्यमित्यादिना ॥ ३४ ॥

॥ १० ॥ सत्यसकलसकलप्रमाणसतीपिजगतसंसाधपादनसमयसदृशम् ॥ ११ ॥ सत्यादिप्रिमायागुणैर्बर्कितम् ॥ १२ ॥ अभ्यासकालेपिलयाअर्थवभ्यानमसमु
 पदिदमिन्त्यारायनाह ॥ पविटमिन्त्यादिना ॥ स्वकर्मकच्छुश्रूषणगुरुशुभ्रुपादिपर स्वधर्मांशमधमनिष्ठश्च ॥ १३ ॥ ११ ॥ कथयन्तिपद्यतेनाह ॥ नमस्तदिति ॥ १० ॥ प्रतिप
 तिशाध्यायनाह ॥ द्यात्तेति ॥ एवभरदाकोकमनुभवनिशाम्यसतुटेवात्मीकितलुकानुभवस्थैर्यायस्यअतिवहिनःअपत्यमुक्त्यन्वक्ष्यपरपदमिन्त्यादिश्रुतिसिद्धसम्प्राप्तमवश्य
 कन्तव्यतयोपदिशति ॥ सत्वेदिति ११ ॥ ससारथकावर्तेषुममतीतिभमत्स्यैरिशामधिभ्यांतिष्ठसगार्हस्थ्येनेव्यसेनप्राप्तोपियतीर्कर्मणिषसन्प्राणान्प्रणयीब्रह्मण्येवनिर्दि
 शेपमासनाह ॥ ब्रह्मसत्योमृतत्वमेतीतिपुरेनभ्यध्यापारतपाब्रह्मण्यप्राप्तकस्यसन्ध्यासिनएवसर्वाकायांतिशान्तिशंसिभषादित्यर्थ ॥ सर्वसमयसागमिनिधावत ॥ १२ ॥ नवि
 टवनेगविरस्यास्यति ॥ तस्यानाहवविरथागन्धिमोह्येअपयपरस्येदृतिश्रुतीतिभाव ॥ ज्ञानिनोऽधीवन्मुक्तस्यकर्मकसम्पन्नबेतिब्रह्ममन्त्रश्च यदाकर्तव्यतथाप्रवृत्तिरुपनि
 निकर्तनिक्रियशुश्रूतद्वक्षास्मिपरपरम् ॥ हेयोपाटेयनिर्मुक्तसत्यरूपनिरिद्विचम् ॥ ३५ ॥ केवलसत्यसकलसकलशुद्धवक्षास्यहंपरम् ॥ पुण्य
 पापविनिर्मुक्तकारणजगतभरम् ॥ ३६ ॥ अद्वितीयपरज्यातिवंधास्म्यानंदमव्ययम् ॥ एवमादिगुणैर्पुंक्तसत्वादिगुणवर्कितम् ॥ ३७ ॥
 नविष्टसकलवक्षसदाध्यायेत्सकर्मकत् ॥ एवमभ्यसतपुसोमनोऽसंयातितत्रवै ॥ ३८ ॥ मनस्यस्तगततस्यस्वयमात्माप्रकाशते ॥ प्रका
 शेसर्वदुःखानांज्ञानि स्यात्सुखमात्मनि ॥ ३९ ॥ स्वयमेवात्मनात्मानमातदप्रतिपद्यते ॥ नमत्तोस्त्यपर कश्चिद्विद्वानदमयःप्रभु ॥ ४० ॥
 अहमक परंवक्षइत्याभ्यांतत्रकाशते ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिठवाच ॥ ॥ सत्वेसन्त्यस्यकर्माणिब्रह्मणःप्रणयिभाव ॥ ४१ ॥ नेव्यसेयदिसंसार
 चकावत्तभ्रमशामम् ॥ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ ॥ त्वयोक्तसवमेवेदंज्ञानदुर्लभयागुरो ॥ ४२ ॥ बुद्धिश्चनिर्मलंजातसंसारो नविलयते ॥
 इदानींज्ञानुमिच्छामिज्ञानिनकमकीदृशाम् ॥ ४३ ॥

सर्वमिभिककाभ्यकमसवमेवयथापूर्वकनभ्यमयथाकामनाभ्यानिहत्सत्स्यश्रयोभिक्तकमनापकनभ्यनिद्विहीयप्रश्न पाठकभाहार्यकमस्यवलीयत्वाद्दोष्य ॥ ननुसत्वेस
 न्यस्यकर्मणिब्रह्मणःअणयीशब्देनिसवकर्मसंन्यासश्रुतवताभरद्वाजस्यव्याधपिप्रकाशतुपपत्नौ सत्यम् तथापिप्रायश्चित्तमिहाशब्दोक्ति कुवन्नेवैककर्माणिअिगीविरच्छुभ्रस
 मादस्यादिश्रुतिभिर्प्रायश्चित्तकर्मव्यतयानिब्रह्मज्ञानांशिसातोन्वशानिअश्रुतीभ्यापिषाधमैर्दीक्षाकार्तेत्यकानामपिदीक्षाप्राप्तमेवुनपरिपश्यत स्वकौवहिनःअप्य एतन्मेधप्रभाकि
 नोऽोकाकिच्छन्मयअति द्यादिश्रुतिभिर्ब्रह्मज्ञिषासांनिमित्तनस्यज्जानिषिद्धयानिमिशाप्राप्तमेवुनपरिपश्येन्न्यायसिद्ध ॥ नचविलसन्त्यासविधानानुत्तरपरिपद्य ॥ न
 स्यकर्मनातरानुष्ठितविशिष्टविशासभ्यासवशाद्दृष्ट्यायाव्येवतस्वज्ञानोर्हयतकनाप्यापूर्ववशिष्यान्व्यतिअप्राप्तमभ्यन्यासांतरविधानपरस्यप्राप्तविशिष्टविशासभ्यासपरिपालनवि
 धानांशकिस्त्याशयेनरभ्यानुपपत्नौबोध्यो ॥ ४३ ॥

प्राणुन्नीभ्रमुपास्यतद्यथादेवैः शिष्टोक्तज्ञानमार्गेणयोगमार्गेणवातत्त्वज्ञानेऽसत्येकविज्ञानेऽनसवविज्ञानात्सवसरायमूलाज्ञानराधासवसरायोच्छेदेनविधायीतिर्भीषिप्यतीत्युप
 सहरति ॥ मन्त्रार्चना ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तत्रराधाचार्यायैशेसात्प्रधानाभेकापनिष्ठानिभ्यधाधार्याचरताहलक्षणपरामरा राध्वायुषणादल्लक्षणोभ्यासभ्याव
 धयथायदन्त्याह ॥ परमशैनिम्नि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ योगमुपाधित्यागेनैक्यम् ॥ स्वात्मनारोगिधनतीथा ॥ आत्मनिमग्ननि ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ महानानाअपरिच्छिन्नमन्त्राकार
 विमाराण ॥ ५९ ॥ अनुपहृदिमामप्रयुक्तनयागुक्तशक्तिपातत्वयाशेष्यस्वमन्त्रीकरणत्स्यगुणत्वशिष्योद्धारामभ्यलक्षणतक्षणोत्स्येषुषुर्दारोतमस्यभ्यमित्यथ
 मज्जमज्जसिद्धिनप्रदत्ताराधिवर्चिषु ॥ मज्जसभरिताभोगपरमंशजगद्गुरुम् ॥ ५३ ॥ इतिनेवाणिंणतसर्ववसिष्ठस्योपदेशानम् ॥ अने
 नज्ञानमार्गेणयोगमार्गेणयुञ्जक ॥ ५८ ॥ भरद्वाजमहानाज्ञमर्वाज्ञास्यमिनिश्चितम् ॥ परामर्शनशास्त्रस्यगुरुवाक्याययोधनान् ॥ ५५ ॥
 अभ्यासात्मवसिद्धि स्यादितिचेदनुशासनम् ॥ तस्मात्त्वसवमुत्सज्यकुर्वभ्यासोस्तिरमन ॥ ५६ ॥ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ ॥ राम प्राप्
 परयोगस्वात्मनात्मनिर्हेमुने ॥ कथवसिष्ठुदेवंनय्यवहारपर इत ॥ ५७ ॥ इतिज्ञात्वाहमव्यवमभ्यामार्थयतयथा ॥ तयैवव्यवहारोपि
 धृत्यानेनमंविप्यति ॥ ५८ ॥ ॥ श्रावात्मकिरुवाच ॥ ॥ यदापरिणत साधु स्वस्वरूपमहामना ॥ विश्रामिन्नस्तदोवाचवसिष्ठुहपि
 सूतमम् ॥ ५९ ॥ ॥ श्राविन्यामिन्नउवाच ॥ ॥ हेवसिष्ठुमहानागवक्षशुभ्रमहानसि ॥ गुरुत्वशक्तिपातेनतत्क्षणादवदर्शितम् ॥ ६० ॥
 दशानात्प्रशान्दच्छब्दात्प्रयशिशिव्यदेहकं ॥ जनयेद्य ममावशशांसर्वसहिदंशिक ॥ ६१ ॥ रामेव्ययविशुद्धात्माविरक्त स्वात्मनेवहि ॥
 विश्रान्तिमानाफर्त्तचिमवादात्प्राप्तवान् ॥ ६२ ॥ शिष्यप्रज्ञैवयोधस्यकारणगुरुवाक्यत ॥ मन्त्रत्रयमपक्वैकययुद्ध्यतिपक्वत्
 ॥ ६३ ॥ ज्ञानप्रत्यक्षमेवेदगुरुशिष्यप्रयोजनम् ॥ उभावपियतोयोग्यौसवपामदिशामपि ॥ ६४ ॥

॥ ६० ॥ म भनुमपासिषारीत्यङ्कारामहृप्रतिरयपुराठिर्नासवाहारिकनकनेभवतत्कथल्यपारातिपतौक्ष्मातस्तथाह ॥ धरानादिति ॥ सत्यसकल्पानात्वादेयाहपादुत्प्यासि
 च्छिष्यस्सकुरालिन्यायद्रमकभेदनप्रक्षयस्थिनपरशिवसमावेशलक्षणोमीशस्योपाधिपरित्यागेनशुद्धममसमावेशलक्षणभ्यराकिपात सिद्धातीतिभाष ॥ शैशिकोऽगुरुः ॥ ६१ ॥
 नपरासम्पत्सिद्धिप्यवशशयति ॥ रामदति ॥ ६२ ॥ मन्त्रप्रयरीथवाह्यमोदंममाणवाहिकामकमवासानलक्षणथा ॥ कथयुद्ध्यातिरिष्यदतिशेष ॥ ६५ ॥ सच्छिष्यपुराण
 स्यादहकठैश्वर्याह ॥ ज्ञाननिमित्त ॥ यदउर्गीगुरुशिष्यार्थ्यायार्थ्यात्सर्वेषांपुरुषाधानानीदुर्गार्कबन्धलक्षणानावशिजाकनस्तानित्यथ ॥ ६४ ॥

इत्यवसिष्ठप्रशस्त्रकर्मव्यमाह ॥ इदानीमिति ॥ अस्मदादिभूकपया ॥ त्वपदेपरिणत कृतकृत्यइति यावत् ॥ ६५ ॥ ममकार्यनिषिष्यज्ञसिद्धित्वस्मरन्सन् रामव्युत्थानक
 न्तुमर्हसीति पूर्ववदथामाकथाम् इत्युत्तरत्रवासवध ॥ ६६ ॥ किचान्यदेवकार्यमपिरामव्युत्थापनेन चरामसपादयामोत्रयम् ॥ ६७ ॥ कार्यातिराण्यपि दर्शयन् देवकार्यविशदयति ॥
 सिद्धाश्रमेत्यादिना ॥ अहल्यायामुक्तिशापमोक्षचकारिष्यतीत्यनुषंगः ॥ ६८ ॥ निश्चयोवाग्निश्चयः ॥ गतिपरलोकमार्गम् ॥ ६९ ॥ राज्यविमुष्यगतो विगतः ॥ जीवन्मुक्तत्वादेवा
 भयानि तस्य हश्च ॥ दहकारण्यवासिने मुनीन् राक्षसवधेन भयादुद्धरिष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७० ॥ विविधानि तीर्थानि प्राणिनश्च उद्धरिष्यति पावपिष्यतीत्यर्थः ॥ सीताहरणप्रयुक्त
 यद्वैर्गत्शोकमोहादिविह्वलनतच्छलेन रावणादीनावदादिपि सर्वपात्रीसागिनाभुविशोष्यतामस्यास्थ्यचदर्शयिष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७१ ॥ अथ इन्द्रवरदानेन युद्धे स्यवानरक्षी
 देः परावृत्तिपरवर्तनपुनः भजिविनदर्शयिष्यति ॥ ७२ ॥ अग्निप्रवेशेन सीताविशुद्धिमन्विच्छन्सन्नात्मनः स्वस्थलोकानुमतिशोषजनमाननीयचरित्रतदर्शयिष्यति ॥ ततोराज्येभिषि
 इदानीरुपचारामव्युत्थानं कर्तुमर्हसि ॥ पदेपरिणतस्त्वंहि कार्याविधावच्यतः ॥ ६५ ॥ स्मरन्कार्यमविभोयदुद्दिश्याह मागतः ॥ प्रार्थि
 तश्चातिक्रुतेन राजादशरथः स्वयम् ॥ ६६ ॥ तद्वथामाकथाम् सर्वशुद्धेन मनसामुने ॥ देवकार्यचरामान्यदवतारप्रयोजनम् ॥ ६७ ॥ सिद्धा
 श्रमं मयानी तो रामो राक्षसमर्दनम् ॥ करिष्यति ततो हल्यामुक्तिं च जनकालजाम् ॥ ६८ ॥ परिणेष्यति कोदं डभंगेन कृतनिश्चयः ॥ रामस्य
 जामदग्न्यस्य कर्तानुशंगतिभुवम् ॥ ६९ ॥ पितृपैतामहं राज्यां विगतो भयनिस्पहः ॥ वनवासच्छलेन हृदंकारण्यवास्मिन् ॥ ७० ॥ उद्धरिष्य
 ति तीर्थानि प्राणिनो विविधानि हि ॥ सीताहरणदौर्गत्यच्छलेन भुविशोष्यताम् ॥ ७१ ॥ दर्शयिष्यति सर्वपांरावणादिवधादपि ॥ खीसंगि
 नामथास्वाश्रयं वानरादेः परावृत्तिम् ॥ ७२ ॥ सीताविशुद्धिमन्विच्छेद्द्वैकानुमतिमात्मनः ॥ जीवन्मुक्तो निस्पहोपि क्रियाकांडपरायणः
 ॥ ७३ ॥ भविष्यति गतिद्रष्टुं ज्ञानकर्मसमुच्चयौ ॥ यैर्दृष्टोचैः स्मृतो वापि यैः श्रुतो वा बोधितस्तु यैः ॥ ७४ ॥ सर्वावस्थानां तु जीवन्मुक्तिप्रदास्य
 ति ॥ इति कार्यमशेषेण त्रैलोक्यस्य समापि हि ॥ ७५ ॥ अनेन रामचंद्रेण पुरुषेण महात्मना ॥ न मोस्मै जितमेवैते कोप्ये वंचिरे मे धताम् ॥ ७६ ॥
 कः स्वयर्जिवन्मुक्तो निस्पहोपि सत्कर्मधिकृतजनानां कर्मानुष्ठानेनैव गतिद्रष्टुं दर्शयति क्रियाकांडपरायणो भविष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७३ ॥ ज्ञानकर्मसमुच्चयाधिकारिणां ब्रह्म
 लोकादिगतिदर्शयितुं ज्ञानकर्मसमुच्चयौ चकारिष्यतीति शेषः ॥ ज्ञानमत्रोपासनम् ॥ न केवलकर्ममार्गप्रवर्तनेन वर्तमानजनमात्रोपकारो किन्तु तरकालमपि स्मरणकर्त्तनस्वचरि
 त्रप्रबोधनादिना स्वानुगतानां भक्तानां जीवन्मुक्तिसुखप्रदइत्याह ॥ यैरिति ॥ ७४ ॥ सर्वावस्थानां सुगतानां प्रसत्या अनुगतानाम् ॥ ७५ ॥ अनेन महात्मनारामचंद्रेण इति वर्णितप्रका
 रेण वैलोक्यस्य समापिहितकार्यमिति पूर्वाचान्वयः ॥ इदानीं श्रीविश्वामित्र सामाजिकानारांभभक्तिवर्धयन्त्याह ॥ नमइति ॥ हे जनाः एते यूयमस्मै रामायनमरकुरुत ॥ तन्नम
 स्कारमात्रेण भवद्भिः सर्वजैतव्यजितमेवनसाधनान्तरमपेक्षणीयमित्यर्थः ॥ युष्माकं मध्ये कोपि पुरुषयोरैय एवं श्रीराम इव जीवन्मुक्तश्चरति वैकल्पसमाधि विश्रान्तिनामः ॥ सु
 खमेधतावर्धताम ॥ ७६ ॥

७६ ॥ सुखमेधतावर्धताम ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ इराबुधुधाभुगाउसत्परिषदपारमकपार्थैलाधाविधा-सतोरार्मांप्रपश्चरजसाभादेरनमस्करेदरिधाधत् ॥ सधरामस्सरणेष आस्थिता आस्थानतोष भुवुरिरीशेष ॥
 धसिद्यार्थिधिलंघत कपयाम्भुतयानसगुतोपनपुतोषभुत् ॥ ७८ ॥ एवमभ्येवमहृपयभनसगुनुपु ॥ भूयभ्रोतुमुक्तंठिना-सर्वेषभुवुरित्यर्थ ॥ अतएवतेतस्यगुणाभ्यरोकाना
 कर्मपदस्यभुतयाम्भान्पलिकुम्बन्भुत् ॥ लब्धाइभाषभ्छोरस ॥ ७९ ॥ भूहिभ्योवृजानप्रतिष्यकध ॥ अयराताजभ्यन-याङ्गोभूत् किंवाबुधोरेव अथयाननुन्यइत्यज्ञ
 नाभिधाधानुसारोष ॥ ८० ॥ विश्वामिधोप्यजानानुसारोत्तमाह ॥ अर्धवेति ॥ इजानत्वभास्मिरामपरवसाक्षाङ्गवाथासुहृदन्तिविश्वामिधुत् सपुराण-पर पुरुष ॥

॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इतिश्रुत्वाधतेसर्वेविश्वामिधेणभापितम् ॥ सिद्धाश्वरयोगीन्द्रावसिधुप्रमुखा पुन ॥ ७७ ॥ रामाधिपश्चर
 जसामादरस्मरणास्थिता ॥ दूरश्रुतोत्तरकया कययार्थेयितीपते ॥ ७८ ॥ नसतुतोपभगवान्वसिधेन्यमहर्षय ॥ गुणान्गुणनिधेका
 स्यद्रुवकाकणयन्दुत् ॥ ७९ ॥ विश्वामिधुमृनिप्राहवसिधोभगवाद्यपि ॥ ॥ श्रावसिष्ठउवाच ॥ ॥ नृक्षिविश्वामिधुनुरामोराजीव
 लोचन ॥ कोयमभुद्रुध किंवाभनुप्योवायराधव ॥ ८० ॥ ॥ श्रीविश्वामिधुउवाच ॥ ॥ अत्रैवकुरुविश्वामिधुसमयसपुरुष-पर ॥ विश्वा
 यमयिताभोधिर्गीरीरागनागोचर ॥ ८१ ॥ परिपूर्णपरानद् सम श्रीवत्सलोलन ॥ सर्वेपांप्राणिनाराम-प्रदातासुप्रसादित ॥ ८२ ॥ अय
 निहतिकुपित सृजत्ययमसत्सकान् ॥ विश्वामिधुविश्वजनकोधातामनामहासख ॥ ८३ ॥ अयव्युक्तांतिनि सारव्यदुससारधुत्कं ॥ आन
 दांसुधुर्विततोर्वातरगीर्दिगात् ॥ ८४ ॥ कश्चिन्मुकइवात्मस्य-कश्चिन्सुयंपदाभिध ॥ कश्चिद्वर्णातिप्रकति कश्चित्तस्य-पुमानयम् ॥ ८५ ॥
 अयंनर्थाभयोरेवसंगुणयगहनातिग ॥ जयत्यगौरयपद्विर्वेदात्मापुरुषाद्भुत् ॥ ८६ ॥ अयंशतुर्वाद्दुरयविश्वसथाचतुर्भुव ॥ अयमेवम
 इदेव संहताधिचिलोचन ॥ ८७ ॥

सक ॥ विश्वामिधोऽभोधि-कीरार्थंभायनस ॥ मभीराण्याद्वारायानामाभाभामुपनिषदांस्वगोचरोनान्यप्रभाणस्येत्यर्थ ॥ ८१ ॥ यदातासर्वपुरुषाधानानिभिराव ॥
 षुद्रुजस्यपावसादि ॥ ८२ ॥ असत्समा-अकार्यतेकीर्त्तनइत्येवसत्कामिभ्यार्थांलात् ॥ ८३ ॥ क्युक्तांतिविश्वामिधोऽभोधि-सारायद्व-श्वसवसारा-कायकारणव-धार्थैलाधाविधे
 धुत्कर्मग-इत्येवकर्मनारोप्यनिभिरानदांसुधुर्दिगासहस्रपविषयते ॥ ८४ ॥ अयमेवज्ञानमुकोनित्यमुकोभायानियतायायातर्त्त-इत्यन्तिशुभुर्भस्थितइत्याह ॥ कश्चिदिति ॥ ८५ ॥
 यथाभयोरेवसारात् ॥ अत्रै-शिक्षाकन्यादिभि ॥ वेदानामात्मापारमार्थिकसत्स्वरूपभूत् ॥ ८६ ॥ शतुर्वाद्दु पाठकोविष्यु ॥ ८७ ॥

योगान्मायाशक्तिसंबन्धम् ॥ मोहनिदानमनत्वात्सदाज्ञागुरुक ॥ ८८ ॥ यथाविक्रमेणपराक्रमेणावश्यभावीविजयउत्सर्तेप्राप्यते नेजसायथाप्रकाशोभास्वरूपउत्सर्तेधि
यते यथाश्रुतेनशास्त्रेणप्रज्ञोत्कर्षउत्सर्तेप्राप्यते नद्वयसुपुर्णैर्नगरुहेनेत्यर्थः ॥ ८९ ॥ अमुनाराभेणयाश्चित्तेनममायप्रतियोद्धेतिचित्त्यश्रितनार्हसपन्न ॥ ९० ॥ विष्णुदेहेनामु
नारथून्यस्वर्गहास्वर्गस्यशोच्यतेत्यर्थ ॥ अभितपरितसमयानिकपाहाप्रतियोगेपीतिषष्ठ्यर्थद्वितीया ॥ एवशेषमूर्तिरयपानालाहृक्ष्मणात्मनाइहागतः ॥ तथाचपातलस्या
रिशोच्यतेत्यर्थ ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ रूपयितुनिरूपयितुदुष्टं च ॥ ९३ ॥ वंशेऽवतरेणरघुरप्यनेनपावितइत्याह ॥ रघोरिति ॥ शुभ्रमइतिकदिनियमान्नेदृष्टिदिमसोमादेशाभा

अजोयंजायतेयोगाज्जागरुकःसदामहान् ॥ विभर्तिभगवानेतद्विरूपोविश्वरूपवान् ॥ ८८ ॥ विजयोविक्रमेणोवप्रकाशइवतेजसा ॥
प्रज्ञोत्कर्षःश्रुतेनेवसुपुर्णैर्नायमुत्सर्ते ॥ ८९ ॥ अयंदशरथोधन्यःसुतोयस्यपरःपुमान् ॥ धन्यःसदशकंठोपिचिंत्यश्रितेनयोमुना ॥ ९० ॥
हास्वर्गममुनाशून्यंहंपातालादिहागतः ॥ तस्यागमादयंलोकोमध्यमःश्रेष्ठतांगतः ॥ ९१ ॥ रामइत्यवतीर्णोयमर्णवांतःशयःपुमान् ॥
चिदानंदवनोरामःपरमात्मायमव्ययः ॥ ९२ ॥ निगृहीतेद्वियग्रामारामंजानंतियोगिनः ॥ वयंत्ववरमेवास्यरूपंरुपधितुंक्षमाः ॥ ९३ ॥
रघोरयोच्छेदकरोभगवानितिशुश्रुमः ॥ वसिष्ठरुपयात्वंहिव्यवहारपरंरुक् ॥ ९४ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वावस्थितस्तूष्णीं
विश्रामित्रोमहामुनिः ॥ वसिष्ठसुमहातेजारामचंद्रमभाषत ॥ ९५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रामराममहाबाहोमहापुरुषचिन्मय ॥
नायंविश्रांतिकालोहिलोकानंदकरोभव ॥ ९६ ॥ यावह्येकपराभर्शातिरुढोनास्तियोगिनः ॥ तावद्दसमाधिल्वंनभवत्येवनिर्मलम्
॥ ९७ ॥ तस्माद्राज्यादिविषयान्पर्यालोक्यविनश्चरान् ॥ देवकार्यादिभारांश्चभजपुत्रसुखोभव ॥ ९८ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥
इत्युक्तोपिपदारामःकिंचिनोचेत्संगतः ॥ तदासुषुप्तयासोपिविवेशददंशनैः ॥ ९९ ॥

वश्लंदासः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ अधिकारनिष्पादनलक्षणोलोकानांपरामशौर्थावन्निरूढानिष्पन्नः ॥ नभवतिभुक्तमितीशेषः ॥ ९७ ॥ पर्यालोक्यकर्चिलकालमनुभूय
दवकार्यादीनधिकारभाराश्रयपर्यालोक्यपश्चात्समाधिभजेत्यर्थ ॥ ९८ ॥ यदारामइतिगुरुणाउक्तोपिलयंब्रह्मैक्यगतोबाह्यार्थश्रवणाभावाद्वागादिकरणचेष्टोपरमाच्चनाके
चिद्वेत्तेदासवसिष्ठस्तच्छरीरसकल्येनप्रविश्यतदीयसुषुप्तानाड्याशनैर्ददंशुद्धरीकविवेश
मिववहिराचकथंनियावत् ॥ ९९ ॥

उपसंहरति ॥ इतीति ॥ वरमुनेर्वसिष्ठस्यवचनपंक्तिरक्षणयारलमालयाविचित्राभूषिताइतिउत्तररूपारघुपतेर्जीवन्मुक्तिसिद्धिर्यामयातुभ्यप्रोदिताप्रोक्तानिखिलानांकिवकु
लानायोनिनाचसेव्यरूपासापरमगुरुकटाक्षाच्छृण्वादिनासेवितासतीमुक्तिमार्गप्रागुक्तभूमिकाक्रमददात्यारोपयतीत्यर्थः ॥ ११० ॥ विधिसवादप्रकारम् ॥ मोहमालिन्यरा

इतिरघुपतिसिद्धिःप्रोदितायामथातेवरमुनिवचनालीरत्नमालाविचित्रा॥निखिलकविकुलानांयोगिनांसेव्यरूपापरमगुरुकटाक्षान्म
क्तिमार्गददाति ॥ ११० ॥ यद्मंशृणुयान्नित्यंविधिरामवसिष्ठयोः ॥ सर्वावस्थोपिश्रवणान्मुच्यतेबहूनाच्छ्रुति ॥ १११ ॥ ॥ इत्याष
वासिष्ठमहारामाचरणेवाल्मीकीयेदेवदूतेकेद्वानिंशत्साहस्र्यांसंहितायांवाल्कलकण्डेमोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषुवार्धिरामव्युत्थानना
मअष्टाविंशत्सुत्तरशततमस्सर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ निर्वाणप्रकरणपूर्वार्धसमाप्तम् ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

गद्वेषमहापातकोपपातकादिसर्वैषावस्थायुक्तोपिपुरुषःश्रवणादेवसर्वदेवैर्मुच्यतेशांत्यादिगुणप्राप्तिकमेणब्रह्मणच्छ्रुतिप्राप्तिकंपुनराधिकारीत्यर्थः ॥ १११ ॥ ॥ इतिश्री
वासिष्ठमंतात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणपूर्वार्धेअष्टाविंशत्सुत्तरशततमःसर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ इतिश्रीमत्परमहसपरिवाजकाचार्यश्रीसर्वज्ञसरस्वतीपूज्यपादाशिव्यश्रीरामच
ंद्रसरस्वतीपूज्यपादाशिव्यश्रीगगाधरेन्द्रसरस्वत्याख्यभिक्षोःशिव्येणानंदबोधेन्द्रसरस्वत्याविरचितेश्रीवासिष्ठमहारामायणतात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपूर्वार्धसंपूर्णम् ॥ ६३ ॥

चिदात्मनिगुणशिलाशब्दप्रयोगनित्तानगुणान्दर्शयति ॥ घनत्वेति ॥ आदिपदाद्भेदत्वैकरसत्वकूटस्थत्वादिपरिग्रहः ॥ १६ ॥ अपिशब्दाभ्यांस्त्वितोविरोधोमाययापरिहर्तव्यः ॥ १७ ॥ जगदेवमयातत्रपद्मवनत्वेनोक्षितमित्याह ॥ अस्यामेवेति ॥ तच्चजगदन्यदिवभातमपिवस्तुनानान्यतश्चिदात्मकचवानाकिनुमाद्यैवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ तेषाचनिकटेसतिशखाःशतसहस्रशदितियदुक्ततात्पर्यमाह ॥ शखेति ॥ लोक्यतइतिलोकचित्रलिख्यतेशिल्पमन कल्पनयायथातथाभूतभव्यसर्वजगत् तत्रशालभ्रजिकावस्तुतोयथावास्तवीवअस्तीतिरेणान्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ आदत्तेस्त्रीकरोतितथाएषाचिदिघनाएकिकाएकपिडतास्वीकरोतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ तत्स्वरूपादिभिनोपिवपुर्मय परिच्छिन्नाकारइवभातीत्यर्थः ॥ सुषुप्तावस्थयाटक्छेदात्सागनभिव्यक्तयेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ सतोःशिलामरिचयोर्नोदेतिनास्तमायातितथेत्यर्थः ॥ पुरंध्यासुचित्रायाखि

चिच्छिलैषामयोक्तायेस्यामंतर्जंगतिवै ॥ घनत्वैकाल्मकत्वादिवशादेशिलैवचित् ॥ १६ ॥ अप्यत्यंतघनांगायाःसुनीरंध्राकूटेरपि ॥ विद्यतेतर्जगद्व्योमीवविपुलानिलः ॥ १७ ॥ द्यौःक्षमावायुराकाशंपर्वताःसरितोदिशः ॥ संतितस्यांशिलायांचसुषिरंमननागपि ॥ १८ ॥ अस्यामेवघनांगाल्मजगत्पद्मंविजृंभते ॥ एतस्माद्दस्तुतोनान्यदन्यच्छुद्धाल्मकंचवा ॥ १९ ॥ शंखपद्मादिकंलोकंपाषाणोलिख्यतेयथा ॥ भूतंभवद्भ्रविष्यच्चशिलायांशालभ्रजिका ॥ २० ॥ तथास्तितत्रतत्सर्वसंस्थानंवस्तुतोयथा ॥ उपलांतःसन्निवेशोनानात्माप्येकपिडताम् ॥ २१ ॥ यथादत्तेतथैषाचिपिंडाकारैकिकांघनाम् ॥ यथापद्मःशिलाकोशादभिनन्नस्तद्वपुर्मयः ॥ २२ ॥ तथासर्गश्चित्तरूपादभिन्नोपिवपुर्मयः ॥ सुषुप्तावस्थयाचक्रपद्मलेखाःशिलोदरे ॥ २३ ॥ यथास्थिताश्चित्तेरंतस्तथेयंजगदावली ॥ शिलांतःपद्मलेखाली मरिचांतश्चमल्लतिः ॥ २४ ॥ नोदेतिनास्तमायातियथासर्गस्तथाचितौ ॥ यथापुरंध्यांमर्योतर्मज्जावाविल्वगायथा ॥ २५ ॥ तथानंतविकाराढ्याचितौब्रह्मांडमंडली ॥ विकारादितदेवेतिमुधैवोक्तिरनर्थिका ॥ २६ ॥ तत्तांसमुपयात्याशुजलंबिंदुरिवांभसि ॥ अनंतत्वाच्चित्तेरद्विकारादिचितेरिति ॥ २७ ॥ उक्त्यासंपद्यतेयच्चतल्लयेनविलीयते ॥ ब्रह्मैवेदंविकारादिविकाराद्यर्थवर्जितम् ॥ २८ ॥ वर्जनवर्जनेर्थस्यब्रह्मैवानंततावशात् ॥ ब्रह्मस्थितंविकारादिब्रह्मैवोत्पादितंक्रमात् ॥ २९ ॥

यामतर्मसिमर्यस्तत्कांतःसदैवास्ति ॥ २५ ॥ यदाविकारिणांब्रह्मांडानांचिन्मात्रत्वतदातद्विकारभुवनशरीरादिभेदानांचिन्मात्रत्वमर्थसिद्धिमितिदुक्तिरर्थशून्यत्वान्मुधानि फलैव ॥ २६ ॥ कुंतोर्थशून्यातत्राह ॥ तत्तामिति ॥ यतएतद्विकारादिआशुब्रह्मांडानांचिन्मात्रतादर्शनक्षणएवतत्तांचिन्मात्रतासमुपयातिनपृथगणुमात्रमप्यवशिष्यतइति हेतोः ॥ २७ ॥ कविवर्णितागंधर्वनगरत्रैचिन्व्यवदुक्तिमात्रसिद्धत्वादपितस्यप्रत्येवचिन्मात्रत्वमित्याह ॥ उक्त्येति ॥ सभूरितिव्याहृत् भुवमसृजत एतइतिवैप्रजापतिदेवानसृजत अस्यभितिमनुष्यानिद्वइतिपितृनित्यादिश्रुत्याभुवनादिसर्गस्यामपूर्वकत्वोक्तेरवनामलयेनलयोप्युहः ॥ २८ ॥ विकाराद्यर्थवर्जनमपिनवस्वतरमित्याह ॥ वर्जनेति ॥ २९ ॥

इह ब्रह्मविद्याशिलाख्यानात्स्यमुपवर्णयते ॥ मथूराडरतेवर्हवर्णसंस्थानभेदवत् ॥ १ ॥ ब्रह्मवृष्टवशादचिद्रूपमेवतदंतर्धीजमज्जादीनामिवस्वगतभेदेनतत्रतत्समसत्ताकसर्गोद्भवश्चा
 चोक्तइतितात्पर्यंशमोभाभूदितितात्पर्यवर्णयति ॥ चित्तस्त्वस्येति ॥ चिद्रूपतत्त्वयावस्वस्वरूपप्रतिसंधानशून्यतावेदवसर्गर्गमितिद्योतनायांचेतनफलदृष्टातः ॥ सर्गश्च
 तप्रसिद्धस्वापादपरःस्वापःस्वमएवयुगवत्सरादिक्रमात्स्वसत्ताकल्पितसन्निवेशेनप्रवृत्तौनचित्तमसत्ताकःस्वगतभेदइत्यर्थः ॥ १ ॥ तर्हि किंचित्त्वादन्यएवसर्ग एतदपिदुर्वच
 मित्याह ॥ देशेति ॥ २ ॥ तर्हि किमसदेवेदसर्गादितदपिदुर्वचमित्याह ॥ समस्तेति ॥ समस्तानाशब्दानादर्थानातद्वासनानातस्सुकुसंकल्पविकल्पादिकलनानाचेत्रेदितुरवस्था
 त्रयेष्वेकाल्वात्सत्यत्वेअत्यतासत्तेनवेदनादर्शनादित्यर्थः ॥ ३ ॥ तस्माच्चिदधीनप्रातिभासिकानुक्रमवैचित्र्याशयैर्नैवफलत्वेनोत्प्रेक्षणमित्याह ॥ फलस्येति ॥ अनानातथाना

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ चित्तत्वस्यफलस्येवचित्तःस्वापापरक्रमात् ॥ ससत्तासन्निवेशेनयःससर्गइतिस्थितः ॥ १ ॥ देशकालक्रियादीनाम
 पितन्मयरूपतः ॥ इदमन्यदिदंचान्यदितिनान्नोपपद्यते ॥ २ ॥ समस्तशब्दशब्दार्थवासनाकलनाविदः ॥ एकाल्मत्वादसच्चंद्रमितिसंकथ्यते
 कथम् ॥ ३ ॥ फलस्यांतःसंनिवेशोनामानुक्रमतोयथा ॥ चित्तःस्वसत्ताघनतानानानास्थितातथा ॥ ४ ॥ अनानैवापिनानैवक्षुब्धेवाक्षु
 भितैवच ॥ यथाफलांतःस्वासत्ताचिदंतःसिद्धयस्तथा ॥ ५ ॥ जगन्नगरमादर्शंचित्तःस्वंप्रतिबिंबितम् ॥ कचतीवाकचदपिशिलांतःसंनि
 वेशवत् ॥ ६ ॥ परमेचिन्मणौसतिजगत्कोटिशतान्यपि ॥ चिंतामणावनंतानिफलानीवापितान्यलम् ॥ ७ ॥ चित्समुद्रकण्वेदंतदंगो
 ल्कीर्णमाततम् ॥ जगन्मौक्तिकमाभातितदंशमयमन्यवत् ॥ ८ ॥ अहोरात्रं विकरयन्वेदनावेदनान्यलम् ॥ चिदादित्यःस्थितोभास्वाश्च
 गद्गव्याणिदर्शयन् ॥ ९ ॥

नाचभूलास्थिता ॥ ४ ॥ तत्रानानात्वाद्यंशएवप्राथम्याद्वास्तवइत्याह ॥ अनानैवेति ॥ क्षुब्धाविक्रमेव ॥ सिद्धय सन्निवेशनिष्पत्तयः ॥ ५ ॥ शिलाख्यानस्यतात्पर्यदर्शय
 ति ॥ जगदिति ॥ शिलांतःसन्निवेशवज्जगदितियदुक्तस्याप्यादर्शंप्रतिबिंबितनगरमिवचित्तस्वरूपमेवअकचदपिकचतीत्यर्थतात्पर्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥ मायिकानतशक्तिम
 त्त्वाद्वाचित्तमणौचित्तकमनोरथफलानीवचित्तिसर्वजगदस्तीतितत्तात्पर्यवर्णनीयमित्याह ॥ अपितानीतिश्रुतिपुअरनाभिनिदर्शनोपन्यासादितिभावः ॥ ७ ॥ क
 ल्पितविकाराशाशिशिभावेनमुक्ताशुक्तिसपुटकेमुक्तानामिववाचित्तजगत्स्थितौतात्पर्यमित्याह ॥ चित्समुद्रकइतितादेतद्वर्णउत्कीर्णमिवतदगोल्कीर्णम् ॥ तदेवाह ॥ तदशमय
 मिति ॥ ८ ॥ आदित्यःस्वस्वरूपाविर्भावितोभावात्मकमहोरात्रविभागमिवचिन्मणिशिलापिस्ववेदनावेदनात्मकजगद्भव्यप्रकाशनाप्रकाशनेस्वात्मनिकरोतीत्यर्थेवातत्तात्प
 र्यमित्याह ॥ अहोरात्रमिति ॥ विकरयन्विकलयन्विकुर्वन्नितियावत् ॥ ९ ॥

चिदात्मनास्वेजगद्ब्रह्मशब्दार्थोर्भेदोनास्तीत्याह ॥ नानयोरिति ॥ २१ ॥ एषाजगताम् ॥ २२ ॥ मेवादिस्थूलतमोपिपदार्थस्तत्त्वदृशाआलोकना
 च्छुद्धमस्यौल्यादिधर्मकब्रह्मैव भवति यथाकारकाद्यबुकेवलपयो भवति तद्ब्र ॥ अतोवहिसृणुगुल्मादेर्ब्रह्माडातस्य अतश्चित्तदेर्हिरण्यगर्भातस्यापिचजगतः परमयदब्बिवोत्त
 रोत्तरसुक्ष्मतमभूतसूक्ष्माव्याकृताक्षराततद्विजागेनातेयद्दुपरिशिव्यतेतदेवपरविदुर्ब्रह्मविदइतिपरेणान्वयः ॥ २३ ॥ स्थूलस्यविमर्शसूक्ष्ममात्रत्वेयुक्तिमाह ॥ तत्समूहइति ॥
 पचीकृतसपचीकृतसमूह अपचीकृतभूतानितुचित्तमेवेत्येकक्रेणवोव्याभिस्यर्थ ॥ २४ ॥ सौक्ष्म्येसत्सारत्वादेवतस्यौल्येपिसत्यतरत्वलक्षणसारतरताप्रपचेपामरैरनुभूयत
 इत्याह ॥ यत्सौक्ष्म्येपीति ॥ अतएवाप्परमाणुगतरसशक्तेःस्थूलजलेइद्वियगोचरेतेवघटादौब्रह्मसत्तायास्तद्गोचरेतेत्याह ॥ यथेति ॥ २५ ॥ पायसीस्थूलजलनिष्ठासतीयो

नानयोर्विधतेभेदस्तरुपादपयोरिव ॥ यानीमानिजगतीहनान्यत्तानिचिदाकृतेः ॥ २१ ॥ भावाभावादिनास्येषांतस्याइवकदाचन ॥
 ब्रह्मैवजगदाभासंमरुतापोयथाजलम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मैवालोकाच्छुद्धंभवत्यंबुयथातपः ॥ मेवादिस्तृणुगुल्मादेश्चित्तादेर्जगतोपिच
 ॥ २३ ॥ परमांबुविभागेनयद्दूतंपरंविदुः ॥ तत्समूहस्तदेवोच्चैश्चित्तंमेरुवृणादिकम् ॥ २४ ॥ यत्सौक्ष्म्येपिहिसाराल्मस्यौल्येसारतरं
 हितम् ॥ यथारसाल्मिकाशक्तिःपरमाणुतयानघ ॥ २५ ॥ स्थिताजगत्पदार्थेषुपायसीब्रह्मतातथा ॥ रसशक्तिर्यथानानातृणगुल्मलतां
 भसाम् ॥ २६ ॥ तथानानातयोदेतिसैवासैवेवब्रह्मता ॥ यैपारूपविलासानामालोकपरमाणुता ॥ २७ ॥ गुणगुण्यर्थसत्तामरूपिण्या
 सांपरात्मता ॥ चित्तिचित्तेस्तिमेवादिदत्तदभिव्यंजनात्मनि ॥ २८ ॥ पिच्छपक्षौघकाठिन्यंमयूरान्डरसेयथा ॥ चित्तितत्त्वेस्तिनानातातद
 भिव्यंजनात्मनि ॥ २९ ॥ विचित्रपिच्छिकापुंजोमयूरान्डरसेयथा ॥ यथानानालिकेत्येववर्त्यन्डरसवर्हिते ॥ ३० ॥ विवेकदृष्ट्यादृष्टेतेत
 थाब्रह्मजगत्स्थितम् ॥ सनानातोप्यनानातोयथांण्डरसवर्हिणः ॥ ३१ ॥

म्येतिशेषः ॥ स्थूलवैचित्र्येणसत्तावांतरसामान्यात्मनासत्तावैचित्र्येयेतादृशादृष्टांताःकल्प्याइत्याशयेनाह ॥ रसशक्तिरित्यादिना ॥ २६ ॥ रूपविलासानानीलपीतादिरूप
 वैचित्र्याणामालोकपरमाणुतासूक्ष्मतमरूपसामान्यंयथातथेत्यनुपज्यते ॥ २७ ॥ परात्मताब्रह्मसत्तापिआसांघटादिव्यक्तीनांगुणिगुणरूपावातरवैजात्यार्थसत्तात्मरूपिणी
 भवतीतिशेषः ॥ आविर्भावदशायाकार्यात्मनाकारणमेवास्तीतिवचित्तरोभावदशायामपिकारणत्मानाकार्यमप्यस्येवेत्येतदपिदृष्टानोपपादयति ॥ चितीति ॥ सर्वथातिरो
 भावेमायाशबलचित्तिअर्थतिरोभावचित्तेमेवादिस्थूलकार्यजातमस्ति यथापिच्छानिपक्षौघा.काठिन्यचमयूरोपादानभूतेतदंडरसेसंतितद्वदित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वि
 वेकदृष्ट्याभेददृष्ट्या ॥ तथाचतत्रकल्पितभेदवितरोधीतद्ब्रह्मप्राप्यत्याह ॥ सनानातइति ॥ अडेरसरूपोवर्हिणोमयूरः ॥ ३१ ॥

नैतावता वैपम्यप्रसक्ति ॥ यथासवगतौ सत्तासमतायामवस्थितिस्तथातन्त्रिरूप
 वार्तस्य ॥ ३२ ॥ मनुषियम्यपरिहारायसत्तासमतायामेवावस्थानमितिकुलः आभासभाषतापत्तिलक्षणशुभ्यत्वपि नैपम्यपरिहारावित्याशक्याह ॥ यतदिति ॥ रूपतत्त्व
 भावस्थमद्वन्द्वुपयसन्वनयस्य निष्ठम् ॥ आभावस्यापिसदधीननिरूपणत्वात् ॥ तस्यबाह्यत्वान्नाऽनानालकभिनानाभिनस्वभावमिदजगद्रूपनस
 त्तरोयस्यनन्तसत्त्वमनुपपन्नम् ॥ नअर्थस्वनराब्धस्यबहुवीहि ॥ ३३ ॥ एवमनुपपन्नस्यापिकर्षहरसदृष्टिर्नैविकरस्यनेयमित्याशयेनाह ॥ चिजगदिति ॥ यथाजगदितिचि
 रालकत्तच्चमनुगतथापार्थिगिरसोनुगत यथाचित्तचेजगद्वृक्षणमयूररस्वरस ॥ तत्रभासमानजगम्यूररूपतुअमयूररूपसत्तालक्षणपदत्तरमार्थवस्तुविद्धि तत्रत्रभेद कृतोस्ती
 विपशार्थचमलक्षणे पिच्छे पूर्णाआपान्नात्रिदेवजगद्वृक्षणमयूररस्वरस ॥ तत्रभासमानजगम्यूररूपतुअमयूररूपसत्तालक्षणपदत्तरमार्थवस्तुविद्धि तत्रत्रभेद कृतोस्ती
 स्य ॥ ३५ ॥ इतिश्रीनासिद्धमन्त्रालयप्रकाशेनि०पु०सप्तचत्वारिंशसर्ग ॥ ४० ॥ यत्सत्तास्फूर्त्तिसौख्यानप्रतिषिधनकस्मिते ॥ तत्सच्चि
 जैद्वैतहेतमत्तामातयान्नजगद्धम ॥ यथासदसतोसत्तासमतायामवस्थिति ॥ ३२ ॥ यतस्सदसतोरूपभावस्यविविद्धितपरम् ॥ नाना
 नानानालकमिदत्वनुभूतनसंभवम् ॥ ३३ ॥ चिजगद्वृक्षणमयूररस्वरसिद्धिरसवर्द्धिणम् ॥ यथाजगदितिचि तत्त्वचित्तचेयज्जगत्तथा ॥ नाना
 नानालकमयूररस्वरसोयथा ॥ ३४ ॥ नानापदार्थभ्रमपिच्छपूर्णजगन्मयूररस्वरसिद्धिरसवर्द्धिणम् ॥ मयूररूपत्वमयूरमंत सत्तापदविद्धि
 कुतोस्तिभेद ॥ ३५ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पु०चिह्ननोपदेशोनामसप्तचत्वारिंशसर्ग ॥ ४७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
 यत्रानुदितरूपालमसर्वमस्तीदमाततम् ॥ मयूररुद्वधीर्जेतस्तदहतादिगादिष ॥ १ ॥ यत्रनाभ्युदितकिञ्चित्तत्रसर्वचविद्यते ॥ तदत्राप्य
 गिरा स्वगस्तुखसारेणवियति ॥ २ ॥ तथाचमुनयोदिवागणा सिद्धामहपय ॥ आस्वादयंत स्वरूपसदानुर्पदेस्थिता ॥ ३ ॥ एतेयेस्तब्ध
 नयनदृष्टोनिर्निमेषिण ॥ तेदस्सदर्शनासगस्पदत्यागेष्यवस्थिता ॥ ४ ॥

रानरपनब्रह्मनिष्ठव्यवर्णयति ॥ १ ॥ मयूररसदृष्टान्तिरोभूतजगद्वैचिष्यग्रीचिद्विचिस्संबलितबीजशक्तिमवस्थाकृतमेवतश्चनतत परशुद्धमस्तीतिभ्यामोद्देशमाश्रुवितितबधिधा
 ननिर्दिशयमानरूपनिष्ठव्यपरिचायित्तुश्रीवसिष्ठउवाच ॥ यथेति ॥ बीजेअहअतर्मयूररुद्वधीर्जगद्विर्दिगादिविद्यवद्विषसर्वजमपमशुद्धेकालप्रयेप्यनुदि
 तरूपालअनुलन्वस्वरूपमेवासि तरेवोक्तदृष्टान्तालयविययोनरावलमित्यर्थः ॥ १ ॥ यत्रपरमार्थत किञ्चिन्नाभ्युदिततत्रैवसर्वजगद्विषयाविद्यतेतदेवाप्राप्सिन्नेहेपिअगि
 राअगानरमभूत माणःसत्प्रमादिवैषयिककुखसारेणचित्तवृत्तिभेदेनचिषमभोगाकारतयास्फुटिकमुकुरादौचद्वर्धवति ॥ तथाचविषयसुखानुभवबलात्तद्विषयानुनिरति
 शयानरंसद्वाधोनुमेवद्वय ॥ २ ॥ सर्वसाधारण्येनतस्सद्वाधेअनुमानममाणमुक्ताविद्युपानुभ्रममाणमप्याह ॥ तथाचैति ॥ स्वरूपस्वात्मभूतभूमानरम् ॥ ३ ॥ सर्वैरिपुज्जो
 नानुपपन्ननिषेदुदययनासनाद्याणस्वरुज्जनिषेवास्तिपद्वृक्षण ॥ अतएवतदुभयपरिहारायनासायनिच्छददृष्टयःप्रणानिरोधपराभ्ययोगिनोदस्यतइत्याह ॥ एतेइति ॥ स्तब्धे
 नयनेनोत्कृष्टधीर्निर्दिश्येवाह ॥ ४ ॥

इदंत्वनाहृषष्ठादिभूमिकाना आरुढषष्ठसप्तमभूमिकास्तुव्यवहंरंतोपिसमाहितै पूर्वभूमिकागंतैस्तुव्यमात्मसुखंमदैवात्वाद्यतीत्याह ॥ नास्थिताइति ॥ कर्मसुव्यवहारैषुस्थि
 तानामपियेषाषष्ठादिभूमिकागतानावास्मार्थसत्यताभावानास्थिताईषड्पिस्थिता येचपूर्वभूमिकागताःसविस्वेद्यसवद्यत्यागक्षणसमाधौस्थितायेषां प्राणोमनश्चनस्पद
 तेतेचचित्तचेत्यसमासगयोस्यागोयस्मिस्तथाविधेभूमानदपेदन्यतयास्थिताइतिसार्धद्वयस्यार्थः ॥५॥६॥ षष्ठादिभूमिकागताअतर्ब्रह्माकाराखड्बृत्तिधारास्पदात्तेनाशेननिर
 तिशयानदास्वादनलक्षणपरमपुरुषार्थयथासार्धयतितथैवबाहिश्चत्तचेत्यादिस्पदाद्यवहारस स्थितिमपिकुर्वति यथाजगदीश्वरोत्त.सदैवस्वरूपानदप्रतिष्ठोपिबहिर्माययाजग
 द्यावस्थापालयतितद्वदित्यर्थ ॥ ७ ॥ तेषाव्यवहारेदृशेषुबाह्याविषयेषुदर्शनानाबुद्धिदृष्टीनांसगमेत्रिपुट्यामप्यभिव्यक्तो निरतिशयानदात्मातर्ह्यादयत्येवेतिसर्वोपिव्यवहार सुख
 रूपएव ॥ यथाऐवोरिदमिस्तरुपल्लवमत.प्रविश्यहृदयतितद्वदित्यर्थ ॥ ८ ॥ अत.स्वरूपसुखनुतेषासुतरानिर्विक्षेपमित्यत्रापिदृष्टातमाह ॥ विव नित्यतरालि

नास्थिताभावनायेषांस्थितानामपिकर्मसु ॥ संविस्वेद्यसंबंधस्यंद्दयागेतेस्वपदेस्थिताः ॥ ५ ॥ प्राणेनस्पंदतेयेषांचित्रस्थवपुषामिव ॥
 सनोनस्पंदतेयेषांचित्रस्थवपुषामिव ॥ ६ ॥ चित्तचेत्यसमासंगत्यागेतेस्वपदेस्थिताः ॥ स्पंदात्संसाधयंत्यर्थेनाशेनेश्वरोयथा ॥ ७ ॥
 तथैवचित्तचेत्यादिस्पंदाकुर्वतिसंस्थितिम् ॥ यथाहृदयतिस्वच्छंभ्रहृदयत्वंतर्ह्यदर्शनसंगमे ॥ विवाहू
 रंप्रयातस्यभित्तावपतितस्यच ॥ ९ ॥ यद्विदोस्तेजसोरूपंतद्रूपंशुद्धसंविदः ॥ नदृश्यंनोपदेशार्हंनान्यासन्नंनदूरगम् ॥ १० ॥ केवलानुभ
 वप्राप्यंचिद्रूपंशुद्धमात्मनः ॥ नदेहोनेद्रियप्राणौनचित्तंनचवत्सना ॥ ११ ॥ नजीवोनपिचस्यंदोनसंचित्तिनवेजगत् ॥ नसन्दासन्नम
 ध्यंचशून्याशून्यंनचैवहि ॥ १२ ॥ नदेशकालवस्वादितदेवस्तिनचेतरत् ॥ एतैःसर्वैर्विनिर्मुक्तंहृदिकोशशतेनच ॥ १३ ॥ यत्रैतत्स्पंदते
 दस्यंतत्तदात्मपदंभवेत् ॥ यच्चनाद्यंनकल्यांतंनवस्वाद्यनिलादिभिः ॥ १४ ॥ इहचामुत्रसद्रूपादन्यथाभवतिक्वचित् ॥ जायंतंचेषियंते
 चदेहकुंभाःसहस्रशः ॥ १५ ॥

कस्यशुद्धनम.स्थस्येदोस्तेजसश्चद्विक्रियायायद्रूपतेदवपरमात्मनोनिर्विक्षेपाहृदरूपतैरनुभूयतइत्यर्थ. ॥ ९ ॥ १० ॥ तदेवदेहादिसर्वोपाधिनिर्मुक्तमात्मनस्तत्त्वमित्याह ॥ नदेह
 इत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ देशकालवस्तुनिहृष्यत्रिविधपरिच्छेदादिनाब्रह्मैवास्ति ॥ एतैर्देहादिभिः ॥ भूतजाविदेहकोशानाहृदिवत्सनात्मनास्थिता
 नामानत्यात् ॥ १३ ॥ एवकोशशतेनहृदित्तेयत्रयस्मिन्सति एतद्वृथयमाविर्भावतिरोभावादिनास्पंदतेतत्सन्नात्रमेवात्मपदभवेत्सभावितमित्यर्थ. ॥ एवकार्यकारणविलक्षण
 तत्सभावनीयमित्याह ॥ यच्चेति ॥ यद्ब्रह्मआद्यमहाकल्यादिकालेभवमव्याकृताख्यकारणम् ॥ तथाकल्यातप्राकृतादिप्रलयरूपचन ॥ सर्गकालेपिइहएतस्मिन्लोकेअमुत्र
 परलोकेवाअनिलादिभि.शोषणदहनछेदनभेदनादिविकारै क्वचित्सद्रूपादन्यथानभवतीतिसविकारवस्तुअदिपदात्कद्विकाराश्वयन्भवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननुदेहादिविकारैस्तद
 नुगनसद्रूपस्यापिविकार किनस्यात्तत्राह ॥ जायतेचेति ॥ १५ ॥

ब्रह्मणि जगत्सु परिशेषाद्विबर्त्तत्वेव सिद्धमितितल्लक्षणेन दर्शयति ॥ समस्येति ॥ विकृतिरन्यथाभावः ॥ सभ्रमविवर्त्तम् ॥ तथा चाद्यतयोः समेतदस्य शिवैषस्य प्रतिभासो विवर्त्तं इति तल्लक्षणमिति भावः ॥ ५ ॥ तदस्य स्पर्शदर्शयति ॥ न स वेद्यमिति ॥ ६ ॥ मध्ये विकारासंस्पर्शः कथं ज्ञायति चेद्विद्यतयोस्तदस्य स्पर्शस्वभावावधारणादेव लिगादित्याह ॥ यादृगिति ॥ ७ ॥ आत्मनस्तु प्रकाशस्याभाव्येन समतासर्वानुभवसिद्ध्या अनात्मभावश्च तस्यात्यन्तसाभाव्यइत्याह ॥ आत्मात्विति ॥ ८ ॥ ९ ॥ चित्सकाशैकरसे ब्रह्मणि तद्वि

समस्याद्यंतयोर्धैयं दृश्यते विकृतिः क्षणात् ॥ संविदः संभ्रमं विद्धि नाविकारे स्ति विक्रिया ॥ ५ ॥ न संवेद्यं न संवित्तिस्तत्र ब्रह्मणि विद्यते ॥ तद्ब्रह्मशब्दकथितं निःसंबंधं चिदात्मवत् ॥ ६ ॥ याद्दगाद्यंतयोर्वस्तुताद्दगेव तदुच्यते ॥ मध्ये यस्य दन्यत्वं तदबोधोद्दिष्टं भित्तम् ॥ ७ ॥ आत्मात्वाद्यंतमध्येषु समः सर्वत्र सर्वदा ॥ स्वमप्यन्यत्वमायाति नात्मतत्वं कदाचन ॥ ८ ॥ अरूपत्वात्तथैकत्वान्नित्यत्वाद्यमीश्वरः ॥ वशं भावविकाराणां तदकदाचन गच्छति ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ विद्यमाने सैदेकस्मिन् ब्रह्मण्येकांतनिर्मले ॥ संविद्धमस्वरूपाया अविद्यायाः कारणमः ॥ १० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ब्रह्मतत्त्वमिदं सर्वमासीदस्ति भविष्यति ॥ निर्विकारमनाद्यंतना विद्यास्तीति निश्चयः ॥ ११ ॥ यस्तु ब्रह्मेति शब्देन वाच्यवाचकयोः क्रमः ॥ तत्रापि नान्यताभावमुपदेष्टुं क्रमोत्थसौ ॥ १२ ॥ त्वमहं जगदाशाश्वद्यौर्भूत्वाप्यनलादिवा ॥ ब्रह्ममात्रमनाद्यंतना विद्यास्ति मनागपि ॥ १३ ॥ नामैवेदमविद्येति भ्रममात्रमसद्विदुः ॥ न विद्यते यासासत्याकीदृशामभवे क्लि ॥ १४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ उपशमप्रकरणेत्थस्त्वेनेतुत्वयेरितम् ॥ अविद्येयं तथैतच्च विचार्य तद्विप्रभो ॥ १५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ एतावंतमबुद्धस्त्वमभूः कालं रघूद्वह ॥ कल्पिताभिः किलैताभिर्बोधितोसि स्वयुक्तिभिः ॥ १६ ॥ अविद्येयमयं जीवइत्यादिकलनाक्रमः ॥ अप्रबुद्धप्रबोधाय कल्पितो वाग्विदांवरैः ॥ १७ ॥ अप्रबुद्धमनोयावत्तावेदमभ्रमं विना ॥ न प्रबोधमुपायातितदाक्रोशशतैरपि ॥ १८ ॥

रुद्धस्वभावाया अविद्यायाः कथमप्रसक्तिर्येन तत्र जगद्विवर्त्तः स्यादिति प्रबुद्धदृशाराम शक्ते ॥ विद्यमाने इति ॥ १० ॥ न प्रबुद्धदृशा अविद्यासद्भावब्रूमः किं त्वबुद्धयुत्पादनाय कल्पनयेत्याशयेनोत्तरमाह ॥ ब्रह्मतत्त्वमिति ॥ सर्वपूर्णम् ॥ ११ ॥ न अन्यतायाभावसद्भाववदाम किंतूपदेष्टुमसौ क्रमः कल्पितइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यद्यविद्यानास्येव तद्युपशमप्रकरणे यथा आतिरविद्येयतथैतच्च विचार्य तद्विद्येवाविद्यासद्भावमंगीकृत्योक्तमिति रामः शक्ते ॥ उपशमेति ॥ १५ ॥ तत्तु तवाबोधदशायात्बुद्ध्यानुसारात् कल्पनयोक्तमिदानीतुत्वप्रबुद्धइति तत्कल्पनावसरइत्यविरोधइत्याह ॥ एतावतमिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ भ्रममविद्यादिशास्त्रीयव्यवहारकल्पनाम् ॥ तत्समः ॥ १८ ॥

पुर्तानाममावनादिगुणदायनिरासकत्वादिभिः ॥ १९ ॥ सत्तुनोपेतत्त्वोपदेशोप्यदस्वाराशयेनाह ॥ सवमिति ॥ २० ॥ २१ ॥ येनयादशोपदेशोनाववोप्यसेतष्ट
 ज्विदिशोप ॥ २२ ॥ तेनमाह ॥ प्रसेति ॥ यथेच्छसीनिरेच्छिकेनम्यबहारेणनमालासलसलत्वङ्गानिरितिभाव ॥ २३ ॥ कोटि सव्यतिगिधाबाधिसलम्यामम् ॥ एकेति ॥ त
 ॥ २४ ॥ सव्यकाल्युदसविम्यालक सत्वमेव ॥ तच्छुभिप्रसिद्धमनापतरपरसश्रुतिसि ॥ २५ ॥ यद्भलेति ॥ आलेतितुन्यइत्यपिषमसिद्धयथाअविषामकृत्तिय
 युत्पेवयोधयित्वैपजीवआत्मनियोज्यते ॥ यपुत्प्यासाधतेकार्यनतपक्षरतरपि ॥ १९ ॥ सर्ववक्षेतियोद्युयादप्रयुद्धस्यदुर्मते ॥ सकरो
 तिसुदृह्यस्यास्योर्दुं खनिवेदनमा ॥ २० ॥ पुत्प्याप्रयोध्यतेमूढः प्राज्ञसत्त्वेनवोध्यते ॥ मूढ प्राज्ञत्वमायातिनयुक्तयाद्योधनविना ॥ २१ ॥
 एतावतमयुद्धस्वकालंयुत्प्याप्रयोधित ॥ इदानींसप्रयुद्धस्त्वमयायेनावयोध्यसे ॥ २२ ॥ ब्रह्माहत्रिजगद्ब्रह्मत्वंब्रह्मत्वलुद्धश्च ॥ द्विती
 यारूपश्रेतनोव्यापीपरमालाहमित्ययम् ॥ राधवानुभवातस्त्वतिरुनाच्छुद्धसस्त्वपन् ॥ २५ ॥ निर्ममोनिरहकारोद्युद्धिमानसिसा
 ॥ २७ ॥ तद्ब्रह्मवेदनशातमवभूतस्यितभव ॥ २६ ॥ तदनाघतमाभाससत्वमेवपरपदम् ॥ स्थितोसिसर्वगैकालमशुद्धमविन्मयात्मक
 यया ॥ समृन्मात्रययार्षांतरालैवप्रति स्थिता ॥ २९ ॥ आवर्त सलिलस्येवय स्पदस्त्वयमात्मन ॥ प्रोक्त प्रकृतिशब्दनेतेनैवहसाए
 वदि ॥ ३० ॥ ययैकःस्पदपवनानाम्नामिन्नोिनसत्तया ॥ तयैकमाल्मप्रकृतीनामिन्नेनसत्तया ॥ ३१ ॥ अयोधादेतयोर्भेदोयोधेनैववि
 लीयते ॥ अयोधासन्मयोयातिरज्वासर्पश्चमोयया ॥ ३२ ॥ चित्सेनेकलनायीजयेदतत्पततिस्फुरन् ॥ चित्ताकुलदेतस्माद्भाविंससा
 रमदक ॥ ३३ ॥

बाग्यगरेनेषयमिद्धान्मबभिनसन्माथैकालकमित्यय ॥ २८ ॥ ययापटस्यदृम्ययतासहासदृम्ययातयापकृतिरित्यय ॥ २९ ॥ स्वदोषिबर्कनम् ॥ तेनसन्मा
 यत्तानदृम्यैरेनेमालैकामिनाणुभापमप्यम्यदित्यय ॥ ३० ॥ सतयाबलुद्धेन ॥ ३१ ॥ सम्ययसन्माभ ॥ यातिकृत्पतनिमिशेष ॥ ३२ ॥ तदेवचित्ताकुलतया
 म्करन्नाविममा(वनस्यक-उपपयइत्यय ॥ ३३ ॥

१ ब्रह्मत्वब्रह्मस्यपूरित्वविषयः

एतत्कलनाबीजमेव ॥ ३४ ॥ नोपततिचेतसुखदुःखफलाःशरीरदुःमायेभ्यस्तथाविधाश्रित्तांकुरानजायते ॥ ३५ ॥ उपक्रांतमुपदेशहस्यमुपसंहरति ॥ द्वित्वमिति ॥ हेराम
 जगतिअसत्भांत्युपात्तद्वित्वजहिहित्यज ॥ आचहैइतिचकाराज्जहोतेरि ॥ यतस्त्वबोधमुपागतोसि ॥ आत्मैकभावक्षणेनरितिशयानदविभवेनअभयात्माश्रव ॥ दुःखं
 तुकालत्रयेपिनास्येत्रेतिनःपरमार्थसारउपदेशइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०एकोनपंचाशत्तमःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ इहकल्प
 नयाजी .लिंगपुर्यष्टकोद्भवः ॥ वर्णितोहैस्तथातस्यबाह्यार्थग्रहणक्रमः ॥ १ ॥ भिद्यतेहृदयघंथिश्छिद्यतेसर्वसथाइतिश्रुतेस्तत्त्वसाक्षात्कारेणस्वयच्छिन्नसर्वसंशयोपिरामः

एतदेवात्मविज्ञानाद्ब्रह्मसद्भावसनाजलैः ॥ संसिक्तमपिचलेननभवत्यंकुरक्षमम् ॥ ३४ ॥ नोचेत्यततिचित्क्षेत्रेकलनाबीजकंततः ॥ चित्तां
 कुरानजायंतेसुखदुःखलवद्दुःखाः ॥ ३५ ॥ द्वित्वंजगत्यसदुपात्तमबोधजातंबोधक्षयंजहिहिवोधमुपागतोसि ॥ आत्मैकभावविभवेनभ
 वाभयात्मानास्येवदुःखमितिनःपरमार्थसारः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे० मोक्षोपायेषुनि०पू०संस्तुतिविचारयोगोनामएकोनप
 चाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ ज्ञातंज्ञातव्यमखिलंदृष्टव्यमक्षतम् ॥ परेणपरिपूर्णाःस्मोब्रह्मज्ञानाच
 तेनते ॥ १ ॥ पूर्णात्पूर्णाभिदंपूर्णंपूर्णप्रसूयते ॥ पूर्णनापूरितंपूर्णस्थितापूर्णचपूर्णता ॥ २ ॥ लीलयेदंतुष्टुच्छामिभूयोबोधोधाभिवृद्धये ॥
 बालस्येवपिताब्रह्मन्नकोपंकुतुमर्हसि ॥ ३ ॥

परेषामुपकारायतत्संशयप्रदं प्रदुःकामः प्रथमं त्वानुभवमभिलष्यदर्शयति ॥ ज्ञातमित्यादिना ॥ वयनेत्वत्संबंधिना ब्रह्मज्ञानाभ्युत्पत्तेन परिपूर्णा. स्म. ॥ १ ॥ त्वानुभवेन पूर्णमदः पूर्ण
 भिदपूर्णत्वपूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्यपूर्णमादायपूर्णमेवावशिष्यतइतिश्रुतिसवाव्ययति ॥ पूर्णादिति ॥ पूर्णाद्विलक्षणः सकाशादुपाधौप्रविश्यआनखाभात्पूर्णमिदजीवरूपं परमार्थत. पूर्ण
 ब्रह्मैव यत. पूर्णाद्यद्विद्यदादिके प्रसूयते व्यष्टिसमष्ट्युपाधिरूपतदपि पूर्णमेव प्रसूयते ॥ तद्यदा महावाक्योऽर्थेनाह ब्रह्मास्मीति ज्ञानेन समूलोपाधिपरिच्छेदापनयनात्पूर्णं ब्रह्मणा
 पूर्णमेव जीवतत्त्वमखेनानुपूरितं तदा कल्पिता पूर्णता अभिस्यापगमात्पूर्णस्य पूर्णत्वप्राप्तिस्थितैवावस्थितेत्यर्थः ॥ २ ॥ भूयसा जनाना बोधाभिवृद्धये बालस्य लीलाप्रश्ने पितेवको
 पंकुतुमर्हसि ॥ ३ ॥

सवपाग्निनादयेवायानुभवोऽस्य इति तन्नामपि वासायानि च येष स्थितिरानाच्छब्देषु वासायानामप्यनुभवो
 ष्य ॥ तत्र भोषणं च द्रियाणां वासायानि च येष स्थितिरानाच्छब्देषु वासायानामप्यनुभवो
 करणाच्छिन्नजीवित्तन्मयवेद्रिययणाद्यानि गत्यबासपटादिव्याप्यतदनुभवतीतिकल्पनापियुक्ता ॥ तथा सति बहिरेषानुभवोऽस्तेष्वप्यनुभवो
 खानामपि बहिरेषापत्तेः कालांतरेण स्वल्पनापत्तेः अतर्विषयप्रवेशमंतरेणातनुभवयोगात् ॥ न च सति करणवृत्तिर्विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 तन्मविरस्यनद्वयवत्तत्तदनुभवयोगात् ॥ यथा पाकारानुभवानां तद्विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 श्वात्प्रसगात् ॥ घटादेवसत्त्वानुभवानां तद्विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 यिकाद्योननुभवस्य विषयसहविषयविपर्ययात् ॥ इत्यथानुभवान्तरेण घटादिव्याप्यतदनुभवयोगात् ॥ यथा पाकारानुभवानां तद्विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 विषयस्य यस्यायोगात् ॥ न चालामनसासुज्यते न द्द्वियेरेन्द्रियमेतद्विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 स्य स्वल्पनुमित्याद्यनुगततत्तद्विषयस्य यस्यापकत्वायोगात् ॥ यथा पाकारानुभवानां तद्विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 श्रोत्रचक्षुस्पर्शनश्चरसनंघ्राणमेव च ॥ विद्यमानमपि तद्विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 श्रक्यमर्षविषयत्वप्रस्यति ॥ ५ ॥ कथं घटादिवास्तवमिन्द्रियाणि जहान्यपि ॥ शरीरेणुभवत्यतः पुनर्ननुभवत्यपि ॥ ६ ॥ अयं शला
 कोपमयो घटाद्विषयो किल ॥ अश्लिष्टयोरंतरसौकर्यं तन्नोदितमियं ॥ ७ ॥ जानन्नपि यदेतान्विशेषोपाच्छतधापुन ॥ पृच्छामित
 दग्नेपेण कथयस्व त्वनुकपया ॥ ८ ॥

यौयज्मानम्यन्किजनक सतद्विषयद्विषयस्य विपर्ययात् ॥ इन्द्रियादीनामपि तद्विषयत्वप्रसगात् ॥ तस्माद्य
 दितघटनासमर्षमायाराक्तवलेषां तन्नामपि वासायानि च येष स्थितिरानाच्छब्देषु वासायानामप्यनुभवो
 सति तद्विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा तन्नामपि वासायानि च येष स्थितिरानाच्छब्देषु वासायानामप्यनुभवो
 मानमपीति विशेषणम् ॥ ४ ॥ यदिकश्चिद्द्रियाणां चक्षुरादीन्द्रियाणित्वव्यभिचिन्नात् ॥ यथा विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 यनसामर्थ्यात्सतीति भावः ॥ यदिकश्चिद्द्रियाणां चक्षुरादीन्द्रियाणित्वव्यभिचिन्नात् ॥ यथा विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 साक्षात्कारादिति भावः ॥ यदिकश्चिद्द्रियाणां चक्षुरादीन्द्रियाणित्वव्यभिचिन्नात् ॥ यथा विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 विषयमपि मितिकल्पनासारांश्यात् ॥ अयमेति ॥ विषयाः सञ्चित्येन्द्रियाण्यप्यनुभवयोगात् ॥ यथा विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 णांपटादानां तद्विषयसहविषयविपर्ययात् ॥ अयमेति ॥ विषयाः सञ्चित्येन्द्रियाण्यप्यनुभवयोगात् ॥ यथा विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 टयापटादीन्द्रिययोर्मियं अतीत्यनुभवमानां तद्विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा
 चिन्नसहस्रयस्य तद्विषयसहविषयविपर्ययात् ॥ अयमेति ॥ विषयाः सञ्चित्येन्द्रियाण्यप्यनुभवयोगात् ॥ यथा विपर्यालगेनेन कार्त्तल्लक्षणसंस्काराभ्यामुद्गीत्वा

अत्यल्पमिदमुच्यते यद्गोलकातिरिक्तानीन्द्रियाणि न संतीति यतः सम्यग्विशेषो चिद्वातिरेकेण प्रमातृप्रमाणमेव विभागाः केपिनिरूपयितुं केनापि वादिना शक्यत इत्याशयेन वसिष्ठः प्रथमसमाधत्ते ॥ इन्द्रियादीति ॥ १ ॥ यदितुकल्पनया द्रष्टृश्यस्य चोपपत्तिमन्यसे ता हि इंद्रियादिघटितपुरुषकल्पेनापि पूर्वपूर्ववासनानुसारेण कल्पनोपपत्तेर्न किंचिदनुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ गगनादपीति ॥ तथा चिता आत्मनामायाशबलस्वभावेन पुरुषकल्पेन स्वरूपभावदृष्ट्या पूर्वपूर्ववासनानुसारेण आवितं कल्पितमित्यर्थः ॥ १० ॥ उक्तेर्थे मायां प्रकृतिविद्यान्मायिनतु महेश्वर अस्यावयवभूतेः स्तुव्याप्तसर्वमिदजगदिति श्रुतिप्रमाणयति ॥ तदेव चेति ॥ ११ ॥ एवचेद्विद्यद्वारावहिर्निर्गतेन पुरुषघटकघटेन चित्तेन घटादिव्यासास्वदत्तिप्रतिबिंबितघटादेर्वास्तवाकारेणैव तद्दयेनीत्वाप्रदर्शनतथैव कालातरे स्थितिः स्वभेचातर्गतस्थिवबाह्यत्वेनानुभवश्चेति सर्वमुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ पुरुषघटकत्वमि

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इंद्रियाद्यपि चित्तादिघटाद्यपि न किंचन ॥ पृथक्संभवतीहांगनिर्मलाच्चेतनाहते ॥ १ ॥ गगनादपि याऽच्छाचित्तयारूपं स्वमात्मना ॥ चित्त्वापुरुषकत्वेन भावदृश्यैव भावितम् ॥ १० ॥ तदेव च प्रकृतितांगतं जगदवस्थितेः ॥ तस्या अवयवाज्जातमिन्द्रियादिघटादि च ॥ ११ ॥ पुरुषकत्वमायातं यच्चित्तं स्वस्वभावतः ॥ स्वएवावयवस्तस्मिन् घटादिप्रतिबिंबिते ॥ १२ ॥ श्रीराम उवाच ॥ जगत्सहस्रनिर्माणमहिमोदपणस्य च ॥ पुरुषकस्य भगवन् रूपं कथय कीदृशम् ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अनाद्यंतं जगद्बीजं यद्ब्रह्मास्ति निरामयम् ॥ भारूपं शुद्धचिन्मात्रं कलाकलनवर्जितम् ॥ १४ ॥ कलनोन्मुखतां यातं मंतर्जीवइति स्मृतः ॥ सजीवः खलु देहस्मिंश्चिनोति स्पंदतेः सुष्टम् ॥ १५ ॥

ति ॥ एवंरीत्यापुरुषकत्वमायातं चिद्रूपं तत्त्वमेव पुरुषकस्य चित्तादिघटितस्वभावतः स्वयमेव सः चित्तदृष्ट्या ख्योवयवो भवति तस्मिन् अवयवे घटादिबाह्यवाक्कारेणैव प्रतीतिवत्ति ॥ स्मृतेहेतुपुरुषकघटितस्यार्थलगात्मनो जीवस्य स्वकल्पनयैव लीलापारख्यानोपदेशितरीत्या निर्गमनान्बदर्शनादिसामर्थ्यामिति सर्वदोषपरिहारइति भावः ॥ १२ ॥ यद्येवं तद्दिपचीकृतभूतभागेन जगदाकारेण परिणमतोऽपंचीकृतभूतकार्यार्थलगात्भूतभागेन तत्प्रतिबिंबप्रहर्षणभूतस्य च पुरुषकस्यैव किरूपतदेव कथयेति रामः पृच्छति ॥ जगदिति ॥ १३ ॥ तत्स्वरूपवस्तुवसिष्ठस्तन्मूलमज्ञातब्रह्मतत्त्वनिर्दिशति ॥ अनाद्यंतमिति ॥ १४ ॥ तद्ब्रह्मविद्यद्विभूतसूक्ष्मसहस्रातेनापंचीकृतेन लिगपचीकृतेन ब्रह्मांडचसहस्रातदंतःप्रतिबिंबलक्षणकलनोन्मुखतायातसत्सूत्रप्राणानामभिमानेन धारणाज्जीवइति स्मृतोऽभूदित्यर्थः ॥ चिनोति वासनोपचयेन चोपचितो भवति उपचितश्च वाशांतव्यापाराल्पनास्पदं तेचेत्यर्थः ॥ १५ ॥

तस्यैवाग्निमानादिस्थापारभेदेनानामभेदानाह ॥ अहभावादित्यादिना ॥ १६ ॥ सर्वभ्यापारसाधारणत्वभावात्प्रापुयटकमितिनास्नास्त ॥ १७ ॥ शानैर्द्रियभ्यापारेणज्ञात्व
 कर्षेर्द्रियभ्यापारेणकतृत्व ताकलसुखदुःखाश्रयत्वेनभोक्तृत्व सर्वस्यैवासीत्येनभकारेनेसाक्षित्वम् ॥ आविपवाद्भोगकरणत्वायतनत्वादिपरिग्रह ॥ एतद्विजिपातिनीआ
 प्यासेनेद्वर्भिकायासित्सेवचिष्याथाभ्येनजीवदस्युक्ता जडाश्राधाभ्येनतेवेषुपुयटकविदुरित्यर्थ ॥ १८ ॥ अतएवत्वतादात्म्यभाविताकाराणांकाळभेदेनभेदाज्जीवो
 पिकामकोधयविषयाद्यापनुरजितोनानेषभवतीत्याह ॥ कालेकालेइति ॥ अन्तर्बासनाकणिकोदयमाकारसृच्छनीतिपरेणाभ्यय ॥ १९ ॥ तस्यैवसमष्टिभ्यःकृषिष्यवीज
 स्यात्कृषाकृषुषुभादीवसर्जजगदाकारादस्याशयेनाह ॥ यथेति ॥ २० ॥ अतएवापश्चिवात्मानाहकिन्तुरारीरायाकारएवाहमितिभिभ्याज्ञानेनचेततिपस्यति ॥ २१ ॥ २२ ॥

अहभावादहकारोमाननाम्ननउच्यते ॥ योधनिश्चयतोबुद्धिरिन्द्रष्टेस्तथैत्रियम् ॥ १६ ॥ देहभावनयादेहोघटभावनयाघटः ॥ एपएवस्व
 भावात्मानजनेभुर्यष्टकस्मृत ॥ १७ ॥ ज्ञात्वकर्तृत्वभोक्तृत्वसाक्षित्वाद्यभिपतिनी ॥ यासविज्जीविद्व्युक्तातद्विपुर्यष्टकविदु ॥ १८ ॥ का
 लेकालेतोजीवस्त्वन्योन्योभवतिस्वतः ॥ भाविताकारयानतवासनाकणिकोदयम् ॥ १९ ॥ पुर्यष्टकस्वभावेनकालेनाकारसृच्छति ॥
 ययावासनत सेकाद्दीजंपहवतामिष ॥ २० ॥ आकारोहंशरीरादिस्थावरादिचरादिष ॥ नाहमापश्चिदात्मेतिभिभ्याज्ञानेनचेतति
 ॥ २१ ॥ अमत्येवजगज्जीवोवासानावलितश्चिरम् ॥ ऊर्ध्वाधोगमनैरन्यौकाष्ठवीचिहंतयथा ॥ २२ ॥ कश्चिद्विद्विद्वज्जातित्वाद्भवद्यथाद
 नंतरम् ॥ बुध्वारमानंमभ्येतिपदमार्थतवर्जितम् ॥ २३ ॥ कश्चित्कालेनबहुनाभुक्तयोनित्वात्तुर ॥ आत्मज्ञानवशादेतिपरमपद
 मारमन ॥ २४ ॥ एवरूपश्चसुमतेजीवोयात गरीरताम् ॥ नेत्रादिनाघटाद्यतयथावेत्तितयाशृणु ॥ २५ ॥ चित्तस्यकलनांतस्यसप्र
 यातस्यजीवताम् ॥ मन पर्षेर्द्रियग्रामोदेहोयमवतिष्ठते ॥ २६ ॥ यदान्य सर्वदेहेभ्यस्वेतत्यदसूरूपिणा ॥ तदातज्जीवसंस्यशज्जीवा
 त्मेकत्वसृच्छति ॥ २७ ॥

कश्चित्कनकादित्युक्त्यादावेषयानाकृष्णनीयप्रवर्षादन्तरमायेज्जन्म्येकेत्यर्थः ॥ अयंषष्ठौविभागः सात्त्विकराजसविषीभेदवर्णितस्तन्निप्रकरणेव्याख्यात ॥ २३ ॥ २४ ॥
 कर्षपटादिबासत्वभिर्द्रियाणिजन्मान्यपीतियापृटत्सामान्यत समाहितमपिबिभेरोषेणसमाधते ॥ एवरूपइत्यादिना ॥ २५ ॥ चित्तस्यैतन्म्यस्यकलनांतस्यपुर्यष्टकेप्रतिबिंबत
 पापरिच्छेपस्यानवापेभ्योभ्यामीपेरियादूनयावतिष्ठते ॥ तेनसराकीवचैतन्प्येवैवपरिमितदेहांतगतमेवसुखदुःखादिबंधधादनुभवतिनबासम् ॥ २६ ॥ यद्यनुअभ्योबासपटावि
 दृष्टस्योभवतिनदातबागुदिकजलंमुन्याद्दोरेषसर्वदेहेभ्यउदिकसुहुराचक्रपिणाद्दोरेबासेपटाद्विपर्ययित्सेवासाकारोपततिर्निर्गच्छतीत्यर्थः ॥ किमतस्तथाह ॥ तदेति ॥
 तदातद्वानिपनादिद्वारनिर्गतमीबेनसाकारवृत्तिभ्यामिद्वारासस्पर्शाद्यापनाज्जीवैतन्प्येनसहैकत्वनाप्यासिकचित्ताद्याभ्युत्पन्नविषयजगत्कृत्स्नसृच्छति ॥ २७ ॥

सचाक्षस्यसबधश्चित्तेनसमन्वितस्यजीवतएवबाह्यार्थवेदेनकारकोभवतिनमृतस्यमुक्तस्यवेत्यर्थः ॥ २८ ॥ अस्तुबाहरेवतथापिकथमंतस्तदनुभवस्तत्राह ॥ यथादित्यादिना ॥
 यद्यदत्तकरणवृत्तिरूपनयनरश्मिरूपवास्वच्छतरवन्तुतस्मिन्वाद्यनभस्थघटादिप्रतिबिंबविसचप्रतिबिंबोदृश्यतर्गतेनजीवेनश्लिष्टोभवति ॥ तर्हिबहिष्एवाहघटमनुभवाभी
 निकुतो नानुभूयतेतत्राह ॥ बहिरिति ॥ यद्यपिबहिर्जीवोस्तितथाप्यसौबहिःअजीवतिप्राणान्नधारयति ॥ नजोनलोपश्छादसः ॥ अनुव्यचलदितिचित्तडतोत्तरपदःसमासोवा ॥
 यत्रप्राणव्याप्तिस्तत्रैवाहतावमशोर्नबहिरित्यर्थः ॥ २९ ॥ अस्वेवतर्हिघटेप्रथाफलोपत्तिस्तथापिकथमतर्हदिघटाकारानुप्रवेशस्तत्राह ॥ निघृष्टेति ॥ यदानयनतारकेपट
 लादिदोषराहित्याच्छाणनिघृष्टनूतनेद्रनीलाभेभवतस्तदातयोस्तारकयोर्घटप्रतिबिंबसहिताचित्तदत्तिःप्रविशतीतिवाद्यगतोघटादिपदार्थःप्रतिबिंबवतीत्युच्यते ॥ ३० ॥ सचै
 वनयनतारकानुप्रविष्टःपदार्थोहोर्देनाहमभिमानवताजीवनहृदिप्रतिबिंबतयाश्लिष्टोभवतीत्यर्थः ॥ इतिअनयारीत्याघटादिवास्वस्तुबहिस्वभासमानमेवातर्हदिअहंकारसव

बाह्यार्थवेदेनित्यंसंबंधोक्षस्यकारकः ॥ समन्वितस्यचित्तेननमुक्तस्यकदाचन ॥ २८ ॥ यद्यदच्छतरंतस्मिन्नभस्थंप्रतिबिंबवति ॥ जी
 वेनभवतिश्लिष्टोबहिर्जीवोप्यजीवति ॥ २९ ॥ निघृष्टनवरत्नाभेयदानयनतारके ॥ तदातयोर्वाद्यगतःपदार्थःप्रतिबिंबवति ॥ ३० ॥ जी
 वेनभवतिश्लिष्टःप्रतिबिंबवतयाततः ॥ जीवज्ञेयत्वमायातिबाह्यंवस्वितिराघव ॥ ३१ ॥ यत्संश्लेषमुपायातितद्बालोपिहिविंदति ॥ पशु
 र्वास्यावरोवापिजीवःकस्मान्नवेत्स्यति ॥ ३२ ॥ अच्छस्यनयनस्याथोरश्मयोजीववेष्टिताः ॥ क्रोडीकुर्वंत्यलंक्षंजीवस्तत्वेनविंदति
 ॥ ३३ ॥ एषएवक्रमःस्पर्शसंबंधःप्रत्ययोद्भवः ॥ रसेगंधेचकथितोजीवसंस्पर्शसंभवः ॥ ३४ ॥ शब्दस्वाकाशनिष्ठत्वाकर्णाकाशग
 तःक्षणत् ॥ जीवाकाशंविशत्यंतरिस्थमिंद्रियसंविदः ॥ ३५ ॥ श्रीरामउवाच ॥ हस्यतेमानसादर्शयंत्रदावौदरेपुत ॥ प्रतिबिंबि
 तमेतन्मेब्रूहिब्रह्मन्किमात्मकम् ॥ ३६ ॥

लितजीवज्ञेयत्वमायातीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ चेतनस्यार्थस्यस्पर्शवेदननियमोबालपश्चाद्विष्वपिभ्रसिद्धेत्याह ॥ यदिति ॥ स्यावरेष्वपिगुल्मविशेषेस्पर्शमात्रेणपत्रसंपुटीकरणदर्श
 नात्तद्वेदनसर्वत्रानुमीयतइतिभावः ॥ ३२ ॥ दूरस्थविषयस्यकथगोलकसस्पर्शइतिपामरशकामपाकुर्वन्नाह ॥ अच्छस्येति ॥ गोलकातिरिक्तस्यस्वच्छतमस्थेद्रियस्यरश्मयः
 प्रागुक्तीत्याजीववेष्टिताःसतःपुरोवर्तिविषयकोडीकुर्वंत्यालंगति ॥ ३३ ॥ चक्षुष्युक्तक्रमस्पर्शादावप्यतिदिशति ॥ एषएवेति ॥ ३४ ॥ शब्देविशेषमाह ॥ शब्दस्त्विति ॥ श
 ब्दस्यदत्तिप्रतिबिंबनविनापिसाक्षाच्छोद्भारातःप्रवेशोपिपवनद्वारात्प्रवेशसंभवोऽस्तुनामेत्याशयेनयथासंभवमुक्तन्यायमुपसहरति ॥ इ
 त्यमिति ॥ ३५ ॥ इदानीरामःप्रसंगात्सर्वेषांप्रतिबिंबानांस्वरूपजिज्ञासुपृच्छति ॥ दृश्यतइति ॥ दृश्यमानसानिचआदर्शाश्रितस्तसमाहारे काचकास्यमणिजलादियंत्रदारूणा
 मौद्गेषुउदरान्निर्गतेषुनवपल्लवादिषुयत्प्रतिबिंबितघटमुखप्रभादिपुत्रकिमात्मकतन्मेब्रूहीत्यर्थः ॥ ३६ ॥

यप्रविशस्यसत्यत्वेविश्वानिब्रह्मभूतयोर्म्यष्टिसमष्टिजीवयोर्विद्यानिरुद्धपथानिमाप्रसिद्धेनमिर्भक्तुशक्यं तन्नास्यतज्जयोर्मुत्सवर्षणयोर्घटविश्वत्योर्घोपरस्तरसावेक्षप्रति
 बिबन्धरूपदुर्बर्चमिन्द्रिकाभ्यमित्याशयोन्तरमाह ॥ अत्यतेति ॥ दुराभ्येत्यात्मनोर्भक्तिविद्धि ॥ ३७ ॥ नकेवलमप्रतिबिम्बमाप्रान्तिरपिनुजगदधीत्याह ॥ नाभरिति ॥ अप्य
 र्धेनुराह ॥ तावन्माप्रभानिमाप्रम् ॥ अतएवतदद्भुजगतिविश्वासोमालु ॥ अहमित्यादिप्रपञ्चलक्षणस्थानीयविश्वजालारपृथगसन्नित्यर्थ ॥ वर्त्तमाननुसदाविज्जलमेवेत्य
 य ॥ ३८ ॥ हेरायत्वन्तित्यमसकमति सन्नातानृपाभूतसुखदुःखवेत्तीतिरुपासुखदुःखविद्विद्धिस्यतथाविश्वभूत्वाअस्मासमस्माभवलक्षणामयद्रूपामायायस्यत
 याविभःस्रस्त्रमतायात्रास्रस्त्राभावेतिविष्टमलिष्ठेत्यर्थ ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठसंताप्यं० प्रकाशेनिर्वाण० पू० पंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ जीव

॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अत्यंतजहद्व्योरेवजीवयोरिवतन्मिय ॥ प्रतिबिम्बदृशोऽतिविश्वेयविदांवर ॥ ३७ ॥ तावन्मात्रजगत्वेतद्धि
 श्वासोमातवास्त्वह ॥ अहमित्यादिस्रंरंगोवर्त्तमानंसदाजलम् ॥ ३८ ॥ परांभोधौतुनास्येवदंशकालक्रियाडिकम् ॥ तन्मयैकतयानि
 त्यमात्मासर्वत्रसर्वग ॥ ३९ ॥ नित्यमसकमतिर्मुदितामाशांतृपासुखदुःखविदत् ॥ तिष्ठनिविष्टमतिःसमतायामलसमस्तममवाम
 यमाय ॥ ४० ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अक्षसंवेदनविचारयोगोपदेशोनामपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ५३ ॥ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ नपुनर्भवत पूर्वसपन्नाश्चसुरादय ॥ यथाकमलजस्यैतत्सर्वमेवत्वयाश्रुतम् ॥ १ ॥ ब्रह्मपुत्र्यष्टकस्यादावर्थसंवि
 पयोदिता ॥ पुत्र्यष्टकस्य सर्वस्यतथैवोदेतिसर्वदा ॥ २ ॥ विश्विपुत्र्यष्टकजीवोयोगर्भस्यैत्रियोदय ॥ यथाभावावयत्याश्रुततयापरिपश्य
 ति ॥ ३ ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियायांस्यविद्धिसंवेदनंस्वकम् ॥ संपन्नंचययातत्तेप्रोक्तमाधमन स्थितौ ॥ ४ ॥

सानिमनोरेहपुत्र्यष्टकमित्यम ॥ अबोधोदेवबोभेनुब्रह्मैवैकमितीयेति ॥ १ ॥ कलनोन्मुत्सर्तायातमित्यादिनाबध्मितमहकारेर्हेदियावीनागसर्ताकल्पनजीवसमष्टे-पञ्चज
 स्तेष्वप्येतेलवापिनुत्पन्नित्वात्पयैत्वयाज्ञातयेदेतिब्रह्ममाणोपोद्घातायप्रथममनुभवति ॥ नपुनरिति ॥ अप्यर्थेषुन शब्द ॥ कमलजस्येभ्रभ्रजतोपिष्टे पूर्वमनापतमित्यादि
 वर्णितब्रह्मभावेस्थितस्याश्चसुरादयोनसंपन्नाइत्येतत्सर्वमेवत्वयामद्भुतनात्यर्थभ्रुतमधार्तमित्यर्थ ॥ १ ॥ एवंपुत्र्यष्टककल्पनोत्तरस्यवद्वाप्यर्थकल्पनमपिसमष्टिब्रह्मव्य
 टीममित्याह ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्माहिरुच्यमर्गःसमष्टिपुत्र्यष्टकनास्ययासर्गादौभ्यद्भुतम्यार्थसिद्धिरिताथासर्वस्यप्यष्टिपुत्र्यष्टकस्याप्युदेति ॥ २ ॥ तरेवगर्भस्थितिमारभ्यरर्याय
 ति ॥ विद्धीति ॥ योष्यष्टिमीवोगर्भस्यएवब्रह्मसुरादीन्द्रियोदयविशिष्टपुत्र्यष्टकालाभेमासिसंपत्येसतदारभ्ययपयाभ्यवृत्तंभ्यंस्तुभाक्यतितथातत्त्वबासमयापरिपस्यती
 स्यत् ॥ ३ ॥ एवंज्जाधमन स्थितौहिरुच्यमर्गःमनोभ्याबारेयथात्सकत्तेवर्नइन्द्रियाविद्भिसंवेदनंइन्द्रियायांस्यविद्धिसंवेदनंस्वकमिच्छातत्तेनवाविष्येते-संपन्नचित्तजयोकोककलीत्यर्थः ॥ ४ ॥

सर्गात्पूर्वसंभवतीव्यपि समद्व्योरैकैव शुद्धासं विततस्तदनन्तरं अहंवेदनालक्षणानतजीवपुर्णपृष्ठाकाञ्चितासास्तुतापिसंवेदनस्वरूपमर्निदितमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ वेद्यदोषात्सवेदनंतत् कुनो न निद्यतेदति चेद्वेद्यस्य परमार्थतोऽसत्त्वादित्याह ॥ नत्विति ॥ एकत्वादिहेतुभिरनामयेसंवेदनेपरस्यतदन्यस्यास्तितासत्यतानत्वित्यन्वयः ॥ नास्तित्वेचअभावत्वादयस्ययो हेतवः ॥ अभावत्वाद्देशकालकृतपरिच्छेद्वत्वादेनेकत्वाद्दस्तुकृतपरिच्छेद्वत्वाद्दशून्यत्वात्स्थूलत्वाच्चेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ननुसंवेदनमेवमनस्तादिभावांगच्छतीत्युक्तेतत्रमनस्तादीना मसत्यत्वेसंवेदनमेवासत्यकिनस्यात्तत्राह ॥ चेत्यादीति ॥ चेत्यमतव्यादिगोचरबुद्धिदृश्यध्यारोपमात्रतन्मवास्तवमनस्ताप्राप्तिःसेत्यर्थः ॥ ७ ॥ तर्हि विद्याविलासाविर्भूतस्वरू

शुद्धासं वित्संभवंतीसंवेदनमर्निदितम् ॥ ततोहंवेदनानंतजीवपुर्णपृष्ठाकाञ्चिता ॥ ५ ॥ नत्वेकत्वादनंतत्वाद्देद्यत्वादानामये ॥ अभावत्वा दनेकत्वाद्दशून्यत्वात्परस्थिता ॥ ६ ॥ चेत्यादिबुद्ध्यातक्किंचिन्नमनस्तांचगच्छति ॥ नचजीवत्वमायातिनचपुर्णपृष्ठाकात्मिका ॥ ७ ॥ नवि द्यादिविलासोस्ति सोस्तिनास्तीवयःसदा ॥ परमात्मेतिकथितोमनःषष्ठेन्द्रियातिगः ॥ ८ ॥ तस्मात्संपद्यतेजीवश्चिन्मूर्तिर्मननात्मकः ॥ भ्रमःकेवलमित्याद्यउपदेशायगीयते ॥ ९ ॥ यतःकुतश्चित्संपन्नेत्वविद्यामयआमये ॥ उपदेशोपदेशेनप्रविलीनेविचाराणात् ॥ १० ॥ प्रशांतसकलाकारंज्ञानंतत्रावशिष्यते ॥ यत्राकाशमपिस्थूलमणाविवमहाचलः ॥ ११ ॥ यत्रोधदाचारमपिसदप्यसदिवस्थितम् ॥ जगज्जान् विपयांस्यत्काकायेत्वंतिष्ठनिर्मले ॥ १२ ॥ असन्मयमविद्यायारूपमेवतदेवहि ॥ यद्दीक्षितासतीनूनंनश्यत्येवनदृश्यते ॥ १३ ॥ आलोकितं नामकथमवस्तु किल लभ्यते ॥ प्रयत्नेनापिसंप्राप्तंमृगवृष्णांबुकैरिव ॥ १४ ॥

पत्वात्पूर्वतदप्यसत्किनस्यात्तत्राह ॥ नेति ॥ आदिपदाच्चरमप्रमाणमननादिपरिग्रहः ॥ योमूढैर्नास्तीवेतिकल्प्यतेसपरमात्मासदास्ति ॥ ८ ॥ यद्यद्वितीयएवसःनहितस्मात्सर्व ए तआत्मानोब्युच्चरतीतिश्रुत्याअग्निविस्फुलिंगन्यायेनजीवसपत्तिःकथमुक्तेतिचेदुपदेशायकल्पनयेत्याह ॥ तस्मादिति ॥ ९ ॥ अतएवाविद्यारोगस्यनमूलंचित्यं कितुचिकित्से वचितनीयेति ॥ मूलकल्पनादिश्चिकित्सोपायएववनवास्तवइत्याह ॥ यतइति ॥ प्रविलीनेसतिस्वरूपज्ञानमेवावशिष्यतइतिपरेणान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ उद्यदाचारंनिष्पद्य मानव्यवहारार्थंक्रियाशालीतिसद्भावहारिकसत्यमप्यसच्छून्यमिवयत्रस्थिततत्रत्वजगज्जावविषयास्यत्कानिर्मलेजीवमृक्तःकायेसत्येऽवतिष्ठ ॥ १२ ॥ इदानीमविद्यायाः स्वरूपमाह ॥ असन्मयमिति ॥ १३ ॥ मृगतृष्णांबुकैरिवसंप्राप्तमृगवृष्णांबुकैरिवसिद्धइत्यर्थः ॥ १४ ॥

असरेषसद्भातिपत-आसदसद्भानोदेवाःस्यसत्यतेत्यन्वय ॥ १५ ॥ सत्यात्मन सन्निधानादत्यंतमसत्यायाःकल्पविधयायाःकल्पनाकल्पितेत्यर्थ ॥ १६ ॥ तस्यतेजीवस्योपवेशाय
 तस्या-अविधायान्तेजीवाविकल्पमाहता ॥ १७ ॥ आबोधनोन्मुखीवासायर्थरानोन्मुखासायथाभाषयतीतिप्रेरान्यय ॥ १८ ॥ बालेनसभावितीयक्षकद्वसत्यःअ
 सत्योवाभत्रु अयत्तुपचतन्माभस्यपचीकरणस्मिकदिहकलनासतयासत्यतयासभाषयतीत्युत्तरेणाश्वयः ॥ १९ ॥ तत्रात्मनिदेहात्मनिरघाद्द्वित्रियद्वाराणि ॥ छाविसप्तुस्तम्
 ॥ २ ॥ एभ्य-पचतन्माभेभ्य-परमार्थनोऽग्यदेवाभ्याभिमिद्वियद्वारै-पस्यति ॥ २१ ॥ तद्यद्वर्गमिद्वियमन-आणारिअंत ॥ इवघटाविबासम् ॥ भाववासनाम् ॥ २२ ॥ तत्रयदि
 पर्येद्विपसयोगाभिष्यक्तस्वात्मद्वलवैभविपयद्वुलतयासभाषयतीत्याह ॥ रश्मिजालमिति ॥ २३ ॥ एवस्वाभाविकत्ववेदनेषविपसन्निकपयाज्जातमहकारात्मनोधमदति
 असेदेवसेदवासदज्ञानादस्यसत्यता ॥ ज्ञानापयास्त्यितवस्तुदृश्यतेनस्यतिअत्रम ॥ १५ ॥ अविधायविचारोयजीवपुण्यपृथकादिका ॥
 अप्यत्यतमसत्यायाःकल्पनाकल्पितात्मन ॥ १६ ॥ तस्यास्तउपदेशायसंयंजीवादिक्ल्पना ॥ रुताशास्त्रे प्रवोधायातात्वमेकमनाऽष्ट
 णु ॥ १७ ॥ जीवत्वमिवसंप्रानापुर्येपृथकपदस्थिता ॥ कलाकलककलितानाचितिरानोधनोन्मुखी ॥ १८ ॥ यद्यथाज्ञावयत्याश्रुतत्तयानुभ
 वन्यलम् ॥ सत्योभवत्वसत्योवाचालेननिशियक्षक ॥ १९ ॥ पचतन्मात्रकलनासभाषयतिसत्तया ॥ तत्रात्मनितयारध्रान्प्रपश्यतितयो
 दिदान् ॥ २० ॥ एभ्यएवसमुत्पन्नंयद्वि-स्यंभूतपंचकम् ॥ पश्यत्यनन्यदृश्याप्रशाखाशतमिवाङ्कुर ॥ २१ ॥ इदमतरिदयात्थमितिनिश्च
 यवाञ्जित ॥ जीवोभावययादेतेतत्तयाद्ब्रह्मयत्यय ॥ २२ ॥ रश्मिजालमिवेदोयंदात्मन प्रतिभासनम् ॥ यात्यस्पर्शतयातेनतदेवाश्रु
 रीकृतम् ॥ २३ ॥ मरिचस्येवयत्तैक्ष्ण्यशून्यत्वमिवस्वस्ययत् ॥ आत्मनोवेदनयच्चतदेवान्यदिवस्थितम् ॥ २४ ॥ अत्रैवनिश्चयंयद्वानि
 यम सुदृढीकृत ॥ अनेनेयमनेनेत्यभाष्यमित्यवर्त्तितम् ॥ २५ ॥ स्वभावेतरनामासौस्वसकल्पमयात्मक ॥ कश्चित्कदाचिद्रवत्विस्र
 भावेनैवनान्यया ॥ २६ ॥ आत्मनैवेदमखिलसंपन्नद्वैतमहयम् ॥ खड्गोमधुरसेनेवष्टेदेवचमहाघट ॥ २७ ॥ सन्निवेशविकारादिदेश
 कालादिसंभवान् ॥ संभवत्यत्रनत्वीशैशकालाद्यसंभवान् ॥ २८ ॥

संभावयतीत्याह ॥ मरिचस्येति ॥ २४ ॥ अप्रामासारिकविषयभोग्येवपुठयार्थपर्यवसाननिश्चयवत्त्वादेहलीकिककारलीकिककमाधरणनियम सुदृढीकृत ॥ अनेनलीकि
 ककर्षणा ॥ अनेनवैदिककर्षणा ॥ आबर्षितनन्मरुत्स्वमुहिरयेत्यर्थ ॥ २५ ॥ तत्रैक-प्रदृत्तितिनियम-स्वाभाषिकरागाविकृतइतरलुशास्त्रकृत ॥ द्विविधोप्ययसकल्पमयात्म
 कलयो-कशाधिकस्त्रिवस्वाभाषिकपुठयनेनैतेतरजित्वाभतिनान्ययेत्यर्थ ॥ २६ ॥ तत्रोभयभाष्यद्वयत्वभावशास्त्रान्यतरानुसारीतत्तद्यापारसाधनफलात्मनानि
 बलतदस्याह ॥ आत्मनैवेति ॥ स्व-यधुसारकाकराविशेष ॥ २७ ॥ यद्यपिस्व-यधुपूर्वतन्मद्वर्षिपद्मावस्ययोर्दिनाशास्त्रिकरीतयापिमाधुर्यंयद्वारस्वरूपमिनाशास्त्रेशोविबलतद
 एती महिनद्वयमिबिकार-सभगतितद्विधम्यादित्याह ॥ सन्निवेशेति ॥ अत्रमधुमदारी ॥ ईशोब्रह्मणि ॥ २८ ॥

यथास्वप्नदोषानोवनादिसत्ताप्येतक्षणान्नाविभावयान्ति योवेहभूतोयजीवोपिदेहोदेहान्तरभाषयति ॥ ४० ॥ यथास्वप्नप्रतिभासत
 दन्तिप्रभासोदरयमानोरोऽट्टिनिकुम्भग्ल्वापटोप्रवेत्तयामरणमूर्छायामपिप्रतिभासमानमिवदेहान्तरभवतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ नन्वयदेह इत्युक्तमिदमेतदेवसतेष्वसकथयेद्देहान्तरभाषेत्
 ग्राह्याभसत्येवेति ॥ मरणजननादिकमपिर्गुणातिशयसिक्केव जीवतानुतेदेहस्यग्राह्यादिविरानंस्वाधिकल्पितस्येधनतद्वासनामयस्येतिभावः ॥ स्वस्याम्यरूपबेदांतरवदि
 त्यथ ॥ ४२ ॥ तर्हि कियीधनवार्थक्यवेदेहान्तमप्येतदेहस्यकालिकपरिणामोनेत्याह ॥ कालेनेति ॥ एतादृशमेतदेहरूपकालेनअम्यत्ववेदान्तरभाषणतीतिन यतःप्रकृतमिवदश
 रीराण्यथापवस्थामेरेतिदेवेतिप्रत्यभिज्ञानिभ्ययारुढ्याम् ॥ एतेभूतभाषिवेदेहास्तुन प्रत्यभिज्ञानाभावाव्येनाम्येसंतिनसंतीत्यविशक्तिगच्छन्तिअतलोपास्वतोजीवतएवप्रवो
 वासनयासमद्वत्यथ ॥ ४३ ॥ ननुकथापिग्राह्येदेवादिशरीरभावेकास्यवासनातथाह ॥धस्त्विति ॥ इद्वजुगद्वृपजीवस्वमेतर्गतविद्धि ॥ तस्यप्रयआवसयास्य स्वमाइतिश्रुते

स्वनेदृशोयथाग्राभोयातिसत्तान्यतेक्षणान् ॥ देहोद्देहतयायातिदेहोयप्रतिभात्मकः ॥ ४० ॥ प्रतिभासोयथास्वप्नेनर कुब्जपटोभवेत् ॥
 प्रवत्यसत्यमेवेद्देहान्तरमिदस्वत् ॥ ४१ ॥ असत्यमेवधियतेत्वसत्यंजायतेपुन ॥ जीव स्वप्रतिभासेनस्वप्नवत्स्वान्यरूपवत् ॥ ४२ ॥ का
 लेनैतादृशरूपमिदनाम्यत्वमेतिवै ॥ प्रकृतनिश्चयारुढप्रमत्येतेभव स्वत् ॥ ४३ ॥ वस्तुदृष्टमदृष्टस्वप्नेसमनुभूयते ॥ जीवस्वप्नेजगद्रूप
 विद्धिवेयविदांवर ॥ ४४ ॥ अजाग्रदृष्टिदृशोय स्वाभिधानादिनेरित ॥ नस्वप्नोविद्यतेतस्मादच्छात्माचिदिमात्रकम् ॥ ४५ ॥ अयापूर्वा
 भिधस्वप्नेययापस्यतिनान्यथा ॥ अग्रदृष्टयैवार्थचेतनचित्तपश्यति ॥ ४६ ॥ प्राक्तनीवासनाद्यापिपौरुषेणावजीयते ॥ त्व कुकर्मण्य
 यत्नेनप्रयतिहिंसुकर्मताम् ॥ ४७ ॥ मोक्षाहतेनशान्म्यंतिजीवतांचक्षुरावय ॥ उन्मज्जतिनिमज्जतिकेवलदेशकालन ॥ ४८ ॥

रित्यथ ॥ इद्वस्वप्नेजननुभूतस्यापिरानमिद्वज्जन्मन्यनुभूताभिमाण ॥ दृष्टबाहृदकश्रुतंथाश्रुतंथानुभूतचानुभूतचसर्वपरयतीतिश्रुतिमवलम्ब्योक्तम् ॥ वस्तुतस्त्वनावीस
 सारोाननुभूतकृषिर्वस्तीतिमरणकालेभावेदेहान्तरकर्मोद्बोधितवासनानुसारेणैवदेहान्तरोद्भवदिवो ध्यम् ॥ ४१ ॥ तर्हिवाक्यअम्यप्रससाहाकारालम्यत्रासभाषोपिदेहान्तरव
 द्वासनामय स्वमएवाकनस्यात्तथाह ॥ अजाघदिति ॥ य शिवमद्वैतंश्चतुर्थमप्यतदतिस्वाभिधानादिनाईरित अजापद्व्युत्पत्त्यातुरीययादृष्टपरमात्मातस्यउकलक्षणविधि स्वमए
 वनविद्येतेजापतिकल्पितदनुभवाभावेनतद्वासनामसिद्धेस्तस्यवासनामयत्वायोगात्सस्मात्सावच्छालाचैतन्म्यमाभमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ सएवपिवात्माचेतनजीवोभूत्वाअपअपू
 वाभिधमभिनर्षेवत्तमानमर्थयथाधित्स्वभावावेवपस्यतिनान्यथातैर्बापेदृष्टमप्यर्थप्रपरयतीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ अतएबाहृदचित्तयेपिभावनामपयेनदबीकृतवासनापूर्वदृष्टचित्त
 योबासनोमयतीतिपुत्रयननाबन्धनपरिहितमित्याह ॥ प्राक्तनीति ॥ ४७ ॥ एवजीवस्यवासनापरिष्कृतोदेहादिप्रवेर्षकितः इदानीकदातच्छमतिरितिवाक्यायानाह ॥
 नोऽशरिति म ४८ ॥

भोक्षं विनैवेदेहादिनिवृत्तिः किंनस्यात्तत्राह ॥ चितइति ॥ यथाशितो यावन्मोक्षदेहाकारकलनावासनातिष्ठत्येवा ॥ स्वकलनैवैतस्य जीवस्य पंचात्मा देहोऽथेतिष्ठतीव ॥ यथाशिशो भवितो महायक्षो येतिष्ठतितद्बहुर्निवारइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ इदानीकथंचित्स्थूलदेहनिवारणेपिमोक्षविनालिगदेहलक्षणपुंयष्टकंडुनिवारमित्याशयेनतदर्शयति ॥ मनइति ॥ ५० ॥ ननुशास्त्रेज्ञानेद्रियकर्मैद्रियप्राणाभूतानिअत करणमविद्याकामकर्माणिपुंयष्टकमित्युक्ततपुंचीकृताकाशावाच्चादिलिगघटितस्थूलान्तमूर्त्तरूपमपिस्यात्तत्कथममूर्त्तमनोबुद्ध्याष्टकमेवपुंयष्टकमुक्ततत्राह ॥ अमूर्त्तएवेति ॥ त्वदुक्तमूर्त्तपुंयष्टकतदास्याद्यादिपंचीकरणानामूर्त्तानां तन्मात्राणास्थौल्यस्यात् ॥ अयतुतन्मात्ररूपो लिगात्मा अमूर्त्तएव ॥ अस्यखत्वपंचीकृताकाशात्वमतिपीनतानिरवधिकस्थौल्यतच्चनसभवति नक्षमूर्त्तवासनाकोटीनामपिमेलनेस्थौल्यदृष्टयदास्यखत्वमेवदुर्लभंतदास्थूलवाततामहापुंलमोदक्ष इवात्यतमसभाविता ॥ एवस्थूलनेजोजलपृथ्वीतापि ॥ एववस्थूलभूतानामेवासत्तवेअस्यपरमाणोरप्यतिसूक्ष्मस्यदेहेतासुमेरुनेवात्यतासभावितेतिनभौतिकेदेहांतपुंयष्टकव

चितः स्वकलनात्तस्य देहो ग्रहवतिष्ठति ॥ पंचात्मा भावितो सत्यो महायक्षः शिशोरिव ॥ ४९ ॥ मनो बुद्धिरहंकारस्तथा तन्मात्रपंचकम् ॥ इतिपुंयष्टकं प्रोक्तं देहोसावातिवाहिकः ॥ ५० ॥ अमूर्त्तएवचित्तात्मा खत्वमस्यातिपीनता ॥ वाततास्यमहागुल्मो देहतास्यसुमेरुता ॥ ५१ ॥ विरजस्वक्रमेणैव निरवस्यसुमुक्तिभाक् ॥ सुषुप्तैकवस्थास्यजडाः क्रोडीकृतायथा ॥ ५२ ॥ स्वप्ननामीतथावस्था देहप्रत्ययशालिनी ॥ आमोक्षं भ्रमतीहायमितिस्थावरजंगमैः ॥ ५३ ॥ कदाचिद्विसुषुप्तस्थः कदाचित्स्वप्नवस्थितः ॥ आतिवाहिकदेहोयंसर्वस्यैवावतिष्ठते ॥ ५४ ॥ यदासुषुप्तभावस्योभाविदुःस्वप्नवेधितः ॥ तदाकालानलसमस्तिष्ठत्यनुदिताकृतिः ॥ ५५ ॥

ण्यंतइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ मुक्त्यनुपयोगादिपिनमोक्षशास्त्रेस्थूलसद्भावकल्पनायुक्तेत्याशयेनाह ॥ विरजस्वेति ॥ मनोमात्रमेवदेहादिप्रपंचश्रेयनसोवैराग्याद्यभ्यासेनविरजस्वेगमादिसाधनसंपत्तौवाक्याज्ज्ञानोदयक्रमेणमनःकल्पितस्वप्नायप्रपंचस्यतन्मूलाज्ञानस्यचर्वाधेस्वकार्यकारणावस्थावधद्वयशून्यस्यमुक्तिरुपपद्यते ॥ स्थूलभूतभौतिकमूर्त्तप्रचाभ्युपगमेतुतादृशस्यज्ञानेनबाधादर्शनान्मुक्तिरुपपद्यतइत्यर्थः ॥ एवचनिष्कर्षस्वमसुषुप्तेद्विषवावस्थेनजायन्नाक्षीस्थूलविषयाअन्याअवस्थाकेनचिदुपपाद्यतुशक्येत्याशयेनेतेविभ्रज्यदर्शयति ॥ सुषुप्ततेतिसार्धेन ॥ यथाजडाः सर्वदेहादिप्रपंचावासनात्मनोपसहृत्यक्रोडीकृताः ॥ ५२ ॥ इतिएवपरिदृश्यमानप्रकारेणस्थावरजंगमैराकारैरातिवाहिकदेहेएवआमोक्षाद्भ्रमतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ भाविभिर्दुःस्वप्नैर्वसनात्मनांतःप्रविष्टैर्वीधितोविद्धवगतस्यतिरतएवानुदिताकृतिश्चित्तिविबवचितत्वादुपसहृतजगत्त्वाच्चकालानलतमोदीमस्तिष्ठति ॥ अनेनातज्ञानशून्यनैयायिकादिसुषुप्तिः प्रत्युक्ता ॥ ५५ ॥

नप्रत्यावारादिनिकृतावस्थासुजाट्याधिक्यासुगुमिप्राप्तुयमित्याह ॥ स्यावरापास्विति ॥ अप्यर्थेचशब्द ॥ तथाचकल्पदशाणांपुण्याधिक्याकृमिकीटसुतुपाविदु स्वाभा
 वादानदाधियेपिनमनुप्यादिवशबोधोस्तीतिमस्त्वित्वेत्यर्थ ॥ ५१ ॥ तथाचचित्तजाड्यप्रकपएवसुगुमिभिश्चित्तममणमेवस्रतिश्चित्तस्यतस्त्वबोधएववधमुक्तिस्तुयैतथास्य
 जापदितिपयवसन्नमित्याह ॥ सुगुमतेत्यादिना ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ प्रबोध उक्तदृष्टिभ्यामत्रास्त्ररूपोभवति ॥ सचबोधोपुञ्जे पुरुषप्रयत्नत ॥ ५४ ॥ तत्त्वतोयावान्यश्रेयि
 शातप्रमाणोजीव सर्वातयोर्जानातिभासयतिसाक्षीतन्मयएवभवतीत्यर्थ ॥ यस्त्वज्ञातप्रमाणःसोपिपरमार्थत स्वस्यएवाज्ञानाच्छिलावदृष्टीकृतेस्वद्वयेसुवीर्यत्वमविच्यमती
 यप्रयपरमतीतिपरेणाश्रयः ॥ ५५ ॥ तर्हि किञ्जीवानन्ददेवधाल्मभयमस्तिनेत्याह ॥ जीवानामित्यादिना ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अस्यजीवाणो सीपुमीस्थितिर्वा
 स्यावराधास्ववस्थासुकल्पदृशदशासुच ॥ भवत्येवसुपुमस्योधनमोहशिलाघन ॥ ५६ ॥ सुपुमतास्यजडतास्वप्नोत्येयं हि ससृष्टति ॥ य
 प्रयोधोस्यसामुक्तिस्तज्जाग्रथातुत्यंता ॥ ५७ ॥ जीवप्रयोधान्मुक्तिर्हिप्रयोधात्परमात्मताम् ॥ सोभ्येतिक्षालितमलताश्रंकनकतामिव
 ॥ ५८ ॥ जीवप्रयोधान्मुक्तियासाचहृद्विविधोच्यते ॥ एकाजीवन्मुक्ततेतिद्वितीयदेहमुक्ता ॥ ५९ ॥ जीवन्मुक्तिर्हिदुर्त्यत्वतुर्त्यातीतपदत
 त ॥ योधोजीव प्रयोधोयसचयुद्धिप्रयत्नत ॥ ६० ॥ ज्ञातप्रमाणजीवोतयोर्जानातीहन्तमय ॥ पश्यतीमभयचैवसुदीघस्वप्नविभ्रम
 म् ॥ ६१ ॥ मिथ्योदित स्वद्वदयेस्वस्यएवशिलीकृते ॥ जीवानामतरेत्वन्मन्त्रिकिञ्चित्कलाविना ॥ ६२ ॥ तामेवान्यतयापश्यन्मुधैवप
 रिशोचति ॥ जीवाणोरतरेत्वन्मन्त्रिकिञ्चित्कलाविना ॥ ६३ ॥ यत्रतत्रजगदृष्टमहोमायाविजृम्भितम् ॥ स्यात्यतःकयदबुनायथानाना
 भ्रमोदय ॥ ६४ ॥ जीवाणुर्नातयैर्वातमिथ्याससरणोदय ॥ बधोस्यवासनाबधोमोक्ष स्याद्वासनालय ॥ ६५ ॥ वासनांतास्यसौपु
 सीस्वप्नोविस्फुरतिस्यति ॥ घनवासनमोहोयजीव स्यावरादिभाक् ॥ ६६ ॥ मध्यस्यवासनस्त्रियं कुरुपस्तनुवासन ॥ यदांतर्जीवि
 तेर्नांतानहिजातापटादय ॥ ६७ ॥ जीवैक्यादुभयो सत्ताश्राव्याहकयोस्तदा ॥ आत्मानात्मसमालीढोवहिरंतर्यटाचिता ॥ ६८ ॥
 सनानार्थोऽवधि ॥ तुर्यतुपातीतयोर्निर्वासनत्वात् ॥ सचस्वमेस्फुरतिश्चिन्म्येणस्फुटीभवतीत्यर्थ ॥ कथस्फुटीभवतित्वाह ॥ घनेति ॥ ६९ ॥ तस्यवासनासुधोक्त्यर्पादुत
 रोत्तरागुमयोनिप्रभिरित्याह ॥ मध्यस्थेति ॥ पुरुषोमनुष्यापशुवैश्वानराद्येनैश्चिन्म्येणस्फुटीभावमुक्तायासपहणादिविधिव्येणापितमाह ॥ यदेत्या
 दिना ॥ यथायस्मिन्सुगुमिष्युनिकाळोरेहति आनस्वापप्यामप्राणाहमाधलक्षणनजीवितेनएतावाश्वेहपरिमितएवाहमित्यतःपरिच्छेदोभवतितवापटादय पवार्यादिर्जाता
 सपन्ना ॥ ६७ ॥ संतुबद्धि किञ्जतसभाह ॥ जविक्यादिति ॥ तदाचसुरादिद्वारनिर्गतेन करणद्वारनिर्गतेनरुध्यवाच्छिन्नजीवेनपटादीनाभ्यामीपटमहजानामीतिपाशपाहक
 योर्धासनात्मिकासत्तान्तद्विचिन्म्येणस्फुटीभवतीत्यर्थ ॥ एतेदेवस्फटमाह ॥ आत्मेति ॥ अत स्थितआत्माजीवोयबाहिरानात्मसमालीढोभवतितवाचितायासप्याहकवासना
 यत्कल्पेवाप्यलक्षिणागेनसोवयाउदेरीत्यर्थ ॥ ६८ ॥

एव हेयोपादेयवैचित्र्यमपि वासनाध्यस्तमेव न वास्तवमित्याह ॥ नेहेति ॥ ६९ ॥ शोभितास्तत्त्वबोधेन विराजमाना ॥ सबाध्याभ्यन्तरजगच्चिद्यतिरिक्तं न विद्येते कालत्रयेपीत्यर्थः ॥
 ७० ॥ यथा अधि समुद्रस्तस्वतो विष्ट ए अपास्तसमस्त रगबुद्बुदादिभेद एवादाकाशादप्यच्छसकलमेकशुद्धजलमेव तथा इदसर्वं जगत्तस्वतो बुद्धसत् अपहस्तित निरस्तवास
 नावस्थायैवैचित्र्यभेदजातयस्य तथा विद्यमनामयपरपदमेवेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ इति श्रीवासिष्ठमंतात्यर्थप्रकाशे नि ० पू ० एकपचाश सर्गः ॥ ५१ ॥

जीवस्यसो जगत्तत्राससत्यात्परिक्षय ॥ तदर्थमर्जुनाख्यानवसिष्ठेनावतार्यते ॥ १ ॥ ननु स्वम सर्वेषा जीवाना प्रत्येकमिन्न ॥ जापत्यपचस्तु सर्वेषासाधारण सर्वे स्वमैवैव
 र्थ्येणानुभूयमान कथस्वम स्यात्तत्राह ॥ यइति ॥ आदिन प्रथमजीवस्य सर्वजीवसमष्ट्यात्मनोय स्वमस्तमेवमस्माकजापदितिकल्पितससारविद्धि ॥ १ ॥ किमर्थमेवक
 तदाग्राह्यग्रहणधीर्गृहणेषोवसोदया ॥ नेहसंत्यज्यते किंचिन्नेह किंचिन्नगृह्यते ॥ ६९ ॥ बाह्यांतरकलाकारश्चिदात्मैकः प्रकाशते ॥ त्रि
 जगच्चिच्चमकारस्वलंभेदविकल्पनैः ॥ शोभिताः स्मश्रित्चिरात्सर्वाख्याद्यंनविद्यते ॥ ७० ॥ अब्धिर्यथाजलमपास्तसमस्तभेदः खा
 दच्छमेवसकलंद्रवमेकशुद्धम् ॥ सर्वतयेदमपहस्तितभेदजातमाद्यंपरंपदमनामयमेवबुद्धम् ॥ ७१ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि०
 पू० इन्द्रियार्थोपलंभविचारोनामैकपंचाशः सर्गः ॥ ५१ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ योजीवस्यादितः स्वप्नो नानाकलन
 कोमलः ॥ तमिमं विद्धि संसारं नसत्यं नाप्यसन्मयम् ॥ १ ॥ नपुंसइव जीवस्य स्वप्नः संभवति क्वचित् ॥ तेनैते जाग्रतो भावा जाग्रत्स्वप्नरुतो
 त्रहि ॥ २ ॥ जीवस्वप्नमिमं दीर्घक्षिप्रताप्रतिभासतः ॥ असत्यमप्यवस्तुत्वाद्द्विद्वेषविदां वर ॥ ३ ॥ स्वप्नास्वप्नांतरमिव गच्छंती जीव
 जीवकाः ॥ असत्यमेवपश्यंति घनसत्यतयानघ ॥ ४ ॥ अजडेजडतातातजडेचाजडतोदिता ॥ असत्येसत्यताजीवजीवानुभवमो
 हतः ॥ ५ ॥ भानोरप्यंतरखिलंपश्यंतस्त्रिजगद्भ्रमम् ॥ भ्रमंति स्वप्नसंभ्रांता इव जीवाभिदालिभिः ॥ ६ ॥ सर्वगत्वादनंतत्वात्स्वस्य जीव
 स्य जीवतः ॥ यद्भावयंति चेत्तं तिते देवाश्चित्सत्यवत् ॥ ७ ॥

ल्प्यतइति चेद्यधीनामिवसमष्टे स्वप्नांतरप्रसिद्धेरित्याह ॥ नेति ॥ तेनास्माकजापत्यसिद्धाभूतभुवनदिभावास्तस्य जाग्रत्स्वमोभयस्थानकृतोदयानस्वमतोभिद्यंतइत्यर्थः ॥ २ ॥
 असत्यत्वावस्तुत्वाभ्यामपितस्यस्वमतासाधन्यैवम्यानुभवेनित्तइत्यर्थः ॥ जीवस्वमिति ॥ असदीयस्वमवत्क्षिप्रवाप्यतायाअप्रतिभासतोहेतोर्दीर्घम् ॥ तथाचैर्धर्मैव
 वैवर्ण्यभमहेतुरितिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वस्तुस्वभावैवंपरीत्यदर्शनादप्यस्यस्वमतेत्याह ॥ अजडेइति ॥ अजडेब्रह्मणिभूतभुवनादिजडतातथाजडेचाहंकारादिहेतौ आलत्वाभि
 मानाजडताउदिता ॥ जीवस्यसमष्टेरैकदेशभूतायेव्यष्टिजीवास्तदनुभवलक्षणान्मोहतोभ्यो ॥ ५ ॥ जीवाभिदालिभिर्भेदकल्पनपरपराभिर्धमिति ॥ ६ ॥ कल्पितभेदेषुसत्य
 त्वारोपेकारणमाह ॥ सर्वगत्वादिता ॥ व्यष्टित्वादेवजीवतोप्यस्यतजीवभूतस्यस्वस्यपरमार्थतः सर्वगत्वादनंतत्वात्पारिच्छेदेनसत्यत्वाच्चयद्भावयंति तदेव आशुनत्ससक्त्यास्वास
 तारोपेणसत्यवच्चेतति ॥ तथाचतत्ससक्त्यागात्तत्सत्यताभमनिष्टत्तौ बुद्धतस्वस्य जीवन्मुक्ति सिद्धीतीतिभावः ॥ ७ ॥

॥ २३ ॥ अधानांपापानां विधाताय कर्त्तव्यामविष्यतीतिशेषः ॥ दूरेऽस्तंजनानां कर्षणं पीडनं यस्याम् ॥ अस्माद्धिशेषणाद्व्रतचर्या अहिंसादिघटितनिर्विकल्पसमाधिहृपेतिगम्यते ॥ २४ ॥ प्रपन्नगुल्मवानगुल्मसकीर्णैरितियावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ नरनारायणचर्गतैरनुगते साहाय्यार्थमवतीर्णैरितियावत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ अभोधिमेखलायामूर्धपोराजा अंभोधिमेखला जुवपातीतिवा ॥ आतोनुपसर्गकः ॥ २९ ॥ तस्यपितृव्यजोभातामविष्यति तस्यद्वह प्रतियोद्धामोमोमविष्यतीतियोज्यम् ॥ बभुर्नकुलः ॥ अहेःसर्पस्येव ॥ ३० ॥

वैवस्वतोद्यतुयमां चणुषपितृनायकः ॥ अनेनत्वधुनासाधोपरिक्षीणेपुकेपुचित् ॥ २३ ॥ युगेष्वघविधातायवर्षाणिद्वादशात्मना ॥ व्रतचर्येहकर्त्तव्यादूरास्तजनकर्षणा ॥ २४ ॥ तेनेयमुर्वीनीरंध्राभूतैर्मर्त्यैरमृत्युभिः ॥ दीनाप्रपन्नागुल्मेवभारभूतैर्भविष्यति ॥ २५ ॥ भुभारपरिभूतांगीहरिशरणमेष्यति ॥ कांतादस्युपराभूतादीनापतिमिवप्रिया ॥ २६ ॥ हरिर्देहद्वयेनाथमहीमवतरिष्यति ॥ देवांशैरखिलैः सार्द्धं नरनारायणंगतैः ॥ २७ ॥ वसुदेवसुतस्वेकोवासुदेवइतिश्रुतः ॥ देहोभविष्यतिहरेर्द्वितीयः पांडवोर्जुनः ॥ २८ ॥ युधिष्ठिरइतिख्यातो धर्मपुत्रोभविष्यति ॥ अंभोधिमेखलाभूपः पांडोः पुत्रः सधर्मवित् ॥ २९ ॥ दुर्योधनइतिख्यातस्तस्यभ्रातापितृव्यजः ॥ भविष्यतिदृढद्वंद्वोभीमोवभ्रुरहेरिव ॥ ३० ॥ अन्योन्यंहरतोरुर्वीतयोः संग्रामलोलयोः ॥ अष्टादशान्नाक्षौहिण्योघटिष्यंत्यत्रभीपणाः ॥ ३१ ॥ तत्क्षयेणविभारत्वंभुवोविष्णुः करिष्यति ॥ राघवार्जुनदेहेनबृहद्गंडीवधन्वना ॥ ३२ ॥ विष्णोरर्जुननामादौप्राकृतंभावमास्थितः ॥ हर्षामर्षान्वितो देहेनरधर्माभविष्यति ॥ ३३ ॥ सेनाद्वयगतान्दृष्ट्वास्वजनान्मरणोन्मुखान् ॥ विपादमेष्यत्युद्योगं युद्धायनकरिष्यति ॥ ३४ ॥ तमर्जुनाभिधंदेहंप्राप्तकार्यैकसिद्धये ॥ हरिर्बुद्धेनदेहेनबोधयिष्यतिराघव ॥ ३५ ॥ नजायतेस्त्रियतेवाकदाचिन्नायंभूत्वाभवितावानभूयः ॥ अजो नित्यः शाश्वतोयंपुराणो नहन्यतेहन्यमानेशरीरे ॥ ३६ ॥ यएनंवेत्तिहं तारं यश्चैनं मन्यतेहतम् ॥ उभौतौनविजानीतोनायं हंतिनहन्यते ॥ ३७ ॥

आसमतात्त्रायतइतिआत्रासेनातदक्षौहिण्यः ॥ अत्रभारतयुद्धेकुरुक्षेत्रेवाघटिष्यति ॥ ३१ ॥ हेराघवबृहद्गंडीवंधुर्नस्य ॥ धनुषश्चेत्यनङ्कः ॥ तथाविधेनार्जुनदेहेनविभारत्वंभारावतरणकरिष्यतीतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ३२ ॥ नरधर्माअज्ञाभ्रायइतियावत् ॥ ३३ ॥ स्वजनान्वधूत् ॥ ३४ ॥ बुद्धेनस्वतः सिद्धाल्मबोधेनकृष्णदेहेन ॥ ३५ ॥ बोधनप्रकारमेवस्तिराद्वर्णयति ॥ नजायतइत्यादिना ॥ आयतविकारयोर्निषेधमध्यतनविकारचतुष्टयप्रसक्तवारयति ॥ नायमिति ॥ भाविजन्मादिप्रतिषेधोवा ॥ ३६ ॥ एनमुक्तस्य भावसात्त्विकोहं तारंवेत्सि यश्च हंतं मन्यते तानुभौनात्मानतत्त्वतोविजानीतः ॥ अज्ञानमेवहृत्हृतव्यताश्चातिनिमित्तमितियावत् ॥ ३७ ॥

प्रिभिः किञ्चनैतस्यनाशकारानाराहेतूनां प्रतिषेधः ॥ ३८ ॥ स्फारमपरिच्छिन्नमत्प्रवालब्धद्वोपसंविष्टपुत्रैतस्यस्वरूपमेवासि अतएवाजोसि नित्योसिनिरलाङ्घानतत्कार्यक
 छकाजनभासीतिनबंधुसंस्तित्प्रमरणादिसिआशानामयुक्तु स्वतबोधितभितिभावः ॥ ३९ ॥ इतिश्रीशसिष्ठमन्तात्यप्रकारोनि०पू० द्विपचारसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
 ण्यतिहस्तेस्त्रागः शगत्यागादिलक्षणम् ॥ उपास्यसेयत्पुत्रपेचदराभेदभ्यबस्थिते ॥ १ ॥ तथावीस्वबधुंताहमित्यादिरूपोद्भूताभिमान एतेमवीयाबाधवाइत्यादिममताभिमान
 भ्रतबसर्वदुःखनिदानमितिसंप्रवत्याप्यइत्याह ॥ अर्जुनेति ॥ हेअर्जुनत्वजराभरणव्यादियद्भिनिर्मुक्तः अतएवशाश्वत स्वप्नवादीनसर्वभूतानांस्वयसाक्षावास्वसि अतस्त्वक
 स्थापिनइता ॥ अहंइत्यभिमानमलयंतत्यजेत्यर्थः ॥ १ ॥ अभिमानस्यागफलमाह ॥ यस्येति ॥ यस्यबधविप्रवृत्तिकालेअहममुघातयामीत्यहृकृतोभाबोनास्तिउ
 त्तकालषयस्वदुःखिलाफलहर्षविषादादिनानलिप्यतेसपुत्रपइमास्वर्वालोक्त्यमइतिलोकाश्वतुर्धिधुतजातयलाहृत्वाप्राणैर्धियोप्यापिकमपिनइति ॥ सर्वभराश्वैतका

अनंतस्यैकरूपस्यसतः सूक्ष्मस्यस्वादपि ॥ आत्मनः परमेशस्यैकिकयंकेननस्यति ॥ ३८ ॥ अनतमध्यक्तमनादिमध्यमात्मानमालोक
 यसंविदारमन् ॥ संविदपु स्फारमलब्धद्वोपमजोसिनित्योसिनिरामयोसि ॥ ३९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपाख्यानाने
 रनारायणावतारकयननामद्विर्पंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अर्जुनत्वंहंतात्वमभिमानमलंत्य
 ज ॥ जराभरणनिर्मुक्तः स्वयमात्मासिशाश्वतः ॥ १ ॥ यस्यनाहृकृतोभावोयुद्धिर्यस्यनलिप्यते ॥ हत्वापिसहृमौल्लोकाग्रहंतिननियथ्यते
 ॥ २ ॥ यैवसजायतेसविदंत सेवानुभूयते ॥ अयंसोहमिदतन्मइत्यंत सविदंत्यज ॥ ३ ॥ अनयैवचयुक्तोस्मिनद्योस्मीतिषभारत ॥ अ
 भित सुखदुःखाभ्यामवशापरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वात्माशैः क्रियमाणानिगुणैः कर्माणिभागशः ॥ अहंकारविमूढात्माकर्त्ताहमितिमन्यते ॥ ५ ॥

सतत्वस्यबधाविकारास्यार्थिनस्तथैवसत्याह ॥ देहादीनां चनायाभाभ्रलेननित्यजसत्त्वादेवबध्यापुमस्येवबधधाप्रसक्तैरितिभावः ॥ अतलाद्युक्तपापफलेनापिननिबध्यतेयथे
 श्वइत्यर्थः ॥ १ ॥ इत्वादिपरमकेदेहादितादात्म्ययासिसेवेदनबरादेवगच्छर्महृत्वादेरात्मनिपतितासोनस्वतः ॥ अतल्लेदेवमयमत्यजेत्याह ॥ यैवेति ॥ अतहंदिआत्मनिथिबस
 विदुद्विदतिदेहापभिमानरूपाअम्यादरीया ॥ अयकार्यकरबसंपातः सर्वताग्रह इदमेतदेहादिसंबंधितरूपादिवेगम इत्येवसंबंधिदेवातिहासित्यजेत्यर्थः ॥ ३ ॥ अनया
 उत्कलक्षणायासविवाहृत्वादिमित्युक्तोस्मि तय्युक्तपथिबनटः बंधुनारादधिकामर्षेनरक्तयानाथानुष्मिकानर्षेभ्ययुक्तोस्मीतिषभानीत्याहुत्वदुःखाभ्यांपरितप्यसे ॥ ४ ॥ तथा
 लनः अंरावसिच्छेदकत्वेनरात्तेः सत्त्वादिगुणविकारैर्देहिरयादिति क्षिप्यमाणानिर्कर्मणि ॥ ५ ॥

विधि किञ्चिन्नास्यनारायणप्रकारानारादेनोपश्लेषे ॥ १८ ॥ स्कारमपरिच्छिन्नमभरणशब्दोपश्लेषविद्युश्चैतभ्यस्वरूपमेवासि अतएवाजोसि नित्योसिनिरस्ताज्ञानतत्कार्यक
 लकोजनव्यापीनिवृत्तपुंसंतिन्नमरणादिसाक्षाज्ञानाप्रयुक्तं स्वतर्कोचितमितिभाव ॥ १९ ॥ ॥ इति श्रीशिवसिद्धयः ० गायत्र्यप्रकारोनि० पू० द्विपञ्चमः सर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ व
 र्णयते इत्यस्याः समसत्वात्तद्विज्ञापनम् ॥ अथास्यश्लेषप्रथमश्लेषोपश्लेषस्थिते ॥ १ ॥ तथादीस्वर्गपुङ्गवादिभ्यसादिदिपोहताभिमान एतेमदीयावाधवाइत्यादिमभताभिमान
 भवतवर्षद्वयनिर्दिशमितिषट्पदत्याज्यदत्याइ ॥ अर्जुनेति ॥ हेअर्जुनत्वकारामरणादिषड्भिर्निर्मुक्त अतएवशाश्वत स्वव्यादीनासर्वभूतानात्सपञ्चाशदात्म्यासि अतस्त्वक
 स्यापिनहता ॥ अहृदिस्वभिमानमलयत्परंत्यओत्पर्य ॥ १ ॥ अभिमानत्याज्यफलमाइ ॥ यत्येति ॥ यत्सवधादिषट्कालेअहममुपातयामीत्यहृकतोभावोनास्तिउ
 धाकाळश्चयस्यद्विदलसकलर्षविशारादिनानद्विप्यतेषुठपदभाभसर्वाण्डोत्पन्नदतिलोकाभ्यर्तुर्षिधभूतजातयस्ताभूत्याप्राणीर्षयोव्यापिकमभिनइति ॥ सर्वपञ्चाशद्वैका
 अनंतस्यैकरूपस्यसतसूक्ष्मस्यत्वादिपि ॥ आत्मनपरमेशस्यकिंकर्यंकेननस्यति ॥ ३८ ॥ अनंतमप्यक्तमनादिमध्यमात्मानमालोक
 यसविदात्मन् ॥ सविद्वपुःस्कारमलब्धवदोपमजोसिनित्योसिनिरामयोसि ॥ ३९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपाख्यानं
 रनारायणावतारकथननामद्विपञ्चमः सर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ अर्जुनत्वन्वहतात्वमभिमानमलस्य
 ज ॥ जराभरणनिर्मुक्तस्वयमात्मासिशोभत ॥ १ ॥ यस्मिनाहकतोभावोबुद्धिर्ष्यस्यनल्लिप्यते ॥ इत्वापिसहस्रमालोकान्दृष्टिननिवध्यते
 ॥ २ ॥ यैवसजायतेसविदतसेवानुभूयते ॥ अचंसोहनिदतन्महत्वंतसविदंत्वज ॥ ३ ॥ अनयैवषयुक्तोस्मिन्शोस्मीतिचभारत ॥ अ
 भितसुखदुःखाभ्यामवशापरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वात्मांशौ कियमाणानिगुणैकमणिभागाश ॥ अहंकारविमूढात्माकर्ताहितिमन्यते ॥ ५ ॥

ततस्त्वत्प्रभाविभिकारास्त्रीमलशैवसत्त्वात् ॥ हेहृदीनांश्चमायाभाष्यत्वेननित्यमसत्त्वादेवव्यापुषस्येववधामसकेरितिभाव ॥ अतस्तत्पुत्रपापकलेनापिननिवध्यतेयथे
 भ्यरदस्यर्ष ॥ १ ॥ इहृत्वादिधर्मकरेहृदिनाशास्ययवतिलशैवेनदत्तवशादेवतद्वर्महृत्वादेशात्मनिप्रतिभासोनस्वत ॥ अतस्तदेवप्रथमस्यओत्पाइ ॥ यैवेति ॥ अंतर्हृदिआत्मनिद्वैवस
 विदुद्विदन्तर्हृदापिभिमानरूपाअन्यादशीवा ॥ अयकार्यंकरवसपातः सर्वेणाकारं इदमेतदेहृदिसर्वधिगतद्व्यारिनेनम इत्येवसविदंयानिर्वाहस्यकोत्पर्य ॥ ३ ॥ अनया
 त्रकलक्षणपासविसाहैवुत्तामिभियुक्तोस्ति तथयुक्तपरीधननष्टः शयुनाशादीहिकानर्धैर्नरकपातायागुप्यिकानर्धैर्षयुक्तोस्तीतिश्चान्त्यासुखदुःखाभ्यापरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वा
 त्तनः अरावत्परिच्छेदकत्वेनोपाशौ स्वभाविभूयविकारैर्देहैर्दिवादिभिः किंप्रयत्नाभ्यानिकर्माणि ॥ ५ ॥

१ अनंतदेहस्यत्किंचित्सत्त्वात्.

विमर्शोत्तुचक्षुरादीनामेवरूपादिविषयेषु महतिर्नात्मन इति न तत्कैरस्य कर्तृत्वप्रसक्तिरित्याशयेनाह ॥ चक्षुरिति ॥ अत्रास्मिंश्चक्षुरादिकरणकार्यस्य धाते अहं कः न कश्चिदिति अ
हमिति स्थितिः कानयुक्तेत्यर्थः ॥ ६ ॥ कलनासकल्यादित्तद्विषयत्वे स्वकर्मणि रते प्रसक्ते सत्यपि अत्रास्मिन्मना आद्यंतःकरणसंघातेऽप्यहं न कश्चिदिति पश्यतस्तेकः पदार्थः क्लेशभागे
प्रविष्टो यदर्थशोचसि सनास्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ यत्र स पातककृते कार्ये तदगतं स्यात्प्येकैकस्य स पाताभिमानदुःखेन शोके उपहास्यतातत्र किं वाच्यं तद्विर्भूतस्य तदनुशोचने इत्याश
येनाह ॥ बहुभिरिति ॥ गृह्यते चेत्तदासायैव भवतीत्यर्थः ॥ तथाचाहुः ॥ नसाभवायिकदुःखमेकः शोचि तुमर्हतीति ॥ ८ ॥ किंच निरहकारस्य फलासंगरहितकारिकादित्रिवि
धशास्त्रीयकर्मचित्तशुद्धिद्वाराज्ञानोद्दीपकत्वात्परमपुरुषार्थयैव भवतीति न तेषु धर्मेषु द्वाद्दुःखप्रसक्तिरित्याह ॥ कायेनेति ॥ योगिनोर्नारुरुक्षवः ॥ ९ ॥ नभारितो मरणाय
व्यापारितः पुनः पुनर्मृत्युहेतुभांगलापद्येन प्रवर्तित इत्यर्थः ॥ निर्बुचिकाः निरस्तरागाद्याभयाः ॥ लौकिकशास्त्रीयकर्मकुर्वतोप्यानुषंगिकतरफलहरत उपभुजाना अपि न चते
चक्षुःपश्यतु कर्णश्च शृणोतु त्वक्स्पृशति त्वद्गन्धम् ॥ रसानाचरसंघातुकात्रकोहमिति स्थितिः ॥ ६ ॥ कलनाकर्मणि रते मनस्यपि महान्तमनः ॥ न
कश्चिदज्ञाहमिति हेतुश्रमभागे कर्णवते ॥ ७ ॥ बहुभिः समवायेन यत्कृतं तत्र भारत ॥ एकोभिमानदुःखेन हासायैव हि गृह्यते ॥ ८ ॥ कायेन
मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ॥ योगिनः कर्मकुर्वतिसंगत्यत्कालमशुद्ध्ये ॥ ९ ॥ अहंत्वविषचूर्णनयेषां कायो नभारितः ॥ कुर्वतोपि हरंतो
पिनचतं निर्बुचिकाः ॥ १० ॥ न कश्चिद्राजते कायो ममता मेध्यदुषितः ॥ प्राज्ञोप्यतिबहुशोपि दुःशील इव मानवः ॥ ११ ॥ निर्ममो निर
हंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ यः स कार्यमकार्यं कुर्वन्नापिन लिप्यते ॥ १२ ॥ इदं च ते पांडुस्तु तस्वकर्मक्षात्रमुत्तमम् ॥ अपि क्रूरमतिश्रे
यः सुखायैवाद्याय च ॥ १३ ॥ अपि कुत्सितमप्यन्यदप्यधर्ममयक्रमम् ॥ श्रेष्ठं ते स्वयथा कर्म तथेहा मृतवान् भव ॥ १४ ॥ मूर्खस्यापि स्व
कर्मैव श्रेयसे किमु सन्मते ॥ मतिर्गालदहंकारापतितापिन लिप्यते ॥ १५ ॥

कुर्वतोहरतश्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ कश्चिद्वैकिकेशास्त्रीयेवाप्यवहारो नराजते ॥ अनर्थानां सकृदितपुरुषार्थार्थानकल्पत इति यावत् ॥ ११ ॥ कार्यमवश्यकं तव्यशास्त्रीयकर्म अ
कार्यमनावश्यकं लौकिकम् न तु निर्बुद्धमप्रसक्तेः ॥ १२ ॥ क्षात्रक्षत्रियाणां विहितसयामेष्वपलायनवधुवधरूपत्वात् क्रूरमपि चित्तशुद्धिद्वारा ब्रह्मज्ञानादिसुरवायैव तथा धर्मय
शोराज्यस्वर्गायभ्युदायाय चेत्यतिश्रेय एवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ तर्हि यद्बुधुवधादन्यत्द्रोणभीष्मकपादिगुरुवधरूपं कुत्सितकर्म तन्मया कथकार्यामित्यजुनस्य तत्राधर्मत्वशाकासत्यश
पथारिणानिवारयन्नाह ॥ अपीति ॥ पूजाहंभुतद्विपरीतशास्त्रोद्यमनप्रहरणाद्यधर्मबहुलकर्ममपि ते स्वयुद्धकर्मयथायेन सत्येन शास्त्रप्रामाण्येन श्रेष्ठतया तेन सत्येन इहास्मिन्पु
द्दे अस्तवान् अमरणधर्माविजयी भवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ यत्र अज्ञस्यापि स्वधर्मः श्रेयसेतन्न तत्त्वज्ञस्य तस्मान्नरकादिप्रसक्तिर्दूरापास्त्रैव पातित्यावहैर्महापातकादिकोऽपि भिरपि नि
रहंकारमतेर्लैपाभावादित्याशयेनाह ॥ मूर्खस्यापीति ॥ १५ ॥

रिवराभ्यन्तर्भाद्रिजाभयमुकमुद्धेलोभमूलानिपाथानिरसमूलालयाऽभयादन्तिन्यायेनकराधिरथमप्रसक्तिं स्यात्कलासगत्यागेनसिद्धिसिद्धिसमगालक्षणयोगस्यनुत
 यक्षनिरसिनास्तीद्रीतयोगस्थितिमयविराति ॥ योगस्यद्वि ॥ १६ ॥ अथबाधस्यमाणलक्षणप्रकार्यणबुद्ध्याकृतशास्त्रीयविद्वकर्मनेषभायेत्याह ॥ शतिति ॥ १७ ॥ निर्धि
 शयप्रलतत्त्वज्ञाननरतराभयैषुगुणभ्यापणबुद्ध्याबाकमुकलतेरिनकमभयदत्याह ॥ दश्वरेति ॥ १८ ॥ अथबाधसर्वसकषसत्यागलक्षणसंन्यासयोगयुक्त्यापिनतेकमभयप्र
 सतिरित्याह ॥ सभ्यलेति ॥ १९ ॥ एषमुपदिष्टानुनसगत्यागदीनांतुष्टुशौर्षीर्षिभागजिघासुयुच्छति ॥ सगत्यागस्येतिद्विभ्याम् ॥ २० ॥ २१ ॥ आत्यतिकसगत्यागस्यत्यत्त्वपरि
 क्षाननरणापागद्बलास्यतत्रमद्यभगवान्प्रयमंलक्षणेनविराति ॥ सर्वेति ॥ तथाश्चानिर्धकस्यसमाधिपरिपाकाज्ञात्कारानुभवसिद्धिनिष्पत्त्यपगत्यागस्यमेवमेवमेवेत्यर्थ

योगस्य कुरुकभाणिसगत्यक्काधनजय ॥ नि संगस्त्वयथाप्राप्तकर्मवान्निबध्यसे ॥ १६ ॥ शान्तवक्षवपुर्भुत्वाकर्मवक्षमभयकुरु ॥ वक्ष
 पणसमाधारोवक्षवभवसिस्त्रिणात् ॥ १७ ॥ इत्यारोपितसवायर्द्वैश्वरात्मनिरामय ॥ इश्वर सर्वभूतात्माभावभूषितभूतल ॥ १८ ॥ स
 न्यसवसकस्य सम शान्तनामुनि ॥ सन्यासयोगयुक्तात्माकुवन्मुक्तमतिर्भव ॥ १९ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ सगत्यागस्यभगव
 त्प्रयावक्ष्वापणस्यच ॥ इत्यरापणरूपस्यसन्ध्यामस्यचसर्वश ॥ २० ॥ तथाज्ञानस्ययोगस्यविभागा कीदृशभ्रमो ॥ क्रमेणकययैतन्मे
 नद्वामंहन्तिवृत्तये ॥ २१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सबसकस्यसशातौप्रशान्तधनवासनम् ॥ नकिंचिद्वावनाकारयत्तद्वक्षपरविदु
 ॥ २२ ॥ तदुपांगवदुर्ज्ञानयोगचकृतयुद्धय ॥ वक्षसर्वजगदहचेतिवक्षार्पणविदु ॥ २३ ॥ अतःशून्यवाहि शून्यपापाणद्धदयोपमम् ॥
 शान्तमाकाशकोशाच्छन्दस्यनदशपरम् ॥ २४ ॥ ततइपप्रदुत्थानमीपदन्यतयोदितम् ॥ सजगत्प्रतिभासोपमाकाशमिवशून्यता
 ॥ २५ ॥ भावोहमतिकोप्येप्रत्येकमुदितश्चित् ॥ कोटिकोत्थशकलित कइवैनप्रतिग्रह ॥ २६ ॥

॥ २२ ॥ तदुपांगतराकारावहितेषितवृत्तिसप्तज्ञानवृत्तिकलौषद्विनाशानमाहुस्तदनुकूलधाराभाश्रयानुयोगमित्यर्थ ॥ ब्रह्मण्यप्रतिभसभ्यस्यजगत्तदविभिनुरहकारस्यचवा
 धानुष्यवशापणमित्याह ॥ ब्रह्मले ॥ २१ ॥ ब्रह्मणिजगत्तदहकारयोर्धापोपपत्तयेतथाभ्यस्तत्त्वक्तमक्षसत्त्वकथमाह ॥ अतन्म्यमित्यादिना ॥ नदस्यमिति ॥ सर्वदस्यनिरेषेद
 शोषितुरपत्कान्निपथ किन्नस्यारिस्थाराक्याहान्दशपरमिति ॥ दशोदस्यनानिपयोबाधस्यार्थद्विदशपरद्वानरस्यात्ननुतदस्तीत्यर्थ ॥ २३ ॥ ततस्तादृशास्वभावावीपद्वन्म
 यादितपस्यमन्यतनाशयजगद्यभिभास सगापद्वनगराकारामिषयुत्तवेत्यर्थ ॥ २४ ॥ सन्ध्यासोपवषणनोपपत्त्यर्थमक्षणिजगत्तरोपवषदेवतदरोपजीवेषुप्रत्येकमहभावाभ्यासद्वि
 त्तवभापदृष्टुक्तत्याह ॥ भावद्वित्वाभ्याम् ॥ २५ ॥

एष अहमिति भावः रनाधिष्ठानादपृथगभूतएव ॥ हियस्माद्धेतोः पृथक्कपयैतः परिच्छेदः स च ब्रह्मणि न असंश्रनाहमिति कश्चिद्वगच्छति ॥ तथाचावंगत्वेन पृथक्कोपपत्तिः
 पृथक्चेन चावगत्त्वोपपत्तिरित्यवश्यमन्यतरस्मिन्हयेति सपत्तिकपृथक्कमेव हेयमिति भावः ॥ २७ ॥ अहतायामुक्तोन्प्रायो घटादिममतेहायामपियो ज्यइति दर्शयस्तन्मू
 लाहतापहत्यागमेव दृढयति ॥ यथेति ॥ यथा अहमीहा अहभावो नपृथगस्ति तथा इह प्रतीचि घटादिममतेहा लक्षणो मर्कटोपि पृथङ्नास्तीति न जनुषणो ज्यम ॥ तथा च द्वि
 विधापीहा अमो धिरिव पूर्णस्वमात्मेति नाहतापहोयुक्तइत्यर्थः ॥ २८ ॥ किंचाहममतादिसर्वविकल्पभेदे तत्तद्विषयवैचित्र्येण विचित्रे स्फुरिते पित्तसत्तास्फूर्तिनिमित्ते अवस्थान
 यानुगते सवित्सारमात्रस्य भावे सर्वविकल्पागमापायसाक्षिणि प्रत्यगात्मन्येकत्वमपि स्फुरत्येव ॥ एवसतितत्ताप्याप्रहोयुक्तः सकुतो नो न क्रियत इत्यर्थः ॥ २९ ॥ इति उक्तरीत्या

अपृथगभूतएवैष पृथगभूत इव स्थितः ॥ पृथक्कंहिनपयैतो नाहमित्यवगच्छति ॥ २७ ॥ यथेहाहंतथेहास्ति घटादीहापिमर्कटः ॥ स्वर्माहै
 वंतथांभोधिः किमहंतांप्रतिग्रहः ॥ २८ ॥ विकल्पभेदे स्फुरिते संवित्सारमयात्मनि ॥ वैचित्र्येण विचित्रेपि किमेकत्वेपिनोग्रहः ॥ २९ ॥
 इति ज्ञाताविभागस्य बुद्धौ तस्य परिक्षयः ॥ कर्मणां यः फलस्य गस्तं संन्यासं विदुर्बुधाः ॥ ३० ॥ त्यागः संकल्पजालानामसंसंगः सकथ्यते ॥
 समस्तकलनाजालस्य श्वरत्वैकभावना ॥ ३१ ॥ गलितैतनिभासिमेतदेव श्वरार्पणम् ॥ अवोधवशतोभेदो नाश्वैषांचिदात्मनि ॥ ३२ ॥
 बोधात्मा किल शब्दार्थजगदेकनसंशयः ॥ अहमाशाजगदहंस्वमहंकर्मचाप्यहम् ॥ ३३ ॥ कालोहमहमद्वैतैतंचाहमहंजगत् ॥ मन्मना
 भवमद्भक्तो मद्याजीमानमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसि युक्तेव मात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ हेरूपेन वदेवेशपरंचापरमे
 वच ॥ कीदृशंतत्कदारूपं तिष्ठास्याश्रित्य सिद्धये ॥ ३५ ॥

वित्पृथक्ज्ञातसारासारविभागस्य पुरुषस्य बुद्धौ तस्याहममतापहस्ययः परिक्षयस्तेन चार्थसिद्धः सर्वकर्मफलेष्वस्य हालक्षणस्यागः ॥ ३० ॥ तेन च सर्वसकल्पत्यागलक्षण असंस
 गसिद्धतीति प्रथमप्रश्नोप्युत्तरित इत्याह ॥ त्यागइति ॥ चतुर्थप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ समस्तेति ॥ सर्वस्य द्वैतजालस्य वाचरभणश्रुत्युक्तन्यायनतदुपादाने श्वरमात्रत्वभावनेत्यर्थः
 ॥ ३१ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ अवोधवशतइति ॥ ३२ ॥ तद्वृद्धीकाराय भगवात्स्वस्य सार्वारम्यलक्षणविभूतिमाह ॥ अहमाशा इत्यादिना ॥ गच्छतीति जगत्परम् ॥ स्वकर्मा
 श्रयः ॥ ३३ ॥ अद्वैतपरद्वैतमपररूपतन्मियभ्यंजगत्त्वाहमेवेत्यर्थः ॥ एवाहिरूपेमायि अधिकारतारतम्येन मनोयस्य समन्मनाः भव ॥ तादृशे मयितथैव भक्तः श्रवणकीर्तनादिनव
 विधभक्तिमान्भव ॥ तादृशस्य मेज्ञानयज्ञेन कर्मयज्ञेन वायजनशीलो भवेत्यर्थः ॥ एवमुक्तप्रकारद्वयेनापि युक्तामयि चित्तनिवेश्यमाभेवात्मानस्यात्मभूतमेव्यसिसाक्षात्पर
 याचकारस्य सीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवमुक्तोर्जुनस्तेद्वैततयुक्तियोप्यमधिकारकालविभागच जिज्ञासमानः पृच्छति ॥ द्वेइति ॥ ३५ ॥

साधन्यवचनसाधारण्यसुधापमित्यय ॥ १६ ॥ परअशुद्धिर्नैशुरधिगमम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ततश्चित्तशुद्धिकमात् ॥ ३९ ॥ गुहाध्यायैवाशाब् ॥ इदमसगुणभजनमयातु
 ध्यात्तत्पुत्राभाषसाध्याक्तपरिदुर्नवामाश्वित्तवयवेदनाईविज्ञातम् ॥ भावेक ॥ विशातैकत्वमाद्यमक्षयस्यतथाविध-शुद्धेतिमन्यसतताईममर्धेश्वरस्यआत्मानपारमा
 धिधरसकृपभूतशाधिततत्सार्धभ्रातान स्वस्यवआत्मानरोधितत्वपदार्थकंप्रथैकरसीकत्कारवपरिपूणात्तानसम्ययपुरव्यातन्निष्ठोभवेत्यर्थ ॥ ४० ॥ अहंभाराजावद्वसिस्था
 रित्रिभूत्पुत्रेशस्यापित्ततदधिधानसतत्वपरिशोधनएतदतत्त्वपमित्याह ॥ इदवाहमिति ॥ ४१ ॥ मद्रुपदेशावधोभेततवसपएवस्वखरोषिष्मति सेतस्यतीसुसाहजननायसिद्धव
 त्स्याह ॥ मन्थेदिति ॥ ४२ ॥ आत्मानमधिधानत्वेनागुणम् ॥ आत्मस्यप्यतामि ॥ ४३ ॥ सर्वथासर्ववर्णकारणसमाधिधेत्याभ्यध्वहाराहृदयाबाधतमानोपि ॥ ४४ ॥ सर्व

श्राभगवानुवाच ॥ ॥ सामान्यपरमर्चवदेरुवेविद्धिमेनय ॥ पाणयादियुक्तसामान्यशखचक्रगदाधरम् ॥ ३६ ॥ पररूपमनापतय
 ल्ममूरमनामयम् ॥ वक्षारमपरमात्मादिशब्देनैतदुदीयते ॥ ३७ ॥ यावदप्रतिशुद्धस्त्वमनात्मज्ञतयास्थित ॥ तावच्चतुर्भुजाकारदेवपू
 जापरोभाव ॥ ३८ ॥ तन्रुमात्सानुशुद्धस्त्वतोज्ञास्यसितत्परम् ॥ ममरूपमनापतयेनभूयोनजायते ॥ ३९ ॥ यदिवावेद्यविज्ञातोभाव
 क्कटरिमदन ॥ तन्मभात्मानमात्मानमात्मनश्चाशुसश्रय ॥ ४० ॥ इदंवाहमिदवाहमिदयवदाभ्यहम् ॥ तदेतदात्मतत्त्वतुभ्यत्पुप
 दिशाभ्यहम् ॥ ४१ ॥ मन्थेसाधुविशुद्धोसिपदेविश्रांतवानसि ॥ संकल्पैरवभुक्तोसिसत्यैकारममयोभाव ॥ ४२ ॥ सर्वभूतस्यमात्मानंस
 वभूतानिचात्मनि ॥ पश्यन्त्यागयुक्तात्मासवन्नसमदर्शन ॥ ४३ ॥ सर्वभूतस्यमात्मानंभजत्येकत्वमात्मन ॥ सर्वयावर्तमानोपिनस
 श्रुयाभिजायते ॥ ४४ ॥ एकत्वसवशब्दाथएकशब्दायआत्मन ॥ आत्मापिचनसत्यासद्गतोयस्याशुतस्यतत् ॥ ४५ ॥ त्रैलोक्यचेतसा
 मतसालोक्येन्नकाशक ॥ अनुभूतिमुपाहृद सोहभाग्मेतिनिश्चय ॥ ४६ ॥ त्रैलोक्यपयसाभंतयोरसानुभव स्थित ॥ गव्यानामव्यि
 ज्ञानाचसोपमागमेतिभारत ॥ ४७ ॥

भूतस्यमात्मानमिन्द्रिकाकस्यात्सर्धैत्ययमेववर्णयति ॥ एकत्वमिति ॥ सर्वभूतेष्वधिधानतयास्थितमात्मानपस्यलित्वावसर्वकाश्चस्यार्थोधिधानम्यनिरिकस्यालाभावेकत्वम
 जतवषएकशाब्दार्थआत्मन्यर्गव स्वभावेपर्यवसन् सआत्मापिचनसमभूतंभूतपयस्वभाषोनाप्यसत्समस्तभूतद्वयत्वभाव किनुभूमानद्विदेकत्वभावोयस्यानुभवगतस्तस्या
 श्रुतरक्षणसमसकालवधतज्जम्भादिषड्वर्षिकपाराहितभूमानदात्मकैकन्यपयस्यस्वर्गीतितत्तात्पर्यमित्यर्थ ॥ ४५ ॥ तस्यकेनाप्यननुभवाहृत्यंतपरोशातोयसत्काधारयति ॥ त्रैलो
 कोपमाभैवेतिनयाप्राप्त्यवधकिंत्वय ॥ ४७ ॥

अनुभवनीयेन विषयजातेन मुक्तोरहितः अतएव दुर्लक्ष्यत्वात्सूक्ष्मः ॥ ४८ ॥ सर्वपदार्थानामंतरधिष्ठानतया देहानामंतस्तु प्रकाशकतया च स स्थितः ॥ ४९ ॥ देहांतस्थितिदृष्टा
 नेन विशदयति ॥ सर्वान्ति ॥ यथा सर्वरत्नानामतर्गतं तजो बहिरपि प्रकाशयति तद्वदित्यर्थः ॥ ५० ॥ असंस्थित इवेत्युक्तितात्पर्यं विषयमलेपकत्वे दृष्टान्तरेण विशदयति ॥ यथेति
 ॥ ५१ ॥ सर्वदेहेष्वतः स्थित्वा तर्था मितया विधारकत्वेऽप्यलक्ष्यत्वे दृष्टान्तमाह ॥ मुक्ताफलेति ॥ ५२ ॥ तथाधिष्ठानात्मनानिर्विकारस्थितिर्ब्रह्मतासैव वास्तवी यानुमुक्तासुतनुवद
 तर्था मितया स्थितियां चरत्नेषु प्रभावत्कदजीवितया स्थितिस्तेऽभेऽप्यस्तसापेक्षेऽजगद्बहाराथकल्पिते देति न वास्तवहृतव्यहंतान्तस्युक्तपापतरफलप्रदो वात्यातिरिक्त इत्याशा

अंतःसर्वशरीराणां यः सूक्ष्मो नुभवः स्थितः ॥ मुक्तो नुभवनीयेन सोऽयमात्मास्ति सर्वगः ॥ ४८ ॥ समग्रपयसामंतर्था धृतमिव स्थितम् ॥
 तथा सर्वपदार्थानां देहानां सांस्थितः परः ॥ ४९ ॥ सर्वाभोनिधिरत्नानां सबाह्याभ्यंतरे यथा ॥ तेजस्तथास्मिन् देहानामसांस्थित इव स्थितः
 ॥ ५० ॥ यथा कुंभसहस्राणां सबाह्याभ्यंतरे नभः ॥ जगच्च यशरीराणां तथात्माहमवस्थितः ॥ ५१ ॥ मुक्ताफलशतौघानां तंतुः प्रोतवपुर्ध
 या ॥ तथा चंदहलक्षाणां स्थित आत्मा स्थलक्षितः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मादौ लणपर्थे तपदार्थानि कुरंवके ॥ सत्तासामान्यमेतद्यत्तमात्मानमजं वि
 दुः ॥ ५३ ॥ तदीषत्स्फुरिताकारं ब्रह्म ब्रह्मैव तिष्ठति ॥ अहंतादिजगत्तादिक्रमेण भ्रमकारिणा ॥ ५४ ॥ आत्मैवेदं जगद्द्रूपं हन्यते हंति वा ब्र
 किम् ॥ शुभाशुभैर्जगद्गुरुः सैः किमस्यार्जुन त्विष्यते ॥ ५५ ॥ प्रतिविंबेष्विवादर्शासंसाक्षिवदा स्थितम् ॥ न स्यात्सुनविनश्यंतं यः पश्यति
 सपश्यति ॥ ५६ ॥ इदं चाहमिदं नेति इतीदं कथ्यते मया ॥ एवमात्मास्मिन् सर्वात्मानामेवं विद्धि पांडव ॥ ५७ ॥ इमाः सर्वाः प्रवर्तते सर्गप्र
 लयविक्रियाः ॥ आत्मन्यहंता चित्तस्थः पयः स्पृदा इवांबुधौ ॥ ५८ ॥ यथोपलवं शैलानां दारुत्वं च महीरुहाम् ॥ तरंगाणां जलत्वं च पदा
 र्थानां तथात्मता ॥ ५९ ॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ यः पश्यति थात्मानमकर्तारं सपश्यति ॥ ६० ॥ नानाकारविकारे
 षु तरंगेषु यथापयः ॥ कटकदिषु वृवहे मभूतेष्व्वात्मानथा र्जुन ॥ ६१ ॥

यनाह ॥ ब्रह्मादाविति त्रिभिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अथ्यसैर्विधादिदेवैरलेपे दृष्टान्तरमाह ॥ प्रतिविंबेष्विति ॥ ५६ ॥ सर्वदेहेषु अहमहमिति प्रथमान्ति श्रिदंश एवाहं जडदे
 हेद्विद्यविषयशोनाहमिति विभागोक्तिरपि दर्पणप्रतिविंबेष्वात्मने कदर्पणात्तरुषु पदादिषु च व्यावृत्तदर्पणस्य रूपपरिचयाय दर्पणादर्पणविभागोक्तिरवदेवत्याह ॥ इदं चाहमिति ॥ इति
 शब्दार्थोऽर्थविभागप्रकारपरो द्वितीयस्तु उक्तिविभागप्रकारपर इत्ययौ नरुक्तयम् ॥ एवदर्पणवदेवालेपकोऽद्वय एवात्मासन्नहं सर्वात्मास्मि ॥ ५७ ॥ अहंता अभिमानवन्ति स्तद्ध
 तिचित्तेतिष्ठतीति तस्था ॥ ५८ ॥ आत्मतापारमार्थिकीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ अकर्तारं प्रतिविंबचेष्टासु दर्पणवदेवाख्यापृतमित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥

यस्यस्पर्शानाविषयाणांभावाणामिन्द्रियाणांवाख्यानामाख्यासत्यताप्रतीतिःसंस्थिताउपशान्ताभवतिसमात्रास्पर्शभ्रमात्मकोजीवोधीरस्यास्तीतिधीरस्तत्त्वदर्शीसमदुःखसु
 खोभूत्वाअसृत्वायकल्पतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ नन्वप्रियादुःखादयःकथस्यप्रतिकूलवेदनीयतास्वभावजस्युर्योनेसस्याःस्पुस्तत्राह ॥ सर्वत्वादिति ॥ निरतिशयानदैकरसस्यात्मनए
 वसर्वत्वादेतेदुःखादिभेदाः शोभनाभेदाःसुभेदाःप्रियतमधनपुत्रादिभेदाइवसांस्थितानप्रतिकूलवेदनीयताभज्जने प्राक्तनेनतुप्रातिकूल्यस्वभावोनासदूपाइत्यर्थः ॥ ५ ॥ तदेवस्फुटी
 कृत्यसमर्थयति ॥ मनागपीति ॥ ६ ॥ नन्वसदपिदुःखाद्यात्मन्युत्पद्यते असत्एवस्वकारणसमवाय स्वसत्तासबधआद्यक्षणसबधोवाउत्सत्तिरितिकणभक्षाक्षचरणायुक्तिप्रति
 क्षिपति ॥ नासतइति ॥ असतोदुःखादेर्भावःसत्तानविद्यते सतःअभावःअसत्ताचनविद्यते ॥ स्वभाववैपरीत्यायोगात् वाचारभणादिश्रुत्याविकारमात्रस्यासत्त्वनिश्चयात् ॥ न
 संस्थितास्पर्शमात्राख्यामात्रास्पर्शभ्रमात्मकः ॥ समदुःखसुखोधीरःसोमृत्वात्वायकल्पते ॥ ४ ॥ सर्वत्वादात्मनश्चैतेसुभेदाःसंस्थिताइ
 व ॥ असदूपास्त्वसदूपकयंसोढुनशक्यते ॥ ५ ॥ मनागपिनविद्यतेसुखदुःखेतुसर्वशः ॥ सर्वत्वादात्मतत्त्वस्यसत्ताकथमनात्मनः ॥ ६ ॥
 नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः ॥ नास्येवसुखदुःखादिपरमात्मास्तिसर्वगः ॥ ७ ॥ सत्त्वास्त्वमतीत्यक्ताचैतयोर्जगदात्मनोः ॥
 त्यक्तानकिंचिन्मध्येचशेषेवद्वपदोभव ॥ ८ ॥ नदृष्यतिसुखैरत्मादुःखैर्लयातिनोऽर्जुन ॥ दृश्यद्वेकतनात्मापिशरीरांतर्गतोपिसन्
 ॥ ९ ॥ जडंचित्तादिदुःखस्यभाजनंदेहतांगतम् ॥ नचैतास्मिन्क्षतेक्षीणोकिंचिदेवात्मनःक्षतम् ॥ १० ॥ जडंदेहादिदुःखादेर्यादिकंभांक्तु
 संस्थितम् ॥ तन्मायाभ्रममेवांगविद्धावोधवशोरिथितम् ॥ ११ ॥ नकिंचिदेवदेहादिनचदुःखादिविद्यते ॥ आत्मनायत्पृथग्भूतकिंके
 नातेनुभूयते ॥ १२ ॥

नुसर्वविकाराणामसत्त्वेपिहायन्यतमविकारानालिगितप्रकतिमृदाद्यदर्शनात्तस्याप्यसत्त्वेशून्यतापरिशेषःकिनस्यादितिचेन्न ॥ विकारेष्वनुगतसद्वृत्तेर्निर्विषयत्वायोगेनविकारा
 सत्त्वेपिशून्यपरिशेषानापत्तेः ॥ यद्विनदप्यसदेवस्यात्ताहिंघटःअसत्पटःअसन्नित्येवान्ववरस्यत् सत्सादित्येवचानुवर्ततेअतस्तन्मात्रमेवपरिशिष्यते ॥ यस्तुविकारेषुसदिदमिभ्यभि
 मानःसोधिष्ठानसत्तानुबेधोदेवनस्ततइतिसुखदुःखादिनास्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ जगत्तःसत्त्वमतिनिरतिशयानदात्मनःअसत्त्वमतिचल्यक्तातयोर्जगदात्मनोर्मध्येअंतरालेउभयसंघट
 नानिभित्तमनस्तमश्चातितुच्छमितिचल्यक्ताशेष्यतइतिशेषिश्रदात्मानस्मिन्बद्धपदःअतिष्ठतोभव ॥ ८ ॥ दृश्यानिहर्षणलान्यादीनिसाक्षितयापश्यतीतिदृश्यदृक् ॥ नहिदृश्यास्ते
 दुग्धर्माभावितुमहीतीतिभावः ॥ ९ ॥ किंतहिंदुःखहर्षादिभाजनतत्राह ॥ जडमिति ॥ एतस्मिन्चित्तादौ ॥ १० ॥ इदंचित्तादिघटितजीवरूपम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

सधिरार्षः

यदि २२ स्वतः स्वधोऽन्यथा नितरत्नसम्यग्भोर्धनैर्बधिनरयति ॥ अथट्टातकथयाभीत्यन्वय ॥ १३ ॥ १४ ॥ कीदृशः सर्वो धस्तमाह ॥ विव्यगिति ॥ विभ्वविष्यकपूर्णाश्लेष
 ॥ १५ ॥ अथवाधाथयकाठे ॥ १६ ॥ कलवावर्थायावच्छब् ॥ कालार्थानाहदसमास ॥ सदसदूर्ध्वाभावाभावविकर्मणो ॥ १७ ॥ १८ ॥ त्वत्करिष्यमाण्युठयासौहिणीक्षया
 लनापप्रलर्णवृष्टिर्गत अनुभावात्तनाशुद्धश्लेषवत्प्रत्ययपूर्वत्वं ॥ १९ ॥ २० ॥ नूनं तत्त्वनिष्ययेन किञ्चन जागतेर्दृष्टिरेषुभूत्वा ॥ खड्वातो गुहाय रिच्छिनोवायु र
 यट्टव्ययाम्भ्यन्तर्नैवातो विनश्यति ॥ अतिर्दुःखमवोधोत्थासम्यग्योधेनभारत ॥ १३ ॥ यथारज्ज्वामहिभयवोधान्प्रश्रत्यवोधज
 म् ॥ तथदृष्टादृष्टादिर्वाधोधात्प्रश्रत्यवोधजम् ॥ १४ ॥ विष्वविष्वभ्रमजवक्षननश्रतिनजायते ॥ इति सत्यपरविद्विषोष परमणुपस ॥
 ॥ १५ ॥ वक्षानुधातरगत्यकिञ्चिद्व्याविलीयते ॥ वक्षान्वर्त्तसुरस्ययवक्षैवासिनिरामयम् ॥ १६ ॥ यावत्कालक्रियादेशास्त्वमहसैनि
 यादव ॥ वक्षणावपरिस्पटानाञ्जल सदसद्भूमौ ॥ १७ ॥ जहिमानमदर्शोकभयमीहासुखासुखे ॥ द्वैतमेतदसद्रूपमेक सद्रूपवान्भव ॥
 ॥ १८ ॥ पुरुषान्नाहिणानाचक्षयणानुभवात्मना ॥ वक्षणाद्युहितशुद्धवक्षवक्षमयकुरु ॥ १९ ॥ असंविदन्सुरवदु खंलाभालाभौजया
 जया ॥ शुद्धवक्षयनांगच्छवक्षान्विस्त्वहिभारत ॥ २० ॥ लाभालाभसमोभूत्वाभूत्वा नूननकिञ्चन ॥ खड्वातइवास्मदीप्रकृतकार्यमा
 चर ॥ २१ ॥ यत्करोपियदश्रासियज्जुहोपिटासियत् ॥ यत्करिष्यसिकोतेयतदात्मोतिस्थिरोभव ॥ २२ ॥ यन्मयोपोभवत्यत सतदा
 न्नात्यसशयम् ॥ वक्षसत्यमवाप्तवक्षभक्त्यमयोभव ॥ २३ ॥ अनपेक्षफलवक्षभूत्वावक्षेतिभावितम् ॥ क्रियतेकवलकर्मवक्षज्ञेनय
 यागतम् ॥ २४ ॥ कर्मण्यपरमयपभ्यत्यकर्मणिचकर्मय ॥ सद्युद्धिमान्मनुष्येषुसत्वाक दत्तसकर्मकृत् ॥ २५ ॥ माकर्मफलहेतुर्भूमतिस्
 गास्त्यकर्मणि ॥ योगस्य कुरुकर्मणि सागत्यक्काधनजय ॥ २६ ॥

१ ॥ २१ ॥ सविक्रियाणां प्रवृत्तिनिष्ययस्यैवमेवमवर्णानित्यारथेनार ॥ यदिति ॥ २२ ॥ यन्मय पराकारचित्त ॥ २३ ॥ अपेक्षाया अभाव-अनपेक्षम् ॥ अर्थाभावेव्य
 र्थाभाप ॥ सवकाशेपरमलक्ष्णत्वरमपुरुषाय स्वयभूत्वाकेषट्ठदधाषेटाद्विषयप्रकृतिभावनायाधिगतकर्मिकयते ॥ २४ ॥ यद्युमाप्रकर्मण्युक्तरीत्या अकर्मनिष्प्रयप्रसपरय
 स्वयमभिप्रलभिष्यति यथातथोशाद्विषयकमअवर्धक-नभ्यपरयति सुद्विधात्विषेकीसपुषधस्यरूपत फलतश्चकलभूर्णकर्मकरोतीति कलभकमकुरुकोविद्विरित्यर्थ ॥ २५ ॥
 कर्मफलानिर्वाभादीनिदृशन्वदतिनिमित्तानियस्यतयाधिधोभाषु ॥ अकर्मणिपामकमाकारणवितेसगआसक्तिभाषुतयोगस्य-भागुक्तिसिद्धिसमदृष्टिपतिवित ॥ २६ ॥
 १ ॥ यद्यन्वर्त्तकनागच्छप्रसार्थिष्यस्वरभारतनिषाटनित्य

मूढतान्तत्त्वदृष्टीप्रमादम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ मूर्खैर्लोकप्रमादेस्थितेसत्यवश्यमासक्तिर्भवेद्वततोऽनर्थपरपरत्यर्थ ॥ २९ ॥ तत्त्वदर्शनाप्रमादेर्निरासकेऽत्यतएवाकर्तृतासिद्ध्याती
 त्याह ॥ परमिति ॥ ३० ॥ तेनचभूमिकाकमाद्विदेहकैवल्यतान्तसिद्धान्त्याह ॥ अकर्तृत्वादिति ॥ ३१ ॥ अकार्यप्रमादान्निषिद्धचकुर्वन् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सव्यय सक्तियोपि
 स अव्ययतामक्रियताम् ॥ ३४ ॥ अलब्धस्थलाभोयोगोऽव्ययपालनक्षेमस्तदुभयार्चिताशून्य ॥ ३५ ॥ त्यक्तसर्वकर्मणोमानसविषयासगसत्वेदांगिकएवससन्त्यासइ

कर्मासक्तिमनाश्रित्यतथानाश्रित्यमूढताम् ॥ नैकस्यमप्यनाश्रित्यसमस्तिपुत्रथास्थितम् ॥ २७ ॥ त्यक्त्वाकर्मफलासंगानित्यतमोनि
 राश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनैवकिंचिकरोतिसः ॥ २८ ॥ आसक्तिमाहुःकर्तृत्वमकर्तुरपितद्भवेत् ॥ मूर्खैरस्थितेहिमनसितस्मान्मो
 र्ख्यपरित्यजेत् ॥ २९ ॥ परंतत्वज्ञमाश्रित्यनिरासकेर्महात्मनः ॥ सर्वकर्मरतस्यापिकर्तृतादेतिनक्वचित् ॥ ३० ॥ अकर्तृत्वादर्भोक्तृत्वम
 षोक्तृत्वात्समैकता ॥ समैकत्वादनंतत्वंततोब्रह्मत्वमातंतम् ॥ ३१ ॥ नानातामलमुत्सृज्यपरमात्मैकतांगतः ॥ कुर्वन्कार्यमकार्यंचनैव
 कर्त्तात्वमर्जुन ॥ ३२ ॥ यस्यसर्वसमारंभाःकामसंकल्पवर्जिताः ॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्माणंतमाहुःपंडितंबुधाः ॥ ३३ ॥ समःसौम्यःस्थि
 रःस्वस्थःशांतःसर्वार्थानिस्पृहः ॥ यस्तिष्ठतिससव्यग्रोऽप्यलमव्यग्रतांगतः ॥ ३४ ॥ निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ॥ यथा
 प्रामानुवर्तीत्वंभवभूपितभूतलः ॥ ३५ ॥ कर्मोद्दियाणिसंयम्ययआस्तेमनसास्मरन् ॥ इंद्रियार्थान्विमूढात्तामिथ्याचारःसउच्यते ॥ ३६ ॥
 यस्त्विंद्रियाणिमनसानियम्यारभतेर्जुन ॥ कर्मोद्दियैःकर्मयोगमसक्तःसविशिष्यते ॥ ३७ ॥ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठंसमुद्रमापःप्रवि
 शंति यद्दत् ॥ तद्वत्कामायप्रविशंतिसर्वसशांतिमाप्नोतिनकामकर्मा ॥ ३८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु० नि० पू० अर्जुनोपा
 ख्यानेआत्मज्ञानोपदेशानामचतुष्टयंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

त्याह ॥ कर्मोद्दियाणीति ॥ ३६ ॥ समनस्केन्द्रियनिग्रहवतोयथाशास्त्रव्यवहरोपिफलासगत्यागात्सन्त्यासफलमस्त्वेवेत्याशयेनतंप्रशंसन्नाह ॥ यस्तिष्ठति ॥ ३७ ॥ तस्मान्निर्मु
 द्दितसर्वेन्द्रियस्यसन्त्यासिनएवसर्वकामोपरमात्परमपुरुषार्थानान्यस्येत्युपसहरति ॥ आपूर्यमाणमिति ॥ यद्दत्तआपोनद्यआपूर्यमाणसमुद्रंप्रविशतितद्भावमापन्नाविर्लयातेत
 द्ददचलेब्रह्मणिप्रतिष्ठाप्यस्यतसन्त्यासिनसर्वकामाभिध्यात्वबुद्धिबाधितविषया सत प्रविशत्यात्मन्येवविर्लयात्ममात्रतामापद्यतेसएवसर्वानर्थशान्तिलक्षणभोक्षमाभोतिननुका
 म्यतइतिकामाविषयास्तत्कामनाशीलइत्यर्थ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०चतुष्टयंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

रहनरोप्यनाशात्मादुदत्सप्तपोऽसम ॥ मूढो नन्मादिशाग्नात्वासासुनेत्यसप्रधप्यते ॥ १ ॥ शुज्यतइति शोगादेह धारणहेतुषो न्नपानादयत्तेपांसत्यागनकुयात् ॥ हितमितमेध्या
 शनायुपादधारित्यर्थ ॥ भोगान्नाभार्धार्धानात्सोषषसपादनभ्यसनिता धनकुयात् ॥ तष्ठाभालाभादिपुष्टसमेनेवस्थानभ्यमित्यर्थ ॥ १ ॥ एवदेहोत्सभाधानापिनकार्येत्याहा
 अनात्मनीति ॥ भयात्मनिजम्भाद्विक्रियास्वभावे ॥ २ ॥ ३ ॥ उतेक्यैर्धरादीर्षानिदृश्रीयते इति श्रुतिप्रमाणयन्नाभिमानिकपरिपदएवशार्णार्तादेवधर्माणामात्मनिप्रसजक
 स्तस्यागनुराणितादिसप्ततिरित्याह ॥ नहीति ॥ अचिन्तात्मादेहादिरिपदनिमित्ताच्चिन्ताद्विष्यददृश्यत् ॥ कर्मणि युद्धादी ॥ ४ ॥ मौर्ख्यास्थिते अक्षतापन्ने ॥ ५ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ न कुर्याद्भोगसत्यागं न कुर्याद्भोगभावानम् ॥ स्यात्तव्यसुसमेनेव यथाप्रामानुवर्तिना ॥ १ ॥ अनात्मन्यात्मतां
 देहमाभावयन्नात्मनि ॥ आत्मन्येवात्मतां सत्यं भावयामावरूपिणि ॥ २ ॥ देहनाशे महावाहेन किंचिदपिन श्यति ॥ आत्मना शोहिना
 श स्यान्नचालमानश्रुतिषुव ॥ ३ ॥ न हि शीर्यत्यधिं तात्मात्मत्कसर्वपरिग्रह ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपि नैव किंचित्करोति स ॥ ४ ॥ आस
 त्ति माद्दु कर्तव्यमकतुरापित इवेत् ॥ मौस्यस्थिते हि मनसितस्मान्मौर्ख्यैरित्युजोत् ॥ ५ ॥ परतत्त्वज्ञमाश्रित्य निरासकेर्महात्मन ॥ सर्व
 कर्मरतस्यापि कवताटति न धर्षित् ॥ ६ ॥ अविनाशमनाद्यतमात्मानमजरविदु ॥ नश्यत्यात्मेति दुर्वोधो मातवास्त्विह दु खद ॥ ७ ॥
 नतथापरिपश्यति विदित्तात्मन उजत्मा ॥ पश्यत्यनात्मनात्मनस्वमात्मन्यात्ममानिन ॥ ८ ॥ अर्जुन उवाच ॥ एवंचेच्छिजगन्ना
 यमुदानामपिमानद ॥ देहनाशसमुत्पन्ने इह एनपन किंचन ॥ ९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवमेतन्महावाहेन किंचिन्नश्यति क
 चित् ॥ आत्मवास्त्यविनाशात्मा किं तस्य क्वचिन श्यति ॥ १० ॥ इदं नष्टमिदं युक्तमिति मोहश्चमाहृतं ॥ अन्यत्तयानपश्चाभिर्वध्याश्रीतनय
 यथा ॥ ११ ॥

तयोत्पायमाह ॥ परमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ मयाश्चालानरयतीत्येवमकोणनपरिपयति ॥ कुनो न परयन्नि यतस्ते आत्मन्येव आत्ममानिन स्वमात्मानमनात्मदेहादिकपनपरयतीत्य
 पर ॥ ८ ॥ न च धर्षति मूढो देहात्मा ममुद्याययनुनामत्तयादितेयात् न्यारो आत्मनो सो नस्त्वनेति मरणानिर्णयं स्यादित्यर्जुन शकन्ते ॥ एवंचेदिति ॥ इदमपि यतमव
 नष्टम् ॥ इदमपि निपादयथा परदृष्ट्या मयम् ॥ ९ ॥ इदं नष्टं यथा मया धारिह्वरमि ॥ एवमेतदेत्यादिना ॥ १० ॥ कथं न हि देहनाशायुष्यलाभादेरनर्थत्वमर्थत्वधातेयां त्माह ॥ इद
 मिति ॥ युक्त इत्यर्थ ॥ स्वमपि पुन्यमरणजम्भयमाहृतं पर्याद्विष्यददेहादेरानाद्विति भावः ॥ ११ ॥

अतएवसतोऽसत्त्वविरोधान्मदेहादेःसत्त्वमितिप्राणुक्तमित्याह ॥ नासतइति ॥ उभयोःसदसतोः ॥ सत्सेवेवअसदसेवेनसत्त्वावविपर्ययइतिअंतोनिर्णयस्तत्त्वदर्शाभिर्दृष्टोऽनमूढैरि
 ल्यर्थः ॥ १ २ ॥ एवमस्तत्तद्विनाशिराशितदसदेवेतिनासतोबधुदेहादेर्गुद्धेनाशेकश्चदनर्थइत्याशयेनाह ॥ अविनाशीतिद्वान्ध्याम् ॥ १ ३ ॥ १ ४ ॥ अद्वयत्वाद्दिनाशका
 प्रसिद्धेरपिनात्मनाशप्रसक्तिरित्याह ॥ आत्मेति ॥ १ ५ ॥ एकत्वकारणसच्छब्दवाच्यद्वित्वकार्यमसदहनतयोर्मध्यमातरमधिष्ठानसन्मात्रम् ॥ १ ६ ॥ एवमपरिच्छिन्नस्यास
 नोमरणादिपरिच्छेदइत्यादिभेकोहेतुरित्यर्जुनपृच्छति ॥ तदिति ॥ तत्तर्हि ॥ क्रिकताकेनहेतुनाप्राप्ता ॥ स्थितिर्नियति ॥ तस्यांचस्थितौस्वर्गःसुरवनरकोटुःस्वर्चाक्रिकतौ

नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः ॥ उभयोरपिदृष्टौतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शाभिः ॥ १ २ ॥ अविनाशितुतद्विद्विचेनसर्वमिदंततम् ॥
 विनाशमव्ययस्यास्थनकश्चिकर्तुर्महीति ॥ १ ३ ॥ अंतवंतद्विमेदहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः ॥ अनाशिनोप्रमेयस्यतस्माद्युद्ध्यास्वभारत
 ॥ १ ४ ॥ आत्माचैकोस्तिनद्वित्वमसतःसंभावःकुतः ॥ अविनाशस्त्वनंतोसौसतोनाशोनविद्यते ॥ १ ५ ॥ द्वित्वैकत्वपरित्यागेशोपंचत्यरि
 शिष्यते ॥ शांतंसदसतोर्मध्यंतदस्तीहपरंपदम् ॥ १ ६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ तन्मृतोस्मीतिभगवान्किंकृतातुष्टुणांस्थितिः ॥ कथंस्थि
 तौचलोकानांतौस्वर्गनरकौप्रभो ॥ १ ७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भूमिरापोनलोवायुःखंमनोबुद्धिरवच ॥ एतत्तन्मात्रजालात्माजी
 वोदेहेषुतिष्ठति ॥ १ ८ ॥ सकृष्यतेवासनयारज्वेवपशुपातकः ॥ सतिष्ठतिशरीरांतःपंजरविहगायथा ॥ १ ९ ॥ सकालदेशतोदेहाज्जर्ज
 रत्वमुपागतात् ॥ वासनावशतोयातिप्लक्ष्मणद्रिसोयथा ॥ २ ० ॥ श्रोत्रंचक्षुःस्पर्शनंचरसनंध्राणमेवच ॥ गृहीत्वैतानिसंयातिवायुर्ग
 धानिवाश्यात् ॥ २ १ ॥ वासनावस्वमेवास्यदेहोनेतरयुक्तिजः ॥ क्षीयतेवासनात्यागोक्षीणेभवतितपदम् ॥ २ २ ॥

॥ १ ७ ॥ एतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यतीतिश्रुतितात्पर्येणभगवान्प्रसाधत्ते ॥ भूमिरिति ॥ पचभूतमात्रानिर्भूतमनोबुद्ध्यादिघटितव्यपिसमापिस्यूलसूक्ष्मेदेहता
 दात्म्यापत्तिरेवपरस्यजीवभावःसएवजन्ममरणमुखदुःखादिभ्रमनियतिनिमित्तमित्यर्थः ॥ १ ८ ॥ तस्यविष्विभ्रदेहपरिपहेतत्तदनुकषयैवैविच्येचनिमित्तमाह ॥ सइति ॥ १ ९ ॥ पूर्व
 देहादेहतारामनेपिवासनैवनिमित्तमित्याह ॥ सइति ॥ २ ० ॥ आशेतअस्मिन्नित्याशयःपूर्वशरीरपुण्यादिवचतस्मात् ॥ २ १ ॥ अतएवास्थस्यूलदेहोपिवासनात्मकएवचिरानु
 दत्त्यास्थौल्यभमइत्याशयेनाह ॥ वासनेति ॥ क्षीणोलिगेतत्परमपदस्ययमेवभवति ॥ २ २ ॥

परपालसुतेनीवाप्तपाताहितआपुट अपथावासमाधार्मिगेहरेणपरमात्मनाअवच्छेदप्रतिबन्धभावाभ्यर्दिगुणयेनमन्त्रशावापुट अभिषक्तभूत्वत्यथ ॥ मायार्पूठजा
 लिकपुरुषापयास्त्रेभाम्यतितद्वत् ॥ यमभरमादिशर्मातिक्रमण्यण् ॥ २६ ॥ प्रोभस्यसु स्वरान्धेतिपुक्तनद्विहणोति ॥ अक्षरत्वभाधानिति ॥ स्वभावात्शब्दादिपृथगराकी
 ॥ २७ ॥ तदवलोकरणप्रसिद्धमित्याह ॥ हेहमेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ तद्विधाकारोभूताकारोषापथप्रथपस्तिन्यस्तिवेहरेशकालभोभ्यायाकारेअथतित्तमोअकाट्टोद्गा
 नितशासनाप्रक्षतिगतभाकारपरयति ॥ २७ ॥ अत्यदेहस्वनारोप्येषमसम्पण्य ॥ अथवाशुभमवेहरेतन्नागतसत्त्वचमापरय ॥ यथाशुभुमेनकिचित्परयतितद्वदित्यर्थ ॥ २८ ॥
 प्रतिपोभिनाशासनाकषित्वेनप्राधानामथितदृशास्त्रमेवाहिसर्गाधारभ्यकुममित्याह ॥ यर्धवेति ॥ आहिसर्गेदिभ्युभुंवेनएगुसर्गेगुगवाभ्यायाकारेगुभावनयापूर्वसर्गानुभवधा
 वासनावान्परगुपेभूत्वभ्याभ्यतियोगिणु ॥ जीवोभ्रमभरामारोमायागुरुपकोयथा ॥ २३ ॥ अक्षस्वभावानविलोच्छरीराद्वासना
 वश ॥ जीवोयदीवांसयातिपुण्याद्गधमिवानिल ॥ २४ ॥ देशेनिस्यदाभेतिजीविकेतियनिर्गते ॥ निस्यंटावयवासांगशातवातइव
 हुम ॥ २५ ॥ अचेष्टदभेदादिदोपरायात्यदृश्वताम ॥ सतइत्युच्यतेतददेशोविगतजीवित ॥ २६ ॥ सर्जाव प्राणमूर्त्तिं खेचञ्जयञ्जावति
 ष्ट ॥ तंतस्ववासनाभ्यासात्यश्वत्याकारमाततम् ॥ २७ ॥ अयदेहोहिजीवेनत्वसन्नेवावलोकित ॥ अस्यनाशोत्वमप्येवपश्यमावासु
 पुसवत् ॥ २८ ॥ यथैवपश्यत्याकारोक्षेपानाशांस्यैवस ॥ आदिसर्गोभावनयाकिलैव्वेवविभावाव ॥ २९ ॥ क्षाटित्युद्रवकालेहियथ
 यादभ्यतेपुर ॥ आनिपातदेवास्याअविनाभासिविद ॥ ३० ॥ प्राक्तनवासनामूलंपुरुषार्थुनजीयते ॥ यन्ननाद्यतनेनाशुल्यस्ननाच
 तनयथा ॥ ३१ ॥

सनयंविभावतोविभावनायाशारादेवरूपकक्षितननुग्रहवायादायमुल्लास्यकिचिन्निर्मितम् ॥ किन्तेतिश्रुतिपुराणप्रसिद्धी ॥ २९ ॥ ननुत्ससिकालेअगद्वासनामयमिथ्या
 भूतमकुस्त्रियनिकाळत्त्वर्थक्रियासमर्पणात्सर्वअनीनसस्यतानुप्रधाच्चक्षालवमेवेत्याराक्याह ॥ क्षाटितीति ॥ उत्ससिकालेक्ष्माटिप्रथमक्षणेयथयादेहपटाद्विषयमिथ्याभूतसत्यथा
 पुरादृश्यतआविनारातदेवतथात्वभावेयमभयनितस्वभावात्तरेअकते ॥ अस्यासदधिष्ठानभूतायास्तद्विधनाभासिबिदोयथोत्पन्नरूपस्थितिहेतुत्वास्त्विविधिनभावेनतेप्रासन्ताया
 अक्षरानाच्चतिग्राध ॥ ३० ॥ देशायाकाराणांशासनामयत्वमकुक्षितकलपाह ॥ प्राक्तनमिति ॥ अशुप्रधासनाकल्पितेदेहायाकारस्यशुप्रधासनाभ्यासमसूतब्रह्माकारेत्यास
 मूलनाशकलकल्पितमिग्राध ॥ पुरुषार्थेनप्रधानमननादिपुरुषप्रयत्नजनितेनारधकाकारक्षानेनकीयतेवाच्यते ॥ अथतनेनप्रयाथिचत्तारिपक्षेनसत्तनमपयत्नमधर्मानुष्ठानयथा
 क्षीयतेतद्वत् ॥ अथतनेनदृश्यक्षेनसत्तनयापयत्नरूपप्रयत्नानास्यतेतद्वद्विचारा ॥ ३१ ॥

ननु बहूनां ज्ञानाय यतमानानां प्रयत्नः प्रबलाभिः पूर्वतनकामक्रीधादिवासनाभिर्विनाशयमानोदृश्यत इति नोत्तरत्वप्रावृत्त्ये हेतुरिति चेत्तत्राह ॥ यत्पूर्वति ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु मध्ये
 यत्पूर्वममायुपरुषार्थं आवश्यक इत्यभिनिवेशेन दृष्टं स एव पूर्वोत्तरप्रयत्नयोर्विशेषांशो जये प्रयोजकः ॥ तथा च तेषामोक्षाभिनिवेशमायाद्भोगाभिनिवेशादाढ्याच्च पराभव इति भा
 वः ॥ ३२ ॥ अतएव शास्त्रोपेयप्रयत्ने दृढाभिनिवेशः कार्य इत्याह ॥ अपीति ॥ ३३ ॥ तन्माद्ये पूर्ववासनावैचित्र्यात्सुखदुःखानर्थपरंपरासर्वतोदुर्वारिवेत्याशयेनाह ॥ नरकेति ॥
 जरुधमोहवी अनाद्यज्ञानमूढबुद्धिः ॥ ३४ ॥ तमेवाशयमज्ञो जन्तुरनीशोयमात्मनः सुखदुःखयोः ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गवानरकतुवेति व्यासवाक्यादिप्रसिद्धकारणोत्तरसदेहनि
 रासेन रुदजिज्ञासुरर्जुनः पृच्छति ॥ नरकेति ॥ जगतः स्थिते निमित्तस्यास्य जीवस्य ॥ ३५ ॥ नहेत्वतरसभावनीयमेश्वरकामकर्मादीनामपि वासनानुसारणैव सुखदुःख

यत्पूर्वपुरुषार्थेन दृष्टो बलवता क्षणात् ॥ पूर्वोत्तरविशेषांशः स एव जयति रुदम् ॥ ३२ ॥ अपि रुदति विंध्याद्रौ वाति वा प्रलया निले ॥ पौ
 रुषं हि यथाशास्त्रमतस्याज्यं नर्धामता ॥ ३३ ॥ नरकस्वर्गसर्गादिवासनावशतो भितः ॥ प्रपश्यति चिराभ्यस्तं जीवो जरुधमोहधीः ॥ ३४ ॥
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ नरकस्वर्गसर्गादिसंभ्रमे पुजगत्पते ॥ किमस्य कारणं बहिर्जीवस्य जगतः स्थितेः ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥
 स्वप्नोपमानातेन ह श्रेयसे वासनाक्षयः ॥ चिराभ्यासवशात्सौदासंसारभ्रमकारिणी ॥ ३६ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ किमुत्थादेव देवेश
 क्षीयते वासनाकथम् ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मौर्ख्यं मोहसमुत्थानात्पुन्यात्मभावना ॥ आत्मज्ञानान्महाबोधाद्विलयं याति
 वासना ॥ ३७ ॥ भावितान्मासिकौतेयसत्यं विज्ञातवानसि ॥ अयं सोहं जनाएते मयैतित्यज वासनाम् ॥ ३८ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥
 वासनाविलये जीवो विलीनो भवति स्वयम् ॥ यो हियस्तत्तयोच्छूनस्तन्नाशास्तविलीयते ॥ ३९ ॥

प्रापकत्वाद्वासनैवासाधारणां चिराभ्यासनिहृदासत्यतिहेतुरिति तदक्षयएव परमपुरुषार्थानासर्वप्रयत्नैः कार्य इत्याशयस्फुटीकुर्वन् भगवानाह ॥ स्वमेति ॥ शास्त्रीयप्रयत्नविना
 चिराभ्यासवशात्सौदास्यमोपमानावासनैवयेन हेतुना ससारभ्रमदायिनीतेन हेतुना तच्च ज्ञानाभ्यासेन समूलवासनाक्षयः श्रेयस इत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ वासनामूलं ज्ञानु कामोर्जुनपृ
 च्छति ॥ किमुत्थेति ॥ अज्ञानमेव तन्मूलज्ञानादेव समूलतन्नाश इति भगवानाह ॥ मौर्ख्येति ॥ ३७ ॥ तत्र विचारादात्मस्वरूपपरिचयस्तेऽतस्तदाढ्यात् न देह तस्वविबुध्यादिष्वह
 ममेति वासनाक्षयमात्रकर्मव्यपारेशिष्यत इत्याह ॥ भावितेति ॥ ३८ ॥ ननु वासनामयमेव लिङ्गस्य तिविबो जीवस्तदुत्थस्तस्य वासनाक्षये क्षय एव स्यादित्यनर्थयैव तत्त्वज्ञान
 वासनाक्षयश्चेत्याशयेनार्जुन शकते ॥ वासनाविलये इति ॥ विलीयते विनश्यति ॥ ३९ ॥

जन्मन परमान्धाविभादलक्षणपरमपुरुषायत्यमरणस्य आत्यतिकान्धनारात्यथकोभाजनतामेतनिकश्चिद्विलक्षणयाभ्याख्येयम् ॥ प्रसिद्धजन्ममरणेनृपासं नत्स्यस्य
समूलधासनानाशेतत्सक्यमाधात्स्वापरपयाननुगुणत्वाच्च ॥ ४ ॥ शबेरयदेयोयद्विप्रतिद्विषमाशसगारीजीव सखविवादन्योभूतमाधापीनजन्मादिवेशकालभेदाभिन्नइत्य
भ्युपगतस्यात् मन्तेर्वाक्येनैवपरमायत शुद्धमदृत्तयात्वाधिपयाविहितत्वत्तद्वचनकांनत्स्वान्येवजीवजगद्भेककल्पनयाससतीवतदेवशास्त्रीयमध्वणाद्विप्रयत्नेनस्वतन्त्रवुरुत्था
सवाचनान्विर्थाधिभूयत्सस्वाभेवनिष्ठतसैवास्त्यमुक्तिरिषितिथीत सिद्धान्द्रभ्युनकश्चित्त्वदुष्काधितोषेधन्याशयेनभाग्याभूसमाधत्ते ॥ स्वयमित्यादिना ॥ ४ १ ॥ अनायत्तमन
न्याधीनम् ॥ ४ १ ॥ साधसमूलधासनानुक्तिपाधद्वयधराणश्रीदन्मुक्तिरितिप्रसिद्धाद्वैषम्यपाप्यनुभाषितुराक्येतिनमुक्तिकलभाजिसहाय कायदत्त्याशयेनाह ॥ कीवन्नेषेति ॥
॥ ४ १ ॥ सधमोक्षानकभक्तिनशासविषयगोचरयाद्वित्यथालभ्यैकत्वात्सद्धानेनेधेत्यारायेनाह ॥ यद्वति ॥ ४ ४ ॥ उक्तसमादानसंक्षिप्यापसहरति ॥ दुर्दर्शनस्येति ॥ स्वभा
जीवविलयमायातदशकालान्ययाठ्ठा ॥ कोसौभाजनतामेतिजन्मनोमरणस्यच्च ॥ ४ ० ॥ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ ॥ स्वयकल्पितस
कल्पमालमरुपयदाविलम् ॥ तदेववात्मनाकारजीवविविद्धिमहामते ॥ ४ १ ॥ अनायत्तमसंप्रत्यमालमरुपयद्व्ययम् ॥ प्रवोधाद्वासना
मुक्तन्मोक्षविविद्धिभारत ॥ ४ २ ॥ जीवन्नेवमहायाहोतत्वत्रेक्षयथास्थितम् ॥ वासनावागुरोन्मुक्तोमुक्तइत्यभिधीयते ॥ ४ ३ ॥ योननि
दासनानूनसवधमपरौपिस ॥ सर्वज्ञोप्यभितोषद्पजरस्योयथाखण ॥ ४ ४ ॥ दुर्दर्शनस्यगर्नशिविपिच्छिकेवसूक्ष्मपरिस्फुरति
यस्त्वनुवासनांत ॥ मुक्तःसएवभवतीहहिवासनैववधोनयस्यननुतत्स्यएवमोक्ष ॥ ४ ५ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवा०दा०दे०मांसेोपायेपुनि०
पु० अजुनोपास्थानेजीवतत्त्वनिर्णयानामपथपचाशतमसर्ग ॥ ५ ५ ॥ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ ॥ इतिनिर्वासनत्वेनजीवन्मुक्तत
याजुन ॥ अतशीतलतामेत्यथदुदुखमलत्यज ॥ १ ॥ जराभरणानिशकआकाशविशदाशय ॥ त्यक्तेयानिष्टसकल्पोवीतरागोभव
नय ॥ २ ॥ प्रवाहपतितकार्यमिर्दिकिचिपयथागतम् ॥ कुरुकायाणिकर्मणिनकिञ्चिद्दहनश्रुति ॥ ३ ॥
यापिहितत्वाद्दर्शनस्यअनयस्यअपामेवैशतममाणस्ययस्यपरमात्मनोगर्नेरेद्वजालिकिशिविपिच्छिकेवनानाममदायिनीसूक्ष्मधासनाअतपरिस्फुरतिकीवजगत्कारेणयथ
नेसपथनुकृधिकारिशरीरेवैदांतयप्राप्योत्सन्नतस्यज्ञानसमूलधासनावधान्युक्तोभवति ॥ इहास्मिन्परमात्मनिभुनृपात्समूलावासनेषथस्तस्यएवमोक्षभ्येत्यर्थ ॥ ४ ५ ॥
॥ इतिप्रीवाशिष्ठम०नाप्र०नि०पु०पथपचाशतमसर्ग ॥ ५ ५ ॥ ॥ १ ॥ ॥ श्रीबन्मुक्तिप्रतिष्ठासिन्धुजुनायोपरिच्यते ॥ चिस्तत्त्वजगद्गुणमन्त्रिष्वध्वविलस
र ॥ १ ॥ १ ॥ यदुत्सवधुपथदुखम ॥ १ ॥ २ ॥ यदाद्वयतितिशिष्टव्यधरापरपरामतकार्यमवसर्यकर्मव्यमिदुद्धमन्यानिवापरयकानितयागदानादीनिकर्मणि कुरुनकाश्चित्तेनत
रवयोपस्यज्ञानित्यर्थ ॥ १ ॥ ॥

स्वस्य धर्मरूपमेव ॥ सा प्राप्तिस्त्रा जीवन्मुक्तता तथा तादृश्येन देहे वेदाभावात्प्रागहूपत्यर्थ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुपुत्रादवत्प्राप्त्यतिनिःसकल्यास्तिष्ठतीति सुपुत्रस्थाः सुपुत्रात्प्राप्त्यतिनिर्विशेष
 स्वस्य ज्योतिरात्मभावशेषात् ॥ ६ ॥ अन्यदपि सुपुत्रिसाम्यजीवन्मुक्तस्य लक्षणं स्तीत्याह ॥ स्थिरामिति ॥ ज्ञानवाधितत्वात्तुच्छेभ्यद्द्वितीयार्थेभ्यो विषयेभ्यः स्वतः प्र
 यत्नविनैव व्यावृत्तानां द्वियाणियस्य हृदि हृत्स्थे परमात्मनि मनसा सह स्थिराणि श्रुत्यासां स्थितिभैकरस्येन स्थैर्यमायाति ॥ यथा कूर्मस्य शिरःप्रादाद्यंगानि अल्पेपि विक्षेपे स्नाटित्येवा
 तः प्रविशति तद्वत् ॥ सतथा विद्यो जीवन्मुक्ताव्यवहारकाले जगत्प्रथतीति चेन्मनोराज्यपरिकल्पितनिर्भ्रान्तिकचिन्नवैचित्र्यवदेवेति प्रदर्शना
 यजगत्सर्वमासर्गात्मनोरचित्चित्ररूपेण वर्णयितुमुपक्रमते ॥ विश्वात्मनीति ॥ चित्तलक्षणं श्रित्त्रकत्तरित्या विश्वाधिष्ठाने आत्मनितथातेन तेन सर्वजनप्रसिद्धानतवैचित्र्येण विश्वं

प्रवाहपतितं कर्म स्वमेव क्रियते तु यत् ॥ जीवन्मुक्तस्वभावो यं सा जीवन्मुक्तता तथा ॥ ४ ॥ इदं कर्म त्वजामोदमाश्रयामीति निर्णयः ॥ मूढ
 स्य मनसोरूपं ज्ञानिनस्तु स मास्थितिः ॥ ५ ॥ प्रवाहपतितं कर्म कुर्वतः शांतचेतसः ॥ जीवन्मुक्ताः सुपुत्रस्थाः स्फुरंत्यत्र सुपुत्रवत् ॥ ६ ॥
 स्थिरां संस्थितिमायां तिकूर्मांगानां विसर्वांशः ॥ इन्द्रियाणां द्वितीयार्थेभ्यो हृदि यस्य स्वभावतः ॥ ७ ॥ विश्वात्मनितथा विश्वकालत्रयमयो दि
 तम् ॥ अभित्तित्रिजगच्चित्रं कुरुते चित्तचित्ररुत् ॥ ८ ॥ व्योम्नि व्योमात्मकमपि प्रस्फुटं दत्तिवार्त्ताभिः ॥ चित्तचित्रकरेणादौ चित्रं चित्रं
 वितानितम् ॥ ९ ॥ पश्चाद्भित्तिः कृता व्योमरूपा चासावहो भ्रमः ॥ अपूर्वैवातिमायेयं लणकुड्यमयो शुभा ॥ १० ॥ नमनागपि भेदोऽस्ति
 स्फुटमप्युपलब्धयोः ॥ इमाया उपलक्ष्यंते भित्तयश्चित्तचित्रजाः ॥ ११ ॥

कर्त्तव्यमभित्तिभिः तिरहितत्रिजगच्चित्रं कुरुते इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ व्योम्नि अज्ञानाकारे व्योमात्मकमज्ञानमात्रस्वरूपत्वात्स्थितुमयोप्यमपि साभासातः करणवृत्तिलक्षणवार्त्तिका
 भिः प्रस्फुटमभिव्यक्तचित्रमद्भुतचित्रवितानितविस्तारितम् ॥ ९ ॥ अद्भुतत्वमेव प्रसिद्धचित्रवैधर्म्येण दर्शयति ॥ पश्चादिति ॥ समटिमनसासत्यसकल्पत्वात्सकल्पसमकालमेव
 जगच्चित्रं कृतततः पश्चाद्भित्तस्तदाधाराः कृता व्योमरूपा अमूर्त्तकारा रूपा चित्रधारणे अयोव्येवेत्याश्रयं अतएवायं भ्रम इत्यर्थः ॥ अहो भ्रम इति पदयो रर्थं क्रमात्प्रचयति ॥ अपू
 र्वेवेत्यादिना ॥ इयं विरचना अपूर्वैव अतिशयिता माया अतिमाया वृणकुड्यमिवात्म्यं तं मसारापि धातं दृशाशुभा ॥ १० ॥ आश्रयान्तरदर्शयति ॥ नमनागपीति ॥ मत्सिद्धेषु चित्रे
 षु चित्रेभ्यो भिन्ना भिन्तयो भवन्ति इमास्तुयाश्चित्तचित्रजा व्योमादिभित्तय उपलक्ष्यंते तासां स्फुटमप्युपलब्धयो राधायोश्चित्तत्वाविशेषान्मनागपि भेदोनास्तीत्याश्रयं
 मित्यर्थः ॥ ११ ॥

ननुक्षणभावितमोहेनकथमनाथानकल्पविस्तीर्णसंसारलक्षणमनोराज्यकृतं चाह ॥ असेदेवेति ॥ यथाअसतोपिजन्मादिकरणेभनःशक्ततथाक्षणस्यकल्पीकरणेपिवलवत्स
 मर्थमित्यर्थ ॥ २२ ॥ क्षणकल्पीकरोत्येतत्तत्असदुत्पादयतीत्येतच्चाश्रयमल्पमेव ॥ यस्मात्ततोपिवहुआश्रययदसदपिजगत्सत्कुरुतेइतीदृशभनःसामर्थ्यादेवेयंजगद्भूतिरुत्थि
 तेष्वच्य ॥ २३ ॥ तदेवाह ॥ क्षणेनैवेति ॥ २४ ॥ एवनिर्वाणेनित्यमुकेआत्मन्यथस्तत्वास्ततिभाभावतोजातत्वात्तुच्छनिमेषमयक्षणिकमप्युत्थितजगदजानद्भिःअत्रेदंश
 एवसर्वाथातैर्वज्रसारतादुरुच्छेदताकल्पिता ॥ २५ ॥ साचनयुक्त्याह ॥ प्रतिभासेति ॥ अविदिताकृतेअज्ञाततत्त्वस्यात्मन इदजगत्सतिभासविपर्यासोन्यथाप्रतिभासस्तावन्मा
 त्रम ॥ इदंशस्यास्यप्रवृत्तावध्यारोपेन्द्रितौबाधेवाकावज्रसारतानकाचिदित्यर्थ ॥ २६ ॥ स्थितस्यहिनिरासेप्रयात्तापेक्षाइदनुकदापिनस्थितमेवेत्याह ॥ चित्तचित्रकृतदिति

क्षणभावितमोहेनकल्पनापरिकल्पिता ॥ असदेवमनोराज्यं कर्तुं शक्यं यथामनः ॥ २२ ॥ क्षणस्य कल्पीकरणे तथैव बलवन्मनः ॥ क्षणं
 कल्पीकरोत्येतत्तच्चात्पुं कुरुते बहु ॥ २३ ॥ असत्सत्कुरुते क्षिप्रमितीयं शान्तिरुत्थिता ॥ क्षणेनैव मनोराज्यं प्रतिभातं स्वभावतः ॥ २४ ॥
 यद्विचित्रात्मतदिदं जगज्जालमिति स्थितम् ॥ सर्गो निर्वाणनिष्ठत्वादिमेषमयमुरिथितम् ॥ २५ ॥ प्रतिभाभावतो नैव कल्पिता वज्रसार
 ता ॥ प्रतिभासविपर्यासमात्रं ह्यविदिताकृतेः ॥ २६ ॥ प्रवृत्तौ वानिवृत्तौ वा कैवसावज्रसारता ॥ चित्तचित्रकृतश्चित्स्थं जगच्चित्रं कदा
 स्थितम् ॥ २७ ॥ अकुड्यमप्यरंगाद्यमिदं स्कारमिवाप्रतः ॥ अहेनुचित्रं निभित्तिचित्रमुज्ज्वलमुत्थितम् ॥ २८ ॥ सुरंजनं जगदिति स्फु
 रदंष्ट्रिविलोभनम् ॥ नानातमोमधीलेखनानातेजोशुरंजनम् ॥ २९ ॥ नानाकल्याणावयवं नानारागानुरंजितम् ॥ नानादृष्टिविलासा
 द्यं नानानुभवलोचनम् ॥ ३० ॥ नानाग्रहोप्रकचनं नानाकाराप्रपश्चिमम् ॥ व्योमनीलसरः फुल्लताराचंद्रार्कपंकजम् ॥ ३१ ॥ विचित्र
 रचनोद्युक्तमेघालीपत्रमंजरी ॥ प्रकोष्ठकाभिलिखितसुरासुरवृत्तिकम् ॥ परमालोकमंकोलयुवताकाशकुड्यकम् ॥ ३२ ॥

॥ २७ ॥ विनास्वकारणसामयीतः स्वतश्चासदप्यप्रत स्फुरतीत्याश्रयमित्याह ॥ अकुड्यमिति ॥ रंगाश्विबलेखनसाधननीलपीतादिरगद्रव्याणि ॥ २८ ॥ कथं पुरं स्थिततदा
 ह ॥ सुरजनमित्यादिना ॥ सुष्ठुरजयत्यासजयतीति सुरजनम् ॥ दृष्टिग्रहणमिन्द्रियमनाद्युपलक्षणम् ॥ २९ ॥ कल्यास्तदगणुगादीनि चावयवायस्य ॥ ३० ॥ सूर्याद्यास्ता
 दिकालेषु नानाकारे अपथश्रिमं प्राची प्रतीच्यैयस्मिन् ॥ तत्रचित्रपद्मवनादिवर्णयति ॥ व्योमंत्यादिना ॥ ३१ ॥ शरदादिकालभेदेन विचित्ररचनाभिः उत्कर्षयुक्तमेघाली
 लक्षणाः पत्राणि मज्जयाश्रयस्मिन् ॥ लोकत्रयलक्षणेषु प्रकोष्ठकेषु चित्रकोष्ठभेदेषु अभितोलिरिवताः सुरासुरमनुष्यलक्षणाः पुत्रिकायस्मिन् ॥ परमउल्कद्योयश्चद्रसूर्याद्यालोक
 स्तल्लक्षणेन मकोलेन सुधालेपेन युवतेव विराजमाना यस्तथाविधमाकाशलक्षणकुड्यभित्तिर्यास्मिन् ॥ ३२ ॥

इदानीं यत्नाकीं बहवन्टीषु विषयपुत्रिकापरिकल्प्यवर्णयति ॥ आकाराण्येत्यादिषु विभि ॥ चपलेन कायकेन चित्तकलक्षणो न चिप्रकभास्वाधिष्ठानमस्वाकारोपबद्धपथप
 यानामगमपट्टमणामनोहरानटापुत्रिकारचिता ॥ प्रतिमानवनबोम्भपशाटिनीबुद्धिरेवकोमुष्योरगोवृत्त्यशालापस्या ॥ वृत्त्यशालामवीपस्यानीयस्यसाक्षिर्बैतन्यस्यचकै
 रैवस्वरैर्यद्विद्वद्यार्थिभिर्बुद्धिद्वयभाभरणोपरिगारजितान्भकारितालोकायया ॥ वृत्त्यशोधभाषवित्तासाहिलीजामिराकुला ॥ २३ ॥ पुनस्तान्मेघविरिनष्टि ॥ तद्व
 दमभर्तृदमसहसार्कसमनभिर्नित्युराणोक्तैर्हृमयप्रसोदबन्धाषलाटवाभगलनिकायस्या ॥ यनामेयापृषकशायाशायस्या ॥ धर्मार्थकायाथानिचिनियञ्चितानिभ्यावन्नानि
 ययास्तथाविधेयवृत्तिनिश्चितशास्त्रबन्धेयस्या ॥ पातालभालानिसमपतालानिजठजानुजपागुल्फपाहपाप्यर्गुलित्वपसमावयवकीचरणीयस्या ॥ उन्नतार्मानितयोय
 स्या ॥ २४ ॥ मन्नारिणाद्रुषपट्टयनयपासपर्या ॥ सल्लगुणलक्षणकसकाहताभ्यामुन्नताभ्यांविधेकैरैराय्यकुशाभ्यांरुहतीअगपट्टियस्याम् ॥ सुभ्यालैशोपारिचिर्वैष्टिमही

आकाशपरचित्ताप्रतिभैकरंगामुन्धानजगन्नयमनोहरुरुत्रिकेय ॥ चिन्मात्रचक्रपरिरजितसर्वलोकालीलाकुलाचपलचित्तकश्चिन्नक
 न्या ॥ २३ ॥ इमाचलंगलतिकापनकेशपाशाश्चद्राकलाचनविद्यालनदृष्टलोका ॥ धर्मार्थकामविनियञ्चितशास्त्रवशापातालजालच
 रणान्ततमुनितया ॥ २४ ॥ वसैरुद्रहरिषाद्रुचतुष्टयोभासत्वात्तोनतकुचस्फुरदगपष्टि ॥ सुभ्यालवेष्टितमहीतलपयपीठापनीकृता
 चलमहाभुवनोदरीष ॥ २५ ॥ राश्यधकारचपललहरास्त्रिष्वेष्टातराकरालतुलकापविततपक्ति ॥ ष्वचक्षुर्वदशविधातुलभूतजातरो
 मीधनाप्रलपवादकटथपुष्पा ॥ २६ ॥ जौवान्वितागगनएवकृताविधिनाभ्योमालिकार्चिरविलक्षणाच्चिन्नकर्त्ता ॥ चित्तेनचिन्नपरिक
 मविदाप्रितोर्कानानावित्तासवलित्तावरपुत्रिकेति ॥ २७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेगुनिर्वाणप्रकरणेपू० अर्जु० चित्तवर्णनं
 नामपट्टपचाश सग ॥ ५६ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥

नलभयकाकारवीठशसनयस्या ॥ मोरोचनाकल्प्यादिनानाभणपमरचनस्थानीयाः म्नाश्वलाभेर्दजानिभवादिनानाभर्णवर्तनायस्मिस्तथापिधमहाभुवनमध्यलोकेप
 यउरगयस्या ॥ १५ ॥ राश्यधकारस्यनेठमरक्षिणार्कणालक्षणयक्षपलत्सतद्वरतिअनुरात्ययनयतिष्वधद्राकलक्षणार्क्षिषेष्टायस्या ॥ परिधिमुद्बेवतपक्तिप्रस्था ॥ भुवनमे
 राद्यनुरशानिधमपुत्रपरस्तार्षिसदशभूतजातमभानिर्भवंद्रोर्माचनयस्या ॥ तपुभूतेषुमसिद्धाभूतभुवमगद्विप्रलयधारारण्यसर्वतभ्रसारितसङ्घिकेसरत्साच्छेन्नृणाधैराभ्यसदासना
 धौगभ्यापायकलाधायाल्लिकरबभालापुष्पाप्ययस्या ॥ १६ ॥ औघेनप्यष्टिसप्तमद्यासनाअस्थिता ॥ चिप्रस्यपरिकर्माणिउपकरभूतानिचिषिषधासनाकामकर्मणि
 र्वदधिप्रामाणितयाविधनअनुरागारिद्वैवसिक्तसप्यानांचिषाण्यकार्यानिर्वाणसमर्थेनचिन्नेनइतिपुत्रवर्णनरूपशिलोकोलक्षणवर्णुत्रिकत्वाविधेयानिचिद्वयनपृषकोरपुषस
 हार ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीशारिषिषध० तस्यपप्रकारोनिर्वाणप्रकरणेपू० पट्टपचाश सग ॥ ५६ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥

जायतेवययादृष्ट्यासयोनिर्वासनमनः ॥ सुखाद्व्यात्मशेषश्चाट्टिरुपदिश्यते ॥ १ ॥ तत्रप्राग्दर्शितांजगत्याश्रयतादृष्टिभेवप्रथमंवासनारौशिल्योपयोगितयावर्णयति ॥ इदं
 मिति ॥ अभिसौनिराश्रयएवमनसाजगदाकारकलनारपूर्वजगच्चिन्नजायतेपश्चात्तदगताभूतभुवनात्मकविराङ्गितिसदाधारतयाकल्प्यमानाउदेति ॥ व्यष्टिसमूहस्वसमष्टिर्व
 राजोव्यव्यधीनकल्पनत्वाद्वापश्चादुदयः ॥ १ ॥ अत्यतमसावितरूपत्वादिद्यंमायाअसमावितस्वचविरुद्धत्वादित्याशयेनप्रसिद्धानादशमायाभुदाहरति ॥ मयमिति ॥ तु
 व्याकलतुवम् ॥ फलेलुक् ॥ तत्किलजलेमग्निरालतुप्तुनाइतियथास्वमेद्रजालादावेवांपपव्यतेतद्वदित्यर्थः ॥ २ ॥ आस्ताजगच्चिन्नस्याश्रयता तस्मिन्शून्यात्मनिचिद्ब्रह्मा
 स्मनस्तवाहोदयस्तोप्याश्रयंभूतइत्याह ॥ चित्तस्थिति ॥ ३ ॥ यदितुजगत्यपिचिद्ब्रह्मताभेवपश्यसितर्हिसादृष्टिरेवपर्यवसन्नेत्याश्रयंभवेत्याह ॥ सर्वमिति ॥ ४ ॥ दीर्घसस्तिति

श्रीभगवानुवाच ॥ इदंविद्विमहाश्रयंमर्जुनेहहियत्किल ॥ पूर्वसंजायतेचित्रंपश्चाद्भित्तिरुदेतिहि ॥ १ ॥ अभिन्तावुस्थितेचित्रेदृश्य
 तेभित्तिरातता ॥ अहोविचित्रामायेयंमभ्रंतुबंधिशिलासुता ॥ २ ॥ चित्तस्थचित्रसदृशेव्योमात्मनिजगच्चये ॥ व्योमात्मनस्तेकिमियमहं
 ताव्योमतोदिता ॥ ३ ॥ सर्वव्योमरुतंव्योम्याव्योमिवितीयते ॥ भुज्यतेव्योमनिव्योमव्योमनिचाततम् ॥ ४ ॥ वेष्टितंवासना
 रज्ज्वादीर्घसंस्तितिदामवत् ॥ वासनोद्देशुनेनैवतदिहोद्देश्यतेर्जुन ॥ ५ ॥ प्रतिबंधंयथादर्शतथेदंद्वस्त्राणिस्वयम् ॥ अगम्यंछेदंभेदादेराधा
 रानभ्यतावशात् ॥ ६ ॥ अनन्यच्छेदंभेदादिवस्त्राणिब्रह्मणांवरम् ॥ किंकथंकरस्यकनैवच्छिद्यतेवाक्रभियते ॥ ७ ॥ तेनेहवासनाभावो
 धासंपन्नएवते ॥ योननिर्वासनोनंसर्वधर्मंपरोपिस्न ॥ ८ ॥ सर्वज्ञोप्यतिवद्वात्पापंजरस्योयथाहरिः ॥ यस्यास्तिवासनाबीजमत्य
 ल्यंचितिभूमिगम् ॥ ९ ॥ बृहत्संजायतेतस्यपुनःसंस्तितिकाननम् ॥ अभ्यासाद्बृदिरुद्धेनसत्यसंबोधवद्भिना ॥ निर्दंभंवासनाबीजनभूयः
 परिरोहति ॥ १० ॥

धमणयन्नतथाविधंतजगच्चिन्दाभवत्प्रस्तनयावासनारज्ज्ववेष्टिततच्चिद्ब्रह्मोमापीहजगतिवासनोद्देशुनेनैवोद्देश्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ अस्वज्ञानानिरिकोपायदुरुच्छेद्यताप्यधिष्ठा
 नदाढ्यर्बलादेवनस्तइत्याह ॥ प्रतिबिबमिति ॥ ६ ॥ अतएवब्रह्मानन्यतादर्शनवलादेवजगतःसर्वच्छेदंभेदादिव्यवहारायोग्यतादर्शनेनसर्ववासनासमूलमुच्छेद्याइत्याशयेना
 ह ॥ अनन्यदिति ॥ यदाब्रह्मणिप्रतिभातच्छेदंभेदादिव्यवहारजाततद्विषयीभूतजगच्चब्रह्मस्यणाअनन्यत्वाच्चिदवरमेवतदाकेनकर्वाकरणेनवाकेनप्रकारेणकस्यफलस्यार्थकदेशेका
 लेवार्कच्छिद्यतेभिद्यतेवा ॥ छेदादिव्यवहारवादानाभिसातिरिक्तविषयदर्शनादित्यर्थः ॥ ७ ॥ तेनानेनोपायेनवोधात्तेवासनानामपिब्रह्मातिरेकेणाभावःसंपन्नएव ॥ ईदृज्ज्ञाना
 गावेतुवासनाबधोदुरुच्छेदएवेतिप्रागुक्तस्मारयति ॥ यइति ॥ ८ ॥ हरिःसिंहोहरितवर्णःशुकोवा ॥ अणुमात्रमपिवासनानस्थाप्या अनर्थसहस्रबीजत्वादित्याशयेनाह ॥ य
 स्येति ॥ ९ ॥ निःशेषदधम् ॥ १० ॥

दूरार्नापिलोकं भवेद्वनटीकृपाधिप्रयुष्मिकापरिकल्प्यवर्णयति ॥ आकाराएवेत्यादिषुषभि ॥ अयलेनकामुकेनचिसकलक्षणेनचिप्रकभारसाधिष्ठानप्रभाकारेणुवद्वयवर्णय
 मानाजगत्प्रपलस्रष्णामनोहरानटीयुष्मिकारचिता ॥ प्रतिमानवनबोम्पेपरातिनीबुद्धिरेषकोमुल्पोरगोचरत्यशालायस्या ॥ इत्यशालाप्रदीपस्थानीयस्वसासिद्धितन्म्यस्यषके
 रिषसुराप्रनिधिषुषाद्विभिन्नुद्विद्वस्थाभरणीपरितरजितान्प्रकारेतालोकायया ॥ इत्यह्वाभावाविल्लासादिलीलागिरानुला ॥ ११ ॥ पुनस्तामेवविरानदि ॥ हेमेति ॥ तद्व
 इमगार्ह्यमहृत्साकंसमप्रभाभित्तिपुराणोक्तेहेममयप्रभाहनेबाधलाट्टकागतलतिकायस्या ॥ यनायेपारुषकेशायाशायस्या ॥ धर्मार्थकामार्थानिबिनिधितानिध्यावन्नानि
 ययोलपाधिपेयवत्तिनितिशालाहोद्वेषेयस्या ॥ पातालभालानिसमपातालानिकठजानुअंघागुल्फपादपाण्ड्यर्गुटिरूपसमाद्यवकीचरणोपस्था ॥ उन्नताभूर्निर्गतबोय
 स्या ॥ १२ ॥ प्रभाविशानुवचनउपासमर्था ॥ सत्यगुणलक्षणकामुकाहताभ्यामुन्नताभ्याविषेकैरीत्यम्कुशाम्यारुकरतीअगायटिर्यस्याम् ॥ सुष्यालै शेषादिभिर्द्वैटितमही

आकाराएवरचिताप्रतिभैकरगामुग्धाजगत्प्रयमनोहरगुञ्जिकेय ॥ चिन्मान्त्रचक्रपरिजितसर्वलोकालीलाकुलाचपलचिन्तकचिन्त्रक
 द्या ॥ ३३ ॥ हेमाचलंगलतिकापनकेशपाशाचद्राकंलाधनविषालनदृष्टलोका ॥ धर्मार्थकामविनियन्त्रितशास्त्रवशापातालजालच
 रणान्त्रसुनितया ॥ ३४ ॥ वसैन्द्रद्रहरियादुधवगुष्टयंभासत्वाटोन्नतकुचसुरदगायधि ॥ सुध्यालवेष्टितमहीतलपद्यपीठापत्रीकता
 चलमहाभुवनोदरीष ॥ ३५ ॥ राश्यधकारष्यपलत्वहराक्षिच्येथाताराकरालगुलकापविदतपत्ति ॥ चषचतुर्दशविधागुलभूतजातरो
 मांषनाप्रलयषादकदधुष्णा ॥ ३६ ॥ जीवान्त्रितागगनएवकताविचित्राव्योमालिसकाचिरविलक्षणचिन्त्रकजां ॥ चिन्तनचिन्त्रपरिक
 मविदात्रिलोकानानाविलासवलितावरगुञ्जिकेति ॥ ३७ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेगुनिर्वाणप्रकरणेषु० अर्जु० चिन्तवर्णन
 नामपदप्रश्नारा सग ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

तलमभयदाकारपीठभासमयस्या ॥ गोरेशनाकस्तूयादिनानाक्षणापप्रश्नानस्थानीयाकताश्रयलानेर्धेजनिह्रिमवदादिनामावर्णयवर्तयासिस्तथाधिपमहाभुवनमध्यलोकर
 धउदरयस्या ॥ १५ ॥ राभ्यपकारस्वमेठमदक्षिणाकरकालक्षप्रयक्ष्यपलत्नतद्वरतिअनुहरत्यपनयतिचर्चद्राकलक्षणाक्षिच्येथायस्या ॥ पविर्धिपुरेवतपत्तियस्या ॥ भुवनभे
 दानुगुराधिपमगुलपरस्परसिसदराभूतजातमेवाभिर्नवर्दोभावनयस्या ॥ मयुनेगुमसिद्धाभूतभुवनत्रिपल्यथाहाएवसर्वतज्जसाहितसद्विद्विकेसरत्याच्छ्रोत्रुणाद्विराभ्यसदासना
 सीमप्यापापकलाशापादकद्विकन्दमालागुष्पाणियस्या ॥ १६ ॥ अनेनप्याटिसमस्थाननाकाचिता ॥ चिप्रस्यपरिकर्षाणिलयकरणभूतानिबिषिप्रवरासनाकामकर्षाण्य
 षिद्विनामनिनयाधिपनअतएवादिदोद्विद्विकक्षणागर्षाणिभाणिकाकर्षानिर्मांसमर्धेनचिसेनमृत्पुष्यवर्णितरुपाषिलोकीलक्षणाधारगुष्मिकास्वाधिष्ठानचिद्वनएवकेनेरुपुष
 हर ॥ १७ ॥ ॥ द्वाविर्वासासिष्ठम० गतस्यधकारोनिर्वाणप्रकरणेषु० इदं प्रश्नारस्य सर्ग ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

यत्रपटादिस्थूलानामपिवायस्तत्रपरमसूक्ष्मवासनानां स्थितिरसंभावितैवेत्याह ॥ यत्प्रामाविति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रजोरेणु रिवनुच्छाक्षुद्रा ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वात्मनिस्वोदरे अखिलं
 पूरयति प्रसतितथा विधे ॥ ११ ॥ समप्रकारः पूर्णतातद्द्रुपम् ॥ समसैर्जागदाकारैर्वाजितम् ॥ १२ ॥ हे अर्जुनत्वमतः पूर्णात्मदर्शनादेवाभिमतानाकामानापरिहारो निवृत्तिलक्ष
 क्षणयामन्नयुक्तया विषयविषयप्रयुक्तविष्विककारूपासदाप्रवृत्तिहेतुमहस्थितिमतः करणस्यावासनानिपुणमपास्वविभवः विगतससारवधो भियास्त्वानिर्धानामभूमिरभयस्य भावो
 भगवानहमेव भवेति सर्वभगवद्गीतार्थम्यात्रेसप्रहेणोपदेशः ॥ १३ ॥ मौनमुपगम्य पुरस्तात् स्थिते सति ॥ १४ ॥ १५ ॥ गार्डीवधनु र्यस्य सोऽर्जुनः ॥ गांज्यजगात्सज्ञायामिति
 यस्मात्सौ सर्वपुत्रेभेक्षीणाघटपटादयः ॥ वराकीवांसनातत्र किं करोतु परेपदे ॥ ७ ॥ यथानलगिरिप्राप्याहिमत्तेशो विलीयते ॥ शुद्धमासा
 द्यचित्तत्वमविद्या लीयते तथा ॥ ८ ॥ क्वराकोरजस्तुच्छावांसनाभागवधनम् ॥ कूपरितजगज्जालश्चित्तत्वविपुलानिलः ॥ ९ ॥ ताव
 त्सुरस्य विद्येयं नानाकारविकारिणी ॥ यावन्नसंपरिज्ञातः शुद्धः स्वात्मयमात्मना ॥ १० ॥ सर्वादिश्चदशः क्षीणाः स्वच्छतैवोदितानया ॥
 नभसीवपदे तस्मिन्स्वात्मस्य खिलपूरणे ॥ ११ ॥ समप्रकाररूपतस्य मग्राकारवर्जितम् ॥ वागतीतंपरंवस्तुकेन नामोपनीयते ॥ १२ ॥
 विषयविषयविपूचिकामतस्त्वं निपुणमहंस्थितिवांसनामपास्या ॥ अभिमतपरिहारमंत्रयुक्त्या भवविभवो भगवान् भियामभूमिः ॥ १३ ॥
 श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ इति गदितवति त्रिलोकनाथेक्षणामिव मौनमुपस्थिते पुरस्तात् ॥ अथमधुपइवासिताज्जखंडेव च नमुपैष्यति तत्र
 पंडुपुत्रः ॥ १४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ परिगलितसमस्तशोकभारपरमुदयं भगवन्मतिर्गतेयम् ॥ ममतववचनेन लोकभर्तुर्दिनपति
 नापरिवोधिताज्जिनीव ॥ १५ ॥ इत्युक्तोऽथायगांडीवधन्वासहरिसारथिः ॥ अर्जुनो गतसंदहोरणालीलां करिष्यति ॥ १६ ॥ करिष्यति क्ष
 तगजवाजिसारथिद्वुतक्षरद्विधिरमहानदीभुवम् ॥ शरोत्करप्रसरमहारजः स्थलीतिरोहितद्युमणि विलोचनां दिवम् ॥ १७ ॥ इ० वा०
 वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनापाख्याने अर्जुनकृतार्थतानामाष्टपंचाशः सर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ अर्जुनोपाख्यानं समाप्तम् ॥ ७४ ॥ ॥

॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ एतां दृष्टिमवधुभ्यराधवाधविनाशिनीम् ॥ तिष्ठतिः संगसंन्यासवस्त्रार्पणमयात्मकः ॥ १ ॥

मत्वर्थेव ॥ धनुषश्चेत्यनद् ॥ १६ ॥ सोऽर्जुनो भुवक्षताः गजवाजिसारथयोद्गताः श्रीमप्रवाहिताया सुतथाविधाः शरद्विधिरमहानद्योपस्यातथाविधा करिष्यति ॥ दिवं च शरोत्क
 रप्रसैर्महाराजो निर्मितस्थल्यचतिरोहितद्युमणिः सूर्यस्तद्विक्षणविलोचनयस्यास्तथाविधा करिष्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशो निर्वाण० पू० अष्टपंचा
 शः सर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ७४ ॥ जीवन्मुक्तपदं देस्यदाचेत्यमुक्ताचितः स्थितिः ॥ सुस्थिरास्याद्यया दृष्ट्या सादृष्टिरिहवर्ष्यते ॥ ११ ॥ अयविनाशिनी सर्वपापक्षयकरीम् ॥ निःसगता
 लक्षणा यः स न्यास सर्वत्यागस्त्वपदार्थशोधः सर्वजातो ब्रह्मणि वाधलक्षणयद्ब्रह्मार्पणतत्पदार्थशोधस्तद्भयपरिशिष्टारवदमहावाक्यार्थसिद्धिदानदैकरसभूमात्मानिष्ठेत्यर्थः ॥ ११ ॥

विद्वान्निवासनाधीजानियस्यथाविधमन ॥ १ ॥ उक्तोपदेशकमनुपसहरन्मजुननिर्वासनस्थितीप्रतिष्ठापयति ॥ शातासेने ॥ हेअजुनत्वउज्जिता आभिताआराधेनत
 याविधस्यप्राप्तनतरप्रसिद्धभागवदीतारूपमनुपदेशसम्यगमभ्यागलितमहामनोविमोहसम्प्रपह्नितिरपगतबभूवधादिहेशोभूत्यानिवासनात्मनिशातात्मगलितधिस्रष्टक
 शातमप्राकृत्य अतएवविगतभायानिबाळचरमनिरतस्तिष्ठेत्यर्थ ॥ १२ ॥ इतिश्रीश्रीशिवसिधमंगोत्सयप्रकारोनि० पू समप्रधारसमसंग ॥ १० ॥ ॥ ९ ॥ मस्वधो
 धेनसामिधबासनाक्षयसमभवः ॥ इहोपपाद्यतनेनाप्यजुनस्यकतायता ॥ १ ॥ हेअजुनत्वत्वसावातअनुपहृमपुकत्वहृपदेशान्मोहसबासनाधाननष्ट ॥ विस्तृतकठशामीकर
 स्वत्वत सिद्धात्सत्त्वस्यस्वगिरिवस्वसि साक्षात्कारोलभात्पाद्यसर्वसंदेशीजनाराद्रतबभूवधादिकभूतासंदेह स्थितोस्तिअतस्तत्सावस्थिगिदिययथाशामस्यबहाराकर्म
 दर्धतुवासनाधीजननिमज्जतिवस्तुषु ॥ सुखदुःखादिपुस्वच्छप्रपञ्चभिवाभासि ॥ १ ॥ शातात्मविगतमपयोज्जिताभिताशोनिर्वाणि
 गलितमहामनोविमोह ॥ सम्यक्श्रुतमवगम्यपावनतत्तिष्ठालस्यपह्नितिकेशातिरूप ॥ १२ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनि०
 पू० अजु० अजुनविश्रातिवर्णनं नामसप्तपञ्चाश सर्गं ॥ १५ ॥ ॥ ९ ॥ अजुनउवाच ॥ नद्योभोह स्मृतिर्लभ्यात्वस्यसादान्मयाच्यु
 त ॥ स्थितोस्मिगतसंदेह करिव्येषचनतव ॥ १ ॥ ॥ श्रीभागवानुवाच ॥ इत्ययोयद्विधोधेनसशाताद्धृदयस्फुटम् ॥ तच्चित्तशांतमेवा
 तर्धिसत्वमुपागतम् ॥ २ ॥ अत्रतच्चैत्परहितं प्रत्यक्षेत्तननामकम् ॥ यत्तरोपविनिर्मुक्तयत्सर्वसर्वतश्चयत् ॥ ३ ॥ नकेचनविदत्येतेतत्प
 दजागतादय ॥ भूतलाद्गनोद्गीनविहगामिवोन्नतम् ॥ ४ ॥ प्रत्यक्षेत्तनमाभासशुद्धसकल्पवर्जितम् ॥ अगम्यमेनमात्मानविद्विदूरह
 शाभिव ॥ ५ ॥ सवातीतयदत्पच्छविनाशुद्धस्ववासना ॥ नराकोतिपदंद्द्रुज्जनदृष्टिरणुनिव ॥ ६ ॥

मनाधिपयथावत्तद्वचनकारित्यथासविष्यामीत्यर्थ ॥ १ ॥ एवमजुनेनकृतार्थत्वेवर्ततेपिसोपद्विष्टतस्वधोधेनसमूलसर्वबासनाक्षयमुपयतिभिद्रव्यिष्यमृश्रीभागवानुवाच ॥
 वसयदस्यादिना ॥ तस्वधोधेनद्वययोगादिद्वययोपरिसर्वात्मनाशातास्तत्सर्द्धसबासनात्मकाधिभरशांतसंतसत्त्वनिर्वासनत्वमुपागतमितिचिदि ॥ तथाचभूति ॥ यथासर्वेषामुष्य
 नेकाभायस्यद्वरिभ्रता अयमस्योऽय्योभधत्वमप्राप्तसमश्रुतमिति ॥ २ ॥ अप्रअस्यसंन्यासस्थापामस्यक्षेत्तनात्मकपद्यद्वारेसर्वीनस्वगतस्त्वरोपविनिर्मुक्तद्रव्येत्परहितमवती
 लिशेय ॥ ३ ॥ जागताभ्यस्तुराहयोःक्षेकानात्मकेचनतस्तदनिश्चिदिति ॥ जन्तमूर्ध्वदृशागतम् ॥ ४ ॥ आभासमहामृतादिप्रयोदशाविधोऽप्राबभासकम् ॥ अगम्यमधिष्यम् ॥ इतरां
 दुरपस्यिकटमिब ॥ ५ ॥ तदरानेचअप्रपापयधुतमप्राधानास्यस्यलानिद्विष्यासनास्याआशरयकीत्याह ॥ सर्वातीतमिति ॥ चित्तत्वभावात्स्यच्छुम् ॥ आसगत्याच्छुद्धम् ॥ ६ ॥

यत्रघटादिस्थूलानामपिवाधस्तत्रपरमसूक्ष्मवासनानांस्थितिरसभाविदेवेत्याह ॥ यत्रप्रामाविति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रजोरेणुरिवतुच्छाक्षुद्रा ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वात्मनिस्वोदरेअखिल
 पूरयतिप्रसतितथाविधे ॥ ११ ॥ समयाकार पूर्णतातद्रूपम् ॥ समसैर्जागदाकारैर्वाँजातम् ॥ १२ ॥ हेअर्जुनत्वमत पूर्णात्मदर्शनादेवाभिमतानाकामानांपरिहारोनिदृत्सस्तद्व
 क्षणयामत्रयुक्त्याविषयविषययुक्तविबूचिकारूपासदाप्रवृत्तिहेतुमहस्थितिमत. करणस्थावासनानिपुणमयास्वविभव. विगतससारवधोभियासर्वानर्थानामभूमिरभयस्वभावा
 भगवानहमेवभवेतिसर्वभगवद्गीतार्थस्यातेसपहेणोपदेश ॥ १३ ॥ मौनमुपगम्ययुरस्तावस्थितेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ गाढीवधनुर्न्यस्यसोऽर्जुनः ॥ गाढ्यजगात्सज्ञायाभिनि
 यस्यासौसर्वपूर्वमेद्रीणापटपटादयः ॥ वराकीवांसनातत्रकिंकरोतुपरेपदे ॥ ७ ॥ यथानलगिरिंप्राप्याहिमलेशोविलीयते ॥ शुद्धमासा
 द्यचित्तत्वमविद्यालीयतेतथा ॥ ८ ॥ क्वराकोरजस्तुच्छावांसनाभागवंधनम् ॥ कूपरितजगज्जालश्रितत्वविपुलानिलः ॥ ९ ॥ ताव
 रसुरस्यविधेयंनानाकारविकारिणी ॥ यावन्नसंपरिज्ञानःशुद्धःस्वात्मयमात्मना ॥ १० ॥ सर्वादृश्यदृशःक्षीणाःस्वच्छुदैर्बोदितानथा ॥
 नभसीवपदेतस्मिन्स्वात्मन्यखिलपूरणे ॥ ११ ॥ समयाकाररूपतत्समयाकारवर्जितम् ॥ वागतीतंपरंब्रवस्तुकेननामोपमीयते ॥ १२ ॥
 विषयविषयविपूचिकामतस्त्वंनिपुणमहंस्थितिवासनामपास्या ॥ अभिमतपरिहारमंत्रयुक्त्याभवविभवोभगवान्भियामभूमिः ॥ १३ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिगदितवतित्रिलोकनाथेक्षणमिबमौनमुपस्थितेपुरस्तात् ॥ अथमधुपइवासिताज्जखंडेवचनमुपैष्यतितत्र
 पांडुपुत्रः ॥ १४ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ परिगलितसमस्तशोकभारापरमुदयंभगवन्मतिर्गतेयम् ॥ ममतववचनेनलोकभर्तुर्दिनपति
 नापरिवोधिताज्जनीव ॥ १५ ॥ इत्युक्तोत्थायगांडीवधन्वासहरिसारथिः ॥ अर्जुनोगतसंदहोरणालींकरिष्यति ॥ १६ ॥ करिष्यतिक्ष
 तगजवाजिसारथिहुतक्षरहृधिरमहानदीभुवम् ॥ शरोत्करप्रसरमहारजःस्थलीतिरोहितद्युमणिविलोचनांदिवम् ॥ १७ ॥ ॥ इ० वा०
 वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपास्थानेअर्जुनकृतार्थतानामापुपंचाशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ अर्जुनोपास्थानंसमाप्तम् ॥ १९ ॥ ॥
 ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्यराषवाघविनाशिनीम् ॥ तिष्ठतिःसंगसंन्यास्ववसार्पणमयात्मकः ॥ १ ॥

मत्वर्थेव ॥ धनुषश्चेत्यनद् ॥ १६ ॥ सोर्जुनोभुवक्षतागजवाजिसारथयोहुता. शीघ्रप्रवाहितायासुतथाविधाःक्षरदुधिरमहानद्योपस्यातथाविधाकरिष्यति ॥ दिवंचशरोत्क
 रप्रसैर्महाराजोनिर्मितस्थल्याचतिरोहितद्युमणि सूर्यसदृक्षणविलोचनयस्यास्तथाविधाकरिष्यतीत्यर्थ. ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० नात्यर्थप्रकाशेनिर्वाण० पू० अष्टपंचा
 शःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ जीवन्मुक्तपदेऽप्यदाचेत्यमुक्ताचिन्त. स्थिति. ॥ सुस्थिरास्याथयादृश्यासादृष्टिहिवर्णते ॥ ११ ॥ अघविनाशिनीसर्वपापक्षयकरिम् ॥ निःसगता
 दृक्षणायाःसन्त्यास सर्वत्यागस्तपदाथशोध. सर्वजातोब्रह्मणिवाधरुक्षणयद्ब्रह्मार्पणतत्पदार्थशोधस्तदुभयपरिशिष्टारवडमहावाक्यार्थसिद्धिदानदैकरसभूमात्पानिद्वेत्यर्थः ॥ ११ ॥

यस्मिन्सर्वस्थितं यत् सर्वसर्षटं य सर्वसहोरे सवतस्यय कालस्येपि एवसर्वानिस्वयंप्रथमयोपियोनिस्व परसन्नेषात्मानविद्धिनपरिच्छिन्मस्वभावात्मस्य ॥ २ ॥ सर्वप्रपञ्चसिद्धि
 भावाद्दूरस्थमपिसर्वांतरत्वात्सर्वस्यादूरस्यम् ॥ एषमाकारावस्तुधनमपितस्वभाविदत्तत्तद्दस्तुपर्याप्तमेव ॥ इत्थसप्तप्रकारेणापितदेवैकमस्तिनान्यवित्तिसिद्धेत्यपरेच्छिन्मरूपेणा
 पितस्मिन्सिद्धसिद्धितस्यस्तस्यत्तर्पुषसत्तामभाषिनस्वतन्त्रेण ॥ एवसर्वात्किन्तवपरिच्छेदाभिमानेनस एषापरिच्छिन्मसन्माषस्त्वमसिअत्परिच्छेदसशयोभवेत्यर्थ ॥ ३ ॥ द्वि
 त्प्रथमद्विषयस्त्वानाक्रयविक्रिभिन्नभूयत एकविसतद्विंसिप्रतिबंधितनेत्याद्यंमयाक्रयवित्तनिर्मित अपरवचित्तद्वित्तद्विपयाणामागमापायादिसबावस्थासाक्षिसिद्धिपुत्रम
 निनिमित्तसिद्धिदत्तुभूयमपिचत्वेनसर्वेषामिष्टयाविविनिमुकचेत्तरमपरप्रक्षीवसपत्यमितिषिद्धीत्यर्थ ॥ ४ ॥ साधेत्यसवयवित्तर्मुकसवित्स्थिति ॥ यतोवाधानिबर्षतद

यस्मिन्सर्वयत सर्वय सर्वसर्वतश्चय ॥ यश्चसर्वमयोनित्यमात्मानविद्धितपरम् ॥ २ ॥ दूरस्थमप्यदूरस्थसर्वगतस्यमेवच ॥ तस्य
 सत्तामवानोपितेदेवास्त्यस्तसशय ॥ ३ ॥ यत्सवेपविनिर्मुक्तसवेदनमनिर्भितम् ॥ वेत्यमुक्तविक्षिदाभासतद्विद्धिपरमपदम् ॥ ४ ॥ सापरा
 परमाकाष्टासादृशाद्गजुत्तमा ॥ सामहिषांशमहिमागुरुणांसातथागुरु ॥ ५ ॥ सआत्मातच्चविज्ञानंसशून्यवक्षतत्परम् ॥ तच्छ्रेयस
 शिवभात सावियासापरास्थिति ॥ ६ ॥ योयमर्तश्चित्तरात्मासवतुभवरूपक ॥ यत्रस्वदेतसर्वाणिस्वात्मद्रव्याणिसत्तया ॥ ७ ॥ सज
 गत्तिलतलात्मासजगद्गदीपक ॥ सजगत्पाटपरस सजगत्पशुपालक ॥ ८ ॥ सर्ततुभूतमुक्तानांपरिप्रोतद्धदपर ॥ सभूतमरिच्यौपा
 नापरमार्तादृशातातया ॥ ९ ॥ सपदार्थपुपदार्थत्वंसतत्त्वंपदनुत्तमम् ॥ ससतोवस्तुन सत्वमसत्ववासत स्वत ॥ १० ॥ य स्ववित्तिविवि
 त्नेणस्वयमात्मेवलभ्यते ॥ सर्वेष्वजगद्भावाअविचारेणचारव ॥ ११ ॥ अविद्यमाना सद्भावाविचारविशरारव ॥ अहमादौजग
 ज्जालेभियथाभ्रमभराम्बति ॥ १२ ॥ कोनुभूत्वानुयधामिदतिकथमवापधी ॥ आद्यमध्यातमानानिसकल्पकलनान्यहम् ॥ १३ ॥

स्यादिसुत्रिवेकाआनरोक्तपरात्पराया परमाकाष्टा ॥ महिष्नामहृत्त्वानाम् ॥ गुरुणामाभ्यानांपरमागुरु ॥ नात-परमस्तीत्यर्थ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शैवसवजगत्सारद्वयार्ह ॥
 सवत्पारिना ॥ ८ ॥ ९ ॥ स एषसवत्पार्यानामवापराणस्तत्कथयित्यार्ह ॥ सद्दत्ति ॥ सत्वसन्म्यक्कम् ॥ १० ॥ सक- य स्वस्यवित्तिलात्सिककद्रुणेणपोषस्तद्वृणेणविष्वेणेणालौ
 किकनोपापयवर्षस्वयमाश्विनाभ्यदिनेलभ्यतदन्त्यर्थ ॥ ११ ॥ सत परमात्मनोभावाविकस्याविविचारविशरारवदस्तुक्तनष्कारोदरोनविचारेणजगद्भावाविशीदीतेतदशयति ॥ अ
 ह्मिषस्यादिना ॥ १२ ॥ इतिमास्याम् ॥ ननुपरीषपुद्गस्यापितवक्त्रास्याव्येधिनित्तभाविष्यतिनसाह ॥ कथमिति ॥ धीर्बुद्धिरप्यसगाह्ययमाकथमसाप ॥ सत्त्वानीनास्तिहेतुरि
 त्यथ ॥ साधेतुंसाहातयासित्त्वनाश्राप्तिभ्यार्थाविरिच्छेदा सकल्पकलनानिषाहमेवमद्यतिकेणसतीतिविचारैभ्रह्मणोभनेपयामसकित्त्यारायेनाह ॥ आधेति ॥ १३ ॥

एवविचारवतोलोकगाम्नाविरुद्धव्यवहारकालेपिसास्थितिर्नाथीत्याशयेनाह ॥ सम्यगिति ॥ १४ ॥ यस्यमनःसमेभ्योपिसमेब्रह्मणिस्थितंसमहात्मासर्वदाअंतरुदयास्तम
योन्मुक्तस्थितिरितिप्रेरान्वय ॥ १५ ॥ व्यवहारकालेनादर्शास्थित्यप्रच्युतावुपपत्तिमाह ॥ भावेति ॥ यतोयभावनेयवाद्द्वयपदाख्खेनव्यवहारतइत्यर्थ ॥ तथाचाहु ॥ भा
वद्वैतसदाकुप्याक्कियाद्वैतनकर्हिचित ॥ अद्वैतचिपुल्लोकेषुनाद्वैतगुणसाहेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ लुदयोहेब्रह्मोमानापमानादिदु खम ॥ कथतस्मिश्चिन्मणौजीवन्मुक्तेव्यवहार.प्रसर
तितजादर्शएवदृष्टातइत्याह ॥ अविभागमिति ॥ इवकारोभिन्नकम ॥ यथाआदर्शदर्शयमानोजनव्यवहार अविभागमादर्शीत्यवैचित्र्यविभागविकारमकत्वैवप्रतिबिबतितद्व
च्चिन्मणवपीत्यर्थ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वाच्यवाचकशिष्यतदीहागुलतद्वाक्याद्याख्यानकल्पनाचमत्कारैर्ममादेशस्त्वदुपदेशोपितन्मयाश्चिन्मयएव ॥ २० ॥ चमत्कुरतेविवर्तते ॥ प्र
दस्त्राकाशमनाद्यंतकेवेयत्ताममात्मनः ॥ इतिनिश्चयवानंतःसम्यग्व्यवल्दतिर्बहिः ॥ १४ ॥ उदयास्तमयोन्मुक्तस्थितिरंतःससर्वदा ॥ ना
स्तमेतिनचोदेतिमनःसमसमस्थितम् ॥ १५ ॥ यस्यखस्येवशून्यत्वंसमहात्मेहतदुः ॥ भावाद्वैतपदारूढःसुषुप्तपरयाधिया ॥ १६ ॥ व्य
वहार्यपिसंक्षोभंनैत्यादर्शनरोयथा ॥ आदर्शपुरुषस्येवव्यवहारवतोपिच ॥ १७ ॥ नयस्यलुदयोहेब्रह्मोमानागपिसमुक्तिभाक् ॥ अविभा
गमिवादर्शाचिन्मणौप्रतिबिबवति ॥ १८ ॥ चितेःपरमनेर्मत्याद्भवहारोयथागतः ॥ चिच्चमत्कुरितरेवेयंजगदित्यवभासते ॥ १९ ॥ नेहास्यै
क्यंनचद्वित्वंममादेशोपितन्मयः ॥ वाच्यवाचकशिष्येहागुरुवाक्यैश्चमत्कुरतेः ॥ २० ॥ आत्मनात्मनिशातैवचिच्चमत्कुरतेचिति ॥ चित्सम्यं
दोहिसंसारस्तदस्पंदःपरंपदम् ॥ २१ ॥ चित्संपदशमनेनेयंपरिशाम्यतिसंस्तुतिः ॥ महाचितेनतेथैशिभावापोभावनाक्षयः ॥ २२ ॥ अ
सन्नापिस्वभावंतत्संविस्संपदउदाहृतम् ॥ शून्यत्वमजडंयत्तत्परमाहुश्चितेर्वपुः ॥ २३ ॥ तत्त्वेनभावनायत्तासंस्तुतिःसानुभूयते ॥ अभाव
नामात्रलयत्साचानिःसाररूपिणी ॥ २४ ॥ केवलंकेवलीभावात्तद्रूपासैवशिष्यते ॥ चित्संपदमेवसंसारचक्रप्रवहणंविदुः ॥ २५ ॥

स्पदोविवर्तएव ॥ २१ ॥ तेतवमहतिअपरिच्छिन्नेब्रह्माकारेचित्तेनेतेपरिणतेसतियःअशभावस्यजीवजगद्भ्रक्षणेकदेशभावस्यायोऽपगम.सोऽर्थ.परमपुरुषार्थःसएवभावनाक्ष
योवासनाक्षयश्चेत्यर्थ ॥ २२ ॥ यथास्माद्धेतो असन्नापिसवित्स्यदउदाहृतजडस्यभावमापादयतितत्तस्माद्धेतो.स्पदशून्यत्वमेवअजडतत्परमचितेर्वपु.स्वरूपमित्यनुभवनिष्ठा
आहु. ॥ २३ ॥ अनात्मदर्शनरूपायासस्तुति.साअनात्मजगदाकारस्यतत्त्वेनयाथार्थ्येनयाभावनातदायत्तातथैवानुभूयते ॥ तदभावनामात्रेणभावनालयात्साजीवन्मुक्तसस्त
तिर्दीर्घपदवचि साररूपिणीनबधक्षमेत्यर्थ ॥ २४ ॥ कथतर्हिजीवन्मुक्तौसाशिष्यतेतदाह ॥ केवलमिति ॥ केवलीभावाच्चिन्मयात्रीभावात्सासस्तुतिस्तद्रूपाच्चिद्रूपैवशि
ष्यतेअतश्चित्स्यदमेवसात्त्वमानादिरूपसंसारमाहुर्इत्यर्थ ॥ २५ ॥

सधनश्चैतदप्यसतीत्यवोधयदसद्यति पयसस्यति ॥ २६ ॥ २० ॥ स्वभावत्वात्सतत्त्वद्वोपमाशेषेण ॥ २८ ॥ भोगधातनासयात्सहजसिद्धभोगानाभाश्चैतनमेवकृत्यस्यजी
 वस्युकतायालक्षणम् ॥ कुतोसौभोगान्भाषयतिप्रथाह ॥ इतदिति ॥ २९ ॥ प्रकृतीतिपूर्वाभिप्रायि ॥ कोनुमूल्येत्यादिनाधारितेभ्योविषयकारित्वक्षणेभ्यः अपरलक्षणम् ॥ ३० ॥
 इतरात्लक्षणोत्तरमाह ॥ चिदिति ॥ भरीयात्सचिदेवतेनभोक्तुभाष्यभोगाकारोणस्पदोमद्विगतस्वभावभूत्वासाधनस्यैवपिपीआस्तीतिर्योर्गर्भश्चय स्वभ्यासः सप्रपञ्चः सएवकृत्यलक्षण
 धित्यर्थ ॥ ३१ ॥ यातुतस्यसर्वजनबद्धेधारणनिमित्तेभोगप्रकृतिः सावध्याशेष्टेषेत्याह ॥ यदिति ॥ योलोकानुरोपसिद्धार्थमुच्यमानानपिभोगानुपरमाधतेनभुक्तेसबुद्धिर्भास्त
 त्चिदप्यात्मानोहमनप्रसक्तलोकानुरोपसिद्धार्थत्वयमपितर्गुर्भिर्भोद्वृत्तितद्वत्तस्यवध्याशेष्टेषेत्यर्थ ॥ ३२ ॥ ननुसायदिवध्याशेष्टातर्हिसर्वजनभोक्तुभोष्यभोगाकारपरिणता
 माहमानप्रभंयादिफटकादीवहेमनि ॥ पृथगास्तिनधस्यसंदंश्रितेर्यांसंस्ततिर्भवेत् ॥ २६ ॥ चित्तमेवचित्स्मदस्तदयोधोहिसंस्तति ॥ अथो
 धमात्रेचिरस्यद फटकत्वमिवास्थितम् ॥ २७ ॥ बोधमात्रविलीनेस्मिच्छुद्धाचिद्रामशिष्यते ॥ स्वभावयोधमात्रेणक्षीयतेभोगवासाना
 ॥ २८ ॥ भोगाभावनेवेहपरमब्रह्मत्वलक्षणम् ॥ इतोनाभिमतता सर्वज्ञस्यभोगा स्वभावत ॥ २९ ॥ प्रवतिकोतित्वमोहिरुवकिलवा
 छति ॥ एतदवपरविद्विज्ञत्वस्यापरलक्षणम् ॥ ३० ॥ स्वभावेनैवभोगानांयत्किलानभिवाछनम् ॥ चित्तस्यदिवसर्वात्मरूपिण्यस्तीति
 निश्चय ॥ ३१ ॥ योत प्रकृत स्वभ्यासाज्ञत्वशब्देनसस्मृत ॥ योनभुक्तेभुज्यमानानपिभोगानसबुद्धिमान् ॥ ३२ ॥ लोकानुरोधसिद्ध्या
 र्थसहतिजगुहेनभ ॥ विनाशनिमयाशुद्धानसिद्धिरवगम्यते ॥ ३३ ॥ कश्चिदात्मावलोकेश्वस्वर्गागावदत्तनैरपि ॥ चिच्चेत्यश्वेत्यकोटिस्था
 तावत्सस्यतिविभ्रमम् ॥ ३४ ॥

स्थाचिरवसर्वात्मद्वेषेप्रिप्रणुक्तुभिरपिषर्वजननभोष्टगुहजननभरीयमेवेतिषट्कान्तिबुद्धित्वात्केश्रमेवेतिसाकपलक्षणत्वानोकातथाह ॥ विनेति ॥ सिद्धिर्निरतिरायानहमात्मतत्त्व
 म् ॥ तथाप्यहमपिसर्वसर्वात्मभाष्यवर्तानपरिच्छिन्नात्मदृष्टिनिरासद्वारात्तत्त्वावगमोपयुक्तमितितल्लक्षणमुक्तमित्यय ॥ २३ ॥ तर्हिहेहात्मबुद्धिनिरासद्वारात्सर्ववर्तानोपयोगित्वा
 द्दलायादादित्यगानामभारलनाविषाहसकियातिल्लक्षणार्कनस्यात्तथाह ॥ कश्चिदिति ॥ यदिकश्चिच्छब्देविद्वदनुभवेवास्वगानामवदलनाविसाहसैरपिसर्वार्त्तनादर्शनसरत्वा
 स्मावलाकेष्टययोगेन्यसिद्ध स्यात्तदातावपिलक्षणस्यान्वृत्तरस्तीत्यर्थ ॥ अथसाश्रकश्चिन्मयेतिच्छेद ॥ आत्मावलोकेश्वस्वर्गागावदत्तनाविषाहसैरपिसर्वार्त्तनादर्शनसरत्वा
 रत्तद्वनश्लाकारशुद्धानिनास्वगावदत्तनै स्वगवदलनसदशासहसकोटिभिरसिद्धिरुच्ययोगेनाहवगम्यतइत्यर्थ ॥ तस्कुनस्तथाह ॥ चिदितिचिन्मि ॥ इयश्चित्तयावदवधोभ्यात्मा
 अज्ञानच्छन्नाभवतितावच्छब्दकोटिस्था स्वप्रकारपुद्ग्यादिकोटेत्यनुपविष्टासतीत्ययमपिस्यहकश्चिन्मिगोहगुत्वाच्छब्दत्वात्सिद्धयप्यनिस्यदोनेनचिद्व्यनपस्यति ॥ ३४ ॥

यदाअतन्मम्यवोधोदय स्यात्तदाशस्यदशस्यदशक्रम साभिधानक स्वनाश्रासहक्रापियातिवाप्यतइत्यर्थः ॥ ३ ५ ॥ ३ ६ ॥ आत्यंतिकप्राणचेष्टोपरमोपिसएवेत्याह ॥ यदिति ॥ मध्यगमनिर्वचनीयमपिरूपयन् ॥ ३ ७ ॥ नविद्यतेअसवित्तिरज्ञानस्यदश्रयस्याश्रिते प्रशममोक्षाव्यविदुरित्यर्थः ॥ यदाचित्तात्माचिन स्यदःशुद्धचित्तःस्फाररूपब्रह्माकारस्तस्यधुरभवतिदानवदायनमोक्षाय ॥ ३ ८ ॥ चित्तिरर्थव्यर्थैर्वित्तिश्रित्ताकारोनिर्वाणतदुपरमश्रतेद्वेदरोनविदनेचेत् ॥ ३ ९ ॥ तत्तर्हि ॥ ४ ० ॥ समोक्षोमास्तुसमानिर्वक्षे

इदंयावद्वोधात्मास्यंदतेस्यंदरूपिणी ॥ सम्यवोधोदयोतःस्यात्स्यंदास्यंददशाक्रमः ॥ ३ ५ ॥ क्रापियातिचसंशान्तदीपवत्साभिधानकः ॥ चितःप्रशान्तरूपायादीपिकायाःस्वभावतः ॥ ३ ६ ॥ स्यंदास्यंदमयीनेहकथैवास्तिमनागपि ॥ यदस्यंदस्यमरुतो नसन्नासन्नमध्यगम् ॥ ३ ७ ॥ रूपंतदेवासंवित्तिस्यंदायाःप्रशमंचितेः ॥ अभिन्नःस्याच्चितःस्यंदःशुद्धचित्स्फाररूपयुक् ॥ ३ ८ ॥ नबंधायनमोक्षायस्थितआत्मनिकेवलम् ॥ चित्तेनिरर्थसंवित्तिनिर्वाणेनचविंदते ॥ ३ ९ ॥ तद्वंधमोक्षपक्षदादेर्नामापीहनविद्यते ॥ मोक्षोस्त्वित्येववोधोतःपूर्णताक्षयकारणम् ॥ ४ ० ॥ समास्त्वित्यपिवंधस्तेश्रेयोऽसंवेदनंपरम् ॥ यदनाभासमजडंतद्विद्विपरमंपदम् ॥ ४ १ ॥ चितःस्वरूपंसंस्थानमचेत्योन्मुखतात्मकम् ॥ यःसंकल्पनशब्दार्थरूपःस्यंदोमहाचितः ॥ ४ २ ॥ बंधमोक्षादिकाहोसौप्रेक्ष्यमाणःप्रणश्यति ॥ प्रेक्षणादेवसंशान्तत्वहंभावेनिरास्यंद ॥ ४ ३ ॥ नविद्यःकेनकिंकस्यबध्यतेवाथमुच्यते ॥ संकल्पएवरचितेबुधश्रेदविभागवान् ॥ ४ ४ ॥ तदसंकल्पमस्यंदसर्वजातमवारितम् ॥ स्यंदेस्यंदमयेवातंतन्मयत्वात्सदाचिता ॥ ४ ५ ॥ संक्षानेनचसंसारो निस्यंदेचिद्वनेस्थिते ॥ चित्तेजएवचित्स्स्यंदइतिबुद्धेनिरंतरम् ॥ ४ ६ ॥ व्यतिरिक्तश्रितःस्यंदोनाकेचिदवशिष्यते ॥ अस्मिन्दृश्यमयेदीर्घस्वप्नस्वप्नांतरंनजन् ॥ नज्ञोमोहमुपादत्तेसर्वगत्वात्स्वसंविदः ॥ ४ ७ ॥

पाचिदस्त्वितिवाइच्छापिबधः ॥ किंतर्हिश्रेयस्तदाह ॥ श्रेयइतिसपादेनार्थद्वयेन ॥ ४ १ ॥ कस्तर्हिबंधमोक्षादिकव्यवहारार्हपदार्थस्तमाह ॥ यइति ॥ ४ २ ॥ ४ ३ ॥ कस्तर्हिचित्तसकल्पस्यदस्यागोउपायस्तमाह ॥ सकल्पएवेति ॥ बुगोविवेकीत्यरचितेसकल्पएवचेदिदमयासकल्पितमिदनेतिपूर्वापरविमर्शो नविभागजहातितर्हिजातोपिसकल्पो बहिःस्यदजाननाक्षमोदधानश्रयतीत्यथादेवसर्वमवारितमसकल्पमस्यदचजातमवेत्यर्थः ॥ ४ ४ ॥ एवचित्ताप्रबुद्धचैतन्येनस्यदेसक्षीणस्यंदमयेवातेचसक्षीणोसतितन्मूकःससारोपिक्षीणएवेत्याह ॥ स्यंदइति ॥ ४ ५ ॥ अथवाचित्प्रकाशव्यतिरेकेणस्यदोन्योनोस्तीतिदर्शनादपिनन्निर्वात्तिरित्याह ॥ चिदिति ॥ ४ ६ ॥ मोहस्त्वचलनादिधमम् ॥ ४ ७ ॥

अतिशयस्मिरसभावायभाषाअपिषलगतसवजगदाकारोपलभा स्वरगतयमुक्तानवास्वादीनिमुगमपथास्थानतथाउपगतउत्पन्न तथाउकसषसाधनानासता।स्य।१८१५
पार्श्वे ०२उकसवितरुषा सकलकस्तनाकारकायस्त्रिमयलतिर्नायेकतप्रत्यगात्माननेधमुक्तप्रकरोणप्याननिषारेणायगमपपरमेस्वर्ष ॥ १८ ॥ इतिश्रीषासि
धुम०तास्यप्रकाराणि पू ०कनरुदनम सग ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥ अद्वितीयस्यशुद्धस्यप्रस्यनिजभायया ॥ सर्वाकारे स्थितिरिद्विभूतिरुषदिभ्य

र ॥ १ ॥ शीतान्नद्रणविभूति प्रपचनियप्यलप्रमुष्यान्मपमनिर्दिशति ॥ एवमिति ॥ तस्यास्तनिष्ठा ॥ तथाचतद्वर्ततेलोकधदिषविस्रूतपूक्तर्षीमानुयादिहरतिष्यतिभा
ष ॥ १ ॥ तथामानुयान्तद्विभूषणान्द्वैर्नितितरीयभूतिवर्शानतवोक्तर्षकमप्रथमभूमिकानिर्देश ॥ तदुक्तभूमिकासुसुखोक्तपमाह ॥ आकाशेति ॥ कर्त्तव्यततस्पर्शैवज
नतत्परणाभ्य ॥ २ ॥ तस्त्रिभ्रस्तत्रिआनरस्फूर्तिधरोपिमाटिन्यक्षयरातम्येतद्विठरीतितरस्थोभनुष्याणधर्षादर्जनत्वेन ॥ स्पर्शकसापयेतितदुत्तरणधर्षापुत्तरभूमिकोवा

यनादतिप्रसप्तमनिभग्नमवितिसतायस्मिन्नेतसकलकलनाकारपकागलति ॥ उपत्येतेस्वदनसुभगायजसर्वाप्लभायानेवतम
वगमयप्रत्यगात्मानमत ॥ ५८ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायंपुनि०पू०प्रत्यगात्मावर्षोधानामैकोनपष्टितम सर्ग ॥ ५९ ॥ ॥ ५९ ॥
श्रीवन्निपुडवाच ॥ ॥ एवभाषपरतत्त्वचिह्ननपरमपदम् ॥ तस्याएतेमहारूपद्रक्षविष्णुहरादय ॥ १ ॥ विभूतिभि स्फुरत्युच्चैर्जनाकु

पानुपादव ॥ आयाशगमनायामि नोडाभि र्नीड्यतेचिरम् ॥ २ ॥ तस्येतेवजनेनेहस्वर्गोस्वर्गो कसायथा ॥ तथाप्यागनाधियतेतथाप्या
गनशाब्धेन ॥ ३ ॥ तथाप्यर्जाप्यतेनागतथाप्यागनरुध्यते ॥ अपारपरमाकाशरूपिण परमात्मन ॥ ४ ॥ सतासामान्यरूपचेन्मनाग
पिविभाष्यते ॥ तत्तानिभपमानेणजतुमुक्तमनामुनि ॥ ५ ॥ कुर्वन्ससारकमाणिनभूयधरितप्यसे ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ मनोनुदि

रहरारश्रित्तपन्नस्तयगतम् ॥ सतासामान्यमाभातमनस्वासाकिमुष्यते ॥ ६ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ यद्द्रक्षसर्वदेहस्यमुक्तेपिवतिव
त्नाति ॥ आदत्तंविनिहृत्यत सवित्स्वदेवजितम् ॥ ७ ॥

इत्यायम् ॥ तत्सवानदोक्त्वाद्यधिभूतब्रह्मनत्वोधेनपाप्य ॥ अंगेतिस्वरोपने ॥ १ ॥ नजीष्यतेप्राणधाराणनिर्भैरानायाविभिनर्षाद्भ्यते ॥ नरुध्यतेबुद्ध्याविति ॥ ४ ॥ त
त्तराश्रु साधाराजानुराशरीरेषियद्विस्त्यासयाधिनपरितप्यसे।कपुनरत्तमशरीररुच्युत्तरेणान्यय ॥ ५ ॥ यद्यिष्टाबानाङ्गुनवरितप्येततस्तसासाभान्यरूपकनिर्देशेपुनसधि

शायम् ॥ आप्तस्यनिभतिषयानसगतम् ॥ द्वितीयतथाप्यभानुनपरितप्यतेइत्यात्मतिकपरितापोच्छेदवधानमयुक्तमित्यशयेनराय पूच्छति ॥ मनोद्विति ॥ मनोबुद्ध्याविसषदैत
यप्रसापगतयन्त्रिंशेषमाभानुपूषाधिष्णाप्रमवसतासामान्यमिद्विलयाप्यतेइतमनस्तीमनआविसषधिशोपवाश्रुसवात्माइश्वरइत्यय ॥ ६ ॥ नाभयप्रववाधोत्तरपरिशिटनि
धिशयमिनिषातरुद्रकार्तिकसद्विशरायमन्तिवाधिभाजयसतासामान्यमुक्तैर्बन्धुसर्वजीवभाषेव्यीश्वरभाषेमुक्तैषयद्गुनस्यूनमसषड्विषायमानसन्धाभतेदेवोक्तत्वेवजगतस्तत्त्वम् ॥

नमनुलक्षितनतनकांश्च द्वा।पद्यशापयनवसिठ सभापस ॥ यदिति ॥ आदत्तंकायाप्राप्तमसर्गकाठे ॥ विनिहृतिषुप्रतिमउपयो ॥ सधिस्वदेवधर्षाजितन्दीप्यतायाय ॥ ७ ॥

स्थितमेवकंठचामीकरवद्भोगार्जितम् ॥ ८ ॥ तद्देशविषयश्रुतिकायां नुर्युतं द्विभूतियोपवर्णयतेसावार्म्यप्रदर्शनायेत्याह ॥ तद्विद्यादिना ॥ ९ ॥ तत्तयारसनेन्द्रियतया ॥ नेत्रे
 चक्षुरिद्वये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहंरुत्याअहंकारतया ॥ सविद्विबुद्धौ ॥ सविद्याबुद्धितया ॥ १३ ॥ १४ ॥ चेतनेचतुर्विधभूतेषु ॥ १५ ॥ तत्रविशेषाकारसत्तापित
 देवेत्याह ॥ अमरेष्विति ॥ १६ ॥ कालस्यक्रमेणुगसवत्सरत्वादिभेदे ॥ ऋतावित्यादिसप्तपञ्च ॥ १७ ॥ नियमेननियतितया ॥ १८ ॥ १९ ॥ बाल्येनेत्याद्योभावप्रधाननि
 तस्यवर्गतमाद्यंतरहितंस्थितमर्जितम् ॥ सत्तासामान्यमखिलं वस्तुत्वमिहोच्यते ॥ ८ ॥ तस्मिन्स्थितयाव्योम्निशब्देशब्दतयास्थितम् ॥
 स्पर्शास्थितंस्पर्शतयात्वचितत्वकथास्थितम् ॥ ९ ॥ रसेलीनंरसतयारसनायांतुततया ॥ रूपे रूपतयादृष्टनेत्रेलीनंचदकथा ॥ १० ॥ द्राणा
 द्राणतयादृष्टंभेगंधतयोदितम् ॥ पृथंकयतयाकायेभूमावपिचभूतया ॥ ११ ॥ पयसयाचपयसिवायौवायुतयास्थितम् ॥ तैजसया
 तेजसिचबुद्धौबुद्धितयागतम् ॥ १२ ॥ मनसयामनस्यंतरहंकस्याप्यहंकरो ॥ रूढसंविदिसंविद्याचित्तयोस्थितम् ॥ १३ ॥ दक्षे
 दक्षतयालभंपट्टपटतयोदितम् ॥ षट्षटतयारूढंवेवट्टतयोस्थितम् ॥ १४ ॥ स्थावरेस्थावरत्वेनजंगमत्वेनजंगमे ॥ पाषाणत्वेनपाषा
 णोचेतनत्वेनचेतने ॥ १५ ॥ अमरेष्वमरत्वेनरत्वेनरेषुच ॥ तिर्यकेनचतिर्यक्षुकिमित्वेनकिमिस्थितौ ॥ १६ ॥ कालक्रमेकालतयाक्र
 तादृत्तयातया ॥ नृदिक्षणनिषेधादौस्थितस्ततयाविभुः ॥ १७ ॥ शुक्लेशुक्लतयाजातंरुष्णोरुष्णतयास्थितम् ॥ क्रियाशुरुस्पंदरूपेण
 नियतौनियमेनच ॥ १८ ॥ संस्थितःसंस्थितौस्थितानाशेनाशतयास्थितः ॥ उत्पत्तिरूपेणोत्पत्तावास्थितःपरमेश्वरः ॥ १९ ॥ बाल्येनवा
 ल्यविश्रांतौयौवनेयौवनेनच ॥ जरसाचजरारूपेमरणेमरणेनच ॥ २० ॥ इति सर्वपदार्थानामभिन्नःपरमेश्वरः ॥ कङ्कालसीकरोर्मीणाम
 ध्याविवपयोभरः ॥ २१ ॥ नानातैषांत्वसत्यैवसत्येनानेनचैवहि ॥ कल्पिताचित्स्वभावेनवेतालःशिशुनायथा ॥ २२ ॥ सर्वत्रसंस्थितिमता
 विगतामयेनव्याप्तमयेदमखिलंविधैर्विलासैः ॥ चिद्रूपिणैवकलनाकलिततात्मनेतिमत्त्वोपशांतमतिरास्वशुखंमहात्मन् ॥ २३ ॥ ॥ श्री
 वाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवत्यथमुनीद्विसोजगामसायंतनायविधयेस्तमिनोजगाम ॥ स्नातुंसमाकृतनमस्करणाजगामश्यामा
 क्षयेरविकरेश्वसहाजगाम ॥ २४ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० विभूतियोगोपदेशोनामषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ दिवसः ॥ १६ ॥
 ईशाः ॥ २० ॥ ॥ पयोभरोजलसामान्यमिव ॥ २१ ॥ कथमयमेवैकोनातात्वेनस्थितइतिचेरसाज्ञानथातिकल्पनयैववस्तुनइत्याह ॥ नानातेति ॥ २२ ॥ हेमहात्मनसर्वत्र
 सस्थितिमताचिद्रूपिणामयाआत्मनास्वेनैवयजगत्कलनाकलितकल्पिता इदमखिलमयैवविधैर्विलासैर्व्याप्तमयैवविभूतिर्मद्यतिरिक्तकिंचिदस्तीतिमत्त्वाउपशातामति
 र्यस्यतथाभूतआखल्यमद्विष्टिनिष्ठेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपू०षष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥

नृपसाध्यते पुत्रयास्त्रभाषामजात् ॥ सर्वप्रजाविरोधेन मात्यासर्वस्वसंभव ॥ १ ॥ यदिसर्वजगत्संभ्रमजन स्वमदृशीयातिक्रान्तिविपुलिस्त्रिभस्त्रादिदशास्त्रमवभ्रूति
 रित्यभ्रासात अस्त्रादिदृशानुनस्त्रमुत्तम किनुटुकर मत्स्यइत्येवशासतइतिवैषम्यकोहेतु नचदीर्घकालानुदृश्यास्त्राकमयाभातीतितसमाधानयुक्तम् ॥ ब्रह्मादीनापराध
 यापुपाततोषिषिकाळसघारानुदृश्यासस्यतादाक्याधिक्यापतेरित्याशयेनरामभूच्छति ॥ यद्येतिहाभ्याम् ॥ १ ॥ अस्माकअस्माकमेवप्रपञ्चेदुकर सत्यतप्रत्यय कथमुत्पि
 तानपद्यआदीनामित्यर्थ ॥ २ ॥ अथाधिगच्छितानुदृशितरेवसत्यतापमशक्त्येहेतुर्नबाधितश्चितानुदृशितित्याशयेनवसिष्ठः समाधत्ते ॥ अस्मदिति ॥ यकायपद्यजपुत्रमुपासकाव
 स्योपानुशातत्वज्ञानाभाषादस्यप्रआपतेस्तर्शनीतन पूर्वसर्गाइवानीमत्स्यदनुभूयमानसर्गावरेवआसमताच्चतुर्धियभूतपामलक्षणजीवयतिभासात्मासत्यएषाभातितयापिसावत

॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यथात्माकमुनेस्त्रभ्रपुरपत्तनमदलम् ॥ तथैवपद्यजादीनायदिदेहपरिश्रम् ॥ १ ॥ तथैवेदं च संजातयदिसर्वमस
 न्मयम् ॥ तदस्माकदुतरभ्रत्यय कथमुत्पित ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अस्मत्सर्गावदाभातिपूर्वसर्ग प्रजापते ॥ आजीवयति
 भासात्मविधत्तेनुवास्तव ॥ ३ ॥ सर्वगत्वाच्चित्तैस्सर्वजीव सर्वत्रसस्यति ॥ सात्वासम्यग्दर्शनीत्यासम्यग्दर्शननाशिनी ॥ ४ ॥ स्वभा
 मप्रतिभासोस्ययएषसमुत्पित ॥ अहंताप्रत्ययेकालासपूर्वातिदृष्टिस्थित ॥ ५ ॥ स्वप्नेस्त्रिप्रविनाशित्वयथापुंसानदृश्यते ॥ सर्वस्वमे
 तथैवेतदक्षणाभिहलक्ष्यते ॥ ६ ॥ स्वप्नोपयुरुपस्यास्यप्रतिभासस्ययोभवेत् ॥ रामास्मदादिसर्वात्माभवेत्तादृशएवच ॥ ७ ॥ यत्स्वप्नपु
 रुषाज्जाततत्स्वप्नपुरुषात्मकम् ॥ भवतीत्यनुभूतं द्वियद्दीजतत्फलवया ॥ ८ ॥

सत्यत्वज्ञानबाधितत्वादास्तद्वानभिधत्ते ॥ १ ॥ यानवद्वानतावस्थिते सर्वगत्वात्सर्वजीवोभवति सर्वप्रपञ्चवदति सत्येवभवति सात्वासम्यग्दर्शनीविरोध्याज्ञानोत्थासम्यग्दर्शनेनमदृ
 शीतप्रत्यास्तयाविधेस्यर्थ ॥ २ ॥ अतएवात्स्यप्रआपतेस्तत्त्वज्ञानबाधित स्वभासयेकवचनप्रतिभासोयःसमुत्पत्तिस्थितः सःअस्त्रात्सवायहतामस्ययैकैकालाएकीभूतःअत्रअति
 दृढस्थित ॥ ३ ॥ तद्वैषम्यप्रतिभ्र स्वकल्पितप्रपञ्चस्यतच्छब्दोयेनसिद्धिनाशितानुभूतनानुभूतदृतिश्चेद्वोकाकहेट्टनप्रतिप्रधारादित्याशयोनाह ॥ स्वमेदति ॥ यथासुप्तमुसास्त्रा
 मभाषाप्रकथंमिच्छन्त्यासत्रेपि यमानमपिस्त्रिप्रविनाशित्वनदृश्यतेतथासमृदित्वमजगत्प्रपञ्चक्षणोपपन्नज्ञानमिहविनाशित्वबोधेप्रतिबंधोत्पद्यतइत्यर्थ ॥ ६ ॥ हेरामअस्य
 सुमपुरुषस्यप्रतिभासस्यप्रतीतिरप्यपिउद्व स्वभाःअस्त्रादिसर्वजीवजगदात्मनोपादृशाःभाषयतमवाहृत्पदस्येवमेषैवत्वापतेरपिनादृशएवमेवेतित्यर्थः ॥ ७ ॥ अस्तुनादृशः किंत
 तलभाह ॥ यदिति ॥ यथातत्यावादेर्जीवमेवतजगत्पदलक्षणकालोत्प्रापयित्वातत्रवत्त्वोपसिद्धिर्थाः ॥ ८ ॥ अस्तुनादृशः किंत

अस्त्वेततोपिकतत्राह ॥ असत्यमेवेति ॥ असत्येन मनःपुरुषेण यत्साध्यते तदसत्यमेवेति सिद्धमनोजन्मतिरस्युर्गन्तकार्थः क्रियासमर्थोपवनसत्यत्वभावनपशुत्वात् ॥ १० ॥
 येन हेतुना न युक्तो न हेतुना दृढप्रत्ययितमपि रित्याज्यम ॥ १० ॥ किंचास्माद्दीनामपि स्वामसर्गादिद्यद्भासते तत्तद्दीनादृढप्रत्ययमेव भवति न भिद्यद्बुद्धिस्तदादृश्यते न तावता स्पस
 त्यनेत्यर्थः ॥ अभ्युपेत्य प्राजापत्यस्य सर्गस्य दीर्घकालस्थायित्वमिदं सर्वमुक्तम् वस्तुनस्तत्स्यदैर्घ्यमपि दृश्यद्स्वर्गदैर्घ्यवदस्य कालेऽपि स भवतीत्याह ॥ निमेषमात्रमिति ॥ वार्धि
 कपूरइव प्रवृद्धपौर अयनाजापत्यसर्गस्यम ॥ ११ ॥ प्रजापतेरिव सर्वेषामपि स्वस्य मेषु तद्दीर्घप्रपचताप्रत्ययोऽस्येवेत्याह ॥ सुदीर्घेति ॥ १२ ॥ चिदधीनप्रसिद्धिकत्वत्

असत्यमेव तद्विद्यदसत्येन साध्यते ॥ असत्ये र्थसमर्थेऽपि न युक्तं भावनं घनम् ॥ ११ ॥ येन तेन परित्याज्यमसद्भावनभावनम् ॥ दृढप्रत्य
 यितं स्वप्नपुरुषात्समुत्थितम् ॥ १० ॥ भवत्यात्मनिसर्गादिदृढप्रत्ययमेव तत् ॥ निमेषमात्रः पौरोचंसर्गस्वप्नः पुरश्चितः ॥ ११ ॥ तस्मिन्नि
 मेषु एवास्मिन्कल्पनापरिकल्प्यते ॥ सुदीर्घस्वप्नखंडोचंसर्थो देति प्रजापतेः ॥ १२ ॥ सर्गाख्यः सर्वभूतानां प्रत्यकमुदितस्तथा ॥ चित्तत्व
 स्यैव भावेन सर्गवर्गपरं परा ॥ १३ ॥ स्फुरत्यंभोद्रवत्वेन यथावत्तं विवर्तनैः ॥ यथास्वप्नात्मिकैव संसर्गलक्ष्मीर्न बास्तवा ॥ १४ ॥ तदासं
 भवतीदं वैतल्यदंप्रलयंगतम् ॥ यद्यथायादृशं दृष्टं तादाहिविद्यते तथा ॥ १५ ॥ न हि पर्यनुयाक्तव्याः स्वप्नविभ्रमरीतयः ॥ न तदस्ति जगत्य
 स्मिन् यत्संभवति भ्रमे ॥ १६ ॥ विचिन्नासिपुलोके पुद्गलस्यैव स्तुदृष्टयः ॥ जलमध्यं जलस्य प्रियं यथौ वडवानलः ॥ १७ ॥ नगराण्यं व
 रेसंति यथा वैमानिकाश्रयाः ॥ शिलास्वप्नानि जायंते हेमाद्राविवपादपाः ॥ १८ ॥ एकांते सर्वपुण्यानि संतिकल्पतरौ च यथा ॥ शिलाफलं
 ति फलिवद्यथारत्नगुल्फकः ॥ १९ ॥ शिलांतः प्राणिनः संति भेकाद्भवति शिलांतरे ॥ हृद्दावारिनिर्थाति चंद्रकांतोपलादिव ॥ २० ॥ निमेषे
 णेण यदोयाति पटां स्वापसंविदि ॥ असत्यमपि बुध्येत स्वप्ने स्वमरणं यथा ॥ २१ ॥

पदप्रथममिथ्यात्वे प्रयोजकतच्चोभयत्रापिसमानमित्याशयेनाह ॥ चित्तत्वस्येति ॥ १३ ॥ १४ ॥ तथाजापत्यपदसर्गादिसहितप्रलयगतमत्यंतासंदेवेति न निरोधो न चोत्थितं
 वद्धो न च साधक नमुमुक्षुर्नैव मुक्तिरित्येपापरमार्थतेर्नादप्रसिद्धश्रुतिवचनसंभवतीत्यर्थः ॥ न च त्वंतासंदेवैक्यव्यवहारार्हमिति चेत्तथादृष्टत्वादेव नात्र पर्यनुयाज्यमस्तीत्या
 ह ॥ यद्यथेति ॥ १५ ॥ अज्ञानस्याघटितघटनासामर्थ्यादपि न पर्यनुयाज्यतेत्याह ॥ न तदिति ॥ १६ ॥ असंभावितानवद्भूतजगति दर्शनमुदाहरति ॥ विचिन्नादृश्यादिना
 ॥ १७ ॥ हेमाद्रौ निर्मातके ॥ १८ ॥ एकांते एकदेशे सर्वाणि पुण्यानि पुण्यफलभूतान्यभिप्रेतवस्तुनि ॥ पुण्यानीतिपाठेन रूप
 टम् ॥ यथाशब्दासर्वत्रोदाहरणार्थः ॥ फलिवद्दक्षवत् ॥ रत्नगुल्फकाभिरतामणिगुच्छाः ॥ १९ ॥ २० ॥ स्वापसंविदित्यर्थः ॥ २१ ॥

समाधिश्चित्तस्य ध्येयाकारदाढ्यैर्नपूर्वस्वरूपशून्यत्वापादनंतेद्वार्थमात्रनिर्भासस्वरूपशून्यमिवसमाधिरितिपतजलिबन्धनम् ॥ तदभ्यासनशुद्धपुष्पासासनाभ्याः १५ ॥ अतु
जलवीचितामिव ॥ ३ ॥ एकधीरेकाप्रचित्त ॥ ४ ॥ सामान्यजनाशास्त्रसकारहीनास्तद्वृत्तित्वाचित्तचेष्टानुसारिताम् ॥ ५ ॥ नरातरयतिधर्मानियचितपामरपुरुषातररूपं
यथाअंबुआवर्तनेकतेप्राक्तनप्रवाहस्पदस्यसमसस्थानस्यचसत्यागमात्रेणानाभ्याकारभावतर्ष्यरूपान्तरेणतितद्वत् ॥ ६ ॥ तत्रनान्तरीयकीनामकल्पनामाह ॥ तेनेति ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ लष्टोमतः ॥ ९ ॥ पार्थरथ्ययै सत्कर्मानुष्ठानैश्चतुष्टिमत्सतुष्टनपृथक्जनचरित्रेण ॥ १० ॥ अहर्ष्यापारिण्डयाश्रातदतिशेषः ॥ अतःसस्कारात्मनालीनाव्यवहृतिर्ध

समाध्यभ्यासशुद्धतस्यचित्तक्षणेनयत् ॥ चिंतयत्याशुतद्गावंगच्छत्यंदिवववीचिताम् ॥ ३ ॥ कदाचित्ससमाधानविरतोतिष्ठदेकर्धीः ॥
किंचित्संचितयामासस्वासनस्थःक्रियाक्रमम् ॥ ४ ॥ तस्यंचितयतोजाताप्रतिभेषमितिस्वतः ॥ भावयाम्याशुलीलार्थसामान्यजनद
त्तिताम् ॥ ५ ॥ इतिसंचित्यचेतोस्थ्यितंकिंचित्तरांतरम् ॥ स्पंदसंस्थानसंत्यागमात्रेणावर्तनेदिवव ॥ ६ ॥ तेनचित्तनरेणाथकृतंनामा
त्मवांछया ॥ जीवटोस्मीतिसहसाकाकतालीयवस्थितम् ॥ ७ ॥ जीवटोविजहाराथसस्वप्नपुरुषश्चरम् ॥ स्वप्ननिर्माणनगरेकस्मिंश्चि
त्पुरवीथिषु ॥ ८ ॥ तत्रपानंपपौमतोभृंगःपद्मरसंयथा ॥ लीलयेवददंढष्टःसुष्यापघननिद्रया ॥ ९ ॥ स्वप्नेददर्शविप्रत्वंपाठानुष्ठानतुष्टिम
त् ॥ प्रतिभामात्रसंपन्नंचित्तेदेशांतरामिवत् ॥ १० ॥ कदाचित्सद्विजश्रेष्ठस्वहर्ष्यापारिण्डया ॥ सुष्यापांतर्व्यवहृतिर्वीजतायामिवहु
मः ॥ ११ ॥ द्विजोपश्यस्वयंस्वप्नेसामंतत्वमथात्मनि ॥ ससामंतःकृताहारःकदाचिद्वननिद्रया ॥ १२ ॥ अपश्यद्राजतांस्वप्नेककुब्बल्य
पालिनीम् ॥ लालितांभोगपूणेनपुष्पौषेणलतामिव ॥ १३ ॥ सकदाचिन्नूपःस्वस्थःसुष्यापास्तमितेहितः ॥ पुरोभाविनिजाचारःस्वकार्य
म्विकरणे ॥ १४ ॥ अपश्यस्वात्मनिस्वप्नेसुरस्त्रीत्वमनिंदितम् ॥ दक्षकाशरसोह्यासोमंजरीत्वमिवोदितम् ॥ १५ ॥ सासुरबोरतिश्रां
तानिद्रांगाढामुपागता ॥ मृगीत्वमामनिस्वरभावर्तत्वमिवांबुता ॥ १६ ॥

स्य ॥ यथाबीजतायादुर्मोर्तगतविद्ययादिसस्कारआस्तेतद्वत् ॥ ११ ॥ सामंतत्वमडलिकराजताम् ॥ १२ ॥ कताहारोभुक्तवान्सन्नुभोषननिद्रयाराजतासाभाज्य ककुभा
दिशावलयानिपालयितुशीलयस्यास्तथाविधम् ॥ १३ ॥ पुरोभावीफलदानायोपस्थितोनिजःस्वीयःतयासक्तिरूपआचरोयस्य ॥ स्वकार्यदक्ष्यादि ॥ कारणबीजे ॥ १४ ॥
बहुपुरुषसभोगेप्यानदिनसुरस्त्रीत्वमपरस्त्वम् ॥ रसोह्यासेचेतनत्वकल्पनयोक्तिकर्षणयादक्षजोवोक्तिर्वा ॥ १५ ॥ मृगीनयनसौंदर्याभिलाषवासनयामृगीत्वमपश्यदित्यनुकल्प्य
ते ॥ अबुनाअंबुसाभ्यावस्था ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ त्रिरथीस्वमशरानमलिनवेतिविहानाग्रपत्या ॥ त्रियषदिति ॥ चिन्नास्यदृष्टशुभसकारपाह्वित्वास्तिसस्कारेस्त्वतिषास्वमस्याप्यवर्जनादित्यशय ॥ १८ ॥ तत्रा
 पद्यशासकिकराष्ट्रमन्त्रपुत्र ॥ वनदेवीनामनेमसिद्धलतायहृन्निषाविलसनरीला ॥ १९ ॥ साल्नाकाचिक्काळमत्र सविद्ययासाक्षात्तैतन्मेननिद्राजडतामुपुमिभनुभूयवीजातस्था
 याशाभ्युक्तराकारायाधियोद्वयमिषत्वरूपयस्यालयाधिययास्वमोन्मुल्याधियाभमराकारोद्वेषस्कारया आत्मानभमरमपयदित्यप्यय ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ कौमुभ
 मधुमकरदणैरनिशेष ॥ २३ ॥ धरतीअत्यासक सर्षपिषित्यनाल्लोनाल्लसलम ॥ २४ ॥ पदप्यधिसितम् ॥ जूभतेधधरे ॥ २५ ॥ तेनगजेनसाभमराभितानलिनिर्माक्षिने

साध्यालोलनयनाकदाचिन्निद्रयादता ॥ स्वनेददरीवह्रीत्वस्वाभ्यासाहृदमात्मनि ॥ १७ ॥ तिर्यञ्चोपिप्रपस्यतिस्रम्रचित्तस्वभावत ॥
 हृदनाचश्रुतानांश्चत्तस्मरणमक्षतम् ॥ १८ ॥ साधभूवलतापुष्पफलयह्यवशात्लिनी ॥ वनदेवीवनापानलतागृहविलसिनी ॥ १९ ॥
 धीजातस्याकुसकाररूपयेहाधिक्रुदया ॥ सापभ्यदतसवित्यास्तुदलवनमात्मन ॥ २० ॥ कंचिकालसुपुमस्यकलयजदतांपना
 म् ॥ अनुभूयददशांप्यस्वात्मानभमरंस्थिरम् ॥ २१ ॥ पदपदोविजहारायवनेवनलतास्वसौ ॥ पद्मिनीपुत्रपुत्रास्तुरुणीष्विववह्यम
 ॥ २२ ॥ प्रियाधिपाधरस्वादुरसवल्कसुभमडु ॥ भ्रमत्कुसुमसपासुमुकावह्रीविलासिपु ॥ २३ ॥ सधभूवसरोजिन्याप्यसनीधिसना
 लग ॥ कश्चिदेवरतित्येतिचेतोजदमन्तरपि ॥ २४ ॥ तामाजगामनलिनिर्पारिखोलयितुगज ॥ रम्यवस्तुक्षयार्थवमूढानांजुभतेपदम्
 ॥ २५ ॥ नलिनीमर्दितासैवसमन्तेनसपदपद ॥ गतोदतातरंधीहिरिवचूर्णत्वमापयो ॥ २६ ॥ भ्रमरोवाराणालोकाहारणालोकभावना
 त् ॥ ददर्शात्मानमामोदमन्तहस्तितयोदितम् ॥ २७ ॥ शुक्सागरगर्भारिगजस्वातेपपातह ॥ तमोपनयनेशून्येसंसारइवजीवक ॥ २८ ॥
 धभूववह्यभोराक्षोमहापरमलोक ॥ सदान्मदयलसीधोपूर्णातीवनिशाचर ॥ २९ ॥ कदाचिदसिनिर्क्रिशाच्छिवसास्तमुपाययो ॥
 विवेकानिलनिर्तूनरूपाजिवह्वात्मनि ॥ ३० ॥

धनेनगलनधमधपदुपयोगास्यहंतगतत सस्यसजप्रकल्पधीरिषधयथाणभ्यूजत्वमापयो ॥ १६ ॥ भारस्वालोकादवलोकेनाद्वाराणस्यालोकेयतइत्यलोकाकारक
 प्रारनाशालानमत्तइस्तिमयायदितिषयन्तद्वरा ॥ २७ ॥ सगज रवानहस्तियकनिर्धतगर्भे यनेभ्यःशस्वलाहिरुधेभ्योपिपनेकोरससारकीषकइषपारसधयइ स्वाभ्यननुभन
 ॥ २८ ॥ निशाचरदसुत्तराभ्यपि ॥ २९ ॥ सकाराचिरुपस्थितेनिशापुत्रेचरतीतिशराचर सन्निधिभिर्हीपत्सईर्निर्गतार्क्षरत्र्योग्निभ्यानिर्हृशा कपाचिकसाभिभ्यच्छिन्न
 सप्तसप्तसुमुपाययो ॥ कीर्षोर्वाधोपायिर्धोहाप्यनिशानद्वय ॥ ३० ॥

गजपदानाहस्तिममूहानांकुमस्थलायेभ्य उच्चलितानुर्दिनात् ॥ अभ्यासाच्चिरपरिशीलनसस्कारात् ॥ अत्युडयनदर्शनसंस्कारोद्धोषितादित्यशयः ॥ ३१ ॥ पुन पूर्ववासनेषु
 ल्यर्थः ॥ अयोधिन अज्ञस्य ॥ शेषपष्ठीननुकन्तारि नलोकेतिनिषेवात् ॥ ३२ ॥ सविद्येयादर्शनेनतदुद्धोषितवासनेनयेतियावत् ॥ ३३ ॥ योनिष्वन्यासुसङ्कुटन्नित्युक्त्या हस
 पक्षवनेभूत्वाविष्यकच्छेचवारण. हरिणोदेहयत्रादावित्यादिवक्षमाणदिशाअतरालेपचारीतिजन्मानिजातानीतिगम्यते ॥ तथाचात्रोक्तहंसजन्मद्वयानतरंरुद्रतागतःससार
 शतपर्यन्तेरुद्र सोहंभव्यवस्थितइतिवक्ष्यति ॥ सकदाचित्सुनहंसजन्मप्रप्तोऽप्येहंसै सगतोविजहारेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ तत्रहसंसंज्ञिब्रह्महंसगुणाकारादिवर्णनश्रवणात्सशब्दात्तन्नाम
 सहितातदाकारार्थवतीचेतिद्वेषाप्रिब्राह्महसात्मिकासवित्अहमपीदृशोब्राह्महस स्यामितिवासनातत्रतस्मिन्जन्मनितस्यहसभूतस्यास्यमिक्षुमनसःप्रार्ग्वर्णिताइरसस्थर्वाह्वत्

पशुगजपदाकुंभस्थलाप्रोच्चलितानलीन ॥ गंहस्यश्रमराभ्यासाद्गजोभूयोप्यभूदलिः ॥ ३१ ॥ सेवमानोवनलतांपुनरायात्सपदि
 नीम् ॥ दुस्यजोहिदुरभ्यासोवासनानामयोधिनः ॥ ३२ ॥ तत्रहस्तिखुराक्रांतःपुनःसंचूर्णतांपयथौ ॥ पार्थस्यहंससंविन्यावभूवकलहंस
 कः ॥ ३३ ॥ कलहंसश्चिरतरंयोनिष्वन्यासुसङ्कुटन् ॥ कदाचिद्दुग्भिर्हंसैःसंगतोविजहारह ॥ ३४ ॥ ब्राह्महंसालिकासंविन्सशब्दार्थवती
 मनाक् ॥ तत्रपुष्टास्यतस्यांतःप्रागंडरसर्वाह्वत् ॥ ३५ ॥ सतच्चिंतांचरन्मृतोहहंभ्याधिघुणाहतः ॥ तत्संविन्यनुसंधानाज्जातःपद्मजसार
 सः ॥ ३६ ॥ तत्रातिसंततविवेकवतोविलासैःसंबोधितोविगतलौकिककवस्तुदृष्टिः ॥ मुक्तःस्थितो ननुयुगांतविधीविदेहमुक्तेननाकिमुभा
 विविभाव्यमेतत् ॥ ३७ ॥ इत्यार्षवांवा०वा०दं० मोक्षोपायेषुनि०पू० जीवदोषास्थानेस्वप्नशतरुद्रीयभिक्षुसंसारोदाहरणानामद्विषष्टि
 तमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७४ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सकदाचिद्दशाथरुद्रंरुद्रपुरंगमः ॥ वैरिचनल्लिनीनाललीलाभाभेनलीलया ॥ १ ॥

पुष्टावनीभूतेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सताब्राह्महसचित्तोभेवदृढचरन्नावर्तयन्व्याधिघुणाभिहतोमृतःपद्मजस्यसारसोक्ष्णयाहसोवाहनमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ तत्रतस्मिन्जन्मनिब्र
 ह्मलोकेचअतिशयेनसततैर्विवेकवतःप्रजापतेर्विवेकवैरायतत्त्वज्ञानाद्युपदेशविलासैःसम्यग्बोधितः अतएवविगतालौकिककवस्तुषुभोप्यवर्गेषुसारतादृष्टिर्यस्यतथाविधःसन्मु
 क्तोजीवन्मुक्तोभूत्वास्थितः ॥ एवजीवतैवानरतिशयानदमोक्षसुरेखल्लेपेसति ब्रह्मणासहतेसर्वेसप्रामेप्रतिसचरे परस्यातेकनात्मानःप्रविशतिपरपदमितिश्रुतेयुगांतविधौद्विपरा
 धावसानब्रह्मणासहविदेहमुक्तेनतेनहसेनकिमधिकभाविषाध्य एतत्तसुधीभिर्विशाव्यचित्यम ॥ उदतिवितर्के ॥ ज्ञानेनैवसमूलानर्थानिदन्तेनिरतिशयानदावाभेश्रसपादित
 त्यात्तदतिरिक्त्पुरुषार्थाभावाच्चास्यकतकल्यत्वादित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्य०नि०पू०द्विषष्टितम सर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ रुद्रभूतेनतेनात्रपूर्व
 देहप्रबोधनम ॥ तेषाचशतरुद्रत्वमैकारम्यचेहत्रण्यत ॥ १ ॥ सहमोलीलयाअनायासेनवैरिचासनल्लिनीनाल्लेकीलाःक्रीडास्तस्याभेनपद्मजसामीप्यमुक्तिपदप्राप्तिबलेनेति
 यावत् ॥ कदाचित्पद्मजेनसहरुद्रपुरगतोरुद्रदर्श ॥ १ ॥

न परमस्य ज्ञानयोगेनैव पादिविषयगुणोक्तपदार्थानात्तस्य ह्यसत्त्वात्सर्वविषयैः साधनया कठं स्यादिति निश्चिता बुद्धिरभूत् ॥ ननु जीवन्मुक्तस्य निर्वासनस्य ह्यसत्त्वकथं कठं तस्य ह्यं
 नानाभाषासनद्वयत्वात्तद्व्यतिरिक्तस्य कर्मकलत्वात्तादात्म्येति चेत्तथाह ॥ परितु भारतस्य प्रियञ्जम्भभिरिति श्रुत्या येन तस्मान्नादेहो भोभ्यपारं कथं यथाह ह्यंतरात्पारं कथं ह्यंतरात्पारं कथं ननु तस्मानुपयोग
 पक्षेण कठस्य भूतत्वात्तद्व्यतिरिक्तस्य कर्मकलत्वात्तादात्म्येति चेत्तथाह ॥ परितु भारतस्य प्रियञ्जम्भभिरिति श्रुत्या येन तस्मान्नादेहो भोभ्यपारं कथं यथाह ह्यंतरात्पारं कथं ननु तस्मानुपयोग
 नोत्पत्त्यात्तद्व्यतिरिक्तस्य कर्मकलत्वात्तादात्म्येति चेत्तथाह ॥ परितु भारतस्य प्रियञ्जम्भभिरिति श्रुत्या येन तस्मान्नादेहो भोभ्यपारं कथं यथाह ह्यंतरात्पारं कथं ननु तस्मानुपयोग
 ॥ १ ॥ गणकोटिगुणैः संप्रदायैः प्रमाणवत्पदव्यतिपाद्यत् ॥ ४ ॥ सात्त्विकमुक्तौ जगत्सहारादिव्यापाराधिकाराभावेऽपि ज्ञानैव्यपि विनापि सिद्धकठसाम्यमस्यैवेत्याशयेनाह ॥ क
 दन्ति ॥ अनुसप्तसार्धैरेव्यपि कलितं भवति सिद्धकठं कथं यथासाध्यम् ॥ ५ ॥ स्वयमेव तिस्रमनस्येवोवाच ॥ ६ ॥ ७ ॥ आद्वितिस्मरणं यथाकथं निपात ॥ अहं यथाभ्यासकन्यार
 तययुद्धिरभूत्तस्य कठो ह्यमिति निश्चिता ॥ प्रतिप्रियवदादर्शद्रागित्येव हि विधियता ॥ ३ ॥ कठभूतवपुस्तन्नतनुत्वाज्जतामसौ ॥ गद्य पव
 नतांगच्छुभकथयथा ॥ ३ ॥ स कठो कठभवनविजहारययेच्छया ॥ तैस्ते शिवपुराचारैर्गणकोटिगिरिषुया ॥ ४ ॥ कठस्त्वनुत्त
 मज्ञानविलासकथयथा ॥ स्वमशेषवत्तांतमपस्वधाक्तनधिया ॥ ५ ॥ निरावरणविज्ञानवपुः सप्तगर्वास्तदा ॥ उवाच स्वयमेकान्तं
 स्वस्वभगतविस्मित ॥ ६ ॥ अशोनुचिनामायेयतताविश्वविमोहिनी ॥ असत्यैवापिसद्रूपामकभूमिपुवारिवत् ॥ ७ ॥ इति प्रथममाज्ञा
 तचिप्याह चित्ततांगत ॥ सवसपन्नसर्वज्ञगानादिविभावानात् ॥ ८ ॥ यदच्छयास्थितं जीवोभूततन्मात्रं जित ॥ कस्मिंश्चिदंभवत्स
 र्गभिक्षुरस्तुभितोभित ॥ ९ ॥ तं तावपययधेनयहि स्वैरविहारिणी ॥ लीलाविलुलिताकारायदारन्येति भावत ॥ १० ॥ सर्वभाषोपमदं
 नतदभ्यासवशात्तदा ॥ तामेव सांस्वभूमिद्विस्तुस्य कान्यमननोदयम् ॥ ११ ॥

भाषिकस्य भाषाश्चैव ततोभाषया चित्ततांगतं स्वयंप्रकाशयेयं तिस्रमसकस्य च सितगानद्वयद्वीर्षभाषात्तस्य तमिस्ययं ॥ गीतशासकभ्यां देवाह्यसर्वसंपन्न सच्चिदरोसर्वज्ञो ज्ञातरो गम
 नादिविभाषाभाष्यजातस्य यथा ८ ॥ ततोपटच्छयाभ्यव्यसि सचित्तांगतस्य लोके चिदाभासात्तनानुपवेशे भूति स्मृतेस्तन्मात्रं सर्वस्यैव तैर्हस्तावात्स्य सप्तगर्वाभ्यासेन तद्वनवासनादेषि
 र्देषिभ्यपटद्वरं कित सप्रर्जाषोभूत्ताह सितस्य यं ॥ सप्तजीव अनादिकालाज्जन्मपरंपरापुनः प्रसक्तस्य चिदात्मैर्देवाय सप्तमाधियाटयाद्विभोषिपयैरस्तुभितोभितु परिदाह
 भवत् ॥ ९ ॥ आत्मज्ञानमयस्य स्वस्तस्यारम्येवासासतनुनीरपरेणाह्यपरेण भाषितानि रोधाभ्यासपाटनेन पूर्वदेहादेरात्यन्तिकविस्मरणराक्युम्लभ्यदर्शयति ॥ तेनेत्यादिना ॥ तेनाभिस्तुपाह
 दपयथासनस्यैषणस्तुते देहास्ययानाहस्तायादर्शनात्तन्नेराह्यपयानाभाषादिपयार्थानां च यधेन निरोधेन बहिर्देहादिषु पयैषि सत्स्ययादेषीयमानसपूजादिलीकारभ्येति भाषत अ
 त्तिट्टिताकाराभ्यासतद्देहास्यस्य शासनाभ्येति लीलासहिच्छसप्तभाषोपमदं नोत्पत्तिपरिणाम्य ॥ १० ॥ ११ ॥

१६० ॥ तस्यैव सिद्धस्याप्यशास्त्रीयमानसत्वे लनप्रदत्तावनर्थापरपरोदयो भूदित्याह ॥ सइत्यादिना ॥ तेषु देहेषु योनिषु ॥ जरठवासनइत्यनेन शास्त्रीयवा
 जतिशुष्यतीति यावत् ॥ १२ ॥ तस्यैव सिद्धस्याप्यशास्त्रीयमानसत्वे लनप्रदत्तावनर्थापरपरोदयो भूदित्याह ॥ सइत्यादिना ॥ तेषु देहेषु योनिषु ॥ जरठवासनइत्यनेन शास्त्रीयवा
 सना रौधिल्ये अनाद्यनर्थवासनोद्भवोऽवश्यभावातीति सूच्यते ॥ १३ ॥ तानेवसनिमित्तप्रपचयति ॥ आत्मनीत्यादिना ॥ भावस्योद्भूतस्य अभावस्यानुद्भूतस्य च विपर्ययस्यैव परीत्ये
 साध्ये अभ्यासापटवादिबलवानेव वासनाचयोवर्धते उद्भवति अन्व्यास्तिरोभवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ धर्मप्रचयसहितयाकामुकतया ॥ १६ ॥ लोचनपदेन मृगलोचनसौ
 चमलकतिश्वेतसियारूढासैव विजृम्भते ॥ वल्लीत्यजतिनेदाधीपीतमप्यंशुमाधवम् ॥ १७ ॥ साभिक्षुर्जावदो भूत्वा जंतुर्जरठवासनः ॥ तेषु
 देहेषु च भ्रामरं धेखिवपिपीलिका ॥ १८ ॥ आत्मनि द्विजभक्तत्वात्सोपस्थद्विजतामथ ॥ भावाभावविपर्ययसंबलवानेव वर्धते ॥ १९ ॥
 सामंततामवापसौ विप्रः संततचिंतिताम् ॥ सातत्ये नरसः पीतः फलतामेतिपादपे ॥ १५ ॥ राज्यार्थं धर्मकार्याणां कर्तव्यात्सो भवन्त्युपः ॥
 सकामुकतयाराजा सुरक्षीत्वमवापह ॥ १६ ॥ लोलालोचनलोभेन सामृगिरसशालिनी ॥ बभूव वासनामोहश्चाहोदुःखाप्यजंतुषु ॥ १७ ॥
 मृगीसावतचित्तस्याबभूव विपिनेलता ॥ अवश्यं भाविलवनं लतिकानुबभूवह ॥ १८ ॥ अंतःसंज्ञाचिराभ्यस्तं भ्रमरत्वमथात्मनि ॥ सा
 पश्यत्सावमर्देन सदा तद्भावभाविता ॥ १९ ॥ सवारणसुरक्षोदमनुभूयाथ भावितम् ॥ भूयो भूयः प्रबभ्राम महासंस्तिसंभ्रमान् ॥ २० ॥
 संसारशतपथं ते रुद्रः सोहमहं स्थितः ॥ अस्मिन् संसारसंभ्रमे स्वमनोमात्रसंभ्रमे ॥ २१ ॥ एवमत्यंतचिन्नासु संसारारण्यभूमिषु ॥ बद्धी
 ष्वहमतिभ्रांतस्त्वशून्यास्त्रिवभूरिशः ॥ २२ ॥ कस्मिंश्चिदभवंसर्गैर्बह्वहं जीवदनामकः ॥ कस्मिंश्चिद्वाहास्यश्रेष्ठः कस्मिंश्चिदसुधाधिपः
 ॥ २३ ॥ हंसः प्रयवने भूत्वा विंध्यकच्छेचवारणः ॥ हरिणो देहयंत्रादौ दशमहामिमांगतः ॥ २४ ॥ अत्र वर्षसहस्राणि चतुर्युगशतानि च ॥
 समतीतान्यनंतानि दिनतुंचरितानि च ॥ २५ ॥ मम प्रथममेव प्राकलितस्य परत्पदात् ॥ तत्त्वज्ञानितयारूढो भिक्षुत्वे योग्यताक्रमः ॥ २६ ॥
 भूयो भूयोप्यतिक्रम्य गतश्च ब्रह्महंसताम् ॥ स एव प्राक्तनो भ्यासः फलितः संगमो दयात् ॥ २७ ॥

दर्शकक्ष्यते तच्छोभेन लोका रसशास्त्रिनी रजिता ॥ १७ ॥ लवनलदेनम् ॥ १८ ॥ सावमर्देन लदेन वमर्दसहितकता देहेन ॥ १९ ॥ भूयो भूय इत्यनेनंतरालिकानिवारणालिहंसा
 दीनिनवतिजन्मानि स्तनान्युच्यते ॥ २० ॥ साभिक्षुरहसनेव रुद्रो हिमिति स्थितः ॥ २१ ॥ अशून्यासु सत्यास्त्रिवभातासु ॥ २२ ॥ २३ ॥ विंध्यकच्छेचवारणो हरिणश्चाभवम् ॥
 इत्यं देहयंत्रादिपदान्मनोयेचाह निभावाणि तद्रूपादशागतः ॥ २४ ॥ मम प्रथमसर्गकालादारभ्य परात्पदाच्चिदेकरसरूपाच्चलितस्य प्रच्युतस्यात्रास्मिन्ससारे वर्षसहस्राणि च
 तुर्युगशतानि च अनंतानि समतीतानि दिनतुंचरितानि च ॥ २५ ॥ ममभिक्षुत्वेन स्वज्ञानितया भावितुं यो रथताक्रमः श्रवणमननाथभ्यासरूढोऽपि प्रमादादतिक्रम्य
 भूयो भूयश्च जन्मपरंपरया ब्रह्महंसतागतः स एव प्राक्तनो भ्यास इत्यस्य तद्व्यथासकमोरुद्रसंगमो दयाद्भूत्वेन त्वज्ञानफलेन फलित इति द्वयोरन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥

बोधयित्वाजागृहकं कृत्वाचेतसास्यचित्तारोचिन्नेनचेतनेनस्वाराचिदाभासलक्षणैर्नतत्त्वज्ञजीवेनचयोजयामास ॥ अतएवभिक्षोजागिरणननास्मादादस्वापप्रपञ्चस्यवजा
 टादिरुद्रातशरीराणातसपचनानाचनिरनुदत्सिवाधप्रसगोनिरस्तः ॥ सर्वत्ररुद्राशजीवप्रवेशकल्पनेनतदीयसत्यसकल्पत्रलेनविचित्रभोजकाट्टरोषवलेनचवाधितानामपिसर्वेषा
 माकल्पानमनुदत्तिसञ्जावादिनि ॥ ३९ ॥ बोधात्तत्रदर्शनात् ॥ अल्पकालेचिरकालानेकजन्मानुभावलक्षणस्यस्यामरुद्रशरीरायनुदत्तिलक्षणस्यचाश्वर्यस्यदर्शनाद्विस्मयं
 यौ ॥ ४० ॥ जीवदससारब्रह्माहातरम् ॥ ४१ ॥ तत्रकालोपाख्यानवर्णितरीत्याप्रविश्यभुवनभूलोकगालानत्रापितजीवटास्पदद्वीपम् विषयमडलातर्गतदेशम् तच्चग्रहम्
 बोधयित्वायतंभिक्षुंचेतसाचेतनेनच ॥ योजयामासस्मरभिक्षुरप्यात्मनोभ्रमम् ॥ ३९ ॥ रुद्रमात्मानमालोक्यजीवटादिमयंत
 था ॥ बोधादविस्मयाहोपिसाभिक्षुर्विस्मयंययौ ॥ ४० ॥ अथरुद्रस्तथाभिक्षुर्दावेवोत्थायजग्मतुः ॥ क्वापिजीवटसंसारंचिदाकाशौ
 ककांणगम् ॥ ४१ ॥ तत्रतद्भुवनंगत्वातद्वीपंतच्चमंडलम् ॥ विषयंतरपुरंतच्चतंचपाणावासिग्रहम् ॥ ४२ ॥ सुसंददशतुर्नष्टसंज्ञंजीवटकंश
 वम् ॥ स्थापयित्वावपुर्भावंप्रभातंभवभूमिषु ॥ ४३ ॥ तंप्रबोध्यनिचोय्याशुचेतसाचेतनेनच ॥ एकरूपास्त्रिरूपास्त्ररुद्रजीवटभिक्षुकाः
 ॥ ४४ ॥ बोधवंतोप्यबुद्धाभाविस्मिताअप्यविस्मिताः ॥ बभूवसूष्णींस्थिताश्चित्रकताकाराइवक्षणम् ॥ ४५ ॥ अथजग्मुश्चतेसर्वैक
 चिद्भोमनिसंस्थितम् ॥ विप्रसंसारमारब्धंपरिभूतसद्युंभुमम् ॥ ४६ ॥ नेतत्रभुवनंगत्वातद्वीपंतच्चमंडलम् ॥ विषयंतच्चतंत्रामंप्रापुस्तं
 द्राक्षणात्वम् ॥ ४७ ॥ विप्रंतददृशुःसुकलत्रवलितंग्रहे ॥ कंठेगृहीतंब्राह्मण्यावाहिर्जीवमिवास्थितम् ॥ ४८ ॥ तंप्रबोध्यनिचोय्याशुचे
 तसाचेतनेनच ॥ तस्यास्तेवहवाप्यन्येविस्मयविविस्मयाः ॥ ४९ ॥ अथजग्मुश्चिदाकाशकचित्तंचतितंचितेः ॥ सामंतंरुपसंसारंभ्र
 मणाभोगसुंदरम् ॥ ५० ॥ ततस्तेभुवनंप्रामासद्वीपंतच्चमंडलम् ॥ सामंतंददृशुर्मत्तंसुसंपर्कपंकजं ॥ ५१ ॥ हेमावदातहेमांयानिहि
 तंकुचकोटरे ॥ भ्रमर्यैवान्वितंपद्मकाशसुसंभद्युवतम् ॥ ५२ ॥ कान्ताभिरभ्यावलितंमंजरीभिरिवहुमम् ॥ दीपजालकमध्यस्थंरौघइ
 वकांचनम् ॥ ५३ ॥ तंप्रबोध्यनिचोय्याशुचेतसाचेतनेनच ॥ तस्यास्तेवहवोप्येकेसविस्मयविविस्मयाः ॥ ५४ ॥

तत्रग्रहेणौअसंभंहणंपहेयस्यतथाविधतर्जावटचददृशतुः ॥ ४२ ॥ शवामिवसुमम् ॥ तत्रत्यजनानास्वदर्शनायोप्यत्वाद्बुद्धभिक्षुवपुषी भावोजीवटर्वाधनाभिप्रायस्त रुद्र
 स्ययाकोटिदस्यभिप्रायभगतदत्तचसर्वस्वप्रभावस्थापयित्वाअतर्धानशक्त्यागोपयित्वा ॥ भवभूमिषुजीवटसस्तदिप्रदेशेषु ॥ ४३ ॥ चेतसेत्यादिपूर्ववत् ॥ अतरेकरूपाः ॥ बहि
 ष्मरूपाः ॥ ४४ ॥ चित्रकताकाराश्चित्रलिखिताइव ॥ ४५ ॥ क्योमनिचिदाकाशोसस्थितमध्यस्तम् ॥ आरब्धजावटचित्तपरिणामरूपम् ॥ परिरोभूतैःप्राणिभिसद्युभसश
 द्यम् ॥ ४६ ॥ तेतत्रेत्यादिपूर्ववत् ॥ ४७ ॥ कलत्रपोष्यवर्गस्तद्वलितम् ॥ बहिर्गतजीवमिवप्रियतमम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ चित्तेश्चिदाकारवित्तायाश्चेतिपरिणतिरूपम् ॥ ५० ॥
 पर्यकलक्षणंपकजे ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तस्यास्तत्रस्थिताःसतः ॥ ५४ ॥

अतएवशाब्दीपसाधनाभ्यासोऽप्यापार्ययोगिच्छेदेनकञ्जम्भित्विदोषिपुनरुद्धपुरुषादीसाधयत्वेधेत्याह ॥ दृढाभ्यासमिति ॥ स अत्यतमरसेनकञ्जसहद्वेषणभ्यवहितोपी
 त्रिशेष ॥ १८ ॥ तस्यशुभोविभावनाभ्यासस्तुल्यमुत्पाशुभ्यासमप्यवहितोपिपुनरुद्धवेत्तमाह ॥ काकतालीयति ॥ २१ ॥ तस्यशुभभासनावच्छुभभासनाभ्यासोपिस्वयमे
 धयाकनसंस्कारादुद्भवित्पतितदृढादेशायपुरुष-अशुभभासनाहृत्यतिथेतिपुरुषप्रयत्नविधानम्यर्थमित्याशङ्क्याह ॥ सगतीति ॥ इतुद्भासनाजास्जिहासत-युसंप्रपानन
 सहासनाभ्यासकालांतरेलोक्षप्रपतिसत्पुरुषप्रयत्नमीक्षतेपतीक्षतेनतद्विनोद्धवतीत्यर्थ ॥ १० ॥ सव्यपनोदेनकञ्जम्भान्भ्यस्तएवसहासनावच्छेदनेदुद्भासनासंप्रसमर्थोभवतिनसह
 शैवेस्वाशयेनाह ॥ यद्वेति ॥ अस्वर्षीत्यनेनभिभ्यार्थविषयशैवेतोपास्त्याद्विषययोगिषयप्रजायत्सप्रकालसत्त्वानुभवयोग्यशैवताभासादिकलसमर्थोभवतितर्थाकार्वाक्यपरमार्थ
 दृढाभ्यासोपएवस्यजीवस्योदेत्यविप्रत ॥ सोत्यतमरसेनापितमेवाश्वनुधावति ॥ २८ ॥ काकतालीययोगेनकटाचित्साधुसगमान् ॥
 अशुभोभावनाभ्यासोजीवस्यविविचरन्ते ॥ २९ ॥ सगत्यधिगतर्षेपकेवलस्वोदयप्रति ॥ प्राक्तनोवासनाभ्यासोहातुरुद्यममीक्षते
 ॥ ३० ॥ यद्वेदाभ्यस्यतेजसयद्वेदांतरेपिष ॥ जाग्रत्स्वप्नेष्वसदपितत्सदित्यनुसूयते ॥ ३१ ॥ तत्तदयकियाकारिदु-खायचसुखायच ॥
 उदेतिभावनतस्माद्भावनाभावनजय ॥ ३२ ॥ भावनेवस्वभात्मानदेशेयमितिपश्चति ॥ असत्तामान्त्वविस्तरगुल्मकत्वभिवाकुर
 ॥ ३३ ॥ भावनाप्रोक्ष्यमाणपानकिंचिद्विद्विशिष्यते ॥ नवविद्यतएवेतितद्भुमेणालमस्तुन ॥ ३४ ॥ भ्रमस्यजागतस्यजगतस्याकाशव
 णवत् ॥ असवेदनमात्रैकमार्जनायालमस्तुन ॥ ३५ ॥ असम्भयीस्वरूपपापरंसत्तैवलालनी ॥ वतन्तेचेद्दिनोढायकिंचित्सानकरिष्यति
 ॥ ३६ ॥ तत्तान्स्वन्स्विससारानुत्पायालाकयाम्यहम् ॥ सन्ध्यालाकेदानन्तेभ्यएकीकरोम्यहम् ॥ ३७ ॥ इतिसच्चित्यरुद्रोसौतसर्गप्र
 जगामह ॥ यत्रसिद्धुर्विहारस्य सुमश्रावद्ववस्थित ॥ ३८ ॥

बस्तुगोचरभ्रवणादिपयलभ्यमाणम्यपरमार्थसत्यत्वमाहवापभवतीति सूच्यते ॥ ११ ॥ अतएवनाम्भविषय शाब्दीयोपिभाषनाभ्यासोऽह त्वभिन्नतसुखायैवेति सर्वं भाव
 नोच्छेदप्रवृत्त्यास्यतिकानपजयोनातरालिकदशस्वद्विषयमित्यारायनाह ॥ तत्त्विति ॥ नीतीद्वैतपरीरतक्रोगाद्यर्थकीकारोतिनच्छीलभावनमनात्साधनम् ॥ ३२ ॥
 किञ्चानात्मभाषनाकनप्रव्यापनस्यैकपतर्धातुभासेष्यद्वाराशयेनाह ॥ भावनेषति ॥ ३३ ॥ सातत्स्वर्दानभाषेणसूच्छेदेत्याह ॥ भावनेति ॥ नवगतदुच्छेद साध्योस्तिनित्यो
 च्छिन्नान्तरासदस्याह ॥ नवेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अथवाभास्वसद्वदनतश्चज्ञानभाषितस्यसर्वेनेपिभाषिताहेरिवअयजनमासायनार्थानाप्याभाष्यस्युतलीलाहेतुत्वाच्चेत्या
 ह ॥ असम्भयीति ॥ शाषितव्यावस्ययीकविभाषासससास्वर्द्वयपासनाकारभाषनालाकनीकौतुकनेतुरेवपरद्वयमित्यासिकसत्तयावसन्ते चेत्तद्विद्विनोदायैकीकचिद्विद्युभाषय
 प्यतदीक्षानकीक्यतीत्यर्थ ॥ ३६ ॥ तस्यसास्वकीकुकवरादेवोऽप्यापयत्प्रासप्यनक्याकस्ययवदोषस्यव्यपनार्थेभ्यःकटाक्याभ्येकीकरोति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

बोधयित्वा जाग्रहं कल्वाचेतसास्त्वित्तांरोनचित्तेनचेतनेनस्वार्थचिदाभासलक्षणेतत्त्वज्ञजीवेनचयोजयामास ॥ अतएव भिक्षाजागरणवर्तस्मदादस्वप्रपञ्चस्यवजाप
 दादिरुद्रातशरीराणातस्यपचानाचनिरनुदत्तिबाधप्रसगोनिरस ॥ सर्वत्ररुद्राशजीवपत्रेशकल्पनेनतदीयसत्यसकल्पत्रलेनविचित्रमोजकाटुटशेषवलेनचवाधितानामपिसर्वेषा
 माकल्पतमनुदत्तिसभवादिति ॥ ३९ ॥ बोधात्तत्रदर्शनात् ॥ अल्पकालेचिरकालातेकजान्मानुभवलक्षणस्यस्वामरुद्रशरीरायनुदत्तिलक्षणस्यचाश्रयस्यदर्शनाद्विस्मयंय
 यौ ॥ ४० ॥ जीवदससारब्रह्माडातरम् ॥ ४१ ॥ तत्रलीलोपाख्यानवर्णितारीत्याप्रविश्यभुवनमूलोकेगत्यातत्रापितजीवटास्पदद्वीपम् विषयमंडलतर्गतदेशम् तच्चग्रहम्
 बोधयित्वाथतंभिक्षुंचेतसाचेतनेनच ॥ योजयामाससस्मारभिक्षुरप्यात्मनोभ्रमम् ॥ ३९ ॥ रुद्रमात्मानमात्रोप्यजीवटादिमयंत
 था ॥ बोधादविस्मयाहोपिसभिक्षुर्विस्मयंययौ ॥ ४० ॥ अथरुद्रसथाभिक्षुद्विवोत्थायजग्मतुः ॥ क्वापिजीवदसंसारंचिदाकाश
 ककोणगम् ॥ ४१ ॥ तत्रतद्भुवनंगत्वातद्दीपंतच्चमंडलम् ॥ विषयंतरपुरंतच्चतंचपाणावसिग्रहम् ॥ ४२ ॥ सुसंददृशतुर्नष्टसंज्ञंजीवटकंश
 वम् ॥ स्थापयित्वावपुर्भावंप्रभातंभवभूमिषु ॥ ४३ ॥ तंत्रबोध्यनियोज्याशुचेतसाचेतनेनच ॥ एकरूपास्त्रिरूपास्तरुद्रजीवदभिक्षुकाः
 ॥ ४४ ॥ बोधवंतोप्यबुद्धाभाविस्मिताअप्यविस्मिताः ॥ बभूस्तूष्णींस्थिताश्चित्रकृताकाराइवक्षणम् ॥ ४५ ॥ अथजग्मुश्चतेसर्वैक
 चिद्बोमनिसंस्थितम् ॥ विप्रसंसारमारब्धंपरिभूतसयुंपुमम् ॥ ४६ ॥ नेतत्रभुवनंगत्वातद्दीपंतच्चमंडलम् ॥ विषयंतच्चतंत्रामंप्रापुस्तं
 द्राह्मणालयम् ॥ ४७ ॥ विप्रतेददृशुःसुकलत्रवलितंग्रह ॥ कंठेगृहीतंब्राह्मण्यावहिर्जीवमिवस्थितम् ॥ ४८ ॥ तंत्रबोध्यनियोज्याशुचे
 तसाचेतनेनच ॥ तस्थस्तेवहवाप्यन्यसविस्मयविविस्मयाः ॥ ४९ ॥ अथजग्मुश्चिदाकाशकचितंचतितंचिनेः ॥ सामंतंनृपसंसारंभ्र
 मणाभोगसुंदरम् ॥ ५० ॥ ततस्तेभुवनंप्राप्तास्तद्दीपंतच्चमंडलम् ॥ सामंतंददृशुर्मत्सुसंपर्कपंकज ॥ ५१ ॥ हेमावदातहेमांयानिहि
 तंकुचकोटरे ॥ भ्रमर्यैवान्वितंपद्मकाशसुसंमधुव्रतम् ॥ ५२ ॥ क्रांताभिरभ्यावलितंमंजरीभिरिवद्भुमम् ॥ दीपजालकमध्यस्थंरौघइ
 वकंचनम् ॥ ५३ ॥ तंत्रबोध्यनियोज्याशुचेतसाचेतनेनच ॥ तस्थस्तेवहवोप्येकेसविस्मयविविस्मयाः ॥ ५४ ॥

तत्रग्रहेपाणौअसेर्गहणयद्द्वेयस्यतथाविधतर्जावटचददशरतुः ॥ ४२ ॥ शवमिवसुमम् ॥ तत्रत्यजनानास्वदर्शनायोप्यत्वाद्द्रुभिक्षुवपुत्री भावोजीवदवोधनाभिप्रायस्त रुद्र
 स्ययाकोटिसूर्याभाप्रभातदतचसर्वस्वप्रभावस्थापयित्वाअतर्दानशक्त्यागोपयित्वा ॥ भवभूमिपुर्जावदसदतिप्रदेशेषु ॥ ४३ ॥ चेतसेत्यादिपूर्ववत् ॥ अतरेकरूपा ॥ वहि
 स्त्रहपा. ॥ ४४ ॥ चित्रकृताकाराश्चित्रलिखिताइव ॥ ४५ ॥ व्योमनिचिदाकाशेसस्थितमध्यस्तम् ॥ आरब्धजीवदचित्तरपरिणामरूपम् ॥ परितोभूर्तेनाणिभि सयुषुमसशा
 ब्दम् ॥ ४६ ॥ नेतत्रेत्यादिपूर्ववत् ॥ ४७ ॥ कलत्रपोष्यवर्गस्तद्वलितम् ॥ वहिर्गतजीवमिवप्रियतमम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ चित्रेश्चिदाकारविवदत्तायाश्चेतितपरिणतिरूपम् ॥ ५० ॥
 पर्यकलक्षणेपकजे ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तस्थस्तेनस्थितास्त ॥ ५४ ॥

धरसाधातिष्ठाहिकाराशरेणव ॥ अथांतरालेषुमानां सबाधनभाप्रवृत्तानां नृसजीवनमपिबोध्यम् ॥ ५७ ॥ ब्रह्महंसरूपार्द्रां विषलपरिष्कृतिम् ॥ रुद्रविषलचेतनीं शरधविषलचेतनव
 स्वात्मनिःसर्पस्यन्त्याद्यात्मनम् ॥ तेषुर्वेदेषु रुद्राणां शतम् ॥ ५६ ॥ तदथाह ॥ एकेति ॥ ५७ ॥ प्रातिभासिकसर्वसंसारस्य सर्वपिआधारभूतम् ॥ सर्वजगदन्तश्चस्ययमंतर्पामि
 नप्रास्थितम् ॥ ५८ ॥ इंद्रपेषुसहस्रानि सहरसाराय रुद्रा आधिभूम्यापित्यादिभूमिपिसिद्धानां रुद्राणां स्थितिरित्याशयेनाह ॥ शनोति ॥ त्रिष्टुद्रकल्पितशतजगतां मध्यपूरनरशर्माचप
 निभानुभूयमानतपासस्थितजगत्कारणानामरुद्रसंसारविद्धि ॥ ५९ ॥ ननु त्रिष्टुत्समसंसार सर्वेषु सर्वैर्कूर्तेनानुभूयतनाह ॥ योयदिति ॥ सउत्तरक्षणोऽविषस्यपाय स
 धार अस्मिन् समुद्रेति ॥ तेषु नृसंसारये ॥ ६० ॥ मनसा बुद्ध्यास्तस्मिन् विदुर्लोकैर्षिं सद्मिच्छन्ति सर्वपरमीत्याराय ॥ ६१ ॥ भेदनेषु हेतु स्थील्यापगमइत्याशयेनाह ॥ यद्ये
 अयनेराजससारजगन्मुक्तत्रिविबोध्यतम् ॥ षतसैवमयान्यासुभ्यम् ॥ ससारभूमिषु ॥ ५५ ॥ प्राप्यतां ब्रह्महंसो रुद्रतां सर्वैरेवते ॥ समा
 जगन्मुक्तिरजुश्रुद्राणां मुक्तमशतम् ॥ ५६ ॥ एकसविद्विन्नतनुचिब्रचेष्टितवोष्टितम् ॥ एकरूपमनेकाभारूपतत्पारमेश्वरम् ॥ ५७ ॥ रुद्रा
 णांतच्छतमयनिरावरणचिन्मयम् ॥ सर्वमसारसंबधिस्थितमर्बजगतिस्थितम् ॥ ५८ ॥ शंतरुद्रशतानां हंसतिराममहांतिहि ॥ एतदंका
 दशविद्धिससारप्रतिभस्थितम् ॥ ५९ ॥ योयोभित सर्जावस्यसंसार समुदतिहि ॥ तत्राप्युद्धाजिवीषा पश्यति न परस्परम् ॥ ६० ॥
 भिलति हि मनो बुद्धास्तरंगाद्भववारिषी ॥ अप्युद्धास्तुतन्मात्रनिष्ठातोऽवदास्थिता ॥ ६१ ॥ यथाद्भवत्वाद्दीव्यभुत्वान्यान्यसमिलत्यल
 म् ॥ तथा प्रभुश्चाजीवो यामियथित्वा न्मिलंत्यलम् ॥ ६२ ॥ प्रत्येकमुदिते वैते समारे जीवराशय ॥ चिद्वातोऽसर्वगत्वेन त्वसत्या सत्यव
 स्थिता ॥ ६३ ॥ यद्यदाखन्यते भूर्भुक्ततत्रामययानभ ॥ सर्वगायाश्चितं यंपुढृत्यते ततयैवचिन् ॥ ६४ ॥ सर्वंप्रपञ्चभूतानिययानुभ
 वसीहहि ॥ तयहसर्वभूतान्मिचित्वं सर्वत्रविपते ॥ ६५ ॥ यच्छालभजिकादहोशंलंभ्यभगंतंकम् ॥ प्रस्थतेतददंकात्प्रातयाचिचित्जग
 त्स्थितम् ॥ ६६ ॥ अवेदने परेशुद्धे वेदनयज्जगति स्थितम् ॥ अकारणमर्चैतस्य शुभ्यत्वेन ययानभ ॥ ६७ ॥

ति ॥ ६१ ॥ सर्वजगतेश्वरभूतब्रह्मैक्यलाभादृषसर्वैस्तरीयकल्पितरूपात्सकर्मविभ्रलनमित्पारायेनाह ॥ प्रत्येकमिति ॥ चिद्वातोऽविषसारस्य प्राक्षण ॥ ६१ ॥ उक्तत अपोसंते
 तस्य रश्मि वसत्यलाक्षणीयते तत यानभोषधविषलतिरिच्यते ॥ ६२ ॥ ममसद्व्यवित्त सर्वंप्रसवमनुभाषयति ॥ सर्वेति ॥ सर्वेषु यथाविशेषाणि भागास्तपुक्तानि पञ्चभूतानि यथा
 सर्वभानुभाषितं यथा सर्वभूतान्मभूतसंसाररूपविष्वमपि सर्वत्र विद्यते तदनुभवेत्यर्थ ॥ ६३ ॥ तस्य सङ्गत्वेन प्रपञ्चसर्वकल्पने दद्यातमाह ॥ यदिति ॥ यथायाह शंकाठे शीर्षे शिलास्त
 नेषादकच्छेदने तत्र विष्णोऽस्मात्संसारपरिणामानुकूलं भवेत्तन्नामकपुरुषं हि त्रिगुणायाकारपरिच्छेदनेन सति तद्वषु रुपादिविष्विषु रूपयाशाळं भजिको भेदयते तद्वेकात्म्यसदृशं संधा
 कारभेदयते विष्णुप्राप्तिसिद्धकामत्प्राप्तिस्थिते भवेत्यर्थ ॥ ६४ ॥ यथाहीनैकमप्यसकृत् परिच्छेदं दृष्टुं किंकृतं सतप्राह ॥ अवेदनेदिति ॥ अवेदने अविषययोऽशुद्धे यद्वेदने विषयता
 धराननस्य यथा शासनतद्वेदजगद्विनिचिच्छेदनिमित्तस्थितमित्यर्थ ॥ चिदेकरसे प्रसिद्धाण्यज्जगत्कारमर्चैतस्य आह्वयं करकारणनिर्मितमेवेति न प्रद्वेष्युत्पत्यन्ति स्थितम् ॥ ६७ ॥

१ अथ रुद्रा रुद्रशतानां शतं प्रायः पाठो दृश्यते सदाकात्प्रयत्नं कानुनगुणं दर्शयति

तथा च तादृशवेदनमेवास्यदृश्यवस्तुनिवृत्तिरेवमोक्षइतिफलितमित्याह ॥ विद्यतदिति ॥ ६८ ॥ बोधनात्तदुभयसाक्षिण ॥ ६९ ॥ असंविन्नेतरदर्शनमात्राद्यन्नास्ति तस्य अन
 र्थस्यनारोकाकदर्शनआयास ॥ यच्चसुखतूर्णाभावेनप्राप्यतदाशुभाममेव ॥ तत्राप्यायासापेक्षानास्तीत्यर्थः ॥ ७० ॥ यज्जगद्भवेदनमात्रात्मतत्त्वंवेदनमदर्शनमेवक्षयो
 यस्यतथाविधम् ॥ तत्तस्याजगद्धेदनायायद्धेदनसाक्षिचैनन्यतस्याममेवेत्यनुपज्जाते ॥ यद्विदमितिपूर्ववत् ॥ ७१ ॥ दृष्टानादार्ष्टानिकेयद्धैलक्षण्यात्तदर्थयति ॥ एतावन्मात्रदिति ॥
 भेदेवैलक्षण्यात् ॥ ७२ ॥ तदेवाह ॥ देशेति ॥ जगतआदौविवर्तीपादानेब्रह्मणिदेशायाःपूर्वमसंतःपश्चादास्यप्यमाणाःनार्यभूतजगत्कोटावेवेक्षिताः ॥ ७३ ॥ नास्त्वत्प्रकारां
 यत्समात्मरूपवेदनचैनन्यतदेवाविद्यावरणादाभास्वरमीयत्प्रकाराभिवसपन्नत्रिजादित्यतिकम्पस्वरूपमन्यथाजानि ॥ चिंतंश्चैद्रूपस्यतस्यपारमार्थिकस्वरूपंविदनज्ञानमेव
 विद्यतेवेदनंदृश्यबंधोमोक्षस्ववेदनम् ॥ यदंवरुचिरंतेस्यात्तदेवाशुहृदीकुरु ॥ ६८ ॥ सर्गासर्गाबंधमोक्षोवेदनावेदनात्मकौ ॥ अभिन्नौ
 बोधनाच्चोभौयथेन्द्रासितथाकुरु ॥ ६९ ॥ असंविन्नेसुयन्नास्ति तन्नाशकाकदर्शना ॥ तूर्णाभावेनयत्प्राप्तमंवाशुविद्वित् ॥ ७० ॥
 यद्वेदनमात्रात्मतदंगावेदनक्षयम् ॥ तद्वेदनंवेदनायायद्विदंतस्माचरंत ॥ ७१ ॥ वीचियथांभसःस्पंदोजगच्चैवतथाचितौ ॥ एतावन्मा
 त्रएवात्रभेदोयद्रपुनंदन ॥ ७२ ॥ देशकालस्वरूपेपुसरगुर्वाद्यादितंभसि ॥ जगदादौतुदेशाद्याअसंतोजगतीक्षिताः ॥ ७३ ॥ आभा
 स्वरंत्रिजगदित्यतिभातिमास्वरत्वंवेदनंविदनमेवचितेःस्वरूपम् ॥ वाचिस्थितंभवतिचैतदुपोहभेदकृष्टप्रशांतवचनस्तुशिवःपरात्मा
 ॥ ७४ ॥ संवेदनंसर्वदतीहशब्दादर्थदभिन्नौनकदाचित्तौ ॥ वीच्यंभसोद्धृतिनोचितोकिर्यस्याज्ञतायांविदमेवयुक्तम् ॥ ७५ ॥ इ
 वांवा०दं०मो०नि०पू०जीवदो०स्वप्नशतरुद्रीयकथनंनामत्रिपष्टितमःसर्गा॥६३॥ ॥ ७६ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ जीवदवाक्षणादौ
 नाहंसादीनांमुनीश्वर ॥ भिक्षुस्वप्नशरीराणांसंपन्नांकिमतःपरम् ॥ ७७ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रुद्रेणसहसंभूयप्रबुद्धाःसर्वएवतं ॥ मिथ
 श्वदृष्टसंसारारुद्रांशाःसुखिनःस्थिताः ॥ ७८ ॥ तेनरुद्रेणतांमायामवलोक्ययथोदिताम् ॥ स्वांशास्तामेवसंसारस्थितितेप्रोपिताःपुनः ॥ ७९ ॥
 नजडम् ॥ एनद्वेदंछिष्टत्रिजगत् ॥ अन्नेनसोम्यशुभेनापोभूलमन्त्रिच्येत्यादिश्रुतिदर्शितंपायंरुपोहउपसहर ॥ तयोपसंहृतंतदाचारंभणविकारोनामधेयमितिश्रुतिदर्शितद्विश्रा
 वाचिवाद्यान्नेस्थितमवाति ॥ पशातवचनवाङ्मात्रमपियत्रतथाविधस्तुपर शिवःपरमात्मेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ एवमवेदनमात्मचैतन्यसर्वाजगदितिचशब्दादर्थद्विजाभिन्नोसपन्नो नक
 दाचित्तौद्वौत्सः ॥ यस्योत्करूपस्यात्मन अज्ञतायामिदमेवयुक्तननुज्ञतायामित्यर्थः ॥ ७९ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकारो०नि०पू०त्रिपष्टितम सर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ तैस्त्वेदं
 हैपुनस्तेपाशेषभोगोत्रवर्णयते ॥ ततो रुद्रगणत्वामि संकल्पस्थिरताक्रमः ॥ १ ॥ अिक्ष्वादि रुद्रात्तदेहैप्यातरात्किंकाटनवतिदेहेपुभोजकप्रार्थ्यशेषाःसतिनवेतिसेदहेत्तद्वृत्तातरा
 मपृच्छति ॥ जीवदिति ॥ किंसपन्नस्वामशरीरवद्वाधजतायेव्यवहारोपिसपन्नइत्यर्थ ॥ १ ॥ तेरुद्राशामिथश्चदृष्टपूर्वात्तरससाराःसंतःकृतकत्वत्वात्सुखिनःस्थिताः ॥ २ ॥
 तेनकैतुकदर्शनायप्रथमपदत्तेनरुद्रेण ॥ ताजीवदादिसंसारस्थितिमेव ॥ ३ ॥

अध्यासयोगो सकल्पितार्थलाभे तदैकाग्र्यसंपादकत्वेनैव योगः । ऐकाग्र्याभावे तु चित्तमनेकार्थव्यासक्तमेकमपि स्वसांकल्पिकमर्थमलभत इत्यसत्यसंकल्पनात्प्राप्त्यनुत्पत्त्या
 शयेनाह ॥ इदमित्यादिना ॥ मया ऐकाग्र्यशून्येतेन आप्यामामुराक्ययतश्चित्तसकल्पिततदस्योभयाश्रयादुभयभ्रशामोतिनैकवस्थिरीभवतीत्युत्तरेणान्वयः ॥ १६ ॥ यतइत्य
 उच्यते पस्यासिद्धत्वात्संधिरार्थः ॥ उक्तमेवार्थसामान्योक्तिभिः समर्थयति ॥ सर्वमित्यादिना ॥ १७ ॥ ककुभादिशम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रकते योजयति ॥ तस्मादिति ॥ २० ॥ तथा
 पसिद्धरुद्रदेवसार्धयेत सर्वैकशब्दम् ॥ अस्यापि तथा स्थिते ॥ ते आतरा लिका जीवादाद्योहनवतिभिश्चसकल्पजीवाः प्रत्येकयत स्थितास्तज्जागच्पृथक्पृथक्कृतान्योन्यनपश्य
 ति ॥ २१ ॥ तर्हि ते रुद्रसन्निधौ कथमन्योऽप्यदृष्टवत्तत्राह ॥ अप्रबुद्धा इति ॥ जीवानामताः ससारभेदात्तद्वोधि नस्तस्य रुद्रस्येच्छया प्रजायते ॥ २२ ॥ तथा तद्रूपावद्भूत्वाश्च
 सर्वसर्वत्रपश्यांति ये तः शंकरादयः ॥ इदमग्रगतं वस्तु तथासांकल्पितं मया ॥ १६ ॥ नाप्यंयतो भयभ्रंशं सप्राप्तोऽनुभयाश्रयात् ॥ सर्वैस्त्यभि
 मतं कार्यमेकनिष्ठस्य सिद्ध्यति ॥ १७ ॥ दक्षिणांककुभंगच्छन्कः प्राप्नोत्युत्तरांदिशम् ॥ सांकल्पार्थपरैरेव सांकल्पार्थावगम्यते ॥ १८ ॥ अत्र
 स्थार्थपरैरेव संस्थितो र्थावगम्यते ॥ अत्रस्थे बुद्धिसंस्थेयः सांकल्पप्राप्तुमिच्छति ॥ १९ ॥ तदासावेकनिष्ठत्वाभावात्तन्नाशयेद्वयम् ॥ त
 स्मादेकार्थनिष्ठत्वाद्भिक्षुजीवेन रुद्रताम् ॥ २० ॥ प्राप्यसर्वात्मना लब्धं तथा सर्वतथा स्थितेः ॥ भिक्षुसांकल्पजीवास्ते प्रत्येकं तज्जगत्पृ
 थक् ॥ २१ ॥ पश्यांति चैतान्योन्यं रुद्रज्ञानादतेततः ॥ अप्रबुद्धाः प्रजायंते जावा जीवांतवां चिनः ॥ २२ ॥ तदिच्छयाशु तद्रूपावद्भूत्वाश्च
 तद्रह ॥ इह विद्याधरो हस्या महस्यामि हंप्रदितः ॥ २३ ॥ इत्येकध्यानसाफल्यं दृष्टं तो स्यां क्रिया स्थितौ ॥ एकत्वं च बहुत्वं च मूर्त्यर्पादित्यमे
 ववा ॥ २४ ॥ देवत्वं मानुषत्वं च देशकालक्रियाक्रमैः ॥ तुल्यकालमलं कर्तुं धारणा ध्यानयत्नतः ॥ २५ ॥ सर्वशं स्याः स्वरूपत्वाज्जीवस्या
 स्य कशक्ता ॥ अनंतश्चांतपुंक्तश्च स्वभावोऽस्य स्वभावतः ॥ २६ ॥ सविकारः ससंकोचोऽहिंसस्तेन चिदात्मनः ॥ यदिच्छति तदस्यांग
 जंतुः संपद्यते स्वयम् ॥ २७ ॥

ते तदिच्छयैव जायत इत्यर्थः ॥ प्रातिस्विकससारदर्शनैरेषां भवेच्छाहेतुरित्याह ॥ इहेति ॥ २३ ॥ अन्येषामपि जीवानामस्याप्रसिद्धाया क्रिया स्थितौ तज्ज्ञावहारव्यवस्थाया
 मयभिश्चसकल्पसर्ग एव दृष्टात ॥ अय जीवो धारणा ध्यानयत्नानुसारेण यद्यदित तत्सर्वकर्मणुगपच्च यथेच्छ कर्तुं समर्थ इत्याह ॥ एकत्वमित्यादिना ॥ २४ ॥ देशकालक्रिया
 क्रमैस्तुल्यकालवाकर्तुं मूलसमर्थः ॥ २५ ॥ तत्र हेतुमाह ॥ सर्वैति ॥ यतो य जीवः परमार्थतोऽनंतः अतोऽस्य सर्वशक्तयः सति यतश्चायमैकैकदेहाभिमानलक्षणोऽनेन परिच्छेदेन पुंक्तः
 अतोऽस्यैककार्यावशक्ततासि ॥ शक्तिसुभावा नुसारतश्च तत्कार्यस्य भावोऽस्य व्यवस्थित इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अत एव प्राणिकमार्नुसारेण स्वर्गनरकाद्यनर्थसहस्रसर्गात्मना मविका
 स सर्वप्राणसहारेण प्रलयालनाचससकोचो जगदीश्वरः अहिंसो हि सा प्रयुक्तवैषम्यनैर्पूर्णपद्मोऽयं जंतुर्जीवसयः स्वयं यदिच्छति तदेव स्वेच्छानुसारादस्य चिदात्मन ई
 श्वरस्य सकल्पात्स पद्यते तेनैकचित्कस्य चिदिति टा क्रियत इत्यर्थः ॥ तथा च भागवतो वादरायणस्य सूत्रम् ॥ वैषम्यनैर्पूर्णयेन सापेक्षत्वादिनि ॥ २७ ॥

१ बुद्धादित्रिंशोर्दीपशक्तियटयोरेकानि तसूत्रस्थभाष्यस्थैक्यटोक्तेः २ पुस्तकात्तरे मूलटीकयोर्नूकइति पाठः

॥ ४ ॥ महापटपटादियथाधावसानतःपारव्यक्षयेभोजकाविधात्तरेनसह ॥ अगद्यतिभासक्षयतोषा ॥ ५ ॥ नेषासर्वेषांरुद्राणांतदानीमन्तरुद्रससारस्ययस्यस्थानदर्शनयस्ता
 सिर्वतम्यभूतसम्भयभांगालिकजीवदादिसारयन्त्रकेकमाययोस्त्वमसाशीवीजजागरमित्यथ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऋषिप्यनीत्युक्तेर्षसिद्धरामसषाड्काळोत्सवससारैरुषस्थिताइतिग
 म्यत ॥ ८ ॥ प्रामङ्गुराःपृष्टाथस्वैषवशेषजिज्ञासयाप्रभःस्पष्ट ॥ ९ ॥ अशेकपिधानचिद्वराएष अप्यस्तशेतुसकल्पस्यत्यतीविवेकेनत्यज ॥ तत्रसहसत्सवलिगर्भाक
 लिकाप्यंत्सवदतिरन्त्यपूर्वार्त्तरकालोर्नास्तितरेवनास्तितस्वमधिधानतुपत सर्वाभ्यन्तोस्त्रेवेनितस्वत्तयैश्चभोजकाट्टोदोधिगर्भाकल्पिकार्थस्यार्थक्रियासामर्थ्यमित्यर्थ

॥ श्रीरुद्रउवाच ॥ ॥ गच्छताशुनिजस्थानतत्रभुक्काकलत्रकै ॥ कश्चित्कालंसमभोगान्मत्सकारामुपैष्य ॥ ४ ॥ भविष्यमदंशाये
 गणामत्पुरमुपणा ॥ ततोमहाप्रलयतोयास्यामलत्वरपदम् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वाभगवान् रुद्रस्तेषांसीतरधीयत ॥
 अत्यससारसस्थानरुद्राणामथ्यभाययी ॥ ६ ॥ प्रययु स्वास्पदतेपिजीवदवाक्षणादय ॥ स्वकलत्रे समदेहस्यपयित्वाथकालत ॥ ७ ॥
 रुद्रलोकसभामापभविष्यतिगणोत्तमा ॥ कदाचिद्भ्राष्टिदस्यतेतारकाकारकारिण ॥ ८ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सिद्धुसकल्यरूपास्ते
 जीवदवाक्षणादय ॥ कथसत्यत्वभायाता सकलार्थैकसत्यता ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ संकल्पसत्यतात्वशैत्यजसकल्पसत्य
 ताम् ॥ तत्रयन्नाजितन्याकियत सर्वात्मतत्पदम् ॥ १० ॥ यत्स्वप्नेदस्यतेयच्चसकल्पैरवलोक्यते ॥ तत्तथाविद्यतेतत्रसर्वकालतदात्मक
 म् ॥ ११ ॥ तद्देशकालात्मतयागत्वादेशांतरंयथा ॥ देशादेशांतरयद्दन्नगत्यात्मादिकविना ॥ १२ ॥ नलभ्यतेतथास्वप्नोविनातत्रनलभ्य
 ते ॥ सवमस्तिचित कोशेषपयालोकयत्यसौ ॥ १३ ॥ चित्तयातद्वाप्नोतिसर्वात्मत्वाद्विद्वतम् ॥ सकल्प स्वप्नकस्त्वगययाश्चदशथा
 व्यते ॥ १४ ॥ परमभ्यासयोगाभ्याविनात्येत्नलभ्यते ॥ येषांतुयोगविज्ञानदृष्टय फलिता स्थिता ॥ १५ ॥

॥ १० ॥ स्वकालयत्सवधिधानतस्त्वकभूत्वागदेशकालात्मतयातत्रसवदाधिपते ॥ ११ ॥ गत्यादेशांतरयथेत्येत्नद्विवर्णोति ॥ देशाविति ॥ यथाभयुरादिदेशांतरयादकिपु
 परित्रयद्विषयानमपिगणितगमनात्सास्त्वमनःआदिषदाच्चक्षुरादिपादद्वयभङ्गरादिकालस्तद्विवेकोपदेष्टापुरुषइत्यादिककारणकलापविनानलभ्यतेतथास्वप्नोपिनिष्प्रकायसुषु
 प्ता स्वप्नतरेचानलभ्यतइतिरथात्यय ॥ १२ ॥ चित्तकोशकोभासदेशोसवधासनकरश्चाननेपयापयाआलोकयतिभोजकाट्टोदोधिगर्भानिभयर्थालोचयतिनयात
 याश्चतर्भवेदस्यमद्विषयरूपदरपतयाभामोति ॥ १३ ॥ सवस्य स्वमसकल्पादेर्गुणपदरनिर्तृककठयायस्तमाह ॥ सकल्पइति ॥ आप्येतेतदराश्रिचिद्विशेषः ॥ १४ ॥
 परमिति ॥ अभ्यासयोगपरिषाकरशैशुसत्य ॥ तेष्वनराणांविनाप्यभ्यासस्वतएषयोगसिद्धिफलमस्तीतिविशेषमाह ॥ येषांतिविति ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ एवमेव सर्वेषामपि जीवानां मरणकालोद्भूतस्वकर्मैव स्वमद्वजगदात्मना आभोक्ष्यतीति बोध्यमित्याह ॥ सर्वएवेति ॥ ३ ॥ एवं भिक्ष्वात्मेव तत्र मपरिच्छिन्नस्वरूपस्य तथा विधोपि देही देहपरिच्छिन्न इव आभोक्षमाकुलस्तिष्ठतीत्यर्थः ॥ अनया भिक्षुकथया ॥ ४ ॥ परापूर्णास्वरूपात्प्रस्यदितात्सासर्वोपि जीवइति एव प्रकार एव न केवल भिक्षुरित्यर्थः ॥ अहरहः प्रतिदिन स्वभेनः अन्न भवसिद्धमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ इदजन्मादिदुःखकचिक्केन चिन्मिन्नेन परिपश्यतीति प्रेरणान्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ इदानीं बधमोक्षतत्त्वसंक्षिप्याह ॥ देहेति ॥ देहनाशोहमिद्यभिमान एवातो बध स्वात्सलाभ एव मोक्ष इति निष्कर्ष इत्यर्थः ॥ किंचिद्यदुक्तामोराभोवर्णिता र्थप्रबोधमाश्रयार्थिभिर्नयेन व्यनक्ति ॥ अहो इत्यादिना

सर्वस्याभासजीवस्य मृतिजन्ममयी स्थितिः ॥ भवत्येव चिदाकाशरूपिण्येवाकृतिगता ॥ २ ॥ पृथक्कृत्यैक्यमभ्येति स्वात्मासंसारखंडक म् ॥ सर्व एव मृतो जंतुः पृथक् स्वप्ननिभात्मकम् ॥ ३ ॥ एवं तत्र स्वरूपोपि देही चामोक्षमाकुलः ॥ जीवयूथं जयातु भ्यं कथितं कथयानया ॥ ४ ॥ परात्प्रस्यदितात्मनि भिक्षुरात्मकेवलम् ॥ मोहान्मोहांतरं याति जीवो हरहरे वनः ॥ ५ ॥ पर्वताग्रपरिभ्रष्टो ह्यधो धउपलोचया ॥ परमात्मपरिभ्रष्टो जीवः स्वप्नमिमं दृढं ॥ ६ ॥ पश्यत्यस्मादपि स्वप्नाद्याति स्वप्नांतरं पुनः ॥ स्वप्नात्स्वप्नो विनिपतन् मृपैवेदं दृढकिल ॥ ७ ॥ परिपश्यति जीवो तर्मायया जर्जरीकृतः ॥ कचिक्केन चिदेवेह कदाचिदपि वास्वयं ॥ ८ ॥ देहनाशोहमित्यंतो मुच्यते स्वंप्रपद्यते ॥ श्रीराम उवाच ॥ अहो नु विषमो मोहो जीवस्यारयोपजायते ॥ ९ ॥ यथासुप्तस्य सोकेन नानाकारविकारया ॥ मिथ्याज्ञानोपया मिथ्यामाययानिपतत्यलम् ॥ १० ॥ अहो नु खलु वैषम्यं भोमं निजवदुच्यते ॥ भगवन् सर्वदा सर्वसर्वदैव जगत्स्थितौ ॥ ११ ॥ त्वयासंभवतीत्युक्तं यथा तच्चानुभूयते ॥ एवं गुणविशिष्टात्मा तन्मोहात्मा सा भिक्षुकः ॥ १२ ॥ कचिदस्ति नवास्तं तरालोक्य कथयाशुभे ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अद्य रात्रौ सा माधिस्थस्त्रिलोकी मठिका मिमां ॥ १३ ॥

॥ ९ ॥ स्तोकेनाल्पेनापि मदश्रमादिनिमित्तेन सुप्तस्य मनः स्वाप्तमायया यथा अलभत्यंतं भीमैव म्यदुःखसकदनिपतति तच्चानिजवत्सत्यवस्तीयवद्वा उच्यते तद्देहो आश्रयमिति प्रेरणान्वयः ॥ १० ॥ सर्वसर्वं न सर्वदा स भवतीति च त्वयाप्यदुक्ततदप्यनुभवात्कृममाभूदित्याह ॥ भगवन्मिति ॥ ११ ॥ एवमुपदिष्टार्थाभिर्नन्देन गुरुप्रतोष्यत्वयाय भिक्षुर्मदोधायकल्पयित्वा लोक उत कचिदस्तीति स देहेन कौतुकत्पृच्छति ॥ एवं गुणविशिष्ट इति ॥ तन्मोहात्मा तादाश जीवटादिमोहात्मा ॥ १२ ॥ अतर्योगेन आलोक्यत्वद्दोधाय यथापिकल्पयित्वा मया भिक्षुरुक्तस्तथापि तद्वाक्यस्यादत्तत्वायोगात्कचित्संभावित एव सः तस्य च योगेनाधुना दर्शने उत्थाने विलवः स्यादित्याशयेन वसिष्ठस्तकालोचितं भवाच अथेति ॥ १३ ॥

दक्षशब्दाद्भागुरिमेतेनहलंतादापिदीर्घदशेयस्येतिव्युत्पाद्यम् ॥ ९ ॥ तस्यग्रहंकूर्दाप्यानभंगभीताःप्रियाअपिशुत्यानोविशति किल ॥ १० ॥ तस्यभिक्षोः ॥ संवेतुविवेहकव
 ल्यापचरमसाक्षात्कारनामुम् ॥ तत्कुत ॥ यतो नियतेस्तदायुर्नियतुर्विधातु ॥ ११ ॥ तथापाम्भर्णितप्रकारेण ॥ १२ ॥ एवंप्रवविध ॥ अथास्मिन्कल्पे ॥ अयद्विर्निय ॥
 तृतीयोपलभ्यतेतदाभीयत्यर्थ ॥ १३ ॥ जगत्सद्वेअकिनाअकित्रुमतामयाअस्मिन्सर्गोत्तरीयोपलभ्यतइतिपूर्वैणपरैणवाअन्वयः ॥ १४ ॥ अयमयाकीलयाअस्मा
 तस्मिन्विहारेस्वकुटीकोशेकपिलमूर्धजः ॥ भिक्षुदीर्घदशोनामस्थितएवसमाधये ॥ १५ ॥ एकविंशतिरात्रंचतस्यैवंस्थितिशालिनः ॥ दृढा
 र्गलंगुहध्यानभंगभीताविशंतिना ॥ १० ॥ श्रुत्याःप्रियाःकिलतयासंतिष्ठतिसाभिक्षुकः ॥ अद्यैवतस्यसंवेतुंनियतेरीदृशास्थितिः ॥ ११ ॥
 राजयोध्याननिषुस्यगतस्तस्यैकविशंतिः ॥ सतुवर्षहस्त्राणितयाचितेनभूतवान् ॥ १२ ॥ कस्मिंश्चिन्त्याक्त्रनेकल्पेभिक्षुरेवंपुराभवत् ॥
 अद्यत्विहद्वितीयोस्मिंस्तृतीयोपलभ्यते ॥ १३ ॥ मयातुपुनरन्विष्यचेनसाचतुरात्मना ॥ तादृग्भिक्षुस्तृतीयोव्योजगत्यद्वादराति
 ना ॥ १४ ॥ अस्मात्सर्गात्तोलद्वयस्तृतीयस्तादृशाशयः ॥ अथान्यलीलयासर्गमयासंप्रोक्षितास्ततः ॥ १५ ॥ यावत्तस्मिंश्चिदाकाशा
 कोशशाथिनिसर्गके ॥ तृतीयो विद्यतेभिक्षुर्ब्राह्मश्वसदृशक्रमः ॥ १६ ॥ एवंतेनैवतेनैवसन्निवेशेनभूरिशः ॥ भविष्यत्यभवत्सर्वपदार्थाः
 सर्गसंततौ ॥ १७ ॥ अस्यांसभायामपिचेमुनयाब्राह्मणास्तथा ॥ भाव्यसर्वसमाचारैस्तरन्यैरप्यनकशः ॥ १८ ॥ नारदेनामुनाभाव्यं
 पुनरन्येनचामुना ॥ एवंकलनकर्मभ्यांयुक्तनान्येनभूरिशः ॥ १९ ॥ एवंजन्मादिनाभाव्यंव्यासेनापिशुकेंनच ॥ शौनकेनपुनर्भाव्यंक्रतु
 नापुलहेनच ॥ २० ॥ अगस्येनपुलस्येनभृगुणागिरसापिच ॥ एतएवतथान्येएवंरूपक्रियास्पदम् ॥ २१ ॥ चिराच्चिराद्भविष्यंतिमा
 येयंविततायतः ॥ सदृशाचारजन्मानसएवात्येचभूरिशः ॥ २२ ॥ भूयोभूयोविवर्ततसर्गेष्वस्मिन्विववर्वाचयः ॥ अत्यंतसदृशाःकच्चिकेचि
 दर्धसमक्रमाः ॥ २३ ॥ केचिदीपस्तमाःकेचिन्तकटाचित्पुनस्तथा ॥ एवमेपानिविततामहतामपिमोहिनी ॥ २४ ॥

सर्गादन्येसर्गासंप्रोक्षितास्तत्रतृतीयस्तादृगाशयोत्तद्वदत्यन्वयः ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ यावदिति ॥ ब्राह्मस्तत्रत्यब्रह्मणानिर्भनएतत्सदृशएवमुवनकर्मोविद्यते ॥ १६ ॥ एवब्रह्मां
 हमेनेनसदृशेपदार्थक्रमेनादृशाभिश्वाप्यनताःसभयतीत्याशयेनाह ॥ एवमिति ॥ १७ ॥ अस्मिन्सर्गेषुमुशुब्धवहारोक्तमेवार्थुनःप्रपचयन्नाह ॥ अस्यामित्यादिना ॥ तैरप्येव
 भिक्षुसदृशसमाचारैस्वसदृशसमाचारैश्चभाव्य ॥ अन्यैरपिएतन्मुनिसमाचारैर्भिक्षुसमाचारैश्चभाव्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ कलत्रंज्ञानकर्मचरित्रताभ्यांयुक्तेन ॥ १९ ॥ २० ॥
 एवंविधस्वरूपस्यसत्थानस्यक्रियाणांचास्यदृग्भविष्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

दकृशब्दाद्गुरिमेनेनहंताहापिदीर्घदेश्यस्येतिव्युत्पाद्यम् ॥ ९ ॥ तस्यगृहंकूर्दाध्यानभंगमीताःप्रियाअपिभृत्यानोविशति किल ॥ १० ॥ तस्मिन्निक्षीः ॥ सर्वतुल्यदहकव
 ल्यायचरमसाक्षात्कारग्रामुम् ॥ तत्कृत ॥ यतो नित्यनेस्तदायुर्नियतुर्विधातुः ॥ ११ ॥ तथाप्राश्चितप्रकरणे ॥ १२ ॥ एवंप्रवविधः ॥ अथास्मिन्कल्पे ॥ अयद्वितीय ॥
 तृतीयोनेपलभ्यतेतदानीमयत्यर्थः ॥ १३ ॥ जगत्सद्येअलिताअलित्रद्भ्रमतामयाअस्मिन्सर्गोत्तरीयोनेपलभ्यतेइतिपूर्वणपरेणवाअन्वयः ॥ १४ ॥ अथमयालीकयाअस्मा
 तस्मिन्निहारेस्वकुटीकोशेकपितृमूर्धजः ॥ भिक्षुर्दीर्घदेशोनामस्थितएवसमाधये ॥ १५ ॥ एकविंशतिरात्रंचतस्यैवंस्थितिशांतिनः ॥ इडा
 गलंगुहंध्यानभंगभीताविशंतिनां ॥ १० ॥ भृत्याःप्रियाःकिलतथासंतिपुतिसाभिक्षुकः ॥ अथैवतस्यसंबेत्तुंनियतेरीदृशीस्थितिः ॥ ११ ॥
 राजयोध्याननिष्ठस्यगतास्तस्यैकविशंतिः ॥ सतुवर्षसहस्राणितथाचिन्तनभूतवान् ॥ १२ ॥ कस्मिंश्चिन्नाकनेकल्पेभिक्षुरेवंपुराभवत् ॥
 अथविहद्वितीयोस्मिंस्तृतीयोनेपत्तभ्यते ॥ १३ ॥ मयातुपुनरन्विष्यचेतसाचतुरात्मना ॥ तादृग्भिक्षुरतृतीयोन्योजगत्पद्मादरालि
 ना ॥ १४ ॥ अस्मात्सगात्ततोत्तदधस्तृतीयस्तादृशाशयः ॥ अथान्यलिलयासर्गामयासंप्रेक्षितास्ततः ॥ १५ ॥ यावत्तस्मिंश्चिदाकाशा
 कोशशायिनिसर्गके ॥ तृतीयो विद्यतेभिक्षुर्बाह्यश्वसदृशक्रमः ॥ १६ ॥ एवंतेनैवतेनैवसन्निवेशनभूरिशः ॥ भविष्यंत्यभवन्सर्वपदार्थाः
 सर्गसंततौ ॥ १७ ॥ अस्यांसभायासपिचमुनयोवाह्यतास्तथा ॥ भाव्यमेवंसमाचारैस्त्वरन्यैरप्यनेकशः ॥ १८ ॥ नारदनामुनाभाव्यं
 पुनरत्येनचामुना ॥ एवंकलनकर्मभ्यायुक्तनात्येनभूरिशः ॥ १९ ॥ एवंजन्मादिनाभाव्यंभ्यासेनापिशुकेंतच ॥ शौनकेनपुनर्भाव्यंक्रतु
 नापुलहेनच ॥ २० ॥ अगस्त्येनपुलस्त्येनभृगुणांगिरसापिच ॥ एनएवतथान्येचएवंरूपक्रियास्पदम् ॥ २१ ॥ चिराच्चिराद्भविष्यंतिमा
 येयं विततायतः ॥ सदृशाचारजन्मानस्तएवान्येचभूरिशः ॥ २२ ॥ भूयोभूयोविवर्ततसर्गेष्वस्मिन्स्ववर्वाचयः ॥ अत्यंतसदृशाःकचिकेचि
 दर्शसमकमाः ॥ २३ ॥ केचिदीपत्समाःकेचिन्नकदाचित्पुनस्तथा ॥ एवमपानिविततामहतामपिमोहिनी ॥ २४ ॥

त्सागंद्येसर्गा संप्रेक्षितास्तवतृतीयस्तादृगाशयोत्तद्व्यहृत्यन्वयः ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ यावदिति ॥ ब्राह्मस्तत्रत्यब्रह्मणानिर्मितएतत्सदृशएवभुवनकर्मोविद्यते ॥ १६ ॥ एवमस्मा
 दभेदेनसदृशेपदार्थकमेतादृशभिक्षुवोष्यनता स भवतीत्याशयेनाह ॥ एवमिति ॥ १७ ॥ अस्मिन्सर्गेषुमुष्टुव्यवहारोक्तमेवार्थपुनःप्रपचयन्नाह ॥ अस्यामित्यादिना ॥ तैरप्येव
 भिक्षुसदृशसमाचारै स्वसदृशसमाचारैश्चाव्य ॥ अन्यैरपिपुनन्मुनिसमाचारैर्भिक्षुसमाचारैश्चाव्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ कलनज्ञानकर्मचरित्रताभ्यायुक्तेन ॥ १९ ॥ २० ॥
 एवविधस्यरूपस्यस्थानस्यक्रियाणांचास्यदभाविष्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

शानिरथप्रकाशान्तिदश्वानासषषट्पाणिनास्ति दशविषेष्टालक्षणकमचयूरनिरस्तत्वादेवनास्ति किनर्दिप्रपित्त्यातिरक्षकेवलजुर्माते ॥ तदेवदृग्भिष्टुषारभेस्यष्टमित्याह ॥
 वरति ॥ अनन्ताजीषट्कारिषागकितपलासामलसम्यगुपलभश्चक्र ॥ २५ ॥ २६ ॥ पातरबुजभिवचिकसितम् ॥ तस्यस्येचमरादीनानाकलशालकछालाश्चपरयेतिषोष्यम् ॥
 अर्चयति सङ्घतमानं सार्धंमन्त्रान्प्रार्थयित्वादिषुष्टुष्टालस्येदेवदेवदशुद्धिमज्जाज्जातम् ॥ २७ ॥ एवमिष्टुमनसीषसर्वजीवमन स्वपिपत्येकजगद्दृष्टयन्निभासत्सङ्घटितल
 स्यदस्यानर्भोवलद्वान्तेव्यविषविषम सगान्दण्डदितदस्यनक्षत्रधमायादरोत्सर्ध ॥ तेप्राथमिकत्वदा स्वयनेपिषतश्नगतजगतस्वदाभिय स्वस्यस्यदृष्टारदृशानिमिष्यासत्सापृ
 ष ॥ क्रिस्रतानत्याह ॥ सयात्सनीति ॥ सयात्सम्यक्सिश्चित्सर्करसेपरमात्प्रतिनाशाम्येनस्फुरतिसति ॥ तेनस्यतत्त्वधोयेनतद्गावत्यागुनार्कश्चित्स्यमित्यथ ॥ २८ ॥ इति

क्षणनशालिनोवमनतिपतिर्दिजुर्माते ॥ फेर्नविशत्यहंरान्नाअनताकतयेनथ ॥ २५ ॥ धतासामुपलभालमहोर्भाभामनंगति ॥ प्रति
 भामानभवदमित्यविकसितस्थितम् ॥ २६ ॥ नानाकलहकञ्जालजलेप्रानरिवांबुजम् ॥ जातसर्वदनादवशुद्धादितमशुद्धिमत ॥ सन्मा
 रजालमविलसार्धवद्विक्रणादिव ॥ २७ ॥ प्रत्येकमवमुदित प्रतिभासुस्वद स्वदांतरेष्वपिचतस्यविचित्रसदं ॥ भवस्वथननुचर्तपिभि
 यतमित्यसवात्निसुरतिकारणकारणेस्मिन् ॥ २८ ॥ ॥ इ० धा० वा० टे० मो० निवाणप्रकरणपू० जीवदा० सिद्धुसस्तितिकथनना
 मपद्रुपठितम सर्ग ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ टशरपउवाच ॥ ॥ मुनिनायकतभिक्षुगत्यासधोषयत्वमी ॥ नरामत्यहिताशुप्रिचानयतुकुटी
 गतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ राजसस्यमहाभिक्षां सदहं प्राणवर्जित ॥ क्लृदोवैवण्यमायातोनासौजीवितभाजनम् ॥ २ ॥
 तस्यभिक्षासुर्जिवासांभूत्यापन्नजसारस ॥ जीवन्मुक्त स्थितोमुपोनासौसंस्तुतिभाजनम् ॥ ३ ॥ तद्देहेमासपर्वतंबलात्रिकासितार्गं
 ला ॥ अतरालतुतिपुतिभत्याभिक्षुद्विदस्वव ॥ ४ ॥

धीर्वासिष्ठम० मासपमकारोनिर्वाणपरण्येपू० पद्रुपठितम सग ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मिश्रोस्वमाथीमुक्तस्यदहनशोषवणयति ॥ मिष्टुयाभिषदन्येर्पाषधानोक्ष
 भरोपत ॥ १ ॥ सर्वोपयतुसमाभेरभूत्यापयतु अमीमत्यहितामयाप्रेषितानरामिषिणोभवदासायाअनयंतु ॥ १ ॥ अर्धैकतस्यसर्वनुनियतरेपनिभ्रयदन्तिभद्रुक्तविस्रस्यत्वयेवपुष्ट
 मितिसुष्टपथांसठउवाच ॥ राजन्निद्रि ॥ क्लृदःप्राणापटभकान्तरसमाग शोषेणैवैवण्यर्थायात ॥ २ ॥ सतर्हिन्दीपयसत्यसकल्पेनमजीवतुतयाह ॥ तस्येति ॥ सत्येवतद्देहोभ्य
 यार्थ्यशेपमसकल्पःप्रवर्ततेनाप्यथोतिभाष ॥ ३ ॥ मासपयतपृष्टार्गलननिष्कासनीयमितिभिष्टुणाआहर्नैरतरालधार्तिसिलद्वैत्युमत्वावपित्वन्मिषिभिस्तस्यधोपनकनुमश
 स्यमित्याह ॥ तद्देहदिति ॥ मासस्यपयतिषार्पनिरेषलात्रिकासितार्गलासंतोभिष्टुद्विदस्ववोभूत्याहर्द्वैरतरालेतिव्रति ॥ षलात्रिकासावलादितिवा ॥ ४ ॥

नतोभासति कायः भिक्षुशरीरं निष्काल्य निःसार्य जलेत्यक्षयति मज्जति ॥ तस्याकुट्यामन्यं तत्कायाकारशिलाप्रतिभा रूपं भिक्षुपूजाभक्त्या दिव्यवहारवर्त्तनाय करिष्य
 ति ॥ दृढत्वाद्भक्षणमानसभक्तमनःकल्पितदेवतारूपम् ॥ कर्मधारयः ॥ ५ ॥ एवमुत्तरीत्यामुक्तः ॥ विहारप्राणचेष्टादिव्यापारविषयेनष्टमृतम् ॥ ६ ॥ प्रश्नप्रासंगिकमुक्त्वा प्र
 स्तुतमेवावलंबते ॥ एषेत्यादिना ॥ दुर्बोधेन भ्रातिपरराहेतुविक्षेपशक्त्या ॥ अतिवासेन निरस्यते ॥ अस्तीति अविद्यमानैव कृतजगदारभा ॥ हेक्षः कटकतयेव प्रतिभासस्य यो वि
 पर्यासो न्यथाभावस्तस्मान्नकारणकोविभ्रमोदयोयस्याः ॥ ८ ॥ वाचारभणविकारो नामधेयमृत्तिकेत्येव सत्यमित्यादिदृष्टान्तश्रुतिवाचादाष्टितिकमायापि इत्थमनृतस्वभाववानुमा
 यते ॥ ९ ॥ ज्ञानपरमात्मा एवं अविवेकाज्जीवत्वमायाति ॥ सच्चत्यविवेकात्सर्वमात्मेति परश्रुतीत्यात्सदृक्चिन्मात्रः परिशिष्यत इत्यर्थः ॥ १० ॥ सः स्वबोधत आत्मैव ॥ अर्बोधतस्तु स
 ततो न शृंगसंधानं कायं निष्काल्य तेजले ॥ त्यक्ष्यंत्यन्यं करिष्यंति भिक्षुमक्षुण्णमानसम् ॥ ५ ॥ अनेनैवं सदेहेन भिक्षुर्मुक्तो व्यवस्थितः ॥ क
 थं प्रबोधते न शृंगतद्विहारशरीरकम् ॥ ६ ॥ एषां गुणमयीमाया दुर्बोधेन दुरस्यया ॥ नित्यं सत्यावबोधेन सुखेनैवातिवस्थिते ॥ ७ ॥ असत्ये
 वरुतारं भाहृक्षः कटकतायथा ॥ प्रतिभासविपर्यासमात्रकारणकोदया ॥ ८ ॥ परमात्मनिवाचेयमित्थं मायानुमीयते ॥ तरंगालीवपय
 सिप्रेक्षामात्राविनाशिनी ॥ ९ ॥ ज्ञोहिदृश्यमया दीर्घस्वप्नात्स्वप्नांतरंब्रजेत् ॥ एवं जीवत्वमायाति विवेकात्सर्वमात्महृक् ॥ १० ॥ योयस्य प्र
 तिभासः स्यादात्मैव सस्वबोधतः ॥ स एवादेति संसारः करं जवनगुल्महृक् ॥ ११ ॥ प्रत्येकं भूतमुदितं कृतं संसारमंडलम् ॥ भिक्षोः स्वप्नांतरद्
 वपरां भंगिभिर्वांभसः ॥ १२ ॥ प्रस्तुतः पद्यजादेव जगत्स्वप्नो यथोदितः ॥ तथैवास्वच्छचित्तोरथोरुदः सर्वजनं प्राति ॥ १३ ॥ पितामहवदा
 भातिसर्गः स्वप्नविलासवत् ॥ प्रत्येकमुदितस्तेन ब्रह्मांडानीवकोटिशः ॥ १४ ॥ स्फुरत्यथातथावास्मिन्जीवः पश्यति विभ्रमम् ॥ तद्दयेयं
 समर्थं च स्वप्नवदीर्घमांतरम् ॥ १५ ॥ चित्सत्तामात्रमासाद्य प्रतीच्युतमात्रतः ॥ जरा मरणदुःखानां क्वचिद्भाजनतांगतः ॥ १६ ॥

एव ससारात्मना उदेति ॥ ११ ॥ भूतं प्राणिनिकायं प्रतिप्रत्येकससारमंडलं यान्या उदितं कतम् ॥ यथा भिक्षोः स्वमातरे अभसो भंगि आवर्ततरगादिविभागमिव विद्धीत्यर्थः ॥ १२ ॥
 समष्टौ हीरण्यगर्भस्य मनोमात्रनिर्माणत्वादयसर्गः स्वप्नरूपचेष्टादिरपि तथैव भावितुमर्हति अस्यच्छचित्तादुत्थित इति परस्थिर इव भासत इत्याह ॥ प्रस्तुत इति ॥ १३ ॥ चित्तशुद्धौ तु
 पितामहस्येव पितामहवत् स्वप्नविलासवत्सत्य आभाति तेन तादृशभावेन ज्ञायते प्रत्येकमय ब्रह्मांडानीवकोटिश उदित इति निश्चीयत इत्यर्थः ॥ १४ ॥ अयं जीवो व्यष्टिप्रपचरूपेण स
 मष्टिप्रपचरूपेण वासाधारणप्रपचरूपेण प्रत्येकमसाधारणप्रपचरूपेण वायथातथावा स्फुरन्मस्तुतथापि तद्दयेयमिति भावसमर्थं दीर्घविभ्रमं पश्यतीति सस्वप्नत्रिन्मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ १५ ॥
 दीर्घत्वमदर्शने निमित्तमाह ॥ चित्सत्तामात्रमिति ॥ तच्च तः प्रतीच्युतमाह ततावन्मात्रतश्चित्सत्तामात्रमासाद्य आश्रित्य क्वचिन्मिथ्यैवेव न रतिर्यगादिदेहे ॥ १६ ॥

ध्यानिरवयवकालात्मनिर्देशमानसषेटापिनास्ति रेहादिषेष्टालक्षणकमच्युरनिरलान्नाह्वयान्ति किनाह्वयतिपतिपतिरेकेषकलकृत्वाग्ने ॥ तत्रेवैह्येऽपिःसुखरिपेस्पष्टमित्याह ॥
 कति ॥ अततावीषदाहिसर्गाकृतयस्तासांमलस्यगुणलभभक्त ॥ २५ ॥ २६ ॥ पातरुजमिषविकसितम् ॥ तस्यशेषभरारीनानाकलकालकलालाभ्यपरयेतियोज्यम् ॥
 आर्षिर्धेः सुहवतमान सर्षिर्धर्महानमिर्विक्रिणादिविशुद्धात्सदेवतारेखेकमशुद्धिमज्जाजातम् ॥ २७ ॥ एषमिःसुभनसीवसर्वजीवभन स्वपिपत्येकजगद्गुणमितिभासखडदितक
 स्यात्स्यार्थीवखडानरव्यपिष्विचिप्र सगसखडदितउत्स्यनस्येषैवभायादरोत्सर्ष ॥ तेषामिकखडारस्यपानेपिखतवत्तगतजगद्वल्यमिष्य स्वत्वव्यवहारदराममिष्यासत्याए
 ष ॥ किंलतानेत्याह ॥ सवालनीति ॥ सवालम्यस्मिन्निस्सर्तकरसेपरमात्मानावास्स्येनस्फुरतिर्मात ॥ तेनत्वत स्वधाधेनतद्वाचन्यामनुर्नकिंचित्स्वत्यमित्यथ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इति

स्वर्णनेहास्तिनोकमप्रतिपत्तिर्हेजुभते ॥ केव विशत्यहोरात्राअनताकृतयानथ ॥ २५ ॥ कृतासाभुपलमालमहोर्माभानांगति ॥ प्रति
 सामात्रमवदमित्यविकसितस्वितम् ॥ २६ ॥ नानाकलहकक्षालजलेप्रानरिवांबुजम् ॥ जातसवदनादवशुद्धादिदमशुद्धिमत्र ॥ सभा
 रजालमखिलसार्थैवद्विक्रणादिव ॥ २७ ॥ प्रत्येकमवमुदित प्रतिभासुखद खडांतरैव्यपिष्वतस्यविचित्रखद ॥ सर्वस्वयननुवर्तपिमि
 यानमिष्यासवालनिसुरतिकारणकारणस्मिन् ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० निवाणप्रकरणपू० जीवटो० भिक्षुसस्यतिकयनना
 मधुप्रद्वितम सर्गा ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दशरथउवाच ॥ ॥ मुनिनायकतभिक्षुगत्यास नोवचत्वमी ॥ नरामव्यहिता शीघ्रचानयतुकुटी
 गतम् ॥ १ ॥ ॥ श्र्वाभिपुउवाच ॥ ॥ राजसस्यमहाभिक्षां सुदह प्राणवर्जित ॥ क्लेदावैवण्यमायातोनासौजीवितमाजनम् ॥ २ ॥
 तस्यभिक्षासुजीवासाभूत्वापद्यजसारस ॥ जीवन्मुक्त स्थितोभूयानासौसस्यतिमाजनम् ॥ ३ ॥ तद्वहेमासपर्वतयलान्निष्कासितार्ण
 ला ॥ अंतरालतुतिपुतिपुत्त्याभिक्षुविरहसव ॥ ४ ॥

श्रीशासिठम माल्यंपयकारोनिर्वाणप्रकरणेषु पदपयितम सग ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भिक्षोस्समाधौमुक्तस्यह्वनाराभ्रवण्यते ॥ भिक्षुमीतिवद्व्येर्थावधामोक्ष
 स्वशेषत ॥ १ ॥ सशोषयगुणमाधे०र्भुत्थापयतु अमीमव्यहितमयाधोपितानरामिषणोमषदासपाकानयतु ॥ १ ॥ अर्षवतस्यसवतुनियतरेपनिभ्यद्वंतिमदुकविस्सृत्यत्वयेदपुट
 पितिसूषयन्वसिद्धउवाच ॥ राजन्निद्रि ॥ हेह प्राणापटभकान्तरसमाग शोपेर्षवैवण्यमायात ॥ २ ॥ सतर्ह्वत्वदीयसस्यसकस्येनमकीद्वगतभाह ॥ तस्येति ॥ सत्यवतहेहभोम्य
 पारथ्योपमसकस्यभ्रवसतिनाम्ययेतिमाध ॥ ३ ॥ भासपयतपुर्णालननिष्कासनीयमितिभिक्षुणाभासैरतरालवातिभिक्षुस्यैर्गुनत्वादापत्वम्भिन्नित्वाद्योपनकनुमरा
 स्यामित्याह ॥ तद्दहनति ॥ भासस्यपदीवरेमनिवजान्निष्कासितार्णला सनोभिक्षुदेहदिसषाभुत्त्यावर्द्धिर्वाभ्रराजेतिवति ॥ बलाग्निस्वाज्ञाबलादितिवा ॥ ४ ॥

नतोभासतेकायभिक्षुशरीरेनिक्वाल्यनिःसार्यजलेत्यक्ष्यतिमज्जिष्यति ॥ तस्याकुट्यामन्यतल्कायाकारशिलाप्रतिमस्वरूपंभिक्षुपूजाभक्त्यादिव्यवहारप्रवर्तनायकरिष्यं
 ति ॥ दृढत्वाद्दक्षुणमानसभक्तमनःकल्पितदेवतारूपम् ॥ कर्मधारयः ॥ ५ ॥ एवमुत्तरीत्यामुक्तः ॥ विहारप्राणचेष्टादिव्यापारविषयेनष्टंस्तम् ॥ ६ ॥ प्रश्नप्रासंगिकमुक्त्वाप्र
 स्तुतमेवावलंबते ॥ एवेत्यादिना ॥ दुर्बोधेनधातिपरपराहेतुविक्षेपशक्त्या ॥अतिवाहनेनिरस्यते॥५॥असतीअविद्यमानैवकृतजगदारभा ॥ हेम कटकतयेवप्रतिभासस्ययोवि
 पर्यासीत्यथाभावसम्भावकारणकोविधमोदयोयस्याः॥८॥वाचारभणविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादिदृष्टान्तश्रुतिवाचादाष्टितिकमायापिदृश्यमनृतस्वभाववानुमा
 यते ॥ ९ ॥ ज्ञःपरमात्माएवअविवेकाज्जीवत्वमायाति ॥ सचस्वविवेकात्सर्वमात्मेतिपरशरीत्यात्सदृक्चिन्मात्रःपरिशिष्यतइत्यर्थः ॥ १० ॥ सःस्वबोधतआत्मैव ॥ अबोधतस्तुस
 ततोनाशंगसंधानंकार्यंनिकात्यतेजले ॥ त्यक्ष्यंत्यन्यंकरिष्यंतिभिक्षुमक्षुण्णमानसम् ॥ ५ ॥ अनेनैवंसदेहेनभिक्षुमुक्तोव्यवस्थितः ॥ क
 थंप्रबोधतेनष्टंतद्विहारशरीरकम् ॥ ६ ॥ एषांगुणमयीमायादुर्बोधेनदुरस्यया ॥ नित्यंसत्यावबोधेनसुखेनैवातिवाह्यते ॥ ७ ॥ असत्ये
 वदुत्तरंभाहेशःकटकतायथा ॥ प्रतिभासविपर्यसिमात्रकारणकोदया ॥ ८ ॥ परमात्मनिवाचेयमित्यंमायानुमीयते ॥ तरंगालीवपय
 सिप्रेक्षामात्रविनाशिनी ॥ ९ ॥ ज्ञोहिदृश्यमयादीर्घस्वप्नात्स्वप्नांतरंब्रजेत् ॥ एवंजीवत्वमायातिविवेकात्सर्वमात्मदृक् ॥ १० ॥ योयस्यप्र
 तिभासःस्यादात्मैवसस्वबोधतः ॥ सएवोदेतिसंसारःकरंजवनगुल्मदृक् ॥ ११ ॥ प्रत्येकंभूतमुदितंक्रतंसंसारमंडलम् ॥ भिक्षोःस्वप्नांतरद
 वपरांभंगिनिवांभसः ॥ १२ ॥ प्रस्तुतःपद्मजादेवजगत्स्वप्नोयथोदितः ॥ तथैवास्वच्छचित्तोरथोरुदःसर्वजनंप्रति ॥ १३ ॥ पितामहवदा
 भातिसर्गःस्वप्नविलासवत् ॥ प्रत्येकमुदितस्तेनब्रह्मांडानीवकोदिशः ॥ १४ ॥ स्फुरत्यथातथावास्मिन्जीवःपश्यतिविभ्रमम् ॥ त्ददयेयं
 समर्थचस्वप्नवदीर्घमांतरम् ॥ १५ ॥ चित्सत्तामात्रमासाद्यप्रतीच्युतमात्रतः ॥ जरा मरणदुःखानांक्वचिद्भाजनतांगतः ॥ १६ ॥

एवससारात्मनाउदेति ॥ ११ ॥ भूतप्राणिनिकायंप्रतिप्रत्येकससारमंडलंथात्याउदितकतम् ॥ यथाभिक्षोःस्वभातरेअंभसोभंगिआवर्ततरगादिविभागमिविक्रीत्यर्थः ॥ १२ ॥
 समदेर्हिरण्यगर्भस्यमनोमात्रनिर्माणत्वादयंसर्गःस्वमएवचेद्याष्टरपितथैवभितुमर्हति अस्यच्छचित्तादुस्थितइतिपरस्थिरइवभासतइत्याह ॥ प्रस्तुतइति ॥ १३ ॥ चित्तशुद्धीतु
 पितामहस्येवपितामहवत्स्वमविलासवदसत्यथाभातितेनतादृशभानेनज्ञायतेप्रत्येकमयब्रह्मांडानीवकोदिशोदितइतिनिश्चीयतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ अयंजीवोव्यापिप्रपचरूपेणस
 मष्टिप्रपचरूपेणवासाधारणप्रपचरूपेणप्रत्येकमसाधारणप्रपचरूपेणवायथातथावास्फुरन्मस्तुतथापिददयेप्रतिभानसमर्थादीर्घविभ्रमंपश्यतीतिसस्वप्नत्रन्मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ १५ ॥
 दीर्घस्वप्नदर्शनेनिमित्तमाह ॥ चित्सत्तामात्रमिति ॥ तत्रतत्रप्रतीतंश्रुतमादृततावन्मात्रतश्चित्सत्तामात्रमासाद्यआश्रित्यक्वचिक्वस्मिंश्चिद्वेचनरतिर्यगादिदेहे ॥ १६ ॥

नसद्यस्त्वमवधिप्रसूकरतयास्तिदीप्तिवित्तेशस्यदमात्रेणाय-यातात्वाकर्मब्रह्मलोकधारकत्वाकत्वाभुजानासस्थितेत्यर्थ ॥ १७ ॥ परमात्मविदेवमण्यकल्पनयातद
 धीनस्वरूपिणीभूत्वातद्वारण्यकीर्षनामककृपगतासतीआत्मनिदहाकारसम्भारिणीअप्यप्रवाहियथात्वाविषयाकारसम्भारिणीभूत्वाविलुठति ॥ १८ ॥ अस्त्वमस्यर्षी
 स्यातीवार्तिनामकप्रभेदलयाविपरमार्त्तये अस्यासहस्रैरप्यधिष्ठानस्यान्यत्वायोगादिप्रियमपुरुषार्थफलकीषणद्विक्रमपटुकीकरोति ॥ चित्तनीति ॥ प्रत्यगात्माचित्तस्युपा
 ध्याकार्पात्रिमाध्यापराधात्किपरमात्माप्रस्तनपरवाब्रह्मकीआत्माप्रत्यगात्मानिकिमस्यब्रह्मणोमुखस्यदुर्धरोपनिर्देवनाद्वीयाधिकजीवनाभोदेवदत्तयज्ञदत्तादेहेनास्यआदि
 पराद्याणाम्क्वच्युदादिनास्यभार्द्दान किनुभग्नोद्व्युपाधिधरात्सर्वैसप्रत्येव ॥ तथाच्युति ॥ सपुण्यदृष्टयधित्थानस्यारोभ्य प्राणान्येधमाणोनामभावतिषदभ्याक्परस्यच्यु-
 पानालंबस्रलंबववाचित्तस्युदतशालिनी ॥ चित्ताशस्यदमात्रेणकृत्वाकत्वेवसस्थिता ॥ १ ॥ अचित्तस्वरूपिणीजीवनामरूपगतात्मनि ॥
 अन्यत्रचविलुठतिगत्वासभ्रमहारिणी ॥ १८ ॥ चित्तेतिपरमात्मानपरमात्मानवानकिसु ॥ जीवदेहादिनास्रोस्यप्रतिर्विवादिवाहर्ता
 ॥ १९ ॥ ब्रह्मण्यवपरब्रह्मजगदृष्ट्यैवसास्थितम् ॥ शुद्धाकाशमिवाकाशेजलेजलमिवामलम् ॥ २० ॥ लोकोब्रह्मणएवायजगद्रूपेयुतिष्ठ
 ति ॥ चिन्मत्स्यन्यतयावांघातप्रतिघिघाटिवाभक ॥ २१ ॥ स्पृदिस्पृदाकतेवेहस्वत-सज्ञाविलीयते ॥ साप्यलपरिणामेनलीयतेभीषृतंचया
 ॥ २२ ॥ चित्तस्पृदएवचित्तस्पृदेसवाभ्यनिविजृम्भित ॥ सदास्पृटीजुभाणादिकलितनात्रवास्तवम् ॥ २३ ॥ नस्पृदोस्तीहनास्पृदोनेकता
 वापिनद्विता ॥ शुद्धचिन्मान्नसर्वस्ययैवास्तितयास्थितम् ॥ २४ ॥ सारेणतुविचारणसर्वशब्दार्थयोसमे ॥ चिन्मान्नमेवज्ञातेऽयना
 स्तित्यपिनविद्यते ॥ २५ ॥ भेदेवदनयोद्वेतिभेद-प्रकतिलालुनम् ॥ अभेदबोधाटखिलेगलितेशिष्यतेपरम् ॥ २६ ॥

७ नस्यप्राथम्यन्वानोपनदतिताभ्येतस्यकर्तव्याभ्येवेति ॥ १ ॥ एकैक्यदर्शिनजगदृष्ट्याप्यद्वारादृष्ट्येपरब्रह्मब्रह्मण्येवसंस्थितार्कपुन-परमार्थदृष्ट्यासमूलोपाधिबाधेनद्वाप्यमि
 तिभाव ॥ २० ॥ किञ्चर्यणादौगुत्वाहृत्यतत्रिभ्यमुत्तवस्यस्थितामप्यथाच्युतिसंभावनापित्यात् अयज्जिषलोकस्तुत्वात्मभूतस्याभायस्यब्रह्मणएवमूर्तमूर्त्तस्यकेपुजगद्रूपेयुति
 धर्तमिनतस्रभावनारचितयापिअन्यतयाआत्मन्यतिरिक्तमन्यम्यमभयहेतुरस्तीतिबोधाद्विभेदीत्याभ्यर्थमित्यर्थ ॥ २१ ॥ अभ्यतावाधेषुयुद्धिस्यदोहेगुरितिबुद्धिस्वरसनाप्य
 भ्यासेनअस्यदीक्यभदुबुद्धिलक्षणासंज्ञास्यतएषुबुद्धीषिदीपतसमुद्दिश्यलपूणब्रह्माकारेणअरमसाक्षात्कारेणपरिणामेनाभीकृतपुनमिदद्विदेब्रह्मणिद्विलीयतइत्यर्थ
 ॥ २२ ॥ बाधमाधत्कचकुरालकादिदुर्भेषजगद्विदीपतमन्निषेधवास्तवचित्तस्यदमात्रत्वादित्याह ॥ चित्तस्यदृष्टयेति ॥ २३ ॥ कश्चित्मिदिकपक्षानामितिचेत्तद्वदशातद्वदशानादि
 स्याह ॥ नति ॥ २४ ॥ सर्वशब्दस्यतदर्थस्यच्युत्तयेएकसत्त्वभावेकान्तोसन्निष्पान्नेवपरमार्थसत्त्व ॥ नास्तीतिअत्रावभूतेव्ययपवचोनिषिद्यतेद्वेकादइत्यर्थ ॥ २५ ॥ २६ ॥

यथोक्तैवस्तु स्थितिर्केन चिदप्यथा कर्तुं शक्येति वसिष्ठः प्रतिजानीत ॥ नानातति ॥ एवकारः ॥ अन्यकर्म ॥ हेराभक्त्यज्जन्तुः प्रकृत्या न प्रकृत्या गतिरिति ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता
 वेषणानुबोधपूर्णचिद्रूपव्याप्तिरस्मिन्नर्थपक्षकंचपृच्छ ॥ एवमेवास्ति परमार्थः ॥ तस्मादेव तवमम अन्यस्य च परानिःशकता प्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता
 बलादेव जायदादिसर्वावस्था द्वैतापलापः प्रवृत्त इत्याह ॥ तत इति ॥ २८ ॥ अर्वाधवशादेव द्रष्टृदृश्यादित्रिपुटी जागत् ॥ यदात्वबोधः ॥ असत्य एव तदा शुद्धात्मरूपा तच्छान्तिरेव
 काजगन्नाम्नी ॥ यतः साशातिरेव गच्छति सर्वतो व्याप्नोतीति व्युत्पत्त्या एव जगन्नामयो ग्यतया व्युत्पत्त्या स्थिता ॥ द्रष्टृदृश्य दर्शनात्मिका त्रिपुटी तु अत्यन्ताप्रसिद्धेति नासौ तदा जगन्नाम्नी
 त्वर्थः ॥ २९ ॥ ननु चित्राणादिस्पदस्य बोधमात्रेण कथं चिदस्ति रिति चेत्तद्वेत्तुसकल्पक्षयादेवत्याह ॥ स्पद इति ॥ ३० ॥ चित्तः अभावनाददर्शनं द्वैतैक्यादिरूपसकल्प उदितः
 नानातैवास्त्वबोधेन सर्वो धस्त्वनेवेक्षणतः ॥ पृच्छकंचैवमस्येव तस्मान्निःशंकता परा ॥ २७ ॥ ततः स्वप्नो न जागर्ति न सुषुप्तिर्न तु र्यता ॥
 नवंधांस्ति नमोक्षोस्ति नान्यथा कल्पनात्मकम् ॥ २८ ॥ शांतिरेका जगन्नाम्नी शांतिरेव भवति स्थिता ॥ अर्वाधोऽसत्य एवातः क्रदष्टदृश्यदर्श
 नम् ॥ २९ ॥ स्पंदोप्यस्पंद एव स्यान्निःसंकल्पनया चते ॥ न स्पंदास्पंदयोर्भिन्नासंकल्परहितैव चित् ॥ ३० ॥ द्वैतैक्यविकलरूपसंकल्प
 श्रिदभावनात् ॥ सच भावनमात्रेण गतो ब्रह्मैव शिष्यते ॥ ३१ ॥ चिच्छंदाविवेके संकल्पकलंकः स्फुरतीव यः ॥ नासौ कलंकसद्विद्विचिद्विनस्पधनं
 वपुः ॥ ३२ ॥ चिद्विनस्पनसन्नासन्मथियतां यततेपदे ॥ इत्यदोषमहाबोधसारसंग्रहणं कृतम् ॥ ३३ ॥ चिच्छंदाविवेकासंकल्पकलंकात्तविवि
 प्रहः ॥ त्वया भव्येन संस्पृष्टो भावाभावक्षयात्मना ॥ ३४ ॥ भावाभावादि कलनां नीत्वा चिन्मयतां चितः ॥ समो ह्यस्रविलासांतः समा
 ध्वसयथा सुखम् ॥ ३५ ॥ स्पंदास्पंदौ कल्पना कल्पनावाचित्ताभायो विद्विनामा धिनाम्ना ॥ सर्वाकारानिर्दृतिः शांतिसत्ता पूर्णा त्व्य
 कमेवास्थितेति ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवां दे० मोक्षोपायेषु नि० पू० ब्रह्मैक्यप्रतिपादनं नाम सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥
 सच भावनमात्रेण दर्शनमात्रेण गत इति द्वैतैक्यरहिता चिद्व्रह्मैव शिष्यत इत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ तददर्शनप्रकारमाह ॥ चिच्छंदाविवेक इति ॥ ३२ ॥ नासौ कलंक इत्यर्थैर्युक्तिमाह ॥ चिद्व
 नस्येति ॥ त्वया चिद्विनस्पततेपदे स्थायताम् ॥ यद्यस्मात्पूर्णभावस्थानात्सकल्पादिस्त्वैक्यस्य मापन्न पृथङ् न सत्त्वदात्मना च सत्त्वभाव इति अनयैव युक्त्या सर्ववस्तूनामात्मैक
 रस्य सपादकनिर्दोषबोधसारस्य सग्रहणसम्यगवलंबनकुरु ॥ ३३ ॥ हेचिच्छंदाविवेक हे असकल्पकलक ॥ भावाभावक्षयात्मना भव्येन त्वया सस्पृष्टः सर्वापि पदार्थाः अमृतविभदः
 संपद्यते अहोतेमाहात्म्यमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ चित्तः समो ह्यस्रविलासात्स्यांत सम्यगाध्वसविविश्रानिभज ॥ ३५ ॥ हे राम त्वअधिनाम्ना आनंदसमुद्राख्येन स्वरूपेण स्थितः स न स्पंदास्य
 दौ कल्पनासकल्प अकल्पनाविकल्पो वेति यावाश्च तात्प्रायाश्च तत्र भाति भेदः स नवोपि सर्वाकारानिर्दृतिः सुरैक्यकारसाशातिसत्तैव तथातथा आस्थिता इमे च पूर्णा पूर्णदेशे एकमेव मे
 स्वरूपमिति विद्वि ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे निर्वोपु० सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥

१ विकसद् रूप इति पुस्तकारेण तः ॥ उभयविधपाठमभ्येटीकानुग्रहो मूलपाठेऽस्तीति भाति २ अत्रटीकानुरोधेन कर्तव्यं विपाठोपेक्षित इति भाति

यथोक्तैः तत्र स्थितिर्न केनचिदप्यथाकर्तृशक्येति विसिद्धमिति जानीते ॥ नानातेति ॥ एवकाराभिन्नकर्म ॥ हेरामत्वअवाचनवर्णनात्तात्पर्येण ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता
 वेक्षणानुबोधः पूर्णचिद्रूपव्याप्तिरस्मिन्नर्थयुक्तंचपृच्छ ॥ एवमेवास्ति परमार्थः ॥ तस्मादेव तत्र मम अन्यस्य च परानिःशकताप्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता
 बलादेव जायमाना इति सर्वावस्थाद्वैतापलापप्रवृत्तइत्याह ॥ ततइति ॥ २८ ॥ अबोधवशादेव दृष्टदृश्यादित्रिपुटीजगत् ॥ यदात्वबोध ॥ असत्यएव तदाशुद्धात्मरूपात् च्छान्तिरेव
 काजगन्नाम्नी ॥ यतः साशातिरेव गच्छति सर्वतोव्याप्तोतीति व्युत्पत्त्या एव जगन्नामयोम्यनयाव्यवस्थिता ॥ दृष्टदृश्यदर्शनात्त्रिपुटीतु अत्यन्ताप्रसिद्धेति नासौ तदाजगन्नाम्नी
 त्यर्थ ॥ २९ ॥ ननु चित्तप्राणादिस्पृश्यबोधमन्त्रेण कथयित्वा तिरिति चेत्तद्धेतुसकल्पक्षयादेवेत्याह ॥ स्पृश्यइति ॥ ३० ॥ चित्तः अभावनाददर्शनद्वैतैक्यादिरूपसकल्प उदितः
 नानातैवास्त्वबोधेन सर्वोपस्थानवेक्षणात् ॥ पृच्छुकंचैवमस्यैव तस्मान्निःशंकतापरा ॥ २७ ॥ ततः स्वप्नो न जागर्ति न सुषुप्तिर्न तुर्यता ॥
 नवंशान्तिनमोक्षोस्ति नान्यथाकल्पनात्मकम् ॥ २८ ॥ शांतिरेकाजगन्नाम्नी शांतिरेवमवस्थिता ॥ अबोधोऽसत्यएवातः कद्रष्टदृश्यदर्श
 नम् ॥ २९ ॥ स्पृन्दोप्यस्पृन्दएवस्यान्निःसंकल्पतयाचते ॥ नस्पृन्दोस्पृन्दयोर्भिन्नासंकल्परहितैवचित् ॥ ३० ॥ द्वैतैक्यविकलारूपसंकल्प
 श्रिदभावनात् ॥ सचभावनात्तत्रेण गतो ब्रह्मैव शिष्यते ॥ ३१ ॥ चिच्चंद्रविंशे संकल्पकलंकः स्फुरतीवयः ॥ नासौ कलंकस्तद्विद्विचिद्वनस्य धनं
 वपुः ॥ ३२ ॥ चिद्वनस्य नसन्नासस्योपयतां यततेपदे ॥ इत्यदोषमहाबोधसारसंग्रहणं कर्तम् ॥ ३३ ॥ चिच्चंद्रविंशासंकल्पकलंकाभ्यतवि
 ग्रहः ॥ त्वयाभ्येनसंसृष्टोभावाभावक्षयात्मना ॥ ३४ ॥ भावाभावादिकलनानीत्वाचिन्मयतांचितः ॥ समोह्यासविलासांतः समा
 ध्वसयथासुखम् ॥ ३५ ॥ स्पृन्दोस्पृन्दौ कल्पनाकल्पनावाचित्तामायो विद्विनामाधिनाम्ना ॥ सर्वाकारानिर्दतिः शांतिसत्ता पूर्णा पूर्णैत्ये
 कमेवास्थितेति ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यापूर्वांवां दे० मोक्षोपाच्युनि० पू० ब्रह्मैक्यप्रतिपादनं नाम सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥
 सच्चभावनात्तत्रेण दर्शनमात्रेण गतइति द्वैतैक्यरहिताचिद्व्रह्मैव शिष्यतइत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ तदर्शनप्रकारमाह ॥ चिच्चंद्रविदेति ॥ ३२ ॥ नासौ कलंकइत्यर्थयुक्तिमाह ॥ चिद्व
 नस्येति ॥ त्वयाचिद्वनस्यततेपदे स्यायताम् ॥ यथास्मात्पूर्णभावावस्थानात्सकल्पादिस्वदैकरस्यमापन्नपृथङ्नसत्त्वशालनाचसत्त्ववतिइति अनवैवयुक्त्या सर्ववस्तुनामत्तैक
 रस्यसपादकनिर्दोषबोधसारस्यसंग्रहणसम्यगवलंबनकुरु ॥ ३३ ॥ हेचिच्चंद्रविब हे असकल्पकलक ॥ तावाभावक्षयात्मनाभ्येनत्वयाससृष्टः सर्वापिपदार्थः अन्यनविग्रहः
 सपद्यते अहेतेनाहात्म्यमित्यर्थ ॥ ३४ ॥ चित्तः समोह्यासविलासस्यत सम्यगाध्वसविविश्रांतिभज ॥ ३५ ॥ हेरामत्वअधिनाम्ना आतदसमुद्राख्येन स्वरूपेण स्थितः सत्स्पृन्दोऽस्य
 दैवलयनासकल्पअकल्पनाविकलयोवेति यावाश्रित्ताम्नायश्रित्तभातिभेदसन्वोपसर्वाकारानिर्दतिः सुरवैकरसाशातिसत्त्वैतथात्ता आस्थिता इमेच पूर्णा पूर्णदशेण कमेवमे
 स्वरूपमिति विद्वि ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्त्रात्पर्यप्रकाशे निर्वा० पू० सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥

१ विकसद्द्रुपइति पुस्तकात्तरेषाः ॥ उभायविधपाठमध्येटीकानुग्रहे मूलपाठेस्तीति भाति २ अत्रटीकानुरोधात्कुर्विति पाठोपेक्षितइति भाति

अथवातरस्थलीलधेयस्यपूर्णमस्थितिलीलया तज्ज्ञास्तुच्छाक्तनमौनत्रयेयंधरूपमेवेदनिरस्यमितिकुप्यंतु चिदानंदविलासएवेतिबुद्ध्यानवाकुप्यंतुतथापितेषामत्रोपादे
यताज्ञानमेवनास्तीत्यर्थतस्यार्थिस्याह ॥ नात्रेति ॥ १४ ॥ जीवन्मुक्तानामितिरनुभावस्तत्रस्थितम् ॥ जतोर्भावतीतिशेषः ॥ अतस्त्वमपिशृणु ॥ १५ ॥ तत्त्वदर्शनेसिद्धेअयत्ने
नैवतस्तिथ्यतीतिनपूर्वमौनछेरासापेक्षेत्याह ॥ नात्रेति ॥ ऊर्ध्वार्धोमध्यसचारभेदेनत्रिविधः ॥ विषयलाभहर्षणनोह्रस्यतेनिरोधछेरेननभलायते ॥ १६ ॥ तस्यज्ञानबाधि
तचित्तकथमवतिष्ठतेत्याह ॥ चेतइति ॥ १७ ॥ विभाजकविकल्पक्षयात्तारतम्यविभागाभावाच्चाविभागम् ॥ अतएवानभ्यासमभ्यासनिरपेक्षम् ॥ अपरिच्छिन्नात्स्वरूपत्वाद्

नात्रोपादेयताज्ञानमेतन्मौनत्रयेकिल ॥ लीलयाकथितंतेनतज्ज्ञाःकुप्यंतुवानवा ॥ १४ ॥ इदंशुषुप्तमौनंतुजीवन्मुक्तमितिस्थितम् ॥
अपुनर्जन्मनोजंतोःशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १५ ॥ नात्रसंयम्यतेप्राणस्त्रिविधोनापियोज्यते ॥ नाह्रस्यतेनभ्यायंतेसमस्तंद्रियसंविदः
॥ १६ ॥ नानाताकलनेयंचनवल्गतिनशाभ्यति ॥ चेतोनचेतोनानाचेतोनसन्नासन्नचेतरत् ॥ १७ ॥ अविभागमनभ्यासंस्यदनाद्यंतमा
स्थितम् ॥ ध्यायतोऽध्यायतश्चैतत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ १८ ॥ यथाभूतमिदंबुद्ध्याजगन्नात्त्वविभ्रमम् ॥ यथास्थितमसंदेहंसौषुप्तमौ
नमेवतत् ॥ १९ ॥ अनेकसंविद्रूपात्मशिवेनैवेदमाततम् ॥ इत्यास्थितमनंतंयत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २० ॥ आकाशंनैवचाकशांसर्वम
स्तिचनोस्तिच ॥ इतिचित्तंसमंशान्तंयत्तन्मौनंशुषुप्तवत् ॥ २१ ॥ सर्वशून्यनिरालंबंशांतिविज्ञप्तिमात्रकम् ॥ नसन्नासदितिचस्यामासि
तंमौनमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भावाभावदशादेशविशेषैर्विततोस्थितैः ॥ संविदोयदनाभासस्तन्मौनंपरमंविदुः ॥ २३ ॥ अत्यंतसमत्तैवांत
श्चेतसाऽद्यतिरूपिणा ॥ यदनावर्तनंसंविदुत्तेस्तन्मौनमक्षयम् ॥ २४ ॥ नाहमस्मिन्चाप्योस्तिनमनोनचमानसम् ॥ इतिसंविदसंविन्ति
रविच्छिन्नातिमौनिता ॥ २५ ॥ अहमस्मिजगत्यस्मिन्स्वस्तिशब्दार्थमात्रकम् ॥ सत्तासामान्यमेवेतिसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २६ ॥ यस्मा
त्संविदमेवस्यात्स्वान्यादिकलनाकृतः ॥ अनंतमेवसौषुप्तंसर्वमौनमतस्तम् ॥ २७ ॥

नायतम् ॥ १८ ॥ जगदितिनानात्वविभ्रमोयस्मिस्तत्रइदआत्मतत्त्वयथास्थितंबुरव्या ॥ १९ ॥ अनेकधासंविद्रूपाणामात्मायःशिवस्तेनैवाततंपूर्णंआस्थितमवस्थानंयत्तदित्यर्थः
॥ २० ॥ शून्यरूपत्वाभावाच्चैवचाकाशे ॥ २१ ॥ यस्याजीवन्मुक्तदशायामासितमवस्थानम् ॥ २२ ॥ भावाभावादिविशेषैःसंविदोऽनाभासःअविवर्त्तः ॥ २३ ॥ बाधि
त्वादित्यतमसत्तैव ॥ २४ ॥ मानसविकल्पनम् इतिबाधितस्यस्यविदाअसवित्तिरप्रतिभासः ॥ २५ ॥ स्वस्तिअनामयंशब्दार्थमात्रकसर्वसत्तासामान्यमेव ॥ २६ ॥ यस्माद्धेतोः
अभासर्वबाधकत्वाकारचरमद्यत्तिप्रमाशून्यातामपिपसतीवस्यात्तस्मात्स्वस्यअन्यस्यआदिपदाद्धेदस्यच ॥ २७ ॥

मीनधनुर्ध्रिपत्न्यप्रलक्षणीरुपव्यस्ये ॥ सुपुममीनतथाधिगुर्यातीतयतिष्ठिमम् ॥ १ ॥ चित्तविलासिताच्चित्तस्यस्वाभावेकप्रदस्यनुसारिताम् ॥ १ ॥ बागधीर्नामीनसयम काष्ठ
 भिषमीनकाष्ठमीनम् ॥ सर्वेपुमीनेपुदरिपसमर्थेभषसीतिमीनेर ॥ २ ॥ द्विषिधावति ॥ त्वद्विदितानाप्रयाणाकाष्ठनयस्विनानंतरतस्य भेदानामनात्मज्ञातपाएककोटिर्भेतिभा
 ष ॥ १ ॥ तमेवप्रकटयति ॥ अभावितायामिति ॥ भावितभात्मत्न्यपर्यालोचनतच्छ्रुत्यायाशुष्क्यातदनुभवरसस्यप्यायाकच्छ्रुत्वादायगार्हिकियायाम् ॥ ४ ॥ प्यद्वहरे
 इतरतपस्विलोक्येभोप्यतर्निररायानरात्साहरुम् ॥ ५ ॥ परत्पर्थेपुस्त्याद्यमस्यपार्थेपुस्त्यादयति ॥ एतयोरिति ॥ ६ ॥ तथाधेभेयाभिषज्यपुष्पकारमीनमुनयआहुरि
 त्यर्थ ॥ ७ ॥ भेयापत्येकलक्षणप्याह ॥ बाह्यीनमित्यादिना ॥ इदियनिषहेऽक्षमीनम् ॥ ८ ॥ एवंविभागपर्यालोचनेमनोमीनमपिपश्वमयपिपसभावतिथापितनकाष्ठता
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सुपुममीनवान्भूवात्यक्काचित्तविलासिताम् ॥ कलनामलनिर्मुक्तलिष्टावपृथगतत्त्वं ॥ १ ॥ श्रीरामउवा
 च ॥ वाह्यीनमक्षमीनचकाष्ठमीनचवदस्यहम् ॥ सुपुममीनमीनेशवसन्नुद्विक्किमुष्यते ॥ २ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ द्विविधयो
 व्यतेराममुनिर्मुनिवरीरह ॥ एक काष्ठतपस्वीस्याज्जीवन्मुक्तसयेतर ॥ ३ ॥ अभावितायाशुष्क्यायाक्रियायावद्वनिश्रय ॥ इहाज्जितेद्वि
 यभाभोमुनि स्यात्काष्ठतापस ॥ ४ ॥ यथाभूतमिदंशुभ्वाभावितात्मात्मनिस्थित ॥ लोकापमोपिदुर्भोतयं समुक्तमुनि स्मृत ॥ ५ ॥ एत
 योर्योभवेद्भावश्चांतयोमुनितापयो ॥ चित्तनिश्रयरूपतात्मामीनशब्देनसस्मृत ॥ ६ ॥ षतुष्पकारमाहुस्तमीनमीनविदोजना ॥ वाह्यी
 नमक्षमीनचकाष्ठसौपुत्रमभव ॥ ७ ॥ वाह्यीनंचसारीधोषलादिद्वियनिप्रह ॥ अक्षमीनपरित्यागश्रेष्ठानाकाष्ठसंज्ञकम् ॥ ८ ॥ म
 नोमीनंपश्वमचतन्वर्तौकाष्ठतापसे ॥ भावेसुपुममीनाख्यजीवन्मुक्तोनुजीवति ॥ ९ ॥ त्रिपुमोनिशेषोपेविवय काष्ठतापस ॥ सुपुममी
 नावस्थायांसातुयासैवमुक्तधी ॥ १० ॥ वाह्यीनमीनमित्येतसिद्दतक्षमनकिड ॥ मर्दिनजीवबंधापायनत्रस्य काष्ठतापस ॥ ११ ॥
 अक्षमत्सस्मरणवापिदृश्यवाक्यमस्यशान् ॥ अपश्यन्नेवपश्यद्विकारुमीनीतुतिष्ठति ॥ १२ ॥ प्रसुरश्चित्तकलनमेतन्मीनत्रयंस्मृतम् ॥
 भवतिमीनिनस्तत्रानतज्जास्तस्यतीलया ॥ १३ ॥

पश्वमीनमूर्च्छांशुप्रारंभसंभषतिनाप्येतान्तर्नयतिश्रितमित्यर्थ ॥ त्वर्थेच ॥ भावेआत्मरत्नत्वानुभावे ॥ १ ॥ विषय-अधिकत ॥ गुयाचगुर्या ॥ मुक्तेपुजीवन्मुक्तेपुपी
 यतइतिमुक्तधी ॥ १० ॥ यथापिभिपुमीनेपुमीनस्यसिद्धतयापितानिमित्तमनोदृढानिश्चयरूपाण्येवेतिजीवस्यवधयोवेत्साह ॥ वागिति ॥ ११ ॥ तीर्हिनहाकाष्ठतापस स
 माथोक्तयतिश्रितदाह ॥ अक्षयति ॥ बलाभनोनिषदृशानतरत्सदोऽहभावस्यसंस्तरणयनुसंधानमस्यराप्यहिरपिदररूपप्रपञ्चवाह्ययनानामप्रपञ्चास्यस्यरान्धमानाहृतयात्मान
 मपरपत्येवशुपुमादिबलित्यास्मद्विबलायाभावाद्भवत्स्वल्पाप्रिभ्रकाक्षिमाषय्योतिपापस्यसिद्धतीत्यर्थ ॥ १२ ॥ व्युत्थानकालेनेतन्मीनप्रयमप्रसुरश्चित्तकलनमेव तथापातक
 नाष्टयोर्मीनिनेज्जाबलितकालुचिषायाप्यतस्यनिरौप्यव्युत्थानाद्वितीलयानप्रभाषतीत्यर्थ ॥ १३ ॥

अथवातरस्थलीलयेत्यस्यपूर्णस्मिस्थितिलीलयामन्त्रज्ञास्तुच्छप्राक्तनमौनत्रयेवंधरूपमेवेदंनिरस्यमितितुकुप्यंतु चिदानंदविलासपरेवेतिबुद्ध्यानवाकुप्यंतुतथापितेषामत्रोपादेयताज्ञानमेवनास्तीत्यर्थेनात्यर्थमित्याह ॥ नात्रेति ॥ १४ ॥ जीवन्मुक्तानामितिरनुभावस्तत्रस्थितम् ॥ जतोर्भवतीतिशेषः ॥ अतस्त्वमपिशृणु ॥ १५ ॥ तत्त्वदर्शनेसिद्धेअयलेनैवतस्मिन्प्रातिनपूर्वमौनेच्छशासापेक्षतेत्याह ॥ नात्रेति ॥ ऊर्ध्वाधोमध्यसत्चारभेदेनत्रिविधः ॥ विषयलाभहर्षेणोद्वेगस्त्येतनिरोधेच्छेननपलायते ॥ १६ ॥ तस्यज्ञानबाधितचित्तकथमवतिष्ठतेतदाह ॥ चेदइति ॥ १७ ॥ विभाजकविकल्पक्षयान्तरतम्यविभागाभावाच्चाविभागम् ॥ अतएवानभ्यासमभ्यासिनिरपेक्षम् ॥ अपरिच्छिन्नात्स्वरूपत्वाद

नात्रोपादेयताज्ञानमेतन्मौनत्रयेकिल ॥ लीलययाकथितंतेनतज्ज्ञाःकुप्यंतुवानवा ॥ १४ ॥ इदंशुषुप्तमौनंतुजीवन्मुक्तमितिस्थितम् ॥ अपुनर्जन्मनोजंतोःशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १५ ॥ नात्रसंयम्यतेप्राणस्त्रिविधोनापियोज्यते ॥ नाह्यस्यतेनभलायतेसमस्तेद्विषसंविदः ॥ १६ ॥ नानाताकलनेयंचनवल्गानिशाभ्यति ॥ चेतोनचेतानाचेतोनसन्नासन्नचेतरत् ॥ १७ ॥ अविभागमनभ्यासंयदनाद्यंतमास्थितम् ॥ ध्यायतोऽध्यायतश्चैतस्यौषुप्तमौनमुच्यते ॥ १८ ॥ यथाभूतमिदंबुद्ध्याजगन्नानात्वविभ्रमम् ॥ यथास्थितमसंदेहंसौषुप्तमौनमेवतत् ॥ १९ ॥ अनेकसंविद्प्राप्तमशिवेनैवेदमाततम् ॥ इत्यास्थितमनंतंयस्यौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २० ॥ आकाशंनैवचाकाशंसर्वमस्तिचनस्तिच ॥ इतिचित्तंसमंशांतंयत्तन्मौनंशुषुप्तवत् ॥ २१ ॥ सर्वशून्यंनिरालंबंशांतिविज्ञप्तिमात्रकम् ॥ नसन्नासदितिषस्यामासितंमौनमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भावाभावदशादेशविशेषैर्विततोत्थितैः ॥ संविदोयदनाभासस्तन्मौनंपरमंविदुः ॥ २३ ॥ अत्यंतसमत्वांतश्वेतसाऽवतिरूपिणा ॥ यदनावर्तनंसंविदुत्तेस्तन्मौनमक्षयम् ॥ २४ ॥ नाहमस्मिन्चान्योस्तिनमनोचमानसम् ॥ इतिसंविदसंविन्तिरविच्छिन्नातिमौनिता ॥ २५ ॥ अहमस्मिजगत्यस्मिन्स्वस्तिशब्दार्थमात्रकम् ॥ सत्तासामान्यमेवेतिसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २६ ॥ यस्मान्संविदमेवस्यास्वान्यादिकलनाकुतः ॥ अतंतमेवसौषुप्तसर्वमौनमतस्ततम् ॥ २७ ॥

नायतम् ॥ १८ ॥ जगदितिनानात्वविश्रयोयस्मिस्तद्दृष्टआत्मतत्त्वयथास्थितंबुद्ध्या ॥ १९ ॥ अनेकधासंविद्प्राणामात्मायःशिवस्तेनैवातंतंपूर्णंआस्थितमवस्थानंयत्तदित्यर्थः ॥ २० ॥ शून्यरूपत्वाभावाच्चैवचाकाशे ॥ २१ ॥ यस्यांजीवन्मुक्तदशायामासितमवस्थानम् ॥ २२ ॥ भावाभावादिविशेषैःसंविदोऽनाभासःअविवर्तः ॥ २३ ॥ बाधितत्वादित्यतमसत्तैव ॥ २४ ॥ मानसविकल्पनम् इतिबाधितस्यसविदाअसवित्तरप्रतिभासः ॥ २५ ॥ सस्तिअनामयंशब्दार्थमात्रकसर्वसत्तासामान्यमेव ॥ २६ ॥ यस्माद्धेतोःअमासत्तैवाधकसाकारचरमवत्तिप्रमाशून्यातामपिप्रसतीवस्यात्तस्मात्स्वस्यअन्यस्यआदिपदाद्वेदस्यच ॥ २७ ॥

अथिवाधाधानुर्धनद्वेषकस्तीनामपिधाधानुयातीतम् ॥ २८ ॥ प्रागुक्तसविधधानुभूमिकानामध्यपञ्चम्यावयवप्रशास्तीस्वाभूमिका समाधिप्रवृत्त्याजायतआध्यात्म्या
 स्वमस्तेवित्तविविधयायणप्रवतीत्याह ॥ सौधुर्मकति ॥ समाधान समाधिकश्रवणमाधि पूतेसमाधयोजायत्यपिभवति ॥ २९ ॥ हेमकामकामभूतहेसाधोजायतिसमतानि
 पुणम्यवहरन्सर्वोपिउदधात्यकम्यवहार समाधिस्थोपिधीवम्भुक सकलामलशान्तिवसिर्नित्यदुर्ग्रहप्रवृत्तयाविवेहपुत्र ॥ इत्यथस्थिति स्थूलसूक्ष्माकारद्वयाधान्यनाभव
 दीतिनाभाभमप्रयस्तस्यैवास्तिनाम्यस्त्यर्थ ॥ अथधानमदत्यपिसधोधनमेव ॥ इत्यस्तिस्तिनामाभवतएवास्तिनाम्यस्त्यर्थ ॥ अथधाभवतस्त्वैवास्तीतिरामपतिसिद्धवत्
 काराकि ॥ ३० ॥ इरामल अविनिर्माहृक्योपनिषदुक्तिस्त्यधिराधादिपादभाषाप्रबिहापनेनोवल भवधासनमेकदुपकृपमास्व ॥ सर्वेष्वपिप्रवृत्तीहृकिलयस्यसिद्धवत्प्रवृत्तौ

न्युपममौनमेवंदमनतत्वाद्ययोधवन् ॥ तुर्यमेवामलविद्विदुयातीतमयापिच ॥ २८ ॥ सौधुर्मकसमाधानस्तयातुर्यसमाधिक ॥ तुर्याती
 तसमाधिवाजाप्रत्यपिभवति ॥ २९ ॥ तुर्यस्यावसकलामलशान्तिवित्तिर्जाप्रत्यपिव्यवहारनिपुणसमतान् ॥ नित्यसदेहउतवापिवि
 देहएवबलान्भोभावतएवकिलास्तिसाधो ॥ ३० ॥ अभित्युदकाभववासनमेकमास्वनवनवाहमपिनाम्यदिहास्तिसत्यम् ॥ सर्वेष्वपि
 यतद्वर्तद्विकलांतरासज्जलिपुष्पिद्गानकोशकलैकनिपु ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवा०वा०दे०मोक्षोपायपुनिर्वाणप्रकरणपू०महामौनय
 ब्रांपदेशोनामाष्टपण्डितम सग ॥ ६८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कुतश्चतत्त्वमायातक्रुद्राणामु
 निनायक ॥ योगणास्तेतुयेक्रुद्राउतनेतिवदाशुमे ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ स्वप्नानामिदुष्पादादृशतशररीरकम् ॥ सर्वमुद्देशाना
 ज्ञातततउक्तनतन्मया ॥ २ ॥

नाक्रुद्रनुग्रहमान स्वमलशाभगुण्योर्जीवन्मुक्तस्त्वचिद्गानकोशकलैकनिपुलिष्येत् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतास्यर्षप्रकारोनि०पू०अष्टपण्डितम सग ॥ ६८ ॥
 गणानामपिद्वल्लभुकानामंस्त्रिकीस्थिति ॥ योगाद्याणस्यविलयोयत्तद्वृत्तिरुच्यते ॥ १ ॥ याम्यनाम्रकहृदसहोक्रुद्रतासर्वएवने ॥ सभाजयमूर्धिरजुश्चक्रुद्राणामुत्तमशान्ति
 शानतामप्युत्तमठदाधानुगतदुस्तरसर्भकदासप्रयानेपुदेहपुष्याररुधरोपगुक्तवर्तनियाम् नमभुक्ताधिरभोगाम्याप्यक्रुद्रपुरत ॥ गणताभावसतस्तेस्यास्तिसपरिच्छेदाह
 स्युक्तमठदच्छेधारातठदमूर्तीनागणत्वमेकैकक्रुद्रमूर्तिरितिषड्विधानोराम पूच्छति ॥ कुतश्चि ॥ क्रुद्राणांशतल्वकुलआगतम् किंनपी सवृपरिगणनानुगतत्वानिरिकक्रुद्राणाभेदपरिग
 णनात् ॥ एषार्येगुशाच ॥ यगणान्त्वयोक्तास्तएवयेक्रुद्राउक्तास्तेउतन ॥ अन्त्येएवक्रुद्रादत्यथ ॥ १ ॥ तपप्रथमकल्पमेवाबलव्यधसिद्धउत्तरमाह ॥ स्वप्नानामिति ॥ उद्देश
 वध्याग्बिबितवज्जम्भादिप्रस्तावतस्तपसाध्यातमेधतस्तन्मया०क्रुद्रातसस्थानेनामतेरिषिप्यनोक्तम् ॥ २ ॥

भिक्षुस्वमेये जीवटाया कारास्तदाकारमेवोत्सर्गो गणशतमिति स्मृतम् ॥ तदेतदुद्देशत कर्मापि भोगैश्वर्यसाध्यादुद्देशत्वाच्च भवति ॥ ननु गणाद्गतस्वमेयवकाः प्रापदाः स्वप्नान्
 कथमुत्पद्युद्रा रयु स्वापि भृत्यभावयोर्विरुद्धयोरेकत्रास भवति ॥ किंच शततमस्य मुख्यसद्द्रत्वाद्गत्वाभावाद्गणशतमित्युक्तिश्चानुपपन्नेवेति चेन्न हाह ॥ रुद्राअपीति ॥ तेशा
 तस्य यस्मात्प्रापिपूर्वासिद्धस्येश्वरकोटिभूतस्वप्नपरिचर्यादिविधौ गणाएव भवति तेषां कर्मफलभोगैश्वर्यप्राप्तेस्तदर्थानत्वादित्यर्थ ॥ ३ ॥ वो वयित्वा तु न भिक्षुचेतसाचेतनेन च
 त्यादिना भिक्षुस्वमकृतेन शततमेन रुद्रेण स्वचित्तैतन्पदानेन भिक्षवादीनां बोधनयत्यागुक्ततदन्यत्रादर्शनादसंभावयत्परामः पृच्छति ॥ एकस्मादिति ॥ ४ ॥ अनीश्वरेष्वज्ञेषु न
 ददर्शने निर्देश्वरेषु मुक्तेषु न तदसंभावनायुक्तेति परिहरति ॥ निरावरणेति ॥ ज्ञानैश्वर्येण निरावरणायोगैश्वर्येण सद्भावाः सत्यसकल्पाः ॥ रसैश्वरसंसेवायत्तञ्चानदी भवतीति श्रु

य आकाराश्रिते स्वप्ने तद्गणशतं स्मृतम् ॥ तदेतदुद्देशत कं रुद्रा अपि गणा विधौ ॥ ३ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ एकस्माद्गणवांश्चित्ता क
 यंचित् शतं कृतम् ॥ तस्वप्नकृत रुद्रगणदीपादीपशतं यथा ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ निरावरणसद्भावा यद्यथा कल्पयंति हि ॥ तन्न
 यानुभवत्येवरसावरणसंविदः ॥ ५ ॥ सर्वान्मनःसर्वगत्वाद्यद्यथा यत्र भवति ॥ तथा नुभूयते तत्र तथा ज्ञतया धिया ॥ ६ ॥ ॥ श्रीराम
 उवाच ॥ कपालमालाभरणो भस्मशाली दिगंबरः ॥ रमशाननिलयो वसन्कामुकश्च किमिथरः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ म
 हेश्वराणां सिद्धानां जीवन्मुक्तशरीरिणाम् ॥ न क्रियानियमो स्नाहसत्यज्ञस्यैव कल्पितः ॥ ८ ॥ अज्ञसुदिनचित्तत्वा क्रियानियमनं विना ॥
 गच्छन्त्यायेन मास्तेन परंदुःखं प्रयाति हि ॥ ९ ॥ सुज्ञास्त्विष्टेष्वनिष्टेषु न निमज्जति वस्तुषु ॥ यतोद्दिश्यत्वद्दृष्ट्वा निर्वसिनस्तथा ॥ १० ॥

ने रसो भूमानदस्त आसमतात्सा कल्पिकार्यं सताला भायदृणोति स्वीकरोति तथा विधाया मायाप्रतिविद्यसंवेतसार्वाङ्ग्यसर्वशक्तत्वाख्यातद्वलादित्यर्थ ॥ ५ ॥ सर्वाः स्ववलादपि
 तेषां सर्वभावितार्थासिद्धिरित्याह ॥ सर्वात्मन इति ॥ ६ ॥ एवमैश्वर्यसंतिहरिहरादयः किमर्थं भानुपयो न्यायवतारं रमशानवासादिकदर्शनात्त्वस्य कल्पयंति शुभमेव कुनो न कल्प
 यतीत्याशयेन रामः पृच्छति ॥ कपालेति ॥ भस्मनाशालते शोभते न च्छील ॥ ईश्वरः सर्वशक्तिसपन्नोपिसर्गिकि मर्थमेव मार्त्त इत्यर्थ ॥ ७ ॥ क्रियाः शास्त्राया एव भगलरूपा
 एव सुखभोगफल एव कार्या इति नियमस्तेषां विधिकरत्वाभावात् ॥ अज्ञदृक्प्रसिद्धमगलानामपि सर्वपातत्त्वदर्शात् अमगलतमत्वा विशेषात् ॥ अशुभकर्माभावे न दुःखसा
 मर्थ्यापि तेषां दुःखभोगानुदयात्सर्वस्य सुखरूपत्वा विशेषाच्चैति भावः ॥ ८ ॥ दिनचित्तत्वात्त रागद्वेषलोभादिदोषसहस्रखंडितचित्तत्वात्प्रस्येन मस्ये पुनसिद्धे न दुर्बलस्वप्नरा
 तिप्रसन्नन्यायेन गच्छन् क्रियानियमनं विना परजन्मपरपरानरकादिदुःखप्रयाति ॥ हिं प्रतिशास्त्रप्रसिद्धौ ॥ ९ ॥ १० ॥

अथिवावाधानुर्धनद्वापञ्चनीनामलिखाधानुयातीतम् ॥ १८ ॥ प्रागुक्तसमिधेषुसामभूमिकानामप्यपचम्याएवएतान्तिस्त्रोभूमिकासमाधिभिर्द्वेषाजापानकापराभ्या
 इत्यमस्यधितरत्रिदिवपायणभवतीत्याह ॥ सौपुन्रकति ॥ समाधानस्यमाधिकश्वसमाधि एतेसमापयोजापत्यपिभवति ॥ १९ ॥ हेमलनद्रस्यूनहसाधोजापतिसमतानि
 पणप्यवदस्वरेवोपिउत्थात्यक्तप्यवद्वारसमाधिस्योपिजीवन्मुक्तसकलामलरार्तिरुत्तिर्नित्यतुयस्यरूवतथाविद्दृष्टम् ॥ नृपचस्थितिस्पृष्टस्यमाकारदृष्टयाधान्यमाभय
 र्तिनभाभश्चप्यमस्यैकालिनाभ्यस्यत्यय ॥ अथवानभदस्यपिष्ववोधनमेव ॥ नृपस्थितिस्तथाभवतएवालिनाभ्यस्येत्यर्थ ॥ अथवाभवतस्तवैवास्तीतिराममतिविद्वेषत
 ष्वात्क ॥ २० ॥ इरामन्तअग्निमिमीक्षुप्यापनियुक्तरीत्याधिराहादियादमाथापविष्ठापनेनेवस्तभवथासनमेकतुयद्वयमास्त ॥ सर्वेष्विद्यतदनीद्वैकलयस्यसिद्धतन्त्रातिरो

न्युपमर्मानमेवंदमनतव्याख्यंभवत् ॥ तुर्यमेवामलविद्वितुर्यातीतमयापिच ॥ २८ ॥ सौपुन्रैकसमाधानस्तयातुर्यंसमाधिक ॥ तुर्याती
 तसमाधिवाजाप्रत्यपिभवतिवै ॥ २९ ॥ तुयस्यएवसकलामलशांतिवृत्तिर्जाप्रत्यपिव्यवहरन्निपुणसमतात् ॥ नित्यसदेहउतवापिचि
 दंहरववक्षन्नभोभवतएवकिलालिसाधा ॥ ३० ॥ अभित्युदकभववासनमेकमास्वनवनवाहमपिनाभ्यदिहास्तिसत्यम् ॥ सर्वेष्वि
 यतद्वर्तद्विज्जांतराभन्नास्तिसृचिद्वगनकोशकलकनिष्ठ ॥ ३१ ॥ इत्यापेवांवा०वा०दे०मोक्षोपायपुनिर्वाणप्रकरणपू० महार्भानिय
 त्वापदशानामाष्टपदितमसग ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कुतशतत्वमायातरुद्राणामु
 नितायक ॥ योगणास्तेतुयेरुद्राउतनेतिवटाशुभे ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ स्वप्नानांभिक्षुणादृशतशतशरीरकम् ॥ सर्वमुद्देशता
 ज्ञातततउत्तनतन्मया ॥ २ ॥

नद्यरत्नस्यमानस्वमस्तशभधुएष्यास्रोर्जीवन्मुक्तस्तचिद्वगनकोशकलकनिष्ठस्तिष्ठेत्यर्थ ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवाग्विषयमन्त्रात्स्यर्पयकाशेनि०पू०अष्टपदितमसग ॥ ६८ ॥
 गणानामपिद्वैत्यमुक्तानामिच्छिर्कीस्थिति ॥ योगाद्यावत्स्यवित्तयोद्यतेस्तद्भूतिरुच्यते ॥ १ ॥ प्राप्यतमिन्द्राहसहोदनासर्वएवते ॥ समाजमूर्ध्विरेजुश्चरुद्राणांमुत्तमरतमिति
 शतानामप्युत्तमठदताप्रागुक्तदुत्तरासर्वेषुदक्षयातपुनेपुद्दृष्टुभारद्वयोपभुक्तवतीयाम् तत्रभुक्ताश्चिरभोगाभ्याप्यरुद्रपुरात ॥ गणानामाशसतस्तेस्यास्त्यतिषपरिच्छेदाद्
 स्युक्तनप्रष्टच्छयारातदमूर्त्तानांगणत्वमैकैवरुद्रमूर्तिरितिषद्विद्वानोरामपृच्छति ॥ कुतइति ॥ रुद्राण्यशतत्वकुतआगतम् किंणीसर्वपरिमाणानुगतद्वानिरिकठद्वाराणामेवपरिग
 षनार ॥ एषार्थेनृशब्द ॥ यमथास्तयोकालएवैरुद्राउकालेउतत ॥ अन्येएवठद्वैत्यय ॥ १ ॥ तत्रप्रथमकृष्येवावलयप्यथासिद्धउत्तरमाह ॥ स्वप्नानामिति ॥ उद्देश
 तत्र्याग्नीवतवज्रम्यादिरस्यारतस्तयासातमेवततस्वमयाठद्वारातस्यमानेनामतेरविरिष्यनोक्तम् ॥ १ ॥

एककलत्रे श्रीदेनसिद्धौ वाङ्मिजलयोरिवसांख्ययोगयोः समुच्चयोर्युक्तो न विकल्प इति चेत्तत्राह वासनामिति ॥ सत्तेर्वासांतःकरणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्मकं मन एव
 कारणतश्च साख्येन योगेन वारकेनैव विलीयतत्त्वज्ञानात्मनापरिणतमुभयोः कारणप्राणयोरपिकर्मसुब्ध्यापरेषु अकारणताभेदेत्येकैकेनामयफलसिद्धेर्न समुच्चय इत्यर्थः ॥ २३ ॥
 देहाहतादर्शनपूर्विके वसत्रासस्य तिसन्मूलमनस्य ल्हातौ सर्वस्य तिशान्तिरुपपन्नोत्थाह ॥ मन इति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेन तर्हि कथं मनसो नाश इति चेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥
 मन इति ॥ २५ ॥ ज्ञानेन मनोबाधेतत्कार्यार्हममतादिवंधमोक्षानां सर्वाः कल्पनावाध्यत इत्याह ॥ मनोभव इति ॥ ककुत इत्यनयोः प्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम
 मध्यमाधिकारिकेण मोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्पर्यस्य हेण दर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषु मध्यमरास आक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणसर्वेषां प्राणविलयप्रसिद्धेरिति भा
 वः ॥ २८ ॥ अयोप्युपायामनोनाशद्वैवमोक्षहेतवो मरणे च न मनोनाशः प्राणनाशो वा कितुमूर्त्तिकां विलीनसैधववद्विधायां वासनात्मनावस्थानमुक्त्वा काले पुनराविर्णा
 वासनांचित्तमेवाहुः कारणं तद्विसंस्ततेः ॥ तदकारणतामेति विलीयो भयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनःपश्यति वैदेहं बालो वेतालकं यथा ॥ स्वात्मा
 नं विलयं नीत्वानभूयस्तं प्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणत् ॥ स्वप्ने स्वमरणाकारं प्रेक्ष्यमाणं न विद्यते ॥ २५ ॥ मनो
 भवत्सुसंसारः कर्ममाहं कसंततिः ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौ च तत्कृतः ॥ २६ ॥ एकतत्त्वधनाभ्यासः प्राणानां विलयस्तथा ॥ मनोवि
 निग्रहश्चेति मोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ यदि हि प्राणविलयो मुने मोक्षस्य कारणम् ॥ मृता एव विमुच्यंते तन्मन्ये
 सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ त्रिव्येतेषु प्रयोगेषु मनःप्रशमनं वरम् ॥ साध्यं विद्धि तदेवाशुभयथा भवति तच्छिवम् ॥ २९ ॥
 यदानिर्वाणं प्राणास्य जंतो दर्शरि कम् ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनि संगमम् ॥ ३० ॥

वः स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्वक्ता मतीति श्रुते स्तृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धे वैलीनाताप्राणानांचक्षुरादिद्वारेणोक्त्वा स भवाच्च न च स्थूलदेहरूपाधाराजावाह हि निर्ग
 ताना विलयः वासाकारो स होक्ताताभिर्भूतमात्राभिसत्कालिकव्यवहारयोग्यदेहकल्पनसभावादित्याशयेन वसिष्ठः समाधत्ते ॥ त्रिव्येतेषु व्यत्यादिना ॥ मनःप्रशमने भववरं श्रेष्ठ
 साध्यविविद्धि ॥ २९ ॥ यदा प्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तयुर्धुरारावमिदं दर्शरि कस्य जति तदा वासनाकामकर्मैषस्थापितमा विदेहाकारमनुभूय बाह्यव्योमनितादृशदे
 हारं भानुकुलैस्त्वन्मात्रैर्भूतमात्राभिः संगमयति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्वक्ता मतीति ॥ तथाप्ये शस्कारोपेशोमात्रामुपादायान्यन्वतरकल्याणत
 ररूपतनुने एवमेवायमात्मेदर्शरि निहत्या विद्यागमयित्वाऽप्यन्वतरकल्याणतरं रूपं कुरुते पिठ्यं वागांधर्वं वैवदेव वा प्राजापत्यं वा ब्राह्मण्ये वां वा भूतानामिति च ॥ श्रुतौपेशस्कारी
 स्वर्णकारपेशसः स्वर्णस्य मात्राशकलात्पुपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

इति अत्र स्थायादुर्भोगम् ॥ यद् आसत् ॥ ११ ॥ एवमकथामानुष्याद्विजन्मकथा ॥ १२ ॥ नरेषु ताकस्मिन्निवेशे ॥ आत्मीयत्वव्यवस्थाप्रयोगविधानम् ॥ परतत्त्वम् ॥ सा
 निज्जात्यान्विषणानिपन्नानि विविधयस्तथाविधिन कश्चिद्विषयः ॥ १३ ॥ सर्वकथहरस्यप्रसिद्धहरचरित्रमेव कियानियमो हेतुर्वातिश्चरित्रव्येयादिनियमो भाववादीनाम्प्रासङ्गोत्त
 मवयानियमः काकनालीपन्थापतदपटनादिसाराकथा ॥ अथ्यादीनामिति ॥ आतयस्तत्तज्जात्युचितकर्मानियमः ॥ मुख्यश्चेच्छाखानादिनियमतिरेवतद्व्यवस्थाधिकेस्य
 ॥ १४ ॥ अस्माननुषयात्प्रादिकियावन्वियता सगाराशिश्वकाकर्कतुर्गोरुदिमानपात्रेति तद्वर्णाविभागसंकेतवशात् पृथक्प्रेदिकपारलौकिकसुखदुःखानुभूतिकृता

कापतालीयवद्भ्राष्ट्रियां पूर्वतितेसदा ॥ ननुर्वन्त्यवैकिषिनौपाकश्चिदपि ग्रहः ॥ ११ ॥ काकतालीयताविष्णुरेव कर्मादित पुरा ॥ एव
 यम् ॥ जिनयनएव कर्माशुजाडव ॥ १२ ॥ नर्निपमस्मिन्निर्धनोपादेयनहेयता ॥ नचात्मीयनचपरकमजाविषयकश्चित् ॥ १३ ॥ अथ्या
 दानां यथोप्यादिसगाटारुदिमागतम् ॥ हरदानीनातया कर्मद्विजातीना चजातय ॥ १४ ॥ सर्गेप्ररुदिमायातेसकेतवशात् पृथक् ॥ अनुभू
 तिफलाश्रया फलितता कस्मिता स्वयम् ॥ १५ ॥ विदेहमुक्तविषयतुयमीनमतोमया ॥ नोक्तवपरमीनसदेहस्वरूपद्वह ॥ १६ ॥ खाट
 व्यतिरामच्छुभागाकाशचिदात्मकम् ॥ तत्ताप्राप्तिभ्रश्रेय साकयप्राप्यतेशुणु ॥ १७ ॥ सम्यग्ज्ञानावधोघेननित्यमकसमाधिना ॥
 सख्येवावबुद्धायेतरयता साख्ययोगिनः ॥ १८ ॥ प्राणायनिलसशातैयुक्तयायेपदमागता ॥ अनामयमनाद्यततेम्भतायोगयोगि
 नः ॥ १९ ॥ उपादयतुसर्वेषां गतपटमदक्षिणम् ॥ तत्केचित्सख्ययाप्राप्ता कचिद्योगेनदेहत ॥ २० ॥ एकसाख्यव्ययोगाचय पश्यतिस
 पश्यति ॥ यत्साख्यं प्राप्यतस्यानपरयोगेकतेवहि ॥ २१ ॥ यत्रप्राणमनोवहतिरत्यतनोपलभ्यते ॥ वासनावागुरोक्ताताद्विद्विपरम
 पदम् ॥ २२ ॥

शाखापालशाखिक्वथरागाद्विषयास्तस्य च स्थितादन्निषेधम्वित्यर्थः ॥ १५ ॥ एवमकथामानुष्यादुर्भोगम् ॥ नरेषु ताकस्मिन्निवेशे ॥ आत्मीयत्वव्यवस्थाप्रयोगविधानम् ॥ परतत्त्वम् ॥ सा
 धर्मानासरात्तत्रोक्तच्युतिवतिपरेशाचय ॥ १६ ॥ तत्तापालाद्वावस्ययातिभ्रश्रेययोगीश्वर ॥ १७ ॥ तत्प्राप्तौ साख्ययोगावुपायद्विषयसाख्ययोगिनो लक्षयति ॥
 सख्यमिति ॥ सख्ययाद्विषयकव्यवहारपुनराजायागत ॥ १८ ॥ कर्मयोगिनोलक्षयति प्राणैति युक्त्यापान्यामर्षितद्वययोगेन ॥ १९ ॥ उपादेयकालीभूतसख्यसाक्षात्कारेण प्राप्त
 म्यम् ॥ सर्वेदाद्विषयानाद्विषयोमिनाम् ॥ वेदतःअनर्भवेहेन ॥ २० ॥ फलतएतदेवस्कृतयति ॥ यदिति ॥ २१ ॥ ननुविभिन्नस्वरूपयास्तयो कुतएकफलभाह ॥ यथेति ॥ प्रा
 णमनासरात्तद्व्यवहारव्याप्तिकेचित्तपोपलभ्यते ॥ यथायथासनाध्यागोक्तातास्थितिरवतस्वरमपदतद्वित्यर्थः ॥ २२ ॥

एकफलत्वेऽदिसिद्धौ वद्विजलयोरिवसाख्ययोगयोःसमुच्चयोरुकोनविकल्पइतिचेत्तत्राह वासनामिति ॥ संस्तेर्वासांतःकरणप्राणाद्विद्येष्टायास्तद्वासनापुंजात्कंभनएव
 कारणतच्चसाख्येनयोगेनवाएकेनैवविलीयतत्त्वज्ञानात्मनापरिणतभुभयोःकरणप्राणयोरपिकर्मसुख्यापारेषुअकारणतामेतीत्येकेकेनाभयफलसिद्धेर्नसमुच्चयइत्यर्थः ॥ २३ ॥
 देहाहतादर्शनपूर्विकैवसर्वासस्तिस्तन्मूलमनस्तन्व्यातौसर्वसस्तिशानिरुपपन्नेत्याह ॥ मनइति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेनतर्हिकथंमनसोनाशइतिचेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥
 मनइति ॥ २५ ॥ ज्ञानेनमनोबाधेतक्तकार्यार्हममतादिवंधमोक्षांताःसर्वाकल्पनाबाध्यतइत्याह ॥ मनोभवइति ॥ ककुतइत्यनयोःप्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम
 मध्यमाधिकारिक्रमेणमोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थार्तस्यसंप्रहणदर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषुमध्यमंरामआक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणसर्वेषाप्राणविलयप्रसिद्धेरितिभा
 वः ॥ २८ ॥ यद्योप्युपायामनोनाशद्वारैवमोक्षहेतवोमरणेचनमनोनाशःप्राणनाशोवाकिनुमूर्च्छाकालेविलीनसैधववद्विधायावासनात्मनावस्थानमुक्कमणकालेषुनराविर्भा
 वासनांचित्तमेवाहुःकारणंतद्विसंस्ततेः ॥ तदकारणतामेतिविलीयोभयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनःपश्यातिवैदेहंवात्तोवेतालकंयथा ॥ स्वात्मा
 नं विलयंतीत्वानभूयस्तंप्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणात् ॥ स्वप्नेस्वमरणाकारंप्रेक्ष्यमाणंनविद्यते ॥ २५ ॥ मनो
 भवस्तुसंसारःकममाहंकरसंततिः ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौचतत्कृतः ॥ २६ ॥ एकनत्वघनाभ्यासःप्राणानां विलयस्तथा ॥ मनोवि
 निप्रहश्येतिमोक्षशब्दार्थसंप्रहः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यदिहिप्राणविलयोमुनेमोक्षस्यकारणम् ॥ ऋताएवविमुच्यंतैतन्मन्ये
 सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ चिष्वेतेषुप्रयोगेषुमनःप्रशमनंवरम् ॥ साध्यंविद्धितदेवाशुचथाभवतितच्छिवम् ॥ २९ ॥
 यदानिर्वाणनंप्राणास्यजंतोदंशरिरकम् ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनिसंगमम् ॥ ३० ॥

वः सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्ववकामतीतिश्रुतेरवृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धेर्विलीनानांप्राणानांचक्षुरादिहारेणोक्कमणासंभवाच्च नचस्थूलदेहरूपाधाराभावाद्दहिर्निर्ग
 तानाविलयः वासाकारोसहोक्कानाभिर्भूतमात्राभिस्तात्कालिकव्यवहारयोर्यदेहकल्पनसंभवादित्याशयेनवसिष्ठःसमाधत्ते ॥ चिष्वेतेष्वित्यादिना ॥ मनःप्रशमनमेववरंश्रेष्ठ
 साध्यविद्धि ॥ २९ ॥ यदाप्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तपुर्धुरारावमिदंशरीरकस्यजंतितद्वासनाकामकर्मोपस्थापितभाविदेहाकारमनुभूयवास्तव्योमनितदृशदे
 हारंभानुकूलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिःसंगमयाति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्ववकामतीति ॥ तथाप्येशस्कारीपेशसोमात्रामुपादान्यन्वतत्करकल्याणत
 ररूपतनुतेएवमेवायमात्मेदंशरीरनिहत्याविधागमयित्वाऽप्यन्वतत्करकल्याणतत्करूपकरोतेपिउपवागांधैवदैववाप्राजापत्यंवाब्राह्मवात्येपावाभूतानामितिच ॥श्रुतौपेशस्कारी
 स्वर्णकारपेशसःस्वर्णस्यमात्राशकलाप्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

हराशकस्ताप्रावृर्ताम् ॥ पृ ३ ॥ ११ ॥ एवकमानुप्यादिजन्मकमा ॥ १२ ॥ नहेयताकस्यश्चिदितरेष ॥ आत्मीयत्ववणाश्रमोचितम् ॥ परतदभ्यन्त ॥ क्षा
 तिश्रान्ताश्विपिणोतिपद्मानीविषयस्तथाश्चिधनकश्चिद्विस्वर्ष ॥ १३ ॥ नहिकयहरस्यप्रसिद्धहरश्चरिप्रधेकिकयानियमोहेर्वातश्चरिप्रवेपादिनियमोभषदादीनाचप्राक्पणोत्त
 मयथाभियम काकनालीयभ्यायेतदपटनादित्यारकपाह ॥ अप्यादीनाविति ॥ जातयस्तत्तज्जात्युचितकर्मनियम ॥ मुख्यश्चरेच्छास्त्रयानादिनियतिरेवतद्रावस्थायिकेत्यथ
 ॥ १४ ॥ अज्ञानानुषयानाप्रादिकिवाभिनियता सगाद्यथाभ्यका किनुसर्गोद्धतभापानेततत्तद्वर्णादिभिर्भागसेकेनवशत पृथक्प्रेहिकपार्लोकिकसुखदु वागुभूतिफल
 ॥

काकतालीयवद्भ्रांभिन्याकुर्वतितेसदा ॥ नकुर्वत्यपिर्वैकिचिन्नैपाकचिदपिग्रह ॥ ११ ॥ काकतालीयतांविष्णुरेवकमादित पुरा ॥ एव
 कमाभिनयनएवंकर्मयुजोद्व ॥ १२ ॥ नर्तियमस्तिनानिद्यनोपादयनहेयता ॥ नष्वात्मीयनचपरकर्मज्ञाविपयकचित् ॥ १३ ॥ अथ्या
 दीनाययीष्यादिसर्गादौरुद्धिमागतम् ॥ हरादीनांतयाकर्महिजातीनाचजातय ॥ १४ ॥ सर्गप्ररुद्धिभायातसकतवगत पृथक् ॥ अनुभू
 तिकलाश्रय्या कलियता कलियता स्वयम् ॥ १५ ॥ विदेहमुकविपयतुर्धर्मोनमतोभया ॥ नोकतवपरभौनसेद्दहस्यरूद्दह ॥ १६ ॥ खाट
 व्यतिररामन्दमात्माकाशश्चिदात्मकम् ॥ तत्ताप्राप्ति परश्चय माकयप्राप्यतश्चणु ॥ १७ ॥ सम्यग्ज्ञानाववाधननित्यमकसमाधिना ॥
 सख्यैवावबुद्धयेतस्वता साख्ययोगिन ॥ १८ ॥ प्राणायनिलसशतीचुत्पयायेपदमागता ॥ अनामयमनाद्यंतिस्यतायोगयोगि
 न ॥ १९ ॥ उपदेयतुसर्वेषाशातपदमक्रत्रिमम् ॥ तत्केचित्सख्ययाप्राप्ता कचियोगेनदेहत ॥ २० ॥ एकसांख्यचयोगचय पश्यतिस
 पश्यति ॥ यत्सांख्ये प्राप्यतस्यानंपरयोगेकटेवहि ॥ २१ ॥ यत्रप्राणमनोव्यतिरत्यतनोपलभ्यते ॥ वासनावागुरोक्त्रांतातद्विद्विपरम
 पदम् ॥ २२ ॥

शार्त्वात्सांभादिभ्यश्चरागादिषशास्त्रयकस्तिनाहनिद्वैष्यमित्यर्थ ॥ १५ ॥ एवमथसमाधायपस्त्रुनेपुर्मनिपुष्ककभ्यशेषदर्शयति ॥ विदेहेति ॥ सेदेहस्यपसिद्धाच्चतुर्द
 धर्मीनास्तरतनोकनश्चुष्विनिपरेणाभ्य ॥ १६ ॥ तत्तायास्तद्वाषस्यप्राप्ति परमयोभोष ॥ १७ ॥ तत्प्राप्तीसांख्ययोगावुपायद्वितिवर्षापिप्यभसांख्ययोगिनोत्तक्षयति ॥
 सभ्यमिति ॥ सख्ययाधिकैकविषारमयुत्तराकयोगेन ॥ १८ ॥ कर्मयोगिनोत्तक्षयति प्राप्तेति युक्तमापाम्भार्त्वात्तद्वदयोगेन ॥ १९ ॥ उपदेयकटीभूततस्वसाक्षात्कारेणप्राप्त
 म्यम् ॥ सर्वेषादिभिधानामपियोगिनाम् ॥ २० ॥ फलतपत्तेदेहस्युदयति ॥ यदिति ॥ २१ ॥ ननुविभिन्नुपपात्तयोः कृतएकफलतप्राह ॥ यद्येति ॥ प्रा
 षमनोद्धत्योक्तयोरेव्याप्त्यनिकश्चिद्योषटशितत्वाद्भयव्याप्तनाप्रागुक्तातास्थितिरवतत्परमपदतदस्यर्थ ॥ २२ ॥

एकफलत्वेऽथोदनसिद्धौवद्विजलयोरिवसांख्ययोगयोःसमुच्चयोरुक्तोऽनविकल्पइतिचेत्तत्राह वासनामिति ॥ संसृतेर्वासात्करणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्मकंमनएव
 कारणतच्चसाख्येनयोगेनवाएकेनैवविलीयतत्त्वज्ञानात्मनापरिणतमुभयोःकरणप्राणयोरपिकर्मसुख्यापारेषुअकारणताभेतीत्येकैकेनाभयफलसिद्धेर्नसमुच्चयइत्यर्थः ॥ २३ ॥
 देहाहतादर्शनपूर्विकेवसर्वाससृत्तिसन्मूलमनस्तच्छातौसर्वससृत्तिशान्तिरुपपन्नेत्याह ॥ मनइति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेनतर्हिकथमनसोनाशइतिचेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥
 मनइति ॥ २५ ॥ ज्ञानेनमनोबाधेनत्कार्यार्हममतादिबन्धमोक्षाताःसर्वाःकल्पनाबाध्यतइत्याह ॥ मनोभवइति ॥ ककुतइत्यनयोःप्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम
 मध्यमाधिकारिकेभेजोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्पर्यसंपहेणदर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषुमध्यमरामआक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणेसर्वप्राणविलयप्रसिद्धेरितिभा
 वः ॥ २८ ॥ त्रयोप्युपायामनोनाशद्वैरवोक्षहेतवोमरणेचनमनोनाशःप्राणनाशोवाकिनुमूर्च्छाकालेविलीनसैधववद्विद्यायावासात्सावस्थानमुक्कमणकालेपुनराविर्भा
 वासनांचित्तमेवाहुःकारणंतद्विसंस्तुतेः ॥ तदकारणतामेतिविलीयोभयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनःपश्चतिवैदेहंवालोवेतालकंयथा ॥ स्वात्मा
 नंवलयेनीत्वानभूयस्तंप्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणान् ॥ स्वप्नेस्वमरणाकारंनेक्ष्यमाणंनविद्यते ॥ २५ ॥ मनो
 भवस्तुसंसारःकममाहंकसंतंतिः ॥ उपदेशोपदेशादिबन्धमोक्षौचितकृतः ॥ २६ ॥ एकनत्वधनाभ्यासःप्राणानांवलयस्तथा ॥ मनोवि
 निप्रहश्चेतिमोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यदिहिप्राणविलयोमुनेमोक्षस्यकारणम् ॥ मृताएवविमुच्यंतेतन्मन्ये
 सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ त्रिष्वेतेषुप्रयोगेषुमनःप्रशमनंवरम् ॥ साध्यंविद्वितदेवाशुयथाभवतितच्छिवम् ॥ २९ ॥
 यदानिर्वाणनंप्राणास्त्यजंतीदंशरीरकम् ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनिसंगमम् ॥ ३० ॥

वः सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्वकामतीतिश्रुतेस्त्वृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धैर्विलीनानाप्राणानांचक्षुरादिद्वारेणोक्कमणासभवाच्च नचस्थूलदेहरूपाधाराभावाद्दहिर्निर्ग
 तानाविलयः वासाकारोसहोक्ताताभिर्भूतमात्राभिसात्कालिकव्यवहारयोग्यदेहकल्पनसभवादित्याशयेनवसिष्ठःसमाधत्ते ॥ त्रिष्वेतेष्वित्यादिना ॥ मनःप्रशमनमेववरश्रेष्ठ
 साध्यविति ॥ २९ ॥ यदाप्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तयुर्धुरारावमिदशरीरकत्यजंतितावासाकाकामर्षिस्थापितंभाविदेहाकारमनुभूयबाह्यव्योमनितादृशदे
 हारंभानुकूलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिःसंगमयति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्वकामतीति ॥ तद्यथापेशस्कारोपेशसोभात्रामुपादायान्यन्ववतरकल्याणत
 ररूपतन्तेएवमेवायमात्मेदशरीरनिहत्याविद्यागमयित्वाऽन्यन्ववतरकल्याणतरंरूपंकरुतेपिऽयंवागांधर्वैवदिववाप्राजापत्यंवाब्राह्मवात्येवांवाभूतानामितिच ॥श्रुतौपेशस्कारी
 स्वर्णकारपेशसःस्वर्णस्यामात्राशकलान्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

तर्हिनाभूतभाषावर्हिर्भातरपार्थिवः सार्थपि कुनो न भिद्यति तमाह ॥ भासनेति ॥ तत्तज्जीववासानामाशात्मकानि नातितादृशावासानाम्भनानि शिष्टपार्थिवसि भिद्यति नेरैरिति
 व्यवस्थितमित्यर्थ ॥ ११ ॥ प्राणोर्देहात्तदेव वासनासहिताप्येत्यर्थे यत्-पुनरेहमपि आधिदेहवासानासहिताएतन्मुच्यते ॥ देहात्तरेष्वनीयद्वादेभ्योकात्तदगतवायुभिश्चस
 श्लेषयति ॥ यथाकुशुभमभयस्तिष्ठेत्प्रतिविशालद्वर्ततेत्येनस श्लेषयतीति यद्यनि प्याहनादिरेव सायमभवति तद्वत् ॥ ११ ॥ अतएवमरणमाप्रयत्नमनोरथादृतिनप्राणानरोपीत्या
 ह ॥ ननु हि ॥ यथासाधुपदंः अर्थाधीमप्रोवासाकर्तारैरभ्यमानोपिनशाभ्यनिनस्यति ॥ मनःप्राणयोश्चमनियतत्वप्यन्तिकमुत्वेनाप्ययमुत्वेनधरार्थयति ॥ नामनस्काद्वसि
 वासनासात्मकान्येव विहितम्नाम्यकाणिवै ॥ तदात्मकेर्मनोवद्विः प्राणौ भिद्यत्यतिनेतरे ॥ ३१ ॥ सवासानाकृत्यपतेप्राणामुच्यति देहक
 म् ॥ तद्योमवायुसंश्लेषयतीति दुःखायमगभवत् ॥ ३२ ॥ मन सांशुरिवांमोर्धौनशाभ्यतिसवासनम् ॥ नामनस्का सप्तवतिप्राणा सूर्य
 इवत्वपि ॥ ३३ ॥ नजहातिमनःप्राणान्विनाज्ञानेनकर्हिचित् ॥ वृणात्तरेणैवविनावृणागमिष्यति तिरि ॥ ३४ ॥ ज्ञानादवासनीभास्व
 नारप्राप्तुयान्मन ॥ प्राणात्स्यंदधनादत्ततथातिर्दिशियते ॥ ३५ ॥ ज्ञानात्सर्वपदार्थानामसत्वसमुदेत्यलम् ॥ तर्गेणवासनानाशा
 द्वियोगाभ्राणचेतसो ॥ ३६ ॥ ततो नपश्यतिमनःप्रशातं देहात्पुन ॥ स्वनाशेनपदंप्राभवासेनैवमनोवदु ॥ ३७ ॥ चेतोहिवासानामाव
 तदभावेपरपदम् ॥ तत्संपपदतज्ञानज्ञानमाहुर्विचारणम् ॥ ३८ ॥ इत्यस्या संस्तरामपर्यंतः सप्रवर्तते ॥ स्वयविवेकमात्रेणरज्जुसंप
 भ्रमाकृते ॥ ३९ ॥ एकार्थाभ्यसनप्राणरोधश्चतःपरिक्षया ॥ एकस्मिन्नेवससिद्धेसंसिद्धातिपरस्परम् ॥ ४० ॥ तालवतस्यसंस्मंदेशीत
 शातोच्ययानिल ॥ प्राणानिलपरिस्मंदेशीतिशाततयामन ॥ ४१ ॥ प्राण शरीरविलयेप्रयातिव्योमवायुनाम् ॥ यथावासितमेवेदस
 र्वपश्यति तत्रवा ॥ ४२ ॥ यथाविदेहा पश्यतिप्राणव्योमनिदेहकम् ॥ समनस्कास्तथाचारसर्वधानुभवति ॥ ४३ ॥ शांतिवातपरिस्व
 देययामंथ प्रशाप्यति ॥ तथाशांतिमनःस्यंदेशाभ्यतिप्राणवायव ॥ ४४ ॥

र्थेन ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अतएवसांनादाहनाक्षयेउभयनारादत्याह ॥ ज्ञानादिति ॥ ३५ ॥ कथंज्ञानेनवासनानाशादृतिश्चेत्तद्धेतुद्वंवाधावित्याह ॥ ज्ञानादिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
 नद्विज्ञानसंवासरं सर्वेषां पिक्ताआत्मतन्मयेषसपयतेतच्छतस्वविचारपरलपोभेवाद्दिगतश्चात्मनमच्छलज्ञानमेवशिष्यतइत्यनुभवनिष्ठाआहु ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतमुपादत्ते ॥
 एकैति ॥ एकोर्थाद्देहयतस्वतदप्यसनप्रवृत्त्याद्यवर्त्तनम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सतिशरीरेप्राणाकमणेऽस्त्यकमोयपशरीरस्यैवशापच्छेदादिनानारास्तप्रक कर्मस्तथाह ॥ प्राण
 ति ॥ व्योमवायुतवासाकारास्ववायुमिकनानाज्ञावत् ॥ तप्रवासाकारो ॥ ४२ ॥ यथायादृशकर्मोऽज्ञावितवासानामप्यसुरानप्यभ्यादिरेहकपरयतितातदनुकूपदेहआचार
 व्यवहारैरनुजावति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

तिलतैलेसकान्तकुसुमामोदवन्मिश्रे ॥ ४५ ॥ रथसारथीद्वयान्योन्यस्पर्दनं विहरतः सपादयतः ॥ ४६ ॥ आधाराधेयवत् अर्प्यो ष्यवत् ॥ ४७ ॥ शांतबाधितद्वैतवासनम् ॥ प्रा
 णस्य भावस्य तस्मिन्मनसिलीनत्वादेकीभूतत्वात् ॥ ४८ ॥ तस्मिन्मातृत्वे लयेन तदात्मत्वमेव स्थिरमवति ॥ ४९ ॥ अनुपलभोऽज्ञान उपलभस्तद्वाधिकात्प्रलाकारादचित्तस्यो
 द्यो रप्यसतोर्नदत्तयोर्धः शिष्यतइति शेषस्तच्चिन्मात्रे प्रणधारणया वा स्थिरो भवेत्यर्थः ॥ ५० ॥ किंयत्कालमेकतत्त्वभावनाधार्यातिवाह ॥ एकस्मिन्निति ॥ भावतदाकार
 दत्तिधाराम् ॥ यावद्भावसादत्तिधारणोपि चरमसाक्षात्कारपुटासती अभावत्वमायाति तत्र दित्यर्थः ॥ ५१ ॥ भोष्यक्षयादाहारक्षयात्स्य यदेहद्वैतविलोयते ॥ ५२ ॥ धारणात् प
 चभिर्गौर्नसोबासाकारक्षये सति धारणादिभिस्त्रिभिर्भक्तैकाननासपत्यानिर्विकल्पसमाधिपरिपाकेन ब्रह्मभावः सिद्ध्यतीत्याह ॥ यदेकतानमिति ॥ ५३ ॥ अश्रुते अभते च ध्यान
 अविनाभावनीनित्यं जंतूनां प्राणचेतसी ॥ कुसुमामोदवन्मिश्रो तलैलेद्वयस्थिते ॥ ४५ ॥ मनसः स्पंदनं प्राणः प्राणस्य स्पंदनं मनः ॥
 एतौ विहरतौ नित्यमन्योन्व्यं रथसारथी ॥ ४६ ॥ आधाराधेयवच्चैतावेकाभावे विनश्यतः ॥ कुरुतश्च स्वनाशिनकार्यमोक्षस्य मुत्तमम्
 ॥ ४७ ॥ एकतत्त्वपनाभ्यासाच्छांतं शास्यत्वं मनः ॥ तद्ध्यानत्वात्स्य भावस्य तेन प्राणोपि शास्यति ॥ ४८ ॥ विचार्य यदन्तात्मतत्त्वं त
 न्मयतां नय ॥ मनस्तत्सह्यं न तदेव भवति स्थिरम् ॥ ४९ ॥ यदेवातिरश्रेयोऽनुपलंभोपलंभयोः ॥ ह्योरप्यसतोस्तत्र शेषेषु वापि स्थिरो
 भव ॥ ५० ॥ एकास्मिन्सुहृदे तत्त्वे तावद्भावविभावयत् ॥ भावाभावत्वमायाति स्वभ्यासाद्यावदाततम् ॥ ५१ ॥ प्रत्याहारवतांचेतः स्वयं
 भोष्यक्षयादिव ॥ विलीयतसहस्राणैः परमेवावशिष्यत् ॥ ५२ ॥ यदेकतानं भवति चेतस्तद्भवति क्षणान् ॥ शांतशेषविशेषौघंचिराभ्यास
 स्वभावतः ॥ ५३ ॥ अविद्येयंतुनास्तीति बुद्ध्यायुक्तिर्युतंधिया ॥ ज्ञानादेव परवाप्तिसिद्धभ्यासस्ततः परम् ॥ ५४ ॥ चित्ते शांतं शास्यतीयं
 संसारसृगलक्षिका ॥ जरा मुपगतमेयोमिहिका तन्मयी यथा ॥ ५५ ॥ चित्तमात्रमविद्येति कुरुते नैव तक्षयम् ॥ तद्दूरं रामचिन्तात्मना
 भावो हि परंपदम् ॥ ५६ ॥ मुहूर्तमेव निर्वाणं यद्विचिंतः परंपदे ॥ तत्तत्परिणतं विद्वितत्रैवास्वादमागतम् ॥ ५७ ॥

धारणाद्यध्यासायोगच्छूषणमननाभ्याद्वैतजातमविद्यैवसात्त्वनास्येव तत्त्वज्ञानादेव परवाप्तिरिति प्रमाणप्रमेयास भावनादोपतिरास पर्यंतं बुद्ध्याततः परं ध्यानधारणादिना ज्ञाना
 भ्यासः कार्यद्वयार्थः ॥ ५४ ॥ मेघे जरामपक्षयशरदिउपगते सति तोहेनोरागतान्मयी ॥ तन आगतइत्यर्थे हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यामि त्यनुवर्त्तमाने मयदूचेति मयद् ॥ ५५ ॥ ब्र
 ह्माकारपरिणतेनेतच्चित्तैव तस्य चित्तस्य शेषयुक्तु तस्य चित्तस्य रूपस्य रूपतु चित्ताविष्टानमाल्मैव नरुन्म्यता हियस्मान्नादभावः परंपदपरमपुरुषार्थान्भवतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अप्य
 र्थेऽवकारः ॥ निर्वाणविश्रांतम् ॥ तत्तर्हितद्रव्यवपरिणतविद्वितत्वव्यस्तस्याधिष्ठानव्यतिरिक्तं त्वरूपमस्तीति तत्रैव निरतिशयस्वप्रकाशानदास्यादमागतं सन्नव्युत्थानमिच्छतीत्य
 र्थः ॥ तथाचोक्तिरिदधर्मांतरे ॥ ज्ञानात्परसोयेन सकदास्वादिनो भवेत् ॥ विहाय सर्वकार्याणि मनस्तत्रैव धावतीति ॥ ५७ ॥

रनेवप्रस्तुतयो धात्वयोरककलविंसाह ॥ परिहति ॥ ५८ ॥ सत्वशास्त्रार्थस्यमेवाह ॥ धेनवति ॥ अंतरत्नभावाच्चिच्छेदम् ॥ ५९ ॥ तद्वर्तनोन्मुखजनाविरलाएवेत्याह ॥
 विश्वविति ॥ अक्षरशा अक्षभावनान्स्वभ्योपम ऋदशातुपररथोति ॥ ६० ॥ उक्तमेवार्थमनुश्रवन्पुसहरति ॥ विगलितेति ॥ हेतुभागतकविधिधायाभ्यासैर्विगलितभाष्या
 यनोआपरत्समस्तु ॥ लक्षणातिभ्योतिर्द्विज्वरार्तनपदानियस्यतायाधिपस्यथाविधासयाद्विगलद्वाधितस्यव्यपदवत्प्रतिभासभाप्ररिष्टमनइहअथम्युत्स्यथायासत्वमिति
 ध्यते ॥ तद्वशासनार्थाअशक्तिशङ्कानुपारागद्वेषाभिमानदिकलाभिर्मलिनससरपरदृति ॥ यथास्वर्गमणिसगात्कनकानुपागतताभ्युन कलककलनामलिनताम्यपदनी
 तद्वद्वित्यर्थ ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीभाषिष्ठमंतात्व्यमकारोति ० पू एकोनसप्ततितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मायाभ्यात्यनवस्थानेविद्यात्मपरिशुद्धये ॥ वे
 यदिसास्थेनाविश्रातंचेतोयोगेनवापिते ॥ क्षणतस्त्वतायातंनभूयइहजायते ॥ ५८ ॥ धेतोविगलिताविपंसत्वशब्देनकथ्यते ॥ तन्ध
 ससारधीजतत्तददात्परतपुन ॥ ५९ ॥ कश्चिद्विगलिताविद्य सत्वस्यभ्रातवासन ॥ परशून्योपमसपोज्योति पश्यतिशाभ्यति ॥ ६० ॥
 विगलितात्मपदविगलन्मन सुभगमत्वमितीहहिकथ्यते ॥ नपुनरंतिकलामलिनपदकनकतामिवतायमुपागतम् ॥ ६१ ॥ ॥ इ० वा०
 धा० तं० सं० ति० पू० प्राणमन संयोगविचारणानामैकोनसप्ततितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ जीवो
 जीवोभावत्याशुयातिषिसमचितताम् ॥ विचारादित्यविपातोमोक्षइत्यभिधीयते ॥ १ ॥ शृगलव्याजलमिवमनोहतादिदृश्यते ॥ अस
 देवमनागोवतद्विचारात्पलीयते ॥ २ ॥ सस्तित्वमविभ्रतीवेतालादाढतानिमान् ॥ प्रभानाकर्णयशुभानप्रसगात्स्मृतिमागतान् ॥ ३ ॥
 अस्तिविभ्रमश्रादप्यावेतालोविपुलाकति ॥ सर्किचिन्मंडलगर्वादाजगामजिषांसया ॥ ४ ॥ सर्वेतालोविसत्वूर्वकस्मिश्चित्सज्जनास्य
 दं ॥ यदुपत्युपहरेणतित्यवतयासुखी ॥ ५ ॥ निर्निमित्तनिरागस्करोप्यभ्यागतनस ॥ क्षुधितोपिनरहतिस्तोहिन्यायदर्शका ॥ ६ ॥
 सकालेनानवीगोहोजगामनगरांतरम ॥ त्यायुक्त्याजनमाकुंस्तुधासमभिचोदित ॥ ७ ॥ तन्नप्रापसमूपादराच्चिचयीविनिर्गतम् ॥ त
 माहपनपारेणशब्देनोभनिशाचर ॥ ८ ॥

अतस्त्वशाहकथाशक्तिवनेशुभा ॥ १ ॥ चित्तेशिशाम्यतीयससारमृगवृष्णिकेसुकविषयरातीचविचारएवशांनाद्वयवर्धतउपायदस्याह ॥ अथइति ॥ इतिअनेतोपायेन
 पयोपक्रापंकारणाविषयोरोनाशःश्रमाश्रयसिधीयत ॥ १ ॥ उक्तायांसिमावताहेतुप्रपचद्वेदद्वेषमधवारयति ॥ यगवृत्ति ॥ २ ॥ असेवपनगोवेत्युक्तायस्यस
 यनायास्थायिकामशरारयति ॥ सखीति ॥ ३ ॥ गवाहृधयोप्यव्यक्रानेव्यनारदाह ॥ ४ ॥ सक्षिप्योकविलारविद्युपुशरहितआरभ्याह ॥ सइति ॥ सज्जनस्यराशआस्य
 रशक्तितारत्स्यककदीशराअकनेनशुभप्यभनवत्युपहरेभ्यमित्यनगतयानिर्क्षेपसमाधिपुखी ॥ ५ ॥ ६ ॥ कालेनप्रपभ्यजनमालागकालेन ॥ अदधीगोहृयस्य ॥ ७ ॥
 तेषामप्यनिशिनगरेदुष्टजनपरिक्षाननायचोराहृषयायसश्चारास्तर्प्यविनिर्गतम् ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ निर्याप्यन्यायाप्रेतकर्मणालिचेत् ॥ १० ॥ सकला आशास्यतइत्याशाश्रिभलिधिताथी ॥ किलेतिवर्मशास्त्रप्रसिद्धौ ॥ ११ ॥ अन्नश्चदपराधसहस्रसुलभंसुब्रश्चे
 न्नापराध्यत्वेव सचसत्यप्यपराधसहस्रेपालनीयइतिपरीक्षणायप्रश्नपूरणमेवप्रार्थयते ॥ ममैतामिति ॥ सप्तवाथीमवाधितार्थाम् ॥ अनेनासमावितार्थप्रश्नच्छलेनपरवधप्र
 वृत्तिः स्वस्यनास्तीतिदर्शितम् ॥ १२ ॥ सर्वेषामभ्रानामापातार्थः स्पष्टः ॥ तास्यर्थास्तूत्तरसर्गस्फुटीकरिष्यते ॥ १३ ॥ उत्तरोत्तरस्वमेपूर्वपूर्वसत्यतांत्यजन्निपितत्प्रकाराक
 स्वच्छसत्यात्मस्वरूपनत्यजति ॥ १४ ॥ यथारभायाः कदल्याः सप्त'अतरतस्तथातदतश्चपत्रमात्रवल्कलमात्रम् ॥ दृष्टान्तेतत्सदृशवल्कलातरदाष्टान्तिकेसपुवेतिविशेषइतिभा
 वः ॥ १५ ॥ भूतौषपदेनतदाधारभुवनानिलक्ष्यम् ॥ अतिमहत्त्वेनप्रसिद्धायेब्रह्मांडाकारादयोपियस्याणोरेषक्षयापरमाअणव अत्यतक्षुद्राः ॥ १६ ॥ परमाणोः सूक्ष्मस्थैवस
 वेतालउवाच ॥ राजन्लब्धोसिभीमेनवेतालेनमयाधुना ॥ कगच्छसि विनष्टोसि भवभोजनमद्यमे ॥ १७ ॥ राजोवाच ॥ हेरात्रिच
 रतिन्यायंमांचेदस्तिबलादिह ॥ तत्सहस्रधामूर्धास्फुटिष्यतिनसंशयः ॥ १० ॥ वेतालउवाच ॥ नत्वामद्व्यहमन्याध्यन्यायोयंहि
 मयोच्यते ॥ राजासिसकलाशाश्रपूर्णायास्त्वयाश्विनाम् ॥ ११ ॥ ममैतामर्थितारंजन्मंभवार्थीप्रपूरय ॥ प्रश्नानिमान्मयोकांस्त्वंस
 म्यगाख्यातुमर्हसि ॥ १२ ॥ कस्यसूयस्यरश्मीनांब्रह्मांडान्यणवः कशाः ॥ कस्मिन्स्फुरंतिपवनेमहागगनरेणवः ॥ १३ ॥ स्वप्नात्स्वप्नांतरं
 गच्छच्छतशोथसहस्रशः ॥ त्यजन्नत्यजतिस्वच्छुंकः स्वरूपंप्रभास्वरम् ॥ १४ ॥ रंभास्तंभोयथापत्रमात्रमेवंपुनः पुनः ॥ अंतरंतस्तथां
 तश्चतथाकोणुः सएवहि ॥ १५ ॥ ब्रह्मांडाकाराभूतौषसूर्यमंडलमेरवः ॥ अपरित्यजतोणुत्वंकस्याणोः परमाणवः ॥ १६ ॥ कस्यानव
 यवस्यैवपरमाणुमहागिरेः ॥ शिलातर्निविडैकांतरूपमज्जाजगन्नयी ॥ १७ ॥ इतिकथयसिचेन्नमेदुरात्मंस्तदिहनिगार्थिभवंतमात्मघा
 तित् ॥ फलमिवतवमंडलंप्रसेहंप्रसभमुपेत्यजगद्यथाकृतांतः ॥ १८ ॥ इत्यार्षेवांवा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषू० वेताल
 प्रश्नानामसप्ततितमः सर्गः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्तवतिवेतालेवकुंप्रश्नान्विहस्यसः ॥ उवाचवचनंराजा
 दंतंशुश्रुवलांबरः ॥ १ ॥

तोमहतो गिरे ॥ निविडघनतरयत्सत्तैकातरूपंतदेवमज्जासारोयस्या ॥ १७ ॥ इतिषट्प्रश्नान्मेकथयसिचेद्दृष्टोदेहादिवेवआत्मायस्यतथाविध अतएवापरिच्छिन्नमात्मान
 परिच्छेदेनघातितवानसीत्यात्मघातिर् तत्तस्मादकथनापराधादेवभवनफलमिवनिगार्थप्रसप्तबलात्तवमडलमडलस्थजनात्प्रसेयम् ॥ प्रसेहमितिपाठेविकरणपदव्यत्ययश्रुता
 दसः ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० नात्यर्थाप्रकारेणि० पू० सप्ततितमः सर्गः ॥ ७० ॥ ॥ आयाप्रश्नसमाधानविस्तरेणात्रवर्णयते ॥ अनतकोटिब्रह्मांडफलदक्षादिकल्पनैः
 ॥ १ ॥ प्रसिद्धब्रह्मांडानां प्रसरेणुत्वमित्यल्पदृष्ट्यात्वयोक्त्रक्ष्यमाणकल्पनयाकोटिकोटिगर्भब्रह्मांडानामपितत्रप्रसरेणुत्वसंभवादित्याशायेनविहस्यदतानामशुभिः प्रभाभिर्ध
 वलान्यवराणिबलाण्याकाराचयस्यतथाविधः सन् ॥ १ ॥

प्रत्यदरेत्यासुपरारट्टिभुयाएनास्त्रादिब्रह्मांडांताः शतमसख्या कलनाः प्रतिभासास्ताएताः सर्वप्राणिप्रत्यक्षास्त्यादित्यस्यदीप्तयोरक्ष्मणः ॥ १७ ॥ मयाचिदात्मादिति एव
 प्रभाव सूर्यइतित्वत्वाश्रोतरत्वेनोकरतत्सर्वजगद्सौतपतिप्रकाशयति ॥ १८ ॥ भुवनाभोगाब्रह्मांडाः ॥ १९ ॥ भातिस्फूर्तिलभते ॥ भवतिसत्ताचलभते ॥ २० ॥ रेवेताल
 वर्णिताशवलब्रह्मलक्षणस्यत्रैलोक्यमंडपमणेः सूर्यस्यपारमार्थिकतत्त्वभूतेमुख्याधिकारिषुविज्ञानशास्त्रजन्याखण्डाकारसाक्षात्कारस्तन्मात्रेणकचित्तात्मनिस्यात्मतयाप्रथमाने
 अनधिकारिजनुमात्रेणअविकासभाजिअस्फुटइहप्रत्यात्मनिअग्निविस्फुलिगवच्चिज्जन्मनेर्जावजगतोर्भवनस्यपृथक्सत्तायाः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यनंतसम्भ्रमतानाचावलेखाः
 उल्लेखाः सति ॥ परमार्थदशातुमनागपिनसति अतस्त्रशातप्रश्नाडवरमास्त्रेस्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवाग्विष्णुमंतात्पर्यप्रकाशेनि ० पू० एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥
 इहावसिष्ठप्रश्नानपचानामुत्तरकमात् ॥ वेतालायाप्रमत्तायराज्ञापम्यगुदीर्यते ॥ १ ॥ एवप्रथमप्रश्नमायायकस्मिन्स्फुरंतिपवनेमहागगनेरणवदितिद्वितीयप्रश्नराजासमाधि
 तादृशोस्तिमहादित्यः शतमन्यासुदृष्टिषु ॥ याएताः कलनाः सर्वास्ताएतास्तस्यदीप्तयः ॥ १७ ॥ अस्यादित्यस्यदीप्तीनांब्रह्मांडास्त्रसरेणवः ॥
 मयाचित्सूर्यइत्युक्तः सर्वमेतत्तपत्यसौ ॥ १८ ॥ विज्ञानात्मैवपरमोभास्करोभाविताशयः ॥ इमेचभुवनभोगास्तस्यैवत्रसरेणवः ॥ १९ ॥
 विज्ञानपरमार्कस्यभासाभांतिभवंतिच ॥ इमाजगद्दहर्लक्ष्म्यः क्वचिह्रक्ष्म्योरवेरिव ॥ २० ॥ विज्ञानमात्रकचित्तात्मनिजंतुजातेत्रैलो
 क्यमंडपमणेरविकासभाजि ॥ चिज्जन्मनोर्भवनसंभ्रमतावलेखाः संतीहरेनहिमनागपिशंतामास्व ॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०
 मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषु० वेतालप्रथमप्रश्नांतरवर्णनं नामैकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ राजावाच ॥ ॥ कालस
 ज्ञानभः सत्तास्पंदसत्ताचचिन्मयी ॥ शुद्धचेतनसत्ताचसर्वमित्यादिपावनम् ॥ १ ॥ परमात्ममहावायौरजःस्फुरतिचंचलम् ॥ कुसुमां
 गइवामोदस्तदद्रूपकंसतः ॥ २ ॥

ते ॥ कालसत्तेत्यादिना ॥ तत्रगगनपदेनप्रसिद्धगगनस्यैवग्रहणविवाक्षितमुतमहत्सदविरोपितत्वाद्गोण्यामहाकालरूपश्चित्तसंबलितमायाकाराउतस्पंदशक्तिप्रधानः सूत्रात्मा
 काराः उतततोनिष्कटः शुद्धचिदाभासलक्षणोर्जावाकारः अन्योवास्तुसर्वेष्वपिकल्पेपुनत्तसत्ताएवसक्षमत्वान्तेपारेणवस्त्वयोक्तादित्याह ॥ कालसत्तेति ॥ स्पंदः क्रियाश
 क्तिप्रधानः सूत्रात्मातसत्ता ॥ शुद्धचेतनसत्तोननिष्कटश्चिदाभासलसत्ताचेत्यादिसर्वसक्षमत्वात्पावननिर्दोषरजः परमात्ममहावायौकल्पितानेकविकारचंचलस्फुरतीतिपरेणा
 न्वयः ॥ १ ॥ ननुपरमात्मनएवसर्वानुगतसत्तारूपत्वात्तत्रकालादिसत्तास्फुरतीत्याधाराधेयभावेनव्यपदेशः कथनत्राह ॥ कुसुमंगइति ॥ यथाकुसुममेवस्वगोआमोदाख्यंभे
 दस्यतएवपरिकल्प्यकुसुमंआमोदरूपकमिबतदाधेयतयास्थिततद्वत्परमार्थसत्तैवकालादिसत्ताभेदात्मतांस्यात्मनिपरिकल्प्यस्थितेत्यर्थः ॥ २ ॥

उपदिश्यान्नवेतालप्रश्रनिर्णयमस्थितिम् ॥ भगीरथस्यहृत्तांतस्तत्रान्योप्यत्रवर्णयते ॥ १ ॥ तत्रतस्मिन् राजनिविचारोचितयाधियाअनुमितयाभाविताल्मनयातत्रज्ञतयानिमि
 नेन ॥ वेतालप्रक्षेवासर्धयोज्यम् ॥ १ ॥ अविचलध्यानीसमाधिस्थइतिधावत् ॥ २ ॥ एवक्रमेणराजवर्णितक्रमेण ॥ ३ ॥ बालभानिकल्पितवेतालकस्यकायइवविलीय
 ते ॥ ४ ॥ चित्तसर्वतउपसहृत्स्यस्वोभावःप्रमात्मातदापतिततद्यतिष्ठितकुर्वम् ॥ ५ ॥ हेमुनेमनशीलरामएकस्मिन्वस्तुनिशमःसर्वदृत्तिलयस्तेनशांतात्पोपरतच्चित्तःअतएव
 सर्वत्रसमंभ्रतपरयतीतिसमदर्शनं ॥ ६ ॥ असमूढातपूर्वान्वयि ॥ नन्वेवस्थितस्यमेकथदेहयान्नासिद्धिस्तत्राह ॥ यथेति ॥ दुःसाध्यमन्येपाकटसाध्यमपिकार्यस्यानायासे

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिराजमुखाच्छ्रुत्वावेतालःशांतिमाचरौ ॥ भावितात्मतयातत्रविचारोचितयाधिया ॥ १ ॥ उपशांतमनाभू
 त्वामलैकांतमनिंदितम् ॥ बभूवाविचलध्यानीविस्मृत्यविषमांक्षुधाम् ॥ २ ॥ एतद्राममयोक्तंवेतालप्रश्रजालकम् ॥ एवंक्रमेणचि
 द्गीतेनेदंसांस्थितंजगत् ॥ ३ ॥ चिदणोःकोशगाविश्वंविचारेणविलीयते ॥ कायावेतालकस्येवशिष्यतेयत्पदंतुतत् ॥ ४ ॥ संहृत्यसर्वत
 श्रितंस्तिमितेनांतरात्मना ॥ स्वभावापतितंकुर्वानिरिच्छंतिपृशांतधीः ॥ ५ ॥ आकाशविशदंरुत्वामनसैवमनोमुने ॥ तिष्ठैकशमशां
 तात्मासर्वत्रसमदर्शनः ॥ ६ ॥ स्थिरबुद्धिरसंमूढोयथाप्राप्तानुवर्तिनः ॥ राज्ञोभगीरथस्येवदुःसाध्यमपिसिद्धयति ॥ ७ ॥ संपूर्णशांतम
 नसःपरिहृतोर्नित्यंसमेसुखमयात्मनितिष्ठतोतः ॥ सिद्धांतिदुर्लभतराअपिवांछितायांगंभावतारइवसागरखातवस्तु ॥ ८ ॥ इ
 वांवांदे०भो०नि०पू०वेतालाख्यानंनमत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ यथाचित्तचमल्क
 त्याराज्ञो गंभावतारणम् ॥ भगीरथस्यसंपन्नंतन्मेकथयभोप्रभो ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ आसीद्भगीरथोनामराजापरमधार्मि
 कः ॥ भुवःसमुद्रयुक्तायामंडलीतिलकोपमः ॥ २ ॥ संकल्पानंतरंप्राप्तायथाभिमतमर्थिनः ॥ चंद्रप्रसन्नवदनादस्माच्चिंतामणोरिव ॥ ३ ॥

नैवसिध्यति ॥ ७ ॥ यथासगराशुमद्विलीपादिदुर्लभतरापिसागराणासगरपुत्राणांतरखातसमुद्रस्यचवस्तुसंजीवनमणिप्रयायोगंभावतारःशांतिवृत्तिसप्तदशित्वादिगुणसंपन्नस्यभ
 गीरथस्यानायासेनसिद्धस्तद्वदित्यर्थः ॥ ८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०त्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ भगीरथस्यान्नगुणाश्रिताचाथद्विचा
 रजा ॥ त्रितलेनचसवाशोजिह्वासातोत्रवर्णयते ॥ १ ॥ चित्तस्यपूर्णतादिलक्षणयाचमल्कत्या ॥ १ ॥ समुद्रयुक्तायाभुवोराजास्वीयकोसलमदल्यास्तुतिलकोपमः ॥ २ ॥
 तस्यदानशीलतावर्णयति ॥ संकल्पानंतरमिति ॥ अर्थिनोयाचकाअस्माद्भगीरथायाज्ञासंकल्पानंतरमेवसर्वापगमनवाक्प्रयोगादिश्रमविनैवयथाभिलषितमर्थप्राप्ताःप्राप्तव
 तः ॥ गत्यर्थीकर्मकेतिकर्त्तारिकः ॥ चंद्रप्रसन्नवदनादित्यनेनदानोस्ताहान्मुखेप्रसादातिशयएवतलस्यधनव्ययदुःखान्भलातिरिच्योत्यते ॥ ३ ॥

अथाधुपदानधारयन्ति ॥ साधूनाभिन्ति ॥ पृथग्व्यपरीतस्यकथधनमासिताधार ॥ सुणमाधमिति ॥ क्वचित्प्रआयस्थानेस्वधर्मतं प्राप्तसुणमाधमप्युपादत्ते ॥ पौनरुक्त्यासुणो
 पादानायापिद्वन्धिनामजिघृषेत्कामधनुर्लक्ष्यत ॥ ४ ॥ यथावज्ज्वरेधनमणि अपथ-अधोभागोअयसापन्धनेषध्पतेदृत्ययोपप्रबज्जसारादृढरवज्जान्तरपरिभ्रमत्यास्वक्रासा
 उक्तलगीमकारामानापप्रकनेमिपस्मिष्कर्माणितयाभाश्रितमथाभित्वास्वभोततगुणयोन्यकरोतितयायोभगीरयोद्वलक्षरसरपिसर्धुर्जनतच्चटितवतेशास्करदनेनत्वममा
 पनोअभलतिरयनेप्यकितानिषमबलानिपस्मिष्कर्माणितयथाभाश्रितयाराभाश्रयोर्नियसअध-यादेरोनिगढाधयोभिर्धप्यतेदन्त्ययोपप्रकत्वाअभिनत्भिन्नेषगुणपूर्णाषका
 रेखर्ध ॥ ४ ॥ अन्तारमधीतिपाठोपेक्षकेषामेवशात्सयाध ॥ ५ ॥ दिशानिशप्रजापालनयसर्वत-परिभ्रमणत्त्वपभ्रागोपितृणामधर्मवन्तिहेतुतमोर्होपकारहेत्यधारिन्धम
 साधूनांयोष्यधस्यार्थधनान्यविरतददौ ॥ वृणमान्त्रमुपादत्तेकच्चिधितामणिर्यया ॥ ४ ॥ वज्जसारमिवप्रोतमुज्ज्वलन्नेभियोभिनत् ॥
 अधामणिरयोयत्रंसर्वदुजानचोषितम् ॥ ५ ॥ अधूमवद्विदेहश्री श्रातोपिदैन्धमप्यलम् ॥ तमोहरख्खणानैशद्युमणिर्वैश्रमनामिव ॥ ६ ॥
 किरत्नाप्रिकणासारमभित स्वप्रतापजम् ॥ मध्याङ्गसूर्यकांताप्रिवज्ज्वलतिर्योरिणु ॥ ७ ॥ ऋदुशीतलसप्रशौर्यस्समाह्लादयन्मन ॥
 सुशानांद्रवतिस्त्रिधस्येदोरिदुमणियथा ॥ ८ ॥ जगद्यज्ञोपवीतस्यस्वर्गपातालवाहिन ॥ गगावाहस्यचेनास्याद्वतीय-पूरितोगुण
 ॥ ९ ॥ अगस्वराोपितोभोधिर्गंगापूरेणपूरित ॥ धनदुधूरमृतापिमहासार्थोर्ध्वनामिव ॥ १० ॥ गंगासांपान्तपद्भृत्यायनपातालवासि
 न ॥ योजितावक्षणेत्तोकेर्षाधवात्कोकधुना ॥ ११ ॥ बक्ष्माणशकरजङ्घनपमाराधयश्चय ॥ भूयोभूयोययोस्वेदमशून्याष्यवसायि
 न ॥ १२ ॥ यौवनेवसमानस्यतस्यभूमिपतेरपि ॥ प्रविचारयतोत्तोकेयान्नांपयाकुलामिमाम् ॥ १३ ॥ सुविरागधमत्कारविचारकणि
 क्कादभूत् ॥ वयस्यपिचताकल्पयैवाहल्लीमराविव ॥ १४ ॥

प्यहरत ॥ यथापुमणिवैश्रमननैरातमोष्यवहारैर्यन्त्रधरतिह्वर ॥ विशेष्येउप्रथमयोज्य ॥ ६ ॥ स्वस्यमनाप पराकम-अतिममत्तय तस्माज्जातमन्निकणानामासारथा
 राकिरसवयोर्गिरुमप्याङ्गकालेवद्भूद सुयकान्तारिजाप्रिषज्जलति ॥ अग्निपक्षेभरा-अप्राधयपासतीतिअरिणस्तृणारयस्तेषु ॥ ७ ॥ सुक्षाप्रक्षान्तमविवरस्तेषासन्धिधौ ॥
 यदुमणिष्यद्वक्रात् ॥ ८ ॥ येनगगावाहस्यगामबाह्लक्षणास्यजगप्रयोपवीतस्यदुर्मयोगुणस्तनु-अस्यापृथिव्यागामनारणेनपूरित ॥ ९ ॥ सर्वविमतवांस्तिनामर्धनामह्लाध
 सार्ध-सर्पोधनेनेव ॥ १० ॥ भ्रमद्रोहिव्याह्रकारवनिर्दंथत्वाश्वापनालवासिन अधोगर्तयानावधीधमा-स्मरणुषामयेनगालक्षपयासोपानपद्भृत्यावक्षणेत्तोकेयोजिताआरोपि
 त ॥ ११ ॥ अयुष्याप्यवसापिन भ्रमिष्चिन्तद्वनिष्यपातस्ववस-सकारात् ॥ १२ ॥ अधिराव्यासवेवेरिपन्धने ॥ १३ ॥ यौवनेविषादिरेाप्योदयोदितदुर्लभार्धमिपोत
 नापयराविभेति ॥ १४ ॥

इति वक्ष्यमाणप्रकारेण इभिर्जागयात्राचिन्तयामस ॥ चिन्ताप्रकारमेवाह ॥ नित्यमित्यादिना ॥ १५ ॥ ग्यामारात्रि ॥ बहुगोभुक्तिविरसंचकलयस्यतत्तयाविधमेव सर्वेषां
 कुर्वताकर्मलक्ष्यतेनत्वपूर्वपरमपुरुषार्थफलचेत्यर्थः ॥ १६ ॥ तत्तयाप्रिसाधनरुत्कर्मविपुचिकेचाशुद्धि इत्यफलमेवेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अथउक्तचिन्तानतरसस्येनःसका
 शादेकान्तमत्यतर्गीत सन् ॥ १९ ॥ भ्रमताज्जीवानाराणहृत्पादिससारदृत्तिपुनःफलभूनास्तेनासुस्यगनरकमानुष्याथरण्यानीपुच ॥ २० ॥ २१ ॥ साधनचतुष्टयश्रवणमन
 नायुषाथश्रियाभ्यस्यसास्यविक्षेपवैषम्यरूपसमाधिप्रसात्मनाअनादिसिद्धन्नराकारणचउत्थेनाविभूनेनज्ञेयस्यप्रत्यक्तत्त्वस्यावयोधेनसर्वदुःखानिर्हायतेइतिरेणान्वय
 ॥ २२ ॥ २३ ॥ उदयचनेति ॥ २४ ॥ एवमुपदिष्टोभगारयोविवेकेनस्वयंभात्मतत्त्वमतःपर्यालोप्यापानतानिश्चित्यतत्रविक्षेपवाहुल्याच्चित्तस्थप्रतिप्राप्तभामानःसाधनता
 एकांतचित्तयामासमर्होपतिरसाविति ॥ जगवात्रामिमानित्यमसमंजसमाकुलम् ॥ १५ ॥ पुनर्दिनंपुनःश्यामादानदानशतंपुनः ॥
 तदेवभुक्तविरसंतलक्ष्यतेकर्मकुर्वताम् ॥ १६ ॥ चनप्राप्तनलोकास्मिन्नप्राप्यभवशिष्यते ॥ तत्कृतंशुद्धतमन्यशांपंकर्माविपुचिका ॥ १७ ॥
 पुनःपुनःपयुषितं कर्म कुर्वन्नलज्जते ॥ मूढबुद्धिरबुद्धिस्तुकःकुर्यात्किलत्रालवत् ॥ १८ ॥ अर्थकदादिप्रमनाःकदाचिच्चित्तलंगुरम् ॥ एकां
 तंसंस्तर्भतिःसमपृच्छद्भगारिथः ॥ १९ ॥ ॥ भगारिथउवाच ॥ ॥ अंतःशून्याशुभुचिरंभ्रमत्संसारद्वान्तुपु ॥ अरण्यानांपुचताशुभ्रं
 खिन्नावयंविभो ॥ २० ॥ जरामरणमाहादिरूपाणांभवकारिणाम् ॥ भगवन्भवदुःखानांकथमंतःप्रजायत ॥ २१ ॥ ॥ चित्तलउवाच ॥
 चिरसाभ्यात्मनोरथेननिर्विभागाविल्लासिना ॥ राजन्ज्ञेयावबोधेनपूर्णंनभरितात्मना ॥ २२ ॥ त्वांचंनसंबदुःखानिचुद्व्यतिप्रंथयोभि
 तः ॥ संशयाःसमतांयातिसर्वकर्मणिचानप ॥ २३ ॥ ज्ञेयंविदुरथात्मनंसंशुद्धंजामिरुषिणम् ॥ सचमवंगतंनित्यंनास्तमेतिनचाद
 यम् ॥ २४ ॥ ॥ भगारिथउवाच ॥ ॥ चिन्मात्रंनिर्गुणंशांतमस्तिनमंतमच्युतम् ॥ द्वादशदिनेतरत्किंचिदितिब्रिमुनोभ्यर ॥ २५ ॥ किं
 तत्रप्रतिपत्तिर्मेस्फुटतामेतिनेतरा ॥ एतावन्मात्रसंवित्तिःस्यामहंभगवन्कथम् ॥ २६ ॥ ॥ चित्तलउवाच ॥ ॥ ज्ञानज्ञेयानिप्रुत्वमेति
 चेतोदृढंवर ॥ ततःसर्ववपुर्भूत्वाभूयोर्जावैजिजायते ॥ २७ ॥

शगुरवेनिवेदयस्तरुर्धावविक्षेपापशभेचापायपृच्छति ॥ चिन्मात्रमिति ॥ अस्तीत्यनेनअसत्त्वापपादकोऽज्ञानशोभेनष्टद्विसृचितम् ॥ देहेद्रियप्राणमनोबुद्ध्याविधांतिमन
 रत्किंचिदात्मनैत्यपित्वद्वचनविश्वासारखोपपत्त्याचर्वाच ॥ २५ ॥ तत्राभानापादकाःज्ञानशशदरावभासहेतुविक्षेपानान्यस्यस्थननष्टद्विदर्शयति ॥ किमिति ॥ अत्रअनयोः
 सदसाद्विकेवोधयोर्मध्यंतराआयासदात्मबोधरूपप्रतिपत्तिस्फुटताकरतलामलकवरस्यटनानित्तर्वाकारणम् ॥ अहसर्वविक्षेपात्यापानावन्मात्रसवित्तिश्चकथकेनोपा
 येनस्यामित्यर्थः ॥ २६ ॥ तत्रभगारिथस्वरज्यायाभिमानदेवततद्विषयेपुंचत्तधावनाद्विक्षेपस्त्यावल्यादेवनस्फुटान्प्रप्रतिपत्तिरितिनिश्चस्यचित्तलस्तस्यरित्याजनायप्रथ
 मगीतोक्तमानित्वादिसाधनान्युपदिशति ॥ ज्ञानेनेति ॥ ज्ञाप्यंतंअनेनेतिज्ञानममानित्यादितेनज्ञेयपत्तत्ववक्ष्यामीत्यादिभागवद्दर्शितेसंयोगेतिष्ठत्यस्यैषम् ॥ सर्ववपुःपूर्णस्वभावः ॥
 नजायतेपूर्णस्वभावान्प्रच्यवतइत्यर्थः ॥ २७ ॥

अमानित्वादिपुका निषिद्धमुत्पानुवाद्भ्याम्याभ्यां प्रपद्यति ॥ असक्तिरित्यादिना ॥ १८ ॥ यदि चानभ्यपागेन भक्तिरप्याभिचारिणी स्वस्त्यात्पर्यादर्शयति ॥ आत्मन इ
 ति ॥ निष्कटात्सर्वतन्मन्त्राभाषणमिति नृणां धारिण्यप्रवणकीर्तनादिभिर्गणधर्मिभ्योत्सर्ग ॥ १९ ॥ २० ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं श्रवणमनननिद्विध्यासनाभ्यास नस्यज्ञाने
 वाप्यस्यभक्तत्वं स्वस्वरात्मरुटाभिध्यात्किपात्पापुष्टासासर्षसाधनफलीभूता सर्वथाभवेसाधनानामनदकारलक्षणसाधनमूल अहकारेति अमानित्यादेर्दुं संपादत्वादि
 स्याथयेनाह ॥ अहभावेति ॥ ११ ॥ गर्हितस्वरित्यागोपायममममवेदिति पृच्छति ॥ शरीरदिति ॥ १२ ॥ विकसितामकामोपहृतत्वेन स्फुटीभूतासनाशुद्धास्माकारतागत्वास्थि
 तत्वेतिरेष ॥ ११ ॥ त्यक्तराज्यं याजानानबहुमन्यते शपथभ्योपहृसिप्यति सधामिलपितपूरणसमर्थो हकथमिक्षामदिव्यामि कथं कदन्पानादिनाजीविष्यामीत्यादिषु
 असक्तिरनभिव्यग पुत्रदारदृष्टादिषु ॥ नित्यंचसमचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ २८ ॥ आत्मनो नन्ययोगेन तद्वावनमनारतम् ॥ विवि
 कदेशसेविवमरतिजनसंसादि ॥ २९ ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वतत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥ एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानतदतो न्यया ॥ ३० ॥
 रागाद्वदसाकारसमारथ्याधिभेजम् ॥ अहभावोपगतीं गुराजन्ज्ञानमवाप्यते ॥ ३१ ॥ ॥ भगीरथ उवाच ॥ ॥ शरीरेस्मिश्चिरा
 रूढी गरीतरिवस्वके ॥ अहभावोमहाभागवदमेत्यन्यते कथम् ॥ ३२ ॥ ॥ त्रिल उवाच ॥ ॥ पौरुषेण प्रयत्नेन त्यक्त्वा भोगीषभावा
 नाम् ॥ गत्वा विकसितामत्तामहकारो विर्जयते ॥ ३३ ॥ यत्र णापजरं यावद्भ्रमलजादिना विलभम् ॥ अकिंचनत्वशंसेण सुकृता तावदहं क
 ति ॥ ३४ ॥ सवमेतद्विद्यात्सक्यायदिति सुसिनिश्चल ॥ तदहंकारविलयेत्वमेव परमपदम् ॥ ३५ ॥ शांताशेषविशेषणो विगतभी सत्य
 कसवंपुणो गत्वानुनर्भिके चनत्वमरिपुरत्यक्त्वा समर्थात्रियम् ॥ शांताहंकारिरस्तदहं कलनस्तेष्वेवाभिक्षामदन्नामप्युज्जिनवानल्यदि
 भवस्युच्चैस्त्वमुच्चरन्मि ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणेषु ० भगीरथोपदेशो नाम चतुःसप्ततितम सर्ग ॥ ७४ ॥
 ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ अथ तस्य गुरोव क्वाटित्याकण्ठ्य भगीरथ ॥ मनस्त्याहितकर्तव्यं भव्यापारपरो भवन् ॥ १ ॥

नाप्युत्कृष्टजाभिमानादिना कृतसहैषुषधैर्बनियमप्रभालक्षणपजरयावर्षिकचनत्वशेषेण सर्वत्यागेन नम्रतावहं कति स्फुटा अत्यत विकसिता हृत्यतीत्यथ ॥ १७ ॥ नसाहिं
 ॥ १५ ॥ सधत्यागे धावरपकलभ्यतया प्रपद्यति ॥ शीतिनि ॥ शीतोत्पन्नानि च्छिन्नधामरादीनि राकाविशेषणानि यस्तथापि धर्मनूनमस्यतर्भिकचन सन्रसमर्पाभ्ययमरिपु
 स्यात्का अस्तद्वैर्भाभिमानस्तेष्वारिष्येभिसामदत्तसन्मार्गठमपि अलपूण सप्यटभ्याद्यपरिशोयाभावाद्युज्जिनवाच्यनुशुभ्रुपणेन यावदायुष्यधोषयोधोवातो गुरुरीश्वरदत्त्यादिशा
 खायाभाष्यप्रसंगादीहरालक्षणासपन्नोपदिभवसिर्षसर्वमुसुगुणैकैभूतस्त्वमुच्चैः सर्वोत्कृष्टप्रसिध्वासिनेते सारसभाषनापीत्यर्थ ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवसिष्ठम
 षकाशेने ० पू चतुःसप्ततितमः सर्ग ॥ ७४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ मत्त्वभ्याजेन सधत्वत्यागो राशो भवण्यते ॥ शैशचर्पाकाश्चिच्छैलेषितलेन समस्थिति ॥ १ ॥ मनसि आ
 हिननिश्चितवद्व्यभाषणकर्तव्यमेतत्पादिषुः सर्ग ॥ १ ॥

अग्निष्टोमप्रहणविश्वजित्यर्थात्नासोमसंस्थानामुपलक्षणम् ॥ २ ॥ अगुणिश्रुताध्ययनाद्विकलमपिअविचारयन् तद्विचारोविलंबापत्तः ॥ ३ ॥ असवःप्राणास्तन्माधावशो
 षः ॥ ४ ॥ सीमातिनेसीमातेसन्निहिताय ॥ ५ ॥ अधोवासाःक्रीपीनाच्छादनतदवशेष ॥ ६ ॥ यत्रत्ययद्यष्टोपिजनैर्भागिरथनाभ्जानज्ञायते यत्रचजनमुखारस्वनामापिनज्ञायते
 नश्रूयतेतत्रतादृशेषु ॥ ७ ॥ ॥ इतिअनयारीत्यावर्त्तमानः ॥ ८ ॥ द्वीपानिनयंत रितानिमंडलानि ॥ अवशःसन्दर्शनाधीनचित्तः ॥ ९ ॥ प्रवाहपतितार्कमपानान्नागारा
 न् ॥ छादसपुत्सम् ॥ प्राप्यतिशेषः ॥ १० ॥ विविदु परिचिक्मुः ॥ ११ ॥ अनादृनमशेषराज्ययेन ॥ १२ ॥ शोचिन्तःशोकविषयीकृतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्वमेवगुरुमितिपूर्वाभ्यधि ॥
 ततःकतिपयेष्वेववासरेषुगतेषुसः ॥ अग्निष्टोममखंचकेसर्वत्यागैकसिद्धये ॥ २ ॥ गोभूम्यथ्वहिरणयादिददौधनमशेषतः ॥ द्विजेभ्योनि
 जबंधुभ्योगुणयुणयविचारयन् ॥ ३ ॥ दिवसत्रयमात्रेणसर्वमेवपरित्यजन् ॥ असुमात्रावशेषोसावासीद्राजाभगिरथः ॥ ४ ॥ अथ
 सर्वाथरिक्तस्त्रिचक्रप्रकृतिपौरकम् ॥ सीमांतिनेहणमिवराज्यंस्वमरयेददौ ॥ ५ ॥ आक्रांतिद्विषताराज्येमुनिःसद्मनिमंडले ॥ अधोवासा
 वशेषोसीनिर्जंगामस्वमंडलात् ॥ ६ ॥ यत्रनज्ञायतेनाधायत्रनज्ञायतेमुखान् ॥ तत्रग्रामेष्वरण्येषुदूरेषुवासधैर्यवान् ॥ ७ ॥ इत्यल्पेनैव
 कालेनप्रशांतसकलैषणः ॥ परमेणशमेनासावापविश्रांतिमात्मनि ॥ ८ ॥ अमनदीपानिभूपीठेकदाचिकालयोगतः ॥ अवशःशत्रु
 णाक्रांतंस्वमेवप्रापतपुरम् ॥ ९ ॥ नानागारांश्रतत्रासौप्रवाहपतितांश्रतान् ॥ पौरांश्रमंत्रिणश्रैवशमीभिक्षामयाचत ॥ १० ॥ विवि
 दुस्तेनृपौरामंत्रिणश्रभगिरथम् ॥ पूजयामासुरथतंसाविपादाःस्पयंया ॥ ११ ॥ प्रभोरज्यंगृहाणोतिप्राथितोप्यरिणामुनिः ॥ नादत्ते
 नाहताशेषस्त्वणमप्यशनाहते ॥ १२ ॥ कतिचिद्विवसांस्तत्रनीत्वान्यत्रजगामसः ॥ भगिरथोचंहकण्ठमितिलोकेनशोचितः ॥ १३ ॥ अ
 थान्यत्रोपशांतात्मापरिविश्रांतधीःसुखी ॥ आत्पारामंकदाचित्सुप्रपापत्रितलंगुरुम् ॥ १४ ॥ स्वमेवस्वगतंक्रुत्वातेनसार्धंभगिरथः ॥ कं
 चिकलमुवासाद्रौवनेग्रामेपुरेजने ॥ १५ ॥ समतामुपयातौतौगुरुशिष्यौसमौस्थितौ ॥ कलयामासतुःस्वस्थौविनोददहधारणम् ॥ १६
 किमयंधायतंदेहःकिंवानेनोञ्जितेननः ॥ यथाक्रमंयथाचारंतिष्ठुत्वेषयथास्थितम् ॥ १७ ॥ इतिनिश्चित्यतिष्ठुतौतौवनाहनगामिनौ ॥ अ
 नानंदंपरानंदनासुखंनचमध्यमम् ॥ १८ ॥ धनानिवाजिविभवाद्यैश्वर्यंचाष्टधोदितम् ॥ सिद्धैरप्यर्पितंतुष्टुर्मैनातेजर्जरहणम् ॥ १९ ॥
 स्वागतप्रहणवंदनाद्युपलक्षणम् ॥ १ ५ ॥ विनोदकृतहलभूतदेहधारणम् ॥ १ ६ ॥ यथाक्रमयथाशास्त्रोक्तक्रमम् यथाचारंदःकाचारमनुसृत्यचतिष्ठन् ॥ १ ७ ॥ नद्विद्यतेविषयानं
 दायत्रतथाविषयानदप्रापतुरितिशेषः ॥ तदेवविरिणष्टि ॥ नासुखमिति ॥ असुखदुःखतद्रहितम् मध्यमसुखदुःखोभयभून्यांतरालावस्थानिद्विन्म ॥ १ ८ ॥ तयोर्मानुषभोगे
 ष्विबदिव्यभोगेष्वपिधैरग्यदाढ्यदर्शयति ॥ धनानीति ॥ तच्चरितसंतुष्टेःसिद्धैर्ब्रह्मादिभिरर्पितदत्तमणिमादिभेदेनाष्टधाउदितप्रसिद्धमैश्वर्यंचजर्जरजीर्णतमत्तुणमिबभेनते ॥ १ ९

नतस्तच्छुवणदिनात्प्रभृति ॥ १३ ॥ गंगावतरणकार्यार्थं यत्तप आदिकार्यं तदर्थार्हं दद्यात् ॥ १४ ॥ अथोजयन् अवतार्थसंयोजितवान् ॥ १५ ॥ जगत्पते शशि विभृतेः
 शिवस्यागसि गिनीरिरसिसगता सापक्षत्वादसमर्थत्वे पिसमासश्छादसः ॥ जगत्पते ब्रह्मणो वानियोगादिशिवः ॥ नभस्तलाद्वाभूमिनिपतति ॥ महात्मनांस्वर्गिणावद्वीपुण्यसत
 तिरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ १६ ॥ भगीरथे महीपतौ सजातस्य शाश्वतस्य यशस आसमुद्रप्रचारार्थं वीथिका इति रूपकोत्प्रेक्षा ॥ १७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तास्यार्थप्रकाशे नि ० पू ० पट्स
 मतिनमसर्ग ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ चूडालाख्या नमुकार्थं द्रष्टुं ज्ञावतायते ॥ शिविष्यजस्य माहात्म्यविवाहक्रीडनकमाः ॥ १ ॥ भगीरथेन पश्चाद्राज्यकालेधि
 भगीरथेन च महीमवतारयितुं दिवः ॥ गंगं गृहीतो नियमस्ततः प्रभृतिभूभृता ॥ १३ ॥ ततो राज्यं परित्यज्य मंत्रिणां भूपतिः शमी ॥ तपस्रैकाय
 कार्ये होजगाम विजनं वनम् ॥ १४ ॥ तत्र वर्षसहस्रं शस्यसमारोध्य पुनः पुनः ॥ ब्रह्माणं शंकरं जहं भुवि गंगामयो जयत् ॥ १५ ॥ ततः प्रभृत्य म
 लतरंगभंगिनी जगत्पतेः शशि विभृदंगसंगिनी ॥ नभस्तलानिपतति गान्त्रिभागंगामहात्मनामिव बहुपुण्यसंततिः ॥ १६ ॥ स्फुरत्तरंगभं
 गिनी स्वफ्रेन पुंजहासिनी प्रसन्नपुण्यमंजरीयुते वधर्मसंततिः ॥ भगीरथे महीपतौ यशः प्रचारवीथिका तदा हि सा त्रिभागंगामहीतले वभू
 वह ॥ १७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० निर्वाणप्रकरणे पू० गंगावतरणं नाम पट्समतिनमः सर्गः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ श्रीवसिष्ठ उ
 वाच ॥ ॥ एतामवष्टभ्यदशं भगीरथधिया धृताम् ॥ समः स्वस्थो यथा प्राप्तं कार्यं माह रशांतर्थाः ॥ १ ॥ इदं पूर्वं परित्यज्य क्रीडीकृत्य मनः ख
 गम् ॥ शांतमात्मनितिष्ठुवां शिखिष्यजइवाच लः ॥ २ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ कोसौ शिखिष्यजानाम कथं बालब्धवान्पदम् ॥ एतन्मे
 कथय ब्रह्मन्भूयो बोधविद्वद्वये ॥ ३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ द्वापरे भवतां पूर्वं मिदानींच भविष्यतः ॥ तेनैव सन्निवेशेन दंपती स्त्रियथा
 गतौ ॥ ४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ यत्पूर्वमासीद्गणवंसदिदानींतथैव हि ॥ भविष्यति किमर्थं वै वदं वदतां वर ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवा
 च ॥ ॥ जगन्निर्माणनिपते रस्या ब्रह्मादिसंविदः ॥ इदं श्यवस्थितिर्नित्यमनिवार्य स्वभावजा ॥ ६ ॥ यदन्यद्दृशो भूत्वा पुनर्भवति भूरि
 शः ॥ अभूवैव भवत्यन्यः पुनश्च न भवत्यलम् ॥ ७ ॥ अन्यस्यावसंनिवेशादहंसादृश्येन विवल्गति ॥ सदृशा विषयाश्चैव यथासरसि र्वाच
 यः ॥ ८ ॥ ता एवान्याश्च दृश्यते व्यवस्थाः संस्तौ तथा ॥ तस्माद्वा जेव भूयोपिवक्ष्यमाण कथेश्वरः ॥ ९ ॥
 याधृताम् ॥ १ ॥ इदं विभवजानपरित्यज्य ॥ मनःस्वगकोर्डीकृत्य हृदि निरुद्धा ॥ २ ॥ ३ ॥ इदं पती जायापती पूर्वकल्पेद्वापरे अभूताम् ॥ इदानीमटा विरोचतु युगेधि मद्वापरे तेनैव स
 न्निवेशेन भविष्यतः ॥ ४ ॥ भूत भविष्यतो सादृश्यको हेतुरिति रामप्रश्नार्थः ॥ ५ ॥ जगन्निर्माणे नियतिरूपया ब्रह्मादिनासत्यसकल्पसंविदः अनिवार्य स्वभाव एव तद्वेत्तुरित्यर्थः
 ॥ ६ ॥ इदं दर्शयितुं कथयति ॥ यदिति ॥ यथा एकस्मिन्नाम्नारौ अन्यदन्यत्फलवद्दुशो भूत्वा पुनः पुनस्तादृशमेव भूरिशो भवति ॥ स्कथयतस्तु अभूवैव भवति सचिच्छिन्नः पुन
 स्तस्मिन् भवति ॥ ७ ॥ ८ ॥ सदृशौ शिखिष्यजादिसंसारोपेतथेत्यर्थः ॥ राजा अतीत शिखिष्यज इव वक्ष्यमाण कथायाः वर्ण्यत्वेन ईश्वरोनायकः ॥ ९ ॥

नदीरसुकप्रकारप्रचयति ॥ उद्यानेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ निवेष्ट्यामिपरिणेष्यामिममेवतस्याअपिस्वाभिलाषप्रयुक्तसतापःकदास्याद्येनशीघ्रघटनास्यादित्याशयेनाह ॥
सृणालेति ॥ वृत्रहृद्य पुष्यनलतागृहात्मनाददीभूनावहृद्यस्तदभिलाषिणी ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वनानामुपवनानाचगुणानुवर्णनेआवलितारसुकथासुचारमतेतिसमनीर्नांस
वय ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कुमारी स्तदिपूजयामासवद्वमेनेसाकल्पिकभूषणैरलचकेवा ॥ मन्येइत्यवितर्के॥वितर्कवचनंविशिष्टस्यावाक्यालंकारार्थम् ॥ ३२ ॥ मन्त्रिणापदलक्षणम् ॥

उद्यानवनदोलारुलीलाकमलिनीषुच ॥ कदाप्रणयिनीमुग्धाहेमाब्जमुकुलसनीम् ॥ २५ ॥ करिष्येकामिनीमंकेपर्यैकुकुमांकिताम् ॥
कदाकमलवह्नीनांदोलारुस्त्रिरिवालिनीम् ॥ २६ ॥ आलोलानिनिवेष्ट्यामिबालांभुजलतानुगाम् ॥ सृणालहारकुंदुदुदं वहृद्य
भिलाषिणी ॥ २७ ॥ मल्लतेमदनातमाकदास्यार्दिदुसुंदरी ॥ इतिचिंतापरोभूत्वाकुसुमावचयान्मुखः ॥ २८ ॥ विजहारवनातेषुकुसु
मोपवनेषुच ॥ वनोपवनलेखारुलीलाकमलिनीषुच ॥ २९ ॥ वह्नीवलयगेहृषुविविधोद्यानभूमिषु ॥ वनोपवनविन्यासवर्णनावलि
तारुच ॥ ३० ॥ शृंगाररसगभासुकथास्वरमतोन्मनाः ॥ स्तहिहारलसत्कायविलोलकवहरीः ॥ ३१ ॥ कुमारीःपूजयामाससुवर्ण
कलशस्तनीः ॥ एतन्मन्येविदुर्भयामन्त्रिणोदपनिश्रयम् ॥ ३२ ॥ इंगिताकारवेदित्वमेवमन्त्रिपदंपरम् ॥ अथतस्यविवाहायमन्त्रिव
र्गोविचारयन् ॥ ३३ ॥ सुराष्ट्राधिपतेःकन्यांपयाचेयौवताल्विताम् ॥ नवयौवनसंपन्नाभार्याल्विविधिनोत्तमाम् ॥ ३४ ॥ उपयेमेसता
मात्मसदृशीप्रतिमामिव ॥ चूडालेतिभुविरथानाघातपतिसुंदरी ॥ ३५ ॥ सातंभर्तारिमासाद्यरेजेफुह्वेवपद्मिनी ॥ नीलनीरजनेत्रां
तांचूडालांशशिविध्वजः ॥ ३६ ॥ स्नेहाद्विकासयामाससूर्योदेवोयथाज्जिनीम् ॥ अवर्धततयोःशीतिरन्यान्यार्पितचेतसोः ॥ ३७ ॥ हाव
भावविलासाद्यैरर्गैर्नवलतेवसा ॥ सुमंश्र्यर्पितसवार्थःससुरवीसुस्थितप्रजाः ॥ ३८ ॥ राजहंसइवाब्जिन्यारेमेदचितयातया ॥ अंतः
पुरेषुदोलारुलीलाकमलिनीषुच ॥ ३९ ॥ उद्यानेषुविहारेषुलतापुष्पगृहेषुच ॥ कदंबवनलेखारुचंदनागुरुवीथिषु ॥ ४० ॥ मंदारदामलो
लासुकदलिकदलीषुच ॥ पुरांतेषुवनांतेषुदिगंतेषुसरस्सुच ॥ ४१ ॥

३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥
नदीरसुकप्रकारप्रचयति ॥ उद्यानेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ निवेष्ट्यामिपरिणेष्यामिममेवतस्याअपिस्वाभिलाषप्रयुक्तसतापःकदास्याद्येनशीघ्रघटनास्यादित्याशयेनाह ॥
सृणालेति ॥ वृत्रहृद्य पुष्यनलतागृहात्मनाददीभूनावहृद्यस्तदभिलाषिणी ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वनानामुपवनानाचगुणानुवर्णनेआवलितारसुकथासुचारमतेतिसमनीर्नांस
वय ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कुमारी स्तदिपूजयामासवद्वमेनेसाकल्पिकभूषणैरलचकेवा ॥ मन्येइत्यवितर्के॥वितर्कवचनंविशिष्टस्यावाक्यालंकारार्थम् ॥ ३२ ॥ मन्त्रिणापदलक्षणम् ॥
उद्यानवनदोलारुलीलाकमलिनीषुच ॥ कदाप्रणयिनीमुग्धाहेमाब्जमुकुलसनीम् ॥ २५ ॥ करिष्येकामिनीमंकेपर्यैकुकुमांकिताम् ॥
कदाकमलवह्नीनांदोलारुस्त्रिरिवालिनीम् ॥ २६ ॥ आलोलानिनिवेष्ट्यामिबालांभुजलतानुगाम् ॥ सृणालहारकुंदुदुदं वहृद्य
भिलाषिणी ॥ २७ ॥ मल्लतेमदनातमाकदास्यार्दिदुसुंदरी ॥ इतिचिंतापरोभूत्वाकुसुमावचयान्मुखः ॥ २८ ॥ विजहारवनातेषुकुसु
मोपवनेषुच ॥ वनोपवनलेखारुलीलाकमलिनीषुच ॥ २९ ॥ वह्नीवलयगेहृषुविविधोद्यानभूमिषु ॥ वनोपवनविन्यासवर्णनावलि
तारुच ॥ ३० ॥ शृंगाररसगभासुकथास्वरमतोन्मनाः ॥ स्तहिहारलसत्कायविलोलकवहरीः ॥ ३१ ॥ कुमारीःपूजयामाससुवर्ण
कलशस्तनीः ॥ एतन्मन्येविदुर्भयामन्त्रिणोदपनिश्रयम् ॥ ३२ ॥ इंगिताकारवेदित्वमेवमन्त्रिपदंपरम् ॥ अथतस्यविवाहायमन्त्रिव
र्गोविचारयन् ॥ ३३ ॥ सुराष्ट्राधिपतेःकन्यांपयाचेयौवताल्विताम् ॥ नवयौवनसंपन्नाभार्याल्विविधिनोत्तमाम् ॥ ३४ ॥ उपयेमेसता
मात्मसदृशीप्रतिमामिव ॥ चूडालेतिभुविरथानाघातपतिसुंदरी ॥ ३५ ॥ सातंभर्तारिमासाद्यरेजेफुह्वेवपद्मिनी ॥ नीलनीरजनेत्रां
तांचूडालांशशिविध्वजः ॥ ३६ ॥ स्नेहाद्विकासयामाससूर्योदेवोयथाज्जिनीम् ॥ अवर्धततयोःशीतिरन्यान्यार्पितचेतसोः ॥ ३७ ॥ हाव
भावविलासाद्यैरर्गैर्नवलतेवसा ॥ सुमंश्र्यर्पितसवार्थःससुरवीसुस्थितप्रजाः ॥ ३८ ॥ राजहंसइवाब्जिन्यारेमेदचितयातया ॥ अंतः
पुरेषुदोलारुलीलाकमलिनीषुच ॥ ३९ ॥ उद्यानेषुविहारेषुलतापुष्पगृहेषुच ॥ कदंबवनलेखारुचंदनागुरुवीथिषु ॥ ४० ॥ मंदारदामलो
लासुकदलिकदलीषुच ॥ पुरांतेषुवनांतेषुदिगंतेषुसरस्सुच ॥ ४१ ॥

॥ ४१ ॥ पुरंदरवर्तवर्षेऽट्टेपुत्रोपुत्ररमणीयवर्षेऽट्टिपयोस्तथासिधयोर्नपसस्यसपत्कांतयोपुभूम्योरिष ॥ ४२ ॥ मिथ अग्न्योन्यस्मान्च्छिक्षणान्न्योन्यसाभ्यार्थित्वा
 धकोविदीपान्कतरीआतरवसर्गुपासाभ्याश्चरुनरोगेभ्यारूप्यरजनाह्वान्कथिष्यमिषसपन्ममित्वाह ॥ स्वकृपमिति ॥ ४३ ॥ अन्योन्यद्वयस्थत्वाद्देहद्वयसंक्रान्तिकेनैकमेवस्वक
 पम् ॥ चिप्यारिषिन्दीपैरग्न्यमपितसत्स्थिभ्यस्तुनालानामुत्सारापुस्रअभ्यस्य ॥ ४४ ॥ यथाभासोबहुद्वारावर्षेद्वयस्यचर्ममिश्राहानियतकालाद्देहविषयायुक्तातिरहम् ॥ सा
 धृवाता ॥ असीशिलिष्वज ॥ ४५ ॥ अभावास्यापान्च्यतिशेष ॥ इहकाविषमिथोद्धयसस्योत्तरीरेक्यमुपागती ॥ ४६ ॥ मिथ्रितसीरोरकवर्षेकरसी ॥ ४७ ॥ गमल
 जगलंपुजनांतैपुर्जंपुजथीरजातिपु ॥ वभुवाह्लादकसर्वतपोरन्योन्यचेष्टितम् ॥ ४८ ॥ सहपयोर्धुरवरेपुंभूम्योरिवकांतयो ॥ नित्यमे
 वावियुक्त्वावियत्वाञ्चेष्टितस्यव ॥ ४९ ॥ मिथ कलाकलापस्यकोविदीतीवभूवतु ॥ स्वरूपमेकमेवतीदधतुभिजतांगती ॥ ५० ॥ अ
 न्योन्यद्वयस्थत्वाटिवसंक्रान्तमक्षतम् ॥ भवर्शाखायवेदभ्याञ्चिन्नापिमुत्वात्प्रभा ॥ ५१ ॥ बाल कालाटिवागुत्पसासीत्सवार्थप
 ढिता ॥ नृत्यवापाठयावच्चबूढालावदनादसौ ॥ ५२ ॥ अशिक्षतयभुवायकलानामतिकोविट ॥ अभावास्यामिर्वेदकांवन्योन्यवि
 लमत्कलौ ॥ ५३ ॥ मिथोद्धयसस्योत्तरीद्वावप्येक्यमुपागती ॥ तीसस्थितावेकरसावन्योन्यदयितावुभौ ॥ ५४ ॥ पुष्यामांदाविवामि
 न्योभूतलस्योशिवविव ॥ वेदभ्यस्तुदरमतीसर्वशास्त्रार्थपढितौ ॥ ५५ ॥ कायार्थभुवंप्राप्तौकमलाकमलाधवौ ॥ स्नेहाव्यसन्नमधु
 रीसमविज्ञातवादिनौ ॥ ५६ ॥ अनुदत्तिपरावाकालोकदत्तांतद्विदौ ॥ कलाकलापसंपन्नौलसद्रसरसायनौ ॥ शीतलस्त्रिध्वमुग्धा
 गोशशांकीद्वाविवोदितौ ॥ ५७ ॥ रंजलसच्चरतिभोगविलासकांतमंत पुरेपुमिथुनंतदनुत्तमश्चि ॥ वक्षांढवहकुहरेष्विवराजहस्युग्म
 विकसिमदमन्मथमदधारि ॥ ५८ ॥ इ० वा० वा० मा० नि० पू० षुढालापास्त्रानशिविध्वजविलासकथनंनामसससमतितम
 सर्गं ॥ ५९ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमद्विनियुतपाणिमिथुनभिर्भरंस्वहम् ॥ रमेयौवनलीलाभिरमदाभिर्दिनेदिने
 ॥ १ ॥ अथयातेपुत्रदुपुवर्षंत्वावतिशालिपु ॥ शनैगलिततारुण्यभिन्नकुंसादिवांसि ॥ २ ॥
 स्याभूपावधरीर्णोशिवोर्गीररंकरासिष ॥ ३ ॥ सहपत्येकभापुष्टसरेदपरलोकराहस्यसमनुत्पकात्तुन्यधिपयध्विज्ञातवन्क्रील्ययोजी ॥ ४ ॥ परस्परगुहद्विजा
 मिज्ञादीनाञ्चानुवति मिथोद्वितिनयाथाञ्चरलसरी ॥ लोकदत्तांतस्यतस्यशास्त्रकगम्यधमरहस्यस्यध्विर्दा ॥ लसन्निगारादिनवरसलक्षणमिभरसायनानिययोस्तौ ॥ ५ ॥
 प्रसादस्यप्रसादात्प्रयस्यसत्सल्लोकस्यपुनरेगुर्भारसरस्तुराकहसपोपुत्रमिथुनमिष ॥ ६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० शास्त्र्यं० नि० पू० समसप्तमसर्गं ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
 तयो० कर्णेर्वात्प्रयस्यच्छास्त्राभ्यासमिषरगाश्चूढालापाविषेकोमज्ञानलान्नाभ्यवप्यते ॥ १ ॥ निर्भरस्वहृदद्वये ॥ मिथुनतारवपुसहद्वय ॥ १ ॥ अपरनैस्ताठण्येगलतिस्त्रितपुत्र
 इतिनिर्णयप्रप्यास्यसन्नराहविचारयामासतिद्वारावेपकारोश्चबर्ष ॥ २ ॥

निर्णयहेतुप्रथमतस्त्वनविचारप्रपचयति ॥ मरगोस्यादिना ॥ तरगनिकराकारेण भगुरेण देहेन व्यवहरणशीलं देहिनि ॥ मरणदेहविद्योगः ॥ ३ ॥ कुतोऽुर्निवहरणं तच्चाह ॥ हिमाशर
 निरिति ॥ ४ ॥ तृष्णाभोगतस्मात्प्रधानतृष्णाप्रादुर्बिकदृढनीलतं वदीर्घतागताव यतं इति यावत् ॥ ५ ॥ जीव्यते अस्मिन्निर्जावनदेहादि ॥ ६ ॥ दुःखान्या
 ध्यात्मिकादीनितृष्णाचचेतःपतनिनिपत्यनुदनीति यावत् ॥ ७ ॥ अप्रियासपत्निका मयते यस्य स्य काताप्रियतमेव ॥ ८ ॥ अरतिरिष्टविषयालाभनिमित्तदौर्मनस्यम् ॥ वैरस्य
 मशोषः ॥ इहास्मिन्ससारे ॥ ९ ॥ दशासु जन्ममरणादिदुर्दशासु ॥ तद्युग्ममिथुनं इति विचार्यतत्र अथ्यात्मशास्त्रमेव समारव्याविभेषजनिर्णयिते देवविचारयामासेत्यन्य-
 तरंगनिकरकारभंगुरव्यवहारिणि ॥ पातःपक्षफलस्येव मरणदुर्निवारणम् ॥ ३ ॥ हिमाशनिरिवांभोजेरानिपतनोन्मुखा ॥ अप्युर्णा
 लस्यविरतं जलं करतलादिव ॥ ४ ॥ प्रादुर्भावतातुं वीहर्षाकादीर्घतांगता ॥ शैलनद्यारयइवसंप्रयात्येव यौवनम् ॥ ५ ॥ इंद्रजालमि
 वासत्यंजीवनं जीर्णसंस्थिति ॥ सुखानिप्रपलायंते शराइव धनुश्च्युताः ॥ ६ ॥ पतंतिचेतोदुःखानिलृणागुधइवामिषम् ॥ बुद्धदःप्रादुर्षा
 वाभ्युशरंक्षणभंगुरम् ॥ ७ ॥ रंभागभंडवासारोव्यवहारोविचारणः ॥ सत्वखंडुवतायातिकंतेवाप्रियकामिनः ॥ ८ ॥ बलादरतिराया
 तावैरस्यमिवपादपम् ॥ तदिहस्यान्दुभाकारं स्थिरं किमतिशोभनम् ॥ ९ ॥ यदासाधयुनश्चेतोदशासुनविदूयते ॥ इति निर्णयिच्युभं
 तस्संसारव्याधिभेषजम् ॥ १० ॥ चिरं विचारयामासशास्त्रमथ्यात्मसंमतम् ॥ आत्मज्ञानकमन्त्रेण संस्तुत्याख्याविषुचिका ॥ ११ ॥ सं
 शास्यतीतिनिश्चित्यतावास्तांतत्परायणा ॥ तच्चित्तौ तद्गतप्राणौ तन्निष्ठौ तद्दिदाश्रयौ ॥ १२ ॥ तदा तदचंचनपरौ तदीहौ तौ विरेजतुः ॥ तत्रै
 वातिपनाभ्यासौ बोधयंतौ परस्परम् ॥ १३ ॥ तस्मात्तौ तस्मभारंभावन्त्यान्तौ बभूवतुः ॥ अथसाविरतरं मरमर्णाय पदक्रमान् ॥ १४ ॥
 श्रुत्वाध्यात्मविदां वक्त्राच्छास्त्रार्थी स्तारणक्षमान् ॥ इत्थं विचारयामासस्वमात्मानमहर्निशम् ॥ १५ ॥ अव्याप्यताव्याप्यतावाधियाध
 वलयेद्दया ॥ प्रक्षेतावस्वमात्मानं किमहं स्यामिति स्वयम् ॥ १६ ॥ कस्यायमगतो मोहः कथमभ्युत्थितः क्वा ॥ देहस्तावज्जडो मूढो ना
 हमित्येव निश्चयः ॥ १७ ॥ आबालमेतस्सिद्धमतीचैवानुभूयते ॥ कर्मद्रियगणश्चास्मादभिन्नावयवात्मकः ॥ १८ ॥

१० ॥ ११ ॥ तदिहाअध्यात्मशास्त्रविदएवाश्रयः शरणययोस्तौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्मिन् अध्यात्मशास्त्रपुत्रसम्यक्चित्तनतच्छ्रवणमन्योन्यतस्त्वबोधनमित्यादि. समारभोग
 योस्तौ ॥ साच्छाळा ॥ १४ ॥ इत्थं वक्ष्यमाणप्रकरणे ॥ १५ ॥ अव्याप्यतास्य कशारीरव्यापारा ॥ प्रक्षेपिविष्यपरयेयम् ॥ अस्मिन्कार्यकारणसयाने अहंचेतनधातुः किस्या
 म् ॥ १६ ॥ अयसंसारलक्षणो मोहो भ्रम कस्यागतः यस्य हि ध्यातिरागतासतन्निवारणस्य स्थ. स्यात्सएवकइत्यर्थः ॥ कंयवेति निमित्तज्ञासाकेतितन्मूलजिज्ञासा ॥ मूलैहिपरि
 ज्ञातेतदुच्छेदेनोच्छेत्तुसशक्यम् ॥ १७ ॥ मतीस्थूलोहगौरेहमित्यादिवुद्धितौ सत्यामेवानुभूयतेन स्वतइति तस्य जडत्वमित्यर्थः ॥ अस्मादेहादभिन्नहस्तपादाद्यवयवात्मकः ॥ १८ ॥
 १ एवव्याख्यानेपुत्रद्वानुपपत्तिः ॥ अप्रियासपत्नीसपहणकामयतइतिव्याख्यानेतुनकाप्यनुपपत्तिः २ कथं कर्मैमित्यैरित्यपिपाठः

बुद्धीद्रियमयोपिपुत्रवतीरास्यपशात्मकएव ॥ यद्यप्यजस्यश्चेतिस्वैर्द्रियप्राणादप्यसुक्ष्माहर्गरेहोत्रपशाप्यवनस्पृश्यरेहोत्रपशादतिशारप्रापणेनसिद्धीतिरतथापिरेपरिहृत्वावयव
 स्तैर्नीलापहितपामरमनुप्रसादरूपयवरेहृत्सपकत्वात्तत्ररवयवयवज्जालस्येवेत्याशय ॥ १९ ॥ मनकारेरेपिजहरेहोत्रादिवेकत्वात्तत्सयोगापायद्रव्यनयापत्त्यादिप्रज्ज्वरसंसिद्धमि
 त्याह ॥ पर्यतद्वत्यादिना ॥ २० ॥ अत्रासताआत्सत्यस्यैवेतिभय ॥ क्षेत्रीरज्जुपथे ॥ २१ ॥ स्वतंत्रमध्यमानरालिकनिक्षेपेन ॥ साबुद्धिर्वास्तेनेपेति ॥ २२ ॥ अ
 येनप्राणावच्छिन्नश्चिदाभासेमजस्यनेअप्यस्यने ॥ तथाअप्यसरेहृत्बलत्याप्यस्तत्वावेहजहत्त्वमित्यर्थ ॥ शालाभ्याप्राणापाधि ॥ २३ ॥ अंतर्मन्येनस्तान्तर्पाभिर्बिंबैर्नप्यनप
 रिपूर्णांशवति ॥ अस्यासुखसासिंसाधेनद्विपद्यप्रकारानेनकलकिनाहृदितथायेण ॥ २४ ॥ कीर्णेश्चिरतनेन ॥ २५ ॥ चेत्योष्ठेत्सकलकिनेतिमद्योपपत्तिमाह ॥ अस्येति ॥
 अवयवावयविनोनभेदोजहृत्त्वव ॥ बुद्धीद्रियगोप्यवजहृत्वेतिहृश्यते ॥ १९ ॥ प्रयेतेमनसायस्माप्राप्येवमुविलोपक ॥ मनश्चै
 वजहमन्येसकत्यात्मकशीक्तिरयत् ॥ २० ॥ क्षेत्रीरेवपापाण प्रयेतेदुद्धिनिश्चये ॥ बुद्धिर्निश्चयरूपैवजहाम्तेवनिश्चय ॥ २१ ॥ स्वाते
 नवसरिच्युत्साहृदरेणवास्वते ॥ अहंकारोपिति सारोजहृत्त्वशवात्मक ॥ २२ ॥ जीवेनजन्यतेयक्षोबालेनेवअभ्रमात्मक ॥ जीवश्च
 यतनाकाराशावातात्माहृदयेस्थित ॥ २३ ॥ सुकुमारैतरन्येनकेनापिपरिजीवति ॥ अहोनुज्ञातभेतेनचेत्योष्ठेखकलकिना ॥ २४ ॥ जी
 वोर्जावतिर्जीर्णेश्चिरूपुणालमरूपिणा ॥ चेत्यभ्रमवताजीवश्चिद्रूपैवजीवति ॥ २५ ॥ आमोद पवननेवखातनेवसरिद्रय ॥ असत्य
 अहवत्यांशाचयनाच्चिद्रूपुणहम ॥ २६ ॥ महाजलगतोत्यभिरिवरूपस्वमुज्झति ॥ सदासहायदासातिचित्समाधौसतिस्वत ॥ २७ ॥ आस्व
 रूपमलमुत्सृज्यतदवभावतिक्षणात् ॥ एवाच्चिरूपमप्येतच्चेत्योन्मुखतयास्वयम् ॥ २८ ॥ जहृत्त्वमसत्कस्यचैतन्येनप्रयोष्यते ॥ इतिस
 स्थित्यबूढालोकनेपाश्चिद्यत्तनी ॥ २९ ॥ इतिसचितयामासश्चिरायेत्यव्युच्छ्रित ॥ अहोनुश्चिरकालेनज्ञातज्ञेयमनामयम् ॥ ३० ॥
 ययनासादात्म्यसमाभ्यासाच्चिद्रूपिश्चरसाहमपितज्जालमिषसपन्नमित्यर्थ ॥ २६ ॥ महाजलतमजलसापुद्गलगततोभिरिवस्यमास्तरूपमुज्झति ॥ अतएवसत्तारो
 चिद्रूपस्यमिषसल्लाप्यत सपन्नसन्निहितसाप्यतयापाश्चिदाकारसमसाभुषयते ॥ यदापाकारस्यवृद्धीत्येपटाभास्तिपटानास्तीतिवसताकारमप्युज्झतीअभाषतानप
 व्यापयानन्तिमाह ॥ चित्तमाधौवेक्षिकोप्यसद्रूपमसद्रूपबायेदवभासनेोपनीतंस्वतआभातिरेवक्षणादलपूर्णास्त्वरूपमसज्जगतक्षणास्वयभाषतीतिपेणाभ्यय ॥ २७ ॥ एव
 मुकतीत्यापरनायानिश्चरूपमपिअधिपाहरेणाहप्यासपरंपरयाजहृत्त्वमसत्कस्यससपन्नजगत्पुबूढावनाहत्तस्यभावेनैवमन्येनेवतत्तवाकारवृत्तिभ्यास्पामूढाविधावरणभग
 हारायवोष्यतइतिपेर्याव्यय ॥ २८ ॥ नाहृत्त्वोच्छिदाहरेणभगेनेपाह्रव्यचित्केनोपायेनदूरपसमिहोपमयोषधतीत्यादितिचिदितर्गत्याह ॥ इतीति ॥ २९ ॥ इत्यवयव्यं
 मानप्रकारेणव्युष्यत आत्मतत्त्वमित्यर्थ ॥ ३० ॥

कश्चिदपि पुरुषो न हीयते परमपुरुषार्थात्पुनो न भवतीत्यर्थः ॥ अथवा कश्चिदपि काप्योर्थो न हीयते न हानि प्राप्यते ॥ तथा श्वैव सर्वकामावापैरित्यर्थः ॥ अथवा किंचिद्वस्तु दु-
 खसाधनमिति बुद्धान हीयते न लज्यते ॥ सर्वस्याप्यानदैकारसत्त्वसपत्तेरित्यर्थः ॥ हानास भवोक्तिरुपादानस्याप्युपलक्षणम् ॥ चिद्विलासस्य अतापरिच्छेदहेतवः ॥ ३१ ॥ द्वि-
 तीयस्य नैमिरिकट्टिपरिकल्पितस्य दोषदेस्थाने स्थिताभ्यातिकल्पिता इति यावत् ॥ ३२ ॥ शुद्धसर्वदेवमेव आकारस्वरूपं यस्याः ॥ शिवभूमानंदरूपत्वात्परमगलनादशस्व-
 भावात्कदाप्यपुन्युनमित्युन्युतम् ॥ ३३ ॥ सकृन्मूलाविद्यावरणभोगेन विभातानपुनः केनाप्याविद्यत इति सकृद्विभाता अतएव नित्योदयवती परिगीयते वेदांताद्यध्यात्मशास्त्रे
 पुलक्षणाया ॥ ३४ ॥ चेत्यादि त्रिपुटीजालमस्यासकाराशान्दिनवस्तुन यतएवाधिपुटीतया साक्षिभूतया चेत्यनेन तुमानासिद्धासैषासाक्षिचिदत्रिपुटीप्रदत्ते प्रागेव स्वतः सिद्ध-
 त्वादाया ॥ ३५ ॥ विजृम्भते विवर्तते ॥ ३६ ॥ मनोबुद्ध्यादिविवर्त्तैश्चिदात्मनि मातरि प्रभासुभावापन्ने सति तत्रतरगादिकलनाप्रायाजगद्गुणभूतभौतिकप्रदायानां सत्ता अस्ति
 यद्वैविर्ज्ञेयतां क्वानकश्चिद्विद्यते पुनः ॥ एते हि चिद्विलासांता मनोबुद्धींद्रियादयः ॥ ३१ ॥ असंतः सर्वेषु वा हो द्वितीये दुपदस्थिताः ॥ महा-
 चिदकैवास्ति महासत्तेतियोच्यते ॥ ३२ ॥ निष्कलं कासमाशुद्धानिरहंकाररूपिणी ॥ शुद्धसंवेदनाकाराशिवं सन्मात्रमच्युतम् ॥ ३३ ॥
 सकृद्विभातावित्युनित्योदयवती सदा ॥ सावक्षपरमात्मा दिनामभिः परिगीयते ॥ ३४ ॥ चेत्यचेतनचित्तादिनास्याभिन्नमानतः ॥
 तथैपाचेत्यते चिच्छ्रीः सैषाद्याचिदिति स्मृता ॥ ३५ ॥ अचेत्यं यदिदं चित्तं तस्यारूपमक्षतम् ॥ मनोबुद्धींद्रियाद्यर्थरूपैः सैव विजृम्भते
 ॥ ३६ ॥ तरंगकणकडोलकलनेयं चिदात्मनि ॥ जगद्गुणप्रदायानां सत्ता स्फुरति मातरि ॥ ३७ ॥ यदिदं तत्परं रूपं तस्याः खलु महाचित्तेः ॥ शु-
 द्धचित्तमणिवत्साहिसंयं ससमोदिता ॥ ३८ ॥ अनन्यथैव याशस्य जगज्जुंभिकया स्थिता ॥ सत्तामायातिरेकेण नान्यासं भवतीह हि
 ॥ ३९ ॥ विचित्रतेव भांडानानुहेमतया चथा ॥ सातथोदेति तद्गुणमात्मानं च तति स्वयम् ॥ ४० ॥ स्वचित्तेन द्रवत्वेन तरंगादित्यमंबुषु ॥
 महाचित्तौ जगच्चिदादुदेतीवानुदेत्यपि ॥ ४१ ॥

तारस्फुरति ॥ ३७ ॥ यदिदं जगत्साहसं प्रसिद्धतस्य आधिष्ठानभूतायामहाचित्तेरेव पररूपं ह-
 पातरम् ॥ खलु शब्दोद्देवावब्रह्मणो रूपमूर्त्तैवामूर्त्तैवेत्यादि श्रौतप्रसिद्धियोतनार्थः ॥ यतसाहचिरस्फटिकमणिवज्जगत्त्वतिविवमसंगैव यत्ते सेयजगत्सत्ता च व्यावहारिकेषु प्रा-
 तिभासिकेषु च समसमाख्यसाधिष्ठानानुसारिणी उदिता ॥ ३८ ॥ अतएव जगत्सत्ताया अधिष्ठानसत्तान्यत्व निरूपणायोगान्मायाभावत्वमित्याह ॥ अनन्यथैवेति ॥ ३९ ॥ अ-
 नएव नामरूपविशेषप्रत्येजगत्सत्तामायाशारबलब्रह्मसत्तात्मनैव परिशिष्यते ॥ मायाबाधेन आनंदैकारससन्मानरूपमात्मान स्वयमनुभवतीत्याह ॥ विचित्रतेवेति ॥ भांडानाम-
 लकारजानानाविचित्रतायथाप्रविलये हेमतया हेमसत्तात्मनैवोदेति तथेत्यर्थः ॥ ४० ॥ सत्तायादधीतन्यायेनैव जगद्द्वैचिद्व्यस्फुरणरूपचिद्वेदानामपि विषयाकारभेदेमिथ्यात्व-
 पर्यालोचने अपरिच्छिन्नपरब्रह्मचिन्मात्रतापर्यवस्थनीत्याशयेनाह ॥ स्वचित्तेनेति द्वाभ्याम् ॥ यथा स्वभेदजालादौ द्रवत्वेन परिणतेन स्वचित्तेन सिद्धेषु समुद्राद्यबुधुतरगादिअनु-
 धरप्युदेतीव तथा महाचित्तौ ब्रह्मण्यपिसमष्टिचित्ताजगदनुधरप्युदेतीत्यर्थः ॥ अनुदेतीति न जसिद्धं तेन सहेतियोगविभागात्समासश्रद्धां संसोवा ॥ ४१ ॥

अन्तेर्वाक्यतस्तथा ॥ तदिति ॥ सतपथस्योपि ह्यप्राप्तौ चित्तकल्पितकालरूपवर्णनस्तद्विषयमेवान्यथायातस्तथात्यस्यतिरिक्तं नाप्युपाधमपि किंचिदस्ति एवमि
 व्यासप्रवाहजगतदानविशेषेभिरुपपन्नो न परमाधत्तपुणश्चात्मनो मत्तो व्यतिरिक्तमणुषाभवनप्यतीत्यङ्गुआणस्योप्यपरिरोधान्दहंभाषिन्नाप्रमेधातर्तविलीणानि स्यथा ॥ २ ॥
 मरुदेहविद्योयोगानागोच्यमस्ति मे ॥ सर्वसद्दत्तस्वर्गमरुकी ॥ २ ॥ तत्रमस्तुतन्निवारस्यायथीषिर्भातिरशयति ॥ अच्छेद्यदिति ॥ २ ॥ आसे सतस्यो रस्त्रिसल्लोप ॥ अ
 संप्ररथाशासोपसिद् ॥ २ ॥ चिरकालिकपरच्छेदरहितम् ॥ अनतदेशस्तुल्यकनपरिच्छेदरहितम् ॥ ब्रह्मास्तिरूपवर्धनयोगिकर्मफलौपाश्वकारास्तत्साधनव्यापारा अक
 लारिकानिच्छकसाधनदथाष्टाश्वरश्याकारामेवगान्यम् ॥ ३ ॥ पुस्तककालादिपुरुषजातितकमपयीतन्निर्माता ॥ अथवापुस्तपनिमायाकल्पितापुरुषयजानि ॥ कर्म
 तदानीव यथायातोरूपवानजलधौद्रवात् ॥ एवं चिन्मात्रमेवाहमनहभावमाततम् ॥ ४ ॥ नतस्यजन्ममरणेन तस्यसदसद्गती ॥ ननर
 श सप्तवत्यस्वचिन्मात्रमसकचित् ॥ ५ ॥ अच्छेद्योपमदाह्योयं चिदादित्योति निर्मल ॥ आहोनुचिरकालेनशांतास्मिपरिनिर्द
 ता ॥ ५ ॥ निर्वाभिभ्रमनिमुकमासे निर्मदराश्रिवत् ॥ असदाभासमत्यच्छमनंतमजमच्युतम् ॥ ५ ॥ आत्माकाशमनावाधमम
 लपरमचिरम् ॥ अनंतमिदमाकारां फलौपाश्रफलादिका ॥ ५ ॥ सुरासुरशुतविश्वमेतन्मयमकत्रिमम् ॥ पुस्तकर्ममयीसेनासर्व
 न्यायकयथा ॥ ५ ॥ द्रष्टव्यमयीसत्ताचिन्मात्रैक्यमयीतथा ॥ इदमेकमिदद्वित्वमहनाहमितीति च ॥ ५ ॥ कद्रुवभ्रमसमोहकयक
 स्यकृतकथा ॥ स्वमनतमनायासमुपशांतास्मिसस्थिता ॥ ५ ॥ निर्वाणपरिनिर्वाणगतमासेगतजवरम् ॥ अचतनचतनंवाप्यायमा
 भातिचेतति ॥ ५ ॥ आसमानात्मतद्रूपवंमहाशितिसस्थितम् ॥ नेदनाहंनचान्यच्चनभावामावसंभव ॥ शांतसर्वनिरालयकेवलंस
 स्थितपरम् ॥ ५ ॥ इत्यविचारणपरपरमप्रयोधाद्बुद्ध्यायथास्थितमिदपरमात्मतत्त्व ॥ सशांतरागमयमोहतमोविलासाशांतायभूवश
 रदवरलेविकेव ॥ ५ ॥ ॥ इ० वा० वा० दं० मोक्षोपायेपुनिर्वाणप्रकरणेपु० बुद्धालाप्रयोधोनामअष्टसप्ततितम सर्ग ॥ ५ ॥ ५ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ दिनानुदिनमित्येपास्वात्मारामतयातया ॥ नित्यमतमुरुवतयापभूवप्रकृतिस्थिता ॥ ५ ॥

तद्वरुषधलनाहं मन्मयीसक्युराशालनिर्मलमस्तना ॥ ४ ॥ ४ ॥ किं ह्यस्यदुष्टयपकारभोक्तुनिमित्ताधिकरणसभावनाप्रतिपेयार्थम् ॥ स्वपारमार्थिकरूपमाप्येतिशेष
 ॥ ४ ॥ निशाणेनोस्रसुत्सेपरितीर्णानिर्दंतागतभाष्यजगतकठशामीकरव्यामस्वरूपमेवाह्मसासे ॥ यद्वेचनचेतनमवाआभाद्रि योयतद्रोकाचेतनतितुभुम्यभासमानात्मा
 निच्ययद्वैततद्रूपस्वविधाकारामेवेतिपरेणान्य ॥ ५ ॥ किं ह्येतादृशनाभ्यसादिजगत्समावसत्यैकैकब्रह्मत्वेत्याह ॥ नेदमिति ॥ ५ ॥ उक्तमेवसकियोपसदरति ॥ इत्यमिति ॥
 परमप्रवाधादात्यतिक्रमेहनिशारयाभासंशानारागारयतमोविलासाअवस्थाअथस्वमायस्या ॥ ५ ॥ इति श्रीवासिष्ठस्य ० सात्ययंजकारो निर्वाणप्रकरणेपु० अष्टसप्तति
 तमः सर्ग ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अपूर्वमयीसदासापुष्टयाधरणीजगताद्बुद्धालयास्यशोभायाद्बुद्धोपायवर्णयति ॥ ५ ॥ एवमिदंनिर्वाणस्यन्यस्त्यनस्वभावानस्याप्यासांदिनकर्मणा
 कारोत्तरप्रसिक्कापनिष्ठाभाह ॥ दिनानुदिनचित्तमेव ॥ नित्यमतीक्ष्णपकृतिस्थागादिककृतस्मिन्स्थितापनिष्ठिता ॥ ५ ॥

तस्यास्तन्प्रतिष्ठाक्षणाभ्याह ॥ नीरगोत्यादिना ॥ २ ॥ परिपूर्णादहदांतरान्मनसोप्यंतरप्रत्यगात्मायस्या ॥ ३ ॥ सुचिरं प्राक्संसारश्रान्तातदानिरतिशयानंदपनेज्ञानलब्ध
 पदांतरेपरमपदेविश्रान्ता ॥ ४ ॥ ५ ॥ कथमस्यकालिकेनवाधेनानादेर्महत्तमस्यचभमस्यनित्तिसनाह ॥ पथेति ॥ कथिदनिर्वचनीयस्वरूपःस्पदविभ्रमःअविदुपिअकस्मादेवा
 गतस्तथातत्त्वज्ञानवतिसर्वानि शेषमकस्मादेवविलीयतइत्यर्थ ॥ दीर्घपाठेयथाविलीयतेतथातत्त्वज्ञानवर्तावभूवेतिकथंचिद्व्याख्येयम् ॥ ६ ॥ नट्टमकलह्वेतयन्नयाविभेपे
 ॥ ७ ॥ यथाजरद्वीहद्वर्गादुरारोहनमसंतुणादकसमालोकनुल्यातपचद्विकोपभोगरौलापदेवाप्याप्यअनाकुलासिस्थिताभवतितद्वत्सापिसमालोकजापदादिसर्वावस्थास्वक
 रूपप्रकाशप्रत्यगात्मानजापदायसवधात्मनास्वभावेनप्राप्यतस्मिन्नेवात्मन्यमाकुलासिस्थितेत्यर्थ ॥ ८ ॥ आत्मनस्तत्त्वदर्शनप्रयुक्तोदेवेनपूर्णानंदस्वरूपाविर्भावेण ॥ ९ ॥ स्म
 नीरगानिरुपासंगानिर्देहानिःसमीहितान्नजहातिनचादत्तेप्रकृताचारचारिणी ॥ २ ॥ परितोर्णभवांभाधिःशांतसंदहजालिका ॥ परमा
 त्ममहालाभपरिपूर्णांतरात्मना ॥ ३ ॥ विश्रान्तानुचिरंश्रान्ताघनलब्धपदांतर ॥ सर्वापमार्तानतयाजगामाव्यपदंश्रताम् ॥ ४ ॥ इति साभा
 मिर्नतस्यचूडालावरवाणिनी ॥ स्वत्येनैवहिकालनययौवितिवयताम् ॥ ५ ॥ यथायमगातःकश्चिज्जागतःस्पदविभ्रमः ॥ तथाविलीयते
 सर्वतत्त्वज्ञानवतिस्वयम् ॥ ६ ॥ अहंप्रसकलंशांतेपदविश्रान्तिमेत्यसा ॥ रराजशरदन्द्यभ्रमालेवगतसंभ्रम ॥ ७ ॥ अनाकुलासमालोक
 मसंबंधात्मनात्मनि ॥ जरद्वीवशैलाप्रसतणंप्राप्यसंस्थिता ॥ ८ ॥ स्वविवेकघनाभ्यासवशादात्मोदयनसा ॥ शुशुभंशांभनापुष्यलतवा
 भिनवोद्गता ॥ ९ ॥ अथतामनवद्यार्गीकदाचित्सशिव्वजः ॥ अपूर्वशांभामालोक्यस्मयमानउवाचह ॥ १० ॥ भूयायौवनयुक्तवमं
 हितवपुनःपुनः ॥ अधिकंराजसेतविजगद्राजवतीयथा ॥ ११ ॥ प्रपतिमृतसारवलद्व्यालभ्यपदेवच ॥ आनंदापूरपूर्णवराजसंनितरां
 प्रिये ॥ १२ ॥ उपशांतंचकांतंचदधानानुंदरं वपुः ॥ अभिभूयंदुमायासिश्रियं कामपिकामिति ॥ १३ ॥ अभागद्वपणंशांतमूर्जितंसम
 तांगतम् ॥ गंभीरंचप्रशांतंचचेतःपश्चामितप्रिया ॥ १४ ॥ तृणीकृत्यत्रिभुवनंपतिताखिलजगद्रसम् ॥ अनंतोद्दामरंसौम्यं मनःपश्चामितेप्रि
 ये ॥ १५ ॥ नकेनचिन्महाभागोविभवानंदवल्लुना ॥ चेतस्सवतुलामतिमरुत्पाराधिपुंदरम् ॥ १६ ॥ तैरवबालकदर्तामृणालांकुरकामलैः ॥
 अंगैःस्थितिमनुप्रातैर्वाक्षिद्यतेवलक्ष्यसे ॥ १७ ॥ तथातेनैवतनवसन्निवेशेनसंस्थिता ॥ अन्यतामुपयातासिलतेवक्रतुपयय ॥ १८ ॥
 यमानोविस्मयस्मेरास्य ॥ १० ॥ जगत्जगती ॥ वर्तमानेपुपन्महद्देहजगच्छतुवच्चेतिशतुवद्भावातिदेशादुगितश्रेतिसिधाईपूलादसत्यान्नकृतः ॥ राजवतीराजन्वतीपूर्णंचद्रव
 तीवायथाराजतेतद्द्वजसे ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ऊर्जितविवेकोर्जितम् ॥ शांतशमादिगुणवत् ॥ प्रशांतमुपरतचापलम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ मकरविनिर्जलजाल्यनयाक्षीरादि
 रवपूर्णतयाचक्षुदरम् ॥ १६ ॥ स्थितिमचापल्यमुपायातैस्तैः प्राक्तनैरेवांगरवयवैस्तेजोतिशयेनर्वाद्धयतिव ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

वयस्यभिःसखीभूताभिः तनु कृशीभूतोविद्वेषोरगश्रयाभिस्तथाविधाभि स्वप्रज्ञाभिःशास्त्रदृष्टिनिश्चसहरमे ॥ अथवाशास्त्रदृष्टिभिःकरणैस्तनुरत्पीभूतोविद्वेषोरगश्रयासां
 तथाविधाभिर्वयस्यभिःसखीभिःसहरमे ॥ ३० ॥ अंगहेनाथइहजगतिअहनयनरद्विभिःभिरन्वैवाइद्विधैश्चिन्नेनचयस्यश्यामितन्किचिददत्तमेव ॥ तेनेद्रियमनोदृश्येनविरहि
 तनुनकिचिन्निष्प्रचवस्तुअतःपश्यामि ॥ यतोहेतोरितिर्वाणतरीत्याअतर्वाहिश्चसम्यगबाधितरूपंपश्यामि तेनहेतुनाचिरसततमुदितापरमाभ्युदयश्रीमतीअस्मीत्यर्थः ॥ ३१ ॥
 ॥ इतिश्रीवासिष्ठमःतास्यर्षप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेषु०एकोनाशतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ अज्ञेनराज्ञातद्राक्यस्यासंबद्धत्ववर्णनम् ॥ रवेचरत्वादिसिद्धीना
 बीजचात्रनिरूप्यते ॥ १ ॥ एवंवर्णितप्रकारेणस्वशोभातिशयेनिमित्तानिवदतीम् ॥ १ ॥ बालाअभौडबुद्धिरसि ॥ परवोधानुकूलवाक्योच्चारणेअकुशलेतियावत् ॥ २ ॥ अ

तनुविद्वेषरगाभिःप्रज्ञाभिःशास्त्रदृष्टिभिः ॥ रमेसहवयस्याभिस्तेनाहंश्रीमतीस्थिता ॥ ३० ॥ पश्यामियन्नयनरश्मिभिरिन्द्रियैर्वाचिन्ते
 नचेहहितदंगनकिंचिदेव ॥ पश्यामितद्विरहितंतुनकिंचिदंतःपश्यामिसम्यगितिनाथचिरेदयास्मि ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेवा०वा०दे०मो
 क्षोपायेषुनि०पू०चूडालोपाख्यानेचूडालात्मलाभोनामैकोनशीतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एव
 मात्मनिविश्रांतांवदंतींतांवराननाम् ॥ अबुध्वातद्गिरामर्थंविहस्यावाचभूपतिः ॥ १ ॥ ॥ शिखिवध्वजउवाच ॥ ॥ असंबद्धप्रलापासि
 बालासिवरवर्णिनि ॥ रमसेराजलीलाभीरमस्वावनिपात्मजे ॥ २ ॥ किंचित्थक्कानकिंचिद्योगतोप्रत्यक्षसंस्थितम् ॥ त्यक्तप्रत्यक्षसद्ग
 पःसकथंकिलशोभते ॥ ३ ॥ भोगैरभुक्तैस्तुष्टोहमितिभोगान्जहातियः ॥ रुषेवासनशय्यादीन्सकथंकिलशोभते ॥ ४ ॥ भोगाभोगोपरि
 त्यज्यरवेश्चरमतेतुयः ॥ एकएवाखिलंत्यक्तासकथंकिलशोभते ॥ ५ ॥ वसनाशनशय्यादीन्सर्वान्स्त्यज्यधीरधीः ॥ यस्तिष्ठत्यात्मनै
 वैकःसकथंकिलशोभते ॥ ६ ॥ नाहंदेहोन्यथाचाहंनकिंचित्सर्वमेवच ॥ एवंप्रलापोयस्यास्तिसकथंकिलशोभते ॥ ७ ॥ यत्पश्यामिनप
 श्यामितल्पश्याम्यन्यदेवयत् ॥ प्रलापइत्यसम्यस्यसकथंकिलशोभते ॥ ८ ॥

सबद्धप्रलापताभेवनाकिचिक्किंचिदित्याद्युक्तेदर्शयति ॥ किंचिदिति ॥ ताकारस्वैवशोभाप्रसिद्धा यस्त्वाकारसामान्यत्यक्कानिराकारतांगतःसशून्यप्रायःकथंशोभतेत्यर्थः
 ॥ ३ ॥ भोगैरभुक्तैस्तुष्ट्यामीतियत्त्वयोक्तदप्यसबद्धमित्याह ॥ भोगैरिति ॥ रुषाकोधेनेव ॥ ४ ॥ एकैवाकाशसंकाशकेबलेत्सुदयेरमेइतियत्त्वयोक्तदप्यसंगतमित्याह ॥ भो
 गाभोगेइति ॥ स्वयसाक्षाद्भोगोभिन्नश्रुत्यादीनामाभोजनमाभोगश्रेत्यनयोःसमाहारपरित्यज्यतत्साधनंविताथखिलंचत्यक्कायएकएवशून्येवेषिशाचवद्भ्रमतेसकिलशोभते
 इतिकथसंगच्छतामित्यर्थः ॥ ५ ॥ धीरधीःअतिक्रोधादिवधैर्यामत्रबलेनशीतोष्णशुचूपादिदुःखानिसहमानइत्यर्थः ॥ ६ ॥ इदंचाहमिदंनाहमिति यदुक्तदप्यसबद्धमित्याह ॥
 नाहमिति ॥ ७ ॥ परश्यामियन्नयनरश्मिभिरिन्द्रियैर्बलतेयदुक्तंतुष्टुतरामसंगतमितिनैतेशोभाहेतवइत्युपसंहरति ॥ यदिति ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ कटुमिनि ॥ नथेरेद्वावेदीन्महीद्विनटिरित्यादिभूतेरिति भाव ॥ ११ ॥ अगतिरामसवोधेने ॥ १२ ॥ रवेगभागभौदेवसत्त्वारस्तद्विषयेदच्छावभूष ॥ ता
 दशापरभ्यावद्व्यात्रिति भाव ॥ १३ ॥ १४ ॥ एकैवति ॥ अर्थादास्य राधुजयायद्विमिद्वयनप्रवासकालेनतिगम्यते ॥ अन्यथातत्पराधीनायास्तस्या एकाननिरतत्वापयो
 गत् ॥ ऊज्जगत्प्रपाणवदनस्यधिरसत्त्वानुकूलभूमभ्यादिरशानिरोधाभ्यासम् ॥ १५ ॥ रवेधरसिद्धिप्रयोजकक्रियाप्रसंगेनराम क्रियासाभाम्येनिमिसजिज्ञासुराक्षिप
 त् ॥ परिमिति ॥ यदिरस्थायरजगमवशगतसर्वस्वरूपतुक्रिययानिप्यादितदुरपते धिनाकप्रारिकारकस्यरकस्याप्युत्पत्सरररानात् ॥ तदीयसति क्रियानाम स्थरस्यकथनि
 श्चानि विमद्विपारुदरुदस्तथा आयेआत्माप्रयोजनवस्थाया द्वितीयेभ्यापगतःअदिराम फलानवस्थावैतिकयक्रियानाकोवस्तुनउत्पत्तिरनुभूयतेअनुभावपथमारोहतिनद
 तस्मादालासिभुग्धासिचपलासिविलासिनि ॥ नानालापविलासेनकांढामिक्रीदस्तुदरि ॥ १६ ॥ प्रविहस्यादृशसेनशिविध्वजइतिप्रि
 याम् ॥ मध्याद्देशातुमुत्थायनिर्जगामांगनागृहत् ॥ १७ ॥ कष्टनात्मनिविश्रांतेमद्वर्थांसिनयुञ्जवान् ॥ राजंतिरिवबाधूढालासव्यापा
 रपरभवत् ॥ १८ ॥ तदातथागतत्रायतादृगाशययोजयो ॥ ताभि पार्थिवलीलाभि कालोषद्वुतिथोययो ॥ १९ ॥ एकटानित्यदमा
 यानिरिच्छाया अपिसयम् ॥ चूढालायायभूवेच्छालीलयाखगभागमे ॥ २० ॥ खगभागमसिद्ध्यर्थमयसानृपकन्यका ॥ सर्वभोगान
 नादत्यसमागम्यचनिजनम् ॥ २१ ॥ एकैवैकांतनिरतास्वासानावस्थितागिका ॥ ऊर्ध्वगप्राणपवनधिराभ्यासचकारह ॥ २२ ॥ श्री
 रामउवाच ॥ ॥ यदिददृश्वतेकिंचिज्जगत्स्थावरजंगमम् ॥ स्पदभ्युर्तिकियानास कथमित्यनुभूयते ॥ २३ ॥ कस्यस्पदविलासस्यधना
 भ्यासस्यभंवद ॥ वक्षन्वगमनायेतफलवृक्षशालिन ॥ २४ ॥ आत्मज्ञोवाप्यनात्मज्ञ सिद्ध्यर्थीलयाथवा ॥ कथससाधयत्येतद्य
 यातददमंप्रभो ॥ २५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ त्रिविधसंभवत्यगसाध्यंवास्त्विसर्वत ॥ उपदेयचहेयचतयोपेक्ष्यचराधव ॥ २६ ॥

इत्यथ ॥ १६ ॥ एवमाक्षिप्यपरस्तुतृच्छति ॥ कस्यति ॥ एताखगमनादिसिद्धिजातकस्यसर्वाविलासस्यफलतद्विषयस्य ॥ १७ ॥ अनात्मज्ञ सिद्ध्यर्थेआत्मज्ञोलीलय
 षाएतं तिसिद्धिजातकथकनकमप्यसाक्षाधयतिनद्विषयस्य ॥ १८ ॥ भवेदयमात्मप्रयानवस्थादिकोवोयोयदिकियास्वरूपमाभसिद्धयेकारकापेक्षास्तथा अनुगतथाकिन्तुकि
 यासाध्यस्वरस्य फलनिष्पत्तयेद्विपयानिकारकाणिनातीयकनयाक्रियामवदत्ते ॥ तयाद्विकृतस्यसाध्याकारकाणासाधनताव्यप्यर्षदुराकम्यते ॥ तथाचसाध्यसा
 धनोभयविलक्षणक्रियानसाध्यावैक्षितसाधनेभ्य साधनतरमेयक्षतरतितत्साक्षात्क्रियकूटस्वसाकारणमितिद्विक्रयानिरवकाराएवस्यारायेनवसिद्धदृढसरयभसमाधानानुकूल
 गीपुण्ड्रप्यसाधारणक्रियासाध्यविभज्यरायमिति ॥ विद्विषमिति ॥ उपाराननुद्विषिष्योभूतरस्तुउपादेयप्रवृत्तिविषय इाननुद्विषेयइत्येयनिवृत्तिविषय उपेक्षाबुद्धिगम्यभूये
 स्वरत्तवाराशाव्यपि कपोपचारारतेनोपक्षयायनर्ष इतद्विलोक्येवद्वारदरानादीर्घसाध्यम् ॥ १९ ॥

नेपुफलवैलक्षण्यदर्शयति ॥ आत्मभूतमिति ॥ आत्मनस्त्वस्यभूतमनुकूलम् ॥ एतयोर्होयोपादेययोर्मध्यमांतरालिकम् ॥ २० ॥ आह्लादनकरसाक्षात्परयावासुखानुकूलम् ॥
 दुःखनिवारणसाधनस्यापिसुखानुकूलत्वादेवतसाधनोपादानसिद्धेरिति भावः ॥ तद्विरुद्धसुखविधातित्वादेवद्वेष्यत्वादिति भावः ॥ २१ ॥
 त्रयप्रेतसाध्यमेदाअज्ञानमेवेत्याह ॥ सन्मतेरिति ॥ २२ ॥ विदुषस्तृतीयकल्पाभ्युगमेपिनकाश्रितोषइत्याशयेनाह ॥ केवलमिति ॥ २३ ॥ एकमेववस्तुएकस्यैवपुरुषस्यबोधरीग
 वैराग्यावस्थाभेदेनत्रेधासपथतेइत्याशयेनाह ॥ ज्ञस्येति ॥ एवसिद्धार्थलीलायाथवाइतिप्रश्नारथोरुपपत्तिमुक्त्वाकथसंसाधयत्येतदित्यंशसमाधानश्रावयति ॥ श्रुषित्यादि
 ना ॥ २४ ॥ तत्रसिद्धिनारतस्येचिराचिरयत्नापेक्षायाचनिमित्तान्याह ॥ देशेति ॥ २५ ॥ एषादेशादीनाचतुर्णामध्येश्रीशैलालुत्तमदेशादिचतुष्टयमलनेशीर्षसिद्धिलाभायो
 गमत्रजपादिक्रियायाइतरदेशाद्यनुष्ठानक्रियापेक्षयाप्राधान्यस्योत्कर्षस्यकल्पनाभावति ॥ फलोत्कर्षोपितदनुसार्थवेत्याह ॥ सिद्धादीति ॥ यतस्तसिद्धादयः फलोत्कर्षकमाअ
 आत्मभूतंप्रयत्नेनउपादेयंचसाध्यते ॥ हेयंसंत्यज्यतेज्ञात्वाउपेक्ष्यंमध्यमेतयोः ॥ २० ॥ यद्यदाह्लादनकरमादेयंतच्चसन्मते ॥ तद्विरुद्धम
 नादेयमुपेक्ष्यंमध्यमंविदुः ॥ २१ ॥ सन्मतेर्विदुषोज्ञस्यसर्वमात्ममयंयदा ॥ त्रयएतेतदापक्षाःसंभवंतिनकेचन ॥ २२ ॥ केवलंसर्वमेवे
 दंकदाचिच्छीलयातया ॥ उपेक्षापक्षनिक्षिप्तमालोकयतिवानवा ॥ २३ ॥ इत्योपेक्षात्मकनाममूढस्यादेयतांगतम् ॥ हेयंस्फारविराग
 स्यशृणुसिद्धिक्रमःकथम् ॥ २४ ॥ देशकालक्रियाद्रव्यसाधनाःसर्वासिद्धयः ॥ जीवमाह्लादयंतीहवसंतइवभूतलम् ॥ २५ ॥ मध्येचतु
 णामिवैषांक्रियाप्राधान्यकल्पना ॥ सिद्ध्यादिसाधनेसाधोतन्मयास्तेयतःक्रमाः ॥ २६ ॥ गुटिकांजनखड्गादिक्रियाक्रमनिरूपणम् ॥ त
 त्नासतांचदोषोत्रविस्तारःप्रकृतार्थहा ॥ २७ ॥ रत्नौषधितपोमंत्राक्रियाक्रमनिरूपणम् ॥ आस्तामेवकिलौपोपिविस्तारःप्रकृतार्थहा
 ॥ २८ ॥ श्रीशैलेसिद्धदेशंचमेवांदौवानिवासतः ॥ सिद्धिरित्यपिविस्तारःकृतार्थंप्रकृतार्थहा ॥ २९ ॥

पितृन्मयास्तादृशक्रियोत्कर्षानुसारिणइत्यर्थः ॥ २६ ॥ अस्त्वेवकिततस्तत्राह ॥ गुटिकेति ॥ तत्रखगमनादिसाधनानिसिद्धगुटिकासिद्धांजनसिद्धखड्गसिद्धपादुकादीन्यपि
 उडामरतत्रयोगिनीकल्पादिविस्तृतवहुमथप्रसिद्धानिसंति ॥ कथंससाधयत्येतद्यथावद्वदमेप्रभोइतित्वदीयप्रश्रस्यतत्क्रियाक्रमनिरूपणकर्तव्यमितिचेदभिप्रायस्तर्ह्यविसूतो
 न्यातादसंभवात्तद्विस्तारकार्यः ॥ नेनतत्रनासुसिद्धिषुविषयेअसतामजिज्ञासुतामतत्त्वविदांचत्वदतिरिक्तश्रोतणद्वैवादिभलाषोदयेतत्रैवप्रवृत्त्यामहाच्योषःस्यात्तवापिसुवि
 स्तारःप्रकृतस्यात्मतत्रश्रवणार्थस्यविभ्ररूपत्वाद्विपातकइतिनतन्निरूपणमत्रोचितमित्यर्थः ॥ २७ ॥ एषन्यायोमणिमत्रादिसाध्यसिद्धिक्रमनिरूपणेश्रीशैलादिसिद्धदेशनि
 वाससाध्यसिद्धिक्रमनिरूपणेचयोज्यइत्याह ॥ रत्नेतिद्विभाषाम ॥ २८ ॥ हेकतार्थेतिरामसबोधनतासासिद्धीनात्वात्तदृश्यातुच्छेतेतिद्योतनार्थम् ॥ २९ ॥

तद्विषयभाष्येष्वनन्तरितरास्यविधाशोभाभूदितिपसुमशानराध्यापयोऽयानुपगिकत्वमादिसिद्धिस्थापनंषण्यमानकधासंबद्धमवितारप्राणायामकमभ्यव्यति ॥ तस्मा
 त्द्विषयभाष्येष्वनन्तरितरास्यविधाशोभाभूदितिपसुमशानराध्यापयोऽयानुपगिकत्वमादिसिद्धिस्थापनंषण्यमानकधासंबद्धमवितारप्राणायामकमभ्यव्यति ॥ तस्मा
 रिति ॥ १० ॥ तदाशेषमपिपमपतिशतद्वैजयशनेनसंक्षिप्याह ॥ अतस्त्वादिति ॥ साध्यार्थादंतरासाधनार्थाभ्यवसानस्यकास्थानकानिसिद्धायासतानिआदिपवात्मका
 यशिरापरिगतनिभस्ततानासाधयसमेक्षणमित्यादियोगशास्त्रोक्तक्रियाकमपरिग्रह ॥ ११ ॥ तमेवक्रियाकममवयुसप्रषयति ॥ भोजनेति ॥ साधुसम्प्रयोगशास्त्रार्थस्यभा
 वनादर्शरीतनाह ॥ १२ ॥ १२ ॥ सागरेवनेआदानेपूरकनिरोधेकमेकधरुसामभ्यतैपुतज्जस्ययोगिनः प्रमुत्साध्याणस्वामिससपनेर्लौकिकस्यपुसः प्रभोर्भुत्साव्यव
 लित्वाध्याणविधेयतास्वाधीनतायतीत्यर्थ ॥ १४ ॥ प्राणानास्वाधीनत्वेतत्संबद्धसिद्धीनामपिस्वाधीनतासिद्धीतीत्याह ॥ राज्येति ॥ सर्वस्याधिकारिण ॥ १५ ॥ इदानीं
 तस्माद्विद्विविधजकयाप्रसगपतितानिमिभाम् ॥ प्राणादिषुवनाभ्यासक्रियांसिद्धिफलाश्रुणु ॥ ३० ॥ अतस्याह्यखिलास्यकासाध्या
 यंतरवामना ॥ गुटादिद्वारसंकोचान्स्थानकादिक्रियाकमे ॥ ३१ ॥ भोजनासनशुद्ध्याचसाधुशास्त्रायभावनान् ॥ स्वाधारात्सुजना
 सगात्सर्वत्यागात्सुखासनान् ॥ ३२ ॥ प्राणायामपनाभ्यासाप्रामकालेनकेनचित् ॥ कोपलोभादिसंत्यागाद्देगत्यागाच्चसुव्रत ॥ ३३ ॥
 त्यागादाननिरोधंपुश्यायातिविधेयताम् ॥ प्राणाश्रमुत्वात्तज्जस्यपुंसोभृत्याइवाखिला ॥ ३४ ॥ राज्यादिभोक्षपथिता समस्तारुवस
 पद् ॥ देहानिलविधेयत्वात्साध्यासर्वस्वराषव ॥ ३५ ॥ परिमद्वलिताकारामर्मस्थानंसमाश्रिता ॥ अत्रवेदिकानामनादीनादीश
 ताश्रिता ॥ ३६ ॥ वर्णाश्रमावर्तसदृशीसलिलवत्तसन्निभा ॥ लिप्याधीकारसस्थानाकुडलावर्तसंस्थिता ॥ ३७ ॥ देवासुरमनुष्यपुष्ट
 गनवत्खगादिषु ॥ कंटादिवज्रजतिपुसर्वेषुप्राणिपुदिता ॥ ३८ ॥

सर्वसिद्धिनिरिहातिसिद्धिपेत्सपुक्तमुपपत्त्यादिपुत्रुषवैरहमयतदासमतिषद्वक्षरात्सपथानमाहीशनाश्रितामूलाधारादारभ्यआश्रयार्थसमष्टुक्केष्वनुपविरयनिर्गतामूलाधारेसाध
 पिषतस्यदन्तोन सुमकुबलीनिरात्मिगर्भितुपुश्यानार्हव्यपयति ॥ परिमद्वलिताकारेत्यादिरता ॥ परितःस्यतसाराश्रयि परिब्रष्टितत्वात्परिमद्वलिनाकाराश्रयार्थाप्राणायामपिना
 हीनिर्वेदमताश्रयवदिकानाम ॥ ३६ ॥ तनीमूलाधारेस्वातगमकुडलिनोसस्थानानुसूच्येनषण्यति ॥ वीथेति ॥ वीणावदस्यापमूलमगोमसिद्धिरेत्वात्सकलक्ष्मीमूलपरिषयान्
 षट् सल्लिपारिषयानरुपाश्रापआश्रयलत्सदृशी ॥ लिप्यालेखनेनप्रदशनिनुर्लकारस्याधमर्षीकारस्तस्यसस्थानमिहसस्थानंयस्या ॥ द्रविडाक्षरेषुवर्धमिद्वनगराक्षरेउत्तरा
 यद्विषयगतस्यार्थलक्ष्यमित्यर्थ ॥ अर्धेनपुसकामित्येकैरितानासमास ॥ शोभाश्राद्धेतिपररूपम् ॥ ३७ ॥ इयत्वनमनुष्यव्यवर्धकत्वंसर्वप्राणिसारैरिच्छित्याह ॥ वेद्वेति ॥ ३८ ॥

श्रीतेनार्त् शीतानि निवारणाय दृढमंडल इति यावत् ॥ तथा विषस्य सुप्तस्य भोगकायस्तद्वृद्धमंडलं यथा ॥ सिताशुभा ॥ कल्पाग्निना विगलता अंतर्वलयाकारे
 रवास्फुटितेनेदुनानुल्यवद्धाकुडलीवलयाकतिर्यथा ॥ अथवा कल्पने जरणसमर्था भवतीति कल्पो म्रिजार्तरासिलेन विगलत्यो मूर्ध्नि योगशास्त्रप्रसिद्धश्वद्रः स एव विलियमूलाधा
 रे प्रसूतोपनी भूयतत्र वद्धकुडलाकतिस्तद्वस्थिते सुलक्षे ॥ ३९ ॥ ऊरुपदेन ऊरुमूलसधिर्गुर्दलक्षणयो न्यतेतत आरभ्य भूमध्यपर्वतयानि रंध्राणि तानि स्पृशतीति ष्वनुरस्युता मनोव
 त्तिभिरतश्च चलवहिश्च पवमानेन प्राणादिना सस्पृश ॥ ४० ॥ तस्यामूलैतसाद्भिर्वलयाकाराकुडलिनीसत्ताच्चिच्छिकिदर्शयति ॥ तस्याइति ॥ तस्मिन्मूलाधारवीणामूलैदु
 लक्षेण तत्रो वेगेव लसती परमसूक्ष्मापराख्या सर्वशब्दमूलभूता गतिशब्दब्रह्मात्मिका स्फूर्तिं सैव प्राणसगान्नाभिदयकडदेशेषु तरोत्तरं व्यकतरा पश्यतीमध्यमावैश्वरीत्यादिभेदा
 न्नभजते इति ॥ तथा चोक्तमत्र शास्त्रे ॥ चैतन्यसर्वभूतानां राब्दब्रह्मेति याद्विदु ॥ तसाप्यकुडलीरूपप्राणिनां देहमध्यगम् ॥ वर्णान्तना विभवंति गद्यपद्योदिभेदतइति ॥ सावेनाप्यु
 कम् ॥ यासां मित्रावरुणसदनादुच्चरतीभिषटिषणानि त्रयप्रकटकरणप्राणसगास्यसूते ॥ तापश्यतीप्रथममुदितामध्यमावुदिसस्थावाचवकेकरणाविशदावैश्वरीचप्रपद्येइति ॥ ४१ ॥
 शीतार्त्सुप्तभोगीद्रभोगवद्धमंडला ॥ सिताकल्पाग्निविगलता देदुवद्धकुडली ॥ ३९ ॥ ऊरोर्भूमध्यरंध्राणि स्पृशतीति चंचला ॥ अना
 रत्तंचसस्पंदापवमानेन तिष्ठति ॥ ४० ॥ तस्यास्त्वभ्यंतरे तस्मिन्कडलीकोशकोमले ॥ यापराशक्तिः स्फुरति वीणावेगलसद्गतिः ॥ ४१ ॥
 साचोक्ताकुडलीनाम्नाकुडलाकारवाहिनी ॥ प्राणिनां परमाशक्तिः सर्वशक्तिजवप्रदा ॥ ४२ ॥ अनिशानिः श्वसद्द्रुपासुरिषेव भुजंगमी ॥
 संस्थितोर्ध्वीकृतमुखीस्पंदनाहेतुतांगता ॥ ४३ ॥ यदाप्राणानि लोयाति तद्विदु कुडलिनीपदम् ॥ तदासंविदुदेत्यंतर्भूततन्मात्रवीजभूः
 ॥ ४४ ॥ यथाकुडलिनी देहे स्फुरत्यज्जइवाल्लिनी ॥ तथासंविदुदेत्यंतर्भूदुस्पर्शवंशोदया ॥ ४५ ॥ स्पर्शनं मृदुनान्योन्याल्लिगिका तत्रयंत्रयोः ॥
 यथासंविदुदेत्युच्चैस्तथाकुडलिनीजवान् ॥ ४६ ॥

सर्वासाप्राणोद्विषुवुद्धादिशक्तीनामापिसत्तास्फूर्तिप्रवृत्तिर्वाहकत्वाज्जवप्रदा ॥ ४२ ॥ तत्रकथप्राणशक्तिर्जवप्रदातदाह ॥ अनिशामिति ॥ सैवस्वमुखात्प्राणमूर्ध्वीक्षिपतिअ
 पानचाधथाकर्षतीत्यनिशानिः श्वसद्द्रुपेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ कथबुद्धिशक्तिजवप्रदातदाह ॥ यदेति ॥ यदाहृदिस्थितः प्राणः कुडलिन्या आकटः सन् अपानदस्याकुडलिनीपदया
 तितदाभूततन्मात्रापयपचीकृतभूतान्येववीजमुपादानंयस्यतथाविधेअतःकरणेभवतीति भूर्जीवसवितस्त्वहिसकस्याध्यवसायाभिमानरागादिदृष्टिभेदैरुत्तरेदतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥
 कथचंद्रियशक्तिजवप्रदातदाह ॥ यथेति ॥ एवप्राणबुद्ध्योराहितज्ञानक्रियात्पराशक्तिः कुडलिनी देहे मृदुस्पर्शाविषयसन्निष्कर्षोपेधानेपाचक्षुरादीनांवंशोदयासती देहे यथापयथा
 यदाशभोजकादृष्टदृष्टसामर्षीवैविष्येण स्फुरति तथातत्तदिद्वैश्वरीविशेषस्फूर्तिरफलभोगादिकक्षणसंविदुदेतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ कथमृदुस्पर्शवंशानुगातदाह ॥ स्पर्श
 नमिति ॥ कुडलिनीजवान्तथा स्फुरति यथा मृदुना चक्षुरादिना विषयस्पर्शनं प्रथममुदेति ॥ तथा च तत्रयंत्रकार्यकरणसयातयुनक्तीति यत्रयुः प्रमाता तस्य वृत्तिद्वारा बहिर्निर्गतस्य
 वासविषयेण सह अन्योन्यमार्त्लिगनमन्योन्याल्लिगिका ॥ भावेणुत् ॥ वृत्तिव्याप्तिप्रयुक्ताव्याप्तिरुदेति ॥ तथा च यथाविषयावरुणभगे उच्चैः स्फुटतरासंविद्धदा विप्रथा उदेति
 तथातेनेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ ४६ ॥

तत्रमूलाधारस्थायाः कुबलिन्याश्चसुराः द्विपर्वतेनाड्योद्धारमित्याशयेनाह ॥ तस्यामिति ॥ उत्पद्यतेप्रतापते ॥ विलीयतेसकुचति ॥ ४७ ॥ कथमुत्पद्यतेविलीयतेचतवाह ॥
 नित्यमिति ॥ प्राणामनाकाष्पयतोसुक्रमपाश्रयानात्नानाशयः पर्वेशोऽभ्युत्पद्यतया ॥ उक्तमुपसर्हरति ॥ सेति ॥ सामानीसाधारणी ॥ समानराश्यान्नाश्वेत्यार्थोऽप्यजिह्वापि
 इतलद्वितस्त्रियलोप ॥ ४८ ॥ अथरिच्छिन्नायाश्चित्तमूलाधारमार्गीमूलपरिच्छिन्नकुबलिन्याः स्वस्वरागादुद्भव कथमिदमर्थविरामपुच्छति ॥ आकम्पादिति ॥ आक
 म्पारितिकालत ॥ सर्वमितिषल्लभ्यपरिच्छिन्न ॥ देशकृतपरिच्छेदाभावात्स्थायिषल्लुक्तपरिच्छेदाभावेनभावद्वत्याराशयेतोऽभयोरोपादानम् ॥ ४९ ॥ षसिष्ठस्तुतर्हिकाल
 कथपरिच्छेदाभावात्तित्तवतर्भूतपरतिप्रयमुपादानमप्ययम् यद्विस्पष्टीकरणायतस्यपृथगपादानतर्हिदेशकृतपरिच्छेदाभावेपितत्समानमितिश्रितयानुशादभ्याजेनदर्शयन्निराका
 रयानिर्धययाप्यभ्यधितार्गीषाकारणयटारियोऽरतयावाभिष्यक्त्यप्यर्धतदासविदुरेस्तभूतन्माश्वीकमूरित्युकार्थविलसराद्विधरिप्यन्स्पृष्टसम्भवद्वयाकारपरिणतभूतसा
 तस्यासमस्तासयद्दानाड्योद्धेदयकोशगा ॥ उत्पद्यतेविलीयतेमहाणां वद्ववापगा ॥ ५० ॥ नित्यपातोऽसुकृतयाप्रवेशोऽभ्युत्पद्यतया ॥
 सासवसविदायीजत्येकासामान्युदाहता ॥ ५१ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ आकल्पदानवच्छिन्नाचित्सवित्सर्वमस्तिहि ॥ तस्मात्कुह
 लीनिकोशालेनार्थेनोदयस्युदः ॥ ५२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ सर्वान्सर्वदासर्वचित्सविद्विद्यतेनय ॥ किंत्वस्याभूततन्मात्रवशाद्
 भ्युदयकचिन् ॥ ५० ॥ सर्वत्रवियमानाविदेहेपुरतलायते ॥ सर्वगोप्यातपसौराभिस्यादीवैविजुभते ॥ ५१ ॥ क्वचिनादृक्चिरस्पष्टक
 ष्विदुच्छन्नतागतम् ॥ वस्तुवस्तुनिदृष्टतत्सद्भावविविजुभितम् ॥ ५२ ॥ एतद्द्वयकमेणाहश्यणुवक्ष्यामि तेनय ॥ देहेस्वचयथोदतिभश
 सवित्मयक्रम ॥ ५३ ॥ चतनाचैतनभूतजातव्योमतयाखिलम् ॥ सर्वचिन्मात्रसन्मात्रशून्यमात्रत्रययानम ॥ ५४ ॥

पेशैवचित्तोविरोधाभिष्यक्तिरित्याह ॥ सर्वत्रेत्यादिना ॥ ५० ॥ भनुरेशाकृतपरिच्छेदाभावेसवित्सर्वप्रभासेतेत्याशयोपाधिबशाद्भवतस्यास्कुटीगावद्वतिसदृष्टतामाचष्टे ॥
 सर्वमेति ॥ तालायातदुद्गीश्रवच्छेदपरतिर्विवनान्भावेद्दिगुणिकल्पप्रथमाद्वहलीभूताआलस्यकषट्कद्विचाष्यन्त्याश्चलीभावतीत्यर्थ ॥ तयोपाधिस्तत्तद्वहलीभावेनस्कटीभावे
 दृष्टतामाह ॥ सर्वत्रदति ॥ ५१ ॥ तयाप्युपाधिमालिभ्यतारतन्म्येनचिदाभिष्यक्तितारतन्म्यमित्याह ॥ क्वचिद्विति ॥ यच्छिच्छादिवस्तुनिनिश्चिद्वस्तुआविषाकाड्योनाभिभवात्सम
 धारित्यशैल्यनिवदनप्रदर्शनमतम् ॥ देवमनुष्यादिरहितमनुस्पष्टमभिष्यक्तम् ॥ क्वादिर्दिगेपृच्छेदाच्छन्नतावहि संवेदनविवेकाक्षयतागतदृष्टम् ॥ चिदर्शमवधनसन्तारोशरतन्म्यभि
 स्याह ॥ तद्विति ॥ तेषामिदमिधोपाधीनासंशुर्नाशवर्द्धसद्भावेरेवलिनीलसर्वमिदमिदमित्यस्य ॥ ५२ ॥ उक्तमेवाभिष्यक्तितारतन्म्यं कमादासासमागोर्निरूपयितुं
 प्रतिकानीत ॥ एतद्विति ॥ स्वेमनुष्यादिरहश्वात्स्यसुस्थाधारादिदेहेययापाटशान्तरतन्म्येन ॥ ५३ ॥ तदुपोद्घानेनसदृशस्पृष्टभूताभ्यासप्रपचननायसवाधिद्वानसच्चिदेकरससर्वप्रप
 चतद्वयप्यभ्यासवदनयाद्वागिनिरिति ॥ चतनेति ॥ नभोनभोपदसमचिसुसम्भव ॥ ५४ ॥

तस्मिंस्तत्रैवस्थितेभायाकल्पितेकदेशेआकारादिस्वप्नभूतानाक्रमदध्यासान्तदेवभूतमात्रात्मरूपकस्थितमित्याह ॥ तद्वीति ॥ ५५ ॥ ततन्तन्मात्रपचक्रप्राणामनबुद्धिज्ञान
 द्वियकर्मद्वियमितपचधागतलिगशरीरमतिविवतयाप्रविश्यदीपादीपशतमिवसंपन्नस्त्वस्यसविदमनभूर्ताजन्मादिविकाराआदिपदाजापदाद्यवस्थांनदाश्रयस्मिस्तथाविधविक्रि
 त्वर्जावभावमतियावत् ॥ लक्षसेलक्षयसि ॥ छादसउपपहव्यत्यय ॥ ५६ ॥ कानिचिद्विगारभपरिरिटानिपचकानिजीवस्यदेवमनुष्यायाकारवासनानसारिसकल्पलव
 रूपिणास्त्वसत्तामात्रकेणैवपर्वाकरणद्वारास्थूलदेहत्वन्नजति ॥ ५७ ॥ देहप्रकरणाद्धेमादिल्लघुत्तरादिस्थायवशरीरताम ॥ अथवातिर्यगादित्विमित्यादिपदादेवस्थावरदेहपरि
 षह ॥ हेमादिल्लिमित्यनेनस्पर्णरजतरवर्पोपलक्षितन्नसाहत्वतर्गतभुवनदिभिर्भोग्यतांचेत्यर्थ ॥ ५८ ॥ अस्त्वेवाकनतस्तत्राह ॥ एवहीति ॥ स्थितसिद्धम ॥ तस्मिंधिष्ठानचैत
 न्यसर्वत्रास्तीतिघटाद्यपिचेतनाकिनस्यात्तत्राह ॥ चिदिति ॥ ५९ ॥ पचकवशाच्चैतन्यामिष्यजकप्राणादिपचकयादित्नाल्लोदेहमावान्यादेवमनुष्यदेहादौमुख्याचेतनाभि
 तद्विचिन्मात्रसन्मात्रमविकारंस्वनामयम् ॥ क्वचिस्थितसंविदेवभूततन्मात्रपंचकम् ॥ ५५ ॥ तत्पंचधागतद्वित्वंलक्ष्यत्वेत्वंस्वसंविदम्
 अंतर्भूतविकारादिदीपादीपशतंयथा ॥ ५६ ॥ स्वसत्तामात्रकेणैवसंकल्पलवरूपिणा ॥ पंचकानिब्रजंतीहदेहत्वंतानिकानिचिन् ॥ ५७ ॥
 कानिचित्तिर्यगादित्वेहेमादित्वंचकानिचिन् ॥ कानिचिद्देशतादित्वंद्वयादित्वंचकानिचिन् ॥ ५८ ॥ एवंहिपंचकस्पदमात्रंजगदिति
 स्थितम् ॥ चित्संविदत्रसर्वत्रविवर्तरणुनंदन ॥ ५९ ॥ केवलंपंचकवशाद्देहादौचेतनाभिधा ॥ जडस्पदाभिधाक्वापिस्थायवरादौजडाभि
 धा ॥ ६० ॥ यथास्तब्धःस्थितोवाचिरिवस्थलमिवास्थितः ॥ पंचकंपुनथतच्चिह्नोलरूपाजडान्विता ॥ ६१ ॥ इतःसौम्यइतोलातःकिम
 दिधरिति नोयथा ॥ विकल्पदौतथैवैतत्पंचकंहिजडाजडम् ॥ ६२ ॥ देहादिपंचकंजीवःस्पंदःशौलादिकंजडम् ॥ स्थावराद्यनितस्पर्दिस्व
 भाववशातो नय ॥ ६३ ॥

धा ॥ कापिपरिधृष्टुलिगस्थूलदेहयो समप्राधान्याज्जहस्पदाभिधाज्जचेतनाभिधा ॥ स्थावरादौर्नालंगस्यात् सवेदनमात्रत्वेनवहिनैश्चेतनत्वाविभावेनाज्जटाभिधाप्रसिद्धे
 ल्यर्थ ॥ ६० ॥ त्रिष्वपिचित्कथतरतम्येनस्थितेत्यवदटानमाह ॥ यथेति ॥ यथादिधाविलीनांघृतसमुद्र सायशिशिरपवनसपर्कद्विलानटक्रमाहर्नाभावात्सत्त्व्यानिश्रयल स्थित
 सन्दवप्रदेशोचिरिवचल ईषदनप्रदेशैषचल अत्यतघनप्रदेशेस्थलमिवाचलश्रस्थितस्तथैषपाचिन्नरतिर्षकस्थायवरेहृष्टपुपचकेपुलोत्तरूपाईषण्डोलोअत्यतजाज्या
 चिताचस्थितेत्यर्थ ॥ ६१ ॥ यथाक्वचिद्धर्नाभावेनलालत्वाभावेपिनस्पनादित्यत्वव्याघातस्तथावरादिभावेपिनचिद्रूपताक्षतिरित्याह ॥ इतइति ॥ नोइतिक्राकु ॥ किमदिवरि
 त्वयप्रदेशेनभवतिक्रानुभावत्येवयथातथैवैतत्सुरनरतिर्यविकल्पादौचैतन्यमक्षतमित्यर्थः ॥ अथवायजडाजडविकल्पाऽप्यस्तपंचकधर्मएवमचिद्धर्मस्तस्यानिर्धर्मकत्वादि
 त्याशयेनाह ॥ पचकहीति ॥ ६२ ॥ पचकेस्यभाववशतर्देहशावहवोविकल्पादटाइत्याह ॥ देहादीति ॥ देहायाकारपरिणतपचकप्राणधारणार्थानस्पदचैतन्याभ्यार्जाव
 श्वेतनस्तत्त्वयोजकस्पदरौलादिकजडमेव ॥ स्थावरादिशरीरानुयासानिलापीनस्पदिअतश्चेतनमित्यादिव्यवस्थितविकल्पाः स्वभाववशातोदटाइत्यर्थः ॥ ६३ ॥

निर्याभिः पृथ्वादिभिस्तुचत्वारः पादाः शृंगेषुच्छेति पक्षिभिस्तुचंचु पक्षौपुच्छंपादौचेति सपैस्तुफणाभोगः पुच्छमिति कमिकीर्देशमशकादिभिश्चस्वस्ववासनानुरुपव्यवहार
 योग्याअवयवादिसकेता कल्पिताइत्यर्थः ॥ ७३ ॥ आद्यतमध्येषुचलैर्विकारिभिर्जडैश्च ॥ अधिष्ठानसद्गुणतुअचलैरजडैश्च ॥ ७४ ॥ एवंपंचकाख्यलिगभेदानंतानुपवर्णय
 नेव्येकतसस्यकस्याचिक्कर्माणसतसमुच्चयानुष्ठानफलसमग्रहभावप्रामस्यकश्चिदेकः सकल्पपरमाणुरस्यससरनभोदक्षस्यवीजमित्याह ॥ एवामिति ॥ समष्टिगोचरत्वादिभि
 द्यामः सकल्पानि सकल्पसहक्षणः परमाणु सर्गरूपानामाकाशदक्षणाणावीजतेषुचसर्गाकारादक्षेष्टमिति पंचकानीत्यहोमायेत्यर्थः ॥ ७५ ॥ सर्गाणामाकाशदक्षत्वयदुक्तत

तिर्यगादिभिरप्यन्यैरन्याः संज्ञाः प्रकल्पिताः ॥ स्यावरादिभिरप्यन्यैरन्याः संविदः कृताः ॥ ७३ ॥ इति साधोस्फुरंतीमेचित्राः पंचकरा
 शयः ॥ रूपैराद्यंतमध्येपुचलाचलजडाजडैः ॥ ७४ ॥ एवामेकोभिसंकल्पः परमाणुर्महीपते ॥ बीजमाकाशदक्षणांसर्गाणि तेष्विमा
 नितु ॥ ७५ ॥ इन्द्रियाणि च पुष्पादिविषयामोदवर्तिहि ॥ इच्छाभ्रमर्षीराजंत्योमंजयश्चंचलक्रियाः ॥ ७६ ॥ लोकांतराणि स्वच्छानिगु
 ल्मामूलंसमेरवः ॥ पृष्ठवानीलजलदालतालोलादिशोदश ॥ ७७ ॥ वर्तमानानि भूतानि भविष्यानि च यानितत ॥ जयंति तान्यसंस्थानि
 फलानिरधुनंदन ॥ ७८ ॥ पंचबीजास्तएते हिरामपंचकपादपाः ॥ स्वयंस्वभावाज्जायंते स्वयंनश्र्यंतिकालतः ॥ ७९ ॥ स्वयंनानात्वमायां
 तिचिरं जाड्यास्फुरंति च ॥ स्वविक्रमः शमंयांति नरंगाहववारिधौ ॥ ८० ॥ इतोयांति समुत्सेधमितोयांति शमंस्वयम् ॥ एते जाड्या वि
 वेकाभ्यांतरंगाहवतोयधौ ॥ ८१ ॥ येविवेकवशमालयंगतारामपंचकविलासराशयः ॥ तेनभूयइहयांति संस्थितिप्रभ्रमंति जगतीत
 रेमुहुः ॥ ८२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाण० पू० चू० पंचकविलासोनामाशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥

स्तुष्यतदाभोदादिकल्पनयोपपादयति ॥ इन्द्रियाणित्यादिना ॥ आदिपदादिद्रियावयेषुपुष्पावयवतायथोचितं योज्या ॥ विषयलक्षणेष्वाभोदेषुवर्त्तनशीलं तत्रप्रधानमिति याव
 त् ॥ चषलानाकर्मिन्द्रियाणाक्रियाः ॥ ७६ ॥ स्वच्छानि स्वर्गादिलोकांतराणि गुल्माविदपाः ॥ समेरोभेरुसहितः सर्वपर्वतामूलम् ॥ ७७ ॥ भूतानि चतुर्विधशरीराणि ॥ तत्
 स्यदक्षस्य ॥ ७८ ॥ स्वभावारस्वविवेकशून्यात्माननः ॥ ७९ ॥ स्वस्माद्विविक्ताविवेकदृष्ट्यादृष्टाः ॥ ८० ॥ श्लोकद्वयोक्तमेवसगसाह ॥ इतइति ॥ इतः परादृष्टेः ॥ इतः प्र
 त्यगदृष्टेः ॥ ८१ ॥ हेरामयेपंचकविलासराशयः आलयनिर्वासननाशपर्यंतविवेकवशंगतास्ते इहसंसारेभूयो जन्ममरणदेहधारणादिसंस्थितिनयाति इतरेतुजगति यथापूर्वप्रथ
 मत्येवत्यर्थः ॥ ८२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकारोनि० पू० अशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥

नेपानिद्यत्तिरौपधानुनयैलात्कालिकोपशमः सुखरूपस्यात्मनःपरिशेषासुखं नेपांमूलतोज्ञानेनारोमांक्षइत्यर्थः ॥ १२ ॥ मिथ अन्धोन्धनिमित्तकत्वाक्रमसंलग्ने कदाचि
 युगपदुत्पन्नाद्वाशनिमित्तात्समयुगपत् कदाचिरसुखातरितेपर्यायेण ॥ १३ ॥ मौर्ख्यमज्ञानतन्मूले ॥ १४ ॥ तत्रआध्मुद्भवनिमित्तान्धाह ॥ अत्रत्वज्ञानेति ॥ आक्रमणनि
 पदस्तिविनतदभावादित्यर्थः ॥ तद्विचित्तानवस्तिमितवायुप्रायास्वारथ्यहेतुसूक्ष्मतामुत्सृज्यरागद्वेषेषुप्रसक्तेरतिशेषः ॥ १५ ॥ इदमामिदमप्रासमिचित्चितायाइतिशेषः ॥
 भयशोकनिमित्तप्राप्तैतत्प्रतीकारोपायापरिज्ञानलक्षणघनमोहददतीतिघनमोहदा ॥ १६ ॥ इदानींशारीरव्याध्मुद्भवहेतूनाह ॥ भृशमित्यादिना ॥ इच्छामौर्ख्यंअतिरेतक्रे
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ आधयोव्याधयश्चैवदुःखस्यकारणम् ॥ तन्नित्यतिःसुखांविद्यात्तत्क्षयोमोक्षउच्यते ॥ १२ ॥ मिथःकदाचि
 ज्ञायतेकदाचित्सममेवच ॥ पर्यायेणकदाचिच्चआधिव्याधिशरीरके ॥ १३ ॥ देहदुःखंविदुर्व्याधिमाध्याख्यंवासनामयम् ॥ मौर्ख्य
 मूलहितविद्यात्तत्त्वज्ञानेपरिक्षयः ॥ १४ ॥ अतस्त्वज्ञानवशतःस्वैन्द्रियाक्रमणंविना ॥ तद्विदितानवमुत्सृज्यरागद्वेषेष्वनारतम् ॥ १५ ॥ इ
 दंशामिदंनेतिजाज्याद्वाघनमोहदाः ॥ आधयःसंप्रवर्ततेवर्षासुमिहिकाइव ॥ १६ ॥ भृशंसुरतीष्विच्छासुमौर्ख्यंचेतस्यनिर्जिते ॥ दु
 रन्नाभ्यवहारेणदुर्देशाक्रमणेनच ॥ १७ ॥ दुष्कालव्यवहारेणदुःक्रियास्फुरणेनच ॥ दुर्जनासंगदोषेणदुर्भावोद्भावनेनच ॥ १८ ॥ क्षी
 णत्वाद्वाप्रपूर्णत्वान्नाडीनरंध्रसंततौ ॥ प्राणेविधुरतांयातेकायेतुविकलीकृते ॥ १९ ॥ दौर्स्थित्यकारणंदोषाद्वाधिर्देहैप्रवर्तते ॥ नद्याः
 प्रादणित्वायाभ्यामिवाकारविपर्ययः ॥ २० ॥ प्राक्तनीचैहिकीवापिशुभावाप्यशुभामतिः ॥ यैवाधिकासैवतथातस्मिन्याजयतिक्र
 मे ॥ २१ ॥ आधयोव्याधयश्चैवंजायंतेभूतपंचके ॥ कथंशृणुविनश्यतिराघवाणांकुलोद्दह ॥ २२ ॥ द्विविधोव्याधिरस्तीहसामान्यःसार
 एवच ॥ व्यवहारस्तुसामान्यःसारोजन्ममयःस्मृतः ॥ २३ ॥ प्राप्तेनाभिमतेनैवनश्यतिव्यावहारिकाः ॥ आधिक्षयेणाधिभवतःक्षीयंतव्या
 धयोप्यलम् ॥ २४ ॥ आत्मज्ञानंविनासारोनाधिर्नश्यतिराघव ॥ भूयोरज्जववोधेनरज्जुसर्पाहिनश्यति ॥ २५ ॥

त् ॥ इरन्नाइयस्तुवासा ॥ दुर्देशाःरुमशानादयः ॥ १७ ॥ दुष्टेभुनिरीथप्रदोषादिकालेष्वशनव्यवायादिव्यवहारेण ॥ दुर्भावाविपसर्पव्याघ्रतस्करादिशंकास्तेषामंनस्युद्भाव
 नेन ॥ १८ ॥ नाडीनामन्नरसाप्रवेशेनक्षीणत्वाद्दिगुणरसनातादिप्रवेशेनप्रपूर्णत्वाद्वाविधुरताकफपित्तादिप्रकोपेनव्याकुलताम् ॥ आघातादिनाविकलीकृते ॥ १९ ॥ दौस्थि
 त्यमस्वारथ्यतत्कारणव्याधिःसदेहस्याकारविपर्ययः ॥ २० ॥ साचाधिव्याधिसामग्रीप्राक्तनैहिककर्मानुसारणमित्तीत्याह ॥ प्राक्तनीति ॥ २१ ॥ सामान्यःपेठव
 सारोदहनरथ ॥ व्यवक्रियतदतिव्यवहारःशुनृपास्त्रीपुत्रलालसादित्सत्सभवश्च ॥ जन्ममयोजन्मादिविक्रियामूलम् ॥ २३ ॥ अभिमतेनान्नपानस्त्रीपुत्रादिना ॥ २४ ॥ आ
 धिव्याधिःभूयोभूयसालोकपरिशीलनाद्भज्जतत्त्वप्रत्ययपर्यतेनावबोधेन ॥ २५ ॥

पादप्यदीसर्वगतदीत्यामिबसर्वाणामधिष्याधिषितासानांसारभ्याधिसक्षयोमूलहामूलोच्छेदीत्यथ ॥ १६ ॥ धामान्यथाधिव्यनाधिव्याधय सुषिकितस्याद्दसाराय
 नाह ॥ अनाधिभान्ति ॥ अन्योद्भवपरंपरोपदिष्टिबिस्वने ॥ १७ ॥ लोकार्कादिगीर्षुपुक्लानम मभाऔपधानीत्याधुपाया बहुभ्यद्भजनादधिगताभ्योपधानि
 चिकित्सारासाजिषलयासायतपदेशेय ॥ १८ ॥ आधिभ्योभ्याधिजम्पकारतश्चिकित्सोपायभाराम पुच्छति ॥ आधेरिति ॥ द्रव्यादीपधाविनरयामप्रपुण्यादिकपयेति
 स्वभावनयोकि ॥ १९ ॥ तत्रप्रथमतइद्रप्रपकारमाह ॥ षिधुरितेआधिभिःक्षुब्धे ॥ उक्तमर्धदृष्टानेोपपादयति ॥ तथाहीनिषाधेन ॥ अथपुरोमार्गम

अधिष्याधिविलसानांरामसाराधिसक्षय ॥ सर्वपांमूलहाप्रावृणदीवतदवीकधाम् ॥ २६ ॥ अनाधिजाप्याधयस्तुद्रव्यमन्नशुभक्र
 मं ॥ चिकित्सकादिशाश्रोक्तैर्नश्रंत्यन्यैरिहायवा ॥ २७ ॥ ज्ञानमत्रौपधोपायावक्तुश्चाधिगतानिष ॥ त्वयाचिकित्साशास्त्राणि किमन्य
 दुपदिष्यते ॥ २८ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ आधे कथमवेद्वाधि कथमसविनश्रति ॥ इव्यादितरयायुक्तयामंनप्रुण्यादिरूपया ॥ २९ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ चित्तैविधुरितेदेह सक्षोभमनुयात्यलम् ॥ तथाहिरुपितोजतुरभमेवनपश्रति ॥ ३० ॥ अनवेक्ष्यपुरोमानममा
 गमनुधावति ॥ प्रयतमागमुत्स्यशरात्तोहरिणोयथा ॥ ३१ ॥ सक्षोभ्नात्साभ्यमुत्स्यवहतिप्राणवायव ॥ देहेगजप्रविष्टेनपर्यासीव
 सरित्तटे ॥ ३२ ॥ असमंभवतिप्राणेनाह्योयांतिविसृष्टिम् ॥ असभ्यकसस्थितेर्मुपेययावणाश्रमक्रमा ॥ ३३ ॥ काश्चिन्नाह्यन्नपूर्ण
 त्वयांतिकाश्चरिक्ताम् ॥ प्राणाविधुरितेदेहमेवत सरितोयथा ॥ ३४ ॥ कुर्जाणत्वमजीर्णत्वमतिजीर्णत्वमेववा ॥ दोषाथैवप्रयात्य
 नप्राणसधारदुक्रमात् ॥ ३५ ॥ यथाकाष्ठानिनयतिपार्श्वदेशसिद्धय ॥ तथात्मानिनयत्यतन्प्राणवात स्वमाश्रयम् ॥ ३६ ॥ यान्य
 नानिनरोधेनतिष्ठत्यतश्शररके ॥ तान्येवव्याधितायांतिपरिणामस्वभावात् ॥ ३७ ॥ ॥ एवमाधेर्मेवद्वाधिक्षस्याभावाच्चनश्रति ॥
 यथामत्रोर्वेनश्रंतिव्याधयस्तक्कमष्टणु ॥ ३८ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ शार्दतिकेपितथैषकाधिकतास्सोभाष्याणवायव साम्यमुत्स्ययामार्गोणवहति ॥ यथागजस्यप्रविष्टेनप्रवेशेनसुव्यानिपयासिषवतिस्तदेअमार्गेवहतिनद्वत्
 ॥ १२ ॥ असमवियमम् ॥ षिसस्थिरत्कफपित्साधिपूणताप्रयुक्तमियमसस्यनताम् ॥ १३ ॥ तदेवाह ॥ काश्चिद्विति ॥ प्राणीराधिधुरितेसर्वतोविद्गुलीकृतवेह ॥ सरितेनाह्य
 तसीष ॥ १४ ॥ १५ ॥ समानाभ्यन्नाणवात स्वमाभ्ययसर्वशरीरमुक्ताभ्यन्नातिरसीकृत्यनयति ॥ मध्येतुसमानएवसेतुकृतमभ्यसमनयतीतिभ्युरेतिगाह ॥ १६ ॥ धानुर्वै
 प्यपरिणालस्वभावात् ॥ १७ ॥ उपसहृरति ॥ अगाभान्तराम् ॥ १८ ॥

दशनीसिद्धशानापायमाह ॥ प्रसन्नादीत्यादिना ॥ परारेषकेनययागोप्यमाकटाकुड्डिनीशक्तिप्रसन्नादीमुपुष्पातदतन्प्राणप्रवाहेणारीर्षकपात्तद्वयसपित्तक्षणास्यकपाट
 स्वर्षाद्वारशागुत्तमित्तमूर्धनिपावशातगण्यस्थानेमहूसमाप्रस्थितिभामोतितदाप्योभोगानोसिद्धानादशनभवतीतिपर्याय्य ॥ तथाचभागवतपुनरादे सुप्रथम ॥ मूर्धच्योतिषि
 सिद्धशानमिति ॥ तदाप्यथ ॥ शिर कपाटअतन्निष्ठमभास्तरसाज्योमैलप्रसयमात्किञ्चानायाभापुषिष्योतराटकार्णोदशनमिति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अदिभ्यनार्भद्विषा
 पामितिभाबत्क्षणावद्यावानरद्विषयर्था ॥ यदास्सदादीनामद्विषाभाषद्विभ्यनार्सतसस्यपित्तत्सन्निकर्षेसिद्धानतस्वतद्वेषस्वदुर्लभतदानपनीशुभणचासुपमभासन्निकर्ष
 विनायाशातयागपारणयाप्रणसिद्धानादशनकथमवेतवकीटशमित्यर्थ ॥ ५२ ॥ तथाकथमवेदित्यशमितयायसिद्धपरिहरति ॥ नकेचनेति ॥ नभस्वतोभस्वतोषामुभूता

यस्सनाडानवारेणशक्ति कुड्डिनीयटा ॥ धहिरुर्ध्वकपानस्यद्वाटशागुलमूद्धनि ॥ ५० ॥ रेवकेनप्रयोगेणताड्यांतरनिरोधिना ॥ मुहुर्त्त
 स्थितिमानोतितदाप्योभगदशनम् ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ दशनकोद्देशावक्षन्त्यनाशुगणविना ॥ अदिव्यनार्भद्विषाणांत
 त्वमववयमवेत् ॥ ५२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ नकेचनमहावाहोमृचरेणनभस्वत ॥ अदिव्येनाश्रिताज्ञानहस्यतपुरुषेन्द्रिये ॥ ५३ ॥
 विज्ञानाहुरसस्यंननुद्धिनंजंणरापव ॥ दृष्यतेव्योभगा भिद्धा स्वप्नवत्स्वायदाअपि ॥ ५४ ॥ स्वप्नावलोकनयदत्तद्वत्सिद्धावलोकनम् ॥
 केवलांथविशेषोयसिद्धनामोस्थिरायता ॥ ५५ ॥ मुवाहद्विद्विदंशातरेचकाभ्यासयुक्ति ॥ प्राणंचिरस्थितिनीतेप्रविशत्यपरापुरीम्
 ॥ ५६ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ वदस्सभावस्यकयवक्षन्नचलसस्थिति ॥ वकार सानुकपाहिदुभ्यन्नेपिनर्त्तदिन ॥ ५७ ॥ ॥ श्रीव
 सिष्ठउवाच ॥ ॥ शक्तियानुस्वभावास्त्याययास्फुरतिचात्मन ॥ सगादिपुत्र्यैवासौस्थितियातीतिनिश्चय ॥ ५८ ॥

सिद्धाशाभिप्रतासार्नेमर्त्तनेपुत्र्येन्द्रिंदरदिव्यनेपायातरेणाननदरयतद्वितिसत्यभेवन्नयोक्तमिस्वर्थ ॥ ५३ ॥ केनतर्हिटपयततसाह ॥ विज्ञानादीति ॥ विज्ञानाद्योगभ्याससस्कर
 मयनस ॥ ५४ ॥ कीदृशमितिप्रश्नारस्यात्तरमाह ॥ स्वप्नावलोकनमिति ॥ स्थिरायतासषादवरदानफलाभाषाविष्यवहारशमाधर्तास्वभापेक्षयाविशेषदत्यर्थ ॥ ५५ ॥
 दशनीपरकायप्रवेशोयेनोपायनसिध्दयानतमाह ॥ मुवाचरिति ॥ द्वाशशतिव्यावशागुलिपरमितमिति ॥ ५६ ॥ प्रशोचोयसिद्धमानीस्थिरायतेतिपुद्गलतपस्यभाषवहेतुर्भाष्य
 सवस्वजगतामायामयलादानेयनस्थितित्यनागुहुरास्त्वयैवपटस्पपटनादृष्टेसाधिनोभ्युत्थारितनप्रत्यभाषस्यैकस्यनियतस्थिति कथमनिरामभ्युच्छति ॥ षोडश ॥ ५७ ॥ स
 त्सवदस्येश्वरस्यसर्गादिकालसकभ्यपयुक्तावस्तुस्वभावापियतिरिप्यायव्याक्याटवेवन्प्रत्ययोस्तीतिमसर्वनियतिभाषवद्विशेषदत्यनायामनुक्तमेवस्वारायवसिद्धतदु
 चरमाह ॥ शक्तिरिति ॥ ५८ ॥

कारुभेदेनेवदेशभेदेनापिबस्तुशक्तेरनियततादृश्याह ॥ अबस्तुत्वादिति ॥ कचिक्कामरूपदेशादौ ॥ शारदंशीयादिफलम् ॥ ५९ ॥ नानाऽनानातयाअनियतस्वभावतयास्थि
 तसर्वमेवदबस्त ॥ बस्तस्वभावेनैवनिर्णयकैकरूपनात्येनेत्यर्थाः ॥ कथतर्हिचक्रैरुर्ध्वञ्जलनादिनियतित्नाह ॥ जृभतेइति ॥ प्राणिकर्मतत्फलोपभोगव्यवहारार्थमज्ञातबलेवक
 चिक्कालतथातयानियतस्थितिभूत्वाजृभतइत्यर्थाः ॥ ६० ॥ इदानीमणिमाख्यामहिमाख्याचसिद्धिः केनोपायेनसिद्ध्यतीतिरामः पृच्छति ॥ सूक्ष्मेति ॥ नीयतेयोगिनेतिशेष
 ॥ ६१ ॥ अस्वप्रशस्योत्तरमुत्तरसर्गोविस्तराद्वर्णयिष्यस्तदुपोद्घातयादेहेअर्धोपोमव्यामिनिरूपयिष्यन्प्राणापानयोः सधर्षादंतरालेजाठराग्निष्वत्तौदृष्टातमाह ॥ काष्ठेति ॥
 लेहेद्विधीभावः ॥ द्वयोः प्राणापानयोः ॥ अग्निजाठरः ॥ ६२ ॥ प्राणापानयोः सधर्षणोपपत्तयेअन्यान्याकर्षकत्वेकारणमाह ॥ मासमित्यादिना ॥ कस्तिनस्यदेहयत्रस्यज
 ठरेउदरपदेशेनाभेखर्ध्वमवश्रसमिलत्अतएवमिथ श्लिष्टमुत्तमामाशयपक्वाशयभस्त्राद्वयत्वरूपस्थूलमासदिविस्थैरुर्ध्वमाकाशसस्यैरम स्यैरवोज्जलेनिमग्नेश्रजार्गैः परस्परश्लि

अबस्तुत्वादविद्यायावस्तुशक्तिरपिकचित् ॥ भिद्यतेदृश्यतेल्यंगवसंतेशारदंफलम् ॥ ५९ ॥ सर्वमेवभिदं ब्रह्मनानानानातयास्थितम् ॥
 जृभतेव्यवहारार्थकैवलंकथितस्थिति ॥ ६० ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सूक्ष्मच्छिद्रादिगत्यर्थंपूरणार्थंचरवस्यवा ॥ अणुतांस्थूलतांवा
 पिकायोपनीयतेकथम् ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ काष्ठुककचयोःश्लेषाद्यथाछेदःप्रवर्तते ॥ द्वयोःसंधर्षणादग्निःस्वभावाज्जा
 यतेतथा ॥ ६२ ॥ मांसंकुचंचजठरेस्थितांश्लेषुमुरांमिथः ॥ ऊर्ध्वाधिःसंमिलत्स्थूलद्वंभःस्यैरिववैतसम् ॥ ६३ ॥ तस्यकुंडलिनीलक्ष्मी
 णिलीनांतिंजास्पदे ॥ पद्मरागसमुद्गस्यकोशेषुक्तावलीयथा ॥ ६४ ॥ आवर्त्तंफलमालेवनित्यंसलसलायते ॥ दंडाहतेवभुजगोसमुन्न
 तिविवर्तिनी ॥ ६५ ॥ द्यावापृथिव्यासंध्यस्थान्क्रियेवस्पंदधर्मिणी ॥ संविन्मधुविवोधाकोद्वल्पद्यपुदपदपदी ॥ ६६ ॥ तत्सर्वशक्तिपद्मा
 दिवाह्येनाभ्यंतरैस्सया ॥ हृदिव्याधुयतेवातैःपत्रदंदमिवाभितः ॥ ६७ ॥

दरुपलक्षितमधोभसाऊर्ध्ववायुनाचविरुद्धदेशयो कल्पमाणवैतसकुजमिवकपमानंस्थितंवर्ततइत्यर्थाः ॥ ६३ ॥ अस्तुनक्तितत्त्वात् ॥ तस्यैति ॥ तस्यर्मांसस्याधस्तनभस्त्रा
 भागस्यमूलभागरूपेनिजेआस्पदेमूलाधारेप्रागुक्ताकुंडलिनीसर्वस्यकार्यकारणसघातस्यप्राणप्रदत्वाच्छ्रुत्वा ॥ ६४ ॥ जपकाठेआवर्त्यमानारुद्राक्षादिफलमालेवनित्यमग्नी
 ष्मप्राणापानोद्विरणनिगिरणभ्यासलसलायतेकपेनाव्यक्तरवजनयति ॥ अव्यक्तानुकरणाद्वाचिवहुलमहणात्क्रोस्यर्थक्यद् ॥ समुन्नतिरुर्ध्वमुरवततयाविवर्तिनीपरिवर्त्त
 नशीला ॥ ६५ ॥ द्यावापृथिव्योर्मध्यप्राणानामूर्ध्वाधोगतिहेतुर्वहितनिषिद्धक्रियेवप्राणापानयोर्हूर्ध्वाधोगतिहेतुत्वात्स्पदधर्मिणी चाक्षुषादिसविल्लक्षणानामधूनारूपदिबि
 षयाखादानाविवोधैर्अर्कइवस्थिता ॥ ६६ ॥ शक्तयोज्ञानकर्मादियादिशक्तयः ॥ प्रागुक्तद्वयमादिपदान्नादीजालचल्द्विआभ्यंतरैर्वतैस्सयाव्याधुयतेकल्पते ॥ यथावाह्येन
 वातेनतरुपत्रदद्व्याधुयतेतद्वदित्यर्थाः ॥ ६७ ॥

धासभ्यामयद्विशालसुरतिप्रथस्यभावाद्देवभाषाधोमलधत्काध्यापाभादिमदुपग्रादिचक्रमलयतीवकालेनजरयतिमद्वरतर्ष्यादिभ्यपिपाणवायोभुक्तमन्वादिभारयतीत्य
 र्थ ॥ ६८ ॥ अरण्यकारमेवार्ह ॥ शीरिति ॥ तद्यागुक्तस्यस्यनाहीमन्वादिपाणवाहीराहस्यमानस्यापमानलोहकारप्रबन्धनलापते ॥ तरलापमानस्यतस्यद्विअनन्विषि
 स्यान्नस्यप्रथमसोरासाद्वक्तकाभ्यासमासात्त्रक्त्वधोमेधोमदसोमज्जामज्जाभ्योस्थीप्यस्थिभ्यशुकमितिषिषिप्रकार्योभाभ्यस्याअन्यापरिणतिरेति ॥ यथाशसनेतरेतन्मि
 टभीमरसस्यपृथुधामअर्धपुष्पाणिकलानीत्यादिरितिहवित्यर्थ ॥ ६९ ॥ मधसमस्यपिधानुस्थानेपुष्परोत्तरपरिणामसिद्धयेपरस्यसपर्याज्जाठाराप्ररिभ्यक्तिसतीत्यारथेना
 र्थ ॥ इद्व्यति ॥ आजरणनारणपरपरयाधरमधार्गुपरिणामपर्यतित्यर्थ ॥ ७० ॥ सवेह सर्वागिउद्दिनेनपदीमेतदनकाठारिभ्रिनाशोप्यमेति ॥ ७१ ॥ तस्यैधसवदेहभ्यापिनोजाठ
 यदब्रोमसुरत्यगस्वभावात्तत्रवायव ॥ बलवन्मृदुयात्किंचिद्भूशकवलथनितत् ॥ ६८ ॥ वातैराहस्यमानतस्यधादितरलापते ॥ इयन्या
 न्यतिकार्णपृष्टवादिप्रयत्नतरे ॥ ६९ ॥ देहध्वजारणसर्वरसानांपवनोन्वहम् ॥ जनयत्यग्निमन्योन्यसषपाहनवेणुवत् ॥ ७० ॥ स्वभाव
 शीतवातात्मादेहकनौष्ण्यमेत्यय ॥ उदितेनससर्वांगेभुवनभानुनायथा ॥ ७१ ॥ सर्वतोविचरेदस्मिस्तनेजकारकाकति ॥ इत्ययद्देमभ्य
 मरंयोगिनांचित्यतागतम् ॥ ७२ ॥ तद्वकारामयज्ञानचितितसव्ययच्छति ॥ येनयाजनलस्यस्यवस्तुनित्यहिदस्यते ॥ ७३ ॥ तस्याग्नेर्वा
 हवस्येवजलसशुकर्मिधनम् ॥ मांसपकजखटाठयत्स्यर कोशवासिन ॥ ७४ ॥ यदच्छशीतलत्वचतदस्यात्मेदुस्त्व्यते ॥ इतीदोरुचि
 तसोभिरशीयोभीहिदेहक ॥ ७५ ॥ सर्वतूष्णालसर्किकचित्तोजोर्काभ्यग्निधविदु ॥ शीतात्मकतुसोमास्यमाभ्यामेवकृतजात ॥ ७६ ॥
 विद्याविद्यास्वरूपेणसर्वसदसदात्मना ॥ जगद्वायेननिवृत्ततदेवैवविभज्यते ॥ ७७ ॥ सवित्यकारशविद्यादिसूयमग्निविविदुर्बुधा ॥ अस
 ज्जाह्यतमांविद्यावाद्भु सोममनीषिण ॥ ७८ ॥

राप्रवृत्त्येतरकाकारेणयोतिभिरनाधनक्रियतइत्याह ॥ सर्वतदति ॥ अस्मिभूदेह ॥ ७१ ॥ तदेवचिद्रूपेणाधस्यमानभ्यवहितविप्रकटसव्यवायवर्दानसिद्धिजनयतीत्याह ॥
 तदिति ॥ ७२ ॥ तस्याप्रारिधनमाह ॥ मस्येति ॥ बाहवस्याप्रसापुद्बजलमिधमनासलक्षणे प्रकजलैरेराठ्यपदुत्तरालकोशशापियनस्तस्यजाठरस्याप्ररिषारीरमन्वरसद्व
 जलसशुकज्वलनयोर्धर्मधनमित्यर्थ ॥ ७३ ॥ देहेरधनभूतमिदंशालक्षणेनविभज्यतेइत्यार्थापोमासकस्यमाह ॥ यदिति ॥ ७४ ॥ इतिरपिजगत्प्रकारशीष्ण्याभ्यरीत्य
 जगद्भाष्याधीपोनात्मकसंप्रमित्याह ॥ सर्वमिति ॥ ७५ ॥ अथवाविज्ञानोभयपर्यायसदसदात्मकमविद्याशबलमग्नेरजगत्कारेणनिवृत्तमितितदेवैवप्रकाशाज्जाह्यतमांका
 र्थापोभद्रपेणविभक्तमित्याह ॥ विद्येति ॥ ७७ ॥ तन्विभाममेवरेभुदमाह ॥ सविदिति ॥ विद्याआत्मतत्त्वस्त्वस्मिन् ॥ आदिपदादासापयपार्थ ॥ ७८ ॥

देहेष्याजरणं सर्वरसानां पवनोन्महम् जनयत्यग्निमन्योन्यसंपर्पाद्विनेषु वदिति त्वदुक्त्या देहो हि श्रमप्रत्यक्षेणाप्यादित्या देवाः पृथीनोऽन्नोद्ग्रादयादिदर्शनद्विक्रिवाऽवःस्मनःसोमादुदेती
 ल्ययमर्थापया बुद्धइति शेषः ॥ शेष. स्पष्ट. ॥ ७९ ॥ परस्परं पर्यायेण प्रजापते जिगीषते ॥ जःसनिद्वित्वकुत्वयोरभावश्छादसः ॥ अन्मनगमाभितिर्दार्थः ॥ प्रजापते इति पाठेनूप
 रस्परमुपजीवत इत्यर्थः ॥ ८० ॥ अनयोर्जन्मदीजां कुरवत्सरस्सरोपादानकदिवसरात्रिवत्सरस्परनिमित्तकच ॥ स्थितिस्तुच्छायातपसमापरस्सरोपधातिनीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ दृष्टा
 तभेदोपन्यासस्त्यातस्यार्तिरमाह ॥ नुन्येति ॥ युगपदुपलभेच्छायातपस्थितिः पर्यायेणोपलभेदिनरात्रिस्थितिर्दृष्टात इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ दृष्टान्तयोः कार्यकारणभावद्वयपरत्वपक्षे

॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ वक्रिर्वात्मानः सोमादुदेतीति मुनीश्वर ॥ सोमस्योत्पत्तिमधुनावदमेवदत्तांबर ॥ ७९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
 अग्नीषोमीमिथः कार्यकारणोच्यव्यवस्थिते ॥ पर्यायेण समं चैतौ प्रजापते परस्परम् ॥ ८० ॥ जन्मांगवीजांकुरवन्तथादिवसरात्रिवत् ॥
 स्थितिश्छायातपसमकेवलसैतयोर्भवेत् ॥ ८१ ॥ तुल्यकालोपलंभासावित्यंछायातपस्थितिः ॥ केवलकोपलंभाद्व्यास्थितिर्दिवस
 रात्रिवत् ॥ ८२ ॥ कार्यकारणभावश्चद्विविधः कथितो नयोः ॥ सद्रूपरिणामोस्थो विनाशपरिणामजः ॥ ८३ ॥ एकस्माद्यद्वितीयस्य सं
 भवो कुरवीजवत् ॥ कार्यकारणभावोसौ सद्रूपरिणामजः ॥ ८४ ॥ एकनाशो द्वितीयस्य चद्भावो दिनरात्रिवत् ॥ कार्यकारणभावोसौ
 विनाशपरिणामजः ॥ ८५ ॥ सद्रूपपरिणामस्य महदक्रमसंस्थितः ॥ अक्षोपलंभादितरत्नमाणानोपयुज्यते ॥ ८६ ॥ विनाशपरिणाम
 स्थदिनरात्रिक्रमस्थितेः ॥ अभावाप्येकवस्तुस्योगतो मुख्यप्रमाणताम् ॥ ८७ ॥

व्यवांतरभेदांतरद्वयेपितास्यर्धमस्तीत्याह ॥ कार्यकारणभावश्चेति ॥ ८१ ॥ तयोराद्यधुपपपाद्यति ॥ एकस्मादिति ॥ ८४ ॥ द्वितीयमुपपाद्यति ॥ एकेति ॥ भावउत्पत्तिः
 ॥ ८५ ॥ आद्येकार्यदर्शयाकारणसत्वेच्छदालकोपपदइत्याद्विप्रत्यक्षं प्रमाणमित्याह ॥ सद्रूपेति ॥ यद्यप्यनुमानादीनामपि सभावोस्ति तथापि प्रत्यक्षसिद्धेर्धनेत्यर्थे इत्यनुप
 योगोक्तिः ॥ तदुक्तन्यायवाचस्यत्ये ॥ नहिकरिणदृष्टेर्चाकारेण तमनुमिभतेमिमतात्ताइति ॥ सिद्धिसत्त्वेनपक्षतारूपकारणाभावादित्यारथः ॥ ८६ ॥ एवंद्वितीयोपिकार्यद
 शार्थाकारणासत्वेदिवारात्रिनोपलभामहेइत्यनुपलब्धिः प्रमाणमित्याह ॥ विनाशेति ॥ एकवस्तुस्यः एकवस्तुमाप्रपाद्विप्रत्यक्षाविरुद्धः ॥ ८७ ॥

ननु कार्यं कुर्वन्कारणमुच्यते नन्तु नृत्वं चकारणस्य तद्विभिनिवेशलक्षणायामास्याप्यदृष्टम् नञप्रकारेण नञापोपक्षीणस्य दिनस्य रात्रिचिनिर्वाणोऽस्यास्तीति नास्तीकनृत्वं एव
 राधेरात्रिनित्यं धृतनास्तीत्यभावापरिणामेन कार्यकारणभावो निमूलः ॥ एवमथेतनस्य यथावर्तते यदाहिननेन आस्यासामिति तस्याभ्येतनधर्मत्वात् ॥ किंचानुपमहितान्यस्यैवा
 यपदानिष्यते उपमर्दुयस्येन सत्येवमिति किंसङ्ख्येण परिणमत नर्थाप्यपटभ्यतिरिक्तोऽभयानुगतान्युत्थामकारिचिन्मधुरीयास्ति ॥ किंचधीजात्रिस्थितनिस्तुनस्य न्यट
 वाञ्छुत्जनपत् ॥ नाप ॥ कुसुलादीनि यस्मात् ॥ नद्वितीयधुरीयो ॥ तदास्वभाणोप्यसमर्थापरमुत्सादयिषुसमर्थाभितिकावाचोयुक्तिः ॥ चतुर्थस्तु कस्य सर्वानुभाववाधितद
 तिनकस्यैवैकस्यधिबुल्लतिर्दिनाशावाकनृत्स्वभावात् एवमस्युत्सयते विनरयति चतस्रधीवाप्यर्थावर्तनाद्विशेषिकेन कार्यकारणभावविकल्प्यादत्यादिदुर्गुक्तिर्भाविन स्वानुभाववि
 रोधोऽन्येनेवतिरसर्वादात्साह ॥ अनास्येति ॥ इत्यादि रात्रयुक्तिर्दुर्गुक्तिस्तद्वाहिनः ॥ अथस्ययाश्चमनेन ॥ स्वानुत्सपलापिनाचनेपामिस्थं वणीया ॥ अनास्यादियुक्ति
 बुद्धिरकारुत्वादिजनपतिवसपोरेवकारणभावाल्लवानुभावसिद्धदृष्टिकथतस्मात्साभ्यापलाप ॥ यदिनजनयति तद्विद्यथास्वानुभावतल्लपरबुधोपधिपयायुक्त्युपन्या

अनास्थानासिक्कनृत्वमित्यापायुक्तिर्वादिन ॥ अवज्ञयावहिकार्थां स्वानुत्सपलापिन ॥ ८८ ॥ प्रत्यक्षवदभावोपिप्रमेवरधुनदत्त ॥
 अस्यभावापरिशीतस्यप्रमाणसर्वजतुषु ॥ ८९ ॥ अभिर्धुमतयाजागायाप्रयातिपयोदताम् ॥ सङ्ख्यपरिणामेनतदग्नि सोमकारणम्
 ॥ ९० ॥ अभिर्नपंतयाशौत्यादसावेवप्रयातिपत् ॥ विनारापरिणामेनतदग्नि सोमकारणम् ॥ ९१ ॥ सार्वाबुधिपय पीत्वाधुमोद्गरेणवाह
 व ॥ ययोदात्ताप्रयातेनतदेवजनयत्यलम् ॥ ९२ ॥ अकंपीत्वानिशानायमामावास्थपुनपुन ॥ उद्गिरत्यमलेपक्षेष्टणालमिवसारसः ॥ ९३ ॥
 सास्वानुभवविरुद्धमलापद्वि ॥ एवरात्रिपरिचरमभावाविकारात्मनाश्चभावापरिणामेन दिनस्य कारणमिति स्वानुभावसिद्धमेव ॥ नञनारोनेभावाविकारः उत्पत्त्यादेरिवतस्या
 विभावाधमत्वानुभवत् ॥ एवधीजाकुटाद्यवस्थास्वगुणद्वयमप्यथाधितमत्यभिसानुभावसिद्धनापलापाद् नवेष्टस्थितनिस्तुनरयन्यटमित्याद्यवस्थाभेदत्वात् न्यनुभवदकरा
 दे कारणनावस्थाभेदयुष्मिषानदृशितमद्वयभेदोत्पत्तिर्हेतुकोत्सत्यादीन्मिषमात्मकानतिर्गौरवयत्सोमप्रमलपतोमूर्त्वांअथद्वयैववहिकार्थादित्यय ॥ ८८ ॥ अनुपलभ्ये प्रा
 माणयसदेवधारयति ॥ प्रत्यक्षवहिति ॥ धर्मव्यवमाणमेव ॥ नञाभावाधमकारणत्वमन्यपनदृष्टमिति चमिन्नप्यम् ॥ तेजोऽसाद्यस्यशीतानुमितौ छिन्नाधिपयाकरणत्वमसिद्धेरि
 त्याह ॥ आप्यभावावद्वि ॥ ८९ ॥ बहिरप सङ्ख्यपरिणामेनसोमकारणत्वमुदाहरति ॥ अग्निरिति ॥ तत्तम् ॥ ९० ॥ अभावापरिणामेनापिनबुदाहरति ॥ अग्निरिति ॥ अस्तौअ
 धियद्वापुषाधयामाति ॥ यथावाअग्निरुदायतिधापुमेवाप्योतीतिश्रुते ॥ ९१ ॥ सङ्ख्यपरिणामेनार्थायामयो परस्परकारणत्वमैकभावोदाहरति ॥ सोमस्यादिना ॥ बाहवोवहवा
 नन्त यथादानपयतेनस्वैवतत्सर्वाबुधिपयएवजनयति ॥ क्षीरविधिपुनादीनामपिरसात्मकसोमरूपत्वात्सर्वप्रययोवाद् ॥ ९२ ॥ आअभावास्यामित्याम्भावात्सम् ॥ आद्म
 यदाग्निविष्यारस्यभ्यधीभावेनपुसककृतस्य ॥ कृष्णपक्षेअमावास्यापयार्थमिति त्यर्थ ॥ अमलेष्टुष्टपक्षे ॥ ९३ ॥

१ अस्तौनटनपारीत्याह्यापुनानेवपातिपदिनिपुलाकातरपत् ॥ मूलस्यपान्ठुषाभ्यामित्यप्याह्यात्लभ्येवभाष्यम् ॥

॥ १०१ ॥ यथात्रिंशद्विंशत्तमः प्रकाशपटिताश्वोरायास्तथात्रिंशद्विंशद्विंशत्तमः प्रकाशपटिताः सव्यव्यवहारोऽस्याह ॥ चिद्वेति ॥ जलमयोर्ध्वेर्दुर्ध्वंकराद्वारासुपर्णव्यवस्थितानाम्नात्मक
कलात्रिकेभवापुराणप्राथम्यार्थेऽर्थानुरिह ॥ १ ॥ चिच्छब्दोभाषाशाब्धाभ्येवमप्रकाशपटितायाश्चात्रिंशत्तमोऽप्रीयोमात्मकोऽस्याह ॥ प्रकाशमिति ॥ १ ॥ बहि
सुपर्णप्राणमद्वारात्प्रमद्वयाच्चिदादिसोऽद्याज्जममूलतमोनिह ॥ चिरसुर्ध्वेति ॥ शब्दसोऽद्योयस्मात्तद्वोद्वयंम ॥ ४ ॥ विजयस्यगाल्मिजशेसोमदेहेदृष्टेति
तथाऽस्येनसुरसुपर्णव्यवस्थान्याणानतस्यस्यैवसतीगुणास्तस्ययाश्चसत्यव्यवधेत् ॥ यथानिरीयेथार्थरात्रकोचद्वेचिलसन्तिहनुमपरोनसुरसुर्ध्वोऽपमभाभरन्द्
धर्मव्यवस्थितस्यधर्मद्वसत्तपावस्मिन्नगुणास्तस्ययाश्चसत्यव्यवधितर्नार्नीवीरमभाभरोनात्कीर्णिकर्णकाननुभाषावितिभाष ॥ ५ ॥ दृष्टान्वाद्यैतिकयोऽप्यर्थात्कलच्छाह ॥
सोममिति ॥ चद्रमद्वेषेनचिदस्यप्रभाकरोऽप्रीयोऽजलमयचन्द्रार्थमकटयमिसुरसुर्ध्वकरोति ॥ देहेनुजीवभाषेनानुप्रविष्टाचिद्वेहेत्यव्यवस्थितप्राणान्यामद्भाषादिनापयाक
द्वाभ्यांचैतन्यजात्याभ्यांभूतानिप्रसुरंतिहि ॥ यथातमः प्रकाशाभ्यामहोरात्रानामहीतले ॥ १०१ ॥ चिद्वृषजहकृपाभ्यामारभ्येयंजाग
रस्थिति ॥ जलावृताभ्यामिभ्याभ्याशीतातनुरिर्वेद्वी ॥ २ ॥ प्रकाशमनलसूचीश्चिद्वृषविविष्टिराधव ॥ जहात्मकतमोऽप्यविष्टिसोमशरी
रकम् ॥ ३ ॥ चिरसुर्ध्वनिर्मलेदृष्टेनामनस्येद्रवोदयम् ॥ व्योमसूर्ध्ववहिदृष्टेययाकृष्णानिशतम ॥ ४ ॥ सोमदेहेजहदृष्टेचिनिजेसत्यवद्
वेत् ॥ निरीयेवितसत्यजेययासीरप्रभाभर ॥ ५ ॥ सोमप्रकटयत्यभिश्चिद्वेहेत्यविरंप्रभाम् ॥ स्वसविन्मयमिद्वृश्चिद्वेहेत्यर्कपमर्कज
म् ॥ ६ ॥ चिद्व्यक्रियास्वनामासाकेवलानोपलभ्यते ॥ आलोकइवदीपेनदेहेनीवावगम्यते ॥ ७ ॥ चित्तश्रेत्योन्मुखत्वेनलाभसैवव्यसस्त
ति ॥ निश्चेत्यायाःशुभोलाभोनिवाणवातदेवहि ॥ ८ ॥ अन्योन्यलभ्यसदाक्यावेवंकुक्ष्यप्रकाशवत् ॥ अग्नीषोमस्यचैवांगस्थितिर्भवतिकेवला ॥ ११० ॥ प्राणोभिरुष्णप्रकृ
द्वेहिनी ॥ ९ ॥ अतिशापिनिर्वाणेज्ज्वालेवैवातिशापिनि ॥ अग्नीषोमस्यचैवांगस्थितिर्भवतिकेवला ॥ ११० ॥ प्राणोभिरुष्णप्रकृ
तिरपानश्रितलशरी ॥ छायातपवदित्येतीसस्थितौन्मुखमार्गंगी ॥ १११ ॥

रोति ॥ यथाप्रकाशपत्येकः कस्यलोकमिभरन्निः ॥ शेषश्रेयान्तायाःकस्यमप्रकाशपतिभारोनिभगवद्भवानत् ॥ एवमप्योभ्यमेतेनतादास्तथाध्यासात्कस्यप्रभामहलार्थदुर्ध्वं
वन्निश्चिद्व्यवस्थितस्यधर्मद्वेहेतनस्यदित्यानुभवानुसादिद्वेहेत्यर्कप्रभाभरीत्यव्यय ॥ ६ ॥ इतोचितस्यादेहधर्मत्वधमद्वत्याह ॥ चिद्वेति ॥ नमयतिसकोऽप्यतीतिनामउपा
धितच्छ्रुत्या ॥ ७ ॥ अक्षानाहतायाश्चित्तश्रेत्योपाधुन्मुखस्ययानियमादेवानुपगामित्याह ॥ चित्तवति ॥ ८ ॥ एवमुक्तस्याकुक्ष्यसौरप्रकाशादभ्योन्यसवृत्तनाधीनसद्वे
षवाभ्यवहारविषयतादिरीदेहेहेतिनाहप्यधीषोनात्मकीकृत्यौ ॥ ९ ॥ तपोऽसद्विदित्तप्रत्येकस्थितिर्कपसिद्धान्ताह ॥ अतिशापिनीति ॥ निर्वाणजुपाधिनिहस्याज्जामहावि
र्भाहलास्तिव्यभिशापिनिभ्यात्यनिकेसिद्धेऽप्रकृतास्थितिर्भवेति ॥ चिद्व्यवस्थितप्रापिनिजलशिलादिप्रवेशोमस्यकेवलास्थितिर्भवतीत्यर्थ ॥ ११० ॥ प्राणापानयोरेव
धीषोनात्मकत्वंप्रमुक्त्येकतोऽप्योपायस्मारयति ॥ प्राणवति ॥ १११ ॥

तयोः कुड्यालोकावदन्त्योऽन्यतादात्म्यस्थितिं दर्शयति ॥ अपाने इति ॥ १२ ॥ मूलप्राणकुंडलिनीरूपश्चिदग्निराधारादिकेऽंशं चतुर्दलादिपद्मपत्रस्थं परादेवैस्वरिपर्यंतवाचात्मक
 म् ॥ त्विषा अर्थप्रकाशनशक्त्या ॥ अनुभूत्या विषयक्षेत्रप्रक्षेपव्यवस्था रूपा रूपा रूपा रूपा ॥ यथावहितिः सूर्य इति शेषः ॥ १३ ॥ यथासर्गादीमायाशबलब्रह्मसविच्छीतोष्णाहृषिणीब्रह्मांडा
 करेणार्णवो माभिधाप्रामातथात्प्राणस्यष्टिदेहानासर्गोत्यर्थः ॥ १४ ॥ अस्ते ब्रह्माहृषिभिरशरीरमप्यर्णवो मात्मकारिणो कार्यान्त्राह ॥ यत्रेति ॥ यथादिविकृष्णपक्षे अग्न्या
 त्मासूर्यः सोमस्य शीताः पचदशकलाः प्रतिपदादिति विषयकमेणपसति एकाधुवाख्या चिद्रूपापरिशेषयति नत शुक्लपक्षे कमेणोष्णा उद्भिरतिताभि कमेणपूर्यमाणामुवाकलापूर्ण
 सोमोजायते तथाहृदि स्थित प्राणसूर्योऽपानरूपस्य सोमस्य मुखनासिकाद्वाराप्रविष्टाः शीताः पचदशकलाप्रसित्वा मुखवाहृषिर्धुवाख्याभेकाकलापरिशेष्यपुनस्ता उष्णा उद्भिरति
 ताभिः सापूर्यमाणवाहृषियानाख्यः सोमोजायते तत्रवह्निः प्राणपानसंधिकालः पूर्णमासोऽहृदिवत्प्रवावास्या अतरालदेशे इडां पगलयोः प्रत्येकमूर्ध्वाधोभागप्रतिशाखानाडीषट्के
 प्राणसूर्यस्य प्रवाहोऽयने मेघादयोद्वादाशमासास्तदतराले सकातयः ॥ अपानसोमस्य प्रवाहत्वाद्वाद्योमासाविक्रभादयो योगा अन्यानि च पर्वाणि निष्पद्यते इति योगिनाप्रत्य

अपाने शीतले सतामेत्युष्णः प्राणपावकः ॥ प्रतिविंबमिवादर्शोऽसंचतस्मिंस्तथैव हि ॥ १२ ॥ चिदग्निः पद्मपत्रस्थं सोमं वाचात्मकं त्विषा ॥
 जनयत्यनुभूत्यहृकुड्यालोकां यथावहितिः ॥ १३ ॥ संस्त्यादौ यथाकाचिस्त्वं विच्छीतोष्णरूपिणी ॥ अर्णवो माभिधां प्राप्तासैव सर्गो नृणां मि
 ह ॥ १४ ॥ यत्र सोमकलाप्रस्राक्षणसूर्येण षोडशी ॥ मुखवाहितस्त्रिमात्रं स्यात्तत्र वद्धपदो भव ॥ १५ ॥ नूनं सूर्यपदं प्राप्तासो यत्र सोमो हृदं व
 रे ॥ नूनं केवलयास्थित्या तत्र वद्धपदो भव ॥ १६ ॥ उष्णमग्निश्चिदादित्यः शैत्यं सोम उदाहृतम् ॥ यत्रैतां प्रतिविंबस्थौ तत्र वद्धपदो भव
 ॥ १७ ॥ शरीरे सोमसूर्याग्नि संक्रांतिज्ञो भवानघ ॥ तत्र संक्रांतिकालाहिवत्वात्प्राणसमाः स्मृताः ॥ १८ ॥

क्षम् ॥ अन्यैस्तु स्वरोदयादिशास्त्रतो ज्ञेयम् ॥ एवस्थितेव दृश्यमाणदेहाणुतास्थौ ल्याद्युपयोगिधारणा भेदाः प्रथमधिभिः श्लोकेरुपदिश्यते ॥ यत्र मुखवाहृदिदेशे सूर्योष्णप्राणस्राधुवा
 ख्यासोमस्यापानस्य षोडशी कलाप्राणोर्द्वीणाभिः कलाभिः पूर्यमाणक्षणप्राख्यापूर्णमासी च द्रववितस्त्रिमात्रस्य तत्र भुशुडोपाख्यानोक्तबाह्यकुभकेन मनोधारणया वद्धप
 दस्थितो भवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ तथा यत्र हृदवरे कलापासेन कमाद्रस्य मानोऽपानाख्यः सोमोऽभावात्प्राणस्राधुवाभिवकेवलयाशुद्धिचिद्रूपधुवाख्यकलात्सिकयास्थित्या तिष्ठति तत्रातः कुं
 भकेन वद्धपदो भव ॥ १६ ॥ इदानीमधरे चकेनाधरे कमेणवा अतराले प्राणस्यो भयतो निरोधेन विंबप्रतिविंबवत्तुल्यरूपतामाप्रायधारणामाह ॥ उष्णमिति ॥ १७ ॥ यथावसंत
 पीष्मवर्षाशरसुक्रमेण शीतस्यौष्ण्येन प्रासासोमस्याग्नि संक्रांतिः शरद्धमेतशि शिरेषु क्रमादौष्ण्यस्य शैत्येन प्रासादग्नेः सोम संक्रांतिस्तयोः संधी विषुवतौ सूर्यस्य च मेघाद्भिषुसंक्रां
 तिस्यथाशरीरेपि अपानरौत्यस्य जडरात्रिनाप्रासे सोमस्याग्नि संक्रांतिः प्राणौष्ण्यस्य वाहृषैत्येन प्रासादग्नेः सोम संक्रांतिः सूर्यस्य सकातयस्तु प्राणुक्तास्ता जानातीति उज्ञो भवेति पू
 र्वांक्तधारणागविधिः ॥ प्रासंगिकत उज्ञानस्य प्रासिद्धसंक्रांतिसानदानादिकलेभ्य उल्लेखतमफलकीर्तनप्रधानफलेन स्तुतिर्वा ॥ १८ ॥

तत्र स्थिता च सा कोऽही कनासंक. लितामनो बुद्धि मये जीवादिषा दिना लिंगशरीरे अहं कतिर्यथा तथा विधा अंतःस्फुरत्विषयकाशचमत्कारः खेच्छा विहारशक्तिचमत्कारश्रयस्यास्त
 या विधासती सूक्ष्मतमे विवसना लच्छिद्रे रौला दी च यत्रैव विश्वनिर्गतु योज्येन तत्र प्रविश्य निर्पातीत्याह ॥ कोऽही कर्तते ॥ द्वयोरर्थ ॥ ८ ॥ ९ ॥ एवं सूक्ष्मी भावप्रकारमुक्त्वा स्थूली
 भावो नैच्छिकनानाशरीरकल्पना प्रकारमाह ॥ रसेनेत्यादिना ॥ साकुहलिनियोगिनो जीवशक्तिर्वद्रौ प्राणुपसस्तनजलभागयदा मुच्यते तदारसेन सर्वत आपूर्णातेति ॥ यथा तर्था
 चर्मरज्जु विभर्त्तितती भारो आत्मा रूपश्रमविशेष कूपे क्षिमे बुना अपूर्णता मेतितद्वत् ॥ १० ॥ एवरा पूर्णासिती प्राणुपसस्तनपाथिव भागयमाकारकर्तुं भावयति योगशक्त्या
 कोऽही कृतमनो बुद्धिमय जीवाद्यहं कतिः ॥ अंतःस्फुरत्त्वमत्काराधुमलेखे वनागरी ॥ ८ ॥ विसंशैले तृणे भित्तावुपले दिवि भूतले ॥ सा यथा
 योज्यते यत्र तेन निर्पात्य लंतथा ॥ ९ ॥ संवित्तिः सैव यात्यंगरसाद्यंतं यथाक्रमम् ॥ रसेना पूर्णता मेतितं तीभार इवां बुना ॥ १० ॥ रसा पूर्णा
 यमाकारं भावयत्याशुत तथा ॥ धत्ते चित्रकतो बुद्धीरेखारामयथा कतिम् ॥ ११ ॥ दृढभाववशादंतरस्थीन्याप्नोति साततः ॥ मातृगर्भ
 निषण्णेषु सुसूक्ष्मवां कुरस्थितिः ॥ १२ ॥ यथा भिमतमाकारं प्रमाणं वेतिरापव ॥ जीवशक्तिरवाप्नोति सुमेवां दिहृणादि च ॥ १३ ॥ श्रुतं
 त्वया योगसाध्यमणिमाद्यर्थसाधनम् ॥ ज्ञानसाध्यमिदानीं त्वं शृणु श्रवणभूषणम् ॥ १४ ॥ एकं चिन्मात्रमस्ती हि शुद्धं सौम्यमलक्षितम् ॥
 सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं शांतिं न जगन्नजगत्क्रिया ॥ १५ ॥ तच्चिन्तोत्पत्तनात्मानं संकल्पोन्मुखतां गतम् ॥ यदा तदा जीवइति प्रोक्तमाविलतां ग
 गतम् ॥ १६ ॥ असत्यमेव संकल्पभ्रमेण दंशरीरकम् ॥ जीवः पश्यति मूढात्मा बालो यक्षमिवाद्धतम् ॥ १७ ॥ यदा तु ज्ञानदीपेन सभ्यगा
 लोक आगतः ॥ संकल्पमोहो जीवस्य क्षयितेशरदभ्रवत् ॥ १८ ॥ शांतिमायाति देहांतं सर्वसंकल्पसंक्षयात् ॥ तदारोषवनिःश्रेयं दीपस्तौ
 लक्षये यथा ॥ १९ ॥ निद्रा व्यपगमे जंतु र्यथा स्वप्नं न पश्यति ॥ जीवो हि भाविते सत्यतथा देहं न पश्यति ॥ २० ॥ अतस्त्वेतत्त्वभावेन जीवा
 देहावतः स्थितः ॥ निर्देहां भवति श्रीमान्जु र्वीतत्त्वैकभावनात् ॥ २१ ॥ अनात्मनि शरीरादात्मात्मभाव न मंगयत् ॥ सूर्याद्या लोके दुर्भेदं
 हादंतद्वारुणंतमः ॥ २२ ॥ आत्मन्येवात्मभावेन सर्वव्यापि निरंजनम् ॥ चिन्मात्रममलोस्मिन्निज्ञानादित्येन नश्यति ॥ २३ ॥

तथा कल्पाधत्ते इत्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रास्थ्यादिकल्पना प्रकारमाह ॥ दृढेति ॥ मातृगर्भनिषण्णेषु कल्लेपु सुसूक्ष्मावीजशक्तिरस्थिहस्तपादाद्यकुरस्थिति रिव ॥ १२ ॥ यथा भि
 मतस्येच्छानुसारिषु भेवादिमहत्तृणाद्यत्वा आकारमवाप्नोति ॥ १३ ॥ योगसिद्धानुसारेण स्थूलसूक्ष्मभावमात्मिकममुक्तमुपसृत्य ज्ञानसिद्धान्तद्विलक्षणतव कुपपरमप्रकृतश्रा
 वयति ॥ श्रुनमिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ चिन्तोत्पत्त्यासेनोपचिनोति ॥ १६ ॥ जीव परयति स एवात्मस्थूलभाव इति भावः ॥ १७ ॥ सौक्ष्म्यप्राप्तिकममाह ॥ यदा विलयादिना ॥ १८ ॥
 शांतिबाधम् ॥ १९ ॥ भाविते साक्षात्कृते ॥ २० ॥ २१ ॥ लौकिकसूर्याद्या लोके दुर्भेदनाशपिनमशक्यम् ॥ २२ ॥ केनतस्मादिदित्येन तत्राशस्तमाह ॥ आत्मन्येवेति ॥ २३ ॥

अस्यांशानिद्विदवापानीद्वन्मकानामैच्छिकविनोवापस्पृष्टसम्भनानिभासिकरेहृष्यनसिध्नीसाह ॥ अभ्येधेति ॥ २४ ॥ विमूढाविपकीटादय ॥ अच्यतनामभ्यु
 वराहाराणाम् ॥ अच्यतयपाम्नादि विपयिप्रितमिदमितिदृढत्वात्साविषयताम् ॥ २५ ॥ इतिदृढरातदुराहरणमुद्बुद्धुरोकोकालोक्तिमित्यर्थ ॥ २६ ॥ व्योमर्ताप्रसाकाराणाम्
 ॥ २७ ॥ शैश्यास्तिरिशयाअभिष्मार्दिसर्वसिद्धयद्व्यसारायनोपसहस्रति ॥ अणिमादीति ॥ अभ्यापराकायप्रविरस्यभोग्यामिलक्षणाम् ॥ २८ ॥ तथादीपूर्वैहृषरत्यागोपा
 यमाह ॥ रषकर्त्त ॥ उद्भूत्यर्हाहर्त्तसायपरहृयेयाषयोअयतेताषरयदेहृस्त्यज्यतदतिपरेणाभ्यय ॥ यथाशास्यपवनसकान्तुप्यामोवभ्यवनादाकभ्यप्राणोयोअयतेतद्वत् ॥ २९ ॥
 वितस्वरउपरतचट काठलाटवन्नशति ॥ परोपरोहृशीरेभनाभपित्तत्पदभोक्तुमयत्सजीवोविनिर्भरयते ॥ यथाआसेषकपुरुषक्तरस्यभुगोवकेनयमेवमठन्तावाआसेक्तुनि
 अन्येषविदालानोभावयतियथैवयत् ॥ तस्यैवाशुपश्चतदृढभावनायात् ॥ २५ ॥ दृढभावानुसधानाद्विमुक्ताअपिरापव ॥ विप
 नयत्यमृतताममर्तविपतामपि ॥ २५ ॥ एवयथायदेवहभाव्यतेदृढभावनात् ॥ मूयतेहितदवाशुतदित्यालोकितामुद्बु ॥ २६ ॥ सत्यभावा
 नदृष्टायेदंहादहोभवत्यलम् ॥ दृष्टस्त्वसत्यभावेनप्योमर्तायातिदेहक ॥ २७ ॥ अणिमादिपदप्राप्तौज्ञानयुक्तिरितिश्रुता ॥ भवतासाधु
 नाराभयुक्तिमन्यामिमिश्रणु ॥ २८ ॥ रेचकाभ्यासयोगनजीव कुदलिर्नागहान् ॥ उद्भूत्ययान्यतेयावदाभोद पवनाटिव ॥ २९ ॥ त्यज्य
 तेविरतसदादंहायकापुलाष्टवत् ॥ देहेपिजीवेपिमतावासेषकहवाटर ॥ ३० ॥ स्याववरजगमेवापियथाभिमतयेच्छ्रया ॥ भोक्तुत्सप
 दसम्भजार्वातीर्विनिवश्चते ॥ ३१ ॥ इतिसिद्धिश्रियभुक्तास्थितैवत्तदुपुन ॥ प्रविश्यतेस्वमन्यद्वाययत्तातविराचते ॥ ३२ ॥ देहादयस्त
 याधिवान्प्राभवत्याखिलानय ॥ संविटाजगदापूयसपूर्णस्थायतेयवा ॥ ३३ ॥ ज्ञात्वासादाभ्युदितमुज्झितदोषमीशोपययथासम
 भिवाहृतिचिद्वकाश ॥ प्राप्नोतितत्तदचिरणतथैवरागमसम्भ्यक्पदविकुरनावरणत्वमेव ॥ ३४ ॥ इत्यापर्ववांवा दे० मो० पुनि० पु०
 सू० अणिमाटिलाभयोगोपदेशानामद्वाभितितम सर्ग ॥ ८२ ॥

॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥

एतन्नमर्शासध्नितद्वर्थापिधामयेच्छयाआवरद्वन्मय ॥ १० ॥ ११ ॥ इतिउक्तरीत्यापरदेहेसिद्धिश्रियभुक्तास्थितेनयोगिनाततपुषतनस्वषुस्थितचेत्पुनस्तथ
 विरयनेनोपरप्यद्वाययथाधिराधनतसत्तावत्कालमचिरयतमृत्युर्ध ॥ १२ ॥ अथवायोगिनाअथपरकायभोगानंतरत्वांत करणशैषुन्यापादानेनजगदापूयैदेहादय भ्यस्य
 यनदिनीपार्थनयथा ॥ स्यावरजगमसवरेहृदिप्रतिरिषाधार्थास्तथातिरिषवजीवास्तयाताद्देहोपाधिसत्त्वादिगुणास्तदवच्छिन्नचिदुत्तराणाभिषवाश्वेत्सखिलानपिप्राप्तवत्साखा
 मसविदासपूर्णयथास्यात्तथास्थीयतमृत्युर्ध ॥ १३ ॥ उपसहस्रति ॥ ज्ञात्वेति ॥ ईशोयोगीभ्यर्थासपन्नोजीविविद्वकाशा सवाभ्युदितिनस्यस्वपकाशमुज्झितसर्वेषांपस्वतत्त्वज्ञा
 त्वापयथासमभिषलिनिर्गसदचिरणतथैवयथामिति ॥ पूनसतितत्त्वविद्योनाभ्यसिद्धिविदुमन्यतेकल्ननावरणत्वमेवनिरतिशयानदसभ्यक्पदविकुरित्यर्थ ॥ १४ ॥ इतिश्री
 धासिष्ठम०वाल्म्यपर्वकाथनि०पु०श्रुतीतिरम सर्ग ॥ ८२ ॥

॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥

चूडालासिद्धिप्रवाअप्रवोधश्वभूपतेः ॥ गुरुपदेशसाफल्येकिराटाल्यानमीयते ॥ १ ॥ चूडालाएवंप्रागुक्रीत्याप्राणधारणादियनाभ्यासवतीसतीअणिमादिगुणैश्वर्ययुक्ता
 बभूव ॥ १ ॥ तदैश्वर्यमेवावयुत्प्रपचयति ॥ जगामेत्यादिना ॥ मोहकालुष्यत्यातापयस्यचोपशमादमलरथीतलाच ॥ २ ॥ तस्याःकायव्यूहादिकल्पनैश्वर्यमाह ॥ क्ष
 णमपीति ॥ अगताअवियुक्ता ॥ राउयेपुराद्वृजगत्सुभवेनपुत्रोवास ॥ ३ ॥ विद्युत्प्राणभाउन्मेधाइवद्योतमानानिभूषणानियस्याः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दिशांब्योन्नश्रोदेर्यावतिभु
 वनरधाणिप्रसिद्धानितानिसर्वाणित्यर्थः ॥ ६ ॥ सर्वभूतरतज्ञतयासभाषणादिव्यवहारम् ॥ ७ ॥ बहुशःप्रतिबोधयामासेतिव्यवहितेनसबधश्रुतांसः ॥ ८ ॥ ९ ॥ यथावेदाध्य
 यनकालेबालोवेदविद्यासर्वपुरुषार्थानुक्तलार्थप्रकाशनादिगुणशालिनीनवेदतद्वत् ॥ १० ॥ ११ ॥ सर्वासिद्धिशालिन्यास्तस्याश्वेद्वर्तवोधनेअशक्तिसर्हान्येपासिद्धिश्रुत्या
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अणिमादिगुणैश्वर्ययुक्तासानुपभामिनी ॥ एवंबभूवचूडालाघनाभ्यासवतीसती ॥ १ ॥ जगामाकाशमार्गोणिवि
 वेशांबुधिकोटरम् ॥ चचारवसुधापीठंगेवामलशतितला ॥ २ ॥ क्षणमप्यगताभर्तुर्वक्षसश्चेतसस्तया ॥ सर्वपूवासरारउयेपुलक्ष्मीरिव
 जगत्सुच ॥ ३ ॥ आकाशगामिनीश्यामाविद्युत्सारंभभूषणा ॥ बभ्राममेघमालेवगिरिमालामहीतले ॥ ४ ॥ काष्ठंलणापलंभूतंस्वंवा
 तमनलंजलम् ॥ निर्विघ्नमविशत्सर्वतुर्मुक्ताफलंयथा ॥ ५ ॥ मेरोरुपरिशृंगोणिलोकपालपुराणिच ॥ दिव्योमादररंधाणिविजहारय
 थासुखम् ॥ ६ ॥ तिर्यग्भूतपिशाचाद्यैःसहनगामरासुरैः ॥ विद्याधराप्सरःसिद्धैर्व्यवहारंचकारसा ॥ ७ ॥ यत्नेनतंचभर्तारिमालमज्ञानावृ
 तंप्रति ॥ बहुशोबोधयामासचूडालानविवेदसः ॥ ८ ॥ कलाविदुधामुग्धालेयंयुहिणीमम ॥ इत्येवंकेवलंराजासचूडालांविवेदता
 म् ॥ ९ ॥ एतावतापिकालेनतामैवंगुणशालिनीम् ॥ बालोविद्यामिवनृपश्रुडालानविवेदसः ॥ १० ॥ साप्यलब्ध्यात्मविश्रान्तिस्तसिद्धिश्रि
 यमात्मनः ॥ दर्शयामासनोराज्ञाःशूद्रस्येवमखक्रियाम् ॥ ११ ॥ श्रीरामउवाच ॥ महत्याःसिद्धयोगिन्यास्तस्याअपिशिविध्वजः ॥
 यत्नेनप्रापनोबोधंबुद्ध्यतेत्यःकथंप्रभो ॥ १२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ उपदेशकमोरामव्यवस्थामात्रपालनम् ॥ ज्ञानस्तुकारणंशुद्धा
 शिष्यप्रज्ञैवराघव ॥ १३ ॥ नश्रुतेननपुण्येनज्ञाप्यतेज्ञेयमात्मनः ॥ जानात्यात्मानमात्मैवसर्पःसर्पपदानिव ॥ १४ ॥ श्रीरामउवाच ॥
 एवंस्थितेवाथमुनेकथमेतज्जगत्स्थितौ ॥ क्रमोगुरुपदेशाख्यःस्वात्मज्ञानस्यकारणम् ॥ १५ ॥

नान्गुरुणांशिव्यबोधनेशक्तिर्दूरापास्तेति

रामशक्ते ॥ महत्याइति ॥ तस्याअपियत्नेनउपदेशप्रयासेन ॥ १२ ॥ तद्विज्ञानार्थसंगुरुमेवाभिगच्छेदित्यादिशास्त्रोक्तमर्पादाव्यवस्थान्मात्रपालनंगुरुकृतउपदेशकमेन
 त्सावनधिकारिण्यपिज्ञानबलाज्जनयितुशक्नोतीत्यर्थः ॥ प्रज्ञापहणसाधनचतुष्टयसहितप्रज्ञापरम् ॥ १३ ॥ श्रुतेनअनात्मशास्त्रप्रावीण्येन पुण्येनचित्तशुद्धानेगेनकाम्यकर्म
 वर्णेण ॥ अथवाश्रुतेनशाब्देनपरोक्षज्ञानेन ॥ आत्मनस्तत्त्वभूतज्ञेयब्रह्मज्ञानज्ञाप्यतेइतरवस्तुवन्नाविषयीक्रियते ॥ पुण्येनापित्वर्गभोगवन्विविचारेज्ञानजन्यतेकितुनाभ्यावि
 चारेजानितेचरमसाक्षात्कारदृश्यरूढेनात्मनैवात्माआत्मानंजानातीत्यर्थः ॥ सर्पपदानिसर्पइव ॥ इवार्थैवशब्दः ॥ १४ ॥ तर्हिगुरुपदेशाख्यःक्रमःकथंकेनद्वारेण ॥ १५ ॥

स्मृतान् यमीनि रशान्मायेनिरिष्यद्देवत्वकृपवणताभ्यसनापानद्वारागुरुपदेशोक्षानकरणोतिनिष्कम्बसिष्ठ किराटोपास्थानमाह ॥ अस्थितेऽप्यादिना ॥ किराट खेटवणि
 क् ॥ १६ ॥ १७ ॥ कापययात्स्वीयकृपणतास्तभावात् ॥ बुधावशोपयामास ॥ १८ ॥ मत्पान्मेवणोयोगेनृमभिप्रायमाह ॥ कपर्दकादिति ॥ काभेसतिममदस्तेभाबताअ
 नकपर्दकनाकषिकीत्वातद्विकयाश्चत्वार कपर्दकाऽस्त्यस्ततोद्योतन शतं तत सङ्गततोद्वेसहस्रं भवेतिचेतसाकलयश्चित्तयत्सत् ॥ १९ ॥ अन्वार्थमप्यारभ्योदकोयोगोमूढजन
 श्वारशानिर्दिष्टैरस्तिदिनभन्म्याकलोभवतीतिवृष्यन्माह ॥ जमति ॥ २० ॥ २१ ॥ प्राभाअस्तिलाकागद्वय सासारिकभोगोपेभ शान्ता सर्वैरिभ्यापानर्थायस्यताद्वरा
 नपास्थित ॥ २२ ॥ कागद्वयमृष्यपस्यथाविधतद्वनम् ॥ २३ ॥ मयागुरुपदेशाकारभ्यच्छाब्दपरोक्षप्रायमभिविष्यते ॥ अभ्यन्तित्यापरोक्षत्वम्यते ॥ २४ ॥ कथमभ्यन्तहाह ॥
 ॥ श्रवसिपुत्रवाष् ॥ ॥ अत्यन्तरुपण कश्चित्किराटोपधनधान्यवान् ॥ अस्तिर्विध्याटवीकस्सेकुटुंबीवाक्षणापेया ॥ १६ ॥ तस्यैकदानिप
 तितागच्छतेविध्यागले ॥ एकावराटिकारामदणजालकसदते ॥ १७ ॥ कार्पणयान्तसप्रयत्नसर्वदणतुपादिकम् ॥ कपर्दकार्पणमभि
 तोदुधावदिवसत्रयम् ॥ १८ ॥ कपर्दका स्युभवताचत्वारोदौष्कालत ॥ तत शतसहस्रं चसहस्रं चेतितेत्सा ॥ १९ ॥ कलयन्जगलेदी
 नोरानिदिवमर्तद्वित ॥ जनशससहस्राणिशुशुभेनपरंतुस ॥ २० ॥ तनोदिनत्रयस्यातेनतस्माच्चजगलत् ॥ पूर्णदुर्विषप्रतिमोलब्ध
 श्रितनामणिमहान् ॥ २१ ॥ तंत्राप्यनुपुष्टदयःसमागन्म्यहंसुरवम् ॥ प्रासाखिलजगद्धतिशान्तसर्वतयास्थित ॥ २२ ॥ एवयथाकिराटन
 कपर्दान्वपणानतत् ॥ रत्नलब्धजगन्मूल्यमहोरात्रमखेदिना ॥ २३ ॥ तथाश्रुतोपदेशेनस्वात्मज्ञानमवाप्यते ॥ अन्यदन्विष्यतेचान्यद्भ्य
 तेहिरुक्तमात् ॥ २४ ॥ यमसर्वेद्विधातीतश्रुतादीन्द्रियसंविद ॥ तेनापदेशादनपनात्मतत्त्वमवाप्यते ॥ २५ ॥ गुरुपदेशाचविनानात्मत
 व्वागभाभवेत् ॥ केनचित्तामणिलभ्य कपर्दान्वपणविना ॥ २६ ॥ तत्त्वस्यास्यमहापस्यगुरुपकथनंगतम् ॥ अकारणकारणतांमणोरि
 वकपर्दक ॥ २७ ॥ पश्चरापवमायेमोहनीमहतामपि ॥ अन्यदन्विष्यतेयन्नादन्यदासापतेफलम् ॥ २८ ॥ अन्यत्करोतिपुरुषफलम
 न्यदेवनाम्नोतियश्चिपूजागत्स्ववलाक्यते च ॥ तस्मादनंतरंभवस्यजगद्गमस्यश्रेयातिवाहनमसंगमनिच्छयेव ॥ २९ ॥ ह्वांवांवां
 दंभोस्त्रापायेपुनित्वाणं पूं पूं किराटोपास्थानं नाम इयशीतितमःसर्ग ॥ ८३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

॥ अन्वार्थमप्यारभ्योदकोयोगोमूढजन श्वारशानिर्दिष्टैरस्तिदिनभन्म्याकलोभवतीतिवृष्यन्माह ॥ जमति ॥ २० ॥ २१ ॥ प्राभाअस्तिलाकागद्वय सासारिकभोगोपेभ शान्ता सर्वैरिभ्यापानर्थायस्यताद्वरा

शिविष्वजस्यवैराग्यचूडालाश्वत्सनं वने ॥ निशित्तैकस्थानिर्माणमदरेस्थितिरीयते ॥ १ ॥ तत्त्वज्ञानरूपपदं विप्रातिस्थानविना ॥ अप्रजाः नटसंततिः पुमान्शोकादितमसा अ
 धत्वमिव ॥ १ ॥ अभीष्टैरसामतादिभिरुपनीतासुरलादिविभूतिषु ॥ २ ॥ मुक्तइषुर्यस्सैतथाविधोदैवादिदेवाजतुर्मृगादिव्याधितोभीतोयथाएकानादिपुरतिमेतद्वत् ॥ ३ ॥
 अशेषादिवसकियाः कार्यते ॥ त्कोरन्यतरस्यामित्यणौ कर्तुर्णौ कर्मत्वे कर्मणिल ॥ ४ ॥ परिघ्राडिवस्थितः समहाभोगान्श्रियचक्रोक्तुवियते ॥ चः पूर्वाक्यार्थेनसहास्यस

॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ ततः शिविष्वजो राजा तत्त्वज्ञानपदं विना ॥ आजगाम परं मोहं तं भौधत्वमिवाप्रजाः ॥ १ ॥ दुःखाग्निदीपितमना
 मनगपिविभूतिषु ॥ तास्वभ्राष्टोपनीतासुरनेमिप्रशिखास्विव ॥ २ ॥ एकांतेषु दिग्गतेषु निर्झरेषु गहासु च ॥ आजगाम रतिं जंतुर्मुक्तेषु व्यधि
 तोयथा ॥ ३ ॥ राघवत्वमिवारोषाः सांत्वानुनयवोधनैः ॥ प्रार्थितः कार्प्यते भृत्यैर्महीपोदिवसक्रियाः ॥ ४ ॥ नित्यमुदामवैराग्यः परिव्राडिव
 शांतधीः ॥ खिद्यते च महाभागान् सभोक्तुं च श्रियं स्थितः ॥ ५ ॥ ददावतितरां दानं गोभूमिकनकादिकम् ॥ देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च स्वजनेभ्य
 श्रमानद ॥ ६ ॥ चचारचतपः कर्तुं क्रुद्ध्युचां द्रायणादिकम् ॥ परिवभ्रामतीर्थानि विनान्यायत नानि च ॥ ७ ॥ सतथापि विशोकत्वं न मनाना
 पिलब्धवान् ॥ अनिधानां खनन् भूमिनिधानार्थीनिधिं यथा ॥ ८ ॥ शान्तिदिवं महानेपशुष्यत्येव रुशानुना ॥ चिंतयान् चिंतयामास संसा
 रव्याधिभेषजम् ॥ ९ ॥ चिंतापरवशोदानोराज्यं स्वस्य विषोपमम् ॥ महाविभवमप्यग्रनापश्यत्खिन्नयाधिया ॥ १० ॥ अर्थैकदंकांतगा
 तं जूडालामं कमागताम् ॥ इदं मधुरयावाचासमुवाच शिविष्वजः ॥ ११ ॥ ॥ शिविष्वज उवाच ॥ भुक्तं राज्ञ्यं चिरं कालं भुक्त्वा विभव
 भूमयः ॥ अधुना स्मिदिराणेण युक्तगच्छामिकाननम् ॥ १२ ॥ नसुखानिनदुःखानिनापदो न च संपदः ॥ कोटीकुर्वतितन्वांगिमुनिं वन
 निवास्मि नम् ॥ १३ ॥ नदेशभंगसंमोहो न संग्रामे जनक्षयः ॥ राज्यादप्यधिकं मन्यसुखं वननिवास्मिनाम् ॥ १४ ॥ स्वकसलनधारिण्यो
 ररुपहृदवपाणयः ॥ मंजरीजालहारिण्यो लोलशुभ्रांबुदांशुकाः ॥ १५ ॥ स्वपरगांगराणेण्यः कृतकौसुममंडनाः ॥ आसेव्यकांचनशि
 लानितंबतटशोभिताः ॥ १६ ॥ तरंगमौक्तिकप्रोतसरिन्मुक्तालतावृताः ॥ लतावयस्यस्य वलिता मुग्धमुग्धगतामजाः ॥ १७ ॥

मुच्चयार्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ देहमनःशोधनकर्तुं क्रुद्ध्युचां द्रायणादिकतपश्चकार ॥ ७ ॥ ८ ॥ चिंतयान् चिंतयान् कालक्षणेन कशानुना ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विभवभूमयो वै भवपदानि
 ॥ १२ ॥ कोटीकुर्वति श्लिष्यति ॥ १३ ॥ सुखाधिक्ये हेतून् दर्शयति ॥ नदेशेति ॥ १४ ॥ इदानीं वनराजीश्वरालोपमात्वेन स्त्रीकृत्यवर्णयति ॥ स्वककेत्यादिपचभिः ॥ प्राये
 ण सर्वत्ररूपकाणि ॥ १५ ॥ कतानि कुसुमान्येव कौसुमानि मडनानि यामि ॥ आसेव्याः काचन शिलाएव नितंबतटासैः शोभिताः ॥ १६ ॥ तरालक्षणमौक्तिकैः प्रोताभिः सरि
 न्मुक्तालताभिरावृताः ॥ मुग्धमुग्धगतामजाः शिशवो ययासाम् ॥ १७ ॥

धृताव्योषापागास्वसवीगगायेतथाविधंशर्वसंश्लिष्यतिस्वयमपिकामादांलंगीतिसंश्लेषानथाविधायमुनेवेत्युल्लेक्षा ॥ श्याद्यधेतिश्लिष्यकर्त्तरिणः ॥ ३५ ॥ नमाल्लक्षण
 बालकाभकेयासातासुदिक्षुयमुनाचरिवदर्शनादिवज्योत्साहासोदयाकितपर्तितःकतमदलचयथास्यात्तथास्थितासु ॥ इतःप्रभृतिर्वैपासमम्यतानांतारागणोददशेइत्यत्रस
 वधः ॥ ३६ ॥ दिनश्रीश्चदिननाथश्चतद्रूपयोर्द्वयोद्यानप्रचुरमैरवेमेरसवधिअपरपरउत्तरार्धरतुगच्छतोसतोः ॥ ३७ ॥ नयाअर्धवर्षांपतापभोजर्कःपापैस्त्वन्मित्त
 स्तीष्णकैश्चद्वान्तैश्चोच्चित्तमैरवमिदपारनिशानिशांनायकलक्षणयोर्द्वयोःरतुमागच्छतोसतोः ॥ ३८ ॥ दिवधूमिर्मुक्तःउत्सटोमंगलजानामजालिरिवव्योमलक्षणकु
 टिंसौधतलेतारागणोददशे ॥ ३९ ॥ स्वनाथान्चेवणेतदुरयप्रतीक्षयाचश्नातकुम्दादिकुम्भैर्हासवती ॥ यौवनस्वयौवनफलभितियावत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ संप्रसुमा
 आययौयामिनीश्यामाभुवनंभस्मधूसरम् ॥ धृतव्योमापगंशर्वसंश्लेषायमुनेवसा ॥ ३५ ॥ दिक्षुसंध्यावदंतानुस्थितासुक्रतमंडल
 म् ॥ तमालबालकांकासुज्योत्साहासोदयाकितम् ॥ ३६ ॥ गच्छतोरपरंपरंदपत्यामैरवंपदम् ॥ देवोद्यानमयंरतुंदिनश्रीदिननाथ
 योः ॥ ३७ ॥ आगच्छतोरिदंपारंल्यपतीक्ष्यकरोच्चित्तम् ॥ निशानिशानायकयोर्द्वयोर्भैरवंपुनः ॥ ३८ ॥ तारागणाथददशोविकीर्णा
 व्योमकुटिमे ॥ मुक्तोमंगललाजानांदिवधूमिभिरिवांजलिः ॥ ३९ ॥ चंद्राननातमःश्यामाश्रांताकुशुमहासिनी ॥ यामिनीयावन्नंप्रापस
 रोजमुकुलसनी ॥ ४० ॥ कृतसंध्यासमाचारःसहचंडालयेषुया ॥ शुष्वापशयनेभूयोमैनाकडवसागरे ॥ ४१ ॥ अथाधरान्त्रसमयेदेशे
 निःशब्दतांगते ॥ घननिद्राशिलाकोशनितीनेसकलजने ॥ ४२ ॥ सतस्यांसंप्रसुमायांशयनेकोमलांशुके ॥ भृशनिद्राविमूढायांभ्रम
 यांमिवपंकजे ॥ ४३ ॥ तत्याजदयितांमुसामंकाद्राजाशिरिवध्वजः ॥ स्वैरस्वैरंमुखंरहोर्दंशंचांद्रप्रभामिव ॥ ४४ ॥ उत्तस्थौशयनाह्नी
 नवधूकाधीचलांशुकान् ॥ सलक्ष्मीकांतिलोभैर्हरिःक्षीरार्णवादिव ॥ ४५ ॥ वीरक्रमार्थ्यामातितत्रैवानुचरव्रजम् ॥ योजयित्वा
 जगामासौपुरात्रिगंत्यपूर्णधीः ॥ ४६ ॥ राज्यलक्ष्मिनमस्तुभ्यमित्युक्तामदलाद्गतः ॥ विवशोप्राप्तरण्यानीमेकानदइवाणवम् ॥ ४७ ॥
 घनांधकारगुल्माद्याक्षुद्रभूतौषककशा ॥ सारण्यानीनिशासाधंसंतेनातिवाहिता ॥ ४८ ॥ प्रातःशून्यामरण्यानीसनीत्वाविततंदि
 नम् ॥ सममर्कणकस्याचिद्विश्यामवनावनौ ॥ ४९ ॥

यातस्याचंडालायाभृशानिद्रयाविमूढायांसत्याम् ॥ ४३ ॥

यथाराहेर्मुंलचद्रमोक्षकालेस्वैरशैरशनैःशनैश्चाद्रप्रभापार्चादिशप्रतित्यजतितद्वत् ॥ ४४ ॥ लीनावधूर्यास्मिस्तस्मिन्नवधूकतथाविधमधीचलमर्धमागोपस्यतथाविधमधुक
 प्रावरणवत्त्वयस्मिस्तथाविधाच्छयनात्पर्यकात् ॥ लक्ष्म्याःकातिभिःसहिताःसलक्ष्मीकातयोकोलाश्रोर्भयोपस्मिस्तथाविधाक्षीरार्णवादिव ॥ ४५ ॥ वीरक्रमश्चोरदुटनिप
 हाथानिशाचयान्तवीरक्रमएवानुचरव्रजयोजयित्वानियुज्य ॥ पूर्णधीर्निस्सह ॥ ४६ ॥ उपार्णोपणाम ॥ अरण्यानीमहदरण्यम् ॥ हिमारण्ययोर्महत्वेदत्यानुक् ॥ ४७ ॥
 घनैरधकारसदशैरधकारलक्षणैश्चगुल्मैरद्व्यासाअरण्यानीनिशाचतनातिवाहिताउत्तीर्णा ॥ ४८ ॥ अर्केणसमविशश्राभेत्युक्त्याआसायंजगामैवेतिगम्यते ॥ ४९ ॥

गयस्त्रिंशत्तमः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अस्मत्प्रत्याजनाजनसमुदा जनपदद्विपाधत् ॥ पुराणिषयस्मात् ॥ ५२ ॥ रद्वितिशभ्यपदद्विप्रापणालद्वारासलिलानिपाभ्यस्त
 यादिपाभिर्वाभिधितानाबलसरा एता पारयापस्त्रिः ॥ पूर्णभूताभूतपूर्वादिआभ्यभापस्त्रिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ शाद्वलैर्द्वितिसूणव्यद्वरी रयामे ण मन्वशादाङ्गुलम् ॥ ५५ ॥
 उदम एणशासनाभ्यपालयम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विधिधाताअग्निसिद्धदमकामिधिसाधनजातमिध ॥ ५९ ॥ गुप्याणामुभयसवयम् ॥ फलमूलकुराका
 धरीनामप्युपलक्षणमत ॥ मत्सद्वीदेत्यर्थ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ उकमनूपोषसहरति ॥ दतीति ॥ मालवेश शिरिविष्वज्जतिवर्णितप्रकरणवरीपातकच्छेदिरचित्तजडजेअत
 धानाददस्यतायातेतत्रानानादिपूर्वकम् ॥ किञ्चित्फलादिकमुष्कानानिनायतमस्विनीम् ॥ ६० ॥ पुनःप्रात पुराणपुष्पैर्भदलानिगिरीन्व
 दी ॥ जवादुह्ययथामासराजाद्वादशशर्वरी ॥ ५१ ॥ ततोमंदरशूलस्यतदस्यजनदुगमम् ॥ प्रापकाननमत्यतदूरस्यजनतापुरम् ॥ ५२ ॥
 रयणालसलिलवापीयलितपादपम् ॥ शीणवैपालयज्ञातभूतपूर्वदिजाश्रमम् ॥ ५३ ॥ क्षुद्रप्राणिविनिर्मुक्तसिद्धसेव्यतलालयम् ॥
 आपुणपादपलतत्राणवृत्तिकरैः फलैः ॥ ५४ ॥ तत्रैकस्मिन्समेष्टुद्धस्यलसलिलमालितं ॥ शीतलेशाद्वलस्यामस्त्रिन्धेसफलपादपे ॥ ५५ ॥
 समंजरीभिवर्द्धाभि सचकारोटजालयम् ॥ प्रादृकाल सविपुद्गिर्नीलाभ्रैरिवपजरम् ॥ ५६ ॥ मसृणवैणवंददफलभोजनभाजन
 म् ॥ अपपात्रपुष्पमांदमक्षमालांकमदलम् ॥ ५७ ॥ कर्पाशीतापनोदायधृसीचैववृगाजिनम् ॥ आनीयायोजयत्तास्मिन्मठिकामदि
 रंरुप ॥ ५८ ॥ यत्किञ्चिदन्यद्वावक्तुयोग्यतापसकर्मणि ॥ तत्रत्रस्यापयामासजरातीव कमविधि ॥ ५९ ॥ सुध्यापूर्वजपप्रात प्रहरेस
 तदाकरान् ॥ पुष्पाच्चयद्वितीयेनुक्त्वादेवाचनतत ॥ ६० ॥ पश्चादनफलकिञ्चिदनकदमिसादिष ॥ शुष्कजप्यपरोभूत्वानिनायैकोनि
 शांशगी ॥ ६१ ॥ इतिदिवसमखदमदरोपांतकच्छेदिरचितउर्जंतमालवेशोनिनाय ॥ नवतृपतिविलसतनसस्मारकंवास्फुरतिद्विदि
 विवकरान्यलक्ष्म्यद्विरति ॥ ६२ ॥ ॥ इत्यापूर्वा० वा० दे० मोक्षोपायेपुनि० पू० षू० शिखिव्यजप्राप्रव्यानामचतुरशीतितम सर्ग ॥ ६४ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवशिविध्वज्जपूणमठिकायां वनेस्थित ॥ इदानींष्टणुचूढालासाकिंकृतवतीशुहे ॥ १ ॥ तत्रार्द्धरात्रसमयेदूरया
 तं गिलिध्वजं ॥ हरिणाभामसुभेवचूढालाद्युपुषप्रयात् ॥ २ ॥ अपस्यत्यतिनिर्दीनाशयनशून्यतागतम् ॥ अभास्करमपूर्णेदुशांतशोष
 निवापरम् ॥ ३ ॥ ततस्त्योकिञ्चिदाभ्यनवदनाखेदशालिनी ॥ कुसिते वमहावह्नीनिस्तसाहांगपह्यवा ॥ ४ ॥

स्थितश्चन्वसद्विषयद्विषयानिनाय ॥ मयानुभूतनपदवर्तविलासतसस्मार ॥ मकुलसत्राह ॥ कथेति ॥ विवेकेच्छेदिसुस्फुरतिसतिराज्यलक्ष्य क्रवाश्रितमपिद्वरतिबाजा
 जननेनपरीकर्षशकुरितिकचिदर्थीत्यर्थ ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीवसिष्ठस्य० नास्त्यंपकारोनिर्वाणप्रकरणेपु० चतुरशीतितम सर्ग ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥
 एवंपापबुद्धपाराधान्पुण्यपिपरशानम् ॥ भाष्ययश्शनकालेबाधमजापषण्यते ॥ १ ॥ उकमनूपदस्यमाणकथयासगमयति ॥ एवमिति ॥ १ ॥ पात्रपुष्पैर्भदलानिगिरीन्व
 श्रीत्यासरात्रापत्यिर्द्वान्द्रियाद्वेनेतिद्येननार्थम् ॥ १ ॥ पत्न्यापिर्दीनात्यक ॥ १ ॥ कुक्षितनखाकंदंनदिजालेप्रसिक्ता ॥ विशेषणमात्रावकाशोऽप्यत्र ॥ ० ॥

॥ ५ ॥ इति चितपावक्ष्यमाणं चितयामासैत्यर्थः ॥ ६ ॥ तदेवाह ॥ तदिति ॥ विधिनशाखेण भर्तृवप्रकताप्रथमाणतिः शरणं उद्विष्टाविहिता ॥ असति हि भर्तृरिपुत्रादयोगतिर
 तिभावः ॥ ७ ॥ वातरप्रवातायनतेन ॥ ८ ॥ अन्युद्धं विप्रमद्वितीयचंद्रध्यातिम् ॥ ९ ॥ वेतालयोन्धेसमये निरिउदितप्रकाशमानम् ॥ १० ॥ भर्तुर्गोविष्यद्वा विपदार्थजात
 म् ॥ ११ ॥ भविष्यदेवप्रकारनिमित्तकालदेशाक्रियेयत्ताभ्युदयनि श्रेयसपर्यन्तैर्निभाज्यचितितवतीत्याह ॥ यथेति ॥ स्फारानिर्दतिर्भूमानदविश्रांतिः ॥ १२ ॥ पुरःस्थितनिव
 नप्रसन्नानविमलावभवाकुलतांगता ॥ दिनशोरिवनीहारधूसरासाव्यतिष्ठत ॥ ५ ॥ क्षणशय्योपविष्टैव चिंतयामास चिंतया ॥ कष्टं रा
 ज्यं प्रभुस्यत्कावनं यातामहादिति ॥ ६ ॥ तन्मयेहाद्यकिंकार्यं तस्मामीपं वजाभ्यहम् ॥ भर्तृवगतिरुद्विष्टाविधिनप्रकृतास्त्रियः ॥ ७ ॥ इति
 संचिंत्य भर्तारमनुगंतुं समुत्थिता ॥ चूडालावातरंधेण निर्गत्यां चरमाययौ ॥ ८ ॥ बभ्रामांबरमार्गेण वा तस्कंधेन योगिनी ॥ कुर्वती सिद्ध
 सार्थस्य मुखेनात्युदुविभ्रमम् ॥ ९ ॥ ददर्शाथयथायार्तरत्रौ खड्गधरं प्रतिम् ॥ भ्रमंतमेकमेकतेवेतालसमयोदितम् ॥ १० ॥ तादृशंपति
 मालोक्यास्थित्वा गनकोदरे ॥ भविष्यं चिंतयामास सर्वभर्तुरखंडितम् ॥ ११ ॥ यथायेन यदायत्र यावत्कार्ययोदयम् ॥ यथाच निर्दतिः
 स्फारागंतव्यातेन राघव ॥ १२ ॥ अवशं भवितव्यं तद्भर्तुर्दृष्ट्वा पुरःस्थितम् ॥ तदेव संवादायितुंगमनात्सान्यवर्त्तत ॥ १३ ॥ आस्तां ममाद्य
 गमनं कालेनातिचिरेण हि ॥ मया स्वपार्थ्वी गंतव्यं नियतरेष निश्चयः ॥ १४ ॥ इति संचिंत्य चूडालाप्रविश्यांतः पुरं पुनः ॥ सुष्वापशयने शंभोः
 शिरसि वैदवाकला ॥ १५ ॥ केन चित्कारणेनासौ गतः संप्रति भूपतिः ॥ इति पौरं जनं सर्वमाभ्यास्यातिष्ठदंगता ॥ १६ ॥ राज्यं रक्षभर्तु
 स्सत्कमेण समदर्शनात् ॥ यथा कालेन केदारं पकंकलमगोपिका ॥ १७ ॥ तयोस्तदावहकालादंपत्याः स्थितयोस्तथा ॥ अदृशान्योन्यमु
 खयोराज्यकाननपालयोः ॥ १८ ॥ जगामाथ दिनंपक्षोमासोयक्रतुवत्सरः ॥ शिखिध्वजस्य विपिने चूडालायाः स्वमंदिरे ॥ १९ ॥ बहु
 नात्र किमुक्तेन वर्षाण्यष्टादशांगना ॥ चूडालो वाससदनेवनगुच्छं शिखिध्वजः ॥ २० ॥ अथ यत्तेषु बहुषु वर्षेषु जरासावते ॥ शिखिध्वज
 महाशैलतटकोदरवासिनि ॥ २१ ॥ भर्तुः कथाचपकंतदालक्ष्यपालितं चिरात् ॥ तदा तस्याथ यत्तेषु वर्षेषु जरासावते ॥ २२ ॥ तदा तस्या
 त्मकार्षस्य भवितव्यतया तथा ॥ भर्तुः समीपगमने मम कालोयमित्यथ ॥ २३ ॥ संचिंत्य मंदरोपांतं तु बुद्धिचकारसा ॥ चचारान्तःपुरा
 द्रात्रौ तारनभसः पथम् ॥ २४ ॥ जगाम वा तस्कंधेन गच्छंती खेददर्शसा ॥ कल्पदक्षं शुकच्छत्ररत्नस्तव कभूषिताः ॥ २५ ॥

योगवलादपरोक्षदृष्ट्या सवाद्यितुतदनु रूपमाचरितुमिति यावत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कलमगोपिकाशालिपालिका ॥ १७ ॥ अवहत् अगमत् ॥ १८ ॥ कथमगम
 तदाह ॥ जगामेति ॥ ऋतुसहितो वत्सरः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कथायाणारागादिवासनानापाकमालक्ष्यतन्नावलालनयापालितमतीक्षितमिति यावत् ॥ तदेत्यादिरुक्तानु
 वादेव क्ष्यमाणाथः ॥ २२ ॥ आत्मकार्यस्य भर्तुर्बोधस्य तथावक्ष्यमाणप्रकारेण स्वोपदेशेनैव भवितव्यतया ॥ २३ ॥ ततारपुष्टे ॥ २४ ॥ २५ ॥

१ दते इत्यपि कचित्साठः ॥ वने इति पाठे जरागा उपलक्षितस्यैत्यन्वयः ॥ दते इति पाठे शिखिध्वजस्य चरसावते समीपस्यैत्यन्वयः

रताः क्रिष्णरुका ॥ परावृत्तार्ता शकलानिकलाय ॥ २१ ॥ सिद्धांतमेभ्य आसातिपूर्वतानिभारमाहा रिवरनकः सूर्यारिर्सांगप्यानिपलधाविधान्याभ्याभ्युत्सर्ग
 पाशाधराय ॥ चंद्रविलसजस्यामनीभोधेनदृषीचिपरराभूतीनिर्मलज्योत्स्नाय ॥ २७ ॥ अवरस्यअनारताभतवर्तिनागतासतीदरशं ॥ २८ ॥ स्वभाषामयेनअविभुक्ता
 विद्याप्यटाकपत् ॥ आत्मनामनर्षेधाबाध ॥ किमुबाधनराह ॥ अहोदय्यादिना ॥ २९ ॥ १० ॥ मममनःउकविषैकैर्बोध्यमानपदिद्विउत्कठने ॥ ३१ ॥ अपयष्टेद्वदपो
 नंजाताअपभा ॥ ३१ ॥ ११ ॥ अहमहा ॥ मुधाप्ययंषवर्षाहैवितसत्किस्वितमर्गत्यर्थ ॥ ३४ ॥ अपधानापशोपदतिशेष ॥ कनलभाह ॥ भर्तारंभिति ॥ ३५ ॥ द्वा
 नदनेपाननिलधारका सिद्धाभिसारिया ॥ परावृद्धुराकलान्यालंयकणवर्षिण ॥ ३६ ॥ सिद्धांतमात्तसौंगध्यानस्मशयामासमा
 रुतान् ॥ चंद्रप्रवाहताभांधेमहार्वाचिपरपराम् ॥ ३७ ॥ अपभ्यन्निमलज्योत्स्नामधरातरतांगता ॥ भर्षांतरंरणगच्छतीमंवलशाश्च
 विपुत ॥ ३८ ॥ अविभुक्ता स्वभजासामूयोभूयाप्यलाकपत् ॥ उवाचचात्मनेवाहोयावज्जीवशरीरिणाम् ॥ ३९ ॥ नस्वभाव शमया
 तिममाप्युक्तितमन ॥ कदाचंद्रस्कधतप्रणयप्रवणपुन ॥ ३० ॥ पश्यामिकांतमित्युक्तमयाप्युत्कठनेमन ॥ मजरीजालवलितास्त
 रुवह्य स्वकयतिम् ॥ ३१ ॥ नमुचंतिक्षणमितिममाप्युत्कठनेमन ॥ ययेयमभजाकांतमेतिसिद्धाभिसारिका ॥ ३२ ॥ तथाकदाहमे
 प्यामिमभाषातिमन स्थितम् ॥ इममदाश्वमरुतएतेचशशिन करा ॥ ३३ ॥ वनराजयएताश्वमामप्युत्कठयंत्यहो ॥ हेचित्ताज्ञमुधीवां
 त फिलवांढवितस्थितम् ॥ ३४ ॥ साव्याभनिमलासाधोफनेयाताविवेकिता ॥ अथवाचित्तमत्तारंस्वप्रत्युत्कठसेमत्वं ॥ ३५ ॥ तिष्ठो
 कठाभिवलितैकसमुत्कठितेनमे ॥ फिदयत्कठसेवाभेमत्तांयातोजरांभवेत् ॥ ३६ ॥ तपस्वीदशगात्रश्वमर्वत्रिर्वासिनस्तथा ॥ मना
 राज्यापभांगभ्यामन्यस्यामूलतांगतम् ॥ ३७ ॥ वासनालतिकाप्रावृणदंनदंगतायथा ॥ एकांतरतएकालानीरस शांतवांसन ॥ ३८ ॥
 मन्मंभवतिमंभताशुकद्वसमस्थिति ॥ तथापिचित्तकोत्कठाभवतोत्कठयान्वितम् ॥ ३९ ॥ मतिमुद्बोध्ययोगेनभ्लेपयिप्याभ्यहृप
 तिम् ॥ प्रमृष्टपलनभतु सर्माकल्पमनामुने ॥ ४० ॥

नीरद्वयत्वाद् ॥ किमिति ॥ शामहृत्सीरीरपरार्णिगनाद्यर्षसमुत्कठसेतेमसाभरीपातल्लन्विरपेक्षेषभवेरसभाप्यनद्वयर्ष ॥ ३१ ॥ राज्यादीनामभोगेभ्य अमोगार्थं अ
 त्यमन अमृष्टानिमृष्टतांगतंमम्यसभाषये ॥ ३७ ॥ नयाश्वस्यधासनालतिकायापाहाव्यनीसुद्रामहानरगतसगीनयुपगबशिव्यनेतयासपन्नेतिशेष ॥ एकांतरत आसक
 अतएवष्टकाला ॥ नीरसोतिरिच्छ ॥ ३८ ॥ पूर्वैतरापप्रदशान्तिरुत्साहमनःपुनरुत्कीषियर्ताभाह ॥ तथापीति ॥ अस्त्वेषविद्य सन्तथापिद्वेषितकतावोत्कठाहृद्योगेन
 स्थयाप्यापायनभर्तुमभिमुद्राभ्यतश्चहीहृत्समाहृष्येयभोगोत्कठयापुनर्वातभधारासहृद्वयपिप्यामिनत्वयोत्कठाकार्येतिपरेणाभ्ययथा ३९ ॥ नीरद्वयस्यटभाह ॥ प्रमृष्टेति ॥ ४०

॥ ४ १ ॥ यद्यस्माद्धेतोर्भर्तितत्त्वबोधान्मयासमंतल्यरूपमंतर्वाह्यार्थचितितंयस्यतथाविधसंपत्स्यतइतिशेषः ॥ तदेवप्रशसंत्याह ॥ समयेति ॥ ४ २ ॥ ४ ३ ॥ अब्दान्बध्यात् ॥
 वनातरवनमध्यम् ॥ ४ ४ ॥ पादपानात्तानाचस्वदेनवेद्यावनुमेयौगमागमौयस्या ॥ ४ ५ ॥ योगेनसमाहितचित्तेनेतियावत् ॥ योहारकेयूरादिभूषितःसन्मरुकातिरभवन्तमे
 वअत्रमदरोटजेकशागत्वादिलक्षणइदरीतिपरणसबध ॥ ४ ६ ॥ ४ ७ ॥ भृगीशरप्रसिद्धरुद्रद्वाराणालमिव ॥ ४ ८ ॥ देवातिथिसमर्चनायपुष्याणिमालांप्रथयत् ॥ जटाभिर
 कितचिह्नितम् ॥ ४ ९ ॥ अनात्मज्ञाताअज्ञानतात्मकम् ॥ ५० ॥ यतोयस्माद्धेतोर्भर्तित्प्रियःपतिर्भौहर्षणेनरुदिक्षुणाममिहतामिमादशामभ्यागतस्तस्माद्धेतोरिहास्मि
 राज्परवनियोदध्यामिनित्वस्यावःसुखांचिरम् ॥ अहोनुचिरकालेनमनोरथमिमंशुभम् ॥ ४ १ ॥ अहमासादयिष्यामिचद्रतासमाचिति
 तः ॥ समग्रानंददंनानामेतदेवोपरिस्थितम् ॥ ४ २ ॥ यत्समानमनोवृत्तिसंगमास्वादानेसुखम् ॥ इतिचिंतयतीव्योश्चाचूडालोह्युष्यपर्व
 तान् ॥ ४ ३ ॥ देशानब्दान्दिगंतांश्रयापमंदरकंदरम् ॥ अहश्चैवनभःस्थैवप्रविवेशवनांतरम् ॥ ४ ४ ॥ वात्येवपादपलतास्पंदवेद्यगमा
 गमा ॥ वनैकदेशेकस्मिंश्चिह्नकृतपर्णाटिजंपतिम् ॥ ४ ५ ॥ हृष्यायोगेनबुबुधेदहंतरमिवास्थितम् ॥ हारकेयूरकटककुंडलादिविभूषितः
 ॥ ४ ६ ॥ अभवन्मेरुकातिर्यस्तमेवात्रददर्शासा ॥ कशांगंकृष्णावर्णंचजीर्णपर्णामिवस्थितम् ॥ ४ ७ ॥ कजलांबुभरज्ञातंभृंगीशमिवनि
 र्ग्रहम् ॥ चीरांवरधरंशांतमेकाकिनमवस्थितम् ॥ ४ ८ ॥ स्थलीनिषण्णंपुष्याणिप्रथयंतंजटांकितम् ॥ तमालोक्यानवद्यांगीचूडाला
 पीवरसनी ॥ ४ ९ ॥ किंचिज्जातविषादैवमुवाचात्मनिचेतसा ॥ अहोनुविषमंभौर्यतदनात्मज्ञातात्मकम् ॥ ५० ॥ एवांविधाःसमायांतिद
 शामौर्यप्रसादतः ॥ अयंसराजालक्ष्मीवान्यतोमेतिप्रियःपतिः ॥ ५ १ ॥ रुदिमोहघनक्षुण्णामिमामभ्यागतोदशाम् ॥ तदवश्यमिहाद्यै
 वनाथंविदितवेद्यताम् ॥ ५ २ ॥ नयान्यन्ननसंदेहोभोगमोक्षश्रियंतथा ॥ इदंरूपपरित्यज्यरूपेणान्येनकेनचित् ॥ ५ ३ ॥ सकाशमस्य
 गच्छामिवोधंदातुमनुत्तमम् ॥ बालेयंममकांतेतिमदुक्तंनकरोत्यलम् ॥ ५ ४ ॥ तस्मात्तापसरूपेणबोधयामिपतिक्षणात् ॥ भर्ताकषा
 यपाकेनपरिपक्रमतिःस्थितः ॥ ५ ५ ॥ चेतस्यस्याद्यविमलेस्वतंत्रंप्रतिबिंबवति ॥ इतिसंचित्यचूडालावभूवद्विजदारकः ॥ ५ ६ ॥ ईषड्या
 नाद्गतान्यत्वंक्षणादंबुतरंगवत् ॥ पपातविपिनेतस्मिद्धिजपुत्रकरुपिणी ॥ ५ ७ ॥ भर्तुरथ्याजगामाग्रमंदस्मितलसन्मुरवी ॥ ददर्शीद्धिजपु
 त्रंतपुरेयातंशिखिध्वजः ॥ ५ ८ ॥

परेणान्वयः ॥ ५ १ ॥ ५ २ ॥ ५ ३ ॥ किमर्थमिदरूपपरित्याज्यन्नाह ॥ बालेति ॥ ५ ४ ॥ प्रागेवकृतस्तपस्विवेषेणसनबोधितस्तत्राह ॥ भर्तेति ॥ ५ ५ ॥ द्विजदारकोब्राह्मण
 पुत्रः ॥ ५ ६ ॥ कथञ्चभूवत्दाह ॥ ईषदिति ॥ प्रागुक्ताश्रीमभारणान्वितादीषड्यानात् ॥ अन्यत्वंपुंस्त्वम् ॥ ५ ७ ॥ अपपुरोदेशम् ॥ ५ ८ ॥

मूर्तिमास्मिन्नपश्यद्ब्रह्मलोकनकामिवर्गोराशिपीतस्वच्छात्पंगानियस्य ॥ ५१ ॥ ६० ॥ व्यासप्रकोष्ठान्मण्डपादिगुणावहितैशोयेन अतएवकिष्कुभाषणहस्तमाषणदुग्धप्राप्त
 लिभाप्रयावाभारपथानर्तिद्वेषाद्भूमावलयमगाप्रणासप्रपाशमालयास्थितमनुपलक्षितम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ श्यमस्यऽग्रासलप्रमापयद्दुपस्यतयाविधमचलयवतमिधस्थितम् ॥ ६३ ॥
 ५६ ॥ मरुद्वनटापरतरप्रस्यागगाप्रवाहोत्तरये ॥ तत्रलीनम्रिर्निर्वाहित-पूर्णकुलामिधवचलम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ सवर्निर्गतत्रिपरमासनम् ॥ करोत्करोकरतलो ॥ ६७ ॥
 वनातराट्टपायातपोमूर्तिमिवास्थितम् ॥ द्रवत्कनकगौरांगमुकाहारविभूषितम् ॥ ५९ ॥ शुक्लयज्ञोपवीतांगशुक्लावरयुगाद्वतम् ॥
 कमंडलुधरंकांतुरोयातशिविध्वज ॥ ६० ॥ व्यासप्रकोष्ठद्विगुणोनाक्षसूत्रणचारुणा ॥ भूमावलभगात्रेणकिष्कुमात्रेणचस्थित
 म् ॥ ६१ ॥ पुतलव्यासमृधानसालिमालमिवांशुजम् ॥ भासयतप्रदेशतंशारीरेदीपिमंडले ॥ ६२ ॥ कुडलाभूषितमुखनवमकंमिबो
 नितम् ॥ शिलासप्रोतमदारशृंगस्येंदुमिवाचलम् ॥ ६३ ॥ कांतोपशातवपुमूर्जितविजितेद्रियम् ॥ हिमाश्रमस्मितलकभूषितालो
 फसुटरम ॥ ६४ ॥ मरुहमतटलीनपूर्णदुमिववचलम् ॥ तमालोक्याद्विजसुतसमुत्तस्थौशिविध्वज ॥ ६५ ॥ देवपुत्रागमधियासपरि
 त्यतपाट्टुक ॥ देवपुत्रनमस्कारहृदमासनमास्थताम् ॥ ६६ ॥ इत्यस्यदर्शयामासपाणिनापञ्चविपरम् ॥ ददौचद्विजपुत्रस्यपुष्पमूर्ष्टिक
 रंकरं ॥ ६७ ॥ चंद्रकुमुदसंबहस्यप्रात्येयमिवपल्लवं ॥ हराजपुंनमस्तुभ्यमितिविजसुतोवदत् ॥ ६८ ॥ गृहीत्वाकुस्तुमान्मस्माद्विवेगपत्र
 विपरं ॥ ॥ शिविध्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रमहाभागकुतआगमनंकृतम् ॥ दिवससफलोमन्येयत्वामपाम्स्मिदृष्टवान् ॥ ६९ ॥ इदम
 व्यमितपापपुण्याणीमानिमानद ॥ इमाप्रप्रथितामालागृह्यतांमद्रमस्तुते ॥ ७० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वापापमर्थ्विचमालां
 पुण्याणिवानप ॥ शिविध्वजकदिष्टायेददौदेव्येययाखिलम् ॥ ७१ ॥ ॥ चूढालोवाच ॥ ॥ सुबहूनिपरिभ्रांतोभूतलायतनान्यहम् ॥
 त्वत्पूजाययाप्रामाभयेयनतयान्यत ॥ ७२ ॥ पेशलेनानुरूपेणप्रश्रयेणामुनानप ॥ मन्येहनुनमत्यंतचिरजीविमिविप्यसि ॥ ७३ ॥
 शांतेनमनसोदारमारादुन्मुककल्पनम् ॥ निर्वाणार्थतपरसाधोकश्चित्संभृतवानसि ॥ ७४ ॥ असिधारामर्मसौम्यशांतवतमिदंतव ॥
 स्फूर्तयद्रान्पमुत्सृज्यमहावननिपेवणम् ॥ ७५ ॥

पल्लुवैषालेयद्विमकणआलामिध ॥ ६८ ॥ यथस्मात्त्वामपाम्स्मिद्विद्वसेदृष्टवान्
 स्मि ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अस्मिन्साहोकेमनतिक्रम्यतिपथाखिलम् ॥ पद्याथानतिह्रसांपथार्थेअभ्ययीमाव ॥ ७१ ॥ नतयान्यत-यामेत्पुनपुजयते ॥ ७२ ॥ मप्रयेणवितयेन ॥
 एतैर्दृष्टैर्षण्यनुकाराभिरजीविनाभर्तुमिमाव ॥ ७३ ॥ आरातद्वेरेउन्मुका कल्पना-कलसकल्पयापस्मिन् ॥ अतएवशेवारनिषण्णार्थेनप सभुनवान्स्वचित्तधानसि ॥ कश्चिदिति
 दृष्टयथेनियत ॥ ७४ ॥ शांतानामकोपनानोपातिवनस्थानांमनभूतमिदमहावनतिसषण्णमसिपारासमभूरमत्यन्ताद्यथानिर्वासयेत्यर्थ ॥ ७५ ॥

राज्यत्यागनिर्वाणार्थतपश्चरणयोरज्ञातयोः प्रशंसनायोगात्तस्यतपसासर्वज्ञतासंभावयन्त्याजाद्विजसुतरूपादिमपदाप्रशंसति ॥ जानासीत्यादिना ॥ ज्ञायसेमहाप्रभावइतिशेषः
 ॥ ७६ ॥ अथवाकिवहुनासम्यगालोकादीक्षणादेहकातितश्चाहतेनसिचसीव ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ शृंगमेरुशिवरम ॥ अमुनामहत्तमालारूपेण ॥ ७९ ॥ सुमनसांपुष्पाणापत्रदल
 मिवपेठवसुकुमारतेअगम् ॥ ८० ॥ इदुप्यजातमित्यदृश्यमानवैचित्र्येणसितमथितम् ॥ पिञ्जवधनेकर्मणिक्त ॥ अगोतिसवोधने ॥ तत्तस्माद्देवस्यतवाचर्चानादित्यर्थः ॥ ८१ ॥ दे
 वार्चनदप्यतिथिपूजनमधिकमितितदेकमपिजन्मसाफल्यहेतुस्त्वत्पूजनेतुमेद्वयमपियुगपत्सपन्नमितिसुतराजीवितसाफल्यमित्याशयेनाह ॥ जीवितमिति ॥ ८२ ॥ तत्तस्मान्म
 शिविवध्वजउवाच ॥ ॥ जानासिभगवन्सर्वदेवस्त्वंकोत्रविस्मयः ॥ श्रियैवलोकोत्तरयाज्ञायसेचिद्गुरुपया ॥ ७६ ॥ एतान्यंगानितेवं
 द्राह्मदितानीतिभेमतिः ॥ अथवाकिसमालोकादहृतेनेवासिचसि ॥ ७७ ॥ अस्तिमेदयिताकांतापातिमद्राज्यमद्यतन् ॥ तवेवतस्यादृष्टा
 नितान्यंगानीहसुंदर ॥ ७८ ॥ उपशांतंचकांतंचवपुरापादमस्तकम् ॥ शृंगंशुश्रुंभुवुदेनेवपुष्पेणाच्छादयामुना ॥ ७९ ॥ निष्कलंकेंदुसं
 काशमंगमादित्यतेजसा ॥ मन्येतेभ्लानिमायातिसुमनःपत्रपेलवम् ॥ ८० ॥ देवार्चनायापचितमिदमित्यसितंमया ॥ अंगत्वदंगसं
 गेनतस्ययातुकृतार्थताम् ॥ ८१ ॥ जीवितंयातिसाफल्यंसमभ्यागतपूजया ॥ देवादप्यधिकंपूज्यःसतामभ्यागतोजनः ॥ ८२ ॥ तत्क
 स्त्वंकस्यपुत्रस्त्वांकिमायातांस्यनुग्रहात् ॥ एतन्मेसंशयांछुधिविमलेदुसमानन ॥ ८३ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ राजन्मेशृणुवक्ष्यामि
 यथापृष्टमखंडिनम् ॥ कोनामपरिपृच्छंतींविनीतंवंचयेत्युमान् ॥ ८४ ॥ अस्यास्मिश्नगतीकंशशुद्धात्मानारदोमुनिः ॥ पुण्यलक्ष्म्यामु
 खेकांतैकपूरतिलकोपमः ॥ ८५ ॥ सकदाचिन्मुनिर्देवोगुहायां ध्यानमास्थितः ॥ तत्रहेमतटेगंगवहत्युरुतरंगिणी ॥ ८६ ॥ मेरुलक्ष्म्यां
 सुररूपाभातिहारलतायथा ॥ एकदानारदमुनिर्ध्यानंतेससरितटे ॥ ८७ ॥ ध्वनहलयमश्रौषांहीलाकलकलारवम् ॥ किमेतदित्यसौ
 किंचिज्जातप्रायकुतूहलः ॥ ८८ ॥ हेलयालोकयन्नाधामपश्चल्लनागणम् ॥ रंभातिलोत्तमाप्राच्यनिर्यातंजललीलया ॥ ८९ ॥ कीडंतं
 त्यक्तवसनंदेशेपुरवर्जिते ॥ कांचनांभांजमुकुलसंकारैःस्तनमंडलैः ॥ ९० ॥

द्वत्पूजाग्रहणादनतरमितिशेष ॥ ८३ ॥ पृष्टमनतिकस्ययथापृष्टम् ॥ ८४ ॥ पुण्यलक्ष्म्या कांतरभ्येमुखेसुरभितरयत्कपूरतिलकंनदुपमायस्य ॥ अनेननारदो गौरागइतिगम्यते
 ॥ ८५ ॥ गुहायामेरोरितिशेष ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ध्वनतिवलयानियस्मिस्तथाविधलीलाकलकलारवंजलकीडाकोलाहलध्वनिम् ॥ संभावनाप्राच्यार्थम् ॥ प्रायशब्दोप्यदंतोस्ति ॥
 तदस्मिन्ननप्रायेसंज्ञायाम प्रायभवः रूपायायादितिपाणिनिजैमिनिप्रभृतिभिःप्रयोगात् ॥ ८८ ॥ निर्यातंजलाचिर्गतम् ॥ जललीलयाजलसेचनदिकीदृया ॥ ८९ ॥ ९० ॥

अन्वाम्यपरिवर्षस्त्रिभेदितवध्वनिभिन्निपावत् ॥ हुतस्यहेमरसस्यय आपूरनिभर-भवाहातिशयसादुरोनआभोगेनकीतिसस्थानेनभासुर्दृष्टमि स्वात्मकस्यकामध्विरस्यस्य
 शतधयकुर्वन्मतिरेणाम्यय ॥ ११ ॥ स्वजलनेमन्व्यानिर्मडीलनेनप्रतिध्विष्वद्वेणसर्वतोव्याभाष्योमधिलोसिनीभाषणाम्बाम्किनीरेहलाषणपरसपधाहेणतर्जयतन्यभ्रा
 धयानिर्धस्यस्यथा ॥ १२ ॥ मनापुत्र-कामस्यअमरोधानेनहनधनेकीहापारथयचकभूतिनिर्गतदलसर्षे सेनुभिर्नरोधाहुत्ययेअर्धितगगांभुयेन ॥ १३ ॥ यत् स्वच्छन्मन्वाहस्यो
 न्यारशतीमत् अत सर्वतज्जनिर्ध्वितसर्वागतसर्वदृष्टसर्वगतसर्वत-पाणिपादनस्यधोविधिरामुस्त्वभितप्रसिद्धकालात्मन कल्पतरोरभंगवत् सकाशादुत्थितध्विष्वरूपमिवास्थित
 मित्यय ॥ १४ ॥ विष्वद्वपरशशियुर्भूमवत्-कालात्मकत्वध्विष्वरूपभीतेनाभुंनेनकोप्रवानुपकूपद्विपुटेनभगवत्कालात्मिलोकसप्तपदकच्छदोलोकाम्बामाहनुमिहृद्वत्तद्वर्धि
 स्वधधनेनवर्शशाम ॥ अतस्त्वमेवकालात्मनसर्वकल्पनाकलदाहुत्वात्कल्पतरुत्वेनरूपयमि ॥ धर्षयिषटपारिस्यारिना ॥ धर्षणिप्रभावाद्यय पटिसवन्वराविटपा स्फुधा यस्य ॥
 परिवेष्टितमन्योन्यफलकांतुभंयथा ॥ हुतहेमरसापूरनिभंराभोगभासुरे ॥ ११ ॥ कुर्वन्मुरुमि काममदिरस्तभसधयम् ॥ निर्मलीक
 तवद्वेणप्याभाष्योमधिलोसिनीम् ॥ १२ ॥ लावण्यरसपुरेणतर्जयतमिवापगाम् ॥ प्राकारैरमरोधानरयचकैर्मनोभुव ॥ १३ ॥ उत्पया
 धितगगांभुनितप्रतटसेतुमि ॥ सवचदृष्टसर्वागविष्वरूपमिवास्थितम् ॥ १४ ॥ प्रतिविवितसर्वागमन्योन्यादर्शागतम् ॥ कालकल्पतर
 वपविटपात्स्वपहवत् ॥ १५ ॥ विविधतुलताजालाहिनश्रीकलिकाकुलात् ॥ आलोकपुष्परजसाजाताद्गगनकानने ॥ १६ ॥ सुर
 जलध्वगभ्रोतास्वभाष्येकालवाहकान् ॥ स्ननसवकददुस्पधयातिरसान्वितम् ॥ १७ ॥ उद्धृत्याद्दत्यसंपूर्णदलितोभोजपहवम् ॥ आ
 लोलकफेगोक्षितारकादिमधुव्रतम् ॥ १८ ॥ अमृतापट्टिघातायकोशसधयकारिमि ॥ दुभ्रापभूतसपानाविकसत्कनकांबुजे ॥ १९ ॥
 पद्यिर्नापहवाच्छेद्येगुमेरोर्गुहार्तरं ॥ शीतलेस्वधुनीतीरतोयोन्युष्टमलेसुरे ॥ १०० ॥

एतेनायमद्वयस्वभाषानांशशास्त्रात्मनयार्थकमेव ॥ १५ ॥ त्रिविधाभिन्वलयणाभ्रतयोलेनाजालानिअर्थांतरशास्त्रासमुद्गायस्य ॥ गगनमध्यकाकारास्तच्छुक्षणकाननेनव
 नजालान् ॥ १६ ॥ स्फुरद्दिजलमयध्वनपरिणामशरीरत्वाञ्जलस्योर्ध्वेभ्रोगाद्यानाम् ॥ समाप्यध्ययएकमालबाहकमालकडलयोरभेदाद्यालवस्यतथाधिपात्कालक
 स्थतरार्धप्योच्छ्वेदध्विष्वरूपमिवास्थितमिर्ध्वभाष्यय ॥ पुनर्ललनामणमध्विधिरानटि ॥ स्तनेमि ॥ परस्परस्ननस्तवकददुष्टुअभोजनमुक्तेषुधर्षीदयसाभ्यदर्शनप्रयुक्तस्यधंया
 नालाहुत्स्योत्पत्त्यास्कालनास्वपूर्णद्विक्रान्त्यभोजनमुक्तेषुपहवनिघनेनरेणाम्यय ॥ १७ ॥ अर्धाभ्युत्पयेषुआलोकाञ्जलकाम्बुपुनला केरातीर्थकृतलाअक्षितारका
 आदिरराह्यालाटिकास्वस्थितगारुसर्षेर्नीटमणयध्वमधुव्रतान्यमरायस्मिन् ॥ १८ ॥ पुन कीदराललनगणतदाह ॥ अमृतेत्यादिना ॥ अमृतकलाकोशसंपदकारिमि सुरेद्वे
 रयतस्यराहुमठवायध्वनयकानाम्पारधीविधानापुगुंएकानभ्रतमेरोर्गुहार्तेरकभोयसत्कनकाहर्षिष्वकलापूरमिवास्थितम् ॥ नभगुमद्विपयुक्तंरुपपत्तयेधिरानटि ॥ बुभ्रापे
 रमि ॥ अन्वाम्यनिर्धोषध्वानिअमृतनिधानयोभ्यस्त्यानतामवर्शनाप्यानि ॥ ११ ॥ १०० ॥

इंदशंकांतं शैणं क्षीममूहमालोक्य मुनेर्भनस्तदंतं रामार्नं दिनंप्रभत्तं सत्न आश्रितो विवेकांशो येन तथा विधं व भूवेति परिणान्वयः ॥ १० १ ॥ २ ॥ चित्ते विकारास्तर्वांगिग्राणक्षोभस्तेन स
 र्वांगसारस्वरतसः स्वल्पनदत्तमित्याह ॥ व भूवेति ॥ तत्र दृष्टानानाह ॥ फलमित्यादिना ॥ ३ ॥ छिन्नं क्षतलता वृत्तशाखा मूलस्थानं यस्य तथा विधः प्रत्यप्रस्त रूपाः पादपोवदादिरिव ॥
 उत्तमेति राजसर्वोधनम् ॥ ४ ॥ द्विधा पातंसयो द्विधा खडितविसंशृणालमि ववागलन्सारभूतोरसः शुक्रयस्य ॥ राजप्रभः स्पष्टः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तस्वज्ञानामपि प्रबलतरपारत्थेन विवेकां
 शनिरोधात्कदाचिद्देहधर्मानुवर्त्तनमस्य वेत्युत्तरमाह ॥ सर्वस्या एवेत्यादिना ॥ ७ ॥ यावत्स्वान्त्वनाराशयर्त्तम् ॥ ८ ॥ सुखदुःखमयत्वमेव दृष्टानैर्दर्शयति ॥ सृष्ट्यादिनेति ॥ ९ ॥
 चंद्रविंबकलापूरमेकत्रैवोपसंलतम् ॥ शैणमालोक्य तत्कांतं सहसैव मनोमुनेः ॥ १० १ ॥ अनाश्रितविवेकांशं व भूवानं दिनं स्फुरन् ॥ आ
 नंदवलिते चिते क्षुब्धे प्राणानिले स्थिते ॥ २ ॥ व भूव तस्य लघुस्य मदनस्वलितं तदा ॥ फलं रसा पूर्णमिव ग्रीष्मांतं इव तोयदः ॥ ३ ॥ प्रत्यग्र
 पादपच्छिन्नलता वृत्त इवोत्तम ॥ अवस्था यकणस्पंदी शशांक इव वा मुनिः ॥ ४ ॥ विसं द्विधा पातमि वगलत्सारसो भवत् ॥ ॥ श्रिखि
 ध्वज उवाच ॥ ॥ तादृशोपि बहुज्ञोपि जीवन्मुक्तोप्यसौ मुनिः ॥ ५ ॥ निरिच्छोपि निरागोपि न किंचिदुपमोप्यलम् ॥ सवाद्याभ्यंतरं नित्य
 माकाशविशदोपि च ॥ ६ ॥ नारदोपि कथं बहून्मदनस्वलितो भवत् ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ सर्वस्या एव राजर्षेभूतजातेर्जगन्नये ॥ ७ ॥
 देवादेरपि देहो यद्दयात्मैव स्वभावतः ॥ अज्ञमस्त्वथ तज्ज्ञं वा यावत्स्वांतं शरीरकम् ॥ ८ ॥ सर्वमेव जगत्यं ग सुखदुःखमयं स्मृतम् ॥ तस्या
 दिनापदार्थेन केन चिद्धर्धते सुखम् ॥ ९ ॥ आलोक इव दीपेन महांबुधिरिवेदुना ॥ क्षुधादिनापदार्थेन दुःखं केन चिद्देवहि ॥ १० ॥ तमो मे
 धपटेनेव स्वभावो ल्यत्रकारणम् ॥ स्वरूपे निर्मलं सत्ये निमेषमपि विस्मृते ॥ ११ ॥ दृश्यमुह्यासमाप्नोति प्रादुर्भावपयोधरः ॥ अनारतानुसं
 धानादप्युन्मेषमविस्मृते ॥ १२ ॥ स्वरूपे नो ह्यसत्येष चित्ते दृश्यपि शाचकः ॥ यथा तमः प्रकाशाभ्यामहोरात्रौ स्थितिं गतौ ॥ १३ ॥ तथैव
 सुखदुःखाभ्यां शरीरं स्थितिमागतम् ॥ एवं हि सुखदुःखे देजन्मकारणदर्शनात् ॥ १४ ॥ अज्ञस्य गाढतां यातेपटे कुंकुमवदृढम् ॥ तज्ज्ञस्य
 लंगलगतो मनागपि न तदृशात् ॥ १५ ॥

दुःखवर्धत इत्यनुकल्प्यते ॥ ११० ॥ यथा मेघलक्षणो नपटेन उपचितेन निशितमेव धर्तेतद्वत् ॥ यत्र तत्त्वज्ञानामपि क्षणं त्वरूपविस्मरणे ईदृशानार्थास्तथाज्ञानार्थिकावाभ्यमित्याशये
 नाह ॥ स्वरूपे इति ॥ ११ ॥ अत एव सदैव दृश्यानुह्यासाय सदैव समाधिना स्वरूपाविस्मरणशीलेन भाष्यमित्याशयेनाह ॥ अनारतेति ॥ उन्मेषो निमेषद्वयान्तरालकालस्ताव
 न्मात्रमपि ॥ १२ ॥ १३ ॥ एवज्ञानाभ्यां प्रारब्धफलभोगसाभ्युपिरजनारजनकतौ विशेषोऽस्येवेति दृष्टानाभ्यामुपपादयति ॥ एवमित्यादिना ॥ जन्मकारणस्य देहात्मात्मभा
 वस्य दर्शनात् ॥ १४ ॥ तज्ज्ञस्य तदृशान्त्तत्त्वज्ञानवशात् ॥ मनागपि न लगतः ॥ १५ ॥

अतएवलोकोपिसुवेपस्यभोगेप्रदत्तस्यराजादेःसहृष्टाःकर्तृचदनोदकसिकाःकीर्णकुसुमाधूपकसूर्यादिसुरभिणोगार्गाःप्रसिद्धाःकुवेपस्यनीचस्यनुनद्विपरीताइत्याह ॥ येहीति ॥
एवचायजीवोयावत्कालतरलतरनाडीमार्गाननुप्रवेशेनअपरिस्फुरत्स्वयतरलताशून्याभावतितावदस्यनदुःखप्रसक्तिः ॥ तदास्यसक्कइनाथाकारवत्यात्सुखमात्मसुखमभिष्य
ज्यते ब्रह्माकारवत्यानुपूर्णाभित्यवातरवैलक्षण्येपिविक्षेपाभावात्साशाम्यत्वेवेतिस्वस्थावस्यमेनतावत्कालमुक्तमेवावेहि ॥ आविर्भूतसुखास्वस्थतैवमुक्तिरिति तल्लक्षणसत्त्वादि
तिभाषावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ तर्हि विषयसुखानुभवकालेकोजीवस्यनुमुक्तानुभवस्तथाह ॥ सुखेति ॥ इत्थमहणदृष्टातार्थदुःखस्वभावविषयसुखस्यापिकलनकलानुभवस्तद

येहिमार्गाःसुवेपस्यकुवेपस्यनतेशुभाः ॥ यावत्समाणंजीवोयंसंशाम्यत्यपरिस्फुरन् ॥ २७ ॥ तावत्समाणमेवैनंमुक्तंमुक्तमवेहिवै ॥
यावत्समाणमधिकंस्फुरतिक्षुब्धमारुतम् ॥ २८ ॥ तावत्समाणमेवैनं वद्धं वद्धमवेहिमे ॥ सुखदुःखकलास्पंदोबंधोजीवस्यनेतरः ॥ २९ ॥
तदभावेहिमोक्षःस्यादितिद्वधाव्यवस्थितिः ॥ सुखदुःखदर्शयावदानिर्नेद्रियैःशठैः ॥ १३० ॥ तावत्सुखसमःसौम्योजीवस्तिष्ठतिशां
तवत् ॥ सुखमालोप्यवाहुःखमदातीतश्चलदृगुः ॥ ३१ ॥ समुद्भ्रमतिजीवोतदंभ्रं दुम्भिवतोयधिः ॥ जीवःक्षुभ्यतिदृष्टेनसंविदांगसुखादि
ना ॥ ३२ ॥ आग्निपेणवमार्जारिभौर्यमेवात्रकारणम् ॥ शुद्धेनबोधबोधेनस्वात्मज्ञानमयात्मना ॥ ३३ ॥ सुखदुःखादिनास्तीतिने
नासौयातिसौम्यताम् ॥ नतसुखादिनोतन्मेमुधाचायमहंस्थितः ॥ ३४ ॥ इतिजीवःप्रबुद्धोहिनिर्वाणंयातिशाम्यति ॥ सुखाद्यवस्त्वतद्
पमित्यंतर्बोधसंविदा ॥ ३५ ॥ नतदुःखवतांयातिजीवःशाम्यतिकेवलम् ॥ सर्वमेवचिदाकाशंब्रह्मेतिघननिश्चये ॥ ३६ ॥ स्थितिंयाते
शमंयातिजीवोनिःस्रेहदीपवत् ॥ दीपवच्छममायातिसुखादिस्रेहसंक्षये ॥ ३७ ॥ सर्वमेवमितिज्ञानाज्जीवोऽद्वित्वाविभावनान् ॥ सर्व
माकाशमेवेतिबुद्ध्वाक्षोभंनगच्छति ॥ ३८ ॥

धरणायाश्चित्तस्यबहिःस्वदोयश्चसुखविच्छित्तीतरलीभावस्तदुपायार्जनायानर्थसहस्रेस्यदःसएवजीवस्यघोनेत्वितरःसुखविश्रात्यशोपीतिक्षणमात्रमपिसुखविश्रांत्यातद
भावेमोक्षस्यादेवेतिसरणासंसरणाभ्याबधमोक्षयोर्द्विधाव्यवस्थितिर्भयोक्तेतिपरेणान्वयः ॥ २९ ॥ उत्तमेवार्थप्रपचयति ॥ सुखदुःखेत्यादिना ॥ १३० ॥ अक्षातीतद्वि
यागम्यःस्वप्रकाशइतियावत् ॥ ३१ ॥ दृष्टेनसुखादिनासुखतत्साधनविषयतदुपायधनादिनातद्गसंविदाक्षुभ्यति ॥ अगेतिसबोधने ॥ ३२ ॥ मौढ्यनिरतिशयानंदस्वतत्त्वाज्ञा
नेनवात्रक्षोभेकारणम् ॥ केततर्हितन्निदृत्याविश्रातिसदाह ॥ शुद्धेनेत्यादिना ॥ बोध्योऽवश्यबोद्धव्यःस्यात्मातद्बोधेन ॥ ३३ ॥ सौम्यताविश्रातिम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
सुखादिसुखेहोरगस्तक्षये ॥ ३७ ॥ सर्वजगत्एवचिन्मात्रमेवेतिज्ञानात् ॥ अद्वित्वभैक्यतद्विभावनान् ॥ आकाशंशून्यम् ॥ ३८ ॥

अनेननेत्यतिभाषनेनेनृनायुपकायृत्यस्यपथयृत्यस्यपथ ॥ कथतसस्यसोमविषमआगतस्यमाह ॥ जीवेनेति ॥ इदुतिथेनकस्मिन्नैवआयजीवेनद्विरपगर्भेणपृथकसर्व
 र्थात्तान्पदसंसर्गव्याप्येवस्तस्यवोपाद्दकनेणमुक्तोभवेव्यामीनित्ककपानदीपवधधमोक्षणार्गोक्त्वपित्तसासुषानुवस्यतइत्यर्थ ॥ १९ ॥ प्रकास्य ॥ ४० ॥ जीषिष्वदराता
 द्रागवाधनोदानेनपुष्पसर् ॥ ४१ ॥ कथसोमयमितसमाह ॥ सन्निराश्राशमाभेयोति ॥ मन्वित्सभाबानापाण्यादीनामधिष्ठान्माकीषसन्निह आकुरितरागादिहस्यनुरोपपृथगान्य
 नृणादपान्मासातरानामभेत्तय ॥ वेदोत्थापयंतं संवारीषोप्यानाभारतस्यस्वेनेनेनसर्वांगस्यितोभेदोतर्गतं सारोमज्जासारम्यआशुपकटसोप्यामिषानुगततज स्वसूक्ष्मा
 रत्सवन्ति ॥ यथासिद्धं दंतपथकलारिकस्तानर्गतअलारागतर्थात्तस्येनेत्यजानितइत्यर्थ ॥ ४२ ॥ ननुत्सकरजसर्वांगभ्यश्चकितसन्नाडीद्वाराअधोमूलाधारस्यानंप्याति ॥
 यथासर्वं स्वेपयतअलमअयतिमिगजपुरोभागतसत्साम्भिसादेकीभूयपनममआदिपदभ्योपायवस्यभूत्वावर्धनोभुत्ससर्वोऽसन्निहितदरांयानितइत्यर्थ ॥ ४३ ॥

जीवस्थानेनशून्यस्यक किलसोमविभ्रम ॥ जीवेनेदन्निधनेवयथाप्रथमसंगतं ॥ ३९ ॥ स्वयसविदितोमार्गस्तेनैवापापिगच्छति ॥
 शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ सुस्वसचारयोग्यासुजीवेसरतिनाद्विपु ॥ १४० ॥ देवपुत्रमवत्यवतदीयप्यवनकथम् ॥ ॥ षूढालोवाच ॥
 जीव सोमयतिशुभप्राणादिपवनवलितम् ॥ ४१ ॥ सीविदाश्रांशमाभेणसेनामिवमहीपति ॥ वातस्यदेतमेतौतर्मज्जासारश्चसस्थि
 त ॥ ४२ ॥ स्यजत्याशुप्रसौगध्यरजपत्रफलादिकम् ॥ चलिततत्त्वधोपातिगज्जादिवधपनादिवे ॥ ४३ ॥ देहनाडीप्रणालेनयातिशुक
 यहिःसत ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रमहाज्ञोसिवेस्त्रिपूर्वाधत्तस्थितिम् ॥ ४४ ॥ ज्ञायसेवचनदेवस्वमावोहिकिमुष्यते ॥
 षूढालोवाच ॥ ॥ आपसर्गेयथासद्य स्फुरितमस्रमस्राणि ॥ ४५ ॥ यदावदयदापालतयेवापयप्यवस्थितम् ॥ काकतालीयवह्निरिदुदुदो
 त्यतिनाशवत् ॥ पुणास्वरवहुच्छूनतस्वमावविदुशुवा ॥ १४६ ॥

स्तस्यभाषत ॥ वेदोदरेपिइदोपयुष्टानैवस्तभाषतइतिपत्ययोक्तायस्यभाषराज्याय करतिराजापृच्छति ॥ देवपुत्रेति ॥ महोभ्यासोमन्वमहास आत्मतत्त्वविदविति ॥ आत्म
 ज्ञानापद्वैसाधारिकपथार्थवस्थितिभक्तार्किरीरान्येनोक्त ॥ ४४ ॥ कथमहमीदं कथाज्ञातसमाह ॥ ज्ञायसेइति ॥ सर्गादिकालेसर्गेभुत्संज्ञप्रपान्तनप्राणिकर्मानुसारोण
 यारथादुपमं कथयस्यार्थान्नात्मानिस्फुरितंस्वपथार्थस्यभाषतयदादुपमं कथयतिपत्तिः स्वभाषराज्यार्थइत्याह ॥ आपसर्गेइति १४५ ॥ सोमतिकथयदादिस्यभाषे
 विश्वदददसामर्थद्विभ्यादापिसमाभ्येन सर्गादीनामिदं कथयसात्काकामनसृणोद्वासाच्छिरसितच्छपतर्नविभनेनतस्यमरुत्तमिष्वारुदमाधमयुक्तमितितोपनायायासर्गा
 नुषाधममिष्यारापवर्धयति ॥ काकोति ॥ सनासात्कालिद्विषयार्थद्विषयार्थद्वयविषयमात्मनासाधुनीयेवार्थोच्छ्वस्यस्य ॥ सापतिकेपिपतिवसुन्देराकालनिपयने स्वभाषे विश्वे
 वददसावर्थाप्यनिद्विषयिपुनराकथेस्यारापवेनदन्तानतरमाह ॥ भारिदुदुइति ॥ आपानामप्रत्वापकस्त्रिकोषाशोस्त्रिभ्यापारथेनदन्तानतरमाह ॥ पुणास्वरवहिति ॥ ४६ ॥

उक्तलक्षणत्वभावशत प्रकृतेऽस्मिन्जातिविधिविकारात्मका अंजजादिचतुर्विधादेहाभ्यमति ॥ नेपुकेचिपञ्चानेदेहास्तेप्रक्षीणवासनतयाभूयोजन्मनेनभवंतिइतरेअज्ञानदे
 हात्मभूयोजन्मनेभवति॥यतस्तेभोगेष्वेवधनास्थाइत्यर्थः॥१४७॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तास्यर्षकाशेनि०पू०पञ्चाशीतितमसर्गः॥८५॥ ॥७॥ कुंभेकुंभस्यजन्मात्रवृद्धि
 ब्रह्मसमागम ॥ नदाशियस्यसार्वाव्ययमित्यादिरहवर्ण्यत ॥१॥ यथावर्णितलक्षण स्वभाव सर्ववस्तुषुअप्रलयप्रसिद्धस्तथामायाशबलस्यात्मनःसर्गादित्स्वभावःश्रुत्यादिप्रसिद्ध
 स्तद्वशतइत्यर्थ ॥ भोगार्थस्यदिरत्येकेकीदार्थमितिचापरे ॥ देवस्यैषस्वभावोयमामकामस्यकास्युदेतिभगवद्ब्रह्मपादा ॥१॥ वासनानाक्रासज्ञानाभ्यासेनापक्षयम् ॥ नःदर्श
 नमनुभवइत्यर्थ ॥ २॥ इत्थमनुभवचमत्कारकीर्तितत्त्वकारश्रोतुकामोराजाताप्रशसमान प्रस्तुतकथारोषसक्षिप्यसमापयेत्याह ॥ अत्युदारमित्यादिना ॥३॥१॥५॥ ककस्मि
 अस्मिन्स्वभाववशतोजगतिप्रकृतेदेहाभ्यमतिपरितोविधाविकाराः ॥ प्रक्षीणवासनतथानभवंतिकेचिद्धयोभवंतिचपुनस्वितरेष
 नास्थाः ॥ १४७॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०चू०सुखविचारयोगोपदेशानामपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ७॥

॥ चूडालोवाच ॥ आत्मस्वभाववशतोजातंजगदिदंमहत् ॥ स्थितिंवासनयाभ्येत्यधर्माधर्मवशोस्थितम् ॥ १ ॥ वासनाक्रासमा
 नीयधर्माधर्मैर्नृण्यते ॥ ततो न जायते जंतुरिति नो दर्शनं मुने ॥ २ ॥ शिखिष्वज उवाच ॥ अत्युदारं महार्थं च वक्षिस्व वदतां वर ॥
 अनुभूतिमुपारूढं गृहं च परमार्थवत् ॥ ३ ॥ त्वद्वाक्यविभवं नाद्यश्रुतेनानं न सुंदर ॥ पीतेनेवाभ्युतेनाहमतयातोस्मिशीतताम् ॥ ४ ॥ तत्स
 मासेनतांतावदात्मोपतिंवदाशुभं ॥ ततः शोष्यामि यत्नेन ज्ञानगर्भा गिरंतव ॥ ५ ॥ तं न पद्मज पुत्रेण मुनिना नारदेन तत् ॥ कुरुतं वीर्यमा
 यं कथयथाद्यथा स्थितम् ॥ ६ ॥ चूडालोवाच ॥ ततो निवधत्ततेन मनोमत्तम तं गजम् ॥ विवेकविपुलात्ताने शुद्धयाधीवरञ्च
 या ॥ ७ ॥ तदीयं कल्पकालाग्निगलिते द्रुद्रवापमम् ॥ रसानां पारदादीनां दिव्यानामनुरंजनम् ॥ ८ ॥ मुनिना पार्थगेकुंभेस्फाटिके विलस
 हुचौ ॥ अद्भुते विहुताकारं चंद्रे चंद्रइवापितम् ॥ ९ ॥ तत्र शैले बृहत्काले स्थूलः पार्थेषु चाभितः ॥ गंभीरकुक्षिः सुदृढश्चोपलाहनक्षमः
 ॥ १० ॥ संकल्पितेन क्षीरेण सकुंभस्तेन पूरितः ॥ अमृता पूरं भिन्नेन विधिनेवाहृताणवः ॥ ११ ॥ तत्र मासाद्गतो वृद्धिं मुनिमंदाहुतिक्रमः ॥
 अमृताब्धौ शोभोगर्भदंशोरिदुरिवानुजः ॥ १२ ॥ इदं मास इवा पूर्णकालेन सुषुवेपटः ॥ गर्भकमलपत्राक्षं प्रसूनमिव माधवः ॥ १३ ॥

न्याथरेकतस्थापितम् ॥ ६ ॥ आलाने गजवधस्तभे ॥ धीलक्षणयावरत्रयाचमरंज्वा ॥ ७ ॥ कल्पकालसवधिना अग्निना गलितस्येदोर्द्रव उपमायस्य ॥ पारदकाचनरूप्या
 दीनारसानाशुर्वायानामनुरंजनमनुकारिसदृशमिदयावत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ तत्र शैलेभरौ ॥ पार्थेष्वभितश्च स्थूलो विपुलः अतएव गंभीरकुक्षिः ॥ उपलेष्वाहननमास्फालनतत्र
 क्षम ॥ आस्फाल्यमानोप्यस्फुटन्निसुदृढत्व उपपत्ति ॥ इदंशः सकुंभस्तेन नारदेन संकल्पजेन क्षीरेण पूरित इति परेणान्वयः ॥ १० ॥ स्वसकल्पसदृशाहृता पूरात्मनाभिन्नेन विभ
 केन विधिना सदा अरश्रवण्यश्राणवर्णाविति ब्रह्मलोके श्रुतिप्रसिद्धोऽमृताणवो यथा पूरितस्तद्वदित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्र क्षीरेस्ते होरुक्कुमुनिमंदाग्रिकायाहुतिपुक्रमयतिप्रवर्त्तयतीति
 मुनिमंदाहुतिक्रमः अमृताब्धौ इदंशोरंजः प्रतिविवेदुरिववदधे ॥ १२ ॥ मासः आ पूर्णमिदुमिव ॥ १३ ॥

सखा हृत्परिच्छिन्नाभोधे श्रीराणबासपरकितापरइरुत्ति ॥ १४ ॥ १५ ॥ सर्वैर्जातकमायुपतयनति सत्करैरसपन्नेतस्त्रिभुधे ॥ १६ ॥ विज्ञानाप्यरोषाणिवाहयपा
 निविद्यास्थानानिपेयनतथाधिधम ॥ १७ ॥ रत्नाड्रीस्तटिकाचले ॥ सभ्योदितभूर्णइतिपाद्यत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ पङ्कणधारणसौख्यपरिज्ञानायअग्निमखबाहितवाद्यित्सापरी
 शितवशास्त्रिधास्थानयस्यतथाधिधमीत्येकेभ्यवेरोत् ॥ २ ॥ क्षानानापारपरमाधिभूतत्वज्ञानतत्रविश्रान्तकार ॥ २१ ॥ ईसायोसकुभ अयत्नपुरस्स्योह्य ॥
 मनुषीणापरैरस्यभर्षु समशयर्भस्यदीर्भ्याचूहासयाकपयिद्वमधतमुभ्यते शतमभ्याद्यतइतिसहस्रगुणाद्यते आत्मानस्वजनइतिपुरुषपुरुषायुनेदितिपूर्वराभायणेभी
 राहवधनम् ॥ योग्यथासतमात्मानमभ्यथापतिपाद्येत् ॥ किन्तनकनपापंशोरेणासापारिणोतिमहाभारतभारतप्रतिशकुललाक्षणशेषस्यकुप्यतेतिचत् ॥ भैषदोष ॥ उपवेस्य

परिपूणसमलांगकुभाद्रभिर्विनिययी ॥ इदु सूक्ष्मादिवाभोधेरपरस्सचवाजित ॥ १४ ॥ दिने कतिपर्येवद्विभ्याजगामस ॥ अ
 प्रमेयांगमोदयशुक्रपदोशरीयथा ॥ १५ ॥ सर्वसस्कारसंपन्नेसतस्मिन्नारदोमुनि ॥ भांडाद्रांइहवाशेपंविधाधनमयोजयत् ॥ १६ ॥
 दिने कतिपर्येवविज्ञाताशेषवाह्मयम् ॥ चकारैनुनिवरप्रतिषिधमिवात्मन ॥ १७ ॥ तेनाराजतपुत्रेणमुनिनामुनिनायक ॥ रक्षा
 दीप्रतिषिधेनसभ्योदितइवोदुराद् ॥ १८ ॥ अर्थेनपुत्रमादायवक्षलोकसनारद ॥ जगामायस्वपितरंबक्षणाषाभ्यवाद्यत् ॥ १९ ॥
 कनाभिवदंनबक्षायीप्रमादायतंतदा ॥ अभिवादितवेदादिस्वयमकेन्यवेशयत् ॥ २० ॥ अथाश्रिविर्दामात्रेणसर्वज्ञज्ञानपारगम् ॥
 पंचतकुभनामानवकारकमलोद्भव ॥ २१ ॥ साधासोहमयकुभपौत्रोहपद्यजन्मन ॥ पुत्रोहनारदमुने कुभनामास्मिर्कुभज ॥ २२ ॥
 निवसान्धज्जपुरेपित्रासहयथासुखम् ॥ चत्वारसुद्धावेदाममलीलाविलासिन ॥ २३ ॥ मातृव्वसामेगायत्रीमममातासरस्व
 ती ॥ ब्रह्मलोकममग्रहपौत्रस्तत्रास्मिस्तुस्थित ॥ २४ ॥ यथाकाममशेषेणजगतिविहराम्यहम् ॥ लीलयापरिपूर्णात्त्वान्तुकार्येणकेन
 चित् ॥ २५ ॥ धरांपततिमेपादीपततोतमहीतले ॥ रजस्वशानिनागानिस्त्वानिनायातिभंवपु ॥ २६ ॥ अद्याकाशपथागच्छन्इष्टवा
 स्त्वामहंपुर ॥ इहतनागतास्त्वगसर्वकथितवानिति ॥ २७ ॥

भाष्यब्रह्मविषयापरोचनायस्यतदाक्यस्यतास्यार्थिपयायायाधेनाद्यतत्वाभावाद्द्वारभ्याहृषीरकामयत सेनेमनेद्यनवादिनीबाहु पाषाणमुवते इत्यादिद्वैकार्थवात्साक्य
 यथाभाष्यापपक्षे ॥ तस्यज्ञानबलेनसार्थिस्वयमासर्वाहृमगुरभवसुदंश्वेत्यादिवाग्भेदोक्तिपयसोहमयकुंभद्वयानुक्तिर्नाद्यमानवभाष्यवचनादोष ॥ कमणामनसावाशासदा
 प्रभुर्हितशोदिनिष्यनान्दार्थिपार्थिभ्यासकपनेनपरमहितस्यास्यथाक्यस्यवचनात्वाभावाविति ॥ २२ ॥ २३ ॥ साक्षाभ्यामुरभाष्यस्तिनुभाष्यादप्युपलस्यत्पभाष्यादप्यहस्य
 शयनाद् ॥ भाष्यवसेति शोषोक्तकणशदतिशेष ॥ २४ ॥ २५ ॥ उक्तापार्थिभ्यासाद्यैत्यस्यदिवादिमामिर्दर्यापति ॥ परादिनि ॥ यद्यिपरंपततिभूलोकेसत्परतिसतिनेपादीमही
 तलेनपतत ॥ २६ ॥ २७ ॥

उक्तिप्रसंहरति ॥ एषदति ॥ हेवनवासरज्जवनवासगुणांस्तकलचित्तशुद्धिचजानम् अहर्षउत्प्रकारजन्मादिमानित्यरिवलमेवत्वपृष्टतेयथानुभूतंमयावर्णितम् ॥ पादा
 दंतदत्त्यादेशश्रद्धादसः ॥ आर्यजनोत्तमेपुपुच्छत्सुसतरसकथननिर्मातिकर्तव्येवयतस्तेसुभगे साद्रि सहप्रश्रोत्तरकथनसंव्यवहारदक्षाअतस्त्वयद्यदभीप्सितंतत्कामपुच्छअह
 तदकुदशस्मीतिभावः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतात्पर्यमंति० पू० षडशतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुभप्रशसाराज्ञोत्रनिजदुरवनिवेदनम् ॥ शिष्यत्वमुपे
 श्यार्थविधासश्रोपवर्णयते ॥ १ ॥ सर्गेजन्मपरपरालक्षणेससारे ॥ सधृतैःसचित्तैर्देवायुगपत्परिपाकेनफलदानायस्फुरद्भिर्मत्पुण्यैर्भवानद्रावस्मिन्मंदाचलेसप्रेषितइतिमन्येस
 भावयापि ॥ बृहद्वतैःपुरोवतैः ॥ ११ ॥ त्वदुपदेशान्ममावश्यमाविनीकताथैतिसूचनायसिद्धिवत्कल्याह ॥ अयंति ॥ २ ॥ ३ ॥ राज्यलाभाद्यपेक्षयासाधुसमागमेउत्कर्षदर्शयति ॥
 एषोहिमित्यखिलमेवयथानुभूततेवर्णितंननुमयावनवासरज्ज ॥ संतोहिसंकथनमार्थजनोत्तमेषुनिर्मात्यलंस्तुभगसंध्यवहारदक्षाः
 ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्युक्तवत्यथमुनीदिवसोजगामसायंतनायविधयेस्तमिनोजगाम ॥ स्नातुंसभाकृतनमस्करणा
 जगामश्चामाक्षयेरविकरेश्वसहाजगाम ॥ २९ ॥ ॥ दि० ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवा० दे० मोक्षोपायेषुनि० पू० चू० कुंभजननकथनंन
 मषडशतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ सर्गेस्फुरद्भिर्मत्पुण्यैर्मन्येसंप्रेषितोभवान् ॥ अलक्ष्यैःसंभृतरद्रौ
 बृहद्वतैरिवांबुदः ॥ १ ॥ अद्यतिष्ठाभ्यहंसाधोधन्यानांधुरिधर्मतः ॥ अमृतस्यदिवचसायत्वयास्मिसमागतः ॥ २ ॥ नकेचनतथाभावा
 श्वेतःशतिलयतिमे ॥ राज्यलाभाद्योप्येतेयथासाधुसमागमः ॥ ३ ॥ निरगंलरसोयत्रसामान्येनविजुंभते ॥ मुक्तरगादिमननंतकल्य
 नमुखावहम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवंवादिनिसैवास्थवाक्यमाक्षिप्यभूपतेः ॥ भूयःप्रोवाचबृहदालामुनिदारकरूपिणी
 ॥ ५ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ आसामेषाकथानावत्सर्वतवर्णितंमया ॥ त्वंमेकथयहेसाधोकस्त्वमद्रौकरोषिकिम् ॥ ६ ॥ कियत्पर्यव
 सानेयंभवतोवनवासिता ॥ सत्यंकार्यंचनोसत्यंवक्तुंजानंतितापसाः ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रोसिजानासिस्सर्वमेव
 यथास्थितम् ॥ लोकेदृत्तांततज्ज्ञोसिकिमन्यकथयाभ्यहम् ॥ ८ ॥ संसारभयभीतत्वान्निवसाभिवनांतरे ॥ जानतोपिहिमामार्थक
 यथाभ्येवतेमनाक् ॥ ९ ॥ शिखिध्वजोहंपूजालस्यक्कराज्यामिहास्थितः ॥ भ्रशंभीतोस्मितत्वज्ञसंसृतौजन्मतःपुनः ॥ १० ॥ सुखंपुनः
 पुनर्दुःखंपुनर्मरणजन्मनी ॥ भवतस्तेनतप्यहंतत्वज्ञवनवीथिषु ॥ ११ ॥
 निरगलेति ॥ यत्रयस्मिन्साधुसमागमेनिरगंलरसःअपरिच्छिन्नोब्रह्मानंदोमुक्तरगादिमननयथास्यात्तथासामान्येनदरिद्रादिसर्वजनसाधारण्येनविजुंभते ॥ तद्राज्यलाभादि
 कंतुकल्पनमात्रेणतुच्छसुखावहनिरगंलसुखावहसाधारणचेत्यर्थः ॥ ४ ॥ आक्षिप्यनिरुप्यविवक्षितार्थसमाप्तेःपूर्वमेवेतियावत् ॥ ५ ॥ एवामत्यशसाकथाआस्ताम् ॥ सर्वत्व
 रपुष्टमितिशेषः ॥ ६ ॥ कियान्कालःपर्यवसानमवधिर्यस्यासाकियत्पर्यवसाना ॥ कार्यवनवाससाध्यप्रयोजनचसत्यंवनप्रच्छादय ॥ यतस्तापसास्त्वादृशाअसत्यंवक्तुनोजा
 नंतिनजानंति ॥ ७ ॥ ८ ॥ मनःकूर्षपसक्षेपेणेत्यर्थः ॥ ९ ॥ आस्थितस्तपइतिशेषः ॥ हेनत्त्वज्ञपुनर्जन्मनोभीतः ॥ १० ॥ भवतःजायेते ॥ नप्येसतसोस्मितपश्चरामिच ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ अपम कुटनदपम ॥ अकल आधमकल ॥ पूकासहृष ॥ अलारावधकालमलकाल ॥ अविषयायत्यनीत्याविषयायत्रमभुनेत्रत्याविभुनेत्रमभुनेत्रमभुनेत्र
 मयवाभरेवातिथियुजादिदाम ॥ आवहिननिपनकालावच्छिन्नाम् ॥ विधाधाविधाषयलदेरोषयसह अविषयायत्यनीत्याविषयायत्रमभुनेत्रत्याविभुनेत्रमभुनेत्र
 रिनिविश्रान्तयपरियुद्धीमपिकमसमश्चिनमुपासनमधिश्रात्यजननाद्विद्यमिषस्थिततकस्यहेतोस्तद्देतिभाव ॥ १४ ॥ कम्भसमुच्चितोपासनम्मुक्तिरतिराधाषभोयाबन्निवा
 यनारवपुषर्दमप्यात्मनस्वनमद्विपारस्तन्निदामिषवाणायस्यपितामहोपदिष्टकमभाषयति ॥ पितमहमिति ॥ क्रियाज्ञानयोमप्येयहेकमुक्तिकारणतद्द्वीत्यर्थ ॥ १५ ॥
 यमिषस्यसमभवति ॥ क्रियातस्यगिरीयोगविनोदायप्रसाधितस्यफल्युत्सवपठयाद्यतयाअनर्थानुपजननापु-कालापनोवनायेषभुत्याउद्विताउकल्प ॥ तथाषभुति ॥
 प्रबन्धकमिषजिनीमिषच्छसमा ॥ एवत्वमिनाम्ययेनास्तिकर्मलिय्यतेनेदति ॥ १६ ॥ अतप्रेयभुतिर्विषयाविषयावतिभ्रतिभ्यज्ञानानधिकारिविषया ॥ नमय
 प्रमन्निपिठिततेपुचरनपिपरतप ॥ नासादयामिविश्रान्तिकानिधिमिवावन ॥ १७ ॥ अयज्ञाप्यफलोप्येकोत्थापुर्णोप्यसनाति ॥
 शुष्याभ्यन्वनसाधापुणसुणहवदुम ॥ १८ ॥ इमामरंदितांसम्यक्क्रियासपादयन्पि ॥ दुखाद्दृष्ट्यामिदु खौषमभ्यतमेविपस्थि
 तम् ॥ १९ ॥ ॥ धृढालोवाच ॥ ॥ पिनामहमहपूर्वकटावित्युपवतितदम् ॥ यत्क्रियाज्ञानयोरेकंश्रयस्तद्दृहिमेप्रभा ॥ १५ ॥ ॥ वसोवाच ॥
 ज्ञानहिरमश्रय केवल्यतनवत्यलम् ॥ कालातिवाहनायैवविनोदायादित्ताक्रिया ॥ १६ ॥ अलभ्यज्ञानदृष्टानाक्रियापुत्रपरायणम् ॥
 यस्यनास्यपरपद्वरवत्कित्यजत्यसौ ॥ १७ ॥ वासनाभाजसारत्वादज्ञस्यसफला क्रिया ॥ सवाएवाफलाज्ञस्यवासनामानसक्ष
 यात् ॥ १८ ॥ सवाह्रिवासनाभावंप्रयान्त्यफलताक्रिया ॥ अशुभा फलवंत्यापिसेकामावेलताहव ॥ १९ ॥ फलवतरेयथायातिविलयपूर्व
 मानवम् ॥ तयंवासनानाशेनाश्रमतिक्रियाफलम् ॥ २० ॥ नस्वभावेनफलतियथाशरलताफलम् ॥ क्रियानिर्वासनापुत्रफलफल
 तिनोतथा ॥ २१ ॥ सयत्नवासनानालोयक्षपस्थतिनात्यथा ॥ सद्गु खवासनोमूढोवु भवस्थतिनात्यथा ॥ २२ ॥ आकारमासुराप्युच्चै
 नददातिफलत्रिया ॥ शुभाशुभावातजज्ञस्य फुल्लाशरलतायथा ॥ २३ ॥

सुतणस्तायाविकदुभुष्टाभ्यादांसरयतत्वचापक्षिकर्मजिदतमिस्वाशयनाह ॥ अलभ्यते ॥ वीषस्याप्यपत्यत्वाशुभस्युक्ति ॥ १० ॥ ननुज्ञानिनोपिस्ववर्णाश्रयोचितकमकुशा
 णादरयेतत्कथमलभ्यमानदृष्टिनत्वयक्रियाशरलतापाह ॥ घासनेति ॥ अहृधानोरोगावाविहितनिपिदकर्मफलमुक्त ॥ नषकमुत्तमोफलदासनानारोमद्वारानोवासभाषनी
 निभाव ॥ याप्रशास्व कालेयपर ॥ १८ ॥ किमशुभाश्रापिक्रियास्तर्धव ॥ अमिस्ताह ॥ सर्वहीति ॥ फलवत्योर्धमि ॥ यथारभ्यफलाश्रापिक्रियावाधितानुवृत्तिमापेणसफल
 शुक्लनापायाभावेतिप्रानारभ्यफलानरपर्यतिकेवाभ्यम् ॥ ररवोयपरसतेनूजानोतप्रकाशयेतिन्यायादितिभाव ॥ १९ ॥ फलवतेरप्यभ्यरारवादी ॥ पूर्वकार्यंभव्युत्तिननी
 हारजलधरादि ॥ २० ॥ निर्धत्तनपि क्रियाकुनोनफलनिर्धत्तकालाशरलतावस्वभावेत्येत्याह ॥ नेति ॥ २१ ॥ सुखदुःखभोगयोप्युहमितिघासनेयवगतसद्दुदवधीजयस्यनी
 निकलशाठ्यसंशसनामस्त्रिन्वारायनाह ॥ सयक्षेति ॥ २२ ॥ २३ ॥

ननु अज्ञदशायास्यै किययासमर्थत्वात्सायावासानाथाः कथं ज्ञानेन बाधस्तत्राह ॥ वासनेति ॥ इह अज्ञदशायास्यपि ॥ २४ ॥ प्राक्तनवासनानशेषज्ञानोदयोत्तरमुत्पन्नयात
 याकि यथाफलतुलनाह ॥ यस्येति ॥ प्राज्ञस्य मरुदेशे शोयमिति प्रबोधवतः ॥ २५ ॥ पदपरमपुरुषार्थवस्तु ॥ २६ ॥ पितामहोक्तिमुपसहरति ॥ ज्ञानेनेति ॥ २७ ॥ अज्ञानवात्
 ज्ञानविहायतपएवमोक्षहेतुरिति निश्चित्य किं स्थित इत्यर्थः ॥ २८ ॥ विवेकहीनस्य बहिर्मुखस्य दृढकमद्वत्यायस्य मपिममतादिविषयतया अनर्थायालमित्याशयेनाह ॥ इत
 इति ॥ २९ ॥ यदितपोप्यनर्थो हेयस्तर्हि कउपादेयस्तमाह ॥ कोहमिति ॥ नावेक्षेनेन विचारयति ॥ ३० ॥ विचारइवगर्वाभिगमनसेवनपरिप्रश्नादयोप्युपादेया इति दर्शयति ॥
 वासनाचेहनास्येवसाहंकारादिरूपिणी ॥ असत्यवोदितामौर्यान्मरुभूमविवांबुधिः ॥ २४ ॥ यस्यमौर्यैर्दक्षयंत्रं यतंसर्वं ब्रह्मेति भाव
 नात् ॥ नोदति वासनातस्य प्राज्ञस्येवांबुधिमरी ॥ २५ ॥ वासनामात्रसंत्यागाज्जरा मरणवर्जितम् ॥ पदं भवति जीवोतर्भूयो जन्मविव
 र्जितम् ॥ २६ ॥ सवासनं मनोज्ञेयं ज्ञानं निर्वासनं मनः ॥ ज्ञानेन ज्ञेयमभ्येत्य पुनर्जीवो न जायते ॥ २७ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ ज्ञानमे
 वपरं श्रेय इति ब्रह्मादयोपि ॥ प्राहुर्महां तो राजर्षेत्वं किमज्ञानवान् स्थितः ॥ २८ ॥ इतः कमंडलुरितो दंडकाष्ठमिति ब्रूसी ॥ इत्यनर्थं विला
 सेस्मिन् रमसे किमहीपते ॥ २९ ॥ कोहं कथमिदं जातं कथं शाप्यति च तिमोः ॥ राजन्नावेक्षसकस्मात्किमज्ञ इव तिष्ठसि ॥ ३० ॥ कथं बंधः
 कथं मोक्ष इति प्रश्नानुदाहरत् ॥ पारावारविदांपादान्कस्माद्राजन्नसेवसे ॥ ३१ ॥ दुःस्मं दसां विदाशौलकोदरे किययानया ॥ जीवितं क्षिप
 यं किं लं शिलाकीटवदास्थितः ॥ ३२ ॥ साधूनांसमदृष्टानांपरिप्रश्नेन सेवया ॥ संगमेन च सायुक्तिर्लभ्यते मुच्यते यथा ॥ ३३ ॥ साधुनै
 वसमं ग्रासं भुंजानो वनकोदरे ॥ तिष्ठान् वृष्यदुश्च्रेष्ठो धराविवरकीटवत् ॥ ३४ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ कांतया देवरूपिण्या तत्रैवं प्रति
 बोधितः ॥ अश्रुपूर्णं मुखो वाक्यं शिखिध्वज उवाच ॥ ३५ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ अहो नुबोधितां रम्यद्यच्चिरत्सुरस्युतत्वया ॥ मौर्या
 दार्यसमासंगं मुक्ताहमवसं वने ॥ ३६ ॥ अहो नुमेक्षयंत्रं यतं मन्ये पापमशेषतः ॥ यत्त्वमेव समागत्य संप्रबोधयसीह माम् ॥ ३७ ॥ गुरुस्त्वं
 मेपिता वं मे मित्रं वं मे वरानत ॥ शिष्यानमस्कराम्यद्यपि दौतवक्रपांकुरु ॥ ३८ ॥ यदुदारतमं वेत्सि यस्मिन् ज्ञातेन शोच्यते ॥ भवानिनि
 दृतो येन तद्ब्रह्मोपदिशाशुभे ॥ ३९ ॥

कथमिति ॥ ससारसमुद्रस्य पारंपरीरसन्नामरूपशोधिततस्य दार्थः अवारमपरीरचिन्मात्ररूपः शोधितत्वं पदार्थस्तदवहैक्यलक्षणवाक्यार्थविदामित्यर्थः ॥ अथवापारावा
 रः परमानंदसमुद्रस्तद्विदामित्यर्थः ॥ ३१ ॥ दुःस्मदावतोपवासशीतोष्णादिदुःखदमदस्युन्मुखी आत्मसंविषयस्यांतथाविधया अनया तपः कियया जीवितमायुः क्षिपयत् ॥ ३२ ॥
 सात्वदाभिलषितविश्रान्तिसुखप्रदाज्ञानयुक्तिः ॥ ३३ ॥ तर्हि मयेदानीकथस्येयंतदाह ॥ साधुनैवेति ॥ अत्र दृष्ट्या निरुद्धास्तपः क्लेशादिवहिर्मुखश्चेदुपायेन तथाविधः सत्साधुना
 गुरुणा सममेव पासाद्वारभुजानस्तत्सेवापरस्तदुपदिष्टार्थधराविवरकीटवन्निश्चलस्तिष्ठेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ निदंतः सुखविश्रान्तः ॥ ३९ ॥

शानमघपरश्रेयदितिपत्न्यपारमहानातरकमुक्तरक्षेधासाभानानांयत्कनरक्षेत्रे ॥ किमीदृशतटस्थविषयमेवतन्मानमताप्यदृशमितिभाव ॥ ४० ॥ अद्वस्वसोभ्येतिभूतेर
 अद्वधानेपुक्तोपुत्रेण स्थाणोरथेकाकरनवाद्योनिपथ्येतिप्रथमथद्वधानोभवेत्याह ॥ यदीति ॥ नतीर्हिरत्नरपृष्टकानपथापादशतद्वामिषस्थापि ॥ ४१ ॥ लीलायाअना
 स्थापापृष्टस्वमुक्त्वांश्च ॥ अस्मासद्विदभ्यस्तुसन्निकर्षा ॥ ४२ ॥ भूते स्वर्गकाभोजनेत्यादिविधिर्निर्दोषमाभाष्येननिश्चित रिष्टिर्मुक्तसरायमुपादीयतेतद्वदुपादेयमित्यथ ॥
 अत्रिधारितेयान्नाप्यसंशयेनारिकल्पितम् ॥ ४३ ॥ मुक्तेहेतुमिठपरानयत्स्यतथाधिपमपिप्रमाणमुक्त्यायथाआदत्ते ॥ ४४ ॥ शुभसंहितमित्येवशाब्दम कर्णशुभावाधर्गाति
 गममिषवीत्याशुण ॥ ४५ ॥ ममादीरेहाप्यभिमानस्याजनायदु स्वनिदानोपदानायवमणिकाशोपेत्यानाहसिकाप्यानाथप्राथम्येनमभारयति ॥ स्वधरिति ॥ स्वस्यनवच
 पटशानादयामानेविभागा सत्यनेकश ॥ ज्ञानानांपरमज्ञानंकतरत्तारकंभवेत् ॥ ४० ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यदुपादेयवाक्योह
 राजर्वतद्वदामिते ॥ यथाज्ञानमिदकिंचिन्नवक्षेस्स्थाणुकाकवत् ॥ ४१ ॥ अनुपादेयवाक्यस्यवक्तुभ्यस्त्यल्लया ॥ ब्रजत्पफलतांवाच
 समसोवाक्षमविद ॥ ४२ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ यद्वक्षितदुपादेयमयाविधिरिवश्रुते ॥ अत्रिधारितमेवाशुसत्यमेतद्वचामम
 ॥ ४३ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यथापाल पितृवर्षिभ्यमुक्तेहेतूपपादनम् ॥ आदत्तेहितैवैवत्वंदृष्टार्णतद्वचामम ॥ ४४ ॥ श्रवणानंतरमुक्त्या
 शुभमित्येवभावायत् ॥ शृणुगीतमित्यक्काहत्वथित्वंचामम ॥ ४५ ॥ स्वधरितमदृशतयोदयत्याश्विरसमयेनविबोधनधनुद् ॥ भव
 प्रयस्तुतरमहामनीनाशृणुकथयामिकथाक्रममनोक्षम् ॥ ४६ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेयुनि० पू० चूडालोपास्थानशिरिविष्य
 जावधोनामसमारशीतितम सग ॥ ८७ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ अस्तिकश्चित्तुमानश्रीमानस्यानित्यविरुद्धयो
 गुणलक्ष्योरशेषेणयथाधिर्वाहवायुनो ॥ १ ॥ कलवानखकुशलोव्यवहारविक्षण ॥ सर्वसकल्पसीमांतानुजानातितत्पदम् ॥ २ ॥
 अनतयत्नससाय्येसंचितामणिसाधने ॥ प्रवृत्तोवाहवोवद्भिरभ्यिभ्यशोषणेयथा ॥ ३ ॥ तस्ययत्नेनमहताकालनाप्यवसायिन ॥ सिद्ध
 श्रितामणि किवानसि श्वासुयुतात्मनाम् ॥ ४ ॥ प्रवृत्तिमुद्यमप्रज्ञाप्रयुक्तेष्वेदत्वेदवान् ॥ अकिंचनोपिशकत्वसमवाप्तोत्यविद्वत ॥ ५ ॥
 रितेनसदृशतयामदमतीनामपिबुद्धेश्चिरसमयेनविचारोदयद्वारात्तद्व्यस्यबुद्धेर्बोधोपनमहामनीनांचसषष्टमभयसुतरयत्साभयविषय ॥ विशेषणपरतिपातच्छांस ॥ ६ ॥
 दृशकथामकथयामिश्रणितस्य ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीयोगसिद्धम० तस्यार्थमकाशेति पू० समाशीलितम सर्ग ॥ ८७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीव्याहृतानांमणिग्राममुपस्थानपसा
 चितार ॥ काचकश्चिन्मण्योपास्याजापह्निकयोष्यते ॥ १ ॥ नित्यपरस्परविकृद्धयो औदार्यैराप्यसर्वस्वत्यागादिगुणस्यरक्ष्यास्यदभ्यस्थानमावाप्तुम् ॥ यथाअद्विष्य
 वधानलस्यअनुनभविच्छयो स्थानतद्वत् ॥ १ ॥ तत्परमात्मपदगुणानाम्नाति ॥ २ ॥ सर्कचकारतवाह ॥ अनेतेति ॥ अनेतेस्तपोजपवेदतापार्थनाभ्येवणादिगो चरैर्यैः ससाय्ये
 चितामप्ये साधनेतपआशीरवस ॥ ६ ॥ अथवसापिनोदनेनभ्ययधतस्तस्यपद्वृतातीघ्रायासेनयत्नेनात्मकालेनवचितामणि सिद्धोत्येस्थित ॥ दृढोयोगकलावश्यमावाप्तियम्
 दविररायति ॥ किंचेति ॥ ४ ॥ मन्नाचिति ॥ आश्रित्येतिशेष ॥ ५ ॥

यथाकाश्रियदुद्रयाचलश्यास्थोमुनिस्तत्रैवोदितोर्मदुहस्तप्राप्यमपिभ्रांत्यामेरावुदितदूरतरस्थमिवदुष्प्रापप्रथमितदददर्शयर्थः ॥ ६ ॥ अतएवमणिराजानांइंद्रैश्वरेतस्मिंश्रिता
मर्णानिश्रयवान्सनवभूव ॥ सुदीनोदरितम ॥ ७ ॥ स्मयोविस्मयस्तच्छालिना संभमशालिनायातेनमनसाइदवक्ष्यमाणप्रकारम् ॥ ८ ॥ अयंमणिरित्यापातज्ञानम् ॥ नाय
मणिरितिभम ॥ मणिश्वरेत्यात्तत्तर्हिंसमल्यक्षोभनभवेत् ॥ तत्तर्हिंपरीक्षणायस्पृशामिस्पृशेयमितीच्छामि।।प. ॥ नस्पृशामिनस्पृशेयम् ॥ यतःकदाचिन्मणिश्वरेभाष्यस्य
ममस्वरीतेतर्धानवजेत् ॥ ९ ॥ इतिशकायार्वाजमाह ॥ नैतावतेति ॥ आगमोत्रैतिसनकम् ॥ १० ॥ कथतर्हिंप्रत्यक्षरत्नालोकदर्शनंतत्राह ॥ कर्णोहंस्यका
मणिमयोस्थितप्रायंहस्तप्रायंदर्शसः ॥ मेरावुदयशृंगस्थोमुनिरिदुमिवोदितम् ॥ ६ ॥ बभूवमणिराजेद्रेनतुनिश्रयवानसौ ॥ राज्ञेद्रा
गितिसंसातेसुदीनद्ववपामरः ॥ ७ ॥ इदंसंचितयामासमनसास्मयशालिना ॥ संप्रामापेक्षयादीर्घदुःखसंभ्रमशालिना ॥ ८ ॥ अयंम
णिर्माणिनयंमणिश्वेतद्भवेन्नसः ॥ स्पृशामिनस्पृशाम्येनंकदाचिन्स्पृशतोवजेत् ॥ ९ ॥ नैतावतैवकालेनमर्णाद्रिःकिलसिद्ध्यति ॥ यत्ने
नजीवितानेनसिद्ध्यतीत्यागमक्रमः ॥ १० ॥ कर्णःकृणितेनाक्ष्णालोलालतलोपमम् ॥ रत्नालोकंप्रपश्यामिद्विचंद्रत्वमिवभ्रमात्
॥ ११ ॥ कुतएतावतीस्फोताभाष्यसंपन्ममागता ॥ अधुनैवयदाज्ञोमिमर्णाद्रिसर्वासिद्धिदम् ॥ १२ ॥ केचिदेवमहांतस्तेमहाभाष्याभवं
तिहि ॥ येषामल्पेनकालेनभवत्यभिमुखाःश्रियः ॥ १३ ॥ अहमल्पतपाःसाधुवराकोमानुषःकिल ॥ सिद्धयःकथमायांतिमामभाष्य
कभाजनम् ॥ १४ ॥ एवंविकल्पसंकल्पश्रिरमज्ञःपरावृशन् ॥ नमणिप्रहणेयलमकर्षीर्म्मोह्यंमोहितः ॥ १५ ॥ नयदायेनलब्धव्यंत
त्याप्तोत्यसौतडा ॥ चिंतामणिरवाप्तोपिदुर्धियाहेल्योञ्जितः ॥ १६ ॥ इतितस्मिन्स्थितेयातोमणिरुडीयसिद्धयः ॥ त्यजंतित्यवमंतरं
शरोगुणमिवोञ्जितः ॥ १७ ॥ हत्वाप्राज्ञपदंपुंसःसंयांतिकिलसिद्धयः ॥ आगताःसंप्रयच्छंतिसर्वंयांत्यसहस्रलम् ॥ १८ ॥ पुमान्भूयः
क्रियायलंचक्रेरलेद्रसाधने ॥ नोद्विजंतस्वकार्येषुजनाअध्यवसायिनः ॥ १९ ॥ ददशार्थिकचद्रूपंकाचखंडमखंडितम् ॥ हसद्भिर्वचकैः
सिद्धैःपुरस्तमलक्षितैः ॥ २० ॥ अयंचिंतामणिरितिमूढस्तस्मिन्सवस्तुताम् ॥ बुबुधेमोहितोत्वज्ञोहृद्हेमोतिपस्थति ॥ २१ ॥

पंचवशात्कृणितेनयातिसकुचिनेनाक्ष्णालोलालातकल्पितलतोपमरत्नालोकभ्रमात्प्रपश्यासि ॥ ११ ॥ भाष्यपुण्यतत्सपत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुतोनाकार्षींत
त्राह ॥ नयदेति ॥ लब्धव्ययदितिशेष ॥ १६ ॥ किमर्थमुडीयगतस्तत्राह ॥ सिद्धयस्त्यजतिहीति ॥ यथाभौव्याउञ्जित.शरोगुणमौर्वीत्यजतितद्वत् ॥ १७ ॥ ननुत्वयासपु
रुणोव्यवहारविचक्षणइतिकथोपक्रमेउक्तस्यसाविचक्षणतामणिसिद्धिकालेकगततत्राह ॥ हत्वेति ॥ सिद्धयश्चागतः सत्यपुसंप्राज्ञपदविचक्षणतांसंप्रयच्छति ॥ असहति
असहमानेउपेक्षेकेतुपुसिअलयाति अपगच्छत्यश्वसर्वतस्यप्राक्तनमपिप्राज्ञपदविचक्षणत्वहत्वाविनाशयसयांतिकिलेत्यर्थः ॥ यथाहु. ॥ नदेवाइदमादायइद्वयत्यपराधिनाम् ॥
बुद्धिनस्यापकर्षांतिनेनासौद्वयनेस्वतइति ॥ १८ ॥ १९ ॥ हसद्भिःपरिहासपरैरतएववचकैःसिद्धैःपुरस्कृतमयेस्थापितम् ॥ २० ॥ वस्तुताउपादेयताम् ॥ २१ ॥

पर ॥ विप्रपत्नधात्यास्तिस्वरश्च ॥ २३ ॥ एवमेवरायहृषण्णादीनिपिपमास्तज्जाहस्त्याह ॥ इतिहात ॥ कृष्ण विप्रपत्नशूच्य ॥ गतभायजाणानिवाच्य ॥ २४ ॥ नान्यथाप
 इव ॥ २५ ॥ याभापत्कलादीर्निष्णाकानिदिग्गाहनीका ॥ मीत्यस्यैवयासाअनुरुधाभ्युत्थयतिपाद्य ॥ २६ ॥ तस्मान्मौल्यमेवदु स्वहेतुपुराकाष्ठस्युपसहरति ॥ इ
 रानीति ॥ श्रीत्यन्निभवेनपानिदु खानिप्रसिद्धानितानिसर्वस्वतनरात्रेरापहसकारानान्यापिकारयामरणेनभाभक्तिमीत्यपिपगमेतस्वविद्यामापदादिसहस्रभ्योपिदु र्वादर्शनात्
 अष्टौपद्युद्विपमिषरज्जुसर्पस्यलजलम् ॥ चंद्रौद्वौकुरुतेषितगतोमोहोऽमृतविपम् ॥ २७ ॥ तदग्धमणिमाडायभाक्तनीचश्रियंजही ॥ स
 र्वचितामणेरस्मात्पाप्यतेकिंघनैरिह ॥ २८ ॥ देशायमसुरवोरुसोजनेभ्यापिभिरावत ॥ किंतद्देहगतत्रायकिंनानममवधव ॥ २९ ॥
 दूरात्वायथाकामंसुखतिष्ठामिसपटा ॥ इत्याटायमणिमूढशून्यकाननमाययी ॥ ३० ॥ तन्नकाचकणेनासौतेनतामापदययी ॥ क
 ज्जलद्विरविनिभामौल्यस्यैवागयासमा ॥ ३१ ॥ दुखानिर्मौल्यविभवेनभवंतियानिनेवापदान्चजराभरणेनतानि ॥ सर्वापदाशिर
 स्सितिष्ठतिर्मौल्यमेककृष्णजनस्यवपुषामिषकशजालम् ॥ ३२ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चूहालापास्थानेमणिकाचापास्था
 ननामअष्टाशीतितम सग ॥ ८८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ चूहालोवाच ॥ ॥ अयेममपररम्यवृत्तार्तंशृणुभूमिप ॥ परप्रबाधनबुद्ध सा
 धोसदशमात्मन ॥ १ ॥ अस्तिविध्वानेहस्तीमहायूयपयुयप ॥ आगस्त्याशुद्ध्याशुद्ध्यार्विध्वनेवोदित स्वत ॥ २ ॥ वञ्चाधिधिपमीठी
 र्धतस्याकांशनीसितौ ॥ कल्यानलशिरास्तुल्यसुमेरुमूलनक्षमी ॥ ३ ॥ सवद्धालाहजालेनहस्तिपेनकिलाभित ॥ मुनीद्विणेवविध्या
 द्विरुपेद्रेणववावल्लि ॥ ४ ॥ निवद्धोयत्रणामापशकुभादितोगज ॥ तंजगामव्यर्थाधीरोनवाभौपुरमेतियाम् ॥ ५ ॥ रिपौहस्तिपके
 दूरादपश्यतिसवारण ॥ अथ समुद्रकयस्मिन्नितायदिवसत्रयम् ॥ ६ ॥
 इमपदिकथायानस्यापिसतिमौल्यदुःखसहस्रशंभाच्च ॥ आत सबापथारिरसिमील्यमेवैकतिष्ठति ॥ यथाजनस्यसर्वस्यारिरसिकृष्णकेथाजालमिष्टमिद्वित्यथ ॥ २७ ॥
 दुर्निर्वासिष्ठम तास्यंप्रकाशेति० पू० आगशीतितमःशग ॥ ८८ ॥ ॥ इतिवध्वगर्जद्वस्यलाच्छिस्थापिपथनम् ॥ अनिघतोऽरिपुषामखानात्पातोऽवधयते ॥ १ ॥ अथहस्तिका
 स्थानमपिनिरशनमतसहस्रिष्यद्वित्याह ॥ अथेति ॥ वृत्ततमास्थानम् ॥ आस्तनसससदराग ॥ १ ॥ आगस्त्यस्येयमागस्तीतया ॥ सूयतिव्यतिपलोप ॥ चिरस्याप्रापरि
 पालनाच्छुद्धयाप्रसन्नयाआनुपहृष्ट्यार्धेन्येनस्तन्धाकनोन्वतरेणेति प्राहुर्गर्जद्वेषुध्यासा ॥ २ ॥ अजस्त्यार्धेषीज्यालेऽवधिपमीतीत्यौ ॥ ३ ॥ लोहमयेनजालेन ॥ नु
 न्निद्विष्यभागस्तन ॥ ४ ॥ यंपणानियषणाम् ॥ कदाप्यसमाहितत्वादेतीकिंकल्याणनेअपुर्णैररात्रौदिसमानमिपुरयाभ्ययामतिताम् ॥ ५ ॥ समुद्रकेजालसपुट ॥ ६ ॥

१ इत्याजनासेनधाकनान्तरेपणस्यर्ध

किंकिणीनामिवकाणं ध्वनिम् ॥ ७ ॥ स्वर्गस्यामरावत्याअर्गलं कवाटविष्केभम् ॥ असुरोवलिखिव ॥ ८ ॥ रिपुर्हस्तिपकः ॥ ९ ॥ नालतरोस्तालनरुमा रुक्षततस्तस्यहस्ति
नोमूर्ध्निपपात ॥ यथाबलियज्ञेपदत्रयमिनाभुवपतिशुश्रमथमेनपदेनभुवंद्वितीयेनस्वर्गमतिकमतस्तृतीयपादपूर्येमेरो सकाशाद्वलेमूर्ध्निपपाततद्वदित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ क
रुणादयाम् ॥ १२ ॥ इतिकलयश्चिनयन्सन् ॥ १३ ॥ निगड्व्यूहशुखलाजालम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वस्थोदेहोधीश्रयस्यतथाविधः सन् ॥ १६ ॥ भेदरिरि पादादिजगम्
वेदान्निगडनिर्भेदयत्नवान्स्वमतंगजः ॥ चकारकिंकिणीकाणंमुखोद्घातैरथान्यदा ॥ ७ ॥ दंताभ्यांयत्नतस्ताभ्यांमुहूर्तद्वितयेनसः ॥ वभं
जशुखलाजालंस्वर्गालमिवासुरः ॥ ८ ॥ तंतस्यनिगडव्यूहमपश्चदूरोरिपुः ॥ बलेःस्वर्गावदलनंहरिर्मरुतलादिव ॥ ९ ॥ तस्यविच्छि
न्नाशस्यमूर्ध्नालतरोरिपुः ॥ पपातकमतःस्वर्गहरिर्मरोर्वलखिव ॥ १० ॥ सपतन्पादपद्माभ्यामप्राप्यकरिणःशिरः ॥ पपातोव्याफलं
पकंवाताहतमिवाकुलः ॥ ११ ॥ तंपुरःपतितद्वह्यामहेभःकरुणांयथौ ॥ स्फुरत्स्फारगुणाःसंतःसंतिथिर्भगतावपि ॥ १२ ॥ पतितदलया
मीतिकिनाममपौरुषम् ॥ वारणापीतिकलयन्नजघानसतरिपुम् ॥ १३ ॥ केवलंनिगडव्यूहंविदायांभिजगामह ॥ विततंसेतुमुत्सा
यंविपुलौघइवांभसः ॥ १४ ॥ दयामाश्रित्यमातंगोभंक्ताजालंजगामह ॥ विदार्यमेघसंपातनभसीवदिवाकरः ॥ १५ ॥ गतेगजसमु
नस्योहस्तिपःस्वस्थदेहधीः ॥ गजेनैवसमंतस्यव्यथादूरतरंगता ॥ १६ ॥ प्रोच्चलत्तालशिरस्वरात्सतथापतितोपिसन् ॥ नभेदमापदुर्भेदा
मन्येद्देहादुरालनानाम् ॥ १७ ॥ वर्धतेप्रावृषीवाभ्रंक्रुकार्येष्वसतांबलम् ॥ आसीदधिकमुत्साहीसचचक्रमणोतदा ॥ १८ ॥ वारणारिरसि
द्वांगोगतेभादुःखमायथौ ॥ आगत्यापगतार्थनिधानइववर्धनः ॥ १९ ॥ सोन्वियेषगजंयत्ताहुल्मकांतरितंवन ॥ पयोदापिंहितंभो
कुरादुरिद्रुमिवांबरे ॥ २० ॥ चिरेणालभतेभेद्रंकस्मिंश्चित्काननेस्थितम् ॥ विश्रांतंततरुतलेसमरादिवनिर्गतम् ॥ २१ ॥ अथयन्नस्थि
तानागस्तन्नदधनक्षमम् ॥ परथाराजसामध्यागजलंपटभूमया ॥ २२ ॥ सखातवलयंचक्रेहस्तिपःकाननेभितः ॥ सर्वदिक्कविधिर्भू
मौस्समुद्रवलधंयथा ॥ २३ ॥ उपर्यस्यगद्यद्वाललतौघेनसतंशठः ॥ शून्यतातंतुजालेनशरकालइवांबरम् ॥ २४ ॥ दिनैःकतिपरैरेववा
रणोविहरन्वने ॥ तस्मिन्निपतितःखातेशुष्काध्याविवपर्वतः ॥ २५ ॥ व्रजनप्याहृतौकूपेपालालतलभीपणे ॥ खातशुष्काब्ध्यधोभागो
गजरलसमुद्रके ॥ २६ ॥

॥ १७ ॥ चक्रमणेपद्मांचलने ॥ १८ ॥ नसिद्धेअगेस्वप्रयुक्तोपायौयस्य ॥ अतएवगतेभः ॥ १९ ॥ पयोदैर्पिंहितल्लन्नम्

॥ २० ॥ २१ ॥ तत्रसन्निधौ ॥ गजेल्पदानामासकजनानांभूभावाहुल्ययस्यातथाविधयाराजप्रयुक्तयाखातसामध्या ॥ २२ ॥ त्रिधिःस्रष्टा ॥ २३ ॥ शठोवचकः ॥ शून्यता

पिधायकतनुजालप्रयेणशुभाथपदलेनशरकालोवरमिवतरवातमुपरिबाललताजालेनास्थगयतआच्छादितवान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ पर्याकृतौवलयाकारेनस्मिन्कूपेखातशु

ष्काब्ध्यधोभागोव्रजनपिसगजःइतिअनयारीत्यागजरलसमुद्रकेभूयोददंबद्वःसन्नयापितिष्ठतीतिप्रेरणान्वयः ॥ २६ ॥

अहंमतिरभिमानरूपाअविद्या ॥ मृष्टाअखिलाअभनीहारादिकलकायेतशारदानिलेन ॥ १० ॥ अहंमतिपरित्यागेपरिशिष्टःपूर्णांदात्मापरमपुरुषार्थःस्वतएवद्विदिक्षा
 रंस्फुरतीतिसर्वस्यागएवमोक्ष पर्यवसितपरमानदश्रितामणिर्नतुष्टाभेतदुपेक्षान्यदन्वेषितव्यमित्याशयेनाह ॥ मनोमात्रेदिति ॥ त्वनुत्यक्त्याभिमानपरिशेषान्यागास्यागविक
 ह्यरादतद्वृत्तिनपूर्णनाप्राप्तइत्याह ॥ त्यागास्यागविकल्पैरिति ॥ ११ ॥ विकल्पवशादेवप्रामेपिसर्वत्यागेअविश्वासस्तवाभूदित्याह ॥ नायमिति ॥ १२ ॥ इतिचिन्तयासकल्प
 महणोचिरद्विगतेसतिसतेसर्वत्याग प्रोड्डीयगतः ॥ १३ ॥ याश्रितामपिआईषदपिदृष्टगोतिस्वीकरोति ॥ १४ ॥ चिन्तस्यागएवमुख्य सर्वत्यागिश्रितायानुसत्याचिन्तदुस्त्यजति
 नेनतुसकल्पद्वाराजगदेवमगृहीतमिनिनकस्यापित्यागस्तेप्रतिष्ठितइत्याशयेनाह ॥ चिन्तैवेतिह्याभ्याम ॥ १५ ॥ १६ ॥ मामविहगम कपोतादि ॥ १७ ॥ सर्वत्यागस्यफलति
 केवलसर्वसंत्यागेशेषिताहंमतिस्त्वया ॥ मृष्टाखिलकलंकेनस्वसत्तेवानिलेनरे ॥ १० ॥ मनोमात्रेददस्यकेजगदायातिपूर्णाताम् ॥
 त्यागात्यागविकल्पैस्त्वंभंभादैरिवाहतः ॥ ११ ॥ नायंसपरमानंदःसर्वत्यागोमहोदयः ॥ कोप्युच्चैरन्यएवासौचिरसाध्योमहानिति
 ॥ १२ ॥ चिन्तयेतिगतेदृदिसंकल्पग्रहणेशनैः ॥ वात्ययेववनस्पदत्यागःप्रोड्डीयतेगतः ॥ १३ ॥ त्यागितास्यालुकुतस्तस्यचिन्तामप्याह
 णोतियः ॥ पवनस्पदयुक्तस्यनिःस्पदत्वंकुतसरोः ॥ १४ ॥ चिन्तैवचित्तमित्याहुःसंकल्पेतरनामकम् ॥ तस्यामेवस्फुरंत्यांनुचिन्तत्यक्तकथं
 भवेत् ॥ १५ ॥ चित्तोचित्तागृहीतेतुच्चिजगज्जालकेक्षणान् ॥ कथमासाद्यतेसाधोसर्वत्यागोतिरंजनः ॥ १६ ॥ संकल्पग्रहणेनांतस्यागः
 प्रोड्डीयतेगतः ॥ शब्दसंश्रवणनांगयथाग्रामविहंगमः ॥ १७ ॥ निश्चितत्वंपरं सर्वत्यागआदायतेगतः ॥ आमंश्यापूजितोजंतुःसदुःखं
 नकरोतिकिम् ॥ १८ ॥ सर्वत्यागमणावेवंगतेकमललोचन ॥ तपःकाचमणिर्दृष्टस्त्वयासंकल्पचक्षुषा ॥ १९ ॥ त्वयातीस्मिस्तपस्येवदुः
 खेददृष्टभ्रमादिते ॥ ग्राह्यैकभावनानवद्वाजलेदौशशिनोपया ॥ २० ॥ अवाप्तनमनासक्त्याकृतानंतासवासना ॥ आद्यतमध्यविषमाहुः
 स्वायैवतपःक्रिया ॥ २१ ॥ अमितानंदमुत्सज्यसुसाध्यःप्रवर्तते ॥ मितेवस्तुनिदुःसाध्येस्वात्महासशठःस्मृतः ॥ २२ ॥ सर्वत्यागंसमा
 रथ्यनचैषसाधितस्त्वया ॥ तथादुःखैकताज्ञानवद्भवनवसद्यनि ॥ २३ ॥ राज्यबंधादिनिष्कम्पप्रसरदुःखपूरितात् ॥ वनवासाभिधैरसा
 धोचद्दोसिदृढबंधनैः ॥ २४ ॥

श्रितत्वत्यागेनापगच्छतानीतमिवेत्युत्प्रेक्षते ॥ निश्चितत्वमिति ॥ पूज्यस्यानिमित्रितस्याथपूजनेदक्षाय्यरादावनर्थःप्रसिद्ध किपुन प्रार्थनासहस्रैरागतस्यापूजनेइत्याशयेनाह ॥
 आमंश्येति ॥ १८ ॥ ततःकोसौकाचखडोयोमयामणिबुद्ध्यागृहीतस्माह ॥ तपइति ॥ १९ ॥ इत्थहेतुत्याहु खेपास्यमित्येवभावनानदृढनिश्चयः ॥ जलेदौप्रतिविवचद्रेसत्यशरीरा
 नोभावनेववद्वेत्यर्थः ॥ २० ॥ पूर्वमवासनयथास्यानयाअनासक्त्यासर्वत्यागमुपक्रम्यप्रश्नादततासवासनातपःक्रियाकृतासाचदृथा ॥ गृहधनदारादित्यागादादौविषमाअतेफ
 लासंगविषयामध्येवनवासशीतवातादिसहनद्विषमेतिदुःखायैवेत्यर्थः ॥ २१ ॥ अमितत्मानदसुसाध्यचसर्वत्यागमुत्सज्यमितेदुःसाध्येचतपआदिवस्तुनियःप्रवर्ततेसशठ अमि
 तात्सत्वरूपविधातिव्याप्तस्वहेत्यर्थः ॥ २२ ॥ वनसद्यनितयावर्णितप्रकारतपोदुःखैस्तेदेकताप्रयोजकाज्ञानेनचबद्धेनत्वयाएषमाकुसमारब्ध सर्वत्यागोनिसाधितः ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ १३ ॥ क्षन्तं शिथिलीभूतमपि मनस्य गस्तत्त्वज्ञानेन निर्मनस्कता तल्लक्षणमहासितानि हतदानी भवते चूडालोक्तिश्रवणात्त्वबोधो धावसरो भूदिति भावः ॥ १४ ॥ तेन त्वदुपेक्षिता
 ज्ञानेन ॥ १५ ॥ राज्यत्यागविधौ तदैव तथागतपतिमज्ञानयथायातपि व्यस्तत्तदैव क्षयगतसत्त्वानप स्वातपानेन तद्विप्यदित्यर्थः ॥ १६ ॥ सरवातवल्यचक्रे इत्युक्ते स्तात्पर्यमाह ॥
 यदिति ॥ १७ ॥ परयाराजसामस्यागजलपटभूमयेत्यत्रोकाराजसामपीरफुटयति ॥ यातस्येति ॥ तस्य गजरेर्हस्तिपकस्य राजप्रयुक्तार्थाः स्वातसामपीसपथाउक्तासातुअव
 ज्ञानविचारानादरस्तल्लक्षणस्य हस्तिपकनूपने अभ्यन्तरिणो अतरगैश्वर्यभूता ॥ चित्तैवस्य विवेकस्य सर्वस्वमिति भावः ॥ १८ ॥ हेसाधोत्वमगजोपिसन्नयमुक्तविवेकसंपन्नो ग
 जेद्रः अनेन ज्ञानलक्षणेन वैरिणा अभिन स्वातेतरसालिक्षिमः ॥ १९ ॥ उपर्यस्थगयद्वाल्लतौ घेनसतरशदस्यस्यतात्पर्यरफुटयति ॥ यदिति ॥ सज्जनदन्तिभिः शान्तिशाल्यादिगुणै सा
 धुजनसमागेश्वर्यदवाहृतम् ॥ २० ॥ इति भूयादृढबद्धस्तेन हस्तिपकनसः ॥ तिष्ठत्यधापि दुःखेन भूयसा नयथावलिरस्युपसहारस्यनात्पर्यवर्णयन्नुपसहरति ॥ इत्यथाधीति ॥ २१ ॥ उ
 भोगौ घेन नमुमुकेपतस्य ज्ञानसंस्थितिः ॥ पादपेक्रकचच्छिन्ने कुलायस्तद्गतो यथा ॥ १३ ॥ यदावनंप्रयातस्त्वं तदाज्ञानं क्षतं वया ॥ पति
 तंसन्ननिहतं मनस्य गमहासिता ॥ १४ ॥ तेन भूयः समुत्थायस्मत्वापरिश्रवं कृतम् ॥ तपःप्रपंचखातेस्मिन् गहनेत्वं नियोजितः ॥ १५ ॥ तद्
 वापातयिष्यस्त्वं यद्यज्ञानं तथागतम् ॥ राज्यत्यागविधौ तत्त्वांनहनिष्यक्षयंगतम् ॥ १६ ॥ यत्स्वातवल्यस्येन वैरिणा हस्तिनः कृतः ॥ तत्त
 पोटुः खमखिलमज्ञानं तवार्पितम् ॥ १७ ॥ यातस्य राजराजश्रीगंजारेर्दृपसत्तम ॥ सात्वज्ज्ञाननृपते श्रितं अभ्यंतरसारिणी ॥ १८ ॥ त्वं
 गजेद्रस्त्वयं साधो दीर्घवने गजोपिसन ॥ अज्ञानवैरिणा तेन निक्षिप्तसरसाभितः ॥ १९ ॥ यत्स्वातवल्योवाललताभिरवगुण्ठितः ॥ आहतं
 तत्तपोटुः खमीपस्य ज्ञानदन्तिभिः ॥ २० ॥ इत्यथापितपः स्वाते दुःखेत्यास्मिन्स्युदारुण ॥ स्थितोसि पातालतले नृपवद्भो यथावलिः ॥ २१ ॥ ग
 जस्त्वमाशानि गडानि वैरीमोहो निखातः पुनरुग्रबंधः ॥ महातलं विध्य उदंत इत्थं त्वदीय उक्तः कुरुयकरोपि ॥ २२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०
 मो० नि० पू० चू० हस्तिकारख्यानतात्पर्यविवरणं नामैकनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ १५ ॥ चूडालोवाच ॥ यदूक्तं नयशालिन्या तथा
 विदितवेद्यथा ॥ तदा चूडालयाज्ञानं तत्कस्मान्नो ररो कृतम् ॥ १ ॥ साहितत्वविदां मुख्याय यद्दत्तं किं करोति च ॥ तत्सर्वसत्यमेवांगतदनुषुय
 मादरात् ॥ २ ॥ अथ चेद्वचनं तस्यास्त्वयाननुष्ठितं नृप ॥ तत्सर्वसंप्रित्यागः कस्मान्न निपुणो कृतः ॥ ३ ॥ क मनुक्तचपिहीकत्याह ॥ गजदिति ॥
 लगजा ॥ आशास्तवनिगडानि ॥ मोहो वैरीहस्तिपक ॥ उपेतपसिनिर्बंधपवनित्वातः ॥ महातलं विध्यः ॥ इत्थं त्वदीय उदंतो वृत्तांतो मया हस्तिकारख्यानोक्तः ॥ एवंपरिज्ञायतपरस्वा
 तदुद्रस्य तस्य रिपो नारायणयत्करोपि तत्कुरुमाविलंबस्येत्यर्थः ॥ २२ ॥ ॥ इति श्रोत्रांता ० ना० नि० पू० एकनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ १५ ॥ इह कुभवचः श्रुत्वा सर्वस्यागपरोत्तप ॥
 त्यक्त्वा वनादिबद्धैः स्वसर्वं भाहमदीदृहत ॥ १ ॥ यदा त्ववनप्रस्थितस्तदैवाज्ञानपतितसन्ननिहंतमिति त्ययोक्ततदा नार्नामममनस्य गोपाय केनोपदिष्टो यो मयां पेशित इति राजशकां
 वितर्कयती चूडालोवाच ॥ यदुक्तमिति ॥ १ ॥ तस्या अतत्त्वविच्छादनवादिनीत्वादिशकावाचयति ॥ साहीति ॥ अनुष्ठयमभूदतिशेषः ॥ २ ॥ यदि आत्मवृद्ध्या चिरं जीवितुं रुदुद्ध्या
 विशेषतः पशुद्विविनाशाय जीवुद्धिः प्रलयकरोति वचनात्सो विदुः प्रपेक्ष्यात्स बुद्धिनिश्रितसर्वस्यागमेव वदुमस्य ताहीस एव त्वया कृतो न स्थिरो कृत इत्याह ॥ अथ चेदिति ॥ ३ ॥

कृशानिभित्तय ॥ अत्याकुटीकुटीर ॥ १९ ॥ विष्टरादासनात् ॥ वक्षसासनयोर्विष्टरइतिषत्वम् ॥ अवदातात्माशुद्धचित्त ॥ २० ॥ अंशुमान्स्वर्य स्वस्यस्वन्दनेरर्थेइवासने
 आलोकयन्नेवस्थितदतिशेष ॥ २१ ॥ २२ ॥ अधिभू समुद्रोदरनिष्प्रभूमिरन्तभुवद्यटिनयादिवारियथाएकत्रानयतितद्वत् ॥ २३ ॥ करैःकिरणैःसंचारवान्स्क्रातोर्को
 यथास्यकातरिशलास्थानपावकज्वाल्यतितद्वत् ॥ अणौज्वलेरकर्मकत्वाणौकर्तुःपावकस्यकर्मता ॥ आंदोपस्करस्यापितफलभस्मीभावाश्रयत्वात्कर्मताविवक्षिता ॥ ज्व
 लेष्वैलविकल्पादुपधाद्गत्वाभाव ॥ २४ ॥ विवेशशुभस्यामितिशेष ॥ व्यसिकामन्वतरसधिप्रलयस्तत्रयथारवि स्वयदीपितेभौजगद्भुत्वामेरुशुभेउपविशतितद्वत् ॥ २५ ॥ इ
 दानीमक्षमालास्यक्तुकाम कतोपकारविस्मरणदोषपरिहरस्तामाह ॥ एतावंतमितिद्वाभ्याम् ॥ हेपतित्रियेस्वामिभक्तेनजातपरश्वेनेनस्यार्थसाधनबुद्धेर्भेदउच्छेदोयस्यतथावि
 श्रिखिध्वजउवाच ॥ ॥ एतच्चेन्ममनोसर्वतत्सर्वभाजनादिभे ॥ चर्मकुड्यकुटीरादिनत्तावत्संस्त्यजाम्यहम् ॥ १९ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥
 इत्युक्तासमस्तस्थावविदुष्यमतिशामी ॥ विष्टरादवदातात्माशुगादिवशरह्ननः ॥ २० ॥ कुंभस्वालोकायनेवतत्क्रियाःसास्मितःस्वय
 म् ॥ आसनेलोककार्येषुस्वस्यंदनइवाशुमान् ॥ २१ ॥ यत्करोतिकरोत्वेतदस्यैतत्पावनंपरम् ॥ इतितूर्णोस्थितःकुंभःशिरिध्वजमवै
 क्षत ॥ २२ ॥ शिरिध्वजस्तुतत्सर्वभांदोपस्करमाश्रमात् ॥ एकत्रैवानयामसभुवोवार्थद्विभूरिव ॥ २३ ॥ तत्संस्थाप्यंधनैःशुष्कज्वा
 लयामासपावकम् ॥ करैःसंचारवानकैःसूर्यकांतपदंयथा ॥ २४ ॥ भांदोपस्करजालंतदप्रौत्स्यकाविवेशसः ॥ ध्वंसिकायांजगद्भुत्वा
 मेरुशुभेयथारविः ॥ २५ ॥ एतावंतंमयाकालंवृत्तायत्वंपतिप्रिये ॥ अजातबुद्धिभेदनतेनैवकृतमस्तुते ॥ २६ ॥ भांतौतुविनिवर्तिन्यां
 नाधुनोपकरोपिमाम् ॥ मंत्राटव्यांचिरंभांतंवल्लतंकार्यवर्त्मसु ॥ २७ ॥ इष्टानिधर्मस्थानानिविश्राम्याभ्यधुनासारि ॥ इत्यक्षमालांज्व
 लनचिक्षेपोकाशिरिध्वजः ॥ २८ ॥ कल्यांताग्नाविवद्योमतारालीपवनोमलाम् ॥ मयानरशुणेणत्वांचिरंवनशुगाच्च्युतम् ॥ २९ ॥ अ
 वोधेनयुतंवृस्यामिदमेवशुगाजिन ॥ इदानीगच्छतुच्छायपंधानःसंतुतेशिवाः ॥ ३० ॥ वाक्त्रिनाव्योमतंगच्छसतरंव्योमतेसमम् ॥ तद्वृ
 स्यंगाकराभ्यांसुधुत्वाचर्मजिह्वादिति ॥ ३१ ॥
 धेनमयात्वयत्पुतावतकालवृत्तापरिवर्तनश्रमप्रापितानैवतेतवमत्सेवनकृतपर्यामस्तु ॥ ३६ ॥ अधुनातुतपोजपादिकर्तव्यताभार्तौविनिवर्तन्यामपगतायासत्यामानोप
 करोपिअतोन्वाश्रमेणयोजयाभीतिविश्राम्येत्स्यर्थ ॥ अहमपित्वयासहजपभ्येणनानामत्राटवीषुभान् संप्रतिविश्रामिव्यामीत्याह ॥ मन्त्राटव्यामिति ॥ कार्यवर्त्मसुक्रिया
 साभ्यशुद्धसिद्धिर्माणेषुविद्वन्भ्यात् ॥ ३७ ॥ धर्मस्थानानितपोवनसिद्धिक्षेत्रादीनि ॥ ३८ ॥ यथापवनकल्यांताग्नेव्योभ्रस्तारालीनक्षत्रमालाक्षिपतितद्वत् ॥ अनेनाक्षमाला
 स्फाटिकीतिगम्यते ॥ शुगाजिनप्रत्याह ॥ मयेति ॥ ३९ ॥ वृत्त्याकुशासने ॥ इदमेवतपोपकृतमस्त्वितिशेषः ॥ तुच्छायमूलकारणभायात्स आवाय ॥ पंधानःअवांतरकारणप
 विल्लयलक्षणांमार्ग ॥ ३० ॥ सतारव्योमतेसमिदमस्त्यापुषतस्यनच्चर्मशुद्धिर्बुद्धिचरमितिगम्यते ॥ तस्यद्विसतारव्योमताप्रामिरनुत्तुर्वैवेति ॥ ३१ ॥

दृव्योपकरणेर्दहंस्यकुक्कामः शिखिध्वजः ॥ विनिवार्यांत्रकुंभेनचित्तत्यागायवो ध्यते ॥ १ ॥ स्वेनमनसाद्यथाममतासंकल्पेनकल्पितंसमर्थात्तत्कुटीरूपं वृणमंदिरेम् ॥ १ ॥
 पिठरशरावकुशकाष्ठसचयादियत्किंचिदभवत्तत्सर्वदाहेत्यादिपरेणान्वयः ॥ २ ॥ स्वस्यवसनवल्कलम् ॥ मुज्यतेयस्मिस्तद्भोजनंपत्रपुटकाद्यपि ॥ ३ ॥ पूर्वदृष्टापश्चान्नटा
 अदर्शनपामाजनस्थितिर्यत्र ॥ पूर्वकालेति समासः ॥ ४ ॥ तद्देवोपपादयति ॥ आश्रमादिति ॥ ५ ॥ केवलाकृतिर्देहमात्रावाशिष्टः ॥ ६ ॥ वासनांममताम् ॥ तत्रसर्वोपकर
 श्रीवासिष्ठउवाच ॥ अथोत्थापदाहासौशुष्कतत्पुणमंदिरेम् ॥ अज्ञेनस्वेनमनसाद्यथासंकल्पकल्पितम् ॥ १ ॥ शिष्टंयत्किंचिद्भव
 तत्सर्वंशिखिध्वजः ॥ असंख्यमनामौनीक्रमेणसमयाधिया ॥ २ ॥ ददाहचसचिक्षेपतत्याजचवभंजवा ॥ भांडजातंस्ववसनंभो
 जनाद्यपितुष्टवत् ॥ ३ ॥ सबभूवाश्रमस्तस्यदृष्टुनष्टजनस्थितिः ॥ वीरभद्रबलध्वस्तदक्षयज्ञाश्रमोपमः ॥ ४ ॥ आश्रमान्तेमृगणास्य
 करोमंथमुद्ययुः ॥ साभिदाहात्पुरवराद्गीतभीतजनाइव ॥ ५ ॥ भांडजातं दहत्यद्रौसहशुष्कधनेनतत् ॥ केवलाकृतिरसोहस्तुष्टिमानाहभू
 पतिः ॥ ६ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ वासनांतत्रसंत्यज्यसर्वंत्यागीस्थितोत्सहम् ॥ अहोनुचिरकालेनदेवपुत्रप्रबोधितः ॥ ७ ॥ संपन्नः
 केवलःशुद्धःसुखेनोद्बोधवानहम् ॥ किंनामकिलवस्वेतद्भवेत्सांकल्पिकक्रमम् ॥ ८ ॥ यावद्यावत्प्रहीयंतेविधिधाबंधहेतवः ॥ तावत्तावत्स
 मायातिपरमांनिर्दतिमनः ॥ ९ ॥ शाभ्यामिपरिनिर्वांसिखितोस्मिजयाम्यहम् ॥ विबंधाःप्रक्षयंयाताःसर्वंत्यागोमयाकृतः ॥ १० ॥ दिगं
 बरोदिकसदनोदिकसमोयमहंस्थितः ॥ देवपुत्रमहात्यागात्किमत्यदवशिष्यते ॥ ११ ॥ कुंभउवाच ॥ सर्वमेवनसंत्यक्तंत्वयारजा
 नशिखिध्वज ॥ सर्वत्यागपरानंदेमासुधाभिनयंकुरु ॥ १२ ॥ तवास्त्येवापरित्यक्तःसर्वस्माद्भागउत्तमः ॥ यंपरित्यज्यनिःशेषंपरामा
 यास्यशोकताम् ॥ १३ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ इतिश्रुतवतातेनकिंचित्सांचित्यभूभृता ॥ इदमुक्तंमहाबाहोरामराजीवल्लोचन ॥ १४ ॥
 शिखिध्वजउवाच ॥ इंद्रियव्यालसंघातोरकमांसमयाकृतिः ॥ शिष्यतेसर्वसंत्यागोदेहोमदेवतात्मज ॥ १५ ॥ तदुत्थापयपुनर्दहंभृगुपा
 ताद्विघ्नतः ॥ विनाशात्मकतांतीत्यासर्वंत्यागीभवाभ्यहम् ॥ १६ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वादेहमग्रस्थेभ्यभ्रैत्यकुमसौजवान् ॥
 करोतिपावदुत्थानंतावकुंभोप्युवाचह ॥ १७ ॥

णे ॥ प्रबोधितस्त्वयतिशेषः ॥ ७ ॥ साकल्पिकोममतासकल्पप्रयुक्तः सप्रहक्रमांयस्यतथाविधमेतदुपकरणजातकिनामनकिंचित्सारभूतमुपादानार्हमित्यर्थः ॥ ८ ॥ तस्याग
 सुखमभिनयन्नाह ॥ यावद्यावदिति ॥ ९ ॥ विधिधाबंधावधेत्तत्रोविषयाः ॥ १० ॥ ११ ॥ बाह्योपकरणत्यागमात्रेणभ्रात्यावालस्येवतस्यसर्वत्यागसुरवाभिनयमसहमानः
 कुंभउवाच ॥ सर्वमेवेति ॥ अभिनयव्यंजकचेष्टाविशेषम् ॥ १२ ॥ तवेत्यादिप्राग्वत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ श्वभेभृगौ ॥ १७ ॥

निरागस्तनिराधाय ॥ महादेतुर्गो ॥ गर्भकस्तवत्सम् ॥ १८ ॥ निरागस्तगोभवदर्यायति ॥ अहम्नि ॥ तवअपराधइतिशेष ॥ १९ ॥ २० ॥ यस्यापराधसमन्यदर्यायति ॥
 क्षोभयतीति ॥ सपरमिपहाहोरत्वा ॥ २१ ॥ ननुसुखदुःखोद्वेगस्थानत्वानुसूयारीरानापराधितभाह ॥ सुखेति ॥ भूत्याउत्सत्तिस्थानताभाभेण ॥ तत्रदृष्टतभाह ॥ नेति ॥
 यथाकृच्छ्रालर्हार्थुदनेआत्मस्यैकत्वादिप्रातेसतिनतदाभिमाभ्यासात्पराधवार्यमवति ॥ २२ ॥ यत्-सुकरत्वात्परफलानाशिर-असुखानांपुण्याणांअलान्तानकुरतेइति
 सपराधरापी नठनासाधुनाकिसपराधत्तहरेइनेनापिसाधुनात्मन किमपराधमित्यर्थम् ॥ २३ ॥ इयस्यात्ससर्वस्याग-पुनरधिकारिहरीतेन्येनज्ञानदीर्घ्याद्विषमोदु-साधरुवसप
 कुभउवाच ॥ ॥ राजनिकिमितिदेहत्वनिरागस्तकमहावते ॥ त्यजस्त्यहोहिदपम कुपितोहंतितर्णकम् ॥ १८ ॥ जहोवराकोभूकाल्मातपस्वी
 देहकोल्ययम् ॥ नकश्चनतवैतस्मिन्माधुधैवतनुंत्यज ॥ १९ ॥ आत्मन्येवैपमूकाल्माध्यानवानवतिष्ठते ॥ सत्वात्यतेपरणैवतरणैव
 काष्टकम् ॥ २० ॥ क्षोभयत्यन्यएवैननिग्रहाहामुहुर्बलात् ॥ तपस्विनंयथैकर्तसस्थितंमत्तत्स्कर ॥ २१ ॥ सुखदुःखादिभूत्याहिना
 पराधिशरिरकम् ॥ नात्मन-फलवानात्मस्यदेहक्षोपराधवान् ॥ २२ ॥ वात फलशिर-भुष्यपातनकुरुतेसुरन् ॥ तरुणासाधुनासाधोर
 पराश्चकिमात्मन ॥ २३ ॥ त्यक्तेनापिशरैरेणकिलताभरसेक्षण ॥ सर्वंत्यागानतेयातिनिष्पत्तिविषमोहिस ॥ २४ ॥ अर्गोकेवलमेतत्वं
 निरागस्तशरीरकम् ॥ मुधाक्षिपसिनोदेहत्यागोतस्यागितामवेत् ॥ २५ ॥ येनायक्षोभ्यतेदेशेभतेभेनेवपादप ॥ तत्सत्यजसिचैत्याप
 तन्महात्यागवानप्रवान् ॥ २६ ॥ तस्मिंस्त्यक्तेभवेत्यकसर्वदेहादिभूपते ॥ नोचोन्मिभमप्रमप्येतद्रूपोभूय-प्ररोहति ॥ २७ ॥ ॥ शिखिष्व
 जउवाच ॥ ॥ केनायचाल्यतेदेह किंजीजन्मकर्मणाम् ॥ कस्मिस्त्यक्तेपरित्यक्तसर्वंभवतिसुदर ॥ २८ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ ॥ साधोन
 देहत्यागेननरान्यत्यजनेनच ॥ नषाटजादिशोपेणसर्वत्यागोमवेद्यप ॥ २९ ॥ यत्सर्वं सर्वतोयद्यतस्मिन्सर्वैककारणे ॥ सर्वस्मिन्सपरि
 त्यक्तेसर्वत्याग-श्रुतोमवेत् ॥ ३० ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ सर्वसर्वगतसर्वहेयत्याज्यचसर्वदा ॥ सर्वकिमुच्यतेगृहिसर्वतत्वविदां
 र ॥ ३१ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ साधासर्वगताकारजीवप्राणादिनामकम् ॥ नजहंनजहंभ्रातचित्तंसवमितिस्मृतम् ॥ ३२ ॥ ॥ चित्तमे
 वश्रमविद्धिविद्धिचंतोनरंशुप ॥ चित्तविद्धिजगज्जालं चित्तसर्वमितिस्मृतम् ॥ ३३ ॥

परमत्ययः ॥ २४ ॥ तस्यदेहसोभकस्याहकारस्त्यागितानोभवेत्यसिद्धोमित्यर्थ ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतद्दहादिनिष्प्रकालमजानादिनानाशितमपितस्माद्देहात्कालकोद्वेगअन्य
 क्रमदीजन्मदायतेइति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सर्ववासनारस्तत्त्वत्सर्वम् ॥ सर्वविषयपुनरुत्तत्त्वात्सर्वत ॥ नकल्पेनसर्वजनकत्वात्सर्वैककारणे ॥ ३० ॥ सर्वंमहेयसर्वदाच
 त्याज्यत्यपुनोभ्ययसर्वदेहसोभ्यतस्मित्यर्थ ॥ ३१ ॥ ॥ चित्तप्राधान्येनकीदृशनामकचित्तप्राधान्येनप्राणादिनामकचित्तमित्यर्थ ॥ ३२ ॥ ॥ नरत्प्यहर्षपुंरुपप ॥ ३३ ॥

१ एकस्मिन्मिदायधिकमित्याह. २ भोदपकसर्वदेहादिषुदेहस्यधिकमित्याह.

मनुसर्वस्यजातासद्युःप्यतीबाधकविनातकप्रसर्दत्यायसालभ्यस्यात्तथाह ॥ ५० ॥ यद्यपिसर्वस्यक्राससर्वयुयतागापन्सत्यापितेनसक्तजगद्वाप्रधापतरालाभासमध्याप्रिस्यपा
वप्राशङ्करासनास्पृर्त्तलमदन्निषुपथस्यवहृदृशापिकालस्यसबलभ्येभ्युत्पन्नमितिभाव ॥ ५० ॥ अतएवसर्वत्यागोसवबाधाप्यवहापायदशाआत्यन्तिकत्वइक्षयापान्निर्वाणदीप
दृष्टानसवगतस्यस्यभ्यानिर्देवसस्यव्यवहारमकारानायावहादृश्यासहेदीपदृष्टानावाह ॥ अत्यहेनति ॥ ५१ ॥ तदवस्तुदृष्टयति ॥ स्थितिमिति ॥ ५२ ॥ सर्वत्यागोभ्युत्पत्तापसितवा
रयति ॥ समलोति ॥ सपत्नानांवल्लूनांराज्यारण्योपकरणानांनकासेत्यागे ॥ ५१ ॥ परिशिष्टवित स्यातिरिक्तत्वात्सत्यतः कपुरुषाप्यस्तथाह ॥ समलोति ॥ तथातिर्वाणंपर
मरुषाप्योपित्वासानंतरदिस्यर्ध ॥ ५४ ॥ तस्यस्यतसवपयधुःप्यत्सेपिसर्वसविविधातदभावोस्यवेतिनआत्मसक्तितियाह ॥ सर्वस्यागोहीति ॥ द्विीकसांसुर्धवद्वनसप्रादीनाम
येनमर्दपरित्यक्ततास्मिन्धुःप्यपिसस्थितम् ॥ जगतसर्वत्रिकालस्यतंतौभुक्तावलीयथा ॥ ५० ॥ अस्त्रेहेनेवदीपेनयेनसर्वसमुत्क्षित
म् ॥ सस्त्रेहेनेवदीपेनतेनसवप्रकाशितम् ॥ ५१ ॥ स्थितसर्वपरित्यन्यय शोतेऽस्त्रेहदीपवत् ॥ सराजतेप्रकाशात्मात्मसम सस्त्रेहदीपवत् ॥ ५२
समस्तवस्तुनिकासपयात्वमवशिष्यसं ॥ सवत्यागोक्ततादिविज्ञानमवशिष्यते ॥ ५३ ॥ समस्तवस्तुदाहेपिययात्वनेतरानुप ॥ सव
त्यागतएवांगतयानिवाणमुच्यते ॥ ५४ ॥ सर्वत्यागोद्विशून्यात्माआश्रय सर्वसंविदाम् ॥ अनंतानामुदारणत्विमिवेददिवीकसाम्
॥ ५५ ॥ सवत्यागारसापानंजरामरणमूर्तय ॥ नकाश्रनप्रवाधतेस्यस्येवव्योमलेखिका ॥ ५६ ॥ सवत्यागोमहत्त्वस्यकारणनिर्मल
युते ॥ सर्वत्यजसिषयस्माद्द्विस्त्यैर्युद्धत्तमम् ॥ ५७ ॥ सर्वत्याग परानदाहु खमन्यस्तुदारुणम् ॥ इत्योमित्युरीकृत्ययद्विच्छसितदा
वर ॥ ५८ ॥ सर्वत्यजतियस्तस्यसवभेवोपतिष्ठते ॥ यथैवानुविशत्यधौतथैवायातिवारिधौ ॥ ५९ ॥ सर्वत्यागांतरेवास्तिज्ञानमात्मप्र
सादकम् ॥ यच्छून्यकिलसांदस्यतत्ररत्नादितिष्ठति ॥ ६० ॥ सर्वत्यागवशादेवहतकालेकलावपि ॥ शाफ्येनविगताशकमुनिनामेरुव
स्थितम् ॥ ६१ ॥ सर्वत्यागोमहाराजसवसपत्समाश्रय ॥ नयुक्तातिहियत्किंचित्सर्वतस्मैप्रदीयते ॥ ६२ ॥ कृत्वाभ्यवंपरित्यागशा
तस्यस्थोवियत्सम ॥ सौम्योभवसियद्भूस्तदूपोभवभूपतं ॥ ६३ ॥

॥ ५५ ॥ सर्वत्यागरसस्यआपानेर्हंपद्व्यात्वावनेकते
यथाअसमोदासीनस्यवस्यभ्योमलेखिकात्रिदृक्कारिकाकारिद्वरिणमवाधतेतद्वह ॥ ५६ ॥ निमलायुति स्वरूपस्तूर्त्तस्यार्थस्मानपात्तयाधिपस्यमहत्त्वस्यतानुकूलतापा
ह ॥ सर्वमिति ॥ ५० ॥ इतिधर्मपरमिशेष ॥ ७ ॥ अमित्यस्यविवरणमुररीकृत्येति ॥ ५८ ॥ सवत्यागोमभवदानवधारयति ॥ सर्वमिति ॥ सर्वेषुभवजातपारभ्योपनीतमुपनिष्ठते ॥
वार्त्तयोअव्युत्पत्तापयावबाधसौविशतितयातयानदीभ्यआयात्तेवतद्वदित्यर्थ ॥ ५९ ॥ सर्वस्याज्ञानतकार्यस्ययस्यागान्दतरेबात्मप्रसादकज्ञानमवरयमसि ॥ भाहस्यमभ्ये
परभ्यास्त्युत्पत्स्यतर्धपरत्नादिनिष्ठमीतिक्रमसिद्धिमित्यर्थ ॥ ६० ॥ कर्त्तव्यपिष्ठतमेपिकालेदेवशास्त्रादतिनीचेनापिशाम्येनसवत्यागवशाभाभेठवस्थितंयदातवापुण्ये
ह्यपरकालेदेवशास्त्राद्विनापुण्यतमेनत्ययादिगताराकभ्यामवशस्येयमितिक्रमाभ्यामितिप्रोतनापयद्वनेति ॥ ६१ ॥ सवासांसपरासमाश्रयोनिवासासत्यागम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

हेमहास्यभावभूमिपालत्वंप्रथमं स्याज्यं सर्वमनसापरिस्यज्य अथोअनंतरं येन त्यजति स तन्मनश्च विहाय तदंतरं त्यागाभिमानलक्षणमहंकारमलं च विमुच्य जीवन्मुक्तरूपो भवेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमंतास्यर्थाप्रकाशेति ० पुं चिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इह चित्तपरिस्य कुंतमूलपरिशोधने ॥ देहादिवेद्यवाधेन पूर्णचित्च्छेषईयं ते ॥ १ ॥ चित्तत्यागचित्तत्यागोपायम् ॥ १ ॥ निरस्तनमपेतित्यक्तमपि ॥ अप्यर्थाहिशब्द ॥ २ ॥ एतच्चित्तमादातुममतयास्विकर्तुं जानामि द्रव्यइववास्मिन्मूर्त्तत्वाभावादस्यत्यागानुत्तजानामि ॥ हेउत्तम ॥ ३ ॥ स्वरूपत्यागाईषिहीकतसामान्यरूपम् ॥ ४ ॥ कुमस्तदेवाह ॥ वासनैवेति ॥ रागवासनेत्यर्थाः ॥ उदाहृतोलोके ॥ तथाचलौकिकाआसर्वपरित्यज्यमहास्वभावत्यजस्यथोयेन चतद्विहाय ॥ त्यागाभिमानंचमलं विमुच्य विमुक्तरूपो भवभूमिपाल ॥ ६४ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पु० चू० शिखिध्वजावबोधननामत्रिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवं वदतिवैकुंभे चित्तत्यागं मुहुर्मुहुः ॥ अंतर्विचारयन्सौम्योराजावचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ हृदयाकाशविहगो हृदयदुममर्कटः ॥ भूयोभूयानिरसंहिसमभ्येत्येवमेमनः ॥ २ ॥ जानामि चैतदादातुं मस्यं जालइवाकुलम् ॥ त्यागमस्यनजानामि चितंद्रव्यइवोत्तम ॥ ३ ॥ चित्तस्यादौ स्वरूपमेवथावद्गवन्वद ॥ ततश्चित्तपरित्यागं यथावद्दमेप्रभो ॥ ४ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ वासनैवमहारजस्वरूपं विद्धिचेतसः ॥ चित्तशब्दसुपर्यायोवासनायाउदाहृतः ॥ ५ ॥ त्यागस्तस्यातिसुकरः सुसाध्यः स्पंदनादपि ॥ राज्यादप्यधि कानंदः कुसुमादपि सुंदरः ॥ ६ ॥ मूर्खस्य तु मनस्स्यागो नूनं दुःसाध्यतागतः ॥ पामरस्येवसाध्राज्यं तृणस्येवसुमेरुता ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ स्वरूपवेद्यचित्तस्य वासनामयमाकुलम् ॥ त्यागः समभ्येदुःसाध्योवजनिर्गलनादपि ॥ ८ ॥ संस्त्यामोदपुष्पस्य दुःखदाहानलस्य च ॥ जगदक्लमृणालस्य मोहमारुतखस्य च ॥ ९ ॥ शरीरयंत्रवाहस्य हृदयभ्रमरस्य च ॥ अथलाञ्चेतसरत्यागोऽप्यथाभव नितद्वद ॥ १० ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ सर्वनाशोऽस्य यः साधोचेतसः संस्तुतिद्वयः ॥ स एव चित्तसंत्यागइत्युक्तं दीर्घदर्शीभिः ॥ ११ ॥

दुरपुषुषुमवासानासि मङ्केष्वस्य चित्तमिति ॥ ५ ॥ सुकरइति ॥ औदासीन्यमात्रेण तस्मिद्धिरिति भावः ॥ राज्यादपीति ॥ तथाचाहुः ॥ यच्चकामसुरवलोके यच्च दिव्यमहत्सु ख तृणाक्षयसुखस्यैतेनार्हतः षोडशीकलामिति ॥ सुदरोह्यः ॥ ६ ॥ कुतस्तीर्हससर्वैर्नाक्रयतेतत्राह ॥ मूर्खस्येति ॥ ७ ॥ वेदित्वद्वचसेत्यर्थः ॥ वजस्यनिर्गलनान्निगिर णादपि दुःसाध्यः ॥ सतिमौर्ख्यौ औदासीन्यस्यैव दुष्करत्वादिति भावः ॥ ८ ॥ जगद्वृक्षेण यद्वज्रतमृणालस्य ॥ जालेति पाठेऽपि जले भवजालमिति ष्यस्य रया अक्लमेवार्थः ॥ सर्वपर्यायैः कारणमेवोपलक्ष्यते ॥ ९ ॥ शरीरयंत्रवहति प्रवर्त्तयतीति कर्मण्यण् ॥ यथायेनोपायेन भवति ॥ १० ॥ सर्वस्य वक्ष्यमाणमूलं कुरशात्वापह्नुवादेन शिः स एव ससनेरपि क्षयः स एव चित्तस्य सत्यागो ननु वास्तार्थत्यागवन्ममता निवर्त्तनमित्यर्थः ॥ दीर्घदर्शीभिरपरिच्छिन्नात्मदर्शीभिः ॥ ११ ॥

उत्तमर्थाविद्ययातुष्टानानुभवेभ्यः शिविच्छाजलप्रोपयतिमाह ॥ चित्तेति ॥ चित्तद्विध्याधि ॥ महिध्याधि शतशोधिमनताद्यजनलक्षणेनत्यागेनाभावोनुभूयतेकिन्तुचित्कि
 क्षयोच्छेदेनैवानलमुच्छेदयतमूलशास्त्रापुष्पादिवदेत्यय ॥ १२ ॥ अहमज्ञानात्माधीकयस्य ॥ सशास्त्राकल्पपुष्टयस्युहस्योन्मूलनेतत्स्थानाकाराभिन्ननिरावरणमिक्षेपद
 र्पयस्यतथाभिधाभाह ॥ १३ ॥ सभावत्यस्मिन्निष्ठमभाव-क्षेपम ॥ १४ ॥ अहमर्थार्थज्ञानात्मान उदयोपस्यतथाधिधोयोपसञ्चित्तावेदनात्सक्येभिमानधीरसिद्ध ॥ एतदेवेति
 धीर्जलगतनिर्देशः ॥ १५ ॥ कास्यसभावइतिप्रकृत्योत्तरमाह ॥ परमात्मपदमिति ॥ परमात्मन-पदनीहृद्यायासिद्धक्षेपम् ॥ यतस्तस्मिन्सैवभावायामपपपपस्यक्षेपम
 मध्येतस्मात्तदक्षेपमित्यर्थ ॥ कर्त्तुराहस्यस्योत्तरमाह ॥ एतस्मादिति ॥ एतस्मात्प्रयोत्तन्मान्मूलान्तरिच्छित्तोहृदितिचिद्विषयत्वाच्चिदाभासव्यामल्लादनुभावात्सक्येकुरीजा
 यतइत्यर्थ ॥ १६ ॥ महीबापवयेनचिन्मदुमाल्नापरिणतिरित्याह ॥ अस्येति ॥ देशायाकान्तिस्मरणाच्चिन्नामनभ्यननाद्यमनइत्यभिधायस्यास्तथाविधाधीनताजायतइति
 शिविध्वजउवाच ॥ ॥ चित्तत्यागादर्दमन्धेचित्तनाश सुसिद्धये ॥ अभाव शतशोध्याधि कथमस्त्यानुभूयते ॥ १२ ॥ कुभउवाच ॥
 अहमर्थोचित्तदुम सशास्त्राफलपुष्टव ॥ उन्मूलयसमूलतमाकाशाददयोभव ॥ १३ ॥ ॥ शिविध्वजउवाच ॥ ॥ चेतस किमुनेमूलको
 पुर कोस्यसभाव ॥ काशास्त्रा केववास्क्था कथमुन्मूल्यतेचस ॥ १४ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ ॥ अहमर्थोदयोधोयसञ्चित्तावेदनात्मक ॥
 एतच्चित्तदुमस्त्यास्यविद्यीजमहामते ॥ १५ ॥ परमात्मपदक्षेपक्षेत्रमायामयस्यतत् ॥ एतस्मात्प्रयोत्तन्मान्मूलान्तरिच्छित्तोहृदितिचिद्विषयत्वाच्चिन्नामनभ्यननाद्यमनइत्यभि
 निध्रयत्मानिराकारोवुद्धिरित्येवसोध्यते ॥ अस्यबुद्ध्याभिधानस्ययोर्कुरस्यप्रधानता ॥ १७ ॥ सकलरूपिणितस्याश्चित्तनाममनोभि
 दा ॥ जीवोमिथोपलभात्माशून्यात्मात्सुपलोपम ॥ १८ ॥ स्तम्भकायोयमेतस्यसाध्यास्थिरमरजित ॥ देशान्तरेकुरोदेशेकालस्मदो
 स्यवासना ॥ १९ ॥ शास्त्रायाश्चित्तदक्षस्यदीर्घाद्विगतास्तता ॥ द्विघाणयत्यभोगाश्चभावाभावात्मयोनय ॥ २० ॥ विदपीषामहांतो
 स्यशुभाशुभफलाकुला ॥ इदशस्यास्यचित्तस्यदुर्दक्षस्यप्रतिक्षणम् ॥ २१ ॥ शास्त्रावितलवनकुर्वन्मूलकापेभारकुरु ॥ ॥ शिविध्वज
 उवाच ॥ ॥ चित्तदुमस्त्याशास्त्रादे कुर्वाणोहविकतनम् ॥ २२ ॥ कथंकरोमिमूलस्यनि-शेषकणमुने ॥ ॥ कुभउवाच ॥ ॥ वासनावि
 विधा शास्त्रा फलस्मदादिनान्विता ॥ २३ ॥

येणाथय ॥ १७ ॥ नस्यदक्षस्यकीषमाह ॥ कीषइति ॥ परमार्थोनिर्निर्कारत्वात्सधषिका
 स्युत्पत्त्यात्माअतएवोपलयायोमिथ्याभूतचिन्नात्प्रसवधोपलभात्मासाधीत्यय ॥ १८ ॥ स्तम्भोमूलच्छास्त्रापदतोमध्यदेशे अयकाय शरीरेभवे ॥ मूलस्तम्भदेशाह शास्त्र
 रेअपदेशेस्त्वधशास्त्रादिप्रदेशापमं कुरोहोर्कुरात्मेचित्कीषितवसंतान्दिकालइवतत्तन्मोमदकर्मपरिपाककारोत्तरागद्वेषयद्वेषयापर्यपुष्टयापाकारणस्यदेतेयोरस-स्योस्यबासनेव
 स्यय ॥ १९ ॥ अस्त्यचित्तदक्षस्यस्यदीर्घाद्विगतास्तनाद्विस्तानाश्चशास्त्रात्माद्विघाणभावाभावात्मयोनयानिनित्वात्मनोनर्पसहस्यस्ययोनय कारणीभूताभोगाश्चअस्त्यमहो
 नेषिदपीषामहांतोशास्त्रासमंभूदादितिचेत्याथय ॥ २० ॥ २१ ॥ विषयभोगासमच्छेदकालक्षणयारात्वावितलवनकुर्वन्मसगादितीयात्मदर्शनफलभरणमूलकापेभारकुरु
 इत्यर्थ ॥ मध्यात्कालवनेमूलकापेचोपायत्वापुच्छति ॥ चित्तंति ॥ २२ ॥ इत शास्त्राल्लक्षणापाप्युक्तमाह ॥ वासनाइति ॥ २३ ॥

अभाविता आसक्ति त्यागेनानुभाविता अतर्विचारसंविदलेन लूना भवति ॥ उत्तमेवार्थं जीवन्मुक्तेः पुलक्षणतया दर्शयति ॥ असंसर्केति ॥ २४ ॥ शाखा लवनाभ्यासे दृष्टे सति मूलकारेणोभयो भवतीत्याह ॥ चित्तदुमेति ॥ लताजालशाखासमूहम् ॥ २५ ॥ गौणभागम् ॥ मुख्यप्रधानम् ॥ २६ ॥ मुख्यत्वेन प्राधान्येन ॥ प्रधानासपादने यत्प्रसाधितस्याप्यगस्यैकल्यप्रसगादिति भावः ॥ २७ ॥ त्वचित्तलक्षणस्य कटककरवदस्य करजवनस्य अलनिरवशेषमूलदाहकुर्वति पूर्वान्यय ॥ एवकेते अचित्तता भवति ॥ तदाहरस्य प्रसिद्धेन लतेनासिद्धेन लतारजिज्ञासु पृच्छति ॥ अहंभावात्सन्दर्भेति ॥ अर्थकर समर्थ ॥ २८ ॥ कोहस्यामिति विचारादिसाक्षात्कारात्कृत्वा ॥ २९ ॥ मया स्वयुर्द्ध्वं वासाथैर्देहाद्यहकारात् आध्यात्मिकाथैश्चरानात्मान अदृताश्चेति ज्ञातास्तथाप्यनरात्मत्वापरिचयाज्जदेव्यहकारेण पुनरात्मनाभ्यातिर्न निवर्त्तन् एवं निवेष्ट्याभ्यामीत्या अभाविता भवंत्यंतर्लूनाः संविदलेन ते ॥ असंसक्तमनामौनीशांतवादाविचारणः ॥ २४ ॥ संप्राप्तकारीयः सांतर्लूनाश्चित्तलतो भवेत् ॥ चित्तदुमलता जालं पौरुषेण विकर्तयन् ॥ २५ ॥ यस्तिष्ठति समूलस्य योग्या निकर्षणं भवेत् ॥ गौणशाखाविल्वनं मुख्यं मूलविकर्तनम् ॥ ३६ ॥ चित्तदक्षस्य तेन त्वं मूलकापरो भव ॥ मुख्यत्वेन महाबुद्धमूलदाहमलंकुरु ॥ २७ ॥ चित्तकटकखंडस्य भवत्यवमचित्तता ॥ शिखिष्यज उवाच ॥ अहंभावात्सनाश्चित्तदुमर्वाजस्य हेमुने ॥ कानलादहनारख्यस्मिन् कर्मण्यर्थकरो भवन् ॥ २८ ॥ कुंभ उवाच ॥ राजन् स्वात्मविचारायंकोहंस्यामि तिरूपयुक् ॥ चित्तदुर्द्धमर्वाजस्य दहनं दहनः स्मृतः ॥ २९ ॥ ॥ शिखिष्यज उवाच ॥ मुने मया स्वयानुद्ध्यावदुशः प्रवित् ॥ यावन्नाहं जगन्नां विवन्मंडलमंडितम् ॥ ३० ॥ नाद्रस्तदं विपिनं न पर्णस्पंदनादिच ॥ जडत्वात्तदेहादिनामांसाभ्यस्तगादिच ॥ ३१ ॥ कर्भद्रियाण्यापिन च न चतुर्दीद्रियाणि च ॥ न मनोनापि च मतिर्नाहंकारश्च जाड्यतः ॥ ३२ ॥ कटकत्वं यथा हेक्षितया हंत्वचित्तात्मनि ॥ जडत्वसद्रूपतया तन्नोस्ति हेमुने ॥ ३३ ॥ सन्निवेशनिवासात्सासर्वार्थादिः परंपद ॥ विद्यतेनान्यदन्यत्वात्तन्नाभसीव महादुमः ॥ ३४ ॥

ह ॥ मुने इत्यादिपद् ॥ यावदिति साकल्ये ॥ सर्वजगद्दुश प्रविचारितमित्यर्थः ॥ तदेव विशिष्याह ॥ नाहमित्यादि ॥ उर्व्यात्तदतगतवनमंडलादिभिश्चमदितं जगन्नाहमिति संक्षिप्योक्तिः ॥ ३० ॥ तदेव विस्तेरणाह ॥ नाद्रेत्यादि ॥ जडत्वादिति सर्वत्रहेतुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अहंकारे जडत्वनास्तीति शका विवर्त्तत्येतेन आचारयन् जडस्य स्वतसेदुमशक्त्या चित्तप्रासासिद्धौ मिथ्यात्वपर्यवस्यतीत्याह ॥ कटकत्वमिति ॥ तथा अहत्वविवर्त्तं दर्शयन् ॥ जडतुष्किरजनमृगतृष्णादि असद्रूपतया प्राप्तिरिति शेषः ॥ नेन जडत्वहेतुना तदेहत्वादिनास्ति मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ब्रह्माहं ईरुक्तजडवर्गस्याधिष्ठानसद्रूपादन्यत्वादिपि असत्वमित्याह ॥ सन्निवेशेति ॥ स्वतः सतश्चैतन्यात्परस्परचान्यदन्यत्वादिनत्वात् परंपदे चित्तनिवद्यते ॥ तथा त्वक्तुदत्तित्चेत्यतो ब्रह्माहादिजडवर्गश्चतुर्दशभुवनानिसिन्निवेशाननिवासात्सा आधार सर्वेषामर्थानारादादिविषयाणामादि क्रास्त्राभूत् ॥ न च चिदात्मा विभक्तस्य भावो निर्भिर्भागसत्ता सामान्यरूपत्वादित्यर्थः ॥ ३४ ॥

नतिअनपरीत्याअह्वलसस्यमलस्यमाजनआनन्यपिअतभत्योकरसपरससाक्षिष्वनभ्यतन्जामामि ॥ १० ॥ इहार्नपशिरोपादेवसाक्षिष्वनभ्यपरिषायपिय्यभ्यभउ
 वाच ॥ एतावदिति ॥ एतानन्माप्रकमहृकारपर्यंतदरपदम् ॥ ३१ ॥ अज्ञातुभोक्तवाधिनमसिद्धतरतरकोशापरराधधीयाधानैदेकरसेचिन्माधेसतिअनानवाजहृदपाय्यभा
 वाशब्दादिप्रिययास्वरे ॥ येनवाबुद्धिहृत्युपादनेनदटानिटिविभागननिर्णीयत ॥ ३० ॥ विषेकदशापर्यालोचनेरुषरूपस्यमेमदेहादिकाराणअहमित्ताराभ्याभिमा
 गलक्षणमलसप्रदसकारणमकारणोतिअहनेषेयिपरत्तब्रह्मज्ञानेमीत्यथ ॥ १८ ॥ ३१ ॥ सतासत्येनअसतामिष्याभूतेनवायेनमलेनेनससादीस्थितोसि ॥ २ ॥ त
 सस्यमिष्यतिशानजानामिकिन्नुषित्तुभस्यसर्वानर्थफलस्यमूलमितिशाशान्यतो इभाषभ्याभ्यमभावश्चेतिविशेषतोपिजानामि नसत्यकुनिरसितमुपायनजानामि ॥ ननुनाह
 नममनिबुद्धिरेवतस्यागोपायन्सिद्धभाक्केयेववनदिदुषरीत सकथमपलप्यनेनभाह ॥सकम्यकमिति ॥ तथापुनपुनस्यसकमधिमूलोच्छेशाभावात्पुनपुनमापेति अतस्तन्म
 जानन्नापीतिभावनहत्वमलमार्जनम् ॥ अतयज्जनजानामितेनतप्येचिरमुने ॥ ०५ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ एतावन्मात्रकवृदपदिन
 त्वमहंपते ॥ जहत्वात्तन्महाशुद्धेयांसितददमेनय ॥ ३६ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चिन्मात्रमहमन्ड्यात्मवेदनविदुपावर ॥ यन्त्रभा
 वास्वदंतेनिर्णीयंतेचयेनवा ॥ ३७ ॥ एवरूपस्यमेलप्रनूनमलमकारणम् ॥ सकारणंवाहभितियस्यद्वचनवृदपहम् ॥ ३८ ॥ असदंते
 दनात्पीयप्रमार्पुमलमात्वन ॥ मुनेयदानशक्नोमितेनतप्यसुदारुणम् ॥ ३९ ॥ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ ब्रुहिषिं तन्महावाहलभ्रंतवमलम
 हत् ॥ स्थितोसियनससारीसतावाप्ययवासात् ॥ ४० ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चित्तुमस्ययद्दीजमहभावश्चमेमलम् ॥ तच्चत्यकु
 नजानामित्यक्तत्यकमुपैतिभाम् ॥ ४१ ॥ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ कारणाज्जायतेकार्यं तत्सर्वत्रसभवेत् ॥ अन्यत्त्वसद्विचद्राभदृष्टमेतन्न
 विपत् ॥ ४२ ॥ कारणाज्जायतेकायमहभावाद्भवाकुर ॥ इतिकारणमन्वियकयस्वममाधुना ॥ ४३ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥
 मुनेहमित्तदोपस्यवेदनवेधिकारणम् ॥ तद्यथापशमयातितन्मेवदमुनीश्वर ॥ ४४ ॥ चितश्चेत्यान्मुखत्वेनदुखायायमहस्वित ॥ चेत्यो
 पशमनब्रुहिमुनेतदुपशांतये ॥ ४५ ॥

एतदुच्छेदोपायचवदेत्याराय ॥ ४१ ॥ तपसस्यस्यकुर
 दस्यत्वाकारणानसप्रथमे अस्तस्यस्यतुकारणतोकिरसत्वेवकारणेकार्पुसन्मिस्यर्षेपर्यवसितासतीकायस्यासत्यतामेवापावयपीत्यालैक्यपर्यवसितेरिरहस्यतदुभ्यामुसा
 रथैषवापयिप्यरुभोलाकयसिद्धान्तरुपमहकारणत्सत्तुद्धाभिष्यक्यकथयेत्याह ॥ कारणादितिशाभ्याम् ॥ अन्यत्तुकारणविभैषजातकार्यद्विषाप्रामसदेव यतएतसस्य
 गृदृष्वेचविपत्तदस्य ॥ ४२ ॥ यथाअहभावात्कारणाभ्यनआदिलक्षणोभवोकुर कार्यजायतेदतिरुषविषेभवाहभाषस्यपिकारणत्तुद्धाविष्यममकथयस्तेसर्व
 ॥ ४३ ॥ एषंपुटोराजोशिरस्त्रमुद्धाविष्यसातिदेहायाकारेदेतेनभाहृताभिमानायोगात्तद्वेदनमवनत्कारणमितिनिषिन्त्यप्रपत्युवाच ॥ मुनेदिति ॥ ४४ ॥ चित्तभ्यस्योन्मुखत्वे
 नदृशुनाअप्येहाहिराभेनस्थिरसन्नुद्धायायसपन्नाः तभ्यस्वेहाहिरैवचित्तस्तेदेहाभावेपिदेवुरिस्यमिधेस्यतदुपरातयेत्योपशमनोपायब्रुहीत्याह ॥ चेत्येति ॥ ४५ ॥

यद्वेदनस्य वेद्योन्मुखत्वे वेद्यमेव कारणमिति कारणज्ञोसितर्हितस्वाभिप्रेतमाशुबद ॥ ततस्त्वदुक्तयनंतरत्वेदभिप्रेतं कारणमकारणमेव येन क्रमेण संप्रथते तं क्रमं त्वं बोधयिष्यामी
 स्वर्थः ॥ ४६ ॥ पृष्ठमेवार्थस्फुटीकर्तुं पुनरनुबदति ॥ वेद्येति ॥ सामान्यतो वेद्यवेदनरूपस्य विशेषतश्चेत्यसंज्ञेन तस्य मिथ्यात्वात् कारणकारणत्वात् क्षममेव वेद्यकारणतां यान्मि
 तियत्तवाभिप्रेततद्देस्यर्थः ॥ ४७ ॥ शिखिष्वजः पृष्ठत्वाभिप्रेतस्फुटमाह ॥ चेत्येति ॥ देहादिर्वास्याभ्यात्मिकपदार्थसत्ता ॥ ४८ ॥ वेदनस्य देहादिसत्ता कथं कारणतयाह ॥
 शरीरेति ॥ यतो वेदनशरीरादिवस्तुसत्तयानिमित्तभूतया स्वयमपि मूषानिषिक्तधातुद्रवइव शरीराद्याकारणेनेति ॥ अमूर्त्तवेदेनेमूर्त्तदेहाद्याकारतायास्तवत्यायोगाद्विशिन
 कुंभउवाच ॥ ॥ कारणं कारणज्ञोसि वेदनस्य वदाशुमे ॥ ततस्त्वं बोधयिष्यामि कारणकारणक्रमम् ॥ ४६ ॥ वेद्यवेदनरूपस्य चेत्यसंज्ञे
 तनस्य मे ॥ अकारणं कारणतां यथा तंतव तद्वद ॥ ४७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ चेत्यचेतनरूपस्य वेद्यसंवेदनाकृतेः ॥ इयंपदार्थसत्ते
 ह देहादिकारणं मुने ॥ ४८ ॥ शरीरादितयोदेति वेदनं वस्तुसत्तया ॥ असत्याभासया स्यं दोषथापवनत्वेवया ॥ ४९ ॥ असत्तां वस्तुसत्ता
 यानावगच्छाम्यहं यथा ॥ अहंत्ववेदनं चित्तबीजं समुपशास्यति ॥ ५० ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ विद्यते यदि देहादिवस्तुसत्ता तदस्ति ॥
 अभावाद्देहसत्तादेः किं निष्ठंतव वेदनम् ॥ ५१ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ यस्योपलभ्यते किंचित्स्वरूपं कलनात्मकम् ॥ असद्रूपं कथं
 तस्यात्मकशः स्यात्कथंतमः ॥ ५२ ॥ हस्तपादादिसंयुक्तः क्रियाफलविलासवान् ॥ सदानुभूयमानो यं देहो नास्ति कथं मुने ॥ ५३ ॥ ॥ कुं
 भउवाच ॥ ॥ कारणं यस्य कार्यस्य भूमिपालनविद्यते ॥ विद्यते ते हतकार्यं तस्मिं विस्त्विति भ्रमः ॥ ५४ ॥ कारणेन विना कार्यं शरीरं न क
 दाचन ॥ विद्यते यस्य नो बीजं तद्व्यथं क्व जायते ॥ ५५ ॥ अकारणं तु यत्कार्यं सदिवाप्रेनुभूयते ॥ तद्दृष्टुं वै भ्रमाद्विद्विभ्रगतृष्णा जलोपम
 म् ॥ ५६ ॥ अविद्यमानमेव त्वं विद्विमिथ्या भ्रमोदितम् ॥ नाति यत्नवतोप्येतन्भ्रगतृष्णां बुलभ्यते ॥ ५७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ अ
 सतोद्दिद्विंबादेर्नयुक्तं कारणम् ॥ वंध्यातनयसर्वांगमंडनं कस्य राजते ॥ ५८ ॥

टि ॥ असत्याभासयेति ॥ ४९ ॥ यथा चित्तबीजमहंत्ववेदनं समुपशास्यति तथा देहादिवस्तुसत्ताया असत्त्वनावगच्छामि अतस्तदसत्त्वं यथावगम्यते तथापिशेति भावः ॥ ५० ॥
 एवंपृष्ठः कुंभो वेदनस्य विषयाकारेणोत्पत्तिभ्रमवारणाय देहादिवशात्सत्त्वप्रतिजानीते ॥ विद्यते इति ॥ देहादिवस्तुसत्तायदिविद्यते तर्हि तेन वाभिमतं वेदनस्य तन्निमित्तदाकारत्वं
 स्यात्तदेव दुर्लभमिति वेदनकिंश्चिकिं विषयनिर्विषयमेवेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ प्रत्यक्षमुपलभ्यमानस्य देहादेः कथमपलापइति राजापृच्छति ॥ यस्येति ॥ सत्त्वेनोपलभ्यमानस्य
 त्वप्रतिज्ञाविरुद्धेति दृष्टानेनाप्याह ॥ प्रकाशइति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नोपलंभनमात्रेण दृश्यसत्ता निर्णयः आतोपलभेषु व्यभिचारात् किंतु सत्सु कारणेषु यस्य कार्यस्योपलंभस्तस्य स
 त्वम् तानि चास्य न सतीत्याह ॥ कारणमिति चतुर्भिः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तर्हि किमसौ देहादिवंध्यापुत्रदेहादिवदत्यंतासन्नेव स्यादिति राजाश्रकते ॥ असत्तइति ॥ ५८ ॥

करारीरारिष्वनवस्येष्ववस्थितमिष्यादिभूतेस्तथैवविद्वन्मुक्ताकारानिद्रपणाद्येष्टपत्तिरेषामिमिकुम्भकार् ॥ कारणनेति ॥ ११ ॥ ऐतिहास्युमानामोक्त्यनुगतसंस्थानसाम्भ
 विगारिनापितास्यकारणनिर्द्धानसकथमपलभ्यतइतिराजारांकेने ॥ इति ॥ १० ॥ तस्याप्यसथेनुच्योभ्यापदनिगृह्णामिसिधिसिद्धोत्तरपुनर्बर्णयति ॥ कारणामावतइत्या
 रित ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ गृहामिसिधिमजानानाराजारांकेने ॥ पितामहानामिति ॥ आद्यपितामहोदित्ययमं ॥ सविस्मृतैर्गणसमस्यात्मापुषिपिता
 मर्हदिसवम्यदिससूक्तानामुत्पत्तीकारणार्थिनस्यारिष्य ॥ पूर्वपथमात्पुणामनुमरीचिदक्षीनापूर्वस्यसकथेभ्य-पूर्वस्यस्र्वाहस्यबाउत्सती ॥ १५ ॥ तस्याधिकार
 णगृह्णविसवस्येनुच्योभ्यापदनिगृह्णामिसिधिरैवेत्तरमाह ॥ आद्यस्यार्दिता ॥ यदाकारणामात्रेकस्यविद्विषामात्रेनेनित्यनियमसत्तासोपिनास्येत्स्य ॥ १६ ॥ ननुपौरे
 कुम्भउवाच ॥ कारणेनविनाकार्यशरीराद्यस्थिपजरम् ॥ अविद्यमानभवेद्विद्यसप्तभवतोदृप ॥ १७ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ इ
 क्षपादाद्युकस्यशरीरस्यमुनीश्वर ॥ नित्यमालक्ष्यमाणस्यपिताकस्मान्कारणम् ॥ १८ ॥ कुम्भउवाच ॥ कारणामावतोरज
 नितानामनविद्यते ॥ असतोपनुसजातमसेदवतदुष्यते ॥ १९ ॥ पदायनांश्चकार्याणांकारणवीजमुष्यत ॥ सप्तवर्यगजगतिनधी
 जनविनाकुर ॥ २० ॥ तस्मान्कारणंपथस्यकथस्यहोपपद्यत ॥ धीजामावेहितवास्तिसिधित्तिस्तुविभ्रम ॥ २१ ॥ अवस्यवतुयन्मा
 स्तिनिर्धीजतन्मतिभ्रम ॥ हीदुत्वमरुभूम्ययुवध्यापुत्रदशासमम् ॥ २२ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ पितामहानापुत्राणांपितृणांश्च
 जगन्मये ॥ आपपितामहकस्मात्पुत्रोत्पत्तानकारणम् ॥ २३ ॥ कुम्भउवाच ॥ आपपितामहोयस्यास्तोपिनास्त्यवभूपत् ॥ का
 रणामावतोनित्ययदाभावेनकस्यश्चित् ॥ २४ ॥ कारणस्यस्वधीजस्यनित्यामावात्पितामह ॥ अत्यसदस्यमानोपिभ्रमदन्व्योनिवि
 द्यते ॥ २५ ॥ श्रगदृष्णांयुवद्वीतिरूपत्वावभासते ॥ पितामहायकारित्वमपितस्यभ्रमात्मकम् ॥ २६ ॥ पितामहोदरेतस्यमिष्याप्रत्य
 यतस्थिति ॥ घनातवनिदन्तेवमार्जायिष्याम्यपेतत् ॥ २७ ॥

शान्तमन्त्रोद्वेद्यविश्रायिकोद्वेद्यार्थ ॥ हिरण्यगर्भपरपदाजामानसोद्वेद्युभयास्तस्यासुपुनर्कतियादिमप्रधर्णैपुनदुत्याहकोकापयमानतकपादस्यापस्यन्विश्वरत्न
 लकारणसिद्धरुषसकथमपलभ्यतइत्याराकापरिहरणगृह्णामिसिधियुद्धाटयति ॥ कारणस्येति ॥ सत्यमस्तीश्वर-परमात्मा तथापिनमयापयास्तात्मनिभेदकल्पनयाभ्याम्याय
 यान्योदस्यमानोपिसिधिरामहस्तस्मादप्योनिविद्यते तस्कुलसप्तसत्यस्यविद्वेदास्त्यापरिणामिनयाअकारणत्वस्यवद्वयभाणत्यात्परिशेषाम्भायान्प्राणव्यस्तस्य
 शारिष्याद्वस्यधीजस्यकारणत्वमित्योदितविषयावापितत्वेनेश्वरेमित्यमेवाभावादिमर्थ ॥ १७ ॥ एतेनपितामहस्यपुत्रनादिसर्गायाः क्रयाकारितायतिभासोपिष्यास्यातद
 स्याह ॥ श्रगुष्णैति ॥ १८ ॥ इत्ययुक्त्युक्त्यमानवपितामहोत्तरारीरान्त्यैतस्यकार्यपरपराप्रथम्यमित्योक्तिकमत्ययतोयनासत्यत्वेनात्यतद्वीकृतास्थितिर्दिदक्षीव ॥
 अयद्वतरवतिभासमाभावादिपराप्रमिद्वसात्कारपयनेनोपदेशेनमात्रपिष्यामीत्यर्थ ॥ १९ ॥

उक्तमेवार्थस्योपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ हेभूमिपतस्माच्चिद्यतिरिक्तस्योक्तयुक्तया असत्त्वाच्चैव वायव्यदेव प्रागुक्तदेव ॥ हरण्यगमादस्तावत्प्रासनात्परस्परविनाशो विचि-
तितदात्माच्चिदात्मकतया आत्मन्येव कच तिनान्यदणुमात्रमपि सपादयति सपद्यतवा ॥ तेन स्वयमात्मना आत्मैव स्वरूपः पद्यजइत्यादिनामरूपकल्पनेन प्रोक्तः सर्वाणिरूपाणि विचि-
त्यधीरो नामानि कृत्वा भिवदन्त्यदास्ते इत्यादिश्रुतिभि इति एव पर्यालोचने इदमसत्त्वेन शतब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ ७० ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम ० तास्यर्षप्रकारोनि ० पू ० चतुर्नवतितमः सर्गः
॥ १३ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ घनतातानवेनात्राविद्योपशमनकमः ॥ शिखिव्यजस्यबोधेन विभ्रातिश्रोपवपयते ॥ ११ ॥ मृगतृष्णाबुवद्भ्रातिरूपएवावभासतइति यदुक्तत्रमृगतृष्णादेस्ता
नपानार्थक्रियासामर्थ्याच्चदर्शनान्मजनमरणादिदुःखकारणत्वादर्शनाच्च विषमोदृष्टातइति राजाशक्तो ॥ आब्रह्मेति ॥ तत्तर्हि अर्थक्रियासमर्थो दुःखकारणचायकथमिदस्य
न्ययः ॥ ११ ॥ सत्यसकल्पभावनादृढां कतस्य मिथ्यार्थस्यार्थक्रियासामर्थ्यदुःखकारणत्वचैवासुरमायानिर्मितशस्त्राहस्यश्वसेनादे प्रसिद्धमेवाकिवाच्यजगदीश्वरमायानिर्मित
स्यप्रपंचस्येत्प्राशयेनोत्तरमाह ॥ एवमिति ॥ अस्यसर्गात्मकस्य जगद्भ्रमस्य प्राणिकर्मोपभोगार्थत्वात् एवत्वदुक्तप्रकारमर्थक्रियासामर्थ्यदुःखादिकारणत्वचास्ति सत्यसंकल्प
तस्माच्चिदात्मकतयात्मनिचित्तोयं नित्यं स्वयं कचति भूमिपदेवदेवः ॥ तेनैव पद्मजइति स्वयमात्मनात्माप्रोक्तः स्वरूपइति शांतिमिदं सम-
स्तम् ॥ ७० ॥ ॥ इत्यापूर्वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिव्यजावबोधेन नामचतुर्नवतितमः सर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ शिखिव्यजज-
वाच ॥ आब्रह्मसंबर्पयार्तं यद्यं भासते भ्रमः ॥ अर्थक्रियासमर्थश्च तत्कथं दुःखकारणम् ॥ ११ ॥ ॥ कुंभजवाच ॥ ॥ एवं जगद्भ्रमस्या-
स्य भावनं तावदाततम् ॥ शिलीभूतस्य शीतेन सलिलस्येव रूक्षता ॥ २ ॥ अज्ञानं शिथिलीभूतमेवं नष्टं विदुर्बुधाः ॥ ननाशनविनादेति पूर्व-
संस्थानविच्युतिः ॥ ३ ॥ तनुत्वं सर्वबोधस्य यत्तदेव हि कारणम् ॥ सर्गापशमसंपत्तौ प्रातिपत्तौ परेपदे ॥ ४ ॥ तानवंदश्यते यस्य तस्यानुक्रम-
तः स्वयम् ॥ पूर्वसंस्थानविगमात्प्रशमोत्पुपपद्यते ॥ ५ ॥ अनेनैव क्रमेणैवंत्वमादिपुरुषोत्तमः ॥ भ्रमकारोदयं विद्धि मृगतृष्णां बुवस्तिथ-
म् ॥ ६ ॥ एषापितामहाभावेप्यसतोभूतसंततिः ॥ न कदाचन तस्मिद्धं यदसिद्धं न साध्यते ॥ ७ ॥ अयंभूतोपलंभो हि मृगतृष्णां द्विवोदितः ॥
विचारोद्विलयं याति शुक्तैरजतधीरिव ॥ ८ ॥ कारणाभावतः कार्यमभूत्वा भवतीति यत् ॥ मिथ्याज्ञानादते तस्य न रूपमुपपद्यते ॥ ९ ॥
स्येभ्रस्य भावनमेव तत्तदर्थं क्रियायात्सना आततम् ॥ यथाशीतेन शिलीभूतस्य सलिलस्य चिरकालेन स्फटिकादिभावेन परिणामाद्भ्रमतापीठपान्नाथार्थक्रियासामर्थ्यमाततं
द्विदस्यर्थः ॥ २ ॥ अतएवमूलज्ञानस्य ज्ञानाभ्यासपरिपाकक्रमेण शिथिलीभावे जगत सूक्ष्मतापत्तिक्रमादेव सहाज्ञानेनाशइत्याह ॥ अज्ञानमिति ॥ अज्ञाननाशविनाजग-
त्संस्थानवाधोनास्तीत्याह ॥ नेति ॥ ३ ॥ अज्ञानशिशिलीभावेच निराध्यासेन वाश्रयवितानवकारणमित्याह ॥ तनुत्वमिति ॥ तच्च ज्ञानोत्पत्तिक्रमेणाल्यतिकसर्गापश-
मसपत्तौ कारणमित्याह ॥ सर्गाति ॥ प्रतिपन्नेसाक्षात्करोति ॥ ४ ॥ अतएव लोकेपि अपक्षयापरपर्यायतानवपूर्वकएवस्थूलभावनाविनाशः प्रसिद्धइत्याह ॥ तानवमिति ॥ य-
स्यदेहदेः ॥ प्रशमोनाशः ॥ ५ ॥ एवंशीतप्रकारेण अज्ञानशैथिल्यक्रमणजगद्भावेव तवनित्यसिद्धपूर्णतालक्षणरुषस्वभावस्थितिस्तिरित्याह ॥ अनेनेति ॥ मृगतृष्णां
बुवद्भ्रातिरूपएवावतिष्ठते इति प्रागुक्तजगत्स्थितिरप्येवरेणैव बोद्धव्येत्याह ॥ भ्रमकारोदयमिति ॥ ६ ॥ शंकोत्तरमुपसहस्यप्रस्तुतमेवनिगमयन्त्याह ॥ एवेति ॥ ७ ॥ तस्य फल-
दर्शयति ॥ अयमिति ॥ ८ ॥ अतएव जगतोभातिरेव स्वरूपान्यदित्याह ॥ कारणेति ॥ ९ ॥

अतएवमिष्यन्दिदृशहार्थकिमप्यानि स्वरूपमानेवापयतइत्याह ॥ विष्यादटीति ॥ १० ॥ तर्हिचितामइत्यनिर्दिशेपत्रार्थिकुतोतकारणं भवपरिणामित्वेनतस्यादित्यन्ता
 परित् कानिकसहपरिणामानुदसिबलदोषेजगति बलस्यनित्यत्वोपपत्तिरितिराजाराकरो ॥ अट्टरिति ॥ ११ ॥ कुमभ्रुतिपुत्पन्नुभाबिबोपार्थमभिस्याह ॥ हेतुत्विति ॥ मोदतद्र
 काशुर्भनपरमिनिमुत्पापुत्तलक्षणहेतुत्वस्यापरत्तलक्षणकार्यत्वस्यचनियेधान्हेतुनानास्तिकेधनेतिभ्रुत्पाहेतुभाषनियेधादसगोसापुरुषइत्यादिभुतेव्यानुदस्याप्यपयदनात्
 कृतस्यस्यपरिणामायाग्राहसहभपयार्थानंताशात्पादुद्भजनकार्यनाधिकारणमित्यर्थ ॥ १२ ॥ कारकांतरामसिद्धतासमुक्तत्वात्तल्लक्षणकत्वत्वस्यूरनिरत्तविस्याह ॥
 अकार्षिति ॥ यथाव्यक्तनुत्पत्तिद्वीप्रयोजककवृताप्यस्यदुलभेतिद्योतनायाकार्षिति ॥ अकारणनिमित्तस्यरूपमर्थाजकमुपादानरूपम् ॥ १३ ॥ निर्धमकत्वादेवतद्व्यञ्जकार
 निव्याहट्टिप्रोक्षितंनुनकदाश्वनविद्यते ॥ श्यावृणोभ्रसाकेनपटकापरिपूरिता ॥ १० ॥ ॥ शिखिव्यजउवाच ॥ ॥ सपुरापस्यप्रमव
 क्षकस्मात्प्रकारणम् ॥ अनतभजमव्यक्तमर्धंशान्तमभ्युत्तम् ॥ ११ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ ॥ हेतुत्वाभावतोमक्षकार्यत्वाभावतस्तथा ॥ अ
 हेतुनातिगतामानवकार्यनकारणम् ॥ १२ ॥ अकटकमकरणमकारणमर्थाजकम् ॥ अप्रतकर्मविशेषवक्षकटकयमवेत् ॥ १३ ॥ अ
 कारणत्वात्कार्यत्वरहिततज्जाद्भवेत् ॥ अहेतैक्यमनापतंतदापमुपलभानम् ॥ १४ ॥ अप्रतक्यमविज्ञेयवक्षकटकयमवेत् ॥ १५ ॥ तत्क
 यकस्यकर्तवकदभाकुकटाभवत् ॥ १५ ॥ अतोनेदकतकिंचिज्जागदादिनविद्यते ॥ नकर्तांसिनभोकासिसर्वशान्तमजशिवम् ॥ १६ ॥
 कारणभावावत कार्यनकस्यचिदिदजगत् ॥ अकारणत्वात्कार्यत्वंभ्रमादिद्वित्विदजगत् ॥ १७ ॥ अकार्यत्वाच्चनास्येतत्सर्गइत्यनविद्य
 ते ॥ यदानकस्यचित्कार्यरणस्यजगत्तदा ॥ १८ ॥ पदार्थाभावाससिद्धिस्तिसिद्धीकस्यवेदनम् ॥ एववुवेदनाभावेनास्यहेत्वस्यकार
 णम् ॥ १९ ॥ अतशूद्रोविभुक्तोसिकैवोक्तिर्धमोक्षयो ॥ ॥ शिखिव्यजउवाच ॥ ॥ शुद्धोस्मिभगवन्मुक्तियुक्तमुक्तत्वयान्तमम् ॥ २० ॥
 कारणभावावत कद्वनद्वमक्षितिवेदयइम् ॥ कर्त्तृभावाज्जागत्तास्तिनेननास्तिपदार्थदृक् ॥ २१ ॥ नातश्चित्तादितर्हजानातोहवादिकिंष्वना ॥
 एवस्थितेविशुद्धोस्मिबुद्धोस्मिशिवास्मिवा ॥ २२ ॥

एतत्कार्यत्वलक्षणधर्मव्यामपरिद्वित्तभवेदितिहेतो कार्याकारणत्वलक्षणत्वपन्वन्निप्रियदिसंभाषयसितर्हितजगत्तर्हितैक्यलक्षणंनबलुक्तपरिच्छेदेनआपयतलक्षणेरेकाराल
 कतपरिच्छेदेभरिणसशास्युपलभाननिषेधेकरसससौषधसपन्मित्यप्रिसभाषय ॥ तदाकजगद्वाह कार्यकारणतावेतिभाष ॥ १२ ॥ इत्यनेनतस्यजीवभाषयानिपसजितेक
 वृत्तभाक्तुत्वेअचिनिरसनीयेदस्याह ॥ अयतक्यमिति ॥ यगुर्भि किंहेतुभकारकर्त्तव्यकालामासमसिद्धि सूप्यते ॥ १५ ॥ फलितग्राह ॥ अतइत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥
 उच्यतेकारणत्वपयमित्तयास्यारयति ॥ यदेति ॥ १८ ॥ प्रसुर्ननिगमयति ॥ एवत्विति ॥ १९ ॥ एवमहेतुतिरासोपाय्युपरित्यपरिग्राहनात्तत्त्वबलुभाषयति ॥ अतइति ॥ उ
 परितर्ह्यस्त्वानुभवेतानुभेदमानोराजायुक्तमत्त्वयापदिदमित्यनुवदति ॥ शुद्धोस्तीत्यादिना ॥ २० ॥ यथावदइत्याहपट्टि ॥ २१ ॥ २२ ॥

चिरस्वरूपात्परमन्ध्वेत्सर्नाकंचिदितिवयाहंबोधितः इत्थंत्वदुपदिष्टयुक्त्यासर्वपदार्थानांविमर्शनेवेदनादध्यारोपेअहमादिविवेकेनापवदैअहमंतदृश्यजातमसन्नास्येवेत्यव
 भासतेइतिप्रेरणान्वयः ॥ एतेनसर्वद्वैतबाधेनरवकोशवत्शाननिर्विक्षेपमासे ॥ २३ ॥ तामेवस्थितिमभिनयन्पुसहरति ॥ जगदितिद्वाभ्याम् ॥ देशदिक्कालकलाक्रियौधैःसहि
 ताजगत्सदार्थप्रविभागदृष्टिर्मन्चिरेणकालेनशांता ॥ अहोइत्याश्रयं ॥ तथाचशांतमव्ययात्मनिर्विकारब्रह्मैवस्थितपरिशिष्टमित्यर्थः ॥ २४ ॥ परितःपूर्णभावेनस्थितोस्मि ॥
 अहमेवतिष्ठामित्वमपित्वःप्रत्यगेकरसोयथास्थितात्मातिष्ठेति अभयत्वागच्छनाथाज्ञावत्क्ययानोभागवन्मभयवेदयसेइतिजनकोक्तिकवत्कृभ्रप्रतिराजोक्तिः ॥ एवस्थितौत्वदा
 नैवाहंशुभ्रपरमपुरुषार्थरूपंपावनंशुद्धमौनंवागगम्यशिवनिरतिशयसुखमेवसदास्मीत्यर्थः ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतात्पर्यप्रकाशेति ० पू० पंचनवतितमःसर्गः ॥ १५ ॥

नमोमह्यंपरंचेत्यनकैचिदितिवोधितः ॥ पदार्थवेदनादिस्थमसदेवावभासते ॥ अहमाद्यंतमेतेनशांतमासेखकोशावत् ॥ २३ ॥ जगत्प
 दार्थप्रविभागदृष्टिःसदेशदिक्कालकलाक्रियौघा ॥ अहेनुकालेनचिरेणशांताब्रह्मैवशांतिस्थितमव्ययात्म ॥ २४ ॥ शाभ्यामिनिर्वाभिप
 रित्स्थितोस्मिनयाभिनेदेमिनचासमोमि ॥ तिष्ठामितिष्ठस्वयथास्थितात्माशिवंशुभंपावनमौनमस्मि ॥ २५ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०
 मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजाविश्रांतिनामपंचनवतितमःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिब्रह्मणिविश्रांति
 मवाप्यसशिविध्वजः ॥ मुहूर्तमासीत्संशांतमनानिर्वातदीपवत् ॥ १ ॥ निर्विकल्पसमाधानपरेणशुविविक्षितम् ॥ स्वर्त्वालयेतिकुंभेन
 झटित्येवप्रबोधितः ॥ २ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ राजन्नज्ञाननिद्रातःप्रबुद्धोसिशिवःस्थितः ॥ कार्थनास्तमयेनैवनचानस्तमयेनते ॥ ३ ॥
 सरुदेवविभातात्मानशानिष्ठपदात्मकः ॥ कलाकलननिर्मुक्तोजीवन्मुक्तोऽसांप्रतम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ ॥ कुंभेनबोधिस्त्वे
 वंसवभूवावबोधवान् ॥ विनिर्गतोरराजोच्चैर्महामोहसमुद्रकान् ॥ ५ ॥

पतिबुद्धस्यराज्ञोचदृश्यसत्तावभाजनम् ॥ यथाभवतिनिःशेषतथाकुंभेनवणयति ॥ १ ॥ अखडब्रह्माकारदत्युदयेनसम्यक्शांतबाह्यवृत्तिप्रशमनोपलक्षितंमनोयस्यतथाविधः
 सन्निर्वातदीपवन्निश्चलआसीदित्यर्थः ॥ १ ॥ अथयदनेतराज्ञाअखंडाकारवृत्तिलक्षणविकल्पमप्यवधूयक्षीराधिपतितोदकाविदुवन्मनसोब्रह्मीभावभेवापाद्यब्रह्मण्यैकरस्ये
 नचिविक्षितप्रवेष्टुमभिसुखीभूततदानस्यइतिपुत्ररूपामभवस्थाभाशुडपलक्ष्यकुंभेनवक्ष्यमाणदृश्यमार्जनेपायादिविवक्षयासझादित्येवप्रबोधितइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुसर्वदृशयानाम
 खडाकारदत्तेरप्यस्तमयेनरतिशयानदसमुद्रेविविक्षुरहकिमित्वयाप्युरथापनेनविधितःपुनस्तन्महूर्त्तमभिराज्ञोविवक्षामभिलक्ष्यकृञ्जवाच ॥ राजन्निनि ॥ सत्यज्ञाने
 तदुर्लभं नष्टेत्त्वज्ञानेसर्वदृशयास्तमयोस्तुभावासकद्विभाततसदैवानावतसुलभमेवेतिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

१ मूर्तेतिष्ठ सत्यथास्थितात्मेतिच्छेदः ॥ स्वेत्यादिःकर्मधारयः ॥

असत्कार्यवादिमतानुप्रवेशोभासूदित्यधिष्ठानसत्तयैवकार्यस्यवस्यणित्रैकालिकसत्त्वगणपिट्टष्टानदर्शयन्विशेषमाह ॥ जलेइति ॥ देशकालाभ्यामतीपरिच्छेदोयस्मिन् ॥ ज
 लस्यातारालिककारणत्वाज्जलकारणेनैवसकारणम् ॥ ब्रह्मणोमूलकारणत्वादकारणम् ॥ २० ॥ २१ ॥ श्रेष्ठचश्रेयसात्मपीत्येतदप्यध्यासैर्नैवस्फुटयति ॥ इदृशमिति ॥ जगदेवरा
 ज्यस्यसत्तजगद्राज्यमहाराजभूतगद्गत्वेतिविरुश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ यतो जगदप्यस्तत्वात्तृणलववत्तुच्छमतो न द्वैतमद्वैतमित्यर्थः ॥ २१ ॥ तस्यैवसर्वाधिष्ठानत्वात्तत्सत्तयैवजगतःसत्ता
 लाभइत्याह ॥ इदृशमिति ॥ २२ ॥ एकातच्चिच्चिन्मात्रस्वरूपम् ॥ कातनिरुपाधिकप्रमेपदम् ॥ अद्विताद्वितीयासहिष्णुतद्दशाद्यावत्पर्याभावादेकत्वसख्यायाएवद्वितीयत्वापत्ते
 श्यएकमेकत्वसख्यावदिति ॥ २३ ॥ आसमतात्पूर्णम् ॥ २४ ॥ चक्षुरादिभिरदृश्यत्वात्कारादिभिरलभ्यत्वाच्चनकार्यज्ञानकर्मण्युक्तातिशयानास्पदं नापिकारणज्ञानकर्मनिर्वर्तिक
 जलेतिदेशकालान्तेयथोभ्यादिस्कारणम् ॥ परेऽस्तदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २० ॥ हेइयस्तिदेशकालान्तेकटकादिस्कारण
 म् ॥ ब्रह्मण्यदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २१ ॥ इदृशंतदहरिषुंचजगद्राज्यंतदक्षतम् ॥ नद्वैतममलंशानंजगत्तृणलवाचते ॥ २२ ॥
 इदृशंतत्परंश्रेयसास्मिन्यातियदीश्वरे ॥ जगत्पदार्थसार्थश्रीःसासत्तामेतिवेदनात् ॥ २३ ॥ तत्सारमेकमेवेहविद्यतेभूपतेततम् ॥ एकमे
 कान्तचित्कान्तैकमप्यद्वितावशात् ॥ २४ ॥ तस्माद्वितीयाकलनाकाचिन्नात्मनविद्यते ॥ आत्मतत्त्वमलंभातंतद्वापूर्णमक्षयम् ॥ २५ ॥
 संस्थितंसर्वदासर्वसर्वाकारमिबोदितम् ॥ अदृश्यत्वादलभ्यत्वान्तत्कार्यनकारणम् ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षाद्वरगम्यत्वात्किमप्यवतदुत्तम
 म् ॥ सर्वसर्वात्मकं सूक्ष्ममच्छानुभवमात्रकम् ॥ २७ ॥ आख्यानाख्यास्वरूपस्थनिरभासप्रभादृशः ॥ सतोवाप्यसतोवाथकथकार
 णताभवेत् ॥ २८ ॥ यद्वैनकस्यचिद्वाजमनाख्यात्वान्नकारणम् ॥ नकिंचिज्जायतेतस्मात्प्रमाणादितत्त्वान्नः ॥ २९ ॥ अकटकर्मकरणं
 सत्यंचिद्वनमक्षतम् ॥ आत्मरूपमनाभासंस्ययंवेदनमक्षतम् ॥ ३० ॥ तस्मान्नजायतेकिंचित्परस्माद्ब्रह्मणामुने ॥ कथं किलभ्यतेकेनय
 थोभ्यादिस्कारणम् ॥ ३१ ॥

मित्यर्थः ॥ २६ ॥ किमपिप्रत्यक्षादिकौकिकमानसिद्धार्थविलक्षणमेवस्यानुभैकगम्यंतदुत्तमंनिरतिशयानंदस्वरूपंस्ययमेवसर्वसर्वस्यात्मासर्वं चारस्यात्मानइतिसर्वात्मकम् ॥ २७ ॥
 व्यवहारदृष्टौ आख्यानाख्यास्वरूपस्यशब्दतदर्थसर्ववस्तुस्वरूपस्यव्यक्ताव्यक्तस्वरूपस्यवास्वस्यस्वंप्रत्येककारणताभवेत् ॥ परमार्थदृष्टौ तु निराभासप्रभादृशः निराभासप्र
 भाभिन्नदृष्टावन्नभावस्याद्वयस्यकथकारणताभवेत् ॥ किंचव्यवहारेअद्वयमसत्तद्वैतसत् ॥ परमार्थवद्वयसत्तद्वैतमसत् ॥ नहिंसदसतोरपिकेनचित्परस्परकार्यकारणतावक्तुश
 क्येत्यर्थः ॥ २८ ॥ प्रमाणादिमानमेयमित्यात्मकजगन्नजायतेव्यवहारेआत्मनएवतदात्मत्वात् ॥ नस्तात्माआत्मनो जायतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तथा च्चाध्यासपक्षेनकस्यचिज्जान्मा
 दिविक्रियेति कौटस्थमेवसिद्धमित्युपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ यत्स्कारणमभ्यादिमयोक्तदणिविभर्षीजलानिरिक्तकथलभ्यतेकिवालभ्यतेनकिंचिन्नकथंचिदित्यर्थः ॥ ३१ ॥

असत्कार्यादिमतानुप्रवेशोभाभूदित्यधिष्ठानसत्तयैवकार्यस्यब्रह्मणित्रैकालिकसत्त्वगपिट्टतिनदर्शयन्विशेषमाह ॥ जलेइति ॥ देशकालाभ्यामतौपरिच्छेदौयस्मिन् ॥ ज
 लस्यातरालिककारणत्वाज्जलकारणेनैवसकारणम् ॥ ब्रह्मणोमूलकारणत्वादकारणम् ॥२०॥२१॥ श्रेष्ठचश्रेयसामपीत्येतदप्यध्यासेनैवस्फुटयति ॥ इदंशामिति ॥ जगदेवरा
 ज्ययस्सतजगदाज्यमहाराजगूतगद्गलेतिविरुष्टश्रेष्ठमित्यर्थ ॥ यतो जगदध्यस्तत्वात्तृणलवबन्तुच्छमतेनद्वैतमद्वैतदित्यर्थ ॥२२॥ तस्यैवसर्वाधिष्ठानत्वात्तत्सत्तयैवजगतःसत्ता
 लाभइत्याह॥इदंशामिति ॥२३॥ एकातच्चिच्चिन्मात्रस्वरूपम् ॥ कातनिरुपाधिकप्रेमपदम् ॥ अद्विताद्वितीयासहिष्णुततद्वशाद्भावत्यर्थाभावादेकत्वसख्यायाएवद्वितीयत्वापत्ते
 श्वएकमेकत्वसख्यावदपिन ॥२४॥ आसमतात्पूर्णम् ॥२५॥ चक्षुरादिभिरदृश्यत्वात्करादिभिरलभ्यत्वाच्चनकार्यज्ञानकर्मप्रयुक्तातिशयानास्पदनापिकारणज्ञानकर्मनिर्वर्तक
 जलेस्तिदेशकालान्तेयथोभ्यादिसकारणम् ॥ परेऽस्तदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २० ॥ हेइयस्तिदेशकालान्तेकटकदिसकारण
 म् ॥ ब्रह्मण्यदेशकालान्तेतथाजगदकारणम् ॥ २१ ॥ इदंशतद्वरिषुंचजगद्वाज्यंतदक्षतम् ॥ नद्वैतममलंशानंजगत्तृणलवायते ॥ २२ ॥
 इदंशतत्परंश्रेयसास्मिन्त्यातियदीश्वरे ॥ जगत्यदार्थसार्थश्राःसासत्तामोतिवेदनात् ॥ २३ ॥ तत्सात्मिकमेवेहविद्यतेभूपतेततम् ॥ एकमे
 कान्तचिकान्तैकमप्यद्वितावशात् ॥ २४ ॥ तस्माद्वितीयाकलनाकाचिन्नात्मनविद्यते ॥ आत्मतत्त्वमलंभातंतदवापूर्णमक्षयम् ॥ २५ ॥
 संस्थितंसर्वदासर्वसर्वाकारमिवोदितम् ॥ अदृश्यत्वादलभ्यत्वान्तक्यार्थनकारणम् ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षाद्देगम्यत्वात्किमप्यवतदुत्तम
 म् ॥ सर्वसर्वात्मकसूक्ष्ममच्छानुभवमात्रकम् ॥ २७ ॥ आख्यानाख्यास्वरूपस्थनिरभासप्रभादशः ॥ सतोवाप्यसतोवाथकथंकार
 णताभवेत् ॥ २८ ॥ यद्वैनकस्यचिद्वाजमनाख्यानकारणम् ॥ नकिंचिज्जायतेतस्मात्प्रमाणान्दितत्त्वमनः ॥ २९ ॥ अकटकर्मकरणं
 सत्यंचिद्वनमक्षतम् ॥ आत्मरूपमनाभासंस्वयंवेदनमक्षतम् ॥ ३० ॥ तस्मान्नजायतेकिंचित्परस्माद्ब्रह्मणामुने ॥ कथंकिंलभ्यतेकेनय
 थोभ्यादिसकारणम् ॥ ३१ ॥

मित्यर्थः ॥२६॥ किमपिप्रत्यक्षादिकौकिकमानसिद्धायां विलक्षणमेवत्वानुभवेकगम्यतदुत्तमनिरतिशयानदस्वरूपस्ययमेवसर्वसर्वस्यात्मासर्वकारस्यात्मानइति सर्वात्मकम् ॥२७॥
 व्यवहारदृष्टौआख्यानाख्यास्वरूपशब्दतदर्थसर्ववस्तुस्वरूपस्यव्यक्ताव्यक्तस्वरूपस्यवास्वस्यप्रत्येवकथकारणताभवेत् ॥ परमार्थदृष्टौनिराभासप्रभादशानिराभासप्र
 भाभिन्नदृष्ट्यात्रस्वभावस्याद्वयस्यकथकारणताभवेत् ॥ किंचव्यवहारेअद्वयमसत्तद्वैतसत् ॥ परमार्थत्वद्वयसत्तद्वैतमसत् ॥ नद्विसदसतोरपिकेनचिद्व्यस्परकार्यकारणतावक्तुश
 क्येत्यर्थ ॥२८॥ प्रमाणादिमानमेयमित्यात्मकजगन्नजायतेव्यवहारेआत्मनएवतदात्मत्वात् ॥ नश्लात्माआत्मनो ज्ञायतइत्यर्थ ॥२९॥ ३० ॥ तथाचाध्यासपक्षेनकस्यचिज्जान्मा
 दिविक्रियेतिकौटस्थमेवसिद्धमित्युपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ यत्सकारणमूर्त्यादिमयोक्ततदपिबिभर्षीजलानिरिक्तकथलभ्यतेकिवालभ्यतेनकिंचिन्नकथंचिदित्यर्थ ॥ ३१॥

०६ स्वत्यक्तकारण्यकारणतानास्ति तदाश्च यत्नरत्नरत्नाकारणपरिच्छेदत्वात्कारणप्रक्षितिमानास्तीति क्त्वाभ्यमित्याह ॥ परेदिति ॥ जलत्वेदंशाकालत्रियथाभ्या
 रिषकारणम् परस्तरशाकालत्रिनियथाकारणमितियथागुणकारणत्वयोपसङ्गतम् ॥ सर्वेष्वभ्योक्त्ययोकोभिप्रायदन्तिराजापृच्छति ॥ जलदाविति ॥ १२ ॥ समुद्रस्य
 पर्यायनसत्कारणत्वात्कारणभेदेनाश्रित्याप्तानि मितेश्वरयोगेऽप्यभिरिणामस्यसकारणत्वम् । इत्यत्र कारणमित्येवैतद्व्यपनयासद्वकारिकाणाभावाच्चतद्विषयत्वाकारण
 पर्यायपरिष्वप्यपरभिवेनम् । न चान्वत्त्वसानाद्यागद्वयबलुसभाषनापाएवानुदयार्थैर्बोद्धुमरास्यं स्वयात्वेन बलुसवैर्दत्ताभेन तद्वत्परिधिनामितसमुद्योधिमतयाशभेनकु
 भउसप्याह ॥ दशानीदित्यादिना ॥ ११ ॥ परिसर्वद्वैतयापारकारणतद्वैतमजगदस्तीत्युक्ते कोभिप्रायस्तमाह ॥ अगच्छत्वाधरहितमिति ॥ प्रवृत्तसैवमाजगतिपतीनाजग
 परंस्तदंशाकालत्रितयथाजगदकारणम् ॥ ॥ भिरिविध्वजउवाच ॥ ॥ जलदाप्यन्तरगादितस्वकारणमस्तिह ॥ १२ ॥ परेजगदहतादिना
 परणमवैभ्यहम् ॥ ॥ तुभउवाच ॥ ॥ इदानींतत्त्वतोज्ञातमेतत्सत्यमहीयते ॥ ३३ ॥ इदजगदहतादिनेहैकैचिन्न्याविद्यते ॥ जगच्छ्रद्ध्या
 रहिनजगदस्तिश्चिन्मकम् ॥ ३४ ॥ व्याप्येवनिमित्तशान्तय्याशासूक्ष्मतरणेच ॥ यथानभसिश्चून्यत्वंतयदजगदीश्वरे ॥ ३५ ॥ सदृशस्व
 स्वरूपगतवारुणकंनचिन् ॥ एवरूपजगदित्सम्भृजातशिवभवत् ॥ ३६ ॥ सम्भृजज्ञानप्रभावेणविषमव्यस्ततायते ॥ असम्भृजज्ञात
 मशिवजगदखन्यपरम् ॥ ३७ ॥ विषयुद्धास्तमपिशुकविपरसायते ॥ इदंशश्रययावात्तियपदेषचिदीश्वर ॥ ३८ ॥ तत्तयवाशुभव
 तितादृशप्रयथाशिव ॥ यथाज्जालाश्रमाज्जालाविचित्राकारविभ्रमे ॥ ३९ ॥ तिरुत्पन्नन्यरूपवदक्षस्तत्तातयैवहि ॥ यत्परचित्सवरूपेण
 स्थितमात्मनिमपरम् ॥ ४० ॥ तत्तन्तदहदहत्त्यादिजगदादीवलक्ष्यते ॥ केवलपरमेवैत्यपरमंभासतेशिवम् ॥ ४१ ॥ अतोजगदहतादिप्रश्नार्
 वंतिनाचित ॥ यद्वस्तुविषयमानसवत्प्रसन्नविराजते ॥ ४२ ॥ प्रोक्षितयत्तुनास्त्यवप्रदंसाप्रभेनतत्रकिम् ॥ सच्चिवेश्विनासतायथा
 इमंनविद्यते ॥ ४३ ॥

क्त्वापूर सादृशमद्रापव्यस्तव्यभिप्रायइत्यप्या १ ॥ यथाव्योदयेष्व्योशोपिसुस्थतरेणमायाव्योमानिर्मलगधर्तनगरमिष्यात्वात्चित्यशातव्योमसत्तदीधालि यथाऽन्ये
 त्वप्रसिद्धरुद्रपुष्पलनससर्पवशास्तितायाश्चरमापायाशब्देभ्रमणजगदित्यर्थ ॥ ५ ॥ स्वत्वरूपेणवीर्यकारसेनसदृशाश्चरुपमेवसम्यग्ज्ञातम् ॥ अथवाकेनश्चिद्वेषणजहद्वे
 यशानसदृशपुष्पवधनिशानसरोरुवर्षकनशर ॥ ६ ॥ नवशेषकपरिशेषभेदतायाह ॥ सम्यगिति ॥ ५ ॥ इदंश विधासद्वायोऽविधासद्वायोवा ॥ ६ ॥ यथाज्जाला
 निवर्तितप्रदायैष्येकेयोऽइकारिद्वेयेषाविषयाभावात्पुनम्यद्वेषैर्वावतिष्ठति ॥ ११ ॥ यद्विद्वत्सद्वेषणस्थितपरब्रह्मतेषुब्रह्मस्तिमयमवयवोऽपसंसेनीयमनोभेननिमित्तेन ॥
 ४० ॥ ४१ ॥ यथापरादृशपुष्पयोऽद्विषयादित्येकतदवस्थामवकाशपुत्रेत्याह ॥ अतदिति ॥ यतिप्रवृत्तंनदृश्याव्योदिविभ्रमसापस्यपुनद्विप्रभ्युत्पन्नोचित ॥ ४२ ॥
 यद्विद्वत्प्राप्त्येवार्थैकधनप्रसास्यद्वयमुत्पन्नद्विद्विप्रभाषिनकाप्यदित्याह ॥ योक्षितमिति ॥ तादृशाशेषायानिषिषयत्वेकयानिप्रिषद्वयमकारत्सैवाभावादित्यर्थः ॥ ४३ ॥

स स्थिति प्रभाहति शेषः ॥ ४४ ॥ ननु यदि पृथिव्यादयो न सत्वे तर्हि कथं पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या आंतरो यं पृथिवी न वेद यस्य पृथिवी शरीरयः पृथिवी मंतरो यमयत्येष त आत्मां
तर्थाप्यमृत्तयादिश्रुते रथाग्निश्वरेण प्रेर्यमाण एव सर्वभावा स्वस्वकार्यं च मत्कुर्वतीति वैदिकसिद्धांतस्तत्राह ॥ यन्मया एवेति ॥ मायाशबलेश्वरमया सर्वभावास्ते न मायाशब
लेश्वरेणैव माययैव मिथ मामभ्यात्मना मे लनाय स प्रेरिता सत पच भूतात्मके पिष्टे मायिके भवेत तत्कार्यं च मत्कारकुर्वती ॥ यथा मिथुना निखीपुसयुग्मानि यौवने कामयानिकामे
न प्रेरितानि परस्परसभोगेन पुत्राद्युत्पादनेन च मत्कुर्वती ॥ यथा वा बीजानि भूस्थानि वर्षादकेन प्रेरितास्य कुरोदयाच्च मत्कुर्वती तद्वदिति प्रेरणात्वयः ॥ ४५ ॥ तथा आद्यतच्चिन्मा
त्रमेव चिन्मात्रेण मायिकेनानात्मनैव नानेव भूत्वा अवधीयते तत्कार्यरूपेण परित्स्थिते ॥ ४६ ॥ यथा तदेव चिन्मात्रत्वात्मज्ञानात्मना स्वैव व्याप्तं पारमार्थिकत्वात्मना च म
त्कुरुते तद्वत्क्षण एव ब्रह्मभूतसर्गात्मना मायिकं च मत्कारे तस्यैव तत्त्वज्ञानेन पारमार्थिकत्वरूपावामि च मत्कारे च पूर्णमदपूर्णमिदं पूर्णस्य पूर्णमुद्व्यते पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवा

तथा जगद्दं भावं विनानेशस्य संस्थितिः ॥ अकारणत्वात्नास्तीदं ब्रह्मैवैतद्विजंभते ॥ ४४ ॥ अजंभमाणमेवेदं जगत्स्वनेव संस्थितम् ॥ य
न्मया एव तेनैव मिथः संप्रेरिता शयम् ॥ ४५ ॥ च मत्कुर्वत्यमीभावाः पंचकेमिथुनौ च वत् ॥ चिन्मात्र एव चिन्मात्रं चिन्मात्रेणावधीयते ॥ ४६ ॥
नानात्मनैव नानेव स्वात्मज्ञानात्मनात्मवत् ॥ पूर्णारपूर्णास्युद्धरंति पूर्णानि च क्रिरे ॥ ४७ ॥ भवंति पूर्णारपूर्णा नि पूर्णमेवावशिष्यते ॥
चिन्मात्रमेव कचति यच्चिन्मात्रमयात्मनि ॥ ४८ ॥ अकचि त्वैव तन्नामकचितं सर्गवेदनम् ॥ अहं चिताचिदेवादौ भवतीव स्वयंततः
॥ ४९ ॥ अभवंत्येवरूपं स्वमत्यजं ती निरामयम् ॥ तेजोमयमनाद्यंतं मनोरूपमनंतकम् ॥ ५० ॥ सखादसंसारमाभासि भवतीव स्वयं च
पुः ॥ पश्यत्यथ सदेवेदं स्वरूपत्वात् सदेववा ॥ भावनाद्भूततामेतिदृश्यं भवति चक्षणात् ॥ ५१ ॥

वशिष्यत इति श्रुतिमर्थत उदाहरति ॥ पूर्णादिति ॥ प्रत्येवा सनामात्रशेषेण सर्वोपाधिप्रत्येमायाशबलेश्वरमया प्रमासाजीवाः कल्पादौ भोजकादृष्टपरिपाके पुनः स्वस्वव्यष्टि
समद्वयुपादीन्सर्गोणयद्दुद्धरति तत्पूर्णादपरिच्छिन्नाद्ब्रह्मणः कारणत्पूर्णाभ्यपरिच्छिन्नब्रह्मरूपाण्येव कार्याणि माययोद्धरति ॥ स्थितिकाले च यद्वातरकार्यं जातमैहिकामुष्मिक
भोगमोक्षसाधनानि च क्रिरे तदपि पूर्णादेव पूर्णान्येव च मायया च क्रिरे ॥ ४७ ॥ ततो यत्तत्त्वज्ञानात्मिका भवंति तदपि पूर्णादेव मायापगमात्पूर्णाभिभवति ॥ सहभेदभ्रमेण मायापगमे
पूर्णमेवावशिष्यत इति श्रुते स्मात्पर्याय इति भावः ॥ यच्चिन्मात्रमयात्मनि सर्गवेदनकचितं तच्चिन्मात्रे चिन्मात्रमेवाकचि तनामेत्यत्रात्वयः ॥ ४८ ॥ अहंप्रत्यगात्मरूपा
चिदेव सर्गादौ स्वरूपमत्यजत्वेवाभवत्येव स्वतश्चित्तास्य मेवानतकमनोरूपं भवतीव ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ततः स्थौल्यकल्पनेनाभासिसरस्वयमुवः सखादसंसारविराड्भावेन ससरण
रूपं भवतीव ॥ अथ व्यष्टिजीवभावेन देजगद्भूत्यासदेव पश्यति परमार्थगोधिष्ठानसदेववा जगति पश्यति तदर्थेन भ्रातिरित्यर्थः ॥ भूतताचतुर्विधभूतमात्मताम् ॥ ५१ ॥

ननु अस्वच्छभावस्यास्यतापलाप किमर्थं क्रियते स्वच्छचिद्रूपमेवास्वच्छजगद्भावकारणतापत्तियोग्यमिति कुतो न कल्प्येत तत्राह ॥ यदीति ॥ चित्कौटरथाद्वयत्वादिपरश्रुतिवि
 द्दनु भवविरोधात्तथानकल्प्यत इति भावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ चिदभ्यासपक्षविनासर्गस्योपायान्तरेणोपपत्तिरेव नास्तीत्याह ॥ नचेति ॥ १० ॥ उत्थितमिव ॥ ११ ॥ तस्यैस्त्वकारण
 कर्मेवदजगदिति यदच्छावादिपक्षनिरस्यति ॥ कार्यमिति ॥ १२ ॥ यदिसन्मात्रैकरसतर्हिकथजगच्चिद्विषयात्मकप्रतीयेतत्राह ॥ व्योमपुष्पवदिति ॥
 स्वपुष्पवज्जगदशो विकल्पमात्रमित्यर्थः ॥ अस्तु तर्हि चिद्रूपमेव ब्रह्मकारणम् ॥ नचचिद्रूपैक्येइदकार्यमिदकारणमिति विभाजकाभावः जन्मनाशयोरेव
 विभाजकत्वोपपत्तेस्तत्राह ॥ वस्त्विति ॥ नवापटपटादिजागतवस्तुज्ञंचिद्रूपमुपपद्यते ॥ कुतः नशैकनिष्ठत्वान्नाशनिमित्तत्वात् ॥ चितोहिनाशो न चितोसिध्यति ॥ नाशकालेचि

असत्वात्तेन परमेस्वच्छभावव्यवस्थता ॥ यदि कारणतापत्तियोग्यं शांतं पदं भवेत् ॥ ८ ॥ अनिगितमनाभासमप्रतर्क्यं भवेत् ॥ अतो
 नकारणनैव बीजं ब्रह्मकदाचन ॥ ९ ॥ कार्यस्य कस्यचिन्नामतेन सर्गो न विद्यते ॥ नचान्यथोपपत्तिर्हि सर्गभ्यास्योपपद्यते ॥ १० ॥ चिन्मा
 त्रकहते तस्माज्जडसर्गो न विद्यते ॥ यदिदं दृश्यते किंचित्त्रिद्वनमिवोत्थितम् ॥ ११ ॥ अहंभावजगच्छब्दशब्दार्थरसरंजनम् ॥ कार्यं
 नकारणाभावात्पदार्थतूपपद्यते ॥ १२ ॥ द्विवैक्याद्यात्मकं व्योमपुष्पवत्स्वानुभूतितः ॥ वस्तुनाशैकनिष्ठत्वान्नवाङ्गमुपपद्यते ॥ १३ ॥
 उपलंभकरो नाशो जन्मनस्तस्य वाकृतः ॥ अथचैनं सदासंतं नित्यं नष्टं च वेत्सिवा ॥ १४ ॥ पदार्थो धतदेव रथमेकरूपे किं व्यथा ॥ उपलं
 भस्तु यथायमेवाचित्तचमत्कृतिः ॥ १५ ॥ चित्तत्वमात्रसत्तासिद्धिवैक्यं कथं च नास्त्यलम् ॥ अतः पदार्थसत्ताया अभवे सति भूपते ॥ १६ ॥
 असंभवाद्भावस्त्यनाहंताभावनास्तिते ॥ अहंभावासंभवतश्चित्तमन्यत्किमुच्यते ॥ १७ ॥

तः सत्वेनाशोकेर्निर्विषयत्वात् ॥ नापि जडेन तस्य सिद्धावप्यसमर्थत्वादित्यर्थः ॥ १३ ॥ यदि तु चित्तो नाशो चिद्रूपवत्स्वपरप्रथायामन्यनिरपेक्ष इति काश्चिद्रूपान्तत्राप्याह ॥
 उपलभकर इति ॥ चिद्रूपः स विनाशः स्वजन्मनस्तस्य स्वप्रतियोगिनो वा उपलंभकरः प्रकाशकः कुतः न हि स्वोत्तिस्तत्पूर्वकालिकप्रतियोगिचिद्वानाशो नोपलब्धुशक्यते ॥
 नचतदुभयानुपलभेन तस्य नाशः स्वयमुत्पन्न इत्यनुभवेन शक्यम् ॥ नचसाक्षिणात्तदुभयानुभवश्चिन्नश्चिद्विषयत्वायोगादतस्तद्द्वयोत्पत्तिनाशयोर्जगतश्च जाड्यमेवेति भावः ॥ ए
 वजगतो जाड्ये सिद्धे कारणानिरूपणादकारकोत्पत्तौ सदैव जन्मस्यानित्यत्वनाराः स्यादुभयोरपि निवारकाभावात् ॥ हेत्वभाववादिन्यदिनिष्प्रमाणकमनुभवविरुद्धमपरिस्थमे
 व नित्योत्पत्तिनाशस्वभावमिदजगदिति वेत्सिअभ्युपगच्छसि ॥ १४ ॥ तर्हि श्रुतिविद्वदनुभवसिद्धे अस्वच्छचिदेकरूपे तस्मिन्नभ्युपगम्यमाने तर्वाकव्यथा किमर्थं पीडित्यर्थः ॥ न
 नुयदिसर्वचिदेकरसतर्हिकथंचिदचिद्विषोपलभस्तत्राह ॥ उपलंभस्त्विति ॥ १५ ॥ तर्हि चिदन्याच्चित्तमेव द्वितीयस्यात्तत्राह ॥ अत इत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥

मिन्मनाजीवरत्नभद्रीश्वरविचित्रशिवतट्टरघवेरत्नगारुधभेरुधनोस्ति ॥ १८ ॥ शुद्धचिदुपे सप्रधासुभागतकदापिजाह्वयार्थानामसिद्धेलाभावनामुक्तमहमिति जीवरूपमपिना
 स्यरेतिन्ययमानीवपरिरोप्यतइत्यर्थं ॥ १९ ॥ गार्ह्यात्तैषसत्यज्ञानमनतम्रस्य नित्यविज्ञानमानदम्रस्य मदीवेदविभ्रमिदशरिष्टमित्यादिस्ववैवायलाभाषनादेवनवनुभवादि
 सत्य ॥ गार्ह्येद्वरत्नरत्नस्यमित्कवाअरत्नकारणतिसर्वेषापित्तस्त्रयपरिशिष्येत्यारथास्याह ॥ येनितेति ॥ ब्रह्मचित्तनयाश्चित्तब्रह्मार्थकसत्यत्वाच्चितादिचित्परिविद्ध
 बाधनवाच्यरत्नमनातिरिक्तपारोप्यसक्तिाल्यर्थं ॥ २० ॥ उक्तमर्थफलतोपसहस्रिणि ॥ तेनानिनेनसर्वद्वैतबाधनत्वम्रह्मैवासि तद्ब्रह्मरूपमनेकमेकमेवसत्यसर्वजगच्चासच्यु
 प्यमव नयनिभासकृपाशिवरिप्यथास्थितमभिव्यक्तमम्रत्नैवतिरामयतरवाशराष्टमित्यर्थं ॥ २१ ॥ ॥ इति श्रीबासिष्ठमंतात्ययमकरोति ० पू० सनमन्नितम संग ॥ १० ॥
 चित्तनास्तीप्रियोपस्यदर्कारायचित्तराज ॥ येत्यासत्ताश्चित्तगतम्रह्मैवैतिवच्यते ॥ १ ॥ ननुआलोकेसन्निरूपणेश्वरिसत्येषचित्तेश्चित्तलक्ष्यस्यथापरादरयतेनासति ॥ तद्य

इतिचित्तमहद्रूपनास्त्यंतोचमिन्नता ॥ निर्वासनशांतमनाभीनीपरनभोमय ॥ १८ ॥ सदेहोवाविदेहोवाभावस्योप्यवलोपम ॥
 सप्रधाच्युद्धचिदुपे पटयाभावासिद्धित ॥ १९ ॥ भावनाभावतश्चित्तनास्त्येवाहमितिस्वयम् ॥ एवम्रह्मैतिवेदार्थभावनादनुभूतित ॥
 चंतितायुकसत्यत्वाच्चितानामकविद्यते ॥ २० ॥ तेनासिनिर्मलमकारणमाटिसुक्तम्रह्मशाश्वतमशेषमनेकमेकम् ॥ शून्यनिरामय
 मसत्सदनाटिमप्यसर्वजगच्चिदपिदक्षयथास्थिततत् ॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजप्रबाधननामससनव
 तितम संग ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चित्तनास्तीतिमेवोद्योयथायुक्त्यास्फुटभवेत् ॥ तामन्यामयवावूहिदुद्धन
 निगुणमया ॥ १ ॥ ॥ पुंसउवाच ॥ ॥ चित्तनास्त्येवदेराजतृकदाचित्कचनकचित् ॥ यच्चटचित्तवद्रातितद्ब्रह्माभिधमव्ययम् ॥ २ ॥

शिवित्तप्रदानारत्नसिक्कथाप्यतर्हीर्षयनाशरद्वपुनराप्यपामम् ॥ किञ्चसचित्ताएवसचेतनाश्रयित्वास्तचेतनालोकेप्रसिद्धालाधदिजीवमृक्तानटचित्तालीर्ह्यवरादिवद्वेत्
 ना सप्रथर ॥ नवतथादृश्यत ॥ किञ्चसचित्तनिरतिशयानरक्षणापरमपुरुषार्थं शासकफलमनुभाषिदुशाक्यनासति ॥ नचाननुभूयमान कश्चित्पुरुषार्थानामभावति ॥ कि
 चप्रदाकार्थित्तमवचित्तनाश्वतअभ्युदा ॥ नाय ॥ स्वात्मनिक्रियाधिराधात ॥ महिरासदहन्मदि स्वात्माप्रवृत्तुशाश्रकति ॥ नदितीय ॥ तदाप्यस्वजगतलक्ष्याधकत्वायोगा
 र ॥ चित्तद्वयतिरेकस्यर किञ्चाधकत्वाप्रसिद्धेसुबोपसुदन्त्यायानवतारात् ॥ ब्रह्मणस्तनदेः सवसाधकत्वमेवनवाधकत्वमितिचित्तवाधोनिरर्थकोहुक्कर.सवानुभवपराहृतश्चे
 स्यापाराकारिनिरासनशोपरादयकारामोराआपुच्छति ॥ चित्तमिति ॥ गीभागुक्तमेवयुक्तिविशदीकत्वमूहे ॥ अथचातरूप्यातदुपयुक्तमदीप्यसर्वांशकानिबाराणसमर्थायुर्गुक्ति
 धर्मात्यय ॥ निराप्यदत्तम १ ॥ नरसववशापपरिद्वाराणचित्तवाधोपपत्तिकोपुक्तिरुक्कृमभिव्यक्त्यासत्तदाधिष्ठानम्रह्मनाशसत्यवपतिजान्तीति ॥ चित्तमिति ॥ कदाचित्काटेक
 चित्त्वात्किञ्चिदन्त्यात्तवाधचित्तनास्ति ॥ २ ॥

नायुक्तिमाह ॥ अत इति ॥ यत् सर्वचित्तादिजगदज्ञानात्मकज्ञाननाशानवाधेन हेतुना न विद्यते अतो हेतोरित्यर्थः ॥ अयं भावः ॥ भवेदयं स्वात्मनिक्रियाविरोधो यथाज्ञानवाधा
 च्छित्तादिबाधोन्व-स्यात् ॥ अज्ञानवाधप्राप्तुसर्वतत्कार्यतत्त्वधावरणविधेयादिसर्वतदितिरूपस्तस्मिन्सति चित्तनास्त्वेति प्रतिज्ञातार्थोऽसिद्ध एव ॥ अत एव न पुनराध्यादि
 दोषप्रसक्तिरज्ञानस्यैव सर्वाध्यप्रयोजकस्याप्यगमात् ॥ स्वप्रकाशपूर्णानन्दपरिशेषेण निरतिशयपुरुषार्थसिद्धेश्च ॥ न च चित्ताधीनाचेतनता किंत्वभिध्यक्तचिदधीनासाच्च जीव
 न्मुक्तेषु चित्तनाशेष्यस्त्वेति नाचेतनत्वप्रसंगः ॥ न च चित्तनाशोतस्करता चिदभिध्यक्तिरप्येति ॥ अनाभिध्यक्तेरज्ञानावरणकृतत्वेन तदपगमे चित्तोऽभिध्यक्तेः स्याभाविकत्वेनानप्राया
 त् ॥ न हि वायुना घनापसारणेन कृतासूर्याभिध्यक्तिः शरदिवायुप्रभे औपतीति सर्वदोषपरिहारइति ॥ ३ ॥ प्रथमप्रतिज्ञासमर्पितानि गमय्य द्वितीयामुपादत्ते ॥ नास्त्वेवेति ॥ त
 त्समर्थनाय यत्र त्वस्य सर्वभास्वैवाभूत्तत्केन कपरयेदिति श्रुतिप्रमाणयति ॥ केनेति ॥ ४ ॥ नतिरोधो न चोत्पत्तिर्बद्धो न च साधकइति श्रुतिरपि तत्रमानमित्याशयेनाह ॥ महाप्र
 लयेति ॥ महाप्रलय-प्राकृतस्तद्दुत्तरपुराणादिप्रसिद्धे सर्गादौ यदितो दितमेव तर्हि चित्तनास्त्वेवेति प्रतिज्ञावाक्ये त्वया कथय च्चेदचि त्ववद्गतीनि निर्देश-कृतस्तत्राह ॥ निर्देशस्त्विति
 अतोऽज्ञानात्मकं यत्तज्जगदेव न विद्यते ॥ तत्राहं वन्तदित्यादिकल्पिताः कलनाः कृतः ॥ ३ ॥ नास्त्येव जगदेवेदं यच्चेदं किंच नोदितम् ॥ ब्रह्मै
 वास्तीह सकलं केन तद्बुध्यते कथम् ॥ ४ ॥ महाप्रलयसर्गादावेवेदं नोदितं जगत् ॥ निर्देशस्त्वित्यदमित्यत्र त्वद्वाधाप्यमया कृतः ॥ ५ ॥ उपादा
 नात्मकदीनां कारणानामभावतः ॥ अकारणं च भावानामशेषाणां त्वसंभवात् ॥ ६ ॥ एवमज्ञानबुद्ध्यात्मजगत्तस्मान्नाविद्यते ॥ तस्मा
 द्दिदमाभातिभासनं ब्रह्मनेतरत् ॥ ७ ॥ अनाख्येनाकृतौ देवे करोतीदमितिवत्सत् ॥ भाषितं नोपपत्त्यात्मनसस्यं नानुभूयते ॥ ८ ॥ अना
 ख्योऽप्रतिघः स्वात्मानिराकारोऽर्द्धश्वरः ॥ सकरोति जगदितिहासायैव वचोऽधियाम् ॥ ९ ॥ अनेनैव प्रयोगेण राजंश्चित्तं न विद्यते ॥ जग
 देवनसत्साधोऽकृतश्चित्तादितद्गतम् ॥ १० ॥ चेतोहि वासनामात्रं वास्येतु सति वासना ॥ वास्यं जगत्तदेवा स दत्तश्चित्तास्तिताकृतः ॥ ११ ॥
 यदिदं कच विब्रह्मस्वयमात्मानामनि ॥ कृतं तस्यैव तेनैव चित्तमित्यादिनामकम् ॥ १२ ॥

॥ ५ ॥ पूर्वोक्तयुक्तिरप्येतत्साधनसमर्थत्वा
 शयेनाह ॥ उपादानेति ॥ ६ ॥ द्वितीयप्रतिज्ञानिगमयति ॥ तस्मादिति ॥ ७ ॥ ननु यदिसर्गादिनास्त्वेव तर्हि तदात्मान-स्वयमकुरुत एकोऽवशो सर्वभूतानरात्मा एकं बीजं बहुधा यः
 करोति कर्ता भोका महेश्वर इत्यादि श्रुतिस्मृतिवादानाकागतिरिति चेन्नेहनानेति श्रुत्यपेक्षितनिषेधसमर्पणेनाद्वैतव्युत्पादनार्थं वादत्रैव गतिर्न तच्चाथैतित्याशयेनाह ॥ अनाख्ये
 इति ॥ अनाख्येनामरहिते अनाकर्तारूपरहिते युक्तिशून्यत्वान्नोपपत्त्यात्मनिक्रयमित्यादितात्त्विकश्रुतिवद्वदनुभववाधितत्वान्भसत्यकौर्किरैरपि नानुभूयते ॥ ८ ॥
 शीतवातादिप्रतिघातवारणाय गृहादिनिर्माणप्रसिद्धम् ईश्वरस्वप्रतिघः करोतीति अधियांतात्पर्यशून्यानामर्थवादानासर्वज्ञस्य दृष्ट्या चेटो किर्हासायैवेत्यर्थः ॥ ९ ॥ एवं जगत्स
 गांसिद्धौ प्रतिज्ञातार्थसिद्धिरित्याह ॥ अनेनैवेति ॥ यदा जगदेवनसत्तदा तदन्तर्गतचित्तादिकृत-सदित्यर्थः ॥ १० ॥ जगदसत्त्वे विप्रयासत्त्वादिपि चित्तासत्त्वसिद्धिरित्याह ॥ चेतो
 हीति ॥ वास्येवासनकर्मणि विषये ॥ ११ ॥ तर्हि चित्तादिव्यवहारस्य कोविपयइति चेन्मायोपहितब्रह्मैवेत्याह ॥ यदिदमिति ॥ नास्त्रासंघोऽनामकम् ॥ १२ ॥

इदानीं सर्वसर्गश्रुतीनां तिनेतीत्यादिनिराकरणश्रुतीनां च तार्थपर्यधीकृत्यापसंहरति ॥ तस्मादित्यादिभिः ॥ पूर्वार्थे च तन्निरंशं च तस्येति पूर्वार्थे च तन्निरंशः ॥ षष्ठ्यन्तात्सार्थीव
 भाक्तिकस्तसिः ॥ २६ ॥ सर्वरूपस्य पूर्णस्वभावस्य ब्रह्मणः स्वतो विनैवशास्त्रं यदात्मकचर्नतस्त्वकवपुःस्वरूपमेव सर्गमलप्रकृत्पशुकृजगदिवक्षणं यावदज्ञानकालज्ञानमिति सर्वदृष्टि
 श्रुतीनामर्थः ॥ तदेव स्वरूपक्षणात्तेन त्वमस्यादिशास्त्रमनुसृत्य बुद्धं सद्ब्रह्मैव निर्गतद्वैतात्मानि स्वभावे आत्मेन्द्रिनो तिनेतीत्यादिद्वैतनिषेधश्रुतेस्तास्यार्थे ईति योज्यम् ॥ २७ ॥ २८ ॥
 अतः शास्त्रीयबोधत् ॥ २९ ॥ एवं ज्ञातसर्वैजगत्प्राशातंसन्निरालंबनिराधारमजयथा स्थितसद्ब्रह्मैव ॥ इदमज्ञदृष्टरूपं तु अत्यन्तासत्त्वान्ना अनानभिचन ॥ अतो यथा स्थितं व्य

तस्मादिदं निरंशस्य चिद्बोधो प्रतिपाकते ॥ निराकृते रन्तस्य पूर्वात्पूर्वात्निरंशतः ॥ २६ ॥ ब्रह्मणः स्वरूपस्य शांतस्यात्तस्य यत्समम् ॥ स्व
 तएवात्मकचर्नसर्गप्रलयरूपधृक् ॥ २७ ॥ स्वकं वपुश्चर्तेनैव ज्ञातं जगदिवक्षणम् ॥ क्षणांतरान्नुबुद्धं सद्ब्रह्मैवास्तेनिरात्मनि ॥ २८ ॥ ब्रह्मै
 वेदमतः सर्वैकचिन्नजगदादिधीः ॥ काचित्तादिकचित्तादि कृद्देतक्यादिकल्पना ॥ २९ ॥ सर्वां निरालंबमजप्रशांतमनादिरित्यात्मयथा
 स्थितं सत् ॥ इदं तु नानेव न चाप्यताना यथा स्थितं तिष्ठसु काष्ठमौनम् ॥ ३० ॥ इत्यार्षे वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजाव
 बोधननाम अष्टनवतितमः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ नशो मोहः स्मृतिर्लब्धात्वससादान्महामुने ॥ स्थि
 तोस्मिगतसंदेहो विश्रान्तमतिरात्मवान् ॥ १ ॥ ज्ञातज्ञेयो महामौनी तीर्णमायामहाणवः ॥ शांतो ह मनहरूपो ज्ञः स्थितोऽस्मि निराभयः
 ॥ २ ॥ अहो नुसुचिरं कालं प्रभातो हं भवांबुधौ ॥ स्थानमक्षयमदुष्यमधुना प्राप्तवानहम् ॥ ३ ॥ एवं स्थिते मुनेनास्ति साहं तादिजगन्नय
 म् ॥ मूर्खबुद्धमिदं भातियत्तद्ब्रह्मैति वेद्यहम् ॥ ४ ॥ कुंभ उवाच ॥ जगदेव न यत्रास्ते तत्राहं त्वं विभासनम् ॥ इत्थमं वरसंसारककु
 तः कीदृशः कथम् ॥ ५ ॥ यथा स्थितव्यवहृतिर्मौनी शांतमना मुनिः ॥ सौम्यार्णवो देरावर्त्परिस्पंदवदस्त्वभो ॥ ६ ॥

वहरंस्तत्त्वतः सुकाष्ठमौनोवागादिव्यापारभूत्यस्ति श्वेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तार्थप्रकाशे नि० पू० अष्टनवतितमः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ प्र
 बुद्धोपिनरेद्रोत्रभूयः कुंभेन बोध्यते ॥ स्थूणा निखननन्यायाद्बोधोस्य सुदृढोस्त्विति ॥ १ ॥ एवबोधो यो राजा उपदेशजन्यज्ञानेन सर्वसंदेहादिबीजं त्याज्ज्ञानं नष्टमित्यभिप्रेक्ष्य दर्श
 यति ॥ नष्टइत्यादिना ॥ विस्तृतात्मनः साक्षात्काररूपस्य तिरित्युच्यते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मूर्खबुद्धमिदं साहं तादिजगन्नयनास्ति ॥ ४ ॥ कुंभसद्वृत्तमैवानुभवेदमान उवाच ॥ ज
 गदेवेत्यादि ॥ अवरससरोर्णधर्वनगरव्यवहारः ॥ किं वतान्यधिकरणमिति तदृष्टांतप्रकारप्रतिक्षेपार्थानि ॥ ५ ॥ सौम्यार्णवो देरप्रशांतो य आवर्त्परिस्पंदस्तद्ब्रह्मस्य तिष्ठ ॥ ६ ॥
 १ पूर्वादित्यस्यैकदेशान्वये नित्यज्ञापक्षत्वात्समासः ॥ अथवापंचम्यलुक्छादसः २ पुंस्त्वमापंभ

मुक्तैर्नाहिकथस्थिततदाह ॥ पुरइति ॥ सदेवसददर्शनादसन्मयम् ॥ २० ॥ कथं तस्यै च लो जगत्स्यं दपत्य यस्तवाह ॥ छायेति ॥ यथावज्जशिलोदरेप्रतिबिम्बपुरुषोऽस्यं दमानप
 वस्यदेतद्वत्सदि ॥ २१ ॥ सम्यग्ज्ञानप्रबोधस्योदयोवाशारूपालोकाआतारामनस्काराश्वनीरसानिःसाराइत्यागमप्रमाणजास्थिरभावनाभवतिनामेवनिर्वाणहेतुत्वानिर्वा
 णविदु ॥ २२ ॥ जगच्छब्दार्थरहितयःपश्यतिसपश्यतीति यदुक्तं दृष्टान्तैर्विदणोति ॥ यथेति ॥ रवगत प्रकाशोपधादीपाथाकारसन्निवेशविनास्ति यथावाकटकदिसन्निवे
 शनिर्मुक्तहेमास्तितथा जगदप्यसन्निवेशब्रह्मास्तीति सभावनीयमित्यर्थ ॥ २३ ॥ रूपालोकमनस्काराइत्येतदपि विदणोति ॥ नीरसाइति ॥ ब्रह्मरूपिणोवोधाद्ब्रह्मभूतस्य जग
 तो जगत्स्यकारिणोरूपालोकमनस्कारानीरसाकोर्थ असदाभासाभवतीत्यर्थ ॥ २४ ॥ यथावहून्यपिनरगादीनिसमूहे ऊर्भिश्चब्दार्थरहितमवुमात्र्यभावतितथा बहून्यपि व
 स्तुनिज्ञानोदयेनिसर्गवद्वल्लोकमेव भवतीत्यर्थ ॥ २५ ॥ सर्गशब्दार्थभेदवाधेसर्गपरब्रह्मणोरैक्यमेवेतिव्यतिहारेणद्वयति ॥ सर्गएवेति ॥ हि यस्मान्दृष्टव सर्ववत्स्वदब्रह्मेत्यादिश्रौत
 पुरःसंकल्पकेनपुंसंकल्पनगरस्ययत् ॥ रूपं तद्विदिजगतःखादच्छंसदसन्मयम् ॥ २० ॥ छायानुरुषवत्स्यं दिशांतं निर्मनं जगत् ॥ जगच्छ
 द्वाधरहितं यः पश्यति स पश्यति ॥ २१ ॥ रूपालोकमनस्कारानीरसागमभावना ॥ सम्यग्ज्ञानावबोधस्यनिर्वाणवैविदुर्बुधाः ॥ २२ ॥ यथा
 स्तिवातोनिःस्पंदो यथास्ति रवगतोपिवा ॥ यथाहेमासन्निवेशमस्ति ब्रह्मजगत्तथा ॥ २३ ॥ नीरसाअसदाभासाजगत्स्ययकारिणः ॥ रूपा
 लोकमनस्काराःसंतीमेव ब्रह्मरूपिणः ॥ २४ ॥ ऊर्भिश्चब्दार्थरहितं यादृगंबुबहून्यपि ॥ सर्गशब्दार्थरहितं नाह ब्रह्मनि सर्गवत् ॥ २५ ॥ सर्गएव
 परंब्रह्मपरंब्रह्मैव सर्गदृक् ॥ सर्गशब्दार्थरहितोवाक्यार्थस्त्वेवशाश्वतः ॥ २६ ॥ ब्रह्मशब्दार्थसंपत्तौ सर्गशब्दार्थः कृता ॥ सर्गशब्दार्थसंसि
 द्धौ ब्रह्मशब्दार्थः कृता ॥ २७ ॥ समस्तशब्दशब्दार्थभावनाभावनोदयम् ॥ शुद्धं तिष्ठति चिद्ब्रह्मो ब्रह्मशब्देन कथ्यते ॥ २८ ॥ सम्यग्दर्शनं
 संसिद्धावुभयोरप्यवेदने ॥ यच्छिष्टमजरं शांतं ततोवाचिविचर्त्तते ॥ २९ ॥ संशांतसर्वात्मकवेदनौघमस्तीदमं कालकस्वस्वरूपम् ॥ यथा
 स्थितं सर्वजगत्स्वरूपं पाषाणरूपं च परं ज्ञरूपम् ॥ ३० ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिव्यजावबोधनं नाम नवनवतितमः
 सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ३१ ॥ शिखिव्यजाउवाच ॥ एवं चेत्तन्ममहाबुद्ध्यादृशांकारणं परम् ॥ कार्यतादृशमेवेदं जगदित्येव वेद्यहम् ॥ १ ॥
 वाक्यार्थः ॥ २६ ॥ बहूणाद्वल्लेति ब्रह्मशब्दस्यार्थसंपत्तावेवसर्गशब्दार्थदीर्घाकैकता एवसर्गानामरूपयोर्विसर्गशब्दार्थसंपत्तौ चिद्विधपरिच्छेदेनितत्तेर्बुह
 धात्वर्थानुसारिब्रह्मशब्दार्थताकतेत्यनयोरकार्यत्वेत्यर्थ ॥ २७ ॥ ब्रह्मशब्दस्य तस्यै शब्देवस्तुनिकथप्रवृत्तित्वात् ॥ समस्तेति ॥ अल्पस्यापिपरिच्छेदस्याभ्युपगमेव बहूधात्व
 र्थसकोचापत्तेरशब्दशब्देनैवादिवागपि नवत्तइत्यर्थ ॥ २९ ॥ हेराजनुद्दसर्वजगत्स्वरूपयथास्थितयदस्ति तदप्यतिदृढत्वाद्ब्रजपाषाणरूपपरब्रह्मस्वरूपमस्येव ॥ यदापीदं जग
 दज्ञानेन संशांतसर्वात्मकवेदनौघसपन्नतदापि एकात्मकस्वरूपसदस्येवेति ब्रह्मजगतोरकैवसत्तेतिनकस्याप्यसत्त्वमिदित्यर्थः ॥ ३० ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनि०
 पू० नवनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ वार्यते ब्रह्मवत्स्वजगतो ब्रह्मसत्तया ॥ जन्मादिविक्रियाऽस्युद्वल्लेवसदिति यते ॥ १ ॥ यदि ब्रह्मजगतोरकैवसत्तातहितयासत्त
 या ब्रह्मैव जगदपि परमार्थसत्यकिनत्प्रात् मिथ्यावस्तुनोहिकारणदुर्निरूप सत्यस्य तु सत्यब्रह्मैव कारणसंभवतितुल्यत्वादितिराजाशकते ॥ एवं चेदिति ॥ १ ॥

सप्तमापाशकशुद्धस्य ततर्षवृक्षगामसप्तताकगतः कारणमाह ॥ यत्तु निगुणपरसत्तानुपनीय आद्यत्वात्पूर्वकालाभावेन पूर्ववृत्तित्वेषु व्यनिर्धकारघतस्मात्कार्यकुतो भवे
 यतनस्य प्रसवाकस्यारित्यय ॥ १ ॥ अस्तु निर्दोष स्थितमापाशकलभेव जगत कारणमिति चेत्समाप्याह ॥ नेहेति ॥ इह निर्दोषेमापाशकलकारणत्वात्कार्यकागच्छनास्ति ॥ भाषाह
 एषीवमायातच्छरलत्कायाणां सदाशोपगमायापरमायुद्धेत्पानुसंभविद्विजगच्छातमजमेवेत्यय ॥ तयाचोक्तवार्तिके ॥ अविद्यास्तीत्यविद्यायामेवासित्वाप्रकल्प्यते ॥ इन्द्र
 त्यात्मविषयनकयथनयुज्यतइति ॥ ३ ॥ अकारेन वसादस्य वसतिरित्याह ॥ कायतइति ॥ ४ ॥ कुतो न जायते तथा ॥ बीजमेवेति ॥ तत्र बीजाभावेऽपि तेषु बीजाकार्कनस्या
 तथा ॥ अपरक्यामिति ॥ भ्रुकुलस्तत्र बीजाहिल्लभाहदिति यथापाण्डित्येव वृक्षितदेशकालाभावादित्याह ॥ देशेति ॥ तद्विभक्तगोचरपरमवतभहेतुपादानकारणगोचरास्तु न वि
 रोधादित्याह ॥ अकार्कित ॥ यस्य प्रमाणस्य एककथं धीकार्कनाभाषितो विभक्त्यपि यत्नेनेतपादानकारणयोपमाजायतइतिकथं कुंशक्यामित्यर्थ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अत
 ॥ कुभउवाच ॥ यत्र कारणतानस्य कार्यतदुपपद्यते ॥ यत्र कारणमेवादीतस्मात्कार्यं कुतो भवेत् ॥ २ ॥ नेहास्तिकारणकिंचिन्नच
 कार्यकदायत ॥ विषमानमित्सर्वसर्वशान्तमजंगत् ॥ ३ ॥ जायते कारणत्कार्यं यत्तत्कारणवद्भवेत् ॥ यन्न जायत एवेह तस्मिन्सदृ
 शताकुत ॥ ४ ॥ बीजमवनयस्यास्तितकयवदजायते ॥ अप्रतर्क्यमनास्य च यत्तस्य केव बीजता ॥ ५ ॥ देशकालवशात्सर्वहेतुमत
 प्रमाणगा ॥ अकनुदक्षविषय प्रमाकारणयोक्तयम् ॥ ६ ॥ अकतृकर्मकरणेनास्तिकारणताशिवे ॥ तस्मात्तत्कारणनास्तिकजगच्छ
 व्यायवेदनम् ॥ ७ ॥ ब्रह्मैव त्वस्वरूपस्य तस्य तर्धारयस्तत् ॥ असम्यग्दर्शिविषयतदेव जगदाश्रितम् ॥ ८ ॥ चिन्मात्रमजरशांतयदक
 तत्प्रमायते ॥ तेनैवायजगद्ब्रह्मसच्छांतबुद्ध्यतेवपु ॥ ९ ॥ अन्यथैव च योभावश्चेतस एयिषीपते ॥ स एवनाश कथित स्वानुभूतश्रवंहि
 ते ॥ १० ॥ चिंतनाशस्वभावतद्दिदिनाशात्मकं नृप ॥ क्षणनाशोयत कल्पचित्तशब्देन कथ्यते ॥ ११ ॥ असकल्पनमात्रेण सभ्यभानो
 दयात्मना ॥ सकल्पस्वीयतेसिद्धैस्वयमंवासादात्मक ॥ १२ ॥ नाशैवांगीकृताभावयदिविश्वहिकथ्यते ॥ विषमानकयतत्स्यान्ननुता
 मरसेक्षण ॥ १३ ॥ इत्यावुत्सिष्ययौवतेश्चैव स्मीति यशगिरा ॥ कयसविप्रोभवति विप्रत्वत्वस्य कीदृशम् ॥ १४ ॥ विद्वत्तथातुरत्युच्चैर्ष
 तोस्मोति विरोतिय ॥ युतिमेवागतविद्विजीवनतस्य स अभम ॥ १५ ॥

एषलक्ष्यशुद्धाकारकस्य यन्निर्दोषवस्तुतेषाह ॥ यतिरस्य दशाह विधारयत्तनाप्यदशम ॥ अहदशाहतेरेव जगद्प्रेमाश्रितमित्यय ॥ ८ ॥ चिन्मात्रमयैव जगद्ब्रह्मभावेन
 सपयत अतस्त्वाकारमनोयास्याथमज्जगदाकारणेत्याह ॥ चिन्मात्रमिति ह्याभ्यासा ॥ १० ॥ नाशो ब्रह्मलक्ष्य इत्येव ॥ १० ॥ तद्वस्तुदृशाह ॥ चिन्तयति ॥ सः शोणमायमपि त्यक्ष
 विस्मरणप्रधानारा कल्पकालविस्मरणचिन्तनाशब्दाभ्यास इत्यर्थ ॥ ११ ॥ तच्च चिन्तनसंकल्पमयं यद्यसितत्त्वज्ञानेन नरयतीत्याह ॥ असकल्पनेति ॥ १२ ॥ अस्तु सकल्पनतारास्तया
 पितृभ्यः कदाचिर्नरतरेति यन्मिथ्यात्वाद्भवति विशतिरपमासभ्यः कीप्रभयति न वस्तुतरेतया श्रितइति विश्वमिन्नान्मावनिबध्नन्मभिप्रेत्याह ॥ नाशैवेति ॥ १३ ॥ अस्तु स कल्पनतारास्तया
 निरिह्यमानकयस्यादित्यर्थः १ ॥ तत्र लोकोक्तस्य प्रमाणमिति ॥ इत्याह चिन्तित्वाभ्यासा ॥ १४ ॥ सति यत्नेन विद्वेषाः कुर्वता भाततोयस्त्वनयादिभः सः सुखं चिन्तित्वनिरुत्पु रिति यावत् ॥ १५ ॥

१ यत्तद्विप्रमिथादेष्वन्तिरित्येवार्थः
 २ यत्तद्विप्रमिथादेष्वन्तिरित्येवार्थः

चिन्नाद्यस्तीत्यनुभवस्य तर्हि कागरिति चेद्भ्रान्तिव्रमेति दृष्टतिराह ॥ भ्रमाकतीति ॥ १६ ॥ धातिपुंजरूपमेव तर्हि तत्सदस्तुनेत्याह ॥ तदिति ॥ तस्याज्ञानव्यतिरिक्तस्वरूपानां
 वादित्यर्थ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अज्ञानात्मनैव तर्हि चिन्नादिसत्यमस्तु तत्राह ॥ अज्ञानेति ॥ ज्ञानवाच्यत्वान्नाज्ञानात्मनापिसत्यतासिद्धातीत्यर्थः ॥ उक्तदृष्टान्ताभ्यामुपपादयति ॥
 जलज्ञानमित्यादिना ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यावत्सकलम् ॥ २३ ॥ अहकारादिसंयुतकिंचिदेहादि ॥ अप्यर्थैरेवकार ॥ तर्हि किमस्ति तदाह ॥ संविदिति
 भ्रमाकृतियदस्तीह दृश्यतेऽलातचक्रवत् ॥ मृगलब्धाद्विचंद्रादिबालवेतालकादिवत् ॥ १६ ॥ तलकथं किल नामस्यात्सत्यं भ्रमभरात्मक
 म् ॥ अज्ञानभातिरेवांतश्चित्तमित्येव कथ्यते ॥ १७ ॥ अज्ञानमुच्यते चित्तमसत्यदिवसंस्थितम् ॥ असंवेदनमज्ञानं ज्ञानं संवेदनं भवेत्
 ॥ १८ ॥ अज्ञानसत्वसांवि ते ज्ञानात्संवेदनादक्षयः ॥ जलज्ञानं मुधाभातिः साधो मरुमरीचिषु ॥ १९ ॥ नैतज्जलमिति ज्ञानात्संवि तेः प्रवि
 लीयते ॥ इदंचित्तमिति प्रौढं यदज्ञानमलं दृदि ॥ २० ॥ नास्ति चित्तमिति ज्ञानात्तत्समूलं विनश्यति ॥ यथारज्ज्वांभुजंगत्वमज्ञानभ्रमसंभ
 वम् ॥ २१ ॥ न सर्पायामिति ज्ञानाद्दुदिरुदात्यणश्रुति ॥ तथात्मनि मनोभूतमज्ञानभ्रमसंभवम् ॥ २२ ॥ चित्तं नास्तीति विज्ञानाद्दुदिरुदा
 दिनश्रुति ॥ चित्तं मनोहमित्यंतर्थावदज्ञानसंभवम् ॥ २३ ॥ न चित्तमस्ति नाचैव महंकारादिसंयुतम् ॥ किंचिदेव जगत्यस्मिन्सांविदेकांत
 निर्मला ॥ २४ ॥ तथासंकल्पचित्तादिरुतमासीद्विमूढया ॥ अघासंकल्पतः सर्वपरित्यक्तं प्रबुद्धया ॥ २५ ॥ संकल्पेन यदायाति त्वसंकल्पे
 न गच्छति ॥ पवनेन महावाहो ज्वालाजालमिवानले ॥ २६ ॥ आत्मतत्त्वैक्यनयाततया ब्रह्मसत्तया ॥ जगत्सर्वमिति व्यासंसमुद्भववा
 रिणा ॥ २७ ॥ नाहमास्मि न चात्योस्ति न त्वनैतेन चित्तकम् ॥ नेंद्रियाणि न चाकाशमात्मत्वे कोस्ति निर्मलः ॥ २८ ॥ घटाद्याकाररूपेण स
 एवायं विलोप्यते ॥ इदंचित्तमयं चाहमिति कैवकुक्कल्याना ॥ २९ ॥ न जायते न क्षियते किंचिदास्मि जगत्त्रये ॥ केवलौघंचिदुल्लासः सद्स
 द्भावनात्मना ॥ ३० ॥ सर्वमात्मा परंब्रह्मसकलमात्मतम् ॥ द्वित्वैकत्वेन विद्येतेन भांतिर्न च संभ्रमः ॥ ३१ ॥ सर्वेन्द्रियगणाकारे सन्ने
 वासिसखेततः ॥ न दत्त्वसे महाबुद्धे न च कचन लिप्यसे ॥ ३२ ॥ न ते विनश्यति सखे न चाकिंचिद्वि वधते ॥ निर्मलाकाररूपस्य कैवल्यानंत
 रूपिणः ॥ ३३ ॥ इच्छानिच्छाति केशकोयेतरापिल्वमेव च ॥ न लंशुष्यति रेकेण शशांक उपलभ्यते ॥ ३४ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यामयस्तम् ॥ २७ ॥ कथमस्तदाह ॥ नाहमिति ॥ २८ ॥ तर्हि जीवन्मुक्तैर्घटाद्याकारेण किमवलोकयते तत्राह ॥ घटादीति ॥ २९ ॥ ३० ॥ स
 भ्रमो मरणादिभयम् ॥ ३१ ॥ सर्वस्मिन्निन्द्रियगणतद्ब्राह्मब्रह्मयायाकारे च सन्नेव सन्मात्रस्वरूपत्वमसि ॥ अतोदाहरेतु भिराभ्यामि कादिभावैर्न दक्षसे ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतरा
 क्रियाशक्तिरपिल्वमेव ॥ अतस्त्वेष्टमनिष्टं कर्तव्यं च नास्तीत्यर्थो तनायचकारः ॥ अश्रवः कलास्तद्व्यतिरेकेण ॥ ३४ ॥

शि शिरः अर्धं जन्मदृष्टिं शिष्यशिराभानिरस्यन्ति ॥ सदैक रूपं नित्यमनन्त्ये विभक्तार ॥ सकृद्विलससकृद्यभातम् ॥ कटाप्रमाणेन स्वस्वरूपपरिचयस्तथाख्यातीलायस्य तथा विधत्तम् ॥
 सन्नाश्रयतया उच्यते ॥ आससर्षभ्यवहारेभ्यः न्यायिकिसद्व्यपहसुतदेवास्ततस्वमित्यर्थ ॥ १५ ॥ ॥ इति श्रीभाषासिद्धमंतात्पर्यप्रकाशेन ० पू शततम सर्ग ॥ १० ॥ ॥ १५ ॥
 सान्नायक्येनोद्येवव्यपदिष्टं कल्पना ॥ कीदृशमुक्तावधिस्तस्यितस्तत्त्वस्ययेति ॥ १ ॥ परिणत पूर्वभाषाविशयान्नाश्रयाम ॥ १ ॥ शिलातलाकुलीर्णं प्रतिमाद्विष
 ॥ २ ॥ १ ॥ निषिक्तमनानयोमिनारोभजनस्यमूर्तेनिरतिशयानदर्थे ॥ ४ ॥ ५ ॥ महाविभागेनिरतिशयानदस्तस्युक्षणं भूमिका ॥ सवस्यैरव्यगर्भानशनस्यविषयानदज
 अजमजरमनाद्यजस्रभावसकृदमर्दविलसस्यदैकरूपम् ॥ विगलितकलनकलास्यतीलसदुदितमापमजतदात्मतत्त्वम् ॥ ३५ ॥
 इत्यार्षेवा० वा० द० भो० नि० पू० चू० शिखिष्वजपरमाववाधननामशततम सग ॥ १०० ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिकु
 भवचोराजाभावयसदकृत्रिमम् ॥ स्वयमात्मपदेतस्मिन्क्षणपरिणतोभवत् ॥ १ ॥ यभूवार्मालितमनोलाञ्छन शतावाहमुनि ॥ शिलात
 लादिवोक्तांर्णो नित्यदावयववाक्यति ॥ २ ॥ ततोमूर्त्तमात्रेणप्रबुद्धस्फुरितेक्षणम् ॥ तमुवाचमहायाहोचूहालाकुमरुपिणी ॥ ३ ॥ ॥ शुभ
 उवाच ॥ कश्चिदस्मिन्मठेस्फारेशुश्वेवितनिमल ॥ सुतल्येनिर्विकल्पानासुखविश्रातवानसि ॥ ४ ॥ कश्चिदत प्रबुद्धोसि रुचिञ्चातिस्व
 याश्रितना ॥ कश्चिज्ज्ञेयपरिज्ञातदृष्टदृष्ट्यभवेवा ॥ ५ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ भगवस्त्ववसादेनमहाविभवभूमिका ॥ महतीपद
 वीहृष्टासवस्योर्ध्वस्थितामया ॥ ६ ॥ सतांविदितवपदानामहोयतमहात्मनाम् ॥ अपूर्वकान्यतमय सग सारफलप्रद ॥ ७ ॥ जन्मनापिम
 यालब्धयत्नामनमहाशतम् ॥ तदपत्वत्समासगान्तेनैवसादितस्वयम् ॥ ८ ॥ अनंतमाद्यमश्वतचैतकमललोचन ॥ कयनासादितममूर्धु
 वंमालमपदमया ॥ ९ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ मनस्युपशमयानेत्यकभागोपणोस्थिते ॥ कथायपाकेनिर्वर्त्तसर्वद्वियगणस्यच ॥ १० ॥ यातिच
 तसिविश्रांतिविमलदेशिकोस्य ॥ ययासितांशुकेशुश्वेदिव कुकुर्मांसस ॥ ११ ॥ कथायाणामनतानांसश्वतानांशरीरकै ॥ स्ववास
 नास्वरूपाणामपपाकस्तवादित ॥ १२ ॥ देहान्मलानिसर्वाणिकालनकमलेक्षण ॥ साधोदक्षारफलानीवपाकेनविगलत्यध ॥ १३ ॥
 तस्योर्ध्वमुक्तपकाशयास्थित ॥ १४ ॥ बनेतिहृदये ॥ अपूर्वमनादीसोरेकशय्यननुभूतयेकैकान्तनिरतिशयानदस्तस्युपुर अतएवसारफलप्रद ॥ १५ ॥ सामान्यैकविरिच्यद्वि
 हयोनि ॥ कान्यनेति ॥ तेनमहाशतस्वरूपमूर्तेनैवमयाअनान्यद्वयत्वासासगारस्यमेवनायासेनासावितम् ॥ ८ ॥ १ ॥ पूर्वैश्वरकथायपाकाभाषान्नासादि
 रभिर्दानानुभवमातस्यपाकाशाश्रितविभ्यन्ताशयेनकुंभउच्यते ॥ मन्वीत्याश्रिता ॥ सर्वद्वियगणस्य चाम्नतसश्चभोगलक्षणकथायाणोपाकेनिर्वर्त्तसति ॥ महाश्वस्यति ॥
 कथायपाकि कर्माश्रितानुपूरमाश्रित ॥ कथायैकर्मभिः श्वकनोक्तावपञ्चायतदिति ॥ १ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ देहाद्येदेहात् ॥ मलानिरागादिकथायाः यार्पानि ॥ १३ ॥

निसेष्टुणालरूपेधानुष्करिकल्पिते लक्ष्ये ॥ १४ ॥ १५ ॥ ज्ञानार्थासकथामुपदेशान्तर्येण वाधारितवानसीति शेषः ॥ उपदिष्टार्थानां हृदिधारणात्सोपदेशः ॥ प्रबुद्धवांस्तरफ
 लसाक्षात्कारज्ञानवात्प्रजातोसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तवाज्ञानमयमध्याङ्गकाले क्षीणमिति मया ज्ञातमित्याह ॥ यावदिति ॥ १८ ॥ इदानीमथ तनदिनस्योत्तरभागे ॥ हृ
 दयात्परित्यक्चेतसि क्षयमागते सति ॥ १९ ॥ अचित्ततयानिःस्वरूपतावुद्ध्या ॥ २० ॥ दृष्टेः परमात्माभिष्यक्ते ॥ २१ ॥ आत्मन्यन्योन्याभ्यासात्सदसत्तामयत्वमेव हि
 वासनात्मसुयातेषु मलेषु विमलं सखे ॥ यदकिंशु रंतस्तद्विशतीषु र्यथाविसे ॥ १४ ॥ कथायपाके संपत्ने त्वं मया द्याविबोधितः ॥ तेनाद्यै
 वतवाज्ञानक्षयो जातो महा मते ॥ १५ ॥ अथपककषायस्त्वमद्यैव ज्ञानसंकथाम् ॥ अद्येह सोपदेशस्त्वमद्यैवा सिप्रबुद्धवान् ॥ १६ ॥
 शुभाशुभानां सर्वेषां कर्मणा मय संक्षयः ॥ सत्संगव्यपदेशेन तव निष्पत्तिमागतः ॥ १७ ॥ यावदस्य दिनस्यैष पूर्वभागामहीयते ॥ ताव
 च्चेतोहंमेतितवाज्ञानं वभूवह ॥ १८ ॥ इदानीमहचो बोधाच्चेतसि क्षयमागते ॥ हृदयात्संपरित्यक्ते संप्रबुद्धो सिभूपते ॥ १९ ॥ हृदि यथा
 वन्मनः सतातावदज्ञानसंस्थितिः ॥ चित्तचित्तयात्यक्ते ज्ञानस्याभ्युदयो भवेत् ॥ २० ॥ ह्रित्वैकत्वदृशौ चित्तं तदेवाज्ञानमुच्यते ॥ २१ ॥
 योर्याल्यो हृष्टस्तज्ज्ञानं सा परा गतिः ॥ २१ ॥ प्रबुद्धो सि विमुक्तो सित्यक्तं चित्तं त्वयानुप ॥ सदसत्तामयत्वं हित्वया त्यक्तमसत्पदम् ॥ २२ ॥
 वीतरांको निरायासो निरसंगो नन्य आत्मवान् ॥ महोदयो मुनिर्मान्सीस्वरूपे तिष्ठति मत्से ॥ २३ ॥ ॥ शिखिवध्वज उवाच ॥ ॥ एवं हि भग
 वन्जंतो मूर्खस्यैवास्ति चित्तभूः ॥ प्रबुद्धस्य ततज्ज्ञस्य चित्तं नाम किल प्रभो ॥ २४ ॥ जीवन्मुक्तास्तदेते हि विहरंतिकथं वद ॥ अविद्यमान
 मनसो युष्मदाद्यास्तथानराः ॥ २५ ॥ इति मे कथया शेषमन्यैः स्ववचनांशुभिः ॥ हाद्वैतमो निपुणमेवं प्रायैः प्रमार्जय ॥ २६ ॥ ॥ कुंभ
 उवाच ॥ ॥ यथावदसित्वज्ञततथैव हि नान्यथा ॥ चित्तं हि जीवन्मुक्तानां नास्त्वं कुरद्वारमनाम् ॥ २७ ॥ पुनर्जननयोप्यावासा
 नापनवासना ॥ साप्रोक्ता चित्तशब्देन सातज्ज्ञस्य विद्यते ॥ २८ ॥ यथावासनया तज्ज्ञा विहरंतीह कर्मसु ॥ तांस्त्वं सत्वाभिधां विद्धि पुन
 र्जननवर्जिताम् ॥ २९ ॥ जीवन्मुक्ता महात्मानः सत्वस्थाः संयते द्विधाः ॥ विहरंति गतासंगं न चित्तस्थाः कदाचन ॥ ३० ॥

चित्तनामतदेव असतो जगतपदकल्पनास्थानम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ चित्तैत्यक्ते जीवन्मुक्तानां केनातःकरणेन व्यवहारासिद्धिरिति प्रष्टुराजापीठिकारचयति ॥ एवं हीति ॥ यदीत्य
 र्थैकलक्ष्यम् ॥ २४ ॥ प्रष्टव्याशदर्शयति ॥ जीवन्मुक्ता इति ॥ तत्तर्हि ॥ २५ ॥ अन्यैर्दुर्वचमिति शेषः ॥ अन्यैः प्रसिद्धसूर्यायशुचिलक्षणैः स्ववचनांशुभिः प्रसिद्धतमो विल
 क्षणहाद्वैतमप्रमाजयेति वा ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यथाभाजितो विर्तुन्याश्चलाजानवीक्षादिशब्दवाच्यानाप्यकुरादिजननक्षमास्तद्वत्त्वज्ञानभाजितनिरावरणसत्त्वं मनशा
 द्वावस्थनापि पुनर्जननसमर्थमित्यर्थः ॥ २९ ॥ जीवन्मुक्तव्यवहाराभासात्तदेव करणाभास इत्याह ॥ जीवन्मुक्ता इति ॥ ३० ॥

॥ १ ॥ १ ॥ तद्विषयस्य लब्धत्वात् देवपात्रकारण्यत्वात् । हेतुसमीत्याशयेनाह ॥ सत्यवानसीति ॥ १ ५ ॥ १ ६ ॥ त्वयापामिष्कर्मिणो यो महात्यागः स सर्वरूपचित्तयत्समुच्चिरतमयमे
 वेत्यर्थः ॥ १ ५ ॥ चित्तत्यागेन पोषानाद्विसर्गकर्मण्यतर्तुना तिरकले च चित्तस्वर्गापवर्गादितिरकलाभ्यतर्तुना नीत्याशयेनाह ॥ स्वर्गिति ॥ यदुद्धामेधाउपदिष्टार्थधारणाद्यस्या
 स्तथाविधया अतएव परमशोधयस्याधिपाकतश्चिन्त्यागपुत्रत्वागपवर्गावित्तादित्यर्थः ॥ १ ६ ॥ त्वयापामिष्कले गुणज्ञानफलमतर्भनीत्याशयेनाह ॥ तपोनामेति ॥ यद्यतो
 मनस्तत्प्रत्यक्षमनाया सकाशात्प्रत्यक्षज्ञानफलभोक्षस्तु तस्य धारितिरायति मुक्तिमित्यर्थः ॥ तत्र आगतत्सर्वधर्मयद्वैतमयत् ॥ १ ७ ॥ न सत्ये आतिसेषसत्यस्याभ्यतस्य
 धारतार्थावसंभवा न पीत्याशयेनाह ॥ तदिति ॥ तत्र ज्ञानफलसत्त्वमवसतीति तदुक्तं शाश्वत च तत्त्वगवित्किंचिदुत्तुत्सत्संभुरथ ॥ भावाभावेराविर्भावतिराभावेरुपाकदाका
 न्तदचित्तचित्तमाहुः प्रयुद्धसत्त्वमुच्यते ॥ अप्रयुद्धाद्विचित्तस्यासत्त्वस्यास्तु महाधिप ॥ ३ १ ॥ भूय प्रजायते चित्तसत्त्वभूयानजायते ॥
 अप्रयुद्धस्य यथोक्तिनप्रयुद्धस्य भूयते ॥ ३ २ ॥ सववानसिसज्जातो महात्यागी स्थितो भवान् ॥ अशेषेण त्वया चित्तस्य कर्मयेति वैद्यहम्
 ॥ ३ ३ ॥ समलवासनोऽनुकोराज नदीवराजसे ॥ आकाशासाभ्यभायातमन्येतवमुने मन ॥ ३ ४ ॥ शमप्राप्तोऽसि परमसिद्धममसम
 स्थिति ॥ अर्थासिमहात्यागः सर्वयत्समुच्चिरतम् ॥ ३ ५ ॥ स्वर्गापवर्गावित्तादितत्पादानफलाद्यपि ॥ प्रयुद्धमेधयासाधोधिपापरम
 याधया ॥ ३ ६ ॥ तपोनामकिं यन्मावदुःखस्य करं भवेत् ॥ क्षयातिशयनिर्मुक्तयत्सुखसमतामयम् ॥ ३ ७ ॥ तत्सत्तदस्तु तर्कचित्तानु
 स्वर्गादिभूयानम् ॥ भावाभावरुपाकदास्थिताधिगतवेदनम् ॥ ३ ८ ॥ स्वर्गोनामकिं मानदसोपि सदेहसंस्थित ॥ अप्राप्तस्वत्त्वमसंसिद्ध
 क्रियाकाङ्क्षुभो भवत् ॥ ३ ९ ॥ येन तत्सादित हेमतीति किं सपरित्यजत् ॥ चूडालादिसमाभगाद्देवज्ञात्वसुखेनत ॥ ४ ० ॥ तद्विषय
 मनयोऽस्मिन्निमप्रस्त्वतपोमये ॥ आश्रमादिविफल्याशसाभ्यस्यायकुर्मण ॥ ४ १ ॥

तदुक्तं काठपोरुदस्थितमन्ताननेषाभिमतवेदेन पापमहानं त्वय्यदित्यर्थः ॥ १ ८ ॥ तुच्छरूपायासलभ्यश्च स्वर्गादितुच्छसुखमज्ञानाभेव बहुमतनतस्वविशामित्याशयेना
 ह ॥ स्वगदिति ॥ स्वर्गोनामेति किं मानदसुच्छसुखम् ॥ किं करेद्वितिसयस ॥ अथ कर्मधीयधर्मकोर्तनापत्यापराधसङ्कलनाशयत्वात्वेदेहसंस्थित ॥ ३ ९ ॥ ज्ञानदीर्घभ्यावज्ञानो
 यत्करुणुच्छवर्गादितरपदेत्याशयेनाह ॥ येनेति ॥ शीघ्रचित्तम् ॥ तद्वत्ज्ञानमाहुर्बुद्धमभूत्तथापित्त्वदेवतपःश्लेशो निमग्रदत्याह ॥ चूडालिति ॥ ४ ० ॥ आश्रमो ज्ञानप्र
 तस्य कर्मणः सर्वधर्मिणः कच्छुभद्रायथादितपश्चेत्प्राप्तयत्स्वमयधर्मकिमर्पेति त्वय ॥ ४ १ ॥

स्वर्गादिमहासुरवेतोस्तपसःकथमनर्थवतयाह ॥ आद्यताविति ॥ भोसुमतेयतोस्तपसआदिभागआचरणावस्थाअतभाग फलक्षयावस्थाचदु रवरूपावेव मध्येस्वर्गादिभो
 गावस्थायामेवसुरत्वसकिल ॥ तर्हीकमयाकृतंतपोव्यर्थमेवनेत्याह ॥ यतइति ॥ यतस्तपसैवनेचित्तकषायपाकास्ताप्रततत्त्वबोधसमयोजातः अतोहेतो सर्वतपोरूपावि
 कस्याशायास्मिन्विकल्पेनत्त्वज्ञानेपरिणमतितत्फलेनैवफलवतोपिचभावति ॥ ४२ ॥ तन्नज्ञानेवद्वपदःस्थिरोभव ॥ विविदिषतियज्ञेनदानेनतपसेत्यादिश्रुतेस्तत्फलेनैवनेतपसः
 साफल्यमितिभाव ॥ज्ञानफलचिद्बोमलाभेनसर्वमेवत्वब्धम् ॥ सर्वस्यजागतस्ततएवोद्भवस्थितिलयश्रुतेरित्याशयेनाह ॥ चिद्बोद्भवइति ॥ ४३ ॥ यथापिकार्यमिष्टमकार्यमनिष्टं
 चसर्वमपिब्रह्मसमुद्बिंबदवएवतथापितुच्छुलान्तसर्वव्यनिष्कलमेवातस्तस्यक्त्रपूर्णसमुद्बस्थानीयनिर्विरोधमेवसमाश्रयेत्याह ॥ इदमिति ॥ ४४ ॥ परमप्रेमास्पदत्वाग्निरति
 शयानदरूपस्यस्वइष्टातरप्रार्थनापेक्षयातादाशत्वलाभप्रार्थनमेववरामित्याशयेनाह ॥ इदमिति ॥ यथाऽलब्धद्वयितयास्त्रियालब्धव्यद्वयितप्रतिभेइष्टप्रार्थयस्वेत्यन्यथा
 आद्यंतावस्यसुमतेमध्यएवजुखंस्मभोः॥यतस्तेसमयोजातोयस्मिन्परिणमंतिच ॥ ४२ ॥ तपरूरूपाविकल्पांशास्तत्रवद्भूपदोभव ॥ चि
 द्बोद्धानभसोत्यच्छात्सर्वभावाःसमुत्थिताः ॥ ४३ ॥ तथैवपरिदृश्यंतत्रैवविलयंगताः ॥ इदंकार्यमिदंनेतिसंकल्पाब्रह्मबिंदवः ॥ ४४ ॥
 वंध्यंशिरिध्वजत्यक्तापूर्णमेवसमाश्रय ॥ इष्टंमेप्रार्थयस्वैतियथैवप्रार्थयतेसखे ॥ ४५ ॥ स्त्रियातथैवसकथद्वयितःप्रार्थयतेस्वयम् ॥
 संकल्परचितानेतान्भावानापदभासुरान् ॥ ४६ ॥ मुहंतिनमहात्मानःप्राज्ञाजलरवीनिव ॥ स्वर्गमोक्षादिफलदंयत्किंचित्सर्वमेवतन्
 ॥ ४७ ॥ त्यक्तासमसमाभासोयोस्यसावेववैभव ॥ सत्त्वंसत्त्वेननाशेननाशं हिविगतस्पृहः ॥ ४८ ॥ पदार्थौघमिमंशुक्लंतिष्ठास्पंदित
 चित्तभूः ॥ अपरिस्पंदचित्तस्यसंस्तितैर्हथावति ॥ ४९ ॥ पौरुषप्रभवासाधोविपत्तिर्हिमतौयथा ॥ यानियानीहदुःखानिप्रस्फुरंतिजग
 त्त्रये ॥ ५० ॥ चेतश्चापलजान्येवतानितानिमहीपते ॥ स्थिरंशांतंगतस्पंदयस्यचित्तमचापलम् ॥ सदैवसमहानंदीसाध्याज्यस्यसभाज
 नम् ॥ ५१ ॥ अथचेतसितत्वज्ञस्पंदारस्पंदौत्वमेकताम् ॥ नीत्वातिष्ठयथाकामभैक्यमागत्यशाश्वतम् ॥ ५२ ॥

नेतथैवस्वयद्वयितएवकथनप्राथ्यते नस्मिन्स्वाधीनतयालब्धेनदधीनलब्धव्यातराणास्वतएवलाभादितिभावः ॥ ४५ ॥ अर्गाकल्यात्मातिरिक्तेष्टान्पुरुषार्थत्वलब्धत्वादेवाप्रा
 र्थनीयत्वमुक्तम् ॥ वस्तुतस्तुतेषातत्त्वज्ञदशातुच्छत्वादपास्तत्वमेवेत्याह ॥ सर्वकल्पेति ॥ आपदइवअभासुरानरमणियान् ॥ ४६ ॥ जलरवीग्रविप्रतिविबानिव ॥ ज्ञानलाभान
 तरस्वर्गादिसाधनानीवापवर्गसाधनाभ्यपिहेयान्येवेत्यारथेनाह ॥ स्वर्गीति ॥ ४७ ॥ सर्वपदार्थेषुसदशःसत्त्वेनैवप्राश्रःअसदशस्तुनित्यनष्टत्वेनैवप्राश्रित्तचाचल्पविनेत्याह ॥
 सत्वमिति ॥ ४८ ॥ अस्पदितचित्तभूरित्युक्तेःप्रयोजनमाह ॥ अपरिस्पदेति ॥ नथावतिनप्राप्नोति ॥ यथास्याभाविक्प्रपटन्तिलक्षणपुरुषापरार्थप्रभवाविपत्तिमतीविवेकज्ञानो
 दयेसतिनप्राप्नोतिद्वदित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सम्यग्भगवावरणतयाराजतइतिसभाट्टसाक्षात्कृतआत्मानद्भावस्यभाजनमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्पंदारस्पदौतस्साक्षिमात्रतादर्श
 नेनकतानीत्यासाक्षिणमपिब्रह्मात्मैक्यमागत्यप्राप्यभूमानदभावेनयथाकामपूर्णकामतयातिष्ठेत्यर्थः ॥ ५२ ॥

आमन्त्र्यतर्हितकुभेविस्मितस्वमहीपतेः ॥ चिरंविस्मयविश्रान्तिःसमाधाविहवर्ष्यते ॥ १ ॥ यथेदं सर्वमुत्थितमित्यध्यारोपेणयथाचप्रविलीयतइत्यपवादेनचसर्वपूर्णब्रह्मत्वं
 नेमयाकथितम् ॥ १ ॥ गुरुशास्त्राभ्याश्रुत्वास्वीयविचारेणमत्वाचसम्यग्बुद्धासाक्षाद्देष्टव्यं आवरणभागात्स्पष्टेपरेपदेकदाचित्समाधिप्राधान्येनकदाचिद्ब्रह्महारेणचयथेच्छसित
 यतिष्ठ ॥ २ ॥ स्वर्गभिद्रसाम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ एषामहुपदिष्टैव ॥ ५ ॥ सप्रणामप्रतिवचनारूपवर्मतर्धानम् ॥ साध्वीभिर्भर्तृकतनमस्कारस्याप्राप्तत्वात् ॥ ६ ॥ स्वमादिप्रतिभा
 नगतंधनादिवस्तु ॥ अतेजागरे ॥ ७ ॥ चित्रमश्वर्षम् ॥ ८ ॥ चिरोदयसदाप्रभातशाश्वताभ्युदयवाब्रह्म ॥ ९ ॥ कालयुक्त्याभायोदयसमययोगेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इयंसा
 कुंभउवाच ॥ इतितेकथितं सर्वशिविध्वजमहीपते ॥ यथेदमुत्थितं सर्वं यथाचप्रविलीयते ॥ १ ॥ एतच्छ्रुत्वाचबुद्धाचमत्वाचमुनिना
 यक ॥ यथेच्छसितयातिष्ठष्टेषुपरेपदे ॥ २ ॥ स्वर्गगच्छाम्यहंपर्वकालेस्मिन्नारदोमुनिः ॥ ब्रह्मलोकात्समायातोभवत्यमरसंसदि
 ॥ ३ ॥ नमंपश्यतिचेतत्रतकोपमुपगच्छति ॥ नोद्देजनीयाभय्येनगुरवोहिकदाचन ॥ ४ ॥ त्यक्तसंकल्पलेखेननकिंचिदभिवान्छता ॥
 लयासदैववसव्यंहृष्टिरेषैवपावना ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतियावस्यतिवचःपुष्पहस्तःशिविध्वजः ॥ प्रणामायददत्त्येषताव
 दंतर्धमाययौ ॥ ६ ॥ प्रतिभानगतं वस्तु यथैवातेनहृष्यते ॥ नहृष्टवांस्यथाकुंभमग्रेराजाशिविध्वजः ॥ ७ ॥ गतेकुंभेमहीपालःपरंविस्म
 यमाययौ ॥ तमेवचितयंश्चित्रं चिर्षितइवाभवत् ॥ ८ ॥ इदं संचितयामासचित्रं विलसितं विधेः ॥ यत्कुंभव्यपदर्शेनबाधितोस्मिच्चिरो
 दयम् ॥ ९ ॥ कनारदसुतःकुंभःकाहं नामशिविध्वजः ॥ केवलंकालयुक्त्यैवसोहंसंपरिवोधितः ॥ १० ॥ अहोनुसम्यक्कथितं देवपुत्रेणशु
 क्तिमत ॥ अहोनुसंप्रबुद्धोस्मिमोहनिद्राकुलशिरात् ॥ ११ ॥ काहमासंविनिर्ममःक्रियाजालकुकर्दमे ॥ इदंकार्यमिदंनेतिभिध्याविभ्रम
 चक्रके ॥ १२ ॥ अहोनुशीतलाशुद्धाशीतंपदवीनिजा ॥ रसायनोद्भवाकारासत्वंशीतयतीहमे ॥ १३ ॥ शाभ्यामिपरिनिर्वाप्तिसुख
 मासेचकेवलम् ॥ लणामपिनेच्छामिसंस्थितोस्मियथास्थितम् ॥ १४ ॥ एवं संचितयन्त्याजानूननिर्वासनाशयः ॥ शैलादिवसमुल्की
 णीमौनमेवावतास्थिवान् ॥ १५ ॥ तस्मिन्नेवततोमौनेनिःसंकल्पेनिराश्रये ॥ प्रातिष्ठानिश्रलांप्राप्यसतस्थौगिरिशृंगवत् ॥ १६ ॥ सतत्र
 संशान्तभयोऽचिरेणचिरेणविश्रान्तमतिःसमात्मा ॥ चिरेणसंप्राप्तनिजामलात्मायोगेनसुष्यापततोदितात्मा ॥ १७ ॥ ॥ इ०वा०वा०
 दे०मो०नि०पू०चू०शिविध्वजसमाधानं नामद्वाधिकशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ६३ ॥ क्षाकतास्वरूपासाम्नाभ्यपदवी ॥ सत्त्वनिर्वासनंम
 न ॥ १३ ॥ तैनेवस्यस्पर्णकामतामाह ॥ शाभ्यामीति ॥ १४ ॥ शैलात्समुल्कीर्णःप्रतिमादिवमौनवागादिचेष्टारहितयथास्यात्तथासमाहितोवतस्थिवान् ॥ छादसत्त्वान्दि
 टकसु ॥ १५ ॥ मौनेमुनिकर्मणिसमाधौ ॥ १६ ॥ सराजातयसमाद्यौसप्राप्तनिजामलात्मासन्समात्मासमरसःसर्वचिरेणविश्रान्तमतिर्भूत्वाअचिरेणसद्यएवसंशान्तभयःसर्वचि
 रकालानुदन्तेनयोगेनअदितात्माअखण्डितस्वभावःसुष्यापसुषुप्तदविवेशश्रामेत्यर्थः ॥ १७ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाण०पू०द्व्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥

पूरात्पाया परात्ताम्प्रेणपुराणम् ॥ यथाशुभ्यावनरास्तदात्तापथ्यवणपत्ते ॥ १ ॥ एवमुकरीत्यागिशिव्वजोराजानिर्विकल्पसमाधानात्काष्ठकुब्जोपमस्थितिरभूदिति
 शय ॥ पूरात्ताम्प्रेणपुराणम् ॥ १ ॥ ततारपुत्रम् ॥ २ ॥ देवपुत्राहर्तिकुम्भेपम् ॥ क्षिण्डीशरीररूपमाकारजपाह ॥ ३ ॥ नृपकर्मरत्नकार्यमजानुरजनमित्यर्थ ॥ ४ ॥
 कुम्भानारवथ ॥ ५ ॥ सपुत्रकार्यनिपाकारनिर्दिष्टमुक्तावमिद्विधत्तम् ॥ ६ ॥ अपराजा ॥ ७ ॥ इदानीं प्रारभ्यकर्मशेषकाले देहत्यागार्किकिमर्दकरोतिनकरोतिवत्या

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ निर्विकल्पसमाधानात्काष्ठकुब्जोपमस्थिति ॥ एवशिविव्यजोराजाचूडालामधुनाशृणु ॥ १ ॥ शिविव्यजज
 त्ततरकुम्भवपणतनसा ॥ प्रयोध्यांतीधिभागत्यतारतरसानम ॥ २ ॥ देवपुत्राकतिव्योधिजहोमायाविनिर्मिताम् ॥ विदग्धमुग्धमा
 कारक्षेणजपाहसुदरम् ॥ ३ ॥ तमसास्वपुरप्रापविवेशांतपुरक्षणात् ॥ हस्थाधभूवलोकस्यनृपकर्मचकारच ॥ ४ ॥ वासरधितयनाथ
 पुनरधरमत्यसा ॥ यभूवकुम्भोयोगेशिरिविव्यजवनययी ॥ ५ ॥ तथातत्रैवतभूपमपश्रद्धनभूमिगा ॥ निर्विकल्पसमाधिस्यसमुत्कीर्ण
 मिवदुमम् ॥ ६ ॥ अहानुखलुभोदित्याविश्रातोयमिहात्मनि ॥ स्थित स्वस्य समश्रांतहलुवाषपुनपुन ॥ ७ ॥ तदेनतावदेतस्माद्वाधया
 म्पिपरात्पदात् ॥ इदानींमर्कटदेहत्यागमेपकरांतिवै ॥ ८ ॥ किंचित्कालसुरत्वेपराज्येनविपिनेनवा ॥ मममेवगमिष्यावस्यत्केद्देहाविर्मा
 समी ॥ ९ ॥ तस्यापदेशोविपम परिणामनगच्छति ॥ अनेनाश्यासयोगनतावदावोधयाम्यहम् ॥ १० ॥ इतिसच्चित्त्यशूडालासिंहनाद
 क्षपारसा ॥ भूयोभूय प्रभोरभेवनेचरन्नयप्रदम् ॥ ११ ॥ नचचालशिलेवाद्वापदानादेनतेनस ॥ भूयोभूयश्रुतेनापितदासातव्यचाल
 यत् ॥ १२ ॥ चालित पातिताप्यपयदानयुनुधेनप ॥ तदासच्चित्तयामासचूडालाकुम्भरूपिणी ॥ १३ ॥ अहोपरिणत साधु स्वपदेभग
 वानयम् ॥ तदेनहिययायुक्तयासांप्रतयोधयाम्यहम् ॥ १४ ॥ अयवैर्नमहात्मानांकिमर्थयोधयाम्यहम् ॥ विदेहयोधमासापतिपुत्रेपय
 याल्लखम् ॥ १५ ॥ अहमप्यनादाहमिमत्यक्कापरपदम् ॥ अपुनजंननायेवगच्छामीहकिंसमम् ॥ १६ ॥

शय ॥ ८ ॥ विपिनभोग्यकमक्षपयर्धतमिधितेनवा ॥ सभगुन्यकालमयसमैनुत्यत्वभाशौगमिष्याव ॥ कैवल्यमिधिशेष ॥ ९ ॥ उपदेशात्प्राक्तयाकत परिणामसममम्
 निरावस्थितिर्पदेतपराशकनागच्छन्दिदानींमर्कटस्यामे ॥ तथाचकीचन्मुक्तिमुखांनभवायमप्यपयोप्यदतिभाष ॥ १० ॥ यभाश्रुत् ॥ ११ ॥ पाणिसेपेपणाशालयत्
 ॥ १२ ॥ १३ ॥ सममभूमिकानुपदेशयर्धतपरिणत ॥ अहोपत्यायर्थे ॥ तथाचतस्रोपदेशोविपम परिणामनगच्छतीतिमदीयसमावनादेषैवेतिभाष ॥ १४ ॥ अतएवाह ॥
 अपयति ॥ निरहंनिष्ठम् ॥ १५ ॥ सपसहैवगच्छादि दृष्टानीवनेकमधिकसुखरमितिशेष ॥ १६ ॥

महामतिरित्यनेनावश्यभोक्तव्यतदीयप्रारब्धकर्मशेषमपिसास्यमत्यादृष्टापुनर्संचितयामासंतिसूचनाय ॥ १७ ॥ सत्वंनिर्वासनंमनस्तस्यसस्कारलेशात्मनाशेषोयद्विद्वद्वरे
 पारब्धवशेषितभायालोशोपहितेहाद्वैतस्यप्यस्ति ॥ १८ ॥ कालेनतदुद्भवमयेन ॥ यथावसतारभेदुमेमूलकोशेमूलप्रदेशयोर्भौमोरसस्तस्मिन्सुक्ष्मभावेनालीनभाविपुष्पजा
 लमिवसत्वशेषोयद्यस्तीतिपूर्वोक्तान्ययः ॥ १९ ॥ तर्हिपद्यबोधितोयजीवन्मुक्तःसन्एवमहमिबविहरन्जवत्येव ॥ अथयदिसत्वशेषस्यापिवाधान्मुक्तोभवतितत्सर्वाहमपिस
 मनेनसाकमेवमुक्तिगच्छामि ॥ २० ॥ स्थरीनदेहोष्मलिंगेनवक्ष्यमाणलिंगेनपतिजीवतीतिसाशकमालोक्यसवोधहेतुदयनेसत्वशेषव्यवृथ्यत अस्यद्विसत्वशेषोस्स्येवेत्यवाच

इतिसांचित्यदेहंस्वत्यक्तुमभ्युद्यतासती ॥ पुनःसंचितयामासचूडालासामहामतिः ॥ १७ ॥ आलोकयामिचैतावदेनेदंमहीपतेः ॥ यद्य
 स्यसत्त्वशेषांस्त्रिवोधबीजंरुदंतरे ॥ १८ ॥ तत्कालेनैपभगवान्संप्रबोधमुपैष्यति ॥ मूलकोशरसालानंपुष्पजालमिवहुमे ॥ १९ ॥ तद्
 वंविहरन्जीवन्मुक्तएवभवत्यलम् ॥ मुक्तोभवत्यथयदिमन्येगच्छामितत्समम् ॥ २० ॥ इतिसांचित्यचूडालास्यशनेननयेनच ॥ पति
 मालोक्यसाशंकमुवाचवरवर्णिनी ॥ २१ ॥ अस्त्येवसत्वशेषोस्यद्विसंबोधकारणम् ॥ संबोधहेतुदयनसत्वशेषंव्यवृथ्यत ॥ २२ ॥ ॥
 श्रीरामउवाच ॥ ॥ भृशंसंशांतचित्तस्यकाष्ठलोष्टसमस्थितेः ॥ सत्वशेषःकथंब्रह्मज्ञायतेथानशालिनः ॥ २३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
 प्रबोधकारणंप्रस्यदुर्हंक्ष्याणुवपुर्द्विदि ॥ विद्यतेसत्वशेषोतर्वाजेपुष्पफलंयथा ॥ २४ ॥ चित्तस्यंदविद्युक्तस्यतस्यास्पंदितसच्चितः ॥ द्वित्वैक
 त्वविहीनस्यसमस्याचलसंस्थितेः ॥ २५ ॥ कायःममसमाभोगानभ्लायतिनद्विष्यति ॥ नास्तमेतिनचोदतिसममेवावतिष्ठते ॥ २६ ॥
 द्वित्वैकत्वादियुक्तस्ययस्यप्रस्पंदतेमनः ॥ तस्यदेहोन्यानतामेतिनास्पंदस्यकदाचन ॥ २७ ॥ चित्तस्यंदोहिसर्वेषांकारणंजगतःस्थितेः ॥ रा
 मभावविकाराणंकुसुमानांयथामधुः ॥ २८ ॥ अस्मिन्प्रयास्यतादेहेचेतसोहिमुहुर्मुहुः ॥ हर्षःकोपोनसंमोहोवशमेतिरघूदह ॥ २९ ॥

चेतिपरणसहान्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ स्थरीनेननयेनचेतियदुक्ततत्रनयशब्दार्थजिज्ञासुरामपृच्छति ॥ भृशमिति ॥ २३ ॥ देहेद्विद्विद्विपरिणामापक्षयादिविकारानुदयःसत्व
 शेषेऽलिंगमित्युत्तरवक्तुर्लक्ष्यमनुवदति ॥ प्रबोधेतिद्विधाभ्याम ॥ २४ ॥ द्वित्वैकत्वविहीनस्यनिर्विकल्पस्य ॥ २५ ॥ ग्लायतिग्लानिगच्छति ॥ २६ ॥ अन्यस्यतुर्तद्वैपरीत्यमित्या
 ह ॥ द्वित्वैकत्वादीति ॥ २७ ॥ तत्कुतस्तत्राह ॥ चित्तस्यद्वइति ॥ जगतःस्थितेर्ब्यवहारस्यहेतुभूतानासर्वेषामावविकाराणाकारणम् ॥ २८ ॥ अतएवपुनर्जन्मवीजसत्त्वेस्मा
 द्देहाद्देहांतरप्रयास्यतश्चेतसोमुहुर्मुहुयत्नेनियत्समाणोपिहर्षःकोपःसमोहश्चनवशमेतिनपिहृतीशकयने ॥ तदेवपुनर्जन्मावश्यभावेऽलिंगमित्यर्थः ॥ २९ ॥

विनेद्वारिदिकारशीर्षीनुकायविकारानिबर्नदत्याह ॥ चित्तमिति ॥ सर्वत्रनिर्वासितेनर्षींजन अमतिवधानेनत्यक्त ॥ तथावधितेनाहृतयापरिपहृष्टमेदंहेद्व्याह
 रिकारहेतुनिर्माह ॥ १ ॥ इहमरायलिनारिहेतोरोगादिसापथनदरपत्र ॥ ११ ॥ कियत्कालर्षीभन्मुनेःसत्त्वमुपलभ्यतदतिषेद्यारभे शेषशेषेणतत्पराभपुर्णमिमत्याह ॥
 सपर्यर्षीमवधरानिभासिकरवस्यमपरिपुष्यत् ॥ कालाद्यारभे शेषशेषकालात् ॥ १२ ॥ सत्यस्यापिषयपेनुयतोरेहेषिर्लप्यतदत्याह ॥ देहेदति ॥ नोचिन्तमिस्वस्रभरणा
 प्रियापम् ॥ नालयवदरवनिमस्रभन्गाभियापम् ॥ पञ्चनेनभरण ॥ १३ ॥ शिरिविज्वभमेदंहेतुर्भाबर्नल्लगानिनियारदानित्याह ॥ शिरिविज्वजस्येति ॥ नेजसाऊष्मणा ॥ १४ ॥

चित्तं प्रशममायातं कायोय सत्ववर्जित ॥ याधतेनांधरस्येवतस्यभावविकारम् ॥ ३० ॥ वीच्यादिनययोदितिसभायाजलसंतते ॥ तथा
 नदरस्यंतटाप ममायामन्यसतत ॥ ३१ ॥ सत्वस्यानुपलभोस्तिनतस्योपशमाहते ॥ यावद्भ्रातिसमतत्वकालाच्छाभ्यतिकेवलम् ॥ ३२ ॥
 दहृयस्सितुं चित्तनापिसत्वचवियते ॥ सतापेहिमवद्रामपषत्वनेविलीयते ॥ ३३ ॥ शिरिविज्वजस्यंदहेसोनिश्चित्तस्तेजसोर्जित ॥ स
 त्वांशेनचमसुक्त संननरलानिभाजनम् ॥ ३४ ॥ ततथाभूतमालोष्यमभर्तुदहवरंगना ॥ अनुच्छिन्नवर्तदहंचित्तयामाससत्वरम् ॥ ३५ ॥
 चित्तत्वसवणशुद्धनविश्यायाधयाभ्यहम् ॥ भविष्यद्वाधेनकालमयतत्राहिसस्थिता ॥ ३६ ॥ नयोधयाभिपयेनचिरात्तद्व्यतस्वयम् ॥
 किंमंकेवावतिपुहमित्येववांधयाभ्यहम् ॥ ३७ ॥ इतिमर्षित्वयूद्वालादहकरणपजरमासंत्यज्यप्रापचित्तत्वंस्थितिमापतवर्जिते ॥ ३८ ॥
 तत्रसांचेतनास्यदरत्वासत्ववत प्रभा ॥ स्विवेशशुनदहस्वर्नाहमिवपक्षिणी ॥ ३९ ॥ कुमाहृतिरयंत्यायनिविष्टाकुसुमस्यले ॥ सा
 मगातुनदृत्तासाभ्रमरदृष्टनि स्वना ॥ ४० ॥ तसामसत्वनमाकण्यचित्तत्वगुणशालिनी ॥ वुधुधेभुपतंदहैवसतइवपश्चिनी ॥ ४१ ॥ दश
 विद्यासयाभासार्तातटाकइवाजिनीम् ॥ दशतसत्वसपत्ति शिरिविज्वजमर्षापति ॥ ४२ ॥

पशुवशायापयत्नमनुसधत् ॥ ततपत्याग्नि ॥ स्वदहृमनुक्षिन्नवर्तीवर्ती ॥ १५ ॥ चिसत्वपागुत्तनद्वारह्रल्लतसायकायपमेशेनमचिरयतभतरत्वआवेसस्थितासर्तीचिरका
 तनभरिष्यदाधनकांमपुर्णससवोपयार्धनि ॥ १६ ॥ ननुचिराणसत्यमेवपुष्यतीकपोधनत्वरयातभाह ॥ नेति ॥ राज्यपालनेनियकाहृनभर्त्सवसमाध्यास्यानुराक्त भ्यु
 न्धिनानाधरुयचिन्मयकांतेभ्यदस्थानुशक्रार्थानिभाह ॥ १७ ॥ स्वदेहसंज्यतदहृयविरियतदीपेद्वाह्रल्लजसोपचित्तसत्त्वस्थितिभापेत्यध ॥ १८ ॥ तथानिर्धकरस्यसमाधिना
 क्षीरारकरदकषीभूतयाभ्यननायासर्षीयचिराभाषवधतिरुदृ पृथग्भयनानुकूलस्यद्व ॥ १९ ॥ ४० ॥ चिन्मर्षिदशासस्त्वचिनारान्जुद्विरिशिरिविज्वज्जाहृभाषसत्कारो
 द्वापेनभानत्वापादहृहृभाहृष्यास्यानुरुधे ॥ ४१ ॥ नार्समाधिनिगीटिनाम् ॥ ४२ ॥

गायनमित्यशित्यात्वाभावश्रुतांसः ॥ परेण दिव्येन वपुषा युक्तमपरं सामवेदमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ४३ ॥ कुसुमं पुष्पांजलिम् ॥ अनेन तपःप्रभावात्साकसंचितपुष्पाणां मन्लानतां गम्य
 तैः ॥ ४४ ॥ दिव्यास्त्रभाग्योदयेन उदिताः पुनर्दर्शनाभ्युदयफलस्मृतिगोचरतांगताः ॥ अथवा किमद्भग्यचित्तया महान्तःस्वनरूपरानुग्रहोद्यत इत्याशयेनाह ॥ केनामेति
 ॥ ४५ ॥ महत्कारणनचेदिहागमनेद्वितीयिककारणं भवेत्संभाविततद्द्वितीयार्थः ॥ ४६ ॥ त्वयैव समसाकम् ॥ स्थानत्वामेव स्मरवित्तियावत् ॥ ४७ ॥ अतएव रस्येपि स्वर्गोसा
 अपश्यत्कुंभमग्रस्यं सामगायनतत्परम् ॥ परेण वपुषा युक्तं सामवेदमिवापरम् ॥ ४३ ॥ अहो बत वयं धन्याः पुनः प्राप्नुमः स्वतः ॥ इत्येवो
 दाहरन्नाजकुंभाय कुसुमं ददौ ॥ ४४ ॥ दिव्योदिताः स्मो भगवंस्तव चेत्सिपावने ॥ केनामवामहासत्वाः प्रसादेष्वंगनास्थिताः ॥ ४५ ॥ अ
 स्मत्पवित्रीकरणमेवागमनकारणम् ॥ नचेत्किंचागमेद्ब्रह्मिद्वितीयं कारणं भवेत् ॥ ४६ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ यतः प्रथतियातोस्मि त्वत्सका
 शादनिंदितः ॥ ततः प्रथतिचेतोमेत्वयैव हेसमं स्थितम् ॥ ४७ ॥ रम्ये स्वर्गेन तिष्ठामिसमीपे तव सांप्रतम् ॥ अभीष्टमुद्यदेवांगरम्याणां तरपु
 रः स्थितम् ॥ ४८ ॥ त्वाह शोबं धुरासश्रुत्स्मि चंतथासरवा ॥ विश्वास्योवापिशिष्यश्च मन्ये जगति नास्मि ॥ ४९ ॥ ॥ शिखिष्वध्वज उवाच ॥
 अहो न फलितं पुण्यपादपुर्नः कुलाचले ॥ यस्माद्भवानसंगोपि वांछत्यस्मत्समागमम् ॥ ५० ॥ इदं वनमिमेदत्ताभृत्याय महमाहतः ॥
 रोचते तेन च रत्सर्गस्तद्दिहस्थीयतां प्रभो ॥ ५१ ॥ भवद्वितीर्णया योगयुक्त्या विश्रांतवानहम् ॥ यथासाधो तथा मन्ये स्वर्गे विश्रमणं कुतः
 ॥ ५२ ॥ तामेव संस्थितिं स्वच्छामवलंब्य प्रकाशिनीम् ॥ विहरेह यथाकामं स्वर्गभूमितले तथा ॥ ५३ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ परेपदेमहा
 नदेकच्चिद्विश्रांतवानसि ॥ इदं भेदमयंदुःखं कच्चिस्संस्त्यक्तवानसि ॥ ५४ ॥ कच्चिदापातरस्येभ्यः संकल्पेभ्योरतिर्भृशम् ॥ निर्मूलतांगतारा
 जन्भोगनिरसमेव ते ॥ ५५ ॥ हेयादेयदशातीतं शांतं शमसमास्थिति ॥ यथाप्राप्तेष्वनुद्देगं कच्चिन्नवमनःस्थितम् ॥ ५६ ॥ ॥ शिखिष्वध्वज
 उवाच ॥ त्वत्प्रसादेन भगवन्द्दृष्टाहस्यातिगागतिः ॥ प्राप्तः संसारसीमांतो लब्धो लब्धव्यनिश्चयः ॥ ५७ ॥ चिरादतिचिरेणैव विश्रांतो
 स्मि निरामयः ॥ लब्धं लब्धव्यमखिलं तमः संशिरसं स्थितः ॥ ५८ ॥ नोपदेष्टव्यमस्माकं किंचिदप्युपयुज्यते ॥ सर्वत्रैवातिलसोस्मि संस्थि
 तौ स्मि गतज्वरः ॥ ५९ ॥

प्रतनतिष्ठामि किनुतवसमीपेतिष्ठामि ॥ हेअंगयतोवहूनामपिरम्याणां मध्ये चिस्सस्यपदेवाभीष्टभवनित्त्वेद्यतउद्योगप्राप्यमेवसत्पुरःस्थितं भवति नोद्योगं विनेति त्वद्दर्शनोद्योगव
 शादेवमभागमनमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ मयिकोवातेप्रीतिहेतुरतिशयस्तथाह ॥ त्वाह शति ॥ ४९ ॥ कुलाचलेअस्मिभ्यंदरे ॥ ५० ॥ मस्तीत्यातेस्वर्गेनरोचतेचेत्तर्हिइहमस्त
 निद्वौ ॥ ५१ ॥ ममापिलद्वितीर्णसमाधिखुल्लवसस्य स्वर्गोच्छानास्त्याह ॥ भवद्वितीर्णयेति ॥ वितीर्णयदाहत्तया ॥ ५२ ॥ तां प्रसमुपदिष्टामेव भूमानदसंस्थितिमवलंब्य ॥
 प्रकाशिनीत्प्रकारात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ शमेन समस्थिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ चिराद्दृढकालोत्तरम् ॥ अतिचिरेण दिनत्रयपर्यंतम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

कदाचन प्राप्तिरित्येव ॥ तदा भक्त्यनिवासममन स्वस्वात्मरक्षणस्य भाषितम् ॥ ६० ॥ यदित्यदप्यक्तिकर्तनं शास्त्रिणां हेतुकारो धारितलाभाद ॥ नि संवेतिरिति ॥ स्पष्ट
 म् ॥ ६१ म ॥ नदिर्वाशासिद्धम तात्पदकरोनि० द० पू० इति धरणात्तम सण ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुंभस्तरमरीरक्षासभोगेच्छाप्रकथयते ॥ स्वगापदशास्युर्वा
 नवैवपुनुरागम ॥ १ ॥ इत्युक्तमन्ताराभिरालनीत्यप्यात्विधिप्राप्ति कथाभिः परस्परसख्यदनाधितिरेव ॥ १ ॥ सरसां नित्यभ्यासितसारसानिपथ्यानिपक्षिभियुनानिषय
 स्थिरनरनभानररापिनि कल्पमूलादिनाशधनरक्षक प्रसिद्धद्रव्येन रत्ने इव विद्यारोप ॥ २ ॥ तेन अविभक्त्युक्त्यसिद्धेनाधारेण ॥ धनेमहारण्ये ॥ काननवीथियुग्धधनरक्षण
 ज्ञातमज्ञातमप्राप्तसक्तस्य त्र्यभाश्रितम् ॥ तत्त्वपरत्वसत्त्वं मे स्वस्यैवास्ति न किंचन ॥ ६० ॥ नि संवेतिर्विगतमोहस्यो विरागां नित्यो
 दित ममममागयसवमोभ्य ॥ सवात्मक सकलसंकलनाविशुक आकाशकांशविशदसमभास्थितोस्मि ॥ ६१ ॥ ॥ इत्यापर्ववा०
 वा० द० मा० नि० पू० च० कुंभपुनरागमनामप्यधिकजातम सर्ग ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठ उवाच ॥ ॥ इत्य
 प्यात्मविधिप्राप्ति रथासिक्तापरस्परम् ॥ असातेवपेव तारौ मुहुर्तन्वितयवन ॥ १ ॥ ततउत्थायकस्मिश्चिस्मानौ सरससारसे ॥ मरोव
 रवनेष्वविद्वतानेनवने ॥ २ ॥ तनाचारणताभिश्चकथाभिस्सौवनतत ॥ नीतवतीदिनान्यथैतासुकाननवीथियु ॥ ३ ॥ ॥ अथकुम्भ
 उवाचान्यदनयावांगिराविति ॥ तदांभितितृपुंभत्वातावुसौप्रविचरतु ॥ ४ ॥ वनाप्यनेकरूपाणिजगलानितगनिषा ॥ सरासिगुल्मजा
 टानिपुंशाणिगह्वानिच ॥ ५ ॥ नटादंशासुयाप्रामानगराणिवनानिच ॥ मजुषोपानगिरीन्कुजासार्थान्यान्यायतनानिच ॥ ६ ॥ सममे
 वममरुहौसमवतोस्थितावुसौ ॥ समसत्त्वोसमात्साहोर्गसतौतस्यतु सदा ॥ ७ ॥ आनचतुर्विर्तन्ववान्युभुजातेचरायव ॥ समतेमेव
 मित्तचसमपुद्गायभुवतु ॥ ८ ॥ तमालवनलवदंभुमदारगह्वनपुष ॥ दपतीस्त्रिभुवददयोसुददातीर्विरजतु ॥ ९ ॥ इदगेहमिदनेतिविकृत्य
 पटनमन ॥ नजहारतयारामवात्येवविद्युपाचलम् ॥ १० ॥ विचरतुसौसुददाहोर्गसुददालिविधुसरी ॥ कश्चिच्चदनदिग्धर्गागौकश्चिद्र
 स्पानुरजितौ ॥ ११ ॥ कश्चिद्विद्युधर्परधरोचिनायययरोकश्चित् ॥ कश्चित्तद्वसदुत्तौकश्चित्कुसुममदितौ ॥ १२ ॥

निभर ॥ नर्तराटपर्यदनकपथावदस्यनिकरतासुष्यत ॥ १ ॥ श्रीमत्स्यमिपती ॥ वृषस्येधकुम्भस्याप्यर्थात्सिद्धाकृपुनास्वदस्युभयकृष्णवर्तितसमानकर्मकनाभाप्रियस्यत्वे
 निष्कान्त्यपिरेरे ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ समवतोसपुर्तिदीसीषितलवत्यापिषमभेवस्थितीशद्वर्तपरस्परानुभवकथयती ॥ ७ ॥ विक्रमलाहोर्गतिरालमरेरोचेतिपावत् ॥ ८ ॥ ९ ॥
 अनिकनस्थिप्रितक्षणमाह ॥ नर्ममिति ॥ विकल्पकर्मनामयामानजहार ॥ १० ॥ मियपियविद्वक्त्यापितयोर्नाभुस्त्याह ॥ विचरतुदित्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥

सत्वेननिर्वासनचित्तेनोदात्तयाउत्कृष्टतया ॥ १३ ॥ अथकेवलमिजभावेनपरस्परौपभोजकारथ्यभोगोत्तरकालद्वयतिभावोपभोजकारथ्योद्वयकाले ॥ १४ ॥ कामेन
अन्नधर्भरणरोगजनवचिता ॥ १५ ॥ यथापामभोगप्रतिअतिष्ठतांनिवृत्तगतीनाम् ॥ एकस्याभोगनिवृत्तावेवाप्रहोनिर्वधस्तदालिकायाद्यति सामूहतेव ॥ १६ ॥ अधर्भरोग
असादिहेतुभ्योभोगेभ्यो लोकोत्पद्यतिवर्त्तितव्यमेवअयनतत्पामक्तिरित्यारथ्येनाह ॥ निजइति ॥ एवसर्वसामयोसत्वेपियास्वभर्त्तरनकामवतीसाअजीवन्मुक्ताचेद्भर्त्तुभो

दिनैःकतिपयेरेवसमचित्ततयातया ॥ सत्वोदात्ततयाचैवराजाकुंभवदावभौ ॥ १३ ॥ अथतंशुरगर्भाभंचूडालासाशिखिध्वजम् ॥ द
ध्याशोभामुपगतंचित्तयामासमानिनी ॥ १४ ॥ अथंपतिरदीनात्मारभ्याश्रवनभूमयः ॥ इयंस्थितिरनायासायानकामेनवंचिता ॥ १५ ॥
जीवन्मुक्तधियांभोगंपथाप्राप्तमतिष्ठताम् ॥ एकाग्रहात्मिकतुच्छामूढतैवोदताभवेत् ॥ १६ ॥ निजःपतिरुदारत्मानिराधिश्चनवंव
वयः ॥ ग्रहाणिपुष्पजालानिसाहतायानकामिनी ॥ १७ ॥ वनपुष्पलतागोहेस्वायत्तेभर्त्तरिप्रिया ॥ रमतेयाननिर्दुःखासाहतेवदुरंगना
॥ १८ ॥ रम्यंविवाहितंकांतंपतिमासाद्यनिर्जने ॥ स्त्रीसतीयानरमतेनाधिगस्तुदुरंगनाम् ॥ १९ ॥ समुद्भ्रानायथाप्राप्तमपिवेद्याविदास
दा ॥ अनिद्यंसमुदारार्थकिंतञ्ज्ञेनकृतंभवेत् ॥ २० ॥ तांकिंचिद्रचयाम्याशुप्रपंचंप्रेक्षयावने ॥ येनायंप्रपतिभर्त्तरमतेमयिमानदः ॥ २१ ॥
इतिसिंचित्यचूडालाकुंभवेपथरापतिम् ॥ प्राहकाननगुल्मस्थाकोकिलंकोकिलायथा ॥ २२ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ चैत्रमासस्यशुद्धौ
यंप्रतिपद्विसोमहान् ॥ अद्यास्थानंमहारंभस्वर्गंभवतिवैहरेः ॥ २३ ॥ सन्निधानंमयातत्रकर्तव्यंपितुरग्रतः ॥ यथास्थिताहिनियतिर्न
संत्याज्याकदाचन ॥ २४ ॥ प्रतिपालयितव्यंमेत्वयेहचवनावनौ ॥ क्रीडितानवपुष्यायांसमुद्भेगमगच्छता ॥ २५ ॥ आगच्छामिदिनांते
द्यनिर्विकल्पंनभस्तलान् ॥ सगांदिदितरामेवल्लसंगोममतुष्टये ॥ २६ ॥ इत्युक्तामंजरीकुंभोद्दौमित्रायकौस्तुमीम् ॥ प्रीतयस्वामिव
प्रीतिकांतानंदनदक्षजाम् ॥ २७ ॥

गविघातपापेनहता जीवन्मुक्ताचेह्लोकसप्रहभागप्रयुक्तनिदादिनाहतेत्यर्थः ॥ १७ ॥ उक्तमेवस्पष्टमाह ॥ वर्तेति ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनिद्यस्वउदारार्थभोगंसमुद्भ्रताकिंकिम
धिकफलंकृतभवेत् ॥ नकिंचिद्विषयः ॥ २० ॥ प्रेक्षयास्वप्रज्ञया ॥ मथिरमतेरतिसुखलजने ॥ २१ ॥ २२ ॥ अथास्थानदेवर्षिसंभामेकनम् ॥ हरेरिद्रस्य ॥ २३ ॥ पितुर्ना
रदस्य ॥ २४ ॥ प्रतिपालयितव्यमेआगमनमासायंप्रतीक्षितव्यम् ॥ २५ ॥ निर्विकल्पआगमनपाक्षिकत्वरहितनियतामतिवावत् ॥ २६ ॥ कातामनोहरा नंदनदक्ष.कस्यत
रस्तज्जामंजरीम् ॥ २७ ॥

शरन्मुत्पयोशेनिजलमथलहृत् ॥ १८ ॥ धनधानेनविसारिप्रसरणरीलपुष्पाजलिम् ॥ पदसस्कारपक्षेनपुसकर्लिंगसर्वनामेतिप्रागेवपदत्तमतरानपुमकर्लिंगपविशेषसबधे
 चिननिवर्त्तन् ॥ तथाशाब्दमङ्गाभाष्येराकपधानेनधनासाद्विभिरपिद्युत्यतिहृगतमनियमः कियतेपथपचनत्वागस्याइतीति ॥ द्विमकालेभवेद्विम् ॥ १९ ॥ आरर्त्नदृष्टिप्रसर
 याम्भवेशाब्धि ॥ अर्त्नमपम ॥ १० ॥ स्वसूहालाह्वयम् ॥ आययोपय ॥ ११ ॥ स्फुरत्सनाकमत्पृथमकरित संजातमभरीकआकार संस्थानयस्यमथाधिथकम्यहक्षोप
 मम् ॥ ११ ॥ ११ ॥ पथाहक्षोसकलपुष्पापतलितहृत् ॥ १२ ॥ तप्रमत्तनिधीमुत्तरयामपुतिषकार ॥ श्यामादीहनमप्यस्यावूहाला ॥ १५ ॥ आदत्त सादर ॥ १६ ॥ वि
 आगतम्यत्वयाशोघमेववदतिभूपती ॥ पुष्टुवंपवनाह्योमशरन्मुस्रपयोदवत् ॥ १८ ॥ पुष्पाजलिजहौव्योमवजनकुस्तुमदामजम् ॥
 विसारिवनवातनदिर्भहेमइवांशुद ॥ १९ ॥ शिखिध्वजोव्रजंततददर्शाऽदर्शनंदा ॥ उन्निद्रोद्धययावहीधीमयीतिर्हिदुस्त्यजा ॥ ३० ॥
 शिखिध्वजदृशामतेष्योऽधिकुम्भवपुजंही ॥ शातावत्तंवाारिश्रीमुंघास्वरूपमाययौ ॥ ३१ ॥ प्रापमजरिताकारकस्यदक्षोपमपुरम् ॥
 स्फुरत्पताकमालीयस्वंगरम्यदिव पथा ॥ ३२ ॥ अत पुरमदश्वैवविवेशालजनाकुलम् ॥ मधुमासमहालक्ष्मालिमञ्जनमिवहुमम् ॥ ३३ ॥
 राजकायाणि सर्वाणि तन्नसपापसत्वरम् ॥ शिखिध्वजस्यपुरत पपातफलपुष्पवम् ॥ ३४ ॥ तत्रकोलपुतिमुखचकाराखिलभानसा ॥
 इदृसनहारमिवश्वाभाखिलमिवांशुजम् ॥ ३५ ॥ तंदद्यातादृशाकारसमुत्तस्योशिखिध्वज ॥ बभूवखिलचचेताश्चसमुवाचदमाहत
 ॥ ३६ ॥ देवपुत्रानमत्सुविभनाइवलक्ष्यसे ॥ कुमस्त्वत्यजसरभमिदमासनमास्यताम् ॥ ३७ ॥ सतोविदितवेपायेतेहिहर्षविपादजा
 म् ॥ नाप्रयतिस्वितिस्स्थापयद्याइवलजलार्द्रताम् ॥ ३८ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ तेनक्ष्मापतिनेत्युक्तेकुम्भआहासनेविशन् ॥ गिरा
 विपणयाशीणवंशस्वनसमानया ॥ ३९ ॥ यावद्देहमवस्थासुसमचित्तयेवये ॥ कर्मद्वियीनेतिष्ठतिनेतत्त्वविद् शठा ॥ ४० ॥

मना तिलनधनाद्वलक्ष्य ॥ मस्तन्कागिनिर्दिशेनेत्यर्थ ॥ सपरलक्षणयामनलापम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ बाष्पकृदकृदज्जालाच्छीर्णवशात्स्वनसमानया ॥ १९ ॥ विदितवेपापुठया
 ह्यशिवारजास्थितिनोपयमीतिपुक्तमथकाश्चिदशेषविषयस्यक्तुभाउवाच ॥ यावद्देहमिति ॥ ज्ञानमयुक्तसमधिंसनानातरिपकर्मद्विपयेदटानिहृत्सरेषकागिनोत्क्षणाभितित
 न्युत्पादयतदद्विदोनेसमिचित्तत्त्वविपारम्भकमपयकर्मद्विपयेदटोद्वन्मयापराधेनेत्याशय ॥ २ ॥

अतस्त्वज्ञेयुर्गतयेत्याह ॥ येहीति ॥ बालतयासमचित्तत्वाभावेनैवहृद्वाद्दहीनाभ्यस्तनत्तत्कर्मैद्रियनिप्रहावस्थाभ्यःपलायतेव्यवतेअज्ञानस्यभावादेवेतिवैषम्यमित्यर्थः ॥ ४ १ ॥
 प्रारब्धप्रयुक्तानुकर्मैद्रियहर्षणलानिदशायावद्देहभाविनीज्ञान्यज्ञानिनोस्तुत्यैवेत्याशयेनसदृष्टातमाह ॥ यावदिति ॥ दशाकर्मैद्रियहर्षणलान्यादिदशाभवत्येवेतिशेषः ॥ तदे
 वव्यतिरेकमुत्वेनद्रव्यति ॥ यद्वाति ॥ तथाचज्ञानिनोपिदेहदशानतिलघनमेवेतिममापितदनुवर्तननदोषायेतिभावः ॥ ४ २ ॥ तथाचचित्तसाभ्येनदेहदशाद्दुरवानांसमाधिवशाद्
 दर्शनमेवतत्परिस्थानोहठात्कर्मैद्रियनिपहेणसहनमितिनिष्कर्षइत्याह ॥ एषदिति ॥ ४ ३ ॥ विजानातत्त्वविदायावद्देहकर्मैद्रियैःसर्वासुदशासुयथासदाचारमेवस्थातव्यन
 तुसदाचारउल्लुष्यदत्योतवानेवनिघम ॥ बुद्धीद्रियैर्मनआदिभिस्तुसदासाभ्येनैवभाव्यननुकदाचिदपिद्वैषम्येणेत्यर्थः ॥ ४ ४ ॥ कर्मैद्रियैरनिपिद्देहावस्थानुवर्तनंब्रह्मादिसर्व
 येत्यतस्त्वविदोमूढाराजन्वालतयैवते ॥ अवस्थाभ्यःपलायतेगृहीताभ्यःस्वभावतः ॥ ४ १ ॥ यावत्तिलंयथातैलंयावद्देहंतथादशा ॥
 योनदेहदशाभेतिसाच्छिनत्यसिनांवरम् ॥ ४ २ ॥ एषदेहदशाद्दुःखपरित्यागोत्यनुत्तमः ॥ यत्साभ्यंचेतसोयोगान्बतुकर्मैद्रियास्थितः
 ॥ ४ ३ ॥ यावद्देहंयथाचारंदशास्वंगविजानता ॥ कर्मैद्रियैर्हिस्थातव्यंनतुबुद्धीद्रियैःकचित् ॥ ४ ४ ॥ परमेष्ठिप्रभृतयःसर्वएवोदितश
 याः ॥ देहावस्थानुतिष्ठंतिनियतरेषनिश्चयः ॥ ४ ५ ॥ अज्ञतत्त्वज्ञभूतानिदक्ष्यजातमिदंहियत् ॥ तत्सर्वमेवनियतिंथावत्यंबुयथांबुधिम्
 ॥ ४ ६ ॥ तज्ज्ञानुद्ध्यादिसाभ्येनपाण्यादिवचलनेनच ॥ नियतिंथापयंतीमांयावद्देहमखंडिताम् ॥ ४ ७ ॥ अज्ञास्तुसर्वक्षोभेणसुखदुःखद
 शाहताः ॥ नियतिंथापयंत्यंगदेहलक्षैर्विखंडिताम् ॥ ४ ८ ॥ इत्थंयुखेपुननुदुःखदशासुचेत्यंस्थातव्यमित्याधिगतंयदिहांगजावैः ॥ अ
 ज्ञभूतनिवहस्फुरितस्तदेवंदुर्लभ्यएषनियतोनियतंविंलासः ॥ ४ ९ ॥ ॥ इ० वा० द० मो० नि० पू० चू० जीवन्मुक्तव्यवहारप्रतिपा
 दनंनामचतुरधिकशततमःसर्गाः ॥ १०४ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ एवंस्थितेमहाभागकथमुद्देगमीदशाम् ॥
 लब्धवानसिदेवोपिवदवेद्यविदांवर ॥ १ ॥

जीवन्मुक्तेषुप्रसिद्धमेवेत्याह ॥ परमेष्ठीति ॥ नियतेःप्रारब्धकर्मनियतेः ॥ अन्यथातद्देगासिद्धेरितिभावः ॥ ४ ५ ॥ प्रारब्धकर्मनियतलंघनंतरवद्देहैर्वाकैश्चिदपिकर्तुंनश
 क्यमित्याह ॥ अज्ञेति ॥ ४ ६ ॥ तर्हि कितज्ज्ञानाद्योःसाभ्यमेवनेत्याह ॥ मज्जाइति ॥ यावद्देहमुपात्तैकदेहपातपर्यंतम् ॥ ४ ७ ॥ अज्ञास्तुनतयेत्याह ॥ अज्ञास्तिति ॥ ४ ८ ॥
 प्रारब्धनियतित्वरूपमभिनीयदर्शयंस्तस्याःसर्वैर्दुरुल्लंघनामुक्तामनूयोपसहरति ॥ इत्थमिति ॥ नन्यंगदतिराजसंबोधने ॥ अनेनप्राणिनाअस्मिन्जन्मनिइत्थसुखेषुस्थातव्य
 दुःखदशासुचेत्यस्थातव्यमितर्जावैःस्वस्वकर्मानुसारेणयथादशाललाटाक्षरमधिगतंप्राप्तंतत्तद्विषयेअज्ञेषुज्ञेषुवाभूतनिवहेषुतथैवस्फुरितोनियतएषनियतेःप्रारब्धकर्मणोविला
 सएवंप्रागुक्तरीत्यादुरुल्लुष्यदत्यर्थः ॥ ४ ९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनि० पू० चतुरत्तरशततमःसर्गाः ॥ १०४ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ कुभेननिशिदुर्वासःशापातस्वीत्वा
 मिरुष्यते ॥ परस्परसमाधानैःशानयोश्चतथास्थितिः ॥ १ ॥ एवनियत्यनुसारेणस्थितेर्जावकदेवत्वदेवोपिसन्दिशविषादनिमित्तमुद्देगकथंलब्धवांस्तद्देत्यर्थः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ पनभदरप्यनिद्विशेषणनपुसकत्वपानवत् ॥ इदशोप्यनुशुभुनद्वि सप्रयथाननवमायातिनद्वत् ॥ १ ॥ पुच्छातुच्छदानिभस्तेन ॥ स्वच्छभार्थपुपगतोनेतिमुच्छदोविधिशेष
णम् ॥ २ ॥ ५ ॥ पिपासहृतिशेष ॥ ६ ॥ वदामिप्रबह्राप्यस्मानिस्सस्वत्सुनकुलेबर्त्सनिनतप्रवाहेषिवहामिपावद्विभितवेशमित्यथ ॥ ७ ॥ अधमद्विभितवेशमाप्स्यनतरने
नमद्विपउसमानाभाररवनवन्मनाएकपगत अहलभ्यनवसनाआगच्छामि ॥ सगरपतिताकृति समुद्रप्लवमानद्वेष्यर्ष ॥ ८ ॥ १ ॥ शीकरधाराभिधौतक्षीकितमगच्च

॥ पुनउवाच ॥ १ ॥ ऽणुकायमिदचित्तमदीयवसुधाधिप ॥ कथयामितवाशेषसर्गेयदृत्तमयमे ॥ २ ॥ सुद्धयावेदितदुखवपरमायाति
तानवम् ॥ पनजद्वरणामपिभुक्तदृष्टिरिवांनुद ॥ ३ ॥ सुद्धदापुच्छतासाधुचेतोयातिप्रसन्नताम् ॥ स्वच्छतोपगतेनाशुकतकेनजल
यथा ॥ ४ ॥ अहतावदितोयाताभवतेपुष्पमजरीम् ॥ दत्वागगनमुद्धप्यसप्राप्तश्चित्रिविष्टपम् ॥ ५ ॥ तत पित्रामर्हेद्रस्यसमास्थानेयथा
रमम् ॥ त्रिज्योत्थायतयोस्थानकालेपित्रिजाविसर्जित ॥ ६ ॥ इहागतुमहत्सक्तासर्गसंप्राप्तवानभ ॥ दिवाकरहये सार्धवहान्भ्यनिलव
त्यनि ॥ ७ ॥ अथैवनागताभानुरेकनात्येनवस्मना ॥ आगच्छाम्यहमाकाशगारापतितारुति ॥ ८ ॥ अयाभ्रवारिपूणानांमेधानांम
ध्यवत्सना ॥ अप्यभ्युत्तिमायांतमहदुर्वसिसजवात् ॥ ९ ॥ पयोधरपटच्छन्नविष्टुद्वलयभूपितम् ॥ अभिसारिकयातुल्यंधाराधीर्तांग
चरनम् ॥ १० ॥ स्थितासुतररुमुच्छायामापगावसुधातले ॥ वेगेनाभिसरततातपालक्ष्मीमिवप्रियाम् ॥ ११ ॥ तस्यकृत्वानमस्कारमु
त्तखवहतामया ॥ मुनेनलाभ्रावसस्वमभिसारिकयासम ॥ १२ ॥ इत्याकण्यर्षमुभांचासीमयिमानदशापकम् ॥ स्तनकेशवतीकाना
हावभावितासिर्ना ॥ १३ ॥ गच्छानेतदुरुतेनरात्रौयोपाभाविप्यसि ॥ इतिश्रुत्वाऽशुभवाक्यमुत्थितजजरहिजात् ॥ १४ ॥ विमृशा
मिमनाप्यावसावदताहितामुनि ॥ इत्युद्गमना साधोसप्राप्तोहेनभक्तलात् ॥ १५ ॥ एतत्कथितंसर्वसपत्नांस्मिनिशांगना ॥ अतिवा
त्यदिनातेपुत्रांत्वमेतन्मयाकथम् ॥ १६ ॥ योपिक्तनवतीरात्रौवत्पार्किमयापितु ॥ संस्तवींभावितव्यानामहेनुविपमगति ॥ १७ ॥

इतभवरागापस्यत् ॥ १० ॥ वधुधातलस्तिनाभतरपृथशोभनानीरकहनरुमुच्छायापस्यास्तथाविधाय स्वस्यविधानोलक्ष्मीमिभस्थितामापगर्गप्रतिसप्यावहनकालात्
यानाभूरिद्विषगनाभिसरत् ॥ आपयामिनिपाद्यनुपातपोच्छर्मात्क्षणादिप्रियाभार्थावसुधातलेआपयपतनामिभुरवीकृत्यसरतमिधेसुबोधा ॥ ११ ॥ अमिसारिकयातमिच्छ
मिसात्कयात्ससमारयसदमिपयाउत्तम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ अशुभमितिच्छेद ॥ अजराहृद्दामिभारुधार्षस ॥ १४ ॥ इत्युक्तनिमित्त उद्गोयस्यतथाधिपमनोयस्य ॥ १५ ॥
कथमन्निषासपयापिदुराकथम् ॥ १६ ॥ पिपुच्छपद्विशेष ॥ १७ ॥

यूनामाभिपनापुधाभिपन्यायेनकलहद्विपयताम् ॥ तेमेवत्यापप्रसक्तस्पटयति ॥ कटमिति ॥ अधुर्नतिश्वःपरश्वसनसन्निहितकालोक्तिः ॥ मद्रपहारेणममपहरणाय ॥ अ
 व्ययनेनवसनीतिवत्कलस्यापिदेतुत्वविवक्षयातृतीया ॥ १८ ॥ १९ ॥ मुनिस्त्रिर्नोचितसमाधाने ॥ २० ॥ २१ ॥ यथानारव्यमागतंखल्वंमत्तोन्योऽयंदेहएवानुमविष्यति
 नेनासगच्चिन्मात्रात्मनोममकाक्षतिरित्यर्थः ॥ राजापितहुक्तमनुमोदमानआह ॥ परिदेवनयेत्यादिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ देहिनेदेहोपलक्षितचिदात्मनःकार्याणामवश्यसंपाया
 नापारव्यकलानाविपयेअखेदाईस्त्वमपिपदिखिद्यसेतत्ताईअथेपामविवेकप्रयुक्तयेद्विचिकित्सायात्वमिवआगमभूषणःशास्त्रतन्मानुशावनकुशलःउपायश्चिकित्सकःकइव

अहमप्यद्यदेवायूनामामिपतांगतः ॥ कष्टमद्रपहारेणकलहोजायतेधुना ॥ १८ ॥ दिविदेवकुमारणांकामाकुलधिचामिह ॥ गुरुदेव
 द्विजातीनांलजापरवशात्मना ॥ १९ ॥ कथमग्नेमयासस्यभवस्तज्यंयामिनीस्त्रिया ॥ ॥ श्रीवशिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वाक्षणमकसातु
 ष्णीश्चिन्वामुनिरियतौ ॥ २० ॥ धैर्यमाश्रित्यकुंभोत्पुनराहरयूहह ॥ किमज्ञइवशोचामिकिममक्षतमात्मनः ॥ २१ ॥ यथागतमयुद्
 होमत्तान्योनुभाविष्यति ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ परिदेवनयाकोथोद्वपुत्रतयतया ॥ २२ ॥ यदायातितदायातुदहस्यात्मनलि
 प्यते ॥ वगानिचिद्यानिदुःखानिसुखानिविहितानिच ॥ २३ ॥ तानिसर्वाणिदेहस्यदेहिनोनतुकानिचित् ॥ यद्विज्वमपिकायाणामखेदाहो
 पिखिद्यसे ॥ २४ ॥ तदन्यपामुपायःस्यात्कइवागमभूषणः ॥ स्वदेखेदोचितंवाच्यमिति किंचित्स्वमुक्तवान् ॥ २५ ॥ इदानींसमतामेत्य
 तिष्ठारिन्नोयथास्त्रितम् ॥ ॥ श्रीवशिष्ठउवाच ॥ ॥ तावेवमादिभिर्वाक्यैरन्योन्याथासनंस्वयम् ॥ २६ ॥ कृत्वास्थिनौवनस्त्रिभ्योसु
 खदौखेदिनौमिथः ॥ अथाकोप्यस्यकुंभस्यस्त्रीत्वमुत्पादयन्निव ॥ २७ ॥ जगामासंजगद्दीपोदीपःशेहक्षयादिव ॥ व्यवहारभरैःसार्धं
 द्याःसंकोचमाययुः ॥ २८ ॥ मागाश्रयथिकैःसार्धंपाथस्त्रिदद्यानिच ॥ दाशवाद्दहगान्सर्वान्कुर्वदकत्रसंचितान् ॥ २९ ॥ तारकारल
 जालाद्यंभुवनंसाभ्यतांपयो ॥ खंहसदिवताराढ्यंविकसिकुमुदाकरम् ॥ ३० ॥

शरणस्थानकश्चिदित्युत्तरेणान्वयः ॥ २४ ॥ नाथंतवखेदांकनुखेदोचितंकिमात्रंलोकाचारानुवर्णनायेत्याह ॥ खेदेइति ॥ २५ ॥ २६ ॥ अथमिष्यआश्वासनतरम
 ॥ २७ ॥ २८ ॥ मागास्त्रिभोःसंकोचमरफुटताभापयुः ॥ पाथस्त्रीदद्यानिपथिकाथविद्योगशोकेतमोभिरित्यर्थः ॥ दाशाःसमुद्रद्वीपस्थकेवन्तः ॥ तेहिपक्षिणोपिजा
 लेर्वाश्रितमरस्थानपिरलान्यपिसंचिन्वन्तिद्विद्यमानमूर्ध्निधोभुवनद्वयपक्षिसंयहेणतारकारलजालाढयतयाचपरस्परसाभ्यतांसमेवसाभ्यंस्त्रार्थेष्वज् ॥ समतांप्रयावित्यर्थः
 ॥ २९ ॥ उन्नादंचकाज्ञानाभमूढसराणांचपेटकंठंठंकरुद्विकसिकुमुदाकरसदिवस्थतंराराढ्यंखंकर्मययो ॥ ३० ॥

॥ ११ ॥ धरिपत्न्यवर्दिता ॥ स्वार्थेभिषु ॥ विद्यादशवर्षावधु अन्धाङ्गरुआधिष्कुम्भ ॥ ११ ॥ गलरक्षरसगद्गर्भितियावर ॥ १३ ॥ नेपुरदन्तरोष ॥ १४ ॥ मस्फुरत्तार
 पतामस्तान्मपमानरिराषणापुत्रेया भितोकाभिमिकादिमालाद्विनाइनिगभ्यते ॥ १५ ॥ अवरणिषवखाणि ॥ १६ ॥ माल्यानिषिषिधातिदेहादेवजायेनेदस्युत्तरपा
 ययावुन्नाटच काङ्कभमद्भुमरपट्टकम् ॥ सुद्धतावाधांस्यापसंथामुपनिशाकराम् ॥ ३१ ॥ वदयित्वातथाकृत्वाजप्यंगुल्मान्तरस्थि
 तौ ॥ तत कुम्भशनेस्तत्रक्षणमभ्याहरन्वु ॥ ३२ ॥ शिखिष्वजंपुर सस्यप्रोवाचगलदक्षरम् ॥ पतामीवस्फुरामीवद्रवामीवांगयष्टिभि
 ॥ ३३ ॥ सृज्येवचत्तराजन्मन्मूर्खीत्वजाम्बरम् ॥ पश्येमेपरिवधीतराजन्ममशिरोरहा ॥ ३४ ॥ प्रस्फुरत्तारकामालादिनाततिभिराह
 ष ॥ पश्यमौभमजायंतोन्मुखानुरसिस्तनौ ॥ ३५ ॥ कोरकाविवपधिन्यावसतेगगनोन्मुखी ॥ आगुल्फमेवलंथानिसपपद्वैवराणिमे
 ॥ ३६ ॥ दंष्ट्रादवसत्सपश्यश्रियाइवशने शने ॥ भूषणान्युत्तरकानिमाल्यानिविविधानिष ॥ ३७ ॥ पश्येमान्यगजायतेस्वांगेभ्योवहसु
 ष्वत् ॥ पश्यायंस्त्वमेवापचद्रांशुकरशोभन ॥ ३८ ॥ मूर्ध्निपट्टाशुकोजातोनीहरोद्राविवागमे ॥ सवाणिकांतालिगानिजातानि
 मममानद ॥ ३९ ॥ हाधिक्रष्टविपाटोभोफिकरोन्मंगनास्यहम् ॥ हाधिक्रष्टमहंसाधोस्थितएवाहमंगना ॥ ४० ॥ सविदानुभवान्यत
 नितयजघनत्विम ॥ विपिनेरुभइत्युक्कानूष्णिस्विन्नोवभुवह ॥ ४१ ॥ राजापिचनमालोक्यतथैवासीद्विपणधी ॥ मुहुत्तमान्त्रेणोवाच
 शिखिष्वजद्वंदवष ॥ ४२ ॥ कटंसायमहासत्य सपत्न्यावरवर्णिनी ॥ साधोविदितवेधस्त्वजानासिनियतेगतिम् ॥ ४३ ॥ अच श्यभा
 विन्यर्थस्मिन्माखिजद्वंदयभाषव ॥ आपतंतिदर्शास्तासुधियद्विद्मानके ॥ ४४ ॥ नचेतस्यधियात्वेताश्चित्तंयांतिनदेहकम् ॥ ४५ ॥ कु
 भउवाच ॥ ॥ एवमस्त्वनुतिष्ठामियामिनीक्षीत्वामात्मन ॥ ४५ ॥ नखेदमनुगच्छामिनियति केनलंभ्यते ॥ इतिनिर्णयतौस्वेदतनी
 त्वातनुतामिव ॥ ४६ ॥

षप ॥ १७ ॥ स्वागभ्य शातवर्षिभ्यः ॥ १८ ॥ पद्योक्तपद्यवद्यप ॥ एवमाच्छादितमरेष्वपिठिगविमिषयः सपन्त्रतिष्ठेयमित्यारयमाह ॥ सर्वाणीते ॥ १९ ॥ स्थित
 षिद्व ॥ २० ॥ दस्युक्कानूष्णिस्विनेनूर्णावभूवहकिल्ल ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सुपिधायतरवधिशिरैश्चापकेआपतति चेतसि ॥ २४ ॥ अपिधायभक्षानांनुरगारवाध्यात्म
 पिशातनास्वनापादिनेदंश्यापकवित्यथ ॥ अनृतिष्ठाभिकानुषर्त्ते ॥ २५ ॥ २६ ॥

अथ पावित्र्ये ॥ द्यात्वर्गाधरविपिनेभिषाव ॥ ११ ॥ मणिमयकरलक्षणैर्भरिरे ॥ १२ ॥ विवाहोत्सवाधिनरनारीगणस्थानीयतयाक्षलतादिसर्पतैरर्पयति ॥ पुष्य
 भार्ति १२ ॥ परिपारयुग्विवाहात्स्ववित्तेशेप ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ रत्नसयुतसानीषभेशुभेष्वाश्रितेशिरोप ॥ समालम्बनवेधतामिभम्भानिपुञ्जनतर्पणानुष्याणाम् ॥
 ॥ १७ ॥ अथश्रजिरेदतिवचनत्वरंमप्यश्रितेदिगम्यते ॥ कालेनभोमकमुकुटपरिपाककालेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ मगलरधिदुर्ज्ञाक्षतसिद्धार्थावितरपूर्वकम् ॥ २० ॥ २१ ॥
 रानावयोदितं च द्रेप रिपुणकलामले ॥ जन्यत्रेनीमहायाहोदयोरेवमविष्यति ॥ ११ ॥ महेंद्राद्रिशिरश्रुगसान्नावयमनोरभे ॥ रत्नदीप
 नरशास्त्रमणिकदरमंदिरि ॥ १२ ॥ पुष्यभारानतोत्तुगवक्षरराजिविराजिते ॥ वनपुष्यलतालास्यनारीनृत्यमनोहरे ॥ १३ ॥ निशिष्यो
 मगतास्तरामर्वापूर्णदुनामह ॥ आवयोपरिपश्यतुकर्णातागतलोचन ॥ १४ ॥ उतिष्ठाम्बिवाहार्थकुर्व काननकोटरात् ॥ राजश्र्यंद
 नपुष्यादिसभारत्नसयुतम् ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वाकुमउत्पायसहतेनमहीभृता ॥ कुसुमावचयचक्रेतयारत्नादिसषयम् ॥ १६ ॥ ततोमुहूर्तं
 मान्णरत्नसानीसमंशुभे ॥ समालम्बनपुष्याणोताभ्यावैराशय कृता ॥ १७ ॥ हारांबरमणीद्रादिरशयस्त्वपरेजिरे ॥ सौम्याभ्यस्यव
 यमनकोशा कालनसभृता ॥ १८ ॥ तथाजन्यत्रसभारकल्वाकांचनकंदरे ॥ ययतुसौमहाभिन्नेश्रातुमंदाकिर्नीनदीम् ॥ १९ ॥ तत्रैनेखा
 पयामासमहाराजमहादरात् ॥ गजकुभोपमस्कंधकुभोमगलपूर्वकम् ॥ २० ॥ ऋविष्यदायितारुपांमविष्यदायितोणानाम् ॥ षूडालां
 क्षापयामासकुम्भरूपधरीप्रियाम् ॥ २१ ॥ पूजयामासतु श्रातौतत्रदेवपितृन्मुनीन् ॥ यथाक्रियाफलनिन्द्यैक्रियात्यागोतथैवता ॥ २२ ॥
 नित्यज्ञानसाधोष्यवस्थायाजगत्स्थिते ॥ चक्रातंभोजनमप्यतावन्यान्यसमीहितम् ॥ २३ ॥ कल्पवक्षुदुक्लानिपरिधायसितानि
 ता ॥ फलानिभुक्त्वाजन्यत्रस्थानमाययतु कमात् ॥ २४ ॥ एतावतायकालेनतपोर्जन्यत्रसोक्तयो ॥ त्रियंकतुम्बिवालाद्रिद्रागित्येवा
 विशद्वि ॥ २५ ॥ अथसप्याक्रमेदंतकृतजप्याधमपणे ॥ विवाहदर्शनाथैवताराजालेखमभाते ॥ २६ ॥ मिथुनैकसस्वीयामाकुमु
 दैकरहासिनी ॥ प्रालेयजालप्रकरविकिर्तीसमाययी ॥ २७ ॥

क्रियाफलानिच्युतेषोऽप्युजामर्हसिस्तपाह ॥ यथेति ॥ तथैवक्रियात्यागोष्यनिन्द्यै ॥ २२ ॥ अथोन्यस्यमीहितसिद्धिबलकस्त्रिणाभ्यादेभोजनम् ॥ २३ ॥ फलानिक
 षदशकलानि ॥ अथयस्थानवैदिमूलम् ॥ कपाशाशोक्रकभात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ सप्याक्रमेदसप्याहर्तवैधौ ॥ २६ ॥ मिथुनानीभितिकरत्वादेकसस्वीयामाप्रियाम् ॥ २७ ॥

पयोद्भवो बला ॥ २८ ॥ मृगजैः कसूरीषी कलकादिभिः ॥ कुकुमैः काश्वरैः ॥ २९ ॥ कल्पलोतोद्गनेरशुकवन्धिः ॥ सजिभरुदमैरुत्कृष्टशोभैरवतंसै रलगुच्छायुत्तसैः ॥ मा
 ल्यै कटादिमाल्यैर्विधभूषणोचितैः ॥ ३० ॥ मौलिपदेन चूडामणिलंध्यते ॥ इडुरुपिणाच्चद्रसदरोन ॥ ३१ ॥ वयुचितविलासवान् ॥ ३२ ॥ कामायकामरूपायवराय
 ॥ ३३ ॥ अतएवकामलनैवभक्तारिकल्पयित्वा मनस्याह ॥ इयमिति ॥ ३४ ॥ अयस्येगहनेनवेदिदेशे स्थितम् ॥ ३५ ॥ सस्नेहसानुरागम् ॥ ३६ ॥ लसंतशोभमानपतिम्

रलदीपान्वहन्मानौकुंभः सम्यगयोजयत् ॥ ज्योतीर्षीहर्कयुक्तानिपद्योद्भवइवांबरे ॥ २८ ॥ भूषयामासराजानं खीलंगच्छन्निशागमे ॥
 चंदनागुरुकर्पूरैर्भृंगजकुंकुमैः ॥ २९ ॥ हारकेयूरकटकैसथाकल्पलतांशुकैः ॥ सगुह्यामावतंसैश्चमाल्यैश्चविविधोचितैः ॥ ३० ॥ त
 थाकल्पलतागुच्छर्मदारैः पारिजातकैः ॥ संतानैवद्दुरलैश्चमौलिनार्चेदुरुपिणा ॥ ३१ ॥ एतावताथकालेनवधुत्वंकुंभआचर्या ॥ घनस्त
 नभराकांतोवभूवाशुविलासवान् ॥ ३२ ॥ इदं संचितयामाससंपन्नोयमहंवधुः ॥ कामायात्रामयादेषः कार्यकालोचितंकिल ॥ ३३ ॥
 इयमस्मि वधुः कान्ताभर्ता त्विमेपुरःस्थितः ॥ गृहाणकाममा मेहिकालोचंतवल्दच्छय ॥ ३४ ॥ इति संचित्यभर्तारिमग्रस्यगहनस्थितम् ॥ उद
 यंतमिवादित्यरतिः काममिवाभ्यगात् ॥ ३५ ॥ अहं मदनिकानामभार्यास्मितवमानद ॥ पादयोस्तेप्रणामोयं सस्नेहं क्रियते मया ॥ ३६ ॥
 इत्युक्त्वासानवधांगीलज्जावनमितानता ॥ लोलालकेन शिरसाप्रणनामलसत्यतिम् ॥ ३७ ॥ उवाचेदंचहेनाथत्वं मां भूषयभूषणैः ॥ क्र
 मेणाग्निचसंज्वाल्यमत्याणिग्रहणंकुरु ॥ ३८ ॥ राजसेतितरारंजन्मां करोषिस्मरतुराम् ॥ रतेर्विवाहेमदनमभिभूयाधितिष्ठसि ॥ ३९ ॥
 इंद्रोरिवांशुजालानिराजन्माल्यानितानिते ॥ मेरुगंगाप्रवाहाभांधत्तेहारस्तवोरसि ॥ ४० ॥ मंदारकुसुमप्रोतैः कुतलैर्नृपराजसे ॥ कन
 काब्जमिवोह्योलैर्धंगैः खचितकेसरैः ॥ ४१ ॥ रलांशुजालैः कुसुमैः श्रियास्यैर्धणतेजसा ॥ रत्नस्थानं विभो मेरुमभिभूयावतिष्ठसे ॥ ४२ ॥
 एवमादिवदंतौ तौ भविष्यन्नवदंपती ॥ प्रच्छन्नपूर्वदांपत्यामिथस्तुषौवभूवतुः ॥ ४३ ॥

॥ ३७ ॥ संज्वाल्यहुलाभ्यर्च्य च ॥ ३८ ॥ रतेर्विवाहेप्रसिद्धमदनं स्वशोभयाभिभूयेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ तं शोभामेववर्णयति ॥ इदो रित्यादिना ॥ तवोरसि स्थितो हारोभरौ प्रसिद्ध
 स्यगंगाप्रवाहस्य आभाशोभाधत्ते ॥ ४० ॥ खचितकेसरैर्धाटनिकजकैः ॥ ४१ ॥ रलांशुजालैरित्यादीनि राजमेससाधारण्येनयो ज्ञयानि ॥ ४२ ॥ वदंतौ तौ इत्युक्त्या राज्ञा
 पितस्थाः शोभावर्णितेति गम्यते ॥ ४३ ॥

वाचनापट्टस्यपर्येकेनिविद्यतेऽपि ॥ ४४ ॥ ततश्चणोश्चरन्त्यानकेऽर्धेति ॥ ४५ ॥ कामकान्तरतिरिष ॥ ४६ ॥ नयोदितेत्यनेनपुषलदभ्याजरातीत्येनशोभापक
 योष्यपय ॥ ४७ ॥ ततेभालसमाधदतिशेय ॥ ४८ ॥ सनसदश-वद्यकोरा अतुरागसदशाअकुराभ्यदरिपस्य ॥ आपदैष्वलहानामितिभागुरिभनेनटाप् ॥ लोकादि
 नीतानजानीशानार्धपस्य ॥ आर्धैशुभाभयसाकारापस्यालयाधिपाश्विनीषाल्स्थितेत्यर्थ ॥ ४९ ॥ दसर्नागाकण्ठलत्वेनरूपयति ॥ सुरकेति ॥ ५० ॥ हि
 महाराज्जिम्दनिकांमहाराज शिरिष्यज ॥ कान्नांपलपर्येकेनिविद्योमूपयस्वयम् ॥ ५१ ॥ अवतसेस्तथाभास्यर्माणिरजविभूप
 णं ॥ वश्रंवल्लेपनेपुष्करिष्यस्थानकापितै ॥ ५२ ॥ सायभौमुपितातन्वीमदनीमददायिनी ॥ निरिजेवविवाहोकाकामकान्तवका
 मिनी ॥ ५३ ॥ महाराजोमहाराज्जिभूपयित्वेदमाहताम् ॥ राजसेम्यगशावाक्षिलस्मीरिवनवोदिता ॥ ५४ ॥ शक्रेणसहचन्द्रभ्याच
 हस्पाहरिणासह ॥ यद्गोपांशुनासार्धतत्तभवतुमगलम् ॥ ५५ ॥ पद्मकोशांकुरद्वदालोलीलात्पलेक्षणा ॥ आभादशुभक्षाकारा
 स्वास्त्रितपयिनीवसा ॥ ५६ ॥ सुरकपल्लवकरास्तनस्यकधारिणी ॥ ल्वमनेकफलामन्येकामकल्यतरोलंता ॥ ५७ ॥ हिमशितावदातां
 गज्योत्थापनमहासिनी ॥ पूर्णदुश्रीरिवोयुक्तादृष्टेवाह्वदयस्यलम् ॥ ५८ ॥ तदुत्तिष्ठवराशेवेदीवैवाहिकस्यम् ॥ श्रीवसिष्ठउवा
 च ॥ तत्रपुष्पलताजालं कान्दपतिशिलाकिरी ॥ ५९ ॥ मुक्ताकुसुमजालानांप्रकरं स्यकोपमे ॥ चतुर्दिकचतुर्भिश्चनालिकेरमहा
 फलं ॥ ६० ॥ पूणकुम्भैतयागगावारिपूर्ण-चकलितै ॥ ज्वालयाभासतुस्त्यामध्यचदनटाकसि ॥ ६१ ॥ ज्वलनज्वालितज्वालदक्षि
 णस्यप्रदक्षिणम् ॥ पूर्वाभिमुखमेवाभ्रप्रपल्लवविप्रे ॥ ६२ ॥ नियोज्यदपतीकातीतयोर्विशतु स्यम् ॥ सद्भवानिललाजानिपाव
 कायशिरिष्यज ॥ ६३ ॥ उत्पयोत्पायकातांसपाणिभ्यांस्यमहादे ॥ अन्योन्यशोभमानौतीभवाविववनेशिवौ ॥ ६४ ॥ चक्रतुर्दप
 तातस्यपावकस्यप्रदक्षिणम् ॥ स्वदायज्ञानसर्वस्वद्वयमेमथापलम् ॥ ६५ ॥ ददतुसौमियोन्योन्मस्मितकान्तमुखश्रियो ॥ प्रदक्षिण
 नयदन्वालाजांस्त्यकायवद्वयम् ॥ ६६ ॥

मशीरत्पादीनिपूर्णद्विप्रयामर्दिकायाभसाधारणानियोज्यानि ॥ ५७ ॥ स्वयमलंकीर्तिशेय ॥ नयोष्याम् ॥ कान्दपतिप्रतिफलाफलगुच्छसमाकारनवरत्नरितलाभिरकिरी
 शिर्दने ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ मर्कट्यैलैसप्रवेष्टामलचक्रतुरितिशेय ॥ तस्यावेष्टामभ्यर्धैवाहिकज्वलनप्रतिशाय्यचदनटाकसिज्वालयासासतु ॥ ६० ॥ मज्जालितज्वाल
 शिशावसशिरिष्यज्ज्वलननियोज्यप्रशिक्षणकत्यातस्याभ्रप्रपल्लवविप्रेरिष्यशिरिष्येकावप ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ भवन्शोभानीशभयो ॥ पुनार्धद्विपेनियुशेय ॥
 शिर्दनेमलसद्वयो ॥ ६३ ॥ परस्परमात्मदानेक्रियापरस्परद्वयस्तमग ॥ स्वदायमिति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

१ मयार्पस्यामप्यधाराशिरिष्यज्ज्वलनय

२ एतान्कान्तिनपुसफलवभाय

संभोगकालसान्निध्यस्वप्नेऽस्मयमानमुखौ ॥ ६० ॥ विवाहव्यापारेणाद्यःप्रहरोतिक्रान्तइतिसूचयन्नाह ॥ एतस्मिन्निति ॥ चतुर्भांगंचतुर्थभागम् ॥ ६१ ॥ तस्मिंस्तल्पकरान्नसं
 चारयाभास ॥ यथाकामुकस्वदृष्टिर्ललनाच्छिद्रद्रष्टुमभितःकरान्स्वकिरणान्नसारयतिदहत् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सगमसुमुहूर्तकप्रतीक्षमाणावतिशेषः ॥ काचनमयीकंदरांगुहा
 विविशतु ॥ ६४ ॥ चद्रस्याप्यदृशयत्नाद्गुमा ॥ तत्रतल्पददर्शितुः ॥ तदेववर्णयति ॥ कल्पितमित्यादिसा र्वत्रयेण ॥ इदृशतुरितिकित्यतुसिगुणश्रद्धादसः ॥ ६५ ॥ मकानिर्वाजितै
 रमलानैः ॥ ६६ ॥ शोभनेनशय्याप्रमाणेनोच्चकैरुन्नतैः ॥ मदनिकासत्यसकल्पेनसमैःकुसुमैर्नभिर्दीर्घशय्याकारेणदीर्घीभूतेदुविबवप्रतिभैःपुष्पैःपरितोव्याप्तमितिपूर्वत्राचव्यः

भार्यावरैसमंतुष्टीकरौतत्यजतुःक्रमात् ॥ स्मयमानमुखौकांतौचंद्राविवनवोदितौ ॥ ६० ॥ पूर्वोपरचितेपुष्पतल्पेविविशतुर्नवे ॥ एत
 स्मिन्नांतरेचंद्रश्रतुर्भांगनभसलत् ॥ ६१ ॥ शनैराक्रमयामासशोभाद्गुमिवानयोः ॥ तस्मिंश्चललनाच्छिद्रद्रष्टुदृष्टिरिवाभितः ॥ ६२ ॥
 लोलःसंचारयामासकरानिंदुर्लतागृहे ॥ तैस्तैर्नवकथालापैरिंद्रावभ्युदितेत्वथ ॥ ६३ ॥ तावासांचक्रतुःकांतौदंपतीसुमुहूर्तकम् ॥ अ
 थोत्थायज्वलद्रत्नदीपांकांचनकंदराम् ॥ ६४ ॥ स्वयंपूर्वोपरचितंगुमांविशतुःप्रियौ ॥ ददर्शतुर्नवंतत्रतल्पंकुसुमकल्पितम् ॥ ६५ ॥
 परितोव्याप्तमुक्तौर्णैर्मपंकजराशिभिः ॥ मंदारादिभिरस्यैश्रुष्यैर्भर्तानिविवाजितैः ॥ ६६ ॥ उच्चकैःसुप्रमाणेननिमित्तैःकुसुमैःसमैः ॥
 दीर्घदुर्विबप्रतिभैस्तुषारस्थलशीतलैः ॥ ६७ ॥ क्षीरोदजलधारभञ्ज्योत्सासंपिंडमुंदरम् ॥ प्रतिविंबमंनंगस्थनतंभित्ताविवस्थितम्
 ॥ ६८ ॥ सुगंधमुन्नतकांतंचिरादन्यतयास्थितम् ॥ मिथुनंपुष्परशीतन्यषीदयरितोऽमले ॥ तस्मिन्समसमाभोगेक्षीरोदमंदरोयथा
 ॥ ६९ ॥ तैस्तैर्भिथःप्रणयपेशलवाग्विलासैस्तत्कालकार्यसुभगैःप्रणयोपचारैः ॥ सत्कांतयोर्नवनवेनतयोःसुखेनदीर्घासुहृत्तद्वसा
 जनीजगाम ॥ ७० ॥ ॥ इत्यार्षवांवा०दे०मो०नि०पू०चू०लांलाविववाहोनामषडुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७४ ॥

॥ ६७ ॥ पुनस्तल्पमेवविशिनष्टि ॥ क्षीरोदेत्यादिना ॥ नतंसंकातम् ॥ ६८ ॥ चिरातराज्यत्यागकालादारभ्यअन्यतयाअदंपतित्वेनभ्रांत्याउदिततन्मिथुनंक्षीपुसद्वदंपुष्परशी
 तस्मिंस्तल्पेन्यषीदत् ॥ उपभोगेनतल्पोपमर्दकत्वान्मंदरदृष्टातः ॥ ६९ ॥ तयो सत्कांतयोस्तैस्तैर्लोक्तैःप्रणयपेशलवाग्विलासैस्तत्कालोचितपरिरभणादिकार्यसुभगैर्गंधमा
 ल्यतांबूलापर्णादिप्रणयोपचारैर्नवनवेनसंभोगसुखेनदीर्घासारजनीसुहृत्तमिबजगाम ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०षडुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥

नानाश्रीविहारादिधामाद्येद्वरानम ॥ अथसक्तिपरीक्षार्थस्वर्गाङ्गानादिवचयति ॥ १ ॥ रीणरजकद्रव्येण ॥ १ ॥ श्वसदराओगाढपत्योद्भवपती ॥ २ ॥ १ ॥ यामिन्ध्यारा
 धी ॥ श्लिष्टोपुक्तौ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सप्तारूप समवर्तता ॥ ६ ॥ प्रियोनिद्राप्रतबन्धिनिसनगरात्वेतिशेष ॥ ७ ॥ ८ ॥ कर्कशयत्किपक्कालमस्यगुलभाह ॥ मासमित्यादिना ॥
 पूजनीयताया ॥ ९ ॥ इत्यलभ्याभ्युदितानिच्छुभ्रपारंगजराधपहारित्वाहर्मापानिकलकुसुमकिंसलयारीनियेयातयाविधेर्भेदीर्बनमालिनेसज्जलवनमाले ॥ शुक्ति
 श्रावसिपुडवाचा ॥ अथसूर्यास्वरगोणरजितेभुवनोदरे ॥ शिखिध्वजांगनाप्रातमंदनीकुंमतांययी ॥ १ ॥ एवमहेंद्रदर्यातावुभौकुमरि
 खिध्वजो ॥ स्वयविधाहिताविष्टौसपत्नीदिवदपती ॥ २ ॥ विलेसगुर्विचित्रासुप्रत्यहंवनराजिगु ॥ प्रपक्कफलभारासुपुष्पपङ्कविनीपुष्प ॥ ३ ॥
 दिवाप्रातरोमित्रेयामिन्यामिषदपती ॥ प्रभादीपाविवश्लिष्टानिविशुक्तीयभूवतु ॥ ४ ॥ रेमातेवनकुजपुगुहासुचमहीभूताम् ॥ तमा
 लजालखंडेधुमदारगहनेपुच ॥ ५ ॥ सत्यददुरैकैलासमहेंद्रमलयपुष्प ॥ गंधभादनविंध्याश्रितोकालोकतटपुच ॥ ६ ॥ दिनैस्त्रिभिस्त्रिभि
 गत्यानिद्रागतवतिप्रिये ॥ चूढालाराजकार्याणिकृत्वास्वभाययीपुन ॥ ७ ॥ तीदिवासुद्धौभिभेदपतीकुम्भाभूमिपी ॥ नानाकुसुमसं
 वतीतस्यतुमुदितोमिष ॥ ८ ॥ मासमेकमहेंद्राद्रौरन्येसरलसकुले ॥ रत्नकुन्धेगुहागेहेपूजितौसुरकिंनरे ॥ ९ ॥ इत्यलभ्योदिताभोषम
 दारवनमालित ॥ एवशुक्तिमत पृष्टेपक्षकल्पलतापृहे ॥ १० ॥ मासद्वयपक्षवतागिरेर्दक्षिणादिक्टे ॥ पारिजातवनेदेवपुष्पस्त्वक्कमहपे
 ॥ ११ ॥ जपुखंडतलेमेरो पादेजपुनदीतरे ॥ जांबूनदमयेमासजंबूफलरसासवै ॥ १२ ॥ दरोत्तरकुरूणांघमहलेदिवसानिती ॥ को
 सलेपुत्तरस्यपुसर्भांशरतिवासरान् ॥ १३ ॥ एवमन्यपुद्रेषुविष्विभेषुमहीभूताम् ॥ स्थितवतीमहासागीसुद्धौनिशिदपती ॥ १४ ॥
 ततोयातेपुमासपुराने कतिपयेपुसा ॥ चूढालाचिंतयामासदवपुञ्जकरूपिणी ॥ १५ ॥ सुरूपसोगभारेणपरीक्षेहेशिखिध्वजम् ॥ मा
 कदाधनचतोस्यभोगेपुरतिभेष्यति ॥ १६ ॥

मत्पराशरेशयस्यपृष्ठे ॥ १० ॥ पक्षधतोगिरेर्भेनाकस्य ॥ देवभोम्येपुष्पलक्षकमहपे ॥ ११ ॥ मेरोर्दक्षिणपारेजम्बूदीपकेतुर्षूषुषुषुभ्यसिद्धस्तक्यतिलेजम्बूनस्यहलेतस्यगु
 रितिसर्धमानुषग ॥ अक्षुक्लानांराक्षप्रयाणान्तरसलक्षभैरवसेष्ये स्वेरदोर्षेभ्यजराधपादिनिर्मुक्तस्थिरयोबनानिद्राप्रपत्तिसम्बानुसारेणाय्याहार्यम् ॥ १२ ॥ उत्तरकुरू
 णामहलरारादिबसानितीतस्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परीक्षोपरीक्षिष्ये ॥ बर्तमानतामीप्याच्छ्रुत् ॥ रतिनासक्तिम ॥ परीक्षापादोद्विगताभासक्तिरयक्कशशिष्वपिभोगेपुर
 तिभाष्यमिनेष्यत्पेक्षस्य ॥ १६ ॥

सुरैस्सरोभिश्चसहवर्तमानंदरिर्मद्रम् ॥ १७ ॥ यथावत्प्रथाशास्त्रमर्द्यपाथाद्युपचरैः ॥ १८ ॥ अभ्यागमलक्षणाकदर्शनाश्रमः किंकिमर्थकतायथायस्कारेणप्रयोजनेनत
 त्रप्रयोजनवक्तुमर्हस्यर्थः ॥ १९ ॥ खान्तस्वर्गात् ॥ २० ॥ त्वद्गुणश्रवणप्रयुक्तमाश्रयविस्मयोपेयायासाचदेवाश्रतदगनागणाश्चदेवागनागणाः ॥ २१ ॥ गगनगमनशक्तिश्च
 न्यस्यभेकथस्वर्गाआगमनतत्राह ॥ पादुकेति ॥ अथसिद्धातरविमानदिव्याश्वायपिच ॥ २२ ॥ तंनत्वदाहानप्रयोजनेन ॥ २३ ॥ प्रत्याख्यानत्द्विस्वमालक्ष्याह ॥ विमान
 इतिसंचित्यचूडालामाययाविपिनावनौ ॥ आगतंदर्शयामासससुराप्सरसंहरिम् ॥ १७ ॥ इंद्रमभ्यागतंदृष्ट्वापरिवारसमन्वितम् ॥ य
 थावत्पूजयामासवनसंस्थःशिरिविध्वजः ॥ १८ ॥ ॥ शिरिविध्वजउवाच ॥ ॥ आत्मनाकिंकतादूरदाभ्यागमकदर्शना ॥ देवराजयथा
 तन्मेप्रसादादक्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ इमेवयमिहायातास्त्वद्गुणातिशयेनखात् ॥ त्वदिलभेनसूत्रेणस्वगावनगताइव ॥ २० ॥
 उत्तिष्ठस्वर्गमागच्छतत्रसर्वैवदुन्मुखाः ॥ त्वद्गुणश्रवणाश्रयार्थःस्थितादेवांगनागणाः ॥ २१ ॥ पादुकागुटिकारवङ्गरसादीदमथापिच ॥
 गृहीत्वासिद्धमार्गोणस्वीकुरुस्वर्गमंडलम् ॥ २२ ॥ आगत्यविविधाभोगास्त्वयाविवुधसद्मनि ॥ जीवन्मुक्तेनभोक्तव्यास्तेनत्वामहमाग
 तः ॥ २३ ॥ विमानयंतिसंप्राप्तानतिरस्करणैःश्रियम् ॥ नाभिवांछंतिनप्राप्तांवाहशाःसाधुसाधवः ॥ २४ ॥ अविप्रमागतेनाव्यसुरांवि
 हरतात्वया ॥ स्वर्गःपवित्रतांयातुहरिणोवजगन्नयम् ॥ २५ ॥ ॥ शिरिविध्वजउवाच ॥ ॥ सर्वस्वर्गसमाचारवेद्विदेवाधिनायक ॥ किं
 तुसर्वत्रमेस्वर्गो नियतोनतुकुत्रचित् ॥ २६ ॥ सर्वत्रैवहितुष्यामिसर्वत्रैवरमेप्रभो ॥ अवांछनत्वान्मनसःसर्वज्ञानंदवानहम् ॥ २७ ॥ नि
 यतंकिंचिदेकत्रस्थितंस्वर्गकमीदृशम् ॥ शकगतुंनजानामित्वदाज्ञानकरोन्महम् ॥ २८ ॥ ॥ शक्रउवाच ॥ ॥ साधोविदितवेद्यानांपरि
 पूर्णांधियांसमम् ॥ सज्जनाचरितंयुक्तंमन्येभोगोपसेवनम् ॥ २९ ॥

यतीति ॥ २४ ॥ बलिद्वारापालनाययज्ञांहरणायचपातालेपिहरेर्विहारप्रसिद्धेजगन्नयमिति ॥ २५ ॥ स्वर्गसमआचारःसुखविहरणयस्मिस्तथाविधम् ॥ स्वर्गोसमंसुखमा
 चरन्तीत्यणतवा ॥ सर्वदेशां तथावेदनेहेतुस्त्वयिकोविशेषइतिचेत्तमाह ॥ किंत्विति ॥ मद्भिमतःस्वर्गोभूमात्सैव सचसर्वत्रैवेतिभावः ॥ नियतःपरिच्छिन्नः ॥ २६ ॥ पूर्णकामत्वा
 दपिमेसर्वत्रसुखमित्याह ॥ सर्वत्रेति ॥ २७ ॥ तुच्छस्वर्गस्वर्गकगतुंनजानामिनसभावयामि ॥ तथाचासभाव्यविषयेआज्ञापनतवैवानुचितननुभमतदकरणमपराधइतिभावः
 ॥ २८ ॥ पूर्णांधियांभोगोपसेवनभोगानुपसेवनचसमम् ॥ तत्रापिभोगोपसेवनसज्जनैःप्रारब्धक्षयायाचरितमतस्तद्युक्तमन्येइत्यर्थः ॥ २९ ॥

देवशेरोपबुनन्त्येकदस्विरिस्त्रीगनुमनिच्छयाद्येत्तुर्णास्थितेसतिपुष्यवर्धिनिरपेक्षस्त्वपदितसङ्घमित किनापयामि अक्षयन्त्यागमनप्रयाजनस्वभयापधानेभेषुकमिनिहृरि
 द् स्वेरसुधयप्रयात्कथात् ॥ १० ॥ अहम्भवेनस्वगमागच्छामि किन्तुनाराज्येपमितिष्ठ कालेनमागिबलद्वीरेनिषर्हणादिप्रयोजनाप्यर्थात्प्रायेनाथोत्पराशरिविष्य
 अक्षरतिस्मिहेकुभुंतेराजाभिधेनपुनाराज्यमागमितक्षणाकल्पामस्तिनिष्कामप्रतिबद्धन्तर्धिमतर्धानमाययोहृरि ॥ ११ ॥ देवैर्जार्धमागतेनेषिदेशेनयुक्तद्वितीयदेवदम्पि
 क्षणाद्वरयमभूत् ॥ यथाधारिनिधीवातेषयतिस्तिस्फुरतिभ्याकुला निमकरफनार्थाद्वद्वद्वानियमित्तयाधिपः ऋद्धोत्तराशिरप्यदरपोभवतिनद्विलय ॥ १२ ॥ इति
 श्रीवाविष्ठमंतास्यमंकारानि ० पू सप्तोत्तररातम सर्ग ॥ १०७ ॥ ॥ ११ ॥ इहकोपयरीक्षार्थीप्रासगन्धमायया ॥ राक्षपापद्वयतेराक्षेनिजक्षयथाकत

देवशेरोपबुनन्त्येत्तुष्णीमेवस्थितेनृपे ॥ किमितीनापयास्येपत्वभितिप्रोकवान्हृरि ॥ ३० ॥ नाहमपैवकालेनवदतीतिशिविष्वज्जे ॥
 कल्याणतेस्तुकुभेतिवदन्नतर्धिमाययी ॥ २१ ॥ तदेवददमखिलनिद्रोरायुक्तत्रक्षणादलभदस्यमभूद्वितीयम् ॥ कञ्जोलराशिरिववा
 रनिधौप्रशातेवातेस्फुरन्मकरफेनफर्णाद्वददम् ॥ ३२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शक्रगमननामसर्वात्तरशततमःसर्ग
 ॥ १०७ ॥ ॥ ११ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ तांमायांशमभानीयधृष्टाखासमर्चितयत् ॥ टिष्टामोगोच्छ्रयानायङ्गियतेव
 सुधाधिप ॥ १ ॥ शीत समसमाभोगएवंशकसमागमे ॥ असरंममहेलचकतवान्त्रय्यावहारिकम् ॥ २ ॥ भूयएवप्रपञ्चेनविश्वशाम्येव
 सादरम् ॥ रागद्वेषप्रधानेनकेनचिद्विद्विहारिणा ॥ ३ ॥ इतिसंघित्यसारात्राविदावभ्युदितेवने ॥ गृहीतमगनारूपकर्तामदनिकासती
 ॥ ४ ॥ वातेवहतिफुल्लारुधेमपुरामोदमांसले ॥ संध्याजप्यपरेनपात्तीरसस्येशिविष्वज्जे ॥ ५ ॥ सतानकलतागोहंनरिद्वैःपुष्पगुच्छकै ॥
 शुद्धातवनदेविनांप्रविवेशमदान्विता ॥ ६ ॥ तत्रसकल्पितेपुष्पशयनेमाल्यमालिता ॥ कठेसकल्पितंकार्तिखिगमाटायसास्थिता ॥ ७ ॥

॥ १ ॥ तार्धिद्रागमनरूपमायांशमानीयचकतस्व ॥ इत्येतेषयतीकियते ॥ १ ॥ सहाधिकियायुत्पत्त्यागतमेनआकारादिमासमभोगोमुखापययस्थितिर्यस्य ॥ अ
 सरममसाभ्यसमहेलचकतस्वइतिकर्मर्पायादिनापुननमुचितेत्तयाद्विषकतथात् ॥ १ ॥ अयर्थेपुष्यकार ॥ केनचिद्रागद्वेषप्रधानप्रपञ्चेनगुच्छिद्धारिणागुच्छिदोभकेण ॥ १ ॥
 यद्गृहीतमगनारूपमितिपरयाः ऋद्धसकल्पितकर्तामितिचतुर्थसध ॥ ४ ॥ फुल्लारुधयुचितकलतासपन्चेवतेमलयानिलेषहृत्तिसिनीरद्वैः पुष्पगुच्छकैरुपलक्षितवनेवैनीनापुच्छो
 मसमानकलतागोहृत्तिसिनीरतेपरिणाम्य ॥ ५ ॥ १ ॥ तत्रमाल्यमालिताशालकाशलीमाययासकल्पितमनुकंपुष्पशयनमगनारूपमगनानामिवानुदत्तदम्पराद्विष्यजनयोहृराव
 पाकृतिरूपयस्यतयादिषमत्पुष्यदम्पुलाच्छिस्तिभ्यकात्कानमनोहृरतार्धिगणितकठेयुशीमभावायसंस्थितेत्यभ्यय ॥ ७ ॥

जप्याते शिखिष्वजः संख्याजप्यस्थानातकुंजादागत्यमदनिकामन्विष्यकस्यलगोहेमदनिकांतकंठे मनोरमं खिगंचददर्श ॥८॥ खिगं विशिनष्टि ॥ कुंतलेत्यादिना ॥ मदनिकाकु
 न्तलेखकुतलेश्चावलितरकंधम् ॥ समालब्धलितम् ॥ शयने आहत्यापरिवर्त्तननिष्येणचपर्याकुलितः शेरवरचूडावधोयस्यतम् ॥ ९ ॥ आकुचनाद्विगुणाकोरेवालावाहुलक्षणे
 उपधानके उपवर्हससक्तश्रवणादिचतुष्टयस्य ॥ १० ॥ मिथुनस्त्रीपुसद्वदम् ॥ ११ ॥ अगानालग्रसश्लेषस्तच्छलेन अपर्पयत आसजयत् ॥ १२ ॥ परस्परान्भुन्मुखम् ॥ १३ ॥

आगत्यान्विष्यकुंजात्सप्रददर्शशिखिष्वजः ॥ लतागोहेमदनिकांकंठे खिगं मनोहरम् ॥८॥ कुंतलावलितस्कंधंसमालब्धंचचंदनैः ॥ शाय
 नावृत्तिनिष्येपपर्याकुलितशेखरम् ॥ ९ ॥ हेमाभेद्विगुणाकारवालावाहूपधानके ॥ संसक्तश्रवणापांगकपोलतलकुंतलम् ॥ १० ॥ मिथु
 नंतददर्शयमिथः प्रहसिताननम् ॥ अन्योन्यवदनासक्तं लनांकल्पलताशुकैः ॥ ११ ॥ आलोलमालयशयनं मदनानुरमाकुलम् ॥ अंग
 लप्रच्छलेनात्मरागमन्योन्यमर्पयत् ॥ १२ ॥ अभ्युन्मुखंसमानंदमुद्दाममदमंधरम् ॥ परस्परहृतं पुष्पवक्षोभ्यापीडितस्तनम् ॥ १३ ॥
 तदालोक्याविकारेणचेतसालंतुतोपसः ॥ अहोमुखं स्थितौ खिगावित्याहसशिखिष्वजः ॥ १४ ॥ तिष्ठतांगयथाकामं मुखं खिगौ यथा
 स्थितम् ॥ विध्रंमाकरवंभीतावित्युक्तानिर्जंगमसः ॥ १५ ॥ ततोमुहूर्तमात्रेणप्रपंचतमुपेक्षसा ॥ निर्ययोदर्शयंतीस्वरतिफुट्टाकुलं
 वपुः ॥ १६ ॥ उपविष्टददर्शनं नृपहेमशिलातले ॥ समाधिसंस्थमेकांतमनाविकसितेक्षणम् ॥ १७ ॥ तंप्रदेशमुपागम्यलज्जावनमिता
 नना ॥ तूष्णीमासीत्क्षणं खिनाम्भानामदनिकांगना ॥ १८ ॥ क्षणान्छिखिष्वजो ध्यानाद्विरतस्तामुवाचह ॥ अत्यंतमधुरं वाक्यमिदं
 मक्षुब्धयाधिया ॥ १९ ॥ तन्विकिंश्विभ्रमेवत्वं विप्रितानंदमागता ॥ आनंदायैवभूतानियतं तयानिकानिचित् ॥ २० ॥ भूयस्तोपयतंग
 ष्टकान्तंप्रणयदत्तिभिः ॥ परस्परेप्सितस्त्रहोदुर्लभो हि जगज्जये ॥ २१ ॥ अहमेतेन चार्थनोद्देशं यामिममानिनि ॥ यद्यदिष्टमं लोके तत्तदे
 वं विजानता ॥ २२ ॥ अहं कुंभश्चतन्वंगिवीतरागाविहेतरा ॥ दुर्वासः शापजावालात्वं यदिच्छसितकुरु ॥ २३ ॥

अविकारेणक्रोधविकारारहितेन ॥ १४ ॥ स्वदर्शनाद्रीतौ नैप्रतिहे अंगयथाकामं तिष्ठत तिष्ठतम् ॥ अहं विध्रंमाकरवदत्युक्तानिर्जंगम ॥ १५ ॥ तंमायाप्रपचमुपेक्ष्य उपसल
 त्येति यावत् ॥ रत्याविदसंभोगेनफुल्लविकसितमाकुलंच ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ यानिकानिचित्तसर्वाणीत्यर्थः ॥ २० ॥ परस्परमीप्सितः अकस्त्रिमइति यावत् ॥
 ॥ २१ ॥ विजानतापुंसायद्यदिष्टमत्तदेवत्वादशमेवपरोपभोग्यमितिज्ञेयमिति शेषः ॥ २२ ॥ नचत्वदपराधेनममकमेअविलभदत्याशयेनाह ॥ अहमिति ॥ त्वं कुभादिन
 र्वेति शेषः ॥ अतोयदिच्छसितनिःशकंकुरु ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ अन्नश्लिषांघृतशिरः ॥ २५ ॥ अश्लेषत्वाज्ज्वलात्प्रातश्चारत्वात्प्रबलहीना ॥ कुमारी अमृतावात कृणी एकंतिस्वारथाप्यते रोधनप्रतिषेधनकरोत्येव ॥ अथस्त्री
 स्वभावदत्तस्य ॥ परिव्रिगमपरित्कराणोर्नुवशास्वप्यरतिष्विघ्ननस्त्वेतद्वेगमनभ्याणादीनां निश्चितम् ॥ भावेक ॥ स्थैर्यमकरोति ॥ तरलतरमनभ्याणाभूत्सासत्प्यतदस्यर्ध
 ॥ २६ ॥ क्षीणशिरपुवशीकारसमथर्षीर्दायालाभापूर्वकपुषामसमागमेर्हनुनाभ्य ॥ यद्विषयपुवशीकारसमथर्षीर्हृदरतायाताभाभाएकतिषुषुषापुरोभवन्तिदातासामसगमेन
 कथियद्गु ॥ नभ्यप्रिषासिकतयाषिषाहितस्यमर्मुंभ्यु शाब्दीयपरुषषगमनिषेधोअनापवाहलक्षणआकद स्वधातिव्रत्सगगश्वविधेकरापायालोभ्यमानाकारासगमेहे

मदनिकोवाच ॥ एवमेवमहाभागश्रीस्वभावोहिचंचल ॥ कानोत्थापुगुण शीणानकोपकर्तुमर्हसि ॥ २४ ॥ अबलाहमनेनास्मिरा
 नौगहनकानने ॥ त्वयिसध्याजपपरैकिकरोभिवरकिका ॥ २५ ॥ अबलावाकुमारीवाजारनरतिरोधनम् ॥ करोतिपरिव्रिगेनानो
 स्वविनिवेशितम् ॥ २६ ॥ श्रिय सुदरतांयाता पुर पुसामसंगमोमन्युर्निषेधआकद सतीर्त्तिकरिष्यति ॥ २७ ॥ अबलाकीतथाबाला
 मूढाहमपराधिनी ॥ क्षंतुमहसिनायत्वक्षमावताहिसाधव ॥ २८ ॥ शिखिव्यजज्जवाच ॥ मन्मुर्ममनघातैर्विषयतेखड्गवहुम ॥
 क्वलसाधुर्निधत्वात्रेच्छामित्वामहवधुम् ॥ २९ ॥ सुदत्तेनवनातिपुपूर्ववत्सुखमंगने ॥ वीतरागतयानित्यसममेवरमावहे ॥ ३० ॥
 श्रवसिपुजवाच ॥ एवसमतयातत्रस्थितेतस्मिन्क्षिखिव्यज ॥ चूडालाधितयामासतस्त्वनेनोदिताशया ॥ ३१ ॥ अहोवतपरसा
 भ्यभागवानयमागत ॥ वीतरागतयाज्कोषोजीवन्मुक्तोवतिष्ठते ॥ ३२ ॥ नैनहरतितेसोगानमहस्योपिसिद्धय ॥ तसुखानिनदु खानि
 नापटोतवसपद ॥ ३३ ॥ धितिता सकलाएकप्रयात्येनमर्निदिता ॥ मन्येमहर्षय कर्तानारायणमिवापरम् ॥ ३४ ॥ आत्मवृत्तांतम
 खिलतमेनस्मारयाम्यहम् ॥ कुमरूपमिदत्यक्काचूडालैवभवाम्यहम् ॥ ३५ ॥ इतिसिष्वित्यचूडालाचूडालावपुरक्षता ॥ दर्शयामासत
 चाशुत्यक्कामदनिकावपु ॥ ३६ ॥ तस्मान्मदनिकादहाचूडालानिगतिवसा ॥ वभावस्यपुरोचुकानिगतवसमुद्रकान् ॥ ३७ ॥

तत्र किंनस्तुलयाह ॥ मन्पुर्ति ॥ मयलतररतिरागगाधिताकोनकारसगनितोर्दुसमर्थाइतिभाह ॥ २५ ॥ अतएवक्षमापयामीत्याशयेनाह ॥ अबलेति ॥ २८ ॥ स्वैआकारो
 हुमदर ॥ धर्मापार्थनिच्छासि ॥ २९ ॥ ३० ॥ तस्यसनेनरागेद्वेषाशानाधुप्यतयापरीक्षितश्चिन्तेन ॥ उदिताशयावृटा ॥ ३१ ॥ अकोपइतिच्छेद ॥ ३२ ॥ तैहृदयार्थतासो
 गासिद्धपथ ॥ ३३ ॥ धितितामदभिप्रेता सकलाश्रीभुक्तलक्षणभूताशानिषामाधैयवृत्त्यादिच्छायाकार्निवृत्तामहर्षयएकमेनप्रयतिप्रियामुषानिआश्रयतीतिपाथ ॥ ३४ ॥
 तमेवगुणशिष्टेज्जास्तस्त्वानस्मात्पायोभ्युत्तनेनप्रतिस्वारथासि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ युक्ताप्यागधारणावतीसमुद्रकालपुटकाचिन्ते ॥ ३७ ॥

पणयेभर्तृचितानुरजनेपेशलाचतुराम ॥ दयितापूर्वदयिताम् ॥ ३८ ॥ माधवेवसर्वसमुदितोपकिर्मीकमलिनीमिव ॥ अथवासमुदितसमुद्रामाविर्भूतांवाभाधवस्यविष्णोपनि
 नीपद्महस्ताश्रयमिव ॥ रामावतारावसानेरामस्यविष्णुभावेप्रकृसीतात्वेनभूमितलपविष्टाततोभूमितलात्सुनरुपगताश्रयमिवरत्नसपुटकालकटिनारत्नश्रयमिवचन्द्रपोनि
 जादयितान्चूडालापरिदर्शपुरोदर्शैत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतात्पर्यप्रकारोनि० पू० अष्टोत्तरशततम सर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दृष्ट्वापृष्ट्वाचतुष्पानाद्दृष्ट्वा
 सर्वशुचिस्मितः ॥ तुष्टप्रशस्यचूडालामार्लिभ्यात्रानयन्निशाम् ॥ १ ॥ इद्वदध्यमाणम् ॥ १ ॥ कुमादिह्रियेणत्वमेवकिमिहासि कियत्कालकिमर्थंवाइहमस्मनिधौतिष्ठसि ॥ य
 तांदर्शानवधांगीपुनःप्रणयेपेशलाम् ॥ कांतांमदनिकामेवचूडालांदायितांस्थिताम् ॥ ३८ ॥ समुदितामिवमाधवपद्मिनीमुपगता
 मिवभूमितलाच्छ्रयम् ॥ प्रकटितामिवरत्नसमुद्रकालपरिदर्शानिजांदायितांचपुः ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यापूर्वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू०
 चूडालास्वरूपदर्शननामअष्टोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अथतांदायितांहृष्ट्वाविस्मयोत्फुल्लला
 चनः ॥ शिखिध्वजउवाचेदमाश्रयंकुलयागिरा ॥ १ ॥ कात्वमुखलपत्राक्षिकुतःप्रामासिसुंदरि ॥ किमिहासि कियत्कालंकिमर्थमिह
 तिष्ठसि ॥ २ ॥ अंगेनव्यवहारेणस्मितेनानुनयेनच ॥ ममजायाविलासनेनतकलवोपलक्ष्यसे ॥ ३ ॥ चूडालोवाच ॥ एवमेवप्रभो
 विद्धिचूडालास्मिन्संशयः ॥ अकृत्रिमेणदेहेनलब्धोऽस्यद्यमयास्वयम् ॥ ४ ॥ कुंभादिदेहनिर्माणैस्त्वांवाधायितुमेवमे ॥ प्रपंचःशतशा
 खत्वमिहयातोवनांतरे ॥ ५ ॥ यदारोज्यंपरित्यज्यमोहेनतपसेवनम् ॥ त्वमागास्तस्यभृत्येवत्वद्दोधायाहमुद्यता ॥ ६ ॥ अनेनकुंभदेहेन
 मयैवत्वंबोधितः ॥ कुंभादिदेहनिर्माणंत्वांबोधयितुमेवमे ॥ ७ ॥ माययानतुकुंभादिकिंचित्सत्यंमहीपते ॥ अथोविदितवेद्यस्त्वंध्या
 ननेतदखंडितम् ॥ ८ ॥ सर्वपश्यसितत्वज्ञध्यानोनाश्रयत्वोकथ ॥ अथचूडालयेत्सुक्तोवद्धापरिकरंरूपः ॥ ९ ॥ आत्मोदंतंविशेषेणध्याने
 नामलभैक्षत ॥ अंभिराज्यपरित्यागाच्चूडालादर्शनावधि ॥ १० ॥ सर्वमूर्हतंध्यानेनचात्मोदंतंदर्शयः ॥ आराज्यसंपरित्यागादहर्तमा
 नक्षणक्रमम् ॥ ११ ॥

यपिकुंभस्थितिकालप्रमाणजानात्सेवतथाप्यस्यावेपां

नेरणकुआगमनाद्यागपिस्थितिसभावनाक्तिकयकालमितिप्रश्नः ॥ २ ॥ अंगेनअवयवसस्थानेनतच्चेटालक्षणव्यवहारेणअनुनयेनप्रमेवाकृप्रवधशैल्याममजायायाश्रूडालाया
 पसिद्धेनविलासेनतस्याकलामूर्त्तिरिवउपलक्ष्यसेदृश्यसे ॥ ३ ॥ अकृत्रिमेणसहजेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ तस्यश्रुतितदाप्रभुत्वेव ॥ ६ ॥ ७ ॥ सत्यमकाल्यनिकम् ॥ ध्यानेनप्रागुक्त
 योगधारणया ॥ ८ ॥ पश्यसिदृश्यसि ॥ परिकरतादृशधारणानुकूलासनादि ॥ ९ ॥ अंभिराज्यपरि ॥ १० ॥ आवाचमानक्षणक्रममितिअत्राप्याडनुकल्प्यते ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ पुलकोष्ठकतानतीर्वाहृविषाधपमसायआलित्तिगतियेणान्य ॥ गलदगलिधैवययम् ॥ चत्वारिकियाधिशेषणानि ॥ १३ ॥ आवाशब्देनाधाभिष्यक्तपरस्वानुरा
 गलक्षणस्यापिभाव ॥ योपारशोबाधापयोधरपरमानवक्ष्ण्यगारसोबभूषसवासुकिजिष्णुभिरपिधक्तुनशक्यतइत्यन्य ॥ १४ ॥ द्विषिस्थीचद्रस्यार्बमायाभिबभिल
 लनृपेकआरयशकतामिष ॥ १५ ॥ शैलीएकतिलासमुत्कीर्णपरस्वार्लंगितभूर्तीर्वाभिलिटीमित्तौचिरसास्ताम् ॥ १६ ॥ आनवातिशयेनमनसोजडीभाबेनतस्कावभ्यजक
 णिगारानाकायूषखरयोपमी ॥ १७ ॥ छद्वेलेचनस्येयहिरोमनसोकाडीभावादेवालशस्थितलोषमयथास्यात्तथाआस्ताम् ॥ प्रणयपेशलयथास्यात्तथाकानाप्रतिउधाचे
 सर्वभालेप्यभुपालोविरराभसमाधित ॥ समाधिविरतोहर्षविकसिनयनांशुज ॥ १२ ॥ विसार्यतरसाधाहुपुलकोज्वलतांगती ॥
 गलदगपनक्षहमुषदाप्यस्फुरत्सहम् ॥ १३ ॥ आलितंगचिरकांतानकुलानकुलीभिव ॥ तयोरालिगनेतस्मिस्तत्रभावोवभुवय ॥
 ॥ १४ ॥ नसवासुकिजिह्वाभिर्वकुहर्षेणशय्यते ॥ द्विषिस्थाविवपकेनकृताविवभिलतनु ॥ १५ ॥ शैलाविवसमुत्कीर्णीभिलयावास्ता
 चिरप्रियो ॥ मुहूर्त्तंगलहर्भजलौपुलकपीवरौ ॥ १६ ॥ बाहृविभ्लयतामीपन्नितुस्तौशनीप्रियो ॥ अमृतापूर्णद्वयौसशुन्यद्वयो
 पमी ॥ १७ ॥ उन्मुक्तमुजभासांतावल्क्षस्थितलोचनम् ॥ पनानदक्षणास्थित्वातूर्णीप्रणयपेशलम् ॥ १८ ॥ कानांचिबुकसलक्षकर
 योवाचमुपति ॥ अत्यंतमधुरक्षिन्ध कात स्वकृतयोपिताम् ॥ १९ ॥ पुण्यश्ररतिनिष्यद स्वाढुनामास्यतादपि ॥ कियत्वमाणस्तन्वया
 ल्वयायाल्लदुमुचयथा ॥ २० ॥ अनुभूताश्ररक्षेशाभ्रतुर्यनदारुण ॥ एवंदुकररातस्मात्ससारकुहरादहम् ॥ २१ ॥ उत्तारितोययावुड्या
 साहिकेनोपमीयते ॥ अरुधतीराचीगीरीगायत्रीश्री सरस्वती ॥ २२ ॥ समस्तापेलवायतेतवतन्व्यागुणश्रिया ॥ धीश्री काति क्षमा
 नैत्रिकरुणायास्तुदरि ॥ २३ ॥ कानास्वाकारकांतासुप्रयमेवाभिलक्ष्यसे ॥ परेणाध्यवसायेनत्वयाहमवयोधित ॥ २४ ॥ केनप्रत्यु
 पकरणपरिवृष्यतिते मन ॥ मोहादनादिगहनादनगहनादपि ॥ २५ ॥ पतितव्यवसायिन्यस्तारयतिकुलश्रिय ॥ शास्त्रार्थगुरुमन्त्रादि
 तयानोत्तारणक्षमम् ॥ २६ ॥

निपेणान्य ॥ १८ ॥ १ ॥ रतिनिष्यदेजुरागरसोऽस्यतमापुषाद्विधिशेषणचतुष्टयविरिष्टकियथमाणोविस्तीर्णदतिपावत् ॥ २० ॥ भनुर्येनपुरुषायसिद्धिप्रयोजनेनहेतुना
 ॥ २१ ॥ यथाभ्रवृक्षेद्रुमा ॥ सावुद्धि ॥ २२ ॥ धीश्रीसिन्धुपादाक्षकन्याआकारेणतीवर्षेणकानासुधीपुमथाऽसिद्धिस्तास्वपित्तप्रययमाभ्येन्द्रासरीर्वाभिलक्ष्यसेरतिपरेणा
 न्य ॥ २३ ॥ २४ ॥ क्वाप्यास्तयनेकेनपस्युपकारेणपरिवृष्यति ॥ येनद्रुष्यतितादराऽन्त्युपकारादुर्लभदतिमात्र ॥ २५ ॥ साक्षात्स्येतिशयोक्तिभरासाक्षात् ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ निरिच्छाया कतकल्याया स्तेप्रत्युपकारेऽहमसमर्थइत्याह ॥ निरिच्छायाइति ॥ २९ ॥ कुलांगनांमन्येत्वामितिशेषः ॥ लोकेप्रसिद्धा सर्वाकुलांगनास्त्वयाऽ
 धुनाजिताइतिशेष ॥ ३० ॥ नारीणासौजन्यादिगुणोत्कर्षचर्चासुप्रथमव्यपदेशयाभाविष्यसि ॥ ३१ ॥ स्वापेक्षयागुणजात्कैरतिशायिनीत्वानिर्मितवतो धातुर्विषयेप्रकृपिताइ

यथैताःसेहशालिन्योभर्तृणांकुलयोषितः ॥ सखाभ्रातासुहृत्प्योगुरुर्मित्रंधनंसुखम् ॥ २७ ॥ शास्त्रमाच्यतनंदासःसर्वभर्तुःकुलांगनाः
 सर्वदासर्ववलेनपूजनीयाःकुलांगनाः ॥ २८ ॥ लोकद्वयसुखंसम्भवसर्वंयासुप्रतिष्ठितम् ॥ निरिच्छायाःप्रयातायाःपारंसंसारवारिधेः
 ॥ २९ ॥ कथमस्योपकारस्यकरिष्येतेप्रतिक्रियाः ॥ मन्येकुलांगनांलोकेलोकेसर्वास्त्वयाधुना ॥ ३० ॥ नारीसौजन्यचर्चासुव्यपदेश्या
 भविष्यसि ॥ त्वानिर्मितवतो धातुर्गुणजातातिशायिनीम् ॥ ३१ ॥ मन्येप्रकृपितानूनमरुंधत्यादिकाःस्त्रियः ॥ सतीत्वरूपसौजन्यगुण
 रत्नसमुद्भिके ॥ ३२ ॥ एहिमेवदुष्णोत्कर्ष्यपुनरालिंगनंकुरु ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वाश्वशावाक्षीचूडालांतांशिखिव्यजः ॥
 ॥ ३३ ॥ आलिंगिगपुनर्गण्डनकुलोत्कलीमिव ॥ चूडालोवाच ॥ देवशुष्कक्रियाजालपरेत्वय्याकुलात्मनि ॥ ३४ ॥ भूयोभूयो
 अशमहंत्वदर्थदुःखिताभवम् ॥ तेनत्वदवबोधामास्वार्थोपपादितः ॥ ३५ ॥ मयातदन्तिकेदेवकरोषिममगौरवम् ॥ शिखिव्य
 जउवाच ॥ त्वयाचथावरारोहेस्वार्थःसंप्राद्यतेशुभः ॥ ३६ ॥ तामिदानींतथासर्वाःसाधयंतुकुलांगनाः ॥ चूडालोवाच ॥ बुध्य
 सेकांतविश्रांतोजगज्जालतदेविभो ॥ ३७ ॥ अद्यतंप्राक्तनंकिंचिन्मोहंसमनुपश्यसि ॥ इदंकरोमिनेदंतुप्राप्तोमिदमितिस्थितिम् ॥ ३८ ॥
 अंतर्हससितांकच्चिदशापेलवतांधियः ॥ तासुच्छ्रुत्प्राकलनास्ताःसंकल्पकुकल्पनाः ॥ ३९ ॥ त्वयिनाद्यावलोक्यतेदेवव्योश्रिवपर्व
 ताः ॥ किंत्वमद्यांगसंपन्नःकिंशिष्टोसिकिमीहस ॥ ४० ॥ कथंपश्यसिपाश्यात्यदेहचेष्टाक्रमंविभो ॥ शिखिव्यजउवाच ॥ सुमनः
 पूर्णनीलाब्जमालासारविलोचने ॥ ४१ ॥

त्यन्वयः ॥ त्वमेवसतीपतिव्रता ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ साधयत्वित्याशोःकाकर्षा ॥ साधयितुनशक्नवतीत्यर्थः ॥ जगद्वृक्षगणस्यजातस्यतदेपरवधौविश्रांतः
 सलत्तनोबुध्यसेकाच्चिदितिब्यवहितेनान्वयः ॥ ३७ ॥ तत्राक्तनंपयोव्रतोपवासादिमोहकिंचित्कुलसमनुपश्यासिकाच्चित् ॥ ३८ ॥ धियःअपक्वदश्यापेलवतांकोमलताम्
 ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कथकीदृशार्कसत्यमुनतुच्छमित्यर्थः ॥ सुमनोभिःपूर्णनीलाब्जमालासरतःसादृश्यादनुसरतस्तथाविधेविलोचनेयस्यास्तथाविधेचूडाले ॥ ४१ ॥

१ मन्येकुलांगनांलोकेजिता सर्वाइत्यपिपाठोदृश्यतेपरतुनायटीकाकारसमतद्भितिभाति

धरदव्यगान्मृगान्मृगं सान्तर्गदस्यदिवकस्यरक्षरशानस्यधायस्यपत्यानप्रकाशकपास्थितानसस्यतस्यान अहमपिउपपरमधीपभूतप्रत्यागतपाआस्थित ।।प्रधाप
 रानिन्यपायापसिन्दयेषाद्वययाधीनिसानुभदनेममापिस्थितिज्ञानप्यस्य ॥ रामेकपपप्यद्वरंयानि ॥ निरीइदत्यादिना ॥ ४२ ॥ अर्थक्यपरमार्थसत्त्वक्य अनइमि
 र्दो।अहमद्वयव्यानापपङ्ककारात्सखस्तशापहस्यथाइभूत्यास्थितदस्य ॥अइपत्यकपयणचिर्नकस्यप्यधिष्ठितस्लानिरिशयातददशातुपयतोस्मिपोपपसहैर
 निरश्वटनरसाहैरारयात्नरुप्रभाभाअपिनर्पतिपयतिनिरांशुयक्रुधति ॥ तस्यहनक्षथाभनाभूत्याइरते कालासंपांसंभषर्णानिभूते ॥ अह्यस्यत्पानोइापनापटना
 त्यपवयस्यपस्यातस्तस्याहमुपाभ्यित ॥ निरिहांस्मिनिरशोस्मिनम स्वन्दोस्मिनिसह ॥ ४२ ॥ शांतोहमर्थरूपोस्मिधिरायाहम
 इम्यिन ॥ तांशामुपयातांस्मियतश्चतंकवमनि ॥ ४३ ॥ प्रतिपधतिसहमानयाहरिहरादय ॥ नकिंचिन्मात्रचिन्मात्रनिष्ठोस्मिस्व
 स्यभास्थिन ॥ ४४ ॥ भ्रमणाहंविमुक्तोस्मिससारेणालिखोचन ॥ नतुष्टोस्मिनखिनोस्मिनायमास्मिनचेतरत् ॥ ४५ ॥ नस्यूलोस्मि
 नमूलोस्मिसत्यमस्मिचसुदरि ॥ तंजोपिपालययातेनभित्तावपतितेनध ॥ ४६ ॥ क्षयातिशयमुक्तेनप्रकाशेनास्मिर्वैसम ॥ शांतो
 म्मिमाप्यनतास्मिस्वस्योस्मिविगाताशय ॥ ४७ ॥ परनिवाणएवास्मिसदृशोस्मिपतिव्रत ॥ यतटास्मितदेवास्मिवकुशाक्रोमिनंतरत्
 ॥ ४८ ॥ तरगततरलापांगेरुस्त्वमनमंक्षिते ॥ प्रसांनविशालाक्षार्क्षोस्मिभवसागरत् ॥ ४९ ॥ पुनर्मलनदृकामिशतभ्यातमुव
 णवत ॥ शांत स्वस्यामृदुयत्तांवातराणानिरशर्धा ॥ ५० ॥ सर्वातीत सवगाश्चरामिवायमहस्थित ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ एवस्थितं
 मद्रानत्तनाणशब्दयत्रिय ॥ ५१ ॥ किमिदानींनसोद्गहिरांचतंतमहामतं ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ प्रतिपधनजानामिनजाना
 म्यभिवाष्टितम् ॥ ५२ ॥ यटाचरमित्तिन्विवदाधिहोषिततया ॥ यपन्मतंसकलतयास्त्वविकल्पियं ॥ ५३ ॥ नकिंचिदनुसधातुजा
 नाप्यपरसुदर ॥ यद्वार्पंचिज्जानासितदवपुरुसुदरि ॥ ५४ ॥

ध १भाय ॥ ११ ॥ ४४ ॥ अयंरथक्रापयण ॥ इतरकारणम् ॥ ४५ ॥ सत्यमथापितवस्तु ॥ तेजोपुबासुपादिपहलाहृदि पयातेनफ्रिक्ताषपतिनेनचनभोभाप्रविष्टारि
 णानकाराशाएत ॥ ४६ ॥ जगत सर्वैरपम्यनिरस्यसाप्यनतासि ॥ विगतशयानिनयनस्क ॥ ४७ ॥ हेयतिघने ॥ सर्तघनेदक्षिपाठसतीनाजनमिषव्रतयस्यादतिप्युस्यथा
 र्धमद्वन्द्वयाप ॥ अथशासप्यास्तसत्त्ववर्नद्याटसणव्रतसदृशजुन्यशरिटाभतास्मित्यर्थ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ शतवारप्यातमग्नीशोधिधरपरशुषर्णोतद्वर ॥ यत्र स्वक्यनिष्ठा
 यादन्तनापुनः ॥ निरागिनिष्ठासनाधीयस्य ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतरराचनइतिप्रतिष्यतइतिप्रतिषय ॥ कश्चिपापम् ॥ ननकानादि ॥ ५२ ॥ कश्चिदनुसंधानकाके ॥ चत
 राश्वदृश ॥ ५३ ॥ अररकाशामिषानेदोरीशोन्पुनरासुर ॥ आनासिचनप्यतयप्रियेय ॥ ५४ ॥

धारयिष्यामिहृदिसमतास्मीति यावत् ॥ गलितमिष्टइच्छातद्विषयजातयस्मात्तथाविधेनइष्टपहणमनिष्टस्याप्युपलक्षम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आहर्तुमाचरितुम् ॥ ५७ ॥ एषणरा
 ज्यगोगाग्रपक्षणम् ॥ ५८ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ यदिति ॥ यद्यस्मात्कारणाध्याणानाचक्षुरादीनामुत्प्राणस्यचत्वस्वोचितविषयानेषणसत्यत्रपरमात्मनिकोतिशयः ॥ न
 चाज्ञानामिवतत्रविद्येत.करणदेहेन्द्रियादितादात्म्याध्यासोस्तिथेनेन्द्रियाणाविवषयभोगाभ्यासेनमालिन्येआत्मनोपिमालिन्यप्रसक्तिः ॥ निक्रियासगचिन्मात्रभूतोहितत्रवि
 त्तकोभोगानभ्यसतेनकश्चिदित्यर्थ ॥ अस्पतेर्विकरणपदव्यत्ययश्रद्धादसः ॥ तस्मात्पारब्धभोगमात्रेणतदभ्यासव्यसनमालिन्याप्रसक्तद्वेगादौतद्वेगतेमध्यतदतरालेचवयं

तदेवधारयिष्यामिप्रतिविंबंयथामणिः ॥ चेतसागलितेष्टेनयथाप्राप्तमनिंदितम् ॥ ५५ ॥ नस्तौमिनचनिंदाभियदिच्छसितदाचर ॥
 ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यद्येवंतन्महाबाहोसमाकर्णयमन्मतम् ॥ ५६ ॥ आकर्ष्यंजीवन्मुक्तात्मंसदेवाहर्तुमर्हसि ॥ सर्वत्रैक्यावबोधेन
 मौर्ख्यक्षयभुवान्विताः ॥ ५७ ॥ निरिच्छास्तावदाकाशाविशदाःसंस्थितावयम् ॥ याद्दुर्गेषणमस्माकंतादृशंतदनेषणम् ॥ ५८ ॥ यस्मा
 णानैषणकोत्रचिन्मात्रोभ्यसतेहिकः ॥ तस्मादाद्यंतमध्येपुंयवयंपुरुषोत्तम ॥ ५९ ॥ शेषमेकंपरित्यज्यतएवमेस्थितावयम् ॥ राज्येन
 सांप्रतनेमंकालंनिवाकमेणवै ॥ ६० ॥ विदेहतांप्रयास्यामःप्रसोकालेनकेनचित् ॥ ॥ शिखिध्वजजउवाच ॥ ॥ वयमाद्यंतमध्येपुराजानोरजसत्तम ॥ ६२ ॥
 दृशास्तरलेवद ॥ ६१ ॥ शेषमेकंपरित्यज्यतिष्ठामःकथमेववा ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ वयमाद्यंतमध्येपुराजानोरजसत्तम ॥ ६२ ॥
 मोहमेकंपरित्यज्यभवामःपुनरेवते ॥ स्वएवनगरेराजाभवत्वंस्यासनेस्थितः ॥ ६३ ॥ लजामाननुकानानांमहिषीतेभवाभ्यहम् ॥ सन्द
 पामतवास्तव्यावृत्यन्नवनवांगना ॥ ६४ ॥ सपताकाध्वनत्तूर्यापुष्पप्रकरिणीपुरी ॥ लसदृह्यासमंजस्यारणतुष्पालिमालया ॥ ६५ ॥
 मधुमासलतालक्ष्म्याचिराद्भवतुसासम ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिचूडालयात्रांकोविहस्यसशिखिध्वजः ॥ प्रावाचमधुरंवाक्य
 मक्षुब्धंविगतज्वरः ॥ ६६ ॥ एवंचेत्तदृशालाक्षिस्यायत्तानखिविषुपे ॥ सिद्धभोगश्रियस्तास्तुनिवसामिनिकंप्रिये ॥ ६७ ॥

येयस्त्वभावास्तेतस्वभावाएवपारब्धशेषमेकभोगेनपरित्यज्यक्षपयित्वास्थितानतुकिंचिदन्यथाभूताअन्येवाभविष्यामइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ इममायु.शेषरूपंकालम् ॥ ६० ॥
 तस्मादाद्यतमध्येष्वित्यस्यार्थान्तरमपिसंभावयस्तजिज्ञासमानोरजापृच्छति ॥ वयमिति ॥ ६१ ॥ तदभिप्रायानुसारेणैवचूडालापितदर्थवर्णयति ॥ वयमिति ॥ ६२ ॥
 तत्रशेषशब्दस्यार्थान्तरमाह ॥ मोहमिति ॥ ६३ ॥ कानानामतःपुरस्त्रीणाललामोभूषणभूताभवाभिभविष्यामि ॥ मत्तादृष्टावास्तव्या.पुरवासिनोयस्याम ॥ एतदादीनिपुरी
 विशेषणानिमधुमासलतालक्ष्मिसाम्योपपादकानि ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ यद्विनेमयासहभोगेच्छास्तिर्हृद्वेदेषाप्रार्थितादिव्यभोगाएवभुज्यंतकिमानुषैरितिराजाह ॥
 एवचेदिति ॥ ६७ ॥

॥ १८ ॥ १० प्रियुनद्वे ॥ १ ॥ ११ ॥ यथासस्यानयथास्थितम् ॥ ७२ ॥ विरवत्योऽथावीनजायापसो ॥ ७३ ॥ दिनाधारसायसभ्याम् ॥ सायसभ्यासभारस्कराभिसुके
 दिनाधारता ॥ परस्त्वसि सभभागापसोत्तराधनिवासनत्यारुनर्कटी ॥ १२ ॥ ७५ ॥ तपरस्तरानुभसिद्वेभोगोसमुत्सवप्रणयथाकम्पितसगर्भयथास्यासयाआशा
 शृहालांवाच ॥ नराजन्मभोगुवाछानापिभूतिपु ॥ स्वभावस्ववशादेवयथाप्राभेनमेस्थिति ॥ ६८ ॥ नसुरवायममस्वर्गोनरा
 ज्यनापिचक्रिया ॥ यथास्थितमविदुष्यतिप्राभिसस्वस्यचेष्टिता ॥ ६९ ॥ इदसुरवभिदनेतिभिभुनेक्षयभागत ॥ समभेवपदेशातेतिप्राभा
 हययासुरवम् ॥ ७० ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ युक्तमुकविशालासिल्वयेतस्ममयाधिया ॥ कोवाथ किलराज्यस्यभेदत्यागोपिवाभ
 वंत ॥ ७१ ॥ सुखदूखदशाचित्तान्यक्काविगतमत्सरम् ॥ यथात्मस्थानभवेमौतिप्राव स्वस्यतंगतौ ॥ ७२ ॥ इतितत्रकथालापकयनेन
 तयोदयो ॥ कातयाश्रितपत्येवासरस्तनुतांययौ ॥ ७३ ॥ अयोत्थायदिनाचारयथाप्राप्तमर्निदितौ ॥ सोक्तठावप्यनुक्तौचक्रतु
 कापरंविदौ ॥ ७४ ॥ स्वगसिद्धिभनाहृत्यतस्यतु पूर्णंचंतसौ ॥ एकस्मिन्नेवशयनेतैस्त प्रणयचेष्टितै ॥ साव्यतंयापरजनीतयोर्जाविद्वि
 मुकयो ॥ ७५ ॥ तद्गगनोक्षसुरवभुतमया स्वयमभाशसतांप्रणयवाक्यविलासगर्भम् ॥ उक्तठांप्रणयिर्निधिंयमानयतीदीर्घामुहू
 तवदसौरजर्जागाम ॥ ७६ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०भो०नि०पु०षु०चूहालाप्रकटीकरणामनवाधिकशततम सर्ग ॥ १०९ ॥
 श्रावसिपुउवाच ॥ तत समुदितंसूर्यवितमस्यवरंस्थिते ॥ ममुद्रकादिवजगन्मणौतस्मिन्विनिर्गते ॥ १ ॥ विकसत्यरुणोपांतेचक्षु
 र्पावानुजाकरे ॥ आचारंखिवलोकपुत्रस्तत्त्वकरश्मिपु ॥ २ ॥ दपतीतौसमुत्थायकृतसप्याकर्मौस्थितौ ॥ पञ्चासनेच्छदुश्चिंधेकतौका
 चनरदर ॥ ३ ॥ अयोत्थायात्रचूहालारत्नकुम्भपुर स्थितम् ॥ कातासकल्ययामासपूर्णमसाधिवारिभि ॥ ४ ॥ तेनमगलकुम्भेनतपूर्वा
 भिमुत्वंस्थितम् ॥ शायाम्नारमेकानेस्वरान्यग्निपिचसा ॥ ५ ॥

सभा कथयतेस्योर्ध्वपुष्कठनासोक्तठानमानयतीपायपरीरजनीदीयापिमुद्रलक्षणासत्यं ॥ १६ ॥ ॥ इ०वा०सि०ता०पु०नि०पु०नयोभरशभनम सर्ग ॥ १०९ ॥
 सप्तसप्तशतभेभ्येनभजेनस्यपुरातर्त ॥ दीर्घलक्षुषिरराज्यविभुक्तानिचणयते ॥ १ ॥ समुद्रकात्समुद्रतेजगद्यकाराकमणाद्विषसमुदितेसूर्यविलसस्यंश्वरस्थितेसति ॥ २ ॥ जना
 नारदव्याधिंशुद्धिंवापुजाकारिष्वसिद्विभि ॥ ३ ॥ २ ॥ समाधिश्चार्तिभिर्यूर्ध्वपुर स्थितरत्नकुम्भापठव्याभिधेकायसकल्पयानास ॥ ४ ॥ नराजानम् ॥ ५ ॥

सकल्पमात्रेणोपगतस्वयोग्यविष्टरेसिद्धासने ॥ ६ ॥ मौनमुनियोग्यमिदंशांतंजलउत्सृज्यशासनयोग्यमिद्रादीनर्तोजोभर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ ८ ॥ पट्टाभिषेकाभावात्कीर्तिहारप
 दद्वारपालस्थानतत्रविनयात्सिद्धतीम् ॥ देवीपदेकताभिषेकास्थाने ॥ ९ ॥ १० ॥ योगसिद्ध्यातवसत्यसकल्पात्समवम् ॥ भूषणालकारशलाखादिभिर्महाविभववद्भूक्षीहिंणी
 संकल्पोपगतैर्हमेस्वभिषिक्तंस्वविष्टरे ॥ स्थितंप्रोवाचतन्वीसाचूडालादेवरूपिणी ॥ ६ ॥ केवलंमौनमुत्सृज्यतेजःशांतमिदंप्रभो ॥ अथा
 नांतोकपालानांतंजस्वभर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ चूडालयेतिसंप्रोक्तोवनेराजाशिखिध्वजः ॥ वदन्नेवंकरोमीतिमहाराजत्वमाचर्यो ॥ ८ ॥ अ
 थप्रतीहारपदेतिष्ठतीमाहमानिनीम् ॥ अथदेवीपदेशीत्वां करोम्यभिषेकिनीम् ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वासरसिस्राप्यमहादेवीपदेतथा ॥ अभि
 षिक्तंरुपःकृत्वासतामाहनिजांप्रियाम् ॥ १० ॥ प्रियेकमलपत्राक्षिषणात्संकल्पसंभवम् ॥ महाविभवमुदामसैन्यमाहर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥
 इतिकंतवचःश्रुत्वाचूडालावरवर्णिनी ॥ सैन्यंसंकल्पयामासप्रावृद्धधनमिवोद्भटम् ॥ १२ ॥ सैन्यंददृशतुस्तौवाजिवारणसंकुलम् ॥
 पताकापूरिताकाशनीरंधीकृतकाननम् ॥ १३ ॥ तुर्यारवध्वनन्द्यैलगुहागहनकोटरम् ॥ मौलिरत्नमहोद्योतविचूर्णिततमःपटम् ॥ १४ ॥
 तत्रगंधद्विपवरेकृतपार्थिवमंडले ॥ रक्षितेत्सृष्टसामंतैरारुढौत्पदंपती ॥ १५ ॥ ततःशिखिध्वजोराजामाहृष्यासममिष्टया ॥ पदातिरथ
 संवाधंकर्षन्तिबलोलम् ॥ १६ ॥ चचालाचलचालिन्यासेनयासततोवनात् ॥ भिदन्निवरसाशैलंवात्ययेवाशुभौमया ॥ १७ ॥ त
 स्मान्महेंद्रशैलेद्राञ्चलितःसमहीपतिः ॥ पथिपश्चनिरीन्देशान्नादीर्भान्स्वजंगलान् ॥ १८ ॥ दर्शयन्स्वप्रियायास्तमात्सवृत्तांतसंचय
 म् ॥ प्रागल्भ्येनैवकालेनस्वांपुरींस्वर्गशोभनाम् ॥ १९ ॥ तत्रतेतस्यसामंतास्तदागमनमाहताः ॥ विविदुर्जयशब्देननिर्जन्मश्चोदिताश
 याः ॥ २० ॥ एकनासंप्रयातेनतारतूर्यानिनादिना ॥ बलद्वयेनतेनासौविवेशनगरंरुपः ॥ २१ ॥ लाजपुष्पांजलिवातैरावृष्टःपौरयोषिता
 म् ॥ वणिभर्गमसौपश्चन्परंपरमनुत्तमम् ॥ २२ ॥

परिभाषैरुद्धामम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ नीरधीकृतंनिरवकाशीकृतंकाननंयेन ॥ १३ ॥ तुर्यारवैःप्रतिध्वनंतःशैलगुहागहनकोटरायस्य ॥ १४ ॥ यन्मदंगंधमन्येद्विपानसहतेसंगंध
 द्विपः ॥ १५ ॥ बलसैन्यम् ॥ १६ ॥ भौमयाभूत्पथा ॥ १७ ॥ १८ ॥ तप्राकनमात्मनःस्वस्यप्राङ्गुणरान्निर्गतस्यमार्गो जानपदैःसहृदन्तंरत्नांतसंचयम् ॥ १९ ॥ सामंतास्त
 तददेशाधिपत्येनिरूपितासत्रिणः ॥ उदितराशया सोत्कटाः ॥ २० ॥ २१ ॥ लाजाजलीनांपुष्पाजलीनाचवर्तैः ॥ परपरमुत्तरोत्तरम् ॥ २२ ॥

भोगमोक्षमयस्तत्पुत्रः ॥ ३ ॥ शिखिष्वजस्यप्रसिद्धेनसर्वत्यागकर्मेणैवकचोपिपृथग्वोधमवाप्तवत्स्तथात्वमपिबुध्यस्य ॥ ४ ॥ समासेनसांकर्येन ॥ ५ ॥ ६ ॥ बालभावा
 त्पुत्रीर्णानिर्गतौयौवनप्राप्तमात्रइतियावत् ॥ पदपदार्थज्ञःसर्वविद्यास्थानेषुनिष्णातस्तत्रमस्तिवाक्यगोचरपदपदार्थज्ञश्च ॥ ७ ॥ जीवएवतंतुरिवस्वबंधसहस्रकरोयस्यतथावि
 धेनजनुत्तामादशेन ॥ ८ ॥ उड्यतेभरीप्रनिर्गम्यतइतियावत् ॥ अतिवैराभ्यदाढ्यात्पयक्तविषयेपश्चात्तापोद्देगरेहितंयथास्यात्तथाक्तेनसर्वत्यागेन ॥ ९ ॥ १० ॥ महारायाः

यथाशिखिष्वजोराज्यंरुतवानेवमीदृशम् ॥ रामव्यवहरन्राज्येभोगमोक्षमयोभव ॥ ३ ॥ शिखिष्वजक्रमेणैवयथावोधमवाप्तवा
 न् ॥ कचोबृहस्पतेःपुत्रस्तथाबुध्यस्वराधव ॥ ४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ बृहस्पतेर्भगवतःपुत्रोसौभगवान्कचः ॥ यथाप्रबुद्धोभगवन्स
 मासेनतथावद ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्कथांश्रीमाञ्छिखिष्वजवदेवसः ॥ प्रबोधंपरमंयातोदेवदेशिकजःकचः
 ॥ ६ ॥ बालभावात्समुत्तीर्णःसंसारोत्तरणोन्मुखः ॥ कचःपदपदार्थज्ञोबृहस्पतिमभाषत ॥ ७ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ
 कथंसंस्ततिपंजरत् ॥ अस्मान्निर्गम्यतेबृहर्जितुनाजीवतंतुना ॥ ८ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ अनर्थमकरगारादस्मान्सांसारसागरा
 त् ॥ उड्यतेनिरुद्धेगंसर्वत्यागेनपुत्रक ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्यकचोवाक्यंपितुःपरमपावनम् ॥ सर्वमेवपरित्यज्य
 जगामैकांतकाननम् ॥ १० ॥ ॥ बृहस्पतेस्तद्गमनंनोद्देगाप्यवभूवह ॥ संयोगेचवियोगेचमहांतोहिमहाशयाः ॥ ११ ॥ अथवर्षेषुजातेषु
 त्रिषुपंचसुसोनप ॥ पुनःप्रापमहारण्येकस्मिंश्चित्पितरंकचः ॥ १२ ॥ परिपूज्याभिवाद्यैर्नसमात्सिगितपुत्रकम् ॥ अपृच्छद्वावपातिभूयः
 सकचःकांतयागिरा ॥ १३ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ अद्येदमष्टमंवर्षसर्वत्यागःकृतोमया ॥ तथापितातविश्रांतिनाधिगच्छाम्यनिदिता
 म् ॥ १४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमात्तवचस्तस्मिन्कचोवदतिकानने ॥ सर्वमेवत्यजेत्पुत्रकावावपतिर्दिवमुद्ययौ ॥ १५ ॥ गतेन
 स्मिन्कचोदेहाहल्कलाद्यप्यथात्यजत् ॥ गतेहृत्कारेणशरद्व्योषासमोभवत् ॥ १६ ॥ पुनर्वर्षत्रयेणैषकस्मिंश्चित्काननांतरे ॥ तस्या
 जांबुदवर्षादिशरदीवनभस्तत् ॥ १७ ॥

मेरुवत्स्थिराशयाः ॥ ११ ॥ त्रिषुपंचसुचवर्षेषुअष्टासित्यर्थः ॥ तच्चित्तपरिपाकनारतस्यविनायरोषंयाजयितुमामर्तपितरंप्रापेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दिवमाकाशम्
 ॥ १५ ॥ गतेद्विति ॥ सन्निहितसूर्यादयकालिकशरद्व्योषेतियावत् ॥ १६ ॥ पुनरित्यार्थधर्मुत्तरश्लोकेदूयमानमनाइत्यतःप्राप्योज्यम् ॥ कथंचशरद्व्योषासमोभवन्नबाह ॥
 तत्याजेति ॥ कचिद्विरिगुहाश्रयेणांबुदवर्षादित्याजपरिजहार ॥ १७ ॥

बालकस्मितवेतालवदस्तुऽसन्नेवसन्निवसंपन्नोऽज्ञदृष्ट्यास्थितः ॥ ३३ ॥ तथाहंकरिपरिमिथ्यास्फुरतीत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ नचसदसन्निवेशः ॥ ३५ ॥ सर्वप्रपंचमिथ्यात्वेक
 विद्यतेतदाह ॥ एकमिति ॥ सर्वमिथ्यात्वेपितद्वेदनविद्यते ॥ तद्विद्यमानताया साधकाभावादेवासिद्धेरितिभावः ॥ ३६ ॥ तदसत्त्वेजगत्प्रधानुपपत्तेरपितदस्तीत्याह ॥ सर्व
 वेति ॥ अन्विवेतिशेष ॥ ३७ ॥ तत्रदृग्दृश्ययोर्मध्येअयमहकार क कुतोनिमित्ताकथदृश्यमेतनात्मकारांतरेणवाजस्थित उभयविलक्षणस्वभावस्यास्योद्भवदुर्वचइ
 त्याह ॥ केति ॥ रजोराशि शुष्कपामुनिचयः ॥ ३८ ॥ अयदेहादिसपित्रादिनोजातोहम् ॥ दिक्रालाभ्याविवशरीकतवद्वापक्षयादिनापरिणामितम् ॥ ३९ ॥ तर्साहकस्तत्रा
 ह ॥ दिगिति ॥ सर्वार्थमयसर्वपदार्थविकारालनाभासमानवस्तुतस्त्वपाराध्याद्वयत्वाच्चेकार्थम् ॥ ४० ॥ सर्वार्थमयमित्यस्यसर्वपदार्थसारभूतमित्यर्थानिरसदटातदर्शयन्मक

वस्तुतोनास्यहंकारःपुत्रमिथ्याभ्रमोयथा ॥ असन्सन्निवसंपन्नोबालवेतालवस्थितः ॥ ३३ ॥ यथारज्ज्वांभुजंगत्वंमरावंबुमतिर्यथा ॥
 मिथ्यावभासःस्फुरतितयामिथ्याप्यहंकरतिः ॥ ३४ ॥ असदेवयथाद्वित्वंमोहादिदौविलोक्यते ॥ तथास्फुरत्यहंकारोनसत्यावाप्यसन्नच
 ॥ ३५ ॥ एकमाद्यंतरहितंचिन्मात्रममलांतरम् ॥ खादप्यतितरामच्छंविद्यतेसर्ववेदनम् ॥ ३६ ॥ सर्वत्रसर्वदासर्वत्रकाशंसर्वजंतुषु ॥
 तदेकैककचत्यंबुविलोलास्वधिवीचिषु ॥ ३७ ॥ अत्रकोयमहंभावःकुतोवाकथमुत्थितः ॥ क्वाप्सुजातोराजोराशिःकानलादुरिथितंजल
 म् ॥ ३८ ॥ अयंसोहमितिव्यर्थप्रत्यचंत्यजपुत्रक ॥ तुच्छंपरिमिताकारंदिक्रालविवशीकृतम् ॥ ३९ ॥ दिक्रालाद्यनवाच्छिन्नंस्वच्छंनि
 त्योदितंतम् ॥ सर्वार्थमयमेकार्थंचिन्मात्रममलंभवान् ॥ ४० ॥ फलकुसुमदलानांसर्वदिवसंस्थितानारसइवजगतांत्वंसंस्थितःसर्व
 दैव ॥ विमलतरचिदात्मानित्यमेवास्यनंतःकइवकचतवाहंनिश्चयोभावमूर्त्तः ॥ ४१ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० कचोपाख्या
 नेकचप्रबोधोनामैकादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १ १ १ १ ॥ ४१ ॥ इतिप्राप्यपरंयोगमुपदेशमनुत्त
 मम् ॥ जीवन्मुक्तोवभूवासौततोदेवपुरोःसुतः ॥ १ ॥

तनिगमयति ॥ फलेति ॥ सर्वदिष्टुसस्थितानाफलानाकुसुमानांदलानांपर्णानाचकारणीभूतःसारभूतश्चतरोरत्तर्गतोरसइवत्वंसर्वजगतांकारणीभूतःसारभूतश्चांतःसर्वदैवसंस्थि
 तोविमलतरोनतश्चिदात्मेवमित्यमसि ॥ हेकचभावमूर्त्तैरखडाद्वयसन्मात्रस्वरूपस्यनवायपरिच्छिन्नोहनिश्चयःकइवनकाश्चिदित्यर्थः ॥ अथवासर्वदिवसस्थितानांफलकुसुमा
 दीनामैकरस्यभापन्नोऽसोमश्चिवसर्वजगतासारभूतनिरतिशयानदरूपःसंस्थितइत्यर्थः ॥ अतःसर्वदैवत्वमनतोविशतमायामलश्चिदात्मेवासीत्यादिप्रापवत् ॥ ४१ ॥ इति
 श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशोनिर्वा० पू० एकादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १ १ १ १ ॥ ४१ ॥ कचाख्यानप्रबुद्धस्यरामस्यप्रश्नोत्रहि ॥ मिथ्यापुरुषकाख्यानख
 रक्षणमुदीर्यते ॥ १ ॥ युज्यतेअखदैकयेनावधार्यतेप्रत्यगात्मापरमात्मनायेनसयोगस्तथाविधमुपदेशम् ॥ १ ॥

नयात्तदधिद्वेष्ट ॥ १ ॥ देवमिति ॥ मिथ्यात्वमुक्त्या उपेक्षणमेव तस्यागतस्त्वन्निषेधकयथासाधेक्षदिति भावः ॥ १ ॥ यत्नेन तद्विनिवारणे कथं मरणञ्चाम्यभयनिर्मांक्षस्तथाह ॥
 अद्य भवति ॥ शयननद्रसमाससमयी ॥ ननु कामकमवातनाच्छयी जललाभ्यरणञ्चामीकृतो न स्यात्तानथाह ॥ न भवति ॥ अहंकारक्षेत्रे सत्येव तानि वीजानि परो ह्येति ननु त
 द्वापद्यतीति भावः ॥ ४ ॥ अहंकाराधीते शरीरे कीटयोश्च तथाह ॥ निरशमिति ॥ ५ ॥ इदं शोहकथं मद्भावं प्राधिते भूयतथाह ॥ यद्येति ॥ तथा अहं भावं प्राधितो व्यभ्य
 रशाभातरस्य ॥ ६ ॥ तपकोहेतुलभाह ॥ अयोधेनिति ॥ नितिरासविहेतुयाह ॥ बोधेनिति ॥ ७ ॥ हित्वमिति कार्यदर्शन एकत्वमिति कारणदर्शन तैवेत्येका उभायानुस्यू
 निमनो निरहरात्प्रिच्छन्नप्रथि प्रशांतधी ॥ कचो यथा स्थितो रामतया तिष्ठान्विकारवान् ॥ २ ॥ अहंकारमसद्विद्विभेन माश्रममात्यजा ॥
 असत शशंगस्य किल त्यागग्रहो कृत ॥ ३ ॥ असंभवत्वहंकारे कर्ते मरणजन्मनी ॥ नमस्ते ज्ञेयतया व्युत्पत्केन स गृह्यते फलम् ॥ ४ ॥ निर
 शशांतमकल्पमवभावात्प्रकततम् ॥ परमादप्यणो सूक्ष्मचिन्मात्रत्वमनोमयम् ॥ ५ ॥ यथा भ्रसस्त रगादियथा हेर्धोगदादि च ॥ तदंवा
 तद्विशामातयाहंभावभावित ॥ ६ ॥ अयोधेन जगत्सर्वमायामयमिवा स्थितम् ॥ बोधेन सकलद्रक्षरूपमपयते नय ॥ ७ ॥ हित्वैकत्व
 मर्तत्त्यक्कांगेपस्य भ्रुवितो भव ॥ मादु खितो भव व्यर्थत्वमिथ्या पुरुषो यथा ॥ ८ ॥ माये यमतिदुष्पारासासारी गाढतंगता ॥ शरदा मि
 हिये वाशुधो धेनायाति तानवम् ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ परमाभागतो स्थित कूर्मिज्ञानादृतेन ते ॥ अवग्रहभयाकांत स्वासारेण
 वचातय ॥ १० ॥ अद्यतेन वसितं हंमतर्गच्छा मिश्रीतताम् ॥ उपयपिसमस्तानातिष्ठान्भ्यतुलसपदाम् ॥ ११ ॥ नवमि नुगच्छामि व
 चामि सवदतलव ॥ ऐदं वानां मरीचानां चकोरसृपितो यथा ॥ १२ ॥ तसोपि भूयन्मुच्छामि लीलां प्रशमि ममीश्वर ॥ कोनामवमोप्यग्रस्तन
 पियत्यवृतासवम् ॥ १३ ॥ किमुच्यते मुनिप्रैष्ठमिथ्या पुरुषनामकम् ॥ वस्त्ववसुकृतजगद्वस्तुजातवदाशुमे ॥ १४ ॥

नसम्यगप्यरिशाप्यरयतिष्ठत सुखितो भवेत्यय ॥ अतद्वरानि नुवृक्ष्यमाण्युपवृत्त्येव ह्यु तपामिति सवदुबेरितथाह ॥ भेति ॥ ८ ॥ तानवमपयस्यम् ॥ ९ ॥ अद्यप्यहोषपपतिवधस्त
 द्रयनाहं त्रभातरर्षे शरामतदवत्यासारेणो ॥ १० ॥ अमीनि पूर्ववाम्यायार्थमुच्यते ॥ हेतुपयार्थस्य यतानामनुलसपराशुपरिनिरतिशयानवलक्षणेति ठामि ॥ ११ ॥ नवउकी
 नाशास्तरानननिधाय ॥ १२ ॥ शारतप्यतस्यस्यस्यगुणसाधुनोपि ॥ अद्यतद्वयमासवयेयम् ॥ १३ ॥ एवमरासयोभ्युदीकृतगुणैरति भाहू स्थितो भवत्यर्थत्वमिथ्या पुरुषो
 यपप्रियाश्चुषिर्नामिथ्यापुष्यात्प्यानकीनुकाशानवृच्छति ॥ किमुच्यतेति ॥ यन्निमिथ्यापुरुषणस्तु अद्यस्तु कर्तं अद्यस्तु जगद्वस्तुजातं कृतमववेत्यर्थं ॥ १४ ॥

तत्त्वदृशाहासजननीम् ॥ १ ५ ॥ बालइवपेलवयाधियामूढोविक्षिप्तः ॥ मौर्येणाज्ञानेनचगूढसदतः ॥ १ ६ ॥ एकोत्जनदृष्यगोचरेस्थाने ॥ तस्यस्वरूपेणापिमिथ्यात्वमा
ह ॥ केशोद्भकमिवेति ॥ १ ७ ॥ तत्रतदाश्रयस्थानेतस्मान्मिथ्यापुरुषादन्यत्किमपिनास्ति यत्किंचिदस्तीतिप्रतीयतेतत्सएवनेतद्धातिरिक्तम् ॥ यच्चान्यत्सपश्यतितस्यैवभ्यात्वा
भासामितिस्एवेत्युक्तिरित्यर्थः ॥ अहमेवेदमदृश्यसर्वाभितिसनपश्यति यतोदुर्मतिरित्यर्थः ॥ १ ८ ॥ खस्याहमुपजीवकः खमेउपजीव्य अत खमेवाहईदृशाचखमाद्यत्परक्षा

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ मिथ्यापुरुषबांधायशृणुराघवशोभनाम् ॥ इमामाख्यायिकांहासजननीमदुदीरिताम् ॥ १ ५ ॥ अस्तिकश्रित्महा
बाहोमायायंत्रमयःपुमान् ॥ बालपेलवधीमूढोगूढामौर्येणकेवलम् ॥ १ ६ ॥ सएकान्तैकचिज्जातःशून्येतत्रैवतिष्ठति ॥ केशोद्भकमिव
व्योसिष्णुगहृणोववामरौ ॥ १ ७ ॥ तस्मादन्यन्नतत्रास्ति यदस्ति चसएवतत् ॥ यच्चान्यत्तदाभासंनचपश्यातिदुर्मतिः ॥ १ ८ ॥ संकल्प
स्तस्यसंजातस्तत्रवद्विमुपेयुषः ॥ खस्याहंखमहंखंमेखंरक्षामीतिनिश्चलः ॥ १ ९ ॥ खंस्थापयित्वा रक्षामिवस्त्विष्टंस्वयमादरान् ॥ इतिसं
चिंतयन्व्यामरक्षार्थसोकरोद्ग्रहम् ॥ २ ० ॥ तस्यकोशेवबंधास्थारक्षितंखंमयेत्यसौ ॥ गृहाकाशेनसंतुपृस्ततःसारघुनंदनम् ॥ २ १ ॥ अथका
लेनतत्तस्यगृहंनशासुपाययौ ॥ ऋत्वंतरेणाद्भइववातेनेवतरंगकः ॥ २ २ ॥ हागृहाकाशनपृत्वंहाकयातमसििक्षणान् ॥ हाहाभभ्रमसि
स्वच्छमित्येवैतच्छुशोचसः ॥ २ ३ ॥ इतिशोकशतंक्त्वापुनस्तत्रैवदुर्मतिः ॥ कूपंचकेखरक्षार्थकूपाकाशपरोभवत् ॥ २ ४ ॥ ततोनाशां
सकालेननीतःकूपापितस्यवै ॥ कूपाकाशेगतेशोकनिसन्नोसौततोभवत् ॥ २ ५ ॥ कूपाकाशप्रलापातेकुंभंशीघ्रमथाकरोत् ॥ कुंभाका
शपरोभूत्वास्वयंनिर्दतिमाययौ ॥ २ ६ ॥ कुंभोपितस्यकालेननाशंनोतिरघूद्ग्रह ॥ यामेवदिशमादत्तेदुर्भंगःसाहिनश्चति ॥ २ ७ ॥ कुंभा
काशप्रलापातेखरक्षार्थचकारसः ॥ कुंडंतथैवतेनासौकुंडाकाशपरोभवत् ॥ २ ८ ॥ कुंडमप्यस्यकालेनकेनचिन्नाशमाययौ ॥ तेजसे
वतमस्तेनकुंडाकाशंशुशोचसः ॥ २ ९ ॥ कुंडाकाशस्यशोकातेखरक्षार्थचकारसः ॥ चतुःशालंमहाशालंतदाकाशमयामभवत् ॥ ३ ० ॥

मि ॥ १ ९ ॥ खस्यइद्ववस्तुखतरत्सयकस्मिश्चिदुपाधौस्थापयित्वात्सयमादराद्रक्षामि ॥ २ ० ॥ तस्यगृहस्यकोशेअतभागे ॥ आस्थामदीयधिदमेतावतखमित्यभिमानम् ॥
सतुष्टःअभूदितिशेषः ॥ २ १ ॥ ऋत्वंतरेणशरदा ॥ २ २ ॥ एतदाकाशम् ॥ २ ३ ॥ कूपाकाशेपरोममतयाआसक्तः ॥ २ ४ ॥ नाशपासुमत्सिकादिपूरणेनतिरोभावम् ॥ २ ५ ॥
निर्दतितदभिमानसुखम् ॥ २ ६ ॥ यामेवेतिसामान्योक्त्यातदुपपत्तिः ॥ २ ७ ॥ २ ८ ॥ केनचिद्द्वनगजमहिषारस्कदनादिनिमित्तेन ॥ २ ९ ॥ चतुःशालचतुर्दिक्षुशालायस्यतथा
विधम् ॥ मध्यमहाशालसमाकारगृहम् ॥ तदाकाशासत्त्यातदाकाशमयः ॥ त्रिमयोजालमदतिवत् ॥ ३ ० ॥

॥ ११ ॥ कुसुलपाश्यावधनम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्मिन्मिथापुरुषस्य ॥ १४ ॥ उपसङ्गत्येवमिति ॥ हेरामसमिध्यापुरुषपरित्यागुहेणगर्हनेनदुष्पदेशेनकूपुभापुपाधिना
 षण्णनंमुद्रायानसङ्गं परकुरस्वितस्तद्गतगतिवगमूढस्तत्रैभिमानात्तन्निर्माणरक्षणविनारोपुपनतराद् स्वानरादिपिपनदु स्वजातमायातिततोयानिनिर्गच्छतिष्यस्यर्थ ॥ १५ ॥
 नत्रिधाशासिधमं तास्यपप्रकरोनि पू द्धारशोसरशततम सर्ग ॥ ११२ ॥ ॥ मिध्यापुरुषपर्याश्वारेर्योषस्तुटमीयते ॥ तथैवास्याधिकतायाश्चतास्यदीर्घास्मदर्णनार ॥ १ ॥
 उचानार्थस्याभ्यन्तवेदायापस्यप्रभावस्तसमभयमभ्यमानोमिध्यापुरुषास्यायिकायाअन्यापरोशवाक्यवदन्यार्थेतात्पर्यमितिनिश्वत्यरामस्तपुच्छति ॥ मिध्यानर
 प्रसंगतलपायोभापापुरुषकथित अयकिमभिप्रस्यतस्त्वन्योनारक्षणंकिमभिमेत्योष्यनर्यस्य ॥ १ ॥ यथाभूतयथास्थितम् ॥ २ ॥ यून्यांवरमायाकारस्तदुच्यितम् ॥ ३ ॥
 तदप्यस्यजहारशुकाल कवलितप्रज ॥ जीर्णपर्णययावातस्ततशोकपरोभवत् ॥ ३१ ॥ सचतु शालगोकातेवरस्यार्थचकारह ॥
 दुसूलमनुदाकारतदाकाशपर स्थित ॥ ३२ ॥ तदप्यस्यजहारशुकालावातद्ववांनुदम् ॥ कुसूलनाशशोकेनतनासौपयतप्यत ॥ ३३ ॥
 एवग्रहधनुशालुकमकुदकुसूलके ॥ तस्यापयर्वसानात्माकालोयमतिवर्तते ॥ ३४ ॥ एवंस्थित सविवशोगगनगुहायांशुकन्ग्रहेणग
 हनेनकिलानुमुख्या ॥ दु खान्तराह्ननतराह्ननदु स्वजातमायातिथ्यातिथ्यगतागतिसगमूढ ॥ ३५ ॥ ॥ इ० वा० वा० टे० मो० नि० पू०
 मिध्यापुरुषोपास्थाने आकाशरक्षणनामद्वादशात्तरशततम सर्ग ॥ ११२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ मिध्यानरप्रसगेन
 किमायापुरुषभ्रमो ॥ कथितोयत्वयाव्योमरक्षणचकिमुच्यते ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ शृणुरामयथाभूतमेतद्वक्तव्यमिति ॥
 मिध्यापुरुषतन्तदकथायाकथितायुना ॥ २ ॥ मायाव्यंजमय प्रोक्तोयधुमानरपुनदत्त ॥ एनत्वंतमहकारंविद्विशून्यावरोस्थितम् ॥ ३ ॥
 यस्मिन्नाकाशकोशोस्मिन्साधोजगदिदस्थितम् ॥ तदन्तमसच्छून्यसगादीमवतिस्वयम् ॥ ४ ॥ अत स्थितसुदुर्लभ्यवस्यव्योष्यश
 द्भवत् ॥ तस्मादुदेत्यहकार पूर्वस्यंदहवानिलान् ॥ ५ ॥ तद्विद्यातसगगनेकस्ययस्यात्मतांगत ॥ अनात्मात्माभिधानेनतेनासौयते
 तत ॥ ६ ॥ अनात्मनेकरक्षार्थेदहानानाविधानसौ ॥ मूयाभूयोविनारोपिस्त्वजत्याकुलतंगत ॥ ७ ॥
 सर्गार्थेष्टेऽन्त ॥ ४ ॥ किनिराधेशानाभ्यायाकाशादुच्यततपस्थितचनेत्याह ॥ अतरिति ॥ नतन्निर्धिषान्तीकत्वमराधेशानतयास्थितसुदुर्लभ्यप्रप्रायस्यतयाधिपम् ॥ नन्व
 र्नादिपाक्यमभूकाराविलगदुच्यतततप्रदटानमाह ॥ व्योषा शब्दवदिति ॥ अहकारोऽलगात्मासप्तमायासैवस्यभिधेत्स्यतप्रदटानतरमाह ॥ स्यंदहवेति ॥ ५ ॥ अनात्मैव
 स्यात्मात्मतागतसप्रसक्तारोगानतर्हद्विपात कथयतासहस्रैरिदमेष्टमिदमनितिमित्यादिककथयति नतकथितेनेषाहमिस्मात्माभिधानेनअसौदृष्टानिदमामिषरिद्धाराययते
 ॥ ६ ॥ तस्याभावात्प्रतस्यास्यनोरस्यार्थपदस्यपूर्वपूर्वैरेताराधतरोत्सत्तानाविधानेद्वैवात्कामकमवासाननुसरिष्यत्यस्यति ॥ ७ ॥

सःअहकारएव ॥ ८ ॥ कूपकंभादिशब्दंरस्युच्चावचदेहाएवलक्षणयोक्ताइत्याह ॥ कूपेति ॥ तद्योमितदवच्छिन्नेमायामयात्मनिआत्मभावनंयाति ॥ ९ ॥ क्रियोपाधिभेद
निमित्तयौगिकनामानि ॥ यैर्थैः क्रियोपाधिभिर्जागदाकारविधैरयमहकारआत्मानमोहयतीत्यर्थः ॥ १० ॥ प्राणधारणाज्जीवोवासायार्थ्यवसायाबुद्धिस्तन्मनान्मनस्त
च्चिन्तनाच्चिन्तमसत्कल्पनान्मायापरिणामिसुभावत्वात्कतिःसकल्पनात्सकल्पःसकल्पितार्थस्याकलनात्कलनात्सविपरिणामादिनिमित्तत्वात्कालस्तत्रैकदेशभेदकल्पना
त्कलाचेत्यपिबिभ्रुतैःप्रसिद्धैः ॥ ११ ॥ आदिपदादुस्यत्तिप्रकरणोक्तमनोनामानिसर्वाण्यपिपृश्यते ॥ अन्यैः कामःसकल्पोविचिकित्साश्रद्धाश्रद्धाधुतिरधुतिर्दीर्घाभीरित्यादिश्रुति
स्त्वयादिप्रसिद्धवृत्तिभेदनामभिश्चवृत्तिबाहुल्येनबहुतागैः ॥ १२ ॥ तस्मादन्यन्तत्रास्तियदस्तिचसएवतदितिपदुक्ततदनुभवमारोपयति ॥ भूतेति ॥ पूर्णब्रह्मणिस्वेनप्रथमभट्ट

सएवमायापुरुषोमिथ्यापुरुषएवसः ॥ असेदोदितोव्यर्थोप्यहंकारोहिमायया ॥ ८ ॥ कूपकुंडचतुःशालकुंभादीन्देहकानसौ ॥ कृत्वा
रक्षितआत्मोतियातितद्योभिभावनम् ॥ ९ ॥ अहंकारस्यतस्यास्यनामानोमानिराधव ॥ शृणुयैर्जागदाकारविभ्रमैर्माहयत्यसौ ॥ १० ॥
जोवोबुद्धिर्मनश्चित्तंमायाप्रकृतिरित्यपि ॥ संकल्पःकलनाकालःकलाचेत्यपिविश्रुतैः ॥ ११ ॥ एवमाद्यैस्तथान्यैश्चनामभिर्बहुतांगतैः ॥
सहस्वरूपहंकारःकल्पितार्थैर्विजृम्भते ॥ १२ ॥ भूताकाशेतेशून्येजगन्निभिस्तिनिश्चितम् ॥ सुखदुःखान्यनुभवन्मिथ्यैवपुरुषःस्थितः
॥ १३ ॥ यथैवमिथ्यापुरुषोरक्षन्व्योमात्मशंकया ॥ यदाकाशादिपुच्छिष्टएवंमाहेशवानभव ॥ १४ ॥ आकाशादिपिविस्तीर्णःशुद्धःसूक्ष्मः
शिवःशुभः ॥ यथात्मासकथंकेनगृह्यतेरक्ष्यतेथवा ॥ १५ ॥ हृदयाकाशमात्रस्यशरीररक्षयसंक्षये ॥ व्यर्थंभूतानिशोचंतिनष्टआत्मोतिशं
कया ॥ १६ ॥ यदादिषुप्रणष्टेषुयथाकाशाद्यखंडितम् ॥ तथादेहेषुनष्टेषुदेहानित्यमत्तेपकः ॥ १७ ॥ शुद्धश्चिन्मात्रआत्मचमाकाशादप्य
णोरणुः ॥ स्वानुभूत्यंशमात्रंहिरवद्रामनस्थति ॥ १८ ॥ नजायतेनमिथ्यतेकचिकिंचिकदाचन ॥ जगद्विवर्तरूपेणकेवलंब्रह्मजृम्भते
॥ १९ ॥ सत्यमेकंपदंशांतमादिमध्यांतवर्जितम् ॥ भावाभावविनिर्मुक्तमितिमत्वापुरवीभव ॥ २० ॥

न्यरूपभूताकाशेतैवित्वेसतितत्रवाद्यादिकल्पनाक्रमेणकल्पितजगद्भवर्नगरमिवनिर्भस्तिकुड्याधावरणशून्यमेवयुक्त्याविमर्शोनिश्चितम् ॥ नस्तच्छिद्रेब्रह्मणिच्छिद्रआका
शःप्रथममुपपद्यते ॥ सचशून्यात्माआतिवित्वतोऽचलश्वलनात्मावायुःकथसपद्यते सचवायुर्नारूपोऽणुणस्तद्विरुद्धस्वभावतेजःकथसपद्यते तच्चोष्णदाहस्वभावंकथतद्विरुद्ध
शैत्याप्यायनस्वभाववारिसपद्यते तच्चद्रवशोषकाटिन्यस्वभावकथतद्विरुद्धस्वभावपृथिवीभावमापद्यतेअतोनिर्भस्त्येवजगदितिनिश्चिततत्रचसपुरुषोमिथ्यैवसुखदुःखान्य
नुभवमस्थितइत्यर्थः ॥ १३ ॥ नचप्रथमिदुर्मतिरतिवर्णिताज्ञामिथ्यापुरुषोयथामिथ्याहेशमनुभूयास्थितस्तथात्वमाभूरित्याह ॥ यथैवेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ शरीरलक्षणस्य
क्षयस्यनिवासस्यसंक्षये ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वानुभूत्यंशःअहकारानिष्कृष्टस्यप्रकाशाचित्तावन्मात्रहि ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

वर्णानिप्यापुरुषरूपमङ्कारस्याजयम्परिशिटचिष्मापेस्थैर्योपदेशेनोपसहरति।सर्वपरशामिति ॥ अस्वामभ्यापारकत्वादस्वतमम् ॥ आसन्नोत्तरकाविपतापस्मानपाविष
सर्वत्रिकविरोधि अनादीर्घमङ्कारेण सकारमभिमतव्यद्वैदियनिययलक्षणकलासहितोपाभ्यूलोभ्येतेनविभुष्यरोपेनिकटचिष्मापेसुबद्धपदद्वयस्थितश्वेनसर्वोत्तम
नपयासीत्यर्थ ॥ ११ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठयः ० सात्ययमकारोति ० पू ० प्रयोदशोत्तरशततम सर्ग ॥ ११३ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ विष्विष्यसर्वसुदृष्टदृष्टिरीशुरार ॥

असद्वृत्तारसेनसद्वृत्तैर्योमीयते ॥ १ ॥ अयत्त सर्वस्वमनोविकल्पनापत्याद्विकल्पयस्तुपदशनिमसुकरोतिरासद्विष्णुत्वाद्यित्युपयमपरेप्रब्रह्मणिमन कल्पनामाह ॥ परस्मादि

सवांपटांनिलयमधुवमस्तत्रमसन्नपातमविवेकमनार्यमज्ञम् ॥ वीधादहकतिपदसकलविभुष्यशेषेसुबद्धपदमुत्तमतांप्रयासि ॥

॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० णि० पू० मिव्यापुरुषोपास्थाननामत्रयोदशोत्तरशततम सर्ग ॥ ११३ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥

परस्माद्ब्रह्मण पूर्वमन भयममुत्थितम् ॥ मननात्मकमभोगितस्यमेवस्थितिगतम् ॥ १ ॥ पुष्पकोशइवामोदोमहोभिरिवसागरे ॥

रश्मिजालमिवादित्येनोबक्षणिरापव ॥ २ ॥ तस्याहस्यात्मतत्त्वस्यविस्मृत्यैवगतास्थितिम् ॥ नान्यस्मादागतारामजगद्भ्रजुमुजगवत्

॥ ३ ॥ आदित्यव्यतिरेकेणयोभावायतिरापव ॥ रश्मिजालमिदद्येतत्तस्यान्यदिवभास्वत ॥ ४ ॥ फनकव्यतिरेकेणकेयूरंयेनभावितम् ॥

केयूरमेवतत्तस्यनतस्यकनकहितत् ॥ ५ ॥ आदित्याव्यतिरेकेणरश्मयोयेनभाविता ॥ आदित्यएवतेतस्यनिर्विकल्प सउच्यते ॥ ६ ॥

सलिलव्यतिरेकेणतरगोयेनभावित ॥ तरगमुद्दिरेवेकास्थितातस्यनवारिधी ॥ ७ ॥ सलिलाव्यतिरेकेणतरगोयेनभाव्यते ॥ अंबुसामा

न्यतावुद्दिनिर्विकल्प सउच्यते ॥ ८ ॥ फनकाव्यतिरेकेणकेयूरंयेनभाव्यते ॥ फनकेकमहामुद्दिनिर्विकल्प सउच्यते ॥ ९ ॥ पावकव्यति

रेकेणउवालाजीयेनभाविता ॥ नस्याभिमुद्दिर्गलतिउवालाधीरेवतिष्ठति ॥ १० ॥

त्रि ॥ पूर्वसगादिकालेप्रथमसर्वकल्पनाभ्य पूर्वतश्चमनस्तप्रपरेब्रह्मिषिअपृथक्सत्तयास्थितमेवसत्कल्पनातरनिमलनयाअपयावस्थिभोगमिस्यर्ष ॥ १ ॥ अपृथक्सत्तया
स्थितोदृष्टानताह ॥ पुष्पकोशेदिति ॥ २ ॥ तत्स्यमेवेवसादृष्टदृष्टिरीशुकीकव्यस्थिभोगमिस्यर्षविद्योति ॥ तस्येति ॥ विष्वत्याश्रमतिषथानात्मकेनाज्ञानेनैवसर्वकालकल्प
नामूढतायास्थिभोगमत् ॥ ३ ॥ तथाथकागसन्नापारदभ्यतयाभावेनअभ्यन्तसन्नापारयाविभावेनतुसंप्रपन्नितेतिदृष्टिरीशुपयावपति ॥ आदित्येस्यादिना ॥ इतरद्विभकालय
थादित्यव्यतिरेकेणभावायतिरास्यसातज्ञास्वतआदित्यादव्यद्विरवस्थारिसव्य ॥ ४ ॥ नतस्येति ॥ ब्रह्मकयबुद्ध केयूरंतीवावरोधादितिभाव ॥ ५ ॥ आदित्याव्यतिरेकेणनि
र्विकल्पारद्विभेदविकल्पस्य ॥ ६ ॥ फनिताकास्थितज्ञानाभ्यामपृथक्कल्पनाकल्पनबुद्दिभ्यापृथोपिषड्विकल्पोनिर्विकल्पमभवतीत्याह ॥ सलिलेभ्योदना ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ १ ॥ शक्तिनोद्वसति ॥ १० ॥

कल्पिताकारानुविद्धाबुद्धिस्तत्रैवास्थाबद्धातन्मूलानिकल्पनातराणिचकरोतीत्यह ॥ उवाकिति ॥ अथलेखेवज्वालाजालंज्वालाजालाभ्यलेखासेवरजितानदाकारतापने
 त्रियावर ॥ स्थितिर्बुद्धिर्बुद्धिति ॥ तद्गतानिज्वालाजालगतानिचलनोर्ध्वगमनक्रजुत्रकतादीनिचआदत्तेकल्पयति ॥ १ १ ॥ १ २ ॥ निर्विकल्प उक्तप्राशपाहकद्विविधविकल्परहि
 त ॥ वस्तुपूर्वकल्पिकपदार्थेषु ॥ मज्जातिसत्यबुद्ध्याआसज्जाते ॥ १ ३ ॥ दृष्टान्तउपपादिनविकल्पत्यागप्रकारदाटीतिकेउपदिशति ॥ नानातामिति ॥ कोटरशब्दअतरप्रत्यय
 स्तुपर ॥ १ ४ ॥ स्फुरतास्त्रप्रकाशेनात्मनैवसकल्पगामिकाशक्तिप्रदाकरोतितदामनोभवतीतिपरेणान्वय ॥ १ ५ ॥ विश्वाकारास्वाकतिभावयन्विश्वात्मासमष्टिमनोभवति
 ॥ १ ६ ॥ तद्विश्वाकारसकल्पात्मकसमष्टिचेतोहिरण्यगर्भात्मकम् ॥ १ ७ ॥ यथायथाभावयन्तितदवयुत्यप्रपंचयति ॥ कोटत्वमिति ॥ १ ८ ॥ १ ९ ॥ मिथ्याशब्दोऽर्लीकप
 उवालाजालाभलेखेवरंजितासातथास्थितिः ॥ तामेवास्थांसमादत्तेतद्गतान्याकुलामतिः ॥ १ १ ॥ पावकाव्यतिरेकेणज्वालातीक्ष्णभा
 व्यते ॥ तस्याग्निबुद्धिरेकास्तिनिर्विकल्पःसउच्यते ॥ १ २ ॥ योनिर्विकल्पःसमहान्सोसंक्षीणमहामतिः ॥ प्रासव्यंतेनसंप्राप्तनासौवस्तुपुम
 ज्जाति ॥ १ ३ ॥ नानातामखिलांत्यकाशुद्भविन्मात्रकोटरे ॥ संवधेनविनिर्मुक्तिसंविन्नत्वेस्थितोभव ॥ १ ४ ॥ स्वयमेवात्मनैवात्मनाशक्तिं
 संकल्पनामिकाम् ॥ यदाकरोतिस्फुरतास्पंदशक्तिमिवानिलः ॥ १ ५ ॥ तदापृथगिवाभासंसंकल्पकलनाभयम् ॥ मनोभवतिविश्वात्मा
 भावयन्स्वाकृतिंस्वयम् ॥ १ ६ ॥ तत्संकल्पात्मकंचेतोयथेदमखिलंजगत् ॥ संकल्पयतिसंकल्पेस्तथैवभवतिक्षणान् ॥ १ ७ ॥ कोटत्वमज्जा
 जलंचमेरुत्वंमरुतांतथा ॥ मनोजीवमहंकारबुद्धिचित्तादिनामकम् ॥ १ ८ ॥ संकल्पताद्वैतैकत्वमेत्यचेतोजगत्स्थितिम् ॥ तनोतितस्यां
 तदनुनानातांगच्छतिस्वयम् ॥ १ ९ ॥ संकल्पमयमेवेदंजगदाभोगिदृश्यते ॥ नसत्यंचमिथ्यैवस्वप्नजालमिवोस्थितम् ॥ २ ० ॥ जंतोर्ध
 यामनोराज्यंविधारंभभासुरम् ॥ ब्राह्मंतथेदंविततंमनोराज्यंविराजते ॥ २ १ ॥ यथाभूतार्थभावित्वान्तदेतस्यविलीयते ॥ परमार्थेन
 दृष्टंचेतदिदंनैवाकंचन ॥ २ २ ॥ इश्वंत्वपरमार्थेनप्रयातिशतशाखताम् ॥ जलमूर्धितरंगादिकलनार्हंपरिस्फुरन् ॥ २ ३ ॥ यथांबुधिर्व
 पुर्धत्तेस्वभावेनतथाचितः ॥ कुर्वन्कर्मसहसाणित्यणुचित्स्पंदनादते ॥ २ ४ ॥

रः ॥ स्वप्नजालमिवातिर्वाचनीयमित्यर्थः ॥ २ ० ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्येदंब्रह्मालम् ॥ २ १ ॥ मिथ्यात्वदेवतत्वज्ञानेनयथास्थितब्रह्मात्मनैवभावित्वान्मायिकरूपेणप्रविलीय
 तइत्याह ॥ यथाभूतेति ॥ तथाचश्रुतिर्मनसैवदधामव्यनेहनानास्तिक्वचनेति ॥ २ २ ॥ तत्त्वदर्शनाभावेतर्हिक्रमवतितदाह ॥ दृश्यमिति ॥ तदाअज्ञातपरमार्थवलेनैवशत
 शाखताप्रयातियथाअबुधिर्जलमेवसर्जनीतर्गादिकलनार्हंरूपपरिगृह्यस्फुरन्अबुधिवपुर्धत्तेतथाकर्मसहसाणिकुर्वन्जनोपिअणुचितश्चिदाभासयुक्तस्यमनसस्पंदनादने
 कूटस्थचित्तोऽपूर्वकिकचिदपिदिकारादिनकुलते अतस्त्वमपिकिचित्तुच्छतरभेदस्यजन्सर्गमनादिसर्वव्यवहारकुर्वन्प्यपूर्वमभिनवजगद्दूर्पाकचिद्वैतरूपसत्यंनिवद्यतेकिंतुपूर्वसि
 द्धब्रह्मैवपरमार्थसत्यवियतइतिभावयेतिचतुर्थार्थपर्यंतमन्वयः ॥ २ ३ ॥ २ ४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रभृद्द्विताकारविवर्तनविभ्रुभिन्नाकारतद्वाधविभ्रुभिन्नाकारात् ॥ प्रभलभावावमुक्तयतीष्वपयधसाययति ॥ पदार्थेऽस्याद्विन्ता ॥ २७ ॥ २८ ॥ सधैषकप्रशिराश्वान
 त्स्वित्नामसि ॥ २९ ॥ इराभायमोक्षरूपपदस्याद्विकीषिकलाभिमानावकल्लाश्वताप्रससससधैषनेनितस्वधागादिसर्वैर्द्रियजयाभ्यनीवशीविगतमानमहश्चत्नलोषितराज्या
 रिकार्थमुच्यन्महत्किमहासैवभूलातिष्ठस्य ॥ ३० ॥ ॥ दक्षिणीवा० तात्पर्यं ० नि० पू० चतुर्दशोत्तरराततमःसग ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ महाकर्षाद्विराश्वानाभ्याख्याभि
 नापूर्वकृतेकैषिकिचिदंढमतस्यजन् ॥ गच्छन्शृण्वन्स्वगान्जिघ्रन्वदन्ध्यावहरन्स्वपन् ॥ २५ ॥ नापूर्वविद्यतेकिंचित्सत्यमित्येव
 भावयन् ॥ यथक्रोपितद्विद्विन्मन्त्रममलंततम् ॥ २६ ॥ ब्रह्मप्रभृद्द्विताकारतस्मादन्यन्विद्यते ॥ पढायजातसवस्मिन्मवित्सारमयं
 स्थिते ॥ २७ ॥ सविदेवदमस्वित्जगदान्यास्तिक्त्सना ॥ सविस्फुरणमात्रंस्मिन्जगज्जालकनामनि ॥ २८ ॥ इदमन्यदिदधान्यदि
 तिमिथ्याग्रह कुत ॥ सभवादखिलकारंक्कस्याएवसवित ॥ सर्वेषमपिनास्त्येवधमंदावात कथम् ॥ २९ ॥ मोक्षोयमंपरवत्तुबधइ
 तिप्रमत्यचितानिरस्यसकलाविकलाभिमानाम् ॥ मौनीवशीविगतमानमदोमहात्माकुर्वन्स्वकार्यमनहकृतिरेवतिष्ठ ॥ ३० ॥ ॥ इ
 त्यापवा० वा० ंढ० मां० नि० पू० परमार्यापदेशानामधतुदशाधिकशततम सर्ग ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रावसिष्ठउवाच ॥ ॥ महा
 कतामहासोक्तमहात्यागीभवानप ॥ मवाशकाभरित्यज्यधैयमालब्धगाश्वतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ किमुभ्यतेमहाकर्ता
 महात्यागीकिमुभ्यते ॥ किमुभ्यतेमहासोक्तसम्भक्कथयमेप्रभो ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतद्वतत्रयरामपुराचद्रार्धमौलिना ॥
 शर्गागायतुसन्नाकयेनासौवज्वर स्थित ॥ ३ ॥ सुभरावुत्तरेशृगपूर्वशशिकलाधर ॥ अतिपुढभिसकशोसमप्ररिवारवान् ॥ ४ ॥
 तमपृच्छन्महातजानुविज्ञानवानस्थित ॥ शर्गाशःप्रणतोरामवद्वाजलिक्त्समापतिम् ॥ ५ ॥ ॥ शंशीशउवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवश
 सवज्ञपरमन्धर ॥ यदहपरिपृच्छामिकपयातद्वदाशुमे ॥ ६ ॥ ससारश्चर्नानायतरगतत्वाभिभाम् ॥ अवलोक्यविमुत्थामितत्वविश्रां
 तिवर्जित ॥ ७ ॥ कमतर्निश्रयंकांतमुररात्न्यसुस्थितम् ॥ अस्मिन्जगज्जोणशुहेतिपुाम्भिविगतज्वरम् ॥ ८ ॥

रिरशभुना ॥ लक्ष्मणाप्रार्थयन्मुक्तानावर्षधैर्भृगिजोर्धने ॥ १ ॥ सवापुण्यपापाद्विराकापरित्सम्भैर्धैर्निर्भयकूटस्थालसभाधम् ॥ १ ॥ किलक्षणप्राप्तोमहाकर्ताउच्य
 तदर्निधिष्यधि ॥ २ ॥ कान्यासकालमपेक्ष्यन्नप्रयमित्युच्यतेफलकालत्वमानित्यार्त्तिकमिरेत्क्षेत्रक्षेत्रप्रयसंयत्ने ॥ असौभृगीश ॥ ३ ॥ ४ ॥ तनुविज्ञानधार्मवात्सल्लान ॥
 यपरिष्ठाण्यतपामिकाटपृषाशर्षयनेनपाममलिनधार्प्यात्सक्षानत्स्यातितरप्रानसाधारण्यपायोभासक्यमाश्वनारोप्योकि ॥ ५ ॥ ६ ॥ तरगतत्वात्नश्वरीम् ॥ क्षानेचि
 त्तरेषामासक्यार्थीयतिवर्जित ॥ ७ ॥ कर्ताविष्वातिस्तुस्वरम्यम् ॥ तिष्ठामितिष्ठपम् ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ तत्र सर्वांशं कापरित्यज्येत्परां विदधानोति ॥ धर्माधर्माविति ॥ अकर्तव्यो कालनिश्चयात्कर्तव्यादिशंकाविरहिताकृतिः ॥ हत्वापि सद्रमो ह्येकानि तिवच्छानप
 भावोक्तिरियनतु यथा चरणाभ्यनुज्ञेति बोध्यम् ॥ ११ ॥ रागद्वेषादिपदैस्तद्व्यजकचेष्टा उच्यते ॥ फलाफले रटानि देयोऽनपेक्षेण निष्कामेन मनसालोकसपहमात्रप्रयोजनेन
 करोति ॥ १२ ॥ मौनमुक्ति कर्ममनयोगादि ॥ गतउद्देग. फलासिद्धान्यथात्वप्रयुक्तउद्देगोयस्मिन्कर्मणि ॥ १३ ॥ देवात्सपन्नेष्वश्वमेदकलजभक्षणादिकार्येषु धार्मिको ह
 पापोहमिति वाक्यशक्या कल्पितैर्धर्माधर्मैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ शोकानि मितेषु न शोचते उदयनिमित्तेषु च नोदेति ॥ १६ ॥ पारब्धोपनीतयथोचितप्रयोजनकाले कार्या नुरुपवत्सस्य
 ईश्वर उवाच ॥ ॥ सर्वांशं कापरित्यज्य धैर्यं मालंब्य शाश्वतम् ॥ महाभोक्तामहाकर्ता महात्यागी भवानव ॥ १७ ॥ ॥ भृंगीश उवाच ॥
 किमुच्यते महाकर्ता महाभोक्ता किमुच्यते ॥ किमुच्यते महात्यागीसम्यक्प्रथमे प्रभो ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ धर्माधर्मो महाभागशं
 काविरहिताशयः ॥ यः करोति यथा प्राप्तो महाकर्ता स उच्यते ॥ ११ ॥ रागद्वेषौ सुखदुःखं धर्माधर्मौ फलाफले ॥ यः करोत्यनपेक्षेण महा
 कर्ता स उच्यते ॥ १२ ॥ मौनवाचिरहं भावो निर्मलो मुक्तमत्सरः ॥ यः करोति गतोद्देगं महाकर्ता स उच्यते ॥ १३ ॥ शुभाशुभेषु कार्येषु धर्मा
 धर्मैः कुशंकया ॥ मतिर्न लिप्यते यस्य महाकर्ता स उच्यते ॥ १४ ॥ सर्वत्र विगतस्नेहो यः साक्षिवदवास्थितः ॥ निरिच्छं वत्तैर्कार्यं महाक
 र्ता स उच्यते ॥ १५ ॥ उद्देगानंदरहितः समयास्वच्छया धिया ॥ नशाचते यो नोदेति महाकर्ता स उच्यते ॥ १६ ॥ यथार्थं काले मतिमानसं
 सक्तमना मुनिः ॥ कार्या नुरुपवत्सस्यो महाकर्ता स उच्यते ॥ १७ ॥ उदासीनः कर्तव्यं च कर्माकर्माचरं श्रयः ॥ समं यात्यंतरत्यंतं महाकर्ता
 स उच्यते ॥ १८ ॥ स्वभावेनैव यः शांतः समतां न जहाति वै ॥ शुभाशुभं त्याचरन्मो महाकर्ता स उच्यते ॥ १९ ॥ जन्मास्थिति विनाशेषु सोद
 यास्तमयेषु च ॥ सममेव मनो यस्य महाकर्ता स उच्यते ॥ २० ॥ नाकिंच न देहित यानि किंचिदभिकांक्षति ॥ भुंक्ते च प्रकृतं सर्वं महाभोक्ता स
 उच्यते ॥ २१ ॥ नादत्ते व्याददानश्चनाचरत्याचरन्पि ॥ भुंजानोपिनयो भुंक्ते महाभोक्ता स उच्यते ॥ २२ ॥ साक्षिवत्सकलं लोकाव्यवहा
 रमखिलनिधिः ॥ पश्यत्यपगतं च्छं यो महाभोक्ता स उच्यते ॥ २३ ॥

सत्ययोजनानुकूलचेष्टावान् ॥ १७ ॥ कर्माकर्माविहितनिषिद्धकर्मणास्य यदैवाच्चरस्तत्कर्तव्यं न्यप्ररोने हेतुकर्तव्याभापयमानश्चांतर्मनस्य कर्त्वात्मदृढनिश्चयेनोभयत्रयः सम
 भावयति ॥ १८ ॥ यो मित्रेषु शुभमभिनेष्य शुभमाचरन्पिसमतां न जहाति ॥ हियस्माद्धेतोर्दः स्वभावेनैव शांतः ॥ नसस्य च द्राडादकतासदृश स्वभावो न्यथा भवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥
 जन्मादिषु प्रचक्षुभावविकारेषु उदयोद्विहरस्तमयोपक्षयस्तसहिते पुशरीरेषु निर्विकारस्तन्मात्रात्मदर्शनात्सममेव मनोयस्या ॥ २० ॥ महाभोक्तुर्लक्षणा न्याह ॥ नाकिंचिदित्यादिना ॥
 प्रकृतमस्तु तपारब्धोपनीतम् ॥ २१ ॥ इदियैर्विषयानादानोप्यद्वयासागपूर्णात्मप्रतिष्ठत्वान्नादत्ते ॥ हस्तपादादिना आदानगमनायाचरन्पि निर्झयात्मबुद्ध्यानाचरति ॥ एवम
 शनायाचरीतनित्यवृत्तात्सदर्शनान्भुक्ते ॥ २२ ॥ उदासीनः साक्षाद्दृष्टासाक्षीतद्वत् ॥ २३ ॥

अथपञ्चपारिक्रियायति ॥ भावाभिर्लोभाभ्यधे ॥ यमाधिसेपालयैः ॥ नोक्तामनिविक्षिपति ॥ ११ ॥ रम्यप्रवदद्वारम्य ॥ यथास्त्वणमयोभ्याघोररम्यत्वणद्वय
 रम्यलाधनिभाह ॥ २५ ॥ सधन्यद्वयभोगायसमुपयुक्ता ॥ २६ ॥ यस्मादुपयानतोपयाना ॥ चकार प्राणुक्तगुणकरश्चसमुपयार्थ ॥ २७ ॥ अपमअत्वादुनिकुटम
 व्यन्म ॥ २८ ॥ विररतिवियानम ॥ २९ ॥ त्वदमकारशकारपरिष्कृतग्रह्यभेदे ॥ ३० ॥ अग्नोभ्यभाक्तुमशक्त्यम् ॥ अत्वादुनिकरि ॥ विक्किन्मविक्कभ्यन्म ॥ ३१ ॥
 अराधन्यकारशानकराच्छारनादि ॥ परत्कटदिव्यान्वाच्छारनादि ॥ ३२ ॥ इतिप्राणुकलक्षणयाधियानिरक्षिपानवपूणाद्वयास्यधियाभियेतिसत्यन्मितिभा ॥ ३३ ॥
 सुवैदु खं क्रियायोगीभावाभावेअमप्रदौ ॥ यस्यनोक्तामतिमतिमंशोक्तासउच्यते ॥ २४ ॥ जराभरणभापध्वराज्यंटादिद्रुमेवध्व ॥
 रम्यमित्यवयावेत्तिमहाभोक्तासउच्यते ॥ २५ ॥ महतिंसुवदु खानियन्धयासीवसागर ॥ समसमुपयुक्तातिमहाभोक्तासउच्यते ॥ २६ ॥
 अहिसामभतानुष्टिश्चार्थेयादिवाराव ॥ नापयस्माध्यापयानामहाभोक्तासउच्यते ॥ २७ ॥ कद्मल्लवणतिकमस्यदृष्टमुत्तमम् ॥ अ
 धमयाग्निसाम्भनमहाभोक्तासउच्यते ॥ २८ ॥ सरसनीरसचैवसुरतविरतया ॥ य पश्यातिसमसौन्धोमहाभोक्तासउच्यते ॥ २९ ॥ स्ता
 र्वलदप्रकारधुभवाप्यशुभंतया ॥ समतासुस्विरायस्यमहाभोक्तासउच्यते ॥ ३० ॥ इदमोज्यमभोज्येत्येवत्यक्काविकल्पितम् ॥ गता
 भिलापयामुक्तमहाभोक्तासउच्यते ॥ ३१ ॥ आपदसंपदमोहमानदमपरंरम् ॥ योमुक्तसमयायुद्धामहाभोक्तासउच्यते ॥ ३२ ॥ धर्मा
 धर्मास्तुवदु खंतयाभरणजन्मनो ॥ धियायेनोतिसत्यकमहात्यागीसउच्यते ॥ ३३ ॥ सर्वेच्छा सकला शका सर्वेहा सर्वानिश्रया ॥ वि
 यायनपरित्यकामहात्यागीसउच्यते ॥ ३४ ॥ देहस्यमनसोदु खैरिद्रियाणामन स्थिते ॥ नूनयेनोञ्जितासतामहात्यागीसउच्यते ॥ ३५ ॥
 नमदहनजन्मापियुक्तयुक्तनकर्मणी ॥ इतिनिश्चयवानतमहात्यागीसउच्यते ॥ ३६ ॥ यतधममधर्मचमनोमननमीहितम् ॥ सवमत
 परित्यक्तमहात्यागीसउच्यते ॥ ३७ ॥ यावतीहस्यकलनासकलेयविलोषयते ॥ सायनसुप्तसत्यकामहात्यागीसउच्यते ॥ ३८ ॥ इत्युक्तं
 वदवनशरीशाथपुरानय ॥ एतादृष्टिमवपुश्यातिपुराभगतञ्जर ॥ ३९ ॥ नित्योदितविमलरूपमनतभायंभक्षास्तिनेतरकलाकलनीर्हिकि
 चित् ॥ इत्यवसावयनिरजनतामुपतोलिवाणमहिसकलामलशांतवृत्ति ॥ ४० ॥

सधार्दशाभाजन कायचेष्टा ॥ धियाविवयधाधार्दवयति
 स्रक्ता ॥ ३१ ॥ देहादीनासतानसदु खं सद्रयेनप्रियात्पुन्याउञ्जितात्यका ॥ ३५ ॥ पुकायुक्तेवद्विननिविदेष्टानिष्टाचरणरूपेधा ॥ ३६ ॥ धर्ममधर्मव्यतीरम् ॥
 मनोभननभननसम् ॥ इतिरथापरिधेदितम् ॥ ३७ ॥ सुप्तसम्पदरानेनवाथासस्यका ॥ ३८ ॥ उपसद्वरति ॥ शरीरि ॥ ३९ ॥ यथाभाजनयाभाक्तामिहाभोक्ता
 गीशानायासनभजनमीभावनारामायोऽविक्षिति ॥ नित्योदितविति ॥ देहावर्तदेहादियस्यकोशानानाभस्यापयस्यच्चनिरासननिरजनतामुपेत सन्परिशिष्टनित्योदितविमलत्सक
 धर्दशास्तिर्कचित् रेतस्वभ्यनकलनलास्तिवशाद्य ॥ एवसरागाद्यस्यभाषानिष्यक्त्याकलनामलस्यभाषाहसयोपत्यप्रधाक्षिप सन्निष्ठाज्येदि धामुदीत्यर्थ ॥ ४० ॥

हे अग्नहमसरेयत्किञ्चिन्नातितत्समस्तेषुकल्पेषु द्विपराद्धीवधिकालावयवेषु प्रसिद्धानासर्वत्रर्याणामेकवीजमूलकारणभूतमनामयं स्वयं जन्मादिकारामयशुन्यं परमात्मरूप
 ब्रह्मैव ॥ तच्च बृहत्सर्गभेदेर्बृहत्तसर्वभावविकल्पमापि रवभाकारामेवास्ति ॥ सर्वाविकल्पशून्यमेवेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ यत्र किञ्चित्किञ्चिदपि सत्स्थूलमसत्सूक्ष्मं अपिशब्दात्कारणत्वं
 देकरसाद्रक्षणोऽन्यन्नसंभवत्येव ॥ सतः पृथक्के असत्त्वापत्ते ॥ अणुपृथक्के सदैकरसापत्ते ॥ प्रकारांतरस्य च सभावनायोगादिति भावः ॥ हे साधोऽनस्त्वसद्ब्रह्मैवाहमि त्येवातर्दह
 निश्चय सत्प्रथमसमाप्यभ्यासवलेन स्थित्वा समभूमिका क्रमेणाधिरुत्सगताशकाविलासतथैवाख्येत्यर्थः ॥ ४२ ॥ हे माधो त्वयदि अतर्मुखः सन्निराकतार्हकततामुपैपितदाव
 हिष्ठसमस्तकार्यजातकर्त्तव्यपिकदाचिदपि रवेदनायास्येवेत्यन्यः ॥ ४३ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तास्यप्रकाशे नि० पू० पंचदशोत्तरशततम सर्गः ॥ ११५ ॥

अनामयं ब्रह्मसमस्तकल्पकार्यैकवीजं परमात्मरूपम् ॥ बृहच्च तद्बृहत्तिसर्वभावं रवमस्ति भातीह यदंगकिञ्चित् ॥ ४१ ॥ अन्यत्किञ्चित्किं
 चिद्विदं कदाचिन्नसंभवत्येव सद्यसच्च ॥ इत्येवसाधो हदनिश्चयोतः स्थित्वा गताशं कविलासमास्व ॥ ४२ ॥ अंतर्मुखः सन्सततंसमस्तं
 कुर्वन्बहिर्मुखकल्पकार्यजातम् ॥ तखेदमायासिकदाचिदेव निराकतार्हकततामुपैषि ॥ ४३ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० ब्रतत्र
 यनिरूपणानामपंचदशोत्तरशततमः सर्गः ॥ ११५ ॥ श्रीराम उवाच ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञचित्तेहंकारनाम
 नि ॥ गलितेवागलद्रूपे लिंगसत्त्वस्थिकिं भवेत् ॥ १ ॥ श्रिवसिष्ठ उवाच ॥ बलादपि हि संजातानलिंपंत्याशयंसितम् ॥ लोभमोहाद
 योदोषाः प्रयांसीवसरोरुहम् ॥ २ ॥ मुदिताद्याः श्रियोवक्त्रं नमुंचंति कदाचन ॥ गलत्यहंकारमये चित्ते गलति दुष्कृते ॥ ३ ॥ वासनाग्रंथय
 श्चिन्नाइव बुद्ध्यां त्यलंशनैः ॥ कोपस्तानवमायातिमोहो मां ग्रहिण्यति ॥ ४ ॥ कामः क्लृप्तं गच्छति च लोभः क्रापिपलायते ॥ नोह्रसंतीद्रि
 याणुच्चैः खेदः स्फुरति नोच्चकैः ॥ ५ ॥ नदुःखान्युपबृंहंति नवलांति सुखानि च ॥ सर्वत्र समतां देति हृदि शैत्यप्रदायिनी ॥ ६ ॥ सुखदुःखाद
 यस्त्वं ते हृष्यंते यदि वामुखे ॥ दृश्यंते एव तु च्छ्वानानुलिंपंति ते मनः ॥ ७ ॥ चित्ते गलति गीर्वाण गणस्य स्पृहणीयताम् ॥ साधुर्गच्छत्युदत्त
 स्य समताशीतचंद्रिका ॥ ८ ॥

चित्तस्य गलतो नित्यं च नुर्थादिषु भूमिषु ॥ गलितस्य चलक्ष्माणिवर्णनेत्रपुमाश्रयात् ॥ १ ॥ सत्वस्य क्षीणवासन
 स्य मनसो लिंगलक्षणम् ॥ १ ॥ एवपृष्टो वसिष्ठ प्रथमलोभमोहादिदोषक्षय एव मुख्यतल्लक्षणमित्याह ॥ बलादिति ॥ संजाताः सजानिताः परीक्षाद्यर्थपरेण बलादिपि सपादिताइत्य
 र्थः ॥ सितशुद्धशुभ्रच ॥ २ ॥ सदामुखप्रसन्नतादिरपितल्लक्षणमित्याह ॥ मुदिताया इति ॥ दुष्कृते विपादहेतौ पापज्ञानाग्निना गलति सति ॥ ३ ॥ उत्क्रम्य च यत्नलक्षणान्तराण्यप्याह ॥
 वासनेत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ शैल्यतापनिवृत्तिसत्त्वदायिनी ॥ ६ ॥ ननु ज्ञानिनामपि कदाचिन्मुखे सुखदुःखादि लिंगानि प्रसादमालिन्यादीनि दृश्यते यथा प्राक्कृमस्य दुर्वासः शापश्च
 वणेशिखिव्यजस्य यथावा विश्रामित्रेण हरिश्चद्रच्छलनेषु ब्रघातेन च वसिष्ठस्य तत्कथमुदितायाः श्रियोवक्त्रं नमुंचंति लक्षणघटनेन वाह ॥ सुखदुःखादय इति ॥ भोजकप्रारब्ध
 प्राबल्येन दुःखनाल्लिङ्गमालिन्याभासयोः कदाचिदुदयेषु उत्तरक्षणे मित्यात्वबुद्धिनाधितत्त्वान्नतयोस्तच्चित्तैपकत्वमितिनस्वाभाविकमुखादिप्रसादादिविधातइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥

चित्तस्य गलतो नित्यं च नुर्थादिषु भूमिषु ॥ गलितस्य चलक्ष्माणिवर्णनेत्रपुमाश्रयात् ॥ १ ॥ सत्वस्य क्षीणवासन
 स्य मनसो लिंगलक्षणम् ॥ १ ॥ एवपृष्टो वसिष्ठ प्रथमलोभमोहादिदोषक्षय एव मुख्यतल्लक्षणमित्याह ॥ बलादिति ॥ संजाताः सजानिताः परीक्षाद्यर्थपरेण बलादिपि सपादिताइत्य
 र्थः ॥ सितशुद्धशुभ्रच ॥ २ ॥ सदामुखप्रसन्नतादिरपितल्लक्षणमित्याह ॥ मुदिताया इति ॥ दुष्कृते विपादहेतौ पापज्ञानाग्निना गलति सति ॥ ३ ॥ उत्क्रम्य च यत्नलक्षणान्तराण्यप्याह ॥
 वासनेत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ शैल्यतापनिवृत्तिसत्त्वदायिनी ॥ ६ ॥ ननु ज्ञानिनामपि कदाचिन्मुखे सुखदुःखादि लिंगानि प्रसादमालिन्यादीनि दृश्यते यथा प्राक्कृमस्य दुर्वासः शापश्च
 वणेशिखिव्यजस्य यथावा विश्रामित्रेण हरिश्चद्रच्छलनेषु ब्रघातेन च वसिष्ठस्य तत्कथमुदितायाः श्रियोवक्त्रं नमुंचंति लक्षणघटनेन वाह ॥ सुखदुःखादय इति ॥ भोजकप्रारब्ध
 प्राबल्येन दुःखनाल्लिङ्गमालिन्याभासयोः कदाचिदुदयेषु उत्तरक्षणे मित्यात्वबुद्धिनाधितत्त्वान्नतयोस्तच्चित्तैपकत्वमितिनस्वाभाविकमुखादिप्रसादादिविधातइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥

ननुसाध्याउपादानेपरमसूक्ष्मतायास्थितमेवकार्थनिमित्तराविर्भावोद्वेगः ॥ वेदान्तिनस्तुसद्वसैवजगदात्मनासर्गोसंपद्यतइति तत्कथंनान्नास्तीत्युच्यतेतत्राप्यत्याह ॥ यस्मिन्
ननुसाध्याउपादानेपरमसूक्ष्मतायास्थितमेवकार्थनिमित्तराविर्भावोद्वेगः ॥ वेदान्तिनस्तुसद्वसैवजगदात्मनासर्गोसंपद्यतइति तत्कथंनान्नास्तीत्युच्यतेतत्राप्यत्याह ॥ यस्मिन्
ति ॥ साक्षिणाइद्विधैवैयान्दोदृश्यतेतत्किंचिदपिस्वोपादानेनस्थितप्रमाणाभावादित्यर्थः ॥ १० ॥ स्यादपिनसभावनाप्यस्ययतोनास्तीत्यर्थः ॥ द्वितीयंप्रत्याह ॥ अविनाश
मिति ॥ ११ ॥ प्रतिविवमिति ॥ तथाचदर्शसत्तायाःप्रतिविवेचिवससर्गाध्यासाद्वत्सत्तानुविद्धजगदस्तुनामतथापिस्वतःसत्त्वंतस्यनास्त्येवेतितन्नास्तीत्युक्तियुक्तैवेतिभावः
॥ १२ ॥ कस्तर्हिबहुस्याप्रजायेतिसकल्पब्रह्मणएवजगज्जीवभावभूतेराशयस्तत्राह ॥ भात्यभावेति ॥ स्फुरणशक्तयश्चिदाभासाः ॥ ब्रह्मादन्तांस्थूलसमष्ट्यभिमानेनत
द्वपताम् ॥ भूतनापृथिव्याद्यभिमानेनतद्वपताम् ॥ १३ ॥ अन्यत्त्वचतुर्विधभूतप्रामनाम् ॥ तथामित्योपाधिषुधांत्याचिदाभासानावधादिकल्पनानवस्तुतत्त्वसक्तिरित्याह ॥ अ
यथागंधर्वनगरंयथावारिमरुस्थले ॥ यत्तुनोदृश्यतेकिंचित्तन्किंचिदिवस्थितम् ॥ १० ॥ मनःपुंन्द्रियातीतंयस्यादपिनिर्किंचन ॥ अ
विनाशंतदस्तीह तत्सदात्मेतिकथ्यते ॥ ११ ॥ इयंतुसर्वदृश्याद्वाराजन्मर्गंपरंपरा ॥ तस्मिन्नेवमहादर्शोप्रतिविवमुपागता ॥ १२ ॥ भाः
स्वभावसमुत्पन्नावहस्फुरणशक्तयः ॥ काश्चिद्ब्रह्मादन्तांयांतिकाश्चिद्ब्रह्मच्छंतिभूतताम् ॥ १३ ॥ अन्यास्त्वन्त्वमायांतिभवत्येवंजगत्स्थि
तिः ॥ नबंधोस्तिनमोक्षोस्तिबसैवास्तिनिरामयम् ॥ नैक्यमस्तिनचद्वित्वंसंविस्तरंविजृंभते ॥ १४ ॥ एकंयथास्फुरतिवारितरंगभंगैरवं
परिस्फुरतिचिन्नचकिंचिदेव ॥ त्वबंधमोक्षकलनेप्रविमुच्यदूरेस्वस्थोभवाऽभवभयोऽभयसारएव ॥ १५ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षो
पायेषुनिर्वाणप्रकरणेषु०इक्ष्वाकुमनुसंवादेसप्तदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ मनुस्वाच ॥ ॥ संकल्पोन्मु
खतांयाताःसत्यश्चिन्मात्रसंविदः ॥ आपसरंगत्वमिवयांतिभूमिपजीवताम् ॥ १ ॥ तेजीवाःसंसरंतीहसंसारेपूर्वमुत्थिते ॥ सुखदुःखद
शामोहोमनस्येवास्तिनात्मनि ॥ २ ॥ अदृश्योदृश्यतेराहुर्गृहीतेनयर्थेदुना ॥ तथातुभवमात्रात्मादृश्येनात्मावलोक्यते ॥ ३ ॥ नशास्त्रेना
पिगुरुणादृश्यतेपरमेश्वरः ॥ दृश्यतेस्वात्मनैवात्मास्वयासात्वरथयाधिया ॥ ४ ॥

नबधोस्तीति ॥ १४ ॥ उक्तद्वितीयप्रश्नोत्तरमुपसहरति ॥ एकमिति ॥ यथाएकवारितरणभेदैःपरिस्फुरतिएवचिदपिजगद्भेदैःपरिस्फुरति ॥ मायाभात्रत्वात्तच्चनाकिंचिदेव
अतस्त्वबधमोक्षधर्मोदूरेप्रविमुच्यन्वियतेभवभयस्यतथाविध सन्नभयब्रह्मसारएवभवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०सप्तदशोत्तरश
ततमःसर्ग ॥ ११७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ कृतःसर्गःकदाकस्यकेनेत्येवामिहोत्तरं ॥ तथात्सदर्शनोपायामनुमात्रप्रकीर्तिताः ॥ १ ॥ तत्रादौशुद्धसंविदोजीवभावेनिमित्तमा
ह ॥ सकल्पेति ॥ चिन्मात्रस्यशुद्धचैतन्यस्याविद्यायातत्तसस्कारविचित्रायांप्रतिविवरूपाःसंविदःसस्काराणामंतःकरणतयापरिणामेत्तद्वच्चिन्मनयाजीवतांयांति ॥ १ ॥
पूर्वमुत्थितेउपाधितयाआविर्भूतेसलारेसमष्टिब्यष्टिमनसःकार्ये ॥ एवंसतिपरफळितंतदाह ॥ सुखदुःखेति ॥ २ ॥ नन्वदृश्यत्मात्माकथदृश्येमनसिससारुःखीतद्विमुक्तोवाअ
विवेकेविवेकोवादृश्यतेतत्राह ॥ अदृश्यइति ॥ दृश्येनातःकरणेनचरमसाक्षात्काररूपतस्परिणामेनचनिमित्तेन ॥ ३ ॥ सत्त्वस्थयानिरहममतावस्थया ॥ ४ ॥

निरुपमतादृष्टिप्राद्विकथपदद्वयमित्यदिनस्तद्यति ॥ पथिकादिति ॥ ५ ॥ अर्धपरिणामुपधासादिनापीडनम् ॥ ६ ॥ पदाथमाप्रउदासीनपदार्थसाधारणसत्यव्यभालन
 पशुद्वालस्तद्व्यतन्नामधनुर ॥ ७ ॥ ८ ॥ नविपरीकचिन्माप्रमपिपन्नयाधिपयधिमन्माप्रतदुपोगगनाद्व्यपु सुस्त ॥ सत्सारबंधनीनमुक्तिहेतुरितिपावत् ॥ ९ ॥ अजगती
 नसद्विभासंगविषयेशनस्तुरणगुरुपददृष्टताम् ॥ ययेति ॥ १० ॥ यथाअगदायाकारताहेत्परवसन्निधेशाधयवधिन्यासवैचिष्यतद्वशात्सनीपिजगतन्मूलभायारूपेदत्य
 प् ॥ ११ ॥ आत्मनकाटाण्णभागस्तगारूपयिदुक्तकालस्वक्षणन्पुपसहेरस्त्यानसमुद्रतामाह ॥ विनाशेति ॥ विनाशएवभाववर्धवर्धार्थेनाकांतधिराष्टम् ॥ भूतानिप्राणि
 पथिका पथिदृश्यतेराहंपथिमुक्तया ॥ यथाधिघातयैधैतेद्वयव्या-स्त्रैड्रियादय ॥ ५ ॥ एतेपुनादरकार्यं सतानैवावधीरणम् ॥ पदार्थ
 मात्रताविद्यास्तिप्लव्तेतयथासुखम् ॥ ६ ॥ पदार्थमात्रदेहादिधियासंत्यज्यदुरत ॥ आश्रितलान्तकरणोनित्यमात्ममयोभव ॥ ७ ॥ दे
 हेहमितियायुद्धि साससारनिवधनी ॥ नकदाधिदियबुद्धिरादेयाहिमुमुक्षुभि ॥ ८ ॥ नकिंचिन्मात्रचिन्मात्ररूपोस्मिगगनादणु ॥ इ
 तियाशाश्वतीबुद्धिस्सानससारबंधनी ॥ ९ ॥ यथाविमलतोयानार्थहिरंतश्चभावनम् ॥ तेजस्तिपुतिसर्वत्रतयात्मासर्ववस्तुपु ॥ १० ॥
 सन्निवेशशार्थविषयप्राहेर्षोगादादिता ॥ आत्मनस्तदतद्रूपातयैवजगतादिता ॥ ११ ॥ विनाशवाहवाक्रांतमीमंकात्ममहार्णवम् ॥
 जगज्जालतरणिणयोतिभूततरणिका ॥ १२ ॥ तथाप्यप्राप्यपूर्णस्यय पाताकालवारिधे ॥ तभात्मानमहागस्त्यराजन्भावयसर्वदा
 ॥ १३ ॥ अनात्मन्यात्मतामस्मिन्देहादेहस्थजालके ॥ त्यक्त्वासत्वमुपाकृदोगुहस्तिपुयथासुखम् ॥ १४ ॥ कुषकोटरससुप्तविस्मृत्यजन
 नीसुतम् ॥ यथारोदितिपुनार्थतयात्मार्यमयंजन ॥ १५ ॥ अजरामरमात्मानमबुद्ध्यापरिरोदिति ॥ हाहताहमनायोहनयोस्मीतिवपु
 ध्यंय ॥ १६ ॥ यथावारिपरिस्पदानानाकारविलोक्यते ॥ तथासकलवशतशिवद्वैक्षुपरिवृंहति ॥ १७ ॥ सस्याप्यसंकल्पकलंकमुक्तचित्त
 ल्यमात्मन्युपशांतकल्प ॥ स्पंदेप्यसंस्पंदमिवेहतिपुस्वस्य सुखीराज्यमिदप्रशाधि ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेवासिष्टम् ० वा० दे० म् ० नि०
 पृ० इ० द्वा० कुमनुसवादेअष्टादशोत्तरशततम-सगा ॥ ११८ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥

वर्णयते पुरुषस्यात्र स्वातन्त्र्यमोक्षबंधयोः ॥ विद्याविद्यात्मशक्तिभ्यां सत्यासत्यात्मनिश्चयात् ॥ १ ॥ स्पृष्टेऽप्यसंस्पृष्टमिवेहतिष्ठेत्युक्तं तत्र ब्रह्म किमर्थमायया स्पृष्टते कथंचासंस्पृष्टतिष्ठ
तीतीश्वत्वाकोर्जिज्ञासालिगैरुपलब्धमनुराह ॥ सर्गात्मभिरिति ॥ विभुरयपरमात्मा प्रसवधर्मिण्या अविद्याशक्त्या अविदुषः प्रति सर्गात्मकै स्पृष्टेः क्रीडते विदुषः प्रति तु तत्सहारात्मिक
याविद्याशक्त्या समूलसर्गसहत्वबाधितत्वात्कूटस्थद्वये आत्मनि सदैव तिष्ठतीत्यर्थः ॥ १ ॥ तत्र रागासहस्रस्य सर्गशक्त्युदयइव वैराभ्यां निवृत्तस्य सहाराशक्त्युदयोऽपि स्वरसतरव
भवतीत्याह ॥ स्वयमिति ॥ २ ॥ तत्र ज्ञातात्मनि जीवजगत्साधारणसत्तासमान्यात्मना विभाव्यमानेन द्विशेषात्मकवासाध्यात्मिकपदार्थजालकल्पने दृष्टान्तात् ॥ चंद्रेति ॥
अर्धेषु प्रभाज्जालेषु भेदाय या कल्पिता स या जगद्वैचित्र्यतद्ग्राहकबुद्ध्यादिवैचित्र्यकल्पितमित्यन्वयः ॥ तन्मायो महणमायाशवलहट्टान्तर्यम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ सर्वागतस्य प्रकाशा
मनुरुवाच ॥ ॥ सर्गात्मभिर्विभुः स्पृष्टैः क्रीडते चालवत्स्वयम् ॥ संहारात्मकशक्त्याऽथसहत्यात्मनि तिष्ठति ॥ १ ॥ स्वयमस्य तथाशक्तिरुद-
त्यावध्यते यथा ॥ स्वयमस्य तथाशक्तिरुदेत्युन्मुच्यते यथा ॥ २ ॥ चंद्रार्कवक्रितसायोरलादीनां यथा चिपः ॥ यथापत्रादिवृक्षाणां निर्झरा
णां यथा कणाः ॥ ३ ॥ तथा दंब्रह्मणि स्फुरेजगद्बुद्ध्यादिकल्पितम् ॥ दुःखप्रदमतज्ज्ञानांतदेवा तदिव स्थितम् ॥ ४ ॥ अहो नु चित्रात्मना यं
तात विश्वविमोहिनी ॥ सर्वांगी प्रोतमप्यात्मना यदात्मनं न पश्यति ॥ ५ ॥ चिदादर्शमयं सर्वजगदित्येव भावयन् ॥ यस्मिंस्तु पशान्तच्छुं स
ब्रह्मकवचः सुरवी ॥ ६ ॥ अहमर्थविमुक्तेन भावेनाभावरूपिणा ॥ सर्वशून्यं निरालंबं चिद्रूपमिति भावयन् ॥ ७ ॥ इदं स्पृष्टमिदं नेति बीजंत
दुःखसंतते ॥ तस्मिन्त्याभ्यां प्रिनादभेदुःखस्यावसरः कुतः ॥ ८ ॥ राजन्नभावनाज्ञेण रम्यारम्यविभागिता ॥ पौरुपातिशयेनाशुस्वनेवां
तर्विलूयताम् ॥ ९ ॥ अभावनेन भावनेन विलूयकर्मकाननम् ॥ परं स भ्रमेत्यतानवां विशोक एव तिष्ठुभ्यः ॥ १० ॥

स्यात्मनोऽदर्शनमसतोऽप्रकाशस्यापि जगत रफुटदर्शनचाश्चर्यमघाटिनपटनासमर्थमायावलादेवेत्याह ॥ अहो इति ॥ सर्वेष्वेगेष्ववयवमायेषु वासाध्यात्मिकभावेषु प्रोतमतर्ब
हिश्च व्याप्तमप्यात्मनयथास्मान्परयति ॥ ५ ॥ कयातीर्ही भावनया आत्मानहृत्वा सुरवी स्यात्तामाह ॥ चिदादर्शमयमित्यादिना ॥ आदर्शनगरादिरिव ब्रह्मणि जगत्प्रातिभासिक
नवास्तवमिति भावयन्नित्यर्थः ॥ मोहशरैरेभेद्यब्रह्मैवकवचयस्यसः ॥ ६ ॥ ७ ॥ इति वैषम्यकल्पनमिति शेषः ॥ ८ ॥ अभावनासमाध्यभ्यासेन सर्वदृश्यविस्मृतिस्तद्वृक्षेण ना
ज्ञेण रम्यारम्ययोः पदार्थयोर्धर्मावितानि प्रियाप्रियतवैषम्यकल्पना साहिरागद्वेषहेतुः समदृष्टिदाढ्यर्त्सक्षणपुरुषप्रयत्नातिशयेन विलूयतां छिद्यताम् ॥ ९ ॥ सभाधिलक्षणानां
वनेन वा सार्धभावनतत्प्रयोजकधर्मार्थमूलक्षणकर्मकाननच विलूयपरमाकाशादप्यधिकतानवसौक्ष्म्यं स भ्रमेत्यतद्वलेन शोके हेत्वलेपे विशोक एव तिष्ठेत्यर्थः ॥ १० ॥

तामेवप्रशंसति ॥ मनोवचोभिरित्यादिना ॥ ९ ॥ तस्यामेवसदृशयानांप्रत्यगात्मनिसम्यक्विलयादात्यंतिकीजीवन्मुक्तेत्याह ॥ अंतरिति ॥ तथासप्तमभूमिकाप्रसिद्धया
 ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्यानुजीवन्मुक्तम्यकीदृशोनुभवस्तामाह ॥ नन्वियेइति ॥ १२ ॥ एककःएकचरोयतिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अतिक्षुद्रेषुतृणापेषु अतिमहत्त्वबरे अति
 प्रकरोभानौयत्तत्प्रसिद्धतरसन्मात्रतदेवप्रत्यक्त्रिभ्नात्रमहमस्सीत्यखडमहावाक्यार्थमत्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥ चित्तोमेमहिमाव्यापकइतितस्यपरमात्मनोमहिमानंज्ञात्वाक.क्षयीमर
 णादिदुःखभागित्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ एषानित्योमहिमाब्राह्मणस्यनवधतेकर्मणानोकीयात् ॥ तस्यैवस्यात्प्रद्वित्तविदित्वानलिप्यतेकर्मणापापकेनेति ॥ १७ ॥ जीवन्मु
 तुर्यातीतपदावस्थ्यासप्तमीभूमिकोत्तमा ॥ मनोवचोभिरप्राल्यास्वप्रकाशपदालिका ॥ ९ ॥ अंतःप्रत्याहृतिवशाच्चेत्यंचेन्नविभावित
 म् ॥ मुक्तएवास्थसंदेहोमहासमतयातया ॥ १० ॥ यद्भोगसुखदुःखशैरपरामृष्टपूर्णधीः ॥ सशरीरोऽशरीरोवाभवत्येवंमतिःपुमान् ॥ ११ ॥
 नम्रियन्चजावामिनाहंसनाप्यसन्नयम् ॥ आत्मारामोनरस्तिष्ठेत्तन्मुक्तत्वमुदाहृतम् ॥ १२ ॥ व्यवहार्युपशांतोवागृहस्थोवाथर्वककः ॥
 अहंनकिंचिदितिमत्वाजीवानशोचति ॥ १३ ॥ अल्पकोहमजरानीरागःशांतवासनः ॥ निर्मलास्मिचिदाकाशमितिमत्वानशो
 चति ॥ १४ ॥ अहमंतादिरहितःशुद्धोबुद्धोऽजरामरः ॥ शांतःसमसमाभासइतिमत्वानशोचति ॥ १५ ॥ तृणाग्रध्वंबरेभानौनरनागाम
 रेषुच ॥ यत्तदस्ति तदेवेतिमत्वाभूयानशोचति ॥ १६ ॥ तिर्यगूर्ध्वमधस्तान्मेष्यापकोमहिमाचितः ॥ तस्यानंतविलासस्यज्ञात्वैतिकइव
 क्षयी ॥ १७ ॥ बद्धवासनमर्थीयःसेव्यतेसुखवत्यसौ ॥ यत्सुखायतदेवाशुवस्तुदुःखायनाशतः ॥ १८ ॥ अविनाभावनिष्ठत्वंप्रसिद्धंसु
 खदुःखयोः ॥ तनुवासनमर्थीयःसेव्यतेवाविवासनम् ॥ १९ ॥ नासौसुखायतनासौनाशकालेनदुःखदः ॥ क्षीणवासनयाबुद्ध्यायत्क
 र्मक्रियतेनप ॥ २० ॥ तद्बधवीजवद्भयानां कुरंप्रविमुचति ॥ देहेद्रियादिनाकर्मकरणौघेनकल्प्यते ॥ २१ ॥ एकःकर्त्ताचिभोक्ताचकइ
 वांगोपपद्यते ॥ भावनांसर्वभावेभ्यःसमुत्सज्यसमुत्थितः ॥ २२ ॥ शशांकशीतलःपूर्णाभातिभासेवभास्करः ॥ क्रियमाणाकृताकर्मतू
 लश्रीर्देहशाल्मलेः ॥ २३ ॥ ज्ञानानिलसमुद्भूताप्रोड्डीयकापिण्ड्यति ॥ सर्वैवहिकलाजंतोरनभ्यासेननश्यति ॥ २४ ॥
 कानामपिजीवनस्यविषयभोगाधीनत्वादिषयनाशोऽनवदेवदुःखप्रामिसिमाशक्यविशेषवक्तुमज्ञस्यविषयनाशोदुःखोत्सन्निप्रकारमाह ॥ बद्धवासनमिति सार्धेन ॥ १८ ॥ अवि
 नाभावनिष्ठत्वसद्भावस्थितितियमः ॥ जीवन्मुक्तानातद्वैलक्षण्यमाह ॥ तनुवासनमिति ॥ चतुर्थादिभूमिकासुतनुवासनंसप्तमभूमौतुविवासनम् ॥ १९ ॥ एवंकर्मापिनेषाम
 लेपकमित्याह ॥ क्षीणोति ॥ २० ॥ देहेद्रियादिषुभिन्नेष्वेकाम्नादादृश्याध्यासेनतल्लतकर्मस्यहमेवैकःकर्त्तैत्यभिमानेहिकर्मभिल्लैपःस्यात् नचमुक्तानांसीत्याशयेनाह ॥
 देहेद्रियादिनेति ॥ २१ ॥ भावनामहंतायध्यासम् ॥ सर्वैभ्योदेहेद्रियादिभावेभ्यःसस्यगुत्सज्यसस्यगुत्थितो निर्गतः ॥ २२ ॥ कृतासंचितरूपा ॥ २३ ॥ कर्मैवज्ञानकलापि
 कालेनस्येदित्याशक्याह ॥ सर्वैवेति ॥ २४ ॥

॥ १५ ॥ यथासुरसुजलधिपुसपुदुधाल्कंतेपमेकमधस्तुरनिगथाविलेपुमाधिकवस्तुपुनत्तद्भेदाभ्यासाद्भिवरुपस्तस्तुसन्माप्रस्तगावआत्माएकएवस्तुरतिअत ईश

गभित्तभगरत्नत्नभयेनसुधाश्रित्तिसकलमपयुक्तर्षिद्विष्यकल्पापरिगृहसत्तासमाधमेवाहविनिषिद्धीत्यर्थ ॥ १६ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमंतास्यप्रकारेनि

पुंशिशाल्यनरानमसग ॥ १२० ॥ ॥ ५ ॥ यथापुरुष्येमीवोपयाधोऽप्युप्युप्ये ॥ अथतेशावनेसत्यत्रिभज्यमनुनेतिरे ॥ १ ॥ यथात्मनिरतिश

यानर्हस्यसस्यकिपक्काकस्रानाज्जीवाप्यनाथाह ॥ यावदिति ॥ सार्कसत्यानेत्याह ॥ अद्विकेकनि ॥ १ ॥ असानसयातक्षयबाधम ॥ २ ॥ भोगाशौचस्वर्गनरकादी

कपयानिर्तायेत्याह ॥ कथ्वास्ति ॥ भोगवतारुपायापदकटजम्बामापीमबषटदद्वोमाभूरित्यर्थ ॥ २ ॥ मस्याधिपये सहरधनमन्योन्यकंठासंजनलक्षणवरीयति ॥

एपाज्ञानकलात्वं सुरुज्जातादिनेदिने ॥ द्दिमेतिवलादेवसुक्षेत्रयुनशातिवत् ॥ २५ ॥ एकसुरतयविलवस्तुपुविश्वरुपआत्मासर

रसुजलधिविवतोयमन्दम् ॥ सशातसंकलनभुरिकलापमेकसत्ताशमानमखिलजगदंगविद्धि ॥ २६ ॥ ॥ इ०वा०वा०दं०भो०

नि०पु०इस्वत्वाकुम०समभूमिकाविभागोनामर्विशत्युत्तरशततमसर्ग ॥ १२० ॥ ॥ ५ ॥ मनुकवाच ॥ यावद्विषयभोगाशाजी

वास्यातावदात्मन ॥ अद्विकेकसपत्नासाप्याशाहिनवस्तुत ॥ १ ॥ विवेकवशतोयातास्यमशाशयदातदा ॥ आत्मजाविल्वमुल्लभ्य

वक्षतामेत्यनामय ॥ २ ॥ ऊर्ध्वार्दपक्षयापक्षानुनरुध्वंजश्रिरम् ॥ भाससारारयदृस्यचितारज्वापीभव ॥ ३ ॥ इदममाहमस्येति

व्यवहारपनभ्रमम् ॥ येमोहात्यरिसेवतेअधस्तापांत्यधशठा ॥ ४ ॥ अस्याहमेवमेसायमहमेवतुये किलाभोहोवुध्यापरित्यक्तऊर्ध्वा

दूर्ध्वययांति ॥ ५ ॥ स्वप्रकारास्मत्मानमवलब्धाविलधितम् ॥ आस्ससपुरिताकाराजगतिवृषपश्यहे ॥ ६ ॥ यदैवचितोरूपतनु

द्वमलहितम् ॥ तदैवतीणसंसारपरमेश्वरतागत ॥ ७ ॥ ब्रह्मेद्रविष्णुवरुणायपत्कर्तुसमुपता ॥ तददक्षिदपु सर्वकरोमीत्येवभावयेत्

॥ ८ ॥ यद्युपयुदायपदशानपुनिगपत् ॥ सर्वमेवागतस्तत्यधिद्विलासात्पानकुश ॥ ९ ॥ क्षिन्मात्रत्वप्रयातस्यतीर्णमृत्युरिखेतस ॥ यो

सर्वसरमानदकनासावुपमीयते ॥ १० ॥ नाप्यशून्यंनशून्यचनान्चिद्वृपुनचिन्मयम् ॥ नात्मरूपनान्यरूपभुवनभावयन्भव ॥ ११ ॥

दरनिनि ॥ ४ ॥ नरेशद्वेषतस्यूनाराधाम्याध्यासमवित्याअयस्तकलसर्वोक्त्यर्थाह ॥ अत्येति ॥ ५ ॥ जगतिस्पृतिवधतोप्यप्यवधानेनश्रितिविशकाशाभेवरय ॥ ६ ॥

नरपुण्य ॥ ७ ॥ मनुजगत्कृत्यापस्यनान्तिकपयपरमेश्वरतागतलाभाह ॥ ब्रह्मेति ॥ ८ ॥ नव्यसत्यासवा किपासत्त्वविसासुक्तयमान्मन कचुतेभावायेदितिचेन्नापंदोष

आत्मसप्तदशसहकल्पनानासत्यत्वसभावाद्यारायेनाह ॥ येत्येति ॥ शरानेपुराशाब्दे ॥ ९ ॥ ननुससारतणेनकोलागस्तथाह ॥ क्षिन्मात्रत्वमिति ॥ निरुपमत्वप्रकाशान

रयामिररताभरत्यय ॥ १० ॥ यद्विप्रसप्ततपासपदप्युप्यनैर्हृदगपति यद्विनेतितीतिनिषेधोऽप्युप्यनैर्हृदसर्वकचुनालक्षणेश्वरताप्याप्यात मथापयविकगदक्षिद्वृपमेवत

द्विद्विनाधिभानाक्षमविविक्तकरणनेअसत्त्वानुविद्धमेवविभासकनेनेकासासास्यनेनीरुप यद्विद्विद्वृपुपयायसत्यचिद्विक्कारताभ्युपेयनेनैर्हृद्विभ्रतस्यविकारतापत्तिः पृथमना

त्सत्त्वत्प्रिजगतोऽशेनानासासंभवाभावात्तन्मृत्युत्सर्वकाग आत्मत्वेन्युपश्रानेनभाषयत्याद्विरोधानविर्वचनीयताल्लभनेनपरिहरति ॥ यादीति ॥ ११ ॥

कथतर्हितच्छाभ्यर्तितत्राह ॥ एतदिति ॥ एतस्यात्मनस्वंपारमार्थिकंरूपमासायसाक्षात्कस्य ॥ १२ ॥ प्रकृतिस्वाभाविकात्मरूपम् ॥ भावनाअनादिविस्तृत्यरूपप्रतिसवा
 नंचरमसाक्षात्कारदत्तस्तदनुप्रवेशान्नासाक्षात्काराभिवाययदाभावतितदारूपप्रसिद्धःप्रत्यगात्मैवशशास्त्रप्रसिद्धोमोक्षस्यादित्यर्थः ॥ १३ ॥ तादृशसाक्षात्कारेणजीवन्मु
 क्तःकथतिष्ठतितदाह ॥ मशातेति ॥ शास्त्रार्थजिज्ञासाकाव्यनाटकायार्थजिज्ञासालौकिकप्रियाप्रियादिविकल्पविक्षेपाश्चनिवर्ततेइतिसमः ॥ १४ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम् ०
 ता०प्र०ति०पू०एकविंशत्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निरुद्धस्यात्मबोधस्यनुयार्तितापदस्थिते ॥ मुक्तस्येहयतेश्वर्यालक्षणैर्मनुनेयते ॥ १ ॥ निरस्तानिशेषवि
 कल्पविषुत्रसमसुखतिष्ठतीतियायोगिनस्थितिरुक्तामेवप्रपचयति ॥ येनकेनचिदित्यादिना ॥ आच्छन्नोवचैराच्छादितः ॥ आश्रितोभोजितः सयोगीसम्पाद्मानुषानदपरा
 र्वायप्राप्तोराजोवेतिपामरदशेषमुपमा ॥ तत्त्वदृशानुगतदानदस्योपमास्ति यतोवाचोनिवर्ततेइत्यादिश्रुत्याहैरण्यगर्भानंदानविषयानदर्माकरमहाणवतयानिरवित्त्वप्रतिपाद
 • एतस्वरूपमासायप्रकृतिःपरिशास्यति ॥ नदेशोमोक्षनामास्तिनकालोनेतरास्थितिः ॥ १२ ॥ अहंकेनेविमोहस्यक्षयेणोयंवितीयते ॥
 प्रकृतिर्भावनानाश्रीमोक्षःस्यादेषवसः ॥ १३ ॥ प्रशांतशास्त्रार्थविचारचापलोनिवृत्तनानारसकाव्यकौतुकः ॥ निरस्तानिशेषविकल्प
 विप्लवःसमःसुखंतिष्ठतिशाश्वतात्मकः ॥ १४ ॥ इ०वा०वा०द०मो०नि०पू०इक्ष्वाकुमनुसं०एकविंशत्यधिकशततमःसर्गः ॥ १२ ॥ १ ॥
 मनुस्वाच ॥ ॥ येनकेनचिदाच्छन्नोयेनकेनचिदाशितः ॥ यन्नक्चनशायीचससम्पादिवराजते ॥ १ ॥ वर्णधर्माश्रमाचारशास्त्रयंत्रेण
 योञ्जितः ॥ निर्गच्छतिजगज्जात्वात्पंजरादिवकेसरी ॥ २ ॥ वाचाभर्तताविषयोविषयाशादशोञ्जितः ॥ कामयुपगतःशाभांशरदीव
 नभस्तलम् ॥ ३ ॥ गंभीरश्चप्रसन्नश्चगिराविवमहाक्रदः ॥ परानंदरमाक्षुब्धोरमतस्वात्मनात्मनि ॥ ४ ॥ सर्वकर्मफलत्यागीनित्यतमानि
 रंश्रयः ॥ नपुण्येनपापेनलिव्यतेनेतरेणच ॥ ५ ॥ स्फटिकःप्रतिविंबेनयथायातिनरंजनम् ॥ तज्ज्ञःकर्मफलंनान्तस्थानायातिरंजनम्
 ॥ ६ ॥ विहरुजजनतादृदहकर्तनपूजनैः ॥ खेदाह्लादौनजानातिप्रतिविंबगतैरिव ॥ ७ ॥ निस्तोत्रोनिर्विकारश्चपूज्यपूजाविर्जितः ॥
 संयुक्तश्चियुक्तश्चसर्वाचारनयकर्मैः ॥ ८ ॥ तस्मान्नोद्विजतलोकान्भोद्विजतेचसः ॥ रागद्वेषभयानदैस्त्यज्यतेपिचयुज्यते ॥ ९ ॥
 नात ॥ १ ॥ तस्यार्थसिद्धद्विद्वलस्य्यासमाह ॥ वर्णति ॥ शास्त्रेणयत्रणाकिकरवन्मिथमनतयावर्जितः ॥ जगतिजालवद्धवेहेनैरैहिकामुष्मिक्रियातफलकर्तृत्वभोक्तृत्वा
 दिवासानासपादित्यर्थः ॥ २ ॥ वाचाभर्ततास्यनिरतिशयानरस्यानुभवस्यैवविषयः ॥ अतएवविषयराशादशोञ्जितः ॥ ३ ॥ परस्यानदस्यरसनरसोनिरंतरमास्वादनंतस्माद्
 क्षुब्धोऽप्रच्युतः ॥ ४ ॥ इतरेणदृषविषयादादिनाच ॥ ५ ॥ कर्मफलेनपारब्धोपनीतसुखदुःखादिना ॥ रजनरूपातरापत्तिम् ॥ ६ ॥ तदेवस्पष्टमाह ॥ विहरन्मिति ॥ देहस्यक
 र्त्तनैश्छेदनेपूजनैश्चदेहप्रतिबिंबमिष्यतेपरश्रयतीतिप्रतिबिंबगतैरिवेत्युच्यते ॥ ७ ॥ पूज्यपूजितोपिनिस्तोत्रोऽपिनिर्विकारइतिकर्मधारयेकमे
 णविशेषणान्वयः ॥ समुक्तश्चेत्यादिरस्यैवप्रपंचः ॥ ८ ॥ उद्विजतेविभोति ॥ रागद्वेषादिपदैस्तन्मिचितविषयालक्ष्यते ॥ कदाचित्सारश्वबलायुज्यतेत्यज्यतेच ॥ ९ ॥

यद्यपूर्वराब्दस्थानन्यप्राप्तत्वमप्यर्थस्तथापिबहुभिर्ब्रह्मसिद्धादिभिरणिमादिसिद्धिजातंप्राप्तमेवेतिनेष्पपूर्वतेत्याह ॥ अणिमाद्यपीति ॥ सर्वात्मभूतस्यज्ञास्यसर्वसांसारिकसिद्धी
 नातत्तद्यत्नेनैरेवसाधितत्वादिपित्स्वेनपुनःसाधनेप्रयोजनमस्तीत्याशयेनाह ॥ यत्नेनेति ॥ ४ ॥ तर्हितत्त्वविदस्तेभ्यःकोतिशयस्तत्राह ॥ एषएवेति ॥ तत्त्वज्ञानमेवातिशयइ
 त्यर्थः ॥ अतिशयातरमाह ॥ सर्वत्रेति ॥ वस्तुषुभोग्येषु ॥ ५ ॥ नीरागत्वफलान्येवतत्त्वज्ञालक्षणतयावर्णयन्नुपसंहरति ॥ एतावदिति ॥ तत्त्वबोधेशातेनचिरंतनभ्रमेणनिर्द
 तस्यविश्रातस्यअलिगासर्वधर्मशून्याब्रह्मचिदेवमूर्ति सैधवधनवदेकरसंस्वरूपयस्यतथाविधस्यएतावदेवखलुलिङ्गलक्षणम् ॥ यन्मदनादीनामापदानुदिननिपुणमत्यंततनुत्व
 मपक्षयइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम ० तास्यर्षकाशेति ० पू ० त्रयोविशत्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १ २ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निष्कारणत्वंजीवानामासुराणेणवद्धता ॥ रूपाण्य
 वस्थास्तुर्ध्वस्माध्याधीयमीयते ॥ १ ॥ इतरसिद्धापेक्षयाआत्मज्ञानस्योत्कर्षानित्यनिरतिशयानदानुभवत्वादेव प्रत्यागात्मनश्चनित्यनिरतिशयानदरूपताब्रह्मस्वरूपत्वादेवेत्यर्थ

अणिमाद्यपिसंप्राप्ततादर्शैरेवभूरिशः ॥ यत्नेनसाधितत्वात्तैर्नैतरेणात्मदर्शिता ॥ ४ ॥ एषएवविशेषोऽस्यनसमोमूढबुद्धिभिः ॥ सर्वत्रा
 स्यापरित्यागात्नीरागममलंमनः ॥ भवेत्तस्यमहाबुद्धेर्नासौवस्तुषुमज्जति ॥ ५ ॥ एतावदेवखलुलिङ्गमलिङ्गमूर्तैःसंशान्तसंसृतिचिरभ्र
 मनिर्वृतस्य ॥ तद्ज्ञस्ययन्मदनकोपविषादमोहलोभापदानुदिननिपुणंतनुत्वम् ॥ ६ ॥ इत्यार्षेवा ० वा ० दे ० मो ० नि ० पू ० अज्ञा
 दर्शस्यविशेषकथनं नामत्रयोविशंरुत्तरशततमःसर्गः ॥ १ २ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ यथासत्वमुपेक्ष्यस्वंश
 नैर्विप्रोदूरीहया ॥ अंगीकरोतिशूद्रत्वंतथाजीवत्वमीश्वरः ॥ १ ॥ भूतानिद्विविधान्येवप्रतिसर्गस्फुरंतिवै ॥ आद्यविसृष्टंज्जातानितानि
 निष्कारणानिवै ॥ २ ॥ ईश्वरात्समुपागत्यपुनर्जन्मांतराणिच ॥ भूतान्यनुभवंत्यंगस्वकृतेरेवकर्माभिः ॥ ३ ॥

स्योपपत्तयेब्रह्मणएवत्वभावोपेक्षावशाज्जीवभावप्राप्तिमाह ॥ यथेत्यादिना ॥ यथाकश्चिद्विप्रशूद्रांकामयमानस्तत्सभोगसहवासादिदूरीहयास्वस्वोचितंसत्वसात्त्विकक्रा
 ह्मणधर्मशैलेरुपेक्ष्यचिरकालेनशूद्रत्वमगीकरोतितथाईश्वरोबुद्ध्यादिसंगत्यातस्युक्तभोगाशयास्वनित्यशूद्रपूर्णतदस्वभावमुपेक्ष्यजीवत्वमगीकरोतीत्यर्थः ॥ १ ॥ उपाधिप्रा
 धान्येनभोग्यान्त्युपहितप्राधान्येनभोक्तृणीतिद्विविधानिमायागतानादिद्विविधसस्कारपरपरानुसारिणोहिरण्यगर्भात्सकादाद्यविसृष्टंज्जातानिमायागंधर्वनगरवदाविर्भूतानि
 अतोमिथ्यात्वानिष्कारणानिवास्तवसामयीनिरपेक्षाणिनदित्वाभयदादिःस्वोत्पत्तौदहृच्चकादिसामयीसापेक्षइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुसाधुकारीसाधुर्भवतिपापकारिपापोभवति
 पुण्यावैपुण्यनकर्मणाभवतिपापःपापेन तस्माद्धोकात्पुनरेत्यान्यस्सैलोक्यायकर्मणेइत्यादिश्रुतिषुजन्मकर्मणोर्वाजांकुरवदनादिःपरस्परकार्यकारणभावोभयतेतत्कथमीश्व
 रस्यकर्मण्यस्यजीवभावोनायसर्गोऽजन्मोऽव्यतेतत्राह ॥ ईश्वरादिति ॥ स्वकृतेरुपहितकृतेः ॥ नेश्वरस्यजीवभावोऽकर्मोपेक्षाकितुजीवभावोऽप्यनंतरदेहादिजन्मनिपूर्वपूर्वदेहादि
 कृतकर्मोपेक्षा यथासावितुर्जलेप्रतिबिंबनेनचलनादिक्रियापेक्षाप्रतिबिंबस्यतरंगेदेपुंसकमेतत्तद्वतिक्रियानुभवेचोपाधिक्रियापेक्षातद्वदितिभावः ॥ ३ ॥

१४ स्वप्नमाह ॥ कायकारणमाहदति ॥ तथा चोक्तनादिके ॥ विद्यदत्तुस्वप्नाद्युत्पत्तेरनकाकात् ॥ विद्यत्सुषुण्णतोत्सर्गकुम्भस्यैवदशाधिपयामिति ॥ ४ ॥ पश्चात्तैर्पाकमा
 लीत्रुत्पत्त्याद्यनरमाह ॥ आत्मज्ञानादिति ॥ पादशामालानयोज्ञानासितदनुकूपसकल्पयतिवकल्पानुकूपसकरोति नहिमनुप्यादिहेहात्मतागुद्धिबिनापुण्यपापेष्वनस्ययति
 ररातिव ॥ तथा चोक्तमगद्विभाष्यकारि ॥ मसनप्यलालभावेनदेनकश्चिद्भाषियतेदति ॥ दशाप्यासोपिसकल्पद्वैषपुण्यपापप्रवृत्तिहेतुरित्याह ॥ सकल्पदति ॥ ५ ॥
 सकल्पस्यासिद्धिर्नियमित्यापिपत्यपुण्यपुण्यप्रवृत्तिभागभाषनारितताननपथस्यकारणम् ॥ ६ ॥ सकल्पस्यगोडयायमाह ॥ साधधानदति ॥ यासपाहकभेदमभेदिसति
 पाहकस्यसकनुहेतुनायनिकृत्तायनुसधधानाद्धानादानानुकुलप्रवृत्तिसकल्पभाषनति ॥ यासपाहकश्चिन्मस्यगोनतस्साक्षिण्यैकाप्यलक्षणसाधधानत्याभ्यासुतुसकल्प
 कायकारणभावायमादेशोजन्मकमणो ॥ अकारणमुपायातिसर्वैर्जावा परात्सदाना ॥ १ ॥ पश्चात्तेपास्वकमणिकारणसुरदु खयो ॥
 आप्तज्ञानात्समुत्पन्न सकल्प कर्मकारणम् ॥ ५ ॥ सकल्पव्यवहित्यकारणतत्परित्यज ॥ मोक्षस्तुनि सकल्पवत्तदभ्यासपरोभाव
 ॥ ६ ॥ सावधानाभावत्वचत्राह्यमाहकसभ्रमे ॥ अजसमेवसंकल्पदशाभरिहरण्डुने ॥ ७ ॥ माभावत्राह्यमावात्माप्राहकाल्माचमा
 भव ॥ सावनामखिलात्यक्कायच्छिष्टतन्मयोभव ॥ ८ ॥ अजसययमेवार्थपतत्यक्षगणोनप ॥ धृद्धतत्ररोगेणतत्रारोगेणमुष्यते
 ॥ ९ ॥ किञ्चिद्वचतनुभ्यतद्वदंभिभवस्थितौ ॥ नकिञ्चिद्रोचतेचिन्तन्मुक्तोसिभवस्थितौ ॥ १० ॥ तस्मात्पदार्थनिचयात्सहस्यावर
 जगमात् ॥ वृणादं देवप्रायांतान्माकिञ्चित्तवरोचताम् ॥ ११ ॥ यत्करोपियदश्वासियज्जुहोपिटासियत् ॥ नकर्त्तासिनभोक्तसितत्रमु
 क्तमति शर्मा ॥ १२ ॥ सतोर्वातनशोचतिमविव्यञ्चितयतिनो ॥ वतमानचयुक्तिकर्मप्राप्तमवद्वितम् ॥ १३ ॥ मनसिप्रथिताभावास्तु
 णामाहमनादय ॥ मनसंवेमनोरामन्देदनीयविजानता ॥ १४ ॥

स्वप्नमाहदतिभाष ॥ ७ ॥ अनुपवार्थकदात्म्याह ॥ भाषेति ॥ यदाशटाष्टाक्षिसहस्रवत्सम्पत्सकस ॥ ८ ॥ असाधधानत्वेतुपासेनकुलरागावर्जनीयद्विदराय
 त्प्राप्याभ्यासस्याप्यारयकतादेशयति ॥ अजसमिति ॥ ९ ॥ रामवर्ताम्यया सखयविष्यदरस्यस्यार्थमभोक्षितगतोवशयति ॥ किञ्चिदिति ॥ यदप्यदि ॥ ततोर्वाह ॥ १० ॥
 अपकवाधर्थातुषशशारहत्कवाधर्थादसाहित्यमग्नस्तत्कायातत्तद्गोयविषयपक्षयाद्यनिचयान्निधातिकाक्षिदापितवनराचताम् ॥ ११ ॥ मन्वेवपरवैराय्येणभोक्तनाथ
 पत्रपयिर्भानान्नभानानादिक्रियाणां दुस्तमन्तान्हेनोषध स्याद्वेषेत्साशक्त्याह ॥ यदिति ॥ तत्रतादृशिक्रियासुपुक्तमति कृदस्थालनिषिष्टमसि ॥ तथा चोक्तमगवता ॥ नैव
 किञ्चित्करामीनिपुक्तोपच्येतत्त्वचिदिति ॥ १२ ॥ इदमित्येगानिष्टमभारवद्विपुक्तशकोनमथसकिमशाक्त्याह ॥ सतदिति ॥ १३ ॥ सर्वेष्वप्येवमनाज्यपुत्रोपाय सख
 मनसैवनाप्यनत्याह ॥ मनसीनि ॥ १४ ॥

१ अर्द्धाक्षिपरित्यपिपाद

दायाभिनयमभिदुःखतापितमगणभ्याः प्राङ्गणउपगतादुःखकन्दमिपूषान्वयि ॥ किरपमच्छदराह ॥ मुनेदस्तादिता ॥ ३० ॥ पुनरुंगरत्सुकिसुचमत् ॥ ३१ ॥ अथद्वारोचनभ्यले
 च्चिन्तिशय ॥ ३२ ॥ अहकारमयमभिमानप्रचुरम् ॥ चिरसर्वद्व ॥ ३३ ॥ १४ ॥ अहलादरामुष्पनुभयभ्युत्थादिवाभ्यन्तानुपंतराजापराहिरासास्थुलाहिराशावनालि ॥ ३५ ॥
 गुणमपानकभापानयचितकापलासिषणामभवस्थानांभापादापेचितस्यकृत्लादेतिहृत्पादेपावस्थानामसत्त्वमित्याह ॥ जापहिल्यादिता ॥ ३६ ॥ तिलोऽधस्पाःजआदि
 गुणमपान्तेनिधिपादिभन्त्यरायति ॥ पोरमिति ॥ स्वर्गतकपुनजन्माहेतुगुण्यपापोत्यादानीभावाधिक्याच्च आपम्यजापवधस्यचित्तपोरमित्यापूसम् ॥ ३७ ॥ गुण
 पयात्मकभापाच्छदादिभिर्हीनम् ॥ धर्तचित्तयोगिनभारभ्यशेषयोगायभस्मनिशौक्यानिवसत्त्वाशेषधानुर्धतेनरजलमौरालेशदित्याह ॥ एषधेति ॥ रजसाअसोभ्यभाणत्वात्
 पश्चादुपगतोत्राणमिन्नमगममिद्वुतम् ॥ मुनेमर्दायनाणेनविद्दोन्मगइहागत ॥ ३० ॥ कृप्रयातोन्मगइतिप्रत्युवाचसतमुनि ॥ समश्री
 लावयसाधोमुनयोवनवासिन ॥ ३१ ॥ नास्माकमस्यहकाराभ्यवहारपुय क्षम ॥ सवाणाद्वियकभाणिकरातिहिसखमन ॥ ३२ ॥
 अहरारमयतन्मननप्रगलितचिरम् ॥ जाप्रत्सप्रसुपुमास्थदाशावेधिनकाश्चन ॥ ३३ ॥ तुयंप्रवहितिप्रेहतत्रदस्मनविषये ॥ इतितस्य
 वच श्रुत्वाभुनिनायस्वराधव ॥ ३४ ॥ लुब्धकोयमविश्वायजगामाभिमतदिशम् ॥ अतावन्मिमहायाहोनास्तितुयंतरादशा ॥ ३५ ॥
 निर्विकल्पाह्निचिनुयंतदेवाकीर्नेतरत् ॥ जाप्रत्सप्रसुपुमास्थत्रयपरुहिवेतस ॥ ३६ ॥ पारशांतचमूढच आत्मचित्तमिहास्थितम् ॥
 पारजाप्रन्मयचित्तशातस्वप्नमयस्थितम् ॥ ३७ ॥ मूढसुपुमभावस्यन्निभिर्हीनत्वमवत् ॥ यद्यचित्तदंतत्रसत्वमेकस्थितसमम् ॥
 तंतवयोगेन सर्वेयत्नात्पादयतिहि ॥ ३८ ॥ समसक्तसकलविलासमुक्ततुर्योपदेतिपुनिरामयात्मा ॥ यत्रास्थिता साधुसदैवमुक्ता प्रशा
 तंमेटामुनयामहात ॥ ३९ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पु०मृगव्याधियनामचतुर्विंशत्युत्तरशततम सर्ग ॥ १२५ ॥ ॥ ७३ ॥
 ॥ श्रावसिपुडवाच ॥ ॥ म्निर्दंताध्यात्मशास्त्राणांसर्वांपद्मएवहि ॥ नाविद्याकीर्हिनोभायाशांतंत्रक्षेदमकमम् ॥ १ ॥
 यम ॥ तादोषित्तैमन्यातिरायेनत्वात्सुखस्यसर्वेषांभवात्सर्वव्यापारोपरमेणसमाभ्यभ्यासयत्नात्सपादयतीत्यर्थ ॥ ३८ ॥ अतस्तमपिनादराच्चित्तसपापानुर्येवैविश्री
 तस्तिष्ठत्याह ॥ समसेति ॥ सत्यम् ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीभागसिद्धमंतात्ययप्रकारोति०पु०श्रुतैरामुत्तररातनम.सर्ग ॥ १२४ ॥ ॥ ७४ ॥ सर्वांपद्मसिद्धिर्वादिना
 यमद्विपमा ॥ नुर्येनव्याधिधैर्ययोषोपायमुपरिपरे ॥ १ ॥ अथिषयासहृदौबस्यावस्थापयप्रवक्ष्यमाणयापयेभ्ररस्याधिपदादिष्यपस्यवेतिसवस्थैतज्जातस्यापद्मज्जात्मान
 मापेष्टल्पमद्वानोभूतस्त्वर्निद्रासिद्धपुराणारिशालाणांमसिद्धातिनवस्तुमकारान स्वमकारात्स्यात्सवस्तुन स्वत सिद्धतयातस्मिद्धौषभापावसरारित्याह ॥ सिद्धांतवति ॥ शी
 तसर्वोपद्मशरितिनित्यापराक्षप्रक्षरात्सर्वकल्पतइत्यकमयवगाहुमराक्यमित्यप ॥ तयाभ्युत्ति ॥ यतोबाजोनिबन्धि अभाप्यमनसासेहेति ॥ तयाच्छद्विषाश्चार्थेत्युक्त
 म् ॥ यपरमपद्मसिद्धि.मर्षशाब्दानितिषक्तिद्वनित्तवर्तकत्वारिति ॥ १ ॥

श्रुत्यादिसिद्धांतापरिज्ञानादेवस्वबुद्धिर्भवेनजगन्मूलान्वेषिणावादिनाब्रह्मशब्दाख्येसर्वरात्मयात्मकमायाशबलेब्रह्मणिबुद्धिदोषवैचित्र्यान्नानाविधाः कल्पना प्रवृत्ता इत्या
 ह ॥ शातदतिद्वान्भ्याम् ॥ २ ॥ निर्णायस्वस्वबुद्धानुसारेणसिद्धातभेदान्कल्पयित्वा ॥ ३ ॥ सर्वमायातदृश्यजातपरित्यज्य ॥ समनस्कसर्वद्वियव्यापारोपरमान्महामौनी ॥ पू
 णानिदचिदात्मनिनिर्वाणवात्सर्वात्मन्येवास्वेतिप्रेणान्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ पंचमादिभूमिकाजयाज्जामदवस्थोपिभुषुमइवस्थित ॥ ६ ॥ अवेदनासियद्वेष्यात्वाननुसंवानात् ॥ ७ ॥
 अवेदनादित्येतदेवस्यदृयति ॥ दृष्टेति ॥ ८ ॥ सवेदनीयाचितनीयम् ॥ असुरवद्भ्रम ॥ मध्यमतदुग्मयसाधनम् ॥ ९ ॥ विज्ञातःसर्वेषामुवनत्रयवस्तूनासारोयेन अतएवश्रीम
 तस्वतःसर्वतःप्रकाशेनशोभमानयद्द्रसायमनिरतिशयसुरवममृतचतन्मयः ॥ अतएवचआसमतस्तीनपुष्टमडलयस्त्यातदशोयःशशाक पूर्णचद्रस्तत्कल्पःपरंपरात्मानमभ्युपेत

शांतएवचिदाभासेस्वच्छुसमसमात्मनि ॥ समग्रशक्तिवशितेवस्येतिकल्लिताभिधे ॥ २ ॥ तिर्णयिकेचिच्छून्यत्वंकेचिद्विज्ञानमात्रताम् ॥
 केचिदीभ्वरूपत्वंविवदंतेपरस्परम् ॥ ३ ॥ सर्वमेवपरित्यज्यमहामौनीभवानप ॥ निर्वाणवात्निर्मननःक्षीणचित्तःप्रशांतधीः ॥ ४ ॥
 आत्मन्येवास्वशांतात्मान्मूकांधवधिरापमः ॥ नित्यमंतर्मुखोभूत्वास्वात्मनांतःप्रपूर्णधीः ॥ ५ ॥ जाग्रत्येवसुषुप्तस्यःकुरुकर्मणिराधव ॥
 अंतःसर्वपरित्यागीबहिःकुरुयथागतम् ॥ ६ ॥ चित्तसत्तापरंदुःखंचित्तासत्तापरंसुखम् ॥ अतश्चित्तचिदेकात्मानयक्षयमवेदनात् ॥ ७ ॥
 दृष्टारभ्यमरम्यंवास्थेयंपाषाणवत्समम् ॥ एतावतात्मयत्नेनजिताभवतिसंस्तुतिः ॥ ८ ॥ सवेदनीयंनसुखंनसुखंनचमध्यमम् ॥ एता
 वतात्मयत्नेनदुःखांतो नंतआप्यते ॥ ९ ॥ आपीनमंडलशशांकवदंतरैवश्रीमद्रसायनमयःसुखमेतितज्ज्ञः ॥ विज्ञातसर्वभुवनत्रयवस्तु
 सारःकुर्वन्नानामकुरुतेपरमभ्युपेतः ॥ १० ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०तुर्थस्थैर्याप्यायकथनंनमपंचविंशत्युत्तरशततमःसर्गः
 ॥ १२५ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सत्तानांयोगभूमीनामभ्यासःक्रियतेकथम् ॥ कीदृशानिचचिद्ज्ञानिभूमिकां
 प्रतियोगिनः ॥ १ ॥

स्तज्जोजीवन्मुक्तिश्चुवमेति ॥ कुर्वन्प्रिप्राख्योपनीतंब्यवहारंनकुरुते ॥ प्रतिविवचेष्टायाभिवनस्यकर्तृत्वंपश्यतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तास्यर्षप्रकाशे
 नि०पू०पंचविंशत्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १२५ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ उच्येतेयोगभूमीनामभ्यासकमलक्षणे ॥ अतरालेहेतुभोगास्तोजन्मातरेजय ॥ १ ॥ जाग्रत्येवसु
 पुमस्थःकुरुकर्मणिरायवेचित्तुर्धूमिकाहृदंरामप्रतिपंचमादिभूमिकास्थितिःसंपाद्येत्युक्तम् ॥ तत्सपादनकामोरामःस्वजितजेतव्यभूमिकाविभागज्ञानायतद्विज्ञानितदभ्या
 सक्रमचपच्छति ॥ सत्तानामिति ॥ भूमिकांप्रतिप्रतिभूमिकेयोगिनःकीदृशानिचिद्ज्ञानिभवति ॥ वीक्ष्यायाप्रतेःकर्मप्रवचनीयसज्ञायाद्विर्वचनस्याव्ययीभाबस्यबाआवश्यक
 त्वात्तदकरणादसम् ॥ १ ॥

पृथग्विकीर्णस्य कर्मकथयिष्यन्वसिद्धसर्वधिकारिणंप्रवृत्तिसंशाब्दाधिकारिव्याहस्यदशयितुर्दीक्षामुत्पन्नयोर्लक्षणभेदाकिमतिजानीते ॥ पदन्तश्चेति ॥ पुमान्बेदमार्गस्य पृथ-
 व् ॥ १ ॥ तथातीरागादिर्दीक्षयति बुद्ध्यावृत्तस्य लक्षणमाह ॥ किमिति ॥ तत्प्रथमविषययुक्त्यन्वयेन प्रसिद्धनिर्वाणक्रियन्नाम ॥ नभोगराणिणौ बहुमतमित्यर्थ ॥ उच्चावचभौ-
 गण्यव्याप्यतिरस्य मरुत् ॥ यथाहुः ॥ अपिहंरावनेयुत्प्रेरणात्त्वसर्वांछति ननुनिर्दिष्यमोक्षकदाचिद्विर्गोतमदिति ॥ इतिपुत्रमकारेणनिश्चिद्यकर्तव्यस्यनित्यनीमित्तिका-
 म्यकर्मजातस्य कसा ॥ १ ॥ नित्यस्यस्यित्यनुतिवृत्तिहेतुषिकर्मण्यितुर्तद्वोर्लक्ष्यमाह ॥ छलति ॥ यथायादोगणकोटिभिः प्रथमपर्वनेर्बह्वानलकथनार्थाभिधायनस्य ल-
 घुत्वापराणबद्धयारैरिदानीं कर्मण्यं दीक्षाणामन्वतरपितरावचलनादिप्रयुक्तभयोद्भूतित्येवार्थ-प्रवेशोपुनर्निर्गमाभ्यासस्येयात्तद्वदसस्येयानां मृत्युमत्स्यप्रवेशपुनर्निर्गमनलक्षणा-
 नभ्यन्मानमत्कश्चिद्व्यपुमान्निर्विकींजायतइत्यर्थ ॥ अथवाक्षीराणवस्यमहोत्कर्मदीक्षायथात्तनेकरा कठच्छिद्रेविवरयनिर्गोपि क्षीराणवसमेधात्वाद्यदीतमेव बहुमन्थना-
 नाथाप्यतक्षीराव्यवसजानति अतकस्यनेतुष्वलयो क्षीरक्षीराण्यर्थयामिदन्नावसेतेतदुभयावृत्तलक्षणच्छिद्रेपीषामप्रवेशेक्षीररसमात्साद्यक्षीररसस्यविवेकिनीभू-
 त्वाभरसत्ताआयतनद्वयोपिप्रतिपत्परसनेवबहुमन्थनोःनकजम्बानामनेभान्याहयाह्यात्सशाब्दरसमात्साद्यविवेकीतदासक्तोऽायतनइत्यर्थ ॥ अथवाअन्वयोत्पादना-
 थ्यांवासिपुत्रवाच ॥ प्रवृत्तश्चनित्यश्चभवतिद्विविधपुमान् ॥ स्वगापवर्गोन्मुखयो षण्डुलक्षणाभेतयो ॥ २ ॥ कियत्तन्नामनिर्वाण-
 वरमस्यतिरेषमं ॥ इतिवृत्तव्यकताय सप्रवृत्तइतिस्मृत ॥ ३ ॥ चलानां वयुगान्छिद्रकर्मशीवाप्रवेशवत् ॥ अनेकजम्बानामतेविवेकी-
 जायतेपुमान् ॥ ४ ॥ असारायतससारव्यवस्थालभमेतया ॥ किंकर्मभिः पुर्युपितोर्दनेतरेवनीयते ॥ ५ ॥ क्रियातिशयनिर्मुक्तकिंस्था-
 द्विश्रमणपरम् ॥ इतिनिश्चयवान्योतं सनित्यत्तद्वितिस्मृत ॥ ६ ॥

येषां ह्येते समुद्रमधुने किंयथाण्यथायथावृत्तापारस्य कुंभतस्य भगवत समस्तभूवनापाराहस्तादतद्विश्वमथमानचलानां वयुगस्यच्छिद्रेकप्रथमममृतमुत्सथतेह स्यात्सादने-
 मपरीक्षार्थं प्रवृत्तापरावार्थानेकधामन-प्रवेशश्च दिर्गमनजम्बानामनेकतद्विंशत्संयधैषमथममृतमुत्सथतेभैवमवात्साद्यक्षीरायुनद्विकर्नीजायतेतद्वयमुमुक्षुरादिप्रवृणोपायेन
 द्वादिपन्ननिर्दिष्यासनाभ्यामतव्यप्रक्षालनस्यविवेकीकापरवृत्तपुमानेनेकजम्बाभ्यासवशादनेतद्विरेववर्षि-भ्रमणवशादेवासाक्षाद्विकेननिरतिशयानदमात्साव्ययीत्यर्थ ॥ अ-
 यथावृत्तयोरेषव्यापुर्गस्ययुगस्यच्छिद्रमन्थ्यवर्तितरेविवरेकुर्मस्यर्थाव्यासाधनभूतयाप्रवरोसतियथापुरतोनिगमनेपश्चान्निवर्तनेनदीषच्छिद्रावस्थानेवानकापिविश्रान्तिस्त-
 यथाकनभ्रवसागरपरित्यज्यभ्रवर्तितरेविविश्रित्तोर्जीह्वस्यनकापिविश्रान्ति ॥ मथाहि ॥ प्राक्नेजम्बानिकारामरणादिदुःखपरपराभाषितिशान्त्यादिदुःखसततिर्मन्थ्यवर्तनिया-
 ननादरुणभाषासाममद्दुःखमिति ॥ इत्यद्दुःखमयानामनेनेकाजम्बानामनेपुमान्भुक्तान्निवृत्तपुण्यपर्यायकाद्विवेकीजायते ॥ ४ ॥ कीदृशोविवेकीस्यजायतेतमाह ॥ असारोत्सा-
 रित्ना ॥ विधिधाविच्छिन्नावस्थितिष्यवस्थाअसारविश्रान्तिस्तुवर्षाना ॥ पयुर्पितरुपिचतपरिणामै ॥ ५ ॥ क्रियापयुक्तैरानिशयेकस्यामिविकृतिसक्करोर्भ्रमृत्कूटस्यमि-
 त्यर्थ ॥ इतिविश्रयायतनद्वरपव्यादनीयमिनिश्चयवाच ॥ ६ ॥

नस्यप्रथमभूमिकाप्राप्तिक्रममाह ॥ कथमित्यादिना ॥ ७ ॥ भावनानुभोगतस्ताधनचित्तानु ॥ विरागवैरस्यम् ॥ उदाररूपानुचितशुद्धानुकूलानुशीलसत्संगेभ्वरोपासनजन्या
 दिरूपानुक्रियाशुक्रमतेसज्जते ॥ तेनचान्वदचित्तशुद्धपुत्रचयेनतृणाक्षयान्मोदते ॥ ८ ॥ विचिकित्सतिजगुप्सते ॥ मर्माणिपरेषारहस्यदोषान्नोदाहरतिनभाषते ॥ ९ ॥ परेषा
 स्वस्यचमनसःअनुद्वेगकराणिमृदून्त्यस्यायासमहाफलानियमनियमादिकर्माणिसेवते ॥ भोगेचपापावश्यभावात्तनापेक्षते ॥ १० ॥ पेशलान्यनुद्वेगकराणि ॥ उचितानिस
 त्यप्रियहितादिरूपाणि ॥ ११ ॥ एवगुणविरिशिष्टपुरुषस्यसच्छास्त्रश्रवणाधिकारलक्षणयाप्रथमभूमिकायामवतारइत्याह ॥ तदेति ॥ सज्जानश्रातिदातिज्ञानविज्ञानसपन्ना
 न् ॥ १२ ॥ यत्कृतश्रित्तत्सेवानुकूलधनादिसाधनमानीयतत्सेवमानस्तन्मुखाञ्जानशास्त्राणिपुराणभोक्षधर्माध्यात्मसहितान्दीन्यवेक्षतेश्रुणोतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ भूमिकावा
 कथंविरागवानभूत्वासंसारोद्धितराम्यहम् ॥ एवंविचारणपरोयदाभवतिसन्मतिः ॥ १४ ॥ विरागमुपयात्यंतर्भावनस्वनुवासरम् ॥ कि
 यासूदाररूपानुक्रमतेमोदतेन्वहम् ॥ ८ ॥ ग्राम्याशुजडचेष्टासुसततंविचिकित्सति ॥ नोदाहरतिमर्माणिपुण्यकर्माणिसेवते ॥ ९ ॥ मनो
 नुद्वेगकाराणिमृदुकर्माणिसेवते ॥ पापाद्धिभेतिस्सततंचभोगमपेक्षते ॥ १० ॥ स्नेहप्रणयगर्भाणिपेशलान्युचितानिच ॥ देशकालोपप
 न्नानिवचनान्यभिभाषते ॥ ११ ॥ तदासौप्रथमामेकांप्राप्तोभवतिभूमिकाम् ॥ मनसाकर्मणावाचासज्जानानुपसेवते ॥ १२ ॥ यतःकु
 तश्रिदानीयज्ञानशास्त्राण्यवेक्षते ॥ एवंविचारवान्यःस्यात्संसारोत्तारणंप्रति ॥ १३ ॥ सभूमिकावानित्युक्तःशेषःस्वार्थइतिस्मृतः ॥ वि
 चारनाधीमितरामागतोयोगभूमिकाम् ॥ १४ ॥ श्रुतिस्मृतिसदाचारधारणाध्यानकर्मणाम् ॥ मुख्ययाव्याख्ययाख्याताल्लुच्यतेश्रुतुपं
 दितान् ॥ १५ ॥ पदार्थप्रविभागज्ञःकार्याकार्यविनियमम् ॥ जानात्यधिगतश्रव्योगुहंगहपतियथा ॥ १६ ॥

न्यथभूमिकाप्रतिदशयुक्तः ॥ शेष उक्तसाधनचतुष्टयादिसर्पत्तहीनस्त्वध्यात्मप्रथासकोपिरागादिनाअनधिकारिजनप्रतारोनाज्जनादिनाउदरभरणशीलत्वात्कार्यवैच
 कइत्यर्थः ॥ सेयुशुभेच्छाख्याप्रथमभूमिका ॥ तस्यकर्मणोद्धिर्नियभूमिकाप्रवेशकर्ममाह ॥ विचारेति ॥ भूमिकामागत अधिकारप्राप्त्यावतीर्णः ॥ १४ ॥ सतत्रिकिकरोति
 तदाह ॥ श्रुतीति ॥ श्रुतीनासहतीनासदाचाराणाध्यानकर्मणासाध्यानेनसमाधिनासाधनैश्रयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारै प्रतिपाद्येयस्ययोगशास्त्रस्यतस्यचमुख्य
 याश्रुतुठानानुष्ठानफलोपहितयाव्याख्यायाख्यानेनख्यातान् आत्मतत्वानुभवोपदेशकुरालत्वाच्छ्लेषान्पठितानुगुरुश्रयतेश्रवणमननादिविचारायशरणगच्छतीत्यर्थः ॥
 तथाचश्रुतिः ॥ तद्विज्ञानार्थसंगुरुमेवाभिगच्छेत्समिस्थानि श्रोत्रियद्रुत्सनिष्ठमिति ॥ १५ ॥ स्वयंव्याकरणायगामिज्ञित्वात्सदानातदर्शानाचवाच्यलक्ष्यादिरूपाणालक्षणदिप
 विभागज्ञःशिव्योगुरुमुखादाधिगतश्रव्यःसन्कार्यसाध्यकर्मकाडार्थस्तद्विलक्षणमकार्यसिद्धब्रह्मकाडार्थस्तयोर्विनिर्णयगृहपतिःस्वगृहकोष्ठविभागमिवस्पष्टजानाति ॥ १६ ॥

१ कर्मणामितिपठ्यावहुवचनयादितसस्येत्येतोपथःसर्वत्रापलब्धोपिविगगतत्वाद्द्विचाराणाय ॥ यदिनुधारणाध्यानकर्मण साध्यानेनसमाधिनासाधनैर्यमनियमासनप्राणा
 यामप्रत्याहारैःसहधारणाध्यानेकर्मणंप्रतिपाद्येयस्ययोगशास्त्रस्यतस्यचेतिपाठःकल्प्यतेतर्हि सर्वसंगतमितिभाति ॥ धारणाध्यानेकर्मणायस्येतिसमासः ॥ प्रतिपाद्यप्रतिपा
 दकभाषःसवधःषष्ठ्यर्थः ॥

अयं चासंगा पूर्वभूमिकयोरेवससंगाद्युपायैःसम्यग्भ्यसनीयइत्याह ॥ अनेनेति ॥ श्रवणमननात्मिकानामात्मसविदांप्रयोगेणआवर्त्तनेन ॥ तथाचभगवतोबादरायणस्यसूत्र
माहत्तिरसकटुपदेशादिति ॥ ३० ॥ आत्मवस्तुनिप्रमाणप्रमेयासभावनाद्वयनिरासेनस्फुटतद्ग्रन्थमेवात्मवस्त्विति विश्वासगोचरतामागतेसति ॥ ३१ ॥ सप्तम्यंतत्रयपूर्वांन्वयि
वस्तुनीत्यस्यविशेषणम् ॥ श्रेष्ठाससांगदर्शयति ॥ नाहमित्यादिना ॥ नाहंकर्त्ताकिन्वीश्वरएवकर्त्ता ॥ ममप्राकृतमिदानीकिंयमाणवाकर्मानास्तीत्यादिनिरासतस्यतियोभ्यादि
विकल्पशब्दाथवेदानामपिदूरतरेकत्वायन्मौनमासनमितिपरेणात्वयः ॥ ३२ ॥ मौनवाङ्मनश्चक्षुरादिचेष्टाशून्यनिदिध्यासनपरिपाकफलनिर्विकल्पसमाधिनायत्आसनमव
स्थानम् ॥ ३३ ॥ यद्वल्लैकरस्यविलीनचित्तदत्त्यात्मकमासितमतर्वासादिसर्ववस्त्वालवनशून्यमित्यर्थः ॥ चेतेनेचिदाभासे ॥ सर्वाविषयसप्तम्यः ॥ ३४ ॥ यतआसितभास

अनेनक्रमयोगेनसंयोगेनमहात्मनाम् ॥ वियोगेनासतामंतःप्रयोगेणाल्मसंविदाम् ॥ ३० ॥ पौरुषेणप्रयत्नेनसंतताभ्यासयोगतः ॥ क
रामलकवदस्तुन्यागतस्फुटताहृदम् ॥ ३१ ॥ संसारांबुनिधेःपारेसारेपरमकारणे ॥ नाहंकर्त्तेश्वरःकर्त्ताकर्मवाप्राकृतंमम ॥ ३२ ॥ कृत्वा
दूरतरेननमितिशब्दार्थभावनम् ॥ यन्मौनमासनंशांतंतच्छ्रेष्ठासंगउच्यते ॥ ३३ ॥ यन्नांतर्बहिर्नाथोर्ध्वनाशाशुनांवरं ॥ नपदार्थ
नापदार्थनजडेनचचेतने ॥ ३४ ॥ आसितंभासनंशांतमभासनंभसासमम् ॥ अनाद्यंतमजंकांतंतच्छ्रेष्ठासंगउच्यते ॥ ३५ ॥ संतोषा
मोदमधुरःसकार्यामलपह्लवः ॥ चित्तनालाप्रसंलीनोविप्रकंटकसंकटः ॥ ३६ ॥ विवेकपद्मोहृदोताविचारकविकासितः ॥ फलंफ
ल्यसंसंगादतीयांभूमिकाभिमाम् ॥ ३७ ॥ समवायादिशुद्धानांसंचयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ काकतालीययोगेनप्रथमोदितिभूमिका
॥ ३८ ॥ भूमिःप्रोदितमात्रातैरहतांकुरिकेवसा ॥ विवेकेनांबुसेकेनरक्ष्यापाल्याप्रयत्नतः ॥ ३९ ॥

नंस्वप्रकाशचिद्रूपम् ॥ अभासप्रकाशांतरशून्यम् ॥ ३५ ॥ सचायंसमाधिःसदाचारोपबृंहितविवेकस्यफलमितिबक्तुंविवेकपद्मत्वेनरूपयति ॥ संतोषेति ॥ सत्कार्याणिनि
ष्कामकर्माणिउपासनगुरुश्रुषाश्रवणादीन्धेवपह्लवायस्य ॥ चित्तलक्षणनाकापेसलीनैरागादिवासनाप्रभैर्वहुतरविप्रकटकैःसंकटोनिबिहितः ॥ ३६ ॥ सोयमसंसंगएवतृ
तीयाभूमिकेत्याह ॥ फलमिति ॥ ३७ ॥ प्रथमभूमिकैवानेकजन्मसचित्तसुकृतपरिपाकैरहिकपुण्यसंचयैश्रद्देवादिकुरिताचेत्सैवससंगमादिनामहतायत्नेनरक्षणीयासाचेद्भक्षि
ताअनायासेनैवद्वितीयादिभूमिकाःसेत्स्यंतीतितत्रैवयत्नाधिक्यमुपदिशति ॥ समवायादिति ॥ विशुद्धानांतत्त्वविदांसमवायाद्यादानमानभजनाद्युपायैर्मैलनात् ॥ ३८ ॥ समवेतै
सैःकिकार्थतदाह ॥ भूमिरिति ॥ यतसैर्विशुद्धैःसाशुभेच्छालक्षणाभूमिरीषच्छुभप्रदत्त्युन्मुरवतयाप्रोदिताभेधैरकुरिताभूमिरिवप्रतिदिनविवेकोपदेशलक्षणेनंबुसेकेनयथाश्र
यनाश्रमलानाभवतितथारक्ष्यावर्धनीयादुष्प्रदत्यादिविघ्ननिवारणयत्नेनपालनीयाचेत्यर्थः ॥ ३९ ॥

एषा शुभक्यासाधनश्चतुष्टयमभ्येदेराण्यलक्षणैर्नरात्पारितोक्षणेन धार्यते न धारिणो न पयमभुक्तिरौष्ठसति न धारिणो विचारेणो वयमभिर्वाह्येन येत् ॥ ४० ॥ एकैरौष्ठिभिर्धितोऽन्याउत्स
 रभूमिभार्यस्य पयमवसाधपिप्यतीत्याह ॥ एषति ॥ ४१ ॥ सोपायवर्णितां वृत्तीयभूमिकोसकलाभुपसहृति ॥ श्रेयति ॥ ४२ ॥ मसगादनराले मुद्बुदययाराम पुच्छति ॥ मू
 रस्यति ॥ आभिजात्याधिपिकारिश्चिरेषणहीनस्याभ्यात्मकया विभुत्वस्य कामभोगार्थे मयप्रवृत्तस्यापयस्य बोपायान्तेण भासोक्तिबान्तर्धति मयमय अर्ध ॥ ४३ ॥ आषभू
 विना प्रथमपराक्षणात्तया भावरेकद्विभ्यारिखरशायाधृतस्य कर्करिगतिरिति द्वितीयस्य ॥ ४४ ॥ आषमभृत्योत्तरमाह ॥ मूढस्येत्याहिसार्धद्वयेन ॥ काकनालीययोग
 येनांशो नोद्धमत्यपाविचारेणोदयंयेत् ॥ तमेवानुदिनयत्नान्दधीवल्डवार्कुरम् ॥ ४५ ॥ एषा हि परिमृष्टांतरन्यासां प्रसवैकभु ॥ द्विती
 यां भूमिका यत्नात्तृतीयां प्राप्नुयान्त ॥ ४६ ॥ श्रेष्ठाससगताद्व्येपावतीया भूमिका त्रिभिः भवति प्रोक्षितारोपसकल्यकलन पुमान् ॥ ४७ ॥
 श्रिराम उवाच ॥ ॥ मूढस्यासत्कुलात्स्य प्रवृत्तस्यावमस्य च ॥ अत्रामयोगिसगस्य कथमुत्तरण भवेत् ॥ ४८ ॥ एकामथद्वितीयां वा
 तीयां च तर्त्तवा ॥ आरुढस्य मृतस्यायकीदृशी भगवन्गति ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ मूढस्याकरुदापस्य तावत्स्य तिरातता ॥ या
 वज्जन्मांतरशतं काकतार्त्तययोगत ॥ ५० ॥ अथवासाधुसंगत्यावैराग्यनाभ्युदेति हि ॥ वैराग्येभ्युदितं जतोरवभ्यभूमिकोदय ॥ ५१ ॥
 ततो न भ्यतिससारइति शास्त्राय सप्रह ॥ योगभूमिकयोक्त्रांतर्जावितस्य शररिण ॥ ५२ ॥ भूमिकां शानुसारं णस्थियते पूर्वदुष्कृतम् ॥
 तत सुरविमाने प्लोफपात्रपुरे पुत्र ॥ ५३ ॥ मेरुपवनकुजे पुरमते रमणीसख ॥ तत सुकृतसमा र्दुष्कृतचपुराकृत ॥ ५४ ॥ भागजात्सेप
 रिक्षणजायतय गिनो भुवि ॥ शुचिनां श्रीमतां गेहे गुणै गुणवती सताम् ॥ ५५ ॥ जनिव्यायोगमेवैते सेवते योगवासिता ॥ तत्र प्राणभाव
 नाभ्यस्तयां गभूमि क्रमवुधा ॥ स्मृत्वापरिपतंतु चैरुत्तरभूमिका क्रमम् ॥ ५६ ॥

न स्ववधारत एषा साधुसगात्याधैरात्म्यपाषाणान्भ्युदेतीति रेणाभ्य ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ द्वितीयस्योत्तरमाह ॥ योगभूमिकोदयत्तना ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ बुद्धकृतस्यानुसारेण रम
 तदस्य साधुस्ये ॥ बुद्धनवधितिनाक्तानुसारा ॥ न हितस्य नरकादिभोगोति न हितकन्याणक्त्किश्चिद्गुणैर्नितानागच्छन्तीति भागवद्वचनात् ॥ आनुपगिकबु त्वभोगाभिप्रायथा ॥ स्व
 धिणाभिप्रायारिपानसा र्दु त्वसहस्रसत्याम् ॥ ४९ ॥ भोगकाले भुज्यमाने सुकृतसमा र्दुष्कृतेश्चपरिक्षीणोसतीत्यभ्य ॥ यागिन इति आत्त्याख्यायावबुधवचनम् ॥ ५० ॥ यो
 गमधति ॥ एषाभ्यासतर्त्तवैरिपते सवरोपि स इति भागवद्वचनात् ॥ तदेवाह ॥ योगवासिता इति ॥ परिपततयारोहति ॥ ५१ ॥

१ इत आरभ्य सपद्मस्य तसार्थेच्छकद्वयस्थानं पुस्तकान्तरं अन्यथा उच्यते लभ्यत सधुमूढस्यारुद्धमपस्य तत्त्वस्य तिरातना ॥ यावज्जन्मांतरं तर्त्तवैरिणापयमापम् ॥
 २ ॥ आषभासाधुसगात्याकाकनालीययोगत ॥ सघारस्य परापशार्धैराभ्युत्तारं भुवेति हि ॥ ३ ॥ धैराभ्युत्तारं भुवेति जनोत्तरं परभूमिकोदय इति ॥ अन्ययोर्नभ्यो मूलच्छि
 वितरापाठपर्यवर्तीकानुगुण इति भाति ॥

पश्वयोरुत्तरमुक्त्वाप्रकृतमनुसरति ॥ भूमिकाचितयमित्यादिना ॥ आद्यभूमिकात्रयेज्जापच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तमाह ॥ यथावदिति ॥ भेददर्शनगुणेनप्रसिद्धजापस्तान्भ्यादित्य
 प्रथयोरुत्तरमुक्त्वाप्रकृतमनुसरति ॥ भूमिकाचितयमित्यादिना ॥ आद्यभूमिकात्रयेज्जापच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तमाह ॥ यथावदिति ॥ भेददर्शनगुणेनप्रसिद्धजापस्तान्भ्यादित्य
 र्थः ॥ ५२ ॥ निमित्तातरमप्याह ॥ उदेतीति ॥ आर्यातापूज्यताप्रयोजकसद्गुणोत्कर्षः ॥ यादृश्वेति ॥ यथाचारतिश्रेष्ठइतिन्यायादित्यर्थः ॥ ५३ ॥ तामेवार्थतामनार्थजन
 व्यावृत्ताप्रथमलक्षयति ॥ कर्त्तव्यमिति ॥ कामंपर्याप्तम् ॥ सर्वमित्यनैमित्तिककर्मस्यर्थः ॥ ५४ ॥ यथाचारद्वद्धाचारानुसारि तत्रापि यथाशास्त्रम् ॥ तत्रापि यथाचित्तस्व
 चित्तयत्कत्वाप्रसिदतिनपश्चात्तप्यतेतादृशमेव ॥ व्यवहारलौकिकमपि ॥ ५५ ॥ तदेवायंत्वप्रथमभूमिकायाशुभेच्छायामकुरितम् ॥ द्वितीयभूमिकायाश्रवणादिप्रवृत्त्यापि
 कासितम् ॥ तृतीयभूमिकायाचित्तैकाप्यफलेनफलितमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ तत्रातरालेऽन्यतानानिष्कामकर्मानुष्ठानक्षीणपापानाकर्षणापिबुद्धोकोविद्ययादेवलोकइत्यादिश्रुतिप्र
 सिद्धेदेवलोकादिभोगोपिशुभसकस्याहितसद्भासनानासंश्रुतत्वान्नकाम्यकर्मानुष्ठायिनामिवरागादिदुर्वसिनासभरणेनाप्यपातहेतुरित्याशयेनाह ॥ आर्यातायामिति ॥ ५७ ॥ आ

भूमिकाचितयंवेतद्भामजाप्रदितिस्मृतम् ॥ यथावद्भेदबुद्ध्येदंतज्जाप्रदितिदृश्यते ॥ ५२ ॥ उदेतियोगपुक्तानामत्रकेवलमार्थता ॥ यां
 दृष्ट्यामूढबुद्धीनामभ्युदतिमुमुक्षुता ॥ ५३ ॥ कर्त्तव्यमाचरन्काममकर्त्तव्यमनाचरन् ॥ तिष्ठतिप्राकृताचरोपःस्र आर्यइतिस्मृतः ॥ ५४ ॥
 यथाचारंयथाशास्त्रंयथाचित्तंयथास्थितम् ॥ व्यवहारमुपादत्तेयःस आर्यइतिस्मृतः ॥ ५५ ॥ प्रथमायामंकुरितंद्वितीयायांविकसित
 म् ॥ फलीभूतंतृतीयायामार्थव्योगिनोभवेत् ॥ ५६ ॥ आर्यातायांसृतोयोगिशुभसंकल्पसंभृतान् ॥ भोगान्भुक्त्वाचिरंकालंयोगवा
 क्षायतेपुनः ॥ ५७ ॥ भूमिकाचितयाभ्यासादज्ञानेक्षयमागते ॥ सम्यग्ज्ञानोदयेचित्तपूर्णचंद्रोदयोपमे ॥ ५८ ॥ निर्दिभागमनाद्यंतयो
 गिनोपुक्तचेतसः ॥ समंसर्वप्रपश्यन्तिचतुर्थीभूमिकामिताः ॥ ५९ ॥ अद्वैतस्यैवमायातद्वैतेप्रशममागते ॥ पश्यन्तिस्वप्नबह्वाकांश्रतुर्थी
 भूमिकामिताः ॥ ६० ॥ भूमिकाचितयंजापच्चतुर्थीस्वप्नउच्यते ॥ विच्छिन्नशरदश्रांशविलयंपविलीयते ॥ ६१ ॥

ज्ञानेज्ञानविरोधैर्द्वैतवासनाजालेअसभावनाविपरीतभावनादोषेचक्षयमागतेसतिनिष्प्रत्यहान्महावाक्यादपरोक्षारवडाकारज्ञानोदयेसतिमूलाज्ञानक्षयाद्योगिनश्रुतुर्थीभूमि
 कामितागता सतःसर्वजगत्सममानदेकरसपरथरीतिपरैणात्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ व्यावहारिकमत्तयाजगद्ज्ञानसाभ्याज्जायते ॥ प्रातिभासिकसत्तयातद्ज्ञानसाभ्यास्वप्नउच्य
 ते ॥ पचम्याभूमिकायासुषुम्निपदमदृत्तिनिमित्ततसाभ्यदर्शयति ॥ विच्छिन्नेति ॥ सुषुम्निकालेसकलेविलीनेतमोभिभूत सुखरूपमेतीतिश्रुतौसुषुम्नौसर्वविलयप्रसिद्धेरापि
 प्रातिभासिकचिपुटीपरिशेषस्यापिविलयेनतसाभ्यादितिभावः ॥ विच्छिन्नस्यशरदश्रवदस्यकेवलकाकारामात्रपरिशेषलक्षणंविलयमिवशुद्धचिन्मात्रपरिशेषलक्षणस्वभाव
 पविलीयतेप्रविलयेनप्रामोतीत्यर्थः ॥ लीडर्थफलव्यापाराशयोर्मध्येफलंशस्त्वविलयशब्देननिष्कप्यानुवादात्तस्यचव्यापाराशप्रतिकर्मत्वान्मदुपचतीतिक्रियाविशेषणोप्य
 वाचापिद्वितीया ॥ अवशिष्टव्यापाराशमात्रपविलीयतइतिदिदत्तप्रकृत्योच्यतेउदेषापिनीत्यत्रेव ॥ ६१ ॥

सत्ताविस्रसात्तरशेष ॥ सुपुत्रमिन्द्रिपर्शीजनामयस्सालाम् ॥ ११ ॥ उदितआधिभूतस्वरूप ॥ ११ ॥ सुपुत्रस्थानपुत्रीभूत-प्रधानपन्नपूर्वमिभ्युत्पुत्रमप्रधानपन्नतासाभ्याद्वात
 स्यात्पुत्रमवरनाभेत्साराशयेनाह ॥ सुपुत्रमिति ॥ आनरमयासानरभूमिनिभूमिभसिद्धातर्मुत्सस्थानसात्वाहनसाम्यावपितन्नाभतेत्याराशेनाह ॥ अतमुत्पन्नवपति ॥ १४ ॥ विधासन
 अत्यराल्पित्यन्त्राभ्युत्पन्नवर्षात सत्तित्यर्थ ॥ १५ ॥ उक्तसुपुत्रमपेक्ष्यनुयाभिधानाम् ॥ तदुभयान्त्याह ॥ यथेत्यादिना ॥ १६ ॥ हेतवदैक्यमस्यापिसत्प्यंतरव्यावत्तकस
 प्यासात्तनुभयर्षात ॥ तथात्यन्तिकस्वरूपपित्यसर्वसरेहभोरमाह ॥ निर्दिधिरिति ॥ भिद्यतेद्वयपयपिच्छिपतेसर्वसरायादभिभूतेरितिभाव ॥ १७ ॥ अनिर्वाण प्रारभ्य
 रशरीरापिर्षणामुक ॥ यथाधिपरीय-अनुपर्षणपिन्ज्वलनीनीनिर्वाणःअहजगत्सभावेनतद्विभ्यशुभ्य ॥ १८ ॥ अनाहतानदस्वभावेनत्वतर्वाहिश्रृणुण ॥ तस्यादि
 मत्तावशेषावास्तेपत्रर्भूमिकागत ॥ पंचर्भूमिकामेत्यसुपुत्रपदनामिकाम् ॥ १२ ॥ शांताशेषविशेषांशस्तिष्ठत्यद्वैतमात्रके ॥ ग
 लितद्वैतनिभासमुदितोत प्रयुद्धवान् ॥ १३ ॥ सुपुत्रमणुवास्तेपत्रर्भूमिकामित ॥ अतर्भुवतयातिपुत्र्यहर्दित्तिपरोपिस्त् ॥ १४ ॥
 परिशाततयानित्यनिद्रालुदिवलस्यते ॥ कुवन्नाभ्यासमेतस्याभूमिकायाविवत्सन ॥ १५ ॥ पृथितुयाभिधामन्यां क्रमाक्रमतिभूमि
 याम् ॥ यन्नानामन्नसद्रूपानाहनाप्यनहरति ॥ १६ ॥ केवलक्ष्णमननमासद्वैतैक्यनिर्गत ॥ निर्धाय-शांतसद्वैतजीवन्मुक्तोविभाव
 न ॥ १७ ॥ अनिवाणोपिनिवाणश्चिन्वटीपइवस्थित ॥ अतःशून्योयदिशून्यशून्य कुमइवावर ॥ १८ ॥ अत पूर्णोयदि पूण-पूर्णकुम
 इवाणव ॥ किंचिदंश्वपसपन्नस्त्वयवैपनाकेचन ॥ १९ ॥ पठ्याभूम्यामसौस्थित्वासमर्भूमिमाशुयात् ॥ विदेहमुक्ततातुत्तासमर्भयो
 गभूमिका ॥ २० ॥ अगम्यावचमांशांतासाम्भामाभवभूमिपु ॥ कश्चित्साशिवमित्युक्ताकश्चिद्वक्ष्येत्युदाहृता ॥ २१ ॥ कैश्चित्कृतिपुभा
 वविवेकइतिभावितता ॥ अन्यैरप्यन्ययानानामेदंराम्भवि कल्पिते ॥ २२ ॥ नित्यमव्यपदंस्यापिकयश्चिदुपदिश्यते ॥ सतैताभूमिका प्रो
 क्तामयातवरपुद्दह ॥ २३ ॥

नीपठयस्वसाराशयापकाशप्यमसिद्धनेनकाचिरुर्द्वेषपरमाश्रयकृपेणसपन्न ॥ वातवद्वेष्टानित्यसिद्धत्वान्नाकेचनसपन्न ॥ ११ ॥ समर्भूमिकापरिप्रीडावसैषधनु
 सनेनिसमर्भयापदीर्घाधिपय-स्थान्त्वतीयतामितिप्रारुकेत्यर्थ ॥ २० ॥ इवसामगम्यायोगिमानसानुभवैकगम्येत्यर्थ ॥ नवजीवित समर्भूमिकैकवनास्तीनियोगिमानसा
 नुभयपम्यराशिररूपानास्तीनियमितव्यप ॥ सासामगमभूमिपिच्यितिरस्याभावभूमिभय्यपातसाभावोक्तिकवितोभापते ॥ आसामभ्यामपयोगेनेत्युत्तरत्राभ्यसनीयत्वोक्तिकवितो
 भाष्य ॥ शिवमिन्द्रिर्वैकला ॥ शिवमैन्द्रियव्युत्पन्नमदभूमित्यनुभूतोभाषादितिभाव ॥ ब्रह्मेतिवैश्वानिति ॥ २१ ॥ एकमित्युसोर्भाव-आधिबिकलावस्थितिस्तस्याविकेकद्वैतसत्त्वयो
 जिभि ॥ अन्यर्भूमिसिद्धात्ततभावेनरुद्रादिसादिभि-स्त्वर्गोष्ठासुरेश्वरेश्वरोऽनुपपन्नसिद्धिस्तदुत्पन्नानुभूतसाराशिविकल्पितैर्नानाभेदैरप्ययाभ्याप्याभाजिते
 त्यर्थ ॥ २२ ॥ परिष्वसामगम्यमर्भैकपुत्रपरित्यजेतयाह ॥ नित्यमिति ॥ कर्षाश्चक्राणस्यान्तर-क्षणाभ्युपायेरित्यर्थ ॥ २३ ॥

परवैराग्यदाक्ष्येसत्येवभूमिकासुप्रवेशो भवति नान्यथेति मत्त करिण्याख्यायिकाच्छ्लेनवर्णयितुं भारभते ॥ अस्तित्यादिना ॥ ७४ ॥ विप्रहृष्यपासदासमरोयुक्तामहद्भांशना
 न्याशसनशसः प्रख्यातिस्तद्वती ॥ अस्तुसाकिनतस्तत्राह ॥ साचेदिति ॥ ७५ ॥ तथैनाभूमिका निरुद्धा अतस्तद्वधविनानैकापिभूमिका जेतुं शक्येत्यर्थः ॥ ७६ ॥ सायावन्वविजिता
 तावत्तदाक्रान्तासुद्भ्रसासारिकसपट्टपास्वपिसमरभूमिषुप्रवेष्टुमपिकोनामसुजट समर्थोद्धेत्यर्थः ॥ प्रश्नः स्पष्टः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ कचैपारमते इत्यस्योत्तरमाह ॥ शरीरकानेने इति ॥
 विविधैर्न्यधावनशोकमोहाद्युद्धासकरणशीला ॥ मत्तानीन्द्रियाण्येवोपा कोपनाः कलभा शावकायस्थाः ॥ रसनाकलभाषिणिमधुरबृहितसाधनयस्था ॥ ७९ ॥ प्रख्यातौदतौ
 दर्शयति ॥ कर्भेति ॥ कर्भशुभाशुभरूपम् ॥ मदमत्तेत्यत्रोक्तमदर्शयति ॥ मदइति ॥ एवमप्येपियोज्यम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ नागीकरिणी ॥ जीवसचयान्प्राणिनिकायान् ॥ ८२ ॥ आशा
 आसामभ्यासयोगेन नदुःखमनुभूयते ॥ अस्त्यत्तमदोन्मत्ताहृदमंथरचारिणी ॥ ७४ ॥ करिणीविग्रहव्यग्रामहादशनशांसीनी ॥ सा
 चेन्निरुद्धतेन नमनंतानर्थकारिणी ॥ ७५ ॥ तदेतासुसमग्रासुभूमिकासुनरोजयी ॥ करिणीमदमत्तासायावन्वविजितौजसा ॥ ७६ ॥
 कोनामसुभटस्तावत्संपत्समरभूमिषु ॥ ७७ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कासौप्रमत्ताकरिणीकाश्चतारणभूमयः ॥ ७७ ॥ कथंनिहन्यतेचैपा
 कचैपारमतेचिरम् ॥ ७८ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रामेच्छानामकरिणीइदंमेस्त्वितिरूपिणी ॥ ७८ ॥ शरीरकानेनेमत्ताविधिोद्भासका
 रिणी ॥ मत्तेंद्रियोप्रकलभारसनाकलभाषिणी ॥ ७९ ॥ मनोगहनसंलीनाकर्मदंतदयान्विता ॥ मदोस्यावासनाव्यूहः सर्वतः प्रसरदपुः
 ॥ ८० ॥ संसारदृष्टयोरामतस्याः समरभूमयः ॥ भूयोयत्रानुभवतिनरोजयपरजयौ ॥ ८१ ॥ इच्छानागीनिहंत्येषाकृपणान्जीवसंच
 यान् ॥ वासनेहामनश्चित्तसंकल्योभावनंस्पृहा ॥ ८२ ॥ इत्यादिनिवहोनाक्षामस्यास्त्वाशयकोशगः ॥ धैर्यनाक्षावराखेणप्रस्ततामवहे
 लया ॥ ८३ ॥ नागीसर्वात्मिकामेतामिच्छां सर्वात्मनाजयेत् ॥ यावदस्त्विदमिदमेवमियमंतर्विजुंभते ॥ ८४ ॥ तावदुप्राकृसंसारमहावि
 षविषूचिका ॥ एतावानेवसंसारइदमस्त्वितियन्मनः ॥ ८५ ॥ अस्यतूपशमोमोक्षइत्येवंज्ञानसंग्रहः ॥ प्रसादकारिणीस्वच्छानिरिच्छेवि
 मलाकृतौ ॥ ८६ ॥ तैर्लविदुरिवादर्शविश्राम्यत्युपदेशवाक् ॥ असंबंदनमानेणनोदतीच्छाभवांकुरः ॥ ८७ ॥

यकोशगश्चित्तकोशगतोदत्तित्वैचित्र्यप्रयुक्तइतियावत् ॥ कथंनिहन्यतेचैषेतिप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ धैर्येति ॥ ८३ ॥ सर्वात्मिकाब्रह्मलोकांतसर्वभोग्यगोचराम् ॥ सर्वात्मनासर्वथा
 सर्वमहभवेतिभावितेनात्मनावा ॥ नहिनित्यलब्धात्मरूपतयाभावितेतुष्णाभवतिक्विविमिस्यलब्धतयादृष्टइत्याह ॥ यावदिति ॥ ८४ ॥ ससारमहाविषविषूचिकारूपातृष्णाता
 वदेवविजुंभतइत्यनुकथ्यते ॥ ८५ ॥ तृणैवसंसारस्तःक्षयएवमोक्षभूमिकोदयहेतुत्वान्मोक्षकथवैराग्यस्यभूमिकोदयहेतुताददर्शयति ॥ प्रसादेति ॥ ८६ ॥ रागादिपुरुषापराध
 मलिनेचित्तेश्रुत्याचार्याद्युपदेशवाक्प्रकाशप्रजलविदुरिवनसश्चिह्नयति ॥ वैराग्यादिसाधनसपन्नेतुआदर्शतलविदुरिवसंश्लिष्टासतीअविद्यामलमार्जनेनप्रसादोब्रह्माकारप्रथना
 नुकूलस्वच्छतात्कारिणीपर्यवस्यतीत्यर्थः ॥ रागादेनदुपेउदितस्यच्छेदनेचोपायमाह ॥ असंबंदनेति ॥ इच्छारूपोभावकुरः सवेदनविषयस्मरणतत्परित्यागमानेणनोदति ॥ ८७ ॥

भनागभुतिताप्यहरनशाबरीरच्छतप्या ॥ ८८ ॥ विच्छुतिभास्य ॥ दीनतीभोगकापण्यम् ॥ असवेदनस्वरूपभुत्यारयति ॥ स्वसवेदनेति ॥ सुदुःखसवेदेनस्वसवेदनतदनुकु
 सतिरापयन् यत्याहारयन् भक्षितस्यतस्तूर्णानिभ्यापारतयाभासनम् ॥ ८९ ॥ तथाभ्यासकालेसावधानतारूपपरिपाककालेत्वधधानविनिर्मुक्तमुष्मिभरणार्थस्ययोरिव
 स्तरुषस्ययत्नद्वयारायेनाह ॥ अथधानति ॥ तामनयकारिणीमिच्छामर्त्सापत्याहारलक्षणोदबिरोनाकल्पानियच्छनक्षत्रीतिसर्वाप्त्यनुभवत्युक्ति ॥ ९० ॥ ननुमाकुर्यना
 स्याद्गदभुक्तिरिदृशस्तयाकमिदानीमिच्छास्यागारिदिकथमुच्यतेतथाह ॥ इदमेत्स्विति ॥ सर्वेगवित्तपावनविषयानुसंधानलक्षणकल्पनाफलार्थस्येयमित्थंभवनमाहुर्
 स्य ॥ भावनसंरणम् ॥ ९१ ॥ सकल्पएवसर्वानप्यमूलमिदमिदमाकर्मानामप्ययमेवधाभिप्रायइत्यारायेनाह ॥ स्मरणमिति ॥ कथंतीहृत्स्वतिसकल्पपदयोरप्यायनात्तथाह ॥
 तयति ॥ ९२ ॥ सन्नभ्यभननुभूतमपिभाष्यतइतिविशेषारथयायत्वभिर्भूमिकाठरुमुष्मिर्हेयत्वेनकामिद्विरोधदस्यभेदोभाषितइत्यारायेनाह ॥ अनुभूतामिति ॥ ९३ ॥ इरा
 मनागभुतिर्तेवच्छाहंतव्यानयकारिणी ॥ असवेदनश्लेष्णविविपस्येवाकुरावली ॥ ८८ ॥ इच्छाविच्छुरितोजावोविजहातिनदीनताम् ॥
 स्वसवेदनयन्नस्तुष्णामेवातरासनम् ॥ ८९ ॥ अवधानविनिर्मुक्तमुभंशवशतयथा ॥ तीप्रत्याहारयद्विशोनेच्छामत्सीनियच्छत ॥ ९० ॥
 इदमेत्स्वितिसवगमाहु कल्पनमुत्तमा ॥ अयंस्याभावनयत्तकल्पनात्यागउच्यते ॥ ९१ ॥ स्मरणविद्विसकल्पशिवमस्मरणविदु ॥
 तननागनुभूतधनानुभूतचमाप्यते ॥ ९२ ॥ अनुभूतानानुभूतांस्मूर्तिविस्मृत्यकापुवत् ॥ सर्वमेवाशुविस्मृत्यगुर्वस्तिपुमक्षामति ॥ ९३ ॥
 ऊर्ध्वयाहुर्वैराभ्यपनचकश्चिच्छृणोतिवत् ॥ असकल्पपरश्रेयसकिमतन्माप्यते ॥ ९४ ॥ किलतूष्णस्यितनेवतत्पद्प्राप्यतेपरम् ॥
 परमयन्नसाधान्यमपिरामलणायते ॥ ९५ ॥ गन्धदेशीकनिपुस्ययथापांथस्यपादयो ॥ स्पदोविगतसकल्पस्तथास्पटस्सकर्मसु ॥ ९६ ॥
 यदुनात्रकिमुक्तेनससेपादिदमुच्यते ॥ सकल्पनपरोधक्षदभावोविमुक्ता ॥ ९७ ॥

भीपरमकार्त्तिकावसिष्ठ सवकानानाधपयसकल्पत्यागविनामोक्षोनिस्वयीतिरस्यागएवाभयकार्यइति सप्रपञ्चासिधोपदेशाहृत्स्वमाकोरोमपिदृढाकरिष्यन्थाह ॥ ऊर्ध्वंवा
 हुति ॥ विदोमिदं ह्यस्यराणुनयनराकोशाभि ॥ दुर्भक्तियमाजपय्याकोरोमपिदरेवसुमप्रपञ्चसकल्पिचिजनोनपृणोति ॥ भृणवत्सपिचप्रक्षणकलादशानाहुक्ति ॥ अ
 सत्तरेकिपदंनभाष्यतनविषययहनकल्पतापयद्वसितः कियतेनद्विभद्वमभ्यमाधिकारिणासन्व्यह्याननयतरेणार्थसिद्धिरित्यथ ॥ ९४ ॥ तूर्णसर्वव्यापारोपरभेणस्थितेनैवपुसा
 तलादशपरयनाप्योकिठतिर्भूतमसिद्धी ॥ तथाचमुनि ॥ यदापचावनिष्ठोक्ताभानिमनसाह ॥ बुद्धिभ्यनविचेदितिनामाहु परार्णानिधिति ॥ परमैहृत्पयगर्भितमपिसाधा
 न्यसुखपप्रभुधानरदृणवभुच्छनामापयतदत्यथ ॥ ९५ ॥ ननुसर्वथासकल्पस्यागोरेहृत्स्वदायसिद्धेभ्यद्वारलोपेकयज्जाबलतथाह ॥ गन्धेति ॥ यथागतव्येत्पद्मादिदेशार्थ
 कनिष्ठाभिविच्छान्दिसाहसिधापारायस्तथापिपस्यथापस्यपारयोर्गीगतसकल्पएवमनिष्ठास्यदोभाप्येतथापोनिमोविद्विनेवसकल्पपूषाभ्यासकलादददरादेवनिषिद्ध
 स्सकल्पस्यराभविष्यतीत्यर्थ ॥ ९६ ॥ १०० ॥

कयादस्या असकल्पन भवेत्तामाह ॥ सर्वमिति ॥ भूतार्थचिद्रूपं तिस्यसिद्धपरमार्थचिद्रूपम् ॥ १८ ॥ अवेदनं तादृशदृष्टिपरिणत्या अहंममेत्यप्यस्त सर्वभेदविस्ररणमेव जी-
 वन्नलैक्यलक्षणयोगविदुर्बलविद ॥ तवियाहु स्वसयोगवियोगसंज्ञितमिति भगवता तथा व्याख्यातत्वादिभिः ॥ योगस्थः कुरुकर्माणीति तदा क्यतुलोकसपहेच्छप्रलै-
 च्छिकविहितानुष्ठापनार्थं न नियमार्थमित्याशयेनाह ॥ योगस्थ इति ॥ अयसमाधिपरश्वेन्माकुरु ॥ १९ ॥ यथासि भो इति ॥ यथा स्थितस्वरूपावाप्तौ यथा स्थितेरेवो-
 चितत्वादिभिः ॥ १०० ॥ सा स्थितेरेव सर्वप्रपञ्चनिवृत्तिरूपत्वाच्च इत्यलोपदर्शितः सर्वत्यागोपीत्याह ॥ शिवमिति ॥ १०१ ॥ विस्ररोक्तमनर्थतत्त्वपुरुषार्थवत्त्वचिच्छि-
 करतलाभलकवदृश्यन्पुसहरति ॥ अहममेति ॥ १०२ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तास्यप्रकाशे निष्पुण्ड्रिशत्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १२६ ॥ इहरामस्य विप्रार्तिर्भ-
 रद्वाजोत्सुकोक्तयः ॥ लक्षणजापदादीनातुरीयचोपवर्ण्यते ॥ १ ॥ एतावत्पर्यन्तं श्रीवसिष्ठरामसवाद्श्रावयित्वा रामविप्रानिस्मरणसन्निधापितेनिरतिशयानन्दपूर्णानि विप्र-
 सर्वमेवमजं शान्तमनंतं ध्रुवमव्ययम् ॥ पश्यन्भूतार्थचिद्रूपं शान्तमास्वयथासुखम् ॥ १८ ॥ अवेदनं विदुर्योगं शान्तमासितमस्तयम् ॥
 योगस्थः कुरुकर्माणि निर्वसिनो यमाकुरु ॥ १९ ॥ अवेदनं विदुर्योगं चित्तक्षयमकृत्रिमम् ॥ अत्यंततन्मयो भूत्वा तथा तिष्ठ यथासिभो ॥
 १०० ॥ शिवं सर्वगतं शान्तं बोधात्मकमजं शुभम् ॥ तदेकभावनं रामसर्वत्याग इति स्मृतः ॥ भावयच्छुभदंतः स्वकार्यकर्मसमाचर-
 ॥ १०१ ॥ अहंममेति संविदन्बहुः खतो विमुन्यते ॥ असंविदन्विमुन्यते यदीप्सितं समाचर ॥ १०२ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू०
 परमार्थस्वरूपवर्णनं नाम षडंशत्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १२६ ॥ श्रीभरद्वाज उवाच ॥ इति वरमुनिनोक्तं ज्ञानसा-
 रंरुराणं सकलमनुनिशम्य शिरषूणां कुलाग्र्यः ॥ विमलमतिरपृच्छ किंचिदत्यस्वयं वासमसुखपरिपूर्णाः पूर्णबोधस्थितोसौ ॥ १ ॥
 सखत्तु परमयोगिविश्वबंधस्सुरेशोजननमरणहीनः शुद्धबोधस्वभावः ॥ सकलगुणनिधानं सन्निधानं रमायास्त्रिजगद्दुदयरक्षानुग्रहा-
 णामधीशः ॥ २ ॥

तनुर्णां भूतं गुरुश्रोत्रात्मकिदृष्टाद्यापि स्वयतन्नाविश्रायलाभादप्येपिश्रवणोत्सुको भरद्वाजपृच्छति ॥ इतीत्यादि ॥ हेगुरो विमलमति श्रीरघूणाकुलाग्र्योऽसौ श्रीरामः वरमुनि-
 नाश्रीवसिष्ठेन इति वणिर्नैर्बहुभिः प्रकरैरुक्तमुपदिष्टपुराणचिरतन्ब्रह्मादिमहर्षिसंप्रदायागतज्ञानसारनिशम्यश्रुत्वा अप्येपि जिज्ञासुः किंचिदपृच्छत् ॥ अथवा एतावन्तैवोपदेशेन शां-
 तसर्वसदेहमोहः स्वयमेतन्विषयवैचिध्यमयुक्ततारतम्यरहितेन साक्षात्कृतेनास्सुखेन परिपूर्णः सत्पूर्णबोधो धासैव भूत्वा स्थितस्तद्देति शेषः ॥ १ ॥ ननु समानेपथश्रवणत्वयास्वस-
 देहमोहनिवृत्त्यतिश्यामेव रामस्यापि ते कुतो नावधार्यते इति तुनाशक्य यतो मम रामस्य च महदतरमस्तीत्याह सखत्त्विति ॥ सानित्यसिद्धज्ञानयोगैश्वर्यानादतंचिरस्वभावः
 सर्वस्ववशी सर्वस्येशान इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धैश्वरो जगत्सालनायावतीर्णा जगद्गुरुरपि सर्वलोकानुग्रहाय ज्ञानशास्त्रप्रदस्यर्थस्वेच्छया स्वस्याज्ञानमेव परिकल्प्य श्रोतुं प्रवृत्तः अहं-
 त्वनायत्न एवमुपश्रुत्वा त्वनरसाधनसपन्न इति महदतरमिति भावः ॥ २ ॥

मिथ्यद्वैतेन च न वास्तवद्वैतहानिरित्याह ॥ नास्तीति ॥ हेवयस्य सखे इति प्रीत्यासबोधनम् ॥ रहस्यानां प्रणवमहावाक्याद्यर्थानि वक्ष्यमाणोपासनानां च ॥ विशदो विशुद्धचि
 त्तो भव ॥ १२ ॥ तत्रादौ प्रणवप्रथममाधार्यजापस्य प्रचस्रुटतसाक्षिविवेकाय मिथ्यात्वेनोपपादयति ॥ प्रपंचेत्यादिना ॥ तस्य त्रय आवसथास्त्रयः स्वमादिति श्रुतौ जापद्विपिनि
 द्वैतिकीर्तिता ॥ १३ ॥ शून्यमूलो मिथ्याभूताज्ञाननिदानः ॥ शून्यत्वात् रूपमज्ञानमेव रिराखरमप्रमतो यस्य तथा विधः मध्ये पि विवृत्करणपृथक् क्रियाद्युपायेन पर्यालोचने सारस
 तातच्छून्यतया प्रातिभासिकभावप्रथते ॥ अतस्तत्रानास्थैव युक्तेति शेषः ॥ १४ ॥ असतोपि सवासना विद्यया दर्शनगर्वनगरादेः प्रसिद्धमित्याह ॥ अनादीति ॥ १५ ॥ वास
 नाविपवीरुधो विपवह्नीरथ्यास्य आश्रया किसमुत्ससि ॥ १६ ॥ तत्त्वदर्शनेन निरालंबज्ञानरूपस्यालंबस्य चित्तस्यैव हेतोरवयवभस्य परिमहादधः पूर्वमज्ञावस्थायामेव एतज्जा
 नास्ति भिन्नांचितः किंचित्किंचिप्रपंचेन रुध्यसे ॥ अभ्यासेन रहस्यानां वयस्य विशदो भव ॥ १२ ॥ प्रपंचविपयावृत्तिर्जाग्रिन्द्रितिकीर्ति
 ता ॥ संप्रबुद्धस्तुपस्यांतश्चिददीपो निरंजनः ॥ १३ ॥ शून्यमूलः प्रपंचो यं शून्यता शिरावरः सखे ॥ सारशून्यतयामध्येप्यनास्थासन्मनीपि
 णाम् ॥ १४ ॥ अनादिवासनादोषादसन्नेवायमीदृश्यते ॥ गंधर्वनगराकारः संसारो बह्विभ्रमः ॥ १५ ॥ त्वमनभ्यस्य कल्याणींचितन्या
 मृतकंदलीम् ॥ संमुह्यसि किमथ्यास्य वासना विषवीरुधः ॥ १६ ॥ जाग्रदेतन्नपतितं ज्ञानालंबग्रहादधः ॥ न संस्तुपरिसर्वेषां च निरालंब
 संविदः ॥ १७ ॥ तावद्ब्रह्मासुधाकाररसासंविन्महानदी ॥ नयावदात्मरूपेण निपुणैरवगाह्यते ॥ १८ ॥ प्राङ्नास्ति चरमेनास्ति वस्तुसर्वमिदं
 सखे ॥ विद्धि मध्येपि तनास्ति स्वप्नवत्तमिदं जगत् ॥ १९ ॥ अविद्यायो नयो भेदाः सर्वेर्माबुद्धा इव ॥ क्षणमुद्भयगच्छंति ज्ञानैकजलधौ ल
 यम् ॥ २० ॥ सुशतितोदकनदी विदित्वाथ विगाह्यताम् ॥ बहिर्भाति निदाघास्तेनिर्यातु कलितासुखम् ॥ २१ ॥ एकश्चाज्ञानजलधिर्जा
 गदाश्लाघ्यतिष्ठति ॥ ज्येषु येमहमि त्यूर्भिरविद्यावानसंभवः ॥ २२ ॥ चित्तस्वतन्मोदालीरिगाद्याश्च प्रकल्पिताः ॥ मम तो कलितावर्तः
 स्वतः स्वैरंप्रवर्तते ॥ २३ ॥

यन्नियतित उपरितुयं दशायातु तिस्रोप्यवस्थानसंति ॥ ययोगिनो निरालंबसविदस्तेषां सर्वेषामनुभवसिद्धमित्यर्थः ॥ १७ ॥ यावदज्ञानं तावत्कालमेव चिन्मया जगद्गुस्तरंगविक्षे
 पप्ररोह इत्याह ॥ तावदिति ॥ रूढादुस्तरगादुर्भाववती ॥ १८ ॥ आद्यतकालासत्वेन मध्येप्यसत्त्वमेव स्वभावैपरीत्याघटनरत्वमवदनुभेयमित्याह ॥ प्रागिति ॥ स्वमस्य दत्त
 भिवदत्तं यस्य तत् ॥ १९ ॥ २० ॥ कलितमसुखदुःखयस्मिन्कर्माणितस्तथानिर्थातु ॥ अचेतनेष्वपि निदाघेषु चेतनत्वमारोप्योक्तिः ॥ २१ ॥ इदानीं भगवांश्चिप्यस्य मज्जननि
 वारथिप्यन्नज्ञानं क्षारसमुद्भवेन वर्णयति ॥ एकश्चेत्यादिना ॥ स्वविकारभूतं जगदाश्लाघ्यमभिध्याप्य ॥ तस्य महोर्भेदप्रथमजदर्शयति ॥ ज्येष्ठइति ॥ अविद्याप्रवाहो नादिभ्यानि
 वासनासर्वववातस्तसंभवः ॥ २२ ॥ अल्पतरगां दर्शयति ॥ चित्तेति ॥ चित्तस्य तत्तद्विषयेषु ये स्वतन्मोदालीरिगाद्याश्च प्रकल्पिताः क्षुद्रतरगा इति शो
 पः ॥ तस्यावर्तदर्शयति ॥ ममतेति ॥ २३ ॥

पार्श्वरत्नेरतिविशालाभानुब्रजयते ॥ ताभ्यायुहीतस्यतद्वसमनतरस्सन्निहित-अनपयातालेभ्यस्तुभुलेष्वेवराकेनवाप्यते ॥ युहीतपदस्यासमथस्यसमासश्लोकेस ॥ २४ ॥
 परिनुसपुद्गमजननवापयकनसामदस्यपुद्गेमज्जोत्याह ॥ परातीति ॥ २५ ॥ ससरस्तिष्ठतिसधरामस्यतन्त्वधोधादुतोमभृनुगमद्वतिशोकरेणुमोहकारयति ॥ कस्तिष्ठतीति ॥
 अत्रदिनाधिदेकस्यमापत ॥ २६ ॥ यदापयक्षत्रेभ्यकप्रतिपादयति ॥ इदसर्षपयमात्तेत्यादिबेदातादस्यर्थः ॥ २७ ॥ येषामज्ञानमस्तिताभ्यालाभ्यतिप्रसन्नो जगताकारविष
 भ ॥ २८ ॥ अविहित-अदिबेकी ॥ मनुतन्वविरामपिकराधिप्रामोह कथरयमेतथाह ॥ तस्येति ॥ विद्वन्ममप्रथेदानुकरणमाधम् ॥ २९ ॥ अन्वेषानुनमया नैपायवि
 याप्यारोराजनानतटुस्यटुमुद्दिभरनात्सत्सालनाप्यतिरित्याह ॥ तच्चेति ॥ यथाअस्योक्तानांजलेपुस्यत्वमिति सारायोमरस्यथेपुचकलमिति सारायकयाकम्पितभेदेव्यास
 रागदेषावतिप्राहोयुहीतसमनतर ॥ ततश्चानथपातालप्रवेश केनवाप्यते ॥ २४ ॥ प्रशांतामृतकण्डोलेकेवलामृतवारिधौ ॥ भज्जमज्ज
 सिक्किहेतप्रहस्याराधिधर्वाचिपु ॥ २५ ॥ कस्तिष्ठतिगत कोवाकस्यकेनकिमागतम् ॥ किनुमज्जसिमायायांपतमात्वभतद्वित ॥ २६ ॥
 तत्त्वभेष्यदात्मतिजगदतप्यचक्षते ॥ ततोन्व कसवातीतोयस्तातविषय-शुभाभम् ॥ २७ ॥ बालान्यतिविवर्त्तयबक्षणस्सकलजगत् ॥
 अविवर्त्तितमानदमास्थिता-अतिनस्सदा ॥ २८ ॥ अविविजो जनश्रोचस्यकस्माच्चप्रद्वयति ॥ तत्त्वविचुहसन्नास्तेतस्यमोहोविद्वेष
 नम् ॥ २९ ॥ तद्यसुस्मभिनदतत्त्वतिरोहितमविषया ॥ यथास्यलेपुलोकानांजलेव्यात्मसुभशाय ३० ॥ पृथिव्यादिमहाभूतपरमाणुमय
 जगत् ॥ स्थितयदातदापीहकगतायोनुरोष्यते ॥ ३१ ॥ असतस्सभवानास्तिनास्यभावस्सतस्सखे ॥ आविर्भावतिरोभावास्सस्य
 नानाभनीपरम् ॥ ३२ ॥ किंत्वनंकपुरोत्साहाद्विपतामुपगच्छति ॥ भजसंमरिताभोगपरमेशजगद्गुरुम् ॥ ३३ ॥

सविषयायोमदस्यथ ॥ ३० ॥ यथापरमावधारिभयजगद्धारित्याविषिवेकेपिरोषप्रसन्निर्नास्तिताभायामयजगद्गादेदुरापात्तीबसेत्यारायेनाह ॥ पृथिव्यादीति ॥ कोगतो
 नट ॥ तन्मन्विपरारनात्सत्तेननान्यारोआत्मनाराभावादिस्वयं ॥ ३१ ॥ प्रियतरादिशोकप्रसक्ति सप्रियोपद्विससदाननरयत्थेव यद्यसत्सार्हेनस्थितपुषेत्युभयथापितन्या
 शास्तिद्वनशोचद्गुरुरलीत्याशयेनाह ॥ असदनति ॥ सस्थानानांमायिकसन्निवेशशेषेयाणाम् ॥ ३२ ॥ ननुपदिमायिकमेषेदेहादिसस्यानंतर्हेर्द्वैतजाटिकोपवीरानभायाद्गु
 रार्थानंतरदस्यभाषलारोषमोद्गुर-व्यापनपषद्वसरातेसस्यकोहेतुलभाह ॥ कस्तिति ॥ सत्यमायुनिकोनकाम्यद्वेनुरस्तिक्लस्वनेक-पुत्रासच्चित्त पुण्यपापपद्वस्तिलक्षणज्जसाह
 पुरुषमपम-पुण्यपापाप्यसत्सद्गुरोस्ति तस्मादेवायमायिकोहेहादिसत्सोयोगापद्विपतीविषयभ्यरणमूर्त्तयानर्षसहस्रहेतुतामुपगच्छति ॥ अप्यात्मज्ञानराजार्थभ्यशतराण्युपदिष्ट
 पापधयादहर्द्विराणोस्ति अतस्सत्यापक्षपायस्यपुण्यश्रोत्रापासनकर्तव्याह ॥ भजेति ॥ भक्तानुपहृयायसमिति सव्यप्युतआभोगेभक्ष्यमाजार्धनरीश्वरादिषोयेननम ॥ ३३ ॥

अथापिनपव्यतेनक्षीणानितवेतिशेषः ॥ ध्रुवमिति वितर्कः ॥ प्राणिकतपुण्यपापात्मककर्मावात्स्यपशुपतेर्देवस्यप्राणिपशुबंधनपराशाविश्रवतांविधिधश्रुत्यादिप्रमाणप्रसिद्धताम्
 ॥ ३४ ॥ सत्वचित्तप्रसिद्धतिविशुद्धाति ॥ ततस्तस्माद्भजनार्कत्रिमाविधैरबाध्यत्वात्सहजाभाविव्यतीतिशेषः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ उमासहायपरमेश्वरप्रभुत्रिलोचनीलकंठं
 परशांतम् ॥ ध्यात्वा मुनिर्गच्छति भूतयोनि स मस्तसाक्षितमस परस्तादिति ॥ ३५ ॥ ईश्वरोपासनशुद्धसत्वबलाह्यमोहसहस्रैरुद्रामस्यतमसइमाप्रसिद्धांभ्यामोहशार्कजित्वा
 गुरुशास्त्रोपदेशविश्रवासवतामनसायमस्यसेदियमनो नियमनात्मकस्ययोगस्याध्यानमनुसर ॥ ३६ ॥ ततःक्षणमुहूर्तद्विदशतमभागमपिसमाधायसमाधिमाश्रित्यतेनात्मदर्शने
 नतवप्राक्तमोहतबुद्धिरूपारजनीरात्रिर्दिभातुप्रभातभावागच्छतु ॥ ३७ ॥ ननुसत्कर्मनुष्ठानैरेवचित्तशुद्धिसिद्धेः किमर्थमीश्वरोपासनतत्राह ॥ महेशेति ॥ ३८ ॥ नन्वाग्निजा
 त्यसदाचारतपःकर्माद्यद्यतनपुरुषप्रयत्नानाप्तानकर्मोपेक्षयाप्राबल्यप्राक्साधिततत्कथामिदानीमीश्वरानुग्रहापेक्षोच्यतेत्राह ॥ नाभिजात्यमिति ॥ पुरातनकर्मणामनतत्वा
 दिदानीतनपुरुषप्रयत्नानापत्यतरत्त्वानेश्वरानुग्रहमंतरेणतज्जयसिद्धिः ॥ ईश्वरानुग्रहसाहाय्यत्वेदिकृत्वैवप्रागैहिकप्रयत्नबाबल्यंसाधितनतद्विहायेतिभावः ॥ ३९ ॥ तर्हीश्वरो
 दुरितानिसमस्तानिपच्यतेद्यापिनध्रुवम् ॥ कृतमेवास्यदेवस्यपाशाविश्रवतांगताः ॥ ३४ ॥ साकारंभजतावत्वंयावत्सत्वंप्रसिद्धति ॥
 निराकारेपरतत्त्वेततःस्थितिरकृत्रिमा ॥ ३५ ॥ इमामुद्दामतमसोजित्वास्त्वबलराध्रुवम् ॥ यमस्यानुसराध्यानंविश्रस्तेनांतरात्मना
 ॥ ३६ ॥ समाधायक्षणंपश्यप्रत्यगात्मानमात्मना ॥ इयंविभालुसाव्यक्तंप्राबुद्धिरजनीतव ॥ ३७ ॥ कर्तंपुरुषकारेणकेवलेनचकर्मणा ॥
 महेशानुग्रहदेवप्राप्तव्यंप्राप्यतेनरैः ॥ ३८ ॥ नाभिजात्यंनचारिड्यंननयोनचविक्रमः ॥ बलवंतिपुराणानिसखेकर्मणि केवलम्
 ॥ ३९ ॥ अप्रतर्क्यात्मतीकारात्मिकमेवमवसीदसि ॥ नतुंपतिललाटस्थामीश्वरोप्यक्षरावलिम् ॥ ४० ॥ कचिद्वक्त्राक्त्रवैदभ्यंक्त्रेचयंमो
 हवह्वरी ॥ अचिंतनीयानियतियादियंदंढमाहिता ॥ ४१ ॥

पास्तिरेवकार्याकियमनियमज्ञानादिभिस्तत्राह ॥ अप्रतर्क्यादिति ॥ एवमीश्वरप्रपन्नोपित्वमप्रतर्क्यात्सौरुषतर्कागम्याद्धर्मादिसहितज्ञानलक्षणायतीका
 रात्ममूलसर्वकर्मनिरासोपायात्मिकमवसीदसिकिमर्थमुद्दिजसि ॥ यतउपासनाप्रसादितईश्वरोपिललाटस्थामक्षरावलिनसाक्षात्स्वकरणभाजंयतिकतुज्ञानकतमूलोच्छेदोपा
 येनैवेत्यर्थः ॥ ४० ॥ गुरुशास्त्रयोः शिष्यवोधनशक्तः शिष्यस्यचचित्तशुद्ध्याऊहापोहकुरालतयाबोद्धुताशक्तिरागादीनांचसमूलोच्छेदयोप्यतापामिलक्षणपरिपाकइतिसर्व
 सामग्रीमिलनमपीश्वरेच्छालक्षणनियतवशादेवेत्याह ॥ केति ॥ बाह्यानसागभ्यायाअखदब्रह्मात्मचित्तोवक्तगुरु क शिष्यस्यचतद्वोधयोभ्यतालक्षणवैदभ्यंकौशलक
 इयमेवंशमदमादिक्रमेणस्वविनाशायापरिणतामोहवह्वरीक ॥ यद्यस्याःसकाशादिप्रसर्वात्सामग्रीद्वद्वपरस्परमिलनभागतासानियतिरीश्वरेच्छाअचिंतनीयाप्रभावेयत्तापरिच्छे
 देर्नाचिंतयितुमशक्येत्यर्थः ॥ ४१ ॥

अतएवशास्त्रार्थानामाहृतयोस्तादृशवृत्तान्तसरालोकोक्तत्वाह ॥ हेभरद्वाजति ॥ अष्टमान्यमसाधारणम् ॥ १२ ॥ किंमहत्त्वपिकार्थशोक सामपीहीनस्यपुत्रो
 नमर्दाराशस्त्रसहासामपासवस्यस्त्रधत्तारायेनाह ॥ दूरमिति ॥ महासत्त्वोराजापुत्रादिमहापिपथनभृत्यादिसामपीसपन्नत्वादन्प्यार्थानोरथदूरमपिपृथ्वीपरीया
 स्तददूरनिष्पृशित्त्वात् नार्कियायमासापणन्नुमसहने ॥ परिक्षेतेपनादिसातकृपायाभापदितकृतरेणुहेतुधैर्यादिसामपीविरहार्हस्यथ ॥ १३ ॥ जीषन्मुकान्निवेशार्ता
 स्तदन्वयसाधप्यासत्याममथाप्याथपिप्यत्सत्वेत्यनुमायसास्ताहृणुण्यसामप्यमनेनयममवर्गेतेत्यारायनाह ॥ षाथदिति ॥ १४ ॥ ननुपाववत्पुण्यस्यापिषधकत्वादिपृषद्वृत्तपुण्य
 यथमर्नायराह ॥ द्विदूरनेति ॥ सन्निराणवपयधमभवत्तदभावनुसुदृढमोक्षोपपुन्रभवतिभाव ॥ १५ ॥ पुण्यातिशयेनप्राक्तनपापनाशेशमदमाप्ययुगाप्यापितर्नापि
 रभरद्वाजमादित्यविवेकेनजहिसुदृढम् ॥ असामान्यमितान्निजानप्राप्यस्यमशायम् ॥ १६ ॥ दूरमुत्सहेतराजामहामत्त्वामहापदि ॥
 अत्यनन्वाजनशोचस्यत्यपिद्विरस्तता ॥ १७ ॥ वाधपुण्यपराधीन प्रयतंवहुजन्मभि ॥ अनुर्मायतधीरपुर्जावन्मुक्तपुकायत ॥ १८ ॥
 द्विदूनेनयनेवपर्मणापधदृष्टा ॥ सुदृढतेनतनेवमाक्षमाप्यसिपुत्रक ॥ १९ ॥ सतांसकर्ममवेगपुराणप्रणुदन्नयम् ॥ वपौचइव
 धृतातादवानलमभेषयत ॥ २० ॥ मरगसन्त्यस्यकर्मणिदक्षण प्रणयीभव ॥ न्यप्रसंयटिमसारचकावत्तभ्रम शमम् ॥ २१ ॥ तावदतद्विक
 त्यास्थिमिदयावद्विग्रह ॥ प्रतिपूजाद्विभरहोतेकेवलनिश्चलेजले ॥ २२ ॥ अयकिमधक्त्वास्त्वयाशोकावलव्यत ॥ निर्वाहयतुसंव
 त्याप्रजायधिरभुरा ॥ २३ ॥ नजानुतेविगणयतेगणनासुरारायसाम् ॥ यतरंगकृणानीवक्रियतेहृषशोकयो ॥ २४ ॥ समारुढदशादो
 लामहेराशमिदजगत् ॥ र्नाञ्जतेपद्भिधै प्रेखे मखंकिमितिवयते ॥ २५ ॥ सुतेसहरतिद्विप्रपुन स्रजतिहंतिष ॥ जगतिवहुपर्यायं का
 ल्तावयुनुहला ॥ २६ ॥ नविशेषग्रह कश्चिन्नचकश्चिन्नकश्चन ॥ जतुव्यभयवहार्थपुत्रा क्रम्यकालमोगिन ॥ २७ ॥
 विधावशाभिभवातीत्याह ॥ सशामिदि ॥ असत्त्वयदिनिभूतकालोनिवर्षास ॥ २८ ॥ पुण्याजनेत्तरीराग्यरादयेयत्कर्मतदुपहरति ॥ सत्वेदतिद्विदक्षण प्रणयीप्रवर्षणापुपा
 धैप्रदण्यसक्त ॥ २९ ॥ यावद्विषेहा मलयणपितरा ॥ उल्लेखनेययसिअव्यिञ्चतिपूतकूलोपसर्षाविक्षिम ॥ निश्चलेतुपयसिषकेषलपयपृषयथस्यथ ॥ ३० ॥ अयक
 रणाद्विषयदण्डविपायक ॥ एतशास्त्रधत्तायाद्विषकटस्यद्वानरावधत्तायादितिकेवनिर्वाहयतु ॥ ३१ ॥ हृषशोकयोस्तर्गेशुभोत्साहभगे ॥ ३२ ॥ हृषविषादविरसालक्ष
 षाशोचाम म्भरमनशीलजातम् ॥ पृथ्वीभेरोरापहुनुभेवात्कमायापरिपटुभेवादापद्भिधै प्रेखेदीत्यायमे कर्तव्येकालेन ॥ कीदनेरकमकादुनुमणिषिगनिबुद्धीत्यादिनाकर्तु
 कश्चलकचणित ॥ महिकोडाकीनुककल्पितेपुपराधयागविषयोपुसदायुक्तस्यथ ॥ ३३ ॥ कुतहृलीक्रीडाकर्तुकी ॥ ३४ ॥ स्वाराशेरे सङ्गमणिशरीराद्विककात्
 शतलपयदीपयन्नेनरद्वरयभाकप्यमद्विनिन्दित्यभाहृषाथानिमानत्यागेनशोकप्रसक्तित्यारायनाह ॥ नविशेवेति ॥ यद्वेदार्त्तम् ॥ नकम्पिसद्विषयादिविशेषमन्त्रक
 यशपीषनवसिद्धदत्तयथ ॥ काठलक्षणास्यशामिदि श्वस्यमाकम्यदलादाकम्याप्यद्वारोभाञ्जलत्कमभुनपुकागुणप्ये ॥ ३५ ॥

इष्टसकालस्यगोचरा अन्यभूतादतिधावत ॥ ५४ ॥ अपिचसाक्षिणस्त्वससारनर्तनकौतुकदर्शनमेवयुक्तनतुरोकोकमोहादिविकारैः स्वयंनर्तनमित्याह ॥ स्वयमिति ॥ विप
 नीयंनचित्तादिनारोविकलानिविवेकदर्शनासमर्थानिरोदनादिविकतानिचन्द्रियाणिचक्षुरादीनियस्यतथाविधःसम् ॥ ५५ ॥ क्षणभंगिनोदर्शनादतिशेष ॥ मनस्वीविवेकी
 ॥ ५६ ॥ अमगल्यमगलार्हम् ॥ ५७ ॥ कानिमगलानितान्याह ॥ देवेति ॥ देवद्विजादिश्रद्धाप्रशुनयईश्वरानुग्रहसाधनत्वान्मगलानि ॥ ईश्वरानुग्रहस्तुसाक्षाज्ज्ञानसाधन
 त्यात्परमगलमितिभावः ॥ तथाचोक्तम् ॥ ईश्वरानुग्रहदेवपुसामद्वैतवासना महाभयपरिचाणाद्विजाणाभेवजायतइति ॥ ५८ ॥ इदानीभरद्वाजःसर्वसाधनरहस्यंमयापिद्वी

काकथामर्त्यपिद्वानानिभेषांतरवासिनाम् ॥ अपिदेवनिकायायेतेपिदुष्कालगोचराः ॥ ५९ ॥ स्वयंनृत्यसिक्किंघीतोविपत्तौविकलेंद्रि
 यः ॥ क्षणनिश्चलमासीनःपशुसंसारनाटकम् ॥ ५५ ॥ अस्यानेकतरंगस्यजगतःक्षणभंगिनः ॥ नविषीदतिमनस्वीभरद्वाजमनागपि
 ॥ ५६ ॥ त्यजशोकममंगल्यमंगलानिविचिंतय ॥ चिदानंदघनंस्वच्छमात्मानंचविभावय ॥ ५७ ॥ देवद्विजगुरुश्रद्धाभरवंधुरचेतसाम् ॥
 सदागमप्रमाणानांमहेशानुग्रहोभवेत् ॥ ५८ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ ॥ ज्ञातंतवप्रसादेनसर्वमेतदर्शेषतः ॥ नवैराभ्यात्परोबंधुर्नसंसार
 त्परोरिपुः ॥ ५९ ॥ इदानीश्रोतुमिच्छामिवसिधेनोपपादितम् ॥ ज्ञानसारमशेषेणग्रंथेनोक्तंपदात्मना ॥ ६० ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥
 भरद्वाजशृणुष्वेदंमहाज्ञानंविमुक्तिदम् ॥ यस्यश्रवणभात्रेणभवाब्धौननिमज्जसि ॥ ६१ ॥ संहतिस्थितिसंभूतिभेदैर्योनेकधास्थितः ॥
 एकोपिसन्नमस्तस्मैसच्चिदानंदमूर्तये ॥ ६२ ॥ कृतेप्रपंचविलयेयथातत्त्वंप्रकाशते ॥ तवोपायंप्रवक्ष्यामिसंक्षेपाच्छ्रुतिशासनात् ॥ ६३ ॥
 पूर्वापरिविचारार्हाकथंनष्टातवस्मृतिः ॥ तथैवज्ञायतेसर्वंकरामलकवत्स्वयम् ॥ ६४ ॥

कृत्यज्ञातम् दृश्यप्रपंचविलापनोपायरहस्यमीभरानुग्रहसाधनरहस्यंचवासिष्ठस्यविस्रोक्तिषुविशककितंतत्रतत्रोक्तंपिडीकृत्यनज्ञातमितिकंठोक्त्याथार्थैश्चदर्शयंस्तज्जिज्ञासुः
 पृच्छति ॥ ज्ञातमित्यादिना ॥ ५९ ॥ अनेकवाक्यात्मनाश्रेषेणग्रंथेनोक्तंरहस्यमेकपदात्मनापिडीकृतनिष्कृष्टश्रोतुमिच्छामीत्यर्थः ॥ यदात्मनेतिपाठेयत्तात्ययंकेणेतिपथयवि
 शेषणम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ प्रविलापनोपायमपवादंवक्तुमप्यारोपेणैकमेवानेकधास्थितदेवमगलार्थीनमस्यति ॥ संहतीति ॥ ६२ ॥ प्रश्नाभिप्रायानुरूपमुत्तरवक्तुंप्रतिजानीते ॥
 कतेइति ॥ श्रुतिशासनात्माङ्कयोपनिषदादिश्रुत्युक्तमात् ॥ ६३ ॥ विशकलितोक्तंस्वप्नमतिभिः स्वयमेवपूर्वापरिविचारेणनिष्कृष्यज्ञानुंशक्यतन्तेसाबुद्ध्याप्राक्प्रख्यातामिदा
 नीकथनटमितिबध्यमाणप्रहणावधानार्थमधिकक्षिपति ॥ पूर्वापरैति ॥ ६४ ॥

अतएवैतदशास्यमधीपार्त्तमोहृत्वायेत्साहृदपुत्रकोनत्वारालेशोकहन्ताह ॥ हेमद्वजोमि ॥ असामान्यमसाधारणम् ॥ ४२ ॥ किंममहस्यधिककार्यशोक सामधीहीनस्यपुत्रो
 ननुमहाराजस्यसर्वसायनधीसप्यस्यनवेत्तारायेनाह ॥ दूरमिति ॥ महासत्त्वोराजापुद्गादिमहापुत्रनिममोपि धनशून्यादिसामधीसपन्नत्वाद्यर्थोपाननोरथदूरमपिपृथ्वीपरिपा
 लनदुदतिप्रदेशिष्यपरिपालनार्थिकाप्यमासाभाषेणकर्तुंशुक्लहेने ॥ परिक्षतेधनादिसात्किंचयाभापहितकृतत्वेहेतुधैर्यादिसामधीविरहादित्यर्थ ॥ ४३ ॥ जीवन्मुक्तान्निर्दर्शनी
 कल्पपुण्यामप्यासत्याममवोभोगविष्यत्सवेत्यनुभापयसोसाहृदपुण्यासामप्यभेतेप्रथमप्रवर्तित्यारायनाह ॥ बोधदति ॥ ४४ ॥ ननुपापवस्तुपुण्यास्यापिबधकत्वादिष्वधहूरपुण्य
 कथमर्जनापराध ॥ द्विपदेनेति ॥ सतिरागपुण्यवधकमभत्तरभाधतुष्टद्वक्तमोक्षोपयुक्तमवतिभाध ॥ ४५ ॥ पुण्यातिशयेनमान्तनापनारोशामवमाधयानुप्यापितान्निधि
 हेमद्वजोमोहत्वविवेकेनजहिस्तुष्टम् ॥ असामान्यमितान्निवजानप्राप्यस्यमशयम् ॥ ४२ ॥ दूरमुत्सहेतराजामहासत्त्वामहापदि ॥
 अस्यसत्त्वोजन गोचस्यत्यंविद्विपरिस्ता ॥ ४३ ॥ बोधपुण्यपराधीन प्रयत्नेवदुजन्ममि ॥ अनुभीयतधीरेपुर्जावन्मुक्तपुकार्यत ॥ ४४ ॥
 द्विपद्देनेनयनेवकर्मणापंधदशा ॥ सुद्वद्वेतेनतेवमाक्षमाप्यसिपुत्रक ॥ ४५ ॥ सर्तासकर्ममवेगपुराणप्रणुद्वलयम् ॥ वर्षौषड्व
 भूतानादवानलमसेवयत् ॥ ४६ ॥ सखसस्यस्यकर्मणिद्वक्षण प्रणधीभव ॥ न्यसेयदिमसारव्यक्रावत्तभ्रम शमम् ॥ ४७ ॥ आतावदेतद्विक
 त्यास्थमितयावद्विधेर्ह ॥ प्रतिपूजादधिकह्योलेकेवलनिश्चलेजले ॥ ४८ ॥ अयकिमधकरणस्त्वयाशोकावल्लयत् ॥ निर्वाहयतुसैव
 त्याप्रज्ञायदिरभगुरा ॥ ४९ ॥ नजातुतेविगणयतेगणनासुगरीयसाम् ॥ येतरगैस्तृणानीवक्रियतेहृषशोकयो ॥ ५० ॥ समारूढदशादौ
 त्यामहेरात्रमिदजगत् ॥ क्रीड्यतेपव्विधेर्दंसे मखेकिमितिखियते ॥ ५१ ॥ सूतेसहरतिद्विप्रपुन सृजतिहृतिष ॥ जगतिवदुपर्यायं का
 लएवकुनुहृत् ॥ ५२ ॥ नविशेषग्रह कश्चिन्नचकश्चिन्नकश्चन ॥ जतुष्वभ्यवहार्यपुत्राकम्यकालभोगिन ॥ ५३ ॥

विधापरादिप्रभदीत्याह ॥ सनामिनि ॥ असेचयद्विभूतकालोनिर्वाशिर ॥ ४६ ॥ पुण्यार्जनेनरत्नैराभ्यवहार्यैयत्कार्यैरुपदिशति ॥ सखेदतिप्रक्षणाः प्रणयीष्वक्षणापुया
 धैमक्षणायासक ॥ ४७ ॥ यावद्विषयोऽप्राप्तप्रणयिता ॥ उद्योतमलेपयसिअध्विभ्रतिपूतकृतोपसर्पीविक्षिप्त ॥ निश्चलेनुरयसिकेधलयपरधयत्यर्थ ॥ ४८ ॥ अधक
 रणाविकटद्विषयायक ॥ एवशोकापत्यायावद्विषेकटस्मद्वाननावव्यापायटिकेवनिर्वाहयत् ॥ ४९ ॥ हृषशोकयोस्तरी-शुभोसाहृभो ॥ ५० ॥ हृषविधावाहिरराजस्र
 णीशोभा ॥ दशभागजीवजातम् ॥ वर्षभिशेषपुत्रुभेरात्कामाधारिपदुभेदाद्वपिदुधैर्दंसेर्दोलायधै क्रीड्यतेकालेन ॥ क्रीडतेरकर्मकाद्रेनुमण्णिनिबुद्धीत्याहिनकर्तुं
 कबलकमणिल ॥ महिक्रीडाकौणिककल्पितेपुत्रार्थयोगविद्योमेपुत्रेशयुक्तइत्यर्थ ॥ ५१ ॥ कुनुहृत्कीडक्रीडाकौणिकी ॥ ५२ ॥ स्वररीरादे सर्वपाणिररीराहिलत्काला
 शनत्वाद्यधीयमन्ननददशरयगोकथ्यमेधमिनिश्चित्यथाहृदायभिभाषत्यगनेशोकमसक्तिरित्यारायनाह ॥ नविशेषेति ॥ यद्वोदरतम ॥ नकश्चिन्नाद्विषयोविरोधपर्यन्तक
 म्यनपर्यन्तमसिद्धइत्यर्थ ॥ काटलक्षणस्यगोगिन-स्यस्यपाकम्यबलादाकम्याभ्यवहारोभाष्यकालकर्मभूतेपुर्जगुणप्ये ॥ ५३ ॥

दिश श्रोत्रभूत्वाकर्णौ प्राविशान्नित्यादिश्रुते कर्तुर्जीवस्य शब्दादिभोगप्रसिद्धयेकर्णादिगोलकानुप्रवेशेन श्रोत्रादिलक्षणैर्द्विधाभावेनोपेतादिगादिदेवतां यथाक्रमदेवतास्वेवनि
 क्षिपेदिति शेषः ॥ तमेव क्रमदर्शयति ॥ द्विद्वित्रयादिना ॥ ८ ॥ अप्सुवरुणदेवतायाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्मणि चतुर्मुखे ॥ बुद्धिग्रहणमुपलक्षणम् ॥ एव मनोहकारचिन्तान्यपि चंद्ररु
 द्राद्युतेषु प्रविलापयेदित्युपसहरति ॥ एतादिति ॥ अग्निर्वाग्भूत्वामुखपाविशदित्यादिश्रुतिवाक्यप्रमाणमनुसृत्य देवताएवेद्विषय्यपदेशेन स्थितानां त्विद्विधाणिनामवस्वतराणि
 संतीति त्वोपदेशेन प्रविलापनायमाख्यादिश्रुतेन स्वतः स्वकपालकल्पनाएतेऽर्था प्रकटीकता इत्युत्तरेणान्वयः ॥ ११ ॥ एवदेहेद्विधादिप्रविलापनसग्रहश्लोकवदित्यविरा
 जप्रथमस्थित्वेत्तेद्विशदयति ॥ एवमिति ॥ १२ ॥ अब्याकते स्थितः पश्चादित्येतद्विवरणप्रसंगेनायाशबलस्य सर्वजगद्भिन्नमितोपादानस्य ब्रह्मणो ब्रह्मविद्यार्थाभि प्राणु

श्रोत्रादिलक्षणांपेतां कर्तुर्भोगप्रसिद्धये ॥ दिक्षु न्यस्यात्मनः श्रोत्रं त्वंच विद्युतिनिक्षिपेत् ॥ ८ ॥ चक्षुरादित्यविंबे च जिह्वा मभ्युविनिक्षिपे
 त् ॥ प्राणं वायौ वाचमग्नौ पाणिभिर्देविनिक्षिपेत् ॥ ९ ॥ विष्णोतथात्मनः पादौ पायुं मित्रे तथैव च ॥ उपस्थं कश्यपे न्यस्य मनश्चंद्रनिवेशये
 त् ॥ १० ॥ बुद्धिं ब्रह्मणि संयच्छेत्ताः करणदेवताः ॥ इन्द्रियव्यपदेशेन व्यादिश्रुते च देवताः ॥ ११ ॥ श्रुतिवाक्यमनुस्मृत्यनस्वतः प्रकटीक
 ताः ॥ एवं न्यस्यात्मनो देहं विराड्स्मृतिचिंतयेत् ॥ १२ ॥ ब्रह्मांडांतः स्थितो यो सावर्धनरीश्वरः प्रभुः ॥ आधारः सर्वभूतानां कारणंतद्बुदा
 हतम् ॥ १३ ॥ स यज्ञस्तृष्टिरूपो सौजगद्गतौ व्यवस्थितः ॥ द्विगुणांडाद्बहिः पृथ्वीपृथिव्या द्विगुणं जलम् ॥ १४ ॥ सलिला द्विगुणं तजस्तेजसो
 द्विगुणो निलः ॥ वायोर्द्विगुणमाकाशमूर्ध्वं कैकशः क्रमात् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन च समस्तेन व्यापिनाप्रथितं जगत् ॥ क्षितिं चाप्सु समावेश्य
 सलिलं चानले क्षिपेत् ॥ १६ ॥

पास्यत्वेनोकाब्रह्माहात्मनो विराजो हस्यक्नेसदा स्थितां ब्रह्मविद्यापटितार्थशरीरामूर्तदर्शयन्स एव सर्वप्राणिनां मातापितृरूपेण कारणमित्याह ॥ ब्रह्मांडांतरिति ॥ १३ ॥ सोसौ
 पितृत्वादेव स्वसृष्टस्य देवमनुष्यादिजगतो हतावनपानादिजीवनोपाये व्यवस्थितः स गृहविट्ट्यादिना सर्वपोषकश्चैतस्मात्तद्यज्ञस्य पितृरूपे ब्रह्मांडांतः स्थितः ॥ प्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तु
 तप्रविलापनवक्तुं ब्रह्मांडावराणां न्याह ॥ द्विगुणिति ॥ यद्यपि एभिर्वावरणैरडव्याप्तं दशगुणोत्तरत्वश्रूयते तथापि द्विगुणमेव परितो वेष्टने पचकोशाप्रदक्षिणे पंच
 विंशति कोशावदेकगुणस्य पंचगुणत्वे द्विगुणस्य दशगुणत्वमित्यभिप्रायेण तद्वोच्यम् ॥ अथवा तद्वपचिक तज्जनावरणाभिप्रायमिदनुपचीकृताभिप्रायमित्यविरोधः ॥ १४ ॥ एकै
 कशएकैकस्मादूर्ध्वमुत्तरांतरम् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन अपचिकतेन समस्तेन पचीकतेन अतएवांतरमांतरवाक्षेप्रविलापयेदित्याह ॥ क्षितिमिति ॥ १६ ॥

६ १ ५ ॥ इन्द्रिणीवासिष्ठम० शास्त्रार्थमकारोनिर्माण० पू० सर्वाभिशस्युभरशततम सग ॥ १२७ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ मर्विलापनयुक्त्याषभरद्वाजकनायता ॥ १४० ॥

नेहानिकर्तव्यतामस्युत्थापनकाम ॥ १ ॥ तत्रसांगसाक्षात्कारानमपचमर्विलापनमकारशानोदोतउपरतस्ति निरु अद्यावत्त समहितोभूत्वात्मन्येवात्मानपरयतीतिश्रुतिगतस्य
यर्षर्षानमुत्सनीयसक्तुमारभते ॥ शान्तस्यादिना ॥ तत्रोपरतपरद्विपयमिमागेनभ्याचरे ॥ निरिद्धादिनि ॥ तत्रसमाहितपरार्थार्थयाक्षासनायार्थायोगवर्णयस्ति तिसुपरमर्थाया
चरे ॥ यद्वासनस्यादिना ॥ उच्चारयेद्विषयधरे ॥ शुशुदायास्यानोकरिताभूतममा ॥ १ ॥ १ ॥ यस्यापस्यापस्ययसमभोजनभ्रमभ्रमिन्ननज्ज्वात्वाश्रुत्यादिनास्तत्वा
मपुनपुभ्रतपुरेदेपुष्विष्टलापपरुषाधारभ्रमभ्रमुत्करीत्यागतसद्भातिरेकेभनानीतिस्मरेदित्यर्थ ॥ ४ ॥ एवमाप्यात्मिकेर्देन्द्रियादिभावंत्यक्कान्तकारणपुनरेवतासमस्यात्माक्का
स्ययविवर्त्तयमेवचेतसातथाप्यतेयेननरोचतेपुन ॥ सत्संगसन्ध्याश्रविवेकतभुनर्वराण्ययुक्तेनविभाष्यमेतत् ॥ ६ ५ ॥ ॥ इ० वा०
वा० दे० मो० नि० पू० मरद्वाजानुशासननामसमर्विशत्युत्तरशततम सग ॥ १२७ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥
शान्तोटांतश्रोपरतोनिपिश्चाल्कान्यकर्मण ॥ विपर्यद्वियसंभलेपसुखाच्चश्रद्धयान्वित ॥ १ ॥ स्रद्धासनेसमासीनोजितचिर्त्तद्वियक्रिय ॥
ओमित्युधारयत्तावन्मनोयावत्प्रसीदति ॥ २ ॥ प्राणायामंतत कुर्यादत करणशुद्धये ॥ इन्द्रियाण्यहरेत्यश्रद्धिययेभ्यश्चानैशानै ॥ ३ ॥
देहेन्द्रियमनाद्युद्धिस्तेन्नानां चसंभव ॥ यस्माद्रवतितज्ज्ञात्वातेपुपश्चाद्विलापयेत् ॥ ४ ॥ विराजिप्रयमस्थित्वातज्जानितत परम् ॥
अध्याकृतास्थित परश्चास्थित परमकारण ॥ ५ ॥ मांसादिपार्थिवमार्गाण्यथिव्याप्रविलापयेत् ॥ आप्यरक्तादिकषायुतैजसतेजसिद्वि
पत् ॥ ६ ॥ वायव्यषमहावायौनामसंनमसिद्विपत् ॥ पृथिव्यादियुवित्यस्यर्चेन्द्रियाण्यत्नयोनिपु ॥ ७ ॥

रायार्थिषराहबाह्मस्तीतिशासनपापयमविराजिस्थित्वातत परतकारणेवकारार्थसंक्षमभूतलिंगसमस्यात्मनिरूपयगर्भविराजप्रविष्टाप्यस्थित्वाततसत्कारणेचिपुणेनायोपहि
नेमकारार्थेअध्याकृतोस्थितरसस्तत पश्चात्सर्वाभ्युलकारणत्वोपलक्षितोसाध्याकृतसवाधिविदानअर्धमाषालक्षितेशुद्धेब्रह्मणिअध्याकृतमपिर्विलाप्यस्थितोभवेदित्यर्थ ॥ ५ ॥
देहेन्द्रियारिपुपस्यपस्यात्सत्सवात्सवात्प्रविष्टापनयुक्तुद्विरिष्ययुमर्षिदणोति ॥ मांसादीत्यादिना ॥ क्षिपेत्तन्मनायनायत्ननेनमर्विलापयेत् ॥ ६ ॥ नाभसरारीराकाराद् ॥
एवमाप्यादीन्द्रियाण्यप्यात्मयोनिपुत्साराभकेपुदेवतोपार्थिपुनसंक्षमपृथिव्यादियुनिस्थित्वाप्यविलाप्य ॥ ७ ॥

१ अथश्लोकात्कस्मिन्पुलकःपिकोटद

दिश श्रोत्रभूत्वाकर्णौ प्राविशानित्यादिश्रुते कर्तुर्जीवित्यशब्दादिभोगप्रसिद्धयेकर्णादिगोलकानुप्रवेशेनश्रोत्रादिलक्षणैर्नेद्रियभावेनोपेतादिगादिदेवतांयथाक्रमदेवतास्त्वर्नि
 क्षिपेदिति शेष ॥ तमेवकमदर्शयति ॥ दिक्षितस्यादिना ॥ ८ ॥ अप्सुवरुणदेवतायाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्मणिचतुर्भुवे ॥ बुद्धिग्रहणमुपलक्षणम् ॥ एवमनेहकारचित्तान्यपिचद्रु
 द्राच्युतेपुनर्विलापयेदित्युपसहरति ॥ एतादिति ॥ अग्निर्वाग्भूत्वामुख्यप्राविशदित्यादिश्रुतिवाक्यप्रमाणमनुस्त्वदेवताएवेद्रियव्यपदेशेनस्थितानास्त्वद्रियाणिनामवस्वतराणि
 सर्तातितत्त्वोपदेशेनप्रविलापनायमाव्यादिश्रयतेनस्वतः स्वकपालकल्पनायाएतेऽर्था प्रकटीकताइत्युत्तरेणान्वय ॥ ११ ॥ एवेदेहेद्रियादिप्रविलापनसग्रहश्लोकविवृत्यविरा
 जितप्रथमस्थित्वेत्येतद्विशदयति ॥ एवमिति ॥ १२ ॥ अव्याकृतेस्थितः पश्चादित्येतद्विवरणप्रसंगेनमायाशबलस्यसर्वजगदभिन्यनिमित्तोपादानस्यब्रह्मणोब्रह्मविद्यार्थिभिर्भागु

श्रोत्रादिलक्षणांपेतांकर्तुर्भागप्रसिद्धये ॥ दिक्षुन्यस्यात्मनःश्रोत्रंत्वचंविद्युतिनिक्षिपेत् ॥ ८ ॥ चक्षुरादित्यविंवेचजिह्वामभ्युविनिक्षिपे
 त् ॥ प्राणंवायौवाचमग्नौपाणिभिर्द्रेविनिक्षिपेत् ॥ ९ ॥ विष्णौतथात्मनःपादौपायुंमित्रेतथैवच ॥ उपस्थंकरुपेन्यस्यमनश्चंद्रेनिवेशये
 त् ॥ १० ॥ बुद्धिं ब्रह्मणि संयच्छेदेताः करणदेवताः ॥ इन्द्रियव्यपदेशेनव्यादिश्रुतेचदेवताः ॥ ११ ॥ श्रुतिवाक्यमनुस्मृत्यनस्वतः प्रकटीक
 ताः ॥ एवंन्यस्यात्मनोदेहं विराडस्मातिचिंतयेत् ॥ १२ ॥ ब्रह्मांडांतःस्थितोयोसावर्धनरीश्वरः प्रभुः ॥ आधारः सर्वभूतानां करणंतद्बुदा
 हतम् ॥ १३ ॥ सयज्ञस्तृष्टिरूपोसौजगद्तौव्यवस्थितः ॥ द्विगुणांडाद्बहिः पृथ्वीपृथिव्याद्विगुणंजलम् ॥ १४ ॥ सलिलाद्विगुणंतंजस्तेजसो
 द्विगुणो निलः ॥ वायोर्द्विगुणमाकाशमूर्ध्वमेकैकशः क्रमात् ॥ १५ ॥ व्यस्तेनचसमस्तेनव्यापिनाप्रथितंजगत् ॥ क्षितिंचाप्सुसमावेक्ष्य
 सलिलंचानलेक्षिपेत् ॥ १६ ॥

वास्यस्तेनोक्ताब्रह्मादात्मनोविराजोहृत्यद्येसदास्थितंब्रह्मविद्याधटिताधशरीरामूर्तदर्शयन्स्वसर्वप्राणिनांमातापितृरूपेणकारणमित्याह ॥ ब्रह्मांडांतरिति ॥ १३ ॥ सोसौ
 पितृत्वादेवस्वस्तदस्यदेवमनुष्यादिजगतोदत्तावन्यपानादिजीवनोपायेव्यवस्थितः सन्हविदंष्ट्यादिनासर्वपोषकश्रौतस्मार्तयज्ञस्तृष्टरूपोब्रह्मांडांतःस्थितः ॥ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तु
 तप्रविलापनवक्तुब्रह्मांडावरणान्याह ॥ द्विगुणेति ॥ यद्यपिपरिभारवरणैरहव्याप्तं दशगुणोत्तरैरितिपुराणेषुदशगुणोत्तरत्वश्रूयतेतथापिद्विगुणमेवपरितोषेनेपचक्रोशप्रदक्षिणेपंच
 विशतिकोशवदेकगुणस्यपंचगुणत्वद्विगुणस्यदशगुणत्वमित्यभिप्रायेणतद्बोध्यम् ॥ अथवातदपचीकृतभूनावरणाभिप्रायमित्यविरोधः ॥ १४ ॥ एकै
 कशएकैकस्मादूर्ध्वमुत्तरोत्तरम् ॥ १५ ॥ व्यस्तेनअपचीकृतेनसमस्तेनपचीकृतेन अतएवांतरमातरवाक्षेप्रविलापयेदित्याह ॥ क्षितिमिति ॥ १६ ॥

समाहरत्यविलास्य ॥ समस्तस्यूलप्रपथोत्पत्तिकारणेनमहाकारोहिरण्यगजाकारो ॥ १७ ॥ किन्तुभ्रामरीरंतदाह ॥ वासनादिति ॥ १८ ॥ लिगालिगशरीरम् ॥ एषस्फुटं
याधिप्रविलासनेनाथद्वसवन्नोम्रस्रांढाल्वात्प्रिमानत्यागात्ततोबहिर्भूतं सलप्रसृष्टमृतात्मकलिगसमष्टिदेहैवमात्म्याधिष्ठताहिरण्यगर्भवास्मीतिश्चतयेदित्यर्थ ॥ १९ ॥
मनुचतुर्मुख पदसभावादेहोडोकरिण्यगर्भं प्रतिप्रसिद्ध अयन्भूतसृष्टिसमस्यात्मान चतुर्मुखदतिकथहिरण्यगर्भंलभाह ॥ भूतसृष्टेअग्निमानितयाभ्यवस्थि
तेत्यनवअपकेप्रस्राहवविलासनासृष्टैश्रमभोगार्थप्रयोगेनप्रदेहैकस्यचित्वाभतुमुखआसीदित्यर्थ ॥ इदराहिरण्यगर्भंलभानानंतरयत्कनष्यतदाह ॥ लिगमिति ॥ अ
र्थाकृतभूनेभ्यापिसृष्टमउपाभ्याकारेण।भ्याकृतेनापारोउपदितिश्चिशारोणाभ्यकेच ॥ जडाशस्यजडेश्चिवाभाषारास्यचितिप्रविलासनेमित्सूचनायद्विधाकृत्योकि ॥२०॥

अग्निवायीसमावेश्ववायुचनमसिसिपेत् ॥ नमश्रमहदाकारोसमलोत्पत्तिकारणे ॥ १७ ॥ स्थित्वातस्मिन्क्षरणंयोगीलिगमान्नश
रीरयुक् ॥ वासनाभूतसूक्ष्माश्रकमांविधेतर्यैवष ॥ १८ ॥ दर्शेद्रियमनोबुद्धिरेतलिगविदुर्बुधा ॥ ततोर्षोडाह्रियातकनामास्मीतिर्षि
तयेत् ॥ १९ ॥ चतुर्मुखोपकेचायभूतसूक्ष्मव्यवस्थित ॥ लिगमव्याकृतेसूक्ष्मेत्यस्याध्यकेषबुद्धिमान् ॥ २० ॥ नामरूपविनिर्मुक्तय
स्मिन्सतिपुतजगत् ॥ तामाहु प्रकृतिकेचिन्मायामकेपरेत्वणून् ॥ २१ ॥ अविद्यामपरेप्राहुस्तकेविभ्रातचेतस ॥ तत्रसर्वैलयगत्वाति
पुत्यव्यकरुपिण ॥ २२ ॥ नि सपथानिरास्वादा सभवतिततभुन ॥ तत्स्वरुपाहितिष्टियावत्सृष्टि प्रवर्तते ॥ २३ ॥ आनुलोभ्यास्मृता
सृष्टि प्रातिलोभ्येनसद्वति ॥ अत स्थानत्रयत्कानुरीर्यंपदमव्ययम् ॥ २४ ॥

अथवाभ्याकारणफलमभिध्याकिरितिक्वियाफलरूपमदितिनिमित्तभेदरकल्पनयाएकशैवेव्यपरेशोद्भवाशयेनाह ॥ नामेति ॥ प्रकृतिशक्त्या ॥ मार्यावेदीनि ॥ २१ ॥
अपरेदीदा सृष्टतिरूपामविद्याम् ॥ तपतस्मिन्वभ्याकृतेप्रलयकालेसर्वेषाम्यात्तयंपठभाबविकारगत्याअनमित्यक्तकृपिणस्सतल्लसत्तयैवतिष्ठति ॥ २२ ॥ कथमिष्टतितवा
ह ॥ नि सपथान्ति ॥ परस्परससगयुष्याश्विन्नोभ्यदत्तलक्षणस्त्वेत्युभयोभ्येत्यर्थ ॥ कुत ॥ प्रलयानंतरसगकालेनत अभ्याकृतादेवप्रकृतिभूताह ॥ २३ ॥ आनुलोभ्यादाका
शार्तिकेनाम् ॥ प्रातिलोभ्येनसृष्टिपिपरीतकेभेणपथ्यास्तिस्थ परमकारणेइत्येतेहिरणोति ॥ अतइति ॥ स्थानत्रयविताराहिरण्यगर्भंभ्याकृतास्यस्यूलसृष्टिसृष्टमकारणरूपसमष्टिजा
यदापथस्यापयनोतिद्व्यंशेनइद्वि-श्वानोभयतन्मन्त्रनमन्त्रनापमन्त्रनप्रमानयनमितिपुन्युपवर्षीनरिशारात्यज्जगतद्विधाजानपरिशिटिश्चन्मादीकरसमदरयमप्यह्वार्यमपास्रमलक्षणम
ईत्यनवप्यपरेपथमकारणसत्ययथादरेयवशोपराशरिश्चरान्तर्भूतचतुर्मुखमभ्यदेइतिभुगुपुषर्हीरगतस्यमानयेसाक्षात्ताभाबिभ्ययोत् ॥ २४ ॥

ध्यानेऽप्याचरमसाक्षात्कारदृश्याध्यानकर्तृकरणहर्षाऽलिंगमपिमूलाज्ञानबाधेनप्रविलाप्यघटभोगघटाकारशोमहाकाशमिवपरिनिरतिशयानंदं ब्रह्मविशेषैवास्यालिंगनिगडमु
 ध्यानेऽप्याचरमसाक्षात्कारदृश्याध्यानकर्तृकरणहर्षाऽलिंगमपिमूलाज्ञानबाधेनप्रविलाप्यघटभोगघटाकारशोमहाकाशमिवपरिनिरतिशयानंदं ब्रह्मविशेषैवास्यालिंगनिगडमु
 स्यात्कृतार्थतैल्यर्थः ॥ ननुनातःप्रज्ञामित्यादिश्रुतौलिंगबाधोनदृश्यतेतत्कथंनित्यंनिरतिचेत्स्थानत्रयबाधेऽलिंगबाधोर्थसिद्धः ॥ रथूलसूक्ष्मभूतेद्वियादिव्वेवलिंगस्यप्रतिष्ठित
 त्वादिदिदर्शयति ॥ भूतेद्वियेति ॥ २५ ॥ नन्वज्ञानकथप्रतिष्ठानत्राह ॥ लिंगमिति ॥ शुद्धेब्रह्मण्यज्ञानावरणेनाव्याकृतेहिसति सूक्ष्मभूतद्वाराऽलिंगमुत्पद्यतेनाज्ञानविनेतितेवलि
 गस्यमूलप्रतिष्ठितंनित्यंनिरतिचेत्तौलिंगनिगडभंगसिद्धिरितिभावः ॥ एववात्स्मीकिनाप्रणवार्थप्रपचनोपायेनप्रतिबोधितःप्रबुद्धोभरद्वाजःस्वानुभवंगुर्वनुभवसंवादेनपरिक्षणायप्रकट
 यन्नुवाच ॥ इदानीमित्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ चिदहननुचिच्छक्तिमात् ॥ कीदृशादभेदात्परमात्मासितत्राह ॥ घटाभावेइति ॥ घटभोगसतीत्यर्थः ॥ यथाएकस्यैवघटस्यघट
 कलशनामभेदकल्पनातदुपहितेआकाशेचघटाकाराःकलशाकाशाइतिव्यपदेशभेदकल्पनातद्वदेकस्यैवाज्ञानस्यजगन्नामभेदकल्पनातदुपहितेचमयिजीवईश्वरोदेवोनर कुज

ध्यायेत्तस्मात्प्रतिगंप्रविलाप्यपरिविशेत् ॥ भूतेद्वियमनोबुद्धिवासनाकर्मवाच्यवः ॥ २५ ॥ अज्ञानंचप्रतिष्ठाःस्यालिंगमव्याकृतेसाति ॥
 भरद्वाजउवाच ॥ ॥ इदानींलिंगनिगडान्मुक्तहंसवर्थायतः ॥ २६ ॥ चिदंशत्वात्प्रविष्टोहंचैतन्न्यानंदसागरे ॥ अभेदात्परमात्माम्स्मिन्स
 र्वौपाधिविवर्जितः ॥ २७ ॥ कूटस्थःकेवलोव्यापीचिदचिच्छक्तिमानहम् ॥ घटाभावेघटाकाशाकलशाकाशयोर्थथा ॥ २८ ॥ तमाहुः
 श्रुतयोब्रह्मएवमेवैक्यमादरात् ॥ यथाभिरप्रौसांसिक्षिप्तःसमानत्वमनुब्रजेत् ॥ २९ ॥ तदाख्यस्तन्मयोभूत्वागुह्यतेनविशेषतः ॥ यथाव
 णादिकंक्षिप्तंरुमायांलवणंभवेत् ॥ ३० ॥ अचेतनंजगद्व्यस्तंचैतन्यचेतनीभवेत् ॥ यथावैलवणप्रंथिःसमुद्रसैंधवोयथा ॥ ३१ ॥ ना
 मरुप्राद्विनिर्मुक्तःप्रविश्वैतिसमुद्रताम् ॥ यथाजलेजलंन्यस्तंक्षीरंक्षीरंघृतेघृतम् ॥ ३२ ॥ अविनष्टाभवंत्येगुह्यंतेनविशेषतः ॥ तथा
 हंसवर्भावेनप्रविष्टश्चेतनेसति ॥ ३३ ॥ नित्यानंदेसमस्त्रेपरपरमकारणे ॥ नित्यंसर्वगतंशांतिंनिरवद्यंनिरंजनम् ॥ ३४ ॥

रदत्यादिव्यपदेशभेदकल्पनाचासीत् तत्रैकेनघटभोगेनयथाउभयनित्यदृश्याशुद्धाकाशलक्षणैक्यतद्वदेकस्याज्ञानस्यनित्यत्वासर्वनामादिभेदेनित्यत्वाच्चिदैक्यसाभाष्यमित्यर्थः
 ॥ २८ ॥ एवमेक्यमभिप्रेत्यतन्नसभूतमायवनान्यत्परथातिनान्यच्छृणोतिनान्यद्विजानातिसभूमायवत्वस्यसर्वमात्सैवाभूत्तत्केनकपरयेत्एकाल्प्रत्ययसारंशिवंशांतमद्वैतच
 त्थर्मन्यते नेहनानासिक्तिकचनेत्याद्योबद्धयःश्रुतयथाहुमित्यर्थः ॥ एवंयथाजलेजलक्षिप्तंक्षीरंक्षीरंघृतेघृतम् ॥ अविशेषोभवेत्तद्वज्जीवात्मापरमात्मनीत्यादिश्रुतिभिरी
 दशमेवैक्यदर्शितमित्याशयेनोदाहरति ॥ यथेति ॥ समानत्वमैक्यम् ॥ २९ ॥ एवमचेतनप्रपचस्यापिचितिविलापनेनतद्वावापत्तौदृष्टांतमाह ॥ यथेति ॥ ३० ॥ न्यस्तप्रवि
 क्तापितम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपाधिनाशेउपहितजीविविनाशशकापिभोगेत्याशयेनाह ॥ अविनष्टाइति ॥ चेतनेचिदैकरसेसतिब्रह्मणि ॥ ३३ ॥ निष्कलनिष्क्रियशांतनिरवद्यं
 निरंजनमित्यादिश्रुत्यापिस्वानुभवसवाद्यति ॥ नित्यमित्यादिना ॥ ३४ ॥

॥ १० ॥ सत्यसकलसकलप्रमाणसतीपिजगतसंसाधपादनसमयसदृशम् ॥ ११ ॥ सत्यादिप्रिमायागुणैर्बर्धितम् ॥ १२ ॥ अभ्यासकालेपिस्वयात्सर्वभ्यानामसमु
 पदिदमिन्त्याशयनाह ॥ पविटमिन्त्यादिना ॥ स्वकर्मकच्छुश्रूषणगुरुशुभ्रुपादिपर स्वधर्मांशमधमनिष्ठम् ॥ १३ ॥ ११ ॥ कथमपिपद्यतेतथाह ॥ नमस्तदिति ॥ १० ॥ प्रतिप
 तिशाब्धार्यनाह ॥ दत्यान्तेति ॥ एवभरदाकोकमनुभवनिशाम्यसतुटेवाल्मीकिलक्षुकानुभवस्थैर्यायस्यअतिबहिरन्वयत्यमुक्त्यन्वयपरदमिन्त्यादिश्रुतिसिद्धसम्प्राप्तभवस्य
 कलत्प्यतयोदशिति ॥ सखेन्दिति ॥ ११ ॥ ससारथकावर्तेषुममतीतिभमत्स्यैरिशामधिभ्यांतिष्ठसर्गाहस्येनेव्यसेनप्राप्तोपियतीहैकमार्ग्यिसन्त्यस्यब्रह्मण्यणपीब्रह्मण्येवनिर्दि
 शेपमासनाह ॥ ब्रह्मसत्योमृतत्वमेतीतिपुरेनभ्यध्यापारतपाब्रह्मण्यपासकस्यसन्ध्यासिनएवसर्वाकायांतिशान्तिशंसिभषादित्यर्थ ॥ सर्वसमयसागमिनिधावत ॥ १२ ॥ नवि
 टवनेगविरस्यास्यति ॥ तस्यनाहवविरथागन्धिमोह्येअपयसस्येदृशिश्रुतेरितिभाव ॥ क्षान्तिनेजीवन्मुक्तस्यकर्मकसम्पन्नबेतिब्रह्मण्यन्वय यदाकर्तव्यतथाप्रवृत्तिरुपनि
 निकर्तनिक्रियशुश्रूतद्वक्षास्मिपरपरम् ॥ हेयोपाटेयनिर्मुक्तसत्यरूपनिरिदियम् ॥ ३५ ॥ केवलसत्यसकलसकलशुश्रूतद्वक्षास्यहंपरम् ॥ पुण्य
 पापविनिर्मुक्तकारणजगतभरम् ॥ ३६ ॥ अद्वितीयपरज्यातिविक्षास्यानन्दमव्ययम् ॥ एवमादिगुणैर्पुंक्तसत्वादिगुणवर्धितम् ॥ ३७ ॥
 नविष्टसकलवक्षसदाध्यायेत्सकर्मकत् ॥ एवमभ्यसतपुसोमनोऽसंयातितत्रवै ॥ ३८ ॥ मनस्यस्तगततस्यस्वयमात्माप्रकाशते ॥ प्रका
 शेसर्वदुःखानांशानि स्यात्सुखमात्मनि ॥ ३९ ॥ स्वयमेवात्मनात्मानमातदप्रतिपद्यते ॥ नमत्तोस्त्यपर कश्चिच्चिदानन्दमयभ्रशु ॥ ४० ॥
 अहमक परंवल्लइत्याभ्यातत्रकाशते ॥ श्रीवाल्मीकिठवाच ॥ ॥ सखेसन्त्यस्यकर्माणिब्रह्मण्यप्रणयिभाव ॥ ४१ ॥ नेव्यसेयदिससार
 वकावत्तभ्रमशामम् ॥ ॥ भरदाजजवाच ॥ ॥ त्वयोक्तसवमेवेदंज्ञानदुर्लभयागुरो ॥ ४२ ॥ शुद्धिश्चनिर्मलजातससारो नवित्यते ॥
 इदानींज्ञानुमिच्छामिज्ञानिनकमकीदृशाम् ॥ ४३ ॥

सर्वमिभिककाभ्यकमसर्वमेवयापूर्वैकनव्यमयथाकामनाभ्यानिहत्सत्स्यभ्रयोभिरकमनापकनव्यनिद्विहीयप्रश्न पाठकभाहार्यकमस्यवलीयत्त्वाद्दोष्य ॥ ननुसखेस
 न्यस्यकर्मणिब्रह्मण्यण्यपीशबेनिसवकर्मसन्ध्यासश्रुतवताभरदाजस्यव्याधपिमव्याधनुपपन्वी सत्यम् तथापिप्राधर्जावमभिहाभजुहेति कुवन्नेवैककर्माणिजिगीविस्यच्छ्रमस
 मादत्यादिश्रुतिभिर्प्राधर्जावकर्मव्यतयानिब्रह्मदानांशिसातोन्वशानिजुहेतीत्यादिवाक्यैर्दीक्षाकार्त्वेत्यकानामपिदीक्षाप्राप्तमेवुतपरिपश्यत स्वकौबहिरन्वयेय एतन्मेवप्रधाकि
 नोडोक्तमिच्छान्वयइति दत्यादिश्रुतिभिर्ब्रह्मविद्यासांनिमित्तनस्यमन्तनांशानसिद्धयानिमिशाप्राप्तमेवुतपरिपश्येत्त्यायसिद्ध ॥ नचविहत्सन्ध्यासविधानानुत्तरपरिपद्य ॥ न
 स्यकर्मनातरानुष्ठितविधिद्विरिशासन्ध्याससंसाहस्यत्याप्यन्वेवतस्यज्ञानोर्हयतकनाप्यापूर्वैकविशेषान्व्यतिअपामधन्ध्यासांशरविधयानपरस्यप्राप्तविधिरिशासन्ध्यासपरिपालनवि
 धानांशकित्याशयेनरन्ध्यापुपपन्वीबोध्यो ॥ ४३ ॥

प्राणुन्नीभ्रमुपास्यतद्यस्यारतरेवैषिष्ठोक्तज्ञानमार्गेणयोगमार्गेणवातत्त्वज्ञानेसत्येकविज्ञानेनसवधिज्ञानात्सवसरायमुलाज्ञाननाशाश्चसवसरायोच्छेदेनविश्रान्तिर्भीषिष्यतीत्युप
 सहरति ॥ सञ्ज्यारिना ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तपसराभाचार्योपदेशेस्तानुभयानामेकापनिष्ठतानिभ्ययाचार्योच्यतेतादृजितलक्षणपरामरा राब्धयोपणादतिलक्षणोभ्यासभ्याव
 श्यवापदस्यार ॥ परमशेनिम्नि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ योगमुपाधित्यार्गेणैक्यम् ॥ स्वात्मनारोगिधनतीक्षा ॥ आत्मनिमग्ननि ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ महानामनाअपरिच्छिन्नमम्लाकार
 विमाराण ॥ ५९ ॥ अनुपहृदिमाप्रयुक्तनयागुक्तशक्तिपातत्वयाशेष्यस्वमतीकरणारत्नस्यगुणत्वशिष्योद्धारामभ्यलक्षणतक्षणोत्सवपुषदरितमस्यभ्यमित्यप
 मज्जमज्जसिद्धिनप्रद्वाराविधिविचियु ॥ मज्जसभरिताभोगपरमंशजगद्गुरुम् ॥ ५३ ॥ इतिनेवाणिंणतसर्ववसिष्ठस्योपदेशानम् ॥ अने
 नज्ञानमार्गेणयोगमार्गेणयुञ्जक ॥ ५८ ॥ भरद्वाजमहानाज्ञमर्वाज्ञास्यमिनिश्रितम् ॥ परामर्शनशास्त्रस्यगुरुवाक्याययोधनान् ॥ ५५ ॥
 अभ्यासात्मवसिद्धि स्यादितिचेदनुशासनम् ॥ तस्मात्त्वसवमुत्सज्यकुर्वभ्यासोस्तिरमन ॥ ५६ ॥ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ ॥ राम प्राप्
 परयोगस्वात्मनात्मनिहेमुने ॥ कथवसिष्ठुदेवंनय्यवहारपर इत ॥ ५७ ॥ इतिज्ञात्वाहमव्यवमभ्यामार्थयतयथा ॥ तयैवव्यवहारोपि
 धृत्यानंमंविष्यति ॥ ५८ ॥ ॥ श्रावात्मकिरुवाच ॥ ॥ यदापरिणत साधु स्वस्वरूपमहामना ॥ विश्रामिन्नस्तदोवाचवसिष्ठुस्तपि
 सूतमम् ॥ ५९ ॥ ॥ श्राविन्यामिन्नउवाच ॥ ॥ हेवसिष्ठुमहानागवक्षशुभ्रमहानसि ॥ गुरुत्वशक्तिपातेनतत्क्षणादवदर्शितम् ॥ ६० ॥
 दशानरस्यशानच्छब्दात्प्रयशिशिव्यदेहकं ॥ जनयेद्य ममावंशशांसर्वसहिदृशिक ॥ ६१ ॥ रामेव्ययविशुद्धात्माविरक्त स्वात्मनेवहि ॥
 विश्रान्तिमानाफर्त्विचमवादात्मासवान्पदम् ॥ ६२ ॥ शिष्यप्रज्ञैवयोधस्यकारणगुरुवाक्यत ॥ मलत्रयमपक्वैकययुद्ध्यतिपक्वत्
 ॥ ६३ ॥ ज्ञानप्रत्यक्षमेवदगुरुशिष्यप्रयोजनम् ॥ उभावपियतोयोग्योसवपामदिशामपि ॥ ६४ ॥

॥ ६० ॥ म भनुमपास्यशीत्यङ्कारामहप्रतिरयपुराठिर्नासवाहारिकनकनेभवतत्कथत्वयारातिपातोक्षारतस्तथा ॥ शरानादिति ॥ सत्यसकल्पानात्वादेयादृष्यापिस
 च्छिष्यस्सकृदलित्यापद्रुमकभेदनप्रस्रवाद्यस्तिनपरशिवसमावेशलक्षणोमीशस्योपाधिपरित्यागेनशुद्धप्रस्रवमावेशलक्षणभ्यराकिपात सिद्धातीतिभाष ॥ शरीरकोगुरु ॥ ६१ ॥
 नपरासम्पत्सिद्धिप्यशरीरायति ॥ रामदति ॥ ६२ ॥ मलत्रयपरीवधात्समासेदंमणवाहिकामकमवासानलक्षणथा ॥ कथयुद्ध्यातिरिष्यदतिशेष ॥ ६३ ॥ सच्छिष्यपुराण
 स्यादृकटैश्वर्या ॥ ज्ञानमिति ॥ यदउर्गीगुरुशिष्यार्थयार्थ्यत्सर्वेषांपुरुषाधानानीदुर्गकल्पलक्षणानावशिजाजनस्तानित्यप ॥ ६४ ॥

इत्यवसिष्ठप्रशस्त्रस्तुतकर्त्तव्यमाह ॥ इदानीमिति ॥ अस्मदादिभूकपया ॥ त्वपदेपरिणत कृतकृत्यइति यावत् ॥ ६५ ॥ ममकार्यनिषिद्धयज्ञसिद्धित्वस्मरन्स्वरा मव्युत्थानक
 न्तुमर्हसीति पूर्ववदथामाकृथा इत्युत्तरत्रवासवध ॥ ६६ ॥ किचान्यदेवकार्यमपिरामव्युत्थापनेन चरामसपादयामोत्रयम् ॥ ६७ ॥ कार्यातिराण्यपि पदशयन्देवकार्यविशदयति ॥
 सिद्धाश्रमेत्यादिना ॥ अहल्यायामुक्तिशायमोक्षचकारिष्यतीत्यनुषंगः ॥ ६८ ॥ निश्चयोवाग्निश्चयः ॥ गतिपरलोकमार्गम् ॥ ६९ ॥ राज्यविमुष्यगतो विगतः ॥ जीवन्मुक्तत्वादेवा
 भयानि तस्य हश्च ॥ दहकारण्यवासिने मुनीं र्राक्षसवधेन भयादुद्धरिष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७० ॥ विविधानि तीर्थानि प्राणिनश्च उद्धरिष्यति पावपिष्यतीत्यर्थः ॥ सीताहरणप्रयुक्त
 यद्वैर्गत्शोकमोहादिविह्वलनतच्छलेन रावणादीनावदादिपि सर्वपात्रीसागिनाभुविशोष्यतामस्यास्थ्यचदर्शयिष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७१ ॥ अथ इन्द्रवरदानेन युद्धे स्यवानरक्षी
 देः परावृत्तिपरवर्त्तनपुनः भजिविनदर्शयिष्यति ॥ ७२ ॥ अग्निप्रवेशेन सीताविशुद्धिमन्विच्छन्सन्नात्मनः स्वस्थलोकानुमतिशोषटजनमाननीयचरित्रतदर्शयिष्यति ॥ ततोराज्येभिषि
 इदानीरुपचारामव्युत्थानकर्त्तुमर्हसि ॥ पदेपरिणतस्त्वंहि कार्याविधावच्यतः ॥ ६५ ॥ स्मरन्कार्यमविभोयदुद्दिश्याहमागतः ॥ प्रार्थि
 तश्चातिक्रष्टेन राजादशरथः स्वयम् ॥ ६६ ॥ तद्वथामाकृथाः सर्वशुद्धेन मनसामुने ॥ देवकार्यचरामान्यदवतारप्रयोजनम् ॥ ६७ ॥ सिद्धा
 श्रमं मयानी तोरामोराक्षसमर्दनम् ॥ करिष्यति ततो हल्यामुक्तिचजनकालजाम् ॥ ६८ ॥ परिणेष्यतिकोदंडभंगेन कृतनिश्चयः ॥ रामस्य
 जामदग्न्यस्य कर्तानि शंगतिभुवम् ॥ ६९ ॥ पितृपैतामहं राज्यां विगतो भयनिस्पहः ॥ वनवासच्छलेन हृदंकारण्यवास्मिन् ॥ ७० ॥ उद्धरिष्य
 ति तीर्थानि प्राणिनो विविधानि हि ॥ सीताहरणदौर्गत्यच्छलेन भुविशोष्यताम् ॥ ७१ ॥ दर्शयिष्यति सर्वपांरावणादिवधादपि ॥ खीसंगि
 नामथास्वाश्रयं वानरादेः परावृत्तिम् ॥ ७२ ॥ सीताविशुद्धिमन्विच्छेद्द्वीकानुमतिमात्मनः ॥ जीवन्मुक्तो निस्पहोपि क्रियाकांडपरायणः
 ॥ ७३ ॥ भविष्यति गतिद्रष्टुं ज्ञानकर्मसमुच्चयौ ॥ यैर्दृष्टोचैः स्मृतो वापि यैः श्रुतो वा बोधितस्तु यैः ॥ ७४ ॥ सर्वावस्थानां तु जीवन्मुक्तिप्रदास्य
 ति ॥ इति कार्यमशेषेण त्रैलोक्यस्य समापि हि ॥ ७५ ॥ अनेन रामचंद्रेण पुरुषेण महात्मना ॥ नमोस्मै जितसेवैतेकोप्ये वंचिरे मेधताम् ॥ ७६ ॥
 कः स्वयर्जिवन्मुक्तो निस्पहोपि सत्कर्मधिकृतजनानाकर्मनुष्ठानेनैव गतिद्रष्टुं दर्शयिष्यति कयाकांडपरायणो भविष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७३ ॥ ज्ञानकर्मसमुच्चयाधिकारिणां ब्रह्म
 लोकदिगतिदर्शयितुं ज्ञानकर्मसमुच्चयौ चकारिष्यतीति शेषः ॥ ज्ञानमत्रोपासनम् ॥ नकेवलकर्ममार्गप्रवर्त्तेनैव तर्त्तमानजनमात्रोपकारो किन्तु त्रकालमपि स्मरणकर्त्तनं स्वचरि
 त्रप्रबोधनादिना स्वानुगतानां भक्तानां जीवन्मुक्तिसुखप्रदइत्याह ॥ यैरिति ॥ ७४ ॥ सर्वावस्थासु गतानां भक्त्या अनुगतानाम् ॥ ७५ ॥ अनेन महात्मनारामचंद्रेण इति वर्णितप्रका
 रेण वैलोक्यस्य समापिहितकार्यामिति पूर्वाचान्वयः ॥ इदानीं श्रीविश्वामित्र सामाजिकानारामभक्तिवर्धयन्त्याह ॥ नमइति ॥ हे जनाः एते यूयमस्मै रामायनमरकुरुत ॥ तन्नम
 स्कारमात्रेण भवद्भिः सर्वजैतव्यजितमेवनसाधनान्तरमपेक्षणीयमित्यर्थः ॥ युष्माकं मध्येकोपि पुरुषयोरैय एवं श्रीरामइव जीवन्मुक्तश्चरिर्दिकल्पसमाधि विश्रान्तिनामः ॥ सु
 खमेधतावर्धताम ॥ ७६ ॥

७६ ॥ सुखमेधतावर्धताम ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ इराबुधुभाभुगाउसत्परिपक्षपारमकपार्थैलायाविधा-सतोरार्मांप्रपक्षरजसाभादेरनमस्करेदरिपाधत् ॥ सधरामस्तरणे-व आस्थिता आस्थानतो-व भुवुरिरीशेव ॥
 धसिधार्थैधिलंपत्त कपयाम्भुतयानसगुतोपनपुतो-व भुव ॥ ७८ ॥ एवमभ्येवहृपयभनसगुनुपु ॥ भूय-भ्रोतुमुक्तंकिना-सर्वेषभुवुरित्यर्थ ॥ अतएवतेतस्यगुणाभ्यरोकाना
 कर्मपदस्यभुतयाम्भान्पलिकुम्बन्भुवुर ॥ एतद्विभाष-भुवुर ॥ ७९ ॥ भूद्विभ्योवृजानप्रतिभ्यकध ॥ अयराताजभ्यन-भ्याङ्गोभुत् किंवाभुधोरेव अथयाननुन्यइत्यज्ञ
 नाभियाधानुसारीपद्य ॥ ८० ॥ विश्वामिधो-प्यजानानुसारेणोत्तरमाह ॥ अर्धवेति ॥ इजानत्वमथास्तिरामपरवसाक्षाङ्गवाथा-सुहृदन्तिविश्वामिधु-सपुत्राण-पर पुरुष ॥

॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इतिश्रुत्वाश्वतेसर्वेविश्वामिधेणभापितम् ॥ सिद्धाश्वरयोगीन्द्रावसिधुप्रमुखा पुन ॥ ७७ ॥ रामाधिपक्षर
 जसामातरस्मरणास्थिता ॥ दूरश्रुतोत्तरकथा कथयामैथिलीपते ॥ ७८ ॥ नसतुतोपभगवान्वसिधेन्यमहर्षय ॥ गुणान्गुणनिधेका
 स्यद्वुवकाकणयन्दुतम् ॥ ७९ ॥ विश्वामिधुमुनिप्राहवसिधोभगवाद्यपि ॥ ॥ श्रावसिष्ठउवाच ॥ ॥ नृद्विविश्वामिधुमुनेरामोराजीव
 लोचन ॥ कोपमभुदुध किंवाभनुप्योवायराधव ॥ ८० ॥ ॥ श्रीविश्वामिधुउवाच ॥ ॥ अत्रैवकुरुविश्वामिधुसमयसपुरुष-पर ॥ विश्वा
 यमयिताभोधिर्गीरीरगमगांचर ॥ ८१ ॥ परिपूर्णंपरानद् सम श्रीवत्सलोलन ॥ सर्वेपांप्राणिनाराम-प्रदातासुप्रसादित ॥ ८२ ॥ अय
 निहतिकुपित सृजत्ययमसत्सकान् ॥ विश्वामिधुविश्वजनकोधातामनामहासख ॥ ८३ ॥ अयद्युक्तांतनि सारशुद्धससारधुक्तं ॥ आन
 दसिधुर्विततोवार्तरगीर्विगायते ॥ ८४ ॥ कश्चिन्मुकइवात्मस्य-कश्चिन्सुयंपदाभिध ॥ कश्चिद्वर्णातिप्रकृति कश्चित्तस्य-पुमानयम् ॥ ८५ ॥
 अयंत्रयामयोदवर्त्तेगुणयगहतातिग ॥ जयत्यगौरयपद्विर्वेदात्मापुरुषाद्भुत ॥ ८६ ॥ अयंशतुर्वाहुरयविश्वसथाचतुर्भुव ॥ अयमेवम
 इदेव संहताश्चिदोचन ॥ ८७ ॥

सक ॥ विश्वामिधोःभोधि-कीरार्थंभायनस ॥ मभीरार्थाद्वारायानामाभामुपनिषदांस्वगो-धरोनान्यप्रमाणस्येत्यर्थ ॥ ८१ ॥ परातासर्वपुरुषाथानामितिशब् ॥
 सुपुत्रास्यपावसादि ॥ ८२ ॥ असत्समा-अकार्यतेकीर्त्तनइत्येवसत्कामिभ्याथार्थंलात् ॥ ८३ ॥ क्युक्ताविविचाराद्यधितानि सारायद्व-श्वसवसारा-कायकारणव-धार्थैस्त्रिधाविधै
 धुक्तंभोग-इत्येकंतीतरगीर्यनिरानदी-सधुर्दिमास्यप्रविशयते ॥ ८४ ॥ अयमेवज्ञानमु-कोनित्यमुकोमायानियतामायातव-इत्यन्तिशुभु-स्थितइत्याह ॥ कश्चिदिति ॥ ८५ ॥
 यथाभयोद्वेदरातीर ॥ अत्रै-शिक्षाकन्यादिभि ॥ वेदानामात्मापारमार्थिकसत्वरूपभूत ॥ ८६ ॥ शतुर्वाहुर-पाठकोविष्यु ॥ ८७ ॥

योगान्मायाशक्तिसंबन्धम् ॥ मोहनिद्रानन्दनत्वात्सदाज्ञागुरुक ॥ ८८ ॥ यथाविक्रमेणपराक्रमेणावश्यभावीविजयउत्सर्तेप्राप्यते तेजसायथाप्रकाशोभास्वरूपउत्सर्तेधि
यते यथाश्रुतेनशास्त्रेणप्रज्ञोत्कर्षउत्सर्तेप्राप्यते नद्वयसुपुर्णैर्नगरुहेनेत्यर्थः ॥ ८९ ॥ अमुनाराभेणयाश्रितेनममायप्रतियोद्धेतिचित्त्यश्रितनार्हसपन्न ॥ ९० ॥ विष्णुदेहेनामु
नारभून्यस्वर्गहास्वर्गस्यशोच्यतेत्यर्थ ॥ अभितपरितसमयानिकपाहाप्रतियोगेपीतिषष्ठ्यर्थद्वितीया ॥ एवशेषमूर्तिरयपानालाहृक्ष्मणात्मनाइहागतः ॥ तथाचपातलस्या
रिशोच्यतेत्यर्थ ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ रूपयितुनिरूपयितुद्वंद्वं च ॥ ९३ ॥ वंशेऽवतरेणरपुरप्यनेनपावितइत्याह ॥ रयोरिति ॥ शुभ्रमइतिकदिनियमान्नेदृत्तिटिमसोमादेशाभा

अजोयंजायतेयोगाज्जागरुकःसदामहान् ॥ विभर्तिभगवानेतद्विरूपोविश्वरूपवान् ॥ ८८ ॥ विजयोविक्रमेणोवप्रकाशइवतेजसा ॥
प्रज्ञोत्कर्षःश्रुतेनेवसुपुर्णैर्नायमुत्सर्ते ॥ ८९ ॥ अयंदशरथोधन्यःसुतोयस्यपरःपुमान् ॥ धन्यःसदशकंठोपिचिंत्यश्रितेनयोमुना ॥ ९० ॥
हास्वर्गममुनाशून्यंहंपातालादिहागतः ॥ तस्यागमादयंलोकोमध्यमःश्रेष्ठतांगतः ॥ ९१ ॥ रामइत्यवतीर्णोयमर्णवांतःशयःपुमान् ॥
चिदानंदवनोरामःपरमात्मायमव्ययः ॥ ९२ ॥ निगृहीतेद्वियग्रामारामंजानंतियोगिनः ॥ वयंत्ववरमेवास्यरूपरुपधितुंक्षमाः ॥ ९३ ॥
रणोरयोच्छेदकरोभगवानितिशुश्रुमः ॥ वसिष्ठरुपयात्वंहिव्यवहारपरंरु ॥ ९४ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वावस्थितस्तूष्णीं
विश्रामित्रोमहामुनिः ॥ वसिष्ठसुमहातेजारामचंद्रमभाषत ॥ ९५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रामराममहाबाहोमहापुरुषचिन्मय ॥
नायंविश्रांतिकालोहिलोकानंदकरोभव ॥ ९६ ॥ यावह्येकपराभर्शांनिरुढोनास्तियोगिनः ॥ तावद्दसमाधिल्वंनभवत्येवनिर्मलम्
॥ ९७ ॥ तस्माद्राज्यादिविषयान्पर्यालोक्यविनश्चरान् ॥ देवकार्यादिभारंश्रभजपुत्रसुखोभव ॥ ९८ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥
इत्युक्तोपिपदारामःकिंचिनोचेलयंगतः ॥ तदासुषुप्तयासोपिविवेशहृदयंशनैः ॥ ९९ ॥

वश्लंदासः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ अधिकारनिष्पादनलक्षणोलोकानांपरामशोधावन्ननिरुढोनिष्पन्नः ॥ नभवतियुक्तमितीशेषः ॥ ९७ ॥ पर्यालोक्यकर्चिलकालमनुभूय
दवकार्यादीनधिकारभारश्रपयालोक्यपश्चात्समाधिभजेत्यर्थ ॥ ९८ ॥ यदारामइतिगुरुणाउक्तोपिलयंब्रह्मैक्यगतोबाह्यार्थश्रवणाभावाद्वागादिकरणचेष्टोपरमाच्चनाके
चिद्वेत्तेदासवसिष्ठस्तच्छरीरसकल्येनप्रविश्यतदीयसुषुप्तानाह्याशनैर्हृदयंपुंडरीकविवेश प्रविश्यनदीयंवेत्तीनजीवोपर्याधिलिगंघनीकृत्यबीजांतःप्रविष्टोवायुस्तदतर्गतमकुर
मिववहिराचकर्षतियावत् ॥ ९९ ॥

उपसंहरति ॥ इतीति ॥ वरमुनेर्वसिष्ठस्यवचनपंक्तिरक्षणयारलमालयाविचित्राभूषिताइतिउत्तररूपारयुपनेजीवन्मुक्तिसिद्धिर्यामयातुभ्यप्रोदिताप्रोक्तानिखिलानांकिवकु
लानायोनिनाचसेव्यरूपासापरमगुरुकटाक्षाच्छृण्वादिनासेवितासतीमुक्तिमार्गप्रागुक्तभूमिकाक्रमददात्यारोपयतीत्यर्थः ॥ ११० ॥ विधिसवादप्रकारम् ॥ मोहमालिन्यरा

इतिरघुपतिसिद्धिःप्रोदितायामथातेवरमुनिवचनालीरत्नमालाविचित्रा॥निखिलकविकुलानांयोगिनांसेव्यरूपापरमगुरुकटाक्षान्म
क्तिमार्गददाति ॥ ११० ॥ यद्मंशृणुयान्नित्यंविधिरामवसिष्ठयोः ॥ सर्वावस्थोपिश्रवणान्मुच्यतेबहूनाच्छ्रुति ॥ १११ ॥ ॥ इत्याष
वासिष्ठमहारामाचरणेवाल्मीकीयेदेवदूतेकेद्वानिंशत्साहस्र्यांसंहितायांवाल्कलकण्डेमोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषुवार्धिरामव्युत्थानना
मअष्टाविंशत्सुत्तरशततमस्सर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ निर्वाणप्रकरणपूर्वार्धसमाप्तम् ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

गद्वेषमहापातकोपपातकादिसर्वैषावस्थायुक्तोपिपुरुषःश्रवणादेवसर्वदेवैर्मुच्यतेशांत्यादिगुणप्राप्तिकमेणब्रह्मणच्छ्रुतिप्राप्तिकंपुनराधिकारीत्यर्थः ॥ १११ ॥ ॥ इतिश्री
वासिष्ठमंतात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणपूर्वार्धेअष्टाविंशत्सुत्तरशततमःसर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ इतिश्रीमत्परमहसपरिवाजकाचार्यश्रीसर्वज्ञसरस्वतीपूज्यपादाशिव्यश्रीरामच
ंद्रसरस्वतीपूज्यपादाशिव्यश्रीगगाधरेन्द्रसरस्वत्याख्यभिक्षोःशिव्येणानंदबोधेन्द्रसरस्वत्याविरचितेश्रीवासिष्ठमहारामायणतात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेषुवार्धिसपूर्णम् ॥ ॥ ६३ ॥

